

ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ DERGİSİ
JOURNAL OF CUKUROVA UNIVERSITY INSTITUTE OF SOCIAL SCIENCES

Cilt Vol: 34 • Sayı No: 1 • Yıl Year: 2025 E-ISSN: 1304 – 8899

34

SOSYAL SOCIAL BİLİMLER SCIENCES

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

**Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi**

Cilt: 34
Sayı: 1
Yıl: 2025

Journal of Cukurova
University Institute of
Social Sciences

Vol: 34
No: 1
Year: 2025

E-ISSN: 1304 - 8899

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi

Journal of Cukurova University Institute of Social Sciences

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü 01330 Balcalı / ADANA
Tel: 0 (322) 338 65 74 • Faks: 0 (322) 338 69 47
E- Posta: sosbil@cu.edu.tr • www.sosyalbilimler.cu.edu.tr

Sahibi / Owner

ÇÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü adına Enstitü Müdürü
Prof. Dr. Hüseyin GÜLER

Editörler / Board of Editors

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK

Çukurova Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi,
(Baş Editör)

Prof. C. Hakan ÇUHADAR

Çukurova Üniversitesi, Devlet Konservatuvarı

Prof. Dr. Haşim AKÇA

Çukurova Üniversitesi, İİBF

Prof. Dr. Engin ÇETİN

Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi

Prof. Dr. F. Engin ALPAT

Çukurova Üniversitesi, Güzel Sanatlar Fakültesi

Prof. Dr. Sadık Erol ER

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,
Ortaöğretim Sosyal Alanlar

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER,

Çukurova Üniversitesi, İİBF

Doç. Dr. Aydın ÇAM

Çukurova Üniversitesi, İletişim Fakültesi,

Doç. Dr. Ayten Pınar BAL

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Berna (KIRAN) BULĞURCU

Çukurova Üniversitesi, İİBF

Doç. Dr. Birsal AYBEK

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Fehime Yeşim GÜRANİ

Çukurova Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi

Doç. Dr. Mustafa YAŞAR

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Doç. Dr. Marella BODUR ÜN

Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler
Fakültesi

Doç. Dr. Fatma Şahin

Çukurova Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi,

Doç. Dr. Bekir Tahir TAHİROĞLU

Çukurova Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Nurcihan ÖZDOĞAN

Çukurova Üniversitesi, Hukuk Fakültesi

Dr. Öğr. Üyesi Ebru KAYA

Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi

Dil Editörleri

İngilizce

Arş. Gör. Dr. Sibel AYBEK Çukurova
Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Almanca

Dr. Öğr. Üyesi Nihat Yavuz, Çukurova
Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

Fransızca

Doç. Dr. Mustafa MAVAŞOĞLU
Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi,

İstatistik Editörü

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR GÜLER,
İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Danışma Kurulu / Advisory Board

Prof. Dr. Abdullatif ACARLIOĞLU

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Gül DURMUŞOĞLU KÖSE

Anadolu Üniversitesi

Prof. Dr. Marcel ERDAL

Johann WolfgangGoethe-University

Prof. Dr. İrfan ERDOĞAN

İstanbul Üniversitesi

Prof. Dr. Barbara KELLNER-HEGNEL,

Freie University Berlin

Prof. Dr. Yunus KİSHALI

Kocaeli Üniversitesi

Prof. Dr. Tamer KOÇEL

İstanbul Kültür Üniversitesi

Prof. Dr. Ahmet ÜNAL

University München-Çukurova Üniversitesi

Prof. Dr. Birol YEŞİLADA

Portland State University

Prof. Dr. Ali YILDIRIM

Ortadoğu Teknik Üniversitesi

Prof. Dr. Todd Alan PRICE

National Louis University

Prof. Dr. Andreas SCHACHNER

Deutsches Archäologisches Institut

Prof. Dr. Dilek ZAMANTILI NAYIR

Marmara Üniversitesi

Editör Yardımcısı / Assistant Editor

Prof. Dr. Ebru ÖZGÜR
GÜLER

Doç. Dr. Bekir Tahir
TAHİROĞLU

Sekreteryası

Doç. Dr. Bilge
KARGA GÖLLÜ,
Çukurova Üniversitesi,
Fen-Edebiyat Fakültesi,
Türk Dili ve Edebiyatı
Bölümü

Tasarım ve Mizanpaj / Design and Typesetting

Öğr. Gör. Dr. Mustafa Can
KIZGINDEMİR
Çukurova Üniversitesi,
Güzel Sanatlar Fakültesi,
Grafik Bölümü

Son Okuyucu/ Proofreader

Dr. Öğr. Üyesi Ali KOÇAK,
Şırnak Üniversitesi,
İlahiyat Fakültesi

Copyright©Ekim 2011
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi

Tüm hakları mahfuzdur.

Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi
yılda en az 2 kez yayımlanan
hakemli bir dergidir. Dergide
yayımlanan makalelerin dil
ve bilim sorumluluğu yazara
aittir. Makaleler kaynak
gösterilmeden kullanılamaz.
Elektronik veya mekanik
yöntemlerle (fotokopi dâhil)
herhangi biçimde basılamaz ve
/ veya çoğaltılamaz. Dergimiz
2003-2013 yılları arasında ve
2018 yılı ilk sayısından itibaren
Tübitak Ulakbim TR Dizinde
taranmaktadır.

İçindekiler • Contents

MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARININ TOPLUM TARAFINDAN BENİMSENME DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

MOBILE HEALTH APPLICATIONS: AN ASSESSMENT OF THE PUBLIC ACCEPTANCE STATUS

Şura ZEYTUN, Bahar KESKİN, Doç. Dr. Yasemin ASLAN

1-24

Araştırma Makalesi
Reserach Article

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ VE TEDARİKÇİ SEÇİM KRİTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEDİKAL ÜRÜNLERE YÖNELİK BİR UYGULAMA

SUPPLY CHAIN MANAGEMENT AND EVALUATION OF SUPPLIER SELECTION CRITERIA: AN APPLICATION TO MEDICAL PRODUCTS

Emine SATIR, Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE

25-49

Araştırma Makalesi
Reserach Article

KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ: ANTALYA'DAKİ YÖRÜK DERNEKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF URBAN IDENTITY: A STUDY ON YORUK ASSOCIATIONS IN ANTALYA

Prof. Dr. Suat KOLUKIRIK, Arş. Gör. Dr. Elif ŞAHİN

50-66

Araştırma Makalesi
Reserach Article

LE FRANÇAIS FONDAMENTAL: HISTORIQUE ET INFLUENCE

FRANÇAIS FONDAMENTAL: TARİHİ VE ETKİSİ

Öğr. Gör. Aline SARIYILDIZ

67-79

Derleme Makale
Review Article

HALK POSTASI GAZETESİNDE VAN ŞEHİRİ

THE CITY OF VAN IN THE NEWSPAPER HALK POSTASI

Doç. Dr. Nermin Zahide AYDIN

80-97

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

YURTTAŞ GAZETECİLİĞİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

ANALYSIS OF STUDIES ON CITIZEN JOURNALISM USING THE
BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Dr. Bünyamin UZUN

98-117

Araştırma Makalesi
Reserach Article

SAĞLIK VE ENERJİ İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

ANALYSIS OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN
HEALTH AND ENERGY USING CONTENT ANALYSIS METHOD

Arş. Gör. Sefer AYGÜN, Öğr. Gör. Salih ONARAN, Arş. Gör. Umutcan ALTUN

118-133

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KALKINMA SÖYLEMİ VE ZAFER GAZETESİ

THE DEVELOPMENT DISCOURSE AND ZAFER NEWSPAPER
DURING THE DEMOCRATIC PARTY ERA

Dr. Öğr. Üyesi Kadir BENDAŞ, Prof. Dr. Ömer ALANKA

134-150

Araştırma Makalesi
Reserach Article

FROM FRUSTRATIONS IN VIDEO GAMES TO AGGRESSIVE RESPONSES

VIDEO OYUNLARINDAKİ HAYAL KIRIKLIKLARINDAN AGRESİF
TEPKİLERE

Doç. Dr. Nuran ÖZE, Öğr. Gör. Görkem ESENGÖL

151-173

Araştırma Makalesi
Reserach Article

THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL DESIRABILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN APPEARANCE-RELATED SOCIAL MEDIA CONSCIOUSNESS AND FILTER USAGE RATES ON INSTAGRAM

GÖRÜNÜMLE İLİŞKİLİ SOSYAL MEDYA BİLİNCİYLE INSTAGRAM'DA
FİLTRE KULLANIM ORANLARININ İLİŞKİSİNDE SOSYAL
BEĞENİRLİĞİN ARACI ROLÜ

Arş. Gör. Azimenur AYZ

174-186

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

KAÇARLAR DÖNEMİNDE MEŞRUTİYET ÖNCESİ KADIN YAŞAMI

WOMEN'S LIFE IN THE QAJAR ERA BEFORE THE
CONSTITUTIONAL PERIOD

Dr. Öğr. Üyesi Celal ASLAN, Sevgi COŞANEL

187-198

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ALGILANAN ÖZGÜRLÜK İLE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE SERBEST ZAMAN YÖNETİMİNİN ARACI ROLÜNÜN BELİRLENMESİ

DETERMINING THE MEDIATING ROLE OF LEISURE TIME
MANAGEMENT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED
FREEDOM AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

Dr. Anıl SİYAHTAŞ, Prof. Dr. Selçuk Bora ÇAVUŞOĞLU,
Dr. Öğr. Üyesi Cemal GÜLER

199-215

Araştırma Makalesi
Reserach Article

LAİKLİK, DİN VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ ÜZERİNE TARİHSEL AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

A COMPARATIVE HISTORICAL ANALYSIS OF LAICISM, RELIGION
AND THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

Dr. Öğr. Üyesi Fatih BAŞ

216-235

Araştırma Makalesi
Reserach Article

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTASI: İRAN ŞAHI RIZA PEHLEVİ'NİN TÜRKİYE ZİYARETİNİN AKŞAM GAZETESİNDE YANSIMALARI

A TURNING POINT IN TURKEY-IRAN RELATIONS: REFLECTIONS
OF IRANIAN SHAH REZA PAHLAVI'S VISIT TO TURKEY IN AKŞAM
NEWSPAPER

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Murat KADIOĞLU

236-247

Araştırma Makalesi
Reserach Article

2023 YILINDA SPOTİFY ÜZERİNDEN YANSIYAN MÜZİK TÜRLERİNİN POPÜLERLİK DİNAMİKLERİ: TEKNİK ÖZELLİKLER VE SÖZ TEMALARI ÜZERİNE KARMA YÖNTEM BİR İNCELEME

POPULARITY DYNAMICS OF MUSIC GENRES REFLECTED ON
SPOTIFY IN 2023: A MIXED-METHOD STUDY ON TECHNICAL
FEATURES AND LYRICAL THEMES

Güven AKŞİT

248-261

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

THE IMPACT OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE THROUGH THE MEDIATING ROLE OF INNOVATION: A CASE STUDY OF MIANDOAB CITY'S EDUCATION DEPTMEN

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARININ İNOVASYONUN ARACI ROLÜ İLE ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİSİ: MIANDOAB ŞEHRİ EĞİTİM DEPARTMANI ÖRNEK ÇALIŞMASI

Fereshteh KARIMIVAND

262-277

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DEPREMZEDELERDE ALGILANAN SOSYAL DESTEK İLE TRAVMATİK STRES BELİRTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACILIK ROLÜ

THE MEDIATION ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND TRAUMATIC STRESS SYMPTOMS IN EARTHQUAKE SUCCESSORS

Ahmet KESKİN, Prof. Dr. İsmail SANBERK

278-297

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE 1950 GENEL SEÇİMLERİ VE SİYASİ PROPAGANDA: ADANA (SEYHAN) ÖRNEĞİ

THE 1950 GENERAL ELECTIONS AND POLITICAL PROPAGANDA IN THE DEMOCRATISATION PROCESS: THE CASE OF ADANA (SEYHAN)

Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI, Oğuz KÖSELER

298-312

Araştırma Makalesi
Reserach Article

THE EFFECT OF AGE ON ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION AND TURNOVER INTENTION: A MULTI-GROUP ANALYS

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE İŞTEN AYRILMA NİYETİNDE YAŞIN ETKİSİ: ÇOKLU GRUP ANALİZİ

Dr. Sıdıka Ece YILMAZ, Dr. Öğr. Üyesi Konuralp SEZGİLİ, Prof. Dr. Azmi YALÇIN

313-329

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

DİJİTAL EKONOMİ VE FİNANSAL PİYASA DERİNLİĞİNİN KARBON EMİSYONUNA ETKİSİ: OECD ÜLKELERİNDE AMPİRİK BİR İNCELEME

THE IMPACT OF DIGITAL ECONOMY AND FINANCIAL MARKET DEPTH ON CARBON EMISSIONS: AN EMPIRICAL STUDY IN OECD COUNTRIES

Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU, Hilal OK ERGÜN, Betül ŞAHİN

330-345

Araştırma Makalesi
Reserach Article

THE VIEWS OF STUDENTS AT DIFFERENT SUCCESS LEVELS ON THE FACTORS AFFECTING MATHEMATICS ACHIEVEMENT

FARKLI BAŞARI DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN MATEMATİK BAŞARISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Doç. Dr. Özge Can ARAN, Hatice EKEMEN

346-365

Araştırma Makalesi
Reserach Article

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ UYGULAMALARININ İŞ PERFORMANSINA VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNE ETKİSİ: BİR ÖZEL ÜNİVERSİTE HASTANESİ UYGULAMASI

THE IMPACT OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT PRACTICES ON JOB PERFORMANCE AND EMPLOYEE SATISFACTION: A CASE STUDY OF A PRIVATE UNIVERSITY HOSPITAL

Gülay KARACAN, Prof. Dr. Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT

366-390

Araştırma Makalesi
Reserach Article

YEŞİL ENTELEKTÜEL SERMAYE KAVRAMI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE CONCEPT OF GREEN INTELLECTUAL CAPITAL

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe YAVUZ

391-403

Araştırma Makalesi
Reserach Article

HARUKİ MURAKAMİ'NİN GEZİ KİTABI UTEN ENTEN ÜZERİNDEN 1980 SONLARI TÜRKİYE'SİNE VE TÜRK TOPLUMUNA BAKIŞ

A VIEW OF LATE 1980s TURKEY AND TURKISH SOCIETY THROUGH HARUKI MURAKAMI'S TRAVELBOOK OF UTEN ENTEN

Dr. Öğr. Üyesi Emine SİCİM KAPLAN

404-419

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

TÜRKİYE'DE ÇOCUK KORUMA POLİTİKALARI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1938)

CHILD PROTECTION POLICIES IN TURKEY: EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1938)

Banu BERBER BABALIK

420-440

Araştırma Makalesi
Reserach Article

DÖRTYOL (HATAY) İLÇESİNDE MİKRO ARAZİ KULLANIMI

MICRO LAND USE IN DÖRTYOL DISTRICT (HATAY)

Doç. Dr. Eylül KARAGEL, Tuğba BAŞER

441-466

Araştırma Makalesi
Reserach Article

KUR'ÂN VE JEOLojİ PERSPEKTİFİNDEN YERYÜZÜ VE DEPREMLER

THE EARTH AND EARTHQUAKES FROM PERSPECTIVE OF THE QUR'ÂN AND GEOLOGY

Dr. Öğr. Üyesi Faima ISRAFİLOVA

467-481

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İHRACATA DAYALI SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME STRATEJİSİNDE LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE ROLE OF THE LOGISTICS SECTOR IN EXPORT-LED SUSTAINABLE GROWTH STRATEGY: THE CASE OF TÜRKİYE

Dr. Öğr. Üyesi Muhammed TURGUT, Doç. Dr. Sefa ÖZBEK

482-504

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ON-SITE LEARNING EXPERIENCE IN DESIGN EDUCATION: INDUSTRY-FOCUSED DESIGN STUDIO AS A COLLABORATIVE MODEL

TASARIM EĞİTİMİNDE YERİNDE ÖĞRENME DENEYİMİ: İŞBİRLİKÇİ BİR ÖRNEK OLARAK ENDÜSTRİ ODAKLI TASARIM STÜDYOSU

Dr. Öğr. Üyesi Füsün CURAOĞLU

505-519

Araştırma Makalesi
Reserach Article

SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM YAKLAŞIMIYLA FUAR STANTLARINDA ATIK MALZEME KULLANIMI: STÜDYO DENEYİMİ

USE OF WASTE MATERIALS IN EXHIBITION STANDS WITH A SUSTAINABLE DESIGN APPROACH: A STUDIO EXPERIENCE

Öğr. Gör. Havva Beril BAL, Arş. Gör. İrem BEKAR

520-537

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

TR33 BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, İNOVASYON VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF FIRMS OPERATING IN THE TR33 REGION
IN TERMS OF INFORMATION AND COMMUNICATION
TECHNOLOGIES, INNOVATION AND LABOR PRODUCTIVITY

Prof. Dr. Sema BEHDİOĞLU, Dr. Öğr. Üyesi Neslihan ÇİLESİZ, Dr.
Öğr. Üyesi Ayşegül YILDIZ, Dr. Öğr. Üyesi Fadime ÇELİK

538-558

Araştırma Makalesi
Reserach Article

CEPTEN YAPILAN SAĞLIK HARCAMALARI KONUSUNDA YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON OUT-OF-
POCKET HEALTH EXPENDITURES

Kadir İNAN

559-574

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ UYARLAMA ÇALIŞMASI

ADAPTATION STUDY OF THE WORKPLACE PSYCHOLOGICAL
RESILIENCE SCALE

Arş. Gör. Dr. Hande GÜZEL, Prof. Dr. Nihal MAMATOĞLU

575-589

Araştırma Makalesi
Reserach Article

GEBELİK SÜREÇLERİNDE ANNELERİ TARAFINDAN İSTENMEYEN YETİŞKİN EVLATLARIN YAŞAM DENEYİMLERİNİN ARAŞTIRILMASI

AN EXPLORATION OF LIFE EXPERIENCES OF ADULT
INDIVIDUALS UNWANTED BY THEIR MOTHERS DURING THEIR
PREGNANCY

Firdevs ÇALIŞKAN GÜNGÖR, Gamze ÖZBAYRAK, Prof. Dr. Ömer Miraç YAMAN

590-613

Araştırma Makalesi
Reserach Article

SHARPE ORANI VE ALTERNATİFLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

AN APPLICATION ON THE SHARPE RATIO AND ITS
ALTERNATIVES

Arş. Gör. Musa OVALI, Arş. Gör. Gencay TEPE, Doç. Dr. Selim Baha YILDIZ

614-633

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

İSLAMCI DERGİLERDE CİNSİYET KİMLİĞİ VE MODERNLEŞME: KADIN KİMLİĞİ DERGİSİ ÖRNEĞİ

GENDER IDENTITY AND MODERNIZATION IN ISLAMIC
MAGAZINES: THE CASE OF KADIN KİMLİĞİ MAGAZINE

Mehmet Ozan AHNAS

634-650

Araştırma Makalesi
Reserach Article

GEÇMİŞİN SESİNİ DİNLEMENİN YÖNTEMİ: SÖZLÜ TARİHİ

THE METHOD OF LISTENING TO THE VOICE
OF THE PAST: ORAL HISTORY

Arş. Gör. Hikmet Çağrı YARDIMCI, Arş. Gör. Büşra ÖZTEKİN

651-668

Araştırma Makalesi
Reserach Article

REFLECTIONS OF LIGHT AND NATURE IN CINEMATIC SPACE: “KOMOREBI” IN WIM WENDERS’ PERFECT DAYS

SİNEMATİK MEKÂNDA DOĞA VE IŞIĞIN YANSIMALARI: WİM
WENDERS’IN MÜKEMMEL GÜNLER FİLMİNDE “KOMOREBİ

Dr. Öğr. Üyesi Senem Müştak SEVİNDİK

669-690

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ABD-RUSYA REKABETİ VE ARKTİK’TE DEĞİŞEN STRATEJİK DENGELER

U.S. - RUSSIA RIVALRY AND CHANGING
STRATEGIC BALANCES IN THE ARCTIC

Öğr. Gör. Dr. Samet İŞBİLEN

691-709

Araştırma Makalesi
Reserach Article

GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI BİLİM ALANINDAKİ AKADEMİSYEN PROFİLLERİ: BETİMLEYİCİ BİR ARAŞTIRMA

ACADEMIC PROFILES IN THE FIELD OF JOURNALISM
AND MEDIA STUDIES: A DESCRIPTIVE STUDY

Dr. Öğr. Üyesi Harun DAĞ

710-724

Araştırma Makalesi
Reserach Article

ANA AKIM VE ALTERNATİF MEDYADA İKLİM HABERLERİNİN TEMSİLİ

REPRESENTATION OF CLIMATE NEWS IN
MAINSTREAM AND ALTERNATIVE MEDIA

Derya ÖZGÜR, Doç Dr. Berna ARSLAN

725-746

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

İŞ AİLE ÇATIŞMASININ META ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

EXAMINING WORK-FAMILY CONFLICT THROUGH META ANALYSIS

Doç. Dr. İlksun Didem ÜLBEGİ

ENDÜSTRİYEL AHŞAP MALZEMELERİN İÇ MEKAN KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE USE OF INDUSTRIAL WOOD MATERIALS IN INTERIOR SPACES

Damla YÜKSEK, Doç. Dr. Osman ÇAMLİBEL

PEER ACCEPTANCE AND REJECTION AMONG PRE-SCHOOL CHILDREN IN THE CONTEXT OF CLASSROOM AND PEER CULTURE

SINIF VE AKRAN KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLAR ARASINDA KABUL VE RET

Doç. Dr. Mustafa YAŞAR, Tuba ÇAY SAĞLAM

INSTAGRAM KULLANIMI VE YALNIZLIK ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON INSTAGRAM USE AND LONELINESS

Dr. Öğr. Üyesi Fatma ÖZTAT

NEF'Î'NİN POETİKASINDA FELSEFİ BİR KAVRAM OLARAK CEVHER

THE CONCEPT OF JAWHAR (SUBSTANCE) AS A PHILOSOPHICAL TERM IN NEF'Î'S

Arş. Gör. Hilal YİĞİT

BEDELLİ SERMAYE ARTIŞI DUYURULARININ PAY GETİRİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ

INVESTIGATING THE IMPACT OF RIGHTS ISSUE ANNOUNCEMENTS ON STOCK RETURNS: THE CASE OF BORSA ISTANBUL

Arş. Gör. Halil Ökkeş KÜDÜK , Prof. Dr. Serkan Yılmaz KANDIR

747-763

Araştırma Makalesi
Reserach Article

764-780

Araştırma Makalesi
Reserach Article

781-796

Araştırma Makalesi
Reserach Article

797-811

Araştırma Makalesi
Reserach Article

812-824

Araştırma Makalesi
Reserach Article

825-840

Araştırma Makalesi
Reserach Article

İçindekiler • Contents

**OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SOSYAL VE DUYGUSAL
ÖĞRENMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE SINIF İÇİ UYGULAMALARI**
PRESCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON SOCIAL AND
EMOTIONAL LEARNING AND THEIR CLASSROOM PRACTICES

Yeliz Erdoğan, Prof. Dr. Durmuş Aslan

841-857

Araştırma Makalesi
Reserach Article

**TÜRKİYE'DE BİST 100'DE YER ALAN SANAYİ SEKTÖRÜ
ENDEKS GETİRİLERİNİN DÖVİZ KURU RİSKİNE
DUYARLILIĞI: FOREX BETALARININ ÖLÇÜMÜ**
EXCHANGE RATE RISK SENSITIVITY OF INDUSTRIAL
SECTOR INDEX RETURNS IN BIST 100 IN TÜRKİYE:
MEASUREMENT OF FOREX BETAS

Prof. Dr. Hatice Doğukanlı, Çağla Demir

858-879

Araştırma Makalesi
Reserach Article

**DEĞER TABANLI PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ VE
SÜRDÜRÜLEBİLİR KATMA DEĞER KARŞILAŞTIRMASI:
OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA**
A COMPARATIVE ANALYSIS OF VALUE-BASED
PERFORMANCE METRICS AND SUSTAINABLE VALUE ADDED:
AN APPLICATION IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY

Dr. Öğr. Üyesi Meltem Ece Çokmutlu, Dr. Öğr. Üyesi Şahay Ok

880-900

Araştırma Makalesi
Reserach Article

Makalelerin sıralaması sisteme giriş ve kabul tarihleri esas alınarak oluşturulmuştur.

The order of the articles is based on the date of entry and acceptance into the system.

Hakemler • Referees

Prof. Dr. Ayşehan ÇAKICI
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Birsen TALAY KEŞOĞLU
BEYKOZ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Eda YAŞA ÖZELTÜRKAY
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Enver ÇAKAR
FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Esmâ ÖZ KİRİŞ
ANKARA YILDIRIM BEYAZIT ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Faruk DOĞAN
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Filiz YURTAL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Gülden TÜM
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Harun TANRIVERMİŞ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mehmet MUCUK
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Metin EKİCİ
EGE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Murat ŞEKER
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Nedim BAKIRCI
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Okan YEŞİLOT
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ömer ESEN
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Özgül Akın ŞENKAL
TARSUS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Pınar EGE
İSTANBUL ATLAS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Selçuk UYGUN
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Songül TÜMKAYA
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

**Dergimizin bu sayısına gönderilen makaleleri
değerlendiren hakemlerimize teşekkürlerimizi
sunarız.**

We gratefully acknowledge the referees who kindly
helped us evaluate the articles sent for the current
issue of our journal.

Prof. Dr. Veli DUYAN
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yavuz SAKA
GAZİANTEP ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ali DERAN
TARSUS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ayşe CANATAN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ayşe İRMİŞ
PAMUKKALE ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Bekir KOCADAŞ
ADİYAMAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Eda Yaşa ÖZELTÜRKAY
ÇAĞ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Erdal AÇIKSES
MUNZUR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Erol TARKUM
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Fatma ÖZ
LOKMAN HEKİM ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Harun TUNÇEL
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hasan Hüseyin ŞAHAN
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Kemal Can KILIÇ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mehmet ÜNLÜ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mustafa POLAT
OSTİM TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Orhan ÇAĞLAYAN
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Orhan GÖKÇE
SELÇUK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Ömer İSKENDERÖĞLU
NİĞDE ÖMER HALİSDEMİR ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Rahmi Deniz OZBAY
İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Seçil ŞATIR
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Selim Hilmi ÖZKAN
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Songül KAKİLLİ ACARAVCI
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Süleyman TARMAN
AKSARAY ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Vehbi BAYHAN
BANDIRMA ONYEDİ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yaşar ÖZÜÇETİN
KIRŞEHİR AHİ EVRAN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yılmaz KARADENİZ
AMASYA UNIVERSITY

Prof. Dr. Selçuk UYGUN
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Vuslat Oğuz ATICI
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Fulya Yüksel ŞAHİN
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Elif Türkan ARSLAN
İZMİR KATİP ÇELEBİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Fatih US
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Emine KÖSEOĞLU
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Mehmet Ali KİRMAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Hüseyin Can ERKİN
ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. MetinKamil ERCAN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Yıldırım Beyazıt ÖNAL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Üzeyir ASLAN
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Prof. Dr. Suphi ASLANOĞLU
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Abdulhamit KAVAK
KİLİS 7 ARALIK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Abdullah BALCIOĞULLARI
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Alper GÜRER
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Aslı TAYLI
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Çiğdem AKSU ÇAM
ADANA ALPARSLAN TÜRKES BİLİM VE TEKNOLOJİ
ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Esen TURAN ÖZPOLAT
ADIYAMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Fuat AKSU
YILDIZ TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Güzin BAYAR
TİCARET BAKANLIĞI

Doç. Dr. Hakan YAŞAR
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hikmet DEMİRCİ
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hülya SEMİZ TÜRKÖĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

DOÇ. Dr. İbrahim SAYLAN
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Muhammet DÜŞÜKCAN
FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Murat ÇETİN
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Murat ERDOĞAN
İSTANBUL ESENİYURT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nazan KAHRAMAN
AMASYA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nilgün DAĞ
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Oğuzhan KIRDÖK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Reyhan AĞÇAM
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Rumeysa AKGÜN
KIRIKKALE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Selda ADİLOĞLU
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Serkan ASLAN
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Şule ERDEN ÖZCAN
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Tuba YAVAŞ
HATAY MUSTAFA KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ahmet KÜÇÜK
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Algin OKURSOY
AYDIN ADNAN MENDERES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ayşenur Akyazı
İSTANBUL AYDIN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Cansu DAĞSUYU
ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ
ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Cengiz ŞAVKILI
KAHRAMANMARAŞ SÜTÇÜ İMAM ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ceyda GÜRMAN
SİNOP ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Deniz Elif YAVALAR
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Doğan KUTUKIZ
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Emel DEMİR ASKEROĞLU
TEKİRDAĞ NAMIK KEMAL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Abdullah OĞRAK
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Aynur KARABACAK ÇELİK
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Çiğdem DUMANLI
HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Emine Serap KURT
TRAKYA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ertuğrul DÖNER
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Figen KASAPOĞLU
İSTANBUL 29 MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Hakan YAŞAR
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Halil ŞENGÜL
İSTANBUL SABAHATTİN ZAİM ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. İlyas Kays İMAMOĞLU
BAYBURT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Julide EDİRNE
HALİÇ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Kadir DELİGOZ
ATATÜRK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Melek ZUBAROĞLU YANARDAĞ
MEHMET AKİF ERSOY ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Merve KAPTAN
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Metehan ÇELİK
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Muzaffer BAŞKAYA
TRABZON ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nejla GÜREFE
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Osman PALA
KARAMANOĞLU MEHMETBEY ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özge GÜRSOY ATAR
BEYKENT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özge ONUR
ADANA ALPARSLAN TÜRKEŞ BİLİM VE TEKNOLOJİ
ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özgür UYSAL
ALANYA ALAADDİN KEYKUBAT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Samet EVCI
OSMANİYE KORKUT ATA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Serkan DİRLİK
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Şahika GÖKMEN
ANKARA HACI BAYRAM VELİ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Yusuf TOPALOĞLU
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Zümrail GÜLTEKİN
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Selda ADILOĞLU
BURSA TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Emre ÇITAK
HİTİT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Sevda ÜNAL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Meltem ŞAHİN HASSAN
ERCİYES ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özge CENGİZ
ZONGULDAK BÜLENT ECEVİT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Seda ATA
MUĞLA SITKI KOÇMAN ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Erdal EKE
SÜLEYMAN DEMİREL ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. İnanç ETİ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Özlem ŞENYİĞİT
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Çiğdem BERDİ GÖKHAN
ÇANKAYA ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Handan KARAKAYA
FIRAT ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Nihan Tomris KÜÇÜN
KTO KARATAY UNIVERSITY

Doç. Dr. Şerife Durmaz
AKDENİZ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Aytemis DEPCİ
İSKENDERUN TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr.Özgür KILINÇ
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr Mehmet SONGUR
DİCLE ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr. Ayşe Nur BUYRUK AKBABA
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Doç. Dr Leyla ALPTEKİN SARIOĞLU
MİMAR SİNAN GÜZEL SANATLAR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Sarphan UZUNOĞLU
İZMİR EKONOMİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Seda ŞAHİN
İNÖNÜ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Seval ÖRDEK İNCEOĞLU
HARRAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Kübra ÖZKAN DEMİR
MUDANYA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zülküf ÇEVİK
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Gör. Azize Zehra ÇELENLİ BAŞARAN
ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ali ÜNAL
HİTİT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Berna AKTAŞ
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Devrim Deniz EROL
ANADOLU ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Elif ALTIN
KÜLTÜR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Hüseyin SARAÇ
NEVŞEHİR HACI BEKTAŞ VELİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mehmet HOCANOĞLU
KAFKAS ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Mithat ATABAY
ÇANAKKALE 18 MART ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat YILDIRIM
TOKAT GAZİOSMANPAŞA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Onur KILIÇ
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Sevdâ ÜNAL
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Yunus ÖZDURĞUN
SİİRT ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zeynep ÇOLAK
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğretim Üyesi Serkan DEMİREL
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuba DEMİRCİ
BEYKOZ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Haldun İLKDOĞAN
BOZOK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ahmet Serhat UÇAR
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ayşe Nur ALBAYRAK
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Çiğdem Nilüfer UMAR
ÇANAKKALE ONSEKİZ MART ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Filiz SİVASLIOĞLU
İSTANBUL GELİŞİM ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Gülara YENİSEY
KIRKLARELİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Güzel ÖZTÜRK
BALIKESİR ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Kevser PAMUK
AFYONKARAHİSAR SAĞLIK BİLİMLERİ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Murat BATAN
BATMAN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Ramazan KARATEPE
MERSİN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Seval KASIMOĞLU
ÇANKIRI KARATEKİN ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Tuba DEMİRCİ
BEYKOZ ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Yusuf ÇUHADAR
BİLECİK ŞEYH EDEBALI ÜNİVERSİTESİ

Dr. Öğr. Üyesi Zehra ERTUĞRUL YAŞAR
YALOVA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Uzman Selen BALDIRAN
İSTANBUL TEKNİK ÜNİVERSİTESİ

Dr. Arş. Gör. Demet ATLAM
EGE ÜNİVERSİTESİ

Dr. Arş. Gör. Safa Gökem AKTAŞ
MARMARA ÜNİVERSİTESİ

Dr. Çiğdem KURT
GALATASARAY ÜNİVERSİTESİ

Dr. Muammer ÖZTÜRK
Bir kuruma bağlı değildir.

Dr. Aslı SOLAK ŞENER
İZMİR BÜYÜKŞEHİR BELEDİYESİ

Dr. Sema ÇAĞLAYAN
Bir kuruma bağlı değildir.

Dr. Hülya TUNCER
ÇUKUROVA ÜNİVERSİTESİ

Dr.Yeliz YAPICIOĞLU AYAZ
EGE ÜNİVERSİTESİ

MAKALE YAZIM KURALLARI

Dergiye gönderilecek makalelerin yazımında uyulması gerekli kurallar aşağıda özetlenmiştir:

- Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi yılda en az iki kez yayımlanan hakemli bir dergidir.
- Gönderilecek makalenin daha önce hiçbir yerde yayımlanmamış olması zorunludur.
- Makaleler, Türkçe, İngilizce, Fransızca ya da Almanca olarak yayımlanabilir. Eğer makale İngilizce, Fransızca ya da Almanca dillerinden biriyle yazılırsa, mutlaka Türkçe özete yer verilmelidir.
- Makaleler Türk Dil Kurumu yazım kurallarına uygun yazılmalıdır.
- Makaleler, Microsoft Word 2003 veya üzeri sürümlerde yazılıp internet üzerinden online olarak gönderilmelidir.
- Makalelerin başlığı metne uygun, ortalı; kısa ve açık ifadeli; büyük harflerle yazılmış olmalıdır.
- Yazar adı, makaleye ortalı; yazar birden fazla ise, adları yan yana yazılmalıdır. Yazarlara ait bilgiler (Üniversite adı, Fakülte adı, e-mail adresi, Orcid No) dipnotta verilmelidir.
- Makalenin ilk sayfası sadece ÖZ ve ABSTRACT'tan oluşmalı, bu sayfa Makale Şablonu'na yerleştirilerek oluşturulmalıdır (bk. Makale Şablonu)
- Makalelerde kâğıt boyutu: A-4 dikey, sayfa yapısı alt: 2,5 cm, üst: 2,5 cm, sol: 2,5 cm, sağ: 2,5 cm, üst bilgi: 3 cm, alt bilgi: 3 cm, yazı tipi: Times New Roman, punto: 10, satır aralığı: tek olarak ayarlanmalıdır. Makalenin tümü 8000 kelimeyi geçmemelidir.
- Dipnotlar Times New Roman fontu kullanılarak 8 punto ile ve satır aralığı "tek" olacak şekilde yazılmalıdır. Eski harfli metin çalışmalarına dair notlar ve çalışmaya dair önemli açıklamalar dışında dipnot kullanılmamalıdır.
- Öz 8 punto ve Times New Roman fontuyla yazılmalıdır. Bir paragraftan oluşmalı (birkaç paragraftan oluşsa da bir paragrafa sığdırılmalı), satır aralığı "tek" olacak şekilde ayarlanmalıdır. En az 150 en fazla 250 kelimedenden meydana gelmelidir. Öz büyük harflerle metnin sol kenarına konulmalıdır.
- Orijinal makalelerde bölümler aşağıdaki şekilde düzenlenmelidir:
- GİRİŞ (en fazla 3 sayfa) LİTERATÜR TARAMASI YÖNTEM ARAŞTIRMA BULGULARI SONUÇ
- Yukarıdaki ana bölüm başlıkları bold olarak büyük harfle sola yaslı yazılmalıdır. Başlıklara numara verilmemeli, paragraf girintisi olmamalıdır.
- Alt bölüm başlıkları her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde italik ve koyu yazılmalı, 0,5 cm. içeriden başlamalıdır. Bütün paragraf girintileri aynı hizada olmalıdır.
- Metinde tablolara yer verilecekse tablolar şu şekilde gösterilmelidir: "Tablo 1.". Tablo ismi her kelimenin baş harfi büyük olacak şekilde tablonun üzerine ortalı bir şekilde yazılmalı, italik olmamalıdır. Şekillerde ise "Şekil 1." denilerek her harfi büyük olacak şekilde şeklin altına ortalı yazılmalıdır. Şekil ve grafikler bilgisayarda çizilmeli; fotoğraf veya resimlerin çözünürlüğü yüksek olmalı, numaralandırılmalıdır.
- Çalışmada hipotezlere yer verilecekse, hipotez gösterimi şöyle olmalıdır: "H1:". Hipotezler italik yazılmamalıdır.
- Makalede yararlanılan kaynaklar "SONUÇ" bölümünden sonra "KAYNAKLAR" başlığı altında verilmelidir. Times New Roman fontuyla 10 punto, sağ-sol 0, asılı 1,25, satır aralığı "tek" olacak şekilde hazırlanmalıdır. Her kaynaktan sonra 1 satır boşluk bırakılmalıdır.
- Makaledeki kaynaklar APA 7 (<https://apastyle.apa.org/>) stiline uygun olarak yazılmalıdır. Örnek kaynak gösterimini ve makale yazımında uyulması gereken kuralları ayrıntılı olarak inceleyebilmek için Makale Şablonu'na bakabilirsiniz.

REQUIRED FORMAT FOR ARTICLES

Guidelines for writing articles to be sent to the journal:

- The Journal of Institute of Social Sciences of Cukurova University is a peer-reviewed journal published at least twice a year.
- Papers must be submitted on the understanding that they have not been published elsewhere.
- The articles can be written in Turkish, English, French or German. If the article has been written in English, French or German, a summary in Turkish must also be included.
- The articles should be written in accordance with the spelling rules of the Turkish Language Association.
- Articles should be written in Microsoft Word 2003 or higher and they should be submitted through the online system.
- Use a concise and clearly written title that reflects the paper's content. Use capital letters and center alignment.
- Author names should be center aligned on the article; if there is more than one author, their names should be written side by side. Authorship information (University name, Faculty name, e-mail address, ORCID number) should be given in the footnote.
- The first page of the article should consist of only SUMMARY and ABSTRACT using the Article Template (see Article Template).
- Please adhere to the following formatting guidelines: Paper size: A-4 vertical
- Page layout: bottom 2.5 cm, top: 2.5 cm, left: 2.5 cm, right: 2.5 cm, header: 3 cm, footer: 3 cm. Font: Times New Roman 10.
- Use single line spacing. The entire article should not exceed 8,000 words.
- Write the footnotes using Times New Roman 8 and single line spacing. Footnotes should not be used except for end notes about studies on texts with archaic letters and important explanation about the study.
- The summary should be written using Times New Roman, 8 font size. It should not exceed one paragraph (it should fit into one paragraph if it should exceed one). Use single line spacing. The word length should be at least 150 and at the most 250. Align the summary to the left-hand side of the text.
- Please adhere to the following formatting guidelines for the sections of the paper: INTRODUCTION (max. 3 pages) LITERATURE REVIEW METHODOLOGY RESEARCH FINDINGS RESULTS/CONCLUSION
- The section headings above should be written in bold with uppercase letters and aligned to the left. Titles should not be numbered and indented.
- The subtitles should be written in italics and in bold starting each word with a capital letter. Indent the start of a paragraph 0.5 cm. and align all the paragraphs.
- Guidelines for the tables in your article:
- Add a numbered caption such as "Table 1.". The caption should be written above each table and center aligned starting with a capital letter, not italic. For the figures, add a numbered caption such as "Figure 1." below each figure and center align starting with a capital letter. Use the table-function of your word processor. Provide each figure in a high-resolution format and number each one.
- If hypotheses are to be included in the study, they should be given as follows: "H1:" Hypotheses should not be written in italics.
- The references section should appear at the end of the article after the "CONCLUSIONS" section and titled as "REFERENCES. Use Times New Roman 10 with left-right 0 and hanging 1,25. Use single line spacing and leave 1 space after each reference.
- Make sure that the information in each reference is complete and accurate according to the APA style guide, 7th edition (<https://apastyle.apa.org/>). Refer to the Article Template for a detailed review of samples and the rules to follow in article writing.

Sunuş

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi 'nin 34. Cildinin ilk sayısı (34/1) yazarların olağanüstü yoğun talebinin neticesinde süreci tamamlanan elli adet makaleyle akademik çalışmalara katkı sağlaya hazır hale getirilmiştir.

Bu sayımızdaki makaleleri kısa kısa tanıtacak olursak müzik konusunda yazılmış olan ve 2023 yılında Spotify'da en çok dinlenen şarkıların hangi türlerine ait olduğunu, tempolarını, anahtarlarını, prodüksiyon kalitelerini ve şarkı sözlerinde hangi temaların işlendiğini inceleyen “2023 Yılında Spotify Üzerinden Yansıyan Müzik Türlerinin Popülerlik Dinamikleri: Teknik Özellikler Ve Söz Temaları Üzerine Karma Yöntem Bir İnceleme” adlı makale ile başlayabiliriz. Ardından ekonomi, işletme, pazarlama konularında kaleme alınan makaleleri sıralayabiliriz.

Türkiye ekonomisinde 1990-2022 döneminde ihracata dayalı büyüme hipotezi ve ekonomik büyüme lojistik sektörünün rolünün araştırıldığı “İhracata Dayalı Sürdürülebilir Büyüme Stratejisinde Lojistik Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği” adlı çalışma bunlardan birisidir.

Uluslararası ilişkilerin yeni bir döneme girdiği günümüzde “ABD Rusya Rekabeti ve Arktik'te Değişen Stratejik Dengeler” adlı çalışma ile Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler, BİST-100 endeksi içerisinde yer alan ve BİST-100 endeksi dışında kalanlar olmak üzere ayrılarak 2017-2022 yılları arasında yaptıkları bedelli sermaye artışı duyuruları 5 ve 10 günlük olmak üzere iki farklı olay penceresinde analiz edilmiş “Bedelli Sermaye Artışı Duyurularının Pay Getirileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi: Borsa İstanbul Örneği” adlı çalışmalar da bu gruptaki makalelerdendir.

Dijital Ekonomi ve Finansal Piyasa Derinliğinin Karbon Emisyonuna Etkisi: OECD Ülkelerinde Ampirik Bir İnceleme adlı çalışmada ise dijital ekonomi ve finansal piyasaların karbon emisyonu üzerindeki etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. Sharpe Oranı ve Alternatifleri Üzerine Bir Uygulama başlıklı yazıda en sık kullanılan, alıntılanan ve riske karşı ayarlanmış performans yöntemlerinin öncüsü Sharpe oranı, portföy stratejilerinin ve yatırım fonlarının performanslarının değerlendirmesi yapılmıştır.

İktisadi İdari Bilimlerin yönetim ve organizasyon çalışmaları kapsamında yapılmış bir araştırma olan “The Effect of Age on Organizational Identification and Turnover Intention: A Multi-Group Analysis” adlı makale, örgütsel özdeşleşmenin, -çalışanların kurumlarının değerleri ve hedefleriyle ne kadar uyumlu olduğu- işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu alanda bir başka çalışma da “Stratejik İnsan Kaynakları Yönetimi Uygulamalarının İnovasyonun Aracı Rolü İle Örgütsel Performansa Etkisi: Miandoab Şehri Eğitim Departmanı Örnek Çalışması” adlı makedir.

Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları Konusunda Yapılan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi adlı makale ekonominin sağlığa ayırdığı bütçe konusunda yapılan akademik çalışmaların VOSviewer programı ile detaylı bir bibliyometrik analizini içermektedir.

Sağlık, enerji, ekonomi arasındaki ilişkiye dair bir çalışma ise “Sağlık ve Enerji İlişkisi İle İlgili Çalışmaların İçerik Analizi Yöntemi İle Değerlendirilmesi” adlı makedir. İlgili çalışma ile literatürde yer alan SSCI makaleler incelenerek enerji ve sağlık ilişkisinin mevcut durumunun ortaya konulması, ilgili kavramların birbirleri ile olan ilişkinin geleceğine yönelik çözüm önerilerinde bulunulması amaçlanmıştır.

İşletme alanında yapılmış çalışmalardan olan “Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Performansına ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi: Bir Özel Üniversite Hastanesi Uygulaması” adlı makale, işletmelerin yoğun rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri için büyük avantaj sağlayan ve bir yönetim tarzı olan toplam kalite yönetimi uygulamalarının iş performansına ve çalışan memnuniyetine etkisini belirlemek amacıyla yapılmıştır. Bu alanda yapılmış bir diğer çalışma, “Tr33 Bölgesinde Faaliyet Gösteren Firmaların Bilgi ve İletişim Teknolojileri, İnovasyon ve İşgücü Verimliliği Açısından Değerlendirilmesi” adıyla yer alan makedir. Türkiye'nin TR33 Bölgesi'nde faaliyet gösteren Ar-Ge departmanına sahip firmaların işgücü verimliliği, ihracat yoğunluğu, BİT kullanımı, beşeri sermaye ve inovasyon gibi çeşitli yönlerini incelemektedir.

Maliye konusundaki “Türkiye’de Bist 100’de Yer Alan Sanayi Sektörü Endeks Getirilerinin Döviz Kuru Riskine Duyarlılığı: Forex Betalarının Ölçümü” adlı çalışma, ABD Doları ve Euro para birimleri açısından BIST 100’deki sanayi alt sektör hisse senedi endeks getirilerinin döviz kuru riskine duyarlılıklarının belirlenmesi amacıyla yapılmıştır.

Pazarlama alanında yazılmış makalelerden olan “Tedarik Zinciri Yönetimi ve Tedarikçi Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi: Medikal Ürünlere Yönelik Bir Uygulama” adlı çalışmada, hastanelerde medikal ürünlerin ve tedarikçilerin seçiminde tercih edilen kriterler ile medikal firmalarda ürün tedariginde tercih edilen kriterler belirlenerek, iki tespit arasındaki benzerlik ve farklılıkların belirlenmesi amaçlanmıştır. Yeşil entelektüel sermaye kavramı üzerine yapılan “Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramı Üzerine Yapılmış Çalışmaların Bibliyometrik Analizi” adlı çalışmada, kavramın gelişimini ortaya koymak ve bu konuda yapılan çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile haritasını çıkarmak amaçlanmıştır. Değer Tabanlı Performans Ölçütleri ve Sürdürülebilir Katma Değer Karşılaştırması: Otomotiv Sektöründe Bir Uygulama adlı çalışmada otomotiv sektörü firmalarının EVA, MVA ve sürdürülebilir katma değer (SVA) ölçütlerini hesaplamak ve yaratılan katma değer üzerinden firmaları karşılaştırmaktır.

Sayımızda eğitim ve psikolojik rehberlik ve danışma alanlarına ilişkin yazılar da bulunmaktadır. Bunlardan, “Peer Acceptance and Rejection Among Pre-School Children in The Context of Classroom and Peer Culture” adlı makale, güncel eğitim sorunlarından birisi olan akran ilişkilerini incelemiştir. Dergideki eğitim konulu bir diğer çalışma ise “Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sosyal ve Duygusal Öğrenmeye İlişkin Görüşleri ve Sınıf İçi Uygulamaları” başlığı ile yer almıştır. Bu çalışma okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşlerinin ve sınıf içi uygulamalarını incelemiştir. Matematik dersi hakkında yapılan “The Views of Students at Different Success Levels on the Factors Affecting Mathematics Achievement” başlıklı çalışma ise farklı başarı düzeyine sahip ortaokul öğrencilerinin matematik dersine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaktadır.

Psikoloji alanında yapılmış çalışmalardan olan kişilerin iş aile arasındaki tercih durumunu inceleyen “İş Aile

Çatışmasının Meta Analiz Yöntemiyle İncelenmesi” ve ölçek uyarlaması olan “İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği Uyarlama Çalışması adlı yazılar da bu alanlarda çalışanlara katkı sunar niteliktedir. Algılanan Özgürlük İle Psikolojik Sağlamlık Arasındaki İlişkide Serbest Zaman Yönetiminin Aracı Rolünün Belirlenmesi adlı çalışma ve günümüzün âciliyet kesbeden sorunlarından birisi olan konuda yazılmış, çalışma grubunu Kahramanmaraş depreminden etkilenmiş yetişkinlerden 417 kişinin oluşturduğu “Depremzedelerde Algılanan Sosyal Destek İle Travmatik Stres Belirtileri Arasındaki İlişkide Psikolojik Dayanıklılığın Aracılık Rolü” adlı çalışma da psikoloji alanındaki çalışmalardandır. Bunlara ek olarak video oyunları ile psikoloji arasındaki ilişkiyi anlamlandırmak üzere yapılmış bir çalışma olan “From Frustrations in Video Games to Aggressive Responses” başlıklı yazıda, saldırganlık düzeyini, saldırgan tepki kategorilerini ve insanların oyunlar nedeniyle hayal kırıklığına uğradıklarında ne tepki verdiklerini belirleme konu edinilmiştir. Psikoloji konusunda ilgi çekici bir başka çalışma da “Gebelik Süreçlerinde Anneleri Tarafından İstenmeyen Yetişkin Evlatların Yaşam Deneyimlerinin Araştırılması” adlı makaledir. Mobil Sağlık Uygulamalarının Toplum Tarafından Benimsenme Durumunun Değerlendirilmesi başlıklı makale ile “İslamcı Dergilerde Cinsiyet Kimliği ve Modernleşme: Kadın Kimliği Dergisi Örneği adlı makale Dergideki sosyolojik araştırma yazılarından biridir.

İletişim alanında yazılan yazılara gelince bunlardan birisi sosyal medyaya ilişkin “The Mediating Role of Social Desirability In The Relationship Between Appearance-Related Social Media Consciousness and Filter Usage Rates on Instagram” başlıklı makaledir. Araştırma, görünümle ilişkili sosyal medya bilincinin artışının Instagram’da filtre kullanım oranlarıyla olan pozitif ilişkisini incelemiştir. Instagram kullanımı üzerinden psikolojik bir yaklaşımla “Instagram Kullanımı ve Yalnızlık Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz” adıyla 2013-2023 yılları arasında Scopus veri tabanında yer alan tüm disiplinlerde yapılmış bilimsel çalışmalar, derlenip değerlendirilmiştir.

Yurttaş gazeteciliği konulu çalışmaların gelişimini saptamak amacıyla “Yurttaş Gazeteciliği İle İlgili Çalışmaların Bibliyometrik Analiz Yöntemi İle İncelenmesi” başlığı altında bir makale de bu Sayımızda yer almaktadır.

İklim krizi tartışmalarının ele alındığı “Ana Akım ve Alternatif Medyada İklim Haberlerinin Temsili”adlı çalışma ve 1950’li yıllardaki siyasi ortamı araştıran iki yazıdan birisi olan “Demokrat Parti Döneminde Kalkınma Söylemi ve Zafer Gazetesi” ile “Demokratikleşme Sürecinde 1950 Genel Seçimleri ve Siyasi Propaganda: Adana (Seyhan) Örneği” adlı iki çalışma iletişim yazılarından. Yine gazetecilik alanında bir çalışma olan “Gazetecilik ve Medya Çalışmaları Bilim Alanındaki Akademisyen Profilleri: Betimleyici Bir Araştırma” başlığı ile hazırlanan yazıda gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanlarındaki akademisyen profillerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Medya-şehir tarihi eksenli bir çalışma ise “Halk Postası Gazetesinde Van Şehri” başlıklı makaledir.

Coğrafya, tarih konularında yazılmış makaleler arasında, “Dörtöl (Hatay) İlçesinde Mikro Arazi Kullanımı” adıyla coğrafya alanında ova ile dağ eteği ve yamacı arasında yetiştirilen ürünler ve parselasyon özelliklerinin ayrılan hususların irdelendiği bir çalışma ortaya konmuştur. Sözlü tarihin teorik ve tarihsel arka planı ile yöntemle ilişkin boyutunu inceleme maksadıyla kaleme alınan “Geçmişin Sesini Dinlemenin Yöntemi: Sözlü Tarih” adlı bir makale ile “Kaçarlar Döneminde Meşrutiyet Öncesi Kadın Yaşamı” adlı makale tarih alanında yapılmış çalışmalardandır. Bir kültür tarihi araştırması olan “Kent Kimliğinin Oluşumunda Sivil Toplum Kuruluşlarının Rolü: Antalya’daki Yörük Dernekleri Üzerine Bir Araştırma” adlı makale aynı zamanda sivil toplum örgütlerini de konu almıştır. 1923-1938 yılları arasında Türkiye’de devletin geleceği olarak görülen çocuklara yönelik uygulanan koruma politikalarının değerlendirildiği “Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları: Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938)” başlıklı çalışma da tarih alanındaki yazılarımızdandır. Bir başka tarih yazısında ise Türkiye-İran ilişkilerinde Dönüm Noktası: İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye Ziyaretinin Akşam Gazetesinde Yansımaları” adlı makaledir. Makalede Akşam Gazetesi’ndeki 10 Haziran 1934-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında konuya ilişkin yer alan haberler ele alınmıştır. Haruki Murakami’nin Gezi Kitabı Uten Enten Üzerinden 1980 Sonları Türkiye’sine ve Türk Toplumuna Bakış adlı çalışmada, Murakami’nin bahsi geçen seyahatnamesi üzerinden seksenli yılların sonlarındaki Türkiye’nin ve Türk toplumunun sosyal yapısı yazarın onun gözünden ortaya konmaya çalışılmıştır.

Mimarlık, İç Mimarlık ve tasarım alanında yapılmış çalışmalardan birisi “Endüstriyel Ahşap Malzemelerin İç Mekan Kullanımı Üzerine Bir Araştırma” adlı çalışmadır. Çalışmada endüstriyel ahşap malzemelerden olan Glulam, CLT, LVL ve NLT malzemelerin kullanım alanları incelenmiş ve örnekendirilmiştir. Sürdürülebilir Tasarım Yaklaşımıyla Fuar Stantlarında Atık Malzeme Kullanımı: Stüdyo Deneyimi adlı çalışma, Avrasya Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü’nün sekizinci yarıyılında seçmeli ders olarak sunulan Fuar Alanları ve Stant Tasarımı dersi kapsamında gerçekleştirilen bir stüdyo deneyimine dayanmaktadır.

Dil ve edebiyat alanındaki çalışmalardan birisi Divan edebiyatının güçlü şairi Nef’î hakkındaki “Nef’î’nin Poetikasında Felsefi Bir Kavram Olarak Cevher” adlı çalışmadır. Bir diğeri ise “Le Français Fondamental: Historique Et Influence” adlı makaledir. Yabancı dil öğretimi kapsamındaki çalışmalardan olan makale 1950’lerde başlatılan “Français fondamental” araştırmasına dayanmaktadır.

İlahiyat disiplinlerinde yazılmış iki makaleden biri tefsir alanında olan “Kur’ân ve Jeoloji Perspektifinden Yeryüzü ve Depremler” diğeri ise din sosyolojisi kapsamında yazılan “Laiklik, Din ve Cumhuriyet Halk Partisi Üzerine Tarihsel Açidan Karşılaştırmalı Bir Analiz” başlıklı çalışmalardır.

İyi ve faydalı okumalar dileğiyle...

Prof. Dr. Nuran ÖZTÜRK
Editör

MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARININ TOPLUM TARAFINDAN BENİMSENME DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ

MOBILE HEALTH APPLICATIONS:
AN ASSESSMENT OF THE PUBLIC
ACCEPTANCE STATUS

Şura ZEYTUN, Bahar KESKİN, Yasemin ASLAN

01

MOBİL SAĞLIK UYGULAMALARININ TOPLUM TARAFINDAN BENİMSENME DURUMUNUN DEĞERLENDİRİLMESİ ¹

MOBILE HEALTH APPLICATIONS: AN ASSESSMENT OF THE PUBLIC ACCEPTANCE STATUS

Anahtar Kelimeler:

Mobil Sağlık,
Mobil Sağlık
Uygulaması,
Sağlık Hizmetleri,
Sağlık İletişimi.

Keywords:

Mobile Health,
Mobile Health
Applications,
Healthcare Services,
Health Communication

¹ Bu çalışma TÜBİTAK 2209-A Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB) tarafından 1919B012216323 proje numarasıyla desteklenmiştir.

² Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, surazeytun@gmail.com, ORCID: 0009-0005-5895-8080

³ Lisans Öğrencisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, baharkskn.1234@gmail.com, ORCID: 0009-0004-1493-8929

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, yaseminaslan@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6292-2332

Alıntılanmak için/Cite as: Zeytun Ş., Keskin B. ve Aslan Y. (2025). Mobil Sağlık Uygulamalarının Toplum Tarafından Benimsenme Durumunun Değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 1-24

Şura ZEYTUN ², Bahar KESKİN ³, Yasemin ASLAN ⁴

ÖZ

Sağlık evrensel bir değer olup, ulusal ve uluslararası bildirgelerle güvence altına alınmıştır. Sağlığın geliştirilmesi, korunması, tedavi edilmesi ve sağlıklı yaşam tarzının teşvik edilmesinde faydalanan araçlardan biri mobil sağlık uygulamalarıdır. Bu çalışmanın amacı, mobil sağlık uygulamalarının toplum tarafından benimsenme durumunun değerlendirilmesidir. Kesitsel tipte retrospektif olarak tasarlanan çalışmada, kolayda örnekleme yöntemiyle 500 kişiden veri toplanmıştır. Verilerin analizinde Number Cruncher Statistical System 2020 Statistical Software programı kullanılmıştır. Ölçeğin toplamı için Cronbach Alpha katsayısı 0,977 olarak yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Çalışma sonuçları, katılımcıların çoğunun Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarını kullandığını (%78) ve faydalı bulunduğunu (%88) göstermektedir. Mobil sağlık uygulamaları algılanan kullanım kolaylığı ile kullanım niyeti arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişki bulunurken, algılanan kullanım kolaylığı ile algılanan fayda arasında pozitif yönde iyi düzeyde anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Çalışma sonuçları algılanan kullanım kolaylığının, algılanan fayda üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğunu göstermiştir. Mobil sağlık uygulamalarını kullanan ve faydalı bulan katılımcıların mobil uygulamaları benimseme puanları daha yüksek bulunmuştur.

ABSTRACT

Health is a universal value, safeguarded by national and international declarations. Mobile health applications are one of the tools used for promotion, protection, and treatment of health as well as encouragement of healthy lifestyles. The aim of this study is to evaluate the adoption of mobile health applications by the society. Designed as a cross-sectional, retrospective study, data were collected from 500 individuals using a convenience sampling method. The Number Cruncher Statistical System 2020 Statistical Software program was used to analyze the data. The Cronbach's Alpha coefficient for the scale was found to be 0.977, indicating a high level of reliability. The results of the study show that majority of the participants have used the Ministry of Health's mobile health applications (78%) and found them useful (88%). While a moderately significant positive relationship exists between perceived ease of use and intention to use mobile health applications, there is also a significantly positive relationship between perceived ease of use and perceived usefulness. The study results indicated a significant effect of perceived ease of use on perceived usefulness. Participants who have used mobile health applications and found them useful have higher adoption scores for mobile application.

GİRİŞ

Günümüzde teknoloji büyük bir hızla değişmektedir. Teknolojinin yoğun olarak kullanılması sebebiyle bu değişimlerden en fazla etkilenen sektörlerden biri sağlık sektörüdür. Sağlık hizmetleri; ertelenemez nitelik taşıması, üretiminin ve tüketiminin eş zamanlı olması, hizmeti sunanlar ile hizmetten faydalananlar arasında bilgi asimetrisinin bulunması gibi özellikler nedeniyle diğer sektörlerden farklı niteliklere sahiptir. Sağlık hizmetlerinin etkin, verimli, eşit ve hakkaniyetli bir şekilde sunulabilmesine olanak sağlayan teknolojilerden biri mobil sağlık uygulamalarıdır.

Mobil sağlık genel anlamıyla, sağlık hizmetlerinin akıllı cihazlar ve mobil teknolojiler kullanılarak sunulmasıdır. Üzerinde mutabık kalınmış standart bir tanımı bulunmamakla birlikte, bütüncül bir yaklaşımla mobil sağlık; sağlık sisteminin etkinliğini, verimliliğini ve kalitesini artırmak gayesiyle mobil iletişim teknolojilerinin altyapısı kullanılarak, toplumun sağlık düzeyinin yükseltilmesini hedefleyen yenilikçi sağlık uygulamaları şeklinde tanımlanabilir. Mobil uygulamalar; bireylerin sağlık düzeyinin geliştirilmesi ve korunması, dezavantajlı grupların sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırması, politik düzeyde sağlık harcamalarının azaltılmasına olanak sağlaması gibi faydaları açısından önemlidir. Bu uygulamalar sayesinde bireyler kalp atış hızlarını, vücut sıcaklıklarını, kan basıncını, günlük kalori alımını ve su tüketimini, uyku düzenini ve kilosunu takip ederek kendi sağlık verilerini yönetme ve kontrol etme özgürlüğüne de sahip olabilmektedir. Mobil sağlık teknolojilerinden istenen faydaların elde edilebilmesi; bireylerin bu uygulamaları kullanabilmek için gerekli teknolojik alt yapıya sahip olmasına, uygulamaların hukuki ve etik açıdan güvenilir olmasına, mobil uygulamaların alanında uzman sağlık profesyonellerinin katılımıyla kanıt temelli tıp uygulamalarına dayalı olarak geliştirilmesine, veri gizliliği ve güvenliği ilkelerine uygun olmasına, uygulamayı kullanmayı planlayan bireylerin belli bir düzeyde teknoloji okuryazarlarına sahip olmasına ve bu uygulamaların toplum tarafından benimsenmesine bağlıdır.

Akıllı telefon ve tablet gibi dijital iletişim araçlarında, mobil sağlık uygulamalarının kullanımı gün geçtikçe

artmaktadır. Sağlık hizmeti kullanıcıları genellikle daha iyi, daha hızlı, hasta odaklı ve uygun maliyetli sağlık hizmetlerinden faydalanabilmek için mobil sağlık uygulamalarından yararlanmaktadır. Özellikle gelişmiş ülkelerde sağlık hizmetleriyle ilgili artan maliyetler, mobil teknolojilerin benimsenmesini bir nevi kaçınılmaz kılmıştır (Duarte & Pinho, 2019, s.140). Türkiye’de de Sağlık Bakanlığı ülke düzeyinde sağlık hizmet kalitesini artırmak amacıyla e-Nabız, Merkezi Hekim Randevu Sistemi, RUHSAD Ruh Sağlığı Destek Sistemi, Hayat Eve Sığar gibi halka yönelik bazı mobil sağlık uygulamaları geliştirmiştir. Bu uygulamalar; bireylerin kendilerine ait sağlık bilgilerine ve verilerine istedikleri zaman ve istedikleri yerden erişebilmelerine imkân sunarak, sağlık bilgilerini ve sağlık durumunu kendi kontrolünde tutmalarına olanak tanır. Buna ek olarak; bireysel ve toplumsal açıdan sağlık durumlarının izlenmesine katkı sunar, sağlığın geliştirilmesi ve korunması amacıyla sağlıklı yaşam davranışlarını teşvik eder, bireyler ile sağlık profesyonelleri ve sağlık kurumları arasındaki iletişimi artıran bir köprü görevi görür. Mobil sağlık uygulamaları hastalara sağladığı kolaylıklarla birlikte, sağlık kurumlarının hasta takiplerini etkin, hızlı, zamanında ve güvenli bir şekilde yapabilmelerine imkân sunar. Ülke genelinde sağlık politika yapıcılarına, sistem üzerinden elde ettikleri verilerle geleceğe dair politika belirleme ve karar alma süreçlerinde kolaylık tanır.

Bu çalışmada, Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarının toplum tarafından benimsenme durumunun değerlendirilmesi amaçlanmıştır. Çalışma; literatür taraması, yöntem, bulgular, tartışma, sonuç ve öneriler olacak şekilde beş bölümden oluşmaktadır. Literatür taramasını içeren birinci bölümde; teknoloji ve sağlık kavramlarına, mobil sağlık teknolojilerine, Sağlık Bakanlığı’nın mobil sağlık uygulamalarına ve bu uygulamaların faydalarına değinilmiştir. Yöntem bölümünde; araştırmanın amacı ve önemi, evren ve örnekleme, veri toplama araçları, verilerin analizi ve etik hususlar konularına değinilmiştir. Üçüncü bölümde araştırma kapsamında elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Tartışma bölümünde, araştırma kapsamında elde edilen bulgular ulusal ve uluslararası ölçekte yapılmış olan güncel çalışmalarla kıyaslanmıştır. Sonuç ve öneriler

bölümünde ise çalışma sonuçlarına dayanarak, mikro ve makro düzeyde mobil sağlık uygulamalarıyla ilgili faydalı olabileceği düşünülen önerilere yer verilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Teknoloji ve Sağlık

Teknoloji, teknik ve süreç bilgisiyle birlikte, zihinsel ve fiziksel emek harcanarak pratik alana katkı sağlayan bir değer, amaç ve hedeflerinin yerine getirilmesini sağlayan bir araçtır. Günümüzde teknolojinin hızla ilerlemesi, bireylerin teknolojiyi her alanda aktif kullanmasını sağlamıştır. Akıllı telefonların, tabletlerin ve diğer kablosuz iletişim araçlarının günlük hayatımızdaki yeri arttıkça, farklı alanlarda bireylerin kişisel aktivitelerini kolaylaştırıcı uygulamalar ortaya çıkmaya başlamıştır. Mobil teknolojiler; mobil telefonlar, hasta gözlem cihazları, mobil tele tıp / tele-hizmet cihazları, kişisel dijital asistan ve mobil öğrenme için MP3 oynatıcılar şeklinde gruplandırılabilir (Sloninsky, 2008, s. 17). Mobil uygulama; inovatif bir dönüşüm geçiren mobil cihazların geliştirilmesi ile akıllı cihazlar seviyesine indirilebilen ve belli bir alan özelinde kullanılabilen yazılım şeklinde tanımlanmaktadır (Demir & Arslan, 2017, s. 72). Gelişmiş sensörler ve karmaşık yazılım uygulamaları, mobil sağlık tabanlı uygulamaları daha uygulanabilir ve yenilikçi kılmaktadır. Bu sayede daha kullanıcı dostu tasarımlar elde edilebilmektedir (Baig, Hosseini & Connolly, 2015, s.23). Günümüzde mobil uygulamaların en fazla kullanıldığı alanlardan biri sağlık sektörüdür.

Evrensel düzeyde bireylerin temel haklarından biri olan sağlığa, ulusal ve uluslararası bildirgelerde yer verilmiştir. Türkiye Cumhuriyeti 1982 Anayasası'nın 56.Maddesinde, herkesin sağlıklı ve dengeli bir çevrede yaşama hakkına sahip olduğu, çevre sağlığını korumanın ve çevreyi geliştirmenin devletin ve bireylerin ödevi olduğu belirtilerek, bireylerin sağlık hakkı devlet güvencesi altına almıştır (T.C. Anayasası, 1982, s. 18). Bunun yanında, Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinden üçüncüsü “Sağlıklı ve Kaliteli Yaşam” olarak belirlenmiş ve küresel ölçekte sağlık hizmetlerinin önemine vurgu yapılmıştır (United Nations, 2015). Türkiye’de, Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı tarafından, 2053 yılının vizyonu hedef alınarak hazırlanan

On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)’nin “Nitelikli İnsan, Güçlü Aile ve Sağlıklı Toplum” başlığı altında; sağlıklı yaşam tarzının teşvik edilmesi, anne ve bebek ölümlerini azaltılması, çocuk, kadın, ergen sağlığı hizmetlerinin güçlendirilmesi, nadir hastalıklara ilişkin merkezlerin artırılması, evde sağlık hizmetlerinin güçlendirilmesi, bulaşıcı hastalıklara yönelik erken uyarı sistemlerinin oluşturulması, küresel salgın, afet ve acil durumlara yönelik kapasitenin güçlendirilmesi, sağlıklı hayat merkezlerinin artırılması, aile sağlığı merkezlerinin güçlendirilmesi, bağımlılıkla mücadele, yaşlı bakımına yönelik sektörler arası koordinasyonun sağlanması, dijital sağlık teknolojilerinin sağlık sistemi içerisinde etkin ve verimli bir şekilde kullanılmasının sağlanması, kanıta dayalı klinik sağlık çıktılarının iyileştirilmesi, kişiselleştirilmiş tıp ve akıllı laboratuvar-ilaç-tıbbi görüntüleme uygulamalarının gerçekleştirilmesi gibi sağlık ve bilişim teknolojilerine vurgu yapan çok sayıda maddeye yer verildiğini görmek mümkündür (T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı, 2023). Ayrıca Sağlık Bakanlığı tarafından Şubat 2022’de yayımlanan “Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik”le birlikte, mobil sağlık uygulamalarının sağlık hizmet sunum süreçlerine daha fazla entegre edilmesi hedeflenmiştir (Sağlık Bakanlığı, 2022, s. 1). Bu sayede toplumun sağlık hizmetlerine erişiminin kolaylaşması, bekleme sürelerinin kısaltılması, sağlık kurumlarının daha planlı ve sistematik bir biçimde yönetilerek sağlık hizmet kalitesinin artırılması amaçlanmıştır.

Mobil Sağlık Teknolojileri

Günümüzde mobil sağlık (m-Sağlık), gelişmekte ve gelişmiş olan ülkelerde büyük bir hızla yaygınlaşmaktadır (Tezcan, 2016, s. 13). Özellikle son yirmi yılda mobil sağlığın, küresel olarak sağlık hizmetlerinin dijital dönüşümünün en yenilikçi alanı olarak kabul edildiği belirtilmiştir (Istepanian, 2022, s. 1). Dünya Sağlık Örgütü (DSÖ) dijital teknolojilerin, sağlık hizmetlerinin sunumu ve halk sağlığı uygulamaları açısından önemli bir kaynak haline geldiğini vurgulamıştır (WHO, 2018). Mobil iletişimin, sadece gelişmiş ülkelerde değil, gelişmekte olan ülkelerde de katlanarak büyümesi, insanların bugüne kadar erişilemeyen geniş coğrafi mesafeler üzerinden iletişim kurmasına olanak sağlamıştır. Statista’nın verilerine

göre küresel ölçekte mobil internet kullanıcı sayısı 2020 yılında 2.670,92 milyon iken, 2023 yılında bu sayının 4.248,0 milyona yükseldiği ve 2029 yılında 6.377 milyona ulaşmasının beklendiği tahmin edilmektedir. Küresel akıllı telefon kullanıcı sayısının ise 2024 ile 2029 yılları arasında toplamda 1,5 milyar kullanıcı kadar artacağı tahmin edilmektedir (Statista, 2024). Internet World Stats (Usage and Populations Statistics) verilerine göre; küresel ölçekte 2021 yılı sonunda 5,385,798,406 olan internet kullanıcı sayısı, 2023 yılında tahminen 7,932,791,734'e ulaşmıştır. Coğrafi bölgelere göre internet kullanıcı sayısının ise en fazla Asya (%54,2), Avrupa (%13,9), Afrika (%11,2) ve Latin Amerika (%9,9) ülkelerinde olduğu belirtilmiştir (Internet World Stats, 2022). Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2022 yılı sonu itibarıyla Türkiye'de yaklaşık olarak 90,6 milyon internet abonesinin bulunduğunu ve bunların 71,651,056'sının mobil internet kullanımından oluştuğunu raporlamıştır (Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu, 2022). Türkiye İstatistik Kurumu Hanehalkı Bilişim Teknolojileri Kullanım Araştırması sonuçlarına göre; 2022 yılında hanelerin %94,1'inin evden internete erişim imkânı olduğu, internet kullanan bireylerin oranının %85, interneti düzenli olarak kullananların oranının ise %82,7 olduğu tespit edilmiştir (TÜİK, 2022). İnternet kullanıcı sayısının artması mobil sağlık uygulamalarına erişimin kolaylaşması açısından önemlidir.

DSÖ mobil sağlığı; cep telefonları, kişisel dijital asistanlar, hasta izleme cihazları ve diğer kablosuz cihazlar gibi mobil bir ekipman tarafından desteklenen tıbbi ve halk sağlığı uygulamaları şeklinde tanımlamıştır. Mobil sağlık, cep telefonlarından temel düzeyde sesli ve kısa mesajlaşma servisi kullanımının yanı sıra general packet radio service (GPRS), global positioning system (GPS), third and fourth generation mobile telecommunications (3G and 4G systems) ve Bluetooth teknolojisi dahil olmak üzere daha karmaşık uygulamaların kullanımını kapsamaktadır (WHO, 2011). Kılıç (2017, s. 206), mobil sağlığın e-Sağlık uygulamalarının bir alt bileşeni olduğunu, gelişmiş sağlık sistemlerine sahip ülkelerin, bu uygulamalar sayesinde hastanelere bağımlılığının azaldığını, zaman ve mekândan bağımsız bir şekilde bireylerin, sağlık hizmetlerine rahatlıkla ulaşabildiği mobil uygulama kullanımına yöneliminin arttığını belirtmiştir. Mobil sağlık uygulamalarının kullanım durumu ile ilgili Amerika

Birleşik Devletleri'nde yapılan bir araştırmada; yetişkin bireylerin %85'inin kendine ait bir cep telefonuna sahip olduğu, %53'ünün akıllı telefon kullandığı saptanmıştır. Aynı araştırmada özellikle kronik hastalık geçiren, ciddi sağlık sorunları olan ve son zamanlarda sağlığı konusunda belirgin değişim yaşayan bireylerin, mobil uygulamaları kullanma eğiliminin daha yüksek olduğu belirlenmiştir (Fox & Duggan, 2012, s. 2). Dünya ölçeğinde 2015 yılında yaklaşık 500 milyon akıllı telefon kullanıcısının en az bir mobil sağlık uygulamasını kullanırken, günümüzde yaklaşık 3,4 milyondan daha fazla akıllı telefon ve tablet kullanıcısının yaklaşık olarak yarısının mobil sağlık uygulamalarını kullandığı tespit edilmiştir (Bhuyan vd., 2016, s. 2). Fransa'da 18-65 yaş arası katılımcılar üzerinde yapılan bir çalışmada, akıllı telefon kullanım oranının %82,6 olduğu, telefon sahibi katılımcıların %47,7'sinin en az bir mobil sağlık uygulamasını kullandığı ve en fazla kullanılan uygulamaların sağlıklı yaşam, sağlığın korunması ve ilaç tedavisi ile ilgili olduğu tespit edilmiştir (Paradis vd., 2022). Mobil sağlık uygulamalarının ağırlıklı olarak; kentsel alanda yaşayan, yüksek gelir düzeyine sahip, eğitim seviyesi ve sağlık okuryazarlık düzeyi yüksek bireyler tarafından kullanıldığı belirtilmiştir (Bhuyan vd., 2016, s. 3).

Mobil sağlık uygulamaları, tüketicilerin sağlık kararları üzerinde daha fazla kontrole sahip olmasına olanak sunmaktadır (Dal & Güzey, 2022, s. 3488). DSÖ, küresel nüfusun neredeyse %90'ının mobil teknolojilerin temsil ettiği fırsatlardan nispeten düşük maliyetle yararlanabildiğini ve mobil sağlık uygulamaları sayesinde, hastaların sağlık bilgileri, sağlık kayıtlarının yönetimi ve astım, diyabet hipertansiyon gibi kronik durumların uzaktan, gerçek zamanlı izlenmesine olanak tanıdığını belirtmiştir (WHO, 2011; Li vd., 2020). Statista'nın 2022 yılı 18-64 yaş arası bireyleri kapsayan küresel araştırma verilerine göre; mobil sağlık uygulamalarının kullanımı konusunda Hindistan (%70) ve Çin (%66) açık ara farkla lider konumunda iken Avustralya %51, Amerika Birleşik Devletleri %47, İsrail %46, Birleşik Krallık %44, Almanya %42, Kanada %39, Rusya %35 ve Japonya %21 oranları ile arka sıralarda gelmektedir (Statista, 2022). Mobil sağlık uygulamaları bireyler tarafından farklı amaçlarla kullanılabilir.

Bireyler sağlık göstergelerini iyileştirmek ve sağlıklı yaşam tarzını sürdürmek amacıyla; beslenme ile ilgili hedeflerini gerçekleştirmek (kilo vermek, kalori saymak, yiyecek günlüğü tutmak vb.), fiziksel aktiviteyi artırmak, kronik hastalıkları yönetmek, ruh sağlığını iyileştirmek, ilaç saatlerini hatırlamak ve günlük su içme oranlarını kontrol etmek için bazı mobil uygulamalar kullanmaktadır (Franco vd., 2016, s. 1; Pradal-Cano vd., 2020; Tabi vd., 2019; Zhou vd., 2022; Philip-McKenzie vd., 2020; Güner vd., 2018: 266; Mercan vd., 2020: 73). Bunlara ek olarak ilaç endikasyonları konusunda uyarıcı, kadın sağlığı takibini kolaylaştıran, meditasyon desteği sağlayan (nefes, uyku, stres egzersizleri), nabız ölçmeye ve hatta bağımlılıkla mücadeleye destek sağlayan mobil uygulamaların olduğu bilinmektedir (Thornton vd., 2017; Regmi vd., 2017; Huberty vd., 2019; Schwartz vd., 2023; Kapitány-Fövény vd., 2018; Haggag vd., 2022).

Ernsting vd. (2017, s. 8) mobil uygulama kullanan katılımcıların en fazla (%44,5) sigara bırakma destekleyici uygulamasını kullandıklarını tespit etmiştir. Aynı çalışmada, mobil sağlık uygulaması kullanımından görülen en büyük faydaların; planlama, hatırlatma, motivasyon ve bilgi sağlama desteği olduğu tespit edilmiştir.

Çin’de yürütülen bir çalışmada en fazla kullanılan mobil sağlık uygulamalarının; sağlıklı yaşam bilgileri (%32,2), vital bulguların ölçümü ve takibi (%13,1), sağlık ile ilgili hatırlatma programları (%10,5) olduğu saptanmıştır (Xie vd., 2018, s. 4).

Hong Kong’da yapılan bir çalışmada, en fazla kullanılan mobil uygulamalar arasında fiziksel aktivitelerin takip edildiği adımsayar gibi uygulamalar (%67) ile sağlık parametrelerinin günlüğe kayıt edilmesi (%43) uygulamalarının yer aldığı tespit edilmiştir (Shen vd., 2017, s. 7).

COVID-19 pandemi döneminde eğitim, bilgi paylaşımı, risk değerlendirmesi, semptom yönetimi, temas takibi gibi amaçlarla mobil sağlık uygulamalarının kullanımının arttığını gösteren çalışmalar bulunmaktadır. Mobil uygulamaların, pandemi döneminde hastanelerin yükünü azaltmak, güvenilir bilgiye erişim sağlamak, bireylerin semptomlarını ve ruh sağlığını takip etmek gibi salgının getirdiği kritik zorluklarla yüzleşmede vatandaşlar, sağlık

çalışanları ve karar vericiler için değerli bir araç olduğu belirtilmiştir (Ming vd., 2020; Kondylakis vd., 2020; Alanzi, 2021; Scott vd., 2020). Bütün bu gelişmeler mobil sağlık uygulamalarının küresel ölçekte pazar hacminin büyümesine de neden olmuştur.

Fortune Business Insights, küresel mobil sağlık uygulamaları pazar büyüklüğünün, 2023 yılında 80,87 milyar dolar olan pazar hacminin %40,2’lik bileşik büyüme oranı ile 2030 yılına kadar 861,40 milyar dolara ulaşmasının beklendiğini raporlamıştır. Bu büyüme üzerinde etkili olan faktörlerin; kalp hastalıkları, hipertansiyon, diyabet, solunum sistemi hastalıkları gibi kronik hastalıkların prevalansının artması, yeni gelişen teknolojiler ve artan talep olduğu belirtilmiştir (Fortune Business Insights, 2023).

Sağlık Bakanlığı Mobil Sağlık Uygulamaları

Bireyler veya özel kurumlar tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarına ek olarak Sağlık Bakanlığı’nca desteklenen ve kullanıma sunulan akıllı mobil sağlık uygulamaları da mevcuttur. Sağlık hizmetleri insan sağlığı ile doğrudan bağlantılı bir alan olmasından dolayı, tasarımı planlanan uygulamaların iyi bir altyapıya sahip olması ve ihtiyaç duyulan durumlarda düzenli aralıklarla güncellenmesi büyük önem arz etmektedir. T.C. Sağlık Bakanlığı bu değişim ve gelişime ayak uydurarak Sağlıkta Dönüşüm Programı ile birlikte birçok uygulamayı hayata geçirmiştir. 2006 yılından Çekirdek Kaynak Yönetim Sistemi ile başlayan bu süreç 2010 yılında Merkezi Hekim Randevu Sistemi (MHRS), 2012 yılında İlaç Takip Sistemi, 2015 yılında e-Nabız ve Tele-tıp, 2016 yılında Engelsiz Sağlık İletişim Merkezi ve 2018 yılında Sağlık Turizm Portalı gibi birçok mobil uygulama ile sağlık hizmetlerini desteklemek amacıyla verilerin toplanması, analizi ve değerlendirilmesinde e-Sağlık araçlarının kullanılması yönünde düzenlemeler yapmıştır (Yayla & Çizmeci, 2022, s. 256). Bu uygulamaların bir kısmı sağlık hizmet sunucularının kullanımına sunulmuşken, bir kısmı toplumun sağlık hizmetlerinden etkin bir şekilde faydalanabilmesini sağlamak amacıyla bireylere yönelik olarak geliştirilmiştir. Topluma yönelik geliştirilen uygulamalar arasında; e-Nabız, MHRS, Formda Kal Türkiye, Hayat Eve Sığar, RUHSAD Ruh Sağlığı Destek

Sistemi, Neyim Var, Sporcu Sağlığı, Türkiye Beslenme Rehberi, Obezite ve Diyabet Klinik Rehberi, 112 Acil Yardım Butonu, Engelsiz Sesli kitap uygulamaları yer almaktadır.

Türkiye’de sağlık hizmeti giderlerinin yükselmesi nedeniyle, mobil sağlık uygulamalarının yaygınlaşmasının gerek sağlığın korunması gerekse sağlık giderlerinin kontrol altına alınması açısından ülke yararına olacağı düşünülmektedir (Güner vd., 2018, s. 267). Sağlık Bakanlığı’nın mobil sağlık uygulamalarının bilinirliği ile ilgili Türkiye’de yapılan bir çalışmada, katılımcıların %28,8’inin ayda en az bir kez mobil sağlık uygulamalarını kullandığı, %60,8’inin internet aracılığı ile bu mobil uygulamalar hakkında bilgi sahibi olduğu, %93’ünün cep telefonu aracılığı ile mobil uygulamaları kullandığı ve %97,6’sının ise tanıdıklarına bu uygulamaları tavsiye ettiği tespit edilmiştir (Yayla & Çizmeci, 2022, s. 265). Sağlık düzeyinin geliştirilmesi ve korunması amacıyla mobil sağlık uygulamalarının gelecek dönemlerde genç kuşaklar tarafından daha fazla kullanılacağı tahmin edilmektedir. Bir teknolojinin kullanıcılar tarafından benimsenmesinin veya kullanılmasının, iş performansını artıracığı düşünüldüğünde veya teknolojinin çaba harcamadan zahmetsizce kullanılacağına inanıldığında mümkün olabileceği belirtilmiştir (Dal & Güzey, 2021, s. 51). Bu nedenle geliştirilen teknolojilerin kullanıcılar için sunduğu avantajların net bir şekilde belirtilmesi, bu uygulamaların planlama aşamasından başlayarak kullanıcı grupların bütün süreçlere dahil edilmesi ve uygulamaların nasıl kullanılacağı konusunda toplumun bilgilendirilmesi önemlidir.

Mobil Sağlık Teknolojilerinin Faydaları

Mobil sağlık teknolojileri evrensel sağlık kapsayıcılığına ulaşma ve kaliteli sağlık hizmetlerine erişim fırsatı sunabilir. Özellikle dezavantajlı grupların ihtiyaç duyulan anda sağlık hizmetlerine erişimini kolaylaştırmaya olanak sağlayabilir. Buna ek olarak, sağlığın her alanında bilgi toplama, analiz etme ve yönetme işlevlerini destekleyerek, cinsel sağlık ve üreme sağlığı hizmetlerine erişimi artırması sayesinde anne, çocuk ve yenidoğan ölümlerinin azaltılmasına katkı sağlayabilir. Ayrıca bulaşıcı olmayan hastalıklardan ve komorbiditelerden kaynaklanan erken

ölümleri azaltabilir, bakımın güvenliğini ve kalitesini artırabilir. Mobil sağlık teknolojileri, karar alma süreçlerine hasta, aile ve toplumun katılımına olanak sağlayabilir (WHO, 2018). m-Sağlık uygulamaları, kullanıcıların sağlık bilgilerine istedikleri zaman, istedikleri yerde kolayca erişim imkanı sunarak maliyet tasarrufu sağlayabilir (Zhao vd., 2018, s. 342). Bireylerin hastalık öz yeterlilik tutumunu olumlu yönde etkileyerek, toplumun sağlık profesyonelleri ile kolay bir şekilde iletişim kurmasına olanak tanır (Zhang vd., 2020, s. 1). Yukarıda belirtilen durumlara ek olarak; kırsal bölgelerde ikamet eden bireyler, cephedeki askerler ve hapishanelerdeki mahkumlar gibi sağlık hizmetlerine fiziksel erişimde zorluk yaşayan dezavantajlı grupların klinik hizmetlere erişimini kolaylaştırması açısından da mobil sağlık uygulamaları sön derece önemlidir (Tezcan, 2016, s. 36). Mobil sağlık teknolojilerinin faydalarının yanı sıra uygulanmasının önündeki engellerin şunlar olduğu belirtilmiştir (WHO, 2018; WHO, 2011):

Entegrasyon problemleri

Veri güvenliği politikaları ile ilgili sorunlar

Hızla gelişen dijital sağlık teknolojilerine yönelik standartların ve araçların bulunmaması

Hükümetler düzeyinde sektörler arası iş birliğinin zayıf olması

Sağlık Bakanlıkları ile bilgi ve iletişim teknolojilerini ilgilendiren bakanlıklar arasındaki iş birliği kurallarının net olmaması

YÖNTEM

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı, önemi ve yöntemi ile ilgili bilgi verilmiştir.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Sağlık Bakanlığı ve sağlık hizmeti sağlayıcıları, sektörde giderek artan maliyet baskısı altında sağlık hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak, kaliteyi ve hizmet verimliliğini artırmak ve maliyet avantajı elde etmek için bilgi ve iletişim teknolojilerinden faydalanan e-Sağlık uygulamalarını kullanmaya daha fazla çaba sarf etmektedir. Mobil teknolojiler; kullanıcı dostu yazılımlar, düşük maliyetli donanım ve bağlantı olanakları, kişisel

verilerin mahremiyetinin korunması durumunda ülke sağlık sistemleri açısından reform niteliği taşıyabilecek bir dönüşüm fırsatı sunabilir. Politik düzeyde mobil uygulamalardan beklenen çıktıların elde edilmesinde, hedef kitlenin bu uygulamaları benimseme düzeyi önemlidir. Bu çalışmanın amacı, Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarının toplum tarafından benimsenme durumunun değerlendirilmesidir.

Araştırmanın Evren ve Örneklemi

Çalışmanın evrenini Bandırma ilçe merkezinde yaşayan 18 ile 65 yaş arası, okuryazar bireyler oluşturmuştur. Türkiye İstatistik Kurumu'nun adrese dayalı nüfus kayıt sisteminden elde edilen verilere göre Bandırma ilçe merkezinin 2022 yılı nüfusu 164.965'tir (Türkiye İstatistik Kurumu [TÜİK], 2023). Yazıcıoğlu ve Erdoğan (2004), evrenin örnekleme temsiliyeti açısından %95 güven düzeyi ve %5 hata payıyla 384 katılımcıya ulaşılmasının yeterli olduğunu belirtmiştir. Çalışma kapsamında kolayda örnekleme yöntemiyle çalışmaya katılmaya gönüllü 500 kişiye ulaşılmıştır. Kolayda örnekleme, ana kütleden verilerin hızlı, kolay ve ekonomik bir şekilde toplandığı ve seçimi yapılan örneklemin araştırmacının yargılarına göre belirlendiği örnekleme yöntemidir (Kılıç, 2013).

Veri Toplama Araçları

Bu çalışma tanımlayıcı nitelikte kesitsel bir çalışmadır. Çalışmada veri toplama amacıyla anket tekniği kullanılmıştır. Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların sosyodemografik özellikleri ile Sağlık Bakanlığı'nın mobil uygulama kullanımına ilişkin ifadeler, ikinci bölümünde ise Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği'ne yer verilmiştir.

Sosyodemografik Özellikler ve Mobil Uygulama Kullanımına İlişkin İfadeler Bilgi Formu

Anket formunun birinci bölümünde katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim seviyesi, çalışma durumu, gelir düzeyi, kronik hastalık varlığı, Sağlık Bakanlığı'nın mobil uygulamalarını (MHRS Mobil, Türkiye Beslenme Rehberi, Hayat Eve Sığar, E-Nabız, Sporcu Sağlığı, RUHSAD Ruh Sağlığı Destek Sistemi, Obezite ve Diyabet Klinik Rehberi, 112 Acil Yardım Butonu, Engelsiz Sesli Kitap) kullanma ve mobil uygulamaları faydalı bulma durumuna ilişkin

ifadelerini içeren 8 ifadeye yer verilmiştir.

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği

Dal ve Güzey (2021) tarafından geliştirilen Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği; Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı, Sübjektif Norm, Algılanan Davranışsal Kontrolü, Algılanan Sistem Kalitesi, Algılanan Bilgi Kalitesi, Kullanım Niyeti olarak 7 alt boyut ve toplam 31 ifadeden oluşmaktadır. 5'li Likert (Kesinlikle Katılıyorum: 5; Kesinlikle Katılmıyorum: 1) tipte hazırlanan ölçek, Teknoloji Kabul Modeli (Davis 1989a; Davis, 1989b), Planlı Davranış Teorisi (Ajzen, 1991) ve Bilgi Sistemleri Başarı Modelinin (DeLone & McLean, 2003) entegrasyonu sağlanarak yeni bir model şeklinde tasarlanmıştır. Ölçek geliştirme sürecinde, Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı ve Kullanım Niyeti Teknoloji Kabul Modelinden; Sübjektif Norm ve Algılanan Davranışsal Kontrol Planlı Davranış Teorisinden; Bilgi Kalitesi ve Sistem Kalitesi ise Bilgi Sistemleri Başarı Model'inden alınmıştır. Dal'ın çalışmasında ölçeğin bütün alt boyutları için Cronbach Alfa değerinin 0,789 ile 0,935 arasında olduğu görülmüştür (Dal & Güzey, 2021, s. 93).

Verilerin Toplanması

Veriler 1 Haziran – 31 Ağustos 2023 tarihleri arasında Bandırma ilçe merkezinde yaşayan, okuryazar ve çalışmaya katılmaya gönüllü 18-65 yaş arası bireylerden kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak, yüz yüze görüşme tekniğiyle toplanmıştır. Veri toplama formlarının doldurulması ortalama 15 dakika sürmüştür.

Verilerin Analizi

Verilerin analizi için NCSS (Number Cruncher Statistical System) 2020 Statistical Software (NCSS LLC, Kaysville, Utah, USA) programından faydalanılmıştır. Çalışma verilerinin değerlendirilmesinde; nicel değişkenler ortalama, standart sapma, medyan, minimum ve maksimum değerleriyle, nitel değişkenler ise frekans ve yüzde tanımlayıcı istatistiklerle gösterilmiştir. Verilerin normal dağılıma uygunlukları Kolmogorov-Smirnov, Shapiro-Wilk testi ve grafiksel değerlendirmelerden yararlanılmıştır. Normal dağılım gösteren değişkenlerin iki gruba göre değerlendirmelerinde Bağımsız gruplarda t testi; üç grup ve üzeri karşılaştırmalarında Oneway

ANOVA testi ve farklılığa neden olan grubun tespitinde Bonferroni testi kullanılmıştır. Değişkenler arası ilişkilerin değerlendirmelerinde Pearson korelasyon katsayısı ve lineer regresyon analizi kullanılmıştır. Sonuçlar % 95 güven aralığında, anlamlılık $p < 0,05$ düzeyinde değerlendirilmiştir. Cronbach's alfa katsayısının değerlendirilmesinde $0,0 \leq \alpha < 0,40$ güvenilir olmadığı, $0,40 \leq \alpha < 0,60$ düşük düzeyde güvenilir olduğu, $0,60 \leq \alpha < 0,80$ oldukça güvenilir olduğu ve $0,80 \leq \alpha < 1,00$ ise yüksek derecede güvenilir olduğu ölçütünden yararlanılmıştır (Karagöz, 2014). Korelasyon katsayısının değerlendirilmesinde ise Akgül ve Çevik (2003) tarafından önerilen; 0,0-0,25: Çok zayıf, 0,26-0,49: Zayıf, 0,50-0,69: Orta, 0,70-0,89: İyi ve 0,90-1,00: Çok iyi ölçütünden faydalanılmıştır.

Araştırmanın Etik Yönü

Çalışma için Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Etik Kurulundan 14.04.2023 tarih ve 2023-4 sayı ile etik kurul onayı alınmıştır. Çalışma öncesinde katılımcılardan gönüllü olur ve ölçek kullanım izni alınmıştır. Çalışmanın bütün aşamalarında Helsinki Deklarasyonu İlkelerine uygun hareket edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Katılımcıların tanımlayıcı özelliklerine ilişkin ifadelerine yönelik frekans analizi sonuçları Tablo 1'de verilmiştir. Buna göre, katılımcıların %24'ünün 21-30 yaş aralığında, %55'inin evli, %36'sının ön lisans ve lisans mezunudur. Araştırma kapsamında çalıştığını ifade eden katılımcıların oranı %57, geliri-giderine eşit olan katılımcıların oranı ise %45 bulunmuştur. Bireylerin %76'sı kronik bir hastalığının bulunmadığını, %78'i Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarını kullandığını, %88'i bu uygulamaları faydalı bulduğunu ifade etmiştir (Tablo 1).

Tablo 1. Tanımlayıcı Özelliklerin Dağılımı

Değişkenler		Sayı (n)	Yüzde (%)
Yaş	18-20	102	20
	21-30	119	24
	31-40	73	15
	41-50	91	18
	51 yaş üstü	115	23
Medeni Durum	Evli	273	55
	Bekar	227	45
Eğitim Durumu	Okuryazar	19	4
	İlköğretim	106	21
	Lise	156	31
	Ön lisans ve Lisans	181	36
	Lisansüstü	38	8
Çalışma Durumu	Çalışıyor	284	57
	Çalışmıyor	216	43
Gelir Durumu	Gelir-giderden az	160	32
	Gelir-gidere eşit	227	45
	Gelir-giderden fazla	113	23
Kronik Hastalık	Yok	379	76
	Var	121	24
Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarını kullanır mısınız? (e-Nabız, MHRS, Hayat Eve Sığar, Sporcu Sağlığı, RUHSAD Ruh Sağlığı Destek Sistemi, Türkiye Beslenme Rehberi, Obezite ve Diyabet Klinik Rehberi, 112 Acil Yardım Butonu, Engelsiz Sesli Kitap)	Evet	388	78
	Hayır	112	22
Mobil sağlık uygulamalarını faydalı buluyor musunuz?	Evet	441	88
	Hayır	59	12

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeğine verilen cevapların dağılımı Tablo 2’de gösterilmiştir. Mobil sağlık uygulamalarının zaman kazandırma durumu ile ilgili ifadeye katılımcıların %55’i, mobil sağlık uygulamalarını kullanmanın, bireyin sağlığı üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını sağladığı ile ilgili ifadeye katılımcıların %53’ü, mobil sağlık uygulamalarının bilgi ihtiyacını karşıladığı ile ilgili ifadeye katılımcıların %55’i katılıyorum yanıtını vermiştir. Bu sonuçlar, katılımcılar tarafından Sağlık Bakanlığı’nın mobil sağlık uygulamalarının en fazla; zaman kazandırma, bilgi ihtiyacını karşılama, sağlığıyla ilgili kontrol sahibi olma ve sağlık işlerini kolaylaştırma amacıyla kullanıldığını göstermektedir. Buna ek olarak, mobil uygulamaları kullanmanın, verimsiz faaliyetler için harcanan zamanı azalttığı ile ilgili ifadeye katılımcıların %51’i, mobil uygulama kullanmanın sağlık koşullarını daha hızlı bir şekilde yönetmeye yardımcı olduğu ile ilgili ifadeye katılımcıların %53’ü ve sağlığını korumak amacıyla mobil uygulama kullanmayı planlama durumu ile ilgili ifadeye ise katılımcıların %51’i katılıyorum yanıtını vermiştir (Tablo 2).

Tablo 2. Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeğine Verilen Cevapların Dağılımı

İfadeler	Kesinlikle Katılmıyorum		Katılmıyorum		Kararsızım		Katılıyorum		Kesinlikle Katılıyorum	
	n	%	n	%	n	%	n	%	n	%
1. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak, sağlığım ile ilgili daha fazla kontrol sahibi olmamı sağlıyor.	41	8	29	6	78	16	264	53	88	18
2. Mobil sağlık uygulaması bilgi ihtiyacımı karşılıyor.	31	6	29	6	78	16	274	55	88	18
3. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak bana zaman kazandırıyor.	31	6	27	5	67	13	275	55	100	20
4. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak sağlık koşullarını daha hızlı yönetmeme yardımcı oluyor.	29	6	29	6	80	16	266	53	96	19
5. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak, verimsiz faaliyetler için harcadığım zamanı azaltır.	31	6	28	6	95	19	254	51	92	18
6. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak sağlık işlerimi daha kolay yapmamı sağlar.	30	6	32	6	89	18	245	49	104	21
7. Genel olarak mobil sağlık uygulamasını yararlı buluyorum.	28	6	33	7	97	19	220	44	122	24
8. Mobil sağlık uygulamasıyla etkileşimim açık ve anlaşılır.	25	5	36	7	115	23	207	41	117	23
9. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak çok fazla zihinsel çaba gerektirmiyor.	25	5	36	7	111	22	200	40	128	26
10. Mobil sağlık uygulamasının kullanımını kolay buluyorum.	24	5	37	7	97	19	207	41	135	27
11. Mobil sağlık uygulamasının istediğim şeyi yapmasını kolay buluyorum.	26	5	28	6	94	19	217	43	135	27

12. Mobil sağlık uygulamasını kullanmayı öğrenmek benim için kolay.	27	5	29	6	89	18	216	43	139	28
13. Davranışımı etkileyen insanlar mobil sağlık uygulamasını kullanmam gerektiğini düşünüyor.	27	5	48	10	110	22	206	41	109	22
14. Benim için önemli olan insanlar mobil sağlık uygulamasını kullanmam gerektiğini düşünüyor.	39	8	53	11	91	18	209	42	108	22
15. Fikirlerine değer verdiğim kişiler, mobil sağlık uygulamasını kullanmamı tercih ediyor.	32	6	46	9	100	20	214	43	108	22
16. Mobil sağlık uygulamasını kullanma konusunda kontrole sahibim.	39	8	41	8	85	17	210	42	125	25
17. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak için gerekli kaynağa sahibim	27	5	41	8	92	18	211	42	129	26
18. Mobil sağlık uygulamasını kullanmak için gerekli bilgiye sahibim.	29	6	36	7	87	17	220	44	128	26
19. Mobil sağlık uygulamasından elde edilen bilgiler güvenilirdir.	31	6	31	6	93	19	218	44	127	25
20. Mobil sağlık uygulaması bilgilere erişimi kolaylaştırır.	25	5	31	6	90	18	220	44	134	27
21. Mobil sağlık uygulaması farklı kaynaklardan gelen bilgileri birleştirir.	28	6	28	6	106	21	207	41	131	26
22. Mobil sağlık uygulaması zamanında bilgi sağlar.	35	7	32	6	88	18	222	44	123	25
23. Mobil sağlık uygulaması bana eksiksiz bir bilgi seti sağlıyor.	28	6	36	7	106	21	207	41	123	25
24. Mobil sağlık uygulaması tarafından sağlanan bilgiler iyi düzenlenmiştir.	25	5	34	7	86	17	233	47	122	24
25. Mobil sağlık uygulaması tarafından sağlanan bilgiler ekranda açıkça gösterilir.	22	4	32	6	93	19	223	45	130	26
26. Mobil sağlık uygulaması tarafında sağlanan bilgiler doğrudur.	21	4	32	6	91	18	236	47	120	24
27. Mobil sağlık uygulaması tarafından sağlanan bilgiler her zaman günceldir.	30	6	30	6	93	19	226	45	121	24
28. Mobil sağlık uygulaması bana en son bilgileri sağlar.	32	6	33	7	73	15	243	49	119	24
29. Sağlığımı korumak için mobil sağlık uygulaması kullanmayı planlıyorum.	30	6	29	6	67	13	253	51	121	24
30. Sağlığımı korumak için mobil sağlık uygulaması kullanmaya devam edeceğime inanıyorum.	30	6	29	6	75	15	243	49	123	25
31. Herhangi bir sağlık hizmeti sağlayıcısı, bir mobil cihaz uygulaması kullanarak sağlık verilerini bildirmemi isterse bunu yapacağım.	38	8	29	6	85	17	228	46	120	24

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği ve Alt Boyutları İç Tutarlık Katsayıları Tablo 3'te sunulmuştur. Buna göre ölçeğin Algılanan Fayda alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,72 \pm 0,91$, Cronbach Alpha katsayısı 0,948 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Algılanan Kullanım Kolaylığı alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,77 \pm 0,95$, Cronbach Alpha katsayısı 0,939 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur. Kullanım Niyeti alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,62 \pm 1,00$, Cronbach Alpha katsayısı 0,875 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Kullanım Niyeti alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,62 \pm 1,00$, Cronbach Alpha katsayısı 0,875 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Subjektif Norm alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,73 \pm 1,03$, Cronbach Alpha katsayısı 0,911 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Algılanan Davranışsal Kontrol alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,78 \pm 0,97$, Cronbach Alpha katsayısı 0,892 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Algılanan Bilgi Kalitesi alt boyut puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,77 \pm 0,93$, Cronbach Alpha katsayısı 0,942 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur.

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeğinin toplam puanı 1 ile 5 arasında değişmekte olup, ortalaması $3,74 \pm 0,83$, Cronbach Alpha katsayısı 0,977 olarak saptanmış ve yüksek derecede güvenilir bulunmuştur (Tablo 3).

Tablo 3. Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği ve Alt Boyutları İç Tutarlık Katsayısı

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği Alt Boyutları	N	Soru Sayısı	Ort $\pm$ SD	Medyan (Min- Maks)	Cronbach Alpha
Algılanan Fayda	500	7	$3,72 \pm 0,91$	3,85 (1-5)	0,948
Algılanan Kullanım Kolaylığı	500	5	$3,77 \pm 0,95$	4 (1-5)	0,939
Kullanım Niyeti	500	3	$3,62 \pm 1,00$	4 (1-5)	0,875
Subjektif Norm	500	3	$3,73 \pm 1,03$	4 (1-5)	0,911
Algılanan Davranışsal Kontrol	500	3	$3,78 \pm 0,97$	4 (1-5)	0,892
Algılanan Bilgi Kalitesi	500	6	$3,77 \pm 0,93$	4 (1-5)	0,942
Algılanan Sistem Kalitesi	500	4	$3,78 \pm 0,96$	4 (1-5)	0,912
Ölçek Toplam	500	31	$3,74 \pm 0,83$	3,9 (1-5)	0,977

Sosyodemografik özelliklere göre Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği alt boyutları ve toplam puanının karşılaştırılması Tablo 4'te yer almaktadır. Çalışma bulguları yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir düzeyi, çalışma durumu ve kronik hastalık öyküsüyle Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği toplam puanları ve alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olmadığını göstermektedir ($p>0.05$). Sağlık Bakanlığı tarafından geliştirilen mobil sağlık uygulamalarını kullanma durumu ile ilgili soruya verilen yanıtlara göre; Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı, Sübjektif Norm, Algılanan Davranışsal Kontrol, Algılanan Bilgi Kalitesi, Algılanan Sistem Kalitesi alt boyut puanları

ile ölçek toplam puanı arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık saptanmış olup, uygulamaları kullanan katılımcıların aldıkları puanlar kullanmayanlara kıyasla daha yüksek bulunmuştur. Mobil sağlık uygulamalarını faydalı bulma durumu ile ilgili soruya verilen yanıtlara göre ölçeğin Algılanan Fayda, Algılanan Kullanım Kolaylığı, Kullanım Niyeti, Sübjektif Norm, Algılanan Davranışsal Kontrol, Algılanan Bilgi Kalitesi ve Algılanan Sistem Kalitesi alt boyut puanları ve ölçek toplamından elde edilen puanlar arasında istatistiksel açıdan anlamlı farklılık saptanmış olup, uygulamaları faydalı bulan katılımcıların aldıkları puanlar faydalı bulmayanlara kıyasla daha yüksek bulunmuştur.

Tablo 4. Sosyodemografik Özelliklere Göre Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği Alt Boyutları ve Toplam Puanının Karşılaştırılması

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği		Algılanan Fayda	Algılanan Kullanım Kolaylığı	Kullanım Niyeti	Sübjektif Norm	Algılanan Davranışsal Kontrol	Algılanan Bilgi Kalitesi	Algılanan Sistem Kalitesi	Ölçek Toplam
		Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS	Ort±SS
Yaş	<21	3,67±0,97	3,66±0,96	3,69±1	3,66±0,85	3,67±0,97	3,7±0,96	3,69±1	3,66±0,85
	21-30	3,88±0,96	3,79±0,94	3,8±0,97	3,84±0,85	3,88±0,96	3,79±0,94	3,80±0,97	3,84±0,85
	31-40	3,74±0,91	3,83±0,81	3,77±0,87	3,7±0,69	3,74±0,91	3,83±0,81	3,77±0,87	3,7±0,69
	41-50	3,89±1	3,89±0,99	3,9±1,04	3,84±0,88	3,89±1	3,89±0,99	3,90±1,04	3,84±0,88
	>51	3,71±1	3,68±0,93	3,73±0,91	3,67±0,82	3,71±1	3,68±0,93	3,73±0,91	3,67±0,82
^a p		0,157	0,310	0,150	0,124	0,343	0,440	0,598	0,301
Medeni Durum	Evli	3,79±0,95	3,78±0,9	3,8±0,96	3,75±0,81	3,79±0,95	3,78±0,9	3,8±0,96	3,75±0,81
	Bekar	3,77±1,01	3,76±0,98	3,74±0,97	3,74±0,85	3,77±1,01	3,76±0,98	3,74±0,97	3,74±0,85
^b p		0,923	0,529	0,700	0,954	0,815	0,793	0,498	0,934
Eğitim Durumu	Okuryazar	3,86±1,08	3,93±1,1	3,92±1,1	3,82±0,95	3,86±1,08	3,93±1,1	3,92±1,1	3,82±0,95
	İlköğretim	3,75±0,99	3,8±1,01	3,84±0,98	3,72±0,85	3,75±0,99	3,8±1,01	3,84±0,98	3,72±0,85
	Lise	3,68±1,06	3,72±1,01	3,74±1,02	3,67±0,93	3,68±1,06	3,72±1,01	3,74±1,02	3,67±0,93
	Lisans	3,83±0,92	3,75±0,86	3,73±0,94	3,79±0,76	3,83±0,92	3,75±0,86	3,73±0,94	3,79±0,76
	Lisansüstü	4,04±0,74	3,89±0,61	3,86±0,64	3,88±0,48	4,04±0,74	3,89±0,61	3,86±0,64	3,88±0,48
^a p		0,194	0,083	0,662	0,482	0,272	0,751	0,769	0,535
Çalışma Durumu	Çalışıyor	3,77±0,97	3,77±0,91	3,77±0,96	3,74±0,82	3,77±0,97	3,77±0,91	3,77±0,96	3,74±0,82
	Çalışmıyor	3,79±0,98	3,77±0,96	3,79±0,97	3,75±0,84	3,79±0,98	3,77±0,96	3,79±0,97	3,75±0,84
^b p		0,916	0,762	0,603	0,537	0,802	0,969	0,731	0,869

Gelir Düzeyi	Düşük	3,75±1,06	3,7±1,05	3,76±1,08	3,7±0,94	3,75±1,06	3,7±1,05	3,76±1,08	3,7±0,94
	Orta	3,78±0,91	3,81±0,86	3,82±0,88	3,77±0,76	3,78±0,91	3,81±0,86	3,82±0,88	3,77±0,76
	Yüksek	3,83±0,96	3,78±0,89	3,71±0,95	3,74±0,8	3,83±0,96	3,78±0,89	3,71±0,95	3,74±0,8
^ap		0,765	0,934	0,723	0,512	0,766	0,514	0,591	0,714
Kronik Hastalık	Var	3,78±0,92	3,85±0,94	3,86±0,93	3,74±0,77	3,78±0,92	3,85±0,94	3,86±0,93	3,74±0,77
	Yok	3,78±0,99	3,74±0,93	3,75±0,97	3,74±0,85	3,78±0,99	3,74±0,93	3,75±0,97	3,74±0,85
^bp		0,369	0,840	0,580	0,205	0,961	0,258	0,264	0,991
M-Sağlık Uygulamaları Kullanır mı?	Evet	3,87±0,93	3,84±0,91	3,84±0,95	3,81±0,81	3,87±0,93	3,84±0,91	3,84±0,95	3,81±0,81
	Hayır	3,49±1,07	3,54±0,98	3,54±0,97	3,51±0,87	3,49±1,07	3,54±0,98	3,54±0,97	3,51±0,87
^bp		0,001**	0,005**	0,168	0,002**	0,001**	0,001**	0,003**	0,001**
M-Sağlık Uygulamaları Faydalı mı?	Evet	3,86±0,92	3,84±0,89	3,83±0,92	3,82±0,79	3,86±0,92	3,84±0,89	3,83±0,92	3,82±0,79
	Hayır	3,19±1,15	3,25±1,09	3,36±1,13	3,20±0,9	3,19±1,15	3,25±1,09	3,36±1,13	3,20±0,9
^bp		0,001**	0,001**	0,002**	0,001**	0,001**	0,001**	0,003**	0,001**

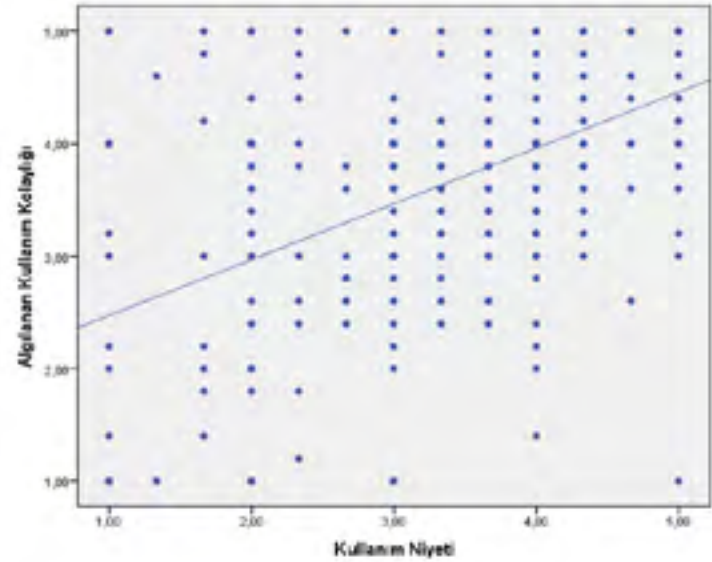
aOneway ANOVA test, bBağımsız gruplar T testi, *p<0,05, **p<0,0, Ort: Ortalama, SS: Standart Sapma

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği kapsamında; algılanan kullanım kolaylığı ile kullanım niyeti arasında pozitif yönde (kullanım kolaylığı arttıkça kullanım niyeti artmaktadır) orta düzeyde anlamlı ilişki görülmektedir (r= 0.521; p=0.001; p<0.01) (Tablo 5) (Şekil 1).

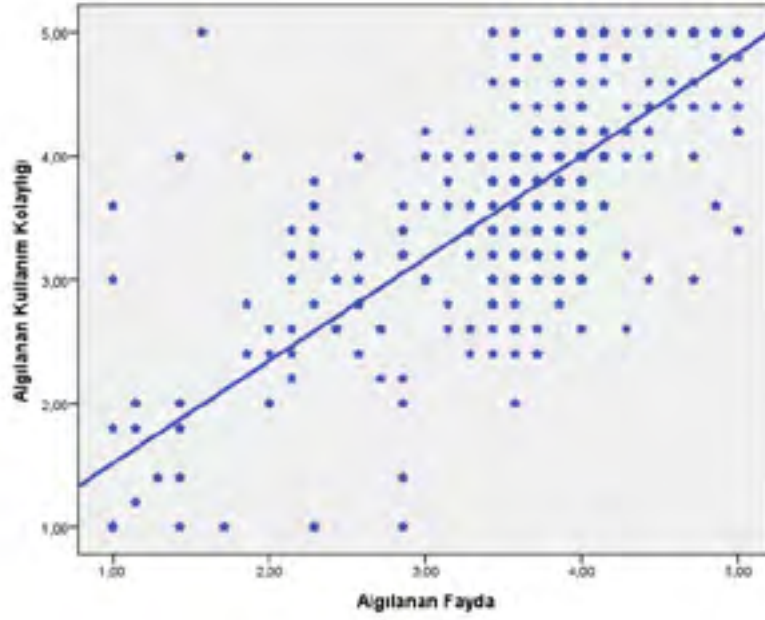
Tablo 5. Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği Kapsamında Algılanan Kullanım Kolaylığının Kullanım Niyeti ve Algılanan Fayda ile İlişkisi

Mobil Sağlık Uygulamaları	Kullanım Niyeti	Algılanan Fayda	
Algılanan Kullanım Kolaylığı	r	0,521	0,792
	p	0,001**	0,001**

Pearson korelasyon, **p<0,01

Şekil 1. Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği Algılanan Kullanım Kolaylığı ile Kullanım Niyeti Arasındaki İlişki

Şekil 2. Mobil Sağlık Uygulamalarının Algılanan Kullanım Kolaylığı ile Algılanan Fayda Arasındaki İlişki

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği kapsamında algılanan kullanım kolaylığı ile algılanan fayda arasında pozitif yönde (kullanım kolaylığı arttıkça algılanan fayda artmaktadır) iyi düzeyde anlamlı ilişki görülmektedir ($r=0.792$; $p=0.001$; $p<0.01$) (Tablo 5) (Şekil 2).

Araştırmada Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği, Algılanan Kullanım Kolaylığının Kullanım Niyeti üzerine etkilerini belirlemek için lineer regresyon analizi yapılmıştır. Algılanan kullanım kolaylığının, kullanım niyeti üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur (Tablo 6).

Çalışmada, yukarıdaki analizlere ek olarak, Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği, Algılanan Kullanım Kolaylığının, Kullanım Niyeti üzerine etkilerini belirlemek için yapılan lineer regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=185,505$; $p=0,001$; $p<0,01$). Kullanım niyetinin belirleyicisi olarak algılanan kullanım kolaylığı ile ilişkili olduğu görülmektedir. Algılanan kullanım kolaylığının kullanım niyetini açıklama oranı %27,1 olup orta düzeyde olduğu görülmektedir. Algılanan kullanım kolaylığı, kullanım niyetini arttırmaktadır ($\beta:0,546$).

Tablo 6. Algılanan Kullanım Kolaylığının Kullanım Niyeti Üzerine Etkileri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R^2
Kullanım Niyeti	Sabit	1,562	9,992	0,000	185,505	0,001	0,271
	Algılanan kullanım kolaylığı	0,546	13,604	0,000			

Tablo 7. Algılanan Kullanım Kolaylığının Algılanan Fayda Üzerine Etkileri

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken	β	t	p	F	Model (p)	R ²
Algılanan fayda	Sabit	0,872	8,580	0,000	836,869	0,001	0,627
	Algılanan kullanım kolaylığı	0,755	28.929	0,000			

Araştırmada Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği, Algılanan Kullanım Kolaylığının Algılanan Fayda üzerine etkilerini belirlemek için yapılan lineer regresyon analizi sonucunda, algılanan kullanım kolaylığının, algılanan fayda üzerinde anlamlı etkisi bulunmuştur (Tablo 7).

Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği, Algılanan Kullanım Kolaylığının, Algılanan Fayda üzerine etkilerini belirlemek için yapılan lineer regresyon analizi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($F=863,869$; $p=0,001$; $p<0,01$). Algılanan Faydanın belirleyicisi olarak Algılanan Kullanım Kolaylığı ile ilişki olduğu görülmektedir. Algılanan Kullanım Kolaylığının, Algılanan Faydayı açıklama oranı %62,7 olup iyi düzeyde olduğu görülmektedir. Algılanan kullanım kolaylığı algılanan faydayı arttırmaktadır ($\beta:0,755$).

TARTIŞMA

Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarının benimsenme durumunu değerlendirmek amacıyla yapılan bu çalışmada, yaklaşık olarak her beş katılımcıdan birinin (%78) Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarını kullandığı tespit edilmiştir. Literatürde konuyla ilgili yapılan çalışmalarda farklı sonuçların elde edildiğini görmek mümkündür. Ulusal ölçekte yapılan çalışmalar değerlendirildiğinde; Kaya ve Eke (2023), katılımcıların %93,51'inin sağlık ile ilgili ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla mobil sağlık uygulamasını kullandıklarını saptamıştır. Yayla ve Çizmeci (2022, s. 265)'nin çalışmasında, katılımcıların Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarını kullanım oranının araştırma bulgularına benzer şekilde yüksek olduğu, en fazla Hayat Eve Sığar (%75), e-Nabız (%70) ve Merkezi Hekim Randevu Sistemini (%58,9) kullandıkları tespit edilmiştir. Mustafa Kemal Üniversitesi öğrencileri üzerinde yapılan

bir çalışmada, katılımcıların %34,2'sinin sağlık ile ilgili bir mobil uygulamayı kullandığı tespit edilmiştir (Güner vd., 2018, s. 266). Ekiyor ve Çetin (2017, s. 98)'in e-Nabız uygulamasının bilinirliği ile ilgili yapmış oldukları çalışmada, katılımcıların %51,1'inin e-Nabız uygulamasını duyduğu ancak sadece %28'inin bu uygulamayı kullandığı tespit edilmiştir. Eke, Uysal ve Uğurluoğlu (2019, s. 519)'nun sağlık yönetimi eğitimi alan öğrenciler üzerinde yapmış oldukları çalışmada, en fazla kullanılan mobil sağlık uygulamalarının MHRS ve e-Nabız olduğu tespit edilmiştir. Aynı çalışmada, katılımcıların %63,8'inin mobil sağlık uygulamalarını bildiği, %38,8'inin bu uygulamaları kullandığı ve %72,2'sinin mobil sağlık uygulamalarını faydalı bulduğu tespit edilmiştir. Konya il merkezinde yapılan bir çalışmada, katılımcıların %73'ü MHRS uygulamasını kullandıklarını ancak MHRS'den randevu alırken sadece %14'ünün MHRS mobil uygulamasını kullandıkları tespit edilmiştir (Kıraç, 2019, s. 193). Yeşiltaş (2018, s. 292)'in çalışmasında ise katılımcıların %97,1'i e-Nabız uygulamasını duyduğu ancak sadece %17,7'sinin bu uygulamayı kullandığı görülmüştür. Mervan vd. (2020) tarafından yapılan bir çalışmada, her on katılımcıdan yedisinin mobil sağlık uygulamalarını kullandığı görülmüştür.

Uluslararası literatürde mobil sağlık uygulamalarının kullanım durumunun değerlendirildiği çalışmalar incelendiğinde; Ernsting vd. (2017, s. 4) 4144 katılımcı ile yaptıkları çalışmada, katılımcıların %20,5'inin mobil sağlık uygulaması kullandığını tespit etmiştir. Çin'de yürütülen bir çalışmada, katılımcıların %38,4'ünün, Hong Kong'da yapılan bir çalışmada ise katılımcıların %24,1'inin mobil sağlık uygulaması kullandığı görülmüştür (Xie vd., 2018, s. 4; Shen vd., 2017, s. 3). Çalışmada, katılımcıların mobil sağlık uygulamalarını kullanma oranının yüksek olması, Sağlık Bakanlığı'nın ulusal düzeyde sağlık

hizmetlerine erişimi kolaylaştırmak amacıyla uygulamış olduğu politikalarla birlikte, katılımcıların konuyla ilgili farkındalığının yüksek olduğunu, bireylerin mobil sağlık uygulamalarının kullanımı açısından internet ve bilgi-iletişim teknolojilerinden etkin bir şekilde faydalanabildiğini düşündürmektedir. Dijital çağın bir gereği olarak, küresel ölçekte bireylerin vazgeçilmez temel haklarından biri olan ve uluslararası metinlerle güvence altına alınan sağlık hakkından eşit, hakkaniyetli ve etkin bir şekilde faydalanabilmeleri amacıyla sağlık otoriteleri tarafından önerilen mobil uygulamaların kullanılması önemlidir. Buna ek olarak çalışmada mobil sağlık uygulamalarının kullanım oranının yüksek olmasında, COVID-19 pandemisinin ve bu dönemde Sağlık Bakanlığı'nın geliştirmiş olduğu mobil uygulamaların etkisi olabilir.

Çalışmada, mobil sağlık uygulamalarının en fazla zaman kazandırma, kendi sağlığı üzerinde daha fazla kontrol sahibi olma, sağlık ile ilgili işlerini daha kolay yönetme ve bilgi ihtiyacını karşılama amacıyla kullanıldığı tespit edilmiştir. Kastamonu'nun Daday ilçesinde yaşayan 207 birey üzerinde yapılan bir çalışmada, katılımcılar e-Nabız uygulamasının yararlı, kullanımının kolay ve gerekli bir uygulama olduğunu ve bu uygulamanın sağlık hizmetlerinden faydalanmayı kolaylaştırdığını beyan etmiştir (Yeşiltaş, 2018, s. 293). Yayla ve Çizmeci (2022, s. 264), katılımcıların e-Sağlık uygulamalarını en fazla randevu (%66,4), kolaylık (%63,4), zaman tasarrufu (%46,5) ve ücretsiz bilgi (%31,4) için kullandıkları tespit edilmiştir. Sağlık bilimleri fakültesi öğrencileri üzerinde yapılan bir çalışmada, öğrencilerin en fazla randevu, ilaç takibi, diyet ve zayıflama, regl takvimi, kalori ölçme ve uyku düzeni takibi için mobil sağlık uygulamalarını kullandığı tespit edilmiştir (Mercan vd., 2020: 73). Kaya ve Eke (2023)'nin çalışmasında, katılımcıların mobil sağlık uygulamalarını en fazla erişilebilirlik (%40,54), kolaylık (%24,35), fayda (522,28) ve güven (%12,83) nedeniyle kullandıklarını tespit etmiştir. Ankara ilinde yaşayan, 18 yaş üstü ve mobil sağlık uygulaması kullanan bireylerin bu uygulamalara ilişkin görüşlerinin alındığı bir çalışmada, katılımcıların mobil sağlık uygulamalarını faydalı, erişilebilirlik ve kullanılabilir buldukları tespit edilmiştir (Demir ve Uslu, 2022: 400). Amerika Birleşik

Devletleri'nde mobil sağlık uygulamasına sahip yetişkin bireyler üzerinde yapılan bir çalışmada, katılımcıların %60,4'ü sağlık davranışı hedeflerine ulaşmak, %34,6'sı kendileriyle ilgili karar verme sürecine yardımcı olmak ve %37,8'i hekimlerden bilgi almak amacıyla kullandıklarını belirtmiştir (Bhuyan vd., 2016: 3). Araştırma bulguları, kullanıcı dostu, zaman kazandıran ve bilgiye erişimi sağlayan mobil uygulamaların toplum tarafından daha fazla tercih edildiğini göstermektedir.

Çalışma bulguları, katılımcıların yaş, medeni durum, eğitim durumu, gelir düzeyi ve kronik hastalık varlığı ile Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarının benimsenme durumu arasında anlamlı bir farklılık olmadığını göstermiştir. Yeşiltaş (2018, s. 290)'ın çalışmasında da benzer şekilde katılımcıların e-Nabız kullanımı ile yaş, cinsiyet, medeni durum ve kronik hastalık varlığı arasında anlamlı bir farklılık bulunamamıştır. Aynı çalışmada, araştırma bulgularından farklı olarak katılımcıların e-nabız uygulamasını kullanma durumu ile eğitim seviyesi arasında anlamlı bir farklılık olduğu, eğitim düzeyi yükseldikçe mobil uygulama kullanım durumunun da yükseldiği tespit edilmiştir. Demir ve Uslu (2020)'nin çalışmasında, Mobil Sağlık Uygulamaları Ölçeği'nin Kullanılabilirlik boyutu ile yaş eğitim düzeyi değişkenleri arasında anlamlı bir farklılık olduğu, genç yaş grubu katılımcılar ile lisans mezunu katılımcıların ortalama puanlarının daha yüksek olduğu bulunmuştur. Aynı çalışmada, araştırma bulgularıyla uyumlu şekilde kronik hastalık varlığı ile ölçeğin alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin bulunmadığı görülmüştür. Amerika Birleşik Devletleri'nde yapılan bir çalışmada, mobil sağlık uygulamalarının çalışma bulgularından farklı olarak 65 yaşından daha genç, yüksek gelir düzeyine sahip ve eğitim seviyesi yüksek bireyler tarafından daha fazla kullanıldığı tespit edilmiştir (Bhuyan vd., 2016: 4). Literatürdeki bu farklılıkların, katılımcıların bireysel özellikleriyle birlikte, mobil sağlık uygulamaları konusundaki farkındalık düzeyleri, internete erişim olanakları, sağlık okuryazarlık düzeyleri ve dijital sağlık alanına yönelik ilgi farklılıklarından kaynaklandığı düşünülebilir.

Çalışmada, Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği Sübjektif Norm alt boyutu ile mobil sağlık uygulamasını kullanma durumu değişkeni arasında anlamlı bir farklılık

olduğu, uygulamaları kullanan katılımcıların aldıkları puanların kullanmayanlara kıyasla daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Literatürde sübjektif normun mobil uygulama kullanma niyetini olumlu yönde etkilediğini gösteren çalışma sonuçlarına rastlamakla birlikte (Dal & Güzey, 2022; Sun vd., 2013; Dwivedi vd., 2016), sübjektif normun mobil uygulama kullanma niyeti üzerinde bir etkisinin olmadığını gösteren araştırma bulgularında da rastlamak mümkündür (Miao vd., 2017; Chau & Hu 2002; Nisha vd., 2019).

Çalışmada, mobil sağlık uygulamalarını faydalı bulma durumu ile Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği toplam puanı ve bütün alt boyutları arasında istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık olduğu, Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarını faydalı bulan katılımcıların aldıkları puanların, faydalı bulmayanlardan daha yüksek olduğu bulunmuştur. Buna ek olarak Mobil Sağlık Uygulamaları Benimseme Ölçeği, Algılanan Kullanım Kolaylığı ile Algılanan Fayda arasında pozitif yönde anlamlı ilişki olduğu, algılanan kullanım kolaylığının algılanan faydayı artırdığı bulunmuştur. Ayrıca, algılanan kullanım kolaylığının, kullanım niyetini artırdığı tespit edilmiştir. Literatürdeki bazı araştırma sonuçları, algılanan faydanın kullanım niyeti üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisinin olduğunu göstermektedir (Dal & Güzey, 2022; Miao vd., 2017; Zhao vd., 2018; Nisha vd., 2019). Bu durum, mobil sağlık uygulamalarının kullanıcı dostu tasarlanmaları ve kullanıcılar açısından fayda yaratıldığına inanılması durumunda daha fazla kullanılabileceğine işaret etmektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Mobil sağlık teknolojileri; bireylerin sağlığını geliştirme, hastalıkları yönetme, sağlık profesyonellerine erişimi kolaylaştırma, hasta takip süreçlerinde kolaylık sağlama, bireylerin günlük yaşam tarzını düzenleme, sağlık kurumlarına ve kişisel sağlık bilgilerine erişimi kolaylaştırma ve sağlık harcamalarını düşürmeye yönelik çalışmalarda önemli bir rol oynayabilir. Gelişen teknolojiler, sağlığa yönelik uygulamaların gelecek zamanda günlük yaşamımızda daha yaygın bir şekilde kullanılacağına işaret etmektedir.

Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarının toplum

tarafından benimsenme durumunun belirlenmesine yönelik yapılan bu çalışmaya Bandırma ilçe merkezinde yaşayan 500 kişi katılmıştır. Katılımcıların %78'i Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarını kullandığını, %88'i bu uygulamaları faydalı bulduğunu ifade etmiştir. Bu oranlar Sağlık Bakanlığı mobil sağlık uygulamalarının bilinirliğinin iyi düzeyde olduğunu göstermekle birlikte her beş kişiden birinin bu uygulamalardan haberdar olmadığına işaret etmektedir. Mobil sağlık uygulamalarının zaman kazandırma durumu ile ilgili ifadeye katılımcıların %75'i, bu uygulamaların bireyin sağlığı üzerinde daha fazla kontrol sahibi olmasını sağladığı ile ilgili ifadeye katılımcıların %71'i, mobil sağlık uygulamalarının bilgi ihtiyacını karşıladığı ile ilgili ifadeye ise katılımcıların %73'ü katılıyorum-kesinlikle katılıyorum yanıtını vermiştir. Buna ek olarak mobil sağlık uygulamalarını kullanan katılımcıların ölçeğin Kullanım Niyeti alt boyutu haricindeki diğer bütün alt boyutlar ve ölçek toplamından aldıkları puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu, mobil sağlık uygulamalarını kullanan katılımcıların kullanmayanlara kıyasla daha yüksek puanlara sahip olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca mobil sağlık uygulamalarının faydalı bulunma durumu ile ölçeğin bütün alt boyutları ve ölçek toplamından alınan puanlar arasında anlamlı bir farklılık olduğu, mobil uygulamaları faydalı bulan katılımcıların puanlarının anlamlı derecede daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın bir diğer sonucu; mobil sağlık uygulamaları algılanan kullanım kolaylığı ile kullanım niyeti arasında pozitif yönde orta düzeyde anlamlı bir ilişkinin ve algılanan kullanım kolaylığı ile algılanan fayda arasında pozitif yönde iyi düzeyde anlamlı bir ilişkinin bulunduğu yönündedir. Buna ek olarak, algılanan kullanım kolaylığının, algılanan fayda üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunduğu görülmüştür. Çalışma sonuçlarına dayanarak mikro düzeyde aşağıda belirtilen önerilerde bulunulmaktadır:

- Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamaları ile ilgili kamu spotlarının, afiş, broşür gibi görsel bilgilendirme dokümanlarının hazırlanması ve bu süreçlere toplumun katılımının teşvik edilmesi,
- Yerel yönetim birimleriyle işbirliği halinde mobil sağlık uygulamalarının tanıtımının yapılması (yerel televizyon, radyo, toplu ulaşım araçlarında

bilgilendirme dokümanlarına yer verilmesi),

- Teknoloji okuryazarlığının artırılması amacıyla ilçe düzeyinde eğitim ve bilgilendirmeler etkinlikleri düzenlenmesi,
- Sağlık hizmeti sunulan bütün kurumlarda Sağlık Bakanlığı'nın mobil uygulamaları hakkında bilgilendirme dokümanlarına yer verilmesi ve sağlık profesyonelleri tarafından bu uygulamalar hakkında toplumun bilgilendirilmesi önerilmektedir.

Hayatımızın her alanında önemli bir yer edinen teknolojinin sağlıkta daha etkin ve işlevsel bir şekilde kullanılabilmesi için makro düzeyde aşağıda belirtilen bazı önerilerde bulunmaktadır:

- Teknoloji ve sağlık okuryazarlığının artırılması amacıyla Sağlık Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Aile ve Sosyal Politikalar Bakanlığı'nın ve yerel yönetim birimlerinin koordinasyonunun sağlanması,
- Akıllı sağlık uygulamalarının kullanımını arttırmak için girişimcilerin teşvik edilmesi,
- Toplumun akıllı telefon ve mobil sağlık uygulamalarını günlük yaşamlarında kullanmaya özendirilmesi,
- Toplumun mobil teknolojilere, mobil iletişim araçlarına ve internet altyapısına ekonomik bir şekilde erişimini sağlayacak düzenlemeler yapılması,
- Toplumda güvenlik ve mahremiyet konuları göz ardı edilmemesi,
- Mobil sağlık uygulamaları hususunda ülke düzeyinde tanıtım, farkındalık yaratma ve bilinçlendirme çalışmaları yapılması,
- Mobil sağlık uygulamalarının toplum içinde yaygınlaştırılması ve kullanılması için teşvik artırıcı planlanmalar düzenlenmesi,
- Mobil sağlık uygulamalarının geliştirilmesi ve test edilmesi sürecine toplumun aktif katılımının sağlanması,
- Bu alanı geliştirmeye yönelik araştırma-geliştirme çalışmalarına ağırlık verilmesi ve gerekli kaynak desteğinin sağlanması önerilmektedir.

Bu araştırmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Çalışma, 1 Haziran – 31 Ağustos 2023 tarihleri arasında Bandırma ilçe merkezinde yaşayan, okuryazar, çalışmaya katılmaya gönüllü, 18-65 yaş aralığındaki gönüllü katılımcılardan elde edilen verilerle sınırlıdır. Çalışmanın bir diğer kısıtı sağlık hizmetlerinden ağırlıklı olarak faydalanan 65 yaş üstü bireylerin çalışmaya dahil edilmemiş olmasıdır. Bundan sonraki çalışmaların daha büyük örneklem grupları üzerinde ve özellikle geriatrik popülasyonu da kapsayacak şekilde yapılması faydalı olabilir.

Teşekkür

Çalışmayı destekleyen TÜBİTAK 2209-A Bilim İnsanı Destek Programları Başkanlığı (BİDEB)'na, istatistik eğitim ve analiz desteği sağlayan Empiar İstatistik Danışmanlık kurumuna ve çalışmaya gönüllü katılım sağlayan bireylere çok teşekkür ederiz.

KAYNAKLAR

- Ajzen, I. (1991). The theory of planned behaviour, organizational behaviour and human. *Decision Processes*, 50 (2), 179-211. [https://doi.org/10.1016/0749-5978\(91\)90020-T](https://doi.org/10.1016/0749-5978(91)90020-T).
- Akgül, A., & Çevik O. (2003). *İstatistiksel Analiz Teknikleri*. Emek Ofset.
- Alanzi, T. (2021) A Review of mobile applications available in the App and Google Play Stores used during the COVID-19 Outbreak. *Journal of Multidisciplinary Healthcare*, 14, 45-57. <https://doi.org/10.2147/JMDH.S285014>.
- Baig, M. M., GholamHosseini, H., & Connolly, M. J. (2015). Mobile healthcare applications: System design review. Critical issues and challenges. *Australasian Physical and Engineering Sciences in Medicine*, 38(1), 23-38. <https://doi.org/10.1007/s13246-014-0315-4>.
- Bhuyan, S., Lu N., Chandak, A., Kim, H., Wyant, D., Bhatt, J., Kedia, S., & Chang, C.F. (2016). Use of mobile health applications for health-seeking behavior among US adults. *Journal of Medical Systems*, 40(6), 153. <https://doi.org/10.1007/s10916-016-0492-7>.
- Bilgi Teknolojileri ve İletişim Kurumu. (2022). *2022 faaliyet raporu*. <https://www.btk.gov.tr/uploads/pages/faaliyet-raporlari/2022-faaliyet-raporu.pdf>. Erişim: 19.03.2024.
- Chau, P. Y. K., & Hu, P. J.-H. (2002). Investigating healthcare professionals' decisions to accept telemedicine technology: An empirical test of competing theories. *Information & Management*, 39(4), 297-311. [https://doi.org/10.1016/S0378-7206\(01\)00098-2](https://doi.org/10.1016/S0378-7206(01)00098-2).
- Dal, Ö., & Güzey, Y. Y. (2021). *Sağlık hizmetlerinde büyük veri: Mobil sağlık uygulamalarının kullanımını etkileyen faktörlerin genişletilmiş teknoloji kabul modeli ile incelenmesi*. Beykent Üniversitesi İşletme Anabilim Dalı, İşletme Yönetimi Bilim Dalı Doktora Tezi, İstanbul.
- Dal, Ö., & Güzey, Y. Y. (2022). *Determining the factors affecting the acceptance of systems providing the integration of big data analysis and mobile applications: Enhanced technology acceptance model*. Proceedings of the International Conference on Industrial Engineering and Operations Management Istanbul, Turkey, March 7-10, 2022. pp. 3487-3498.
- Davis, F. D. (1989b). Perceived usefulness, perceived ease of use, and user acceptance of information technology. *MIS Quarterly*, 13(3), 319-340. <https://doi.org/10.2307/249008>.
- Davis, F. D., Bagozzi, R. P., & Warshaw, P. R. (1989a). User acceptance of computer technology: A comparison of two theoretical models. *Management Science*, 35(8), 982-1003.
- DeLone, W. H., & McLean, E. R. (2003). The Delone and Mclean Model of information systems success: A ten-year update. *Journal of Management Information Systems*, 19(4), 9-30. <https://doi.org/10.1080/07421222.2003.11045748>.
- Demir, H., & Arslan, E. T. (2017). Mobil sağlık uygulamalarının hastanelerde kullanılabilirliği, hastane yöneticileri üzerine bir araştırma. *KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 19(33), 71-83.
- Demir, Ö., & Uslu, D. (2022). Bireylerin mobil sağlık uygulamalarına ilişkin görüşleri. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 8(3), 394-407.
- Duarte, P., & Pinho, J. C. (2019). A mixed methods UTAUT2-based approach to assess mobile health adoption. *Journal of Business Research*, 102(2019), 140-150. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2019.05.022>.
- Dwivedi, Y.K., Shareef, M.A., Simintiras, A.C., Lal,

- B., & Weerakkody, V. (2016). A generalised adoption model for services: A cross-country comparison of mobile health (m-health). *Government Information Quarterly*, 33(1), 174-187. <https://doi.org/10.1016/j.giq.2015.06.003>.
- Eke, E., Uysal, M., & Uğurluoğlu, D. (2019). E-Sağlık uygulamalarının farkındalığına yönelik bir araştırma. *Mehmet Akif Ersoy Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(2), 510-522.
- Ekiyor, A., & Çetin, A. (2017). Sağlık hizmeti sunumunda ve sosyal pazarlama kapsamında e-nabız uygulamasının bilinirliği. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 3(1), 88-103.
- Ernsting, C., Dombrowski, S. U., Oedekoven, M., O Sullivan, J. L., Kanzler, M., Kuhlmeier, A., et al. (2017). Using smartphones and health apps to change and manage health behaviors: A population-based survey. *Journal of Medical Internet Research*, 19(4), 1-10. <https://doi.org/10.2196/jmir.6838>.
- Fortune Business Insights. (2023). *Healthcare IT; mHealthApps Market*. <https://www.fortunebusinessinsights.com/mhealth-apps-market-102020>. Erişim: 17.03.2024.
- Fox, S., & Duggan, M. (2012). *Mobile health 2012. Pew Research Center's Internet & American Life Project, November 8, 2012*. <https://www.pewresearch.org/internet/2012/11/08/mobile-health-2012/>. Erişim: 02.01.2024.
- Franco, R. Z., Fallaize, R., Lovegrove, J. A., & Hwang, F. (2016). Popular Nutrition-related mobile apps: A feature assessment. *JMIR Mhealth and Uhealth*, 4(3), e85. <https://doi.org/10.2196/mhealth.5846>.
- Güner, P. D., Bölükbaşı, H., Kokaçya, S. H., Yengil, E., & Özer, C. (2018). Mustafa Kemal Üniversitesi öğrencilerinin mobil sağlık uygulamalarını kullanımı. *Konuralp Tıp Dergisi*, 10(3), 264-268. <https://doi.org/10.18521/ktd.426863>.
- Haggag, O., Grundy, J., Abdelrazek, M., & Haggag, S. (2022). A large scale analysis of mHealth app user reviews. *Empirical Software Engineering*, 27(7), 196. <https://doi.org/10.1007/s10664-022-10222-6>.
- Huberty, J., Green, J., Glissmann, C., Larkey, L., Puzia, M., & Lee, C. (2019). Efficacy of the mindfulness meditation Mobile App "Calm" to reduce stress among college students: Randomized controlled trial. *JMIR Mhealth and Uhealth*, 7(6), e14273. <https://doi.org/10.2196/14273>.
- Internet World Stats. (2022). *World internet usage and populations statistics, 2023 years estimates*. <https://www.internetworldstats.com/stats.htm>. Erişim: 19.03.2024.
- Istepanian, R. S. H. (2022). Mobile health (m-Health) in retrospect: The known unknowns. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19, 3747. <https://doi.org/10.3390/ijerph19073747>.
- Kapitány-Fövény, M., Vagdalt, E., Ruttkay, Z., Urbán, R., Richman, M. J., & Demetrovics, Z. (2018). Potential of an interactive drug prevention Mobile Phone App (Once Upon a High): Questionnaire study among students. *JMIR Serious Games*, 6(4), e19. <https://doi.org/10.2196/games.9944>.
- Karagöz, Y. (2014). *SPSS 21.1 uygulama biyoistatistik*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kaya, E., & Eke, E. (2023). Bireylerin mobil sağlık uygulaması kullanım durumu ve e-sağlık okuryazarlığı ilişkisi. *İşletme Bilimi Dergisi*, 11(1), 1-15. <https://doi.org/10.22139/jobs.1159206>.
- Kılıç, S. (2013). Örneklem yöntemleri. *Journal of Mood Disorders*, 3(1), 44-46. <https://doi.org/10.5455/jmood.20130325011730>.

Kılıç, T. (2017). E-sağlık, iyi uygulama örneği; Hollanda. *Gümüşhane Üniversitesi Sağlık Bilimleri Dergisi*, 6(3), 203-217.

Kıraç, R. (2019). Hastane randevu sistemlerinin hastalar açısından değerlendirilmesi. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 6(3), 189-195.

Kondylakis, H., Katehakis, D. G., Kouroubali, A., Logothetidis, F., Triantafyllidis, A., Kalamaras, I., et al. (2020). COVID-19 Mobile Apps: A systematic review of the literature. *Journal of Medical Internet Research*, 22(12), e23170. <https://doi.org/10.2196/23170>.

Li, R., Liang, N., Bu, F., Hesketh, T. (2020). The effectiveness of self-management of hypertension in adults using mobile health: Systematic review and meta-analysis. *JMIR Mhealth and Uhealth*, 8(3), e17776. <https://doi.org/10.2196/17776>.

Mercan, Y., Dizlek, K., Süsim, G., Gürez, D., & Akman, Y. (2020). Sağlık amaçlı internet kullanımı ve mobil sağlık uygulamaları üzerine bir araştırma. *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Meslek Yüksekokulu Dergisi*, 1(1), 66-76.

Miao, R., Wu, Q., Wang, Z., Zhang, X., Song, Y., Zhang, H., et al. (2017). Factors that influence users' adoption intention of mobile health: A structural equation modeling approach. *International Journal of Production Research*, 55(19), 5801-5815. <https://doi.org/10.1080/00207543.2017.1336681>.

Ming, L. C., Untong, N., Aliudin, N. A., Osili, N., Kifli, N., Tan, C. S., et al. (2020). Mobile health Apps on COVID-19 launched in the early days of the pandemic: Content analysis and review. *JMIR Mhealth and Uhealth*, 8(9), e19796. <https://doi.org/10.2196/19796>.

Nisha, N., Iqbal, M., & Rifat, A. (2019). The changing paradigm of health and mobile phones. *Journal of Global Information Management*, 27(1), 19-46. <https://doi.org/10.4018/JGIM.2019010102>.

Paradis, S., Roussel, J., Bosson, J.L., & Kern J.B. (2022). Use of smartphone health apps among patients aged 18 to 69 years in primary care: Population-based cross-sectional survey. *JMIR Formative Research*, 6(6), e34882. <https://doi.org/10.2196/34882>.

Philip-McKenzie, Y., Jamnadass, E., Hameed, B. Z., Gamage, K. N., Bres-Niewada, E., Sulaiman, S. K., et al. (2020). A content analysis of 'Water

Apps' and prevention of urological diseases: Do apps really help? *Central European Journal of Urology*, 73(2), 187-192. <https://doi.org/10.5173/ceju.2020.0136>.

Pradal-Cano, L., Lozano-Ruiz, C., Pereyra-Rodríguez, J.J., Saigí-Rubió, F., Bach-Faig, A., Esquius, L., et al. (2020). Using mobile applications to increase physical activity: A systematic review. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 17(21), 8238. <https://doi.org/10.3390/ijerph17218238>.

Regmi, K., Kassim, N., Ahmad, N., & Tuah, N.A. (2017). Effectiveness of mobile apps for smoking cessation: A review. *Tobacco Prevention and Cessation*, 3, 12. <https://doi.org/10.18332/tpc/70088>.

Sağlık Bakanlığı. (2022). *Uzaktan Sağlık Hizmetlerinin Sunumu Hakkında Yönetmelik (Resmî Gazete Tarih: 10 Şubat 2022, Sayı: 31746)*. <https://www.resmigazete.gov.tr/eskiler/2022/02/20220210-2.htm>. Erişim: 02.01.2024.

Schwartz, K., Ganster, F. M., & Tran, U. S. (2023). Mindfulness-based mobile apps and their impact on well-being in nonclinical populations: Systematic review of randomized controlled trials. *Journal of Medical Internet Research*, 25, e44638. <https://doi.org/10.2196/44638>.

Scott, B. K., Miller, G. T., Fonda, S. J., Yeaw, R. E., Gaudaen, J. C., Pavlisca, H. H., et al. (2020). Advanced digital health technologies for COVID-19 and future emergencies. *Telemedicine Journal and e-Health*, 26(10), 1226-1233. <https://doi.org/10.1089/tmj.2020.0140>.

Shen, C., Wang, M. P., Chu, J. T. W., Wan, A., Viswanath, K., Chan, S. S. C., et al. (2017). Health app possession among smartphone or tablet owners in Hong Kong: Population-based survey. *JMIR Mhealth Uhealth*, 5(6), e77. <https://doi.org/10.2196/17776>.

doi.org/10.2196/mhealth.7628.

Sloninsky, D. (2008). *Towards the development of an mHealth strategy: A literature review*. <https://shopsplusproject.org/sites/default/files/resources/Towards%20the%20Development%20of%20an%20mHealth%20Strategy.pdf>, Erişim: 27.01.2024.

Statista. (2022). *Share of health app users in selected countries as of 2022*. <https://www.statista.com/forecasts/1181436/share-of-health-app-users-by-country>. Erişim: 17.03.2024.

Statista. (2024). *Number of mobile internet users worldwide from 2020 to 2029 (in millions)*. <https://www.statista.com/forecasts/1146312/mobile-internet-users-in-the-world>. Erişim: 19.03.2024.

Sun, Y., Wang, N., Guo, X., & Peng, Z. (2013). Understanding the acceptance of mobile health services: A comparison and integration of alternative models. *Journal of Electronic Commerce Research*, 14(2), 183-201.

T.C. Anayasası. (1982). *Kanun Numarası: 2709*. <https://www.mevzuat.gov.tr/mevzuatmetin/1.5.2709.pdf>. Erişim: 01.11.2023.

T.C. Cumhurbaşkanlığı Strateji ve Bütçe Başkanlığı. (2023). *On İkinci Kalkınma Planı (2024-2028)*. https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2023/11/On-Ikinci-Kalkinma-Plani_2024-2028_17112023.pdf. Erişim: 02.01.2024.

Tabi, K., Randhawa, A. S., Choi, F., Mithani, Z., Albers, F., Schnieder, M., et al. (2019). Mobile Apps for medication management: Review and analysis. *JMIR Mhealth and Uhealth*, 7(9), e13608. <https://doi.org/10.2196/13608>.

Tezcan, C. (2016). *Sağlığa yenilikçi bir bakış açısı: Mobil sağlık*. TÜSİAD Yayınları, TÜSİAD-T/2016-03/575, İstanbul. <https://>

tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/8676-dunya-ornekleri-isiginda-turkiyede-mobil-saglik. Erişim: 20.02.2024.

Thornton, L., Quinn, C., Birrell, L., Guillaumier, A., Shaw, B., Forbes, E., et al. (2017). Free smoking cessation mobile apps available in Australia: a quality review and content analysis. *Australian and New Zealand Journal of Public Health*, 41(6), 625-630. <https://doi.org/10.1111/1753-6405.12688>.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) (2023, Şubat 6). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemi sonuçları 2022. <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Adrese-Dayali-Nufus-Kayit-Sistemi-Sonuclari-2022-49685>. Erişim: 03.10.2023.

Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). *Hanehalkı bilişim teknolojileri (bt) kullanım araştırması, 2022*. [https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-\(BT\)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587](https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Hanehalki-Bilisim-Teknolojileri-(BT)-Kullanim-Arastirmasi-2022-45587). Erişim: 27.01.2024.

United Nations (UN). (2015). *United Nations Sustainable Development Goals (UNDP)*. <https://www.un.org/sustainabledevelopment/sustainable-development-goals/>. Erişim: 26.10.2023.

World Health Organization (WHO). (2011). *mHealth. New horizons for health through mobile technologies. Global observatory for eHealth series-Volume 3*. WHO Press, World Health Organization https://iris.who.int/bitstream/handle/10665/44607/9789241564250_eng.pdf?sequence=1 Erişim: 27.01.2024.

World Health Organization (WHO). (2018). *Seventy-First World Health Assembly, Provisional agenda item 12.4. A71/20, 26 Mart 2018*. https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA71/A71_20-en.pdf. Erişim: 24.11.2023.

Xie, Z., Nacioglu, A., & Or, C. (2018). Prevalence, demographic correlates, and perceived impacts of mobile health app use amongst Chinese

adults: Cross-sectional survey study. *JMIR mHealth and uHealth*, 6(4), e103. <https://doi.org/10.2196/mhealth.9002>.

Yayla, E. N., & Çizmeci, B. (2022). T.C. Sağlık Bakanlığı'nın mobil sağlık uygulamalarının bilinirliğine yönelik bir araştırma. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 13(33), 254-270. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.897754>.

Yazıcıoğlu, Y., & Erdoğan, S. (2014). *SPSS uygulamalı bilimsel araştırma yöntemleri*. Detay Yayıncılık.

Yeşiltaş, A. (2018). e-Nabız uygulamasının kullanımını etkileyen faktörler. *Sağlık Akademisyenleri Dergisi*, 5(4), 290-295. <https://doi.org/10.5455/sad.13-1525542718>.

Zhang, X., Liu, S., Wang, L., Zhang, Y., & Wang, J. (2020). Mobile health service adoption in China: Integration of theory of planned behavior, protection motivation theory and personal health differences. *Online Information Review*, 44(1), 1-23. <https://doi.org/10.1108/OIR-11-2016-0339>.

Zhao, Y., Ni, Q., & Zhou, R. (2018). What factors influence the mobile health service adoption? A meta-analysis and the moderating role of age. *International Journal of Information Management*, 43, 342-350. <https://doi.org/10.1016/j.ijinfomgt.2017.08.006>.

Zhou, Tt., Wang, R., Gu, Sj., Xie, Ll., Zhao, Qh., Xiao, Mz., et al. (2022). Effectiveness of mobile medical Apps in ensuring medication safety among patients with chronic diseases: Systematic review and meta-analysis. *JMIR Mhealth and Uhealth*, 10(11), e39819. <https://doi.org/10.2196/39819>.

Yazar Katkı Oranı

Bu çalışmanın hazırlanmasında birinci yazar %30, ikinci yazar %30, üçüncü yazar %40 oranında katkı sağlamıştır.

**TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ VE TEDARİKÇİ
SEÇİM KRİTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ:
MEDİKAL ÜRÜNLERE YÖNELİK BİR UYGULAMA**

SUPPLY CHAIN MANAGEMENT AND EVALUATION
OF SUPPLIER SELECTION CRITERIA: AN
APPLICATION TO MEDICAL PRODUCTS

Emine SATIR, Aslı KÖSE

02

TEDARİK ZİNCİRİ YÖNETİMİ VE TEDARİKÇİ SEÇİM KRİTERLERİNİN DEĞERLENDİRİLMESİ: MEDİKAL ÜRÜNLERE YÖNELİK BİR UYGULAMA¹

SUPPLY CHAIN MANAGEMENT AND EVALUATION OF SUPPLIER SELECTION CRITERIA: AN APPLICATION TO MEDICAL PRODUCTS

Anahtar Kelimeler:

Medikal Ürünler
Sağlık
Tedarikçi Seçimi

Keywords:

Medical Products
Health
Supplier Selection

¹ Bu çalışma Dr. Öğr. Üyesi Aslı KÖSE danışmanlığında Emine SATIR tarafından Gümüşhane Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü'nde 13 Ocak 2023 tarihinde tamamlanan 'Tedarik Zinciri Yönetimi ve Tedarikçi Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi: Medikal Ürünler Yönelik Bir Uygulama' adlı yüksek lisans tezinden türetilmiştir

² Bilim Uzmanı, Gümüşhane Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, emine_satir24@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-1960-0976

³ Dr. Öğr. Üyesi, Gümüşhane Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi, asl_kse@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-8044-6592

Alıntılanmak için/Cite as: Satir E., Köse A. (2025). Tedarik Zinciri Yönetimi Ve Tedarikçi Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi: Medikal Ürünler Yönelik Bir Uygulama, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 25-49

Emine SATIR ², Aslı KÖSE ³

ÖZ

Tedarik Zinciri Yönetimi, bir ürünün hammadde halinden son müşteriye ulaştırılmasında yer alan kaynak temini, üretim ve montaj, depolama ve stok takibi, sipariş takibi, dağıtım ve teslimat gibi aktivitelerin yürütülmesi sürecidir. Hastaneler, faaliyetlerini yerine getirebilmek amacıyla ihtiyaç duydukları malzemeleri ve hizmetleri istenilen zamanda, istenilen yerde, belli bir kalitede ve fiyatta temin etmek durumundadırlar. Bu bağlamda, sağlık sektörü için tedarik zinciri yönetimi israfı azaltmak, tıbbi hataları önlemek ve hizmet kalitesini artırmak amacı ile oldukça önemlidir. Bu çalışmada, hastanelerde medikal ürünlerin ve tedarikçilerin seçiminde tercih edilen kriterler ile medikal firmalarda ürün tedariginde tercih edilen kriterler belirlenerek, iki tespit arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır. Veriler 2 aşamalı olarak yüz yüze anket yönetimi ile elde edilmiştir. İlk aşamada, malzemenin alınmasında etkili olan sağlık personeli ile medikal firmalar tarafından kriterlerin seçimi yapılmıştır ve kriter sayısı 5'e düşürülmüştür. Sağlık personellerinin kriterleri tedarikçi firmalar temel alınarak; medikal firmaların kriterleri ise tedarigini yaptıkları ürünler temel alınarak, Dickson'un tanımladığı 23 kriterin uyarlanması ile belirlenmiştir. İkinci aşamada katılımcılar arasından belirlenen beşer kişi tarafından, kriterlerin önem dereceleri belirlenerek, sıralaması yapılmıştır. Kriterlerin karşılaştırılması ve önem derecelerinin tespit edilmesinde AHP yöntemi kullanılmıştır. Medikal firmalarda, Sağlık Bakanlığı ve prosedürler kriteri; sağlık personellerinde, tedarikçinin teknik servis hizmeti kriteri en önemli kriter olarak tespit edilmiştir.

ABSTRACT

Supply Chain Management is the process of carrying out activities such as sourcing, production and installation, storage and stock tracking, order tracking, distribution and delivery which are involved in delivering a product from raw material to the end customer. In order to carry out their activities, hospitals have to provide the materials and services they need at the desired time, at the desired location, at a certain quality and price. In this regard, supply chain management is essential for the healthcare sector in order to reduce waste, prevent medical errors and improve service quality. The purpose of this study was to identify the preferred criteria in the selection of medical products and suppliers in hospitals and the preferred criteria in product supply in medical companies, and to determine the similarities and differences between the two determinations. Two phases of in-person survey administration were used to collect the data. In first stage, the criteria were selected by the medical professionals and corporations that were effective in acquiring the material and the number of criteria was reduced to five. Criteria of healthcare personnel are based on supplier companies; medical companies' criteria were determined by adapting the 23 criteria defined by Dickson, based on the products they supply. In the second stage, the criteria's value was determined and ranked by five individuals chosen from the participants. The AHP approach was used to compare the criteria and determine their relative importance levels. While the Ministry of Health and procedures criteria have been determined to be the most important criterion for medical enterprises; the technical service provided by the supplier is the most significant factor for healthcare staff.

GİRİŞ

Tedarik, işletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirebilmeleri için ihtiyaç duyulan, amaca en uygun nitelik gösteren malzeme/ürün veya hizmetlerin elde edilebilmesi, en uygun tedarik kaynağının belirlenmesi ve satın alma işlemlerinin gerçekleştirilmesidir (Kırcı, 2021).

Tedarik zinciri; hammadde, yardımcı maddeler, insan, teknoloji, kaynak ve sermaye gibi araçların en az maliyetlerle bir araya getirilmesi ve ürünlerin nihai müşterilere en uygun fiyatlarla ulaştırılabilmesi sürecidir (Timur vd., 2019). Tedarik zinciri; tedarikçiler, imalatçılar, dağıtıcılar, lojistik hizmet sağlayıcılar, perakendeciler arasındaki akışı sağlayan bütünlük bir sistemdir. Hammaddenin temin edilmesi, nihai ürüne dönüştürülmesi, hammaddeye değer katarak; perakendecilere/müşterilere pazarlanması ve dağıtılması şeklinde devam eden bir süreçtir (Paksoy vd., 2005). Tedarik zinciri, hammaddelerin siparişi ve elde edilmesinden, ürünlerin üretilmesine ve müşteriye ulaştırılmasına kadar olan faaliyetler dizisidir. Bu faaliyetler kaynakların belirlenmesi, tedarik edilmesi, üretimin yapılması ve dağıtım kanallarının oluşturulması süreçlerini kapsayan fiziksel ağıdır (Bayhan, 2005).

Tedarikçi seçimi, işletmelerin/firmaların pek çok potansiyel tedarikçi arasından amaç ve hedeflerine en uygun olanı belirlemek amacıyla yürütülen bir faaliyettir (Pan, 2018). İşletmelerin faaliyetlerini gerçekleştirirken aralarında iş birliği ve koordinasyon çabaları sonucunda karşılıklı güven sağlayabilecekleri, uzun vadeli iş sözleşmeleri yapabilecekleri, ortak hedefler doğrultusunda hareket edebilecekleri “birlikte iş yapma” yapısı ortaya çıkmaktadır. Bu yapı tedarikçi seçiminin bir sonucudur (Elagöz, 2006).

Tedarik zinciri sürecinde yaşanabilecek dezavantajların önlenmesinde, doğru ve güvenilir tedarikçinin seçilmesi oldukça önemlidir. Tedarikçinin tecrübesi, sunduğu hizmetin bedeli, işletme misyonuna uygunluğu, tedarikçinin maddi gücü, teknik yeterliliği gibi kriterler, değerlendirme kriteri olarak kullanılabilir. Tedarikçi değerlendirme ürün bazında, üretim süreçleri, kalite ve işletme bazında olmak üzere 4 farklı düzeyde yapılabilir (Weele, 2002). Tedarikçi kalitesini doğrulama ve ölçme işletmelerin rekabet edebilme potansiyelini artırır ve israfi

önler (Karadelioğlu, 2006).

Dickson, 1966 yılında, 273 kişi ile yaptığı çalışma sonucunda tedarikçi seçiminde kullanılacak 23 kriter belirlemiştir. Kalite, tedarikçi seçim kriterlerinde ilk sırada yer almaktadır. Bu sırayı tedarikçinin teslimat süreleri, geçmişteki performansı, garanti politikası ve üretim kapasitesi takip etmektedir. Önem dereceleri sektörlere ve yapılacak olan işlere göre değişiklik gösterebilmektedir. İleri teknoloji gerektiren ürünlerde işletme bilinirliği, teknik yeterlilik, prosedürel uygunluk, tamir/bakım hizmeti, eğitim olanağı oldukça önemlidir. Hammaddeye yakınlık unsuru göz önüne alındığında ise coğrafi konum, üretim tesisi ve kapasitesi kriterleri dikkate alınmaktadır.

Türk sağlık sisteminde, tedavi sağlık hizmetleri kamu ağırlıklı üretim modeline sahiptir. Sağlık hizmetlerinin sürdürülmesi için gereken ilaç, tıbbi malzeme, cihaz ve sarf malzemeler de kanun kapsamında belirtilen ihale yöntemleri veya merkezi alımlarla temin edilebilmektedir. Her geçen gün gelişmelere bağlı olarak yeni ürünler piyasa girmekte ve bununla beraber de tedarikçi sayıları artış göstermektedir. Bu durumda da en uygun tedarikçinin seçimi giderek zorlaşmaktadır. Sağlık sisteminin yapısı gereği tanı/teşhis/tedavi süreçleri için ihtiyaç duyulan malzemeler karmaşık yapıdadır ve malzemelerin çoğu yüksek fiyatlıdır. Kamu kaynaklarının kıtlığı ve kaynakların etkin kullanımı hedeflendiğinde sağlık kurumlarında tedarik zinciri süreçlerinin etkin bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir.

Medikal firmalar sağlık kurumlarına ihale türlerinden herhangi biri ile malzeme tedariki sağlarlar. Dolayısıyla iş süreçlerindeki en önemli kısım bu tür alımların takip edilmesi, istenen özelliklere (teknik şartname) uygun ürününün bulunup bulunmadığının belirlenmesidir. Medikal firmaların sahip oldukları ürün portföyünü sağlık hizmeti sunucularına aktarabilmek için teknolojiyi sürekli takip etmeleri gerekir. Sağlık çalışanlarına, tıbbi tedavi aşamasında, bu süreci kolaylaştıracak ekipmanları, cihazları tedarik etme konusunda teknolojiye hakim olup, gerekli bilgileri aktarmaları gerekir. Medikal firmalar hastanelere/sağlık kurumlarına tıbbi ekipmanları sağlamanın yanı sıra, Sağlık Uygulama Tebliği'nde (SUT) tanımlanan kriterlere

göre sağlık hizmet alımlarının faturalandırılması, istenen rapor/reçete eklerinin hazırlanması süreçlerinde de görev alırlar. Medikal firmaların faaliyet gösterebilmeleri için sorumlu müdür, en az bir kişi olmak üzere satış tanıtım elemanı ve klinik destek elemanı bulundurması gerekir.

Kamu İhale Kanunu (KİK)’na göre “Mal alımı ihalesine teklif veren gerçek veya tüzel kişileri veya bunların oluşturdukları ortak girişimler” tedarikçi olarak ifade edilmektedir. Sağlık sektöründe tedarik zinciri yönetimi, malzemelerin hammadde olarak elde edilip üretilerek nihai tüketiciye (hasta) ulaştırılması sürecinde birlikte faaliyet gösteren üreticiler, dağıtıcılar, perakendeciler, hizmet sunucular ve hastalardan oluşan, iş süreçlerindeki faaliyetlerin uyumlu bir şekilde yürütülmesini sağlamak amacıyla malzeme ve bilgi akışını yöneten bütünleşik bir sistem şeklinde tanımlanabilir (Tengilimoğlu ve Yiğit, 2013). Sağlık kurumlarında tedarik zinciri yönetiminde satın alma süreçleri, ihtiyacın belirlenmesi ile başlayıp satın alma planlamaları (bütçenin belirlenmesi, talebin oluşturulması, şartnamelerin hazırlanması gibi işlemler) ve sözleşme süreci (tekliflerin alınması ve değerlendirilmesi, tedarikçinin belirlenmesi ile devam edip satın alma sonrası dönemle son bulmaktadır. Sağlık kurumlarında satın alma işlemleri kamu ihale mevzuatı çerçevesinde yürütülmektedir.

Sağlık sektöründe yer alan tedarik zinciri ile diğer sektörlerdeki tedarik zincirleri arasında farklar bulunmaktadır. Sağlık kurumlarında maliyete dayalı geri ödeme sistemi mevcuttur ve bu nedenle maliyetlerin azaltılması yönünde eğilim oldukça azdır. Oysa ki diğer sektörlerde maliyetleri en aza indirme çabası ön plandadır. Sağlık tedarik zincirinde diğer sektörlerle oranla alternatif kaynak sayısı azdır. Sağlık kurumlarının performans kriteri hasta değeri yaratmaktır (Benton, 2018). Sağlık kurumlarında birçok ürünün saklanması için özel koşullara ihtiyaç duyulmaktadır ve aynı zamanda birçok ürünün kullanım ömrü sınırlı olduğundan fazla ürünlerin stoklanması ekstra maliyetlere sebep olacaktır. Yetersiz stok durumları ise hizmetlerin aksamasına ve hasta mağduriyetlerine sebep olacaktır. Sağlık kurumlarında kullanılan malzeme ve hizmetlerin belirli standartlara sahip olması ve sertifikasyon, kalite standartları ile takip edilmesi gerekmektedir. Sağlık malzemelerinin hangi tedarikçiden

alınacağı konusunda ilgili tedarikçilerin yeterlilikleri değerlendirilmeli ve her zaman ucuz fiyatlı ürünleri almanın doğru karar olmayacağı bilinmelidir (Şentürk vd., 2020).

Nüfus yapısında yaşanan değişimler ve hızlı artışlar, sağlık hizmetlerinde sürekli gelişen ve değişen prosedürler maliyetleri artırmaktadır. Etkin ve verimli satın alma süreçleri, sözleşmeler, sevkiyatlar ve stok takipleri için tedarik zinciri yönetimi süreçlerinin takibi oldukça önemlidir. Sağlık hizmetlerinde kullanılacak ürünün nasıl alınacağı, depolanacağı, alımların ne şekilde yapılacağı, dağıtım kanalları gibi işlemler tedarik zinciri yönetimi ile takip edilir. Sağlık hizmetlerinde tedarik zincirinin nasıl yürütüleceğine dair politikalar, ilkeler, kanunlar, yönetmelikler ve stratejiler mevcuttur (Yağbasan, 2020). Kamuya ait hastaneler, medikal malzeme üreticileri açısından müşteri, tedarik zinciri içerisinde akış sağlama vasıflarıyla da tedarikçi konumundaki kurumlardır. Üretimi yapılan medikal malzemeler dağıtıcı ve lojistik hizmet sunan perakendecilere, oradan da hastane depolarına iletilmektedir. Devamında ise sağlık kurumları çalışanları ve hastalar tarafından kullanılmaktadır. Sağlık sektörü bir hizmet sektörüdür ve belirli özelliklerinden dolayı diğer sektörlerden farklı bir işleyişe sahiptir. Bu nedenle sağlık sektöründe tedarik zinciri süreci farklı şekilde yürütülmektedir.

Gedik (2020)’e göre, sağlık kurumlarında tedarik zinciri fonksiyonları şunlardır: talep ve sipariş yönetimi, planlama, satınalma, stok yönetimi, depo yönetimi, sevkiyat ile dağıtımdır. Talep ve sipariş yönetiminde hasta/hasta yakınlarının ihtiyaçlarını en kısa sürede ve en etkili şekilde karşılayabilmek amaçlanmaktadır. Bu aşamada sağlık hizmetlerinde var olan rastlantısallık, mevsimsellik, çeşitlilik, eş zamanlılık gibi özellikler dikkate alınmalıdır. Planlama aşamasında ihtiyaçların organize edilmesi gereklidir. Planlama aşamasında Sağlık Bakanlığı, hastane yöneticileri ve birim sorumluları rol oynamaktadır (Gedik, 2020). İhtiyaçların karşılanmasına yönelik satın alma faaliyeti sonrasında kaynakların etkin kullanımı, talep dalgalanmalarına yönelik depo ve stok takipleri önemlidir. Malzemelere en uygun depolama şartlarının sağlanması gerekmektedir. Sevkiyat ve dağıtım aşaması ise, ihtiyaç duyulan malzemelerin ihtiyaç duyulduğu zaman

bulundukları konumdan ihtiyaç olan konuma ulaştırılması ve dağıtılmasıdır.

Tedarik zincirinde yer alan malzeme üreticileri, dağıtıcılar, perakendeciler, satıcılar birbirleriyle bilgi paylaşımında bulunmalı ve uyumlu çalışmalıdır. Sağlık sektörü kuruluşları, sağlık sektörü malzeme üreticileri ve sağlık hizmetlerinin sunumunda yer alan tüm kurum ve çalışanlar sağlık hizmetleri tüketicilerine (hasta/ hasta yakını) etki etmektedirler. Sağlık ile ilgili çevreler (ekonomik, kültürel, teknolojik, politik, demografik, uluslararası çevre) ile sağlık hizmetlerini finansa eden kuruluşlar (sigorta, vergiler) hem sağlık hizmetlerini hem de bu hizmetten faydalananacak olan bireylerin tutumlarını etkilemektedir. Sağlık kurumlarına malzeme tedariki sağlayan ilaç ve medikal şirketleri, tıbbi cihaz üreticileri kaliteli, etkili, verimli ve güvenilir sağlık ekipmanlarının temin edilmesi konusunda önemlidir. Hizmet sunumunda aktif rol alan sağlık çalışanları, sağlık kurumları, eczaneler ise sağlık hizmeti tüketicilerinin doğrudan ulaşabildiği ve hizmetin neticesine etki eden birimlerdir (Odabaşı, 1998). Hastanelerde satın alma ve depo birimi çalışanlarının çoğu sağlık yönetimi eğitimine sahip olmamakla birlikte işletme yönetimi ve tedarik zinciri yönetimine dair bilgi sahibi de değildirler. Aynı zamanda depoların uygun koşullarda tasarlanmaması hem nakliye süreçlerinde sorunlar oluşturmakta hem de uygun saklama koşulları sağlanamadığından kaynak israfına neden olabilmektedir.

Hastaneler, faaliyetlerini yerine getirebilmek amacıyla ihtiyaç duydukları malzemeleri ve hizmetleri istenilen zamanda, istenilen yerde, belli bir kalitede ve fiyatta temin etmek durumundadırlar. Bu bağlamda, sağlık sektörü için tedarik zinciri yönetimi israfı azaltmak, tıbbi hataları önlemek ve hizmet kalitesini artırmak amacı ile oldukça önemlidir. Çalışma kapsamında bir eğitim ve araştırma hastanesinde medikal ürünlerin ve tedarikçilerin seçiminde tercih edilen kriterler ile medikal firmalarda ürün tedarik sürecinde tercih edilen kriterler belirlenerek, iki tespit arasındaki benzerlik ve farklılıkların tespit edilmesi amaçlanmıştır.

YÖNTEM

Araştırma Eylül-Aralık 2022 tarihleri arasında Erzincan ilinde gerçekleştirilmiştir. Ürün Takip Sistemi'nde, Üretici/

İthalatçı/Bayi/İhracatçı faaliyet alanına kayıtlı 11.798 firma, Sağlık Hizmet Sunucusu (hastaneler, muayenehane, poliklinik) faaliyet alanına kayıtlı 28.239 kurum/firma bulunmaktadır. Erzincan ilinde ise 1 adet kamu hastanesi, 1 adet özel hastane, 12 adet Üretici/İthalatçı/Bayi/İhracatçı faaliyet alanına kayıtlı medikal firma bulunmaktadır. Araştırmanın örneklem büyüklüğünü, Mengücek Gazi Eğitim ve Araştırma Hastanesi idari personelleri (25) ile Erzincan ilinde bulunan 9 adet medikal firma çalışanları (27) oluşturmuştur. *Örneklem büyüklüğü*, tedarikçi seçiminde doğrudan rol alan hastane personeli ile tedariki sağlayan medikal firmalar arasından gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Araştırma için Gümüşhane Üniversitesi Rektörlüğü Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan (Sayı: E-95674917-108.99-149214), araştırmaya katılan medikal firmalardan ve hastaneden (Sayı: E-62639109-000-11388) gerekli izinler alınmıştır.

Araştırma verileri araştırmaya gönüllü katılan kişiler ile yüz yüze anket uygulanarak 2 aşamada toplanmıştır. *Çalışmada kullanılan kriterler*, Dickson (1966) tanımladığı 23 adet tedarikçi değerlendirme kriterlerinin (kriterler ekler kısmında Tablo da yer almaktadır), malzemenin alınmasında etkili olan sağlık çalışanlarına (tedarikçi firmalara yönelik) ve sağlık kurumlarına malzeme tedarik sürecini sağlayan medikal firmalara (tedarikini yaptıkları ürünlere yönelik) uyarlanması ile oluşturulmuştur. *Çalışmanın ilk aşamasında, her iki gruba kendi alanları ile ilgili olan 23 kriter sunulmuş* ve bu kriterler arasından en çok kullandıkları veya tercih ettikleri 5 kriteri seçmeleri istenmiştir. Böylece kriter sayısı 23'ten 5'e düşürülmüştür. İkinci aşama olarak, katılımcılar arasından belirlenen gönüllü 5 kişiden, seçilen kriterleri önem derecelerine göre puanlaması istenmiştir. Bu puanlamaların geometrik ortalamaları alınarak genel sonuçlar belirlenmiştir.

Dickson (1966) yaptığı çalışmada kalite kriteri en önemli kriter olarak ilk sırada, teslimat kriteri ikinci sırada, garanti kriteri dördüncü sırada, fiyat kriteri ise altıncı sırada yer almaktadır. İş takip ve denetimi kriteri on dördüncü sırada; teknik servis hizmeti kriteri on beşinci sırada yer almaktadır. Kriterlerin önem derecelerinin sıralamasında ilk beşte kalite, teslimat süresi, iş deneyimi, garanti politikası ile üretim tesisleri ve kapasite kriterleri yer almaktadır. Bu çalışmada da katılımcılar tarafından belirlenen kalite,

teslimat ve garanti süresi kriterleri Dickson tarafından geliştirilen kriterler arasında ilk beş sıralaması içinde yer alan kriterlerdir.

Analitik Hiyerarşi Süreci (AHP), çok sayıda alternatif arasından seçim yapmak için kullanılan, çok sayıda karar vericinin de sürece dahil edilebildiği çok kriterli karar verme yöntemidir (Çelikkbilek ve Özdemir, 2020). Araştırma kapsamında kriterlerin önem derecelerinin belirlenmesinde, 1977’de Saaty tarafından geliştirilen, AHP yöntemi kullanılmıştır. Kriterlerin puanlanması aşamasında ise Saaty (1994) tarafından geliştirilen 1-9 temel ölçeği kullanılmıştır. Analizler Excel 2016 programı ile yapılmıştır. Araştırmanın AHP modeli (Şekil 1) ekler kısmında yer almaktadır.

AHP yönteminin uygulama adımları şu şekildedir (Çelikkbilek ve Özdemir, 2020: 69):

1. Adım: Problemin Tanımlanması

Problemin tespit edilip net bir şekilde tanımlandığı başlangıç aşamasıdır.

2. Adım: Kriterlerin/Alternatiflerin Belirlenmesi

Problemin çözümünde kullanılacak kriterlerin ve değerlendirilecek olan alternatiflerin belirlendiği aşamadır.

3. Adım: Hiyerarşik Yapının Oluşturulması

Hiyerarşik yapı, problemi ayrıntılı olarak ortaya çıkarır. Amaç, kriter ve seçeneklerden oluşur, kriter ve seçenekler amaca göre belirlenir. Amaç belirlenirken neyin çözümlenmeye çalışıldığı sorusuna cevap aranır (Özdemir, 2019: 66).

4. Adım: İkili Matrislerin Oluşturulması

AHP’de kriterler kendi aralarında ikili olarak karşılaştırılır ve bu karşılaştırmalar Saaty (1994) tarafından geliştirilen 1-9 temel ölçeği kullanılarak yapılır. Bu ölçeğe göre kriterler arasındaki önem dereceleri belirlenir. Kriterlerin seçeneklere göre kaç kat değerli olduğu belirlendikten sonra ikili karşılaştırma matrisleri elde edilir.

5. Adım: Karşılaştırma Matrislerinin Normalizasyonu

Normalizasyon işlemi, matriste bulunan her bir

sütuna ait veriler, tek tek sütun toplamına bölünerek yapılır (Özdemir, 2019: 66). Bu işlem Eşitlik-1’de gösterilmiştir.

$i=1,2,3,4,\dots,n$ ve $j=1,2,3,4,\dots,n$ ise;

$$b_{ij} = a_{ij} / \sum_{i=1}^n a_{ij} \quad (\text{EŞİTLİK-1})$$

6. Adım: Öncelik Vektörlerinin Hesaplanması

Normalize matrisin satır ortalamaları alınır. Oluşan değer matrisin öncelik vektörüdür (W). Bu sayede farklı ölçüm birimlere sahip olan kriterler, eşitlenmiş ölçüm birimlerine sahip olacaktır (Özdemir, 2019: 66). Öncelik vektörü Eşitlik-2 ile elde edilir.

$$W_i = \sum_{j=1}^n b_{ij} = 1 \quad b_{ij} / n \quad (\text{EŞİTLİK-2})$$

7. Adım: Tutarlılığın Hesaplanması

Tutarlılık oranı (CR) ile ifade edilir ve tutarlılığın sağlanabilmesi için bu değer 0,10’dan düşük olması gerekmektedir. Bu değer tutarlı çıkarsa sonuçlar kullanılabilir, ancak 0,10’un üzerinde bir sonuç çıkarsa karar verici yargıları tekrar gözden geçirmelidir (Oğuz ve Köksal, 2018: 79). Tutarlılığın hesaplanabilmesi için öncelikle ikili karşılaştırma matrislerinin normalize edilmemiş değerleriyle öncelikler vektörü çarpılır (Çelikkbilek ve Özdemir, 2020: 74). Bu işlem Eşitlik 3’te gösterilmiştir:

$$[t_i]_{n \times 1} = [x_{ij}] \times [a_i]_{n \times 1} \quad (\text{EŞİTLİK-3})$$

İkinci olarak vektörün her elemanı, Eşitlik-4’te gösterildiği üzere, sırasıyla öncelik vektörüne bölünür (Çelikkbilek ve Özdemir, 2020: 74).

$$\frac{t_i}{a_i} \quad \forall i \in n \text{ için} \quad (\text{EŞİTLİK-4})$$

CR değerinin hesaplanabilmesi için matrisin en büyük özvektör ($\lambda_{\max}$) değerinin hesaplanması gerekmektedir. Yukarıda elde edilen değerlerin ortalaması alınarak bulunur ve Eşitlik-5’teki gibi formüle edilir (Oğuz ve Köksal, 2018: 79).

$$\lambda_{\max} = \sum_{i=1}^n \frac{t_i}{a_i} / n \quad (\text{EŞİTLİK-5})$$

$\lambda_{\max}$ değerinin hesaplanmasından sonra uyum indeksi (CI) değeri Eşitlik-6 ‘daki gibi hesaplanır (Çelikkbilek ve Özdemir, 2020: 74).

$$CI = \frac{\lambda_{\max} - n}{n - 1} \quad (\text{EŞİTLİK-6})$$

Uyum indeksi ile rastgele indeks (RI) değerleri birbirine bölünerek tutarlılık hesaplanır (Çelikkalek ve Özdemir, 2020: 74). Tutarlılık oranının hesaplanmasında “rassallık endeksi (RI)” değerine göre değerler belirlenmektedir ve bu indeksler kullanılarak Eşitlik-7’deki tutarlılık formülü ile oluşturulmaktadır:

$$CR = CI / RI \quad CR < 0.1 \text{ ise tutarlı} \quad (\text{EŞİTLİK-7})$$

8. Adım: Karar Matrisi

Her bir kriter için karşılaştırılan alternatiflerin öncelik vektörlerinin birleştirilmesiyle elde edilir. i. kriter için elde edilmiş öncelik vektörü A_i olmak üzere; n adet kriterin ve m adet alternatifin olduğu probleme ait karar matrisi (D) Eşitlik-8’de gösterilmiştir.

$$D = [A_1 \ A_2 \ \dots \ A_i \ \dots \ A_n]_{m \times n} \quad (\text{EŞİTLİK-8})$$

Ağırlıklar ise W ile gösterilir ve denklem Eşitlik-9’daki gibi oluşturulmaktadır.

$$W = [W_1 \ W_2 \ \dots \ W_i \ \dots \ W_n]_{1 \times n} \quad (\text{EŞİTLİK-9})$$

9. Adım: Nihai Öncelik Vektörü

En iyi alternatifin belirlenebilmesi için D karar matrisi ile W kriter ağırlığı çarpılır. Eşitlik-10’daki gibi formüle edilir.

$$A = D \times W \quad (\text{EŞİTLİK-10})$$

ARAŞTIRMA BULGULARI

Medikal Firma Çalışanlarına Yönelik AHP Bulguları

Medikal firmalar insan sağlığına doğrudan etki edebilecek ürünlerin tedarik süreçlerinden sorumludur. Bu nedenle ürünün kalitesi, markası, teknik kapasitesi, endüstrideki bilinirliği, ürünün üretim yöntemi medikal firmalar açısından oldukça önemlidir. Sağlık kurumlarına ve direkt hasta/hasta yakınlarına temin edilecek olan ürünlerde garanti şartları, teknik servis hizmeti (olası arızalarda muhatap bulunabilmesi), ürünün ambalajı, ürüne ait satışın yapılabilmesi için yasal prosedürler ve izinler, eğitim olanakları, teslimat süreleri mutlaka dikkate alınmalıdır. Ticari açıdan firma ile olan iletişim, firmanın

çalışanları ile satıcının tutum ve davranışları, yönetim ve organizasyonu, iş gücü kapasitesi, ürünün fiyatı dikkat edilmesi gereken kriterlerdir. Bazı durumlarda nakliye giderlerinin azaltılmasına yönelik olarak coğrafi konum kriteri etkili olabilmektedir. Firmanın, çok geniş ürün yelpazesi bulunan sağlık sektöründe faaliyet göstereceği alanların belirlenmesinde farklı birimlere yönelme isteği kriteri etkilidir. Örneğin; kardiyoloji alanında çalışmak isteyen bir firma bu birime yönelik ürün/malzeme satışına yönelecektir. Ürünün geçmişteki satış miktarı da talep planlaması yapılırken dikkate alınabilecek kriterdir. Tablo 1’de medikal firmalara seçim yapmaları için verilen kriterler yer almaktadır.

Tablo 1. Medikal Firmalara Yöneltilen Kriterler

Kriter Kodu	Kriter Adı	Kriter Kodu	Kriter Adı
MK1	Ürünün Kalitesi	MK13	Ürün Tedarik Sürecinde Yönetim ve Organizasyon
MK2	Ürünün Teslimat Süresi	MK14	İş Kapasitesi
MK3	Ürünün Markası	MK15	Ürünün Teknik Servis/Tamir-Bakım Hizmeti
MK4	Ürünün Garanti Süresi	MK16	Satıcının Tutum ve Davranışı
MK5	Ürünün Üretim Tesisi ve Kapasitesi	MK17	Satıcı ile İletişim
MK6	Ürünün Fiyatı	MK18	Ürünün Ambalajı
MK7	Ürünün Teknik Kapasitesi	MK19	Satıcının İş Gücü Kapasitesi
MK8	Ürüne Finansal Ulaşılabilirlik	MK20	Ürünün Coğrafi Konumu
MK9	Ürünün Üretim Yöntemi	MK21	Ürünün Geçmişteki Satış Miktarı
MK10	Firma ile İletişim	MK22	Ürünün Kullanımına Yönelik Eğitim Olanakları
MK11	Ürünün Endüstrideki Bilinirliği	MK23	Ürüne ait Sağlık Bakanlığı Onayı ve Gerekli Prosedürler
MK12	Farklı Birimlere Yönelme İsteği		

Medikal firma çalışanlarının %26'sını sorumlu müdür, satış ve tanıtım elemanı oluşturmaktadır. Katılımcıların %45'i lisans mezunu, %33'ü lise mezunudur. Katılımcıların %41'i 16 yıl ve üzeri, %33'ü 5 yıldan az hizmet sürelerine sahiptir. Firmaların faaliyet alanlarına ait veriler çoklu yanıt olduğu için, kişi sayısı örneklem hacmini geçmektedir. Örneğin bir firma hem üretim hem toptan hem de perakende alanında faaliyetlerini yürütebilmektedir. Katılımcıların %47.5'i perakende, %30'u toptancı ve %15'i ithalat/ihracat alanında faaliyet yürütmektedir. Medikal firma çalışanlarından toplamda 27 kişiye ulaşılmıştır.

Araştırmanın ilk aşamasında, medikal firma çalışanları, satın alma süreçlerinde göz önünde bulundurdıkları ilk 5 kriteri Tablo 1'den seçmiştir. En çok tercih edilen kriterler: ürünün kalitesi (MK1-24 kişi), ürünün garanti süresi (MK4-13 kişi), ürünün fiyatı (MK6-14 kişi), ürünün teknik servis/tamir-bakım hizmeti (MK15-14 kişi), ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler (MK23-15 kişi) kriterleri olmuştur. Analizler seçilen bu kriterler üzerinden yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında medikal firma çalışanları arasından seçilen sorumlu müdür (2), müdür (işletme sahibi) (1), klinik destek elemanı (1), satış ve tanıtım elemanı (1) olmak üzere 5 kişi tarafından kriterlerin karşılaştırılması yapılmıştır. Katılımcılar medikal firmalarda sertifikalı çalışanlar arasından gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Adım 4'te yapılan açıklamaya istinaden ikili karşılaştırma matrisleri elde edilmiş ve kriter karşılaştırmalarının Eşitlik-1 ve Eşitlik-2'de gösterildiği üzere normalizasyon işlemi yapılarak öncelik vektörleri (ağırlık matrisi-W) belirlenmiştir. Her bir çalışan için elde edilen, **kriter karşılaştırmalarının normalize ve öncelik vektörü matrisleri ekler kısmında yer almaktadır. Buna göre;**

- Sorumlu Müdür 1 için en önemli kriter ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler kriteri; en az önemli kriter, ürünün fiyatı kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: MK23 (0.446), MK1 (0.242), MK4 (0.146), MK15 (0.099), MK6 (0.067).
- Sorumlu Müdür 2 için en önemli kriter ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler kriteri; en

az önemli kriter, ürünün garanti süresi kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: MK23 (0.479), MK15 (0.229), MK6 (0.164), MK1 (0.086), MK4 (0.043).

- Müdür (işletme sahibi) için en önemli kriter ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler kriteri; en az önemli kriter, ürünün kalitesi kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: MK23 (0.456), MK15 (0.286), MK6 (0.126), MK4 (0.071), MK1 (0.061).
- Klinik Destek Elemanı için en önemli kriter ürünün teknik servis/tamir-bakım hizmeti kriteri; en az önemli kriter, ürünün fiyatı kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: MK15 (0.525), MK23 (0.182), MK4 (0.139), MK1 (0.095), MK6 (0.059).
- Satış ve Tanıtım Elemanı için en önemli kriter ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler kriteri; en az önemli kriter, ürünün garanti süresi kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: MK23 (0.434), MK15 (0.209), MK1 (0.177), MK6 (0.096), MK4 (0.085).

Analizlere göre medikal firma çalışanlarına ait kriterlerin önem sıralamasında ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler (MK23) kriteri sorumlu müdürler, işletme sahibi ve satış ve tanıtım elemanının önem sıralamasında ilk sırada yer almıştır. Klinik destek elemanının önem sıralamasında ise ilk sırada, ürünün teknik servis/tamir-bakım hizmeti (MK15) kriteri yer almıştır. Üçüncü ve son sırada genellikle ürünün garanti süresi (MK4) ile ürünün fiyatı (MK6) kriterleri yer almıştır. Dördüncü sırada genellikle ürünün kalitesi (MK1) kriteri yer almıştır. Önem derecelerinde ilk ve ikinci sırada seçilen kriterler arasındaki farklar genellikle yüksektir.

Elde edilen verilerin tutarlı olup olmadığının belirlenebilmesi için, Eşitlik-3 ve Eşitlik-4'te gösterildiği üzere ikili karşılaştırma matrislerinin normalize edilmemiş değerleriyle öncelikler vektörü çarpılarak "ti" değeri hesaplanmıştır. Devamında her bir eleman sırasıyla öncelik vektörüne bölünerek ortalamaları alınmış ve Eşitlik-5 doğrultusunda en büyük öz vektör (λ_{max}) değeri

Tablo 2. Medikal Firma Çalışanlarına Ait En Büyük Öz Vektör, Uyum İndeksi ve Tutarlılık Değerleri

Sorumlu Müdür-1	Sorumlu Müdür-2	Müdür	KDE	STE
λ_{max} 5.124	λ_{max} 5.365	λ_{max} 5.106	λ_{max} 5.148	λ_{max} 5.031
CI 0.031	CI 0.091	CI 0.026	CI 0.037	CI 0.008
CR 0.028	CR 0.082	CR 0.024	CR 0.033	CR 0.007

bulunmuştur. Eşitlik-6 ve Eşitlik-7 doğrultusunda uyum indeksi (CI) değeri hesaplanarak rastgele indeks (RI) değerine bölünmüştür. Rassallık endeksi değeri, çalışmada 5 kriter bulunduğundan, (1.12) olarak alınmıştır ve tutarlılıklar (CR) hesaplanmıştır. Her bir değerlendirici için ulaşılan veriler Tablo 2’de gösterilmiştir.

Eşitlik-7’de belirtilen $CR < 0.1$ ise tutarlıdır ifadesi doğrultusunda, tüm değerlendirmelerde tutarlılık değerleri 0.1’den küçük olduğu için ikili karşılaştırma matrisleri tutarlıdır ve elde edilen veriler kullanılabilir.

Medikal firma çalışanları arasından 5 ayrı kişinin belirledikleri puanların geometrik ortalaması alınarak medikal firma kriterlerinin önem sıralamasında genel sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Geometrik ortalamaya ait veriler Tablo 3’te gösterilmiştir.

Tablo 3. Medikal Firma Çalışanlarının Kriter Karşılaştırmalarına Ait Geometrik Ortalama Matrisi

	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23
MK1	1.000	1.516	1.059	0.496	0.274
MK4	0.660	1.000	0.944	0.367	0.249
MK6	0.944	1.059	1.000	0.370	0.242
MK15	2.016	2.724	2.702	1.000	0.608
MK23	3.650	4.020	4.129	1.644	1.000
Toplam	8.27	10.32	9.83	3.88	2.37

Analizlere göre medikal firma çalışanlarına ait geometrik ortalamaların normalize ve öncelik vektörü matrisi Tablo 4’te gösterilmiştir. Yine aynı tabloda en büyük özdeğer (λ_{max}) ile tutarlılık değeri de gösterilmiştir. Sonuç tutarlıdır ve bu matris yoluyla elde edilen veriler kullanılabilir. Verilerin öncelik değerleri incelendiğinde, ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler kriteri (MK23), önem sıralamasında ilk sırada yer almıştır. Önem derecesi 0.419 bulunmuştur. Bu sıralamayı (MK15) ürünün teknik servis/tamir-bakım hizmeti (0.259), (MK1) ürünün kalitesi (0.124), (MK6) ürünün fiyatı (0.103) takip

etmiştir ve son sırada (MK4) ürünün garanti süresi (0.094) kriteri yer almıştır.

Tablo 4. Medikal Firma Çalışanlarına Ait Geometrik Ortalamaların Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23	W
MK1	0.121	0.147	0.108	0.128	0.115	0.124
MK4	0.080	0.097	0.096	0.095	0.105	0.094
MK6	0.114	0.103	0.102	0.095	0.102	0.103
MK15	0.244	0.264	0.275	0.258	0.256	0.259
MK23	0.441	0.390	0.420	0.424	0.421	0.419
Toplam	1	1	1	1	1	1
λ_{max}	5.012					
CI	0.003					
(Tutarlılık Oranı) CR	0.003 < 0.1					

Hastane Personeline Yönelik AHP Bulguları

Kamu hastanelerinde malzeme tedarik sürecinde genellikle, en düşük fiyatlı firmalardan uygun ise, ilgili ürüne ait numune talebinde bulunulur. Değerlendirmeler bu numune üzerinden alım öncesinde belirledikleri şartnamelere göre yapılır. Fiyat kriteri ile başlayan süreç kalite, paketleme/ambalaj, teknik yeterlilik, eğitim olanakları, garanti şartları, teknik servis hizmeti, teslimat süresi kriterlerinin değerlendirilmesi ile devam eder. Bazı ürünlerde tedarikçinin sahip olduğu marka (işletme etkisi), tanınırlık kriterleri ön planda tutulabilmektedir. Tedarikçi ile karşılıklı iletişim, coğrafi konum (kurum ile aynı ilde bulunan firmalara öncelik verilebilir), tedarikçinin tutum ve davranışları, tedarikçinin çalışanları (ürünü pazarlama yeteneği ile etki edebilir), tedarikçinin satış yöntemleri bu süreci etkileyebilecek kriterlerdir. Yapım işlerinde veya ürünün yüksek düzeyde alımlarında ise tedarikçinin iş takip ve denetimi, geçmişteki iş tecrübesi, iş deneyimleri, iş yapma isteği, yönetim ve organizasyonu etkili olabilmektedir. Aynı fiyatlı tekliflerde yine tedarikçinin iş deneyimi kriteri etkilidir. Tablo 5’te hastane personeline seçim yapmaları için verilen kriterler yer almaktadır.

Tablo 5. Hastane Personeli Tarafından Seçimi Yapılacak Kriterler

Kriter Kodu	Kriter Adı	Kriter Kodu	Kriter Adı
HK1	Tedarikçinin Ürün Kalitesi	HK13	Tedarikçinin Yönetim ve Organizasyonu
HK2	Tedarikçinin Teslimat Süresi	HK14	Tedarikçinin İş Takip ve Denetimi
HK3	Tedarikçinin İş Deneyimi	HK15	Tedarikçinin Teknik Servis/Tamir-Bakım Hizmeti
HK4	Tedarikçinin Garanti Politikası	HK16	Tedarikçinin Tutum ve Davranışı
HK5	Tedarikçinin Üretim Tesisleri ve Kapasitesi	HK17	Tedarikçinin İşletme Etkisi
HK6	Tedarikçinin Fiyatı	HK18	Tedarikçinin Paketleme/Ambalaj Kalitesi
HK7	Tedarikçinin Teknik Yeterliliği	HK19	Tedarikçinin Çalışanları
HK8	Tedarikçinin Finansal Durumu	HK20	Tedarikçinin Coğrafi Konumu
HK9	Tedarikçinin Satış Yöntemi	HK21	Tedarikçinin Geçmişteki İş Yapma Potansiyeli
HK10	Tedarikçinin İletişimi	HK22	Tedarikçinin Ürüne Yönelik Eğitim Olanakları
HK11	Tedarikçinin Tanınırlığı	HK23	Tedarikçi ile Karşılıklı İletişim
HK12	Tedarikçinin İş Yapma İsteği		

Hastane personelleri arasından tedarik süreçlerinde en çok görev alan satın alma biriminden 7 kişi, tıbbi cihazların alımı, kurulumu ve eğitiminden sorumlu olan biyomedikal biriminden 4 kişi, ihale komisyonunda görev alan diğer idari birimlerden 4 kişi, tahakkuk, özlük, maaş/bütçe birimlerinden ayrı ayrı 3 kişi, ayniyat biriminden 1 kişi olmak üzere toplamda 25 kişiye ulaşılmıştır. Katılımcıların %40'ı 6-10 yıl arası görev yapmış personellerden

oluşmaktadır. %60'ı lisans, %16'sı önlisans, %24'ü lise mezunudur.

Çalışmanın ilk aşamasında, hastane personelleri, satın alma süreçlerinde göz önünde bulundurdıkları ilk 5 kriteri Tablo 5'den seçmiştir. En çok tercih edilen kriterler: tedarikçinin ürün kalitesi (HK1-21 kişi), tedarikçinin teslimat süresi (HK2-12 kişi), tedarikçinin fiyatı (HK6-14 kişi), tedarikçinin iş takip ve denetimi (HK14-12 kişi), tedarikçinin teknik servis/tamir-bakım hizmeti (HK15-12 kişi) kriterleridir. Analizler bu kriterler üzerinden yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşamasında hastane personelleri arasından seçilen açık ihale sorumlusu, doğrudan temin sorumlusu, satın alma personeli, ihtiyaç tespit birimi personeli olmak üzere 5 kişi tarafından kriterlerin karşılaştırılması yapılmıştır. Katılımcılar tedarikçi seçiminde doğrudan rol alan personeller arasından gönüllülük esasına göre belirlenmiştir. Adım-4'de yapılan açıklamaya istinaden ikili karşılaştırma matrisleri elde edilmiş ve kriter karşılaştırmalarının Eşitlik-1 ve Eşitlik-2'de gösterildiği üzere normalizasyon işlemi yapılarak öncelik vektörleri (ağırlık matrisi-W) belirlenmiştir. Her bir çalışan için elde edilen, kriter karşılaştırmalarının normalize ve öncelik vektörü matrisleri ekler kısmında yer almaktadır. Buna göre;

- Açık ihale sorumlusu için en önemli kriter tedarikçinin iş takip ve denetimi kriteri; en az önemli kriter tedarikçinin fiyatı kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: HK14 (0.481), HK2 (0.253), HK15 (0.114), HK1 (0.108), HK6 (0.044).
- Doğrudan temin sorumlusu için en önemli kriter tedarikçinin teknik servis ve tamir bakım kriteri; en az önemli kriter tedarikçinin ürün kalitesi kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: HK15 (0.442), HK14 (0.267), HK6 (0.163), HK2 (0.089), HK1 (0.039).
- Satın alma personeli 1 için en önemli kriter tedarikçinin teknik servis ve tamir bakım kriteri; en az önemli kriter tedarikçinin teslimat süresi kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir:

HK15 (0.506), HK14 (0.262), HK6 (0.093), HK1 (0.093), HK2 (0.046).

- Satın alma personeli 2 için en önemli kriter tedarikçinin teknik servis ve tamir bakım kriteri; en az önemli kriter tedarikçinin fiyatı kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: HK15 (0.464), HK2 (0.223), HK14 (0.150), HK1 (0.098), HK6 (0.065).
- İhtiyaç Tespit Birimi personeli için en önemli kriter tedarikçinin teknik servis ve tamir bakım kriteri; en az önemli kriter tedarikçinin ürün kalitesi ve teslimat süresi kriteri olarak belirlenmiştir. Kriterlerin önem sıralaması ve dereceleri şu şekildedir: HK15 (0.483), HK6 (0.202), HK14 (0.170), HK2 (0.072), HK1 (0.072).

Hastane personeline ait kriterlerin önem sıralamasında tedarikçinin teknik servis/tamir-bakım hizmeti (HK15) kriteri, her iki satın alma personeli, doğrudan temin sorumlusu ve ihtiyaç tespit birimi personelinin önem sıralamasında ilk sırada yer almıştır. Açık ihale sorumlusunun önem sıralamasında ise ilk sırada, tedarikçinin iş takip ve denetimi (HK14) kriteri yer almıştır. Tedarikçinin ürün kalitesi (HK1) kriteri genellikle dördüncü sırada yer almıştır.

Elde edilen verilerin tutarlı olup olmadığının belirlenebilmesi için, Eşitlik-3 ve Eşitlik-4'te gösterildiği üzere ikili karşılaştırma matrislerinin normalize edilmemiş değerleriyle öncelikler vektörü çarpılarak "ti" değeri hesaplanmıştır. Devamında her bir eleman sırasıyla öncelik vektörüne bölünerek ortalamaları alınmış ve Eşitlik-5 doğrultusunda en büyük öz vektör (λ_{max}) değeri bulunmuştur. Eşitlik-6 ve Eşitlik-7 doğrultusunda uyum indeksi (CI) değeri hesaplanarak rastgele indeks (RI) değerine bölünmüştür. Rassallık endeksi değeri, çalışmada 5 kriter bulunduğundan, (1.12) olarak alınmıştır ve tutarlılıklar (CR) hesaplanmıştır. Her bir değerlendirici için elde edilen veriler Tablo 6'da gösterilmiştir.

Eşitlik-7'de belirtilen $CR < 0.1$ ise tutarlıdır ifadesi doğrultusunda, tüm değerlendirmelerde CR değerleri 0.1'den küçük olduğu için ikili karşılaştırma matrisleri tutarlıdır ve elde edilen veriler kullanılabilir.

Hastane personelleri arasından belirlenen 5 ayrı kişinin belirledikleri puanların geometrik ortalaması alınarak, kriterlerin önem sıralamasında nihai sonuçlar ortaya çıkarılmıştır. Geometrik ortalamaya ait veriler Tablo 7'de gösterilmiştir.

Tablo 6. Hastane Personeline Ait En Büyük Öz Vektör, Uyum İndeksi ve Tutarlılık Değerleri

Açık İhale Sorumlusu		Doğrudan Temin Sorumlusu		Satın alma Personeli-1		Satın alma Personeli-2		İhtiyaç Tespit Birimi Personeli	
λ_{max}	5.336	λ_{max}	5.339	λ_{max}	5.200	λ_{max}	5.153	λ_{max}	5.331
CI	0.084	CI	0.085	CI	0.050	CI	0.038	CI	0.083
CR	0.075	CR	0.076	CR	0.045	CR	0.034	CR	0.074

Tablo 7. Hastane Personelinin Kriter Karşılaştırmalarına Ait Geometrik Ortalama Matrisi

	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15
HK1	1.000	0.608	0.833	0.304	0.226
HK2	1.644	1.000	0.839	0.441	0.377
HK6	1.201	1.191	1.000	0.288	0.262
HK14	3.288	2.268	3.471	1.000	0.506
HK15	4.416	2.652	3.817	1.974	1.000
Toplam	11.55	7.72	9.96	4.01	2.37

Yapılan işlemler neticesinde hastane personeline ait geometrik ortalamaların normalize ve öncelik vektörü matrisi Tablo 8’de gösterilmiştir. Bu tabloda en büyük özdeğer (λ_{max}) ile tutarlılık değeri de gösterilmiştir. Sonuçlar tutarlı olup bu matris yoluyla elde edilen veriler kullanılabilir. Verilerin öncelik değerleri incelendiğinde, (HK15) tedarikçinin teknik servis/tamir-bakım hizmeti kriteri (0.405) ilk sırada yer almıştır. Bu sıralamayı (HK14) tedarikçinin iş takip ve denetimi (0.278), (HK2) tedarikçinin teslimat süresi (0.125), (HK6) tedarikçinin fiyatı (0.108) takip etmiştir ve son sırada (HK1) tedarikçinin ürün kalitesi (0.084) kriteri yer almıştır.

Tablo 8. Hastane Personeline Ait Geometrik Ortalamaların Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15	W
HK1	0.087	0.079	0.084	0.076	0.095	0.084
HK2	0.142	0.130	0.084	0.110	0.159	0.125
HK6	0.104	0.154	0.100	0.072	0.110	0.108
HK14	0.285	0.294	0.349	0.250	0.214	0.278
HK15	0.382	0.344	0.383	0.493	0.422	0.405
Toplam	1	1	1	1	1	1
$\lambda_{max}=5.070$						
CI=0.018						
(Tutarlılık Oranı) CR=0.016 < 0.1						

Medikal Firmalara ve Hastane Personeline Ait Kriterlerin Önem Sıralamalarının Karşılaştırılması

Medikal firmalara ve hastane personeline ait kriterlerin önem sıralamalarının karşılaştırılması aşamasında, her iki grup için tespit edilen geometrik ortalama verileri baz alınarak değerlendirme yapılmıştır. Her iki grup tarafından ortak olarak seçilen kalite, fiyat ve teknik servis/tamir

bakım hizmeti kriterlerinden teknik servis/tamir bakım hizmeti kriteri hastane personeli açısından ilk sırada yer almıştır ve önem derecesi 0.405 olarak belirlenmiştir. Aynı kriter, medikal firma çalışanları açısından ikinci sırada yer almıştır ve önem derecesi 0.259 olarak belirlenmiştir. Kalite kriteri, medikal firmalar açısından üçüncü sırada; hastane personelleri açısından son sırada yer almıştır ve önem dereceleri 0.124 ile 0.084 olarak belirlenmiştir. Fiyat kriteri her iki grupta dördüncü sırada yer almıştır. Önem dereceleri 0.103 ile 0.108 olarak belirlenmiştir. Medikal firmalar ve hastane personeline ait karşılaştırma Tablo 9’da gösterilmiştir.

Tablo 9. Medikal Firmalar ile Hastane Personellerine Ait Kriterlerin Karşılaştırılması

	Medikal Firmaların Önem Sıralaması	Önem Derecesi	Hastane Personelinin Önem Sıralaması	Önem Derecesi
Sıralama	Kriterler		Kriterler	
1	Ürüne ait Sağlık Bakanlığı Onayı ve Gerekli Prosedürler	0.419	Tedarikçinin Teknik Servis/ Tamir- Bakım Hizmeti	0.405
2	Ürünün Teknik Servis/ Tamir- Bakım Hizmeti	0.259	Tedarikçinin İş Takip ve Denetimi	0.278
3	Ürünün Kalitesi	0.124	Tedarikçinin Teslimat Süresi	0.125
4	Ürünün Fiyatı	0.103	Tedarikçinin Fiyatı	0.108
5	Ürünün Garanti Süresi	0.094	Tedarikçinin Ürün Kalitesi	0.084

Önem sıralamasında medikal firmalarda ilk sırada ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler; hastane personeline tedarikçinin teknik servis/tamir-bakım hizmeti

kriteri yer almaktadır. Son sırada ise medikal firmalarda ürünün garanti süresi; hastane personeline tedarikçinin ürün kalitesi kriteri yer almıştır.

TARTIŞMA

Ho et al. (2010), 2000-2008 yılları arasında 78 makale üzerinde yaptıkları inceleme sonucunda tedarikçi değerlendirme ve seçme konularında en çok kullanılan analiz yöntemlerinin VZA (Veri Zarflama Analizi - DEA), AHP (Analitik Hiyerarşi Süreci), CBR (Vaka Temelli Analiz), ANP (Analitik Ağ Süreci), Bulanık Küme Teorisi olduğu belirlemişlerdir. En uygun tedarikçiyi seçmek için en çok kullanılan kriterlerin ise kalite, teslimat, fiyat/maliyet, üretim kapasitesi, hizmet, yönetim, teknoloji, esneklik, araştırma ve geliştirme, finans, itibar, risk, güvenlik ve çevre olduğunu tespit etmişlerdir. Bu çalışmada da AHP yöntemi ile kriterlerin önem dereceleri belirlenmiştir. Kalite, teslimat, fiyat kriterleri Ho e al. (2010) belirledikleri kriterler arasında yer almaktadır. Tedarikçinin tanınırlığı (itibar) kriteri, iş gücü kapasitesi kriterleri ise katılımcılar tarafından tercih edilmemiştir.

Pan (2018)'in 1966-2017 yılları arasını kapsayan 354 makale üzerinde yaptığı değerlendirmede en çok kullanılan kriterlerin kalite, teslimat süresi, fiyat, teknik servis ve finansal durum olduğunu belirlemiştir. Kannan ve Tan (2002), belirledikleri 13 adet tedarikçi değerlendirme ölçütlerinin önem sıralamasına göre ilk sıralarda kalite, teknik servis, zamanında teslimat, acil durumlara hızlı yanıt verebilme ve talep esnekliği yer almıştır. Bir başka araştırmada ise kalite, teslimat, maliyet, fiyat, servis, finansal pozisyon, esneklik, teknoloji, coğrafi konum ve teknik yeterlilik kriterlerinin ön planda olduğu belirlenmiştir (Yıldız ve Yayla, 2015: 170). Bu çalışmada da belirlenen kriterler Kannan ve Tan (2002), Yıldız ve Yayla (2015) ile Pan (2018)'in yaptıkları çalışmalarda kullanılan kriterler ile örtüşmektedir. Ancak hastane personeline sunulan kriterler arasında bulunan finansal durum ile coğrafi konum herhangi bir katılımcı tarafından tercih edilmemiştir. Acil durumlara hızlı yanıt verebilme ve talep esnekliği kriterleri de çalışmamızda yer almamaktadır.

Akbal ve Doğan (2018) Niğde ilinde bulunan bir üniversite

hastanesinin en uygun tedarikçi seçimine yönelik yaptıkları çalışmada, medikal firma tedarikçilerinin belirlenmesinde fiyat, garanti politikası, teknik yeterlilik, tamir hizmeti ve hizmet kalitesi kriterleri değerlendirilmiştir. Çalışma sonucunda fiyat en yüksek öncelik değerine sahip kriter, da en düşük öncelik değerine sahip kriter ise garanti politikaları olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da ortak olan teknik servis/tamir bakım hizmeti kriteri hastane personeli tarafından en önemli kriter, medikal firma çalışanları açısından da ikinci derece önemli kriter olarak belirlenmiştir. Garanti politikası kriteri bu çalışmada da en düşük öncelik değerine sahip kriter olarak belirlenmiştir.

Bilgen (2019), özel hastanelerde ve kliniklerde çalışan fizyoterapist, fizik tedavi ve rehabilitasyon doktorları, biyomedikal ve satın alma birimi çalışanlarının katılımıyla satın alma sürecine etki eden faktörleri belirlemeye yönelik yaptığı çalışmasında ürünün arızasına müdahale etme ve arızayı çözme süresinin yetersiz olduğu firmalardan ürün almayı tercih etmedikleri belirlenmiştir. Ürüne yönelik değerlendirmede ise fiyattan çok ürünün klinik çalışmalarının daha etkili olduğu belirlenmiştir. Satış sonrasındaki süreçte satıcıya ulaşılabilir olmanın da önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Bu çalışmada da hastane personeli tarafından yapılan değerlendirmede tedarikçinin teknik servis/tamir bakım kriteri en önemli kriter olarak seçilmiştir. Fiyat kriteri ise sondan ikinci sırada yer almıştır. Tedarikçinin iş takip ve denetimi (satıcıya ulaşılabilirlik) kriteri önem sıralamasında ikinci sırada yer almıştır.

Barsгутan (2019), 296 diş hekiminin katılımıyla ürün çeşitliliği, tercih sebepleri, fiyat-kalite değerlendirmeleri, ürün güvenliği, firmaların sağladığı hizmetler hakkında değerlendirmeler hakkında veri toplamak amacıyla yaptığı çalışmada, ürün temininde en fazla belirleyici unsurun fiyat, tedarikçi güvenilirliği, memnuniyet, el alışkanlığı ve garanti şartları olduğunu belirlemiştir. Medikal ürünlerin tedariğine yönelik Bahadori et al. (2020) çalışmasında kriterlerin önem sıralaması kalite, maliyet, zamanında teslimat ve paketleme kalitesi olarak belirlenmiştir. Bu çalışmada da paketleme/ambalaj kriteri değerlendirmede yer almamıştır. Kalite ve fiyat kriterleri önem sıralamasında son sıralarda yer almıştır.

SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışma kapsamında, hastane personeli (25 kişi) ile medikal firma çalışanlarının (27 kişi) katılımıyla kriterler tespit edilmiş ve yine bu gruplar arasından belirlenen 5 kişi ile kriterlerin ayrı ayrı önem sıralaması yapılmıştır. Önem sıralamalarının karşılaştırıldığı bu çalışmada kullanılacak olan kriterlerin de sektörde faaliyet gösteren kişiler tarafından belirlenmesi amaçlanmıştır. İlk aşamada kriterlerin tespiti yapılarak, kriter sayısı 5'e düşürülmüştür. İkinci aşamada belirlenen beşer kişiden kriterlerin ikili karşılaştırma yapılarak puanlanması istenmiştir. Elde edilen veriler AHP yöntemi ile analiz edilmiştir. Her bir kişi için önem sıralamaları ayrı ayrı gösterilmiş ve geometrik ortalamaları alınarak genel sonuçlara ulaşılmıştır. Son aşamada, ortalaması alınan veriler baz alınarak iki grup arasında karşılaştırmalar yapılmıştır.

Kriterlerin belirlenmesi aşamasında medikal firma çalışanlarının çoğunluğu kalite kriterini ve ikinci olarak da ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler kriterini seçmiştir. Sağlık malzemelerinin pazarlanmasında ve satışında bu iki kriter oldukça önemlidir. Sağlık Bakanlığı tarafından kanun ve yönetmeliklerle belirlenen tıbbi malzemelere ait ÜTS kayıtları, gerekli belge ve izinler olmadan herhangi bir satış işlemi yapılamamaktadır. Katılımcıların çoğunluğu da bu nedenle, bu kriteri göz önünde bulundurmıştır. Sağlık sisteminin yapısı gereği, doğrudan insan hayatı söz konusu olduğundan kaliteli ve onaylı ürünlerin bulundurulması medikal firmalar açısından zorunluluktur. Ürünün fiyatı kriteri de medikal firma çalışanları tarafından seçilen kriterler arasında yer almaktadır. Bu kriter ihalelerde en çok göz önünde bulundurulmuş kriterdir. Kamu kurumları, alımı yapılacak olan malzemelerin seçiminde en düşük fiyat teklifi veren firmadan (en avantajlı firma) başlayarak değerlendirmelerini yapmaktadır. Yine seçilen kriterler arasında yer alan ürünün teknik servis/tamir-bakım hizmeti ve ürünün garanti süresi kriterleri, özellikle cihaz ihalelerinde, teknik şartnamelerde garanti/teknik servis şartları belirtilerek, firmalardan ihale dosyasında bunlara yönelik taahhütname sunmaları istenilmektedir. Bu taahhütname süreleri 2-5 yıl arasında değişiklik gösterebilmektedir. Firmalar bu taahhütnameye istinaden, gerekli teknik servis hizmetlerini ücretsiz yerine

getirmek ve en az 10 yıl ilgili ürünün yedek parçalarını bulundurmakla yükümlüdür. Kamu ihaleleri ile fiyat esaslı alımların yanı sıra fiyat dışı unsurlar da göz önünde bulundurularak malzeme alımı yapılabilmektedir. Kalite, garanti süreleri ve teknik servis/tamir-bakım hizmeti kriterleri, ihalelerde fiyat dışı unsurlar olarak değerlendirilmektedir. Malzemenin kullanım ömrü, periyodik bakım aralıkları, işçilik ve yedek parçalarının maliyeti bu kriterler kapsamında ele alınmaktadır.

Kriterlerin belirlenmesi aşamasında hastane personelinin çoğunluğu tarafından kalite kriteri ve ikinci olarak da fiyat kriteri seçilmiştir. Sağlık malzemelerinin tedarik sürecinde maliyetlerin düşürülmesi ve hasta memnuniyetinin sağlanmasında, bu iki kriter oldukça önemlidir. Sağlık sisteminin yapısı gereği ihtiyaçların acil olması nedeni ile tedarikçilerin teslimat süreleri önemlidir. Bazı doğrudan temin alımlarında, özellikle teslimat süresinin belirtilmesi istenmekte ve alım kararı da bu sürelerle bağlı olarak verilebilmektedir. Tedarikçinin iş takip ve denetimi ise sağlık kurumlarında doğru malzeme teslimatı, cihaz kurulumu, eğitim, servis, fatura/evrak işlemleri gibi satış sonrası hizmetlerin ve çalışan ile hasta memnuniyetine yönelik gerekli müdahalelerin sağlanması açısından göz önünde bulundurulmaktadır. Tedarikçinin teknik servis/tamir-bakım hizmeti cihaz alımlarında oldukça önemlidir. Cihazların daha verimli, kaliteli ve uzun süreli kullanımı teknik servis hizmetlerine bağlıdır.

Medikal firma çalışanlarına yönelik kriterlerin önem sıralamasına bakıldığında en önemli kriterin ürüne ait Sağlık Bakanlığı onayı ve gerekli prosedürler olduğu belirlenmiştir. Ürünün teknik servis/tamir-bakım hizmeti ikinci derecede önemli, ürünün kalitesi üçüncü derece önemli, ürünün fiyatı dördüncü derece önemli bulunmuştur. Önem sıralamasının en sonunda ise ürünün garanti süresi kriteri yer almıştır. Hastane personelinin tedarikçi seçim kriterlerinin önem sıralamasına bakıldığında en önemli kriterin tedarikçinin teknik servis/tamir-bakım hizmeti olduğu belirlenmiştir.

Tedarikçinin iş takip ve denetimi ikinci derecede, tedarikçinin teslimat süresi üçüncü derece, tedarikçinin fiyatı dördüncü derece önemli bulunmuştur. Önem sıralamasının en sonunda ise tedarikçinin ürün kalitesi

kriteri yer almıştır.

Kalite, fiyat ve teknik servis/tamir bakım hizmeti kriterleri hem medikal firma çalışanları hem de hastane personelleri tarafından ortak olarak seçilmiş kriterlerdir. Kriterlerin önem sıralaması aşamasında hastane personeli açısından teknik servis/tamir bakım hizmeti ilk sırada, medikal firma çalışanları açısından ise ikinci sırada yer almıştır. Tıbbi cihazların kurulum, bakım, onarım ve kalibrasyon işlemlerinin en kısa sürede ve en az maliyetlerle yapılabilmesi, sağlık kurumlarının faaliyetlerin sürdürebilmesi açısından oldukça önemlidir. Medikal firmalar açısından da cihaz arızalarına etkili bir şekilde çözüm üretebilmek, hastaları ve sağlık kurumunu mağdur etmemek, teknik şartnamelerde bu konularda belirtilen hükümleri yerine getirebilmek açısından önemli kriterdir.

Kamu kurumlarında kanun, mevzuatlar ve teknik şartnameler çerçevesinde, uygun fiyat esaslı alımlar yapıldığı görüşü olmasına rağmen çalışmamızda bu kriterin önem düzeyi son sıralarda yer almıştır. Kalite kriteri ise, medikal firmalar açısından üçüncü sırada; hastane personelleri açısından son sırada yer almıştır. Fiyatı yüksek olan bir ürün veya hizmet her zaman kalitelidir anlayışı her durumda doğru olmayabilir. Tedarikçinin teknik servis hizmetlerinin iyi olması, iş takip ve denetimlerin düzenli yapılması, teslimat sürelerinin hızlı olması hastane personelleri açısından kalitenin bir göstergesi olarak yorumlanabilir. Ürün açısından da Sağlık Bakanlığı onayına sahip olması, istenen prosedürleri sağlaması, teknik servis hizmetlerinin yeterli olması medikal firmalar açısından kalitenin bir göstergesidir. Tüm bu kriterlerin sağlanması da ürünün ve tedarikçinin fiyatından daha önemlidir.

Sağlık kurumlarında hizmetlerin yürütülebilmesi için gereken ilaç, tıbbi malzeme, cihaz ve sarf malzemeler kanunlar kapsamında belirtilen ihale yöntemleri veya merkezi alımlarla temin edilebilmektedir. Gelişmelere bağlı olarak yeni ürünler piyasa girmekte ve bununla beraber de tedarikçi sayıları artış göstermektedir. Bu durumda da en uygun tedarikçinin seçimi giderek zorlaşmaktadır. Aynı ürünün farklı fiyatlardan tedarik edilmesi durumu ile karşılaşılabilmektedir. Bakanlık tarafından gerekli denetimlerin yapılması, standart fiyat

politikalarının uygulanmasını sağlamak bu durumların oluşmasını engelleyebilir. İlaç temininde referans fiyat uygulamasının ise tüm tıbbi malzemeler veya tıbbi cihazlar için de uygulanması ülke ekonomisine katkı sağlayacaktır. Devlet Malzeme Ofisi tarafından yürütülen Sağlık Market uygulaması geliştirilerek daha fazla malzeme alımı yapılabilir. Temin edilen bu malzemeler tüm kamu kurumlarının erişimine açık hale getirilebilir. Merkezi bölge depoları oluşturularak tüm hastanelerin stok takipleri ile ihtiyaçlar daha hızlı sürede karşılanarak israf, gereksiz malzeme temini önlenir. Hastanelerde hem fiyat hem malzeme hem de kalite standardı sağlanmış olur. Mevcut satın alma personelleri bu merkezi alım süreçlerinde ve merkezi depolarda görevlendirilebilir.

Tıbbi malzeme tedarikçileri olan medikal firmalarda, yönetmelikler kapsamında, daha çok hastanelerde görev alan klinik destek elemanları, özel eğitimle desteklenmelidir. Genellikle ameliyatlara katılan, cihazların kurulumu, kullanımı konusunda sağlık çalışanlarına bilgi veren bu personeller, tıbbi malzemeler hakkında en az sağlık çalışanları kadar bilgili olmalıdır. Yanlış bilgilendirmeler sonucunda malzemelerin doğru ve amacına uygun bir şekilde kullanılmaması öncelikle hasta açısından sonrasında ise sağlık çalışanları ve hastane açısından problem oluşturabilecektir. Tıbbi cihaz ve aletlerin bakım, onarım ve kalibrasyonunun yapılması ile ilgili biyomedikal mühendislik hizmetleri de yetersizdir. Mevcut tıbbi cihaz ve aletler etkin bir şekilde kullanılamamakta; planlama ve koordinasyon eksikliği nedeniyle gereksiz veya uygun olmayan cihazlar temin edilmektedir. Bu konu ile ilgili tıbbi cihaz bilgisine sahip, alanında eğitim almış biyomedikal mühendislerin istihdamının da artırılması gerekmektedir. Medikal firmalara yapılan ödeme vadeleri de sağlık hizmetlerine yönelik maliyetler üzerinde etkilidir. Geç yapılan ödemeler nedeniyle firmalar yüksek fiyatlardan ürün sunmakta veya ihalelere katılma konusunda çekimser davranabilmektedir. Kamu tarafından gerekli müdahalelerin yapılması ile şu an ödeme vadeleri 5 aya kadar düşürülmüştür. Ancak üniversite hastanelerinde 1 yılı geçen ödenmemiş faturalar bulunmaktadır. Bu kurumlara yönelik de gerekli çalışmaların yapılması ve ödemelerin firmalara en kısa sürede yapılması gerekmektedir. Sağlık Bakanlığı, Maliye Bakanlığı, Kamu İhale Kurumu ve SGK

arasındaki koordinasyon artırılmalı ve mevzuat süreçleri hızlandırılmalıdır.

Literatür incelemelerine göre, sağlık çalışanları açısından tedarikçi seçim kriterlerine yönelik çeşitli çalışmalarda sağlık çalışanlarının görüşleri doğrultusunda medikal firmaların karşılaştırılmasının yapıldığı görülmüştür. Ancak tedariki sağlayan medikal firmaların görüşleri, tedarik sürecindeki kriterler hakkında çalışma yapılmamıştır. Bu çalışma, sağlık sektöründe giderek artan tedarikçi sayısı, tedarikçi seçim zorluğu gibi faktörler göz önünde bulundurarak doğrudan bu sektörde yer alan sağlık personeli ile medikal firmalar açısından değerlendirme çalışması olduğundan literatüre katkı sağlayacağı düşünülmektedir. Ayrıca sağlık yöneticilerine satın alma/ tedarik/tedarikçi seçimi konularında fikir oluşturabilecek bir çalışma olmayı hedeflemektedir. Gelecek araştırmalarda farklı iller veya Türkiye’deki medikal firmaların ve hastane personelinin katılımının sağlandığı ve tedarik süreci kriterlerinin karşılaştırmada kullanılacak AHP dışında farklı yöntemlerin (DEMATEL gibi) tercih edilmesi önerilir.

KAYNAKLAR

- Akbal, H. & Doğan, N. Ö. (2019). Sağlık sektöründe tedarikçi seçim kararının AHP yöntemi ile incelenmesi: Bir üniversite hastanesi örneği. *Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(4), 440-452. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.664380>.
- Bahadori, M., Hosseini S.M., Teymourzadeh, E., Ravangard, R., Raadabadi, M., & Alimohammadzadeh, K. A. (2020). Supplier selection model for hospitals using a combination of artificial neural network and fuzzy vikor. *International Journal of Healthcare Management*, 13(4), 286-294. doi/full/10.1080/20479700.2017.140473.
- Barsгутan, D. (2019). Türkiye piyasasında bulunan ithal ve yerli üretim tıbbi cihazların ürün güvenliği, fayda ve maliyet bakımından incelenmesi. Yüksek lisans tezi, İstanbul Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Bayhan, M. (2005). Tedarik zinciri yönetimi ve bir uygulama. Yüksek lisans tezi, Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Beamon, B.M. (1998). Supply chain design and analysis: models and methods. *Int. J. Production Economics*, 55, 281-294. [https://doi.org/10.1016/S0925-5273\(98\)00079-6](https://doi.org/10.1016/S0925-5273(98)00079-6).
- Benton, W. C. (2018). *Purchasing and supply chain management*. Nobel Yayınları.
- Bilgen, Y. O. (2019). Tıbbi cihaz satın alma sürecine satış personeli, firma ve ürünün etkisi. Yüksek lisans tezi, Maltepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Birgül, S. (2019). Sağlık tedarik zincirinde operasyonel verimliliği etkileyen faktörlerin belirlenmesi: analitik hiyerarşik proses yöntemi uygulaması. Yüksek lisans tezi, Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çekerol, G. S. (2013). *Lojistik yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.
- Çelikkilek, Y. ve Özdemir, M. (2020). Çok Kriterli Karar Verme Yöntemleri Açıklamalı ve Karşılaştırmalı Sağlık Bilimleri Uygulamaları ile. Nobel Yayınları.
- Demirdöğen, O., & Polater, A. (2016). Sağlık sektöründe tedarik zinciri yönetimi ve müşteri isteklerini karşılayabilme yeteneğinin incelenmesi: ölçek geliştirme çalışması. *Erzincan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 39-54.
- Dickson, G.W. (1966). An analysis of vendor selection systems and decisions. *Journal of Purchasing*, 2, 5-17. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.1966.tb00818.x>
- Elağöz, İ. (2006). Tedarik zinciri yönetimi yaklaşımının maliyet hesaplama çalışmalarına etkisi. Doktora tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Erdal, M. (2018). *Satınalma ve tedarik zinciri yönetimi*. Beta Yayınları.
- Ergüneş, İ. (2021). Sağlık sektöründe tedarik zinciri uygulamalarının analizi: sağlık lojistiği yapan firmalar üzerine bir araştırma. Yüksek lisans tezi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Gedik, O. (2020). Sağlık sektöründe tedarik zinciri yönetimi, satın alma uygulamaları, cihaz ve malzeme lojistiği üzerine örnek bir uygulama: Siemens healthcare sağlık a.ş. örneği. Yüksek lisans tezi, Atılım Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Görçün, Ö. F. (2019). Örnek olay ve uygulamalarla tedarik zinciri yönetimi. Beta Yayınları.
- Güçlü, C. (2010). Tedarik zinciri yönetiminin işletme performansı üzerindeki etkisi: otel işletmelerine yönelik bir araştırma. Yüksek lisans tezi, Düzce

Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Ho, W., Xu, X., & Dey, P.K. (2010). Multi-criteria decision making approaches for supplier evaluation and selection: a literature review. *European Journal of Operational Research*, 202,16-24. <https://doi.org/10.1016/j.ejor.2009.05.009>

Kannan, V.R., & Tan, K.C. (2002). Supplier selection and assessment: their impact on business performance, *Journal Of Supply Chain Management*. 38(4), 11-21. <https://doi.org/10.1111/j.1745-493X.2002.tb00139.x>

Karadelioğlu, H. (2006). Tedarikçi değerlendirmede temel ölçütlerin araştırılması ve analizi. Yüksek lisans tezi, Sakarya Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü.

Karakuş, B. (2021). Tedarik zinciri yönetimi ve dış kaynak kullanımının işletme performansına etkileri: Gaziantep imalat sanayi örneği. Yüksek lisans tezi, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kırcı, B. (2021). İşletmelerin tedarik zinciri yönetim yeteneklerinin pazarlama performansına etkisi: Bursa'daki Üretim İşletmeleri Üzerinde Bir Araştırma. Yüksek lisans tezi, Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Monczka, R. M., Handfield, R.B., Giunipero, L. C. ve Patterson, J. L. (2009). *Purchasing and supply chain management*. Cengage Publishing.

Odabaşı, Y. (1998). Sağlık hizmetleri pazarlaması. *Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını*.

Oğuz, M. A. ve Köksal, M. (2018). AHP ve TOPSİS yöntemi ile tedarikçi seçimi, *İstanbul Ticaret Üniversitesi Fen Bilimleri Dergisi*, 17(34), 69-89.

Onder, E., & Dag, S. (2013). Combining analytical hierarchy process and topsis approaches for supplier selection in a cable company. *Journal of*

Business Economics and Finance, 56-74.

Özdemir, A. (2018). *Lojistik ilkeleri*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Özdemir, A. İ. (2019). İşletmelerde karar verme teknikleri (s.66-72), Eskişehir, Açıköğretim Fakültesi yayını.

Özet, S. (2016). Hastane tedarik zinciri çalışanlarının tedarikçiler hakkındaki algı ve memnuniyetleri (Mersin İli Örneği). Yüksek lisans tezi, Okan Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.

Paksoy, T. (2005). Tedarik zinciri yönetiminde dağıtım ağlarının tasarımı ve optimizasyonu: malzeme ihtiyaç kısıtı altında stratejik bir üretim-dağıtım modeli. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (14), 435.

Paksoy, T., Güleş, H.K., & Altıparmak, F. (2003). Tedarik Zinciri Yönteminde Dağıtım Ağlarının Tasarımı ve Eniyilemesi: Çok Aşamalı Karma Tamsayılı Bir Doğrusal Programlama Modeli. 4(2), 149-169.

Pan, Ü. (2018). Tedarik zinciri yönetimi kapsamında kamu mal alımlarında tedarikçi seçimi ve uygulama. Doktora tezi, Haliç Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Saaty, T. L. (1994). *How to make a decision: The analytic hierarchy process*. University of Pittsburgh Publishing.

Şentürk, T., İkizler, C., & Aytekin, G.K. (2020). Sağlık kurumlarında tedarik zinciri yönetimi kapsamında stok yönetiminin incelenmesi: bir alan araştırması. *Ufuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 9(17), 10-12.

Tan, K.C., Kannan, V.R., & Handfield, R.B. (1998). Supply chain management: supplier performance and firm performance. *International Journal Of Purchasing And Material Management*, 1998; 34(3): 2-3.

Tengilimoğlu, D., Yiğit, V. (2013). *Sağlık*

işletmelerinde tedarik zinciri ve malzeme yönetimi. Nobel Akademik Yayıncılık.

Timur, M. Başkol, M. Çekerol, G., Suvacı, B. (2019). *Tedarik zinciri yönetimi*. Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi Yayını.

Türk Dil Kurumu, <https://sozluk.gov.tr/>, Erişim: 31.08.2021.

Veli, M. (2021). Hastanelerde tedarik zinciri ve stok yönetiminin kamu özel sektör karşılaştırması üzerine bir araştırma: Düzce ili örneği. Yüksek lisans tezi, Düzce Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.

Weele, A. V. (2002). *Purchasing and supply chain management: analysis, planning and practice*. Thomson Learning Edition.

Yağbasan, M. (2020). Sağlık İşletmelerinde Satınalma ve Tedarik Zinciri Yönetimi. Yüksek lisans tezi, Namık Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

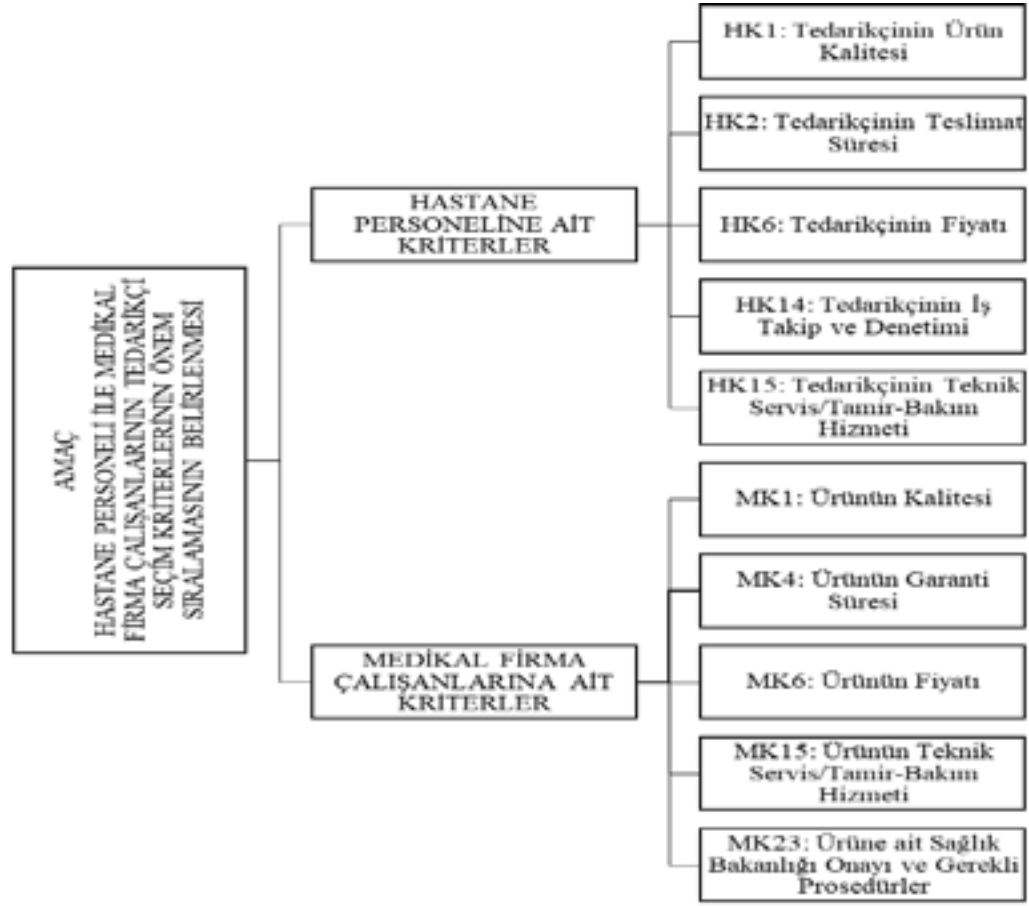
Yıldız A., & Yayla, A.Y. (2015). Multi-criteria decision-making methods for supplier selection: a literature review. *South African Journal of Industrial Engineering*, 26,158-177.

Yazar Katkı Oranı

Yazar 1, Yazar 2: Literatür taraması,
Kavramsallaştırma, Metodoloji, Veri Derleme,
Analiz, Makale Yazımı-orijinal taslak Yazar 1,
Yazar 2: Modelleme, Makale Yazımı-inceleme ve düzenleme

EKLER

Şekil 1. Araştırmanın AHP Modeli

Medikal Firma Çalışanlarına Ait Bulgular

Tablo 1. Sorumlu Müdür 1'e Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Sorumlu Müdür 1	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23	W
MK1	0.197	0.286	0.286	0.286	0.157	0.242
MK4	0.098	0.143	0.143	0.190	0.157	0.146
MK6	0.049	0.071	0.071	0.048	0.094	0.067
MK15	0.066	0.071	0.143	0.095	0.118	0.099
MK23	0.590	0.429	0.357	0.381	0.472	0.446
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 2. Sorumlu Müdür 2'ye Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Sorumlu Müdür 2	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23	W
MK1	0.066	0.190	0.033	0.051	0.088	0.086
MK4	0.016	0.048	0.033	0.040	0.075	0.043
MK6	0.262	0.190	0.133	0.101	0.132	0.164
MK15	0.262	0.238	0.267	0.202	0.176	0.229
MK23	0.393	0.333	0.533	0.606	0.528	0.479
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 3. Müdüre Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Müdür (İşletme Sahibi)	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23	W
MK1	0.063	0.077	0.034	0.053	0.081	0.061
MK4	0.063	0.077	0.051	0.066	0.097	0.071
MK6	0.188	0.154	0.102	0.088	0.097	0.126
MK15	0.313	0.308	0.305	0.264	0.242	0.286
MK23	0.375	0.385	0.508	0.529	0.484	0.456
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 4. Klinik Destek Elemanına Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Klinik Destek Elemanı	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23	W
MK1	0.095	0.057	0.133	0.110	0.079	0.095
MK4	0.190	0.113	0.200	0.110	0.079	0.139
MK6	0.048	0.038	0.067	0.092	0.053	0.059
MK15	0.476	0.566	0.400	0.550	0.632	0.525
MK23	0.190	0.226	0.200	0.138	0.158	0.182
TOPLAM	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 5. Satış ve Tanıtım Elemanına Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Satış ve Tanıtım Elemanı	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23	W
MK1	0.167	0.167	0.200	0.207	0.146	0.177
MK4	0.083	0.083	0.100	0.069	0.088	0.085
MK6	0.083	0.083	0.100	0.103	0.109	0.096
MK15	0.167	0.250	0.200	0.207	0.219	0.209
MK23	0.500	0.417	0.400	0.414	0.438	0.434
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Hastane Personellerine Ait Bulgular

Tablo 6. Açık İhale Sorumlusuna Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Açık İhale Sorumlusu	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15	W
HK1	0.098	0.070	0.200	0.132	0.042	0.108
HK2	0.293	0.209	0.250	0.176	0.338	0.253
HK6	0.024	0.042	0.050	0.075	0.028	0.044
HK14	0.390	0.627	0.350	0.528	0.507	0.481
HK15	0.195	0.052	0.150	0.088	0.085	0.114
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 7. Doğrudan Temin Sorumlusuna Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Doğrudan Temin Sorumlusu	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15	W
HK1	0.043	0.019	0.027	0.035	0.071	0.039
HK2	0.174	0.075	0.044	0.053	0.100	0.089
HK6	0.217	0.226	0.133	0.070	0.166	0.163
HK14	0.261	0.302	0.398	0.211	0.166	0.267
HK15	0.304	0.377	0.398	0.632	0.498	0.442
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 8. Satınalma Personeli 1'e Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Satın alma Personeli-1	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15	W
HK1	0.081	0.158	0.081	0.053	0.092	0.093
HK2	0.027	0.053	0.027	0.043	0.079	0.046
HK6	0.081	0.158	0.081	0.053	0.092	0.093
HK14	0.324	0.263	0.324	0.213	0.184	0.262
HK15	0.486	0.368	0.486	0.638	0.553	0.506
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 9. Satınalma Personeli 2'ye Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

Satın alma Personeli 2	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15	W
HK1	0.095	0.065	0.143	0.064	0.123	0.098
HK2	0.286	0.194	0.214	0.255	0.164	0.223
HK6	0.048	0.065	0.071	0.043	0.098	0.065
HK14	0.190	0.097	0.214	0.128	0.123	0.150
HK15	0.381	0.581	0.357	0.511	0.492	0.464
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 10. İhtiyaç Tespit Birimi Personeline Ait Kriter Karşılaştırmalarının Normalize ve Öncelik Vektörü Matrisi

İhtiyaç Tespit Birimi Personeli	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15	W
HK1	0.077	0.077	0.038	0.067	0.103	0.072
HK2	0.077	0.077	0.038	0.067	0.103	0.072
HK6	0.308	0.308	0.154	0.067	0.172	0.202
HK14	0.154	0.154	0.308	0.133	0.103	0.170
HK15	0.385	0.385	0.462	0.667	0.517	0.483
Toplam	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00	1.00

Tablo 11. Dickson (1966) Tedarikçi Değerlendirme Kriterleri

SIRALAMA	ÖLÇÜT
1	Kalite ****
2	Teslimat
3	Performans Geçmişi
4	Garanti Politikaları
5	Üretim Tesis ve Kapasitesi ***
6	Fiyat
7	Teknik Yeterlilik
8	Finans Durumu
9	Prosedürel Uygunluk
10	İletişim Sistemi
11	İşletme Bilinirliği
12	İş Yapma İsteği
13	Yönetim ve Organizasyon
14	Operasyonel Kontrolleri
15	Tamir/Bakım Hizmeti **
16	Tutum ve Davranış
17	İşletme Etkisi
18	Paket/Ambalaj Yeteneği
19	İşgücü Kapasitesi
20	Coğrafi Konum
21	Geçmişteki İş Miktarı
22	Ürün İçin Eğitim Olanağı
23	Karşılıklı Anlaşma/İlişki *

Tablo 12. Medikal Firma Çalışanlarına Ait Karar Matrisleri

Satış Tanıtım Elemanı	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23
MK1	1	2	2	1	0,33
MK4	0,5	1	1	0,33	0,2
MK6	0,5	1	1	0,5	0,25
MK15	1	3	2	1	0,5
MK23	3	5	4	2	1
Toplam	6	12	10	4,83	2,28
Sorumlu Müdür-1	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23
MK1	1	2	4	3	0,33
MK4	0,5	1	2	2	0,33
MK6	0,25	0,5	1	0,5	0,2
MK15	0,33	0,5	2	1	0,25
MK23	3	3	5	4	1
Toplam	5,08	7	14	10,5	2,12
Sorumlu Müdür-2	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23
MK1	1	4	0,25	0,25	0,17
MK4	0,25	1	0,25	0,2	0,14
MK6	4	4	1	0,5	0,25
MK15	4	5	2	1	0,33
MK23	6	7	4	3	1
Toplam	15,25	21	7,5	4,95	1,89
Müdür	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23
MK1	1	1	0,33	0,2	0,17
MK4	1	1	0,5	0,25	0,2
MK6	3	2	1	0,33	0,2
MK15	5	4	3	1	0,5
MK23	6	5	5	2	1
Toplam	16	13	9,83	3,78	2,07
Klinik Destek Elemanı	MK1	MK4	MK6	MK15	MK23
MK1	1	0,5	2	0,2	0,5
MK4	2	1	3	0,2	0,5
MK6	0,5	0,33	1	0,17	0,33
MK15	5	5	6	1	4
MK23	2	2	3	0,25	1
Toplam	10,5	8,83	15	1,82	6,33

Tablo 13. Hastane Personellerine Ait Karar Matrisleri

Açık İhale Sorumlusu	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15
HK1	1	0,33	4	0,25	0,5
HK2	3	1	5	0,33	4
HK6	0,25	0,2	1	0,14	0,33
HK14	4	3	7	1	6
HK15	2	0,25	3	0,17	1
Toplam	10,25	4,78	20	1,89	11,83
Doğrudan Temin Sorumlusu	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15
HK1	1	0,25	0,2	0,17	0,14
HK2	4	1	0,33	0,25	0,2
HK6	5	3	1	0,33	0,33
HK14	6	4	3	1	0,33
HK15	7	5	3	3	1
Toplam	23	13,25	7,53	4,75	2,01
Satın alma-1	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15
HK1	1	3	1	0,25	0,17
HK2	0,33	1	0,33	0,2	0,14
HK6	1	3	1	0,25	0,17
HK14	4	5	4	1	0,33
HK15	6	7	6	3	1
Toplam	12,33	19	12,33	4,7	1,81
Satın alma-2	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15
HK1	1	0,33	2	0,5	0,25
HK2	3	1	3	2	0,33
HK6	0,5	0,33	1	0,33	0,2
HK14	2	0,5	3	1	0,25
HK15	4	3	5	4	1
Toplam	10,5	5,17	14	7,83	2,03
İhtiyaç Tespit Birimi	HK1	HK2	HK6	HK14	HK15
HK1	1	1	0,25	0,5	0,2
HK2	1	1	0,25	0,5	0,2
HK6	4	4	1	0,5	0,33
HK14	2	2	2	1	0,2
HK15	5	5	3	5	1
Toplam	13	13	6,5	7,5	1,93

**KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM
KURULUŞLARININ ROLÜ: ANTALYA'DAKİ YÖRÜK
DERNEKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL
ORGANIZATIONS IN THE FORMATION
OF URBAN IDENTITY: A STUDY ON
YORUK ASSOCIATIONS IN ANTALYA

Suat KOLUKIRIK, Elif ŞAHİN

03

KENT KİMLİĞİNİN OLUŞUMUNDA SİVİL TOPLUM KURULUŞLARININ ROLÜ: ANTALYA'DAKİ YÖRÜK DERNEKLERİ ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA ¹

THE ROLE OF NON-GOVERNMENTAL ORGANIZATIONS IN THE FORMATION OF URBAN IDENTITY: A STUDY ON YORUK ASSOCIATIONS IN ANTALYA

Anahtar Kelimeler:

Kent,
Kimlik,
Sivil toplum kuruluşları,
Yörükler,
Antalya

Keywords:

Urban,
Identity,
Non-governmental
organizations, Yoruk,
Antalya

Suat KOLUKIRIK ², Elif ŞAHİN ³

ÖZ

Modernleşme süreçleriyle birlikte geleneksel yapılar çözülmeye başlamış ve kent yaşamı daha karmaşık ve değişken hale gelmiştir. Kentin akışkan ve dinamik doğası beraberinde kimlik ve aidiyet sorunlarını belirginleştirmiş ve bireylerin ortak bir çatı altında bulunmalarına imkan sağlayan sivil toplum örgütleri önem ve işlev kazanmıştır. Nitekim sivil toplum örgütleri, belli hedefler doğrultusunda çalışan ve farklı kurumlarla stratejik iş birlikleri geliştirerek katma değer üreten kurumlardır. Bu perspektiften hareketle çalışmada sivil toplum örgütlerinin kültürel unsurların yaşatılması, canlandırılması ve yeniden inşa edilmesindeki failliği irdelenmektedir. Beraberinde kültürel faaliyetlerin kent kimliği ile özdeşleşme süreci üzerindeki etkisi ele alınmakta ve tartışılmaktadır. Çalışma Antalya kenti Yörük dernekleri örneğinde gerçekleştirilmiş olup, nitel araştırma deseninden faydalanılarak dernek temsilcileri ile gerçekleştirilen derinlemesine görüşme verilerine dayanmaktadır. Elde edilen bulgular, sivil toplum örgütlerinin kültürel değerlerin yaşatılması, canlandırılması ve yeniden inşa edilmesinde önemli bir çatı işlevi gördüğünü ortaya koymaktadır. Aynı zamanda bulgular, sivil toplum örgütlerinin yerel ve genel yönetimler aracılığıyla düzenledikleri faaliyet ve etkinliklerin, kent kimliği ile özdeşleşmesinde önemli bir etkiye sahip olduğuna işaret etmektedir.

ABSTRACT

With modernization processes, traditional structures began to dissolve, and urban life became more complex and variable. The fluid and dynamic nature of the urban environment has accentuated issues of identity and belonging, thereby increasing the significance and functionality of non-governmental organizations that provide individuals with a common platform. As a matter of fact, non-governmental organizations are institutions that work towards specific goals and generate added value by developing strategic collaborations with different institutions. Based on this perspective, the study examines the agency of non-governmental organizations in preserving, revitalizing and reconstructing cultural elements. In addition, the impact of cultural activities on the processes of identification with urban identity is addressed and discussed. The study has been conducted on the example of Yoruk associations in the city of Antalya, utilizing a qualitative research design and based on in-depth interview data collected from association representatives. The findings reveal that non-governmental organizations serve as an crucial framework for the preserving, revitalizing and reconstructing cultural values. The findings also indicate that the activities and events organized by non-governmental organizations through local and general governments have a significant impact on the identification with the urban identity.

¹ Bu çalışmanın ilk hali, 13-15 Ekim 2022 tarihlerinde Düzce'de gerçekleştiren Düzce Şehir Kimliği ve Sosyal Bütünleşme Sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Prof. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya-Türkiye, suatkolukirik@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0003-0399-666X

³ Arş. Gör. Dr., Akdeniz Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü, Antalya-Türkiye, elifgun@akdeniz.edu.tr ORCID: 0000-0002- 5916-7871

GİRİŞ

Modernleşme bağlamında kent, geleneksel yaşam biçimlerinin farklılaşarak kültürel ve mekânsal yeni bir tezahürün oluşma sürecidir. Klasik sosyologlardan Emile Durkheim, Max Weber, Karl Marx, Georg Simmel ve Ferdinand Tönnies kenti endüstri devrimiyle birlikte ön plana çıkan üretim biçimlerinin toplumsal yaşamdaki izdüşümleri çerçevesinde ele almışlardır. Bununla birlikte günümüzdeki kent çalışmaları fiziki anlamda kentin yanı sıra kentliyi de içeren bir alana dönüşmüş, kimlik ve kültüre ait özellikler merkezi bir konuma taşınmıştır. Zira küreselleşmeyle birlikte geleneksel olanın temel taşıyıcılığını yapan kırsal yerleşimlerdeki işlevin çözülmesi, modernleşmenin beraberinde getirdiği kimlik ve aidiyet sorunsalını ortaya çıkarmıştır. Bireyler, kültürel ve geleneksel ilişkilerini kentsel dokunun izin verdiği örüntülerle yeniden kurgulamış ve farklı sosyalleşme mecraları oluşturmuştur.

Öte yandan tanımlayıcı bir özellik olarak kimlik kavramı kişisel yönelimlerin, tercihlerin ve özgünlüklerin dışında bireye atfedileni, toplumsal mensubiyeti, tarihi ve kökensel bağlılığı içermektedir. Latince ‘idem’ kelimesinden türeyen kimlik kavramı, diğerlerinden farklı ve özgün olunan özelliklere karşılık gelmektedir (Aydoğdu, 2004, s. 117). Sosyolojik manada ise toplum ve birey arasındaki etkileşimi vurgulamakta olup ait olunan grubu belirginleştiren, nitelendiren ve diğerlerine karşı konumu belirleyen bir etikettir (Özdemir, 2001, s. 108, 116). Diğer bir ifadeyle toplumsal işleyişte aidiyet meselesi ile bağlantılıdır ve varoluşsal bir duruma karşılık gelmektedir.

Bireyler gündelik yaşam pratiklerini ve davranışlarını mensup bulundukları toplumsal bağlar çerçevesinde düzenlerler (Özdemir, 2001, s. 108). Kimlik, geçmişe işaret eden gösterge ve değerler toplamı olmanın dışında mevcut koşullar içerisinde yer edinme, var olma ve bireyin kendisini konumlandırma halidir. Dahası belirli bir gruba mensubiyet, o grubun sahip olduğu alışkanlıkları, ritüelleri ve deneyimlerini kapsayan değerler sistemidir ve kültürel bir hadiseyi içerir (Güvenç, 1995, s. 8). Ancak bir kültürün varlığı ve devamlılığı, belirli formlar vasıtasıyla nesilden nesile aktarımına ve bu değerleri aktaran grubun temsiliyetine bağlıdır (Akay, 2005, s. 110-112). Bu

kültürel değerler geçmişle birlikte toplumsal geleceğin parçasını da oluştururlar (Hall, 1990, s. 225). Böylelikle kültürel değerler, zamansal ve mekânsal bağlamlara uyum sağlayarak edindikleri yeni işlevleriyle mevcudiyetlerini korur ve devam ettirirler.

Dinamik bir yapı olarak kent, içinde yaşayan bireylerin kendilerini ifade etmelerine olanak sağlayan örgütler ve kurumlar ile bütünleşiktir. Bu örgüt ve kurumlardan birisi de çeşitli değer ve amaçlar etrafında kurulmuş ve şekillenmiş olan sivil toplum kuruluşlarıdır. Nitekim sivil toplum kuruluşları, siyasi ve politik düzlemdeki görünürlüklerinin yanı sıra kültürel özelliklerin yaşatılması ve temsilinde önemli görevler üstlenmektedirler. Bu perspektiften hareketle çalışmada, ortak bir geçmişe ve kültüre ait olan değerlerin korunması ve sürdürülmesine imkan sunan yapılar olarak sivil toplum kuruluşlarının kent kimliğinin inşası üzerindeki etkisine odaklanılmaktadır. Özelde ise Yörük derneklerinin Antalya kent kimliği üzerindeki etkileri ve yansımaları sosyolojik bir yaklaşımla ele alınmakta ve irdelenmektedir.

MEKÂN VE KENT KİMLİĞİ

Sosyolojik anlamda mekân, içinde gerçekleşebilecek olayları şekillendirmenin ve potansiyelleri belirlemenin yanı sıra onlardan etkilenen fiziksel ve manevi unsurlar bütünüdür. Basitçe somut coğrafi sınırlara işaret etmeyen mekân kavramı, toplumsalın yaşam alanı bulduğu ve sürdürüldüğü uzamlara karşılık gelmektedir. Toplumsal deneyimi ve değerleri barındıran, dışardakiler ile içeridekileri ayırtıran bu yaşam boşlukları, “bireyin ‘kendi’ gibi olanlar ile ortak yaşam sürdürdüğü hacimsel bir kimlik tanımlaması”na karşılık gelmektedir (Asiliskender, 2004, s. 74). Toplumsal deneyimlerin paylaşıldığı ve yeniden üretildiği mekânlar aynı zamanda onların belirli anlam kümeleri ile özdeşleştirilmelerini de içermektedir. Modern yaşamda aidiyet duygusunu korumak amacıyla hareket eden bireyler, mekânlar üzerinden sembolik değerler inşa ederek onları aidiyet temsilleri haline dönüştürürler (Özgüleş, 2019, s. 34). Kent, fiziksel bir çerçevenin ötesinde ona kimlik kazandıran kültürel, tarihi ve coğrafi kıymetlere sahiptir (Bayraktar, 2021). Değer farklılıkları, kentleri şekillendirerek onları birbirinden farklılaştırmakta ve her birine özgü kimlik kazandırmaktadır (Lynch, 1981,

s. 35). Bu çerçevede mekân kendisine çeşitli anlamların yüklendiği ve bunların nesiller boyu aktarıldığı “nesnel işaretler sistemi”ne karşılık gelmektedir (Asiliskender, 2004, s. 85). Öyle ki, günümüzde modernleşmenin dayattığı koşullar, belirli modeller üzerinden kurgulanan benzer yaşam alanları üretmektedir. Küreselleşen dünyada toplumların özgünlüklerini koruyabilmesi, kültürün kendine yaşam alanı yaratarak varlığını sürdürebilmesi ile mümkün olabilir hale dönüşmüştür (Çınardal, Çınardal ve Çelik, 2017, s. 116). Bu manada tek tipleşen, kimliksizleşen ve toplumsal değerlerden uzak kentsel mekânların, belirli özgünlükler ve somut olmayan kültürel değerler üzerinden kimlikler inşa etme ve marka haline gelme çabaları giderek önem kazanmaktadır (Bayraktar, 2021).

Kentsel mekân, sadece fiziksel niteliği ile değil, toplum-birey etkileşimine imkân veren sosyo-kültürel özellikleri nedeniyle de önemli bir alandır (Güler, Şahnagil ve Güler, 2016, s. 91). Mumford’a göre kent, birincil gruplar -aile ve mahalle gibi- ile amaçsal örgütlerin bir toplamıdır. Ona göre bir tiyatro olan kentte çatışmacı veya iş birlikçi kişilikleri yaratan amaçlı etkinlikler gerçekleştirilir. Çeşitli faaliyetlere ev sahipliği yapan kentler bu etkinlikler ile özdeşleşme eğilimindedir (Mumford, 2011, s. 93). Dahası yerel değerlerin korunabilmesi ve aktarılabilmesi için kültürel mirası ve değerleri temel alan şehircilik anlayışı önem arz etmektedir (Bayraktar, 2021, s. 59). Değerler, korunabildiği ve taşınabildiği ölçüde kente kimlik kazandıran unsurlar olarak işlev gösterebilmektedir. Ancak bireyin gelenek, görenek ve değerlerine olan bağlılığı ile yatkınlığı ve kentsel bağlamda yeniden kurgulaması yönündeki eğilimleri kent kimliğinin oluşum sürecindeki temel belirleyicilerdir.

SİVİL TOPLUM KURULUŞLARI VE YÖRÜK KÜLTÜRÜNÜN YANSIMA ALANLARI

Modernleşmeyle birlikte bireyselleşmenin yaygınlık kazanması ve toplumsal olanın arka planda kalması, toplumsal dayanışma ve birliktelik noktalarını giderek önemli kılmaktadır (Boz, 2012, s. 374). Zira bireylerin kültürleri ve yaşamları üzerindeki kontrol arzusu, kolektif kimliği ön plana çıkarmaktadır (Castells, 2006, s. 4). Günümüz kent yaşamında bireylerin etkileşim biçimleri dönüşerek, birincil ilişkiler yerini işbölümüne

ve karşılıklı bağımlılıklara bırakmış ve bunun neticesinde modern dünyada iş birlikleri, örgütler aracılığıyla gerçekleştirilmeye başlanmıştır (Giddens, 2012, s. 683-684). Bu manada sivil toplum, dağınık halde bulunan bireylerin bir araya gelmesinde ve birlikte hareket edebilmelerine imkân sağlayarak kültürel hafızanın canlı kalmasında (Kabasakal, 2008, s. 36-37) ve kültürel kimliklerin oluşturulmasında önemli bir işlevi yerine getirmektedirler (Öze ve Soyer, 2021, s. 48).

Tarihsel anlamda sivil toplum ise 17. yüzyıldaki gelişmelere dayanmaktadır (Sağlam, 2020, s. 594-595). Coğrafi keşifler, ticaret ve piyasa ekonomisinde yaşanan gelişmelerin toplumsal yapıda kırılmalar meydana getirmesi sonucunda sivil toplum düşüncesi ortaya çıkmıştır (Seligman, 1992, s. 15). Ticaretle birlikte kentlerde yaşanan iktisadi gelişmelerden faydalanmak isteyen feodal asillerin, üretici sınıfların talepleri doğrultusunda şehirlere çeşitli imtiyazlar ve özerklikler sağlaması ile sivil toplum, toplumsal bir aşama olarak belirginlik kazanmıştır (Mardin, 1990, s. 10-13). Sanayi devrimi sonucunda toplumsal alanda yaşanan farklılaşmanın siyasi alanda değişimi kaçınılmaz kılması, demokrasi ve sivil toplumun bir arada gelişim göstermesine yol açmıştır (Çaha, 1999, s. 117). Osmanlı ve Türkiye’de ise Batı Avrupa’dakine benzer bir sivil toplum anlayışı gelişmemiştir (Mardin, 1990, s. 11-17).

Sivil toplum, devlet uygulamaları dışında yer alan, kendine özgü alana sahip ve aynı zamanda belirli bir hukuk nizamı içerisinde ve gönüllük esasına dayalı örgütlerdir (Akpınar Gönenç, 2001, s. 8). Devlet ile sivil toplum arasındaki bu ilişki, sivil toplumun gelişmiş olması durumunda devletin adil, bireylerin haklarını gözetmen ve onlara hizmet eden araçsal konumuna karşılık gelmektedir (Çaha, 1999, s. 115-116). Diğer bir ifade ile sivil toplumun mevcut olabilmesi için kültürel farklılıkların olması ve bu farklı grupların siyasi katılımı sağlamak amacıyla örgütlenmesi ve bunların devlet karşısında bir özerkliğe sahip olması gerekmektedir (Çaha, 1999, s. 116). Bireyin geri planda kaldığı cemaat tipi bir kültürün ve aşkın devlet anlayışının mevcudiyeti, Türkiye’de sivil toplum düşüncesinin gelişmeme sebepleri arasında gösterilebilir (Eraslan, 2017, s. 482). Bununla birlikte 1980’li yıllardan itibaren Türkiye’de sivil toplum bilincinin gelişimi ve kurumsallaşması bağlamında önemli

ve kayda değer gelişmeler gözlenmektedir (Çaha, 2000, s. 10-11). Nitekim farklı kültürel özellikleri içerebilen kentlerde bireyler, amaçlarına ulaşabilmek için dahil oldukları örgütlenmiş gruplar aracılığıyla kendilerini ifade edebilmekte ve baskı yaratabilmektedirler (Wirth, 2002, s. 104). Ancak kar amacı gütmeyen kuruluşların kültürel unsurların sürdürülebilirliği noktasındaki katkısı çoğunlukla göz ardı edilmektedir (Çiftçi, Çiftçi ve Soyer, 2020, s. 1). Bu sebeple sivil toplum kuruluşları kapsamında gerçekleştirilen kültürel içerikli faaliyetlerin, kent kimliği üzerindeki etkisinin irdelenmesi önemli bir husustur.

Çalışmanın örnekleme bağlamında değerlendirildiğinde Yörükler, Müslümanlığı kabul eden Oğuz boylarındandır⁴ (Sümer, 1972, s. 29-30). Yörükler, kışla ve yayla olarak isimlendirilen bölgeler arasında göçerek ekonomik faaliyetlerini gerçekleştirmeleri sebebiyle konargöçer yaşam biçimiyle özdeşleşmektedirler (Öter ve Özkul, 2019: 163; Eröz, 1991, s. 86, 91-92). Kendilerine yüzyıllardır ev sahipliği yapan Antalya kenti ile bağlarını günümüze kadar korumuşlardır (Öter, Akgül ve Çalışkan, 2023, s. 14). Ekonomik faaliyetler bağlamında Yörüklerin ihtiyaç fazlası ürünlerini satarak gereksinimlerini karşıladıkları bilindik bir husustur (Doğan ve Doğan, 2004, s. 27). Osmanlı döneminde madencilik, kale tamiri ve muhafızlık, silahlı askerlik, orduya mühimmat ve erzak taşıma gibi nakliyat işlerine önemli katkılar sağlarken (Bkz. Eröz, 1991, s. 225-229; Çetintürk, 1943, s. 111-112) Cumhuriyet döneminde tarım ve hayvancılık faaliyetlerinde bulunmuşlardır (Öter, 2019, s. 62-63).

Yörüklerin yerleşik yaşama geçiş süreçlerinin kademeli bir şekilde gerçekleştiği söylenebilir. Cumhuriyetin ilanıyla birlikte uygulanan iskan politikası sonucunda yerleşik yaşama geçmeye başlayan Yörüklerin, 1960 yılından itibaren kendiliğinden yerleşik yaşama geçiş süreci hız

kazanmıştır (Öter ve Özkul, 2019, s. 182). Yörükler ilk olarak, yarı konargöçer yaşam biçimini devam ettirerek küçükbaş hayvancılığı sürdürmüş, 1990'lardan itibaren ise yerleşik yaşamı benimsemeye başlamışlardır (Öter ve Özkul, 2019, s. 156). Günümüzde ise Yörüklerin büyük bir bölümü yerleşik hayata geçmiş bulunup farklı işkollarında ekonomik faaliyetlerde bulunmaktadır. Özellikle yerleşiklik ve kentsel yaşam, Yörük nüfusunun ekonomik ve sosyal görünümünü çeşitlendirmiş ve yeni tanımlamaları zorunlu kılmıştır. Bunun yansıma alanlarından birisi olan ve giderek artan dernek çatıları bağlamında iş ve istihdam alanları sağlayabilmek için ortak faaliyetler yürütülmekte ve kültürel değerleri yaşatmak ve tanıtmak adına şenlikler düzenlenmektedir (Tuztaş Horzumlu, 2017, s. 239, 246).

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Sivil toplum kuruluşlarının kent kimliğinin oluşumu ve inşasındaki rolünün belirlenmesi üzerine kurgulanan bu çalışma Antalya'da faaliyet gösteren Yörük Dernekleri örnekleminde ele alınmıştır. Bu çerçevede çalışmada sivil toplum bilinci ve birlikteliği sorgulanan derneklerin kent kimliğini destekleme noktasında bir direnç mekanizması sağlayıp sağlamadığı irdelenmeye çalışılmıştır. Bu perspektiften hareketle çalışma, toplumsal yaşamın mikro düzeydeki boyutlarının anlaşılabilmesi için en elverişli imkânı sunan nitel araştırma desenine göre tasarlanmıştır (Bryman, 2004, s. 145). Nitel araştırma deseni içerisinde yer alan yapılandırılmamış görüşme tekniği, bireylerin gerçekliği algılayış ve yorumlayış biçimlerine erişmeyi mümkün kılan en verimli veri toplama tekniğidir (Punch, 2014, s. 165-169). Bu görüşme tekniği, esnek formatta, akışa göre değişebilen, yapılandırılmamış ve zengin veri toplamaya imkan sunmaktadır (Berg ve Lune, 2015, s. 133-136).

Tablo 1. Katılımcıların Sosyo-demografik ve Ekonomik Özellikleri

Görüşmeci kodu	Cinsiyet	Yaş	Medeni durum	Eğitim durumu	Doğum yeri	Meslek	Aylık ortalama hane geliri	Dernekteki konumu
G1	Erkek	62	Eşi Vefat Etmiş	Lisans	Antalya	Emekli (Sanayi Bakanlığı)	6.500 TL	Dernek Başkanı
G2	Erkek	55	Evli	Lisans	Antalya	Memur (Ziraat Mühendisi)	15.000 TL	Dernek Başkanı
G3	Erkek	56	Evli	Lisans	Antalya	Emekli (Sanayi Odası)	10.000 TL	Dernek Başkan Yardımcısı
G4	Erkek	53	Evli	Lise	Antalya	Turizm sektörü- Otel işletmeciliği	Belirtilmemiştir	Dernek Başkanı
G5	Erkek	61	Evli	İlkokul	Antalya	Emekli (Belediye)	10.000 TL	Dernek Başkanı

Akdeniz Üniversitesi Rektörlüğü, Sosyal ve Beşeri Bilimler Bilimsel Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu 08.09.2022 tarih ve 15/325 sayısı/kararı ile çalışma için etik onay alınmıştır. Araştırmanın örnekleme bağlamında, Antalya’da isminde Yörük kelimesi geçen mevcut toplam dernek sayısı 25’dir. Bu derneklerin 12 tanesi toplumsal değerleri yaşatma derneği, 13 tanesi de kültür, sanat ve turizm derneği kapsamında yer almaktadır (İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü, t.y.). Araştırmanın sorgu alanına uygun olarak amaçlı örnekleme tekniğinden faydalanılmış, aktif ve görünürlüğü olan dernek temsilcileri ile 2022 yılı Ekim ayında görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler esnasında benzer kategorilerin tekrar edilmeye başladığı noktada görüşmeler sonlandırılmıştır (Glaser ve Strauss, 2006, s. 61). Tablo 1’de sunulduğu üzere toplam 4 farklı derneğe üyeliği bulunan 5 katılımcıyla (G1 ve G3 aynı derneğe üyedir) gerçekleştirilen görüşmeler, katılımcıların izinleri doğrultusunda ses kaydına alınmıştır. Yalnızca katılımcı G4 ile gerçekleştirilen görüşme, bulunulan ortamdaki gürültü, zaman ve mekân kısıtı sebebiyle not alınarak gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler ortalama 30 dakika ila 60 dakika arasında değişiklik

göstermiştir. Alınan ses kayıtları ve notlar bilgisayar ortamına aktarılmış, gizlilik esası gereğince görüşme sürecinde kullanılan isimler X ile kodlanmış ve analize hazır hale getirilmiştir. Elde edilen veriler tematik olarak kodlanmış (Braun ve Clarke, 2006) ve 5 başlık altında analiz edilmiştir.

ARAŞTIRMANIN BULGULARI

1.Antalya Kent Kimliği İçinde Yörükler ve Yörük Kültürü

Kültür; değer, inanç ve kabuller bütününe işaret eden tarihi ve coğrafi bir çerçeveye sahip semboller bütünüdür. Bu bağlamda Yörük kültürüne ilişkin toplumsal hafıza ve günümüz kent yaşamına uyarlanma biçimleri, kentsel mekânda Yörük kültürünün görünümelerini sunmaktadır. Katılımcılar tarafından Yörük kültürünün ön plana çıkartılan özellikleri, dernek faaliyetlerinin kent kimliği ile özdeşleşme süreçlerini belirlemesi açısından şu şekilde tanımlamaktadır:

“Yörüklerin hayatları konargöçer adı üstünde. Burada bir ayrıntıyı söylemeden geçmeyelim. Biz göçebe değiliz, biz konargöçer hayat yaşarız. (...) Konargöçerliğin tanımlamasını bir kelimeyle ifade edecek olursak Yörük. Kendi içerisinde ekonomik değerleri olan, kültürel değerleri olan, sosyal değerleri olan, kurumları olan bir

hayat tarzı. Bu tarz yani Türk milletinin yaşam biçimini anlatan bir değer Yörüklük. Ne farklı bir kimlik ne de bir topluluğun adı. Sadece yaşam standartlarından gelen bir tanımlamadır Yörüklük. Bizim milli kimliğimiz Türk zaten (...) Yörüklerin yaylak kışlak hayatları vardır. Yörükler yazın yaylalarda kışın kışlaklarda yaşarlar. Özellikle Teke bölgesinde veya Antalya üzerinde söyleyecek olursak yazları Anamas Yaylasına çıkarız Yörükler tabi. Anamas Yaylası dediğimiz zaman Toroslar geniş bir alanı kaplar. Isparta il sınırında kalır. Bir kısmı Konya sınırına kayar, sonra orada her obanın yaylası vardır. Herkes yaz geldiği zaman nisanda başlarlar göçe. (...) Yörüklerin konakladıkları yerlere yurt denir. Hiçbir Yörük bir başka Yörüğün yurduna konmaz. İki yurt arasındaki mesafe konalga mesafesidir. Yani konmak derler, yurt tutma, oyalanma, eğlenme anlamındadır.” (G1)

Bu manada Yörüklük, konargöçer yaşam biçimi etrafında örülen alışkanlıklar ve değerler bütünüdür. Günümüzde konargöçer yaşam biçiminin son örnekleri mevcudiyetini korusa da Yörüklerin büyük bir çoğunluğunun konargöçer yaşam biçimini bırakarak yerleşik yaşama geçtiği ve kentsel yaşam biçimine uyum sağladığı ifade edilmektedir:

“Şimdi hiç kimse develerle konup göçmüyor yaylaya. Hatırı sayılır bir yaylaya çıkış var. Hayvanlarıyla, kamyonlarla, traktörlerle gidiyorlar. Yani işte böyle sabahın çok erken bir saatinde develerimizi saralım işte katarımızı düzelim, göçelim öyle bir şey yok artık. (...) Kısmen şeyde var Mersin Yörükleri var. Onlar da bitiyor yavaş yavaş.” (G1)

“Başlangıçta Antalya bir Yörük kenti, Yörük yerleşimi. Çok fazla dışarıdan ve içeriden çok fazla Yörük köyleri merkezde ve ilçede çok fazla. (...) Kentleşme sürecinde, yerleşme sürecinde büyük sıkıntılar oldu. Kente ayak uydurabildi mi, uydurdu. Halen daha uyuyor. (...) Bunlar yerleşik düzene geçerken de belli bölgelere dağıldılar. (...) Yerleşik düzene geçtikten sonra da kimliklerini kaybetmemek için aslında mücadele de ettiler yani. Bir kısmı yerleşti, bir kısmı yarı yerleşik oldu yine yaylaya çıkmaya başladı. Dolayısıyla o süreçte kimliğini korudu. Yörüklerde o şey var zaten. Kimliğini korumazsa biz bu dernekleşme sürecinde ya da bu kültürü yaşatmamız da kolay değil. Hani bunu ayıklayıp toplayıp da bir yere getirmemiz bize bir yerde de şey oldu hazır şey vardı yani bir miras vardı. Dolayısıyla tabi şey oldu sıkıntı yaşandı mı yaşandı ama artık çağ değişiyor. Artık çok az kaldı bu şeye gidenler, bu yayla işini yapanlar, hayvancılık işi

işte konargöçer hayatı. Bir elin parmakları kadar kaldı o kültürü yaşayanlar. Çoğu entegre oldu yani. Yerleşik düzene geçti birçoğu, kentleşti. Okuyanlar belli işte bu idareci makamlara gelenler oldu, bürokrasiye girenler oldu, siyasete girenler oldu. Bu süreç bu şekilde gelişti yani.” (G3)

Görüşmecilerin söylemlerinden hareketle yerleşik yaşama geçişle birlikte Yörüklerin pek çoğu için kentsel yaşama ve düzene uyum kaçınılmaz hale gelmiştir. Yerleşik düzene geçiş sürecinde ve sonrasında çeşitli bölgelere göç eden Yörükler birbirlerinden mekânsal olarak uzaklaşmış ve akrabalar arasında kopukluklar yaşanmıştır. Akrabaların dağılması kültürel aktarımın sağlıklı bir şekilde gerçekleşmesini sekteye uğratmıştır. Konargöçer yaşam biçimi, sınırlı sayıdaki Yörük tarafından hala sürdürülmekle birlikte büyük oranda terk edilmiştir. Ancak Yörük kültürü farklı görünümelerde kentsel mekânda yeniden inşa edilerek varlığını sürdürmektedir.

“Şimdi çoğu yerleşik hayata geçtiler, tarımla uğraşıyorlar. Yine de yaz aylarında mutlaka yaylaya giderler bizim Antalya bölgesinin Yörükleri. (...) Kendi evleri olupta gidenler de var. Kendi çadırlarıyla gidenler de var. Kuruyorlar çadırlarını oraya. Onun içerisinde 3 ay kadar kalıp geliyorlar. Zaten o yaşamı biliyor onlar. (...) Şimdi Yörük kültürü artık şu an Antalya merkez zaten Antalya'nın bundan göç almadan önce bundan 30-40 sene önceleri burada herkes birbirini biliyordu. Buralarda hep tanıdık simalar vardı. Tabi Antalya göç aldığı için şu anda kimse kimseyi tanımıyor. İnsanlarda tarıma geçtikleri için bunlar göçer yaşamı bıraktıkları için tarıma geçtikleri için herkesin bir meşguliyeti var. Ondan dolayısıyla şimdi kimisi otellerde çalışıyor, kimisi tarımla uğraşıyor.” (G5)

Yazın, yaylaya gidilerek gerçekleştirilen tarım ve hayvancılık faaliyeti olan yaylacılık, göçer yaşam biçiminin günümüzde sürdürülen yaygın biçimidir (Kutlu, 1992, s. 59). Katılımcılar, Yörüklerin bir kısmının bir yandan yaylacılık faaliyetleri ile hayvancılık ve tarım ile uğraştıklarını, bir diğer yandan da kültürel değerlerini ve alışkanlıklarını yaşatabilmek amacıyla dernek çatısı altında çeşitli faaliyetlerde bulunduklarını ifade etmektedirler. Yörük kültürüne ilişkin alışkanlıkların ve değerlerin, dernek faaliyetleriyle birlikte yeniden inşa edilerek sürdürüldüğü anlaşılmaktadır.

2.Mekânsal Temsiliyet: Yörük Dernekleri ve Faaliyet Alanları

Elde edilen bulgular kapsamında derneklerin kuruluş amacı ve işlevlerinin çeşitlendiği görülmektedir. Bu bağlamda bulgular; Yörüklerin buluşma ve yeniden birleşme noktası olarak dernek faaliyetleri, kültür çatısı ve taşıyıcısı olarak sivil toplum örgütü, dayanışma ve yardımlaşma kanalı olarak dernekler ve faaliyetleri olarak üç tema altında ele alınmıştır.

2.1. Yörüklerin Buluşma ve Yeniden Birleşme Noktası Olarak Dernek Faaliyetleri

Bir gruba mensup olmak, bireyin toplum içinde kendini nasıl konumlandığına ve nasıl tanımlanmak istendiğine ilişkin bir dizi sembolü ve kabulü içermektedir. Grup üyelikleri belirli amaçlar dışında ortak paylaşım sağlanan duyguların, acıların, kederlerin, deneyimin ve sevinçlerin yaşandığı bir bağlam sunmaktadır. Bu bağlar, kaybolmaya yüz tutmuş deneyimleri bütünleştirmekte, aktarımın gerçekleşmesini sağlamakta ve canlandırma işlevi görmektedir. Dernekler akrabalara erişme, irtibat kurma, bir araya gelebilme, diğerlerinden haberdar olma ve tecrübe aktarımı sağlama gibi amaçlara da hizmet etmektedir.

“Amacımız ülke genelinde dağılmış olan X Yörüklerini bulmak ve akrabalarımızla buluşturmak. X olarak dedelerimizin tarihte nasıl yaşayıp neler yaptığını bilmektir.” (G4)

“Bizim köy 1950’de kuruldu. Bu kadar yeniyiz yani. Bununla birlikte paralel köyler kuruldu ama bu kısacık sürede bile birbirimizi unuttuk, birbirimizi tanımıyoruz. Köyden çıkmışız, köyümüz yetmemiş, okumuşuz, Almanya’ya çalışmaya gitmişiz. Bugün Yörük derneklerimizin faaliyetlerinin en büyük faydası, o var olan akrabalar ile tekrar kaynaştık, uzaklaşmanın önüne geçtik. (...) Aynı şehirde olup da duyarsız yaşayanlar birbirini fark etti. Öyle anlar oldu ki köyde çok akrabamızı bilmiyormuşuz, bunlar ortaya çıktı. Yani toplumsal birleşmeye, toplumu bir arada tutmaya yönelik katkısını saymayla bitiremeyiz. (...) Bundan 30 yıl 40 yıl önce bir arada çocukluk arkadaşı olan insanlar 40 yıldır birbirlerini görmüyorlar. Siz keşke o koca koca insanların kucaklaşmalarını, ağlamasını bir görseydiniz.” (G2)

Soyut bir değer olarak kültürün varlığını koruyabilmesi

onun paylaşılması ile mümkündür (Akay, 2005, s. 112, 115). Diğer bir ifadeyle nesiller aracılığıyla aktarılamayan değerlerin sürdürülmesi ve devam ettirilmesinde sorunlarla karşılaşmak olasıdır. Bu manada görüşülenlerce dernekler; tanıdıklara, akrabalara veya tarihi ve kültürel bağlarının son tanıklarına ulaşma ve aktarım sürecini gerçekleştirmede bir vasıta olarak görülmektedir. Verilerden hareketle, tarih sahnesinde cemaat tipi ilişkilerin hâkim olduğu bir toplumsal grup olma özelliği gösteren Yörüklerin yerleşik yaşama geçmeleriyle birlikte kopan bağları ve ilişkileri dernek faaliyetleri aracılığıyla tekrar kurulmuştur. Akrabalık ve kan bağları, kültürel mirasın aktarılabilmesi ve yeniden canlandırılabilmesi için temel bir önem arz etmektedir. Beraberinde derneklerin, Yörük kültürünün devam ettirilebilmesi hususunda kilit bir role sahip olduğu anlaşılmaktadır.

2.2. Kültürün Çatısı ve Taşıyıcısı Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

Yörüklük, katılımcıların söylemlerinde ortak bir kültürel paydaya, yaşam alanına ve tarihi geçmişe karşılık gelmektedir. Elde edilen veriler, derneklerin hedeflerinden birisinin kültürel mirasın taşıyıcılığını yapmak olduğuna işaret etmektedir. Yörükler, kültürü ortak payda olarak ele almakta ve bu örüntü temelinde dernek faaliyetlerini gerçekleştirmektedirler.

“X derneğinin kuruluş amacı toplumumuzdaki yozlaşmalara, dejenerasyona karşı insanlarımızı nasıl kültürel bağlamda, töre bağlamında, gelenekler bağlamında nasıl bir arada tutarız ve atalarımızın bizlere miras bıraktığı değerleri yaşatmak azmiyle kurulmuştur. Yegane amacı budur, bir kültür derneğidir. Atalarımızın bin bir meşakkatle tarihin içinden alıp geldiği değerleri yaşatmak, geliştirmek ve gelecek nesillere bu değerlerimizi aktarmak. Amacımız bu.” (G1)

“Eski yaşam biçimimizi gelecek nesillere aktarmak, yani gelecek nesiller unutmasın bu kültürümüzü, kadim kültürümüzü diye bundan dolayısıyla kurduk. Şu anda çeşitli festivalleri Antalya’daki büyük merkezlerde kültür merkezlerine yapılan etkinlikler var işte. Buralarda eski yaşamları anlatıyoruz.” (G5)

“Kültüre gönül verdik. Sonuçta ben Yörüğüm, çadırdadır

doğmuş bir insanım. Dolayısıyla burada kendimizi bulduk diyelim yani. Birazda o toplanma, bir çadır gördük derneği. (...) Bu çadırdaki toplanma gereği hissettik, içimizde doğamızda, doğacımızda var. Onu yaşatmak amacıyla girdik bu camiaya. (...) Kültür kayboluyor hani bizim esas amacımızın birisi de kayıp olmaya yüz tutmuş Yörük kültürünü, Yörük el sanatlarını, Yörük yaşayışını, kültürünü, faaliyetlerini, inançlarını, geleneklerini gelecek nesile aktarmak. Bunları yazılı kaynak haline getirip aktarabilmek amacımız buydu.” (G3)

Katılımcıların ifadelerinden hareketle derneğin, kültürel değerlerin yaşatılabilmesi ve gelecek nesillere aktarılabilmesi noktasında bir çatı işlevi gördüğü anlaşılmaktadır. Dernek temsilcileri, panel, sempozyum ve çalıştay gibi faaliyetler aracılığıyla kültürel mirası bilimsel bir zemine taşımaya çalıştıklarını belirtmişlerdir. Aynı zamanda dernekler, folklorik bir zeminde ritüellerini, geleneklerini ve eğlence anlayışlarını canlandırarak kamusal alana sunmakta ve kültürel değerlerin tanıtımlarını yapmaktadırlar. Bu bağlamda kaygılarını ve pratikteki yansımalarını şu şekilde aktarmaktadırlar:

“Kaybolmaya yüz tutmuş geleneklerimiz, göreneklerimiz, sanatımız, el sanatımız bunları yaşatma safhasında Yörük derneklerinin çok faydası oldu. Yani ne oldu, yerelde ilçelerde küçük müzeler açıldı, ondan sonra filimler yapıldı, ondan sonra toplantılar, paneller düzenlendi. Yapmış olduğumuz çalıştaylarda bunlar özellikle işlendi, kayıt altına alındı, bilimsel yayın haline getirildi, bunlar dergi ve kitaplarla yayın haline getirildi. Bizim bunları yapmamız birazda üst kademede ve siyasette, devletin hukuk kurumlarında yankı buldu. (...) Yörük isimlerini dizilerde görmeye başladık. Akkız, Meryem bunlar Yörük isimleri de dizilere konmaya başladı. Yani bizim yapmış olduğumuz hareketin üstüne karşılık buldu. Dolayısıyla onların karşılık bulması demek kültüre eğilmelerini sağladı merak uyandı. Yörüklük deyince böyle bir bakış

açısı da değişti. Bir şeydi, bir hazineydi aslında. Biz hazinenin kapağını açtık. Herkes bir şeyler almaya çalışıyor. Bu da bizim hoşumuza gidiyor. Yani sonuçta biz tanıtıyoruz kültürümüzü, özümüzü tanıtıyoruz, Türkün özünü tanıtıyoruz yani burada. Dolayısıyla böyle bir şeyimiz oldu. Şey çok değişti, devletin de bakış açısı çok değişti Yörüklere.” (G3)

“Toy yaparız biz. Toylarımıza Türkiye’nin ve Türk dünyasından büyük katılımlar olur. Bu katılımlarda insanlar birbirleriyle mutlaka iletişim içine girerler. Her Türkün bölgesel farklılıkları olsa da kültürel bir benzeşmesi vardır. Bu benzeşme bu insanları bir araya getiriyor ve bizde de bu böyledir diyebiliyorlar. Türk kültürünün değişik coğrafyalara yayılması neticesinde bugüne kadar bazı gerekçelerle ayrı kalmış obalar ve bugün artık bir araya gelebiliyorlar ve o benzeşmeler neticesinde de muazzam bir yakınlaşma meydana geliyor. İşte bunun gibi Türkmenistan, Kırgızistan, Azerbaycan buradaki Türkler, Makedonya işte Batum Türkleri, Orta Doğu Türkmenleri ve kültürel anlamda bunlarla muazzam bir yakınlaşma ve iş birliği geliyor. Bu gelişme devletleri de zorluyor. Bugünkü kurulan Türk Devletleri Teşkilatı aslında toplumun zorlamasıyla kurulmuş bir teşkilat. Yani toplum aşağıdan zorluyor devletlerini. Türk dünyasını bir araya getirin, bu kültürel iş birliğini ekonomik iş birliğine dönüştürün, dil birliğine dönüştürün gibi zorlamalar yapıyorlar.” (G1)

Folklorik unsurların kamuya sunulmasının yanı sıra bilimsel bir zeminde de faaliyetlerin gerçekleştirildiği ve Yörük kültürünün son tanıkları aracılığıyla aktarımının sağlandığı görülmektedir. Tüm bulgulardan hareketle Yörüklerin dernek faaliyetlerinin kültürel mirasın yaşatılması ve yeni alanlarda yeşermesi noktasında iki eğilim ile etki alanı yarattığı söylenebilir. Bu durum Şekil 1’de özetlendiği gibidir:

Şekil 1. Kültürel Mirasın Yaşatılması

Dernek faaliyetleri aracılığıyla kültürel mirasın aktarılma kanallarının oluşturulduğu, canlandırma ve tanıtımın yapılması yoluyla günümüze uyarlanarak varlığını sürdürdüğü görülmektedir. Aynı zamanda kültürel etkinliklerin yalnızca ülke içinde değil ulus ötesi mecralarda da yankı bulduğu, kültür birliği temelinde farkındalık kazanma yoluyla yeni iş birliklerinin ve organizasyonların oluşması yönünde katkı sağladığı görülmektedir. Dernek faaliyetlerinin ulusal ve uluslararası boyutta Yörük kültürünün yeniden inşa edilmesine temel teşkil ettiği ve toplumsal bütünleşmeyi sağladığı ifade edilebilir.

2.3. Dayanışma ve Yardımlaşma Kanalı Olarak Dernekler ve Faaliyetleri

Bir örgüte üye olmanın beraberinde getirdiği sosyal sermaye, bireylere bağlantılar kurma, söz sahibi olma, etkin eylem ve faaliyetlerde bulunabilme gibi konularda olanak sağlamaktadır (Giddens, 2012, s. 720-721). Bağlantıda olmak, dayanışma ve yardımlaşma gibi konularda duyarlılık kanalı oluşturma işlevi görebilir. Veriler, derneklerin önemli işlevlerinden birisinin de ihtiyaç sahibi olan Yörüklerin tespit edilmesi ve bu gereksinimlerin karşılanabilmesi için harekete geçilmesi olduğunu göstermektedir.

“Biz doğayla iyi geçinmişizdir, birbirimizle iyi geçinmişizdir. Her ne kadar bazı küslükler varsa da yan obada, oradaki çadırda bir akrabam var. Konuşmasan da takibinde. Davarı geliyor mu, çoluğu çocuğu hasta mı, ailesi, geçimi. Konuşmasan da kırgınlığımız var ama öyle değil. O takibimizde. Çadırı yanmışsa ya da göçü yetişmemişse her işi nizama koyuyorsunuz.” (G2)

“Üniversite ve lise düzeyinde talebelerimize maddi destek sağlıyoruz ihtiyacı olanlara. Bununla birlikte zorda olan ihtiyaç sahiplerine maddi destek veriyoruz. Sağlık yönünden ise ihtiyaç sahiplerine yatak, engelli aracı vesaire gibi destekler sağlıyoruz.” (G4)

“Yardımlaşma var mesela düğünde, cenazede, mevlitte işte birbirlerine yardımcı olabilsinler diye. İnsanların kötü gününde yanında olmak mesela dernekçilikte bunlar var.” (G5)

Görüşülenlere göre derneklerin dayanışma konusundaki görevi, Yörüklerin birliği ve beraberliği temelindedir. Bu bağlamda aidiyet hissettikleri grup üyelerine yönelik biz duygusu eksenli bir yaklaşım sergiledikleri ve ihtiyaçlarına karşı sorumluluk duygusuyla hareket ettikleri görülmektedir. Bağlantıda olabilme halinin aynı zamanda düğün, mevlit ve kutlama gibi dayanışmayı gerektiren toplumsal ritüellerde de işlevsel olabildiği anlaşılmaktadır. Ön plana çıkan ilişki Şekil 2’deki gibi özetlenebilir:

Şekil 2. Dayanışma ve Yardımlaşma Kanalı Olarak Dernek

3. Farklılaşma ve Bütünleşme Noktası Olarak Sivil Toplum Kuruluşları

Kimlik, diğerleriyle benzeşmek ve farklılaşmak istediğimiz durumlara ilişkin bir meseledir. Antalya kentinde bulunan derneklerin isimlerinden hareketle bir değerlendirmede bulunulduğunda Antalya’da tüm Yörüklere hitap eden bazı derneklerin bulunduğu, bunların yanı sıra oba⁵ isimlerinin kullanıldığı ve akrabalık ilişkileri temel alınarak gerçekleştirilen dernekleşme faaliyetlerinin oldukça yaygın olduğu görülmektedir. Derneklerin çeşitlenme nedeni görüşülenler tarafından şu şekilde açıklanmaktadır:

“Her obanın bir yaylası var. Obalar kendi yaylalarında daha aktif hale gelebilmeleri için, kendi yaylalarına insanlarını çekebilmek için dernekleşiyorlar. (...) Zaten Antalya’da 2-3 tane dernek var Antalya’ya üye bütünleyen. Diğerleri oba derneği zaten. Genelde oba dernekleri.” (G1)

“Ayrışmaması mümkün değil zaten. (...) Her obanın kendi şeyi vardır, yaşatmak istediği bir şeyi var. Onun içinde işte sülaleleri vardır. Dediğim gibi bu aslında çok güzel hani biz X Derneği hepsini birden bir arada toparlayıcı olması mümkün değil. Zaten her tarafa gitmek mümkün değil.” (G3)

Derneklerin çeşitlenmesi, Yörük kültürüne hizmet ettiği sürece olumlu ve zenginlik verici bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Derneklerin çoğalması, Yörüklerin çok geniş bir coğrafyaya yayılmış olması nedeniyle onlara erişebilmeyi kolaylaştırması açısından faydalı görülmektedir. İsimleri farklılaşsa da özünde ortak kültürel ve manevi değerleri taşıması nedeniyle tüm derneklerin ortak amaca hizmet ettiği düşünülmekte ve beklenmektedir. Katılımcılar ifadeleriyle bu durumu şu şekilde aktarmaktadır:

“Bizim görmek istediğimiz tablo her tarafta bir çoban ateşi yansın ve her gelen de o ateşe bir odun atsın, yani harlasınlar ateşi. (...) Şöyle bazen siyasi kaygılarla birtakım ayrışmalar oluyor ama milli ve manevi değerler konusunda bir dip dalga geliyor aşağıdan. O dip dalganın önünde hiçbir dernek duramaz. Hiç kimse dokunamaz milli ve manevi değerler söz konusu olduğu zaman. Ne

kadar da ayrı dururlarsa da dursunlar bir bakmışsın herkes aynı noktada buluşmuştur.” (G1)

“Aslında çok farklı bir şey yapmıyoruz. Hepimiz aynı yolda yürüyoruz, aynı şeyleri düşünüyoruz. Biraz başındaki yöneticinin ardına bağlı olarak yürüyüş yolarımızda ufak tefek farklılıklar var.” (G2)

“Bazıları kendi genelinde çalışma yapıyor. (...) Dolayısıyla herkes elinden geldiği kadarıyla çorbaya bir tuz atmaya ya da bir çeşni olmaya çalışıyor Yörük dernekleri içinde. (...) Yörüklük kültürü adı altında yani başka bir amaç olmadığı sürece biz bundan memnuniyet duyarız. Dediğim gibi o niyete bağlı. Niyet halis olunca sıkıntı olmaz. O biraz da niyete bağlı.” (G3)

Tüm dernekler her ne kadar Yörük kültürünün canlandırılması ve tanıtılmasına hizmet etse de derneklerin çeşitlenmesinin, aralarındaki farklılıkları da görünür kıldığı anlaşılmaktadır. Katılımcıların ifadelerinde, bazı derneklerin siyasete yakınlaşması ve kültürel değerleri yeterince yansıtamaması gibi eğilimler, eleştirel noktalar olarak yükselmektedir. Derneklerin çeşitliliği zenginlik olarak değerlendirilmekle birlikte her birinin etkinlik alanının Yörük kültürü teması kapsamında yapılması nedeniyle birbirlerine eleştirel bir süzgeçten de baktıkları anlaşılmaktadır. Bu eleştirilerin ardındaki temel kaygı, derneklerin kültürel değerlerin yaşatılmasına ne kadar hizmet edebildiklerine ilişkindir.

4.Sivil Toplum Bilinci ve İşbirlikleri

Artan ve karmaşıklaşan ilişki ağları dolayısıyla örgütler, bağımsız bir şekilde hareket etme eğiliminden ziyade diğer kuruluşlarla gerçekleştirmiş oldukları iş birlikleri ile daha kolay bir şekilde hareket edebilmektedirler (Giddens, 2012, s. 719). Zira sivil toplum faaliyetlerinin gerçekleşebilmesi, sivil toplum bilincini ve iş birliklerini gerektirmektedir. Dernek faaliyetleri, belirli bir düzeyde emek ve özveri sürecini gerektirdiği gibi faaliyet ve aktiviteler kapsamında da finansal giderlerin karşılanabilmesine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu kapsamda katılımcılar genel itibarıyla üyelerin sivil toplum bilincine yeteri kadar sahip olmadıklarını, aidat ödemelerini düzenli bir şekilde gerçekleştirmediklerini ve faaliyetlere yeterli düzeyde

⁵ Oba, Yörüklerin birlikte konup göçtükleri, beş-on çadırdan oluşan mekânsal bir bağlama karşılık gelmektedir (Eröz, 1977: 100). Aileler obaları, obalar da boyları meydana getirmektedir (Sümer, 1972: 202).

katılım sağlamadıklarını belirtmektedirler. Bunun yanı sıra etkinlik giderlerinin kimi zaman derneğe üye olan iş adamları, gönüllüler, Kültür Bakanlığı ve belediyeler aracılığıyla sağlandığı ifade edilmektedir.

“Başlangıçta şöyleydi, gönül vermiş Yörük iş adamlarından ya da Yörük hali vakti yerinde olan insanlardan. Bizim şenliklerimiz genelde bağış şeklinde yapılıyordu genelde tabi. Bu daha sonra büyüdüğü zaman festivale döndüğü zaman Büyükşehir Belediyesiyle 3 dönem beraber yaptık. Onlar da kültürel açıdan bize destek verdiler. (...) Bu sonuçta aidat ya da bağışlarla yürüyor sonuçta. Çokta fazla belediye şeyine girdiğin zaman siyasi bir beklentiye gidiyor daha doğrusu derneklerden o zaman karşılığında. Dolayısıyla elimizden geldiği kadar kendi yağımızla kavrulmaya çalışıyoruz. Çok büyük organizasyon olduğu zaman işte konaklamalarda ya da başka türlü şeylerde belediyelerden ya da Kültür Bakanlığından destek alıyoruz.” (G3)

“İşte en önemli tarafı da bu. Sivil toplum örgütleri gönüllülüğe esas çalıştıkları için herhangi bir devlet bütçesinden onlara bir gelir gelmiyor. Bizim insanımızda da Türk toplumunda da sivil toplum örgütlerine yardımcı olmak gibi bir alışkanlık yok. Hatta bu üyelelerde de yok. Bunu üzümlere söylüyorum. Bizim aylık üye aidatımız bir kişinin 10 liradır. Senede 120 lira yapar. Bu alışkanlık olmayınca dernek olarak ne bir kişiden alacağımız 120 lirayı isteyebiliyoruz ne onlar kendiliğinden gelip verebiliyorlar. Tabi bu bir kültür, zamanla yerleşecek. Gönüllü insanlarımız var işte Yörük iş adamları. Bunlar arasında bir bağ oluşturuyoruz, bir dayanışma meydana getiriyoruz. Yaptığımız programları ekseriyetle onlardan aldığımız desteklerle yapıyoruz. Bunun yanında bir de devletin kültüre ayırdığı bütçeler var. Kültür Bakanlığı'na proje veriyoruz, belediyelere projeler veriyoruz veya belediyelerle iş birliği yapıyoruz. Onlar kültüre ayırdıkları paylardan da dolayısıyla destek görüyorlar. İş birliği halinde de bu etkinlikleri yapıyoruz.” (G1)

“275 üyemiz oldu en son. (...) Bilinç olarak tabiki X'in varlığı haberleşmesi, birbirimizi takip etmesi açısından iyi seviyedeyiz ama yeterli mi dersin sivil toplum açısından çok yeterli olmadığını düşünüyorum.” (G2)

“Finansal giderlerini, aramızda durumu iyi olan dostlarımızdan, akrabalarımızdan onlar karşılıyorlar.

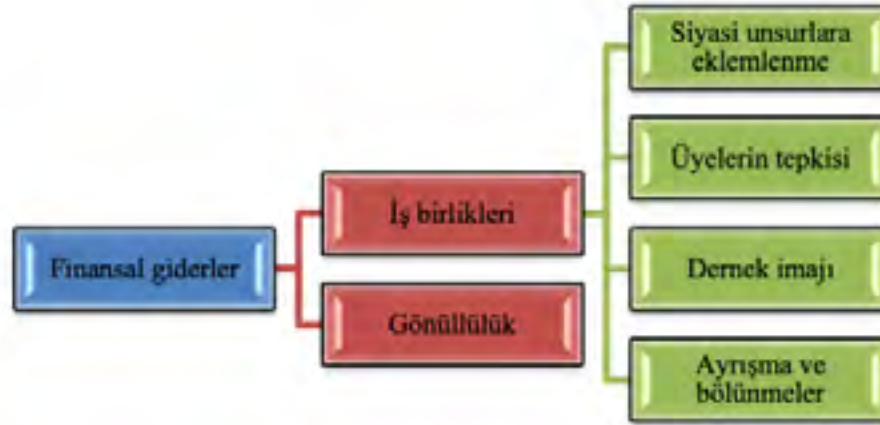
Ben daha çok kendim karşılıyorum. (...) Şimdi mesela belediyelerle yapılan Aksu Belediyesi ve Kepez Belediyesiyle, Muratpaşa ile Büyükşehir Belediyesiyle bunlarla yapıyoruz genel festivallerimizi. Bunlarla ortaklaşa yapıyoruz, finansman onlar oluyor. Biz şey bölümündeyiz programı hazırlama, içeriğini hazırlamada. Belediyelerimiz de maddi konuda yardımcı oluyorlar.” (G5)

Yukarıdaki ifadelerden anlaşılabacağı üzere katılımcılar küçük çaplı etkinlikleri, öncelikle gönüllülük esasında üyelerin çabalarıyla düzenlediklerini belirtmektedirler. Büyük çaplı olarak nitelendirdikleri festival ve şölen gibi etkinlikler ise Kültür Bakanlığı ve belediye iş birliklerinde gerçekleştirilmiştir. Ancak belediyeler ile ortaklaşa gerçekleştirilen faaliyetlerin, derneğin siyasi partilerle iş birliği içerisinde bulunduğuyla ilişkin bir algıyı beraberinde getirmesi, temel bir sorunsal olarak ifade edilmektedir.

“Tamamen siyaset üstü kalmaya çalışıyoruz diyelim ona. Duruyoruz da diyemiyoruz. Çünkü demokrasi gelişimini tamamlayamamış bütün toplumlar için geçerli bu. Siyasetten veya seçilmişlerden bir destek alıyorsa seçilmiş mutlaka kendisine bir alan açmak istiyor orada bir siyasi anlamda tabi. (G1)

Bizim hiçbir belediyeyle ortak çalışmamız yoktur. Öyle bir çalışmayı da düşünmüyoruz. Çünkü belediyeyle ne kadar çalışıp destek alırsanız o kadar siyasetiyle ağız yapmak zorunda kalıyorsunuz. Yani ne yaparsanız yapın bunu kontrol edemiyorsunuz. Mesela direk Kültür Bakanlığından destek alıyoruz, bir de üyelerimizin aidatlarından.” (G2)

Katılımcılar, farklı siyasi düşünceye sahip dernek üyelerinin, etkinlikler vasıtasıyla derneğin belirli bir siyasi partiye yaklaşması durumunu hoş karşılanmadığını, tepki gördüklerini ve bunun ayrışmaları ve bölünmeleri beraberinde getirdiğini aktarmışlardır. Görüşmeler gerçekleştirilirken katılımcıların siyasi yakınlığı bulunan dernekleri ciddi şekilde eleştirdikleri dikkat çekmiştir. Kültürel bir amaç altında bir olmaya çalışan derneklerin kimlik ve politik ayrışmalara yer vermemeye çalıştıkları ve bu nedenle olabildiğince siyasi düzlemde tarafsızlıklarını koruma amacı güttükleri görülmektedir.

Şekil 3. Sivil Toplum Bilinci ve İş Birlikleri

Sivil toplum bilincinin yüksek olmadığı ve gönüllük esasının derneklerin finansal giderlerinin karşılanmasında belirli bir seviyeye kadar yeterli olabileceği anlaşılmaktadır. Her ne kadar katılımcılardan bazıları siyasi kaygılar nedeniyle uzak durmayı yeğleseler de mevcut durum göz önünde bulundurulduğunda, kentin önemli bir kurumu olan belediyelerin bu tür organizasyonlara sağladıkları desteklerin, Yörük kültürünün tanıtılması ve kent ile özdeşleşmesi sürecinde katkı sağlayıcı bir nitelik arz edebileceği ifade edilebilir.

5. Antalya Kent Kimliğinin İnşasında Sivil Toplum Kuruluşlarının Etkisi

Kentsel mekân paylaşılan, deneyimlenen ve inşa edilen bir sosyal oluş, akış ve eyleyiş biçimidir. Bu bağlamda birey, hem içinde bulunduğu mekândan etkilenmekte hem de eylemleriyle onu inşa etmektedir. Böylelikle kent sakinlerinin faaliyetleri, toplumsal değerlerin sürdürülmesi, aşınması, korunması veya terk edilmesi noktasında belirleyici olmaktadır. Katılımcılar mekânı deneyimleme ve kent ile kültürlerini özdeşleştirme ve dernekleşme süreçlerini şu şekilde aktarmaktadır:

“Antalya 30-40 yıl önce diyeyim tamamının Yörük olduğu. Antalya tabi şu anda dünyanın her yerinden insanlar geldi buraya. Biz burada şimdi 100’de 40 düşmüştür diyelim. Bunu söylüyorum Yörük kültürü Antalya’nın kültür açısından bir parçasıdır. Yani onun için tabiki kent yaşamının parçasıdır Yörükler. Kültürün unsurlarından

biridir. O yaşam bizim yerleşik hayata geçmeden önceki yaşamımız der herkes.” (G5)

“Antalya’da, eskiden Antalya dediğin zaman Giritliler gelirdi akla, Yörükler gelirdi kent kimliğinin oluşmasında. (...) Mesela burada isimler değişiyor, cadde isimlerini değiştiriyorlar, mahalle isimlerini değiştiriyorlar. Aslında kimliğin oluşması biraz da geçmişin bağı ile ilgilidir. (...) Kızıllık mahalle olarak vardır. Buna benzer isimlerin değişmemesi gerek. Şehirleşme, şehir kimliği bir yerde kültürün oluşmasıdır.” (G1)

“Eğer Yörük dernekleri olmasa emin olun tarih kitaplarında kaybolur gideriz. Mesela diziler, filmlerde Yörük kültürü işlenmeye başladı. Bu da güzel bir gelişme. Antalya, Burdur, Isparta Göller Bölgesi diye adlandırılır, Toros Dağı ile birleşir. Yani bir Yörük bölgesidir. Bu bağlamda kent kimliği yapılan çalışmalarla birlikte imajı da toplum yapısı da Yörüklük üzerinedir. Aynı zamanda turizm bölgesi olduğu için Yörükler, Türk adet, örf ve adetlerini dünyaya buradan tanıtmıştır. Dernekler de bunu iyi kullanıp birçok büyük otellerde ve turizmin en hareketli zamanlarında, ilçeler özellikle, Yörük Türkmen şenlik, şölen ve programları yaparak dünyaya tanıtmışlardır.” (G4)

“Biz Antalya’nın bir parçasıyız. Biz derken Yörükler olarak söylüyorum, Antalya’nın yapılanmasında geçmişte ama son günlerde illa ağırlık olarak Yörüklerde bir yapılandırma vardır dersek bu doğru olmaz.” (G2)

Deneyimlenen ve yaşanan alan olarak kentsel mekân, kolektif hafızanın üretildiği, kurgulandığı ve tüketildiği bir mecradır. Antalya kentinde de bireylerin örgütlenme süreçleriyle birlikte kültürel bellek ve toplumsal hafıza yeniden canlandırılmaya çalışılmaktadır. Katılımcılar, Yörüklerin kendi yaşam biçimleri ve kültürleri ile yurt olarak benimsedikleri Antalya kentinde varlıklarını sürdürebilmelerinin ancak dernekleşme faaliyetleriyle olabileceğini ve resmi kurumların bu süreçteki katkısının oldukça kayda değer olduğunu iletmektedirler. Dernekler aracılığıyla, bakanlık ve belediyeler ile gerçekleştirilen iş birlikleri, kent ile özdeşleşme süreçlerini pekiştirmektedir. Bu bağlamda görüşülenler iş birliklerinin önemine değinmektedirler:

“Yörüklük kültürü Antalya kent merkezinde zaten vardı yapışmasını sağladık biz, hani o kimliği yapıştırdık. Antalya bir Yörük kenti deniliyor şimdi. Dolayısıyla bu faaliyetlerin ben çok etkin olduğunu düşünüyorum. Bizim yapmış olduğumuz, derneklerimizin yapmış olduğu faaliyetlerden bu kentin damgasını almış olmasında çok yardımcı olduğunu düşünüyorum. Eskiden Antalya dendiği zaman Kaleiçi akla gelirdi, birkaç yer akla gelirdi ama Yörükler akla gelmezdi, Yörük kenti olduğu belirtilmezdi ama şimdi Yörük imajı akla geliyor, biz yerleştirdik Antalya’ya. Hak ettiği değeri aldı Yörükler Antalya’da. O şekilde bir faydamız oldu. Dediğim gibi sivil toplum örgütleriyle, belediyelerle yaptığımız faaliyetlerle.” (G3)

“Muratpaşa, Kepez ve Büyükşehirin Yörüklere olan ilgileri fazladır; temayülleri fazladır; destekleri fazladır. Bugün Türkiye’nin ilk sivil toplum yerleşimi Muratpaşa Abdullah Sevimçok Kültür ve İnovasyon Merkezidir. Bizler üye aidatlarıyla geçinen, işlerini geçindirmeye çalışan dernekleriz. Antalya şartlarında böyle ahım şahım çokta yaşatma şansımız yok ama derneğimize böyle bir yer açtılar. Onların yerlerinde konaklıyoruz. Onların alanlarında toplantılar yapıyoruz, katkılarıyla işimizi çeviriyoruz. Onlar bizi Antalya kentinin bir parçası olarak görüyorlar. Bizde zaten kendimizi öyle saydığımız için bu birlikteliğinin devam ettiğini daha da devam edeceğini düşünüyorum.” (G2)

İşbirliklerinin, Yörük kültürünün tanıtılması, yaşatılması ve yeniden canlandırılmasının dışında Antalya’nın geçmiş bağları ile özdeşleşmesinde, mekân ile sosyal olanın bütünleşmesi sürecine katkı sağladığı ifade edilebilir.

Mumford’un tiyatro olarak betimlediği kentin fiziksel örgütlenmesi, dramayı önemli bir hale getirebileceği gibi sonlandırabilir de. Ona göre bir şehrin sosyal yapısı önceliklidir ve fiziksel kurumlar sosyal ihtiyaçlara hizmet etmelidir (Mumford, 2011, s. 93). Toplumu etkilemede belirleyici bir konumda bulunan yerel yönetimlerin, kent kültürü ve kimliğinin gelişmesindeki rolü ve iş birliği bu manada dikkate değerdir (Güler, Şahnagil ve Güler, 2016, s. 94).

SONUÇ

Kent kimliğinin inşasında sivil toplum kuruluşlarının rolü Antalya kenti Yörük dernekleri örneğinde irdelenmiştir. Geleneksel manada konargöçer yaşam biçimiyle özdeşleşen Yörüklerin yerleşik düzene geçmeleri ve kent yaşamına uyum sağlaması neticesinde akrabalık bağlarında kopukluklar yaşanmış ve kültürel aktarım süreci zayıflamıştır. Bununla beraber Yörük kültürünün temsilcileri dernekleşme faaliyetleri aracılığıyla kendi kültürlerini kentsel mekânda sürdürmeye ve yaşatmaya çalışmaktadır. Yörük kültürünün kentsel mekândaki taşıyıcısı olarak dernekler üç alanda işlev göstermektedirler: Yörüklerin buluşma ve yeniden birleşme noktası; kültürün çatısı ve taşıyıcısı; dayanışma ve yardımlaşma kanalı. Bu işlevlere göre, topluluk bilinci ve aidiyet duyguları güçlü olan Yörüklerin akrabalarına tekrar ulaşma, bağlarını güçlendirme, kültürü aktarma, canlandırma, tanıtmaya, ihtiyaç sahibi bireylere ulaşma ve toplumsal ritüellerde dayanışma noktası oluşturma gibi çeşitli amaçlar kapsamında dernek çatısı altında bir araya geldikleri saptanmıştır. Başlangıçta mensubu bulundukları üyelerle bir araya gelme, kültürel geleneği yaşatma ve aktarma etkinlikleri etrafında şekillenen faaliyetler, dernek sayılarının artması ve Yörük kültürünün tanınır ve görünür hale gelmesiyle birlikte kamusal mecraaya sunulma, ulusal ve ulus ötesi farkındalık yaratma ve iş birlikleri oluşturma sürecine doğru yayılım göstermiştir. Bulgular özelinde değerlendirildiğinde sivil toplum örgütleri ve faaliyetleri, kültürel olanın kentsel mekânda yeniden canlanması, aktarılması ve kalıcılığı yönünde bir çatı işlevi görmektedir. Aynı zamanda derneklerin kent yaşamının geçici, süreksiz, değişken ve yadsıyan doğasına karşı bir direnç mekanizması oluşturduğu anlaşılmaktadır.

Elde edilen veriler bağlamında derneklerin belediye ve bakanlıklar ile iş birliği içerisinde bulunması hem kurumsal kapasitenin artırılması hem de finansal giderlerin karşılanması noktasında destekleyici bir mekanizmadır. Belediyelerle gerçekleştirilen iş birlikleri dernek üyeleri tarafından siyasi süreçlerle ilişkilendirilmekte ve eleştiri konusu olabilmektedir. Bununla beraber bakanlıklar veya belediyelerle birlikte organizasyonlar gerçekleştirilmesi, yerel olan kültürel unsur ve öğelerin toplum ile buluşması ve kamuya sunulmasında daha fazla görünürlük ve etkin kanalların kullanımına imkân sunmaktadır. Özellikle 2022 yılında başlatılan ve Antalya Büyükşehir Belediyesi Organizasyonunda gerçekleştirilen ‘Uluslararası Antalya Yörük Türkmen Festivali’ bu etkiye bir örnektir. Dolayısıyla kurumsal iş birlikleri sosyal olanın sürdürülebilirliği, kültürel olanın toplum ve kent ile bütünleşmesi üzerinde önemli etkilere sahiptir. Sonsöz olarak sosyal olan, mekân üzerinden deneyimlenmekte ve mekân, sosyal olanla birlikte yeniden inşa edilmektedir. Bu bağlamda daimi bir oluşum süreci içerisinde bulunan birey, faaliyetleri ile kenti, kentsel dokuyu ve kent kimliğini biçimlendirebilmektedir. Modern yaşam biçiminin aşındırmaya zorladığı hadiseler, güçlü aidiyet duyguları ile kültürel değerlerin canlanmasını beraberinde getirebilmektedir.

KAYNAKLAR

- Akay, R. (2005). Kültürel kimlik ve kültürlerarası iletişim. *Bilgi, 11* (2), 108-120.
- Akpınar Gönenç, A. (2001). *Sivil toplum: Düşünsel temelleri ve Türkiye perspektifi*. Altıkitap.
- Asiliskender, B. (2004). Kimlik, mekan ve yer deneyimi. *Kültür ve Kimlik, 7* (2), 73-94.
- Aydoğdu, H. (2004). Modern kimlikte öznenin ölümü. *Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi, 10* (10), 115-147.
- Bayraktar, Z. (2021). Şehircilik ve kimlik bağlamında somut olmayan kültürel mirasın yeri ve önemi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 27* (27), 57-68. <https://doi.org/10.9775/Kausbed.2021.004Berg>, B. L. ve Lune, H. (2015). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri* (Çev. Ed. H. Aydın). Konya: Eğitim Yayınevi.
- Boz, C. (2012). Güven, sosyal sermaye ve sivil toplum. *IIB International Refereed Academic Social Sciences Journal, 3* (5), 374-389.
- Braun, V. ve Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology, 3* (2), 77-101. <https://doi.org/10.1191/1478088706qp063oa>
- Bryman, A. (2004). *Quantity and quality in social research*. New York, NY: Routledge.
- Castells, M. (2006). *Enformasyon çağı: Ekonomi, toplum ve kültür, Cilt 2, Kimliğin gücü*. (Çev. E. Kılıç). İstanbul: İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Çaha, Ö. (1999). İslâm ve sivil toplum. Ö. Demir (Ed.), *İslâm, Sivil Toplum ve Piyasa Ekonomisi* (s.115-126). Liberte Yayınları: Ankara.
- Çaha, Ö. (2000). *Aşkın devletten sivil topluma*. İstanbul: Gendaş.
- Çetintürk, S. (1943). Osmanlı İmparatorluğunda Yürük sınıfı ve hukuki statüleri. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi, 2* (1), 107-116.
- Çınardal, F. C., Çınardal, L. ve Çelik, A. (2017). Yöresel müzik kültürünün yaşatılmasında sivil toplum kuruluşlarının rolü: Kars ili örneği. *Abant İzzet Baysal Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi, 17* (1), 115-131.
- Çiftçi, D., Çiftçi, H. ve Soyer, F. (2020). Non-governmental organizations as a place for cultural rituals: Cyprus Turkish French Cultural Association. *International Conference on Cultural Informatics, Communication & Media Studies, 1* (1), 1-15. <https://doi.org/10.12681/cicms.2762>
- Doğan, M. S. ve Doğan, C. (2004). Tarihsel gelişim sürecinde Türkler. *Sosyoloji Konferansları, 30* (30), 15-29.
- Eraslan, L. (2017). Sivil toplum kuruluşların ve toplumsal hareketler. İ. Sezal (Ed.), *Sosyoloji* (s. 477-511). İstanbul: Beta Basım.
- Eröz, M. (1977). *Türk kültürü araştırmaları*. İstanbul: Kutluğ Yayınları.
- Eröz, M. (1991). *Yörükler*. İstanbul: Türk Dünyası Araştırmaları Vakfı.
- Giddens, A. (2012). *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları.
- Glaser, B. G. ve Strauss, A.L. (2006). *The discovery of grounded theory: Strategies for qualitative research*. New Brunswick, NJ and London: AldineTransaction.
- Güler, T., Şahnagil, S. ve Güler, H. (2016). Kent kimliğinin oluşturulmasında kültürel unsurların önemi: Balıkesir üzerine bir inceleme. *Paradoks: Ekonomi, Sosyoloji ve Politika Dergisi, 11* (Özel sayı), 85-104.
- Güvenç, B. (1995). *Türk kimliği: Kültür tarihinin kaynakları*. (3. basım). Remzi Kitabevi.

- Hall, S. (1990). Cultural identity and diaspora. J. Rutherford (Ed.), *Identity: Community, Culture, Difference* (s. 222-237). London: Lawrence & Wishart.
- İçişleri Bakanlığı, Sivil Toplumla İlişkiler Genel Müdürlüğü (t.y.). İllere ve faaliyet alanlarına göre dernekler. Erişim adresi: <https://www.siviltoplum.gov.tr/illere-ve-faaliyet-alanlarina-gore-dernekler>. Erişim tarihi: 01.11.2023.
- Kabasakal, M. (2008). *Sivil toplum ve demokrasi* (Denetçi Yeterlilik Tezi). T.C. İçişleri Bakanlığı Dernekler Dairesi Başkanlığı.
- Kutlu, M. M. (1992). Yaşayan bir alt-kültür geleneği: Anadolu göçer kültürü. *IV. milletlerarası Türk halk kültürü kongresi bildirileri. I Cilt: Genel konular* (s.59-66 ss.). Ankara: Feryal Matbaası.
- Lynch, K. (1981). *A theory of good city form*. Cambridge, Massachusetts: The MIT Press.
- Mardin, Ş. (1990). *Türkiye’de toplum ve siyaset: Makaleler I*. (Der. M. Türköne ve T. Önder). İstanbul: İletişim Yayınları.
- Mumford, L. (2011). What is a city? Architectural record (1937). R. T. LeGates ve F. Stout (Ed.), *The City Reader* (s. 91-95) (5.basım). New York, NY: Routledge.
- Öter, A. (2019). *Yörük kültürü ve toplumsal değişim süreçleri (Batı Akdeniz uygulaması)* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Süleyman Demirel Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Isparta.
- Öter, A. ve Özkul, M. (2019). Modernleşmenin yaşam tarzı üzerindeki etkileri ve Yörüklerde modernleşme eğilimleri. (Batı Akdeniz Örneği- Isparta, Burdur, Antalya). *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (47/2), 156-184.
- Öter, A., Akgül, M. ve Çalışkan, Ç. (2023). Antalya’da yaşayan Yörüklerin örf, âdet ve gelenekleri (1927-1928). *SDÜ Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (58), 1-18.
- Özdemir, C. (2001). Kimlik ve söylem. *Osman Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2, 107-122.
- Öze, N. ve Soyer, F. (2021). Sosyal ağlarda kimliğin sosyo-kültürel inşasında sivil toplum kuruluşları: Kuzey Kıbrıs Alevi Dernekleri. *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, (97), 47-66.
- Özgüleş, M. (2019). Bireyden cemaate geçişte mekânın rolü: Aidiyet simgesi yapılar. Ç. C. Yüksel ve C. Katipoğlu Özmen (Der.), *Mekânlar/ Zamanlar/ İnsanlar: Kimlik, Aidiyet ve Mimarlık Tarihi* (s. 33-45). Ankara: ODTÜ Yayınları.
- Punch, K. F. (2014). *Sosyal araştırmalara giriş: Nicel ve nitel yaklaşımlar* (Çev. D. Bayrak, H. B. Arslan ve Z Akyüz). Ankara: Siyasal Kitabevi.
- Sağlam, M. T. (2020). Türkiye’de sivil toplumun tarihi gelişimi ve sivil toplumun örgütlü yapısı olarak STK’lar. *Turkish Studies - Social*, 15 (1), 591-610. <https://dx.doi.org/10.29228/TurkishStudies.39349>
- Seligman, A. B. (1992). *The idea of civil society*. New York, N.Y.: The Free Press.
- Sümer, F. (1972). *Oğuzlar (Türkmenler): Tarihleri-boy teşkilâtı-destanları*. (2. baskı). Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi.
- Tuztaş Horzumlu, A. H. (2017). Yörük kültürünü tanıtmak: Dernekleşme faaliyetleri ve Yörük şenlikleri. *Türkiyat Mecmuası* 27 (2), 239-255.
- Wirth, L. (2002). Bir yaşam biçimi olarak kentlileşme. B. Duru ve A. Alkan (Der. ve Çev.), *20. Yüzyıl Kenti* (s. 77-106). Ankara: İmge.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

**LE FRANÇAIS FONDAMENTAL:
HISTORIQUE ET INFLUENCE**

FRANÇAIS FONDAMENTAL:
TARİHİ VE ETKİSİ

FRANÇAIS FONDAMENTAL:
HISTORY AND INFLUENCE

Aline SARIYILDIZ

04

LE FRANÇAIS FONDAMENTAL: HISTORIQUE ET INFLUENCE

FRANÇAIS FONDAMENTAL: TARİHİ VE ETKİSİ

FRANÇAIS FONDAMENTAL: HISTORY AND INFLUENCE

Aline SARIYILDIZ¹

Mots-Clés:

Français fondamental,
Dictionnaire
fondamental,
SGAV

Anahtar Kelimeler:

Français fondamental,
Dictionnaire
fondamental,
SGAV.

Keywords:

Français fondamental,
Dictionnaire
fondamental,
SGAV

RÉSUMÉ

À la fin de la Seconde Guerre mondiale, un renouveau dans l'enseignement des langues étrangères est devenu crucial, notamment pour le français langue étrangère (FLE). Ainsi, la France entreprend un travail de renouveau dans l'enseignement des langues étrangères, en particulier du FLE. Le Centre de recherche et d'étude pour la diffusion du français (Crédif), fondé en 1959, a joué un rôle majeur dans le développement du FLE. Il a mené des recherches linguistiques et pédagogiques, élaboré des méthodes innovantes, et assuré la formation de personnel spécialisé. Le français fondamental, initié dans les années 1950, visait à fournir un lexique de base pour l'enseignement de FLE et a été conçu à partir d'études statistiques basées sur la langue parlée au quotidien, avec une approche pragmatique. Le français fondamental a été largement utilisé en France et à l'étranger, notamment en Turquie, où il a influencé l'enseignement du français pendant des décennies. Cependant, il a également suscité des critiques, notamment pour son déséquilibre entre l'oral et l'écrit et son lexique limité. Malgré ses limites, le français fondamental a marqué un tournant dans l'enseignement du FLE, en mettant l'accent sur la communication orale et en influençant le développement de méthodologies pédagogiques innovantes.

ÖZ

İkinci Dünya Savaşı'nın sonunda, yabancı dil öğretiminde yenilenme, özellikle de Fransızca gibi bir yabancı dil için hayati hale geldi. Bu nedenle, Fransa, yabancı dil öğretiminde, özellikle de Fransızca öğretimi alanında yenilenme çalışmalarına girişti. 1959'da Fransızca'nın yayılması için kurulan Araştırma ve Eğitim Merkezi (Crédif), yabancı dil olarak Fransızca'nın gelişiminde büyük bir rol oynamıştır. Crédif, dilbilimsel ve pedagojik araştırmalar yaparak, yenilikçi yöntemler geliştirerek ve uzman personel eğitimi sağlayarak önemli bir adım atmıştır. 1950'lerde başlatılan "Français fondamental" araştırması için temel bir kelime dağarcığı sağlamayı amaçladı ve günlük konuşma diline dayalı istatistiksel çalışmalara dayanarak, pragmatik bir yaklaşımla tasarlanmıştır. Bu temel Fransızca, Fransa ve Türkiye gibi ülkelerde geniş ölçüde kullanılmış ve Fransızca öğretimini on yıllar boyunca etkilemiştir. Ancak, aynı zamanda, sözlü ve yazılı iletişim arasındaki dengesizlik ve sınırlı kelime dağarcığı gibi eleştirilere de yol açmıştır. Sınırlamalarına rağmen, "Français fondamental", yabancı dil olarak Fransızca öğretiminde bir dönüm noktası olmuş, sözlü iletişime odaklanmış ve yenilikçi pedagojik metodolojilerin gelişimini etkilemiştir.

ABSTRACT

At the end of the Second World War, a renewal in the teaching of foreign languages became crucial, especially for a foreign language like French. Thus, France embarked on renewal efforts in the teaching of foreign languages, particularly in the field of teaching French as a foreign language. Established in 1959, the Research and Education Center (Crédif) aimed at promoting the spread of French, has played a major role in the development of French as a foreign language. Crédif has taken a significant step by conducting linguistic and pedagogical research, developing innovative methods, and providing training for specialized staff. The "Français Fondamental", initiated in the 1950s, aimed to provide a foundational lexicon for French language teaching and was designed with a pragmatic approach based on statistical studies rooted in everyday spoken language. This Foundational French was widely used in countries such as France and Turkey, significantly influencing the teaching of French for decades. However, it also elicited criticism, particularly for its imbalance between oral and written communication and limited vocabulary range. Despite its limitations, "Français Fondamental" has been a milestone in teaching French as a foreign language by emphasizing oral communication and influencing the development of innovative pedagogical methodologies.

¹ Öğr. Gör., Bursa Teknik Üniversitesi, Dış İlişkiler Ofisi, aline.sariyildiz@btu.edu.tr, 0000-0002-4219-5817.

Alıntılanmak için/Cite as:
Sariyildiz A. (2025). Le Français Fondamental: Historique Et Influence, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 67-79

INTRODUCTION

À la fin de la seconde guerre mondiale, un renouveau dans l'enseignement des langues étrangères s'impose et ceci plus particulièrement pour l'enseignement du français langue étrangère (FLE). En effet, selon Kachru (1985), l'anglais s'est propagé si rapidement dans le monde depuis les années 1950 qu'il est devenu une langue universelle et internationale : la nouvelle Lingua Franca. La France va donc amorcer un travail de renouveau de l'enseignement du FLE et des langues étrangères en général en milieu scolaire et ceci pour plusieurs raisons d'ordre principalement politique (Puren, 1988, 33).

Selon Henri Besse cité par Puren (1988, 208), « Le projet se trouvait au point d'intersection de trois préoccupations politiques majeures de la France d'alors : l'inquiétude soulevée par le réveil des peuples colonisés de l'Union française, le souci d'intégrer une nouvelle vague d'immigrants, le désir d'assurer de nouveau à l'extérieur le rayonnement d'un pays qui commence à revivre ». La diffusion du français dans les colonies de l'époque et dans le monde ainsi que l'intégration des immigrants vont être les raisons majeures de cette vague de renouveau dans l'enseignement du FLE. Pour ce faire, le Bureau d'études et de liaison pour l'enseignement du français dans le monde (BEL) et le Centre de recherche et d'étude pour la diffusion du français (Crédif) voient le jour en 1959 et vont participer au développement du FLE et du français dans le monde (Cuq & Gruca, 2017, 34).

Le Crédif, à l'origine du français fondamental, est issu du centre d'étude du français élémentaire créé en 1951. Il va donc continuer les travaux commencés par ce dernier, notamment ceux concernant le français élémentaire démarrés en 1951 sous la direction de Georges Gougenheim (Puren, 1988, 208). Nous allons donc essayer de voir comment est né le français fondamental à la fin des années 1950 en France, ses objectifs ainsi que ses apports à l'enseignement du FLE.

LE CRÉDIF

Le centre de recherche et d'étude pour la diffusion du français (Crédif) voit le jour en 1959. Il est le successeur du centre d'étude du vocabulaire élémentaire qui avait lui été créé en 1951 et est rattaché à l'école normale supérieure de

Saint-Cloud. Le Crédif va avoir une large influence avec le BEL (plus tard le BELC) sur la diffusion du français dans les années 1960 à 1990 (Cuq & Gruca, 2017, 34 ; Puren, 1988, 208). Suivant l'évolution des recherches dans le domaine de l'enseignement des langues étrangères à la fin des années 1950, le Crédif élabore du matériel pédagogique et conduit des recherches en se basant sur l'importance de l'enseignement du français parlé, la linguistique structurale, le behaviorisme Skinnérien et prend en compte les nouvelles technologies de l'époque telles que le magnétophone et les diapositives (Porcher, 1995, 11). Même si au départ le Crédif s'attache surtout à « la recherche linguistique orientée vers la définition de contenus de l'enseignement », ses fonctions vont, avec le temps, être multiples :

- Un des principaux objectifs du Crédif va être de mener des recherches pédagogiques pour l'élaboration d'outils pédagogiques. De ces recherches naît, entre autres, le français fondamental en 1959 et un Niveau Seuil en 1976 (Cuq, 2003, 61).
- Le Crédif va également mener des recherches en linguistique, phonétique et psychologie visant à résoudre les problèmes pédagogiques (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 22). Différents ouvrages de linguistique, directement liés à l'enseignement du français langue étrangère, sont ainsi édités dans la collection « LAL - Langues Et Apprentissage des Langues » chez Hatier/Didier.
- Il va être à l'origine de l'élaboration et expérimentation de méthodes audiovisuelles novatrices telle la méthode Structuro-Globale Audiovisuelle (SGAV) (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 23 : Cuq, 2003, 61). Cette méthode combine l'utilisation de bandes sonores associées à des images sous forme de diapositives qui vont dans un premier temps demander aux apprenants de travailler la compréhension et production orale. La compréhension et production écrite n'étant introduite que plus tardivement.
- Le Crédif va enfin assurer la formation de personnel spécialisé dans l'enseignement du FLE par le biais de stages de formation continue aussi bien en France qu'à l'étranger. Des stages pour étudiants étrangers et

migrants sont également proposés par le Crédif. (Cuq, 2003, 61 ; Cuq & Gruca, 2017, 34).

- A partir des années 1970, le Crédif travaille en collaboration avec le Conseil de l'Europe, contribuant au développement de différents projets d'envergure européenne tels que « un niveau seuil » en 1976 et les approches communicatives notionnelles-fonctionnelles. Ainsi débute un travail collaboratif au sein du Conseil de l'Europe qui aboutira finalement à l'élaboration du Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues (CECR) en 2001 (Cuq, 2003, 61).

Ainsi, les travaux du Crédif comprennent entre autres le français fondamental, un niveau seuil, des travaux sur le français précoce, le français langue seconde, l'enseignement aux migrants, l'enseignement assisté par ordinateur et des travaux sur la méthodologie de l'enseignement du FLE. Parmi les méthodes de FLE développées par le Crédif, on retrouve « Voix et images de France » (1958), « Bonjour Line » (1970) ou encore « Archipel » (1988) (Cuq & Gruca, 2017, 34).

Le développement des filières de formation en FLE dans les universités (mention de licence, maîtrise FLE) va conduire à la dissolution du Crédif en 1996 (Cuq, 2003, 62). En conclusion, on retiendra que le Crédif est à l'origine d'un renouveau dans l'enseignement du FLE à la fin des années 1950 et qu'il a joué un rôle important dans le développement de techniques novatrices et la formation des enseignants dans le monde entier. Sa collaboration avec le Conseil de l'Europe a permis de poser les bases d'une réflexion sur l'enseignement des langues étrangères qui va contribuer à l'élaboration du CECR publié en 2001 par le Conseil de l'Europe.

LE FRANÇAIS FONDAMENTAL

Les objectifs du français fondamental

Dans le contexte de l'instabilité politique et économique de l'après-guerre et de la colonisation française, la diffusion du français devient une question centrale aidant non seulement au développement des relations diplomatiques et économiques de la France mais également au renforcement de l'éducation de base dans les colonies pour lutter contre l'analphabétisation (Coste, 2006). L'arrivée de nouveaux

migrants en France après la seconde guerre mondiale va également être un facteur nécessitant un apprentissage rapide du français parlé pour tous les travailleurs étrangers ainsi que pour leurs enfants arrivant dans le système éducatif français. C'est pourquoi le français fondamental se présente comme un outil pour les enseignants qui peut être utilisé autant pour l'enseignement aux adultes qu'aux enfants. Mais il n'offre pas de matériaux pédagogiques qui eux devront être élaborés par l'enseignant. (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 8)

La première phrase du français fondamental ^{1er} degré résume bien l'objectif principal de ce dernier : « Le français fondamental a été conçu comme un instrument efficace pour la diffusion large et rapide de la langue française. » (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 7). Le français fondamental n'est donc en aucun cas une méthode d'enseignement-apprentissage du FLE.

Le partenariat que le Crédif signe avec la maison d'édition française Didier va permettre une large diffusion du français fondamental en France et à travers le monde.

Le français fondamental

Les recherches du français fondamental débutent en 1951 au Centre d'étude du français élémentaire pour répondre à la volonté de l'Organisation des Nations Unies pour l'éducation, la science et la culture (UNESCO) en ce qui concerne la diffusion des langues.

Le journal Le Monde du 1er novembre 1951 rapporte que « l'idée d'une langue française simplifiée remonte à 1947. L'UNESCO, qui a posé comme principe que le niveau de vie des hommes dépend de leur instruction, convoquait à cette époque des experts linguistes de nombreux pays afin de créer des langues dites de « base », capables de diffuser rapidement dans les pays les « moins évolués » les notions les plus simples d'hygiène, de justice, de morale et de culture. » (Coste, 2006). Dans cette logique, le français est considéré un moyen de communication entre les peuples, une langue commune pour une meilleure diffusion des principes de l'UNESCO.

Une commission, constituée d'une trentaine de linguistes dans sa majorité, voit donc le jour dans le but de mettre en place un français simplifié pour « la diffusion large et

rapide de la langue française » (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 7). Cette commission sous la direction de Georges Gougenheim regroupe des linguistes de renom comme Alain Sauvageot, René Michéa, Paul Rivenc ou encore Emile Benveniste.

Le français fondamental va s'inspirer de recherches antérieures telles que le « Basic English » (British American Scientific International and Commercial English) développé par Charles Ogden en 1930 avec cependant des différences notables. En effet, selon la préface du français fondamental 1er degré, Ogden avait « réduit le vocabulaire anglais de base à quelques centaines de mots dont les combinaisons devraient permettre, par voie de substitution ou de périphrase, de tout exprimer » (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 7). Le français fondamental se définit quant à lui comme une première étape vers un « français complet ». Contrairement au Basic English, le français fondamental ne prétend pas permettre de donner les moyens de pouvoir tout exprimer en français. Il se présente d'ailleurs en deux volets visant vers une progression de l'apprentissage : un 1er degré et un 2e degré.

Le français fondamental 1er degré, publié en 1954, se base sur une étude de statistique lexicale. La nouveauté à l'époque porte sur le fait que cette étude statistique fut réalisée à partir d'énoncés oraux, du français parlé dans la vie quotidienne. Un article du journal Le Monde du 1er novembre 1951 et cité par Coste (2006) explique la méthode utilisée pour le recueil des mots les plus fréquents à l'oral :

« Les experts français calculeront plutôt la fréquence des mots dans des dialogues courants enregistrés sur disques : dialogues d'hommes d'affaires, d'ouvriers étrangers, etc. Ces documents seront ensuite interprétés par les spécialistes, qui élaboreront une « grammaire parlée » et dresseront la liste d'un français qui comportera environ un millier de mots. » C'est ici toute la nouveauté du français fondamental qui se base, non pas sur des textes littéraires et d'articles de journaux comme l'avait fait par exemple George E. Vander Beke dans son « French Word Book » en 1935, mais sur des conversations de la vie quotidienne enregistrées sur des bandes magnétiques (Gougenheim, 1962, 5 : Cuq, 2003, 108).

Le français fondamental 1er degré présente ainsi une version simplifiée du français parlé de la vie quotidienne de manière à accélérer l'apprentissage de la langue et cela à grande échelle favorisant la diffusion du français dans les colonies, à l'étranger et parmi les migrants.

Le français fondamental 2e degré est la suite du 1er degré. Celui-ci va également répertorier la fréquence des mots mais cette fois en permettant l'accès à la langue écrite. Pour ce faire, la commission s'est inspirée une fois de plus du « French Word Book » de George E. Vander Beke mais ne s'en est pas contentée, jugeant que son lexique était trop désuet et n'avait pris en compte que des textes littéraires du tout début du 20e siècle. Même si certains mots de ce dernier ont été sélectionnés pour entrer dans le français fondamental, des enquêtes supplémentaires ont dû être effectuées pour l'élaboration de ce deuxième volet. Celles-ci incluant la langue écrite de revues et journaux de l'époque pour être le plus proche de la réalité linguistique et non en se basant sur des textes parfois désuets. De plus, certains mots n'ayant pas été retenus pour le français fondamental 1er degré ont été ajoutés pour enrichir le lexique et les thèmes abordés (Ministère de l'Éducation Nationale, 1974, 5).

L'élaboration du français fondamental

Le 1er degré du français fondamental a été élaboré sur la base de la langue parlée de manière à être le plus proche possible des conditions réelles d'utilisation de la langue. Ceci fut une réelle nouveauté car même si des études de fréquence du lexique avaient déjà été réalisées celles-ci ne se basaient que sur la langue écrite. Le français fondamental est donc perçu à l'époque comme innovant car il a été conçu grâce à une technique mêlant la fréquence des mots à l'oral et leur disponibilité tout en restant un travail empirique utilisant des méthodes convergentes (Gougenheim et al., 1964, 13).

Cette étude a été possible grâce aux avancées technologiques notamment du magnétophone. En effet, réaliser des enregistrements sur magnétophone au début des années 1950 est une nouveauté technologique qui a facilité la collecte des données. Ceci n'était pas le cas pour les calculs de fréquence de mots qui avaient été réalisés précédemment à partir de matériel écrit. Le développement

de ces nouvelles technologies a donc joué un rôle important dans l'élaboration du français fondamental même si des difficultés techniques telles que le transport de matériel d'enregistrement encore encombrant et lourd ont rendu la collecte des données assez longue et difficile. La qualité variable du son lors des enregistrements a parfois également été source de difficultés techniques (Gougenheim et al., 1964, 63).

La commission a ensuite procédé à une sélection méticuleuse du vocabulaire et de la grammaire de manière à ce que l'essentiel puisse être enseigné dès le début de l'apprentissage de la langue (Ministère de l'Éducation Nationale, 1959, 9).

Mais selon Rivenc (2006), cette idée novatrice n'était pas sans laisser d'interrogations :

- Comment enregistrer des conversations spontanées valables et authentiques ? »
- Quelle ampleur donner au corpus ? »
- Quelles méthodes statistiques mettre en œuvre ? »
- Comment sélectionner le vocabulaire à retenir ? »
- Comment, éventuellement, construire une grammaire fondée sur les résultats des enquêtes ? et quelles grammaires ? »

Ainsi, l'enregistrement des conversations a eu lieu avec des personnes de tous âges et professions, informées

préalablement des objectifs de la recherche. Elles ont été invitées dans un lieu familial et convivial permettant ainsi aux participants d'être en confiance pour discuter de manière la plus naturelle et spontanée possible de sujets qui les intéressent dans le but de recueillir des données les plus proches de la réalité. La plupart des enregistrements ont été réalisés en région parisienne et certains collaborateurs se sont également déplacés en province notamment en Savoie, en Bretagne, en Normandie, en Vendée ou dans le midi de la France de manière à apporter davantage de validité aux résultats obtenus (Gougenheim et al., 1964, 64).

C'est ainsi que 163 conversations ont été enregistrées, retranscrites puis analysées. 312.000 mots ont été relevés au total dont près de 8.000 mots différents.

Suite à un long travail de retranscription et de calculs, une liste de fréquence des mots synthétisant les 163 conversations a été réalisée et rapportée comme dans le tableau ci-dessous (figure 1).

La colonne intitulée « répartition » répertorie le nombre de conversations sur les 163 réalisées dans lesquelles apparaissent les mots puis, dans la colonne « fréquence » le nombre de fois que ce mot apparait en moyenne dans chacune des conversations. Seuls les mots ayant une fréquence supérieure ou égale à 29 ont été retenus pour le français fondamental 1er degré.

Suite à cette enquête de fréquence, il a été remarqué que certains mots, pourtant très utiles et en général concrets,

Liste des mots par fréquences décroissantes ¹.

Numéros d'ordre	Mots	Répartition	Fréquence
1	être (<i>verbe</i>)	163	14.083
2	avoir	163	11.552
3	de	163	10.503
4	je	162	7.905
5	il (s)	160	7.515
6	ce (<i>pronom</i>)	163	6.846
7	la (<i>article</i>)	163	5.374
8	pas (<i>négarion</i>)	158	5.308
9	à (<i>préposition</i>)	163	5.236
10	et	161	5.082

Figure 1. Liste des mots par fréquences décroissantes (Gougenheim et al., 1964, 69)

sont finalement de faible fréquence. En effet, les calculs de fréquence ont surtout répertorié des mots grammaticaux, des verbes, des adjectifs et seulement quelques noms à caractère général. Or, peu de noms concrets apparaissent dans les calculs de fréquence. C’est pourquoi la commission a également regardé le degré de disponibilité des mots grâce à la méthode des centres d’intérêt de manière à élargir la gamme de noms nécessaires à un répertoire de base (Gougenheim et al., 1964, 137). Pour ce faire, une enquête a été administrée auprès d’élèves issus de quatre régions françaises différentes. Cette enquête demandait par exemple de citer 20 mots relatifs au mobilier qui leur paraissaient le plus utile dans leur quotidien. 15 centres d’intérêts ont ainsi été analysés et les mots les plus fréquents ont été ajoutés au français fondamental. Ces centres d’intérêts incluent les parties du corps, les meubles de la maison, les aliments et boissons, la vaisselle et ustensiles de cuisine, l’école, la ville, le village, les moyens de transport, les travaux des champs, les animaux, les jeux et distractions ou bien encore les métiers (Cuq & Gruca, 2017).

★ autrement	avenue .
★ autre part	aveugle
avancer	avion
★ avant (<i>adv. et prépos.</i>),	avis ; à mon avis, à ton
★ avant que, ★ en avant	avis, etc.,
★ avec	avoir, il y a
	★ avril
B	
bain, se baigner, baignoire	bicyclette
baisser, se baisser	★ bien (<i>adverbe</i>)
balai, balayer	★ bien sûr !
balle, ballon	★ bientôt

Figure 2. Extrait de la liste générale des mots du français fondamental 1er degré (Ministère de l’Éducation Nationale, 1959, 34)

Une relecture minutieuse par la commission de la liste de vocabulaire obtenue a conduit à l’ajout de certains mots pour ne laisser aucune notion essentielle de côté et a également éliminé une centaine de mots faisant double

emploi, étant vulgaires ou trop difficiles. Au total, 1.445 mots ont ainsi été retenus : 1.176 mots lexicaux et 269 mots grammaticaux. En 1959, quelques modifications ont été apportées à la première édition comme l’ajout de termes de parenté ou de mots jugés utiles dans la vie quotidienne et le nombre total de mots du français fondamental est passé à 1.475 (Cuq, 2003, 108).

Une partie grammaire est également présente dans le français fondamental. Elle a été rédigée avec les mêmes intentions que la liste de vocabulaire et donc les formes grammaticales peu utilisées comme par exemple le subjonctif, le passé simple et certaines constructions interrogatives ne trouvent pas leur place dans ce recueil. De même, le français fondamental n’étant pas destiné directement à l’apprenant mais étant un outil pour les enseignants, les institutions éducatives ou les créateurs de manuels, la partie grammaire est simplement une liste des points de grammaire à enseigner ou non pour l’enseignement d’un français de base (Ministère de l’Éducation Nationale, 1974, 47). À ce propos, Rivenc (2006) explique que « la grammaire du français fondamental est une grammaire pédagogique, essentiellement prescriptive. »

L'INTERROGATION

(140) Dans la langue parlée, un grand nombre d'interrogations sont marquées uniquement par le ton de la phrase :
Il est arrivé ?
Jean n'est pas là ?

(141) Il convient cependant d'enseigner les procédés d'interrogation les plus fréquents. Ce sont :

(142) Dans l'interrogation portant sur l'action (sur le verbe) :

a) l'emploi de **est-ce que** en tête de phrase avec l'ordre des mots habituels :
Est-ce que ton ami est parti ?
Est-ce que tu viens ?

b) l'inversion avec un pronom personnel sujet, ou le pronom **ce** :
Viens-tu ?
Partira-t-il ?
Est-ce vrai ?

On n'enseignera pas l'inversion par reprise, avec un pronom personnel reprenant après le verbe le nom sujet dans des phrases telles que :
Votre frère viendra-t-il ?

Figure 3. Extrait de la partie grammaire du français fondamental 1er degré (Ministère de l’Éducation Nationale, 1959, 71)

Ainsi, le 1er degré du français fondamental est proposé comme la « 1ère étape en vue de l’acquisition du « français complet » » (Ministère de l’Éducation Nationale, 1959, 7). La commission note que celui-ci regroupe le vocabulaire minimum pour l’enseignement du FLE mais que d’autres mots peuvent bien sûr également être enseignés en fonction des particularités locales. Les apprenants étrangers qui vivent hors de France auront effectivement besoin de vocabulaire différent dans leur vie quotidienne et l’enseignant doit s’adapter aux particularités locales (Ministère de l’Éducation Nationale, 1959, 12).

Le 2e degré du français fondamental est la suite du 1er degré et son but est de permettre de développer davantage la connaissance de la langue pour s’exprimer non seulement à l’oral mais également à l’écrit. C’est une fois encore un outil pour les enseignants de FLE, les institutions éducatives et les créateurs de manuels de FLE. Trois sources de vocabulaire ont été retenues pour ce deuxième volet :

- La fréquence des mots recueillis pour le 1er degré a été réexaminée et les mots dont la fréquence était cette fois de 20 ont été retenus. De plus, certains mots de l’enquête sur les centres d’intérêt réalisée pour le 1er degré ont également été ajoutés. Des mots n’ayant pas été retenu pour le 1er degré ont donc trouvé leur place dans le 2e degré.
- Une sélection parmi les mots du « French Word Book » de Vander Beke a été réalisée ne gardant que les mots dont la fréquence était égale ou supérieure à 60 sur 1.147.748 mots au total. Il s’agit donc de mots issus de la littérature (romans et pièces de théâtre) et de journaux du début des années 1900.
- De nouvelles enquêtes ont également été réalisées car les recherches de Vander Beke ont été jugées trop anciennes par la commission. La langue écrite des revues et journaux actuels (c’est-à-dire des années 1950), un manuel d’éducation civique et une enquête sur le vocabulaire psychologique réalisée auprès de futurs enseignants ont ainsi été analysés en complément. La fréquence des mots de ces enquêtes a été récapitulée en 14 rubriques dans le tableau de répartition des unités en rubriques comme présenté

dans la figure 4 ci-dessous (Ministère de l’Éducation Nationale, 1974).

RUBRIQUES	NOMBRE D'UNITÉS DÉPOUILLÉES
Politique	40
intérieure	20
extérieure	20
Vie sociale	40
vie sociale	10
conflits sociaux	10
droits sociaux du travailleur	10
sécurité sociale	10
salaires	10
Transports	40
chemins de fer	10
route	10
aviation	10
navigation	10

Figure 4. Extrait des rubriques du français fondamental 2e degré (Ministère de l’Éducation Nationale, 1974, 7)

Le 2e degré du français fondamental regroupe donc un total de 1.609 mots présentés par ordre alphabétique, tout comme le 1er degré. Il est constitué également d’une partie grammaire établie sur les mêmes bases que celle du 1er degré. Elle ne se veut pas une grammaire complète car elle ne contient que ce que la commission a jugé nécessaire pour une bonne utilisation de la langue à un niveau un peu plus avancé que celui du lexique proposé (Ministère de l’Éducation Nationale, 1974).

Le français fondamental en Turquie

Dès le début des années 1970, le ministère de l’Éducation Nationale de Turquie (Milli Eğitim Bakanlığı-MEB) reconnaît l’échec des manuels de langues étrangères de l’époque et suite aux changements dans l’enseignement des langues au niveau international va mettre en marche une campagne de réflexion sur la situation en Turquie avec l’aide du Conseil de l’Europe (Güven, 2006).

Le manuel « Je parle français », publié dès le milieu des années 1970 et décliné en 6 volumes pour les apprenants turcs entre 12 et 17 ans, est un exemple type de la méthodologie SGAV.

Tout comme le manuel français « Voix et images de France », publié en 1958, le manuel du Ministère l'Éducation Nationale de Turquie (Milli Eğitim Bakanlığı) « Je parle français » met en scène des dialogues accompagnés d'images et d'enregistrements audio dès le premier volume de la collection en suivant la méthodologie SGAV et en utilisant les mots répertoriés dans le français fondamental (Milli Eğitim Bakanlığı, 1973). Ainsi, le français fondamental va avoir un impact sur l'enseignement du français en Turquie jusque dans les années 2000, car ce même manuel va être utilisé au niveau national pendant plus de 30 ans (Kuşçu, 2011, 7). Le manuel « Je parle français » sera remplacé par le manuel « Salut », publié à partir de 2007 et s'inspirant quant à lui de l'approche communicative et de la perspective actionnelle.

LE DICTIONNAIRE FONDAMENTAL

Le dictionnaire fondamental de la langue française fut publié par la maison d'édition Didier en 1962. Il s'agit d'un dictionnaire unilingue préparé par Georges Gougenheim, lui-même membre de la commission de rédaction du français fondamental. Sa première date de publication date de 1958 et correspond à celle du français fondamental 1e degré. Ce dictionnaire va être une ressource supplémentaire pour les enseignants et apprenants de FLE.

La deuxième édition du dictionnaire fondamental date de 1962 et recueille 3.500 mots au total. Cette version se base sur une première édition parue en 1958 et contenant environ 3.000 mots. Cette nouvelle édition regroupe les mots du français fondamental 1er et 2e degrés (au total 3.084 mots) ainsi que certains mots de la première édition.

Dans la mesure du possible, les définitions ont été rédigées en utilisant le vocabulaire du 1er degré du français fondamental pour une meilleure compréhension même si cela n'a pas toujours été possible (Gougenheim, 1962, 5). Il se compose d'une première liste des définissants visant à une meilleure compréhension de certains mots utilisés dans les définitions comme présenté dans la figure 5 ci-dessous.

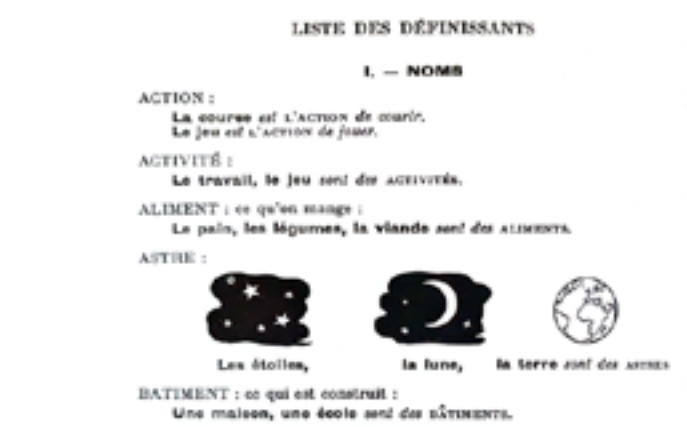

Figure 5. Liste des définissants du dictionnaire fondamental (Gougenheim, 1962, 8)

Les définissants sont parfois accompagnés d'un dessin permettant une meilleure compréhension directement dans la langue cible, comme dans toute méthodologie SGAV. Ce sont des mots qui ne sont pas dans le français fondamental mais qui sont nécessaires lors de la rédaction des définitions du dictionnaire fondamental.

Les définitions à proprement dit, indiquent la classe grammaticale des mots (nom, verbe, adverbe, adjectif, conjonction ...), pour les noms le genre (masculin/féminin) et le pluriel si nécessaire (cheval devant chevaux au pluriel), le sens propre ainsi que le sens figuré de certains mots ou encore des expressions idiomatiques comme dans les exemples ci-dessous :

Figure 6. Définitions du dictionnaire fondamental (Gougenheim, 1962, 26 et 61)

On remarquera également la notation phonétique de chaque mot visant à aider à la production orale. Le français fondamental 1er degré se concentrant sur le français parlé, l'aspect phonétique est donc important.

LES APPORTS DU FRANÇAIS FONDAMENTAL À L'ENSEIGNEMENT DU FLE

Selon Rivenc (2006), l'idée du français fondamental était « un véritable coup de génie, qui allait provoquer une double révolution : parmi les linguistes d'abord, et surtout – plus tard – dans le domaine de la didactique ». En effet, le français fondamental a été le point de départ de la réflexion de nombreux linguistes sur le français parlé de la vie quotidienne et a eu une influence sur le développement de l'approche pragmatique. Ce fut la première tentative d'exploration scientifique de la langue parlée.

Le français fondamental a également servi de base pour l'élaboration du vocabulaire des méthodes SGAV comme Voix et images de France en 1958. Cela a permis de mettre en valeur le lexique et les points de grammaire essentiels au début de l'enseignement du FLE pour un apprentissage plus adapté par rapport aux méthodes précédentes et en particulier la méthode traditionnelle ou dites grammaire-traduction. Il a permis de donner de l'importance à la communication orale.

Malheureusement, selon Cuq & Gruca (2017, 191), le français fondamental a également été source de polémiques car il a contribué au retardement de l'apprentissage de la langue écrite avec les méthodes SGAV en s'attachant uniquement à la langue parlée dans le 1er degré. Ainsi, en voulant mettre en avant l'oral, le français fondamental a mis de côté l'écrit. Le déséquilibre oral/écrit a donc perdu mais cette fois dans le sens inverse. De même, la limitation du lexique à quelques centres d'intérêt uniquement, peut apparaître comme un désavantage car il n'est pas forcément adapté aux apprenants hors de France qui utiliseraient un lexique différent.

En outre, il ne faut pas oublier que le français fondamental a été développé sur la base de la psychologie behavioriste et de la linguistique structurale. Il se base donc sur l'apport de stimuli sonores ou visuels qui vont, selon cette théorie,

entraîner la compréhension et la production en langue étrangère. Ainsi selon les travaux de Skinner, l'apport de stimuli va permettre l'apprentissage de la phonologie et de la grammaire comme chez les natifs et qui va devenir une réponse « automatisée » (Puren, 1988, 203). Le français fondamental propose un vocabulaire limité et gradué qui va permettre aux apprenants de créer des automatismes par la répétition et l'élimination des interférences que l'on peut retrouver dans la langue parlée authentique (Riquois, 2010, 136).

L'influence de la linguistique structuraliste se fait ressentir entre autres par l'importance donnée à la langue parlée et un travail marqué sur la phonologie avec une présentation des phonèmes ainsi que des informations sur l'intonation et la mélodie des phrases. La répétition et les tableaux structuraux pour la grammaire que l'on retrouve dans les méthodes SGAV comme « Voix et images de France » sont issus de la linguistique structuraliste.

De plus, selon Galisson cité par Porcher (1995), le français fondamental ne présente qu'un inventaire lexical où les mots sont hors contexte, chose insuffisante pour une utilisation optimale de la langue. Cette remarque est juste mais le français fondamental ne s'est jamais présenté comme une méthode de langues. Il s'adresse aux enseignants pour les guider dans leur enseignement en leur présentant les mots les plus usités dans la vie quotidienne (oral pour le 1er degré puis oral et écrit pour le 2e degré). Il ne prétend en aucun cas être une méthode de langue ou un livre que pourraient utiliser les apprenants. Tout le travail pédagogique reste à la charge de l'enseignant qui décidera de la progression à suivre et du matériel pédagogique à utiliser en fonction du profil de ses apprenants.

De plus, ce guide permet aux enseignants, aux auteurs de manuels ainsi qu'aux concepteurs de programmes de travailler avec un socle commun et se basant sur une langue parlée et usitée (Cuq, 2003). C'est d'ailleurs pourquoi le Crédif a également développé la méthode Voix et images de France en parallèle et qui se base sur le français fondamental en utilisant la méthodologie SGAV. Ainsi, le français fondamental a permis un consensus sur le lexique et les points de grammaire à enseigner en FLE, ceci étant particulièrement vrai pour le début de l'apprentissage et le

livre du 1er degré.

Or, les théories sur lesquelles se base le français fondamental et la méthodologie SGAV montrent vite leurs limites dans le domaine de l'enseignement des langues étrangères avec par exemple le manque de flexibilité des manuels, la répétition intensive plutôt que la production orale comme on l'entend aujourd'hui, une grammaire inductive et implicite ainsi qu'un vocabulaire limité. Ainsi, les manuels ne laissant aucune flexibilité, les spécificités des apprenants et des conditions d'enseignement / apprentissage ne sont pas prises en compte. En effet, selon Roulet, « Les structuralistes ont amené les maîtres à considérer que la langue était la seule variable de la pédagogie des langues et à négliger ainsi les problèmes de l'apprentissage et de l'enseignement d'une langue ». L'abandon de ces méthodologies était donc nécessaire pour pouvoir répondre à la question « comment enseigner ? » (Roulet, 1972 :53).

De plus, on peut reprocher à cette méthodologie d'avoir un coût élevé lié au besoin de matériels comme des bandes magnétiques, des diapositives et tout le matériel nécessaire à leur utilisation. En effet, de nombreux supports visuels et sonores sont nécessaires à la bonne mise en place de cette méthodologie (Riquois, 2010, 136).

CONCLUSION

Malgré les critiques qui ont pu être faites au français fondamental, il semble néanmoins évident qu'il a été la base d'un renouveau dans l'enseignement des langues étrangères et en particulier du FLE. L'élaboration du français fondamental a bien sûr soulevé de nombreuses questions tant d'ordre technologique, didactique et linguistique, mais le projet a pu aboutir et a été la locomotive d'un nouvel essor de l'enseignement du FLE en France et dans le monde (Fernández Fraile, 2006). Il a notamment apporté un socle commun permettant une harmonisation entre les manuels tenant compte du vocabulaire proposé. De plus, le français fondamental est le fruit d'un travail collectif visant à harmoniser les pratiques d'enseignement / apprentissage des langues, objectif que le Conseil de l'Europe, par le biais du CECR, continue de promouvoir aujourd'hui.

La méthodologie Structuro-Globale Audiovisuelle a été l'exemple le plus flagrant de l'intérêt porté au français fondamental. Cette méthodologie, développée par le Crédif elle aussi, puise ses bases dans le français fondamental, qui a servi à l'élaboration de différents manuels de FLE publiés à partir de la fin des années 1950 jusqu'à la fin des années 1980. Parmi eux, on retrouve Voix et images de France en 1958, Bonjour Line en 1970 ou encore Archipel en 1988. Par le biais de ces manuels, les apprenants ont eu accès à un vocabulaire adapté, actuel et usité, plus proche des attentes lexicales des apprenants de l'époque dans le but de permettre une meilleure diffusion du français en dehors de la métropole.

Cependant, on peut reprocher à cette méthodologie d'avoir un coût élevé et de demander une préparation importante en raison du matériel nécessaire à sa mise en place en classe.

Il est cependant important de souligner que le français fondamental a été la première tentative d'exploration scientifique de la langue parlée et qu'il a donné de l'importance à la communication orale qui jusqu'à présent n'était pas mise en valeur dans les méthodologies classiques d'enseignement du FLE. Ainsi, le français fondamental et la méthodologie SGAV ont influencé le développement de l'approche pragmatique en didactique des langues. Cependant, le report de l'apprentissage du français écrit crée un déséquilibre dans l'apprentissage, favorisant la production et la compréhension orale au détriment de l'écrit. Ainsi, en changeant de posture et en donnant une grande importance à la compréhension et production orale, le déséquilibre écrit-oral datant des méthodologies classiques s'est vu inversé. Ce renversement a permis de se rendre compte de la nécessité de rééquilibrer l'enseignement / apprentissage de l'oral et de l'écrit, ce qui a été le cas pour l'approche communicative, méthodologie privilégiée dans l'enseignement des langues étrangères à partir des années 1980. Ainsi, le français fondamental et la méthodologie SGAV, ont entamé une réflexion sur l'enseignement / apprentissage des langues et une mise en pratique de nouvelles techniques d'apprentissage dans ce domaine.

De plus, le concept d'un vocabulaire de base adapté au niveau d'apprentissage d'une langue étrangère comme

le propose le français fondamental est toujours valable aujourd'hui. On en retrouve des traces dans le « Référentiel des contenus d'apprentissage du FLE en rapport avec les six niveaux du Conseil de l'Europe, à l'usage des enseignants de FLE » même s'il est organisé différemment et que le contenu de ce nouveau référentiel est bien plus vaste, flexible et présenté selon les grandes lignes de la perspective actionnelle plutôt que de n'être qu'une liste récapitulative comme a pu l'être le français fondamental (Alliance Française, 2008).

Suite au français fondamental, un Niveau Seuil voit le jour en 1976. Ce dernier consiste en « un répertoire proposé aux enseignants et aux concepteurs de méthodes pour la construction de matériel pédagogique » (Alvarez, 1981). Ce document, bien plus complet et destiné à l'enseignement de la langue parlée comme écrite, pose les bases de l'approche communicative qui succède à la méthodologie SGAV au début des années 1980.

BIBLIOGRAPHIE

- Alliance Française. (2008). *Référentiel des contenus d'apprentissage du FLE en rapport avec les six niveaux du Conseil de l'Europe, à l'usage des enseignants de FLE*. Clé International.
- Alvarez, G. (1981). Niveau-seuil et enseignement fonctionnel du français. *Québec français*, 42, 33-35.
- Conseil de l'Europe. (2001). *Cadre Européen Commun de Référence pour les Langues : Apprendre, enseigner, évaluer*. Conseil de l'Europe.
- Cotro, E., Berkem Armutçuoğlu, H. B., & Saygı, S. (2011). *Salut ! Livre de l'élève A.1.1*. Milli Eğitim Bakanlığı. 5e éd.
- Coste, D. (2006). Français élémentaire, débats publics et représentations de la langue. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 36. <https://doi.org/10.4000/dhfles.4328>
- Cuq, J.-P. (2003). *Dictionnaire de didactique du français*. Clé International.
- Cuq, J.-P., & Gruca, I. (2017). *Cours de didactique du français langue étrangère et seconde*. Presses Universitaires de Grenoble. 4e éd.
- Fernández Fraile, M. (2006). L'enseignement du vocabulaire en Espagne avant et après le Français fondamental. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 36. <https://doi.org/10.4000/dhfles.1212>
- Gougenheim, G. (1962). *Dictionnaire fondamental de la langue française*. Didier.
- Gougenheim, G., Michéa, R., Rivenc, P., & Sauvageot, A. (1964). *L'élaboration du français fondamental (1er degré)*. Didier.
- Güven, H. (2006). Les applications du Français fondamental en contexte turc : aperçu historique (1966-1982). *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 36. <https://doi.org/10.4000/dhfles.1214>
- Kachru, B. (1985). Standards, codification and sociolinguistic realism: the English language in the outer circle. Dans Q. R. G., *English in the world* (11-30). Cambridge University Press.
- Klinger, D. & Véronique, G. D. (2006). La grammaire du Français fondamental : Interrogations historiques et didactiques. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 36. <https://doi.org/10.4000/dhfles.1189>
- Kuşçu, E. (2011). Milli Eğitim Bakanlığına Bağlı Okullarda Okutulan Fransızca Öğretimi Ders Materyallerinin Metotsal Yönden Güncelenmesi (Je Parle Français ve Je Voyage En Français). Doktora Tezi. Gazi Üniversitesi.
- Ministère de l'Éducation Nationale (Crédif). (1959). *Le français fondamental : 1er degré*. Institut national de recherche et de documentation pédagogiques.
- Ministère de l'Éducation Nationale (Direction de la coopération avec la communauté et l'étranger). (1974). *Le français fondamental : 2ème degré*. Institut pédagogique national.
- Milli Eğitim Bakanlığı (1973). *Je parle français 1 : Livre de l'élève*. Milli Eğitim Basımevi.
- Porcher, L. (1995). *Le français langue étrangère : émergence et enseignement d'une discipline*. Hachette éducation.
- Puren, C. (1988). *Histoire des méthodologies de l'enseignement des langues*. Nathan-Clé international.
- Riquois, E. (2010). Evolutions méthodologiques des manuels et matériels didactiques complémentaires en FLE. *Education – Formation*. 129-142.
- Rivenc, P. (2006). Les auteurs du Français fondamental face à un objet nouveau et insolite : l'interaction orale. *Documents pour l'histoire du français langue étrangère ou seconde*, 36. <https://doi.org/10.4000/dhfles.1185>
- Roulet, E. (1972). *Théories Grammaticales Descriptions et Enseignement des Langues*. Fernand Nathan.

HALK POSTASI GAZETESİNDE VAN ŞEHİRİ

THE CITY OF VAN IN THE NEWSPAPER HALK POSTASI

Nermin Zahide AYDIN

05

HALK POSTASI GAZETESİNDE VAN ŞEHİRİ

THE CITY OF VAN IN THE NEWSPAPER HALK POSTASI

Nermin Zahide AYDIN¹

Anahtar Kelimeler:

Halk Postası Gazetesi,
Van,
Gazete,
Şehir.

Keywords:

Halk Postası
Newspaper,
Van,
Newspaper,
City

¹ Doç. Dr., Kilis 7 Aralık
Üniversitesi, Kilisli Muallim
Rifat Eğitim Fakültesi,
nzahideaydin@hotmail.com,
Orcid No.0000-0001-7772-
6764.

Alıntılanmak için/Cite as: Aydın
N. Z. (2025). Halk Postası
Gazetesinde Van Şehri,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34
(1), 80-97

ÖZ

Basın haberlerin toplanması, yayılması ve yorumlanması olarak tanımlanır. Haber toplama ve yayma faaliyetleri çok eski tarihlerden itibaren yapılmaktadır. Fakat gazete faaliyetleri on sekizinci yüzyıl ile birlikte başlar. Osmanlı Devleti'ne gazetelerin girmesi devlet tarafından gerçekleştirilmiştir. İlk gazetenin yayınlanmasının ardından birçok gazete yayınlanmaya başlamıştır. Vilayet gazetelerinin basılması ile birlikte günümüzdeki yerel gazeteciliğin temeli atılmıştır. Yerel gazeteler genellikle merkezi hükümetin faaliyetlerine destek yayınlar yapmışlardır. Bu nedenle Osmanlı Devleti döneminde basımevlerinin sayısı artmıştır. Cumhuriyetin ilk yıllarında ise basın denetim altında tutulmuştur. Basının denetim altında tutulması aralıklarla devam etmiştir. 1960 yılında ordunun yönetime el koymasının ardından basında birtakım düzenlemeler yapılmıştır. Yapılan düzenlemelerle cumhuriyet döneminde yerel yayın yapan gazetelerin sayısı artmıştır. Güncel olayları doğru ve tarafsız olarak bildiren yerel basın, tarih çalışmalarında kaynak görevini üstlenmektedir. Şehir araştırmaları üzerine yapılan araştırmalarda ilk bilgiler yerel gazete arşivinde bulunmaktadır. Yerel gazetelerde şehirlerin tarihi, kültürü, sosyolojisi ve mimarisi ile ilgili birçok haber yer almaktadır. Van'da yayın yapan yerel Halk Postası gazetesinde Van şehrinin ekonomik, sosyal, siyasi, sağlık ve eğitim durumlarına ilişkin önemli bilgiler mevcuttur. Bu bilgiler şehrin bir dönemine ışık tutmakta, şehrin gelişimi hakkında önemli ipuçları vermektedir.

ABSTRACT

Press is defined as the collection, dissemination and interpretation of news. News gathering and dissemination activities have been carried out since ancient times. However, the establishment of newspaper activities began in the eighteenth century. The introduction of newspapers to the Ottoman Empire was facilitated by the state. After the first newspaper was published, many newspapers began to be published. The printing of provincial newspapers laid the foundation for contemporary local journalism. Local newspapers generally published articles supporting the activities of the central government. For this reason, the number of printing houses increased during the Ottoman Empire period. In the early years of the Republic, the press was kept under control. The control of the press continued intermittently. After the army took over the government in 1960, several regulatory changes were implemented in the press. With the regulations made, the number of local newspapers increased during the republican period. The local press, which reports current events accurately and impartially, serves as a source for historical studies. In urban research, the initial information is often sought in the local newspaper archives. Local newspapers feature numerous reports on the history, culture, sociology and architecture of cities. The local newspaper, Halk Postası, published in Van, contains important information about the city's economic, social, political, health and educational conditions. This information sheds light on a specific period of the city and provides important insights into the development of the city.

GİRİŞ

Basın kelimesi gazete, dergi gibi belirli zamanlarda çıkan yazılı yayınların bütünü olarak tanımlanır (Akalin,2011,s.258). Avrupa ve dünyada hızlı bir gelişim gösteren basın, Osmanlı Devleti döneminde azınlıklar tarafından bilinip kullanılmaktadır. Fakat Müslüman Türkler'in bu alanda faaliyet göstermeleri yaklaşık 200 yıl sonradır. Osmanlı Devleti'nde basın ve gazetecilik, İbrahim Müteferrika'nın matbaayı kurmasıyla gelişme göstermiş, yerel gazeteciliğin gelişmesi ile basına verilen önem artmıştır.

Van'da yayımlanan Halk Postası gazetesinin 1963 yılı Ocak ayı ile Haziran ayı arasındaki sayılarının incelendiği bu araştırmadan elde edilen bulgular aracılığıyla şehrin güvenlik, sağlık, spor, eğitim, geçim kaynakları, turizm, ulaşım vb durumu hakkında çeşitli bilgiler elde edilmiş, şehir halkının bu dönemde yaşadığı sorunlar gazete aracılığıyla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır. Elde edilen bu bilgiler doğrultusunda şehrin geçmişinin geleceğe aktarılması ve konu ile ilgili araştırma yapacak olan araştırmacılara rehber olunması hedeflenmiştir.

Van şehrinin belirli bir dönemdeki genel durumunun araştırılması amacıyla yapılan bu çalışmanın haricinde, yerel gazetelere başvurularak yapılan bazı çalışmalar da mevcuttur. Adem Tayan tarafından hazırlanan yüksek lisans tezinde “Yerel Basında Şehir: Van Postası Gazetesi Örneğinde Van (1976-1980)” isimli çalışmada esas kaynak olarak Van Postası Gazetesi kullanılmıştır. Mehmet Sait Aykaç'ın hazırladığı “Van Postası Gazetesinde Halk Yaşamı 1953-1974” isimli yüksek lisans tezinde Van halkının yaşamından kesitler sunulmuştur. Zühal Boran'ın hazırladığı “Yerel Basın Çalışmalarına Bir Örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)” isimli yüksek lisans çalışmasında söz konusu yıllar içinde halkın faaliyetleri Yeni Yurt Van gazetesindeki bilgiler ışığında ortaya çıkarılmıştır. Bu çalışmaların dışında Engin Sarı tarafından hazırlanan “Erken Cumhuriyet Döneminde Yerel Basın Yoluyla Türklüğün İnşası: Van Gazetesi Örneği (1939-1943)” ile Ahmet İşler tarafından hazırlanan “Vansesi Gazetesi 1948-1960” ve Erdal Kalkanlı'nın hazırladığı “Yerel Basında Haber Fotoğraflarının Önemi Üzerine Van Örneğinde Bir İnceleme” başlıklı yüksek lisans çalışmaları

da bulunmaktadır. Yapılan bu çalışmada ise esas kaynak olarak Milli Kütüphanede yer alan ve Van'da yayın yapan Halk Postası gazetesinin 4 Ocak 1963 ile 28 Haziran 1963 tarihleri arasındaki sayıları araştırmaya dahil edilmiştir. Yapılan bu çalışmanın diğer çalışmalardan farkı, şehrin 1963 yılı Ocak ve Haziran ayları arasındaki durumunun gazetede yer alan haberler doğrultusunda ayrıntılı olarak incelenmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer çalışmalar söz konusu zaman dilimini kapsamamaktadır. Mehmet Sait Aykaç'ın çalışması her ne kadar 1953-1974 yıllarını kapsamış olsa da çalışmada 1963 yılı ile ilgili şehri ilgilendiren bir kaç haber bulunmaktadır.

VAN ŞEHRİNDE YEREL BASININ TARİHİ GELİŞİMİ

İlk Türkçe gazete Takvim-i Vekayi'nin yayın hayatına başlamasının ardından 1864'te yerel basın ortaya çıktı. Vilayet merkezlerinde açılan matbaalarda, resmi vilayet gazeteleri çıkarıldı. Mıgırdıç Drimyan isimli bir Ermeni din adamı tarafından Van'da yayımlanan Van Kartalı isimli ilk yerel gazetenin yayın hayatı yaklaşık üç yıl sürdü (Aykaç,2021,s.17). Van'da yayımlanan ilk Türkçe gazete ise 1892 yılında Van Valisi Bahri Paşa tarafından bastırılan Van isimli gazeteydi. Bu dönemde her ne kadar farklı kesimler tarafından gazete çıkarılması için bazı teşebbüslerde bulunulmuşsa da bu teşebbüsler sonuçsuz kaldı. Osmanlı döneminde şehirde çıkarılan son gazete ise Çaldıran isimli gazeteydi. 1915 yılında yaşanan Ermeni olaylarının ardından gazetenin matbaası Ermeniler tarafından yakıldı (Özdoğan,2021,s.286) ve 1937 yılına kadar şehirde herhangi bir basın faaliyeti görülmedi (Sarı,2017,s.70). Van'da yerel basın 21 Temmuz 1937 yılında Yeni Yurd gazetesinin yayımlanmasıyla tekrar başlasa da (Boran,2018,s.25), maddi yetersizlikler nedeni ile gazetenin yayın hayatına 1946 yılında son verildi (Özdoğan,2021,s.293). Yeni Yurd gazetesini çıkaranlar, daha sonra Van isimli gazeteyi kurdu. Van isimli gazete bir süre sonra Yeni Yurd gazetesi ile birleşti (Sarı,2017,s.70). Yeni Yurd ve Van gazetesi 1948 yılında Van Sesi ismiyle yayımlanmaya başladı (İşler,2013,17). Çok partili hayata geçilmesinin ardından 14 Haziran 1953 tarihinde İhsan Akyol tarafından Van Postası gazetesi çıkarıldı (Aykaç,2021,s.21). Gazetede genel olarak iktidar eleştirilerek, CHP lehine haberler yapıldı. Fakat bu durum

daha sonra değişti ve gazete iktidarı destekleyen bir tutum sergilemeye başladı (Özduşgun,2021,s.299). 1957’de Fahrettin Başıbüyük tarafından İki Nisan isimli gazetede çıkarıldı (Boran, 2018,s.25). 1962 yılında kurulan Van Ekspres Gazetesi ise 28 Haziran 1963 tarihine kadar yayın hayatına devam etti. İki Nisan gazetesinin kurucuları tarafından 1962 yılında basımına başlanan Kurtuluş gazetesinin yayın ömrü de fazla uzun olmadı, 1963 yılında gazetenin yayımına son verildi (Tayan,2019,s.15).

Halk Postası gazetesi ise 4 Ocak 1963 tarihinde yayın hayatına başladı. Gazetenin sahibi Fikret Akyol, yazı işlerinden sorumlu olan müdür ise Cevdet Güner’di. Van basımevinde basılan gazetenin günlük, siyasi ve tarafsız olarak yayın yapması amaçlandı. Halk Postası gazetesinin 4 Ocak 1963 tarihli ilk sayısında gazete yazarı Kemal Tuncer yazdığı köşe yazısında basının önemine değinerek, günlük haberlerin tarafsız ve doğru bir şekilde okurlarla buluşmasının gerektiğini anlattı. Fakat aynı köşe yazısında eski DP iktidarının düşük olarak nitelendirilmesi, gazetenin tarafsız yayın yapma amacına gölge düşürdü (Halk postası, 4 Ocak 1963, s.1). Gazetede yerel haberlerin yanı sıra ulusal ve uluslararası haberler de yer aldı.

VAN şEHRI

M.Ö. 1000 tarihlerinden sonra kurulan ve merkezi Van olan Urartu Devleti, Medlerin saldırısına uğrayarak yıkıldı. Van ve çevresi M.Ö. 331 yılında İskender’in, M.Ö. 225’te Partlar’ın, M.S. 226 yılında Sasaniler’in, M.S. 399’da Romalılar’ın, 675 yılında Müslümanlar’ın eline geçti. M.S. 975 yılında bölgeyi ve Van’ı Mervanoğulları kendi idaresi altına aldı. 1071 yılında Melikşah, Van’ı Bizans’tan alarak Selçuklular’ın sınırına kattı. 1098 yılında Van kısa bir süre Eyyubiler’in ve ardından sırayla İlhanlılar’ın, 1284’te Karakoyunlular’ın ve 1467’den sonra da Akkoyunlular’ın idaresi altına girdi. 1507’de Van ve çevresini Safeviler zaptetti. 1534 yılında Van Safeviler’den alındı ve Kanunu Sultan Süleyman devrinde Osmanlı idaresi başladı. Stratejik konumu dolayısıyla şehir, Osmanlılar’ın doğudaki önemli üslerinden biri haline geldi (Konukcu,1990,s.19). 20 Mayıs 1915’te şehir Ruslar ve Ermeniler tarafından zapt edildi fakat 2 Nisan 1918’de düşman işgalinden kurtarılarak ülke sınırlarına dahil edildi. Osmanlı devrinde Erzurum’a bağlı bir sancak merkezi olan Van, cumhuriyetin

ilanından sonra vilayet merkezi haline geldi. Yeni şehir, Van Gölü’nün 7 kilometre doğusunda eski kaleye yakın düzlükte (Kuran,1990,s.121), eski Gayrimüslim mahallelerinden Norşen ve Arak’ın yerinde kuruldu (Tuncel,2012,s.510).

şehirde büyük ve önemli bir ova yoktu. Sadece Van Gölü’nün etrafı ve çevresinde büyük vadiler vardı. Abaga Ovası, Van, Bargiri, Huvasur, Canık, Gurendaşt düzlükleri ziraata elverişli yerlerdi (Süleyman Sabri Paşa,1982,s.4).

Van Gölü havzasının merkezinde bulunan Van Gölü’nün yanı sıra (Oyan,2023,s.1069), Bendimahi Çayı, Karasu, Zilan Deresi, Hoşab Suyu, Zab Suyu şehrin önemli su kaynaklarıydı (Süleyman Sabri Paşa,1982,s.5). şehir denizden 1720 metre yükseklikteydi. Van Gölü bölgesinin coğrafı yönden en önemli unsurlarını, bölgenin kuzey ve batısındaki volkanlar meydana getirmekteydi. Çaldıran Ovası ile Van Gölü’nün kuzeyi, Nemrut’a kadar volkanik bir tabaka ile örtülüydü. Göl havzasının en geniş kısmında çok yüksek ve geniş yaylalar vardı. Doğudan göle doğru meyilli bir biçimde alçalan arazide ise ağaçlık alan yoktu (Milliyet Turizm Eki,19 Haziran 1981,s.238).

Doğu Anadolu Bölgesi’nde sert karasal iklim görölmekle birlikte (Matbay ve Seyitoğulları,2023,s.1453), bölgenin kapalı havzası olan Van bölgesinde iklim çeşitliliği vardı. Bölgede genel olarak karasal iklim hakimdi. Yükseltisi fazla olan şehirde özellikle kış ayları uzun sürmekteydi (Yıldız,2009,s.23). Van ve çevresindeki arazi 1650 metreden başlayarak 4000 metreye kadar yükselmekte, bu durum ise iki mevsimin görölmesine neden olmaktaydı. Bu mevsimlerden biri yağmur ve kar mevsimi, diğeri ise kurak mevsimdi. Mevsimler genellikle birbirini takip eder, bu iki mevsim Haziran ayı ile birbirlerinden ayrılırdı. Mart ayı ortalarına ve Nisan ayı başlarına kadar her taraf kar ile örtülü kalır, Mart ve Nisan ayında yağan ilk yağmurlardan sonra otlar yeşerir, ağaçlar ise Nisan ayının 15’inden itibaren çiçek açmaya başlardı. İlkbahar genellikle Mayıs ayı ortasında veya Haziran ayının ilk günlerinde başlardı. Nisan ayında bazen kar yağar, Mart sonunda kar 2000 metre yüksekliğindeki yerlere çekilirdi. Aladağ, Süphan Dağı, Eğri Dağı gibi daha yüksek yerlerde yağan karın Haziran ayı sonlarına kadar kaldığı bile olurdu. Sonbahar kurak geçer, Kasım ayında kar yağmaya başlardı. şubat en

soğuk aydı. Rüzgâr göl üzerinden ve karadan olmak üzere farklı şekilde etkisini gösterir; kuzey rüzgârı soğuk, güney sıcak, batı rüzgârı rutubetli, doğu rüzgârı ise kuru eserdi (Süleyman Sabri Paşa,1982,s.6). Senenin neredeyse 360 günü güneşli olan Van ilinin havası da temizdi (Milliyet,19 Aralık 1999,s.29).

1325 tarihli Van Vilayet Salnamesi'ne göre Van merkez sancağı ve bağlı kazalarının toplam yetişkin nüfusu 169.377 kişiydi (Kılıç,2012,s.509). Bu nüfusun 103.260'ı Müslüman, 66.427'si Gayrimüslim'di. Aynı yıllarda Van merkez kazasının nüfusu 63.698'di. 1914 yılı resmi istatistiklere göre Van vilayetinde 179.380 Müslüman, 67.792 Ermeni yaşamaktaydı (Kılıç,2012,s.510). Birinci Dünya Savaşı'ndan önce şehrin merkez nüfusu 30.000'di (Melen,Tarihsiz,110). Cumhuriyet döneminde il merkezi olan Van'ın nüfusu 1927 sayımında 6.981 idi. Birinci Dünya Savaşı şehri olumsuz etkileyerek, nüfusun azalmasına, gümüş işletmeciliğinin zarar görmesine, tarım ve hayvancılığın zayıflamasına neden oldu. 1935 sayımında şehrin nüfusu 9.632 idi. Şehrin nüfusu ilk defa 1940 sayımında 11735, 1945 sayımında ise 14.266'ya ulaştı. İkinci Dünya Savaşı'nın sona ermesiyle garnizonun Van'dan taşınması, şehrin 1950 yılındaki nüfusun 13.664'e düşmesine neden oldu. 1950 yılında Van şehri on iki mahalleden meydana gelen oldukça dağınık küçük bir şehir görünümündeydi. Şehrin nüfusu 1960 yılında 22.043'e ulaştı (Tuncel,2012,s.510). Van'ın genel nüfusu 1961 yılında 217.900 iken 1965 yılındaki nüfusu 262.900'e ulaştı (Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri,2004,97). Şehrin 1960 yılında kent nüfusu 42.881 iken 1965 yılında bu sayı 60.686'ya çıktı (Yıldız,2009,s.54). Şehirde nüfus hem artmakta hem de il dışına göç eden insanlara rastlanmamaktaydı. Cumhuriyetten sonra Van ilinin dışarıya göç vermemesinin ve komşularına göre daha çok göç almasının nedeni gölün etkisi ile görülen yumuşak iklim ve aşiret ilişkileriydi (Melen,Tarihsiz,110).

Şehrin ekonomik durumu cumhuriyet döneminde ulaşım önem verilmesiyle gelişti. 1960'tan itibaren çok sayıda bölge müdürlüğünün açılması şehrin daha önemli bir idari merkez durumuna gelmesine neden oldu. 1955'te Muş'a ulaşan demiryolunun 1964 tarihinde Tatvan'a gelmesi, şehrin ulaşım ağını güçlendirdi. Van Havaalanı'nın 1943

yılından itibaren gelişerek hizmet vermesi ise Van'daki sanayinin nispeten gelişmesine neden oldu. Çimento fabrikasıyla başlayan bu gelişme çeşitli un fabrikaları, bulgur fabrikası, et ve süt ürünleri, ayakkabı, şeker, yem, deri, tuğla ve kiremit üreten kuruluşlarla devam etti. Bu gelişmelere paralel olarak ve artan nüfusun da etkisiyle şehir gelişerek büyüdü (Tuncel,2012,s.511).

Şehirde önemli tarihi yerler vardı. Van Kalesi, Van Ovası'nın ortasında yükselen kayalığın üzerinde kurulmuştu (Boran ve Tüfekçioglu, 2012, s.512). Urartular tarafından gölün kenarında ve 80 metre yükseklikteki volkanik bir kayanın üzerinde kurulan kale, Urartular'dan sonra Ermeni, İran ve Selçuklular'ın eline geçti. Bu kaleden başka ilde Çatak Kalesi, Hoşap Kalesi ve Eski Erciş Kalesi bulunmaktaydı (Boran ve Tüfekçioglu, 2012, s.512). Etrafı yüksek surlarla çevrili olan Hoşap Kalesi, çok yüksek bir kayanın üzerine inşa edildi. Van'da yer alan kaleler dışında eski bir Urartu şehri olan Çavuştepe'de yapılan kazılar sonunda bir mabet ve saray ortaya çıkarıldı (Milliyet, 3 Şubat 1983, s.424). Etrafında binlerce mezar bulunan Aktamar Kilise'nin inşaatı ise 1921 yılında bitirildi. Diğer önemli tarihi eser de Van'ın kuzeyinde Ereğ Dağı'nın eteğinde yer alan Yedikilise'ydı. Bölgede ayrıca altı tane harabe ve bir tane de sağlam kilise bulunmaktaydı (Milliyet, 3 Şubat 1983, s.424).

Şehirde siyasi hayat cumhuriyetin ilanından sonra gelişmeye başladı. 1935 yılına kadar Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde Van iki milletvekili ile temsil edildi. Şehrin nüfusu artınca 1935 seçimlerinde bu sayı üçe çıktı. 1943'te ise şehri dört milletvekili temsil etti. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra çok partili demokratik döneme geçilmesiyle birlikte Van'ı bazen dört bazen beş milletvekili temsil etti. (Kuran, 1990, s.121).

1950 yılında Van'da kayıtlı seçmen sayısı 51.500, oy kullanan seçmen sayısı 45.417, milletvekili seçimlerine katılım oranı %88,2, seçilen milletvekili sayısı üç kişiydi (Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri, 2004, 97). Seçilen üç milletvekilinden ikisi Cumhuriyet Halk Partisi'nden (CHP), diğeri ise Demokrat Parti'dendi (DP). 1950 yılından itibaren Ferit Melen ve Kinyas Kartal, genellikle milletvekili veya senatör olarak seçilerek şehre hizmet ettiler (Kuran, 1990, s.121).

1954 yılındaki genel seçimlerde, kayıtlı seçmen sayısı 59.219, oy kullanan seçmen sayısı 55.080, katılım oranı %92,9, seçilen milletvekili sayısı dört kişiydi (Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri, 2004, 97). Dört milletvekili de DP'den seçilmişti.

1957 yılında, kayıtlı seçmen sayısı 80.998, oy kullanan seçmen sayısı 53.563, katılım oranı %81.5, seçilen milletvekili sayısı beş kişiydi (Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri, 2004, 97). Milletvekillerinin hepsi CHP'den seçilmişti.

27 Mayıs 1960 darbesinin ardından 1961 Anayasası gereğince dört milletvekili ve bir senatör seçildi (Kuran, 1990, s.121). 1961 yılında Van'da kayıtlı seçmen sayısı 80.998, oy kullanan seçmen sayısı 66.577, katılım oranı %82.2, seçilen milletvekili sayısı üç kişiydi (Cumhuriyetten Günümüze Milletvekili Seçimleri, 2004, 97). Üç milletvekili de Yeni Türkiye Partisi'nden seçildi.

Asayiş

Şehirde her ne kadar güvenlik önlemlerine dikkat edilse de asayiş bozan bazı olaylar olmaktaydı. Olaylar genellikle, ot meselesi (Halk Postası,23 Ocak 1963,s.1;Halk Postası,20 Şubat 1963,s.1), at meselesi (Halk Postası,29 Mart 1963,s.1), şahsa ait yonca tarlasında izinsiz hayvanların otlatılması (Halk Postası,11 Nisan 1963,s.1). hayvan hırsızlığı (Halk Postası,14 Haziran 1963,s.1), hırsızlık (Halk Postası,10 Nisan 1963,s.1), kız kaçırma (Halk Postası,23 Ocak 1963,s.1; Halk Postası,27 Nisan 1963,s.1), ev kirasında yaşanan anlaşmazlık nedeni ile çıkmaktaydı (Halk Postası,11 Nisan 1963,s.1).

Nadir de olsa sahte evrak düzenleyerek zimmete para geçirme (Halk Postası,20 Şubat 1963,s.1) ve bazı konutlara taş atarak zarar verme şeklinde huzuru bozacak hareketlere de rastlanmaktaydı (Halk Postası,11 Nisan 1963,s.1). Sahte evrak tanzimi konusuna yetkililer çok dikkat etmekteydi. Örneğin Şubat 1963 tarihinde Albayrak nahiyesi Kızılca köyünde görevli bulunan askerler, köyde gördükleri yabancı bir şahsın üzerinde arama yapmışlar, pasaport kanununa muhalif hareketten dolayı bu kişiyi ilgililere teslim etmişlerdi (Halk Postası,6 Mart 1963,s.1).

Borç para meselesi yüzünden ara sıra yaralama vakalarına rastlandığı gibi (Halk Postası,6 Mart 1963,s.1), eski

husumetten dolayı birbirlerine taş ve sopalarla saldıranlar da bulunmaktaydı (Halk Postası,8 Mart 1963,s.1;Halk Postası,15 Nisan 1963,s.1). Bazen de yasak olduğu halde şehirde stokçuluk yapan şahıslar görülmekteydi (Halk Postası,8 Mart 1963,s.1).

Vilayet genelinde kaçakçılığın önlenmesi için bir takım tedbirler alınsa da kaçakçılık engellenemiyordu. Esasında kaçakçılık bir bakıma geçim kaynağı haline gelmişti ve maddi gelir getiren bu işten insanların kolay kolay vaz geçmesi pek mümkün değildi. Örneğin Başkale'den İran'a kaçak eşya geçirmeye çalışan kaçakçılar yaralansalar bile bu işten vaz geçmemişlerdi (Halk Postası,27 Mart 1963,s.1). Yurt dışına balyalarla eşya kaçırılıyordu (Halk Postası,26 Haziran 1963,s.1). Evde kaçak eşya bulundurulması yasak olduğu halde, bazı evlerde yapılan aramalar sonunda İran menşeli kaçak kama (Halk Postası,26 Haziran 1963,s.1), kaçak ipekli mensucat, masa örtüsü ve İran malı kaçak kınaya da rastlanmaktaydı (Halk Postası,26 Haziran 1963,s.1). İş yerlerinde de kaçak eşyanın saklandığı vakalar görülmekteydi. Örneğin bir işyeri sahibi kaçak mermi bulundurduğu için ceza almıştı (Halk Postası,23 Ocak 1963,s.1). İzin almadan define avcılığı yapmak da ceza gerektiren suçlar arasındaydı. Kale dibindeki mezarlığı kazarak define bulmak isteyen birkaç kişi, görevli bekçi tarafından yakalanmış ve görevlilere teslim edilmişti (Halk Postası,27 Mart 1963,s.1).

Doğal Afetler

Doğu Anadolu Bölgesi'nin önemli illerinden biri olan şehirde coğrafi özelliklerinden dolayı geçmişte birçok afet meydana geldi. Van'da daha çok ani gelişen deprem, sel, çığ gibi doğal afetler görülmekteydi. Örneğin 20 Kasım 1045 tarihinde meydana gelen depremde iki katlı binaların çoğu yıkıldı, tek katlı evler oturulamayacak hale geldi (Tuncel,2012,s.510). Bölgenin doğal afetlere açık olması, yöneticiler tarafından birtakım tedbirlerin alınmasını gerekli hale getirdi. Çünkü söz konusu afetler can ve mal kaybına neden olmakta, devletin yükünü ağırlıyordu. Bununla birlikte devam eden afetlerde halkın zarar görmeye devam etmesi, alınan tedbirlerin yeterli olmadığının bir işaretiydi. Örneğin 1962 yılında Van ilinin Özalp ilçesine bağlı Saray bucağı merkezinde bir deprem meydana geldi. Devlet tarafından zarar gören

ailelere maddi yardım yapıldı. Arazi temini, su tesisatı, yol ve kadasto gibi imar işleri için ilgili fondan bir miktar para ayrıldı (BCA,30.18.1.2,168/9/14). Ayrıca depremden zarar gören aileler, aynı köyün sınırları içinde ve Ateştepesi adı ile bilinen yerlere yerleştirildi (BCA,30.18.1.2,169/19/19). 1963 yılında yağın yağmurlar nedeni ile de Gevaş, Erciş, Muradiye, Çatak kazalarında hasarlar oluştu. Gevaş merkezde 91 köyde 158 ev ve 11 köy camisi yıkıldı. Erciş merkezde 100, Tekler köyünde 48, Haydarbey köyünde 40 ev kullanılamaz hale geldi. Muradiye kazasında 40 ev yıkıldı, 63 ev kullanılamaz hale geldi. Burada meydana gelen sel, can ve mal kaybına neden oldu. Çatak kazasında iki köprü yıkıldı, üç evi su bastı. Kızılay Genel Merkezi tarafından vilayet merkezi, Muradiye ve Erciş kazaları için çadır tahsis edildi (Halk Postası,17 Nisan 1963,s.1). Erciş ilçesinin Yukarı Çınarlı köyünde meydana gelen selden etkilenen ailelere devlet tarafından çeşitli yardımlar yapıldı (BCA,30.18.1.2,175/5/14). 1963 yılının Mart ve Nisan aylarında yağın yağmurlar nedeni ile meydana gelen su baskınlarından etkilenen Özalp ilçesinde ikamet eden aileler, ilçenin batısına yerleştirildi (BCA,30.18.1.2,180/52/7). Yağmur ve sel sularının neden olduğu hasar nedeni ile şehirde hasar gören bütün binaların onarılmasına karar verildi (Halk Postası,21 Haziran 1963,s.1). Fakat zararın büyük olması ve ilgili fondan ayrılan paranın yeterli olmamasından dolayı birtakım tamir işleri yerine getirilemedi. Örneğin dere suyunun taşması nedeni ile harap olan Akköprü Köprüsü halkın şikayetlerine rağmen onarılamadı (Halk Postası,26 Haziran 1963,s.1). Aslında alanında uzman kişilerin yapacağı incelemeler sonunda gereken tedbirler alınmış olsaydı bu tür afetler az hasarla atlatılabilir, devletin yükü de hafiflemiş olurdu.

Tarım ve Hayvancılık

Şehirde iklimin ılık olması nedeniyle halk daha çok sebze ve meyve yetiştiriciliği ile ilgilendi. Tarımın gelişmesi için yöneticiler tarafından birtakım çalışmalar yapıldı. Örneğin meyveciliğin gelişmesi için Fidanlık Müdürlüğü tarafından aşılı meyve fidanları halka dağıtıldı (Halk Postası,1 Mayıs 1963,s.1). 200 ton ilaçla 100 tonluk sahanın ilaçlaması yapıldı. Şehrin köy ve kazalarında meyve ağaçlarına zarar veren böceklerle mücadele edilmesine karar verildi (Halk Postası,31 Mayıs 1963,s.1). Çok geçmeden meyve bahçelerine zarar veren tırtıl ve yaprak büken

gibi haşerelere karşı mücadeleye başlandı. Bahçelerin süpürülerek temizlenmesi, meyve ağaçlarındaki kırık ve kurumuş dalların kesilmesi, ağaçların gövdelerindeki kabarık kabukların temizlenmesi ve ilaçlanmaya hazır hale getirilmesi için çalışmalar yapıldı (Halk Postası,18 Nisan 1963,s.1). Van Valisi'nin başkanlığında Edremit nahiye merkezinde zirai mücadeleler ile ilgili bir konferans düzenlendi. Konferansta çeşitli haşereler, hastalıklar ve bunların tarıma yaptığı büyük zararlarla, bu zararlardan korunma yolları ile ilgili konular ele alındı (Halk Postası,28 Mart 1963,s.1). Kasaplık canlı hayvan besici ve üreticilerin emeklerinin değerlendirilmesi ve küçükbaş hayvan ihracatının düzenlenmesi amacıyla Van İli Ve Çevresi Canlı Hayvan Madde Ve Mahsulleri İhracatçıları Birliği'nin kurulmasına karar verildi (BCA,30.18.1.2,183/6/1).

Törenler ve Bayramlar

Uzun dönem Osmanlı idaresinde bulunan Van, 1915 yılında Ermeniler tarafından alınmış, şehrin kurtuluşu 1918 yılında gerçekleşmişti. Bu nedenle şehirde milli bayramlar başta olmak üzere birçok resmi ve özel günlerin kutlanmasına önem verildi. Bu kutlamalar içinde en müstesna olanı şehirde 2 Nisan tarihinde yapılan kurtuluş günü etkinlikleriydi. 1963 yılında şehrin kurtuluş günü kutlamaları sabahın erken saatlerinde başladı. Tören başlamadan önce askeri ve mülki erkân, memurlar, bando, askeri birlikler, öğrenciler, basın mensupları, esnaf teşekkülleri, dernek ve halk, kendilerine ayrılan yerlere geçtiler. 1963 yılında yapılan kutlamalarda temsili olarak siyahlara bürünen müfreze kumandanının şehre girip esareti temsil eden kıızı kurtararak meydandaki direğe bayrağı çekmesiyle tören başladı ve hemen ardından bando eşliğinde İstiklal Marşı çalınarak şiirler okundu. Kız Enstitüsü bahçesindeki çelenkler, belediye binası önündeki Atatürk Büstü'ne konulduktan sonra günün anlam ve önemini belirten konuşmalar yapıldı, ardından geçit resmi başladı. Geçit resmini müteakip Garnizon Kumandanlığı tarafından tebrikler kabul edildi, araçlarla Zeve Şehitliğine gidilerek şehitler anıldı, dualar okundu. Garnizon bandosu tarafından belediye binası önünde milli marşlar çalındı. Halk Eğitim Merkezi salonunda bir subay tarafından verilen konferans, belediye hoparlörü ile yayınlandı. Davul zurna eşliğinde milli oyun ekipleri hükümet konağı önünde halk oyunları oynadı. Askeri birlikler tarafından fener alayı

düzenlendi (Halk Postası,2 Nisan 1963,s.1).

Van'da emniyet teşkilatının kuruluşu yıldönümü de büyük bir coşku ile kutlandı. Tören belediye önündeki Atatürk Büstü'ne çelenk konulup, saygı duruşunda bulunulmasından sonra başladı. Bir otel salonunda yapılan toplantıda polislik mesleği ve tarihi hakkında konuşmalar yapıldı. Şiirler okundu, davetlilere çay ve bisküvi ikram edildi (Halk Postası,11 Nisan 1963,s.1).

23 Nisan Ulusal Egemenlik ve Çocuk Bayramı için öncelikle bayram hazırlıkları yapıldı. Okulların ve diğer teşekküllerin bayramda nerede duracaklarını tespit etmek üzere bir kroki ve bayram programı hazırlandı (Halk Postası,23 Nisan 1963,s.1). Yapılan hazırlıkların ardından bayram sabahı okullar ve diğer teşekküller önceden hazırlanan krokiye göre kendileri için ayrılan yere gittiler. Resmi daireler tarafından hazırlanan çelenkler, bando eşliğinde Atatürk Anıtı'na konuldu ve hemen ardından saygı duruşunda bulunuldu. Vali, tugay komutanı ve milli eğitim müdürü, öğrencilerin ve halkın bayramını kutladı. Üç kişilik izci grubu tarafından İstiklal Marşı eşliğinde göndere bayrak çekildi. Milli Eğitim Müdürlüğü ve Çocuk Esirgeme Kurumu tarafından görevlendirilen birer konuşmacı günün anlam ve önemini belirten birer konuşma yaptı. Resmi geçit ile tören sona erdi. Milli Eğitim Müdürlüğü ve Çocuk Esirgeme Kurumu Başkanlığı tarafından çocuk balosu düzenlendi. Baloda gürbüz çocuk yarışması yapıldı. Ayrıca Cumhuriyet İlkokulu öğrencileri Atatürk Lisesi salonunda bir müsamere verdi (Halk Postası,24 Nisan 1963,s.1).

Gençlik ve Spor Bayramı kutlamalarından önce önce bütün dairelerin, okulların ve dükkânların bayraklarla süslenmesine özen gösterildi. Bayram büyük bir coşkuyla kutlandı (Aykaç,2021,s.33).

Denizcilik Bayramı da Van'da kutlanan törenler arasındaydı. Her yıl 1 Temmuz gününde kutlanan Denizcilik Bayramı'nda halkın eğlenmesi için çeşitli hazırlıklar yapıldı (Halk Postası,21 Haziran 1963,s.1).

Zafer Bayramı kutlamaları gazetelerde halkı etkileyecek cümlelerle yer aldı. Yurt genelindeki kutlamalarda ordu ve yöneticilerden bahsedildi. 1953 ile 1972 yılları arasındaki kutlamalar genel olarak aynı şekilde yapıldı. Törenden

önce, halk sabahın erken saatlerinde itibaren tören yerine geldi. Askeri garnizona tebrik ziyaretleri yapıldı. Tören alanında halkın selamlanması ve Atatürk Büstü'ne çelenk konulmasının ardından saygı duruşu yapıldı. Günün anlam ve önemini belirten konuşmalar, şiirler okundu. Bando eşliğine geçit resmi ile törene son verildi (Aykaç,2021,s.28).

Cumhuriyet Bayramı kutlamaları için başta resmi daireler ve dükkanlar olmak üzere her taraf bayraklarla süslendi ve yapılacak tören için hazırlıklar tamamlandı. Bayram büyük bir ciddiyet ve heyecanla kutlandı (Aykaç,2021,s.30).

İçme Suyu ve Sulama Faaliyetleri

Şehirde tarım ve hayvancılığın gelişmesi için uygun iklim koşullarına ve yeterli suya ihtiyaç vardı. Sulama amaçlı olarak sondaj çalışmalarına daha önceki yıllarda başlanmıştı. Fakat bu çalışmaların çeşitlendirilerek hızlandırılması gerekti. Bu amaçla 1963 yılında Van'ın çeşitli semtlerinde sondaj çalışmaları yapıldı. Sondaj çalışmalarına ilk olarak Bostaniçi köyünde başlandı. Daha önce yapılan çalışmalarla dört sondaj kuyusu tamamlanmıştı. Sulamaya çok elverişli olan bu sondaj kuyularından 70 ile 50 litre su elde edilmekteydi (Halk Postası,3 Haziran 1963,s.1). Ayrıca her yıl şehirde tekrarlanan sulama suyu sıkıntısını gidermek için kışın yağan yağmurlarla dolan gölden yararlanıldı. Zirvandaniş ile Çoravanış köyü arası ve Harabe Mahallesi ile Karpuzalan köyü arasında 20 km uzunluğunda bir beton kanalın yapılmasına karar verildi (Halk Postası,30 Mayıs 1963,s.1).

Şehrin önemli sorunlarından biri de kirli sular ve kirli suların değerlendirilmesine ihtiyaç duyulmaktaydı. Bu sorunun çözülmesi için Van DSİ 102 Şube Başmühendisliği tarafından yapılan beton kanaldan şehrin sulama suyunun akıtılmasına başlandı. Kehriz sularının beton kanaldan akıtılmasıyla sulama yapıldı. Sulama suyu ayrımlarına demir bölmeler konularak hem gereksiz yere su akıtılması önlemleri alındı (Halk Postası,22 Haziran 1963,s.1) hem de sulama sırasına göre suyun alınması sağlandı. Beton kanalların yapımına, Bostaniçi köyünden başlanarak Harabe mahallesine kadar devam edildi (Halk Postası,28 Haziran 1963,s.1).

Şehrin sulama sorununu giderilmesi için ikinci kuyunun yapım çalışmalarına Yukarı Norşin Cami'nin yanındaki arsada başlandı. İlk kuyu çalışmaları şehrin 3 kilometre yukarısındaki Bostaniçi köyünün altında başlamıştı. Saniyede 70 ile 80 litre su veren bu kuyulardan, sulama faaliyetleri için yararlanılacak, birkaç yıl içinde şehirde sulama suyu ihtiyacı giderilmiş olacaktı (Halk Postası,24 Haziran 1963,s.1).

Sağlık

Şehrin sağlık durumu istenen düzeyde değildi. Üstelik Van vilayet merkezinde bulunan ve eskiden beri askeri hastane olarak kullanılan gayrimenkul, Milli Müdafaa Vekaleti'ne bırakılmıştı (BCA,30.18.1.2,139/35/2). Sağlık konusu kalkınma planında ve 1963 yılı programında ele alınarak, konu ile ilgili çalışmalara ve tedbirlere öncelik verildi. Halkın sağlığının korunmasına dikkat edildi. Tedavi hekimliği hizmetleri, koruyucu hekimlik çalışmalarını tamamlayan bir unsur olarak görüldü. Hasta bakımı hizmetlerinden az kişinin faydalandığı pahalı hastaneler yerine, evde ve ayakta tedaviyi sağlayan ve küçük topluluklara hizmet sunan bir sağlık teşkilatının kurulmasına çalışıldı. Sağlık hizmetleri teşkilatının öncelikle yaklaşık 7.000 nüfusu içine alan sağlık ocakları şeklinde teşkilatlanması planlandı. 15 yılda bütün yurttaki yayılması beklenen bu teşkilatın 1963 yılı programı içinde yapılacak 200 sağlık ocağı ile faaliyete başlaması için çalışmalara başlandı. Sağlık ocakları programının uygulanmasına 1963 yılında Hakkari, Van, Bitlis, Kars, Ağrı, Erzurum ve Erzincan illerinde başlaması uygun görüldü. Söz konusu programın önemli bir konusu da bulaşıcı hastalıklara karşı yürütülen mücadele idi. Sıtma, verem, trahom, cüzzam, frengi, zührevi hastalıklar ve diğer bulaşıcı hastalıklara karşı yürütülecek mücadele planlandı. Faaliyete geçecek sağlık ocaklarının çocuk sağlığı konusunda hizmet etmesi sağlandı (Halk Postası,10 Haziran 1963,s.1).

Bulaşıcı hastalıklar konusu halkı uzun yıllar tedirgin etti. Bu nedenle kuduz vakalarının önlenmesi için başıboş ve kuduz köpekler itlaf edildi (Halk Postası,4 Ocak 1963,s.1). Özellikle şehir içinde görülen başıboş köpeklerle mücadeleye önem verildi (Halk Postası,16 Ocak 1963,s.1). Veremden korunmak için sağlık görevlileri tarafından,

halkı bilgilendirmek amacıyla toplantılar yapıldı (Halk Postası,14 Ocak 1963,s.1). Fakat yapılan çalışmalar yeterli değildi. Gazetede yer alan bir habere göre devlet bu eksikliği görmüş, halkın sağlık taramasından geçmesi için Sağlık Bakanlığı tarafından şehre mikrofilm röntgen cihazı gönderilmişti (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1). Şehirde görülen diğer bulaşıcı hastalık ise cüzzamdı. Van Sağlık Müdürlüğü tarafından muhtarlara gönderilen yazıdan anlaşıldığına göre bütün muhtarlara cüzzam hastalığının anlatıldığı bir kitap gönderilmişti. İçinde sağlıkla ilgili bilgilerin yer aldığı kitabı önce muhtarlar okuyacak, daha sonra halkın kitabı okuması sağlanacaktı. Muhtar, köyde cüzzam hastalığına yakalanan biri olursa, hasta olan kişinin hükümet tabipliğine gitmesini sağlayacak, hasta olan kişinin ismini ve adresini kaymakamlığa ve Van Sağlık Müdürlüğü'ne bildirecekti. Şehirde ise bulaşıcı hastalıklara karşı bilinçli bir mücadele başlatıldı. Cüzzamlı hastalara hem ilaçlar hem de muayene hizmeti ücretsiz verildi (Halk Postası,6 Mart 1963,s.1). Verem Savaş Dispanseri'nde hem 0-3 yaş arası çocuklar ile gebe emzikli kadınlar için süt tozunun da ücretsiz olarak verilmesine başlandı (Halk Postası,13 Mart 1963,s.1).

Verem hastalığına yakalanmamak için kullanılan BCG aşısı uygulamalarına ülke içinde ilk defa 1953 yılında başlandı. İlk etapta 19.700.000 kişiye deneme aşısı ve 7.600.000 kişiye BCG aşısı yapıldı. Türkiye BCG kampanyaları birinci grubu, 15 Nisan 1963 tarihinden itibaren Van merkezinde faaliyet gösterdi (Halk Postası,18 Nisan 1963,s.1). 1963 yılı Nisan ayından itibaren Van'ın kasaba ve köylerinde öncelikle okullardan başlanarak, herkese BCG aşısı yapılması planlandı. Daha önce Van'da yapılan taramada halkın aşılama katılım oranı % 73 idi ve yaklaşık dört kişiden biri aşıya gelmemişti. Yetkililer tarafından aşının ücretsiz yapılacağı duyurularak, 100 kişiden 53 kişinin verem mikrobu ile karşı karşıya bulunduğu dikkat çekildi (Halk Postası,21 Mart 1963,s.1). Aşı kampanyası ile verem mikrobunun yaklaşık % 53'lük oranda azaltılması amaçlandı (Halk Postası,23 Mart 1963,s.1).

Şehrin sağlıkla ilgili problemlerinden biri de alt yapı sorunlarıydı. Sağlıklı bir şehir için su, kanalizasyon vb. sorunların çözülmesi gerekti. Şehirde ara ara içme suları ile ilgili sorunlar çıkmakta, bu tür sorunlar çıktığında

Sağlık Müdürlüğü tarafından halka bir açıklama yapılarak, temiz olan yerden su alınması, şüpheli suların kaynatılarak içilmesi gerektiği hususu hatırlatılmaktaydı (Halk Postası,4 Ocak 1963,s.1). Esasında su ile ilgili sorunlar sadece içme suyu ile ilgili de değildi. Şehrin bazı sokaklarında zerzevat suyu akmaktaydı. Su İşleri Müdürlüğü tarafından bazı mahallelere kanal açıldığı için su boruları tahrip olmuş ve bu sorun çözülememişti. Belediye tarafından her gün yer altında bulunan kehriz sularının içilemeyeceği ilan edildiği halde, halk cüzzam dispanserisi yanındaki kehrizden su içmeye ve kullanmaya devam etti (Halk Postası,3 Haziran 1963,s.1). Bu sorunu çözmek için öncelikle su borularının temin edilmesi gerekti (Halk Postası,10 Haziran 1963,s.1).

Ulaşım

Ortaçağ'da Van, Şahran-ı Garbi yani Büyük Anayol'a Bend-i Mahi ile bağlıydı. Her ne kadar Orta Anadolu'yu İran'a bağlayan yol Van'dan geçse de (Konukcu,1990,s.19) şehrin gelişmesi için işlek bir yol hattına ihtiyaç vardı. Esasında ülke genelinde 1920 ve 1930'lu yıllarda yol, köprü, su, elektrik gibi tesislerinin inşasına başlanmıştı (Kuran,1990,s.121). Halk Postası gazetesinde yer alan haberelerden anlaşıldığına göre ulaşım ile ilgili çalışmalar hız kesmeden devam etti. Örneğin Belediye tarafından Çavuşbaşı Hastane Sokağı'nın yolu onarıldı (Halk Postası,25 Mayıs 1963,s.1), 1955 yılında Van-Başkale-Hakkâri yolu hizmete açıldı (Kuran,1990,s.122), yağan yağmurların harap ettiği Patnos-Erciş, Erciş-Van, Çaldıran-Muradiye ve Van-Başkale arasındaki yollar düzeltildi. Fakat bütün yolların bakımının yapıldığını söylemek mümkün değildi. Örneğin Erciş-Tatvan, Bitlis-Silvan, Patnos-Tutak, Tutak-Ağrı ve Doğu Anadolu'nun diğer birçok yolu bakımsızdı ve araçlar yolda kalıyordu (Halk Postası,30 Mayıs 1963,s.1). Çok geçmeden Türkiye ile İran arasında ikinci bir transit yolunun yapımına başlandı. Bu yola bağlanmak üzere Hakkâri Beytülşebap yolunda çalışmalara başlandı. İpek yolunun devamı olan bu yollar tamamlandığında şehre daha fazla turist gelecekti (Halk Postası,14 Haziran 1963,s.1).

Yapılan çalışmalar bir süre sonra sonuç vermeye başladı. 1963 yılında Gevaş-Reşadiye Demirci gediği varyantının ulaşım açılmasıyla şehirlerarası mesafe kısaldı (Halk Postası,4 Haziran 1963,s.1). Hemen ardından Yüksekova

yolu üzerinde üç tünelin yapımına başlandı. Tüneller tamamlandığında yolun beş kilometre kısalması sağlanacak, kışın en şiddetli zamanlarında bu tüneller yola geçit verecek ve trafik aksamayacaktı (Halk Postası,14 Haziran 1963,s.1). Karayolları 11.Bölge Müdürlüğü tarafından Gevaş arası Demirci Gediği varyantının yapılması için karayolları bütçesine tahsisat kondu (Halk Postası,8 Haziran 1963,s.1).

Bir süre sonra şehrin en uzun ve geniş caddesi olan Maraş Caddesi'nin yapımına da başlandı. Üç kilometre uzunluğunda olan bu caddenin bir ucu çarşı içi Şerefiye Caddesi'nden başlayacak, diğer ucu da karayolları işçi evlerinin yapılacağı yere kadar uzayacaktı (Halk Postası,4 Haziran 1963,s.1). Cadde ile ilgili planlanan işler bittikten sonra, yolun sağ ve solunda yaya geçitleri için kaldırımlar yapılacak, caddeyle bağlantısı olan bir köprü inşa edilecekti (Halk Postası,8 Haziran 1963,s.1).

Yetkililer boş durmayarak, şehirde yol yapım çalışmaları kapsamında yapılacak işleri planladılar. Yapılan bu planda Muş-Solhan yolunun onarılması (Halk Postası,15 Haziran 1963,s.1), Van-Çatak, Çatak-Narlı, Özalp-Saray, Özalp-Dorutay, Gürpınar-Şahmanis il yollarının yapılması, köy yolları ile Tatvan-Gevaş yolunun asfaltlanması öncelikli işler arasındaydı. Ayrıca şehirde açılan yeni yolun alt ve üst yapılarının Karayolları tarafından yapımına başlanmasından sonra (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1), Devlet Demiryolları tarafından Tatvan'da işletmeye açılacak olan Van-Özalp yolunun açılması için de hazırlıklar yapıldı (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1).

Spor

Halkın spora ilgisi olmasına rağmen şehirde ihtiyacı karşılayacak kapasitede kapalı bir spor salonu yoktu. Bu nedenle öncelikle yapılması planlanan Van Kapalı Spor Salonu'nun yeri tespit edildi. Spor salonu için alınması planlanan arsa, hükümet önünde ve şehrin en işlek yerindeydi. Spor salonunun yapımı bittiğinde her mevsim düzenli olarak spor gösterileri yapılacaktı (Halk Postası,14 Haziran 1963,s.1).

Şehirde çeşitli sportif faaliyetler düzenlenerek, herkesin bu faaliyetlere katılması teşvik edildi. Örneğin kır koşularında dereceye giren öğrenciler, Ankara'da düzenlenecek

şehirlerarası kır koşusuna gönderildi (Halk Postası,31 Ocak 1963,s.1). Gazetede 1963 yılında düzenlenen Atatürk koşusunda birinci olan Erkek Sanat Enstitüsü öğrencisinin 3 Şubat 1963 tarihinde Ankara’da düzenlenen koşuya gönderildiği ve öğrencinin buradaki yarışta derece aldığı ile ilgili bir haber vardı (Halk Postası,6 Şubat 1963,s.1). Şehirde futbol müsabakaları da düzenlenmekteydi (Halk Postası,25 Haziran 1963,s.1).

Belediyenin Faaliyetleri

Bir şehrin yaşanabilir olması yerel yönetimlerin çalışmaları ile yakından ilgilidir. Halk Postası gazetesindeki haberlere göre belediye görevlileri, kurallara uymayanlar hakkında cezai müeyyideler uygulamaktaydı. Verilen cezalar genellikle, bazı şahısların umuma açık yerlere odun yığarak yolu kapatması ile otel işletmecilerinin odalarda kirli ve yıpranmış çarşaf lar kullanmasından kaynaklanmaktaydı (Halk Postası,4 Ocak 1963,s.1). Zaman zaman da belediyeden raic almadan alım satış yapan sebzeciler, satışa sunulan malların üzerine etiket koymayan dükkân sahipleri, yasak olan yere kereste bırakan hancılar, umuma ait yol üzerine sobanın kurumlarını dökerek kirleten işletme sahipleri, yasak olan kehriz suyundan su alan ve belediyeden izin almadan baca açan kahveciler, umuma ait yol üzerine taş dökerek gübre kurutan şahıslar da cezalandırılmaktaydı. Verilen cezalar genellikle maddi cezalardı (Halk Postası,16 Ocak 1963,s.1). Sebzece nin faturasız satış yapması, kaldırım üzerinde sebze satarak kaldırımı işgal etmesi, hal içerisindeki yola sebze ve meyve yığarak yolu kapatması, berber dükkânlarında tarifenin bulunmaması da ceza gerektiren eylemler arasında yer almaktaydı (Halk Postası,22 Ocak 1963,s.1). Fakat her ne kadar cezai yaptırımlar uygulansa da benzer hataların tekrarlandığı da görülmekteydi. Örneğin bir lokantacı caddeye kirli su dökmüş, dört sebze ci satacağı sebze üzerine etiket koymamış, bir bakkal da caddeye çöp dökerek kirletmişti (Halk Postası,15 Şubat 1963,s.1). Sebze ci fahiş fiyatla gıda maddesi satmaya devam etmiş, lokantacıya bayram gününde nöbetçi olduğu bildirildiği halde lokantasını açmamış, sütçü fahiş fiyatla kahvaltılık gıda maddelerini satmış, lokantada masalara yemek fiyat listesi konulmamış, fırıncı eksik gramajlı ekmek imal etmeye devam etmişti (Halk Postası,12 Mart 1963,s.1). Kurallara uyulmaması, halkın sağlığını da

tehdit etmekteydi. Örneğin kahvecilik yapanların yasak olduğu halde kehriz suyundan çay yapmaya devam etmesi, evlerden çıkan pis lavabo sularının caddeye boru vasıtasıyla akıtılması hem alt yapı sorunlarının insan sağlığını tehdit ettiğini, hem de halkın yeteri kadar konu ile ilgili bilinçlenemediğini de göstermekteydi. Bazı dükkân sahipleri de dükkândan çıkan süprüntüleri umuma ait caddeye atarak kirletmekteydi (Halk Postası,27 Mart 1963,s.1). Bazen de halka ait caddeye gübre serilmekteydi (Halk Postası,27 Haziran 1963,s.1).

Eğitim

Şehrin kalkınması için eğitimli insanlara ihtiyaç vardı. Eğitimli insanlar yetiştirmek için de okul sayısının artması gerekti. Devlet tarafından daha önceki yıllarda çeşitli okullar yapılmıştı. Örneğin merkez ilçeye bağlı Kurubaş, Lim ve Çakırbey köyleri ile Özalp ilçesine bağlı Hazara köyünde okulların yapılması için girişimlerde bulunulmuştu (BCA,30.18.1.2,144/69/14). Fakat bu çalışmalar yeterli değildi. Bu nedenle Van merkezi başta olmak üzere ilçe, bucak ve köylerde 1963 yılında 161 halk dershanesi açıldı. 2265 vatandaşın okuma yazma öğrenmesi sağlandı. Halk dershanelerindeki öğrenimin daha verimli ve ilgi çekici olması için Halk Eğitimi Merkezi tarafından 797 Türkçe, Aritmetik, Yurt ve Yaşama Kitapları ile 200 adet Alfabe Kitabı dağıtıldı (Halk Postası,11 Ocak 1963,s.1). Şehirde kurulması kararlaştırılan öğretmen okulu binasının projesi tamamlandı (Halk Postası,1 Haziran 1963,s.1). Başta Yatılı Kız İlköğretmen Okulu olmak üzere (Halk Postası,27 Nisan 1963,s.1), merkez, Başkale, Erciş, Gevaş gibi yerlerde birçok okulun açılması için çalışmalara başlandı (Halk Postası,28 Nisan 1963,s.1). İmam Hatip Okul binasının yapımı için şehrin ileri gelenlerinden destek sağlandı (Halk Postası,13 Haziran 1963,s.1).

Şehirde halkın eğitimi için de birtakım çalışmalar yapıldı. Göl kenarındaki İskele köyünde biçki dikiş kursu açıldı. Açılan kursta eğitim alan kursiyerler, bir yıllık faaliyetlerinden sonra sergi açtılar (Halk Postası,1 Haziran 1963,s.1). Serginin bir çok kişi tarafından gezilmesi, halkın biçki dikiş kursuna karşı olan ilgisinin de bir göstergesiydi. Dolayısıyla kursun eğitim kadrosunun geliştirilmesi için Bakanlıktan dikiş, moda ve çiçek öğretmeni talep edildi (Halk Postası,15 Haziran 1963,s.1). Öte yandan

Halk Eğitim Müdürlüğü bazı aletlerin eksikliği nedeni ile faaliyetlerini yapamamaktaydı. Sağlanan destekle saz, kemençe ve darbuka gibi araçlar temin edildi (Halk Postası,3 Haziran 1963,s.1).

Turizm

Van tarihi ve turistik yerleri ile bir çok yerli ve yabancı turistin ilgisini çekmekteydi. Örneğin Van kedisini görmek için üzerinde “Türkiye’ye Van Kedisi Seferi” yazılı minibüsleri ile üç İngiliz kadın turist, Van kedilerinin fotoğraflarını çekip onların özellikleri hakkında yazılar yazıp Türkiye’yi tanıtacaklarını ifade etmişlerdi (Milliyet,21 Haziran 1963,s.1). Halkın ilgisini çeken, binlerce yıllık bir efsane ürünü olan ve Van Gölü’nde yaşadığı öne sürülen Van Gölü Canavarı (Aykaç ve Karaduman,2023,s.178) ile ilgili ilk iddialar ise Osmanlı Devleti döneminde yazılı basında yer almıştı (Beydiz,2022,s.1366).

Şehrin turizm alanında gelişmesi, yeni iş kollarının açılması ve halkın refah seviyesinin artması için bazı çalışmalar yapıldı. Örneğin şehrin 7 kilometre batısındaki İskele köyünün, şehrin bir mahallesi haline getirilmesine çalışıldı. İskele köyü mahalle haline geldiği takdirde buraya gazino, plaj vb. eğlence yerleri yapılacak ve köy, halkın tercih ettiği bir yer haline gelecekti (Halk Postası,13 Haziran 1963,s.1). Esasında burası halkın dinlenmek için tercih ettiği piknik alanıydı. Yaz mevsimi boyunca geceye kadar İskele köyüne seferler düzenlenir, gölde gezinti yapılması için yeteri kadar sandal ve motor hazır bulundurulurdu (Halk Postası,14 Haziran 1963,s.1).

Şehrin tarihi ve turistik yerlerinden bir diğeri ise şehirde bulunan türbelerdi. Yaz mevsiminin gelmesiyle birlikte halk, Van Kalesi’nin kuzeyinde bulunan Abdurrahman Çelebi Türbesi’ni ziyaret eder, kurbanlar keser, aile gezintileri yaparlardı (Halk Postası,15 Haziran 1963,s.1).

VAN ŞEHRİNİN SORUNLARI VE ŞEHRE YAPILACAK YATIRIMLAR

Cumhuriyetin ilk yıllarında köy görünümünde olan Van’ın gelişmesi için birtakım yatırımların yapılması gerekti. Fakat şehirde çözülmesi gereken birçok sorun vardı. Örneğin gazetede şehrin sokaklarında kış mevsiminde çamur nedeniyle yürünemediği, geceleri aydınlatma

lambaları olmadığı için caddelerde gezmenin tehlikeli olduğu ile ilgili haberler vardı (Halk Postası,21 Şubat 1963,s.1). Şehir planı ise ihtiyacı karşılamaktan oldukça uzaktı. Şehir planının yeniden düzenlenmesi için alanında uzman kişilere ihtiyaç vardı (Halk Postası,25 Haziran 1963,s.1). Van kırsalında da durum pek iyi değildi. Narlı bucağında yaşayan halk, uzun yıllar kendi bucaklarını Çatak ilçesine bağlayan 25 kilometrelik patika yolun motorlu vasıtalarla açılmasını istemişler fakat bu istekleri yerine getirilmemişti (BCA,30.1.0.0,114/722/12).

Vali başta olmak üzere şehrin ileri gelenleri şehrin gelişmesi için çeşitli çalışmalar yaptılar. Vali şehrin sorunlarını anlatmak için Ankara’ya gitti (Halk Postası,5 Şubat 1963,s.1), ilçeleri gezerek sorunları yerinde tespit etti (Halk Postası,16 Mart 1963,s.1). Yapılan çalışmalar bir süre sonra olumlu sonuçlar vermeye başladı. Şehrin yeni planı yapıldı (Halk Postası,25 Haziran 1963,s.1), Erciş’te veteriner binasının projesi tamamlanarak inşasına başlandı (Halk Postası,3 Haziran 1963,s.1). Cezaevi, jandarma lojmanları, merkezde lojmanlı bir emniyet karakol binası ve garaj olmak üzere bazı binaların yapımı planlandı (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1). Şehirde bir orta dalga radyo istasyonunun kurulmasına karar verilerek (BCA,30.18.1.2,166/48/9), iki vatlık bir radyo binasının temeli atıldı. Plaj ve su sporlarının gelişmesini sağlamak için turizm derneği kurulmasına karar verildi. Kapalı spor salonu yapılması için başlatılan faaliyetler hızlandırıldı (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1).

Öte yandan şehrin eğitim durumunun geliştirilmesi hususunda da önemli adımlar atıldı. Van’dan Ankara’ya giden yetkililer, Maliye Vekili Ferit Melen başta olmak üzere diğer milletvekilleri ile yaptıkları görüşmelerde şehrin kalkınması için yapılacak olan işlerin ana hatlarını belirleyerek bazı kararlar aldılar. Öncelikle okul ihtiyacının giderilmesi için okul binası yapımı hızlandırılacak, Van Atatürk Lisesi’ne bağlı bir pansiyon inşa edilecek, lise bahçesi yapılacak, Erciş ve Gevaş ortaokullarının binaları tamamlanacak, Erkek Sanat Enstitüsü’nde demircilik atölyesi kurulacak, Erkek Sanat Enstitüsü’nün bütün eksikleri tamamlanacaktı. Erciş Ortaokulu tamamlanarak yeni binasına nakledilecek, eski ortaokul binası ise onarılarak Akşam Kız Sanat Okulu’na çevrilecekti. Köy kadınları gezici kursların sayısı arttırılacak ve bir gezici

baş öğretmen tayin edilecekti. 1963 yılı içinde Lise, Kız ve Erkek Sanat Enstitüleri'ne öğretmen, Milli Eğitim Müdürlüğü'ne de bir müdür yardımcısı ve iki ilköğretim müfettişi tayin edilecekti. İmam Hatip Okulu'nun açılması için ilgili derneğe yardım yapılacaktı. Şehirde bir maarif derneği kurularak maarif kolejinin açılmasına çalışılacaktı. Halk eğitimi işlerine önem verilecek, bu amaçla vasıta ve sinema temin edilecekti (Halk Postası, 8 Şubat 1963, s.1). Öte yandan şehirde bir üniversitenin kurulması için 1955 yılında Başkale kaymakamı ve belediye başkanı tarafından Cumhurbaşkanı Celal Bayar'a bir telgraf gönderilerek yardım talebinde bulunulmuştu (BCA, 30.1.0.0/19.107.23). Yöneticilerin gayreti ve halkın talebi ile üniversite kurulması için önemli adımlar atıldı. Üniversitenin kurulacağı alan tespit edilerek inşa çalışmalarına başlandı (Halk Postası, 8 Şubat 1963, s.1).

İl genelinde devlet kurumlarının bina ihtiyacının giderilmesi için de birtakım çalışmalar planlandı. Çatak'ta hükümet konağı inşa edilmesine, Özalp ve Muradiye'de hükümet konaklarına kalorifer tesisi yapılmasına, Özalp hükümet konağının onarılmasına karar verildi. Ayrıca merkezde bir memur lojmanı yapılacaktı (Halk Postası, 11 Şubat 1963, s.1). Öte yandan Van Cami Yaptırma Derneği'nin çalışmaları ile bir cami yapımına başlandı (Halk Postası, 20 Haziran 1963, s.1).

Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye geçimini genellikle tarım ve hayvancılıkla sağlayan bir ülke görünümündeydi. Kars, Ağrı, Van, Muş, Bitlis, Erzurum gibi yöreler, ülkenin en başarılı hayvancılık sahasını oluşturmaktaydı (Türkdoğan, Tarihsiz, s.91). Fakat istenen verim alınamamakta, Doğu ve Güneydoğu Anadolu Bölgesi, tarımsal verimliliğin en düşük olduğu bölgeler olmaya devam etmekteydi (Aydoğan, Tarihsiz, 265). Van'da şehir halkı ziraat ve hayvancılıkla uğraşüyor, en çok koyun besliyor, ziraatı ilkel tekniklerle yapıyor, hatta 1940 yılında ilde bir traktör bile bulunmuyordu (Kuran, 1990, s.121). Bu sorunların çözülmesi için çalışmalara başlandı. Öncelikle Bakanlık tarafından hayvan kaçakçılığının önlenmesine yönelik olarak pazar kurulması işi ele alındı (Halk Postası, 11 Şubat 1963, s.1). Ardından Bölge Ziraat Okulu'nun yapılması ve tarımla ilgili kurumları bir araya toplamak için bir arsa satın alınması gündeme geldi. Gevaş'ta bir ziraat sitesi, Erciş ve Başkale'de birer lojmanlı

veteriner binası inşa edilecekti. Şehirde 60 dönümlük bir kavak deneme fidanlığı kurularak farklı cinsten kavak yetiştirilecekti. Fenni gübre denemelerine başlanacak, merkezden gönderilen sinema makinesi ile uygulanan ziraat yöntemleri halka gösterilecekti. Üreticiye yonca tohumu, ihtiyacı olan çiftçiye tohumluk buğday verilecekti. Hayvan hastalıklarıyla mücadeleye başlanacak, ahır yapmak isteyenlere kredi verilecekti. Merinos aşılmasına devam edilecek, Erciş harasında tavukçuluk istasyonu kurulacaktı. Bitkilere zarar veren haşeratlarla mücadele için merkezden ödenek gönderilecek, zararlı hayvanlarla mücadeleye hız verilecekti. Halka yeteri kadar meyve fidanı dağıtılacak, fidanlıkta tavukçuluk işine başlanacak, toprak suda projesi kapsamında 12 iş ele alınacak ve 1963 yılı içinde projesi yapılacak işlerle birlikte köylünün de yardımı ile küçük sulamalar yapılarak üretimin artırılmasına çalışılacaktı. Nitelikli çiftçi yetiştirmek üzere iki yerde 100'er kişilik çiftçi eğitim kampı kurulacak ve her köyden alınacak beşer çiftçiye altı ay boyunca ziraat yöntemleri öğretilecekti. Küçük sulama işlerinde kullanılmak üzere Van'a bir sondaj makinesi gönderilecek, Tarım Bakanlığı, kendi teşkilatına yeteri kadar uzman eleman tayin edecekti (Halk Postası, 9 Şubat 1963, s.1). Veterinerlerin barınma ihtiyaçlarını karşılamak için ilçelere veteriner lojmanları yapılacaktı (Halk Postası, 8 Haziran 1963, s.1). Devlet Su İşleri tarafından şehir ve köydeki sulamalar için sondaj makinesi gönderilecek, baraj yapımına önem verilecek, 4000 kilovat gücünde yapımı planlanan Engil Barajı ihaleye çıkarılacaktı. Bu arada Zernek Barajı etütlerine devam edilecek ve Çatak içme suyu projesi Devlet Su İşleri tarafından yapılacaktı (Halk Postası, 11 Şubat 1963, s.1). Böylelikle hem içme suyu hem de tarımda kullanılacak su temin edilmiş olacaktı. Öte yandan Özalp'ta hazine arazileri ihtiyacı olan çiftçilere dağıtılacak, artan arazi ise değerlendirilecekti (Halk Postası, 9 Şubat 1963, s.1).

Şehrin sağlık alanında iyi bir hale gelmesi için 1963 yılı içinde yapılacak işler de planlandı. Halk Postası gazetesinde yer alan habere göre merkezde 100 yataklı bir hastane, sekiz dairesel bir sağlık lojmanı, bir Verem Dispanseri ve doktor lojmanı (Halk Postası, 8 Şubat 1963, s.1) ve sağlık koleji inşa edilecekti (Halk Postası, 29 Mart 1963, s.1). Erciş'te ise sağlık merkezi tamamlanarak gereken aletler gönderilecek, verem savaş dispanseri

inşa edilecekti. Çatak'ta bir sağlık merkezi, Gevaş ve Muradiye'de birer sağlık tesisinin yapımına başlanacaktı. Toplam 25 sağlık ocağının yapılması planlanmıştı. Erciş'e iki mikrofilm röntgen cihazı, hastaneye ise çeşitli sağlık cihazları gönderilecek, bir oksijen çadırı verilecek, devlet hastanesine ve ilçelere doktor tayini yapılacaktı. Cüzzam tedavisine hız verilecek ve bir dispanser inşa edilecekti (Halk Postası,8 Şubat 1963,s.1). Çok geçmeden planlanan işlerin yapılması için harekete geçildi. Şehir merkezi başta olmak üzere ilçe, nahiye ve köylerde kurulacak olan sağlık tesislerinin kontrolü için Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Dairesi Başkanlığı tarafından Van'a bir doktor gönderildi. Görevli doktorla birlikte iki mühendis, sağlık tesislerinin kurulacağı yerleri tespit etmek üzere saha taramasına başladı. Tesis kurulan mahallelerinin nüfusu 3000'den fazla olacaktı. İlk etapta 20 yere tesis kurulacak, ihtiyaç duyuldukça sayısı arttırılacaktı. İlk kurulacak tesisler Gevaş, Havasor, Narlı, Edremit, Gürpınar, Güzelsu, Toprakdeğirmen ve Kaşirik kaza, nahiye ve köylerinde yer alacaktı (Halk Postası,24 Haziran 1963,s.1).

Van'ın iletişim, imar ve iskân yönünden kalkınması için de birtakım planlamalar yapıldı. Bütün ilçelerde lojmanlı PTT binaları yapılacak, radyoling tesisleri 1963 yılı içinde tamamlanarak hizmete açılacaktı (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1). Merkezde en az 100 adet sosyal mesken yapılacaktı. Kanalizasyon şebekesinin yapılması için İller Bankası tarafından uzman bir heyet gönderilecek, şehir planının en kısa sürede bitirilmesine çalışılacaktı. İş hanı projesi tamamlandıktan sonra, Emlak Kredi Bankası ile İller Bankası tarafından inşaa başlanacaktı (Halk Postası,9 Şubat 1963,s.1).

Şehrin sanayi alanında gelişmesi için doğuda faaliyete geçmesi planlanan iki çimento fabrikasından birinin Van'da kurulması talep edildi. Öte yandan madencilik gelişmesi için Van-Erciş bakır devre inşaatına başlanacak, santrali mevcut olmayan bütün ilçelerde santrallerin kurulmasına çalışılacaktı (Halk Postası,11 Şubat 1963,s.1). Esasında daha önceden bazı girişimlerde bulunulmuştu. Örneğin Van'a bağlı Gürpınar ilçesinin Şahmanis köyü ve civarında linyit madenleri sahasını işletmek, linyit alım ve satım işleri ile uğraşmak ve merkezi Van'da olmak üzere 99 yıl süre ile Şahmanis Linyit Kömürleri İşletmesi Anonim Şirketi'nin kurulmasına başlanmıştı (BCA,30.18.1.2,143/43/15). Fakat

bu girişim yeterli değildi. Şehrin her anlamda kalkınmasına ihtiyaç vardı. Bu nedenle 1963 yılı devlet bütçesinden yapılacak yardımla şehirde bir santral garaj inşası için ön hazırlıklar yapılarak, Çatak ve Gevaş'ın elektrige kavuşması planlandı. Orman idaresi tarafından kuzineli sobalar imal edilerek kömür tüketimi teşvik edildi (Halk Postası,9 Şubat 1963,s.1).

SONUÇ

Gazetelerin bir hafızası, geçmişi ve yayımlandığı şehirlerde bıraktıkları izleri vardır. Bu nedenle yerel gazetelerde şehrin genel durumu ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür. Yapılan bu çalışmada 1963 yılında Van'da basılan Halk Postası gazetesinin altı aylık sayıları incelenmiş, şehrin genel durumu, şehre yapılan yatırımlar ve şehrin sorunları ele alınmıştır. Gazete siyasi ve tarafsız bir gazete olarak yayın hayatına başlamış fakat daha ilk sayısında eski DP'lilerin düşük olarak ifade edilmesi, gazetenin lanse edildiği gibi tarafsız olmadığını göstermiştir. Bununla birlikte şehir halkının şehrin bazı sorunlarına karşı duyarsız olmasının gazetede eleştirilmesi, gazetenin duyarlılığını göstermesi açısından önemlidir.

Halk Postası gazetesinde bu dönemde yapılan haberler incelendiğinde şehrin birçok sorunu olduğu tespit edilmiştir. Kaçakçılık, doğal afetlere karşı alınacak tedbirlerin yetersizliği, şehrin fiziki alt yapısının yetersizliği, içme sularının yetersizliği, ulaşım sorunu, salgın hastalıklar tespit edilen sorunlardan bazılarıdır. Şehrin en önemli sorunlarından biri kaçakçılık, diğeri ise doğal afetlerdir. Alınan tedbirlere rağmen kaçakçılığın önlenememesi, kaçakçılığın halkın geçim kaynağı haline geldiğini göstermesi açısından önemlidir. Diğer bir sorun ise doğal afetlerdir. Deprem kuşağında olan bir şehrin, depreme dayanıklı olarak inşa edilmesi gerekir. Çünkü depremler olmaya devam edecektir. Dayanıklı şehirlerin inşa edilmesi için de alanında uzman kişilere, alanında uzman kişilerin yetişmesi için de eğitim ve öğretime ihtiyaç vardır. Alanında uzman kişilerden biri de şehrin yetiştirdiği dönemin Maliye Bakanı Ferit Melen'dir. Melen, Bakanlık yaptığı dönemde şehrin sorunlarıyla yakından ilgilenmiştir. Şehir yöneticilerinden gelen talepleri yerine getirme konusunda gösterdiği çaba şehrin sorunlarının çözümünde önemli bir etki yapmış, şehrin Melen gibi önemli değerlere

sahip olması eğitime olan yatırımın artmasında itici bir güç olmuştur.

Şehirde yerel yönetimin dikkatli bir şekilde çalıştığı gazetede yer alan haberlerden anlaşılmaktadır. Her ne kadar belediyenin bazı hizmetleri yapmada yetersiz kaldığı belirtilse de gazetede belediyenin hizmetleri ile ilgili oldukça fazla olumlu haber vardır. Gazetede yer alan dikkat çekici diğer bir konu ise şehirde milli bayramların ve kurtuluş gününün coşkuyla kutlanmasıdır. Bayramların coşkuyla kutlanması, milli birlik ve beraberliği gösterdiği gibi 1960 yılındaki askeri darbenin bir yansıması da olabilir.

Çalışmanın yapıldığı 1963 yılında Van henüz küçük bir şehirdir. Önemli tarihi ve turistik yerleri bulunmaktadır. Fakat ulaşımın yetersizliği şehrin tanıtımını da etkilemiştir. Buna rağmen gazetede yer alan bir haberde yabancı ülkeden gelen kadın turistlerin Van kedisi ile ilgilenmeleri ve bu nedenle Van'ı ziyaret etmek istemeleri şehir halkının kendi zenginliklerinin farkına varmaları açısından önemlidir.

KAYNAKLAR

Gazete Kaynakları

Halk Postası Gazetesi

Milliyet Gazetesi

Arşiv Kaynakları

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı Cumhuriyet Arşivi (BCA)

Başbakanlık Kararlar Daire Başkanlığı (1928-): 30.18.1.2,168/9/14, 30.18.1.2,169/19/19, 30.18.1.2,175/5/14, 30.18.1.2,180/52/7, 30.18.1.2,183/6/1, 30.18.1.2,139/35/2, 30.18.1.2,144/69/14, 30.18.1.2,166/48/9, 30.18.1.2,143/43/15.

Başbakanlık Özel Kalem Müdürlüğü: 30.1.0.0,114/722/12, 30.1.0.0/19.107.23.

Araştırma Ve İnceleme Eserler

Aykaç, Ö.A. ve Karaduman, E. (2023). Efsaneler, mitler ve macera turizmi: Van Gölü canavarı örneği. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 16(95), 169-180.

10.29228/JASSS.68739

Akalın, Şükrü Haluk, (2011). Türkçe sözlük, *Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları*.

Aydoğan, F (Tarihsiz). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'daki sosyoekonomik ve kültürel yapının aileye etkileri, *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Öz-Fa Matbaacılık, 259-284.

Aykaç, M. S. (2021). *Van Postası Gazetesi'nde halk yaşamı (1953-1974)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi].

Beydiz, M.G. (2022). İdea ve gerçeklik dikotomisinde canavar ikonografisinden Van Gölü canavarının mitsel paradigması, *Motif Akademi Halkbilimi Dergisi*, 15(40), 1356-1371.

<https://doi.org/10.12981/mahder.1187155>.

Boran, Z. (2018). *Yerel basın çalışmalarına bir örnek: Yeni Yurd Van Gazetesi (1937-1948)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi].

İşler, A. (2013). *Vansesi Gazetesi 1948-1960*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi].

Kalkanlı, E. (2004). *Yerel basında haber fotoğraflarının önemi üzerine Van örneğinde bir inceleme*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Selçuk Üniversitesi].

Kılıç, O. (2012). Van, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, C.42, 505-510.

Konukcu, E (1990). Van'ın Ruslar tarafından işgali (20 Mayıs 1915), *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası*, 19-23.

Kuran, E. (1990). Cumhuriyet devrinde Van'ın sosyal, ekonomik ve kültürel gelişimi (1923-1980), *Yakın Tarihimizde Van Uluslararası Sempozyumu*, Yüksek Öğretim Kurulu Matbaası, 119-123.

Matbay, B. ve Seyitoğulları, M. (2023). Çaybağı (Kotur) havzasının (Van-Saray) eğitim ve yükselti koşulları bakımından arazi kullanımının ortaya konulması, *DTCF Dergisi*, 63(2),

<https://doi.org/10.33171/dtcjournal.2023.63.2.21>

Melen, M. (Tarihsiz). Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da istihdam olanaklarının artırılması üzerine bir çalışma, *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Öz-Fa Matbaacılık, 109-134.

Oyan, V. (2023). Alkali göllerden elde edilen trona madeninden soda külü üretimi: Van ve Arin gölü örnekleri, Van Gölü havzası, Türkiye, Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Dergisi, 28(3), Doi <https://doi.org/10.53433/yyufbed.1259551>

Özdurğun, Y. (2021). Türkiye'de siyaset-basın ilişkileri: Van örneği (1937-1960). Yüzüncü Yıl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,

Van Özel Sayısı, 283-304.

Sarı, E. (2017). *Erken cumhuriyet döneminde yerel basın yoluyla Türklüğün inşası: Van Gazetesi Örneği (1939-1943)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi].

Süleyman Sabri Paşa (1982). Van tarihi ve Kürt Türkleri hakkında incelemeler, Yayına Hazırlayan. Gamze Gayeoğlu, *Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü*.

Tayan, A. (2019). *Yerel basında şehir: Van Postası Gazetesi örneğinde Van (1976-1980)*, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Yüzüncü Yıl Üniversitesi].

Tuncel, Metin (2012). Bugünkü Van, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, *Türkiye Diyanet Vakfı Yayıncılık*, C.42, 510-512.

Türkdoğan, Orhan (Tarihsiz). Doğu ve Güneydoğu'da aşiret ve sosyo-antropolojik yaklaşımlar, *Sosyal Bilimler Kavşağında Doğu ve Güneydoğu Anadolu*, Öz-Fa Matbaacılık, 79-93.

Yıldız, M.Z (2009). Van'da sanayi faaliyetleri ve geliştirilme olanakları, *Yalın Yayıncılık*.

**YURTTAŞ GAZETECİLİĞİ İLE İLGİLİ
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK
ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ**

ANALYSIS OF STUDIES ON
CITIZEN JOURNALISM USING THE
BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Bünyamin UZUN

06

YURTTAŞ GAZETECİLİĞİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZ YÖNTEMİ İLE İNCELENMESİ

ANALYSIS OF STUDIES ON CITIZEN JOURNALISM USING THE BIBLIOMETRIC ANALYSIS METHOD

Bünyamin UZUN¹

Anahtar Kelimeler:

Gazetecilik,
Haber,
Yurttaş Gazeteciliği,
Bibliyometri,
Web of Science

Keywords:

Journalism,
News,
Citizen Journalism,
Bibliometrics,
Web of Science.

¹ Dr., Bağımsız Araştırmacı,
e-mail: uzunbnyamin17@gmail.
com Orcid No: 0000-0002-
5697-5080.

Alıntılanmak için/Cite as: Uzun B.
(2025). Yurttaş Gazeteciliği İle
İlgili Çalışmaların Bibliyometrik
Analiz Yöntemi İle İncelenmesi,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34
(1), 98-117

ÖZ

Yurttaş gazeteciliği, insanların haber oluşum süreçlerine dahil olarak kamusal alanın genişlemesine katkı sunmasını amaçlar. Bu durum kamusal alanın daralması ve demokratik tartışma alanlarının yok olmaya başlamasıyla ortaya çıkmıştır (Uzun, 2006). Ancak yurttaş gazeteciliğinin gelişimi ve kendini kabul ettirmesi teknolojik gelişmelerle olmuştur. Nitekim sosyal medya ağları ve bloglar yurttaş gazeteciliğinin gerçekleştirildiği alanlar olarak dikkat çekmektedir. Yurttaş gazeteciliğinin gelişimi ve yaygınlaşmasının ardından çeşitli alanlarda akademik çalışmalar da hızla artmıştır. Söz konusu çalışmaların hangi bağlamlarda yoğunlaştığı ve alanda hangi araştırmacılar ile dergilerin ön plana çıktığının saptanması önemlidir. Bu çalışmanın temel amacı, yurttaş gazeteciliği konulu çalışmaların gelişimini saptamaktır. Çalışmada nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmıştır. Yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışmaların istatistiki verilerinin yorumlayarak yeni çalışmalara yol gösterici işlevi çalışmanın temel önemidir. Bu bakımdan çalışmada Web of Science veri tabanında yer alan yurttaş gazeteciliği konulu 654 çalışma incelenmiştir. Çalışmanın önemli sonuçları arasında, yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışmaların 2015-2020 yılları arasında hızla arttığı yer almaktadır. Öte yandan çalışmalarda yurttaş gazeteciliği (n=338) ve sosyal medya (n=87) kavramlarının merkeze alındığı görülmüştür.

ABSTRACT

Citizen journalism aims to contribute to the expansion of the public sphere by involving individuals in the news-making processes. This phenomenon emerged with the contraction of the public space and the disappearance of democratic discussion spaces (Uzun, 2006). However, the development and acceptance of citizen journalism has been driven by technological developments. As a matter of fact, social media networks and blogs have drawn attention as areas where citizen journalism is carried out. Following the development and popularization of citizen journalism, academic studies in various fields have rapidly increased. It is important to determine the contexts in which these studies are concentrated and identify the leading researchers and journals in the field. The main purpose of this study is to identify the development of studies on citizen journalism. Bibliometric analysis method, one of the quantitative research methods, was used in the study. The main importance of the study is to interpret the statistical data of the studies on citizen journalism and to serve as a guide for future studies. In this respect, 654 studies on citizen journalism in the Web of Science database were analyzed. Among the important results of the study is that the number of citizen journalism studies increased rapidly between 2015 and 2020. Additionally, it was observed that the concepts of citizen journalism (n=338) and social media (n=87) were central to these studies.

GİRİŞ

Gazetecilik, temelde insanlara olup bitenleri aktarmayı amaçlamaktadır. Bu anlamda gazetecilik faaliyeti yürüten kişi ve kurumlar, toplumda yaşanan olayları kitle iletişim araçları yardımıyla topluma geri aktarmaktadır. Elbette belirli bir toplumun içinde yaşanan bütün olaylar kitle iletişim araçları tarafından haber olarak sunulamaz. Televizyon ve gazetelerin belirli bir zaman ya da alan sınırı olması nedeniyle bütün olayların haber olarak değerlendirilmesi imkânsızdır. Bu nedenle kitle iletişim araçları belirli haber değerleri çerçevesinde neyin haber olup neyin haber olmayacağına karar vermektedir (Tokgöz, 2013). Anakım medyada gazetecilik ilkeleri ve ekonomi politik etkenler doğrultusunda haber eleme süreçleri oluşmaktadır. Nitekim medya kuruluşları ekonomi politik konuları çerçevesinde içeriklerini seçmektedir (Şeker ve Uzun, 2018, s. 110). Öte yandan iletişim teknolojilerinde yaşanan gelişmeler haberlerin eleme süreçlerini azaltmış ve çok daha fazla içerik çeşitli medyalarda yer bulmaya başlamıştır. Özellikle dijital teknolojilerde yaşanan gelişmeler gazetecilik ve habercilik pratiklerini derinden etkilemiştir.

Kitle iletişim teknolojileri son yüzyılda hızla gelişmekte ve değişmektedir. İletişim tarihi tıpkı insanlık tarihi gibi gelişim ve değişimin tarihidir. Ancak iletişim teknolojilerinde son yüzyılda yaşanan gelişmeler oldukça etkileyici bir noktadadır (Crowley & Heyer, 2011, s. 3). 1960'lı yılların sonlarında ortaya çıkan internet teknolojisinin gelişimi, 1990'lı yıllara gelindiğinde yaşamın birçok alanında kullanılır hale gelmiştir. İnternetin yaygınlaşması başta iletişim alanı olmak üzere yaşamın birçok alanında değişimler meydana getirmiştir. İletişim alanında özellikle kitle iletişimi büyük bir genişleme alanı yakalamış ve medya ağları için yeni alanlar ortaya çıkmıştır (Geray & Aydoğan, 2010, s. 305). İlk olarak internet siteleri ve blogların sınırsız alan olanağı sunması nedeniyle çok daha geniş bir bağlamda haber ve düşünce yazısı dolaşıma girmeye başlamıştır. Elbette bu durum iletişim içeriklerinin üreticileri ve tüketicilerini de değiştirmeye başlamıştır (Başaran, 2010, s. 256). Dijital teknolojiler haber verme işlemini daha geniş bir alana yaymış ve birçok insan haber yapıp paylaşabilir hale gelmiştir. Üreten tüketiciler olarak da açıklanan bir durum ortaya çıkmış ve dijital

teknolojilerle insanlar haberleri hem üreten hem de tüketen olarak konumlanmıştır (Güven, 2017, s. 184). Söz konusu üreten tüketiciler ve iletişim ağlarının genele yayılması sosyal medya ile olmuş ve özellikle haber aktarımında sosyal medya ağları önemli birer rol oynamıştır.

Sosyal medya, zaman ve mekân sınırlamasının olmadığı, katılım ve paylaşımın esas olduğu bir iletişim şeklidir (Biçel, 2012, s. 47). İletişim bilimci Christian Fuchs'a (2014, s. 50) göre sosyal medya kullanıcıların var ettiği medyadır. Ona göre sosyal medyada var olan her şeyi sistemin izin verdiği ölçüde kullanıcılar üretmekte ve aynı şekilde kullanıcılar tüketmektedir. Sosyal medyanın bu olanağı gündelik yaşam ve eğlencenin yanı sıra gazetecilik ve haber üretim süreçlerini de oldukça etkilemiştir. Öncelikli olarak üretilen ve tüketilen haber sayısı oldukça artmıştır. Bu anlamda hem geleneksel medya kuruluşları sosyal medya ağlarında haber paylaşımı yapmış hem de doğrudan dijital dünyaya doğan haber kuruluşları ortaya çıkmıştır (Maireder & Ausserhofer 2016, s. 403; Halavais, 2016, s. 81). Öte yandan herhangi bir haber kuruluşu ile bağı olmayan, başka bir deyişle gazeteci olmayan kişilerin haber üretim süreçlerine katılması da sosyal medya aracılığıyla olmuştur. Birçok insan gündelik yaşamlarında deneyimlediği olayları fotoğraflamakta ya da video çekmektedir ve bunların içerisinde haber değeri taşıyan içerikler yer almaktadır. Bu içerikler başta sosyal medya olmak üzere televizyonlar ya da gazetelere kadar çeşitli ağlarda kullanılmaktadır (Hermida, 2017, s. 11). Buna ek olarak bu şekilde üretilen haberlerin tamamının aslında haber oluşturma gibi bir düşünceye dayanmaksızın üretilen içerikler olduğu unutulmamalıdır. Nitekim birçok içerik kullanıcıların farklı motivasyonlarla oluşturdukları içeriklere dayanmaktadır (Hermida, 2017, s. 11-12; Karadoğan vd., 2014, s. 215). Öte yandan sosyal medya aracılığıyla habercilik yapma motivasyonu ile hareket eden bağımsız kişiler de vardır. Bu anlamda bir çalışma içinde olanlar, doğrudan haber yapma ve habercilik için özel çaba harcama düşüncesinde olan kişilerdir. Elbette bu durum gazetecilik literatüründe farklı değerlendirilmektedir. Gazetecilik literatüründe bu bakımdan kullanılan kavramlardan biri de “yurttaş gazeteciliği” olmuştur.

Yurttaş gazeteciliğinin gelişimi ve bu anlamda yapılan akademik çalışmaların durumunun saptanması önemlidir.

Bu nedenle çalışmada bibliyometrik analiz yöntemi benimsenmiştir. Nicel araştırma yöntemlerinden olan bibliyometrik analiz belirli bir konunun istatistikî verilerinden hareketle genel görünümünü ortaya koymaya yardım etmektedir (Öztürk & Demir, 2023). Türkiye’de son yıllarda başta sosyal bilimler olmak üzere birçok alanda bibliyometrik çalışmalar yayımlanmaktadır. Eğitim alanında Erkan Yeşiltaş ve Ayşegül Yılmaz (2021), eğitimde medya okuryazarlığı ile ilgili çalışmalar, eğitimde dijital vatandaşlık (Yeşiltaş & Gez, 2022) ekonomi ve maliye alanında ise maliye alanında yapılmış lisansüstü tezler (Beşel, 2017), kadına yönelik ekonomik istismar (Demir vd., 2023) ve lojistik alanında yapılmış lisansüstü tezler (Duran & Çelikkaya, 2019) bibliyometrik yöntemle yapılan çalışmalardır. Buna ek olarak iletişim alanında dijital ebeveynlik (Tiryaki, 2023), sosyal medya bağımlılığı (Karakuş vd., 2024), ahlaki panik ve sosyal medya (Tiryaki, 2024), medyada şiddetin temsili (Uzun, 2024), tıp alanında gebelik ve anestezi çalışmaları (Yıldız, 2022) ve turizm alanında gastronomi turizmi (Çuhadar & Morçin, 2020) çalışmaları bibliyometrik yöntemle hazırlanan çalışmalara örnek olarak gösterilebilir. Türkiye’de çeşitli alanlarda bibliyometrik çalışmalar hızla artmaktadır. Bu anlamda çalışmanın sınırlılıkları doğrultusunda tamamına yer vermek mümkün değildir.

Bu çalışmada, gazetecilik literatüründe son dönemde popüler konulardan olan yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan çalışmalar bibliyometrik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bu anlamda çalışma, Web of Science veri tabanında yer alan çalışmalardan hareketle yurttaş gazeteciliğinin literatüre girişi ve kapladığı alanı, araştırmacıların yurttaş gazeteciliğinde odaklandığı noktaları ve yurttaş gazeteciliğinin uygulama pratiklerini saptamayı amaçlamaktadır. Buna ek olarak yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışmaların yapıldığı kurum ve ülkeleri saptayarak sonraki çalışmalara ışık tutmaya çalışılmıştır. Öte yandan yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan çalışmalarda gözlenen eksiklikler de ortaya konulmuştur. Bu bakımdan bu çalışmanın yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışmalar yapmak isteyen araştırmacılara bir fikir vererek alanda oluşan boşlukların doldurulmasına yardımcı olacağı düşünülmektedir. Yurttaş gazeteciliği ile ilgilim çalışmaların gelişimi ve alandaki

genel eğilimlerin ortaya konması çalışmanın önemini oluşturmaktadır. Bu anlamda, yurttaş gazeteciliği ile ilgili önemli çalışmalar, en fazla yayın yapan dergiler ve en çok odaklanılan anahtar kelimeler ortaya konmuştur. Bunun yanı sıra yurttaş gazeteciliği konusunda yapılan önemli çalışmalar özetlenerek ileride çalışma yapmak isteyen araştırmacılara yol gösterici bir işlev üstlenilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Yurttaş gazeteciliği, 1990’lı yıllarda Amerika Birleşik Devletleri’nde (ABD) medyaya duyulan güvenin sarsılması ve güvenilir haber ağlarının arayışından ortaya çıkmıştır. Bu anlamda, yurttaş gazeteciliği ilk olarak yerel basında kullanılmaya başlamıştır. Öte yandan yurttaş gazeteciliğinin yaygınlaşması doğrudan dijital teknolojilerde yaşanan gelişmelerle birlikte değerlendirilmektedir. Bu durum yurttaş gazeteciliğinin yaygınlığı ve kullanıcıların internet ortamında yoğun bir şekilde habercilik yapması ile ilişkilidir. Ancak yurttaş gazeteciliği dijital teknolojiler ile sınırlandırılmayacak kadar eski bir kavramdır. Tam anlamıyla tanımlanıp varlığı kabul edilmemekle birlikte 1990’lı yılların öncesinde yurttaş gazeteciliği örnekleri görülmüştür. Bu anlamda, 1963 yılında ABD Başkanı John F. Kennedy’ye düzenlenen suikast bir vatandaş tarafından kaydedilmiş ve bu amatör kayıt medya kuruluşları tarafından kullanılmıştır. Nitekim bu örnek o dönemde gazetecilik literatüründe “amatör gazetecilik” olarak kullanılmıştır. Fakat bugün yurttaş gazeteciliği olarak adlandırılan pratiğe karşılık gelen bu kavramlaştırma kabul görmemiştir (Hajek & Stefanikova, 2015). Elbette buna benzer şekilde birçok örneğin, yurttaş gazeteciliği tanımlaması ve gazetecilik literatüründe kabulünden önce varlık gösterdiği söylenebilir. Bu bakımdan yurttaş gazeteciliğinin vatandaşların iletişim teknolojilerini yaygın bir şekilde kullanmaya başlamasıyla birlikte oluşmaya başladığını söylemek mümkündür. Ancak tanımlanan ve belirli bir çizgisi oluşan yurttaş gazeteciliği 1990’lı yıllardan sonra hızla yaygınlaşmıştır.

Yurttaş gazeteciliği, “gerçek mesleği gazetecilik olmayan kişilerin iletişim teknolojileri yardımıyla haber üretim sürecine dahil olmasıdır” (İrvan, 2017). Başka bir tanımlamaya göre yurttaş gazeteciliği, bir medya kuruluşunda çalışan profesyonel gazeteci olmayan

bireylerin içerik toplayarak haber oluşturması anlamına gelmektedir (Nip, 2006, s. 220). Burada yapılan tanımlamalar yurttaş gazeteciliğinin haber üretim süreci bağlamından değerlendirilmesidir. Nitekim bu durum yurttaş gazeteciliğinin temelini oluşturmaktadır. Tanımlamalarla da çerçevesi çizildiği üzere elinde akıllı telefon olan herkesin gazeteci olabileceği yani yurttaş gazeteci olarak konumlanabileceği bir gazetecilik modelidir. Başka bir deyişle yurttaşların elindeki cihaz yardımıyla kaydettiği görüntüleri bir haber formuyla dijital ağlar üzerinden paylaşabilmesi ya da geleneksel medya aracılığıyla duyurabilmesi yurttaş gazeteciliğinin temelini oluşturmaktadır (Devran ve Özcan, 2017, s. 151).

Yapılan tanımlamalardan da anlaşılacağı üzere yurttaş gazeteciliği, bireylere haber yapma ve paylaşma olanağı sunmakta ve bu da dijital teknolojilerin hayatımıza getirdiği yeniliklerin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu anlamda yurttaş gazeteci tanımlaması da aslında profesyonel olarak herhangi bir medya kuruluşunda çalışmayan ancak genelde bulunduğu yerden tanık olduğu ya da araştırdığı bir olayı haberleştirerek kamuoyuyla paylaşan kişiler için kullanılmaktadır (Durgeç Aydoğan, 2017, s. 706). Yurttaş gazeteciliğinin gerçekteşirildiği alan daha önce de belirtildiği gibi çoğunlukla dijital ağlar üzerindedir ve özellikle de sosyal medya ağları oldukça yaygın kullanılmaktadır. Geleneksel basının egemenliğini kırma ve insanların daha geniş anlamda haber alarak kamuoyu oluşturma aşamalarında sosyal medya yurttaş gazeteciliğine farklı bir boyut kazandırmıştır (Alankuş, 2009, s. 110). Bu durum yurttaş gazeteciliğinin ortaya çıktığı şartların ve doldurduğu boşluğun tartışılması ile daha belirgin hale gelecektir. Yurttaş gazeteciliğin popöler hale gelmesini sağlayan ortamın incelenmesinde yarar vardır.

Yurttaş gazeteciliği, gazetecilik ve kitle iletişimi başta olmak üzere toplumsal tartışma alanlarında yaşanan daralmalar sonucunda ortaya çıkmıştır. Elbette bu tartışmalar yurttaş gazeteciliğinin ortaya çıktığı ABD’de yaşanan tartışmalar ekseninde gelişmiş ve daha sonra genel bir bağlamda karşılık bularak oluşmuştur. Bu anlamda ortaya çıkan sorunlar; “ABD’de demokrasi yönündeki kaygıların artması, medya alanındaki yoğunlaşma ile bunun gazetecilik pratikleri üzerindeki etkisi, iletişim

teknolojisindeki gelişmeler” şeklinde sıralanmaktadır (Uzun, 2006, s. 633-642). Burada belirtilen üç etkenden ilki olan demokrasi yönündeki kaygıların artması temelde kamusal alanın daralması ve demokratik tartışma alanlarının ortadan kalkmasıdır. Alman filozof Jürgen Habermas’ın (2018) kamusal alan kavramsallaştırması bağlamında bir yapının ortadan kalkması demokratik ortam için sorunlu olarak görölmektedir. Başka bir deyişle insanların tartışılabileceği ve kamuoyu oluşturma gücü sürekli olarak ortadan kalkmaktadır ve bu duruma bir tepki olarak dijital teknolojilerin de yardımıyla yurttaş gazeteciliği ortaya çıkmıştır (Uzun, 2006, s. 637). Öte yandan kamusal alanların oluşmasının önündeki bir diğer engel olarak da medyanın tekelleşmesi dikkat çekmektedir. Nitekim neoliberal politikaların yaygınlaşmasıyla birlikte medya kuruluşları başta ABD olmak üzere dünya genelinde hızla tekelleşmeye başlamıştır. Ben Bagdikian (2016), medyada tekelleşmeyi incelediği çalışmasında ABD’de 1980’li yıllarda medya alanında 50 kadar şirketin faaliyet gösterdiğini saptamıştır. Ancak bu sayı 20 yıl içerisinde hızla düşmüş ve 2000’li yıllara gelindiğinde yalnızca 5 şirketin faaliyet gösterdiği bir tekel alanı olduğunu belirtmiştir. Böylesine bir tekelleşme eğiliminin var olduğu bir medya ortamında kamusal alan tartışmaları doğal olarak sorunlu hale gelmiştir. Yurttaş gazeteciliğinin ortaya çıkmasında ya da yaygınlaşmasında etkili olan son nokta ise internet teknolojisinde yaşanan gelişmelerdir. Başta Web 2.0 olmak üzere sosyal medyanın da yaygınlaşması ile insanlar medya içeriklerine katkı sunmaya başlamıştır. Bu anlamda insanlar medya içeriklerinin hem üreticisi hem de tüketicisi olarak konumlanmaya başlamıştır (Baloğlu, 2021, s. 107; Yelsalı Parmaksız, 2019, s. 12). Bu şartlar altında ortaya çıkan yurttaş gazeteciliği, tekelleşen ve kamuoyu oluşturma işlevinden uzaklaşan geleneksel medyaya bir tepki olarak düşünölebilir. Buna ek olarak insanların medya ve gazetecilikle barışması yani haber alma isteğinde devamlılığın sağlanması olarak da değerlendirilebilir. Yurttaş gazeteciliği değinilen nedenlerle ortaya çıkmış ve bir alternatif oluşturma işlevini üstlenmiştir. Liberal medya kuramlarında medyanın dördüncü gücü oluşturma ve halk adına yönetimi denetleme işlevi yurttaş gazeteciliği ile beşinci gücü ortaya çıkarmıştır. Bu anlamda yurttaşlar bir kamuoyu oluşturarak doğrudan denetlemenin bir parçası

olabilmektedir. Yurttaş gazeteciliği hem yerel hem de yaygın ölçekte gazetecilik yapılarak geleneksel medyaya bir alternatif oluşturmaktadır (Kutlu & Bekiroğlu, 2010).

Yurttaş gazeteciliğinin ortaya çıkıp yaygınlaşması aşamasında ABD’de bir kamu kuruluşu olan Pew Center etkili olmuştur. Nitekim Pew Center’ın destekleri yurttaş gazeteciliğinin uygulama alanı bulmasında oldukça önemlidir. Bu anlamda özellikle yerel medya ağlarına yurttaş gazeteciliği bağlamında gelişim için destek verilmiştir (Cangöz, 2003). Pew Center, 1994 yılında yurttaşların ilgisini seçimlere çekmek ve bu anlamda bir kamuoyu oluşturmak için projeler geliştirmiştir. Söz konusu proje kapsamında ABD’de faaliyet gösteren medya şirketleri ve bağımsız halkla ilişkiler kurumları ile anlaşmalar yapılarak kamuoyu oluşturulması amaçlanmıştır. Sonraki yıllarda Pew Center benzer şekilde birçok proje gerçekleştirerek özellikle yerel bağlamda kamuoyu oluşturulması ve halkın medya içeriklerine olan ilgisinin artırılması amaçlanmıştır. Ancak bu aşamada halk yalnızca medya içeriklerinin tüketicisi olarak konumlandırılmamış, aynı zamanda üretim aşamasında karar alıcı bir bağlamda düşünülmüştür. Haber üretim süreci ve halkın neyi tartışacağı gibi konularda insanlara danışılmış ve bu bağlamda haber üretimleri gerçekleştirilmiştir (Uzun, 2006, s. 648-649).

Kamuoyu oluşturma ve halkın kamusal alana katılmasını önceleme amacıyla olan yurttaş gazeteciliği, kamu çıkarlarını koruma ve siyasi iktidarın gündeme gelmesini istemeyeceği konuları tartışma amacına dayanır. Bu anlamda halkın haklarını savunarak bir kamuoyu oluşturma ve insanları bu kamuoyu hakkında tartışmaya davet eden yurttaş gazeteciliği özellikle basın özgürlüğünün kısıtlı olduğu ülkelerde daha değerli hale gelmektedir. Öte yandan dünya genelinde baskıcı hükümetler ilk olarak blogları daha sonra da sosyal medya ağlarını yasaklayarak bu kamuoyu oluşturma girişimlerini kısıtlamayı amaçlamıştır (Allen & Thorsen, 2019). Başka bir deyişle kamusal alanın ortadan kalkmasıyla ortaya çıkan yurttaş gazeteciliğinin sağladığı kamusal alanlar da engellenmelerle karşı karşıya kalmıştır. Elbette bu durum yurttaş gazeteciliğinin haber üretme çerçeveleri ile doğrudan ilişkilidir. Nitekim yurttaş gazeteciliği geniş bağlamda haberler üretmeyi ve kamuoyu oluşturmaya hedeflemektedir (Ayhan & Baloğlu, 2018).

Yurttaş gazeteciliği, habere ve haberin oluşum süreçlerine temel yaklaşımları bakımından geleneksel gazetecilikten ayrılmaktadır. Bu durum daha önce de değinilen yurttaş gazeteciliğini ortaya çıkartan kamusal alan oluşturma isteği ve demokratik tartışma alanları ile doğrudan ilişkilidir. Yurttaş gazeteciliğinin habere yaklaşımını sıralayan Duran’a (2003, s. 85-99) göre, haber süreçlerine öncelikle yurttaşları yeniden dâhil etmek, itibar kaybeden gazetecilik mesleğinin itibarını yeniden kazandırmayı hedeflemek, yurttaş gazeteciliğinin en önemli ilkelerinden olan haberi oluşturma aşamasında olayla ilgili tüm kaynaklara ulaşmak ve onların görüşlerine yer vermek, bu anlamda daha geniş bir bağlamda haber oluşturmak ve gerçeğe mümkün olduğunca ulaşabilmek temel yaklaşımları oluşturmaktadır. Öte yandan yurttaş gazeteciliği haberin merkezini değiştirerek haber kaynağı olarak resmi makamlar, büyük şirket yapılanmaları veya güç merkezleri yerine sokaktaki insanları merkeze almıştır. Elbette bu şekilde haber yapılması kamuoyu oluşturma bakımından daha güçlü bir olanak sunmaktadır. Yurttaş gazeteciliğinin haberciliğe yaklaşımındaki bir diğer önemli nokta da haber olayının sonuna kadar takip edilerek sonuçlandırılmasıdır. Son olarak yurttaş gazeteciliği genel ideolojik bağamlardan ayrı olarak yurttaşın istekleri ve hakkını merkeze alan bir habercilik anlayışını benimsemektedir.

Yurttaş gazeteciliği belirli bir ortamın sonucunda ortaya çıkmış ve kendi çerçevesini çizerek bu doğrultuda bir habercilik anlayışı benimsemiştir. Pew Center’ın kamuoyu oluşturma anlamındaki çalışmalarının yanı sıra doğrudan vatandaşların kamuoyunu inşa etme süreçleri de yurttaş gazeteciliğinin temellerinden biridir. Bu anlamda da önemli örnekler vardır. OhmyNews sitesi bu bakımdan önemli bir örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. OhmyNews sitesi bilgisayar ağlarından yararlanarak yurttaş gazeteciliği yapmaya çalışmış ve kısa sürede ciddi bir kitle oluşturmıştır. OhmyNews sitesi kısa sürede binlerce yurttaş muhabire ulaşmış ve toplumun çeşitli kesimlerinden gelen haberler sitede yer almıştır. Bu aşamada sitede çalışan 53 muhabir ve editör gelen haberleri inceleyerek sitede yayınlamıştır. Yurttaş gazeteciliğinin ciddi bir örneği olan siteye haber gönderen kişi sayısı 26.700 olarak açıklanırken bir milyonun üzerinde okuyucusu olduğu belirtilmektedir. Site geleneksel medyadan duyulan

hoşnutsuzluk nedeniyle büyük bir ilgi görmüş ve insanların birbiri ile konuşma isteğiyle önemli bir konum elde etmiştir (Yu, 2003'ten aktaran Uzun, 2006). Öte yandan dijital teknolojilerin yurttaş gazeteciliğinde kullanımı özellikle kriz anlarında daha belirgin hale gelmiştir. Nitekim 11 Eylül saldırısı birçok vatandaş tarafından görüntülenmiş ve bloglarda yayınlanmıştır. Buna ek olarak geleneksel medya da tanık anlatımı için bu içerikleri kullanmıştır. Benzer şekilde 2004 Asya Tsunami felaketi de amatör fotoğraf video çeken kişiler tarafından kaydedilmiş ve Web sitelerinde ya da bloglarda paylaşılmıştır. Tsunami felaketinde ortaya çıkan yurttaş gazeteciliği örnekleri de geleneksel medya tarafından kullanılmıştır (Durgeç Aydoğan, 2017). Burada görülen örnekler hem yurttaş gazeteciliğinin yaygınlaşma sürecini ortaya koyarken hem de gazeteciliğin profesyonel gazetecilere ihtiyaç duymadan da var olabileceğini göstermektedir (Sonwalkar, 2019).

Yurttaş gazeteciliğinin kamuoyu oluşturma ve halkın haklarını savunma anlamında önemli olumlu katkıları vardır. Bunun yanı sıra yerel medyanın gelişimi ve yerel kültürlerin aktarımı bakımından da önemli bir işlev üstlendiği görülmektedir. Ancak yeni medyanın anonimlik imkânı yurttaş gazeteciliğini sorgulamayı da beraberinde getirmektedir. Bu bağlamda en önemli örneklerden biri olarak "A gay girl in Damascus" adlı blog olabilir. Nitekim blog, 2011 yılında Arap Baharı sırasında Suriye'de eşcinsel bir kadının toplumsal olaylara bakışı ve yorumlarını aktarmaktadır. Ancak bu blogun İngiltere'de yaşayan bir ABD vatandaşı tarafından yazıldığı ortaya çıkmıştır. Bazı bloglar ve anonim olarak yurttaş gazeteciliği yapılan diğer mecralarda bu anlamda sorun yaşanması da göz ardı edilmemelidir (Bennett, 2011).

Yurttaş gazeteciliği daha önce de değinildiği gibi çoğunlukla dijital ağlarda gerçekleştirilmekte ve özellikle de sosyal medya ön plana çıkmaktadır. Dijital ağlar olarak bakıldığında blog siteleri ön plana çıkmaktadır. Bugün sosyal medya ağlarında yurttaş haberciliğinin birçok örneği görülmektedir. Bu anlamda Twitter önemli bir yere sahiptir. Nitekim Twitter, yazı temelli bir uygulama olması nedeniyle ve kamusal tartışmalara belirli bağlamlarda alan sunması nedeniyle ön plana çıkmaktadır. Benzer şekilde son dönemde YouTube, yurttaş gazeteciliğinin önemli alanlarından biri olmuştur. Hem geleneksel medyada

çalışan gazeteciler hem de profesyonel olmayan kişiler YouTube üzerinden yurttaş gazetecilik yapmaktadır. Bunun yanı sıra Facebook, Instagram, Telegram, MySpace ve Ustream.tv gibi sosyal ağlar yurttaş gazetecilik için alanlar sunmaktadır. Öte yandan Durgeç Aydoğan (2017) Periscope uygulamasının da önemli bir yurttaş gazetecilik alanı olduğunu belirtmektedir. Periscope, geçmiş dönemde önemli bir habercilik alanı olarak dikkat çekmiş ve özellikle canlı yayınlar habercilik için sıkça kullanılmıştır.

YÖNTEM

Bu çalışmada, yurttaş gazeteciliği konulu araştırmalardan yola çıkarak konunun genel durumunu saptamayı amaçlamıştır. Yurttaş gazeteciliği konusunda yapılan çalışmaların genel eğilimi ve çalışmaların başlıca odak noktalarının saptanması amaçlanmıştır. Buna ek olarak yurttaş gazeteciliği konulu çalışmalar hangi alanlarda daha çok çalışılmakta, uluslararası seçkin dergilerden hangilerinin konuya daha fazla önem vererek yayın yaptığı ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu amaçlar doğrultusunda dünyanın en geniş veri tabanlarından olan Web of Science veri tabanında yer alan araştırma makalesi, kitap, kitap bölümü ve bildiri gibi çalışmaların tamamı incelemeye alınmıştır. Başka bir deyişle yüksek etki faktörüne sahip indekslerde taranan dergilerin ya da yayıncıların yayınladığı yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışmaların genel çerçevesi çizilmiştir. Bu amaçlar doğrultusunda çalışmada şu sorulara yanıt aranmıştır:

- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların alanlara göre dağılımı nedir?
- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların yıllara göre dağılımı nedir?
- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların en çok atıf alan yayınlara göre dağılımı ve bu yayınların toplamı nedir?
- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların en çok atıf alan yazarlara göre dağılımı ve yazarların çalışmalarının toplamı nedir?
- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri

tabanında indekslenen çalışmaların en çok atıf alan kaynaklara (dergi/bildiri/kitap vb.) göre dağılımı ve yapılan atıflara göre bağlantı gücü nedir?

- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların üniversitelere göre dağılımı ve bu üniversitelerde yapılan çalışmaların yapılan atıflara göre toplam bağlantı gücü nedir?
- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların ülkelere göre dağılımı ve bu ülkelerdeki araştırmacıların çalışmalarının yapılan atıflara göre toplam bağlantı gücü nedir?
- Yurttaş gazeteciliği ile ilgili Web of Science veri tabanında indekslenen çalışmaların anahtar kelimelere göre dağılımı ve bu anahtar kelimelerin toplam bağlantı gücü nedir?

Çalışmanın Yöntemi

Çalışmada yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan araştırma makalelerinin bibliyometrik analizi yapılmıştır. Çalışmada, nicel araştırma yöntemlerinden bibliyometrik analiz tekniği kullanılmıştır. Bibliyometri, belirli bir konu üzerine yapılan çalışmaları istatistiksel olarak sınıflandırmayı içermektedir. Bu anlamda araştırılan konunun literatürü analiz edilirken görsel olarak temsil üretmek için bibliyometrik grafikler ve haritalar kullanılır (Danvila-del-Valle vd., 2019, s. 628). Bibliyometrik analiz, belirli bir alanda yapılan çalışmaların niteliksel ve niceliksel değişkenlerini belirleme, konuyla ilgili yayınların bağlamını saptama ve bir disiplin içindeki eğilimleri tespit etmeyi amaçlayan istatistiksel bir çalışmadır. Bu bakımdan bibliyometrik analizde incelenen konunun yazarları, yayın yapan dergiler, hangi üniversite ve ülkelerden araştırmacıların konuya odaklandığı ve akademik camiada hangi yayınların daha çok ilgi görerek atıf aldığı gibi noktalar alanın profilini çıkartırken istatistiksel olarak açıklanır (Chen, 2017, s. 7; Zeren & Kaya, 2020).

Veri Toplama Araçları

Çalışmada incelenen “Citizen journalism (yurttaş gazeteciliği)” konulu çalışmalara ilişkin bibliyometrik veriler, 24 Mayıs 2024 tarihinde dünyanın en geniş veri tabanlarından biri olan Web of Science tabanından elde

edilmiştir. Web of Science veri tabanı Thomson ve Reuters Bilimsel Bilgi Enstitüsü tarafından 1900’lü yılların başlarında geliştirilmiştir. Web of Science, yayımlanan kitap, makale ve bildiri gibi içerikleri kapsayan dünyanın en geniş kapsamlı atıf indekslerinden biridir. Bu anlamda Web of Science araştırmacılara oldukça geniş bir bibliyometrik veri sunmaktadır (Mergio & Yang, 2017).

Çalışma kapsamında Web of Science veri tabanında “citizen journalism (yurttaş gazeteciliği)” anahtar kavramı aratılmış ve bütün konulardan 654 çalışma olduğu saptanmıştır. Bu çalışmalar, araştırma makalesi, kitap, kitap bölümü, bildiri, makale incelemesi ve kitap incelemesi gibi farklı araştırma türlerini içermektedir. Buna ek olarak Web of Science veri tabanında yer alan indeksler bakımından da bir sınırlamaya gidilmeyerek bütün çalışmalar incelemeye dahil edilmiştir. Bu anlamda yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan bütün çalışmalar incelemeye dahil edilerek alanın profili geniş bir açıdan sunulmuştur.

Verilerin Analizi

Web of Science veri tabanından elde edilen veriler, bibliyometrik analiz çalışmalarında yaygın olarak kullanılan ve incelenen alanın haritalarla görselleştirilmesini sağlayan Vosviewer programında işlenmiştir. Vosviewer programı ile incelenen konu bibliyometrik olarak haritalandırılmış ve bibliyometrik veriler arasındaki ilişki anlamlı görseller olarak sunulmuştur. Nitekim Vosviewer programı araştırılan konuda bu analizleri yapmaya olanak sağlamaktadır (Van Eck & Waltman, 2017). Öte yandan son yıllarda Vosviewer programı aracılığıyla gerçekleştirilen bibliyometrik analiz çalışmaları ülkemizde başta sosyal bilimler alanında olmak üzere çok yaygındır. Bu anlamda, hegemonik erkeklik ve medya (Demir ve Öztürk, 2023), restoranlarda bahşiş ile ilgili çalışmalar (Yılmaz, 2017), kadına yönelik ekonomik istismar (Demir vd., 2023), Popülizm ve sosyal medya (Saf, 2022) ve afet yönetiminde medyanın rolü (Öztürk & Demir, 2023) gibi çalışmalar dikkat çekmektedir.

Bu çalışmada VOSviewer aracılığıyla, Web of Science veri tabanından elde edilen 654 çalışmanın yazar, atıf, kurum, ülke ve ortak anahtar kelime analizi bibliyometrik olarak görselleştirilmiştir. Bibliyometrik analiz, söz konusu verilerin belirlenen kategorilere göre bibliyometrik olarak

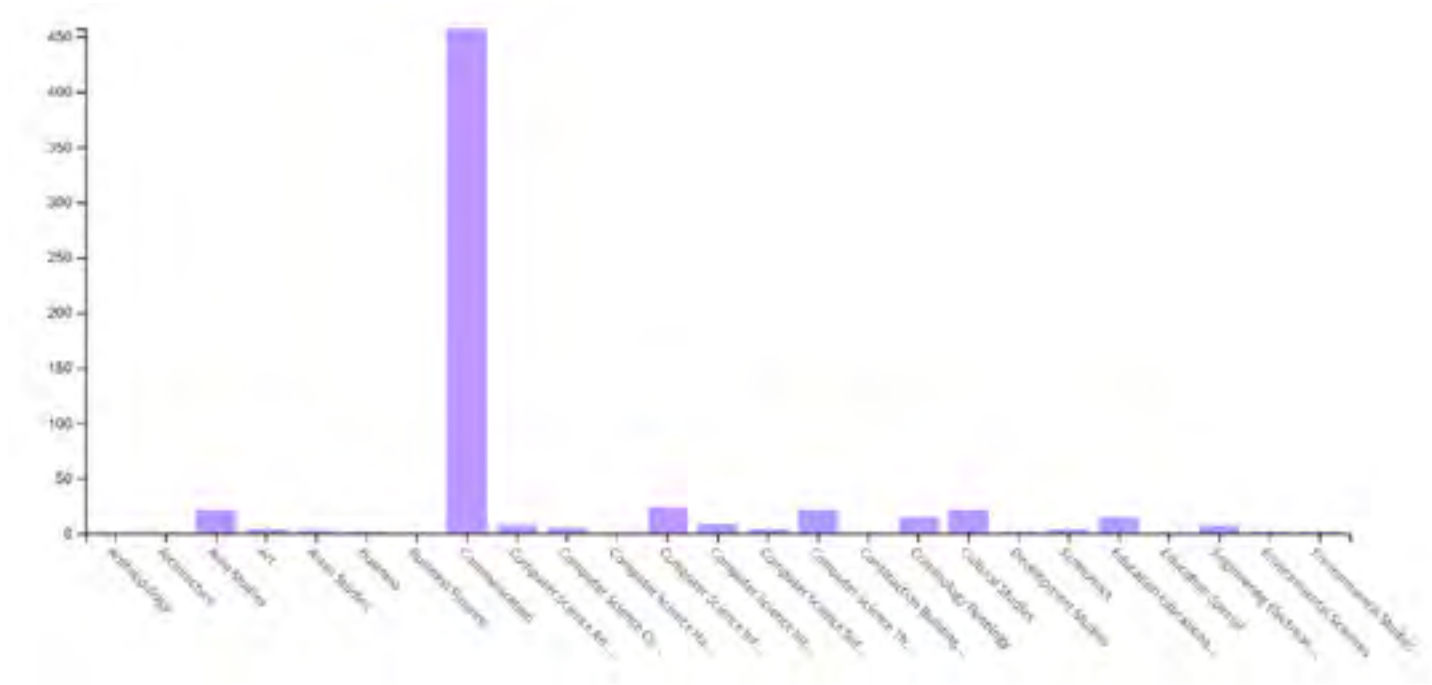
görselleştirme olanağı sunmaktadır (Van Eck & Waltman, 2010, s. 525). Bunun yanı sıra incelenen çalışmaların Web of Science veri tabanında yayınlandığı yıl, hangi alanda yayın yapıldığı ve araştırmacıların kurumları ile bulundukları ülkelere ilişkin kategorik ayrımları içeren veriler elde edilmiş ve tablo olarak sunulmuştur. Bu aşamada veriler, Web of Science veri tabanının sağlamış olduğu “analiz sonuçları” bölümünden elde edilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

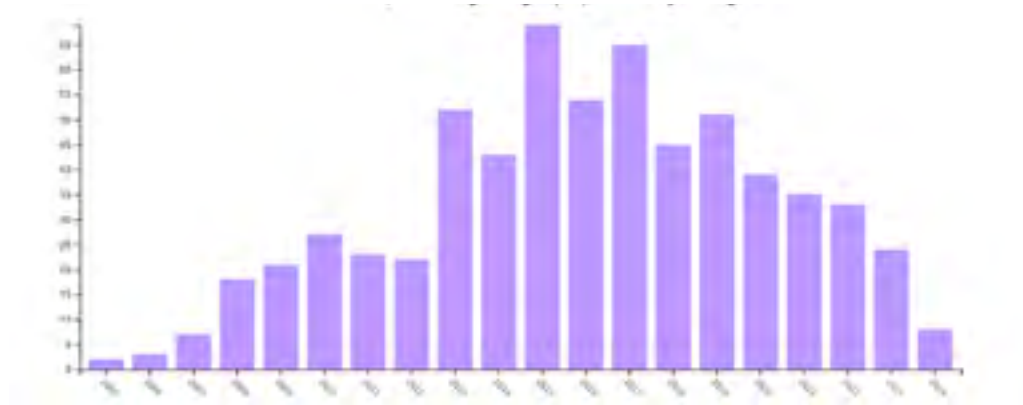
Bu çalışmada Web of Science veri tabanında yer alan “citizen journalism (yurttaş gazeteciliği)” anahtar kavramını içeren 654 çalışmanın bibliyometrik verileri incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen çalışmaların çoğunluğu araştırma makalesinden (n=534) olurken, bildiri (n=60), kitap bölümü (n=40), makale incelemesi (n=7) ve kitap incelmesi (n=13) gibi çalışmalar da incelemeye dahil edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışmaların indeksleri ortak indekslerle birlikte SSCI (n=323), ESCI (n=192), BKCI-SSH (n=73), BKCI-S (n=2), AHCI (n=18), CPCI-S (n=34), CPCI-SSH (n=37) ve SCI-E (n=10) indekslerinde taranmaktadır.

Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmaların Alanlara Göre Dağılımı

Analiz sonucunda yurttaş gazeteciliği kavramı üzerine çalışma yapılan 65 farklı alan olduğu tespit edilmiş ve bir bilim alanından en az 3 çalışma olan alanlar Tablo 1’e dahil edilmiştir. Bu anlamda, çalışma yapılan alanlardan 25’i tabloda yer alırken 2 ve 1 çalışmanın yer aldığı 40 alan tablonun dışında bırakılmıştır. Yurttaş gazeteciliği ile ilgili en fazla çalışma Tablo 1’de de görüldüğü gibi iletişim alanında (n=457) yapılmıştır. Bu durum, yurttaş gazeteciliğinin iletişim alanında yer alması bakımından beklenen bir sonuçtur. Öte yandan radyo ve televizyon alanında yalnızca 11 çalışma yapılmıştır. Bu durumun radyo televizyon alanından yapılan bazı çalışmaların iletişim alanı içerisinde değerlendirilmesi nedeniyle olduğu düşünülmektedir. Buna ek olarak disiplinler arası sosyal bilimlerde yapılan çalışmaların bilgi bilim ve kütüphanecilik ve sosyoloji gibi alanlardan daha az olması beklenmeyen bir sonuçtur. Nitekim disiplinler arası bir çalışma alanında spesifik disiplinlere göre daha fazla çalışma yapılması beklenmektedir.

Tablo 1. Yurttaş Gazeteciliği İle İlgili Çalışmaların Hazırlandığı Alanlar

Tablo 2. Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmaların Yayınlandığı Yıllar

Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmaların Yıllara Göre Dağılımı

Yurttaş gazeteciliği ile ilgili ilk çalışma Tablo 2’de de görüldüğü gibi 2005 yılında hazırlanmıştır. Öte yandan en fazla çalışma 2015 yılında (n=69) yayınlanmıştır. En fazla çalışma 2015-2020 yılları arasında yapılmıştır ve bu çalışmalar toplam çalışmaların %51’ine denk gelmektedir. 2021, 2022, 2023 ve 2024 yılının ilk yarısı ise yurttaş gazeteciliği çalışmalarının nispeten azalmaya başladığı yıllar olarak görülmektedir. Yurttaş gazeteciliği ile ilgili ilk çalışmaların yapıldığı yıllardan sonra en az çalışma yapılan yıl 2023 olmuştur. 2024 yılının kalan kısmında yapılacak çalışmalar ise elbette tabloyu değiştirebilecektir.

Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmalardan En Çok Atıf Alan Çalışmalar ve Bağlantı Gücü

Grafik 1’de yurttaş gazeteciliği konusunda en fazla atıf alan çalışma ve yazarları yer almaktadır. Çalışma kapsamında incelenen 654 çalışmadan en fazla atıf Hermida ve Thurman’ın (2008) “*The integration of user-generated content within professional journalistic frameworks at British newspaper websites*” adlı araştırma makalesine yapılmıştır (n=337). Hermida ve Thurman’ın çalışmasından sonra en fazla atıf alan çalışma ise Goode’nin (2009) “*Social news, citizen journalism and democracy*” başlıklı çalışmasıdır (n=250). En fazla atıf alan üçüncü çalışma ise Thurman’ın (2008) “*Forums for citizen*

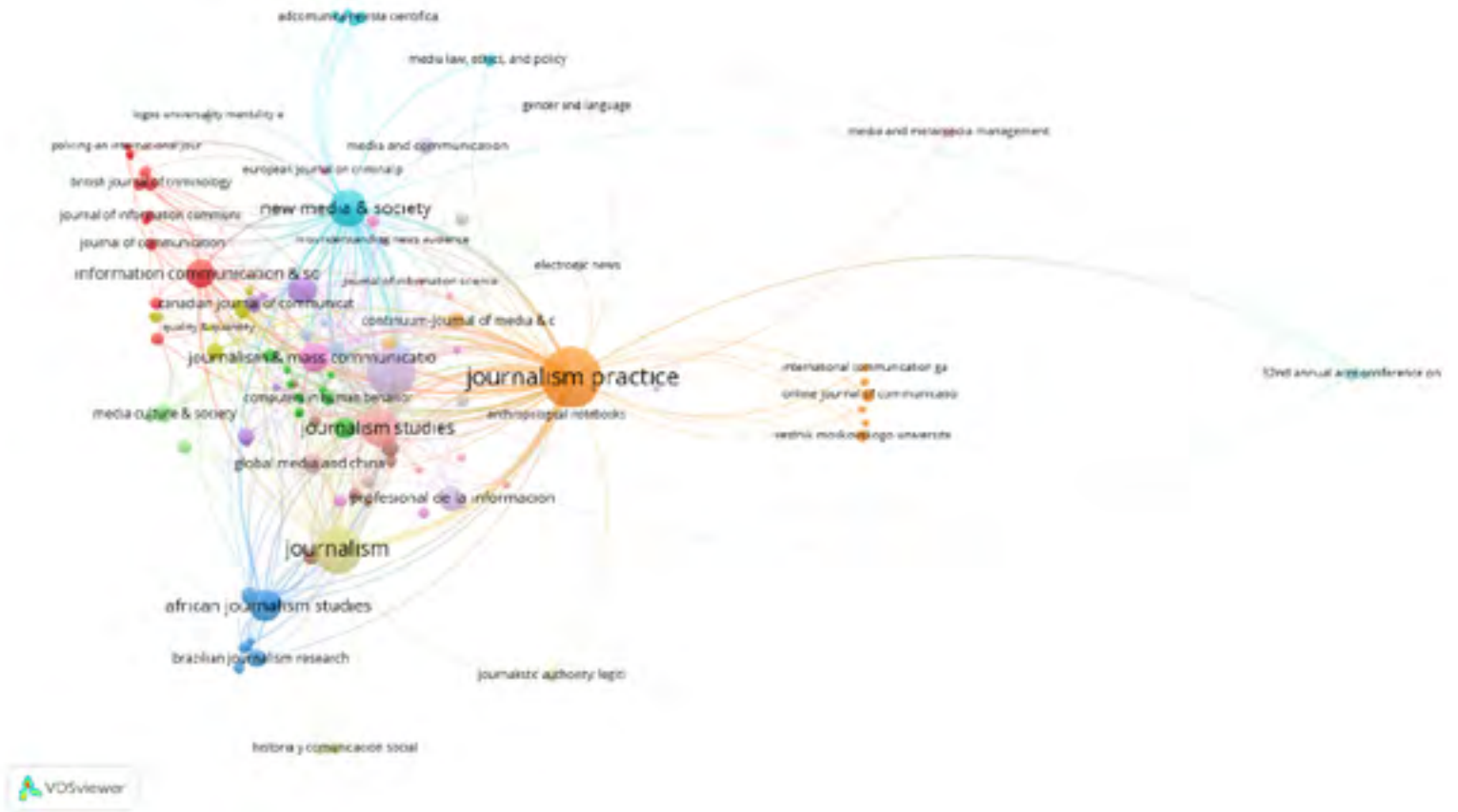
Grafik 1. En Çok Atıf Alan Çalışmalar ve Yazarlarının Dağılımı

journalists? Adoption of user generated content initiatives by online news media” adlı çalışmasına yapılmıştır (n=249). Hermida ve Thurman’ın çalışmaları yurttaş gazeteciliği literatürünün temellerinin atıldığı çalışmalardır ve bu anlamda en fazla atıf alan çalışmalar olması da beklenen bir durumdur. Bu anlamda yurttaş gazeteciliği konusunda ilk çalışmanın 2005 yılında yayımlandığı düşünülürse ilk 5 yıl içinde yapılan çalışmaların en çok atıf alan çalışmalar olması beklenen bir sonuçtur.

Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmalardan En Çok Atıf Alan Kaynaklar ve Bağlantı Gücü

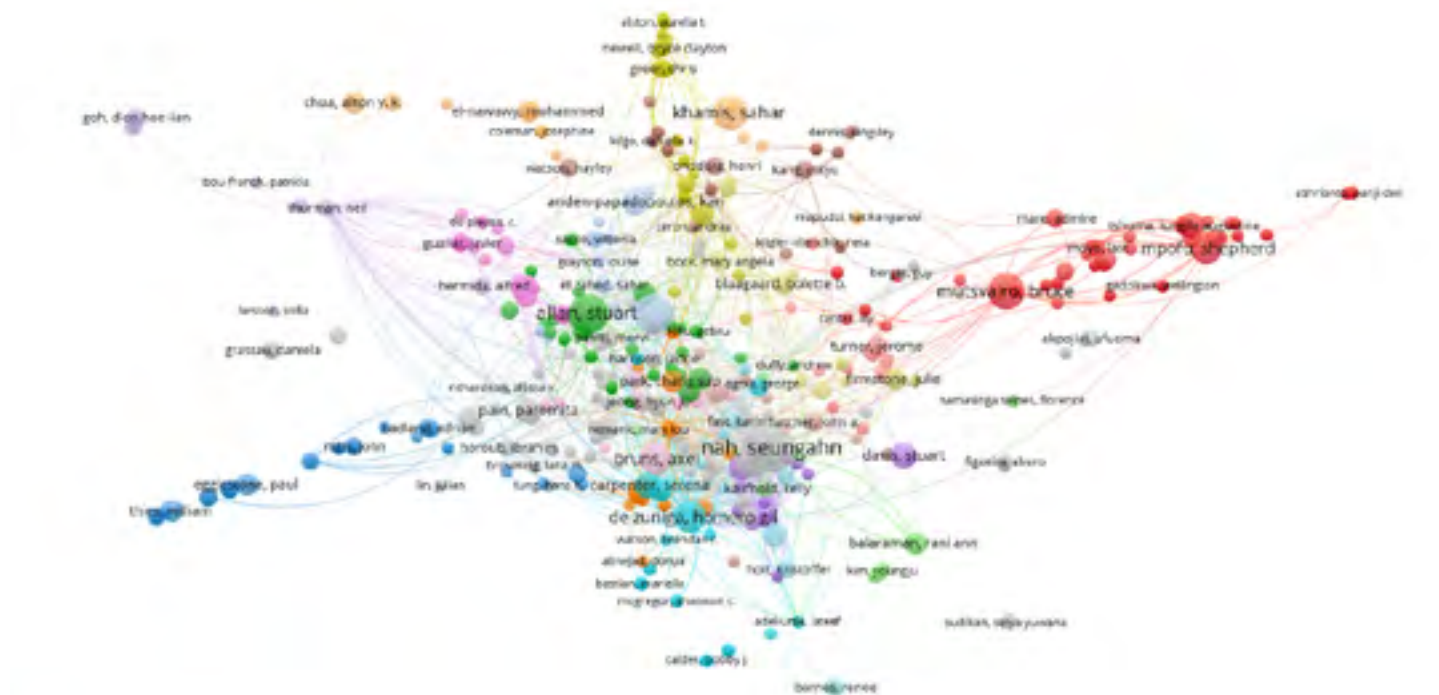
Yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışmalar 305 farklı kaynaktan (dergi, bildiri, kitap ve kitap bölümü) yayımlanmıştır. Ancak en az 1 atıf alan çalışmalar Grafik 2’ye dahil

edilmiş ve 198 kaynak grafikte yer almıştır. Yurttaş gazeteciliği konusunda en fazla yayım yapılan kaynaklara bakıldığında dergiler ön plana çıkmaktadır. Bu anlamda ilk sırada *Journalism Practice* (n=53) dergisi yer almaktadır. *Journalism Practice* dergisinde yer alan 53 araştırma makalesinin 1436 atıf aldığı görülmüştür. İkinci sırada *New Media & Society* (n=20) dergisi yer almıştır ve bu dergide yayımlanan çalışmaların 1270 atıf aldığı saptanmıştır. En fazla yayım yapan ve etkileşim alan bir diğer dergi de *Journalism* dergisi (n=33) olmuştur. *Journalism* dergisinde yer alan 33 yayın 815 atıf almıştır. Öte yandan *American Behavioral Scientist* dergisinde yayımlanan 1 çalışma 169 atıf almıştır. Bu bakımdan yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan çalışmalarda en etkili dergilerin belirtilen dört dergi olduğunu söylemek mümkündür.

Grafik 2. En Fazla Yayın Yapılan ve Atıf Alan Kaynakların Dağılımı

Grafik 3. En Fazla Çalışma Yayınlayan ve Atıf Alan Yazarların Dağılımı

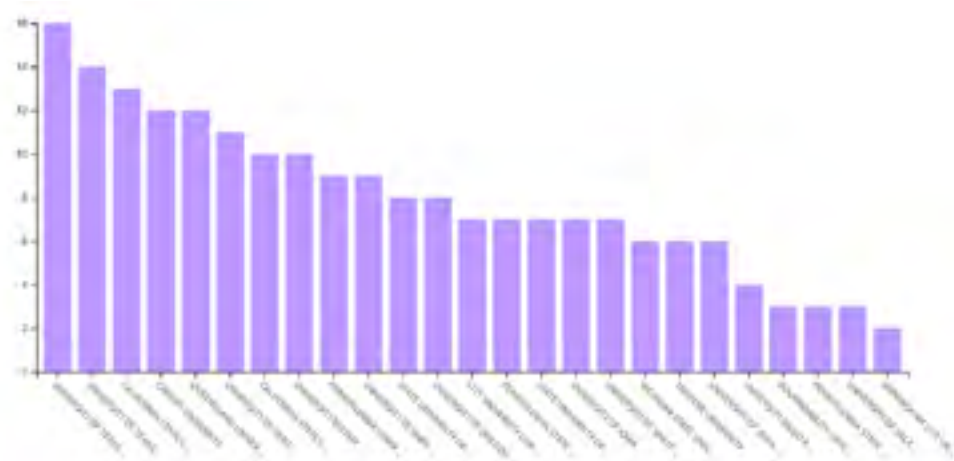
Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmalardan En Çok Atıf Alan Yazarlar ve Bağlantı Gücü

Yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışma yapan araştırmacılara bakıldığında 654 çalışmanın ortak yazarlarla birlikte 928 araştırmacı tarafından yayınlandığı saptanmıştır. Yurttaş gazeteciliği konusunda en fazla yayın yapan ve atıf alan yazarlara bakıldığında, Seungahn Nah (n=13) ilk sırada yer almaktadır. Nah'ın 13 çalışması toplam 144 atıf almıştır. Onun ardından Deborah S. Chung gelmekte ve 9 yayının 94 atıf aldığı görülmektedir. Öte yandan Neil Thurman 2 yayın yapmış ve bu çalışmalar 586 atıf almıştır. Son olarak Alfred Hermida 2 yayın yapmış ve bu çalışmalar 349 atıf almıştır. Bu anlamda en etkili çalışmalar yapan yazarlar

olarak Thurman ve Hermida dikkat çekmektedir. Hermida ve Thurman'ın birlikte yaptığı çalışmanın 337 atıf ile en fazla atıf alan çalışma olduğu düşünüldüğünde iki yazarın da en etkili çalışmalar ve bağlantı gücü ile ön plana çıkması beklenen bir sonuçtur.

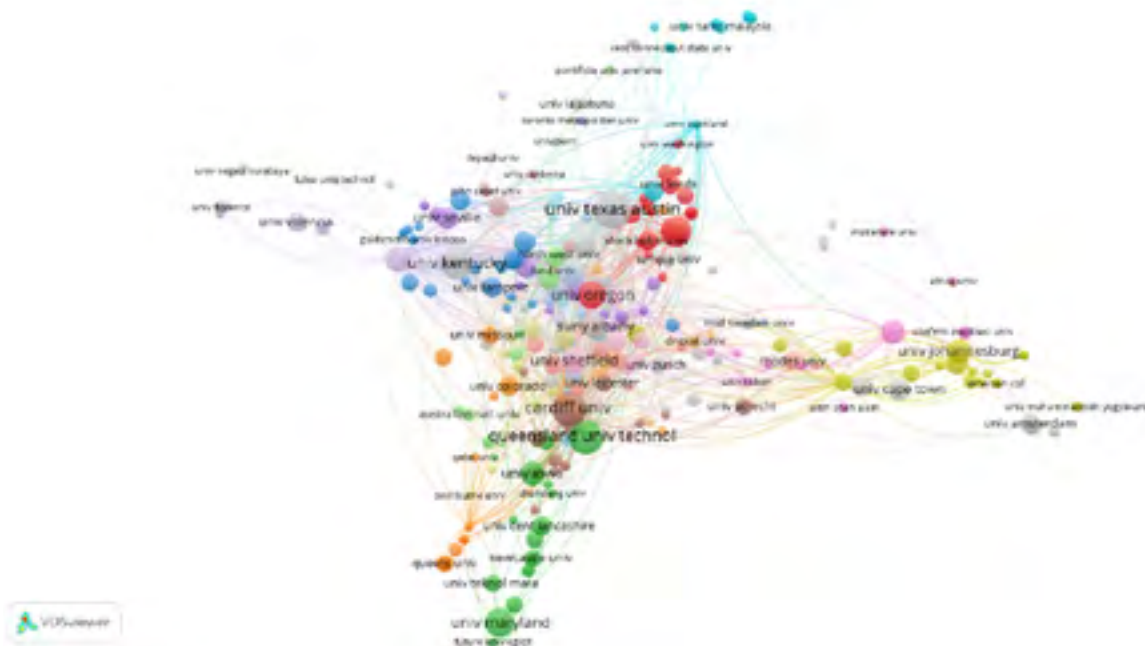
Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmalardan En Çok Atıf Alan Çalışmaların Hazırlandığı Kurum/Üniversiteler ve Bağlantı Gücü

Tablo 3’te yurttaş gazeteciliği ile ilgili en fazla çalışma yayımlayan 25 üniversite/kurum yer almaktadır. Yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan çalışmalar ortak yazarlarla birlikte 562 farklı üniversite/kurumda çalışan 928 araştırmacı tarafından yayınlamıştır. University Of Texas System

Tablo 3. En Fazla Çalışma Hazırlayan Araştırmacıların Yer Aldığı Kurum/Üniversiteler

Grafik 4. En Fazla Çalışma Yayınlayan ve Atıf Alan Araştırmacıların Yer Aldığı Kurumların Dağılımı

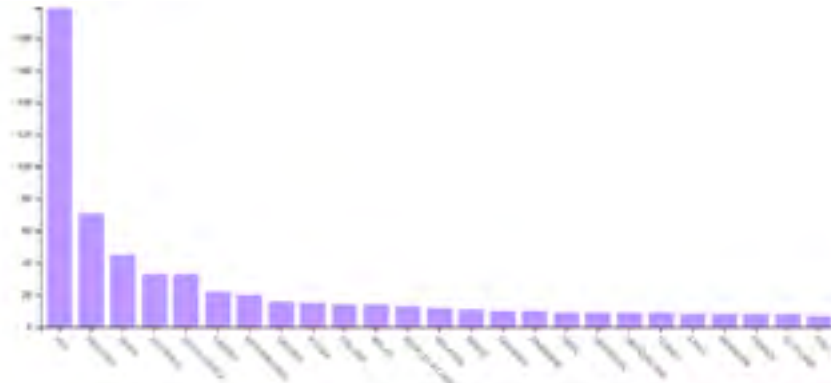
(n=16), University Of Texas Austin (n=15) ve California State University System (n=13) en fazla çalışma yayımlayan üniversitelerdir. Öte yandan Türkiye’den araştırmacıların yer aldığı üniversitelere bakıldığında ortak yazarlarla birlikte 3 çalışma ile İstanbul Aydın Üniversitesi ön plana çıkmaktadır.

Grafik 4’te yurttaş gazeteciliği konulu çalışmaları yayınlayan araştırmacıların yer aldığı kurum ve kuruluşların ağ haritası yer almaktadır. Araştırmacıların yer aldığı kurumların neredeyse tamamı üniversitelerden oluşmaktadır. Grafik 4’te yer alan ağ haritasında atıf bağlantıları en yoğun üniversite, ABD’de bulunan University Of Texas Austin olmuştur. Bu üniversitedeki araştırmacılar 15 yayın yapmış ve bu çalışmalar 868 atıf almıştır. Ağ haritasında ağ bağlantıları dikkat çeken ve ağ gücü ikinci sırada yer alan üniversite ise İngiltere’de bulunan City University London olmuştur. City University

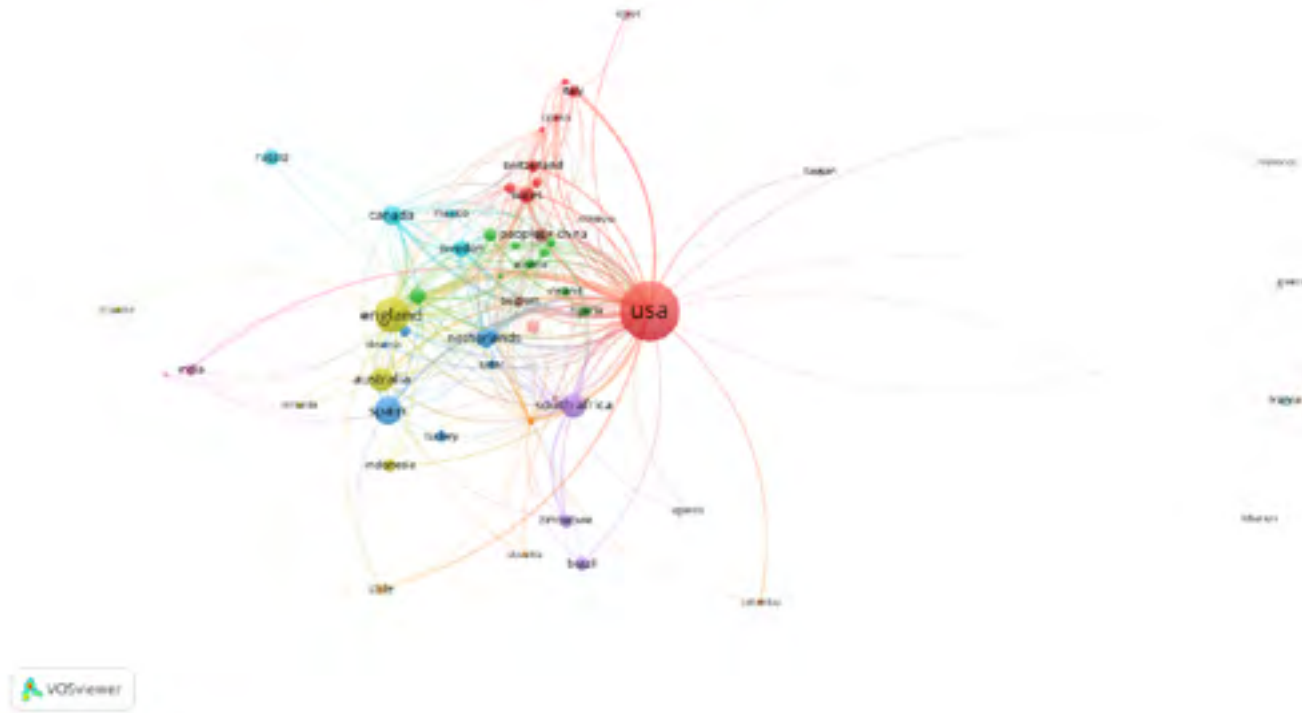
London’dan araştırmacılar 7 yayın yapmış ve bu çalışmalar 754 atıf almıştır. Türkiye’den üniversitelerin ağ haritasındaki konumuna bakıldığında İstanbul Aydın Üniversitesi ve Kadir Has Üniversitesi dikkat çekmektedir. İstanbul Aydın Üniversitesi’nden araştırmacıların yayınladığı 3 çalışmadan 2 çalışma 5 atıf alırken Kadir Has Üniversitesi’nden araştırmacıların yayınladığı 1 çalışma 5 atıf almıştır. Dolayısıyla ülkemizden ağ bağlantısı en güçlü olan üniversitenin Kadir Has Üniversitesi olduğunu söylemek mümkündür.

Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmalardan En Çok Atıf Alan Çalışmaların Hazırlandığı Ülkeler ve Bağlantı Gücü

Tablo 4’te yurttaş gazeteciliği konusunda çalışma yapan araştırmacıların ve kurumlarının yer aldığı ülkelerin dağılımı bulunmaktadır. Web of Science veri tabanına

Tablo 4. En Fazla Çalışma Yapılan Ülkeler

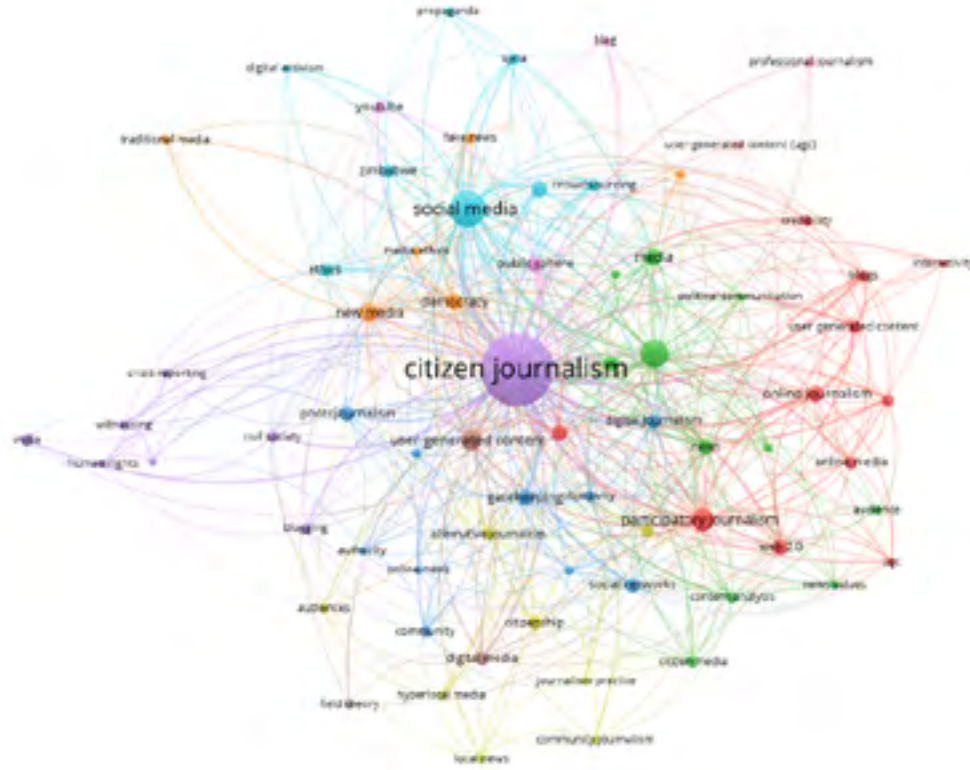

Grafik 5. En Fazla Atıf Alan Çalışmaların Yazarları ve Kurumlarının Yer Aldığı Ülkelere Göre Dağılımı

göre yurttış gazeteciliği konusundaki çalışmalar 74 farklı ülkeden araştırmacılar tarafından hazırlanmıştır. En fazla çalışma (n=199) ABD’li araştırmacılar tarafından yayınlanmıştır. Bu anlamda ABD’li araştırmacılar yurttış gazeteciliği konusundaki toplam çalışmanın %30’luk kısmını yayınlayarak alana ciddi bir katkı sağlamıştır. ABD’nin ardından ikinci sırada İngiltere’den (n=71) araştırmacılar ve üçüncü sırada da İspanya’dan (n=45) araştırmacılar yer almıştır. Türkiye’den araştırmacıların yurttış gazeteciliği konulu araştırmalara katkısına bakıldığında ortak yazarlarla birlikte 10 çalışmanın yayınlandığı görülmektedir.

Grafik 5’te yurttış gazeteciliği ile ilgili yayınlanan çalışmaların ağ haritaları gösterilmektedir. Yurttış gazeteciliği konusundaki çalışmaların ağ haritasında oluşan ağ bağlantılarına bakıldığında çalışmaların en fazla yoğunlaştığı ülkenin ABD olduğu görülmektedir. ABD’de yer alan araştırmacılar 199 yayın yapmış ve bu çalışmalar 3773 atıf almıştır. ABD’nin ardından en yoğun ağ bağlantısına sahip olan ülke İngiltere olmuştur. İngiltere’den araştırmacılar 71 çalışma yapmış ve bu çalışmalar 1715 atıf almıştır. Bu anlamda ABD ve İngiltere’den araştırmacıların en etkili çalışmaları gerçekleştirdiği söylenebilir. Türkiye’den araştırmacılar ise 10 yayın yapmış² ve bu çalışmalar 15 atıf almıştır.

2 Söz konusu 10 çalışma şöyledir: Akser, M., & Baybars, B. (2023). Repressed media and illiberal politics in Turkey: the persistence of fear. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23(1), 159-177.
 Al Qawasmi, N. (2023, June). Diasporic Heritage as Resistance: The Palestinian Experience. In *AHM Conference 2023: 'Diasporic Heritage and Identity'* (Vol. 2, pp. 143-150). Amsterdam University Press.
 Birsen, Ö. (2016). Programmer or Moderator: Redefining the Listener on Interactive Broadcasting. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 6(2), 74-87.
 Çoban, B. & Ataman, B. (2017). The Gezi Resistance and activist citizen reporters. *Communications-European journal of communication research*, 42(1), 1-22.
 Denizci, Ö. M. (2009). Public participation to the journalism in the information age: citizen journalism. 6th International Symposium Of Interactive Media Design, Yeditepe University Publication House, 39-44.
 Karadağ, G. H. (2017). Reporting and interviewing styles of professional and citizen reporters on periscope. In *Communication and Technology Congress (CTC 2017)*, 88-104.
 Karadağ, G. H. (2017). What does Periscope offer to professional and citizen reporters? A sample study from Turkey. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 7(4), 709-727.
 Kayıhan, B., & Hülür, H. (2019). Sağlık Haberlerinde Risk Söylemi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*(33), 38-62.
 Khasib, N., & Ersoy, M. (2017). Citizen, mainstream and peace journalism relationship in covering Syria events: a content analysis of Aljazeera. *Quality & Quantity*, 51(6), 2647-2664.
 Yılmaz, H. (2005). Alternative publishing elements of the local press. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 22, 103-107.

Grafik 6. Çalışmaların “Ortak Anahtar Kelime” Analizi

Yurttaş Gazeteciliği ile İlgili Çalışmaların Ortak Anahtar Kelimeleri ve Bağlantı Gücü

Bibliyometrik çalışmalarda, araştırmaların kapsamı ve araştırmacıların odaklandığı noktaları saptamak için “ortak anahtar kelime” analizine başvurulmaktadır. Yurttaş gazeteciliği konusunda yapılan 654 çalışmada toplam 1701 farklı anahtar kelime kullanılmıştır. En çok kullanılan ve ağ bağlantılarının merkezini oluşturan ortak anahtar kelime “citizen journalism, yurttaş gazeteciliği” (n=338) olmuştur. Onun hemen ardından “social media, sosyal medya” (n=87) ve “journalism, gazetecilik” (n=51) şeklinde yer almıştır. En fazla kullanılan anahtar kelimelerin yurttaş gazeteciliği ve sosyal medya olması kavramın doğasına uygundur. Nitekim yurttaş gazeteciliğinin ayrı bir alan ve kavram olması ve sosyal medyanın da yurttaş gazeteciliğinin en fazla uygulandığı mecra olması nedeniyle bu durum normaldir.

Öte yandan yurttaş gazeteciliği ile ilgili yapılan çalışmalarda nadir olarak kullanılan anahtar kelimeler de incelenmiştir. Az kullanılan ortak anahtar kelimeler

içerisinde dikkat çeken kelimeler ise “sosyal haber siteleri”, “haber podcastleri”, “toplum”, “simülasyon”, “güvenlik” ve “haber sosyolojisi” olmuştur. Yurttaş gazeteciliğinin konumu ve işlevleri düşünüldüğünde toplum ve haber sosyolojisi anahtar kelimelerinin daha çok kullanılması beklenmektedir. Nitekim yurttaş gazeteciliğinin temelinde toplumun yer alması ve sosyolojik bir bağlamının olması göz önüne alındığında bu daha anlamlı hale gelmektedir. Bunun yanı sıra daha önce de değinildiği gibi yurttaş gazeteciliği dijital ağlar ve sosyal medya aracılığıyla yaygın bir şekilde uygulanmaktadır. Bu anlamda sosyal haber siteleri ve haber podcastleri kavramlarının anahtar kelime olarak çalışmalarda ön plana çıkması beklenmektedir. Buna benzer şekilde, yurttaş gazeteciliğinde haber yapım süreçleri ve dijital ağlarda anonimlik gibi etkenler bir güvenlik sorunu içermektedir ve bu bakımdan güvenlik anahtar kelimesi de yaygın olarak kullanılmalıdır. Burada belirtilen anahtar kelimeleri merkeze alan çalışmaların yapılmasının alana genişlik kazandıracağı düşünülmektedir.

SONUÇ

Bu çalışma, yurttaş gazeteciliğinin önemi, gelişimi ve topluma aktarılmasını inceleyen çalışmaların bibliyometrik verilerinden hareketle alanın gelişimini saptamayı amaçlamıştır. Temel amaca uygun olarak dünyanın en geniş veri tabanlarından biri olan Web of Science veri tabanında yer alan yurttaş gazeteciliği konulu çalışmalar incelenmiştir. Çalışma kapsamında incelenen yurttaş gazeteciliği konulu çalışmaların 2005 yılından başlayarak yayınlandığı ve bugüne kadar 654 çalışmanın yayınlandığı saptanmıştır. Elbette bu yurttaş gazeteciliğinin dijital medya ve sosyal medya ağlarıyla ilişkisiyle doğrudan ilişkilidir. Nitekim yurttaş gazeteciliği dijital ağlarda varlık gösteren bir olgudur. Alankuş'un (2009) da belirttiği gibi yurttaş gazeteciliği bir kamusal alan olarak sosyal medya ile belirginlik kazanmıştır. Sosyal medyanın yaygınlaşması ve insanların medya içeriklerinin üreticisi konumuna gelmesi yurttaş gazeteciliği pratiklerini arttırmıştır. Bunun bir sonucu olarak da başta iletişim bilimciler olmak üzere çeşitli alanlardan araştırmacılar yurttaş gazeteciliği kavramı üzerine çalışmalar gerçekleştirmiştir.

Yurttaş gazeteciliği kavramı temelde iletişim bilimlerinin ve gazetecilik alanının bir konusudur. Ancak 65 farklı alanda yurttaş gazeteciliği konulu çalışmalar yapıldığı saptanmıştır. Öte yandan beklendiği gibi en fazla çalışma (%74) iletişim bilimleri alanında yayınlanmıştır. Buna ek olarak radyo, televizyon ve sinema alanında yurttaş gazeteciliği konulu çalışmaların oldukça az olması (n=11) dikkat çeken bir durumdur. Nitekim sosyoloji, kütüphane bilimi ve bilgi sistemleri gibi alanlardan araştırmacılar radyo, televizyon ve sinema alanından araştırmacıların neredeyse iki katı yayın yapmıştır. Ancak radyo, televizyon ve sinema alanında yapılan çalışmaların bir kısmının iletişim bilimleri içerisinde değerlendirilmiş olabileceği unutulmamalıdır.

Yurttaş gazeteciliği ilk olarak ABD'de ortaya çıkmıştır. Yurttaş gazeteciliği konulu çalışmaların en fazla yapıldığı ülkenin ABD olmasını bunun bir sonucu olarak görmek mümkündür. Buna ek olarak en fazla yayın yapan üniversiteler ve araştırmacılar da ABD'de yer alan kurumlar ve araştırmacılarıdır. Bunun bir sonucu olarak da ABD'li araştırmacıların çalışmaları alanda öncü olmuş ve

en fazla atıf alan çalışmalar olarak karşımıza çıkmıştır. Öte yandan çalışmalarını Türkiye'de yürüten araştırmacılar, yurttaş gazeteciliği konusunda yalnızca 10 yayın yapmıştır.

Yurttaş gazeteciliği ile ilgili çalışma yayınlayan yazarlara bakıldığında 74 farklı ülkeden ortak yazarlarla birlikte 928 araştırmacının çalışması olduğu görülmektedir. Bu araştırmacılar çalışmalarını 305 farklı kitap, dergi ya da bildiri gibi kaynakta yayımlamıştır. Yurttaş gazeteciliğinin hem yayımlanan kaynakların sayısı hem de ilgili araştırmacılar bakımından oldukça geniş bir ağa sahip olduğu söylenebilir. Günümüz dünyasında sosyal medyanın oldukça etkin bir konuma sahip olması düşünüldüğünde yeni çalışmaların ortaya çıkması muhtemeldir.

Yurttaş gazeteciliği literatürünün gelişimi ve alana katkı sağlama açısından yeni çalışmalar yapacak araştırmacılar şu öneriler yapılabilir: öncelikle daha spesifik yurttaş gazeteciliği örneklerine odaklanılmalıdır. Bu anlamda belirli konular üzerine örneğin çevre haberleri gibi konularda yurttaş gazeteciliği yapan örneklerle odaklanan çalışmalar yapılabilir. Buna ek olarak yurttaş gazeteciliği tartışmalarında sorunlu görülen "güvenilirlik" kavramı derinlemesine incelenebilir. Nitekim haberlerin doğrulanması ve güvenilir bir şekilde doğru habere ulaşmak okuyucu veya dinleyiciler için çok önemlidir. Öte yandan yurttaş gazeteciliği yapan kişiler için de söz konusu güveni oluşturmak ve alanda varlık göstermek oldukça önemlidir. Hem okuyucu/dinleyici hem de yurttaş gazeteci bakımından güvenilirlik tartışması incelemeye değerdir. Yurttaş gazeteciliğinin bir kamu yararı ve toplum temelli doğası nedeniyle haber sosyolojisi çalışmaların merkezine alınabilir.

KAYNAKLAR

- Akser, M., & Baybars, B. (2023). Repressed media and illiberal politics in Turkey: the persistence of fear. *Southeast European and Black Sea Studies*, 23 (1), 159-177. <https://doi.org/10.1080/14683857.2022.2088647>
- Al Qawasmi, N. (2023, June). Diasporic Heritage as Resistance: The Palestinian Experience. *AHM Conference 2023: 'Diasporic Heritage and Identity'* içinde (ss. 143-150). Amsterdam University Press. <https://doi.org/10.5117/978904856222/AHM.2023.016>
- Alankuş, S. (2009). Yeni habercilik arayışları: Hak odaklı habercilik, yurttaş gazeteciliği, barış gazeteciliği. S. Alankuş (Der.). *Gazeteciliğe başlarken* içinde (ss. 2-23). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Allan, S. ve Thorsen, E. (Der.) (2019). *Yurttaş gazetecilik: küresel perspektifler*. (çev. İ. S. Temizalp). Epsilon Yayınları.
- Ayhan, B. & Baloğlu, E. (2018). Citizen journalism: Myths and facts. N. Güz ve C. Yegen (Ed.). *Media withits news, approaches fractions in the new media age* içinde (ss.. 81-92). Peter Lang.
- Bagdikian, H. B. (2016). *Yeni medya tekeli*. (Çev. E. Eminel). Akılçelen Kitaplar.
- Baloğlu, E. (2021). Alternatif ses: Yurttaş gazeteciliği. O. Arash ve S. Tiryaki (Ed.). *Gazetecilik ve haber süreklilik, değişim ve dijitalleşme* içinde (ss. 105-126). Palet Yayınları.
- Başaran, F. (2010). Yeni iletişim teknolojileri, alternatif iletişim olanakları. *Mülkiye Dergisi*, 34 (26), 255-270.
- Bennett, D. (2011). A gay girl in Damascus, the mirage of the 'authentic voice' and the voice' - and the future of journalism . R. Keeble ve J. Mair (Ed.). *Mirage in the desert? reporting the "Arab Spring"* içinde (ss. 187-195). Abramis Press.
- Beşel, F. (2017). Türkiye'de maliye alanında yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi (2003-2017). *International Journal of Public Finance*, 2 (1), 27-62. <https://doi.org/10.30927/ijpf.327823>
- Birsen, Ö. (2016). Programmer or moderator: redefining the listener on interactive broadcasting. *Online Journal of Communication and Media Technologies*, 6 (2), 74-87.
- Cangöz, İ. (2003). Yurttaş gazeteciliği ve yerel basın. S. Alankuş (Der.). *Gazetecilik ve habercilik* içinde (ss. 110-118). IPS İletişim Vakfı Yayınları.
- Chen, C. (2017). Science mapping: A systematic review of the literature. *Journal of Data and Information Science*, 2 (2), 1-40. DOI: 10.1515/jdis-2017-0006.
- Crowley, D. & Heyer, P. (2011). *İletişim tarihi teknoloji – kültür – toplum*. (Çev. B. Ersöz). Siyasal Yayınevi.
- Çoban, B. & Ataman, B. (2017). The Gezi Resistance and activist citizen reporters. *Communications-European journal of communication research*, 42 (1), 1-22. <https://doi.org/10.1515/commun-2017-0004>
- Çuhadar, M., & Morçin, İ. (2020). Türkiye'de gastronomi turizmi ile ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 7 (1), 92-106.
- Danvila-del-Valle, I., Estévez-Mendoza, C. ve Lara, F. J. (2019). Human resource straining: A bibliometric analysis. *Journal of Business Research*, 101, 627-636.
- Demir, Y. Ve Öztürk, M. (2023). Hegemonik erkeklik ve medya: Bibliyometrik bir analiz. *Kastamonu İletişim Araştırmaları Dergisi*, (10), 49-67. DOI: 10.56676/kiad.1261808.
- Demir, Y., Çiftçi, G. E. ve Tüfekçi, İ. (2023). Kadına yönelik ekonomik istismara ilişkin bibliyometrik bir analiz. *Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi SBE Dergisi*, 13 (1), 552-572.

- Denizci, Ö. M. (2009). Public participation to the journalism in the information age: citizen journalism. *6th International Symposium Of Interactive Media Design*, içinde (ss. 39-44) Yeditepe University Publication House.
- Devran, Y. ve Özcan, Ö. F. (2017). Habercilikte hegemonya mücadelesi: Yurttaş gazeteciliği: Fırsat mı tehdit mi. *Global Media Journal TR Edition*, 7 (14), 150-173.
- Duran, G., & Çelikkaya, S. (2019). Türkiye’de lojistik üzerine yapılmış lisansüstü tezlerin bibliyometrik analizi. *G.Ü. İslahiye İİBF Uluslararası E-Dergi*, 3 (3), 152-167.
- Durgeç Aydoğan, P. (2017). Alternatif bir medya alanı olarak yurttaş gazeteciliği. *Journal of International Social Research*, 10 (50), 705-711.
- Fuchs, C. (2014). *Sosyal medya eleştirel bir giriş*. (Çev. D. Saraçoğlu ve İ. Kalaycı). NotaBene Yayınları.
- Geray, H. ve Aydoğan, A. (2010). Yeni iletişim teknolojileri ve etik. *Televizyon Haberciliğinde Etik*, 305-321.
- Güven, S. (2017). Siyasal iletişim sürecinin dönüşümü, siyasal katılım ve iletişim teknolojileri. *Turkish Online Journal of Design, Art & Communication*, 7 (2), 175-191.
- Habermas, J. (2018). *Kamusal alanın Yapısal Dönüşümü*. (Çev. T. Bora ve M. Sancar). İletişim Yayınları.
- Hajek, R. ve Stefanikova, S. (2015). Citizen journalist or citizen witness?. (Erişim tarihi: 27.07.2023), <http://en.ejo.ch/specialistjournalism/citizen-journalists-or-citizen-witnesses>
- Halavais, A. (2016). Twitter’in yapısı: Toplumsal ve teknik. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt ve C. Puschmann (Eds.). *Twitter ve toplum*. (Çev. E. Erbatır). içinde (ss. 79-95). Kafka Yayınları.
- Hermida, A. (2017). *Herkese söyle sosyal Medya’da neden paylaşımda bulunuruz*. (Çev. A. A. Sabancı). Kafka Yayınevi.
- Hermida, A. & Thurman, N. (2008). A clash of cultures: The integration of user-generated content within professional journalistic frameworks at British newspaper websites. *Journalism Practice*, 2 (3), 343-356.
- İrvan, S. (2017). Yurttaş gazeteciliği nedir, ne değildir?. (Erişim tarihi: 27.07.2023), <https://suleymanirvan.blogspot.com>
- Karadağ, G. H. (2017). Reporting and interviewing styles of professional and citizen reporters on periscope. In *Communication and Technology Congress (CTC 2017)* içinde (ss. 88-104), Doi: 10.7456/ctc_2017_07.
- Karadağ, G. H. (2017). What does Periscope offer to professional and citizen reporters? A sample study from Turkey. *Turkish Online Journal of Design Art and Communication*, 7 (4), 709-727. <https://doi.org/10.7456/10704100/016>
- Karadoğan Doruk, E., Çavdar, D. & Okumuş, M. (2014). Sosyal medya kullanıcılarının sanal ve gerçek hayattaki protestolara katılma durumlarının karşılaştırılması ve sanal protestoların kullanıcı algısı bakımından etkililiği. M. Demir (Der.). *Yeni Medya Üzerine... Vol. 2* içinde (ss. 213-242). Literatürk Yayınları.
- Karakuş, M., Balcı, E. V., & Tiryaki, S. (2024). “Sosyal medya bağımlılığı” ile ilgili çalışmaların incelenmesi: bir bibliyometrik analiz. *Kıbrıs Türk Psikiyatri ve Psikoloji Dergisi*, 6 (1), 84-92. <https://doi.org/10.35365/ctjpp.24.1.91>
- Kayıhan, B., & Hülür, H. (2019). Sağlık Haberlerinde Risk Söylemi. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (33), 38-62. <https://doi.org/10.17829/turcom.458433>
- Khasib, N., & Ersoy, M. (2017). Citizen, mainstream and peace journalism relationship in covering

- Syria events: a content analysis of Aljazeera. *Quality & Quantity*, 51 (6), 2647-2664. <https://doi.org/10.1007/s11135-016-0413-3>
- Kutlu, T. & Bekiroğlu, O. (2010). Türkiye’de yurttaş gazeteciliği bağlamında internet haberciliği: Bianet örneğinde kentsel dönüşüm projesiyle ilgili haberlerin analizi. *Selçuk İletişim*, 6 (2), 254-269.
- Maireder, A. ve Ausserhofer, J. (2016). Twitter’da siyasal söylemler: Ağlaştırma konuları, nesneleri ve insanlar. K. Weller, A. Bruns, J. Burgess, M. Mahrt ve C. Puschmann (Eds.). *Twitter ve Toplum*. (Çev. E. Erbatur). İçinde (ss. 403-419). Kafka Yayınları.
- Nip, J. (2006). Exploring the second phase of public journalism. *Journalism Studies*, 7 (2), 212–236.
- Öztürk, M. & Demir, Y. (2023). Bilgilendirme ve kaos arasında: Afet yönetiminde medyanın rolüne yönelik bibliyometrik bir analiz. *TRT Akademi Dergisi*, 8 (17), 1-20. DOI: 10.37679/trta.1270615
- Saf, H. H. (2023). Popülizm ve sosyal medyayla ilgili çalışmaların bibliyometrik analizi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 10 (1), 283-304. DOI: 10.17680/erciyesiletisim.1168214
- Sonwalkar, P. (2019). Hindistan’da yurttaş gazetecilik: tanınma politikaları. S. Allan ve E. Thorsen (Eds.), *Yurttaş gazetecilik: Küresel perspektifler* (çev. İ. S. Temizalp). içinde (ss. 105-117). Epsilon Yayınları.
- Şeker, T. ve Uzun, B. (2018). Ciner grubunun ekonomi politik yapısı. *İnönü Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi (İNİFE-DERGİ)*, 3 (2), 107-129.
- Thurman, N. (2008). Forums for citizen journalists? Adoption of user generated content initiatives by online news media. *New Media & Society*, 10 (1), 139-157.
- Tiryaki, S. (2023). Ahlaki panik ve sosyal medya: Bibliyometrik bir analiz. *İletişim Bilimi Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 53-64.
- Tiryaki, S. (2023). Riskler ve olanaklar arasında dijital ebeveynlik: Bibliyometrik bir analiz. *TRT Akademi*, 08(19), 746-765. <https://doi.org/10.37679/trta.1324472>
- Tokgöz, O. (2013). *Temel gazetecilik*. İmge Kitabevi.
- Uzun, B. (2024). Medyada şiddetin temsili: Bibliyometrik bir analiz. *TRT Akademi*, 09(20), 124-147. <https://doi.org/10.37679/trta.1394386>
- Uzun, R. (2006). Gazetecilikte yeni bir yönelim: Yurttaş gazeteciliği. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (16), 633-656.
- Van Eck, N. J., & Waltman, L. (2017). Citation-based clustering of publications using CitNetExplorer and VOSviewer. *Scientometrics*, 111, 1053-1070.
- Van Eck, N., & Waltman, L. (2010). Software survey: VOSviewer, a computer program for bibliometric mapping. *Scientometrics*, 84 (2), 523-538.
- Yelsalı Parmaksız, P. M. (2019). Belleğin Mekânından mekânın belleğine: Kavramsal bir tartışma. *İlef Dergisi*, 6 (1), 7-26.
- Yeşiltaş, E., & Gez, A. (2022). Eğitimde dijital vatandaşlık ile ilgili araştırmalara yönelik bibliyometrik bir analiz. *Cumhuriyet Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 46 (1), 149-158.
- Yeşiltaş, E., & Yılmaz, A. (2021). Eğitimde medya okuryazarlığı ile ilgili araştırmalara yönelik bibliyometrik bir analiz. *OPUS International Journal of Society Researches*, 18 (Eğitim Bilimleri Özel Sayısı), 4903-4929. <https://doi.org/10.26466/opus.935547>
- Yıldız, E. (2022). Türkiye’de gebelik ve anestezi konulu yayınların bibliyometrik analizi. *Black Sea Journal of Health Science*, 5 (1), 50-55. <https://doi.org/10.19127/bshealthscience.996582>
- Yılmaz, G. (2017). Restoranlarda bahşiş ile ilgili

yayınlanan makalelerin bibliyometrik analizi.
Seyahat ve Otel İşletmeciliği Dergisi, 14 (2), 65-79.

Yılmaz, H. (2005). Alternative publishing elements of the local press. *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, 22, 103-107.

**SAĞLIK VE ENERJİ İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ
ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ
YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ**

ANALYSIS OF STUDIES ON THE
RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH AND
ENERGY USING CONTENT ANALYSIS METHOD

Sefer AYGÜN, Salih ONARAN, Umutcan ALTUN

07

SAĞLIK VE ENERJİ İLİŞKİSİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALARIN İÇERİK ANALİZİ YÖNTEMİ İLE DEĞERLENDİRİLMESİ

ANALYSIS OF STUDIES ON THE RELATIONSHIP BETWEEN HEALTH AND ENERGY USING CONTENT ANALYSIS METHOD

Anahtar Kelimeler:

Sağlık,
Enerji,
Sürdürülebilirlik,
Çevre kirliliği,
Enerji verimliliği.

Keywords:

Health,
Energy,
Sustainability,
Environmental pollution,
Energy efficiency.

Sefer AYGÜN ¹, Salih ONARAN ², Umutcan ALTUN ³

ÖZ

Sağlık ve enerji arasında doğrudan veya dolaylı olmak üzere bir ilişki bulunmaktadır. Bu ilişki sağlık sektörünü hem olumlu hem de olumsuz yönde etkileyebilmektedir. Mevcut literatürde ilgili kavramların ilişkisinin hangi açıdan değerlendirildiğini belirlemek önem taşımaktadır. Çalışma ile literatürde yer alan SSCI makaleler incelenerek enerji ve sağlık ilişkisinin mevcut durumunun ortaya konulması, ilgili kavramların birbirleri ile olan ilişkisinin geleceğine yönelik çözüm önerilerinde bulunulması amaçlanmıştır. Bu çalışma sistematik derleme olarak desenlenmiştir. Çalışmada sağlık ve enerji hakkında yapılmış yabancı dildeki literatürde yer alan 2017-2021 yılları arasında yayımlanan çalışmalar incelenmiştir. ScienceDirect, PubMed ve Scopus veri tabanlarından literatür taraması gerçekleştirilmiş, 512 makaleye ulaşılmış ve arasından 118 tanesi değerlendirilmeye alınmıştır. Araştırma sayılarında yıllara göre farklılık görülmediği, en çok “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun çalışıldığı, çalışmaların büyük bir çoğunluğunun araştırma makalesi ve yapılan önerilerin uygulamaya yönelik olduğu, ilgili konuda en çok İngiltere menşeli dergilerde yayın yapıldığı bulgularına ulaşılmıştır. Sağlık ve enerji konularında kaliteli çalışmalar ortaya koymak için ekip çalışmasına ihtiyaç duyulduğu düşünülmektedir. İlgili alanda çalışılan konuların daha çok küresel etkiye sahip olan konular olduğu anlaşılmıştır.

ABSTRACT

There is a direct or indirect relationship between health and energy. This relationship can affect the healthcare sector both positively and negatively. It is important to determine how this relationship between the related concepts is evaluated in the existing literature. The study aims to reveal the current situation of the relationship between energy and health by examining the SSCI-indexed articles in the literature and to offer solutions for the future interaction of these concepts. This study was designed as a systematic review. In this study, studies on health and energy published in the foreign language literature between 2017-2021 were analysed. A literature review was carried out using ScienceDirect, PubMed and Scopus databases, reaching 512 articles of which 118 were selected for evaluation. It was found that there was no significant difference in the number of studies across years, with the most frequently studied topics being "Carbon, Environmental Pollution, Air Pollution and Climate." The majority of the studies were research articles and the recommendations were intended for practice, and the most publications on the relevant subject appeared in journals based in the UK. The results suggest that teamwork is needed to produce high-quality studies on health and energy issues. Additionally, it is observed that the subjects studied in the related field tend to have a global impact.

¹ Arş.Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, saygun@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-9999-3983

² Öğr.Gör., İstanbul Medipol Üniversitesi, Sağlık Hizmetleri Meslek Yüksekokulu, Yönetim ve Organizasyon Bölümü, salih.onaran@medipol.edu.tr, ORCID: 0000-0002-1310-7910

³ Arş.Gör., Hacettepe Üniversitesi, İktisadi İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, umutcanaltun@hacettepe.edu.tr, ORCID: 0000-0003-2452-1137

Alıntılanmak için/Cite as: Aygün S., Onaran S. ve Altun U. (2025) Sağlık ve Enerji ilişkisi ile ilgili çalışmaların içerik analizi yöntemi ile değerlendirilmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 118-133.

GİRİŞ

İnsanoğlunun var olduğu günden bugüne enerjiye olan talebi sürekli artmıştır. En eski bilinen odun ve kömür kullanımıyla belirginleşen bu süreç, güneş enerjisinin birtakım özel pillere depolanarak gerektiğinde kullanılabilmesinden, atomun parçalanarak nükleer enerji elde edilmesi sürecine kadar gelişimini sürdürmüştür. Sanayi devriminin beraberinde getirdiği gelişmeyle birlikte sanayileşmiş ülkeler tarafından, dünyamızın yeraltı kaynakları olan kömür, linyit, petrol, doğal gaz gibi fosil yakıtlar büyük bir israf ve rekabetin getirdiği saldırganlık ile kullanılmaktadır. Günümüzde ise yenilenmesi mümkün olmayan bu enerji kaynaklarının sonsuza kadar ihtiyaçlarımızı karşılayamayacağı ve tükenip son bulacağı bilinen bir gerçektir. Ayrıca söz konusu yenilenemez fosil enerji kaynaklarının çok fazla kullanımının, küresel ısınma, iklim değişiklikleri, atmosfer olayları, aşırı derecede çevre ve hava kirliliği gibi sonuçlar doğuracağı kanıtlanmıştır. Bu nedenle yakın gelecekte dünyanın doğal dengesinin bozulacağı ve birçok olumsuz gelişme yaşanacağı, çoğu araştırmacılar, bilim insanları ve devlet yöneticileri tarafından öngörülmektedir. Bu durumu engellemek adına çalışmalar yapılması planlanmaktadır (Azam, Rafiq, Shafique ve Yuan, 2022).

Enerji; günlük yaşantımızı sürdürebilmemiz için insanın en önemli gereksinimlerindendir (Xue, Shahbaz, Ahmed, Ahmad ve Sinha, 2022). Günümüzde sürekli artan enerji ihtiyacı, her ülkenin çözüm üretmesi gereken bir durum haline gelmiştir. Enerji fiyatlarının artışı ise ülkeleri bütçeleri açısından dar boğaza sokmakta ve çeşitli ekonomik sıkıntılara neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler açısından ekonomik kalkınma ve sürdürülebilirliğinin önündeki başlıca engel olarak görülmektedir (Kerimray, Rojas-Solórzano, Torkmahalleh, Hopke ve Gallachóir, 2017).

Son yıllarda dünya nüfusunun ve ortalama yaşam süresinin artması ile insanların sağlık hizmetine olan gereksinimi artmıştır. Buna paralel olarak da sağlık sektörünün enerjiye olan ihtiyacında da artış görülmektedir (Kandidayeni, Trovão, Soleymani ve Boulon, 2022). Sağlık sektöründe enerji en yoğun, sağlık hizmeti sunan sağlık tesislerinde kullanılmaktadır. Sağlık tesislerinde deneyler yapmak ve

yeni tedaviler geliştirmek, ısıtma, soğutma ve aydınlatma sistemlerini çalıştırmak, hastalara güvenli ve konforlu alanlar sağlamak için enerji oldukça önemli bir faktördür (Li, Cao, Zhang, Jiang, Han ve Wei, 2021). Cerrahi operasyonları gerçekleştirmek, MR ve röntgen çekimi yapmak, vantilatörler gibi tıbbi ekipmanları çalıştırmak için de enerji kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır (Kahouli, 2020).

Sağlık tesisleri enerji ihtiyaçlarını çoğunlukla fosil yakıtlardan sağlamaktadır. Fosil yakıtların (kömür, petrol, doğal gaz) yakılması partikül madde, sülfür dioksit, nitrojen oksitler ve karbon monoksit ortaya çıkararak hava kalitesini düşürmektedir. Dolayısıyla astım ve bronşit gibi solunum yolu hastalıklarına yol açmaktadır. Bu durumun artması insanlarda akciğer kanserine neden olabilmektedir. Ayrıca fosil yakıtlar iklim değişikliğine, su ve gıda kıtlığına sebep olmakla beraber bulaşıcı hastalıkların artmasında da etkisi bulunmaktadır (Romanello, Di Napoli, Drummond, Green, Kennard, Lampard ve Costello, 2022). Fosil yakıtlara alternatif olarak görülen yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı fosil yakıtların sebep olduğu hava kirliliği ve iklim değişikliği gibi durumlara neden olmamaktadır (Mistur, 2017). Aynı zamanda fosil yakıtların neden olduğu sağlık problemlerinin çoğu da yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımında görülmemektedir (Kovač, Paranos ve Marcuș, 2021).

Kısaca enerji ve sağlık arasında doğrudan veya dolaylı olmak üzere bir ilişki bulunmaktadır. Doğru enerji kaynağının kullanımı insan sağlığı üzerinde oldukça etkilidir. Enerji kaynakları sağlık sektörüne birçok fayda sağlasa da dikkatle yönetilmediği takdirde bazı sağlık risklerini de beraberinde getirmektedir. Bu nedenle “sağlık ve enerji ilişkisi” tüm dünyada; akademisyenler, sağlık yöneticileri, sağlık politikacıları ve uygulayıcıları açısından incelenmesi gereken önemli bir konu haline gelmiştir (Uslu, Sevim, Aygün, Onaran ve Gedikli, 2024).

Literatürde bu konu hakkında yapılan çalışmalar incelendiğinde en çok “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun çalışıldığı tespit edilmiştir (Grant, McCauley, Von Maltzan, Grattage ve Mwathunga, 2021; Apergis, Bhattacharya ve Hadrri, 2020; Zhang, Xie, Sander, Yue ve Shu, 2021). Aynı zamanda enerjinin olmamasının sağlık üzerine etkisini ifade eden “Enerji

Yoksulluğu ve Sağlık” konusunun da araştırmacılar tarafından çokça çalışıldığı görülmektedir (Banerjee, Mishra ve Maruta, 2021; Nawaz, 2021; Omar ve Hasanujjaman, 2021). Bunlara ek olarak hastaneler, klinikler, laboratuvarlar gibi sağlık tesislerinin enerji ile olan ilişkisini araştıran çalışmalar ve enerjinin verimli kullanılmasının sağlığa olan etkisini inceleyen çalışmaların da olduğu gözlemlenmiştir (Moner-Girona, Kakoulaki, Falchetta, Weiss ve Taylor, 2021; Tonn, Rose, Hawkins ve Marincic, 2021). Fakat literatürü özetleyerek mevcut durum hakkında bilgi veren çalışmaların ise yeterli sayıda olmadığı anlaşılmaktadır. Bu durum, sağlık ve enerji ilişkisi alanındaki mevcut durumu, ihtiyaçları ve gelişim alanlarını belirlemeyi zorlaştırmaktadır.

Yoksulluğun azaltılması, sosyal refah, ekonomik büyüme ve sürdürülebilir kalkınmanın sağlanabilmesi için modern ve güvenilir enerji hizmetlerine erişim kritik bir öneme sahiptir. Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedeflerinin 7. maddesi çerçevesinde de (erişilebilir ve temiz enerji) bu durum; 2030 yılına kadar tüm bireyler için çağdaş enerji kaynaklarına erişimin ve uygun fiyatlılığın sağlanması yönünde açıklanmıştır. Bu kalkınma hedefinin önemi, sağlık hizmetlerinin iyileştirilmesi, iklim değişikliğinin hafifletilmesi ve ekonomik büyümenin kolaylaştırılması gibi diğer sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin elde edilebilmesi için yaygın bir şekilde kabul görmektedir (Nguyen-Phung ve Le, 2024). Son yıllarda bilim insanları sağlık ve enerji ilişkisini inceleyerek enerji yoksulluğunun bireylerin sağlık durumları üzerindeki olumsuz etkilerini araştırmaktadır. Enerji yoksulluğu gibi durumlardan kaynaklanabilecek sonuçlar kapsamlı bir şekilde incelenmedikçe sağlık ve enerji ilişkisine yönelik hedefli politikalar uygulanamayacaktır (Xiao, Wu, Wang ve Wang, 2021). Bu yüzden bu çalışmada son yıllarda giderek önem kazanan sağlık ve enerji ilişkisini araştıran çalışmalar incelenerek, ilgili konunun çalışma alanlarına göre dağılımı yapılmak istenmiştir. Bu sayede mevcut literatürün özeti tek bir çalışmada toplanmış olacak ve geleceğe yönelik çıkarımlarda bulunabilinecektir. Çalışmada ayrıca bu konulara önem veren ülkelerin tespiti sağlanmış ve yapılan çalışmaların yerel ya da global ilgi düzeyi tespit edilmiştir. Sağlık ve enerji ilişkisi ile ilgili konuların tümünün kategorize edilerek literatürün özetlenmesi, yeni

çalışmalara yön vermesi ve yol gösterici olması çalışmanın özgünlüğünü ifade etmektedir.

Bu çalışma ile literatürde yer alan SSCI makaleler incelenerek enerji ve sağlık ilişkisinin mevcut durumunun ortaya konulması, ilgili kavramların birbirleri ile olan ilişkinin geleceğine yönelik çözüm önerilerinde bulunulması amaçlanmıştır.

Araştırma Soruları

1. Sağlık ve enerji ilişkisinin mevcut literatürdeki odak noktaları nelerdir?
2. Sağlık ve enerji araştırmalarının yıllara göre dağılımı nasıldır?
3. Sağlık ve enerji araştırmalarının yazar sayısına göre dağılımı nasıldır?
4. Sağlık ve enerji konularının en çok yayımlandığı dergilerin menşei neresidir?
5. Sağlık ve enerji araştırmalarında önerilerin yapıldığı alanlar nelerdir?
6. Sağlık ve enerji hakkında yapılan araştırmaların türleri nelerdir?
7. Sağlık ve enerji araştırmalarının yazarlarının hangi ülkenin üniversitesinde çalışmaktadır?

YÖNTEM

Araştırmanın Tasarımı

Bu çalışma sistematik derleme olarak desenlenmiştir. Sistematik derleme; çalışılmak istenen konu ya da problem ile ilgili o alanda yapılmış çalışmaların belirli kriterlere tabi tutularak literatürde taranması, tarama sonucunda elde edilen araştırmaların çalışmaya dahil edilip edilmemesine karar verilmesi ve değerlendirmeye alınan çalışmalarda bulunan bulguların sentezinin yapılması olarak tanımlanmaktadır (Burns ve Grove, 2010). Bu doğrultuda toplanan veriler içerik analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. İçerik analizi yöntemi, belirli bir konuda ya da alanda birbirinden bağımsız olarak yapılan nitel ve nicel çalışmaların derinlemesine incelenip düzenlenmesi anlamına gelir. Böylece o konu ya da alandaki genel eğilimler belirlenmektedir. Bu yöntemde elde edilen sonuçların, hedeflenen konulara yönelik olarak gelecekte

planlanan çalışmalara yön göstermesi beklenmektedir (Ültay, Akyurt ve Ültay, 2021). Başka bir ifade de ise içerik analizi, okuyucunun anlayacağı dilde birbirlerine benzeyen verileri ve kavramları belli temalar çerçevesinde bir araya getirme sürecidir. Bu süreçte sözel, yazılı ve diğer ilgili bütün veriler nesnel ve sistematik bir şekilde incelenmektedir (İçten ve Güngör, 2017). Dünya da en çok kabul görmüş tanımlardan birisi de nitel içerik analizini, nitel ve nicel analiz adımlarını birleştiren metin analiz prosedürleri paketini belirterek karma yöntem yaklaşımı haline getirmesi” olarak tanımlanmaktadır (Mayring, 2024; Mayring 2015).

Sistematik derleme çalışmalarında takip edilen usul ve yöntemler aşağıdaki gibi sıralanabilmektedir (Tiftik, 2022):

- Araştırmacı ve uygulayıcıların, alanda biriken kanıtları takip etmelerini sağlar.
- Araştırmacı ve uygulayıcıların kanıta dayalı uygulama yapmalarını temin eder.
- Sistematik derlemeler daha çok bilimsel bilgi içermektedir.
- Daha güçlü kanıt üretirler.
- Belirli bir yöntem ile yapıldığından çok daha kapsamlıdır ve tekrar edilebilir.
- Kullanılan metotlar çalışmada açıkça belirtilir.
- Çalışmaları seçerken kullanılan kriterler açıkça belirtilir.
- Gelecekte araştırılması gereken konular tespit edilebilir.
- Literatürdeki boşluklar ya da yetersizlik alanları belirlenebilmektedir.

Araştırmanın tasarımı noktasında şu aşamalar dikkate alınmıştır ;

1. Planlama Aşaması

- Yayın taramasının arka planı ve mantığı
- Araştırma sorularının belirlenmesi

2. Uygulama Aşaması

- Literatürün taranması
- İlgili çalışmaların seçilmesi

- Veri elde etme

3. Raporlama Aşaması

- Verilerin analizi ve sentezlenmesi
- Bulguların sunulması
- Sonuç çıkarımı

Araştırma Tasarımının Çalışmada Uygulanması

Yapılan çalışma sürecinde araştırmacıların genel tecrübesi ve literatür takibi sonrası “sağlık ve enerji” konusu belirlenmiştir. Araştırmacılar ilgili konunun hangi noktasının çalışılması gerektiğini belirlememek için doğrudan konu ile ilgili literatür taramasını devam ettirmiştir. Yapılan tarama sonrasında son yıllarda “sağlık ve enerji” konusunun bir çok farklı noktasının çalışıldığı anlaşılmıştır. Daha önceden de yapılan çalışmaların dağılımını belirlemeye yönelik çalışmalar olduğu görülmüştür. Fakat günümüz dünyasında bir çok şey çok hızlı değişmektedir. Bu nedenle son yıllarda “sağlık ve enerji” konusunun çalışma alanlarını ve diğer bir çok detayı ortaya koymak için sistematik bir şekilde ortaya koymak hedeflenmiştir. Araştırma sorularıda çalışma kapsamında incelemeye alınacak kriterler neticesinde belirlenmiştir. Uygulama sürecinde ise tekrardan literatür taraması yapılarak çalışmalar bir dosyada belli bir düzen çerçevesinde toplanmıştır. Devamında ise dahil etme kriterleri belirlenerek çalışmalar arasından analize seçilecekler belirlenmiştir. Bu süreçte çalışmaya dahil edilecek makalelerin belli bir kalitede olması hedeflendiği için sadece SSCI düzeyinde ki makaleler araştırma kapsamına alınmıştır. Son olarak ise bu çalışmalar ile araştırma soruları kapsamında analiz ve yorumlamalar yapılmıştır.

Araştırmaya Dahil Etme Kriterleri ;

- Çalışmaların 2017-2021 yılları arasında gerçekleştirilmiş olması
- Tam metnin ulaşılabilir olması
- Araştırma alanının ve çalışma konusunun sağlık ve enerji ile ilgili olması
- Çalışmaların makale olması
- Makalelerin SSCI düzeyinde yayımlanmış olması

Araştırmaya Dahil Etmeme Kriterleri ;

- 2017-2021 yılları dışında olan çalışmalar değerlendirilmeye alınmamıştır.
- SSCI dışında olan çalışmalar değerlendirilmeye alınmamıştır.
- Bildiri, tez, kitap bölümü gibi makale dışı yayınlar değerlendirilmeye alınmamıştır.

Araştırma Evreni ve Örneklemi ;

Çalışmada örnekleme yöntemi olarak “amaçlı örnekleme” yöntemi kullanılmıştır. Araştırmacı örneklem için hangi makalenin seçileceğine kendisi karar verir. Araştırmacının uygun gördüğü kümeler, gruplar, birimler araştırmanın amacına da uygun olarak belirlenir.

Araştırmanın evrenini ise 2017-2021 yılları arasında sağlık ve enerji ilişkisini inceleyen ScienceDirect, PubMed ve Scopus veri tabanlarında taranan 512 makale, örneklemini ise araştırmaya dahil edilme kriterlerine uyan 118 makale oluşturmaktadır.

Verilerin Toplanması;

Çalışmada sağlık ve enerji (gıda/su/enerji ilişkisi, karbon/çevre/hava kirliliği, enerji verimliliği, enerji yoksulluğu vb.) hakkında yapılmış yabancı dildeki literatürde yer alan çalışmalar incelenmiştir. Verilerin toplanması aşamasında 2017-2021 yılları arasında yapılan çalışmalar dikkate alınmıştır. Doküman incelenmesi aşamasında, araştırmada ikincil kaynak olarak kullanılacak verilerin toplanması, sorgulanması, gözden geçirilmesi ve analizi yapılmaktadır (Özkan, 2019).

Verilerin Analizi;

Veriler analiz edilmeden önce araştırma kapsamında birçok makale incelenmiştir. Bir çok yayının araştırma makalesi olduğu anlaşılmıştır. Fakat araştırma türlerinin analizini de yapabilmek ve bu konuda akademisyenlere fikir verebilmek adına derleme makalelerde araştırmaya dahil edilmiştir.

Veriler analiz edilirken içerik analizi yöntemi

doğrultusunda belirlenen makalelerin; yıllara göre dağılım durumları, makalelerin yazar sayıları, araştırmaların odaklandığı konular, araştırmaların sonuçları/önerileri, çalışmanın yöntemine göre türü ve araştırmaların uygulamaya yönelik mi yoksa başka bir çalışma yapılmasına yönelik mi öneride bulunma durumları incelenmiştir. Yapılan incelemeler sonucunda mevcut durumu ifade etmek için frekans ve yüzdeler kullanılmıştır. Devamında ise araştırma soruları kapsamında hesaplamalar yapılmış, elde edilen sayısal verilerin daha anlaşılır olabilmesi için de tablolar aracılığıyla gösterilmiştir. Bu sonuçlara bulgular, tartışma ve sonuç bölümlerinde yer verilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu başlık altında literatür taranarak incelenen makalelerin belirlenen kriterlere göre değerlendirmeleri sonucunda elde edilen bulgulara yer verilmiştir. Tablo 1’de araştırma kapsamında ulaşılan makalelerin yıllara göre dağılımını gösteren istatistikler gösterilmiştir.

Tablo 1. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Yıllara Göre Dağılım Durumları

Yıllara Göre Dağılım	f	%
2017	29	24.58
2018	22	18.64
2019	30	25.42
2020	17	14.41
2021	20	16.95
Toplam	118	100

Tablo 1’de de görüldüğü üzere 2017 ve 2021 yılları arasında, sağlık ve enerji ilişkisi ile ilgili yapılmış toplam 118 makaleye ulaşılmıştır. İlgili konuda yapılan çalışmaların en çok yaklaşık %25’lik oranlarla 2017 (29 makale) ve 2019 (30 makale) yıllarında olduğu; en az araştırmanın ise yaklaşık %14 oranla 2020 yılında (17 makale) olduğu görülmektedir. Yapılan analiz sonucunda yıllara göre düzenli ve belirli bir artış bulunmadığı görülmektedir.

Aşağıdaki tabloda araştırma kapsamında yer alan 118 makalenin yazar sayıları incelenmiştir.

Tablo 2. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Yazar Sayıları

Değişkenler	f	%
1	16	13.56
2	18	15.25
Yazar Sayısı	3	21.19
4	21	17.80
5 ve üzeri	38	32.20
Toplam	118	100

Değerlendirmeye alınan makalelerin yazar sayıları ile ilgili istatistiklere bakıldığında; yayımlanan makaleler %32.20 oranla en çok (38 makale) 5 ve üzeri sayıda yazar tarafından yayımlanmıştır. Daha sonrasında %21.19 oranla en çok 3 yazarlı (25 makale) ve %17.80 oranla 4 yazarlı (21 makale) çalışmalar yoğunluktadır. Tek yazarlı olan çalışmaların %13.56 oranla en az sayıda (16 makale) olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 3’te araştırma kapsamında ulaşılan makalelerin odaklandığı konulara göre durumlarını gösteren istatistikler yer almaktadır.

Tablo 3. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Odaklandığı Konular

Araştırmanın Odaklandığı Konular	f	%
Gıda-Su-Enerji İlişkisi	1	0.85
Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim	52	44.07
Enerji Yoksulluğu ve Sağlık	26	22.03
Enerji Verimliliği ve Sağlık	10	8.48
Enerji, Sağlık, Sağlık Harcaması ve Zenginlik	6	5.08
Enerji Kullanımı ve Konfor	2	1.69
Enerji Güvensizliği	1	0.85
Enerji ve Sağlık Tesisi	16	13.56
Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Sağlık	4	3.39
Toplam	118	100

Tablo 3’te ilgili kavramlarla araştırılıp incelemeye alınan makalelerin odaklandığı konulara göre analizleri yapılmıştır. Bu analize göre makalelerin odaklandığı konular 9 grupta değerlendirilmiştir. İncelenen bütün çalışmalar esas olarak sağlık ve enerji ilişkisini ele alsa da her bir çalışmada daha spesifik konulara değinilmektedir, bu yüzden grup sayısı fazladır. Tablo 3’e göre incelemeye alınan makalelerin odaklandığı konulara göre dağılımları incelendiğinde; %44.07 oranla (52 makale) en çok “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun çalışıldığı tespit edilmiştir. Daha sonrasında ikinci olarak en çok %22.03 oranla (26 makale) “Enerji Yoksulluğu ve Sağlık” konusuna yönelik yapılan çalışmalar olduğu görülmektedir. Üçüncü olarak en çok %13.56 oranla (16 makale) “Enerji ve Sağlık Tesisi” konusuna yönelik yapılan çalışmalar görülmektedir. Bu 3 konu toplam 9 ayrı konu içerisinde neredeyse %80’lik bir yer kaplamaktadır. Geriye kalan 6 konudan ise en az “Gıda-Su-Enerji İlişkisi” ve “Enerji Güvensizliği” konularının çalışıldığı (1’er makale) tespit edilmiştir.

Tablo 4’te araştırma kapsamında yer alan 118 makalenin türleri ve önerileri ile ilgili istatistiklere yer verilmiştir.

Tablo 4. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Türleri ve Önerileri ile İlgili İstatistikler

Değişkenler		f	%
Önerilerin Yapıldığı Alanlar	Uygulamaya Yönelik	96	81.36
	Araştırmaya Yönelik	22	18.64
Toplam		118	100
Makale Türü	Araştırma Makalesi	102	86.44
	Derleme Makalesi	16	13.56
Toplam		118	100

Araştırma kapsamında değerlendirmeye alınan 118 makalenin yaklaşık %86’sını (102 makale) araştırma makaleleri oluşturmaktadır. Çalışmaların sonuç, tartışma ve öneriler bölümleri incelendiğinde yaklaşık %81’lik orana sahip çalışmaların (96 makale) uygulamaya yönelik önerilerde bulunduğu tespit edilmiştir. Araştırmaya yönelik

öneriler sunan çalışmaların tümünde tespit edilen bulgular üzerinden uygulama önerileri sunulsa da çalışmaların sınırlı kaldığı belirtilerek daha detaylı araştırma önerilerinde bulunulmuştur.

Tablo 5’te çalışmaya dahil edilen makalelerin yayımlandığı dergilerin hangi ülkelere ait olduğuna yönelik bilgiler yer almaktadır.

Tablo 5. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Yayımlandığı Ülkeler ile İlgili İstatistikler

Ülke	f	%
ABD	11	9.32
Almanya	4	3.39
Hollanda	21	17.80
İngiltere	72	61.01
İrlanda	1	0.85
İsviçre	6	5.08
İtalya	1	0.85
Mısır	1	0.85
Romanya	1	0.85
Toplam	118	100

Tablo 5 incelendiğinde araştırmaya dahil edilen makalelerin %61 oranla (72 makale) en çok İngiltere menşei dergilerde yayımlandığı görülmektedir. Daha sonra en çok yaklaşık %18 oranla (21 makale) Hollanda ve yaklaşık %9 oranla (11 makale) ABD ülkelerinin geldiği tespit edilmiştir. Tabloya göre en az yayın yapılan ülkeler incelendiğinde 1 makale ile Romanya, Mısır, İtalya ve İrlanda menşei dergiler olduğu görülmektedir. Bu anlamda sağlık ve enerji konularında özellikle İngiltere menşei dergilerin ön plana çıktığı, bu konulara en büyük önemin İngiltere’de verildiği söylenebilir.

Tablo 6. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Yazarları ile İlgili İstatistikler

Yazarın çalıştığı ülke	f	%
ABD	29	24.58
Avustralya	9	7.63
Avusturya	1	0.85
Bangladeş	1	0.85
Çin	21	17.80
Danimarka	3	2.54
Etiyopya	1	0.85

Finlandiya	1	0.85
Fransa	1	0.85
Galler	2	1.69
Hırvatistan	1	0.85
Hindistan	3	2.54
Hollanda	1	0.85
İngiltere	10	8.47
İran	1	0.85
İrlanda	2	1.69
İskoçya	1	0.85
İspanya	9	7.63
İsviçre	1	0.85
İtalya	2	1.69
Japonya	3	2.54
Kanada	2	1.69
Kazakistan	1	0.85
Malezya	2	1.69
Pakistan	3	2.54
Suudi Arabistan	1	0.85
Tayland	1	0.85
Yunanistan	2	1.69
Tunus	2	1.69
Türkiye	1	0.85
Toplam	118	100

Tablo 6’da incelenen makalelerin 1. yazarlarının hangi ülkenin üniversitesinde görev aldığı belirtilmiştir. Buna göre sağlık ve enerji ile ilgili araştırmaların %23.73 (28 makale) oranla ABD’de görev yapan akademisyenler tarafından daha çok yapıldığı görülmektedir. Daha sonra en çok yaklaşık %18 oranla (21 makale) Çin ve yaklaşık %9 oranla (10 makale) İngiltere ülkelerinde görev yapan akademisyenlerin 1. yazar olarak çalışmalarda yer aldığı görülmektedir.

Tablo 5 ve Tablo 6 bulgularına göre sağlık ve enerji ile ilgili çalışmalara en çok ABD’de görev yapan akademisyenlerin ilgi gösterdiği, fakat çalışmaya dahil edilen makalelerin en çok İngiltere menşei dergilerde yayımlandığı tespit edilmiştir. Hem dergi menşei hem de akademisyenlerin görev aldığı ülkeler göz önüne alındığında bu alana en çok ilgi gösteren ülkeler; ABD, Çin, İngiltere ve Hollanda’dır, denilebilir.

Tablo 7. Araştırma Kapsamında Yer Alan Makalelerin Konularına Yönelik Sonuç ve Önerileri

Araştırmanın Odaklandığı Konular	Sonuç ve Öneriler
Gıda-Su-Enerji İlişkisi Toplam 1 çalışma (yerel)	Bu konuya yönelik 1 adet çalışma vardır. Bu çalışmada çevresel sürdürülebilirlik konuları ele alınmış ve gıda israfına yönelik bir uygulama gerçekleştirilerek yeni bir metodoloji sunulmuştur. Önerilen metodolojinin, gıda-enerji-su-sağlık bağlantısı içindeki ürünlerin, teknolojilerin ve insan faaliyetlerinin çok çeşitli çevresel etkilerini yorumlamada işletmelere ve politika yapıcılara rehberlik etmek için kullanılabilir olduğu söylenmiştir. Uygulanan metodun geliştirilmesine yönelik, yani yeni araştırmalara yönelik öneriler bulunmaktadır.
Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim Toplam 52 çalışma (26 yerel, 26 global)	Bu alanda 52 adet çalışma olduğu tespit edilmiştir. Çalışmalardan 45’inde uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur ve çalışmalardan 45’i araştırma makalesidir. Çalışmaların çoğunda emisyon teknolojileri, CO2 salınımı, kömür çıkarımının sağlığa etkileri, iklim ve diğer küresel çevresel değişiklikler, ülkelerarası karşılaştırmalar, kullanılan pişirme yakıtları, hava kirliliklerinin akut ölümlere etkisi, kirlilik sebepleriyle erken ölümlerin yaşanması gibi durumlara değinilmiştir. Çalışmaların karbon, çevre kirliliği, hava kirliliği ve iklim ile ilgili genel olarak politika yapıcılara önerilerde bulunduğu görülmektedir.
Enerji Yoksulluğu ve Sağlık Toplam 26 çalışma (18 yerel, 8 global)	İlgili konuda 26 adet çalışma olduğu görülmüştür. Çalışmalardan 22’sinde uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur ve çalışmalardan 25’i araştırma makalesidir. Çalışmaların çoğunda enerji yoksunluğunun getirdiği kötü sağlık ve refah sonuçları ele alınmıştır. Çalışmaların metotlarına göre küçük gruplardan ülkelerarası karşılaştırmalara kadar enerji yoksulluğu incelenmiştir. Araştırma makalelerinin hepsinde enerji yoksulluğunun incelenen spesifik sağlık konuları üzerinde anlamlı bir etkisi olduğu belirtilmektedir. Çalışmalar, dünya genelinde genel yoksulluk düzeyini azaltmayı, enerji gelişiminin sağlık sonuçları üzerindeki olumlu etkisini daha da artırmayı sağlayacak politika önerilerinde bulunmaktadır.
Enerji Verimliliği ve Sağlık Toplam 10 çalışma (8 yerel, 2 global)	Enerji verimliliği ve sağlık konusunda 10 adet çalışma vardır. Çalışmalardan 7’sinde uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur ve çalışmalardan 8’i araştırma makalesidir. Çalışmalarda genel olarak konut enerji verimliliği, evlerin enerji verimliliğini iyileştirme çabalarının insan sağlığı üzerindeki etkileri, enerji tasarrufunun sağlığa etkileri, enerji yatırımlarının sağlık ve psikososyal etkileri gibi konular ele alınmıştır. Çalışmaların sonucunda genel olarak konutların termal performans gerekliliklerini sağlayabilmek adına enerji politikalarının daha da iyileştirilmesi önerileri verilmiştir.
Enerji, Sağlık, Sağlık Harcaması ve Zenginlik Toplam 6 çalışma (2 yerel, 4 global)	Bu konuya yönelik 6 adet çalışma bulunmaktadır. Çalışmaların tümünde uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur ve çalışmalardan 5’i araştırma makalesidir. Çalışmalarda sürdürülebilir turizm, enerji, sağlık ve zenginlik arasındaki ilişki, sağlık sorunları olan kişilerin daha az enerji kaynaklarını tercih edip etmeme durumları, hane halkı enerjisi ve sağlığı, sağlık durumu ve elektrik tüketimi ilişkisi ile daha temiz konut ısıtmasının sağlık ve ekonomik anlamda faydaları konu alınmıştır. Enerji yoğun seyahat türlerinin azaltılması gibi spesifik öneriler dışında genel olarak yenilenebilir enerji kaynaklarının politika gündemine dahil edilmesi önerilmektedir.

Enerji Kullanımı ve Konfor Toplam 2 çalışma (1 yerel, 1 global)	İlgili alana yönelik 2 adet çalışma vardır. Çalışmalardan biri derleme biri araştırma makalesidir. Derleme makale ile enerji kullanımı ve konforu için metotlar incelenmiş; alışkanlıklar ve kontrol edilebilirlik, konfor ve enerji tüketimi arasındaki bağlantılarda çok önemli olarak tanımlanmıştır. Araştırma makalesinde ise; iklim değişikliğinin, yapı çevre üzerinde etkisi olabilecek sıcaklıkta değişikliklere yol açtığı bulunmuştur. Bu nedenle, mevcut çalışma, ısı konforu artırmak için ev tipi yakıt kullanımı ve uygun havalandırılmalı mutfak tasarımı ile ilgili politikaların formüle edilmesini önermektedir.
Enerji Güvensizliği Toplam 1 çalışma (yerel)	Enerji güvensizliği alanında 1 adet çalışma olduğu tespit edilmiştir. Çalışmada, enerji güvensizliğinin sağlık sorunlarına etkileri ele alınmış ve kesitsel bir araştırma uygulanmıştır. Sonuç olarak, enerji verimliliği ve sağlıklı evlerle ilgili enerji güvensizliğini ele alarak etkilenen popülasyonlarda solunum ve zihinsel sağlık sonuçlarının iyileştirilmesi için müdahaleler, programlar ve politikaların gerçekleştirilmesine yönelik önerilerde bulunulmuştur.
Enerji ve Sağlık Tesisi Toplam 16 çalışma (12 yerel, 4 global)	İlgili konuya yönelik 16 adet çalışma vardır. Çalışmalardan 12'sinde uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur ve çalışmalardan 14'ü araştırma makalesidir. Çalışmalarda bakım yönetiminin hastanelerin enerji tüketimi üzerindeki etkisi, hastanelerin enerji performansları, hastanelerdeki enerji tasarrufunun ekonomik ve çevresel etkisi gibi sağlık işletmelerinin enerji kullanım konuları değerlendirilmiştir. Sonuç olarak, genellikle hastane yöneticilerine sağlık tesislerinde enerjinin daha verimli kullanımı için potansiyel iyileştirmeleri belirlemede yardımcı olabilecek önerilerde bulunulmuştur.
Yenilenebilir Enerji Kaynakları ve Sağlık Toplam 4 çalışma (global)	4 adet çalışma ise yenilenebilir enerji kaynakları ve sağlık konusunda yapılmıştır. Çalışmalardan 3'ünde uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmuştur ve çalışmalardan 2'si araştırma makalesidir. Çalışmalarda güneş enerjisiyle çalışan sağlık hizmetleri, kırsal sağlık tesisleri için hibrit yenilenebilir enerji, rüzgâr enerjisi ve halk sağlığı ilişkisi ile yenilenebilir enerji ve kamu sağlığı harcamaları konularına değinilmiştir. Çalışmaların sonucunda birden fazla fayda sağlayan finansman fırsatlarını tanımak ve bunlara kaynak sağlamak için bakanlıklar ve departmanlar arasında daha bütünsel politika düşüncesine ihtiyaç olduğu vurgulanmıştır.

Tablo 7'de araştırmaya dahil edilen 118 makalenin konu gruplarına göre sonuç ve önerileri özetlenmiştir. Ayrıca, çalışmaların hedef örneklem kitlesi, uygulama yapılan veya dikkate alınan bölge yönünden incelemeleri yapıldığında yerel ya da global ölçekli durumları tespit edilmiştir. Buna göre, çalışmaların 46'sı global, 72'si yerel odaklıdır.

TARTIŞMA

Son yıllarda sağlık ve enerji ilişkisi ile ilgili yapılan çalışmaların incelenmesi amacıyla yapılan bu çalışma mevcut literatürün özetlenmesine katkı sunacağı için yapılacak yeni çalışmalara yol gösterici rehber niteliği taşıyacaktır. Çalışmada araştırmaya dahil edilen

makalelerin yıllara göre dağılım durumları, makalelerin yazar sayıları, araştırmaların odaklandığı konular, araştırmaların sonuçları/önerileri, çalışmanın yöntemine göre türü ve araştırmaların uygulamaya yönelik mi yoksa başka bir çalışma yapılmasına yönelik mi öneride bulunma durumları değerlendirilmiştir.

Yapılan analiz sonucunda, sağlık ve enerji konusunda yapılan çalışmalarda yazar sayısı arttıkça yayın sayısının da arttığı görülmektedir. Bu durumun hem sağlık konusunun hem de enerji konusunun ayrı birer uzmanlık isteyen alan olması ve bundan dolayı multidisipliner bir ekiple çalışma gerekliliğinden kaynaklandığından düşünülmektedir. Ayrıca

ilgili konularda farklı uzmanlık alanları ve bakış açılarının bir araya getirilmesi, sinerjik etki yaratarak sürecin daha etkili ve verimli yönetilmesi, istenilen sonuca daha hızlı ve doğru ulaşılabilmesi için önem taşımaktadır. Ortiz ve arkadaşlarının (2017) yaptığı çalışmada da sağlık ve enerji ilişkisinin değerlendirilirken multidisipliner bir bakış açısıyla değerlendirmek gerektiği ifade edilmiştir. Bu durum çalışmada elde edilen sonucu destekler niteliktedir.

Sağlık ve enerji ile ilgili en çok “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun çalışıldığı tespit edilmiştir. Bu sonucun birkaç nedeni olduğu düşünülmektedir. Bu nedenlerin başında çevresel etkiler ve insan sağlığı bulunmaktadır (Yao ve ark., 2022). Özellikle konvansiyonel enerji kaynaklarıyla yapılan enerji üretimi ve tüketiminde karbon emisyonu oluşumu gerçekleşmektedir. Karbon emisyonları da insan sağlığını doğrudan etkilemektedir (Cao ve ark., 2019). Karbon emisyonlarının çok fazla oluşmasının sonuçlarından birisi de iklim değişikliğidir. İklim değişikliği ise dünya genelinde bütün canlıları olumsuz etkileyen birçok soruna neden olmaktadır. Deniz seviyelerinin yükselmesi, su kaynaklarındaki dengesizlikler, aşırı hava olayları ve ekosistemdeki majör değişimler iklim değişikliğinin neden olduğu sorunların başında gelmektedir. Bu sorunlar hem insan sağlığını hem de diğer canlıların sağlığını olumsuz anlamda doğrudan etkilemektedir (Jessel, Sawyer ve Hernandez, 2019). Sağlık ve enerji ilişkisi çerçevesinde “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun çok fazla çalışılmasının nedenlerinden birisi de sürdürülebilirliktir. Karbon emisyonu, iklim değişikliği ve çevre kirliliği gibi faktörler dünya üzerinde bulunan doğal kaynakların sürdürülebilir bir şekilde kullanımını tehdit etmektedir. Doğal kaynakların kullanımının etkilenmesi ise tüm dünyada sağlık sisteminin sürdürülebilir bir şekilde yürütülmesine engel olmaktadır (Slorach, Jeswani, Cuéllar-Franca ve Azapagic, 2020). İlgili konuda “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun çok fazla çalışılmasının bir diğer nedeni ise teknolojik gelişmeler ve inovasyonlardır. Son yıllarda teknoloji kullanımında ciddi artışlar olduğu bilinmektedir. Bu teknolojilerin kullanımı için ise ciddi oranda enerjiye ihtiyaç duyulmaktadır. Enerji üretimi ve tüketimi esnasında meydana gelen olumsuz nedenler ise insan sağlığını etkilemektedir. Fakat teknolojik

gelişmelerin olumsuz etkilerinin yanında ilgili konuya faydaları da bulunmaktadır. Özellikle son yıllarda temiz enerji kullanımı için geliştirilen teknolojiler sayesinde örneğin güneş ve rüzgar enerjisi gibi yenilenebilir enerji kaynaklarının kullanımı arttıkça, fosil yakıtlara olan bağımlılık azalmakta ve böylece çevresel kirliliğin önüne geçilmekte olup sorunların birçoğunun ortadan kalkacağı tahmin edilmektedir. (Shahzad, Jianqiu, Hashim, Nazam ve Wang, 2020). Belirtilen bu gerekçelerden dolayı “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusunun multidisipliner bir yaklaşım gerektiren ve toplumun genel sağlığını, ekonomik refahını ve gelecekteki sürdürülebilirliği etkileyen kritik öneme sahip olması, mevcut literatürde sağlık ve enerji ilişkisi çerçevesinde en çok araştırılan konu olmasına neden olduğu düşünülmektedir.

Sağlık ve enerji ile ilgili çok çalışılan bir diğer konunun “Enerji Yoksulluğu ve Sağlık” olmasının temel birkaç nedeni bulunmaktadır. Özellikle enerji yoksulluğu insanların ısınma, soğutma, aydınlatma, tıbbi hizmetlere ulaşım gibi birçok temel ihtiyaçlarını karşılamasına engel olmaktadır. Bu durumlar da insan sağlığını olumsuz etkilemektedir. Ayrıca temel ihtiyaçların karşılanmadığı bir ortamda salgın hastalıkların oluşması ve yayılmasında da hızlanma meydana gelebilmektedir (Thomson, Snell ve Bouzarovski, 2017; Robić ve Ančić, 2018). İlgili konuda literatürde çok çalışılan konuların başında “Enerji Yoksulluğu ve Sağlık” konusunun gelmesinin en önemli nedeni ise Birleşmiş Milletler Sürdürülebilir Kalkınma Hedefleridir. Enerjiye erişim, enerji kullanımı ve bunlardan dolayı eğitim, eşitlik ve sağlık konuları bu hedeflerden birisidir. Enerji yoksulluğu belirtilen temel hedeflere ulaşmaya engel olmaktadır (Van de Ven ve ark., 2019; Verdejo Espinosa ve ark., 2021). Bu nedenle akademisyenler ve diğer araştırmacılar tarafından çokça çalışılan konulardan birisinin de “Enerji Yoksulluğu ve Sağlık” konusu olduğu düşünülmektedir.

Literatürde sağlık ve enerji ilişkisi ile ilgili çokça çalışılan diğer bir konunun ise “Enerji ve Sağlık Tesisi” konusu olmasının çeşitli nedenleri bulunmaktadır. Sağlık hizmeti sunan tesislerde; kullanılan tıbbi ekipmanların çalışması, ilaç depolarının soğutulması, hijyenin ve temizliğin

sağlanması, acil durumlarda hizmet sunulabilmesi için enerji kaynağına ihtiyaç duyulmaktadır. Belirtilen bu durumlardan dolayı “Enerji ve Sağlık Tesisi” konusu araştırılmaya değer bir konu olarak görülmektedir. (Silvestro ve ark., 2017; Cao ve ark., 2020). Son yıllarda dünya genelinde giderek artmakta olan yeşil hastaneler de bu konunun önemini vurgulamaktadır. Yeşil hastaneler, enerji verimliliği ve sürdürülebilirlik ilkelerine dayanarak tasarlanmış olup, çevre dostu enerji kaynaklarının kullanımını teşvik etmektedir. Güneş enerjisi panelleri, enerji tasarruflu aydınlatma sistemleri ve su tasarrufu sağlayan teknolojiler gibi uygulamalarla, hem enerji maliyetlerini düşürmekte hem de çevresel etkileri en aza indirmektedir dolayısıyla yeşil hastaneler sağlık hizmeti sunarken aynı zamanda çevre koruma ve enerji verimliliği konularında da önemli bir rol oynamaktadır (Kumari ve Kumar 2020). Özetle sağlık tesislerinin kaliteli ve güçlü sağlık hizmeti sunabilmesi ve bunu sürdürebilmesi için ihtiyaç duyduğu en temel faktörlerden birisi enerjidir. Bu nedenle literatürde bu konu birçok araştırmacı tarafından ele alınmıştır.

Sağlık ve enerji ilişkisi ile ilgili “Gıda-Su-Enerji İlişkisi” ve “Enerji Güvensizliği” konularının diğer konulara göre daha az çalışılmış olmasının bazı nedenleri bulunmaktadır. Gıda-su gibi ihtiyaçlar insanların ve diğer canlıların temel ihtiyaçları olsa da canlı sağlığını etkileyen enerji kaynaklı sorunların tespit edilmesi zordur. Çünkü gıda ve su gibi ihtiyaçların enerji dışında etkilendiği birçok etmen bulunmaktadır (Hernández ve Siegel, 2019; Slorach ve ark., 2020). Bu nedenle ilgili konuda “Gıda-Su-Enerji İlişkisi” diğer konulara göre daha az çalışılmıştır. Bunun yanında “Enerji Güvensizliği” konusu ise sağlığı dolaylı yoldan etkilese de öncelikli ilişkili olduğu alan güvenlik alanıdır. Hatta sağlığı etkileme noktası bu güvenliğin sağlanamaması durumlarında gerçekleşmektedir. Bu nedenle bu konuda diğer konulara göre literatürde daha az çalışıldığı düşünülmektedir.

Sağlık ve enerji konularının önemi nicel sonuçlarla daha iyi anlaşılacaktır. Bu yüzden kanıta dayalı bilimsel sonuçlarla ilgili konunun ve sebep olduğu sorunların ele alınması elzemdir. Yapılan analizler sonucunda da çalışmaların büyük bir çoğunluğunun araştırma makalesi olduğu görülmüştür. Bu çalışmaların çoğunluğunda da

örnek olay üzerinden gidildiği görülmüştür. Bu nedenle de öneriler kısmında genellikle uygulamaya yönelik önerilerde bulunulmasının sebebinin bu olduğu düşünülmektedir.

Sağlık ve enerji konusunda en çok İngiltere, Hollanda ve ABD menşeli dergilerde makalelerin yayımlandığı görülmektedir. Elde edilen bu sunucun temel birkaç nedeni bulunmaktadır. Araştırma altyapısı ve finansman desteği, bu konuda uluslararası iş birliklerinin olması, dergilerin kaliteli olmasından dolayı başka ülkelerdeki araştırmacıların da çalışmaları bu dergilere göndermesi, literatürde İngilizce dilinin hakim olması gibi nedenlerin bu dergilerde fazla yayın yapılmasına neden olduğu düşünülmektedir. Romanya, Mısır, İtalya ve İrlanda menşeli dergilerde az yayın olmasının sebepleri ise; araştırma altyapısı ve finansman eksikliğinin olması, bu ülkelerdeki dergilerin ve ülkelerin farklı öncelikleri ve ihtiyaçlarının olması, dil bariyeri gibi nedenlerden kaynaklandığı düşünülmektedir.

SONUÇ

Dünyada enerji üretimi ve tüketimi özellikle son yüzyılda ciddi oranda artış göstermektedir. Enerji kullanımındaki bu artış birçok sektörü de doğrudan ya da dolaylı olarak etkilemektedir. Sağlık sektörü de enerji ile karşılıklı etkileşimde bulunan sektörlerin başında gelmektedir. Özellikle konvansiyonel enerji kaynaklarının kullanımı çevresel etkilere yol açmaktadır. Bu etkiler ise insan ve diğer canlıların sağlığına olumsuz yönde tesir etmektedir. Günümüzde enerji kaynağı olarak en çok kullanılan fosil yakıtlar hava kirliliği, kalp hastalıkları, astım, solunum yolları hastalıkları gibi sağlık sorunlarına neden olabilir. Ayrıca konvansiyonel enerji kaynaklarının kullanımının iklim değişikliği, hava olayları gibi küresel düzeyde sonuçları da bulunmaktadır. Bu durumlar da dünyada var olan her canlıyı etkilemektedir. Fakat sağlık sektörü güçlü sağlık hizmeti sunabilmek için enerjiye ihtiyaç duymaktadır. Enerji sayesinde tıp teknolojilerinden faydalanabilmektedir. Kesintisiz ve sürdürülebilir bir sağlık hizmeti sunulabilmesi için de enerjiden yararlanılmaktadır. Sonuç olarak sağlık ve enerji arasında hem olumlu hem de olumsuz etkileri olan karmaşık bir ilişki olduğu görülmektedir. Fakat son yıllarda enerji kullanımından dolayı meydana gelen sağlık problemlerini

ortadan kaldırmak için temiz enerji kaynaklarına yönelim başlamıştır. Temiz enerji kaynaklarının kullanımı ile konvansiyonel enerji kaynaklarının neden olduğu birçok sorunun ortadan kalkacağı düşünülmektedir. Fakat bu geçiş sürecinin uzun bir zaman aralığında gerçekleşebileceği kabul gören bir görüştür. Dolayısıyla sağlık ve enerji ile ilgili yapılan çalışmaların hangi alanda, hangi konulara odaklandığını tespit etmenin mevcut sorunların çözümü için kritik öneme sahip olduğu düşünülmektedir. Bu çalışmada da 2017-2021 yılları arasında literatürde sağlık ve enerji ilişkisini ele alan çalışmalar incelenmiş ve değerlendirilmiştir. Çalışma sonuçlarına bakıldığı zaman; değerlendirmeye alınan makalelerin yıllara göre dağılımı incelendiğinde önemli bir farklılık olmadığı görülmüş olup makalelerin büyük bir çoğunluğunun çok yazarlı olduğu anlaşılmaktadır. Çalışmada yer alan makalelerin konusuna göre dağılımları incelendiğinde yarısına yakınının “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” konusu olduğu, en az yayının ise “Gıda-Su-Enerji İlişkisi” ve “Enerji Güvensizliği” konularında olduğu tespit edilmiştir. İncelenen makalelerin büyük bir çoğunluğunun araştırma makalesi olduğu görülmüştür. Makalelerin önerileri analiz edildiğinde ise yüzdesel olarak önemli bir kısmında uygulamaya yönelik önerilerde bulunduğu anlaşılmaktadır. Araştırma kapsamında yer alan makalelerin yayımlandığı ülkeler ile ilgili istatistikler incelendiğinde yarısından fazlasının İngiltere menşeli dergilerde olduğu tespit edilmiştir. En az yayın yapılan dergilerin ise Romanya, Mısır, İtalya ve İrlanda menşeli dergiler olduğu görülmekte olup sağlık ve enerji ile ilgili araştırmaların ABD’de görev yapan akademisyenler tarafından daha çok yapıldığı görülmektedir. Daha sonra en çok Çin ve İngiltere ülkelerinde görev yapan akademisyenlerin 1. yazar olarak çalışmalarda yer aldığı tespit edilmiştir. Çalışmaların hedef örneklem kitlesi, uygulama yapılan veya dikkate alınan bölge yönünden incelemeleri yapıldığında yerel ya da global ölçekli durumları olduğu görülmüştür. Buna göre, çalışmaların 46’sı global, 72’si yerel odaklıdır. Ancak yerel ölçekli çalışmaların da neredeyse tamamında uluslararası önerilere değinilmektedir.

Araştırma sonuçları değerlendirildiğinde sağlık ve enerji konusunun her yıl araştırmacılar tarafından incelenen bir konu olduğu yorumu yapılabilir. İlgili

konuda kaliteli çalışmalar ortaya koymak için ekip çalışmasına ihtiyaç duyulduğu anlaşılmaktadır. Bu minvalde değerlendirildiğinde sağlık ve enerji konusunun multidisipliner bir konu olduğu çıkarımı yapılabilir. Sağlık ve enerji ile ilgili en çok incelenen konuların “Karbon, Çevre Kirliliği, Hava Kirliliği ve İklim” olması bu konuların küresel etkisinin olmasıyla alakalı olduğu düşünülmektedir. Aynı zamanda ilgili konunun nicel çalışmalar ile daha iyi ifade edilmesi yapılan yayınların büyük bir çoğunluğunun araştırma makalesi olmasına ve yine yapılan önerilerin ise uygulamaya yönelik olmasına neden olduğu şeklinde açıklanabilir. Bu konuda en çok yayının İngiltere menşeli dergiler olmasının ilgili dergilerin alanında dünyadaki en kaliteli dergiler olması, ülkenin bu konudaki araştırma altyapısı ve finansmanının yeterli olması ile alakalı olduğu çıkarımı yapılabilir. Yapılan bu çalışmada; değerli bir konu olan sağlık ve enerji ilişkisinin değerlendirilmesi, mevcut literatürün özetlenmesi ve bu sayede yapılacak yeni çalışmalara yön verilmesi nedeniyle çalışmanın büyük öneme sahip olduğu düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Apergis, N., Bhattacharya, M., Hadhri, W. (2020). Health care expenditure and environmental pollution: a cross-country comparison across different income groups. *Environmental Science and Pollution Research*, 27(8), 8142-8156.
- Azam, A., Rafiq, M., Shafique, M., Yuan, J. (2022). Towards achieving environmental sustainability: the role of nuclear energy, renewable energy, and ICT in the top-five carbon emitting countries. *Frontiers in Energy Research*, 9, doi: 10.3389/fenrg.2021.804706
- Banerjee, R., Mishra, V., Maruta, A. A. (2021). Energy poverty, health and education outcomes: evidence from the developing world. *Energy economics*, 101, 105447.
- Burns, N., ve Grove, S. K. (2010). *Under stand ingnursing research-e Book: Building an evidence-based practice*. Elsevier Health ,Sciences.
- Cao, C., Cui, X., Cai, W., Wang, C., Xing, L., Zhang, N., Deng, Z. (2019). Incorporating health co-benefits into regional carbon emission reduction policy making: A case study of China's power sector. *Applied Energy*, 253, 113498, doi: 10.1016/j.apenergy.2019.113498
- Cao, L., Li, Y., Zhang, J., Jiang, Y., Han, Y., Wei, J. (2020). Electrical load prediction of healthcare buildings through single and ensemble learning. *Energy Reports*, 6, 2751-2767, doi: 10.1016/j.egy.2020.10.005
- Grant, R., McCauley, D., Von Maltzan, M., Grattage, R., Mwathunga, E. (2021). An Ecohealth approach to energy justice: Evidence from Malawi's energy transition from biomass to electrification. *Energy Research & Social Science*, 75, 101875.
- Hernández, D., Siegel, E. (2019). Energy insecurity and its ill health effects: a community perspective on the energy-health nexus in New York City. *Energy Research & Social Science*, 47, 78-83, doi: 10.1016/j.erss.2018.08.011
- İçten, T., Güngör, B. A. L. (2017). Artırılmış gerçeklik teknolojisi üzerine yapılan akademik çalışmaların içerik analizi. *Bilişim Teknolojileri Dergisi*, 10(4), 401-415.
- Jessel, S., Sawyer, S., Hernández, D. (2019). Energy, poverty, and health in climate change: a comprehensive review of an emerging literature. *Frontiers in public health*, 7, 357, doi: 10.3389/fpubh.2019.00357
- Kahouli S (2020). An economic approach to the study of the relationship between housing hazards and health: the case of residential fuel poverty in France. *Energy Econ* 85:104592, doi: 10.1016/j.eneco.2019.104592
- Kandidayeni, M., Trovão, J. P., Soleymani, M., Boulon, L. (2022). Towards health-aware energy management strategies in fuel cell hybrid electric vehicles: A review. *International Journal of Hydrogen Energy*, 47(17), 10021-10043, doi: 10.1016/j.ijhydene.2022.01.064
- Kerimray, A., Rojas-Solórzano, L., Torkmahalleh, M. A., Hopke, P. K., Gallachóir, B. P. Ó. (2017). Coal use for residential heating: patterns, health implications and lessons learned. *Energy for Sustainable Development*, 40, 19-30, doi: 10.1016/j.esd.2017.05.005
- Kovač, A., Paranos, M., Marciuš, D. (2021). Hydrogen in energy transition: A review. *International Journal of Hydrogen Energy*, 46(16), 10016-10035, doi: 10.1016/j.ijhydene.2020.11.256
- Kumari, S., ve Kumar, R. (2020). Green hospital-A necessity and not option. *Journal of Management Research and Analysis*, 7(2), 46-51.
- Li, Y., Cao, L., Zhang, J., Jiang, Y., Han, Y., Wei, J. (2021). Energy benchmarking in healthcare facilities: a comparative study. *Journal of Construction Engineering and Management*, 147(11), 04021159, doi: 10.1061/(ASCE)CO.1943-7862.0002183
- Mayring, P. (2014). *Qualitative content analysis: theoretical foundation, basic procedures and software solution*.
- Mayring, P. (2015). *Qualitative content analysis: Theoretical background and procedures. Approaches to qualitative research in mathematics education: Examples of methodology and methods*, 365-380.

- Mistur, E. M. (2017). Health and energy preferences: Rethinking the social acceptance of energy systems in the United States. *Energy Research & Social Science*, 34, 184-190, doi: 10.1016/j.erss.2017.07.009
- Moner-Girona, M., Kakoulaki, G., Falchetta, G., Weiss, D. J., Taylor, N. (2021). Achieving universal electrification of rural healthcare facilities in sub-Saharan Africa with decentralized renewable energy technologies. *Joule*, 5(10), 2687-2714.
- Nawaz, S. (2021). Energy poverty, climate shocks, and health deprivations. *Energy Economics*, 100, 105338.
- Nguyen-Phung, H. T., & Le, H. (2024). Energy Poverty and Health Expenditure: Empirical Evidence from Vietnam. *Social Sciences*, 13(5), 253.
- Omar, M. A., & Hasanujjaman, M. (2021). Multidimensional energy poverty in Bangladesh and its effect on health and education: A multilevel analysis based on household survey data. *Energy Policy*, 158, 112579.
- Ortiz, M. A., Kurvers, S. R., Bluysen, P. M. (2017). A review of comfort, health, and energy use: Understanding daily energy use and wellbeing for the development of a new approach to study comfort. *Energy and Buildings*, 152, 323-335, doi: 10.1016/j.enbuild.2017.07.060
- Özkan, U. B. (2019). Eğitim bilimleri araştırmaları için doküman inceleme yöntemi. *Ankara: Pegem Akademi*, 4, doi: 10.14527/9786052417232
- Robić, S., Ančić, B. (2018). Exploring health impacts of living in energy poverty: Case study Sisak-Moslavina County, Croatia. *Energy Build*, 169, 379-387, doi: 10.1016/j.enbuild.2018.03.080
- Romanello, M., Di Napoli, C., Drummond, P., Green, C., Kennard, H., Lampard, P., Costello, A. (2022). The 2022 report of the Lancet Countdown on health and climate change: health at the mercy of fossil fuels. *The Lancet*, 400(10363), 1619-1654, doi: 10.1016/S0140-6736(22)01540-9
- Shahzad, K., Jianqiu, Z., Hashim, M., Nazam, M., Wang, L. (2020). Impact of using information and communication technology and renewable energy on health expenditure: a case study from Pakistan. *Energy*, 204, 117956, doi: 10.1016/j.energy.2020.117956
- Silvestro, F., Bagnasco, A., Lanza, I., Massucco, S., Vinci, A. (2017). Energy efficient policy and real time energy monitoring in a large hospital facility: A case study. *Int. J. Heat Technol*, 35, S221-S227, doi: 10.18280/ijht.35Sp0131
- Slorach, P. C., Jeswani, H. K., Cuéllar-Franca, R., Azapagic, A. (2020). Environmental sustainability in the food-energy-water-health nexus: A new methodology and an application to food waste in a circular economy. *Waste Management*, 113, 359-368, doi: 10.1016/j.wasman.2020.06.012
- Thomson, H., Snell, C., Bouzarovski, S. (2017). Health, well-being and energy poverty in Europe: A comparative study of 32 European countries. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 14(6), 584, doi: 10.3390/ijerph14060584
- Tiftik, C. (2022). Sağlık sektörü işletmelerinde sürdürülebilirlik: Sistematiik derleme çalışması. *Düzce Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 12(1), 404-426, doi: 10.55179/dusbed.998422
- Tonn, B., Rose, E., Hawkins, B., Marincic, M. (2021). Health and financial benefits of weatherizing low-income homes in the southeastern United States. *Building and Environment*, 197, 107847.
- Uslu, Y., Sevim, B., Aygün, S., Onaran, S., Gedikli, E. (2024). Türkiye’de Sağlık İşletmelerinde Tıbbi Cihaz Tedarik Sürecinde Karşılaşılan Risklerin Ahp Yöntemi İle Belirlenmesi. *Uluslararası Sağlık Yönetimi ve Stratejileri Araştırma Dergisi*, 10(1), 1-14.
- Ültay, E., Akyurt, H., Ültay, N. (2021). Sosyal bilimlerde betimsel içerik analizi. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (10), 188-201.
- Van de Ven, D. J., Sampedro, J., Johnson, F. X., Bailis, R., Forouli, A., Nikas, A., Doukas, H. (2019). Integrated policy assessment and optimisation over multiple

sustainable development goals in Eastern Africa.
Environmental Research Letters, 14(9), 094001, doi:
10.1088/1748-9326/ab375d

Verdejo Espinosa, Á., Lopez, J. L., Mata Mata, F., Estevez, M. E. (2021). Application of IoT in healthcare: keys to implementation of the sustainable development goals. Sensors, 21(7), 2330, doi: 10.3390/s21072330

Yao, Z., Zhang, W., Wang, X., Lu, M., Zhang, W., Liu, D., Chen, X. (2022). Environmental impacts, human health, and energy consumption of nitrogen management for maize production in subtropical region. Environmental Science and Pollution Research, 29(50), 75636-75650,doi: 10.1007/s11356-022-20898-4

Zhang, S., Xie, Y., Sander, R., Yue, H., Shu, Y. (2021). Potentials of energy efficiency improvement and energy–emission–health nexus in Jing-Jin-Ji’s cement industry. Journal of Cleaner Production, 278, 123335.

Xue, C., Shahbaz, M., Ahmed, Z., Ahmad, M., & Sinha, A. (2022). Clean energy consumption, economic growth, and environmental sustainability: what is the role of economic policy uncertainty?. Renewable Energy, 184, 899-907.

Xiao, Y., Wu, H., Wang, G., & Wang, S. (2021). The relationship between energy poverty and individual development: exploring the serial mediating effects of learning behavior and health condition. International Journal of Environmental Research and Public Health, 18(16), 8888.

**DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KALKINMA
SÖYLEMİ VE ZAFER GAZETESİ**

THE DEVELOPMENT DISCOURSE
AND ZAFER NEWSPAPER DURING
THE DEMOCRATIC PARTY ERA

Kadir BENDAŞ

08

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİNDE KALKINMA SÖYLEMİ VE ZAFER GAZETESİ¹

THE DEVELOPMENT DISCOURSE AND ZAFER NEWSPAPER DURING THE DEMOCRATIC PARTY ERA

Kadir BENDAŞ², Ömer ALANKA³

Anahtar Kelimeler:

Demokrat Parti,
Kalkınma,
Zafer Gazetesi,
Ekonomi,
Eleştirel Söylem

Keywords:

Democrat Party,
Development,
Zafer Newspaper,
Economy,
Critical Discourse

ÖZ

Demokrat Parti hem muhalefet yıllarında hem de iktidar yıllarında bir propaganda aracı olarak en çok ekonomiyi kullanmıştır. Özellikle kalkınma söylemi Demokrat Parti'nin kendi kitlesiyle kurduğu iletişimde en önemli unsurların başında gelmiştir. Demokrat Parti'nin sözcülüğünü yapan Zafer gazetesi ise Demokrat Parti'nin kalkınma konusundaki söylemlerini sık sık birinci sayfasından coşkulu bir şekilde vermeye çaba göstermiştir. Bu bağlamda Demokrat Parti'nin en büyük destekçilerinden birisi Zafer gazetesi olmuştur. Yapılan bu çalışmada Demokrat Parti döneminde yaşanan siyasi olaylar ele alınmış ve ekonominin bu siyasi olaylar üzerindeki etkileri sorgulanmıştır. Bu bağlamda Demokrat Parti'nin özellikle basın yoluyla ekonomik kalkınma konusunda yapmış olduğu ideolojik söylemler Teun Adrian Van Dijk'in eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmada 1957-1960 yılları arasında yayımlanan Zafer Gazetesi nüshalar incelenmiş ve örneklem olarak 3 adet gazete seçilmiştir. Yapılan analizler neticesinde ekonomi ile ilgili haberlerin ideolojik bir şekilde kurgulandığı ve haberlerin kendi gerçek bağlamlarından koparıldığı görülmüştür. Haberlerde genel olarak ideolojik biçimde kutuplaştırıcı bir dil kullanılmış ve haberler “biz” ve “onlar” şeklinde ayrıştırıcı bir üslupla verilmiştir. Kalkınma söylemi DP'nin ekonomik ve siyasi olarak kötü gidişatını gizleyen bir ideolojik söyleme dönüştürülmüştür.

ABSTRACT

The Democratic Party mostly used the economy as its primary tool of propaganda, both during in the years of opposition and in the years of power. In particular, the discourse on development was one of the most important elements in the communication of the Democratic Party with its audience. The newspaper Zafer, which was the spokesperson of the Democratic Party, frequently and enthusiastically featured the party's development rhetoric on its front page. In this context, one of the biggest supporters of the Democratic Party was Zafer newspaper. This study examines the political events during the Democrat Party era and explores the influence of the economy on these political events. The ideological discourse of the Democratic Party, especially on economic development through the press, was analyzed using Teun Adrian Van Dijk's critical discourse analysis method. In the study, copies of Zafer Newspaper published between 1957-1960 were examined and 3 newspapers were selected as the sample. The analysis revealed that economic news about the economy was ideologically framed and detached from its real context. In general, an ideologically polarizing language was used in the news, and the news was presented in a discriminatory style employing “us” versus “them” narrative. The development discourse was transformed into an ideological tool that mask the DP's economic and political decline.

¹ Bu çalışma doktora tezinden üretilmiştir.

² Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi İletişim Fakültesi, bendaskadir@gmail.com, ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3145-8703>

³ Prof. Dr. Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, İletişim Fakültesi,

Alıntılanmak için/Cite as:
Bendaş K. ve Alanka Ö.
(2025) Demokrat Parti Döneminde Kalkınma Söylemi Ve Zafer Gazetesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 134-150

GİRİŞ

Türkiye Cumhuriyeti tarihi incelendiğinde siyaseti ve ekonomiyi şekillendiren pek çok kırılma ve pek çok farklı dönem görülmektedir. Ekonomik ve siyasi durum kimi zaman darbelerle kimi zaman da farklı şekillerle değiştirilmeye çalışılmıştır. Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra ilan edilen cumhuriyet ile asırlardır sürdürmüş olduğu imparatorluk geleneğine alışmış insanlar için yeni bir rejime geçmek kolay olmamıştır. Sosyal, kültürel ve ekonomik alanda toplum daha önceden alışık olmadığı yeniliklerle karşılaşmış ve genellikle ithal edilen batılı değerler karşısında ne yapacağını bilememiş bu düzlemde de cumhuriyet rejiminin ilk yıllarında yoğun bir eskiye özlem duygusu yaşanmıştır. Eskiye duyulan bu bağlılık cumhuriyet rejiminin tam olarak uygulanmasını zorlaştıran en önemli unsurların başında gelmiştir. Yaşanan kutuplaşmalar ve çatışmalar cumhuriyetin ve demokrasinin en önemli özelliklerinden birisi olan çok sesliliğin uzun bir süre bastırılmasına neden olmuş ve çok partili hayata geçiş birkaç kez denenmesine rağmen başarılı olamamıştır. Uzunca bir süre yaşanan bu durum nihayetinde İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra Dünyada esen demokrasi rüzgârlarının da etkisiyle Türkiye'de de 1946 yılında Demokrat Parti'nin kuruluşuyla birlikte son bulmuş ve Türkiye bu dönemde başarılı bir şekilde çok partili yaşama geçiş yapmıştır. Çok partili yaşama geçişle birlikte toplumda yıllardır seslerini duyuramayan kesimler seslerini duyurabilme ve iktidara gelebilme heyecanına kapılmıştır. Aslında iktidara gelmekten çok yıllardır kendilerini ezdiklerini düşündükleri iktidardaki partiyi iktidardan indirme arzusu iktidara gelmekten daha fazla heyecan uyandırmıştır da denebilir. Yaşanan bu yüksek arzu 1950 yılında açığa çıkmış ve Demokrat Parti seçimleri kazanarak Türk siyasi tarihine adını altın harflerle yazdırmayı başarmıştır. Yaşanan bu tarihi başarının ardında farklı birçok neden vardır. Bunların en önemlilerinden bir tanesi de ekonomidir. Demokrat Parti'nin iktidara gelmesinden önce 27 yıllık bir süre boyunca iktidarda kalan CHP döneminde yaşanan ekonomik sorunlar halkın zorluklar çekmesine neden olmuş, halk yaşanan zorlukların sorumlusu olarak CHP'yi görmüştür. Demokrat Parti her ne kadar CHP'den ayrılan bazı milletvekillerince kurulmuş olsa da savunduğu değerler ve ortaya koyduğu program

ve söylemlerle halkın büyük desteğini arkasına alarak 1950 yılında iktidara gelmiştir. Parti temel olarak liberal politikalar benimsemiş ve muhalefet yıllarından itibaren parti programlarının esasını buna göre şekillendirmiştir. İktidara geldiği ilk senelerde de özellikle 1953 yılına kadar ülkeyi liberal politikalar çerçevesinde yönetmiş ve kalkınma konusuna ayrı bir önem vermiştir. Fakat “altın yıllar” olarak anılan 1950-1953 arası dönemden sonra ekonomik olarak sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar artarak devam etmiştir. Ekonomik sorunların artmasına paralel olarak siyasi kutuplaşma ve gerginlikler de o derece artmış ve ülkede özellikle 1960'lara doğru ortam gitgide kaotik bir hâl almaya başlamıştır. Sorunlar her ne kadar artan bir şekilde devam etse de Demokrat Parti ekonominin kötü olduğunu kabul etmemiş ve sürekli muhalefeti hedef göstererek karşılaştırmalar yapmıştır. Özellikle kalkınma söylemi muhafazakâr kesimi temsil eden Demokrat Parti tarafından bir silah olarak kullanılmıştır. Merkeze karşı çevreyi temsil eden Demokrat Parti iktidarda tutunmak için kalkınma söylemini bu şekilde bir araca dönüştürmüş ve kalkınma söylemlerini sürekli bir şekilde ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda da dönemin Demokrat Parti yayın organıymişçasına yayım yapan Zafer gazetesi kullanılmıştır. Demokrat Partinin kalkınma hamleleri ve bu doğrultudaki söylemleri Zafer gazetesinin manşetlerini süslemiştir. Bu bağlamda iktidar ve muhalefet bu konuda devamlı birbirlerine karşı söylemlerde bulunmuştur. Çalışmanın konusunu oluşturan kalkınma faaliyetleri ve bu faaliyetlerin Zafer gazetesi aracılığı ile sunumu bu dönemin önemli konularından birisi olmuş ve muhalefet ile iktidarı sürekli olarak karşı karşıya getirmiştir. Demokrat Parti Zafer gazetesi aracılığı ile kalkınma konusundaki ideolojik söylemlerini sürekli olarak canlı tutmayı amaçlamıştır. O dönemde gerçekleştirilen kalkınma faaliyetleri bugün hala konuşulan bir mesele olarak durmaktadır. Çünkü o dönemde yapılmış olan kalkınma hamleleri ülkenin büyüüp gelişmesi açısından önemli bir dönüm noktası olmasının yanı sıra tartışmalarıyla da gündeme gelebilmektedir. Literatüre bakıldığında Demokrat Parti Döneminden günümüze kadar bu dönem ile alakalı yapılan sayısız çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Gerçek anlamda çok partili hayata geçiş Demokrat Parti'nin kurulması ile sağlandığı için bu dönemin Türk siyasi hayatı açısından öneminin yüksek

olması araştırmacıların bu alana yoğunlaşmasına neden olmuştur. Literatürde Demokrat Parti Dönemi ile ilgili yapılan çok sayıda çalışma olmasına rağmen Demokrat Parti Dönemi kalkınma politikalarını Zafer gazetesi bağlamında eleştirel bir şekilde inceleyen bir çalışma bulunmamaktadır. Demir'in (2018) "Demokrat Parti'nin Muhalefetten İktidara Geçiş Sürecinde Zafer Gazetesi" isimli çalışması'nda Demokrat Parti'nin iktidara geliş ve iktidardaki ilk yılında gazeteyi kullanma amaçları betimsel bir şekilde verilmiştir. Öztürk'ün (2007) "Demokrat Parti Dönemi Basın Rejimi ve Zafer Gazetesi (1957-1960) Ulus Gazetesi İle Karşılaştırmalı Bir İnceleme" başlıklı çalışmasında Zafer gazetesi ve Ulus gazetesinde yer alan aynı haberlerin ne şekillerde sunulduğu incelenmiştir. Yani literatürde Zafer gazetesi ile ilgili yer alan çalışmalar genellikle ya betimsel bir şekilde verilmiş ya da farklı gazeteler ile karşılaştırmalı analiz şeklinde incelenmiştir. Yapılan bu çalışmada Zafer gazetesinin Demokrat Parti lehine yapmış olduğu haberlerin ve ideolojik söylemlerin eleştirel bir şekilde incelemeye tabi tutulması çalışmanın önemini artırmaktadır. Bu nedenle yapılan bu çalışma ile literatüre katkıda bulunmak amaçlanmaktadır.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ SİYASİ VE SOSYAL DURUM

DP 1950 yılında kazanmış olduğu seçim zaferiyle, kurulduktan kısa bir süre sonra halkın desteği ve seçimi ile iktidara gelmiş ve Türk siyasi tarihine adını kalın harflerle yazdırmayı başarmıştır. Bu başarı ile halk cumhuriyet rejiminin gerektirdiği temsil hakkını ilk kez güçlü bir şekilde göstermiş ve kendi istediği bir siyasi partiyi iktidara getirerek demokrasi yolunda önemli bir engeli aşmayı başarmıştır. Çoğunluk sisteminin de etkisiyle DP meclisteki koltukların büyük bir çoğunluğuna sahip olmuş ve CHP'ye karşı ezici bir üstünlük sağlamıştır. Bu ezici çoğunluğun etkisiyle DP çalışmalarına hemen başlamış ve öncelikle seçim öncesi verdiği vaatleri yerine getirmeye başlamıştır. Özellikle basın üzerindeki kısıtlamalar kaldırılmış ve özgürlükçü bir ortamın oluşması sağlanmıştır. Fakat DP iktidarının devamında işler istendiği gibi gitmemiştir.

DP iktidarı dönemi temel olarak 3'e ayrılmaktadır. Birincisi iktidara geldiği 1950 seçimlerinden 1954 seçimlerine kadar olan süreç. İkincisi 1954 seçimlerinden 1957 seçimlerine

kadar olan süreç ve son olarak da 1957 seçimlerinden 1960 darbesine kadar olan süreçtir. Bu dönemlerden DP için en parlak olanı iktidardaki ilk dönemi olmuştur. Altın yıllar olarak da anılan bu dönemde DP kırsal kesim başta olmak üzere ülkeyi büyük bir kalkındırma çabası içerisinde sokmuş ve halkın refah seviyesi açık bir şekilde artmıştır. Devam eden dönemlerde ise ekonomi başta olmak üzere işler DP'nin istediği gibi gitmemiş ve rüzgâr tersine dönmeye başlamıştır. DP kendi iktidarını sağlama almak ve CHP'nin gerçekleştirebileceğini düşündüğü siyasi faaliyetlere karşı önlemler de almaya başlamıştır.

DP icraatlarını gerçekleştirirken kendinden emin ve kararlı bir tutum sergilemiştir. Bunda şüphesiz ki toplumdan görmüş olduğu desteğin büyük etkisi olmuştur. O büyük destek kendisini 1950'nin Eylül ayında yapılan belediye seçimlerinde bir kez daha göstermiştir. İktidara geldikten sonra gerçekleştirilen ve DP'nin ilk sınavı olan bu seçimde DP 600 belediyeden 560'ını kazanarak çok büyük bir başarı elde etmiştir. DP'nin bu başarısı ile muhalefetin etkisi önemli derecede azalmıştır. Ekim ayında yapılan il genel meclisi seçimlerini de kazanan DP artık bürokrasi ve yerel yönetimlerde de üstün konuma geçmiş ve devlet mekanizmasını eline almıştır (Özer, 2015, s. 69). DP'nin belediye seçimlerinde kazanmış olduğu zafer öylesine büyük olmuştur ki Adnan Menderes "Türk Milleti Halk Partisi'ni 14 Mayıs'ta iktidardan tasfiye etmişti, 3 Eylül'de de muhalefetten tasfiye etti." Demiştir (Eroğul, 2014, s. 93). CHP ise yerel seçimlerden sonra yerel yönetimlerde de yenilgiye uğramış ve ülke yönetiminde söz sahibi olma hakkını kaybetmiştir.

1930'lu yıllarda Türkiye'de birçok devrim gerçekleştirilmiş, siyasal ve hukuki alanda yeni düzenlemelere gidilmiştir. Batı tarzı gerçekleştirilen bu yenilikler topluma yabancı gelmiş, doğu kültürüne sahip Anadolu halkı kimi zaman bu yeniliklerin karşısında durmuştur. Bu bağlamda toplumu dönüştürebilecek, cumhuriyet ideolojisini aşılacak, toplumun kültüründe değişimleri hazırlayacak kurumlara ihtiyaç duyulmuştur. Halkevleri bu ihtiyaçlar ve amaçlar doğrultusunda dönemin tek partisi ve iktidarı CHP tarafından 1932 yılında kurulmuştur (Güneş, 2012, s. 143). DP kurulduktan sonra halkevlerinin CHP'ye bağlı bir kuruluş olmaktan çıkarılmasını istemiş fakat 1950 seçimlerine kadar bu

konuda ciddi bir girişimde bulunulmamıştır (Uyar, 2017, s. 73). Başlangıçta tek parti düzeni içerisinde ortaya çıkan Halkevleri çok partili düzene geçildikten ve özellikle de DP iktidara geldikten sonra eleştiri konusu olmaya başlamıştır. Belediyeler ve İl Özel İdareleri’nden sürekli olarak Halkevlerine para aktarılmıştır. Halkevlerinin CHP’nin bir yan bahçesi olarak görülmesi bir haksız iktisap (Haksız kazanç) problemini de ortaya çıkarmıştır. Bu düzlemde CHP’nin tek parti iktidarı döneminde elde ettiği tüm malların haksız iktisap sayılması gerektiği düşünülmüştür. Ayrıca DP’lilere göre CHP’nin haksız iktisap ile elde ettiği mal varlıkları haksız bir rekabete yol açmıştır. Bu nedenle haksız elde edilen bu mal varlıklarının hazineye devredilmesi gerektiği düşünülmüştür (Kaçar, 2019, s. 55). 8 Ağustos 1951 tarihinde çıkarılan bir kanun ile Halkevleri ve Halkodaları devletleştirilmiş, çıkarılan bu kanun ile CHP’nin bazı mallarına el konulmuş, Halkevlerine ait bütün mallar da hazineye aktarılmıştır (Küçük, 2009, s. 87).

Bu dönemde yaşanan ekonomik durgunluk ve muhalefete karşı girişilen susturma politikalarının yanı sıra DP’yi en çok zorlayan konuların başında Kıbrıs sorunu ve bunun akabinde meydana gelen 6-7 Eylül olayları oluşturmaktadır. İngiltere 1955 yılında konuyu görüşmek için Londra’da bir konferans düzenlenmesini istemiştir (Akşin, 2021, s. 252). Konferans devam ederken Türkiye’de müzakereleri etkileyecek önemli bir hadise meydana gelmiştir. 6 Eylül sabahı İstanbul’da çıkan İstanbul Express gazetesinde Atatürk’ün Selanik’teki evine bomba atıldığı ve Rumlar tarafından evin tahrip edildiği ile ilgili olarak bir haber yayınlanmıştır (Kaçar, 2019, s. 69). Tarihe 6-7 Eylül olayları şeklinde geçen bu olay sonucunda İstanbul savaş alanına dönmüş, birçok ev, dükkân, mağaza tahrip edilmiş, yağmalanmış, Rumlara ait ev ve iş yeri, kiliselere saldırılmıştır. Birçok farklı noktada aynı anda başlayan olaylar kimilerine göre bir istihbarat ajanının işiyken (Çavdar, 2019, s. 50), kimilerine göre Türk halkının Enosis’e ne kadar karşı olduğunu dünya kamuoyuna göstermek için hükümetin kurguladığı bir olay olmuştur (Ahmad, 2020, s. 71). 6-7 Eylül olaylarının ardından muhalefetin eleştiri yapmasını önlemek adına meclis tatil edilmiş ve basın için kapatma kararları gelmeye başlamıştır. Bu dönemde Ulus, Tercüman, Milliyet, Her gün ve Zafer gazeteleri belirli sürelerle kapatılmıştır.

Muhalefetin parti birleşmeleri ve başka şekillerde kenetlenerek topyekûn olarak “Milli Muhalefet Cephesi” adı altında hücumla geçmesine karşılık DP kendisini sıkıntıya sokan bu durumdan kurtulmanın çaresini ülke çapında teşkilatlanma şeklinde hayata geçirdiği “Vatan Cephesi” oluşumuyla karşılık vermekte bulmuştur. Muhalefet ve iktidar tarafından ortaya çıkarılan bu oluşumlar ülke nezdinde kutuplaşmaya yol açmış ve hem mecliste hem de sokaklarda kavgalar eksilmez olmuştur. Her seçim öncesi muhalefeti sindirici uygulamalara giden DP bu sefer de en ciddi rakibi gördüğü ve kendisine karşı yıkıcı muhalefet yapmakla suçladığı CHP’yi siyaseten engelleyebilmek için birtakım kararlar almaya başlamıştır (Atayakul, 2007, s. 432). DP Meclis Grubu 12 Nisan 1960 günü olağanüstü toplanmış ve CHP hakkında bir meclis tahkikatı açılmasına karar vermiştir. Bu şekilde muhalefetin tasfiye edilmesi amaçlanmıştır. Kurulan Tahkikat Komisyonu sonrasında ilk kısıtlayıcı kararlar alınmaya başlanmıştır (Özer, 2015, s. 128). CHP’nin yaptığı muhalefete karşı çıkartılan ve çok geçmeden gerçekleşecek olan askeri darbenin en büyük gerekçelerinden birisi olarak gösterilen Tahkikat Komisyonu 19 Nisan 1960 günü Resmî Gazete’de yayımlanarak yürürlüğe girmiştir. Nihayetinde ülkede bozulan ekonomi, hükümetin kısıtlayıcı politikaları, özellikle 1957 sonrası CHP’nin başını çektiği muhalefetin sert faaliyetleri, buna karşın DP’nin baskıcı politikalarını artırması ve en son aşama olarak da çıkartılan Tahkikat Komisyonu ve artan öğrenci hareketleri... Bütün bu yaşananlar bir kaos ortamının oluşmasına neden olmuş ve geline nokta 27 Mayıs günü sabahın ilk saatlerinde Silahlı Kuvvetler yönetime el koyduğunu açıklamıştır.

DEMOKRAT PARTİ DÖNEMİ EKONOMİ VE KALKINMA SÖYLEMİ

DP 1946 yılında kurulduğunda ülkede 1923’ten beri tek başına iktidarda bulunan ve İkinci Dünya Savaşı sırasında devletçi müdahaleleri en üst seviyeye çıkarmış olan bir CHP ile rekabet içerisine girmiştir. Bu bağlamda değerlendirildiğinde 1950 yılında iktidara gelen DP, Halk Partisi Hükümetinin iktisat politikalarını kurulduğu günden itibaren şiddetli bir şekilde eleştirmiştir. Bu politikaların bürokratik ve tekelci olduğunu savunmuş ve gereksiz müdahalelerle ekonomiyi felce uğrattığını ifade etmiştir. Yapılması gerekenler olarak ise yabancı sermayeden

faaydalanılması gerektiği, devlete ait fabrikaların tedricen özel sektöre devredilmesi gibi liberal politikaların uygulanması gerektiğini savunmuştur (Yaş, 1980: 91). Savunulan bu unsurlar DP iktidara geldikten sonra hızlıca uygulamaya konmaya başlanmıştır. Seçimleri büyük bir farkla kazanarak iktidara gelen DP’de Adnan Menderes Başbakanlığa seçilmiş ve 29 Mayıs 1950 tarihinde mecliste hükümet programını açıklamıştır. Menderes burada yaptığı açıklamalarda ülkenin potansiyelinin hatalı ve sakat politikalar nedeniyle ortaya çıkartılamadığını ve kaynakların israf edildiği gerekçeleriyle kendilerinden önceki CHP yönetimine yüklenmiştir. Seçim çalışmaları sırasında CHP’nin devletçi uygulamalarını sert bir şekilde eleştiren Menderes, hükümet programını açıklarken de eski iktidarın tek parti yönetimindeki siyasi görüş ve kanaatlerinin aynı şekilde iktisadi ve mali politikasına da yansıdığını, vatandaşın yalnızca devletin siyasi ve idari hükmü altında bulundurulmadığını aynı zamanda iktisadi alanda da kontrol altında tutulmaya çalışıldığını ifade etmiştir (Menderes, 1950: 26). Menderes eski iktidarı ülkeyi borca sokmak, ülkedeki döviz stoğunu bitirmek, altın stoklarını satmakla suçlarken ayrıca Devlet İktisadi Teşebbüslerini de eleştirmiştir. Devletin kendilerinden önce müdahaleci kapitalist, bürokratik ve tekelci bir yapıya sokulup bırakıldığını söyleyen Menderes kendilerinin takip edeceği ekonomi programını 4 ana başlıkta şu şekilde ifade etmiştir:

1. Devlet hizmetlerinde tasarrufa gidilerek israfın önüne geçilecek ve devlet bütçeleri iktisadi gerçeklerle doğru orantılı bir şekilde ayarlanacaktır. Bu şekilde mali istikrar teminat altına alınacaktır.
2. İktisadi kalkınma hızlandırılacaktır. Bunun için;
  - A) Bütçede yatırımın payını artırmak ve genişletmek, bunun dışındaki bütün imkânları da sadece ve sadece üretim için tercih etmek,
  - B) Özel teşebbüsleri fiili ve hukuki olarak güvence altına alacak düzenlemeleri yapmak ve gelişmeler için onlara süratle yardımcı olmak,
  - C) Memleketteki mevcut sermayenin üretime akmasını kolaylaştırmak,
  - D) Yabancı girişimci sermaye ve tekniklerinden geniş

ölçüde faydalanmak için düzenlemeler yapmak ve gereklilikleri yerine getirmek.

3. İktisadi kalkınma için devlet bütçesinden ayrılacak bütçeyi günün şartlarına göre bir plana bağlamak.
4. Üretim hayatını devletin zararlı müdahalelerinden ve bütün bürokratik engellerden kurtarmak (Menderes, 1950: 26).

DP kendi dönemi boyunca kalkınma söylemine ayrı bir önem vermiştir. Devleti kuran CHP’nin askeri mantığına karşı ve merkez çevre ilişkisinde çevrenin ya da siyasi islam’ın iktidara tutunabilmesi için kalkınma ve gelişme söylemini kendi meşruiyetine almıştır. Eline geçen her fırsatta, en küçük bir üretim hamlesinde bile kalkınma söylemi kuvvetli bir şekilde ön plana çıkartılarak yapılan gelişmeler ve ilerlemeler karşısında 1950 ve öncesine yönelik kıyaslamalarla CHP dönemi küçümsenmeye çalışılmıştır. Kalkınma söylemi hem bir kuvvet gösterisi haline getirilirken hem de CHP’nin yapamadıkları veya bu ülke insanına reva gördükleri şeyler bakımından karşılaştırma yoluna gidilmiştir.

DP kendi döneminde özellikle altyapı yatırımlarına ağırlık vererek ülkenin temel eksikliklerini gidermeye çalışmış ve özellikle yollar, hastaneler, yeni enerji santralleri, sulama olanaklarının artırılması ve bunun yanı sıra çimento fabrikaları, şeker fabrikaları gibi yatırımlar yaparak ülkenin dışa bağımlılığını azaltmaya çalışmıştır. DP kalkınma hamleleri nedeniyle muhalefet tarafından sürekli olarak eleştirilmiş ve plansızlıkla suçlanmıştır.

DP iktidara geldiğinde merkezden kontrol ve yukarıdan aşağı dayalı olan reformculuk reddedilmiş, serbest pazarın önündeki engellerin kaldırılması istenmiştir. Bu bakımdan DP döneminde savaş yıllarında oluşan özel sermaye birikimi yeni kaynaklarla beslenerek genişlemiş, ekonomik ve toplumsal kalkınma üzerinde önceki dönemlere göre çok daha fazla etkiler meydana getirmiştir. Özellikle ihmal edilen kırsal kesimin bu dönemde pazara ulaşmaya başlaması, kentleşmenin hızlanması, ekonomide dış yardım ve yabancı sermaye olanaklarının artması, yeni tüketim kalıplarıyla özel sermayenin büyümesini sağlamıştır. Menderes, devletin ekonomi içindeki yerini daraltacağını ve iktisadi kalkınmayı özel kesimi geliştirerek sağlayacağını ilan ederek göreve başlamıştır. Bu doğrultuda

dış ticaret alanında serbestleşme sağlanmış ve fiyat kontrolleri kaldırılarak kredi faizleri de düşürülmüştür (Eroğlu, 2014, s. 101-102). Bu adımlarla özel sektörün ve yabancı sermayenin önü açılmış ve özel kesime ucuz kredi imkânı sunularak özel sektöre dayalı bir kalkınma hamlesine girilmiştir.

DP iktidara geldiğinde tarım kesimine ayrı bir önem vermiş ve bu kesime karşı geliştirici bir politika benimsemiştir. Bu dönemde tarımda makineleşme oranı artırılmış, yurtdışından traktörler ithal edilmiştir. Ekilebilir tarım arazisi miktarı artırılmış ve verimliliği artırmak için sulama ve gübreleme olanakları sağlanmıştır (Aydın, 2018, s. 6). Bu dönemde Türkiye'ye gelen Amerikalı Thornburg tarafından hazırlanan "Türk Ekonomisinin Eleştirisi" adlı raporda Türkiye'deki devletçi uygulamalar şiddetli bir şekilde eleştirilmiş ve devletçilik politikasının tamamen terk edilmesi gerektiği ifade edilmiştir. Yine bu dönemde Dünya Bankası'na düzenlenen bir başka raporda sanayileşme planları eleştirilmiş ve sanayileşme için en uygun yolun tarım sektörüne ağırlık verilmesi olduğu belirtilmiştir. (Akyıldız ve Eroğlu, 2004, s. 51). Bu raporlar doğrultusunda zaten yönünü Batı'ya çevirmiş olan Türkiye 1946'dan itibaren liberal politikalar üretmeye başlamış ve DP kurulduğu günden itibaren de bu politikaların ateşli bir savunucusu olmuştur.

Tarıma ayrı bir önem veren ve makineleşmenin artmasına yönelik çalışmalar yapan (Berkes, 1974) DP ayrıca sanayi alanında özel sektör yatırımlarını teşvik etmiş ve ithal ikamesi politikaları ile küçük ve orta ölçekli işletmeleri desteklemiştir (Hale, 1981). Ahmad'a göre DP kalkınma söylemini gerçekleştirebilmek için bir takım araçlar ve politikalar geliştirmiştir. Bunlar altyapı yatırımları, dış ticaret düzenlemeleri ve kredi politikalarıdır (Ahmad, 1977, s.95). Altyapının geliştirilmesine yönelik çalışmalar yapan DP özellikle karayolu ve enerji projelerine büyük yatırımlar yapmıştır (Keyder, 1987). Tarım ve sanayi sektörünü destekleyebilmek için devlet bankaları aracılığı ile çiftçi ve girişimcilere düşük faizli krediler verilmiştir (Kasaba, 1993). DP'nin ekonomik kalkınma politikaları ilk yıllarda başarı elde etmiş, büyüme hızlanmıştır. Fakat artan büyüme beraberinde dış borçların ve enflasyonun da artmasına yol açmıştır (Öniş, 1991, s. 202). Bu politikalar uzun vadede sürdürülebilir olmaktan uzaklaşmış ve bu durum DP'nin

ekonomi politikalarının sorgulanmasına yol açmıştır (Zürcher, 2004).

1953'lere kadar liberal maliye politikaları, serbest ticaret ve dış borca dayalı bir ekonomi yönetimi sürdüren DP için 1953'ten sonraki dönem iktisadi olarak farklı uygulamalara gidildiği bir dönem olmuştur. Özellikle 1953 sonrası dönem savaş sonrası oluşan genişleme konjonktürünün ve dış ticarete liberal anlayıştaki politikaların sona erdiği, ekonominin de durgunluk içerisinde dalgalandığı bir zaman aralığının başlangıcı olarak nitelendirilebilir.

Savaş sonrası değişen iktisadi politikalar ve özellikle DP tarafından uygulanan liberal, dış sermaye ve kredilere bağımlı bir kalkınma modeliyle Türkiye 1950'lerden itibaren dış ticaret dengesinde sürekli açıklar vermeye başlamış ve ihracat miktarı ithalatın altında kalmıştır. 1952 yılında dış ticaret açığı 540,4 milyona yani ihracatın %53'üne denk gelen bir değere ulaşınca hükümet tarafından ilk kısıtlamalara bu yıl içerisinde başlanmıştır. İlk kez 1952 yılında ithalatı serbest olan malların bir kısmı ilgili bakanlığın tesciline tabi tutulmuştur. 1953'ün Nisan ayında ise serbest ithalat politikası tamamen terk edilmiştir.

Tablo 1. Dış ticaret dengesi (Milyon Lira)

	İthalat	İhracat	Fark
1950	799.9	737.6	-- 62.3
1951	1.125.8	879.4	-- 246.4
1952	1.556.6	1.016.2	-- 540.4
1953	1.491.1	1.109.0	-- 382.1
1954	1.339.4	937.8	-- 401.6
1955	1.393.4	877.4	-- 516.0
1956	1.140.6	854.0	-- 286.6
1957	1.112.0	966.0	-- 145.3
1958	882.3	692.4	-- 189.9
1959	1.316.0	990.6	-- 325.3

(Yaşa, 1980: 93).

Hükümet artan dış açıklara ve yükselen enflasyon oranına karşı koymak için 1954'te yeni bir gümrük tarifesi uygulamaya koymuş, ithalattan hazine hissesi almaya başlamış, ihraç mallarına primler vermeye başlamış ve ihracatı özendirici politikalar uygulamaya başlamıştır. Fakat buna rağmen yükselen enflasyon sebebiyle bu çabalar

ekonominin düzelmesine yetmemiştir. Dış ticaret açığının giderilememesinin yanı sıra ithal edilen mallara bedelinin ödenmemesi kısa vadeli borçların birikmesine neden olmuş ve ciddi bir ithal malı kıtlığı ortaya çıkmıştır. Bu durum hem halkı hem de sanayiye doğrudan etkilemiştir. Nihayetinde liberal politikaların şiddetli bir savunucusu olarak iktidara gelen ve bu doğrultuda toplumun her kesiminden büyük destek alan DP 1956 yılında Milli Korunma Kanunu'nu yürürlüğe sokmuş ve İthal Malları Fiyat Kontrol Dairesi kurmuştur (Yaşa, 1980, s. 93). Bu şekilde ekonomide liberal politikalardan tamamen vazgeçilmiş ve iktisat politikası tekrardan müdahaleci bir nitelik kazanmıştır.

1954-1958 yılları arasında Türkiye'yi ziyaret eden dış heyetler tarafından ısrarla IMF reçetesi denen istikrar politikası önlemleri gündemde tutulmuş ve dış yardımların kesintisiz bir şekilde alınabilmesi için bir şart olarak öne sürülmüştür. Batıdan gelen IMF telkinlerine DP uzun bir süre karşı çıkmış; deflasyonist önlemler olarak dış ticarete liberasyona dayalı bir istikrar programını belirlemek yerine Milli Korunma Kanunu'nu yeniden yürürlüğü koymuştur (Boratav, 2005, s. 110). Bu şekilde piyasada fiyat kontrolleri yapılarak tedbirler alınmış, ithal ikame politikasıyla yerli üretim artırılmaya çalışılmış ve ayrıca kırsal kesime dönük popülist politikalara devam edilmiştir. Netice olarak enflasyonist ve genişleyici politikalarda ısrar edilmiştir.

Ülkede oluşan döviz kıtlığı ve dış borçların çok fazla artması 1958 yılına kadar IMF'e gitmemek için direnen DP hükümetini çaresiz bırakmış ve IMF'e başvuru yapılmıştır. Devletçilik politikalarıyla ve planlı olarak gerçekleştirilen iktisadi kalkınma çabalarından sonra 1950'den beri DP tarafından yürütülen liberal iktisat politikaları Acar'a göre (1995, s. 86) başarısızlıkla sonuçlanmış ve 1958 yılında IMF'e başvurulmuş olması bu başarısızlığı tescillemiştir. 1958 yılında hükümet tarafından yürürlüğe konan ve ekonomideki tedbirleri içeren pakete 4 Ağustos 1958 İstikrar Tedbirleri denmiştir (Cillov, 1965, s. 145).

Yavaş'a göre DP bu şekilde istikrar programları yaparak iktisadi durumu düzeltme çabasına girişmiş olsa da aslında kreditorlerin yörüngesine kilitlenerek tavizler vermeye başlamıştır. En son Ağustos 1958 tarihinde uygulamaya

konan İstikrar Programı ile ekonomide yeni önlemler alınmış ve siyasi çalkantıların etkisiyle bu da pek fayda sağlayamamıştır. (2020, s. 138)

ZAFER GAZETESİ

Zafer gazetesi DP'yi destekleyenler tarafından 1945 Nisan ayında Ankara'da kurulmuştur. Kurucuları Mümtaz Faik Fenik, İhsan Tütüncü ve Zeki Rıza Sporel'dir. Gazetenin yazı işleri müdürlüğünü Fatin Fuat yapmıştır. Gazetenin yazar kadrosu Hikmet Yazıcıoğlu, Ahmet Muhip Dranas, Ragıp Akyavaş, Sabahattin Sönmez, Fazıl Ahmet Aykaç, Orhan Seyfi Orhon, Enver Behnan Şapolyo, Advie Fenik, Bahadır Dülger, Abdullah Ziya Kozanoğlu, Mücahit Topalak, Rıfki Salim Burçak ve Füzun Hüsrev Tekin'den oluşmuştur (Topuz, 2014, s. 224). Zafer gazetesi DP dönemi boyunca iktidarın sözcülüğü görevini yapmış ve gazetede özellikle CHP ve MP'ye karşı çok sert yazılar yazılmıştır. Gazete her ne kadar kendisini milliyetçi, halkçı ve Atatürkçü olarak betimlese de bu duruma muhalefet tarafından her zaman şüpheyle yaklaşılmıştır. DP'nin sözcülüğünü yapan ve yayın organı olan gazete resmi ilanlar, reklam ve kâğıt ihtiyacı konusunda DP tarafından dönem boyunca sürekli olarak desteklenmiştir. 1950-1960 yılları arasındaki DP döneminde DP ile ilgili haberler ve Adnan Menderes'in yurt gezileri gazetede birinci sayfadan büyük punto ve resimlerle verilmiştir. Hükümetin dış politika ve ekonomi politikasına yönelik olumlu haberler gazeteyi kaplarken iktidara yönelik yapılan eleştiriler, gösteriler, bunun yanı sıra zam ve cinayet gibi olumsuz haberlere gazetede hemen hemen hiç yer verilmemiştir. Ayrıca bu tür yayın yapan gazeteler eleştirilmiştir.

1956 yılından sonra DP'nin basın üzerindeki baskısını artırmasına rağmen Zafer gazetesi bu durumdan etkilenmemiş ve politikasında da bir değişiklik olmamıştır. Basın davaları ve tutuklanan gazetecilerle ilgili haberlere neredeyse hiç yer vermemiştir (Tokmak, 2007, s. 103). Gazetede genel olarak DP'nin propagandası yapılmış ve özellikle Adnan Menderes ve ekonomik kalkınma haberleri ön plana çıkartılmıştır. Şeker ve çimento fabrikası açılışları gazetenin manşetlerini sık sık süslemiştir. Ekonomik kalkınma ile ilgili haberler gazetede sık sık yer almıştır ve bu haberler verilirken muhalefet, özellikle de CHP dönemiyle ilgili karşılaştırmalar yapılmıştır.

Genelde 1950’de üretim şu kadarken bugün üretim hacmimiz o zamana göre 3 katına çıkmıştır türünden karşılaştırmalar yapılarak CHP ve o döneme ait konjonktür ötekileştirilmiştir. Kalkınma haberleri söylemsel olarak CHP’nin eleştirilmesiyle bir arada sunulan bir olguya dönüştürülmüştür. Gazetede yer alan kalkınma haberleri çalışmanın bundan sonraki bölümünde yer alan analiz kısmında eleştirel söylem analizi yöntemiyle incelenecektir. Yayın hayatı boyunca DP’nin sözcülüğünü yapan gazete 27 Mayıs darbesinin yapıldığı gün kapatılmış ve yayın hayatı sona ermiştir.

ÇALIŞMANIN METODOLOJİSİ

Çalışmanın zaman aralığı 1957-1960 yılları arasını kapsayacak şekilde sınırlandırılmıştır. 1957-1960 yılları arasını kapsayan bu dönem haricindeki sayılara eksiksiz bir şekilde ulaşamamış ve eksik sayıların olması nedeniyle diğer tarihler kapsam dışı bırakılmıştır. Çalışma kapsamında seçilen 1957-1960 tarih aralığındaki Zafer gazetesi nüshalarının tamamına ulaşılmıştır ve eksiksiz bir şekilde dijital olarak elde edilmiştir. Bunun yanı sıra çalışma için kullanılacak uygun örneklerin bu dönem içerisinde yeterli sayıda bulunması nedeniyle bu zaman aralığı çalışma için yeterli görülmüştür. Çalışmada yöntem olarak Teun Adrian van Dijk’in eleştirel söylem çözümlemesi yöntemi kullanılacaktır. Van Dijk yönteminde biliş, söylem ve toplum arasında etkileşim kurmakta ve güce erişim sağlama aracı olarak söylemin kontrolüne odaklanmaktadır. Bu açıdan daha çok stereotipleşme, etnik kötüye kullanım ve egemen gruplara direnme ile ilgilenmektedir (Yardım ve Doğruel, 2019, s. 141). Van Dijk haber metinleri üzerinde çözümleme yaparken söylemin şekillenmesini sağlayan bağlamsal unsurların önemine dikkat çekmektedir ve çözümlemede bağlamsal unsurların iyi anlaşılması gerektiğini ifade etmektedir (van Dijk, s. 1988). Van Dijk’ın söylem çözümlemesi ana hatlarıyla makro ve mikro çözümleme olmak üzere iki kısımdan oluşmaktadır (van Dijk, 2001, s. 354; akt. Özer, 2015, s. 2010). İki bölümden oluşan van Dijk’ın söylem çözümlemesinde makro ve mikro yapılar da kendi içerisinde farklı bölümlere ayrılmaktadır. Makro yapı “tematik” ve “şematik” olarak iki farklı başlık altında incelenmektedir. Makro yapı çözümlemesiyle haberin başlık, haber girişi, haber kaynakları, ana olay, fotoğraflar ve bağlamsal boyut incelenmektedir. Mikro yapı

çözümlemesinde ise sentaktik çözümleme, bölgesel uyum, sözcük seçimleri ve buna bağlı retorik çözümlemeleri yapılmaktadır. Mikro çözümlemede cümle yapılarının aktif/pasifliğine, basit/karmaşıklığına, kullanılan fotoğraflara, bilgilere ve görgü tanıklarının ifadelerine dikkat edilmelidir (Aktaran; Özer, 2015, s. 245-246).

Söylemde yer alan ideolojik yapılara dikkat çeken van Dijk’e göre ideolojik söylem kendi içerisinde kutuplaşmış yapılar sergilemektedir. “Biz” ve “onlar” şeklinde gerçekleşen bu yapılar kutuplaşmayı oluşturmaktadır. Söylemin ideolojik yapılarını van Dijk şu şekilde açıklamaktadır (van Dijk, 2015, s. 73; akt. Özer, 2018, s. 140-141):

1. Kutuplaştırma: Kutuplaştırma söylemin her seviyesinde ve her alanında yer almaktadır. İdeolojiler kendi grubunu olumlarken diğer grupları ötekileştirerek olumsuz temsiliyet kazandırmaktadır.
2. Adıllar: Adıllar da kendi içerisinde bir bakıma kutuplaştırıcı etkiye sahiptir. Söylemi oluşturan dil kullanıcıları ideolojik grupların bir üyesi olarak tipik adıllar kullanarak konuşurlar. Biz, bize, bizim ve buna benzer kullanım ile egemenlik altında bulunan onlar, onların ve onlara gibi kullanımlarla karşılaştırılırlar.
3. Belirleme: grup ideolojilerinin temel kategorisi kimlikleri olmaktadır. Bu açıdan grup üyeleri ideolojileriyle tutarlı olarak kendilerini gruplarıyla özdeşleştirerek konuşurlar. Örneğin feminist birinin “biz feministler” şeklinde konuşması.
4. Kendinin olumlu betimlemelerine ve onların olumsuz betimlemelerine vurgu: İdeolojiler çoğunlukla kendini olumlu sunma şeklinde organize edilirler.
5. Aktiviteler: Yapılan etkinlikler sonrası kendini haklı, ötekini haksız çıkarma. “Biz yapmak zorundaydık” gibi.
6. Normlar ve Değerler: İdeolojiler norm olarak ya iyi yapıların normları üzerine inşa edilirler ya da uğruna mücadele edilmesi gereken değerler üzerine kurulurlar. Örnek değerler olarak eşitlik, adalet, özgürlük, bağımsızlık ya da özerklik gösterilebilir.
7. Çıkarlar: İdeolojik mücadeleler güç ve çıkarlar için yapılmaktadır.

Bulgular

Haber Çözümlemesi 1: İktisadi Durum Muhkemdir

Resim 1. Zafer Gazetesi, 8 Şubat 1957, Yıl: 8, Sayı: 2682, Sayfa 1

Başbakan Adnan Menderes'in aylık olarak düzenlenen basın toplantısı Zafer gazetesinin 8 Şubat 1957 tarihli sayısında ana sayfadan "İktisadi Durum Muhkemdir" şeklinde verilmiştir. Asıl haber Adnan Menderes'in gazetecilerle yaptığı aylık olağan toplantıyken bu haberin temasını yani önermesini iktisadi durumun muhkemliği oluşturmuştur. Gazete için önemli olan kısım başbakanın iktisadi olarak iyi durumda olduklarını söyleyen açıklamaları olmuştur ve bunlar ön plana çıkartılmıştır. Bağlamsal olarak bakıldığında 1953'lerden sonra ülkede ekonominin gitgide bozulduğu ve liberal politikalarından devletçi politikalara geçildiği ve 1956 yılında da Milli Korunma Kanunu'nun çıkartıldığı bilinmektedir. Ekonomide yaşanan darboğaz nedeniyle 1958 yılında yapılacak genel seçimlerin 1957 yılının sonbaharında yapılacağı daha sonraları netleşecektir. Böyle bir ortamda Zafer gazetesinin Menderes'in basın toplantısından aldığı bu cümleyi başlığına taşıması haberin ve gazetenin ideolojik duruşunu ve ideolojinin yeniden üretimini temsil etmektedir. İktisadi durumun sağlam olduğunu belirten bir başlıkla okuyucuya ideolojik mesajlar verilmektedir.

Haberin spot kısmında "Başvekil '1950 Türkiye'si ile bugünkü Türkiye'yi mukayeseye imkân yoktur... Zaman zaman beliren geçici sıkıntılar bir iktisadî buhranın alametleri değil, kalkınan Türkiye'nin içinde bulunduğu devrenin tecellisidir' dedi." İfadesi kullanılmıştır. Spotta yer alan bu ifadelerin kullanılan başlığı pekiştirici özellikte olduğu ve haberin tematik örüntüsüyle uyumlu olduğu görülmektedir. Başbakan Menderes'in uzun süren basın toplantısından öne çıkartılan kısım ekonomideki gelişimin 1950 Türkiye'si ile kıyaslanamayacak düzeyde olduğunu belirten söylemi olmuştur ve şu anki yaşanan ekonomik sıkıntıların bir buhrandan değil kalkınan bir ülkenin yaşayabileceği türden sıkıntılar olduğu ifade edilmiştir. Bu nedenle de endişeye gerek yok, ekonomimiz sağlam bir şekilde ilerlemeye devam etmektedir mesajını vermek isteyen Menderes'in bu mesajı gazetenin ana sayfasından okuyuculara ideolojik bir şekilde servis edilmiştir. Haberin ideolojik kurgusunun anlaşılabilmesi için ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durumun eleştirel bir şekilde değerlendirilmesi gerekmektedir. Haberin sayfada kapladığı alana göre değerlendirildiğinde haber için kullanılan fotoğrafın büyük boyutta olduğu söylenebilir. Kullanılan fotoğraf ile Başbakan Adnan Menderes ve yanında yer alan İçişleri bakanı ile Devlet bakanı ön plana çıkartılmıştır.

Haberin ilk paragrafında toplantıya katılanlar sıralanmıştır. İkinci paragrafta ise "çok samimi bir hava içinde saat 13.30'a kadar devam eden bu toplantıda, iç ve dış meseleler ve mevzular üzerinde Başvekil, aydınlatıcı izahlarda bulunmuştur." Şeklinde bir cümle kullanılmıştır. Burada yer alan "çok samimi bir hava" ifadesi ile Başbakanın verdiği bilgilerin doğruluk değeri artırılmak istenmiş ve okuyuculara güven duygusu aşılarmaya çalışılmıştır. Bu kelime kullanımlarıyla verilen bilgilerin samimiyetsiz olmadığı ve Başbakan'ın sözlerine güvenilmesi gerektiği vurgulanmak istenmiştir. Cümle içerisinde yer alan "aydınlatıcı izahlarda bulunmuştur." Şeklindeki ifadeyle de Başbakan hesap veriyor havası oluşturulmaya çalışılmıştır. Aslında yapılan bir sohbet toplantısıdır ama cümlede kullanılan kelimelere bakıldığında Başbakan izahlarda bulunmuştur söylemiyle hem Başbakan hesap veriyor görüntüsü oluşturulmakta hem de Başbakan'ın güvenilirliği artırılmaktadır. Haberin son paragrafında haberin başlığı ve spotuyla alakalı olmayan bilgiler verilmiştir.

Ana olay ve sunuş biçimi: Haberin ana olayı Başbakan Adnan Menderes’in gazetecilerle aylık olarak düzenli bir şekilde gerçekleştirmiş olduğu olağan basın toplantısıdır. Fakat haberin sunuş şekline bakıldığında Başbakan Adnan Menderes’in ekonomi ile ilgili görüşleri ideolojik bir şekilde ön plana çıkartılmıştır.

Ardalan ve bağlam bilgisi: Haber aylık olarak düzenlenen Başbakan’ın gazetecilerle yaptığı toplantıdan üretilmiştir fakat ekonomi özellikle ön plana çıkartılmıştır. Bunun sebebi de muhalefetin giderek artan ekonomi ile ilgili eleştirileridir. Gazetenin Başbakanın ekonomi ile ilgili pozitif görüşlerini öne çıkarması muhalefete verilmiş bir cevap niteliğindedir.

Haber kaynakları: Haber kaynağı haberi yazan muhabirin kendisi ve Basın toplantısını düzenleyen Başbakan Adnan Menderes’tir.

Sentaktik çözümleme: Haberde basit ve anlaşılır kelime ve cümleler kullanılmıştır.

Kelime seçimi: Haberdeki kelime seçimleri ideolojik yapının kurgulanması bakımından en önemli unsurların başında gelmektedir. Haberdeki ideolojik kurguyu ve inandırıcılığı sağlayan unsurlardan birisi olan kelime seçimleri bu bağlamda iyi analiz edilmelidir. Bir olayın olumlu veya olumsuz olduğu ya da neye ve hangi bağlamsal özelliklere göre okuyucuya aktarılacağı kullanılan kelimelerle kurgulanmaktadır. Buradaki haber özelinde bakıldığında gerçekleşen toplantıda Başbakan Adnan Menderes’in söylemlerinin haber metninde kullanılan kelimeler ile inandırıcılığının artırılmaya çalışıldığı görülmektedir. Örneğin “Çok samimi bir hava içinde” ve “Aydınlatıcı izahlarda bulunmuştur.” Gibi ifadelerle ideolojik bir olumlama yapılmıştır.

Haberin retoriği: Ekonominin çok fazla eleştirildiği böyle bir dönemde düzenlenen basın toplantısından sonra gazetede “İktisadi durum muhkemdir” şeklinde ekonominin iyi olduğunu ifade eden bir başlık kullanılmış ve inandırıcılığı artırmak için haber metninde Başbakan Adnan Menderes’in samimi bir şekilde doğruları söylediğini belirten kelimeler kullanılmıştır. Ayrıca kullanılan haber fotoğrafında da Başbakanın gülümsediği bir anın görüntüsü kullanılarak haber retoriği inandırıcı bir

şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Haber Çözümlemesi 2: Köy Kalkınmasını da Baltalamak İstiyorlar

Resim 2. Zafer Gazetesi, 2 Nisan 1958, Yıl: 9, Sayı: 3094, Sayfa: 1

2 Nisan 1958 tarihli Zafer gazetesinde yer alan “Köy Kalkınmasını da Baltalamak İstiyorlar” başlıklı haber tematik olarak incelendiğinde kullanılan başlığa göre iktisadi olarak kalkınmanın ve daha önce yapılan başka kalkınma hamlelerinin de karşısında duran ya da baltalayan birileri vardır. Ve bu birileri yine ortaya çıkarak köy kalkınmasına engel olmaya çalışmaktadır. Haberin spot kısmı incelendiğinde başlıkta açıkça köy kalkınmasını baltalamak isteyen kesim olarak adlandırılanların hükümetin yeni köy kanununa muhalefet olup eleştiren kesim olduğu görülmektedir.

“Bazı gazetelerde Hükümetin hazırladığı yeni köy kanunu lâyihası ile köy angaryalarının ve vergilerinin arttırılacağı yolundaki haberler tamamen asılsız... Yeni tasarı, köyün süratle imarı hususunda da mühim esasları ihtiva ediyor”. Spotta iki farklı söylem dikkat çekmektedir. Bunlardan birincisi başlıkta köy kalkınmasını baltalayanlar olarak ötekileştirilen ve ideolojik olarak kutuplaştırıcı bir dille “onlar” olarak tarif edilenlerin bazı gazetelerdeki muhalif yazarlar ya da gazeteler olduğu anlaşılmaktadır. Spot

kısımında ikinci dikkat çeken söylem ise haber dilinin bir haber özelliğinden çıkmış olmasıdır. Söylem o kadar kişiselleştirilmiştir ki spotta bir haber değil de sanki hükümet adına muhalif haberlere cevaben yazılmış söylemsel ifadeler yer almıştır. Bu bağlamda “hükümetin hazırladığı yeni köy kanunu lâyihası ile köy angaryalarının ve vergilerinin arttırılacağı yolundaki haberler tamamen asılsız...” ve “yeni tasarı, köyün süratle imârı hususunda da mühim esasları ihtiva ediyor.” İfadeleri bu söylemlere örnek olarak gösterilebilir.

Haber metninin girişinde kullanılan “Büyük Millet Meclisine sevk edilen yeni Köy Kanunu lâyihasının esaslarını dün bildirmiştik” şeklindeki ifadeyle haberin söylemi kişiselleştirilerek sunulmaya devam edilmiştir. Kullanılan “bildirmiştik” yüklemiyle söylemin ideolojik yapılarından birisi olan “biz”e dikkat çekilmiş ve “onlar”a karşı “biz” tanımlaması yapılmıştır. Daha önce de ifade edildiği gibi Van Dijk’ın oluşturduğu söylemin ideolojik yapılarında “biz” iyiyi ve doğruyu temsil ederken “onlar” kötülüğü ve şerri temsil etmektedir. Bu bağlamda burada kullanılan “biz” ifadesiyle doğruları bildiren “biz” şeklinde bir söylem kullanılmıştır. Haber metni “Tamamen yeni hükümleri ihtiva eden ve modern esaslara göre hazırlanan bu lâyiha hakkında, bazı gazetelerde kast-ı mahsusla uydurma haberler intişar etmiştir.” Şeklinde devam etmiştir. Haber yazımında dikkat edilecek en önemli hususların başında muhabirin habere kendi yorumunu katmaması gelmektedir ve haberin olduğu gibi aktarılması gerekmektedir. Fakat burada haber söylemi bilgi verme amacından çıkmış ve diğer gazeteleri sanki hükümet adına yalanlıyormuş gibi bir görüntü içerisine girmiştir. Bu bakımdan haber metninde yeni kanunu eleştiren “bazı” gazeteler kasten yalan haber yapmakla suçlanmıştır. “Bu malûm gazetelerin yazdığı gibi, ne Halk Partisi devrinin köy angaryeleri artırılacak ve ne de köylü vergilerinde bir artma olacaktır.” Ötekileştirilen ve ideolojik olarak “onlar” safına konan gazeteler haberin devamında “bu malûm gazeteler” şeklinde pekiştirilerek devam etmiştir. Devamında 1950 yılı öncesine gönderme yapılarak hem yapılan eleştirilerin boş olduğu ifade edilmiş hem de “biz Halk Partisi gibi köylünün işini artırmayacağız” demek istenmiştir. Bu şekilde hem CHP’ye yönelik suçlayıcı ifadeler kullanılmış hem de “malûm gazeteler”

yalanlanarak vergilerde de artış olmayacağı ifade edilmiştir. “Bunun aksine, yeni lâyiha ile Halk Partisi devrinin haksız ve adaletsiz tutumu bertaraf edilecektir.” Burada haksız ve adaletsiz bir tutumdan bahsedilerek CHP döneminde yapılan uygulamalara gönderme yapılmıştır fakat yapılan bu haksız tutumun ne olduğuna dair bir bilgi verilmemiştir. Haberin başlığında, spotunda ve girişinde “bazı gazeteler”den söz edilirken haber metninin ortasından itibaren söylemsel olarak hedefe CHP konmuştur ve yeni Köy Kanunu hakkında aydınlatıcı bilgiler verilmek yerine, yeni köy kanununun iyi oluşu CHP dönemi aşağılanarak ispat edilme yoluna gidilmiştir. Bu şekilde söylemsel ifadelerle haber bilgi verme amacından çıkmış, hükümete muhalif gazetelere cevap verme ve CHP dönemini küçük göstermeye çalışan bir araca dönüşmüştür.

Ana olay ve sunuş biçimi: Haberdeki ana olay yeni Köy Kanunu’na karşı yapılan eleştirilere yanıt vermektir. Haberin sunuş şekline bakılınca yapılan eleştirilere verilen yanıtın yanıttan daha çok eleştiride bulunanları ötekileştirmeye yönelik bir anlatım kullanıldığı görülmektedir.

Ardalan ve bağlam bilgisi: Haberin ardalanını yeni Köy Kanunu’na karşı yapılan eleştiriler oluşturmaktadır.

Haber kaynakları: Haberin kaynağı haberi yazan muhabirdir

Sentaktik çözümleme: Genellikle kısa ve anlaşılır cümleler kullanılmıştır.

Kelime seçimi: İdeolojik olarak kutuplaştırıcı ifadeler kullanılmıştır. Örneğin “Yeni Köy Layihasının esaslarını dün bildirmiştik” ifadesindeki “bildirmiştik” kelimesi söylemin ideolojik unsurlarından olan “biz”i temsil etmektedir. Yani burada “biz bildirmiştik” denilerek aynı zamanda kendi kendini bir olumlama söz konusuyken eleştiride bulunan taraflar “onlar” safına konularak ötekileştirilmektedir.

Haberin retorığı: Haberde açıklayıcı bilgiler verilmek yerine tamamen karşı tarafı kötülemeye yönelik bir retorik kullanılmıştır. Kullanılan retorığın inandırıcılığını artırmak içinse haber metninin bazı kısımlarında CHP devri kötülenmiştir.

Haber Çözümlemesi 3: Doğu İllerimiz Şimdi Her Yönden Tam Bir Kalkınma İçindedir

Resim 3. Zafer Gazetesi, 16 Ocak 1959, Yıl: 10, Sayı: 3378, Sayfa 1

Zafer gazetesinin 16 Ocak 1959 yılındaki sayısında anasayfanın en üstünde yer alacak şekilde kalkınma ile ilgili bir haber dikkat çekici bir şekilde büyük ve kalın puntolarla verilmiştir. “Doğu İllerimiz Şimdi Her Yönden Tam Bir Kalkınma İçindedir” şeklinde verilen başlığa göre doğu illerinde bir kalkınma hamlesine girişilmiştir ve bunun sonucu olarak doğu illeri başarılı bir şekilde kalkınma sürecini gerçekleştirmektedir. Buraya kadar herhangi bir ideolojiden veya yönlendirmeden söz etmek mümkün değildir. Fakat haberin ideolojik söylemi üst başlık ve spotta görülmektedir. Spotta “C.H.P. Devrinde Gaddarca İhmale Uğramış olan” biçiminde bir ifade kullanılmıştır. Sadece başlığa bakıldığında bir ideolojiden pek fazla söz etmek mümkün değilken ve haber normal bir söyleme sahipken başlık ile üst başlık birleştirildiğinde ortaya bambaşka bir söylem çıkmaktadır. Buna göre değerlendirildiğinde haberin temasını iki farklı önermenin oluşturduğu görülmektedir. Birinci önermeye göre doğu illerinde şu anda tam bir kalkınma vardır. İkinci önermeye göre ise doğu illeri CHP döneminde gaddarca ihmale uğramıştır. Habere göre bu iki önerme de önemlidir. Kullanılan bu önermelerle DP dönemi kalkınma konusunda yüceltilirken CHP dönemi karşıt zemine oturtularak ötekileştirilmektedir. Özellikle üst başlıkla ideolojik bir

şekilde ötekileştirilen CHP’nin doğu illerini kendi iktidarlık döneminde gaddarca ihmale uğrattığı ifade edilmiştir. Burada kullanılan gaddarca kelimesi ile kullanılan söylem güçlendirilmeye çalışılmıştır.

Haberin spot kısmında “Bunun Aksini İddiaya Kalkanlar, Kendi Devirlerinin Sayısız İhmallerini Hatırlayarak Utanmalıdırlar.” Şeklinde bir cümle kullanılmıştır. Burada kullanılan “Bunun aksini iddia edenler” söylemiyle doğrudan CHP’liler kastedilmekte ve bunların eleştiri yapmak yerine kendi dönemlerini hatırlayıp utanmaları istenmektedir. Yani bunlar dedikleri CHP’lilerin yaptığı eleştiriler doğru olsa bile onlar öncelikle kendi dönemlerinde yaptıkları ihmalleri düşünsün denmektedir. Bir bakıma “biz başarılı değilsen bile sizin bizi eleştirmeye hakkınız yok, siz öncelikle kendi döneminizde yapamadıklarınıza bakıp utanın” denmektedir. Yani CHP’lilerden susmaları istenmektedir.

Haber metninde haber temasına uygun bir şekilde DP döneminde yapılan altyapı yatırımları ile ilgili bilgiler verilmiştir fakat verilen bilgiler incelendiğinde yapılan işlemlerin doğu illeri değil DP döneminde yapılan bütün faaliyetleri kapsadığı görülmektedir. Başlıkta her ne kadar doğu illerinin kalkınması ile ilgili bir söylem oluşturulmuşsa da haber metnindeki veriler doğu illerinden bağımsız bir şekilde sunulmuştur. Haber başlığının bir kısmının altında bir kısmının da sağında kalacak şekilde, haber metninin ise sağında kalacak şekilde büyükçe bir fotoğraf kullanılmıştır. Fotoğrafta Birecik Köprüsü boydan boya görülecek şekilde sunulmuştur. Bu şekilde ihtisamlı bir şekilde görülen köprünün haberdeki ana temayı ve kurgulanan ideolojik söylemi destekleyici bir niteliğe büründüğü söylenebilir. Bu haberin altında yer alan “C.H.P.’nin Memleket Bölücü Beyannamesine Cevabımız” ve “Türk Halkı, Hangi İktidarın İş Yaptığını Pek İyi Bilmektedir” başlıklı haberler ile de üstte büyükçe bir şekilde sunulan haberdeki ideolojik söylemin sayfanın bütününde desteklendiği görülmektedir.

Ana olay ve sunuş biçimi: Haberdeki ana olay doğu illerindeki kalkınma hamleleridir. Fakat haberin sunuş biçimine bakıldığında doğu illerinde yapılmış olan kalkınma faaliyetlerinden daha çok CHP’nin doğu illerini kendi iktidarı döneminde gaddarca ihmale uğrattığı

üzerinde yoğunlaşmış ve CHP'nin bunu bilinçli bir şekilde gerçekleştirdiği ifade edilmiştir. Haber metninde de yine doğu illerindeki kalkınma hamlelerinden değil de Türkiye genelinde DP iktidarı döneminde yapılan altyapı hamlelerinden bahsedilmiştir.

Ardalan ve bağlam bilgisi: Haberin ardalanına bakıldığında, 12 Ocak 1959 tarihinde CHP Büyük Kurultayı toplanmıştır ve bu kurultayda DP'nin ekonomi politikaları ve ülkenin içinde bulunduğu ekonomik durum sert bir şekilde eleştirilmiştir. İnönü bu kurultayda DP'yi maceracı iktisadi ve mali politikalar uyguladığı gerekçesiyle eleştirmiştir (Cumhuriyet, 13 Ocak 1959: 1). DP'nin demokratik müesseseleri tekrardan kurması yönünde “İlk Hedefler Beyannamesi” adında bir bildirinin de yayınlandığı bu kurultay'da ülkedeki bütün iktisadi sıkıntıların iktidardan düşmeye razı olmayan DP nedeniyle doğduğu belirtilmiştir (Cumhuriyet, 15 Ocak 1959: 1). Zafer gazetesinde yer alan bu haber de CHP kurultayındaki özellikle ekonomi konusundaki sert eleştirilere bir cevap niteliğinde hazırlanmıştır.

Haber kaynakları: Haber kaynağı haberi yazan muhabirdir.

Sentaktik çözümleme: Haberde kısa, basit ve anlaşılır cümleler kullanılmıştır. Karmaşık cümlelerden kaçınılmıştır.

Kelime seçimi: Haberde doğu illerindeki ekonomik kalkınmadan daha çok CHP dönemi ile ilgili ötekileştirici söylemlere başvurulmuştur. Bu bağlamda bu söylemleri destekleyici kelimeler kullanılmıştır. Örneğin “gaddarca”, “ihmale uğratmak”, “utanmalılardır” gibi kelimelerle haber söylemsel bir şekilde ideolojik kurgusuna uygun olarak desteklenmiştir.

Haberin retoriği: Haberde kalkınma ile ilgili kurgulanan ideolojik söylemi desteklemek için buna uygun bir dil kullanılmıştır. Kullanılan ifadeler ile hem “biz” ve “onlar” ayrımı yapılmış hem de inandırıcılığı artırabilmek için CHP'yi küçültücü ifadelerle yer verilmiştir.

SONUÇ

İktidara geldiği dönemin ilk yıllarında savunduğu politikaları hızlı bir şekilde uygulamaya koyan DP bu dönemde birtakım avantajlara sahip olmuştur. Örneğin

savaşların sona ermesi, alınan dış yardımlar ve savaş döneminde biriken altın rezervleri DP'nin 1953 yılına kadar olan döneminin “altın yıllar” olarak anılmasına neden olmuştur. DP ekonominin iyi bir durumda olmasının da etkisiyle muhalefetteyken verdiği sözleri rahat bir şekilde uygulamaya koyabilmiştir. Muhalefetteyken basına vermiş olduğu sözleri de yine ilk döneminde hızlı bir şekilde hayata geçirmiş ve bu dönemde basının desteği de DP'nin arkasında olmuştur. DP iktidara geldiği ilk senelerde özellikle 1953 yılına kadar ülkeyi liberal politikalar çerçevesinde yönetmiş ve kalkınma konusuna ayrı bir önem vermiştir. Fakat 1953 yılına kadar devam eden süreçten sonra ekonomik olarak sorunlar ortaya çıkmış ve bu sorunlar artarak devam etmiştir. Rezervlerin tükenmeye başlaması, dış yardımların da azalması gibi birtakım sebeplerden dolayı DP ilk yıllarındaki rahatlığı kaybetmeye başlamış ve hayat pahalılığı giderek artmaya başlamıştır. Bunun bir sonucu olarak DP'nin destekçisi konumundaki bazı kesimler arasında huzursuzluklar çıkmaya başlamıştır. 1954 yılında yapılmış olan seçimlerde DP Türk siyasi tarihindeki en büyük seçim zaferiyle meclisteki sandalyelerin büyük çoğunluğunu kazanmıştır. Bu durum DP'ye özgüven kazandırmış olsa da gidişatı değiştirmemiştir. Ekonomi daha da bozulmuş özellikle enflasyonun yüksek seviyelere çıkması ve bu şekilde devam etmesi toplumdaki huzursuzluğu ve eleştirileri artırmıştır. DP bu dönemde özellikle basına karşı çıkarmış olduğu kanunlarla hem basını susturma yoluna giderek muhalefetteyken eleştirmiş olduğu yöntemlere kendisi başvurmaya başlamış hem de Zafer gazetesi aracılığıyla kendi ideolojisini yaymaya devam etmiştir. Devlet yönetiminde liberal politikalarından uzaklaşmaya başlayan DP ekonomide de kontrolcü uygulamalara gitmiştir. İşlerin daha da kötüleşeceğini öngören DP daha 4 yıllık görev süresini doldurmadan erken seçim kararı alarak 1958 seçimlerini bir yıl erkene almıştır. DP 1957 erken seçimlerinde her ne kadar oyu bir miktar azalmış olsa da iktidarda kalmayı başarmıştır. Fakat daha sonra işler istediği şekilde devam etmemiştir. Ekonomik sorunların artmasına paralel olarak siyasi kutuplaşma ve gerginlikler de o derece artmış ve ülkede özellikle 1960'lara doğru ortam gitgide kaotik bir hâl almaya başlamıştır. Bu bağlamda 1957-1960 arasındaki dönem DP'nin iktidardaki

en zor dönemi olmuştur. Zafer gazetesi bu dönemde DP için ideolojisini yaydığı en önemli araçlardan birisi haline gelmiştir. Ekonominin gitgide kötüleştiği böyle bir dönemde Zafer gazetesi yapmış olduğu ekonomik kalkınma haberleriyle DP'ye destek olmuştur.

Yapılan bu çalışmada 1957-1960 yılları arasında Zafer gazetesinde yer alan kalkınma haberleri Teun Adrian van Dijk'in eleştirel söylem analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Analizi yapılan 3 örnek gazete sayfasında da benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Yapılan analizlerde ekonomi ile ilgili haberlerin ideolojik bir şekilde kurgulandığı ve haberlerin kendi gerçek bağlamlarından koparıldığı görülmüştür. Haberlerde genel olarak ideolojik biçimde kutuplaştırıcı bir dil kullanılmış ve haberler "biz" ve "onlar" şeklinde ayrıştırıcı bir üslupla verilmiştir. Kalkınma söylemi DP'nin ekonomik ve siyasi olarak kötü gidişatını gizleyen bir ideolojik söyleme dönüştürülmüştür. Sorunlar her ne kadar artan bir şekilde devam etse de DP ekonominin kötü olduğunu kabul etmemiş ve her zaman muhalefeti hedef göstererek karşılaştırmalar yapmıştır. Özellikle kalkınma söylemi muhafazakâr kesimi temsil eden DP tarafından bir silah olarak kullanılmıştır. Kalkınmayı ideolojik bir şekilde kullanan DP için Zafer gazetesi ise bunun bir aracı haline dönüştürülmüştür. Merkeze karşı çevreyi temsil eden DP iktidarda tutunmak için kalkınma söylemini bu şekilde bir araca dönüştürmüş ve propaganda amacıyla kalkınma söylemini ön plana çıkarmıştır. Bu doğrultuda da dönemin DP yayın organıymışçasına yayım yapan Zafer gazetesi kullanılmıştır. DP'nin kalkınma hamleleri ve bu doğrultudaki söylemleri Zafer gazetesinin manşetlerini süslemiştir. Yapılan analizlerde Zafer gazetesinde yer alan kalkınma haberlerinin çoğunlukla DP'nin kalkınma söylemine hizmet ettiği anlaşılmıştır. Zafer gazetesi DP'ye hizmet etmiş ve kalkınma konusundaki ideolojik söylemlerle DP'yi destekleyen bir araca dönüşmüştür.

KAYNAKÇA

- Acar, Y. (1995). *Tarihsel Açından Türkiye Ekonomisi ve İzlenen İktisadi Politikalar (1923-1963)*. Uludağ Üniversitesi Basımevi.
- Ahmad, F. (1977). *The Turkish Experiment in Democracy 1950-1975*. C. Hurst & Co.
- Albayrak, M. (2004). *Türk siyasi tarihinde Demokrat Parti (1946-1960)*. Phoenix Yay.
- Atayakul, F. A. (2007). *Türkiye’de Demokrat Parti döneminde genel seçimler (1950-1954-1957)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Atayakul, F. A. (2007). *Türkiye’de Demokrat Parti döneminde genel seçimler (1950-1954-1957)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Aydın, M. H. (2018). *Demokrat Parti döneminde ekonomik yapı (1950-1960)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Berkes, N. (1974). *The Development of Secularism in Turkey*. McGill-Queen’s University Press.
- Boratav, K. (2005). *Türkiye iktisat tarihi 1908-2002*. İmge Kitabevi.
- Cillov, H. (1995). *Türkiye ekonomisi*. Sermet Matbaası.
- Çavdar, T. (2019). *Türkiye’nin demokrasi tarihi*. İmge Kitabevi.
- Demir, A. (2018). *Demokrat Parti’nin Muhalefetten İktidara Geçiş Sürecinde Zafer Gazetesi (1949-1950)*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Kırıkkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Güneş, M. (2012). “Adnan Menderes ve halkevleri”. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 12 (25), 141-155.
- Hale, W. (1981). *The Political and Economic Development of Modern Turkey*. St. Martin’s Press.
- Kaçar, M. S. (2019). *Çok partili siyasi hayata geçiş ve Demokrat Parti iktidarı*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Aksaray Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Kasaba, R. (1993). *The Ottoman Empire and the World Economy: The Nineteenth Century*. SUNY Press.
- Keyder, Ç. (1987). *State and Class in Turkey: A Study in Capitalist Development*. Verso.
- Küçük, A. (2009). “Türkiye’de 1950-1960 arası dönemde hukuki gelişmeler ve fiili uygulamalar: Türkiye ne oranda demokratikleşebildi?”. *Demokrasi Platformu Dergisi*, 5 (17).
- Menderes, A. (1950). *T.B.M.M. Tutanak Dergisi*, Dönem: IX, Cilt: 1, 24-32.
- Öniş, Z. (1991). *State and Market: The Political Economy of Turkey in Comparative Perspective*. Lynne Rienner Publishers.
- Özer, Ö. (2015). “Teun Adrian Van Dijk örneğinde eleştirel söylem çözümlemesi”. Besim Yıldırım (Ed.), *İletişim Araştırmalarında Yöntemler içinde*. Literatürk Yayınları.
- Özer, Ö. (2018). *Gökyüzüne çılgık öncülerden eleştirel söylem yaklaşımları ve özgün çözümlemeler*. Literatürk Academia.
- Öztürk, O. (2007). *Demokrat Parti Dönemi Basın Rejimi ve Zafer Gazetesi (1957-1960) Ulus Gazetesi İle Karşılaştırmalı Bir İnceleme*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tokmak, M. (2007). *Basın-iktidar ilişkileri çerçevesinde Demokrat Parti ve Ankara radyosu*. (Yayınlanmamış yüksek lisans tezi). Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü.
- Topuz, H. (2014). *II. Mahmut’tan holdinglelere Türk basın tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Uyar, H. (2017). *Demokrat Parti iktidarında CHP 1950-1960*. Doğan Kitap.
- Van Dijk, T. A. (1988). *New analysis: Case studies of international and national news in the press*. Lawrence Erlbaum Associates Publishers.
- Yardım, G. ve Doğruel, H. (2019). “Eleştirel söylem çözümlemesi bağlamında haber metinlerinin incelenmesi: Pippa Bacca cinayeti örneği”. *Erciyes İletişim Dergisi*, 6 (1), 137-148. <https://doi.org/10.17680/erciyesiletisim.516124>
- Zürcher, E. J. (2004). *Turkey: A Modern History*. I.B. Tauris.

- Smulowitz, S. (2017). Document analysis. *The International Encyclopedia of Communication Research Methods* 1-8.
- Şahinşah Hz. dün akşam Gazi Hz. şerefine bir ziyafet verdi (1934, 19 Haziran), *Akşam*, 1.
- Şahinşah Hz. dün akşam Gümüşhane'ye vasıl oldular (1934, 14 Haziran). *Akşam*, 1.
- Şahinşah Hz. şerefine yapılan geçit resmi pek parlak oldu (1934, 18 Haziran), *Akşam*, 1.
- Şahinşah Hz. ve maiyetleri dün akşam Erzurum'a vasıl oldular (1934, 13 Haziran), *Akşam*, 1.
- Şahinşah Hz.nin Türk gençliği hakkında kıymetli sözleri (1934, 29 Haziran), *Akşam*, 1.
- Şimşir, B. N. (1996). *Bizim diplomatlar*. Bilgi Yayınevi.
- Teke, C. ve Aydoğan, E. (2021). Memduh Şevket Bey'in Tahran Büyükelçiliği dönemi Türkiye-İran ilişkileri (1925-1930). *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 72, 347-370.
- Türk-İran transit yolu (1934, 23 Haziran), *Akşam*, 2.
- Yarı resmi Bulgar gazetesinin makalesi (1934, 23 Haziran), *Akşam*, 2.

**FROM FRUSTRATIONS IN VIDEO
GAMES TO AGGRESSIVE RESPONSES**

VIDEO OYUNLARINDAKİ HAYAL
KIRIKLIKLARINDAN AGRESİF TEPKİLERE

Nuran ÖZE, Görkem ESENGÖL

09

FROM FRUSTRATIONS IN VIDEO GAMES TO AGGRESSIVE RESPONSES

VIDEO OYUNLARINDAKİ HAYAL KIRIKLIKLARINDAN AGRESİF TEPKİLERE

Nuran ÖZE ¹, Görkem ESENGÖL ²

Anahtar Kelimeler:

Aggressive Reactions,
Frustration,
Gameplay,
Game categories,
Video games.

Keywords:

Agresif Tepkiler
Hayal Kırıklığı,
Oyun Oynamak,
Oyun Kategorileri,
Video Oyunları.

ABSTRACT

While many researchers have focused on how players' levels of aggression are affected by the video game experiences, very few have studied the specific types of aggressive responses exhibited by players. s. This study aims to identify the levels of aggression and aggressive reaction categories, and how individuals react when they become frustrated by games. To achieve this goal, qualitative methodology was used for data collection. An online survey consisting of seven multiple-choice close-ended questions and one short open-ended question was administered. While devices, weekly playing hours, game categories, levels of competition, and violence were addressed in closed-ended questions, the types of aggressive reactions were asked with one open-ended short question. Participants' answers were used to conduct narrative analysis to categorize aggressive responses. Of the 136 participants in the study, 49% reported exhibiting aggressive responses while playing video games. The most frequent responses were categorized as verbal aggression, followed by physical aggression, anger, and, lastly, hostility.

ÖZ

Birçok araştırmacı, oyuncuların saldırganlık düzeylerinin video oyunu deneyiminden nasıl etkilendiğine odaklanmış olsa da, çok az sayıda araştırmacı, oyuncular tarafından ne tür saldırgan tepkiler verildiğini araştırmıştır. Bu çalışma, saldırganlık düzeyini, saldırgan tepki kategorilerini ve insanların oyunlar nedeniyle hayal kırıklığına uğradıklarında ne tepki verdiklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu amaca ulaşmak için bilgi toplamak amacıyla nitel metodoloji kullanılmıştır. Saha araştırmasında yedi birden çok seçeneekli kapalı uçlu ve bir açık uçlu kısa cevaplı sorudan oluşan çevrimiçi anket uygulanmıştır. Cihazlar, haftalık oyun saatleri, oyun kategorileri, rekabet ve şiddet düzeyleri kapalı uçlu sorularla sorulurken, saldırgan tepkilerin türü bir açık uçlu kısa soruyla sorulmuştur. Saldırgan tepkileri kategorize etmek için katılımcıların cevapları anlatı analizi yapmak için kullanılmıştır. Araştırmaya katılan 136 kişiden %49'u video oyunu oynarken saldırgan tepkiler verdiğini beyan etmiştir. Bu tepkilerin en yoğun olarak sözel, ardından fiziksel, üçüncü sırada öfke ve son olarak düşmanlık kategorilerinde olduğu belirlenmiştir.

¹ Doç. Dr., Arkin Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi, İletişim Fakültesi, nuran.oze@arucad.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0879-205X.

² Öğretim Görevlisi, Arkin Yaratıcı Sanatlar ve Tasarım Üniversitesi, İletişim Fakültesi, gorkem.esengol@arucad.edu.tr, ORCID: 0000-0001-8559-3105

Alıntılanmak için/Cite as: Öze N. ve Esengöl G., (2025) From Frustrations In Video Games To Aggressive Responses , Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 151-173.

INTRODUCTION

Video games can be run on a computing device, such as a laptop, gaming console, or smartphone. According to A Dictionary of Media and Communication video game is a computer-based game involving a single player or any number of players (Chandler & Munday, 2011). Since the early 1970s, video games have been around and have grown in popularity across a variety of portable (smartphones, tablets) and stationary (computer or console) platforms. Social networks and multiplayer gaming are possible thanks to technological advancements, notably on mobile devices. Even though gaming does not need physical endurance and is not limited by factors like age, gender, or fitness, adolescents make up most gamers (Tan, 2023). Despite the wide variety of game kinds, there is a ‘terminological ambiguity’ among academics and educators due to the absence of precise, agreed-upon definitions and nomenclature (Klabbers, 2009). While researchers and game creators can sometimes use different taxonomies in defining games, most generally speaking, games can be categorized as action, adventure, fighting, role-playing, simulations, sports, and strategy games (Gros, 2007). In this study, games are categorized as massive multiplayer online role-play games (MMORPG), first-person shooter (FPS), role-playing games (RPG)/ story, sports, racing, puzzles, and others which mostly fit with Gros’s classification.

Game related problems keep getting more common global problem as the number of people playing video games worldwide getting higher (Turner, 2023). It is estimated that 3% of the world’s 3.4 billion gamers suffer from gaming disorder (Intenta Digital, 2021). The World Health Organization (WHO) categorized gaming disorders in their International Classification of Diseases in 2018 (WHO, 2020). The ICD-11 is a list of diseases and medical conditions that aids medical professionals in identifying patients with various conditions and devising treatment plans for them. It should be noted that many involved in medical and mental health have engaged in a vigorous and oftentimes contentious discussion in response to the WHO’s decision to add gaming disorder to the ICD-11. The Diagnostic and Statistical Manual of Mental

Disorders (DSM5), a publication of the American Mental Association, states that although it is a topic of therapeutic interest, further clinical study is necessary before Gaming Disorder is properly accepted as a Mental Disorder (WHO, 2020). To stimulate more studies into problematic gaming activity, including prevention and rehabilitation, the WHO highlights that gaming disorder is now included in ICD-11 (WHO, 2020).

According to Maldondo (2016) aggressive behaviors do not relate to how enthusiastic gamers are, they relate to the frustration levels gamers involvement in during games. The more frustration a person experienced while playing the game, the more likely he or she was to exhibit aggressive thoughts, feelings, or behaviors (Maldonado, 2016). Highly difficult or poorly designed games are the main cause of a player becoming more aggressive and violent although if it is a seemingly nonviolent game. For that reason, some nonviolent games might be more destructive in comparison to super-violent games which as bad reputations (Maldonado, 2016). Another research has tried to understand the relationship between online game addiction and aggression, self-control, and narcissistic personality traits. These are known as the psychological characteristics linked to ‘at-risk’ populations for online game addiction (Kim et al., 2008). Their findings showed that while narcissistic personality traits and aggression are positively correlated with online game addiction, self-control is negatively correlated with online game addiction. Moreover, the results indicate that “certain psychological characteristics such as aggression, self-control, and narcissistic personality traits may predispose some individuals to become addicted to online games” (Kim et al., 2008, p. 212). Some researchers (Lérida-Ayala et al., 2022; Li et al., 2023) imply that excessively playing video games is a kind of addiction and it can cause the development of aggressive behaviors.

The purpose of the study is to understand if participants ever showed aggressive reactions while they are playing video games and if they do so what kind of aggressive reactions they showed when they frustrated because of video games.

LITERATURE REVIEW

Game Categories

In recent years, the study of video games in higher education has gained popularity. This covers other games, digital learning games, and instructional games (Çankaya & Karamete, 2009; Van Roessel & Van Mastrigt-Ide, 2011; Yang et al., 2012). Furthermore, it has been reported that scholars have expanded the definition of games to include interactive activities, video games, and even next-generation video games (Biddiss & Irwin, 2010). Computers and video game consoles are examples of technological platforms that use digital game code to implement web-based games (Salen & Zimmerman, 2004). They can be played on mobile devices and other portable gaming consoles by using a web browser (Willoughby, 2008).

Numerous carefully crafted pragmatic research examining the impact of serious video games on education results have been issued in recent years (F. E. Anderson et al., 2009; Connolly et al., 2007; Sawyer, 2002). According to Sawyer, serious games are those created by the video game trade that have a significant assembly on education (Sawyer, 2002). Adding to Sawyer's classification, Zyda (2005) defines serious games as those whose main objective is not amusement, enjoyment, or fun. Virtual worlds created for education, educational video games, and serious games show how new technology may engage people in ways beyond simple entertainment (F. E. Anderson et al., 2009). Game-based learning is the use of game-based technology to provide, assist, and enhance teaching, learning, assessment, and evaluation (GBL). Numerous studies have been conducted to investigate the potential educational advantages it might have (Connolly et al., 2007).

Response-based video games categorize as action games. "Adventure games involve solving puzzles to 10 advance through stages in an online setting. In the fighting game, players control characters that are either controlled by computers or by other players. In role-playing video games, players take on the identities of imaginary characters. Simulations are video games that are modeled after real-world or artificial systems or events and require players to complete predetermined objectives. Sports games are video games based on various sports. Video games imitate actual events or made-up situations and demand that players devise winning strategies. This study has questioned respondents on response-based video games that they are playing to categorize according to their aggressive reactions if they have.

Video Game Statistics

According to Bankmycell, there has been a significant increase in the number of gamers since 2017 (Turner, 2023). There were 1.75 billion gamers in 2017, 1.89 billion in 2018 (up 7.99%), 2.07 billion in 2019 (up 5.52%), 2.44 billion in 2020 (up 17.87%), 2.63 billion in 2021 (up 7.79%), 2.53 billion in 2022 (down -4.18%), and 2.17 billion in 2023 (up 7.14%). Statistics show that there was a significant spike in video game playing in 2020, which was around the time of the pandemic. By growth rates from recent years, it is predicted that there will be 3.1 billion gamers worldwide in 2027 (Turner, 2023). As the number of video gamers grows, pros and cons of the sector will grow and the academic interest to this trendy sector will increase simultaneously. Furthermore, video games and aggression are an area of academic study that has attracted interest in recent years (Adachi & Willoughby, 2013; C. A. Anderson et al., 2010a, 2010b; Goldbeck & Pew, 2024; Kim et al., 2008; E.-J. Lee et al., 2021; H. R. Lee et al., 2016; Li et al., 2023).

Table 1. Top 10 Number of Gamers Worldwide by Country (Turner, 2023; World Bank, 2023; Worldometer, 2023)

Country	Number of Video Game Players (In Millions) *	Gross National Income Per Capita 2022**	Countries in The World by Population (2023) ***	The Percentage of Number of Video Game Players Compared to The Population ****
China	742.19	12,850	1,425,671,352	52.06
United States	197.16	76,370	339,996,563	57.99
Brazil	100.74	8,140	216,422,446	46.55
Japan	78.1	42,440	123,294,513	63.34

* Turner, 2023

** World Bank, 2023

*** Worldometer, 2023

**** Calculated by the author by using the Number of Video Game Players in comparison to Countries in The World by Population

In Table 1, eight out of ten (80%) countries belong to the developed countries (2023a) with upper-income levels with high technological infrastructures, and only China and Brazil are classified as developing countries (2023b) with upper-middle incomes by World Bank (2023) data. As video games are deeply related to technology, technologically developed countries take the top ranks in accordance. The percentage of the number of video game players compared to the population shows that around three out of five people in these top 10 ranked countries are video gamers.

Table 2. Global Gamers by Region (Zandt, 2023)

Region	Gamers in Millions (n)
Asia- Pacific	1,789
Middle East & Africa	574
Europe	447
Latin America	335
North America	237

According to Table 2, only Asia-Pacific has more than a billion gamers, as opposed to the other areas. For years, there has been a close race between the number of gamers in the world who are male and female. Only 38% of gamers worldwide were female in 2006, compared to 62% men. By 2021, 45% of gamers worldwide and 55% of gamers worldwide were men. The figure is getting closer, and in the United States, the proportion of male-to-female players is practically equal. In the United States, Statista reports that 48% of women played video games, an increase of 3% from 2021 (Tan, 2023).

Table 3. Global Gamers by Age (Tan, 2023)

Age categories	Gamers in %
Under 18 years old	20
18 to 34 years old	38
35 to 44 years old	14
45 to 54 years old	12
55 to 64 years old	9
Over 65 years old	7

By Table 3, 38% of gamers are between the ages of 18 and 34, as can be shown. As we get older, the percentage appears to decline as well (Tan, 2023). Over 42% of gamers played games on console gaming systems (PlayStation, Xbox, etc.) in 2022, followed by 66.2% of players who used a mobile device and 37.9% of gamers who used a PC, which includes desktop and laptop computers (Tan, 2023). With a total revenue of 103.5 billion dollars, the mobile gaming sector leads all other industries in the world. Of the 53 billion dollars in market revenue for the console sector, 40.4% comes from PC gaming. The handheld single-game systems available on that market are not included in these statistics(Tan, 2023).

According to GWI research, shooter games are the most popular gaming genre, with 57% of consumers saying that they played at least one shooting game in the preceding 12 months. With 54% of the market, action/adventure games are the second most popular gaming category, trailing only sports at 39%, racing at 39%, and puzzle/platform games at 37% (Astre, 2023). The game categories that each generation likes to play, however, is an equally important

statistic. Entertainment and stress relief are among Gen Z and Gen Y (millennial) gamers’ top reasons for playing, according to GWI data (Astre, 2023). Many studies have found that younger generations (Gen Z and Gen Y), especially those who play video games, respond more aggressively, while older generations have fewer angry reactions (C. A. Anderson & Dill, 2000; Lemmens et al., 2011; Maldonado, 2016).

The statistics show that Call of Duty, a shooter video game, is the most popular franchise among Gen Z, while FIFA, a football sports game, is the most popular franchise among Millennials and Gen X (Astre, 2023).

Tetris, which was first launched in 2006 but has since undergone numerous adaptations for more than 50 gaming platforms, is the most played video game of all time, with 520 million copies sold. With 238 million copies sold, Minecraft, a computer game developed by Mojang studios and now owned by Microsoft, is the second most popular title. Grand Theft Auto 5 has sold 175 million copies, followed by Wii Sports with 82.9 million, PUBG (Play Unknowns Battle Grounds) with over 75 million, Mario Kart 8 + Deluxe with over 62.25 million, Red Dead Redemption with over 50 million, Overwatch with 50 million, Super Mario Bros with 48 million, and Pokémon Gen 1 with 47 million (Turner, 2023). There are 831,523 video games in existence overall, according to Web Tribunal, which provides data on this topic. This includes 67,821 games on Steam, 4,333 games on GOG, 265 games on the Ubisoft Store, 12,062 games for the Nintendo Switch, 5,366 games for the PlayStation 4, 974 games for the PlayStation 5, and 3,059 games for the Xbox. 93,880 video games on conventional platforms in total. But there are also 449,490 games on the Google Play Store and 288,153 games on the App Store, bringing the

total to 831,523. Nevertheless, it’s challenging to estimate the number of original video games that exist. Since most games are released across many platforms, a sizable portion of the figures above correspond to duplication or various iterations of the same game, so, the true count is probably far smaller (Prodanoff, 2023). These statistics help to understand how the game industry and its effect on video game player big is.

Effects of Video Games

Potentially Psychological Beneficial Effects

Video games have several advantageous qualities. Theoretically, portraying minorities in a more favorable light ought to have an impact on players’ impressions of reality. Greitemeyer and Osswald (2010) researched the ‘prosocial’ impacts of video games with the premise that playing a ‘prosocial’ (as opposed to a ‘neutral’) video game results in an increase in players’ helpful behavior. By the end of the trial, participants who had played a ‘prosocial’ video game were more willing to assist the researcher in cleaning up dropped pencils and assist a ‘harassed’ experimenter (Greitemeyer & Osswald, 2010). They demonstrated that these video games enhanced both unrequested and asked aid, as well as low-cost and high cost helping from players by utilizing these various forms of ‘prosocial’ behavior (Greitemeyer & Osswald, 2010). When individuals played video games for a short while, the same results were seen (Greitemeyer & Osswald, 2010). It indicates that playing video games has behavioral effects largely on cognitive processes, which can have both positive and negative effects (Greitemeyer & Osswald, 2010).

Youngminds is a registered charity in UK which defines themselves as “The UK’s leading charity fighting for a

Table 4. Favorite Game Franchises by Gen Z, Y, and X Generations (Astre, 2023)								
Game Franchises	Call of Duty	Minecraft	Pubg	Fifa	Grand Theft Auto	League of Legends	Mario	Fortnite
	%	%	%	%	%	%	%	%
Gen Z	26	26%	23	23	21	-	-	-
Gen Y	23	-	17	23	-	18	20	-
Gen X	15	15	-	18	-	-	15	11

world where no young person feels alone with their mental health”(Youngminds, 2023). According to Youngminds (2023) playing video games can be beneficial for young’s mental health. Benefits of video games can help players connect with people and feel wonderful. It can assist with issues like taking a break from our busy lives to relax and unwind by playing video games. This enables young person to allow you time to reflect on their day and refuel after school, college, work, or university. Online communication with friends may be a terrific method to socialize and can provide a relaxed setting for a young person to check in with each other, speak about what’s happening in their lives, and express their true emotions. Online communication with pals may feel more comfortable if they have trouble sharing their thoughts and feelings in person. Knowing that their friends are there for them and that they’re not alone can be comforting. Gaining knowledge of practical skills, such as problem-solving and teamwork. Playing video games can help people to see things differently or think about how they solve problems. It can also be beneficial to develop their teamwork skills. Players can comprehend the duties that each person will perform and how they can collaborate as a team, for instance, if they are working in a group (Youngminds, 2023).

Catharsis is a term that is used in connection with psychoanalysis which can be explained as the underlying problems cannot be resolved if the emotions connected with them are also discharged. In other words, it can be defined as the expression of formerly repressed feelings to overcome problems associated with them (Nickerson 2023). Some other researchers (E. J. Lee et al., 2021; H. R. Lee et al., 2016) argue that playing games can cause a catharsis effect on video game players. This can cause lowering stress levels.

Disorders in Video Games

Video gamers might discover that they frequently consider when they will be able to play games or that they put other activities on hold to play. Video gamers could feel out of control and as like gaming is taking over their life as a result. When gaming interferes with daily activities like school, sleep, or job, it might cause feelings of loneliness, depression, or low mood. According to the

WHO (2020) draught 11th Revision of the ICD-11, the disorder is identified by a pattern of “digital-gaming” or “videogaming” behavior characterized by impaired control over gaming activity, increasing priority given to gaming over other activities to the point where gaming takes precedence over other interests and daily activities, and the continuation or escalation of gaming despite the occurrence of negative consequences (Who, Addictive behaviors: Gaming disorder)(WHO, 2020). Internet gaming disorder (IGD), which the American Psychiatric Association (APA) designated as needing additional investigation in the DSM-5, is comparable to gaming disorder. The APA no longer specifically recognizes IGD as a condition. The WHO’s recommendations state that a person’s behavior must be extreme enough to gravely, plainly impede, and degrade personal, familial, social, educational, occupational, or other significant areas of functioning for at least a year. The NHS has treated hundreds of gamers for gaming problems, including children and their families. Data showing 745 referrals for treatment have been made to the UK’s sole gaming clinic since its opening in October 2019 has been made public for the first time. Occasionally playing games can become excessive

Aggression in Video Games

Calvert et al. (2017) with the study of “The American Psychological Association Task Force Assessment of Violent Video Games: Science in the Service of Public Interest” argued that violent video games are a risk factor for aggression. Same study implied that violent video game subjection has associate to higher aggressive emotions, thoughts, and behaviors, also decreased empathy. Same wise according to National Center for Health Research “the longer that individuals are exposed to violent video games, the more likely they are to have aggressive behaviors, thoughts, and feelings” (Goldbeck & Pew, 2024). Some studies have focused on how competition among players in video games a cause of aggressive behavior than is the level of violence (Adachi & Willoughby, 2013; Hartmann et al., 2015). Another study has tried to understand pathological game disorder and its relationship with aggression comparably in genders and in different ages (Lemmens et al., 2011). Also, some other researchers (C. A. Anderson et al., 2007; C. A. Anderson & Dill, 2000) argued that violent games cause aggression.

METHODOLOGY

Purpose of the Study, Sample, and Method

The purpose of this study is to understand the if video game players who show aggressive reactions while they are playing video games, kind of reactions that they do and exhibit aggressive behavior categories when the game does not go the way they want. To demonstrate this, field research was conducted on 136 people during the period between 27 May and 13 November 2023. This study designed with qualitative methodology with an inductive approach. Within the scope of the study, an online survey via Google Sheets and a structured interview questions to support the survey with qualitative data were used as data collection tools. All completed questionnaires answer automatically saved to google sheets. The surveys were shared on the Reddit social media platform to reach video gamers on a global level. The reason why Reddit, which works like a forum site, was chosen is that users can share different posts on the topics on the site after becoming a member of the platform. Many experts on Reddit also make special posts on their topics which can be used as a research area. Reddit, which defines itself with the slogan ‘Dive Into Anything’, defines the purpose of the platform as follows: “Reddit is home to thousands of communities, endless conversation, and authentic human connection” (Reddit, 2023). According to October 2023 data, Reddit’s daily number of users is more than 70 million, active communities are 100K and 16B+ posts and comments are made per day (Reddit, 2023). It was thought that a social media platform that reaches such a wide audience and can be accessed globally by participants would be effective in terms of the reliability of the study. Stratified random sampling is known as quota random sampling and proportional random sampling method. It is a probability sampling technique that tries to (strata) to complete the sampling process by dividing the total population into homogeneous groups (strata) to complete the sampling process. In this study, each stratum (the singular for strata) is formed based on shared characteristics or attributes characteristics, age categories, and game categories. Random samples were then selected from each stratum and compared against each other to reach the result with cross-tabulations. As part of the interpretive paradigm,

narrative analysis includes how people interpret their daily life experiences. This method, which helps to reveal the ideologies and narratives underlying everyday life stories, is a suitable method that can be used to understand the broader culture. In this type of analysis, texts or visual data with a narrative form are attempted to be interpreted, and a narrative is derived from them. Narrative analysis, part of a qualitative ontology, refers to a set of analytical methods for interpreting texts or visual data that have a narrative form (Figgou & Pavlopoulos, 2015; Riessman, 2007). In this study, which aims to find the meaning created by the actions taken, narrative analysis will focus on the theme of the narrative, not its structure. While the thematic version questions what a story is about, the structural version questions how a story is constructed to achieve specific communicative goals.

The effect of video game types on players was tried to be understood through semi-structured online questionnaires using the stratified sampling technique, the game categories that the participants played and whether they experienced any anger while playing games. After the questions were prepared, two experts in the field examined the questionnaires, the questionnaires were completed in line with the requests for corrections, and the research was completed before being sent to the Ethics Committee for approval. It was implemented in a pilot study on 10 graduate students. In line with the feedback received, the research questions were finalized, and an ethics committee application was made. Approval for the research questions was received from the Arkin Creative Arts and Design University Ethics Committee on May 26, 2023, with the ethics committee approval number 2022-2023/03. The research was applied to people over the age of 18, and participants were informed in writing in the information section of the survey that everyone who completed the online survey would have approved the consent form if they started the survey. The research sought answers to the following questions:

RQ1: What is the percentage of players who show aggressive reactions while they are playing video games?

RQ2: If the video game players experienced aggressive reactions while they were playing video games, what were

the aggression categories (physical aggression, verbal aggression, anger and hostility) that they have showed?

RQ3: What kind of aggressive reactions do the video game players who have showed aggressive reactions when they get frustrated while they are playing?

Criteria

Within the scope of the research, questions were asked to the participants in two sections titled ‘Demographic Information’ and ‘Game and Aggression’. Demographic questions include two closed-ended questions: Age categories (18-20, 21-25, 26-30, 31-35, 36-40, 41-45, 46-50), gender (Female, Male), and region of nationality (Asia, Africa, Caribbean, Central America, Europe, Mediterranean, Middle East, North America, Oceania, and South America). In addition to this country of residence was asked as an open-ended question type in demographic questions.

Seven closed-ended with multiple option selection chance and one short-answer questions were asked under the title ‘Game and Aggressive Reactions’. The first of the questions was ‘What device do you play video games on?’, which was asked in a closed-ended manner where more than one option could be selected. The second one is again closed-ended, ‘How many hours do you play’, with answers limited to ‘1-3’, ‘4-6’, ‘7-9’, ‘10-12’, ‘13-15’ and ‘more than 15 hours’. video games? (In a week)’ was the question. The third was ‘What category of video games do you play?’, which tried to find out which category of games the participants played, where multiple options could be selected. In this question, participants could select one or more options among the following answers: Massive Multiplayer Online Role Play Game (MMORPG), First Person Shooter (FPS), Role Playing Game (RPG) / Story, Sports, Racing, Puzzle, Other. The following two closed-ended questions tried to measure the competition levels of the participants while playing the game. First, ‘How often do you play competitive games or casual games?’ An attempt was made to determine whether they played competitive games with the question (Only competitive, only casual, or mixed). Then, ‘How competitive are you on a scale of 1 to 10 when playing video games?’, which tries to determine how competitive the participants are on

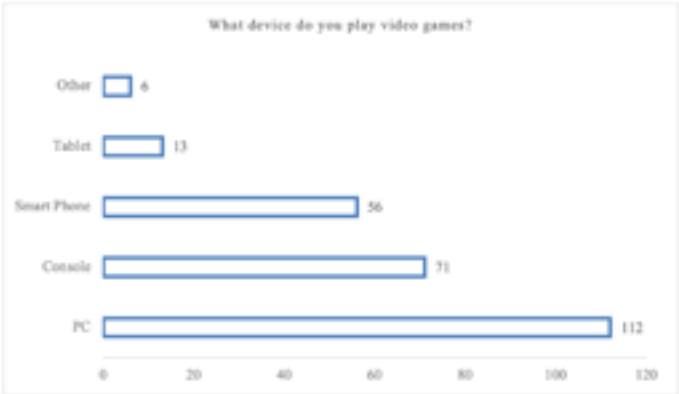
a scale of 1-10 (1 Casual - 10 Serious). The question was posed. Then ‘Have you ever acted aggressively because of a video game?’ With the question (Yes, No, Maybe), an attempt was made to determine whether the participants had ever exhibited an aggressive attitude due to video games before. Finally, with a short-answer open-ended question, ‘If yes, what kind of behavior did you show when you became aggravated?’ The answer to the question was sought. The data obtained were first separated according to age, gender, region and country of residence, types of games played, degree of competition, and anger caused by video games. Graphs and tables were created with the data obtained. Then, short-answer questions and comments regarding anger-related reactions were used in the research using the narrative analysis method.

Table 5. Demographic Features of Participants

Demographics	Study Group	
Participants, n (%)	136 (100)	
Age Categories, n (%)	Female/ Male n (%)	
18-20	30 (22.1)	13 (43.3)/ 17 (56.7)
21-25	53 (39)	24 (45.3)/ 29 (54.7)
26-30	24 (17.6)	6 (25) / 18 (75)
31-35	14 (10.3)	6 (42.7)/ 8 (57.3)
36-40	3 (2.2)	3 (100)/ 0 (0.0)
41-45	9 (6.6)	3 (33.3)/ 6 (66.6)
46-50	3 (2.2)	0 (0.0) / 3 (100)
Gender, n (%)		
Female	55 (40.4)	
Male	81 (59.6)	
Region of Nationality, n (%)		
Asia	19 (14)	
Africa	2 (1.5)	
Caribbean	2. (1.5)	
Central America	0 (0.0)	
Europe	49 (36)	
Mediterranean	8 (5.9)	
Middle East	1 (0.7)	
North America	46 (33.8)	
Oceania	6 (4.4)	
South America	3 (2.2)	

As can be seen in Table 5, a total of 136 people participated in the research and more than three-fifths (61.1%) of the participants were young adults aged 25 and under. The yearly increase in the number of female video gamers worldwide also manifested itself in this study, with 40.4% of the participants being women. When the data obtained is compared to the male and female ratios according to age ranges, there are no deep differences in the gender ratios of participants who play video games, especially those aged 25 and under. It is possible to say that male dominance in video games has decreased, based on research findings. When the nationality distribution by region was examined, it was determined that there were participants from every region except Central America and that the majority of the participants were of European and North American origin. In this research, which was conducted with participants from 37 different countries, the country with the highest participation was the USA (31.7%), the second place was the Netherlands (17.7%) and the third place was Germany (7.4%). When the gender distribution of participants under the age of 26 is examined, it is striking that there is a balance between male and female video game players.

RESEARCH FINDINGS AND DISCUSSION

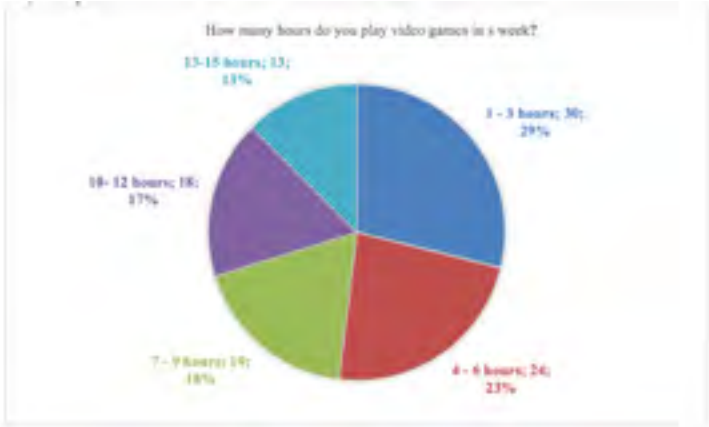

Graph 1. Frequency of Device Usage for Video Gaming

Most replies offered two or three possibilities; however, PC or Console was frequently one of those options. Graph 1 shows that PC is the most popular device for video gaming, followed by a console and a smartphone. This question included numerous possible answers; thus, the response does not necessarily imply that people only play video games on their computers or consoles. A total of 112 persons selected a PC as their primary device, as opposed to 71 choosing a console, 56 a smartphone, 13 a

tablet, and 6 choosing other. Similar to this research results smartphones and PCs are the most popular gaming devices in video games accross the globe (Clement, 2024; Dsouza, 2022).

Graph 2. Video Game Playing Hours in a Week

As seen in Graph 2, one-third of the video gamers play video games for 1 to 3 hours per week with 29%, with 4-6 hours per week coming in second with 23% and 7-9 hours per week comes as third with 18%. It is clear from the graph that the total number of hours played is reasonably consistent with the world statistics (Dimitrevski, 2023) on video gaming. Playing video games is a time-consuming activity. Spending time playing video games extensively and internalizing video games can lead to increased aggressive reactions.

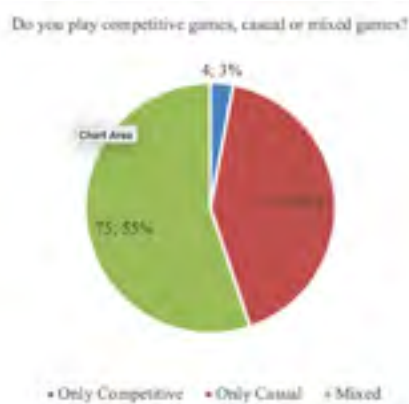

Graph 3. Preferred Video Game Categories

Graphic 3 shows that the most preferred video game category is RPG with 76.5%, second is Other with 58.1%, and third rank is FPS with 52.9%. The puzzle is coming in

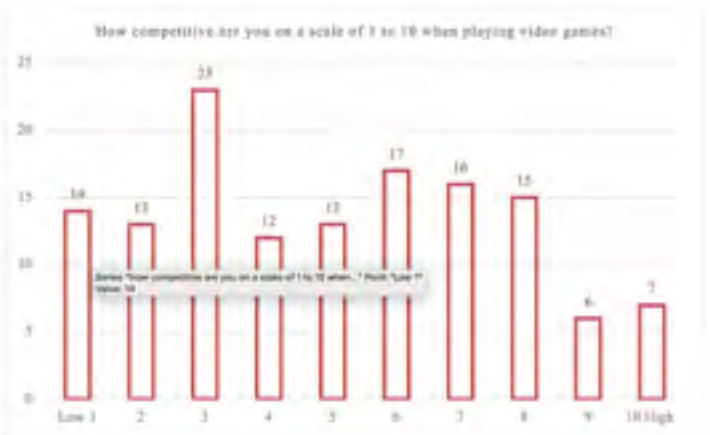
fourth rank with 47.8%, MMORPG is in fifth place with 33% and sports video game playing is the last preferred video game among participants with 7.4%. RPG is a game in which players take on the roles of imaginary characters who engage in adventures, typically in a particular fantasy setting overseen by a referee. RPG can be action, strategy, fantasy, and adventure based.

Approximately 60% of the participants in the study are from Generation Z, around %38 Gen Y and only 2.2% Gen X. Global basis, Gen Xers typically play video games to unwind and relax. Shooters, with a preference of 66%, are Gen Z’s preferred gaming genre, with sports games at 41%, action/adventure at 62%, simulation at 43%, and online battle arena games at 42%, following. Shooters are the most popular gaming genre among millennials (Gen Y) 62%, followed by action/adventure 58%, racing, sports, and simulation games 44%. With 46% of Gen X players, action/adventure and shooter games are tied for first place, followed by platform and puzzle games 35%, sports 34%, and racing 33% (Astre, 2023). This study results are consistent in compared to global statistics.

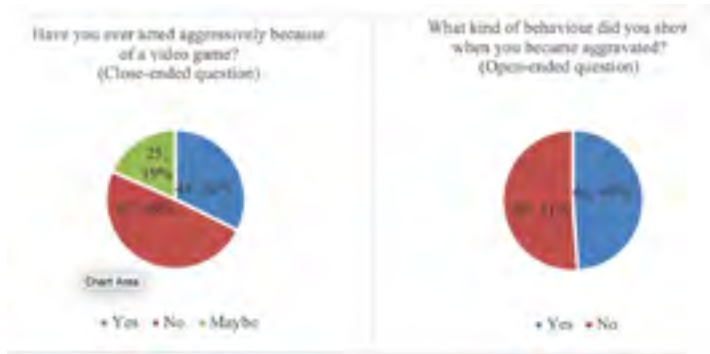
Graph 4. Competitive, Casual or Mixed Genres in Preferred Games

More than half of the participants (55%) play a variety of games, both competitive and informal, rather than just one kind of game. Casual game players come second with 42% and competitive only preferred 3%. There is a study that report that there is a link between competitive games and aggression (Adachi & Willoughby, 2013).

Graph 5. Competitiveness Level of Participants While They Are Playing Video Games

While 55.14% of the participants evaluated themselves as 5 or below in the competitiveness level assessment from 1 to 10, 44.85% evaluated themselves as 6 or above competitive. In this case, slightly more than half of the participants evaluated themselves as less competitive, while slightly less than half of the participants described themselves as little more competitive.

Graph 6. Becoming Aggressive Because of a Video Game

In the question ‘Have you ever acted aggressively because of a video game?’ in close-ended question, 49% of the participants believed that they had never acted aggressively because of any game. 32% of participants have acted aggressively and 19% of participants may have acted aggressively. However, when crosschecking on the open-ended question ‘What kind of behaviors did you show when you became aggravated?’, results show something different. Most of the ‘Maybe’ answers become ‘Yes’, only

five of them can be ‘No’, and three of ‘No’ answers become ‘Yes’. This means, more than half of the participants (51%) have never become aggravated while they are playing video games and less than half of the participants (49%) became aggravated. Whenever competitiveness

level results compared with if the participants show any aggressive reactions there are not any consistent result on it. Therefore, it is not possible to state in the context of this study that those who play video games with a high level of competition give more aggressive reactions.

Table 6. Cross-tabulation of Aggressive Action, Age Categories, Gender and Narratives of Participants on Their Reaction Cause by Video Game

Have you ever acted aggressively because of a video game?	Age categories	Gender	What category of video games do you play?	If yes, what kind of behavior did you show when you became aggravated?	Thematic Categorization of Reaction*
	18-20	Female	FPS, RPG/ Story, Puzzle	Use of curse words	Verbal aggression
			RPG/ Story, Other	Losing or performing badly because of glitches or lag/other factors outside my control, repeatedly and consecutively losing to opponents	Anger
			RPG/ Story, Other	Raised voice and irritability, never directed towards another person however	Verbal aggression
			RPG/ Story	Throwing my phone or pc mouse very aggressively	Physical aggression
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	Yell	Verbal aggression
No			MMORPG, Racing, Puzzle, Other	I ate my keyboard	Physical aggression
Yes					
			MMORPG, FPS, RPG/ Story	Ranting to my friends on discord how incompetent that person is	Hostility
			FPS, Puzzle	Threw controller	Physical aggression

Yes	18-20	Female	FPS	I yelled at someone and felt more on edge.	Verbal aggression
			FPS, RPG/ Story	Depending on the game, I will rage or like. Stop gaming for a long period of time	Anger
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Sports, Racing	Was very angry	Anger
			FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	Yelling, quitting the game, pressing the keys/mouse in a more aggressive way	Verbal aggression Physical aggression
			FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	Screaming, punching the table	Verbal aggression Physical aggression
			FPS, Puzzle	I would groan, scream or hit my desk	Verbal aggression Physical aggression
			RPG/ Story, Other	Swearing, stress, nervousness	Anger
Yes	21-25	Female	FPS, Puzzle	I yell at the TV when I get very aggravated on a video game	Verbal aggression Anger
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Racing, Puzzle, Other	Yelling, and hitting my desk	Verbal aggression Physical aggression
			FPS, RPG/ Story, Puzzle	Scream , throw the controller	Verbal aggression Physical aggression
Maybe		Male	FPS, RPG/ Story, Puzzle	Complaining and general mood change	Anger
			FPS, RPG/ Story, Racing	Yelling, saying rude things. Rarely happens	Verbal aggression
			Other	Maybe some raising of my voice	Verbal aggression

Maybe		Male	FPS, RPG/ Story, Other	Cursing	Verbal aggression
			FPS, Racing	Sudden shouting	Verbal aggression
			FPS, Sports, Puzzle	Frustration became louder	Anger
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Other	I've yelled at people in my life once or twice for dumb stunts and pranks that sabotaged my game or for deleting saved files once or twice in my life.	Verbal aggression Physical aggression
			RPG/ Story, Sports, Puzzle, Other	Generally, I just turn the game off before it's over (i.e. "rage quitting")	Anger
No			Other	Swearing	Verbal aggression
Yes			RPG/ Story, Other	Only a higher sense of irritability	Anger
			FPS, RPG/ Story, Sports, Racing	I usually hit my desk and flame my team	Physical aggression
			Other	Hit the table very hard	Physical aggression Verbal aggression
			FPS, RPG/ Story, Sports, Puzzle, Other	I break desk	Physical aggression
			FPS, RPG/ Story, Other	When I get frustrated at a game I tend to throw my controller, this isn't caused by the games I just tend to overreact	Physical aggression
			FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	Swearing, screaming, jumping out of my chair	Verbal aggression Physical aggression
			FPS, RPG/ Story	Hitting desk	Physical aggression
			MMORPG, RPG/ Story	I broke a mouse	Physical aggression

Yes		Male	Puzzle	Cussing off the Cunt when he takes my queen	Verbal aggression
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Other	I become racist	Hostility
			MMORPG	Broke my monitor	Physical aggression
			FPS	Punching the desk	Physical aggression
			FPS	Cursing	Verbal aggression
			FPS, RPG/ Story	I broke my mouse and keyboard	Physical aggression
			FPS, RPG/ Story	Squeezed the device I'm holding in my hand (mouse/ smartphone) hard	Physical aggression
			RPG/ Story, Other	Hitting pillows, biting pillows, hitting self	Physical aggression
			RPG/ Story, Puzzle, Other	Swore, Annoyed, Additionally Focused, Silent, Disregard	Verbal aggression
			Puzzle, Other	Break my phone, swear at someone because I was mad I lost	Physical aggression
	FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	I once threw a controller when I was young, but I quickly learned my lesson when I had to pay for a replacement. Aside from that, I will occasionally shout things like "god damnit" or "that's bullshit." It takes a lot to get me worked up though.	Physical aggression Verbal aggression		

Yes		Male	FPS, Other	Punching my bed, punching my thigh, ripping paper, snapping plastic, stomping, slamming fist on table, shouting, swearing, growling	Physical aggression Verbal aggression
			RPG/ Story, Puzzle, Other	Swearing	Verbal aggression
			FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	rage quit, hardware abuse	Anger Physical aggression
Maybe	26-30	Female	FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	I just talk to my friends and complain about a mechanic that annoyed me.	Anger
			RPG/ Story	I used cheats to get past the difficult bit	Physical aggression
		Male	RPG/ Story, Other	Slamming desk with fist	Physical aggression
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Racing	Swearing	Verbal aggression
No		Male	FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	I'm not aggressive in behavior, but sometimes I am irritated and I have aggressive thoughts (it's not very common though)	Anger
Yes		Female	MMORPG, Other	Jealous	Anger
		Male	FPS, RPG/ Story, Racing	Self-harm after losing matches in high school, breaking controllers and phones shortly after in college all due to losing online competitive games	Physical aggression
			MMORPG, RPG/ Story, Puzzle	I swear and shout, and get very fighty	Verbal aggression Anger

Yes	26-30	Male	FPS, RPG/ Story, Sports, Racing	Annoyed	Anger
			MMORPG, FPS, RPG/ Story	Irritated	Anger
			FPS, RPG/ Story, Puzzle, Other	Swearing mostly. And my body tensing up	Verbal aggression
			MMORPG, FPS, RPG/ Story, Sports, Racing, Puzzle	Blamed teammates in chat	Verbal aggression
	31-35	Male	FPS, RPG/ Story, Racing, Puzzle, Other	Destroyed a controller	Physical aggression
Maybe	41-45	Female	FPS, RPG/ Story, Other	Cursing, taking a break, hitting sth soft with my controller (e.g. pillow)	Verbal aggression Physical aggression
		Male	RPG/ Story, Other	Mostly just a short temper and being generally aggravated. I try not to take it out on others, but when one is weary/annoyed it tends to leak to other areas and limit your patience.	Anger
Yes	46-50	Male	MMORPG, FPS, RPG/ Story, Sports, Racing, Puzzle, Other	I shoved the game controller up my ass.	Physical aggression
			MMORPG	Punched a wall	Physical aggression
* Lee et al. (2021)"Violent Video Games and Aggression: Stimulation or Catharsis or Both?" used as a source of aggression categorization: Physical aggression, verbal aggression, anger, and hostility).					

Table 6 shows that 49% of participants have aggressive reactions because of video games. While 59.6% of the participants in the study were male and 40.4% were female, 66.67% of the participants who showed aggressive reactions were male and 33.33% were female. In this case, it is possible to say that men who play video games react more aggressively than women. The most intense aggressiveness level was exhibited by men in the 21-25 age category with 47%. As it mentioned before (under Table 3), younger generations are more aggressive in compare to older generations in global scale (C. A. Anderson & Dill, 2000; Lemmens et al., 2011; Maldonado, 2016). The results are parallel with the world statistics.

However, when the 18-20 age range is examined, it is striking that all those who give aggressive reactions are women. Young women who are just entering adulthood and play video games show more aggressive reactions to games in copmare to men at the same age category. 40% of women between the ages of 18 and 20 who showed aggressive reactions showed reactions that included physical agression as hitting or throwing something. In general, none of the women who showed physical anger reactions

broke anything. In contrast, men between the ages of 21-25 have been found to give more aggressive reactions to video games than women at the same age category. Also results showed that these 21-25 age category young adult men are responsible of 47% of total aggressive reactions in total. 48.39% of the men who showed aggressive reactions between the ages of 21-25 showed reactions that included physical aggression. Unlike women, the level of physical aggression shown by men has increased. Things like hardly hitting and/or punching the wall, breaking cell phone, monitör, keyboard and/or mouse have been added to physical reactions.

The competitiveness level median of the participants with aggressive attitudes is 5.94 out of 10. Of the participants with these attitudes, 66.6% play mixed games, 28.8% casual games, and 4.6 play only competitive games. Participants with aggressive behavior prefer to play RPG/ story at 27.5%, FPS at 22.8%, other game categories at 20.1%, puzzle a 14.8%, MMORPG at 8.5%, and 6.5% play games in the Racing categories.

Table 7: Type of Reaction Cause by Video Game								
Aggression Reaction Category	RPG/ Story	FPS	Other	Puzzle	MMORPG	Racing	Sports	Total
Verbal Aggression	23	22	18	14	7	6	3	93
Physical Aggression	18	21	17	16	6	5	1	84
Anger	14	11	8	7	4	2	4	50
Hostility	2	2	1	-	2	-	-	7
Total	57	56	44	37	19	13	8	234

According to Table 7, the game category that has the most reactions is Role Play/ Story (RPG) games which are games where you play as a character and follow a story narrative, with 24.4%, which highly includes verbal aggression (40.4%) as cursing/raising their voices. Also, RPG players who have given aggressive reactions to video games sometimes show some physical aggression (31.6%). The second rank is First Person Shooter (FSP) games, which is a game category where the player aims to kill other people or characters to win, with 23.9%. 39.3% of them cursed or raised their voice, and 36.5% showed physical aggression or action. The third category is other games, which can be games that are a mix of all categories or some categories that are not listed, with 18.8%, the fourth category is puzzle games (15.8%) which can be games like Chess or Tetris which the player needs to solve something to progress. The fifth category is MMORPG (Massively Multiplayer Online Role-Playing Game), which is a game category where depending on the game the player is set in a massive world with thousands of players aiming to do quests or tasks to gain progress, with 8.1%, The sixth category is racing games, with 5.5% and the last category is Sports games with 3.4%. When the aggression reaction category is the subject, the first is verbal aggression at 39.7%, the second is physical aggression at 35.9%, the third is anger at 21.4% and the last is hostility at 3%.

CONCLUSION

In the research conducted, although 51% of the participants did not show any signs of aggression while playing video games, 49% is not an insignificant percentage. Approximately half of the research participants have shown aggressive reactions during the video game. Although the male participants were more likely to show aggressive reactions the findings are in parallel with the result of Hartman et al. (2015) on men are more aggressive in compared to women while they are playing video games. As the age categories progressed, the number of women playing video games decreased in the study in parallel with world statistics. In addition, as the age categories progressed, the number of participants playing video games also decreased. The inference that can be made from this is that the age group playing video games is dominated by young people who have much more free time. Furthermore, the fact that young adults have fewer responsibilities than mature adults results in them having more time and finding time to play video games. Maturity level and its relationship with aggressive reactions while playing video

games need to be studied. When the world statistics of the game industry have been checked, in this study, in which results are parallel to the prevalence of the game industry, especially among the younger generations, the high level of aggression of the young participants is remarkable. It has been determined that 50% of the people aged 18-20, 68% of the people aged 21-25 and, 50% of people between the ages of 26-30 display aggressive attitudes. However, gender differences and aggressive reactions in different age categories are differentiating. 18-20 aged women are more aggressive incompare to same aged men. On the other hand especially 21-25 aged men are too aggressive in compare to same aged women.

On the other hand, although RPG seems to be the video game with the most intense level of aggression when Table 7 is compared with Graph 5. Games in the puzzle category rank second in terms of aggressiveness with 56.9%. As it mentioned before it suggests that no matter how violent is game it is, the level of frustration may have effect on aggressive reactions (Maldonado, 2016). Games in the other category came in third place with an aggressiveness level of 55.7%, while RPGs ranked 4th with 54.8%.

The videogame players who did aggressive reactions while they are playing mostly showed verbal and physical aggressions, then anger and less hostility. Swearing and feeling annoyed are the main reactions that the most video game players reactions when they felt frustrated. Verbal reactions such as swearing, yelling, increasing voice were declared by most video game players that they do as aggressive reactions. Throwing, broke, hit or destroying something are mostly mentioned by aggressive physical reactions by video game players. Feeling irritated, annoyed or frustrated are some examples of anger. Becoming racist is one of the examples of hostility. The physical reactions of men generally differ from women and include more serious physical reactions such as breaking things.

For further studies it is strongly suggested to study being young and high level of aggressiveness relationship. Also the level of maturity seems significant variable in aggressive reactions while playing video games. This can be a subject to study in further studies: Maturity and aggressiveness level in video games. Men have significant relationship with aggressive reactions while women have

lower level of relationship with aggressive reactions while playing video games. Aggressiveness level and reasons behind that of young adult women aged between 18-20 needs to be delved into. As it is known from last worldwide statistics still shows that the number of the male video gamers are more than women, however the number of the women gamers are increasing rapidly. As the number of women video gamers increase in gaming industry these results may vary. Gender research on male and female gamers and their attitudes on aggression may be another subject to study in future.

The evaluation of the subject of aggressive reactions in video games, which is a field of study that includes many different disciplines, within an interdisciplinary working environment will provide much more meaningful results. On the one hand, psychology (how personal factors affect aggressive reactions and their types), on the other hand, communication, sociology and social psychology (people actually socialize while playing video games. Sometimes they should team up with people they know, sometimes they should team up or compete with people they don't know in different parts of the world. Cultural differences can also emerge in the reactions given.) studies can work together in these areas.

REFERENCES

- Adachi, P. J. C., & Willoughby, T. (2013). Demolishing the Competition: The Longitudinal Link Between Competitive Video Games, Competitive Gambling, and Aggression. *Journal of Youth and Adolescence*, 42(7), 1090–1104. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-9952-2>
- Anderson, C. A., & Dill, K. E. (2000). Video Games and Aggressive Thoughts, Feelings, and Behavior in the Laboratory and in Life. *Journal of Personality and Social Psychology*, 78(4), 772–790.
- Anderson, C. A., Gentile, D. A., & Buckley, K. E. (2007). *Violent Video Game Effects on Children and Adolescents*. Oxford University Press New York. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780195309836.001.0001>
- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., Rothstein, H. R., & Saleem, M. (2010a). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151–173. <https://doi.org/10.1037/a0018251>
- Anderson, C. A., Shibuya, A., Ihori, N., Swing, E. L., Bushman, B. J., Sakamoto, A., Rothstein, H. R., & Saleem, M. (2010b). Violent video game effects on aggression, empathy, and prosocial behavior in Eastern and Western countries: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 136(2), 151–173. <https://doi.org/10.1037/a0018251>
- Anderson, F. E., McLoughlin, L., Liarokapis, F., Peters, C. E., Peters, C., Petridis, P., & de Freitas, S. (2009). Serious Games in Cultural Heritage. In M. Ashley & F. Liarokapis (Eds.), *The 10th International Symposium on Virtual Reality, Archaeology and Cultural Heritage VAST* (pp. 29–48). <https://www.researchgate.net/publication/230778867>
- Astre, K. (2023, March 7). *Shooters or sports: What's the most popular gaming genre?* GWI. <https://blog.gwi.com/marketing/most-popular-gaming-genre/#:~:text=let's%20press%20start,->
- Biddiss, E., & Irwin, J. (2010). Active Video Games to Promote Physical Activity in Children and Youth. *Archives of Pediatrics & Adolescent Medicine*, 164(7), 664–672. <https://doi.org/10.1001/archpediatrics.2010.104>
- Calvert, S. L., Appelbaum, M., Dodge, K. A., Graham, S., Nagayama Hall, G. C., Hamby, S., Fasig-Caldwell, L. G., Citkowicz, M., Galloway, D. P., & Hedges, L. V. (2017). The American Psychological Association Task Force assessment of violent video games: Science in the service of public interest. *American Psychologist*, 72(2), 126–143. <https://doi.org/10.1037/a0040413>
- Çankaya, S., & Karamete, A. (2009). The effects of educational computer games on students' attitudes towards mathematics course and educational computer games. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 1(1), 145–149. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2009.01.027>
- Chandler, D., & Munday, R. (2011). *A Dictionary of Media and Communication*. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acref/9780199568758.001.0001>
- Clement, J. (2024, May 29). *Share of internet users worldwide playing games on selected devices as of 4th quarter 2023*. Statista. <https://www.statista.com/statistics/533047/leading-devices-play-games/#:~:text=During%20the%20survey%20period%2C%2070.4,a%2034.9%20percent%20usage%20rate.>
- Connolly, T. M., Stansfield, M., & Hainey, T. (2007). An application of games-based learning within software engineering. *British Journal of Educational Technology*, 38(3), 416–428. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8535.2007.00706.x>
- Dsouza, R. (2022, February 1). *Global: Most popular gaming devices*. YouGov. <https://yougov.co.uk/technology/articles/40735-global-most-popular-gaming-devices>
- Figgou, L., & Pavlopoulos, V. (2015). Social Psychology: Research Methods. In *International Encyclopedia of the Social & Behavioral Sciences: Second Edition* (pp. 544–552). Elsevier Inc. <https://doi.org/10.1016/B978->

0-08-097086-8.24028-2

- Goldbeck, L., & Pew, A. (2024). *Violent Video Games and Aggression*. National Center for Health Research. <https://www.center4research.org/violent-video-games-can-increase-aggression/>
- Greitemeyer, T., & Osswald, S. (2010). Effects of prosocial video games on prosocial behavior. *Journal of Personality and Social Psychology*, 98(2), 211–221. <https://doi.org/10.1037/a0016997>
- Gros, B. (2007). Digital games in education: Me design of games-based learning environments. *Journal of Research on Technology in Education*, 40(1), 23–38. <https://doi.org/10.1080/15391523.2007.10782494>
- Hartmann, T., Möller, I., & Krause, C. (2015). Factors underlying male and female use of violent video games. *New Media & Society*, 17(11), 1777–1794. <https://doi.org/10.1177/1461444814533067>
- Intenta Digital. (2021). *Video Game Industry: Statistics, Demographics, Trends*. Intenta Digital. <https://intenta.digital/gaming-industry/video-game-industry/#:~:text=Gaming%20Disorder%20Clinical%20Training&text=It%20is%20estimated%20that%203,advance%20their%20skills%20and%20knowledge.>
- Kim, E. J., Namkoong, K., Ku, T., & Kim, S. J. (2008). The Relationship Between Online Game Addiction and Aggression, Self-Control and Narcissistic Personality Traits. *European Psychiatry*, 23(3), 212–218. <https://doi.org/10.1016/j.eurpsy.2007.10.010>
- Klabbers, J. H. G. (2009). Terminological Ambiguity. *Simulation & Gaming*, 40(4), 446–463. <https://doi.org/10.1177/1046878108325500>
- Lee, E. J., Kim, H. S., & Choi, S. (2021). Violent Video Games and Aggression: Stimulation or Catharsis or Both? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24(1), 41–47. <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.0033>
- Lee, E.-J., Kim, H. S., & Choi, S. (2021). Violent Video Games and Aggression: Stimulation or Catharsis or Both? *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 24(1), 41–47. <https://doi.org/10.1089/cyber.2020.0033>
- Lee, H. R., Jeong, E. J., & Kim, J. W. (2016). Role of internal health belief, catharsis seeking, and self-efficacy in game players' aggression. *Proceedings of the Annual Hawaii International Conference on System Sciences, 2016-March*, 3791–3800. <https://doi.org/10.1109/HICSS.2016.472>
- Lemmens, J. S., Valkenburg, P. M., & Peter, J. (2011). The Effects of Pathological Gaming on Aggressive Behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 40(1), 38–47. <https://doi.org/10.1007/s10964-010-9558-x>
- Lérida-Ayala, V., Aguilar-Parra, J. M., Collado-Soler, R., Alférez-Pastor, M., Fernández-Campoy, J. M., & Luque-de la Rosa, A. (2022). Internet and Video Games: Causes of Behavioral Disorders in Children and Teenagers. *Children*, 10(1), 86. <https://doi.org/10.3390/children10010086>
- Li, S., Wu, Z., Zhang, Y., Xu, M., Wang, X., & Ma, X. (2023). Internet gaming disorder and aggression: A meta-analysis of teenagers and young adults. *Frontiers in Public Health*, 11. <https://doi.org/10.3389/fpubh.2023.1111889>
- Maldonado, M. (2016, May 17). *Frustration with Video Games Leads to Aggressive Behavior*. <https://psychcentral.com/lib/frustration-with-video-games-leads-to-aggressive-behavior#1>
- Prodanoff, J. T. (2023, March 6). *How many video games are there? 17 playful stats for 2023*. . Web Tribunal. <https://webtribunal.net/blog/how-many-video-games-are-there/#:~:text=There%20are%20over%20831%2C000%20games%20in%20total.&text=That%E2%80%99s%2093%2C880%20video%20games%20on%20traditional%20platforms>
- Reddit. (2023, October). *About*. Reddit. <https://www.redditinc.com/>
- Riessman, C. K. (2007). *Narrative Methods for the Human Sciences*. SAGE Publications.
- Salen, K., & Zimmerman, E. (2004). *Rules of play: Game design fundamentals*. MIT Press.

- Sawyer, B. (2002). *Serious games: Improving public policy through game-based learning and simulation*. Woodrow Wilson International Center for Scholars. <https://www.wilsoncenter.org/sites/default/files/media/documents/publication/ACF3F.pdf>
- Tan, C. (2023, June 27). *How Many Gamers Are There in The World in 2023?* Increditoools. <https://increditoools.com/gamers/#:~:text=The%20most%20current%20data%20shows,3.32%20billion%20global%20video%20gamers>
- Turner, A. (2023). *How Many People Play Video Games in the World? (Nov 2023) (Source: https://www.bankmycell.com/blog/how-many-people-play-video-games)*. BankMyCell. <https://www.bankmycell.com/blog/how-many-people-play-video-games/#:~:text=There%20are%20an%20estimated%203.26,in%202017%20and%20slowly%20rose>
- Van Roessel, L., & Van Mastrigt-Ide, J. (2011). Collaboration and Team Composition in Applied Game Creation Processes. *Proceedings of the 2011 DiGRA International Conference: Think, Design, Play*, 1–14. https://www.academia.edu/3648652/Collaboration_applied_game_processes_Van_Roessel_Van_Mastrigt-Ide
- WHO. (2020, October 22). *Addictive behaviours: Gaming disorder*. World Health Organization. <https://www.who.int/news-room/questions-and-answers/item/addictive-behaviours-gaming-disorder>
- Willoughby, T. (2008). A short-term longitudinal study of Internet and computer game use by adolescent boys and girls: Prevalence, frequency of use, and psychosocial predictors. *Developmental Psychology*, 44(1), 195–204. <https://doi.org/10.1037/0012-1649.44.1.195>
- World Bank. (2023). *Gross national income per capita 2022, Atlas method and PPP*. https://databankfiles.worldbank.org/public/ddpext_download/GNIPC.pdf
- World Population Review. (2023a). *Developed Countries 2023*. World Population Review. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/developed-countries>
- World Population Review. (2023b). *Developing Countries 2023*. World Population Review. <https://worldpopulationreview.com/country-rankings/developing-countries>
- Worldometer. (2023, June 16). *Countries in the world by population (2023)*. Worldometer. <https://www.worldometers.info/world-population/population-by-country/>
- Yang, J. C., Chien, K. H., & Liu, T. C. (2012). A Digital game-based learning system for energy education: An energy conversation pet E. *TOJET: The Turkish Online Journal of Educational Technology*, 11(2). <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ989010.pdf>
- Youngminds. (2023). *Gaming and mental health*. Youngminds. <https://www.youngminds.org.uk/young-person/coping-with-life/gaming-and-mental-health/#Howcangamingaffectmymentalhealth>
- Zandt, F. (2023, August 8). *Which World Region Has the Most Gamers?* Statista. <https://www.statista.com/chart/30559/number-of-video-game-players-by-region/>
- Zyda, M. (2005). From visual simulation to virtual reality to games. *Computer*, 38(9), 25–32. <https://doi.org/10.1109/MC.2005.297>

Author Contributions:

The contribution of the first author is 70%, the second author's contribution is 30%.

**THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL DESIRABILITY
IN THE RELATIONSHIP BETWEEN APPEARANCE-
RELATED SOCIAL MEDIA CONSCIOUSNESS
AND FILTER USAGE RATES ON INSTAGRAM**

GÖRÜNÜMLE İLİŞKİLİ SOSYAL MEDYA BİLİNCİYLE
INSTAGRAM'DA FİLTRE KULLANIM ORANLARININ
İLİŞKİSİNDE SOSYAL BEĞENİRLİĞİN ARACI ROLÜ

Azimenur AYAZ

10

THE MEDIATING ROLE OF SOCIAL DESIRABILITY IN THE RELATIONSHIP BETWEEN APPEARANCE-RELATED SOCIAL MEDIA CONSCIOUSNESS AND FILTER USAGE RATES ON INSTAGRAM ¹

GÖRÜNÜMLE İLİŞKİLİ SOSYAL MEDYA BİLİNCİYLE INSTAGRAM'DA FİLTRE KULLANIM ORANLARININ İLİŞKİSİNDE SOSYAL BEĞENİRLİĞİN ARACI ROLÜ

Azimenur AYAZ ²

Keywords:

Appearance Related Social Media Consciousness, Filter Usage on Instagram, Social Desirability

Anahtar Kelimeler:

Görünümle ilişkili Sosyal Medya Bilinci, Instagram'da Filtre Kullanımı, Sosyal Beğenirlik

ABSTRACT

The increasing use of social media with technological advancements has introduced new concepts associated with social media. One such concept can be defined as 'Appearance-Related Social Media Consciousness', which refer to deliberate efforts of individuals to present themselves attractively in social media posts. This consciousness has led to increased filter use on platforms such as Instagram. In this context, the study aims to examine the positive relationship between the rise in appearance-related social media consciousness and the use of filters on Instagram. The sample for the study consisted of 351 university students, (251 of whom were female, and 100 male). Measurement tools were the "Social Desirability Scale" and the "Appearance-Related Social Consciousness Scale." One-way ANOVA, t-test, correlation analysis, and mediation analysis methods were used to analyze the data. Results revealed that women had significantly higher social desirability scores than men. In addition, significant relationships were found between social media consciousness levels, social desirability, and use of filters in Instagram photos. Social desirability was identified as a partial and moderate mediator in the relationship between social consciousness and the use of filters.

ÖZ

Sosyal medya kullanımının teknolojik ilerlemelerle birlikte artması, sosyal medyayla ilişkili kavramların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu kavramlardan biri, bireylerin kendilerini bilinçli olarak çekici göstermeye çalıştığı sosyal medya paylaşımlarında önemli hale gelen 'Görünümle ilişkili Sosyal Medya Bilinci' olarak tanımlanabilir. Bu bilinç, özellikle Instagram gibi platformlarda filtre kullanımının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır. Bu bağlamda, yapılan araştırma, görünümle ilişkili sosyal medya bilincinin artışının Instagram'da filtre kullanım oranlarıyla olan pozitif ilişkisini incelemeyi amaçlamıştır. Araştırmanın örneklemini oluşturan 351 üniversite öğrencisinden 251'i kadın ve 100'ü erkektir. Çalışmada kullanılan ölçüm araçları arasında 'Sosyal Beğenirlik Ölçeği' ve 'Görünümle ilişkili Sosyal Bilinç Ölçeği' bulunmaktadır. Verilerin analizinde tek yönlü ANOVA, t test, korelasyon analizi ve aracılık analizi yöntemleri kullanılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre, kadınların sosyal beğenirlik seviyesinin erkeklerinkine göre anlamlı düzeyde daha yüksek olduğu belirlenmiştir. Ayrıca sosyal medya bilinç düzeyi, sosyal beğenirlikle Instagram fotoğraflarında filtre kullanım oranı arasındaki ilişkiler anlamlı bulunmuştur. Sosyal beğenirliğin, sosyal bilinç düzeyi ile filtre kullanım oranı arasındaki ilişkide kısmi ve orta derecede aracı bir rol oynadığı ortaya konmuştur.

¹ Bu makale, BAİBÜ İLEF-İG 2024 1. Uluslararası Dijital Dönüşüm ve Yeni Medya Sempozyumu'nda sunulan metinden üretilmiştir.

² Araştırma Görevlisi, Bandırma Onyedi Eylül Üniversitesi, İletişim Fakültesi, aayaz@bandirma.edu.tr, 0009-0002-9874-5942

Alıntılanmak için/Cite as: Ayaz A. (2025) The Mediating Role Of Social Desirability In The Relationship Between Appearance-Related Social Media Consciousness And Filter Usage Rates On Instagram, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 174-186

INTRODUCTION

Social media, which has recently become a significant part of many people's lives, encompasses platforms like Instagram, Snapchat, TikTok, Twitter, and Facebook, where users can share the content they create (Lewallen et al., 2016, p. 1). The use of for various purposes social media is increasing day by day with the impact of technological developments (Erbiçer, 2020, p. 192; Işık & Kaptangil, 2018, p. 696). With this increase, social media is gaining more space in the lives of individuals and deepening its impact on society (Bekalu et al., 2019, p. 69-80).

People use social media for various purposes, including gathering information, communicating with others, enjoying themselves, and forming new relationships (Güvendeğer Doksat, 2023, p. 1). It sounds like you're describing the various activities that social media users can participate in, such as sharing original content, playing games, and communicating online, post photos and videos within the groups they create (Andreasen et al., 2017, p. 287). By creating a new interpersonal reality that provides easy access to others' photos (Nesi et al., 2018, p. 277), social media emphasizes physical appearance and offers the opportunity to share photos at any time (Fox & Vendemia, 2016, p. 593; de Vries et al., 2016, p. 213). Users, who are constantly exposed to this emphasis, strive to look more beautiful and attractive in the photos they share.

The desire to be seen and liked is based on individuals' desire to be appreciated, the need to receive positive feedback and to feel valuable (Bingöl & Çelik, 2021, p. 190). Social media stands out as an important platform in meeting these needs of people to be liked and approved (Çakmak, 2018, p. 137-152). The immediacy with which any photo shared on social media can reach a wide audience prompts individuals to be more conscious of their appearance (Deighton Smith & Bell, 2017, p. 3). Thus, physical appearance in social media posts has taken precedence over the actual reason for sharing. In addition, the digital environment leads individuals to exhibit their virtual identities and this situation causes individuals to constantly compare themselves with others (Sünbül, 2022, p. 7). These comparisons through social media lead individuals to seek high levels of social admiration (Tremolada et al., 2022, p. 2). The desire to be visible and

admired by others leads individuals to edit their photos in an effort to present themselves differently than they are on social media.

Social Desirability

As a social being, humans need to establish social relationships with others (Ayaz & Hamit, 2023, p. 38). The characteristics arising from the relationships developed by the individual in his/her social environment and the process of adaptation to the social environment reveal the concept of social admiration (Üstündağ, 2022, p. 1). Throughout human history, it has been important to be liked and to be chosen among others; therefore, people strive and worry about improving themselves (Güvendeğer Doksat, 2023, p. 1).

Social desirability represents an individual's tendency to share positive traits with others (Crowne & Marlowe, 1960, p. 353; Furnham, 1986, p. 385; McCrae & Costa, 1983, p. 882; Johnson et al., 2002, p. 1661-1666) with the desire to be acceptable in interpersonal relationships such as social acceptance, approval, popularity, social status and leadership (Özbirecikli, 2006, p. 395). It also denotes people's inclination to avoid socially undesirable traits and embrace socially desirable ones (Phillips & Clancy, 1972, p. 923).

Individuals' self-presentation is often based on conformity to social norms and others (King & Bruner, 2000: 80; Schlenker & Pontari, 2000, p. 221). Hence, individuals with high levels of social desirability often strive to portray socially desirable traits more positively (Hough, 1998, p. 209), playing games, and communicating online. They portray themselves in a more favorable manner than they actually are by exaggerating their characteristics such as attitudes and behaviors (Krumpal, 2013, p. 2030; Phillips & Clancy, 1972, p. 925). Individuals with low social desirability tend to be more realistic (McCrae & Costa, 1983, p. 883). In addition, while individuals unconsciously display a positive image, they can also realize a conscious self-presentation (Paulhaus, 1984, 1994, p. 608). In this context, social desirability can occur both consciously and unconsciously. Therefore, the relationship between social desirability and appearance and how it manifests in social media is an important issue.

Social media reinforces taboos and gender roles about how men and women should look in society (Manago et al., 2008, p.1). Young females are now encouraged to strive not only for thinness but also for a fit and toned physique (Deighton Smith & Bell, 2018, p. 5). Similarly, young males are also striving to have a more muscular appearance (Edwards et al., 2016, p. 63). Social media provides an environment that consistently emphasizes the significance of physical appearance and facilitates social comparison (Choukas & Bradley et al., 2020, p. 168). Moreover, the ability of social media to facilitate photo-based sharing has led individuals to place significant emphasis on comments regarding their physical appearance (Thompson et al., 1999, p. 339). This could be attributed to the spread of culturally defined beauty standards through comparing oneself with others and internalizing societal standards (Jones, 2004, p. 823).

Appearance Related Social Media Consciousness

The increasing awareness of social media's influence has led to the emergence of social media consciousness (Choukas Bradley, 2020, p. 166). The concept of social media consciousness was first introduced by Choukas-Bradley et al. (2018) and includes an individual's cognitive and behavioral strategies regarding their appearance on social media, as well as their awareness of how appealing their thoughts and actions appear in that context (Choukas Bradley et al., 2019, p. 2). It also emphasizes the need for individuals to have a critical perspective when producing content on social media (Karacan Doğan & Durmuş, 2023, p. 723).

Evaluating the degree of social media consciousness entails determining individuals' recognition of the relevance of their thoughts and actions to their social media audience (Bradley et al., 2020, p. 164; Öngören et al., 2021, p. 33). Within this framework, individuals with high social media consciousness are inclined to use social media content in a thoughtful and deliberate manner (Karacan Doğan & Durmuş, 2023, p. 723). Furthermore, social media consciousness can give rise to various psychological or sociological concepts and issues related to appearance. A study conducted in the US indicated that high levels of social media consciousness among women were linked to

increased feelings of dissatisfaction with one's body and symptoms of depression (Choukas Bradley et al., 2019, p. 4). In this context, it can be expected that people with high social media consciousness will also have elevated levels of social desirability lead to increased use of filters in their own photos on Instagram.

Filter Usage on Instagram

Unlike offline interactions, social media has the potential to increase individuals' appearance concerns (Cohen, Newton John, & Slater, 2018, p. 73). This situation pushes individuals to express themselves differently from their real identities on social media (Güney, 2017, p. 207-213). Thus, users try to show themselves to others by sharing their idealized profiles and images with other users (Küçük, 2020, p. 56-62).

Social media platforms allow for appearance-oriented social comparisons (Manago et al., 2015, p. 3). This may increase individuals' efforts to perfect their own photographs by comparing themselves with the idealized photographs they see on social media (Fox & Vendemia, 2016, p. 593; Kleemans et al., 2018, p. 94). Allows users to create and edit photos that they want to make look attractive by adding filters to them social media, which can increase their attractiveness (McLean et al., 2015, p. 1138).

RESEARCH MODEL AND HYPOTHESES

When the use of social media, which has gained an important place in our lives day by day, is examined, it can be thought that social desirability may have an effect on the relationship between appearance-related social media consciousness and filter usage rates on Instagram. Many people tend to use filters on their own photos in order to gain the admiration of others and to display a perfect image. This shows how important it is to be visible on social media and to be accepted by society. In this framework, examining the correlation between social media consciousness and the frequency of filter usage in Instagram posts, taking into account social desirability levels, is crucial. The diagram illustrating the model of this research is depicted in Figure 1.

Today, social media makes individuals more visible by increasing their efforts to leave a positive impression on

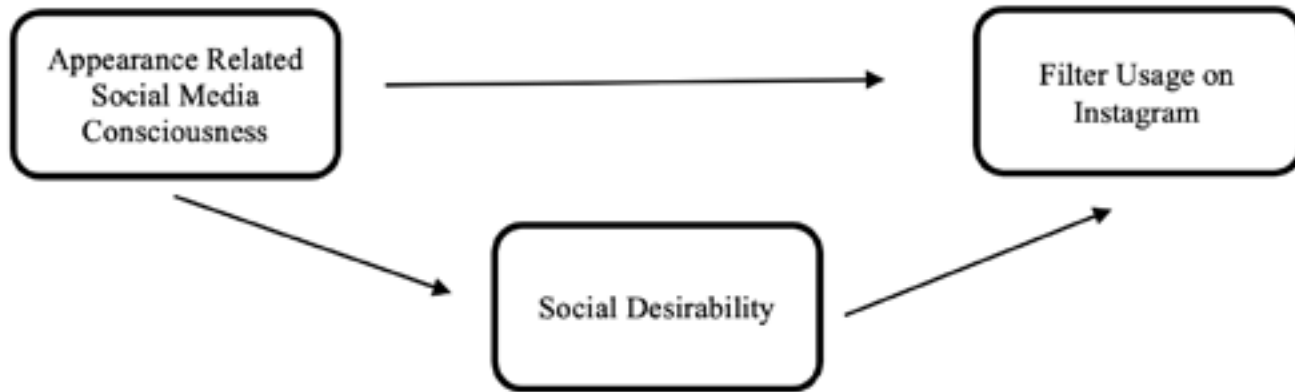

Figure 1. The Mediating Role of Social Desirability in the Relationship between Social Media Consciousness and Filter Usage Rate on Instagram

others. This situation supports individuals' tendency to exhibit behaviors in accordance with social norms and social expectations. In particular, the extent to which people with high social desirability have developed social media consciousness is important in relation to their efforts to be liked on social media and the conscious use of the filters used. The research aims to investigate whether university students' use of filters on Instagram increases with their awareness of appearance-related aspects of social media, and also examines how social desirability influences this relationship. Additionally, the study aims to reveal the interactions of these variables by analyzing the relationships between the level of social desirability, social media consciousness and the use of filters in their own photos on Instagram in terms of demographic characteristics. There are a limited number of studies that examine the relationships between social media consciousness, social desirability level and filter usage rates on Instagram among university students and reveal the role of social desirability as a mediating variable in these relationships. In this context, this study can address this deficiency in the literature and serve as a foundation for future research. Moreover, the study also explores

the influence of social desirability and social media consciousness on social media.

Hypotheses

- H1: There is a notable correlation between appearance-related social media consciousness and the extent of filter usage on Instagram.
- H2: There is a notable correlation between appearance-related social media consciousness and social desirability.
- H3: There is a notable relationship between social desirability and the rate of filter usage on Instagram.
- H4: Social desirability has a mediating role in the relationship between filter usage rate on Instagram and appearance-related social media consciousness.
- H5: The mean scores of social media consciousness differs according to demographic characteristics.
- H6: Filter usage rates on Instagram differ according to demographic characteristics.
- H7: Social desirability means scores differ according to demographic characteristics.

METHOD

In this research, the questionnaire method was used as one of the quantitative data compilation tools. Before commencing the data collection process, permission for the application was secured from Bolu Abant İzzet Baysal University Human Research Ethics Committee in Social Sciences at its meeting dated 01.02.2024 and 2024/01 (Protocol No. 2024/18). Participants were chosen using convenient and snowball sampling methods and accessed the measurement tools via online links. Participants provided consent to voluntarily take part in the research. The gathered data were analyzed using SPSS 26 software. In the study, the relational survey model was utilized to reveal the relational strength between variables and to accurately describe a situation.

In this situation, correlation analysis was undertaken to investigate the relationships between the level of social desirability, social media consciousness, and the rate of filter use in self-photos on Instagram among university students. In addition, the relationship between appearance-related social media consciousness and the rate of filter use in self-photos on Instagram was evaluated according to the level of social desirability. In the study, the independent variable is social media consciousness and the dependent variable is the rate of filter use on Instagram. The relationship between these two variables and social desirability level and whether they differ according to demographic characteristics will be examined. Based on the findings and discussions of previous research, it is assumed that increasing social media consciousness is effective on increasing the rate of filter usage on Instagram.

Young individuals allocate a significant portion of their time on visually rich social media applications like Instagram, Snapchat, and Facebook for activities such as socializing with friends, coordinating plans, staying informed about current events, sharing hobbies, seeking inspiration, and showcasing their creativity (Rideout & Robb, 2018, p. 18; Nesi et al. 2018, p. 271; Sherman et al. 2016, p. 1028). For this reason, the study’s sample comprises university students studying at associate, undergraduate and graduate level in Turkey, the majority of whom are young generations. The recent increase in

university students’ interest in social media and the fact that Instagram users are generally young people are among the reasons for determining the population of the study as university students. The research was conducted using random sampling technique with participants selected from different universities and different departments. A total of 352 university students studying at associate, undergraduate and graduate levels participated in the study. When the distribution of the sample group by gender was analyzed, it was determined that 251 (71.5%) of the participants were woman and 100 (28.5%) were man. Descriptive statistics for the demographic characteristics of the students included in the study are presented in Table 1.

Table 1. Demographic Characteristics of Participants

		Frequency (n= 351)	Percent (%)
Gender	Woman	251	71.5
	Man	100	28.5
Age	17-23	273	77.8
	24-29	57	16.2
	30-35	11	3.1
	36-59	10	2.9
Education	Associate Degree	55	15.7
	Bachelor’s Degree	261	74.4
	Master’s Degree	23	6.6
	PhD	12	3.4

Data Collection Instruments

In order to identify the demographic characteristics of the students who contributed to the research, a form including age, gender, educational status and department information was created. At the end of the demographic information form, a seven-point Likert-type scale was used to measure the use of filters in their own photos on Instagram. Then, the participants were presented with the “Social Desirability Scale” and “Appearance-Related Social Media Consciousness Scale”.

In the study, social desirability was measured through the Social Desirability Scale developed by Erzen et al.

Consisting of 15 items, this scale was prepared in a 5-point Likert format. The researchers who devised the scale indicated that the scale exhibited a two-factor structure, and that the factors demonstrated structural adequacy across various samples. Based on the findings of the exploratory factor analysis of the scale, it was found that the factor structure accounted for 49.14% of the total variance. The initial scale reported a Cronbach's alpha coefficient of .84. (Erzen et al., 2021, p. 879). In this research, the internal consistency Cronbach's alpha coefficient computed for the entire scale was determined to be .82. Given this result, it can be concluded that the Social Desirability Scale is reliable for this study.

In the study, social media consciousness was measured by the Appearance-Related Social Media Consciousness Scale (ASMC) developed by Sophia Choukas-Bradley (2020) and adapted into Turkish by Öngören et al. Consisting of 13 items, this scale was primed in a 7-point Likert format. In the exploratory factor analysis, it was reported that the scale had a single factor structure and explained 68.14% of the variance. It was stated that the Cronbach's alpha coefficient of the original scale was .95 (Sophia Choukas-Bradley, 2020), and the alpha value obtained in the Turkish adaptation was .94 (Öngören et al., 2021). In this research, the Cronbach alpha value of the scale was determined as .91. Based on this result, it can be said that the ASMC is also reliable for this study.

Data Analysis

The research data were analyzed using SPSS 26 software. As an initial step in data analysis, preliminary analyses were undertaken to investigate the properties of the scales used, normality, homogeneity, assumptions of extreme values, and correlation estimates among the study variables. Formun ÜstüFormun Altı A reliability analysis was conducted using Cronbach's alpha coefficient to assess the reliability of the scales, revealing high reliability. Frequency analysis was employed to ascertain the demographic characteristics of the sample. The comparison of the demographic data and the mean scores of the main variables was executed with "Independent Sample t-Test"

and "One-Way Analysis of Variance (ANOVA)". Finally, the relationships between the main model variables were analyzed using Pearson Correlation Analysis.

In order to test the mediating effect of social desirability on the relationship between the level of appearance-related social media consciousness and the rate of filter use in self-photos on Instagram, which is the main purpose of the study, the analyses were conducted within the framework of the model created using the SPSS Process Macro 3.5 (Model 4) tool (Hayes, 2018). Interpreted were the results from the model using standardized path coefficients (β) and explained variance (R^2) values. In the bootstrap method, bias-corrected confidence intervals for indirect effects were constructed at a 95% significance level with 5,000 replication samples. Signifying a significant mediation effect is a confidence interval that excludes zero.

RESULTS

First, normality, kurtosis and skewness scores were analyzed to ascertain if the collected data followed a normal distribution (George & Mallery, 2010, p. 113). When the results of the analysis are analyzed, it is observed that the skewness values are in the range of .391 to 1.228 and kurtosis values are in the range of -.500 to .769. These findings show that the variables are distributed quite close to the normal distribution (Fidell, 2009).

Then, a t-test was conducted to determine whether the main model variables differed according to gender. As seen in Table 2, according to the results of the independent sample t test conducted when the sample was grouped according to gender, significant disparities were identified between the mean scores of the main model variables of gender only at the level of social desirability ($t=2.5$, $p<.05$), while social media consciousness ($t=1.9$, $p>.05$) and filter use ($t=-.18$, $p>.05$) did not differ by gender. At the level of social desirability, it was determined that the mean scores of female were higher than male. ANOVA analysis conducted to determine whether the main model variables differed according to other demographic variables (age, education level) did not yield significant results.

Table 2. t-test results of the main model variables by gender

	N	Xort	SS	Sd	t	p
Social Desirability						
Woman	251	29.24	8.24	1.68	2.5	.013
Man	100	26.74	8.95			
Social Media Consciousness						
Woman	251	35.02	14.67	.001	1.9	.065
Man	100	31.80	14.81			
Filter Usage						
Woman	251	2.02	1.2	3.2	-.18	.86
Man	100	2.05	1.4			
*p<.05, **p<.01						

Table 3. Relationship between social desirability, social media consciousness and filter use

	Social Desirability	Social Media Consciousness	Filter Use
Social Desirability	1		
Social Media Consciousness	.704**	1	
Filter Use	.258**	.255**	1
*p<.05, **p<.01			

The relationships between the main model variables were examined using Pearson Correlation Analysis. As seen in Table 3, there was a positive significant correlation at the level of .71 between university students' social media consciousness levels and their social desirability levels ($p < .05$). According to this result, it can be said that as the level of social media consciousness increases, students' social desirability levels also increase. A positive significant relationship of .26 was found between students' social desirability levels and filter usage rate ($p < .05$). According to this result, it can be said that as the social desirability level increases, the filter usage rate also increases. Furthermore, a positive significant relationship at the level of .26 was found between social media consciousness and filter usage rate ($p < .05$). According to this finding, it can be said that as the social media consciousness related to appearance increases, the filter usage rate also increases. The findings show that there is a moderate and strong positive relationship pattern between the research variables.

In the regression analysis conducted to determine whether there is a multicollinearity problem, the Tolerance statistic value is .505 and this value is greater than .20. VIF

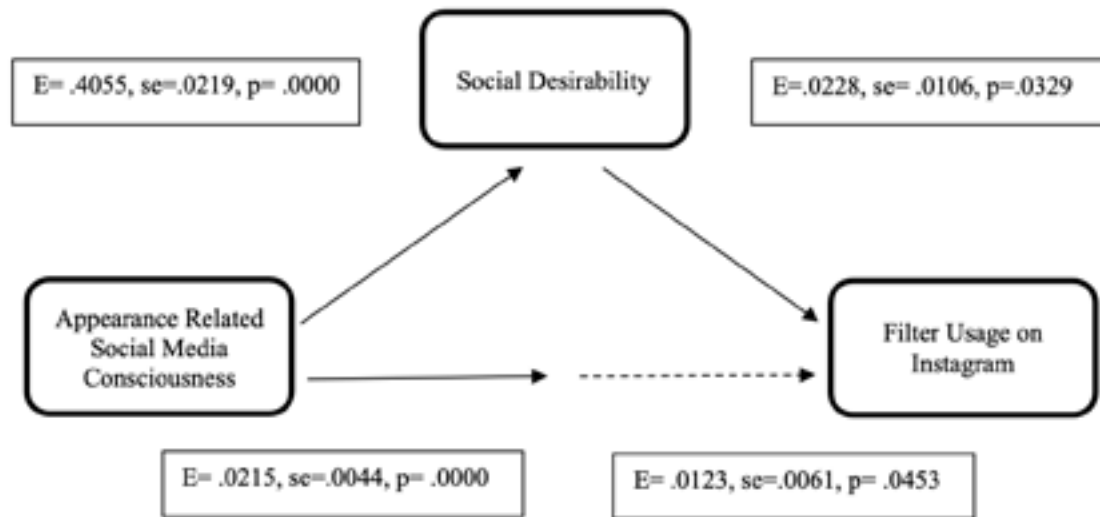
(Variance Inflation Factor) values are 1.981 and below 10. Condition index value is 5.934 and this value is below 20. These results show that multicollinearity is not a problem between independent and predictor variables. Since the data are normally distributed, there is no multicollinearity problem and there are significant relationships between the variables, mediation analysis can be performed.

According to the results of the mediation analysis conducted with Hayes' Model No. 4, appearance-related social media consciousness significantly predicts the rate of filter use on Instagram (Beta=.25, E=.0215, SE=.0044, $t=4.9240$, $p=.0000$, LLCI=.0129, ULCI=.0301). Appearance-related social media consciousness statistically significantly predicts the mediator variable of social desirability (E=.4055, SE=.0219, $t=18.5016$, $p=.0000$, LLCI=.3624, ULCI=.4486). When social desirability is included in the model, the predictive effect of appearance-related social media consciousness on filter usage rate (Beta=.15) decreases (E=.0123, SE=.0061, $t=2.0095$, $p=.0453$, LLCI=.0003, ULCI=.0244). These results indicate that social desirability is a partial and moderate mediating variable in the relationship between social media consciousness and filter usage rate.

Table 4. The mediating role of social desirability

	E	se	p	LLCI	ULCI
Total Effect	.0215	.0044	.0000	.0129	.0301
Direct Effect	.0123	.0061	.0453	.0003	.0244
Indirect Effect	.0092	.0046		.0006	.0187
*p<.05, *p<.01					

Figure 2. The Mediating Role of Social Desirability

As a result, social desirability was found to be a mediating variable in the social media consciousness and filter usage rate on Instagram. In this framework, as a result of the increase in appearance-related social media consciousness, there will be an increase in the rate of filter use on Instagram with an increase in the desire for social desirability. Social desirability has a significant effect on the relationship between social media consciousness and filter use. Ignoring the effect of social desirability will weaken the relationship between social media consciousness and filter use.

DISCUSSION AND CONCLUSION

The use of social media has increased with technological advances and individuals' tendency to want to be liked socially has strengthened, making visibility on social media important. Users have started to use filters in their photos

to make themselves more attractive on social media. In this framework, this study aims to prove the relationship between the increase in social media consciousness and the increase in the rate of filter use on Instagram and to reveal the mediating role of the concept of social desirability in this process.

Young people devote the majority of their time to visual-intensive social media sites. Therefore, in this study, university students who actively use social media were selected as the sample. Young adults in the university period attach great importance to their own appearance in their social media posts in order to meet their needs to be liked, appreciated and valued by others. In this framework, social media has a significant impact on meeting individuals' desires for visibility and admiration.

The increasing use of social media has led to an in-depth

study of this field from sociological and psychological perspectives and has led to the emergence of new concepts. One of these concepts is appearance-related social media consciousness. Likewise, social desirability, which plays an important role in socialization in virtual environments, is another concept that needs to be examined. Therefore, it is crucial to concentrate on being visible on social media and being liked by others. This study presents a new model by demonstrating that social likability plays a mediating role in the relationship between appearance-related social media consciousness and filter usage rate on Instagram.

In the study, the relationships social media consciousness, Instagram filter usage rate and social desirability scores of university students were examined. The relationships between social media consciousness and Instagram filter usage rate, social desirability, and social desirability and Instagram filter usage rate were found to be positive and significant. Social desirability was proven to play a partial and moderate role as a mediating variable in the relationship between social consciousness and filter usage rate. This study shows that young people's filter use affects their body appearance-related consciousness and social desirability levels, suggesting that showing oneself differently is a social mechanism. Accordingly, individuals' consciousness about their appearance leads them to use filters in their photos in order to make themselves more attractive and to be liked.

In addition, it was discovered that the mean scores of females were significantly higher than male at the level of social admiration (Başpınar, 2021, p. 48). This finding shows that women attach more importance to their needs for admiration and social acceptance than men. According to the results of the research, the fact that women's social admiration scores are significantly higher than men's may be due to the fact that today's social changes affect women's desire to be liked more than men. As a result, the research hypotheses were supported and the results expected at the beginning of the study were largely achieved.

In the light of these findings, some suggestions can be made for future studies on similar topics. Suggestions for future studies based on the research findings can be

listed as follows. The relationship between social media consciousness and filter usage rate on Instagram can be replicated using data obtained from various participant groups, at different points in time, and with different samples. Mediating and moderating variables that may affect the level of filter use on Instagram can be added to the main model. In addition, new models can be developed in which filter use on Instagram is an independent variable and its effect on factors such as social acceptance, ostracization and aesthetic concerns can be taken into consideration. In addition, in future studies, the relationship between the variables in the main model and demographic characteristics can be examined in detail and demographic information categories can be reported in detail.

REFERENCES

- Andreassen, C. S., Pallesen, S., & Griffiths, M. D. (2017). The relationship between addictive use of social media, narcissism, and self-esteem: Findings from a large national survey. *Addictive Behaviors*, 64, 287-293. <https://doi.org/10.1016/j.addbeh.2016.03.006>
- Ayaz, A., & Coşkun, H. (2023). Sosyal medya bağımlılığı ve psikolojik iyi oluş ilişkisinde sosyal destek algısının aracı rolünün incelenmesi. *Kesit Akademi*, 9(37), 36-52. DOI: 10.29228/kesit.73096
- Başpınar, A. (2021). Tıp fakültesi öğrencilerinin engelli bireylere yönelik tutumları ve sosyal beğenirlik düzeyleri ile ilişkisi [Doktora uzmanlık tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Bekalu, M. A., McCloud, R. F., & Viswanath, K. (2019). Association of social media use with social well-being, positive mental health, and self-rated health: disentangling routine use from emotional connection to use. *Health Education & Behavior*, 46(2_suppl), 69S-80S. <https://doi.org/10.1177/1090198119863768>
- Bingöl, F., & Çelik, E. (2021). Yalnızlığın bağlanma stilleri, beğenilme arzusu ve olumsuz değerlendirilme korkusu açısından incelenmesi. *Ekev Akademi Dergisi*, 85, 187-202.
- Choukas-Bradley, S., Nesi, J., Widman, L., & Galla, B. M. (2020). The appearance-related social media consciousness scale: Development and validation with adolescents. *Body Image*, 33, 164-174. <https://doi.org/10.1016/j.bodyim.2020.02.017>
- Choukas-Bradley, S., Nesi, J., Widman, L., & Higgins, M. K. (2019). Camera-ready: Young women's appearance-related social media consciousness. *Psychology of Popular Media Culture*, 8(4), 473. <https://doi.org/10.1037/ppm0000196>
- Cohen, R., Newton-John, T., & Slater, A. (2018). 'Selfie'-objectification: The role of selfies in self-objectification and disordered eating in young women. *Computers in Human Behavior*, 79, 68-74. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2017.10.027>
- Crowne, D. P., & Marlowe, D. (1960). A new scale of social desirability independent of psychopathology. *Journal of Consulting Psychology*, 24(4), 349. <https://doi.org/10.1037/h0047358>
- Çakmak, V. (2018). Online benlik sunumu ve narsisizm arasındaki ilişki: Üniversite öğrencileri üzerinde bir araştırma. *Academic Journal of Information Technology*, 9(31), 137-152. <https://doi.org/10.5824/1309-1581.2018.1.009.x>
- de Vries, D. A., Peter, J., de Graaf, H., & Nikken, P. (2016). Adolescents' social network site use, peer appearance-related feedback, and body dissatisfaction: Testing a mediation model. *Journal of Youth and Adolescence*, 45(1), 211-224. <http://dx.doi.org/10.1007/s10964-015-0266-4>
- Deighton-Smith, N., & Bell, B. T. (2017). Objectifying fitness: A content and thematic analysis of fitspiration images on social media. *Psychology of Popular Media Culture*. <http://dx.doi.org/10.1037/ppm0000143>
- Dogan, P. K., & Durmus, G. (2023). Salon dansçıları ve halk oyuncularının beden imgesi esnekliği ile görünümle ilişkili sosyal medya bilinci arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of ROL Sport Sciences*, 721-738. <https://doi.org/10.5281/zenodo.8405315>
- Dong, H., Yang, F., Lu, X., & Hao, W. (2020). Internet addiction and related psychological factors among children and adolescents in china during the coronavirus disease 2019 (covid-19) epidemic. *Frontiers in Psychiatry*, 11, Article 751. <https://doi.org/10.3389/fpsy.2020.00751>
- Doksat, N. G., Aslan, M., Polat, O., Masatcioğlu, G., Doksat, M. K., & Uysal, C. (2023). Social consciousness of the causes, symptoms of bipolar disorder and the review of lay theories. <https://doi.org/10.21203/rs.3.rs-3269115/v1>
- Edwards, C., Tod, D., Molnar, G., & Markland, D. (2016). Perceived social pressures and the internalization of the mesomorphic ideal: The role of drive for muscularity and autonomy in physically active men. *Body Image*, 16, 63-69. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bodyim.2015.11.003>
- Erbıçer, E. S. (2020). Siber zorbalık ve siber mağduriyetin sosyal uyuma ve bazı demografik değişkenlere göre incelenmesi. *Pamukkale Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 49, 190-222. <https://doi.org/10.9779/pauefd.559831>
- Erzen, E., Yurtçu, M., Kalın, Ö. U., & Koçoğlu, E. (2021). Sosyal beğenirlik ölçeği'nin geliştirilmesi: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 20(78), 879-891. <https://doi.org/10.17755/esosder.774947>
- Fox, J., & Vendemia, M. A. (2016). Selective self-presentation and social comparison through photographs on social networking sites. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(10), 593-600. <http://dx.doi.org/10.1089/cyber.2016.0248>
- Furnham, A. (1986). Response bias, social desirability and dissimulation. *Personality and Individual Differences*, 7(3), 385-400. [https://doi.org/10.1016/0191-8869\(86\)90014-0](https://doi.org/10.1016/0191-8869(86)90014-0)
- Fidell, E. R. (2009). Transparency, 2009. *Hastings Law Journal*, 61, 457.
- George, D., & Mallery, P. (2019). *IBM SPSS statistics 26 step by step: A simple guide and reference*. Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429056765>

- Güney, B. (2017). Dijital bağımlılığın dijital kültüre dönüşmesi: netlessfobi. *Yeni Medya Elektronik Dergisi*, 1(2), 207-213. <http://doi.org/10.17932/IAU.EJNM.25480200.2017.1/2.207-213>
- Hayes, A. F. (2018). Partial, conditional, and moderated moderated mediation: Quantification, inference, and interpretation. *Communication Monographs*, 85(1), 4-40. <https://doi.org/10.1080/03637751.2017.1352100>
- Hough, L. M. (1998). Effects of intentional distortion in personality measurement and evaluation of suggested palliatives. *Human Performance*, 11(2-3), 209-244. <https://doi.org/10.1080/08959285.1998.9668032>
- Işık, M., & Kaptangil, İ. (2018). Akıllı telefon bağımlılığının sosyal medya kullanımı ve beş faktör kişilik özelliği ile ilişkisi: Üniversite öğrencileri üzerinden bir araştırma. *Itobiad: Journal of the Human & Social Science Researches*, 7(2), 695-717. <https://doi.org/10.15869/itobiad.361081>
- Johnson, T. P., Fendrich, M., & Hubbell, A. (2002, May). A validation of the Crowne-Marlowe social desirability scale. In *57th Annual Meeting of the American Association for Public Opinion Research* (pp. 1661-1666).
- Jones, D. C. (2004). Body image among adolescent girls and boys: A longitudinal study. *Developmental Psychology*, 40(5), 823-835. <http://dx.doi.org/10.1037/0012-1649.40.5.823>
- Kahramanoğlu, S. S. (2023). Beden tutumu ve görünümle ilişkili sosyal medya bilinci ilişkisinde düşünce özelliklerinin aracı rol ilişkisi [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul].
- King, M. F., & Bruner, G. C. (2000). Social desirability bias: A neglected aspect of validity testing. *Psychology and Marketing*, 17(2), 79-103. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1520-6793\(200002\)17:2<79::AID-MAR2>3.0.CO;2-0](https://doi.org/10.1002/(SICI)1520-6793(200002)17:2<79::AID-MAR2>3.0.CO;2-0)
- Küçük, Ş. (2020). Sosyal medya fenomenlerinin tesettür algısına etkisi [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. Amasya Üniversitesi.
- Kleemans, M., Daalmans, S., Carbaat, I., & Anschütz, D. (2018). Picture perfect: The direct effect of manipulated Instagram photos on body image in adolescent girls. *Media Psychology*, 21(1), 93-110. <http://dx.doi.org/10.1080/15213269.2016.1257392>
- Krumpal, I. (2013). Determinants of social desirability bias in sensitive surveys. <https://doi.org/10.1007/s11135-011-9640-9>
- Kuss, D. J., & Griffiths, M. D. (2011). Online social networking and addiction: A literature review of empirical research. *International Journal of Environmental and Public Health*, 8, 3528-3552.
- Leary, M. R. (1995). Self-presentation: Impression management and interpersonal behavior. Westview. <https://doi.org/10.4324/9780429497384>
- Lewallen, J., & Behm-Morawitz, E. (2016). Pinterest or thintrest?: Social comparison and body image on social media. *Social Media + Society*, 2(1).
- Manago, A. M., Ward, L. M., Lemm, K. M., Reed, L., & Seabrook, R. (2015). Facebook involvement, objectified body consciousness, body shame, and sexual assertiveness in college women and men. *Sex Roles*, 72(1-2), 1-14. <http://dx.doi.org/10.1007/s11199-014-0441-1>
- McCrae, R. R., & Costa, P. T. (1983). Social Desirability Scales: More substance. <https://doi.org/10.1177/205630511664055>
- McLean, S. A., Paxton, S. J., Wertheim, E. H., & Masters, J. (2015). Photoshopping the selfie: Self photo editing and photo investment are associated with body dissatisfaction in adolescent girls. *The International Journal of Eating Disorders*, 48(8), 1132-1140. <http://dx.doi.org/10.1002/eat.22449>
- Mills, J. S., Musto, S., Williams, L., & Tiggemann, M. (2018). Selfie harm: Effects on mood and body image in young women. *Body Image*, 27, 86-92. <http://dx.doi.org/10.1016/j.bodyim.2018.08.007>
- Nesi, J., Choukas-Bradley, S., & Prinstein, M. J. (2018). Transformation of adolescent peer relations in the social media context: Part 1A theoretical framework and application to dyadic peer relationships. *Clinical Child and Family Psychology Review*, 21(3), 267-294. <http://dx.doi.org/10.1007/s10567-018-0261-x>
- Ozturk, F. O., & Ayaz-Alkaya, S. (2021). Internet addiction and psychosocial problems among adolescents during the COVID-19 pandemic: A cross-sectional study. *Archives of Psychiatric Nursing*, 35(6), 595-601. <https://doi.org/10.1016/j.apnu.2021.08.007>
- Öngören, B., Durdu, Z., Dongaz, Ö. İ., Bayar, B., & Bayar, K. (2021). Görünümle ilişkili sosyal medya bilinç ölçeğinin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenirlik çalışması. *Karaya Journal of Health Science*, 2(2), 33-38. <https://doi.org/10.52831/kjhs.901294>
- Özbirecikli, M. (2006). Is ethical judgment influenced by social desirability in responding? An analysis on Turkish accountants. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 15(1), 393-409.
- Paschke, K., Austermann, M. I., Simon-Kutscher, K., & Thomasius, R. (2021). Adolescent gaming and social media usage before and during the COVID-19 pandemic. *Sucht*, 67(1). <https://doi.org/10.1024/0939-5911/a000694>

- Paulhus, D. L. (1984). Two-component models of socially desirable responding. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46(3), 598. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.46.3.598>
- Phillips, D. L., & Clancy, K. J. (1972). Some effects of “social desirability” in survey studies. *American Journal of Sociology*, 77(5), 921-940.
- Rideout, V., & Robb, M. B. (2018). Social media, social life: Teens reveal their experiences. Retrieved from Common Sense Media: <https://www.commonsensemedia.org/sites/default/files/uploads/research/2018%20cssocialmediasociallife%20fullreport-final-release%202%20lowres.pdf>
- Sherman, L. E., Payton, A. A., Hernandez, L. M., Greenfield, P. M., & Dapretto, M. (2016). The power of the like in adolescence: Effects of peer influence on neural and behavioral responses to social media. *Psychological Science*, 27(7), 1027–1035. <http://dx.doi.org/10.1177/0956797616645673>
- Sünbül, Z. (2022). Üniversite öğrencilerinde sosyal medya kullanımının sosyal beğenirlik ve benlik saygısı ilişkisi [Yüksek Lisans Tezi, Gülhane Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Psikiyatri Hemşireliği Programı, Ankara].
- Thompson, J. K., Heinberg, L. J., Altabe, M., & Tantleff-Dunn, S. (1999). *Exacting beauty: Theory, assessment, and treatment of body image disturbance*. Washington, DC: American Psychological Association.
- Tremolada, M., Silingardi, L., & Taverna, L. (2022). Social networking in adolescents: Time, type and motives of using, social desirability, and communication choices. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 19(4), 2418. <https://doi.org/10.3390/ijerph19042418>
- Üstündağ, G. (2022). Beden eğitimi ve spor öğretmeni adaylarının sosyal beğenirlik düzeyleri ile kişilik özellikleri arasındaki ilişki [Yüksek Lisans Tezi, Sakarya Üniversitesi].

KAÇARLAR DÖNEMİNDE MEŞRUTİYET ÖNCESİ KADIN YAŞAMI

WOMEN'S LIFE IN THE QAJAR ERA
BEFORE THE CONSTITUTIONAL PERIOD

Celal ASLAN, Sevgi COŞANSEL

11

KAÇARLAR DÖNEMİNDE MEŞRUTİYET ÖNCESİ KADIN YAŞAMI

WOMEN'S LIFE IN THE QAJAR ERA BEFORE THE CONSTITUTIONAL PERIOD

Celal ASLAN ¹, Sevgi COŞANSEL ²

Anahtar Kelimeler:

Kaçar Hanedanlığı,
İran,
Kadın,
Gelenekselcilik,
Nâsirüddin Şah.

Keywords:

Qajar Dynasty,
Iran,
Women,
Traditionalism,
Nâsirüddin Sha.

¹ Dr. Öğr.Üyesi, Gaziantep
Üniversitesi, Fen-Edebiyat
Fakültesi, Tarih Bölümü,
celalaslan46@gmail.com ,
ORCID: 0000-0002-3743-
2697

² Yüksek Lisans Öğrencisi,
Gaziantep Üniversitesi, Fen-
Edebiyat Fakültesi, Tarih
Bölümü, sevgicsnsl@gmail.com,
ORCID: 0000-0001-8789-0592

Alıntılanmak için/Cite as: Aslan
C. ve Coşansel S. (2024)
Kaçarlar Döneminde Meşrutiyet
Öncesi Kadın Yaşamı , Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 187-198

ÖZ

İran, günümüzde Fars ülkesi olarak adlandırılan geleneklerin kök saldıgı kadim topraklardır. Hâlbuki tarihi süreç içerisinde bölgede yer alan kavimlere, devletlere baktığımızda bugünkü İran'ın kavmi yapısının salt bir Fars ülkesi ve kültürü olarak adlandırılması doğru olmayacaktır. Zira İran, genel manada tenkit ettiğimizde eski ve köklü bir medeniyet olmakla birlikte çoğu zaman Türk unsurlarının yer aldığı devlet ve hanlıklar ile yönetilen bir coğrafya olmuştur. Eski uygarlıkların başlangıcından bu yana özel bir konuma sahip olan, bulunduğu coğrafyanın özellikleri ile bir hayli uygarlığa ev sahipliği yapmış olan bu coğrafya pek çok medeniyete de ev sahipliği yapmıştır. İşte bu medeniyetlerden birisi de Türklerin oluşturduğu Kaçar Hanlığıdır. Kaçar hanedanlığı 1795 yılında siyasi kargaşadan istifade ederek İran'da yönetimi devralmış ve yaklaşık 130 yıllık hâkimiyetleri içerisinde siyasi, ekonomik ve sosyal hayatta birçok yeniliğe imza atmışlardır. Ancak buna rağmen özellikle kadınlara verilen değer ve kadının sosyal hayattaki yeriyle ilgili coğrafyaya hâkim olan İran kültürünün kadınları öteleyici etkisi Kaçarlarda da Nâsirüddin Şah dönemine kadar devam etmiştir.

ABSTRACT

Iran, nowadays called the Persian country, is an ancient land where traditions are rooted. However, when we look at the tribes and states in the region throughout the historical process, it would not be correct to call the tribal structure of today's Iran as a Persian country and culture. Because when we criticise Iran in general terms, although it is an ancient and deep-rooted civilisation, it has been a geography ruled by states and khanates with Turkish elements most of the time. This geography, which has a special position since the beginning of ancient civilisations, has hosted many civilisations due to the characteristics of its geography. One of these civilisations is the Qajar Khanate formed by Turks. The Qajar Dynasty took over the government by taking advantage of the political turmoil in Iran in 1795 and made many innovations in political, economic and social life during their 130-year rule. However, the marginalising effect of the Iranian culture, which dominated the geography in terms of the value given to women and the place of women in social life, continued among the Qajars until the reign of Nâsirüddin Shah.

GİRİŞ

Tarihsel zaman içerisinde meydana gelen siyasal, kültürel ve ekonomik gelişmeler toplumların ruhunda yani insanoğlunun yaşamında cinsiyet fark etmeksizin büyük etkiler meydana getirmiştir. Bu etkileşim, İran tarihinde mütemadiyen yinelenen siyasal ve ekonomik alandaki yükselme ve çöküşler, uygulanan kodifikasyonlar, bunların politik ve toplumsal hayatta meydana getirdikleri etkiler, toplumların, dolayısıyla insanların hayatını değiştirmiştir (Abdollahifard, 2020, s. 353). Yaşanan değişimlere kadın açısından baktığımızda değişmeyen tek şey, aile içindeki kadın mefhumudur (Abdollahifard, 2020, s. 353). Bu kadın mefhumunu ise sürekli destekleyen siyasal yapı ve kültürel yapı olmuştur. İran tarihi içerisinde yer alan Kaçar hanedanlığı döneminde, kadın haklarına ilişkin hareketlenmeler bütün rejimi ile ateşlenmiş ve sonraki yıllar içerisinde kadının İran toplumunda var olma serüveni canlanmıştır. Meşrutiyete kadar yalnızca kendilerinin varlığından haberdar edebilen Kaçar kadınları, meşrutiyet ve sonrasında eğitim, sağlık, hukuki alanlarda çeşitli haklara kavuşabilmişlerdir.

KAÇAR HANEDANLIĞI

VIII. asırda Moğolların Rusya'yı terk etmesi ve Slavların bu toprakların kuzeyinden güneyine inip Batı Hanlığı'nın üst kısımlarını daraltmasından sonra Kaçar halkı topraklarını bırakarak Kafkasya, Azerbaycan, Kırım ve Türkiye'ye irtica etmişlerdi (Nefisi, 1335, s.16-17). İran'da Kaçarların hükümdarlığı döneminde vakanüvisler, Miladi 736 yılına kadar Kaçarların, Muğan ovasında çadırlarda yaşadıklarını ve aynı sene içerisinde liderlerinin kendi kabilesini Hira'ya taşıdığını ifade etmişlerdir. Nitekim aynı vakanüvisler, Kaçarların atasının adının “Dagajar Noyan” olduğunu ve onun, beraberindeki ”Sartaq Noyan Bin Noyan Bin Thoban Bin Celayir Man Pezon Tekin Mughal'ın oğlu” olduğunu söylemişlerdir (Nefisi, 1335, s. 16). Sadi Nefisi bu ifadenin doğru olmadığını açıklamış ve Kaçarların dilinin Arapça ya da Farsça özellikler taşımadığını, Noyan'ın ise Doğu dilinden bir kelime olduğunu ve kelimenin etimolojik incelemesinin yapıldığında komutan, lider, prens anlamlarına geldiğini ifade etmiştir. Bilhassa Said Nefisi “Kaçarlar, Bayat ve Afşarlar gibi Azerbaycan'dan gelmiştir, bu sebeple Moğol

değil aksine Batı Türklerinden olduklarına dair şüphe yoktur” (Nefisi, 1335, s. 17) ifadesi ile Kaçarların dilinin Batı Türkçesine sahip Şah İsmail'in dili olan Safevî dili olduğunu ve Türk olduklarını, bu sebeple Safevîler ile ortak kavmi ve kültürel yakınlığın bulunduğunu vurgulamıştır. Said Nefisi, öne sürdüğü savları sonucunda iki temel yargıya ulaşmıştır. Bunlar: 1) Kaçarlar Moğol değil Türk'tür. 2) Kaçarlar, Türkmen ve Selçuklu değil; Batı Türklerinden ve Hazarların yakın akrabalarındandır. Neticede Saidi Nefisi, Kaçar soyunu Türk soyuna dayandırmıştır. Onun bu düşüncesini Faruk Sümer de desteklemiştir.

Sümer'e göre; Kaçarların soyu, aslen Anadolu'da Yozgat (Bozok) yöresine bağlı bir aşirete mensuptur ve bu aşiretin 1492'de Gilan'a geldikleri bilinmektedir (Sümer, 2001, s. 51). Zira günümüz İran coğrafyasında, halkı siyasi birlik şeklinde örgütlendiren kavimler Türkmen boylar olmuştur (Sarıkaya, 2012, s. 6). Türkmen boylar arasında bulunan Koyunlu Obası, Ağa Muhammed Han'ın İran'da tesis ettiği hâkimiyetle birlikte iktidarı ele geçirdi (Azap, 2023, s. 82) ve Kaçar tarafından Zend hükümetinin yıkılması ile birlikte Ağa Muhammed Han 1795 yılında siyasi güç olarak ortaya çıktı (Maleki, 2016, s. 15) İran'da Kaçar Hanedanlığının 1779'da saltanata geçtiğine dair bilgiler yer alsa da dönemin kaynakları incelendiğinde bu tarih mümkün görülmemektedir, zira Erim Han Zend'in 1779'da vefat etmesinin ardından Cafer Han Zend tahta çıkmıştır. Cafer Han Zend'in 1795'de öldürülmesinden sonra Ağa Muhammed Han'ın tahta oturduğu bilinmektedir (Karadeniz, 2012, s.242). Bu bilgiler doğrultusunda Türk kavmi olan Kaçarlar, İran'da Safevî sonrası oluşan siyasi kargaşadan faydalanmış ve 1795 tarihinde hanedanlığı kurmuşlardır (Niray ve Deniz, 2010, s. 4). Kaçarlar, Safevî devletinde bilhassa Şah İsmail ve Şah Tahmasb döneminde askeri ve idari görevlerde yer almışlar ve bu vesile ile devlet yönetimi hakkında bilgi ve deneyim kazanmışlardır (Anbarcı, 2022, s. 25). 1925 yılında Rıza Şah tarafından Kaçar hanedanlığına son verilmiştir (Sander, 2013, s. 45). Kaçarlar Hanedanlığında en uzun süre saltanatta kalan Nâsirüddin Şah, tahtta kaldığı süreç içerisinde Kaçar Hanedanlığını dolayısıyla da İran'ı kuvvetlendirmek ve kalkındırmak istemişse de bunda yeterince başarılı olamamıştır (Abdollahifard, 2020, s. 355). Nâsirüddin Şah,

Kuhnemir’de 1831 tarihinde doğmuş, babası Muhammed şah, annesi Kaçar hanedanından Mehd-i Ulya hatundur (Çolakoğlu, 2019, s. 8). Nâsirüddin Şah beş yaşında iken 1847 yılında amcasının ölümü üzerine Azerbaycan valisi olarak ilan edildi (Pira ve Özgüdenli, 2006, s. 405). Nâsirüddin Şah’ın 1848 yılında 16 yaşında Azerbaycan valisi olarak görev yaptığı esnada babası Muhammed Şah vefat etmiştir. Muhammed Şah’ın vefat haberinin ardından Tahrandaki karışıklık meydana gelmiştir (Pira ve Özgüdenli, 2006, s. 405). Nâsirüddin Şah, kendisinden önce tahta çıkan padişahlardan farklı olarak, İran’ın bağımsızlığını koruyabilmesi için köklü değişiklik yapılması gerekliliğini kavramış, lakin İngilizlerin ve Rusların İran’ı zora sokmaları ve babası döneminde başlayan Avrupalılara tütün, petrol gibi metallerin alışverişinde imtiyazlar tanınması bu dönemin sonunu getirmiştir.

XIX. asırda İngiliz ve Ruslara verilen ekonomik ayrıcalıklar ile İran’a batı temelli demokrasi, özgürlük ve kadın hakları gibi fikirler girmiş ve bu fikirler İran’ın geleneksel yapısında değişim meydana getirmiştir (Üstün, 2000, s. 401). İran’ın Rusya ve İngiltere tarafından sürekli borçlandırılması (Karadeniz, 2012, s. 402-403) ekonomik bağımlılık ve zayıflayan siyaset neticesinde anayasal sistem, hukuki yenilikler ve kurulan derneklerle birlikte siyasi ve sosyal düzenlemeleri isteyen kitlesel hareketler vuku bulmaya başlamıştır (Üstün, 2000, s. 402). Tarih bilimi bize şunu öğretmiştir ki, hak ve özgürlükler konusunda ufak bir kıvılcım oluşturulması büyük bir yangına sebep olacaktır. Toplamların kavmi yapıları ne olursa olsun temel ilkeleri hak ve özgürlük olmuştur. Nâsirüddin Şah döneminde halkın isteklerine cevap verilmemesi, Rusya ve İngiltere’nin İran üzerindeki baskısına ve dış borçlanmanın getirdiği siyasi ve ekonomik mahkûmluğa dayalı olarak verilen imtiyazlara halkın tepkisi, yaklaşık 50 yıl sonra meydana gelecek köklü değişimin ayak seslerinin ortaya çıkarmıştır. Siyasi ve ekonomik alanda yapılan yanlış hamleler neticesinde Meşrutî hareketler ivme kazanmış (Cezani, 2014, s. 87), netice itibarıyla 7 Ekim 1906 tarihinde meclis toplanmış ve sonrasında aynı yılın Aralık ayının son günlerinde Muzafferüddin Şah tarafından anayasanın kabul edilmesi ile birlikte meşrutiyet ilan edilmiştir (Abdullahifard, 2020, s. 355). Meşrutiyeti hasta yatağında iken ilan

eden Muzafferüddin Şah kısa bir süre sonra vefat edince (Karadeniz, 2012, s. 449) 1907 yılında tahta geçen Muhammed Ali Şah meclisi durdurmak ve anayasayı yok saymak için çaba sarf etmiştir. İran, bir yandan içeride halkın hak ve özgürlük talepleriyle mücadele ederken, diğer yandan dışarda verilen ekonomik ayrıcalıklar neticesinde ekonomik ve siyasi bağımsızlıklarını kaybetme noktasına gelmiştir. 1908 yılında meclisin Şah tarafından kapatılması Anayasa taraftarlarını kızdırmış ve 1909 yılında Şah’ı tahttan indirmişlerdir (Üstün, 2000, s. 402).

İran I. Dünya savaşında tarafsız kalmasına rağmen; bu coğrafya Rus, İngiliz ve Türklerin mücadele sahası haline dönüşmüştür. İran 1917 Bolşevik devrimi sonucunda Rusya’nın da bölgeden çekilmesiyle İngiliz mandası haline dönüştü. 1921 yılında zor kullanarak saltanata geçen Rızâ Han darbeden aldığı güç ile cumhuriyeti ilân etmeyi düşündü. Ancak ulemanın karşı çıkması neticesinde bu fikrinden vazgeçti. Rıza Han kısa süre sonra vefat edince onun yerine geçen Ahmed Şah’ı deviren, Rızâ Şah Pehlevî 1925 yılının Aralık ayında yönetimi ele geçirmişti (Üstün, 2000, s. 402). Bu olayla İran’da yaklaşık 130 yıl hâkimiyetlerini devam ettiren Türk asıllı Kaçarlar Hanedanlığı son bulmuş yerine Pehleviler yönetimi devralmıştır.

KAÇARLAR DÖNEMİNDE KADIN

Kaçar döneminde kadın, evrensel olarak gözlemlenen bir olgu olan toplumsal cinsiyet rollerinin içinde hareket etmek zorunda kalmıştır. Bu dönemde kadının, sosyal hayatı, geleneksel toplumlarda olduğu gibi aile, din ve hayır işleri gibi önceden belirlenmiş, bireysel özgürlüklerin yerine toplumsal beklentilerin ön plana çıktığı bir yapı içerisinde şekillenmiştir. Bu durum, kadının sosyal ve bireysel potansiyelini kısıtlayarak onu belirli rollerle sınırlandırmıştır (Farsani, 2018, s. 1-3). Kaçarlar döneminde kadın mefhumunu anlamak için öncelikle, tarihsel sürece bakmak gerekmektedir. Eski çağ İran’ında, dönemin birçok inanç ve ritüellerinde kadın figürü aziz görülmüş ve bir takım mitlerin ana ögesi olmuştur (Aşıkkutlu, 2011, s. 80).

Sasani devletinin resmi inancı olan ve İslamiyet’le bağdaşmayan Zerdüştlük inancında dahi evlilik-boşanma, miras, velayet gibi haklarda cinsiyet ayrımı

yapılmamış, ibadetlerde ve kutsal ritüellerde veyahut dini törenlerde erkekler ve kadınlar eşit olarak kabul edilmiştir (Abdollahifard, 2020, s. 284-285). İslamiyet'in özellikle Şia mezhebinde, kutsal kadınlar ve ermişler bulunmaktadır (Aşıkkutlu, 2011, s. 80). Ancak İran'da İslamiyet'in kabulünden sonra Şia mezhebinin uygulamaları neticesinde kadın hakları konusunda İslami esaslara göre yönetilen ataerkil bir toplum oluşturma yönünde değişim meydana getirmiş ve kadın haklarına yönelik sergilenen bu ataerkil ve totaliter yönetim tarzı İran tarihinde kadına karşı geleneksel bir uygulama hâlini almıştır. Genel manada İran da kadınlar 1900'lü yılların ortalarına kadar kendilerine yönelik bu totaliter rejimden kurtulamamıştır.

Kaçar Hanedanlığında kadın yaşamı ve kadın hakları Tütün İmtiyazı ile büyük oranda değişim sağlamıştır. Tütün imtiyazı sonucunda meydana gelen ve dünya literatüründe Tütün Harekâtı olarak anılan isyan, Batılı devletlerin emperyalist yönetimine karşı ulusal egemenlik hissiyatı ile ortaya çıkmıştır. Bu isyan, modern İran tarihinde devlet ve siyaset düzenlemelerine karşı kitlesel halk tepkilerini tetikleyen rejim karşıtı eylemlerin yöntem ve amacının temelinde yer almaktadır. Tütün İmtiyazı neticesi ortaya çıkan durum, geleneksel yapıdan **çağdaşlaşmaya** geçişte İran düşünce hayatının ve siyasi müesseselerin yeniden inşa edilmesini ve geçmişte yaşanan ihmallerden ve göz ardı edililerden siyasi olarak ayrılışı ifade etmektedir.

Nâsirüddin Şah döneminde tütün üretimi ve ticareti ile ilgili faaliyetler temel ekonomik geçim kaynaklarından biri olup, Kaçar halkının ortalama 1/5'i tütün yetiştirerek ve satarak geçimini sağlamaktaydı. Fakat Nâsirüddin Şah'ın Nisan 1889'da İngiltere'ye yaptığı üçüncü Avrupa seyahatinde kendisine ve Başbakan Emin el-Sultan'a bir antlaşma teklif edildi. Bu İngiltere'ye verilmiş imtiyaz niteliğindeki anlaşmayı kabul eden Nâsirüddin Şah, söz konusu imtiyazı Nisan 1890'da onayladı ve tütün ihracatını yılda 25.000 sterlin karşılığında 50 yıllığına Talbot'a devretti (Morshidizad ve diğerleri, 1389, s. 180). Buna tepki olarak halkın çıkardığı ayaklanmalar büyük bir kitlesel harekete kavuştu, pazarlar kapatıldı ve insanlar sokağa döküldü. Hükümete karşı gelen halk saraya yürüdüler. Saraya

yürüyen halk Nâsirüddin Şah'a "Ey kadın sıfatlı, ey başı eşarplı, ey dinsiz. Biz seni istemiyoruz." gibi hakaret dolu sözler sarf ettiler (Cezani, 2014, s. 83). Tütün imtiyazı, Kaçar Hanedanlığında sessizliğini koruyan kadınları da meydanlara çıkartmıştır. Sosyal hayat içerisinde yer almak isteyen kadınlar ev işlerinden, çocuk büyütme gibi görevlerinden sıyrılmışlar ve hakları konusunda mücadeleye girişmişlerdir. Kadınlar, "Eşlerimiz kadın gibi evde oturacaksa biz silah tutarız" diyerek sosyal hayat içerisinde var olan zincirlerini kırmışlar, toplum kurallarını bir bir yıkmışlar; böylece camilere katılmaya, dini törenler yapmaya başlamışlar ve aile ihtiyaçlarının pazardan satın alınması gibi gündelik işler içerisinde bulunmaya başlamışlardır (Alam & Sosan, 2012, s. 73). Tütün harekâtı; eve hapsedilen, istekleri göz ardı edilen, erkek çocuk doğurmak, yemek ve temizlik yapmak dışında hak tanınmayan kadınları meydanlara çıkartmış ve bu kadınların yeni dünya düzeninde yer almalarını sağlamıştır.

Kaçar döneminin İran'ında, kadınlar gündelik yaşam içerisinde son derece sınırlı haklara sahip olmakla birlikte 19. asırda özellikle Nâsirüddin Şah dönemi ve sonrasında Avrupalı fikirler ülkede etkisini göstermeye başlamış fakat kadın-erkek eşitliği, kadın hakları Avrupa'da da daha çiçeği burnunda bir kavram olması hasebiyle henüz büyük kitlesel gelişim gösterememiştir (Asgari, 2020, s. 196). Kaçarlar döneminde var olan Şeyhilik tarikatı³ kadın haklarına önem veriyordu, fakat siyasi liderler bu önemi hoş karşılamıyordu (Asgari, 2020, s. 196). Nâsirüddin Şah döneminden önce kadınlar toplumda silik bir silüet olarak bulunmaktaydı. Ancak Nâsirüddin dönemiyle birlikte mevcut ekonomik ve siyasi gelişmeler neticesinde Batı'nın İran'a göre özellikle insan hakları konusundaki daha modern anlayışının etkisiyle kadınlar bilinçlenmeye başlamıştır (Karamali ve diğerleri, 2022, s. 246).

Kadınlar ülkede yaşanan siyasi kargaşanın içerisinde özgürlük ve kadın hakları konusundaki ilk kıvılcım ateşini 1890 yılında İngilizlere verilen Tütün imtiyazı sonucu meydana gelen direnişin en önünde saf tutarak yakmışlardır (Tafreshi, 2010, s. 15). Özgürlük ateşi her ne kadar kıvılcım olsa da kadınlar buna dayanarak hukuki

3 "Şeyhilik Tarikatı: Caferiliğe bağlı ekoldür, 1800'lü yılların başında Kaçarlar döneminde taraftarını genişletmiş, özellikle Bâbîlik'in oluşumunda etkin rol üstlenmiş tarikattır. Şii İmâmîyye Mezhebi'ne mensup, Kâzım Er-Reştî'ye kadar yaslanan, siyasi liderci tez merkezinde vuku bulan mehdi hareketidir.(Ayrıntılı bilgi için bakınız, Ethem Ruhi Fırlı, Bâbîlik ve Bahâîlik, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları).

alandaki gelişimleri esas alarak bazı sivil haklar elde etmek istemişlerdir ancak bu yeterince mümkün olmamıştır. Siyasi ve hukuki hakları konusunda adım atamamışlardır (Langeroudi ve diğerleri, 2020, s. 111). Ama daha sonra her şeye rağmen bu süreçte kadınların güç bulması ile Nâsırüddin Şah döneminde devlet nişanlarında kadın figürü kullanılmaya başlanmıştır. Nâsırüddin Şah'ın Osmanlı Devletine verdiği nişanların içerisinde “Âfitâb Nişânı” dikkat çekmektedir. Âfitâb Nişanı sadece kadınlara verilmek suretiyle Sadrazam Mirza Hüseyin Han'ın teklifi ile çıkarılmıştır (Kiren, 2019, s. 161). Bu nişanın verilmesinin altında yatan neden ise, Avrupa seyahatlerine çıkan Nâsırüddin Şah'ın ziyaretlerinde bilhassa Avrupalı saray kadınlarına karşı diplomatik üstünlük sağlamak istemesidir (Kiren, 2019, s. 162).

Âfitâb nişânın üzerine İran'ın ananevi sembolü olan Güneş motifi işlenmiş, erkeksi çağrışım yapan hurşid kelimesine karşılık daha kadınsı çağrışıma sahip Âfitâb kelimesi kullanılmıştır. Nişânın üzerinde yer alan güneş motifi, İran'ın zarif kadın modeline uygun olarak şekillendirilmiş ve nişan üzerinde bulunan kadın; bukleli saçlara sahip, iri gözlü, küçük ağızlı olarak tasvir edilmiştir (Kiren, 2019, s. 162). Siyasi arenada kadınlara nişan veren Nâsırüddin Şah, özellikle Avrupa seyahatleri neticesinde İran'ın modernleşme sürecini hızlandıracak adımlar atmaya devam etmiştir. Kaçar kadınlarının kültürel hayat içerisinde yer almasını sağlamak amacı ile tiyatrolar açmış ve bu tiyatrolarda kadınların ilk kez sahne almasını sağlamıştır (Gürer, 2020, s. 31). Bu gelişmelere karşılık siyasi ve kültürel hayatta yer almaya başlayan Kaçar kadınının toplumdaki konumuna, yaşamına ve cinsiyet ayrımına yönelik olumsuz eleştiriler de başlamıştır. Ne yazık ki yapılan bu eleştirilere Kaçar aydınlarından da kadınlar lehine herhangi bir destek verilmemiştir. Aydınlardan destek bulamamasının altında yatan muhtemel neden, İran toplumunda yer alan ataerkil düzenin aydınlar dâhil hayatın her alanını etkilemiş olmasıdır.

Kaçar dönemi kadınlarının evlilik-boşanma hakları ile ilgili olarak edindiğimiz bilgiler, Kaçar döneminde İran'a seyahat eden Avrupalı seyyahların notlarından elde edilmiştir. Kaçar halkı, evliliklerde ve boşanmalarda benimsedikleri uygulamaları yüzyıllardır uygulanan gelenek göreneklere ve büyük oranda ise Şii mezhebine

uygun olarak düzenlenmişlerdir. Aile hayatında Şia mezhebini ve düşünce olarak da İmâmiye fikhını takip etmişler, böylece örf ve âdetler dini öğretilerle çatışmamıştır (Şeriatî ve diğerleri, 2021, s. 107).

Cinsel ilişkiye saygı duymaları ve mahremiyete özen göstermeleri evlilik konusunda hassas davranmalarına sebebiyet vermiştir (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 278). Kaçarlar, nikâh düşmeyen kimseler ve sütkardeşler haricinde haram kılınmayan her kadınla evlenme hakkına sahiptiler. Bu dönemin genelinde kırsal kesimde olanlar arasında tek eşlilik yani monogami görülmekle birlikte poligami yani çok eşli evlilikler de görülmektedir. İslam inancına göre Kaçar erkeklerinin teaddüd-i zeveât hakları da bulunmaktadır (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 278). Bu durum Kaçar kadınlarının nikâh gibi meşru haklarına tecavüz edilmesini yasal kılmıştır. Zira kadın evlendiği erkek için her daim ulaşılabilir değersiz meta olmaktan öteye gidememiştir. Poligami evliliklerinde dikkat edilmesi gereken önemli husus, bu ve benzeri evliliklerin yolculuk esnasında kadının iffetine zarar gelmemesi için, onu koruma amaçlı yapıldığı anlayışından kaynaklandığı belirtilmektedir. Fakat bu tip evlilikler için geçerli olan bir süre bulunmaması, kadının iffetini koruma bahanesinin öne sürülmesine sebebiyet vermiş ve çok eşlilik yaygın bir hâl almıştır. Kaçar erkekleri özel bir statüye sahip olarak, ekonomik refah seviyesi yükselmiş olanlar, cariyeye evliliği de yapmaktaydı. Bu evliliğe Mutah ismi de verilmiştir. Mutah evliliklerinde erkek sayısız kadınla evlenebilme yetkisine hâkim idi ve bu evliliklerin süresi geçici olup bir saat ile 90 yıl arası süre tanınmaktaydı (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 278). Kaçar döneminde erkekler arasında livat ve zina (evlilik dışı heteroseksüel ilişki) yaygın olmamakla beraber görülmektedir. Bu durumun önüne geçmek için verilen cezalar kınama ve devamında erkeğin dövülmesidir. Ceza verilmesinde ise tefsir ve hadis göz önünde bulundurulmuştur (Najmabadî, 2005, s. 33). Tefsir ve Hadis'e göre ceza verilirken izlenilen yöntem öncelikle Kur'an-ı Kerim'in yorumlanması ve Hz. Muhammed'e (s.a.v.) atfedilen uygulamalardır. Bir başka deyişle Ayet ve Hadis'e dayandırılmaktadır (Abadian, 2009, s. 13).

Kaçar halkı evlilikte İslamiyet'e de referans vererekten evlilik yaşını oldukça küçük tutmuştur. Hatta beşikte olan kız çocuklarına nişan takılmıştır (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s.

279). Anadolu’da nadir de olsa görülen “Beşik Kertmesi” ismi ile uygulanan bu gelenek, kadının doğduğu an ailesi tarafından söz hakkının elinden alınmasıdır. Kaçar geleneğine göre, kız çocuklar ortalama 3-4 yaş aralığında nişanlanmak üzere beğeniye sunulur ve bu gelenek soylu ailelerde daha çok görülürdü. Küçük yaşata yapılan evliliklere en güzel örnek Nâsırüddin Şah’ın kızı Tac-ül saltana’nın hatıratında yer alan evlilik deneyimi, o dönemdeki çocuk evliliklerinin yaygınlığını ve bu uygulamanın bireyler üzerindeki derin etkilerini gözler önüne sermektedir. Sekiz yaşındayken evlendirilen Tac-ül saltana, hatıratında bu deneyimi anlatırken, çocukluk yaşantısının evlilik törenleriyle bir anda kesintiye uğradığını belirtmektedir. Düğün öncesi ve sırasındaki hazırlıklar, geleneksel törenlere uygun olarak gerçekleştirilmiş olup, gelinin gözlerini kapatması gibi uygulamalar, o dönemdeki toplumsal cinsiyet rolleri ve kadınlara atfedilen değerler hakkında önemli ipuçları sunmaktadır. Törende üzerine atılan altın ve gümüşler, gelinin statüsünü ve ailenin sosyal konumunu vurgulamakla birlikte, çocuk yaşta evlendirilen kız çocuklarının maddi bir meta olarak görüldüğü yönündeki görüşleri de desteklemektedir. Tac-ül saltana’nın altın bir sandalyeye oturtularak ayağının yere değmemesinin sağlanması ise, gelinin masumiyetini ve çocukluğunu simgelemesiyle birlikte, aynı zamanda güçsüz ve bağımlı bir konumda olduğunu da göstermektedir. Bu durum, o dönemdeki kadınların toplumsal hayattaki sınırlı rolünü ve erkek egemen düzenin kadın üzerindeki baskısını ortaya koymaktadır (Yetiş, 2022, s.122). Beğeni seremonisinin ardından beğenilen kız çocukları 11-12 yaş aralığında kadının ilk regl olması ve fizyolojik gelişimi takip edilerek evlendirilirdi. Erkeğin sosyal hayattaki statüsü diğer kriterlerin önüne geçer ve erkek kendisinden çok küçük bir kız çocuğuyla veyahut oldukça genç bir kadınla evlenebilirdi (Afary, 2009, s. 22). Evlenecek olan erkekten evliliğin geçerliliği istenilir, daha sonrasında sosyal hayat içerisinde kadının evlendiğinin belli olmasının sembolü olarak kadının alın saçları yani kâhkülleri kesilirdi. Kadınların saçlarını kesmeleri aslında İran tarihi içerisinde yer alan bir ritüeldir. Zira gücü olmayan, başkaldıramayan kadın saçlarını keser, güçsüzlüğünü göstermek isterdi oysa burada kesilen saç kadının başkaldırma gücünün ailesi tarafından yok edilmesini sembolize etmektedir.

Evlilik törenlerinde kadın oda içerisinde damadı görmesini engelleyen bir perdenin diğer tarafında oturur ve molların “Evleneceğin adamı görmeden evlenmeye razı mısın?” sorusuna, razı olduğunu beyan eden cevap verir ve sonrasında düğün başlardı. Düğün erkek evinin kadının

evine gelmesi ile devam eder nihayetinde 3 gün 3 gece düğün sürerdi (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 279). Düğün sonrası kadının iffetini simgeleyen beyaz çarşaf serilir ve kadının bekâret kanı geldiğinde çarşaf kadının ailesine verilir sonrasında bu çarşaf insanlara sergilenirdi (Afary, 2009, s. 142). Çarşafı sergilemek o hane içerisinde yaşayan baba ve erkek kardeşin toplum içerisinde saygıdeğer anılmasının simgesidir. Düğün merasimlerinde ritüellere uyan Kaçar halkı arasındaki soylu aileler düğünlerinde raks etmesi için rakkaslar getirirken, yoksul aileler daha mütevazı düğün yaparlardı. Kaçar kadının düğün ve çeyiz için gönlünden geçenleri isteme hakkı bulunmaktaydı. Ancak kadının istekleri oldukça sade eşyalar ve mütevazı bir düğün olmalıdır (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 280). Zira gelinin maddi değeri yüksek bir şey istemesi kadının ahlaksızlığına yorumlanmaktaydı. **Henry Rene d’Allemagne’in eserinde aktardığına göre, eğitilmiş bir İranlı, kadın-erkek ilişkilerini karanlıkta ellerini uzatan ve neyle karşılaşacaklarını bilmeyen kişilere benzetmektedir.** Bu kişiye göre, her iki cinsiyet için de gelecek belirsiz ve olumsuz olarak algılanmaktadır. Bazı durumlarda gerçekleşen mutlu evlilikler ise tesadüfi ve olağanüstü olarak değerlendirilmekte, evliliğin normatif bir durumu yansıtmadığı düşünülmektedir. Bu görüş, o dönemdeki İran toplumunda kadın-erkek ilişkilerine dair hâkim olan karamsar ve belirsiz bir bakış açısını yansıtmaktadır (Yetiş, 2022, s.129-130).

Kadınların boşanması konusunda da hakları kısıtlanmıştır. Boşanan bir kadın baba evine dönme korkusu içerisinde evlendiği erkeğin her türlü zulmüne katlanmak zorunda kalmıştır. Boşanmak için erkeklere birden fazla sebep sunulmuş olsa da kadınlar boşanma konusunda sebep sunamıyordu. Erkek; kadını iffetsizlik, erkek çocuk doğurmamak, bakımsızlık, eşine ve ailesine karşı saygısızlık etmek, hatta kadını eşi eve geldiğinde ona kapıyı açmaması gibi nedenlerle boşayabilme hakkına sahipti. Kadın ise eşinin iffetsiz davranışında boşanma hakkına sahipti fakat erkeğin iffetsizlik yaptığını kanıtlaması gerekmektedir. Boşanan kadın baba evine döndüğünde toplum tarafından dışlanılıyor ve bu dışlanmadan kurtulmak için istemsizce ikinci evliliği yapmak zorunda kalıyordu (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 285-286).

Evlilik ve boşanma Kaçar kadınlarının hayatlarında dönüm noktası olduğu için bununla ilgili çeşitli mistik güçlere inanış sergilemişlerdir. İnsanoğlu, dünyevi hayatlarındaki başarısızlık ve mutsuzluklarını uhrevi hayatları yani inanışları içerisine yerleştirmiş ve bunu gelenekselleştirerek toplum içinde yaygınlaştırmıştır. Bu güçler ile uğraşmayı da kadınlara atfetmişlerdir. Kadınlara mistik güçlerin atfedilmesinin altında ataerkil bir toplumun hâkim konumda olması ve kadının doğası gereği zayıf karakter sergilemesi yatmaktadır (Çakrı ve diğerleri, 1981, s. 226). Bir diğer açıdan, Kaçar dönemi kadınlarının, eğitimsiz oluşu, evlendikleri erkekler ile uzun süreli evlilik yaşama arzuları ya da erkek çocuk doğurma istekleri kadınlara büyü ve sihir kapısını açmıştır. Muhtemeldir ki Kaçar kadınlarının tılsım, büyü, muska gibi alanlarda etkin rol üstlenmelerinin altında, sevgisizliğin oluşturduğu güvensizlik ve aile içinde kendilerini değersiz hissetmeleri yer almaktadır.

Kadın büyücüler tarafından yapılan tılsım, büyü ve muskalarda kullanılan yerel malzemelerin çeşitliliği bölgelere, yörelere göre değişim sergilemektedir (Çakrı ve diğerleri, 1981, s. 226). Bez parçalarından erkek bebek yapımı, çeşitli bitkiler ile yapılan karışımlar ve Kaçar kadınlarının boyunlarında taşıdıkları Farsça yazılı dua ve benzeri yazıların yer aldığı muskalar kadınların sığındığı liman olmuştur. Kadınların sığındığı bu liman sosyal hayatlarının bir parçası olmuş, sosyalleşmek için kendilerine sunulan fırsat olarak görülmüştür. Muska ve büyü yaptırmak için evden çıkan kadınlar bu sayede gittikleri mekânda tanıştıkları kadınlar ile sosyalleşebiliyorlardı.

Kadınların sosyalleşme ihtiyaçlarını karşıladıkları bir başka yer ise kadınların yer aldığı vakıflar olmuştur. İslamiyet’le birlikte vakıf sistemi yaygınlaşmış; bu inancı benimseyen toplumlar içerisinde bulunan yoksul, yetim, hasta gibi yardıma muhtaç kişi ya da kişilere yönelik hayır faaliyetlerinde bulunmuşlardır. Vakıf sisteminin temelinde cinsiyet, ırk, dil, din gibi etmenler önemsiz kabul edilmişken Kaçarlar döneminde vakıflarda cinsiyet unsuru öne çıkmış, sosyal statü büyük önem arz etmiştir. İran’da vakıflar soylu ve kraliyet ailesine mensup kadınlar tarafından kurulmuşlardır (Hosseini ve Meiri, 2018, s. 58). Kaçar hanedanlığında kadınların kurmuş olduğu vakıflar

azımsanamayacak bir orana sahiptir. Örneğin Kaçar döneminde Tahran’da kadınlar tarafından “102 adet vakıf açılmış ve bu 131 yıllık Kaçar hanedanlığı döneminde yılda ortalama 1,5 kadının bağış yaptığı” anlamına gelmektedir (Hosseini ve Meiri, 2018, s. 160). Vakıf sayısının çok, bağışçı sayısının az olması, Kaçar kadınlarının sosyalleşme aracı olarak vakıflar oluşturdukları savını güçlendirmektedir.

Vakfiyeler, vakfa konu olan taşınmaz malların kendilerine çeyiz, kraliyet hediyeleri, miras gibi farklı amaçlarla geldiğini beyan etmektedirler. Kaçarlar dönemi vakfiye kayıtlarına baktığımızda İran kadınları arasında soylu ve sıradan kadınlar olmak üzere ayrımcılığın var olduğu anlaşılmaktadır. Bu savımızı vakıf açan kadınların eğitim gören soylu sınıfa mensup olmaları güçlendirmektedir. Vakıf açan bir takım soylu kadınlar; “Feth Ali Şah’ın kızı Mehd Alia, Anis el-Dawlah ve Nâsirüddin Şah’ın karısı Amina Aqdas, Malik Taj Khanum Firoz Najm al-Sultaneh, Mirza Hedayatullah’ın eşi, makam bakanı ve Dr. Musaddık’ın annesi, Munirul-Sultaneh, Mirza Musa Vazir’in kızı, Sıdika Firouzabadi” vb. soylu kesimdir (Hosseini ve Meiri, 2018, s. 160). Kaçarlar döneminde sosyal hayat içerisinde soylu kesim kadınlar ya da şehirli-köylü kadınlar arasında ciddi oranda fark olmuştur. Ataerkil düşünceye hâkim Kaçar hanedanlığında açılan vakıfların en dikkat çekici özelliği ise, kadınlar tarafından ve kadınlar için kurulan vakıfların erkeklere miras olarak bırakılmıştır. Kaçar kadınlarının vakıf haricinde sosyalleştikleri bir diğer etkinlik ise muharrem ayında gerçekleşen matem ve cenaze törenlerine katılmalarıdır. Evlere hapsedilen kadınlar için matem törenleri sosyalleşmek için uygun ortam olmuştur. Kaçar kadınları, cenazeye katıldıklarında bir süre ağlayıp daha sonra da kendi aralarında muhabbet etmeye başlamaktadırlar (Mojarabi ve Devsalar, 2018, s. 278).

Kaçarlar döneminde kadınlar, geleneksellik ve ataerkil toplum içerisinde çok az oranda sosyal, ekonomik, kültürel ve politik haklara sahip olmuştur (Mahbob ve diğerleri, 2023, s. 162). İran ile Batı arasındaki ilişkilerin genişlemesi sonucu anayasa devrimi ve feminist fikirlerin yayılması gibi faktörler, bazı entelektüel ve ilerici kadınların bu geleneksel ve dini ortamda kadın haklarını savunmayı düşünmesine neden oldu. Bu amaca yönelen kadınlar,

hemcinslerini bilgilendirmek ve haklarının hayata geçirilmesi için çalışmak amacıyla kız okulları, kadın dernekleri ve yayınları gibi çeşitli eğitim ve sivil kurumlar kurdular (Mahbob ve diğerleri, 2023, s. 162).

Nâsirüddin Şah döneminde kadınlar siyasi ve hukuki hakları konusunda hiçbir adım atamamışlar ancak sosyal haklar konusunda ise eğitim hayatında somut bir değişim yaşamışlardır (Langeroudi ve diğerleri, 2020, s. 112). Nâsirüddin Şah dönemi (1848-1896), Batı tarzı eğitim verilmesinde ve kadınların aydın fikirlere sahip olmalarında en önemli etken olmuştur. Bu döneme kadar Kaçar kızlarının batı usulü eğitim almalarına dini kanaat önderleri engel olmaya çalışmıştı. Bu engellemeden dolayı Nâsirüddin Şah dönemine kadar kız çocuklarının eğitim hayatı sekteye uğramıştır. Nâsirüddin Şah'ın onayıyla ilk kız öğrenci grubu, Tahran'da bulunan ve Batı usulü eğitim veren Franco Persan Okulu'nda eğitim almaya başladı (Azad ve diğerleri, 2018, s. 33). 1906 yılında ise Muzaffereddin Şah tarafından meşruti yönetime geçildiğinde Meclis gazetesinde kadınların eğitim hakkı ve toplumsal katılımını destekleyici yazılar yayımlanmıştır (Azad ve diğerleri, 2018, s. 34). Bu gazete yazılarının yayımlanması aslında İran'da medeniyet çalışmalarının kadınlar olmadan ilerleme sağlayamayacağını dile getirmesi açısından büyük önem taşımaktadır.

Kaçar döneminde kadınların eğitim imkânları genel manada oldukça sınırlıydı. Ailelerin sosyo-ekonomik şartları okuryazarlık oranını belirleyici ana etmen olmuştur. Umumiyetle aynı mahalle içerisinde yer alan kız çocuklarına okuma yazma, kimi zaman mahallede okuma yazması olan bir kadın tarafından, kimi zaman da aile bireyleri tarafından öğretiliyordu. Meşrutiyete kadar kadınların okur-yazarlığı neredeyse yok denilecek kadar azken Meşruti yönetimle birlikte kadınlar eğitim hakkı kazanmaya başlamıştır.

Şia mezhebine göre, kadınlar yanlarında güven duydukları 3 kadın ile hac yolculuğu yapabilmektedirler. Şehirli, soylu kadınlar yanlarında kendilerine yakın hissettikleri kadın arkadaşları ile Hac yolculuğuna çıkmaktadırlar. Bu yolculuk esnasında şahit oldukları durumlar hakkında kısa anekdotlar tutmuşlardır. Tutulan bu anekdotlar kadınların seyahatname türünde çok fazla eser vermelerini sağlamıştır.

Kaçar döneminde bazı önemli kadın seyahatname yazarları arasında; Âliye Hanım Şîrâzî, Sekine Sultan, Bânû Şâhcehân Begüm Hindi, Mihrimah Sultan (Batkitar, 2019, s. 135) yer almaktadır. Kadınlar Seyehatname dışında, «Şokofe» ve «Kadın Dili» gibi dergiler ve “Zahan Zani”, “Shkoofe” gibi gazetelerin yazar kadrosunda da yer almışlardır (Azad ve diğerleri, 2018, s. 36). Yayımlanan gazete ve dergilerde kadınlara özel yayınlar çıkmış ve yine bu gazetelerde kadın mektupları yer almıştır. Söz konusu durum, kadınların yazın alanında yer almasını sağlayarak sözlerinin kamusal alana girmesine, bu sayede de yazın dilinin daha özgün ve yaratıcı hale gelmesine imkân sağlamıştır. Dolayısıyla yazın hayatında seçkin kadınların yanında diğer kadınlar da yer alma fırsatı bulmuştur (Rezaei, 2018, s. 175).

Kaçar dönemi, İran kadınının hayatında aynı zamanda yeni bir sayfanın da başlangıcıydı. Çünkü bu dönemde toplumun entelektüel gelişiminin bir sonucu olarak, kadın giderek daha fazla sosyal alana girdi. Böylece Kaçar kadınının sosyal ve politik meselelerdeki rolü arttığı için toplumda daha görünür bir hal almıştır (Sereşt ve Mohsen, 2015, s. 328-329). Anayasal söylemle birlikte toplumun dönüşümü ve bunun sonucunda ortaya çıkan özgürlükler, kadınlara görüşlerini kamuya açık olarak ifade etmeleri ve bunları farklı şekillerde gerçekleştirmeye çalışmaları için gerekli fırsatı ve kolaylıkları sağlamıştır. Bu hedeflere ulaşmanın önemli araçlarından biri de kadın gazetelerinin yayımlanması ile sosyal ve politik derneklerin oluşturulmasıydı. Kaçar döneminin sonlarında kadın haklarının savunucularından biri de Şehnaz Azad (Rashdیه) olmuştur. Azad, Kadın Dergisi'ni kurarak kadınları hakları ve konuları konusunda uyandırmaya ve bilgilendirmeye çalıştı. Sadece kadınların yazdığı makaleleri yayınlayan bu gazetenin ana amacı İran'da kadınların ve kızların eğitimi ve kadınların toplum hayatındaki yeri konusunda reform yapılmasını sağlamaktı.

Nâsirüddin Şah öncesi Kadınlar eski geleneksel giyimlerinde devam ettirmişlerdir. Nâsirüddin Şah döneminde de kadınların giyim tarzında belirgin bir değişim gözlenmemiştir. Kadınlarının geleneksel kıyafetleri oldukça sade renklerde ve mütevazı bir görünüme sahipti (Nazari, 2016, s.58). Bu geleneksel sürekliliğin temel nedeni, toplumun değer yargılarını

şekillendiren İslam dininin, özellikle giyim konusunda etkili olmasıdır. İslam'ın mahrem ve namahrem kavramları, kadınların dışarıda giydikleri kıyafetleri belirlemede önemli bir rol oynamıştır. Bu dönemde kadınlar, yabancı erkeklerin bakışlarından tüm vücutlarını ve yüzlerini koruma amacıyla çarşaf gibi örtünme biçimlerini tercih etmişlerdir. Bu durum, Müslüman İranlılar arasında o kadar yaygınlaşmıştır ki, dört yaşındaki kız çocukları bile çarşafsız dışarı çıkarılmamıştır. Bu uygulamalar, İslam toplumlarında kadınların sosyal ve kamusal alandaki hareketliliğini sınırlandıran ve cinsiyet rollerini belirleyen önemli bir kültürel norm haline gelmiştir (Yetiş, 2022, s. 290).

Kadınlarının giyiminde şehirli-köylü ya da soylu-sıradan ayrımı fark edilmiyordu, kadınlar aynı kalitede ve şekilde giyiniyorlardı. Bu durum Nâsırüddin Şah'ın yurt dışı gezilerine kadar geçen sürede kadın giyim modasında eski gelenekler devam etmişti. Nâsırüddin Şah'ın Avrupa seyahatleri sonrasında kadınlarının giyimleri de değişime uğramış ve oldukça renklenmiştir. Bu dönemde kadınların bacaklarını çorap gibi örten kırmızı, gri, mor, yeşil renkli geniş pantolonlar giyimlerinde yer almaya başlamıştır. Geniş pantolondan kasıt, günümüzde Anadolu içlerinde ve kırsal kesimde kadınların giydiği “şalvar” özelliğinde ve daha dar kesime sahip olan kıyafettir. Kadınların üstünde ise, dansçıların giyindiği canlı renkli ve çeşitli desenlere sahip üst giyim ve bunun üzerinde kemer yer almaktadır. Kemerin alt kısmında ise pantolonun üzerine inen kısa etek vardır. (Nazari, 2016, s.59).

Kaçarlarda kadınların fanila giymeleri çok aşına olunan bir durum değildir. Kadınlar sadece elbisenin üst göğüs kısmına korsaj^{4*} uygularlardı ki bu korsaj elbisenin vücut hatlarını daha belirgin yapması ve elbiseye Avrupai bir tarz katmasını sağlamak amacı ile yapıldı (Nazari, 2016, s. 59). Ayrıca korsaj kullanılan elbisede çorap kullanmak yaygın ve modern karşılanmıyordu. Nâsırüddin Şah'ın Batı gezileri sırasında dansçıların dar pantolon ve etek giydiklerini görmesi neticesinde kendisi de bu giyim tarzının sarayda harem içerisinde kullanılmasını istemiştir. Zaman içerisinde bu giyim tarzı saray dışında kadınlar arasında da görülmüştür (Nazari, 2016, s. 59-61).

Nâsırüddin Şah'ın Avrupa gezileri sırasındaki gözlemleri sonucunda geleneksel kıyafetlerinden sıyrılan kadınlar, modern dünyanın renkleri ve modası ile karşılaşmaya başlamıştır. Nâsırüddin Şah dönemi, kadınlarının yaşamlarının ve geleneklerin bir nebze olsa değiştiği yıllar olmuştur.

SONUÇ

Kadim medeniyeti ve kültürel çeşitliliği ile tarihin en gizemli toprakları olan İran'da gelenek, görenek, destanlar ve dini inanışlar hâkim unsur iken Batı ile iletişime geçilmesi neticesinde hayatın her alanında köklü değişimler meydana gelmiştir. Bu değişimleri başlatan da kadınlar olmuştur.

Kaçar kadını, Meşrutiyet öncesinde Şia'nın gölgesi altında şekillenen geleneksel yaşam biçimi içerisinde yer almıştır. Beşikte nişanlanan ve daha ilk ergenlik döneminde evlendirilen kadının eğitimsiz olması, temel haklarını dahi bilmeden ve sorgulayamadan yaşamasına neden olmuştur. Kadınların eğitimsiz olması, sevgi ve özgüven eksikliği yaşamaları, İran kültürünün kadınları öteleyici etkisi, Kaçar hanedanlığında da ataerkil düzeni yasal kılmış ve bu etki Kaçar kadınının toplumsal hayatını belirleyen ana unsur olmuştur.

Tütün devrimi ile birlikte sokaklara çıkmaya başlayan kadınlar Kaçar tarihinde özgürlük ateşini yakmışlardır. Nâsırüddin Şah dönemi ve sonrasında kadın yaşamı ve hakları konusunda totaliter İran kültürünün etkisi kırılmaya başlanmıştır. Yaşanan kırılma ile Kaçar kadını, yüzünü Avrupa'ya çevirmiştir. Bu dönemde kadınlar diplomasinin sembollerinden birisi olan devlet nişanlarının üzerinde yer alırken aynı zamanda tiyatro ve edebiyat alanlarında da boy göstermişlerdir. Kadınlara yönelik eğitim, medeni kanun, giyim-kuşam gibi alanlarda da çeşitli gelişmeler yaşanmıştır.

4 * Korsaj: Fransızcadan türetilmiş bir kelimedir. Küçük, kısa korse anlamındadır.

KAYNAKLAR

- Abadian, H. (2009). Der zamanı Kaçar hukuk İran şerait va rusum madel. *Kalkerde Tarihi İslami Dergisi*, 2(7), 7-24.
- Abdollahifard, P. (2020). İran'da feminizmin gelişimi. İran Çalışmaları Dergisi, 4(2), 351-384. <https://doi.org/10.33201/iranian.826495>
- Abdollahifard, P. (2020). Zerdüştlük inancında kadının konumu. *Doğu Esintileri Dergisi*, 13, 263-286.
- Afary, J. (2009). Saflığı yeniden tanımlamak, bedenleri ortaya çıkarmak ve arzuları değiştirmek. *Modern İran'da Cinsel Politika*. Cambridge: Cambridge UP, 142-173.
- Afary, J. (2009). Resmi evlilik. *Modern İran'da cinsel politika*. Cambridge: Cambridge Up, 19-49.
- Alam, M. R. ve Sosan, Z. R. (2012). Der harekâtı ya sigar Nakşi zanımla nadide giriftan. *Zanha ve Kultur*, 4(15), 71-78.
- Anbarcı, B. (2022). *Türkiye'ye göç eden İranlı kadın gözünden: İran'da kadın haklarına bir bakış*. [Yüksek Lisans Tezi, Karabük Üniversitesi].
- Asgari, S. (2020). Ortadoğu'da radikal bir kadın portresi: Tahire Qurrat Al-Ayn ve İran hükümet'inden beklentileri. *Dokuz Eylül Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi*, 7(1), 191-203.
- Aşıkkutlu, T. (2011). *Türk-İran modernleşmesi çerçevesinde kadın*. [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Azad, H. M., Maryam S. ve Mohammad H. (2018). Der zamanı Kaçar va meşrutiyete şekli hanımha. Şeri Farsi ve Mecala Dirbi, 13(58), 27-46.
- Azap, E. Y. (2023). Acem Mülteciler: Kaçar Hanedanı'nda taht mücadelesi ve Osmanlı Devleti'ne iltica eden İran şehzadeleri. *Türkiyat Mecmuası-Journal of Turkology*, (33), 79-103. <https://doi.org/10.26650/iuturkiyat.1270678>
- Batkitar, F. (2019). *Kaçarlar dönemi seyahatnâme yazarlarından Sekine Sultan ve Mihrimah Hanım'ın hac seyahatnâmeleri*. [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi].
- Cezani, B. (2014). İran meşrutiyet devrimi güçler ve amaçlar (1906-1911). (Ed. Arif Bingöl), Kaynak Yayınları.
- Çakri, A., Abolfaz, D. R. ve Muhammed, R. Ş. (1981). Zamanı bü-zürgahi Kaçar va dürüstçüheni va derneşeratı Nakşi hanımha ve ahnetiş naşırdüşaniş. *Naşerati Tahkikatı İslami*, 19(48), 221-234.
- Çolakoğlu, S. (2019). *Nâsırüddin Şah dönemi (1848-1896) ve tütün imtiyazı*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Farsani, S. T. (1388). Kaçar döneminde kadınların mücadelesi: bireysellik, gelenek dünyası ve ondan geçiş. İslam ve İran Tarihi (*Beşeri Bilimler*) Dergisi, 19(2 (seri 77)), 1-22.
- Gürer, S. C. (2020). *Pehlevi İran'ında kadın (1941-1965)*. [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Hosseini, P. S. ve Meiri, H. (2018). Kadın ve vakıf (vaka örneği: Kaçar ve Pehlevi dönemlerinde Tahran). *Geography Quarterly*, 17(60), 149-165.
- Karadeniz, Y. (2012). *İran tarihi (1700-1925)*. Selenge Yayınları.
- Karamali, A., Shamdin K. ve Mohsen R. (2022). Der zamanı Nâsır hanımhai adalatha (1848-1896). *Ahbari Tarihi İslam İran Dergisi*, 15(1), 246.
- Kiren, A. (2019). Osmanlı-Kaçar münasebetlerine nişânlar üzerinden bakmak: II. Abdülhamid dönemine dair bir deneme. (*OTAM*) *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi*, (45), 147-185.
- Langeroudi, F. E., Hadii N. ve Muhammed R. G. (2020). Der İran der zamanı Kaçar hukuku hanımha İran. *Sociological Review*, 27(56), 111-143.
- Mahbob, F., Aliasghar D. ve Hamid S.J. (2023). Mosasai ve Mosasai Kaçar der camia malketa hanımha ve Blanbordema malkiyata işan. *Mecallai Tahkikatı Tarihi Dergisi*, 18(69), 159-183.
- Maleki, E. (2016). *Hayran Hanım Dünbüli: hayatı, eserleri ve Türkçe şiirleri*. [Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi].
- Morshidizad, A., Abbas K. ve Babak A. P. (1389). Der harekâtı Sigar harekâtı seferberi va siyasi (1270-1269). *Malumatı Siyasi*, 6(2/12), 177-206.
- Mojerabi, H. ve Mehrdad D. (2018). Ezdikaki hariciha der zamanı Kaçar muttahil va talakardan hanımha der İran. *Mecallai Sosyalaji Dergisi*, 11(2), 275-290.
- Najmabadı, A. (2005). *Women with mustaches and men without beards: gender and sexual anxieties of Iranian modernity*. [1st ed., .University of California Press].
- Nefisi, S. (1335). *Tarih-i içtimai ve siyasi-yi İran der devre-i mua-*

sır: İntişarat-ı Matbuati-i Şark.

Niray, N. ve Didem D. (2010). İran İslam Cumhuriyeti: tarihi, siyaseti ve demokrasisi. *Fırat Üniversitesi Orta Doğu Araştırmaları Dergisi*, 6(2), 2-32.

Parvaneh, S. H. (2018). Hanımha va hadiyedadan (Der zamanı Kaçar ve Pahlevi raci ve baktarih ve misal). *Coğrafiya İran ve Tahkikatı Amik ve Ahbari Beynelmineli Dergisi*, 17(60), 149-165.

Pira, S. ve Özgüdenli, O. G. (2006). Nâsırüddin Şah. *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/nasiruddin-sah> Erişim Tarihi: 12.05.2024.

Rezaei, M. A. (2018). Sohbeterdani hanımha zaban va naviştan devrani kultur (Ez devranı Nasrid tabe zamanı meşruiyet). *Tahkikati Edebiyatı Zabani Farsi Dergisi*, (14), 173-195.

Sander, O. (2013). *Siyasi Tarih 1918-1994*. İmge Kitabevi.

Sara, N. (2016). İslam be İran baest vişrap der penç devranı tarih puşidane labasi hanımha. *Shabak Dergi*, 3(20), 53-64.

Sarıkaya, Y. (2012). Geçmişten günümüze İran: tarih, siyaset, toplum ve kültür. *Türk Akademisi Siyasi Sosyal Stratejik Araştırmalar Vakfı*, (Rapor no:2), 1-44.

Sereşt, M. B. ve Mohsen, P. (2015). Zamanı Kaçar neşarati hanımha ve ihtima hası kultur ve tahkikat. *Journal Of Women In Culture Arts*, 7(3), 327-341.

Şeriatı, N., Mohsen, B., Beqeralı, A. ve Hojjat, F. T. (2021). Fami-le Şiai Kaçar hanımhai dersistan tafsiri mevkiyatı işan (Az evvel meşrutiyet 1210-1324 H./ 1796-1906 Ms). *Mecalai Tarihi Gemhuri İslami İran Dergisi*, 12(28), 105-130.

Sümer, F. (2001). Kaçarlar. *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/kaçarlar#1> Erişim Tarihi: 12.05.2024.

Tafreshi, P. N. (2010). The struggle for freedom, justice, and equality: the history of the journey of Iranian women in the last century. *Washington University in St. Louis Washington University Open Scholarship*, 1-92. <https://doi.org/10.7936/K7XP730D>

Üstün, İ. S. (2000). İran. *TDV İslam Ansiklopedisi*, <https://islamansiklopedisi.org.tr/iran#4-safevilerden-gunumuze-kadar> Erişim Tarihi: 12.05.2024.

Yetiş, İ. (2022). *Hatırat ve seyahatnameler ışığında İran'da gündelik yaşam* (1800-1896). [Doktora Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi].

Yazar Katkı Oranları

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranda katkı sağlamıştır.

**ALGILANAN ÖZGÜRLÜK İLE PSİKOLOJİK
SAĞLAMLIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE SERBEST ZAMAN
YÖNETİMİNİN ARACI ROLÜNÜN BELİRLENMESİ**

DETERMINING THE MEDIATING ROLE
OF LEISURE TIME MANAGEMENT IN THE
RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED FREEDOM
AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

Anıl SİYAHTAŞ, Selçuk Bora ÇAVUŞOĞLU, Cemal GÜLER

12

ALGILANAN ÖZGÜRLÜK İLE PSİKOLOJİK SAĞLAMLIK ARASINDAKİ İLİŞKİDE SERBEST ZAMAN YÖNETİMİNİN ARACI ROLÜNÜN BELİRLENMESİ

DETERMINING THE MEDIATING ROLE OF LEISURE TIME MANAGEMENT IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED FREEDOM AND PSYCHOLOGICAL RESILIENCE

Anıl SİYAHTAŞ¹, Selçuk Bora ÇAVUŞOĞLU², Cemal GÜLER³

Anahtar Kelimeler:

Serbest Zaman,
Algılanan Özgürlük,
Psikolojik Sağlamlık,
Serbest Zaman
Yönetimi

Keywords:

Leisure,
Perceived Freedom,
Psychological
Resilience,
Leisure Management

ÖZ

Araştırmanın temel amacı, algılanan özgürlüğün psikolojik sağlamlığa etkisinde serbest zaman yönetiminin aracı rolünü ortaya koymaktır. Bu doğrultuda çalışma, nicel araştırma yöntemlerinden ilişkisel tarama desenine uygun tasarlanmıştır. Araştırmanın örneklemini; serbest zaman etkinliklerine katılan bireylerden (sportif/sosyal/kültürel/sanatsal) oluşmaktadır (n=390). Veriler; Kişisel Bilgi Formu, Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği (SZAÖÖ), Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (K-PSÖ) ve Boş Zaman Yönetimi Ölçeği (BZYÖ) ile toplanarak SPSS 22 ve AMOS 16 yazılım programlarında analiz edilmiştir. Normal dağılım gösteren verilerin analizlerinde t-testi, ANOVA ve MANOVA testleri kullanılmıştır. Kavramlar arasındaki ilişkiler Pearson korelasyon analizi ile test edilirken, gruplar arasındaki farklılıklar Tukey testi ile çözümlenmiştir. Çalışmanın amacı doğrultusunda ise; serbest zaman yönetiminin aracı rolünü tespitinde Yapısal Eşitlik Modellemelerinden Yol Analizi uygulanmıştır. Araştırmadaki katılımcıların yaş ortalaması 33,11 (±9,59) olup %60,5'i erkektir. Ölçeklerden alınan toplam puan ortalamaları sırasıyla SZAÖÖ $\bar{x}=3.85$ (±.46), BZYÖ $\bar{x}=3.66$ (±.54) ve K-PSÖ $\bar{x}=3.41$ (±.73) olarak tespit edilmiştir. Serbest zaman etkinliklerinde bulunan bireylerin cinsiyet, eğitim ve aktivitelere katılım durumlarına göre algıladıkları özgürlük, psikolojik sağlamlık ve serbest zaman yönetimleri arasında anlamlı farklılıklar elde edilmiştir. Sonuç olarak; algılanan özgürlük ile psikolojik sağlamlık arasında serbest zaman yönetiminin kısmi aracı rolü belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle; algılanan özgürlüğün psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisi, serbest zamanı iyi yönetmek üzerinden gerçekleştiği görülmüştür.

ABSTRACT

The main purpose of the research is to reveal the mediating role of leisure time management in the effect of perceived freedom on psychological resilience. Accordingly, the study was designed in accordance with the relational survey model, one of the quantitative research methods. The sample of the study consists of individuals participating in leisure activities (sportive/social/cultural/artistic) (n=390). Data were collected using a Personal Information Form the Perceived Freedom in Leisure Scale (PFLS), the Brief Psychological Resilience Scale (B-PRS) and Free Time Management Scale (FTMS). Data were analyzed in SPSS 22 and AMOS 16 software programs. T-test, ANOVA and MANOVA tests were used to analyze normally distributed data. While the relationships between concepts were tested with Pearson correlation analysis, the differences between groups were analyzed with the Tukey test. In line with the purpose of the study; Path Analysis from Structural Equation Modeling was applied to determine the mediating role of leisure time management. The average age of the participants in the study was 33.11 (±9.59), with 60.5% being male. The total mean scores obtained from the scales were found to be PFLS $\bar{x}=3.85$ (±.46), FTMS $\bar{x}=3.66$ (±.54) and B-PRS $\bar{x}=3.41$ (±.73), respectively. Significant differences were obtained between the perceived freedom, psychological resilience and leisure time management based on individuals participating in leisure activities according to their gender, education and active participation in activities. As a result, it was determined that leisure time management has a partial mediating role in the relationship between perceived freedom and psychological resilience. In other words, the impact of perceived freedom on psychological resilience is facilitated through effective leisure time management.

¹ Dr., Türkiye Futbol Federasyonu, anil.siyahatas@hotmail.com, Orcid No: 0000-0001-6477-7298

² Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Spor Bilimleri Fakültesi, selcukbora.cavusoglu@iuc.edu.tr, Orcid No: 0000-0003-4163-9655

³ Dr. Öğr. Üyesi İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Spor Bilimleri Fakültesi, cemel.guler@iuc.edu.tr, Orcid No: 0000-0002-0912-7732

Alıntılanmak için/Cite as:
Siyahtaş A., Çavuşoğlu S. B.,
Güler C. (2025) Algılanan
Özgürlük İle Psikolojik Sağlamlık
Arasındaki İlişkide Serbest
Zaman Yönetiminin Aracı
Rolünün Belirlenmesi, Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 199-215

GİRİŞ

Günümüzde teknolojiye geline nokta, yaşamımızda büyük kolaylıklar getirmiştir. Bu kolaylıkların başında çalışma şartlarında yaşanan gelişmelerdir. Teknolojik ilerlemeler ile birlikte insanların çalışma zamanları azalmış bu sayede serbest zaman süreleri artmıştır. Modern çağdaki gelişmeler, nüfus artışının sebep olduğu demografik farklılıklar ve kentleşmenin artmasıyla birlikte insanların değerlendirecekleri serbest zaman aktivitelerinin artmasına imkân tanımıştır. Bireylerin kendi iradeleriyle seçtikleri faaliyetler sayesinde yeni beceriler kazanma, kendini geliştirme ve farklı sosyal ilişkiler yaratma fırsatı bulunmaktadır. Bunların dışında bireyler serbest zamanlarında; yaşadıkları stresli ortamdan uzaklaşmak, dinlenmek, farklı yerler görmek, farklı insanlar tanımak, heyecan, mutluluk ve coşku yaşamak gibi birçok amaçla açık ya da kapalı alanlarda, pasif veya aktif bir şekilde aktivitelere katılmaktadır (Türker vd., 2016). Kısacası bireylerin sahip oldukları serbest zamanları doğru bir şekilde değerlendirilmesi sonucunda psikolojik, biyolojik ve sosyal açıdan faydalar sağlamak ve olumlu duygular yaşamaktadır. Bu duygulardan birisi de serbest zamanda algılanan özgürlük olarak nitelendirilmektedir. Algılanan özgürlük kavramı serbest zamanın en önemli değişkenlerinden biri olarak belirtilmekte ve tercih edilen etkinlik sonrasında hissedilen ruh hali olarak ifade edilmektedir (Neulinger, 1981; Yerlisu Lapa & Ağyar, 2011).

Serbest zamanda algılanan özgürlük bireylerin önceki deneyimlerine dayanarak katıldıkları aktivitelerdeki öz değerlendirmeleri olarak tanımlanabilir. Bireylerin serbest zamanlarda algıladığı özgürlük yaşamlarının birçok noktasına iyi ya da kötü bir şekilde etkileme olasılığı söz konusudur. Araştırmacılar bu durumu dikkate alarak çok sayıda araştırma yapmış bu etkileri ortaya koymaya çalışmışlardır (Wu vd., 2010; Yaşartürk & Yılmaz, 2019; Yüksel vd., 2019; Gökçe vd., 2020; Balaban vd., 2021). Etkileri üzerinde araştırma yapılan konulardan birisi de bireylerin psikolojik sağlamlıklarıdır (Avcı Taşkıran & Gürbüz, 2021). Serbest zamanın bireyler için son derece önemli hale gelmesi, bu zaman diliminin verimli ve etkili yönetimini zorunlu duruma dönüştürdüğü düşünülmektedir. Bu aşamada serbest zaman yönetiminin

ne düzeyde doğru yönetildiği ve bireylerin belirledikleri hedeflere ulaşmasında aracı role sahip olup olmadığı akla gelmektedir. Bu noktadan hareketle serbest zaman yönetiminin önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

LİTERATÜR TARAMASI

Serbest zaman, bireylerin yaşamlarındaki önemli alanlardan biri olarak nitelendirilmektedir (Doistua vd., 2020). Serbest zamanlarını anlamlı etkinliklerle değerlendiren bireyler, keyifli zaman geçirme fırsatları bulurken (Azman vd., 2022) yeteneklerini gösterme, potansiyellerini keşfetme ve çeşitli olumlu duygular deneyimleme olanağını da bulmaktadırlar (Azaiza vd., 2012). Algılanan özgürlük, bu deneyimlenen pozitif duygulardan biri olarak belirtilmektedir (Yaşartürk & Yılmaz, 2019).

İnsan yaşamının önemli bir unsuru olarak kabul edilen serbest zaman, bir özgürlük hissi olarak tanımlanmaktadır (Kuo vd., 2021). Iso-Ahola (1980) da etkili serbest zamanın iki koşulu olduğunu, özgürlük algısının bu koşullardan biri olduğunu ifade etmiştir. Gerçekleştirilen faaliyetlerin özgürlük algısıyla ilişkilendirilmesiyle birlikte, bireylere kendini gerçekleştirme olanağı vermesi, algılanan özgürlük olgusunun literatürde araştırılması gereken kavramlar arasında bulunmasını sağlamıştır (Emir, 2020). Algılanan özgürlük, ilk olarak serbest zaman davranışlarını ölçmede önemli bir boyut olarak ortaya çıkmıştır ve bireylerin aktivitelere katılma becerilerine yönelik değerlendirmelerini yansıtmaktadır (Yerlisu Lapa, 2013). Siegenthaler ve O'Dell (2000) serbest zamandaki özgürlük algısını, bireyin bilinçli olarak tercih ettiği bir aktiviteye katılması ve beraberinde gelen duygu olarak tanımlamaktadır. Bilgen (2021) ise bireylerin serbest zamanlarında katıldıkları etkinlikler, bu etkinlikler ile özdeşleştirilmek ve etkinliğe bağlı kalınması olarak nitelendirilmektedir. Algılanan özgürlük, serbest zaman faaliyetlerine motive olunması için kritik bir ön koşuldur. Diğer bir ifadeyle, bireyin katılacakları etkinliklerden iyi bir deneyim yaşayabilmeleri için aktivitesini seçme özgürlüğüne sahip olmalıdır (Iso-Ahola, 1983). Deneyimlerinde yüksek düzeyde özgürlük algılayan bireylerin, yüksek düzeyde yeterlilik, motivasyon ve eğlenme davranışı gösterme eğiliminde olduğu ifade edilirken (Yerlisu Lapa, 2013), araştırmaların psikolojik

sağlıklarına da olumlu etkilerini göstermektedir (Avcı Taşkiran & Gürbüz, 2021).

Pozitif psikolojinin önemli unsurlarından biri olarak tanımlanan psikolojik sağlamlık (Ülker Tümlü & Recepoğlu, 2013), bireylerin yaşadıkları sıkıntılara, zorluklara ve streslere karşı uyum göstermesini sağlayan beceriler, tutumlar ve kabiliyetler olarak tanımlanmaktadır (Bulthuis, 2008). Doğan (2015) literatürdeki tanımları dikkate alarak psikolojik sağlamlığı; hastalıklardan, emosyonel problemlerden, olumsuz durumlardan veya yaşanan stresten hızlı bir şekilde kurtulabilme, iyileşme ve yeniden toparlanma iradesi olarak tanımlamaktadır. Diğer bir ifadeyle, bireyin olumsuz yaşantıların üstesinden başarılı bir şekilde gelme ve meydana gelecek yeni durumlara ayak uydurma yeteneği olarak tarif edilmektedir (Doğan, 2015). Psikolojik sağlamlık, bireylerin yaşadıkları zorlukların üstesinden gelmelerinde, duygusal ihtiyaçlarını incelemelerinde ve yaşama uyum sağlamalarında önemli bir faktör olarak nitelendirilmektedir (Ulukan & Ulukan, 2021). Yapılan araştırmalar serbest zaman ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır (Aydın vd., 2019; Avcı Taşkiran & Gürbüz, 2019; Kırandi, 2020; Avcı Taşkiran, 2021; Dursun vd., 2021; Parlakkılıç Büyükgül & Yetim, 2023). Buchecker ve Degenhardt (2015) yaptıkları araştırmada bireylerin artan psikolojik dayanıklılığının temel olarak uzun süreli yapılan rekreasyon ve serbest zaman aktiviteler gerektirdiğini tespit etmişlerdir. Dolayısıyla serbest zamanın ve bu

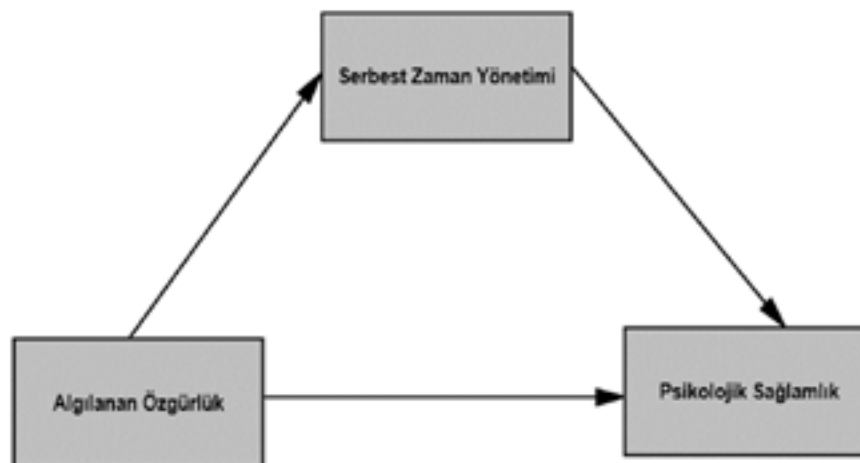
zaman diliminde yapılan aktivitelerin, yaşamın birçok noktasına etki ederek toplumdaki rolü kayda değer hale gelmiş (Henderson, 2010; Akgül & Karaküçük, 2015) ve serbest zaman yönetim olgusunun önemi ortaya çıkmıştır (Akay vd., 2023). Bireylerin serbest zamanlarındaki artışı ve önemi yıllardır ilgi konusu olmasına rağmen, bu zaman diliminin yönetimi konusunda çok az araştırma yapılmıştır (Wang vd., 2011). Oysaki serbest zaman kullanım şeklinin sadece bireyi değil, aynı zamanda çevreyi ve hatta genel olarak toplumu etkileyebileceği savunulmaktadır (Wang vd., 2011). Serbest zamanın etkili bir şekilde yönetimi bireylerin stresini, akademik başarısını ve sosyal hayatını olumlu ya da olumsuz olarak yönlendirebilmekte ve yaşam kalitesine katkıda bulunmaktadır (Wang vd., 2011; Eranıl & Özcan, 2018). Yukarıdaki bilgilerden yola çıkarak, bu araştırmada esas olarak aşağıdaki soruya yanıt aranmaktadır:

Algılanan özgürlük ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide serbest zaman yönetiminin aracı rolü var mıdır?

YÖNTEM

Araştırma Modeli

Bu çalışma, serbest zaman etkinliklerine katılan bireylerin algıladıkları özgürlük ile psikolojik sağlamlık arasındaki ilişkide serbest zaman yönetiminin aracılık etkisini belirlemeyi amaçlayan ilişkisel bir çalışmadır. Araştırma modeli Şekil 1’de yer almaktadır.

Şekil 1. Araştırma Modeline İlişkin Yol Diyagramı

Araştırma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, kolayda örnekleme yöntemi kullanılarak örnekleme dâhil edilme kriterlerini karşılayan bireylerden oluşmaktadır. Araştırma için evreni bilinmeyen örneklem hesabına göre %95 güven aralığı %5 hata payı ile 384 kişinin gerektiği görülmüştür. Araştırma anketleri online olarak Google forms kullanılarak hazırlanmış, whatsapp uygulaması üzerinden linki gruplara yönlendirilmiş ve 402 kişi anketleri eksiksiz doldurmuştur. Verilerin analizi aşamasında uç değer tespit edilen 12 veri araştırmadan çıkartılmıştır. Araştırma 390 kişi ile tamamlanmıştır (n=390). Çalışmada örnekleme dâhil edilme kriterleri şu şekilde belirlenmiştir;

- 18 yaş ve üzerinde olmak,
- Okuma ve yazma bilmek,
- Haftada en az 1 saat serbest zaman süresine sahip olmak,
- Sportif/sosyal/kültürel ve sanatsal aktivitelerden herhangi birinde bulunmak,
- Araştırmaya katılmaya gönüllü olmak.

Veri Toplama Araçları

Bu araştırmada veri toplama aracı olarak araştırmacılar tarafından oluşturulan Kişisel Bilgi Formu, Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği ve Boş Zaman Yönetimi Ölçeği kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu; katılımcıların demografik özellikleri ile ilgili bilgi toplama amacıyla 9 sorudan meydana gelmektedir.

Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği (SZAÖÖ); bireylerin serbest zamanda algılanan yetkinlik, kontrol ve içsel motivasyonunu ölçmeye yönelik tasarlanmış SZAÖÖ, Witt ve Ellis (1985) tarafından geliştirilmiş, Yerlisu Lapa ve Ağyar (2011) tarafından ilk olarak Türkçe'ye adaptasyonu yapılmıştır. Daha sonra Yerlisu Lapa ve Tercan Kaas tarafından (2017, 2019) ölçeğin 25 maddelik tek faktörlü yapısı sınanarak Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçeğin güvenilirliğini belirlemek için Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı 0.93 olarak hesaplanmıştır. Bu araştırmadaki

Cronbach Alpha değeri ise .91'dir. SZAÖÖ, 5'li likert tipinden meydana gelip, 1-kesinlikle katılmıyorum, 5-kesinlikle katılıyorum şeklinde puanlanmaktadır. Ölçekten alınan puan yükseldikçe serbest zamanda algılanan özgürlük algısı da yükseldiği anlamı taşımaktadır.

Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (K-PSÖ); insanların psikolojik sağlamlıklarını ölçmek amacıyla Smith vd. (2008) tarafından geliştirilmiş, Doğan (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. Ölçek 6 madde, tek faktör ve 5'li likert tipinden (1-hiç uygun değil, 5-tamamen uygun) meydana gelmektedir. Ölçekten alınan puanın yüksek olması, psikolojik sağlamlığın da yüksek olduğunu göstermektedir. Ölçeğin, iç tutarlık katsayısı ise .83 olarak tespit edilmiştir (Doğan, 2015). Bu araştırma için ise .79 olarak hesaplanmıştır.

Boş Zaman Yönetimi Ölçeği (BZYÖ); Wang vd. (2011) tarafından geliştirilmiş, Akgül ve Karaküçük (2015) tarafından Türkçe'ye uyarlanmıştır. 15 madde 4 alt boyuttan oluşan BZYÖ, 5'li likert tipinden (1- hiç katılmıyorum, 5-tamamen katılıyorum) oluşmaktadır. Ölçek alt boyutları ise "amaç belirleme ve yöntem", "değerlendirme", "boş zaman tutumu" ve "programlama" şeklindedir. Ölçeğin "programlama" alt boyutundaki ifadeler ters kodlanmaktadır. Ölçekten elde edilen puanlar yükseldikçe boş zaman yönetimi uygulamalarının da yükseldiği anlamına gelmektedir. Ölçeğin Cronbach Alpha değeri .83 ve test-tekrar test güvenilirliği ise .86 bulunmuştur. Alt boyutlar için ise iç tutarlık katsayıları .71-.81 arasında değişmektedir (Akgül & Karaküçük, 2015). Bu araştırmada ise ölçeğin geneline ilişkin iç tutarlık .76 olarak hesaplanırken; alt boyut iç tutarlık katsayıları .79-.87 arasında değişmektedir.

Verilerin Analizi

Toplanan veriler, SPSS 22 (Statistical Package for the Social Sciences) ve AMOS 16 (Analysis of Moment Structures) programları ile analiz edilmiştir. Araştırmada tanımlayıcı istatistikler (ortalama, standart sapma, minimum, maksimum, sayı ve yüzdelik) kullanılmıştır. Verilerin normal dağılıma uygunluğu çarpıklık ve basıklık değerlerine göre karar verilmiştir. Tabachnick ve Fidell (2013)'e göre çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 olması verilerin normal dağılım koşuluna uygun

olduğunu göstermektedir. Araştırma bulguları verilerin ± 1.5 olduğunu göstermektedir (Tablo 2). Ayrıca histogram diyagramı ve Q-Q plot grafikleri incelendiğinde veri setinin normallik varsayımını karşıladığı görülmüştür. Dolayısıyla araştırma verilerinin normal dağılım gösterdiği kabul edilmiştir. Değişkenler arasındaki farklılık analizlerinde t-testi, ANOVA ve MANOVA kullanılırken; ilişkilerin belirlenmesinde Pearson korelasyon testi yapılmıştır. Gruplar arasındaki farklılıklar Tukey testi ile analiz edilmiştir. Araştırmanın amacı doğrultusunda ise kurgulanan modelin test edilmesinde Yapısal Eşitlik Modellemelerinden Yol Analizi uygulanmıştır. Araştırmada anlamlılık düzeyi 0.05 ve 0.01 olarak belirlenmiştir.

Araştırmanın Etik İzni

Bu araştırma, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal

ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun değerlendirmeleri sonucunda (12.09.2023 tarih, 319 No) oybirliği ile etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir. Ölçeklerin kullanım izni alındığı araştırmada, Helsinki Bildirgesi etik ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

BULGULAR ve TARTIŞMA

Araştırmanın temel amacı, algılanan özgürlüğün psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinde serbest zaman yönetiminin aracı rolünü belirlemek ve bazı değişkenlere göre farklılıkları tespit etmektedir.

Tablo 1’de katılımcıların demografik özelliklerinin dağılımları yer almaktadır. Bulgulara göre; araştırmaya katılanların %60,5’i erkek; %39,5’i kadındır. Yaş ortalaması $33.11 \pm 9,59$ olan katılımcıların %53,1’inin

Tablo 1. Bireylerin Demografik Özelliklerinin Dağılımları

		f	%	$\bar{x} \pm SS$
Yaş		390	100.0	$33,11 \pm 9,59$
Cinsiyet	Erkek	236	60,5	
	Kadın	154	39,5	
Medeni Durum	Evli	183	46,9	
	Bekâr	207	53,1	
Eğitim Durumu	Lise ve Altı	69	17,7	
	Lisans	255	65,4	
	Lisansüstü	66	16,9	
Haftalık Serbest Zaman Süresi	1-5 Saat	70	17,9	
	6-10 Saat	113	29,0	
	11-15 Saat	71	18,2	
	16 Saat ve Üzeri	136	34,9	
Gelir Algısı	Gelir Giderden Az	107	27,4	
	Gelir Gidere Eşit	192	49,2	
	Gelir Giderden Fazla	91	23,3	
Sportif Aktiviteler	Aktif	241	61,8	
	Pasif (izleyici olarak)	95	24,4	
	Katılmıyorum	54	13,8	
Sosyal Aktiviteler	Aktif	270	69,2	
	Pasif (izleyici olarak)	98	25,1	
	Katılmıyorum	22	5,6	
Kültürel/Sanatsal Aktiviteler	Aktif	170	43,6	
	Pasif (izleyici olarak)	155	39,7	
	Katılmıyorum	65	16,7	
TOPLAM		390	100,0	

Tablo 2. Ölçek Puanlarının Dağılımları (n=390)

Ölçekler	Ölçek Madde Sayısı	Min.	Mak.	Ort.	Ss	Çar.	Bas.	a
SZAÖÖ	25	2,72	5,00	3,85	,46	,30	,11	,915
BZYÖ	15	1,38	5,00	3,66	,54	-,23	,25	,763
Amaç Belirleme ve Yöntem	6	1,17	5,00	3,55	,76	-,47	,02	,876
Değerlendirme	3	1,00	5,00	3,72	,66	-,77	1,5	,698
Boş Zaman Tutumu	3	1,67	5,00	4,13	,67	-,62	,33	,762
Programlama	3	1,00	5,00	3,32	1,01	-,40	-,40	,797
K-PSÖ	6	1,00	5,00	3,41	,73	-,10	,44	,793

SZAÖÖ: Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği; **BZYÖ:** Boş Zaman Yönetimi Ölçeği; **K-PSÖ:** Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği; **Min.:** Minimum; **Mak.:** Maksimum; **Ort.:** Ortalama; **Ss.:** Standart Sapma; **Çar.:** Çarpıklık; **Bas.:** Basıklık; **a:** Cronbach Alpha

bekâr %65,4'ünün lisans mezunu, %34,9'unun 16 saat ve üzerinde serbest zamana sahip olduğu ve %49,2'sinin gelirinin giderine eşit olduğu tespit edilmiştir.

Katılımcıların %61,8'inin sportif, %69,2'sinin sosyal, %43,6'sının ise kültürel/sanatsal aktiviteleri aktif olarak değerlendirdiği saptanmıştır.

Tablo 2'de araştırmada kullanılan ölçek puanlarının minimum ve maksimum değerleri ile ortalama, standart sapma ve çarpıklık, basıklık değerleri yer almaktadır. SZAÖÖ'de elde edilen ortalama $\bar{x}=3.85(\pm ,46)$ olarak tespit edilmiştir. Kim (2010), Yerlisu Lapa ve Ağyar (2012), Emir (2020), Balaban vd. (2021), Serdar ve Harmandar Demirel (2021) ve Yapılı (2022) tarafından yapılan araştırmalarda da katılımcıların serbest zamanda algıladıkları özgürlük düzeyi yüksek bulunmuştur. Dolayısıyla bu çalışmanın bulguları ile yapılan araştırmanın sonuçları benzerlik göstermiştir.

BZYÖ'de elde edilen ortalama ise $\bar{x}=3.66(\pm ,54)$ olurken; alt boyutlarında en yüksek ortalamanın “boş zaman tutumu” alt faktöründe görüldüğü belirlenmiştir ($\bar{x}=4.13\pm ,67$). Araştırmada kullanılan bir diğer ölçek olan K-PSÖ'de elde edilen ortalama ise $\bar{x}=3.41(\pm ,73)$ olarak tespit edilmiştir. Ancak literatürde bu araştırmanın bulgularını desteklemeyen çalışmalara rastlanılmıştır (Eranıl & Özcan, 2018; Aydın vd., 2019; Avcı Taşkiran, 2021; Kaygusuz & Gümüş, 2021).

Araştırmada kullanılan ölçeklerin çarpıklık ve basıklık değerlerinin ± 1.5 aralığında olduğu saptanmıştır. Ölçeklerin güvenilirliğine ilişkin Cronbach Alpha iç tutarlık katsayısı hesaplanmış olup iç tutarlık katsayıları SZAÖÖ için .91, BZYÖ için .76 olarak belirlenirken; alt boyutların .79-.87 arasında olduğu sonucuna varılmıştır. K-PSÖ için hesaplanan iç tutarlık katsayısının ise .79 olduğu görülmüştür.

Tablo 3. Cinsiyet Değişkenine Göre t-testi Sonuçları

Ölçekler	Değişken	n	Ort.	Ss	sd	t	p
SZAÖÖ	Erkek	236	3,87	,49	388	1,444	,075
	Kadın	154	3,80	,41			
BZYÖ	Erkek	236	3,64	,53	388	-,616	,269
	Kadın	154	3,68	,56			
ABY	Erkek	236	3,58	,75	388	,702	,241
	Kadın	154	3,52	,78			
D	Erkek	236	3,76	,66	388	1,264	,103
	Kadın	154	3,67	,65			
BZT	Erkek	236	4,12	,66	388	-,391	,348
	Kadın	154	4,15	,69			
P	Erkek	236	3,18	1,04	388	-3,339	<,001*
	Kadın	154	3,53	,93			
K-PSÖ	Erkek	236	3,49	,67	388	2,547	,006*
	Kadın	154	3,29	80			

SZAÖÖ: Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği; BZYÖ: Boş Zaman Yönetimi Ölçeği; ABY: Amaç Belirleme ve Yöntem; D: Değerlendirme; BZT: Boş Zaman Tutumu; P: Programlama; K-PSÖ: Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği; *p<0.05

Tablo 3’de katılımcıların cinsiyetlerine göre SZAÖÖ, BZYÖ ve K-PSÖ arasındaki istatistiksel farkları belirlemek için yapılan t-testi sonuçları yer almaktadır. Analiz sonuçları; cinsiyete göre SZAÖÖ arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık göstermemiştir ($p>0.05$). Almeida vd. (2018) tarafından yapılan bir araştırmada cinsiyet değişkeninin bireylerin algıladıkları özgürlüğü etkilemediği bulunmuştur. Yine Wu vd. (2010) Tayvan’da yaptıkları araştırmada, üniversite öğrencilerinin cinsiyetleri serbest zamanda algılanan özgürlüğü etkileyen bir unsur olmadığı gösterilmiştir. Literatürde rastlanan farklı çalışmalarda da benzer sonuçlar elde edilmiştir (Yerlisu Lapa & Ağyar, 2012; Yaşartürk & Yılmaz, 2019; Serdar, 2021). Araştırmasında bireylerin cinsiyetleri ile serbest zamanda algılanan özgürlük arasında anlamlı bir farklılık ortaya çıkmayan Tükel ve Temel (2020) bu durumun sebebini cinsiyetin nötr bir değişken olmasına bağlarken, cinsiyetin belirleyici bir parametre olmadığını ifade etmişlerdir.

Bireylerin cinsiyetlerine göre serbest zaman yönetimleri arasında istatistiksel açıdan anlamlı bir farklılık saptanmamıştır. Cinsiyete göre BYZÖ “programlama” alt

boyutunda istatistiksel olarak anlamlı bir farklılık tespit edilirken ($t(388)=-3,339$; $p<0.001$); diğer alt boyutlarda anlamlı farklılık tespit edilmemiştir ($p>0.05$). Bulgulara göre “programlama” alt faktöründe kadın bireylerin puan ortalamaları ($\bar{x}=3,53$) erkek bireylerden ($\bar{x}=3,18$) daha yüksektir. Konuyla ilgili literatür incelendiğinde bu araştırmanın bulgularıyla benzer ve farklı sonuçların elde edildiği anlaşılmıştır (Wang vd., 2012; Çakır, 2017; Yaşartürk vd., 2018; Duran vd., 2020; Sanlav & Gürkan, 2021; Demirel vd., 2022; Dektaş vd., 2023; Yağar vd., 2023). Ancak Küçükeşmen vd. (2020) üniversite öğrencileriyle yaptıkları araştırmada kadın öğrencilerin serbest zamanlarını daha iyi programladıkları bulunmuştur. Yine Su ve Yıldırım (2022)’in emekliler ile yaptıkları araştırmada kadınların serbest zamanlarını erkeklere göre daha iyi programladıkları saptanmıştır. Sonuç olarak kadınların serbest zamanlarını planlama konusunda daha iyi oldukları söylenebilir. Bunun nedeni kadınların aile, iş ya da sosyal yaşamlarını organize etme konusunda erkeklere göre daha başarılı olmalarından kaynaklandığı düşünülmektedir.

Cinsiyet ile K-PSÖ arasında istatistiksel açıdan anlamlı

Tablo 4. Eğitim Düzeyine Göre ANOVA Sonuçları

		n	Ort.	Ss.	F	p	Fark
SZAÖÖ	(1)Lise ve Altı	69	3,72	,50	5,310	,005*	1-3
	(2)Lisans	255	3,84	,43			
	(3)Lisansüstü	66	3,98	,51			
K-PSÖ	(1)Lise ve Altı	69	3,32	,61	4,443	,012*	1-3
	(2)Lisans	255	3,37	,77			
	(3)Lisansüstü	66	3,65	,66			

SZAÖÖ: Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği; K-PSÖ: Kısa Psikolojik Sağlık Ölçeği; *p<0.05

farklılık saptanmıştır ($t(388)=2,547$; $p<0.05$). Erkek bireylerin puan ortalamaları ($\bar{x}=3,49$) kadın bireylerden ($\bar{x}=3,29$) daha yüksektir. Akdeniz vd. (2021) tarafından yapılan bir araştırmada kadın üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlık düzeyleri erkeklere göre daha yüksek bulunmuştur. Aydın vd. (2019) tarafından öğretmen adayları ile yaptıkları bir araştırmada erkek katılımcıların psikolojik sağlık düzeyleri daha yüksek tespit edilmiştir. Ulukan (2020)'ın çalışmasında ise cinsiyet ile psikolojik sağlık arasında bir farklılık görülmemiştir. Literatürdeki diğer çalışmalarda da farklı sonuçların ortaya çıktığı belirlenmiştir (Avcı Taşkıran & Gürbüz, 2019; Beşikçi vd., 2021; Birinci & Kül Avan, 2021; Düzen, 2021; Parlakkılıç Büyükgül & Yetim, 2023). Araştırmalarda katılımcıların farklı sosyodemografik özelliklerinin sonuçları etkilediği düşünülmektedir.

Tablo 4'te katılımcıların eğitim düzeyine göre SZAÖÖ ve K-PSÖ arasında anlamlı farklılığın belirlenmeye çalışıldığı ANOVA testi sonuçları bulunmaktadır. Analiz sonuçlarına göre; bireylerin eğitim düzeyine göre SZAÖÖ arasında istatistiksel olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir ($F=5,310$; $p=0.005$). Anlamlı farklılığın; lisansüstü eğitim alan bireyler ($\bar{x}=3,98$) ile lise ve altında eğitim alan bireyler ($\bar{x}=3,72$) arasında gerçekleştiği belirlenmiştir. Diğer bir ifadeyle eğitim seviyesi yükseldikçe serbest zamanda özgürlük daha yüksek algılanmaktadır. Janke vd. (2010) tarafından yapılan araştırmada eğitim düzeyinin

serbest zamanda algılanan özgürlüğü etkileyen önemli bir faktör olduğu sonucuna varılmıştır. Daha yüksek eğitim düzeyine sahip bireylerin serbest zamanlarında daha fazla özgürlük algısı hissettiklerini bildirmişlerdir (Janke vd., 2010). Çalışmanın bulguları bu araştırmanın sonuçlarını destekler niteliktedir. Eğitim ile birlikte bireylerin serbest zamanı değerlendirme aşamasında farkındalık kazandıkları söylenebilir. Eğitim durumu yüksek bireylerin algıladıkları özgürlüğün yüksek olmasının edindikleri bilinç ve farkındalıktan kaynaklandığı düşünülmektedir.

Eğitim düzeyine göre K-PSÖ arasında da istatistiksel açıdan anlamlı farklılık belirlenmiştir ($F=4,443$; $p=0.012$). Anlamlı farklılığın lisansüstü eğitim alan bireyler ($\bar{x}=3,65$) ile diğerleri arasında meydana geldiği görülmüştür. Bu bulgu lisansüstü eğitim alan bireylerin, yaşamdaki olumsuz durumların üstesinden gelme ve oluşabilecek yeni durumlara karşı uyum gösterebilme becerilerinin diğer düzeylerde eğitim alan bireylere göre daha yüksek olduğu şeklinde yorumlanabilir. Kural ve Aydın (2023) tarafından futbol hakemlerinin serbest zaman doyum düzeyleri ile psikolojik sağlamlıkları arasındaki ilişki incelenmiştir. Hakemlerin eğitim durumu ile psikolojik sağlık düzeyleri arasında farklılık bulunmasa da lisansüstü eğitim alan hakemlerin ortalama puanları diğerlerine göre daha yüksek tespit edilmiştir (Kural & Aydın, 2023). Yapılan çalışmayla bu araştırmanın bulgularının kısmen benzerlik gösterdiği söylenebilir.

Tablo 5. Eğitim Düzeyine Göre MANOVA Sonuçları

Ölçek	Bağımlı Değişken	Eğitim Durumu	n	Ort.	Ss.	F	p	Fark
BZYÖ	Amaç Belirleme ve Yöntem	(1)Lise ve Altı	69	3,46	,69	1,176	,310	
		(2)Lisans	255	3,55	,79			
		(3)Lisansüstü	66	3,66	,72			
	Değerlendirme	(1)Lise ve Altı	69	3,65	,71	1,293	,276	
		(2)Lisans	255	3,72	,66			
		(3)Lisansüstü	66	3,83	,60			
	Boş Zaman Tutumu	(1)Lise ve Altı	69	3,86	,78	7,281	<,001*	1-2
		(2)Lisans	255	4,18	,62			1-3
		(3)Lisansüstü	66	4,25	,66			
	Programlama	(1)Lise ve Altı	69	2,98	,97	9,322	<,001*	1-2
		(2)Lisans	255	3,31	1,00			1-3
		(3)Lisansüstü	66	3,71	,97			2-3

BZYÖ: Boş Zaman Yönetimi Ölçeği; *p<0.05

Tablo 5’te bulunan MANOVA testi sonuçlarına göre; BZYÖ puanlarının bireylerin eğitim düzeyleri üzerinde temel etkisinin anlamlı olduğu saptanmıştır [$\lambda=.92$; $F(2-387)=3,845$; $p<0.05$]. Analiz bulguları; eğitim düzeyinin “boş zaman tutumu” ($F(2-387)=7,281$; $p<0.001$) ve “programlama” ($F(2-387)=9,322$; $p<0.001$) alt boyut puanları üzerinde anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Lisansüstü eğitim durumuna sahip bireylerin

serbest zamanlarını diğerlerine göre daha iyi yönettiği söylenebilir. Literatürde lise öğrencilerinin serbest zaman yönetimi orta düzeyde (Eranıl & Özcan, 2018) üniversite öğrencilerinin ise yüksek düzeyde (Yağar vd., 2023) olduğu görülmüştür. Bulgular, eğitim durumunun yükselmesi ile birlikte serbest zamanların daha iyi yönetildiğini göstermektedir.

Tablo 6. Sportif/Sosyal/Kültürel/Sanatsal Aktivitelere Katılım Durumuna Göre ANOVA Sonuçları

		n	Ort.	Ss.	F	p	Fark
Sportif	(1)Aktif	241	3,94	,47	12,983	<,001*	1-2
	(2)Pasif (izleyici olarak)	95	3,70	,39			1-3
	(3)Katılmıyorum	54	3,70	,46			
SZAÖÖ Sosyal	(1)Aktif	270	3,93	,45	14,837	<,001*	1-2
	(2)Pasif (izleyici olarak)	98	3,65	,43			
	(3)Katılmıyorum	22	3,72	,47			
Kültürel ve Sanatsal	(1)Aktif	170	3,97	,47	11,766	<,001*	1-2
	(2)Pasif (izleyici olarak)	155	3,76	,41			1-3
	(3)Katılmıyorum	65	3,73	,47			

BZYÖ	Sportif	(1)Aktif	241	3,78	,49	20,219	<,001*	1-2
		(2)Pasif (izleyici olarak)	95	3,54	,56			1-3
		(3)Katılmıyorum	54	3,32	,57			2-3
	Sosyal	(1)Aktif	270	3,77	,52	19,147	<,001*	1-2
		(2)Pasif (izleyici olarak)	98	3,42	,51			1-3
		(3)Katılmıyorum	22	3,37	,55			
	Kültürel ve Sanatsal	(1)Aktif	170	3,87	,49	32,480	<,001*	1-2
		(2)Pasif (izleyici olarak)	155	3,57	,49			1-3
		(3)Katılmıyorum	65	3,31	,56			2-3
K-PSÖ	Sportif	(1)Aktif	241	3,54	,66	11,350	<,001*	1-2
		(2)Pasif (izleyici olarak)	95	3,19	,79			1-3
		(3)Katılmıyorum	54	3,18	,77			
	Sosyal	(1)Aktif	270	3,54	,72	14,436	<,001*	1-2
		(2)Pasif (izleyici olarak)	98	3,12	,67			1-3
		(3)Katılmıyorum	22	3,09	,68			
	Kültürel ve Sanatsal	(1)Aktif	170	3,53	,75	5,486	,004*	
		(2)Pasif (izleyici olarak)	155	3,36	,64			1-3
		(3)Katılmıyorum	65	3,20	,82			

SZAÖÖ: Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği; BZYÖ: Boş Zaman Yönetimi Ölçeği; K-PSÖ: Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği; *p<0.05

Tablo 6’da katılımcıların sportif, sosyal ve kültürel/sanatsal aktivitelere katılım durumlarına göre SZAÖÖ, BZYÖ ve K-PSÖ arasında anlamlı farklılığın incelendiği ANOVA test sonuçları yer almaktadır.

Bireylerin sportif (F=12,983; p<0.001), sosyal (F=14,837; p<0.001) ve kültürel/sanatsal aktivitelere (F=11,766; p<0.001) katılım durumlarına göre SZAÖÖ arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık tespit edilmiştir.

Bireylerin sportif (F=20,219; p<0.001), sosyal (F=19,147; p<0.001) ve kültürel/sanatsal aktivitelere (F=32,480; p<0.001) katılım durumlarına göre BZYÖ arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık bulunmuştur. Bireylerin sportif (F=11,350; p<0.001), sosyal (F=14,436; p<0.001) ve kültürel/sanatsal aktivitelere (F=5,486; p=0.004) katılım

durumlarına göre K-PSÖ arasında istatistiki olarak anlamlı farklılık belirlenmiştir. Aktivitelere aktif olarak katılan bireylerin tüm ölçek puan ortalamalarının diğerlerine göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Bu bulgular serbest zaman faaliyetlerine aktif olarak katılan bireylerin serbest zamanı daha iyi yönettiği, algıladıkları özgürlük ve psikolojik sağlamlık düzeylerinin daha yüksek olduğuna işaret etmektedir. Hung (2012) serbest zaman etkinliklerine katılan bireylerin fiziksel, sosyal ve psikolojik yönden faydalar sağladığını ifade etmektedir. Yapılan farklı araştırmalarda bu çalışmanın bulgularını desteklemektedir (Yerlisu Lapa & Ağyar, 2012; Emir, 2015; Yaşartürk vd., 2018; Aydın vd., 2019; Yaşartürk & Yılmaz, 2019; Ulukan, 2020; Düzen, 2021; Su & Yıldırım, 2022; Yağar vd., 2023).

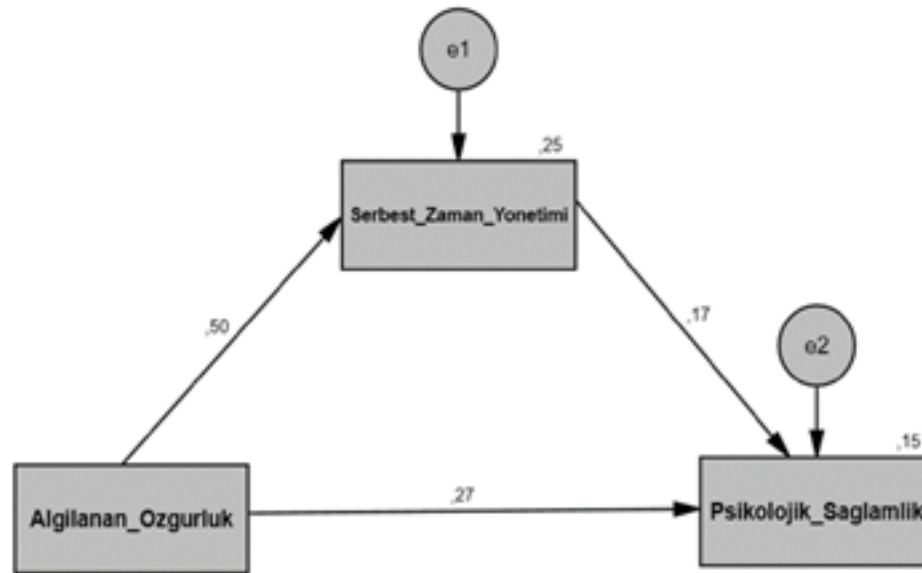
Tablo 7. SZAÖÖ, BZYÖ Alt Boyutları ve K-PSÖ Arasındaki Korelasyon Sonuçları

	SZAÖÖ	BZYÖ	ABY	D	BZT	P	K-PSÖ
SZAÖÖ	1						
BZYÖ	,503**	1					
ABY	,488**	,863**	1				
D	,483**	,737**	,645**	1			
BZT	,322**	,542**	,267**	,385**	1		
P	,090	,552**	,216**	,104*	,144**	1	
K-PSÖ	,352**	,303**	,202**	,260**	,169**	,230**	1

SZAÖÖ: Serbest Zamanda Algılanan Özgürlük Ölçeği; BZYÖ: Boş Zaman Yönetimi Ölçeği; ABY: Amaç Belirleme ve Yöntem; D: Değerlendirme; BZT: Boş Zaman Tutumu; P: Programlama; K-PSÖ: Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği; *zayıf düzeyde korelasyon **orta düzeyde korelasyon

Tablo 7’de araştırmada kullanılan ölçekler arasındaki Pearson korelasyon test sonuçları bulunmaktadır. Araştırma sonuçlarına göre; SZAÖÖ ile BZYÖ ($r=.50$), Amaç Belirleme ve Yöntem ($r=.48$), Değerlendirme ($r=.48$) ve Boş Zaman Tutumu ($r=.32$) arasında pozitif yönlü orta düzeyde anlamlı ilişkiler tespit edilirken ($p<0.01$); Programlama alt boyutu arasında anlamlı bir ilişki bulunmamıştır ($p>0.05$). SZAÖÖ ile K-PSÖ arasında pozitif yönlü orta düzeyde bir ilişki belirlenmiştir ($r=.35$; $p<0.01$). K-PSÖ ile BZYÖ tüm alt boyutları arasında orta düzeyde pozitif yönlü anlamlı ilişkiler saptanmıştır ($p<0.01$).

Kurgulanan modelin analiz sonuçları Şekil 2 ve Tablo 8’de gösterilmiştir. Tablo 8’de araştırma modelindeki değişkenlere ilişkin yollara ait tahmin değerleri, doğrudan, dolaylı ve toplam etki değerleri yer almaktadır. Araştırma bulgularına göre; algılanan özgürlük serbest zaman yönetimini ($\beta=.50$; $p<0.05$) ve psikolojik sağlamlığı doğrudan pozitif yönde ($\beta=.27$; $p<0.05$); serbest zaman yönetimi psikolojik sağlamlığı doğrudan ($\beta=.17$; $p=0.002$) pozitif yönde anlamlı bir şekilde etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca Algılanan özgürlüğün psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinde, serbest zaman yönetiminin kısmi aracı rolü olduğu belirlenmiştir ($\beta=.08$; $p<0.05$).

Şekil 2. Algılanan Özgürlüğün Psikolojik Sağlamlık Üzerindeki Etkisinde Serbest Zaman Yönetiminin Aracı Rolü

Tablo 8. Araştırma Modeline Yönelik Standardize Edilmiş Tahmin Değerleri ile Doğrudan, Dolaylı ve Toplam Etki Değerleri

	Değişkenler Arasındaki Yollar					Doğrudan Etki	Dolaylı Etki	Toplam Etki	β	p
Doğrudan Etki	AÖ	→	SZY			,50	-	,50	,50	***
	SZY	→	PS			,17	-	,17	,17	,002
	AÖ	→	PS			,27	-	,27	,27	***
Dolaylı Etki	AÖ	→	SZY	→	PS	,27	,08	,35	,08	***

AÖ: Algılanan Özgürlük; SYZ: Serbest Zaman Yönetimi; PS: Psikolojik Sağlamlık; β : Standardize Edilmiş Regresyon Katsayısı; *** $p<0.05$

Bireylerin serbest zamanlarda algıladığı özgürlüğün birçok duruma etkisi bulunmaktadır. Mutluluk duygusu bu durumlardan biri olarak belirlenmiştir (Demirdöğen, 2021). Ayrıca yaşam doyumu (Yerlisu Lapa, 2013), kişisel özellikler (Marr, 1989), mental iyi oluş (Yalcin, 2020) ve psikolojik sağlamlık (Avcı Taşkiran & Gürbüz, 2021) üzerinde de olumlu etkileri saptanmıştır. Bu etkiler serbest zamanı iyi bir şekilde yönetmek üzerinden gerçekleşip gerçekleşmediği araştırmanın gerekliliğini ortaya koymuştur. Araştırma bulguları; serbest zaman aktivitelerine katılan bireylerin algıladıkları özgürlüğün, psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisinde serbest zaman yönetiminin kısmi aracı rolü tespit edilmiştir.

SONUÇ

Araştırma sonucunda bireylerin sahip oldukları serbest zamanları iyi yönettikleri belirlenirken; serbest zamanda algıladıkları özgürlük ve psikolojik sağlamlıklarının yüksek olduğu saptanmıştır. Bireylerin cinsiyetlerine göre serbest zamanda algıladıkları özgürlük ve serbest zaman yönetimi konusunda anlamlı bir farklılaşma belirlenmezken; psikolojik sağlamlıkla ilgili kadın bireylerin erkek bireylere karşın daha yüksek iradeye sahip oldukları belirlenmiştir.

Eğitim düzeyi bireylerin serbest zamanda algıladıkları özgürlüğü, serbest zaman yönetimini ve psikolojik sağlamlıklarını etkileyen önemli bir etken olduğu tespit edilmiştir. Lise ve altında eğitim alan bireyler ile lisans ve lisansüstü eğitim alan bireyler arasında önemli farklılıklar ortaya çıkmıştır. Araştırma sonuçları lisans ve lisansüstü eğitim alan bireylerin serbest zamanda algıladıkları özgürlüğün ve psikolojik sağlamlıklarının daha yüksek olduğunu ve serbest zamanlarını daha iyi yönettiklerini göstermiştir. Araştırmanın bir diğer sonucu; serbest zaman

aktivitelerine aktif olarak katılan bireylerin algılanan özgürlük ve psikolojik sağlamlık yönünden güçlü olduğunu ve serbest zamanı daha iyi yönettiğini ortaya koymuştur.

Araştırmanın temel amacı doğrultusunda yapılan analizlerin bulguları; serbest zaman yönetiminin, algılanan özgürlük ile psikolojik sağlamlık arasında kısmi bir aracı rolü olduğunu göstermiştir. Bu sonuca göre; bireylerin serbest zamanlarda algıladıkları özgürlüğün psikolojik sağlamlık üzerindeki etkisi, serbest zamanı iyi yönetmek üzerinden gerçekleştiği söylenebilir. Günümüzde zamanı verimli kullanmak son derece önemliyken, değeri her geçen gün artan serbest zamanları iyi yönetmekte daha anlamlı hale dönüşmektedir. Bu durum gelecekte yapılacak araştırmalar ile daha net anlaşılabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Akay, B., Ayhan, R., Orhan, R. ve Öçalan, M. (2023). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman yönetimi ile teknoloji bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (1), 71-84. DOI: 10.46442/intjcss.1168021
- Akdeniz, H., Savtekin, G. ve Köylü, İK. (2021). Üniversite öğrencilerinin yaşam doyumlarının, psikolojik sağlık düzeylerine etkisinin incelenmesi. *Spor ve Rekreasyon Araştırmaları Dergisi*, 3 (1), 36-52.
- Akgül, BM. ve Karaküçük, S. (2015). Boş zaman yönetimi ölçeği: Geçerlik-güvenirlik çalışması. *Journal of Human Sciences*, 12 (2), 1867-1880. <http://dx.doi.org/10.14687/ijhs.v12i2.3445>
- Almeida, DERG., Andrade, ALM., Cruz, FD. and Micheli, DD. (2018). Perception of freedom in leisure among substance users and nonusers. *Psico-USF*, 23 (1), 13-24. <http://dx.doi.org/10.1590/1413-82712018230102>.
- Avcı Taşkiran, T. (2021). Üniversite öğrencilerinde serbest zamanda sıkılma algısı, psikolojik sağlık ve saldırganlık eğilimi arasındaki ilişkinin incelenmesi. [Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Avcı Taşkiran, T. ve Gürbüz, B. (2019). Serbest zaman doyumunun algılanan sosyal yetkinliği ve psikolojik sağlamlığı yordama gücü. 2. Uluslararası Rekreasyon ve Spor Yönetimi Kongresi. 11-14 Nisan 2019/Bodrum
- Avcı Taşkiran, T. ve Gürbüz, B. (2021). The investigation of the relationship between perceived freedom and brief resilience: The role of participation in physical activity. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 13 (5), 19-28. doi: 10.29359/BJHPA.2021.Suppl.1.03
- Aydın, İ., Öncü, E., Akbulut, V. ve Küçük Kılıç, S. (2019). Öğretmen adaylarında boş zaman sıkılma algısı ve psikolojik sağlık ilişkisi. *Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 21 (1), 39-53.
- Azaiza, F., Croitoru, T., Rimmerman, A. and Naon, D. (2012). Participation in leisure activities of Jewish and Arab adults with intellectual disabilities living in the community. *Journal of Leisure Research*, 44 (3), 379-391. <https://doi.org/10.1080/0022216.2012.11950270>
- Azman, NA., Hamidun, T. and Daud, AZC. (2022). Leisure participation among parents of children with special needs. *Healthscope: The Official Research Book of Faculty of Health Sciences, UiTM*, 5 (1), 98-104.
- Balaban, T., Saç, A. ve Yıldız, Y. (2021). Rekreasyonel aktivite-
lere katılan bireylerin serbest zaman özgürlük düzeyleri ile yaşam doyumları ilişkisinin incelenmesi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 12 (3), 245-251. <https://doi.org/10.17155/omuspd.902119>
- Beşikçi, T., Emir, E., Özdemir, E. ve Abay Beşikçi, E. (2021). COVID-19 pandemi sürecinde bireylerin psikolojik sağlık düzeyleri ve rekreasyonda algılanan sağlık çıktılarının incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6 (2), 447-458.
- Bilgen, H. (2021). *Kickboks sporcularının heyecan arayışı ve serbest zamanda algılanan özgürlük düzeylerinin incelenmesi*. [Yüksek Lisans]. Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Birinci, MC. ve Kül Avan, S. (2022). Öğrencilerde ders-boş zaman çatışmasının psikolojik sağlık üzerine etkisi. *Spor ve Performans Araştırmaları Dergisi*, 13 (2), 149-160. <https://doi.org/10.17155/omuspd.1136470>.
- Buchecker, M. and Degenhardt, B. (2015). The effects of urban inhabitants' nearby outdoor recreation on their well-being and their psychological resilience. *Journal of Outdoor Recreation and Tourism*, 10, 55-62. doi:10.1016/j.jort.2015.06.007
- Bulthuis, TJ. (2008). *Resilience factors of university and college students with learning disabilities as revealed through retrospective interviews*. [Master's Degree]. Faculty of Education, Brock University St. Catharines, Ontario.
- Çakır, VO. (2017). Üniversite öğrencilerin serbest zaman doyum düzeyleri ile serbest zaman yönetimleri arasındaki ilişki. *Gaziantep Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 2 (3), 17-27.
- Dektaş, M., Temur, E., Aydın, R., Balinan, Ş. ve Karadağ, Y. (2023). Ortaöğretim öğrencilerinin boş zaman yönetimi ve dijital bağımlılık düzeylerinin incelenmesi. *Düzce Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi*, 3 (1), 83-90.
- Demirdöğen, S. (2021). *Serbest zamanda algılanan özgürlük ve mutluluk düzeyi ilişkisi (Dans okulları örneği)*. [Yüksek Lisans]. Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Demirel, M., Er, Y., Kaya, A. ve Çuhadar, A. (2022). Dijital bağımlılık ve boş zaman yönetiminin günlük hayata etkisinin incelenmesi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 13 (3), 1292-1306.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness ve Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Doistua, J., Lazcano, I. and Madariaga, A. (2020). Self-managed leisure, satisfaction, and benefits perceived by disabled

- youth in Northern Spain. *Frontiers in Psychology*, 11, 716. doi: 10.3389/fpsyg.2020.00716
- Duran, B., Güler, C. ve Çavuşoğlu, SB. (2020). Tenis oyuncularında boş zaman yönetimi ve yaşam doyumu. *TURAN-SAM Uluslararası Bilimsel Hakemli Dergisi*, 12(48), 302-313.
- Dursun, M., Yarayan, YE., Arı, Ç., Ulun, C. ve Kocamaz Adaş, S. (2021). Covid-19 in Turkey: Leisure boredom, psychological resilience, physical activity and emotional state. *International Journal of Educational Research and Innovation*, (15), 460-486. <https://doi.org/10.46661/ijeri.5588>.
- Düzen, AÇ. (2021). *Lise öğrencilerinin spor yapma durumuna göre psikolojik sağlamlık ve mutluluk düzeylerinin incelenmesi (Tokat İli Örneği)*. [Yüksek Lisans]. Amasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Emir, E. (2015). Kadınlarda Rekreasyonel etkinliklere katılım: algılanan özgürlük ve mutluluk ilişkisi. 8. Ulusal Spor Bilimleri Öğrenci Kongresi. 14-16 Mayıs 2015/Mersin.
- Emir, E. (2020). Serbest zaman doyumu, ilgilenimi ve algılanan özgürlük ilişkisi: fiziksel aktivite yoluyla kadınların güçlenmesi. [Doktora]. Hacettepe Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Eranıl, A.K. ve Özcan, M. (2018). Lise öğrencilerinin boş zaman yönetimi becerisinin incelenmesi. *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 6 (6), 779-785. <http://dx.doi.org/10.18506/anemon.373396>
- Gökçe, H., Uygurtaş, M. ve Morca, Ş. (2020). Düzenli fiziksel etkinliklere katılan bireylerin serbest zaman doyumu serbest zamanlarda algılanan özgürlük ve sosyal görünüş kaygı düzeyleri. *OPUS International Journal of Society Researches*, 1 (26), 4408-4420. DOI: 10.26466/opus.650826
- Henderson, KA. (2010). Leisure Studies in the 21st Century: The Sky is Falling? *Leisure Sciences*, 32 (4), 391-400. <https://doi.org/10.1080/01490400.2010.488614>
- Hung, HJ. (2012). A study on leisure benefits breaking through leisure activities. *Journal of National Taiwan Normal University*, 3 (4), 77-92.
- Iso-Ahola, SE. (1980). The social psychology of leisure and recreation. Dubuque, IA: Wm. C. Brown.
- Iso-Ahola, SE. (1983). Towards a social psychology of recreational travel. *Leisure studies*, 2(1), 45-56. <http://dx.doi.org/10.1080/02614368300390041>
- Janke, MC., Carpenter, G., Payne, LL. and Stockard, J. (2010). The role of life experiences on perceptions of leisure during adulthood: A longitudinal analysis. *Leisure Sciences*, 33(1), 52-69.
- Kaygusuz, Ö. ve Gümüş, H. (2021). Çalışan kadınlarda boş zaman yönetimi ve sağlıklı yaşam biçimi davranışlarının incelenmesi. *Türkiye Spor Bilimleri Dergisi*, 5 (1), 45-53. <https://doi.org/10.32706/tusbid.899176>
- Kırandi, O. (2020). *Beden eğitimi öğretmeni adaylarında psikolojik sağlamlık ve serbest zaman sıkılma algısı ilişkisi*. [Yüksek Lisans]. Trabzon Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Kim B. (2010). A conceptual framework for leisure and subjective well-being. *International Journal of Tourism Sciences*, 10(2), 85-116. <http://dx.doi.org/10.1080/15980634.2010.11434627>
- Kuo, YK., Wang, JH., Kuo, T.H. and Ho, LA. (2021). Leisure satisfaction influences learning performance among community college students. *SAGE Open*, 11 (4), <https://doi.org/10.1177/21582440211067238>
- Kural, S. ve Aydın, F. (2023). Futbol Hakemlerinin Serbest Zaman Doyum Düzeyleri ile Psikolojik Sağlamlık İlişkisinin İncelenmesi. *Sportif Bakış: Spor ve Eğitim Bilimleri Dergisi*, 10 (1), 14-25. doi: 10.33468/sbsebd.327.
- Küçükeşmen, E., Şimşek, A. ve Türkoğlu, ME. (2020). Önlisans öğrencilerinin sosyo-demografik özelliklerine göre boş zaman yönetimi. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (38), 202-231.
- Marr, JF. (1989). Relationships of shyness, extroversion, leisure, gender and activity style to perceived freedom in leisure. *Dissertation Abstracts International. A, Humanities and Social Sciences*, 49 (10).
- Neulinger J. (1981). The Psychology Of Leisure. 2th ed. Springfield IL: Charles C Thomas; 1981.
- Parlaklıç Büyükakgöl, Ş. ve Yetim, AA. (2023). Üniversite öğrencilerinin psikolojik sağlamlık düzeyleri ile serbest zamanda sıkılma algıları arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Uluslararası Bozok Spor Bilimleri Dergisi*, 4 (1), 66-78.
- Sanlav, R. ve Gürkan, AC. (2021). Spor lisesi öğrencilerinin boş zaman yönetiminin bazı değişkenler üzerine incelenmesi. *Journal of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 7 (39), 673-681. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.590>
- Serdar, E. (2021). Serbest zamanda algılanan özgürlük ile iş tatmini arasındaki ilişki: özel sektör çalışanları üzerine bir araştırma. *International Journal of Sport Culture and Science*, 9 (1), 127-136.
- Serdar, E. ve Harmandar Demirel, D. (2021). The relationship between perceived freedom, leisure involvement, and happiness of individuals participating in physical activities. *Baltic Journal of Health and Physical Activity*, 13 (7), 13-22. doi:

- Siegenthaler, KL. and O'Dell, I. (2000). Leisure attitude, leisure satisfaction and perceived freedom in leisure within family dyads. *Leisure Sciences*, 22, 281-296. <https://doi.org/10.1080/01490409950202302>
- Smith, BW., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P. and Jennifer Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200. <https://doi.org/10.1080/10705500802222972>
- Su, İH. ve Yıldırım, İ. (2022). Emeklilerde boş zaman yönetimi, rekreatif etkinlik katılımı ve yaşam doyumunun incelenmesi. *Kilis 7 Aralık Üniversitesi Beden Eğitimi ve Spor Bilimleri Dergisi*, 6 (2), 117-132.
- Tabachnick BG. and Fidell LS. (2013) Using Multivariate Statistics. 6th ed. United States: pearson Education.
- Tükel, Y. ve Temel, A.S. (2020). Examining the levels of freedom, life satisfaction and happiness perceived by college students in leisure time. *International Journal of Research in Education and Science (IJRES)*, 6 (4), 668-678.
- Türker, N., Ölçer, H. ve Aydın, A. (2016). Yerel Halkın serbest zaman değerlendirme alışkanlıkları: Safranbolu Örneği. *Karabük Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 6 (1), 49-62.
- Ulukan, H. ve Ulukan, M. (2021). Investigation of the relationship between psychological resilience, patience and happiness levels of physical education teachers. *International Journal of Educational Methodology*, 7 (2), 335-351. doi: 10.12973/ijem.7.2.335
- Ulukan, M. (2020). Öğretmenlerin mutluluk ile psikolojik sağlık düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Journal of International Social Research*, 13 (73), 620-631. <http://dx.doi.org/10.17719/jisr.10978>
- Ülker Tümlü, G. ve Recepoğlu, E. (2013). Üniversite akademik personelinin psikolojik dayanıklılık ve yaşam doyumları arasındaki ilişki. *Yükseköğretim ve Bilim Dergisi*, (3), 205-213. DOI: 10.5961/jhes.2013.078
- Wang, WC., Kao, CH., Huan, TC. and Wu, CC. (2011). Free time management contributes to better quality of life: A study of undergraduate students in Taiwan. *Journal of happiness studies*, 12, 561-573. DOI 10.1007/s10902-010-9217-7
- Wang, WC., Wu, CY., Wu, CC. and Huan, TC. (2012). Exploring the relationships between free-time management and boredom in leisure. *Psychological Reports*, 110 (2), 416-426. DOI: 10.2466/13.17.PR0.110.2.416-426.
- Witt, PA. and Ellis, GD. (1985). Development of a short form to assess perceived freedom in leisure. *Journal of Leisure Research*, 17 (3), 225-223. <http://dx.doi.org/10.1080/00222216.1985.11969632>
- Wu, HC., Liu, A. and Wang, CH. (2010). Taiwanese University students' perceived freedom and participation in leisure. *Annals of Leisure Research*, 13 (4), 679-700. <https://doi.org/10.1080/11745398.2010.9686870>.
- Yağar, G., Cerit, E. ve Ünlü, Ç. (2023). Spor bilimleri fakültesi öğrencilerinin boş zaman yönetimi ve sıkılma algılarının incelenmesi. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 16 (1), 255-266. doi:10.17218/hititsbd.1274311.
- Yalcin, I. (2020). The role of freedom perceived in leisure on happiness and mental wellbeing. *International Journal of Psychology and Educational Studies*, 7 (4), 172-179. <http://dx.doi.org/10.17220/ijpes.2020.04.016>
- Yapılı, O. (2022). *Rekreatif amaçlı bisiklet kullanıcılarında algılanan özgürlük ve akış deneyimi ilişkisi*. [Yüksek Lisans]. Alanya Alaaddin Keykubat Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Yaşartürk, F. ve Yılmaz, H. (2019). Rekreatif etkinliklere katılan kamu personellerinin iş stresi ve serbest zamanda algılanan özgürlük düzeyleri arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Manas Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (1), 1325-1335. <https://doi.org/10.33206/mjss.499731>
- Yaşartürk, F., Akyüz, H. ve Karataş, İ. (2018). Rekreasyon bölümü öğrencilerinin boş zaman yönetimi ile akademik başarılarını etkileyen örgütsel faktörler arasındaki ilişkinin incelenmesi. *Spor Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 3 (2), 233-243. DOI: 10.25307/jssr.485859
- Yerlisu Lapa, T. (2013). Life satisfaction, leisure satisfaction and perceived freedom of park recreation participants. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 93, 1985-1993. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.153>.
- Yerlisu Lapa, T. ve Ağyar E., (2011). Cross cultural adaptation of perceived freedom in leisure scale. *World Applied Sciences Journal*, 14 (7), 980-926.
- Yerlisu Lapa, T. ve Ağyar, E. (2012). Üniversite öğrencilerinin serbest zaman katılımlarına göre algılanan özgürlük. *Spor Bilimleri Dergisi*, 23(1), 24-33.
- Yerlisu Lapa, T. ve Tercan Kaas, E. (2017). Serbest zamanda algılanan özgürlük ölçeği: yapı geçerliğinin sınanması (Perceived freedom in leisure scale: testing ve construct validity). Dünya Spor Bilimleri Araştırmaları Kongresi. 23-26 Kasım 2017, 216- 217, Manisa-Türkiye.

Yerlisu Lapa, T. ve Tercan Kaas, E. (2019). Serbest zamanda algılanan özgürlük ölçeği-25: Üniversite öğrencileri için yapı geçerliğinin sınanması. *Journal of Human Sciences*, 6(4), 1071-1083. <https://doi.org/10.14687/jhs.v16i4.5860>

Yüksel, E., Ayhan, C. ve Yalçın, İ. (2019). Serbest zamanda algılanan özgürlük ve tükenmişlik arasındaki ilişki: engelli birey öğretmenleri. ERPA International Congresses on Education 2019.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Bu araştırma, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşerî Bilimler Araştırmaları Etik Kurulu'nun değerlendirmeleri sonucunda (12.09.2023 tarih, 319 No) oybirliği ile etik açıdan uygun olduğuna karar verilmiştir. Ölçeklerin kullanım izni alındığı araştırmada, Helsinki Bildirgesi etik ilkelerine uygun olarak hareket edilmiştir.

**LAİKLİK, DİN VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ ÜZERİNE
TARİHSEL AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ**

A COMPARATIVE HISTORICAL ANALYSIS OF LAICISM,
RELIGION AND THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

Fatih BAŞ

13

LAİKLİK, DİN VE CUMHURİYET HALK PARTİSİ ÜZERİNE TARİHSEL AÇIDAN KARŞILAŞTIRMALI BİR ANALİZ

A COMPARATIVE HISTORICAL ANALYSIS OF LAICISM, RELIGION AND THE REPUBLICAN PEOPLE'S PARTY

Fatih BAŞ¹

Anahtar Kelimeler:

Din
Toplum
Laiklik
Cumhuriyet Halk Partisi
Dindarlar

Keywords:

Religion
Society
Laicism
Republican People's Party
Religious People

ÖZ

Bu makalenin temel sorunsalı geçmişte Cumhuriyet Halk Partisinin dindar kesime yönelik daha çok katı Fransız tipi laiklik uygulamalarına yaklaşımı ve dinin kamusal alanda önemli ölçüde sınırlandırılması ile günümüzde esnek İngiliz tipi laiklik uygulamalarına yaklaşımı arasındaki farklılıklardır. Makalenin konusu Türkiye’de laikliğin önemli temsilcilerinden olan Cumhuriyet Halk Partisi’nin din ve dindarlarla ilişkisini geçmiş ve günümüz CHP’si çerçevesinde laiklik bağlamında analiz etmektedir. Makalenin amacı ise CHP’nin laiklik anlayışındaki dönüşümü incelemek, geçmiş ve günümüz arasında din ve dindarlara yaklaşımını birtakım hususlar üzerinden mukayeseli şekilde ele almaktır. Çalışmanın tarihsel olarak kapsamı 1930’lu yıllardan günümüze kadar ki zaman dilimidir. Makalede betimsel yöntem kullanılmaktadır. Bu kapsamda çalışmada partinin resmi açıklamalarından, raporlardan, gazete haberlerinden, basına verilen mülakatlardan yararlanılmaktadır. Çalışmadan elde edilen bulguya göre CHP’nin ortaya koyduğu güncel form geçmişe göre daha ılımlı, uyumlu ve esnek bir anlayışı yansıtmaktadır. Yine çalışmadan çıkarılan bir sonuca göre CHP’nin özellikle yönetsel bazda son yıllarda sergilemeye çalıştığı bu form, din ve dindarlar ile yeni ve zorunlu bir toplumsal ve siyasal uzlaşma sürecine işaret etmektedir.

ABSTRACT

The issue of this article is the differences between the Republican People’s Party’s (CHP) approach to the devout population, characterized by stricter French-style laicism and the significant limitation of religion in the public sphere and its contemporary approach, which aligns more with flexible British-style laicism. The topic of the article is to analyze the relationship between CHP, one of the prominent representatives of laicism in Turkey and religion and religious individuals in the context of laicism, comparing past and present CHP perspective. The purpose of the article is to examine the transformation in CHP’s understanding of laicism and to comparatively discuss its approach to religion and religious individuals through various aspects over time. The historical scope of the study is the period from 1930s to the present. Descriptive method is used in the article. In this context, the study also analyses the party’s official statements, reports, newspaper, articles and interviews given to the press. According to the finding of the study, the current form of the CHP reflects a more moderate, compatible and flexible understanding compared to the past. Another conclusion drawn from the study, this form, which the CHP has tried to adopt in recent years, especially at an administrative level points to a new and necessary process of social and political reconciliation with religion and religious individuals

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Sosyolojisi Anabilim Dalı, fatihbas@aybu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3159-6770

Alıntılanmak için/Cite as:
Baş F. (2025) Laiklik, Din Ve Cumhuriyet Halk Partisi Üzerine Tarihsel Açidan Karşılaştırmalı Bir Analiz, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 216-235.

GİRİŞ

Türkiye’de laiklik, Cumhuriyet Halk Partisinin önemli bileşenlerinden birisidir. Devletin kurucu partisi konumunda olan CHP, geçmişten günümüze laik ve sosyal demokrat çizgide siyasal hayatına devam etmiştir. Cumhuriyetin ilanından itibaren belirlenen laik sistemin teminat altına alınması ve sürdürülmesi için çaba sarf eden parti; devrimlerin gerçekleştirilmesi, Osmanlı bakiyesi sistemin dönüştürülmesi ve yeni bir devlet modeli inşa edilmesi noktasında önemli roller üstlenmiştir. CHP, devletin benimsediği demokratik siyasal yönetim biçimi, Kemalizm ideolojisi ve laiklik eksenli kamusal sistemin adaptasyonunda öncü kimliğiyle yer almıştır (Ciddi, 2010). Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim sistemi, toplum yapısı, din ve devlet işlerinin ayrımı gibi hususlar üzerinde yoğun şekilde durulmuştur. Özellikle genç Cumhuriyet ile birlikte dinin yeri, dinî eğitimin nasıl verileceği, din öğretiminde kimlerin görev alacağı gibi pek çok konu gündeme gelmiştir (Ayhan, 2000, s. 14-16).

Siyasal ve kamusal alanın demokratik ve laik programla biçimlendirildiği kuruluş sürecinde, toplumun önemli kısmı muhafazakâr bir yapıdan gelmekteydi. Bu sebeple Osmanlı devleti bünyesinde var olan mütedeyyin toplum, genç cumhuriyetle birlikte bir süre adaptasyon sorunları yaşamıştır (Kaçmazoğlu, 2018, s.21-27). Kuruluş sürecinde devletin laik anlayış çerçevesinde hayata geçirdiği uygulamalarla toplumsal saha seküler donatılara açık hale getirilmiştir. Böylece Osmanlı döneminde toplumsal alanda hâkim olan dinî teamüllerin karşısında modern Türkiye ile birlikte seküler teamüller yerleştirilmiştir. Bu durum sekülerizm ve İslam ilişkisinde yeni bir süreç ortaya çıkarmıştır (Roy, 2009). Laikliğin kurucu ideolojide baskın olması ve toplumun bu yaklaşıma entegre edilmeye çalışılması, siyasal alanla toplumsal alan arasında zaman zaman gerilimleri beraberinde getirmiştir. Bir taraftan Osmanlı çatısı altında monarşik sistem ve dinî kimlikle yaşayan toplum, diğer taraftan demokratik sistem ve dini kamusal alanın dışına çıkaran yeni laik devlet anlayışı; siyasal, fıkırsal ve kültürel bölünmeler meydana getirmiştir (Kara, 2018, s.11-26). Bu durum devletin kurucu partisi konumunda ve azınlık olan CHP ile geniş bir kesimi temsil eden muhafazakâr toplum arasında kuruluş sürecinden

itibaren bazı uyuşmazlıklar doğurmuştur.

Türkiye’de Cumhuriyet ile birlikte modernleşme süreci Osmanlı dönemine kıyasla daha köklü bir hal almıştır. Yapısal ve köklü dönüşümleri amaçlayan kurucu irade, din ve dinî yapıları yönetim merkezinin dışına çıkararak konum olarak daha pasif bir alana çekmiştir. Modern Türkiye daha çok bilimsel, rasyonel ve laik anlayış çerçevesinde inşa edilmeye çalışılmıştır (Subaşı, 2018, s.90-93). Toplum bir taraftan modern ve rasyonel bir dünyevi sistemin parçası olurken, diğer taraftan inancını muhafaza edeceği ve sistem içerisinde kendini güvence altında hissedeceği bir yapıya kavuşturulmak istenmiştir (Roy, 2009). Cumhuriyetin kuruluş ve inşa sürecinde yaşanan bu gelişmeler doğrultusunda CHP’nin Türkiye’deki muhafazakâr ve dindar toplumla arasında gerilimler ortaya çıkmıştır. Böylece siyasal alanda sosyal demokrat ve laiklik hassasiyeti ile temayüz eden parti, daha çok seküler ve kentli kesimden destek bulabilmiş, Anadolu’da yaşayan ve dindar kimliği ile ön planda olan kesimlerden yeteri kadar destek görememiştir (Kumbaracıbaşı, 2014, s.59-92). Bu durum özellikle iki binli yılların başında Baykal’ın parti lideri olduğu dönemde açık bir sorunsal olarak görülmeye başlanmış, muhafazakâr ve dindar kesime dönük yeni söylemlerle aşılmaya çalışılmıştır. Kaldı ki iki binli yılların başında Türkiye’de muhafazakâr değer, düşünce ve yaşam tarzının yükseliş eğilimi içerisinde olduğu öne sürülmüştür (Çarkoğlu & Kalaycıoğlu, 2009). Akabinde Kılıçdaroğlu dönemi ile birlikte CHP’de siyasal iktidar için dindar kesime yönelik daha köklü açılımlar ve söylemler geliştirilmiş ve böylece partide kalıcı bir dönüşüm sağlamak istenmiştir. Gelineen noktada bu çalışma, laiklik hassasiyetiyle bilinen CHP’nin din ve dindarlara karşı geliştirdiği yaklaşımları mukayeseli olarak ele almaktadır. Çalışmada dönem olarak eski CHP’yi daha çok laikliğin baskın şekilde yer aldığı 1930’lu yıllardan 2000 yılına kadar ki zaman dilimi oluştururken, yeni CHP’yi Baykal yönetimindeki 2000-2010 arası ile esasen Kemal Kılıçdaroğlu dönemini kapsayan 2010-2023 yılları arasındaki zaman dilimi oluşturmaktadır. Çalışmada her iki dönemde karşılaştırmalı şekilde incelenmekle birlikte, esas odak noktası günümüz CHP’si olarak tanımlanan yeni dönemdir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE: LAİKLİK VE DİN

Modern dünyada sıklıkla tartışılan konulardan birisi olan laiklik, genel anlamı itibarıyla bir toplumda din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması şeklinde tanımlanmaktadır. Latince “laicûs” olan kavram, Fransızca’ya “laïc” olarak geçmiş olup, kavramın esas kökeni Yunancadan gelen “laïkos” kelimesine dayanmaktadır (Berkes, 1984, s.91-92). Kavram, devletin işleyiş sisteminde dinî öğretilerin uzak olması, dinin vicdani bir konu olarak görülmesi ve devletin rasyonel anlayışla idare edilmesini ifade etmektedir (Mardin, 2012, s.98). Diğer bir anlam olarak toplumun din ve ruhban sınıfı dışında kalan kesimiyle ilgili olarak da kullanılmaktadır. Laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ile toplum içerisinde dinî ve mezhebi ayırım yapmama şeklinde anlaşılmıştır. Siyasal boyutuyla laiklik, toplumdaki vatandaşlık anlayışı ile dindarlık anlayışı arasında bir mesafe belirleme amacı da taşımaktadır. Modern dünyada laiklik, siyasal ve toplumsal yapıyı düzenlediği gibi kültürel, hukuki ve sanatsal yapıyı da düzenleyebilmiştir. Laikliğin gelişimi Avrupa’da kilise hegemonyasının kırılması ile paralel bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu yönüyle laikliğin bir batı menşeli kavram olduğunu söylemek gerekir. Aklın ve bilimin egemen olmaya başladığı batıda, kilisenin kendi sınırlarına çekilmesi ve siyasal, toplumsal, kültürel birçok alanın dinden bağımsız oluşturulması düşüncesi hâkim olmaya başlamıştır (Şam, 2003, s.47-51). Bu düşünce bugünkü modern batı toplumlarının inşa edilmesinde kırılma noktalarından birisi olmuştur. Tarihsel yönüyle laiklik konusunda Hristiyan dünyasında bazı mal, kurum ve yetkilerin kilisenin elinden alınarak sivil hukuka verilmesi şeklindeki bir görüşte öne sürülmüştür (Taylor, 2011, s.32-33). Günümüzde laiklik uygulamaları genellikle iki şekilde hayata geçirilmektedir. Birincisi kamusal alanda dinin önemli ölçüde sınırlandırıldığı ve özel alana çekildiği Fransız tipi (jakoben) laikliktir. İkincisi ise dinin kamusal alanda daha esnek şekilde yer aldığı, kamusal ve özel alan ayırımına belirgin şekilde yer verilmediği İngiliz tipi (anglo-sakson) laikliktir (Bakır, 2020, s.39-40). Bunun dışında yine laiklik kapsamında ele alınan iki önemli model daha vardır. Bunlardan birisi pasif laiklik, diğeri ise dışlayıcı laikliktir. Pasif laiklik, dinî görünümlere kamusal alanda tamamen yer veren bir anlayışı temsil ederken, dışlayıcı

laiklik dinin bütünüyle kamusal alandan uzak tutulması anlayışına dayanmaktadır (Kuru, 2011, s.33-35). Bu bakımdan pasif laiklik İngiliz tipi laikliğe, dışlayıcı laiklik de Fransız tipi laikliğe yakın veya benzer bir laiklik modeli olarak değerlendirilebilir.

Batıda akıl ve bilim merkezli başlayan din ve devlet işlerinin ayrıştırılması düşüncesi batı dışı toplumlara da 19. yüzyıldan itibaren yansımıştır. Ergil’e göre; laiklik anlayışı kişi iradesine, özgür düşünceye, demokrasiye ve insan aklına vurgu yapmıştır. Batı dünyasının uzun süre devam eden durağan halden dinamik hale geçişinde laik düşünce çok önemli bir etken olmuştur. Osmanlı devleti batıda yaşanan bu süreçlere ayak uyduramadığı için zamanın gerisinde kalmış ve nihayetinde yerine laik bir anlayışla Türkiye Cumhuriyeti kurulmuştur (Ergil, 1989, s.2). Toker’e göre ise modern bir olgu olan laiklik anlayışı, devletlerin sistemine girdiği ve toplumla yüzleştiği andan itibaren din kurumu ile sorunlu bir ilişki biçimi geliştirmiştir. Bu sorunlu ilişkinin ortaya çıkmasında laikliğin din ve dinî yapılar üzerinde kontrol mekanizması olarak işlev görmesi önemli bir etken olmuştur. Benzer şekilde Türkiye’de de kuruluş sürecinde din ve laiklik ilişkisi bir karşıtlık durumu üzerine inşa edilmiştir (Toker, 2008, s.5-6). Cumhuriyetle birlikte devletin laik sisteme geçişini hızlandıran reformlar yapılmış, din ve devlet işleri birbirinden ayrıştırılmıştır. Böylece dinin kamusal alandan özel alana çekilmesi amaçlanmıştır (Tosun, 2008, s. 230). Buna karşın iki binli yıllara gelindiğinde Türk toplumunda din ve siyaset ilişkisine yönelik yapılan çalışmalar halen daha dinin toplum ve siyaset nezdinde önemli bir yere sahip olduğunu göstermiştir (Çarkoğlu & Toprak, 2000).

Diğer taraftan din kavramına bakıldığında tanımlanması oldukça zor bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Gerek semavi dinlerin kendi içindeki çeşitliliği ve tarihsel süreçleri, gerekse beşeri dinlerin farklılıkları ortak bir tanımlama yapmayı zorlaştırmaktadır. Bunun yanında dinin antropolojik ve sosyolojik tanımlamaları da farklılık arz edilmektedir. Antropolojik açıdan din, insanlarda doğaüstü varlıklara ve güçlere dönük gelişen bazı zihnî ve davranışsal örüntüler olarak tanımlanmaktadır. Bundan dolayı antropolojide din, daha çok doğaüstü alanda bilinmeyen, açıklanamayan, görülmeyen ile kurulan bir bağ veya ilişki olarak değerlendirilmektedir (Şahin, 2016,

s.454-458). Modern dünyada din kavramı bir toplumsal fenomen olarak yer almaktadır. Bu bağlamda özellikle sosyal bilimler açısından din kavramının da üzerinde durulması gerekmektedir (Holm, 2002, s.271-286). Örneğin Kant’a göre din, insanın bütün vazifelerinde ilahi emre göre hareket etmesidir. Yine Berger’e göre din, kendisiyle kutsal kozmosun inşa edildiği bir girişim ve iki adımdan oluşan meşrulaştırma sürecidir. Filolog Müller göre din, akla ve duygulara karşı olan ve çeşitli isimler altında insanlara sonsuzu kavrama ve idrak etme gücü veren bir melekedir. Görüldüğü üzere sosyal bilimciler açısından din kavramının merkezinde çoğunlukla insan yer almaktadır. İnsanın kutsala yönelmesi, olağanüstü gücü araması, tabiatı anlama ve anlamlandırma çabası içerisinde olması, aşkın varlığı kavramak istemesi gibi birçok husus sosyal bilimler açısından dinin mahiyetini ortaya koymaktadır. İslâmî açıdan ise din kavramı bireyin özgür iradesiyle tercih ettiği bir inanç ve yaşam biçimini ifade eden ilahi kanunlar bütünü olarak tanımlanmaktadır. Buna göre Arapça kökenli din kavramı; itaat etme, boyun eğme, kul olma, korkma gibi manalara gelmektedir. Din, insanın takip ettiği, benimsediği, bağlandığı yol olarak da değerlendirilmektedir. Yani insanların bir otorite altına girdiği ve onun hâkimiyetini benimsediği süreç olarak karşımıza çıkmaktadır (Er, 2008, s.135-145).

Toplumsal hayatın bir parçası olarak din, süreklilik halinde var olmaktadır. Bireylerin din ile ilişkisi inşili çıkışlı seyretse bile dinin tamamen bir toplumdan arınması söz konusu değildir. Her toplumun bir inanç ve değerler silsilesi olduğu düşünülürse dinin varlığının da devamlı olduğu daha iyi anlaşılabilir. Birey için bağlayıcı bir etkiye sahip olması, aşkın bir varlıkla ilişki kurması ve bütüncül olarak aşkın varlığa teslimiyeti ön görmesi dinin ön plana çıkan özellikleri olarak değerlendirilebilir (Okumuş, 2017, s.78-80). Dinin ilkel dönemden itibaren var olan bir fenomen olduğunu savunan Durkheim için, din ve toplum birbiri için vazgeçilmez bir bütündür. Kendisi ilkel dönemlerde dinin izlerini totemizm inancı içerisinde aramıştır (Durkheim, 2005). Dinin büyüsel yönüne dikkat çeken Weber’e göre ise din, semboller ve anlamlar aracılığıyla yaşanan ve belirsiz bir aşkın varlığa bağlanmayı ifade eden bir olgudur. Ona göre insan büyüleyici eylemlerin etkisi altında kalmakta ve bu süreci bir din

olarak algılamaktadır. Weber’in din anlayışında natüralizm ve sembolizm iki önemli etken olarak yer almaktadır (Weber, 2016, s.83-91).

Yukarıdaki tanımlar çerçevesinde dinin insanlar için hayatı anlamlandırma, metafizik alana dair sorgulama yapma, aşkın varlıkla irtibat kurma, yaşantısında bir inanma/bağlanma ihtiyacını karşılama, teslimiyet sağlama, insan ilişkilerini düzenleme, gündelik hayatın bir parçası olma gibi pek çok fonksiyona sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu doğrultuda insan ve toplum açısından işlevsel olan dinin modern dünyada gündelik hayatta ve kamusal alanda nasıl konumlandığı veya konumlanması gerektiği önemlidir.

LAİKLİK, DİNİN ARAÇSALLAŞTIRILMASI VE CHP EKSENİ TARTIŞMALAR

Cumhuriyet ile birlikte laiklik, din ve devlet işlerinin birbirinden ayrılması ve kamusal alanda dinî tartışmalara yer verilmemesi adına katı şekilde uygulama alanı bulmuştur. Kurucu parti CHP’nin laikliği devlet programında uygulaması ve dine yüklediği anlam birtakım tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Kamusal alanda dinî hak ve özgürlükler, dinî eğitim, eşit eğitim-öğretim hakkı gibi hususlar din, laiklik ve siyaset bağlamında tartışma konusu olmuştur. Eski CHP’nin 1930’lu yıllardan 2000’li yıllara kadar ki süreçte laiklik düşüncesine yön veren daha çok Fransa’daki klasik cumhuriyetçilik bağlamındaki jakoben laiklik anlayışdır. Buna göre kamusal alanda din, dinî kurum veya dinî uygulamalara oldukça sınırlı şekilde yer verilmelidir. Onun yerine çağdaş anlayış, modern hukuk ve düşünce çerçevesinde bir siyasal ve toplumsal yapı oluşturulmalıdır. CHP’nin kuruluş sürecinde tercih ettiği bu katı laiklik tipi onun tutum ve davranışlarında önemli bir düşünsel ve teorik zemin işlevi görmüştür. Buna karşın 2000’li yıllardan günümüze CHP’nin laiklik düşüncesinin zemini İngiltere’deki Anglo-sakson tipi esnek laikliğe kaydığı söylenebilir. Yani CHP için kamusal alanda dinin, dinî sembollerin, dinî uygulama ve kurumların yer alması geçmişteki katı tutuma göre daha esnek bir hal almıştır. Bu doğrultuda aşağıda tarihsel olarak eski CHP’nin katı laiklik tutumları ile yeni CHP’nin esnek laiklik tutumları bazı başlıklar altında incelenmekte ve CHP’nin laiklik anlayışında yaşanan farklılaşma ortaya konulmaktadır.

1. Eski CHP'nin Katı Laiklik Tutumu ve Din

Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluşundan itibaren tam olarak benzeşmese de Fransız tipi katı laiklik sistemi uygulandığı söylenebilir. Katı laiklik tipi; dine, dinî kimliklere veya yapılara kamusal alanda belirgin sınırlar koyan bir yaklaşıma sahiptir. Fransız tipi laiklik sistemi süreç içerisinde iki farklı kola ayrılmıştır. Buna göre laiklik, klasik cumhuriyetçilik ve neo-cumhuriyetçilik olmak üzere iki şekilde ele alınmaya başlanmıştır. Klasik cumhuriyetçilik, kamusal alanda katı laiklik anlayışı temeline dayanırken; neo-cumhuriyetçilik daha fazla çeşitliliğe ve yeni formlara dayalı birlikteliğe vurgu yapmaktadır. Bu anlayışta ideolojik temelde bir ayrımın olmadığı sadece teknik açıdan bir farklılaşmanın yaşandığı öne sürülmektedir (Hoffman, 2004). Neo-cumhuriyetçi model içerisinde üzerinde durulması gereken önemli hususlardan birisi de pozitif ve negatif haklar/özgürlükler tartışmasıdır. Buna göre pozitif özgürlük temel hakları elde etmek için bireyin çaba göstermesi anlamına gelirken, negatif özgürlük bireyin kendisini devletten soyutlaması ve devletinde bireye müdahale etmemesi manasına gelmektedir (Berlin, 1958; Ayrıca bk. Pettit, 1997). Dolayısıyla Fransa'daki laik sistem ülkemizde ele alınırken daha çok Cumhuriyet döneminde klasik cumhuriyetçilik modeli esas alınmış ve din kamusal alanda önemli ölçüde sınırlandırılarak, özel alana ait bir olgu olarak değerlendirilmiştir. Buna karşın 1980'li yıllardan itibaren gelişen neo-cumhuriyetçilik modeli ile kamusal alanda din, devlet ve toplum ilişkilerinde biraz daha hak ve özgürlükler bağlamında bir model ortaya konulmuştur. Türkiye'de kurucu parti CHP için laiklik bir tabu halini almış ve devlet kurumları laiklik ilkesi dikkate alınarak yeniden tanzim edilmiştir (Özkorkut, 2023, s.161-198). Buna karşın Fransız tipi laiklik anlayışının dayattığı dinden arındırılmış kamusal alan yaklaşımı, Türk toplumunun önemli bir kesimi ile tezatlık oluşturmuştur. Osmanlı'dan gelen toplumsal yapı göz önüne alındığında modern Türkiye'de din kurumu toplumsal ve siyasal hayatta aktör olma halini sürdürmüştür (bk. Mardin, 1985). CHP, toplumsal yapının mevcut kodlarını karşın, temel hak ve özgürlüklerin sınırlandırılması hususunda sistemin savunucusu konumunda yer almıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren CHP'nin uyguladığı katı laik sistem

dindar kesim ile sorunlu bir ilişki biçimi üretmiştir. İslam dininin ve dindarların modern Türkiye'deki konumunu ikinci plana atan bu yaklaşım, kendi içinde belli ölçüde dışlayıcı bir yapıya sahip olmuştur (Kara, 2010, s.35-45). CHP'nin bu laiklik eksenindeki siyaseti kuruluş sürecinden itibaren 1940'lı yılların sonuna kadar devam etmiş ve yedinci kurultayından sonra kısmî bir demokratikleşme süreci başlamıştır. Bu demokratikleşme sürecinde Demokrat Parti'nin kurulması (1946) ve kısa sürede kitleler üzerinde olumlu etkiler yaratması önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Gelişen demokratikleşme süreci genel olarak çok partili hayat, kamusal taleplere açık olma ve biraz daha liberal eğilimlere yönelme şeklinde anlaşılabilir (Bk. Cumhuriyet Halk Partisi 7. Kurultayı, 1948). Aşağıda kamuda kılık-kıyafet ve ibadet serbestliği hakkı, dinî eğitim ve kurumların faaliyet hakkı, eğitim hakkı ve fırsat eşitliği gibi bazı başlıklar altında eski CHP'nin dindarlara karşı tutum ve davranışları ele alınmaktadır.

1.1. İsmet İnönü, Bülent Ecevit ve Deniz Baykal Yönetiminde Cumhuriyet Halk Partisi ve Yaklaşımları

CHP'nin İnönü, Ecevit ve Baykal dönemlerinde izlediği politikalar Fransa'daki klasik cumhuriyetçilik eksenli katı laiklik düşüncesinden beslendiği için bu üç lider birlikte ele alınmıştır. Bu bağlamda din ve laiklik ilişkisinin kesişme noktalarından olabilecek kılık-kıyafet özgürlüğü, ibadet özgürlüğü, dinî eğitim hakkı, eşit eğitim imkânı gibi bazı parametrelere bu liderlerin yaklaşımları incelenmiştir.

1.1.1. Kılık-Kıyafet ve İbadet Özgürlüğüne Karşı Yaklaşımı

Devlete ait olan, onun kontrolü altında bulunan ve bireye ait özel alanın dışında kalan yerler kamusal alan olarak tanımlanır. Kamusal kavramı ile kamu kavramı benzer özelliklere sahip olsalar da bire bir örtüşmemekte ve çoğu zaman birbirleriyle karıştırılmaktadır. Kamu kavramı daha çok modern zamanda kullanılmaya başlanmış, üretim ve emek ilişkisi doğrultusunda kapitalist burjuva toplumunu simgeleyen bir kavram olarak ortaya çıkmıştır (Habermas, 2017, s.57-59). Habermas'ın ortaya koyduğu bu tanımdan hareket edersek özel mülkiyet dışında kalan her alan kamusal sınırlar içerisinde yer almakta ve bireylerin ortak kullanımına açık bulunmaktadır. Kamusalın bir

parçası olan kamuoyu ise bu alanları eşit ve özgür şekilde kullanabilme hakkına sahip olmalıdır. Cumhuriyetin ilk yıllarında Şapka ve Kıyafet devrimi yapılmış ve böylece kılık-kıyafet yapısında bir çağdaşlaşma çabası içerisine girilmiştir. Buna göre günün şartlarına uygun daha modern bir kıyafet anlayışı ortaya çıkarılarak, Türkiye’de bir dönüşüm sağlamak amaçlanmıştır (Eski, 1998, s.58).

CHP’nin kamusal alan algısında laiklik anlayışı çoğu zaman belirgin rol oynamıştır. Devletin kuruluş sürecinde bu anlayış doğrultusunda pek çok yeni düzenleme yapılmış, İslam’ın kurumsal gücü azaltılmaya çalışılmış ve devlet laik sisteme entegre edilmiştir (Davison, 2012, s.219). Cumhuriyetin kuruluş sürecinden sonra merkezde seküler nüfusun baskın olması ve dindar nüfusun çevrede kalması (bk. Shills, 1975). kamusal alanda kılık-kıyafet konusunu fazlaca gündeme getirmemiştir. Kuruluş sürecinin akabinde kılık-kıyafet konusunda en çok ön plana çıkan husus 1934 yılındaki kılık-kıyafet kanunu olmuş ve bu kanunla Osmanlı toplumundan kalan bazı kılık kıyafet unsurları yasaklanmıştır (Zürcher, 2018, s.221-228). 1960’lı yıllardan itibaren kırsal alandan kentlere başlayan göç akınları kentteki demografik dengeyi yeniden tanzim etmiştir. Böylece kentte çoğalmaya başlayan dindar kesimin görünürlüğü yavaş yavaş kılık-kıyafet konusunu gündeme getirmiştir.

Kuruluş sürecinin hemen akabinde Osmanlı dönemindeki fes, şalvar, peçe, çarşaf, sarık gibi bazı kılık-kıyafet unsurları kaldırılmış, yerine modern anlayış doğrultusunda yeni kıyafetler getirilmiştir. Toplum, savaşlarla geçirilen uzun yılların ardından bir nevi kılık-kıyafette modernize edilmeye çalışılmıştır. M. Kemal Atatürk döneminde gerçekleştirilen laiklik eksenli reformlar ve dolayısıyla kılık-kıyafete dair düzenlemeler İsmet İnönü döneminde de sürdürülmüştür (Aysal, 2011, s.14-16). Adnan Menderes yönetiminin 1960 darbesi ile devrilmesi sonrası geçiş hükümetinden sonra İsmet İnönü yönetimi göreve gelmiştir. İnönü döneminde laiklik sadece din, inanç ya da kılık-kıyafetle ilgili değil, topyekün devletin ve milletin geleceği ile ilgili bir kavram olarak görülmüştür (bk. Cumhuriyet Halk Partisi, 1963). Bundan dolayı laikliğe aykırı olabilecek her adımdan kaçınılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda kamusal alanda dinî sembol ve ritüellerin fazla yer almamasına özen gösterilmiştir. İnönü döneminin daha

çok dikkat çeken yönü halkın taleplerine rağmen birtakım tezat politikaların izlenmesi ve dindar kesimin taleplerinin önemli ölçüde görmezden gelinmesidir (Yetiş, 2013, s.69-70). Bu dönemlerde dindar kesimin talepleri kısmi de olsa Demokrat Parti iktidarında Menderes yönetimi ile karşılanmıştır. Adnan Menderes dönemi uzun yıllar var olan CHP hegemonyası içerisinde dinî inanç ve sembollerin daha esnek yaşandığı kısa süreli bir dönem olarak ifade edilebilir (Şahin, 2012, s.34-38).

1970’li yıllarla birlikte Bülent Ecevit döneminde ise İsmet İnönü dönemine göre biraz daha dinî sembollere ve ritüellere alan açılmış ancak laiklik vurgusu varlığını korumuştur. Örneğin 1976 yılında yapılan CHP kurultayı ile inanç özgürlüğü konusu demokratik anlayışın bir gereği olarak görülmüştür (Bk. Cumhuriyet Halk Partisi, 1976). Bülent Ecevit’in dindarlara yönelik ılımlı söylemlerinin gün yüzüne çıktığı bu süreçte, kendisi sağ kesimi bir tehdit unsuru olarak görmediğini ifade etmiştir. Öyle ki bu dönemde Ecevit’in sol değerleri din ile özdeşleştirmeye çalıştığı da ifade edilmektedir (Akkır, 2014, s.120-126). Örneğin Ecevit’in 1980’li yıllarda kılık-kıyafet, din ve inanç tartışmaları yapılırken ortaya koyduğu görüşleri bu konuda önemlidir: “Biz başörtüsüne karşı değiliz ancak ideolojik nedenlerle örtülmesine karşıyız. İsteyen örter, istemeyen örtmez. Bana göre ilk ve ortaöğretim çağındaki çocuklara kılık kıyafet ile ilgili birtakım yasaklar getirilebilir ama üniversite çağına gelmiş gençlere bir sınırlama getirilemez” (TBMM, 2001). Dindar kesimin merkezde belirgin yer edindiği ve seküler elit kesimin konformist alanını sınırlandırmaya başladığı doksanlı ve iki binli yıllarda din ve dindarlar bir risk unsuru olarak görülebilmıştır (Göle, 2019, s.63-66). Kamusal alan tartışmalarının ve başörtüsünün yoğun bir tartışma içerisine sokulduğu 28 Şubat sürecinde CHP’nin izlediği politikalar, dindar kesimin özgürlük alanını büyük ölçüde daraltmaya dönük olmuştur. Bu süreçte muhalefette yer alan CHP daha çok söylemsel düzeyde siyasal alana görüşlerini aktarmıştır. Buna göre kamuda türbanla çalışmanın olamayacağı, namaz kılınamayacağı, çarşaf giyilemeyeceği, sakal bırakılamayacağı gibi pek çok söylem gündeme gelmiştir. Siyasal İslam tehdidi altında kılık-kıyafetin bir problem olarak ele alındığı bu yıllarda CHP, başörtüsü ve türban ayrımı tartışmasını gündeme

getirmiş ve türbanın laik devlette kabul edilemeyecek bir nesne olduğunu öne sürmüştür (Akkır, 2019, s.142-148). Laik devletin savunucusu olarak kendini tanımlayan CHP için, kamusal alanda başörtüsü veya diğer dinî göstergeler Kemalist ideoloji ve laik toplumsal sistemin tehdit altına girmesi manası taşımıştır. Ancak 1999 seçimlerinde CHP'nin meclis dışında kalmasıyla birlikte Deniz Baykal yönetiminde dindar kesime yönelik zaruri bir söylem değişikliği ortaya çıkmıştır. Toplumun temel haklar ve özgürlükler doğrultusunda CHP'nin tutum ve davranışlarına yönelik geliştirdiği tepki ve seçim sonuçlarına yansıyan somut durum Deniz Baykal yönetimini adeta bir değişime zorlamıştır.

Türkiye’de dindar kesim için 28 Şubat sonrası oluşan şartlar; demokratik, adil ve özgürlükçü devlet anlayışıyla uyuşmayan birtakım tezatlıklar içermektedir. Bireylerin inanç özgürlüğünün güvence altına alınması, kılık-kıyafetin tercihe bırakılması, dinî ritüellerin tehdit olarak görülmemesi demokratik, adil ve özgürlükçü devletlerde önemli ölçütler olarak yer almaktadır. Buna karşın 28 Şubat’ta muhalefette yer alan CHP’de bireysel ve toplumsal hakların öncelenmesi yerine laik sistemin korunması ve sürdürülmesi öncelenmiştir. Buna karşın bu yaklaşım biçiminin gerek modern hukukla gerekse CHP’nin kendini temellendirdiği sosyal demokrasi ile tezatlık oluşturduğunu ifade etmek gerekir.

1.1.2. Dinî Eğitim ve Kurumlara Karşı Yaklaşımı

Modern Türkiye’nin inşa sürecinde Osmanlı devletinden kalma dinî kurum ve kuruluşlar kapatılmıştır. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile birlikte medreseler, tekke ve zaviyeler kapatılmış, halifelik makamı da kaldırılmıştır. Bu tarihten itibaren Türkiye’de dinin etki alanı yavaş yavaş daraltılmaya başlanmış ve laiklik eksenli düzenlemeler hız kazanmıştır (Şentürk, 2006, s.166-169). Buna karşın aynı dönemlerde İmam-Hatip Okulu ve İlahiyat Fakültesi kısa süreli olarak kurulmuş ve 1930’ların başında tekrar kapatılmıştır. Bu süreçte din dersleri bir süre isteğe bağlı olarak verilmiş ve zamanla örgün müfredattan çıkarılmıştır (Dinçer, 1974, s.32-33). Cumhuriyet’in ilk yıllarında din ve din eğitimi kamusal alanda önemli ölçüde sınırlandırılmış, dinî hayat bireyin kendi özel alanına mahsus hale getirilmiştir. Bu dönemde denilebilir

ki laikliği İslam dininin yerine koyan bir kültürel kimlik inşa süreci meydana getirilmiştir (Ocak, 2012, s.114-115). Görüldüğü üzere ilk yıllarda dinin ve dinî kurumların kamusal alanda belirgin şekilde yer alması laik sistemin yerleşmesi açısından riskli görülmüştür. Ancak CHP’nin 1947 yılındaki kurultayından sonra toplumun artan talepleri doğrultusunda dinî yüksek öğretim konusunda zorunlu bir paradigma değişimi ortaya çıkmıştır. Laiklik hassasiyeti ile yürütülen bu süreçle birlikte tekrar bir yüksek din eğitimi kurumunun açılması kararlaştırılmıştır (Çevik & Dinçer, 2018, s.30-31; Ayrıca bk. Cumhuriyet Halk Partisi, 1948). Bu doğrultuda 1949 yılında Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi’nin kurulması ile başlayan süreç, 1950’li yıllardan itibaren Menderes döneminde yeniden açılan İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri ile devam etmiştir. Aynı dönemlerde Kur’an kursları da yeniden açılmaya başlanmış örgün din eğitimin yanında yaygın din eğitimi faaliyetleri de yürütülmüştür (Baş, 2023, s.103).

Kuruluş sürecinde din eğitiminin önemli engellemelerle karşılaştığı Türkiye’de 1950’lerden itibaren başlayan normalleşme sürecinde İsmet İnönü yönetimindeki CHP’nin dine ve din eğitime mesafeli tavrı devam etmiştir. Menderes yönetiminin İmam-Hatip Okullarına ve İlahiyat fakültelerine imkân tanınması ve dinî eğitimin hızla ülke sathına yayılması laikliğe ve Cumhuriyet değerlerine tehdit olarak görülmüştür. İnönü, İlahiyat fakültelerinin açılmasının laiklik ilkesi gözetilmek kaydıyla olabileceğini vurgulamıştır. Kendisi dinin bir bütün olarak yeni sistemi kuşatmasını ise şu sözlerle imkânsız olarak değerlendirmiştir. “Şeriat bir sistemdir; Arap harfleriyle, medresesiyle, kıyafetiyle, hukuku ve dinsel siyasetiyle. Bu sistemin canlanmasına olanak yoktur” (Barutçu, 1977, s.326). İsmet İnönü’ye göre kurtuluş savaşı sürecinde inançlı insanlardan oluşan Osmanlı yönetimi Modern Türkiye’ye karşı batılı güçlerle iş birliği yapmış ve Cumhuriyeti kuranları kâfirlikle suçlamıştır. Bu sebeple din ve dinî unvanları arkasına alan kişi ve kurumlar dini kendileri için araçsallaştırmakta ve kullanmaktadır (Akkır, 2019, s. 92; 105). İsmet İnönü’nün bu düşünce biçimine göre din kurumu kullanılan bir araç, dindar olarak kendini takdim edenler de dini kullanıcı birer ferttir. Bundan dolayı dinî eğitimin ve dindarlığın ağır bastığı bir toplum yapısı ülke menfaatleri açısından sakıncalıdır. Aynı yıllarda İnönü

kendisine ve CHP yönetimine karşı dile getirilen dinden uzak olma veya dinsizlik eleştirilerini ise reddetmiştir. Buna karşın kendilerini komünist anlayış içerisinde konumlandırmadıklarını aksine ortanın solu söylemini temsil ettiklerini ifade etmişlerdir (Emre, 2015, s.86-87)

CHP'nin din eğitime ve dinî kurumlara yönelik tavrı ve söylemleri 1970'li yıllarda Bülent Ecevit dönemiyle belli bir değişim geçirmiştir. CHP-MSP ittifakının yapıldığı bu dönemde din dersleri ortaokul ve liselerde okutulmuştur (Kaymakcan, 2006, s.23). Ortanın solu söylemini güçlü şekilde dile getiren ve İsmet İnönü'yü devirerek yönetimi ele alan Ecevit'e göre inançlara saygıyı esas alan bir laiklik anlayışı benimsenmesi gerekmektedir. Ecevit'in bu yaklaşım biçimi CHP içinde belli bir kesimi etkilese de partinin laiklik hassasiyetinin önüne geçememiştir (Cengiz, 2016, s.64). Ecevit yönetimi altındaki CHP'de Atatürk ve İnönü döneminde katı laik anlayışın dışına çıkılarak, yeni bir reformist çizgi izlenmeye çalışılmıştır (Ecevit, 1973, s.51-53). Sosyal demokrasi ve sosyal adalete vurgu yapan bu yeni sol ideolojik yaklaşım ile CHP toplum nezdinde belli bir itibar kazanmış ve Ecevit döneminde parti bir yükseliş ivmesi elde etmiştir. Buna karşın aynı dönemlerde devletin sünileştirildiği, İslami siyasal hareketlerin ortaya çıktığı, dini görünümünün arttığı söylemleri dile getirilmiş ve toplumun dindarlaşmasının rejime yönelik bir tehdit olduğu CHP kamuoyu tarafından ifade edilmiştir. Benzer şekilde 1974 yılında CHP'nin Milli Selamet Partisi ile kurduğu koalisyonunda eleştirilmiştir (Ayata & Ayata, 2007, s.213; 219).

1980 darbesinin akabinde oluşturulan yeni anayasanın 24. maddesinde Türkiye'de din eğitimi ilk ve ortaöğretimde zorunlu hale getirilmiştir (bk. T.C. 1982 Anayasası 24. madde). 1980 darbesi ile diğer partiler gibi CHP'de kapatılmış ve 1990'lı yılların başında yeniden Deniz Baykal yönetimiyle çalışmalarına başlamıştır. Baykal'ın yeni sol diye tanımladığı siyasal ajandasında laiklik vurgusu hem söylemde hem de uygulamada Bülent Ecevit döneminden daha katı bir hal almıştır. Statükoya dayalı ve rejimi korumaya dönük laiklik anlayışı, dinî eğitime ve dindarlara kamusal alanı sınırlandırmayı amaçlamıştır. Deniz Baykal döneminde laikliğe vurgunun artmasının ve dine mesafeli durulmasının nedenlerinden birisini Refah partisi gibi hareketlerin güçlenmesi oluşturmuştur. Siyasette

İslami yönü güçlü hareketlerin günden güne etkisini artırması, toplumun dindarlaşması ve yeniden dinî anlayışa dayalı bir sistem inşası endişelerini doğurmuştur (Akkır, 2019, s.79). CHP'nin Baykal ile izlediği politikaların dindar kesimi yeterince kuşatamayan, kendisini rejim savunucusu olarak addeden, toplumsal meselelere gerçekçi çözümler getiremeyen ve siyasal söyleminde laikliği merkeze alan bir temele dayandığı söylenebilir. İnönü dönemine benzer şekilde dinin bir araçsallaştırma halini aldığı ve kullanıldığı söylemini dile getiren Baykal, bu sebeple din ile mesafeli bir ilişkiye sahip olduklarını belirtmiştir (Şen & Altın, 2019, s.441). Deniz Baykal yönetimindeki CHP'nin rejim refleksini canlı tutması ve laikliği siyasetin merkezine yerleştirmesi 28 Şubat 1997 yılındaki süreçle daha belirgin hale gelmiştir. Bu dönemde dinî kurumlara ve dindarlara yönelik baskıcı ve anti-demokratik uygulamalar CHP nezdinde tabii görülmüş ve söylemsel olarak desteklenmiştir. Böylece dönemin yönetim erki/erkleri tarafından İmam-Hatip Okulları, İlahiyat Fakülteleri ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın çeşitli faaliyetlerine sınırlandırmalar getirilmiştir. Laik Cumhuriyete tehdit olarak görülen dinî kurumlar ve dindar kesim; medya, yargı ve güvenlik unsurları gibi araçlarla baskılanmıştır (Öcal, 2004, s.96-97).

1.1.3. Eğitim/Öğretim Hakkına ve Fırsat Eşitliğine Karşı Yaklaşımı

Türkiye'de 1924 Anayasasının 80. maddesinde toplumda her türlü eğitim ve öğretimin hükümet denetimi altında serbest olduğu ifade edilmiştir (bk. T.C. 1924 Anayasası 80. madde). 1982 Anayasasında ise Türkiye'de eğitim hakkının herkese verilmesi ve hiç kimsenin eğitimden mahrum bırakılmaması hususu 42. madde ile ortaya konulmuştur (bk. T.C. 1982 Anayasası 42. madde). Eğitim hizmetlerini topluma eşit şekilde sunmak ve nitelikli bir nesil yetiştirmek devletin asli vazifeleri arasında yer almaktadır. Cumhuriyet ile birlikte CHP'nin eğitim ve öğretime yaklaşımında laiklik hassasiyeti ve bunun sonucunda seküler toplum çıktısı önemli bir parametre olmuştur. Bu bakımdan Cumhuriyetin ilk yıllarında eğitim paradigması laik eğitim sistemi üzerine kurulmuştur. Laik sistem ve müfredatla ilerleyen bir eğitim yapısı oluşturulmuş ve bu çerçevede ilerlenmiştir. Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde bütün okullar birleştirilmiş ve dini

her türlü sembol ve program eğitim-öğretim sisteminin dışına çıkarılmıştır (Şimşek vd., 2012, s.2814-2815). Eğitimin bireyin ve toplumun ihtiyaçları doğrultusunda oluşturulması gereken bir alandır. Buna karşın Cumhuriyet ile birlikte eğitimin ideolojik bir araç olarak ele alındığı görülmüştür. Bu yaklaşım biçimine göre laik eğitim sistemi ve seküler toplumsal yapı en önemli hedef olmuş ve bundan taviz verilmemesi planlanmıştır. CHP için eğitimde esas olan şey laik ve pozitif bir eğitim felsefesidir. Bundan ötürü bireylerin fen ilimleri ile uğraşması ve laik sistemin zihinlere yerleştirilmesi Türk eğitim sisteminin ana unsurlarından olmalıdır (Balcı, 2020, s.131). CHP'nin başında İsmet İnönü'nün olduğu dönemde açılan İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakülteleri toplumsal taleplerin bir neticesi olarak ortaya çıkarken buna CHP'nin refleksi laikliğe aykırılık ve rejim tehdidi olmuştur. Bu minvalde eğitim-öğretim hakkının bir parçası olan dinî eğitim ile ilgili çoğunlukla mesafeli bir duruş sergilenmiştir. Oysaki eğitimde fırsat eşitliği toplumun taleplerini ve ihtiyaçlarını dikkate almakla mümkün hale gelebilir.

Eğitim ve öğretimde fırsat eşitliğinin ihlal edildiği dönem olarak 28 Şubat süreci bir örnek teşkil etmektedir. Buna karşın CHP lideri Deniz Baykal, din ve inanç konusunu bireyin kimliğinin bir parçası olarak gördüğünü ifade ederken, eğitimin de dini emir olduğunu şu şekilde dile getirmiştir: “Kutsal kitap neyle başlıyor, ‘ikra’ diyor. Konuş diyor, oku diyor, söyle diyor. Sosyal demokrasinin bir gereği olarak inanç ve ibadet özgürlüğünü savunma, kendini geliştirme hakkını tanıma, emaneti ehillere verme. Hem dinin hem de sosyal demokrasinin bir gereğidir” (Akkır, 2019, s.135). Deniz Baykal yönetiminde iki binli yılların başında yeni Anadolu solu söylemini geliştiren CHP’de toplumun tüm kesimlerine yönelik eşitlikçi, adil ve inançlara saygılı bir anlayış inşa edileceği vaat edilmiştir. 28 Şubat post-modern darbesi ile birlikte örgün eğitim kurumu olarak faaliyet gösteren İmam-Hatip Okullarına dönük gerçekleştirilen kat sayı engeli ve orta kısımlarının kapatılması süreci CHP yönetimi tarafından söylemsel olarak desteklenmiştir. Buna karşın dönemin CHP lideri Deniz Baykal’ın 28 Şubat süreciyle ilgili sonraki yıllarda yaptığı öz eleştiri şöyledir: “28 Şubat’ta hata yapıldı, herkes hata yaptı. Artık CHP daha çok inançlara saygılı bir parti olacaktır” (Hürriyet, 2001, s.1). Benzer şekilde

İlahiyat Fakültelerinin kontenjanlarının kısıtlanması, üniversitelere başörtülü öğrencilerin alınmaması da laiklik anlayışı doğrultusunda meşru görülmüştür. İrticai faaliyetlerin gerekçe gösterildiği bu süreçte, laik Cumhuriyetin yıkılmak istendiği varsayımı dile getirilmiştir (Arıkan, 2019, s.1). Gerek İmam-Hatiplerin kapatılması gerekse İlahiyat Fakültelerinin kısıtlanması eğitim ve öğretimde fırsat eşitsizliğinin göstergesi olarak dikkat çekmiştir. İmam-Hatip Lisesi mezunlarına üniversite sınavlarında uygulanan katsayı engeli ise fırsat eşitliği ve eşit vatandaşlık anlayışına aykırılık oluşturmuştur. Anlaşıldığı kadarıyla CHP’nin sosyal demokrasi ilkelerinde var olan eşitlik, özgürlük ve adalet anlayışı, bu süreçte laiklik ve rejim kaygısı gibi sebeplerden ötürü geri plana itilmiştir. CHP’nin muhalefette yer aldığı 28 Şubat sürecinde dindar kesime yönelik izlenen politikalara karşı duyarlı davranması ve söylemsel açıdan özgürlüklerden yana olması beklenmiştir. Buna karşın süreç içerisinde CHP’nin tutumu daha çok sistemin desteklenmesinden ve rejimden yana olmuştur (bk. Cumhuriyet Halk Partisi Programı, 2004).

2. Aktüel CHP’nin Esnek Laiklik Tutumu ve Din

Anglo-sakson tipi laiklik; katı Fransız tipi laikliğe göre kamusal alanda dine ve dinî kurumlara daha ılımlı yaklaşan ve onlara belirli alanlar açan laiklik tipidir (Duman, 2010, s.288). Kavramın önemli teorisyenlerinden Rawls’a göre, devlet ve toplum ilişkisinin sağlıklı şekilde kurulabilmesi ve sürdürülebilmesi için özgürlüklerin öncelenmesi ve eşitlik anlayışının gözetilmesi gerekmektedir. Bunun gerçekleşebilmesi içinde adil bir sistemin inşa edilmesi ve temel hakların bireylere sağlanması gerekmektedir (Rawls, 2024). CHP’yi yüz yıllık tarihsel süreci içerisinde sergilediği tavır ve ortaya koyduğu söylemler bağlamında iki farklı dönemde incelemek gerekirse 2000’li yılların başında Anadolu Solu söylemi ile başlayan ve Kemal Kılıçdaroğlu yönetimi ile devam eden süreç güncel CHP olarak tanımlanabilir. 2000 yılından önceki Deniz Baykal, Bülent Ecevit ve İsmet İnönü yönetimleri ise eski CHP şeklinde ifade edilebilir. Geçmişte de zaman zaman farklı açılımlar ortaya koyan CHP’nin, Kemal Kılıçdaroğlu döneminde parti politikalarında katı laiklik hassasiyetinden belirgin şekilde uzaklaştığı öne sürülebilir. Yine bu süreçte toplumun farklı kesimleriyle uzlaşma arayışı

içerisine girebildiği, geçmişle ilgili öz eleştiri yapmaya çalışabildiği, inançlara ve kültürlere saygı duyabildiği, siyasal iktidarın hangi sosyolojiden geçtiğini analiz edebildiği bir dönem ortaya çıkmıştır (bk. Politikayol, 2009, s.1). Bu açıdan gelinen noktada yeni CHP esnek İngiliz tipi laiklik ile daha çok bağdaştırabilir. Sosyal demokrasi, laiklik ve din ilişkisinde daha uyumlu, kuşatıcı, özeleştirici yapan, eşitlikçi olunması gerektiğini iddia eden bir CHP kimliği ortaya konulmuştur. Bu kimliğin geliştirilmesinde görüldüğü kadarıyla Kemal Kılıçdaroğlu döneminde CHP yönetiminin aldığı aksiyonlar önemli rol oynamıştır. Henüz toplum tarafından tam olarak test edilmeyen bu yeni CHP, bazı söylem ve uygulamalarıyla toplumsal kabulünü artırmaya çalışmaktadır. Bu doğrultuda CHP'nin başörtüsü düzenlemesi, dinî eğitim ve kurumlara bakışı, siyasal alanda kendi partisinde dindar kimliklere yer vermesi, dindar kesimle özeleştiriciye dönük helalleşme çabası, bir inanç grubu olarak Alevilerle ilişkileri gibi hususlar ele alınabilir.

2.1.Kemal Kılıçdaroğlu Yönetiminde Cumhuriyet Halk Partisi ve Yaklaşımları

CHP'nin Kemal Kılıçdaroğlu döneminde izlediği politikalar geçmişteki jakoben Fransız tipi laiklikten farklı bir çizgiye evrilmiştir. Partide değişim ve dönüşüm çalışmaları içerisine girilerek din ve laiklik kesişmesinde geçmişteki gibi katı bir tutum izlemek yerine daha esnek bir İngiliz tipi laiklik yaklaşımı tercih edilmiştir. Böylece kamusal alanda din, dinî semboller ve dinî haklar gibi bazı hususlara yaklaşımın değişmesine, geçmişe dair muhasebe yapılmasına, dindarlarla yeni bir ilişki biçimi geliştirilmesine, parti içerisinde dindar ve sağ eğilimli kişilere yer verilmesine, bir inanç grubu olarak Alevilere yeni bakış açısı geliştirilmesine olanak sağlamıştır. Aşağıda bu bağlamda CHP'de din ve laiklik ilişkisindeki değişime yönelik bazı parametreler incelenmiştir.

2.1.1. Anadolu Solu Söylemi ve Kemal Kılıçdaroğlu'nun Başörtüsüne Yaklaşımı

1960'lı yıllarda İsmet İnönü ile başlayan ve daha sonra Bülent Ecevit ile devam eden 'Ortanın solu' söylemi yerine 1999 seçimlerinde istenilen başarının elde edilememesi üzerine 2000'li yıllardan itibaren 'Anadolu solu' söylemi kullanılmaya başlanmıştır. Deniz Baykal tarafından

medyada sık sık dillendirilen bu söylem, CHP'nin zamanın şartları doğrultusunda kendini yenilemesi, özgürlükleri, temel hakları yeniden ele alması ve inanç gruplarına hoşgörülü davranması gibi bazı düşünceleri içermiştir (Bk. Baykal, 2002). Türkiye'de din ve laiklik bağlamında tartışılacak ve CHP'nin müdahil olduğu önemli konulardan birisi de başörtüsü meselesidir. 2000'li yılların başından beri sürekli gündemde olan başörtüsü konusu ya da CHP'nin algılama biçimiyle türban meselesi, dindar kadınların çalışma hayatında, eğitim hayatında, siyasal ve sosyal hayatta kamusal sınırlar içerisinde nasıl hareket etmeleri gerektiği ile ilgili hususları içermektedir (Başkan, 2009, s.111). Başörtüsü tartışmalarında yakın geçmişte üniversitelere dindarların başörtülü alınmaması ve başörtüsü eylemlerinin yapılması, kamuda başörtülü çalışmaya müsaade edilmemesi ve TBMM'de başörtülü Milletvekili Merve Kavakçı'nın protesto edilmesi olayları dikkat çekici örnekler olarak yer almaktadır (Anadolu Ajansı, 2012, s.1). Türkiye'de başörtüsü ile ilgili yasaklamalar veya kısıtlamaların uygulandığı alanların başında ise üniversiteler gelmektedir. Yaklaşık on-on iki yıl devam eden sürecin neticesinde 2010 yılından itibaren başörtüsü üniversitelerde serbest hale gelmiştir. Yine bu teşebbüsten kısa bir süre önce CHP'nin yönetimini devralan Kılıçdaroğlu'nun doğrudan karşıt bir tutum takınmadığı ve CHP'nin klasik laiklik refleksiyle hareket etmediği görülmüştür (Toruk, 2011, s.488-489). Buna karşın 2007 yılında Deniz Baykal yönetimindeki CHP, Cumhurbaşkanlığı seçimlerinde Cumhurbaşkanı adayının inançlı ve eşinin başörtülü olmasını laiklik için bir tehdit olarak görmüş ve yurt genelinde mitingler düzenleyerek bunu protesto etmiştir (bk. Kabakcı, 2011). 2008 yılında ise TBMM'deki başörtüsü düzenlemesini anayasa mahkemesine götürerek durdurmuştur.

Kemal Kılıçdaroğlu'nun CHP'nin başına geçmeden önce devlet bürokrasisinde uzun yıllar görev yapması siyasal ve sosyolojik yönüyle Türk toplumuna dair daha geniş perspektiften analizler yapmasına olanak sağlayabilmiştir (Kındıra, 2017, s.69-82). Böylece CHP'nin siyasal arenada tutunamamasının ve iktidar pozisyonunu elde edememesinin toplumla yaşanan uyumsuzlıklardan ve sosyolojik gerçekliklere aykırı tutumlardan kaynaklandığını analiz ettiği öne sürülebilir. Kemal Kılıçdaroğlu, göreve

geldiği andan itibaren CHP için yeni bir toplumsallık inşa etmeye çalışmış ve bu inşa sürecinde toplumun farklı kesimleriyle bir uzlaşma aramıştır. Bu doğrultuda CHP için dinî veya etnik ayrımcılıkların ön planda olmadığı, sosyal demokrasinin farklı unsurlarıyla yansıtıldığı yeni bir yaklaşımı ortaya koymayı hedeflediği söylenebilir (Tosun, 2012, s.111-112; 121-123). Bu çerçevede Kemal Kılıçdaroğlu yönetimindeki CHP'nin başörtüsü konusunu laiklik ve rejim tehdidi bağlamında algılamayıp, eşitlik ve özgürlüklerin bir gereği olarak görmesi ve inançlara saygılı bir tavır alması sosyal demokrasi yaklaşımı ile uyumlu durmuştur. Kemal Kılıçdaroğlu bu konudaki düşüncelerini bir beyanatında şöyle dile getirmiştir: “Kişinin etnik kimliğiyle, inancıyla, mezhebiyle Türkiye Cumhuriyeti uğraşmamalı. Kişinin kimliği onun şerefidir. İnanç ve kimlik bir insan hakkıdır. Hiçbir yurttaşımı ötekileştirme gibi bir anlayışım yok: inancı, kimliği, kıyafeti, rengi ne olursa olsun” (Milliyet, 2012, s.1). Bu durumun yaşanması CHP için bir taraftan siyasal stratejinin sosyolojik bir parçası olarak değerlendirilebilirken diğer taraftan CHP için yeni bir siyaset yapma biçimine de işaret etmektedir. Bu yeni siyaset yapma biçimi halka yaklaşmak, hakla iç içe olmak, inançlara saygılı davranmak, değişimi topluma göstermek ve toplumun her kesimiyle güçlü ve samimi bağlar kurmak şeklinde yorumlanmaktadır (Emre, 2015, s. 41-43).

Kemal Kılıçdaroğlu CHP'nin lideri olduğu ilk zamanlarda başörtüsü konusunu dile getirmiş ve parti mitinginde başörtüsü özgürlüğü için teminatın CHP olacağını açıkça vurgulamıştır. Ayrıca bu konuda çalışma yapmak adına partinin o dönem önemli isimlerinden biri olan sosyolog Sencer Ayata'yı görevlendirmiştir (Özlü, 2015, s.227). CHP'nin yeni perspektifinde başörtüsü konusu ile ilgili en çok ön plana çıkan nokta ise Kemal Kılıçdaroğlu'nun mecliste yasal düzenleme yapılması önerisidir. Bu öneriye göre mecliste yapılacak bir düzenleme ile kadınların kılık-kıyafetine müdahale edilmesinin önüne geçilecektir. Doğrudan Türkiye'deki muhafazakâr ve dindar kesime yönelik verilen bu mesaj, yeni CHP'yi topluma somut şekilde hissettirme amacı taşıdığı söylenebilir. Bu minvalde CHP'deki değişimin söylem boyutunda kalmadığı ve uygulamalı şekilde gösterilmeye çalışıldığı anlaşılmaktadır. Ancak ilerleyen süreçte bu teşebbüs CHP adına söylemsel

düzeyde kalarak, uygulanamamıştır. Görüldüğü kadarıyla Türkiye'de kılık-kıyafet konusunun siyasal alanda bir tartışma yapılmasının ve dindar toplumun geleceğe dair endişelerinin önüne geçilmek istenmiş; CHP'nin statükocu yönüyle değil, özgürlükçü ve demokrat yönüyle tanınması hedeflenmiştir. CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu bir gazeteciye vermiş olduğu mülakatta konuya bakışını şöyle açıklamıştır: “Yasa teklifi verelim derken herhangi bir siyasi hesap yapmadım. Özel bir gün seçmedim. Gündem hesabı da yapmadım. Çok önemli gördüğüm bir yarayı kesin olarak kapatmak için yaptım” (Cumhuriyet, 2022, s.1). CHP'nin ortaya koyduğu tavrın pragmatik bir yönü olmakla birlikte yine de CHP tarihi için dikkat çekici bir adım olduğu söylenebilir. Diğer taraftan söylem olarak ortaya atılan bu yasa teklifi verme önerisi eylem itibarıyla vücut bulamamıştır.

Sonuçta CHP'nin Deniz Baykal dönemindeki ortanın solu söylemine dayalı politikalarından sonra Kemal Kılıçdaroğlu dönemi ile uzlaşmaya dayalı yeni bir yaklaşım sergilediği görülmektedir. Başörtüsü konusu ile ilgili CHP'nin sadece yapılan düzenlemeleri desteklemekle kalmayıp bizzatı düzenleme önerisi getirmesi, dindar kesimin sorunlarını önemseyişine dönük mesaj da içerebilmektedir. Ancak CHP'nin parti kademelerinde ve toplumsal tabanında yer alan farklı görüş ve bakış açılarının gerek Deniz Baykal gerekse Kemal Kılıçdaroğlu dönemlerinde bir bütün halinde parti politikası yürütülmesinin önüne geçmiş ve istenilen sonuçlar elde edilememiştir.

2.1.2. Kemal Kılıçdaroğlu ile Partiyi Dindar ve Sağ Kimliklere Açma

CHP'deki değişimin okunabileceği bir diğer alanlardan birisi de siyasal sahadır. CHP'nin gerek parti yönetiminde ve TBMM'de gerekse yerel yönetimlerde görev yapan üyelerinin geçmişte laiklik hassasiyeti güçlü ve seküler hayat tarzına sahip bireylerden meydana geldiği bilinen bir durumdur. Günümüz CHP'sine bakıldığında ise Kemal Kılıçdaroğlu dönemi ile birlikte topluma vaat edilen değişime ve farklılığa uygun olarak klasik CHP profillerinin dışına çıkıldığı görülmektedir. Geçmişte devletin ve rejimin hâmisî konumundaki bir CHP görünümünden sıyrılarak; toplumsal tabanını genişletmeye

çalışan, dindar, muhafazakâr ve milliyetçi kesime kendini açan ve kuşatıcı siyasal parti izlenimi veren bir yapıya dönüşmektedir (Ete, 2011, s.18-19). CHP'nin geçmişte toplumun orta ve alt tabakasıyla yakın bir ilişki kuramaması, Anadolu taşrasındaki muhafazakâr seçmenle ortak bir dil oluşturamaması, kendini sol değerlere mahkûm etmesi, din ve inanç gibi Türk toplumu nezdinde ön planda olan kavramlara yeteri kadar eğilememesi siyaseten CHP'yi uzunca bir süre muhalefette bırakmıştır (Kiriş & Gül, 2010, s.199-201). Partinin içerisinde olduğu durumu aşmak adına yeni açılımlar ve politikalar ortaya koyan Kemal Kılıçdaroğlu, geniş muhafazakâr toplum nezdinde CHP'nin jakoben ve rejim bekçisi görüntüsünü kırmaya çalışmakta; bu amaçla partiyi sağ eğilimli, milliyetçi, dindar ve muhafazakâr kişilere açmaktadır. Örneğin 2013 yılında bir grup AK Parti milletvekilinin parlamentoya başörtüsü ile gelmesine CHP yönetimi özgürlükler bağlamında yaklaşmış, Kılıçdaroğlu bu durumu şu sözlerle değerlendirmiştir: “Bugün çok mutluyum. Tarih yazdık ve çok önemli bir gerçeği Türkiye'nin gündeminden çıkardık” (Akşam, 2013, s.1).

Kemal Kılıçdaroğlu döneminde CHP'nin muhafazakâr, dindar ve sağ kesimden insanlara parti içerisinde görev vermesinin ilk örneklerini 2011 yılındaki genel seçimlerde İstanbul milletvekilleri olarak parlamentoya giren Faik Tunay ve emekli Müftü İhsan Özkes oluşturmuştur. Akabinde 2014 yılında Parti Meclisine seçilip, önce genel başkan yardımcısı sonra da 2015 yılındaki genel seçimlerde İstanbul Milletvekili olan Milli Görüş kökenli Mehmet Bekaroğlu gelmektedir. Üç isim de muhafazakâr ve sağ dünya görüşüne sahip olup, sağ siyasi partilerde görev yapmış ve akabinde Kılıçdaroğlu dönemi ile CHP'de politika yapmaya başlamıştır. Bir diğer muhafazakâr veya dindar kimlik olarak başörtülü Avukat Sevgi Kılıç yer almaktadır. 2019 yılında CHP İstanbul Beykoz Belediye Meclis Üyesi olan Kılıç, 2020 yılında yapılan CHP kurultayında Parti Meclis üyesi seçilmiştir. Böylece CHP tarihinde ilk kez başörtülü bir kişi genel merkezde parti yönetimine seçilmiştir (Gürcanlı, 2020, s.1). Bunun dışında milliyetçi muhafazakâr kesimden kişilerinde Kemal Kılıçdaroğlu döneminde parti yönetiminde, yerel yönetimlerde veya danışmanlık kadrolarında olmak üzere farklı pozisyonlarda parti içerisinde yer aldığını söylemek mümkündür.

CHP'nin kendisini muhafazakâr ve milliyetçi seçmene açtığı siyasal süreçlerin birisi de 2019 yerel seçimleri olmuştur. İstanbul ve Ankara gibi Türkiye'nin iki büyük metropol kentinde CHP listelerinden Ekrem İmamoğlu ve Mansur Yavaş aday gösterilmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi başkan adayı Ekrem İmamoğlu geçmişte Anavatan Partisi'nde siyaset yapması ve ailesinin sağ kesimden muhafazakâr olmasıyla bilinmektedir. Ankara Büyükşehir Belediyesi başkan adayı Mansur Yavaş ise geçmişte Milliyetçi Hareket Partisi'nde siyaset yapmış, milliyetçi bir siyasal geçmişe sahiptir. CHP, İstanbul ve Ankara'daki toplumsal tabanı dikkate alarak stratejik bir karar vermiş, muhafazakâr ve milliyetçi kökenden gelen isimlerle seçime girmiştir. Bu durum uzun zamandır var olan CHP'nin tipik laiklik refleksli parti kimliğinin dışına çıkılarak, pragmatik adımlar atıldığını ve toplumun görmek istediği adayların CHP'nin eski jakoben kimliğinin önüne geçirilerek topluma sunulduğunu göstermektedir (Aktan, 2020, s.1). CHP yönetimi 2019 yerel seçimlerinde İstanbul ve Ankara dışında Konya'nın Taşkent ilçesinde de başörtülü bir aday göstermiştir. 2000 doğumlu olan ve henüz 19 yaşında aday yapılan Hilal Ülkü Türedi, başörtülü olduğunu ve ülkücü kökenli bir aileden geldiğini beyan etmiştir. CHP'den belediye başkan adayı gösterilen Türedi, adaylıktan dolayı mutlu olduğunu ve ilçede bulunan sorunların çözümüne odaklanmak istediğini söylemiştir (Kayacı, 2019, s.1). CHP'nin 2019 yerel seçimlerinde siyasette başörtülü, dindar, muhafazakâr veya milliyetçi adaylara yönelmesi 2023 genel ve 2024 yerel seçimleri içinde benzer şekilde devam etmiştir. Zira her iki seçimde de başörtülü, muhafazakâr, milliyetçi veya dindar kişiler seçimlerde parti tarafından aday gösterilmiştir. Anadolu'daki muhafazakâr ve dindar seçmen göz önüne alındığında CHP yönetiminin laik ve seküler yönü baskın adayların arasına muhafazakâr yönü ile ön plana çıkan ve toplumsal karşılığı olan adayları da dâhil edebileceği ön görülmektedir. Bu durum CHP'de değişim ve dönüşümü daha dinamik hale getirme potansiyeli taşıyabilmektedir.

2.1.3. Kemal Kılıçdaroğlu Döneminde Muhafazakâr ve Dindarlarla Helalleşme

CHP'nin Kemal Kılıçdaroğlu yönetiminde yeni bir söylem ve eylem çizgisi geliştirmeye çalıştığı dikkat çekmiştir. Geçmişte toplumsal hafızada yer edinen

rejimin savunucusu, özgürlükleri kısıtlayıcı, dindarlarla yeterli özdeşim kuramayan CHP kimliğinin dönüşümü için Kemal Kılıçdaroğlu yönetiminin gayret sarf ettiği söylenebilir. Bunun güncel ve somut örneklerinden birisi Kılıçdaroğlu'nun geçmişteki hatalara atıfta bulunarak dile getirdiği dindar kesimle helalleşme çağrısıdır. Bu çağrı partide bütün kademelerde sahiplenip, yüksek sesle dile getirilmese de Kılıçdaroğlu tarafından ifade edilmiştir (Aksoy, 2022, s.1). Kendi içinde bir özeleştiri yapan Kemal Kılıçdaroğlu için dindar kesime geçmişte yapılan birtakım haksızlıklar ve ayrımcılıklar olmuş ve bu süreçte CHP'de resmi parti politikası olarak özgürlüklerden yana tavır almamıştır. Bu durum CHP'ye dönük geniş muhafazakâr ve dindar kesimde tepkisel bir yaklaşım doğurmuş ve zihinlerde CHP baskıcı ve yasadışı parti şeklinde tasavvur edilmiştir.

Helalleşmeyi toplumun kucaklaşması ve yeni bir sayfa açması için çok elzem gördüğünü ifade eden Kemal Kılıçdaroğlu'na göre, Türkiye'de toplumsal ayrışma ve kutuplaşma ileri seviyeye erişmiştir. Buna engel olmak ve toplumsal barışı sağlamak siyasilerin bir sorumluluğudur. Geçmişte 28 Şubat sürecinde dindar kesimin maruz kaldığı baskıların ve haksızlıkların travmatik süreçler yarattığı ve bu durumun helalleşme ile onarılmak istendiği ifade edilmiştir. Kemal Kılıçdaroğlu gazeteci Fikret Bila'ya verdiği mülakatta bakış açısını şöyle ortaya koymuştur:

“Benim çağrım iktidar-muhalefet ayrımı yapmıyor. Toplumsal bir çağrıdır. Hatalarla yüzleşmek ve asıl olarak geleceğe bakma çağrısıdır. Bakın helalleşmek geçmişte olan acıları ortadan kaldırmaz ama geleceği inşa etmemizi sağlar. Bu ülkenin büyük yaraları var, bu yaraları saracağız ki bundan sonra kimse kanatmaya cesaret dahi edemesin (Bila, 2021, s.1).”

Kemal Kılıçdaroğlu'nun beyanatına bakıldığında yeni bir toplumsal muhayyile inşa etmeye çalıştığı söylenebilir. CHP'nin toplumsal kopukluğunun kabuklarını kırmaya çalışan, yeni bir perspektifle toplumu sürükleyici olmaya uğraşan bir parti görüntüsü vermektedir. CHP'nin tarihsel süreç içerisinde belki de ilk kez geçmiş mağduriyetlerinde pay sahibi olduğu dindar kesimle bu denli bir mutabakat arayışına girdiği de ifade edilebilir.

CHP'nin dindar ve muhafazakâr insanlarla helalleşme

çağrısından kısa bir süre sonra 28 Şubat'ta mağduriyet de yaşamış olan bir grup muhafazakâr ve dindar insan Kemal Kılıçdaroğlu ile bir araya gelmiş ve helalleşme çağrısına karşılık verilmiştir. Kemal Kılıçdaroğlu ile buluşan muhafazakârlara göre yeni sayfa açmak ve geçmiş gündemden kaldırmak gerekir. Bunun içinde toplumsal barış ve uzlaşının sağlanmasında herkes elini taşın altına koymalıdır (Bıçakçı, 2022, s.1). Muhafazakâr kesimden bazı insanların CHP liderinin çağrısına karşılık vermesi her iki taraf için de yeni bir toplumsal uzlaşma sürecine işaret edebilir. Ancak Kemal Kılıçdaroğlu'nun bu toplumsal çağrısına olumlu yaklaşımlardan bahsedildiği gibi olumsuz yaklaşımlardan da söz etmek gerekmektedir. Bu durum dindarların bir kısmının geçmişteki gibi kategorik olarak CHP'ye uzak durmadığı ve daha çok diyaloga açık olduğu izlenimi verirken; öte yandan dindarların bir kısmının halen daha CHP ile mesafeli ilişki kurmak istediği izlenimi vermektedir. Bu bağlamda anlaşıldığı kadarıyla CHP'nin dindar kesime yönelik daha çok empatiye dayalı yaklaşım biçimi sergilemesi, söylemlerini ve eylemlerini bütünleştirerek toplumsal ve siyasal alanda sürdürebilir kılması beklenmektedir. Ayrıca sosyal demokrasi kimliğinin tezahürü olarak partinin ayrımcılık ve ötekileştirmenin karşısında durması, toplumun tüm paydaşlarına eşit ve adil tutum sergilemesi siyasal açıdan tutarlı bir davranış olarak değerlendirilebilir.

2.1.4. Kemal Kılıçdaroğlu ile Alevi Kesime Yönelik Pozitif Söylemler

Alevi kesimin kurtuluş savaşında aktif şekilde yer aldığı ve milli mücadeleye destek olduğu, dönemin Bektaş-î postnişi (lider/şeyh) Cemalettin Çelebi'nin Mustafa Kemal Atatürk'e güçlü şekilde destek verdiği ve ilk mecliste Atatürk tarafında TBMM Başkan Vekilliğine aday gösterildiği tarihi kaynaklarda bulunmaktadır. Ancak Cumhuriyet'in ilanından sonra dersim olayları (1937-1938) olarak hafızalara kazınan süreç ile birlikte Alevi kesim ve CHP arasında mesafe oluşmuştur. Alevilerin CHP ile geçmişte yaşadıkları problemlerin bir sonucu olarak ortaya çıkan uyuşmazlık Kemal Kılıçdaroğlu dönemindeki olumlu söylemler ve politikalarla değişmeye başlamıştır. Buna göre Alevilere dönük mezhepsel ve ayrımcı söylemlerin ön plana çıkması, siyasal iktidarın Cemevleri'ne yeteri kadar destek vermemesi ve Kılıçdaroğlu'nun Alevi

kimliklere partide daha çok yer vermesi gibi sebeplerle Alevilerin ana muhalefet CHP ile yakın bir ilişki içerisinde girdiği düşünülmüştür (Mert, 2022, s.1). CHP'nin Kemal Kılıçdaroğlu dönemi ile birlikte Alevi kimliklere parti içerisinde Milletvekilliği, Parti Meclisi Üyeliği ve Belediye Başkanlığı gibi önemli pozisyonlarda görev vermesi Alevilerin CHP ile ilişkilerinde olumlu etkiye sebep olduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca parti il ve ilçe teşkilatlarının Türkiye'nin farklı şehirlerinde yaşayan Alevilere dönük kucaklayıcı çalışmaları da CHP ve Aleviler arasındaki ilişkiyi güçlendirdiği değerlendirilmektedir (Cansun, 2013, s.460-462). Ayrıca CHP lideri Kemal Kılıçdaroğlu'nun 2023 genel seçimleri öncesinde kamuoyuna dönük "Ben Aleviyim. Hak Muhammed, Ali inancı ile yetişmiş, samimi bir Müslümanım. Harama el uzatmam" şeklinde dinî kimliğini vurgulayarak yaptığı konuşma da Aleviliğin CHP içindeki dönüşümünü anlamak adına dikkat çekicidir (BBC News Türkçe, 2023, s.1).

CHP'nin Alevilere yönelik dile getirdiği inanç grupları arasında ayırım yapılmaması, Cemevleri'ne yasal ibadethane statüsünün verilmesi, inanç temelli ötekileştirmelere yönelik kanuni düzenlemeler ile yaptırımların ortaya konulması, bütün inanç gruplarına özgürlükler temelinde yaklaşılması gibi bazı politik söylem ve talepler Alevilere dönük yeni açılımlar kapsamında ifade edilebilir (Akkır, 2014, s.172-173). Değişimi önceleyen ve yeni vizyon ortaya koyan CHP'ye göre; Alevilerin tanınması, onlara saygı gösterilmesi ve onların asimile edilmemesi gibi hususlar yeni bir toplumsal eşitlik modeliyle ortaya konulmalıdır. Bu çerçevede Alevi toplumun yok sayılmaması, birey temelinde eşit muamele görmesi, inançlarına ve ibadethanelerine saygı duyulması gerekmektedir. Bunun bir sonucu olarak Türkiye'de Alevi kimliğinin ve kültürünün kendisini güven içerisinde göstermesi arzulanmaktadır (Emre, 2019, s.101-102).

CHP'nin bir inanç grubu olarak Alevilerin sorunları ile ilgilenmesi bir taraftan CHP'nin yeni vizyonu olarak değerlendirilirken diğer taraftan laiklik refleksine dair de fikir verebilmektedir. Alevi kesimin ibadethane olarak Cemevleri'ne yasal statü verilmesi ve Alevi dedelerine din görevlisi olarak devlet tarafından maaş verilmesi gibi talepleri eski CHP için bir laiklik karşıtı teşebbüs olarak yorumlanırken; bugünün CHP'sinde inançlara saygı ve

eşitlik temelinde ele alınabilmektedir. Buradan hareketle azınlık bir inanç ve kültür grubu olarak Aleviler dışlanmak yerine; toplumsal yapının bir parçası olan ve eşit vatandaş muamelesine tâbi tutulan bir konumda yer alabilmektedir (bk. Subaşı, 2010).

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Cumhuriyet Halk Partisinin din ve dindarlara karşı tutum ve davranışlarının analiz edildiği bu çalışmanın temel sorunsalı Fransız tipi katı laiklik anlayışı ile İngiliz tipi esnek laiklik anlayışı arasındaki farklılıkları anlamak ve bu doğrultuda CHP'deki değişimi analiz etmektedir. Çalışmada üzerinde durulan ana sav, CHP'nin geçmişe kıyasla yakın dönemde İngiliz tipi esnek laiklik düşüncesine kaydığı ve kamusal alanda dine, dini sembollere, kimliklere ve kurumlara daha fazla alan açtığıdır. Bu bağlamda çalışmada bir tarafta çok partili hayata geçişten sonra İsmet İnönü, Bülent Ecevit ve Deniz Baykal dönemi CHP'si var iken diğer tarafta ağırlıklı olarak 2000'lerin başında Anadolu Solu söylemiyle başlayan ve Kemal Kılıçdaroğlu dönemi ile devam eden güncel CHP bulunmaktadır. Çalışma esasta geçmiş ve günümüz CHP'si bağlamında düşünülmüş ve Kemal Kılıçdaroğlu dönemine kadar ki süreç geçmiş CHP ile sonraki süreç güncel CHP ile formüle edilmiştir. Çalışmanın ilk bölümünde din ve laiklik kavramları incelenmiş, daha sonra eski CHP'nin laikliği algılama, toplumsal, düşünsel ve siyasal hayatta söylem biçimleriyle; yeni CHP'nin laikliği algılama, toplumsal, düşünsel ve siyasal hayatta söylem biçimleri arasındaki farklılıklar/değişimler çeşitli başlıklar altında ele alınmıştır. Bunun sonucunda geçmiş ve günümüz CHP yönetimleri arasında din ve laiklik ilişkisinde yaşanan farklılaşmalar ve değişimler ortaya konulmuştur.

Çalışmada ulaşılan sonuçlara göre geçmişteki CHP'nin kılık-kıyafet veya ibadet özgürlüğüne kamusal alanda yaklaşımı daha sert, müdahaleci ve kısıtlayıcı bir anlayışa dayanırken günümüz CHP'sinin kamusal alanda din ve vicdan hürriyetine daha saygılı ve dinî semboller ve kurumlara karşı daha esnek davrandığı görülmüştür. Siyasal ve toplumsal konjonktürün ve rasyonel siyasetin tezahürü olarak CHP yönetiminin kendini yenileme ihtiyacı hissettiği anlaşılmıştır. Çalışmadan elde edilen bulgulara göre bu yenileme ihtiyacı birçok alanda kendini

göstermiştir. Örneğin toplumun temel ihtiyaçlarından birisi olarak kabul edilen dinî eğitim ve hizmetlere dönük geçmişte sınırlayıcı bir tutum içerisinde yer alan CHP yönetiminin, bugün daha ılımlı ve toplumsal taleplere açık bir söylem biçimine sahip olmaya çalıştığı söylenebilir. Çalışmada CHP'nin eğitimde fırsat eşitliğinin temin edilmesi ve dindarların eğitim hakkından yararlanabilmesi için geçmişteki katı tutumunun yerine, günümüzde temel haklara daha saygılı ve eşitlikçi yaklaşım biçimi sergilemeye çalıştığı anlaşılmıştır. Ayrıca parti içerisinde geçmişte fazlaca yer almayan sağ kimlikli ve muhafazakâr siyasetçilerin bugün farklı pozisyonlarda yer alması da geçmişle günümüz arasında önemli bir fark olarak ifade edilebilir.

Diğer taraftan geçmişte Türkiye'de farklı toplumsal kesimlere dönük yaşatılan mağduriyetler için CHP yönetiminin sorumluluk alması ve helalleşme çağrısı yapması da bir öz eleştiri ve değişim/dönüşüm çabası olarak karşımıza çıkmıştır. Bu durum günümüzde CHP'nin geçmiş ile arasına makul bir çizgi çekmek istediği ve toplumun farklı kesimleriyle uzlaşma arayışına girdiği sonucunu ortaya çıkarmıştır. Anlaşıldığı kadarıyla bu değişimlerin arka planında siyasal rasyonaliteler önemli bir etken olmuştur. Başka bir ifadeyle siyasal iktidara erişim için Türkiye'nin toplumsal yapısının dikkate alındığı görülmüştür. Bu amaç çerçevesinde CHP yönetiminin geçmişte çeşitli uygulamalar ve politik tercihler nedeniyle uyuşmadığı dindar ve muhafazakâr kesimle günümüzde zorunlu bir uyum süreci başlattığı anlaşılmıştır. Günümüz CHP'sinin, Alevi kesimin geçmişte yaşadığı mağduriyetlerle yüzleşmeye başladığı ve artık meseleye insani temelde bakıp özgürlükler bağlamında hareket ettiği söylenebilir. Bu doğrultuda Cemevleri'nin yapısı, Alevi kanaat önderlerinin statüleri, Alevi kültürüne yaklaşımdaki eşitsizlik gibi durumların yeni bir perspektifle ele alınarak çözüme kavuşturulabileceği görülmüştür.

Çalışmadan elde edilen diğer bulgulara göre CHP yönetimi, Türkiye'de dinin ve dindarların politik ve toplumsal yapıda merkezî yerinin olduğu ve dışlayıcı bir yaklaşımla dindar kesime yaklaşmanın politik sonuçlar doğurduğunu önemli ölçüde tespit etmiştir. Bu nedenle CHP açısından dindar kesimin merkezde yer aldığı ve Türkiye'deki politik süreçlerin belirlenmesinde etkin bir güç olduğu

gerçeği kabul görmüştür. Bunun bir yansıması olarak da dindar kesimin temel değerlerinin, taleplerinin, inancının, kültürünün, eğitiminin ve yaşam biçiminin zaruri bir kabul alanı haline geldiği söylenebilir. Yine bundan dolayı CHP yönetimi tarafından dindarlarla anlayış, kabullenme ve ortak payda temelli yeni bir ilişki geliştirilmek istenmiştir.

Sonuç olarak geçmişte İsmet İnönü, Bülent Ecevit ve Deniz Baykal dönemlerinde CHP'nin takip ettiği ana akım politik çizginin katı laiklik ve sosyal demokrat çerçevede dar bir siyasal alanı temsil ettiği; sosyolojik açıdan çoğunluk konumunda olan dindar ve muhafazakâr kesime uzak kalındığı anlaşılmıştır. Bu doğrultuda CHP'nin Kemal Kılıçdaroğlu döneminde izlediği ve Özgür Özel ile devam eden güncel politikaların geçmişte ideolojik saiklerle uzak kaldığı bir kesimle öz eleştiriye dayalı yeni bir süreç yaratma amacı taşıdığı söylenebilir. Çalışmada bu dönüşüm politikalarının; kendi içinde öz eleştiri yapma, yanlışlarla hesaplaşma, empati kurma, değişim gerçekleştirme, uzlaşma sağlama gibi birtakım kavramlara dayandığı tespit edilmiştir. CHP'nin Kemal Kılıçdaroğlu ile izlediği değişim ve dönüşüm politikalarının günümüzde ve ileride Türk toplumu nezdinde nasıl anlamlandırılacağı ve karşılık bulacağı sorusu, partinin söylem ve eylem bütünlüğünü kurmasına ve toplumun tüm kesimlerini kucaklamasına bağlı olarak cevabını bulacaktır. Sonuçta önümüzdeki süreç Türkiye'de başta dindarlar olmak üzere toplumun farklı kesimlerinin CHP'yi test edeceği ve tartışmaya açacağı bir zaman dilimi olarak gözükmektedir.

KAYNAKLAR

Kitap ve Makaleler

- Akkır, R. (2014). Türkiye'nin demokrasiye geçiş süreci ve laiklik anlayışının değişmesinde bir dönüm noktası: CHP'nin yedinci olağan kurultayı. *Journal of Turkish Studies* 9/2, 53-65.
- Akkır, R. (2015) Baykal dönemi Cumhuriyet Halk Partisi'nin parametreleri. *Pesa International Journal of Social Studies* 1/2, 79.
- Akkır, R. (2019). *CHP'nin din politikaları*. Pınar Yayınları.
- Arıkan, A. (2019). Eğitime 28 Şubat darbesi. *Kriter Dergisi* 3/32, 1.
- Altunay Şam, E. (2003). Türk tarihi boyunca laikliğin aşamaları ve Atatürk laikliği, *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi* 144, 47-58.
- Asad, T. (2015). *Dinin soykütükleri*, çev. Ayet Aram Tekin. Metis Yayınları.
- Ayata, A. (2010). *Cumhuriyet Halk Partisi: Örgüt ve ideoloji*. Gündoğan Yayınları.
- Ayata, S. & Ayata, A. (2007). *The center-left parties in Turkey*. *Journal of Turkish Studies* 8/2, 211-232.
- Aydın, M. (2013). *Güncel kültürde temel kavramlar*. Açılım Kitap Yayınları.
- Ayhan, H. (2000). Cumhuriyet dönemi din eğitimine genel bir bakış: Atatürk'ün İslam dini ve din eğitimi hakkındaki görüşleri. *M.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi* 18, 5-27.
- Aysal, N. (2011). Tanzimat'tan Cumhuriyet'e giyim ve kuşamda çağdaşlaşma hareketleri. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi* 10/22, 14-16.
- Bakır, M. (2020). Tarihsel süreç ve akademik literatür bağlamında laiklik kavramı, *Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi* 2, 27-45.
- Balcı, E. (2020). *Türkiye'de eğitim politikaları*. Pegem Akademi Yayınları.
- Barutçu, A. F. (1977). *Siyasi anılar*. Milliyet Yayınları.
- Baş, F. (2023). *Türkiye'de merkez-çevre değişimi ve sekülerleşme*. Serüven Yayınevi.
- Başkan, B. (2009). Başörtüsü sorunu ve meşrulaştırmamayan yasakçılık. *Liberal Düşünce Dergisi* 14/55, 109-134.
- Baykal, D. (2002). *CHP ve Anadolu Solu*. Birey Eğitim Yayınları.
- Berkes, N. (1984). *Teokrasi ve laiklik*. Adam Yayıncılık.
- Berkes, N. (2014). *Türkiye'de çağdaşlaşma*. Yapı Kredi Yayınları.
- Berlin, I. (1969). "Two Concepts of Liberty". *Four Essays on Liberty*. Oxford University Press.
- Cansun, Ş. (2013). Türkiye'de Aleviler ve siyasi partiler ilişkisi: Cumhuriyet gazetesi üzerinden bir inceleme. *Sosyal ve Beşeri Bilimler Dergisi* 5/2, 460-462.
- Cengiz, K. (2016). CHP seçmeninin din algıları ve pratikleri. *Mülkiye Dergisi* 40/1, 64.
- Ciddi, S. (2010). *Kemalism in Turkish Politics: The Republican People's Party, Secularism and Nationalism*. Routledge Publisher.
- Cipriani, R. (2014). *Din sosyolojisi: Tarih ve teoriler*, haz. Ali Coşkun. Rağbet Yayınları.
- Çarkoğlu, A. & Kalaycıoğlu, E. (2009). *The Rising Tide of Conservatism*. Palgrave Publishing.
- Çarkoğlu, A. & Toprak, B. (2000). *Türkiye'de Din, Toplum ve Siyaset*. TESEV Yayınları.
- Çevik, A. & Dinçer, F. (2018). Cumhuriyet Halk Partisi'nin değişen din siyaseti: 1947 kurultayı. *Journal of Turkish Studies* 13/13, 25-36.
- Çiğdem, A. (2017). *Aydınlanma düşüncesi*. Dedalus Yayınları.
- Davison, A. (2012). *Türkiye'de sekülerizm ve modernlik*. çev. Tuncay Birkan. İletişim Yayınları.
- Dinçer, N. (1974). *1913'ten günümüze İmam-Hatip Okulları meselesi*. Yağmur Yayınları.
- Duman, M. Zeki. (2010). Türkiye'de laiklik sorununun siyasal temelleri. *Uluslararası İnsan Bilimler Dergisi* 7/2, 284-303.
- Durkheim, E. (2005). *Dini hayatın ilkel biçimleri*. çev. Fuat Aydın. Ataç Yayınları.
- Ecevit, B. (1973). *Bu düzen değişmelidir*. Tekin Yayınevi.
- Ecevit, B. (2009). *Ortanın solu*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Emre, Y. (2015). *CHP, sosyal demokrasi ve sol*. İletişim Yayınları.
- Emre, Y. (2019). *Kökler: CHP, devamlılık ve değişim*. Tekin Yayınevi.
- Emre, Y. vdğr., (2017). Küreselleşme karşısında sosyal demokrasinin konumu: CHP örneği üzerine bir alan

- araştırması. *Uluslararası İlişkiler Akademik Dergisi* 14/53, 117-118.
- Er, İ. (2008). *Din sosyolojisi*. Akçağ Yayınları.
- Erdem, T. (2020). CHP ve muhafazakârlık: Kim neyi temsil ediyor?. *SDE Analiz Dergisi*, 1.
- Ergil, D. (1989). Laiklik üzerine düşünceler: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Dergisi* 44/3, 2.
- Eski, M. (1998). Atatürk, Cumhuriyet ve kıyafet devrimi. *Erdem Dergisi* 11/31, 57-78.
- Ete, H. (2011). CHP'deki değişim: Lider değişimi mi, siyaset değişimi mi?. *Seta Analiz Dergisi* 22, 18-19.
- Göle, N. (2009). *İslam'ın yeni kamusal yüzleri*. Metis Yayınları.
- Habermas, J. (2017). *Kamusallığın yapısal dönüşümü*, çev. Tanıl Bora & Mithat Sancar. İletişim Yayınları.
- Hoffman, C. (2004). "Discourses of Citizenship in Contemporary France: Multiculturalism and Neo-Republicanism Since 1981". Doctor of Philosophy Thesis, Indiana.
- Holm, Nils G. (2002). Sosyal bir fenomen olarak din. (çev. Abdülkerim Bahadır). *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/14, 271-286.
- Kabakcı, G. (2011). Neo-Kemalist bir hareket: Cumhuriyet mitingleri. *Selçuk İletişim Dergisi* 7/1, 96-112.
- Kaçmazoğlu, H. B. (2018). *Türk sosyoloji tarihi III*, Doğu Kitabevi.
- Kara, İ. (2010). *Cumhuriyet Türkiye'sinde bir mesele olarak İslam*. Dergâh Yayınları.
- Kara, İ. (2018). *Din ile modernleşme arasında: Çağdaş Türk düşüncesinin meseleleri*. Dergâh Yayınları.
- Kaymakcan, R. (2006). Türkiye'de din eğitimi politikaları üzerine düşünceler. *Ekev Akademi Dergisi* 10/27, 21-36.
- Kındıra, Z. (2017). *Kemal: Türkiye'nin Gandhi'si*. Siyah Beyaz Yayınları.
- Kiriş, H. M. & Gül, H. (2010). CHP'yi iktidara gelmekten alıkoyan nedenler üzerine. *Toplum ve Demokrasi Dergisi* 4, 199-201.
- Kumbaracıbaşı, A. C. (2014). Cumhuriyet Halk Partisi'nin oylarının birikimli düzey analizi ve Türkiye'deki merkez solun seçim coğrafyasının incelenmesi, *Amme İdaresi Dergisi* 47/4, 59-92.
- Kuru, A. T. (2011). *Pasif ve dışlayıcı laiklik: ABD, Fransa ve Türkiye*. Bilgi Üniversitesi Yayınları.
- Mardin, Ş. (1985). "Türk Siyasasını Açıklayabilecek Bir Anahtar Kavram: Merkez-Çevre İlişkileri". *Dün ve Bugün Felsefe*. BFS Yayınları, 165-197.
- Mardin, Ş. (2012). *Türkiye'de din ve siyaset*. İletişim Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2015). *Komünist manifesto*. çev. Nail Satlıgan. Yordam Kitap Yayınları.
- Marx, K. & Engels, F. (2017). *Alman ideolojisi*. çev. Emir Aktan. Alter Yayıncılık.
- Pettit, P. (1997). *Republicanism: A Theory of Freedom and Government*. Oxford University Press.
- Rawls, J. (2024). *Bir Adalet Teorisi*. çev. Vedat Ahsen Coşar. Phoenix Yayınları.
- Ocak, A. Y. (2012). *Türkler, Türkiye ve İslam*. İletişim Yayınları.
- Okumuş, E. (2017). Sosyolojinin din sorunsalı. ed. Mehmet Bayyigit. *Din Sosyolojisi*. Palet Yayınları.
- Özlü, T. (2015). *Y-CHP*. Kaynak Yayınları.
- Öcal, M. (2004). Türkiye'de Kur'an eğitim ve öğretiminde görülen gelişmeler ve bir icazetname örneği, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13/2, 81-140.
- Öcal, M. (2011). *Osmanlı'dan günümüze Türkiye'de din eğitimi*, Düşünce Yayınları.
- Roy, O. (2009). *Secularism Confronts Islam*. Columbia University Press.
- Shils, E. (1975). *Center and Periphery: Essays in Macro-sociology*. University of Chicago Press.
- Subaşı, N. (2010). *Alevi modernleşmesi: Sırrı fâş eylemek*. Timaş Yayınları.
- Subaşı, N. (2018). *Öteki Türkiye'de din ve modernleşme*. Kopernik Yayınları.
- Swingewood, A. (1998). *Sosyolojik düşüncenin kısa tarihi*. çev. Osman Akinhay. Bilim ve Sanat Yayınları.
- Şahin, M. C. (2016). Antropoloji ve din: Tarihsel ve kuramsal temeller, *Türkiye Sosyal Araştırmalar Dergisi* 20/2, 451-473.
- Şahin, M. C. (2012). Demokrat Parti dönemi Türkiye'sinde din, siyaset ve eğitim ilişkileri, *Toplum Bilimleri Dergisi* 6/12, 31-54.
- Şen, A. F. & Altın, Ş. (2019). Sosyal demokrasiden yeni sağa CHP'nin söylemsel dönüşümü: Bir siyasal söylem

çözümlemesi denemesi. *AHBVÜ İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi* 21/3, 436.

Şentürk, R. (2006). *Modernleşme ve toplumbilim*. İz Yayıncılık.

Şimşek, Ufuk vd., (2012). Cumhuriyet dönemi eğitim politikalarının ideolojik temelleri. *Journal of Turkish Studies* 7/4, 2809-2823.

Ünal Özkorkut, N. (2023). Türkiye’de laiklik ilkesinin kabul süreci ve çok partili döneme geçişle değişen laiklik anlayışı. *Adalet Dergisi* 71, 161-198.

Weber, M. (2016). *Din sosyolojisi*. (çev. Latif Boyacı). Yarı Yayınları.

Taylor, C. (2011). Western secularity. ed. Craig Calhoun vd., *In Rethinking Secularism*. Oxford University Press.

Toker, İ. (2008). Türkiye’de din, laiklik ve değişim. *Eskiye Dergisi* 10, 5-13.

Toruk, İ. (2011). Türkiye’de başörtüsü sorunu ve yazılı medyada sunumu. *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 30, 488-489.

Tosun, C. (2008). Türkiye’de eğitimin laikleşmesi ve din öğretimi, ed. Ali İsmail Güngör. *Sekülerleşme ve Dini Canlanma*, Türkiye Dinler Tarihi Derneği Yayınları.

Tosun, T. (2012). *Yeni CHP ve politik seyri*. Orion Yayınları.

Yetiş, M. (2013). *Yeni CHP*. Truva Yayınları.

Zürcher, E. (2018) *Modernleşen Türkiye’nin tarihi*. çev. Yasemin Saner. İletişim Yayınları.

Raporlar

Cumhuriyet Halk Partisi. (1935). *CHP programı*. Ulus Basımevi.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1948). *CHP’nin yedinci büyük kurultay tutanağı*. CHP Yayınları.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1963). *CHP: Millet hizmetinde 40 yıl*. Ankara Basım ve Ciltevi.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1969). *CHP programı*. Ulus Basımevi.

Cumhuriyet Halk Partisi (1970). *CHP onuncu kurultay raporu*. CHP Yayınları.

Cumhuriyet Halk Partisi. (1976). *Cumhuriyet Halk Partisi programı*. Ajans Türk Matbaacılık Yayınları.

Cumhuriyet Halk Partisi. (2004). *Cumhuriyet Halk Partisi programı yeni hedefler yeni Türkiye: Modern*

Türkiye’de değişimin gücü Cumhuriyet Halk Partisi. TBMM Kütüphanesi Açık Erişim Koleksiyonu.

TBMM. (2001). “76. Birleşim Tutanakları”. *TBMM Tutanak Dergisi* 58, 1-142.

İnternet Kaynakları

Aksoy, M. (2022). Kılıçdaroğlu’nun helalleşme çağrısının muhatabı kim?. *Politik Yol*, 1. (Erişim: 19.03.2024) <https://www.politikyol.com/kilicdaroglunun-helallesme-cagrisinin-muhatabi-kim/>

Aktan, S. (2020). Ekrem İmamoğlu’nun İBB Başkan adaylığının hikâyesi ve siyasetteki doğuşu. *Euronews*, 1. (Erişim: 28.03.2024). <https://tr.euronews.com/2020/06/23/taniklariyla-ekrem-imamoglunun-ibb-baskan-adayliginin-hikayesi-ve-siyasetteki-dogusu>

Aljazeera, (2013). Kılıçdaroğlu: Mecliste tarih yazdık, 1. (Erişim: 01.04.2024). <https://www.aljazeera.com.tr/haber/mecliste-tarih-yazdik>

Anadolu Ajansı, (2012), Merve Kavakçı o günü anlattı, 1. (Erişim: 16.03.2024). <https://www.aa.com.tr/tr/turkiye/merve-kavakci-o-gunu-anlatti/369888>

BBC News Türkçe. (2023). Kılıçdaroğlu ‘Alevi’ başlıklı videoda genç seçmenlere seslendi, 1. (Erişim: 11.04.2024). <https://www.bbc.com/turkce/articles/cn059n1nj4eo>

Bıçakçı, E. (2022). Kılıçdaroğlu’yla helalleşen dindarlar anlattı: Mağdur olduk, mağdur ettik. *Medyascope*, 1. (Erişim: 17.04.2024).

<https://medyascope.tv/2022/08/17/kilicdarogluyula-helallesen-dindarlar-anlatti-magdur-olduk-magdur-ettilik/>

Bila, F. (2021). Kılıçdaroğlu: Fay hatlarını ortadan kaldırmak istiyorum. *Halk Tv*, 1. (Erişim: 19.04.2024) <https://halktv.com.tr/makale/kilicdaroglu-fay-hatlarini-ortadan-kaldirmak-istiyorum-653628>

Cumhuriyet Gazetesi. (2022), Kemal Kılıçdaroğlu başörtüsü çıkışının nedenlerini açıkladı: Oy hesabı yapmadım, teklif sadece başörtüsü ile ilgili değil, 1. (Erişim: 06.04.2024) <https://www.cumhuriyet.com.tr/siyaset/kemal-kilicdaroglu-basortusu-cikisinin-nedenlerini-acikladi-oy-hesabi-yapmadim-teklif-sadece-basortusu-ile-ilgili-1989453>

Çakır, R. (2022). Kılıçdaroğlu’nun helalleşmeleri kimleri endişelendiriyor?. *Medyascope*, 1. (Erişim: 11.04.2024)

<https://medyascope.tv/2022/08/16/kilicdaroglunun-helallesmeleri-kimleri-endiselendiriyor/>

Gürcanlı, Z. (2020). CHP parti meclisinde bir ilk. *Sözcü*, 1. (Erişim: 15.04.2024)

<https://www.sozcu.com.tr/2020/gundem/son-dakika- isimler-siziyor-chpde-bir-ilk- 5953621/>

Hürriyet. (2001). Baykal: 28 Şubat'ta herkes hatalıydı. 1. (Erişim: 17.02.2024).

<https://www.hurriyet.com.tr/gundem/baykal-28-subatta-herkes-hataliydi-39213824>

Kayacı, M. A. (2019). Konya'da CHP'den başörtülü ve genç aday. *Sputnik*, 1. (Erişim: 23.03.2024). <https://www.sozcu.com.tr/2019/gundem/konyada-chpden-basortulu-ulkucu-genc-aday-3447728/>

Mert, N. (2022). CHP Alevilerin partisi mi?. *Politik Yol*, 1. (Erişim: 14.04.2024).

<https://www.politikyol.com/chp-alevilerin-partisi-mi/>

Milliyet. (2012). Kılıçdaroğlu: Kişinin inancıyla Türkiye Cumhuriyeti uğraşmamalı, 1. (Erişim: 09.04.2024).

<https://www.milliyet.com.tr/siyaset/kilicdaroglu-kisinin-inanciyla-turkiye-cumhuriyeti-ugrasmamali-1619880>

Politikayol.com. (2019). Kılıçdaroğlu: Türkiye'de son 10 yılda en büyük değişimi yaşayan parti biziz, 1. (Erişim: 13.04.2024).

https://www.politikyol.com/kilicdaroglu-turkiyede-son-10-yilda-en-buyuk-degisimi-yasayan-parti-biziz/?utm_source=ReviveOldPost&utm_medium=social&utm_campaign=ReviveOldPost

Yeni Asır. (2010). Kılıçdaroğlu: CHP'de türban sorunu yok, 1. (Erişim: 10.04.2024). https://www.yeniasir.com.tr/politika/2010/10/12/turbanda_parti_ici_sorun_yok

**TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTASI:
İRAN ŞAHI RIZA PEHLEVİ'NİN TÜRKİYE ZİYARETİNİN
AKŞAM GAZETESİNDE YANSIMALARI**

A TURNING POINT IN TURKEY-IRAN RELATIONS:
REFLECTIONS OF IRANIAN SHAH REZA PAHLAVI'S
VISIT TO TURKEY IN AKŞAM NEWSPAPER

Ahmet Murat KADIOĞLU

14

TÜRKİYE-İRAN İLİŞKİLERİNDE DÖNÜM NOKTASI: İRAN ŞAHI RIZA PEHLEVİ’NİN TÜRKİYE ZİYARETİNİN AKŞAM GAZETESİNDE YANSIMALARI

A TURNING POINT IN TURKEY-IRAN RELATIONS: REFLECTIONS OF IRANIAN SHAH REZA PAHLAVI’S VISIT TO TURKEY IN AKŞAM NEWSPAPER

Ahmet Murat KADIOĞLU¹

Anahtar Kelimeler:

Türkiye-İran ilişkileri,
Rıza Pehlevi,
Modernleşme,
Diplomatik ilişki,
Akşam gazetesi.

Keywords:

Turkey-Iran relations,
Reza Pahlavi,
Modernization,
Diplomatic relations,
Akşam newspaper

ÖZ

Türkiye Cumhuriyeti’nin 1923 yılında kurulmasının ardından Türkiye’de başlayan modernleşme çabaları sınır ülkelerine de örnek olmuştur. Türkiye ile İran arasında gergin geçen ilişkilerden sonra İran Şahı Rıza Pehlevi’nin Türkiye’yi ziyareti iki ülke arasında dostluğun pekişmesine yol açmıştır. Pehlevi, İran’da başa geçtikten sonra Mustafa Kemal Atatürk ve kurduğu yeni cumhuriyet rejimini örnek almış ve İran’da Türkiye’de olduğu gibi modern bir rejim kurmayı amaçlamıştır. Bu bakımdan Pehlevi’nin ziyareti Türkiye’nin gelişimini yakından görmesini sağladığı gibi Türkiye’de ticari ilişkileri geliştirebilmek için bu ziyareti fırsat olarak görmüştür. Bu çalışmada Rıza Pehlevi’nin Türkiye’yi ziyaret ettiği 10 Haziran 1934-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında Akşam gazetesinde yer alan yansımaları incelenmiştir. Akşam gazetesinin ilgili sayılarında Pehlevi’nin ziyaretiyle ilgili yer alan 108 haber içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Çalışma sonucunda, Pehlevi’nin ziyaretine Akşam gazetesi hükümetin verdiği önemi gösterir derecesine ilgi gösterdiği ve bu ziyaretin iki ülke arasındaki dostluğu pekiştirmesi açısından önem arz ettiğini göstermektedir. Ayrıca bu ziyaretin sıradan bir ziyaretten öte stratejik bir öneme sahip olduğu ve ticari faaliyetlerin geliştirilmesi açısından ziyaretin amasına ulaştığı belirlenmiştir.

ABSTRACT

The modernization efforts that began in Turkey after the establishment of the Republic of Turkey in 1923 set an example for the neighboring countries. After a period of tense relations between Turkey and Iran, the visit of the Iranian Shah Reza Pahlavi to Turkey led to the strengthening of friendship between the two countries. After coming to power in Iran, Pahlavi sought to emulate Mustafa Kemal Atatürk and the new republican regime he established in Turkey, aiming to establish a modern regime in Iran similar to that of Turkey. In this respect, Pahlavi's visit enabled him to witness Turkey's progress closely, and Turkey saw this visit as an opportunity to improve trade relations. This study examines the reflections of Reza Pahlavi's visit to Turkey, which took place from June 10, 1934, to July 6, 1934, as reported in the Akşam newspaper. The 108 news articles about Pahlavi's visit in the relevant issues of Akşam newspaper were analyzed by content analysis method. As a result of the study, it is seen that Akşam newspaper paid significant attention in Pahlavi's visit, reflecting the importance the government attached to it, and highlighted its role in reinforcing the friendship between the two countries. In addition, it was determined that this visit had a strategic importance beyond being an ordinary visit and achieved its purpose in terms of advancing commercial activities.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, OSTİM
Teknik Üniversitesi,
Ortak Diller Bölümü,
ahmetkadioglumurat@gmail.
com ORCID: 0000-0001-
9786-1904

Alıntılanmak için/Cite as:
Kadioğlu A. M. (2025)
Türkiye-İran ilişkilerinde
Dönüm Noktası: İran
Şahı Rıza Pehlevi’nin
Türkiye Ziyaretinin Akşam
Gazetesinde Yansımaları,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34
(1), 236-247

GİRİŞ

Millî Mücadele'nin silahlı mücadele aşamasının başarıyla sonuçlanmasıyla ve Türkiye'nin Misak-ı Milli sınırlarını kısmen de olsa tamamlamasıyla, Mustafa Kemal Paşa liderliğinde yeni bir siyasi süreç başlamıştır. Bunun sonucunda da Mustafa Kemal Atatürk önderliğinde Cumhuriyet rejimi kurulmuştur. Bu süreçte, İran da I. Dünya Savaşı sonrasında iç ve dış sorunlarla mücadele etmiş, merkezi yönetim zayıfken, ordu güçsüzleşmiştir. Savaşın etkisiyle, İran'da var olan siyasi ve toplumsal bölünmeler daha da derinleşmiştir. Büyük aşiretler ve etnik grupların ayaklanmaları yanı sıra, ülkenin uzun süre Sovyet Rusya ve İngiltere'nin etkisi altında olması, İran'ı kaosa sürüklemiştir. İran'daki bu istikrarsız durum, 1921'de ulusçu bir subay olan Rıza Pehlevi'nin harekete geçmesine ve mevcut hükümeti devirerek siyasi istikrarsızlığı sona erdirmesine yol açmıştır. Pehlevi, önce ordu komutanı ve Millî Savunma Bakanı, ardından da Başbakan olarak İran'ın iç ve dış politikasında söz sahibi olmuştur. Pehlevi'nin Başbakanlığı, Türkiye'nin Cumhuriyet'i ilan ettiği tarihe denk gelmektedir (Teke ve Aydoğan, 2021, s.352). Türkiye, İran'da yeni bir rejimin kurulmasını desteklemiş ve İran'la özellikle dış politikadaki hedefleri örtüştüğü için yeni bir döneme girilmiştir (Şimşir, 1996).

Cumhuriyet'in ilanı sonrasında İran, Türkiye'ye karşı dostça bir tavır sergilemeye özen göstermiştir. Ancak, iç siyasi olaylar ve Batılı güçlerin Türkiye'ye yönelik müdahaleleri sebebiyle, 1924-1932 yılları arasında Doğu Anadolu'daki Kürt isyanları ve Türkiye-İran sınırıyla ilgili sorunlar gibi konular nedeniyle Türkiye-İran ilişkileri bir dönem gerginleşmiştir (Kaştan, 2007). Bu nedenlerden dolayı bir süre Türkiye-İran arasında diplomatik düzeyde gergin bir sürece geçilmiştir. Ancak bu süreç Ağrı İsyanları'nın bastırılması, İran'ın bu süreçte Türkiye'nin çıkarlarına yönelik hareket etmesi ve imzalanan çeşitli dostluk anlaşmalarıyla son bulmuş ve yeni bir döneme girilmiştir. Türkiye ile İran arasındaki dostluk temellerinin atılmasında ise iki ülkenin yeni rejimlerinin kurucuları olan Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Pehlevi büyük önem oynamıştır (Çete, 2007). Özellikle ikili arasındaki stratejik hamleler ve ülkelerinin çıkarlarına yönelik adımları, iki ülke arasındaki dostluğun da gelişmesine yol açmıştır.

Türkiye'nin en eski gazetesi olarak kabul edilen Akşam (1918'de kuruldu), Türk basın tarihinde önemli bir yere sahiptir. Osmanlı Devleti'nin son günlerinde kurulan Akşam, işgal yıllarında ulusal milli mücadeleye destek vermiş ve Cumhuriyet'in getirdiği modernleşme, değer ve yeniliklere sahip çıkmıştır. Bu bakımdan Cumhuriyet'in ilk yılları için önemli bir gazetedir (Kavaklı, 2005). Bu bakımdan çalışmada, İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti Akşam gazetesi perspektifinden değerlendirilmiştir. Türkiye ile İran arasındaki dostluğun pekişmesinde ve bugün dahi bu dostluğun sonuçlarının görülmesinde İran Şahı Rıza Pehlevi'nin 10 Haziran 1934 yılında Türkiye'yi ziyaretinin büyük etkisi bulunmaktadır. Bu çalışmada, Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaretinin iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmesinde oynadığı rol incelenmektedir. Bu bakımdan çalışmada Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyaretinin yansımalarını takip edebilmek için dönemin önemli gazeteleri arasında yer alan Akşam gazetesinde Pehlevi'nin ziyaretiyle ilgili haberler incelenecektir.

LİTERATÜR TARAMASI

1.Mustafa Kemal Atatürk Dönemi'nde İran İlişkileri

Türk ve İran toplumları, yüzyıllardır bir arada yaşamalarına rağmen, hanedanların çıkarları ve mezhep farklılıkları gibi sebeplerle ülke yönetiminde rekabet içerisinde olmuştur. Bu rekabet zaman zaman düşmanlığa dönüşmüştür. Ancak, 20. yüzyılın başlarında iki ülke de benzer zaman dilimlerinde ve benzer şekillerde devrimler gerçekleştirdiği için, aralarında bir yakınlaşma süreci başlamıştır (Akşin, 1991, s.192). İran ve Türkiye arasındaki rekabet sadece sistemik seviyede değil, aynı zamanda ideolojik seviyede de etkileşim içinde olmuştur. Bu ideolojik etkileşim, Osmanlı-Safevi ve Osmanlı-Kaçar devletleri döneminde mezhepsel kimliklerin birbirleriyle ilişkilendirilmesine yol açmıştır. Ayrıca, 20. yüzyılın başlarında İran'ın, Türkiye'nin modernleşme çabalarından ilham almasıyla devam etmiştir (Elhan, 2016, s.31). Anadolu'daki milli mücadele döneminde İngilizlerin, 9 Ağustos 1919 Antlaşmasıyla İran'a, Sevr Antlaşmasıyla da Türkiye'ye müdahale etme ve nüfuzu altına alma çabaları, Türklerle İranlıları aynı cephede birleştirmiş ve birbirlerine yakınlaştırmıştır. Bu direniş ruhu, Türkiye ve İran'da milliyetçi bir alt yapı oluşturmuştur (Çetinsaya, 2002,

s.770). Nisan 1920’de, Mustafa Kemal Türkiye’de bir rejim değişikliğinin temellerini atmıştır. Aynı dönemde, Şubat 1921’de İran’da Rıza Han da benzer bir süreci başlatmıştır. Bu iki rejimin ortak noktası ise Batı standartlarına uygun, modern ve tam bağımsız ulus devletler oluşturma hedeflerinden kaynaklanmaktadır. Resmî ideolojilerdeki (milliyetçilik ve laiklik), iç ve dış düşmanlarla (geleneksel ekonomik sınıflar ve İngiltere gibi) benzerlikler, yeni rejimler arasında olumlu bir bakış açısına yol açmıştır. Ancak, Rıza Han’ın karşılaştığı tarihsel ve sosyo-ekonomik engeller, Mustafa Kemal’in karşısına çıkanlardan daha büyük olmuştur. Bu yüzden, Mustafa Kemal’in Türkiye’deki reformları, Rıza Han için bir tür psikolojik destek işlevi görmüş ve o da ülkesinde benzer dönüşümleri gerçekleştirmeye çaba sarf etmiştir (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2009, s. 357).

Türkiye ile İran arasındaki ilişkiler 1920 yılından itibaren gelişmeye başlamıştır. İran Hükümeti’nin Ankara’ya elçilik açma isteğinin üzerine Ankara’da İran’a bir sefir (elçi) veya mümessil (temsilci) gönderme kararı almıştır (B.C.A, No. 30.18.1.1 / 3.26.20). Bu durum İran Hükümeti’nin yeni kurulan Türk Hükümeti’ni tanıması ve iki ülke arasındaki dostluğun kuvvetlendirilmesi açısından önemlidir. Ancak 1923 yılında modern Türkiye Cumhuriyeti’nin resmen kurulmasıyla birlikte 3 Mart 1924’te Halifeliğin kaldırılmış ve din ve siyaset birbirinden ayrılmıştır. Bu durum, İran’daki ulema tarafından kuşkuyla karşılanmış ve halifeliğin kaldırılması, İran’daki ulemayı rahatsız ettiği gibi iki ülke arasındaki ilişkileri tamamen ortadan kaldırırsa da olumlu ilişkiler geliştirilmesine de engel olmuştur (Gönlübol ve Sar, 1990, s. 89).

Bu süreçten sonra Türkiye-İran arasındaki ilişkilerin gelişmesine engel olan en büyük hadiselerin başında ise Ağrı Ayaklanmaları gelmektedir. Şeyh Sait isyanının ardından Doğu vilayetlerindeki huzursuzluk devam etmiş ve Türk hükümeti, bölgede düzeni sağlamak amacıyla isyancıları takip etmeye, silah toplamaya ve bazı köylerin yerlerini değiştirmeye devam etmiştir. Ancak bu çabalarına rağmen huzur sağlanamamıştır. Mayıs 1926’da Yusuf Taşo ve çetesinin İran sınırını geçip Beyazıt köylerinden hayvan çalması sonucu Ağrı yaylalarına sığınması, Cumhuriyet tarihimizde “Ağrı isyanları” olarak adlandırılan bir dizi olayın başlamasına neden oldu. Bu olayda İran’ın gizli

bir şekilde de olsa Yusuf Taşo ve beraberindeki çeteleri desteklemesi iki ülke arasındaki gerginliğin artmasına neden olmuştur (Değerli, 2008, s.115). Bu isyanın bastırılmasından kısa bir süre sonra II. Ağrı isyanı olarak adlandırılan hadisenin yaşanması iki ülke arasındaki gerginliği daha da arttırmıştır. Çünkü bu isyanda kaçırılan Türk askerlerinin esir alınarak İran’a götürülmesi ve İran’ın Kürt kökenli isyancılara yardım etmesi iki ülke arasındaki ilişkileri daha da bozmuştur. Bu gelişmeler üzerine Türkiye Tahran Büyükelçisi’ni geri çağırmıştır (Duman, 2016, s.7). İki ülke arasındaki gerginliğin giderek artması sonucu İran’ın Türk askerlerin iadesi ve Kürt isyancılarla mücadele edeceği yönünde verdiği sözler iki ülke arasında ilişkilerin yumuşamasına neden olmuştur.

Türkiye Cumhuriyeti’nin kuruluşundan 1926’ya kadar olan süreçte, Türkiye-İran ilişkilerinde genel olarak bir soğukluk ve zaman zaman gerginlik hüküm sürmüştür. Ancak, 1926’da imzalanan Türkiye-İran Dostluk ve Güvenlik Anlaşması, bu soğukluğun ve gerginliğin geride kaldığının ve iki devlet arasında bir yakınlaşma sürecinin başladığının ilk işareti olmuştur (Akgül, 2016, s.1). 22 Nisan’da imzalanan antlaşma, iki kopya olarak hazırlanmıştır. Bu antlaşmanın başlıca amacı, Türkiye ve İran sınırları içinde yaşayan aşiretlerin neden olduğu sınır sorunlarını çözmektir. Ayrıca, bu antlaşma Ankara ve Tahran arasında imzalanan ilk resmi belge olması bakımından da büyük önem taşımaktadır. Ayrıca iki ülke arasında daha sonra imzalanan belgelerin sürekli olarak bu antlaşmayı referans almıştır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2009, s.360-363). Ancak 1930’da tekrar başlayan Ağrı isyanı ilişkilerin zedelenmesine yol açmıştır. Bu tutumda İran lideri Rıza Pehlevi’nin tutumu etkili olmuştur. Çünkü Pehlevi bir taraftan İran’da Türk nüfusunu asimile etmek isterken, diğer taraftan Türk nüfusunun ve Türkiye’nin etkisini kırmak için Kürtleri desteklemiş, hatta bölgede bir Kürt devletinin kurulmasını istemiştir. Bu dönemde meydana gelen 1925 Raman, Recko, Şeyh Sait, 1926 Koçuşığı, Ağrı, 1928 Sason, 1930 Zeylan Deresi ve Şemdinli olaylarında Türkiye aleyhtarı politika izlemiştir (Kaştan, 2007, s.1788). Ağrı isyanlarıyla başlayan süreçte İran, Türkiye’nin kararlı tutumu nedeniyle Ağrı Dağı’nın tümüyle Türkiye’de kalmasını kabul etmek durumunda kalmış ve 23 Ocak 1932’de Tahran’da biri sınır sorununun

çözümü ve diğeri de hukuksal alanda iş birliği konularında iki antlaşma imzalanmıştır. Bu antlaşmalar Türkiye-İran arasındaki olumsuz ilişkilere son vermesi bakımından önem taşımaktadır (Akdevelioğlu ve Kürkçüoğlu, 2009, s.360-363).

İran hükümeti, 22 Temmuz 1930'da Türkiye'ye iletlediği nota, Türkiye aleyhindeki faaliyetlere izin verilmeyeceğini ve sınır kontrolünün zorluğuna rağmen güvenlik önlemleri alacaklarını belirtmiştir. Türkiye ise 27 Temmuz 1930'da İran'a ikinci bir nota göndermiş ve bu sınır güvenliğiyle ilgili iki talepte bulunmuştur. İlk talep, isyancıların barındığı Küçük Ağı Dağı'nın tamamen Türkiye'ye verilmesi ve buna karşılık olarak Türkiye'nin başka bir toprağının İran'a verilmesini içermektedir. İkinci talep ise Türkiye'nin İran topraklarında isyancılara karşı sıcak takip hakkı talebini içermektedir. İran, Türkiye'nin sıcak takip talebini kabul etmemiş, ancak isyancılara karşı kendi topraklarında önlem almaya başlamış ve kısmen de olsa uzlaşmacı bir tavır sergilemiştir (Öztig, 2018, s.160).

Bu antlaşmalardan sonra Türkiye ve İran arasındaki ilişkileri normalleştirme noktasındaki en önemli adım ise İran lideri Rıza Şah Pehlevi'nin 1934 Haziran ayında Türkiye'yi ziyaret etmesi olmuştur. Bu ziyaret, iki ülke arasında son yıllarda geçen gerginliği tamamen ortadan kaldırması bakımından önem taşıdığı gibi Rıza Han'ın Türk Devrimi'ni örnek alabilmesi ve yaşanan süreci yerinden gözlemleyebilmesi açısından da büyük önem taşımaktadır. Türkiye de bu süreci kendi açısından olumlu karşılamış ve bu ziyaret iki devletin yakınlaşması ve iş birliğine götürmesi açısından önemli olmuştur (Akgül, 2016, s.1). 1920 yılından itibaren Anadolu'da başlayan milli mücadele yeni bir devlet yapısını doğurmuş aynı süreç İran tarafından da yakından takip edilmiştir. Coğrafi sebeplerden dolayı birbirlerini etkileyen iki ülke arasında benzer inkılâp çabaları yaşanmıştır. Bunun yanında tarihten gelen mücadele de göz ardı edilmemiş her iki devlet kontrollü bir politika izlemiştir (Erdal, 2012, s.86).

YÖNTEM

Bu çalışma, İran lideri Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyareti üzerinden iki ülke arasında gerçekleşen diplomatik ilişkileri araştırmayı hedeflemektedir. Bu bakımdan dönemin önemli arşiv kaynakları niteliği taşıyan gazeteler doküman analizi

yöntemiyle incelenmiştir. Doküman analizi, hem basılı hem de elektronik (bilgisayar tabanlı ve internet üzerinden iletilen) materyallerin incelenmesi veya değerlendirilmesi için sistematik bir prosedürdür. Nitel araştırmalardaki diğer analitik yöntemler gibi doküman analizi de anlamı ortaya çıkarmak, anlayış kazanmak ve ampirik bilgiyi geliştirmek için verilerin incelenmesini ve yorumlanmasını gerektirmektedir (Corbin- Strauss, 2008; Love, 2013; Morgan, 2022).

Belgelerin nitel bir araştırma çalışmasına dahil edilmesi ek olarak zengin veriler elde edilmesini sağlamaktadır. Nitel araştırmacının çalışması için dikkate alabileceği çok sayıda belge türü vardır ve aynı çalışmada birden fazla veri türü kullanılabilir. Bu belgelerden en önemlileri arasında ise gazeteler bulunmaktadır. Nitel araştırmacı, belgeleri analiz ederek, araştırma bulgularını daha da desteklemek için diğer veri türleriyle birlikte bunların anlamlarını da değerlendirebilir. Nitel araştırmalara yönelik yaygın veri analizi türleri arasında içerik analizi bulunmaktadır (Smulowitz, 2017). İçerik analizi, verileri anlamlandırmak için sayılardan ve istatistiklerden yararlanmaktadır. Nitel araştırma, verilerin karşılaştırılmasını ve istatistiksel olarak toplanmasını kolaylaştıran ölçümlere odaklanmaktadır (Patton, 2015). Metinsel verileri anlamlandırmak için sistematik olarak kategorize etme temel özelliğini paylaşan niceliksel ve niteliksel yöntemler de dahil olmak üzere çeşitli içerik analizi türleri vardır (Miles-Huberman, 1994). Bu çalışmada elde edilen verileri değerlendirmek ve yorumlayabilmek için nitel içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmada şu sorulara cevap aranacaktır:

1. Dönemin gazeteleri Türk-İran ilişkilerini nasıl değerlendirmektedir?
2. Dönemin gazetelerinde Şah Pehlevi'nin ziyareti nasıl karşılanmıştır?

İncelemeye tabii tutulan dönemin en önemli gündelik gazeteleri arasında Akşam gazetesi bulunmaktadır. Bu gazetenin ilgili sayılarına İstanbul Üniversitesi'nin Gazeteden Tarihe Bakış Projesi kapsamında sunmuş olduğu elektronik gazete arşivinden ulaşılmıştır. Rıza Han'ın 10 Haziran 1934 günü başlayan 6 Temmuz 1934 günü son bulan ziyareti kapsamında gazeteler incelenmiştir. Bu çalışmada doküman analizi yöntemiyle incelenen

gazetelerdeki haberleri sınıflandırılmak için içerik analizi kullanılmıştır. Çalışmada dönemin Akşam gazetesinde Şah Pehlevi'nin ziyaretiyle ilgili haberler sınıflandırılmış. 27 günlük süreçte Akşam gazetesinde 108 haberin yer aldığı belirlenmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

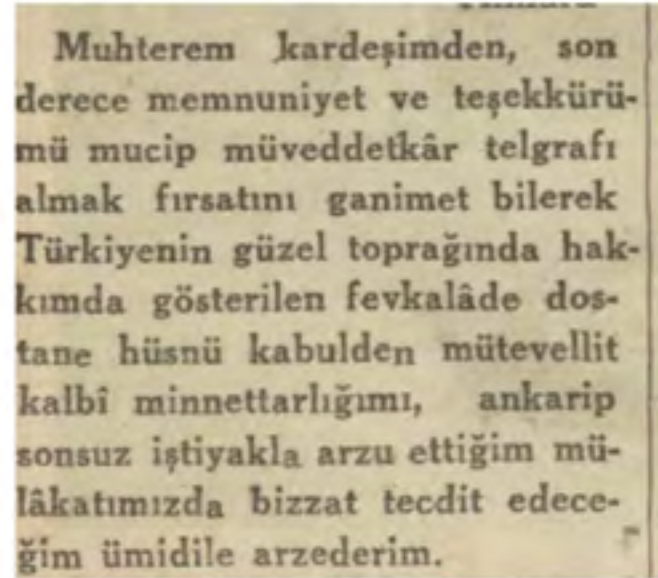
Çalışmanın bu bölümünde Akşam gazetesinde İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'yi ziyaret ettiği 10 Haziran 1934-6 Temmuz 1934 tarihleri arasında yer alan 108 habere ilişkin bulgulara yer verilecektir.

Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti iki dünya savaşı arası dönemde, bağımsız devletler olarak var olmaya çalışan Türkiye ve İran'ın, birbiri ile yakınlaşma çabalarının somutlaştığı önemli bir diplomatik olaydır. Ortadoğu'da istikrar arayışlarının belirleyici olduğu ve iki ülkede geniş kapsamlı modernleşme süreçlerinin uygulandığı bir dönemde, Türkiye ve İran'da yeni kurulan rejimlerin, geçmişten gelen gerginlikleri giderme konusundaki iradeleri, karşılıklı ilişkilerdeki sorunların aşılmasını sağlamış, böylelikle Rıza Pehlevi'nin 27 gün süren uzun ziyareti mümkün olmuştur (Atuk, 2018, 219). Yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti ve Gazi Mustafa Kemal Atatürk bu ziyarete büyük önem vermiş ve bu uzun süreli ziyaretin başından sonuna kadar gazeteler de ziyarete ilgi göstermiştir. Dönemin popüler gündelik gazeteleri arasında yer alan Akşam gazetesi de Pehlevi'nin ziyaretini ilk günden son gün kadar yakından takip etmiştir. Ziyaretin ilk gününde Akşam gazetesi olayı manşetten okuyucularına aktarmıştır. "İran Şahı Hz. bugün Gürcübulak'ta hududumuza giriyorlar." (Akşam, 10 Haziran 1934) ifadeleriyle sunulan haberde Pehlevi'nin üniformalı bir fotoğrafına yer verilmiştir. Haberin detaylarında Pehlevi'nin seyahat planlarına en ince ayrıntısına kadar yer verilmiştir.

11 Haziran'da ise Pehlevi'nin Türkiye sınırları içerisine girdiğini görkemli bir şekilde yansıtan Akşam gazetesi yine manşetten "İran Şahı Hz. dün hududumuza girdiler" (Akşam, 11 Haziran 1934) ifadelerini kullanmış ve Pehlevi'nin top atışıyla karşılandığını ifade etmişlerdir. Diğer günlerde de "Aziz misafirimiz dün akşam Kars'a vasil oldu" (Akşam, 12 Haziran 1934), "Şahinşah Hz. ve maiyetleri dün akşam Erzurum'a vasil oldular" (Akşam, 13

Haziran 1934) ve "Şahinşah Hz. dün akşam Gümüşhane'ye vasil oldular" (Akşam, 14 Haziran 1934) gibi manşetten yaptıkları haberlerle okuyucuları bilgilendirmişlerdir. Bu ifadelerde "Aziz misafirimiz" gibi ifadeler ise dikkat çekicidir. Akşam gazetesi Pehlevi'nin ziyaretine özel önem gösterdiği gibi sahiplenici bir duruş da sergileyerek Pehlevi'nin önemini vurgulayan ifadelere yöneldiği görülmektedir.

Akşam gazetesinde yer alan "Gazi ve Şahinşah Hz. arasında samimi telgraflar" (Akşam, 14 Haziran 1934) isimli haberde ise Gazi Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Pehlevi arasında geçen telgraf konuşmalarına yer verilmiştir. Bu kısımda özellikle Pehlevi'nin Atatürk'e cevabı oldukça önemlidir. Pehlevi, Atatürk'e: "Muhterem kardeşimden son derece memnuniyet ve teşekkürümü mucip müveddetkar telgrafi almak fırsatını ganimet bilerek Türkiye'nin güzel toprağında hakkımda gösterilen fevkalade dostane hüsnü kabulden mütevellit kalbi minnettarlığımı, ankarip sonsuz iştihakla arzu ettiğim mülakatımızda bizzat tecdit edeceğim ümidile arzederim." ifadelerini kullanmıştır (Resim 1). Bu ifadelerde de görüldüğü gibi Pehlevi, kendisine gösterilen ilgiden oldukça memnundur. Diğer taraftan bu konuşmalar, Atatürk'ün Pehlevi'nin ziyaretini yakından takip ettiğini de göstermektedir.

Resim 1. Gazi ve Şahinşah Hz. arasında samimi telgraflar, 14 Haziran 1934.

Resim 2. Atatürk ve Şah Pehlevi, 18 Haziran 1934.

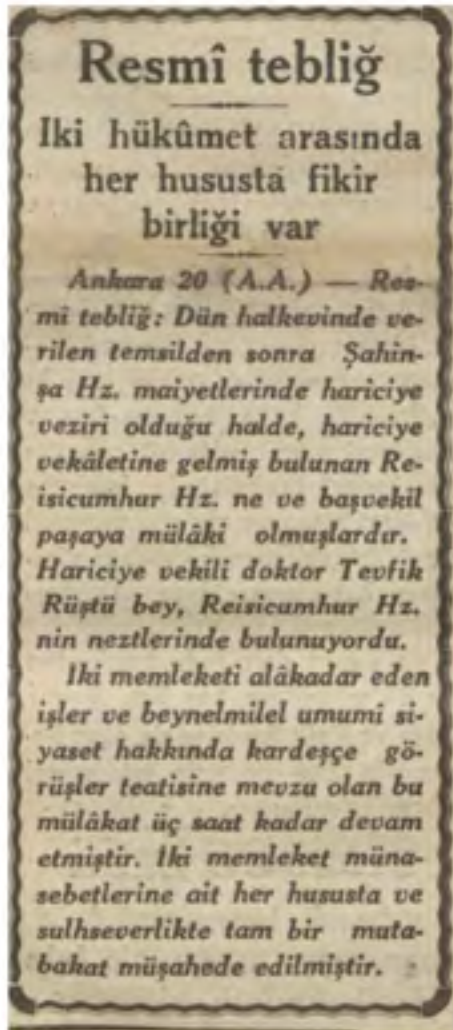
Akşam gazetesi Rıza Pehlevi Ankara'ya ulaşana kadar genelde bilgilendirici mesajları manşetten sunmuştur. Pehlevi'nin ziyaretinin asıl dönüm noktasını ise 17 Haziran'da Ankara'ya ulaştıktan sonra yaşamıştır. Akşam gazetesi 17 Haziran'da "Aziz misafirimiz Ankara'da: İki devlet reisinin telakisi çok samimi oldu" (Akşam, 17 Haziran 1934) manşetini atmıştır. Pehlevi'nin Ankara'da görkemli bir şekilde karşılandığının ifade edildiği haber içeriğinde karşılamalara ilişkin detaylar ve özellikle askeri karşılama törenleri üzerinde durulmuştur. Oldukça önemli olan bu diplomatik ziyarette Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Pehlevi'nin aynı zamanda ilk görüşmesi olması da önemlidir. Bu öneminden dolayı Atatürk, Pehlevi'nin karşılama töreninde şu önemli ifadeleri kullanmıştır: "Şehinşah Hz. memleketinizin bütün terakkilerini alaka ve muhabbetle takip ediyoruz. Yüksek iradenizin yarattığı eserleri, en derin hürmetle karşılıyoruz." (Akşam, 17 Haziran 1934, 1). Mustafa Kemal Atatürk, Şah Pehlevi adına Çankaya Köşkü'nde verilen yemekte söz almış ve şu ifadelerle bu ziyaretin önemini vurgulamıştır: "Büyük dostumuz ve aziz biraderim Şehinşah Hazretleri, Kardeş İran milletinin ulu reisini Türkiye'de selâmlamakla duyduğum sevinç büyüktür. Ziyareti şahaneniz bütün Türk milletini bahtiyar etti. Türkiye - İran münasebetlerinin tarihi gözden geçirilirse bu iki memleketin dostluktan ayrıldıkları zamanlar en müşkül devreleri yaşamış oldukları görülür. Halbuki milletlerimizin tabii temayülleri ve yüksek menfaatleri icabı olan dostluk bağları kuvvetlendikçe,

her iki millet kuvvetli hale geldi ve refah buldu. Türkiye Cumhuriyeti bu hakikati tamamen idrak ederek İran dostluğunu siyasetinin en esaslı umdelerinden biri haline getirmiştir. Nasıl ki, zatı şahanelerinin kudretli idaresi altında komşu ve kardeş memlekette de aynı duygulara, aynı görüşlere kıymet ve ehemmiyet verilmiş ve böylece sarsılmaz ve silinmez bir Türkiye - İran dostluğu kurulmuştur." (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 2006; Hakimiyet-i Milliye, 17 Haziran 1934).

Pehlevi'nin Ankara'ya ulaşmasından sonra iki lider ve iki ülke arasındaki diplomatik ilişkilere dair haberlerin arttığı görülmektedir. 18 Haziran'da "Şahinşah Hz. Şerefine yapılan geçit resmi pek parlak oldu" (Akşam, 18 Haziran 1934) ifadelerini kullanan Akşam gazetesi Rıza Pehlevi ve Atatürk'ün yan yana olduğu görselleri de okuyucularına sunmuştur (Resim 2).

18 Haziran'da Akşam gazetesinde yer alan bilgilerde diplomatik ilişkilerin de iki lider arasında konuşulduğu anlaşılmaktadır. Akşam gazetesinde yer alan haberde Ankara-Tahran demiryolunun kurulması yönünde görüşmeler yapıldığı ifade edilmiştir. Bu da iki ülke arasında dostluğunda getirdiği samimiyetle ticari ilişkilerin arttırılması yönünde adımların atılmaya çalışıldığını göstermektedir.

Rıza Pehlevi'nin Mustafa Kemal Atatürk ile bir araya gelmesinden sonra Akşam gazetesi ikilinin görüşmesine yönelik haberler yapmaya başlamıştır. Haberlerden

Resim 3. Resmi tebliğ, 21 Haziran 1934.

Resim 4. Atatürk ve Pehlevi, 22 Haziran 1934.

anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Atatürk'ün misafirini görkemli bir şekilde ağırladığı görülmektedir. 19 Haziran'da manşetten “Şahinşah Hz. Dün akşam gazi Hz. Şerefine bir ziyafet verdi” (Akşam, 19 Haziran 1934) ifadeleriyle verilen haberde Türk-İran dostluğuna ilişkin bilgiler verilmiştir. Bu ziyaret her ne kadar sıradan bir ziyaret gibi gözükse de iki ülke arasındaki uzun süredir olumsuz giden ilişkilerin geliştirilmesi yönünde gerçekleştirildiği de ortaya çıkmaktadır. Pehlevi'nin Ankara'ya ulaşmasından sonra yaptığı gezilere Atatürk'ün de dahil olduğu görülmektedir. Atatürk, Pehlevi'ye önem verdiğini gezinin büyük bölümünde bir arada ziyaret ederek de göstermektedir. Akşam gazetesi de 20 Haziran'da “Muhterem misafirimiz bu akşam Ankara'dan İzmir'e hareket ediyorlar”(Akşam, 20 Haziran 1934) ifadeleriyle sunduğu haberde Pehlevi'nin Mustafa Kemal Atatürk'ün yapacağı Türkiye gezisi hakkında bilgiler verilmiştir.

Akşam gazetesinde yer alan haberlerden yola çıkarak ikilinin 21 Haziran'da İzmir'e trenle hareket ettiği anlaşılmaktadır. 21 Haziran'da yer alan “Resmi tebliğ” isimli haberde ise “iki hükümet arasında her hususta fikir birliği var” ifadeleri kullanılmıştır (Akşam, 21 Haziran 1934). Bu haberde anlaşıldığı üzere Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Pehlevi iki ülkenin ilişkileri hakkında konuşmalar yapmış ve sonuç olarak fikir birliğine varılmıştır (Resim 3).

22 Haziran'da İzmir'e ulaşan Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Pehlevi, İzmir'e ulaşmadan önce Eskişehir ve Afyon'u ziyaret etmiştir. Görüldüğü gibi stratejik bir ziyaret olarak Pehlevi'nin Türkiye'nin her bir noktasını görmesi sağlanmıştır. Diğer taraftan 22 Haziran'da Akşam gazetesinde İran Meclisi'nde Pehlevi'nin Türkiye ziyareti hakkında yapılan konuşmalara yer verilmiştir: “Türkiye hakkındaki minnettarlıklarını ve muhabbetkar hislerini izhar için daha birçok mebus söz almıştır. Türk milletinin Şahinşahımıza karşı gösterdiği kabul ve tazimat iki milletin münasebatını ve muhabbetkar hislerini kuvvetlendirmektedir. Türkiye'nin dostluğunu çoktan beri bihakkın takdir ediyorduk. Bunun en iyi misali Şahinşah Hz. nin ilk seyahatini Türkiye'ye yapmasıdır.” (Akşam, 22 Haziran 1934). Bu ifadelerde çarpıcı noktanın Pehlevi'nin ilk resmi ziyaretini Türkiye'ye yapmış olduğunun vurgulanmasıdır. Bu da iki ülke arasındaki ilişkilerin geliştirilmek, İran'ın Türkiye'yi örnek alması için de düzenlendiği anlaşılmaktadır.

23 Haziran'da Akşam gazetesinde yer alan "Türk-İran transit yolu" isimli haberde Pehlevi tarafından gerçekleşen ziyaretin sonuçları arasında da sayılabilecek gelişmelere yer verilmiştir. "Nafıza vekili Ali Bey Türk-İran transit yolu hakkında şu beyanatta bulunmuştur: İran ile Türkiye arasında bir transit muvasalasının temini iki dost ve kardeş millet günün zaruretlerindendir. Bu muvasala muayyen olarak iki üç istikamette tespit edilebilir. Tarafeynin mutabık kalacağı esaslar ve etütler neticesinde en faydalı transit yolu kararlaştırılabilir" ifadeleri kullanılmıştır (Akşam, 23 Haziran 1934). Diğer taraftan Akşam gazetesinde bu sayıda ilginç bir haber yer almıştır. "Yarı resmi Bulgar gazetesinin makalesi" isimli haberde, Bulgar gazetesinde yer alan haberdeki ifadeler aktarılmıştır. Bu haber diğer ülkelerin bu ziyarete nasıl baktığını anlamak açısından da önem taşımaktadır. Haberde "Bu ziyaret sadece bir nezaket seyahatinden ibaret değildir. Ahval, yalnız Türk-İran münasebatına değil, umumi sukun içinde alakadar bütün Asya milletlerinin münasebatına yeni bir şekil verecek bir hadise karşısında bulunduğumuzu gösteriyor (Akşam, 23 Haziran 1934). Bu haberde de görüldüğü gibi bu ziyaretin stratejik bir ziyaret olduğu diğer ülkeler tarafından kabul edilmektedir. Her ne kadar Türk basını bu ziyarete daha yüzeysel bakmış olsa da aslında Akşam gazetesi bu makaleyi çevirerek dış basının tepkilerini de dile getirmiştir.

Pehlevi'nin Atatürk'le birlikte gerçekleştirdiği ziyaretler kapsamında 25 Haziran'da Balıkesir ve Çanakkale, 26 Haziran'da da İstanbul'a geçilmiştir. Pehlevi ve Atatürk'ün İstanbul'a gelişi de büyük bir coşku içerisinde olmuştur. Akşam gazetesi 26 Haziran'da "Hoş geldiniz Şahinşah: Hz. Aziz misafirimiz ve Gazi Hz. Bugün saat 16'da İstanbul'a şeref verecekler" (Akşam, 26 Haziran 1934) manşetiyle okuyucularının karşısına çıkmıştır. Pehlevi'nin İstanbul ziyareti de yine yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin yeniliklerini görmesi için gerçekleştirilmiştir. Diğer taraftan yeniliklerin yeni sıra bölgedeki askeri gücün dost ve düşman ülkelere gösterilmesi adına da adımlar atılmıştır. Şah Pehlevi ve Atatürk ziyaretleri sırasında, özellikle Şah Pehlevi'nin özel isteği karşısında Balıkesir ve Çanakkale'de karşılama yapan askerlerin, askeri tatbikat yapması istenmiştir. Atatürk'ün verdiği emirle askerler tatbikat gerçekleştirmiş ve Şah Pehlevi bu durumdan oldukça memnun olmuştur.

Özellikle 25 Haziran'da Balıkesir Çanakkale bölgesinde yer alan Kirazlı mevkiinde öğle yemeği yiyen Atatürk ve Pehlevi, askerlerin yaptığı tatbikatı tetkik etmişlerdir. Bu da özellikle Türkiye'nin askeri gücünü komşularına göstermek için bir fırsat olarak değerlendirilmektedir (Akşam, 26 Haziran 1934; Akşam 27 Haziran 1934). Atatürk ve Pehlevi, 27 Haziran'da Çanakkale yolunda temel atma törenine katılmış, 28 Haziran'da ise Deniz Lisesi ve Harp Akademisi'ni ziyaret etmişlerdir.

29 Haziran'da ise Akşam gazetesi, Şahinşah'ın Türk gençliği üzerine yaptığı konuşmalara yer vermiştir. "Şahinşah Hz.nin Türk gençliği hakkında kıymetli sözleri" ifadeleriyle sunulan haberde Pehlevi, "Bu güçlü kuvvetli gençlik milletin milyon değer hakiki değeridir." ifadelerini kullanmıştır. Diğer taraftan yine aynı haberde İran halkına da seslenen Pehlevi, "Ey Muhterem İranlılar, Muhterem Türklerle dost olmak ve kardeş olmak bizim ebedi gayemizdir. İki kardeş milletin saadet ve selameti için daimî surette bu kardeşliği unutmamanızı tavsiye ederim." (Akşam, 29 Haziran 1934). Bu ifadelerde de görüldüğü gibi ziyaretin beklenildiği etkiyi yapmış olduğu Pehlevi'nin ziyaretten memnun kaldığı anlaşılmaktadır.

30 Haziran'da Akşam gazetesinde "Bir İngiliz gazetesinin makalesi" şeklinde sunulan makalede öne çıkan noktalar şu şekildedir: "Near East gazetesi: Türk-İran münasebatı mazide samimi olmak şöyle dursun, dostane bile değildi. Türkiye, Şahinşahın Türkiye topraklarında ikametini unutulmaz bir hatıra şekline koyabilmek için hiçbir fedakarlığı esirgememiştir. Gazi ve Türkiye hükümeti pratik zihniyetlidirler. Ziyaretin arkasındaki asıl sebep hiç kuşkusuz iki memleket arasındaki iktisadi münasebatı inkişaf ettirmek arzusu ve Türkiye'nin askeri kuvveti ve kudreti hakkında Şahinşah Hz.ni tenvir etmektir..... Şahinşah Hz.nin Tahran'dan Trabzon yolu ile seyahati iki maksada hadim olabilir: Birincisi bu yolun İran mallarını Avrupa'ya sevk için kullanabileceğini Şah Hz. Göstermek, ikincisi de samsundan ankaraya trenle seyahat ettirerek iki hükümet merkezi demiryolu ile birbirine bağlandığı takdirde elde edilecek büyük faydaları arz etmekir." (Akşam, 30 Haziran 1934) İngiltere'de yayımlanan bir gazeteden alınan bu makale Pehlevi'nin ziyaretinin iki ülke açısından kritik bir öneme sahip olduğunu özellikle vurgulamaktadır. Bu metinde de görüldüğü gibi Pehlevi,

yaptığı ziyaretin sadece diplomatik ilişkileri geliştirmek değil aynı zamanda ticari ilişkileri geliştirmek için de olduğunu göstermektedir.

Bu haberden sonra Akşam gazetesinde yer alan haberlerde özellikle Pehlevi'nin İstanbul'dan ayrıldıktan sonraki ziyaretlerine ilişkin iç sayfalarda yer alan haberlerine yer verilmiştir. Bu haberlerde Pehlevi'nin 2 Temmuz'da İstanbul'dan ayrıldığı, 3 Temmuz'da Trabzon'a hareket ettiği, 7 Temmuz'da ise Gürcübulak sınır kapısından İran'a geçtiği görülmektedir. Pehlevi'nin Türkiye'ye olan ziyaretini ilk günden itibaren yakından izleyen Akşam gazetesi, Pehlevi'nin İstanbul'dan ayrılıncaya kadar olan bütün haberlerini manşet sayfasından taşımıştır. Ancak Pehlevi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra haberleri iç sayfalarda ve daha az bilgi verilerek gerçekleştirilmiştir. 2 Temmuz'dan itibaren Pehlevi'ye yönelik haberlere ilginin azaldığı görülmektedir.

SONUÇ

İran Şahı Rıza Pehlevi, Türkiye ile İran arasında son yıllarda gergin geçen ilişkileri geliştirmek ve Türkiye'nin yaşadığı modernleşme adımlarını yerinde takip etmek için 10 Haziran 1934 yılında başlayan ve 7 Temmuz 1934 yılında son bulan uzun bir ziyaret gerçekleştirmiştir. Bu ziyaret devlet başkanı sıfatıyla Cumhuriyet tarihinde gerçekleştirilen en uzun ziyaret niteliği de taşımaktadır (Azap, 2022, s. 19). Ayrıca bu ziyaret gerçekleşmeden önce Pehlevi'nin güzergahında yer alan yollar yenilenmiş, caddeler düzenlenmiştir (Adıkutlu, 2017, s.80). Pehlevi'nin stratejik olarak bu ziyaretinin yanı sıra Mustafa Kemal Atatürk de bu ziyareti bir fırsat olarak değerlendirmiştir. Kurduğu Cumhuriyet rejimi ve devlet yönetimi modelinin komşu ülkelerde uygulanmasını hızlandırmayı amaçlayan Atatürk, ayrıca iki ülke arasındaki ticari ilişkileri geliştirmek için de bu ziyarete önem vermiştir (Akgül, 2016, s.41). Bu yüzden Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyareti Atatürk tarafından Ankara'da bir araya gelecekleri güne kadar yakından takip edilmiş ve Pehlevi her gittiği ülkede gazete manşetlerine de yansdığı şekilde "aziz misafir" olarak karşılanmıştır. Bu Pehlevi'ye karşı bir saygı ve sevgi gösterisi olarak değerlendirilmektedir (Altan, 2018).

Bu çalışma İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye'ye yaptığı

stratejik ziyaretin Türk basınında yansımalarını dönemin şartlarını da dikkate alarak incelenmesini amaçlamaktadır. Bu bakımla dönemin önemli gazeteleri arasında yer alan Akşam gazetesinin Pehlevi'nin Türkiye'ye ziyaretinin başladığı 10 Haziran 1934 yılından ülkeden ayrıldığı 7 Temmuz 1934 yılı arasındaki sayıları incelenmiştir. Çalışmada Pehlevi'nin ziyaretinin gazete manşetlerini ve ülke gündemini uzun bir süre meşgul ettiği anlaşılmaktadır. Dönemin ulusal basını Cumhuriyet rejiminin politikalarını destekleyen nitelikte yayınlar yapmaktadır. Akşam gazetesi de bu çizgisini korumuş başta Atatürk olmak üzere hükümet yetkililerinin bu ziyarete verdiği önemi göstermiştir. Çünkü Atatürk, İran'da Cumhuriyet rejimi kurulmasını desteklediği gibi İran'la ticari, ekonomik ve kültürel ilişkilerin geliştirilmesi için çaba sarf etmiştir (Kaştan, 2007).

Pehlevi, Türkiye'ye geldiği ilk günden itibaren saygıdeğer nitelikte karşılanmış ve bu amaçla çeşitli etkinlikler yapılmıştır. Pehlevi'nin neredeyse tüm ülkeyi gezecek şekilde seyahat planlanması yapılmasının amacının Türkiye'nin yaşadığı modernleşme adımlarını yerinde görmesini sağlamak yatmaktadır (Akgül, 2016, 41). Kapalı siyaset kapıları yerinde Pehlevi ülkesinde de uygulamaya çalıştığı önemli bir modeli yerinde görme fırsatı bulmuştur. Pehlevi, Mustafa Kemal Atatürk'ü örnek almış ve yaptığı devrimleri İran'da da gerçekleştirmek istemiştir (Saray, 2006, s.115). Pehlevi, 27 gün süren ziyareti boyunca Akşam gazetesinde diplomatik ilişkileri yansıtacak bilgilere çok az yer vermiştir. Ancak satır aralarında yatan noktalarda bu ziyaretin turistik bir geziden öte iki ülke arasındaki dostluk ilişkilerini geliştirmek, ticari anlaşmalara imza atmak ve Türkiye ile İran'ın bölgenin stratejik bir gücü haline gelmesi amaçlandığı anlaşılmaktadır. Şah'a ziyareti boyunca Türkiye'nin modernleşme bağlamında kat ettiği mesafeyi göstermek amacıyla fabrikalar ve askeri tesisler özellikle gezdirilmiştir (Elhan ve Karaoğlu, 2022, s.217). Diğer taraftan iki lider de yaptığı konuşmalarda birbirlerine övgü dolu sözlerle bahsetmiştir. Özellikle Pehlevi, Türk halkını ve kurulan yeni rejimden hoşnutluğunu ifade eden cümleler kurmuştur. İki lider de yaptığı konuşmalarda iki ülkenin halkına seslenmiş ve bu ziyaretle sağlanan dostluğun baki kalması için çaba sarf etmelerini ister nitelikte açıklamalar yapmıştır (Azap, 2022).

Diğer taraftan Akşam gazetesinde Bulgaristan ve İngiltere basınında yer alan bu ziyaret ile ilgili iki çarpıcı makaleyi de çevirmesi dikkat çekmektedir. Bu makaleler diğer ülkelerin bu ziyarete bakış açısını yansıtmaları bakımından önem taşımaktadır. Bu makalelerde diğer ülkelerin bu ziyarete masum bir şekilde bakmadığını göstermektedir. Türkiye'nin bir diğer sınır komşusu olan Bulgaristan bu ziyaretle ilgili çekinceli bir tutum sergilerken, İngiliz basını ise bu ziyaretin Atatürk'ün dehasının bir sonucu olarak görmektedir. Bu iki makalenin temelini ise bu ziyaretin ticari ilişkileri geliştirmek için yapıldığı noktasında durmuş olmasıdır. Bu ziyaret, yalnızca iki ülke arasındaki basit bir diplomatik ilişki olmaktan çok, Türkiye ve İran'ın yeni oluşan dünya dengeleri içerisinde nasıl bir tutum geliştireceklerinin dünya devletleri tarafından yakından izlendiği bir süreç olmuştur (Atuk, 2018, s. 221).

Sonuç olarak bu çalışma Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinin çeşitli noktalarda stratejik bir hamle olduğunu göstermesi bakımından önem taşımaktadır. Ayrıca dönemin kitle iletişim araçlarının hükümetin bir nevi propaganda aracı olarak kullandığını göstermesi bakımından dikkate değerdir. Çünkü Akşam gazetesi hükümetin bu ziyarete verdiği önemi ilk günden itibaren yakından takip etmiş ve ülkenin bu ziyareti gündemine taşıması için mücadele etmiştir. Bu çalışmada 27 günlük süreçte Akşam gazetesinde yer alan haberler incelenmiştir. Gelecekteki çalışmalarda farklı gazeteler örneklem içerisine dahil edilerek karşılaştırma yapılabilir. Ayrıca dış basının bu olaya nasıl yaklaştığını tespit etmek amacıyla dönemin yabancı gazeteleri de incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Adıktulu, S. (2017). Rıza Şah'ın İran modernleşmesinde Atatürk devrimlerinin etkisi. *Tarih ve Uygarlık İstanbul Dergisi* 10, 77-83.
- Atatürk'ün söylev ve demeçleri (2006). *İran Şehinşahi ve Türkiye - İran münasebetleri hakkında konuşma*, Atatürk Kültür, Dil Ve Tarih Yüksek Kurumu.
- Akdevelioğlu, A. ve Kürkçüoğlu, Ö. (2009). Ortadoğu'yla ilişkiler. B. Oran (Ed.), *Türk dış politikası, Kurtuluş Savaşından bugüne olgular, belgeler, yorumlar, Cilt I(1919-1980)*. (s. 357-369). İletişim Yayınları.
- Akgül, L. H. (2012). Rıza Han'ın (Rıza Şah Pehlevi) Türkiye ziyareti. *Yakın Dönem Türkiye Araştırmaları*, 7, 1-42.
- Altan, S. (2018). Rıza Şah Pehlevi'nin Türkiye ziyaretinin Cumhuriyet gazetesindeki yansımaları. *History Studies*, 10(4). 1-20.
- Aptülhat, A. (1991). *Atatürk'ün dış politika ilkeleri ve diplomasisi*. Türk Tarih Kurumu.
- Atuk, M. V. (2018). İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyareti. *Çağdaş Türkiye Tarihi Araştırmaları Dergisi*, 17(35), 219-247.
- Azap, E. Y. (2022). Ata'nın mihmanı: İran Şahı Rıza Pehlevi'nin Türkiye ziyaretindeki teşrifat ve ziyarete dair mühim notlar. *Atatürk Yolu Dergisi*, 70, 17-32.
- Aziz misafirimiz Ankara'da: İki devlet reisinin telakisi çok samimi oldu (1934, 17 Haziran), *Akşam*, 1.
- Aziz misafirimiz dün akşam Kars'a vasil oldu (1934, 12 Haziran 1934). *Akşam*, 1.
- BCA, *Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi*, 30.18.1.1 / 3.26.20.
- Bir İngiliz gazetesinin makalesi (1934, 30 Haziran). *Akşam*, 3.
- Corbin, J., & Strauss, A. (2014). *Basics of qualitative research: Techniques and procedures for developing grounded theory*. Sage.
- Çete, M. (2007). *Türkiye-İran ilişkileri (1919-1938)* (Yayımlanmamış doktora tezi). Sakarya Üniversitesi, Sakarya.
- Çetinsaya, G. (2002). Cumhuriyet dönemi Türkiye-İran ilişkileri, *Türkler* 17, 769-770.
- Değerli, E. S. (2008). Ağrı isyanlarında yabancı parmağı. *Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18, 113-132.
- Duman, S. (2016). Tek parti dönemi Türkiye-İran ilişkileri. *Giresun Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 2(3), 1-30.
- Elhan, N. (2016). İran Devrimi'nin Türkiye'de yansımaları: "İrancılık" ve "İrancı" İslamcılık. *Türkiye Ortadoğu Çalışmaları Dergisi*, 3(2), 28-57.
- Elhan, N., & Karaoğlu, O. (2022). Uluslararası dostluk çerçevesinde Türkiye-İran ilişkileri: Mustafa Kemal Atatürk ve Rıza Şah Pehlevi. *İran Çalışmaları Dergisi*, 6(2), 203-226.
- Erdal, İ. (2012). Atatürk dönemi (1923-1938) Türk-İran ilişkileri ve Sadabad Paktı. *Karadeniz Araştırmaları*, 34, 77-88.
- Gazi ve Şahinşah Hz. arasında samimi telgraflar (1934, 14 Haziran), *Akşam*, 2.
- Gönlübol, M. ve Sar, C. (1990). *Atatürk ve Türkiye'nin dış politikası (1919-1938)*. Millî Eğitim Basımevi.
- Hoş geldiniz Şahinşah: Hz. aziz misafirimiz ve Gazi Hz. bugün saat 16'da İstanbul'a şeref verecekler (1934, 26 Haziran), *Akşam*, 2.
- İran meclisinden (1934, 22 Haziran). *Akşam*, 2.
- İran Şahı Hz. bugün Gürcübulak'ta hududumuza giriyorlar (1934, 10 Haziran), *Akşam*, 1.
- İran Şehinşahi Hz. dün hududumuza girdiler (1934, 11 Haziran). *Akşam*, 1.
- Kaştan, Y. (2007). Atatürk dönemi Türkiye-İran siyasi ve ekonomik ilişkileri. 38. *Icanas Uluslararası Asya ve Kuzey Afrika Çalışmaları Kongresi*, Ankara.
- Kavaklı, N. (2005). *Bir gazetenin tarihi Akşam*. Yapı Kredi Yayınları.
- Love, P. (2013). *Research in the college context*. F. K. Stage and K. Manning (Eds.), Document analysis (p.99-112), Routledge.
- Miles, M. B. and Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage.
- Morgan, H. (2022). Conducting a qualitative document analysis. *The Qualitative Report*, 27(1), 64-77.
- Muhterem misafirimiz bu akşam Ankara'dan İzmir'e hareket ediyorlar (1934, 20 Haziran), *Akşam*, 1.
- Öztiğ, L. İ. (2018). Küçük Ağrı krizi: Türkiye-İran ilişkilerinde bir kriz yönetimi örneği. *Avrasya Etüdleri*, 54(2), 151-177.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice*. Sage.
- Resmi tebliğ (1934, 21 Haziran). *Akşam*, 2.
- Saray, M. (2006). *Türkiye-İran ilişkileri*. Atatürk Araştırma Merkezi.

**2023 YILINDA SPOTİFY ÜZERİNDEN YANSIYAN
MÜZİK TÜRLERİNİN POPÜLERLİK DİNAMİKLERİ:
TEKNİK ÖZELLİKLER VE SÖZ TEMALARI
ÜZERİNE KARMA YÖNTEM BİR İNCELEME**

POPULARITY DYNAMICS OF MUSIC GENRES
REFLECTED ON SPOTIFY IN 2023: A
MIXED-METHOD STUDY ON TECHNICAL
FEATURES AND LYRICAL THEMES

Güven Akşit

15

2023 YILINDA SPOTİFY ÜZERİNDEN YANSIYAN MÜZİK TÜRLERİNİN POPÜLERLİK DİNAMİKLERİ: TEKNİK ÖZELLİKLER VE SÖZ TEMALARI ÜZERİNE KARMA YÖNTEM BİR İNCELEME

POPULARITY DYNAMICS OF MUSIC GENRES REFLECTED ON SPOTIFY IN 2023: A MIXED-METHOD STUDY ON TECHNICAL FEATURES AND LYRICAL THEMES

Anahtar Kelimeler:

Popüler Müzik,
Müzik Türleri,
Müzik ve Popülerlik,
Müzik Teknolojisi.

Keywords:

Popular Music,
Music Genres,
Music and Popularity,
Music Technology.

Güven Akşit¹

ÖZ

Bu araştırma, 2023 yılında Spotify'da en çok dinlenen şarkıların hangi müzik türlerine ait olduğunu, tempolarını, anahtarlarını, prodüksiyon kalitelerini ve şarkı sözlerinde hangi temaların işlendiğini detaylı bir şekilde incelemektedir. Amaç, müzik türlerinin ve teknik özelliklerin dinleyici tercihleri üzerindeki etkilerini araştırarak popüler müzik ile dinleyicilerin beğenileri arasındaki karmaşık ilişkiyi çözümlemektir. Bu çalışmada gözlemsel ve karma yöntemler kullanılmış olup, analiz edilen grup 2023 yılında Spotify'da en çok dinlenen ilk 10 şarkıdan oluşmaktadır. Veriler, 1 Haziran 2023 tarihinde Spotify dinleme istatistikleri ve Musicstax'tan sağlanan teknik özellikler ile toplanmış, şarkı sözleri ise tematik analiz yöntemiyle incelenmiştir. Bulgular, 2023 yılında Spotify'da popüler olan şarkıların müzik türleri, teknik özellikleri ve şarkı sözlerinin tematik içerikleri ile dinleyici tercihleri arasındaki güçlü bağı ortaya koymaktadır. Prodüksiyon kalitesi, enerji düzeyleri, dans edilebilirlik, pozitiflik ve akustik özellikler gibi teknik faktörlerin de şarkıların popülerliğinde önemli bir rol oynadığı tespit edilmiştir. Bu çalışma, müziğin sosyal ve kültürel kimliklerin bir yansıması olduğunu ve müzik endüstrisinin çeşitliliği koruma ve geliştirme çabalarının dinleyicilerin farklı müzik türlerine olan ilgisini artırdığını göstermektedir.

ABSTRACT

This research provides a detailed examination of the musical genres, tempos, keys, production qualities, and thematic content of the lyrics in the most streamed songs on Spotify in 2023. The aim is to explore the impact of music genres and technical characteristics on listener preferences, unraveling the complex relationship between popular music and audience tastes. Observational and mixed-methods approaches were employed, with the analysis focusing on the top 10 most streamed songs on Spotify in 2023. Data were collected from Spotify streaming statistics and technical features provided by Musicstax as of June 1, 2023, while the lyrics were analyzed using thematic analysis. The findings reveal a strong connection between musical genres, technical features, and the thematic content of popular songs in 2023 and listener preferences. It was found that technical factors such as production quality, energy levels, danceability, positivity, and acoustic characteristics also play a crucial role in the popularity of songs. This study demonstrates that music reflects social and cultural identities, and highlights how the music industry's efforts to preserve and promote diversity have increased listeners' interest in various musical genres.

¹ Doktora Öğrencisi, İnönü Üniversitesi, Güzel Sanatlar Eğitimi Bölümü, Müzik Eğitimi, aksitguven@gmail.com, 0000-0002-2672-7502.

Alıntılanmak için/Cite as: Akşit G. (2025) 2023 Yılında Spotify Üzerinden Yansıyan Müzik Türlerinin Popülerlik Dinamikleri: Teknik Özellikler Ve Söz Temaları Üzerine Karma Yöntem Bir İnceleme, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 248-261

GİRİŞ

Müzik, her yerde karşımıza çıkan ve insanların yaşamlarında önemli bir yer tutan evrensel bir iletişim aracıdır. Müziğin bireyler ve toplumlar üzerindeki etkilerini incelemek, sosyoloji, psikoloji ve müzik bilimi gibi farklı alanlarda kapsamlı bir araştırma konusu oluşturur. Popüler müziğin toplumsal yapılar, kültürel özdeşlikler ve endüstriyel süreçlerle ilişkisi üzerine yapılan çalışmalar akademik yazında sıkça ele alınmaktadır (Frith, 1981 s. 45). Bu çalışmalar, müziğin insanların sosyal kimliklerini nasıl şekillendirdiğini ve topluluklar arasındaki sınırları nasıl belirginleştirdiğini incelemiştir (DeNora, 2000 s. 72). Frith (1981)'e göre müzik, yalnızca bir eğlence aracı değil, aynı zamanda kişisel ve sosyal kimliklerin ifadesi olarak da işlev görür (Frith, 1981). DeNora (2000) ise müziğin günlük yaşamın düzenlenmesindeki rolünü vurgulayarak, müziğin duygusal deneyimleri yönlendirme ve sosyal alanları biçimlendirme gücünü ön plana çıkarmıştır (DeNora, 2000 s. 84).

Peterson ve Berger (1975) ile Théberge (2005)'e göre teknolojinin müzik üretimine ve tüketimine etkileri çok önemlidir ve sürekli araştırılmalıdır. Peterson ve Berger (1975), teknolojik yeniliklerin müzik endüstrisini nasıl değiştirdiğini ve yeni müzik türlerinin gelişimine nasıl zemin hazırladığını tartışırken, Théberge (2005) müzikal pratikler ve tüketim alışkanlıkları üzerinde müzik teknolojilerinin etkisini incelemiştir. Bu çalışmalar, dijitalleşmenin ve internetin müzik endüstrisinde yarattığı dönüşümü aydınlatmıştır (Théberge, 2005 s. 48).

Shuker (1994) ve Bennett (2000), popüler müziğin tüketim modelleri ve popülerlik kriterlerini inceler. Müzik tüketiminin medya ve reklamcılık yoluyla nasıl yönlendirildiği sürekli araştırılmalıdır. Popüler müzik denildiğinde, gençlik kültürleri ile müzik tüketimi arasındaki bağlantıların derinlemesine ele alınması gereklidir (Bennett, 2000 s. 93). Her iki yazar da müzik popülerliğinin zamanla nasıl evrildiğini ve bu değişimin arkasındaki sosyoekonomik güçleri irdeleyerek tartışmaya katkıda bulunmuştur.

Küreselleşmenin yerel müzik türlerine olan etkisini inceleyen Connell ve Gibson (2003), küresel müzik piyasasının yerel müzik uygulamalarını nasıl

dönüştürdüğünü ve yeni karışık müzik türlerinin ortaya çıkışına nasıl katkı sağladığını araştırır. Çalışmaları, küreselleşmenin müzikal çeşitliliği nasıl etkilediğini ve yeni müziksel ifade formlarını nasıl teşvik ettiğini göstermiştir (Connell & Gibson, 2003 s. 110). Yerel müzik türlerinin globalleşme sürecindeki yerini ve popüler müzik türlerinin cinsiyet, sınıf ve kimlik üzerindeki etkilerini tartışan araştırmalar da mevcuttur (Öztürk, 2017 s. 115; Aydın, 2019 s. 120). Bu araştırmalar, müzik türlerinin sosyoekonomik ve kültürel dinamiklerle nasıl etkileşimde bulunduğunu ve bu dinamiklerin müzik endüstrisini nasıl şekillendirdiğini ortaya koymuştur.

Sterne (2003) ise dijital müzik teknolojilerinin toplumsal ve kültürel etkilerini araştırarak, müziğin dijitalleşme sürecindeki dönüşümünü ve bu dönüşümün müzik üretimi ve tüketimi üzerindeki etkilerini ele alır. Bu araştırma, dijital müzik teknolojilerinin müzik endüstrisini nasıl şekillendirdiğini ve müzik tüketim alışkanlıklarını nasıl değiştirdiğini ortaya koymuştur (Sterne, 2003 s. 58).

Bu araştırmanın amacı, 2023 yılında Spotify'da en çok dinlenen şarkıların müzik türleri, tempoları, anahtarları, prodüksiyon kaliteleri ve şarkı sözlerindeki temaların dinleyici tercihleri üzerindeki etkilerini detaylı bir şekilde incelemektir. Bu çalışma, müzik türlerinin ve teknik özelliklerin dinleyici tercihleri üzerindeki etkilerini araştırarak popüler müzik ile dinleyicilerin beğenileri arasındaki karmaşık ilişkiyi çözümlemeyi hedeflemektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Teknolojinin Müzik Üretimi ve Tüketimine Etkisi

Teknolojinin müzik üretimine ve tüketimine olan etkisi, müzik endüstrisinin sürekli olarak araştırdığı bir konudur. Peterson ve Berger (1975) teknolojik yeniliklerin müzik endüstrisini nasıl değiştirdiğini ve yeni müzik türlerinin gelişimine nasıl zemin hazırladığını tartışır. Théberge (2005) ise müzikal pratikler ve tüketim alışkanlıkları üzerinde müzik teknolojilerinin etkisini incelemiştir. Bu çalışmalar, dijitalleşmenin ve internetin müzik endüstrisinde yarattığı dönüşümü aydınlatmıştır (Théberge, 2005 s. 48).

Hesmondhalgh (2002) dijital müzik platformlarının müzik endüstrisinde yarattığı dönüşümü ve yeni müzik tüketim

alışkanlıklarını detaylı bir şekilde ele almıştır. Dijital müzik teknolojileri, müziğin üretim ve dağıtım süreçlerini radikal bir şekilde değiştirmiştir, bu da müzik tüketicilerinin alışkanlıklarını etkilemiştir (Hesmondhalgh, 2002, s. 70).

Son yıllarda, yapay zekanın (AI) müzik üretimi ve tüketimi üzerindeki etkisi de dikkat çekmeye başlamıştır. Yapay zeka destekli müzik üretim teknolojileri, besteleme, aranje ve prodüksiyon süreçlerinde kullanılmakta ve müzik endüstrisini yeniden şekillendirmektedir. Örneğin, Sturm (2018) yapay zekanın yaratıcı müzik süreçlerinde nasıl kullanıldığını ve bunun geleneksel müzik prodüksiyonuna etkilerini incelemiştir (Sturm, 2018, s. 84). Bu çalışmada, yapay zekanın müzik estetiğini ve yaratıcılığını dönüştüren bir araç olarak işlev gördüğü belirtilmektedir. Ayrıca Briot, Hadjeres, ve Pachet (2020), yapay zeka destekli müzik üretiminin algoritmik kompozisyon ve otomatik müzik analizi alanlarındaki yenilikleri tartışmıştır (Briot et al., 2020, s. 123). Bu çalışma, yapay zekanın müzik üretiminde giderek artan rolünü ve bunun gelecekteki potansiyel etkilerini kapsamlı bir şekilde ortaya koymaktadır.

Popüler Müziğin Tüketim Modelleri ve Popülerlik Kriterleri

Popüler müziğin tüketim modelleri ve popülerlik kriterleri üzerine yapılan araştırmalar, müziğin toplumsal dinamikler üzerindeki etkilerini anlamada önemli katkılar sağlamaktadır. Shuker (1994) ve Bennett (2000) popüler müziğin tüketim modelleri ve popülerlik kriterlerini incelemiştir (Shuker, 1994 s. 67; Bennett, 2000 s. 89). Storey (2003) popüler kültürün müzik tüketiminde oynadığı rolü ve medyanın bu tüketimi nasıl yönlendirdiğini araştırmıştır (Storey, 2003; 89).

Popüler müzik denildiğinde, gençlik kültürleri ile müzik tüketimi arasındaki bağlantıların derinlemesine incelenmesi gereklidir (Storey, 2003 s. 105). Negus (1996) müzik endüstrisinin kültürel üretim süreçlerini ve bu süreçlerin müzikal kimlikler üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu çalışmalar, popüler müziğin sosyoekonomik ve kültürel bağlamlarını anlamamıza yardımcı olmaktadır (Negus, 1996 s. 18).

Küreselleşmenin Yerel Müzik Türlerine Etkisi

Küreselleşmenin yerel müzik türlerine olan etkileri,

globalleşme sürecinin müzik üzerindeki etkilerini anlamak için kritiktir. Bennett ve Kahn-Harris (2004) küreselleşmenin yerel müzik türlerine olan etkilerini ve yeni karışık müzik türlerinin ortaya çıkışına nasıl katkı sağladığını araştırmıştır. Küreselleşmenin müzikal çeşitliliği nasıl etkilediğini ve yeni müziksel ifade formlarını nasıl teşvik ettiğini göstermiştir (Bennett ve Kahn-Harris, 2004, s. 110)).

Connell ve Gibson (2003) küresel müzik piyasasının yerel müzik uygulamalarını nasıl dönüştürdüğünü ve yeni karışık müzik türlerinin ortaya çıkışına nasıl katkı sağladığını araştırmıştır. Bu çalışmalar, küreselleşmenin müzikal çeşitliliği nasıl etkilediğini ve yerel müzik türlerinin global pazarda nasıl yer bulduğunu anlamamıza yardımcı olmaktadır (Connell & Gibson, 2003 s. 110).

Popüler Müzik Türlerinin Sosyal ve Kültürel Dinamiklerle Etkileşimi

Popüler müzik türlerinin cinsiyet, sınıf ve kimlik üzerindeki etkileri, müzik sosyolojisinin önemli araştırma konularından biridir. Regev (2013) popüler müzik türlerinin sosyoekonomik ve kültürel dinamiklerle nasıl etkileşimde bulunduğunu incelemiştir. Prior (2018) ise dijital teknolojilerin müzik üzerindeki etkilerini ve bu etkilerin sosyal yapı üzerindeki yansımalarını araştırmıştır. Yerel müzik türlerinin globalleşme sürecindeki yerini ve popüler müzik türlerinin cinsiyet, sınıf ve kimlik üzerindeki etkilerini tartışan bu araştırmalar, müzik endüstrisinin sosyal ve kültürel dinamikler üzerindeki etkilerini anlamamıza katkıda bulunur (Regev, 2013 s. 120; Prior, 2018 s. 125).

Sınırlılıklar

Bu çalışma, 2023 yılında Spotify’da en çok dinlenen şarkıları analiz ederek popüler müzik türlerini ve bu türlerin dinleyiciler üzerindeki etkilerini incelemeyi amaçlamaktadır. Ancak, çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Müzik eserlerinin popülerliğinde rol oynayan faktörlerin karmaşıklığı ve birbirleriyle iç içe geçmiş doğası, bu çalışmada ele alınan müzik türleri ve teknik özellikleri ile popülerlik arasındaki ilişkilerin çözümlenmesini güçleştirmektedir. Bu araştırma, kapsamı çerçevesindeki bulguların çözümlenmesiyle sınırlı olmakla birlikte, daha geniş kapsamdaki bu türden araştırmalara

zemin oluşturabilecek bir nitelik taşımaktadır.

Araştırmanın Amacı

Bu araştırmanın amacı, 2023 yılında Spotify’da en çok dinlenen şarkıların popüler müzik türlerini ve bu türlerin dinleyici kitlesi üzerindeki etkilerini incelemektir. Araştırma, şarkıların teknik özelliklerini, söz temalarını ve müzikal yapılarını analiz ederek, dinleyici tercihlerinin nasıl şekillendiğini anlamayı hedeflemektedir. Bu analizlerle şarkılara ait teknik özelliklerinin ve sözel imgelerin müzik türlerinin popülerlik dinamiklerine katkısı araştırmanın bir diğer amacıdır.

Problem Durumu

2023 yılı Spotify verileri, dinleyicilerin en çok tercih ettiği müzik türleri ve bu türlerin dinleyici üzerindeki etkileri açısından önemli veriler sunmaktadır. Bu araştırma, en çok dinlenen şarkıların analiz edilmesiyle birlikte, popüler müzik türlerinin neler olduğunu belirlemeye ve bu müziklerin dinleyici kitlesi üzerindeki etkilerini değerlendirmeye odaklanmaktadır. Araştırmanın problem cümlesi ve alt problemleri aşağıda sıralanmıştır:

Problem Cümlesi

2023 yılının popüler şarkılarında en yaygın müzik türleri, teknik özellikler ve şarkı sözlerindeki temaların dinleyici tercihleri üzerindeki etkileri nelerdir?

Alt Problemler

1. 2023 yılının popüler şarkılarında en yaygın müzik türleri nelerdir?
2. Seçilen şarkıların temposu ve anahtarları arasında bir ilişki var mı ve bu, şarkıların popülerliğine nasıl

yansımaktadır?

3. Şarkı sözlerindeki temaların coğrafi köken ve kültürel unsurlarla ilişkisi nedir?
4. Şarkıların prodüksiyon kalitesi ve teknik özellikleri (enerji, dans edilebilirlik, pozitiflik vb.) genel popülerlikleriyle nasıl ilişkilendirilebilir?

YÖNTEM

Araştırma Modeli ve Deseni

Bu araştırma, karma ve gözlemsel metodolojilerin birleştiği dinamik ve kapsamlı bir yaklaşıma dayanır. Karma yöntem araştırmaları, farklı türdeki verilerin bütünleşmesiyle ortaya çıkan zenginlikleri ve geniş perspektifleri keşfetme kapasitesine sahiptir (Creswell & Plano Clark, 2011 s. 65). Bu perspektifi benimseyen çalışma, bireylerin ve toplulukların müziğe olan tepkilerini çok katmanlı bir şekilde incelemeyi hedefler. Gözlemsel araştırmalar, doğal durumları manipülasyondan uzak bir şekilde anlama ve yorumlama kapasitesi sunar (Yin, 2017 s. 84). Bu yaklaşım, fenomenleri gerçek zamanlı bağlamlarında var oldukları halleriyle derinlemesine gözlemleme imkânı sağlar.

Çalışma Grubu

Araştırmanın çalışma grubunu, 2023 yılında Spotify platformunda en fazla dinlenen ilk 10 şarkı oluşturmaktadır. Bu seçim, popüler müzik dinamiklerinin en güncel örneklerini temsil ederken, araştırmanın güncelliğini ve ilgi çekici popüler müzik olaylarını yansıtacak bir yapıya sahiptir. Çalışma grubunu oluşturan en fazla dinlenen ilk 10 şarkı, 1 Haziran 2023 tarihinde Spotify verilerine dayanarak aşağıdaki gibi sıralanmıştır.

Tablo 1. Spotify platformunda Dünyada 2023 yılında en çok dinlenen Şarkı Listesi

Sıra	Şarkı Adı	Sanatçı	Dinlenme Sayısı (Milyon)	Dinleyici Sayısı (Milyon) N	Dinlenme Yüzdesi %
1	Flowers	Miley Cyrus	1,234	820	11.74
2	Cruel Summer	Taylor Swift	1,115	740	10.61
3	Paint The Town Red	Doja Cat	1,067	700	10.15
4	All I Want For Christmas Is You	Mariah Carey	984	650	9.36
5	Un X100to	Grupo Frontera, Bad Bunny	943	620	8.98
6	La Bebe- Remix	Yng Lvcas, Peso Pluma	912	600	8.69
7	Ella Baila Sola	Eslabon Armado, Peso Pluma	875	580	8.34
8	Seven (Feat. Latto)	Jung Kook, Latto	832	550	7.93
9	Greedy	Tate McRae	798	530	7.60
10	Where She Goes	Bad Bunny	755	510	7.19
Toplam			10515	6400	100

Not: Dinlenme yüzdesi (%) her şarkının toplam dinlenme sayısına göre hesaplanmıştır ve toplam yüzdesel değer %100 olacak şekilde düzenlenmiştir.

Veri Toplama Yöntemleri

Araştırmanın veri toplama süreci, nitel ve nicel yöntemlerin entegrasyonuna dayanmıştır. Nicel veriler, Spotify'dan elde edilen dinleme istatistikleri ve Musicstax gibi üçüncü taraf veri analiz araçları aracılığıyla sağlanmıştır. Nitel veriler ise şarkı sözlerinin tematik analiz yöntemi kullanılarak toplanmıştır.

Spotify verileri, öncelikle Spotify'ın halka açık API'si (Application Programming Interface) kullanılarak elde edilmiştir. Spotify API, şarkıların dinlenme sayıları, popülerlik indeksleri, tempo, anahtar ve diğer müzikal özellikler gibi çeşitli verilere erişim sağlar. API kullanılarak veri çekme işlemleri gerçekleştirilmiş ve bu veriler analiz edilmek üzere depolanmıştır. Örnek olarak, belirli bir şarkının ID'sini kullanarak şarkıya dair tüm verilere erişim sağlayan API çağırısı yapılmıştır (Spotify for Developers, 2023). Veriler, 1 Haziran 2023 tarihinde toplanmıştır. Bunun yanı sıra Musicstax gibi üçüncü taraf veri analiz araçları kullanılarak şarkıların teknik özellikleri hakkında daha detaylı bilgilere ulaşılmıştır. Musicstax, Spotify verilerini analiz eden ve kullanıcılarına müzikal özellikler hakkında detaylı bilgi sunan bir platformdur. Bu araç, şarkıların temposu, enerji düzeyi, dans edilebilirlik gibi

özellikleri hakkında veri sağlar. Musicstax API veya web platformu üzerinden şarkıların müzikal özellikleri ve dinlenme istatistikleri 1 Haziran 2023 tarihinde elde edilmiştir.

Spotify'ın haftalık ve günlük en çok dinlenen şarkı listeleri (Spotify Charts) kullanılarak 2023 yılının en popüler şarkıları belirlenmiştir. Spotify Charts, geniş bir kullanıcı kitlesinin dinleme verilerini yansıtan resmi listeler sunar. Bu listeler, Spotify'ın resmi web sitesinden manuel olarak veya veri çekme araçları kullanılarak 1 Haziran 2023 tarihinde elde edilmiştir. Bu veriler, çalışmanın güvenilirliğini artırmak amacıyla analizlerde kullanılmıştır.

Nitel veriler, şarkı sözlerinin analiz edilmesi yoluyla toplanmıştır. Şarkı sözleri Genius ve AZLyrics gibi şarkı sözü veritabanlarından elde edilmiştir. Bu veritabanlarından elde edilen şarkı sözleri, birden fazla kaynaktan doğrulanarak tematik analiz için kullanılmıştır. Tematik analiz yöntemi, şarkı sözlerindeki tekrarlayan temaları ve anlamlı kategorileri belirlemeye yöneliktir (Braun & Clarke, 2006 s. 89). Şarkı sözleri, belirli temalar etrafında kodlanmış ve bu temalar arasındaki ilişkiler analiz edilmiştir.

Veri toplama sürecinde hem nitel hem de nicel verilerin entegrasyonu sağlanmış ve bu sayede araştırma sorularına çok boyutlu ve detaylı yanıtlar elde edilmiştir. Bu yaklaşım, müziğin çeşitli özelliklerini kapsayarak çalışmanın sonuçlarının genelleştirilmesine olanak tanımıştır (Creswell & Plano Clark, 2011 s. 65).

Veri Analizi

İstatistiksel metodoloji, ölçülebilir sosyal fenomenlerin anlaşılmasını ve yorumlanmasını sağlamak için zorunludur (Bryman, 2016). Bu bağlamda, şarkıların Spotify üzerindeki dinleme istatistikleri ve teknik özellikleri titizlikle değerlendirilmiştir. Nicel veri analizi, elde edilen verilerin anlamını deşifre etme ve araştırma sorularına cevap bulma sürecidir (Ercan, 2018). Bu çalışmada, nicel verilerin analizi bu anlayışla gerçekleştirilmiştir. Nitel veri analizi açısından, Patton (2015)'a göre, betimsel ve tematik analiz yöntemlerinin kullanımı, verilerin zenginliğini ve karmaşıklığını ortaya çıkararak, ayrıntılı bir anlam ve bağlam sunar (Patton, 2015). Bu çalışma, şarkı sözlerinin içerik analizini bu öneri doğrultusunda gerçekleştirmiştir.

Müzik ve kültürel bağlamın incelenmesi, müzik eserlerinin kültürel ve sosyal yapıları nasıl yansıttığını anlamada güçlü bir araçtır. Bu nedenle, şarkı sözlerinin analizi, kültürel yansımaları ve sosyal dinamikleri aydınlatmak için kritik bir önem taşır (Taşkın, 202). Karma yöntem analizi, nicel ve nitel bulguların entegrasyonu yoluyla daha kapsamlı anlayışlar sağlar (Bryman, 2016). Demir (2019)'e göre ise,

farklı veri türlerinin analizinin, araştırmanın genişliğini ve derinliğini artırarak, karmaşık sorulara yanıt bulmada etkili olmaktadır (Demir, 2019 s. 123).

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu bölümde, çalışmanın verileri analiz edilerek elde edilen bulgular sunulmaktadır. Analizlerde, değişkenlere ait tanımlayıcı istatistikler, şarkıların tempo ve anahtar değerleri, prodüksiyon kalitesi, enerji düzeyleri, dans edilebilirlik oranları, pozitiflik ve akustiklik gibi teknik özelliklerin yanı sıra, şarkı sözlerindeki temalar ve bu temaların coğrafi ve kültürel bağlantıları incelenmiştir. Ayrıca, müzik türleri ve dinleyici tercihleri arasındaki ilişkiler de detaylı olarak ele alınmıştır.

1.Alt Probleme Dayalı İlişkin Bulgu ve Yorumlar

2023 yılının popüler şarkılarında en yaygın müzik türleri nelerdir?

Bu bölümde, 2023 yılında Spotify platformunda en çok dinlenen şarkılara ait müzik türleri ile ilgili elde edilen bulgular sunulmaktadır. Müzik türlerinin dinleyici kitlesi üzerindeki etkileri, dinlenme istatistikleri ve şarkıların teknik özellikleri analiz edilmiştir. Yapılan analizler, popüler müzik türlerinin 2023 yılında hangi temalar etrafında şekillendiğini ve dinleyiciler arasında nasıl bir tercih yarattığını göstermektedir. Müzik türlerinin popülerlik oranları, bu bağlamda detaylı bir şekilde ortaya konulmuştur ve bu veriler Tablo 2'de verilmiştir.

Tablo 2. 2023 Yılıının Popüler Şarkılarında Müzik Türleri Analizi

Sıra	Şarkı Adı	Sanatçı	Müzik Türü	Yayınlanma Yılı	Dinlenme Sayısı (Milyon)	Dinleyici Sayısı (Milyon) (N)	Dinlenme Yüzdesi (%)
1	Flowers	Miley Cyrus	Pop	2023	1,234	820	11.74
2	Cruel Summer	Taylor Swift	Pop, Synthpop	2019	1,115	740	10.61
3	Paint The Town Red	Doja Cat	Pop, Dance-Pop	2023	1,067	700	10.15
4	All I Want For Christmas Is You	Mariah Carey	Pop, Christmas Music	1994	984	650	9.36
5	Un X100to	Grupo Frontera, Bad Bunny	Latin, Reggaeton	2023	943	620	8.98
6	La Bebe- Remix	Yng Lvcas, Peso Pluma	Latin, Reggaeton	2023	912	600	8.69
7	Ella Baila Sola	Eslabon Armado, Peso Pluma	Latin, Banda	2023	875	580	8.34
8	Seven (Feat. Latto)	Jung Kook, Latto	Pop, K-Pop	2023	832	550	7.93
9	Greedy	Tate McRae	Pop, Electropop	2023	798	530	7.60
10	Where She Goes	Bad Bunny	Latin, Reggaeton	2023	755	510	7.19
Toplam					10515	6400	100

Not: Dinlenme yüzdesi (%) şarkıların toplam dinlenme sayılarına oranlanarak hesaplanmıştır.

Tablo 2’de de görüldüğü gibi, 2023 yılında pop müzik türleri, özellikle pop ve Latin müziği gibi türler, en yaygın müzik türleri arasında yer almaktadır. Pop müziğin %40’lık bir paya sahip olduğu, Latin müziğinin ise %30’luk bir pay ile dinleyiciler arasında oldukça popüler olduğu görülmektedir. Bu türler dinleyici tercihlerini büyük ölçüde etkileyen unsurlardır ve müzik endüstrisinde geniş bir dinleyici kitlesi tarafından tercih edilmektedir.

2.Alt Probleme Dayalı İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Seçilen şarkıların temposu ve anahtarları arasında bir ilişki var mı ve bu, şarkıların popülerliğine nasıl yansımaktadır?

Tablo 3’te 2023 yılında en popüler şarkıların tempo ve anahtar değerleri ile popülerlikleri arasındaki ilişki gösterilmektedir. Şarkıların temposu ve anahtarları popülerlik oranlarıyla ilişkilendirilerek analiz edilmiştir.

Tablo 3. Tempo ve Anahtar İlişkisi ve Popülerlik Üzerindeki Etkisi

Sıra	Şarkı Adı	Sanatçı	Tempo (BPM)	Anahtar	Popülerlik %
1	Flowers	Miley Cyrus	118	C Maj	91
2	Cruel Summer	Taylor Swift	170	A Maj	96
3	Paint The Town Red	Doja Cat	100	F Maj	88
4	All I Want For Christmas Is You	Mariah Carey	150	G Maj	72
5	Un X100to	Grupo Frontera, Bad Bunny	83	F# Min	81
6	La Bebe- Remix	Yng Lvcas, Peso Pluma	170	D Min	86
7	Ella Baila Sola	Eslabon Armado, Peso Pluma	148	F Min	81
8	Seven (Feat. Latto)	Jung Kook, Latto	125	B Maj	84
9	Greedy	Tate McRae	111	F# Min	96
10	Where She Goes	Bad Bunny	144	A Min	79

Not: Bu tabloda temposu ve anahtarı verilen şarkıların popülerlik oranları şarkıların genel başarısını temsil eder. Dinlenme sayıları ve dinleyici sayıları yerine popülerlik yüzdesi kullanılmaktadır.

Tablo 3’te görüldüğü gibi, yüksek tempolu şarkılar genellikle daha popülerdir. Örneğin, Taylor Swift’in “Cruel Summer” şarkısı 170 BPM tempo ile %96 popülerlik oranına sahiptir. Benzer şekilde, Miley Cyrus’un “Flowers” şarkısı 118 BPM tempo ve %91 popülerlik oranı ile dikkat çekmektedir. Bu bulgular, şarkı temposunun ve anahtarının şarkıların popülerliği üzerinde önemli bir rol oynadığını göstermektedir.

Şarkıların temposu ve anahtar değerleri, dinleyici tercihlerini etkileyen temel faktörler arasındadır. Yüksek tempolu ve majör anahtara sahip şarkıların genellikle daha yüksek popülerlik oranlarına sahip olduğu

gözlemlenmektedir. Ayrıca, belirli şarkıların daha düşük tempoya sahip olmasına rağmen kültürel ve tematik unsurların popülerliklerini artırdığı da görülmektedir.

3.Alt Probleme Dayalı İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Şarkı sözlerindeki temaların coğrafi köken ve kültürel unsurlarla ilişkisi nedir?

Tablo 4’te şarkıların sözlerindeki temaların coğrafi kökenleri ve kültürel unsurlarla olan ilişkisi gösterilmektedir. Şarkıların coğrafi kökeni, kültürel unsurları ve tematik içerikleri bu tabloya dayalı olarak analiz edilmiştir.

Tablo 4 Şarkı Sözlerindeki Temaların Coğrafi Köken ve Kültürel Unsurlarla İlişkisi

Sıra	Şarkı Adı	Sanatçı	Coğrafi Köken	Kültürel Unsurlar	Tema
1	Flowers	Miley Cyrus	ABD	Gençlik, İlişkiler	Özgürlük, Sevgi
2	Cruel Summer	Taylor Swift	ABD	Yaz, Romantizm	Aşk, Kayıp
3	Paint The Town Red	Doja Cat	ABD	Gece Hayatı, Parti	Eğlence, Macera
4	All I Want For Christmas Is You	Mariah Carey	ABD	Noel, Tatil	Aşk, Özlem
5	Un X100to	Grupo Frontera, Bad Bunny	Porto Riko	Latin Müziği, Ritim	Enerji, Dans
6	La Bebe- Remix	Yng Lvcas, Peso Pluma	Porto Riko	Latin Kültürü, Dans	Aşk, Dans
7	Ella Baila Sola	Eslabon Armado, Peso Pluma	Meksika	Latin Müziği, Gelenek	Aşk, Özlem
8	Seven (Feat. Latto)	Jung Kook, Latto	Güney Kore	K-Pop, Gençlik	Aşk, İlham
9	Greedy	Tate McRae	Kanada	Gençlik, İlişkiler	İstek, Arzu
10	Where She Goes	Bad Bunny	Porto Riko	Latin Kültürü, Gece	Ayrılık, Özlem

Tablo 4’te görüldüğü üzere, şarkı sözlerinin coğrafi kökenleri ve kültürel unsurları şarkıların temaları üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, Mariah Carey’nin “All I Want For Christmas Is You” şarkısında ABD’deki Noel kültürü ve romantizm temaları öne çıkarken, Yng Lvcas ve Peso Pluma’nın “La Bebe- Remix” şarkısında Latin kültürü ve dans enerjisi teması ön plana çıkmaktadır.

Bu bulgular, şarkı sözlerindeki temaların coğrafi ve kültürel unsurlar ile olan ilişkisini açıkça göstermektedir. Latin müziği örneklerinde dans ve ritim temalarının öne

çıktığı, popüler Amerikan müziklerinde ise gençlik, aşk ve özgürlük temalarının öne çıktığı görülmektedir.

4.Alt Probleme Dayalı İlişkin Bulgu ve Yorumlar

Şarkıların prodüksiyon kalitesi ve teknik özellikleri (enerji, dans edilebilirlik, pozitiflik vb.) genel popülerlikleriyle nasıl ilişkilendirilebilir?

Tablo 5’te şarkıların prodüksiyon kalitesi ve teknik özellikleri ile popülerlikleri arasındaki ilişki verilmiştir. Şarkıların teknik özelliklerinin popülerlikleri üzerindeki etkisi bu tabloda analiz edilmiştir.

Tablo 5. Prodüksiyon Kalitesi ve Teknik Özelliklerin Popülerlikle İlişkilendirilmesi

Sıra	Şarkı Adı	Sanatçı	Prodüksiyon Kalitesi (dB)	Enerji (%)	Dans Edilebilirlik (%)	Pozitiflik (%)	Akustiklik (%)
1	Flowers	Miley Cyrus	-4.7	82	80	70	6
2	Cruel Summer	Taylor Swift	-5.2	88	85	78	12
3	Paint The Town Red	Doja Cat	-6.8	79	75	68	27
4	All I Want For Christmas Is You	Mariah Carey	-6.3	77	74	62	16
5	Un X100to	Grupo Frontera, Bad Bunny	-5.4	86	88	80	23
6	La Bebe-Remix	Yng Lvcas, Peso Pluma	-5.5	85	82	75	21
7	Ella Baila Sola	Eslabon Armado, Peso Pluma	-5.9	78	72	65	48
8	Seven (Feat. Latto)	Jung Kook, Latto	-5.8	83	80	75	31
9	Greedy	Tate McRae	-6.1	84	82	70	26
10	Where She Goes	Bad Bunny	-6.2	80	78	72	14

Not: Akustiklik (%) ve diğer teknik özellikler her şarkı için bağımsız olarak hesaplanmıştır. Bu yüzdelik veriler şarkıların kendi içindeki yapısal özelliklerini ifade etmektedir.

Tablo 5’te görüldüğü gibi, yüksek enerji, dans edilebilirlik ve pozitiflik oranlarına sahip şarkılar genellikle daha popülerdir. Taylor Swift’in “Cruel Summer” şarkısı %88 enerji ve %85 dans edilebilirlik oranı ile %96 popülerliğe sahiptir. Benzer şekilde, Miley Cyrus’un “Flowers” şarkısı %82 enerji ve %80 dans edilebilirlik oranı ile %91 popülerlik oranına ulaşmıştır.

Prodüksiyon kalitesi, şarkıların genel popülerliği ile doğrudan ilişkilidir. Daha yüksek enerji ve dans edilebilirlik oranlarına sahip şarkıların, dinleyiciler tarafından daha fazla tercih edildiği görülmektedir. Pozitiflik ve akustiklik gibi diğer teknik özellikler de şarkıların genel dinleyici tercihlerine katkıda bulunmuştur.

SONUÇ, TARTIŞMA ve ÖNERİLER

Bu çalışmada, 2023 yılında Spotify’da en çok dinlenen

şarkılara ait müzik türleri, teknik özellikler ve şarkı sözlerinin temaları detaylı bir şekilde incelenmiştir. Elde edilen bulgular, popüler müzikteki çeşitliliğin dinleyici tercihleri üzerinde belirleyici bir etkisi olduğunu ortaya koymaktadır.

Théberge (2005) ve Peterson & Berger (1975), müzik prodüksiyonlarının teknik özelliklerinin (örneğin, tempo ve anahtar) dinleyici tercihlerinde önemli bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Bu çalışmada da yüksek tempolu ve majör anahtara sahip şarkıların daha popüler olduğu tespit edilmiştir (Théberge, 2005; Peterson & Berger, 1975).

Popüler müziğin gençlik kültürleriyle olan ilişkisi, çalışmanın bir diğer önemli bulgusudur. Storey (2003), Shuker (1994) ve Bennett (2000), gençlerin müzik tercihleri aracılığıyla sosyal kimliklerini ifade ettiklerini ve müziğin gençlik kültürleri üzerindeki etkisinin güçlü

olduğunu belirtmektedir. Bu çalışmada da, pop, Latin müziği ve K-Pop gibi türlerin gençler arasında yaygın olarak beğenildiği ve gençlerin müzik aracılığıyla kimliklerini oluşturdukları tespit edilmiştir (Storey, 2003; Shuker, 1994; Bennett, 2000).

Dijitalleşmenin müzik endüstrisine getirdiği dönüşüm, Hesmondhalgh (2002)'nin dijital müzik platformlarının müzik tüketim alışkanlıklarını nasıl köklü bir şekilde değiştirdiğini gösteren bulgularıyla örtüşmektedir. Ancak bu çalışmada, Spotify gibi platformların dinleyici tercihlerinde belirleyici bir rol oynadığı ve yeni popülerlik kriterleri oluşturduğu özellikle tespit edilmiştir (Hesmondhalgh, 2002).

Küreselleşmenin müzik üzerindeki etkileri de bu çalışmada belirlenmiştir. Connell ve Gibson (2003) ile Bennett & Kahn-Harris (2004), küreselleşmenin yerel müzik türlerini nasıl dönüştürdüğünü ve yeni karışık türlerin ortaya çıkışını tartışmaktadır. Bu çalışmada da, yerel müzik türlerinin küresel müzik piyasasında yeniden şekillendiği ve kültürel çeşitliliğin arttığı tespit edilmiştir (Connell & Gibson, 2003; Bennett & Kahn-Harris, 2004).

Son olarak, popüler müzik türlerinin sosyal ve kültürel dinamiklerle etkileşimi, Regev (2013) ve Prior (2018)'in bulgularıyla paralellik göstermektedir. Bu çalışmada da, müzik türlerinin sosyoekonomik ve kültürel bağlamlarla olan etkileşiminin dinleyici tercihlerini büyük ölçüde etkilediği tespit edilmiştir (Regev, 2013; Prior, 2018).

Bu araştırmanın bulgularına dayanarak aşağıdaki öneriler sunulmaktadır:

- Müzik endüstrisi, dijital platformların sunduğu veri analiz araçlarını etkin bir şekilde kullanarak dinleyici tercihlerini daha iyi anlamalı ve bu doğrultuda pazarlama stratejileri geliştirmelidir.
- Müzik endüstrisi, çeşitli müzik türlerini ve kültürel ifade biçimlerini teşvik ederek, dinleyicilerin farklı müzik türlerine olan ilgisini artırmalıdır.
- Müzik eğitimi programlarının müfredatında, dijital müzik teknolojilerinin ve prodüksiyon kalitesinin önemi vurgulanmalıdır.
- Müzik ve kültürel dinamikler arasındaki ilişkiyi

inceleyen araştırmaların desteklenmesi, müzik endüstrisinin sosyal ve kültürel etkilerini daha iyi anlamamıza yardımcı olacaktır.

- Yüksek prodüksiyon kalitesine sahip şarkılar, daha geniş kitlelere ulaşmakta ve popülerliklerini sürdürmektedir. Bu nedenle, müzik prodüksiyonunda kalite standartlarının yükseltilmesi önemlidir.
- Dijital müzik teknolojilerinin müzik üretimi ve tüketimi üzerindeki etkilerini daha derinlemesine inceleyen araştırmalar yapılmalıdır.

KAYNAKLAR

- Aydın, C. (2019). *Karma yöntem araştırmaları: Teori ve uygulama*. Beta Yayınevi.
- Bennett, A. (2000). *Popular music and youth culture: Music, identity and place*. Basingstoke: Macmillan. <https://doi.org/10.1007/978-1-349-62965-7>
- Bennett, A., & Kahn-Harris, K. (Eds.). (2004). *After Subculture: Critical Studies in Contemporary Youth Culture*. New York: Palgrave Macmillan.
- Braun, V., & Clarke, V. (2006). Using thematic analysis in psychology. *Qualitative Research in Psychology*, 3(2), 77-101.
- Briot, J. P., Hadjeres, G., & Pachet, F. (2020). *Deep learning techniques for music generation*. Springer.
- Bryman, A. (2016). *Social research methods* (5th ed.). Oxford: Oxford University Press.
- Connell, J., & Gibson, C. (2003). *Sound tracks: Popular music, identity, and place*. London: Routledge.
- Creswell, J. W., & Creswell, J. D. (2017). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (5th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W., & Plano Clark, V. L. (2011). Designing and conducting mixed methods research (2nd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2018). Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Demir, Z. (2019). Roads to music sociology. In A. Smudits (Ed.), *Musik und Gesellschaft* (pp. 123-134). Wiesbaden: Springer VS.
- DeNora, T. (2000). *Music in everyday life*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Ercan, İ. (2018). Sosyal bilimlerde veri analizi. Ankara: Anı Yayıncılık.
- Frith, S. (1981). *Sound effects: Youth, leisure, and the politics of rock'n'roll*. New York: Pantheon Books.
- Hesmondhalgh, D. (2002). *The Cultural Industries*. London: SAGE Publications.
- Maxwell, J. A. (2012). *Qualitative research design: An interactive approach* (3rd ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Negus, K. (1996). *Popular Music in Theory: An Introduction*. Polity Press.
- Öztürk, M. (2017). *Global müzik piyasasında Türk pop müziği*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research & evaluation methods: Integrating theory and practice* (4th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Peterson, R. A., & Berger, D. G. (1975). Cycles in symbol production: The case of popular music. *American Sociological Review*, 40(2), 158-173. <https://doi.org/10.2307/2094350>
- Prior, N. (2018). *Popular Music, Digital Technology and Society*. SAGE Publications.
- Regev, M. (2013). *Pop-Rock Music: Aesthetic Cosmopolitanism in Late Modernity*. Polity Press.
- Robson, C., & McCartan, K. (2016). *Real world research* (4th ed.). Chichester: Wiley.
- Shuker, R. (1994). *Understanding popular music*. London: Routledge.
- Sterne, J. (2003). *The audible past: Cultural origins of sound reproduction*. Durham, NC: Duke University Press.
- Storey, J. (2003). *Inventing Popular Culture: From Folklore to Globalisation*. Blackwell Publishing. <https://doi.org/10.4324/9781003011729>
- Sturm, B. L. (2018). The use of artificial intelligence in musical composition and production. *Journal of Music Technology Research*, 12(3), 80-95.
- Taşkın, Z. (2020). *Müzik sosyolojisi ve kültürel analizler*. İstanbul: İletişim Yayınları.
- Tashakkori, A., & Teddlie, C. (2003). *Handbook of mixed methods in social & behavioral research*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

Théberge, P. (2005). The end of the world as we know it: The changing role of the studio in the age of the internet. In P. D. Greene & T. Porcello (Eds.), *Wired for sound: Engineering and technologies in sonic cultures* (pp. 39-54). Middletown, CT: Wesleyan University Press.

Yin, R. K. (2017). *Case study research and applications: Design and methods* (6th ed.). Thousand Oaks, CA: Sage Publications.

İnternet Kaynakları

Musicstax. (2023). *Music analysis and data insights*. Retrieved June 1, 2023, from <https://musicstax.com/>

Spotify for Developers. (2023). Spotify Web API. Retrieved June 1, 2023, from <https://developer.spotify.com/documentation/web-api/>

**THE IMPACT OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE
MANAGEMENT PRACTICES ON ORGANIZATIONAL
PERFORMANCE THROUGH THE MEDIATING
ROLE OF INNOVATION: A CASE STUDY OF
MIANDOAB CITY'S EDUCATION DEPARTMENT**

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ
UYGULAMALARININ İNOVASYONUN ARACI ROLÜ
İLE ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİSİ: MIANDOAB
ŞEHİRİ EĞİTİM DEPARTMANI ÖRNEK ÇALIŞMASI

Fereshteh KARIMIVAND

THE IMPACT OF STRATEGIC HUMAN RESOURCE MANAGEMENT PRACTICES ON ORGANIZATIONAL PERFORMANCE THROUGH THE MEDIATING ROLE OF INNOVATION: A CASE STUDY OF MIANDOAB CITY'S EDUCATION DEPARTMENT

STRATEJİK İNSAN KAYNAKLARI YÖNETİMİ UYGULAMALARININ İNOVASYONUN ARACI ROLÜ İLE ÖRGÜTSEL PERFORMANSA ETKİSİ: MIANDOAB ŞEHİRİ EĞİTİM DEPARTMANI ÖRNEK ÇALIŞMASI

Keywords:

Human Resources
Organizational Innovation
Organizational
Performance Strategic
Human Resource
Management

Anahtar Kelimeler:

İnsan Kaynakları
Örgütsel Yenilik
Örgütsel Performans
Stratejik İnsan Kaynakları
Yönetimi

Fereshteh KARIMIVAND ¹

ABSTRACT

Strategic human resources practices are unique to organizations and aim to contribute to a company's efficiency, expansion and growth. This study examines how these practices impact organizational performance in Miandoab city's education department, taking organizational innovation into account as a moderating factor. This research is functional in terms of purpose and quantitative in data collection conducted as a field study. The statistical population consisted of 218 specialist from Miandoab's education department, selected by simple random sampling method. Three questionnaires were used to collect data. The validity of the questions was confirmed using confirmatory factor analysis. The results showed that strategic human resource management has a significant impact of 44% on organizational performance and 76% on organizational innovation. Organizational innovation significantly affects organizational performance with a factor of 59%. The findings also confirmed the mediating role of organizational innovation in the research community. This study indicates that strategic management of human resources indirectly has a greater impact on organizational performance in the education department of Miandoab city through organizational innovation with an impact factor of 45%.

ÖZ

Stratejik insan kaynakları uygulamaları organizasyonlara özeldir ve bir şirketin verimliliğine, genişlemesine ve büyümesine katkıda bulunmayı amaçlamaktadır. Bu çalışma, örgütsel yeniliği düzenleyici bir faktör olarak dikkate alarak, bu uygulamaların Miandoab şehri eğitim departmanındaki örgütsel performansı nasıl etkilediğini incelemektedir. Bu araştırma, amaç açısından işlevsel, ve veri toplama açısından niceliksel olarak uygulanmakta olup, saha çalışması şeklinde yürütülmektedir. İstatistiksel evren, basit rastgele örnekleme yöntemiyle seçilen 218 kişilik Miandoab şehri eğitim bölümünün tüm uzmanlarıydı. Veri toplamak için üç anket kullanıldı. Soruların geçerliliği doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak doğrulanmış ve sonuçlar, stratejik insan kaynakları yönetiminin organizasyonel performans üzerinde %44 ve organizasyonel inovasyon üzerinde ise %76 oranında anlamlı bir etkiye sahip olduğunu göstermiştir. Organizasyonel inovasyon, organizasyonel performansı %59 oranında önemli ölçüde etkilemektedir. Sonuçlar aynı zamanda araştırma topluluğunda örgütsel yeniliğin aracılık rolünü de doğruladı. Bu çalışma, insan kaynaklarının stratejik yönetiminin, dolaylı olarak, örgütsel yeniliğin aracı yoluyla, %45 etki faktörü ile Miandoab şehrinin eğitim departmanındaki örgütsel performans üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir.

¹ Dr., Çukurova University, Faculty of Business, fereshthe_karimivand@yahoo.com, Orcid No: 0000-0001-8959-2097.

Alıntılanmak için/Cite as:
Karimivand F. (2025) The Impact Of Strategic Human Resource Management Practices On Organizational Performance Through The Mediating Role Of Innovation: A Case Study Of Miandoab City's Education Department, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1),262-277

INTRODUCTION

Organizations are the cornerstone of modern society, and the most valuable resource inside any given organization is its workforce. According to some authors, employee management is much more complicated than machinery or money management, and administrators can increase their performance by using human resources more efficiently (Wood, 1999). Today, there is an increasing focus in investigations regarding the main factors of progressing competitive advantage in organizations. Strategy academics have explored this at environmental and institutional levels, and as a result, claimed that traditional resources (natural resources, financial resources, economies of scale and etc.) are no longer sufficient to progress efficiency, upsurge into international marketplaces, accomplish novel technologies, and preserve a high performance staff (Baron and Pfeffer, 1994). Consequently, given that human resources are the principal source of competitive advantage and the most important capital in any organization, it is imperative that this concept be strategically examined, especially given the increasing importance that is amplified by the rapid changes in the environment (Armstrong, 2006).

A thorough analysis of the literature reveals that organizational innovation benefits from a strong commitment to employee management across a range of processes. Furthermore, the implementation of clearly defined executive plans and human resource policies fosters innovation inside the company. Personnel issues are undoubtedly linked to organizational challenges, which emphasizes the necessity for human resource management to implement focused planning and strategies. These proceedings are intended to maintenance enhancements in the business procedures and general productivity of the company. According to Okoye and Ezejiofor (2013), an organization's productivity and efficacy depends on the conduct and output of its human resources, and employees are the key factor in determining how superior an organization is compared to others.

As known, one of the major strategic goals of organizations is to achieve superior performance, and this is not possible without innovation. Numerous studies indicate that there exists a positive correlation among organizational

innovation and organizational performance (Khan et al., 2018). By promoting innovation in processes, products and services, the possibility of pioneering, risk-taking and competitiveness of the organization and consequently, organizational performance indicators will be improved. A high-performing organization achieves better long-term results by adapting appropriately to changes, responding quickly to them, establishing a consistent and targeted management structure, continually improving core competencies, and treating employees as the organization's core assets (Major et al., 2007).

Undoubtedly, the status and value of education as a vital tool for promoting the creative and robust growth of safe, orderly, attainable and sustainable societies around the world is widely recognized and appreciated (Katsaros, 2008). Organizations in the education sector are defined as open systems that have the same highlighting on human and solid capitals (Katsaros, 2008), and on this basis, it is important to deal with issues related to human resources as much as, and perhaps even more than, material and pecuniary resources in the field. However, research on labor issues and strategic management related to human resources in the education sector frequently neglects to examine specific groups of staff (Paauwe and Boselie, 2005). As a result, the point of this exploration is to examine how strategic HRM affects organizational performance, particularly at the educational sector of Miandoab city, focusing on the mediating function of organizational innovation.

LITERATURE REVIEW

Organizational Performance

Organizational performance is of the main branches of management investigations, and the relevant literature, demonstrates a multidimensional conceptualization of the notion (Richard et al., 2009). Performance is defined in different ways, but they all center on how well goals are achieved. Organizational performance is a state or quality of functioning, that includes an all-encompassing construct, which is the execution of processes in their entirety. Neely and her colleagues (Neely et al., 2002), provided a well-known definition of performance according to which performance is divided into two constituents:

effectiveness and efficiency of past works. Effectiveness measures the degree of attainment of organizational objectives, while efficiency terms how the organization uses capital in the construction of facilities and products (Rahnavard, 1999). In another definition provided by Ho (2008), organizational performance is an indicator that measures how the goals of the organization or institution are achieved. It is one of the most significant extents of management investigations, as managers and organizational leaders all over the world are always seeking to improve the performance of their institutions (Anning-Dorson et al., 2017). When organizational performance is studied from different perspectives and with different goals, it seems to be a multifaceted phenomenon, and maybe the humblest description of it, as Sila (2007) claimed, is the set of activities related to achieving organizational goals.

Generally, indicators of organizational performance can be separated into subjective and objective classifications. The subjective ones include the indicators that are formed based on the judgment of the productive groups as customer satisfaction, employee satisfaction, success in offering new products, etc. Objective ones, differently, are those that can be measured in a completely real way and are based on objective data. Among the objective indicators, profitability indicators such as returns on assets, investment, equity, and also profit per share can be stated (Popova and Sharpanskykh, 2010).

As known, one of the major factors influencing organizational performance is organizational resources, among which human resources, as the vital strategic resource, is considered the most valuable factor of production and the most important capital of any organization. Workforces are seen as endless and outstanding capital because it is well clear that the reduction of human capital leads to a reduction in production efficacy and consequently, a decrease in organizational performance. The results of Singh and Kassa's (2016) research showed that there exists a substantial association between human resource management planning, staffing, development, teaching, performance supervision, employee relations, and service compensation, with organizational performance.

Strategic Human Resources Management

Management scholars are now looking more closely at the connection between organizational strategy, human capital, strategic oversight, and organizational performance as a result of the advent of the strategic management of human resources. This paradigm change promoted a thorough grasp of human resources' function and influence within an organization by refocusing attention from operational to strategic management. Human resources strategic management was introduced in the 1980s, when the Harvard School integrated strategy with human resources management. The conception was primarily introduced by Fombrun and his colleagues (Fombrun et al., 1984). Their most important argument was that human resource arrangements and institutional constructions should be coped in a compatible way with the organization's strategy. The basic ambition of strategic human resources management is to generate strategic competence by creating a guarantee that the institution owns capable, dedicated, and inspired personnel to struggle for a maintainable competitive advantage (Armstrong, 2006). This strategic approach emphasizes the general features of the organization, including creative and innovative behavior, effectiveness, integration, and strategic coordination. This focus leads to a kind of employee behavior that brings competitive advantage, profitability, growth, and market assessment (Becker and Gerhart, 1996).

Schuler and Jackson (1987) have introduced strategic human resources management as a model of scheduled improvement of employees to attain organizational objectives. Armstrong and Baron (2002) believe that this branch of managing is a general attitude to human resource management in cope with institution's strategic intent to attain future goals. Kaufman (2001) introduced strategic human resource management to design and implement a comprehensive plan to obtain and maintain a sustainable competitive advantage by integrating human resources activities with the organization's business strategies. Bratton (2007), defined that the strategic methods of human resource management are processes to link the performance of employees and the strategic goals of the organization to improve it's performance. Based on the definition

of Collins and Clark (2003), strategic human resource management has some basic functions and tasks, which are implemented in organizations to provide appropriate and coordinated human resources to attain the organization's goals.

The strategic management of human resources is for organizations to be able to influence the skills, approaches, and manners of employees according to their jobs to achieve organizational goals. Previous research results showed that experts have considered various functions for the SHRM: For example, in Delery and Doty's (1996) study, these functions were identified as: career path, training, outcome-based evaluation, employee security, service reward, and career development. In the study of Harel and Tzafrir (1999), the strategic functions of human resources were identified as selection, recruitment, compensation, training, and employee participation. In the research of Collins and Clark (2003), performance evaluation and service reward were added to this group of functions. Also, in Chen and Huang's (2009) research, human resource provisioning, training and evaluation, performance and service reward, and employee engagement were introduced as parts of human resource management functions.

Organizational Innovation

Innovation is considered an imperative development force of organizations and their performance, and the ability to innovate is one of the most significant characteristics of determining the enactment of institutions. Numerous studies prove that organizations need innovation to survive, and gain competitive advantages. Organizations with high innovation capacity can achieve competitive advantages and high levels of performance through appropriate environmental adaptation and the development of new capabilities. To develop innovation in the organization, managers must hire inventive staff who are flexible, risk-taking, and forbearing of improbability and uncertainty (Schoemaker et al., 2018). Rapid technological changes in organizations and the need to increase service quality have made it vital to attach importance to innovations in services (Agarwala, 2003). In other words, organizational innovation is the ability to use new procedural and operational information to provide a novel product or

facility for clients, which includes equipment, products, services, processes, policies, and projects.

The results of Wang and Ahmed's (2004) research showed that organizational innovation is a multidimensional structure. Administrative innovation relates to changes in organizational construction and managerial procedures, technical innovation relates to changes in goods, facilities, and manufacturing processes, product innovation is related to manufacturing new outputs or responding to marketplace needs, and process innovation refers to changes in the production processes (Damanpour and Gopalakrishnan, 2001). Fundamental innovation emphasizes changing the attitudes of managers and strengthening the organization's technical knowledge resources, and developmental innovation emphasizes the complexity of the structures and lack of concentration (Damanpour and Schneider, 2009). Johnson and co-workers (Johnson et al., 2011) considered five extents of organizational innovation in their research: creativity, future orientation, openness to changes, risk-taking, and reactivity.

Strategic management of human resource from one side, and organizational innovation from the other side, as dynamic variables, significantly affect the functioning of organizations and improve the effectiveness of their activities.

Strategic Human Resources Management and Organizational Performance

As an organization's potential to administer its human capitals properly determines its level of success, managers would be well-advised to think about making the required investments in the areas of development, enhancement, and the skillful administration of the company's most important asset. Since strategic management of human resources is concerned with the future-oriented, appropriate, stable, and control-oriented management of any organization's most appreciated quality (employees and specialists who help the corporation attain its objectives), the attention of authorities to this matter can create a better future for the organization. In this context, it is indispensable to care about the outstanding methods of strategic management of human resources to accomplish a high level of organizational performance.

Some SHRM theorists have advocated the utilization of performance-enhancing human resources management procedures (Combs et al., 2006) to maximize employee returns and organizational consequences. Optimum-performance work methods improve the knowledge, ability and skills of employees, improve the quality of decision-making and consequently increase productivity, all of which improve the performance of the organization (Nyathi and Kekwaletswe, 2023). In this regard and considering the advantages of owning educated employees in terms of effectiveness and increasing income, some authors argue that importance should be given to personnel training in order to achieve greater organizational performance (Tortia et al., 2022). Some believe that workplace climate and a looking forward culture is measured by employee participation in decision-making and organizational success emerges thanks to this participation (Ametepe et al., 2023), and some others argue that risk-taking is an essential factor that has both direct and indirect effects (through proactiveness) on company performance, and deserves full attention to be into (Hurtado-Palomino et al., 2024).

Al-Bahussin and El-Garaihy (2013) concluded in their research that strategic human resources management methods positively affect the productivity of supply chain, and overall institutional performance, and by trying to implement these methods, organizational performance will increase dramatically. The research findings of Findıklı and his colleagues (Findıklı et al., 2015), also showed that some strategic human resources management practices are correlated to innovation and information management capacity, too. Ismail and his colleagues (Ismail et al., 2010) defined that strategic human resources management allows the organization to act creatively and innovatively and not be passive in forming its prospects. This management method enables the organization to take initiative instead of just reacting, and in this context, it empowers innovation and performance as a result. These studies and thousands of similar researches emphasize the importance of various approaches of SHRM and their effect on organizational performance, and highlight that the way to achieve satisfying organizational performance is through these approaches.

Strategic Human Resources Management and

Organizational Innovation

Simple and multiple significant relationships have been found between the functions of strategic human resources management, i.e. performance evaluation, reward, training, participation, resourcing, and organizational innovation. In Chen and Huang's (2009) study, it was initiated that there is a significant association among strategic management of HR procedures and technical innovation, and knowledge management can be a mediating factor between these procedures and organizational innovation. In the research work of Yasmin Bal and her co-workers (Bal et al., 2013) a positive strong association was found between innovation and human resources management procedures, such as participation in decision-making, job identification, job analysis, training, and performance evaluation.

In the research of Pourrshidi, Z. (2021), employee management methods did not have a meaningful effect on organizational innovation directly, but through organizational learning, it predicted the level of organizational innovation. Sadeghi and Mohtashami (2022), claimed in their study that SHR practices such as training, recruitment, participation, reward systems and performance appraisal methods induce the employee's attitudes and behaviors, and positively affect the organizational innovation.

Qasimzadeh and his colleagues (2022) decided to design a model for organizational innovation in Mazandaran province in Iran, focusing on the lean human resources management approach. By examining the results, they concluded that the organizational innovation model with a focus on lean human resources management approach has 8 subcategories which are recruitment process, improvement system, set of maintenance-related activities, user system, use of technology, culture and organizational structure , and policies and programs. They claimed that improving each of these sub-dimensions will bring about organizational innovation.

Organizational Innovation and Organizational Performance

To succeed, an organization must manage behaviors that are aligned with the dynamic global environment (Abatecola et al., 2020). This is the truth that besides

information exchange, learning capacity, and the utilization of novel technologies in the organization, investing in organizational innovation is of the most imperative means to attain achievements in new product, service, and organizational development processes, and ensures the quality of work performance (Tehseen et al., 2020). The ability of an organization to follow and evaluate its demands is a fundamental principle of strategic innovation, and the innovation improves when the company finds cavities in the business, and hopes to address them thorough innovative processes (Pourrshidi, 2021)

Khessina and his colleagues (2018), claim that low expectations from the employees of an organization can make it difficult to innovate in the community. The effectiveness of an organizational is outlined through factors such as liveliness in decision making, adaptation to the ever-changing atmosphere, competition with competitors and the correct use of resources (Quinn & Rohrbaugh, 1981), and from this perspective, organizational innovation deals with the optimal use of new ideas and actions to upsurge organizational effectiveness (Jung and Lee, 2016).

Addressing this issue is vital because the high speed of technology and progress in the global business markets make it necessary for organizations to adjust with the ever-changing environment. The speed and power of changes, globalization, technological improvement and knowledge-based economy have forced organizations to admit changes and future innovations. (Awasthi et al., 2019). In another study, Mirkamali and his colleagues (Mirkamali et al., 2015) claimed that the strategic human resources management, directly and indirectly, with the intermediary role of organizational innovation, has a meaningful effect on organizational performance.

METHOD

This research was applied in terms of purpose operative, and quantitative in terms of data collection, and was conducted in the form of fieldwork. The statistical universe of the study contained 320 people, all of whom were experts from the educational department of Miandoab city. Miandoab is a city in the West Azerbaijan province region of Iran, and the last census of Statistical Center of Iran in

2020 showed that it consisted of 41,459 households with a population of 134,425 people. 220 questionnaires were distributed by randomly, and 218 complete questionnaires were collected finally. Adjusted strategic human resources management questionnaire of Chen and Huang (2009), including dimensions of training, reward, recruitment, and employee participation with 16 items, Ahmadi’s (2013) organizational performance questionnaire with 21 items and four components including innovation, customer satisfaction, service quality, and productivity, and organizational innovation questionnaire of Shoham and his colleagues (Shoham et al., 2012), including five dimensions of creativity, an open view towards change, future-oriented orientation, risk-taking, and proactiveness with 21 items were used. In a preliminary study, 30 questionnaires were distributed. To determine the scales of the questionnaires, a five-point likert scale (completely disagree: 1 _ completely agree: 5) was used and confirmatory factor analysis was applied to determine the construct validity of the questionnaires. Cronbach's alpha coefficient was used to calculate the reliability of three questionnaires, and the Pearson correlation coefficient was benefited to determine the relationship among variables. Cronbach's alpha test consequences for research variables are shown in Table 1.

Table 1. Reliability of The Questionnaire of Research Variables	
Questionnaire	Cronbach's Alpha Coefficients
strategic human resources management	0.918
organizational performance	0.915
organizational innovation	0.942

Research Conceptual Model

By taking into consideration the pertinent theoretical knowledge regarding the relationships among the research variables, the conceptual model of the study can be illustrated:

- Independent variable: strategic human resources management practices
- Dependent variable: organizational performance
- Mediator variable: organizational innovation

Figure 1. Conceptual Model of Research

Hypothesis

The research hypotheses are as follows:

H1: Strategic human resources management practices have a meaningful effect on organizational innovation.

H2: Strategic human resources management practices have a meaningful effect on organizational performance.

H3: Organizational innovation has a meaningful effect on organizational performance.

H4: Organizational innovation has a meaningful mediator effect on the relationship between human resources management practices and organizational performance.

FINDINGS

The demographic characteristics of the 218 individuals in the statistical sample indicated a gender distribution with 52% being women and 48% being men. Moreover, 84% of the participants were married, while 16% were single. In terms of educational attainment, the respondents included 9% with an associate's degree, 53% with a bachelor's degree, 29% with a master's degree, and 9% with a doctorate. Regarding the age category of the respondents, 3% were under 30 years old, 40% were 30-40 years old,

49% were 41-50 years old, and 8% were over 50 years old. The job experience distribution of the respondents was as follows: 2% had less than 3 years of experience, 3% had 3-5 years of experience, 20% had 6-10 years of experience, and 75% had above 10 years of experience. Also, the average of research variables showed that organizational performance had the highest average value and strategic human resources management practices had the lowest average. A five-point Likert scale was used to determine the scale of the questionnaires, and as mentioned above, confirmatory factor analysis was applied to determine the construct validity of the questionnaires. Cronbach's alpha coefficient was used to check the reliability of three questionnaires and Pearson's correlation coefficient was used to determine the relationship between variables. The results showed that there is a direct and significant relationship among the variables of strategic human resources management practices and organizational performance with a coefficient of 75%, strategic human resources management practices and organizational innovation with a coefficient of 65%, and organizational innovation with organizational performance with a coefficient of 76%, with a significance level of ($p < 0.001$).

Table 2. Mean Values and Correlation Coefficients of Research Variables

Research Variables	Strategic Human Resources Management Practices	Organizational Innovation	Organizational Performance
number of samples	218	218	218
mean	2.45	2.66	2.89
1	1	0.65	0.75
2	-	0.77	1
3	-	1	-

Furthermore, by using organizational innovation as a mediating variable, the results presented that strategic human resources management practices have a considerable indirect effect (45%) on organizational performance, and this means that the relationship among strategic human resources management practices and organizational performance is positively mediated by organizational innovation. The validation of every study hypothesis, as shown in Table 3, added credence to these findings.

Table 3. Results of The Main Hypothesis

The Main Hypotheses	Direct Effect	Indirect Effect	Total Effect
H1	0.77	-	0.77
H2	0.58	-	0.58
H3	0.44	0.45	0.89

The influences of independent variables on dependent variables are shown in Table 4. Results display that among the components of human resources management, employee participation in decision-making has the greatest effect on organizational performance with a coefficient of 91% and performance evaluation with a coefficient of 29% has the least effect. Among the components of human resources management, employee participation has the greatest effect on organizational innovation with a coefficient of 74% and performance evaluation with a coefficient of 23% has the least effect, and also among the components of organizational innovation, open perspective towards change with a coefficient of 63% has the greatest effect and creativity with a coefficient of 33% has the least effect on organizational performance.

Table 4. Effects of The Components of Independent Variable on Dependent Variable

Independent Variable	Dependent Variable	Path Coefficient (Standard)	Significant Coefficient
Education	Organizational Performance	0.46	3.23
Reward		0.58	4.45
Performance Evaluation		0.29	3.02
Recruitment		0.83	5.12
Employee Participation		0.91	5.76
Education	Organizational Innovation	0.69	4.89
Reward		0.36	3.43
Performance Evaluation		0.23	2.99
Recruitment		0.63	4.78
Employee Participation		0.74	5.17
Creativity	Organizational Performance	0.33	3.06
Openness To Change		0.61	4.83
Future Oriented		0.52	4.12
Risk-Taking		0.36	3.14
Preposition		0.42	3.98

CONCLUSION

With an emphasis on the mediating function of organizational innovation, this paper aimed to realize how strategic HRM affects organizational performance in Miandoab City's educational department. The study provides impressions that may be helpful from both theoretical and managerial perspectives. Organizational innovation, functions as a mediator in the relationship between strategic human resources management practices and organizational performance, according to the data analysis. The findings are displayed in Table 3, and demonstrate the relationship between organizational performance and strategic HRM practices as well as the indirect impact of HRM techniques on performance via the organizational innovation pathway. The results obtained from the research showed that strategic human resources management practices had a meaningful and positive effect on organizational performance with an effect factor of 44%, which are in line with the findings of Wood (1999), Chang and Huang (2005), Çalışkan (2010), Ismail and his colleagues (Ismail et al., 2010), Al-Bahussin and El-Garaihy (2013), Okoye and Ezejiofor (2013), Findıklı and

his colleagues (Findıklı et al., 2015), Singh and Kassa (2016), Tortia and his colleagues (Tortia et al., 2022), Nyathi and Kekwaletswe (2023), and Hurtado-Palomino and co-workers (Hurtado-Palomino et al., 2024). Also, strategic human resources management practices had a meaningful and positive effect on organizational innovation with an effect factor of 76%. Results are consistent with the conclusions of Chen and Huang (2009), Tan and Nasurdin (2011), Özbağ and co-workers (Özbağ et al., 2013), Yasmin Bal and her co-workers (Bal et al., 2013), Aryanto and his colleagues (Aryanto et al., 2015), Pourrshidi (2021), Ghasemzadeh and his colleagues (Ghasemzadeh et al., 2022), and Sadeghi and Mohtashami (2022). Organizational innovation had a meaningful and positive effect on organizational performance with an effect factor of 59%, and these results approve the findings of the research of Major and his co-workers (Major et al., 2007), Salim and Sulaiman (2011), Bukhamsin (2015), Mirkamali and his colleagues (Mirkamali et al., 2015), Khan and co-workers (Khan et al., 2018), Arif and Akram (2018), and Tehseen and his colleagues (Tehseen et al., 2020). The results also indicate that indirectly, the strategic management of human resources through organizational innovation as a mediating

variable, with an effect factor of 45% had a greater effect on organizational performance in the department of education of Miandoab City. Human resources must now actively address and adjust to the effects of globalization and its consequences. It becomes essential to apply innovative strategies in order to accomplish this. Despite many studies on human resources management methods, organizational innovation, and organizational performance, there still is some kind of study gap between theory and practice; Because until now, organization and management field studies have not seen human resources management as a capacity-building factor that can help improve the knowledge, insight and skills of employees enough (Farazmand, 2004). So, it is recommended to carry out complementary applied research to enrich the field.

REFERENCES

- Abatecola, G., Breslin, D., & Kask, J. (2020). Do organizations really co-evolve? Problematizing co-evolutionary change in management and organization studies. *Technological Forecasting and Social Change*, 155, 119964. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.119964>
- Agarwala, T. (2003). Innovative human resource practices and organizational commitment: An empirical investigation. *International journal of human resource management*, 14(2), 175-197. <https://doi.org/10.1080/0958519021000029072>
- Ahmadi, A. A., Ahmadi, A., & Shakeri, S. (2013). The survey of relationship between Intellectual capital (IC) and Organizational performance (OP) within the National Iranian South Oil Company International. *International Journal of Social Sciences and Entrepreneurship*, 1(3), 46-56.
- Al-Bahussin, S. A., & El-Garaihy, W. H. (2013). The impact of human resource management practices, organisational culture, organisational innovation and knowledge management on organisational performance in large Saudi organisations: structural equation modeling with conceptual framework. *International Journal of Business and management*, 8(22), 1. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v8n22p1>
- Ametepe, P. K., Otuaga, E. U., Nnaji, C. F., & Arilesere, M. S. (2023). The moderating role of workplace ostracism between employee training, employee participation and organizational commitment among bank employees. *Arab Gulf Journal of Scientific Research*. <https://doi.org/10.1108/AGJSR-11-2022-0249>
- Anning-Dorson, T., Odoom, R. K., Acheampong, G., & Tweneboah-Koduah, E. (2017). Innovation and organizational development: the role of organizational leadership. *African Journal of Economic and Management Studies*, 8(3), 338-351. <https://doi.org/10.1108/AJEMS-06-2016-0091>
- Arif, S., & Akram, A. (2018). Transformational leadership and organizational performance: the mediating role of organizational innovation. *SEISENSE Journal of Management*, 1(3), 59-75. <https://doi.org/10.33215/sjom.v1i3.28>
- Armstrong, M. (2006). *A handbook of human resource management practice*. Kogan Page Publishers.
- Armstrong, M., & Baron, A. (2002). *Strategic HRM: The key to improved business performance*. CIPD Publishing.
- Aryanto, R., Fontana, A., & Afiff, A. Z. (2015). Strategic human resource management, innovation capability and performance: An empirical study in Indonesia software industry. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 211, 874-879. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.11.115>
- Awasthi, M. K., Sarsaiya, S., Wainaina, S., Rajendran, K., Kumar, S., Quan, W., ... & Taherzadeh, M. J. (2019). A critical review of organic manure biorefinery models toward sustainable circular bioeconomy: Technological challenges, advancements, innovations, and future perspectives. *Renewable and Sustainable Energy Reviews*, 111, 115-131. <https://doi.org/10.1016/j.rser.2019.05.017>
- Bal, Y., Bozkurt, S., & Ertemsir, E. (2014). A study on determining the relationship between strategic HRM practices and creating innovation in organizations. *International Journal of Contemporary Management*, 2014(Numer 13 (2)).
- Baron, J. N., & Pfeffer, J. (1994). The social psychology of organizations and inequality. *Social Psychology Quarterly*, 190-209. <https://doi.org/10.2307/2786876>

- Becker, B., & Gerhart, B. (1996). The impact of human resource management on organizational performance: Progress and prospects. *Academy of management journal*, 39(4), 779-801. <https://doi.org/10.5465/256712>
- Bratton, J. (2007). Strategic human resource management. John Bratton,-Gold, Jeffrey, London: Palgrave Macmillan, London, 37-71.
- Bukhamsin, M. (2015). Investigating the relationship between organizational innovation capability and firm performance with Irish SMEs.
- April Chang, W. J., & Chun Huang, T. (2005). Relationship between strategic human resource management and firm performance: A contingency perspective. *International journal of manpower*, 26(5), 434-449. <https://doi.org/10.1108/01437720510615125>
- Chen, C. J., & Huang, J. W. (2009). Strategic human resource practices and innovation performance—The mediating role of knowledge management capacity. *Journal of business research*, 62(1), 104-114. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.11.016>
- Collins, C. J., & Clark, K. D. (2003). Strategic human resource practices, top management team social networks, and firm performance: The role of human resource practices in creating organizational competitive advantage. *Academy of management Journal*, 46(6), 740-751. <https://doi.org/10.5465/30040665>
- Combs, J., Liu, Y., Hall, A., & Ketchen, D. (2006). How much do high-performance work practices matter? A meta-analysis of their effects on organizational performance. *Personnel psychology*, 59(3), 501-528. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2006.00045.x>
- Çalışkan, E. N. (2010). The impact of strategic human resource management on organizational performance. *Journal of Naval Sciences and Engineering*, 6(2), 100-116.
- Damanpour, F., & Schneider, M. (2009). Characteristics of innovation and innovation adoption in public organizations: Assessing the role of managers. *Journal of public administration research and theory*, 19(3), 495-522. <https://doi.org/10.1093/jopart/mun021>
- Damanpour, F., & Gopalakrishnan, S. (2001). The dynamics of the adoption of product and process innovations in organizations. *Journal of management studies*, 38(1), 45-65. <https://doi.org/10.1111/1467-6486.00227>
- Delery, J. E., & Doty, D. H. (1996). Modes of theorizing in strategic human resource management: Tests of universalistic, contingency, and configurational performance predictions. *Academy of management Journal*, 39(4), 802-835. <https://doi.org/10.5465/256713>
- Farazmand, A. (2004). Innovation in strategic human resource management: building capacity in the age of globalization. *Public Organization Review*, 4, 3-24.
- Fındıklı, M. A., Yozgat, U., & Rofcanin, Y. (2015). Examining organizational innovation and knowledge management capacity the central role of strategic human resources practices (SHRPs). *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 181, 377-387. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2015.04.900>
- Fombrun, C. J., Tichy, N. M., & Devanna, M. A. (1984). *Strategic human resource management*. New York: Wiley.
- Ghasemzadeh, E., Bagherzadeh, M., Kelarijani, S. J., & Jamkhaneh, E. B. (2022). Designing an organizational innovation model with an emphasis on the approach of lean human resource management: the case of selected municipalities of Mazandaran province. *Fuzzy Information and Engineering*, 14(4), 468-487.

<https://doi.org/10.1080/16168658.2022.2154103>

- Harel, G. H., & Tzafrir, S. S. (1999). The effect of human resource management practices on the perceptions of organizational and market performance of the firm. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 38(3), 185-199. [https://doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-050X\(199923\)38:3%3C185::AID-HRM2%3E3.0.CO;2-Y](https://doi.org/10.1002/(SICI)1099-050X(199923)38:3%3C185::AID-HRM2%3E3.0.CO;2-Y)
- Hurtado-Palomino, A., De La Gala-Velásquez, B., & Merma-Valverde, W. F. (2024). The synergistic effects of innovativeness, risk-taking and proactiveness on performance of tourism firms. *Tourism Planning & Development*, 21(2), 178-199. <https://doi.org/10.1080/21568316.2021.2001036>
- Ismail, W. K. W., Omar, R., & Bidmeshgipour, M. (2010). The Relation of Strategic Human Resource Practices with Firm Performance: Considering the Mediating Role of Resource Based View. *Journal of Asia Pacific Studies*, 1(3).
- Johnson, R. E., Rosen, C. C., & Chang, C. H. (2011). To aggregate or not to aggregate: Steps for developing and validating higher-order multidimensional constructs. *Journal of Business and Psychology*, 26, 241-248.
- Jung, C. S., & Lee, G. (2016). Organizational climate, leadership, organization size, and aspiration for innovation in government agencies. *Public Performance & Management Review*, 39(4), 757-782. <https://doi.org/10.1080/15309576.2015.1137764>
- Katsaros, I. (2008). *Organization and administration of education*. Athens: Ministry of National Education and Religious Affairs-Pedagogical Institute.
- Kaufman, B. E. (2001). The theory and practice of strategic HRM and participative management: Antecedents in early industrial relations. *Human resource management review*, 11(4), 505-533. [https://doi.org/10.1016/S1053-4822\(01\)00051-1](https://doi.org/10.1016/S1053-4822(01)00051-1)
- Khan, H. U. R., Ali, M., Olya, H. G., Zulqarnain, M., & Khan, Z. R. (2018). Transformational leadership, corporate social responsibility, organizational innovation, and organizational performance: Symmetrical and asymmetrical analytical approaches. *Corporate Social Responsibility and Environmental Management*, 25(6), 1270-1283. <https://doi.org/10.1002/csr.1637>
- Khessina, O. M., Goncalo, J. A., & Krause, V. (2018). It's time to sober up: The direct costs, side effects and long-term consequences of creativity and innovation. *Research in Organizational Behavior*, 38, 107-135. <https://doi.org/10.1016/j.riob.2018.11.003>
- Major, D. A., Davis, D. D., Germano, L. M., Fletcher, T. D., Sanchez-Hucles, J., & Mann, J. (2007). Managing human resources in information technology: Best practices of high performing supervisors. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 46(3), 411-427. <https://doi.org/10.1002/hrm.20171>
- Mirkamali, S. M., Hajkhozeymh, M., & Ebrahimi, S. (2015). Criteria to identify attract and retain human resources and provide appropriate solutions (case study: staff of Tehran University campus faculties). *Journal of Development & Evolution Mangement*, 7(22), 9-18.
- Neely, A. D., Adams, C., & Kennerley, M. (2002). *The performance prism: The scorecard for measuring and managing business success* (pp. 159-160). London: Prentice Hall Financial Times.

- Nyathi, M., & Kekwaletswe, R. (2023). Realizing employee and organizational performance gains through electronic human resource management use in developing countries. *African Journal of Economic and Management Studies*, 14(1), 121-134.
- Okoye, P. V. C., & Ezejiofor, R. A. (2013). The effect of human resources development on organizational productivity. *International Journal of Academic Research in Business and Social Sciences*, 3(10), 250.
- Özbağ, G. K., Esen, M., & Esen, D. (2013). The impact of HRM capabilities on innovation mediated by knowledge management capability. *Procedia-Social and Behavioral Sciences*, 99, 784-793. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2013.10.550>
- Paauwe, J., & Boselie, P. (2005). HRM and performance: what next?. *Human resource management journal*, 15(4), 68-83. <https://doi.org/10.1111/j.1748-8583.2005.tb00296.x>
- Popova, V., & Sharpanskykh, A. (2010). Modeling organizational performance indicators. *Information systems*, 35(4), 505-527. <https://doi.org/10.1016/j.is.2009.12.001>
- Pourrshidi, Z. (2021). The mediating role of knowledge management and organizational learning in the impact of human resource development activities on staff innovation (case of Shahid Bahonar Kerman University staff). *Management and Educational Perspective*, 3(2), 49-76. <https://doi.org/10.22034/jmep.2021.296856.1063>
- Quinn, R. E., & Rohrbaugh, J. (1981). A competing values approach to organizational effectiveness. *Public productivity review*, 122-140. <https://doi.org/10.2307/3380029>
- Rahnavard, F. (1999). Organizational learning and learning organization. *Journal of Public Administration*, 43, 11-22.
- Richard, P. J., Devinney, T. M., Yip, G. S., & Johnson, G. (2009). Measuring organizational performance: Towards methodological best practice. *Journal of management*, 35(3), 718-804. <https://doi.org/10.1177/0149206308330560>
- Sadeghi, Z., & Mohtashami, R. (2022). Relationship of strategic human resource practices and organizational innovation in one of the military centers. *Journal of Military Medicine*, 13(2), 97-102.
- Salim, I. M., & Sulaiman, M. (2011). Organizational learning, innovation and performance: A study of Malaysian small and medium sized enterprises. *International Journal of Business and Management*, 6(12), 118. <http://dx.doi.org/10.5539/ijbm.v6n12p118>
- Schoemaker, P. J., Heaton, S., & Teece, D. (2018). Innovation, dynamic capabilities, and leadership. *California management review*, 61(1), 15-42. <https://doi.org/10.1177/0008125618790246>
- Schuler, R. S., & Jackson, S. E. (1987). Linking competitive strategies with human resource management practices. *Academy of Management Perspectives*, 1(3), 207-219. <https://doi.org/10.5465/ame.1987.4275740>
- Shoham, A., Vigoda-Gadot, E., Ruvio, A., & Schwabsky, N. (2012). Testing an organizational innovativeness integrative model across cultures. *Journal of Engineering and Technology Management*, 29(2), 226-240. <https://doi.org/10.1016/j.jengtecman.2012.01.002>
- Sila, I. (2007). Examining the effects of contextual factors on TQM and performance through the lens of organizational theories: An empirical study. *Journal of Operations management*, 25(1), 83-109. <https://doi.org/10.1016/j.jom.2006.02.003>
- Singh, N. R., & Kassa, B. (2016). The Impact of

Human Resource Management Practice on Organizational Performance-A Study on Debre Brehan University. *International Journal of Recent Advances in Organizational Behaviour & Decision Sciences*, 2(1).

Tehseen, S., Khalid, S., Rather, R. A., Qureshi, Z. H., & Halbusi, H. A. (2020). HRM practices for knowledge management and retail firms' performances: a comparative study among Malay and Chinese firms. *International Journal of Entrepreneurship*, 24(1), 1-7.

Tan, C. L., & Nasurdin, A. M. (2011). Human resource management practices and organizational innovation: assessing the mediating role of knowledge management effectiveness. *Electronic journal of knowledge management*, 9(2), pp155-167.

Tortia, E. C., Sacchetti, S., & López-Arceiz, F. J. (2022). A human growth perspective on sustainable HRM practices, worker well-being and organizational performance. *Sustainability*, 14(17), 11064.

Wang, C. L., & Ahmed, P. K. (2004). The development and validation of the organisational innovativeness construct using confirmatory factor analysis. *European journal of innovation management*, 7(4), 303-313. <https://doi.org/10.1108/14601060410565056>

Wood, S. (1999). Human resource management and performance. *International journal of management reviews*, 1(4), 367-413. <https://doi.org/10.1111/1468-2370.00020>

**DEPREMZEDELERDE ALGILANAN SOSYAL DESTEK
İLE TRAVMATİK STRES BELİRTİLERİ ARASINDAKİ
İLİŞKİDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACILIK ROLÜ**

THE MEDIATION ROLE OF PSYCHOLOGICAL
RESILIENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN
PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND TRAUMATIC
STRESS SYMPTOMS IN EARTHQUAKE SUCCESSORS

Ahmet KESKİN, İsmail SANBERK

17

DEPREMZEDELERDE ALGILANAN SOSYAL DESTEK İLE TRAVMATİK STRES BELİRTİLERİ ARASINDAKİ İLİŞKİDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIĞIN ARACILIK ROLÜ

THE MEDIATION ROLE OF PSYCHOLOGICAL RESILIENCE IN THE RELATIONSHIP BETWEEN PERCEIVED SOCIAL SUPPORT AND TRAUMATIC STRESS SYMPTOMS IN EARTHQUAKE SUCCESSORS

Ahmet KESKİN¹, İsmail SANBERK²

Anahtar Kelimeler:

Algılanan Sosyal Destek,
Travma Sonrası Stres,
Psikolojik Dayanıklılık

Keywords:

Perceived Social Support,
Post-Traumatic Stress,
Psychological Resilience

ÖZ

Bu araştırma betimsel bir desende olup nicel araştırma yöntemlerinden biri olan ilişkisel tarama modelinde tasarlanmıştır. Araştırmanın çalışma grubunu Kahramanmaraş depreminden etkilenmiş yetişkin olan yaşları 18 ile 56 aralığında değişen 232 kadın 185 erkek olmak üzere toplam 417 katılımcıdan oluşturmaktadır. Veri toplama aracı olarak Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kısa Ölçekleri kullanılmıştır. Bu çalışmanın amacı, Kahramanmaraş depreminden etkilenen yetişkin bireylerin Psikolojik Dayanıklılığın, Algılanan Sosyal Destek ile Travma Sonrası Stres belirtileri arasındaki ilişkide aracılık rolüne ilişkin geliştirilen teorik modelin test edilmesidir. Araştırmada teorik model Yapısal Eşitlik Modeli aracılığıyla test edilmiştir. Verilerin analizinde SPSS ve Process Macro eklentisi kullanılmıştır. Aracılık rolüne ilişkin kurulan yapısal modelin iyi uyuma sahip olduğu belirlenmiş ve psikolojik dayanıklılığın modelde tam aracılık rolü olduğu görülmüştür. Analiz sonuçları çalışmanın değişkenlerinin birbiriyle anlamlı ilişkileri olduğunu göstermiştir. Sonuçta modelden elde edilen veriler, algılanan sosyal destek ile travma sonrası stress belirtileri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın da etkisi olduğu ancak aralarındaki ilişkinin tamamıyla psikolojik dayanıklılıktan kaynaklanmadığı ifade edilebilir. Anlaşıldığı kadarıyla bireylerin travma sonrası stress belirtilerini azaltmak için doğrudan algıladıkları sosyal desteğe müdahalenin zorlaştığı veya imkansız hale geldiği durumlarda alternatif bir olasılık, psikolojik dayanıklılıklarına müdahale etmektir.

ABSTRACT

This research has a descriptive design and is designed in the relational survey model, which is one of the quantitative research methods. The study group of the study consists of a total of 417 participants, 232 women and 185 men, aged between 18 and 56, who were adults affected by the Kahramanmaraş earthquake. Brief Psychological Resilience Scale, Multidimensional Perceived Social Support Scale and Post-Traumatic Stress Disorder Short Scales were used as data collection tools. The aim of this study is to test the theoretical model developed regarding the mediating role of Psychological Resilience in the relationship between Perceived Social Support and Post-Traumatic Stress symptoms of adults affected by the Kahramanmaraş earthquake. In the study, the theoretical model was tested through the Structural Equation Model. SPSS-24 and Amos-24 statistical programs were used in the analysis of the data. It was determined that the structural model established regarding the mediation role had good compatibility and it was seen that psychological resilience had a full mediating role in the model. The results of the analysis showed that the variables of the study had significant relationships with each other. As a result, it can be stated that psychological resilience also has an effect on the relationship between perceived social support and post-traumatic stress symptoms, but the relationship between them is not entirely due to psychological resilience. As it turns out, an alternative possibility in cases where it becomes difficult or impossible to intervene directly with the social support that individuals perceive to reduce the symptoms of post-traumatic stress is to intervene in their psychological resilience.

¹ Uzman Psikolojik Danışman,
Ahmet KESKİN, Millî Eğitim
Bakanlığı. ahmetkeskn2590@
gmail.com ORCID: 0000-0001-
9547-0934.

² Prof. Dr., İsmail SANBERK,
Çukurova Üniversitesi, Eğitim
Fakültesi. mailsanberk@gmail.
com ORCID: 0000-0002-1941-
6503.

Alıntılanmak için/Cite as:
Keskin A., Sanberk İ., (2025)
Depremzedelerde Algılanan
Sosyal Destek İle Travmatik Stres
Belirtileri Arasındaki İlişkide
Psikolojik Dayanıklılığın Aracılık
Rolü, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
34 (1), 278-297.

GİRİŞ

7 Şubat 2023 tarihinde dünya basını (The Guardian, The Times, The Daily Telegraph ve diğerleri) Türkiye'deki Kahramanmaraş Merkezli yıkıcı depremi birinci sayfalarından duyurdular. Büyük depremlerin yaygın sonuçlarından biri Travma Sonrası Stres Bozukluğudur (TSSB) ve bu oran %2 ile %87 arasında değişmektedir (Carr vd., 1995; Goenjian vd., 1994, 2000; McMillen, North ve Smith, 2000; Sharan, Chaudhary, Kavathekar ve Saxena, 1996). Ayrıca Dai ve ark. (2016) sistematik bir derleme olan çalışmalarında deprem sonrası TSSB görülme oranının %23,66 olduğunu tespit etmişlerdir. Ayrıca, depremde sonra 9 aydan önce teşhis edilen TSSB oranı %28,76 iken, depremde dokuz ay sonra teşhis edilenler için bu oran %19,48 olarak bulunmuştur. Deprem sonrası psikolojik sorunlar için yaygın olarak bildirilen risk faktörleri arasında cinsiyet (Carr vd., 1995; Cénat ve Derivois, 2015; Livanou, Bağoğlu, Salcioğlu ve Kalender, 2002; Sharan vd., 1996; Acharya Pandey, Chalise, Khadka, Chaulagain, Maharjan, Pandey & Pandey, 2023), önceki psikiyatrik hastalık (Nolen-Hoeksema ve Morrow, 1991), peritratmatik stres (Cénat ve Derivois, 2015), düşük eğitim seviyesi (Armenian vd., 2000; Karanci ve Rüstemli, 1995; De La Fuente, 1990), afetle ilgili önlemlerin alınması (Silwal, Chudal, Dybdahl, Sillanmäki, Lien & Sourander, 2021; Wei, Han, Han ve Gong, 2022), depreme maruz kalma derecesi (Carr vd., 1995; Armenian vd., 2000; Goenjian vd., 1994; Cénat ve Derivois, 2015; Beaglehole, Boden, Bell, Mulder, Dhakal & Horwood, 2023), yakınlarını kaybetme (Goenjian vd., 1994; Livanou vd., 2002), mülk veya kaynak kaybı (Armenian vd., 2000; Freedy, Saladin, Kilpatrick, Resnick ve Saunders, 1994), enkaz altında kalma ve kurtarma çalışmalarına katılma (Salcioğlu vd., 2003) ve daha az sosyal destekt gibi etkenlere dikkat çekilmektedir (Bland vd., 1997; Armenian vd., 2000; Warner, Gutiérrez-Doña, Villegas Angulo ve Schwarzer, 2015).

Doğal afetler bireylerin peri-travmatik dönemde akut stres tepkilerini geliştirmesine yol açmaktadır; bu yaşam olayının hemen sonrasında psikolojik ilk yardım hizmetinin verilmesi gerektiği birçok araştırma ve yardım klavuzunda vurgulanmaktadır (Ruzek, Brymer ve Jacobs, 2007; Yıldırım ve İskender 2021; IASC, 2007; Bisson, Berliner,

Cloitre, Forbes, Jensen, Lewis ve Shapiro, 2019; Halpern ve Vermeulen, 2017; NICE, 2018; Başterzi ve ark. 2021). Psikolojik ilk yardımın önemli sacayaklarından birinin sosyal destek olduğu görülmektedir (Küçükparlak, 2021; Morganstein ve ark. 2016; Lima ve ark. 1990; Altınöz ve Kaptanoğlu, 2018; Öztürk ve Uluşahin, 2015), bu nedenle doğal afet sonrası geliştirilen müdahale programlarında bu boyut kapsama alınabilmektedir. Nitekim bu konuya eğilen çok sayıda araştırma sosyal destek ile travmatik stres belirtileri arasındaki ilişkiyi güçlü bir şekilde vurgulamaktadır (Goldmann ve Galea, 2014; Wang ve ark., 2000; Huang ve ark., 2016; Goodwin ve ark., 2020; Huang ve Wong, 2014; Zhang ve ark., 2020; Archarya Pandey vd., 2023; Warner vd., 2015; Zhou, Wu, Li, & Zhen, 2018). Ne yazık ki kitlesel boyuttaki travmalarda bütün bireylerin destek kaynaklarına erişmesi mümkün olamamaktadır (Direk ve Yüksel, 2018; Oğlaoğlu, 2018).

Algılanan Sosyal Destek Cobb (1976) tarafından bireyin önemsendiğine, sevildiğine ve ortak bir iletişim ağına ait olduğuna dair bilgi olarak tanımlanmıştır. Sosyal desteğin hem fiziksel hem de ruhsal sağlığı koruduğu söylenmektedir (Cohen ve Wills, 1985). Bireyler günlük yaşam rutininde sosyal desteğe daha az gereksinim duyarken, stresli bir yaşam olayı karşısında sosyal desteğe daha fazla gereksinim duyabilmektedir; çünkü bu onların krizle veya stresli yaşam olayı ile baş etmelerine yardımcı olmaktadır (Cohen ve Wells, 1985). Segerstom ve Miller (2004) sosyal desteğin sadece hastalıklara karşı koruyucu faktör olmadığını, aynı zamanda stres ve hastalık durumlarında önemli bir baş etme kaynağı olduğunu belirtmektedir. Öte yandan travmanın işlenmesinde sosyal desteğin koruyucu bir etkisinin olduğu görülmektedir (Ozer, Best, Lipsey ve Weis, 2003). Ancak Shang, Kaniasty, Cowlishaw, Wade, Ma & Forbes (2022) algılanan sosyal destek ile travmatik büyüme arasındaki ilişkiyi inceledikleri çalışmalarında, sosyal desteğin niceliğinden çok niteliğinin daha önemli olduğu sonucuna ulaşmışlardır.

İlgili alan yazına bakıldığında psikolojik dayanıklılığın bireyin travmatik olay ve sonrasında yaşadıkları baş etmesinde önemli bir değişken olduğu ifade edilmektedir (Böddersdöttir ve Elklit, 2004; Rahimian Boogar ve Asgharnejad Farid, 2008;). Birey sosyal destek alıyor olsa dahi eğer psikolojik açıdan dayanıklı değilse stres tepkileri

üretebilir. Bu çalışmanın amacı Türkiye’de Kahramanmaraş Merkezli depremini yaşamış olan afetzedelerin travmatik stres belirtilerini sosyal destek değişkeni açısından incelemek ve psikolojik dayanıklılığın aracılığını test etmektir.

Türkiye ve Deprem Gerçeği

Deprem dünyanın ve Türkiye’nin kabul etmesi gereken doğa olaylarıdır (Batur, 1999; Açıklan, 2017). Aslında sadece bu doğa olayları hiyerarşik olarak bir kişi veya insan grubunu, bir şehir veya şehirleri, bir ülke veya ülkeleri etkilemektedir (Özbilgin vd., 2023). Bu hiyerarşik etki, Kahramanmaraş depremi sırasında sıklıkla görülmüştür. Son yıllarda 1939 Erzincan, 1992 Erzincan, 1995 Dinar, 1998 Adana Ceyhan, 1999 Marmara, 2011 Van, 2020 Elâzığ ve İzmir 2020 depremleri insanların yaşamına ve maddi zararlara sebebiyet vermiştir (Çalışkan ve Kaya, 2021: 1054-1055). 6 Şubat 2023 tarihinde saat 04:17’de meydana gelen deprem Kahramanmaraş Pazarcık İlçe merkezli deprem Adıyaman, Kilis, Osmaniye, Gaziantep, Malatya, Şanlıurfa, Diyarbakır, Adana ve Hatay’ı etkiledi. Depremden ardından birkaç artçı sarsıntıya ek olarak, ilk depremden dokuz saat sonra 7,5 büyüklüğünde bir deprem daha meydana geldi. Birinci depremde yıkılmayan ancak hasar gören binalar yıkıldığı için ikinci deprem daha fazla hasara neden oldu. Elâzığ İli’nin depremden birkaç gün sonra etkilenen iller arasına katılmasıyla 11 ilin etkilendiği doğrulandı. Depremde on binlerce insan öldü ve 100.000’den fazla insan yaralandı. Artçı sarsıntılar nedeniyle evlerine giremeyen vatandaşlar, soğuk nedeniyle depremden ciddi şekilde etkilendi ve yüzbinlerce insan deprem bölgesinden tahliye edildi (OCHA, 2023).

Bu anlamda 6 Şubat Kahramanmaraş depremi, afeti yaşayanlar, bölgede yakınları bulunanlar, bölgeye yardıma gidenler ve tüm bu gerçeklere tanık olanlar düşünüldüğünde, neredeyse tüm ülkeyi etkileyen bir olay oldu. Hemen hemen herkes bir şekilde afetlerden etkilenebilmektedir. İlk başta yaygın olsa da, bu belirtiler çoğu insan için zamanla kendi kendine geçer. Marmara depreminden (1999) 4-12 ay sonra yapılan bir çalışmada TSSB yaygınlığı %25 olarak bulunmuştur (Tural ve ark. 2004).

Psikolojik Dayanıklılık

Bu araştırmada aracı değişken özelliği ölçülen temel kavram olan psikolojik dayanıklılık; İlk olarak Kobasa (1979) tarafından ortaya atılmıştır. Kobasa (1979) dayanıklılığı, bir güç kaynağı olarak stresli olaylar karşısında harekete geçen bir kişilik özelliği biçiminde tanımlamıştır (Luthar, Cicchetti ve Becker, 2000). Dayanıklılık konusunda literatürde, bir süreç mi yoksa bir özellik mi olduğu konusunda önemli tartışmalar vardır (Windle, 2011). Özelliğe dayalı yaklaşımlar, dayanıklılığı, insanların güçlüklerin üstesinden gelmelerine ve en iyi şekilde uyum sağlamalarına yardımcı olan bir kişilik özelliği olarak yorumlar (Connor & Davidson, 2003). Bu yaklaşımda, bireylerin dayanıklılık özelliği ile doğduğu varsayılır, bu nedenle güçlüklerin üstesinden gelmek için bireylere tüm sorumluluk yüklenir (Block ve Kremen, 1996; Ahern vd., 2006). Ancak, Luthar ve arkadaşlarına (2000) göre özellik odaklı yaklaşım, bağlamsal faktörleri ve gelişim aşamalarını dikkate almaz.

Psikolojik dayanıklılık aynı zamanda zaman içinde gelişen dinamik bir süreçtir. Luthar, Cicchetti ve Becker (2000, s. 543) bu durumu “önemli olumsuzluklar bağlamında olumlu uyumu kapsayan dinamik bir süreç” olarak betimlemişlerdir. Süreç odaklı yaklaşımların savunucuları dayanıklılığı tanımlarken, bireyler ve çevreleri arasındaki etkileşimi kilit bir faktör olarak görmektedirler (Waller, 2001; Greene, 2002). Dolayısıyla süreç odaklı yaklaşım, psikolojik dayanıklılık sürecinde aileleri, okulları, akranları, mahalleleri ve toplulukları içerir. Psikolojik dayanıklılık, stresle başa çıkma yeteneğinin bir ölçüsüdür ve bu nedenle kaygı, depresyon ve stres tepkilerinin tedavisinde önemli bir hedef olabilir (Connor ve Davidson, 2003). Bu tanımların ortak noktası, dayanıklılığın stresin olumsuz etkilerini azaltan ve uyumu destekleyen bir kişilik özelliği olmasıdır (Riley, 2012). Devamında dayanıklılığın, deprem için de önemli bir değişken olduğu vurgulanmıştır. Bu sonuç, deprem gibi doğal bir afetin getirdiği zorluklarla karşılaşıldığında bile dayanıklılığın travma sonrası stres belirtilerini azalttığını göstermiştir (Tsuno, Oshima, Kubota & Kawakami, 2014). Nitekim Stratta ve Rossi (2013) doğal felaketler sonrasında intihar etme riskinin azaltılmasında, dayanıklılığın önemine dikkat çekmektedirler.

Risk ve koruyucu faktörler, bir kişinin dayanıklılık seviyesini etkiler. Risk faktörleri, insanları olumsuz etkileyen olumsuz durumların ortaya çıkma veya var olan sorunların devam etme olasılığını arttıran kişisel veya çevresel faktörlerdir. Yoksulluk, boşanma, afetler, işsizlik, sosyal yetersizlik, iş ve özel hayat arasındaki dengesizlik kişisel canlılığı baltalayan risk faktörleridir. Koruyucu faktörler, bireylerin olumsuz deneyimlere karşı yapıcı tepkilerini geliştirir; etkilerini azaltır, hafifletir veya ortadan kalkmasında yardımcı olur. Bu faktörler, ruh sağlığı ve yeterli fiziksel gelişim, iyi işleyen aile sistemleri, özel yeteneklerin tanınması ve geliştirilmesi, iyi ilişkiler, umutlar ve beklentiler, aile bağlılığı, sosyal faaliyetlere katılım ve yakın arkadaşların varlığını içerir. Koruyucu faktörlerin varlığı, risk faktörlerinin zararlı etkilerinin azaltılmasına yardımcı olur ve kişisel dayanıklılığın geliştirilmesini etkileyen mevcut risk faktörlerinin olumsuz etkilerini azaltmaya yardımcı olacak davranışları, tutumları ve bilgileri güçlendirmeye yardımcı olarak insanların problemlerin ve zorlukların üstesinden gelmesine yardımcı olur (Richardson, 2002). Süreç odaklı yaklaşım açısından anlaşıldığı kadarıyla sosyal desteğin öneminin ön plana çıktığı görülebilmektedir. Sosyal destek ve dayanıklılık, bireyler tarafından TSSB ile ilişkili olabilecek iki faktördür ve bu çalışmanın itici gücünü oluşturmaktadır.

Bu bağlamda, araştırmamızda incelediğimiz anahtar kavramlardan biri olan travma kavramı, 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın başlarında savaştan dönen askerlerde görülen post-travmatik stres belirtileriyle vurgulanmaya başlandı (Jones & Wesley, 2005). Birinci Dünya Savaşı sırasında askerlerin semptomları “bomba şoku” olarak adlandırıldı ve ilk olarak biyolojik nedenlerle açıklanmaya çalışıldı ancak daha sonra birçok askerin bir patlamaya yakın olmadığı ve bazılarının savaşa bile maruz kalmadığı ortaya çıktığında diğer açıklamalar dikkate alınmaya başlanmıştır (Jones ve Wessely, 2005). Mevcut çalışmada önemli olduğu düşünülen temel varsayımlar modelinden (Janoff-Bulman ve Frieze, 1983) bahsedilmiştir. Model, TSSB gelişimini açıklarken, travmatik olayların insanların “temel varsayımları” üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Temel varsayımlarımız; Dünya, diğer insanlar ve kendimiz hakkında tasarımıladığımız şemalardan oluşur. Bu tasarımlar sayesinde dünyayı anlamlandırabilir, hedefler

belirleyebilir ve planlar yapabiliriz (Janoff-Bulman ve Frieze, 1983). Janoff-Bulman insanların, dünyanın “iyi”, “anlamli” ve kendilerinin “değerli” olduğuna dair üç temel varsayıma sahip olduklarını ifade etmektedir. Bu varsayımlar sırasıyla dünyayı ve diğer insanları iyi ve güvenilir olarak algılamamızı sağlarken; olayların adil, öngörülebilir ve kontrol edilebilir olduğu algısına doğru bizleri iter. Ayrıca bizi iyi ve dürüst olduğumuz varsayımına inandırır. Bu algılar “incinmezlik yanılgısı” olarak bilinen şey sayesinde bizi stresten korur ve başımıza olumsuz bir olay gelmeyeceğine inanmamızı sağlar (Janoff-Bulman ve Frieze, 1983). Yaşamın normal akışında, temel varsayımlar çoğunlukla sorgulanmazken şemalara uymayan bilgiler kolayca gözlerden kaçabilir. (Janoff-Bulman, 1989). Fakat göz ardı edilemeyecek kadar ciddi ve mevcut varsayımlarla çelişen bir olayla karşılaşmak, insanların temel varsayımlarını sarsabilir ve onları daha önce sorgulanmamış inançlarını sorgulamaya zorlayabilir; bunun nedeni bireyin travma deneyimini mevcut inançlarına entegrasyonda sorunlar yaşamasıdır (Ginzburg, 2004). Bu sorgulama yoluyla bireyler, mevcut varsayımlara dayalı olarak yaşam biçimlerini değiştirirler veya olumlu varsayımlarını olumsuz olanlarla değiştirirler (Gillihan vd., 2014). Olayların mevcut kalıplara uymaması nedeniyle temel varsayımların sarsılması TSSB’ye yol açabilir (Ginzburg, 2004; Dekel ve diğerleri, 2004; Lilly ve diğerleri, 2015).

Ampirik olarak, travmayla ilişkili kendilik, diğerleri ve dünya hakkındaki olumsuz bilişler TSSB semptomlarıyla ilişkilendirilmiştir (Ehring ve ark., 2008; O’Donnell ve ark., 2007). Travma ve sonuçlarına ilişkin olumsuz değerlendirmelerin, TSSB semptomlarını sürdüren bir tehdit hissine yol açtığı öne sürülmüştür (Ehlers ve Clark, 2000).

Sosyal destek ve bunun TSSB hastalarıyla ilişkisi, son yıllarda yürütülen çok sayıda araştırma aracılığıyla incelenmiştir (Wang, Chung, Wang, Yu & Kenardy, 2021; Price vd., 2018; Zalta vd., 2021; Platt, Keyes & Koenen, 2014). Bu çalışmanın, TSSB gösteren bireylerin ruh sağlığı hakkında daha derin bir içgörü sağlayacağı düşünülmektedir. Depreme maruz kalan bireylerde sosyal desteğin TSSB ile negatif ilişkili olduğunu ve psikolojik dayanıklılığın bu değişkenler arasındaki ilişkiye aracılık

ettiğini varsayıyoruz. Bu bağlamda çalışmanın amacı, sosyal destek ve TSSB arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı bir rolü olup olmadığını belirlemektir. Bu amaçla öncelikle sosyal destek, psikolojik dayanıklılık ve TSSB kavramlarına ilişkin kavramsal bir çerçeve çizilmiş ve üç kavramın birbiriyle ilişkisinin ardındaki kuramsal arka plan ortaya konulmuştur. Bu araştırmanın ana amacı olan; Psikolojik dayanıklılığın, algılanan sosyal destek ile travma sonrası stres belirtileri arasındaki ilişkide aracılık rolünün ne olduğu araştırıldığı için bu kapsamda kurulmuş olan modele göre aşağıdaki hipotezler oluşturulmuştur:

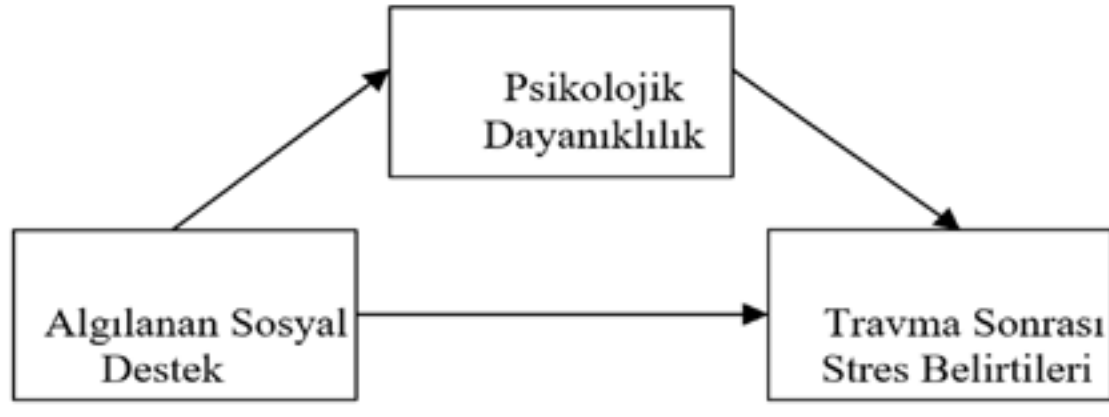
“H₁” Depremzedelerin Algılanan Sosyal Destek Ölçeği’nden aldıkları puan, Travma Sonrası Stres Ölçeği’nden aldıkları puanı negatif yönlü yordamaktadır.

“H₂” Depremzedelerin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği’nden aldıkları puan, Travma Sonrası Stres Ölçeği’nden aldıkları puanı negatif yönlü yordamaktadır.

“H₃” Depremzedelerin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği’nden aldıkları puan, Algılanan Sosyal Destek ile Travma Sonrası Stres Belirtileri arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahiptir.

YÖNTEM

Bu çalışmada nicel ilişkisel araştırma modeli kullanılmış ve kavramsal model yapısal eşitlik modeli ile test edilmiştir. Bunun nedeni, üç değişken arasındaki doğrudan ve dolaylı ilişkileri anlamayı amaçlamasıdır. Yapısal eşitlik modellemesi, bilimsel araştırmalarda teorik yapıların formülasyonu ile ilgili problemleri çözmek için kullanılan bir tekniktir ve sosyal bilimlerde değişkenler arasındaki ilişkileri değerlendirmek ve teorik modelleri test etmek için kullanılır. Gözlenen değişkenler kullanılarak gizil yapıların ölçülmesini sağlayan sistematik bir araçtır (Kline, 2011; Schumacker ve Lomax, 2010; Wang ve Wang, 2012; Çokluk, Şekercioğlu ve Büyüköztürk, 2012; Baumgartner ve Homburg, 1996; Marsh ve Craven, 2006; Browne ve Cudeck, 1993; Schermelleh-Engel, Moosbrugger ve Müller, 2003).

Şekil 1. Araştırmanın Modeli

Çalışma Grubu

Araştırmanın örneklemini ise yapılan araştırmaya katkı sağlamak için gönüllü katılım sağlayan tesadüfi olarak seçilmiş yetişkin bireylerden oluşmaktadır.

Demografik bilgiler incelendiğinde araştırmaya 232 kadın ve 185 erkek olmak üzere 417 kişinin katılım sağladığı görülmektedir. Katılımcıların yaş aralığına bakıldığında genel yaş ortalamasının 31 olduğu kadınların yaş aralığının 29, erkeklerin yaş aralığının ise 34 olduğu görülmektedir. Depremde yakınlarınız kaybettiniz mi? Sorusuna 107 katılımcı evet 310 katılımcı hayır cevabını vermiştir. Depremde kaybettiğiniz kişilerin yakınlık derecesi? Sorusuna 3 katılımcı birinci dereceden 104 katılımcı ise ikincidereceden yakınına kaybettiği yanıtını vermiştir. Algıladığınız sosyo-ekonomik düzeyiniz nedir? Surusuna 64 katılımcı düşük 335 katılımcı orta 18 katılımcı ise yüksek yanıtını vermiştir. Depremden sonra yardım aldınız mı? Sorusuna 82 katılımcı evet 335 katılımcı ise

hayır yanıtını vermiştir. Depremden kaç gün sonra yardım aldınız? Sorusuna 5 katılımcı 1. Gün, 6 katılımcı 2. Gün, 13 katılımcı 3. Gün ve 58 katılımcı 4. Gün ve sonrasında yardım aldığını belirtmiştir.

Veri Toplama Araçları

Araştırma veri toplama sürecinde; Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği, Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği ve Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kısa Ölçekleri kullanılmıştır. Son olarak katılımcıların demografik özelliklerini belirlemek amacıyla kişisel bilgi formu kullanılmıştır.

Kişisel Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanmış olan form bireylerin cinsiyet, yaş, sosyo-ekonomik durum, deprem sonrası yardım alındı mı? Evet ise hangi yardım kuruluşundan yardım aldılar? Depremde bir yakının kaybı var mı? Evet ise birinci derecede mi ikinci derecede mi yakının kaybı?

Tablo 1. Katılımcılara Ait Demografik Bilgiler

		n	%
Cinsiyet	Kadın	232	55.6
	Erkek	185	44.4
Sosyo- ekonomik durum	Düşük	64	15.3
	Orta	335	80.3
	Yüksek	18	4.4
Depremden kaç gün sonra yardım aldınız?	1.Gün	5	6.1
	2.Gün	6	7.3
	3.Gün	13	15.9
	4.Gün ve sonrası	58	70.7
Evet ise hangi yardım kuruluşundan yardım	Sivil toplum	29	35.4
	Devlet	53	64.6
Depremde bir yakının kaybı var mı?	Evet	107	25.4
	Hayır	310	74.6
Kaybın yakınlık derecesi	Birinci derece	3	2.8
	İkinci derece	104	97.2
Depremde evin hasar durumu	Hasarsız	211	50.6
	Az hasarlı	168	40.3
	Ağır hasarlı	38	9.1

Depremde evin hasar durumu? Bilgilerini elde etmeye yöneliktir.

Kısa Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

Smith ve arkadaşları (2008) tarafından geliştirilen KPSÖ'nün Türkçeye uyarlaması Doğan (2015) tarafından gerçekleştirilmiştir. Ölçek maddeleri incelendiğinde “Sıkıntılı zamanlardan sonra kendimi çabucak toparlayabilirim” ve “Zor zamanları çok az sıkıntıyla atlattırım” gibi ifadelerin olduğu görülmektedir. KPSÖ bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerini belirleyebilmek amacıyla kullanılmaktadır. Ölçekte 2., 4. ve 6. maddeler ters puanlanmaktadır. Ölçek tek boyutlu olup toplam 6 maddeden oluşur. Derecelendirme olarak 5'li Likert tipine (1: Hiç uygun değil – 5: Tamamen uygun) sahip olan KPSÖ'den alınabilecek olası puanlar 6 ile 30 arasında değişmekte ve yükselen puanlar bireylerin psikolojik sağlamlık düzeylerinin de arttığına işaret etmektedir. Bu araştırma kapsamında da ölçeğin iç tutarlılık katsayısının kabul edilebilir düzeyde olduğu saptanmıştır ($\alpha = 0.84$).

Travma Sonrası Stres Bozukluğu Kısa Ölçeği (TSSBKÖ)

Ölçek Kilpatrick ve diğerleri (2013) tarafından geliştirilmiştir. Bu ölçek TSSB'yi değerlendirmek ve şiddetini ölçmek için kullanılır. Ölçek maddeleri incelendiğinde “Diken üzerinde olma, alarmda olma yada sürekli tehlike için tetikte olma” ve “Beklenmedik bir gürültü duyduğunuzda ürkek hissetme yada kolayca irkilme” gibi ifadelerin olduğu görülmektedir. TSSB belirtilerini değerlendiren 9 maddeden oluşmaktadır. Ölçek 0'dan 4'e kadar puanlanmaktadır. Ölçek 0 ile 36 arasında puan almakla birlikte, 24 ve üzeri puan TSSB için anlamlı

kabul edilmektedir. Ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışması Evren ve diğerleri (2016) tarafından yapılmış olup Cronbach alfa iç tutarlılık katsayısı 0,87 olarak bulunmuştur. Bu çalışmada ölçeğin iç tutarlılık katsayısı kabul edilebilir düzeyde bulunmuştur ($\alpha = 0,85$).

Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği

Bu ölçek Zimet, Dahlem ve arkadaşları (1988) tarafından geliştirilmiştir. Eker, Akar ve Yılmaz (2001) ölçeğin Türkçe geçerlik ve güvenilirlik çalışmasını yapmışlar ve Cronbach alfa iç katsayısını 0,95 olarak bulmuşlardır. Ölçek maddeleri incelendiğinde “İşler kötü gittiğinde arkadaşlarıma güvenilebilirim” ve “Sorunlarımı arkadaşlarımla konuşabilirim” gibi ifadelerin olduğu görülmektedir. Sorular 7 puanlık bir ölçekte cevaplanmakta olup, yüksek puanlar daha fazla sosyal desteğin göstergesidir (Eker, Arkar ve Yaldız, 2001). Ölçeğin üç bileşeni vardır: aile, arkadaşlar ve kişilerarası destek. Ölçek 3, 4, 8, 11. Aileyle ilgili şeyler, 6, 7, 9 ve 12 numaralı maddeler arkadaşlarla ilgili, 1, 2, 5 ve 10 numaralı maddeler ise kişinin özel yönleriyle ilgilidir. En düşük toplam sosyal destek puanı 12 puan, en yüksek puan ise 84 puandır. Alt ölçekten alınabilecek en düşük puan 4, en yüksek puan ise 28 olarak kabul edilmektedir (Eker ve Arkar, 1995). Bu çalışma kapsamında ölçeğin iç tutarlılığı kabul edilebilir düzeyde ($\alpha=0,90$) bulunmuştur.

Araştırmamızda kullandığımız ölçme araçlarına ait doğrulayıcı faktör analizinin uyum iyiliği değerleri aşağıdaki tabloda görülmektedir. Doğrulayıcı faktör analizi sonucunda araştırmada kullanılan ölçeklerin uyum değerlerinin kabul edilebilir sınırlar içinde olduğu görülmüştür. Bu değerler ışığında ölçme araçlarının yapısının bu araştırma için iyi uyum gösterdiği söylenebilir.

Ölçeklere Ait Doğrulayıcı Faktör Analizleri

Tablo 2. Uyum İyiliği İndeksleri ve Kabul Edilebilirlik Sınırları

Uyum Ölçüsü	Kabul için Kesme Noktaları	Kaynak
X ² / sd	≤ 3 = mükemmel uyum ≤ 5 = orta düzeyde uyum	(Kline, 2011) (Sümer, 2000)
GFI	≥ 0.90 = iyi uyum ≥ 0.95 = mükemmel uyum	(Schumacker ve Lomax, 2010; Sümer, 2000). (Sümer, 2000).
RMSEA	≤ 0.05 = mükemmel uyum	(Schumacker ve Lomax, 2010; Sümer, 2000).
CFI	≤ 0.08 = iyi uyum ≥ 0.90 = iyi uyum ≥ 0.95 = mükemmel uyum	(Sümer, 2000). (Sümer, 2000). (Sümer, 2000).
NFI	≥ 0.90 = iyi uyum ≥ 0.95 = mükemmel uyum	(Schumacker ve Lomax, 2010; Sümer, 2000). (Sümer, 2000)

Tablo 3. Ölçeklerin Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

Ölçek/Model	χ^2/Sd	GFI	CFI	NFI	RMSEA
Algılanan Sosyal Destek	3.0	.94	.98	.97	.07
Psikolojik Dayanıklılık	3.8	.98	.97	.97	.08
Travma Sonrası Stres belirtileri	2.0	.97	.98	.96	.05
Mükemmel uyum göstergesi ölçütleri	≤3	≥.95	≥.95	≥.95	≤.05
İyi uyum göstergesi ölçütleri	3<X ² /sd≤5	.90≤GFI<.95	.90≤CFI<.95	.90≤NFI<.95	.05<RM-SEA≤.08

Veri Toplama Süreci

Araştırmanın veri toplama aşaması için ölçekler Google formlara aktarılmış ve çevrim içi hazırlanan formun bağlantısı bireylere ulaştırılmıştır. Bunun için veri toplama araçlarının olduğu bağlantı, bireylere psikososyal destek gruplarında gönüllü olan saha görevlileri aracılığıyla ulaştırılarak veri toplama araçlarına yanıt vermeleri sağlanmıştır. Çevrim içi veri toplama araçlarına https://docs.google.com/forms/d/e/1FAIpQLSctWwd2zw m0N5w6dtZ58ss0XMfCkFCj5PxkrtWlHuZfPpTuAg/viewform?usp=sf_link adresinden ulaşılabilir. Bu araştırma, 11 ilin herhangi birinde depremi yaşamış bireylerle gerçekleştirilmiştir.

Verilerin Analizi

Araştırmada toplanan verilerin analizinde IBM SPSS 24 paket programı kullanılmıştır. Ölçekler arasındaki korelasyon düzeyi ve yönü, Pearson Korelasyon analizi kullanılarak araştırılmıştır. Aracı rol analizi için Process Macro 4.2 programı kullanılmıştır. Çalışma kapsamında istatistiksel ölçümlerin anlamlılık düzeyi 0,05 olarak belirlendi. Araştırmanın amacına bağlı olarak değişkenler arasındaki genel ilişkiyi incelemek amacıyla aracılık analizi yapılmıştır. Bunun yanında sıfır içermeyen %95'lik bir güven aralığı anlamlı kabul edilmiştir (Preacher ve Hayes, 2008).

ARAŞTIRMA BULGULARI

İstatistiksel analiz sonucunda elde edilen sonuçların sunulduğu bu bölümde değişkenler arasındaki ilişkileri görmek için öncelikle SPSS paket program 24. sürümü ile üretilmiş Pearson Momentler Çarpımı korelasyon katsayılarının değerleri tablolaştırılmıştır. Algılanan Sosyal Destek, Psikolojik Dayanıklılık ve Travma sonrası stress belirtileri arasındaki ilişkilere ait değerler tablo 3'te sunulmuştur. Ayrıca ölçeklerin basıklık ve çarpıklık değerleri hesaplanmıştır.

Tablo 4 incelendiğinde; Algılanan Sosyal Destek ile Psikolojik Dayanıklılık arasında ($r = .287, p < .01$) pozitif, Travma Sonrası Stres Belirtileri ($r = -.306, p < .01$) ile negative yönde ilişkili olduğu görülmektedir. Ayrıca Travma Sonrası Stress Belirtileri ile Psikolojik Dayanıklılık arasında negatif yönlü anlamlı bir ilişki ($r = -.622, p < .01$) olduğu görülmektedir.

Algılanan Sosyal Destek ve Travma Sonrası Stres Arasındaki İlişkide Psikolojik dayanıklılığın Aracılık Etkisi

Algılanan sosyal destek ile travma sonrası stres düzeyleri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolünü incelemek için basit aracılık analizi kullanılmıştır. Bu bağlamda algılanan sosyal desteğin travma sonrası stres

düzeylerine etkisi regresyon modeli kullanılarak test edilmiştir. Doğrudan ve dolaylı etkilerin sonuçları Tablo 5'te sunulmaktadır.

Bulgular incelendiğinde, algılanan sosyal desteğin bağımlı değişken (travma sonrası stres düzeyi) üzerindeki toplam etkisinin negatif yönde ve anlamlı olduğu görülmektedir ($B = -0,34, t = -6,54, \% 95 \text{ GA} = [-0,17, -0,09]$). Algılanan sosyal desteğin, aracı değişken (psikolojik dayanıklılık) düzeyini anlamlı ve pozitif olarak yordamaktadır görülmektedir ($B = 0,08, t = 6,10, \% 95 \text{ GA} = [0,05, 0,10]$) ve varyansın $\% 4,04$ 'ünü açıklamaktadır. Aracı değişken olan psikolojik dayanıklılık ise travma sonrası stres düzeyini anlamlı ve negatif bir şekilde yordamaktadır ($B = -0,96, t = -14,70, \% 95 \text{ GA} = [-1,09, -1,83]$). Algılanan sosyal desteğin psikolojik dayanıklılık yoluyla depresyon üzerindeki dolaylı etkisi de negatif yönde anlamlıdır ($B = -0,18, \% 95 \text{ GA} = [-0,22, -0,11]$). Algılanan sosyal destek, psikolojik dayanıklılık ile birlikte analize alındığında, algılanan sosyal desteğin travma sonrası stres düzeyi üzerindeki etkisi azalsa da anlamlılığı sürmektedir ($B = -0,06, t = -3,50, \% 95 \text{ GA} = [-0,09, -0,02]$). Sonuçlar, psikolojik dayanıklılığın algılanan sosyal destek ve travma sonrası stres arasındaki ilişkide aracılık etkisine sahip olduğunu göstermektedir.

Tablo 4. Değişkenler Arası İlişkileri Gösteren Korelasyon Matrisi

	Çarpıklık	Basıklık	$\bar{x}$	Sd	Algılanan Sosyal Destek	Psikolojik Dayanıklılık	Travma Sonrası Stres Belirtileri
Algılanan Sosyal Destek	-,307	-,700	4,69	,07	1	,287**	-,306**
Psikolojik Dayanıklılık	.029	-,424	2,80	,04		1	-,622**
Travma Sonrası Stres Belirtileri	,447	,438	1,96	,04			1

* $p < .05$ ** $p < .01$

Tablo 5. Psikolojik Dayanıklılığın Algılanan Sosyal Destek ve Travma Sonrası Stres Arasındaki İlişkide Aracılık Etkisi

Sonuç										
		(M)Psikolojik Dayanıklılık				(Y)Travma Sonrası Stres				
Yordayıcı		B, (SH)	t	%95 GA			B , (SH)	T	%95 GA	
				LLCI	ULCI				LLCI	ULCI
Sabit	im	12,41 (0,45)	16,48**	10,93	13,89	iy	37,34 (1,29)	28,84**	34,79	39,88
(X)Algılanan Sosyal Destek	a	0,08 (0,01)	6,10**	0,05	0,10	c'	-0,06 (0,01)	-3,50**	-0,09	-0,02
M (Dayanıklılık)						b	-0,96 (0,06)	-14,70**	-1,09	-1,83
		R2= 0,08					R2= 0,40			
		F (1, 416) = 37,25, p= 0,00					F (2, 415) = 140,67, p= 0,00			

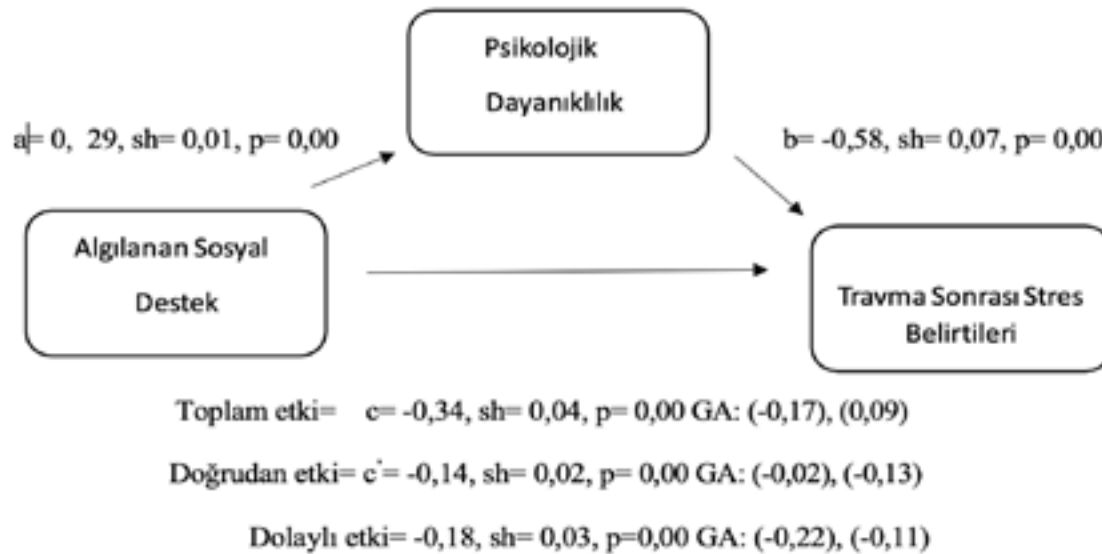
Not: SH= Standart Hata, GA= Güven Aralığı, *p < 0,05, **p < 0,01

Algılanan sosyal destek ile travma sonrası stres düzeyi arasındaki ilişkiye ilişkin Bootstrap analizi sonuçlarını sunan tabloya bakıldığında Bootstrap standartlaştırılmış değer aralıkları sıfır içermemektedir. Bu sonuç, algılanan sosyal destek ile travma sonrası stres düzeyi arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracı rolünün anlamlı olduğunu göstermektedir. Şekil 2 modelin

standartlaştırılmış katsayılarını göstermektedir.

TARTIŞMA VE SONUÇ

Bu araştırmada psikolojik dayanıklılığın algılanan sosyal destek ve travma sonrası stres belirtileri için aracılık rolü 18-60 yaş arası yetişkinlerin oluşturduğu bir örneklem üzerinden incelenmiştir. Bu amaç

Şekil 2. Algılanan Sosyal Destek ve Travma Sonrası Stres ilişkisinde Psikolojik Dayanıklılığın Aracılığı

çerçevesinde öncelikle değişkenler arasındaki ilişkiler ele alınmıştır ve ardından çalışmanın ilk hipotezinin testine geçilmiştir. Analiz sonuçlarına bakıldığında algılanan sosyal destek ölçeği puanlarının travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarını negatif yordadığı, psikolojik dayanıklılığın yordanan değişkenin (travma sonrası stress belirtileri) üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etkisi olduğu ve psikolojik dayanıklılık, algılanan sosyal destek ile travma sonrası stress belirtileri arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğu tespit edilmiştir. Çalışmanın ilk hipotezinin doğrulandığı görülmüştür. Buna göre algılanan sosyal destek ölçeği puanlarının travma sonrası stres belirtileri ölçeği puanlarını negatif yordadığı tespit edilmiştir. Bu sonucu destekleyecek şekilde, alan yazında travma sonrası stress belirtileri ile algılanan sosyal destek arasındaki ilişkiye dikkat çeken araştırmalar bulunmaktadır (Özgölet ve Utkucu, 2021; Xu ve Ou 2014). Algılanan sosyal desteğin yüksek olduğu bireylerde travma sonrası stres belirtileri ile başa çıkma eğilimleri artmaktadır. Sosyal destek bir başa çıkma kaynağıdır ve sıklıkla felaketzedelerde olumlu adaptasyon ve refah ile ilişkilendirilmiştir (Özcan ve Arslan, 2020; Chung, Pan, ve Hsiung, 2009). Literatür incelendiğinde, algılanan sosyal desteğin yüksek olduğu bireylerin travma sonrası stres belirtileri ile başa çıkma eğilimlerinin yüksek görülmektedir (Xu ve Song, 2011). Yapılan çalışmalar (Ke ve Li, 2010; Wang ve ark., 2011; Xu ve Ou, 2014) sosyal desteğin bir depremden sonra TSSB'nin olumsuz etkilerini hafiflettiğini ortaya koymaktadır; bu nedenle daha güçlü sosyal destek görenlerin yaşam kalitelerinin daha yüksek olduğu gözlenmektedir. Ancak sosyal desteğin uygunluğuna ilişkin değerlendirmenin destek alan kimsenin kültürel bağlamına, yaşam olayına, özelliklerine ve destek sağlayıcı ile olan ilişkisinin niteliğine bağlılık gösterdiği (Lim ve Zebrack, 2008; VonDras, Pouliot, Malcore ve Iwahashi, 2008) göz önünde bulundurulmalıdır. Genel olarak, sosyal desteğin stresli olayların insanların refahı üzerindeki olumsuz etkilerini tolere edebileceğine inanılmaktadır (Erdoğan ve Aksoy, 2020). Bununla birlikte, iyi niyetlere rağmen, sosyal desteğin her zaman yararlı olmadığı ifade edilmektedir. Araştırmalar, sosyal desteğin uygunluğunun kültürel bağlama, yaşam olayına, bireyin özelliklerine ve sağlayıcı ile alıcı arasındaki ilişkiye

bağlı olduğunu göstermiştir (Chronister, Johnson ve Berven, 2006). ABD'de yapılan bir araştırma, Asyalıların örtülü sosyal destekten yararlanma olasılıklarının daha yüksek olmasına rağmen, Avrupa kökenlilerin açık sosyal destekten yararlanma olasılıklarının daha yüksek olduğunu bulmuştur (Taylor, Welch, Kim ve Sherman, 2007). Bu çalışmada değişkenler arasındaki ilişkinin varlığı ve anlamlılığı literatürdeki benzer sonuçlarla uyumlu görünmektedir. Bunun yanında yukarıda görüldüğü üzere bazı araştırmalar da farklı sonuçlara ulaşabilmektedir. Bu durumun nedeni üzerine düşünüldüğünde akla nicel araştırma yönteminin temelinde bulunan çizgisel düşünce biçimi gelmektedir. Tarihsel süreç içerisinde bu düşün biçimin Descartes tarafından düalist felsefe biçiminde ortaya konduğu görülmektedir. Bu düşün biçimi akla bilim felsefesinde yer alan nomotetik ve idiyografik bilim anlayışlarını getirmektedir (Patton, 2015). Sosyal bilimlerin doğası gereği daha çok idiyografik bir bilim anlayışı içerisinde şekillendiği için farklı çalışmaların farklı istatistikler sonuçlar ortaya koyması olası görünmektedir. Bu olası neden üzerine düşünüldüğünde özellikle nicel araştırmalarda değişkenlerin tanımlarının yapıldığı, hipozlerin ortaya konduğu ve öz bildirime dayalı ölçeklerle ölçüldüğü iddia edilen fenomenal yapıların belirli istatistik programları aracılığıyla doğrulanmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu noktada fenomenal bir varlık olarak insanın dil içerisinde tekrar tekrar yeniden yapılanması akla gelmekte özellikle tssb ve algılanan sosyal destek gibi olguların bireyin biricikliği içerisinde her defasında farklı şekillerde deneyimleniyor olabileceği akla gelmektedir. Bu deneyimin doğası içerisinde bir tür matematikleştirmeye de direnir gibi görünmektedir (Creswel ve Poth, 2007; Feyerabend, 2005; Neuman, 2007). Bu noktada söz konusu algılanan sosyal destek ve tssb gibi kavramların merkeze alındığı içerisinde görüşme ve gözlemin olduğu nitel araştırmaların işe koşulması sosyal bilimlerin doğasında daha işlevsel görünmektedir. Bu noktada nicel araştırma sonuçlarının istatistiksel verilerce desteklenmemesi durumunda genel bir eğilim eğilim olarak bu durumun nedeni olarak öne sürülen veri toplama araçlarının sınırlılığı ve örneklemin yanlılığı gibi nedenlerin ötesinde sosyal bilimlerin araştırmalarında alternatif bir epistemolojinin işe koşulması gerekliliği akla gelmektedir.

Bu epistemoloji sosyal bilimlerin içerisinde çokça başvurulan matematikselleştirme ve doğa bilimlerine özgü bir ispatlama çabası yerine idyografik bilim anlayışına daha uygun olan ve döngüsel nedensellik vurgusuyla ön plana çıkan sitemik bakış açısı, fenomenolojik yaklaşım, konjoit analiz, konotasyon analizi yöntemlerinden; çağrışım burcu ve sıfat çiftleri profilleri gibi analizlere başvurularak daha sağlıklı sonuçlara varılabileceği düşünülmektedir (Moles, 2018).

Araştırmanın 2. Hipotezi olan aracı değişken olarak belirlenen psikolojik dayanıklılığın yordanan değişkenin (travma sonrası stress belirtileri) üzerinde olumsuz ve anlamlı bir etkisi olduğu gösterilmiştir. Bu nedenle, bireyin psikolojik dayanıklılığının artması, daha sonra yaşanan travmatik olaylarla başa çıkmada çok önemli bir yordayıcı olarak ön plana çıktığı görülmektedir. Bu sonucun literatürdeki tanımlamalar ve benzer çalışmalarla tutarlı olduğu görülmektedir (Friborg ve ark. 2005; Hoge ve ark. 2007). Genel olarak psikolojik dayanıklılığı yüksek olan bir bireyin travma sonrası stress belirtileri düzeyinin düşük olması beklendiği bir durumdur. Daha önce belirtildiği gibi, kişinin olumsuz yaşantılarına karşı bireyin başa çıkma kaynakları olarak tanımlanmış olan psikolojik dayanıklılık ile travma sonrası stress belirtilerinin dışavurumu olan olumsuz ruh halleri ve davranış biçimleri arasında yakın bir ilişki olduğunu gösteren pek çok araştırma mevcuttur (Friborg ve ark. 2005; Kent ve ark. 2011; Bonanno ve ark. 2007). Araştırma sonucunda afetzedelerin psikolojik dayanıklılık düzeylerinin, travma sonrası stress belirtileri düzeylerinin yordayıcısı olduğu görülmüştür. Buna göre bireylerin psikolojik dayanıklılık düzeyi arttıkça, travma sonrası stress belirtileri düzeylerinin azaldığı gözlemlenmiştir. Psikolojik dayanıklılık ile ilgili yapılmış olan çalışmalar da psikolojik dayanıklılığın travma sonrası stres belirtileri üzerinde azaltıcı etkilerini ortaya koymaktadır (Hoge ve ark. 2007). Anthony'ye (1987) göre, dayanıklılık kavramı bireylerin olumsuz deneyimlerden kurtulma ve değişen çevreye uyum sağlama becerileriyle ilgilidir. Dahası, araştırmalar dayanıklılık ve uyum yeteneğinin pozitif yönde ilişkili olduğunu ileri sürmektedir; yani, daha yüksek dayanıklılık seviyeleri daha yüksek değişen çevreyi kontrol etme yeteneği ile bağlantılıdır (Ong, Bergeman, Bisconti, & Wallace, 2006).

Sosyal desteğin bireyin doğuştan gelen gücünü arttırarak dayanıklılığı artırabileceği bulunmuştur (Luthar & Brown, 2007). Buna ek olarak, daha yüksek dayanıklılık seviyesine sahip olan bireylerin, yaşamlarındaki stresli unsurları yönetmek için duygusal ve psikolojik kaynakları organize edebildikleri ifade edilmektedir (Luthar & Brown, 2007).

Son olarak, çalışmanın temel araştırma sorusu olan 3. Hipotez “psikolojik dayanıklılık algılanan sosyal destek ile travma sonrası stres belirtileri arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahiptir.” Hipotezinin testi gerçekleştirilmiştir. Analiz sonuçları istatistiksel modelin hipotezi desteklediğini başka bir deyişle psikolojik dayanıklılık, algılanan sosyal destek ile travma sonrası stress belirtileri arasındaki ilişkide aracılık rolüne sahip olduğunu göstermiştir. Bu sonuç, psikolojik dayanıklılığın “kısmi” aracı rolünü göstermekte ve psikolojik dayanıklılığın travma sonrası stres belirtilerini daha çok yordadığı anlaşılmaktadır. İlgili yayınlar incelendiğinde, doğrudan bu değişkenlerin ilişkisini araştıran bir çalışmaya rastlanmamıştır. Mevcut bulgulara bakıldığında psikolojik dayanıklılık, TSSB'yi etkileyebilecek bir arabulucu değişkendir. Psikolojik dayanıklılık TSSB semptomlarının olumsuz etkisini en az iki şekilde hafifletebilir. İlk olarak, bireylerin aldıkları desteği nasıl algıladıklarını belirler. İkincisi, bireylerin çevresel durumları daha olumlu anlamalarına ve aslında olumsuz etkilere maruz kalmayı azaltmalarına yardımcı olur. Sonuç olarak, psikolojik dayanıklılığın TSSB semptomlarının zararlı etkilerini neden hafiflettiğine dair ana bir açıklama, yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığa sahip kişilerin, düşük düzeyde psikolojik dayanıklılığa sahip insanlardan daha etkili başa çıkma stratejileri kullanma eğiliminde olmaları olabilir. Böylece, daha yüksek düzeyde psikolojik dayanıklılığa sahip olanlar doğal olarak kendilerini kaçınma, duygusal uyuma ve uyarılmadan alıkoymuşlar ve sonuç olarak sosyal aktivitelerinde daha aktif ve verimli olmuşlar, duygusal problemler nedeniyle günlük yaşamlarında daha az zorluk çekmiş ve algıladıkları sosyal destekleri hakkında daha iyi duygulara sahip olmuşlardır.

Mevcut çalışmanın regresyon modelinin açıkladığı toplam varyans %40 değerinde seyretmektedir. Bu durum, psikolojik dayanıklılığın aracılık rolü üstlendiği algılanan sosyal desteğin travma sonrası stress belirtilerini

yordamasında çoklu etmenler olduğunu ifade etmekte ve gelecekte bu konuda yapılacak çalışmalara ışık tutmaktadır. Sonuçta modelden elde edilen veriler, algılanan sosyal destek ile travma sonrası stress belirtileri arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın da etkisi olduğu ancak aralarındaki ilişkinin tamamıyla psikolojik dayanıklılıktan kaynaklanmadığı ifade edilebilir. Anlaşıldığı kadarıyla bireylerin travma sonrası stress belirtilerini azaltmak için doğrudan algıladıkları sosyal desteğe müdahalenin zorlaştığı veya imkansız hale geldiği durumlarda alternatif bir olasılık, psikolojik dayanıklılıklarına müdahale etmektir.

Sınırlılıklar ve Öneriler

Bu çalışmanın çeşitli sınırlamalarına dikkat edilmelidir. İlk olarak, deprem öncesine ait veri eksikliği nedeniyle, burada bildirilen tüm TSSB semptomlarının depremin doğrudan sonuçları olduğu varsayılmaz. İkincisi, afet dışı alanlarda bir anket yapılmamıştır, bu nedenle bölgesel farklılıklara dayalı karşılaştırmalı bir çalışma şu anda mevcut değildir. Bu sınırlamalara rağmen, sonuçlar TSSB semptomları olan depremzedeler için psikolojik dayanıklılıklarını iyileştirmek için uygun sosyal destek stratejilerinin geliştirilmesinin önemini vurgulamaktadır.

Bu araştırma sonucunda sosyal destek ile tssb arasındaki ilişkide psikolojik dayanıklılığın aracılık etkisi göstermesi bu değişkenin önemini ortaya çıkarmaktadır. Bu sonuçtan hareketle saha çalışan gönüllüleri afetzedelerle kuracakları etkileşimlerde psikolojik dayanıklılık kavramını dikkate almaları önemli görünmektedir. Bu anlamda direk ve dolaylı olarak afet mağdurlarının psikolojik sağlamlıklarının arttırılmasına yönelik yapılacak çalışmalar önemli görünmektedir.

Yanısıra bu çalışmanın nicel desende tasarlanmış olması söz konusu değişkenlere yönelik nitel desende çalışmaların yapılmasının önemini de ortaya koymaktadır. Bu anlamda ileride yapılacak çalışmaların nitel ve karma yöntem araştırma tasarımlarında olması söz konusu değişkenlerin arasındaki ilişkileri daha derinlemesine ortaya koyacağı düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Açıkalın, O. (2017). Deprem ve toplum: bilgiyle ilişkilerimizi yeniden düşünmek ve kurmak. *Uluslararası Deprem Mühendisliği ve Sismoloji Konferansı*, 11-13.
- Moles, A. (2018). *Belirsizin bilimleri: İnsan bilimleri için yeni bir epistemoloji*. 5. Baskı. Nuri Bilgin (Çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Ahern, N. R., Kiehl, E. M., Sole, M. L., & Byers, J. (2006). A review of instruments measuring resilience. *Issues in Comprehensive Pediatric Nursing*, 29, 103–125. doi.org/10.1080/01460860600677643
- Altınöz AE, Kaptanoğlu C. (2018). İnsan kaynaklı kitlesel travmatik olaylar ardından gelişen ruhsal durumlar ve bozukluklar. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*;8(1):1-8.
- Anthony, E. J. (1987). Risk, vulnerability, and resilience: An overview. In E. J. Anthony & B. J. Cohler (Eds.), *The invulnerable child* (pp. 3–48). The Guilford Press.
- Armenian, H. K., Morikawa, M., Melkonian, A. K., Hovanesian, A. P., Haroutunian, N., Saigh, P. A., ... & Akiskal, H. S. (2000). Loss as a determinant of PTSD in a cohort of adult survivors of the 1988 earthquake in Armenia: implications for policy. *Acta Psychiatrica Scandinavica*, 102(1), 58-64. doi.org/10.1034/j.1600-0447.2000.102001058.x
- Baron, R. M., & Kenny, D. A. (1986). The moderator–mediator variable distinction in social psychological research: Conceptual, strategic, and statistical considerations. *Journal of Personality and Social Psychology*, 51(6), 1173–1182. <https://doi.org/10.1037/0022-3514.51.6.1173>
- Başterzi A, Yılmaz B, Yüksel Ş (2021) Süregiden Bir Travma Olarak Covid-19 Pandemisi Sırasında Ruhsal Değerlendirme ve Müdahale Rehberi. *Kitlesel Travmalar ve Afetlerde Ruhsal Hastalıkları Önleme, Müdahale Ve Sağaltım Kılavuzu*. Ş Yüksel, A Başterzi (Ed), Ankara, Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Batur, A. (1999). Muharrem ayında bir salı günü, Yapı ve Kredi Yayınları, Deprem Özel Sayısı. *Cogito*, 20.
- Baumgartner, H., & Homburg, C. (1996). Applications of structural equation modeling in marketing and consumer research: A review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161. [doi.org/10.1016/0167-8116\(95\)00038-0](https://doi.org/10.1016/0167-8116(95)00038-0)
- Bisson, J. I., Berliner, L., Cloitre, M., Forbes, D., Jensen, T. K., Lewis, C., ... & Shapiro, F. (2019). The international society for traumatic stress studies new guidelines for the prevention and treatment of posttraumatic stress disorder: Methodology and development process. *Journal of traumatic stress*, 32(4), 475-483. [doi: 10.1002/jts.22421](https://doi.org/10.1002/jts.22421).
- Bland, S. H., O’Leary, E., Farinaro, E., Jossa, F., Krogh, V., Violanti, J. M., et al. (1997). Social network disturbances and psychological distress following earthquake evacuation. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 185, 188-194. [doi: 10.1097/00005053-199703000-00008](https://doi.org/10.1097/00005053-199703000-00008).
- Block, J., & Kremen, A. M. (1996). IQ and ego-resiliency: Conceptual and empirical connections and separateness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 70, 349–361. doi.org/10.1037/0022-3514.70.2.349
- Bonanno GA, Galea S, Bucciarelli A ve Vlahov D (2007) What predicts psychological resilience after disaster? The role of demographics, resources, and life stress. *Journal of Consulting and Clinical Psychology*, 75: 671–682. [doi: 10.1037/0022-006X.75.5.671](https://doi.org/10.1037/0022-006X.75.5.671).
- Böddvarsdóttir, I., & Elklit, A. (2004). Psychological reactions in Icelandic earthquake survivors. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45(1), 3-13 doi.org/10.1111/j.1467-9450.2004.00373.x
- Browne, M. W., & Cudeck, R. (1993). Alternative ways of assessing model fit. In K. A. Bollen & J. S. Long (Eds.), *Testing structural equation models* (ss. 136–162). Newbury Park, CA: Sage.
- Bullock, J. A., Haddow, G., & Coppola, D. P. (2016). *Managing Children in Disasters: Planning For Their Unique Needs*. CRC Press.
- Carr, V. J., Lewin, T. J., Webster, R. A., Hazell, P. L., Kenardy, J. A., & Carter, G. L. (1995). Psychosocial sequelae of the 1989 Newcastle earthquake: I. Community disaster experiences and psychological morbidity 6 months post-disaster. *Psychological Medicine*, 25(3), 539-555. [doi: 10.1017/s0033291700033468](https://doi.org/10.1017/s0033291700033468).
- Chan C.L., Wang C.W., Ho A.H., et al.(2012)Symptoms of posttraumatic stress disorder anddepression among bereaved and non-bereavedsurvivors following the 2008 Sichuan earth-quake.*Journal of Anxiety Disorders*26, 673–679 [doi: 10.1016/j.janxdis.2012.05.002](https://doi.org/10.1016/j.janxdis.2012.05.002)
- Chronister, J. A., Johnson, E. K., & Berven, N. L. (2006). Measuring social support in rehabilitation. *Disability and rehabilitation*, 28(2), 75-84. doi.org/10.1080/09638280500163695
- Chung, L., Pan, A. W., & Hsiung, P. C. (2009). Quality of life for patients with major depression in Taiwan: A model-based study of predictive factors. *Psychiatry Research*, 168(2), 153-162. [doi: 10.1016/j.psychres.2008.04.003](https://doi.org/10.1016/j.psychres.2008.04.003)
- Cobb, S. (1976). Social support as a moderator of life stress. *Psychosomatic medicine*, 38(5), 300-314.
- Cohen, S., Wills, T.A., 1985. Stress, social support, and the buffering hypothesis. *Psychol. Bull.* 98, 310–357.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and anxiety*, 18(2), 76-82.
- Creswell, J. W., & Poth, C. N. (2007). *Qualitative inquiry and research method: Choosing among five approaches*. Sage

publications.

- Çalışkan, A. ve Kaya, G. (2021). Deprem Sonrasındaki Toplumsal Dayanışma Pratiklerinin Sosyolojik Görünümü: İzmir Depremi Örneği, *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyon Dergisi, Cil.12, Sayı.32*, s. 1052-1077. doi.org/10.21076/vizyoner.878817
- Çokluk, Ö., Şekercioğlu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2012). Sosyal bilimler için çok değişkenli istatistik SPSS ve LISREL uygulamaları. Ankara, Türkiye: Pegem Akademi.
- Dai, W., Chen, L., Lai, Z., Li, Y., Wang, J., & Liu, A. (2016). The incidence of post-traumatic stress disorder among survivors after earthquakes: a systematic review and meta-analysis. *BMC psychiatry, 16*(1), 1-11. doi.org/10.1186/s12888-016-0891-9
- De La Fuente, R. (1990). The mental health consequences of the 1985 earthquakes in Mexico. *International Journal of Mental Health, 19*(2), 21-29. doi.org/10.1080/00207411.1990.11449159
- Dekel, R., Solomon, Z., Elklit, A., & Ginzburg, K. (2004). World assumptions and combat-related posttraumatic stress disorder. *The Journal of social psychology, 144*(4), 407-420. doi.org/10.3200/SOCP.144.4.407-420
- Direk N, Yüksel Ş. (2018). Travma sonrası erken dönemde etkin tedaviler: Psikoterapi ve psikofarmakoloji. *Psikiyatriye Güncel, 8*(1):37-45.
- Doğan, T. (2015). Kısa psikolojik sağlamlık ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being, 3*(1), 93-102.
- Erdoğan, C. N., & Aksoy, Ö. N. (2020). Deprem stresi ile baş etme stratejileri balikesir örneği. *Sosyal Bilimler Akademik Dergisi, 3*(2), 88-103. doi.org/10.38004/sobad.704072
- Ehlers, A., & Clark, D. M. (2000). A cognitive model of posttraumatic stress disorder. *Behaviour Research and Therapy, 38*(4), 319-345. [doi.org/10.1016/S0005-7967\(99\)00123-0](https://doi.org/10.1016/S0005-7967(99)00123-0)
- Ehring, T., Ehlers, A., & Glucksman, E. (2008). Do cognitive models help in predicting the severity of posttraumatic stress disorder, phobia, and depression after motor vehicle accidents? A prospective longitudinal study. *Journal of consulting and clinical psychology, 76*(2), 219. doi.org/10.1037/0022-006X.76.2.219
- Eker, D., & Arkar, H. (1995). Çok boyutlu algılanan sosyal destek ölçeğinin faktör yapısı, geçerlilik ve güvenilirliği. *Türk Psikoloji Dergisi, 10* (34), 45-55.
- Eker, D., Arkar, H., & Yaldız, H. (2001). Çok Boyutlu Algılanan Sosyal Destek Ölçeği'nin Faktör Yapısı, Geçerlik ve Güvenirliği. *Türk Psikiyatri Dergisi, 12* (1), 17-25.
- Erkan, A., Kartal, R.F., and Kuru, T. (2022). Deprem verileri kullanılarak hızölçer ve ivmeölçer kayıtlarının karşılaştırılması. *Türk Deprem Araştırma Dergisi, 4*(2), 174-

190. doi.org/10.46464/tdad.1132404

- Evren, C., Dalbudak, E., Aydemir, O., Koroglu, E., Evren, B., Ozen, S., & Coskun, K. S. (2016). Psychometric Properties of the Turkish PTSD-Short Scale in a Sample of Undergraduate Students. *Klinik Psikofarmakoloji Bülteni-Bulletin of Clinical Psychopharmacology, 26*(3), 294-302. doi.org/10.5455/bcp.20151205113132
- Feyerabend, P. (2005). *Bilgi üzerine üç söyleşi*, (Çev. Cemal Güzel ve Levent Kavas), Metis Yayınları, İstanbul.
- Freedy, J. R., Saladin, M. E., Kilpatrick, D. G., Resnick, H. S., & Saunders, B. E. (1994). Understanding acute psychological distress following natural disaster. *Journal of traumatic stress, 7*(2), 257-273. doi.org/10.1002/jts.2490070207
- Friborg O, Barlaug D, Martinussen M ve ark. (2005) Resilience in Relation to Personality and Intelligence. *Int J Methods Psychiatr Res, 14*(1):29-42. doi.org/10.1002/mpr.15
- Gillihan, S. J., Cahill, S. P., & Foa, E. B. (2014). Psychological theories of PTSD.
- Ginzburg, K. (2004). PTSD and world assumptions following myocardial infarction: A longitudinal study. *American Journal of Orthopsychiatry, 74*(3), 286-292. doi.org/10.1037/0002-9432.74.3.286
- Goenjian, A. K., Pynoos, R. S., Steinberg, A. M., Najarian, L. M., Asarnow, J. R., Karayan, I., ... & Fairbanks, L. A. (1995). Psychiatric comorbidity in children after the 1988: earthquake in Armenia. *Journal of the American Academy of Child & Adolescent Psychiatry, 34*(9), 1174-1184. doi.org/10.1097/00004583-199509000-00015
- Goenjian, A. K., Steinberg, A. M., Najarian, L. M., Fairbanks, L. A., Tashjian, M., & Pynoos, R. S. (2000). Prospective study of posttraumatic stress, anxiety, and depressive reactions after earthquake and political violence. *American Journal of Psychiatry, 157*(6), 911-916. doi.org/10.1176/appi.ajp.157.6.9
- Goldmann E, Galea S. (2014). Mental health consequences of disasters. *Annu Rev Public Health, 35*:169-83. Crossref
- Goodwin R, Sugiyama K, Sun S, Aida J, Ben-Ezra M. Psychological distress after the Great East Japan Earthquake: two multilevel 6-year prospective analyses. *The British Journal of Psychiatry. 2020;216*(3):144-150. [doi:10.1192/bjp.2019.251](https://doi.org/10.1192/bjp.2019.251)
- Greene, R. R. (2002). Holocaust survivors: A study in resilience. *Journal of Gerontological Social Work, 37*(1), 3-18. doi.org/10.1300/J083v37n01_02
- Halpern J, Vermeulen K (2017). *Disaster Mental Health Interventions: Core Principles and Practices*. Routledge/ Taylor and Francis Group.
- Helgeson, V. S. (2003). Social support and quality of life. *Quality of life research, 12*(Suppl 1), 25-31. doi.org/10.1007/s11136-003-0001-0

- org/10.1023/A:1023509117524
- Hoge EA, Austin ED, Pollack MH. (2007). Resilience: research evidence and conceptual considerations for posttraumatic stress disorder. *Depression and Anxiety*, 24: 139– 152. doi.org/10.1002/da.20175
- Huang, Y., & Wong, H. (2014). Impacts of sense of community and satisfaction with governmental recovery on psychological status of the Wenchuan earthquake survivors. *Social Indicators Research*, 117, 421-436. doi.org/10.1007/s11205-013-0354-3
- Huang, Y., Tan, N. T., & Liu, J. (2016). Support, sense of community, and psychological status in the survivors of the Yaan earthquake. *Journal of Community Psychology*, 44(7), 919-936. doi.org/10.1002/jcop.21818
- IASC guidelines on mental health and psychosocial support in emergency settings. Geneva: Inter-Agency Standing Committee (IASC); 2007. Available at: http://www.humanitarianinfo.org/iasc/mentalhealth_psychosocial_support
- Janoff-Bulman, R. (1989). Assumptive worlds and the stress of traumatic events: Applications of the schema construct. *Social cognition*, 7(2), 113-136. doi.org/10.1521/soco.1989.7.2.113
- Janoff-Bulman, R., & Frieze, I. H. (1983). A theoretical perspective for understanding reactions to victimization. *Journal of social issues*, 39(2), 1-17. doi.org/10.1111/j.1540-4560.1983.tb00138.x
- Jones, E., Wessely, S. (2005). *Shell shock to PTSD: Military psychiatry from 1900 to the Gulf War*. Psychology Press.
- Karanci, A. N., & Rüstemli, A. (1995). Psychological consequences of the 1992 Erzincan (Turkey) earthquake. *Disasters*, 19(1), 8-18. doi.org/10.1111/j.1467-7717.1995.tb00328.x
- Ke, X., Liu, C., & Li, N. (2010). Social support and Quality of Life: a cross-sectional study on survivors eight months after the 2008 Wenchuan earthquake. *BMC Public Health*, 10, 1-11. doi.org/10.1186/1471-2458-10-573
- Kent M, Davis MC, Stark SL ve Stewart LA (2011) A resilience-oriented treatment for posttraumatic stress disorder: results of a preliminary randomized clinical trial. *Journal of Traumatic Stress*, 24: 591–595. doi.org/10.1002/jts.20685
- Kilpatrick DG, Resnick HS, Friedman MJ. National Stressful Events Survey PTSD Short Scale (NSESSS-PTSD), 2013. Available from: URL: <https://www.psychiatry.org/psychiatrists/practice/dsm/educationalresources/assessment-measures>
- Kirschenbaum, A. (2019). *Chaos organization and disaster management*. Routledge.
- Kline, R. B. (2011). *Principle and practice of structural equation modeling* (3rd ed.). New York, NY: Guilford.
- Küçükparlak İ (2021) Kitlel Travmalarda İkinci Travmatizasyon ve Tükenmişlik. Kitlel Travmalar Ve Afetlerde Ruhsal Hastalıkları Önleme, Müdahale Ve Sağaltım Kılavuzu, A Başterzi, Ş Yüksel (Ed), Ankara, Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Lilly, M. M., Howell, K. H., & Graham-Bermann, S. (2015). World assumptions, religiosity, and PTSD in survivors of intimate partner violence. *Violence against women*, 21(1), 87-104. doi.org/10.1177/1077801214564139
- Lim JW, Zebrack B. (2008). Different pathways in social support and quality of life between Korean American and Korean breast and gynecological cancer survivors. *Quality of Life Research*, 17(5):679-689. doi.org/10.1007/s11136-008-9343-4
- Lima BR, Pai S, Lozano J ve ark. (1990) The Stability of Emotional Symptoms among Disaster Victims in a Developing Country. *J Trauma Stress* 3: 497- 505. doi.org/10.1007/BF02039584
- Livanou, M., Başoglu, M., Salcioğlu E., & Kalender, D. (2002). Traumatic stress responses in treatment-seeking earthquake survivors in Turkey. *Journal of Nervous and Mental Disease*, 190.8 16823.
- Luthar, S. S., & Brown, P. J. (2007). Maximizing resilience through diverse levels of inquiry: Prevailing paradigms, possibilities, and priorities for the future. *Development and psychopathology*, 19(3), 931-955. doi.org/10.1017/S0954579407000454
- Luthar, S. S., Cicchetti, D., & Becker, B. (2000). The construct of resilience: A critical evaluation and guidelines for future work. *Child development*, 71(3), 543-562. doi.org/10.1111/1467-8624.00164
- Marsh, H. W., & Craven, R. G. (2006). Reciprocal Effects of Self-Concept and Performance from a Multidimensional Perspective: Beyond Seductive Pleasure and Unidimensional Perspectives. *Perspectives on Psychological Science*, 1, 133-163. doi.org/10.1111/j.1745-6916.2006.00010.x
- McMillen, J. C., North, C. S., & Smith, E. M. (2000). What parts of PTSD are normal: intrusion, avoidance, or arousal? Data from the Northridge, California, earthquake. *Journal of traumatic stress*, 13, 57-75. doi.org/10.1023/A:1007768830246
- Morganstein J, West J, Huff L ve ark. (2016) Psychosocial Responses to Disaster and Exposures: Distress Reactions, Health Risk Behavior, and Mental Disorders J Shigemura, RK Chhem (Ed), s. 99-118.
- Neuman, Lawrence W. (2007). *Toplumsal araştırma yöntemleri: Nitel ve nicel yaklaşımlar*. Özge, S. (Çev.), İstanbul: Yayın odası.
- NICE (2018) Post-Traumatic Stress Disorder -NICE Guideline [Ng116]. Norman SB, Stein MB, Dimsdale JE ve ark. (2008) Pain in the Aftermath of Trauma Is a Risk Factor for Post-

- Traumatic Stress Disorder. *Psychol Med* 38: 533-42.
- Nolen-Hoeksema, S., & Morrow, J. (1991). A prospective study of depression and posttraumatic stress symptoms after a natural disaster: the 1989 Loma Prieta Earthquake. *Journal of personality and social psychology*, 61(1), 115. doi.org/10.1037/0022-3514.61.1.115
- O'Donnell, M. L., Elliott, P., Wolfgang, B. J., & Creamer, M. (2007). Posttraumatic appraisals in the development and persistence of posttraumatic stress symptoms. *Journal of Traumatic Stress*, 20(2), 173-182. doi.org/10.1002/jts.20198
- OCHA. Turkey-Earthquake: Emergency Situation Report (2023). <https://reliefweb.int/report/turkiye/turkey-earthquake-emergency-situation-report-17.02.2023>
- Oğlaoğlu Z. (2018). Kitleleşme şiddet olayları sonrası örgütlenme ve psikolojik yardım. *Psikiyatride Güncel* 8(1):46-52. doi.org/10.5578/totbid.dergisi.2022.46
- Ong, A. D., Bergeman, C. S., Bisconti, T. L., & Wallace, K. A. (2006). Psychological resilience, positive emotions, and successful adaptation to stress in later life. *Journal of personality and social psychology*, 91(4), 730. doi.org/10.1037/0022-3514.91.4.730
- Ozer EJ, Best SR, Lipsey TL, Weis DS (2003) Predictors of posttraumatic stress disorder and symptoms in adults: a meta-analysis. *Psychol Bull* 129(1):52-73. doi.org/10.1037/0033-2909.129.1.52
- Özcan, N. A., & Arslan, R. (2020). Travma Sonrası Stres ile Travma Sonrası Büyüme Arasındaki İlişkide Sosyal Desteğin ve Maneviyatın Aracı Rolü. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(73), 299-314. doi.org/10.17755/esosder.548142
- Ozbilgin, M., Erbil, C., Şimşek Demirbağ, K., Demirbağ, O., et al. (2023). Afet Yönetiminde Sorumluluğun Yeniden İnşası: Deprem, Sosyal Dramalar, Sosyal Politikalar. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(1), 71-112. doi.org/10.54733/smar.1253256
- Özgölet, B. M., & Utkucu, M. (2021). Depremin yıkıcı etkisiyle başa çıkmada etkili olan etkenler. *Academic Perspective Procedia*, 4(2), 89-98. doi.org/10.33793/acperpro.04.02.38
- Öztürk MO, Uluşahin A. (2015). *Ruh sağlığı ve bozuklukları*. 13. Baskı, Ankara: Nobel Tıp Kitabevleri:380-90
- Patton, M. Q. (2015). *Qualitative research and methods: Integrating theory and practice*. Thousand Oaks, CA: SAGE Publications.
- Platt, J., Keyes, K. M., & Koenen, K. C. (2014). Size of the social network versus quality of social support: which is more protective against PTSD?. *Social psychiatry and psychiatric epidemiology*, 49, 1279-1286. doi.org/10.1007/s00127-013-0798-4
- Price, M., Lancaster, C. L., Gros, D. F., Legrand, A. C., van Stolk-Cooke, K., & Acierio, R. (2018). An examination of social support and PTSD treatment response during prolonged exposure. *Psychiatry*, 81(3), 258-270. doi.org/10.1080/0032747.2017.1402569
- Rahimian Boogar, E., & Asgharnejad Farid, A. A. (2008). The relationship between psychological hardness also ego-resiliency and mental health in adolescent and adult survivors of bam earthquake. *Iranian Journal of Psychiatry and Clinical Psychology*, 14(1), 62-70.
- Richardson, G. E. (2002). The metatheory of resilience and resiliency. *Journal of clinical psychology*, 58(3), 307-321. doi.org/10.1002/jclp.10020
- Riley, D. (2012). *Work and family interface: Wellbeing and the role of resilience and work-life balance* (Doctoral dissertation, University of Waikato).
- Ruzek, J. I., Brymer, M. J., Jacobs, A. K., Layne, C. M., Vernberg, E. M., & Watson, P. J. (2007). Psychological first aid. *Journal of Mental Health Counseling*, 29(1), 17-49. doi: 10.17744/mehc.29.1.5racqxjueafabgwp
- Salcioglu, E., Basoglu, M., & Livanou, M. (2003). Long-term psychological outcome for non-treatment-seeking earthquake survivors in Turkey. *The Journal of nervous and mental disease*, 191(3), 154-160. doi: 10.1097/01.NMD.0000054931.12291.50
- Segerstrom, S. C., & Miller, G. E. (2004). Psychological stress and the human immune system: a meta-analytic study of 30 years of inquiry. *Psychological bulletin*, 130(4), 601. doi: 10.1037/0033-2909.130.4.601
- Schermelleh-Engel, K., Moosbrugger, H., Müller, H. (2003). Evaluating the fit of structural equation models: Tests of significance and descriptive goodness-of-fit measures. *Methods of Psychological Research Online*, 8 (2), 23-74.
- Schumacker, R. E., Lomax, R. G. (2010). *A beginner's guide to structural equation modeling* (3rd Edition). New York: Routledge/Taylor & Francis Group.
- Sümer, N. (2000). Yapısal eşitlik modelleri: Temel kavramlar ve örnek uygulamalar. *Türk Psikoloji Yazıları*, 3(6), 49-74.
- Sharan, P., Chaudhary, G., Kavathekar, S. A., & Saxena, S. (1996). Preliminary report of psychiatric disorders in survivors of a severe earthquake. *The American Journal of Psychiatry*, 153(4), 556-558. doi.org/10.1176/ajp.153.4.556
- Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Jennifer Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: Assessing the ability to bounce back. *International Journal of Behavioral Medicine*, 15, 194-200. doi.org/10.1080/10705500802222972
- Sutton, J., & Tierney, K. (2006). Disaster preparedness: Concepts, guidance, and research. *Colorado: University of Colorado*, 3(1).
- Stratta, P., & Rossi, A. (2013). Misreporting of suicide after the

- L'Aquila earthquake. *BMJ*, 346. doi.org/10.1136/bmj.f3179
- Şimşek, Ö.F. (2007). *Yapısal Eşitlik Modellemesine Giriş: Temel İlkeler ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Ekinoks Yayınları.
- Tabachnick, B. G., & Fidell, L. S. (2013). *Using multivariate statistics* (6th ed.), Boston: Allyn and Bacon.
- Taylor, S. E., Welch, W. T., Kim, H. S., & Sherman, D. K. (2007). Cultural differences in the impact of social support on psychological and biological stress responses. *Psychological science*, 18(9), 831-837. doi.org/10.1111/j.1467-9280.2007.01987.x
- Tural U, Coskun B, Onder E ve ark. (2004) Psychological Consequences of the 1999 Earthquake in Turkey. *Journal Trauma Stress* 17: 451-9. doi.org/10.1007/s10960-004-5793-9
- Tsuno, K., Oshima, K., Kubota, K., & Kawakami, N. (2014). Personal resilience and post-traumatic stress symptoms of local government employees: six months after the 2011 magnitude 9.0 East Japan Earthquake. *Sangyo Eiseigaku Zasshi= Journal of Occupational Health*, 56(6), 245-258. doi.org/10.1539/sangyoeisei.b14006
- URL-10, <https://www.penn.museum/sites/gordion/tarih/tarihsele-bakis/demir-cagi-gordionu/>. Erişim tarihi: 22/03/2023.
- VonDras, D. D., Pouliot, G. S., Malcore, S. A., & Iwahashi, S. (2008). Effects of culture and age on the perceived exchange of social support resources. *The International Journal of Aging and Human Development*, 67(1), 63-100. doi.org/10.2190/AG.67.1.d
- Waller, M. A. (2001). Resilience in ecosystemic context: Evolution of the concept. *American Journal of orthopsychiatry*, 71(3), 290-297. doi.org/10.1037/0002-9432.71.3.290
- Wang B., Ni C., Chen J., et al. (2011) Posttraumatic stress disorder 1 month after 2008 earthquake in China: Wenchuan earthquake survey. *Psychiatry Research* 187, 392–396. doi.org/10.1016/j.psychres.2009.07.001
- Wang, Y., Chung, M. C., Wang, N., Yu, X., & Kenardy, J. (2021). Social support and posttraumatic stress disorder: A meta-analysis of longitudinal studies. *Clinical psychology review*, 85, 101998. doi.org/10.1016/j.cpr.2021.101998
- Wang, X., Gao, L., Shinfuku, N., Zhang, H., Zhao, C., & Shen, Y. (2000). Longitudinal study of earthquake-related PTSD in a randomly selected community sample in North China. *American Journal of Psychiatry*, 158, 1260-1266. doi.org/10.1176/appi.ajp.157.8.1260
- Wang, Z., Wang, N. (2012). Knowledge sharing, innovation and firm performance. *Expert Systems with Applications*, 39 (10), 8899-8908. doi.org/10.1016/j.eswa.2012.02.017
- Warner, L. M., Gutiérrez-Doña, B., Villegas Angulo, M., & Schwarzer, R. (2015). Resource loss, self-efficacy, and family support predict posttraumatic stress symptoms: a 3-year study of earthquake survivors. *Anxiety, Stress, & Coping*, 28(3), 239-253. doi.org/10.1080/10615806.2014.955018
- Windle, G. (2011). What is resilience? A review and concept analysis. *Reviews in clinical gerontology*, 21(2), 152-169. doi.org/10.1017/S0959259810000420
- Xu J. & Song X. (2011) Posttraumatic stress disorder among survivors of the Wenchuan earthquake 1 year after: prevalence and risk factors. *Comprehensive Psychiatry* 52, 431–437. doi.org/10.1016/j.comppsy.2010.08.002
- Xu Y., Herrman H., Bentley R., et al. (2014) Effect of having a subsequent child on the mental health of women who lost a child in the 2008 Sichuan earthquake: a cross-sectional study. *Bulletin of the World Health Organization* 92, 348–355. doi: http://dx.doi.org/10.2471/BLT.13.124677
- Xu, J., & Ou, L. (2014). Resilience and quality of life among Wenchuan earthquake survivors: the mediating role of social support. *Public health*, 128(5), 430-437. doi.org/10.1016/j.puhe.2014.03.002
- Yayla, U., & Şahinöz, T. (2020). Preparedness for earthquake: knowledge and behavior. *Journal of International Health Sciences and Management*, 6(11), 46-59.
- Yıldırım E, İskender G (2021) Akut Dönemde Ruhsal Yaklaşımlar. *Kitlesel Travmalar ve Afetlerde Ruhsal Hastalıkları Önleme, Müdahale Ve Sağaltım Kılavuzu*, Ş Yüksel, A Başterzi (Ed), Ankara, Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Yıldırım E, İskender G (2021) Akut Dönemde Ruhsal Yaklaşımlar. *Kitlesel Travmalar ve Afetlerde Ruhsal Hastalıkları Önleme, Müdahale Ve Sağaltım Kılavuzu*, Ş Yüksel, A Başterzi (Ed), Ankara, Türkiye Psikiyatri Derneği Yayınları.
- Zalta, A. K., Tirone, V., Orłowska, D., Blais, R. K., Lofgreen, A., Klassen, B., ... & Dent, A. L. (2021). Examining moderators of the relationship between social support and self-reported PTSD symptoms: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 147(1), 33.
- Zhang, N., Wu, K., Zhang, Y., Liu, Z., & Zhou, X. (2020). Psychological predictors of posttraumatic growth among adult survivors of Wenchuan earthquake in China. *Asian journal of psychiatry*, 53, 102309. doi.org/10.1016/j.ajp.2020.102309
- Zhao C., Wu Z. & Xu J. (2013) The association between post-traumatic stress disorder symptoms and the quality of life among Wenchuan earthquake survivors: the role of social support as a moderator. *Quality of Life Research* 22, 733–743. doi.org/10.1007/s11136-012-0197-4
- Zhou, X., Wu, X., Li, X., & Zhen, R. (2018). The role of posttraumatic fear and social support in the relationship between trauma severity and posttraumatic growth among

adolescent survivors of the Yaan earthquake. *International journal of psychology*, 53(2), 150-156. doi.org/10.1002/ijop.12281

Zimet, G. D., Dahlem, N. W., Zimet, S. G., & Farley, G. K. (1988). The multidimensional scale of perceived social support. *Journal of Personality Assessment*, 52 (1), 30-41. doi.org/10.1207/s15327752jpa5201_2

Yazar Katkı Oranı

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranda katkı sağlamıştır.

**DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE 1950
GENEL SEÇİMLERİ VE SİYASİ PROPAGANDA:
ADANA (SEYHAN) ÖRNEĞİ**

THE 1950 GENERAL ELECTIONS AND POLITICAL
PROPAGANDA IN THE DEMOCRATISATION
PROCESS: THE CASE OF ADANA (SEYHAN)

Cengiz ŞAVKILI, Oğuz KÖSELER

18

DEMOKRATİKLEŞME SÜRECİNDE 1950 GENEL SEÇİMLERİ VE SİYASİ PROPAGANDA: ADANA (SEYHAN) ÖRNEĞİ

THE 1950 GENERAL ELECTIONS AND POLITICAL PROPAGANDA IN THE DEMOCRATISATION PROCESS: THE CASE OF ADANA (SEYHAN)

Anahtar Kelimeler:

1950 Genel Seçimleri
Propaganda
Adana
CHP
DP
MP

Keywords:

1950 General Elections
Propaganda
Adana
CHP
DP
MP

Cengiz ŞAVKILI¹, Oğuz KÖSELER²

ÖZ

Bu çalışmada, Türkiye’de demokratikleşme sürecinin kritik noktalarından biri olan 1950 Genel Seçimleri ve siyasi propaganda konusu, Adana özelinde incelenmiştir. Bu kapsamda yapılan araştırmaya tabii tutulan Adana, Çukurova bölgesindeki verimli topraklar üzerine kurulu ve gelişmiş bir şehir olması dolayısıyla çalışma konusu olarak seçilmiştir. Çalışmada, 1950 Genel seçimleri üzerinden, siyasal davranışların sosyo-ekonomik temellere göre şekillendiği varsayımına yerel ve tarihsel bir dayanak sağlamak amaçlanmıştır. Bu noktada, Adana’da yerel düzeyde siyasi parti teşkilatlanmalarının önemi, partilerin seçim propaganda faaliyetleri, bölge halkının siyasi hayata bakış açısı ve partilere yaklaşımı, partilerin siyaseti ne şekilde toplumsallaştırdığı gibi konular araştırmanın problematik çerçevesini oluşturmuştur. Araştırmanın giriş bölümünde, genelden özele doğru bir bakış açısı çizmek amacıyla, seçimler, propaganda faaliyetleri kapsamında ele alınmıştır. Sonraki bölümlerde ise siyasi parti teşkilatlanmaları, partilerin seçim propaganda faaliyetleri, milletvekili aday tespitleri ve seçim sonuçları etrafına tetkik edilmiştir. Makalenin yazımında kullanılan Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivi belgeleri, TBMM Arşivi, Adana yerel gazeteleri, ulusal gazeteler ve araştırma-inceleme eserler araştırmaya nitelik kazandıran başlıca kaynakları teşkil etmiştir. Ayrıca, seçmen ve seçmen davranışı açısından 1945 ve 1950 yıllarına ait nüfus sayımı ve Türkiye İstatistik Kurumu tarafından sağlanan bilimsel verilerden de son derece fayda sağlanmıştır.

ABSTRACT

In this study, the 1950 General Elections, one of the critical points of the democratization process in Türkiye, and the topic of political propaganda were examined with a specific focus on Adana. Adana was selected as the subject of this research due to its status as a developed city founded on the fertile lands of the Çukurova region. This study aims to provide a local and historical basis for the assumption that political behaviors are shaped by socio-economic foundations, using the 1950 General elections as a case study. Key topics explored within the research framework include the significance of local-level political party organizations in Adana, the election propaganda activities of the parties, the perspectives of the local population on political life and their approach to the parties, and how the parties socialized politics. In the introduction, elections and propaganda activities are discussed from a general-to-specific perspective. In subsequent sections, political party organizations, election propaganda activities, the selection of parliamentary candidates, and the election results are thoroughly examined in depth. The primary sources that enhance the quality of the research include documents from the Presidential State Archive, the Grand National Assembly of Türkiye Archives, local newspapers from Adana, national newspapers, and research publications. Additionally, significant insights have been gained from the 1945 and 1950 censuses and statistics, provided by the Turkish Statistical Institute, proved highly beneficial in analyzing voter behavior.

¹ Doç. Dr., Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Tarih Bölümü, savkili67@ksu.edu.tr, 0000-0002-7083-7020.

² Doktorant, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, oguzzkoseler@gmail.com, 0000-0002-7934-1128.

Alıntılanmak için/Cite as:
Şavkılı C. ve Köseleler O.
(2025) Demokratikleşme Sürecinde 1950 Genel Seçimleri ve Siyasi Propaganda: Adana (Seyhan) Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 298-312

GİRİŞ

Türkiye’de demokratik düzene geçişin önemli aşamalarından biri olan 1950 Genel Seçimlerine, Cumhuriyet Halk Partisi (CHP), Demokrat Parti (DP), Millet Partisi (MP), ve Milli Kalkınma Partisi (MKP) katılmıştı. Ayrıca bu partilerin yanı sıra yalnızca İstanbul’da seçime katılan; Toprak Emlak ve Serbest Teşebbüs Partisi, Türk Sosyal Demokrat Partisi ve İşçi Partisi ile toplam yedi siyasi parti seçime katılmıştır (Büyüktolu, 2017, s.237). Seçimlere yedi parti katılmasına rağmen, rekabet büyük ölçüde CHP ve DP arasında geçmiştir. İki partinin oldukça yaygın bir örgütlenmeye sahip olması teşkilatları sürekli karşı karşıya getirmiştir. Millet Partisi ve Milli Kalkınma Partisi ise maddi imkânsızlıklar ve teşkilatlanmadaki yetersizliklerden dolayı pek fazla etkili olamamışlardır (Akıncı, 2021, s.96).

Seçim propaganda faaliyetlerinde CHP’nin en önemli kozu Cumhurbaşkanı İsmet İnönü olmuştur. İnönü önderliğinde gerçekleştirilen mitingler ve yurt gezilerinde CHP, çoğunlukla iktidar partisi olarak başarılı icraatlarına dikkat çekerek belirli vaatlerde bulunmuştur (Yılmaz, 2020, s.43-44). CHP’nin seçim öncesindeki vaatleri genel olarak; “CHP’nin yeniden seçilmesi halinde Altı Ok’un Anayasadan çıkarılacağı, ilk olarak köylerin durumunun gözetileceği ve köylülere tarım araçları sağlanarak ziraî ıslahat yapılacağı, İzmir, Samsun, İskenderun gibi bölgelerde yeni limanlar inşa edileceği, her şeyden önce istihsalin artması gerektiğinden hareketle pamuk istihsalinin ve hububat ekiminin arttırılacağı” gibi başlıklardan meydana gelmiştir (Cumhuriyet, 12-16-19 Nisan 1950, s.1, 26 Mart 1950, s.1). Seçim vaatleri hükümetin icraatlarını anlatan broşür, afiş ve beyanname gibi materyallerle de desteklenmiştir. Broşürler, Milli Eğitim ve İşçileri, Dışişleri ve Sağlık, Bayındırlık ve Ulaştırma, Maden, Ziraat, Sanayi, Ticaret ve Maliye gibi konuları kapsamıştır (Uyar, 2011, s.46-47). Daha çok miting ve toplantılarda kullanılan afişler ise genel olarak; “Muhalefet eşiği görür, uçağı görmez. Öküzü görür, traktörü görmez.”, “Dağılan çöker, daima bir daima toplu.”, “Seni senden, seni milletten, seni hükümetten soğutacak her telkine dikkat et. Bunda mutlaka fesatlık vardır.”, “İnkâr haksızlıktır, eser ortada.”, Ne mutlu Halk Partiliyim diyene.”, gibi sloganlarından oluşmaktaydı

(Vakit, 10 Mayıs 1950, s.1). Diğer taraftan, ülke çapında örgütlenen ve en güçlü muhalefet partisi konumuna erişen DP, 1950 yılına kadar belirli oranda seçmen kitlesinin desteğine erişmiştir (Burçak, 1979, s.199-200). DP kadroları, CHP’ye kıyasla daha genç, heyecanlı ve hırslı olmalarının yanında geleneksel kesimlere yakın olmalarından dolayı vatandaşların teveccühünü kazanmıştır (Yeşil, 2001, s.92; Akıncı, 2021, s.96). DP’li kurmaylar düzenlediği yurt gezilerinde stratejik hareket ederek, üslup, giyim ve hareket tarzları ile halktan biri gibi görünmüşlerdir. Dolayısıyla bu propaganda faaliyetleri ile geleneksel kesimlerin temsilciğini üstlendikleri izlenimini vermişlerdir. (Cumhuriyet, 29-30 Nisan 1950, s.5; 1 Mayıs 1950, s.5). DP’nin yürüttüğü propaganda faaliyetinde, iktidarın baskı ve seçim yolsuzluğuna dair konular sıklıkla gündeme getirilmiştir (Köseler, 2023, s.17). DP, CHP’yi demokrasi karşıtı, şef sistemine göre idare edilen bir parti, İsmet İnönü’yü ise diktatör olarak ifade etmiştir (Atayakul, 2007, s.184; Şahingiray, 1999, s.46-47). Ayrıca, CHP’nin iktisadi politikalarının ve uyguladığı devletçilik anlayışının ekonomik sıkıntılara yol açtığı savunulmuştur (Kaçmazoğlu, 2018, s.173). DP seçim kampanyası boyunca, yurt gezileri, mitingler, ocak-bucak toplantıları, esnaf ziyaretleri, köy evlerinde konaklama gibi yöntemlerin dışında afiş, broşür, beyanname, el ilanı gibi görsel propaganda materyallerinden faydalanmıştır. 1946 Genel Seçimlerinde ciddi etki yaratan “Yeter’ Söz Milletindir!” afişi 1950 yılında da kullanılmıştır. Bundan başka DP seçim broşürlerini hazırlayan İhsan Yurdoğlu, “CHP’nin oyunları ve Demokrat Parti” adında bir broşür yayımlamıştır (Büyüktolu, 2017, s.185). Seçime katılan diğer partilerden MP ve MKP, söz konusu seçimlerde hedeflenen etkiyi yaratamamıştır. Ayrıca yeni kabul edilen seçim kanunu çoğunluk sistemine dayanıyordu ve bu durum her iki partinin aleyhineydi. Zira bu iki parti tüm illerde teşkilatlanmasını kuramamıştı. Millet Partisi 63 ilin sadece 22’sinde seçimlere katılabiliştir (Uyar, 2011, s.108; Yeni Sabah, 24 Nisan 1950, s.1). Seçime katılan diğer partiler gibi Millet Partisi, toplantı, miting, afiş, broşür, radyo konuşmaları ve seçim beyannameleriyle seçmenlere ulaşmaya çalışmıştır. Basında MP’ye Kudret gazetesi destek verirken, Yeni Muhalefet, Asil Muhalefet, İzinsiz Muhalefet gibi birbirinin devamı olan dergiler MP propagandasını yapmışlardır (Toker, 1970, s.240; Uyar, 2012, s.160).

14 Mayıs 1950’de gerçekleşen seçimler, yüksek düzeyde katılım ve son derece olgunluk içeren bir atmosferde yapılmıştır. Seçmen kitlesi 63 ilde 487 milletvekili seçmek üzere sandığa gitmiş ve seçim sonuçları 18 Mayıs’ta alınmıştır. Ülke genelinde seçime katılım oranı %89,3 olurken, DP %55,2, CHP %39,6, MP %4,6 oy almıştır. DP’nin tam liste halinde kazandığı il sayısı 44, CHP’nin 8’dir. 11 ilde ise tek parti değil birden fazla parti milletvekili çıkarmayı başarmıştır. Bu doğrultuda, meclisteki milletvekili dağılımı DP 416, CHP 69, MP 1 şeklinde gerçekleşmiştir (TÜİK, 2012, s.25). 1950 Milletvekili Genel Seçimleri sonuçları itibarıyla Türk siyasi literatüründe “Beyaz İhtilal” ve “Ak Devrim” olarak tanımlanmıştır (Turan, 1999, s.281; Eroğul, 1990, s.45).

1.1950 Genel Seçimlerinde Adana

1950 Genel Seçimleri döneminde Adana’da; merkez, Kozan, Feke, Saimbeyli, Kadirli, Ceyhan, Karaisalı, Osmaniye ve Bahçe ilçeleri bulunmaktadır. Adana’nın 1945 nüfus sayımına göre nüfusu 418.740 iken 1950 nüfus sayımında bu sayı 508.518 olmuştur. 1950 yılında Adana nüfusundan 166.696 kişi şehir merkezinde, 341.822 kişi ise köylerde yaşamaktaydı. Adana’da merkez ilçeden sonra nüfusu en yoğun ilçeler sırasıyla Ceyhan, Kozan, Karaisalı, Kadirli, Osmaniye, Bahçe, Saimbeyli ve Feke’dir (1945 Genel Nüfus Sayımı, 1950, s.11-26; 1950 Genel Nüfus Sayımı, 1961, s.24). 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Adana’da CHP, DP ve MP olmak üzere toplam üç siyasi parti seçime katılım sağlamıştır.

2. Adana’da Siyasi Parti Teşkilatlanmaları

1950 Genel Seçimleri öncesinde, Adana’da CHP ve DP’nin oldukça yaygın bir örgütlenmeye sahip olduğu görülmektedir. Özellikle DP, 1946-1950 yılları arasındaki süreci oldukça verimli geçirerek il, ilçe, köy ve bucaklarda geniş bir teşkilat ağı oluşturmuştur. DP Adana teşkilatının kuruluşu, parti içindeki lider isimlerden Refik Koraltan’ın girişimleriyle başlatılmıştır. Bu doğrultuda Koraltan, 5 Mart 1946’da Adana’ya gelerek parti teşkilatını tesis etmek üzere çalışmalar gerçekleştirmiştir (Bugün, 6 Mart 1946, s.2; Yeni Adana, 6 Mart 1946, s.2). Koraltan anılarında; “... Vilayette teşkilatı genişletmek için içimizden birinin faaliyete geçmesi düşünüldü. Bu ağır işi üzerime yüklediler. 1946 Şubatı’nın ikinci haftası içinde

Niğde-Kayseri yolu ile Çukurova’ya geçtim. Bu geçtiğim vilayetlerde tanınan, sevilen ve itimat edilen birisiydim. Bu nefis ve güvenle ilk önce pek çok tanıdığım olan Adana’dan başladım” ifadeleriyle, DP Adana teşkilatının kurulma sürecini aktarmıştır (Koraltan, 2013, s. 108). Adana’da DP teşkilatının kurulması yönündeki çalışmalar 12 Mart 1946’ya kadar devam etmiştir. Bu çalışmalar sonucunda, DP Adana il ve ilçe müteşebbis heyetine seçilen isimler belirlenerek vilayete kuruluş belgesi bildirilmiştir. Buna göre, DP Adana il müteşebbis heyeti; Bahri Berkam (doktor), Süleyman Kuntalp (doktor), Ömer Başeğmez (tüccar), Namık Yarman (şehir meclis azası), Ahmet Saygan (gazeteci), Selahattin Karazincir (tüccar), Nuri Tunç (avukat), isimlerinden oluşmuştur. Diğer taraftan il merkez ilçe müteşebbis heyeti ise Sait Nil (avukat), Hakkı Sarıdoğan (mühendis), Cahit Şendil (tüccar), Osman Esen (tüccar), M. Sıtkı İnce (çiftçi), Besim Akçıl (imalatçı), Vasıf Canbay (emekli öğretmen) olmak üzere birbirinden farklı meslek gruplarına ait kişilerden meydana gelmiştir (Yeni Adana, 12 Mart 1946, s.2; Tel, 10 Mart 1946, s.1).

DP Adana teşkilatı, 21 Temmuz 1946 Genel Seçimine kadar Ceyhan, Kadirli, Osmaniye, Saimbeyli ve Karaisalı ilçe teşkilatlarını hızlı bir şekilde kurma gayreti göstermiştir. Bu doğrultuda 1946-1950 yılları arasında şehir merkezinde, ilçelerde ve köylerde çok sayıda parti ocağı faaliyete geçirilerek teşkilat ağı genişletilmeye çalışılmıştır (Özer ve Özkan, 2023, s.539-540). Diğer taraftan, 1950 Genel Seçiminden kısa bir süre önce yapılan DP Adana il kongresi, 5-6 Mart tarihlerinde Adana Ünsal Sineması’nda gerçekleştirilmiştir. Kongre münasebetiyle, DP önde gelenleri ve ilçe delegeleri peyder pey Adana’ya gelmişlerdir. Bu kişiler arasında önemli bir yer edinen Remzi Oğuz Arık günler öncesinden Adana’ya gelerek bölgenin nabzını tutmuştur. Arık’ın şerefine Adanalı gençler Erciyes Palas lokantasında bir akşam yemeği tertip etmişlerdir (Demokrat, 3-4 Mart 1950, s.1-2). Ayrıca kongreye katılım sağlamak üzere Adnan Menderes ve Fevzi Lütfü Karaosmanoğlu gibi isimler de Adana’ya gelmişlerdi (Yeni Adana, 6 Mart 1950, s.1-2). İki gün süren kongrede muhtelif memleket meseleleri ve siyasi cereyanlar üzerinde durulmuştur. Kongre’de Celal Bayar, Menderes ve Karaosmanoğlu birer konuşma yaparak, DP’nin 1950 seçim kampanyasını Adana’dan açmışlardır. Daha sonra

yapılan seçimle yeni idare heyeti belirlenmiştir. Yeni idare heyetine, Yusuf Ziya Eker, Ömer Başeğmez, İhsan Önal, G. Avşaroğlu, Y. Ceylanoğlu, Aziz Ocakcioğlu, Zeki Akçalı, Hilmi Yalçın ve Reşat Güçlü gibi isimler seçilmişlerdir (Demokrat, 7 Mart 1950, s.1-2; Seyhan, 6 Mart 1950, s.1). Kongrenin ertesi günü DP Adana İl İdare Kurulu parti merkezinde toplanarak gizli oylamayla iş bölümü yapmıştır. Oylama sonucunda, başkanlığa Dr. Hilmi Yalçın, yardımcılığına Ömer Başeğmez, sekreterliğe Aziz Ocakcioğlu ve muhasipliğe de Reşat Güçlü getirilmiştir (Demokrat, 8-9 Mart 1950, s.1).

CHP ise Adana’da köklü ve yaygın bir parti teşkilat ağına sahiptir. Dolayısıyla, parti bu yönüyle yeni teşkilatlanan DP’ye kıyasla seçimlerden önce daha avantajlı bir konumdaydı. CHP, seçimlerden önce son Adana il kongresini 1949 yılının sonunda yapmıştır. Bu amaçla Genel Başkan Vekili Hilmi Uran, Kemal Çelik, Cemal Kazancıoğlu ve Maraş Milletvekili H. Reşit Tankut kongreye katılmak üzere Adana’ya gelmişlerdir (Bugün, 15 Aralık 1949, s. 1). H. Reşit Tankut’un başkanlığı altında açılan kongrede günün meseleleri, ihtiyaçlar, tespit edilen dilekler ve seçimler hakkında görüş ve kararlar alınmıştır. Kongre dilekleri arasında en dikkat çeken husus, komünizmle mücadeleye daha geniş bir yer verilmesi olmuştur. Ayrıca kongrede, Hilmi Uran parti çalışmaları hakkında önemli bilgiler veren bir konuşma yapmıştır. Toplam 150 delegeden, 146 delegenin katılımıyla gerçekleşen kongrede, il idare kurulu asil üyeleri seçilmiştir. Seçilen isimler arasında şunlar bulunmaktadır; İbrahim Burduroğlu (fabrikatör), Hazım Savcı (çiftçi), Ahmet Sapmaz (fabrikatör), Tahsin Uğurlu (tüccar), Orhan Toroslu (doktor), Nevzat Güven (gazeteci), Zekeriya Özveren (doktor), Şükrü Güven (tüccar), Süleyman Özerdil (tüccar), Abdurrahman Musabala (çiftçi), Nejat Rona (eczacı). Yapılan iş bölümüne göre ise İl İdare Kurulu Başkanlığına İbrahim Burduroğlu, katipliğe Orhan Toroslu, saymanlığa Şükrü Güven oy birliğiyle seçilmişlerdir (BCA, 490.01.282.1134.2; Bugün, 16 Aralık 1949, s.1-3). Kongrenin ardından Hilmi Uran, teşkilat işlerini takip ve seçmenlerle temas etmek üzere görüşmeler yapmıştır. Görüşmelerin ardından şehir civarında bir gezinti de yapan Uran, halkla temas kurmuştur (Bugün, 17 Aralık 1949, s.1). Seçime katılan üçüncü parti MP’nin Adana teşkilatlanması

hakkında kısıtlı veriler mevcuttur. Parti büyük oranda yeni kurulması sebebiyle Adana’da ciddi bir teşkilat ağı oluşturamamıştır. Ayrıca parti, yerel basında gerekli desteği sağlayamamasından dolayı diğer partilere nazaran geri planda kalmıştır. 1950 Genel Seçiminden önce MP, Adana il kongresi 25 delegenin katılımıyla gerçekleştirmiştir. Kongreye Hikmet Bayur, Ahmet Tahtakılıç ve Sinan Tekelioğlu gibi isimler katılmışlardır (Yeni Adana, 3 Nisan 1950, s.1-2; Demokrat, 4 Nisan 1950, s.1-2).

3.Adana’da Siyasi Partilerin Propaganda Faaliyetleri

CHP genel merkezi, 1950 Genel Seçimleri öncesinde, ülkedeki bütün parti teşkilatlarına propaganda malzemesi olarak her türlü afiş, resim, beyanname, risale ve rozet göndermiştir. Parti binalarının süslenmesi bakımından, farklı yerlere Atatürk ve İnönü’nün resimleri, sözleri ve afişleri asılmıştır (BCA, 460.01.10.52.3; BCA, 490.01.1548.299.2). Ayrıca genel merkez, seçim masrafları karşılığında kullanması için Adana il teşkilatına 88.200 lira nakit yardımı göndermiştir. Bu paralardan, 53.135 lirası Adana merkezine, 4973 lirası Karaisali’ya, 4792 lirası Osmaniye’ye, 4500 lirası Ceyhan’a, 2790 lirası Feke’ye, 7750 lirası Kozan’a, 3303 lirası Bahçe’ye, 4300 lirası Kadirli’ye, 2657 lirası Saimbeyli’ye tahsis edilmiştir (BCA, 490.01.1523.198.1, s.1-2). Sonraki süreçte, seçim faaliyetleri doğrultusunda yapılan harcamaların evrakları parti teşkilatı tarafından genel merkeze gönderilmiştir. Yapılan harcamalar genellikle propaganda materyalleri, köylerde ve şehirlerde çalışan otomobil ve şoförlerin ücretleri, propaganda komitesine bağlı çalışanların ücretleri, miting masrafları gibi kalemleri teşkil etmektedir (BCA, 490.01.1523.198.1). Propaganda faaliyetleri doğrudan genel merkezden gelen talimatlara göre ilerlemekteydi. İl teşkilatları nezdinde propaganda komiteleri teşkil edilmiş, muntazam bir çalışma sistemi kurulması bildirilmiştir (BCA, 490.1.10.53.9; BCA, 490.1.10.52.3). Bu kapsamda, CHP kurmayları Adana’da belirli propaganda konuları üzerinden hareket etmişlerdir. İktidar partisi CHP, ilk olarak yaptığı hizmetleri ön plana çıkaran bir propaganda yürütmüştür. Adana’daki mitingde halka hitap eden dönemin Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, “CHP hükümetlerinin hizmeti hudutsuzdur” ifadeleriyle parti seçim propagandasını sloganlaştırmıştır. Parti ocaklarında, halkevi ve halkodalarında yapılan

toplantılarda, parti propagandacıları CHP'nin ülkedeki rolü ve getirdiği yenilikler üzerinde önemle durmuşlardır (BCA, 490.1.378.1595.2, s. 2-3; Seyhan, 1 Mayıs 1950, s.159). Örneğin, Adana Halkevinde her 15 günde yapılan toplantılardan birine, Sümerbank müesseseleri müdürü Şeyda Taltırım katılmış ve "Türkiye'de sanayii gelişimi ve CHP'nin bu gelişimdeki mühim rolü" başlıklı bir konuşma gerçekleştirmiştir. Daha sonra birçok hatip söz alarak CHP'nin inkılapları ve başarıları üzerinde durmuşlardır. Devlet Bakanı ve Sümerbank müdürü gibi şahısların bilfiil propaganda sahasında yer alması parti-devlet bütünleşmesini seçim dönemine yansıtan gelişmelerden biri olmuştur (Yeni Adana, 2 Mart 1950, s.2; 10 Mart 1950, s.2). Söz konusu toplantı gibi muhtelif toplantılarda, CHP hükümetinin bugüne kadar yaptığı işler ve yapacağı icraatlar sıklıkla dile getirilmiştir. Bu toplantılarda çizilen genel çerçevede, Adana'nın Çukurova'nın İsviçre'si olacak kabiliyete haiz bulunduğu önemle vurgulanmıştır (Yeni Adana, 22 Mart 1950, s.1). Bilhassa dönemin Tarım Bakanı Cavit Oral, 30 Nisan'da Adana'ya gelerek bakanlığa ait konular üzerinde tetkiklerde bulunmak ve seçmenlerle temas etmek için ilçe ve köylere gezi başlatmıştır (BCA, 490.1378.1595.2, s.7-16). Bakan bu gezilerinde, zirai politika, orman işleri ve köylü ile çiftçinin kredi meselesiyle alakadar olmuştur. Yaptığı toplantı, miting ve beyanatlarla Adana'da ziraat işlerinde yapılacak yatırımlar konusunu gündeme getirmiştir (Yeni Adana, 2 Mayıs 1950, s.1; 3 Mayıs 1950, s.1; 5 Mayıs 1950, s.1-2; Seyhan, 8 Mayıs 1950, s.2). Yine seçim yatırımı olarak değerlendirilen ve bölgesel bazda yürütülen bu propaganda unsuruna yönelik, Adana'nın ilçelerinden Karaisalı, Feke ve Saimbeyli'deki muhtaç çiftçilere dağıtılmak üzere, 100 ton buğday ve 42 bin meyveli ve meyvessiz fidan bölgeye tahsis edilmiştir (Seyhan, 13 Mart 1950, s.3).

CHP, Adana milletvekili adaylarından birini kadın adaylardan seçmiştir. Böylece, Adana Milletvekili adayı olarak seçilen Dr. Makbule Dıblan, halkevinde bayanlara özel olarak sıklıkla toplantı tertip etmiş, miting ve gezilere katılım sağlamıştır. Bu çerçevede, propaganda faaliyetlerinde özellikle Türk inkılabının manası ve Türk kadınına etkisini gündeme taşımıştır. Yurt dışında yapılan kadın kongrelerine katıldığını ve Türk kadını olarak gördüğü itibara temas ederek, Türk kadınının ulaştığı

itibarı ortaya koymuştur (Yeni Adana, 26 Nisan 1950, s.1-3; 2 Mayıs 1950, s. 1). Ayrıca merkezden köylere giden faal partililer, CHP'nin Müdâfaa i Hukuk Cemiyetinin devamı olduğunu önemli bir propaganda maddesi olarak yürütmüşlerdir. Bu kapsamda, Kuvâ-yı Milliye'ye destek veren köylere özenle gidilmiştir. Kızılkış, Buruk, Kılınçlı ve İncirlik köylere giden partililer, köylülerle temas ederek, tarihi günleri anmışlar ve seçmenleri CHP saflarında yer almaları noktasında ikna etmeye çalışmışlardır (Yeni Adana, 4 Mart 1950, s.1). CHP'nin Adana'da düzenlediği mitinge katılım sağlayan CHP Genel Sekreteri Kasım Gülek konuşmasının bir bölümünde şunları ifade etmiştir: "Adana Millî Mücadele'de bütün memlekete önder oldu. Kahramanlığını dünyaya ilan etti. Kendi yiğitliğini gösterdi. Adana şimdi de demokrasinin kabulünde bütün Türkiye'ye önder olacaktır. Adana nasıl Türkiye'ye örnek olmuşsa, Türkiye de bütün medeni milletlere karşı olgunluğun örneğini verecektir." (Yeni Adana, 9 Mayıs 1950, s.1-2; Bugün, 9 Mayıs 1950, s.1-2).

Seçim gezileri kapsamında İsmet İnönü'de Adana'ya gelerek bir miting düzenlemiştir. Bölgede tetkikte bulunduktan sonra halka hitap eden İnönü, özellikle muhalefetin şiddet politikası yürütüldüğüne dair yönelttiği eleştirilere ve 12 Temmuz beyannamesine temaslara karşı cevap vermiştir. Buna göre şu sözleri dikkat çekicidir: "...Evvela şiddet politikası mevcut mudur? Bunu tahlil edeyim. Benim başlıca muhalefette gördüğüm şiddet politikasının felsefesi, 12 Temmuz Beyannamesinin reddine ve tahribata istinat eder. 12 Temmuz Beyannamesi, siyaset mücadeleleri arasında en dar ve en az hudutlar içinde itimadı tesis etmiştir. Bu zihniyet terk olunmuş ve bu beyannamenin tek taraflı bir borç senedi olduğu telakkisi bir siyasi parti bünyesine felsefe olarak yerleştirilmiştir." (Cumhuriyet, 3 Nisan 1950, s.1; Bugün, 4 Nisan 1950, s.1-2; Turan, 2004, s.231). Seçim dönemi boyunca yurt genelinde İnönü'yü diktatör olarak niteleyen birçok propaganda örneğine rastlanmaktadır. Bu propagandaların bir benzeri de Adana'da yaşanmıştır. Ceyhan'da meydana gelen olaya göre, DP İlçe Başkan Yardımcısı ve arkadaşları çıktıkları bir propaganda gezisinde İnönü' aleyhinde çirkin ithamlarda bulundukları gerekçesiyle savcılığa sevk edilmişlerdir. Olayda Ahmet Mesrur Paksoy ve himayesindekilere Kurtkulağı köyüne gitmişlerdir. Burada

söz alan Paksoy, İnönü ile Bayar arasında bir mukayese yapmaya başlamış, bunun sonucunda da İnönü hakkında suç teşkil edecek ithamlarda bulunmuştur. Bu sözlere sinirlenen köylüler, önce şahısları kaymakamlığa şikâyet etmişlerdir. Ardından savcılığa giderek suç duyurusunda bulunmuşlardır (Yeni Adana, 18 Mart 1950, s.1).

CHP tarafından yürütülen seçim kampanyasında, tüm bu propaganda konuları ocak-bucak toplantıları, açılışlar, mitingler, köy-kasaba gezileri, 15 günde bir düzenlenen halkevi ve halkodası toplantıları, konser, film gösterileri, çay ve dans partileri gibi etkinliklerle halkın gündemine taşınmıştır. Mart ayından itibaren ocak açılışlarına hız verilmiştir. Bu açılışlardan bazılarında CHP bölge müfettişi Halit Onaran da katılarak bir konuşma gerçekleştirmiştir (Yeni Adana, 13 Mart 1950, s.2; 18 Mart, 1950, s.1). Halkevinde tekrarlanan 15 günlük toplantılarda zaman zaman partililer ve şehrin önde gelen isimleri hazır bulunmuşlardır. Bu toplantılarda Atatürk ve İnönü'ye ait sesli filmler gösterilmiştir (Yeni Adana, 24 Mart 1950, s.1). Yine seçim dönemi boyunca Adana Halkevinde ve halkodalarında çeşitli gençlik toplantıları, konserler ve danslı çaylar tertiplenmiştir (Seyhan, 27 Mart 1950, s.1; Yeni Adana, 22 Mart 1950, s.2; 17 Mart 1950, s.1). İlçe, köy-kasaba gezilerinde ise siyaseten sembol ve etkili isimler bizzat bulunmuşlardır. Bu dönemde Adana'ya gelerek muhtelif propaganda gezileri düzenleyen isimler arasında Hilmi Uran, Cavit Oral, Kemal Satır, Kasım Gülek, Kemali Bayazıt, Cemil Sait Barlas, Kemal Çelik bulunmaktadır. Hatipler bölgedeki temasları neticesinde dikkat çeken açıklamalarda bulunmuşlardır. Ulaştırma Bakanı Kemal Satır halkevinde yaptığı bir konuşmada; "... inanıyoruz ki, memlekette demokrasinin yerleşmesi ancak halk partisinin iktidarda kalmasıyla mümkündür." ifadelerine yer vermiştir. Karaisalı'da yaptığı açıklamada ise; "... halk partisinin iktidarda kalmasıyla demokrasi rejimi de teminat altına alınmış olacaktır." vurgusunu yapmıştır (Yeni Adana, 21 Nisan 1950, s.1; Seyhan, 24 Nisan 1950, s.1-2). Sağlık Bakanı Kemali Bayazıt, dört yıl içinde 200 sağlık merkezi yapılacağını ve mevcut verimli hasta yatak sayısına ilave olarak 600 yatak ilave edileceğini bildirmiştir. Ayrıca Adana memleket hastanesinin proje aşamasının tamamlanmaya yakın olduğunu beyan ederek partisinin seçim vaatlerini dile getirmiştir (Yeni Adana,

21 Nisan 1950, s.1). Birçok ilçe ve köyleri gezen Cavit Oral, seçim gündemi kapsamında milletvekili adaylarıyla beraber hareket etmiştir (Yeni Adana, 4 Mayıs 1950, s.1-3; 5 Mayıs 1950, s.1-2). Devlet Bakanı Cemil Sait Barlas, Adana ve Mersin seyahati kapsamında bölgede bulunmuştur. Adana'da akşam yemeğine katılan Barlas, yemekten sonra gazetecilerin suallerine cevap vermiştir. Yakın zamanda çözüme kavuşturulması beklenen Kadirli ve Kozan yollarıyla bizzat ilgilendiğini beyan etmiştir. Ayrıca seçimler hakkında da fikri sorulan Barlas, "Seçim acayip bir havadır. Kat'i bir şey söylenemez ama bu geziden edindiğim intibaa göre, CHP'nin kazanacağına yüzde 99 inanıyorum." beyanında bulunmuştur (Yeni Adana, 6 Nisan 1950, s.2). Kasım Gülek ise bölgede bilfiil çarşı-pazar, kahvehane gibi halkla doğrudan temas kurabileceği yerlerin yanı sıra yemekli organizasyonlara da katılım sağlamıştır (Yeni Adana, 17 Nisan 1950, s.1-2; Bugün, 18 Nisan 1950, s.2; Seyhan, 17 Nisan 1950, s.2). Gülek katıldığı organizasyonlarda gündeme dair çeşitli ifadelerde bulunmuştur. Ceyhan'da yaptığı bir konuşmada, "Türkiye'nin demokrasi sahasında muvaffak olup olmadığının delili, bu seçimdeki başarımızla belli olacaktır." görüşünü ileri sürmüştür (Yeni Adana, 15 Nisan 1950, s.1). Parti teşkilatı tarafından bu faaliyetleri destekleyici belirli teknikler kullanılmıştır. Kitle iletişim araçlarının henüz zayıf sayılabileceği bu dönemde, CHP, broşür, bayrak, rozet, seçim afişleri ve film gösterileri gibi argümanlarla seçim kampanyasını desteklemeye çalışmıştır. Adana seçim propaganda komitesi tarafından hazırlanan broşürler köylü ve halka dağıtılmıştır. Adana'da köylerde dağıtılan bir propaganda broşüründe şu cümleler yazmaktaydı: "Memleketi düşmandan, cehaletten ve harpten CHP kurtardı." (BCA, 490.01.1393.623.1; Demokrat, 28 Mart 1950, s.2).

Adana'da etkin bir teşkilatlanma ile seçime katılan DP, bölgedeki seçim kampanyasını fiilen 1 Nisan'da başlatmıştır. DP, Adana'daki seçim stratejilerinin özünü belirli konulara dayandırmış ve bunları ocak faaliyetleri, basın, broşür, afiş ve en ücra köylere kadar ulaşım gibi argümanlarla halka inerek yürütmeye çalışmıştır. Seçim süreci boyunca "Vatandaş" başlığıyla neşredilen çeşitli beyannameler yayımlanmıştır (Demokrat, 15 Mart 1950, s.1-2). DP'nin Adana'da önde gelen propaganda

konularından ilki, CHP'nin muhalefet partilerine uyguladığı iddia edilen baskı ve şiddet politikasıdır. Bu kapsamda, şehirde idari baskı uygulandığı ve devlet memurlarının CHP lehine propaganda yaptığı öne sürülmüştür. DP'nin Adana'da seçim kampanyasını başlattığı toplantıya bir kamyon jandarma gönderildiği aktarılmıştır (BCA, 490.378.1595.2, s.4; Demokrat, 1 Nisan 1950, s.1). DP tarafından düzenlenen benzer bir mitingde ise olaylar artmıştır. Hadiseye göre, hatipler konuşurken Mersin'den geldiği aktarılan kamyonlarla, davul zurnalı kişiler gürültü çıkartarak mitingi sabote etmeye çalışmışlardır. Söz konusu kişiler bununla kalmayıp, hoparlör tellerini kopartarak olayın boyutunu arttırmışlardır. DP üyeleri bunun üzerine Eski istasyon karakoluna şikâyetle bulunmuşlardır (Demokrat, 11 Mayıs 1950, s.1). Ceyhan, Tarsus ve Kozan bölgesinde çeşitli idari baskıların uygulandığı basın yoluyla sürekli dile getirilmiştir. Basında yer alan haberlere göre, Kozan Kaymakamı seçimlerin yaklaşmasıyla siyasi işlere dahil olmaya başlamıştır. Esnaf ve muhtarlar jandarma vasıtasıyla kaymakamlık binasına davet edilerek, DP'den ayrılmaları yönünde baskılara maruz tutulmuşlardır. Ayrıca DP'nin Kozan'da yaptığı etkinliği önlemek üzere kaza ile şehir arasındaki ulaşımın durdurulduğu bildirilmiştir Fevzipaşa demiryolu istasyon şefliğine ise CHP propaganda afişleri gönderilerek, işletme müdürünün bu afişleri asmakla yükümlü tutulduğu iddia edilmiştir (Demokrat, 5 Mayıs 1950, s.1-2; Demokrat, 6 Mayıs 1950, s.2). Bir başka iddiaya göre ise Ceyhan'da muhtar B. D. altı evde oturan vatandaşları CHP'ye oy vermeyecekleri gerekçesiyle, Kaymakam'ın "Seçim emri" mucibince kütüğe kaydetmemiştir (Demokrat, 11 Mart 1950, s.1-2). Ayrıca Yeni istasyonda düzenlenen mitingde bakanların resmi plakalı otomobillerle seçim propagandası yapması şiddetle tenkit edilmiştir. Bu konuya özellikle değinen CHP il idare heyetinden Aziz Ocakçıoğlu, devlet imkânlarından ve kırmızı plakalı resmi otomobillerden faydalanılarak vatandaşlardan oy istemeye gitmenin doğru olmadığını ifade etmiştir (Demokrat, 7 Mayıs 1950, s.1-2). Yine Ocakçıoğlu, Karaisalı bucağında yapılan açık hava toplantısında şu sözleri ile bu durumu gündeme getirmiştir; "Demokratlar hiçbir şey yapmadı demelerine rağmen, işte bugün meşakkatli yolları aşarak sizden rey istemek üzere

huzurunuzda ilk defa Halk Partisinin bir Bakanı'nın gelmiş bulunmasını DP'ye borçluyuz." (Demokrat, 23 Nisan 1950, s.1-2).

DP hatipleri, mitinglerde sıklıkla şef sisteminin ve seçim vaatleriyle siyaset yapmanın maziye karışacağını, yeni idare sisteminde siyaseten fayda sağlayacak profillere oy verileceğini ön plana çıkartmışlardır (Milliyet, 4 Mayıs 1950, s.7). DP Milletvekili adayları Sinan Tekelioğlu, "... Saltanatı devirdik. Fakat 63 vilayette 63 saltanat kurduk. Seyhan'da bir hacıya saltanatı var." sözleriyle mevcut anlayışın değişmesi gerektiğini ileri sürmüştür (Demokrat, 2 Mayıs 1950, s.1-2). DP, Adana'dan komünizm meselesine de açıklık getirmeye çalışmıştır. Seçime doğru düzenlenen son büyük mitinglerden birinde Refik Koraltan, "... Türk milleti yuvasının mülkiyetinin sahibidir. Türk milleti Müslümandır. Bu kadar sağlam manevi müesseseye üzerine kurulmuş bir cemiyetin yapısı komünizm önünde asla eğilmez." beyanatıyla meseleye açıklık getirmiştir (Demokrat, 6 Mayıs 1950, s.1-2).

Çukurova bölgesinde tarım, su kaynakları, pamuk istihsalı, demiryolu ulaşımı gibi unsurlar açısından önemli bir şehir olarak ön plana çıkan Adana'da, DP, işçi ve köylü konusunu ciddi bir propaganda unsuru yapmıştır. En ziyade işçi vatandaşları ilgilendiren ocak toplantıları için davetiye yayımlanarak ilgi çekmeye çalışılmıştır. Köylerde ise genellikle pazar meydanlarında toplanan kalabalıklarla mitingler düzenlenmiştir (Demokrat, 9 Nisan 1950, s.1-2). Bilhassa DP Adana Milletvekili adaylarından Cezmi Türk, mitinglerde ve gezilerinde çoğunlukla köylünün içinde bulunduğu duruma ve sağlık konusundaki olaylara açıklık getirmiştir (Demokrat, 26 Nisan 1950, s.1-2). Bu bakımdan, köylü meseleleri mitinglerde eleştirilen en önemli konulardan biri olmuştur. Adana'daki büyük DP mitinginde Aziz Ocakçıoğlu, "... Halk Partisi köylüye radyo vaat ediyor. Köylü vatandaşları yatacak bir yuvaya kavuşturmadan onlara radyo teklif etmek köylünün ıstıraplarıyla alay etmektedir." diyerek iktidar partisine sert bir eleştiri yöneltmiştir (Demokrat, 30 Nisan 1950, s.1-3). Tarım politikası ve tarım işçilerinin durumu üzerinde de ehemmiyetle durulduğu anlaşılmaktadır. Geçim sıkıntısı yaşayan bu kesimin dertleri ve idarenin durumu üzerinde iyileşmeler yapılacağı vatandaşa izah edilmiştir (Demokrat, 4 Mayıs 1950, s.1-2; 10 Mayıs

1950, s.1). DP adayları kasket ve çarıkla eşleştirilmiştir. Adaylar hazırladığı program dahilinde, yoğun bir tempo altında otomobillerin gidemediği köylere kadar ulaşmayı başarmışlardır (Cumhuriyet, 7 Mayıs 1950, s.5; Demokrat, 4 Mayıs 1950, s.1-2). İşçilere yönelik grev hakkı meselesi de DP'nin Adana'da gündeme taşıdığı konulardan biri olmuştur. Demiryolu işçilerinin yoğunlukta olduğu bir mitingde konuşan milletvekili adayı Reşat Güçlü, grev hakkının dünyada üç ülke tarafından tanınmadığını, bunlardan birinin Rusya, diğerinin İspanya ve üçüncüsünün de Türkiye olduğunu belirtmiştir (Demokrat, 7 Mayıs 1950, s.1-2). DP'de Remzi Oğuz Arık, Cezmi Türk, Sinan Tekelioğlu, Refik Koraltan, Müfide İlhan gibi isimler propaganda süreci boyunca Adana'da oldukça etkin siyasi figürler olarak ön plana çıkmışlardır. Özellikle Sinan Tekelioğlu CHP tarafından takip edilmiştir. Miting ve toplantılarda yaptığı konuşmalardan bazıları kayıt altına alınarak, parti bölge müfettişi tarafından genel merkeze bildirilmiştir (BCA, 490.378.1595.2, s.10-16). Söz konusu isimler bilfiil mitinglerde halka hitap etmiş, toplantı ve gezilerde yer almışlardır. Kadın aday olarak Müfide İlhan, kadınlara mahsus özel bir propaganda süreci de yürütmüştür. Binlerce kadın seçmenin iştirak ettiği toplantılarda özellikle Türk kadınının demokrasi rejiminde üzerine düşen vazifeleri izah etmeye çalışmıştır (Demokrat, 2 Mayıs 1950, s.1-2; 26 Mayıs 1950, s.1).

Adana'da seçime katılan üçüncü parti olarak MP, ülke genelinde olduğu gibi Adana'da da etkin bir varlık gösterememiştir. Gerek yeni bir parti olması sebebiyle, gerekse de maddi imkânsızlıklar nedeniyle şehirde etkili bir siyasi ağ oluşturamadığı dikkat çekmektedir. Bunun yanı sıra yerelde basın tarafından pek az destek görmüştür. MP, Adana'da seçim kampanyasını Hikmet Bayur, Osman Bölükbaşı'nın şehre gelmesiyle 2 Nisan'da açmıştır. Düzenlenen ilk mitingde Ahmet Tahtakılıç., Hikmet Bayur ve Sinan Tekelioğlu birer konuşma yapmışlardır. Hatipler, iktidar partisinin şiddet politikası ve dış tehlike konuları üzerinde durmuşlardır. Millî Mücadele Dönemi'nde Adana'nın sembol isimlerinden Sinan Tekelioğlu, "... Bir zamanlar nasıl memleketi düşman istilasından kurtardıysak bugün de Halk Partisi istilasından kurtarmaya çalışacağız." Demek suretiyle iktidara karşı çok sert bir eleştiri yöneltmiştir. (Yeni Adana 1 Nisan 1950, s.1; 3 Nisan 1950,

s.1-2; Demokrat, 4 Nisan 1950, s.1-2). Seçim kampanyası boyunca MP, Adana'nın çeşitli bölgelerinde yaptığı mitinglerle propaganda faaliyetlerini yürütmüştür. Ayrıca parti il teşkilatı Mareşal Fevzi Çakmak'ın anısına bir tören düzenlemiştir (Demokrat, 28 Nisan 1950, s.3; Seyhan, 17 Nisan 1950, s.2).

Adana'da 1950 Genel Seçimlerine katılan siyasi partiler, çeşitli seçim stratejileri ve propaganda faaliyetleri üzerinden hareket etmişlerdir. Bu doğrultuda, partiler faaliyetlerini, mitingler, ocak-bucak toplantıları, köy-kasaba gezileri, çarşı-pazar görüşmeleri, nutuklar, söylevler gibi çeşitli etkinlikler üzerinden yürüterek, halkla doğrudan temas sağlamışlardır. Böylelikle, parti üyeleri mensubu oldukları partilerinin seçim propagandasını yürütürken, aynı zamanda halkın sorunlarını yakinen dinlemiş, çözüm önerilerini ve hedeflerini anlatmışlardır. Bunun ötesinde, propaganda faaliyetlerinin geniş kitlelere yayılması amacıyla, broşür, seçim afişi, beyanname, bayrak, rozet, film gösterileri gibi argümanlar da kullanmışlardır. Bölgesel olarak farklılık gösteren argümanlara ek olarak, yerel basın partilerin önemli bir propaganda aracı olmuştur. Nitekim Adana'da, Demokrat gazetesi, Bugün gazetesi, İleri gazetesi, Seyhan gazetesi ve Yeni Adana gazetesi dönemin önde gelen kitle iletişim unsuru olmuştur. Dolayısıyla 1950 Genel Seçimleri öncesinde Adana'da yoğun bir seçim faaliyeti yaşanmıştır.

4. Adana'da Partilerin Milletvekili Aday Tespitleri

Liste usulü çoğunluk sisteminin uygulandığı 14 Mayıs 1950 Genel Seçimlerinde Adana'da çıkarılacak milletvekili sayısı on bir olarak tespit edilmiştir (Tuncer, 2003, s.239). Buna göre partiler Adana'da on bir milletvekili adayı duyuracaktı. Partiler, başvuruların ardından sırasıyla aday yoklamalarını gerçekleştirmişlerdir. CHP aday yoklaması, 9 Nisan'da Adana Halkevinde CHP bölge müfettişi Halit Onaran başkanlığında yapılmıştır. Yoklamaya 278 delegeden 265 delege katılmış ve 15 aday arasından 8 kişi gizli oy açık tasnifle seçilmiştir. Kalan 3 kişi parti genel merkezi tarafından belirlenen %30'luk kontenjan dâhilinde belirlenmiştir. Buna göre CHP Adana Milletvekili adayları şu isimlerden oluşmuştur: Hilmi Uran, Kemal Satır, Kemal Çelik, Cavit Oral, Kasım Gülek, Tevfik Yıldırım, Yusuf Ziya Erzin, Ferit Celal Güven, Makbule Dıblan,

Ahmet Remzi Yüreğir ve İbrahim Burduroğlu (Yeni Adana, 10 Nisan 1950, s.1-3; 18 Nisan 1950, s.1; BCA, 490.1.341.1428.1, s.5).

DP Adana teşkilatı ise adaylık başvurularını mart ayından itibaren almaya başlamıştır. İlk etapta DP adaylığına ilgi ve alakanın yüksek olduğu anlaşılmaktadır. DP Adana milletvekili aday listesi kesin olarak 25 Nisan’da yayımlanmıştır. Buna göre, adaylar şu isimlerden meydana gelmiştir: Remzi Oğuz Arık, Zeki Akçalı, M. Ali Alaybey, Arif Nihat Asya, Sedat Barı, Tevfik Coşkun, Yusuf Ziya Eker, Salim Serçe, Reşat Güçlü, Mahmut Kibaroglu ve Cezmi Türk (Demokrat, 25 Nisan 1950, s.1; Yeni Adana 17 Mart 1950, s.1). MP ise 13 Nisan’da yaptığı yoklama ile 6 aday belirlemiştir. Bu adaylara ilaveten 23 Nisan’da parti merkezi tarafından 5 isim daha eklenmiş ve MP Adana’da 11 aday ile seçime katılmıştır (Demokrat, 14 Nisan 1950, s.3; Yeni Adana, 24 Nisan 1950, s.2). MP Adana Milletvekili adayları şu şekildedir: Mustafa Boyvodaoglu, Ali Rıza, Emin Atalay, Sadi Ozayan, Kenan Ünsaldı, Naşit Güneysu, İhsan Altay, Hasan Özkavnakdan, Talip Taşel ve Meşuk Partal (Yeni Adana, 24 Nisan 1950, s.1).

5. Adana’da 14 Mayıs 1950 Milletvekili Genel Seçimi Sonuçları

Adana’da halk, 1950 Genel Seçimine yoğun teveccüh göstermiştir. İhtiyar bir kadının sedyeyle, yarı felç bir ihtiyarın da koltuk ile gelerek oy hakkını kullandığı görülmüştür. Seçmenlerin gösterdiği olgunluk ve demokrasi anlayışı sayesinde, seçim günü herhangi bir olumsuz hadise kaydedilmemiştir. DP, yurt genelinde olduğu gibi Adana’da da seçimi büyük bir çoğunlukla kazanmıştır. Seçim sonuçlarını yerel basın ilgi ve alaka ile takip etmiştir. Bugün gazetesi, “Seçim Sükûnet ve Huzur İçinde Yapıldı” başlığı ile seçime dair bulguları duyururken, Demokrat gazetesi, “Yaratılan Büyük Eser Milletimize Kutlu Olsun!” manşetini kullanmıştır (Bugün, 15 Mayıs 1950, s.1; Demokrat, 16 Mayıs 1950, s.1). Diğer gazetelerden Seyhan gazetesi, “Türk Demokrasisinin Son Zaferi” başlığını kullanmış, Yeni Adana gazetesi ise “Demokrasi Hayatında Türk Milletinin Gösterdiği Olgunluk Yurt Dışında Türk Milleti İçin Büyük Bir Sempati Tezahürüne Sebep Oldu” manşetini atmıştır (Seyhan, 29 Mayıs 1950, s.1; Yeni Adana, 16 Mayıs 1950, s.1). 1950 Genel Seçimlerinde

Adana’ya dair veriler ve elde edilen seçim sonuçları şu şekildedir:

Tablo 1. 1950 Genel Seçimlerinde Adana’ya Dair İstatistik Veriler (TÜİK, 2012, s.26; BCA, 30.01.52.312.4, s.1-3).

1950 Genel Seçimlerinde Adana	Seçime Katılan Partiler	Partilerin Oy Sayısı	Partilerin Oy Oranı (%)
Kayıtlı Seçmen Sayısı: 195.544	DP	91.178	53,1
Oy Kullanan Seçmen Sayısı: 174.969	CHP	77.189	45,0
Katılım Oranı (%): 89,5	MP	3.515	2,1
Milletvekili Sayısı: 11			

Diğer taraftan, Adana’da seçimi kazanan DP Milletvekili adayları ise şu isimlerden oluşmaktaydı;

Tablo 2. 1950 Genel Seçimlerinde Adana Milletvekilleri (Demokrat, 16 Mayıs 1950, s.1-2; Milliyet, 16 Mayıs 1950, s.1; TBMM Albümü, 2010, s.591-592).

1950 Genel Seçimlerinde Adana’da Seçimi Kazanan Milletvekili Adayları	Milletvekili Seçilen İsimlerin Meslekleri
Zeki Akçalı	Çiftçi
Remzi Oğuz Arık	Arkeolog
Arif Nihat Asya	Öğretmen
Sedat Barı	Doktor
Tevfik Coşkun	Hukukçu
Yusuf Ziya Eker	Doktor
Reşat Güçlü	Gazeteci, Tüccar
Mahmut Kibaroglu	Çiftçi
Salim Serçe	Doktor
Sinan Tekelioğlu	Millî Mücadele Komutanı, Avukat
Cezmi Türk	Doktor

Adana’da, CHP’nin seçimleri kaybetmesindeki nedenler ve DP’nin ciddi başarısının altındaki etmenler birçok bileşene bağlıdır. Bu bileşenlerin temelinde siyasi, sosyal

ve ekonomik unsurlar yer almaktadır. Esasında, siyasal davranışların sosyo-ekonomik temellere göre şekillendiği varsayımından hareketle, pamuk istihali, demiryolu işçileri, tarım işçileri ve köylü kesiminin ağırlıklı olduğu Adana’da, bölgenin sosyo-ekonomik durumu seçime etki ettiğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, DP’nin işçi ve köylülere yönelik bölgesel propagandası ve siyaseti, Adana’da başarıyı getiren önemli unsurlardan biri olmuştur. DP, ocak-bucak örgütleriyle ve milletvekili adaylarının profilleri sayesinde işçi ve köylü tabanına ulaşabilmiştir. DP ve CHP rekabetine Kaçmazoğlu şöyle bir yorum getirmektedir; *“1950-1960 döneminde, DP ve adayları geleneksel çevrelere daha yakındır. CHP’nin 27 yıllık bir iktidar yıpranmışlığı vardır. Belirli bir sınıfsal yapı oluşmaya başlamıştır. DP, popülist bir söylemle yaptıklarını farklı şekilde anlatabilmektedir. Bürokrasi halka yabancılaşmış ve halktan uzaklaşmıştır. Tüm bu nedenler, CHP ile DP arasındaki iktidar mücadelesini DP’nin yararına sonuçlandırmıştır.”* (Kaçmazoğlu, 2018, s.128-131). Bu açıdan meseleye bakıldığında, şehirde meydana gelen seçim sonuçlarının, sosyo-ekonomik tabanda şekillenen bir siyasal yansıma olduğunu söylemek mümkündür. Bir başka açıdan ise Devlet Bakanlarının ve devlet kurumlarında görev alan şahsiyetlerin, seçim döneminde propaganda faaliyetlerine katılmaları ve devlet imkânlarının seferber edilmesi gibi unsurlar, seçim döneminde parti-devlet bütünleşmesini yansıtan gelişmeler olmuştur. Bu noktada, seçim sonuçlarını parti-devlet bütünleşmesine bir tepki olarak okumak mümkündür.

SONUÇ

Türkiye, II. Dünya Savaşından sonra çok partili demokratik düzene geçişi sağlayan önemli ülkelerden biri olmuştur. Türkiye’nin modernleşme sürecinde kritik bir noktayı oluşturan bu atılım, sıkıntılı bir dönemin ardından sükûnet ve olgunluk içinde yapılan 1950 Genel Seçimleriyle başarıya ulaşmıştır. Zira, savaşın dünya konjonktürünü olumsuz anlamda etkilediği bir ortamda, koşullar ülkeler için son derece olumsuzlaşmıştır. Türkiye’de yaşanan ekonomik ve sosyal problemler, halkın yaşadığı mağduriyetler, CHP ve halk arasında yaşanan kopukluk dönemin olumsuzluklarını teşkil eden başlıca sorunlardır. Böyle bir ortamda, CHP’nin içinden ayrılan isimlerin kurduğu bir parti olan DP, ciddi bir muhalefet çizgisi

oluşturmuştur. DP, oluşturduğu bu çizgiyi 1946 Genel Seçimlerinde göstermiştir. Türk demokrasi tarihine bir takım yeni sonuçlar getiren bu seçimlerde DP, kitlelerin desteğini sağlamış ancak seçimlere şaibe karışması nedeniyle istediği sonucu elde edememiştir. DP, kuruluş süreciyle birlikte özellikle geleneksel değerlere bağlı şehirli, işçi, esnaf, tüccar, köylü gibi çevrelerin siyasette temsiliyetine özen göstermiştir. 1946-1950 yılları arasında yaşanan sürecin ardından, 14 Mayıs 1950’de yapılan seçimler Türk demokrasi tarihine geçmiştir. Çünkü, söz konusu döneme bakıldığı zaman, Türkiye’de ve dünya genelinde tek parti idaresinden, çok partili siyasal rejime geçilmesi ve iktidarın demokratik yollarla muhalefete devredilmesi kaydedilmiş bir gelişme değildi. Böylelikle, halkın iradesinin yanı sıra Türk yöneticiler ve dönemin diğer siyasi aktörlerinin de katkılarıyla iktidar demokratik yollarla muhalefete devredilmiştir.

1950 Genel Seçimlerinde, Adana’da seçime katılan partilerin yoğun propaganda faaliyetleri yürüttüğü görülmüştür. Bu döneme kadar, böyle bir atmosferin istikrarına pek alışık olunmayan bir ülkede, partiler ve halk arasında ciddi bir etkileşim kurulduğu öne sürülebilir. Bilhassa, bölgesel olarak propaganda ve siyaset yürütüldüğünü söylemek mümkündür. Bu noktada, parti teşkilatlarının ocak-bucak örgütleriyle hareket ederek sürdürdüğü aktif faaliyetler, kullanılan seçim materyalleri, düzenlenen mitingler, toplantılar, geziler ve söylevler seçim döneminin etkileşim unsurları olmuştur. Böylelikle seçmen kitlesine ulaşmayı hedefleyen partiler, demokratik düzenin sağladığı atmosferden yararlanarak siyaset yapmışlardır. Bunun sonucunda, CHP “Çukurova’nın İsviçre’si”, “CHP hükümetlerinin hizmetleri hudutsuzdur” gibi sloganlar geliştirirken, DP daha çok tarım, demiryolu işçileri ve köylülere yönelik propaganda faaliyetleriyle politikalarını Adana’dan gündeme taşımıştır. Burada partiler açısından dikkat çeken en önemli husus zirai politikalar olmuştur. Çünkü Adana, Çukurova bölgesinde verimli topraklar üzerine kurulu bir şehir olarak dikkatleri üzerine çekmekteydi. Öte yandan, CHP’nin bakanları bölgeye sevk ederek seçim faaliyeti yürütmesi bir başka önemli nokta olmuştur. Devlet Bakanlarının bilfiil propaganda sahasında yer alması seçim döneminde parti-devlet bütünleşmesini gösteren önemli bir ayrıntı olmuştur. Adana’da seçimin

neticelerine bakıldığında bu durum, CHP lehine değil aleyhine sonuç yaratmıştır. DP’de, Cezmi Türk, Remzi Oğuz Arık ve Sinan Tekelioğlu gibi şahsiyetlerin rolü seçim sonuçlarına yansımıştır. MP ise, ülke genelinde olduğu gibi Adana’da da oldukça düşük bir etki yaratmıştır. Sonuç olarak, Adana’da 1950 Genel Seçimlerinde partiler ve halk arasında son derece efektif bir siyasal etkileşim yaşanmıştır. Oldukça renkli ve yoğun geçen seçim faaliyetleri, siyasetin toplumsal tabana yayılmasında önemli bir etken olmuştur.

KAYNAKLAR

Akıncı, T. (2021). Demokrat Parti (1946-1960), Remzi Kitabevi, İstanbul.

BCA, 30.01.52.312.4.

BCA, 460.01.10.52.3.

BCA, 490.01.1393.623.1.

BCA, 490.01.1523.198.1.

BCA, 490.01.1548.299.2.

BCA, 490.01.282.1134.2.

BCA, 490.1.10.53.9.

BCA, 490.1.341.1428.1.

BCA, 490.1.378.1595.2.

Bugün, 15 Aralık 1949, Sayı: 2779.

Bugün, 15 Mayıs 1950, Sayı: 2905.

Bugün, 16 Aralık 1949, Sayı: 2780.

Bugün, 17 Aralık 1949, Sayı: 2781.

Bugün, 18 Nisan 1950, Sayı: 2882.

Bugün, 4 Nisan 1950, Sayı: 2870.

Bugün, 6 Mart 1950, Sayı: 1685.

Bugün, 9 Mayıs 1950, Sayı: 2899.

Burçak, S., R. (1979), Türkiye’de demokrasiye geçiş (1945-1950), Olguç Matbaası, Ankara.

Büyüktolu, R. (2017). Milletvekili genel seçimlerinde Demokrat Partinin seçim propagandaları (1946-1957), Çankırı Karatekin Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Doktora Tezi.

Cumhuriyet, 1 Mayıs 1950, Sayı: 9241.

Cumhuriyet, 12 Nisan 1950, Sayı: 9223.

Cumhuriyet, 16 Nisan 1950, Sayı: 9226.

Cumhuriyet, 19 Nisan 1950, Sayı: 9229.

Cumhuriyet, 26 Mart 1950, Sayı: 9205.

Cumhuriyet, 29 Nisan 1950, Sayı: 9239.

Cumhuriyet, 3 Nisan 1950, Sayı: 9214.

Cumhuriyet, 30 Nisan 1950, Sayı: 9240.

Cumhuriyet, 7 Mayıs 1950, Sayı: 9247.

Demokrat, 1 Nisan 1950, Sayı: 1022.

Demokrat, 10 Mayıs 1950, Sayı: 1055.

Demokrat, 11 Mart 1950, Sayı: 1005.

Demokrat, 11 Mayıs 1950, Sayı: 1056.

Demokrat, 14 Nisan 1950, Sayı: 1033.

Demokrat, 15 Mart 1950, Sayı: 1008.

Demokrat, 2 Mayıs 1950, Sayı: 1048.

Demokrat, 23 Nisan 1950, Sayı: 1041.

Demokrat, 26 Nisan 1950, Sayı: 1043.

Demokrat, 28 Mart 1950, Sayı: 1018.

Demokrat, 3 Mart 1950, Sayı: 998.

Demokrat, 3 Mayıs 1950, Sayı: 1049.

Demokrat, 30 Nisan 1950, Sayı: 1047.

Demokrat, 4 Mart 1950, Sayı: 999.

Demokrat, 4 Mayıs 1950, Sayı: 1050.

Demokrat, 4 Nisan 1950, Sayı: 1024.

Demokrat, 5 Mayıs 1950, Sayı: 1051.

Demokrat, 6 Mayıs 1950, Sayı: 1052.

Demokrat, 7 Mart 1950, Sayı: 1001.

Demokrat, 7 Mayıs 1950, Sayı: 1053.

Demokrat, 8 Mart 1950, Sayı: 1002.

Demokrat, 9 Nisan 1950, Sayı: 1029.

Demokrat, 9 Mart 1950, Sayı: 1003.

Eroğul, C. (1990). Demokrat Parti tarihi ve ideolojisi, İmge Kitabevi, Ankara.

Kaçmazoğlu, H., B. (2018). Demokrat Parti dönemi toplumsal tartışmaları, Doğu Kitabevi, İstanbul.

Koraltan, R. (2013). Tek parti devrinden 27 Mayıs İhtilali’ne demokratlar: DP’nin kurucusu anlatıyor.

- (Haz. K. Maman). Timaş Yayınları, İstanbul.
- Köseler, O. (2023). Demokrat Parti döneminde Maraş'ta seçimler ve siyaset, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi.
- Milliyet, 16 Mayıs 1950, Sayı: 13.
- Milliyet, 4 Mayıs 1950, Sayı: 3.
- Milliyet, 5 Mayıs 1950, Sayı: 4.
- Özer, S., & Özkan, K. (2023). "1946 Genel Seçimleri: Adana Örneği". Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi (59 Cumhuriyet'in 100. Yılı Özel Sayısı), 535-557.
- Seyhan, 1 Mayıs 1950, Sayı: 159.
- Seyhan, 13 Mart 1950, Sayı: 152.
- Seyhan, 17 Nisan 1950, Sayı: 157.
- Seyhan, 24 Nisan 1950, Sayı: 158.
- Seyhan, 27 Mart 1950, Sayı: 154.
- Seyhan, 29 Mayıs 1950, Sayı: 162.
- Seyhan, 6 Mart 1950, Sayı: 151.
- Seyhan, 8 Mayıs 1950, Sayı: 160.
- Şahingiray, Ö. (1999). Celal Bayar'ın 1946, 1950 ve 1954 yılları seçim kampanyasındaki söylev ve demeçleri, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul, 1999.
- TBMM albümü (1920-2010). (2010), Cilt 2, Gökçe Ofset.
- Tel, 10 Mart 1946, Sayı: 296.
- Toker, M. (1970). Tek partiden çok partiye, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- Tuncer, E. (2003). Osmanlı'dan günümüze seçimler (1877-2002), TESAV, Ankara.
- Turan, İ. (2004). İsmet İnönü konuşma, demeç, makale, mesaj ve söyleşileri (1944-1950). TBMM Kültür Sanat ve Yayın Kurulu, Ankara.
- Turan, Ş. (1999). Türk devrim tarihi-çağdaşlık yolunda yeni Türkiye (10 Kasım 1938-14 Mayıs 1950). Cilt 4, Bilgi Yayınevi, İstanbul.
- TÜİK milletvekili genel seçimleri 1923-2011. (2012), TÜİK Matbaası, Ankara.
- Uyar, H. (2011). Türk demokrasi tarihi ve seçim sistemi açısından 1950 seçimlerinin analizi, Anka Yayınları, İzmir.
- Uyar, H. (2012). Tek parti dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi, Boyut Yayıncılık, İstanbul.
- Vakit, 10 Mayıs 1950, Sayı: 11707+955.
- Yeni Adana, 1 Nisan 1950, Sayı: 7560.
- Yeni Adana, 10 Mart 1950, Sayı: 7541.
- Yeni Adana, 10 Nisan 1950, Sayı: 7567.
- Yeni Adana, 12 Mart 1946, Sayı: 6305.
- Yeni Adana, 13 Mart 1950, Sayı: 7543.
- Yeni Adana, 15 Nisan 1950, Sayı: 7572.
- Yeni Adana, 17 Mart 1950, Sayı: 7547.
- Yeni Adana, 17 Nisan 1950, Sayı: 7573.
- Yeni Adana, 18 Mart 1950, Sayı: 7548.
- Yeni Adana, 18 Nisan 1950, Sayı: 7574.
- Yeni Adana, 2 Mart 1950, Sayı: 7534.
- Yeni Adana, 2 Mayıs 1950, Sayı: 7585.
- Yeni Adana, 21 Nisan 1950, Sayı: 7577.
- Yeni Adana, 22 Mart 1950, Sayı: 7551.
- Yeni Adana, 24 Mart 1950, Sayı: 7553.
- Yeni Adana, 24 Nisan 1950, Sayı: 7579.
- Yeni Adana, 3 Mayıs 1950, Sayı: 7586.
- Yeni Adana, 3 Nisan 1950, Sayı: 7561.
- Yeni Adana, 4 Mart 1950, Sayı: 7636.
- Yeni Adana, 4 Mayıs 1950, Sayı: 7587.
- Yeni Adana, 5 Mayıs 1950, Sayı: 7588.
- Yeni Adana, 6 Mart 1946, Sayı: 6300.
- Yeni Adana, 6 Nisan 1950, Sayı: 7564.
- Yeni Adana, 9 Mayıs 1950, Sayı: 7591.

Yeni Sabah, 24 Nisan 1950, Sayı:3972.

Yeşil, A. (2001). Türkiye’de çok partili hayata geçiş,
Ankara Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.

Yılmaz, E. (2020). Demokrat Partinin seçimleri, DBY
Yayınları, İstanbul.

21 Ekim 1945 Genel Nüfus Sayımı. (1950). T.C.
Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul.

22 Ekim 1950 Genel Nüfus Sayımı. (1961). T.C.
Başbakanlık İstatistik Genel Müdürlüğü, İstanbul.

Araştırmacıların Makaleye Katkı Oranı Beyanı

1.yazar katkı oranı: %50

2.yazar katkı oranı: %50

**THE EFFECT OF AGE ON ORGANIZATIONAL
IDENTIFICATION AND TURNOVER
INTENTION: A MULTI-GROUP ANALYSIS**

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE İŞTEN AYRILMA
NİYETİNDE YAŞIN ETKİSİ: ÇOKLU GRUP ANALİZİ

Sıdıka Ece Yılmaz, Konuralp Sezgili, Azmi Yalçın

19

Keywords:

Turnover intention,
Organizational
identification,
Age,
Manufacturing sector.

Anahtar Kelimeler:

İşten ayrılma niyeti,
Örgütsel özdeşleşme,
Yaş,
İmalat Sektörü

THE EFFECT OF AGE ON ORGANIZATIONAL IDENTIFICATION AND TURNOVER INTENTION: A MULTI-GROUP ANALYSIS ¹

ÖRGÜTSEL ÖZDEŞLEŞME VE İŞTEN AYRILMA NİYETİNDE YAŞIN ETKİSİ: ÇOKLU GRUP ANALİZİ

Sıdika Ece Yılmaz ², Konuralp Sezgili ³, Azmi Yalçın ⁴

¹ This study's extended abstract was presented in Turkish at the 31st Management and Organization National Congress, 21-23 September 2023 in Istanbul, Türkiye.

² Rectorship/Career Planning Application and Research Center, Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Adana, Türkiye, eyilmaz@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0375-3505

³ Assoc. Prof. Dr. Adana Alparslan Türkeş Science and Technology University, Faculty of Political Sciences, Department of Political Science and Public Administration, Adana, Türkiye, ksezgili@atu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6301-1805

⁴ Prof. Dr. Çukurova University, Faculty of Economics and Administrative Sciences, Department of Business Administration, Adana, Türkiye, azmiyalcin@cu.edu.tr, ORCID:0000-0002-9323-3350

Alıntılanmak için/Cite as: Yılmaz S. E., Sezgili K ve Yalçın A. (2025) The Effect Of Age On Organizational Identification And Turnover Intention: A Multi-Group Analysis, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 313-329.

ABSTRACT

Employment in the manufacturing industry is critically important, especially in developing countries where workforce turnover significantly impacts the sustainability of employment. While numerous studies have explored antecedents of turnover, this study focuses on the impact of organizational identification—how strongly employees align with their organization's values and goals—on turnover intentions. We specifically examine the moderating role of age in this relationship. Data were collected from 291 individuals employed in the manufacturing sector and residing in Adana province, Türkiye. Our findings reveal that organizational identification significantly influences turnover intentions, with age moderating this effect. Using multigroup analysis, we provide detailed insights into these differences. These results offer a clearer understanding of age-related variations in organizational identification and turnover intentions. The insights may also assist decision-makers, policymakers, and human resource managers in developing targeted strategies that consider age-related differences to effectively manage and reduce workforce turnover. Also, this research contributes to the literature by highlighting the role of age in turnover intentions.

ÖZ

İmalat sanayinde istihdam, özellikle işgücü devir hızının istihdamın sürdürülebilirliğini önemli ölçüde etkilediği gelişmekte olan ülkelerde kritik önem taşımaktadır. İşten ayrılmanın öncüllerini araştıran çok sayıda çalışma bulunmasına rağmen, bu çalışma örgütsel özdeşleşmenin -çalışanların kurumlarının değerleri ve hedefleriyle ne kadar uyumlu olduğu- işten ayrılma niyetleri üzerindeki etkisine odaklanmaktadır. Bu ilişkide özellikle yaşın düzenleyici rolü incelenmektedir. Veriler Adana ilinde ikamet eden imalat sektöründe çalışan 291 kişiden toplanmıştır. Bulgular, örgütsel özdeşleşmenin işten ayrılma niyetini önemli ölçüde etkilediğini ortaya koymakla birlikte yaşın bu etkiyi düzenlediğini göstermektedir. Çalışmada çoklu grup analizi kullanılmakta, bu farklılıklara ilişkin ayrıntılı bilgiler sağlanmaktadır. Sonuçlar, örgütsel özdeşleşme ve işten ayrılma niyetinde yaşa bağlı farklılıkların daha anlaşılabilir olmasını sağlamaktadır. Bu sonuçlar ayrıca karar vericilere, politika yapıcılara ve insan kaynakları yöneticilerine, işgücü devrini etkili şekilde yönetmek ve azaltmak için yaşa bağlı farklılıkları gözetken stratejiler geliştirme konusunda yardımcı olabilir. Ayrıca, bu araştırma işten ayrılma niyetlerinde yaşın rolünü vurgulayarak literatüre katkıda bulunmaktadır.

INTRODUCTION

In today's complex organizational landscape, the increasing need for scholars to study job turnover is driven by the influence of a multigenerational and diverse workforce. Job turnover has a profound impact on employment sustainability by affecting organizational costs, productivity, and profitability. It manifests in diminished performance, increased recruitment costs, and elevated training costs (Waldman et al., 2004; Hancock et al., 2013). Beyond these operational challenges, Skelton et al. (2020) link high turnover rates to broader societal issues such as social programs, tax collection, and both physical and mental health. Additionally, the prevalence of voluntary turnover is associated with high turnover intention (TI) (Hancock et al., 2013), making TI a critical issue due to its potential complications.

TI has received considerable scholarly attention. Studies have shown that job satisfaction, organizational commitment (Jones et al., 2007), social support, job autonomy (Kim & Stoner, 2008), work attitudes, job strains, and role stressors/inter role conflicts (Park & Min, 2020) are significant antecedents of TI. Organizational identification (OI), which refers to the alignment of an employee's beliefs and values with those of the organization (Ashforth & Mael, 1989), significantly influences turnover and TI (Moura et al., 2009). The concept of belonging is a critical framework for comprehending this, as it has a substantial influence on the decision to depart an organization (Lin, 2019). Employees who feel a sense of belonging are not only more committed but also more likely to proactively enhance productivity (Sugirtha et al., 2020). This sense of belonging mitigates the inefficiencies caused by TI, as OI underpins favorable employee attitudes and behaviors (Lee et al., 2015; Ashforth & Mael, 1989). As employees' sense of belonging grows, so does their dedication to the organization's goals and values, subsequently influencing their intention to stay (Lin, 2019; Ashforth & Mael, 1989). While various perspectives discuss the nature of these relationships, a significant gap exists in addressing the specific impact of age. Research examining how age interacts with OI to influence TI is scarce. Most studies either focus broadly on demographic factors or do not distinguish age-specific

responses to OI (Abrams et al., 1998).

The modern workplace features a rich tapestry of age diversity, encompassing multiple generations with unique perspectives and experiences (Knight, 2014). This diversity has major implications for the manufacturing industry, which significantly contributes to the expansion of emerging economies (Haraguchi et al., 2017). Along with that, the manufacturing industry currently faces the challenge of high turnover rates (Ooi & Teoh, 2021; Munir & Tobi, 2020; Skelton et al., 2020; Armina & Etikariena, 2022). A variety of organizational processes and outcomes are anticipated to be influenced by generational differences (Costanza et al., 2012), yet meta-analyses have found little to no evidence for generation-based differences (Costanza et al., 2023). Building on Social Identity Theory (SIT), this study addresses the largely neglected area of OI among younger and older workers (Klimchak et al., 2019). Specifically, we aim to investigate how OI influences TI and how age moderates this relationship.

The study may contribute to the existing literature in two key ways: firstly, by filling a gap in the literature with scarce evidence on TI among manufacturing employees; and secondly, by delving into the understudied area of the moderator role of age in this relationship. These implications also hold significant promise for practitioners, particularly in the manufacturing industry. The article is organized as follows: first, a literature review is undertaken, focusing on the key variables of the study and serving as the foundation for hypothesis development. Second, the methodology employed in this study is detailed, providing insight into the research design and data collection process, followed by the presentation of findings. Lastly, the discussion section synthesizes the results, leading to the conclusion section where key insights and implications are provided, and the study's recommendations and limitations are presented.

LITERATURE REVIEW

Organizational Identification

OI is a concept that has garnered significant scholarly attention, with various definitions emphasizing different aspects of the concept. Albert et al., (1985, p. 267) define

OI as “*the extent to which an individual defines himself or herself in terms of the organization and what it stands for*”, highlighting the importance of shared values and beliefs in the process. Pratt (1998, p. 551) similarly emphasizes the role of identification in shaping individuals’ sense of self, defining it as “the process by which individuals define themselves in relation to group or organizational membership”. One of the most widely accepted definitions of OI comes from Ashforth & Mael (1989, p. 20), who defined it as “the extent to which an individual feels a sense of belonging and attachment to their organization”. This definition emphasizes the role of perception in OI, suggesting that individuals develop a sense of attachment to an organization based on their subjective experiences and interpretations.

SIT introduced by Tajfel and Turner (1986), provides a foundational framework for understanding OI. According to the SIT, individuals frequently classify themselves and others into social groups. A social group consists of a group of individuals who identify as being in the same social category or who possess a shared social identity (Stets & Burke, 2000, p. 225). This theory helps classify the social environment and other people while clarifying an individual’s place within it (Ashforth & Mael, 1989). Identities, therefore, represent an individual’s understanding of their participation in a social group, as well as the value and emotional significance associated with that affiliation (Tajfel, 1978). The idea of unity or belonging to the organization an individual works for is referred to as organizational identity (Tavares et al., 2016).

In the context of OI, SIT posits that individuals can develop a sense of unity or belonging to their organization by assimilating the organization’s values, goals, and objectives. OI can arise when an individual who belongs to several social groups and has a social identity there assimilates those groups’ aims and objectives and feels a sense of connection to them. This process of identification is described as “*the degree to which a member defines him- herself by the same attributes that he or she believes define the organization*” (Dutton, et al., 1994 p. 239). Mael & Ashforth (1992) elaborate that OI is a specific type of social identification where individuals characterize themselves based on their engagement with the

organization. This engagement fosters a sense of belonging, leading to a stronger alignment between the individual’s characteristics and goals and those of the organization (Fieseler et al., 2015). As identification grows, employees tend to act more consistently with the organization’s norms and values, further reinforcing the alignment between individual and organizational identities (Ashforth & Mael, 1989). Therefore, understanding OI through the lens of SIT provides deeper insights into how employees internalize their organizational membership and the impact it has on their behavior and intentions, including TI.

Turnover Intention

OI is intrinsically linked to the “to be with” and “will become” motivations, providing a robust conceptual framework for understanding why employees may choose to remain with or leave an organization (Lin, 2019). SIT offers a valuable lens through which to explore the motivational foundations of organizational behavior within social group-based settings, particularly concerning employees’ intentions to stay or depart (Liu et al., 2013). When employees develop a profound connection with their organization, their identities become intertwined with the organization’s identity, reducing their likelihood of leaving (Avanzi et al., 2014). TI refers to a deliberate and purposeful decision to leave an organization, encompassing both the contemplation of departure and the active planning to seek alternative employment (Tett & Meyer, 1993, p. 262).

The predictive capacity of OI on TI has been investigated in prior research (Holtom et al., 2005). OI diminishes TI by embedding employees’ sense of self within the organization (Tavares et al., 2016). For instance, research conducted in Turkey’s construction industry revealed that higher OI significantly reduced employees’ TI (Demircioğlu & Giritli, 2015). Extensive research grounded in SIT has examined the relationship between OI and TI, consistently demonstrating a negative correlation (e.g., Avanzi et al., 2014; Kumar Mishra & Bhatnagar, 2010; Oguebe & Edosomwan, 2021; Boon et al., 2021; Nowak, 2021; Shaikh et al., 2022; Suifan et al., 2020). Meta-analytic studies further support that OI is a strong predictor of TI (Riketta, 2005; Zhang & Liu, 2016). Another meta-analysis

was conducted on 32 papers using Pearson correlation coefficients that investigated the association between OI and TI, published nationally from 2010 to 2020. The impact size between OI and TI demonstrated a medium-level negative association ($r=-0.353$). Furthermore, it was ascertained that this effect size was elevated and classified as medium ($r:-.411$) among private sector employees (Çetinceli, 2024). These findings underpin the following hypothesis:

H₁: As the level of organizational identification of the employees increases, turnover intention decreases.

The Moderating Effect of Age

Age holds significant importance in organizational behavior research, as it has the potential to exert impact on the attitudes, behaviors, and performance of employees in the workplace. Research has shown that age can have a significant impact on job satisfaction, organizational commitment, TI, and work-related stress (Kooij et al., 2010; Ng & Feldman, 2010). A study in Türkiye have indicated that senior employees exhibited higher levels of job satisfaction and lower levels of TI compared to their younger counterparts (Yüksel & Yüksel, 2014). Another investigation indicated that younger employees exhibit a greater propensity to resign from their positions compared to older employees (Turgut et al., 2017). Research indicates that employees up to the age of 35 exhibit a greater propensity to resign from their positions compared to their older colleagues. This was attributed to young employees possessing increased desire and believing they have alternative job opportunities. Furthermore, it was shown that employees who identify with the organization exhibit greater inclinations to remain, whereas those who do not identify with the organization consider quitting (Çınar et al., 2016).

Korder et al. (2021) reviewed industrial turnover factors in the literature. They analyzed over 300 publications and found that 45% of the 305 factors examined were employee-related, 31% organization-related, and 18% work environment-related. Age is one of these critical factors influencing OI. Research mostly indicates a positive correlation between age and OI (Riketta, 2005; Ng & Feldman, 2010; Bergmann et al.,

2016). OI tends to strengthen with age, as evidenced by Sugirtha et al. (2020), who found that employees aged 48 to 58 exhibited significantly higher OI than younger cohorts. Conversely, the youngest group, aged 18 to 28, demonstrated the lowest levels of OI. Studies have also extensively examined the relationship between age and TI, revealing that older employees are generally less likely to intend to leave their current positions (Moynihan & Landuyt, 2008; Jin et al., 2018). Weisberg & Kirschenbaum (1991) noted that older individuals exhibit lower TI, while Cho & Lewis (2012) found that younger employees are more inclined to plan for departure.

In the context of this study, it is possible that younger workers in this sector may have weaker OI and higher TI than their older counterparts. Conversely, older workers may have stronger OI and lower TI due to their longer tenure and greater investment in the organization (Ng & Feldman, 2010). Within the SIT perspective, as individuals age, they accumulate more experiences and social ties within the organization, which can lead to stronger identification with the organization. Older employees are more likely to have longer tenure and deeper connections within the organization, thus their OI is typically higher. This stronger identification reduces their TI, as their self-concept is more closely tied to the organization. In contrast, younger employees, who may still be exploring their professional identity and have less tenure, may exhibit weaker OI and higher TI. Consequently, age can moderate the relationship between OI and TI, with older employees showing a stronger negative relationship between OI and TI compared to younger employees. Based on these insights, the following hypothesis was formulated:

H₂: Age moderates the relationship between organizational identification and turnover intention.

The research model is shown in Figure 1.

Figure 1. Research Model

METHOD

Study Design

The study employed a quantitative research method to collect

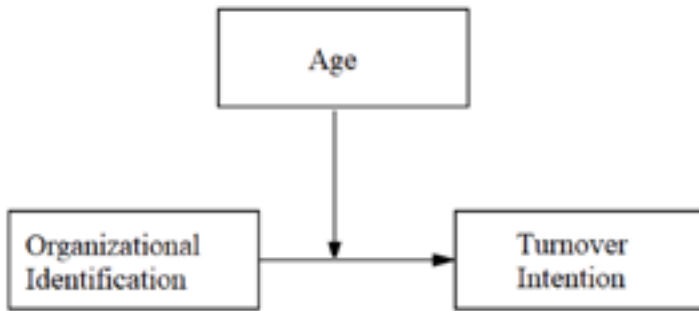

Figure 1. Research Model

data on the independent and dependent variables. Within the scope of this research method, questionnaires were given to employees working in the manufacturing industry in Adana. Ethical approval for the study was obtained from the university review board (59.2023/7). All participants were informed about the purpose of the study, assured of their anonymity, and provided with the op-

tion to withdraw at any time without any consequences. Informed consent was obtained from all participants before they completed the questionnaire.

The convenience sampling method was utilized to select participants, allowing for the efficient gathering of data from a readily available population. While this method may limit the generalizability of the findings, it is appropriate for exploratory research and provides a practical means to collect data in a specific context. A total of 303 questionnaires were collected from employees. The initial dataset was subjected to data cleaning process: First, questionnaires with significant amounts of missing data or obvious inaccuracies were excluded from the analysis to ensure data integrity. Second, outliers were identified and removed to prevent skewed results. After these steps, the final sample comprised 291 employees. The final dataset was deemed sufficient for conducting statistical analyses to test the study's hypotheses.

Table 1 provides a detailed summary of the demographic characteristics of the final sample, including gender composition, educational background, age distribution, and tenure.

Table 1. Demographic characteristics

	Categories	Frequency	Percentage (%)
Gender	Male	243	83.5
	Female	48	16.5
Education	Elementary or secondary school	65	22.3
	High School	110	37.8
	Associate degree	81	27.8
	University	35	12
Age	18-25	27	9.3
	26-30	85	29.2
	31-35	91	31.3
	36-40	59	20.3
	41 and over	29	10
Tenure	1-5	109	37.5
	6-10	85	29.2
	11-15	61	21
	16-20	28	9.6
	21 and over	8	2.7

The sample was predominantly male (83.5%), with females making up 16.5% of the respondents. This reflects the typical gender distribution in the manufacturing sector. The manufacturing industry in Turkey is predominantly male-dominated, with men comprising approximately 69% of the workforce in this sector (TurkStat, 2021). The educational background of respondents varied, with the majority having a high school education (37.8%), followed by associate degrees (27.8%), elementary or secondary school education (22.3%), and university degrees (12%). The age distribution of the sample showed that the majority were between 26-30 years (29.2%) and 31-35 years (31.3%), with fewer respondents in the youngest (18-25 years, 9.3%) and oldest (41 and over, 10%) age groups. Most respondents had been with their organization for 1-5 years (37.5%), followed by those with 6-10 years (29.2%) and 11-15 years (21%) of tenure. A smaller proportion had been employed for 16-20 years (9.6%) or over 21 years (2.7%).

Measures

Organizational identification scale

We utilized the *Organizational Identification Scale* developed by Mael & Ashforth (1992). This scale is designed to measure the extent to which employees identify with their organization. It is a unidimensional scale comprising six items. Respondents rated each item on a five-point Likert scale, with response options ranging from 1 (Strongly Agree) to 5 (Strongly Disagree). The scale had a Cronbach's alpha of .87. The Turkish adaptation of the scale, validated by Tak & Aydemir (2004) was employed to ensure cultural relevance and accuracy in measuring OI.

Turnover intention scale

We measured TI using the *Michigan Organizational Assessment Questionnaire* developed by Cammann et al., (1979). Respondents rated each item on a five-point Likert scale, with response options ranging from 1 (Strongly Disagree) to 5 (Strongly Agree). The scale had a Cronbach's alpha of .82. The Turkish adaptation of the scale by Gürbüz & Bekmezci (2012) was used to ensure the appropriateness of the measurement in the Turkish context.

Control variables

Previous research on TI has considered demographic factors such as gender (Almalki et al., 2012), and tenure (Kim & Lee, 2007; Moynihan & Landuyt, 2008; Caillier,

2013) had a relationship with TI. Accordingly, gender, and tenure were determined as the control variables in the study due to their potential to introduce confounding effects.

Common method variance

To assess the potential presence of common method bias, the study employed Harman's one-factor test (Podsakoff et al., 2003). This test examines the measurement model of the single-factor structure by consolidating all scale components into a unified factor. The analysis demonstrated that $\chi^2 = 792.678$, $df = 27$; $(\chi^2)/df = 29.358$; root mean square error of approximation (RMSEA)=0.313; goodness of fit index (GFI)=0.665; comparative fit index (CFI)=0.576; tucker lewis index (TLI)=0.435; standardized root mean square residual (SRMR)=0.207. Hence, the fit indices revealed a significantly inadequate model fit. None of the fit indices reached acceptable thresholds, indicating that common method bias is not a concern in the sample of this study. In addition, variance inflation factors (VIFs) were computed to assess multicollinearity. According to Allison (1999), VIF values exceeding 2.5 indicate significant multicollinearity. The analysis conducted using SPSS showed that the VIF value for the dependent variable TI was 1.000 indicating no evidence of multicollinearity in the study.

FINDINGS

Validity and Reliability

Confirmatory factor analysis (CFA) was applied to evaluate convergent and discriminant validity of the measurement model using AMOS v.22. The initial CFA results indicated that the measurement model reasonably explained the data but required modification to improve fit indices. The initial model fit indices were $\chi^2/df = 3.241$; GFI = 0.942; CFI = 0.968; RMSEA = 0.088; TLI = 0.955, indicating a need for modification due to the RMSEA value exceeding the acceptable threshold. To address this, a covariance link was established between the error terms e5 and e6, addressing the highest modification index. After this modification, the CFA results improved significantly, with all values falling within acceptable ranges: $\chi^2/df = 2.564$; GFI = 0.955; CFI = 0.978; RMSEA = 0.073; TLI = 0.969 (Bagozzi & Yi, 1988). The analysis demonstrated that all items in the scale had very good standardized factor loadings above 0.63 (Comrey & Lee, 1992). Detailed factor loadings are presented in Table 2.

Table 2. Factor loadings of variables

Variables	Factors	Factor Loadings
Organizational Identification (α)= .91	When someone criticizes my organization, it feels like a personal insult.	.66
	I am very interested in what others think about my organization	.70
	When I talk about this organization, I usually say ‘we’ rather than ‘they’.	.84
	This organization’s successes are my successes	.86
	When someone praises this organization, it feels like a personal compliment	.85
	If a story in the media criticized the organization, I would feel embarrassed.	.77
Turnover Intention (α)= .93	I probably look for a new job in the near future	.91
	I will likely search for a new job in the near future	.88
	I often think of leaving the organization	.93

Measurement Invariance

Measurement invariance was assessed using multiple-group analysis in AMOS to ensure that the study constructs were interpreted consistently across different age groups. Measurement invariance was evaluated by analyzing the confidence interval for the statistical significance of the difference in χ^2 between models. The χ^2 test is highly sensitive to even small deviations from an ideal model in large datasets (Putnick & Bornstein, 2016). Given the sensitivity of the χ^2 test to large datasets, CFI difference tests (Δ CFI) were utilized, ensuring that resulting differences were below or equal to 0.01 (Cheung & Rensvold, 2002). The study evaluated measurement invariance by calculating the difference in Δ CFI between the constrained and unconstrained models.

Configural invariance refers to the equivalence of factor structures across different groups. It assesses if there is a consistent item-factor loading pattern across different groups (Chung et al., 2016). Configural invariance requires

that factor loading patterns and the number of factors are consistent across all groups (Byrne, 2016). Metric invariance implies that the unstandardized factor loadings remain consistent across groups. Scalar invariance states that factor covariances are the same across different groups. All factor loadings, factor variances, and factor covariances are restricted (Meredith, 1993; Cheung & Rensvold, 2002). In the study, the weights of the measurements are restricted, followed by the restriction of the intercepts, and finally the restriction of the residuals of the measurements. The study achieved strong invariance, demonstrating equivalence in loadings and intercepts (Wu et al., 2019). While strong invariance provides adequate support for measurement invariance (McArdle, 1998; Vandenberg & Lance, 2000), strict invariance is preferable for unbiased comparisons (Meredith, 1993). Items causing variance, specifically the second and third items of the TI scale, were identified. Ultimately, the study achieved partial strict invariance across age groups based on the Δ CFI criteria (Δ CFI $\leq$ 0.01). Results are presented in Table 3.

Table 3. Measurement invariance results

Variable	Model	χ^2	df	χ^2/df	TLI	RM-SEA	CFI	ΔCFI
Age	Unconstrained	226.532	125	1.812	0.924	0.053	0.948	
	Measurement weights	260.649	153	1.704	0.935	0.050	0.944	0.004
	Measurement intercepts	317.389	189	1.679	0.937	0.049	0.934	0.010
	Measurement residuals	364.225	221	1.648	0.940	0.048	0.926	0.008

Table 4. Structural equation model invariance results

Moderator Variable	Model	χ^2	df	χ^2/df	TLI	RM-SEA	CFI	ΔCFI
Age	Unconstrained	136,352	90	1.515	0.957	0.042	0.972	
	Measurement weights	167,395	114	1.468	0.960	0.040	0.968	0,004
	Measurement intercepts	215,139	146	1.474	0.960	0.041	0.958	0.010
	Structural weights	221,035	142	1.557	0.953	0.044	0.952	0.006
	Structural covariances	247,853	154	1.609	0.949	0.046	0.943	0.009
	Structural residuals	253,609	158	1.605	0.949	0.046	0.942	0.001
	Measurement residuals	289,253	186	1.555	0.953	0.044	0.938	0.004

Table 5. Descriptive statistics and inter-correlations for study variables

	Mean	SD.	Skewness	Kurtosis	AVE	CR	1	2	3	4	5	6
TI	1.83	.940	.911	-.048	.821	.932	1					
OI	3.74	.914	-.672	-.193	.615	.904	-.140*	1				
GR							-.189**	.093	1			
AGE							-.094	.061	.143*	1		
EQ							-.143*	-.151*	.002	-.047	1	
TEN							-.001	.000	.111	.461**	-.099	1

*p< 0,05, **p< 0,01 TI=Turnover Intention; OI=Organizational Identification; GR=Gender; EQ=Education Qualification; TEN=Tenure

Following the measurement invariance tests, invariance tests were also applied to the structural equation model. Unconstrained models, measurement weights, measurement intercepts, structure weights, structural covariances, structural residuals, and measurement residuals were assessed. Strong invariance was achieved initially, but items leading to variance were subsequently identified and adjusted to achieve partial strict invariance. Table 4 illustrates partial strict invariance across age groups, as indicated by the ΔCFI criterion ($\Delta\text{CFI}\leq 0.01$).

Data Analysis

Pearson correlation analysis was performed to determine the correlation values between variables. The findings indicated significant and negative correlations between OI and TI ($r = -.140$, $p < .05$), gender ($r = -.189$, $p < .01$), education qualification ($r = -.143$, $p < .05$). Additionally, a significant negative correlation between OI and education qualification was discovered ($r = -.151$, $p < .05$). The descriptive statistics of the study and the correlation coefficients between variables are presented in Table 5.

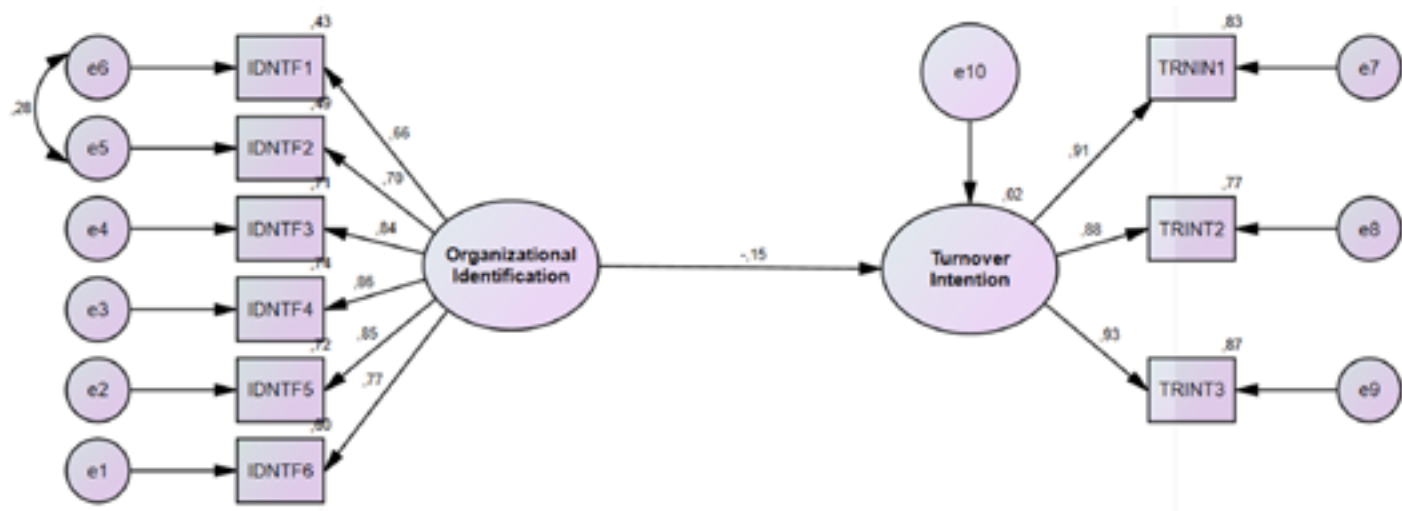

Figure 2. Structural Equation Model

The AMOS V.25 program was utilized to analyze the study variables. Structural equation modeling (SEM) was employed to test the study's hypotheses. The structural model's fit indices ($\chi^2/df = 2.564$; GFI = .955; CFI = .978; RMSEA = .073; TLI = .969) indicated a satisfactory fit with the data. The analysis revealed that all paths were significant, and OI was found to be negatively related to TI ($\beta = -.151$, $p < .05$). Therefore, Hypothesis 1 was supported.

Multigroup Analysis

A multigroup analysis was performed to assess how age moderates the relationship between OI and TI. Two different models were created for each age group. The first model applied equal restrictions on the regression weights, while the second model was constructed without any constraints. Concurrently, restrictions were imposed on

all regression coefficients to investigate interaction effects across the entire model. A statistically significant result was observed ($\chi^2 = 7.558$, $df = 4$, $p < .01$). Additionally, individual tests were carried out on the paths to identify the presence of interaction effects. The restricted and unconstrained models showed variations in the relationship between age, OI, and TI. Hypothesis 2 was supported. The result is displayed in Table 6.

Control Variables

The control variables gender ($\beta = -0.346$, $p < .05$) and tenure ($\beta = -0.168$, $p < .01$) exhibited significant correlations with TI. The assumptions produced consistent outcomes even after accounting for variables such as gender, and tenure. Confounding effects are absent, as there have been only minimal discrepancies in the model outcomes, which did not impact the estimations.

Table 6. Chi-square difference test for multi-group analysis

	Path	β (18-25)	p	β (26-30)	p	β (31-35)	p	Result
Model 1								
H ₂	OI $\rightarrow$ TI	-,022	,900	-,026	,876	,045	,572	Supported
		β (36-40)	p	β (41 and over)	p			
		-,849	,000	-,941	,000			

DISCUSSION

The present study aimed to investigate the relationship between OI and TI, and to explore the moderating effect of age on this relationship. The results supported Hypothesis 1, indicating that OI is negatively related to TI, meaning that higher levels of OI are associated with lower TI among employees. This result is in line with SIT, which suggests that individuals derive a sense of self-worth and social identity from their group memberships, including their membership in an organization (Tajfel & Turner, 1979). Furthermore, the multigroup analysis revealed that age significantly moderates this relationship, with older employees exhibiting a stronger negative relationship between OI and TI compared to younger employees. This is consistent with previous research which has suggested that age can moderate the relationship among job attitudes (Rhodes, 1983; Ng & Feldman, 2010).

The results contribute to the theoretical understanding of OI and TI by integrating the moderating role of age. The study provides empirical support for the notion that OI is a critical factor in retaining employees, especially older ones. It also underscores the importance of considering demographic variables such as age when examining organizational behaviors and attitudes (Tett & Meyer, 1993). This research bridges the gap between SIT and organizational behavior literature, providing a nuanced view of how identification processes operate differently across age groups.

Employee turnover negatively impacts organizational performance, with stronger effects in manufacturing industry (Hancock et al., 2013). Organizations can reduce employee turnover by understanding employee needs and adopting strategies to improve productivity. For practitioners in the manufacturing sector, the findings suggest that fostering strong OI can be an effective strategy for reducing TI, particularly among older employees. High turnover rates in the manufacturing industry can significantly impact productivity, operational efficiency, and overall costs. A recent study on a Japanese manufacturing firm found that high worker turnover decreased productivity due to the time required for new workers to reach the proficiency level of those they

replaced (Hibino et al., 2021).

Human resource managers and organizational leaders in manufacturing should consider implementing programs and policies that enhance employees' identification with the organization, such as mentorship programs, recognition and reward systems, and opportunities for professional development (Mishra & Bhatnagar, 2010). Tailoring these initiatives to different age groups can maximize the effectiveness. For instance, younger employees in manufacturing might benefit more from career development opportunities and mentoring, while older employees might value recognition and involvement in decision-making processes.

Limitations and Directions for Future Research

This study has several limitations. First, the use of convenience sampling in a single industry (manufacturing) and location (Adana) may limit the generalizability of the findings. Future research should consider a more diverse sample across different industries and geographic locations to enhance generalizability. Second, the cross-sectional design of the study limits the ability to draw causal inferences. Longitudinal studies could provide more robust evidence of the causal relationships. Third, while the study addressed common method variance and multicollinearity, other potential biases such as social desirability bias were not explicitly controlled for. Future research should employ more robust measures to mitigate these biases.

Future research might explore potential moderating variables, such as organizational tenure or job satisfaction, that could provide a more comprehensive understanding of the dynamics between OI and TI. According to Cole & Bruch (2006), OI has been found to vary based on hierarchical levels. This variation may stem from differences in how identities are socially constructed for employees (Gioia et al., 2000). Age can be evaluated in a similar manner. While the existing organizational research literature presents conflicting findings about generational disparities, employing research designs that consider age in broader contexts can potentially resolve this issue. Furthermore, longitudinal studies that examine the evolution of individuals' views of identity and belonging within an organization can enhance our understanding

of the dynamics of OI. Moreover, the quantity of female participants in the study is limited. Availability to female participants had been limited due to the male-dominated characteristics of the manufacturing industry. The disparity in gender distribution among participants may influence the generalizability of gender-based results. Future research requires sampling procedures that ensure a more balanced gender distribution.

CONCLUSION

The present study provides insights into the relationship between OI and TI, emphasizing the moderating role of age. The findings highlight that fostering a strong sense of identification with the organization can significantly reduce employees' intentions to leave, particularly among older employees. These results have important implications for both theory and practice, suggesting that age-specific strategies to enhance OI can be an effective approach to employee retention. In the context of manufacturing, reducing turnover is crucial for maintaining operational stability and productivity. By understanding the complex interplay between OI, TI, and age, manufacturing organizations can develop targeted interventions that promote employee retention and enhance overall organizational effectiveness.

REFERENCES

- Abrams, D., Ando, K., & Hinkle, S. (1998). Psychological attachment to the group: Cross-cultural differences in organizational identification and subjective norms as predictors of workers' turnover intentions. *Personality and Social Psychology Bulletin*, 24, 1027-1039.
- Allison, P. D. (1999). *Logistic Regression Using the SAS System: Theory and Application*. SAS Institute Inc.
- Albert, S., Whetten, D. A., Cummings, L. L., & Staw, B. M. (1985). Organizational identity. Revealing the corporation: perspectives on identity, image, reputation, corporate branding, and corporate-level marketing: an anthology, 77-105.
- Almalki, M. J., FitzGerald, G., & Clark, M. (2012). The relationship between quality of work life and turnover intention of primary health care nurses in Saudi Arabia. *BMC Health Services Research*, 12(1), 1-11. <https://doi.org/10.1186/1472-6963-12-314>.
- Armina, S. N., & Etikariena, A. (2022). The Effect of Human Resource Management Practices on Turnover Intention of Manufacturing Employees in Indonesia; the Mediation Role of Career Satisfaction. *Budapest International Research and Critics Institute-Journal (BIRCI-Journal)*, 5(4), 29722-29733. <https://doi.org/10.33258/birci.v5i4.7124>.
- Ashforth, B. E., & Mael, F. (1989). Social identity theory and the organization. *Academy of Management Review*, 14(1), 20-39. <https://doi.org/10.5465/amr.1989.4278999>.
- Avanzi, L., Fraccaroli, F., Sarchielli, G., Ullrich, J., & van Dick, R. (2014). Staying or leaving: A combined social identity and social exchange approach to predicting employee turnover intentions. *International Journal of Productivity and Performance Management*, 63(3), 272-289. <https://doi.org/10.1108/IJPPM-02-2013-0028>.
- Bagozzi, R. P., & Yi, Y. (1988). On the evaluation of structural equation models. *Journal of the Academy of Marketing Science*, 16, 74-94. <https://doi.org/10.1007/BF02723327>.
- Bergmann, A., Schmidt, S. L., Schreyer, D., & Torgler, B. (2016). Age and organizational identification: empirical findings from professional sports. *Applied Economics Letters*, 23(10), 718-722. <https://doi.org/10.1080/13504851.2015.1102837>.
- Boon, J., Wynen, J., & Kleizen, B. (2021). What happens when the going gets tough? Linking change scepticism, organizational identification, and turnover intentions. *Public Management Review*, 23(7), 1056-1080. <https://doi.org/10.1080/14719037.2020.1722208>.
- Byrne, Barbara M. (2016) *Structural Equation Modeling with Amos: Basic Concepts, Applications, and Programming*. Routledge.
- Caillier J. (2013). Are teleworkers less likely to report leave intentions in the United States federal government than non-teleworkers are? *American Review of Public Administration*, 43, 72-88. <https://doi.org/10.1177/0275074011425084>.
- Cammann, C., Fichman, M., Jenkins, D., & Klesh, J. (1979). The Michigan organizational assessment questionnaire. *Unpublished manuscript, University of Michigan, Ann Arbor*, 71, 138.
- Cho, Y. J., & Lewis, G. B. (2012). Turnover intention and turnover behavior: Implications for retaining federal employees. *Review of Public Personnel Administration*, 32(1), 4-23. <https://doi.org/10.1177/0734371X11408701>.
- Cheung, G. W., & Rensvold, R. B. (2002). Evaluating goodness-of-fit indexes for testing measurement invariance. *Structural Equation Modeling*, 9(2), 233-255.
- Chung, H., Kim, J., Park, R., Bamer, A. M., Bocell, F. D., & Amtmann, D. (2016). Testing the measurement invariance of the University of Washington Self-Efficacy Scale short form across four diagnostic subgroups. *Quality of Life Research*, 25(10), 2559-2564. <https://doi.org/10.1007/s11136-016-1300-z>.
- Cole, M. S., & Bruch, H. (2006). Organizational identity strength, identification, and commitment

and their relationships to turnover intention:

Does organizational hierarchy matter?. *Journal of Organizational Behavior: The International Journal of Industrial, Occupational and Organizational Psychology and Behavior*, 27(5), 585-605.

Comrey, A. L., & Lee, H. B. (1992). *A first course in factor analysis*, Psychology Press.

Costanza, D. P., Badger, J. M., Fraser, R. L., Severt, J. B., & Gade, P. A. (2012). Generational differences in work-related attitudes: A meta-analysis. *Journal of Business and Psychology*, 27, 375-394. [doi:10.1007/s10869-012-9259-4](https://doi.org/10.1007/s10869-012-9259-4).

Costanza, D. P., Rudolph, C. W., & Zacher, H. (2023). Are generations a useful concept?. *Acta Psychologica*, 241, 104059. <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2023.104059>

Çetinceli, K. (2024). The Relationship Between Organizational Identification and Turnover Intention: A Meta-Analysis Study. *Afyon Kocatepe University Journal of Social Sciences*, 26(2), 634-653.

Çınar, O., Karcıoğlu, F., & Akdaş, K. (2016). The Relationships among Job Satisfaction, Organizational Identification and Turnover Intention at Work: A Survey Study in a Public Organization in Erzurum. *Research Journal of Politics, Economics and Management*, 4(3), 121-136

Demircioglu, Y., & Giritli, F. H. (2015). Organizational identification and turnover intention of employees in the Turkish construction industry. *Proc., CIB: Going North for Sustainability: Leveraging Knowledge and Innovation for Sustainable Construction and Development*, 431-440.

Dutton, J. E., Dukerich, J. M., & Harquail, C. V. (1994). Organizational images and member identification. *Administrative Science Quarterly*, 239-263.

Fieseler, C., Meckel, M., & Ranzini, G. (2015). Professional personae- How organizational identification shapes online identity in the workplace. *Journal of Computer-Mediated Communication*,

20(2), 153-170. <https://doi.org/10.1111/jcc4.12103>.

Gioia, D. A., Schultz, M., & Corley, K. G. (2000). Identity, image, and organizational adaptive. *The Academy of Management Review*, 25(1), 63-81.

Gürbüz, S., & Bekmezci, M. (2012). İnsan kaynakları yönetimi uygulamalarının bilgi işçilerinin işten ayrılma niyetine etkisinde duygusal bağlılığın aracılık ve düzenleyicilik rolü. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 41(2), 189-213.

Hancock, J. I., Allen, D. G., Bosco, F. A., McDaniel, K. R., & Pierce, C. A. (2013). Meta-analytic review of employee turnover as a predictor of firm performance. *Journal of Management*, 39(3), 573-603. <https://doi.org/10.1177/0149206311424943>.

Haraguchi, N., Cheng, C. F. C., & Smeets, E. (2017). The importance of manufacturing in economic development: has this changed? *World Development*, 93, 293-315. <https://doi.org/10.1016/j.worlddev.2016.12.013>

Hibino, H., Kuroda, T., & Shimomura, K. (2021). Modeling and simulation of production systems to evaluate the effect of worker turnover on productivity. *Journal of Advanced Mechanical Design, Systems, and Manufacturing*. <https://doi.org/10.1299/JAMDSM.2021JAMDSM0020>.

Holtom, B. C., Mitchell, T. R., Lee, T. W., & Inderrieden, E. J. (2005). Shocks as causes of turnover: What they are and how organizations can manage them. *Human Resource Management: Published in Cooperation with the School of Business Administration, The University of Michigan and in alliance with the Society of Human Resources Management*, 44(3), 337-352.

Jin, M. H., McDonald, B., & Park, J. (2018). Person-Organization Fit and Turnover Intention: Exploring the Mediating Role of Employee Followership and Job Satisfaction Through Conservation of Resources Theory. *Review of Public Personnel Administration*, 38(2), 167-192. <https://doi.org/10.1177/0734371X16658334>.

- Jones, E., Chonko, L., Rangarajan, D., & Roberts, J. (2007). The role of overload on job attitudes, turnover intentions, and salesperson performance. *Journal of Business Research*, 60, 663–671. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2007.02.014>.
- Kim, S. E., & Lee, J. W., (2007). Is Mission Attachment an Effective Management Tool for Employee Retention? An Empirical Analysis of a Nonprofit Human Services Agency. *Review of Public Personnel Administration*, 27(3), 227-248. <https://doi.org/10.1177/0734371X06295791>.
- Kim, H., & Stoner, M. (2008). Burnout and turnover intention among social workers: Effects of role stress, job autonomy and social support. *Administration in Social Work*, 32(3), 5–25. <https://doi.org/10.1080/03643100801922357>.
- Klimchak, M., Ward, A. K., Matthews, M., Robbins, K., & Zhang, H. (2019). When does what other people think matter? The influence of age on the motivators of organizational identification. *Journal of Business and Psychology*, 34, 879-891. <https://doi.org/10.1007/s10869-018-9601-6>.
- Knight, R. (2014). Managing people from 5 generations. *Harvard Business Review*, 25(9), 1-7.
- Kooij, D. T., Jansen, P. G., Dijkers, J. S., & De Lange, A. H. (2010). The influence of age on the associations between HR practices and both affective commitment and job satisfaction: A meta-analysis. *Journal of organizational behavior*, 31(8), 1111-1136.
- Korder, S., Krauel, M., Vernim, S., & Reinhart, G. (2021). Identification of workplace-related turnover predictors in production. *Procedia CIRP*, 104, 1476-1481.
- Kumar Mishra, S., & Bhatnagar, D. (2010). Linking emotional dissonance and organizational identification to turnover intention and emotional well-being: A study of medical representatives in India. *Human Resource Management*. 49(3), 401-419. <https://doi.org/10.1002/hrm.20362>.
- Lee, E. S., Park, T. Y., & Koo, B. (2015). Identifying organizational identification as a basis for attitudes and behaviors: A meta-analytic review. *Psychological Bulletin*, 141(5), 1049-1080. <https://doi.org/10.1037/bul0000012>.
- Lin, C. P. (2019). Modeling corporate citizenship and turnover intention: social identity and expectancy theories. *Review of Managerial Science*, 13, 823-840. <https://doi.org/10.1007/s11846-017-0275-7>.
- Liu, Z., Cai, Z., Li, J., Shi, S., & Fang, Y. (2013). Leadership style and employee turnover intentions: A social identity perspective. *Career Development International*, 18(3), 305-324. <https://doi.org/10.1108/CDI-09-2012-0087>.
- Mael, F., & Ashforth, B. E. (1992). Alumni and their alma mater: A partial test of the reformulated model of organizational identification. *Journal of Organizational Behavior*, 13(2), 103-123. <https://doi.org/10.1002/job.4030130202>.
- McArdle, J. J. (1998). Contemporary statistical models of test bias. In JJ McArdle & RW Woodcock (Eds.), *Human Abilities in Theory and Practice* (pp. 157-195). Lawrence Erlbaum Associates, Inc.
- Meredith, W. (1993). MI, factor analysis and factorial invariance. *Psychometrika*, 58, 525-43. <https://doi.org/10.1007/BF02294825>.
- Mishra, S., & Bhatnagar, D. (2010). Linking emotional dissonance and organizational identification to turnover intention and emotional well-being: A study of medical representatives in India. *Human Resource Management*, 49, 401-419. <https://doi.org/10.1002/HRM.20362>.
- Moynihan, D. P., & Landuyt, N. (2008). Explaining turnover intention in state government: Examining the roles of gender, life cycle, and loyalty. *Review of Public Personnel Administration*, 28(2), 120–143. <https://doi.org/10.1177/0734371X08315771>.
- Moura, G., Abrams, D., Retter, C., Gunnarsdottir, S., & Ando, K. (2009). Identification as an organizational anchor: how identification and job satisfaction combine to predict turnover intention. *European Journal of Social Psychology*, 39, 540-557. <https://doi.org/10.1002/ejsp.644>.

[org/10.1002/EJSP.553](https://doi.org/10.1002/EJSP.553).

- Munir, R., & Tobi, S. N. M. (2020). Understanding and measuring the determinants of employees' turnover intention. *Environment - Behavior Proceeding Journal*, 5, 395-403.
- Ng, T. W., & Feldman, D. C. (2010). The relationships of age with job attitudes: A meta-analysis. *Personnel Psychology*, 63(3), 677-718.
- Nowak, R. (2021). Structural empowerment and serving culture as determinants of organizational identification and turnover intention. *Management Research Review*, 44(2), 318-340. <https://doi.org/10.1108/MRR-02-2020-0064>.
- Oguebe, T. M., & Edosomwan, H. S. (2021). Organizational-based self-esteem and organizational identification as predictors of turnover intention: Mediating role of organizational trust. *SEISENSE Journal of Management*, 4(2), 56-71. <https://doi.org/10.33215/sjom.v4i2.620>.
- Ooi, T. P., & Teoh, K. B. (2021). Factors affecting the turnover intention among employees in Penang manufacturing industry. *Annals of Human Resource Management Research*, 1(1), 29-40. <https://doi.org/10.35912/ahrmr.v1i1.379>.
- Park, J., & Min, H. K. (2020). Turnover intention in the hospitality industry: A meta-analysis. *International Journal of Hospitality Management*, 90, 102599. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2020.102599>.
- Podsakoff, P. M., MacKenzie, S. B., Lee, J. Y., & Podsakoff, N. P. (2003). Common method biases in behavioral research: a critical review of the literature and recommended remedies. *Journal of Applied Psychology*, 88(5), 879. <https://psycnet.apa.org/doi/10.1037/0021-9010.88.5.879>.
- Pratt, M. G. (1998). *To be or not to be: Central questions in organizational identification*. Sage Publications, Inc.
- Putnick, D. L., & Bornstein, M. H. (2016). Measurement invariance conventions and reporting: The state of the art and future directions for psychological research. *Developmental Review*, 41, 71-90.
- Rhodes, S. R. (1983). Age-related differences in work attitudes and behavior: A review and conceptual analysis. *Psychological Bulletin*, 93(2), 328-367. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.93.2.328>
- Riketta, M. (2005). Organizational identification: A meta-analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 66(2), 358-384. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.05.005>.
- Shaikh, E., Brahmi, M., Thang, P. C., Watto, W. A., Trang, T. T. N., & Loan, N. T. (2022). Should i stay or should i go? explaining the turnover intentions with corporate social responsibility (CSR), organizational identification and organizational commitment. *Sustainability*, 14(10), 6030. <https://doi.org/10.3390/su14106030>.
- Skelton, A. R., Nattress, D. & Dwyer, R. J. (2020). "Predicting manufacturing employee turnover intentions", *Journal of Economics, Finance and Administrative Science*, 25(49), 101-117. <https://doi.org/10.1108/JEFAS-07-2018-0069>.
- Stets, J. E., & Burke, P. J. (2000). Identity theory and social identity theory. *Social Psychology Quarterly*, 63(3), 224-237. <https://doi.org/10.2307/2695870>.
- Sugirtha, C. M. R., Hameed, S. S., & Arumugam, T. (2020). The impact of organizational identification and employee engagement on intellectual capital assets: an empirical study. *Test Engineering and Management*, 83, 6277-6285.
- Suifan, T. S., Diab, H., Alhyari, S., & Sweis, R. J. (2020). Does ethical leadership reduce turnover intention? The mediating effects of psychological empowerment and organizational identification. *Journal of Human Behavior in the Social Environment*, 30(4), 410-428. <https://doi.org/10.1080/10911359.2019.1690611>.
- Tajfel, H. E. (1978). *Differentiation Between Social Groups: Studies in The Social Psychology of Intergroup Relations*. Academic Press.
- Tajfel, H., & Turner, J. C. (1986). The social identity theory of intergroup behaviour. In S. Worchel, & WG Austin (Eds), *Psychology of Intergroup Relations*. Nelson-Hall.
- Tak, B., & Aydemir, B. A. (2004). Örgütsel özdeşleşme üzerine iki görgül çalışma. 12. *Ulusal Yönetim ve*

Organizasyon Kongresi, Uludağ Üniversitesi, Bursa.

Tavares, S. M., van Knippenberg, D., & Van Dick, R. (2016). Organizational identification and “currencies of exchange”: Integrating social identity and social exchange perspectives. *Journal of Applied Social Psychology*, 46(1), 34-45. <https://doi.org/10.1111/jasp.12329>.

Tett, R. P., & Meyer, J. P. (1993). Job satisfaction, organizational commitment, turnover intention, and turnover: path analyses based on meta-analytic findings. *Personnel Psychology*, 46(2), 259-293. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.1993.tb00874.x>.

Turgut, H., Soran, S., ve Ateş M. F. (2017). The Effect Of Resilience on The Relationship Between Organizational Identification and Turnover Intention, *International Journal of Economic and Administrative Studies*, 577-592.

TURKSTAT (2021). Workforce Statistics.

Available online: <https://data.tuik.gov.tr/>

Bulten/Index?p=Isgucu-Istatistikleri-2021-45645#:~:text=%C4%B0%C5%9Fg%C3%BCc%C3%BC%202021%20y%C4%B1%C4%B1nda%20bir%20%C3%B6nceki,ise%20%32%2C8%20oldu. (Accessed 15 May 2024).

Vandenberg, R. J., & Lance, C. E. (2000). A review and synthesis of the MI literature: Suggestions, practices, and recommendations for organizational research. *Organizational Research Methods*, 3, 4-69. <https://doi.org/10.1177/109442810031002>.

Waldman, J. D., Kelly, F., Aurora, S., & Smith, H. L. (2004). The shocking cost of turnover in health care. *Health care management review*, 29(1), 2-7. <https://doi.org/10.1097/HMR.0b013e3181e3940e>.

Weisberg, J., & Kirschenbaum, A. (1991). Employee turnover intentions: Implications from a national sample. *International Journal of Human Resource Management*, 2(3), 359-375. <https://doi.org/10.1080/09585199100000073>.

Wu, A. D., Li, Z., & Zumbo, B. D. (2019). Decoding the meaning of factorial invariance and updating the practice of multi-

group confirmatory factor analysis: A demonstration with TIMSS data. *Practical Assessment, Research, and Evaluation*, 12(1), 3. <https://doi.org/10.7275/mhqa-cd89>.

Yüksel, H., & Yüksel, M. (2014). İş Doyumu İle İşten Ayrılma Düzeyi Arasındaki İlişki: İlköğretim Öğretmenleri Üzerinde Bir Uygulama. *Journal of International Social Research*, 7(32).

Zhang, S., & Liu, Z. (2016). A meta-analysis of the relationship between organizational identification and turnover intention. *Acta Psychologica Sinica*, 48(12), 1561. <https://doi.org/10.3724/SP.J.1041.2016.01561>.

Author Contribution Rate

The authors contributed equally to the research.

**DİJİTAL EKONOMİ VE FİNANSAL PİYASA
DERİNLİĞİNİN KARBON EMİSYONUNA ETKİSİ:
OECD ÜLKELERİNDE AMPİRİK BİR İNCELEME**

THE IMPACT OF DIGITAL ECONOMY AND FINANCIAL
MARKET DEPTH ON CARBON EMISSIONS: AN
EMPIRICAL STUDY IN OECD COUNTRIES

Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU, Hilal OK ERGÜN, Betül ŞAHİN

20

DİJİTAL EKONOMİ VE FİNANSAL PİYASA DERİNLİĞİNİN KARBON EMİSYONUNA ETKİSİ: OECD ÜLKELERİNDE AMPİRİK BİR İNCELEME

THE IMPACT OF DIGITAL ECONOMY AND FINANCIAL MARKET DEPTH ON CARBON EMISSIONS: AN EMPIRICAL STUDY IN OECD COUNTRIES

Nuran ÖZTÜRK OFLUOĞLU¹ Hilal OK ERGÜN², Betül ŞAHİN³

Anahtar Kelimeler:

Dijital ekonomi,
Finansal derinlik,
Karbon emisyonu.

Keywords:

Digital economy,
Financial depth,
Carbon emissions.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı dijital ekonomi ve finansal piyasaların karbon emisyonu üzerindeki etkisinin ampirik olarak araştırılmasıdır. Bu bağlamda, OECD ülkeleri kapsamında, 2010-2020 dönemi panel veri analizi kullanılarak incelenmiştir. Karbon emisyonlarının bağımlı, dijital ekonomi ve finansal piyasa göstergelerinin bağımsız değişken olduğu bir panel veri modeli geliştirilmiştir. Çalışmada dijital ekonomi göstergesi olarak internet kullanan bireylerin toplam nüfus içerisindeki payı, bilgi ve iletişim teknolojisi ürünlerinin toplam ihracat içerisindeki payı ve 100 kişi başına düşen sabit geniş bant aboneliği değişkenleri kullanılmıştır. Finansal piyasaların göstergesi olarak da finansal piyasa derinlik endeksi kullanılmıştır. Modelin tahmininden elde edilen ampirik bulgular doğrultusunda, dijital ekonomi ve finansal piyasa göstergelerinin karbon emisyonu üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif bir etkisi olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak ampirik analizden elde edilen bulgular OECD ülkelerinde, dijital ekonomi göstergeleri ve finansal piyasa derinliğindeki artışın karbon emisyonunun azalmasına katkı sağladığına işaret etmektedir. Elde edilen bulgular doğrultusunda, dijital uygulamaların karbon emisyonları açısından da önemi göz önünde bulundurularak politikaların geliştirilmesi önerilmektedir.

ABSTRACT

The aim of the study is to empirically investigate the impact of the digital economy and financial markets on carbon emissions. In this context, the period 2010-2020 was analyzed in the context of OECD countries using a panel data analysis. A panel data model was developed with carbon emissions as the dependent variable and indicators of the digital economy and financial markets as independent variables. The study uses the share of Internet users in the total population, the share of information and communication technology products in total exports and the number of fixed broadband subscriptions per 100 people as indicators of the digital economy. The financial market depth index is used as an indicator for the financial markets. Empirical findings from the model estimation reveal a statistically significant and negative effect of digital economy and financial market indicators on carbon emissions. Thus, the results of the empirical analysis suggest that the increase in digital economy and financial market depth indicators contributes to the reduction of carbon emissions in OECD countries. Based on these findings, it is recommended to develop policies that consider the role of digital applications in reducing carbon emissions.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, nozturk@trabzon.edu.tr, 0000-0003-3617-5139

² Dr. Öğr. Üyesi, Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, hilalok@trabzon.edu.tr, 0000-0002-1454-3677

³ Öğr. Gör. Dr., Trabzon Üniversitesi, Beşikdüzü Meslek Yüksekokulu, betulturan@trabzon.edu.tr, 0000-0003-0882-594X

Alıntılanmak için/Cite as:
ÖZTÜRK OFLUOĞLU N.,
OK ERGÜN H., ŞAHİN B.
(2025) Dijital Ekonomi Ve
Finansal Piyasa Derinliğinin
Karbon Emisyonuna Etkisi:
Oecd Ülkelerinde Ampirik Bir
İnceleme, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, 34 (1), 330-345

GİRİŞ

Küresel ısınma nedeniyle meydana gelen iklim değişikliği tüm ülkelerin gündeminde neredeyse ilk sıralarda yer almaktadır. İklim değişikliği karbon-temelli ekonomik büyümenin neticesinde ortaya çıkmıştır (Topçu, 2018). Dünya nüfusunun artması, teknolojiye yeni yenilikler, gelişen ve büyüyen endüstri enerji ihtiyacını hiç olmadığı kadar artırmıştır. Fosil yakıtların enerji ihtiyacını karşılamak amaçlı kullanımı başta karbondioksit olmak üzere çeşitli sera gazlarının atmosfere dağılmasına yol açmıştır. Atmosferde biriken bu zararlı gazlar, güneşten gelen radyasyonu yutarak dünya sıcaklığının artmasına ve küresel ısınmaya neden olmuştur (Doğanay & Coşkun; 2020, s. 21 Yarımka, 2021, Öztürk, 2013, Saraçoğlu, 2018). Bu nedenle, iklim değişikliği ile mücadelede sera gazı emisyonlarının azaltılması büyük önem taşımaktadır.

Gerek ulusal gerekse uluslararası düzeyde emisyon azaltımına ilişkin birçok girişim bulunmaktadır. Kyoto Protokolü ve Paris anlaşması gibi uluslararası düzeyde anlaşmalar karbon emisyonunun azaltılmasını hedefleyen protokoller arasındadır. Hem anlaşmalar nedeniyle hem de ülkelerin kendilerinde gördükleri zorunluluk dolayısıyla çeşitli iklim değişikliği politikaları uygulanmaktadır. Bu politikalar arasında Avrupa Birliği tarafından 2019 yılında uygulamaya konulan Avrupa Yeşil Mutabakatı gösterilebilir. Bu eylem planı ile AB 2050 yılına kadar kıtanın karbondan arındırılmasını amaçlamaktadır (European Comission, 2024).

Karbon emisyonunun azaltılması çalışmalarında günümüz dijital teknolojilerinin ne kadar etkili olduğu konusunda yapılan çalışmalar ise dikkat çekmektedir. Dijital teknolojilerin endüstriyel yapının iyileştirilmesi, enerji kullanımının azaltılması, işgücü piyasası etkinliğinin ve üretim faktörlerinin verimliliğinin artırılması gibi alanlarda veri sağlama yoluyla katkıda bulunduğu ifade edilmektedir (Suo ve diğerleri, 2024, Deng ve diğerleri, 2022, Zhao ve diğerleri, 2022). “Yeni Ekonomi” olarak da adlandırılan dijital ekonomi ve karbon emisyonu salınımı arasında genellikle ters U şeklinde ilişki olduğunu ifade eden çalışma sayısı ise oldukça fazladır (Wang ve diğerleri, 2024, Cheng ve diğerleri, 2023, Sun ve diğerleri, 2024, Li & Wang, 2022). Bu çalışmalarda belirli bir gelişmişlik

seviyesinden sonra dijital ekonominin karbon emisyonunun azaltılmasına katkı sağladığı ifade edilmektedir.

Diğer taraftan, karbon emisyonunu azaltması beklenen bir diğer değişken ise finansal gelişmedir. Finansal gelişme yenileme yatırımları, temiz üretim ve enerji yatırımlarına yol açarak karbon salınımının azaltılmasına katkıda bulunmaktadır. Diğer taraftan teknolojik ve yeşil yatırımları arttırarak da karbon salınımını negatif yönde etkileyebilmektedir (Gao & He, 2024). Dolayısıyla düşük karbon salınlı bir ekonomi için karbon salınımını azaltan finansal aktivitelere ve bu aktiviteleri destekleyen bir karbon finansman sistemine ihtiyaç duyulmaktadır. Karbon finansmanı iklim değişikliğinde önemli bir rol oynamaktadır. Karbon finansmanı ve karbon sermayesi arasındaki ilişki düşük karbonlu endüstrilerin gelişmesi için büyük önem arz etmektedir (Tian ve diğerleri, 2024).

Bu çalışmada dijital ekonomi ve finansal piyasa derinliğinin karbon emisyonu üzerindeki etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmanın giriş kısmından sonraki ikinci bölümde, dijital ekonomi kavramı teorik çerçevede incelenmiştir. Ayrıca dijital ekonominin karbon emisyonu ve finansal gelişme ile ilişkisine değinilmektedir. Üçüncü kısımda ise karbon emisyonunun dijital ekonomi ve finansal gelişme ile ilişkisini inceleyen literatür kısaca özetlenmiştir. Yöntemin açıklandığı dördüncü bölümde çalışmada kullanılan veri seti, model ve analiz ve bulgulara değinilmiştir. Beşinci bölümde ise sonuç ve öneriler kısmı ile çalışma tamamlanmıştır.

DİJİTAL EKONOMİ KAVRAMI

1980’lerin başlarından itibaren uluslararası düzeyde meydana gelen ekonomik ve sosyal gelişmelerin günümüzdeki uygulamaları bazı ekonomistler tarafından “dijital ekonomi” veya “Yeni Ekonomi” ifadesiyle tanımlamaktadır (Karaçor ve diğerleri, 2020). Dijital ekonomi kavramı ilk kez Don Tapscott (1994) tarafından ortaya atılmıştır. Tapscott, “Ağ Bağlantılı Zeka Çağı” (Age of Networked Intelligent) adlı kitabında dijital teknolojinin bir çok alanda değişiklikler yaratacağını ifade etmiştir. Kavrama sadece makineler arası bağlantılar değil, iş dünyası bağlantıları, hükümet, seyahat, eğitim, yayın ve liderlik gibi alanlardaki bağlantılar da dahil edilmektedir (Tapscott, 2014). Tapscott (1996) dijital

ekonominin iki nesil ekonomik aktiviteyi kapsadığını, ilkinin bilgi ve çeşitli istatistiksel bilgilerin internet sitelerine yerleştirmekle, ikincisinin ise internetin mümkün kıldığı daha etkileşimli bir iletişimle ilgili olduğunu ifade etmektedir (Bukht & Heeks, 2018).

Dijital ekonomi Tapscott'tan bu yana birçok araştırmacı ve kurum tarafından tanımlanmıştır. Örneğin Avrupa Parlamentosu dijital ekonomiyi “neredeyse sonsuz ve sürekli artan sayıda düğümlerin olduğu, birbiriyle bağlantılı birkaç seviye ve katmanlardan oluşan karmaşık bir yapı” olarak tanımlamaktadır (European Parliament, 2015). Carlsson (2004) dijital ekonomiyi çok çeşitli yeni kombinasyonlara yol açan çok sayıda heterojen fikir ve aktör arasında yeni bir bağlantı biçimi olarak tanımlamaktadır. Bununla birlikte, dijital ekonomi kavramı 2016 yılındaki G20 zirvesine kadar net bir tanıma kavuşamamıştır (Pan ve diğerleri, 2022). Dijital ekonomi geniş bir ekonomik aktivite yelpazesi sunmaktadır. Buna göre dijital ekonomi üretimin temel faktörü olan dijital bilgi ve bilgi birikiminin kullanımını, önemli bir etkinlik alanı olarak modern bilgi ağlarını, verimlilik artışının ve ekonomideki yapısal optimizasyonun önemli bir itici gücü olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin etkili kullanımını içermektedir (Ministry of Foreign Affairs of Japan, 2016). Türkiye’den bir tanım ise T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018) tarafından yapılmıştır. T.C. Kalkınma Bakanlığı (2018)’na göre dijital ekonomi “dijital hesaplama teknolojilerine dayanan ekonomi” dir. Dijital ekonominin ana unsurları ise dijital ticaret, dijital finans, dijital pazarlama, veri ekonomisi, yapay zeka ve dijital iş modelleri olarak görülmektedir (Özbay ve Genç, 2023:607). Bu kavramların her biri ayrı bir inceleme alanını oluşturmaktadırlar.

Dijital ekonominin bir uzantısı olan akıllı üretim teknolojileri birçok ülkenin gündeminde ön sıralarda yer almaktadır (Zhang & Ji, 2019). Bulut teknolojisi, nesnelerin interneti (IoT), büyük veri, mobil internet ve yapay zekâ vb. de dahil olmak üzere yeni bilgi teknolojilerinin gelişmesi ve uygulanmasıyla birlikte, çeşitli ülkeler bir sonraki sanayi devrimine hazırlanmak için farklı üretim stratejileri (örneğin endüstri 4.0, endüstriyel internet, made in China 2025, hizmet odaklı üretim ve bulut üretim vb.) önermişlerdir (Tao & Zang, 2017).

Dijital ekonominin bu denli dikkat çekmesi sağladığı faydalar dolayısıyladır. Bu çalışmada, oldukça geniş bir alana yayılan bu faydaların önemli birkaçına yer verilmiştir. Yeni bir ekonomik form olarak dijital ekonomi, altyapı, kaynak tahsisi ve yapısal optimizasyon yoluyla kentsel karbon verimliliğini arttırabilecek yeşil, yenilikçi ve paylaşımcı olma avantajlarına sahiptir (Zhao ve diğerleri, 2022). Diğer taraftan, işletmelerin ve tüketicilerin çevre ile ilgili verileri daha etkin bir şekilde izlemesine, yönetmesine, çevre bilincinin artmasına ve çevrenin korunmasına katkı sağlayabilmektedir. Örneğin dijital ekonomi, kamu hizmetlerine ve politika bilgilerine erişim sağlayarak vatandaşların çevre koruma faaliyetlerine katılımını teşvik edebilmektedir (Ruijter ve diğerleri, 2022). Aynı zamanda karbon emisyonunu azaltarak iklim değişikliği ile hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlayabilmektedir.

Dijital ekonomi karbon emisyonu ilişkisi çeşitli kanallarla gerçekleşebilmektedir. İlk kanal dijital ekonominin endüstriyel yapı üzerindeki etkisi ile ortaya çıkmaktadır. Öncelikle dijital ekonomi, 5G internet, bulut bilişim ve üretim faktörleriyle birleştirilmiş akıllı cihazlar gibi dijital altyapılar aracılığıyla, düşük karbonlu kalkınmayı gerçekleştirmek üzere yürütülen hükümet politikalarını destekleyerek sürdürülebilir kalkınma hedeflerine ulaşmaya yardımcı olabilmektedir. İkinci olarak, dijital teknoloji yardımıyla endüstriyel yapının rasyonelleştirilmesi yeşil ve düşük karbonlu kalkınmaya katkı sağlamaktadır (Zhang & Ji, 2019, Chen ve diğerleri, 2022, Bai ve diğerleri, 2023). Örneğin, emisyon ticaret sisteminin devreye girmesiyle birlikte firmalar yeni teknolojileri kullanarak temiz üretim, karbon tespiti ve depolama teknolojisi gibi yollarla hem çevre hem de ekonomi için kazanımlar sağlayabilmektedirler (Liu & Liu, 2023). Diğer taraftan dijital teknolojilerin tedarik zincirinde kullanımının hem ekonomik hem de çevresel anlamda katkı sağlayabileceği belirtilmektedir (Li ve diğerleri, 2020).

Dijital ekonominin bir diğer etkisi üretim faktörleri verimliliği boyutunda ele alınmaktadır. Toplam faktör verimliliği artışı karbon emisyonunun azaltılmasında önemli bir faktördür. Buna göre, piyasa talebi ve tüketici tercihlerine ilişkin bilgilere dayalı dijital ekonomi, arz ve talebi eşitleyerek sermaye ve emek faktörlerinin yeniden

dağılımını sağlayabilmekte ve böylece toplam faktör verimliliğini arttırabilmektedir (Suo ve diğerleri, 2024). Verimlilik artışı kaynak israfının önlenmesini ve böylece enerji tasarrufu ve emisyon azalışını sağlayabilmektedir.

Dijital ekonominin ulaşım-seyahat ve hükümet karar alma mekanizmalarında kullanılması gibi sosyoekonomik faaliyetlerde uygulanması, doğrudan veya dolaylı olarak enerji tüketim yoğunluğunu azaltabilmekte ve böylece karbon verimliliğini artırabilmektedir. Örneğin internet teknolojisi ile birlikte birçok geleneksel hizmet işletmesi, enerji tüketimini büyük ölçüde azaltan, enerji verimliliğini arttıran ağ hizmetlerine geçiş yapmıştır (Deng ve diğerleri, 2022). Dijital ekonominin hızlandırılmış faktör akışlarıyla enerji tüketim yoğunluğunu azaltabileceği, enerji tüketim yapısını iyileştirebileceği ve sonuçta kentsel karbon verimliliğini artırabileceği öne sürülmektedir (Zhao ve diğerleri, 2022).

LİTERATÜR TARAMASI

Dijital ekonomi ile ilgili son yıllarda yapılan çalışmalar incelendiğinde, karbon emisyonu ve dijital ekonomi ilişkisinin sıklıkla ele alındığı görülmektedir. Finansal gelişme ile karbon emisyonu ilişkisi de analiz edilen diğer başlıklar arasında yer almaktadır. Diğer taraftan ekonomik büyüme ile çevresel bozulma arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğunu belirten Çevresel Kuznet Eğrisi Hipotezinin dijital ekonomi karbon emisyonu ilişkisini açıklamada kullanıldığı da görülmektedir. Bu hipoteze göre dijital ekonomide meydana gelen değişimler karbon emisyonunu önce arttırmakta ancak belirli bir eşik değerden sonra azaltmaktadır. Mekansal analiz ve girdi çıktı analizlerinin daha çok tercih edildiği çalışmalarla ilgili literatür aşağıda kısaca özetlenmektedir.

Dijital ekonominin gelişmesi ile birlikte karbon emisyonun azalacağı bulgusunu elde eden çalışmalar geniş bir literatür oluşturmaktadır. Lin & Zhou (2021)'e göre internetin gelişmesiyle birlikte endüstriyel yapı iyileşmekte, teknoloji yayılımı teşvik edilmekte ve böylece enerji ve karbon emisyon performansı iyileşmektedir. Yerel hükümet müdahalesi internetin bu etkisini zayıflatmakta, piyasa odaklı gelişme ise olumlu katkı sağlamaktadır. Wang ve diğerleri (2021), dijital teknolojiye yeniliklerin ulusal karbon emisyon yoğunluğu üzerinde doğrudan ve dolaylı

etkilerinin tespit edildiğini ancak bu etkilerin heterojen olduğunu belirtmektedirler. Araştırmada elde edilen bir diğer sonuç dijital teknolojideki yenilikler ve teknoloji yayılımının birleşik etkisinin karbon emisyon yoğunluğunu azaltmasıdır. Yine çalışmada doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karbon emisyonu yoğunluğu arasındaki negatif ilişki tespit edilmiştir.

Chen ve diğerleri (2022) dijital ekonominin hem doğrudan hem de endüstriyel yapının rasyonelleştirilmesine katkı sağlama yoluyla dolaylı olarak karbon emisyonunun azalmasına yardımcı olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Li & Wang (2022) yaptıkları çalışmada dijital ekonomiyi internet ve dijital finansal gelişme ile ölçerek dijital ekonomi ve karbon emisyonu ilişkisinin ters U şeklinde olduğunu tespit etmişlerdir. Bilgi iletişim teknolojisi penetrasyonunun bölgesel karbon emisyonuna önemli düzeyde katkı sağladığını belirten bir diğer çalışma ise Jin & Yu (2022)'ye aittir. Wang ve diğerleri (2022), internet ekonomisinde meydana gelen %1'lik artışın karbon emisyon verimliliğini %0.141 arttırdığını ve internet ekonomisinin beşerî sermaye, temiz teknoloji yenilikleri, kömür dışı enerji kullanımını arttırarak karbon emisyon verimliliğini dolaylı olarak etkilediğini belirtmişlerdir. Zang ve diğerleri (2022) ve Dong ve diğerleri (2022) dijital ekonominin karbon emisyon performansı arttırdığını diğer bir deyişle karbon emisyonunu azalttığı bulgusunu elde etmişlerdir. Ayrıca, Dong ve diğerleri (2022)'ne göre ekonomik büyüme, finansal kalkınma ve endüstriyel yapının iyileştirmesi dijital ekonomi ve karbon emisyonları arasında aracı rol oynamaktadır. Zhu ve diğerleri (2022) ise dijital ekonominin karbon emisyonunu, inovasyon etkisi ve endüstriyel yapının iyileştirilmesi yardımıyla da engellediği sonucuna ulaşmışlardır. Wu ve Yang (2022), özellikle gelişmekte olan ülkeler için önem arz eden endüstriyel yapı iyileşmesi, ekonomik kalkınma ve işgücü verimliliği artışlarında önemli bir faktör olan istihdam yapısının dijital ekonomi ile olan ilişkisini araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre dijital ekonomi Çin'in istihdam yapısı üzerinde oldukça etkilidir. Buna göre, gelişmenin ilk aşamalarında dijital ekonomi sanayi sektöründe, yüksek teknolojili endüstri ve yüksek beceri gerektiren işlerin istihdamında düşüşler yaşanmasına neden olmaktadır. Ancak ilerleyen safhalarda ilgili alanlarda istihdam

artmakta ve endüstri yapısı olumlu yönde iyileşmektedir.

Yu ve diğerleri (2022)’ye göre dijital ekonomi, karbon salınımını engellemektedir ve dijital ekonominin gelişmişlik düzeyi, karbon emisyonları üzerinde heterojen bir etkiye sahiptir. Ayrıca çalışmada ekonomik kalkınma, finansal gelişme, enerji yapısı ve endüstriyel gelişmenin karbon emisyonunu arttırdığı saptanmıştır. Liu ve diğerleri (2022), mekânsal analiz yöntemini kullandıkları çalışmada dijital teknolojiye meydana gelen gelişmelerin karbon azalımını “yayılma etkisi” yoluyla olumlu etkilediği sonucuna ulaşılmıştır. Ancak yazarlara göre, bu etki bilgi iletim maliyetindeki artışlar ve yerel ekonomiyi koruma önlemleri dolayısıyla coğrafi sınırlara sahiptir. Hükümet müdahaleleri ise dijital teknolojilerdeki gelişmenin, karbon emisyonu üzerindeki negatif etkisini azaltmaktadır.

Ren ve diğerleri (2021), internetin gelişimi ile enerji kullanımı arasında negatif bir ilişki tespit etmişlerdir. Çalışmada internet kullanımının enerji tüketimini arttırmasına rağmen enerji tüketim yapısında ve yoğunluğunda pozitif yönde gelişmeler sağladığı ifade edilmektedir. Zhang ve diğerleri (2022) ise dijital ekonominin enerji verimliliğini arttırarak karbon salınımı azaltma etkisinin her zaman geçerli olmadığını saptamışlardır. Ayrıca elde edilen sonuçlara göre nüfus artışı, kömüre dayalı enerji tüketimi yapısı ve endüstriyel yapı karbon emisyonlarını önemli ölçüde arttırmaktadır. Bai ve diğerleri (2023) ise dijital ekonomi karbon emisyonu ilişkisinin endüstri yapısına göre değiştiğini ifade etmektedirler.

Bai ve diğerleri (2023)’e göre dijital ekonomi, yerel endüstriyel dönüşümü sağlama ve iyileştirme yoluyla karbon emisyonunu azaltmakta ancak mekansal transfere neden olarak komşu karbon emisyonunu arttırmaktadır. Çalışmada, transferin nedeni dijital ekonominin yerel endüstriyel dönüşüm ve iyileşmeyi teşvik etmesi ve bu nedenle geri kalmış ve kirlilettiği endüstrilerin komşu bölgelere taşınmasına yol açması gösterilmiştir. Cheng ve diğerleri (2023) dijital ekonominin karbon emisyon yoğunluğu üzerinde doğrusal olmayan ters U şeklinde bir mekânsal yayılma etkisine sahip olduğunu belirtmektedirler. Ayrıca araştırmacılara göre endüstriyel yapının optimizasyonu teknolojik ve bilimsel yeniliklerin gelişimini etkileyerek hem

doğrudan hem de dolaylı olarak karbon emisyon yoğunluğunun azaltımına katkı sağlamaktadır. Yine Chang ve diğerleri (2023), dijital ekonominin karbon emisyon yoğunluğunu önemli ölçüde azalttığını ve dijital ekonominin karbon emisyonu üzerindeki etkisinin mekânsal yayılma etkisine sahip olduğu belirtilmektedir. Chen ve diğerleri (2023), dijital ekonominin karbon emisyon yoğunluğunun azaltılmasında önemli olduğunu ancak dijital ekonominin gelişmişlik seviyesinin bölgeler arasında farklılık gösterdiğini ifade etmektedirler. Yazarlara göre, heterojenliğin ortaya çıkmasında dijital ekonominin alt göstergesi olan enerji tüketimi ve politik destek etkilidir. Yine heterojenlik göstermekle birlikte devlet desteklerinin dijital ekonomi karbon emisyonu arasındaki ilişkiye pozitif katkı sağladığını belirtmişlerdir. Çalışmadan elde edilen en önemli bulgu ise bilim ve teknolojiye meydana gelen farklı yenilik türlerinin, dijital ekonomi ve karbon emisyonu ilişkisine farklı yansıdığıdır. Buna göre karbon azaltımı için yeşil ekonomiyi ve dijital ekonomiyi destekleyen daha fazla bilimsel gelişmeye ihtiyaç vardır. Lyu ve diğerleri (2023) yaptıkları çalışmada 2011-2019 yılları arasında Çin’in 251 eyaletine ait verileri çeşitli regresyon analizleri ile test etmişlerdir. Elde edilen bulgulara göre dijital ekonomi, enerji verimliliğini artırarak karbon emisyonunun azaltılmasına katkı sağlamakta ve endüstriyel yapının iyileştirilmesi dijital ekonominin karbon verimliliğini artırıcı etkisini güçlendirmektedir. Wang ve diğerleri (2023), girdi-çıktı analizini kullanarak yaptıkları çalışmada özellikle endüstriyel dijitalleşme sektörünün ekonomide karbon emisyonunu en fazla ileten sektör olduğunu ve bu sektörlerin üretim, aracı ve talep taraflarında büyük karbon emisyonlarına sahip olduklarını belirtmektedirler. Wang & Li (2023) ise dijital ekonominin karbon emisyonunu azaltıcı etkisi olduğu ancak endüstri ve kent-kır gibi faktörlere bağlı olarak heterojenlik gösterdiği bulgusuna ulaşılmıştır. Hu (2023), dijital ekonominin çevresel kirliliği azaltıcı etkisinin ülkenin doğusunda; karbon emisyonunu azaltıcı etkisinin ise ülkenin batısında geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Çalışmada ayrıca ekonomik kalkınma, nüfus, yenilik, hükümet müdahalesi, finansal kalkınma, dışa açıklık, bilgi düzeyi, serbest piyasa düzeyi ve beşerî sermaye düzeyi değişkenlerinin çevresel kirlilik ve karbon emisyonunu azaltıcı yönde etkili olduğu sonucunu elde etmiştir.

Wang ve diğerleri (2024), doğal kaynak rantı eşik değişkeni olduğunda dijital ekonomi ve karbon emisyonu arasında ters U şeklinde bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yolsuzlukla mücadele düzenlemelerinin eşik değişken olarak alınması durumunda ise çift eşik etkisinin ortaya çıktığını, yolsuzlukla mücadele düzenlemelerindeki artışın dijital ekonominin karbon emisyonu üzerindeki etkisini güçlendirdiğini sonraki aşamalarda ise zayıflattığını ortaya koymuşlardır. Jiang ve diğerleri (2024), dijital ekonomi, tüketim artışı ve karbon emisyonu arasındaki ilişkiyi araştırmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre, kentsel ve kırsal alanda farklılık göstermekle birlikte, dijital ekonomide meydana gelen %1'lik artış karbon emisyonunu %0.082–0.092 aralığında değişen oranlarda azaltmaktadır. Tian ve diğerleri (2024), karbon ticareti piyasasını baz alarak yaptıkları çalışmada, dijital ekonominin gelişmişlik seviyesindeki bir artışın karbon emisyonunu 0,417 birim azalttığı sonucuna ulaşmışlardır. Yu ve diğerleri (2024), dijital ekonominin kentsel karbon emisyonunu azaltmada önemli bir etkiye sahip olduğu sonucunu elde etmişlerdir.

Sun ve diğerleri (2024)'ne göre dijital ekonomideki gelişme ile karbon emisyonu ve enerji tüketimini arasında ters U şeklinde bir ilişki vardır. Buna göre dijital ekonomideki hızlı gelişme ilk başta karbon emisyonu ve enerji tüketimini arttırmakta ancak daha sonra azaltmaktadır. Bu durum dijital ekonominin belirli bir gelişmişlik seviyesinden sonra çevre korunmasına katkı sağlayabileceği şeklinde yorumlanmaktadır. Yine Song ve diğerleri (2024) çalışmalarında, dijital ekonomi ile karbon emisyon verimliliği arasında U şeklinde doğrusal olmayan ve heterojen bir ilişki olduğu sonucuna ulaşmışlardır. Elde edilen sonuçlara göre teknolojik yenilik belirli bir eşikten sonra dijital ekonomi ve karbon emisyonu arasında aracılık etkisi yaratmaktadır.

Dijital ekonomi karbon emisyonu ilişkisinin araştırıldığı çalışmalarda finansal değişkenlerin de yer aldığı tespit edilmiştir. Ma ve diğerleri (2022) yaptıkları çalışmada, dijital ekonomi, Ar-Ge yatırımları ve teknolojik yeniliklerde meydana gelen artışın karbondioksit emisyonunu azalttığı ancak ekonomik büyüme ve finansal gelişmenin çevresel olmayan yatırımlar nedeniyle karbon emisyonunu arttırdığı bulgularına ulaşılmışlardır. Wang, (2022)'ne göre dijital ekonomideki gelişmeler karbon emisyonlarının azaltılmasında etkili olmaktadır. Ancak finansal gelişme ile karbon emisyonu arasındaki ilişki Çin'in geçiş döneminde termal enerjiye büyük ölçüde

bağlı olması ve finansal kredilerde meydana gelen artışın endüstriyel girişimleri arttırarak karbon emisyonunu arttırması nedenleriyle pozitiftir. Yi ve diğerleri (2022) yaptıkları çalışmada, bölgesel heterojenlik göstermekle birlikte dijital ekonomideki gelişmenin, karbon emisyonlarının azalmasında hem doğrudan hem de dolaylı etkiye sahip olduğunu saptamışlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karbon emisyonu arasındaki ilişki ise negatif olduğu sonucuna varmışlardır. Gao & He (2024) yaptıkları çalışmada, dijital ekonominin karbon emisyonunu önemli ölçüde engellediğini vurgulamışlardır. Ayrıca, kaynak tabanlı şehirlerde dönüşümün sağlanması, düşük karbonlu teknolojiler ve alternatif endüstrilerin gelişiminin desteklenmesi için finansal gelişmenin önemli olduğunu ifade etmişlerdir. Dijital ekonomi ile endüstriyel karbon emisyonu verimliliği arasında N şeklinde bir ilişki tespit eden Li ve diğerleri (2024), yeşil teknoloji yeniliğinin eşik değişken olarak denkleme dahil edilmesi durumunda ilişkinin ters U şekline dönüştüğü belirtilmektedirler.

Çalışmada, ayrıca doğrudan yabancı sermaye yatırımlarıyla endüstriyel karbon emisyonu arasındaki ilişkinin negatif olduğu saptanmıştır. Mngumi ve diğerleri (2024), BRICS ülkeleri için yaptıkları çalışmada, finansal gelişme teknolojik yenilik ve doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karbon emisyonu arasında uzun dönemli negatif ilişki tespit etmişlerdir. Dijital ekonominin bölge içi ve bölgeler arası karbon emisyonu üzerindeki etkisini araştıran Xie ve diğerleri (2024), dijital ekonomi ile karbon emisyonu arasında ters U şeklinde bir ilişki tespit ederken hem dijital ekonomi hem de karbon emisyonlarının mekansal yayılma etkisine sahip olduğunu saptamışlardır. Doğrudan yabancı sermaye yatırımları ile karbon emisyonu arasında ise pozitif bir ilişkinin varlığı saptanmıştır. Zhou ve diğerleri (2022), Çin için 2002-2017 yılları arasında girdi çıktı analiz tekniğini kullandıkları çalışmada 2002-2007 yılları arasında dijital ekonominin karbon emisyonunu arttırdığı ancak 2007-2017 yılları arasında sektörel karbon verimliliği, dijital üretim ve uygulama yapısındaki iyileşmeler nedeniyle emisyonun azaldığı sonucuna ulaşmışlardır.

Literatürde yer alan çalışmalara göre, dijital ekonomi ve karbon emisyonu ilişkisi hem doğrudan hem de dolaylı olarak ortaya çıkmaktadır. Bu bağlamda genel itibarıyla, dijital ekonomi ve karbon emisyonu

ilişkisinin ters U şeklinde olduğu bulgusunun yoğunlukta olduğu görülmektedir. Ayrıca, finansal gelişmenin ise karbon emisyonu üzerindeki etkisinin negatif olduğuna ilişkin bulgular mevcuttur. Çalışmaların genel itibarıyla, Çin üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir. Bu çalışmada dijital ekonomi ve finansal gelişmenin karbon emisyonu üzerindeki etkisi panel veri analizi ile OECD ülkeleri bağlamında incelenmesi dolayısıyla literatüre katkı sağlaması beklenmektedir.

YÖNTEM

Bu çalışmada, 2010-2020 döneminde dijital ekonomi ve finansal derinliğin karbon emisyonu üzerindeki etkisi panel veri analizi kullanılarak araştırılmıştır. Çalışmada 35 OECD ülkesi ele alınmıştır. Bu bağlamda, çalışmanın bu bölümünde veri seti, model, analiz ve bulgulara yer verilmiştir.

1. Veri Seti

Çalışmada yer alan değişkenlere ait detaylar Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo1’de çalışmada kullanılan değişkenlerin sembolü, birim ve veri kaynağına ilişkin ayrıntılar yer almaktadır. Ayrıca çalışmada kullanılan değişkenlere ait referans kaynaklara da yer verilmiştir. Çalışmada verileri kullanılan OECD ülkeleri şunlardır: Avustralya, Avusturya, Belçika, Kanada, Şili, Kolombiya, Kosta Rika, Çek Cumhuriyeti, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, Almanya, Yunanistan, Macaristan, İzlanda, İrlanda, İtalya, Japonya, Kore, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Meksika, Hollanda, Yeni Zelanda, Norveç, Polonya, Portekiz, Slovenya, İspanya, İsveç, İsviçre, Türkiye, Birleşik Krallık’ tır.

Çalışmada kullanılan değişkenler ve kaynakları şu şekilde özetlenebilir: ICT değişkeni Dünya Bankası’nın Dünya Kalkınma Göstergeleri veri tabanından elde edilmiş ve bilgi ve iletişim teknolojisi ürünleri ihracatının toplam mal ihracatına oranını; bilgisayar ve çevre birimleri, iletişim ekipmanları, tüketici elektroniği ekipmanları, elektronik bileşenler ve diğer bilgi ve teknoloji mallarını (çeşitli) içermektedir. Aynı veritabanından elde edilen ve CO₂ ile ifade edilen karbon emisyonları değişkeni ise fosil yakıtların yakılması ve çimento üretiminden

Tablo 1. Değişkenlere Ait Detaylar

Değişken sembolü	Değişken adı	Birim	Veri kaynağı	Referans kaynağı
CO ₂	Karbon emisyonları	kg	Dünya Bankası	Patel ve Mehta (2023), Bai vd.(2023)
INT	İnternet kullanan bireylerin toplam nüfusa oranı	%	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği	Jin ve Yu (2022), Dong vd.(2022), Jiang vd.(2024), Gomes vd.(2022)
ICT	Bilgi ve iletişim teknolojisi ürünleri ihracatının toplam mal ihracatına oranı	%	Dünya Bankası	Dong vd.(2022)
FIXED	100 kişi başına sabit geniş bant aboneliği	Toplam	Uluslararası Telekomünikasyon Birliği	Jin ve Yu (2022), Dong vd.(2022), Gomes vd.(2022)
FPDE	Finansal piyasalar derinlik endeksi	Endeks	Uluslararası Para Fonu	Patel ve Mehta (2023)
FOREIGN	Doğrudan yabancı sermaye yatırımlar	Dolar	Dünya Bankası	Mngumi vd.(2024), Jin ve Yu (2022)
GDP	Kişi başına GSYİH	Dolar	Dünya Bankası	Patel ve Mehta (2023), Jin ve Yu (2022), Dong vd.(2022), Bai vd.(2023), Gomes vd.(2022)

kaynaklanan; katı, sıvı ve gaz yakıtların tüketimi ve gaz yakma sırasında üretilen karbondioksit emisyon verilerini içermektedir. Benzer biçimde FOREIGN değişkeni ülkelerin doğrudan yabancı sermaye yatırımlarını, GDP ise ülkedeki kişi başına düşen gayrisafi yurtiçi hasıla tutarını ifade etmektedir.

Uluslararası Para Fonu'nun Finansal Gelişme Endeks veritabanından elde edilen ve FPDE sembolüyle ifade edilen finansal derinlik endeksi değişkeni; bankaların özel sektöre verdiği kredilerin GSYH'ye oranını, emeklilik fonu varlıklarının GSYH'ye oranını, yatırım fonu varlıklarının GSYH'ye oranını ve sigorta primlerinin, hayat ve hayat dışı sigortaların GSYH'ye oranını içeren verilerden oluşmaktadır.

Uluslararası Telekomünikasyon Birliği'nin Bilgi İşlem Teknolojileri Göstergeleri veritabanından elde edilen ve INT sembolüyle ifade edilen değişken; ülkenin toplam nüfusu içerisinde internet kullanabilen bireylerin payını göstermektedir. Aynı veritabanında yer alan FIXED değişkeni; mobil hücresel ağlar üzerinden internet erişimi hariç olmak üzere; kablo modem, DSL, ebe/binalara fiber, diğer sabit (kablolu) geniş bant abonelikleri, uydu geniş bant ve karasal sabit kablosuz geniş bant, konut ve kuruluşu ait 100 kişi başına düşen sabit aboneliklerini içermektedir.

2.Model

Çalışmada, dijital ekonomi göstergeleri ve finansal piyasalar derinliğinin karbon emisyonuna etkisini araştırmak üzere geliştirilen model şu şekildedir:

$$CO_{2it} = \alpha_{it} + \beta_1 INT_{it} + \beta_2 ICT_{it} + \beta_3 FIXED_{it} + \beta_4 FPDE_{it} + \beta_5 FOREIGN_{it} + \beta_6 GDP_{it} + u_{it} \quad (1)$$

(1) numaralı modelde karbon emisyonlarını gösteren CO_2 değişkeni bağımlı; dijital ekonomi göstergesi olarak INT, ICT ve FIXED; finansal piyasalarının derinliği için ise FPDE bağımsız değişken olarak kullanılmıştır. Modelde yer alan α , sabit parametreyi, β_1 , β_2 , β_3 , β_4 , β_5 , ve β_6 eğim parametrelerini, u ise hata terimi ifade etmektedir. Alt indis olarak yer alan i birimleri (ülkeleri) t ise zaman (yılları) ifade etmektedir. Modelde yer alan FOREIGN ve GDP değişkenleri ise kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Ayrıca GDP değişkeni doğal logaritması alınarak analize dahil edilmiş ve $\ln GDP$ sembolüyle gösterilmiştir. Dolayısıyla modelin gösterimi şu şekilde yeniden revize edilmiştir:

$$CO_{2it} = \alpha_{it} + \beta_1 INT_{it} + \beta_2 ICT_{it} + \beta_3 FIXED_{it} + \beta_4 FPDE_{it} + \beta_5 FOREIGN_{it} + \beta_6 \ln GDP_{it} + u_{it} \quad (1.1)$$

ARAŞTIRMA BULGULARI

Analizin ilk aşamasında, değişkenlere ilişkin tanıttıcı istatistikler incelenmiş ve Tablo 2'de sunulmuştur.

Tablo 2 incelendiğinde değişkenlere ait gözlem sayısının farklılaştığı görülmektedir. Bu bağlamda değişkenlere ait farklı gözlem sayılarının olması çalışmanın veri setinin dengesiz panel veri setinden oluştuğunu göstermektedir.

Tablo 2. Tanıtıcı İstatistikler

Değişken	Gözlem Sayısı	Ortalama	Standart sapma	Minimum	Maksimum
CO ₂	381	0.18	0.08	0.06	0.64
INT	384	79.56	14.24	31.05	99.53
ICT	384	384	5.59	0.07	28.89
SABIT	384	29.65	9.34	5.89	47.49
FPDE	384	0.53	0.31	0.02	0.99
FOREIGN	385	3.21e ⁺⁰⁹	4.09e ⁺¹⁰	-2.92e ⁺¹¹	2.18e ⁺¹¹
lnGDP	385	10.33	0.69	8.58	11.72

Analizin ikinci aşamasında modelde birim zaman etkileri en çok olabilirlik (LR) testi ile sınanmış ve bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. LR Testleri Bulguları

Test numarası	Temel hipotez	LR test istatistiği
1	$H_0: \sigma_\mu = \sigma_\lambda = 0$	718.00*
2	$H_0 = \sigma_\mu = 0$	623.53*
3	$H_0 = \sigma_\lambda = 0$	30.99*

Not: *,%1 düzeyinde anlamlılığı göstermektedir.

Tablo 3 incelendiğinde, modelde birim ve zaman etkilerini sınamak üzere 3 farklı LR testinin yapıldığı görülmektedir. Tablo 3'de 1 ile ifade edilen ilk teste, modeldeki birim ve zaman etkileri birlikte sınanmış ve bulgular modelde birim ya da zaman etkisinin varlığına işaret etmiştir. Yalnızca birim etkileri sınamak üzere yapılan 2 numaralı testten elde edilen bulgular ise, modelde birim etkinin varlığını göstermiştir. Yalnızca zaman etkinin sınıandığı 3 numaralı testin bulgularına göre de modelde zaman etkisi vardır. Sonuç olarak LR testinden elde edilen bulgular doğrultusunda çalışmanın modelinde, birim ve zaman etkisinin varlığı saptanmıştır.

Analizin üçüncü aşamasında, modelde çoklu doğrusal bağlantı problemini incelemek üzere, değişkenlerin varyans artış faktör değerleri incelenmiştir. Değişkenlere ilişkin varyans artış faktörü değerleri Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Varyans Artış Faktörü (VIF)

Değişken	VIF	1/VIF
INT	3.71	0.269
ICT	1.13	0.884
FIXED	4.24	0.235
FPDE	2.15	0.465
FOREIGN	1.05	0.950
lnGDP	3.80	0.263
Ortalama VIF	2.68	

Tablo 4'te yer alan değişkenlere ait VIF değerlerinin 5'in altında olduğu ve dolayısıyla ortalama VIF değerinin de modelde çoklu doğrusal bağlantı olmadığını gösteren 5 değerinin altında olduğu görülmektedir. Sonuç itibariyle elde edilen VIF değerlerine göre, modelde çoklu doğrusal bağlantı olmadığı tespit edilmiştir.

Analizin dördüncü aşamasında çalışmada geliştirilen panel veri modelinin otokorelasyon, heteroskedastisite ve birimler arası korelasyon varsayımları sınanmış ve bulgular Tablo 5'te sunulmuştur.

Tablo 5'te Değiştirilmiş Wald testi bulguları, Durbin-Watson, Baltagi-Wu LBI değerleri ile Pesaran ve Frees testlerinin bulguları yer almaktadır. Buna göre Değiştirilmiş Wald testinin olasılık değerleri bulgularına göre modelde heteroskedastisite problemi vardır. Durbin-Watson ve Baltagi-Wu LBI değerleri ise modelde otokorelasyonun

Tablo 5. Varsayım Test Bulguları

Varsayım	Testin adı	Bulgular
Heteroskedastisite	Değiştirilmiş Wald Test	chi2 (35) = 25515.42 (0.000)
Otokorelasyon	Durbin-Watson	0.348
	Baltagi-Wu LBI	0.837
Birimlerarası korelasyon	Pesaran test	2.399 (0.016)
	Frees test	0.05 α =0.4923 {7.082}

Not: Parantez içi olasılık değerlerini ifade etmektedir.

Tablo 6. Driscoll-Kraay Standart Hatalar Tahminci Bulguları (Sabit Etkiler Yaklaşımıyla)

Değişkenler	Katsayı	Standart hatalar	t	P> t
INT	-0.001	0.001	-2.92	0.015
ICT	-0.001	0.000	-3.23	0.009
FIXED	-0.009	0.000	-19.92	0.000
FPDE	-0.064	0.012	-5.20	0.000
FOREIGN	-3.74e ⁻¹⁴	1.27e ⁻¹⁴	-2.96	0.014
lnGDP	-0.119	0.024	-4.92	0.001
Sabit Terim	1.760	0.254	6.92	0.000
Gözlem Sayısı	377	F(6, 10) 840.37	Prob > F	0.000
R ² =	0.582			
Hausman Testi	chi2(5) 68.07	Prob>chi2 =	0.0000	

varlığına işaret etmektedir. Pesaran ve Frees testiden elde edilen bulgulara göre de modelde birimler arası korelasyon sorunu vardır. Genel itibariyle yapılan testlerden elde edilen bulgulara göre modelde heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyonun varlığı saptanmıştır.

Varsayım testlerinden elde edilen bulgular doğrultusunda modelin tahmininde heteroskedastisite, otokorelasyon ve birimler arası korelasyona dirençli Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisinin kullanımının uygunluğuna karar verilmiştir. Ayrıca modelin tahmin yöntemine karar vermek amacıyla Hausman testi yapılmıştır. Modelin Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi ve Hausman testi bulguları Tablo 6’da sunulmaktadır.

Tablo 6’da yer alan Hausman testi bulgularına göre, modelin tahmininde sabit etkiler yaklaşımının kullanımı uygundur. Bu doğrultuda model sabit etkiler yaklaşımıyla Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi kullanılarak tahmin edilmiştir. Tahminciden elde edilen bulgulara göre, modelde yer alan bağımsız değişkenlerin tümünün bağımlı değişken üzerindeki etkisi istatistiksel olarak %1 düzeyinde anlamlı ve negatiftir. Modelin açıklayıcılık düzeyini gösteren R² değeri ise yaklaşık %58 olarak hesaplanmıştır. Bu bağlamda bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkenleri açıklama gücünün uygun düzeyde olduğu ifade edilebilir. Modelin anlamlılığını gösteren F testinden elde edilen bulgular da, modelin %1 anlamlılık düzeyinde anlamlı olduğunu göstermektedir. Bağımsız değişkenler açısından ise; INT, ICT, FIXED ve FPDE değişkenlerindeki artışın

CO₂’yi azalttığı tespit edilmiştir. Kontrol değişkenleri olan FOREIGN ve lnGDP ise CO₂’yi istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilemektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Bu çalışmada, dijital ekonomi göstergeleri ve finansal piyasa derinliğinin karbon emisyonu üzerindeki etkisi ampirik olarak araştırılmıştır. Çalışmada OECD ülkeleri incelenmiş olup, 2010-2020 dönemi ele alınmıştır. Panel veri analizinin kullanıldığı çalışmada, karbon emisyonun bağımlı, dijital ekonomi göstergeleri ve finansal piyasa derinliği göstergelerinin bağımsız değişken olduğu bir panel veri modeli geliştirilmiştir. Dijital ekonomi göstergesi olarak internet kullanılan bireylerin oranı, bilgi ve iletişim teknolojisi ürünleri ihracatı oranı ve 100 kişi başına sabit geniş bant aboneliği verileri kullanılmıştır. Finansal piyasaların derinliğine ilişkin ise finansal piyasalar derinlik endeksi verileri kullanılmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ve kişi başına GSYİH ise modelde kontrol değişkeni olarak kullanılmıştır. Çalışmanın verileri Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu ve Uluslararası Telekomünikasyon Birliği’nden elde edilmiştir. Modelin varsayım testleri sonucunda sabit etkiler yaklaşımıyla Driscoll-Kraay standart hatalar tahmincisi kullanılarak model tahmin edilmiştir. Modelin tahmini sonucunda, internet kullanılan bireylerin oranının artışının karbon emisyonunu istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bununla birlikte, bilgi ve iletişim teknolojisi ürünleri ihracatı oranı ve 100 kişi

başına sabit geniş bant aboneliği artışının da karbon emisyonunu istatistiksel olarak anlamlı ve negatif yönde etkilediği saptanmıştır. Bu doğrultuda elde edilen bulgulara göre, dijital ekonomi göstergelerinde meydana gelen bir artışın karbon emisyonunu azalttığı diğer bir ifadeyle olumsuz yönde etkilediği sonucuna varılmıştır. Ayrıca finansal piyasaların derinliği endeksindeki artışın da karbon emisyonunu istatistiksel olarak anlamlı olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir. Bu bağlamda finansal piyasalardaki derinliğin artışının karbon emisyonunu azalmasına katkı sunduğu sonucuna varılmıştır.

Çalışmanın ampirik analizinden elde edilen bulgular kapsamında, OECD ülkelerinde 2010-2020 döneminde dijital ekonomi göstergelerindeki ve finansal piyasaların derinliğindeki artışların karbon emisyonunu azalttığı ifade edilebilir. Bu bulgu, dijital uygulamaların hayatın her alanına entegre edilmesinin, karbon emisyonlarına katkı sunabileceğine işaret etmektedir. Bu doğrultuda, dijital alt yapıların güçlendirilmesi, dijital teknoloji kullanımının teşvik edilerek endüstriyel dönüşümün sağlanması, yapay zeka uygulamalarının geliştirilmesi ve yeşil teknolojilere yapılan yatırımların artırılması gibi amaçlara yönelik politikaların geliştirilmesi önemli bir husustur.

Diğer taraftan, karbon salınımını azaltmak amacıyla uygulamaya konulan politikaların dijital ekonomi politikaları ile uyumlaştırılması daha etkili stratejilerin geliştirilmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca ülkelerin ekonomik büyüme performanlarının iyileştirilmesinde belirleyici rolü olan finansal piyasaların derinlik düzeyindeki artışların da karbon emisyonlarına olumlu katkı sunabileceği bulgusundan hareketle, finansal piyasaların gelişimini sağlamak amacıyla finansal piyasa araçlarının çeşitlendirilmesi ve bu araçların dijital uygulamalarla desteklenmesi gerekliliği ön plana çıkmaktadır. Bununla birlikte ekonomik büyüme başta olmak üzere ekonomik faaliyetlerin sağlıklı bir biçimde sürdürülebilmesine ve çevre dostu üretim teknolojilerinin finanse edilmesine katkısı olan finansal piyasaların derinliği hususunun karbon emisyonları açısından etkisi de dikkate alınması politika yapıcılar ve karar vericiler açısından değerlendirilmesi gereken bir unsurdur.

Gelecekteki çalışmalarda dijital ekonominin farklı

göstergeleri ile farklı ülke grupları ve farklı dönemler karbon emisyonları açısından ele alınabilir. Ayrıca finansal piyasaların karbon emisyonları açısından etkisinin değerlendirilmesinde farklı finansal piyasa göstergelerinin incelenmesi mümkündür.

Çalışmanın bulguları Gao ve He (2024), Mngumi ve diğerleri (2024), Patel ve Mehta (2023) çalışmasını desteklemekle birlikte yöntem ve incelenen ülkeler açısından bu çalışmadan farklılaşmaktadırlar.

KAYNAKLAR

- Bai, T, Qi, Y., Li, Z. ve Xu, D. (2023, 15 Ekim). Digital economy, industrial transformation and upgrading, and spatial transfer of carbon emissions: The paths for low-carbon transformation of Chinese cities. *Journal of Environmental Management*, 344, 118528, <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.118528>.
- Bai, L, Gou, T., Xu, W., Liu, Y., Kuang, M. ve Jiang, L. (2023). Effects of digital economy on carbon emission intensity in Chinese cities: A life-cycle theory and the application of non-linear spatial panel smooth transition threshold model. *Energy Policy*, 183, 113792. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2023.113792>
- Bukht, R. ve Heeks, R. (2017, 7 Ağustos). Defining, conceptualising and measuring the digital economy. *Development Informatics Working Paper*, 68, <http://dx.doi.org/10.2139/ssrn.3431732>
- Carlsson, B. (2004, Eylül). The digital economy: What is new and what is not? *Structural Change and Economic Dynamics*, 15, 245-264. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2004.02.001>
- Chang, H, Ding, Q., Zhao, W., Hou, N. ve Liu, W. (2023). The digital economy, industrial structure upgrading, and carbon emission intensity — empirical evidence from China's provinces, *Energy Strategy Reviews*, 50, 101218. <https://doi.org/10.1016/j.esr.2023.101218>
- Chen, S., Ding, D. Şi, G. ve Chen, G. (2022). Digital economy, industrial structure, and carbon emissions: An empirical study based on a provincial panel data set from China, *Chinese Journal of Population, Resources and Environment*, 20 (4), 316-323. <https://doi.org/10.1016/j.cjpre.2022.11.002>
- Chen, L, Lu, Y., Meng, Y. ve Zhao, W. (2023). Research on the nexus between the digital economy and carbon emissions- evidence at China's province level. *Journal of Cleaner Production*, 413,137484. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.137484>
- Cheng, Zhang, Y., Wang, J. ve Jiang, J. (2023). The impact of urban digital economy on China's carbon intensity: Spatial spillover and mediating effect. *Resources, Conservation & Recycling*, 189, 106762. <https://doi.org/10.1016/j.rescon-rec.2022.106762>
- Deng, H., Bai, G., Shen, Z. ve Xia, L. (2022). Digital economy and its spatial effect on green productivity gains in manufacturing: Evidence from China, *Journal of Cleaner Production*, 378, 134539. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.134539>
- Delices, P. (2010). Rewiew: The digital economy, *Journal of International Affairs*, 64 (1), 225-226. <https://www.jstor.org/stable/i24385178>
- Dong, F. Hu, M. Y., Gao, Y. J. Y. J. Liu, Zhu, J. ve Pan, Y.L. (2022). How does digital economy affect carbon emissions? Evidence from global 60 countries. *Science of The Total Environment*, 852, 158401. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.158401>
- Doğanay, H. ve Coşkun O. (2020). *Enerji kaynakları*. 5. Baskı, Pegem Akademi Yayıncılık.
- European Comission (2024). The European Green Deal, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/priorities-2019-2024/european-green-deal_en (Erişim Tarihi:10.07.2024).
- European Parliament. (2015). Challenges for competition policy in a digitalised economy, *European Parliament*, Brussels. [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/542235/IPOL_STU\(2015\)542235_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2015/542235/IPOL_STU(2015)542235_EN.pdf). Erişim Tarihi: 28.05.2024.
- Gao, F. ve He, Z. (2024). Digital economy, land resource misallocation and urban carbon emissions in Chinese resource-based cities, *Resources Policy*, 91, 104914. <https://doi.org/10.1016/j.resourpol.2024.104914>
- Gomes, S., Lopes, J. M., ve Ferreira, L. (2022). The impact of the digital economy on economic growth: The case of OECD countries. *Revista de Administração Mackenzie*, 23 (6), 1–31. <https://doi.org/doi:10.1590/1678-6971/eRAMD220029.en>
- Hu, J. (2023, 1 Temmuz). Synergistic effect of pollution reduction and carbon emission mitigation in the digital economy, *Journal of Environmental Management*, 337, 117755. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2023.117755>
- Jiang, H., Elahi, E., Gao, M., Huang, Y. ve Liu, X. (2024). Digital economy to encourage sustainable consumption and reduce carbon emissions, *Journal of Cleaner Production*, 443, 140867. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2024.140867>
- Jin, X. ve Yu, W.H. (2022, Haziran). Information and communication technology and carbon emissions in China: the rebound effect of energy intensive industry. *Sustainable Production Consumption*, 32, 731–742. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.06.004>
- Karaçor, Z.; Güvenek, B. ve Karadoğan, E. (2020). Ekonominin değişen maskesi: dijital ekonomi. *Journal Of Social, Humanities and Administrative Sciences*, 6(34), 2140-2149. <http://dx.doi.org/10.31589/JOSHAS.458>

- Li, Z. ve Wang, J. (2022). The dynamic impact of digital economy on carbon emission reduction: Evidence city-level empirical data in China. *Journal of Cleaner Production*, 351, 131570, 1-12. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2022.131570>
- Li, C., ve Zhou, W. (2024). Can digital economy development contribute to urban carbon emission reduction? - Empirical evidence from China. *Journal of Environmental Management*, 357, 120680. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120680>
- Li, Y., Dai J. ve Cui, L. (2020). The impact of digital technologies on economic and environmental performance in the context of industry 4.0: A moderated mediation model, *International Journal of Production Economics*, 229, 10777. <https://doi.org/10.1016/j.ijpe.2020.107777>
- Li, Z., Chen, X., Ye, Y., Wang, F., Liao, K., ve Wang, C. (2024). The impact of digital economy on industrial carbon emission efficiency at the city level in China: Gravity movement trajectories and driving mechanisms, *Environmental Technology & Innovation*, 33, 103511. <https://doi.org/10.1016/j.eti.2023.103511>
- Lin, B. ve Zhou, Y. (2021, Ekim). Does the Internet development affect energy and carbon emission performance? *Sustainable Production and Consumption*, 28, 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2021.03.016>
- Liu, J. ve Liu, X. (2023, Ağustos-Eylül). Effects of carbon emission trading schemes on green technological innovation by industrial enterprises: Evidence from a quasi-natural experiment in China, *Journal of Innovation & Knowledge*, 8, 100410. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2023.100410>
- Liu, J., Yu, Q., Chen, Y. ve Liu, J. (2022). The impact of digital technology development on carbon emissions: A spatial effect analysis for China, *Resources, Conservation & Recycling*, 185, 106445. <https://doi.org/10.1016/j.resconrec.2022.106445>
- Lyu, K., Yang, S. Zheng, K., ve Zhang, Y. (2023). How does the digital economy affect carbon emission efficiency? evidence from energy consumption and industrial value chain, *Energies*, 16, 761. <https://doi.org/10.3390/en16020761>
- Ma, Q., Tariq, M., Mahmood, H. ve Khan, Z. (2022). The nexus between digital economy and carbon dioxide emissions in China: the moderating role of investments in research and development. *Technology in Society*, 68, 101910. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101910>
- Ministry of Foreign Affairs of Japan (2016). G20 digital economy development and cooperation initiative (Final), <https://www.mofa.go.jp/files/000185874.pdf>, Erişim Tarihi: 10.06.2024.
- Mngumi, F. Huang, L. Xiuli, G. ve Ayub, B. (2024). Financial efficiency and CO₂ emission in BRICS. Dose digital economy development matter? *Heliyon*, e24321. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e24321>
- Öztürk, H. (2013). Yenilenebilir enerji kaynakları. Birsen Yayınevi.
- Pan W. Xie, T., Wang, Z. ve Ma, L. (2022). Digital economy: An innovation driver for total factor productivity. *Journal of Business Research*, 139, 303-311. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.09.061>
- Patel, N. ve Mehta, D. (2023, Kasım). The asymmetry effect of industrialization, financial development and globalization on CO₂ emissions in India, *International Journal of Thermofluids*, 100397. <https://doi.org/10.1016/j.ijft.2023.100397>
- Ren, S., Hao, Y., Xu, L., Wu, H., ve Ba, N. (2021). Digitalization and energy: How does internet development affect China's energy consumption? *Energy Economics*, 98, 105220. <https://doi.org/10.1016/j.eneco.2021.105220>
- Ruijter, E., Porumbescu, G., Porter, R. ve Piotrowski, S. (2022). Social equity in the data era: A systematic literature review of data driven public services research, *Public Administration Review*, 83 (2), 316-332. <https://doi.org/10.1111/puar.13585>
- Saraçoğlu N. (2018). Küresel iklim değişimi biyoenerji enerji ormanlığı ve yenilenebilir enerji kaynakları. 2. Baskı, Efil Yayınevi.
- Song, C., Liu, Q., Song, J. ve Ma, W. (2024). Impact path of digital economy on carbon emission efficiency: Mediating effect based on technological innovation. *Journal of Environmental Management*, 358, 120940. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120940>
- Sun, T. Di, K. ve Shi, Q. (2024). Digital economy and carbon emission: The coupling effects of the economy in Qinghai region of China, *Heliyon*, 10, e26451. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2024.e26451>
- Sou, X., Zhang, L., Guo, R., Lin, H., Yu, M. ve Du, X. (2024). The inverted U-shaped association between digital economy and corporate total factor productivity: A knowledge-based perspective, *Technological Forecasting and Social Change*, 203, 123364. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2024.123364>
- Tao, F. ve Zhang, M. (2017, 25 Eylül). Digital twin shop-floor: A new shop-floor paradigm towards smart manufacturing,

IEEE Access, 5, 20418-20427. <http://doi.org/10.1109/ACCESS.2017.2756069>

- Tapscott D. (2014). The digital economy anniversary edition: Rethinking promise and peril in the age of networked intelligence, *The Innovation Journal: The Public Sector Innovation Journal*, 19(3),1-6. https://innovation.cc/wp-content/uploads/2014_19_3_7_doughty_tapscott_bk-rev_network.pdf
- Tian, H., Zhao, T., Wu, X., ve Wang, P. (2024). The impact of digital economy development on carbon emissions-based on the perspective of carbon trading market, *Journal of Cleaner Production*, 434,140126. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.140126>
- T.C. Kalkınma Bakanlığı. (2018). On birinci kalkınma planı, 2019-2023. Sanayide Dijitalleşme Çalışma Grubu Raporu. Ankara. <https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Makine-Calisma-Grubu-Raporu.pdf>
- Topçu, F. H. (2018). Düşük karbon ekonomisine geçme(me): İklim değişikliği ve enerji Politikaları bağlamında bir bakış, *Akdeniz İ.İ.B.F. Dergisi*, 2018 Özel Sayısı, 115-154. <https://doi.org/10.25294/auuibfd.463396>
- Özbay, R.D. ve Yılmaz Genç, S. (2023). Dijital ekonomi: Sistematik bir literatür araştırması. *Journal of Economies and Policy*, 8(2), 606-618.
- Wang, L., Chen, Y., Ramsey, T. S. ve Hewings, G. JD. (2021), Will researching digital technology really empower green development? *Technology in Society*, 66, 101638. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2021.101638>
- Wang, J., Dong, K., Sha, Y. ve Yan, C. (2022). Envisaging the carbon emissions efficiency of digitalization: The case of the internet economy for China. *Technological Forecasting & Social Change*, 184, 121965. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121965>
- Wang, J., Luo, X. ve Zhu, J. (2022). Does the digital economy contribute to carbon emissions reduction? A city-level spatial analysis in China, *Chinese Journal of Population, Resources and Environment*, 20, 105-114. <https://doi.org/10.1016/j.cjpre.2022.06.001>
- Wang Q., Sun, J., Pata, U. K., Li, R., ve Kartal, M. T. (2024). Digital economy and carbon dioxide emissions: Examining the role of threshold variables, *Geoscience Frontiers*, 14, 101644. <https://doi.org/10.1016/j.gsf.2023.101644>
- Wang, X. ve Li, J. (2023, Ağustos). Impacts of digital economy agglomeration on carbon emission: A two-tier stochastic frontier and spatial decomposition analysis of China, *Sustainable Cities and Society*, 95, 104624. <https://doi.org/10.1016/j.scs.2023.104624>
- Wang, W., He, Y., Lei, Y., Gao, W. Li, Y., Lan, H., Zhuang, S. ve Höök, M. (2022), Digital economy sectors are key CO₂ transmission centers in the economic system, *Journal of Cleaner Production*, 407, 136873. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.136873>
- Wu, B. ve Yang, W. (2022, Ekim). Empirical test of the impact of the digital economy on China's employment structure, *Finance Research Letters*, 49,103047. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2022.103047>
- Xie, B., Liu, R. ve Dwivedi, R. (2024). Digital economy, structural deviation, and regional carbon emissions, *Journal of Cleaner Production*, 434,139890. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2023.139890>
- Yarımkaya, D., (2021). Alternatif enerji kaynakları, Nobel Yayını.
- Yi, M., Liu,Y., Sheng, M.S., ve Wen,L. (2022). Effects of digital economy on carbon emission reduction: New evidence from China, *Energy Policy*,171, 113271. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.113271>
- Yu, Z., Liu, S. ve Li, S. (2024). Research on the spatial effect of digital economy development on urban carbon reduction, *Journal of Environmental Management*, 357, 120764. <https://doi.org/10.1016/j.jenvman.2024.120764>
- Yu, Z., Liu, S. ve Zhu, Z. (2022). Has the digital economy reduced carbon emissions?: Analysis based on panel data of 278 cities in China. *Int. J. Environmental Resource and Public Health*, 19, 11814. <https://doi.org/10.3390/ijerph191811814>
- Zang, W., Liu, X., Wang ve D. Zhou,J. (2022). Digital economy and carbon emission performance: Evidence at China's city level, *Energy Policy*, 165, 112927. <https://doi.org/10.1016/j.enpol.2022.112927>
- Zhang, L., Mu, R. Zhan, Y., Yu,J., Liu, L., Yu, Y. ve Zhang, J. (2022). Digital economy, energy efficiency, and carbon emissions: Evidence from provincial panel data in China. *Science of the Total Environment*, 852, 158403. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2022.158403>
- Zhang, C., ve Ji, W. (2019). Digital twin-driven carbon emission prediction and low-carbon control of intelligent manufacturing job-shop. *Procedia CIRP*, 83, 624–629. <https://doi.org/10.1016/j.procir.2019.04.095>
- Zhao, X., Dong, Y. ve Gong, X. (2022). The digital economy and carbon productivity: Evidence at China's city level, *Sustainability*, 14 (17), 10642. <https://doi.org/10.3390/su141710642>

[Zhou, X.](#), Zhou, D., Zhao, Z. ve Wang, Q. (2022). A framework to analyze carbon impacts of digital economy: The case of China, *Sustainable Production and Consumption*, 31, 357-369. <https://doi.org/10.1016/j.spc.2022.03.002>

Zhu, Z., Liu, B., Yu, Z. ve Cao, J. (2022). Effects of the digital economy on carbon emissions: Evidence from China. *Int. J., Environmental Resource and Public Health*, 19, 9450. <https://doi.org/10.3390/ijerph19159450>.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar, bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Ayrıca araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

**THE VIEWS OF STUDENTS AT DIFFERENT
SUCCESS LEVELS ON THE FACTORS
AFFECTING MATHEMATICS ACHIEVEMENT**

FARKLI BAŞARI DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN
MATEMATİK BAŞARISINI ETKİLEYEN
FAKTÖRLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Özge CAN ARAN, Hatice EKEMEN

21

THE VIEWS OF STUDENTS AT DIFFERENT SUCCESS LEVELS ON THE FACTORS AFFECTING MATHEMATICS ACHIEVEMENT ¹

FARKLI BAŞARI DÜZEYİNDEKİ ÖĞRENCİLERİN MATEMATİK BAŞARISINI ETKİLEYEN FAKTÖRLERE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ

Özge CAN ARAN ², Hatice EKEMEN ³

Keywords:

Success,
Mathematics,
Middle school.

Anahtar Kelimeler:

Başarı,
Matematik,
Ortaokul.

ABSTRACT

The aim of this study was to explore the opinions of secondary school students with different achievement levels about mathematics course. In this study, in which qualitative research design was used, interviews were conducted with 36 middle school students, divided into three groups based on their achievement levels: high, average, and low. The interviews focused on the factors influencing their success in mathematics. The findings were presented under three themes: attitudes and beliefs towards mathematics, self-efficacy, and teaching-learning processes. Results of this study indicated that the majority of students across high, average and low achievement levels agreed that mathematics was necessary in daily life under the attitudes and beliefs theme and that they had belief of being successful in mathematics under the self-efficacy theme. In addition, for the teaching learning process theme, the most of the students stated that making lessons in enjoyable ways facilitated learning whereas the noise in the classroom hindered it. Also, in this study, high-achieving students, unlike students at other success levels, stated that they were disciplined, had meta-cognitive skills, use of reinforcement, individualized instruction, and assignment of project facilitated learning mathematics, and that difficult formulas, too much emphasis on the same content, lack of prior knowledge, and teacher quality hindered learning mathematics. Besides, only students with average success stated that mathematics was necessary for school grade point average and was a course that required memorization, that explaining the importance of the subject facilitated learning mathematics, and that students' inability to focus on the lesson hindered learning more. In addition, only low-achieving students stated that they saw mathematics as torture, a necessary and demanding course for upper grades, that participation in class and the interest of teachers facilitated learning mathematics, but that poor physical conditions, the abstract nature of mathematics, and too much writing hindered mathematics.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı, farklı başarı düzeyine sahip ortaokul öğrencilerinin matematik dersine ilişkin görüşlerini ortaya çıkarmaktır. Nitel araştırma deseninin kullanıldığı bu çalışmada, yüksek, orta ve düşük başarı düzeyi olmak üzere üç gruba ayrılan 36 ortaokul öğrencisi ile görüşülmüştür. Görüşmeler matematik başarısını etkileyen faktörlere odaklanmıştır. Bulgular, matematik dersine ilişkin tutum ve inançlar, öz yeterlilik ve öğretme-öğrenme süreçleri olmak üzere üç tema altında sunulmuştur. Bu çalışmanın sonuçları, yüksek, orta ve düşük başarı gösteren öğrencilerin büyük çoğunluğunun tutum ve inançlar temasında matematik dersinin günlük yaşamda gerekli olduğu ve öz yeterlilik temasında matematik derslerinde başarılı olacaklarına inandıkları noktasında görüş birliğine vardıklarını göstermiştir. Ayrıca, öğretme-öğrenme süreci teması için öğrencilerin çoğu, dersin eğlenceli bir şekilde işlenmesinin matematik öğrenmeyi kolaylaştırdığını, sınıftaki gürültünün ise öğrenmeyi zorlaştırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca bu çalışmada, yüksek başarı gösteren öğrenciler, diğer başarı düzeyindeki öğrencilerden farklı olarak, disiplinli olduklarını, meta-bilişsel becerilere sahip olduklarını, pekiştirici kullanımının, bireyselleştirilmiş öğretimin ve proje ödevi verilmesinin matematik öğrenmeyi kolaylaştırdığını, zor formüller, aynı içeriğin çok fazla vurgulanması, ön bilgi eksikliği ve öğretmen kalitesinin matematiği öğrenmeyi zorlaştırdığını da ifade etmişlerdir. Ayrıca, yalnızca ortalama başarı gösteren öğrenciler matematiğin okul not ortalaması için gerekli olduğunu ve ezber gerektiren bir ders olduğunu, konunun öneminin anlatılmasının matematik öğrenmeyi kolaylaştırdığını, öğrencilerin derse odaklanamamalarının ise öğrenmeyi zorlaştırdığını belirtmişlerdir. Ayrıca sadece düşük başarı gösteren öğrenciler matematiği işkence, üst sınıflar için gerekli ve emek gerektiren bir ders olarak gördüklerini, derse katılımın ve öğretmenlerin ilgisinin matematiği öğrenmeyi kolaylaştırdığını, fiziksel koşulların kötü olması, matematiğin soyut olması ve çok fazla yazı yazılmasının ise matematiği zorlaştırdığını ifade etmişlerdir.

¹ This study was presented at the 10th International Eurasian Educational Research Congress in Ankara on June 8-11, 2023.

² Assoc. Prof., Hacettepe University, Faculty of Education, ozgecanarn@gmail.com, 0000-0003-3229-4325

³ Republic of Türkiye Ministry of Education, hatice8873@hotmail.com, 0000-0002-3122-6083

Alıntılanmak için/Cite as: CAN ARAN Ö. ve EKEMEN H. (2025) The Views Of Students At Different Success Levels On The Factors Affecting Mathematics Achievement, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 346-365.

INTRODUCTION

In our daily life, we often use our mathematical knowledge while calculating how long it will take to get to a place according to the speed of our vehicle, and when adjusting the amount of ingredients that we use in a meal in accordance with the recipe. At the same time, we again put our mathematical thinking to work while analyzing data for the solution of a problem and try to find the solution in the shortest way (Umay, 1996, p.145). The deeper we learn about such a discipline, the easier it makes our daily lives. Considering the relation of mathematics with other disciplines and especially with technology, the importance of mathematics teaching is an undeniable fact for better-equipped individuals and a more developed society. Mathematics lesson provides the skills of numerical processing, spatial thinking, and mathematical reasoning, and enable students to grow as individuals who can think critically, reason, think scientifically and solve problems (Kenç, 2019; Orbeyi & Güven, 2008). Behaviors that require mathematical thinking are found in curricula at all levels and fields, starting from the pre-school period, through primary school and in higher education (Baykul, 2019). Mathematics curriculum generally guides to teach the subject of numbers and operations, algebra, geometry, measurement, data analysis, and probability by following processes such as problem-solving, reasoning, and proving (Department for Education, 2020; Ministry of Education, 2005; NCTM, 2020; TIMMS and PIRLS, 2020a; TIMMS and PIRLS, 2020b).

Despite the awareness of its importance in daily life and contribution to develop higher order thinking, the number of countries that achieved above average in the TIMSS 2015 eight grade mathematics exam in which students from many countries around the world took part, was about half of the total number of countries (Republic of Turkey, 2016). National success in the PISA 2018 mathematics exam was similar (Republic of Turkey, 2019). This situation shows that the problem of increasing success in mathematics has not been solved worldwide. Mathematics is generally seen as a lesson that is at the bottom of the subjects that people love, are interested in or consider themselves successful, and is considered difficult to learn (Baykul, 2019; Umay, 1996; Wills, 2010). As a result of a

survey conducted by an international survey company with 1000 participants in 2015 in the United States of America (USA), it was revealed that 37% of the participants hated mathematics at school age (Wills, 2010). At this point, it is important to examine the factors that affect students' mathematics success in depth.

Researches show that there are many variables that affect or are related to mathematics achievement and provides evidence about that these variables can be gathered under three basic factors or predictors. These are demographic factors such as sex and socio-economic status (Bloom, 2016; Dursun and Dede, 2004; Gün and Çavuş Erdem, 2014; Gupta et al., 2006; Lamb and Thomson, 2002; Sarıtaş & Akdemir, 2009), teaching factors such as teacher competence, teaching strategies and techniques and curriculum (Bloom, 2016; Sarıtaş & Akdemir, 2009; Gupta et al., 2006; Yenilmez and Duman, 2008)., and individual factors such as self-learning, arithmetic ability, and motivation. (Bloom, 2016; Sarıtaş & Akdemir, 2009). In addition to researches about motivation one of the individual affective factors (Bol and Berry, 2005; Singh et al., 2002), there are also studies in the literature showing that there is a relationship between mathematics achievement and the student's attitude towards mathematics (Savaş, Taş & Duru, 2010) or that attitude affects mathematics achievement (Gün and Çavuş Erdem, 2014; Yenilmez and Duman, 2008).

Studies also revealed that the affective characteristics of students (Dursun and Dede, 2004; Ertürk and Erdiñç Akan, 2018; Gunaseelanb and Pazhanivelu, 2016; Mokhtar et al., 2012; Ölçüoğlu and Çetin, 2016; Sarıtaş and Akdemir, 2009; Schiefele and Csikszentmihalyi, 1995) and the quality of teaching (Dursun and Dede (2004; Mokhtar et al., 2012; Sarıtaş & Akdemir, 2009) were two of the factors that affected the success of mathematics most. In addition, a study on the PISA 2012 results revealed that students' success in mathematics was influenced by their socio-cultural and economic status, as well as their experiences while working on mathematics tasks (Radišić et al., 2018). Demographic factors are factors that we as educators cannot change. Instead of focusing on these factors, it is thought that focusing on factors such as student characteristics and the quality of teaching will be important

in increasing students' mathematics success. For this, students' attitudes, beliefs, perceived self-efficacy towards the lesson and also quality of instruction were examined in this research.

LITERATURE REVIEW

The differences among the students which affect student's success, are not limited to intelligence and ability. Affective characteristics such as interest, attitude, belief, and self-efficacy can also affect students' success. Actually, almost every student can learn at a high level with a planned effective instruction which is sensitive to differences and considers student qualifications (Bloom, 2016). Differences in cognitive abilities among individuals manifest themselves in mathematics lessons as in other fields, and thus students with higher or lower ability levels emerge. Therefore, considering that education is aimed at all individuals, education systems should be arranged in a way that students from all levels can improve their abilities, not only highly talented students, and these differences between students should be minimized (Çelik & Şengül, 2005).

Attitudes and Beliefs Regarding Mathematics Lesson

Attitudes and beliefs are behaviors within the affective domain. The affective domain includes feelings and external expressions of feelings. Like emotions, the affective domain is also difficult to define. For this reason, there is no universal and operational definition of the affective domain in the literature. Our feelings are at the center of the affective domain. Therefore, the affective domain includes physiological, cognitive, and behavioral processes related to our emotions. The affective domain includes a person's awareness, understanding, ability to relate our own emotions to others, and the ability to manage and regulate one's emotions (Brett et al., 2012). The two most important resilient characteristics within the affective domain that are associated with students' mathematics success are attitudes and beliefs (Burrus and Moore, 2016; Hackett and Betz, 1989; McKnight et al., 1987). Actually, attitude is related to all dimensions of learning and affects how the individual behaves and their motivation to learn. Our attitudes can also be shaped according to our beliefs. For example, they may have a

negative feeling about a certain area of mathematics. They may have developed a belief that the functions are difficult and complex. This belief can affect their attitude. In this case, there is a negative evaluation about the dimensions of learning mathematics. This attitude can also affect the studies they will do on this subject later. Our attitudes are shaped according to a group of our beliefs. These beliefs can be consistent with each other, or we may have inconsistent beliefs. For example, while a student evaluates their mathematics teacher positively, they may not evaluate the mathematics course positively in general (Reid and Amanat, 2020). In this context, this study investigated attitudes and beliefs that are resistant to change, which are shaped by personal emotional schemas and affect other emotional learning (Brett et al., 2012).

Mathematical beliefs, which are subjective judgments of students, based on their mathematical experiences in their previous years of education, have an important place in their mathematics learning in the following years. This situation becomes a cyclical relationship in which beliefs affect learning and learning experiences affect beliefs (Uçar et al., 2010). White et al. (2006) stated that beliefs and attitudes were related and individuals had certain attitudes related with each belief. Yetim Karaca and Ada (2018) stated that the beliefs of students about whether they could be successful in mathematics were effective on their positive attitude towards mathematics (Yetim Karaca and Ada, 2018). Students may have positive beliefs about mathematics such as it is fun and pleasurable, as well as negative beliefs such as it is difficult and boring. Considering that beliefs affect learning, determining students' beliefs about mathematics and converting negative beliefs into positive beliefs can increase mathematics success.

Self-Efficacy for Mathematics

Self-efficacy is also subjective judgment of an individual about their success level in solving problems they may encounter in their life (Senemoğlu, 2013). Perceived self-efficacy is not related to the number of skills an individual has, but to their belief about what they can do with what they have in various situations. Self-efficacy belief functions as a key factor within the productive

system of human competence. Different individuals with similar skills or the same individual in different situations may show inadequate, adequate or unusual performance depending on the change in personal efficacy beliefs (Bandura, 1997). When individuals consider themselves capable in something, they are more likely to perform that action than when they do not view themselves as competent (Arseven, 2016). Mathematics self-efficacy is the confidence or evaluation of individuals in performing a task, solving a problem or having the ability to be successful (Hackett and Bettz, 1989). In the study by Collins (1985) on the mathematical problem-solving skills of children with high or low self-efficacy, it was concluded that children who saw themselves as successful had higher self-efficacy compared with children who doubted their abilities (Cited in Bandura, 1997). Starting from their primary school years, most students have a belief that mathematics is difficult and they show a low level of self-efficacy that they cannot be successful in this course and that they are not intelligent enough to learn mathematics, and as a result, they come to the classroom with negative feelings towards the lesson (Baykul, 2020). There are studies in the literature showing that students' mathematics self-efficacy has a significant effect on mathematics success (Pietsch et al., 2003; Pitsia et al., 2017; Schunk, 1989; Suárez-Álvarez et al., 2014; Üredi and Üredi, 2005; Zhang and Wang, 2020). In addition, mathematics self-efficacy, which is among students' personality traits, predicts both mathematics anxiety and students' choice of mathematics-related fields (Hackett, 1985). Therefore, it is expected that students' mathematics success will be increased by increasing the self-efficacy levels of students for mathematics lesson.

Teaching-Learning Processes in Mathematics Lessons

Mathematics teaching which is done by using traditional methods and away from daily life, cause students not to reach the desired level of success and causes students to develop a negative attitude towards mathematics. Educators are looking for ways to endear math lessons to the students to prevent the development of prejudice and fear against them. Students' mathematical capacities can be developed by teaching mathematical thinking at an early age. At this point, teachers must give students various tasks

that will enable them to practice (Umay, 1996) because it is thought that the tasks given in the mathematics teaching-learning processes affect success positively (Thelen, 2008). Teachers play an important role at this point because their attitudes towards mathematics lessons, their quality, and the importance they give to students' cognitive development, directly affect the teaching and learning processes of mathematics lesson (Yenilmez and Duman, 2008). At the same time, the quality of mathematics instruction makes students less anxious in lessons and positively affects their mathematics success (Çiftçi, 2015).

For education systems to achieve real success, no student should be left behind. Considering that there are students with mixed abilities in classes, it is important to consider the opinions of students with all success levels. In this context, in this study, it was aimed to reveal the opinions of middle school students at high, average and low success level in mathematics lesson about the factors that affected the academic success. In this context, following research questions are searched:

1. What are the opinions of high-achieving secondary school students about the factors that affect the academic success in math class?
2. What are the opinions of average-achieving secondary school students about the factors that affect the academic success in math class?
3. What are the opinions of low-achieving secondary school students about the factors that affect the academic success in math class?

This study, which thoroughly investigates the common and different aspects of the views of students with different success levels about mathematics lessons, helps to define the necessary arrangements to be made in learning environments to increase mathematics success thus a more developed society can be established by growing individuals with higher order thinking skills.

METHODOLOGY

In this study, which was conducted to determine the views of students with different success levels on factors that affected their mathematics success, a holistic multi-case design, one of the qualitative research methods, was used.

In the holistic multiple-case design, each situation is considered as holistic in itself and then compared with each other (Yıldırım and Şimşek, 2018). In this context, students at high, average and low success levels were considered as a case in the study. The common and different aspects of each student's thoughts on the mathematics lesson were tried to be revealed.

Study Group

The study group of the study comprised 36 middle school students who were receiving education at a middle school in the capital of Turkey. The school was selected by the help of convenience sampling method. In this sampling method, the researcher chooses a situation that is easy to access so that the research can be performed faster and easier (Patton, 1987; Yıldırım and Şimşek, 2018). In order to bring speed and practicality to the study (Yıldırım and Şimşek, 2018), one of the schools which was close to the school where the researcher was currently working, was selected and also this school was chosen because one of the researchers previously worked in this school. Also, the criterion and maximum variation purposive sampling techniques was used in this research (Patton,1987). While determining the students who would constitute the study group, the scores of the first written exam of the mathematics lesson commonly prepared by teachers and held throughout the school according to class levels and teacher’s opinions according to students’ class performance were taken into consideration. Students are grouped as at low, average and high success level according to those criteria. During this process, first of all the 5-point grade system is used and the following score criteria were taken into consideration while determining the groups:

- Students who got 1-2 point were grouped as the lower success
- Students who got 3 were grouped as average success
- Students who got 4-5 were grouped as the upper success

Among the students with the above grades, twelve students who stated that they were willing to participate to the interview, were chosen from each success level with teachers’ taught and a total of 36 students were identified

and they formed the study group. While study group is chosen, maximum variation was also insured by choosing students from different class levels and genders. Table 1 shows the frequency distribution of the personal information of the students participating in the study.

Table 1. Frequency Distributions of Personal Information of Students Participating in the Study

		Upper success level (f)	Average success level (f)	Lower success level (f)	Total
Sex	Girl	7	6	5	18
	Boy	5	6	7	18
Class Level	Year 5	3	3	3	9
	Year 6	3	3	3	9
	Year 7	3	3	3	9
	Year 8	3	3	3	9

When Table 1 was examined, it was seen that the distribution of the students participating in the study was equal according to their sex (f= 18). In the study group, the number of students at high, average, and low success level in each class level was equally distributed (f = 12).

Data Collection and Analysis

A semi-structured interview form was developed by the researchers to collect data in the study. After literature review, researchers wrote questions to reveal students’ feelings, perceptions, opinions towards mathematics course and mathematics teachers. The trial form of this interview form consisted of a total of four sub-dimensions including views on attitudes and beliefs, teaching-learning processes, teachers, and mathematics self-efficacy. The trial form consisted of a total of 14 items; five in the sub-dimension of views about attitudes and beliefs, four in the sub-dimension of views about the teaching-learning process, three in the sub-dimension of views about the teacher, and two in the sub-dimension of views about mathematics self-efficacy. For content validity, the trial form was submitted for the opinion of two program development experts and one mathematics education expert. After making the necessary corrections, the final form was finalized with a total of 9 items. In the final form, students' views on mathematics lesson were reduced to

three sub-dimensions as “attitudes and beliefs, teaching-learning processes and thoughts on mathematics lesson self-efficacy.” The pilot version of the interview form was conducted with six students, equally selected from each success level, from year 6, who were being educated at a different middle school than the school where the main study was performed. As a result of the pilot study, it was seen that the items in the interview form were understood by the students and it was decided to continue with the main study.

The last version of the interview form was applied by using a voice recorder to record the answers to the interview questions. Interviews took approximately 10-20 minutes. The school administrator allowed researcher to interview with students during school hours and students participated in the interviews during lunch breaks. During the interview, some of the students were hesitant to talk as it was their first time to have interview. In order to make students relax, the researcher repeated to say that the answers they gave would not be shared with their mathematics teachers and others and their names would not be mentioned anywhere as the researcher stated before the interview. After interview, the recordings were transcribed by the researchers. Deductive and inductive approaches were used together while transcripts were analyzed. In this stage, the researchers carefully read the transcripts to search the codes related with predefined themes and sub-themes and codes were defined from data in inductive way. Then researchers calculated how many teachers emphasised the same code (Marshall and Rossman, 2006; Yıldırım and Şimşek, 2018).

Validity and Reliability

To ensure the credibility of the data obtained from the research, attention was paid to asking the questions in a clear way that middle school students could understand, and “reading aloud” was performed in a few volunteer students who would not participate in the final study and pre-interviews were conducted with six students. To increase the credibility of the study, the opinion of a researcher, who was an expert in qualitative data collection, was consulted at all stages of the study. In addition, after

deciphering the data obtained for consistency analysis, another expert was asked to conduct a confirmation examination. While calculating the reliability coefficient between coders, the reliability coefficient formula suggested by Miles and Huberman (1994) was used and the result was found as 83%. Then, experts discuss the inconsistent points in the matches and decipher them. They reached a common conclusion regarding the data-theme match. To ensure the transferability of the obtained data, the students were asked to explain their thoughts in detail and give examples. The research results were presented with detailed descriptions by including the quotations of the students.

At the same time, teachers and several of the students knew the interviewee one of the researchers as she had previously worked at the school where the study was conducted, and communication between them was good. Therefore, it was easier to get permission from school administration, mathematics teachers, parents and students to conduct the study and also this allowed the interviews to be conducted in a more relaxed environment. Actually, conducting research in a school where the researcher interacted for a long time would contribute to the credibility of the data obtained from the research (Yıldırım and Şimşek, 2018).

FINDINGS

The results of this research showed that the opinions of students were gathered in three themes. These themes are “Attitudes and Beliefs Regarding Mathematics Lessons, Self-efficacy Regarding Mathematics Lessons and Mathematics Lesson Teaching-Learning Processes”. These themes and codes that they include were as follows:

Attitudes and Beliefs Regarding Mathematics Lessons

Results about this theme indicated that the students' attitudes and beliefs included their positive feelings about the lesson, their negative feelings about the lesson, their beliefs about the necessity of the lesson, and their general beliefs about the lesson. Table 2 shows the percentage and frequency distributions of the codes for the "attitudes and beliefs" theme of the students participating in the research:

Table 2. Percentage and Frequency Distributions of Codes of the Theme of "Attitudes and Beliefs" Regarding Mathematics Lessons

Themes	Sub-Themes	Codes	High success level		Average success level		Low success level	
			f	%	f	%	f	%
Attitudes and Beliefs Regarding Mathematics Lesson	Positive feelings about the lesson	Finding the lesson enjoyable	6	50	5	42	1	8
		Excited for the lesson	2	17	1	8	1	8
		Feeling happy in class	6	50	4	33	4	33
		Loving numbers-operations	3	25	3	25	1	8
	Negative feelings regarding the lesson	Finding the lesson boring	1	8	2	17	6	50
		A difficult lesson	2	17	5	42	5	42
		Finding the lesson as torture	-	-	-	-	1	8
		Feeling sad in class	-	-	1	8	1	8
	Beliefs on the necessity of the course	Necessary in daily life	10	83	10	83	8	67
		Necessary in professional life	1	8	3	25	1	8
		Required to learn other lessons	2	17	-	-	1	8
		Required for school grade point average	-	-	1	8	-	-
		Required for upper class	-	-	-	-	1	8
	General beliefs regarding the course	A lesson that requires memorization	-	-	1	8	-	-
		A lesson someone has to teach	-	-	1	8	1	8
		A lesson that takes effort	-	-	-	-	1	8
		A lesson with a lot of content	-	-	2	17	1	8

In Table 2, when the views of the students with high success was examined for the theme of "attitudes and beliefs", it was seen that the code with the highest frequency was that mathematics was "necessary in daily life" (f=10). S12, one of the high achieving students, expressed this situation as follows: "Mathematics is one of the most important lessons of our life. A lesson that is required at all ages and in everything." S4 expressed the necessity in daily life as follows: "I think it is an important lesson because it is inevitably present in all areas of our lives, and if we learn, we can easily solve problems when they arise." It was possible to say that a small number of students among the high achieving students considered mathematics as difficult (f = 2) or boring (f = 1). In addition, half of the students (f = 6) stated that they found mathematics enjoyable and felt happy during the lesson.

According to these results, it could be said that students with high success generally had positive feelings towards mathematics. S11 stated that he found the lesson enjoyable as follows: "Math class goes by very fast, it's like gym class, I get bored in other lessons, but math is fun for me and solving problems is very fun for me." S5, supportingly, used the following expressions on this subject: "When you understand the lesson, mathematics is easy for you, I think it is fun to listen to the lesson and to do the questions."

When the views of the students at the average success level were examined in detail, it was seen that the code with the highest frequency in the relevant theme was the code indicating that mathematics was "necessary in daily life" as in the views of the students at the high success level (f = 10). According to this information, it could be said that almost all of the students at the average success level

considered mathematics as a necessary subject in daily life. Regarding this, S13 made the following sentences: "Mathematics will be useful in important things in our lives such as in the market and grocery store." S16 used the following expressions, similar to high achieving students: "I think mathematics is an important lesson because we use mathematics in many areas of our lives and mathematics helps us in many areas." It was seen that students with average success level generally had positive feelings towards the mathematics such as feeling happy in the lesson ($f=4$), finding the lesson enjoyable ($f=5$), and liking numbers and operations ($f=3$). On the other hand, almost half of the students at the average level ($f=5$), stated that they found mathematics difficult. S23 made the following statements regarding the fact that mathematics was a difficult lesson: "I think it is a difficult lesson because numerical lessons are generally difficult compared with verbal lessons." S16, on the other hand, related the importance of the lesson with its difficulty and made the following explanations: "I think it is a difficult lesson, but since it is important, it must be difficult because if it is not important, this lesson is not taken into consideration. I think it's an important lesson and a difficult lesson."

When the views of the students at the low success level were examined, it was noteworthy that the code with the highest frequency was that it was "necessary in daily life" as with the students at other success levels ($f=8$). It was noteworthy that half of the students at the low success level found mathematics as a boring lesson ($f=6$). S35 expressed this situation in the following way: "Sometimes I say [off], that is, it sounds boring." S30 evaluated mathematics as difficult: "It is also very difficult for me, I find it boring." In addition, it was seen that students with a low success level had more negative emotions about mathematics than positive emotions. When the general beliefs of the students with low success were examined, S29 stated that mathematics lesson was a lesson that someone should teach: "I think the

teacher should explain a little. Anyway, our teacher 'lectures' the lesson", S33 stated that it was a lesson that required considerable effort as follows: "You have to strain your head a lot" S29, on the other hand, defined mathematics lesson as a lesson with a lot of content as follows: "It can be a little difficult because there are many subjects."

The highest code in the three student groups belonging to the theme was the "necessary in daily life" code. In other words, mathematics was seen as a necessary lesson in daily life according to the view of the majority of students at all three success levels. By contrast, nearly half of the students at high and average success levels thought that the lesson was enjoyable, whereas only one student at the low success level found the lesson enjoyable. Similarly, half of the students in the low and average success groups agreed that mathematics was difficult, whereas a small number of students at the high success level stated that the lesson was difficult. In addition, according to students with average and low success levels, there were views that the content of the mathematics lesson was excessive, they felt sad while in the lesson, and that mathematics was a lesson that one should lecture; similar opinions were not encountered among those with high success levels. Also, only average achieving students expressed that mathematics is necessary for school grade point average and a course that requires memorization. Although students with low success levels considered mathematics as 'torture', that it was a necessary lesson for upper grades (i.e. from sixth grade to seventh grade) and that a lesson that takes effort, these views were not encountered among students with average/high success levels.

Self-efficacy Regarding Mathematics Lessons

According to findings, the theme of Mathematics Lesson Self-efficacy consisted of the sub-themes of "general perceptions of students about themselves" and "Students' thoughts about their mathematics ability" Table 3 shows the percentage and frequency distribution of the codes of this theme:

Table 3. Percentage and Frequency Distributions of the Codes of the Theme of “Self-efficacy” Regarding Mathematics Lessons

Themes	Sub-Themes	Codes	High success level		Average success level		Low success level	
			f	%	f	%	f	%
Self-efficacy Regarding Mathematics Lessons	General perceptions of students about themselves	Disciplined	1	8	-	-	-	-
		Persevering	1	8	1	8	1	8
		Clever	6	50	5	42	1	8
		Hardworking	9	75	6	50	3	25
		Having metacognitive skills	1	8	-	-	-	-
		Good listener	5	42	2	17	1	8
	Students’ thoughts about their mathematics ability	Having the belief that he/she can be successful in mathematics	12	100	12	100	10	83
		Numerically capable	4	33	1	8	-	-
		Ability to focus on mathematics	2	17	1	8	-	-

In Table 3, when the views of the students with high success in mathematics about self-efficacy were examined, it was seen that the code with the highest frequency was "having the belief that they can be successful in the lesson" (f=12). Accordingly, it could be said that all students with high success in mathematics had a belief that they could be successful in mathematics. S2 used the following statements on this subject: "Honestly, I do not work enough these days, but I know that if I work hard, I can achieve it." S3 generalized his belief that he could be successful in all lessons: "I think this applies to every lesson, so if you work for every lesson, you can be successful. I believe that if I also work, I will be more successful in both mathematics and other lessons." In addition, it was seen that at least half of the students with high success saw themselves as hardworking (f=9) and intelligent (f=6), and four students stated that they had numerical skills. S10 stated that she was hardworking: "I am a good listener, hardworking, I understand what I read, and I memorize quickly." The views of S9, who thought he was intelligent, were as follows: "I think, in fact, I think everybody has these qualities because it has been given everyone intelligence, brains, and everyone can use it."

When the views of the students at average success level regarding the self-efficacy of mathematics lesson were examined, it was seen that the code with the highest frequency was "having the belief that they can be successful in the lesson" as the students at high success level stated (f=12). Accordingly, it could be said that all of the students at the average success level believed that they could be successful in the lesson depending on their experiences in the mathematics lesson. S20 expressed this situation with the following words: "I believe my teacher, if we do the tests like this and read books like this, we can be successful." Similarly, SS23 stated: "It is ok because I could not do mathematics at first, but my thinking and experimenting skills have started to increase in mathematics. Right now, I'm answering 12-13 questions correctly in math tests and hopefully, it will go up to 18-19. It happens when you work." In addition, it could be said that students at the average success level perceived themselves as intelligent, hardworking, able to focus on the lesson, persevering, and good listeners. A student stated that she had numerical ability based on her experiences in mathematics lessons. S3 stated that he was a hardworking student as follows: "I generally have the

necessary qualifications. I understand my teacher, I work." S6 justified herself as being a hardworking person as follows: "The more you repeat it every day when you come home, the better you understand each lesson and the more you understand."

When the views of the students at low success level about mathematics self-efficacy were examined, it was noteworthy that the code with the highest frequency was "having the belief that they can be successful in the lesson" ($f=10$). It could be said that students with low success also believed that they could be successful in mathematics like students with high and average success levels. S30 explained his belief that he could succeed if he worked based on his experience as follows: "Last year, I studied a subject that I did not understand at all and started to understand it even more and this was easy for me and I took the exams more comfortably." Similarly, S36 used the following expressions: "I think that if I study, I can solve more questions, see different question types, and I will be more successful." As can be seen from Table 4, it was striking that a small number of students with low success levels saw themselves as intelligent, diligent, persevering, and good listeners according to their experiences in mathematics lessons.

The highest code in this theme was " Having the belief that he/she can be successful in mathematics " for all three groups. In other words, almost all of the students at the three success levels believed that they could be successful in mathematics when they worked. Moreover, at least half of the students at high and average success level held the perception that they were hardworking, and almost half of the students thought that they were intelligent. This rate was quite low for students at low success level. Similarly, students at high and average success levels thought that they could focus on the lesson and had numerical skills, whereas students at low success level did not comment on this issue. Unlike the other two groups, students with high success stated that they were disciplined and they have metacognitive skills.

Teaching-Learning Process of Mathematics Lesson

Another factor that constituted the students' views on mathematics lesson was their views on teaching-learning processes. The Students' views on " teaching-learning process of mathematics lesson " were grouped into two dimensions: Factors that made learning easier and factors that made learning difficult. Table 4 shows the percentage and frequency distributions of the codes belonging to the theme "Mathematics Lesson Teaching-Learning Processes."

Table 4. Percentage and Frequency Distribution of Codes of the Theme of “Teaching-Learning Processes” of Mathematics Lesson

Themes	Sub-Themes	Codes	High success level		Average success level		Low success level	
			f	%	f	%	f	%
Teaching-Learning Processes of Mathematics Lesson	Factors that Facilitate Learning	Use of reinforcer	1	8	-	-	-	-
		Peer teaching	1	8	1	8	1	8
		Individualized Teaching	2	17	-	-	-	-
		Using different methods	1	8	1	8	-	-
		Reading books on mathematics	1	8	1	8	-	-
		Teaching lessons in an enjoyable way	6	50	6	50	8	67
		Project Assignment	1	8	-	-	-	-
		Solving many questions in lesson	5	42	4	33	3	25
		Quiet classroom environment	4	33	2	17	2	17
		Use of technology and equipment	3	25	2	17	2	17
		Repeating the content	4	33	-	-	4	33
		Using learning strategies	2	17	2	17	1	8
		Teacher quality	9	75	8	67	2	17
		Listening to the teacher well	-	-	1	8	2	17
		Explaining the importance of the subject	-	-	1	8	-	-
		Class participation	-	-	-	-	3	25
		Teacher's caring behavior towards students	-	-	-	-	1	8
	Factors that Make Learning Difficult	Difficult formulas	1	8	-	-	-	-
		Emphasizing same content, a lot	1	8	-	-	-	-
		Structure of the content and questions	4	33	6	50	9	75
		Noise in the classroom	9	75	10	83	5	42
		Lack of prior knowledge	3	25	-	-	-	-
		The psychological state of the student	1	8	1	8	-	-
		Teacher quality	1	8	-	-	-	-
		Teacher's attitude towards the student	1	8	1	8	-	-
		Inability to focus lesson	-	-	3	25	-	-
		Teacher' slighting off the content	-	-	2	17	1	8
		Poor physical conditions of the classroom	-	-	-	-	1	8
		Mathematics' being abstract	-	-	-	-	1	8
		Writing a lot in the lesson	-	-	-	-	4	33

When the views of students with high success levels regarding the theme of "teaching-learning processes of mathematics lesson" were examined in Table 4, it was seen that the two codes with the highest frequency were "noise in the classroom" and "teacher's qualification." Most of the students at high success level stated that noise in the classroom made it difficult to learn and the good quality of the teacher made it easier to learn the lesson. S5 stated that noise in the classroom made it difficult to learn with the following sentences: "It becomes difficult to understand when there is a lot of talking in class or if teachers or students cause distractions." S12 stated that the quality of the teacher facilitated learning, as follows: "The tricks given by our teacher or a more explanatory expression make it easier for me to learn mathematics." The code of "the quality of the teacher" was shown as a code in both sub-themes because it was seen by the students as a factor that both facilitated learning the lesson and made learning the subject difficult. For example, S2 stated that the quality of the teacher made it easier for them to learn the mathematics with the sentence: "I learn easier when the teacher presents the lesson in a enjoyable way." S3 stated that depending on the teacher's way of teaching, their learning in math class could be difficult with the sentence, "If the teacher could present the lesson better, it would be good. For example, we are doing operations on the board. We waste a lot of time because some students cannot do them." In addition, when Table 5 was analyzed, it was seen that the students at high success level made more comments about the factors that facilitated learning the lesson, such as teaching the lesson in an enjoyable way and solving many problems in the lesson. It was seen that they made fewer comments about factors that made learning the lesson difficult, such as the structure of the content-subject and lack of prior knowledge.

When the views of students at average success levels regarding the theme of teaching-learning processes of mathematics lesson were examined, it was seen that the code with the highest frequency was "noise in the classroom" ($f=10$). According to this, it was possible to say that the noise in the classroom made it difficult to learn math. S17 stated that the noise made learning difficult as follows: "For example, my class talks a little too much,

I don't understand much while they are talking." S16 expressed this situation as follows: "It makes it difficult to learn the lesson when there is noise. Because we are trying to listen, but when they talk our grades drop because we cannot listen." In addition, according to the views of students at average success levels, it was seen that the content and the structure of the questions, teacher's slighting off the content, teacher's attitude towards the student, student's psychological state, and student's inability to pay attention were expressed as factors that made learning difficult. On the other hand, students at average success levels stated that the quality of the teacher, solving lots of problems in the lesson, being quiet in the classroom, having fun in the lesson, and using technological equipment made it easier for them to learn mathematics. It was noteworthy that students at average success levels generally expressed more views about the factors that facilitated learning the lesson.

When the views of the students at low success levels regarding the teaching-learning processes of mathematics lesson were examined, it was seen that the code with the highest frequency was the structure of the mathematics lesson content and questions ($f=9$). The structure of the content made it difficult to learn mathematics according to all students at low success levels. S34 explained this situation as follows: "The issues are getting harder, and there are new-generation questions, they get harder and I have difficulties in solving them." This statement showed that students thought that the content of the lesson became difficult as a result of the increase in the questions that required mathematical literacy and higher order thinking skills in the central exams where new-generation questions were asked. S33 referred to the deficiencies in their prior knowledge when they had been in a more junior class: "I think multiplication and division are quite difficult." In addition, as could be understood from Table 5, most of the students at low success levels wanted the math lesson to be taught in an enjoyable way ($f=8$). Repeating content, solving many questions in the lesson, listening to the teacher well, and being silent in the class made it easier to learn mathematics according to the views of the students at low success levels. Also, according to the students at low success levels, writing too much in the lesson, having

poor physical conditions of the classroom, being noisy in the classroom, superficial presentation of content, and the lesson being abstract made it difficult to learn mathematics.

In this theme, the code with the highest frequency in total was “the noise in the classroom” stated as a factor that makes learning difficult learning in the teaching-learning processes. In addition to this, when other sub-themes about “teaching-learning process” were analyzed in terms of highest frequent code, the opinions of students converged on that teaching lesson in enjoyable ways facilitated learning. Also, the views of students with high success focused on the quality of the teacher as the factor that facilitated learning mathematics, and noise in the classroom as the factor that made learning difficult. The opinions of the students at the average achievement level focused on the presence of noise in the classroom making learning difficult, and the opinions of the students at the lower achievement level focused on the structure of the content making learning difficult. Students at high and average success levels had a view that using different methods and reading a mathematics book made it easier to learn, a view not held by students with low success. In addition, among students at high and low success levels, there were views that the repetition of content facilitated the learning of the lesson and that teacher slighted off the content in order not to be behind the curriculum; no students with average success levels expressed a view on this subject. Unlike the other two groups, students with high success thought that using reinforcer in the lesson, individualized teaching, and project assignment made learning easier, and they thought that the difficulty of formulas, lack of prior knowledge, the quality of the teacher, and placing a lot of emphasis on the same content made it difficult to learn mathematics. Similarly, only students at low success levels stated that participation in the lesson and the teacher’s caring students made it easier to learn the mathematics lesson, and they said that the poor physical condition of the class, writing a lot in the lesson, and being abstract of mathematics made it difficult to learn the lesson. The students with average success levels stated that, unlike the other two groups, explaining the importance of the subject made it easier to learn, and the inability to focus lesson made it difficult to learn. In general, it was determined that at least half of the

views at all three success levels focused on that lesson was taught in enjoyable way as a factor that facilitated learning. It was seen that the views of almost half or more of the students at all three success levels were united on noise in the classroom as the factor that made learning difficult.

DISCUSSION

The findings obtained from interview indicated that high, average and low achieving students had same opinion on some of the codes. In this context, findings about the “attitudes and beliefs” themes showed that the majority of students at high, average and low achievement level had a common opinion that mathematics course was necessary in daily life. However most of the students at high and average success levels had positive feelings such as finding the lesson enjoyable and being happy in the lesson, whereas most of students at low success levels had negative feelings such as getting bored in mathematics course and finding mathematics as a difficult subject. Similarly, the results of previous study showed that students who had a positive attitude towards mathematics, had higher mathematics success (Hackett and Betz, 1989; Pyzdrowski et al., 2013; Yenilmez and Duman, 2008) while Uçar et al. (2010)’ study revealed that students perceived mathematics as calculation and that they thought that mathematics is a difficult, boring and unpopular subject. Also, the research of Yetim Karaca and Ada (2018) indicated that although most students thought mathematics as a difficult, boring, and complicated subject, some also considered it as an easy and fun lesson. The study also showed that students at the average success level, unlike students at other success levels, found mathematics as a necessary course for school grade point averages and as a course that required memorization. Another interesting finding of the study is that students at the lower success level, unlike students at other success levels, find mathematics as torture and think it is necessary for upper grade levels and define it as a course that requires effort. In addition, half of the students in the low and average success groups agreed that mathematics was difficult, whereas a small number of students at the high success level stated that the lesson was difficult. In addition, according to students with average and low success levels, there were views that the content of the mathematics lesson was excessive, they felt

sad while in the lesson, and that mathematics was a lesson that one should teach. This situation can be explained by negative correlation between surface learning approach and students' mathematics achievement. Because the literature shows that low-success students who prefer surface learning approach in mathematics do not make sufficient and conscious effort to understand the mathematics course, prefer to memorize information, and generally consider that the minimum grade required to pass the course is sufficient (Kaya, 2020).

The findings of our study about mathematics self-efficacy indicated that students with high success level, unlike students at other success levels, stated that they were disciplined and they had metacognitive skills. Also, being able to focus on the course and having numerical ability were the codes which students with both high and average success levels stated. In addition, while almost half of the students at high and average success level thought that they were hardworking and intelligent, this rate was less than half for the students at low success level. Almost half of the students with high success level stated that they are good listeners. One of the striking findings of the study is that the majority of the students with all three success levels stated that they believed they could be successful in the course. This study also showed that students at high success level had more views on the theme of mathematics lesson self-efficacy compared with students at average and low success levels. This situation was consistent with the views in the literature that students' perception of self-efficacy positively affected mathematics success (Pietsch et al., 2003; Pitsia et al., 2017; Schunk, 1989; Suárez-Álvarez et al., 2014; Üredi and Üredi, 2005; Zhang and Wang, 2020) and students' perceptions of mathematics self-efficacy showed a significant difference in favor of students with high mathematics grades (Kurtuluş and Öztürk, 2017). Kurbanoglu and Takunyacı (2012) determined that high school students' self-efficacy perceptions differed according to the type of school, and that academically successful Anatolian High School students had higher self-efficacy perceptions compared with other high school students.

Besides, the findings on teaching-learning processes of mathematics lesson, pointed that students at high success level stated the quality of the teacher as the factor that

both facilitated and made learning mathematics difficult. They also stated that the use of reinforcer, individualized teaching, project assignment facilitated learning while difficult formulas, emphasizing same content a lot and lack of previous information made learning difficult. The only students at average success level mentioned about explaining importance of the subject as a factor that facilitate learning and students' inability to focus on lesson as a factor that made learning difficult. Besides, the students at low success level stated student participation and teacher's caring behavior towards students as the factors that facilitate learning and poor physical conditions of the classroom, mathematics' being abstract, writing a lot in the lesson as the factors that makes learning difficult. When each one of the sub-themes about "teaching-learning process" were analyzed in terms of highest frequent code, the opinions of students converged on that teaching lesson in enjoyable ways facilitated learning whereas noise in the classroom made learning difficult in the teaching-learning processes. At this point, teachers' quality such as classroom management skills (Yenilmez and Duman, 2008) related with how teachers designed teaching-learning process effectively to attract students' interest, plays an important role at mathematics learning. In this context, the research of García et al. (2016) showed that student's enjoying mathematics affected mathematics success positively. In addition, the results of Memnun and Akkaya (2010)'s research revealed that teaching the mathematics in an entertaining way with games made learning easier. According to these results, to increase the mathematics success of students, it would be beneficial to design teaching-learning process (Çiftçi, 2015) that students will not find mathematics as a difficult and boring lesson but they will find it enjoyable and they have a positive attitude towards the lesson.

CONCLUSION

Our study reflected the perspectives of students at different success levels regarding mathematics. At this point, it was aimed to provide educators with a comprehensive perspective on mathematics classes. According to the results of our study, to facilitate the learning of mathematics, and not to teach lesson in boring and monotonous way by the help of designing enjoyable

activities, improving physical conditions of the classroom, changing the negative perception that mathematics consists of difficult subjects by teaching the content from simple to difficult, and providing in-service training to teachers for facilitating mathematics learning

This research enabled to understand which factors affected students' mathematics learning from their perspective. Future researches can analyze students' views on factors that affect their mathematics success longitudinally according to their class grades. By determining whether students' views on mathematics have changed at different levels of success from junior through to senior classes, early actions in the teaching-learning processes to increase the mathematics success can be done startingly from junior years.

REFERENCES

- Arseven, A. (2016). Öz yeterlilik: Bir kavram analizi. *Electronic Turkish Studies*, 11(19), 63-80. <http://dx.doi.org/10.7827/TurkishStudies.10001>
- Bandura, A. (1997). *Self efficacy: The exercise of control*. W.H. Freeman and Company.
- Baykul, Y. (2020). *Ortaokulda matematik öğretimi (5-8. Sınıflar)*. Pegem Akademi
- Bloom, B. (2016). *Human caharacteristics and school learning* (D. A. Öztürk, Trans.). Pegem Yayıncılık.
- Bol, L., & Berry, R. (2005). Secondary mathematics teachers' perceptions of the achievement gap. *The High School Journal*, 88(4), 32-45. <https://www.jstor.org/stable/40364254>
- Brett, A. & Smith, M., Price, E. & Huitt, W. (2012). Overview of the Affective Domain. file:///C:/Users/User/Downloads/Affective_Domain_1_Overview_of_the_Affective_Domai%20(1).pdf
- Burrus, J. & Moore, R. (2016). The incremental validity of beliefs and attitudes for predicting mathematics achievement. *Learning and Individual Differences*, 50, 246-251. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2016.08.019>
- Çelik, N. G., & Şengül, S. (2005). Tam öğrenme yönteminin ilköğretim 6. sınıf matematik öğrencilerinin akademik başarıları ile kalıcılık düzeylerine etkisi [The Effect of mastery learning method on the achievement and retention level of 6th grade primary school students in the mathematics class]. *Journal of Uludağ University Faculty of Education*, 18(1),107-122.
- Çiftci, S. K. (2015). Effects of secondary school students' perceptions of mathematics education quality on mathematics anxiety and achievement. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 15(6), 1487-1501. doi: 10.12738/estp.2015.6.2829
- Department for Education (2020). National curriculum in England: Mathematics programmes of study. <https://www.gov.uk/government/publications/national-curriculum-in-england-mathematics-programmes-of-study/national-curriculum-in-england-mathematics-programmes-of-study>
- Dursun, Ş., & Dede, Y. (2004). Öğrencilerin matematikte başarısını etkileyen faktörler matematik öğretmenlerinin görüşleri bakımından. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 24(2).
- Ertürk, Z., & Akan, O. E. (2018). TIMSS 2015 matematik başarısını etkileyen değişkenlerin yapısal eşitlik modeli ile incelenmesi. *Ulusal Eğitim Akademisi Dergisi*, 2(2), 14-34.
- García, T., Rodríguez, C., Betts, L., Areces, D. & González-Castro, P. (2016). How affective-motivational variables and approaches to learning predict mathematics achievement in upper elementary levels. *Learning and Individual Differences*. 49, 25-31. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2016.05.021>
- Gunaseelan, B. and Dr. Pazhanivelu, G. (2016). Identifying factors affecting the mathematics achievement through review analysis. *International Journal of Development Research*. 6 (7), 8804-8809.
- Gün, Z., & Çavuş Erdem, Z. (2014). Uyum analizi yöntemiyle matematik başarısını etkileyen faktörlerin incelenmesi. *Adıyaman Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi*, 4(2)
- Gupta, S., Harris, D. E., Carrier, N. M., & Caron, P. (2006). Predictors of student success in entry-level undergraduate mathematics courses. *College Student Journal*, 40(1).
- Hackett, G. (1985). Role of mathematics self-efficacy in the choice of math-related majors of college women and men: A path analysis. *Journal of Counseling Psychology*, 32, 47-56. <https://doi.org/10.1037/0022-0167.32.1.47>
- Hackett, G., & Betz, N. (1989). An exploration of the mathematics self-efficacy/mathematics performance correspondence. *Journal for Research in Mathematics Education*, 20(3), 261-273. doi:10.2307/749515
- Kaya, D. (2020). Altıncı sınıf öğrencilerinin matematik öğrenme yaklaşımları ve algıladıkları öğretmen yapıcı duygusal desteği ile matematik başarıları arasındaki ilişki. *IBAD Sosyal Bilimler Dergisi*, (7), 358-371.
- Kenç, S. (2019). *Metaphorical perceptions of middle school 8th grade students towards mathematics*

course and mathematics teacher [Master of Science Thesis]. Fırat University.

- Kurbanoğlu, N. İ. ve Takunyacı, M. (2012). Lise öğrencilerinin matematik dersine yönelik kaygı, tutum ve öz-yeterlik inançlarının cinsiyet, okul türü ve sınıf düzeyi açısından incelenmesi [An investigation of the attitudes, anxieties and self-efficacy beliefs towards mathematics lessons high school students' in terms of gender, types of school, and students' grades]. *International Journal of Human Sciences*, 9(1), 110-130. <https://www.j-humansciences.com/>
- Kurtuluş, A., & Öztürk, B. (2017). Ortaokul öğrencilerinin üstbilişsel farkındalık düzeyi ile matematik öz yeterlik algısının matematik başarısına etkisi. *Dicle Üniversitesi Ziya Gökalp Eğitim Fakültesi Dergisi*, (31), 762-778.
- Lamb, S. ve Thomson, S. (2002). Classroom and school factors affecting mathematics achievement: A comparative study of the us and australia using TIMSS. *Australian Journal of Education*, 46(2).
- Marshall, C. and Rossman, G.B. (2006). *Designing Qualitative Research*. Sage
- McKnight, C. C., Crosswhite, F. J., Dossey, J. A. , Kifer, E., Swafford, J. O., Travers, K. J. & Cooney, T. J. (1987). *The underachieving curriculum: Assessing US school mathematics from an international perspective*. Stipes Publishing Co.
- Memnun, D. ve Akkaya, R. (2010). İlköğretim yedinci sınıf öğrencilerinin matematik dersi hakkındaki düşünceleri [Primary school seventh grade students' opinions about the mathematics course]. *Journal of Theoretical Educational Science*, 100-117. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/akukeg/issue/29341/313982>
- Miles, M. B. ve Huberman, A. M. (1994). *Qualitative data analysis: An expanded sourcebook*. Sage Publications.
- Ministry of Education (2005). *The Ontario curriculum grades 1-8 mathematics*. <http://www.edu.gov.on.ca/eng/curriculum/elementary/math18curr.pdf>
- Mokhtar, S. F., Md Yusof, Z. and Misiran, M. (2012). Factors affecting students' performance in

mathematics. *Journal of Applied Sciences Research*, 8 (8),4133-4137.

- NCTM (2020). Principles, standards, and expectations. <https://www.nctm.org/Standards-and-Positions/Principles-and-Standards/Principles,-Standards,-and-Expectations/>
- Orbeyi, S., & Güven, B. (2008). Yeni ilköğretim matematik dersi öğretim programı'nın değerlendirme ögesine ilişkin öğretmen görüşleri [Teachers' perceptions related to the evaluation component of the education program of primary school education mathematics studies]. *Journal of Theory and Practice in Education*, 4(1), 133-147. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eku/issue/5447/73883>
- Ölçüoğlu, R., & Çetin, S. (2016). TIMSS 2011 Sekizinci Sınıf Öğrencilerinin Matematik Başarısını Etkileyen Değişkenlerin Bölgelere Göre İncelenmesi. *Journal of Measurement and Evaluation in Education and Psychology*, 7(1), 202-220. <https://doi.org/10.21031/epod.34424>
- Patton, M.Q. (1987). *How to Use Qualitative Methods in Evaluation*. Sage
- Pietsch, J., Walker, R., & Chapman, E. (2003). The relationship among self-concept, self-efficacy, and performance in mathematics during secondary school. *Journal of Educational Psychology*, 95(3), 589-603. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.95.3.589>
- Pitsia, V., Biggart, A. & Karakolidis, A. (2017). The role of students' self-beliefs, motivation and attitudes in predicting mathematics achievement: A multilevel analysis of the Programme for International Student Assessment data. *Learning and Individual Differences*, 55, 163-173. <https://doi.org/10.1016/j.lindif.2017.03.014>
- Pyzdrowski, L. J., Sun, Y., Curtis, R., Miller D., Winn, G. and Hensel, R. A. M. (2013). Readiness and attitudes as indicators for success in college calculus. *International Journal of Science and Mathematics Education*, 11, 529-554. <https://doi.org/10.1007/s10763-012-9352-1>
- Radišić, J., Videnović, M., & Baucal, A. (2018). Distinguishing successful students in mathematics-a comparison across European countries.

Psihologija, 51(1), 69-89. <https://doi.org/10.2298/PSI170522019R>

Reid, N. & Amanat, A. (2020). *Beliefs and Attitudes: Why Do Attitudes Matter?*. In *Making Sense of Learning* (pp.253-279). https://doi.org/10.1007/978-3-030-53677-0_11

Republic of Turkey Ministry of National Education (2016). TIMSS 2015 Ulusal Matematik ve Fen Bilimleri Ön Raporu: 4. ve 8. Sınıflar. http://timss.meb.gov.tr/wp-content/uploads/TIMSS_2015_Ulusal_Rapor.pdf.

Republic of Turkey Ministry of National Education (2019). PISA 2018 Türkiye ön raporu. http://pisa.meb.gov.tr/wpcontent/uploads/2020/01/PISA_2018_Turkiye_On_Raporu.pdf.

Savaş, E., Taş, S., & Duru, A. (2010). Matematikte öğrenci başarısını etkileyen faktörler. *İnönü Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 11(1), 113-132.

Saritas, T., & Akdemir, O. (2009). Identifying factors affecting the mathematics achievement of students for better instructional design. *International Journal of Instructional Technology and Distance Learning*, 6(12), 21-36. https://www.itdl.org/Journal/Dec_09/article03.htm

Schiefele, U., & Csikszentmihalyi, M. (1995). Motivation and ability as factors in mathematics experience and achievement. *Journal for Research in Mathematics Education*, 26(2), 163-181. <https://doi.org/10.5951/jresmetheduc.26.2.0163>

Schunk, D.H. (1989). Self-efficacy and achievement behaviors. *Educ Psychol Rev*, 1, 173-208. <https://link.springer.com/article/10.1007/BF01320134>

Senemoğlu, N. (2013). *Gelişim öğrenme ve öğretim kuramdan uygulamaya*. Yargı

Singh, K., Granville, M. & Dika, S. (2002). Mathematics and science achievement: Effects of motivation, interest, and academic engagement. *The Journal of Educational Research*, 95 (6) (2002), pp. 323-333. <https://doi.org/10.1080/00220670209596607>

Suárez-Álvarez, J., Fernández-Alonso, R., & Muñoz, J. (2014). Self-concept, motivation, expectations, and socioeconomic level as predictors of academic performance in mathematics. *Learning and*

Individual Differences, 30, 118-123.

Thelen, S. L. (2008). *The relationship between mathematics homework and learning in middle-school students: Impact on achievement* [Master Thesis]. <https://eric.ed.gov/?id=ED502096>

TIMSS and PIRLS International Study Center (2020a). Singapore. <http://timssandpirls.bc.edu/timss2015/encyclopedia/countries/singapore/the-mathematics-curriculum-in-primary-and-lower-secondary-grades/#:~:text=The%20Singapore%20mathematics%20curriculum%20comprises,must%20be%20learned%20in%20sequence>.

TIMSS and PIRLS International Study Center (2020b). Finland. <http://timssandpirls.bc.edu/Timss2015/encyclopedia/countries/finland/the-mathematics-curriculum-in-primary-and-lower-secondary-grades/>

Uçar, T. Z., Pişkin, M., Akkaş, N. E., Taşçı, D. (2010). İlköğretim öğrencilerinin matematik, matematik öğretmenleri ve matematikçiler hakkındaki inançları [Elementary students' beliefs about mathematics, mathematics' teachers and mathematicians]. *Education and Science*, 35(155), 131-144.

Umay, A. (1996). Matematik eğitimi ve ölçülmesi. *Hacettepe University Journal of Education*, 12, 145-149.

Üredi, I. & Üredi, L. (2005). İlköğretim 8. sınıf öğrencilerinin öz-düzenleme stratejileri ve motivasyonel inançlarının matematik başarısını yordama gücü [The predictive power of self-regulation strategies and motivational beliefs on mathematics achievement of primary school 8th grade students]. *Mersin University Journal of The Faculty of Education*, 1, 250-260. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/mersinefd/issue/17391/181765>

White, A., Way, J., Perry, B., & Southwell, B. (2006). Mathematical attitudes, beliefs and achievement in pre-service mathematics teacher education. *Mathematics teacher education and development*, 7(2006), 33-52.

Willis, J. (2010). Learning to love math: Teaching strategies that change student attitudes and get results. *ASCD*.

- Yenilmez, K., & Duman, A. (2008). İlköğretimde matematik başarısını etkileyen faktörlere ilişkin öğrenci görüşleri [Students' Opinions About The Factors Which Affect The Mathematics Success in Elementary Education]. *MANAS Journal of Social Studies*, 19. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/manassosyal/issue/49945/640052>
- Yetim Karaca, S., ve Ada, S. (2018). Öğrencilerin matematik dersine ve matematik öğretmenine yönelik algılarının metaforlar yardımıyla belirlenmesi [Determining students' perceptions regarding the mathematics course and mathematics teachers through metaphors]. *Kastamonu Education Journal*, 26(3), 789-800.
- Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Seçkin.
- Zhang, D. & Wang, C. (2020). The relationship between mathematics interest and mathematics achievement: mediating roles of self-efficacy and mathematics anxiety. *International Journal of Educational Research*, 104. <https://doi.org/10.1016/j.ijer.2020.101648>

CONTRIBUTION OF AUTHORS

In this research, 1st author's contribution rate is 51% and 2nd author's contribution rate is 49%

**TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ
UYGULAMALARININ İŞ PERFORMANSINA VE
ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNE ETKİSİ: BİR ÖZEL
ÜNİVERSİTE HASTANESİ UYGULAMASI**

THE IMPACT OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT
PRACTICES ON JOB PERFORMANCE AND
EMPLOYEE SATISFACTION: A CASE STUDY
OF A PRIVATE UNIVERSITY HOSPITAL

Gülay KARACAN, Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT

22

TOPLAM KALİTE YÖNETİMİ UYGULAMALARININ İŞ PERFORMANSINA VE ÇALIŞAN MEMNUNİYETİNE ETKİSİ: BİR ÖZEL ÜNİVERSİTE HASTANESİ UYGULAMASI ¹

THE IMPACT OF TOTAL QUALITY MANAGEMENT PRACTICES ON JOB PERFORMANCE AND EMPLOYEE SATISFACTION: A CASE STUDY OF A PRIVATE UNIVERSITY HOSPITAL

Keywords:

Toplam Kalite Yönetimi,
İş Performansı,
Çalışan Memnuniyeti,
Özel Hastane.

Anahtar Kelimeler:

Total Quality
Management,
Business Performance,
Employee Satisfaction,
Private Hospital

Gülay KARACAN ², Seyhan ÇİL KOÇYİĞİT ³

ÖZ

Sağlık hizmeti veren işletmelerin her geçen gün artması, bu sektöre ayrılan harcamaların ve bu sektördeki personel sayısının artmasına neden olmuştur. Bu artışla birlikte sağlık sektöründe tanı ve tedavi işlemlerinde verimsizlik, personel sirkülasyonunun fazlaşması gibi bazı sorunların ortaya çıkması yeni yönetim modellerini benimsemeyi gerektirmiştir. Bu yönetim modellerinden birisi iş gören ve müşteri memnuniyetini sağlamayı hedefleyen ve sürekli iyileştirme anlayışında olan toplam kalite yönetimidir. İşletmelerin yoğun rekabet ortamında varlıklarını devam ettirebilmeleri için büyük avantaj sağlayan ve bir yönetim tarzı olan toplam kalite yönetimi uygulamalarının iş performansına ve çalışan memnuniyetine etkisinin belirlenmesi amacıyla bu çalışma hazırlanmıştır. Araştırmanın evreni, Ankara’da bir özel üniversite hastanesindeki sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Çalışmada verilerin toplanması için anket yöntemi kullanılmıştır. Tüm sağlık çalışanları ankete dâhil edilmiş ancak 203 kişiden geri dönüş alınabilmektedir. Elde edilen veriler istatistik programında analiz edilerek değerlendirilmiştir. Araştırma sonuçlarına göre, bir özel üniversite hastanesinde uygulanan toplam kalite yönetimi uygulamalarının farklı dallardaki sağlık çalışanlarının iş performansına ve memnuniyetlerine pozitif yönde anlamlı bir etkisinin olduğu görülmüştür. Böylece işletme yönetimlerinin toplam kalite yönetimi uygulamalarını benimsemesi, çalışanların hem iş performanslarının hem de memnuniyetlerinin artmasına katkı sağlayacağı söylenebilir.

ABSTRACT

The increasing number of businesses providing healthcare services has led to an increase in the expenditures allocated to this sector and the number of personnel employed within it. With this growth, the emergence of some problems in the health sector, such as inefficiency in diagnosis and treatment procedures and increased personnel turnover, necessitated the adoption of new management models. One of these management models is total quality management, which aims to ensure employee and customer satisfaction and has a continuous improvement approach. This study was conducted to determine the impact of total quality management practices, which provides a great advantage for businesses to continue their existence in an intensely competitive environment, on job performance and employee satisfaction. The population of the study consists of healthcare professionals at a private university hospital in Ankara. Survey method was used to collect data in the study. All healthcare professionals were included in the survey, though responses were obtained from 203 individuals. The obtained data were analyzed and evaluated using statistical software. According to the results of the research, it was revealed that total quality management practices implemented in a private university hospital had a positive and significant effect on the job performance and satisfaction of healthcare professionals across different departments. Thus, it can be concluded that adoption of total quality management practices by healthcare management contributes to increasing both job performance and satisfaction of employees.

¹ Bu çalışma, Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Performansına ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi: Bir Özel Üniversite Hastanesi Uygulaması (2023) başlıklı tez çalışmasından türetilmiştir.

² Yüksek Lisans Mezun, Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Fakültesi, Gulay. karacan@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0002-3894-0140

³ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Sağlık Yönetimi Bölümü, seyhan.cil@hbv.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1012-3605

Alıntılanmak için/Cite as:
Karacan G. ve Çil Koçyigit S.
(2025) Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Performansına ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi: Bir Özel Üniversite Hastanesi Uygulaması, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 366-390.

GİRİŞ

Günümüzde düşük maliyetle yüksek verim elde edilmesi ve daha kaliteli hizmet sunulması sağlık sektörünün en önemli vizyonu haline gelmiştir.

Ülkelerin çoğunda sağlık harcamaları artarken hasta ve çalışan memnuniyet düzeylerinin, verilen hizmetin verimliliği ve performansının artmaması, tıbbi hatalarda azalma görülmemesi gibi birçok etken sağlık kurum ve kuruluşlarındaki yönetimin değişmesini ve yeni yönetim modellerinin benimsenmesini zorunlu hale getirmiştir (Bayer ve Baykal, 2018).

Sağlık sektörü gerek çalışan gerek hasta memnuniyetinin temeline dayanan ve büyük çoğunlukla müşteri algısına bağlı olan hizmet odaklı bir sektördür. Bu sektörde tanı, teşhis ve tedavinin doğru ve zamanında yapılması, hizmet sunumunun kaliteli olması, kullanılan cihaz ve ekipmanlar gibi birçok faktör müşteri memnuniyetinde önemlidir.

Hasta ve çalışan memnuniyetinin sağlanması için ilk ve her defasında şartlara uymak olarak tanımlanan kalite kavramı, geçmişten günümüze sürekli değişime uğramıştır. Bu kavram, son yıllarda daha da gelişerek toplam kalite yönetimi olarak gündeme gelmeye başlamış ve hızla sağlık sektörüne de adapte olmuştur. Sağlık sektöründe de kendine yer edinmeyi başaran toplam kalite yönetimi, hastane yönetimleri tarafından oldukça önemli hale gelmiştir.

TKY, ürünlerin oluşturulma safhalarında olduğu kadar yönetimin her kademesinde olmayı, iç ve dış müşterilerin istek ve ihtiyaçlarını karşılamayı ve herkesin kalitenin stratejik önemini benimseyen bir örgüt kültürü oluşturmayı amaçlamaktadır (Küçük, Yılmaz, Şen ve Küçük, 2015). TKY’de kalite kontrolü tek bir birime ait değildir. İşletme faaliyetleri yerine getirilirken her aşamada kalite denetimini ve önemini vurgulayan ve işin tek seferde doğru olarak yapılmasını öngören bir anlayış olan TKY, bu özellikleriyle hatalı ürün maliyetlerini azaltmaktadır (Naktiyok ve Küçük, 2003).

TKY, işletmelerin verimliliği ve rekabet gücünü arttırmak için en popüler ve en sık tavsiye edilen yaklaşımlardan biridir. Bununla birlikte bazı çalışmalar, TKY’nin işletmelerin dünya standartlarında statü elde etme

yönünden genel etkinliğini ve performansını arttırmalarına yardımcı olduğunu ileri sürmektedir (Wahjudi, L. Singgih ve Suwignjo, 2012).

Toplam kalite yönetimi (TKY) algılarından biri olan performans, kaynakların etkin ve verimli bir şekilde kullanılıp kullanılmadığının göstergesidir. Performans denilince genellikle akla karlılık ve finansal veriler gelmekte ancak bu kavram, gün geçtikçe hizmet sunumlarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik yol izlenmesi amacıyla gündeme gelmeye başlamıştır (Çınaroğlu ve Şahin, 2012).

Performans, işin başarısıdır ve başarılması gerekir. İş performansı ise kuruluşun hedefleri ve misyonuna ulaşmadaki başarısının bir göstergesidir. İşletmenin performansını arttırmak için müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerine odaklanarak sürekli iyileştirmeyi amaçlayan TKY, bir yönetim felsefesidir (Saffar ve Obeidat, 2020).

Müşteri memnuniyetini amaçlayan toplam kalite yönetimi (TKY)’nin en önemli algılarından biri de çalışan memnuniyetidir. Çalışan memnuniyeti aynı zamanda en önemli performans göstergelerinden biridir ve sunulan hizmetin kalitesini de oldukça etkilemektedir. Sağlık sektöründe hasta memnuniyetinin sağlanması için öncelikle çalışan memnuniyetinin sağlanması önem arz etmektedir (Erken, 2013).

Tüm sektörlerde yeni bir yönetim tarzı olan ve bakış açısı getiren TKY, iş performansını ve çalışan memnuniyetini etkilemektedir. Bu nedenle işletmelerin yoğun rekabet ortamındaki varlıklarını sürdürebilmeleri çalışanların hem memnuniyetinin hem de iş performansının artmasına bağlıdır.

Bu kapsamda çalışmada öncelikle toplam kalite yönetimi, iş performansı ve çalışan memnuniyeti konuları ele alınmış ve literatürde bu konularla ilgili yapılan çalışmalara yer verilmiştir. Daha sonra uygulama bölümünde bir özel üniversite hastanesi çalışanları gözünden TKY’nin iş performansına ve çalışan memnuniyetine etkisi hakkında yapılan alan araştırmasının bulguları sunulmuştur. Sonuç ve öneriler bölümünü oluşturan son bölümde analizler sonucu elde edilen bulgulara göre tespitler yapılmış ve öneriler getirilerek çalışma tamamlanmıştır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Toplam Kalite Yönetimi

Kalite kavramının ortaya çıktığı zaman kesin olarak bilinmemekte ancak insanoğlunun her zaman “en iyiye ulaşma” prensibi doğrultusunda yüzyıllardır kaliteyle ilgili çalışmaların olduğu görülmüştür (Akçay, 2008). Türkiye’de uzun yıllar ekonominin iç pazarla sınırlı olması, üreticileri kalite kaygısından uzak tutmuştur. Ancak ülkenin pazara açılıp Gümrük Birliği’ne girmesiyle üreticiler standartlara uygun mal ve ürün üretme çabasına ve yurt dışındaki rekabet ortamına girmek istemiştir. Böylece ilk olarak 1990 yılında ülkenin önde gelen kurum ve kuruluşları tarafından kalite derneği (KALDER) kurulmuştur. Ayrıca ülkedeki TSE (Türk Standartları Enstitüsü), ISO (Uluslararası Standardizasyon Örgütü)’ya üyedir (Tunç, 2018).

Geçmişten günümüze artan teknolojik gelişmeler beraberinde rekabetin artmasını sağlamış ve TKY’yi önemli bir konu haline getirmiştir. TKY, kurum ve kuruluşların rekabet ortamındaki pazar payını ve verimliliğini arttırmakta, maliyetleri azaltmakta ve iç ve dış müşteriler olmak üzere memnuniyetin sağlanmasına yardımcı olmaktadır (Aslan ve Özçelik, 2009).

TKY; çalışanlar dahil olmak üzere müşteri memnuniyeti ile müşterilerin ihtiyaç ve beklentilerini ön planda tutan, sürekli öğrenmeye ve eğitime teşvik ederek iyileştirme ve gelişmeyi amaçlayan, hizmet ve ürün sunumunda sıfır hata ve kaliteyi hedefleyen, istatistiksel yöntemlerle ölçümü sağlayan ve örgütün kurumsal kültürü olarak kaliteyi kabul eden bir yönetim anlayışıdır (Ulusoy, Biçer ve Naldöken, 2011).

TKY, ünlü Japon Kaoru Ishikawa’ya göre, “müşterilerin memnun olarak satın alacakları ürün ve hizmetlerin iyileştirilmesi, tasarımı, pazarlaması ve satın alınan ürün ve hizmetlerin iyileştirilmesi, tasarımı, pazarlaması ve son olarak maliyetlerin düşürülmesidir” şeklinde tanımlanmıştır. Bu amaçlara ulaşabilmek için tüm birimlerin katılımı sağlanmalı ve tüm birimler birlikte çalışmalıdır (Tosun, 2010).

TKY’nin uygulanabilmesi için çeşitli yönetim anlayışları olmuş ve bu çerçevede birçok araç ve teknik kullanılmıştır. Kullanılan bu araç ve teknikler, ortaya çıkan ya da

çıkabilecek sorunların belirlenmesi ve çözülmesine katkı sağlayarak elde edilen verilerin değerlendirilmesini sağlar (Kıraç, 2016). TKY’de sorunun tanımlanması, analiz edilmesi ve iyileştirilmesi aşamalarında kullanılan bazı araç ve teknikler anlatılmıştır.

- **PUKO (Planla-Uygula-Kontrol Et-Önlem Al)**

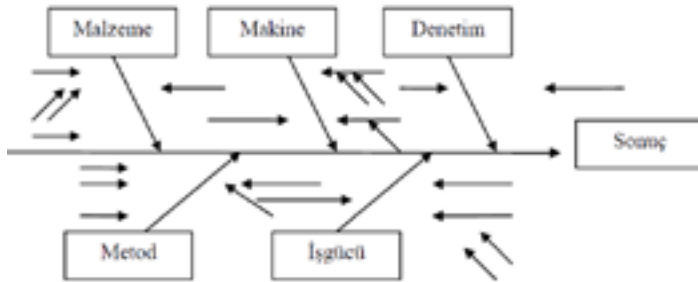
Döngüsü: Sürekli gelişim ilkesini baz alan bu döngü en sık kullanılan araç ve tekniklerin başında gelmektedir. PUKO döngüsünde önce süreç planlanır ve gerekli hazırlıklar yapılır. Daha sonra uygulama aşamasına geçilerek hazırlanan kalite iyileştirme ve gelişme planı örgütün tamamında uygulamaya koyulur. Üçüncü aşamada uygulanan kalite iyileştirme ve gelişme planının uygulamaya koyulmadan önceki durumu ile uygulamaya koyulduktan sonraki durumu karşılaştırılarak kontrol edilir. Son aşama olan önlem al aşamasında ise kontrol ve değerlendirmeler sonucunda tespit edilen aksaklıklar varsa bu aksaklıkların ne yönde iyileştirilebileceği ve hangi durumlarda önlem alınması gerektiği sonucuna ulaşılır. Sonra tekrar planla aşamasına geçilerek süreç yeniden başlatılır (Avcı, 2016).

- **Kalite Kontrol Çemberleri:** Çalışma ortamlarında sürekli iyileştirme ve gelişme faaliyetlerini sürdürmek amacıyla her düzeyden gönüllü çalışanların katılımının sağlandığı ve düzenli aralıklarla bir araya gelen küçük topluluklardır. Ekip çalışmasının en güzel örneklerinden ve tüm çalışanların sürece dahil edilmeleri konusunda en önemli faydayı sağlayan araç ve tekniklerden biridir (Taşçı ve Çabuk, 2013: 85). Böylece aynı birimde bulunan çalışan ve yöneticinin bir araya gelerek iş yerinde karşılaşılan sorunların tanımlanmasını, analizini ve çözülmesini amaçlar (Uryan, 2002).

- **Benchmarking (Kıyaslama):** Bir kurum ya da kuruluşun bilinçli olarak kendi performansını daha iyiye ulaştırabilmek için bilinçli bir şekilde ve sürekli kendi sektöründe en iyi olan kurum ya da kuruluşların o işleri nasıl yaptıklarını araştırması, incelemesi ve kendi yaptıklarıyla karşılaştırarak sonuçlar elde etmesi ve bu sonuçları bir plan ile kendi örgütüne uygulayarak başarılı sonuçlar elde etme çabasıdır (Ekici, 2009).

Bu uygulama, kurum ya da kuruluşun kendi içindeki benzer süreçlerle de yapılabilir (Zeyrekli Yaş, 2009).

- **Beyin Fırtınası:** Belirli bir sorunu çözmek için bir grup kişinin bir araya gelerek kişisel görüş ve fikirlerini rahatça ifade ettikleri ve farklı fikir ve yaklaşımların üretilmesini sağlayan bir araç ve tekniktir (Taşçı ve Çabuk, 2013). Beyin fırtınasında 4-12 arasında değişen bireylerin katılımıyla bir grup oluşturulur ve tüm bireylerin düşünceleri değerlendirilir. Bu teknikle sırasıyla problem tanımlanır, nedenler tespit edilir, ardından çözümler belirlenir, uygun öneri ve kriterler belirlenerek bu öneri ve kriterlerin geliştirilmesi sağlanır (Söyük ve Üzgöl Yenidikici, t.y.).
- **Sebeup-Sonuç (Balık Kılçığı) Diyagramı:** Bu diyagram, bir süreci etkileyen sebepleri sınıflandırıp ilişkilendirerek açık bir şekilde resmeden ve süreçteki problemin olası sebeplerinin tanımlanması ve analiz edilmesidir (Taşçı ve Çabuk, 2013). Balık kılçığı diyagramı, çalışanlar arası iletişimi iyileştirerek çalışanları aktifleştirmekte ve takım çalışmasını geliştirmektedir. Bu nedenle problemlerin farkına varılması ve analizinde TKY açısından önemli bir yere sahiptir (Avcı, 2016).

Şekil 1. Sebeup-Sonuç Diyagramı (Ertürk, 2000)

- **Pareto Analizi (Pareto Diyagramı):** Kaliteyi etkileyen tüm unsurların değerlendirilerek sorunların ortaya çıkarılması ve o sorunlara çözüm bulunması amacıyla kullanılmaktadır. Kalite grafiği olarak da bilinmekte ve sorunların çözülme sırasının belirlenmesine katkısı olan dikey çubuk grafiğinin özel bir şeklidir (Avcı, 2016). Pareto diyagramı genel olarak verilerin toplanması, sıralanması ve elde edilen

rakamların bir diyagram üzerine yerleştirilmesi olarak üç aşamadan oluşmaktadır. Var olan problemlerin nedenleri belirlenerek en fazla karşılaşılan nedenler en solda, en az karşılaşılanlar ise en sağda olacak şekilde X eksenine yerleştirilerek elde edilen veriler, XY çizelgesinde grafik olarak ifade edilir. Aşağıda bireylerin sağlık kurumlarını tercih etme nedenleriyle ilgili yapılan araştırma sonucu elde edilen verilerin pareto diyagramı ile gösterimi örneklendirilmiştir (Söyük ve Üzgöl Yenidikici, t.y.).

Şekil 2. Pareto Diyagramı Örneği (Söyük ve Üzgöl Yenidikici, t.y.).

Bir yönetim anlayışı olan TKY, bu araç ve teknikleri kullanarak ve birtakım ilkeleri bünyesinde barındırarak işlevini yerine getirmektedir. Kurum ve kuruluşlar tarafından istenen sonuçların elde edilebilmesi için TKY'nin müşteri memnuniyeti ve müşteri odaklılık, sürekli iyileştirme ve gelişme (kaizen), üst yönetimin liderliği, çalışanların eğitimi ve tam katılımı, süreç kontrolü ve süreçlere odaklılık, ölçüm ve istatistiksel yöntemlerden yararlanma ilkeleri özümzenmelidir.

Ülkelerin çoğunda sağlık hizmetlerinin kalitesini iyileştirebilmek amacıyla TKY ilkeleri ve yöntemleri uygulanmaktadır. Ülkemizde de Sağlık Bakanlığı'nın çalışmalarıyla birlikte sağlık sektöründe kaliteye ve TKY'ye ilgi her geçen gün artmaktadır (Doğan ve Kaya, 2004).

Sağlık kurum ve kuruluşları, günümüzde en karmaşık işletmelerdir ve sağlık hizmetinin depolanamaması, üretildiği anda tüketilmesi gibi diğer çoğu işletmeden

ayrılan özelliklere sahiptir. Bu nedenle TKY, sağlık hizmeti sunan bir örgütte tüm iş görenlerin katılımı, ekip çalışması ve inisiyatif kullanımının gerekli olduğu bir süreçtir (Gürcü, 2011).

Donabedian’a göre sağlık hizmetlerinin kalitesi etkenlik, etkililik, verimlilik, optimal olma, kabul edilebilirlik, yasallık ve eşitlik olmak üzere 7 faktör ile belirlenmektedir (Kıraç, 2016). Kaynakların verimli bir şekilde dağıtılarak kullanılması, hizmetin etkili bir şekilde sunulması ve verilmesi, kaynak kullanımında ve herkesin hizmetlere ulaşmasında eşitliğe önem verilmesi, hizmet sunumu sırasında ve sonrasında hasta ve yakınlarının memnuniyetinin sağlanması gereklidir (Zeyrekli Yaş, 2009).

TKY uygulama sürecinde standart bir format bulunmamakta, her örgüt TKY uygulama sürecini yönetimin desteğiyle kendisi belirlemelidir (Ekici, 2009). Ancak TKY’nin uygulanabilmesi için öncelikle üst yönetim kalite konusunda bilgilendirilmeli ve bu konuda kararlı olmalıdır (Göztepe, 2009).

İş Performansı

İş performansı sunulan hizmetin ve ürünlerin kaliteli olması ve bu kalitenin devamlılığının sağlanabilmesi adına insan kaynakları yönetiminin en temel konularından biridir. Yoğun bir rekabet ortamında bulunan tüm sektörlerde değişen koşullar, iş performansı kavramının sürekli güncellenmesine neden olmaktadır (Kurt, 2013).

Literatürde iş performansı ile ilgili farklı tanımlar mevcuttur. İş performansı Kohli (1985) tarafından çalışan kendisiyle eş değer çalışanlarla kıyaslandığında işle ilgili davranış ve çıktıların verimlilik düzeyi, Rousseau ve McLean (1993) tarafından çalışanların ücret karşılığı göstermeleri gereken çaba şeklinde tanımlanmıştır (Begenirbaş ve Turgut, 2014). Başaran (2000) “*göreve ilişkin beklenenler ile elde edilen sonuçlar arasındaki ilişkinin fonksiyonu*”, Barutçugil “*harcanan emek karşılığı elde edilen başarı düzeyi*”, Celep (2010), “*çalışanların işletme hedeflerine yönelik nitel ya da nicel katkıları*”, Eren ve Hayatoğlu (2011), “*bir işin belirli bir süre içerisinde ve belirli bir kaynak kullanımı ile yerine getirilmesi*” şeklinde iş performansını ifade eden diğer tanımlamalardır (Yılmaz ve Tanrıverdi, 2017).

İş performansı genel olarak çalışanların görevlerinin yerine getirmek amacıyla yapmış oldukları eylemler, sarf ettikleri gayret ve bu eylem ve gayret neticesinde görevlerini yerine getirme veya hedeflerine ulaşma göstergesidir (Altaş ve Çekmecelioğlu, 2015). Başka bir ifadeyle iş performansı; çalışanın kontrol ettiği ve örgütün hedeflerine ulaşmasına katkıda bulunan her türden faaliyet ve davranışlardır (Begenirbaş ve Turgut, 2014).

Kurum ve kuruluşlarda iş performans oldukça önemli bir konuma sahiptir. Çünkü iyi bir iş performansı ile çalışan bireyin özgüveni ve başarısı artacak ve böylece o kurum ya da kuruluşun hem performansı hem de rekabet gücü artacaktır (Kılınç, 2022). Sağlık gibi hizmet odaklı sektörlerde iş performansı, hizmet sunumu gibi somut ya da bireyler arası duygu ve davranış biçimleri gibi soyut olarak karşımıza çıkabilmektedir (Begenirbaş ve Turgut, 2014).

İş performansı çalışma koşulları, psikolojik baskı, çalışanların lider davranışlarını algılama biçimleri, aynı işe farklı ücret ödenmesi gibi birçok faktörden etkilenmektedir. Bu faktörlerden etkilenen iş performansının iki boyutta ele aldığı görülmektedir (Mucır, 2022). Borman ve Motowidlo’ya ait olan en temel iş performansı boyutları yaklaşımında görev (rol içi) ve bağlamsal (rol dışı) olmak üzere iki farklı iş gören davranışı tanımlanmıştır. Bu iki temel boyut örgütsel etkililiğe farklı şekillerde katkıda bulunmaktadır (Kurt, 2013).

- **Görev Performansı:** Kurum ya da kuruluşların temel teknik süreçlerini yani materyallerin ürün veya hizmete dönüştürülmesi ve faaliyetlerin yerine getirilmesiyle ilgili davranışları içeren, iş gören ve işveren arasındaki sözleşmeye bağlı olarak işin gerekliliklerinin yerine getirilmesini sağlayan performans türüdür. Genellikle görev tanımlarının anlaşılır olması, çalışma ortamının elverişli olması, mesleki yeterlilik ve işin ustalık gerektirmesi gibi süreçleri kapsamaktadır (Kılınç, 2022). Görev performansında çalışanların değerlendirilerek yönetme, yönlendirme ve insani ilişkilerle ilgili görevlerin idare edilmesi süreçlerini kapsayan liderlik görev performansı ve yöneticinin görev tanımı dışında kalan yani alt kademedeki çalışanın görevlerini ifade eden teknik-idari görev performansı olmak üzere iki bileşeni vardır (Çoban, 2019). Görev performansının

önemli belirleyicilerinden olan çıktının miktarı ve kalitesi çalışanın performansını ölçmek için önemli bir kriterdir (Kurt, 2013).

- **Bağlamsal Performans:** Çalışanın görev tanımında yer almayan ancak bu görevlerin yerine getirilmesini kolaylaştırmak amacıyla görev performansına yardımcı olan ve ortaya çıkmasında iyi niyetin ön planda olduğu davranışlardır (Çoban, 2019). Örgütün ana görev faaliyetine ya da ana görev yapısına doğrudan etki etmeyen ancak amaç ve hedeflerin takibinde psikolojik, yönetsel ve sosyal çevreyi destekleyen aktivitelerdir (Eren ve Günlü Küçükaltan, 2017). Çalışanların verilen görevlere istekli ve gönüllü olması, bu görevler yerine getirilirken çalışma arkadaşlarının öğrenmesine katkıda bulunulması, iş arkadaşlarının desteklenmesi ve onlara yardım edilmesi, bilinenlerin diğer kişilerle paylaşılması gibi eylemleri içeren bağlamsal performans yardımlaşma ortamının oluşmasını sağlar, ekip içi iletişimi artırır ve örgüt ikliminin gelişmesine olumlu yönde katkıda bulunur (Çuhacı, 2022).

İş performansı örgüt iklimi, örgütsel faktörler, yönetim anlayışı, motivasyon, çalışma koşulları, iş sağlığı ve güvenliği gibi birçok faktörden etkilenmektedir (Çuhacı, 2022). Bu faktörlerin hepsi temelde yönetsel, bireysel ve diğer unsurlar olmak üzere üç ana başlık altında toplanmıştır. Yönetsel unsurlara fiziksel çalışma ortamının yeterliliği, kaliteli ekipmana erişilebilirlik, işe yardımcı prosedürlerin varlığı, iş karşılığı olarak maaş ödemesinin gerçekleşmesi, çalışanın bilgi ve kabiliyetinin var olması (Yıldızbaş Türk, 2019); bireysel unsurlara çalışanın cinsiyet, medeni durum, yaş, eğitim seviyesi gibi sosyo-demografik özellikleri ile kültürel yapısı, ücret düzeyi algısı gibi unsurların yanında çalışanın inisiyatif alabilmesi, yöneticiyle iletişim tarzının uyumluluğu (Yıldızbaş Türk, 2019) ve diğer unsurlara sağlık ve ulaşım sorunları, çalışma koşullarının ağır olması, sosyal güvence konusundaki yetersizlikler, ücret yetersizliği gibi unsurlar (Kılınç, 2022) örnek gösterilebilir.

Literatürdeki çalışmalar incelendiğinde, TKY kültürünü benimseyen ve uygulayan kurum ve kuruluşların bu kültürü benimsemeyen ve uygulamayanlara göre rekabet bakımından daha avantajlı olduğu görülmektedir. Sürekli

iyileştirme ve gelişmeye odaklanan, müşterilerin istek ve gereksinimlerinin karşılamaya odaklanan ve çalışanlarını motive ederek onları kaliteli çıktı elde etmeye teşvik eden örgütlerin daha iyi performans gösterdiği söylenebilir. Bu nedenle bir örgüt TKY kültürünü benimsediği ve uyguladığı ölçüde yüksek performans gösterecektir (Mucır, 2022).

Çalışan Memnuniyeti

Her geçen gün daha fazla önem kazanmaya başlayan çalışan memnuniyeti, hizmet sunumunu ve kalitesini oldukça etkilemektedir. Özellikle hasta memnuniyetini sağlamanın yollarından biri çalışan memnuniyetinin sağlanmasıdır (Erken, 2013).

Geçmişten günümüze çalışma hayatının geçirdiği evrim, çalışan insan gücünün memnuniyetlerinin işverenler tarafından önemsenmesi ve dikkate alınmasını zorunluluğunu getirmiştir. Çünkü günümüzdeki örgütlerin rekabet avantajı elde edebilmeleri için maddi faktörlerin yanında maddi olmayan faktörlere bağımlı hale gelinmesidir (Şahin, Bacak ve Güler, 2015).

Çalışan memnuniyeti Locke tarafından “*kişinin iş deneyimi sonucu yaşamış olduğu duygusal sonuç*”, Becker ve Kearkes tarafından “*çalışan kişilerin yaptıkları işlere ilişkin konsantrasyonunu arttıran bir unsur*”, Heskett tarafından “*kişilerin işleriyle ilgili taşıdıkları pozitif düşünceler*” şeklinde tanımlanırken; Mathieu ve Zajac, “*bir işletmede çalışan memnuniyeti az olursa işletme performansının doğrudan etkileneceği*” üzerine vurgu yapmıştır (Şahin ve diğerleri, 2015).

Kurum ve kuruluşların aslında iç müşterileri olan çalışanlarının memnuniyetlerinin sağlanmasıyla verimlilik ve bağlılık artar ve o kurum ve kuruluşun performansının yükselmesine büyük katkı sağlar. Staples ve Higgins çalışan memnuniyetini çalışma koşulları, yönetim ve ücret gibi faktörlerin sonucu; performans, yaşam soyumu ve devamsızlık gibi faktörlerin ise nedeni olarak görmektedir. Ayrıca çalışan memnuniyeti, müşteri memnuniyeti ve kalitenin de önemli belirleyicileri olmaktadır (Demirsel ve Erat, 2019).

Özellikle sağlık gibi hizmet sektöründe örgütsel başarı tanımlanmak isteniyorsa çalışan memnuniyetini arttırmak

önemlidir çünkü çalışan memnuniyeti, uzun vadede çalışanların üretkenliğini artırır ve karlı müşterilerin elde tutulmasına olanak sağlar. Böylece daha iyi iş operasyonlarının kapısı açılır (Kurdi, Alshurideh ve Alnaser, 2020).

Çalışan memnuniyetinin sağlanmasında genel olarak üç başlık altında toplanan bireysel, içsel ve dışsal faktörler bulunmaktadır. Bireysel faktörler cinsiyet, yaş, kişilik, zeka, yetenek gibi kişinin kendisinden kaynaklanan değişkenlerden ve medeni durum, eğitim düzeyi, iş deneyimi, kıdem ve statü gibi sonradan kazanılan değişkenlerden oluşmaktadır (Erken, 2013). İçsel faktörler işin temel yapısının doğasında bulunan ve işin kendisiyle ilişkili özelliklerdir. Bu özelliklere görevin önemi ve kimliği, göreve ait becerinin çeşitliliği, görevle ilgili geri bildirim, yöneticilerin iş görenlere yüklediği sorumluluk duygusu gösterilebilir (Demirsel, 2021). Dışsal faktörler terfi ve ödüllendirme, iş güvenliği, çalışmayı takdir etme, ücret gibi finansal (mali) unsurlardan, motivasyon, terfi, çalışanların kararlara katılımı, hiyerarşik yapı gibi yönetsel (idari) unsurlardan ve örgütün yapısı, kültürü ve iklimi, örgüt içi iletişim, kurumsal imaj gibi örgütsel unsurlardan oluşmaktadır (Zameddinli, 2022).

TKY sağlık kurum ve kuruluşları açısından değerlendirildiğinde, sağlık hizmetlerinde yapılacak bir hatanın insan hayatını etkilemesi nedeniyle yüksek teknoloji ve iyi ve kaliteli bir hizmet sunumu gerektiren bir yaklaşımdır. Bu sebeple hem çalışan hem de hasta ve yakınlarının beklenti ve ihtiyaçlarını karşılayabilen örgütler iç ve dış müşteri memnuniyetini arttırabilmektedir. Bu durum kurumsal imajı da büyük ölçüde etkilediği için TKY uygulamalarında memnuniyet temel bir ölçüttür (Dolapoğlu, 2018).

Çalışan memnuniyeti, bir örgütün başarısı için oldukça önemlidir. Çalışan memnuniyetinin yüksek olması düşük devir hızıyla ilişkilidir. Bu nedenle işverenler açısından çalışanların işlerinden memnun olması bir öncelik olmalıdır (Gregory, 2011). Ayrıca yönetim çalışanların memnuniyetlerinin sağlanması için salt ekonomik ihtiyaçların karşılanmasının yeterli olmadığını, sosyal ihtiyaçlarının da karşılanması gerekliliğini anlamalı ve unutmamalıdır (Demirsel ve Erat, 2019).

LİTERATÜR TARAMASI

Literatüre bakıldığında, sağlık kurum ve kuruluşları dahil olmak üzere tüm sektörlerde toplam kalite yönetimi, iş performansı ve çalışan memnuniyetiyle ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Sağlık sektörü dışında otomotiv, üretim gibi sektörlerde de TKY anlayışının ya da uygulamalarının iç müşteri (çalışan) memnuniyeti ya da çalışan performansları ile ilişkisi ya da üzerindeki etkileri incelenmiştir. Bunlardan bazılarına aşağıda yer verilmiştir.

Koçer (2020) tarafından bir devlet hastanesinde TKY uygulamaları ile bu hastanede çalışanların memnuniyetleri arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. 103 kişiyle yüz yüze yapılan anket çalışmanın bulgularına göre araştırmanın yapıldığı devlet hastanesindeki TKY uygulamaları ile bu hastanede çalışanların memnuniyetleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Dolapoğlu (2018) tarafından bir özel ve bir devlet hastanesindeki TKY uygulamaları ile bu hastanelerde görev yapan sağlık çalışanlarının memnuniyet düzeyleri ve örgütsel bağlılıkları arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Özel ve devlet hastanesinde çalışan toplam 303 kişiyle yüz yüze yapılan anket çalışmasının bulgularına göre hem özel hem de devlet hastanesinde uygulanan TKY uygulamaları ile bu hastanelerde çalışan sağlık çalışanlarının memnuniyet düzeyleri arasında pozitif yönde anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Mohammed A. Benshina (2022) tarafından Libya otellerindeki toplam kalite yönetimi, çalışan ve müşteri memnuniyeti ve iş performansı arasındaki ilişkinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Libya otellerinde çalışanlara ve müşterilere uygulanan anket yöntemi sonucunda elde edilen bulgulara göre toplam kalite yönetimi ile çalışan memnuniyeti arasında pozitif bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Bayram (2017) tarafından toplam kalite yönetiminin çalışan memnuniyetine etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda İstanbul Elektrikli Tramvay ve Tünel İşletmeleri (İETT) şoförlerine yüz yüze anket yöntemi kullanılmıştır. Elde edilen bulgulara göre toplam kalite yönetimi ile çalışan memnuniyeti ve alt boyutları arasında anlamlı bir ilişkinin olduğu görülmüştür.

Yılmaz (2017) tarafından İstanbul'daki bir kamu hastanesi çalışanlarının toplam kalite yönetimi ve iş performansı algı düzeylerinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 325 sağlık çalışanına anket yöntemi uygulanmıştır. Elde edilen bulgulara göre sağlık çalışanlarının toplam kalite yönetimi ve iş performansı algı düzeylerinin ortalama olduğu görülmüştür.

Fidanoğlu ve Değirmenci (2019) tarafından Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi'nde uygulanan toplam kalite yönetimi uygulamalarının belediyede çalışanların memnuniyetleri ve örgütsel bağlılıklarına etkisinin belirlenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 331 çalışana anket yöntemi uygulanmış, 301 kişinin anket formu değerlendirmeye alınmıştır. Elde edilen bulgulara göre toplam kalite yönetimi uygulamaları ile çalışanların memnuniyetleri arasında anlamlı bir ilişki olduğu görülmüştür.

Dağışan (2022) tarafından kamu hastanelerinde çalışan hemşirelerin toplam kalite yönetimi ilkeleri algılarının iş performansları üzerindeki etkisinin incelenmesi amaçlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda 349 hemşireye anket yöntemi uygulanarak veriler toplanmıştır. Elde edilen bulgulara göre toplam kalite yönetiminin sürekli iyileştirme ve hasta odaklılık ilkelerinin iş performansına anlamlı düzeyde etkisinin olduğu görülmüştür.

Mucır, Elçi ve Murat Eminoğlu (2021) tarafından Kocaeli'nde faaliyet gösteren otomotiv sektöründeki tasarım-mühendislik firmasındaki toplam kalite yönetimi yaklaşımının iş tatmini ve iş performansına etkisinin ölçülmesi amaçlanmıştır. Çalışma gönüllü katılım esası ile 361 kişiye anket yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Elde edilen bulgular sonucunda toplam kalite yönetimi alt boyutlarından liderlik, örgütsel güven ve personel ilişkilerinin iş performansını ve alt boyutlarını pozitif yönde etkilediği görülmüştür.

ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ VE KAPSAMI

Çalışmanın bu bölümünde araştırmanın amacı ve önemi, modeli, evreni ve örnekleme, veri toplama aracı ve yöntemi, verilerin toplanması, analizi ve değerlendirilmesi, araştırmanın etik boyutu, kapsamı ve kısıtları ve hipotezleri açıklanmıştır.

Araştırmanın Amacı ve Önemi

Bu araştırmanın amacı, yoğun rekabet ortamındaki işletmelerin varlıklarını devam ettirebilmeleri için benimsedikleri ve bir yönetim tarzı olan toplam kalite yönetimi uygulamalarının iş performansına ve çalışan memnuniyetine etkisinin belirlenmesidir. Yoğun rekabet ortamındaki işletmelerden biri de sağlık kurum ve kuruluşlarıdır. Bu işletmelerin her geçen gün sayısının artması nedeniyle Ankara'da bir özel üniversite hastanesinde farklı dallarda görev yapan sağlık çalışanları kapsamında bu çalışma yapılarak sağlık sektöründe toplam kalite yönetimi uygulamalarının iş performansı ve çalışan memnuniyetine etkisi farklı dallardaki sağlık çalışanları gözünden değerlendirilmiştir. Ayrıca toplam kalite yönetimi uygulamaları, iş performansı ve çalışan memnuniyetinin katılımcıların görevlerine göre farklılık gösterip göstermediği alt amaçtır.

Literatür incelendiğinde, sağlık kurum ve kuruluşları dahil olmak üzere tüm sektörlerde toplam kalite yönetimi, çalışan memnuniyeti ve iş performansı ile ilgili çalışmalara yer verilmiştir. Sağlık sektörü dışında otomotiv, üretim gibi sektörlerde TKY anlayışının ya da uygulamalarının iç müşteri (çalışan) memnuniyeti ya da çalışan performansları üzerindeki etkileri incelenmiştir. Son yıllardaki çalışmalarda çalışan memnuniyeti ve iş performansına dayalı performans ölçüm ve değerlendirmelerinin arttığı görülmektedir ve TKY ile iş performansı arasında olumlu ve önemli bir ilişki olduğunu ileri sürülen çalışmalar (Flynn et al., 1995; Dağışan, 2022; Mucır, 2022) ve TKY ile çalışan memnuniyeti arasında olumlu ve önemli bir ilişki olduğunu ileri süren çalışmalar (Bayram, 2017; Dolapoğlu, 2018; Koçer, 2020; Mohamed A. Benshina, 2022) yapılmıştır. Bu çalışmanın hem örneklem hem de sektör açısından farklı bir gruba uygulanması ve sağlık sektöründe TKY uygulamalarının çalışan memnuniyetine ve iş performansına etkisinin belirlenmesi açısından literatüre katkısı olacağı düşünülmektedir.

Araştırmanın Modeli

Bu çalışmada, TKY uygulamalarının iş performansı ve çalışan memnuniyeti üzerine etkisi noktasında tarama modeline başvurulmuştur. Araştırmada, tarama modelleri içerisinde ise ilişkisel tarama modeli kullanılmıştır.

Araştırmanın Evreni ve Örneklemi

Araştırmanın evreni, Ankara’da bir özel üniversite hastanesinde görev yapan sağlık çalışanlarından oluşmaktadır. Hastanede araştırma yapılan dönemde 84 doktor, 125 hemşire, 35 ATT, 5 ebe, 20 paramedik, 41 tekniker/teknisyen, 72 hasta hizmetleri olmak üzere toplam 382 sağlık çalışanı görev yapmaktadır. Araştırmaya katılan tüm sağlık çalışanları çalışmaya dahil edilmiştir ve 203 kişiden geçerli bir geri dönüş alınmıştır. Örneklemen evreni temsil ettiğinin göstergesi olarak Yamane (2001) tarafından geliştirilen formül kullanılmıştır.

Veri Toplama Aracı ve Yöntemi

Araştırmada, verilerin toplanması için dört bölümden oluşan anket yöntemi kullanılmıştır. Anketin birinci bölümünde, araştırmaya katılanların sosyo-demografik özelliklerini içeren kişisel bilgi formu kullanılmıştır. İkinci bölümde Koçer (2020) tarafından geliştirilen ve toplam 21 soru ile hasta odaklılık, çalışan katılımı, liderlik, ekip çalışması, ödül tahsisi, performans değerlendirme, sürekli gelişme ve güçlendirmeyi kapsayan 8 boyuttan oluşan “Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları Ölçeği” kullanılmıştır. Deming, Crosby, Juran, Ishikawa, Feigenbaum gibi kalite liderleri tarafından TKY uygulamalarında belirtilen standartlara dayalı yapılan geniş ölçekli literatür taraması sonucu hazırlanan bu ölçek “1-Hiçbir Zaman, 2-Nadiren, 3-Bazen, 4-Genellikle, 5-Sıklıkla ve 6- Her Zaman” şeklinde 6’lı likert derecelendirmesinden oluşmaktadır. Ölçekten yüksek puan alınması, katılımcıların toplam kalite yönetimi uygulamalarına yönelik katılımlarının olumlu olduğunun göstergesidir. Ölçeğin Cronbach’s alfa değeri 0,938’dir. Üçüncü bölümde Mucır (2022) tarafından geçerlilik ve güvenilirliği test edilerek geliştirilen ve toplam 15 soru ile görev performansı ve bağlamsal performansı kapsayan 2 boyuttan oluşan İş Performansı Ölçeği” kullanılmıştır. Görev performansı alt boyutu, katılımcıların teknik ve uzmanlık yönünü ölçmeyi amaçlarken bağlamsal performans alt boyutu ise katılımcıların örgüt içerisindeki yükümlü olduğu işler haricinde gönüllü olarak uyguladıkları işlerin performansını ölçmeyi amaçlamıştır. Bu ölçek “1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle katılıyorum”

şeklinde 5’li likert derecelendirmesinden oluşmaktadır. Ölçeğin iki boyutu ayrı ayrı değerlendirilmiş ve toplam puanı bulunmamaktadır. Ölçeğin Cronbach’s alfa değerleri; görev performansı=0,852 ve bağlamsal performans=0,831’dir. Son olarak dördüncü bölümde Koçer (2020) tarafından geliştirilen ve toplam 21 soru ile ücret ve terfi, yönetici veya liderlerle iletişim, bilgi ve beceri kullanımı, çalışanlar arası iletişim, personel eğitimi ve çalışma koşullarını kapsayan 6 boyuttan oluşan “Çalışan Memnuniyeti Ölçeği” kullanılmıştır. Çalışan memnuniyetini etkileyen faktörlere ilişkin literatür taraması sonucu ortak bulgulara dayandırılarak hazırlanan bu ölçek “1-Kesinlikle katılmıyorum, 2-Katılmıyorum, 3-Kararsızım, 4-Katılıyorum ve 5-Kesinlikle katılıyorum” şeklinde 5’li likert derecelendirmesinden oluşmaktadır. Çalışan memnuniyetinin yüksek olduğunun göstergesi olarak ölçekten yüksek puan alınması gerekmektedir. Ölçeğin Cronbach’s alfa değeri 0,945’tir.

Verilerin Toplanması

Araştırma verileri, Mayıs-Haziran 2023 tarihini kapsayan zaman diliminde, zaman ve maliyet kısıtı nedeniyle online olarak Google Formlar’da hazırlanmış anketin ilgili sağlık çalışanlarına gönderilmesiyle toplanmıştır. Verilerin toplanması için önce üniversitenin etik kurulunda daha sonra da araştırmanın yapılacağı ilgili kurumdan gerekli izinler alınmış ve ilgili sağlık çalışanlarına ulaşılarak anket gönderilmiştir.

Verilerin Analizi ve Değerlendirilmesi

Bu çalışmada, anket yöntemi sonucu elde edilen verilerin analizi istatistik programı kullanılarak yapılmıştır. Anket sorularının ilk bölümündeki sosyo-demografik özelliklerin değerlendirilmesinde betimleyici istatistikler (sayı, yüzde, ortalama ve standart sapma) kullanılmıştır. Ölçeklerin güvenilirliklerinin belirlenmesinde Cronbach’s Alpha katsayısına yer verilmiştir. Güvenilirlik analizinden sonra verilerin normal dağılıp dağılmadığının görülmesi için Skewness ve Kurtosis değerlerine yer verilmiştir. Kim’e (2013) göre, araştırma grubunun 50-300 kişiden oluşması durumunda bu değerlerin -3,29 ile +3,29 arasında olması durumunda veriler normal dağılıma sahiptir. Bu çalışmada katılımcı kitlesi bu sayı aralığında olduğu için referans değerleri -3,29 ile +3,29 olarak baz alınmıştır.

Araştırmada, katılımcıların kişisel özelliklerinin ortaya konmasında frekans dağılımına, değişkenlere ait değerlerin ortaya konmasında standart sapma ve ortalama betimsel istatistiklerine yer verilmiştir. Ortalama değerlerin değerlendirilmesi ve yorumlanmasında Kaplanoğlu (2014)'nın sınıflaması dikkate alınmıştır. Bunun yanında, değişkenler arası ilişkinin ortaya konmasında ise korelasyon analizine yer verilmiştir. Son olarak, TKY uygulamalarının iş performansı ve çalışan memnuniyeti üzerine etkisinin tespitinde regresyon analizine başvurulmuştur.

Araştırmanın Etik Boyutu

Araştırmanın uygulanabilmesi için Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Bilimsel Etik Kurulundan 17.05.2023 tarihinde E-11054618-302.08.01-183260 sayılı etik komisyon izni ve ilgili kurumdan gerekli izin alınmıştır. Ayrıca “Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları Ölçeği”, “İş Performansı Ölçeği” ve “Çalışan Memnuniyet Ölçeği”nin araştırmada kullanılabilmesi için ölçeğin kullanıldığı çalışmanın yazarlarından mail ortamında gerekli izin alınmıştır.

Araştırmanın Kapsamı ve Kısıtları

Araştırma, sağlık sektöründe TKY uygulamalarının iş performansı ve çalışan memnuniyetine etkisinin değerlendirilebilmesi amacı doğrultusunda, Ankara’da bir özel üniversite hastanesinin çalışanlarıyla sınırlandırılmıştır. Maliyet kısıtı nedeniyle yüz yüze görüşme yerine anket soruları Google formlar üzerinden hazırlanarak çalışanlara iletilmiştir. Araştırmada kullanılan anket formuna katılımcılar, subjektif olarak cevap verdiği için bu subjektif cevaplara göre analiz ve değerlendirme yapılmıştır ve bu çalışma bir özel hastanede yapıldığı için tüm özel hastaneleri kapsamamaktadır, genelleştirilemez. Ayrıca araştırma, verilerin analizinde kullanılan istatistiksel yöntemlerle ve Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları, İş Performansı ve Çalışan Memnuniyeti Ölçekleri ile sınırlıdır.

Araştırmanın Hipotezleri

Bu çalışma, TKY uygulamaları ile ve iş performansı ve çalışan memnuniyeti arasında olumlu bir ilişki ve TKY uygulamalarının iş performansı ve çalışan memnuniyetinde

etkili bir role sahip olduğu temel varsayımından yola çıkılarak tasarlanmıştır. Bu varsayımdan yola çıkılarak aşağıdaki hipotezlere yer verilmiştir:

- H1: Toplam kalite yönetimi uygulamaları ile katılımcıların görevleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H2: İş performansı ile katılımcıların görevleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H3: Çalışan memnuniyeti ile katılımcıların görevleri arasında anlamlı bir farklılık vardır.
- H4: Toplam kalite yönetimi uygulamaları iş performansını pozitif yönde etkiler.
- H5: Toplam kalite yönetimi uygulamaları çalışan memnuniyetini pozitif yönde etkiler.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın bu bölümünde, anket yöntemi ile katılımcılardan elde edilen bulgular ortaya konulmuştur.

Frekans Dağılımları

Tablo 5.1. Katılımcıların Cinsiyet Dağılımları

	N	%
Kadın	147	72,4
Erkek	56	27,6
Toplam	203	100,0

Araştırmaya katılanların cinsiyet dağılımlarına bakıldığında, %72,4’ünün kadın, %27,6’sının erkek olduğu görülmektedir.

Tablo 5.2. Katılımcıların Yaş Dağılımları

	N	%
18-25 yaş	58	28,6
26-35 yaş	84	41,4
36-45 yaş	34	16,7
46 yaş ve üzeri	27	13,3
Toplam	203	100,0

Katılımcıların yaş dağılımlarına bakıldığında, %28,6’sının 18-25 yaş, %41,4’ünün 26-35 yaş, %16,7’sinin 36-45 yaş ve %13,3’ünün ise 46 yaş ve üzerinde olduğu görülmektedir.

Tablo 5.3. Katılımcıların Öğrenim Düzeyi Dağılımları

	N	%
Lise	47	23,2
Ön lisans/Lisans	130	64,0
Yüksek Lisans/Doktora	26	12,8
Toplam	203	100,0

Katılımcıların öğrenim düzeyi dağılımlarında, %23,2'sinin lise mezunu, %64'ünün ön lisans/lisans mezunu, %12,8'inin ise yüksek lisans/doktora mezunu olduğu tespit edilmiştir.

Tablo 5.4. Katılımcıların Görev Dağılımları

	N	%
Doktor	41	20,2
Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	49,8
Diğer Sağlık Çalışanı	61	30,0
Toplam	203	100,0

Katılımcıların görev dağılımlarına bakıldığında, %20,2'sinin doktor, %49,8'inin ebe/hemşire/sağlık personeli, %30'unun diğer sağlık çalışanı olduğu görülmektedir.

Tablo 5.5. Katılımcıların Kurumdaki Çalışma Süreleri

	N	%
0-1 yıl	57	28,1
2-5 yıl	82	40,4
6-10 yıl	32	15,8
11-15 yıl	22	10,8
16 yıl ve üzeri	10	4,9
Toplam	203	100,0

Katılımcıların mevcut kurumda çalışma sürelerine bakıldığında, %28,1'inin 0-1 yıl, %40,4'ünün 2-5 yıl, %15,8'inin 6-10 yıl, %10,8'inin 11-15 yıl ve %4,9'unun 16 yıl ve üzeri süredir çalıştığı görülmektedir.

Tablo 5.6. Katılımcıların Mesleki Çalışma Süreleri

	N	%
0-1 yıl	26	12,8
2-5 yıl	65	32,0
6-10 yıl	40	19,7
11-15 yıl	28	13,8
16 yıl ve üzeri	44	21,7
Toplam	203	100,0

Katılımcıların mesleki çalışma sürelerine bakıldığında, %12,8'inin 0-1 yıl, %32'sinin 2-5 yıl, %19,7'sinin 6-10 yıl, %13,8'inin 11-15 yıl ve %21,7'sinin 16 yıl ve üzeri süredir çalıştığı görülmektedir.

Ölçek Güvenilirliklerine İlişkin Bulgular

Tablo 5.7. Güvenilirlik Testi Sonuçları

	Madde Sayısı	Cronbach's Alpha
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	21	,950
İş Performansı	15	,944
Çalışan Memnuniyeti	21	,964

Yukarıdaki tabloda, anket formu içerisinde yer alan ölçeklerin güvenilirlik sonuçları yer almaktadır. Buna göre, söz konusu ölçeklerin oldukça güvenilir olduğu ifade edilebilir (Özdamar, 2004).

Ölçek ve Alt Boyutlarını Tanımlayıcı Bulgular

Tablo 5.8. Ölçek ve Alt Boyutlarını Betimleyici İstatistikler

	Ort.	SS	Skewness	Kurtosis
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	3,91	1,031	,201	-,419
Hasta Odaklılık	4,48	1,208	-,631	-,068
Çalışan Katılımı	3,47	1,559	,061	-1,095
Liderlik	3,91	1,295	-,326	-,394
Ekip Çalışması	3,82	1,117	,065	,205
Ödül Tahsisi	2,71	1,552	,664	-,619
Performans Değerlendirme	3,35	1,646	,072	-1,214
Sürekli Gelişme	4,20	1,231	-,432	-,203
Güçlendirme	4,85	,891	-,984	1,164
İş Performansı	4,45	,551	-1,337	2,959
Görev performansı	4,57	,554	-2,091	8,542
Bağlamsal Performans	4,34	,622	-,979	,778
Çalışan Memnuniyeti	3,31	,897	-,204	-,656
Ücret ve Terfi	2,59	1,203	,258	-1,169
Yönetici veya Liderlerle İletişim	3,45	1,056	-,517	-,501
Bilgi ve Belge Kullanımı	3,72	,885	-,658	,026
Çalışanlar Arası İletişim	3,69	,944	-,865	,555
Personel Eğitimi	3,63	,985	-,777	,233
Çalışma Koşulları	3,26	1,110	-,425	-,723

Ölçek ve alt boyutlarına yönelik elde edilen betimsel istatistiklere bakıldığında, toplam kalite yönetimi uygulamalarının ortalamasının 3,91 olduğu görülmektedir. Bu kısımda yer alan hasta odaklılık alanının 4,48, çalışan katılımı alanının 3,47, liderlik alanının 3,91, ekip çalışması alanının 3,82, ödül tahsisi alanının 2,71, performans değerlendirme alanının 3,35, sürekli gelişme alanının 4,20 ve son olarak güçlendirme alanının 4,85 olduğu görülmektedir. Buna göre, toplam kalite yönetimi uygulamalarına katılım düzeyinin yüksek; ödül tahsisi ve performans değerlendirme alanlarına katılım düzeyinin orta; hasta odaklılık ve güçlendirme alanlarına katılım düzeyinin çok yüksek; çalışan katılımı, liderlik, ekip çalışması ve sürekli gelişme alanlarına katılım düzeyinin ise yüksek olduğu ifade edilebilir.

İş performansı ortalamasının 4,45 olduğu görülmektedir. Bu kısımda yer alan görev performansının 4,57, bağlamsal

performansın 4,34 olduğu görülmektedir. Buna göre, iş performansı ve alt boyutlarına katılım düzeyinin çok yüksek olduğu ifade edilebilir.

Çalışan memnuniyetinin 3,31 olduğu görülmektedir. Ücret ve terfi alanının 2,59, yönetici veya liderlerle iletişim alanının 3,45, bilgi ve belge kullanımından duyulan memnuniyetin 3,72, çalışanlar arası iletişim alanından duyulan memnuniyetin 3,69, personel eğitiminden duyulan memnuniyetin 3,63 ve son olarak çalışma koşulları alanından duyulan memnuniyetin 3,26 olduğu görülmektedir. Buna göre, çalışan memnuniyetinin orta düzeyde olduğu ifade edilebilir. Bunun yanında, çalışma koşullarında duyulan memnuniyetin orta düzeyde olduğu ifade edilebilir. Katılımcılar ücret ve terfi alanlarından düşük düzeyde memnun iken yönetici veya liderlerle iletişim, bilgi ve belge kullanımı, çalışanlar arası iletişim ve personel eğitimi alanından ise yüksek düzeyde memnun olduklarını belirtmişlerdir.

Ölçeklerin Katılımcıların Görevlerine Göre Karşılaştırılması

Tablo 5.9. Göreve Göre Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Karşılaştırılması

		N	Ort.	SS	F	p	Fark Testi
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Doktor	41	4,36	1,023	5,414	,01	Doktorlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,85	1,030			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,71	,965			
	Toplam	203	3,91	1,031			
Hasta Odaklılık	Doktor	41	4,65	1,216	1,097	,34	
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	4,52	1,216			
	Diğer sağlık çalışanı	61	4,30	1,188			
	Toplam	203	4,48	1,208			
Çalışan Katılımı	Doktor	41	4,15	1,361	5,106	,01	Doktorlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,34	1,548			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,24	1,598			
	Toplam	203	3,47	1,559			
Liderlik	Doktor	41	4,25	1,164	1,825	,16	
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,86	1,331			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,78	1,299			
	Toplam	203	3,91	1,295			

Ekip Çalışması	Doktor	41	4,09	1,018	1,428	,24	
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,75	1,110			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,76	1,182			
	Toplam	203	3,82	1,117			
Ödül Tahsisi	Doktor	41	3,66	1,311	11,046	,00	Doktorlar ile ebe/ hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	2,56	1,569			
	Diğer sağlık çalışanı	61	2,32	1,434			
	Toplam	203	2,71	1,552			
Performans Değerlendirme	Doktor	41	4,60	1,195	18,441	,00	Doktorlar ile ebe/ hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,19	1,614			
	Diğer sağlık çalışanı	61	2,80	1,553			
	Toplam	203	3,35	1,646			
Sürekli Gelişme	Doktor	41	4,29	1,111	1,627	,20	
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	4,30	1,158			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,96	1,401			
	Toplam	203	4,20	1,231			

Güçlendirme	Doktor	41	4,99	1,026	,802	,45
	Ebe/Hemşire/ Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	4,78	,854		
	Diğer sağlık çalışanı	61	4,87	,856		
	Toplam	203	4,85	,891		

Göreve göre toplam kalite yönetimi uygulamalarının karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında, ölçeğin bütünü ile çalışan katılımı, ödül tahsisi ve performans değerlendirme alanlarının $p < 0,05$ düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Bununla beraber, hasta odaklılık, liderlik, ekip çalışması, sürekli gelişme ve güçlendirme alanlarının $p < 0,05$ düzeyinde farklılaşmadığı görülmektedir. Farklılığın görüldüğü alanlarda doktorların ortalama değerinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu bölümde ortaya çıkan

farklılığın kaynağının tespit edilmesi için başvurulan LSD test sonuçlarında, doktor olanlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu görülmekte, doktorlar diğer çalışanlara göre çalıştıkları hastanede toplam kalite yönetimine ait hususların uygulandığını daha fazla düşünmektedir. Bu sonuçlar doğrultusunda H1 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5.10. Göreve Göre İş Performansının Karşılaştırılması

		N	Ort.	SS	F	p	Fark Testi
İş Performansı	Doktor	41	4,54	,462	3,632	,03	Ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ile doktor ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	4,34	,605			
	Diğer sağlık çalışanı	61	4,55	,485			
	Toplam	203	4,45	,551			
Görev performansı	Doktor	41	4,69	,416	3,483	,03	Ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ile doktor ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	4,47	,633			
	Diğer sağlık çalışanı	61	4,66	,465			
	Toplam	203	4,57	,554			

Bağlamsal Performans	Doktor	41	4,41	,577	3,010	,05	Ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ile doktor ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	4,23	,663			
	Diğer sağlık çalışanı	61	4,46	,557			
	Toplam	203	4,34	,622			

Göreve göre iş performansının karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında, ölçeğin bütünü ile görev performansı ve bağlamsal performans alanlarının $p < 0,05$ düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Farklılığın görüldüğü iş performansı ve bağlamsal performans alanında diğer sağlık çalışanlarının ortalamasının yüksek olduğu, görev performansı alanında ise doktorların ortalamasının yüksek olduğu tespit edilmiştir. Ortaya çıkan farklılığın hangi

gruplar arasında olduğunun tespit edilmesi için başvurulan LSD test sonuçlarında ebe/hemşire/sağlık personelleri ile doktor ve diğer sağlık çalışanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu, doktor ve diğer sağlık çalışanlarının iş performansı, görev performansı ve bağlamsal performansının daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda H2 hipotezi kabul edilmiştir.

Tablo 5.11. Göreve Göre Çalışan Memnuniyetinin Karşılaştırılması

		N	Ort.	SS	F	p	Fark Testi
Çalışan Memnuniyeti	Doktor	41	3,78	,962	7,902	,00	Doktor olanlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,23	,830			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,12	,865			
	Toplam	203	3,31	,897			
Ücret ve Terfi	Doktor	41	3,54	1,004	19,678	,00	Doktor olanlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	2,42	1,135			
	Diğer sağlık çalışanı	61	2,23	1,119			
	Toplam	203	2,59	1,203			

	Doktor	41	3,89	1,045	5,610	,00	Doktor olanlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
Yönetici veya Liderlerle İletişim	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,41	,968			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,20	1,127			
	Toplam	203	3,45	1,056			
	Doktor	41	3,97	1,011	2,679	,07	
Bilgi ve Belge Kullanımı	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,72	,826			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,56	,864			
	Toplam	203	3,72	,885			
	Doktor	41	3,86	,934	1,201	,30	
Çalışanlar Arası İletişim	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,60	,955			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,72	,929			
	Toplam	203	3,69	,944			
	Doktor	41	3,84	1,015	1,554	,21	
Personel Eğitimi	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,62	,978			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,49	,968			
	Toplam	203	3,63	,985			
	Doktor	41	3,84	1,015	1,554	,21	

Çalışma Koşulları	Doktor	41	3,67	1,012	3,661	,03	Doktor olanlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında
	Ebe/Hemşire/Sağlık Personeli (ATT vb.)	101	3,14	1,116			
	Diğer sağlık çalışanı	61	3,19	1,116			
	Toplam	203	3,26	1,110			

Göreve göre çalışan memnuniyetinin karşılaştırma sonuçlarına bakıldığında, ölçeğin bütünü ile ücret ve terfi, yönetici veya liderle iletişim ve çalışma koşullarından duyulan memnuniyet alanlarının $p < 0,05$ düzeyinde farklılaştığı görülmektedir. Farklılığın görüldüğü alanlarda, doktorların memnuniyetinin daha yüksek olduğu görülmektedir. Bununla beraber, bilgi ve belge kullanımı, çalışanlar arası iletişim ve personel eğitiminden duyulan memnuniyetin göreve göre farklılaşmadığı tespit edilmiştir.

Ortaya çıkan farklılığın hangi gruplar arasında olduğunun tespit edilmesi için başvurulan LSD test sonuçlarında, çalışan memnuniyetinde doktorlar ile ebe/hemşire/sağlık personeli (ATT vb.) ve diğer sağlık çalışanları arasında anlamlı bir farklılık olduğu, doktorların ortalama değerinin daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Bu sonuçlar doğrultusunda H3 hipotezi kabul edilmiştir.

Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Performansına ve Çalışan Memnuniyetine Etkisi

Tablo 5.12. Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının İş Performansı Üzerine Etkisinin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	Std. Hata	r^2	t	F	P
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	İş Performansı	,212	,035	,157	6,110	37,335	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Bağlamsal Performans	,266	,038	,194	6,958	48,413	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Görev Performansı	,150	,036	,077	4,109	16,885	,00

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının iş performansı üzerine etkisine yönelik elde edilen regresyon analizi sonuçlarına bakıldığında toplam kalite yönetimi uygulamalarının pozitif yönlü etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %15,7 olduğu görülmektedir. Buna göre, toplam kalite yönetimi uygulamaları arttıkça iş performansı da aynı doğrultuda artış gösterecektir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının bağlamsal performans üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %19,4 olduğu görülmektedir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının görev performansı üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %7,7 olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda H4 hipotezi kabul edilmiştir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının çalışan memnuniyeti üzerine etkisine yönelik elde edilen regresyon analizi sonuçlarına

bakıldığında toplam kalite yönetimi uygulamalarının pozitif yönlü etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %64,1 olduğu görülmektedir. Buna göre, toplam kalite yönetimi uygulamaları arttıkça çalışan memnuniyeti de aynı doğrultuda artış gösterecektir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının çalışma koşullarından duyulan memnuniyet üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %49,4 olduğu görülmektedir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının personel eğitiminden duyulan memnuniyet üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %45 olduğu görülmektedir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının çalışanlar arası iletişimden duyulan memnuniyet üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %28,4 olduğu görülmektedir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının bilgi ve belge kullanımından duyulan memnuniyet üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide

Tablo 5.13. Toplam Kalite Yönetimi Uygulamalarının Çalışan Memnuniyeti Üzerine Etkisinin Regresyon Analizi Sonuçları

Bağımsız Değişken	Bağımlı Değişken	β	Std. Hata	r^2	t	F	P
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Çalışan Memnuniyeti	,696	,037	,641	18,929	358,324	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Çalışma Koşulları	,757	,054	,494	14,007	196,208	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Personel Eğitimi	,641	,050	,450	12,835	164,732	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Çalışanlar arası İletişim	,488	,055	,284	8,925	79,663	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Bilgi ve Belge Kullanımı	,645	,040	,566	16,198	262,386	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Yönetici veya Liderlerle İletişim	,735	,050	,515	14,602	213,206	,00
Toplam Kalite Yönetimi Uygulamaları	Ücret ve Terfi	,800	,060	,469	13,334	177,786	,00

açıklanan varyansın %56,6 olduğu görülmektedir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının yönetici veya liderlerle iletişimden duyulan memnuniyet üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %51,5 olduğu görülmektedir.

Toplam kalite yönetimi uygulamalarının ücret ve terfiden duyulan memnuniyet üzerine pozitif yönde anlamlı etkisinin olduğu görülmektedir. Bu etkide açıklanan varyansın %46,9 olduğu görülmektedir.

Bu sonuçlar doğrultusunda H5 hipotezi kabul edilmiştir.

TARTIŞMA, SONUÇ VE ÖNERİLER

TKY uygulamalarının bir özel üniversite hastanesinde sağlık çalışanlarının iş performansı ve memnuniyetine etkisinin incelediği bu çalışmada elde edilen bulgulara göre TKY uygulamalarının sağlık çalışanlarının iş performansı ve memnuniyetleri üzerinde bir bütün olarak pozitif yönde anlamlı bir etkisi olduğu görülmüştür.

TKY uygulamaları ölçeği ve alt boyutlarına yönelik elde edilen betimsel istatistiklere göre toplam kalite yönetimi uygulamaları ortalamasının orta düzeyde olduğu ancak alt boyutlarından ödül tahsisi ortalamasının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Sağlık çalışanlarının çaba ve çalışmalarının zamanında takdir edilmediği, hastanenin ödül sisteminin bulunmadığı söylenebilir. Hastane çalışanlarının motivasyonunun artması için bir ödüllendirme sisteminin olması gerekir. Yapılan performans değerlendirmeleri sonucunda başarılı olan çalışanlara prim, maaş gibi adil bir şekilde ödüller verilebilir. Ekip çalışmalarında fazla katkısı olanlara teşekkür, takdir gibi ödüllendirmeler yapılabilir. Sağlık çalışanları üzerinde bir araştırma yapılarak hangi durumlarda nasıl ödüllendirmeler beklendikleri araştırılabilir ve buna göre bir ödüllendirme politikası oluşturulabilir.

İş performansı ölçeği ve alt boyutlarına yönelik elde edilen betimsel istatistiklere göre çalışanların iş performansı ortalamasının oldukça iyi olduğu görülmüştür. Çalışanların bağlamsal performans ortalamasının yüksek olması, sağlık çalışanları arasında ekip çalışması, iş birliği, yardımlaşma gibi davranışların varlığının göstergesidir. Çalışanların görev performansı ortalamasının yüksek olması ise, sağlık çalışanlarının mesleki bilgi, birikim ve yeterlilik

düzeylerinin iyi olduğunu ve bu bilgi ve birikim ile işlerini tam ve eksiksiz yaptıklarının göstergesidir.

Çalışan memnuniyeti ölçeği ve alt boyutlarına yönelik elde edilen betimsel istatistiklere göre sağlık çalışanlarının çalıştıkları özel üniversite hastanesinde memnuniyet düzeylerinin orta düzeyde olduğu ancak ücret ve terfi alt boyutunun ortalamasının oldukça düşük olduğu görülmüştür. Sağlık çalışanları, çalıştıkları hastanenin ücret ve terfi politikasından memnun değildir. Başka özel hastanelerde sağlık çalışanlarının memnuniyet düzeyleri ve özellikle ücret ve terfi politikasından memnun olup olmadıkları araştırılarak karşılaştırma yapılabilir. Aynı zamanda yapılan işe karşılık alınan ücretin arttırılması için çalışmalar yapılabilir ve adil bir ücret politikası oluşturulabilir. Yapılan performans değerlendirmeleri sonucunda çalışanlara kıdem ve pozisyona göre almış oldukları eğitimler de değerlendirilerek terfi verilebilir ya da kariyer planlaması yapılabilir. Böylece çalışanların hem motivasyon hem de performans düzeyi artacak ve bu da memnuniyet düzeyinin artmasına katkı sağlayacaktır.

TKY uygulamalarının iş performansı üzerine etkisi incelendiğinde, TKY uygulamalarının iş performansı ve alt boyutları olan görev performansı ve bağlamsal performans üzerine pozitif yönde etkisinin olduğu görülmüştür. Dağışan (2022) tarafından kamu hastanelerinde çalışan hemşireler üzerine yapılan ve toplam kalite uygulamalarının sürekli iyileştirme ve hasta odaklılık alt boyutlarının iş performansını olumlu yönde etkilediğinin doğrulanması ve Mucır, Elçi ve Murat Eminoğlu (2021) tarafından otomotiv sektöründeki bir tasarım-mühendislik firmasında çalışanlar üzerine yapılan ve TKY uygulamalarının liderlik alt boyutunun iş performansı ve alt boyutlarına etkisinin pozitif olduğunun doğrulanması bu çalışmanın sonuçlarıyla uyumludur. TKY uygulamalarının çalışanların iş performansını arttırdığı söylenebilir.

TKY uygulamalarının çalışan memnuniyeti üzerine etkisi incelendiğinde, TKY uygulamalarının çalışan memnuniyeti ve alt boyutları olan çalışma şartları, personel eğitimi, var olan bilgi ve becerilerin kullanımı, yönetici veya liderlerle etkili iletişim, ücret ve terfi üzerinde pozitif yönde etkisinin olduğu görülmüştür. Elde edilen bulgular, Fidanoğlu ve Değirmenci (2019) tarafından Şanlıurfa Büyükşehir Belediyesi çalışanları üzerine yapılan ve TKY

uygulamalarının çalışan memnuniyetine etkisini inceleyen araştırma sonuçlarıyla uyumludur. TKY uygulamalarının çalışanların memnuniyetlerini arttırdığı söylenebilir.

Bu araştırma ile bir özel üniversite hastanesinde TKY uygulamalarının iş performansına ve çalışan memnuniyetine etkisi incelenmiştir. Aynı zamanda bir özel üniversite hastanesinde sağlık çalışanlarının TKY uygulamalarıyla ilgili tutumları da karşılaştırılmıştır. Literatür incelendiğinde, toplam kalite yönetimi uygulamalarının hem çalışan memnuniyeti ile ilişkisi ve çalışan memnuniyetine etkisi hem de iş performansı ile ilişkisinin araştırıldığı tespit edilmiş ancak toplam kalite yönetimi uygulamalarının aynı anda hem iş performansına hem de çalışan memnuniyetine etkisinin incelendiği bir çalışmaya rastlanılmamıştır. Bu sebeple, bu çalışmanın literatüre katkı sağlaması amaçlanmıştır.

Anket çalışmasının uygulandığı evren sayısı bir özel üniversite hastanesinin sağlık çalışanlarını kapsadığı için elde edilen bulgular bu hastane ile sınırlıdır. İleride yapılacak çalışmalarda, sadece bir özel üniversite hastanesinin sağlık çalışanlarına değil, birden fazla özel hastane, üniversite hastanesi ve devlet hastanesi örnekleri seçilerek anket uygulaması yapılarak sağlık sektöründe TKY uygulamalarının hem iş performansı hem de çalışan memnuniyetine etkisi incelenebilir. Ayrıca sağlık sektörü dışında başka alan ve sektörlerde de uygulama yapılarak daha kapsamlı sonuçlar elde edilebilir.

TKY uygulamalarının çalışan memnuniyeti ve iş performansı üzerinde pozitif ve anlamlı bir etkisi olduğu düşünüldüğünde, üst yönetim, TKY uygulamalarını ve bu yönetim modelini benimseyerek çalışanların da katılımının sağlanmasını teşvik etmelidir. TKY uygulamalarının başarıya ulaşabilmesi için üst yönetimin tavrı ve rolü çok önemlidir. Bu sebeple tüm yöneticiler çalışanlarıyla açık ve net iletişim kurmalı ve onların düşüncelerine değer vermelidir.

İnsan, örgütler ve organizasyonlar içinde ve rekabet ortamında avantaj sağlayabilmek için değer ve önem verilmesi gereken bir faktördür. Bu değer ve önemin göstergesi olarak iş performansı ve çalışan memnuniyeti gösterilebilir. Memnuniyetleri ve iş performansları fazla olan çalışanlar, TKY uygulamalarını da benimseyerek amaç ve hedeflere uygun davranacaklardır.

KAYNAKLAR

- Akçay, M. (2008). *Otomotiv servislerinde toplam kalite yönetimi anlayışı çerçevesinde müşteri memnuniyeti üzerine bir alan araştırması* [Yüksek Lisans Tezi, Pamukkale Üniversitesi]. Pamukkale Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü, Denizli.
- Altaş, S.S. ve Çekmecelioğlu, H.G. (2015). Örgütsel adalet algısının iş tatmini, örgütsel bağlılık ve iş performansı üzerindeki etkileri: Okul öncesi öğretmenleri üzerinde bir araştırma. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 29(3), 421-439.
- Aslan, S. ve Özçelik, H. (2009). İç denetim ve toplam kalite yönetimi ilişkisi. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 5(10), 109-119.
- Avcı, M. (2016). *Kamu kuruluşlarında toplam kalite yönetimi* Şişli Hamidiye Eftal Eğitim ve Araştırma Hastanesi uygulama örneği [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Gelişim Üniversitesi]. İstanbul Gelişim Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Bayer, N. ve Baykal, Ü. (2018). Sağlık çalışanları kalite algı ölçeğinin geliştirilmesi. *Sağlık ve Hemşirelik Yönetimi Dergisi*, 5(2), 86-99. <https://doi.org/10.5222/SHYD.2018.086>
- Begenirbaş, M. ve Turgut, E. (2014). İş performansının sağlanmasında çalışanın duygusal emeğinin ve örgütte güven algısının etkileri. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 16(3), 131-149.
- Çınaroğlu, S. ve Şahin, B. (2012). Yönetici değerlendirmelerine göre hastanelerde performans ölçümü. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 15(1), 59-78.
- Çoban, N. (2019). *Yönetici desteği ve iş performansı arasındaki ilişkide içsel motivasyonun düzenleyici etkisi: TRC1 bölgesindeki akademisyenlere yönelik bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep Üniversitesi]. Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Çuhacı, Ö. (2022). *Hemşirelerin çalışma ortamına ilişkin değerlendirmelerinin iş performansı ve iş stresleri üzerine etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Ondokuz Mayıs Üniversitesi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Samsun.
- Demirsel, M.T. ve Erat, L. (2019). Algılanan işyeri nezaketsizliğinin çalışan memnuniyeti üzerindeki etkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 209-221.
- Doğan, S. ve Kaya, S. (2004). Aksaray'daki Sağlık Bakanlığı hastane yöneticilerinin TKY konusundaki algıları. *Hacettepe Sağlık İdaresi Dergisi*, 7(1), 65-83.
- Dolapoğlu, N. (2018). *Toplam kalite yönetimi ile çalışan memnuniyeti ve örgütsel bağlılık arasındaki ilişkinin belirlenmesi: Devlet ve özel hastane örneği* [Yüksek Lisans Tezi, İstanbul Arel Üniversitesi]. İstanbul Arel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Ekici, R. (2009). *Toplam kalite yönetiminin çalışanların performansları üzerine etkileri ve Petlas Lastik Fabrikasında bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Niğde Üniversitesi]. Niğde Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Niğde.
- Eren, S. ve Günlü Küçükaltan, E. (2017). Mükemmeliyetçiliğin iş performansına etkileri: Aşçılar üzerine bir araştırma. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 28(2), 281-292. <https://doi.org/10.17123/atad.362640>
- Erken, M. (2013). Çalışan memnuniyeti üzerine sağlık sektöründe bir araştırma [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Göztepe, H. (2009). Öğrenen organizasyon dinamiklerinin toplam kalite yönetimi, inovasyon ve organizasyon performansına etkileri [Yüksek Lisans Tezi, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü]. Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Gürcü, M. (2011). *Toplam kalite yönetiminin pazarlama performansına etkileri ve sağlık sektöründe bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Bozok Üniversitesi]. Bozok Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yozgat.
- Gregory, K. (2011). The importance of employee satisfaction. *The Journal of the Division of Business & Information Management*, 5, 29-37.

- Kılınç, B. (2022). *Sağlık çalışanlarının COVID-19'a ilişkin tutumlarının motivasyon ve iş performansına etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Cumhuriyet Üniversitesi]. Cumhuriyet Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü, Sivas.
- Kıraç, S.M. (2016). *Toplam kalite yönetimi ve sağlık hizmetleri* [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Kurdi, B., Alshurideh, M., ve Alnaser, A. (2020). The impact of employee satisfaction on customer satisfaction: Theoretical and empirical underpinning. *Management Science Letters*, 10(15), 3561-3570.
- Kurt, E. (2013). *Algılanan sosyal destek ve iş performans ilişkisinde işe bağlılığın aracı etkisi: Turizm işletmelerinde bir araştırma* [Yüksek Lisans Tezi, Hacettepe Üniversitesi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara.
- Küçük, O., Yılmaz, E., Şen, H.İ. ve Küçük, N. (2015). Toplam kalite yönetiminin işletme performansına etkisi: Lojistik sektöründe bir uygulama. *The Journal of Academic Social Science Studies International Journal of Social Science*, 34, 53-67. <http://dx.doi.org/10.9761/JASSS2638>
- Mucır, S. (2022). Çalışanlara yönelik toplam kalite yönetimi uygulamalarının iş performansı ve iş tatmini üzerine etkisi [Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi]. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Naktiyok, A. ve Küçük, O. (2003). Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerde (KOBİ) toplam kalite yönetimi (TKY) kritik faktörlerinin örgütsel performans üzerine etkileri. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 21, 43-65.
- Saffar, N. ve Obeidat, A. (2020). The effect of total quality management practices on employee performance: The moderating role of knowledge sharing. *Management Science Letters*, 10(1), 77-90. <https://doi.org/10.5267/j.msl.2019.8.014>
- Söyük, S. ve Üzgöl Yenidikici, A. (Ed.) (t.y.). *Sağlık işletmelerinde kalite yönetimi*. İstanbul Üniversitesi Açık ve Uzaktan Eğitim Fakültesi.
- Şahin, L., Bacak, B. ve Güler, M. (2015). Çalışan memnuniyetinin sağlanmasında temel dinamikler: Dışsal faktörlerin çalışanların memnuniyet algıları üzerindeki etkilerine yönelik bir alan araştırması. *İş, Güç Endüstri İlişkileri ve İnsan Kaynakları Dergisi*, 17(2), 28-44.
- Taşçı, D. ve Çabuk, S. N. (Ed.) (2013). *Kalite yönetim sistemleri (1.Baskı)*. Anadolu Üniversitesi, Uzaktan Öğretim Tasarım Birimi.
- Tosun, N. (2010). *Yöneticilerin verimliliğinin artırılmasında toplam kalite yönetiminin rolü: Adli tıpta bir uygulama* [Yüksek Lisans Tezi, Beykent Üniversitesi]. Beykent Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İstanbul.
- Tunç, M. (2018). *Toplam kalite yönetiminin hemşirelerin performans algısına etkisi* [Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi]. Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kahramanmaraş.
- Ulusoy, H., Biçer, E.B. ve Naldöken, Ü. (2011). Hastane yöneticilerinin toplam kalite yönetimine ilişkin görüşleri. *Cumhuriyet Tıp Dergisi*, 33, 17-25.
- Uryan, B. (2022). Toplam kalite yönetimi. *Mevzuat Dergisi*, 5(55).
- Wahjudi, D., L. Singgih, M. ve Suwignjo, P. (2012). Impact of quality management practices on business performance: A research model development. *International Conference on IML*.
- Yıldızbaş Türk, N. (2019). *Toplam kalite yönetiminde etik liderlik, etik iklim ve örgütsel güvenin TKY ve çalışanların iş performansına etkisinin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi, Gebze Teknik Üniversitesi]. Gebze Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kocaeli.
- Yılmaz, A. ve Tanrıverdi, H. (2017). Aşçıların örgütsel destek algısının iş performansı üzerinde etkisinde iş ortamı niteliğinin aracılık rolü. *Journal of Tourism*

and Gastronomy Studies, 5(3), 32-52.

Zameddinli, İ. (2022). *Yiyecek içecek işletmelerinde çalışan memnuniyeti ile müşteri memnuniyeti arasındaki ilişki: Marmaris örneği* [Yüksek Lisans Tezi, Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi]. Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Muğla.

Zeyrekli Yaş, S. (2009). *Toplam kalite yönetimi anlayışının sağlık sektöründe uygulanması: Trakya Üniversitesi Sağlık Uygulama ve Araştırma Merkezi ile Edirne Devlet Hastanesi'nin karşılaştırılması* [Yüksek Lisans Tezi, Trakya Üniversitesi]. Trakya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Edirne.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**YEŞİL ENTELEKTÜEL SERMAYE KAVRAMI
ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN
BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF
STUDIES ON THE CONCEPT OF
GREEN INTELLECTUAL CAPITAL

Ayşe YAVUZ

23

YEŞİL ENTELEKTÜEL SERMAYE KAVRAMI ÜZERİNE YAPILMIŞ ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF STUDIES ON THE CONCEPT OF GREEN INTELLECTUAL CAPITAL

Ayşe YAVUZ¹

Anahtar Kelimeler:

Yeşil Entelektüel
Sermaye,
Bibliyometrik Analiz,
Vosviewer.

Keywords:

Green Intellectual
Capital,
Bibliometric Analysis,
Vosviewer

ÖZ

Bu çalışmada, yeşil entelektüel sermaye kavramı üzerine yapılan çalışmalar özelinde kavramın gelişimini ortaya koymak ve bu konuda yapılan çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile haritasını çıkarmak amaçlanmıştır. Araştırma yeşil entelektüel sermaye konusu üzerine yapılmış 124 çalışmanın yıl, ülke, atıf, anahtar sözcük, ortak yazar, yazar atıf, ülke atıf, yazarların bibliyografik eşleşme, yazar ortak atıflara ilişkin ağ haritalama ve kümeleme tekniği kullanılarak yapılan analiz bulgularını içermektedir. Ulaşılan çalışmalar yıllar bazında incelendiği zaman bu konuda yapılan ilk çalışmanın 2008 yılında yapıldığı ve en yeni çalışmanın da 2024 yılına ait olduğu görülmektedir. Yeşil entelektüel sermaye konusunda en çok yayın yapan ülke Pakistan olmuştur. En fazla atıf alan yazar ise Ramayah, T.'dir. En fazla atıf alan ülke Malezya olarak bulgulanmıştır. Yeşil entelektüel sermaye konusu ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla yer alan anahtar kelime ise green intellectual capital (yeşil entelektüel sermaye) kavramıdır. Çalışma sonucunda yeşil entelektüel sermaye üzerine yapılmış çalışmaların çeşitliliği ortaya konulmuş gelecek çalışmalar için öneriler sunulmuştur.

ABSTRACT

In this study, it is aimed to reveal the development of the concept of green intellectual capital and to map the studies on this subject using bibliometric analysis. The research includes findings from the analysis of 124 studies on green intellectual capital, using network mapping and clustering techniques on year, country, citations, keywords, co-authorship, author citations, country citations, bibliographic matching of authors, and co-citation networks. When the studies are analyzed on the basis of years, it is seen that the first study on this topic was published in 2008 and the most recent study belongs to 2024. Pakistan emerged as the country with the highest number of publications on green intellectual capital while the most cited author was T. Ramayah. Malaysia was identified as the country receiving the most citations.. The most common keyword in the studies is the "green intellectual capital". As a result of the study, the diversity of studies on green intellectual capital, providing a comprehensive map of the existing literature and offering suggestions for future studies.

¹ Dr. Öğretim Üyesi, Selçuk
Üniversitesi, Taşkent MYO,
ayseyavuz@selcuk.edu.tr, Orcid
No: 0000-0003-2103-7833

GİRİŞ

Günümüzde işletmelerin hayatta kalabilmesi için yalnızca kar elde edip büyümesi yeterli değildir. Aynı zamanda çevreye ve insanlara karşı sorumluluk sahibi olup, çevresel uygulamaları benimseyerek rekabetçi ekonomide yerini almalıdır. Dünya genelinde çevre ve geleceğe ilişkin endişelerin artmasıyla birlikte işletmeler de bundan payını almaktadır. Bu durum işletmeler için artık takdir edilmesi gereken bir davranışın ötesinde rekabet avantajı sağlayacak stratejik bir zorunluluk haline gelmiştir. Son yıllarda hem akademisyenler hem de işletmeler tarafından özellikle yeşil olma kavramı giderek daha fazla dikkat çekmeye başlamıştır.

İşletmelerin kolayca taklit edilemeyen nadir olan tek varlıkları maddi olmayan varlıklarıdır. Maddi olmayan varlıklar işletmelerin üstün performans sağlamasında ve hayatta kalmasında hayati öneme sahiptir. Entelektüel sermaye örgütün değerini oluşturan yetenek, bilgi ve tecrübeye dayanan fiziki ve parasal olmayan çok yönlü bir örgüt kaynağı olarak değerlendirilmektedir. Entelektüel sermaye kavramı yıllardır yaygın olarak kullanılsa da yeşil entelektüel sermaye kavramı nispeten yakın zamanda araştırılmaya başlanmıştır. Yeşil entelektüel sermaye örgüt çalışanlarını yaratıcı düşünmeye teşvik ederek örgüt süreçlerinde çevre dostu uygulamaları desteklemektedir.

Bu çalışmada yeşil entelektüel sermaye kavramı ile ilgili yapılan çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi amaçlanmaktadır. Bu konuda yapılan çalışmaların yıllar bazında artış göstermesi ve bu konunun yönetim alanında giderek daha önemli hal alması yapılan çalışmaların detaylı şekilde analiz edilmesini gerektirmektedir. Yeşil entelektüel sermaye konulu çalışmaların bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmesi ile alan yazına katkı sağlanacağı ve çalışmaların bütüncül bir bakış açısı ile incelenmesi ile gelecekte yapılacak çalışmalar için yol gösterici olabileceği düşünülmektedir.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramı

Yeşil entelektüel sermaye kavramı ilk kez Chen (2008) tarafından ortaya atılmıştır. Chen yeşil entelektüel sermayeyi, bir işletmenin bireysel ve örgütsel düzeylerinde

ortaya çıkan çevre koruma ya da yeşil inovasyonla alakalı her türlü maddi olmayan varlık, yetenek, bilgi ve ilişkilerin toplam stoğu şeklinde tanımlamıştır (Chen, 2008, s.277). Chen (2008) bu kavramı bir işletmenin rekabet avantajını devamlı olarak geliştirme potansiyeli olarak özetlemektedir.

Liu'ya (2010, s.2) göre yeşil entelektüel sermaye işletmelerin rekabet avantajını artırabilmesi için yeşil bilgisinin ve yeteneğinin bütünleştirilmesi olarak ifade edilmektedir. Diğer bir ifade ile yeşil entelektüel sermaye bir işletmenin rekabet avantajı sağlamak için çevre yönetimi sürecinde faydalandığı tüm bilgilerin toplamı olarak tanımlanmaktadır (Lopez-Gamero vd. 2011, s.21). Asiaei vd. (2022), yeşil entelektüel sermayeyi bir örgütün rekabet avantajını artırmak amacıyla sahip olduğu detaylı bir bilgi bütünü olarak açıklamaktadır.

Chen (2008) çalışmasında, işletmelerin yeşil entelektüel sermaye ile sadece tüketicilerin popüler çevre bilincini ve katı uluslararası çevre düzenlemelerini karşılamakla kalmayıp bunlarla birlikte kurumsal bir rekabet avantajı kazanılabileceğini öne sürmüştür. Böylece işletmeler uygun yetenekleri örgütlerine çekebilecek ve çevresel sürdürülebilirliğini koruyabilecektir. Yeşil entelektüel sermaye örgütlerin katı şekilde belirlenen uluslararası çevre düzenlemelerine uyarak tüketici çevre bilincini yerine getirmesi ve örgüt için değer yaratmasını sağlar (Huang ve Kung, 2011).

Yeşil entelektüel sermayenin açıklanmasında kaynak temelli görüş teorisinden faydalanılmaktadır. Kaynak temelli görüş işletmelerin rekabet avantajlarının örgütün temel kaynak ve yeteneklerinden kaynaklandığını ileri sürmektedir (Barney, 1991). Ayrıca çevresel sosyal sorumluluğun rekabet avantajının sürdürülebilir olmasında önemli bir yetenek olduğunu savunmaktadır (Hart, 1995; Orsato, 2006). Kaynak temelli görüş teorisi örgütlerin rekabet avantajı yaratmak için ürün yönetimi, sürdürülebilir kalkınma ve kirliliğin azaltılması gibi bir takım çevresel stratejiler kullanılabileceğini ileri sürmektedir (Hart, 1995; Hart ve Dowell, 2011). Bu teorinin daha da geliştirilerek yeşil entelektüel sermayenin hem örtük bir örgütsel kaynak hem de sürekli ilerleyen dinamik bir yetenek olarak kabul edileceği önerilmektedir (Rehman vd. 2021, s.1).

Yeşil entelektüel sermaye literatürde genel olarak üç boyuttan meydana gelmektedir. Bu boyutlar; yeşil insan sermayesi, yeşil yapısal (örgütsel) sermaye ve yeşil ilişkisel sermayedir. Yeşil insan sermayesi çalışanların çevre koruma ya da yeşil inovasyonla alakalı bilgi, beceri, deneyim, yetenek, yaratıcılık, tutum, bilgelik vb. unsurlarının toplamı olarak ifade edilmektedir (Chen, 2008, s.277). Kaynak temelli görüş teorisi rekabet avantajı sağlamak için örgütün performansına yönelik insan sermayesinin önemini vurgulamaktadır. Bu teori merceğinden bakıldığı zaman rekabet avantajı sağlayıp fırsatlardan yararlanılabilmesi için kaynakların nadir, ikame edilemez ve değerli olması gerekmektedir (Barney, 1991, 2001). İnsan sermayesi günümüz dinamik örgütsel ortamında temel stratejik bir kaynak olarak görülmektedir (Mengistae, 2006; Campbell vd., 2012). Yeşil yapısal sermaye bir işletmenin çevre koruma ve yeşil inovasyonla ilgili sahip olduğu örgütsel yetenekleri, bilgi yönetim sistemleri, örgütsel taahhütleri, ödül sistemleri, veri tabanları, bilgi teknolojisi sistemleri, operasyon süreçleri, yönetsel mekanizmaları, örgüt kültürü, yönetsel felsefeler, işletme imajı, ticari markalar, telif hakları, patentler vb. varlıkları olarak tanımlanmıştır (Chen, 2008, s.277). Jardon ve Dasilva (2017) insan sermayesinin tek başına çevresel kaygıları değiştirmek için yeterli olmadığını stratejik kararlar için örgütsel kültür ve örgütsel sistemlerin de gerekli olduğunu savunmuştur. Yeşil yapısal sermaye örgütsel süreçler, teknolojiler, politikalar, yapılar ve kültür biçimiyle ilişkili kurumsallaşmış bilgi olarak ifade edilmiştir (Wang vd., 2014). Yusliza vd. (2020) tarafından yeşil yapısal sermaye, beşeri kaynaklar dışındaki varlıkları içeren bilgi olarak tanımlanmıştır. Yeşil ilişkisel sermaye, bir işletmenin müşteriler, tedarikçiler, ortaklar ve ağ üyeleri ile kurumsal çevre yönetimi ve yeşil inovasyon konusundaki rekabet avantajı sağlayan karşılıklı ilişkilerin toplamı olarak ifade edilmiştir (Chen, 2008, s.278). Örgütler varlıklarını devam ettirip büyüebilmek için başka kurumlardan ve paydaşlarından destek ve kaynak almak zorundadır. Fakat örgütün çevresindeki bu kurum ve paydaşlar çevresel konulara daha fazla önem vermektedirler. Örgütler gittikçe önem kazanan bu yeşil trende bağlı olarak paydaşları ile ilişkilerini güçlendirmek istiyorlarsa ortak çevresel çıkarlara ilişkin daha fazla

yatırım yapmaları önemlidir (Chang ve Chen, 2012, s.78).

Araştırmalar tüm yeşil entelektüel sermaye bileşenlerinin (insan, yapısal, ilişkisel) bir örgütün rekabet avantajı ile pozitif yönde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur (Chen, 2008). Aynı zamanda yeşil entelektüel sermayenin farklı bileşenlerinin ekonomik sürdürülebilirlik üzerinde farklı etkilere sahip olabileceği iddia edilmektedir (Yusoff vd., 2019). Yeşil entelektüel sermayenin etkisini bir bütün şeklinde araştıran bazı çalışmalar yeşil entelektüel sermayenin işletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel performansları ile pozitif yönde ilişkisi olduğunu ortaya çıkarmıştır (Yusliza vd., 2020).

YÖNTEM

Araştırmanın Amacı

Yeşil entelektüel sermaye kavramı literatürde çok sayıda araştırmacı tarafından dikkate alındığından bu konuda yapılan çalışmalar yıllar bazında artış göstermektedir. Bu konuda yapılan çalışmaların artış trendi göstermesi ve bu konunun yönetim alanında önemli hale gelmesi yapılan çalışmaların detaylı şekilde analiz edilmesini gerektirmektedir. Yeşil entelektüel sermaye konulu çalışmaların tüm yönleriyle ele alınarak bibliyometrik yöntemlerle analiz edilmesi ile alan yazına katkı sağlanacağı düşünülmektedir. Ayrıca bu konu üzerine yapılan çalışmaların bütüncül bir bakış açısı ile incelenmesi ile gelecekteki çalışmalar için rehber görevi üstelenecektir.

Veri ve Analiz

Bu çalışmada bibliyometrik analiz yönteminden yararlanılmıştır. Bibliyometrik analiz verilerin anlamlandırılması ve haritalandırılmasında kullanışlı bir yöntem olduğundan bilimsel çalışmaların verilerini değerlendirmede sıklıkla kullanılmaktadır (Bell ve Bell, 2002). Bu yöntem ile araştırılan temel konu hakkında yapılan çalışmalar tablolar ve görseller aracılığı ile detaylandırılırken gelecekte yapılacak çalışmaların belirlenmesine yardımcı olmaktadır. Literatürde birbirinden farklı bibliyometrik analiz araçları bulunmaktadır. Bu çalışmada Vosviewer programı kullanılmıştır. Vosviewer programı analiz yapmanın yanında haritalama ve görselleştirmeye de imkân sağlamaktadır.

Bibliyometrik analiz yönteminde ilk önce kullanılacak olan veri tabanı belirlenmekte daha sonra ise filtreleme işlemi yapılmaktadır. Çalışmada Web of Science veri tabanı kullanılmıştır. Web of science veri tabanı oldukça kapsamlı, disiplinli veriler sağlamak ve önemi her geçen gün artan bibliyometrik analiz için önemli bir veri kaynağı olmaktadır (Zhang ve Liang, 2020). Ayrıca Web of Science veri tabanı detaylı arama kriterlerine sahip olmakla birlikte farklı kontrol mekanizmalarının kullanılmasına da imkân vermektedir.

Çalışmanın amacı doğrultusunda 09.07.2024 tarihine kadar Web of Science veri tabanında yayımlanan tüm çalışmalar taranarak derlenmiş bu tarihten sonra yapılan çalışmalar araştırmaya eklenmemiştir. Araştırma konusu güncel bir konu olduğundan yalnızca taramanın yapıldığı tarihe kadar olan çalışmalar ele alınmıştır. Alan yazın taramasında ilgili çalışmalara ulaşmak amacıyla tek bir anahtar kelime kullanılmıştır. Kullanılan bu anahtar kelime “green intellectual capital” sözcüğüdür. Tarama alanı olarak “all fields” (tüm alanlar) seçilmiştir. Belirlenen kriterlere göre yapılan tarama sonucunda 124 çalışmaya ulaşılmıştır. Yapılan analizler bu 124 çalışma üzerinden gerçekleştirilmiştir. Ulaşılan çalışmalar yıllara göre en eski 2008 yılına ve en yeni 2024 yılına aittir. Tarama sonucunda elde edilen veriler kaydedilerek Vosviewer programına aktarılmıştır. Aktarılan veriler yazar, atıf, ülke, anahtar sözcük analizleri üzerinden haritalandırılmıştır.

Araştırma kapsamında aşağıda bulunan sorulara cevap aranmıştır:

- Yeşil entelektüel sermaye kavramı ile ilgili yapılan

çalışmalar yıl bazında nasıl dağılım göstermektedir?

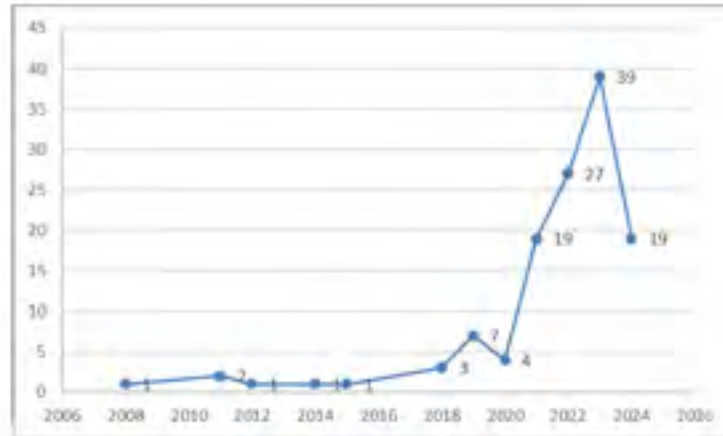
- Yeşil entelektüel sermaye kavramı ile ilgili yapılan çalışmalar ülkeler bazında nasıl dağılım göstermektedir?
- Yeşil entelektüel sermaye kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok atıf alan yazarlar hangileridir?
- Yeşil entelektüel sermaye kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda en çok atıf alan ülkeler hangileridir?
- Yeşil entelektüel sermaye kavramı ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar kelimeler hangileridir?

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmada öncelikle Web of Science (WoS) veritabanında yer alan çalışmaların yıl, ülke, alan ve indeks durumlarına ilişkin veriler verilmiştir. Daha sonra anahtar sözcük, ortak yazar, yazar atıf, ülke atıf, yazarların bibliyografik eşleşme, yazar ortak atıflara ilişkin ağ haritalama ve kümeleme tekniği kullanılarak yapılan bibliyometrik analiz sonuçlarına yer verilmiştir.

Yeşil Entelektüel Sermaye Çalışmalarına İlişkin Betimsel Bulgular

Web of Science veri tabanında yer alan çalışmalara ait yıl, ülke ve indeks bilgilerine ilişkin betimsel bulgular aşağıda yer almaktadır. WoS veri tabanında gerçekleştirilen tarama sonucunda elde edilen çalışmaların yıllara göre, ülkelere göre, alana göre ve indekse göre dağılımı verilmiştir. İlk olarak yapılan çalışmaların yıllar bazında dağılımına yer verilmiştir.

Şekil 1. Yeşil entelektüel sermaye çalışmalarının yıllara göre dağılımı

Yeşil entelektüel sermaye konulu çalışmaların yıllara göre dağılımı Şekil 1’de gösterilmektedir. Bu konuda yapılan ilk çalışma 2008, son çalışma ise 2024 yılına aittir. Çalışmalar özellikle 2020 yılından sonra artış göstermektedir. 2018 yılına kadar olan zamanda her yıl düzenli olmasa da genellikle 1 ya da 2 çalışma olarak bir seyir izlemiştir. En fazla çalışma 2023 yılında yapılmış olup 39 çalışmaya rastlanmaktadır. 2024 yılının ilk yarısında ise 19 çalışma yapıldığı görülmektedir. Chen (2008) yeşil entelektüel sermaye konusunda öncü yazardır. Yapılan ilk çalışma ona aittir. Kronolojik olarak bakıldığında 2008 yılına göre 2019 yılından itibaren bu konuda yapılan çalışmaların sayısında artış görülmektedir. Bu artışın nedenleri olarak artan çevre sorunları ve kaynakların tükenmeye başlaması ile birlikte örgütlerin yeşil prosedürleri çalışmalarına dahil etmeleri, 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından kabul edilen sürdürülebilir kalkınma hedeflerine odaklanılmaya başlanması ve 2019 yılında ortaya çıkan pandemi ile birlikte insanların evlerine kapanması ve tabiatı kendi haline bırakması sıralanabilir.

Tablo 1. İlgili Yayınların Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke	Çalışma Sayısı
Pakistan	33
Çin	30
Malezya	27
Hindistan	9
İspanya	9
Suudi Arabistan	8
Endonezya	7
İran	7
İtalya	7
Avusturalya	5

Tablo 1.’e göre yeşil entelektüel sermaye konusunda en çok yayının yapıldığı ülke Pakistan’dır. Bu ülkede toplam

33 yayın yapılmıştır. Pakistan’ı 30 yayın ile Çin, 27 yayın ile Malezya ve 9’ar yayın ile Hindistan ve İspanya takip etmektedir. Tablo 1.’de bu konuda en çok yayın yapılan 10 ülkeye yer verilmiştir. Bu analize en çok yayın yapan ülkeler de ilk beş sıraya baktığımız zaman İspanya hariç tüm çalışmaların Asya ülkelerinde gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu bilgi bize bu kavramın Asya ülkelerinde daha fazla tartışıldığını göstermektedir.

İlgili Yayınların Web of Science indekse göre dağılımı incelendiği zaman 64 yayın Social Sciences Citation Index (SSCI), 39 yayın Science Citation Index Expanded (SCI-EXPANDED), 29 yayın ise Emerging Sources Citation Index (ESCI) kapsamında yer almaktadır. Bu verilerden konunun en fazla sosyal ve beşerî bilimlerde alanında yoğunlaştığı çıkarılabilir. Zaten web of science kategorisine baktığımız zaman en fazla çalışmanın yönetim ve işletme alanlarında yapıldığı görülmektedir.

Ortak Yazar Analizi

Birbiriyle en fazla iş birliği geliştiren ve bağlantılı olan yazarları tespit etmek amacıyla ortak yazar analizi yapılmıştır. Analiz birimi olarak “author” seçilmiştir. Analize dahil edilme kriterleri olarak “en az 1 yayın” yapma ve “en az 1 atıf” alma seçenekleri işaretlenerek ağ haritasına ulaşılmıştır.

Aralarında en fazla bağlantı olan isimler arası gerçekleştirilen analiz sonucunda tek bir kümede birleşen 18 isim ve 48 bağlantı görülmektedir. 4 kümeden oluşmaktadır. 1. Kümede 6 çalışma, ikinci kümede 5 çalışma, 3. Kümede 4 çalışma, 4. Kümede 3 çalışma yer almaktadır. Toplam bağlantı gücü ise 52 olarak bulunmuştur. En bağlantılı yazarın 4 çalışmaya ve 530 atıfa sahip olduğu bulunmuştur. En çok atıf alan yazarlar 530 atıf ile Ramayah, T., 525 atıf ile Chen, Yu-Shan ve 457 atıf ile Yong, Jing Yi dir. Bunlardan Ramayah, T. ve Yong, Jing Yi bağlantı gücü en yüksek yazarlar

Yazarlara ilişkin atıf ağlarını ortaya koymak üzere

Vosviewer programında “en az 1 yayın” ve “en az 1 atf” kriterleri seçilerek yazarlara ilişkin atf analizi yapılmış ve ağ haritası oluşturulmuştur. Bu analiz yazarların yayınlarına ne sıklıkla alıntı yapıldığını göstermektedir.

Birbiriyle bağlantılı 159 birimin dahil edildiği analizde toplamda 11 küme, 2330 bağlantı tespit edilmiş ve toplam bağlantı gücü 2701 olarak hesaplanmıştır. En fazla atıf alan yazarlar sırasıyla 530 atıf ile Ramayah, T., 525 atıf

Şekil 2. Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramına İlişkin Ortak Yazar Analizi

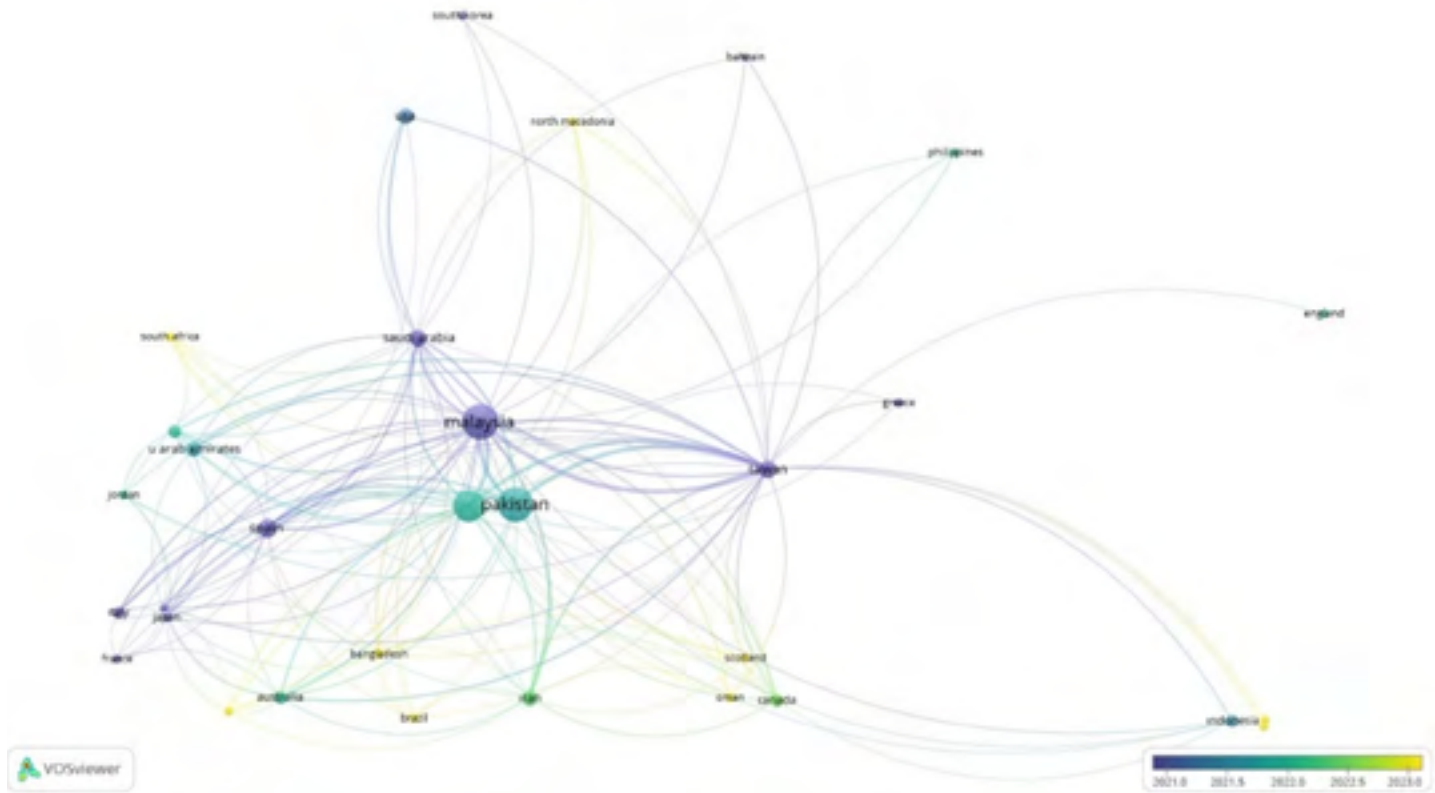
Şekil 3. Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramına İlişkin Yazar Atıf Analizi

ile Chen, Yu-Shan, 457 atıf ile Yong, Jing Yi, 390 atıf ile Yusliza, M-Y ve 327 atıf ile Khanin, Dmitry olmuştur. İlk üç yazar, toplam bağlantı gücünde de yine ilk üç yazar arasında yer almaktadır. En çok atıf alan yazar Ramayah, T.'nin 4 çalışması bulunmaktadır. Chen Yu-Shan'ın 2 çalışması, Yong, Jing Yi'nin 4 çalışması bulunmaktadır. Ramayah, T.'nin yapmış olduğu çalışma ve almış olduğu atıf sayısı göz önüne alındığında yeşil entelektüel sermaye literatüründe önemli bir etkiye sahip olduğu söylenebilir.

Ülkelerin Atıf Analizi

Yayınların ülkelere göre almış oldukları atıflara ilişkin analizleri yapmak için her bir ülke tarafından “en az 1 eser” yayınlanması ve “en az 1 atıf” alınması kriteri seçilerek ağ haritası oluşturulmuştur. Aralarında ilişki bulunan 32 gözlem birimi üzerinden analiz yapılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda 9 küme, 161 bağlantı ve 588 toplam bağlantı gücü olduğu bulunmuştur. Bu bağlantılar ülkeler arasındaki atıfları ve bu atıfların gücünü göstermektedir. En az 1 ayın en az 1 atıf kriterine göre en fazla atıf alan ülkeler Malezya (1210 atıf), Pakistan (1044 atıf), Tayvan (725 atıf), ABD (624 atıf) ve Çin (601) olmuştur. Toplam bağlantı gücü açısından Malezya, Tayvan ve Pakistan ilk üç sırada yer almaktadır. Çalışma sayısı olarak ise sıralama Malezya (16 yayın), Pakistan (15 yayın), Çin (13 yayın), İspanya (5 yayın) ve Tayvan (4 yayın) şeklindedir. Analize göre Malezya en fazla araştırma yapılan ve en fazla atıf alan ülke konumundadır. İspanya hariç diğer ülkelerin Asya ülkeleri olduğu görülmektedir. Bu durum bize Asya ülkelerinde bu konu üzerinde daha fazla yoğunlaştığını göstermektedir.

Şekil 4. Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramına İlişkin Ülke Atıf Analizi

Şekil 5. Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramına İlişkin Anahtar Sözcük Analizi

Anahtar Sözcük Analizi

Yeşil entelektüel sermaye ile ilgili yapılan çalışmalarda en fazla yer alan anahtar kelimeler ve kullanım sayısı şu şekilde sıralanmaktadır: ‘Green intellectual capital’ (yeşil entelektüel sermaye) 38 kez, ‘environmental performance’ (çevresel performans) 10 kez, ‘green human resource management’ (yeşil insan kaynakları yönetimi) 9 kez, ‘green human capital’ (yeşil insan sermayesi) 7 kez ve ‘green structural capital’ (yeşil yapısal sermaye) 6 kez kullanılmıştır.

Toplam bağlantı gücü için incelenen anahtar kelimeler içerisinde ‘green intellectual capital’, ‘environmental performance’ ve ‘green human resource management’in en fazla güce sahip olan ifadeler olduğu görülmüştür. En

az 1 defa yer alan ve aralarında ilişki olan 119 gözlem birimi ile yapılan analize göre 17 küme, 391 bağlantı ve 467 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. Açıklanan bu bağlantılar anahtar kelimeler arasındaki ilişkileri ve bu ilişkinin gücünü göstermektedir. Haritalama yöntemi ile incelediğimizde araştırma konusunun başlığı olan kelimenin merkez noktasında bulunduğu ve diğer tüm anahtar kelimeler ile bağlantı içerisinde olduğu görülmektedir. Yeşil entelektüel sermaye kavramından sonra kavramın tanımında önemli bir yer tutan çevresel performans ve yeşil insan kaynakları yönetimi kavramları gelmektedir. Bu kavramlardan sonra yeşil entelektüel sermayenin bileşenlerinden olan yeşil insan sermayesi ve yeşil yapısal sermaye kavramları en çok kullanılan ve bağlantılı bulunan anahtar sözcükler arasındadır.

Şekil 6. Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramına İlişkin Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

Yazarların bibliyografik eşleşme analizi en az 1 eser yayınlamış olma ve en az 1 atıf almış olmak kriterleri seçilerek ağ haritaları oluşturulmuştur.

Bu analiz yazarın bilimsel çalışmasının referansları veya alıntıları üzerinden diğer çalışmalar ile olan bağlantılarını ortaya koymak amacıyla gerçekleştirilmektedir. Aralarında bağlantının mevcut olduğu 159 birimin dahil edildiği analiz sonucunda 11 küme, 12103 bağlantı ve 135126 toplam bağlantı gücüne ulaşılmıştır. Bibliyografik eşleşme açısından yazar sıralaması ise 530 alıntı ile Ramayah, T. (8324 bağlantı gücü), 525 alıntı ile Chen Yu-Shan (1149 bağlantı gücü) ve 457 alıntı ile Yong Jing Yi (7173 bağlantı gücü) şeklinde gerçekleşmiştir. Bu sıralamaya göre en fazla bibliyografik eşleşme olan yazar 530 atıf ve 8324 bağlantı gücü ile Ramayah, T. olmuştur.

Yazarlara İlişkin Ortak Atıf Analizi

Bir çalışmada kendisine atıf verilen farklı yayınlar ortak atıf olarak adlandırılmaktadır. Bu analizde yazarın çalışmalarının, diğer çalışmalara yapılan atıflar aracılığıyla birbirleri ile olan ilişki ve etkileşimleri ortaya konulur. Atıf sayısı en az 10 seçilip 50 birimin dahil edildiği analize göre toplamda 4 küme, 1158 bağlantı ve 12095 toplam bağlantı gücü ortaya çıkmıştır. Küme sayısı benzer atıf desenine sahip yazarlar tarafından oluşturulmaktadır. Yazarlar arasındaki bağlantılar ise bu yazarların birbirlerine referans verme sıklığını göstermektedir. Ortak atıf açısından Chen, YS (109), Hair, IF (60) ve Yong, JY (52)'nin en fazla atıf alan yazarlar olduğu tespit edilmiştir.

Şekil 7. Yeşil Entelektüel Sermaye Kavramına İlişkin Yazarların Ortak Atıf Analizi

SONUÇ

Günümüz rekabet şartlarında örgütlerin başarısı için yalnızca iyi bir finansal statüye sahip olmak ve rekabetçi ürünler ortaya koymak yeterli olmamaktadır. Özellikle çevresel sorunlara karşı toplumların yaşadığı endişe örgütleri bazı noktalarda zorunlu kılmaktadır. Örgütün yeşil stratejilerle birlikte sahip olduğu başarılı insan kaynakları onu rakipleri karşısında avantajlı duruma geçirmektedir. Örgütün sahip olduğu taklit ve ikame edilemeyen bu nitelikler örgüt için paha biçilemez kaynaklardır.

Araştırma yeşil entelektüel sermaye konusunda yapılmış 124 çalışmanın yıl, ülke, atıf, anahtar sözcük, ortak yazar, yazar atıf, ülke atıf, yazarların bibliyografik eşleşme, yazar ortak atıflara ilişkin ağ haritalama ve kümeleme tekniği kullanılarak yapılan analiz bulgularını içermektedir. Bu çalışmada yeşil entelektüel sermaye konusu üzerine yapılmış çalışmaların bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi amaçlanmıştır. Çalışmada Web of Science veri tabanına “green intellectual capital” anahtar sözcüğü yazılarak tarama gerçekleştirilmiştir. Yapılan arama sonucunda 124 çalışmaya ulaşılmıştır. Yapılan analizler bu 124 çalışma üzerinden gerçekleştirilmiştir.

Yapılan çalışmalar yıllar bazında incelendiği zaman bu konudaki ilk çalışmanın 2008 yılında kaleme alındığı görülmektedir. 2019 yılından sonra konu ile ilgili çalışmalarda bir artış olduğu gözlemlenmiştir. En fazla çalışmanın ise 2023 yılında yapıldığı görülmektedir. Bu artışın nedeni olarak bu konunun artan çevre sorunları ve kaynakların tükenmeye başlaması ile alakalı olarak günümüze gelindikçe daha önemli bir hal alması, örgütlerin faaliyetlerinde yeşil prosedürleri uygulamaya başlamaları ve 2015 yılında Birleşmiş Milletler tarafından yayınlanan sürdürülebilir kalkınma hedeflerine odaklanılmaya başlanması olarak ifade edilebilir. Ayrıca 2019 yılında ortaya çıkan pandemi sonucunda insanların evlerine kapanarak doğayı kendi haline bırakması sonucu doğanın kendini yenilemesi ile de bu konuda yapılan çalışmalar artış göstermiş olabilir. Yeşil entelektüel sermaye konusunda en çok yayının yapıldığı ülke Pakistan’dır. Pakistan’ın nüfus olarak oldukça kalabalık olması, ekonomisinin büyük bir kısmının imalat işletmelerine dayanması gibi nedenlerle ülke, toprak, su ve hava kirliliği gibi çevre sorunları ile karşı karşıya kalmıştır. Yeşil girişimlerin desteklenmesi ile bu tür sorunlar ile başa çıkılabileceği düşünüldüğünden bu konuya daha fazla önem verildiği düşünülmektedir. Pakistan’ı Çin ve Malezya takip etmektedir. Bu sıralamaya göre en fazla çalışma yapılan

ülkelerin tamamı Asya ülkeleridir. Bu ülkelerin üretim hacimleri oldukça büyüktür. Üretim hacimlerinin büyük olması, bu ülkelerin çevreyi daha fazla tahrip edebileceklerini ve yazarların da bu konuda farkındalık oluşturmak için daha fazla yayın yapabileceklerini düşündürmektedir. En fazla atıf alan yazarlar sırasıyla Ramayah, T; Chen, Yu-Shan ve Yong, Jing Yi’dir. En fazla atıf alan ülkeler ise sırasıyla Malezya, Pakistan ve Tayvan’dır. Bu ülkeler ayrıca bağlantı gücü en yüksek ülkelerdir. İlgili çalışmalarda en fazla kullanılan anahtar sözcüklere bakıldığında sırası ile green intellectual capital (yeşil entelektüel sermaye), environmental performance (çevresel performans) ve green human resource management (yeşil insan kaynakları yönetimi) kavramlarıdır. En çok kullanılan anahtar sözcükler araştırmaya konu olan kavramın tanımlanmasında önemli bir yere sahip olan kavramlardır.

Çalışma sonucunda yeşil entelektüel sermaye üzerine yapılmış çalışmaların çeşitliliği ortaya konulmuştur. Yeşil entelektüel sermaye kavramının uluslararası literatürde önemli sayılabilecek bir boyuta ulaştığı görülmektedir. Literatürdeki gelişimine paralel olarak örgüt uygulamalarında da dikkat çekmeye başlamıştır. Bir örgütün çevresel açıdan sorumlu uygulamalar konusundaki itibarı, rekabet avantajını artırabilir, çevreye duyarlı müşterileri çekebilir ve işletme performansını geliştirebilir (Delmas ve Toffel, 2004). Bu konuda örgüt yöneticilerine bazı tavsiyelerde bulunmak gerekmektedir. Yöneticiler entelektüel sermayelerini korumak için bilgi sistemlerine yatırım yapmaya devam etmeli ve çevre bilinci oluşturma konusunda bir örgüt kültürü oluşturmalıdır. Yeşil entelektüel sermaye potansiyellerini geliştirmek amacıyla çevreyi korumaya yönelik eğitimler düzenlemelidir. Örgütler, yeşil entelektüel sermayeyi etkin bir şekilde yönetebilecek yetenek, prosedür ve yöntemlere odaklanmalıdır.

Yapılan bu çalışmanın bazı sınırlılıkları bulunmaktadır. Bunlardan ilki çalışmanın yalnızca web of science veri tabanı ile sınırlı kalmasıdır. Scopus, pubmed gibi uluslararası veri tabanları ile birlikte Ulakbim Tr dizin, Yök Ulusal Tez Merkezi gibi ulusal veri tabanlarındaki çalışmaların araştırma kapsamı dışında kalması en önemli sınırlılıktır. Bu çalışmanın yeşil entelektüel sermaye konusunda gelecekte yapılacak çalışmalara bir kaynak oluşturarak rehber görevi üstleneceği düşünülmektedir. Gelecekte yapılacak çalışmalar için diğer veri tabanlarındaki çalışmaların da taranarak konunun kapsamlı bir şekilde bütün olarak ele alınıp karşılaştırma yapılması önerilebilir.

KAYNAKLAR

- Asiaei, K., Bontis, N., Alizadeh, R., & Yaghoubi, M. (2022). Green intellectual capital and environmental management accounting: Natural resource orchestration in favor of environmental performance. *Business Strategy and the Environment*, 31(1), 76-93. <https://doi.org/10.1002/bse.2875>
- Barney, J. (1991). Firm resources and sustained competitive advantage. *Journal of management*, 17(1), 99-120. <https://doi.org/10.1177/014920639101700108>
- Barney, J. B. (2001). Resource-based theories of competitive advantage: A ten-year retrospective on the resource-based view. *Journal of management*, 27(6), 643-650. <https://doi.org/10.1177/014920630102700602>
- Bell, R. & Bell, L. (2002). A bibliography of articles on technology in science education. *Contemporary Issues in Technology and Teacher Education*, 2(4), 426-446.
- Campbell, B. A., Coff, R., & Kryscynski, D. (2012). Rethinking sustained competitive advantage from human capital. *Academy of Management Review*, 37(3), 376-395. <https://doi.org/10.5465/amr.2010.0276>
- Chang, C. H., & Chen, Y. S. (2012). The determinants of green intellectual capital. *Management decision*, 50(1), 74-94. <https://doi.org/10.1108/00251741211194886>
- Chen, Y. S. (2008). The positive effect of green intellectual capital on competitive advantages of firms. *Journal of business ethics*, 77, 271-286. <https://doi.org/10.1007/s10551-006-9349-1>
- Delmas, M., & Toffel, M. W. (2004). Stakeholders and environmental management practices: An institutional framework. *Business strategy and the Environment*, 13(4), 209-222.
- Hart, S. L. (1995). A natural-resource-based view of the firm. *Academy of management review*, 20(4), 986-1014. <https://doi.org/10.5465/amr.1995.9512280033>
- Hart, S. L. & Dowell, G. (2011). Invited editorial: A natural-resource-based view of the firm: Fifteen years after. *Journal of management*, 37(5), 1464-1479. <https://doi.org/10.1177/0149206310390219>
- Huang, C. L., & Kung, F. H. (2011). Environmental consciousness and intellectual capital management: Evidence from Taiwan's manufacturing industry. *Management decision*, 49(9), 1405-1425. <https://doi.org/10.1108/00251741111173916>
- Jardon, C. M., & Dasilva, A. (2017). Intellectual capital and environmental concern in subsistence small businesses. *Management of Environmental Quality: An International Journal*, 28(2), 214-230. DOI 10.1108/MEQ-05-2015-0085
- Liu, C. C. (2010, October). Developing green intellectual capital in companies by AHP. In *2010 8th International Conference on Supply Chain Management and Information* (pp. 1-5). IEEE.
- López-Gamero, M.D., Zaragoza-Sáez, P., Claver-Cortés, E. and Molina-Azorín, J.F. (2011), Sustainable development and intangibles: building sustainable intellectual capital, *Business Strategy and the Environment*, 20(1), 18-37. <https://doi.org/10.1002/bse.666>
- Mengistae, T. (2006). Competition and entrepreneurs' human capital in small business longevity and growth. *The Journal of Development Studies*, 42(5), 812-836. <https://doi.org/10.1080/00220380600742050>
- Orsato, R. J. (2006). Competitive environmental strategies: when does it pay to be green? *California management review*, 48(2), 127-143. <https://doi.org/10.2307/41166341>
- Rehman, S. U., Kraus, S., Shah, S. A., Khanin, D., & Mahto, R. V. (2021). Analyzing the relationship between green innovation and environmental performance in large manufacturing firms. *Technological Forecasting and Social Change*, 163, 120481. <https://doi.org/10.1016/j.techfore.2020.120481>

- Wang, Z., Wang, N., & Liang, H. (2014). Knowledge sharing, intellectual capital and firm performance. *Management decision*, 52(2), 230-258. <https://doi.org/10.1108/MD-02-2013-0064>
- Yong, J. Y., Yusliza, M. Y., Ramayah, T., & Fawehinmi, O. (2019). Nexus between green intellectual capital and green human resource management. *Journal of cleaner production*, 215, 364-374. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2018.12.306>
- Yusliza, M. Y., Yong, J. Y., Tanveer, M. I., Ramayah, T., Faezah, J. N., & Muhammad, Z. (2020). A structural model of the impact of green intellectual capital on sustainable performance. *Journal of Cleaner Production*, 249, 119334. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.119334>
- Yusoff, Y. M., Omar, M. K., Zaman, M. D. K., & Samad, S. (2019). Do all elements of green intellectual capital contribute toward business sustainability? Evidence from the Malaysian context using the Partial Least Squares method. *Journal of Cleaner Production*, 234, 626-637. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2019.06.153>
- Zhang, K., & Liang, Q. M. (2020). Recent progress of cooperation on climate mitigation: A bibliometric analysis. *Journal of Cleaner Production*, 277. <https://doi.org/10.1016/j.jclepro.2020.123495>

**HARUKİ MURAKAMİ’NİN GEZİ KİTABI
UTEN ENTEN ÜZERİNDEN 1980 SONLARI
TÜRKİYE’SİNE VE TÜRK TOPLUMUNA BAKIŞ**

A VIEW OF LATE 1980s TURKEY AND
TURKISH SOCIETY THROUGH HARUKI
MURAKAMI’S TRAVELBOOK OF UTEN ENTEN

Emine SİCİM KAPLAN

24

HARUKİ MURAKAMI'NİN GEZİ KİTABI UTEN ENTEN ÜZERİNDEN 1980 SONLARI TÜRKİYE'SİNE VE TÜRK TOPLUMUNA BAKIŞ

A VIEW OF LATE 1980s TURKEY AND TURKISH SOCIETY THROUGH HARUKI MURAKAMI'S TRAVELBOOK OF UTEN ENTEN

Emine SİCİM KAPLAN¹

Anahtar Kelimeler:

Haruki Murakami,
Türkiye,
Uten Enten,
Türk İmajı,
Japon.

Keywords:

Haruki Murakami,
Turkey,
Uten Enten,
Turkish Image,
Japanese.

ÖZ

Türkiye geçmiş zamandan itibaren Japonlar tarafından ziyaret edilen ve üzerine yazı yazılan bir ülke olmuştur. Bu durum günümüzde de benzer şekilde devam etmektedir. Türkiye'yi ziyaret edenlerden biri de Japon Edebiyatçılarından Haruki Murakami'dir. Murakami 1981 ve 1988 yılları olmak üzere Türkiye'yi iki kere ziyaret etmiştir. 1988 yılındaki ziyaretinde Türkiye'nin yanı sıra Yunanistan'ı da gezen yazar, seyahatini "Uten Enten" adlı eserinde kaleme almıştır. Bu çalışmada, Murakami'nin bahsi geçen seyahatnamesi üzerinden seksenli yılların sonlarındaki Türkiye'sinin ve Türk toplumunun sosyal yapısının onun gözüyle nasıl olduğunu ortaya koymak amaçlanmıştır. Türkiye'de Batı'dan Doğu'ya kadar birçok bölgeyi gezen Murakami en çok Karadeniz Bölgesini beğenmiş, eserinde de bu bölgeden "Karadeniz" ve "Hopa" bölüm başlıkları altında detaylı olarak bahsetmiştir. Kitapta dikkat çekici nokta ise Murakami'nin çok beğenmesine rağmen Ege ve Akdeniz Bölgelerine yer vermeyerek, Doğu Anadolu Bölgesi'nde yoğunlaşmasıdır. Doğu Anadolu'yu Türkiye'nin en kötü yeri olarak nitelendirmiştir. Türk toplumunu aşırı meraklı ve tembel olarak niteleyen Murakami, sigaraya olan düşkünlüklerini de ayrı bir bölüm altında ele almış, Türkiye'ye gidecekleri de yanlarında sigara götürmeleri konusunda tavsiyede bulunmuştur. Eserinde siyasi konulara da yer veren Murakami, Kürt ve Ermeni sorunlarından bahsederek, Türklerin bu konular hakkında konuşmaktan kaçındıklarını vurgulamıştır.

ABSTRACT

Turkey has long been a country visited and written about by Japanese travelers, a tradition that continues to this day. Among these visitors is the renowned Japanese author Haruki Murakami, who visited Turkey twice, in 1981 and in 1988. Murakami travelled to Greece and then came to Turkey in 1988. He wrote about his trip in a book, titled "Uten Enten". This study aims to analyze Murakami's portrayal of Turkey and the social structure of Turkish society in the late 1980s, as reflected in his travelogue. Murakami travelled to many regions in Turkey-from the West to the East, expressing a particular fondness for the Black Sea Region, which he discussed in detail under the chapter titles "Karadeniz" (Black Sea) and "Hopa". On the other hand, although Murakami liked the Aegean and Mediterranean Regions too, he did not write about them. In his book, he dwelt on the Eastern Anatolia Region. He described Eastern Anatolia as the worst place in Turkey. He also described Turkish society as being overly curious and lazy. Furthermore, he discussed Turkish people's fondness for cigarettes in another chapter. He advised Japanese people to bring cigarettes with them when they went to Turkey. In his book, Murakami also covered political issues such as the Kurdish and Armenian issues, emphasizing that Turks tended to avoid talking about these issues.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, eminesicim09@gmail.com, Orcid no: 0000-0002-9328-1192.

Alıntılanmak için/Cite as: Sicim Kaplan E. (2025) Haruki Murakami'nin Gezi Kitabı Uten Enten Üzerinden 1980 Sonları Türkiye'sine Ve Türk Toplumuna Bakış, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 404-419.

GİRİŞ

Seyahatname sözcüğü Arapça ve Farsça sözcüklerinin birleşiminden oluşup gezi hatıraları anlamına gelmektedir. Seyahatnamede yazar gezdiği coğrafi alanla ilgili farklı konulardaki bilgileri okuyuculara aktarır. Dolayısıyla seyahatnameler yazıldığı coğrafi alan ve dönemle ilgili önemli bilgiler içerir. Her dil ve edebiyatta geçmişten günümüze herhangi özel ya da resmi bir neden olmaksızın gezip gördükleri yerlerin özgün özelliklerini hatırat ya da gezi yazısı olarak kaleme alan bu vesile ile farklı coğrafya ve medeniyetleri okuyucu ile buluşturan yazarlar vardır (Maden, 2008). Japon edebiyatına bakıldığında aynı şekilde Osmanlı’dan günümüze Türkiye’yi zaiyaret eden ve gözlemlerini kaleme alan yazarlar bulunmaktadır. Bu yazarlardan biri de Japon edebiyatçılarından Haruki Murakami (村上春樹)’dir. Murakami seyahat ettiği ülkeleri anlattığı gezi yazılarının yanı sıra roman ve hikaye türünde de eserler vermiştir. 1990 yılında yayınlanan *Tōi Taiko* (遠い太鼓); 1998 yılında yayınlanan *Henkyō Kinkyō* (辺境・近境); 2001 yılında yayımlanan *Shidonī* (シドニー); 2015 yılında yayımlanan *Raosu ni ittai nani ga aru to iundesu ka?* (ラオスにいったい何があるというんですか?) adlı kitapları ise gezi yazılarından belli başlı olanlarıdır.

Yukarıda bahsi geçen eserlerin haricinde Türkiye’yi anlattığı 1990 yılında yayımlanan *Uten Enten* (雨天炎天) (*Yağmur ve Cehennem Sıcağı*) adlı kitabı bulunmaktadır. Murakami, 1981 ve 1988 yılları olmak üzere Türkiye’yi iki kere ziyaret etmiştir. İlk ziyaretinde kısa bir süre kalarak Kuşadası ve Efes Antik Kenti’ni gezmiştir. Geldiği dönemde Türkiye’nin oldukça sıcak olduğunu belirten Murakami, o dönemdeki petrol krizinden dolayı arabalarda klima çalıştırılmadığını ifade etmiştir. Efes’i gördükten sonra denizde biraz yüzüp, konaklamadan Yunanistan’a geçtiğini yazmıştır (Murakami, 1999, s. 112). İkinci ziyareti ise 7 yıl sonra olmuştur. Bu ziyaretinde Yunanistan’dan sonra Türkiye’ye geçen Murakami arkadaşıyla beraber üç hafta süresince kendi aracı² ile ülkemizi gezmiştir. Japonya’ya döndükten sonra gezisi süresince Yunanistan ve Türkiye’de yaşadığı deneyimlerini *Uten Enten* aracılığıyla Japon okuyucusuna aktarmıştır.

Çalışmamızda Murakami’nin üç haftalık Türkiye gezisi ele alınmış, Japon bir yazarın bakış açısından seksenli yılların sonlarındaki Türkiye ve Türk toplumu anlaşılmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda eser içerisindeki Türkiye ve Türk toplumu ile ilgili metinler analiz edilmiştir. Metinlerin analizinde söylem analizi yöntemi kullanılmıştır. Söylem analizi tek bir teori, metot ve uygulama olmayıp, farklı disiplinler, farklı araştırma gelenekleri içinde yürütülen nitel bir araştırma yöntemidir. Bu yöntem konuşmanın yanı sıra metinlerde oluşan anlamı da inceler. Nitekim söylem analizinin öncülerinden Norman Fairclough, söylem analizinin yorumlayıcı ve açıklayıcı olduğunu belirtir. Söylem analizinin belli kuralları olmadığını vurgu yapan Fairclough, araştırmacıların konu bilgilerine göre farklı yorumlar yapabileceklerine dikkat çeker (Doyuran, 2018, s. 314-316). Söylem analizi yöntemi, uygulamada hermeneutik’ten (yorumlamadan) beslenir. Bu bağlamda çalışmamızda hermeneutik’ten faydalanılarak incelenen metinlerin analizinde, dilsel (dilbilgisel) bir çözümleme yapılmamıştır. Daha ziyade Uten Enten içerisinde geçen Türkiye ve Türk toplumu ile ilgili metinler analiz edilerek, yorumlanmıştır. Eser içerisinden metin seçilirken Türkiye ve Türk toplumu ile ilgili üzerinde durulan konuların ele alınmasına dikkat edilmiş, bölüm başlıkları buna istinaden oluşturulmuştur. Yazarın gezdiği yerler ile ilgili onu etkileyen örnekler üzerinde durulmuş, Türk toplumunu nasıl karakterize ettiği ele alınmıştır.

Yukarıda da değinildiği üzere Uten Enten ilk kez 1990 yılında Shinchōsha Yayınevi tarafından yayınlanmıştır. Bu çalışmada kitabın 1999 yılında yayımlanan on sekizinci baskısından yararlanılmıştır. Eserin Türkçe’ye çevrilip çevrilmediği noktasında ise soru işaretleri bulunmaktadır. Zira “*Yağmur ve Cehennem Sıcağı*” adı altında Murat Komşucu tarafından Türkçe’ye çevrildiği 2016 yılına ait internet yazılarında belirtilmektedir. Aynı yazıda henüz yayınlanmadığı da eklenmiştir (Murakaminin Türkiye Seyahatnamesi, 2024). Araştırmalarımız sonucunda kitabın kesin olarak yayınladığı bilgisine ya da Türkçe baskısına ulaşamamıştır. Bundan dolayı bu çalışma hazırlanırken eserden alıntılanan kısımlar, eserin bölüm başlıkları da olmak üzere Japonca’dan Türkçe’ye çevrilerek

² Kendi aracı ile gezdiğini eser içerisinde Yunanistan sınır kapısından Türkiye’ye giriş yaptığı bölümden anlıyoruz. O kısımda Mitsubishi Pajero marka arabası içerisi işlemlerini yaptırdığını belirtmiştir (Bkz: Murakami, 1999, s. 93).

aktarılmıştır. Çalışmamızda ilk olarak Türkiye’yi ziyaret eden Japonlar ve yazdıkları eserler hakkında genel bilgi verilmiş, ardından Haruki Murakami’nin hayatı ve eserleri ele alınmıştır. Üçüncü bölümde Uten Enten eserinin incelemesine geçilerek yazarın Türkiye ve Türk toplumu hakkındaki gözlemleri alt başlıklar altında toplanmıştır.

OSMANLI’DAN GÜNÜMÜZE TÜRKİYE’Yİ ZİYARET EDEN JAPONLAR VE ESERLERİ

Japonlar geçmişten itibaren Türkiye’ye ilgi duymuşlar ve burayı ziyaret etmişlerdir. Türkiye’yi ziyaret eden ilk Japon Fukuichi Genichirō (1841-1906)’dur. Iwakura Heyeti³ Fransa’da bulunduğu sırada birinci sekreter görevinde bulunan Fukuichi, Budizm Jōdo Shinshū mezhebinin kesişi olan Mokurai Shimaji (1838-1911) ile birlikte Osmanlı Devleti’ndeki mahkeme sistemlerini incelemek üzere 1873 yılında İstanbul’a gelmiştir. İlişkilerin başlangıcı da bu olay sayesinde olmuştur (Hasebe, 2018, s. 1). Ancak Genichirō’nun gezisi ile ilgili herhangi bir hatıratı bulunmamaktadır. Japonlar arasında Türkiye’yi ziyaret eden ve gözlemlerini kaleme alan ilk kişi ise Nakai Hiroshi⁴ olarak bilinmektedir. Nakai, 1876 yılında İstanbul’a gelmiş, bir yıl sonra da *Man’yu Kitei* (漫遊記程) adlı eserini yayımlamıştır. Yazdıklarından yola çıkılarak kendisinin İstanbul gezisinden memnun kaldığını söylemek zordur. Kitapta İstanbul’un yollarının kötü ve pis olduğu, şehirde çok fazla dilenci bulunduğu dile getirilerek olumsuz bir imaj çizilmiştir. Nakai, gezmenin yanı sıra devlet yetkilileriyle de görüşmeler gerçekleştirmiş, kendisi dönemin hem başbakanı hem de dışişleri bakanı ile görüşmüştür (Erkin, 2004, s. 85-86).

Nakai’nin İstanbul’a geldiği dönemden sonra iki ülke arasındaki karşılıklı ilişkiler yoğunlaşmış ve bu durum da Türkiye’ye gelen Japon sayısının artmasını sağlamıştır. Ienaga Toyokichi (家永豊吉) (1862-1936)⁵ de bu ziyaretçilerden birisidir. Ienaga, 1899 yılında İran’a, ardından Türkiye topraklarına gelmiş, her iki ülkedeki afyon üretimiyle ilgili incelemelerde bulunmuştur. Kendisi

3 Yaklaşık iki yüz elli yıl kapalılık dönemi geçiren Japonya, kapılarını dış dünyaya açtıktan sonra öncelikle Batılı devletlerle imzaladığı eşit olmayan antlaşmaları düzenlemek, bunun yanı sıra Batı’yı tanımak ve gözlemlemek, Batı’nın teknolojik ve bilimsel gelişmelerini yakından takip etmek istemiştir. Bu amaç doğrultusunda Batı’ya heyetler göndermiştir. Bunlardan biri de Iwakura Tomomi (1825-1883) önderliğinde 1871 yılında gönderilen devlet adamları, bilim adamları ve öğrencilerden oluşan Iwakura Heyeti’dir.

4 Nakai, İngiltere’deki Japonya konsolosluğunda birinci katip olarak görev yapmıştır. Görevi tamamladıktan sonra ülkesine dönerken Türkiye’ye uğramıştır. Bkz: Erkin, 2004, s. 86.

5 Japon bürokrat, seyyah.

yapmış olduğu seyahati ile ilgili *Nishi Ajia Ryokōki* (西亜細亜旅行記) adlı hatıratını yazarak, eserinde detaylı olarak Türkiye’ye yer vermiştir. Ienaga, Japon toplumunda dönemin Türkiye’si hakkında bilgi oluşmasına katkı sağlamıştır (Erkin, 2002, s. 238). Ancak bu dönemdeki en önemli isimlerden biri, belki de en önemlisi Ertuğrul Firkateyni’nin batmasından sonra hayatta kalanlara yardım etmek üzere gayri resmi elçi sıfatıyla 4 Nisan 1892 tarihinde İstanbul’a gelen Yamada Torajirō (山田寅次郎) (1866-1957)’dur (Erdemir, 2014, s. 220). Bir süre Türkiye’de kalan Torajirō, Japonya’ya döndükten sonra Türkiye ile ilgili anılarını kaleme alarak 1910 yılında *Toruko Gakan* (土耳其畫観) adıyla yayımlamıştır. Eserde o dönem İstanbul yaşantısının detaylı olarak anlatılmasının yanı sıra, karakalem çalışması ile yapılmış şehre ait resimler de yer almıştır. Dolayısıyla İstanbul, görsel anlamda da Japon okuyucuların beğenisine sunulmuştur. Torajirō din, toplumsal yaşantı, ekonomi, bayramlar, yemekler, kadınlar vb. konulara değinerek Japon toplumunu aydınlatmıştır (Erdemir, 2014, s. 83-104).

Diğer taraftan resmi anlamda bir diplomat olarak İstanbul’u resmeden ve Japon toplumuna hem İstanbul hem de Türkiye hakkındaki gözlemlerini aktaran kişi Kobayashi Takashirō (小林高四郎) (1905-1987)’dur. Kobayashi, 1942 yılından 1946 yılına kadar Türkiye’de yaşamış ve bu tarihler arasındaki deneyim ve gözlemlerini 1948 yılında yayımladığı *Isutanbūru no Yoru* adlı eserinde okuyuculara aktarmıştır. Kobayashi kitabında Türkiye’nin tarihi, siyaseti, dili, bilimi, ekonomisi ve daha birçok farklı konu hakkında bilgi vermiştir. Dolayısıyla içerik açısından Türkiye’yi her yönden anlatan zengin bir eser olarak değerlendirilebilir (Erkin, 2004, s. 113-117). Kobayashi’nin yanı sıra, 1996 – 1999 yılları arasında Japonya’nın Ankara Büyükelçisi olarak görev yapan Tōyama Atsuko (遠山敦子) (1938-) da Türkiye ile ilgili gözlemlerini kaleme dökerek, izlenimlerini 2001 yılında yayımladığı *Toruko: Seiki no Hazama de* (トルコ世紀のはざまで) adlı eserinde

anlatmıştır. Bu eser Hüseyin Can Erkin tarafından 2004 yılında *Türkiye: Yüzyılın Dönemecinde* adıyla dilimize kazandırılmıştır (Erkin, 2004, s. 1).

Yukarıda da görüldüğü üzere Osmanlı Devleti'nden günümüze kadar Japonların Türkiye'ye olan ziyaretleri devam etmiştir. Ülkemizi ziyaret eden Japonlar, kaldıkları süre zarfında edindikleri kişisel tecrübe ve gözlemlerini yazıya dökerek Japonya'da Türkiye algısının şekillenmesine katkı sağlamışlardır. Türkiye'deki Japonya çalışmaları incelendiğinde daha çok geçmiş dönemlerde yani Cumhuriyet öncesi dönemlerde Türkiye'yi ziyaret eden ve izlenimlerini kaleme alan kişilerin eserlerinin incelendiği, bu kişilerin Türkiye ve Türkler hakkındaki düşüncelerinin ortaya konmaya çalışıldığı görülmektedir (Erkin, 2004). Oysaki yakın dönemde de birçok Japon Türkiye'yi ziyaret etmiş ve izlenimlerini kitap olarak yayımlamıştır. Bunlardan biri de yukarıda bahsettiğimiz gibi Haruki Murakami'dir.

HARUKI MURAKAMI'NİN HAYATI VE ESERLERİ

Haruki Murakami, 1949 yılında Kyoto'da dünyaya gelmiş, Kobe'de büyümüştür. Waseda Üniversitesi'nde klasik drama eğitimi alan Murakami, ilk romanını 1979 yılında kaleme almıştır. Rüzgârın Şarkısını Dinle (風の歌を聴け) 'adındaki romanıyla Gunzo Edebiyat Ödülü'ne layık görülmüştür (Murakami, 1999). Murakami'nin bir diğer önemli romanı olan ve 1985 yılında yayımlanan *Haşlanmış Harikalar Diyarı ve Dünyanın Sonu* (世界の終りとハードボイルド・ワンダーランド) da aynı yıl Tanizaki Ödülü'ne layık görülmüştür. 1987 yılında yayımladığı *Norurwei no Mori* (ノルウェイの森) adlı romanı, Japonya'da milyonlarca satmış ve Murakami'nin edebiyat alanında şöhret kazanmasını sağlamıştır. 1991 yılına gelindiğinde Murakami Japonya'daki yaşamından biraz uzaklaşarak Amerika'ya taşınmıştır. Amerika'da bulunduğu 1991–93 yılları arasında Princeton Üniversitesi'nde ve 1993–95 yılları arasında da Tufts Üniversitesi'nde eğitim vermiştir. Murakami'nin en iddialı romanlarından olan *Nejimaki-dori Kuronikuru* (ねじまき鳥クロニクル) adlı eserini de Amerika'da bulunduğu süre zarfında yazmıştır (Haruki Murakami Japanese Author, 2019). Yaklaşık

olarak 4 yıl Amerika'da kalan Murakami, 1995 yılında Japonya'ya geri dönmüştür. Döndüğü yıl Japonya'da iki büyük felaket yaşanmıştır. Bunlardan ilki 17 Ocak 1995 tarihinde Kobe'de gerçekleşen Büyük Hanşin depremidir. 7,2 büyüklüğünde yaşanan deprem sonrası binlerce kişi hayatını kaybetmiş, Japon ekonomisi büyük zarar görmüştür. Bir diğer felaket ise depremden iki ay sonra 20 Mart'ta Japonya'nın başkenti Tokyo'da sarin gazıyla gerçekleştirilen terör saldırısıdır. AUM Shinrikyo (オウム真理教) dini mezhebinin üstlendiği saldırı Kasumigaseki ve Nagatachō'dan geçen trenlere düzenlenmiştir. Saldırıların sonucunda hayatını kaybedenler ve geçici görme sorunları yaşayanlar olmuştur. Yaşanan bu iki üzücü olaydan sonra Murakami, 1997 yılında metro saldırısını anlattığı *Andaaguraundo* (アンダーグラウンド) adlı romanını, üç yıl sonra da Kobe depremini anlattığı altı kısa öyküden oluşan *Kami no Kodomotachi wa Mina Odoru* (神の子どもたちはみな踊る) adlı kitabını yayınlamıştır. Eserler vermeye devam eden Murakami, 1999 yılında *Sputnik Sevgilim* (スプートニクの恋人), 2002 yılında *Sahilde Kafka* (海辺のカフカ), 2004 yılında *Afutā Daku* (アフターダーク), 2009 yılında *IQ84*, 2013 yılında *Renksiz Tsukuru Tazaki'nin Hac Yılları* (色彩を持たない多崎つくると、彼の巡礼の年), 2017 yılında *Kishidanchō Goroshi* (騎士団長殺し) adlı romanlarını yazmıştır (Haruki Murakami Japanese Author, 2019).

UTEN ENTEN HAKKINDA

Uten Enten Murakami'nin Yunanistan ve Türkiye'deki seyahatlerini anlattığı gezi kitabıdır. Eser ilk kez 1990 yılında Shinchōsha tarafından Japonca olarak iki ayrı cilt halinde yayımlanmıştır. İlk cilt Yunanistan'daki seyahatlerini, diğeri ise Türkiye'deki seyahatlerini konu alıyordu. Her iki cilt bir araya getirilerek tek bir kitap olarak ise 1991 yılında yayınlanmıştır. *Uten Enten* iki bölümden oluşmakta olup, toplamda 187 sayfadır (Murakami, 1999). İlk bölüm Murakami'nin Yunanistan gezisinden elde ettiği gözlemlerinden, ikinci bölüm ise Türkiye'den oluşmaktadır. Türkiye bölümü, eserin 89. sayfasından itibaren başlamakta olup, 11 alt başlık altında anlatılmaktadır. Bölüm başlıkları; Heitai (Asker), Pan to Chai (Ekmek ve Çay), Toruko (Türkiye), Kokkai (Karadeniz), Hopa, Vu-an Neko (Van Kedisi), Hakkari

6 Kitap başlıklarında Murakami'nin Türkçe'ye çevrilen eserleri Türkçe olarak verilmiş, çevrilmeyenler ise orijinal dilinde yazılmıştır.

ni Mukau (Hakkâri'ye Doğru), Hakkâri, Maruboro (Marlboro), Kokudō 24 Gōsen no Akumu (Ulusal Karayolu 24'te Kabus), Kokudō 24 Gōsen ni sotto (24 No'lu Ulusal Karayolu Boyunca) şeklindedir. Eser içerisinde Karadeniz Bölgesi detaylı olarak anlatılmış, Van kedisi bölüm başlığı altında da Van ve Doğu Anadolu'ya yüzeysel olarak değinilmiştir. Ayrıca Hakkâri, Diyarbakır gibi yerler de ayrıntılı olmamakla birlikte okuyucuya aktarılmıştır.

Giriş bölümünde de bahsettiğimiz üzere Murakami Türkiye'ye ilk kez 1981 yılında gelmiştir. Bu bilgiyi *Uten Enten* adlı eserinde sarf ettiği cümlelerinden anlıyoruz. Eser içerisinde Kuşadası'nda kısa bir süre kalan Murakami aşırı sıcaktan bunalarak Yunanistan'a geçtiğinden bahsetmiştir. Ancak kısa süre kalmış olmasına rağmen Türkiye'den çok etkilendiğini ve o güne kadar gittiği ülkeler içerisinde Türkiye'nin farklı bir havası olduğunu dile getirmiştir. Türkiye ile ilgili olarak:

O zamandan beri Türkiye'ye karşı güçlü bir ilgi duyuyorum. Nedenini bilmiyorum. Beni çeken şey, oradaki atmosferin başka her yerden farklı, özel bir niteliği varmış gibi görünmesiydi. Dokusu, kokusu, rengi ve diğer her şey şimdiye kadar soluduğum diğer havalardan farklıydı. Tuhaf bir havaydı...Ondan sonra birçok ülkeye gittim ve gittiğim yerlerde çok farklı havalar soludum. Ama Türkiye'deki havanın harikalığı hiçbir yerdekine benzemiyordu. Niçin Türkiye'nin havası kalbimde bu kadar yer etti? Bunu ben açıklayamıyorum. Bu açıklanamaz (Murakami, 1999, s. 113).

“Niçin Türkiye'nin havası kalbimde bu kadar yer etti? Bunu ben açıklayamıyorum. Bu açıklanamaz.” sözleriyle nereye giderse gitsin hep hatırladığını ifade etmiştir. Türkiye'ye hep gelmek istediğini ancak kaç kere Yunanistan'a gitmesine rağmen Türkiye'ye uğrayamadığını dile getirmiştir. Çünkü Türkiye'nin dört köşesini gezmek istediğini söyleyen Murakami, bunun için hazırlık yapmak gerektiğini de ekleyerek “Öncelikle sağlam bir arabaya ve sağlam bir yol arkadaşına ihtiyacım vardı. Zor bir yolculuk olacağından eşimi yanımda götürmezdim. Ayrıca yolculuk için ehliyet almam gerekiyordu. Temel Türkçeyi de öğrendim. Türkiye ile ilgili çok sayıda kitap okudum.” şeklindeki ifadeleriyle Türkiye gezisi için yapmış olduğu ön hazırlıklarını belirtmiştir. Tüm hazırlıklarını tamamladıktan sonra Murakami Türkiye'ye ikinci kez

1988 yılında gelmiştir. Bu gezisinde kendisine fotoğrafçı arkadaşı Matsumura eşlik etmiştir. Kendi araçları ile gezen ikili üç hafta boyunca İstanbul'dan başlayarak Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgelerindeki bazı şehirleri gezmişlerdir.

UTEN ENTEN ADLI ESERDE TÜRKİYE VE TÜRKLER

Murakami'nin Türkiye'deki Gezi Güzergâhı

Murakami üç hafta süren gezisi boyunca Marmara, Karadeniz, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu, Akdeniz ve Ege Bölgelerini ziyaret etmiştir. Seyahati süresince elde ettiği kişisel gözlemlerine dayanarak Türkiye'yi beş kısma bölmüştür. Buna göre Avrupa'dan araba ile girdiğinizde ilk olarak Türkiye'nin Avrupa tarafı yani Trakya'nın karşıladığını belirtmiştir. Bu bölgenin birinci Türkiye olduğunu ifade eden Murakami, topografik olarak Kuzey Yunanistan'dan bir farkı olmadığını dile getirmiştir. Trakya'nın topraklarının geniş ve verimli olduğunu yazmıştır. Trakya'dan sonra İstanbul'un geldiğini dile getiren Murakami, İstanbul'u kirli, eski, gürültülü, kalabalık, havası pis bir yer olarak nitelerken, arabaların son derece tehlike arz ettiğini, trafik lambalarının var olmasına rağmen herhangi bir işlevlerinin bulunmadığını belirtmiştir. Otellerin de çok pahalı olduğunu ifade eden Murakami, insanların halı satmaya çalıştığı ünlü Kapalıçarşı'da bile görülecek hiçbir şeyin olmadığını yazmıştır. Tüm bu olumsuzluklara rağmen İstanbul gecelerinin harika olduğunu da eklemiştir (Murakami, 1999, s. 116). Boğaz Köprüsü'nden sonrasının Türkiye'nin Asya tarafı olduğunu belirten Murakami, Karadeniz için “Dai Ni no Toruko (İkinci Türkiye)” ifadesini kullanmıştır. Karadeniz'i turisti az, yağmuru fazla, manzarası güzel bir bölge olarak betimlemiştir. Karadeniz ile Ege'yi kıyaslayarak sadece yolların ve otellerin kalitesinin Karadeniz'de biraz daha düşük olduğunu vurgulamıştır (Murakami, 1999, s. 116). İran – Irak sınırını üçüncü Türkiye olarak nitelendiren Murakami, dördüncü Türkiye olarak da Suriye sınırından Akdeniz'e kadar olan kısma işaret etmiştir. Bu bölgede Arap esintisinin yoğun olduğunu da eklemiştir. Batı Akdeniz ve Ege Bölgesini de beşinci bölge olarak ifade etmiştir. Ege Bölgesi'ne kadar geldiğinizde manzaranın aniden berraklaştığını belirten

Murakami, iç bölgelerin tozlu havasından uzak, insanların yüzlerinin daha parlak olduğunu ifade etmiştir. Lüks tatil yerlerinin de sayısının arttığını dile getirmiştir (Murakami, 1999, s. 117). Bu beş Türkiye içerisinden de en çok Karadeniz Bölgesi'ni sevmiş ve bu yeri ayrıntılı olarak eserinde ele almıştır (Murakami, 1999, s. 115-117).

Murakami, Türkiye gezisine İstanbul ile başlamıştır. Ancak eserinde İstanbul'a yüzeysel olarak değinmiş, ayrıntılı olarak okuyucuya aktarmamıştır. İstanbul'dan sonra Karadeniz Bölgesi'ne geçen Murakami, burada Amasra, Sinop, Samsun, Trabzon ve Hopa'yı gezmiştir. Gittiği şehirler içerisinde Trabzon'a hayran kalmıştır. Trabzon'u Bizans Dönemi'ne ait kalıntıların ve yoğun olarak ayakkabıcıların bulunduğu ilginç bir şehir olarak betimlemiştir. Ancak Trabzon'da camiye yakın otelde kaldığından sabah ezanından rahatsız olmuş ve okuyucularına camiye yakın otellerde kalmamaları konusunda tavsiyede bulunmuştur (Murakami, 1999, s. 131). Bunun yanı sıra bir eleştiriyi de Hopa'daki otel yönetimine getirmiştir. Kaldığı oteldeki resepsiyonist mesaisi dolduktan sonra akşam saat on gibi oteli müşterilerin üzerine kilitleyerek evine gitmiş, sabah saat sekizde geri dönmüştür. Belirtilen saatlerde dışarı çıkmak istese de çıkamayan Murakami, yaşanan durum karşısında şaşkınlığını gizlemeyerek yangın gibi herhangi bir felaket durumunda kaçamayacaklarını belirtmiş ve uygulamanın yanlışlığını eleştirmiştir (Murakami, 1999, s. 139).

Karadeniz Bölgesi'nden sonra Murakami'nin üçüncü güzergâhı Doğu Anadolu Bölgesi olmuştur. Bu bölgede özellikle gölü ve kedisi ile bilinen Van şehrini tanıtmıştır. Van kedisinin özelliklerini ve bulundukları yerleri anlatmış, kedi ile birlikte Van Gölü'nde yüzme hayalinden bahsetmiştir. Aşırıya kaçan bu hayalini gerçekleştiremese de Van'ın kedisini görmüş, gölünde de yüzmüştür:

Gelmeden önce Türkiye'de özellikle şunu yapmak istiyorum diye bir düşüncem yoktu. Sadece Türkiye'de arabamla dolaşıp, Türk insanlarını görme düşüncesindeydim. Ancak yapabilirsem Van kedisini görüp, Van Gölü'nde yüzmek istiyordum. Bu benim küçük bir hayalimdi...⁷Tuz oranının fazlalığından mı bilemiyorum Van Gölü'nde yüzmek çok kolay. Yarım saat kadar yüzdüm, ancak hiç yorulmadım. Van Gölü'nün suyu özel bir turkuaz mavisi olup, çok güzeldi (Murakami,

1999, s. 142-143).

Gölün dışında Van ile ilgili olarak Murakami'nin bir diğer gözlemi şehrin civardaki yerlere göre büyük olması ve şehirde halıcıların çok bulunması olmuştur. Eserinde halı dükkânlarının pencerelerinde Van kedilerinin şekerleme yaptıklarına değinen Murakami, bu kedilerin varlığının halı satıcıları için oldukça yararlı olduğunu savunmuştur. Çünkü Van kedilerini görmek için dükkânın önüne gelen turistlere içeriden satıcının hemen gelerek "Hoş geldiniz içeri buyurun lütfen (Murakami, 1999, s. 150)" diyerek karşıladığını belirtmiştir. Turistler dükkâna girer girmez hemen çayın geldiğini ve karşılıklı Van kedileri hakkında sohbet ederken halı satmaya çalıştıklarını vurgulamıştır (Murakami, 1999, s. 150).

Murakami Van'dan sonra rotasını Hakkâri'ye çevirmiştir. İran sınırına en yakın noktanın Kürtlerin sınır geçişlerinin, kaçakçı operasyonlarının ve mülteci akınlarının en yoğun yaşandığı noktalardan biri olduğundan önlemlerin daha sıkılaştırıldığını dile getirmiştir. Türklerin yabancı turistlere asla bahsetmese de İran sınırından Hakkâri'ye doğru ilerlendiğinde askerlerin gerillalar tarafından öldürülmesinin alışıldık bir durum olduğunu yazmıştır (Murakami, 1999, s. 98). Kötü ve pis bir şehir olarak nitelendirdiği Hakkâri'nin soğuk kışları ile bilinmesinin yanı sıra güvenli olmayan bir şehir olarak bilindiğini dile getirmiştir. Bunun nedenini de Kürtlerin bölücü faaliyetlerinin merkezi olmasına bağlamıştır (Murakami, 1999, s. 151). Arabadan inip sokaklarında dolaştığınızda şehrin havasının gergin ve rahatsız edici olduğunu bulmuştur. Murakami Kürt sorunun en üst seviyede olduğu dönemde gittiği için şehri ziyaret etmek için yanlış zamanı seçtiğini kabul etmiştir. Ancak kendisinin uzun zamandır gazete okumadığını, bundan dolayı da durumun bu kadar kötü olduğundan haberi olmadığını da eklemiştir. Bunun yanı sıra Van'da bulunduğu esnada halı satıcılarına Hakkâri'nin durumunu sorduğunu, onların da şehirde hiçbir problemin olmadığını, her şeyin yolunda olduğunu söylediklerini ifade etmiştir. Devamında da "Olumsuz durumlar söz konusu olduğunda genellikle ağızları sıkıdır (Murakami, 1999, s. 152)." şeklinde nitelendirerek Türk insanının kendi ülkelerindeki sorunlarla ilgili yabancılara konuşmadıklarını belirtmiştir.

⁷ Alıntı içerisinde kullanılan üç nokta cümleinin devam ettiği, ancak makalede gerekli olan kısımların alındığını belirtmektedir.

Murakami Hakkari’de insanların gözlerini ayırmadan kendisine bakmalarından rahatsız olmuş, bu duruma bir anlam verememiştir. Sokaklarda sadece erkek gördüğünü, büyük ihtimalle onların da Kürt olduğunu ifade etmiştir. Şehirden ziyade erkeklerin dış görünümünü detaylandıran Murakami, kafalarına Afganlılar gibi türban doladıklarını ve karınlarına da kuşak bağladıklarını dile getirmiştir (Murakami, 1999, s. 162). Polis ve askerini sayı olarak şehrin içerisinde çok fazla bulunduğuna dikkat çekerek, şehrin güvensizliğine gönderme yapmıştır. Arabalarından indiklerinde etrafını kalabalık bir grubun çevirerek çeşitli sorular sorduklarını dile getiren Murakami, bu şehirde daha fazla kalmak istemeyip bir an önce yola çıkmak istediklerini, şehrin havasının ve insanların gözlerinin güvensizlik hissettirdiğini belirtmiştir (Murakami, 1999, s. 163).

Nadir de olsa Hakkâri sokaklarında kadına da rast geldiğini yazan Murakami, şehirde bulunduğu süre zarfında sokakta sadece tek kadın gördüğünü vurgulamıştır. Kadının fotoğrafını çekmek istemiş, ancak siyah çarşaf giydiği için ön yargılı davranarak buna izin vermeyeceğini düşünmüştür. Ancak düşündüğünün tam tersine kadın mutlu olmuş ve fotoğraf çekilirken poz bile vermiştir. Yanıldığına farkına varan Murakami Hakkâri için “Gerçekten anlaşılması güç bir şehir (Murakami, 1999, s. 162-167)” ifadesini kullanarak şaşkınlığını belirtmiştir.

Görüldüğü üzere erkeklerin egemen olduğu, gelişmemiş, güvenli olmayan olumsuz bir Hakkâri resmi çizilmiştir. Olumsuz anlatımlar sadece Hakkâri ile sınırlı kalmamış, Uludere ve Cizre hakkında daha fazlası yazılmıştır. Cizre’nin Suriye sınırına yakın olmasından dolayı Arap kültürünün yoğunlukta olduğunu dile getiren Murakami, havanın, giyim kuşamın, dış görünüşün değiştiğini vurgulamıştır. Orta Asya manzarasının yavaş yavaş Arap renklerine büründüğünü ifade etmiştir:

Arafat benzeri türbanlar artmakta ve erkekler kasıklarının altından bollaşan pantolonlar giymektedirler. Baston kullanan insanların ve Arap harflerinin sayısında artış vardır. Kadın kıyafetleri çok daha canlıdır. Kadınlar Arap tarzı ışıltılı kıyafetler giyerler. İnsanların teni koyulaşırken, gözleri daha keskin görünür. Ayrıca askeri

kontrol noktalarında da azalma vardır. Özellikle barış olduğunu düşünmüyorum ama en azından sıkıyönetim bölgesinden çıktığımızı hissediyorum... Cizre, açıkça söylemek gerekirse kötü bir şehir. Buraya ulaştığımızda akşam saat yedi idi. Eşyalarımızı odaya yerleştirdikten sonra boğazım kuruduğu için bira almak üzere dışarı çıkmak istedim. Resepsyonist, saat yediye geçince bira satın alamayacağımı, hiçbir yerde bira satılmadığını söyledi. Bunun üzerine “Bira içebileceğim bir yer var mı?” diye sorduğumda hayır cevabını aldım. “Niye?” diye sorduğumda ise karşılığında hiçbir yanıt alamadım...Türkiye Müslüman ülke olmasına rağmen din konusunda o kadar tutucu değil. Cizre, Suriye’ye olan yakınlığından dolayı mı bilinmez aşırı tutucu. Bundan dolayı bira içilmemesini, şort giydiğim için çevreden dik bakılmasını buna bağlıyorum. Beni gördüğünde yere tükürenler bile oldu (Murakami, 1999, s. 178-179).

Japonya alkolün fazla tüketildiği bir ülkedir. Diğer taraftan ülkede yirmi dört saat açık marketler bulunmakta olup, on sekiz yaşını doldurmuş her Japon istediği an alkol satın alabilmektedir. Dolayısıyla Murakami’nin bira almak istediği karşısında gelen olumsuz cevabı niye şeklinde irdelemesi beklenen bir durumdur. Murakami’nin ifadelerinden de anlaşılabacağı üzere kendisi Cizre’de kötü anlar yaşamıştır. Buna rağmen Türkiye’nin genel anlamda tutucu bir ülke olmadığını, coğrafik konumundan dolayı Cizre’nin dini anlamda daha tutucu olduğunu vurgulayarak Türkiye ile ilgili olumsuz bir ön yargı oluşturmak istememiştir.

Uludere ile ilgili olarak da Kürtler tarafından yollarının kesildiğini anlatmıştır. Mevki olarak tam olarak belirtmemiş olsa da Uludere yolundaki yaşadıklarını anlatırken bu olaya değindiğinden Uludere de olduğunu düşünmekteyiz. Yollarını kesenler Murakami ve arkadaşına Viyana’dan gelip gelmediklerini sormuşlardır. “Hayır” cevabı aldıklarında da üzgün bir şekilde kafalarını sallamışlardır. Murakami’ye göre bu kişiler Irak sınırını geçerek Türkiye’ye kaçan kişilerdi. Murakami ve arkadaşını da Viyana’dan gelecek inceleme ekibi zannetmişlerdi. Ona göre bu kişiler belki de Irak saldırısında ailelerini kaybetmişlerdi. Bu noktada da Türk hükümetinin sınırdaki Kürtler ile yabancı gazetecilerin temasa geçmesini yasakladığından⁸ durumu tam olarak

8 Türk hükümetinin Kürt mültecilerle yabancı gazeteciler arasındaki teması yasakladığını daha öncede belirtmiştir. “トルコ政府はクルド難民と外国人ジャーナリストとの接触を禁止した。” (Murakami, 1999, s. 156).

bilemediğini, ancak onlar için üzüldüğünü ifade etmiştir.

Murakami Cizre'nin ardından rotasını Diyarbakır'a çevirmiştir. Büyük ve eski bir şehir olarak betimlediği Diyarbakır'da Kürt nüfusunun ve Türk askerinin fazlalığına değinerek, şehrin etrafının siyah yüksek duvarlarla çevrili olduğunu belirtmiştir (Murakami, 1999, s. 183). Şehir sakinlerinin Diyarbakır'ı "Ortadoğu'nun Paris'i" olarak nitelendirdiklerini ifade ederek, "Diyarbakır, sözde Ortadoğu'nun Parisi" cümlesiyle söylenenlerin aslında gerçeği yansıtmadığını alaylı bir ifadeyle dile getirmiştir (Murakami, 1999, s. 182-183). Aynı zamanda bu alaylı ifade Murakami'nin kitabındaki son cümlesi olmuş, Akdeniz ve Ege Bölgelerinden bahsetmeyerek Türkiye gezisini anlatmayı Diyarbakır iliyle sonlandırmayı tercih etmiştir. Ege ve Akdeniz'e niçin değinmediği noktası bir muammadır.

Türk Askerleri

Kitapta illerle ilgili yazılanların yanı sıra Türkiye'ye özgü bazı konuların bölüm başlıkları altında verildiği görülmüştür. Bu başlıklardan biri ve Türkiye ile ilgili bölümün ilk başlığı "Heitai (Asker)"dir. Murakami eserinde sınırda görevli olanlar, yol çevirmesi yapanlar, şehir merkezlerinde karşılaştığı askerler olmak üzere Türk askerlerini detaylı olarak ele almıştır. Bölüme Türkiye'de askerler ile ilgili yaşadığı tatsız bir anısı ile başlamıştır. Yaşadığı sıkıntıyı şöyle aktarır:

Türkiye'de asker ve polislerin fotoğrafını çekmek kesinlikle yasaktır. Şehrin manzarasını çekmek istediğinizde öncelikle etrafta polis veya asker olmadığına emin olmalısınız. Aksi takdirde polis veya asker tarafından 'Hey sen buraya gel!' diyerek kenara çekilip, sorguya çekilebilirsiniz. Ayrıca çektiğiniz fotoğraflar da elinizden alınabilir. Amacınız polis ya da askerinin fotoğrafını çekmek olmasa bile farkında olmadan çekmiş olduğunuz fotoğraf karesine onları da almanız sizi zor duruma sokabilir. Böyle bir durumda kalmak hem vakit kaybı hem de can sıkıcı olabilir. İstanbul'dayken bir kez böyle bir olay yaşamıştım ...Öncelikle o zaman mesai saatleri içerisindeki askerinin fotoğrafını değil, dinlenmede olan askerinin fotoğrafını çekmiştik. Çekmeden önce de donanma mensubu olan askerinin fotoğrafını çekmek için izin istedik. Kendisi "Tabi ki olur" dedi, üstelik poz bile

verdi. Daha sonra özel kıyafetli polis gelerek arkadaşım Matsumura'yı karakola götürdü. Zorla kamerasından filmi aldı. Anlamıyorum. Niçin dinlenmede olan askerinin fotoğrafını çekmek askeri sır olarak kabul ediliyor? Böyle bir şey nasıl Türkiye'nin çıkarını tehdit edebilir ki? (Murakami, 1999, s. 90-91)

Bu noktada Türkiye'nin güvenlik politikasına bir anlam veremeyen Murakami, askerlerin fotoğrafını çekmenin ne zararı olabileceğini sorgulamış, aynı zamanda Türkiye'yi seven biri olarak da tavsiyede bulunmuştur. Ona göre Türkiye Batı Avrupalıların kendilerine karşı beslediği karanlık, Geceyarısı Ekspresi⁹ tarzı önyargılarından kurtulmak istiyorsa bu tarz askeri güvenlik politikalarını bırakması gerekmektedir (Murakami, 1999, s. 91).

Devamında Türkiye ile Yunanistan arasındaki değişimi vurgulayan Murakami şu şekilde ifade etmiştir:

Köprüden sonra bir adım atıp, Türkiye sınırlarına girdiğinizde havanın tamamen değiştiğini fark edebiliyorsunuz. Türkiye'deki insanlar çok ciddiler. Gülümseyen ve size el sallayan bir hava yok. Sınırdaki işlemler de oldukça katı... Kontrol noktaları birden fazla olup, her noktada ellerinde silahlarla hazır bekleyen askerler mevcut. Herhangi bir durum olduğunda anında silahlarını ateşleyecek havadalar (Murakami, 1999, s. 92-93).

Ancak Yunanistan sınırında görevli askerlerin Türk askerlerinden daha güler yüzlü olduklarını dile getirmiştir. Kamerayı onlara yönelttiğinizde gülümseyip el sallıyorlar. Tankların fotoğraflarını çektiğim için azarlanmıyorum." şeklindeki ifadeleriyle iki ülke arasındaki sınır güvenliğinin farkına dikkat çekmiştir. Elbette sınır güvenliğini sağlayan görevlilerden ve askerlerden samimi olmalarını beklemek anlamsızdır. Aksine kontrol noktalarındaki görevlilerin işlerini ciddiyetle ve titiz bir şekilde icra etmeleri eleştirilecek değil, takdir edilecek bir konudur. Ayrıca Yunanistan ve Türkiye arasındaki anlaşmazlık yıllardır devam eden ve herkes tarafından bilinen bir sorundur. Bundan dolayı sınır güvenliğini sağlamak için eli silahlı askerlerimizin nöbet tutması beklenen bir durumdur. Kaldı ki kendisi de "Türkler ve Yunanlılar kedi-köpek gibidirler. Bundan dolayı zaman zaman iki ülke arasında

9 1978 yapımı sinema filmi. 1970 yılında Türkiye'de tutuklanıp hapse atılan bir Amerikalının gerçek öyküsünden esinlenerek yazılmıştır ve Türkiye ile ilgili olumsuz bir imaj çizmektedir.

silahlı çatışma çıktığı ve her iki taraftan askerlerin öldüğü olmuştur (Murakami, 1999, s. 92)” şeklindeki ifadeleriyle iki ülke arasındaki anlaşmazlığa dikkat çekmiştir.

Türkiye’de çok fazla asker bulunduğunu dile getiren Murakami, savaş halindeki ülkeler haricinde bu kadar çok askeri olan başka bir ülke olmadığını iddia etmiştir. Ülkede asker sayısının neden fazla olmak zorunda olduğunu da “Kısacası Türkiye yüzünü hangi tarafa dönerse dönsün gardını düşüremez. Türkiye’nin dostu yok. *Ülkede her zaman gerilimli bir hava mevcut.* Dolayısıyla asker sayısı fazla (Murakami, 1999, s.94).” şeklindeki ifadeleriyle açıklığa kavuşturmuştur.

Türk askerleri ile olumsuz ifadeler kullandığını kabul eden Murakami onlarla ilgili kişisel bir sorununun olmadığını belirtmiş, aksine katı sistemi, bürokrasiyi, militarizmi tiksindirici bulduğunu eklemiştir. Türk askerlerinin doğal, arkadaş canlısı, meraklı ve çoğunun köyden gelen gençler olduğunu ve bu durumun yüzlerine bakınca anlaşıldığını ifade etmiştir. Ona göre Türk askerlerinin çoğunluğu fakir ve bilgi seviyesi fazla olmayan gençlerdir. İş bulamayıp, asker olmuşlardır. Murakami belki yaşının da etkisiyle onların çocuk gibi görüldüğünü ifade etmiştir (Murakami, 1999, s. 95). Eserinde askerler şöyle tasvir edilir:

Asyalı yüz hatlarına sahip gençlerdi. İçlerinde mecburi hizmetten dolayı asker olanlar olduğu gibi işleri olmayıp asker olanlar da vardı. Ancak bana göre onlar kesinlikle kahraman değillerdi. Çünkü onlar daha çok çocuk gibi görünüyorlardı. Onlar için uygun olmayan yere atılmış çocuk gibi görünüyorlardı... Bizler Türk askeri kelimesini duyduğumuzda zihnimizde Arabistanlı Lawrence filmindeki kaba ve zalim Türk askerleri canlanır. Ancak bana göre kaba ve zalim olan Avrupalılar tarafından gösterilen Türk askerleridir. Benim Japon gözlerimden gördüğüm Türk askeri, ne kabadır ne de zalimdir. Sıradan askerdir. Bana göre onlar sıradan köy çocuklarıdır. Masum, saf, fakir ve acıya alışıktır çocuklardır (Murakami, 1999, s. 97).

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Yunanistan sınırında bekleyen askerlerin aksine ülkenin Doğu sınırında bekleyenler olumlu olarak okuyucuya aktarılmıştır. Yukarıda da belirttiğimiz üzere askerlerin tavırları ve davranışları bulundukları konumla alakalıdır. Yunanistan

ve Türkiye arasındaki sorundan dolayı askerlerin ciddiyetsiz bir şekilde görevlerini yapması beklenemez. Türk askerlerinin Asyalı olduğunu dile getiren Murakami, onların Avrupalı ya da Amerikalı askerlerden farklı olduğunu iddia etmiştir. Dolayısıyla diller aynı olmasa da Türk askerlerini Avrupalı ve Amerikalılara göre daha çok anladığını dile getirerek şöyle devam eder: “Bu durum Asyalı olduklarından dolayı gibi kolay bir sebeple açıklanamaz. Onların gözlerinin içine baktığınızda bir şekilde saflık ya da eğilmeyen bir şeyler hissedildiği içindir (Murakami, 1999, s. 96).”

Murakami askerlerin saflığından etkilenmiş, kendine yakın hissetmiştir. Ancak otostop çekerek gitmek istedikleri yere kendilerini bıraktıracak kadar da rahat olmalarını eleştirmiştir. Otostop çeken askerlerin arabaya bindiklerinde oyuncaklarla dolu bir odaya bırakılmış çocuk gibi kaset çalara ilgiyle bakıp, arkadaşına kamera hakkında çeşitli sorular sorduklarını yazmıştır. Her iki tarafın konuşmayı sürdürecektir dil sıkıntısı olmasa kesin farklı konularda da konuşacaklarını ifade etmiştir. Bunun yanı sıra otostop çeken iki askerin bir sigara ya da bir parça sakızla dillerinin çözüldüğünü de eklemiştir ((Murakami, 1999, s. 96).

Doğu sınırında bir gün içerisinde ondan fazla asker çevirmesine takıldıklarını belirten Murakami, iki çeşit askerden bahsetmiştir. Bunlardan ilki işlerini ciddiyetle yapan, rütbesi yüksek, Avrupalı yüz hatlarına sahip, kendilerinin de çekindikleri bordo bereli askerlerdir. Ona göre bordo bereli askerler diğer askerlerden çok farklı olup, elit ve profesyonel kesimdir. Yüz hatlarının da farklı olduğunu ifade eden Murakami, bordo berelilerin Avrupalılara benzediklerini ve renkli gözlere sahip olduklarını belirtmiştir. Pasaport kontrolünü ciddiyetle yaptıklarını ve yüzlerinde hiçbir mimik olmadığı için korktuklarını dile getirmiştir. Diğer taraftan aynı mevkideki çevirmede bu kez pasaport kontrolü bile yapmayan, Murakami’nin aracının içerisine tuhaf şekilde bakış atarak “Sigaranız var mı? (Murakami, 1999, s. 97)” diye soran rahat Türk askerleridir. Aynı bölgede olmalarına rağmen Türkiye’de kuralların işleyiş tarzının kişiden kişiye göre değişmesi Murakami’nin kafa karşılıklığı yaşamasına neden olmuştur.

Türk Yemekleri

“Pan To Chai (Ekmek ve Çay)” bölüm başlığı altında Türk yemekleri Murakami’nin eserinde genişçe yer verdiği bir diğer konu olmuştur. Türk mutfağı tüm dünyada olduğu gibi Japonya’da da bilinmekte ve sevilmektedir. Özellikle sokak lezzetlerimizden döner Japonya’da kebab olarak adlandırılmakta ve birçok yerde Toruko Kebabı¹⁰ olarak satışa sunulmaktadır. Bunun yanı sıra Japonya’da farklı yerlerde ülkemizin lezzetlerini tanıtan Türk restoranları da bulunmaktadır. Bundan dolayı Murakami’nin Türk yemeklerine tamamen yabancı olmadığını söyleyebiliriz. Ancak kendisi kitabında üç haftalık gezisi boyunca Türk yemeklerine alışamadığını ve bu konuda biraz sıkıntı yaşadığını dile getirmiştir. Eserinde bu konu ile ilgili şöyle ifade eder:

Dürüst olmak gerekirse, Türk yemeklerini pek sevdiğim söylenemez. Her şeyden önce et ağırlıklı olup, kuzu eti idi. Günlük olarak çok fazla et tüketen biri değilim, söz konusu kuzu etiyse. Ayrıca yağlı yiyecekleri sevmiyorum. Sebze yemekleri bol olmasına rağmen restoranlarda servis edilen Türk yemekleri genellikle fazla pişmiş ve tadı yoğundu. Bu nedenle, yemeklerin lezzeti çoğu zaman sebzelerin kendi lezzetinin önüne geçer, öyle ki bir restorana girip kokuyu duyduğunuzda iştahınız kaçar. Türk restoranları Kore restoranlarıyla aynıdır ve içeri adımınızı attığınız anda o kendine özgü kokuyu alırsınız... Özür dilerim ancak Türk yemekleri benim damak tadıma hiç uymadı. Kaç tane restoran, lokanta ve kebabçı varsa gittim. Ancak olmadı. Sadece benim değil, Matsumura’nın da damak tadına uymadı. İkimiz de o kokuya bir türlü alışamadık. Halk tarafından pek de hoş karşılanmayan Yunan yemeklerini ikimizin de bu kadar beğenmiş olması şaşırtıcı (Murakami, 1999, s. 104-105).

Murakami’nin seyahat ettiği güzergâhlara bakıldığında büyükbaş hayvan yetiştiriciliğinin de yapıldığı yerler olduğu görülecektir. Dolayısıyla gittiği restoranlarda koyun etinin haricinde başka etler de vardır. Ancak Murakami’nin de belirttiği gibi pişirme şekli önemlidir. Bunun yanı sıra kullanılan malzemeler, pişiren kişinin yeteneği, sunum da yemeğin lezzetini etkileyen diğer unsurlardır. Japon mutfağında lezzetin yanı sıra sunuma da oldukça önem verilmekte, öncelikle gözün doyumu sağlanmaktadır. Sebzelerin besin değerini kaybetmemesi açısından

çok fazla pişirilememesine dikkat edilmektedir. Koku konusuna gelince kendine has kokuları olan sadece Kore ve Türk mutfağı değildir. Japon mutfağının da kendine özel bir kokusu vardır. Çin mutfağı, Fransız mutfağı, İtalyan mutfağı, Hint mutfağı, İran mutfağı şeklinde bu örnekler çoğaltılabilir. Ayrıca Japonlar balık etinin yanı sıra kırmızı eti de oldukça fazla tüketen bir toplumdur. Dolayısıyla Türk yemeklerinin lezzetli olmaması durumu, Murakami’nin de belirttiği gibi kendisiyle alakalı bir konudur.

Murakami seyahatleri süresince en çok tükettikleri yiyeceklerin ekmek, sebze, peynir ve çay olduğunu dile getirmiş, bunların içerisinde en çok da ekmeği sevmiştir. Ekmek sevgisini şöyle dile getirir:

Türkiye’de en çok sevdiğim ekmektir. Bir diğeri de kahvehaneleri. Ekmekleri hakkında tek bir şikâyetim bile yok, çok lezzetliler. (Bu bilginin gezi rehberi kitabında bulunmaması ilginç.) ...Şimdiye kadar gittiğim ülkelerde yediğim ekmekler içerisinde en lezzetlisi Türk ekmeğiydi. Özellikle Türkiye’nin kırsal bölgelerine gittiğinizde oradaki ekmekler daha da lezzetli... Ekmeğin yanında yağ olsun veya olmasın farketmez. Ekmek aldığımız yerin yakınında manav varsa taze domates ve peynir alır, onunla yerdik... Bazen ekmeğimizi alıp kahvehaneye gider çay sipariş verir ve çayla ekmeğimizi yerdik. Normalde olsa kahvehanede böyle bir şey yapmak pek uygun düşmez. Yani içeriye yiyecek sokamazsınız. Ancak biz yabancı olduğumuz için hiç bir şey söylemeden çayımızı getirirlerdi. Ayrıca kahvehanelerde çayın fiyatı inanılmaz derecede ucuz (Murakami, 1999, s. 108).

Türk ekmeklerinin yanı sıra Murakami’nin ilgisini çeken bir diğer şey Türk çayı olmuştur. Eserinde üç haftalık kısa seyahati süresince çay tiryakisi olduğunu belirtmiştir. Başka ülkelerde öyle olmadığını söyleyen Murakami, mesela İtalya’da espresso ya da Yunanistan’da kahve içmeyi bu kadar çok istemezdik. Ancak Türkiye’de niye çayın alışkanlık yaptığını, bu durumu da çayın kendine özgü çekiciliğine bağlamıştır. Bu durumu eserinde “Gezerken ‘Bir çay içelim mi’ şeklinde Türk alışkanlığına alıştık (Murakami, 1999, s. 109).” ifadesiyle belirtmiştir. Eserinde çay tiryakiliğini ve Türk çayını şöyle anlatır:

10 トルコ・ケバブ: Türk Kebabı.

Herhangi bir şehre gittiğimizde önce çay içerdik. Sabah uyandığımızda çay içerdik. Gezimizin yarısında durup çay içerdik. Sürücü değiştireceğimiz zaman çay içerdik. Yemekten sonra çay içerdik... Çay küçük cam bardakta gelir. Bardağın altında tabağı ve yanında kaşığı vardır. Bardak önce elinizi değdiremeyeceğiniz kadar sıcaktır. Çay, biraz soğuduktan sonra içilir. İlk gördüğümde sıcak siyah çayın cam bardağa konulmasının pek de uygun olmadığını düşündüm. Ancak bardaktaki sıcak çaya zamanla alıştım. Bardağın dibinde küçük çay yaprakları olur. Ben şeker koymadan içmesini çok seviyorum. Hoş kokulu, keskin bir tadı var. Soğuk çay görmedim. Türkiye’de terleyecek kadar sıcak havalarda bile sıcak çayın tadı garip bir şekilde lezzetli gelir (Murakami, 1999, s. 111-112).

Çay tiryakiliğinin yanı sıra Murakami, gezisi boyunca çok sık uğradığı ve oturup gezi günlüğünü tuttuğu yerlerden olan kahvehaneyi eserinde ayrıntısı ile okuyucuya aktarmıştır. Kahvehaneler okuyucuya şöyle aktarılır:

Kahvehaneler, Japonya’daki kafelerden farklı olarak rahat yerlerdir. Aslında bu yerler biraz da ilginçtir.. Kahvehanelerin en iyi yerinde ülkenin kurucu babası Atatürk’ün resmi aslıdır. Ancak kahvehanelerde insanlar ülkelerinin yararına dokunacak işler yapmazlar. Bu yerlerde iki çeşit davranış görülür. Yaşını almış kişiler sabahdan kahvehaneye gelip oyalanırlar. Kart oynayıp, okey oynayıp, dedikodu yaparlar. Elbette bu yerlerde sadece erkekler vardır. Müşteriler de çalışanlar da erkektir. Eğer kadın girerse sorun çıkabilir düşüncesindeyim (Murakami, 1999, s. 109).

Murakami, kahvehaneleri örnek göstererek Türk insanının tembelliğini eleştirilmiştir. Türklerin sigaraya ve kahvehaneye olan düşkünlükleri yıllar öncesinde de Japonların dikkatini çekmiştir. Bu konuya en güzel örnek Japonya’nın önemli aydınlarından Nagase Hōsuke’nin eseridir. Hōsuke, Türkiye’ye yönelik gerçekleştirdiği seyahatinden sonra kaleme aldığı Toruko to Torukojin (1915) adlı eserinde şöyle ifade eder:

Türkler, sigara ve kahveyi çok severler. Kahvehaneler, pek gösterişli olmayan, derme-çatma dükkânlardır ancak her yerde kahvehane bulmak mümkündür. Türkler, bu kahvehanelere giderek bir-iki saat boyunca burada otururlar ve yoldan geçenleri seyrederek. Bu esnada da, sigara ve kahve içerler. Avrupa’daki kahve evlerinin, aslında Türk

kahvehanelerinin taklit edilerek yapıldığı söylenir (Akbay, 2012, s. 10).

1980 Türkiye’sine ve Türk Toplumuna Bakış

Murakami, üç hafta süresince Marmara Bölgesi’nden başlamış, Karadeniz, Doğu Anadolu, Akdeniz ve Ege olmak üzere Türkiye’nin topraklarını karış karış gezmiştir. Gezisi boyunca farklı yerler görmüş, farklı kültürler tanımış ve elbette farklı insanlar ile karşılaşmıştır. Elde ettiği gözlemlerini ve deneyimlerini eserinin içerisine serpiştirerek Japon okuyucusuyla paylaşmıştır. Öncelikle Türkiye ile ilgili olarak Murakami’nin dikkatini çeken ilk şey yüz ölçümü olarak büyüklüğü olmuştur. Bunun yanı sıra bölge bölge manzaranın, iklimin, insanların yaşam şekillerinin ve hatta ırkların bile değişmesi onu şaşırtan bir diğer unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Kendisi Türkiye’ye gelmeden önce Türkler dendiğinde aklında hep tek tip ulusun canlandığını belirtmiştir. Ancak ziyaretiyle birlikte düşüncelerinde ne kadar yanıldığını, aslında öyle olmadığını anlamıştır.

Murakami gezisinde en çok Karadeniz Bölgesini sevmesine rağmen zaman zaman bölgeyle ilgili eleştirilerde de bulunmuştur. Bunlardan biri bölge boyunca yolların çok kötü olmasıdır. Bazı yerlerde haritada yol olmasına rağmen gerçekte bulunmadığına değinmiştir. Bu duruma çok şaşırdığını belirten Murakami, şaşırmanın yanı sıra, oldukça sıkıntı yaşadığını da eklemiştir. Japonlar için zaman çok önemli olduğundan yol aramanın kendilerine çok fazla zaman kaybettirdiğini ve 120 kilometrelik bir yolun iki buçuk saat sürdüğünden yakınmıştır (Murakami, 1999, s. 123). Yaşadıkları sıkıntılara rağmen Karadeniz’in havasını farklı bulan Murakami, insanların yüzlerinin farklı olduğundan, gözlerinin hayat dolu ışıldadığından bahsetmiştir. Türkiye’ye tekrar gelme şansı olursa gitmek isteyeceği yerin Karadeniz olduğunu yazmıştır. Karadeniz’de özel bir şeyin olmadığını, ancak bu seyahatinde en rahat ve dinlendirici anlarını bu bölgede yaşadığını dile getirmiş, Karadeniz’i sakin ve sessiz bir bölge olarak nitelendirmiştir (Murakami, 1999, s. 119).

Kitabında Karadenizli çocuklara da yer veren Murakami onların sürekli bir yerlerden çıkarak kendilerine el salladıklarını, çocuklara kendilerinin de karşılık verdiğini belirtmiştir. Ancak çocuklar sürekli el salladıkları için

belli bir süre sonra yorularak sadece ellerini kaldırmakla yetindikleri konusunda da itirafta bulunmuştur. Eserde Karadenizli çocukları, oldukça kısa saçlı olarak tasvir etmiş, bununla ilgili eserinin içerisine fotoğraf da eklemiştir. Çocukların saçlarının kısa olmasını da savaştan sonraki Japonya'nın görünüşüne benzetmiştir. Çocukların yanı sıra, büyüklerin de yol kenarında sandalyelere oturarak hiçbir şey yapmadan gelen geçen arabaları izlediklerini dile getirmiştir. Yol sormak için arabalarını durdurduklarında herkesin birden gelerek anlatmaya çalışmalarını “Gerçekten boş insanların fazla bulunduğu bir yer (Murakami, 1999, s.124)” diye nitelendirerek zamanın verimli kullanılmamasını eleştirmiştir.

Murakami eserinde zaman zaman bölgeler arası kıyaslamalar da yapmıştır. Örneğin, Karadeniz gezisinde pazarlarda satış yapanların kadınlar olduğuna değinirken, Van'da hem satış yapanların hem de alışveriş yapanların erkekler olduğunu vurgulamıştır (Murakami, 1999, s. 136). Karadeniz'in Doğu Anadolu'dan farklı olduğuna değinen Murakami, Karadeniz pazarlarında genç ve güzel kadınların satış yaptığını ifade etmiştir. Kadınların sessizce oturarak, ciddi bir yüzle sebze sattıklarını, müşterilerini çekmek için tek bir kelime dahi etmediklerini dikkat çekmiştir. İnsanların önünde yüksek sesle konuşmak, ağızlarını açarak kahkaha atmak, tenlerini göstermek yani Japon kadınlarının sıradan yaptıkları hareketleri yapmanın Türkiye'de utanç verici hareketler olduğunu dile getirmiştir (Murakami, 1999, s. 137). Bu noktada Türk ve Japon kadınlarını karşılaştıran Murakami, Türk kadınlarının utangaçlıklarını ve muhafazakârlıklarını vurgulamıştır.

Murakami Türkler ile ilgili olarak da yol tarif etmekten ziyade kendilerini gidecekleri yere kadar eşlik edecek kadar kibar olduklarını vurgulamıştır. Bu durum eserde şöyle aktarılır:

Avrupalıların ve Türklerin kibarlıkları farklıdır. Avrupa'da da yol sorduğunuzda elbette durup kibar bir şekilde anlatmaya çalışanlar olur. Ancak Türkler gideceğiniz yere kadar sizi götürür. Şöyle ki arabalı birine sorarsanız, arabası ile önden giderek size yolu tarif eder. Yürüyen birine sorarsanız yanınıza oturur ve sizinle birlikte gideceğiniz yere kadar rehberlik eder. Gideceğiniz yere ulaştığınızda da işte burası der ve gider. Japonlar ve Avrupalılar için bu durum tam anlamıyla kibarlık anlamındadır (Murakami, 1999, s. 126-127).

Kitapta Türklerin tembel olmalarına da sıklıkla yer vermiştir. Tembelliğin sadece bir yöreyle sınırlı kalmadığını, Karadeniz'deki ile benzer şekilde Doğu Anadolu'da yaşayan insanların da boş olduğunu vurgulamıştır. Ona göre, insanlar çoğunlukla yol kenarında oturmakta, ayakta sohbet etmekte, çay içmekte ve hiçbir iş yapmadan dolaşmaktadırlar. Ayrıca Türklerin zamanı boşa kullanmalarını eleştiren Murakami, “Türkler ile karşılıklı olarak sohbet ettiğinizde emin olun ki sohbetiniz uzun sürecektir. Türkler meraklı bir millet olup, zaman kavramları biz Japonlara göre zayıf ve yavaş olduğu için sohbet ister istemez uzayacaktır.” şeklinde ifade etmiştir. Hakkâri'de yaşayanlar ile Japonya'da yaşayanları kıyaslayarak da bu durumu pekiştirmiştir. Japonya'da insanların temizlik yapmak, alışverişe gitmek, köpek gezdirmek, eşya taşımak, aceleyle bir yerlere yetişmeye çalışmak gibi işlerle ilgilendiklerini, hep bir koşuşturmaya içerisinde olduklarını ancak Hakkâri'de bunlardan hiçbirine tanık olmadığını dile getirmiştir. Kısacası Murakami, Türklerin amaçsızca hareket ettiklerini ve zamanı yeterince önemsemediklerini ifade etmiştir (Murakami, 1999, s. 165).

Türklerin bazı konularda ağızlarının oldukça sıkı olduğuna değinen Murakami, bu noktada Kürt ve Ermeni sorunları üzerinden açıklamalarda bulunmuştur. Bu konuda Van'ın uzun zaman önce Ermenilerin şehri olduğunu belirten Murakami şöyle devam etmiştir:

Birinci Dünya Savaşı sırasında bölücüler, Türkiye'den bağımsızlıklarını kazanmak için Rus ordusuyla birlik olmuşlar, şehri ele geçirip, Türkleri öldürmüşlerdir. Ancak Rus Devrimi patlak verdiğinde ve devrimci hükümet tek taraflı barış yapıp ordusunu geri çektiğinde, Türk ordusu geri dönmüş ve misilleme olarak Ermenilere yönelik toplu bir katliam gerçekleştirmiştir. Geri kalan tüm Ermeniler bölgeden toplu olarak sınır dışı edilip, şehirleri de yıkılmıştır. Artık bu yıkık kasabada sadece bir leylek ailesi yaşamaktadır. Ancak bizi bu harabeye götüren, eskiden Ordu Özel Kuvvetleri mensubu olan yönetici ve rehber, buranın Birinci Dünya Savaşı sırasında Rus askeri bombardımanı sonucu yerle bir edildiğini anlattı... Mümkün olduğunca bu karanlık tarafa dokunmamaya çalışıyorlar (Murakami, 1999, s. 153).

Kürtlerin kültürel faaliyetlerinin, müziklerinin ve yayınlarının resmi olarak yasaklandığından, aslen Kürt olan Yılmaz Güney'in “Yol” filminin gösterimine izin verilmediğinden, kendisinin kaç kere hapishaneye

atıldığından da bahsetmiştir (Murakami, 1999, s. 155).

Eserinde Türkiye’ye gideceklere de tavsiyelerde bulunan Murakami, Türklerin sigaraya düşkün olduklarını, dolayısıyla Türkiye’ye ziyaret edecek kişilerin yanlarında muhakkak Marlboro sigarası alıp götürmelerini önermiştir. Kendisi Türkiye’yi ziyaret etmeden önce bu bilgiyi gezi rehberi kitabından edinmiş ve şaşırdığını itiraf etmiştir. Ancak buna rağmen yine de kitapta yazanları uygulayarak Duty Free’den bir karton Marlboro sigara aldığını da eklemiştir. Türkiye’de yardım aldığı kişilere, çevirme yapan askerlere, dağdaki çobana olmak üzere her kime sigara ikram ettiyse çok mutlu olduklarını görünce kitapta yazan tavsiyenin doğru olduğunu görüp, kendisi de Türkiye’ye gelecek olanlara bu konuda tavsiyede bulunmuştur. Özellikle Marlboro’nun bu ülkede farklı bir etkisi olduğunu da eklemiştir (Murakami, 1999, s. 170-171). Türk erkeklerinin hepsinin sigara içtiğini belirten Murakami, herhangi birine sigara ikram ettiğinde alan kişinin bir tanesini kulağının arkasına koyduğunu, bir tanesini de yaktığını dile getirmiştir. İkram ettikten sonra sigarasını yakmak için kendisinden çıkmak isteyenlerin olduğunu, ancak bazılarının çıkmadığını geri vermediklerini dile getirmiştir ve bu kadarının da fazla olduğunu söyleyerek eleştirmiştir. Sadece sigara konusunda değil, restoranlarda ya da başka yerlerde ödünç verdiği kalemmini geri almak için de çok sıkıntı yaşadığını belirterek Türklerin ödünç aldıkları malı sahiplenme özelliklerini eleştirmiştir (Murakami, 1999, s. 171-172).

Kendilerine ait olmayan bir eşyayı almalarının yanı sıra ona göre aynı zamanda Türkler açgözlüdürler. Bu durumu da yaşadığı bir olaya dayandırarak şu şekilde aktarmıştır. Murakami, Doğu Anadolu Bölgesi’ni gezerken koyun sürüsü, eşeğe binen çoban ve çoban köpeği görmüştür. Murakami’nin şimdiye kadar gördüğü ve göreceği en fazla koyun sürüsü olduğu için sürüyü fotoğraflamak istemiştir. Aynı zamanda orada bulunan Alman turist de sürüyü fotoğraflamak istemiştir. Hem Murakami hem de Alman turist koyunların fotoğrafını çekmişlerdir. Koyunlarının fotoğraflandığını gören çoban gelerek her ikisinden para istemiştir. Alman turist çobanın istediği parayı vermiştir. Bunun üzerine Murakami de para yerine elinde kalan son Marlboroları vermiştir. Ancak çoban bununla yetinmemiştir. Murakami’nin açgözlü olarak nitelendirdiği çoban daha fazla sigara istemiştir. Murakami

sigarasının kalmadığını söyleyince o zaman da koyunlardan bir tanesini satın almasını istemiştir. Çobanın isteklerinin bitmeyeceğini anlayan Murakami çareyi kaçarak uzaklaşmakta bulmuştur (Murakami, 1999, s. 172).

Doğu Anadolu’da yaşadığı olay sadece çobanla sınırlı kalmamış, farklı ilginç ve can sıkıcı olaylar da yaşamıştır. Örneğin, yaşadığı bir diğer ilginç olayda da çocuklar hareket halindeki arabasının önüne atlamışlar, “Sigara, sigara” ve Gömlek, gömlek” diye bağırılmışlardır. Çocuklar bağırmaalarının yanı sıra, istediklerini alabilmek için arabasının camını da yumruklamışlardır. Çocuklardan kurtulmak için arabası ile basıp gitmekten başka çaresi olmadığını söyleyen Murakami, hızla giderken bir çocuğa çarptığında başının daha büyük belaya girebileceğini, çocukların aileleri tarafından öldürülebileceğini dile getirerek korktuğunu hissettirmiştir. Kendisinin dikkatlice çocuklara zarar vermeden oradan uzaklaşmaya çabaladığını dile getirmiştir (Murakami, 1999, s. 173). Dolayısıyla Murakami kâbus olarak nitelendirdiği köyde yaşadığı olaylardan sonra Doğu Anadolu Bölgesi’ndeki gezisini pek eğlenceli ve güvenli bulmamıştır.

Murakami Türkiye’deki en kötü yer olarak da Doğu Anadolu Bölgesini işaret etmiştir:

En kötüsü tabii ki Doğu Anadolu. Oradayken her gün sabahdan akşama kadar delirdik, yıprandık, zehirlendik ve soğuk terler döktük. Çıktığımız her şehir, her sokak kirli ve çirkindi, yollar kötüydü. Şehir sokakları polisler, askerler ve koyunlarla doluydu. Ancak beni yanlış anlamayın. Burada çok kötü şeyler yazıyordum gibi gelebilir ama bunları kötü niyetle söylemiyorum. Yolculuktan kendimce keyif aldım... Gerçekten ilginçti. Fakat oraya tekrar gitmek ister misiniz diye sorarsanız, cevabım şu anda hayır. Belli bir amacınız varsa bilemem ama oraya bir kez gitmenin yeterli olduğunu hissediyorum (Murakami, 1999, s. 118).

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere Murakami’nin Doğu Anadolu Bölgesi ile ilgili yazdıklarından sonra Japon okuyucularda ön yargı oluştuğunu söylemek mümkündür. Bölge hakkında neredeyse hiç olumlu cümle kurmamıştır.

Murakami, kitabın son sayfalarında eşi ile telefon konuşmasına yer vermiştir. Eşi, “Sanırım ikiniz Türkiye’de eğleniyorsunuz” şeklinde bir soru sormuştur. Murakami eşine cevap olarak hiçbir şey söylemese de içinden şunları geçirdiğini eserinde yazmıştır: “İkimiz de ishal olduk,

berbat yollarda araba kullanarak hayatımızı tehlikeye attık, sıcaktan hastalandık, köpeklerin saldırısına uğradık, çocuklar bize taş attı, sabahtan beri ekmek haricinde bir şey yemedik ve her zaman duşa giremiyorum. Nerede eğlenmiş olabilirim? (Murakami, 1999, s. 186-187)”

SONUÇ

1980’li yılların sonlarında Türkiye’ye gelen Haruki Murakami, üç haftalık gezisi boyunca elde ettiği kişisel tecrübelerini kaleme dökerek Türkiye’yi bir yabancıdan gözünden Japon toplumuna aktarmaya çalışmıştır. Murakami eserinde Türkiye’de gezdiği yerler ile ilgili kendisini etkileyen olaylardan örnekler vermiştir. Murakami, gördüğü her yeri anlatmaktan ziyade kendine göre belirli güzergâhlar seçmiş ve seçmiş olduğu yerleri geçmiş tarihleriyle beraber ayrıntısıyla okuyucuya aktarmayı tercih etmiştir. Tercihleri ile ilgili olarak da eser içerisinde herhangi bir sebep belirtmemiştir. Nitekim Ege ve Akdeniz Bölgesi’ni de gezmesine rağmen bu bölgelerden bahsetmek yerine daha çok Doğu Anadolu üzerinde yoğunlaşmıştır. Ege ve Akdeniz’deki gezilerinden memnun kalan Murakami’nin her iki bölgeyle ilgili olumlu görüşünü kitabına yazmaya değer görmediği söylenebilir. Bunun aksine olumsuzluk yaşadığı bölgeyi detaylı bir şekilde kaleme alması ise dikkat çekicidir. Bahsi geçen bölgelerde bir takım sıkıntılar yaşandığından anlattıkları olumlu bir Türkiye imajından oldukça uzaktır.

Kitapta dikkat çekici nokta ise Ermeni ve Kürt sorunu gibi siyasi konulara da yer verilmesidir. Murakami, Türk toplumunun bahsi geçen konular söz konusu olduğunda ağızlarının oldukça sıkı olduğunu dile getirmiştir. Kitap genel manada Türkiye ve Türkler ile ilgili hem olumlu hem de olumsuz yönleri barındırmaktadır. Türklerin aşırı meraklı oluşu ve sabahtan akşama kadar kahvehanede hiçbir iş yapmadan oturmaları ve uzun uzun sohbet ederek zamana önem vermemeleri bir diğer ifade ile tembel olmaları, sigaraya aşırı düşkün olmaları olumsuz anlamda öne çıkan unsurlar arasındadır. Bunların yanı sıra Murakami’nin Doğu Anadolu Bölgesi’nde yaşadığı olaylara ilişkin anlattığı anekdotlar üzerinden Türk milletinin açgözlü olduğu ve ödünç aldığı herhangi bir şeyi iade etmeyip, sahiplenmeleri gibi özellikleri de diğer olumsuz yönleri arasında bulunmaktadır.

Türkiye ile ilgili olumsuz anlatım arasında yolların bozuk olması ve yön tarifinin eksikliği dikkat çekmektedir.

Murakami kendi arabası ile yolculuk ettiği için yollar konusunda sıkıntı yaşamış, sık sık kaybolmuştur. Haritada yer alan yolların gerçekte olmaması Murakami’nin Türkiye’deki yollar hakkında eleştiri getirmesine neden olmuştur. Murakami eserinde Türkiye’nin Güneydoğu Bölgesi’ndeki sorunlarına yer vermiştir. Türkiye’nin iç kısımlarını tehlikeli bulan Murakami, ülkedeki asker sayısının oldukça fazla olduğundan ve yaşanan terör olaylarından bahsederek Türkiye için güvenli olmayan bir ülke imajı çizmiştir. Murakami, Türk yemekleri konusunda da sorunlar yaşamış ve Türk yemeklerinin yağlı olduğunu, kokusuna alışamadığını, damak tadına uymadığını dile getirmiştir.

Diğer taraftan eserde Türkler ile ilgili olumlu görüşler de yer almaktadır. Türklerin aşırı kibar olduklarını dile getiren Murakami, yoldan geçen birine yol tarifi sorduğunuzda size gideceğiniz yere kadar eşlik ederler şeklinde dile getirmiştir. Türk yemeklerine her ne kadar alışamasa da Türk ekmeğinin şimdiye kadar yediği ekmekler içerisinde en lezzetlisi olduğunu belirterek, seyahati boyunca genellikle ekmek, çay, peynir ve domates ile beslendiklerini söylemiştir. Nitekim gün içerisinde birçok kez çay içtiğini ifade eden Murakami, üç hafta gibi kısa sürede çay tiryakisi olduğunu da itiraf etmiştir.

Sonuç olarak gezi kitabı niteliğinde olan Uten Enten’in, 1980 sonları Japonya’ında Türkiye’ye yönelik bakış açısının şekillenmesini sağladığı düşüncesindeyiz. Çünkü eserin ilk baskısı 1990 yılında yapılmıştır. Çalışmada incelenilen kitap ise 18. baskı olup, 1999 yılında basılmıştır. 9 yıl içerisinde 18 baskı yapan bir eserin okuyucu tarafından beğenildiği düşünülebilir. Bundan dolayı Murakami’nin eserinin Japon toplumunda Türkiye’ye yönelik bakış açısını etkilediğini söylemek mümkündür. Kitap fotoğraflarla da renklendirilmiştir. Özellikle erkek ve kız çocuklarının resimlerinin eklenmesi Japon toplumunun Türk çocukları üzerinde fikir sahibi olmalarını sağlayacaktır. Ancak Murakami’nin yaşadıklarından dolayı eserin bazı noktalarında olumsuz bir Türkiye imajı çizildiği bir gerçektir. Özellikle Doğu Anadolu Bölgesi’nin anlatılması ülkenin güvensiz olduğu düşüncesini doğurmaktadır. Eserin geneline bakıldığında Türkiye ile ilgili anlatılanların Türkiye’yi daha önce hiç görmemiş birinde önyargıya sebep olacağını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Akbay, O. H. (2012). Bir Japon aydının gözünden Türkler – Nagase Hōsuke’nin Türkiye izlenimleri. *Sefad*, 27, 177-190.
- Doyuran, L. (2018). Medyatik bir çalışma alanı olarak eleştirel söylem çözümlemesi. *Erciyes İletişim Dergisi*, 5/4, 301-323.
- Dündar, A. M. (2015). Muhayyel tarihe itiraz: Ertuğrul Faciası, Yamada Torajiro ve Abdülhalim Noda Shotaro üzerine. K. A. Akkemik (Ed.), *Doğu Asya’nın politik ekonomisi içinde (s. 362-372)*. Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi.
- Erdemir, A. V. (2014). *Japonya’da Türk imgesinin oluşumu 1890 – 1914*, Kurgu Kültür Merkezi Yay.
- Erdemir, A.V. (2011). A realistic approach to the achievements of Torajiro Yamada and his relationship with Turkey. *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11/1, 217-227.
- Erkin, H. C. (2002). Japon gezgin Ienaga Toyokichi nin 1899-1900 hatıratı. *OTAM*, 14, 237-243.
- Erkin, H. C. (2004). *Geçmişten günümüze Japonya’dan Türkiye’ye bakış*, Vadi Yay.
- Etō, J. (1965). Natsume Sōseki: a Japanese Meiji intellectual. *The American Scholar*, 34/4, 603-619.
- Haruki Murakami Japanese author. <https://www.britannica.com/biography/Haruki-Murakami> adresinden alındı. Erişim tarihi: 05.04.2020
- Hasebe, K. (2017). Osmanlı İmparatorluğu ile Japonya arasındaki ilişkilerinin tarihçesi: sergideki Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndeki belgelerle. K. Hasebe, N. Misawa ve S. Levent (Eds.), *Osmanlı İmparatorluğu ve Japonya içinde (s. 1-73)*. Asya Kültürleri Araştırma Enstitüsü.
- Kazuhiko, S. (2003). The Japanese image of Turks in Meiji Era 1868 – 1912. S. Esenbel (Ed.), *The rising sun and the Turkish crescent içinde (s. 49-86)*. Boğaziçi University Press.
- Komatsu, K. (2004). *Osuman Teikoku no kindai to kaigun*, Sekaishi Ribretto.
- Maden, S. (2008). Türk edebiyatında seyahatnameler ve gezi yazıları. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 37, 147-158.
- Misawa, N. (2005). Meijijiki niokeru Nihon no kōteki iryō seido to Erutu-ruru go: Meiji 23nen no koreraka niokeru Gaikokujin kansen taiō jirei. *Nihon Chūtō Gakkai Nenpō*, 43/2, 149-171.
- Murakami, H. (1999). *Uten enten*, Shinchosha.
- Murakaminin Türkiye seyahatnamesi. <https://www.izdiham.com/murakaminin-turkiye-seyahatnamesi/> adresinden alındı. Erişim tarihi: 15.02.2020
- Takahashi, T. (1982). Türk-Japon münasebetlerine kısa bir bakış (1876-1945). *Türk Dünyası Araştırmaları*, 18, 124-148.
- Toyama, A. (2004). *Yüzyılın dönemecinde Türkiye*. H. Can Erkin (Çev.), Türk Japon Vakfı Yay.

**TÜRKİYE'DE ÇOCUK KORUMA POLİTİKALARI:
ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1938)**

CHILD PROTECTION POLICIES IN TURKEY:
EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1938)

Banu BERBER BABALIK

25

TÜRKİYE’DE ÇOCUK KORUMA POLİTİKALARI: ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİ (1923-1938)

CHILD PROTECTION POLICIES IN TURKEY: EARLY REPUBLICAN PERIOD (1923-1938)

Banu BERBER BABALIK ¹

Anahtar Kelimeler:

Cumhuriyet ve Çocuk,
Çocuk Eğitimi, Çocuk
Sağlığı,
Çocuk Koruma
Politikaları,
Çocuk Nüfusu.

Keywords:

Republic and Children,
Child Education, Child
Health,
Child Protection Policies,
Child Population

ÖZ

Yıllarca devam eden savaşlar sonrası kurulan Cumhuriyet; sağlık koşulları bakımından salgın hastalıklarla mücadele eden, eğitim açısından yetersiz, ekonomik yönden yoksul bir toplumun içinde doğmuştur. Yarının sahibi olarak görülen çocuklar, Cumhuriyetin erken döneminde planlanan yeni bir gelecek oluşumunda ülkenin gururu olacaklardı. Yeni kurulan devlet her yönüyle sağlıklı ve güçlü bir nesil yetiştirme anlayışıyla hareket etmiştir. Bu amaçla toplumsal alanda geri kalmışlığın izlerinin en çok görüldüğü çocuklar önem kazanmıştır. Cumhuriyet hükümeti, korunmaya muhtaç çocuklar için arayışlar içerisine girmiştir. Nüfus, beslenme, eğitim, yoksullukla mücadele hem ulus hem de çocuklar özelinde ön plana çıkarılmıştır. Yeni ulusun inşasında özne olarak görülen çocuk bu anlayışla daha görünür hale getirilmiştir. Bu dönemde çocuğun durumunu iyileştirmeye yönelik çıkarılan kanunlar, açılan kurumlar sorunların tam anlamıyla çözümü konusunda yeterli olmasa da önemli bir adım atılmıştır. Bu çalışmada 1923-1938 yılları arasında Türkiye’de devletin geleceği olarak görülen çocuklara yönelik uygulanan koruma politikaları değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı bu dönemde uygulanan çocuk koruma politikalarını inceleyerek yeni kurulan Türk devletine olan katkısını ortaya koymaktır. Cumhuriyetin ilk yıllarında çocukları korumaya yönelik politikalar arşiv belgeleri, meclis tutanakları, gazeteler, anı ve araştırma kitaplarından yararlanılarak ele alınmıştır.

ABSTRACT

The Republic, which was established after years of wars, was born in a society struggling with epidemics diseases, inadequate education, and economic poverty. Children, viewed as the owners of the future, were envisioned to be the pride of the nation in the formation of a new future planned during the early period of the Republic. The newly established state acted with the understanding of raising a healthy and strong generation in every aspect. For this purpose, children, as the group most visibly affected by the traces of societal underdevelopment, gained importance. The government of the Republic sought solutions for children in need of protection. Population, nutrition, education, and the fight against poverty were prioritized in terms of both the nation and children. Seen as central to the construction of the new nation, were made more visible with this understanding. Although the laws enacted and institutions opened to improve the conditions of children in this period were not sufficient to solve the problems completely, an important step was taken. In this study, the protection policies implemented for children, regarded as the future of the state, in Turkey between 1923 and 1938, were evaluated. The aim of the study is to analyze the child protection policies implemented in this period and reveal their contributions to the newly established Turkish state. Policies aimed at protecting children in the first years of the Republic were examined utilizing archival documents, parliamentary records, newspapers, memoirs, and research books.

¹ Öğr. Gör. Dr., Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Karacasu MYO, banubabalik@adu.edu.tr, ORCID:0000-0001-9863-7189.

Alıntılanmak için/Cite as: Babalık B. (2025) Türkiye’de Çocuk Koruma Politikaları: Erken Cumhuriyet Dönemi (1923-1938), Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 420-440.

GİRİŞ

Bir toplumun oluşumu ve gelişiminde çocuk büyük önem taşır. Bu sebeple çocuğun daha dünyaya gelmeden sağlıklı bir süreç içinde olması, doğduktan itibaren bakımı, beslenmesi, eğitimi iyi birey ve ideal vatandaş olmasında belirleyici olmuştur. Toplumların varlıkları çocukların hayatta kalmaları ile mümkün olmuştur. Çocuk, bedensel, sosyal ve ruhsal yönlerden olgunluğa ulaşmamış bireydir. Çocukluk ise yetişkinliğe gidilen yolda ilk durak, ilk liman olarak tanımlanmıştır (Onur, 2005, s.19-20). Kendi ihtiyaçlarını karşılayamadıkları bu biyolojik evrede çocuğun korunma durumu karşımıza çıkmaktadır. Korunma ihtiyacı olan çocuk; fiziki, duygusal, sosyal, zihinsel ve ahlaki gelişimi veya kişisel güvenliği tehlike altında olan, ihmal veya istismar edilen ya da bir suçun sonuçlarına maruz kalan çocuğu ifade eder (Resmi Gazete, 27 Mayıs 1983, S.18059). Her devlet çocukların korunmasından sorumludur. Korunma ihtiyacı olan çocuk sorunu ülkemiz açısından daha çok sosyo - ekonomik koşulların yetersiz olduğu dönemlerde ve bu koşulların yeterli olmadığı çevrelerde görülmüştür (Akandere-Dalda, 2018, s. xix). Ülkeler kendi uygulamalarında çocukların korunmasına yönelik belirli sistemler oluşturmuşlardır. Osmanlı Devleti'nin son yüzyılında yaşanan ağır savaşlar sonucunda yetim kalan çocukların bakımı, çocuklara sahip çıkılması ile kurumsallaşma süreci başlamıştır. Savaş koşullarının olumsuz etkileri altında yaşanan zorluklar nedeniyle faaliyete geçirilen politikalar yeni kurulan devletin oluşturacağı çocuk koruma politikasında belirleyici bir etken olmuştur (Göktürk Çetinkaya, 2024, s.2366). Yirminci yüzyılda yapılan savaşlar sonrası kimsesiz kalan çocuklar için Osmanlı Devleti'nde Darüleytamlar ve Himaye-i Etfal Cemiyeti kurulmuştur (Cengiz,2019; Şeker, 2015). Nüfusun büyük çoğunluğu savaşta hayatını kaybetmiş olduğundan yeni Türk devleti savaş bittiğinde yetiştireceği nesil için çalışmalarda bulunmuştur (BCA.30.10.0.0/26.145.15). Kurtuluş Savaşı devam ederken Ankara'da çalışmalarına başlayan Türkiye

Himaye-i Etfal Cemiyeti cephelerde ailesini kaybeden çocuklara sahip çıkmıştır.

30 Haziran 1921'de Türkiye'nin sosyal hizmet anlayışında çocuk davasına hizmet etmek amacıyla Ankara'da Kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ülkemizin ilk sosyal hizmet kurumu olma özelliğini taşımaktadır². Savaşta ailesini kaybeden çocukları himayesine alan cemiyet, savaş bittikten sonra kimsesiz ve ihtiyacı olan çocukları da korumasına almıştır. Bu çocuklara ihtiyaçları doğrultusunda süt, mama, kıyafet, kitap gibi yardımlar yapılmıştır. (BCA., 180.9.0/19.96.1; BCA. 30.18.1.1/26.63.18; BCA.30.18.1.1/26.63.10; BCA.30.18.1.1/26.56.16). Ayrıca Millî Mücadele'den sonra terkedilen ve metruk durumda olan bina, arsa gibi taşınmaz malların kimsesiz çocukların barınmasında kullanılmak üzere bağışlar yapılmıştır (BCA. 272.0.0.12/58.154.17).

1923 yılı Ekim ayına gelindiğinde ülkede siyasî alan başta olmak üzere çok yönlü bir değişimin yaşanacağını rüzgarları çoktan esmeye başlamıştı. Cumhuriyet'in ilanı ile atılan adımı daha sonraki dönemlerde yenileri izlenmiş ve parlamenter demokrasiye doğru hızlı bir adım gerçekleştirilmiştir. Cumhuriyet Türkiye'sinde aralarında ortak kültür bağları bulunan ve bu bağlarla birbirine kenetlenmiş ayrıcalıksız olarak kurgulanan yeni ulus içinde çocuk, yurttaşlık bağları ile yetişen toplumun en önemli parçası olarak görülmüştür. Devletin geleceği olan çocuk, gerçekleştirilmek istenen değişim ve gelişimin en temel ögesi olmuştur. Cumhuriyet'in temeli olarak belirlenen kültür başta olmak üzere ülkeyi çağdaş uygarlık seviyesine yükseltecek tüm girişimlerde çocuğa yer verilmiştir (Kocabıyık, 2019, s.3; Reçberoğulları, 2021, s.10). Cumhuriyet'in ilanı sonrası çocuğun beslenmesi ile başlayan süreçte sağlık, eğitim, koruma gibi ihtiyaçlara yönelik çalışmalar yapılmıştır. Bu çalışmalar çocuğun yaşına uygun bedensel gelişiminin sağlanması, eğitilmesi, iyi birey ve vatandaş olmasını sağlayacak

2 Kurumun tarihi 1900'lü yıllara dayanır. Savaşların yoğun olduğu bu dönemde artan çocuk sorununa bir çözüm olması için hayırseverlerin girişimleriyle Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu. İlk 1908'de Kırklareli'nde Dr. Fuad Umay ve arkadaşları tarafından kurulan bu cemiyet Balkan Savaşları sonrası kaldırıldı. I.Dünya Savaşı'n-da Osmanlı yetimlerine yardım etmek amacıyla İstanbul'da Himaye-i Etfal Cemiyeti kuruldu. Ancak 1918 sonrası başlayan işgaller nedeniyle yeterince aktif olamadı. 1921'de Ankara'da kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti ile birleşti. (Sarıkaya, 2024, s.23). 10 Mart 1917'de İstanbul merkezli kurulan Himaye-i Etfal Cemiyeti Ankara açılan derneğe ilham olmuştur (Konukçu, 2022, s.59). Konukçu çalışmasında Çocuk Esirgeme Kurumu tarihçesinde İstanbul Himaye-i Etfal Cemiyeti'ni ile uyumlu bir tarihsel bütünlüğünün olduğunu ve bu yüzden kuruluş ve faaliyetleri açısından başlangıç olarak kabul edilmesi gerektiğini savunur. Himaye-i Etfal Cemiyeti için ayrıca bkz. (Albayrak, 1988, s.31-33).

manevi değerlerin verilmesini içermiştir. 1923 yılı Türk ulusunun bağımsızlık mücadelesi için verdiği savaştan gelip çıktığı yıldır. Bu galibiyetin neticesinde yeni bir devletin geleceği inşa edilmeye başlanmıştır. Atatürklü Cumhuriyet yılları (1923-1938), ülkenin medeni devletlere ulaşma doğrultusunda önemli aşamaların gerçekleştiği bir dönemdir (Kinross, 1966; Mango, 2006; Çeçen, 2003 ; 1946; Kili, 1981; Kili, 2014; Çavdar, 2008; Timur, 2001; Kocatürk, 2017; Turan, 2013). Atatürk önderliğinde 1938 yılına kadar çocuk için sağlık, sosyal, ekonomi ve eğitim gibi alanlarda politik yatırımlar yapılmıştır. Bu yatırımlar çocuğun bireysel farklılığının artması ve geleceğe katkı sağlaması içindir. Çocuk gün geçtikçe korunması ve kazanılması gereken bir değer olarak görülmüştür.

1920’li yılların Türkiye’inde uzun yıllar devam eden savaşlar nedeniyle kimsesiz kalan çocuklara devlet kol kanat geren ana baba görevi üstlenmek durumundaydı. Sokaklarda hayatta kalma mücadelesi veren ya da bazı yetişkinlerin elinde zorluklar içinde olan çocuklar kamuoyunda da rahatsızlık oluşturmuştur. Çalışmanın amacı Cumhuriyet’in modern bir toplum yaratabilmek amacıyla çocuklara yönelik oluşturduğu koruma politikalarını ve tarihsel süreç çerçevesinde yapılan faaliyetleri incelemektir.

Çalışmada önce “Cumhuriyet öncesi dönemde çocuk ve çocuğun korunması” uygulamaları ele alınmıştır. “Erken Cumhuriyet döneminde çocuk korunmasına ilişkin bilincin geliştirilmesi” başlığı altında yeni Türk devletin ideal vatandaş yaratma düşüncesindeki faaliyetlerine yer verilmiştir. Çocuk davası devlet tarafından ele alınmalıdır anlayışı çerçevesinde yapılan yasal düzenlemeler “çocuğu korumaya yönelik yasal düzenlemeler” bölümünde aktarılmıştır. Çocuğu koruma politikasında çocuğun sağlıklı bir şekilde dünyaya gelmesi için yapılan düzenlemeler ve yenilikler “çocuk sağlığına önem verilmesi ve nüfus politikaları” bölümünde incelenmiştir. Cumhuriyetin kurucu kadrosu devletin öncülüğünde yapılan yardım çalışmalarının gönüllü kuruluşlar ve hayırsever vatandaşlar tarafından desteklenmesinin önemini her fırsatta belirtmişlerdir. Bu dönemde yapılan çalışmalar “çocuğun korunması ile ilgili yardım çalışmaları” başlığında

verilmiştir. “Çocuğun eğitime ilişkin çalışmalar” bölümünde ülkenin geleceğine sahip çıkma düşüncesinden yola çıkılarak çocuk eğitimi için yapılan çalışmalar aktarılmıştır. Erken Cumhuriyet dönemini içine alan çocuk politikaları çalışmalarından istifade edilmiştir (Sarıkaya, 2005; Sarıkaya, 2007; Öztan, 2019; Kocabıyık, 2019; Deniz, 2019; Karatay, 2007; Şeker, 2015; Çakır, 2019; Cengiz, 2019). Bununla birlikte çalışmada bir devletin temelini atıldığı 1923-1938 yılları arasında devletin çocuk koruma politikalarını tarihsel süreç içinde ele almak amaçlanmıştır. XX. yüzyılın ilk yarısında çocuk koruma politikalarına verilen önem bir kez daha görülmeli ve çocuğun sadece ailesi için değil içinde bulunduğu devlet için de taşıdığı önem günümüze de uyarlanmalıdır.

1.Cumhuriyet Öncesi Dönemde Çocuk ve Çocuğun Korunması

“Çocukluğun tarihi uzun bir karabasandan farksızdır” diyen Atalay Yörükoğlu insanlığın bu karabasandan ancak XX. yüzyılda uyanabildiğini de ekler (Yörükoğlu, 1984, s.10). Yaşam sürecimizde doğal ve değişmez bir evre olarak kabul edilen çocukluk dönemi tarihin farklı dönemlerinde, bulunduğu coğrafyadan da etkilenecek toplumlar arasında farklı anlamlar yüklenerek karşımıza çıkmıştır. Bu özelliğiyle çocukluk toplumsal bir kavram olarak kabul edilmiştir (Tan, 1989, s.72; James, 2001).

Orta çağ Avrupa’sının çocuğu doğuştan kötü gören anlayışına karşı XVIII. yüzyılda Aydınlanma Çağı ile birlikte çocuğun doğuştan iyi olduğu görüşü yaygınlaşmaya başladı. Bu değişim sürecinde çocuğa olan ilgi artmıştır. Korunma ihtiyacı olan çocuklara yönelik uygulamalar başlamıştır (Mamur Işıkcı, Karatepe, 2016, s.71; Halman 1999, s.18). Çocukluğun tarihi çalışmalarında Aries,³ Orta çağ zihniyetinde çocuğun kendine özgü varlığının tanınmadığını belirtmiştir. Aries, Orta çağda yapılan eserlerden yola çıkarak “minyatür yetişkinler” ifadesini kullanmıştır (Genç, 2016, s.247; Özcan, 2017, s.94; Onur, 2007, s.96-97; Erket vd., 2017, s.17-28). XVII. yüzyıla gelindiğinde Avrupa’da yaşanan Rönesans, Reform ve Aydınlanma Dönemi’nin etkisiyle yeni ve modern çocukluk anlayışının temelleri atılmıştır. Orta çağın skolastik düşünce yapısı içinde kilise tekelinde bulunan

3 Philippe Aries, Fransız nüfus bilimci ve toplumsal tarihçidir. 1960’da *L’enfant et la vie familiale sous l’ancien régime* (Yüzyıl Çocukluğu: Aile Hayatının Sosyal Tarihi) isimli kitabı yayımlanmıştır.

çocuklar artık el değiştirmiştir. Devlet ile kilise arasındaki mücadelenin galibi devlet olmuş ve artık çocuklar devletin çocuklarıdır (Bumin,1983, s.10; Öztürk, 2017, s.253-276). Sadece kendi ailesinin devamı olarak değil aynı zamanda devletin ve toplumun geleceği olarak görülen çocuk Türk toplumu için çok değerli olmuştur. Osmanlı Devleti'nin büyük ölçüde tarıma dayanan ekonomisi, geniş aile yapısı, komşuluk değerleri gibi özellikleri her dönem etkinliğini göstermiştir. Aktif bir vakıf sisteminin bulunuşu, korunma ihtiyacı olanların ihtiyaçlarının karşılanmasında önemli rol üstlenmiştir. Çok uluslu bir yapısı olmasının yanında çoğunlukta olan İslam dininin yoksulları, düşkünleri ve ihtiyaç sahiplerini koruma anlayışı kimsesiz çocuklara sahip çıkılmasında belirleyici olmuştur. Osmanlı'nın Tanzimat Dönemi'ni yaşadığı evrede Avrupa'da oluşan modern çocukluk algısı sonucunda devlet çocukların eğitimine daha çok önem vermeye başlamıştır. 1789 Fransız Devrimi sonrası devlet politikalarının temelinde çocuk kavramı yerini almıştır. XIX. yüzyıla gelindiğinde Osmanlı Devleti'nde de çocuğa ve çocuk eğitimine olan bakışı değiştirmiştir (Ortaylı, 2001, s.103; Şirin, 2013, s.159). XIX. yüzyılın ikinci yarısı Osmanlı Devleti'nde daha önce başlayan yenileşme hareketlerinin toplumun geniş kesimlerini yoğun ölçüde etkilediği bir dönem olmuştur. Bu modernleşme hareketleri toplumun birçok kesiminde görülürken bir taraftan geleneksel yapının korunduğu ve yenileşme karşısında uyum sağlandığı bir süreç yaşanmıştır. Bu uyum içerisinde çocuğun ayrı bir birey olarak kabulü dikkat çeker. Okay, bu uyum sağlama durumunun çocukların hayatlarını olumsuz etkilemediğini modernleşmenin çocukların eğitim, sağlık alanları ve günlük yaşamlarında olumlu gelişmeleri ortaya çıkardığını savunur (Okay,1998, s. 158). Bunun neticesinde çocukluk süreci yetişkinlik döneminden ayrı bir varoluş alanı olarak görülmeye başlamış ve artık çocuk "kendi başına bir mesele ve bir alem" gibi algılanmıştır (Sakaoğlu, 2003, s. 68-93; Aslan, 2018, s. 87-114; Onur, 2007, s.160-161; Tan, 1994, s.71-78).

Osmanlı Devleti'nde çocukları korumak amacıyla yapılan yasal düzenlemelerin başlangıcında 1851 tarihli Eytam Nizamnamesi çıkarılmıştır. Amacı babasını kaybeden çocukların mallarının işletilerek geçimini sağlayacak

paranın çocuğun velisine verilmesi yoluyla çocuğun mağduriyetini önlemek olmuştur (Özcan, 2006, s.103-121). Mithat Paşa önderliğinde kimsesiz ve yoksul çocuklara mesleki eğitim vermek için kurulan ve daha sonra sanat mektepleri olan ıslahhaneler açılmıştır (Öztürk,1999, s.190-191). Yetim Müslüman çocukların eğitim faaliyetlerine destek olmak için 1873'te Darüşşafaka kurulmuştur. 1877-1878 Osmanlı – Rus Savaşı sonrasında yaşanan büyük göçler sokaklardaki kimsesiz çocuk ve dilencileri artırmıştır. II. Abdülhamid'in fermanı ile kurulan Darülaceze İstanbul'da sokaklarda başıboş dolaşan kimsesiz çocukları ıslah etmek ve sanat sahibi yapmak amacıyla kurulmuştur. 1899'da yoksul kadın ve çocuklara sağlık hizmeti vermek için Hamidiye Etfal Hastanesi açılmıştır. 1903-1909 yılları arasında hizmet veren Darulhayr-ı Ali kimsesiz çocuklar için ilk eğitim yeri olmuştur.

1908'de meşrutiyetin ikinci kez ilanı ile Osmanlı toplum hayatı içinde aileye çocuğa ve çocuk eğitimine özellikle önem verilmiştir (Gündüz, 2004, s. 39-47; Yüksel, 2019, s.26). Meşrutiyet Döneminde kurulan Darüleytamlar (yetimhane) kimsesiz ve bakıma ihtiyacı olan çocukların devlet tarafından korunmasına yönelik kapsamlı sosyal hizmet kurumu olmuştur. Bu dönemde çocuk eğitimi ve çocuğa yönelik edebiyat alanında bir tarih ve toplum bilincinin ürünü olarak karşımıza çıkar. I. Dünya Savaşı ve Millî Mücadele yıllarında Doğu Anadolu'da Kazım Karabekir Paşa'nın kimsesiz çocukları korumak amacıyla yaptığı çalışmalar büyük önem taşımıştır. Çocuklar için açtığı okullar ve çocukların barınma ve korunması ile ilgili oluşturulan kuruluşlarla binlerce çocuğun hayatına dokunmuştur. Bu okullar Sanayi Mektebi, Leylî Eytam İbdatî Mektebi, Erzurum Ana Mektebi, İş Ocağı, Sıhhiye Mektebi, Sarıkamış Askeri İdadisi, Sarıkamış Ana Mektebi okullarıdır. Açılan okullarla yaklaşık altı bin yetime imkân tanınmıştır. Savaş sırasında toplanan çocukların korunması ile ilgili çalışmalar savaş sonuna kadar devam etmiştir⁴. Kazım Karabekir Paşa, Doğu illerinde bakıma muhtaç kimsesiz çocukları hayata hazırlamak için 1921'de Çocukları Himaye Cemiyeti kurulmuştur (Çağlar, 1982, s. 2-4; Sarıkaya, 2005, s. 25; Akandere-Dalda, 2018, 45).

4 Karabekir'in çocuklarla ilgili yaptığı çalışmalar için bkz. (Karabekir,1995, s. 23).

Çocuğun korunması, hukuku, öğrenimi, iyi yetiştirilmesi, çocuk işçiliği, bakım yöntemleri, çocuk mahkemeleri gibi kavramlar XX. yüzyıla beraber ortaya çıkmıştır. Avrupa’da Sanayi Devrimi ile başlayan sürecin aile ve toplum yapısı üzerindeki etkileri nedeniyle XX. yüzyılın ilk yıllarından itibaren bu kavramlar yaygın olarak kullanılırken Osmanlı Devleti ve sonrasında Türkiye Cumhuriyeti’nde daha sonraları toplumda etkinliği artmış ve devlet politikaları oluşmaya başlamıştır (Gökçe, 1971, s.14; Çiçek, 2012, s.77). Bu politikaların etkin hale gelmesinde zaman içinde küçülme gösteren ailenin çocuğu korumada tek başına yeterli olamayacağını anlaşılmaması ve sosyal devlet anlayışının gelişmesiyle çocuğun korunmasında devletin rolünün daha fazla önem kazanması etkili olmuştur. Bu gelişmelerle birlikte Osmanlı Devleti’nin çocuk meselesinde belirleyici olan itici gücün son yüzyılda yaşanan savaşlar ve göçler nedeniyle sayıları azımsanmayacak kadar çok korunmaya muhtaç çocuğun bulunduğu ve bu soruna çözüm bulma arayışlarının etkili olduğu gerçeğidir (Arıkan, 2022, s.37-50).

2.Erken Cumhuriyet Dönemi’nde Çocuk Korunmasına İlişkin Bilincin Geliştirilmesi

Türkiye’de yıllarca devam eden savaşlar yüzünden ailesini, evini kaybetmiş kimsesi olmayan çocuklar yeni kurulan devletin çözmesi gereken önemli toplumsal meseleler arasında yerini almıştır (Aslan, 2018, s.87-114). Cumhuriyet, yakın geçmişinden yaşanan savaşların etkisiyle büyük bir nüfus meselesi devralmıştır. Savaşlarda erkek nüfusun büyük oranlı kaybı, geçim sıkıntısı nedeniyle evlilik sayısındaki azalmalar ve çocuk ölüm oranlarının yüksekliği bu meselenin odak noktası olmuştur. Yeni kurulan devletin varlığı için evliliği özendirmek, doğum sayılarını artırmak, çocuk dünyaya gelmeden ve geldikten sonra her türlü sağlıklı ortamı hazırlamaya öncelik verilmiştir. Cumhuriyetin en büyük tehdidi olarak görülen çocuk ölümleri Birinci Milli Türk Tıp Kongresi’nin gündemi olmuştur.⁵ Doktorlar, çocuk ölüm oranının yüzde seksenlere dayanırken, geri kalan yüzde yirmisinin durumu çok parlak olmadığı ifade etmişlerdir (Toprak, 2017a, s.23). Çocuk ölüm oranları ve nüfus azalışı doğrudan Cumhuriyet’in temel sorunu olmuştur.

Asrî bir milletin inşası ancak çocuk meselesinin çözümü ile sağlanabilirdi. Türkiye, modernleşme çalışmalarının başladığı Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren çocuğun bedensel ve ruhsal gelişimi konusunda çağdaş ülkeleri model almış ve çocukla ilgili birçok uygulamanın takibini yapmıştır. Bu konuda Sabiha Zekiye Sertel’in yaptığı rehberlik çalışmaları dikkat çekmiştir. Sertel, çağdaş ülkelerdeki uygulamaları Türkiye’de de yaygınlaştırmak amacıyla Evde Mekteb-Annelerle Hasbihal (Zekeriya ve Halim, 1927) isimli çalışmayı kaleme almıştır. Bu çalışmalarla sağlığın önemi ile ilgili hem anne babaların hem de çocukların bilinçlenmesine katkı sağlanmıştır.

Doğurganlığı özendirmek ve çocuk ölümlerinin önüne geçilmesi için halkın devlet tarafından bilinçlendirilmesi çalışmalarına önem verilmiştir. Bu yüzden salgın hastalıkları önlemek için tedavi edici tedbirlerden daha çok hastalıkları önleyici tedbirlere ağırlık verilmiştir. Okul kitaplarında, kamu broşürlerinde temizlik, beslenme, zararlı alışkanlıklardan uzak durma gibi konuları içeren yayınlar hazırlanmıştır. Ayrıca kurulan sıhhi müzeler ve dağıtılan sağlık rehberleri ile toplumsal bilinç artırılmaya çalışılmıştır (Öztan, 2019, s. 144-145). Çocuk meselesinin hayır ve şefkat gösterilerek çözülmesi yönünde yapılan girişimlerin yeterli olmadığı görülmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarında yetim çocukların sayısı yaklaşık iki yüz bin civarındaydı. Bu çocukların çok küçük bir kısmı devlet tarafından himaye edilirken yüz doksan bine yakını sokaklarda kalmıştır. Bunların dışında sayıları net bilinmeyen gayri meşru çocuklar, dilencilik yapanlar, serseriler bulunuyordu (Toprak, 2017a, s. 24). Büyüyen her çocuğun topluma yararlı birey haline gelmesi amaçlanmıştır. Bu amacın hayata geçirilmesi için çocukların ihtiyaçları dikkate alınarak kurumsal düzenlemeler yapılması girişimleri (çocuk bakım evleri, çocuk mahkemeleri, sağlık istasyonları, yasal düzenlemeler) başlatılmıştır. Cumhuriyet rejimi yapılan her çalışmada ulusal, modern ve bağımsız bir devlet ve toplum yaratma idealinde olmuştur. Bu idealin gerçekleştirilmesi için çocuğun önem kazanmasına gayret edilmiş, çocukların temel hakları olan beslenme, barınma, sağlık, eğitim alanlarında yapılan yasal düzenlemelerle çocuklar koruma

⁵ 1-3 Eylül 1925 tarihleri arasında toplanan kongreye 592 doktor katılmıştır. Çocuk ölümleri, sıtma, vereme bağlı nüfus sorunları başta olmak üzere çok çeşitli sunumlar yapılmıştır (Arıkan, 2005, s.10-12).

altına alınmaya çalışılmıştır (Akyüz, 1980, s.339-365; Reçberoğulları, 2021, s.68-73). Cumhuriyet yönetiminin çocuk ve çocuğa yönelik yapıcı yaklaşımlarının toplumsal bilinci kapsamı için her türlü tanıtım faaliyetlerinden yararlanma yoluna gidilmiştir. Örneğin dönemin önemli kitle iletişim araçları arasında bulunan gazeteler, dergiler bu ideale hizmet eden yayınlar yapmışlardır (Gürkan, 2021, s.177).

Bu girişimlerin hepsi hayata geçirilememiş ve sorunu tamamen ortadan kaldırma noktasında yeterli olmasa da ilerleyen süreçte önemli başlangıçların temellerini oluşturmuştur. Bir toplum kadınlar ve erkeklerden oluşur. Kadın ve erkeğin evliliği ile ortaya çıkan aile içinde bulunduğu devletle birlikte çocukların yetiştirilmesinde önemli bir değerdir. Atatürk'ün ifadesiyle “Bu millet esas eğitimi aileden almaktadır. Türk milleti öyle analara sahiptir ki, her dönemin büyük adamlarını bu analar yetiştirmiştir. Türk kadını daha yüksek kuşaklar yetiştirmeye yeteneklidir (Kocatürk, 2017, s. 265; Aytaç, 2017; Benazus, 2019; Güler, 2023)⁶. Hayata geçirilmek istenen modern devletin oluşumunda çocukların yetiştirilmesinde birinci derecede etkili olan Türk kadınının kendi beden sağlığı ile örnek olması için okullarda verilen eğitimin yanı sıra toplumsal hayatta içinde beden terbiyesinin olduğu etkinliklere katılması desteklenmiştir. Bu amaçla 1916'dan itibaren kutlanan İdman Bayramları, 1924'ten itibaren Kız İdman Bayramları olarak kutlanmıştır. (Sarıkaya Sarıdemir, 2024, s. 164-172). Gürbüz Türk Çocuğu mecmuasının girişimiyle başlatılan Gürbüz Türk Çocuğu Müsabakası çocukların iyi yetiştirilmesine hizmet etmiştir⁷(Akşam, 28 Nisan 1933). Bu dönemde yapılan yasal düzenlemeler ve beraberinde izlenen politikalar ile çocuk beslenmesi sağlığı, eğitimi ve her türlü bakımı için çalışmalara ağırlık verilmiştir.

2.1.Çocuğu Korumaya Yönelik Yasal Düzenlemeler

Millî Mücadele'nin zaferle sonuçlanmasının ardından Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte başlayan süreçte sadece siyasi değil toplumsal, ekonomik, kültürel her alanda büyük ve önemli değişimler yaşanmıştır. Bu değişimin içinde çocuklar da yer almıştır. Cumhuriyetle birlikte çocuğu korumaya yönelik ilk adım Darüleytamların,

⁶ Atatürk ve çocuk için ayrıca bkz. (Sönmez, 1997; Soyak, 2018).

⁷ Bu yarışma ile sağlıklı ve iyi bakılmış çocukların topluma örnek olması sağlanmıştır.

Maarif Nezareti'nden alınarak Sıhhat ve İctimai Muavenet Vekâletine devredilmesiyle atılmıştır. 1922'de 2042 sayılı Darüleytamlar yönetmeliği çıkartılmış ve uygulamaya konulmuştur (Çağlar, 1982, s.1). Çocuk koruma politikalarını kurumsallaştırma amacıyla olan kurucu kadro çocukların çalışma hayatında olmaması için düzenlemeler yapmıştır. 1921 yılında çıkarılan 151 sayılı yasa ile maden ocaklarında on sekiz yaşından küçük çocukların çalıştırılmaları yasaklanmıştır (<https://www.csgb.gov.tr/amelebirliği/contents/mevzuat/151sayiliyasa/E.T.10.09.2024>). Cumhuriyet'in ilanı sonrası hazırlanan Türk kanunlarında çocukların korunmasıyla ilgili maddelere yer verilmiştir. Çocuğun korunmasına dair ilk hükümler 17 Şubat 1926 tarih ve 743 sayı ile kabul edilen Türk Medeni Kanunu'nda bulunmaktadır. Kanunda anne babanın çocuğa karşı sorumlulukları, evlat edinme, velayet, çocuk malları, soyu belli olmayan çocukların durumu ve yaşam koşulları ile ilgili hükümler bulunmaktadır. Toplumsal hayatı düzenlemek amacıyla oluşturulan Medeni Kanun'un çocukla ilgili hükümlerin yer aldığı ancak doğrudan kimsesiz ve korunmaya muhtaç olan çocuklara yönelik bir yasal düzenleme olmadığı görülmüştür. Medeni Kanun'da 262. madde ile çocuğun her türlü bakımı ve yetiştirilmesinden anne ve babanın sorumlu olduğu belirtilmiş ve 272. madde ile anne ve babanın bu görevleri gerçekleştirememeleri durumunda gerekli tedbirlerin alınması için hâkime koruma kararı yetkisi verilmiştir. 273. madde çocuğun tehlikede olduğu tespit edilirse çocuğun anne ve babasından alınacağını, 274. madde eğer anne ve babanın velayete sahip çıkma konusunda yetersiz olduğu kanaati olursa velayetin alınabileceği belirtilmiştir. Bu çocukların dışında anne ve babası belli olmayan çocuklar vardı. Bu çocukların tespiti yerel yönetimler tarafından yapılacak ve çocukların bakımının belediyeler tarafından sağlanacağı 317. madde ile açıklanmıştır. Doğrudan çocukları korumayla ilgili olmasa da 1926 yılında Türk Ceza Kanunu'nda çocukları ve çocuk haklarını korumaya yönelik maddeler yer almıştır. 765 Sayılı kanuna göre (Resmi Gazete,13 Mart 1926, S.320) çocuğa yönelik hakaret, kandırma, tecavüz suçlarında bulunanlara cezalandırılır.

İnsan, yaşadığı toplumun bir eseridir. Toplum içinde dünyaya gelen hiçbir çocuk yoktur ki dünyaya sadece kötü veya iyi olarak gelmemiştir. Bu görüşten hareketle yeni Türk devletin temellerini atan yasalarda henüz iyiliği veya kötülüğü belli olmamış çocukların korunmasının amaçlandığını görüyoruz. Türk Medeni Kanunu 743 Sayılı kanuna göre evlilik devam ederken veya evlilikten itibaren üç yüz gün içinde doğan çocuğun babasının koca olduğu belirtilmiştir. Toplumun küçük bir modeli olarak tanımlayabileceğimiz aile kavramının oluşumunda evlilik yoluyla ilişkinin resmîlik kazanması oluşturulmak istenen modern ülkede resmî nikah aile üyelerinin hak ve hukuklarının sağlanması açısından önemliydi. Fakat kanunda evlilik birleşmesi dışında doğan çocukları korumak amacıyla anne ve babanın evlenmesiyle soybağının gerçekleşeceği ifade edilmiştir. Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren uygulanan nüfus artırma politikalarında çocuk sahibi olmak özendirilirken kasten çocuk düşürme ve çocuk aldırma 1 Mart 1926 tarihinde çıkan 765 sayılı Ceza Yasası ile yasaklanmıştır. Çocuk düşürmek “vatana ihanet” olarak gösterilmiştir (Resmî Gazete, 13 Mart 1926, S.320; Toprak, 2017b, s. 50-61). Çocuk ilk eğitimini aileden alır. Bunun yanında eğitimin en önemli özelliklerinden biri toplumsal olmasıdır. 1927 yılında 1117 Sayılı Küçükleri Muzır Neşriyattan Koruma Kanunu çıkarılarak on sekiz yaşından küçüklerin maneviyatını korumak için müstehcen yayınlar, her türlü resim ve levhalar sınırlandırılması başlatılmıştır (Resmî Gazete, 1 Temmuz 1927, S.627). Evlat edinme şartları, isim ve vatandaşlık hakları, çocuğun malları, soyu belli olmayan çocuğun durumu, babalık davası, nafaka gibi çocuğu ve aileyi ilgilendiren konularla ilgili düzenlemeler yapılmıştır (Resmî Gazete, 4 Haziran 1928, S.904). Yapılan tüm düzenlemeler çocuğun üstün yararına ve korumaya yöneliktir.

1923-1938 döneminde devletin çocuk politikasında temel gaye hedeflenen nüfus artışı için sağlıklı ve gülbüz çocukların yetiştirilmesi esası üzerine olmuştur. Bu politika 1922'de çıktığı savaşta çok sayıda insanını kaybetmiş bir devletin içinde bulunduğu koşullarının bir sonucu

olarak değerlendirilebilir. 1938 sonrasında çocuklar için yapılan yasal çalışmaların detaylandırıldığı ve çoğaldığı görülmüştür.⁸

2.2.Çocuk Sağlığına Önem Verilmesi ve Nüfus Politikaları

Her yönden sağlıklı gelişim gösteren bir millet olmanın ön koşulu sağlıklı nesillere bağlıdır. Cumhuriyetin Osmanlı Devleti'nden devraldığı mirasta yaşanan savaşlar ve göçlerden kaynaklı sağlıklı bir nüfus söz konusu olamamıştır. Cumhuriyetin kurulmasından önce yaşanan uzun savaş dönemi, bulaşıcı ve salgın hastalıklar dolayısıyla ölüm oranlarında artışlar görülmüştür. İnşa edilmek istenen ideal vatandaşlık politikasında öncelik dünyaya gelen çocukların sağlıklı büyümeleri olmuştur (İlkan Rasimoğlu, 2019, s.76-84). Yeni Türk devletin izlediği nüfus politikalarında sayı olarak artışın yanında sağlıklı bir kuşağın yetişmesi de dikkate alınmıştır. Çocuk sağlığı alanında yapılan çalışmaların Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti (Sıhhiye Bakanlığı) tarafından gerçekleştirildiği ve 1920'de faaliyete başlayan bu kurumda anne ve çocuk sağlığını koruma politikalarına önem verilmiştir (Tekin, 2011, s.37). Nüfus artırma politikaları ve sağlıklı çocuk yetiştirme çalışmalarında hassas olduğu bilinen Gazi Mustafa Kemal, çocuk meselesinin “millî bir dava” olduğunu her fırsatta ifade etmiştir. Bu amaçla çocuk ölümleri azaltılmalı, zayıf ve hastalıklı doğan çocuklara bakılmalı, sağlıklı çocuklar için hem anne hem de bebeğin bakımı en iyi şekilde sağlanmalıydı. Ankara, Konya, Adana, Balıkesir, Kars, Erzurum, Van, Çorum, Malatya başta olmak üzere ülkenin birçok yerinde açılan Doğum ve Bakım Evlerinin öncelikli hedefi sağlıklı nesiller için gerekli koşulları sağlamaktır (BCA. 30.18.1.2/55.48.9). Fakir ve kimsesiz çocukların bakımı için devlet tarafından açılan pavyonlar yine bu politikanın bir sonucu olarak hayata geçirilmiş ve Kütahya Ortaokulundaki gibi birçok yerde fakir çocukların bakımı devletin sorumluluğunda olmuştur (BCA. 30.18.1.2/19.26.1).

Nüfus meselesinde en önemli sorunlardan biri doğan çocukların yaşatılması ve doğduktan sonra koşulların

8 1942 yılında “İspirto ve İspirtolu İçkiler İnhisarı Kanunu” çıkartılmıştır (Resmî Gazete, 12 Haziran 1942, S.5130). Buna göre onsekiz yaş altındaki çocuklar alkollü içki üretimi, satışı ve sunumunda kullanılmayacak, çocukların içki tüketimi veya çocuklara içki satışı yapılamayacağı yasallaştırılmıştır. 1939-1945 arasında yaşanan II. Dünya Savaşı ile birlikte çocuk meselesi kamuoyunda sıklıkla ele alınmıştır. 1949 yılında “Korunmaya Muhtaç Çocuklar Hakkında Kanun” çıkarılmıştır (Resmî Gazete, 27 Mayıs 1949, S.7217)

iyileştirilmesi olmuştur. Atatürk Döneminde devletin üzerinde ulusal bir politika olarak ilk kez özel bir ilgi ve titizlikle durduğu sosyal konuların başında ülkedeki nüfusun nicelik ve nitelik özellikleri yer almıştır. 1920’lerde Türkiye nüfusunun arttırılması, ulusal sağlık problemlerinin çözülmesi, ölümlerin mümkün olduğunca azaltılması, vatandaşların eğitimi ve gelişimlerinin sağlanması önemsenmiştir. Bu dönemde nüfus politikasının temelinde çok çocuk doğurmak ve doğan çocukları sağlıklı bir şekilde yetiştirmek esas amaçtır (Reçberoğulları, 2021, s.14). Bu politikada savaştan çıkmış olması ve 1920’li yılların Türkiye’inde yaşanan bebek ve çocuk ölüm oranlarının yüksek olması etkiliydi (Güriz,1975, s.50). Kurtuluş Savaşı devam ederken kurulan Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaleti savaş bittikten sonra doğum sırasında ve sonrasında çocuk ölümlerini engellemek hizmetlerini daha geniş alanlara yayabilmek için seyyar faaliyetleri de bulunan bu evlerin ülkenin farklı yerlerinde yaygınlaştırılmasına çalışılmıştır (Öztürk, Emiroğlu, 2022, s.571). Çocuk beslenme sorununu çözmek amacıyla yurt çapında faaliyet gösteren Süt Damlası Kurumu önemli bir adım oldu. Süt Damlaları ile fakir, kimsesiz ya da muhtaç olan süt çocuklarının gelişiminde çok önemli bir yere sahip olan anne sütünden mahrum bırakılmamaları için süt anneliği yapılmasına öncülük edilmiştir (Özüçetin, Sanatasan, 2021, s.7). Dr. Fuat Umay’ın girişimiyle 1923’te ilk Süt Damlası İzmir’de açılmış ve çocuk beslenmesinin düzenlenmesi ve çocukların daha sağlıklı hale gelmeleri için çalışmalar devam ettirilmiştir. Kuruma alınan ineklerden sağılan sütlerin pastörize edilip şişelenmesi sonrası ihtiyaç sahiplerine dağıtılmış ve yıllarca başarıyla uygulanmıştır. Dr. Besim Ömer Bey hem Süt Damlası kurumuna büyük katkılar sağlamış hem de çocuk sağlığı konusunda anneler, anne adaylarına kurslar düzenlemiştir (Cumhuriyet, 22 Nisan 2007).

İlki 1925 yılında yapılan Türk Milli Tıp Kongresi, birer yıl arayla düzenlenerek geleneksel hale getirildi ve bu kongrelerde hem çocuk hem de kadın sağlığı, bulaşıcı hastalıklardan korunma gibi konular görüşülmüştür. Bu kongrelerde sağlıklı bir neslin sağlanması konusunda uzmanların görüş ve önerileri çocuk sağlığı alanında alınan kararlarda büyük önem taşımıştır (Arıkan, 2005, s. 101). 1927 yılında Dr. Refik Saydam’ın bakanlığı döneminde

ülke çapında doktor ve sağlık memurlarının sayılarının artırılmasına özen gösterilmiş, bölgesel hastaneler açılarak hastalıklarla mücadele konusunda önemli adımlar atılmıştır (Özüçetin, Sanatasan, 2021, s.7). Çocuklar arasında sıklıkla görülen hastalıklarla mücadelenin yapıldığı bu dönemde sıtma ve verem gibi bulaşıcı hastalıklara karşı tedbirler alınmıştır. Sıtma ile mücadele kanunun çıkarılması ile başlayan önlemler sıtmanın yoğun olarak görüldüğü yerlerde sıtma mücadele merkezlerinin açılması ve sıtma mücadele komitelerinin oluşturulmasıyla devam etmiştir (Resmi Gazete, 29 Mayıs 1926, S. 384; Resmi Gazete, 29 Mayıs 1928, S. 900; BCA.30.18.1.124.29.15; BCA.490.01.1464.6.1.8). Dönemin genel sağlık politikalarında toplam 309 maddeden oluşan 1593 Sayılı “Umumi Hıfzısıhha Kanunu” belirleyici olurken bu kanundaki 25 madde doğrudan çocuklarla ilgilidir (Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489). Çocuklarda görülen vefatları önlemek için sağlık politikalarına önem verilmiş ve ihtiyaç duyulan kuruluşların açılması kararı alınmıştır. Erken Cumhuriyet döneminin nüfus politikasında proanalist (nüfusu artırıcı) bir yol izlenmiştir. Nüfusun artması için doğan çocukları yaşatmak temel amaç olmuştur. Devletin varlığının devam için “çocukların yaşatılması” girişimleri başlatılmıştır. (Yaşar, İzmir, 2023, s.142-166). Bu amaçla Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hukuki ve sosyo-ekonomik yönde tedbirleri kapsayan politikalar uygulanmıştır. Bu uygulama yasalarda da yerini almıştır. Çocuk düşürme ile ilgili her türlü malzeme satışının yasak olduğu ve ihtiyaç duyulan malzemelerin sadece eczanelerde reçete ile satılacağı (Madde 152), resmi kurumlarda doğum ile ilgili her türlü yardımın ücretsiz olduğu (Madde 153), belediye doktorları ve ebelerin fakir kadınların doğumunda yardım yapmasının zorunlu olduğu (Madde 154) belirtmiştir. Kadınların sosyo-ekonomik hayata katılımının olabildiğince desteklendiği bu dönemde çalışma hayatı nedeniyle yaşanabilecek sorunların önüne geçen tedbirler alınmıştır. Buna göre hamile kadınların belirlenen doğum tarihinden üç hafta önce ve doğum yaptıktan sonra üç haftalık süre içinde çalışması ve çalıştırılmasının yasak olduğu (Madde 155), süt anneliği yapacak kadınların muayenede yeterli sütleri olmadığının tespit edilmesi durumunda süt anneliği yapmalarına izin verilmeyeceği (Madde 157), yedi yaş altı çocuklara para

karşılığında bakanların belediyeden izin alması gerektiği (Madde 159) yasada yerini almıştır. Kimsesiz çocuklarla ilgili yerel yönetimlerle işbirliği yapılmış ve altı yaşın altındaki kimsesiz çocuklara altı yaşını dolduruncaya kadar yerel belediyeler, belediye olmayan yerlerde köy ihtiyar heyetinin himaye etmesi gerektiği ve altı yaştan sonra bu çocukların himaye ve eğitiminin Maarif Vekaleti tarafından yerine getirileceği (Madde 161), nüfusu 10.000’den fazla olan mahallelerde belediyelerin bir süt çocuğu muayene evi kuracağı ve bu süt evinin görevlilerinin bakanlık tarafından tayin edileceği (Madde 162), okulların sağlık şartları ve sağlık hastalık durumlarının Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekaletinin denetiminde olduğu (Madde 163), on yaş altı çocukların anne babası veya akrabaları tarafından sağlık ve ahlakının tehlikede olması durumunda bu çocukların belediye veya devlet kurumlarına teslim edilmek üzere bulunduğu kişilerden alınabileceği (Madde 165) hükme bağlanmıştır. Aile ve toplum düzenini sağlamak amacıyla on iki yaş altı çocukların yanlarında ebeveyni ya da velisi olsa bile içkili yerlere giremeyeceği ve on sekiz yaşın altındakilere içki satışının yasak olduğu (madde 166), on iki yaş altı çocukların sinema, tiyatro, bar gibi yerlere getirilmesinin yasak olduğu, altı yaş üstü olanların çocuklara uygun sinema ve tiyatrolara getirilebileceği (Madde 167) açıklanmıştır. Hamile kadınların doğum öncesi üç ay çocuğa ve kendisine zarar verebilecek ağır işlerde çalıştırılmayacağı, doğumdan sonra işe başlayan kadınlara emzirmek için mesai süresi içinde yarımşar saatlik iki aranın verileceği belirtilmiştir (Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, S.1489; Akandere-Dalda, 2018, s. 58-59).

Kanun maddeleri 1930 yılı şartlarında hastalık ve anne adaylarının yaşadıkları sorunlar nedeniyle yaşanan çocuk ölümlerini en aza indirme çabası içinde olmuştur. Bununla birlikte yeni kurulan bir ülkenin savaş nedeniyle kaybetmiş olduğu nüfusunu güçlü ve yeterli hale getirme gayreti olmuştur. Sağlık önceliği içinde yer verilen kanun maddelerinde özellikle öksüz ve yetim çocukların beslenme ihtiyaçlarının karşılanması önceliği olmuştur. Çocukların sağlıklı büyüme ortamlarında park ve bahçe gibi sosyal alanların yapılması çalışmalarının olacağı da ayrıca belirtilmiştir (Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, S.1471). Cumhuriyetin kendisinden önceki dönemden miras aldığı

çocuklar savaş koşulları içinde fiziksel olarak istenilen yeterlilikte değildi. Çocukluk döneminde bulunanlardan zayıf, sakat, verem gibi hastalıklarla mücadele edenlerin sayısı oldukça çoktu. Yeni devletin ideal çocuk anlayışında çocuğun bedensel olarak sağlam ve gülbüz olması istenmiştir. Bu isteği geniş kitlelere ulaştırabilmek içinde dönemin basılı yayınlarından sıklıkla yararlanılmıştır. Gülbüz Türk Çocuğu mecmuasında⁹ sağlıklı ve zayıf bir bedene sahip olan çocukla, sağlıklı ve güçlü bir bedene sahip olana çocuğun fotoğrafları yan yana konulmuş ve “bunlardan hangisine vatanı emanet edersiniz?” sorusu sorulmuştur (Gülbüz Türk Çocuğu Mecmuası, 1926, s.36). Aslında burada tercihin sağlıklı çocuktan yana olduğu belliydi ama yine de bu şekilde sağlıklıyı tercih etme örneği kullanılmıştır. Bununla birlikte sağlıklı çocukların iyileştirilmesi, sağlığına kavuşturulması ve bu çocuklara sahip çıkılması çalışmalarına önem verilmiş ve her fırsatta dile getirilmiştir (Çakır, 2019, s.40). Sağlıklı ve güçlü bir neslin oluşmasında anne babalara sorumluluk verilirken devletin kontrolcü gücü de destek sağlamıştır. Türkiye’de çocuk meselesini gündeme taşıyan ve bu alanda yoğun çalışmaları bulunan Dr. Fuat Umay çocuğun henüz dünyaya gelmeden eşlerin sağlıklı olmasına bağlı olduğunu söylemiştir (Umay, 2014, s.162).

Cumhuriyet’in ilk yıllarından itibaren uygulanan nüfus politikalarında sağlıklı nesiller yetiştirilmesi girişimlerinin en az çocuk sayısındaki artış kadar önemsendiği görülmüştür. Bu dönemde izlenen politikaların savaştan yeni çıkmış bir ulusun önceliklerini belirlediğine dikkat edilmelidir. Bu yüzden fiziksel olarak güçlü ve gülbüz çocuklar teşvik edilmiş ve her fırsatta örnek gösterilmiştir. Sağlıklı bir nesil yetiştirme çabası içinde olan Cumhuriyet’in kurucu kadrosunun çocuk sağlığı konusunda sağlıklı bir şekilde hayatta kalma ve uygun beslenme koşullarının sağlanması çabalarının olumlu sonuçları gelecek nesillerin yaratılmasına hizmet etmiştir. Sağlık politikalarında özellikle daha çok doğum, doğum sonra uygun hijyen koşullarının sağlanması ve büyümeye başlayan çocuğa sağlıklı bir çevrenin sunulması hedeflenmiştir (Akın, 2004, s.93). Atatürk 1 Kasım 1934 tarihli TBMM açılışında yaptığı konuşmada çocuk ve gençlerin sağlıkları ve gülbüzlükleri üzerine izledikleri

9 Himaye-i Etfal Cemiyeti’nin çıkardığı 1926-1935 yılları arasında yayınlanmış dergidir.

politikanın gerekliliğini vurgulamıştır (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, 1945, s.363). İyileştirici çalışmaların etkileri nüfus sayımı sonuçlarında da kendini göstermiştir. 1935 yılındaki sayımda çocuk nüfusunun toplam nüfus içindeki oranı %45 iken, 1945 yılında bu oran %46.1 olmuştur (<https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2019-33733>).

2.3.Çocuğun Korunması ile İlgili Yardım Çalışmaları

Toplumsal yardım çalışmaları maddi bakımdan yeterli imkânı olmayanlara, kimsesizlere ve yardıma ihtiyacı olanlara destek sağlama çalışmalarıdır. Korunmaya muhtaç çocuklara yönelik politikaların temeli Osmanlı Devleti'nde Tanzimat Fermanı (1839) ilanı ile başlayan ve modern topluma geçişin temellerinin atıldığı XX. yüzyılda sosyal devlet oluşumuyla atılmıştır. Konu ile ilgili çalışmaları bulunan Özbek, XIX. yüzyılın ikinci çeyreğinden XX. yüzyılın ortalarına kadar uzanan süreçte devletin sosyal alanı olan nüfusunun giderek arttığını ifade ederken 1000 850.950 tarihleri arasındaki dönemi sosyal devletin oluşum evresi olarak değerlendirmiştir (Özbek, 2002, s. 19).

Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren yardıma ihtiyacı olanları korumaya yönelik gönüllülük esaslı hayırseverlik çalışmaları desteklenmiştir. Yapılan yardımların doğru yerlere ulaşması için dönemin yardım kurumlarında Himaye-i Etfal Cemiyeti başta olmak üzere çeşitli kurumlara destek çağrıları yapılmıştır. 1921 yılında Ankara'da Hakimiyeti Milliye matbaasının bir odasında kurulan Himaye Etfal Cemiyeti önemli sosyal hizmet ve çocuk destekleme kurumlarından biri olmuştur. Cemiyetin çocuk yuvalarına annesi ve babası olmayan muhtaç çocuklarla, sosyal ahlaki ve ruhi nedenlerden dolayı anne baba koruması olmayan çocuklar alınmıştır

(Gökçearsan Çifci, 2009, s.61). Maddi desteklerin yanında çocuğun yetişmesinde büyük öneme sahip olan annelere bebek bakımı ve çocuk yetiştirme konusunda eğitimler vermiştir¹⁰(Sarıkaya, 2005, s.86-89). Himaye Etfal Cemiyeti çocukları önemli yardım hizmetlerinde bulunmakla birlikte toplumun kimsesiz çocuklara sahip çıkması anne babası olmasına rağmen yeterli imkânı olmayan ailelerin çocuklarına destek olunması çağrısında bulunmuştur. Kimsesiz çocukların evlat edinilmesi teşvik edilmiştir. Himaye-i Etfal Cemiyeti yayını olan Gürbüz Türk Çocuğu mecmuasında yer alan yazılarda topluma kimsesiz çocuklara sahip çıkılması anne babası hayatta olan çocuklara da ailelerinin iyi bakması konusunda öğütler verilmiştir (Çakır, 2019, s.110-111). “Beklediğimiz çocuk” başlığıyla hazırlanan yazıda yetişecek yeni nesilden beklentiler açıklanmıştır. Bu beklentiler sağlıklı bir gelişim gösteren, iyi eğitim almış ve hangi mesleği yaparsa yapsın vatanına milletine bağlı idealist çocukların yetişmesi olmuştur (Gülbüz Türk Çocuğu Mecmuası, 23 Nisan 1931, s.59).

Cumhuriyet'in ilanı sonrası yeterli maddi imkânı olmayan öksüz veya yetim olduğu için yardıma ve korunmaya ihtiyacı olanlar için hem toplumun farklı kesimlerinin hem de devlet kurumlarından destek sağlanmıştır. Yoksul, kimsesiz ve yardıma muhtaç çocuklara yönelik resmi bir kurumun olmaması nedeniyle belli bir düzen içinde olmasa da kamu kurumları ve sivil toplum örgütlerinde gönüllülük esaslı yardım çalışmaları başlatılmıştır. Tek bir ilgileneni olmadığı için fiilen sahipsiz bir dava olarak görülen çocuk davasında bu gönüllülük esasî neredeyse bütün Cumhuriyet dönemi boyunca devam etmiştir¹¹ (Karatay, 2007, s.166; Akol, 1950, s.20-27). Çocuklara yönelik yardım ve destekler özellikle 23 Nisan Çocuk

10 Himaye Etfal'in çalışmaları önde gelen bazı isimlerin de gündeminde olmuştur. Kazım Karabekir çocuk bayramı münasebetiyle yaptığı konuşmada çok önemli bir vazife olarak gördüğü çocuk yetiştirmenin sadece ebeveyn sorumluluğunda olmadığını tüm toplumda olduğunu belirtmiştir (Akşam, 23 Nisan 1934). 1934 yılında cemiyetin adı Atatürk tarafından Çocuk Esirgeme Kurumu olarak değiştirilmiştir. Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu Tüzüğü'nde birinci madde 30.06.1921 tarihinde kurulan Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyetinin adı Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu'na çevrilmiştir. Sağlıklı kuşaklar yetiştirme çalışmalarında bulunmuş, anne ve çocuk sağlığı konuları başta olmak üzere çocuklara yönelik eğlence, balo, gösteri, konferans gibi etkinliklerle aktif olmuştur.

11 Çocuklar için çok olumlu bir tablonun görülmedi erken cumhuriyet dönemi savaşta bir savaş sonrası gösterilen çabalara rağmen sokaklarda çalışmak ve yaşamak durumunda kalan suç işleyen, dilendirilen çocukların sayılarının arttığı bir dönem olmuştur. Cumhuriyetin kurucu kadrosuna sıklıkla ifade ettiği çocuk davası meselesi hem biyolojik açıdan sağlıklı nesillerin yetiştirilmesi hem de cumhuriyetin beraberinde getirdiği değerlere sahip çıkacak yeni bir yurttaş kavramını ifade etmiştir. Sosyal devlet politikası içinde çocuk açlığı, yoksulluğu, eğitim sorunları bir an önce çözüme kavuşturulması gereken konular olmuştur. 23 Nisan 1920'de TBMM açıldıktan sonra kimsesiz çocuklar meselesi meclisinde meselesi olmuştur. 24 Eylül 1921'de Sıhhat ve İçtimai Muavenet Vekili Doktor Rıfat Bey'e sorunlar iletilmiş ve kimsesiz çocuklar için yeni tesisleri ihtiyaç duyulduğu çağrısı yapılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, Devre 1, C.13,24.09.1337, s.7).

bayramı nedeniyle çocuk haftası etkinlikleri içinde yapılmıştır¹². 23 Nisan’da çocuklar için etkinlikler ve yardımlar yapılmasında Himaye-i Etfal Cemiyetinin önemli çalışmaları olmuştur. “Çocuk haftası münasebetiyle yavrulara ziyafet” başlıklı haberde Himaye-i Etfal Merkezi Umumisinin Keçiören’deki Ana Kucağında Himaye-i Etfal Ankara merkezi çocuklarına ziyafet verdiği ifade edilmiştir (Hakimiyet-i Milliye, 26 Nisan 1932). Sosyal yardımlar konusunda yerel yönetimlerle işbirliği yapılmasına yönelik girişimlere yer verildiği görülmüştür. Cumhuriyet yönetiminin belediyelere sosyal yardım görevi vermesi 1930 yılında çıkarılan 1580 sayılı kanunla yürürlüğe girmiştir (Resmi Gazete, 14 Nisan 1930, S.1471). Kanuna göre belediyeleri okulların sağlık işlerine bakmak, hamamlar yapmak, bulaşıcı hastalıklarla mücadele etmek, ilk tıbbi yardım teşkilatı kurmak, hastane, dispanser, süt çocuğu, muayene, ihtiyar yurtları ve doğumevi kurmak ve idare etmek ve istihdam etmek görevleri verilmiştir. Çocukları daha yakından ilgilendiren görev ve sorumluluklar arasında kimsesiz çocukları korumak ve gözetmek yoksul ailelerin çocuklarına beslenme giyinme sağlık barınma ve eğitim hizmeti sunma olarak belirlenmiştir. Kimsesiz ve yardıma ihtiyacı olan çocukları koruma konusunda belediyelere büyük görevlerin verilmesi ulusal basın da yer almıştır. “Belediye yardımları” başlıklı haberde belediyelerin sosyal yardım desteği sağlayan Darüşşafaka Himaye-i Etfal gibi cemiyetlere para yardımı yapacağı duyurulmuştur. Toplamda 242.000 TL yardım yapılacağı açıklanmıştır (Cumhuriyet, 26 Eylül 1931)¹³.

1930’lu yıllarda çocuk yoksulluğu iyice artış göstermiş fakat kamu kurumlarının bu konuda yetersiz kalması nedeniyle çocukların korunması meselesi sivil kurumların da gündeminde olmuştur (Öztamur, 2002, s.175-188).

1931 yılında yayınlanan bir talimatname ile yetersiz beslenen okul çocuklarının doyurulmaya ve beslenme işinin okul himaye heyetleri tarafından yapılması kararı alınmıştır. Bu talimatnameye göre himaye heyetlerinin görevleri fakir çocuklara yemek vermek, zayıf çocuklara gıda temin etmek çocukların dış muayenelerini yapmak, hasta çocukları tedavi ettirmek ihtiyacı olan çocuklara kitap defter ve kalem temin etmek olarak belirlenmiştir (Karatay, 2007, s.169; Aytekin, 2006, s.133). Kimsesiz çocukların barınması amacıyla yapılan yurtların yetersiz kalması üzerine eğitimci Kazım Zafer Bey öncülüğünde çocukları korumaktan ziyade kurtarmak amacıyla 1933’te açtığı Çocukları Kurtarma Yurdu bu çalışmalar arasında yerini almıştır (Göktürk Çetinkaya, 2014, s. 2363-2391). Çocuklar için yapılan yardımları teşvik etmek amacıyla yardım yapan vatandaşların isimleri gazetelerde yer almıştır. “Hamiyetli bir hanım 60.000 liralık emlakini terk etti” başlığıyla verilen haberde yardım teşviklerini desteklemek amaçlanmıştır (Cumhuriyet, 2 Kasım 1931)¹⁴.

Çocuk meselesini düşünmeye davet eden haberler ulusal basında gündem olmuştur. 1934 yılında çocuk bayramı haftasında yazılan “Hafta”lar başlıklı yazıda çocuk haftası içinde yapılan çalışmalarla amacın tüm ülkede çocuk meselesinin düşünülmesinin sağlanması olduğu açıklanmıştır. Yazıda hükümet, maarif, mektepler, Himaye-i Etfal Cemiyeti, analar babalar, her Türk vatandaşı elini başına dayayıp düşünmeli ve her hafta çocukların gelişimi için neler yapıldığı sorgulanması gerektiği ifade edilmiştir (Akşam, 25 Nisan 1934). Çocuk Bayramı etkinliklerine yer verilen ulusal basında ilk sayfada bayramın tüm memlekette coşkuyla kutlandığı haberleri verilirken aynı gazete bayram etmeyenler başlığıyla haber yapılmıştır. Buna göre çıplak ayakları günlerdir, haftalardır bir

12 Cumhuriyetin kurucuları çocukları ülkenin geleceği olarak görmüşlerdir. Bunun en güzel göstergelerinden biri onlara armağan edilen özel bir günün olmasıdır. Bağımsızlığın korunması ve devamlılığının sağlanması ancak çocuklarla mümkün olabilirdi. 1924’te birinci TBMM’nin açılış tarihi olan 23 Nisan gününün bayram olarak kutlanması kararlaştırılmıştır. 23 Nisan’ın Milli Bayram olarak kutlanması ile ilgili çıkarılan kararname için bkz. (BCA. 30.18.1.1/12.62.13). Beş yıl sonra da Atatürk tarafından bayram çocuklara armağan edilmiştir. Dünyada çocukların sahip olduğu tek bayramdır. Mustafa Kemal Atatürk’ün ulus egemenliğine sağlandığı bugünü çocuklara armağan etmesi 23 Nisan’a daha da anlamlandırılmıştır (TBMM Tutanak Dergisi, D.1, C.10, İçtima:2, 23 Nisan 1337; Cerde-i Resmîye, 24 Şaban 1339, S.13)

13 Çocuk Esirgeme Kurumu kuruma maddi destek sağlamak amacıyla eğlence etkinlikleri, tiyatro, konferans ve balolar düzenlemiştir (Cumhuriyet, 25 Nisan 1937, Akşam, 25 Nisan 1938).

14 Çocuk Esirgeme Kurumunun özellikle gıda ve giyim yardımları dikkat çekmiştir. 40 çocuğa yemek verebilecek kapasitede olan aşevi açmış ve ayrıca giyim, sağlık gibi ihtiyaçlarının da karşılanacağını duyurmuştur. Çengelköy’deki bir hayır cemiyeti de çocuklara kıyafet yardımı yapmıştır (Cumhuriyet, 24 Nisan 1935). Çocuk Esirgeme Kurumu kaza ve nahiye şubelerinde de Çocuk Haftası nedeniyle çeşitli etkinlikler düzenlemiş, yoksul çocukları giydirmiş, çocuk balosu düzenlemiştir (Akşam, 26 Nisan 1935). Dün sevindirilen yavrular başlıklı haberde de Çocuk Esirgeme Kurumu Eminönü şubesinin ilk mektep çocuklarını giydirdiği haberi yer almıştır (Cumhuriyet, 24 Nisan 1936). Çocuk Bayramı etkinliklerinde Ankara Kız Lisesi de 150 çocuğa kıyafet ve gıda dağıtmıştır. İstanbul’un her köşesinde etkinlikler yapılırken yüzlerce yoksul çocuk giydirilmiştir. Samsun Çocuk Esirgeme Kurumu yoksul çocukların ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik çalışmalar yapmış. Son üç ay zarfında 392 yetim çocuğa 7045 kilo ekmek ve 10.800 kap yemek verilmiştir. (Son Posta, 24 Nisan 1939).

lokma ekmek peşinde olan çocukların da unutulmaması gerektiği yazılmıştır. Ömründe oyuncak tutmamış çocuklar sırtlarındaki küfelerle rızıklarının peşinde koşuyorlardı. Çocukların zor koşullar içinde büyüdüklerini anlatan haberde Fatih’te küflü bir kulübede yaşama mücadelesi veren annesiz, babasız çocukların da hatırlanması gerektiği yazılmıştır (Cumhuriyet, 24 Nisan 1935). Çocukların çocukluklarını yaşayabilmeleri için gerekli fiziki ortamların sağlanmasına dikkat çekilmiştir “Çocuklar için bütün bunları isteriz!” başlığıyla yapılan haberde çocuk haftasının bittiği ama gelecek senenin şimdikinden daha ileri olması için yazar Vâlâ Nureddin bazı isteklerde bulunmuştur. Yazarın dikkat çektiği nokta özellikle İstanbul’da bulunan çocukların oynayacak yerlerinin olmamasıdır. Bu yüzden her mahalleye bir çocuk bahçesi isteği olmuştur. Bir diğer isteği dört ile yedi yaş arasındaki çocuklar için kreşlerin yapılması olmuştur. Bu yaş grubunda Avrupa’da çocukların eğitimine çok önem verildiği ama bizim ülkemizde maalesef böyle olmadığı vurgusu yapılmıştır. Söz konusu yazıda en zor durumda olan çocukların fakir aile çocukları olduğu ifade edilmiştir. Çalışan/çalışmak zorunda olana kadınların çocuklarının komşu, eş dost ile bakıldığı ve bu çocukların birçok şeyden mahrum kaldığını söylemiştir. Çalışan çocuklar meselesine değinen yazar “çırak” ismi ile esnafın yanında çok kötü durumda olan çocukların olduğunu ve bununla ilgili tedbirlerin alınması gerektiğini yazmıştır. Sokaklarda kalmak zorunda olan çocukların olduğu gerçeğine bir tek Türk çocuğunun bile dam altından, sıcak çorbadan mahrum olmamasını isteriz talebinde bulunmuştur (Akşam, 30 Nisan 1938).

Gazetelerde çocuklarla ilgili haberlere sıklıkla yer verildiği bu dönemde Türkiye’nin durumu ve Avrupa’daki devletlerin çocuklara bakışı ile uygulamaları karşılaştırılmıştır. “İstikbalin temeli çocuklarımızdır” başlıklı haberde Avrupa’da hükümetin bütçesinin yetmediği yerlerde çocuk bahçelerinin, ana mekteplerinin açılmasını şehirlerin ve belediyelerin düzenlediği bilgisi verilmiştir. Süt damlaları, çocuk yuvaları, kum havuzları, açık ve kapalı banyolar, açık hava mektepleri, küçüklere tatil kolonileri ve kampları, çocuk seyahatleri, çocuk okuma odaları, çocuk konserleri, çocuk sinemaları, çocuk mahkemeleri, dinlenme ve şifa kurumları hep şehirlerin, hükümetlerin çocukluk ve gençlik dairelerinin idare

ettiği işler arasında olduğu yazılmıştır. Bu örneklerle Türkiye’de de belediyelerin çocuk konusunda görev ve sorumluluklar almaları gerektiği vurgusu yapılmıştır (Vakit, 23 Nisan 1931). “48 Yavruya elbise yapıldı” başlıklı haberde İstanbul’da Hacı Recep Bey’in riyaseti altında yetim ve kimsesiz çocuklara bayram kıyafeti alındığı haberi yapılmıştır (Vakit, 27 Nisan 1931). Çocuk haftası etkinliklerinin törenlerle kutlandığı 23 Nisan haftasında yapılan gösterişli törenlere karşı tepkinin gösterildiği “İzbede unutulmuş yavrular” başlıklı haberde yoksul çocuklara herkesin elini uzatmasına vurgu yapıldığı görülmüştür (Cumhuriyet, 27 Nisan 1931).

Kimsesiz ve muhtaç olan çocukları korumaya yönelik Cumhuriyet döneminde yapılan çalışmaların bir yasal düzenleme içine olmayışı, zaman zaman ilgili ve sorumlu kurumlardaki değişiklikler nedeniyle bazı aksaklıklar yaşanmıştır. Bununla birlikte Cumhuriyet yönetiminin oluşturmaya çalıştığı ideal vatandaş oluşumu içinde çocuk her zaman çok kıymetli olmuştur. Ülkenin geleceği olarak görülen çocuklara sahip çıkılmasının her fırsatta vurgulandığı bu dönemde kurumların yetişemediği yerlerde sivil toplum kuruluşlarının ya da hayırsever vatandaşların desteği teşvik edilmiştir. Bu özellikleriyle yapılan çalışmalar önemli eksiklikleri gidermiş ancak meselenin çözümünde tam anlamıyla başarılı olamamıştır.

2.4.Çocuğun Eğitimine İlişkin Çalışmalar

Cumhuriyetin önemle üzerinde durduğu bir konu da eğitim meselesi olmuştur. Eğitim, toplumsal dönüşüm sürecinde en önemli araçlardan biri olarak görülmüştür. Cumhuriyetle birlikte ulus devlete geçişin yaşandığı bu yıllarda eğitime verilen önem artmıştır. Yetiştirilmek istenen Cumhuriyet çocukları Cumhuriyetin değerlerine ve inkılaplarına bağlı ve bunlara sahip çıkan nesillerdir. Milli eğitim ve milli kültür politikaları ile devletin geleceği olan çocuklar cumhuriyet değerlerini özümsemeleri amaçlanmıştır. Bu değerlerin temeli devletine ve milletine saygılı olmak ve cumhuriyete sahip çıkmaktır. Çocuk eğitimi, yaratılmaya çalışılan *ideal vatandaş* düşüncesinde ulusal kimlik inşası görevini üstlenmiştir (Selçuk Şirin, 2013, s.1278; Kaya, 1993). Çocuklar ulusal dayanışmanın güçlendirilmesinde önemli unsur olarak görülmüştür. Çocukların iyi yetiştirilmesi aslında ülkenin geleceğine yapılan en

büyük yatırımdı. Bu sebeple Cumhuriyet döneminde okul toplumsal modernleşmenin sağlanma sürecinde çok önem verilen kurum haline gelmiş ve eğitim önemli bir politik inşa aracı haline gelmiştir (Bozkurt, Geylani, 2022, s.191). Cumhuriyet'in siyasî laboratuvarı olarak görülen II. Meşrutiyet Dönemiyle başlayan ve inşa edilen rejimlerin ideolojiye dönüştüğü kurumlar olan okullara, özellikle ilköğretime Cumhuriyet rejiminde de çok önem verilmiştir. İlkokullar dönemi olarak adlandırılan bu dönemde hem okul sayısında hem de öğrenci sayısında büyük artışlar olmuştur. 1923-1924 eğitim öğretim döneminde ilkokul sayısı 4894 iken, 1928-1929'da 6599, 1931-1932'de 6713'e yükselmiş; öğrenci sayısı da 341.941'den 523.611'e çıkmıştır (Üstel, 2009, s.128). Okullaşma sosyal alanda modernleşmenin önünü açarken yoksulluğu da daha görünür hale getirmiştir. Bu sebeple çocuk yoksulluğu ile mücadele özellikle 1930'lu ve 1940'lı yıllarda esas olarak okullarda yapılmıştır.

Cumhuriyetle birlikte eğitim ve hukuk alanları başta olmak üzere kız-erkek çocuk farkı giderilirken çocuğa bakışta da değişimler olmuştur. Bugünün çocuğu, yarının büyüğü anlayışı kabul görmeye başlamıştır. Çocukların hem iyi insan olmalarında hem de memleketeye yararlı bireyler olmalarında aile ve ulus sevgisiyle beraber iyi ve güzel şeylere karşı ilgilerinin uyandırılmaya çalışılması Atatürk'ün de sıklıkla üzerinde durduğu konulardan biri olmuştur (Karal Akgün, Uluğtekin, 2001, s.256-257; Öztan, 2019, s.156; Onur, 2010, s.253-257). Onun bu düşüncesi önce aile içinde sonra okullarda yerini bulmuştur.

Cumhuriyet'in kurucuları toplumun geleceği olarak gördükleri çocukların yetişmesinde toplumca kabul gören ve istenilen davranışların çocuklara kazandırılması çalışmalarına önem vermişlerdir. Bu amaçla çocuk terbiyesi ve çocuğun ilk yetişmesinden aile sorumlu tutulmuş, çocuğun ailede ve okulda aldığı eğitimin yeni rejimin taleplerini karşılamasına da dikkat edilmiştir. Çocuk haklarının gelişimi konusunda özellikle gazeteci, edebiyatçı ve çeşitli bilim alanlarından öncü isimler tarafından toplumda bir algı yaratma çabası olmuştur. Bu çaba Avrupa ve Amerika'da çocuk meselesi ile ilgili yapılan çalışmaların takip edilmesiyle oluşmuştur. Sertel, bu gelişmeleri yakından takip ederek çocuk haklarının iyileştirilmesi konusunda toplum ve devletin birlikte

hareket etmesi gerektiğini savunmuştur. Hatta toplumların gelişmişlik düzeyini gösteren en göstergelerden biri o toplumdaki çocuğu mevcut durumu olduğu görüşünden yola çıkarak sadece ekonomi ile bağlantılı olmadığını yazılarında ifade etmiştir. Devletin ve milletin istikbali çocuğun istikbali ile doğrudan ilişkilidir. Dr. Fuat Umay ABD, Rusya ve Danimarka'ya inceleme gezisi yapmış ve tecrübelerini yurda dönüşte paylaşmıştır. Yurt dışında edindiği tecrübeleri Meclis çalışmalarında paylaşmıştır (Akın, 2000, s.3; Umay, 2003, s.13).

Çocukların terbiyeli ve saygılı birey olması amacını taşıyan yeni rejimde çocukların yetişkinlere uygun olan toplumsal alanlarda bulunmamaları ile ilgili çalışmalara da yer verilmiştir. Henüz çocuklara yönelik tiyatro ve sinema faaliyetlerinin olmadığı bu dönemde çocukların yetişkin tiyatro ve sinemalarına gitmesinin ahlaki yönden uygun olmadığı görüşü toplumda hakimdi. Bu sebeple Kırklareli Milletvekili Dr. Fuat Bey 13 Aralık 1926'da çocukların umumi sinema mahallerine gitmelerinin menî hakkında kanun teklifinde bulunmuştur (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, C.28, Birleşim 14, 13 Aralık 1926, s.47). 17 Ocak 1927'ye kadar TBMM'de çeşitli oturumlarda gündeme gelen bu konu ile ilgili 17 Ocak 1927 tarihinde yapılan oturumda kanun maddelerinin görüşülmesi aşamasına geçilmiştir. Birinci madde de 18 ve daha aşağı yaşta bulunan çocukların umumi sinema ve tiyatrolara kabul edilmelerinin uygun olduğu ancak ahlaki açıdan yaşlarına uygun şekilde düzenlenmiş sinema ve tiyatrolara gidebilecekleri, film ve piyeslerin gösterimden önce mahalli birimlerce kontrol edilerek gösterime müsaade edilebileceği görüşülmüştür. Konu ile ilgili Fuat Bey, çocuklara yönelik ayrıca çalışmaların yapılması gerektiğinin üzerinde durmuştur. Hatta bu film ve tiyatro gösterimlerinin çocukların uyku saatlerine uygun olması gerektiği detayını da söylemiştir (TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, C.28, Birleşim 25, s.327). Konu ile ilgili kanun 24 Nisan 1930 yılında kabul edilen Umumi Hıfzısıhha Kanunu'nda (1593 sayılı kanun) oniki yaş altı çocukların dans salonu, bar gibi yerlere getirilmesinin yasak olduğu belirtilmiştir (Resmi Gazete, 6 Mayıs 1930, S. 1489). Çocukların sinema ve tiyatroya hangi koşullarda gitmesi gerektiği zaman zaman mecliste gündeme gelmiştir. Özellikle Fuat Umay'ın bu konu hakkında görüş, teklif

ve önerileri olmuş ama TBMM’de 6.Dönem (1939-1943) yılları arasında bir kanun yapılmamıştır (TBMM Tutanak Dergisi, 6.Dönem, C.30, 23. Birleşim, s.2-3).

1938 yılında çocukların tiyatro ve sinemalara kabul edilmemeleri hakkındaki kanun tasarısına göre çocuk terbiyesi ve gelişimi için çocuk tiyatro ve sinemalarının yapılması ile ilgili çalışmalar başlamıştır (Akşam, 24 Nisan 1938). Ulusal basında da bu konuya yer verilmiş ve çocuğun terbiyesi ile ilgili yeni yaklaşımlar paylaşılmıştır. Çocuğun korku ve itaate dayalı eski usul terbiye ile değil sevgi ve şefkatle eğitilmesinin önemi anlatılmıştır. (Cumhuriyet, 26 Ekim 1930).

SONUÇ

Çocuklar tarih boyunca içinde bulundukları toplumların farklı anlamlar yüklediği varlıklar olmuşlardır. XX. yüzyılda aile ve toplum yapısında meydana gelen değişimlerden en çok etkilenenler arasında çocuklar yer almışlardır. Çocuklar, içinde bulunduğu kültürel değerlerle birlikte savaş, göç, yoksulluk, kıtlık gibi sosyal olayların etkisinde kalmıştır. Çocukların sağlıklı yaşam koşullarının oluşmasında, yetişmesinde, her türlü haklarının korunmasında öncelikli sorumluluk ailelerde olmakla birlikte, devletin sorumluluğu da söz konusu olmuştur.

Yıkım gücü yüksek olan savaşlar sonrası ortada kalan çocuklar birçok devletin önemli meselesi haline gelmiştir. Cumhuriyetin ilanı öncesinde yapılan savaşlar, salgın hastalıklar, yoksulluk gibi sebeplerle çocukların büyük çoğu zayıf veya hastaydı. Bu yüzden Cumhuriyet yönetimi geleceğin teminatı ve kültürlerinin taşıyıcısı olarak gördüğü çocuk meselesine ayrı bir hassasiyet göstermiştir. Devletlerin varlıklarında insan en temel öğedir. Sağlıklı toplumların üzerine inşa edilmiş devletlerde nüfus politikaları büyük önem taşımıştır. Cumhuriyet’in nüfus politikasında nicel artışla birlikte nitel artış da önemsenmiştir. Yeni kurulan devletin ideal vatandaş yetiştirme politikasında sağlıklı ve eğitilmiş çocuk yetiştirmeye önem vermiştir. Çocuk meselesinde “gülbüz çocuk” kavramı dönemin yöneticilerinin sıklıkla kullandığı bir ifadedir. Bu politikada çocuk sağlığına

anne karnından itibaren önem verilmiş, anne adaylarının sağlıklı bir süreç geçirmesi, doğumda anne ve bebek kayıplarının en aza indirilmesi, doğan bebeklerin takibi, halkın bilinçlendirilmesi çalışmalarına önem verilmiştir. Bu faaliyetlerle birlikte savaştan çıkmış bir ulusun öksüz ve yetim çocuklarına sahip çıkan bir devlet politikası izlenmiştir. Çocuğun korunmasında toplumun ve devletin sorumluluğu ile oluşturulan politikaların dünyada başlangıcı XIX. yüzyılla beraber oluşmaya başlamıştır. Bu politikaların oluşumunda Sanayi Devrimi sonrasında yaşanan sosyo-ekonomik gelişmelerin aile ve toplum yapısı üzerindeki etkileri özellikle kadın ve çocuklar üzerindeki etkileri belirleyici rol oynamıştır. Bu politikaların başlamasında kimsesiz ve başıboş durumda kalan çocukların toplumdaki suç oranlarının artışına sebep olmaları etkili olmuştur. Bu yüzden koruma politikalarında risk altındaki çocuklar, risk alanları ve türleri dikkate alınmıştır.

Çocuğun, geleceğe yön verecek birey olarak görüldüğü Cumhuriyet Türkiye’sinde çocuğa yönelik ilk faaliyetlerin çocukları koruma ve hayatta kalmalarını sağlamaya yönelik olduğu görülmüştür. Bu amaçla çocuk haklarına ilişkin ilk uluslararası belgeyi imzalayan ülkelerden biri Türkiye olmuştur¹⁵. 1921’de Himaye-i Etfal Cemiyetinin kurulması, 23 Nisan’ın Çocuk Bayramı kabul edilmesi, Cumhuriyet yönetiminin getirdiği tüm kazanımlarda çocukların ilgilendiren konularda ihtiyaç duyulan düzenlemelerin yapılması, 1934’te Himaye-i Etfal Cemiyetinin Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu adını alarak resmîyet kazanması çok önemli adımlar olmuştur. Cumhuriyet’in en önemli kurumlarından biri Çocuk Esirgeme Kurumudur. Çocuğun temel yaşam hakkının korunması, bakımının yapılabilmesi korunmaya muhtaç çocuklar önceliğinde Çocuk Esirgeme Kurumunun temeli oluşturulmuştur. Salgın hastalıklarla mücadele etmek için kanunlar çıkarılmış, önemli kararlar alınmıştır. Türkiye’de çocuklar için yapılan çalışmalarda resmî kurumların yanında gönüllü kurumların hizmetleri olmuştur. Ancak bu konuda resmi ve gönüllü oluşumların müstakil çalışmaları ortak bir hizmet politikası oluşumuna engel olmuştur. Bununla birlikte bu gönüllü

15 Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi olarak bilinen çalışmanın yapılmasında I. Dünya Savaşı sonrasında yaşanan gelişmeler etkili olmuştur. Savaş sonrası Avrupa’da çocukların korunması sorunu büyük önem taşımış ve İngiliz Eglantyne Jebb’in yaptığı “çocukları kurtarın” çağrısı 1920’de Cenevre’de Uluslararası “Çocuklara Yardım Birliği” adında örgüt kurulmuştur. Bu örgüt 1923 yılında Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi’ni yayınlamıştır. Bildiri “dünyadaki bütün çocuklara asgari bir ihtimam gösterilmelidir” ilkesini benimsemiştir (Akyüz, 1980, s.339-365).

hayırseverlik faaliyetlerinin topluma daha fazla çocuk kazandırılmasındaki etkisi yadsınamaz bir gerçektir.

Türk çocuğunun bedenlen ve ruhen sağlıklı olması ve sağlıklı yetişmesi için sosyal, hukuki ve ekonomik düzenlemeler yapılmış, eğitime verilen önemin neticesi olarak 1924'te Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılmış çocuklar için eğitimi teşvik edici uygulamalara yer verilmiştir. Cumhuriyeti kuran kadronun zihninde muasır medeniyet seviyesine ulaşma hedefi vardı. Ancak ülkenin savaş koşullarının etkisiyle yaşadığı hastalıklar, salgınlar, çocuk ölümleri ve hayatta kalan çocuklardan ailelerini kaybedenlerin çokluğu sebepleriyle kimsesiz çocukların korunması ve bakımı meselesi önem taşımıştır. Bir toplumun refahı kuşkusuz toplumu meydana getiren bireylerin yetişme koşulları ile yakından ilgilidir. Cumhuriyetin ilk yıllarında çocukları korumaya ilişkin yapılan ilk düzenlemeler sadece hayırseverlik olarak değil bireysel hakların elde edilişi olarak da gerçekleşmiştir. Atatürk'ü Cumhuriyet yılları Türkiye'nin çağdaş uluslar seviyesine ulaşma hedefi yolunda önemli gelişmelerin hayata geçirildiği bir dönem olmuştur. 1923-1938 sürecinde devletin çocuk politikasındaki temel gayesi nüfusu artırmak için sağlıklı ve gürbüz çocukların yetiştirilmesidir. Bu politika savaştan yeni çıkmış ve çok sayıda insanını kaybetmiş bir ulusun içinde bulunduğu durumunun olağan bir sonucudur. Cumhuriyetin *ideal vatandaş* düşüncesi çocuk meselesinin gündemde olmasında etkili olmuştur. Rejimin teminatı olarak görülen çocuk korunmalıydı. Bu amaçla sağlık ve nüfus politikaları çalışmaları yapılmış, eğitim seferberlikleri başlatılmıştır. 1923-1938 döneminde çocuk koruma politikaları ağırlıklı olarak devletin sorumluluğuna alınmaya çalışılmıştır. Sağlıklı bir nesil yetiştirme çabaları Türkiye'nin kalkınma ve gelişme çabası içinde olduğu bu dönemde yapılan çalışmalar sonraki yıllarda yapılan/yapılacak çalışmalara yol gösterici olmuştur. Ancak 1939'da başlayan dünya savaşının Türkiye üzerindeki en büyük etkisi sosyal ve ekonomik alanda yaşanmıştır. Savaş, kimsesiz ve korunmaya ihtiyacı olan çocukların sayısını artırmıştır. Bu artışın özellikle büyük şehirlerde toplumsal yapıyı olumsuz etkilemesi üzerine 1940'lı yıllara gelindiğinde yasal çalışmalar yapılmıştır. Yapılan bu çalışmalar çok önemli adımlar olmakla birlikte Korunmaya Muhtaç Çocuklar

Hakkında Kanun 1949 yılında çıkarılmıştır. Bu kanun çocuk meselesinin çözümünde önemli bir adım olmuş ancak yeterli olamamıştır. Bu çerçevede ilerleyen dönemde kalkınma planlarında, siyasi partilerin programlarında, meclis konuşmalarında, gazete ve dergilerde sıklıkla rastlayacağımız çocuk haberleri çocuk meselesinin daha iyi koşullara getirilmesi noktasında önemli bir yere sahiptir.

KAYNAKLAR

Arşiv ve Resmi Yayınlar

Başbakanlık Cumhuriyet Arşivi

BCA. 30.18.1.1/12.62.13.

BCA. 490.1.0.0-4.20.9.

BCA. 30.10.0.0/26.146.15

BCA., 180.9.0/19.96.1.

BCA. 30.18.1.1/26.63.18.

BCA.30.18.1.124.29.15.

BCA.30.18.1.1/26.63.10.

BCA.30.18.1.1/26.56.16.

BCA. 30.18.1.2/55.48.9.

BCA. 30.18.1.2/19.26.1.

BCA. 272.0.0.12/58.154.17.

BCA. 490.01.1464.6.1.8.

Ceride-i Resmîye, 24 Şaban 1339, S.13.

Resmî Gazete,13 Mart 1926, S. 320.

Resmî Gazete, 29 Mayıs1926, S. 384.

Resmî Gazete,1 Temmuz 1927, S.627.

Resmî Gazete, 29 Mayıs1928, S. 900.

Resmî Gazete,4 Haziran 1928, S.904.

Resmî Gazete,14 Nisan 1930, S.1471.

Resmî Gazete,6 Mayıs 1930, S. 1489.

Resmî Gazete, 6 Mayıs 1930, S. 1489.

Resmî Gazete, 12 Haziran 1942, S. 5130.

Resmî Gazete, 27 Mayıs 1949, S. 7217.

Resmî Gazete, 27 Mayıs 1983, S.18059.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem VI, C.30, 23. Birleşim, s.2-3.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, C.28, Birleşim 14, 13 Aralık 1926, s.47.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem II, C.28, Birleşim 25,

s.327.

TBMM Tutanak Dergisi, Devre 1, C.13, 24.09.1337, s.7.

TBMM Tutanak Dergisi, Dönem I, C.10, İçtima:2, 23 Nisan 1337.

Gazeteler

Akşam, 28 Nisan 1933.

Akşam, 23 Nisan 1934.

Akşam, 25 Nisan 1934.

Akşam, 26 Nisan 1935.

Akşam, 24 Nisan 1938.

Akşam, 25 Nisan 1938.

Akşam, 30 Nisan 1938.

Cumhuriyet, 26 Ekim 1930.

Cumhuriyet, 24 Nisan 1931.

Cumhuriyet, 2 Kasım 1931.

Cumhuriyet, 26 Eylül 1931.

Cumhuriyet, 27 Nisan 1931.

Cumhuriyet, 24 Nisan 1935.

Cumhuriyet, 25 Nisan 1936.

Cumhuriyet, 24 Nisan 1936.

Cumhuriyet, 25 Nisan 1937.

Cumhuriyet, 22 Nisan 2007.

Hakimiyet-i Milliye, 26 Nisan 1932.

Milliyet, 31 Mart 1932.

Son Posta, 24 Nisan 1939.

Vakit, 23 Nisan 1931.

Vakit, 27 Nisan 1931.

Yarın, 9 Haziran 1931.

Araştırma ve Tetkik Eserler

Akandere, O. – Dalda, A. (2018). *Türkiye'de korunmaya muhtaç çocuklar yasal düzenlemeler ve uygulanması (1923-2016)*, Eğitim Yayınevi.

Akın,V. (2000). *Bir devrin cemiyet adamı Doktor Fuad*

- Umay. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Akın, Y. (2004). “Gülbüz ve yavuz evlatlar” *erken cumhuriyette beden terbiyesi ve spor*. İletişim Yayınları.
- Akol, O.K. (1950). *Kimsesiz çocuklar*. Örnek Matbaası.
- Akyüz, E. (1980). “Çocuk hakları bildirisi ve Türk hukuk sistemi”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.13, S.1, s.339-365.
- Albayrak, H. (1998). *Himaye-i Etfal Cemiyeti. Tarih ve Toplum*, Nisan, s.31-33.
- Arıkan, A. (2005). Milli Türk tıp kongreleri (1923-1968) ve Türkiye sağlık politikalarına etkileri. *İstanbul Üniversitesi Sağlık Bilimleri Enstitüsü Deontoloji ve Tıp Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi*.
- Arıkan, E. (2022). “II.Balkan Savaşı ile I.Dünya Savaşı arasında Osmanlı’da çocukluğun politik inşası 1913-1914(Çocuk Duygusu ve Çocuk Dünyası dergileri üzerine bir inceleme)” *Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Aries, P. (1996). *Centuries of childhood (Yüzyıl Çocukluğu)*, Pimlico.
- Aslan, D.A. (2018). “Gülbüz Türk milleti için gülbüz Türk çocuğu: 23 Nisan çocuk bayramı”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S.63, s.87-114.
- Atatürk’ün söylev ve demeçleri I.* (1945). Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları.
- Aytaç, A. (2017). “Türkiye’de ailenin tarihsel dönüşümü 1925-2010, 1920’den günümüze Türkiye’de toplumsal yapı ve değişim, Der. Faruk Alpkaya, Bülent Duru. Phoenix Yayınevi.
- Aytekin, H. (2006). 1914-1924 yılları arasında korunmaya muhtaç çocuklar ve eğitimleri, *Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Bozkurt, İ., Geylani, N. (2021). “Erken Cumhuriyet Dönemi’nde tahayyül edilen çocukluğun politik yapılandırılmasına ilişkin değerler aktarımı”, *Belgi*, S.23, s.169-195.
- Benazus, H. (2019). *Atatürk ve çocuk*. İleri Yayınları.
- Bumin, K. (1983). *Batı’da devlet ve çocuk*. Alan Yayıncılık.
- Cengiz, G.H. (2019). II. Abdülhamid dönemi Osmanlı sosyal politikalarında çocuk, *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Çağlar, D. (1982). “Atatürk ve cumhuriyet devrinde korunmaya muhtaç çocuklara sağlanan bakım ve öğretim olanakları”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, C.15, S.2, s.1-21.
- Çakır, G. (2019). “Atatürk döneminde çocuk, kadın ve aile algısı,” *Dokuz Eylül Üniversitesi Atatürk ilkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi*.
- Çavdar, T. (2008). *Bir inkılabın gün batımı 1908-2008*. İmge kitabevi.
- Çeçen, A. (2003). *Atatürk ve cumhuriyet*. İmge Kitabevi.
- Çiçek, N. (2012). “Erken Cumhuriyet döneminde modern çocukluk nosyonunun görüntüleri üzerine bir analiz”, *Mülkiye Dergisi*(36(4),s.69-104.
- Deniz, B. (2019). Dr. Fuad Umay ve çocuk esirgeme kurumu faaliyetleri, *Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Erkut, Z., Balcı, S., Yıldız, S. (2017). “Tarihsel süreç içinde çocuk”, *Çocuk ve Medeniyet*, s. 17-28.
- Genc, Ö. (2016). “Çocukların orta çağ Avrupasındaki yeri”, *Vakanüvis - Uluslararası Tarih Araştırmaları Dergisi*, S.1.
- Gökçe, B.(1971). *Kimsesiz çocuklar sorunu*. Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanlığı Yayınları.
- Gökçearslan Çifci, E. (2009). “Türkiye’de ve dünyada korunmaya ihtiyacı olan çocuklara yönelik hizmetlerin tarihsel gelişimi”, *Aile ve Toplum*, Yıl 11, C.5, S.19, s.53-65.
- Göktürk Çetinkaya, S. (2024). Atatürk döneminde çocuk suçluluğunu önlemeye yönelik bir girişim: çocukları kurtarma yurdu. 10. *Uluslararası Atatürk Kongresi Bildiriler*, C.III, s.2363-2391.
- Güler, A. “Atatürk’ün manevi çocukları”, Atatürk ansiklopedisi, <https://ataturkansiklopedisi.gov.tr/bilgi/ataturkun-manevi-cocuklari>, E.T., 8.08.2023.

- Gündüz, M. (2004). "II. Meşrutiyet döneminde aileye bakış ve örnek bir metin değerlendirmesi: bizde aile hayatı", *Folklor/Edebiyat Dergisi*, C.10, S.37, s.39-47.
- Halman, T. (1999). "Çocuk Cumhuriyeti", *Cumhuriyet ve çocuk 2. ulusal çocuk kültürü kongresi*, Haz. Bekir Onur Ankara Üniversitesi Çocuk Kültürü Araştırma Ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- James, A. (2001). "Yeni çocukluk sosyolojisinde sorunlar, yaklaşımlar ve pratikler", *dünyada ve Türkiye’de değişen çocukluk*, Yay. Haz. Bekir Onur. Ankara Üni. Çocuk Kültürü Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları.
- Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuası, S.3, Kanunu-u Evvel 1926.
- Gürbüz Türk Çocuğu Mecmuası, 23 Nisan 1931 Fevkaledü Nüshası.
- Güriz, A. (1975). *Türkiye’de nüfus politikası ve hukuk düzeni*. Türkiye Kalkınma Vakfı Yayınları No.2.
- <https://data.tuik.gov.tr> E.T.1.06.2023.
- Gürkan, H. (2021). Cumhuriyet gazetesinde çocuk ve çocukluk meselesi (1928-1939). *Atatürk Araştırma Merkezi Dergisi*, 2021, S.104, s. 173-220.
- İlkan Rasimoğlu, C.G. (2019). Erken Cumhuriyet döneminde sağlıklı bireyin inşası: pronatalist politikalar, çocuk sağlığı ve verem. *İstanbul Üniversitesi Sosyoloji Dergisi*, 39(2), S.329-357.
- İstanbul kültür direktörlüğü, (1937). *İstanbul ilkokullarında çocukları koruma işleri*. Marifet Basımevi.
- Karal Akgün, S., Uluğtekin, M., (2001). *Hilal-i Ahmer’den Kızılay’a II*. Türk Hava Kurumu Basımevi.
- Karabekir, K. (1995). *Çocuk davamız I*. Emre Yayınları.
- Karatay, A. (2007). *cumhuriyet dönemi korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin politikanın oluşumu*, Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi Anabilim Dalı Siyaset Ve Sosyal Bilimler Bilim Dalı Doktora Tezi.
- Kaya, İ. (1993). "Cumhuriyet döneminde çocuk kitaplarında çocuk imajı", *Toplumsal Tarihte Çocuk*, Yayına Hazırlayan: Bekir Onur. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.
- Kili, S. (1981). *Atatürk devrimi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kili, S. (2014). *Türk devrim tarihi*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Kinross, L. (1966). *Atatürk*. Altın Kitaplar.
- Kocabıyık, O. (2019). Cumhuriyet dönemi çocuk koruma politikaları (1923-1950), *Aydın Adnan Menderes Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Öğretimi Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Kocatürk, U. (2017). *Atatürk’ün fikir ve düşünceleri*. Atatürk Araştırma Merkezi.
- Konukçu, C.K. (2022). *Türkiye Çocuk Esirgeme Kurumu (1923-1981)*. Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi.
- Mamur Işıkcı, Y., Karatepe, S. (2016). "Türkiye’de çocuğa yönelik sosyal politika uygulamaları ve tarihsel analizi", *Akademik Yaklaşımlar Dergisi*, C.7, S.1, s.69-100.
- Mango, A. (2006). *Atatürk modern Türkiye’nin kurucusu*. Remzi Kitabevi.
- Okay, C. (1998). *Osmanlı çocuk hayatında yenileşmeler 1850-1900*. Kırkambar Yayınları.
- Onur, B. (2005). *Türkiye’de çocukluğun tarihi*, İmge Yayıncılık.
- Onur, B. (2007). *Çocuk, tarih ve toplum*. İmge Kitabevi.
- Onur, B. (2010). "Atatürk ve çocuk", *Çocuk Sağlığı ve Hastalıkları Dergisi*, 53: s. 253-257.
- Ortaylı, İ. (2001). *Osmanlı toplumunda aile*. Pan Yayınları.
- Özbek, N. (2002). "Osmanlı’dan günümüze Türkiye’de sosyal devlet", *Toplum ve Bilim*, No.92, s.7-33.
- Özcan, Ö. (2017). "Ortaçağ’dan erken modern döneme çocukluğun tarihsel gelişimi". *Çocuk ve Medeniyet Dergisi*, C.2, S.4.
- Özcan, T. (2006). "Osmanlı toplumunda yetimlerin himayesi ve eytam sandıkları", *İstanbul Üniversitesi İlahiyat*

Fakültesi Dergisi, S.14, s.103-121.

Öztamur, P. (2002). “Büyük buhran ve Cumhuriyet gazetesinde yoksulluk üzerine söylemler 1929-1931, *Toplum ve Bilim*, No:94, s.175-188.

Öztaş, G.G. (2019). *Türkiye’de çocukluğun politik inşası*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Öztürk, C. (1999). “İslahhane”, *İslam Ansiklopedisi*, C.19, s.190-191.

Öztürk, H. K. (2017). “Çocukluğun tarihsel gelişimi üzerine düşünceler”, *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, S.13, s. 253-276.

Öztürk, H., Emiroğlu, A. (2022), “Osmanlı Devleti’nin son dönemleri ile erken Cumhuriyet dönemi çocuk yetiştirme politikaları”, *Lokman Hekim Dergisi*, 12(3), s.565-578.

Özüçetin, Y., Sanatasan Ş. (2021), “Cumhuriyetin ilk yıllarında Türkiye’de çocuk korunmasına ilişkin yaklaşımlar ve yasal gelişmeler”, *Asos Journal*, Yıl:9, S.120, s.1-24.

Reçberoğulları, A.N. (2021). Atatürk dönemi çocuk politikası, *Bursa Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalı Doktora Tezi*.

Sakaoğlu, N. (2003). *Osmanlı’dan günümüze eğitim tarihi*, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları.

Sarıkaya, M. (2004). II. dünya savaşı yıllarında Türkiye’de kimsesiz çocuklara yönelik kapsamlı bir proje *Atatürk Dergisi*, C.4, S.1, s.189-202.

Sarıkaya, M. (2005). Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti 1921-1935, *Atatürk Üniversitesi Atatürk İlke İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi*.

Sarıkaya, M. (2007). “Cumhuriyet’in ilk yıllarında bir sosyal hizmet kurumu: Türkiye Himaye-i Etfal Cemiyeti”,

Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, C.14, S.34, s.321-338.

Sarıkaya Sarıdemir, S. (2024). “İdman bayramı kutlamalarında Türk kadınının yeri ve önemi”. *3rd international Turkish And World Womens Studies Congress*, s.164-172.

Selçuk Şirin, F. (2013). İktidar ve çocuk. *Turkish Studies*,

S.8, s.1275-1284.

Soyak, H.R. (2018). *Atatürk’ten hatıralar*. Yapı Kredi Yayınları.

Sönmez, C. (1997). *Atatürk’te çocuk sevgisi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Şeker, K. (2015). Osmanlı’dan Cumhuriyet’e çocukların korunması ve çocuk esirgeme kurumu (1971-1981),

İstanbul Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi.

Şirin, F.S. (2013). “İktidar ve Çocuk”, *Turkish Studies*, S.8(8), s.1275-1284.

Tan, M. (1989). “Çağlar boyunca çocukluk”, *Ankara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Fakültesi Dergisi*, Yıl 1989, C.22, S.1, s.71-88.

Tan, M. (1994). “Çocukluk: dün ve bugün”, *Toplumsal Tarihte Çocuk Sempozyum 23-24 Nisan 1993*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Tekin, G. (2011). Sıhhiye ve Muavenet-i İçtimaiye Vekaleti’nden Sağlık Bakanlığı’na (1920-2000), *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Doktora Tezi*.

Timur, T. (2001). *Türk devrimi ve sonrası*. İmge Kitabevi.

Toprak, Z. (2017a). “Erken cumhuriyet, nüfus sorunu ve çocuk ölümleri”, *Toplumsal Tarih*, S.281, s. 22-31.

Toprak, Z. (2017b). “Erken cumhuriyet, kürtaj ya da ıskat-ı cenin”, *Toplumsal Tarih*, S.282, s.50-61.

Turan, Ş. (2013). *Türk devrim tarihi yeni Türkiye’nin oluşumu (1923-1938) III/III-2*. Bilgi Yayınevi.

Umay, M.F. (2003). *Bir devrimci doktorun anıları*. İş Bankası Kültür Yayınları.

Umay, M.F. (2014). *Cumhuriyetin kuruluş yıllarında bir devrimci doktorun anıları*, Çev. Cahit Kayra, Türkiye İş Bankası Yayınları.

Üstel, F. (2009). “Makbul vatandaş”ın peşinde. İletişim Yayınları.

Yaşar, H.-İzmir, B. (2023). “Çocukları yaşat ki yaşasın devlet”: erken cumhuriyet döneminde çocuk ölümleriyle mücadele”, *DTCF Dergisi 100. Yıl Özel Sayısı*, s.142-166.

- Yörükoğlu, A. (1984). *Değişen toplumda aile ve çocuk*. Aydın Kitabevi Yayınları.
- Yüksel, S. (2019). “19. yüzyılda dünyada ve İstanbul’da çocuk yaşamı”, *İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İstanbul Araştırmaları Anabilim Dalı Yüksek Lisans Tezi*.
- Yüksel Oktay, E. (2014). "Türkiye’de Cumhuriyet’in ilanından günümüze uygulanan nüfus politikaları", *Yalova Sosyal Bilimler Dergisi*, C.4, S.7.
- Zekeriya S., Halim B. (1927). *Evde mekteb - annelerle hasbihal*. Resimli Ay Matbaası.
- <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Istatistiklerle-Cocuk-2019-33733> (E.T.1.10.2023).
- [\(https://www.csgeb.gov.tr/amelebirligi/contents/mevzuat/151sayiliyasa/](https://www.csgeb.gov.tr/amelebirligi/contents/mevzuat/151sayiliyasa/) E.T.10.09.2024).

DÖRTYOL (HATAY) İLÇESİNDE MİKRO ARAZİ KULLANIMI

MICRO LAND USE IN
DÖRTYOL DISTRICT (HATAY)

Eylül KARAGEL, Tuğba BAŞER

26

DÖRTYOL (HATAY) İLÇESİNDE MİKRO ARAZİ KULLANIMI

MICRO LAND USE IN DÖRTYOL DISTRICT (HATAY)

Eylül KARAGEL¹, Tuğba BAŞER²

Anahtar Kelimeler:

Hatay
Dört Yol
Amanos Dağları
Mikro Arazi Kullanımı
Genel Arazi Kullanımı

Keywords:

Hatay
Dört Yol
Amanos Mountains
Micro land use
General land use

ÖZ

Çalışma sahası 1939 yılında Anavatan'a katılan Hatay ilinin Amanos Dağları'nın batı yamaçları boyunca kurulmuş olan Dört Yol ilçesini kapsamaktadır. Dört Yol ilçesi bu kesimde Akdeniz kıyısından itibaren başlayarak 2000 metrenin üzerindeki dağlık alanın zirvelerine kadar uzanmaktadır. İlçe sınırları içerisinde 7 şehrsel karakterli mahalle bulunurken, 3 köy, 5 kasaba fonksiyonlu yerleşme yer almaktadır. Çalışmada 6 köy ve kasaba karakterli yerleşmenin mikro arazi kullanımları uygulamalı olarak gerçekleştirilmiştir. Genel arazi kullanım yapısı ayrıntılı olarak sahada üretilen ürünlerin çeşitliliğini ortaya koymakta yeterli olmadığı için yerleşmelerin parselasyon ve ürün deseni bilgilerinin çakıştırılmasıyla ortaya çıkan dağılım formlarının bilim dünyası ile paylaşılması hedeflenmiştir. Bu amaçla ilçenin farklı morfolojik yapıya sahip yerleşmelerinde saha çalışmaları yöntemi uygulanarak fiziki yapı ürün deseni ilişkisi netleştirilmeye çalışılmıştır. Kuzuculu, Karakese ve Konaklı yerleşmeleri eğimli ve engebeli topoğrafya üzerinde kurulmuştur. Altıncağ, Yeşilköy ve Yeniyurt ise tamamen Dört Yol ovasının düzlükleri üzerinde yer almaktadır. Çalışmada ova ile dağ eteği ve yamacı arasında yetiştirilen ürünler ve parselasyon özelliklerinin ayrılan hususları irdelenmek istenmiştir.

ABSTRACT

The study area covers the Dört Yol, district of Hatay, a province annexed to the Motherland in 1939, located along the western slopes of the Amanos Mountains. The Dört Yol district extends from the Mediterranean coast to the peaks of the mountainous area exceeding 2000 meters. Within the borders of the district, there are seven neighbourhoods with urban character, along with three villages and five settlements functioning as small towns. In the study, the micro-land use patterns of six village and town character settlements were focused on. Since the general land use structure is not sufficient to reveal the diversity of the products produced in the field in detail, it is aimed to share with the scientific community the distribution forms that emerged by overlapping the parcellation and crop pattern information of the settlements. For this purpose, field studies were conducted in settlements with varying morphographic characteristics in the district to clarify the relationship between physical structure and crop patterns. Kuzuculu, Karakese and Konaklı settlements are located on sloped and rugged topography while Altıncağ, Yeşilköy and Yeniyurt are located on the flat plains of the Dört Yol plain. The study aims to examine the distinct features of the crops grown and parceling characteristics between the plains and the foothills or slopes.

¹ Doç. Dr., Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, eylulkaragel@mku.edu.tr, Orcid: 0000-0003-4754-477X

² Uzm. Öğretmen, Dört Yol Gevher Nesibe Mesleki ve Teknik Anadolu Lisesi, Coğrafya Öğretmeni, tugbabaser88@gmail.com, Orcid: 0009-0002-0268-4816

Alıntılanmak için/Cite as: Karagel E. ve Başer T. (2025) Dört Yol (Hatay) İlçesinde Mikro Arazi Kullanımı, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 441-466.

GİRİŞ

Araştırma sahası Hatay ilinin Amanos Dağları batısındaki 5 ilçesinden birisi olan Dörtöl ilçesi idari sınırlarını kapsamaktadır. Kuzeyinde Erzin, güneyinde Payas ilçeleri ile komşuluğu bulunmaktadır (Şekil 1). Bu iki ilçeden Payas 2012 yılında, Erzin ise 1990 yılında Dörtöl ilçesi sınırlarından ayrılmış ve yeni birer ilçe idari sınırına sahip olmuştur. Bu idari değişimle sınırları oldukça daralan çalışma sahasında “Çaylı, Kışlalar, Numune Evler, Ocaklı, Özerli, Sanayi ve Yeşil” mahalleleri şehrsel karakterli yerleşmelerdir. Bu mahalleler Dörtöl şehri imar sınırı içerisinde bulunmaktadır. İmar sınırı dışında bulunan ve kendi idari sınırlarına sahip olan “Çatköy, Kapılı, Karakese, Konaklı, Yeniyurt, Altınçağ, Yeşilköy” yerleşmeleri ise köy ve kasaba karakterli yerleşmelerdir. Hatay’ın 2012 yılında büyükşehir yapılmasıyla birlikte kırsal ve şehrsel bütün yerleşmeler “mahalle” adıyla yeni bir idari statüye kavuşturulmuştur. Bu idari değişim yerleşmelerin fonksiyonlarında herhangi bir farklılık oluşturmamıştır. Kırsal yerleşmelerin en küçük idari birimi olan köylerin tüzel kişilikleri ortadan kaldırılmış ve bütün yerleşmeler mahalle adıyla adlandırılmıştır. Çalışma sahası, 6360 sayılı Büyükşehir yasası kabul edilmeden önce merkez

ve Yakacık bucaklarından oluşan bir idari yapıya sahipti. Yasanın kabul edilmesiyle birlikte Yakacık bucağına bağlı olan *Çağlalık, Kozludere ve Sincan* köyleri Payas yerleşmesi merkez olacak şekilde yeni bir idari birime dâhil olmuşlardır (TBMM, 2012).

Dörtöl ilçesi idari sınırları içerisinde farklı morfolofik birimler yer almaktadır. Özellikle düz ve eğimli alanların bir arada bulunduğu sahalarda bu birimlerin sayısı da artış göstermektedir. Deniz kıyısından alüvyal dolgu malzemesinin yayılım gösterdiği kıyı düzlükleri çalışma sahasının ovalık alanlarına karşılık gelmektedir. Dörtöl ovası olarak adlandırılan dar kıyı şeridinde nüfusça kalabalık kasaba ve şehrsel karakterli yerleşmeler ön plandadır. Dağlık alanın yamaçlarından su bölümü çizgisinin bulunduğu en üst sahaya doğru çıkıldıkça jeomorfolojik unsurların çeşitlendiği görülmektedir. Özellikle bu alanlarda kurulmuş ve gelişme göstermiş olan *Kuzuculu, Karakese ve Konaklı* mahalleleri ile daha üst kesimlerde kurulmuş olan *Çatköy ve Kapılı* mahalleleri mikro arazi kullanımı açısından da tek düzelik göstermektedirler (Şekil 1). Yükseltisi 250 ile

Şekil 1. Araştırma Sahasının Lokasyon Haritası

2000 metreler arasında bulunan yerleşmelerin hemen her morfografik birimde araziye sahip oldukları görülmektedir. Bu yükseltilerde arazileri olan ancak yerleşim yerlerinin 250 ile 500 metreler arasında bulunduğu mahalleler şehrsel alan ile daha yakın oldukları için yerleşim alanları da bu yönde gelişme göstermektedir. Üst kesimlerdeki araziler ise genellikle orman alanları ile kaplanmış durumdadır (Başer, 2024, s. 4).

Dörtüol ovası tipik bir dağ eteği ovasıdır (Ardos, 1985, s. 126). Yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde ovalık alanın önemi çok büyüktür. Özellikle de insanların ekonomik faaliyet türü olarak beliren bitkisel üretim faaliyetleri birinci derecede geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Jeomorfolojik özellikler ile birlikte Akdeniz ikliminin yöre ve bölge genelinde göstermiş olduğu etki turuncgil tarımının dağılışında temel faktör olarak ortaya çıkmıştır. Tarım fonksiyonunun çalışma alanındaki önemi üzerinde iklim faktörünün etkisi oldukça fazladır. Coğrafi çevre şartlarının şekillenmesinde iklim insan yaşamını doğrudan etkileyen bir role sahiptir. Yerleşmeler, ekonomik faktörler, bitki örtüsü, nüfus miktarı ve dağılışı iklime bağlı olarak değişiklik gösterir (İshakoğlu, 1999, s. 9). Dörtüol ilçesinin içerisinde bulunduğu Amanos Dağları'nın batı kesiminde dış kuvvetlerin özellikle de akarsuların aşındırıcı etkisi sonucunda peneplen olarak adlandırılan hafif engebeli düzlükler meydana gelmiştir. Kuvaterner döneminde görülen peneplen oluşumuna bağlı olarak erozyonun etkisi ile yüksek yerlerden aşınan malzemeler alçak sahalara doğru taşınmış ve buraları doldurmuştur. Akarsu aşındırmasının etkisi Kuvaterner döneminde alüvyal birikimine ve birikinti koni ve yelpazelerinin oluşumuna da yol açmıştır. Jeolojik dönemler içerisinde farklı özellikler gösteren yapıların etkisi ile günümüzde sürdürülen tarımsal faaliyetlerde üretimin çeşitliliği söz konusudur. Amanos Dağları'nın bu kesimde yükselip horst meydana getirirken doğusu ve batısının çökerek graben sahalarını oluşturması fiziki unsurların insan davranış ve yaşam şekilleri üzerinde değişik etkiler bırakmasına yol açmaktadır (Tolun ve Pamir, 1975, s. 17).

Dörtüol ilçesi akarsu şebekesi bakımından önemlidir. Dağlık alanın yamaçları akarsularla parçalanmış ve parçalı bir topografya meydana gelmiştir. Deliçay sahanın en önemli akarsuyudur. Şehrin doğu sınırını oluşturmaktadır.

Kaynağını Amanosların zirvelerinden alarak Akdeniz'e dökülür. Pınaros Nehri adıyla da Strabon'un eserlerinde bahsi geçmektedir. Deliçay isminin verilmesinin sebebi ise taşkınlarla yol açarak çevresine zarar vermesinden dolayıdır. Çeşitli yıllarda taşkınlar meydana gelmiştir ve tarım alanları ile yerleşmeler büyük zarar görmüştür. 1982, 1988, 1998, 2002 yıllarında meydana gelen taşkın sebebiyle mal ve can kayıpları söz konusu olmuştur. Çalışma sahasının güneyinde akış gösteren Özerli çayı ile Kurudere de diğer hidrografik birimlerdir. Bu akarsuların akış gösterdiği alanlar tamamen alüvyal arazilerle kaplanmış durumdadır. Dağlık saha ise ana kaya, iklim ve eğim koşulları sebebiyle kahverengi orman ya da kireçsiz kahverengi orman topraklarının yayılış alanları durumundadır. Dağların eteklerinde ise azonal toprak grubundan olan kolüvyaller yoğunluktadır (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1998). I. sınıf araziler olarak önem taşıyan alüvyal topraklar ve ovalık alanlar ilçe sınırlarında ve çevresindeki benzer şartlar taşıyan yerlerde turuncgil ziraatının en iyi şartlarda yapıldığı alanlara karşılık gelmektedir. İlçe sınırları içerisinde hem yerleşmelerin kuruluş gelişmesinde hem de sürdürülen ekonomik faaliyetlerin özellik kazanmasında toprak yapısının ve arazi kabiliyet sınıflarının önemi büyüktür. Toprak şartları ana kayanın ve iklimin özelliğine göre değer kazanmaktadır. Bunların yanı sıra morfografik yapı, bitki örtüsü, zaman ve beşeri koşulların rolü de azımsanmayacak derecededir. Sayılan bu faktörlerden bazılarının sekteye uğraması toprak oluşumunu yavaşlatabilir ve farklı toprak tipleri oluşmasına yol açabilir. Çalışma alanında iklim ve morfografik yapının etkisiyle toprak özellikleri ve kabiliyetleri açısından önemli sonuçlar ortaya çıkmaktadır. Amanos Dağları'nın batısında 500 metre yükseltilerden itibaren dağlık alanın zirvelerine doğru kireçsiz kahverengi toprak grubunun yayılışı görülmektedir. Bu kesimlerde yağış miktarının yoğunluğu hem toprak yapısını hem de bitki örtüsünün türünü ve dağılışı etkileyen önemli bir faktördür. Alt yamaçlarda yaygın bir şekilde izlenen Kızılçamlar (*Pinus brutia*) yükseklerle doğru yerini Kermes Meşesi (*Quercus coccifera*), Doğu Kayını (*Fagus orientalis*) ve Karaçamlardan (*Pinus nigra*) oluşan karışık orman örtüsüne bırakmaktadır. Yoğun bitki örtüsü altında gelişme gösteren toprak örtüsü bu kesimlerde kurulmuş olan kırsal

yerleşmelerin ekonomik faaliyet türünü birinci derecede etkilemektedir.

Çalışma alanında Amanos Dağları'nın yüksek zirvelerini kuzeyde yer alan Beşikdül Tepesi (2.246 m) ile güneydoğuda Bozdağ (Sinekli Tepe-2.208 m) meydana getirmektedir. Dört Yol ilçesinin kuzeydoğusunda Osmaniye ili sınırlarında bulunan Zorkun yaylasının güneydoğusundaki Koyunmeleten Dağı (2.108 m) da bu alandaki en yüksek sahalara karşılık gelmektedir. Deliçay ve Özerli Çayları bu kesimde araziye şekillendirerek heybetli bir görünüm kazanmasına yol açmıştır (Koca, 2005, s. 65). Kuzuculu Mahallesi dağlık alanın batı yamaçlarında en fazla arazisi bulunan köydür. Çatköy ve Kapılı mahalleleri 1000 ile 2000 metre yükseltilerinde yer almaktadırlar. Bu kesimde en yüksekte kuruluş yeri seçmiş olan iki kırsal karakterli yerleşmedir. Mevsimlik kullanılan geçici yerleşmeler yükseltinin artışına bağlı olarak artış göstermektedir. Özellikle orman içi kırsal yerleşmeleri tarifine en uygun olan bu köylerde küçük ölçekli imalat sanayisine hammadde temini yapılmaktadır. Halkın geçim kaynakları arasında hayvancılık ve toplayıcılık faaliyetleri başta olmak üzere hızar atölyeleri ile marangozhaneler orman ürünlerinin değerlendirilmesinde kazanç temini kaynağı olmaktadır. Küçük çaplı zirai üretim faaliyetleri yapıyor olsa da asıl geçim kaynağı durumunda değildir. Sahanın doğal bitki örtüsü bu kesimlerde yerleşmelerin kuruluş ve gelişmeleri üzerinde rol oynamaktadır.

Çalışma sahası şehir imar sınırı dışında bulunan 8 yerleşmeden oluşmaktadır. Bunlardan “Altınçağ, Yeniyurt, Yeşilköy, Karakese ve Kuzuculu” Dört Yol ilçesinin belde belediyesi olmuş olan yerleşmeleridir (Üççam Karagel, 2018, s. 270). Köylerin belde belediyesi statüsü elde etmeleri gerek nüfus miktarlarının 2000'in üzerine çıkması (TBMM, 1930) gerekse fonksiyonlarında meydana gelen çeşitlenmeler sebebiyle söz konusu olmuştur. Aslında nüfuslarındaki artışın bir neticesi olarak ortaya çıkan fonksiyonel gereksinimler yerleşmeyi köy formundan daha gelişmiş olan kasaba formuna dönüştüren en önemli etmenlerdendir. Bu tarz yerleşmeler çalışma sahasında olduğu gibi ülkemizin hemen her ilçesinde benzer özellikler taşımaktadır. Köyden daha gelişmiş ancak şehrsel fonksiyonlar bakımından henüz yeterince geniş bir etki sahasına ulaşamamışlardır. Coğrafi manada kasaba

denilebilecek yapının bulunmasına rağmen sürdürülen ekonomik faaliyetler açısından kırsal karakter şehrsel karaktere oranla daha baskın bir şekilde kendisini hissettirmektedir. “Çatköy, Kapılı ve Konaklı” Dört Yol ilçesinin kırsal karakterli yerleşmeleridir. Büyükşehir yasası ile birlikte her ne kadar mahalle statüsü adı altında adlandırılmış olsalar da bu üç yerleşme köy formuna sahip yerleşmelerdir. Bulundukları konum, nüfus miktarları, sahip oldukları fonksiyonel özellikler ve sürdürülen ekonomik faaliyetler açısından tam anlamıyla kırsal özellikler hâkim durumdadır. Çalışma kapsamında ele alınan yerleşmeler idari özellikleri nedeniyle mahalle olarak ifade edilecektir.

Land use olarak sıklıkla telaffuz edilen araziden yararlanma ya da faydalanma insanlık tarihi kadar eskiye gitmektedir. Çünkü coğrafi ortamın insan tarafından kullanılması arazi kullanımını ortaya çıkarmaktadır. Yeni bir bilim dalı olarak coğrafyanın ortaya çıkması ise kısa bir geçmişe sahiptir. Araziden yararlanma çalışmaları bugün dünyanın hemen her ülkesinde yapılmaktadır ve bunun için çeşitli haritalar oluşturulmaktadır. Arazi kullanım çalışmalarında amaç eski bozulmuş düzeni düzelterek eskisinden daha farklı ve kullanılabilir bir hale getirmektir (Tunçdilek, 1985, s. 3). Coğrafya çalışmalarında doğal ortam koşulları ile insan etkileşiminin ortaya çıkarılması açısından arazi kullanımı çok önemli bir role sahiptir. İnsan yeryüzünün en önemli kullanıcısıdır. Doğal ortamda meydana gelen değişiklikler insanın meydana getirdiği faaliyetler üzerinde derin izler bırakmaktadır (Taş ve Yakar, 2010, s. 57). Bir sahadaki arazi bütününden faydalanma şekillerini ayrıntıya inmeden genel bakış açısıyla incelemek genel arazi kullanımı olarak tanımlanabilir. Genel arazi kullanım durumunu ortaya çıkarmak amacıyla sahadaki tarım alanları, bitki örtüsü, otlak sahalar ve diğer kullanımlar belirlenmeye çalışılır. Bu durum arazi bölünüşü olarak ifade edilir ve toplam kullanılan alan içerisindeki farklı grupların durumları tespit edilir. Genel arazi bölünüşünün incelendiği aşamada ayrıntılı bir şekilde arazi kullanım durumlarına yer verilmemektedir (Taş, 2006, s. 17). Genel arazi kullanımına ilişkin olarak verilebilecek en iyi örnek Avrupa Çevre Ajansı'nın uydu görüntülerinden faydalanılarak hazırladığı “Corine” projesidir. Burada 5 ana kategoride bir ayırım yapılmaktadır. Bunlar; tarım alanları, orman sahaları,

yapay bölgeler, sulak alanlar ve su yapılarıdır. Bu sistemde hazırlanan arazi kullanım çalışmalarında ikinci kategoride 15 ve üçüncü kategoride de 44 alt sınıf ya da grupta ayrışmaları yapılmaktadır. Genel arazi kullanımına ilişkin olarak çeşitli bilgilerin yer aldığı Arazi İşleme Sistemi (Aris) Orman ve Su İşleri Bakanlığı'nın bir uygulamasıdır (Dağlı, 2014, s. 6).

Mikro arazi kullanımı, arazi çalışmaları ve gözlemlerine dayalı olarak hem kırsal hem de şehirsel alanlarda fonksiyonel yapının ve arazinin en küçük parçalarına kadar ne şekilde kullanıldığının açığa çıkarılması, incelenmesi olarak tanımlanabilir. Her bir alandaki fonksiyonlar ayrıntılı olarak işlenmektedir. Bu çalışmalar için en önemli olan unsur bütün sahanın mikro kullanımını ortaya çıkarmaktan ziyade örneklem olarak belirlenen sahalarda bu uygulamaların yapılmasıdır. Örneklemin çalışma sahasına uygulanması önem taşımaktadır (Dağlı, 2014, s. 10). Mikro ölçekte arazi kullanım çalışmalarının yapılmasının amacı küçük alanlarda, bu bir köy yerleşmesi de olabilir şehirsel bir mahalle de olabilir, tarımsal üretim açısından o yıla ait ürün deseninin ya da fonksiyonların tespit edilmesidir. Dörtüyl ilçesinde 6 köy ve kasaba karakterli yerleşmenin mikro arazi kullanım çalışması yapılmıştır. Dörtüyl ilçesinin Akdeniz kıyı kesiminden başlayıp Amanos Dağları'nın zirvelerine kadar yükselerek devam eden fiziksel coğrafya özellikleri sahada farklı morfografik birimlerin meydana gelmesine yol açmıştır. Bu farklı üniteler üzerinde daimi ve daimi olmayan yerleşmeler kurulmuştur. Bu yerleşmelerin kuruluş ve gelişmeleri ile sahip oldukları ekonomik fonksiyonlar çeşitlilik göstermektedir. Köy ve kasaba karakterli yerleşmelerin parselasyon durumları ile ürün deseni özellikleri sahada *sürdürülen ekonomik faaliyetlerin aydınlatılması* açısından önemli donelerdir. Çalışmanın **problem durumu** bakımından bu faktörler temel teşkil etmektedir. *Çalışmada ortaya konulmaya çalışılan temel hedef/amaç* örneklem uygulamalarının yapıldığı kırsal yerleşmelerde morfografik yapının ürün deseni üzerinde yapmış olduğu etkileri karşılaştırmalı olarak incelemektir. Bu doğrultuda istenilen hedefe ulaşabilmek için coğrafyanın nedensellik (sebepler-sonuç), bağlantı (ilişki kurma) ve dağılım prensiplerinden faydalanılarak elde edilen bulguların tartışılması ve sonuçlandırılmasına

çalışılmıştır. Problem durumunun çalışmada uygulanan yöntemlerle desteklenerek sonuçların bilim dünyası ile paylaşılması *çalışmanın önemini* ortaya koymaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Araştırma konusu beşeri ve ekonomik coğrafya bilim dalının araştırma ve inceleme alanı içerisinde bulunmaktadır. Belli bir mekânda hedeflenen konunun coğrafi unsurlarıyla sistematik bir şekilde incelenmesi esas teşkil eder. Çalışma konusu ve alanı arazi kullanımı sistematigi çerçevesinde araştırılmıştır. Saha ve konu ile ilişkili önceden yapılmış çalışmalar temin edilmiştir. Elde edilen çalışmalar genel hatlarıyla genel arazi kullanımı üzerinde yoğunluk göstermektedir. Bu bakımdan mikro arazi kullanımı adı altında daha önceden yapılmış spesifik çalışmalara rastlanmamıştır. Ancak çalışmanın adında mikro arazi kullanımı kelimeleri geçmesi de S. Gözenç'in öğrenci tezlerine dayanarak yaptığı "Land use" yayınları ilk mikro arazi kullanım çalışması örnekleridir. Mikro arazi kullanımı ile ilgili olarak bazı çalışmaların içerisinde örnek alan incelemesi şeklinde değinilen kısımlar dışında bir çalışmanın olmaması Dörtüyl ilçesinde uygulanan bu çalışmanın önemini ortaya koymaktadır. Literatür; makale, bildiri, kitap, tez, rapor, gazete, envanter, yıllık vb gibi kaynakların taranması suretiyle elde edilmiş ve bir arşiv oluşturulmuştur. Arşivdeki eserler sistematik olması açısından konu ve alana göre gruplandırılmış ve işlemleri yapılmıştır. İncelenen literatüre göre araziden faydalanma, sorunlar, çevresel etkiler, sınıflandırma, tarımsal üretim konuları öncelik oluşturmaktadır.

Arazi kullanımı açısından Gözenç'in 1973, 1977-a, 1977-b, 1978-a, 1978-b, 1979, 1980, 1985 ve 1987 yıllarında yapmış olduğu çalışmalar bu alandaki başvuru eserleri niteliği taşımaktadır. Ayrıca Tunçdilek'in "Türkiye'de Relief Şekilleri ve Arazi Kullanımı" (1985) ile "Araziden Yararlanmada Yeni Bir Yöntem Denemesi İçin Coğrafi Gerekeç" (1986) adlı eserleri arazi kullanımı ile relief şekilleri arasındaki ilişkinin açıklanmasında önem taşımaktadır. Belirli bir coğrafi mekândaki arazi kullanım durumunu ortaya koymaya çalışan eserlerden Akova, 1997; Arıncı, 1991 ve 2003; Bayar, 2003; Buldan ve Gülersoy, 2003; Dağlı, 2014; Elmastaş, 2008 ve 2009; Kayalı, 1994; Mater, 1982; Mater ve Turoğlu, 1997; Mater ve diğerleri,

1998; Özçağlar, 1994; Pınar, 1997; Semenderoğlu, 2003; Taş, 2006 ve 2010; Taş ve Yakar, 2010; Tağıl, 2005; Tapur ve Akkuş, 2003; Üçeçam Karagel ve Karagel, 2009; Yürüdü, 1999 örnek olarak verilebilir. Üçeçam Karagel'in (2008, s.289-322) çalışmasında ekonomik coğrafya genel bölüm başlığı altında tarımsal faaliyetler içerisinde örneklem olarak tespit edilen köylerde uygulanan mikro arazi kullanım ve parselasyon özelliklerine ayrıca yer verilmiştir. Bu çalışmada farklı morfografik birimlerdeki köylerden örneklem uygulamaları ile ürün deseni özellikleri karşılaştırılmıştır. Bu açıdan Dörtöl ilçesi köylerinde uygulanan çalışmaya yöntem açısından katkı sağlamıştır. Benzer bir çalışma Sancaktar ve Karagel'in (2021) "Altınözü (Hatay) İlçesi Kırsal Kesiminde Sürdürülen Bitkisel Üretim Faaliyetleri" adlı eserde de uygulanmıştır. Genel arazi kullanım durumu ve sahanın coğrafi özellikleri içerisinde örneklem köylerdeki bitkisel üretim faaliyetleri karşılaştırılmış ve relief özellikleri ile aralarındaki ilişkiler ortaya konulmuştur. Mikro arazi kullanımının çalışma sahasında farklı morfografik birimler üzerinde kurulmuş olan "Altınçağ, Karakese, Konaklı, Kuzuculu, Yeniyurt ve Yeşilköy" mahallelerindeki ürün desenlerinin ayrıntılı olarak ortaya çıkarılması genel arazi kullanımı içerisinde halkın ekonomik fonksiyonlarının daha net bir biçimde tespit edilmesine katkı sağlamıştır.

YÖNTEM

Çalışmada sosyal bilimler araştırma yöntem ve tekniklerinden nitel araştırma yöntemleri kullanılmıştır. Bu yöntemde belirlenen sahada bir problemi çözmek için doküman analizi, gözlem, görüşme gibi nitel veri toplama yöntemleri kullanılmaktadır. Probleme ilişkin doğal olgular yorumlayıcı bir süreç içerisinde incelenmeye çalışılır. Önceden bilinen ama fark edilmemiş problemlerin algılanması önem taşımaktadır. Doğa ve çevreyi ele alan veri setleri nitel araştırmalarda kullanılmaktadır. Bu kapsamın içerisinde çalışma evreni, doğal ortam, sosyal hayat gibi demografik ve fiziksel şartlar yer alabilmektedir (Baltacı, 2019, s.369-370). Nitel araştırmalar sosyal bir olayı veya olayları olduğu ortam koşulları içerisinde tasvir eder. Karşılıklı ilişkiler, bağlantılar kurulması çalışmayı yönlendirir ve anlam kazandırır. Veriler gözlem, mülakat ve anket yoluyla toplanır. Niçin, nasıl ve ne şekilde sorularına alınacak cevaplar konunun gidişatını

etkilemektedir. Genellikle küçük ölçekli örneklem sahaları çalışma alanı olarak tercih edilir. Bunun sebebi de zaman alıcı olmasıdır. Dörtöl ilçesinin 6 yerleşmesi nitel araştırma desenlerinden birisi olan "saha incelemesi" deseni kapsamında sürdürülmüştür. Saha taraması (survey) nitel araştırma deseni tiplerinden birisini oluşturmaktadır. Ancak bu desen niteliksel ve niceliksel özellik gösterebilir. Çalışma sahasının 6 köy ve kasaba karakterli yerleşmesinde farklı dönemlerde gerçekleştirilen saha gözlemleri ve kartografik materyallerin kontrolü niteliksel yöntemler çerçevesinde devam ettirilmiştir. Yetiştirilen ürünlerin ve arazinin kullanım özelliklerinin coğrafi koşullarla olan bağlantıları ile orada yaşamını sürdüren insanların geçim tarzları üzerindeki etkisi sorulan sorulara karşı alınan cevaplarla ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Saha incelemelerinin ve gözlemlerin ağırlıkta olduğu çalışmada pek çok aşama kat edilmiştir. Verilerin toplanması ve gruplandırılması, farklı dönemlerde gerçekleştirilen arazi çalışmaları ve elde edilen bilgi ve bulguların çeşitli görsel materyallere dönüştürülmesi ile bütün bunların masa başı çalışmalarında birleştirilme işlemleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan veriler; yazılı kaynak eserler, nüfus bilgileri, köylere ait parselasyon ve yıllık üretim istatistikleri gibi temel kaynaklardır. Araştırma sahası ve konusu ile ilgili yazılı kaynak eserlerin yeterli detay anlatımları içermemesi ikincil kaynakların eksikliğini göstermiştir. Bu eksikliği giderebilmek için çalışma konusu ile ilişkili olan eserlerden maksimum düzeyde faydalanılmaya çalışılmıştır. Kaynak ve veri temininde yaşanan olumsuzlukları bertaraf edebilmek için saha çalışmalarına yoğunluk verilmiştir. Belirli dönemlerde beşeri ve fiziki ortam özelliklerinin en doğru bir şekilde tespit edilebilmesi için arazi çalışmaları sürdürülmüştür. Amanos Dağları'nın batı yamaçlarında kurulmuş olan yerleşmelerde zorlu topoğrafik şartlar nedeniyle güçlüklerle karşılaşmıştır. Ayrıca Çatköy ve Kapılı mahallelerinin terör olayları sebebiyle asıl yerleşim sahalarının boşaltılması ve gidişlerin kısıtlı imkânlar çerçevesinde yapılmasından dolayı bu iki köyde mikro arazi kullanım çalışmaları yapılamamıştır. Ancak örneklem alınan diğer sahalarda kartografik işlemlerin yapılabilmesi çalışmanın beklentilerini karşılamaya yetmiştir. Kartografik kaynakların temin edilmesi süreci bir hayli uzatmıştır.

Öncelikle Dört Yol ilçesi ve çevresini içerisine alan 1/100 bin ölçekli topoğrafik paftalar ile Hatay İl Arazi Varlığı haritaları elde edilmiştir. Bu iki temel harita altlıkları Hatay Tarım ve Orman İl Müdürlüğü'nden temin edilmiştir. Bu altlık haritalar kullanılarak sahanın morfografik haritası ile genel arazi kullanım durumunu gösteren haritalar oluşturulmuştur. Genel arazi kullanımı ilçe genelinde daha genel bir sınıflandırma yapılarak ortaya çıkarılan bir kullanım türünü yansıtmaktadır. Ancak mikro arazi kullanımında ayrıntılı sınıflandırmalar gerçekleştirilmiştir. Çalışmanın asıl kartografik kaynaklarını oluşturan örneklem yerleşmelere ait parselasyon haritaları ise Dört Yol İlçesi Tapu ve Kadastro Müdürlüğü bünyesinde ve Ned-Cad harita çizim programında hazırlanmış 1/5000 ölçekli paftalar meydana getirmektedir. Çalışmada Arc Map 10.3 harita çizim programı kullanılmıştır. Harita altlıklarının farklı çizim programlarında hazırlanmış olması harita oluşturma sürecinin uzamasına yol açmıştır. Yerleşmelerin parselasyon durumlarını gösteren altlık haritalar ile sahanın morfografik yapısı karşılaştırılarak ürün deseninin

arazi üzerinde nasıl bir dağılışı gösterdiği belirlenmeye çalışılmıştır. Bir yıla ait ürün deseni bilgileri Dört Yol Tarım İlçe Müdürlüğü Çiftçi Kayıt Sistemi verilerinden hazırlanmıştır. Bu veriler parsel numaralarına ve ait oldukları kişilere göre gruplara ayrılmaktadır. Çıktısı alınan parselasyon haritaları üzerine çiftçi kayıt sisteminde bulunan ürünler kabaca gruplara ayrılarak işlenmiştir (Şekil 2). Yerleşmelerin parselasyon haritaları üzerinde yazılı olan parsel bilgileri ile çiftçi kayıt sisteminde kayıtlı olan parsellerde üretilen ürünler birleştirilmiştir. Daha sonra ön hazırlığı tamamlanan bu haritalar yeniden çizim programına aktararak çalışmada kullanılan görsel materyallerin son şekilleri verilmiştir.

Çalışmanın son aşamasında elde edilen tüm bilgi ve bulgular coğrafya sistematigi çerçevesinde yorumlanmış ve tartışılmıştır. Çalışmada problem durumu ile ilgili özellikler verilerin temini, doğru işlenmesi ve kullanılmasıyla ortaya çıkarılmıştır. Saha çalışmalarından elde edilen sonuçların çalışmanın genelindeki üstünlüğü birincil kaynak kullanımının önemini göstermektedir.

Şekil 2. Örneklem Yerleşmelerden Birisi Olan Yeşilköy'de Yapılan Hazırlık Çalışması

ARAŞTIRMA BULGULARI

Relief ünitelerinden faydalanma farklı şekillerde ve değişik metotların uygulanması ile gerçekleşebilmektedir. Mekân üzerindeki insanların davranışlarını bu relief faktörlerinin değiştirdiğini ve geliştirdiğini ifade etmek mümkündür. Ovalık ve dağlık alanlardan yararlanma yöntemleri birbirinden farklı olduğu gibi bu alanların kendi içerisindeki kullanımları da birbirine benzememektedir. Dolayısıyla her bir relief ünitesi onun kullanımı ve yararlanması açısından bilgi ve becerinin de farklılığını beraberinde getirmektedir (Tunçdilek, 1985, s. 48). Ülkemizde engebeli bir topografyanın hâkimiyetinin yanı sıra yükseltinin de fazla olması tarım alanlarını ve ulaşım koşullarını sınırlandırıcı bir etkiye sahiptir. Bu durum kırsal yerleşmelerin ekonomik faaliyetleri ve gelişmeleri üzerinde çok önemli bir role sahiptir. Daha çok dağınık kırsal yerleşmelerin oluşmasına sebebiyet vermektedir. Ayrıca tarımsal faaliyetlerin halkın ekonomik olarak geçimlik yaptığı bir üretim biçiminin yaygınlığına yol açmaktadır. Araştırma sahası olan Dörtöl ilçesinde kırsal kesim ile şehrsel kesim arasında yerleşmelerin kuruluş yeri özelliklerinin birbirinden önemli derecede farklılığı ürün deseni özellikleri ile sürdürülen ekonomik faaliyetlere yansımaktadır. Dörtöl ilçesinin Akdeniz kıyısında yer alması yerleşmeler açısından bir avantaj oluşturmaktadır. Akarsularla parçalanmış dağlık alanın batı yamaçlarından düzlük sahalara doğru taşınan malzemeler ovanın verimli tarım arazilerine sahip olmasını sağlamıştır. Dağ eteklerindeki birikinti koni ve yelpazelerinden başlayarak kıyıya doğru gelişen birikinti sahası ekonomik anlamda da buralarda yaşayan halkın yüzünü hep güldürmüştür. İklimin de bitkisel üretim faaliyetleri açısından göstermiş olduğu elverişli durum tarihi dönemlerden itibaren bu sahaların sürekli yerleşilmesine imkân tanımıştır. Turunçgil üretiminin çalışma sahasındaki geniş alanlı üretimi iklimin sağlamış olduğu avantajlara sadece bir örnektir. Kırsal kesimde meskenlerin turunçgil bahçeleri içerisindeki dağılışı dikkat çekmektedir. Şehrsel alanlara doğru ise artık tek katlı ve bahçeler içerisindeki meskenlerin yerini modern görünümlü apartmanlara bıraktığı görülmektedir. Ova tabanında uygun iklim, toprak ve sulama imkânları yıl içerisinde üretim yapmaya olanak tanımaktadır. Bu durum ilçenin batısından dağlık sahanın zirvelerine doğru tamamen değişmektedir ve farklı arazi kullanımları ekonomik sektörlerdeki çeşitlenmeyi karşımıza çıkarmaktadır.

Sahanın genel arazi kullanımı açısından dikkat çeken en önemli özellik araziden yararlanma biçimlerinin relief koşulları ile birlikte değişmesidir. Dörtöl ilçesi genel arazi kullanım durumu Hatay ili arazi varlığı haritalarından faydalanılarak hazırlanmıştır ve sınıflandırma ölçütlerinde ayrıntıya inilmemiştir (Şekil 3).

Topraktan yararlanma insanların yerleşik yaşantıya geçtiği Neolitik dönemden bu yana temel besin kaynaklarının temin edilmesi açısından vazgeçilmez bir öneme sahip olmuştur. Primer üretim şekli olarak insanların besin üretimi zaman geçtikçe ve değişen koşullara bağlı olarak ikincil ve üçüncül üretim biçimlerine doğru farklılaşmaya başlamıştır. Ancak kırsal kesimde hayatta kalabilmek ve topraktan sürekli ürün elde edebilmek sürdürülebilirlik açısından elzem bir durumdur. Dörtöl ilçesi bulunduğu elverişli konum itibarıyla tarih sahnesinde insanların yerleşmek için seçtikleri alanlardan birisi olmuştur. Yörenin ulaşım potansiyeli açısından sahip olduğu önem her daim aktif bir şekilde kullanılan bir saha olmasını sağlamıştır. Ancak burada önemli olan husus sahanın jeomorfolojik birimlerinin yerleşmelerin kuruluşu ve gelişmesi üzerinde oynadığı etkidir. Ülkemizde ve dünyanın çeşitli yerlerinde su, toprak ve iklim şartları insanların yerleşmek için en çok tercih ettiği alanlar olarak bilinmektedir. Araştırma sahasının bu özelliklere sahip olması topraktan yararlanmayı ve arazi kullanımını derinden etkilemiştir. Farklı relief şekillerinin üretim sistemlerinde çeşitliliği meydana getirmesi ekonomik olarak geçim koşullarını belirleyen faktörler olmuştur. Genel arazi kullanımı bakımından sahayı değerlendirdiğimizde 500 metre izohipsinin geçtiği yamaçlardan dağlık sahanın en üst zirvelerine kadar ormanların yayılışı dikkat çekmektedir. Ormanlık saha alt kesimlerde Kızılçam (pinus brutia) karışımı, Kermes Meşesi (quercus coccifera) ve Karaçam (pinus nigra)-Meşe (quercus) karışımının yayılışıyla devam etmektedir. İlçe genelinin toplam 375,69 km² olan alanı içerisinde %58,2'lik bir orana (218,42 km²) sahip olan ormanlık saha Çatköy ve Kapılı mahallelerinin tamamını, Kuzuculu, Karakese ve Konaklı mahallelerinin de neredeyse tamamına yakını içerisinde barındırmaktadır. Diğer arazi kullanım grupları içerisinde ise %11,2'lik payla (41,89 km²) sulu tarım alanları ikinci sırada yer almaktadır. Nadassız kuru tarım, fundalık alanlar, mera, yetersiz sulu tarım, turunçgil gibi kullanımlarda diğerlerini oluşturmaktadır (Tablo 1 ve Şekil 3) 3).

Şekil 3. Araştırma Sahasının Genel Arazi Kullanım Haritası (Kaynak: Başer,

Ülkemizde arazi kullanım sınıfları açısından 8 grup söz konusudur. I. ve II. sınıf arazi grupları tarımsal verimlilik açısından en elverişli şartlara sahiptir. III. ve IV. sınıf araziler ise bir takım eksiklikleri olmasına rağmen üretimin iyi derecelerde yapılabildiği sınıflardır. V., VI., VII. ve VIII. sınıf arazilere bakıldığında bunların orman, mera ve yerleşim yerleri gibi kullanımlara ayrılmasının daha doğru olabileceği sınıflamalardır (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1998). Düz ve düze yakın eğimli sahalarda I. sınıf arazilerin yayılımı bulunmaktadır. Erozyonun olmadığı, drenajı iyi, toprak derinliğinin fazla olduğu yerlerdir. Taşlılık, tuzluluk ve alkalilik gibi sorunların olmadığı, su tutma kapasitelerinin oldukça iyi, verimliliğin yüksek olduğu, kolay işlenebilen, ürün çeşitliliği açısından zengin arazilerin yer aldığı sahalardır (Fakı, 2010, s. 54). Araştırma sahasında I. sınıf araziler sulu tarımın yapılabildiği Dörtöl ovasında karşımıza çıkmaktadır. Dar kıyı şeridi halinde uzanan bu alanlar Yeniyurt, Yeşilköy ve Dörtöl şehrinin bulunduğu sahalara karşılık gelmektedir. Şehir imar sınırı içerisinde sulu tarım yapılan kesimlerin ilerleyen yıllarda imar faaliyetleri ile işgal edilmemesi verimli alanların sürekliliği açısından önem taşımaktadır. II. ve III. sınıf arazilerin yayılımı düz alanların bulunduğu yerlerde görülmektedir. II. sınıf araziler hafif eğimli, orta veya az derecede erozyona maruz kalabilen, bazen taşkın zararlarından etkilenebilen fakat uygun drenaj çalışmalarıyla kontrol edilebilen arazilerdir. Araştırma alanında bu toprak tipleri ova tabanında görülmektedir. III. sınıf arazilerde ise orta derecede eğim, şiddetli su veya rüzgâr erozyonuna maruz kalma, ürüne zarar verebilen sık taşkınlar, drenajdan sonra bir süre devam eden göllenme, orta derecede tuzluluk gibi olumsuz etkiler yaşanabilmektedir. Çalışma sahasında III. sınıf araziler 100-200 metre yükseltileri arasında yer alan dağların etek kısımlarına rastlanmaktadır. Buralar çoğunlukla turuncgil ziraatına ayrılmıştır. Ovalık alanda yaşayan halkın hâkim ekonomik faaliyeti ve yörenin bu üretim şekli içerisindeki tanınırlığı açısından turuncgil yetiştiriciliğinin ayrı bir yeri vardır. Tamamen kolüvyal toprakların hâkimiyeti söz konusudur. Dağlık alanın etek kesimlerinde Fundalıkların yayılımı görülürken yükseltilerin artışıyla birlikte VII. sınıf arazilerde kireçsiz kahverengi orman topraklarının egemenliği görülmektedir. VII. sınıf arazilerinin en önemli özelliği; çok dik eğim, erozyon, taşlı

yapı, toprağın sık olması gibi yüksek gelir getirecek kültür bitkilerinin yetişmesi için gerekli şartları taşımayan yerler olmalarıdır. Bu araziler üzerinde tarımsal faaliyetler sınırlı düzeyde yapılmaktadır. Yetiştirilen ürünler ise olumsuz arazi şartlarına adapte olmuş, kış soğuklarına dayanıklı tahıl ürünleridir. Araştırma sahasında VII. sınıf ve II. sınıf araziler toplam alanın yaklaşık %76'sını (285,7 km²) kaplamaktadır. Bunların yanı sıra VI. ve I. sınıf arazilerin oranı da (%15,2) önemli bir grubu oluşturmaktadır (57,5 km²). VI-VII. sınıf araziler araştırma sahasında çayır ve mera alanlarına karşılık gelmektedir. Çalışma sahası Akdeniz'in kıyısında ve Amanos Dağları'nın batısında yer aldığı için tipik Akdeniz ikliminin etkisiyle maki bitki örtüsü bakımından oldukça zengindir. Çalışma sahası içerisinde bulunan VI. ve VII. sınıf kuru tarım arazileri 6927 hektardır ve bu alanlar mera ve orman arazisine dönüştürülmüştür (Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü, 1998; Başer, 2024, s.55-59; Şekil 3).

Mikro arazi kullanım çalışmaları şehrsel ve kırsal alan olmak üzere iki farklı uygulama alanına sahiptir. Şehir içi arazi kullanımının ayrıntılı bir biçimde ifade edilmesi şehrsel mikro arazi kullanımı olarak tanımlanabilir. Farklı kullanılışların şehir içindeki dağılışı özellikleri ortaya çıkarılmaya çalışılır. Şehir plancıları ile coğrafyacıların konuya bakış açıları birbirinden farklılık gösterir. Şehir plancısı hali hazır haritalar üzerinde şehrin gelecekteki gelişmesini planlamaya çalışırken coğrafyacılar hâlihazır durumu özellikleri ile anlamaya çalışırlar ve mevcut durumu gelişmenin bir eseri olarak görürler (Tolun Denker, 1976, s. 31-32). Şehir içinde mikro arazi kullanımı çalışmaları yapılırken öncelikle farklı kullanım tarzlarının tespit edilmesi gereklidir. Bunun için de şehirdeki fonksiyonlar kullanım katmanlarını oluşturur. Bu özellikler merkezi iş sahalarının açıklanmasında ve ayrıntılı olarak haritalanmasında önemli rol oynar. Kırsal kesimde uygulanan mikro arazi kullanım çalışmaları ise daha çok arazi çalışmaları sonucunda ortaya çıkarılan fonksiyonel özellikleri kapsamaktadır. Kırsal kesimi içerisine alan kasaba, köy ve köy-altı yerleşmelerinde arazilerin fonksiyonel özellikleri sürdürülen ekonomik faaliyetlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu alanlarla ilgili yapılan çalışmalarda fonksiyonların ayrıntılı bir biçimde haritalanması mikro arazi kullanımını ortaya çıkarmaktadır (Dağlı, 2014, s. 10-12).

Dörtöyöl ilçesinin “Altınçağ, Karakese, Kuzuculu, Konaklı, Yeniuyurt ve Yeşilköy” mahallelerinde zirai üretim açısından birbirinden farklı ürün deseni özelliklerini belirlemek ve bu durumun sahaların morfografik yapısı ile olan ilişkilerini açıklığa kavuşturmak maksadıyla mikro arazi kullanım çalışmaları yapılmıştır. Saymış olduğumuz bu 6 köy ve kasaba karakterli yerleşme kadastro çalışmaları tamamlanmış, parselasyon durumları ile ilgili harita altlıkları temin edilebilen yerleşmelerdir. Çatköy ve Kapılı köyleri ise orman içerisinde ve Dörtöyöl ilçesinin Amanos Dağları yüksek kesimlerinde kurulmuş olan yerleşmelerdir. Bu iki köyde mikro arazi kullanım çalışmaları arazi şartlarının zorluğu ve terör olayları sonucu yerleşim sahalarının boşaltılarak gidişlerin sınırlı imkânlar çerçevesinde gerçekleştirilmesinden dolayı yapılamamıştır.

Mikro arazi kullanım çalışmalarının yapıldığı yerleşmelerden Kuzuculu, Karakese ve Konaklı Amanos Dağları’nın batı yamaçları boyunca kurulmuş olan yerleşmelerdir. Bu üç yerleşmenin toplam mülki sınırları içerisindeki alanın en büyük kısmını orman alanları oluşturmaktadır. Orman alanları bir kenara bırakılarak zirai üretimin yapıldığı sahalar dikkate alınmış ve parselasyon durumlarına göre arazi kullanım çalışmaları sürdürülmüştür. Çalışma sahasının toplam alanı 375,69 km²’den ibarettir. Kuzuculu ve Karakese en geniş alanlı yerleşmelerdir. Çalışma alanının genel tarımsal yapısında dikkati çeken en önemli özellik ekili alanlardan ziyade uzun yıllık dikili bahçe ürünlerinin alan ve oran itibarıyla gösterdiği yoğunluktur. Dikili alanlarda ise turuncgil ziraati ağırlıklı olarak kendini göstermektedir. Akdeniz ikliminin sağlamış olduğu avantajlar, toprak yapısı, su ve sulama koşulları, morfografik unsurlar turuncgil yetiştiriciliğinde yöresel üstünlüğün oluşmasını sağlamıştır. Tek yıllık tarla ürünlerinin ise daha dar alanlı üretimi söz konusudur. Turuncgiller içerisinde en fazla dikili türün mandalina olduğu görülmektedir. Bu durum tamamen iklim koşulları ile yakından ilişkilidir.

Kuzuculu Mahallesi 2012 yılında çıkarılan büyükşehir yasası ile birlikte Hatay’ın tüm yerleşmelerinde olduğu gibi mahalle haline getirilmiştir. 2022 yılı nüfus verilerine göre nüfusu 11.171 kişiden oluşmaktadır. Nüfus miktarında sürekli bir artış yaşanmıştır. 1935 yılında Dörtöyöl ilçesi Seyhan vilayetine bağlıdır. Kuzuculu bu

yılda köy idari sınırına sahiptir. 1939 yılında Hatay’ın Anavatan’a katılmasıyla birlikte Dörtöyöl ilçesi Hatay sınırları içerisinde yer almıştır. 1960 yılında belde belediyesi olmuştur. Bu yıl nüfusu 3375 kişiden ibarettir. Kuzuculu’nun asıl yerleşim sahası Dörtöyöl ilçe merkezinin kuzeyinde imar sahasının bitişiğinde yer almaktadır. Şehir merkezine olan yakınlığı köy formundan daha ziyade kasaba fonksiyonlarının gelişmesine yol açmıştır. Orman alanlarının da çok geniş sahalar kaplaması köydeki ekonomik fonksiyonları etkilemiştir. Orman ürünlerine bağlı olarak gelişen ikincil üretim faaliyetleri yerleşmenin merkezinde hizmet sunmaktadır. Burası için tam anlamıyla kasaba karakteri gösteren bir yerleşme denilmesi hiç kuşkusuz doğru bir tespittir (Üçeçam Karagel, 2018, s. 270). Dörtöyöl şehir nüfusunun 1975 yılından bu yana sürekli artış gösterdiği dikkate alınırsa çevredeki yerleşmelerin imar sınırına dâhil edilebileceği izlenimi ortaya çıkmaktadır. Kuzuculu yerleşmesi özellikle kuzeyinde yer alan Erzin ilçesinin köylerine bile hizmet sunar bir duruma gelmiştir. Belde belediyesi olmasıyla birlikte burada yaşayan halkın temel ihtiyaçlarına cevap verebilecek düzeyde iş yeri ve ticarethanelerin açıldığı görülmüştür. Özellikle fırın, market, kasap vb. gibi günlük ihtiyaçlar buradaki dükkânlardan karşılanmaktadır. Ancak şehir merkezinin yakınlığı sebebiyle de daha büyük gereksinimler ile sağlık fonksiyonunun buradan karşılanmasına çalışılmaktadır. Yerleşme hem alan olarak hem de nüfus miktarı açısından çalışma sahasının en büyük yerleşmesi özelliğini göstermektedir. Dörtöyöl ilçesinin toplam alanı içerisinde %36’lık bir orana (135,25 km²) sahip bulunmaktadır. Yerleşim sahasının bulunduğu ovalık kesimin bittiği yerden itibaren Amanos Dağları’nın yaklaşık 1000 metre yükseltilerine kadar alansal yayılış göstermektedir. Göksu Deresi ile Deli Çay yerleşmedeki asıl hidrografik birimleri oluşturmaktadır. Bu iki su kaynağı yaklaşık 500 metreler civarında birleşmekte ve ziraat yapılan sahaların materyallerini yerleşim yerinin bulunduğu 250-350 metreler arasında biriktirmiş bulunmaktadır. Ziraat yapılan asıl sahalar da gene bu yükseltiler arasında geniş bir yayılışa sahiptir. Mikro arazi kullanım çalışmaları ekili ve dikili alanların 3988 dekar alan kapladığı kesimde sürdürülmüştür. Mandalina yetiştiriciliğinin %96’lık oranla çalışma

sahası içerisindeki en yüksek paya sahip olduğunu ifade etmek mümkündür. Bu kadar geniş bir oranın hâkimiyeti hem Dört Yol ilçesini hem de Kuzuculu yerleşmesini bu üretim şekli bakımından önemli kılmaktadır. Mandalina üretimi dışında çeşitli sebze ve meyvelerin yetiştirildiği de görülmektedir. Ancak bunların oranı %1'leri bile aşmamaktadır ve küçük arazi parçalarında bu faaliyetler gerçekleştirilmektedir. Ekili ve dikili diğer ürünler arasında zeytin, buğday, portakal, limon, ejder meyvesi, muz, soğan, Trabzon hurması ve bezelye bulunmaktadır (Tablo 2, Şekil 4). Saymış olduğumuz bu ürünlerin hem ekim alanları hem de üretim miktarları oldukça düşüktür. Son yıllarda zeytin dikili alanların artışı söz konusu olmaktadır. Özellikle sulama istemeyen engebeli alanlarda üretimi desteklenmektedir. Zeytinin yetişme şartları itibarıyla Kuzuculu yerleşmesinde uygun ortam özellikleri bulması halkın daha sonraki yıllarda bu ürüne olan talebini arttıracaktır. Ayrıca mandalina bahçeleri yerleşim yerinden uzaklaştıkça 150-200 dekar arasında değişen daha geniş parsellerde görülmektedir. Dört Yol ilçesi eskiden beri çiftlik yerleşmelerinin sayıca fazla olduğu alanlardan birisi durumundadır. Ancak günümüzde sayıları arazi bölünmesi sebebiyle oldukça azalmıştır. Bu durum daha küçük parsellerde bahçe ziraati şeklinde turuncgil üretimine yol açmıştır.

*Karakese Mahallesi'*nde uygulanan mikro arazi kullanımı çalışmalarına göre turuncgil ziraatının bu kasabanın yerleşim yeri ve çevresindeki parsellerde yaygınlık gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır. Kuzuculu mahallesi idari alanındaki kullanıma benzer bir arazi özelliği göstermektedir. Ancak farklı olarak dağlık alanın su bölümü çizgisine kadar idari sınır devam etmektedir.

Dolayısıyla şehir merkezinin Özerli Mahallesi ile olan sınır komşuluğundan başlayan 300-350 metreler arasındaki asıl yerleşim sahası geçici yerleşmelerin yoğunluk gösterdiği 2000 metrenin üzerindeki yükseltilere kadar devam etmektedir. Yerleşmenin kuzey sınırını kabaca Özerli Çayı belirlerken güney sınırını da Konaklı Çayı'nın açmış olduğu vadi yatağı meydana getirmektedir (Şekil 1 ve 2). Bu fiziksel yapı tarım arazilerinin hem dağılışını hem de parsel büyüklüklerini etkileyen önemli bir faktör olmuştur. Yerleşmenin kasaba karakteri göstermesi şehir merkezine olan yakınlığıyla doğrudan bağlantılıdır. 1935 yılında 899 kişiden oluşan nüfusuyla küçük bir köy durumundadır. Nüfus 2000 yılında 5819 kişiye yükselerek yerleşmenin idari olarak belde belediyesi olmasına etki etmiştir. İdari yapının sağlamış olduğu fonksiyonel özelliklerde de her geçen yıl değişimler yaşanmıştır. Dağlık sahanın etek kısmında Adana-İskenderun otobanının hemen kuzeyinde kurulmuş bir yerleşmedir. Sahip olduğu iş ve ticarethaneleri kendi kendine yetebilen bir özellik taşımaktadır. Ancak çevredeki yerleşmeler için geniş bir etki sahasına sahip değildir. Dört Yol şehrinin avantajları nedeniyle şehrsel alanın cazibesi insanların daha çok büyük merkezi tercih etmesine yol açmaktadır. 54,32 km²'lik alanıyla ilçenin ikinci büyük alanlı mahallesi durumundadır. Bu alan değeri ilçe toplamının %14,5'ine karşılık gelmektedir. Geri kalan sahalar ise orman alanları olarak kullanılmaktadır. Orman alanlarının yerleşmenin idari alanının büyük kısmına yayılmış olması halkın ekonomik olarak geçim durumunu da etkilemektedir. Ziraat yapılan alanlar içerisinde en büyük pay %95 ile (1285,8 dekar) mandalinaya aittir. Fasulye, zeytin, limon, kayısı diğer yetiştirilen ürünleri oluşturmaktadır (Tablo 2, Şekil 5).

Tablo 2. Kuzuculu, Karakese ve Konaklı Mahallelerinde Mikro Arazi Kullanımı (2022)

Arazi Kullanımı	Ekili/Dikili Alan (dekar)	%
Kuzuculu		
Mandalina	3821,1	95,8
Zeytin	67	1,7
Buğday	31	0,8
Limon	18,4	0,5
Nadas	12,8	0,3
Bezelye	11,2	0,3
Soğan	9	0,2
Trabzon Hurması, Muz, Portakal, Ejder Meyvesi	17,5	0,4
Toplam	3988	100
Karakese		
Mandalina	1285,8	94,9
Fasulye	33,9	2,5
Zeytin	27	2
Limon	7,4	0,6
Toplam	1354,7	100
Konaklı		
Mandalina	433,8	95
Portakal	10	2,2
Nadas	4,7	1
Buğday	4,7	1
Limon	3,4	0,7
Zeytin	0,7	0,1
Toplam	457,3	100

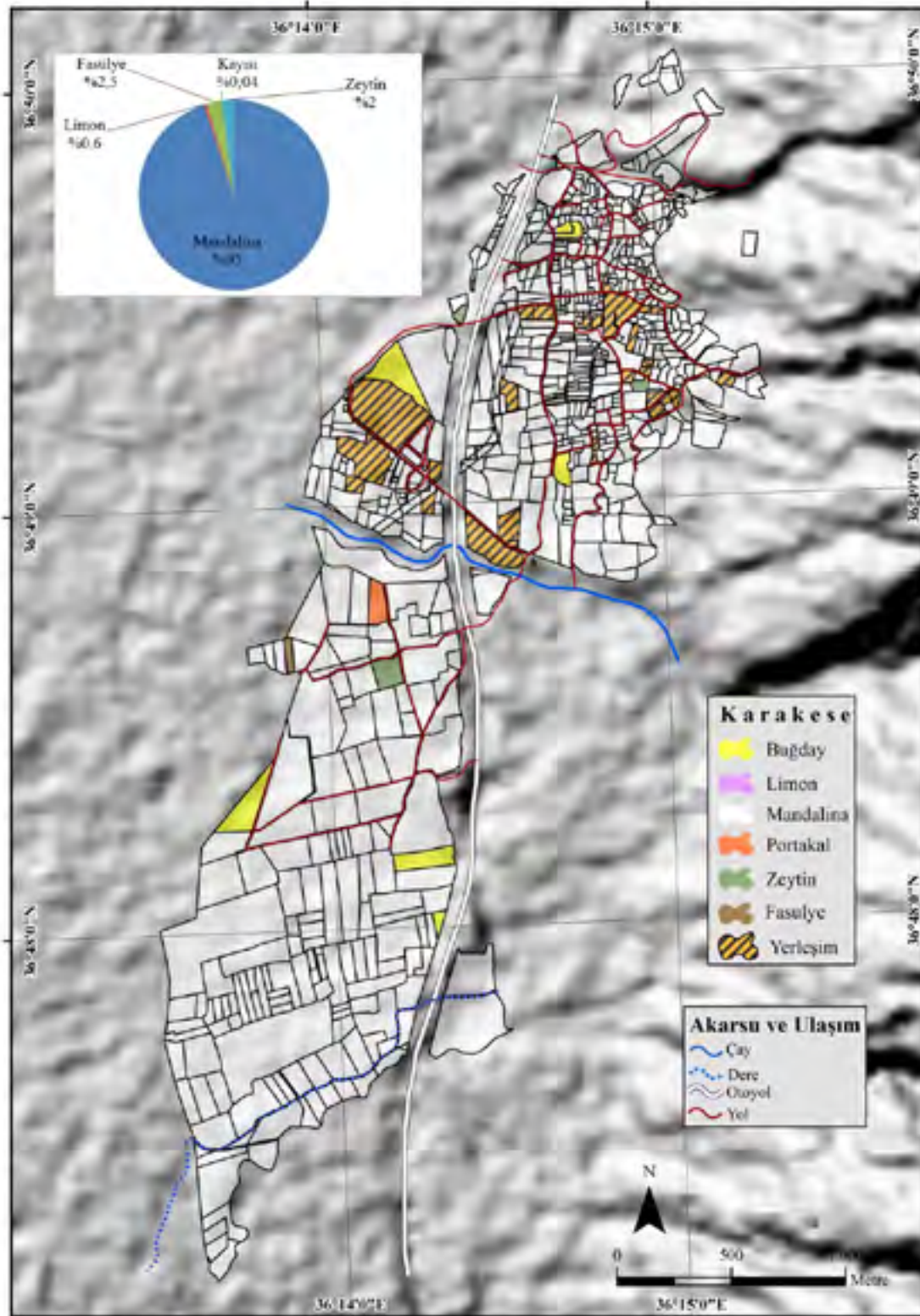
Kaynak: Arazi kullanım alanları Arc Map 10.3 harita çizim programında hesaplanmıştır

Mikro arazi kullanımının yapıldığı bir diğer yerleşme *Konaklı (Rabat)* Mahallesi'dir. Burası 1935 yılında 213 kişiden oluşan bir nüfusa sahiptir. Köy sınırları içerisinde 2000 yılında 771, 2022 yılında da 1064 kişi yaşamaktadır. Kuzuculu ve Karakese mahallelerinin sahip olduğu kasaba fonksiyonunu burada görmek mümkün değildir. Hem nüfusunun az olması hem de arazi yapısının birden bire artış gösteren yükselti ve engebe şartları burasını Çatköy ve Kapılı mahallelerine benzer bir yapıya bürümüştür. Ekili ve dikili ziraat sahalarının azlığı sahanın bitkisel üretim faaliyetleri açısından sınırlı imkânlar taşıdığının birer göstergesidir. Mahalle yerleşim sahası 300-350 metre yükseltileri arasındaki dağ eteğine konuşlanmış durumdadır (Şekil 1 ve 2). Mahallenin toplam alanı 23,82

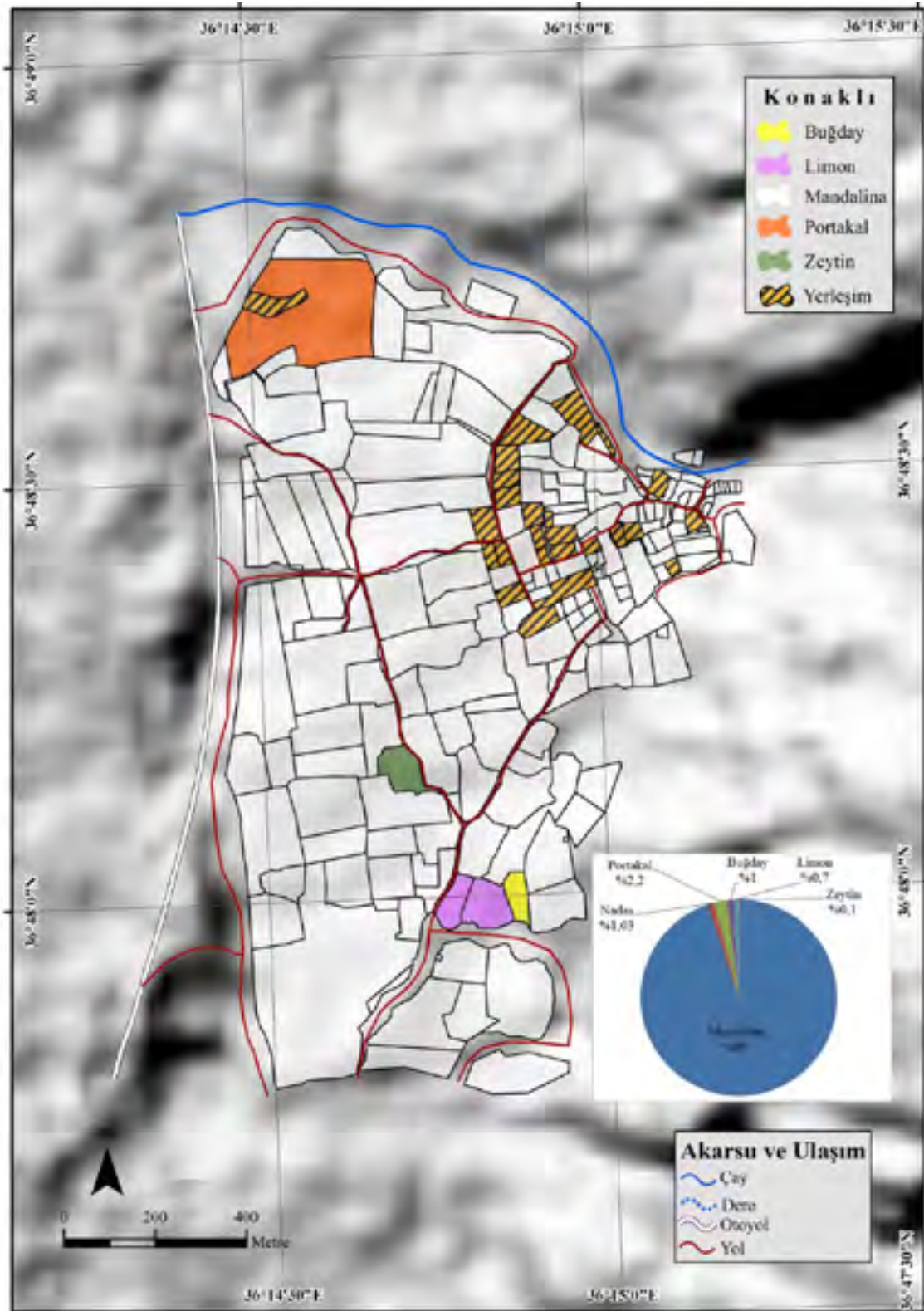
km²'dir. Dörtöyl ilçesinin yaklaşık %6,3'üne karşılık gelmektedir. Ziraatın yapıldığı alan ise 457,3 dekardan ibarettir. 500 metreden başlayarak orman alanlarının yoğunluğu ziraat yapmayı engelleyen bir faktördür. Bu alanlarda daha çok geçici kırsal yerleşmelerden yaylaların yoğunluğu karşımıza çıkmaktadır. Bu faaliyete bağlı olarak hem hayvancılık hem de ormancılık ekonomisi halkın geçim kaynaklarını oluşturmaktadır. Ekili dikili alanlar içerisinde 433,8 dekar alan kaplayarak %95'lik bir orana ulaşan mandalina yetiştiriciliği ilk sırada bulunmaktadır. Dağlık alanın eteklerinde kurulmuş diğer iki yerleşme ile benzer üretim şartları burada da kendisini göstermektedir. Ancak parsel büyüklükleri açısından daha geniş parsellerin bulunduğunu ifade etmek gerekir (Tablo 2, Şekil 6).

Şekil 5. Karakese Mahallesi'nin Mikro Arazi Kullanım Haritası (2022)

Şekil 6. Konaklı Mahallesi'nin Mikro Arazi Kullanım Haritası (2022)

Altınçağ, Yeniyurt ve Yeşilköy mahalleleri Dört Yol ilçesinin ovada kurulmuş yerleşmeleridir. Bu üç yerleşmenin birbirine yakın konumda ve idari sınırlarının komşu olması mikro arazi kullanım çalışmaları için önemli olmuştur. Bu üç yerleşmenin kuruluş ve gelişmesinde özellikle bulunduğu konumları, iklim özellikleri ve ulaşım faktörü ön planda bulunmaktadır. Adana-İskenderun otobanının yakınında bulunmaları üretilen ürünlerin büyükşehirlere bozulmadan ulaştırılmasında çok önemli bir role sahiptir. Dört Yol şehir merkezi ile Erzin ilçesine yakınlıkları gelişmelerinde etki sağlayan bir diğer faktör olmuştur. Altınçağ (İcadiye) 1935 yılında 441 kişiden oluşan nüfus miktarına sahiptir. 2000 yılında 4745 kişilik nüfusuyla belde belediyesi olmuştur. 2022 yılındaki nüfusu ise 5711'dir. Nüfus miktarında düzenli bir artış söz konusu olmuştur. Belediye olmasıyla birlikte bir takım hizmetler sektörüne ait kuruluşların kurulması köy formundan kasaba fonksiyonlu bir yerleşmeye dönüşmesinde etkili olmuştur. Dört Yol şehrinin imar sınırları içerisindeki Ocaklı Mahallesi ile sınır komşuluğu bulunmaktadır. Şehre bu kadar yakın mesafede bulunması insanların ürettikleri ürünleri pazarlamasında ve şehirdeki iş kollarında çalışmada avantaj sağlamıştır. Altınçağ Mahallesi'nin ilçe toplamı içerisindeki alanı 11,94 km²'dir. Ziraatın yapıldığı toplam alanı ise 5760,1 dekadır. Amanos Dağları'nın eteklerinde asıl yerleşim yerleri olan köy ve kasaba

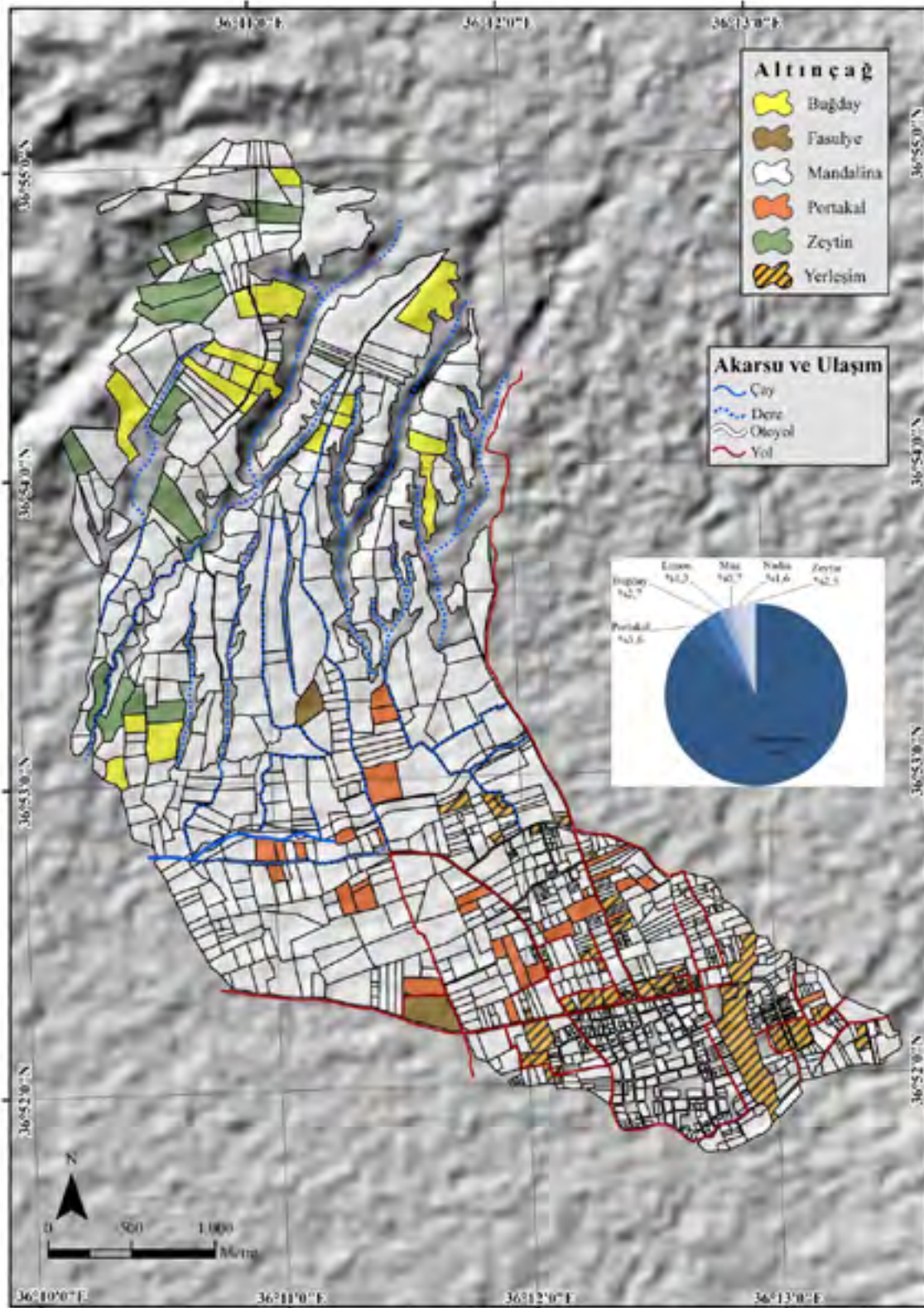
karakterli yerleşmelere göre mandalina dikili alanların oranı az da olsa azalma göstermektedir. Ancak toplam alan içerisindeki turuncgil yetiştirilen sahaların ezici üstünlüğü burada da devam etmektedir. Mandalina dikili alanların oranı %86,7 (5009 dekar) olarak hesaplanmıştır. Yamaç yerleşmelerinde bu oran %95'lerin üzerine çıkmaktadır. Ovalık sahaya doğru inildikçe turuncgiller içerisinde mandalina dikili alanların yanı sıra portakal, limon ve greyfurt alanlarını da görmek mümkün olmaktadır. Buğday ve zeytin üretimi yaklaşık %3 oranıyla az da olsa üretimdeki çeşitliliğe dikkat çekmektedir. Bunlar dışında oranlarının %1'lere bile ulaşmadığı küçük parsellerde yetiştirilen çeşitli sebze ve meyveler zirai üretimde kendilerine pay çıkarmışlardır. Mısır, muz ve avokado gibi sulama isteyen ve tropik ürünlerin ovada giderek yaygınlaşmaya başladığını da ifade etmek gerekir. Özellikle seralarda yetiştirilen muzların yöresel pazarda alıcı bulması üretici açısından yeni ürünlerin denenmesine imkân tanımaktadır. Altınçağ Mahallesi'nde parsellerin yerleşim sahasının yakın çevresinde küçüldüğü ancak kuzeye doğru gidildikçe özellikle de Gebeşli Deresi etrafında daha büyük parsellerin yer aldığı görülmektedir. Sulama imkânlarının elverdiği yerlerde turuncgil üretimi ön plana çıkmaktadır. Nadaslı ve nadassız kuru tarım yöntemlerinin uygulandığı yerlerde buğday ve zeytinin turuncgiller arasındaki yoğunluğu dikkat çekmektedir (Tablo 3, Şekil 2 ve 7).

Tablo 3. Altınçağ, Yeniyurt ve Yeşilköy Mahallelerinde Mikro Arazi Kullanımı (2022)

Arazi Kullanımı	Ekili/Dikili Alan (dekar)	%
Altınçağ		
Mandalina	5009,2	86,7
Portakal	206,4	3,6
Buğday	157,4	2,7
Zeytin	140,8	2,5
Nadas	89,6	1,6
Limon	71,9	1,3
Muz, Mısır, Greyfurt, Avokado, Taze Fasulye, Domates, Hıyar	84,8	1,6
Toplam	5760,1	100
Yeniyurt		
Mandalina	5239,4	47,3
Mısır	1672,2	15,1
Buğday	1640,8	14,8
Yer Fıstığı	895	8,1
Portakal	490	4,4
Limon	377,9	3,4
Zeytin	319,9	2,9
Fasulye	219,8	2
Kuru Soğan, Nadas, Biber, Soya, Greyfurt, Nane, Bezelye, Boş	213,6	2
Toplam	11068,6	100
Yeşilköy		
Mandalina	3535,5	75,4
Portakal	627,5	13,4
Buğday	163,8	3,5
Mısır	130,8	2,8
Fasulye	55,6	1,1
Soya, Greyfurt, Hıyar, Limon, Nadas, Marul, Muz, Mantar, Zeytin	176,5	3,8
Toplam	4689,7	100

Kaynak: Arazi kullanım alan değerleri Arc Map 10.3 harita çizim programı kullanılarak hesaplanmıştır.

Şekil 7. Altıncağ Mahallesi'nin Mikro Arazi Kullanım Haritası (2022)

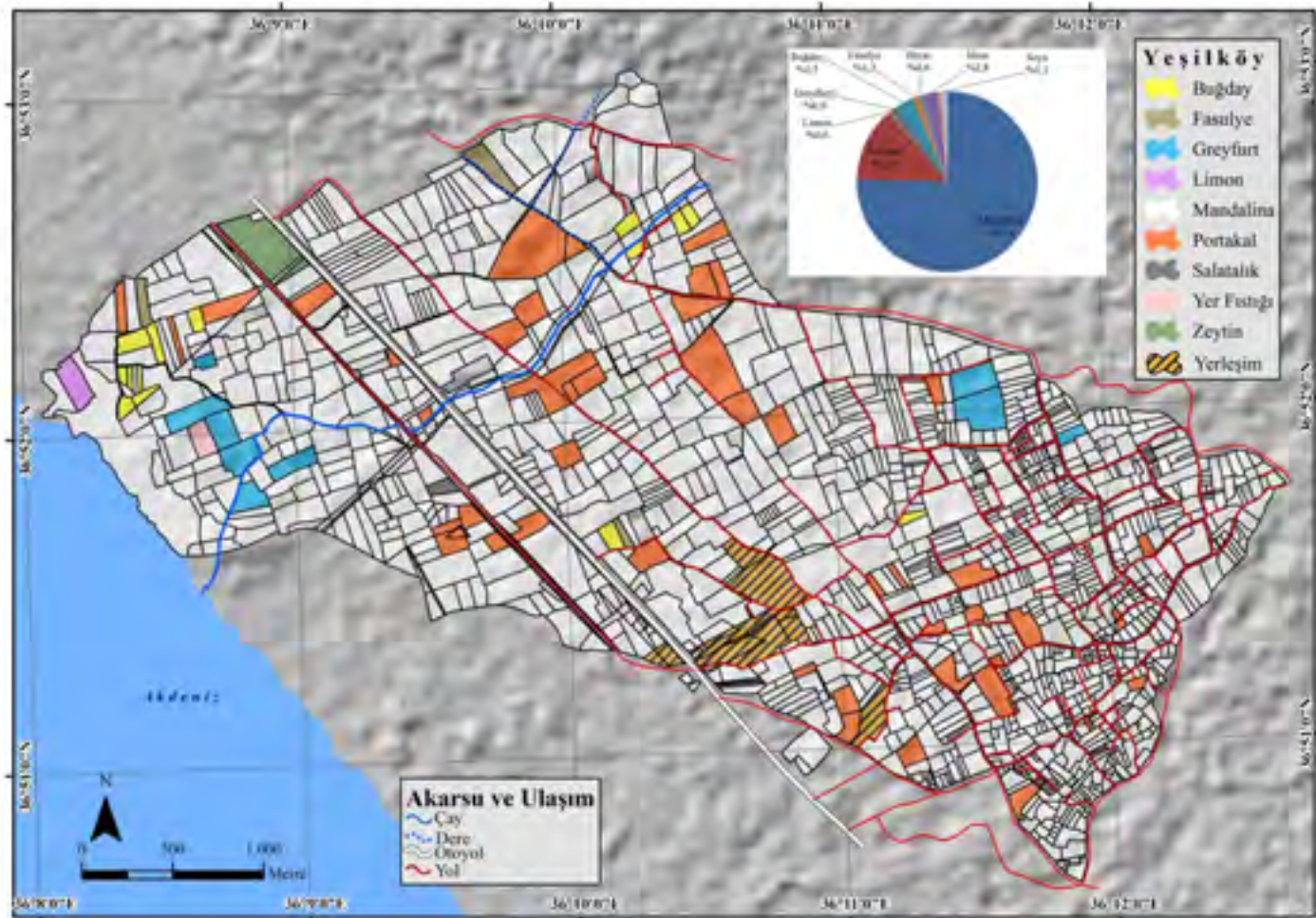

Yeşilköy Mahallesi kuruluş yeri itibariyle Dört Yol ovası olarak morfolojik bir birim oluşturmuş düzlük sahada kurulmuştur. Akdeniz ile akarsuların uzun yıllar birikim yaptığı verimli bir sahaya karşılık gelmektedir. Sulamalı ziraatın önemli bir düzeyde gerçekleştirildiği ve buna göre ürün çeşitliliğinin artış gösterdiği bir yerleşim birimidir. Toplam 18,34 km² alan değerine sahiptir. Dört Yol ilçesinin %4,9'luk bir alanına karşılık gelmektedir. Ekili dikili alanlar 4689,7 dekadardan oluşmaktadır. Mandalina dikili sahalar %75,4'lük oranla 3535,5 dekadardan meydana gelmektedir. Mandalina üretimi dışında 627,5 dekada portakal yetiştiriciliğinin yapıldığı da görülmektedir. Bu değer %13,4'e karşılık gelmektedir. Diğer yerleşmeler ile kıyaslandığında mandalina üretimi yanında portakalın da yer aldığını görmekteyiz. Buğday, mısır ve fasulye küçük alanlarda üretilmekle birlikte son yıllarda soya,

muz, mantar, zeytin üretiminin de gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır (Tablo 3, Şekil 9).

SONUÇ

Dört Yol ilçesi, Türkiye'nin en güney sınır ili Hatay'ın 15 ilçesinden birisidir. 1939 yılında Anavatan topraklarına katılmıştır. O günden bugüne ilçenin idari yapısında büyük değişiklikler gerçekleşmiştir. 1990 yılında Erzin, 2012 yılında da Payas (Yakacık) yeni birer ilçe idari alanına kavuşmuşlardır. İdari değişim çalışma sahasının sınırlarında küçülme anlamına gelmektedir. Dört Yol ilçesinde Hatay ilinin büyükşehir olmasının sonucunda 6360 sayılı yasanın getirdiği özelliklerle birlikte şehrsel ve kırsal karakterli bütün yerleşmeler mahalle statüsüne dönüştürülmüştür. Ancak bu uygulama kırsal yerleşmelerin

Şekil 9. Yeşilköy Mahallesi'nin Mikro Arazi Kullanım Haritası (2022)

fonksiyonlarında her hangi bir değişim yaratmamıştır. Bu yüzden çalışma içerisinde idari birim olarak mahalle ismi kullanılırken köy ve kasaba fonksiyonlu yerleşmeler şeklinde de tanımlamalara yer verilmiştir. İlçe merkezi 7 şehirsel mahalleden oluşmaktadır. İmar sınırı dışında ise Çatköy, Kapılı ve Konaklı köy fonksiyonuna sahip yerleşmeler iken Kuzuculu, Karakese, Altınçağ, Yeniyurt ve Yeşilköy ise kırsal fonksiyonları tarımsal üretim açısından devam etmekle birlikte kasaba fonksiyonunun belirginlik kazandığı yerleşmelerdir. Bu yerleşmeler içerisinde Amanos Dağları'nın batı yamaçları boyunca kuruluş ve gelişim göstermiş 3 yerleşme ile ova tabanında kurulmuş ve gelişme kaydetmiş 3 yerleşmenin mikro arazi kullanım çalışmaları uygulamalı olarak gerçekleştirilmiştir.

Genel arazi kullanım durumuna göre ilçede fonksiyonel anlamda sınıflamanın ayrıntıya inmeden yapılmış olması ovalık saha ile dağlık alan arasındaki arazi kullanımının ayrıntılı bir biçimde ortaya konması hedeflenen bu çalışmada önemli sonuçlara ulaşılmıştır. Sahanın morfoğrafik yapısının kıyıda dağlık sahanın en üst zirvelerine kadar farklı özellikler göstermesi öncelikle yerleşmeleri, nüfusu ve sürdürülen ekonomik faaliyetleri birinci derecede etkilemiştir. Morfoğrafyanın eğimli, engebeli ve akarsularla parçalanmış olduğu yamaç kesimleri özellikle ormancılık sahaları olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu alanlardaki yerleşmeler ise asıl yerleşim yerleri ve bitkisel üretim sahalarının dağ eteklerinde ve şehirsel alana yakınlığı nedeniyle orman sahasından ayrılmaktadır. Mikro arazi kullanımlarında en dikkat çekici husus turunçgiller içerisinde mandalina yetiştiriciliğinin %95 ve üzerine çıkan oranla ilk sırada bulunmasıdır. Diğer kullanımlar ise çok küçük alanlı parsellerde gerçekleştirilmektedir. Dağ eteğinden ovaya doğru inildiğinde mikro arazi kullanımında ve dolayısıyla ürün çeşitliliğinde artışla karşılaşmaktadır. Mandalina dikili alanların oran %95'lerden %75, %47 ve %85'lere düşerken bunun yanı sıra tek yıllık ürünlerin yetiştirildiği alanlar görülmeye başlamaktadır. Bunlar içerisinde mısır, buğday, yer fıstığı ve çeşitli sebze ve meyveler bulunmaktadır. Araştırmadan elde edilen bir diğer önemli sonuç ise parsel büyüklüklerinin yerleşmelere yakın yerlerde küçük alanlı olmasıyken yerleşmelerden uzaklaştıkça daha büyük alanlı alanların görülmeye başladığıdır. Bu durum özellikle

bahçeler içerisinde konut alanlarının yayılışı olarak yerleşmeye ayrı bir fonksiyon yüklemektedir. Dört Yol ilçesi ve çevresinde özellikle 1950'li yıllardan 1990'lı yıllara kadar çiftlik yerleşmelerinin yoğun olduğu bilinmektedir. Ovalık alanda geniş araziler içerisinde kurulmuş olan çiftliklerin miras yoluyla parçalanarak küçük mülkiyete dönüşmesi ve çiftlik özelliklerini kaybetmeleri sonucunda bahçeler içerisinde konut alanlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Bu durum arazilerin giderek parçalanması ve küçülmesi anlamına gelmektedir.

KAYNAKÇA

- Akova, S.B. (1997). Bir kıyı kasabası, Kocahasanlı'da 1986-1996 yılları arasında arazi kullanımındaki değişim. *Türk Coğrafya Dergisi*, 32, 221-236. <https://doi.org/10.17211/tcd.34506>
- Ardos, M (1985). *Türkiye ovalarının jeomorfolojisi* (Cilt:II), İstanbul Üniversitesi Yayınları No:3321, Guryay Matbaacılık.
- Arınç, K. (1991). Bitlis-Değirmenaltı köyünde araziden yararlanma ve başlıca sorunları. Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Bilimleri, *Edebiyat Dergisi*, 19, 135-151.
- Arınç, K. (2003). Ekolojik yönleriyle Bursa ovasında arazi kullanışı ve çevresel etki değerlendirilmesi. *Doğu Coğrafya Dergisi*, 10, 81-113.
- Baltacı, A. (2019). Nitel araştırma süreci: nitel bir araştırma nasıl yapılır? *Ahi Evran Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 5(2), 368-388. <https://doi.org/10.31592/aeusbed.598299>
- Başer, T. (2024). Kırsal yerleşmelerin kuruluş ve gelişmesinde etkili olan coğrafi faktörler: Dört Yol (Hatay) ilçesi örneği, Yüksek Lisans Tezi, Hatay Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Bayar, R. (2003). Arazi kullanımı-nüfus ilişkisi: Anamur örneği. Ankara Üniversitesi. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 2(1), 41-56. [DOI:10.1501/Cogbil_0000000023](https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000023)
- Buldan, İ. ve Gülersoy, A.E. (2003, 11-13 Eylül). Gömeç havzasında (Balıkesir) arazi kullanımı ile sınıflandırılması arasındaki ilişkiler. [Konferans sunumu özeti]. *Sırrı Erinç Sempozyumu*, s.249-254, İstanbul.
- Dağlı, D. (2014). Arazi kullanım modelleri, Yüksek Lisans Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.
- DİE (1940-2000). *Genel nüfus sayımları*, Ankara.
- Dört Yol İlçe Tarım Müdürlüğü (2022). İlçe bazında ürün raporu.
- Elmastaş, N. (2008). Kahta çayı havzasında arazi kullanımı. *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 6(2), 159-190. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000088
- Elmastaş, N. (2009). Ahlat ilçesinde tarımsal arazi kullanımı. *Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 479-501, ISSN: 1303-0094
- Fakı, G. (2010). Yayladağı ilçesinde (Hatay) jeomorfolojik birimler ile arazi kullanımı arasındaki ilişki, Yüksek Lisans Tezi, Mustafa Kemal Üniversitesi, Hatay.
- Gözenç, S. (1973). Bolu depresyonunda “Büyüksu” çevresinde topraktan faydalanma (land use). *İ.Ü Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 189-200.
- Gözenç, S. (1977-a). Arazinin kullanılması ve değerlendirilmesinin coğrafi yönden tetkiki. *İ.Ü Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 20-21, 169-180.
- Gözenç, S. (1977-b). Küçük Menderes havzasında arazi kullanılışının tarihi temelleri ve hâlihazır arazinin değer bakımından sınıflandırılması. *İ.Ü Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 22, 127-141.
- Gözenç, S. (1978-a). *Küçük Menderes havzasında arazi kullanılışı ve sınıflandırılması*. İ.Ü Yay. No: 2396, Coğr. Enst. Yay. No: 108.
- Gözenç, S. (1978-b). Changes in land use between 1967-1977 along Büyüksu river at the Bolu plain. *İ. Ü. Geo. Inst. Review*, 16, 117-130.
- Gözenç, S. (1979). Bolu depresyonu ve yakın çevresinde araziden faydalanma (land use). *İ. Ü. Coğr. Enst. Yay. No: 108*, İstanbul.
- Gözenç, S. (1980). Arazi kullanma “land-use” haritalarında standardizasyon ve Türkiye için bir öneri. *İ.Ü Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, 23, 37-45.
- Gözenç, S. (1985). Land utilization in the transitional zone between central and northern Anatolia in Bolu districts. *Bulletin of the Institute of Oriental and Occidental Studies, Kansai University*, 18, 35-46, Osaka.

- Gözenç, S. (1987). Lands use in the Küçük Menderes basin. *İ. Ü. Geo. Inst. Review*, 1, 81-111.
- Harita Genel Komutanlığı, 1/100.000 ölçekli topoğrafya paftaları, Ankara.
- İshakoğlu, A. (1999). Dörtüol ve çevresinin iklim özellikleri, Yüksek Lisans Tezi, Atatürk Üniversitesi, Erzurum.
- Kayalı, H. (1994). Sandıklı ovası yakın çevresinde arazinin kullanımı ve tarımsal yapı özellikleri. *İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 11, 117-128.
- Koca, H. (2005). *Kuruluşu-gelişmesi ve fonksiyonel özellikleri yönüyle Dörtüol şehri*. Aktif Yayınevi.
- Köy Hizmetleri Genel Müdürlüğü (1998). 1/100.000 ölçekli Hatay ili arazi varlığı ve arazilerin tarımsal kullanma uygunluğu
- Mater, B. (1982). *Urla yarımadasında arazinin sınıflandırılması kullanışı arasındaki ilişkiler*. İ.Ü. Edb. Fak. Yay. No: 2863.
- Mater, B. ve Turoğlu, H. (1997, 24-27 Haziran). Karasu (Sakarya Deltası) kıyılarının arazi kullanımı ve uygulama sorunları. *Türkiye Kıyıları 97, Türkiye'nin Kıyı ve Deniz Alanları I. Ulusal Konferansı*, s.233-242, Ankara.
- Mater, B., Turoğlu, H. ve Uludağ, M. (1998, 22-25 Eylül). Tekirdağ-M. Ereğlisi kıyılarının arazi kullanım analizi. *Türkiye Kıyıları 98, Türkiye'nin Deniz ve Kıyı Alanları II. Ulusal Konferansı*, s.485-496, Ankara.
- Özçağlar, A. (1994). Çarşamba ovası ve yakın çevresinde araziden faydalanma. A.Ü. Türkiye Coğrafyası Araştırma ve Uygulama Merkezi, *Türkiye Coğrafya Dergisi*, 3, 93-128.
- Pınar, A. (1997). Konya havzasında arazi kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 9, 10-18.
- Sancaktar, H. ve Karagel E. (2021). Altınözü (Hatay) ilçesi kırsal kesiminde sürdürülen bitkisel üretim faaliyetleri, *Turkish Studies-Social*, 16(1), 249-279. <http://dx.doi.org/10.47356/TurkishStudies.46620>
- Semendereoğlu, A. (2003, 11-13 Eylül). Urla-Çeşme yarımadasında arazi kullanımı ve sosyoekonomik faaliyetlerde değişimler. *Sırrı Erinç Sempozyumu*, s.319-325, İstanbul.
- Taş, B. (2006). Tosya ilçesinde araziden yararlanma ve planlamaya yönelik öneriler, Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Taş, B. (2010). *Sandıklı ilçesinde arazi kullanımı ve planlama önerileri*. Ümit Ofset Matbaacılık.
- Taş, B. ve Yakar, M. (2010). Afyonkarahisar ilinde yükselti basamaklarına göre arazi kullanımı, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 8 (1), 57-76. https://doi.org/10.1501/Cogbil_0000000107
- Tağıl, Ş. (2005, 27-29 Nisan). Balıkesir ovası ve yakın çevresinde arazi kullanımı/arazi örtüsü değişimi ve peyzaj patern özellikleri. *Ege Coğrafi Bilgi Sistemleri Sempozyumu ve Sergisi*, E.Ü. Coğrafya Bölümü Sempozyumları – III. s.79-89, İzmir.
- Tapur, T. ve Akkuş, A. (2003). Anamur-Silifke arası kıyı bölgesinde arazi kullanımı. *Selçuk Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 15, 539-551.
- TBMM (1930). 1580 sayılı belediye kanunu. Kabul Tarihi: 3.4.1930, Resmi Gazete Tarihi: 14.4.1930, Sayı: 1471
- TBMM (2012). 12.11.2012 Tarih ve 6360 sayılı “On üç ilde büyükşehir belediyesi ve yirmi altı ilçe kurulması ile bazı kanun ve kanun hükmünde kararnamelerde değişiklik yapılmasına dair kanun”, Resmi Gazete Tarih: 06.12.2012, Sayı: 28489.
- Tolun Denker, B. (1976). *Şehir içi arazi kullanılışı*. İ.Ü. Coğ. Enst. Yay. No:91, İstanbul.
- Tolun, U. ve Pamir, H. (1975). *Türkiye jeolojisi*

haritası. M.T.A.

Tunçdilek, N. (1985). *Türkiye 'de relief şekilleri ve arazi kullanımı*. İ.Ü. Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Yay. No:3.

Tunçdilek, N. (1986). Araziden yararlanmada yeni bir yöntem denemesi için coğrafi gerekçe. İ.Ü. *Deniz Bilimleri ve Coğrafya Enstitüsü Bülteni*, 2(3), 1-20

TÜİK (2007-2022). Adrese dayalı nüfus kayıt sistemleri istatistik verileri

Üçeçam Karagel, D. (2008). Kadirli ilçesinin beşeri ve ekonomik coğrafyası, Doktora Tezi, Fırat Üniversitesi, Elazığ.

Üçeçam Karagel, D. ve Karagel, H. (2009). Kadirli ilçesinde tarımsal arazi kullanımı ve üretim. Fırat Üniversitesi *Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 1-24.

Üçeçam Karagel, D. (2018). *Hatay ili yerleşme coğrafyası-II, yerleşme tipleri, dağılışı ve meskenler*, Pegem Akademi Yayınları.

Yürüdür, E. (1999). Şebinkarahisar (Giresun) ilçesindeki genel arazi kullanılışı ve bundan kaynaklanan sorunlar. Atatürk Üniversitesi *Erzincan Eğitim Fakültesi Dergisi*, 2, 1-17.

Yazar Katkı Oranı

İlk yazar %70, ikinci yazar %30 oranında katkı sağlamıştır

**KUR'ÂN VE JEOLojİ PERSPEKTİFİNDEN
YERYÜZÜ VE DEPREMLER**

THE EARTH AND EARTHQUAKES FROM
PERSPECTIVE OF THE QUR'ÂN AND GEOLOGY

Faima İSRAFİLOVA

27

KUR'ÂN VE JEOLJİ PERSPEKTİFİNDEN YERYÜZÜ VE DEPREMLER

THE EARTH AND EARTHQUAKES FROM PERSPECTIVE OF THE QUR'ÂN AND GEOLOGY

Faima İSRAFİLOVA ¹

Anahtar Kelimeler:

Tefsir,
Kur'ân,
Jeoloji,
Yeryüzü,
Depremler.

Keywords:

Tafsir,
Qur'an,
Geology,
Earth,
Earthquakes.

ÖZ

Bu makale, yeryüzü ve depremler konusunu bilimsel, sosyal ve dinî boyutlarıyla ele almayı amaçlamaktadır. Araştırmada, depremlerin jeolojik, toplumsal ve manevi etkilerinin Kur'ân ve modern jeoloji çerçevesinde değerlendirilmesine yönelik bir yaklaşım benimsenmiştir. Doküman analizi yöntemiyle, Kur'ân'da depremle ilişkili âyetler ve kıssalar ile birlikte jeolojik raporlar, bilimsel makaleler ve resmi dokümanların incelenmesine yönelik bir çalışma yapılmıştır. Makale, yeryüzü, dağlar ve depremlerin oluşumuyla ilgili âyetleri ve tektonik süreçleri ele alarak, plakaların sürtünmesi ve ayrılması sonucu biriken enerjinin serbest kalmasıyla depremlerin nasıl meydana geldiğini açıklamaktadır. Kur'ân perspektifinde depremlerin işlendiği kıssalar ve âyetler incelenmiştir, bu olayların Allah'ın kudretini yansıttığı, insanlara ibret vesilesi olduğu ve aynı zamanda Allah'a tevekkül etmenin önemini hatırlattığı vurgulanmıştır. Toplumsal boyutta, depremlerin felaketzedelere etkileri ve toplumsal dayanışmanın önemi üzerinde durulmuş, çeşitli örneklerle somutlaştırılmıştır. Son olarak, depremlerin manevi etkileri ve dinî perspektiften yardımlaşma ve dayanışma konuları ele alınmıştır. Kur'ân'daki depremle ilgili bilgiler ihtiva eden kıssalar ve âyetler, insanları derin düşünceye yönlendirirken, dinî inançlar bu felaketlerle başa çıkmada güç ve teselli sağlamaktadır. Çalışma, depremlerin karmaşık doğasını anlamak için çok yönlü bir bakış açısı sunmakta olup, gelecekteki araştırmalara katkı sağlayacağını düşünmekteyiz.

ABSTRACT

This article aims to address the issue of the Earth and earthquakes from scientific, social, and religious perspectives. In the research, an approach has been adopted to evaluate the geological, societal and spiritual impacts of earthquakes within the frameworks of the Qur'ân and modern geology. Using the document analysis method, to the study examines the verses and parables related to earthquakes in the Qur'ân, as well as geological reports, scientific articles and official documents. The article explains how earthquakes are caused by the release of energy because of the friction and separation of the tectonic plates by addressing the verses related to the formation of the Earth, mountains earthquakes and tectonic processes. In the Qur'ânic perspective, the stories and verses that deal with earthquakes have been analyzed, emphasizing that these events reflect the power of Allah, serve as lessons for humanity, and remind them of the importance of reliance on Allah. In the societal perspective, the effects of earthquakes on disaster victims and the importance of social solidarity are emphasized and illustrated with various examples. Finally, the spiritual effects of earthquakes and the issues of solidarity and solidarity from a religious perspective are discussed. The stories and verses in the Qur'ân that contain information about earthquakes inspire deep reflection, while religious beliefs provide strength and consolation in coping with these disasters. The study provides a multidimensional perspective to understand the complex nature of earthquakes and aims to contribute to future research.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Erzincan Binali Yıldırım Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, faima_i@hotmail.com, Orcid No: 0000-0002-5936-3039.

Alıntılanmak için/Cite as: İsrailova F. (2025) Kur'ân Ve Jeoloji Perspektifinden Yeryüzü Ve Depremler, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 467-481.

GİRİŞ

Yeryüzü, insanlık için hem yaşam alanı hem de inceleme ve keşfetme arzusu uyandıran bir bilimsel muamma olarak varlığını sürdürmektedir. Kur'an-ı Kerim, insanları yeryüzünü ve evreni düşünmeye, araştırmaya ve Allah'ın yaratmasındaki mükemmelliği anlamaya teşvik eder. Kur'an'da yeryüzünün yapısına dair ifadelerin, modern jeolojinin bulgularıyla karşılaştırıldığında, âdeta bilimsel gerçekliklerle uyum içinde olduğu görülmektedir. Örneğin, Kur'an'da dağların yer yüzündeki stabilizasyon işlevine dair ifadeler, Nebe' sûresi 6. ve 7. âyetleri “ضَرَّالْاِلْعَجْنَ مَلَا” “Biz, yeryüzünü bir döşek, dağları da (yeri dengede tutan) kazıklar yapmadık mı?” (Karaman, Çağrı, Dönmez, Gümüş, 2020, s. 3638) modern jeolojide dağların yer kabuğunu dengeleyen yapılar olarak kabul edilmesiyle paralellik göstermektedir. Ayrıca, Nahl sûresi 15. âyetinde geçen “نَا يَسَاوِرَ ضَرَّالْاِلْعَجْنَ” “O, sizi sarsmaması için yere sağlam dağlar yerleştirdi...” (Karaman vd., 2020, s. 1928) ifadesi, yerin sağlam ve dengeli yapısının altını çizerken, günümüz jeolojik çalışmalarında yeryüzünün katmanlı yapısı ve bu yapının dinamik dengesi ile ilgili bulgularla örtüşmektedir. Bunların yanı sıra, su kaynaklarının önemine işaret eden Bakara sûresi 22. âyeti “نَمِيبَ جَرَخَافَءَامَّءَامَّسَلَا نَمِ لَزْنَاو” “Gökten su indirerek onunla, size besin olsun diye (yerden) çeşitli ürünler çıkardı...” (Karaman vd., 2020, s. 58), su döngüsünün yaşam için ne denli hayati olduğunu vurgulamakta, bu da modern hidroloji bilgileriyle tutarlılık gösterdiğini söyleyebiliriz.

Çalışmamız, Kur'an'da yeryüzünün yapısı ile ilgili âyetlerin modern jeoloji bilimi ile nasıl bir ilişki içinde olduğunu incelemeyi amaçlamaktadır. Kur'an'ın bilimsel mucizeleri olarak nitelendirilebilecek bu âyetler, hem dinî hem de bilimsel perspektiflerden ele alınacaktır. Böylece, Kur'an'daki bilgilerin günümüz bilimsel verilerle karşılaştırılarak, insanlığa sunduğu evrensel mesajları ortaya koymaktır. Zira yeryüzünün yapısı, sadece jeolojik bir ilgi alanı değildir, aynı zamanda insanoğlunun doğa ile olan ilişkisinde derin manevi ve ahlâki boyutlar taşımaktadır. Nitekim, Kur'an, yeryüzündeki doğa olayları ve yapıları, Allah'ın büyüklüğünün birer delili olarak sunar. Dağların, denizlerin, nehirlerin, bitki örtüsünün ve depremlerin, insanın bu doğal unsurlarla olan ilişkisini

yeniden düşünmesini sağlar.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu makalede, yeryüzü ve depremler, hem bilimsel hem de dinî boyutlarıyla incelenmiştir. Çalışmanın bilimsel temeli, deprem oluşum mekanizmaları ve tektonik plakaların hareketlerinin anlaşılmasına dayanmaktadır. Bolt'un (1999) “Earthquakes” ve Stein ile Wysession'in (2003) “An Introduction to Seismology, Earthquakes, and Earth Structure” adlı eserleri, depremlerin jeolojik boyutlarını detaylı bir şekilde ele alarak önemli bir bilimsel temel sunmaktadır. Yeats, Sieh ve Allen'in (1997) “The Geology of Earthquakes” adlı çalışması da bu kapsamda önemli katkılar sağlamaktadır. Ayrıca, Charles Lyell'in “Principles of Geology” ve Peter M. Shearer'in “Introduction to Seismology” gibi jeolojik çalışmalar bulunmaktadır.

Türkiye'deki deprem faaliyetleri ve depremler üzerine yapılan çalışmalarda ise Türkiye Cumhuriyeti Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD) tarafından yayımlanan “Türkiye Deprem Haritası” (2020) ve Kandilli Rasathanesi ve Deprem Araştırma Enstitüsü'nün (2019) “Türkiye'deki Tarihi Depremler” raporları temel referanslar arasındadır. Bu raporlar, Türkiye'deki deprem risklerini ve tarihsel olayları detaylandırarak çalışmanın jeolojik boyutuna katkı sağlamaktadır.

Toplumsal etkiler açısından, Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK) tarafından yayımlanan “Deprem Sonrası Sosyo-Ekonomik Etkiler Raporu” (2021) ve Gülkan'ın (2000) “Depremlerin Toplumsal ve Ekonomik Etkileri” adlı çalışması, depremlerin toplumsal ve ekonomik etkilerini ele almaktadır. Bu kaynaklar, depremlerin toplum üzerindeki etkilerini anlamada önemli veriler sunmaktadır.

Son olarak, Ahmet Küçük, Kur'an'da toplumsal sınamaların ve sonuçlarının incelendiği bir çalışma yapmıştır (2006). Mutlu Saylık ise Kur'an'daki deprem konusunu ele aldığı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştır (2014). Havva Makaraoğlu'nun tezi, depremin dinî tutumlar ve davranışlar üzerindeki etkisini incelemiştir, örnek olarak Düzce il merkezini ele almıştır (2005). Merve Beyza Bala ise deprem yaşayan bireylerde dinî başa çıkma yöntemlerini irdelenen bir yüksek lisans tezi sunmuştur, örneğin 2011 Van depremi üzerinden

(2021). Ayrıca, Mehmet Kaya'nın (2023) "Kur'an Açısından Deprem Olgusu" ve İsa Kanık'ın (2023) "Zilzâl Süresi Bağlamında Kur'an'ın Deprem ve Tabii Âfetlere Bakışı" adlı makaleleri, depremlerin hem dinî hem de sosyal boyutlarını ele alan önemli çalışmalardır. Bu eserler, mevcut çalışmanın bilimsel ve dinî boyutlarını bütünleştirmede önemli bir rol oynamaktadır.

Bu makale, literatürdeki mevcut çalışmaların üzerine inşa edilerek, yeryüzünü ve depremleri hem bilimsel hem de dinî perspektiflerden ele alarak alana katkı sağlama hedefindedir. Makalemiz, yeryüzü ve depremler konusunda daha önce yapılmış çalışmalardan farklı olarak, bu iki disiplini bir araya getiren bir değerlendirme sunmayı amaçlar. Böylece, depremlerin karmaşık doğası ve insan yaşamı üzerindeki etkileri hakkında daha geniş bir anlayış geliştirilmesine katkıda bulunma potansiyeli taşımakta olup, gelecekteki araştırmalara referans olabilecek bir temel oluşturabilir.

YÖNTEM

Bu araştırmada, nitel araştırma yöntemleri çerçevesinde doküman analizi yöntemi kullanılmıştır. Önceki açıklamalardan da anlaşılacağı üzere, çalışmanın temel amacı, yeryüzü ve depremler konusunu hem Kur'an hem de jeoloji perspektifinden derinlemesine analiz etmektir. Bu çerçevede, Kur'an'da yer alan depremlerle ilgili âyetleri ve kıssaları ile jeoloji alanında yayımlanan bilimsel makaleler ve resmi belgeler analiz edilmiştir.

1. Yeryüzünün Yapısı

Yeryüzü, karmaşık ve homojen olmayan bir yapıya sahip olup, farklı kimyasal ve fiziksel özellikler taşıyan katmanlardan oluşmaktadır. Bu katmanlar, gezegenimizin iç yapısındaki dinamik süreçleri ve sürekli değişimi yansıttığı gibi, doğal olayların temelini de oluşturur. Yeryüzünün yapısının anlaşılması, yalnızca jeolojik olayların, örneğin dağ oluşumu gibi süreçlerin, mekanizmasını kavramakla kalmaz; aynı zamanda bu olayların doğa ve ekosistemler üzerindeki etkilerini anlamak açısından da kritik bir önem taşır. Yeryüzünün yapısal özelliklerinin detaylı bir şekilde incelenmesi, yalnızca jeoloji biliminin değil, doğal çevrenin anlaşılmasına yönelik pek çok disiplinin temelini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, yeryüzünün

jeolojik yapısına ilişkin analizler hem yer kabuğunun hem de daha derin katmanların işleyişini açıklığa kavuşturarak, depremlerden dağ oluşumuna kadar birçok sürecin daha iyi yorumlanabilmesine olanak tanır.

1.1 Yeryüzünün Jeolojik Yapısı

Christine Mary Rutherford Fowler, yeryüzünün fiziksel yapısını ve dinamik etkileşimlerini analiz eder, dört ana katman (iç çekirdek, dış çekirdek, manto ve kabuk) olduğunu belirtir. Bu katmanlar arasında sıcaklık, basınç ve yoğunluk gibi özellikler farklılık gösterir. Sismoloji, yeryüzünün iç yapısını anlamak için temel bir bilim dalıdır. Fowler, P dalgalarının (birincil dalgalar) hem katı hem de sıvı ortamlarda yayılabildiğini, S dalgalarının (ikincil dalgalar) ise sadece katı ortamlarda yayılabildiğini açıklar. Jeotermal enerji, yer kabuğunun içindeki ısının bir sonucu olup, enerji üretiminde kullanılabilir. Fowler, yerin iç ısısının kaynağını, bu ısının yüzeye taşınmasını ve jeotermal enerjinin kullanımını detaylandırır. Ayrıca, yeryüzünün manyetik alanının dış çekirdekteki sıvı demir ve nikelin hareketleriyle üretildiğini ve bu manyetik alanın navigasyon ve paleomanyetizma açısından önemini vurgular (Fowler, 2005, s. 100-186).

Yeryüzü katmanları, sıcaklık, basınç ve yoğunluk gibi fiziksel özellikler açısından önemli farklılıklar gösterir ve yeryüzünün iç yapısını ve oluşum süreçlerini açıklar. Yüzeydeki sert ve katı kabuk, ince okyanusal ve kalın kıtasal kabuk olarak ayrılır. Kabuk altında, yüksek sıcaklık ve basınç altında katı kayalardan oluşan, silikat mineralleri içeren ve litosferin altındaki konveksiyon akımları ile önemli bir rol oynayan manto bulunur. Dış çekirdek, sıvı haldeki demir ve nikelden oluşur ve manyetik alanın oluşumunda kritiktir, yaklaşık 4,000-5,000°C sıcaklığa ve 2,200 kilometre kalınlığa sahiptir. İç çekirdek ise, büyük oranda demir ve nikel içerir, yüksek basınç altında katıdır, yaklaşık 5,000-6,000°C sıcaklığa ve 1,220 kilometre çapa sahiptir (Ben, 2010, s. 43). Manto, dış çekirdeğin üzerinde ve kabuğun altında yer alır ve silikat mineralleri, özellikle peridotit içerir. Üst manto yarı akışkan, alt manto daha katıdır ve konveksiyon akımları oluşturur. Sıcaklığı 1,000-3,700°C arasında değişir ve yaklaşık 2,900 kilometre kalınlığındadır. Kabuk, yeryüzünün en dış katmanı olup silikat mineralleri, alüminyum, potasyum ve kalsiyum

içerir. Karasal kabuk ortalama 35-40 kilometre, okyanusal kabuk ise 5-10 kilometre kalınlığındadır ve sıcaklığı yüzeyde birkaç derece ile alt sınırdaki 1,000°C arasında değişir. Manto konveksiyonu, sıcak malzemenin yukarı, soğuk malzemenin aşağı hareketiyle yerin iç dinamiklerini açıklar ve levha tektoniğinin itici gücü olarak kabul edilir. Levha tektoniği, yerkabuğunun çeşitli levhalara bölünmesi ve bu levhaların manto üzerindeki hareketleriyle deprem, volkanizma ve dağ oluşumu gibi jeolojik olayları etkiler (Ben, 2010, s. 336-368).

Yeryüzünün katmanları arasında ısı ve madde alışverişi, özellikle mantonun üst kısmındaki konveksiyon akımları ile gerçekleşir. Bu akımlar, levha tektoniği hareketlerini ve dolayısıyla depremler, volkanlar ve dağ oluşum süreçlerini etkiler. Yeryüzünün bu karmaşık yapısı, gezegenin jeolojik aktivitelerini ve yüzey şekillerini belirler. Jeolojik aktiviteler, katmanlar arasındaki sınırlarda meydana gelir ve dağ oluşumu, depremler, volkanik faaliyetler gibi doğal olaylara yol açar. Yeryüzünün katmanları, gezegenin evrimi ve doğal süreçlerinin anlaşılması açısından büyük öneme sahiptir (Ben, 2010, s. 5-17). Başka bir ifade ile söylemek gerekirse, yeryüzünün katmanları arasında gerçekleşen ısı ve madde alışverişi, levha tektoniği hareketleri ve bunların sebep olduğu jeolojik olaylar, dağ oluşumları, volkanlar ve depremler, yeryüzünün dinamik yapısını anlamada kritik bir yer tutmaktadır. Bu bilimsel açıklamalar, Kur'an'da dağların işlevi ve yeryüzünün düzenine dair âyetlerde vurgulanan ilâhî hikmet ile bir bağlantı kurmamıza imkân sağlar. Örneğin, Enbiyâ sûresi'nde dağların yeryüzünü sabitleyici özellikleri vurgulanırken, aslında dağların levha hareketlerinin sonucunda oluştuğu ve bu hareketlerin, Dünya'nın dengesini sağlamakta bir rol üstlendiği anlaşılmaktadır. Yeryüzünün bu yapısal özellikleri, tesadüfi değil, aksine dengeli ve anlamlı bir düzenin parçasıdır. Bu bağlamda, yeryüzü ve dağlara dair bilimsel bulgular, yaratılışın kusursuz düzenine ve ilâhî hikmetine işaret eden âyetlerle örtüşmektedir; gezegenin evrimi ve doğal süreçlerinin bir düzen içinde işlediğini söyleyebiliriz. Dolayısıyla, jeolojik aktiviteler ve yeryüzünün yapısal özellikleri ile ilgili bilimsel bilgiler, yaratılışın arkasındaki hikmeti kavramamıza imkân sağlamaktadır.

1.2.Dağların Oluşumu

Dağlar, yeryüzünün önemli yapısal unsurları olup çeşitli bilimsel ve dinî perspektiflerden incelenmiştir. Alfred Wegener, 1912'de kıtasal sürüklenme teorisini önererek kıtaların başlangıçta birleşik bir süper kıta olan Pangea'yı oluşturduğunu ve zamanla ayrıldığını ileri sürdü. Bu teori, dağların levha hareketleriyle ilişkili olduğunu anlamada temel teşkil etmiştir. Harry Hess ve Robert Dietz, 1960'larda deniz tabanı yayılma hipotezini geliştirerek, levha tektoniği teorisinin gelişmesine katkıda bulunmuş ve dağların okyanus levhalarının çarpışması sonucu oluşabileceğini açıklamışlardır (Sol, 2012, s. 118-120). Örneğin, Nazca levhasının Güney Amerika levhası altına dalması sonucu And Dağları oluşmuştur. Peru-Şili hendeği, bu iki levha arasındaki dokanak noktasında yer alır ve 7 kilometre derinliğe ulaşır. Nazca levhasının düşük eğimle daldığı Orta Andlar'da (15°C güney ve 28°C güney enlemleri arasında) volkanik ada yayları bulunmaz. Ancak, genel olarak, volkanik ada yayları hendeğe paralel olarak uzanır ve deniz seviyesinden 7 kilometre yüksekliğe ulaşan zirvelere sahiptir. Hendeğin ve yay arasındaki topoğrafik farklılık yaklaşık 1.4 kilometredir ve bu yapı, yerkürenin önemli jeolojik özelliklerinden biridir (Helvacı, 1992, s. 1).

Peter Molnar ve Paul Tapponnier, Himalaya Dağları'nın Hint levhasının Avrasya levhasına çarpması sonucu oluştuğunu gösterdi ve bu süreçlerin levha tektoniği teorisiyle açıklanabileceğini kanıtlamışlardır (Molnar, 1975, s. 3). Geoffrey E. H. Hudson ve Mark Richards, volkanik dağların oluşumunda sıcak noktalar (hot spots) ve levha sınırlarında meydana gelen volkanik aktivitelerin kritik rol oynadığını vurgulamışlardır (Bono, 2019, s. 5). Hawaii ve İzlanda gibi bölgelerde yapılan çalışmalar, volkanik dağ oluşum süreçlerinin anlaşılmasına önemli katkılar sağlamıştır.

Kur'an'ın "yeryüzünün sabitleyicileri" olarak nitelediği dağların bilimsel olarak da tektonik hareketler sonucu oluştuğu, dolayısıyla Kur'an'ın bu açıklamalarıyla örtüşen bir bakış açısı sunduğu görülmektedir. Öyle ki, Kur'an'da dağlar, Allah'ın yaratıcı kudretinin ve yeryüzünün düzenine kattığı ihtişamın bir göstergesi olarak sunulmaktadır (Râzî, t.y., c. 12, s. 515-518.; Elmalılı, 2021, c. 1, s. 180-

183). Ayrıca, dağlar depremler gibi doğal felaketlerin etkilerini azaltarak yeryüzünün dengesini sağlar (İbn Kesîr, 1987, c. 2, s. 92-95). Bunun yanında, dağlar insanlar için güvenli barınaklar ve yol bulmalarına yardımcı olan yön belirleyiciler olarak da önemli bir rol oynar (Kurtubî, 2001, c. 10, s. 120-122). Bu bakış açısına göre, dağlar, fiziksel işlevlerinin yanı sıra Allah'ın kudretini yansıtan simgesel değerleriyle de insan yaşamında merkezi bir öneme sahiptir (Âlûsî, 1985, c. 8, s. 520-522). Bilimsel açıdan dağlar, yeryüzünün dengesini korurken ekosistemlerin işleyişine katkıda bulunur; Kur'ân-î açıdan ise doğal felaketlerin etkilerini azaltarak yeryüzünün dengesini sağlar ve insanlara güvenli barınaklar sunar (Kurtubî, 2001, c. 7, s. 250-252). Böylece, dağların oluşumu ve fonksiyonları incelendiğinde, yeryüzünün dinamik yapısı ve Allah'ın yaratma gücünün derinliklerine ışık tutulabilir.

1.2.1. Dağların Rolü ve Fonksiyonları

Dağlar, yeryüzünün en dikkat çekici ve sabit yapıları olarak algılanmakla birlikte, özellikle bazı politeist inanç sistemlerinde, ulaşılmazlık sembolü ve tanrıların ikametgâhı olarak görülmüşlerdir. Antik Yunan, Hinduizm, Budizm, Şintoizm ve Zerdüştlük gibi çok tanrılı dinlerde, yüksek ve erişilmesi zor dağlar tanrıların evi kabul edilerek kutsallık atfedilmiştir. Örneğin, Antik Yunan mitolojisinde Olympus Dağı, baş tanrı Zeus'un hüküm sürdüğü yer olarak tanımlanırken (Homeros, 1984, c. 14, s. 161-164; Tanyu, 1973, s. 6;), Hinduizm'de Kailash Dağı Tanrı Şiva'nın ikametgâhı olarak bilinir (Eck, 2005, c. 9, s. 6212). Şintoizm'de ise Fuji Dağı, "kami" adı verilen tanrısal ruhların ikamet ettiği kutsal bir dağ olarak saygı görmektedir (Kitagawa, 1987, s. 114; Baş, 2013, s. 165-179). Bu bağlamda dağlar, ulaşılmazlıkları ve görkemli yapıları dolayısıyla tanrısal varlıklarla ilişkilendirilmiş ve doğüstü bir anlam kazanmıştır.

İslâm inancı ise bu anlayıştan köklü bir farklılık göstermektedir. Kur'ân'da dağlar, yalnızca Allah'ın kudretinin ve yaratılıştaki hikmetin birer işareti olarak nitelendirilir; herhangi bir kutsiyet yüklenmez. Örneğin, Nebe sûresi 6-7. âyetlerde dağlar "kazık" olarak tanımlanır ve yeryüzündeki düzenin sağlanmasına yardımcı olan sabit yapılar olarak betimlenir. Benzer şekilde, Lokman sûresi 10. âyetinde dağların yer kabuğunun stabilitesini

sağlama işlevine dikkat çekilir. Bu yaklaşım, İslâm'ın tevhid ilkesine bağlı olarak tüm kutsiyetin yalnızca Allah'a mahsus olduğunu vurgular ve dağların kutsal mekânlar olarak görülmesini reddeder. Peygamberimizin Hira Dağı'nda tefekkür ve ibadet için inzivaya çekilmesi de dağa bir kutsallık yüklemeyi; bu dağ, yalnızca bir düşünce ve ibadet mekânı olarak kabul edilmiştir.

Bilimsel açıdan bakıldığında ise Kur'ân'ın dağlara ilişkin ifadeleri, yeryüzünün jeolojik hareketleriyle ilişkilendirilebilecek bir perspektif sunar. Örneğin, Neml sûresi 88. âyetinde dağların bulutlar gibi hareket ettiği ifade edilir; bu hareketin, modern bilimde yer kabuğundaki konveksiyonel hareketlerle açıklanabileceği öne sürülmektedir. Jeoloji bilimi, dağların hareketinin yer kabuğunun levha tektoniği ve yerçekimiyle olan etkileşimlerinden kaynaklandığını kabul eder (Press, 2001, s. 320). Bu doğrultuda, görünürde sabit olan dağların aslında zamanla yer değiştirdiği ve yeryüzünün dinamik bir yapıda olduğu bilimsel olarak ortaya konulmuştur. Kur'ân'da dağlara ilişkin vurguları, hem kozmolojik düzende Allah'ın yaratıcı kudretine işaret ederken hem de doğanın bilimsel olarak açıklanabilir yasalarıyla uyumlu bir çerçeveye sunmaktadır.

Kur'ân'da bahsedilen "Onu (yeryüzünü) sarsılmaz direkler (dağlar) ve nimetlerle donattı..." Hier sûresi 19. âyeti, belirli bir düzen ve ölçü ile çeşitli nimetlerin yaratıldığını ifade etmektedir. Bu nimetler arasında safran gibi bitkilerin yanı sıra altın, gümüş, bakır, demir gibi metaller de bulunmakta olup, hepsi tartılabilen ve belirli bir ağırlığa sahip maddelerdir (Nesefî, t.y., c. 9, s. 179-180). Rahmân sûresi 7. âyetinde ise göğün yüceltilip ölçüsünün belirlendiği bildirilmektedir. Bu ifadeler, evrendeki tüm maddelerin hassas bir denge ve düzen içinde yaratıldığını ve bu düzenin korunması gerektiğini işaret etmektedir. Dağların koruyucu fonksiyonu, onların yer altı ve yer üstü kaynaklarının korunmasındaki rolünü de kapsamaktadır. Kur'ân, dağların görünürde sabit durmasına rağmen aslında hareket halinde olduğunu ifade eder (Nesefî, t.y., c. 11, s. 891). Bu, modern bilimde levha tektoniği teorisi ile uyumludur (Wegener, 1929, s. 40-45)). Ayrıca dağlar, Mürselât sûresi 27. ve Nebe' sûresi 7. âyetlerinde belirtildiği üzere, yeryüzünün sabitlenmesi, biyolojik çeşitliliğin korunması, su döngüsünün sağlanması ve

yeryüzündeki doğal düzenin muhafazasında hayati bir rol üstlenmektedir (Neccâr, 2007, c. 1, s. 475; Nâblusî, 2005, s. 142). Böylece, dağların Kur’ân’da anlatılan koruyucu işlevi, modern bilimsel yaklaşımlar çerçevesinde değerlendirildiğinde, doğanın düzenini koruyan stratejik unsurlar olarak nitelendirilebilir.

1.2.2. Levha Tektoniği

Levha tektoniği, yerkabuğunun hareketlerini ve dünyadaki depremler, volkanlar ve dağ oluşumları gibi jeolojik olayları açıklayan temel bir bilimsel teoridir. Bu teoriye göre, dünya yüzeyi birbirinden bağımsız hareket eden çeşitli tektonik levhalardan oluşur. Levha tektoniği, dünya yüzeyinin zamanla evrildiğini ve dağ, okyanus havzaları, volkanik bölgeler gibi yapılarının oluşumunda levha hareketlerinin temel bir rol oynadığını ortaya koymaktadır (Wegener, 1929, s. 40-45).

Kur’ân, yeryüzündeki doğal olaylar ve yaratılışın düzenine dair çeşitli işaretler içermektedir. Bu tür âyetler, doğrudan bilimsel teorilere kesin destek sağlayan açıklamalar olarak değil, yaratılışın hikmetli düzenini yansıtan evrensel ifadeler olarak değerlendirilmelidir. Örneğin, levha tektoniği bağlamında Zâriyât sûresi’nin 48. âyetinde yer alan “*Yeryüzü parçalar halindeyken onu döşeyip (yerleştirdik)*” ifadesi, yeryüzünün katmanlı yapısına yönelik bir ima olarak anlaşılabilir. Kur’ân’ın, doğanın işleyişini ve yaratılıştaki düzeni Allah’ın kudretine atfeden bir anlatıma sahip olduğu göz önünde bulundurulmalıdır.

Klasik tefsirlerde, aynı sûrenin 47. âyetinde geçen “*نُوحِمْهُمْ إِنْ وَاوُ...şüphesiz biz genişletmekteyiz*” ifadesi, Allah’ın yüceliğini ifade eden bir mecaz olarak yorumlarken, modern tefsirlerde bu ifade evrenin genişlemesi üzerine bilimsel tespitlerle ilişkilendirmiştir. Hatta uzay cisimlerinin birbirinden uzaklaştığını gösteren genişleme teorisi bağlamında, Kur’ân’daki bu tür ifadeler, evrenin dinamik yapısına dair bir işaret olarak ele alınmıştır (Yeniçeri, s. 110-115; Kırca, 1984, s. 40). Ayrıca burada, Allah’ın evreni yaratmadaki kudreti ve genişlik sağlayan gücü vurgulanarak, Allah’ın evrenin ihtişamını yaratırken kudretinin azalmadığı ve dilediği takdirde bu evreni daha da genişletebileceği anlamı çıkarılmaktadır. Bu düşünce, Bakara sûresinin 255. âyeti ve Kâf sûresinin 38. âyetinde yer alan, Allah’ın sınırsız kudretini ve evrenin düzenindeki

değişimlere dair O’nun mutlak egemenliğini yansıtan bir anlayışla paralellik göstermektedir (Şevkânî, 1998, c. 5, s. 105; Elmalılı, 2021, c. 1, s. 907-910). Nitekim, bu âyette geçen “*دِيَّ أَبٍ*” kelimesinin kuvvet ve kudret anlamlarında kullanımı, Allah’ın kudretiyle evrenin büyüklüğüne ve düzenine işaret etmektedir (Râzî, t.y., c. 28, s. 226).

Râzî’nin (ö. 606/1210) göğü sağlam bir yapıya, yeri ise değişken bir döşek olarak nitelendirmesi, gökyüzünün kozmik istikrarına ve yeryüzünün sürekli dönüşen yapısına dikkat çekmektedir (Râzî, t.y., s. 28/225). Bu durumda, yerin, levha hareketleri sonucu değişim göstermesi ve çeşitli doğal olaylarla şekillenmesi, bu bakış açısını destekler niteliktedir diyebiliriz. Nitekim, dağların yeryüzündeki levha hareketleri sonucu oluştuğunu ve yeryüzünün sabitlenmesine yardımcı olduğu (TS Must-Read, 1965, s. 343-347) ile Nûh sûresi 19. ve 20. âyetlerinde “*Onu (yeryüzünü) sarsılmaz direkler (dağlar) ve nimetlerle donattı...*” ifadesi birbirini doğrular niteliğindedir diyebiliriz. Elmalılı Hamdi Yazır (ö. 1878-1942), Zilzâl Sûresi’nin 1. ve 5. âyetlerinde depremleri, yeryüzünün hareketleriyle ilişkilendirirken, bu sarsıntıların insanlara ibret verme amacını taşıdığına da dikkat çekmektedir. Yazır’a göre, “*zilzâl*” ve “*zelzele*” terimleri, yerin şiddetli hareketlerini ve bu hareketlerin tekrarlayıcı doğasını ifade etmektedir. Bu sarsıntılar, yeryüzünün tüm gücüyle sarsılması anlamına gelir ve insanlar, bu felaket karşısında hayretle “*Bu Arz’a ne oluyor?*” şeklinde sorular sorarak, o anın dehşetiyle yüzleşirler. Yazır, bu tür olayların, insanların amellerini gözler önüne seren ve onları kendilerine hatırlatan bir işlev gördüğünü vurgulamaktadır (Elmalılı, 2021, c. 6, s. 626-631).

1.2.3. Deprem Bilimi: Nedenler ve Mekanizmalar

Modern jeoloji perspektifine göre, depremler genellikle tektonik plakaların hareketleri sonucunda ortaya çıkar. Plakaların birbirleriyle sürtünmesi veya ayrılması, büyük enerji birikimine yol açar ve bu enerjinin serbest kalması depremlere neden olur. Jeologlar, deprem aktivitesinin yoğun olduğu bölgeleri belirleyerek deprem tehlikesini analiz ederler. Bu analizler, yapıların ve toplumların deprem riskine karşı hazırlıklı olmasına yardımcı olur. Modern jeolojik tekniklerle, depremler sismik ağlar ve ölçüm cihazları aracılığıyla sürekli olarak izlenir. Bu

izleme ve ölçüm sistemleri, deprem aktivitesini belirlemek ve deprem öncesi uyarı sistemleri geliştirmek için kullanılır. Bu durum, insanların depremlere karşı hazırlıklı olmaları gerektiğini vurgular ve doğru yaşam prensiplerine uygun hareket etmelerini teşvik eder. İnsanlar, doğal afetlere karşı tedbir almalı ve çevre koruma çabalarını artırmalıdır (Carey, S.W., 1958, 177-335).

Yerkabuğundaki fay hatları, tektonik plakaların birbirine temas ettiği veya sürtündüğü bölgelerdir. Fay hatları boyunca meydana gelen kırılmalar ve yer değiştirmeler, depremlerin meydana gelmesine neden olabilir. Depremler sırasında oluşan enerji, yerkabuğunda sismik dalgaların yayılmasına neden olur (Carey, S.W., 1958, s.179; Faults, t.y.). Bu sismik dalgalar, yeryüzünde titreşimlere yol açarak yersel sarsıntıları tetikler. Özellikle okyanus tabanındaki derin deniz tabanı depremleri, su altındaki tektonik hareketlerin bir sonucu olarak oluşur ve bu tür depremler genellikle büyük çaplı tsunamilere neden olma potansiyeline sahiptir. Ayrıca, volkanik faaliyetler sırasında da depremler meydana gelmekte olup bu tür sarsıntılar, volkanların iç yapısındaki basınç değişimleriyle ilişkilendirilmektedir. Magmanın yüzeye doğru yükselmesi veya volkanik patlamalar, çevredeki kayaçların kırılmasına ve depremlerin oluşmasına neden olabilir (Faults, t.y.). Deprem çalışmaları bu ve benzeri sebepleri ve mekanizmaları dikkatle inceler. Deprem nedenlerinin anlaşılması ve deprem riskinin azaltılması amacıyla ileri teknoloji ve gözlem sistemleri kullanılmaktadır. Bu bilimsel çalışmalar deprem etkilerinin önceden tahmin edilmesinde ve insanların korunmasında önemli rol oynuyor.

2. Kur'ân'da Yeryüzünün Yapısı

Kur'ân'da yer alan yeryüzünün yapısı ve dinamikleriyle ilgili âyetler, insanları Allah'ın yarattığı bu muazzam düzen üzerine düşünmeye ve araştırma yapmaya teşvik etmektedir. Kur'ân'daki yeryüzünün yapısına dair ifadelerin, modern jeoloji biliminin bulgularıyla karşılaştırıldığında belirgin bir uyum gösterdiği gözlemlenmektedir. Örneğin, Nahl sûresinin 15. âyetinde dağların dünyayı sabitleyici bir rol üstlendiği ve insanların yol bulmaları için nehirler, yollar ve işaretlerin yaratıldığı ifade edilir. Ayrıca, insanların yıldızlar aracılığıyla da

yollarını bulduğu vurgulanmaktadır. Bu ifade, modern jeolojide “*dağların yerkabuğunu dengeleyici etkisi olarak bilinen izostazi*” (Lutgens, 2012, s. 372) ile örtüşmektedir. Aynı şekilde, Kâf sûresi 9. âyetinde su döngüsü ve yeraltı sularının önemi belirtilmiştir: Âyet, suyun yeryüzündeki hayatın sürdürülebilirliği için kritik rolünü açıklar niteliktedir. Bu çerçevede, Randhir'in “*suyun ekosistemlerin işleyişi ve insan yaşamının devamı için kritik bir unsur olduğu*” (Randhir, 2012, s. 1-2) görüşü bu âyetle uyum içinde olduğunu söyleyebiliriz. Kur'ân'daki yeryüzünün yapısına dair âyetler, Allah'ın yaratma kudretinin ve hikmetinin birer delili olarak sunulmaktadır. Örneğin, Ra'd, sûresi 2. âyetinde evrenin ve yeryüzünün yaratılışındaki düzenin mükemmelliği vurgulanmaktadır. Bu tür örnekler, Kur'ân'daki ifadelerin sadece dinî bir bağlamda değil, aynı zamanda bilimsel anlayışla da örtüşen önemli kavramlar sunduğunu göstermektedir.

Yeryüzü anlamına gelen “ضُرَالَا” kelimesi, semanın karşısında bulunan kütleyi tanımlar. Bu terim Kur'ân-ı Kerim'de çoğul formda kullanılmamaktadır. Medenî âyetlerde 146, Mekkî âyetlerde ise 315 olmak üzere toplamda 461 kez geçmektedir (İsfehânî, 2012, s. 79, Kaya, t.y., s. 193). Nâzi'ât sûresi 30. âyetinden hareketle, Dünya'nın küre olduğu sonucuna varılmıştır (Râzî, t.y., c. 31, s. 46; Yeniçeri, 1995, s. 65). Zümer sûresi 5. âyeti, Dünya'nın kendi eksenî etrafında döndüğünü ve Güneş'e bakan yüzeyinin sürekli değiştiğini açıklayarak gündüz ve gecenin dinamik doğasını vurgular (Kutub, t.y, s. 569). Bu bağlamda, varoluşun büyük âlem (makrokozmos) ile küçük âlem (mikrokozmos, insan) arasındaki etkileşim öne çıkarılmakta, yaratılışın ardındaki ilâhî gücün yüceliği ve mükemmelliği üzerinde durulmaktadır. Âyetinde “*Hikmet ve fayda esasına göre*” anlamında kullanılan “قَحْلَاب” terimi, yaratılışın temelinde yatan ilâhî hikmetin önemini vurgularken, yaratılıştaki saçmalık ya da anlamsızlık bulunmadığını ve her varlığın özünde iyilik, güzellik ve yarar barındırdığını ifade eder. Bu anlayış, İslâm âlimleri arasında geniş bir kabul görmektedir ve Gazzâlî'nin “*İmkân âleminde mevcut olandan daha güzel, daha tam ve daha mükemmelinin bulunması mümkün değildir*” sözüyle en etkili biçimde özetlenmektedir (Gazâlî, 1974, c.4 s. 258; Gazâlî, 1997, c.5, s. 35-36; Karaman vd., 2020, s. 2918). Söz konusu âyetinde geçen “رُؤْفَايَا” terimi, yuvarlamak,

çevirmek ve toplamak anlamlarına gelir ve bir sarığın başa sarılması gibi bir hareketi ifade etmektedir (Zemahşerî, 1986, c. 4, s. 706; Elmalılı, 2021, c. 4, s. 745). Ayrıca, “أَفِي حَدِّ لَيْلٍ دَغْبِ ضَرَّالْأَوِّ” “*Ardından yeri düzenleyip döşedi*” Nâzi’ât sûresi 30. âyetinde geçen “أَفِي حَدِّ” terimi, yeri yayma ve yerleşim için hazırlama anlamına gelir, ardından yerleşim için gerekli olan şeylerle açıklanır; bunlar arasında yiyecek ve içecek düzeninin sağlanması, yerleşim imkânının oluşması, su ve mera ile temin edilmesi, dağların yerleşik hale getirilmesi ve sağlamaştırılması gibi unsurlar bulunur (Zemahşerî, 1986, c. 4, s. 597). Kelimenin kökeninde yuvarlaklık kavramını da içermektedir (Ateş, t.y., c. 10, s. 308), bu da Dünya’nın tam düzgün bir küre değil, kutuplardan basık ve ekvator çevresinde şişkin bir geoit şeklinde olduğunu anlamaya olanak tanımaktadır (Kaya, t.y., s. 196, Taşkın, 1995, s. 69).

Genel olarak, yeryüzü ve dağlarla ilgili âyetler, Allah’ın yaratma kudretini ve hikmetini vurgulamakta ve insanları bu muazzam düzen üzerine düşünmeye davet etmektedir. Örneğin, Nebe sûresi 6. ve 7. âyetleri yeryüzünün insan yaşamı için nasıl düzenlendiğini ve hazırlandığını açıkça belirtmektedir. Nebe sûresi 6. âyette “أَدَامَ” kelimesi, yeryüzünün insanlar için bir beşik işlevi gördüğünü ve çocukların üzerinde uyuduğu bir alan olarak tanımlandığını ifade etmektedir. Böylece bu kavram, “*uyuması için döşenen şey*” anlamına gelmektedir (Beyzâvî, 1997, c. 3, s. 175-179). Nebe sûresi 7. âyetinde geçen “أَدَاتُوا” kelimesi de yeryüzü üzerinde bulunan insanlar sarsılmasını diye, böylece dağları da “*sabit kazıklar*” gibi özelliğini tamamlamış olur (Râzî, t.y., c. 31, s. 8). Dolayısıyla, bu âyetler Allah’ın yaratıcı gücünü ve hikmetini gözler önüne sererek, insanları bu düzenin derin anlamları üzerinde tefekkür etmeye davet etmektedir.

Fâtır sûresi 27. âyeti dağların farklı renkleri ve çeşitliliğiyle Allah’ın yaratma sanatının bir göstergesi olduğunu belirtir. Bu, Kur’ân’ın dağların estetik ve biyolojik çeşitliliğine dikkat çektiğini ve bu çeşitliliğin Allah’ın kudretini yansıttığını gösterir (Râzî, t.y., c. 12, s. 180-185). Enbiyâ sûresi 31. âyeti dağların yeryüzünü sabitleyen ve içindeki kaynakları muhafaza eden yapılar olduğunu belirtir. Dağlar, Allah’ın yaratma hikmetinin bir parçası olarak, yeryüzünü ve canlıları koruma işlevini üstlenir (Taberî, 2003, c. 15, s. 40-45; Elmalılı, 2021, c. 4, s. 117). Gâşiye sûresi 19. âyeti

insanların Allah’ın yaratma kudreti ve hikmeti üzerinde düşünmeleri için çeşitli doğa unsurlarını gözlemlemelerini teşvik eder. Dağlar ve yeryüzü, Allah’ın büyüklüğünün ve yaratıcı gücünün açık delilleri olarak sunulur, böylece insanlara Allah’ın büyüklüğünü takdir etmeleri için bir davet niteliği taşımaktadır (İbn Kesîr, 1987, c. 3, s. 56-60; Mevdûdî, 2005, c. 2, s. 75-78). Bu bağlamda, Kur’ân’da yeryüzünün yapısı ve dağların rolü hakkında sunulan bilgiler, özellikle Allah’ın kudretine ve yaratma gücüne dair işaretler sunmaktadır. Nitekim burada verilen örneklerdeki sûreler ve âyetler Mekkî olup, burada asıl amaç tevhid vurgusu ve Allah’ın yaratma ile kudret olgusu üzerine yoğunlaşmaktır.

Kur’ân’daki yeryüzünün yaratılışı ile ilgili âyetler, Allah’ın yaratma sürecindeki mükemmelliği ve düzeni gözler önüne sermektedir (Taberî, 2003, c. 1, s. 251-255, c. 15, s. 60-63). Örneğin, Bakara sûresi 22. âyeti yeryüzünün insan yaşamı için nasıl mükemmel bir şekilde düzenlendiğini ve Allah’ın lütuflarıyla dolu olduğunu vurgular. İnsanlar, bu lütuflardan faydalanmalıdırlar ve Allah’ın yaratma gücünü takdir ederek O’na şükretmelidirler (İbn Kesîr, 1987, c. 2, s. 22-25; Râzî, t.y., c. 5, s. 94-97). Nûh sûresi 19. ve 20. âyetleri yeryüzünün insanların yaşamı için nasıl genişletildiğini ve donatıldığını vurgular. Yeryüzü, insanların yerleşip hayatlarını sürdürebilmeleri için uygun hale getirilmiştir ve insanlar bu geniş alanlardan faydalanarak Allah’ın lütuflarını değerlendirmelidirler (Elmalılı, 2021, c. 9, s. 17-18; Kutub, t.y., c. 6, s. 44-47). Nitekim, İbrâhîm sûresi 33. âyeti yeryüzündeki doğal kaynakların ve nimetlerin Allah’ın ihsanı olduğunu vurgulayarak insanların bu nimetlerden yararlanmaları gerektiğini belirtir (Râzî, t.y., c. 27, s. 573-576).

3.Kur’ân’da Depremler

Kur’ân’da Gâşiye 18. ve 20. âyetlerde geçen depremler, sadece fiziksel olaylar olarak değil, aynı zamanda insanları uyandırmaya, Allah’ın kudretini anlamaya ve ahiret bilinciyle yaşamaya teşvik eden işaretlerdir. Bu bağlamda, depremler gibi doğal afetler, insanlara evrenin geçici ve değişken yapısını hatırlatarak, ebedî yaşam için hazırlık yapmalarını sağlamak amacıyla yaratılmıştır. Yazır, bu bakış açısının, insanları yalnızca dünyevi hayata değil, aynı zamanda âhirete yönlendiren derin bir anlam

taşıdığına dikkat çeker (Elmalılı, 2021, c. 18, s. 407-409). Bu bağlamda, depremler, insanların Allah’a yönelmeleri ya da dünya hayatının geçici olduğunu hatırlatmaları için bir uyarı işlevi gördüğü, insanların imtihan edildiği ve ibret alacakları olaylar olarak kabul edilebilir. Böylece, doğal afetler, insanların düşünmeleri, davranışlarını gözden geçirmeleri ve doğru yolu bulmaları için bir fırsat olarak değerlendirilir (Yıldız, t.y., s. 73-79). Kur’ân’da depremler, yalnızca yıkımın bir simgesi olarak değil, aynı zamanda Allah’ın yeryüzünü yeniden yaratma gücünün bir göstergesi olarak da ele alınmaktadır (İbn Kesîr, 1987, s. 5/238). Buna göre depremler, yeryüzünde var olan düzenin ve dengeyi sağlayan Allah’ın iradesinin göstergesi olarak kabul edilir (Râzî, t.y., s. 12/176).

Kur’ân’da deprem olgusu, özellikle Zilzâl sûresinde ayrıntılı bir şekilde ele alınmaktadır. Bu sûrenin nüzûlü, ismi, konusu ve lügavî özellikleri ile kıyamet ve ahirete dair verdiği bilgiler, akademik çalışmalar çerçevesinde kapsamlı bir şekilde incelenmiş ve derinlemesine tartışılmıştır. Zilzâl sûresi, Mushaf’ta doksan dokuzuncu sırada, nüzûl sırasına göre ise doksan üçüncü sırada yer alır. Sûre, sekiz âyetten oluşur ve Dünya üzerinde meydana gelecek sarsıntıyı uygun bir şekilde tasvir eder. “لَا زَلْزَلَةٌ” fiili, sarsıntının şiddetini ve sürekliliğini vurgulayan mastar formunda kullanılarak anlam pekiştirilmiştir. Sûrede ayrıca, “أَفَلَا تَأْتُونَ” kelimesi, “sekal” kelimesinin çoğulu olarak kullanılmıştır. Râzî’ye göre “sekal”, ev eşyası anlamına gelirken (Râzî, t.y., c. 32, s. 254), Kâmûs’ta, yolcunun taşıdığı değerli ve kıymetli eşyayı ifade eder (Âsım, 1971, c. 3, s. 1195). Bu kavram, arzın içinde ve üzerinde bulunan şeylerin ağırlığını simgeler. Ayrıca, amellerin günahlarının ağırlığına da işaret eder. Bazı yorumcular, meyyitin arzın içinde olduğu sürece arzın ağırlığı olduğunu, ancak arzın üzerinde olduğu zaman onun ağırlığını oluşturduğunu belirtmişlerdir (Ebû Ubeyde, 1954, c. 2, s. 306; Sicistânî, 1995, s. 87). “Künûz” (hazinelere) de arzın nefâisinde yer alan ve eskâl olarak kabul edilen değerli şeyler arasında sayılmaktadır (Mâverîdî, t.y., c. 6, s. 319; Neseî t.y., c. 3, s. 669; Elmalılı, 2021, c. 6, s. 628). Kur’ân’da deprem ile ilgili; Vâkı’a sûresi 4. âyette “إِجْرَ”, Nâzi’ât sûresi 6. âyette “فَفَجَّرْنَا”, Nahl sûresi 45. âyette “فَسَخَّيْنَا” gibi kavramlar da geçmektedir (İsfehânî, 2012, s. 302; Kanik, 2023, s. 113).

Kur’ân, depremlerden bahsederek tabiat olaylarının ilâhî hikmetlerini ve insanların imtihanlarını vurgulamakta ve yapısı gereği belirli başlıklar altında değil, Allah, insan ve tabiat ekseninde ele almaktadır. Bu bağlamda, Zilzâl sûresi ve diğer sûrelerde depremler, hem inkârcılar için bir ceza ve azap hem de inananlar için bir rahmet ve mükâfat olarak sunulmaktadır. Böylece, Kur’ân’da depremler ve benzeri doğal afetler, insanları Allah’a ve ahiret gününe yönelten birer işaret olarak sunulur. Bu tür imtihanlar, sabırla karşılandığında ve dua ile desteklendiğinde, inananlara ahlâkî olgunluk ve manevî kazançlar sağlayabilir. Nitekim Kur’ân, mal, ürün veya can kaybı gibi zorlukların Mü’minler için günahlara kefarete olabileceği gibi, beklenmedik hayır ve hikmetlere de vesile olabileceğini ifade eder. Bu imtihanlar, insanın Allah’a olan bağlılığını pekiştirir ve kulluk bilincini derinleştirir (Kanik, 2023, s. 115-116).

3.1. Depremler ile İlgili Kur’ân Kıssaları

Kur’ân kıssalarında depremler ve doğa olayları, derinlemesine düşündüren ve manevî derinlik taşıyan temalarla işlenmektedir. Örneğin A’râf, Hûd ve Şu’arâ sûrelerinde, Ad ve Semud kavimlerinin yeryüzünde yıkıma uğradığı anlatılır. Kıssalarda, kavimlerin Allah’a isyanları ve peygamberleri reddetmeleri nedeniyle çeşitli afetlerle karşılaştıkları, bu afetler arasında depremlerin de yer aldığı belirtilmektedir (İbn Kesîr, 1987, s. 4/419-426). Nitekim, aynı sûrelerde Lut kavmi, Allah’ın hükümlerine karşı gelmeleri ve ahlâksızlık yapmaları sebebiyle yıkıma uğradıkları anlatılmakta ve bu yıkımın depremlerle gerçekleştiği belirtilir (Kurtubî, 2001, s. 12/107-110). Firavun’un ordusunun Kızıldeniz’den geçerken denizin sularının üzerine çökmesi ve hepsinin suda boğulması da Kur’ân’da anlatılır. Bu olay, bir tür doğal afet olarak kabul edilebilir ve Allah’ın hükümlerine karşı gelenlerin cezalandırılması olarak yorumlanır (Râzî, t.y., c. 23, s. 78-82). A’râf sûrenin devamında, Medyen kavminin helak edilişi, peygamberleri olan Şuayb’a karşı gelmeleri ve haksızlık yapmaları sebebiyle Allah’ın cezasına uğramaları şeklinde anlatılmaktadır (Râzî, t.y., c. 14, s. 312-313). Kur’ân’da adı geçen “Tûbba’, Eyke, Ashâb-ı ress, Ashâb-ı uhdût, Nuh kavmi ve Sebe’ gibi topluluklar”, yaşadıkları bölgenin zengin coğrafi konumlarına rağmen, Allah’ın nimetlerini unutarak nankörlük göstermiş ve O’na karşı

isyan etmişlerdir. Bu kavimler, genellikle sel gibi doğal afetlerle cezalandırılmıştır (Mâtûrîdî, 2005, c. 9, s. 350; Elmalılı, 2021, c. 4, s. 195-196; Kanik, 2023, s. 119).

Kur’ân’da Allah’ın gönderdiği azap ve felaketler, yalnızca zalimlere ve gerçeği inkâr edenlere yönelik değil, toplumsal bir boyut taşır ve bazen masumların da bu felaketlerden etkilenmesi mümkündür (Özdemir, 2014, s. 149). Bu durum, toplumsal sorumluluk ve birliktelik anlayışıyla açıklanabilir. Bir toplumun ahlâkî durumu, sadece bireylerin eylemleriyle değil, aynı zamanda bu eylemlerden etkilenen toplumsal yapıyla da ilişkilidir. Toplumdaki bireylerin eylemleri, toplumu kolektif olarak etkiler ve bu da toplumsal dayanışma ve sorumluluk gerekliliğini ortaya koyar (Taberî, 2003, s. 9/50-55; Zebîdî, 1988, s. “Fiten”, 2316).

Bir diğer önemli bakış açısı ise, ilâhî adalet ve hikmet meselesidir. Allah’ın adaleti, insan aklının ötesinde ve sınırsızdır; bu bağlamda, masumların başına gelen felaketler, onların ahirette daha yüksek derecelere kazanmasına vesile olabilir. Dünya hayatı, geçici ve sınırlı bir zaman dilimini kapsarken, ahiret hayatı sonsuz ve nihai gerçek olarak kabul edilir. Dolayısıyla, bu felaketler, bireylerin manevi olgunluklarını artırarak, onları ahiretteki daha yüksek derecelere taşımak amacıyla birer imtihan aracı olarak işlev görebilir (Kurtubî, 2001, s. 2/58-62).

Felaketler, aynı zamanda bir imtihan ve sabır süreci olarak da anlaşılabilir. Allah, Mü’minleri sabır, metanet ve inançla sınar. Bu tür olaylar, Mü’minlerin imanlarını test etme, sabırlarını pekiştirme ve Allah’a olan bağlılıklarını gözler önüne sermek için bir fırsat sağlar. Felaketler, inananların manevi olgunluklarını artıracak bir süreç olarak işlev görür ve bu da onların ahlâkî ve ruhsal olarak güçlenmelerine zemin hazırlar (Beyzâvî, 1997, s. 1/200-203).

Kur’ân’da vurgulanan felaketlerin diğer bir yönü, toplumu doğru yola sevk etmek amacıyla verilen uyarılar olmalarıdır. Toplamların, Allah’ın belirlediği doğru yoldan sapmalarını gösteren ve onları doğru yola yönlendiren bu felaketler hem o toplumun fertlerine hem de gelecekteki nesillere önemli dersler sunar. Bu, sadece toplumun bugünkü fertleri için değil, aynı zamanda gelecekteki nesiller için de bir hikmet ve öğretilerdir (Gazâlî, 1974, s. 3/200-210).

Son olarak, bu tür olaylar, toplumda kötülüğün yayılmasını engelleme amacı taşıyabilir. Kötülerin cezalandırılması, onların kötülüklerinin yayılmasını önler ve daha fazla insanın zarar görmesini engeller. Bu noktada, masumların felaketlerden zarar görmesi, kötülerin etkilerinin sınırlanması ve toplumun genel olarak arınması için bir bedel olabilir (Durkheim, 1984, s. 101-115). Bu çerçeveden bakıldığında, Kur’ân’da anlatılan doğal afetler sadece birer cezalandırma aracı değil, aynı zamanda toplumsal ve bireysel düzeyde büyük bir hikmet ve eğitim süreci olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu felaketler, insanlara doğru yolu gösterme, imanlarını test etme, ahlâkî sorumlulukları hatırlatma ve toplumsal düzeni sağlama amacı taşır.

3.2. Depremlerin Toplumsal ve Manevi Boyutları

Daha önce de belirttiğimiz gibi depremler, sadece fiziksel etkileri değil, aynı zamanda toplumsal ve manevi boyutları da olan olaylardır. Depremler genellikle toplumsal dayanışmanın ve yardımlaşmanın güçlendirilmesine yol açmaktadır. Felaketzedelere yardım etmek, toplumun birlik ve beraberlik içinde hareket etmesini sağlar. Örneğin, 2010 yılında Şili’deki bir deprem sonrası yapılan araştırma, sosyal kimliğin gelişimiyle ilişkilendirilen kolektif eylemlerin, acil durumlarda bireysel davranışları etkileyebileceğini göstermektedir (Brown, 2016, s. 209). Farklı bir çalışma, 2010 Haiti depremi sonrasında kültürel sosyal sermayenin barınak ve diğer kaynaklara erişimde nasıl eşitsizlik ve şiddeti tetiklediğini ortaya koymuştur (Brown, 2016, s. 88-89; Çalışkan, 2021, s. 1055). 1999 Marmara Depremi, Türkiye’de devlet, yerel yönetimler ve sivil toplum kuruluşları arasında iş birliğini güçlendiren önemli bir dönem olmuştur. Depremde on sekiz bin iki yüz kırk üç kişi hayatını kaybetmiş, kırk sekiz bin dokuz yüz bir kişi yaralanmış ve birçok ev ile işyeri zarar görmüştür (Varol, 2017, s. 4).

Kasapoğlu ve Ecevit’in araştırması, depremzedelerin sosyal dayanışma, bilgi akışı, temel ihtiyaçlar ve psikolojik durumlarının etkilendiğini göstermiş; ayrıca, eğitim, istihdam, sosyal güvenlik gibi faktörlerin gelecekteki depremlere hazırlık süreçlerinde önemli olduğunu vurgulamıştır (Kasapoğlu, 2003, s. 339; Çalışkan, 2021, s. 1056). Depremler, toplumda büyük acılara ve kayıplara yol açabilir. Bu durumda, insanlar birlikte acıyı ve kaybı

paylaşarak başa çıkmaya çalışırlar. İnsanlarda derin bir düşünce ve ruhsal arayışı tetikleyebilir (Charles, 1996, s. 43).

Bu dönemlerde, dinî inançlar ve manevi destek, insanların güç bulmalarına yardımcı olabilir. Kur’ân-ı Kerim’de yardım etmek anlamında “iâne” kelimesi iki kez, fiil olarak “istiâne” dört kez ve Allah’ın sıfatı olarak “müsteân” iki kez geçmektedir. Mâide sûresi 2. âyetinde, kötülük yapanlara karşı intikam alıcı tutumların reddedildiği ve insanlara, iyilik ve erdemde birbirlerine destek olmaları, ancak kötülük ve düşmanlıkta birbirlerine yardımcı olmamaları emredilir (İsfehânî, 2012, s. “avn” md.; Çağrııcı, 2013, s. 332). Şevkânî, ilgili âyette yer alan yardımlaşma ilkesini geniş bir çerçevede yorumlayarak bu kavramı, tüm olumlu ve erdemli davranışları kapsayacak şekilde değerlendirir; aynı şekilde, yardımlaşmanın yasaklandığı durumları ise kötü, zararlı ve ahlâken sakıncalı tüm eylemler olarak tanımlar. Bu bağlamda, âyetin buyrukları ve yasakları yalnızca belli başlı davranışlara odaklanmaz; aksine, bireyler ve toplumun her alanda iyilik yapmasını teşvik ederken, kötülükten sakınmalarını zorunlu kılan evrensel bir değer anlayışını öne çıkarır (Şevkânî, 1998, c. 2, s. 10). Kurtubî ise, iyilik ve takvada yardımlaşmanın, bireylerin kapasiteleri ve sahip oldukları imkânlarla göre şekillenmesi gerektiğini ifade ederek, bilgililerin ilimleriyle, zenginlerin ise maddi olanaklarıyla katkıda bulunmalarının önemini vurgular (Kurtubî, 2001, c. 6, s. 46-47). Mâverdi’ye göre ise, iyilik ve takvânın birlikte zikredilmesinin hikmeti, Allah’ın rızasının takvâ ile, insanların memnuniyetinin ise iyilikle kazanılması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır. Bu bakış açısı, bireyin hem manevi hem de sosyal sorumluluğunu dengeli bir şekilde yerine getirmesini gerekli kılar (Mâverdi, 1978, s. 132; Çağrııcı, 2013, s. 333).

Araştırmalar, dinin ve dindarlığın yardımlaşma üzerindeki etkisini değerlendirmekte ve dindar bireylerin genellikle içselleştirdikleri dinî değerler doğrultusunda daha güçlü bir yardım etme iradesine sahip olduklarını ortaya koymaktadır. Dinin, bireylerin empati, cömertlik ve yardımlaşma gibi sosyal değerleri güçlendirdiği ve bu değerlerin yardım etme niyeti üzerinde olumlu bir etki yarattığı belirtilmektedir. Dolayısıyla, dindarlığın sosyal yardımlaşma davranışlarına olumlu katkı sağladığı

sonucuna varılmaktadır (Ayten, 2010, s. 94-120). Sonuç olarak, depremler insanları doğaya ve çevreye karşı daha duyarlı hale getirebilir. Toplum, doğal afetlerin neden olduğu çevresel etkileri azaltmak için çeşitli önlemler alabilir (Smith vd, t.y., s. 45-48). Aynı zamanda depremler, insanlara ibret alacakları ve yaşamlarını değerlendirecekleri bir fırsat sunar, böylece insanlar önemli değerlere odaklanabilirler.

SONUÇ

Bu çalışmada, doğal olayların yalnızca bilimsel açıklamalardan ibaret olmadığı, aynı zamanda dinî ve toplumsal açılardan da derin bir anlam taşıdığı ortaya konulmuştur. Özellikle dağlar ve depremler gibi yeryüzü hareketlerinin, Kur’ân’daki anlatımlar ve modern jeolojinin yaklaşımlarıyla birlikte ele alınması, bu olayların insan yaşamındaki çok yönlü etkilerini göstermektedir. Kur’ân’da dağlara dair yapılan tanımlamalar, doğanın yalnızca fiziksel bir yapı değil, aynı zamanda bir hikmet ve ilâhî amaç taşıyan bir düzen olduğuna işaret eder. Bu anlamda dağların yer kabuğunun dengesini sağlamadaki işlevi ve sismik hareketlere karşı dengeleme rolü, Allah’ın kudretinin bir yansıması olarak değerlendirilebilir.

Nitekim, Kur’ân’daki “...dağları da (yeri dengede tutan) kazıklar yapmadık mı?” ifadesi, dağların yer kabuğundaki stabiliteyi sağlamada önemli bir işlevi olduğuna dair bir anlatımdır. Bu tür ifadeler, dağların sismik hareketlere karşı dengeleme işlevi gördüğüne dair bir benzetme olarak yorumlanabilir. Ancak, dağların sismik dengeleme sağlasa da depremlerin yine de meydana gelmesi, yeryüzü dinamiklerinin daha karmaşık bir yapıda olduğunu gösterir. Kur’ân’daki bu tür ifadeler, çoğunlukla doğanın ve Allah’ın kudretinin bir yansıması olarak ele alınmalı ve bu tür fiziksel olayların anlamı ve hikmeti üzerinden düşünülmelidir. Bu bağlamda, Kur’ân, depremleri ve diğer doğal afetleri, toplumsal sorumluluk, bireysel sabır, tevekkül ve dayanışma gibi değerlerle ilişkilendirerek, bu felaketlerin insanları sadece fiziksel olarak değil, manevi açıdan da dönüştürme gücüne sahip olduğunu göstermektedir. Doğal afetler karşısında sergilenen sabır, tevekkül ve toplumsal dayanışma, afetlerin yalnızca fiziksel bir sınav niteliği taşımaktan öte, bireylerin ve toplumların manevi dayanıklılığını güçlendiren bir etkiye sahip

olduğunu ortaya koymaktadır. Bu tür olaylar, toplumsal sorumluluk, bireysel gelişim ve dayanışma gibi değerleri ön plana çıkararak, toplumun dayanıklılığını artırma işlevi görür.

Sonuç olarak, afetlerin toplumsal ve psikolojik yansımalarını ele alan araştırmaların, afet yönetimi alanında daha etkili stratejiler geliştirilmesine önemli katkılar sağlayabileceğine inanıyorum. Kur'ân öğretilerinin modern bilimsel kavrayışlarla birlikte ele alınması, afetlere yönelik yeni bir anlayış ve yaklaşımın kapılarını aralayabilir. Bu bağlamda, dinî öğretilerin, afetlerin oluşturduğu zorluklarla başa çıkmada oynayabileceği destekleyici rol üzerine yapılacak araştırmalar, toplumsal dayanışmayı güçlendirme ve afet sonrasında sosyal yapının yeniden inşa sürecine dair etkili stratejiler geliştirme imkânı sunacaktır.

KAYNAKLAR

- Âlûsî, S. (1985). *Rûhu'l-me'âni fî tefsîri'l-Kur'âni'l-'azîm ve's-seb'i'l-mesânî*. (Cilt 2-19).
- Âsım, S.A. (1971). *Kāmûs Tercemesi*. (Cilt 1-16). Milli Eğitim Bakanlığı Yayınevi.
- Ateş, S. (t.y.). *Yüce Kur'an'ın çağdaş tefsiri*. (Cilt 1-12). Yeni Ufuklar.
- Ayten, A. (2010). *Empati ve din*.
- Baş, M. (2013). Dinlerde ve Geleneksel Türk İnanışlarında Dağ Kültü, *Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 13 (1), 165-179
- Ben, A., Pluijm V. D. ve Marshak, S. (2010). *Earth structure: an introduction to structural geology and tectonics*. W. W. Norton.
- Beyzâvî, N. (1997). *Envârü't-tenzîl ve esrârü't-te'vîl*. (Cilt 1-5). Dâru İhyâi't-Türâsi'l-'Arabî.
- Bono, R. K., Tarduno, J. A. ve Bunge, H.-P. (2019). Hotspot motion caused the hawaiian-emperor bend and llsvp's are not fixed. *Nature Communications*, 10(1), 3370. <https://doi.org/10.1038/s41467-019-11314-6>
- Yeniçeri, C. (1995). *Uzay ayetleri tefsiri*. Erkam Yayınları.
- Carey, S.W., 1958. *The tectonic approach to continental drift*. In *Symp Continental Drift*. Geology Department, University of Tasmania, Hobart.
- Çağrıçı, M. (2013). Yardımlaşma. *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* 43, 332-334.
- Çalışkan, A. ve Kaya, G. (2021). Deprem sonrasındaki toplumsal dayanışma pratiklerinin sosyolojik görünümü: İzmir depremi örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi Vizyoner Dergisi*, 12(32), Article 32. <https://doi.org/10.21076/vizyoner.878817>
- Drury, B., González, R. ve Miranda, D. (2016). Emergent social identity and observing social support predict social support provided by survivors in a disaster: Solidarity in the 2010 Chile earthquake. *European Journal of Social Psychology*, 46(2), 209-223.
- Durkheim, E. (1984). *The Division of labour in society*. The Macmillan Press LTD.
- Ebû Ubeyde, M. (1954). *Mecâzü'l-Kur'an*. (Cilt 1-2). (F. Sezgin, Nşr.). Mektebutu'l Hancı.
- Eck, L. D. (2005), Mountains. *The Encyclopedia of Religion*, Thomson Gale Co 9, 6212.
- Elmalılı, H. Y. (2021). *Hak dini Kur'an dili*. Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Faults, earthquake geology, and special earthquake studies, *Birleşik Devletler Jeoloji Araştırmaları*. (t.y.). <https://www.usgs.gov/programs/earthquake-hazards/science/faults-earthquake-geology-and-special-earthquake-studies>
- Fowler, C. M. R. (2005). *The solid earth: an introduction to global geophysics* (2. bs). Royal Holloway.
- Fritz, Ch. E. (1996). *Disasters and mental health: therapeutic principles drawn from disaster studies*. University of Delaware Disaster Research Center.
- Gazâlî, E. H. (1974). *İhyâu ulûmi'd-dîn*. (Cilt 1-4). Bedir Yayınevi.
- Gazâlî, E. H. *el-İmlâ fî işkâlâti'l-İhyâ*. (Cilt 1-5). (İhyâ'nın zeylinde). Dâru'l-Hayr.
- Helvacı, C. (1992). Güney Amerika'daki And dağlarının tektonik ve volkanik gelişimine bağlı borat ve diğer tuz yataklarının oluşumu. *Jeoloji Muhendisliği Dergisi*, 41, 5-22.
- Homerios, (1984). *İlyada*, (A. Erhat, A. Kadir, Çev.). Can Yayınları.
- İbn Kesîr, İ. (1987). *Tefsîru'l-Kur'âni'l-'azîm*. (Cilt 1-15). (Y. Abdurrahmân, Thk.). Dâru'l Ma'rife.
- İsfehânî, R. (2012). *Müfredâtü elfâzi'l-Kur'an*. (A. Güneş, M. Yolcu. A. Çev.). Güneş Yayınları.
- Kanik, İ. (2023). Zilzâl sûresi bağlamında Kur'an'ın deprem ve tabii âfetlere bakışı. *Usul İslam Araştırmaları*, 40, Article 40. <https://doi.org/10.56361/usul.1333251>
- Karaman, H. Çağrıçı, M., Dönmez, İ., K. ve Gümüş, S. (2020). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.
- Kasapoğlu, A. ve Ecevit, M. (2003). Impact of the 1999 east marmara earthquake in turkey. *Population and Environment*, 24(4), 339-358.
- Kaya, E. ve Sönmezsoy, S. (t.y.). Kur'an'ın âyetleri

ışığında fiziki yönüyle dünya ve dünya'nın sekenesi insan. *Türk ve İslam Dünyası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 9 (35), 188-213.

Kitagawa, J. M. (1987). *On Understanding Japanese Religion*.

Kırca, C. Kur'an ve Modern İlimler, *Diyanet İlmi Dergi (Diyanet Dergisi)*, 20 (2), 37-50.

Kurtubî, E. A. (2001). *el-Câmi' li-ahkâmi'l-Kur'an*. (Cilt 1-20). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Kutub, S. (t.y.). *Fizilâ'l-il Kur'an, Kur'an'ın gölgesinde*. (Cilt 1-16). (M. E. Saraç, B. Karlığa, İ.H. Şengüler, Çev.). Birleşik Yayıncılık.

Lutgens, F., Tarbuck K. ve Edward J. (2012). *Essentials of geology*. Pearson Education, Inc.

Mâverdî, E. H. (t.y.). *Tefsîrû'l-Mâverdî (en-nûket ve'l-uyûn)*. (Cilt 1-8). (A. Seyyid, Thk.). Dâru'l-Kütübî'l-İlm.

Mâverdî, E.H. (1978). *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. (M. es-Sekkâ, Nşr.).

Mâturîdî, E. M. (2005). *Te'vilâtü'l-Kur'an*. (Cilt 1-18). Mizan Yayınları.

Mevdûdî, E.A. (2005). *Tefhîmü'l Kur'an*. (Cilt 1-7). (A. Bulaç, Ed.). İnsan Yayınları.

Molnar, P. ve Tapponnier, P. (1975). Cenozoic tectonics of asia: effects of a continental collision: features of recent continental tectonics in asia can be interpreted as results of the india-eurasia collision. *Science (New York, N.Y.)*, 189, 419-426. <https://doi.org/10.1126/science.189.4201.419>

Nâblusî, M. R. (2005). *Mevsûatu'l-i'cazu'l-ilmî fi'l-Kur'an ve'ssunneti*. Dâru'l-Mektebi.

Neccâr, Z. (2007). *Tefsîru'l-ayâtî'l-kevnîyyeti fi'l-Kur'ânî'l-kerîm*. Mektebetü's-Şurûk ed-Duveliyye.

Nesefî, E. (t.y.). *Tefsîru'n-Nesefî el-müsemma bi medâriki't-tenzîl ve hakâiki't-te'vîl*. (Cilt 1-10). Dâru'l-Kutubî'l-İlmiyye.

Randhir, O. (2012). water for life and ecosystem sustainability. *Journal of Earth Science & Climatic Change*, 03(01). <https://doi.org/10.4172/2157-7617.1000e107>

Râzî, F. (t.y.). *Mefâtihu'l-gayb: et-tefsîrû'l-kebîr*. (Cilt

1-14). (M. Abdülhamîd, Nşr.). Dâru İhyâi't-Turâsi'l-Arabî.

Özdemir, M. (2014). *İlahî adalet ve rahmet penceresinden kötülük ve musibetler*. Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları.

Press, F., Siever, R. (2001). *Understanding earth*.

Sicistânî, (/1995). *Garîbu'l-Kur'an*. (M. E. Abdülvâhid, Thk.). Dâru Kuteybe.

Smith, J., Johnson, A. (t.y.). The impact of earthquakes on environmental awareness. *Journal of Environmental Studies*, 10(2), 45-56.

Sol, A. (2012). Levha tektoniği: jeolojide bir devrim mi? *İstanbul Yerbilimleri Dergisi*, 8(1-2-3), Article 1-2-3.

Şevkânî, M. (1998). *Fethu'l-kadîr el-câmi' beyne fenneyi'r-rivâye ve'd-dirâye min 'ilmi't-tefsîr*. (Cilt 1-5). Dâru İbn Kesîr.

Taberî, M. C. (2003). *Câmiu'l-beyân ân te'vîli âyi'l Kur'an*. (Cilt 1-9). Merkezi Buhusu'l-İslamiyye ve'l-Arabiyye.

Tanyu, H. (1973), *Dinler Tarihi Araştırmaları*, Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Yayınları.

Taşkın, T. (1995). *Uzay ve Kur'an uzayın ötesi*. Boğaziçi Yayınları.

TS Must-Read – Wilson (1965) A new class of faults and their bearing on continental drift. *Tectonics and Structural Geology*. <https://blogs.egu.eu/divisions/ts/2020/09/15/ts-must-read-papers-jt-wilson-1965/>

Varol, N. ve Kırıkkaya, E. B. (2017). Afetler karşısında toplum dirençliliği. *Dirençlilik Dergisi*, 1(1), 1-9. <https://doi.org/10.32569/resilience.344784>

Wegener, A. (1929). *The Origin of Continents and Oceans*. Methuen & Co.

Yıldız, İ. (t.y.). Kur'an'a göre musibetler karşısında insanların psikolojik tutumları. *Tefsir Araştırmaları Dergisi*, 4(3), 65-97. <https://doi.org/10.31121/tader.779046>

Zebîdî, Z. (1988). *Sahih-i buharî muhtasarı tecrid-i sarih ve tercemesi ve şerhi*. (Cilt 1-12). (K. Miras, Çev.).

Zemahşerî, E. (1986). *El-Keşşâf 'an hakâiki gavâmiu't-tenzîl*. (Cilt 1-8). Dâru'l-Kütübü'l-Arabiyye.

**İHRACATA DAYALI SÜRDÜRÜLEBİLİR
BÜYÜME STRATEJİSİNDE LOJİSTİK
SEKTÖRÜNÜN ROLÜ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ**

THE ROLE OF THE LOGISTICS SECTOR
IN EXPORT-LED SUSTAINABLE GROWTH
STRATEGY: THE CASE OF TÜRKİYE

Muhammed TURGUT, Sefa ÖZBEK

28

İHRACATA DAYALI SÜRDÜRÜLEBİLİR BÜYÜME STRATEJİSİNDE LOJİSTİK SEKTÖRÜNÜN ROLÜ: TÜRKİYE ÖRNEĞİ

THE ROLE OF THE LOGISTICS SECTOR IN EXPORT-LED SUSTAINABLE GROWTH STRATEGY: THE CASE OF TÜRKİYE

Muhammed TURGUT ¹, Sefa ÖZBEK ²

Anahtar Kelimeler:

İhracat,
Lojistik,
Ekonomik Büyüme,
Ekolojik Ayak İzi,
Fourier Shin
Koentegrasyon.

Keywords:

Export,
Logistics,
Economic Growth,
Ecological Footprint,
Fourier Shin
Cointegration.

ÖZ

Ticari ve finansal serbestleşme adımlarının hızlanmasıyla birlikte küreselleşme dönemi derinleşmeye başlamıştır. Küreselleşme döneminde gerçekleşen bu derinleşme sonucunda gerek dış ticaret gerekse lojistik sektörünün hacminde ciddi artışlar meydana gelmiştir. Küreselleşme, dış ticaret, sermaye akışları ve teknolojik transfer yoluyla ekonomik büyümeyi teşvik edebilmektedir. Dolayısıyla küreselleşme sürecinde ihracat ve lojistik faaliyetler ile ekonomik büyüme ilişkisi önemli hale gelmeye başlamıştır. Bu çalışma gerek karşılaştırmalı ampirik metodolojinin kullanılması gerekse ihracata dayalı büyüme hipotezi ile sürdürülebilirlik sürecinin birlikte ele alınması ile diğer çalışmalardan ayrılmaktadır. Bu çalışmada Türkiye ekonomisinde 1990-2022 döneminde ihracata dayalı büyüme hipotezi ve ekonomik büyüme lojistik sektörünün rolü araştırılmaktadır. Bu kapsamda ekonomik büyüme, ihracat, lojistik, doğrudan yabancı yatırım ve ekolojik ayak izi değişkenlerinden yararlanılmıştır. Ampirik yöntem olarak geleneksel ve güncel yöntemlerden yararlanılmaktadır. Bu bağlamda ADF ve PP birim kök testlerinin yanında KPSS ve Fourier KPSS durağanlık testleri kullanılmaktadır. Koentegre ilişkinin tespitinde ise Shin ve Fourier Shin koentegrasyon testlerinden yararlanılmaktadır. Koentegrasyon tahmincisi olarak ise FMOLS, DOLS ve CCR yöntemleri kullanılmaktadır. Çalışmada ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından çevresel bozulmanın azaltılmasının önemine yönelik ön bulgulara ulaşılmıştır. Diğer bir bulgu, ilgili örneklem döneminde Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini ve lojistik sektörünün ekonomik büyümeyi pozitif yönde etkilediğini ortaya koymuştur.

ABSTRACT

With the acceleration of commercial and financial liberalization steps, the globalization period has begun to deepen. As a result of this deepening in the globalization period, there have been significant increases in the volume of both foreign trade and the logistics sector. Globalization can promote economic growth through foreign trade, capital flows and technological transfer. Therefore, the relationship between export activities, logistics, and economic growth has gained importance during the globalization process. This study differs from other studies by using the comparative empirical methodology with the export-led growth hypothesis and the sustainability process together. In this study, the export-led growth hypothesis and the role of the logistics sector in economic growth in the Turkish economy in the period 1990-2022 are investigated. In this context, economic growth, export, logistics, foreign direct investment and ecological footprint variables were analyzed. Traditional and current methods are used as empirical methods. In this context, ADF and PP unit root tests, as well as KPSS and Fourier KPSS stationarity tests, are utilized. Shin and Fourier Shin cointegration tests are used to determine the cointegrated relationship. FMOLS, DOLS and CCR methods are used as cointegration estimators. Preliminary findings highlight the importance of reducing environmental degradation in terms of sustainability of economic growth. Another finding has revealed the validity of the export-led growth hypothesis and shows that the logistics sector positively affects economic growth during the analyzed period in Turkey.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Tarsus Üniversitesi, Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Bölümü / Uluslararası Ticaret Ve Lojistik Anabilim Dalı, muhammedturgut01@gmail.com, Orcid: 0000-0002-0868-7041

² Doç. Dr., Tarsus Üniversitesi, Uygulamalı Bilimler Fakültesi, Gümrük İşletme Bölümü, sefaozbek@yahoo.com, Orcid: 0000-0002-1043-2056

Alıntılanmak için/Cite as: Turgut M. ve E. ve Özbek S. (2025) İhracata Dayalı Sürdürülebilir Büyüme Stratejisinde Lojistik Sektörünün Rolü: Türkiye Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 482-504.

GİRİŞ

İkinci dünya savaşının sona ermesiyle birlikte ülkeler ekonomik büyüme ve kalkınma politikalarına hız vermişlerdir. Özellikle küreselleşme olgusunun ticari faaliyetlere entegre edildiği dönemlerde, ithal ikameci sanayileşme stratejisi denenmiş ve ekonomik büyümeye katkısının kısıtlı olduğu sonucuna varılmıştır. Ekonomik büyüme ve kalkınmalarına hız vermek isteyen ülkeler, büyüme stratejilerinde yönlerini ihracata dayalı büyüme stratejisine çevirmişlerdir (Medina- Smith, 2000, s. 3-4).

İhracata dayalı büyüme stratejileri aracılığıyla ülkeler, uluslararası pazarlara odaklanılan bilinçli bir politika izlemektedir. Ayrıca bu stratejiyle birlikte en iyi uygulamaların benimsenmesi teşvik edilerek, ürün geliştirme desteklenmektedir. Bu unsurların başarıyla gerçekleştirilmesi ekonomik büyümenin gerçekleşmesini sağlamaktadır. İhracata dayalı büyüme stratejisini ilk uygulayan Asya Kaplanları (Güney Kore, Hong Kong, Singapur ve Tayvan) olarak adlandırılan ülkelerin ekonomik büyümede gösterdikleri başarı, ihracata dayalı büyüme stratejisinin başarısını ortaya koymaktadır (Palley, 2012, s. 142).

İhracata dayalı büyüme hipotezin temel amacı, ihracata yönelik üretim verimliliğini artırarak ekonomik büyüme için daha fazla gelir elde etmektir. Ayrıca mikroekonomik üretim olanakları teorisinin sınırlamaları, ihracata dayalı büyüme modellerine içsel olarak bağlıdır. Sonuç olarak, üretim fonksiyonu, ihracattan etkilenen açıklayıcı bir değişken olarak hizmet etmekte ve ekonomik büyüme literatüründeki çeşitli ampirik araştırmaların temelini oluşturmaktadır (Zuniga, 2005, s. 7).

İhracata dayalı büyüme hipotezini desteklemek için dört temel teorik fikir öne sürülmüştür. Bu fikirlerden birincisi olan Keynesyen yaklaşıma göre ihracatın artması, dış ticaret çarpanı yoluyla geliri artıracak düşüncesidir. Bu fikirlerden ikincisi, ihracat sonucu kazanılan dövizin büyümeye ve kalkınmaya katkı sağlayacak ara malı, ekipman ve teknoloji ithalatını finanse etmek için kullanılmasıdır. Bu fikirlerden üçüncüsü, artan ihracatın gelişen rekabet sayesinde ölçek ekonomilerine, teknolojik gelişime ve büyümeye yol açmasıdır. Dördüncü ve son

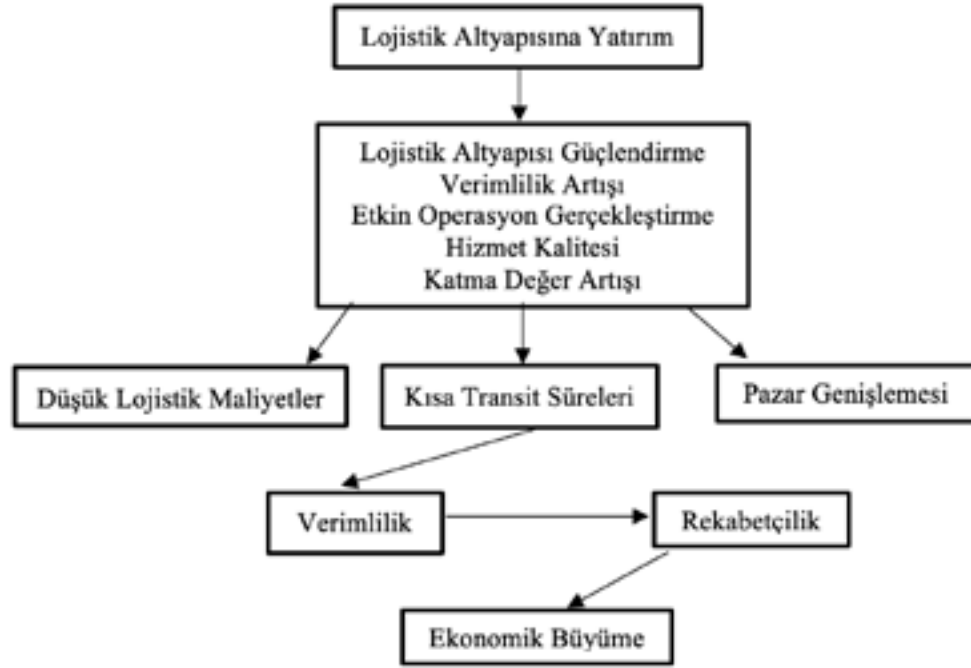
fikir ise ihracat faaliyetinin daha verimli üretim yöntemleri ve modern yönetim süreçleri şeklinde ekonomiye olumlu dışsallıklar getirmesidir (Dawson, 2006, s. 889-890).

Uluslararası ticaret faaliyetleri, küresel rekabet gücünü etkileyen ana etkenlerden birisidir. Günümüzde küresel rekabet gücünün belirlenmesi, lojistiği yönetme yeteneği ile eşgüdümlüdür (Marti ve diğerleri, 2014, s. 202). Ekonomik büyümede etkili olan ihracat faaliyetlerinde ise lojistik operasyonların rolü oldukça önemlidir. Küresel tedarik zinciri açısından lojistik sektörünün verimliliği uluslararası ticaret akışının belirleyicisi durumundadır (Song ve Lee, 2022, s. 1)

Lojistik sektörü, mal ve hizmetlerin kaynaktan hedefe akışının etkin yönetimi, organizasyonu, uygulanması ve kontrolü yoluyla tüketicilere mal ve hizmet sunmaktadır. Lojistik operasyonlar, tüm operasyonlarla ilgili nakliye, depolama, malzeme yönetimi, konteyner elleçleme ve bilgi yönetimini içermektedir. Son dönemlerde ülkeler arasındaki bağlantı ve rekabetin artması nedeniyle dünya küçülmekte ve bunun sonucunda dünya genelinde lojistik sektörünün önemi ciddi oranda artmaktadır. Lojistik sektörüne yapılan yatırımlar ekonomik verimliliği ve kaynak kullanımı artırırken, işlem maliyetlerini azaltmaktadır (Navickas ve diğerleri, 2011, s. 232). Lojistik artık ülkeler açısından emek ve hammaddeyi sonra üçüncü kar kaynağı görülmektedir. Lojistik sektörü “ulusal ekonomilerin atardamarı” olarak nitelendirilmiş ve modern ticari rekabetin temel bileşeni haline gelmiştir (Chu, 2012, s. 87). Şekil 1’de lojistiğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ele alınmaktadır (Navickas, 2011, s. 234).

Şekil 1’de görüldüğü üzere lojistiğin ekonomik büyüme üzerindeki etkisi ulaştırma politikalarına yapılan yatırımlarla başlamaktadır. Yapılan yatırımlar altyapıyı güçlendirmekte, verimlilik artışı sağlamakta, etkili operasyon gelişimine katkı sağlamakta, hizmet kalitesini ve katma değeri artırmaktadır. Bunların neticesinde daha düşük lojistik maliyet, daha kısa transit süreler ve pazar çeşitlendirilmesi elde edilirken verimlilik ve rekabetçiliğe katkı sunmaktadır. Sonuç olarak ekonomik büyüme gerçekleşmekte, ülkelerin kalkınmasına pozitif etkiler yaratmaktadır.

Lojistik sektörü, çeşitli sektörlerle bağlantılı olması ve

Şekil 1. Lojistiğin Büyüme Üzerindeki Etkisi (Kaynak: Navickas, 2011, s. 234)

endüstriyel süreçlerdeki değişikliklerden doğrudan ve dolaylı olarak etkilenmesi dolayısıyla sürdürülebilir kalkınma açısından önemli bir faktör olarak görülmektedir. Bu sebeple ekonomik kalkınmayı, büyümeyi ve finansal göstergeleri iyileştirebilmek açısından lojistik süreçler önceliklendirilmeli ve iyi bir şekilde anlaşılmalıdır (Bensassi, 2015, s. 49-50). Yapılan çalışmalarda altyapıda %1'lik bir iyileştirmenin, ulaştırma maliyetlerini %0,14 oranında azalttığını gösterirken ve özellikle hedef ülkedeki altyapı puanında %1'lik bir artışın ürün ihracatında %1,65'lik bir artışa yol açtığını göstermektedir (Lima ve Venables, 2001, s. 451). Son yapılan araştırmalarda ise lojistik verimliliğinin sürdürülebilir kalkınma, ekonomik ve sosyal kalkınma ve çevresel konular da dahil olmak üzere uluslararası ticarete önemli bir rol oynadığını vurgulanmaktadır (Wang ve Choi, 2018, s. 50).

Sürdürülebilir kalkınma ve sürdürülebilir büyüme kavramları literatürde birbirleri yerlerine kullanılan, iç içe geçmiş kavramlar gibi görülmekte, bu iki kavram sıkça karıştırılmaktadır. Sürdürülebilir kalkınmanın gerçekleşebilmesi için sürdürülebilir büyüme kavramının net bir şekilde anlaşılması gerekmektedir. Sürdürülebilir

büyüme “doğal çevresel sermaye stokunun korunarak ekonomik büyümenin gerçekleştirilmesi” olarak ele alınmaktadır. Sürdürülebilir kalkınma ise, ekonomik, çevresel ve sosyal faktörleri de içerisinde barındırmaktadır (Pearce, 1988, s. 2). Birleşmiş Milletler 1987 yılında “Ortak Geleceğimiz” isimli raporunda ekonomik kalkınma ve çevre politikalarının bütünleştirilmesi gerektiğini ve mevcut çevre tahribat hızının devam etmesi takdirde ekonomik büyümenin uzun süreli gerçekleştirilemeyeceğini vurgulamıştır (Lipsey, 2001, s. 170). Birleşmiş Milletlerin yayınlamış olduğu bu rapordan sonra “sürdürülebilir kalkınma”, “sürdürülebilir büyüme” ve “sürdürülebilirlik” kavramları sıkça kullanılmaya başlanılmıştır (Pezzey, 2017, s. 104). Bu kapsamda ele alındığında bir ülkede tek başına ekonomik büyüme yeterli değildir.

21. yüzyıldan bu yana sürdürülebilir ekonomik kalkınma bağlamında azalan kaynaklar, artan atık miktarı ve kötüleşen çevre koşulları ticari faaliyetlerin önündeki temel problemlerin başında gelmektedir (Uysal, 2013). Ticari faaliyetlerin artması sonucu ekolojik ayak izi olmak üzere birçok önemli problem ortaya çıkmaktadır. Başta Birleşmiş Milletler (BM) olmak üzere birçok örgüt ve hükümetler bu

konu üzerinde çalışmalar yaparak, yasalar ve yönetmelikler çıkarmaktadır. Tüm bu çalışmaların temelinde çevresel sorunları en aza indirmek yatarken, ticari faaliyetlerde yer alan çevresel sorunlarda da lojistik sektörünün önemli bir yer kapladığı görülmektedir (Sun, 2017, s. 22790).

1960'larda, atmosferdeki karbondioksitin küresel büyüme oranı yılda yaklaşık $0,8 \pm 0,1$ ppm orana sahiptir. Sonraki yarım yüzyılda, bu oran üç katına çıkarak 2010'larda yılda 2,4 ppm'ye ulaşmıştır. Son 60 yıldaki atmosferdeki karbondioksitin yıllık artış miktarı, önceki yıllara oranla yaklaşık 100 kat daha hızlı olduğu tespit edilmiştir (Lindsey, 2024). Ticari faaliyetlerin artışı çevresel problemlerin artmasında önemli bir etken görülmesine rağmen sürdürülebilir ekonomik büyümede dış ticaret ve lojistik anahtar rolü görmektedir. İyileştirilmiş bir lojistik performans uluslararası ticaretin kilidi durumundadır. Artan uluslararası ticari faaliyetler sonucunda lojistiğin artmasına katkı sunarken son 50 yılda karbondioksit emisyon oranlarında da %70'lik bir artış meydana gelmiştir. Bu artıştaki en büyük payın ise taşımacılık faaliyetinden kaynaklandığı tespit edilmiştir. Bu unsur küresel bir tehditi içerisinde barındırırken son dönemlerde uluslararası örgütlerin ve ülkelerin ana odak konularından birisi haline gelmiştir (Mariano ve diğerleri, 2017, s. 166).

Ülkelerin sürdürülebilir büyüme stratejilerinde önemli olan diğer bir unsur ise doğrudan yabancı yatırımcılar yoluyla uluslararası fon transferlerinin gerçekleştirilmesidir. Başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere tüm ülkeler uzun vadeli ekonomik büyüme gerçekleştirebilmek için ekonomilerine doğrudan yabancı yatırımları çekmeyi hedeflemektedir. Doğrudan yabancı yatırımcıları ülkelere çeken teknolojik altyapı, Ar-Ge ve inovasyon durumu, lojistik altyapı ve uluslararası ticaret yapabilme kolaylığı gibi temel etkenler vardır. Doğrudan yabancı yatırımların yatırımı gerçekleştirdiği ülkelerde ihracat gerçekleştirmeleri, ev sahibi ülkenin yabancı pazarlara erişimini de kolaylaştırmaktadır. Bu açıdan ülkeler açısından ihracatı ve ekonomiyi büyütmenin yollarından birisi de doğrudan yabancı yatırımları arttırmaktan geçmektedir (Iamsiraroj, 2016, s. 116).

Bu açıklamalardan yola çıkarak çalışmanın ana amacını

ihracata dayalı büyüme stratejisi ve lojistik sektörünün ekonomik büyüme üzerindeki rolünün tespit edilmesi oluşturmaktadır. Küreselleşme sürecinin giderek hızlandığı 1990-2022 yılları arasının örneklem döneminin kullanıldığı çalışmada Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme ve lojistik sektörü incelenmiştir. Geleneksel ve güncel ampirik yöntemlerin kullanıldığı çalışmada karşılaştırmalı bulgular ortaya konulmaktadır. Bu çalışmada hem ihracata dayalı büyüme hipotezi hem de Türkiye'de son dönemde önemli bir hacme ulaşan lojistik sektörünün ekonomik büyümeye etkisi sürdürülebilirlik bağlamında araştırılmaktadır. Bu bakış açısı çalışmanın özgünlüğünü taşımaktadır. Diğer yandan açıklayıcı değişken olarak çalışmada ihracat ve lojistiğin yanında kontrol değişkeni olarak doğrudan yabancı yatırım ve ekolojik ayak izi değişkenleri de kullanılmıştır. Söz konusu değişkenler Türkiye ekonomisinde gerek döviz pozisyonu gerekse istihdam açısından ciddi öneme sahiptir. Çevresel konuların iklim değişikliği ve küresel ısınma bağlamında ele alındığı günümüzde ekolojik ayak izinin büyüme üzerindeki etkileri de güncel dönem verileri aracılığıyla ele alınmaktadır. Bu bağlamda gerek birim kök testleri gerekse koentegrasyon ve koentegrasyon tahminci testlerinde farklı güç özelliklerine sahip yöntemler kullanılmaktadır. Çalışmanın devam eden ikinci bölümünde araştırma konusu ile ilgili daha önce yapılan araştırmalara değinilmektedir. Üçüncü bölümde veri seti ve ampirik metodoloji ortaya konularak, bulgulara yer verilmektedir. Dördüncü ve son bölümde ise ekonometrik sonuçlar dikkate alınarak politika önerileri sunulmaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Çalışmanın bu bölümünde Tablo 2 ve Tablo 3'te konuya ilişkin literatür taramasına yer verilmiştir. Bu kapsamda çalışmada literatür taramasının detaylı bir şekilde verilebilmesi için literatür araştırması iki ana başlık şeklinde gerçekleştirilmektedir. Bu başlıklar;

- İhracata Dayalı Büyüme Stratejisine Yönelik Çalışmalar
- Lojistik- Ekonomik Büyüme İlişkinine Yönelik Çalışmalar

Tablo 2. İhracata Dayalı Büyüme Stratejisine Yönelik Çalışmalar

Yazar	Dönem ve Ülke	Yöntem	Değişken	Sonuç
Panas ve Vamvoukas (2002)	1948-1997/ Yunanistan	Granger Nedensellik testi	GSMH İhracat Döviz kuru endeksi TÜFE	Uzun vadede çıktı büyümesinden ihracat performansına güçlü ve tutarlı bir nedensellik bulunmaktadır.
Awokuse (2003)	1961-2000/ Kanada	Granger Nedensellik testi	İhracat GSYİH İşgücü İmalat Ticari veriler Sermaye oranı Yabancı sermaye	İhracatla GSYİH üzerinde kısa vadede etki varken uzun vadede etki bulunmamaktadır.
Demirhan (2005)	1990-2004/ Türkiye	Nedensellik analizi	GSYİH İhracat İthalat	Sonuç kısmında ihracat ve büyüme arasında tek yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Ayrıca ihracatın ekonomik büyümeyi arttırdığını tespit etmiştir.
Silverstovs ve Herzer (2006)	1960-2001/Şili	Granger nedensellik testi	Emek İstihdam İhracat İhracat dışı çıktı İthalat	İhracatın ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunmaktadır.
Altıntaş ve Çetintaş (2010)	1970-2005/ Türkiye	Granger Nedensellik Testleri, Eşbütünleşme analizi	Ekonomik büyüme Beşerî sermaye Sabit sermaye İhracat GSYİH	Araştırmada beşerî sermayenin ekonomik büyümeyi desteklediği, ihracatın ekonomik büyümeye yol açtığı tespit edilmiştir. Ayrıca ihracat odaklı ekonomik büyüme hipotezinin Türkiye’de geçerli olduğu sonucunu raporlamıştır.
Dreger ve Herzer (2013)	1971-2005 / 45 Ülke	Panel veri analizi	İhracat GSYİH İhracat dışı çıktı	İhracat GSYİH üzerinde etkilidir.
Adıgüzel (2020)	1971-2019/ Türkiye	Konvansiyonel nedensellik analizi	İhracat GSYİH	Türkiye ekonomisinde ihracat ve büyüme arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi bulunmuştur.
Kollie (2020)	2000-2017/ Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	ARDL/PMG Panel veri analizleri Nedensellik testi	Mal ihracatı Hizmet ihracatı Toplam ihracat Ekonomik büyüme	Mal ihracatının ekonomik büyümeyi olumlu etkilediğini; hizmet ihracatının ve toplam ihracatın ise ekonomik büyümeyi yalnızca uzun vadede olumlu etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca çalışma ECOWAS ülkelerinde ihracata dayalı büyüme hipotezi desteklenmiştir.

Okpeku ve Aras (2021)	1980-2019/ Brezilya, Hindistan, Nijerya, Çin ve Güney Afrika	ARDL	Hizmet ihracatı GSYİH Doğrudan yabancı yatırım Emek Sermaye	Hizmetlerdeki ihracata dayalı büyüme hipotezinin ekonomik büyüme üzerinde yalnızca kısa vadede pozitif bir etkide bulunduğunu doğrudan yabancı yatırım, brüt sermaye oluşumu ve emek gibi diğer değişkenlerin ise uzun vadede ekonomik büyümeyi artırdığını tespit etmiştir.
Oğul (2021)	1990-2020/ Türkiye	Johansen eşbütünleşme, Fully Modified Ordinary Least Squares (FMOLS), Dynamic Ordinary Least Square (DOLS), The Constant Returns to Scale (CCR)	Ekonomik büyüme, ihracat, ithalat	Türkiye ekonomisinde ilgili örneklem döneminde ihracata dayalı büyüme modeli geçerlidir.
Kalaitzi ve Chamberlain (2021)	1975-2016/ Körfez İşbirliği Konseyi ülkesi olan Bahreyn, Kuveyt, Umman, Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)	Johansen eşbütünleşme testi Granger nedensellik testi	Üretim Fiziksel sermaye Beşerî sermaye İhracat İthalat Diğer dışsal faktörler	BAE için kısa vadede hipotezinin geçerliliğini desteklenirken, Bahreyn için desteklenmemektedir. Uzun vadede Bahreyn üzerinde etkisi bulunmaktadır. Kuveyt ve Suudi Arabistan'da da ekonomik büyümenin ihracata neden olduğunu tespit etmiştir.
Yılğör ve diğerleri (2021)	2002-2018/ Türkiye	Hatemi-J eşbütünleşme testi Toda-Yamamoto nedensellik testi	GSYİH İhracat	İstikrarlı büyüme için ihracata dayalı ekonomik büyümenin etkili olduğunu tespit etmiştir.
Odhiambo (2022)	1980-2017/ Sahra Altı Afrika ülkeleri (SSA)	Panel eşbütünleşme testi Granger nedensellik testi	İhracat Ekonomik büyüme Dış borç	Düşük gelirli SSA ülkelerinde ihracat ile ekonomik büyüme arasında bir nedensellik bulunmadığı tespit edilmiştir. Orta gelirli ülkeler için çalışma, ekonomik büyüme ve ihracatın bu ülkelerde birbirini güçlendirdiği tespit etmiştir.
Bashir ve İbrahim (2022)	1970-2020/ Sudan	ARDL	GSYİH İhracat İthalat İşgücü Ticaret politikası	Sudan için ihracata dayalı büyüme hipotezi kabul edilmiştir.

Orhan ve diğerleri (2022)	1999-2021/ Türkiye	Granger nedensellik testi	İhracat değişim oranı Ekonomik büyüme	Araştırma sonucunda Ekonomik büyüme ihracatın, ihracat da ekonomik büyümenin nedeni olduğu tespit edilmiştir. Ekonomik büyüme oranındaki %1’lik artış ihracatı %0,38 artırmakta, ihracattaki %1’lik artış ise ekonomik büyümeyi %1,36 artırmaktadır.
Özbek (2022)	1980-2020/ Türkiye	ARDL	GSYİH Gümrük vergisi İhracat Cari açık	Uzun dönemde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği elde edilirken, gümrük vergilerinin ekonomik büyüme üzerinde negatif etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Kardaşlar (2022)	1990-2019/ Türkiye	Maki eşbütünleşme testi Toda-Yamamoto nedensellik analizi	GSYİH İhracat İthalat Gayrisafi sermaye oluşumu Toplam işgücü sayısı	Çalışma sonucunda Türkiye ekonomisi için ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olmadığını tespit etmiştir.
Alancıoğlu ve Bayraktutan (2023)	1980-2021/ Türkiye	VAR testi Granger nedensellik testi	GSYİH İhracat İthalat Gayrisafi sermaye oluşumu	Araştırmada hem ihracata hem de ithalata dayalı büyüme hipotezinin geçerli bulunduğunu tespit etmiştir.
Karataş ve Ergül (2023)	1990-2021/ Türkiye	ARDL	GSYİH İşgücü Sabit sermaye oluşumu Yurtiçi krediler İhracat İthalat Patent başvuruları	İhracata dayalı büyüme stratejisi ekonomik büyümede etkilidir.
Bashir ve İbrahim (2024)	1970-2020/ Sudan	VAR ARDL Nedensellik Testleri	Ekonomik büyüme İhracat İthalat İşgücü Ticaret politikası	Sonuç, Sudan bağlamında ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliğini doğrulayarak hipotezler arasında uzun vadeli bir nedensellik ilişkisi tespit etmektedir.
Emek (2024)	2016-2023/ Türkiye	Fourier Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi	İhracat miktarı Sanayi üretim Endeksi	Araştırmada Türkiye’de belirtilen dönemlerde ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu sonucu raporlanmıştır.

Tablo 2’de ele alınan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde ihracata dayalı büyüme hipotezini araştıran birçok çalışmaya rastlanılmıştır. Yapılan araştırmaların büyük bir kısmında nedensellik analizleri ve zaman serisi analizleri gerçekleştirilmiştir. Çalışmaların tamamında ülkelerin ele alındığı tespit edilirken, değişkenler olarak gayrisafi yurtiçi hasıla, ithalat, ihracat, sermaye, emek oranlarından yararlanıldığı saptanmıştır. Araştırma sonuçları incelendiğinde ise genelde ekonomik büyüme ile ihracat odaklı büyüme arasında ilişki tespit edilmiştir. Özellikle kısa vadede etkisi birçok çalışmada kanıtlanırken uzun vadede etkisinin azaldığı veya olmadığı da çalışmalar sonucunda kanıtlanmıştır. Türkiye özelinde ise yapılan çalışmalarda ekonomik büyüme ve ihracat ilişkisi ortaya konulurken son dönemde yapılan

Kardaşlar (2022) çalışmasında ihracata dayalı büyüme hipotezinin ekonomik büyümede katkısı olmadığını tespit etmiştir. Orhan (2022) çalışmasında ise ekonomik büyüme oranındaki %1’lik artış ihracatı %0,38 artırmakta, ihracattaki %1’lik artış ise ekonomik büyümeyi %1,36 artırdığını raporlamıştır. Alancıoğlu ve Bayraktutan (2023) çalışmalarında da ithalata dayalı ve ihracata dayalı büyüme hipotezlerinin geçerliliğini Türkiye ekonomisi için geçerli olduğu sonucuna ulaşmıştır. Ayrıca en son yapılan Emek (2024) araştırmasında ise Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerli olduğu bulgusunu ortaya koymuştur.

Tablo 3’de lojistik ve ekonomik büyüme ilişkisine yönelik çalışmaların özet bilgileri sunulmuştur.

Tablo 3. Lojistik ve Ekonomik Büyüme İlişkisine Yönelik Çalışmalar

Yazar	Dönem ve Ülke	Yöntem	Değişken	Sonuç
Chu (2012)	1998-2007/Çin	Panel veri analizi	GSYİH Lojistik sektörüne yapılan toplam yatırımlar Nüfus artış hızı Beşerî sermaye Kamu harcamaları	Lojistik yatırımların Çin’deki ekonomik büyüme üzerinde olumlu bir etkisi olduğu sonucuna varmıştır.
Lean ve diğerleri (2014)	1980-2009/Çin	Nedensellik analizi Eşbütünleşme testi	GSYİH Sabit varlıklara yapılan yatırım İşgücü Demiryolu oranı Otoyol oranı Rihtım rakamları Kişi başına düşen yük taşımacılığı oranları Ulaştırma, depolama ve iletişim sektörünün üretim miktarı	Araştırma sonuçları kısa ve uzun vadeli nedensellik testi, ekonomik büyümenin lojistik çıktıya neden olduğunu, bunun da ekonomik gelişmenin lojistik hizmetlerine daha fazla talep yarattığını ve dolayısıyla gelişime yol açtığını göstermektedir.
Kuzu ve Önder (2014)	2005-2013/ Türkiye	Granger nedensellik testi Eşbütünleşme testi	GSYİH Taşıma ve depolama ciro endeksi Üretim miktarı	Araştırma sonucunda ekonomik büyüme ve lojistik arasında eşbütünleşik bir ilişki bulunmuştur. Uzun vadede ekonomik büyüme ile lojistik arasında nedensellik bulmuşlardır.

Hayaloğlu (2015)	1994-2011/ OECD ülkeleri	Panel veri analizi	GSYİH Kamu harcamaları Nüfus Yükseköğretime kayıtlı kişi sayısı İstihdam oranı Ulaştırma altyapı yatırım miktarı Taşıma modlarının oranları Telefon hatları kullanan sayısı İnternet kullanıcı sayısı İnternet aboneliği	OECD ülkelerinde lojistik sektörü ve ekonomik büyüme arasında ilişki olduğu sonucuna ulaşmıştır.
D'Aleo ve Sergi (2017)	2007-2014/ Avrupa	Panel veri analizi	GSYİH İhracat Lojistik Performans Endeksi (LPI) Küresel Rekabet Endeksi (GCI)	LPI ve GCI birlikte ele alındığında ekonomik büyümenin daha iyi gerçekleştiği tespit edilmiştir. Daha iyi bir lojistik sisteminin ekonomik büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu bulunmuştur.
Bozma ve diğerleri (2017)	2007-2014/69 Ülke	Panel veri analizi	Sabit sermaye oranı Doğrudan yabancı yatırımlar İşgücü oranları Dış açıklık Politik riskler	Araştırma sonucunda lojistik performansın ekonomik büyüme üzerinde etkisi bulunduğunu tespit etmiştir.
Malhotra ve Mishra (2019)	1991-1992, 2016-2017/ Hindistan	Regresyon analizi	Ulaştırma sektörünün net karları GSYİH Vergi harcamaları Enflasyon oranı	GSYİH ve lojistik arasında doğrudan ilişki ve etki tespit edilmiştir. Ayrıca vergi giderleri ve enflasyon oranının lojistik sektörünün karı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu sonucu bulunmuştur.
Şimşek ve Yiğit (2019)	2010-2016/ Orta-Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye	Panel veri analizi	GSYİH İhracat Lojistik Performans Endeksi	Araştırmada lojistik performans ve ihracatın ilgili ülkelerdeki ekonomik büyüme üzerinde etkili olduğunu tespit etmiştir.
Saidi ve diğerleri (2020)	2000-2016/ 46 Ülke	Panel veri analizi Nedensellik testi	Ulaşım ve telekomünikasyon yatırımları Kamu yatırımları Doğrudan yabancı yatırım Beşerî sermaye Ekonomik veriler	Ulaşım ve lojistik altyapısının sürdürülebilir ekonomik büyümeye ve doğrudan yabancı yatırımlara katkıda bulunduğunu tespit etmiştir.

Yurdakul (2020)	1998-2015/ Türkiye	VAR analizi Varyans ayrıştırma testleri Granger nedensellik analizleri Etki tepki analizleri	Ulaştırma ve depolama faaliyetleri GSYİH	Çalışma sonucunda ekonomik büyüme ve lojistik sektörü arasında nedensellik ilişkisini raporlamıştır.
Nguyen ve diğerleri (2021)	2007-2019/ Vietnam	Regresyon analizi	GSYİH Sermaye Genel lojistik faaliyetler	Araştırma sonucunda lojistik faaliyetlerin Vietnam ekonomisindeki büyümeyi destekleyici nitelikte olduğunu tespit etmiştir.
Li ve Chen (2021)	2007-2019/Çin	Panel veri analizi	GSYH Kamu harcamaları Toplam çalışan sayısı Sabit yatırım oranı İthalat İhracat Kentsel nüfus oranı Lojistik gelişmişlik düzeyi	Lojistik sektörünün ekonomik büyüme üzerinde doğrudan etkisi bulunmuştur. Araştırmada lojistik sektörünün gelişmesinin sadece yerel ekonomik büyümeye katkı sağlamakla kalmayıp aynı zamanda çevre bölgelerin ekonomik büyümesini de destekleyebileceği sonucunu ortaya koymuştur.
Khadim ve diğerleri (2021)	2007-2018/50 Ülke	Panel veri analizi	GSYİH Sermaye stoku Çalışan işgücü Lojistik performans	Çalışma verimli lojistik performansının, gelişmekte olan ülkelerin ekonomik büyümesinde rol oynadığı sonucuna ulaşmıştır.
Shikur (2022)	2007-2016/ 59 Ülke	Panel veri analizi	Ekonomik büyüme Lojistik performans endeksi Sermaye İhracat İşgücü	Araştırma sonucuna göre ekonomik büyüme ve lojistik performans değişkenleri arasında anlamlı bir ilişki bulunmaktadır.
Emirkadı ve Balcı (2023)	2001-2019/ Türkiye	Panel veri analizi	GSYİH Karayolu yük ve yolcu taşıma hizmetleri Demiryolu yük ve yolcu taşıma hizmetleri	Türkiye ekonomisinin büyümesi ile karayolu ve demiryolu taşımacılığı arasında ilişki bulunmaktadır.
Özbek (2023)	2007-2018/ Gelişmekte olan ülkeler	Panel veri analizi	GSYİH İhracat Lojistik performans endeksi	İlgili ülke örneğinde ihracatın ekonomik büyümeyi pozitif, lojistiğin ise negatif yönde etkilediği bulgusuna ulaşmıştır.

Çakmak ve Çalışkan (2024)	1984-2022/ Türkiye	ARDL	GSYİH Merkez Bankası yük taşımacılığı (navlun) hizmet ticaret verileri	İlgili çalışmada yük taşımacılığı hizmeti ile ekonomik büyüme arasında pozitif ilişki tespit etmiştir.
Sikder ve diğerleri (2024)	2000-2020 /13 AB ülkesi	Panel veri analizi Nedensellik analizleri	GSYİH Yeşil lojistik göstergeleri Lojistik performans endeksi	Araştırma sonucunda üretimin çevresel kirliliği artırdığı tespit edilirken, ekonomik büyüme, lojistik ve yeşil performans arasında uzun vadeli nedensellik ilişkisini ortaya koymaktadır.

Tablo 3’de ele alınan çalışmalar genel olarak değerlendirildiğinde ihracata dayalı büyüme hipotezi ile kıyaslandığında daha az sayıda çalışmanın varlığı tespit edilmiştir. Çalışmaların tamamında ülke bazlı araştırmalar yapıldığı tespit edilirken, değişkenler olarak gayrisafi yurtiçi hasıla, ithalat, ihracat, lojistik performans endeksi, ulaşım altyapısına yapılan yatırımlar, altyapı kalitesi, işgücü gibi değişkenlerin kullanıldığı görülmektedir. Yapılan araştırmaların tamamında lojistik performans ve ekonomik büyüme arasında nedensellik ilişkisine rastlanılırken, her iki değişken arasında pozitif etkiyi ortaya koymuştur. Türkiye özelinde yapılan çalışmalarda ise (Kuzu ve Önder, 2014; Şimşek ve Yiğit, 2019; Yurdakul, 2020), lojistik ve ekonomik büyüme arasında doğrudan ve pozitif etkiyi tespit etmiştir.

YÖNTEM

Veri Seti ve Metodoloji

Araştırmada ihracata dayalı büyüme stratejisi ve lojistik sektörünün ekonomik etkileri analiz edilmektedir. Ticari ve finansal serbestleşme adımlarının hızlandığı 1990 yılında başlanan analizde 1990-2022 örneklem dönemi incelenmiştir. İlgili dönemde bağımlı değişken olarak ekonomik büyüme kullanılmıştır. Açıklayıcı değişken olarak ise ihracat, lojistik, doğrudan yabancı yatırım ve ekolojik ayak izi değişkenlerinden yararlanılmıştır. Ekolojik ayak izi Global Footprint Network, diğer değişkenler ise Dünya Bankası (WDI) veri tabanından elde edilmiştir. Söz konusu verilere ilişkin detaylar Tablo 4’te verilmektedir.

Tablo 4. Kullanılan Değişkenlere İlişkin Bilgiler

Değişken Gösterimi	Değişken Açıklaması	Veri Kaynağı
Y	Kişi Başına Düşen Gayri Safi Yurt İçi Hasıla	WDI
EX	İhracat	WDI
LOJ	Uluslararası yük taşımacılığı hizmet ticareti	WDI
FDI	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları	WDI
EF	Ekolojik Ayak İzi	Global Footprint Network

Ampirik analizlerde kullanılacak model (1) denkleminde verilmektedir;

$$Y_t = \beta_0 + \beta_1 EX + \beta_2 LOJ + \beta_3 FDI + \beta_4 EF + \varepsilon_t \quad (1)$$

Denklem (1)’de t örneklem dönemini, $\beta_0, \beta_1, \beta_2, \beta_3, \beta_4$ ise sırasıyla sabit terimi, ihracat değişkeninin parametresini; lojistik değişkeninin parametresini; doğrudan yabancı sermaye yatırımın parametresini ve ekolojik ayak izi değişkeninin parametresini belirtmektedir.

Çalışmada denklem (1) modelinde yer alan parametreler elde edilerek, ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği, lojistik sektörünün ekonomik büyümeye etkisi ölçülecektir. Diğer yandan doğrudan yabancı yatırım ve ekolojik ayak izi göstergeleri ekonomik büyümenin gerek dış yatırım yönü gerekse çevresel bozulma ilişkisi değerlendirilerek sürdürülebilirlik tartışması ortaya konulmaktadır.

Çalışma metodolojisinde çeşitli güç özelliklerine sahip birim kök, koentegrasyon ve koentegrasyon tahmincileri kullanılarak, ampirik bulgular ortaya konulacaktır. Bu bağlamda ilk olarak geleneksel birim kök testleri arasında yer alan genişletilmiş Dickey-Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılacaktır. Birim kök sürecin olmaması ya da durağan sürecin varlığı bir serinin aritmetik ortalamasının, varyansının ve kovaryansının sabit olmasını ifade etmektedir (Gujarati ve Porter, 2009). Birim kök sürecin tespit edilmesi sahte regresyon sorununun çözümü için önem teşkil etmektedir. ADF birim kök testinde klasik DF (Dickey ve Fuller, 1979) birim kök testinin hata teriminin otokorelasyona sahip olmadığı varsayımı geliştirilmiştir. ADF birim kök testi ile bağımlı değişkenin gecikmeli değerlerine modele dahil ederek otokorelasyon sorununu çözüleceği savunulmaktadır (Dickey ve Fuller, 1981). ADF birim kök testinin boş hipotezi birim kök sürecin varlığı üzerine kurulmaktadır. Benzer notasyonları takip eden Phillips-Perron (PP) birim kök testinin boş hipotezide birim kök sürecin varlığı üzerine kurulmaktadır (Phillips ve Perron, 1988). Her iki birim kök testinde de alternatif hipotez durağanlığı belirtmektedir. Birim kök sürecin doğru şekilde tespit edilmesi ve değişkenlerin durağanlık mertebesinin belirlenmesi koentegrasyon testleri açısından önemli olmaktadır. Öyle ki birçok koentegrasyon testinde olduğu gibi bu çalışmada da kullanılan koentegrasyon testlerinde değişkenlerin birinci farklarında durağan olması ön şartı bulunmaktadır. Bu amaçla birim kök süreç tespitinde bulguların güvenilirliğini artırmak amacıyla KPSS ve Fourier KPSS testleri kullanılmıştır. Söz konusu testlerde boş hipotez durağanlığın varlığı üzerine kurulmaktadır. Kwiatkowski ve diğerleri (1992)'nin önerdiği KPSS testinin Fourier fonksiyonlarına genişletilmesi ile elde edilen Fourier KPSS testi, Becker ve diğerleri (2006) tarafından önerilmiştir. Söz konusu test ile sadece ani şoklar değil aynı zamanda kademeli şoklarda dikkate alınabilmektedir. Fourier fonksiyonları serilerdeki değişimleri hassas şekilde tahmin edilebilmektedir. İlgili model;

$$y_t = X_t' \beta + Z_t' + r_t + \varepsilon_t \quad (2)$$

$$r_t = r_{t-1} + u_t \quad (3)$$

şeklinde. Denklem (2) modelinde ε_t ile hata terimi ifade edilmektedir. ε_t durağan bir süreçtir. u_t sabit sıfır ortalama ve sabit varyans özelliği göstermektedir. Denklem (2)'de yer alan Z_t terimi ise (4)'te gösterilmektedir.

$$Z_t = \left[\sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right), \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \right] \quad (4)$$

terimi sinüs ve kosinüs fonksiyonlarından meydana gelmektedir. (4) modelinde t trendi, T zaman boyutunu, k ise frekans değeri belirtmektedir. Becker ve diğerleri (2006) birim kök alternatif hipotezine karşı durağanlığı test etmek için denklem (5) ve (6) modellerini dikkate almaktadır;

$$y_t = a_0 + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (5)$$

$$y_t = a_0 + \beta_t + \gamma_1 \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \gamma_2 \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + e_t \quad (6)$$

Denklem (5) ve (6) modelleri sırasıyla sabitli ve sabitli&trendli modeli belirtmektedir. İlgili modeller En Küçük Kareler metodu ile tahmin edilmekte ve kalıntılar elde edilmektedir. Elde edilen kalıntılara standart KPSS testi uygulanmaktadır. Burada kalıntı kareler toplamının minimum olduğu regresyon sonuçları dikkate alınmaktadır. Test istatistiği (7)'de verilen model ile elde edilmektedir. (7)'de sabitli ve trendli modele ait test istatistikleri yer almaktadır.

$$\tau_\mu(k) \text{ veya } \tau_t(k) = \frac{1}{T^2} \frac{\sum_{t=1}^T \check{S}_t(k)^2}{\check{\sigma}^2} \quad (7)$$

Denklem (7) 'de $\check{S}_t(k) = \sum_{i=1}^T \check{\varepsilon}_i$ şeklinde ifade edilmektedir. Eğer elde edilen test istatistiği Becker ve diğerleri (2006) tarafından hesaplanan kritik değerden küçükse boş hipotez reddedilemez. Diğer ifadeyle serinin durağan olduğu elde edilmektedir. Eğer boş hipotez reddedilemez ise trigonometrik fonksiyonların anlamlılığının test edilmesi gerekmektedir. Trigonometrik fonksiyonların anlamlılığının test edilmesinde denklem (8) kullanılmaktadır;

$$F_t(k) = \frac{\frac{KKT_0 - KKT_1}{2}}{\frac{KKT_1}{T-a}} \quad (8)$$

Denklem (8)'de belirtilen F testinde SSR_1 denklem (5) ve (6) modellerinden elde edilen modellerden elde edilen kalıntı kareler toplamını belirtmektedir. SSR_0 ise trigonometrik fonksiyonların bulunmadığı modelden elde

edilen kalıntı kareler toplamını yansıtmaktadır. Denklem (8)'de q bağımsız değişken sayısını belirtmektedir. F testinin anlamlılığını belirlemek için Becker ve diğerleri (2006) tarafından hesaplanan kritik değerler dikkate alınmaktadır. F testi ile elde edilen test istatistiğinin ilgili kritik değerlerden küçük olması halinde boş hipotez reddedilememektedir. Diğer bir ifadeyle denklem (5) ve (6) modellerinde yer alan trigonometrik fonksiyonların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı sonucu elde edilmektedir. Bu durumda standart KPSS test sonuçları rapor edilebilmektedir. Eğer F testi ile elde edilen test istatistiği kritik değerlerden büyük ise bu durumda denklem (5) ve (6)'da yer alan trigonometrik terimlerin istatistiksel açıdan anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu durumda ise Fourier KPSS bulgusu rapor edilebilmektedir. Değişkenlere ait birim kök sürecin belirlenmesinin ardından koentegre ilişkinin varlığı araştırılmaktadır. Bu çalışmada birim kök araştırmasında olduğu gibi ampirik açıdan kıyaslama yapabilmek ve güçlü kanıtlar ortaya koyabilmek için birim kök metodolojisinde olduğu gibi geleneksel koentegrasyon ve Fourier fonksiyonları ile genişletilmiş koentegrasyon testinden yararlanılmaktadır. Bu bağlamda Shin (1994) ve Fourier Shin koentegrasyon yöntemleri kullanılmaktadır. Fourier Shin koentegrasyon yöntemi, Shin koentegrasyon yönteminin trigonometrik fonksiyonlar ile genişletilmesi ile meydana gelmektedir. Bu yöntem Tsong ve diğerleri (2016) tarafından geliştirilmiştir. Yapısal değişimlerin sayısı, yapısı ve konumunun önceden bilinmesi zor olduğu için Fourier fonksiyonları bu zorunluluğu ortadan kaldırarak güçlü bulguların tespit edilmesine olanak sağlamaktadır. Fourier Shin koentegrasyon testinde boş hipotez koentegre ilişkinin varlığı üzerine kurulmaktadır. Bu testte denklem (9) modeli dikkate alınmaktadır.

$$y_t = d_t + x_t' \beta + \mu_t \quad (9)$$

Denklem (9)'da $\mu_t = y_t + u_{1t}$, $y_t = y_{t-1} + v_t$ ve $x_t = x_{t-1} + u_{2t}$ şeklinde tanımlanmaktadır. Burada v_t ve y_t sıfır ortalamaya sahip ancak y_t rassal yürüyüş sürecini, y_t ve x_t birinci farkta

durağanlığı belirtmektedir. d_t ise sabitli model için $d_t = \delta_0 + f_t$; sabitli ve trendli model için ise $d_t = \delta_0 + \delta_1 t + f_t$ şeklindedir. f_t fonksiyonun açık hali denklem (10)'da verilmektedir.

$$f_t = a_k + \sin\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) + \beta_k \cos\left(\frac{2\pi kt}{T}\right) \quad (10)$$

Denklem (10)'da belirtildiği üzere Fourier fonksiyonunu ifade etmektedir. Denklem (10)'da zaman boyutunu, frekansı, ise trendi belirtmektedir. Fourier KPSS durağanlık testinde belirtildiği üzere Fourier Shin koentegrasyon testinde de F testi aracılığıyla trigonometrik fonksiyonların anlamlılığı sınanmaktadır. Trigonometrik fonksiyonların istatistiksel açıdan anlamsız olması halinde Shin koentegrasyon sonuçları rapor edilmektedir. Son olarak denklem (1)'de belirtilen parametrelerin tahmini için üç farklı tahminciden yararlanılmaktadır. Söz konusu tahminciler Hansen ve Phillips (1990)'ın önerdiği FMOLS, Stock ve Watson (1993) tarafından önerilen DOLS ve Park (1992)'nin ortaya koyduğu CCR yöntemleridir. Söz konusu yöntemler küçük örneklerde güvenilir sonuçlar üretebilmektedir. İlgili yöntemlerin kullanımında tüm değişkenlerin birinci mertebeden durağan özelliğine sahip olması gerekmektedir. FMOLS tahmincisi içsellik probleminin çözümünde Kernel tahmincilerini kullanmaktadır. Böylece içsellik probleminin çözülmeye çalışılmaktadır. Diğer yandan FMOLS, koentegre denklemleri ve stokastik süreçler arasındaki uzun dönem korelasyonlardan kaynaklanan sorunları ortadan kaldırmak için, hata terimlerinin kovaryans matrisini kullanmaktadır. DOLS metodu, koentegrasyon denkleminde geri besleme etkilerini ortadan kaldırarak, asimtotik açıdan etkin bir tahminci meydana getirmektedir. DOLS yönteminde tahmine gecikmelerin dâhil edilmesine olanak tanınarak bağımsız değişkenlerin birinci farkı dikkate alınmaktadır. CCR ise asimtotik olarak kıkare testinin yapılmasına olanak vermektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu kısımda ilk olarak denklem (1) modelinde yer alan değişkenlerine ait tanımlayıcı istatistiklere ve korelasyon matrislerine yer verilmiştir. Söz konusu bilgiler Tablo 5'te yer verilmektedir.

Tablo 5. Tanımlayıcı İstatistikler ve Korelasyon Bilgileri

Tanımlayıcı İstatistikler	Y	EX	LOJ	FDI	EF
Ortalama	8381.994	23.42366	22.76826	1.224742	1.18E+08
Medyan	7862.871	23.08351	19.90032	1.249268	1.18E+08
Maksimum	14055.11	38.58420	41.10013	3.623382	1.27E+08
Minumum	5256.925	13.36510	11.30451	0.305387	1.08E+08
Std. Sapma	2666.295	5.704668	10.06180	0.847308	6595275
Çarpıklık	0.584779	0.546285	0.430323	1.036964	-0.161271
Basıklık	2.051599	3.798460	1.739056	3.739300	1.564795
Jarque-Bera	3.117577 (0.210391)	2.517967 (0.283943)	3.204702 (0.201422)	6.665650 (0.055692)	2.975288 (0.225904)
Korelasyon Matrisi	Y	EX	LOJ	FDI	EF
Y	1	0.628420	0.721682	0.579212	0.709217
EX	0.628420	1	0.601291	0.513529	0.581032
LOJ	0.721682	0.601291	1	0.590182	0.670284
FDI	0.579212	0.513529	0.590182	1	0.581048
EF	0.709217	0.581032	0.670284	0.581048	1

Not: Parantez içindeki değerler, olasılık değerini belirtmektedir.

Tablo 5'e göre bulunan tüm değişkenlerin %5 anlamlılık seviyesinde normal dağılım özelliği sergilediği görülmektedir. Korelasyon matrisi incelendiğinde ise düşük korelasyonun varlığı tespit edilmektedir. Bu düşük korelasyon değerleri, çoklu doğrusal bağlantı sorunun ortaya çıkmayacağına ilişkin beklentileri artırmaktadır. Dolayısıyla araştırma modeline ilişkin yapılacak ampirik analizlerden elde edilecek sonuçlar, düşük korelasyon değerleri ile güçlendirilmiş ve daha yüksek güvenilirliğe

sahip olmaktadır.

Çalışmanın bu kısmında Denklem 1'deki araştırma modeline yönelik yapılan ekonometrik analiz bulgularına yer verilmektedir. Çalışmanın özgün yönlerinden birisi olan karşılaştırmalı analizler ile teorik çıkarımların yanında ampirik kıyaslamalarda yapılmaktadır. İlk aşamada geleneksel birim kök testi uygulanmaktadır. Tablo 6'da ADF ve PP birim kök test bulgularına yer verilmektedir.

Tablo 6. Geleneksel Birim Kök Test Bulguları

Düzy	ADF		PP	
	Sabitli Model	Sabitli & Trendli Model	Sabitli Model	Sabitli & Trendli Model
Y	0.634146 (0.9885)	-2.461732 (0.3434)	1.958293 (0.9997)	-2.357822 (0.3931)
EX	-1.577411 (0.4822)	-2.876092 (0.1830)	-1.286297 (0.6237)	-2.864035 (0.1867)
LOJ	-0.912162 (0.7713)	-3.035479 (0.1387)	-0.915275 (0.7702)	-3.078588 (0.1283)
FDI	-2.033688 (0.2717)	-2.746684 (0.2261)	-1.886222 (0.3343)	-2.764490 (0.2197)
EF	-1.750198 (0.3969)	-0.310328 (0.98659)	-1.466886 (0.5372)	-1.998255 (0.5801)
Y	-5.660030 (0.0001)	-5.707303 (0.0003)	-6.382061 (0.0000)	-7.617150 (0.0000)
EX	-5.295545 (0.0002)	-6.480118 (0.0000)	-7.146082 (0.0000)	-6.995652 (0.0000)
LOJ	-6.582718 (0.0000)	-6.471495 (0.0000)	-7.286510 (0.0000)	-7.174616 (0.0000)
FDI	-6.498310 (0.0000)	-6.388870 (0.0000)	-12.07771 (0.0000)	-12.19948 (0.0000)
EF	-10.96518 (0.0000)	-10.77415 (0.0000)	-28.91754 (0.0001)	-28.12268 (0.0000)

Not: ADF birim kök testinde Schwarz bilgi kriteri kullanılmıştır. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini belirtmektedir. fark operatörünü temsil etmektedir. Parantez içindeki değerler olasılık değerlerini belirtmektedir.

Tablo 6’da ADF ve PP birim kök testlerine ilişkin sabitli ve sabitli&trendli model bulgularına yer verilmiştir. Düzye yapılan test bulgularına göre tüm değişkenler %1 anlamlılık seviyesinde birim kök sürece sahiptir. Birinci fark alındığında ise tüm değişkenlerin %1 anlamlılık seviyesinde durağanlaştıkları tespit edilmektedir. Dolayısıyla ADF ve PP birim kök test bulgularına tüm değişkenler I(1) özelliği sergilemektedir. Tablo 7’de Fourier KPSS ve KPSS durağanlık testi bulgularına yer verilmektedir.

Tablo 7. Fourier KPSS ve KPSS Durağanlık Testi Sonuçları

Değişkenler	Frekans	Fourier KPSS Test İstatistiği	F(k)	MinKKT	KPSS Test İstatistiği
Y	1	0.18371	29.82631	3.12052	0.518230
EX	2	0.47079	4.95959	1.48231	0.662836
LOJ	1	0.29527	32.49366	2.04658	0.636176
FDI	1	0.19647	26.60796	6.07014	0.531138
EF	1	0.28724	26.53093	0.03684	0.735060

Not: KPSS test istatistiğinde %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler sırasıyla 0.347000; 0.463000; 0.739000'dur. Fourier KPSS test istatistiğinde k=1 için %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler sırasıyla 0.1318; 0.1720; 0.2699, k=2 için 0.3150; 0.4152; 0.6671'dir. F test istatistiğinde %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler sırasıyla 4.133; 4.929; 6.730'dur.

Tablo 7'ye göre Fourier KPSS test bulgularının kullanılabilmesi için F(k)'nın anlamlılığı kontrol edilmektedir. F(k) fonksiyonun anlamsız olması durumunda geleneksel KPSS test sonuçları dikkate alınmaktadır. Fourier KPSS test bulgularına göre %5 anlamlılık düzeyinde sıfır hipotez reddedilmektedir. Diğer bir ifadeyle tüm değişkenler düzey değerlerinde birim kök içermektedir. Elde edilen bu sonuç, F(k) fonksiyonunun anlamlı olduğu durumda kullanılabilir. F(k) sonuçları değerlendirildiğinde tüm değişkenlerde F(k)'nın %5 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu elde edilmektedir. Dolayısıyla Fourier KPSS test bulguları değerlendirmeye alınabilmektedir. Tablo 5'te yer alan ADF ve PP sonuçları ilgili tüm değişkenlerin I(1) olduğu sonucu ortaya koymuştur. Güç özellikleri daha yüksek olan Fourier KPSS test bulguları ise düzeyde birim kök sürecin varlığını kanıtlamıştır. ADF ve PP geleneksel birim kök testlerinin Geleneksel birim kök testlerinde birim kökün varlığını belirten boş hipotezin

reddedilememesi yönünde eğilimli karar verilebilmektedir (Sevüktekin ve Çınar, 2017). Elde edilen sonuçları birlikte değerlendirildiğinde koentegrasyon testleri için gerekli önkoşul gerçekleşmiştir. Tablo 8'de Shin ve Fourier Shin koentegrasyon testlerine ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 8'de yer alan Fourier Shin test istatistiği incelendiğinde hem sabit hem de sabitli ve trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde boş hipotez reddedilememektedir. Bu sonuç koentegre ilişkinin varlığını göstermektedir. Fourier Shin sonuçlarının kullanılabilmesi için fourier fonksiyonların anlamlı olması gerekmektedir. Aksi durumda Shin test bulguları değerlendirilecektir. Fourier fonksiyonunun anlamlılığı incelendiğinde hem sabit hem de sabitli & trendli modelde %1 anlamlılık seviyesinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla Fourier Shin bulguları kullanılabilir. Sonuç olarak koentegre ilişkinin varlığına ulaşılmaktadır. Tablo 9'da FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerine ait sonuçlar yer almaktadır.

Tablo 8. Fourier Shin ve Shin Koentegrasyon Testi Bulguları

	Frekans	Fourier Shin Test İstatistiği	F(k)	MinKKT	Shin Test İstatistiği
Sabitli Model	2	0.56 (3)	18.00359	1834.282	0.183
Sabitli & Trendli Model	2	0.69 (3)	17.14032	1457.142	0.157

Not: Fourier F testinde %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler sırasıyla 3.352; 4.066; 5.774'dür. Fourier Shin testinde sabitli modelde ve sabitli&trendli modelde %10, %5, %1 anlamlılık düzeylerinde kritik değerler sırasıyla 0.072; 0.097; 0.171 ve 0.044; 0.055; 0.086'dir. KKT ile kalıntı kareler toplamı belirtilmektedir. Parantez içerisindeki değerler Newey-West yöntemi elde edilen bant genişliklerini belirtmektedir.

Tablo 9. Tahmin Sonuçları

FMOLS				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık değerleri
EX	0.217978	0.101725	2.142815	0.0413
LOJ	0.402619	0.086450	4.657254	0.0001
FDI	0.002406	0.031877	0.075475	0.9404
EF	0.356795	0.015370	23.21376	0.0000
C	-23.30081	12.06315	-1.931569	0.0640
DOLS				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık değerleri
EX	0.225856	0.105541	2.139986	0.0415
LOJ	0.512582	0.123780	4.141058	0.0010
FDI	0.058776	0.248001	0.237001	0.8161
EF	0.361059	0.026665	13.54044	0.0000
C	-105.4254	52.55420	-2.006033	0.0661
CCR				
Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	t-istatistiği	Olasılık değerleri
EX	0.228027	0.107464	2.121885	0.0432
LOJ	0.444496	0.123517	3.598677	0.0013
FDI	0.007146	0.038155	0.187280	0.8528
EF	0.365460	0.015589	23.44405	0.0000
C	0.038837	0.014005	2.773042	0.0101

Not: FMOLS, DOLS ve CCR tahminlerinde R^2 değerleri sırasıyla 0.93; 0.97 ve 0.94 olarak elde edilmiştir. Söz konusu tahminlerde gözlem sayıları ise sırasıyla 32; 30 ve 32'dir. C ile sabit terim belirtilmektedir.

Tablo 9'da çeşitli güç özelliklerine sahip tahminci sonuçları bulunmaktadır. FMOLS, DOLS ve CCR bulguları genel olarak benzer sonuçlar ortaya koymuştur. Bu durum elde edilen bulguların güvenilirliğini artırmaktadır. Tablo 7'ye göre tüm tahminci yöntemlerine göre %5 anlamlılık seviyesinde EX değişkeninin meydana gelen %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0.22-0.23 oranında artırmaktadır. %1 anlamlılık seviyesinde LOJ değişkeninde meydana gelen %1'lik bir artışın ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0.40-0.51 oranında artırmaktadır. FDI değişkeninin ise istatistiksel olarak anlamsız olduğu elde edilmektedir. %1 anlamlılık seviyesinde EF'de meydana gelen %1'lik bir artış ise ekonomik büyümeyi yaklaşık olarak %0.35-0.36 oranında artırmaktadır.

SONUÇ

Dünyada ve Türkiye'de 1980'li yıllarda ticari ve finansal

serbestleşme adımları hızlanmıştır. 1990'lı yıllar ile birlikte bu süreç derinleşmiş ve küreselleşme sürecine girilmiştir. Bu dönemde dünya GSYİH'sı artmaya başlamıştır. Bu süreç gelişmekte olan birçok ülke için fırsatları da beraberinde getirmiştir. Küreselleşme süreci ile birlikte gelişmekte olan ülkeler arasında yer alan Çin, Hindistan gibi ülkeler ekonomik olarak önemli atılımlar gerçekleştirmişlerdir. Çin ekonomisi 1990'lı yılların ilk dönemlerinde ilk on ekonomi arasında olmamasına rağmen 2023 yılı itibarıyla ABD'nin ardından ikinci sırada bulunmaktadır. Bu gelişmede en önemli faktörlerin başında ihracata dayalı büyüme hipotezinin yer aldığı değerlendirilmektedir. Ölçek ekonomisinden yararlanan Çin ekonomisi, birçok gelişmekte olan ülke içinde araştırma konusu olmuştur. Bu çalışmada iktisadi hayattaki serbestleşme adımları ve küreselleşme ile birlikte Türkiye ekonomisinde ihracata dayalı büyüme fikrinin

ve lojistik sektörünün rolü tartışılmıştır. Ayrıca doğrudan yabancı yatırımlar ve çevresel etkenlerde ampirik modele dahil edilerek tartışma derinleştirilmiştir. 1990-2022 örneklem dönemine ait verilere çeşitli ampirik yöntemler uygulanarak hem teorik hem de ampirik çıkarımlar yapılmıştır. Geleneksel ve Fourier birim kök testleri sonucunda analize dahil edilen tüm değişkenlerin I(1) olduğu elde edilmiştir. Bu sonuç koentegrasyon testlerinin ön koşulunun gerçekleştiğini göstermiştir. Fourier Shin koentegrasyon testi bulguları ekonomik büyüme, ihracat, lojistik, doğrudan yabancı yatırım ve ekolojik ayak izi arasında koentegre ilişkinin varlığını göstermiştir. İhracat, lojistik, doğrudan yabancı yatırım ve ekolojik ayak izinin ekonomik büyüme üzerindeki etkilerinin derecesinin tespitinde FMOLS, DOLS ve CCR tahmincilerinden yararlanılmıştır. Söz konusu yöntemlerde yaklaşık olarak benzer bulgulara ulaşılmıştır. Bu sonuçlara göre ekonomik büyüme üzerinde en çok lojistik değişkeninin etkili olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Lojistiğin ardından ekolojik ayak izi ve ihracat değişkenlerinin ekonomik büyüme üzerinde istatistiki açıdan anlamlı etkilere sebep olduğu görülmüştür. Türkiye'nin fiziki ve jeopolitik konumu dikkate alındığında lojistik hizmetlerin önemli olduğu bilinmektedir. İlgili sektörün son dönemde önemli gelişmeler yaşadığı lojistik performans endeksinden de izlenmektedir. Lojistik sektörü kapsamında ilgili altyapı yatırımlarının devamlılığı önemli görülmektedir. Özellikle lojistik performans endeksinde de önemli bir alt kalem olan gümrük hizmetlerinde de önemli adımların atılması gerekmektedir. Bu bağlamda gerek teorik gerekse sektörel eğitimler verilerek niteliği yüksek işgücünün varlığı önemli görülmektedir. Ekonomik büyümenin sürdürülebilirliği açısından lojistik faaliyetlerin aksamaması ve özellikle yeşil lojistik faaliyetlerinin öncelenmesi gerekmektedir. İhracatın artırılması gerek ekonomik büyüme gerekse cari işlemler açığının sürdürülebilirliğinde önemli rol oynamaktadır. Ancak ihracatta %1'lik bir artış meydana geldiğinde ekonomik büyümenin yaklaşık %0.22 arttığı tespit edilmiştir. Bu sonuç ekonomik büyüme açısından pozitif olmasına rağmen ilgili katsayının daha yüksek olabileceği değerlendirilmektedir. Türkiye ekonomisinin orta gelir tuzağından çıkması ve sürdürülebilir büyüme trendinde kalması ihracatta pazar çeşitliliği ve kambiyo rejiminin

sağlıklı işlemesi ile yakından ilişkilidir. Bu bağlamda yabancı yatırımcı çekmekte önemli olabilmektedir. Ancak söz konusu yatırımların kısa vadeden daha çok uzun dönemli olması önemli görülmektedir. Ampirik bulgulara ekolojik ayak izi artışının ekonomik büyümeyi artırdığı sonucu dikkat çekicidir. Bu sonuç Türkiye ekonomisinde ekonomik büyümenin kirli olabileceğine yönelik ön bulgu niteliğindedir. Ekolojik ayak izinin çevresel bozulmanın karbondioksit emisyonuna göre çok daha geniş bir gösterge olduğu göz önüne alındığında sonuç dikkatle incelenmesi gerekir. Öyle ki çevresel bozulma ekonomik büyümeyi artırmaktadır. Bu sonucun arkasında üretimde kullanılan yenilenemez enerji kullanımı olabilmektedir. Fosil yakıt kullanımı ile birlikte karbon emisyonu artmakta ve çevresel kalite düşmektedir. Dolayısıyla üretim sonucu ekonomik büyüme gerçekleşmekte ancak çevresel bozulma da meydana gelmektedir. Dolayısıyla bu sonucun sebepleri ayrı bir çalışmada yenilenemez enerji ve yenilenebilir enerji kullanımı ile ekonomik büyüme ilişkisi çerçevesinde incelenebilir. Çalışma sonucunda sürdürülebilir ekonomik büyüme için çevresel bozulmayı önlemeyi önceleyen politikaların önemi ortaya çıkmıştır. Diğer yandan ihracata dayalı büyüme hipotezinin geçerliliği gösterilmiştir. Bu yönüyle Türkiye'ye yönelik yapılan güncel Yılğör ve diğerleri (2021), Alancioğlu ve Bayraktutan (2023), Karataş ve Ergül (2023) çalışmaları ile benzer bulgular tespit etmişlerdir. Lojistik sektörünün önemi ortaya konulmuştur. Bu bağlamda Emirkadı ve Balcı (2023), Çakmak ve Doğan Çalışkan (2024)'e benzer sonuçlar elde etmişlerdir. Bu çalışmayı takip eden araştırmalarda lojistik performans endeksine yönelik veri sayısı arttığında Türkiye ekonomisine yönelik çalışmalar gerçekleştirilebilir. Diğer yandan panel veri yöntemleri ile Türkiye'nin de aralarında bulunduğu ülke gruplarına yönelik benzer çalışma yapılabilir. Elde edilen sonuçlar ülkelerin politikaları dikkate alınarak kıyaslanabilir.

KAYNAKÇA

- Adıgüzel, U. (2020). Türkiye’de ihracat-büyüme ilişkisi: Ampirik bir analiz. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 8(2), 154-165.
- Alancioğlu, E., & Bayraktutan, Y. (2023). Dış ticaret iktisadi büyüme etkileşimine ilişkin hipotezlerin geçerliliği: Türkiye örneği. *Akademik Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi (AKAD)*, 15(29), 401-410. <https://doi.org/10.20990/kilisibfakademik.1334618>
- Altıntaş, H., & Çetintaş, H. (2010). Türkiye’de ekonomik büyüme, beşerî sermaye ve ihracat arasındaki ilişkilerin ekonometrik analizi: 1970-2005. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (36), 33-56.
- Awokuse, T. O. (2003). Is the export-led growth hypothesis valid for Canada?. *Canadian Journal of Economics/Revue canadienne d'économique*, 36(1), 126-136.
- Bashir, M. S., & Ibrahim, A. A. A. . (2024). Modelling export-led growth hypothesis: an empirical evidence from Sudan. an overview on business, *Management and Economics Research*, 8, 28–61. <https://doi.org/10.9734/bpi/aobmer/v8/2648G>
- Bashir, M. S., & Ibrahim, A. A. A. (2022). Examining the export-led growth hypothesis: Empirical evidence from Sudan. *Journal of Economics, Business, & Accountancy Ventura*, 25(1), 77-92.
- Becker, R., Enders, W. ve Lee, J. (2006). A Stationarity test in the presence of an unknown number of smooth breaks. *Journal of Time Series Analysis*, 27(3), 381-409.
- Bensassi, S., Márquez-Ramos, L., Martínez-Zarzoso, I., & Suárez-Burguet, C. (2015). Relationship between logistics infrastructure and trade: Evidence from Spanish regional exports. *Transportation research part A: policy and practice*, 72, 47-61.
- Bozma, G., Başar, S. İ., & Aydın, S. (2017). Lojistik performansının ekonomik büyüme üzerindeki etkisi. *The International New Issues in Social Sciences*, 5(5), 401-414.
- Chu, Z. (2012). Logistics and economic growth: a panel data approach. *The Annals of regional science*, 49(1), 87-102.
- Çakmak, M., & Doğan Çalışkan, Z. (2024). Uluslararası taşımacılık hizmet ticareti ile ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin analizi: Türkiye örneği. *Bulletin of Economic Theory and Analysis*, 9(2), 583-604.
- D’Aleo, V., & Sergi, B. S. (2017). Does logistics influence economic growth? The European experience. *Management Decision*, 55(8), 1613-1628.
- Dawson, P. J. (2006). The export–income relationship and trade liberalisation in Bangladesh. *Journal of Policy Modeling*, 28(8), 889-896.
- Demirhan, E. (2005). Büyüme ve ihracat arasındaki nedensellik ilişkisi: Türkiye örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 60(4), 75-88.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1979). Distribution of the estimators for autoregressive time series with a unit root. *Journal of the American statistical association*, 74(366a), ss.427-431.
- Dickey, D. A. & Fuller, W. A. (1981). Likelihood ratio statistics for autoregressive time series with a unit root. *Econometrica: Journal of the Econometric Society*, ss.1057- 1072.
- Dreger, C., & Herzer, D. (2013). A further examination of the export-led growth hypothesis. *Empirical Economics*, 45, 39-60.
- Emek, Ö. F. (2024). Türkiye’de ihracat ile ekonomik büyüme ilişkisinin incelenmesi: Fourier Toda-Yamamoto Granger nedensellik testi. *Business & Management Studies: An International Journal*,

- 12(2), 287.
- Emirkadı, Ö., & Balcı, H. (2023). Türkiye’de karayolu ve demiryolu yolcu ve yük taşımacılığı ile ekonomik büyüme ilişkisi: panel veri analizi. *Kafkas Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14(28), 977-998.
- Global Footprint Network. (2024). <https://www.footprintnetwork.org/> (Erişim Tarihi:20.07.2024).
- Gujarati, D. N., & Porter, D. C. (2009). Basic econometrics. McGraw-hill.
- Hansen, B.E., P.C.B. Phillips (1990), “Estimation and inference in models of cointegration: a simulation study”, *Advances in Econometrics*, 8, 225-248.
- Hayaloğlu, P. (2015). The impact of developments in the logistics sector on economic growth: the case of OECD countries. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5(2), 523-530.
- Iamsiraroj, S. (2016). The foreign direct investment–economic growth nexus. *International Review of Economics & Finance*, 42, 116-133.
- Kalaitzi, A. S., & Chamberlain, T. W. (2021). The validity of the export-led growth hypothesis: some evidence from the GCC. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 30(2), 224-245.
- Karataş, A. R., & Ergül, M. (2023). Türkiye’de ekonomik büyüme, finansal gelişme ve ticari açıklık: genişletilmiş ARDL ile kanıtlar. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 5(Özel Sayı), 222-236.
- Kardaşlar, A. (2022). Türkiye’de ihracata dayalı büyüme hipotezi geçerliliğinin yeniden incelenmesi. *Yönetim ve Ekonomi Dergisi*, 29(3), 443-461.
- Kollie, G. B. (2020). Export-led growth hypothesis in ECOWAS: A panel data analysis. *African Journal of Economic Review*, 8(2), 258-275.
- Khadim, Z., Batool, I., Akbar, A., Poulouva, P., & Akbar, M. (2021). Mapping the moderating role of logistics performance of logistics infrastructure on economic growth in developing countries. *Economies*, 9(4), 177.
- Kuzu, S., & Önder, E. (2014). Research into the long-run relationship between logistics development and economic growth in Turkey. *Journal of Logistics Management*, 3(1), 11-16.
- Kwiatkowski, D., Phillips, P. C., Schmidt, P., & Shin, Y. (1992). Testing the null hypothesis of stationarity against the alternative of a unit root: how sure are we that economic time series have a unit root?. *Journal of Econometrics*, 54(1-3), 159-178.
- Lean, H. H., Huang, W., & Hong, J. (2014). Logistics and economic development: Experience from China. *Transport policy*, 32, 96-104.
- Li, X., & Chen, F. (2021). Impact of logistics development on economic growth: An empirical research from guangdong province in China. *Complexity*, 2021(1), 9950935.
- Lima, N., & Venables, A. J. (2001). Infrastructure, geographical disadvantage, transport costs, and trade. *The world bank economic review*, 15(3), 451-479.
- Lindsey, R. (2024). Climate change: atmospheric carbon dioxide, <https://www.climate.gov/news-features/understanding-climate/climate-change-atmospheric-carbon-dioxide> Erişim Tarihi: 11.06.2024
- Lipse, R. G. (2001). Successes and failures in the transformation of economics. *Journal of Economic Methodology*, 8(2), 169-201.
- LPI. (2023). Logistics performance index, <https://lpi.worldbank.org/international/global> Erişim Tarihi: 30.05.2024
- Malhotra, G., & Mishra, S. (2019). Effect of economic growth on the logistics sector in India.

- Theoretical Economics Letters*, 9(1), 210-222.
- Mariano, E. B., Gobbo Jr, J. A., de Castro Camioto, F., & do Nascimento Rebelatto, D. A. (2017). CO2 emissions and logistics performance: a composite index proposal. *Journal of Cleaner Production*, 163, 166-178.
- Marti, L., Puertas, R., & García, L. (2014). Relevance of trade facilitation in emerging countries' exports. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 23(2), 202-222.
- Medina-Smith, E. J. (2000). Is the export-led growth hypothesis valid for developing countries? A case study of Costa Rica. *Policy Issues in International Trade and Commodities*, 7.
- Navickas, Valentinas, Leila Sujeta ve Sergej Vojtovich. (2011). Logistics systems as a factor of country's competitiveness. *Economics and management* 16, 1, 231-237.
- Nguyen, C. D. T., Luong, B. T., & Hoang, H. L. T. (2021). The impact of logistics and infrastructure on economic growth: Empirical evidence from Vietnam. *The Journal of Asian Finance, Economics and Business*, 8(6), 21-28.
- Odhiambo, N. M. (2022). Is export-led growth hypothesis still valid for sub-Saharan African countries? New evidence from panel data analysis. *European Journal of Management and Business Economics*, 31(1), 77-93.
- Oğul, B. (2021). Küreselleşme sürecinde dış ticaret ve ekonomik büyüme ilişkisi: Türkiye örneği. *Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 65-73.
- Okpeku, L., & Aras, O. N. (2021). Does the export-led growth hypothesis hold for services exports in emerging economies? *Okpeku LO*, 63-75.
- Orhan, A., Emikönel, M., Emikönel, M., & Castanho, R. A. (2022). Reflections of the "export-led growth" or "growth-led exports" hypothesis on the Turkish economy in the 1999–2021 period. *Economies*, 10(11), 269.
- Özbek, S. (2022). Lojistik performans kapsamında gümrük birliği'nin ekonomik etkileri: Türkiye örneği. *The Journal of Social Sciences*, 57(57), 307-318.
- Özbek, S. (2023). Ekonomik büyüme ile gümrük ve lojistik sektörü ilişkisi: gelişmekte olan ülkeler üzerine bir panel veri analizi. *Gümrük ve Ticaret Dergisi*, 10(31), 53-65.
- Palley, T. I. (2012). The rise and fall of export-led growth. *Investigación económica*, 71(280), 141-161.
- Panas, E., & Vamvoukas, G. (2002). Further evidence on the export-led growth hypothesis. *Applied Economics Letters*, 9(11), 731-735.
- Park, J.Y. (1992), "Canonical cointegrating regressions", *Econometrica*, 60(1), 119-143.
- Pearce, D. (1988). Optimal prices for sustainable development. In *Economics, Growth and Sustainable Environments: Essays in Memory of Richard Lecomber* (pp. 57-66). London: Palgrave Macmillan UK.
- Pezzey, J. (2017). Sustainability: an interdisciplinary guide. In *The economics of sustainability* (pp. 103-144). Routledge.
- Phillips, P. C., & Perron, P. (1988). Testing for a unit root in time series regression. *Biometrika*, 75(2), ss. 335-346.
- Saidi, S., Mani, V., Mefteh, H., Shahbaz, M., & Akhtar, P. (2020). Dynamic linkages between transport, logistics, foreign direct Investment, and economic growth: Empirical evidence from developing countries. *Transportation Research Part A: Policy and Practice*, 141, 277-293.
- Sevüktekin, M. & Çınar, M. (2017). *Ekonometrik zaman serileri analizi e-views uygulamalı*. 5. Basım, Bursa:Dora Yayınları.
- Shikur, Z. H. (2022). Logistics performance,

export, agricultural, manufacturing, and aggregate economic growth: a focus on sectoral perspectives. *Journal of Economic Development*, 47(3).

Shin, Y. (1994). A Residual-Based test of the null of cointegration against the alternative of no cointegration. *Econometric Theory*, 10(1), 91-115.

Sikder, M., Wang, C., Rahman, M. M., Yeboah, F. K., Alola, A. A., & Wood, J. (2024). Green logistics and circular economy in alleviating CO2 emissions: Does waste generation and GDP growth matter in EU countries?. *Journal of Cleaner Production*, 449, 141708.

Siliverstovs, B., & Herzer, D. (2006). Export-led growth hypothesis: evidence for Chile. *Applied Economics Letters*, 13(5), 319-324.

Song, M. J., & Lee, H. Y. (2022). The relationship between international trade and logistics performance: A focus on the South Korean industrial sector. *Research in Transportation Business & Management*, 44, 100786.

Stock, J. H. ve Watson, M. W. (1993). A Simple estimator of cointegrating vectors in higher order integrated systems. *econometrica: Journal of the Econometric Society*, 61(4), 783-820.

Sun, Q. (2017). Research on the influencing factors of reverse logistics carbon footprint under sustainable development. *Environmental Science and Pollution Research*, 24, 22790-22798.

Şimşek, T., & Yiğit, E. (2019). Lojistik performans ve ekonomik büyüme arasındaki ilişki: Orta-Doğu Avrupa ülkeleri ve Türkiye örneği. *Journal of International Management Educational and Economics Perspectives*, 7(2), 169-177.

Tsong, C.C., Lee, C.F., Tsai, L.J., & Hu, T.C. (2016). The Fourier approximation and testing for the null of cointegration. *Empirical Economics*, 51(3), 1085-1113.

Uysal, Ö. (2013). Sürdürülebilir büyüme kavramının çevre ve ekonomik boyutlarının ayrıştırılması. *Uluslararası Alanya İşletme Fakültesi Dergisi*, 5(2), 111-118.

Wang, M. L., & Choi, C. H. (2018). How logistics performance promote the international trade volume? A comparative analysis of developing and developed countries. *International Journal of Logistics Economics and Globalisation*, 7(1), 49-70.

WDI. (2024). World development indicators. <https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators> (Erişim Tarihi:20.07.2024).

Yılğör, M., Karahan, Ö., & Öndes, H. (2021). Türkiye’de ihracat ile ekonomik büyüme arasındaki etkileşimin analizi. *İzmir İktisat Dergisi*, 36(3), 555-565.

Yurdakul, E. M. (2020). Türkiye’de lojistik sektörü ve ekonomik büyüme arasındaki ilişkinin VAR analizi ile incelenmesi. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 20(40), 174-185.

Zuniga, H. C. (2005), “*Export-led growth in Honduras and Central American Region*”, The Department of Agricultural Economics and Agribusiness, [Master Thesis, Louisiana State University] https://repository.lsu.edu/gradschool_theses

Yazar Katkı Oranı

Araştırmanın tamamı yazarların ortak katkıları üzerine gerçekleştirilmiş olup birinci ve ikinci yazarın katkı oranları eşittir.

**ON-SITE LEARNING EXPERIENCE IN DESIGN
EDUCATION: INDUSTRY-FOCUSED DESIGN
STUDIO AS A COLLABORATIVE MODEL**

TASARIM EĞİTİMİNDE YERİNDE ÖĞRENME
DENEYİMİ: İŞBİRLİKÇİ BİR ÖRNEK OLARAK
ENDÜSTRİ ODAKLI TASARIM STÜDYOSU

Füsun CURAOĞLU

29

ON-SITE LEARNING EXPERIENCE IN DESIGN EDUCATION: INDUSTRY-FOCUSED DESIGN STUDIO AS A COLLABORATIVE MODEL

TASARIM EĞİTİMİNDE YERİNDE ÖĞRENME DENEYİMİ: İŞBİRLİKÇİ BİR ÖRNEK OLARAK ENDÜSTRİ ODAKLI TASARIM STÜDYOSU

Füsun CURAOĞLU¹

Keywords:

Design studio Design Education On-Site Learning Collaborative Approach

Anahtar Kelimeler:

Tasarım Stüdyosu
Tasarım Eğitimi
Yerinde Öğrenme
İşbirlikçi Yaklaşım

ABSTRACT

Collaborative project practices between industrial design education and industry provide a multi-layered basis for students to gain realistic experiences. However, there is still a significant gap between design education and industry in Turkey. For this reason, design education needs new opportunities and applications to be extended beyond university boundaries. This study presents a project of being a guest in the manufacturer's house as an alternative practice in design education. In this project, a design studio course is conducted in a factory setting outside the university, combining academic knowledge with real-world production experience for students in design education, with an on-site learning approach. In this context, the aim of the study is to evaluate the impact of an industry-focused design studio course, structured through a collaborative approach, on students' learning motivation and contribution. The importance of the research findings in the study, which was structured as a case study within the scope of the qualitative research method, is based on its ability to bring a new perspective to the "on-site learning" process in the design studio course and to create a new application field within the context of university-industry collaboration.

ÖZ

Endüstriyel tasarım eğitimi ve sanayi arasında ki işbirlikçi proje uygulamaları öğrenciler için gerçekçi deneyimler kazanması için çok katmanlı bir zemin hazırlar. Ancak Türkiye'de tasarım eğitimi ile sanayi arasında hala önemli bir mesafe vardır. Bu nedenle tasarım eğitiminin üniversite sınırları dışına çıkması için yeni fırsatlara ve uygulamalara ihtiyacı vardır. Bu çalışma, tasarım eğitiminde alternatif bir uygulama olarak sanayicinin evine misafir olma projesidir. Üniversite sınırları dışında bir fabrikada açılan tasarım stüdyosu dersinde, yerinde öğrenme yaklaşımı ile, tasarım eğitiminde öğrencilerin gerçek bir üretim deneyimiyle akademik bilgiyi birleştirilmesi hedeflenmiştir. Bu kapsamda çalışmanın amacı; işbirlikçi bir yaklaşım ile yapılandırılan endüstri odaklı tasarım stüdyosu dersinin öğrencilerin öğrenme motivasyonu ve katkısı üzerindeki etkisini değerlendirmektir. Nitel araştırma yöntemi kapsamında durum çalışması paradigmasına göre yapılandırılan çalışmada araştırma bulgularının önemi, tasarım stüdyosu dersinde "yerinde öğrenme" sürecine yeni bir bakış açısı getirebilmesi ve üniversite-sanayi işbirliğinde yeni bir uygulama alanı oluşturabilmesine dayanmaktadır.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Eskişehir Teknik Üniversitesi Mimarlık ve Tasarım Fakültesi, İç Mimarlık Bölümü, fcuraoglu@eskisehir.edu.tr, Orcid: 0000-0002-9594-2281

Alıntılanmak için/Cite as: Curaoğlu F. (2025) On-Site Learning Experience In Design Education: Industry-Focused Design Studio As A Collaborative Model, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 505-519.

INTRODUCTION

The new codes of daily life are being redefined in a production-oriented world with premise concepts such as "new generation," "innovation," and "4.0." Our practices, learning settings, learning styles, and competencies are evolving in a variety of domains, from education to the manufacturing industry. This development impacts industrial design education along with numerous other fields. As designers attempt to bridge the gap between now and tomorrow with a new system, the ongoing transformation reveals what design education will look like both now and in the future. Findeli (2001, p.17) also encourages operating with the knowledge that design education has evolved and that the job profile does not have to remain unchanged.

Design is a complex field. It is both a practical and academic discipline (Meyer & Norman 2020, p.1). Nevertheless, design education continues to conduct the majority of its practices within the confines of the institution, choosing to maintain a distance from industry and production. This divergence between "design education in class" and "production in the industry" undermines the "hands-on learning" model of design education and makes it challenging for students to develop a connection between education and production practices. Many aspects are the sole burden of the student's imagination due to their lack of manufacturing experience.

On the other hand, the qualifications of the 21st century require graduates of the new world to possess a wide range of abilities. However, in the process of adapting to the new reality, design education, like many other institutions, can show strong resistance to change, even though the relationship between industrial design education and industry is a priority among educational issues.

According to Friedman (2012, p.147), the underlying issue is that designers must learn more than they did in the past in order to succeed in a top-tier design program, and students will require higher levels of integrative abilities to be successful after graduation. However, industrial design students can graduate almost without ever entering a factory or interacting with the industry.

The student's production-based practices beyond the school are mainly confined to a few internships and factory visits due to design education's indifference toward industry. Moreover, students cannot become what they have not seen or done. As Watters (2016) emphasizes, the partnership between academia and industry offers unique learning opportunities. Real-time applications will enhance learning intensity.

The primary concern is that design education is failing to match the changing demands of the twenty-first century (Meyer & Norman 2020, p.41). These changes in the twenty-first century necessitate a reevaluation of industrial design education's joint projects with industry using diverse techniques. As Friedman (2019) notes, design education must confront these challenges as well as the potential they bring.

Increased collaboration between academia and industry offers limitless potential for students. The primary application areas for revealing the contributions of these collaborative approaches are studio courses. These studies, however, become regulars "inside" the classroom within the school after a few production visits. Students engage in the process in the classroom by envisioning and attempting to comprehend the actual manufacturing and industry chooses to stay on the sidelines of its collaboration with design education.

The purpose of this study is to evaluate the effects of an industrial design studio course called Industry Oriented Design Studio (IoDeS), which was created as a joint venture between design education and industry and held in a foundry factory on the learning motivations and contributions of project instructors and students. This study aims to promote the combination of classroom-based design education with real-world production experience in a studio course held in a factory as an alternative application in design education and to reveal the on-site learning opportunities offered by IoDES. To sum up, IoDES is a project in which you are a guest in the home of an industrialist who does not wish to or is unable to attend university. The significance of the research findings lies in their ability to introduce a new perspective to the "on-site learning" process in the design studio course and to create a

new application area for university-industry collaboration.

IoDES was held in a factory that produced cast kitchenware with 17 industrial design students, 5 studio instructors, and one industry consultant enrolled in the ENT 301 studio course offered by the Industrial Design Department of Eskişehir Technical University. A particularly intriguing aspect of the project is the transformation of a production space into a design learning environment through the relocation of a design studio course outside the institution into a factory over the course of eight weeks. The fundamental goal of this approach is to propose a hybrid studio model that combines on-site learning with academic education and mutually reinforces each other. The findings could lead to the development of a variety of applications to enhance the relationships between classroom-based design instruction and production outside the classroom within the context of university-industry collaboration. This study attempts to comprehend this. In this perspective, the study's research questions are as follows:

1. How does an IoDES opened within production contribute to students?
2. What effect does an IoDES opened in production have on student motivation?
3. How do students and teachers describe IoDES?

Industrial design education benefits greatly from the incorporation of design studios based on real -world applications to better prepare students for the workplace.

LITERATURE REVIEW

Design Education and Studio Tradition

The learning process is the act or process of acquiring new skills or information. (Arsham, 2002, p.10). Schön (1987) believes that working with genuine challenges is essential for acquiring professional design knowledge and techniques. Teaching students how to design is a top focus in process of learning. Understanding the design process is equivalent to designing.

Studio culture is probably the most striking aspect of design education. The design studio is beyond a simple lesson and a location to practice creative work; it is actually the main source of design education and culture in the

classroom. The workshop tradition, which is rooted in the history of design education, promotes the experience - based learning method in design studios (Buchanan, 2004).

According to Lackney (1999), the fundamental features of studio-based learning are hands-on learning, collaboration with the environment and the process of redoing until stakeholders reach a consensus. Schon (1992) asserts that the design studio as a reflexive practice is a real-time laboratory as a reflection and creative process. The most thrilling feature of studio culture include an infinite amount of outstanding experimental studies, such as experimenting, making mistakes, discovering, and solving. After graduation, student finds himself in real production and in a setting that he has never encountered or experienced before. Papanek (1984) underlines that the majority of the skills we teach are tied to the processes and working techniques of a bygone era, and that design education must address the difficulties and opportunities it offers.

The studio is a living area where students develop meaningful relationships with their peers and instructors. Dutton (1987) characterizes design studios as "active venues in which students participate intellectually and socially by shifting between analytical, synthetic, and evaluative thinking modes in different activities. Yocom et al.(2012) also define the studio as a hands-on learning environment. The aim of IoDES is to define a new living and learning space outside the classical studio.

On-Site Learning

Learning is the act or process of acquiring new abilities or information (Arsham 2002, p.17). Different perspectives exist on design learning. Schon (1987, p.39) emphasizes the importance of working with real problems to gain professional knowledge and skills in design development.

According to Friedman (2012, p.146), the point is that designers need to learn more than before to succeed in a world-class design program. He emphasizes that graduates will need higher levels of integrative skills to be successful. There is no doubt that school education is much more than preparing students for work. However, where industrial design education and industry interaction are primarily limited field trips, it takes time for students to acquire the

expected and necessary competencies of the 21st century. In IoDES, with novel learning environments are intended to provide students with an "on-site learning" experience. The Dewey, Dale, and Kolb educational paradigms served as the foundation for the IoDES' planning.

Dewey, an American philosopher, and educational thinker argued that education develops naturally through experience. Dewey's theory of "Experimental Education" served as the philosophical foundation for out-of-class education in the 19th century, with the goal of promoting experiential training.

The "Experiential Learning Theory" developed by David A. Kolb states that people learn from their own experiences and that the evaluations of their learning are reliable. John Dewey (1938) and more recently David Kolb (1984) have established mutually supportive learning theories on the opportunities and contributions of learning environments within and beyond the classroom, as well as hands-on learning.

As an example for structuring the IoDES’s background, the learning model of Edgar Dale's life cone was used. Edgar Dale (1969) indicates that there is a direct correlation between the living areas of learners and the method distribution in terms of learning. In this model, Dale

Figure 1. Dale's Cone of Experience Dale E. Audio-Visual Methods in Teaching. 3rd Ed. New York: Holt, Rinehart & Winston. 1969: 108.

emphasizes that the best learning is achieved through hands-on experience (Figure 1).

IoDES as an On-Site Learning Experience

In fact, design education is somewhat opaque in its link to manufacturing and industry. Design education sees; she does not deny; but she lacks the requisite concern. Without a doubt, design education is also responsible for connecting students with the opportunities offered by the business world and structuring the environments where they can practice.

Cooperation between universities and industry includes collaborative research, research contracts, or scientific consultancy by more researchers (Perkmann et al., 2013). While the universities as knowledge producers demonstrate the significance of this contribution, they also establish a network of collaborative relationships. However, industrialists' collaboration with design education is progressing slowly.

In this approach, the idea of taking design training to the home of an industrialist who is unable to attend university constitutes the infrastructure for IoDES. IoDeS was designed as a catalyst between industry and academia in the process of transforming existing theoretical knowledge into design practice. Many students are not able to pull together the disparate lectures on mechanics, materials science, manufacturing and marketing and relate these to the design process. There is little time for reflection in most undergraduate programs and it has It is to be said that this is also a major issue in industrial design (Green, L. N., & Bonollo, E., 2003,p.272). The focus of IoDeS is to give students the opportunity to experiment with production realities in the background of a design brief.

METHOD

The purpose of this study is to discover the effects of IoDES, which was established in a casting factory producing kitchenware items in the Organized Industrial Zone in Eskişehir, on the learning motives of industrial design students. This study employs the qualitative research method of case study to investigate the experiences and views of students and instructors regarding the on-site learning strategy. According to Stake (1995),

one of the foremost experts on case studies, a case study is expected to catch the complexity of a single case. According to Creswell (2009), a case study is a qualitative research method in which the author examines in-depth one or more limited cases over time using data collection tools (observations, interviews, audio-visuals, documents, and reports) that include multiple sources and define situations and situation-related themes. Since IoDES is a unique, representative, and typical case that has never been employed before, the research was structured as a holistic single-case study design.

The study group of this research consists of 17 IoDES students selected by a preliminary project jury among 42 students who took the Product Design III course. Participants came from various social backgrounds and random levels of academic achievement. This is a capstone project carried out in the final 8 weeks of the 14-week academic curriculum. Students attended the project course at the IoDES at the enterprise for four hours on Tuesdays and eight hours on Fridays at the university.

In this study, semi-structured interviews were used as the data collection method. In IoDES, semi-structured interviews with 17 students, three instructors, a research assistant, the authors' and students' project diaries, video and images of the setting were all analyzed. This method is neither as rigid as structured interviews nor as flexible as unstructured interviews; it falls somewhere in the middle (Karasar, 2015). A descriptive systematic analysis was conducted to analyze the raw data gathered from observation, interviews, and document analysis. The purpose of descriptive analysis, in which data are summarized and interpreted according to predetermined themes, is to provide the reader with results that are arranged and analyzed according to the findings. (Yıldırım & Şimşek, 2018).

In the analysis, explanations were provided by assigning a code to the students whose opinions were sought, such as (S1-S2-S3...), and academics, such as (A1-A2 ...). It is critical to underline that the students in the industry class have never taken a design-oriented industry class before. The planning and implementation process of IoDES is detailed below;

Phase 1 – Preparation Process

The IoDES course was conducted in four sections by four instructors and a research assistant, including the author. As an instructor left the institution at the end of the semester, he was excluded from the interviews. It was anticipated at the beginning of the semester that 47 students would enroll in the course. The author briefed every instructor about IoDES during the planning phase. He discussed the project's content, procedure, and contributions.

- It was determined that a preliminary jury concept jury would be held during the third week to identify which students will participate in IoDES.
- The author attended all IoDES classes and activities, while the other instructors took turns attending once a week. They participated only as project instructors in the process and did not take part in the research.
- The two organizations have a formal agreement regarding intellectual and property rights.
- It was decided that the student who performed well in the IoDES final jury examination would be supported by the collaborating company to participate in the Milan Design Fair.

Phase 2 – Implementation Process

- A factory tour was organized in the first week of the project. The objectives of the business, production capacity, market targets and sector analysis were explained to the students.
- Factory cafeteria was organized for IoDES (Photograph 1 and 2).

Photograph 1. Factory Cafeteria was Organized for Iodes (F. Curaoglu's Archive).

- As the project progressed, based on the content of the student projects, field-competent personnel such as mechanical engineers, casting masters, and enamel masters engaged in IoDES and provided feedback on the student projects (Photograph 2).

Photograph 2. Critical Processes in the Factory (F. Curaoglu's Archive).

- Students made trial productions in the factory within the scope of their sketches.
- Students submitted a one-page process report each week.
- After the final jury, students and instructors were individually interviewed for 35 minutes with four semi-structured questions.

The interview questions directed to the students are as follows:

1. What contributions has the IoDES process made to you?
2. What is your description of the IoDES application?
3. What kind of motivation has it provided?
4. What are the best ways to incorporate IoDES into the curriculum? Which semester would you recommend it to be offered?

The interview questions directed to project instructors are as follows:

1. What are the contributions of the IoDES process?
2. What is your description of the IoDES application?
3. What kind of motivation has it provided to students?
4. What are the best ways to incorporate IoDES into the curriculum? Which semester would you recommend offering?

FINDINGS

The academia-industry cooperation is the entire course of education, research development, and other service activities that are carried out by combining resources of universities within a framework of a system that will yield to both parties within the designated target. According to Dura (1994), this process is based on the notion of reciprocal benefit. This study was conducted to determine the effects of IoDES on student motivation, the following themes were identified. Three primary sources were considered while interpreting the findings. These are the themes that emerged from the analysis, the researcher's and students' diaries that demonstrate the researcher's insight, and the literature citations that connect the data to the field. Observation in qualitative research requires keeping a field diary. The data emerged from the interviews are explained in the context of five themes below.

Question 1. What contributions has the IoDES process made to you?

Theme 1: Learning in Production

When asked about the contributions of IoDES to students, more than half ($N = 15$) emphasized the importance of production-based learning. They discussed the contribution of learning in industry to learning production techniques and mastering materials. The sub-themes of this title were determined as Knowing the Material, Production Process, Observing the Production, Knowing the Material, Learning the Material. For example;

"We know the material, for example, I have a pencil in my hand, it's plastic, and I know how it's made. But I've never seen plastic melt before. I wasn't able to see how the worker poured the plastic into the mold. In industrial design, we not only sell this pen to the manufacturer, but we also reach out to the person who will produce it." (S1).

"I believe it was a significant step. What we did here) and what we did there were fundamentally opposed. As a result, it was a benefit to me. " (S-4).

"When you take a tour of a factory, you get to see the whole production process. Seeing how things are made helps us learn a lot. There is a distinction between seeing a chair at an exhibition and exclaiming, "what a gorgeous chair!" and sitting in that chair. In the IoDES, we even lived next to the manufacturer for 4 hours a week (We worked alongside the manufacturers. We watched the workers handling the material and sanding it). We were involved in everything"(S-11) .

"Being in production made it clear to me that none of the designs I had originally created were feasible. For instance, I didn't give a second thought to the draft angle, slopes, or reverse angles when I was designing the product. When I look back at some of my older projects, I realize that they were never meant to be produced. It's been fruitful. Being inside the factory has benefited us because we can observe the production every time we visit." (S-9).

"We actually learned about the production conditions at the factory, but I realized how much it restricts the design. My usual way of doing things had to change. However, it felt good to be real" (S-12).

Understanding the material and mastering the materials and the production method, in particular, were regarded as key contributions by the students. For instance;

"It was amazing to be a part of the production. When we go inside, there is an intense smell of iron; to be honest, I liked being around the smell of coal because I had the feeling of "yes, I'm dealing with this, which excited me ." (S-7).

"The information we were given was more realistic, accurate, and first-hand. For instance, we sacrificed design aesthetics while taking the production method into account. It's a terrible thing for me."(S-3).

Theme 2: A realistic contribution

When students were asked to evaluate the contributions of the IoDES process, more than half of the students (N= 13) used the expression "A realistic contribution" to describe the process. They found the process realistic and

evaluated the sub-themes of Meeting with the Producer, Being in Production, Being the Driving Force, Observing Real Production, and Being in the Real Process as realistic contributions to the process. They frequently emphasized the importance of meeting with the producer within the production and going beyond its borders. To illustrate;

"I was so thrilled the first time I heard it because I thought I was going through something like this for the first time. I would also work with a company. I believed that the IoDES would be extremely beneficial to my future, whether in business or during my internship. Working with the firm was both real and challenging" (S-4). "It was considerably easier to obtain information from a manufacturer, and we received accurate information.

Even when we were heading to the jury, we couldn't always trust the information we found. It was fantastic to obtain the knowledge when it was in production" (S -8).

"The IoDES was quite beneficial to me, at least in terms of working on a project in a unique environment. I felt more "professional" as a result. There was a full "foreign" group waiting for us, so we ended up with three times as much work as we would have in a typical project class" (S-6).

Theme 3: Contribution to establish a link between Industrial Design Education and production

When asked about the contributions of IoDES to students, more than half (N=14) stated that being in production contributed to the experience of "combining Industrial Design Education and production". They evaluated this experience under the sub-themes of Being in Production, Knowing the Profession, Defining the Profession. They stated that being involved in the production process contributes to the recognition and definition of the profession, thus establishing a connection between industrial design education and production.

"When my grandma asks what an industrial designer does, I tell her that they design everything except living things. This is my definition of industrial design. At school, we draw and build models. There is just one project product, and we are the only ones generating in the classroom. Thousands of items are produced there, nevertheless. Being able to see it was something different. Industrial design

already places manufacturing at its core. Anything that is not produced has no reality" (S-1).

"In my opinion, industrial design is meaningless without production; it only exists on paper." Nothing lives, including the product. I noticed this here. This is the way it should be" (S-4):.

"I see it as a great opportunity to incorporate industrial design education into production. Because our entire focus is on production. We are developing items for mass production, thus we must understand mass production and observe the material as it is produced" (S-9).

"Industrial design cannot be defined without mass production. It is inconsistent with its own existence. Here, I experienced this and concluded that a creative idea only on paper is not real" (S- 11).

2- What is your description of the IoDES application?
What kind of motivation has it provided?

Theme 4: Feeling like a Designer

Students (N=13) defined the motivation given by IoDES as an experience with the theme of "Feeling Like a Designer". They defined their motivation to feel like a designer in the whole process with the sub-themes of this experience as a pleasant feeling, production-oriented thinking, self-confidence and feeling special. Sub-themes:

"It is a very pleasant feeling. It makes people feel special. We came very close to being a manufacturer and designer together with the IoDES" (S-1).

"It assisted my designer vision as a student who grows abstractly in his tasks. I can think more like a professional in terms of production" (S-2).

"Like a skilled designer, I created a product that can be produced and molded" (S-5).

"I'm a junior who had no prior knowledge of the corporate sector. I never imagined myself as a designer. I was always concerned about what I would do after graduation. I felt secure when a product that was nearly ready for production was released" (S-3).

"I was intrigued. I was so excited while working there that I assumed my product was in the catalog" (S-4).

"I realized how to do business with the manufacturer even before I graduated. I discovered that things are viewed from quite diverse perspectives" (S-7).

"It was a unique experience for me. Each week when I entered the factory, it felt as if I had graduated and started working. It was like being a designer" (S-16).

Theme 5 : Feeling Experienced

The students (N=10) provided the motivation given by the Industry Oriented Design Studio with the theme of "Feeling Experienced". They identified their motivation to feel experienced during the entire process as a pleasant feeling, self-confidence, feeling special, and production-oriented thinking. Sub-Themes: They evaluated this experience under the sub-themes of getting closer to reality, being exciting, being realistic. For example;

"Experience, "Getting closer to realism, meeting reality" (S-1).

"Exciting, enthralling, nothing out of the norm, yet I'd call it an experience. We definitely got valuable experience" (S-2).

"It was challenging, realistic, a simulation, and educational all at the same time" (S-3).

"It was an experience that would benefit me in business, and it was a significant gain" (S-4).

"I'm not sure" (S-5).

"It was an experience. If I had to explain this event... It felt like I was breathing" (S-12).

"It was a tough experience. It was a demanding, realistic, and dirty environment" (S-13).

In addition, students who participated in the interviews were asked which semester they would recommend taking IoDES if it were a course and more than half of the students (N=11) indicated that it should be offered in the sixth semester.

What are the best ways to incorporate IoDES into the curriculum? Which semester would you recommend it to be offered?

More than half of the IoDES students (N=9) proposed

that the course be a vocational elective studio course or that the spring semester project course be designed as IoDES. According to them, campus-factory mobility is problematic during the winter; therefore, opening the course in the spring will facilitate this procedure. The sixth semester was suitable for them.

How do studio instructors evaluate IoDES?

The themes that emerged from the face-to-face interviews conducted with three instructors and a research assistant in charge of the IoDES course are detailed below.

What contributions has the IoDES process made to your students?

Theme 1: Experience

The experience was identified as the most fundamental contribution of IoDES to the students by all four studio instructors (N=4). The concepts of production learning and opportunity were identified as sub-themes. Sub-themes are learning in production and opportunity.

“They cast molds of their own designs with the help of the foreman. They were right in the middle of the fire, right in the middle of the manufacturing, and in such a hot and dirty production technique. DoIC, I believe, was the student's production learning test” (A-1).

“They have firsthand knowledge of everything in the field and in manufacturing. It was a fantastic opportunity for them to see a drawing become a product while they were still students. Furthermore, they discovered this by trial and error. I'd call it industrial-class learning in production” (A-2).

“It's what I'd call a real experience process. DOIC evolved into a process at the heart of production in the industrialist's house” (A-3).

“I believe that was a valuable manufacturing experience. They had the opportunity to have a warm fire experience.

They witnessed how nothing is easy and how an idea emerges in a hot and sooty environment” (A-4).

Theme 2: On-Site Learning Experience

When asked what benefits IoDES offered to the students, the studio teachers overwhelmingly (N=3) responded that

it enhanced the on-site learning experience. The sub-themes were identified as being involved in the production and understanding the material-production relationship. Sub-themes are being included in the production and understanding the material-production relationship.

“We wanted them to obtain on-site learning experience with this project. The opportunity to design, experiment, and produce in a factory is a once-in-a-lifetime opportunity for a student” (A-1).

“No matter how many models they create in the classroom, the projects remain two-dimensional. Now they worked and produced in a factory like a real designer. I believe an industrial designer should not only be involved in sketching, but also in all processes, from material to production, and they strive to be a designer” (A-2).

“By viewing and implementing on-site, the students gained experience as designers. They discovered immediate answers to their questions in production. It was significant to me that they were in production since it demonstrated where an industrial designer's obligations begin and end” (A-3).

“They explored the realities of being a designer. When they left their ivory tower studio, they explored every process an industrial designer would meet” (A-4)

What is your description of the IoDES process? What motivation has it provided to students?

Theme 3: Real Experience

When questioned about the motivation the IoDES process provided for the students, more than half (N=3) of the studio teachers characterized the process as a "real experience" for the students. Therefore, IoDES application can be defined primarily with the concept of real experience for project instructors. The following were identified as sub-themes: Sub-themes are designing in the factory and being at the heart of production. For instance;

“The students were ecstatic. It was a unique experience for them because it was their first time designing in a factory. They were at the hearth of the production” (A-1).

“I did not anticipate such intense student participation. If you perform the same action with 3D printers at school,

you will not achieve the same result. From the behavior of the material to the production methods, the entire experience was real" (A-2).

"It was a wonderful opportunity for them to be in charge of the process they will be in approximately a year and a half. I believe the students had a real experience that they would remember for the rest of their lives" (A-3).

"During their training, they had never been in such a long-term production situation. Although they were perplexed at first, they were as excited as if they were going to work every week. It's also a little shocking to me.

It was sweltering, their heads were caked in soot, and they smelled like soot" (A-4).

In addition, project instructors who participated in the interviews were asked which semester they would recommend offering IoDES if it were a course, and more than half of them (N=5) indicated that it should be offered in the sixth semester as a vocational elective course.

What are the best ways to incorporate IoDES into the curriculum? Which semester would you recommend offering?

All project instructors (N=5) running IoDES suggested that the course be opened in the sixth semester as a vocational elective studio course. Justifying their suggestions, they stated that a studio course that is structured as an elective course will be more efficient if it is conducted within a 14-week program, that the subject of the project can be discussed in greater depth, and that it will be easier to maintain if it is a separate course from the main project.

CONCLUSION AND DISCUSSION

The projects carried out by design education in collaboration with industry are key models of cooperation in the process of transforming a creative idea into a commercial product with high added value. Each experience gained in this process is a stepping stone toward a career in business. It may not be sufficient to evaluate the accomplishments by evaluating and analyzing this procedure solely as an educational contribution. Finding out the students' emotional states and their motivational strategies are also significant outcomes of the cooperation

gained in this procedure. The following conclusions were drawn based on the research questions developed for the purpose of this study and the participants involved:

The students identified the primary contribution of IoDES as learning in production, stating that this enabled them to become familiar with the material of the product they developed and to see the production process through observing its production. Meyer and Norman (2020, p.20), in an examination of what and how the system teaches young designers, point out the flaws in the system by stating that the designer rarely learns the most valuable aspects of the process and that some designers surpass their education with their industry experience, learning accidentally along the way. The research reveals how students evaluate the learning contributions of IoDES in production and how this experience influences their potential in the design process from the perspective of collaboration and learning. At this time, we can anticipate that collaborative design studio courses structured in the field with the industry will aid students in getting industry experience while they are still in school. This reduces the likelihood that students may acquire their productive gains by mistake. As the students underlined, the benefits of real-time and real-life experiences enabled them to meet both the potential and restrictions of the product design process.

Students also described IoDES as a real experience. It can be considered as a valuable finding that IoDES provided a real experience for students, with the interaction in production and the contributions of real manufacturing being significant to their learning process. Meeting with the manufacturer and being in production have been identified as driving factors, and as the process is real, they define seeing production as a contribution to the IoDES project. Yeşil and Bonollo (2003) explain the difference between project-based learning and problem-based learning as not only waiting for a solution to a given problem with the help of established foundations but also giving students a chance to explore the problem. At this point, Leutenecker, Ferchow, Klahn, and Meboldt (2018) emphasize that combining the production, material, finance, and result-oriented approach of design practice with the research, analysis, development, and process-oriented approach of academic education will allow students to learn more

professionally without needing new experiences. Another contribution of IoDeS, according to students, is developing a relationship between industrial design education and production. As Taylor (2009) stated, the spatial characteristics of a design studio can have a direct impact on learning.

The fact that IoDeS makes students feel like designers, contributing to their self-esteem and sense of self, is also one of the main findings of the study. Students have reported that the inspiration they gained from IoDeS enabled them to feel like designers, which in turn boosted their self-esteem and sense of uniqueness. One of the goals of IoDeS was to provide industrial design students with real-world experience. Buchanan (1998) and Friedman (2003) point out that the mechanisms in the studio encourage formal and informal interactions as well as being a transitional ground for professional practice by emphasizing that design researchers have overlooked the fact for some time that studio is defined only as a place where students imitate the real-life design profession. A significant finding of this study is that IoDeS provides strong motivation to students. While the students described motivation as a pleasant emotion, they also mentioned feeling special and safe. One of the greatest concerns for a student or recent graduate is the production conditions and the inability to feel powerful and experienced against industrialists. Hence, it has been deemed essential that IoDeS provides students with this confidence-building motivator.

Students claimed that being in IoDeS made them feel experienced, which they regarded as encountering reality. They view IoDeS as a motivator that is fun, demanding, and challenging. Academics have stated that IoDeS provides students with a real-world experience, and that being at the factory puts them at the heart of production. The design studio is “at the heart of most industrial design curricula and is a place where students learn to visualize and represent aspects of a problem graphically and to think as a designer (Green & Bonollo, 2003, p.269). Bringing design education beyond the boundaries of the institution, establishing models that will make this possible, and constructing new structures will provide students with possibilities to discover and develop their own innovative design techniques.

Academics at IoDeS noted that as an on-site learning

experience, students experienced being a designer and gained the ability to comprehend the material-production link with IoDeS. It was crucial for IoDeS to remove design education from its ivory tower and bring it closer to industry and manufacturing. Similarly to how we attempt to learn physics in the physics laboratory and biology in the biology laboratory, the fundamental objective of the project is to teach and learn design through real manufacturing. Studio instructors defined this as an experience, opportunity, and test. Students no longer desire to graduate from institutions with solely theoretical knowledge.

The motivation to gain experience focused on practical applications is a common theme among both students and academics. The themes for these comparisons and partnerships are shared in Table 1. The similarities in themes between the two groups are important for identifying findings. In this context, student and scholarly feedback were generally positive and encouraging. Participants discussed their views on the significance and success of the process. The ability of students and instructors to grasp the collaborative approach of IoDeS was identified as one of the study's most important findings. Extending design education beyond institutional boundaries, establishing educational models that make this possible, and constructing new structures will provide students with opportunities to discover and develop their own unique design techniques. According to Green and Bonollo (2003), many students struggle to integrate and apply separate lectures on mechanics, materials science, production, and marketing to the design process.

Table 1. Theme Titles of Students and Academics	
Theme No	Theme Titles (Students)
	Learning in Production
	A Realistic Contribution
	Contribution to Establish a Link Between Industrial Design Education and Production
	Feeling Like A Designer
	Feeling Experienced
Theme No	Theme Titles (Academics)
1	Experience
2	On-Site Learning Experience
3	Real Experience

Furthermore, the fact that universities produce information and solutions in collaboration with industry will accelerate the commercialization of knowledge and increase its widespread effect. As Kolko (2005) points out, the professional world of product design has evolved drastically and Industrial Design graduates must now possess new skills.

To sum up, as Norman (2010) points out, we need new kinds of designers, people who can work across disciplines, and who understand human beings, business, and technology and the appropriate means of validating claims.

A design studio primarily employs a project-based learning methodology. This method's inquisitive character strives to speed up the learning process by employing a number of analytical and exploratory applications (Blumenfeld et al., 1991). Some challenges in the implementation of the project will continue to be difficult, as the process of structuring the new implementation of the course and aligning it with external stakeholders will continue to address all the content discussed throughout this article. Setting up and maintaining a design studio off-campus and within a factory takes extensive collaboration and careful planning. But as long as the increases in outcomes are favorable, the process can be enhanced. The main method for industrial design education is the studio, where students learn design knowledge through the design process by working on real design problems (Green and Bonollo 2003,p.270) in which the design process is set into many small tasks for implementation and assessment.

Taking design education beyond the confines of the institution and developing models that make this feasible can be an effective strategy to help industrial design students discover the real world they will live in afterward. In IoDeS, it was crucial to bring the studio class, which is essentially an area of application, closer to the industry. Students should be encouraged to explore and create their own design methods during this process.

Universities are not just places where practical design is carried out. They are also places where innovations, knowledge, and adaptive information related to real professional life are produced. IoDeS is also important for providing different gains in our perspective on design and

studio education. Its contributions and opportunities to university-industry collaboration can be evaluated across various fields. The benefits it offers as a new collaboration model in design education can be enhanced through different applications.

This study will also contribute to overcoming the existing boundaries of design education and opening up new areas for practical application. As design education's industry-collaboration initiatives expand and on-site learning practices increase, students' investigations will move down much more intriguing pathways.

Contribution of the Research to the Field and Practice

Today's design education occurs in the context of post-industrial society and the industrial society from which it sprang (Friedman, 2012). The priority at IoDeS was bringing design education closer to production.

The application demonstrated several application possibilities for design studio education and was based on a methodology that focused on on-site learning by expanding design education beyond the university's boundaries.

Creating models and new frameworks that make this possible can allow students to find new design methodologies for themselves while also allowing industrialists to recognize their responsibilities. Students designed through doing, observing, and sensing as opposed to envisioning.

The goal of this application is not to replace the design studio course, but rather to propose a hybrid studio model based on on-site learning with industry that feeds off of each other. Within the context of university-industry cooperation, the results may lead to the development of various application examples to improve the relationships between design education inside and production outside. In future research, it can be verified if similar results are found while studying diverse populations of the same type. In this context, new collaboration models will provide

them with new experiences for their new professional discoveries

REFERENCES

- Arsham, H. (2002). Impact of the Internet on learning and teaching. *USDLA Journal*, 16(3). Retrieved July 7, 2006, from http://www.usdla.org/html/journal/MAR02_Issue/article01.html
- Blumenfeld, P. C., Soloway, E., Marx, R. W., Krajcik, J., & Palincsar, A. (1991). Motivating project-based learning: Sustaining the doing, supporting the learning. *Educational Psychologist*, 26(4), 369-398. <https://doi.org/10.1080/00461520.1991.9653139>
- Buchanan, R. (1998). Education and professional design in practice. *Design Issues*, 14(2), 36-66.
- Buchanan, R. (2004). Human-centered design: Changing perspectives on design education in the east and west. *Design Issues*, 20(1), 30-39.
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: Qualitative, quantitative, and mixed methods approaches* (3rd ed.). Sage.
- Dale, E. (1969). *Audiovisual methods in teaching* (3rd ed.). Dryden Press.
- Dewey, J. (1938). *Experience and education* (1st ed.). Simon & Schuster.
- Dewey, J. (1980). *Art as experience*. Perigee Books.
- Dura, C. (1994). Üniversite-sanayi iş birliği üzerine bir deneme. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 49(3-4), 101-117.
- Dutton, A. T. (1987). Design and studio pedagogy. *Journal of Architectural Education* (1984-), 41(1), 16-25.
- Findelli, A. (2001). Rethinking design education for the 21st Century: Theoretical, methodological, and ethical discussion. *Design Issues*, 17(1), 5-17. <https://doi.org/10.1162/07479360152103796>
- Friedman, K. (2003). Theory construction in design research: criteria: approaches, and methods. *Design Studies*, 24(6), 507-522. [https://doi.org/10.1016/S0142-694X\(03\)00039-5](https://doi.org/10.1016/S0142-694X(03)00039-5)
- Friedman, K. (2012). Models of design: Envisioning a future design education. *Visible Language*, 46(1/2), 132.
- Friedman, K. (2019). *Design education today: Challenges, opportunities, failures*. Chatterjee Global Lecture Series. <https://www.academia.edu/40519668-http://tongji.academia.edu/KenFriedman>
- Green, L. N., & Bonollo, E. (2003). Studio-based teaching: History and advantages in the teaching of design. *World Transactions on Engineering and Technology Education*, 2 (2), 269-272.
- Karasar, N. (2015). *Bilimsel araştırma yöntemi* (2nd ed.). Nobel Publications.
- Kolb, D. (1984). *Experiential learning: Experience as the source of learning and development*. Prentice-Hall.
- Kolko, J. (2005). New techniques in industrial design education. In 6th International Conference of the European Academy of Design Proceedings. <http://www.jonkolko.com/writingNewTechniques.php>
- Lackney, J. A. (1999). A history of the studio-based learning model. Retrieved on March 8, 2012, from https://www.google.com.tr/?gfe_rd=cr&ei=i2InVpGwFq6z8wfH6J-IDQ&gws_rd=ssl#q=a+history+of+the+studio-based+learning+model
- Leutenecker-Twelsiek, B., Ferchow, J., Klahn, C., & Meboldt, M. (2018). The experience transfer model for new technologies—Application on design for additive manufacturing. *Industrializing Additive Manufacturing. Proceedings of Additive Manufacturing in Products and Applications - AMPA 2017*, 337-346. https://www.researchgate.net/publication/361892337_Transferring_Experience_in_Industrial_Design_Studio_Education
- Meyer, M. W., & Norman, D. (2020). Changing design education for the 21st century. *She Ji: The Journal of Design, Economics, and Innovation*, 6(1), 13-49.
- Norman, D. (2010). Why design education must change. *Core77*. <https://www.core77.com/posts/17993/why-design-education-must-change-17993>
- Perkmann, M., et al. (2013). Academic engagement and commercialisation: A review of the literature on university–industry relations. *Research Policy*, 42(2), 423-442. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2012.09.007>
- Papanek, V. J. (1984). *Design for the real world: Human ecology and social change* (Rev. ed.). Van Nostrand

Reinhold Co. Schön, D. A. (1987). Educating the reflective practitioner: Toward a new design for teaching and learning in the professions. Jossey-Bass.

Schön, D. A. (1992). Designing as reflective conversation with the materials of a design situation. Knowledge- Based Systems, 5(1), 3-14. [https://doi.org/10.1016/0950-7051\(92\)90020-G](https://doi.org/10.1016/0950-7051(92)90020-G)

Stake, R. E. (1995). The art of case study research. Sage Publications.

Taylor, A. (2009). Linking architecture and education: Sustainable design of learning environments . University of New Mexico Press.

Yıldırım, A., & Şimşek, H. (2018). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri (11th ed.). Seçkin Akademik ve Mesleki Yayınlar.

Yocom, K., Proksch, G., Born, B., & Tyman, S. K. (2012). The built environments laboratory: An interdisciplinary framework for studio education in the planning and design disciplines. Journal for Education in the Built Environment, 7(2), 8-25. <https://doi.org/10.11120/jebe.2012.07020008>

**SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM YAKLAŞIMIYLA
FUAR STANTLARINDA ATIK MALZEME
KULLANIMI: STÜDYO DENEYİMİ**

USE OF WASTE MATERIALS IN EXHIBITION
STANDS WITH A SUSTAINABLE DESIGN
APPROACH: A STUDIO EXPERIENCE

Havva Beril BAL, İrem BEKAR

30

SÜRDÜRÜLEBİLİR TASARIM YAKLAŞIMIYLA FUAR STANTLARINDA ATIK MALZEME KULLANIMI: STÜDYO DENEYİMİ

USE OF WASTE MATERIALS IN EXHIBITION STANDS WITH A SUSTAINABLE DESIGN APPROACH: A STUDIO EXPERIENCE

Havva Beril BAL ¹, İrem BEKAR ²

Anahtar Kelimeler:

Fuar standı,
Fuar standı tasarımı,
Sürdürülebilir tasarım,
Atık malzeme,
Tasarım eğitimi.

Keywords:

Fair stand,
Fair stand design,
Sustainable design,
Waste material,
Design education.

ÖZ

Günümüzde fuarlar, dünya çapında ticaretin gelişmesine, satış ve tanıtımın desteklenmesine, ticari ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlayan önemli platformlardır. Bu gelişme, fuar standı sektöründe yoğun bir üretimle birlikte atık miktarının artmasına yol açmaktadır. Bu çalışma, Avrasya Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü'nün sekizinci yarıyılında seçmeli ders olarak sunulan Fuar Alanları ve Stant Tasarımı dersi kapsamında gerçekleştirilen bir stüdyo deneyimine dayanmaktadır. Çalışmada, geçici organizasyonlar olan fuarların bitiminde bir çok standın kullanım dışı kalmasından hareketle atık malzeme kullanılarak fuar standı tasarlanması amaçlanmıştır. Tasarım sürecinde, yeniden kullanım bilincinin artırılması amaçlanmış ve çalışma sonucunda elde edilen projeler, atık malzemelerin tasarıma katkıları üzerinden değerlendirilmiştir. Stantlarda atık malzeme kullanımı işlevsel, teknik ve estetik açıdan incelenerek malzemelerin tasarıma sunduğu avantaj ve dezavantajlar ortaya konmuştur. Sonuç olarak, proje sürecinin öğrencilerin tasarım becerilerini geliştirirken, sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk konularında da derin bir farkındalık kazandırdığı gözlemlenmiştir. Sürdürülebilir malzemelerin seçimi, geri dönüşüm süreçleri ve atık malzemelerin yaratıcı kullanımı, tasarım sürecinde kilit rehberler haline gelmiştir.

ABSTRACT

Today, trade fairs are crucial platforms that contribute to the global trade development, support sales and promotion, and the strengthen commercial relationships. However, this growing industry has led to an increase in waste production due to the intensive manufacturing in the exhibition and industr. This study is based on a studio experience conducted as part of the Fairgrounds and Stand Design course, offered as an elective in the eighth semester at the Department of Interior Architecture and Environmental Design at Avrasya University. The objective of the study is to design exhibition stands using waste materials, addressing the issue of numerous stands becoming obsolete after temporary exhibitions. The project aimed to raise awareness of reuse in design, and upon completion, the projects were evaluated based on how waste materials contributed to the design process. The use of waste materials in stands has been examined from functional, technical, and aesthetic perspectives, revealing the advantages and disadvantages of integrating these materials into design. The findings demonstrated that the project not only enhanced students' design skills but also instilled a strong understanding of sustainability and environmental responsibility. The careful selection of sustainable materials, recycling processes, and the innovative use of waste materials emerged as key guiding principles in the design process.

¹ Öğr. Gör, Avrasya Üniversitesi, Mühendislik ve Mimarlık Fakültesi, beril.bal@avrasya.edu.tr, Orcid No. 0000-0002-2347-3244

² Arş. Gör, Karadeniz Teknik Üniversitesi, Mimarlık Fakültesi, irembekar@ktu.edu.tr, Orcid No. 0000-0002-6371-9958

Alıntılar için/Cite as: Bal B. H. ve Bekar İ., (2025) Sürdürülebilir Tasarım Yaklaşımıyla Fuar Stantlarında Atık Malzeme Kullanımı: Stüdyo Deneyimi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 520-537.

GİRİŞ

Günümüzde fuarlar, tüm dünyada yaygınlaşarak ticaretin gelişmesine, satışa, tanıtıma ve ticari ilişkilerin güçlenmesine katkı sağlarken; aynı zamanda iletişimin en önemli araçlarından biri haline gelmiştir. Türkiye’de de özellikle 2000’li yıllardan sonra fuar ve sergiler en üst düzeye ulaşırken küresel ürünler, işbirlikleri ve tasarım kültürü, sergi ve stant tasarımlarında önemli değişimler yaratmıştır (Küçükerman, 2002). Fuarcılığın önem kazanmasıyla birlikte, sergileme ve stant düzenlemeleri de aynı ölçüde değer kazanmaktadır. Fuar organizasyonlarında başarılı bir stant tasarımıyla yer alan firmalar, kamuoyunda kendilerini tanıtma adına önemli bir adım atmış olurlar. Bu sebeple günümüzde, stant tasarımı ve uygulama hizmeti sunan firmaların sayısı da artış göstermektedir. Türkiye’de fuar stant sektörü önemli bir konuma sahiptir. Birçok firma, tasarım ve yüklenici olarak faaliyet göstermekte ve yıl boyunca düzenlenen organizasyonlarda müşterilere hizmet sunmaktadır. Ulusal ve uluslararası düzeyde pek çok fuara ev sahipliği yapılırken, sürekli olarak stant üretimi gerçekleştirilmektedir. Stant tasarımları üretim şekline göre modüler ve özel üretim olmak üzere iki grupta incelenmektedir. Modüler sistemler, kolay kurulum, düşük maliyet, kolay taşıma gibi avantajlara sahipken özel tasarım stantlar farklı tasarım alternatifleri sunabilmeleri nedeniyle tercih edilmektedir. Fakat, özel üretim stantları fuar bitiminde atık haline gelmektedir.

Günümüzün değişen üretim ve tüketim kalıplarının çevre üzerinde daha büyük baskılara neden olmasına ve ekosistemleri tehdit etmesine bağlı olarak ortaya çıkan sürdürülebilirlik problemi ekonomik, sosyolojik, ekolojik ve benzeri bir çok alanda kendisini göstermektedir. Tasarım alanında sürdürülebilirlik; başlangıçta ürünlerin çevresel etkilerini en aza indirme amacıyla ortaya çıkmış, sonrasında ise ürünün tüm yaşam döngüsünü kapsayan bir tasarım yaklaşımı haline gelmiştir (McLennan, 2004). Ürün yaşam döngüsünün son aşamasında; kullanım ömrünü tamamlayan ürün atık haline gelmektedir. Üretim ve tüketim kalıplarındaki değişiklik ve tüketicinin artması atık problemini de beraberinde getirmektedir (Elibol ve diğerleri, 2017). Atık yönetiminin sağlanması için atık malzemelerin biriktirilerek, kullanım değeri üzerine çalışmalar yapılması ve tekrar kullanıma kazandırılabilmesi

adına çeşitli uygulama ve yöntemler geliştirilmeye devam etmektedir (Bekar, 2023). Bu yaklaşımlar arasında dünya genelinde kabul gören yöntemlerden biri, atık yönetimini “azaltma, yeniden kullanma ve geri dönüşüm” odaklı ele alan 3R (reduce, reuse, recycle) prensibidir. 3R prensibi, atık malzemenin bir kayıp olarak değil, bir kaynak olarak görülmesi ve yeniden kullanılması için duyarlı bir ortam yaratılmasını desteklemektedir (Bekar ve diğerleri, 2023). Sürdürülebilir bir yaşamın gerekliliği olarak atık malzemenin bir kaynak olarak yeniden kullanımı tasarımın bütün süreçlerini ilgilendirmekte, özellikle tasarım eğitimi boyunca önemli bir yer tutmaktadır.

Tasarım eğitimi öğrencilere yalnızca estetik ve işlevsellik bilinci kazandırmakla kalmayıp, aynı zamanda çevresel ve sosyal sorumluluk bilincini de aşılama hedefler. Tasarım eğitiminin, geleneksel tasarım sürecini anlamak ve çağdaş versiyonlarını keşfetmek açısından kritik bir öneme sahip olduğu düşünüldüğünde (Hatipoğlu ve diğerleri, 2023), tasarım stüdyolarının öğrencilerin yaratıcı düşünme becerilerini geliştirmeleri ve sürdürülebilir tasarım çözümleri üretmeleri için uygun bir ortam sağladığını söylemek mümkündür. Bu stüdyolar, öğrencilere deneyimleme, deneme yanılma ve eleştirel düşünme fırsatları sunarak, tasarım süreçlerini derinlemesine kavramalarına yardımcı olur. Böylece, öğrenciler sadece estetik ve işlevsellik odaklı değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal sorumluluk bilinciyle hareket eden tasarımcılar olarak yetişirler (Çebi, 2024).

Literatüre bakıldığında atık malzemenin bir kaynak olarak kullanılarak tasarım eğitime dahil edildiği çalışmaların yer aldığı görülmektedir. Sağlam ve Enginoğlu (2016), atık nesneyi sanat nesnesi olarak ele alarak sanat eğitimiyle kullanmanın çocuklar üzerindeki etkilerini ve kazanımlarını incelemiştir. Yılmaz ve Tüfekçioğlu (2018), Türkiye’de üniversiteler düzeyinde atık yönetimi ve atıkla tasarım konusunun tartışılmasını, uygulamaların gerçekleştirilmesini ve toplumla paylaşılmasını amaçladıkları çalışmalarında, sürdürülebilirliğin temel ilkelerine dayalı olarak atık malzemelerle yapılan bir donatı tasarımı stüdyosunun sonuçlarına yer vermiştir. Adwan ve Morsi (2018), Grafik Tasarımı bölümü öğrencilerinin atıklarını Heykel Bölümü öğrencilerinin üç boyutlu sanat eserlerine dönüştürdüğü bir stüdyo

çalışması üzerinden çalışmalarını yürütmüştür. Elibol ve arkadaşları (2018), yeniden kullanım kavramının önemini mobilya tasarımı üzerinden vurgulamayı amaçladıkları çalışmada, öğrencilerin atık malzemelerle mobilya tasarımı tasarladıkları bir stüdyo süreci deneyimlemiştir. Bakırhan ve arkadaşları (2020), görsel sanatlar eğitiminde atık malzeme kullanımını ele alarak öğrencilerin tasarım ve yaratıcılık açısından sergiledikleri farklılıkları ortaya koymuştur. Bekar ve arkadaşları (2023) kullanım dışı veya hazır üretimdeki materyallerin farklı işlevlerle yeniden kullanım alanlarına dönüştürülmesine yönelik bir stüdyo çalışması gerçekleştirerek, yeniden kullanımın önemine dikkat çekmeyi amaçlamıştır. Onay ve arkadaşları (2023) ise öğrencileri atık malzemelerin geri dönüşümü, yeniden kullanımı konusunda bilinçlendirmek amacıyla gerçekleştirdikleri stüdyo çalışmasında öğrencilerden atık malzemedan işlevsel bir ürün tasarlamalarını istemiş ve ortaya çıkan ürünler; tasarım ilkeleri, atık malzeme kullanımı, geri dönüşüme uygunluk ve estetik kriterlerine göre değerlendirilmiştir.

Literatürde bir çok alanda atık malzemenin kullanımına ilişkin gerçekleştirilen çalışmalar yer almakta olup, tasarım eğitiminde atık malzemenin stant tasarımında kullanımına ilişkin çalışmaya rastlanmamıştır. Günümüzde fuar sektöründe sürekli bir atık üretimi olması problematiğinden hareketle oluşturulan bu çalışmada, atık malzemelerden faydalanarak fuar standı tasarlanması amacıyla Avrasya Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü 8. Yarıyıl müfredatında yer alan Fuar Alanları ve Stant Tasarımı dersi kapsamında bir stüdyo çalışması gerçekleştirilmiştir. Bu çalışma, tasarımda atık malzeme kullanımı konusunda farkındalık yaratmayı hedeflemektedir. Böylece, öğrenciler hem sürdürülebilir tasarım ilkelerini benimserken hem de yaratıcı çözümler geliştirme becerilerini pekiştirmiş olurlar. Bu tür projeler, tasarım eğitiminin yalnızca teorik bilgi ile sınırlı kalmadığını, aynı zamanda pratik uygulamalarla desteklenerek öğrencilerin gelecekteki projelerinde çevresel etkileri göz önünde bulundurmalarına olanak tanıdığını göstermektedir.

Fuar Stant Tasarımında Malzeme

Tarihsel süreçte, temelinde "iletişim" ihtiyacı olan fuarlar,

küreselleşmenin etkisiyle farklı şekillerde biçimlenerek günümüze ulaşmıştır. Fuarlar, iletişimin en önemli araçları arasında yer almakla birlikte, ticareti geliştirme, satış, tanıtım ve ticari ilişkilerin kurulmasında önemli bir rol oynamaktadır. Günümüzde pazarlama faaliyetleri açısından çok önemli bir basamak olarak kabul edilirken güçlü rekabet ortamı içinde ulusal ve uluslararası platformlarda yaygınlaşmaktadır. Ortaya çıktıkları ilk dönemlerde yalnızca ürün tanıtmak ve pazarlamak amacıyla gerçekleştirilmiş olman fuarlar günümüzde bunun yanında veya yalnızca bir ülkenin kültürünü, coğrafi güzelliklerini teknolojik gelişmelerini tanıtmak amacıyla da gerçekleştirilmektedir. Bu amacın gerçekleştirilmek için kurulan geçici bölmeler ise stant olarak tanımlanmaktadır (Hasol, 2005).

İyi tasarlanmış bir fuar standı, kurumsal kimliği, konsepti, grafik dili, tipografisi, rengi ve biçimi ile mesajı (anlamı) iletmede önemli bir işleve sahiptir (Kaptan, 2021). Hikayenin doğru anlatılması, istenilen mesajın en etkili şekilde verilmesi stantların fiziksel anlamda şekillenmesini gerektirir (Aksu, 2016). Bu doğrultuda fuar standının şekillenmesi, işlevsel, strüktürel, görsel-algisal, psikolojik ve işitsel faktörlerin dikkate alınmasıyla sağlanır. Bu faktörlerin bir arada değerlendirilmesi, standın hem estetik hem de pratik açıdan etkili olmasına katkıda bulunur.

Fuar stantları üretim yöntemine göre modüler ve özel üretim olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Modüler stantlar, maliyeti düşük, kolay taşınabilen, depolama gereksinimi olmayan stantlar olup çok yönlü ve esnek bir tasarım sunmaktadır. Bu sayede, çeşitli fuar ve etkinliklerde farklı ihtiyaçlara hızlıca cevap vererek değişen alanlara kolayca uyum sağlayabilmektedir. Genellikle alüminyum profiller ve suntalam panellerden oluşan modüller sistem stantlarda ayrıca plastik esaslı bazı malzemeler de kullanılmaktadır. Modüllerin getirdiği tasarım kısıtları ise bu sistemin dezavantajını oluşturmaktadır. Özel üretimde genellikle; sunta ve mdf gibi preslenmiş yapay ahşap malzemeler, demir profiller kullanılarak standın kaba yapısı tamamlanır. Bu noktadan sonra standın bölümleri yapılan tasarım ile uyum sağlayan farklı malzemelerle oluşturulur (Altın, 2023). Katılımcı firmanın istek ve ihtiyaçları doğrultusunda biçimlenen özel üretim stantlar her firmanın benzersiz kimliğini özgün bir şekilde yansıtarak, hedef kitleye etkili

bir şekilde ulaşmayı amaçlar. Fuar stantlarında malzeme seçimi, öncelikle standın strüktürel dayanıklılığına ve işlevselliğine uygun olmalıdır. Aynı zamanda estetik, maliyet ve standın kullanım ömrü gibi kriterler de göz önünde bulundurularak yapılmalıdır.

Günümüzde önemli bir yere sahip olan fuar standı sektöründe de yoğun bir üretim yapılmakta ve birçok malzeme bir arada kullanılmaktadır. Bu süreçte, atık üretimi de önemli bir sorun haline gelmektedir. Geçici organizasyonlar için tasarlanan stantlarda kullanılan malzemelerin geri dönüştürülebilir ya da yeniden kullanılabilir olması, atık miktarını azaltmak ve çevresel etkileri minimize etmek açısından kritik bir rol oynamaktadır. Atık malzeme kullanımı günümüzde çeşitli tasarım alanları içerisinde, farklı şekillerde kendisini göstermektedir. Bu çalışmada, atık malzeme kullanılarak fuar standı tasarlanması istenmiş, tasarlanan stantlarda malzeme kullanımı işlevsel, teknik ve estetik açıdan incelenerek malzemelerin tasarıma sunduğu avantaj ve dezavantajlar ortaya konmuştur.

YÖNTEM

Bu çalışma; Avrasya Üniversitesi İç Mimarlık ve Çevre Tasarımı Bölümü öğretim programında sekizinci yarıyılında seçmeli ders olarak yer alan Fuar Alanları ve Stant Tasarımı Dersi kapsamında gerçekleştirilen

stüdyo deneyimi üzerine kurgulanmıştır. Çalışmada atık malzemelerden faydalanılarak fuar standı tasarlanması amacıyla bir stüdyo çalışması yapılmıştır. Çalışmada; tasarımda yeniden kullanım konusunda farkındalık yaratılması hedeflenirken çalışma sonunda elde edilen projeler atık malzemenin tasarıma sunduğu katkılar üzerinden değerlendirilmiştir.

Çalışma literatür taraması, tasarım süreci ve proje çıktılarının değerlendirilmesi olmak üzere üç aşamadan oluşmaktadır (Şekil 1)

Birinci aşamada sürdürülebilir tasarım ve fuar stant tasarımı malzeme kullanımına dair literatür taraması yapılmıştır.

Çalışmanın ikinci aşaması tasarım sürecidir. Tasarım süreci ise kuramsal altyapının oluşturulması, bilgi toplama, atık malzeme seçimi, tasarımın geliştirilmesi ve uygulamaya yönelik detay çözümleri adımlarından oluşmaktadır. Stant tasarımı konusunda, sergilenecek ürün ya da hizmetin niteliğine ve üretici firmanın misyonuna paralel olarak işlevsel ve formel kurguları oluşturmanın amaçlandığı Fuar Alanları ve Stant Tasarımı Dersinde öncelikle kuramsal bilgi verilmiştir. Sergileme türleri, tarihçesi, günümüzde fuarların önemi, çeşitleri, stant tanımı ve sınıflandırması, standı oluşturan mekansal bölümler, standın oluşmasını etkileyen faktörler ve kurumsal kimlik ile ilgili detaylı bilgi

Şekil 1. Çalışmanın Adımları

verilmiştir. Daha sonra öğrencilere tasarım iş tanımı verilerek moda fuarı için 12m x 18m’lik alan için stant tasarımları istenmiştir. Fuar teması sürdürülebilir moda olarak belirlenmiştir. Sürdürülebilir moda; çevreci, geri dönüştürülebilir, yüksek kaliteli ürünlerin yer aldığı moda akımı olarak tanımlanırken; hammaddeden, üretim sonrasına kadar sürdürebilir ürünler kullanmayı, üretim atıklarının sürdürebilir hale getirilmesini destekleyen bir yaklaşımdır (Gürcüm ve Yüksel, 2011). Günümüzde sürdürülebilir moda kavramı, birçok moda markası tarafından benimsenmekte, koleksiyonlara bu doğrultuda yatırım yapılmaktadır. Moda ve tekstil sektörlerinde faaliyet gösteren işletmelerin uyguladığı stratejileri tanımlayan bir pazarlama kavramı olarak öne çıkan sürdürülebilir moda, bu çalışmada hem tasarım probleminin temelini oluşturması hem de firma seçimlerine rehberlik etmesi amacıyla fuar teması olarak belirlenmiştir. Tasarım problemi ise “moda fuarı için atık malzeme kullanılarak stant tasarlanması” olarak verilmiştir. Bir öğrenci bireysel; 10 öğrenci ise 2’şerli gruplar halinde çalışmıştır. Toplam 11 öğrencinin dönem sonunda teslim ettiği 6 proje üzerinden çalışma gerçekleştirilmiştir.

Tasarım problemi verilen öğrenciler öncelikle kendilerine tasarımını yapacakları firmaları seçmişlerdir. Firma seçerken, fuar temasına uygun şekilde sürdürülebilir moda yaklaşımını benimseyen bir firmayı tercih etmeleri için yönlendirilmişlerdir. Bilgi toplama evresine seçtikleri firmayla ilgili araştırma yaparak başlamışlardır. Seçtikleri firmanın kurumsal kimlik analizini yapabilecekleri bilgilere ulaşmışlar ve stüdyoda ders yürütücülerine ve arkadaşlarına sunmuşlardır. Kurumsal analizlerine bağlı olarak tasarımlarına yön verecek kavramları belirlemişlerdir. Bu evrenin ikinci adımında ise atık malzeme ile ilgili araştırma yapmışlardır.

Araştırmalarını tamamladıktan sonra atık malzemelerini seçerken öğrenciler seçimlerinin firmanın kurumsal kimliğine ve tasarıma işlevsel, teknik ve estetik açıdan katkısı üzerine yönlendirilmiştir.

Üçüncü adımda öğrenciler belirledikleri kavramlara bağlı olarak ilk tasarım eskizlerini yapmaya başlamışlardır. Tasarım eskizlerini yaparken işlevsel kurgunun yanında kurumsal kimliğe uygunluk da göz önünde bulundurulmuştur. Ayrıca atık malzeme kullanımının getirdiği kısıtlara bağlı olarak tasarımı şekillendirmiştir. Her hafta ders yürütücülerine sundukları tasarımlarını son

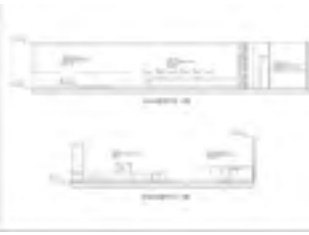
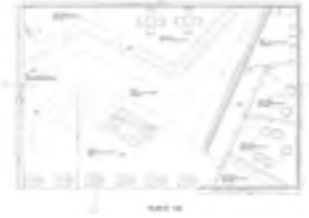
haline getirmişlerdir.

Tasarım sürecinin son aşamasında, nihai tasarımlar detaylandırılmış ve çizimleri yapılmıştır. Uygulama projesi çizimleri 1/50 ölçekte hazırlanmıştır. Atık malzemenin uygulanmasıyla ilgili detaylara yer verilmiştir. Uygulamada kullanılması öngörülen malzemelerin de lejant şeklinde verilmesi beklenmiştir. Ayrıca projeye ilgili tasarım kararlarının yer aldığı bir proje künyesi hazırlayarak projeleriyle birlikte dönem sonunda teslim etmişlerdir.

Çalışmanın üçüncü aşaması, tasarım kararlarının ve dersin öğrenme çıktılarının sonuç üründe değerlendirildiği aşamadır. Öncelikle her proje için öğrencilerin proje künyelerinden elde edilen bilgiler doğrultusunda kimlik kartı oluşturmuştur. Proje çizim ve 3 boyutlu görsellerinin bulunduğu kimlik kartlarında stantlarda kullanılan atık malzemelere ve malzemelerin kullanıldığı bölümlere yer verilmiştir. Tasarımda malzemenin kullanımı temeli Vitruvius’un özetlediği biçimiyle dayanıklı, uygun ve güzel olanı belirlemeye dayanan işlevsel, teknik ve estetik olmak üzere üç başlık altında ele alınmıştır. Bu başlıkları belirlerken literatürdeki benzer çalışmalar referans alınmıştır (Bekar ve Cürgül, 2023; Tütüncü, 2011; Önlü, 2010; Aydın ve Uysal, 2009). İşlevsellik; mekansal, işitsel, görsel faktörler açısından ele alınmıştır. Teknik açıdan ele alındığında standın dayanıklılığı, montajı, taşınması gibi faktörler değerlendirilmiştir. Estetik açıdan değerlendirme ise tasarımın özgünlüğünün görsel ve estetik açıdan ele alınmasıyla sağlanmıştır. Bununla birlikte atık malzemenin sürdürülebilir kullanımının tasarıma sunduğu katkılar da değerlendirilmiştir. Sonuç ürünler ve proje künyesinde yer alan bilgiler doğrultusunda değerlendirme yapılarak atık malzemelerin fuar stant tasarımında kullanımının yarattığı avantajlar ve dezavantajlar ortaya konulmuştur.

BULGULAR

Proje 1’de atık karton, cam, demir profil ve ahşap malzemeler kullanılarak North Face markasına bir stant tasarımı yapılmıştır. Malzemeler standın karşılama bankosu ve bench mobilyalarında, duvar yüzeylerinde, kıyafet stantlarında ve duvar bölücülerinde kullanılmıştır. Tasarlanan stant tasarımına ait görsel bilgiler, teknik çizimler ve kullanılan atık malzemenin fuar standı tasarımı üzerinde yarattığı işlevsel, teknik ve estetik etkiler Tablo 1’de özetlenmiştir.

Tablo 1. Proje 1, North Face Standı Tasarımı**Proje 1: North Face Standı****Öğrenciler: Hazar Hellaç-Göktuğ Genç****Atık Malzeme****Plan Kesit****3 Boyutlu Anlatım****Atık malzemeler:** Karton, cam, demir profil, ahşap**Malzemenin kullanıldığı bölümler:** Karşılama bankosu ve bench mobilyalarında, Duvar yüzeylerinde, Kıyafet Stantlarında, Duvar bölücülerinde**İşlevsel Etkiler:**

- Atık karton ve ahşap kullanımı mobilyaların hafif ve taşınabilir olmasını sağlamıştır. Aynı zamanda, atık malzemelerle yapılan bankolar, sürdürülebilirlik vurgusu yaparak ziyaretçilere çevre dostu bir yaklaşım sunmaktadır.
- Atık cam ve karton, ses yalıtımı gibi işlevsel özellikler kazandırabilir. Cam, ışık geçirgenliği sayesinde mekana doğal aydınlatma sağlamaktadır.
- Atık ahşap ve demir profil, kıyafet standlarının sağlamlığını artırarak, ürünlerin güvenli bir şekilde sergilenmesini sağlar. Bu malzemeler, aynı zamanda çeşitli tasarım stillerine uyum sağlayarak işlevselliği artırır.
- Atık malzemelerle yapılan duvar bölücüler, alanı etkili bir şekilde bölerek, ziyaretçilerin rahatça dolaşmasına olanak tanır.

Teknik Etkiler:

- Atık demir profil, dayanıklılığı artırırken, ahşap ve karton gibi diğer malzemelerle birleştğinde, yapının genel stabilitesini ve uzun ömürlülüğünü sağlar.
- Atık karton ve ahşap, hafif yapıları sayesinde kolay montaj ve taşıma imkanı sunar. Bu da, fuar standının kurulumu sırasında zaman ve iş gücü tasarrufu sağlar.

Estetik Etkiler:

- Malzemelerin farklı dokulara ve renklere sahip olması tasarımda çeşitlilik sağlar. Atık cam ve ahşap kombinasyonu, modern ve doğal bir estetik yaratabilir.
- Kullanılan atık malzemeler, tasarımın sürdürülebilirlik temasını güçlendirerek ziyaretçilerin bu malzemeleri görmesi ile estetik bir deneyim sunar.
- Atık malzemelerin kullanımı ile yaratıcılık tetiklenir ve sanatsal bir yaklaşım sergilenebilir. Bu da standın genel görünümünü zenginleştirir.

Proje 2’de konteyner profilleri kullanılarak Tommy Hilfiger markasına bir stant tasarımı yapılmıştır. Atık malzeme mekânın üstünde dekoratif eleman, sınır belirleyici, sergi alanı, aydınlatma elemanı tasarımlarında kullanılmıştır. Tasarlanan stant tasarımına ait görsel bilgiler, teknik çizimler ve kullanılan atık malzemenin fuar standı tasarımı üzerinde yarattığı işlevsel, teknik ve estetik etkiler Tablo 2’de özetlenmiştir.

Tablo 2. Proje 2, Tommy Hilfiger Standı Tasarımı

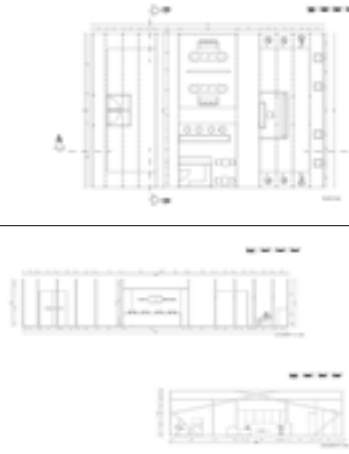
Proje 2: Tommy Hilfiger Standı

Öğrenciler: Kağan Ayaz-Alperen Çetiner

Atık Malzeme

Plan Kesit

3 Boyutlu Anlatım

Atık malzemeler: Konteyner Profilleri

Malzemenin kullanıldığı bölümler: Mekânın üstünde dekoratif eleman, sınır belirleyici, Sergi alanı, aydınlatma elemanı

İşlevsel Etkiler:

- Konteyner profilleri, modüler bir tasarım imkanı sunarak standın farklı boyut ve şekillerde kolayca düzenlenebilmesine olanak tanır. Bu, esnek bir kullanım sağlar.
- Atık malzeme bölücü elemanlar olarak kullanıldığında, fuar alanında ziyaretçilerin yönlendirilmesine yardımcı olur, böylece mekânın etkin bir şekilde kullanılmasını sağlar.

Teknik Etkiler:

- Konteyner profilleri, sağlam ve dayanıklı bir yapı sunarak standın uzun ömürlü olmasını sağlar.
- Konteyner profilleri, hafif ve taşınabilir olmaları sayesinde hızlı bir şekilde monte edilip demonte edilebilir. Bu, fuar sürecini hızlandırır.
- Atık malzeme kullanımı, maliyetleri düşürürken, çevresel sürdürülebilirliği de destekler.
- Malzeme köşeli bir forma sahip olduğu için istediği açıdan kesilerek ve birleştirilerek istenilen görüntü veya açı sağlanabilir.

Estetik Etkiler:

- Konteyner profilleri, alışılmışın dışında bir malzeme olarak, tasarıma yenilik katabilir. Bu, standın dikkat çekici ve özgün görünmesini sağlar.
- Kullanılan malzeme, modern ve endüstriyel bir estetik sunar. Bu, mağaza için estetik açıdan etkili bir atmosfer yaratır.
- Mekânın üstünde kullanılarak oluşturulan dekoratif elemanlar, estetik açıdan zenginlik sağlar ve standın genel görünümünü iyileştirir.

Proje 3'te ip ve ahşap parçaları kullanılarak Hermes markasına bir stant tasarımı yapılmıştır. Atık malzeme mekânın dış cephe tasarımında ve podyum tasarımlarında kullanılmıştır. Tasarlanan stant tasarımına ait görsel bilgiler, teknik çizimler ve kullanılan atık malzemenin fuar standı tasarımı üzerinde yarattığı işlevsel, teknik ve estetik etkiler Tablo 3'te özetlenmiştir.

Tablo 3. Proje 3, Hermes Standı Tasarımı

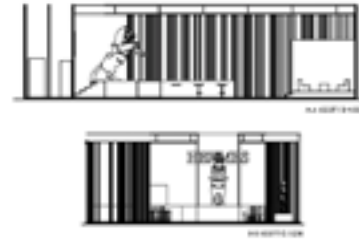
Proje 3: Hermes Standı

Öğrenciler: Edanur Ak-Buket Gürhan

Atık Malzeme

Plan Kesit

3 Boyutlu Anlatım

Atık malzemeler: İp ve ahşap parçaları

Malzemenin kullanıldığı bölümler: Dış cephe, podyum

İşlevsel Etkiler:

- Ahşap parçaları, sağlam bir yapı sunarak standın dayanıklılığını artırır. Bu, standın uzun süreli kullanımı için önemlidir.
- Dönüştürülmüş ip parçaları, podyumu yarı açık hale getirme işleviyle, ziyaretçilerin stantla etkileşimini kolaylaştırır. Bu, ürünlerin sergilenmesi açısından da avantaj sağlar.

Teknik Etkiler:

- Kolay taşınabilir ve monte edilebilir olması standın kurulumunda kolaylık ve zaman tasarrufu sağlar.
- Ahşap parçalarının kullanılmış ve eski malzeme olmasından kaynaklı olarak montaj ve kullanım aşamalarında parçalanma kırılma ve zedelenme sorunları yaşanabilir.
- Dönüştürülmüş ip sabitlenirken eski malzeme olmasından kaynaklı kopmalara sebep olabilir.

Estetik Etkiler:

- Ahşap ve ip, doğal malzemeler olarak birbirleriyle uyumlu bir estetik oluşturur. Bu, standın genel tasarımını güçlendirir.
- Ahşap ve ip gibi doğal malzemeler, sıcak ve davetkar bir atmosfer yaratır. Bu, giysi mağazasının hedef kitlesine hitap eden bir estetik sunar.
- Ahşap parçalar, standın yapısal bütünlüğünü sağlarken, ip parçaları da tasarımın dinamik bir yapıda olmasına olanak tanır.
- Malzemeler sürdürülebilirlik vurgusu yaparak modern tasarım anlayışına katkıda bulunur. Öğrencinin tasarımında bu malzemelerin yaratıcı bir şekilde kullanılması, estetik açıdan dikkat çekici bir sonuç ortaya koyar.

Proje 4’te sac ve kırık camlar kullanılarak Christian Dior markasına bir stant tasarımı yapılmıştır. Atık malzemeler logo tasarımında, donatılarda ve bölücü eleman kullanılmıştır. Tasarlanan stant tasarımına ait görsel bilgiler, teknik çizimler ve kullanılan atık malzemenin fuar standı tasarımı üzerinde yarattığı işlevsel, teknik ve estetik etkiler Tablo 4’te özetlenmiştir.

Tablo 4. Proje 4, Christian Dior Standı Tasarımı

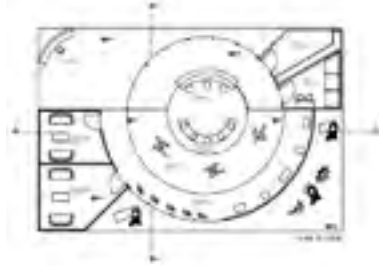
Proje 4: Christian Dior Standı

Öğrenciler: Rümeysa Kantarci – L.Nur Bilgin

Atık Malzeme

Plan Kesit

3 Boyutlu Anlatım

Atık malzemeler: Perfore delikli sac, kırık cam

Malzemenin kullanıldığı bölümler: Logo, Donatılar, bölücü eleman

İşlevsel Etkiler:

- Delikli yapısı, hava akışını artırarak standın iç mekanında konforlu bir ortam sağlar.
- Cam şeffaflık ve ışık geçirgenliği ile iç mekanda ferahlık hissi yaratır. Ayrıca, camın yansıtıcı özelliği, standın içindeki alanın daha geniş ve davetkar görünmesine katkıda bulunur.

Teknik Etkiler:

- Perfore Delikli Sac, hafif yapısı sayesinde kolaylıkla taşınabilir ve montajı yapılabilir.
- Perfore Delikli Sac dayanıklılığı ile bilinir ve uzun süreli kullanım için uygundur.
- Camın kullanımı, tasarımda teknik zorluklar yaratabilir; ancak doğru uygulandığında estetik bir katkı sağlar.
- Camın kırık yapısı, ışık kırılmaları ve yansımalar ile görsel bir derinlik oluşturur.

Estetik Etkiler:

- Perfore Delikli Sac, modern ve çağdaş bir görünüm sunar. Delikli yapısı, görsel ilgi çekici bir doku oluşturur ve markanın imajını güçlendirebilir. Tasarımda kullanılan D harfi, Christian Dior’un ikonik tasarım dilini yansıtarak, markanın prestijini artırır.
- Kırık camın estetik etkisi, ışıkla etkileşimi sayesinde artar. Farklı açılardan bakıldığında değişen ışık yansımaları, mekana dinamizm katar. Bu, mağaza tasarımının lüks ve zarif bir atmosfer yaratmasına yardımcı olur. İç mekanın daha dinamik ve modern görünmesini sağlar.

Proje 5’te kırık cam tablalar, paslı zincirler, eskimiş PVC pencereler kullanılarak Zara markasına bir stant tasarımı yapılmıştır. Atık malzemeler podyum tasarımında, bölücü elemanlarda ve mekan içinde kot oluşturmada kullanılmıştır. Tasarlanan stant tasarımına ait görsel bilgiler, teknik çizimler ve kullanılan atık malzemenin fuar standı tasarımı üzerinde yarattığı işlevsel, teknik ve estetik etkiler Tablo 5’te özetlenmiştir.

Tablo 5. Zara Standı Tasarımı

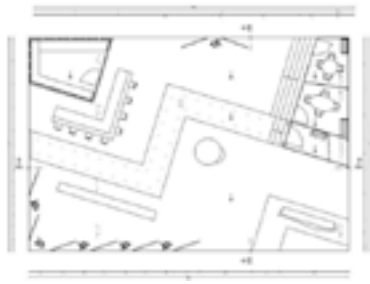
Proje 5: Zara Standı

Öğrenciler: Furkan GÜNDÜZ

Atık Malzeme

Plan Kesit

3 Boyutlu Anlatım

Atık malzemeler: Kırık cam tablalar, paslı zincirler, eskimiş PVC pencereler

Malzemenin kullanıldığı bölümler: Podyum, bölücü eleman, kot

İşlevsel Etkiler:

- Kırık cam tablaların afiş standı ve toplantı odalarında bölücü eleman olarak kullanılması, hem bilgi sunumunu hem de alanın bölünmesini sağlar. Bu, alanın daha işlevsel bir şekilde kullanılmasına olanak tanır. Kırık cam, şeffaflık özelliği sayesinde alanların görsel bağlantısını korurken, aynı zamanda bölme işlevi görür.
- Eskimiş PVC Pencerelerin, ikram alanı deposunun bölücü elemanı olarak kullanılması, depolama alanlarının düzenlenmesine yardımcı olur. Ayrıca, toplantı odalarında da kullanılarak, alanın çok amaçlı kullanımına katkı sağlar.

Teknik Etkiler:

- Paslı zincirler, podyum yapısına eklenerek stabilite sağlar. Zincirin ağırlığı, yapının sağlamlığını artırır.
- Podyumun üst örtüsünde ve zemininde ahşap plaka tercih kullanılarak dayanıklılık sağlanmıştır. Aynı zamanda imalat kolaylığı sağlanmıştır.

Estetik Etkiler:

- Paslı Zincirlerin podyum üzerinde farklı uzunluklarda sarkıtılarak kullanılması, alanın dinamik bir yapıya sahip olmasını sağlar. Zincirler, estetik bir unsur olmanın yanı sıra, dikkat çekici bir vurgu oluşturur.
- Kırık cam tablaların kullanımı, ışığı yansıtma ve kırma özellikleri sayesinde görsel bir derinlik yaratır. Bu, standın estetik açıdan ilgi çekici olmasını sağlar.
- Paslı zincirler, endüstriyel bir estetik sunarak modern ve şık bir görünüm oluşturur. Bu tür malzemelerin kullanımı, tasarımda bir hikaye anlatır ve ziyaretçilerin duygusal bir bağ kurmasına olanak tanır.

Proje 6’da ahşap palet kullanılarak Armani markasına bir stant tasarımı yapılmıştır. Atık malzeme mekânın karşılama bankosunda, bölücü elemanlarda ve podyum zemini tasarımında kullanılmıştır. Tasarlanan stant tasarımına ait görsel bilgiler, teknik çizimler ve kullanılan atık malzemenin fuar standı tasarımı üzerinde yarattığı işlevsel, teknik ve estetik etkiler Tablo 6’da özetlenmiştir.

Tablo 6. Armani Standı Tasarımı

Proje 6: Armani Standı			Öğrenciler: Ferhat Serdan – Serhat Dayan	
Atık Malzeme	Plan Kesit	3 Boyutlu Anlatım		
Atık malzemeler: Ahşap palet				
Malzemenin kullanıldığı bölümler: Karşılama bankosu, bölücü eleman, podyum zemini				
İşlevsel Etkiler:				
- Paletlerin standart boyutları, tasarımın farklı alanlarında (karşılama bankosu, bölücü eleman, podyum zemini) kolayca adapte edilmesine olanak tanır. Paletleri farklı şekillerde birleştirerek işlevsellik artırılmıştır. - Kullanılan paletler, çeşitli işlevleri yerine getirecek şekilde tasarlanmıştır. Örneğin, banko olarak kullanıldığında hem müşteri karşılamada hem de ürün sergilemede işlevsel olabilir.				
Teknik Etkiler:				
- Ahşap paletler, sağlam yapıları sayesinde uzun ömürlü ve dayanıklı bir malzeme sunar. Bu, standın uzun süreli kullanımı için avantaj sağlar. - Ahşap paletlerin montajı ve demontajı genellikle kolaydır. Bu, fuar standının hızlı bir şekilde kurulup sökülmesini sağlar. - Ahşap malzeme, yeterli ağırlık ve stabilite sağlayarak standın güvenliğini artırır. Bu, özellikle podyum gibi alanlarda önemli bir faktördür.				
Estetik etkiler:				
- Ahşap paletlerin doğal dokusu ve rengi, standın sıcak ve davetkar bir atmosfer yaratmasına katkıda bulunur. Bu da markanın estetik imajıyla uyumlu bir görünüm sağlar. - Paletlerin alışılmışın dışında kullanımı, görsel açıdan tasarıma yenilikçi bir boyut katar. - Ahşap paletlerin yüzeyindeki doğal doku, tasarımda görsel ilgi yaratır. Farklı renk ve doku kombinasyonları ile estetik zenginlik sağlanabilir.				

DEĞERLENDİRME

Atık malzemelerin fuar standı tasarımında kullanımı, günümüzde sürdürülebilirlik ve çevre bilincinin artmasıyla birlikte önem kazanmıştır. Bu yaklaşım, hem çevresel etkileri azaltmakta hem de maliyetleri düşürmektedir. Ancak, atık malzemelerin kullanımı, bazı avantajların yanı sıra belirli dezavantajları da beraberinde getirmektedir. Çalışmada öğrencilerin ortaya koyduğu projelerin analizinden hareketle, atık malzemelerin fuar standı tasarımında kullanımı üzerine yapılan çalışmalar, bu malzemelerin potansiyel faydalarını ve zorluklarını daha iyi anlamamıza yardımcı olmaktadır. Öğrencilerin bu projelerdeki deneyimleri, gerçek dünya uygulamalarında karşılaşılabilecekleri avantajları ve dezavantajları somut bir şekilde ortaya koymaktadır. Elde edilen bulgulardan hareketle atık malzemelerin fuar stant tasarımında kullanımının yarattığı avantajlar sürdürülebilirlik, maliyet etkinliği, yaratıcılık ve yenilik, fonksiyonellik ve kolay montaj ve taşıma başlıkları altında yoğunlaşırken; dezavantajlar ise dayanıklılık sorunları, uyum sorunları, teknik zorluklar, bakım ve onarım ve kısıtlı malzeme seçenekleri başlıkları etrafında yoğunlaşmıştır (Şekil 2).

Elde edilen bulgular, atık malzemelerin işlevsel, teknik ve estetik açıdan yarattığı avantajları ve dezavantajları öğrenci projelerinden hareketle nasıl değerlendirilebileceğine dair bir çerçeve sunmaktadır. Bu bölümde, atık malzemelerin fuar standı tasarımındaki rolü, avantajları ve dezavantajları bağlamında ele alınarak, bu malzemelerin kullanımının işlevsel, teknik ve estetik etkileri değerlendirilmiştir. Atık

malzemelerin fuar stant tasarımında kullanımı sunduğu avantajlar açısından değerlendirildiğinde;

- Doğal kaynakları korur ve atık miktarını azaltarak sürdürülebilirliği sağlar. Atık malzemelerin yeniden kullanımı, çevresel etkilerin minimize edilmesine yardımcı olurken, aynı zamanda mevcut kaynakların daha verimli bir şekilde değerlendirilmesine olanak tanır. Bu yaklaşım, hem ekosistemlerin korunmasına katkıda bulunur hem de gelecek nesiller için daha yaşanabilir bir çevre bırakma hedefini destekler
- Düşük maliyetli veya ücretsiz malzemeler sunduğu için maliyeti düşürebilir. Bu durum, özellikle bütçe kısıtlamaları olan projelerde büyük bir avantaj sağlar. Atık malzemelerin kullanımı, tasarımcıların yaratıcı çözümler bulmalarını teşvik ederken, aynı zamanda ekonomik açıdan da sürdürülebilir bir yaklaşım sunar. Böylece, katılımcılar, daha az harcama yaparak etkileyici ve özgün stantlar tasarlayabilirler. Bu maliyet avantajı, projelerin genel başarısını artırırken, çevresel etkiyi de azaltır.
- Atık malzemenin sunduğu olanaklar ve yarattığı kısıtlılıklar ile birlikte yaratıcılığı güçlendirir. Bu durum, tasarımcıların mevcut malzemeleri en iyi şekilde değerlendirmelerini ve alışılmışın dışında düşüncelerini teşvik eder. Kısıtlamalar, yenilikçi çözümler geliştirmek için bir fırsat haline gelir; böylece estetik, teknik ve işlevsel açıdan farklı tasarım olanakları ortaya çıkar.

Şekil 2. Öğrenci projeleri ve malzemelerin projelerde yarattığı avantaj dezavantajlar

- Tasarımcılar, bu esneklik sayesinde projelerini etkinliklerin dinamiklerine göre hızlı bir şekilde güncelleyebilir ve optimize edebilirler. Ayrıca, modüler yapıların sunduğu çok yönlülük, katılımcıların stantlarını farklı şekillerde düzenlemelerine olanak tanır, bu da hem estetik hem de işlevsel açıdan zenginleştirici bir deneyim sunar.
- Hızlı montaj ve demontaj imkanı sunar. Bu özellik, fuar etkinliklerinde zaman yönetimini kolaylaştırarak, katılımcıların stantlarını etkinlik öncesinde ve sonrasında hızlı bir şekilde kurup kaldırmalarına olanak tanır. Ayrıca, bu pratiklik, standın farklı konumlarda veya etkinliklerde yeniden kullanılabilmesini sağlar. Böylece, hem iş gücü hem de maliyet açısından verimlilik sağlanır.

Atık malzemelerin fuar stant tasarımında kullanımı sunduğu dezavantajlar açısından değerlendirildiğinde;

- Eski malzemelerin kullanımı ile dayanıklılık sorunları yaşayabilir. Atık malzemelerin genellikle geçmişte kullanılmış olması, zamanla aşınma, yıpranma veya yapısal zayıflık gibi sorunları beraberinde getirebilir. Bu durum, fuar standının uzun süreli kullanımında veya yoğun etkileşimlerde güvenilirliğini azaltabilir.
- Farklı malzemelerin bir arada kullanımı estetik ve teknik açıdan uyum sorunları yaratabilir. Her malzemenin kendine özgü dokusu, rengi ve yapısal özellikleri, bir araya geldiğinde istenmeyen görsel ve işlevsel çatışmalara neden olabilir. Bu durum, tasarımın bütünlüğünü bozarak, standın genel estetiğini olumsuz etkileyebilir. Bu noktada, tasarımcıların sürece aktif olarak müdahale etmeleri büyük bir önem taşır. Malzeme seçiminde dikkatli bir yaklaşım benimsemek ve estetik ile teknik uyumu sağlamak için yaratıcı çözümler geliştirmek, atık malzemenin tasarımda kullanımında başarılı sonuçlara ulaşmak için en önemli gerekliliklerdendir.
- Montaj aşamasındaki güçlükler veya uyumsuzluklar teknik açıdan zorlukları beraberinde getirebilir. Bu durum, tasarımın uygulanabilirliğini tehdit ederken, aynı zamanda iş gücü verimliliğini de olumsuz etkileyebilir. Tasarımcıların bu tür zorlukları minimize

etmek için, montaj sürecini önceden planlamaları ve gerekli teknik çözümleri geliştirmeleri büyük önem taşır.

- Eski malzemelerin kullanılması, daha sık bakım ve onarım gerektirebilir. Zamanla aşınan veya yıpranan bu malzemeler, düzenli olarak kontrol edilmediğinde yapısal sorunlar ortaya çıkarabilir. Bu durum, tasarımın estetik görünümünü ve işlevselliğini olumsuz etkileyerek, katılımcılara sunulan deneyimi zayıflatır. Ayrıca, sürekli bakım ve onarım ihtiyacı, zaman ve maliyet açısından ek yükler getirebilir.
- Uygun atık malzeme bulmak zor olabileceği için tedarik aşamasında sorunlar yaşanabilir. Atık malzemelerin temin edilmesi, belirli bir kalite ve özellik standardını sağlamak açısından zorluklar içerebilir. Bu durum, tasarım sürecinin zamanlamasını etkileyerek, projelerin gecikmesine yol açabilir. Ayrıca, yeterli miktarda uygun malzeme bulamamak, tasarımın uygulanabilirliğini kısıtlayabilir ve yaratıcı süreçleri olumsuz yönde etkileyebilir. Tasarımcıların, bu tür tedarik sorunlarını aşmak için alternatif kaynakları araştırmaları ve esnek malzeme seçimleri yapmaları önemlidir. Böylece, sürdürülebilir tasarım hedeflerine ulaşırken, tedarik sürecindeki belirsizlikleri minimize edebilirler.

Atık malzemelerin fuar standı tasarımında kullanımı, birçok olumlu ve olumsuz yönüyle dikkat çekmektedir. Bu nedenle, atık malzeme kullanımı planlanırken, hem avantajların hem de dezavantajların dikkatlice değerlendirilmesi gerekmektedir. Bu denge, başarılı ve etkili bir fuar standı tasarımı için kritik öneme sahiptir.

Çalışmanın ikinci temel değerlendirme konusu öğrencilerin yaptıkları bu proje tasarımlarından elde ettiği kazanımların analiz edilmesidir. Bu bölümde sürecin sonunda öğrenci geribildirimlerinden hareketle öğrencilerin atık malzemeleri kullanarak gerçekleştirdikleri tasarım süreçlerinde kazandıkları bilgi ve beceriler değerlendirilmiştir. Proje süreci, öğrencilerin atık malzemeleri kullanarak tasarım yapma becerilerini geliştirmelerinin yanı sıra, sürdürülebilirlik, estetik ve işlevsellik gibi önemli kavramlar üzerinde derinlemesine bir anlayış kazanmalarını sağlamıştır. Öğrencilerin bu süreçte edindikleri bilgi ve

deneyimlerin yanı sıra, tasarımın çeşitli unsurlarının nasıl entegre edileceğine dair farkındalıkları arttırılmıştır. Bu bölümde, öğrencilerin projeden elde ettikleri kazanımlar, belirli başlıklar altında maddeler halinde sunularak ve bu kazanımların genel tasarım süreçlerine olan etkileri değerlendirilmiştir.

- Proje sürecinde öğrenciler fuar tasarımı ve süreçleri ile ilgili bilgi sahibi olmuştur. Bu süreç, öğrencilerin fuar tasarımının temel prensiplerini, uygulama aşamalarını ve sektördeki güncel trendleri keşfetmelerine olanak tanımıştır. Ayrıca, tasarımın estetik ve işlevsellik açısından nasıl dengeleneceği, hedef kitleye ulaşma stratejileri ve marka kimliğinin önemi gibi konular üzerinde derinlemesine düşünme fırsatı sağlamıştır. Ayrıca fuar standı tasarımında sergileme alanları, aydınlatma, malzeme seçimi ve marka kimliği gibi unsurların detayları hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Stantlarda kullanılan malzeme ve montaj yöntemleri hakkında bilgi edinilmiştir.
- Öğrencilerin sürdürülebilir malzemelerin seçimi, kriterleri ve geri dönüşüm süreçleri hakkında farkındalıkları gelişmiştir. Öğrenciler, çevresel etkileri minimize eden malzeme seçimlerinin önemini kavradılar ve bu malzemelerin sürdürülebilirlik açısından taşıdığı değerleri öğrenmişlerdir. Ayrıca, geri dönüşüm süreçlerinin nasıl işlediğini ve bu süreçlerin tasarım projelerine nasıl entegre edilebileceğini keşfetmişlerdir. Bu bilgi, öğrencilerin projelerinde daha çevre dostu ve sosyal açıdan sorumlu yaklaşımlar geliştirmelerine olanak tanımıştır.
- Sürdürülebilir malzemelerin kullanımı ile çevresel ve sosyal açıdan sağlanan faydalar fark edilmiştir. Öğrenciler, bu tür malzemelerin doğaya olan olumlu etkilerini, enerji tasarrufunu ve atık miktarını azaltma potansiyelini gözlemlemişlerdir. Ayrıca, sürdürülebilir malzemelerin yerel ekonomilere katkı sağladığı ve toplumsal bilinçlenmeyi artırdığı konusunda bilgi sahibi olmuşlardır. Bu süreç, öğrencilerin tasarımlarında çevresel sorumluluk bilincini ön planda tutmalarını teşvik etmiştir.
- Atık malzemelerin güzel tasarımlar oluşturma potansiyeli gözlemlenmiştir. Öğrenciler, geri

dönüştürülebilir malzemeleri yaratıcı bir şekilde kullanarak işlevsel, teknik ve estetik açıdan çeşitli çözümler üreterek projelerini geliştirmişlerdir. Bu süreç, atık malzemelerin sadece birer yük değil, aynı zamanda yenilikçi tasarım çözümleri için birer kaynak olabileceğini göstermiştir. Öğrenciler, bu malzemelerin dönüşüm sürecinde tasarımın nasıl şekillendiğini ve bu süreçteki yaratıcılığın önemini keşfetmişlerdir. Bu deneyim, atık malzemelerin sürdürülebilir tasarım anlayışına katkıda bulunabileceğini ve çevresel sorunlara çözüm üretebileceğini anlamalarına yardımcı olmuştur.

SONUÇ

Günümüzde fuarlarının öneminin giderek artması, stant üretimini artırırken atık miktarının da çoğalmasına neden olmaktadır. Fuarlar, firmaların ürünlerini tanıtmak için çeşitli malzemeler kullanarak dikkat çekici stantlar oluşturmalarına olanak tanırken. bu süreçte kullanılan malzemelerin çoğu, fuar sonrası geri dönüşüme kazandırılmadan atık haline gelmektedir. Bu problemten hareketle kurgulanan çalışmada atık malzeme kullanılarak stant tasarlanması amaçlanmış ve sürdürülebilir çözümler geliştirilmesi hedeflenmiştir. Fuar Alanları ve Stant Tasarımı dersi kapsamında buna bağlı olarak tasarlanan stantlar, atık malzemelerin işlevsel, teknik ve estetik açıdan yarattığı avantajlar ve dezavantajlar üzerinden değerlendirilmiştir.

Atık malzemelerin fuar standı tasarımında kullanımı, birçok olumlu ve olumsuz yönüyle öne çıkmaktadır. Olumlu yönleri arasında, çevresel sürdürülebilirliği artırma, maliyetleri düşürme ve yaratıcı tasarımlar oluşturma gibi faktörler yer alırken; olumsuz yönler, montaj zorluğu, malzeme tedariği, estetik ve teknik açıdan uyumsuzluk, montaj zorluğu gibi sorunlardır. Bu nedenle, atık malzeme kullanımı planlanırken avantajlar ve dezavantajların dikkatlice değerlendirilmesi büyük önem taşımaktadır.

Bu dengeyi sağlamak, hem estetik hem de işlevsellik açısından etkili bir fuar standı tasarımı için kritik bir unsurdur. Tasarımcıların, hem çevresel etkileri minimize eden hem de ziyaretçilerin ilgisini çeken yaratıcı çözümler geliştirmeleri, başarılı bir fuar deneyimi sağlamada önemli bir rol oynamaktadır. Dolayısıyla, atık malzeme

kullanımı, dikkatli bir planlama ve uygulama gerektirirken, aynı zamanda inovatif düşünmeyi teşvik eden bir fırsat sunmaktadır.

Sonuç olarak, bu proje süreci, öğrencilerin tasarım becerilerini geliştirirken sürdürülebilirlik ve çevresel sorumluluk konularında derin bir farkındalık kazanmalarını sağlamıştır. Sürdürülebilir malzemelerin seçimi, geri dönüşüm süreçleri ve atık malzemelerin yaratıcı kullanımı, tasarım süreçlerinde önemli rehberler haline gelmiştir. Bu deneyim, estetik ve işlevselliğin yanı sıra çevresel ve sosyal faydaları da göz önünde bulundurarak daha bilinçli tasarımlar oluşturmalarına olanak tanımıştır. Böylece, öğrenciler, modern tasarımın toplumsal ve çevresel sorumluluk taşıdığını anlayarak, gelecekteki projelerinde bu değerleri etkin bir şekilde uygulama yetkinliği kazanmışlardır.

KAYNAKLAR

- Aksu, C., (2011), Sürdürülebilir kalkınma ve çevre. *Güney Ege Kalkınma Ajansı*, 1-33. Erişim adresi (26 Şubat 2023): http://geka.gov.tr/Dosyalar/o_19v5e00u1ru61bbncf2qmlcpv8.pdf
- Aksu, E. (2016). *Küresel bir iletişim platformu olarak fuar iç mekanları ve uluslararası fuarlar üzerinden bir irdeleme*, [Yüksek lisans tezi, İstanbul Teknik Üniversitesi]. İstanbul Teknik Üniversitesi Açık Erişim Sistemi: <https://polen.itu.edu.tr/items/3d905566-760c-4cd0-8f59-c6ffb9a08e77>
- Altın, E. (2023). Fuar stant tasarım kriterleri ve uygulama süreçlerinin incelenmesi. *Mimarlık ve Yaşam*, 8(3), 693-718. <https://doi.org/10.26835/my.1159187>
- Aydın, D. ve Uysal, M. (2009). Mimari program verilerinin mekan performansının değerlendirilmesi yoluyla belirlenmesi: eğitim fakültesi örneği. *Erciyes Üniversitesi Fen Bilimleri Enstitüsü Fen Bilimleri Dergisi*, 25 (1), 1-23.
- Bekar, İ. (2023). Mobilya tasarımında atık malzeme kullanımının örnekler üzerinden değerlendirilmesi. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 13 (1), 84-99. DOI: 10.20488/sanattasarim.1313909
- Bekar, İ. ve Cürgül, T. (2024). The use of natural stone in furniture design within the context of limitations and creativity. *Sanat ve Tasarım Dergisi*, 14(1), 61-85. <https://doi.org/10.20488/sanattasarim.1505760>
- Çebi, S. (2024). Varka ve Gülşah minyatürlerinin temel tasarım atölyesinde yeniden üretimi. *Art-Sanat Dergisi*, (22), 435-466. <https://doi.org/10.26650/artsanat.2024.22.1482465>
- Elibol, G. C., Bezci, İ., Dündar Türkkan, V. ve Varol, A. (2018). Mobilya tasarımında yeniden kullanım: Tasarımdan üretime dönüşüm. *Art-e Sanat Dergisi*, 11 (21), 134-156. DOI: 10.21602/sduarte.344513.
- Gazal, C. (2021). Sürdürülebilir tüketim ekseninde sürdürülebilir moda pazarlaması uygulamaları. *İktisadi ve İdari Yaklaşımlar Dergisi*, 3(2), 131-144.
- Gürcüm, H. B. ve Yüksel, C. (2011). Moda sektörünü “yavaşlatan” eğilim: Eko moda ve modada sürdürülebilirlik. *Akdeniz Sanat*, 4(8), 48-51.
- Hasol, D. (2005). *Ansiklopedik mimarlık sözlüğü*. YEM Yayın - Mimarlık Dizisi.
- Hatipoğlu, S.C., Kamaoğlu, M. Şensoy, G. ve İnceoğlu, M. (2024). Body, dance and abstraction for spatial and structural comprehension in the first year of design education. *International Journal of Technology and Design Education*. 34(1), 19-55.
- Kaptan, S. (2021). Görsel iletişimde stant tasarımı ve anlam üretimi. *Journal of History School*, 51, 1246-1268.
- Küçükerman, Ö. (2002), Sergiler, fuarlar, standlar ve yaratıcı tasarımlar. G.İpek (Ed.). *Fuar stand tasarımı* içinde (s. 9-18). Yapı – Endüstri Merkezi Yayınları.
- McLennan, J. F. (2004). *The philosophy of sustainable design: The future of architecture*, Ecotone Publishing Company.
- Onay, B., Okuyucu, Ş.E. ve Çoban, G. (2023). Atık malzemelerin işlevsel ürüne dönüştürülme süreci: İç mimarlık stüdyo deneyimi, *Kent Akademisi Dergisi*, 16(3), 1741-1758. <https://doi.org/10.35674/kent.1252387>
- Önlü, N. (2010). Tasarımda yaratıcılık ve işlevsellik tekstil tasarımındaki konumu. *Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (1), 85-95.
- Radwan, A. ve Morsi, A.A.G. (2018). Integration of reusing materials as a Ttool in sustainable

design education. *12th International Technology, Education and Development Conference*. İspanya.

Sağlam, F. ve Enginoğlu, T. (2016). Atık Nesnelerin Sanat Eğitiminde Kullanılması. *Batı Anadolu Eğitim Bilimleri Dergisi*, 7(14), 45-58.

Tütüncü, D. (2011). Mobilya tasarımını değerlendirmede kullanılan temel kriterlerin kullanıcı algısı açısından önceliklerinin belirlenmesi, [Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi] Anadolu Üniversitesi Açık Erişim Sistemi: <https://earsiv.anadolu.edu.tr/xmlui/handle/11421/4975?show=full>

Yılmaz, M. ve Tüfekçioğlu, D. (2018). Atık malzemelerden 1/1 tasarım uygulamaları, *UTAK Ulusal Tasarım Araştırmaları Konferansı* bildiriler kitabı içinde (567-575). Ankara: ODTÜ.

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne eşit katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

**TR33 BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN
FİRMALARIN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ,
İNOVASYON VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ
AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ**

EVALUATION OF FIRMS OPERATING IN THE
TR33 REGION IN TERMS OF INFORMATION
AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES,
INNOVATION AND LABOR PRODUCTIVITY

Sema BEHDİOĞLU, Neslihan ÇİLESİZ, Ayşegül YILDIZ, Fadime ÇELİK

31

TR33 BÖLGESİNDE FAALİYET GÖSTEREN FİRMALARIN BİLGİ VE İLETİŞİM TEKNOLOJİLERİ, İNOVASYON VE İŞGÜCÜ VERİMLİLİĞİ AÇISINDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

EVALUATION OF FIRMS OPERATING IN THE TR33 REGION IN TERMS OF INFORMATION AND COMMUNICATION TECHNOLOGIES, INNOVATION AND LABOR PRODUCTIVITY

Anahtar Kelimeler:

İşgücü Verimliliği,
İnovasyon,
Yapısal Eşitlik
Modellemesi.

Keywords:

Labor Productivity,
Innovation,
Structural Equation
Modeling.

Sema BEHDİOĞLU ¹, Neslihan ÇİLESİZ ², Ayşegül YILDIZ ³, Fadime ÇELİK ⁴

ÖZ

Günümüzde bilgi ve iletişim teknolojilerinde (BİT) yaşanan hızlı değişimle birlikte, firmalar arasında rekabet artmakta ve sürdürülebilir başarı sağlamak için yenilikçi yaklaşımlara ihtiyaç duyulmaktadır. Bu çalışmada, Türkiye'nin TR33 Bölgesi'nde faaliyet gösteren Ar-Ge departmanına sahip firmalar işgücü verimliliği, ihracat yoğunluğu, BİT kullanımı, beşeri sermaye ve inovasyon gibi çeşitli faktörlerin etkisi altında değerlendirilmiştir. Çalışmanın amacı, işgücü verimliliği üzerindeki doğrudan ve dolaylı belirleyicileri yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) ile incelemek ve firmaların rekabet gücünü artıracak politika önerileri sunmaktır. Araştırma kapsamında, TR33 Bölgesi'nde (Manisa, Kütahya, Uşak ve Afyon illeri) yer alan 252 firmaya yönetim, organizasyon ve inovasyon araştırması (MOI) anketi uygulanmıştır. Anket sonuçları ihracat yoğunluğu, BİT kullanımı, yönetim başarısı ve beşeri sermaye gibi faktörlerin işgücü verimliliği üzerindeki etkisinin anlamlı olduğunu göstermektedir. Elde edilen bulgular, BİT ve inovasyon faaliyetlerinin işgücü verimliliği üzerindeki etkilerini ortaya koyarak firmaların sürdürülebilir büyüme stratejileri geliştirmelerine katkı sağlamaktadır.

ABSTRACT

Rapid changes in information and communication technologies (ICT) are intensifying competition among firms, creating a need for innovative approaches to achieve sustainable success. This study evaluates the impact of various factors such as labor productivity, export intensity, ICT usage, human capital, and innovation on firms with R&D departments operating in Türkiye's TR33 Region. The aim of the study is to examine the direct and indirect determinants of labor productivity using structural equation modeling (PLS-SEM) and to provide policy recommendations that can enhance firms' competitiveness. A management, Organization, and Innovation (MOI) Survey was conducted with 252 firms located in the TR33 Region (Manisa, Kütahya, Uşak, and Afyon provinces). Based on the survey results, it was found that factors such as export intensity, ICT usage, managerial effectiveness, and human capital have significant effects on labor productivity. The findings reveal the role of ICT and innovation activities in improving labor efficiency, offering insights into how firms can develop sustainable growth strategies.

¹ Prof. Dr., Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, sema.behdioglu@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-4759-2088.

² Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, neslihan.cilesiz@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1309-8660.

³ Dr. Öğr. Üyesi, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi, İİBF, Ekonometri Bölümü, aysegul.yildiz@dpu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-8036-9910.

⁴ Dr. Öğr. Üyesi, Bandırma Onyedli Eylül Üniversitesi İİBF, Ekonometri Bölümü, fcelik@bandirma.edu.tr, ORCID: 0000-0003-0211-8304.

GİRİŞ

Günümüzde firmalar, küreselleşmenin hızla gelişmesi, yeni rakiplerin ortaya çıkması ve talep yapısının çeşitlenmesi gibi etkenlerle giderek daha karmaşık ve dinamik bir çevreyle karşı karşıya kalmaktadır. Bu koşullara uyum sağlamak isteyen firmalar, rekabet gücünü korumak ve geliştirmek amacıyla dijitalleşme, Ar-Ge ve inovasyon gibi çeşitli alanlarda kendilerini yenileme sürecine girmektedir. Özellikle sürdürülebilir büyüme sağlamak için işgücü verimliliğini artırmak büyük önem taşımaktadır. İşgücü verimliliği, firmaların rekabet avantajını sürdürmesi, iş süreçlerini optimize etmesi ve üretim kapasitesini artırması açısından kritik bir performans göstergesidir (Gogokhia ve Berulava, 2021; Zhu vd., 2021). Bu bağlamda, işgücü verimliliği, firmaların pazarda daha avantajlı bir konuma gelmesine, maliyetlerini düşürmesine ve kaynaklarını daha etkin kullanmasına olanak sağlayarak sürdürülebilir büyüme hedeflerine katkı sunmakla birlikte yalnızca bireysel firmalar için değil, bölgesel ve ulusal düzeyde ekonomik büyüme ve kalkınma açısından da önemli bir bileşen olarak değerlendirilmektedir. Son yıllarda, işgücü verimliliğinin artmasında Ar-Ge, inovasyon ve bilgi ve iletişim teknolojilerine (BİT) yapılan yatırımların etkisi giderek öne çıkmaktadır. Ar-Ge faaliyetleri, firmaların teknolojik yenilikler geliştirmelerine ve verimliliklerini artıracak süreç iyileştirmeleri yapmalarına imkan tanımakta, inovasyon ve dijitalleşme süreçleriyle birleştiğinde ise işgücü verimliliğini desteklemektedir. Özellikle BİT'in üretim ve yönetim süreçlerine entegrasyonu, bilgi akışını hızlandırarak çalışanların iş yapma hızını ve verimliliğini artırmakta ve böylece firmaların uluslararası rekabet gücünü pekiştirmektedir (Borghoff, 2011; Marín-García vd., 2021). Shahnazi (2021), BİT'in Avrupa ülkelerinde işgücü verimliliğini artırmada kritik bir rol oynadığını vurgulamaktadır. Benzer şekilde, Zhu vd. (2021) Ar-Ge ve BİT yatırımlarının, inovasyon aracılığıyla dolaylı olarak işgücü verimliliğini artırdığına işaret etmiştir. Inovasyon faaliyetleri, firmaların hızla değişen pazar koşullarına uyum sağlamasını ve yenilikçi ürün ve hizmetler sunarak rekabet avantajı elde etmesini desteklerken, dijital teknolojiler iş süreçlerinin otomasyonunu ve veri odaklı karar alma süreçlerini geliştirerek işgücü verimliliğinde belirgin

bir iyileşme sağlamaktadır (Dolfsma ve Soete, 2006; Jorgenson vd., 2008). Bu bağlamda, BİT'in ekonomiye katkısı, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için işgücü verimliliği ve ekonomik büyüme açısından geniş ölçekte ele alınmaktadır (Türedi, 2013). BİT, firmaların dijital altyapısını güçlendirerek inovasyon faaliyetlerini tetikleyen bir katalizör rolü üstlenmektedir. Bu altyapı, iş süreçlerinin optimize edilmesini ve yeni fikirlerin hayata geçirilmesini kolaylaştırmaktadır (Elik ve Yaşa, 2021). BİT'in yaygınlaşması, yeni ürün ve hizmetlerin geliştirilmesine olanak tanıyarak firmaların inovasyon kapasitelerini artırmakta ve ekonomik performansını iyileştirmektedir (Grazzi ve Jung, 2015).

İnovasyon, işyeri organizasyonları ve iş uygulamalarında önemli iyileştirmeler sunarak işgücü verimliliğine katkı sağlamaktadır. İnovasyon süreci; firmaların kurumsal stratejileri, önceki dönem inovasyon tecrübeleri, büyüklükleri ve bağlı bulunduğu ülke ile ekonomik ilişkileri gibi birçok faktöre göre değişkenlik göstermektedir (Peneder, 2010). İnovasyon ve teknoloji arasındaki ilişki, işgücü verimliliğini önemli ölçüde etkilemekte ve bu etki, özellikle BİT'in üretim süreçlerinin dijitalleştirilmesi ve veri odaklı karar alma süreçlerine katkı sağlamasıyla belirginleşmektedir. BİT yatırımları, firmaların işgücü verimliliğini artırmak ve rekabet avantajı sağlamak adına stratejik bir rol oynamaktadır (Shahnazi, 2021; Laddha vd., 2022). Sonuç olarak, firmaların işgücü verimliliğini artırmak ve sürdürülebilir büyümeyi sağlamak için inovasyon ve BİT'in entegrasyonu önemli rol oynamaktadır.

İnovasyon ve teknoloji, işlevsel açıdan birbirine bağlı iki kavram olmakla birlikte belirli yönleriyle farklılık göstermektedir. Öncelikle, geliştirilen her teknoloji ekonomik değildir ve maliyetli olduğundan kolaylıkla uygulanamaz. Bir diğer deyişle, üretilen herhangi bir teknoloji, yalnızca ekonomik olduğunda ve hayata geçirildiğinde yenilik haline gelmektedir (Eren, 1982). Dolayısıyla inovasyon süreçlerine entegre edilen teknoloji, inovasyonun geliştirilmesinde veya gerçekleştirilmesinde önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Ayrıca, BİT olarak adlandırılan yeni uygulamaların, inovasyonun gerçekleştirilmesinde hayati bir rol oynadığı bilinmektedir. BİT, özellikle inovasyonun

oluşturulma aşamasında süreçlerin yönetimi, yenilikçi faaliyetlerin yürütülmesi ve performansın izlenmesi sırasında yoğun bir şekilde kullanılmaktadır. Diğer taraftan, özellikle inovasyon çalışmalarında, geleneksel araçlar ve malzemelerle yapılamayan ölçümler veya üretimle ilgili diğer işlemler, BİT sayesinde kısa sürede ve kolaylıkla gerçekleştirilebilmektedir. İnovasyon ve teknoloji arasındaki bu iç içe geçmiş ilişkinin anlaşılması, işgücü verimliliği bağlamında da büyük bir önem taşımaktadır. İnovasyon, teknolojinin pratik ve ekonomik uygulamalarına dayanmakta olup bu süreçlerin işgücü üzerinde doğrudan bir etkisi bulunmaktadır. İnovatif teknolojilerin iş yerlerine entegrasyonu, çalışanların görevlerini daha hızlı, etkin ve maliyet düşürücü yöntemlerle yerine getirmelerini sağlamaktadır. Bu durum, hem bireylerin hem de işletmelerin performansını ve üretkenliğini artırmada belirleyici bir rol oynamaktadır. (Gündoğan ve Biçerli, 2003). Örneğin, üretim süreçlerine entegre edilen inovatif otomasyon teknolojileri sayesinde daha az sayıda işçiyle daha yüksek üretim kapasitesine ulaşılabilmektedir. İnovasyon, iş süreçlerini yeniden yapılandırarak verimliliği artırırken, otomasyon aracılığıyla üretim maliyetlerini düşürmekte ve standart kaliteyi koruyarak işletmelere katkı sağlamaktadır (Değer, 2021). Benzer şekilde, tarım sektöründe dijitalleşme, teknoloji yatırımları ve yenilikçi uygulamalar, verimlilikte önemli iyileşmeler sağlamaktadır. Modern teknolojilerle donatılmış tarımsal ekipmanlar, çiftçilerin üretim süreçlerini optimize etmelerine, maliyetleri azaltmalarına ve ürün kalitesini arttırmalarına fırsat sunmaktadır (Salimova vd., 2022).

İşgücü verimliliğindeki bu artış, rekabet avantajı, pazar payında genişleme ve ekonomik büyüme gibi olumlu sonuçları da beraberinde getirmektedir. Dolayısıyla, işgücü verimliliği üzerinde derin ve çok boyutlu etkiler yaratan inovasyon ve BİT entegrasyonu, firmaları ve ekonomileri dönüştürme potansiyeline sahiptir. Bu nedenle, işgücü verimliliğine yönelik stratejiler geliştirirken, inovasyon ve teknolojinin rolünü merkeze almak günümüz iş dünyasında başarının anahtarlarından biri haline gelmiştir.

Bu çalışma, Türkiye'nin Ege Bölgesi'ndeki tarım ve sanayi sektörlerinde önemli bir potansiyeli olan ve TR33 Bölgesi'nde faaliyet gösteren Ar-Ge departmanına sahip firmaların işgücü verimliliğini etkileyen faktörleri ve bu

faktörler arasındaki ilişkileri incelemeyi amaçlamaktadır. TR33 Bölgesi, sanayi altyapısının yetersizliği ve çoğunlukla tarımın baskın olması gibi zorluklarla mücadele ederken, BİT ve inovasyon yatırımları bu bölgenin ekonomik yapısını dönüştürerek tarım ve sanayiye daha rekabetçi ve verimli hale getirebilir. Böylece bu teknolojiler, bölgenin diğer kalkınma alanlarını da destekleyerek sürdürülebilir bir büyüme için temel oluşturabilir. Bu kapsamda makale, ihracat yoğunluğu, beşeri sermaye, BİT kullanımı, yönetim başarısı, BİT sermayesi, inovasyon ve işgücü verimliliği arasındaki ilişkileri anlamak amacıyla PLS tabanlı yapısal eşitlik modellemesi (PLS-SEM) kullanarak daha derinlemesine bir analiz sunmayı hedeflemektedir. Değişkenler arası karmaşık ilişkileri analiz etmedeki esnekliği nedeniyle tercih edilen bu yöntem, aynı zamanda bölgede sürdürülebilir kalkınmaya katkı sağlayabilecek stratejik müdahalelerin belirlenmesinde güçlü bir araçtır.

Bu çalışma, TR33 Bölgesi gibi sanayi ve tarımın iç içe geçtiği ve bölgesel kalkınma dinamiklerinin farklılaştığı alanlara yönelik detaylı analizlerin sınırlı olması nedeniyle literatüre özgün bir katkı sunmaktadır. Özellikle işgücü verimliliğinin belirleyicilerinin bölgesel düzeyde ele alınması, Türkiye'deki bölgesel kalkınma politikalarına ışık tutabilecek stratejik bulgular ortaya koymaktadır. Ayrıca, PLS-SEM yönteminin kullanılması, değişkenler arasındaki dolaylı etkilerin ve etkileşimlerin daha kapsamlı bir şekilde değerlendirilmesine imkan tanımakta ve bu bağlamda mevcut literatüre metodolojik bir yenilik kazandırmaktadır. Bu yönleriyle çalışma, TR33 Bölgesi için bir model oluşturmanın yanı sıra, benzer özelliklere sahip diğer bölgeler için de yol gösterici olmayı hedeflemektedir.

Çalışmanın önerdiği politikalar, Ar-Ge teşvikleri, BİT yatırımları ve inovasyon odaklı düzenlemeler gibi konularda işgücü verimliliğini artırabilecek stratejik müdahalelere rehberlik edebilir. Çalışmanın bir sonraki bölümünde, söz konusu değişkenler arasındaki ilişkiler üzerine bir literatür incelemesi sunulmaktadır. Ardından sırasıyla yöntem ve araştırma modeline değinilmekte, ampirik bulgulara yer verilmektedir. Sonuç bölümü ise bölgenin kalkınmasına katkı sağlayacak politika önerilerini içermektedir.

LİTERATÜR TARAMASI

Literatür taraması, işgücü verimliliğini etkileyen faktörler ve bu faktörler arasındaki etkileşimin, farklı bölgeler, sektörler ve ülke gruplarındaki verimlilik üzerindeki etkilerini geniş kapsamlı olarak inceleyen araştırmalara odaklanmaktadır.

Bugamelli ve Paganao (2004), İtalya’da büyük ölçekli bir imalat firmasında BİT yatırımı ile beşeri sermaye ve işletme sermayesi arasındaki ilişkiyi ele alarak BİT marjinal ürününün kullanıcı maliyetini aştığını, ancak beşeri sermaye ve işletme sermayesi yatırımları ile tamamlanamadığını belirtmiştir. Higón (2012), İngiltere’deki küçük ve orta ölçekli işletmelerde BİT’in inovasyon performansını artırma potansiyeline sahip olduğunu, ancak BİT’in temelde verimliliği artırıcı bir teknoloji olarak işlev gördüğünü vurgulamıştır. Hall vd. (2013) İtalyan firmalarında Ar-Ge’nin inovasyon için, BİT’in ise verimlilik için daha kritik olduğunu öne sürerken, Skorupinska ve Torrent-Sellens (2014), Doğu Avrupa ülkelerinde BİT, yönetim uygulamaları, beşeri sermaye ve örgütsel değişimlerin verimlilik üzerindeki doğrudan ve dolaylı belirleyicilerini incelemiş ve işgücü maliyetinin ana belirleyici olduğunu ortaya koymuştur. Bu sonuçlar, BİT’in işgücü verimliliği üzerindeki dolaylı etkisini işaret etmektedir. Aboal ve Tacsir (2015), Uruguay hizmet ve üretim firmalarında BİT yatırımlarının inovasyon ve verimlilikle olan ilişkisini analiz ederek BİT yatırımlarının büyük ölçekli ekonomiler için daha avantajlı olduğunu belirtmiş ve BİT yatırımı eksikliğinin verimliliği düşürdüğünü gözlemlemiştir. Grazi ve Jung (2015) Latin Amerika firmalarında geniş bant kullanımının verimlilik artışını desteklediğini ve özellikle geniş bant teknolojilerinin yenilik kapasitesini artırıcı rol oynadığını ortaya koymuştur. Álvarez (2016), Şili’de özellikle hizmet sektörü için BİT ve Ar-Ge’nin verimlilik üzerindeki olumlu etkisini incelemiş ve bu yatırımların gelişmekte olan ülkelerde verimliliği doğrudan artırdığını göstermiştir. Kijek ve Kijek (2019), Polonya imalat firmalarına ilişkin verileri kullanarak teknolojik inovasyonun BİT ile verimlilik arasındaki bağlantı üzerindeki düzenleyici etkisini analiz ederek verimlilik paradoksunu çözmeyi amaçlamıştır. Bu bağlamda 2960 Polonyalı yenilikçi imalat firması için BİT, ürün ve süreç inovasyonları ve

verimlilik arasındaki ilişkileri Genelleştirilmiş Yapısal Eşitlik Modeli (GSEM) kullanarak incelemiştir. Bulgular, süreç inovasyonlarının örnek firmalarda BİT ile işgücü verimliliği arasındaki bağlantı üzerinde düzenleyici bir etki yarattığını göstermiştir. Yazarlar, çalışmanın asıl katkısının BİT kullanımının verimlilik üzerindeki doğrudan ve dolaylı etkilerinin göz önüne alınması olduğunu ifade etmiştir. BİT’in işgücü verimliliğine doğrudan katkıda bulunduğunu ancak dolaylı etkisinin esas olarak süreç inovasyonu yoluyla işe yaradığını göstermiştir. Bartelsman vd. (2019), 10 Avrupa ülkesi için, firma düzeyinde geniş bant internete sahip çalışanların oranı olarak ölçülen, firmaların BİT yoğunluğunu dikkate alarak işgücü verimliliği ve inovasyon (teknolojik ve teknolojik olmayan) arasındaki bağlantıyı araştırmıştır. Analiz sonuçları, firmanın işgücü verimliliğinin önemli ölçüde ürün inovasyonlarıyla ilişkili olduğunu ancak geniş bant internete sahip çalışanlara (BIT) kıyasla daha düşük seviyede olduğunu ortaya koymuştur. Bhattacharya ve Rath (2020), Çin ve Hindistan imalat sektörlerinde inovasyonun işgücü verimliliğini artırdığını, ancak Hindistan’da etkinin daha zayıf olduğunu gösterirken, Gogokhia ve Berulava (2021) geçiş ekonomilerinde iş ortamı reformlarının Ar-Ge ve inovasyon yoluyla işgücü verimliliğini destekleyici etkisini incelemiştir. Ünlü (2022), Türkiye’de 2001-2020 yıllarında BİT kullanımının işgücü verimliliği üzerindeki çift yönlü etkisini vurgularken, Zhu vd. (2021) Çin firmalarında Ar-Ge ve BİT yatırımlarının süreç inovasyonu ve verimliliği artırmada kritik girdiler olduğunu tespit etmiştir. Shahnazi (2021), AB ülkelerinde BİT yayılımının verimlilik üzerinde mekansal etki yarattığını, BİT kullanımının bir ülkede artmasının diğer ülkelerin verimliliğine de katkıda bulunabileceğini ifade etmiştir. Ben Khalifa (2023), Tunus’ta 238 imalat firmasının inovasyon faaliyetlerine yatırım yapma ve bu yatırımları inovasyon çıktılarına dönüştürme yeteneklerini ve bu çıktıların verimlilik artışlarına katkıda bulunup bulunmadığını araştırmıştır. Araştırma sonuçları, Ar-Ge’nin ürün inovasyonu için belirleyici rol oynadığını ancak süreç inovasyonu için aynı etkinin söz konusu olmadığını ortaya koymuştur. Elde edilen bulgular, BİT kullanımının her iki inovasyon türü üzerinde de olumlu etkisi olduğunu, ancak bu etkinin süreç inovasyonunda daha önemli olduğunu göstermiştir. Ayrıca çalışmada Ar-Ge ve BİT’in

aynı zamanda inovasyon faaliyetleri yoluyla firmanın işgücü verimliliğinin önemli bir dolaylı itici gücü olduğu ifade edilmiştir. Audretsch ve Belitski (2023), Birleşik Krallık'taki kriz öncesi ve sonrası dönemde imalat, BİT, bilimsel hizmet ve yaratıcı endüstrilerdeki firmalar için “Bilgi işbirliği ve yayılmalarının yanı sıra bir firmanın kendi Ar-Ge'sine ve BİT'ine yaptığı yatırım firmanın inovasyonunu ve üretkenliğini nasıl etkiler?” sorusunun cevabını araştırmıştır. Ampirik bulgular, inovasyon ve işgücü verimliliği üzerindeki etkilerin incelenmesinde, Ar-Ge ve BİT yatırımlarının yanı sıra dış bilgi girdilerinin de göz önünde bulundurulması gerektiğini ortaya koymuştur. Çalışmada, imalat ve BİT sektörleri için Ar-Ge ve BİT yatırımlarının içsel olarak inovasyon ve firmaların işgücü verimliliği üzerinde etkili olduğu bulunmuştur. Ancak, bu etkilerin sektörler arasında farklılık gösterdiği ve bazı durumlarda işbirliği ve yayılmaların etkisinin daha belirgin olduğu görülmüştür.

Bu literatür incelemesi, Ar-Ge, BİT, inovasyon ve işgücü verimliliği arasındaki ilişkileri anlamak için önemli bir çerçeve sunmaktadır. Söz konusu ilişkilerin Türkiye'nin bölgesel kalkınması için de değerli ipuçları sunacağı düşünülmektedir. Bu kapsamda çalışmada TR33 Bölgesi'ndeki firmaların bu ilişkilerden nasıl faydalanabileceği üzerine odaklanarak, bölgedeki firmalar incelenmiştir. TR33 Bölgesi'ndeki firmaların BİT, inovasyon, işgücü verimliliği etkileşiminin analiz edilmesi bölgenin ekonomik gelişimine yönelik stratejilerin belirlenmesinde temel bir adım oluşturacaktır. Ayrıca, TR33 Bölgesi'ndeki firmalar düzeyinde gerçekleştirilen analiz, bölgenin rekabet gücünü artırmak ve sürdürülebilir kalkınmayı desteklemek için bölgesel ekonomik gelişime dair önemli bir bakış açısı sunmaktadır ve bölgedeki işletmelerin güçlü ve zayıf yönlerini belirleyerek stratejik karar alma süreçlerine rehberlik etmektedir.

YÖNTEM

Yöntem bölümünde, bu çalışmada kullanılan analiz yöntemi olan kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik

modeli (Partial Least Squares Structural Equation Modeling - PLS-SEM) üzerine odaklanılmıştır. PLS-SEM yaklaşımı, verilerin normal dağılmadığı ve örneklem küçük olduğu durumlarda kovaryans temelli yapısal eşitlik modellemesine alternatif olarak geliştirilmiştir. Kovaryans temelli yapısal eşitlik modellemesi kovaryans matrisleri arasındaki farkı en aza indirmeye çalışarak model parametrelerini tahmin ederken, PLS-SEM ise endojen gizil5 değişkenin açıklanan varyansı üzerine odaklanmaktadır (Hair vd., 2011). PLS-SEM iki aşamalıdır. Birinci aşamada gözlenen değişkenler ile teorik kavramlar arasındaki ilişkilerin belirlenmesini sağlayan ölçüm modeli değerlendirilmektedir. İkinci aşamada ise yapısal model değerlendirilerek önerilen teori ile sunulan ilişkinin tutarlılığı test edilmektedir (Henseler vd., 2009).

PLS-SEM, modelde kullanılan her bir değişkenin ölçümünde kullanılan ölçeklerin güvenilirlik ve geçerliliğini, ayrıca modelde yer alan değişkenler arasındaki ilişkinin derecesini ve önemini eş zamanlı olarak değerlendirmektedir (Yılmaz vd., 2015).

PLS-SEM'de, içsel model (yapısal model) ve dışsal model (ölçüm modeli) olmak üzere doğrusal denklemle ifade edilen iki farklı ilişki türü bulunmaktadır:

1. İçsel Model: Gözlemlenmeyen veya gizil değişkenler arasındaki ilişkiyi açıklayan yapısal modeli tanımlamaktadır. İçsel model denklem 1'de gösterildiği şekilde ifade edilmektedir:

$$\xi_j = \beta_{0j} + \sum_{q: \xi_q \rightarrow \xi_j} \beta_{qj} \xi_q + \zeta_j \quad (1)$$

$$E(\xi_j) = \beta_{0j} + \sum_{q: \xi_q \rightarrow \xi_j} \beta_{qj} E(\xi_q)$$

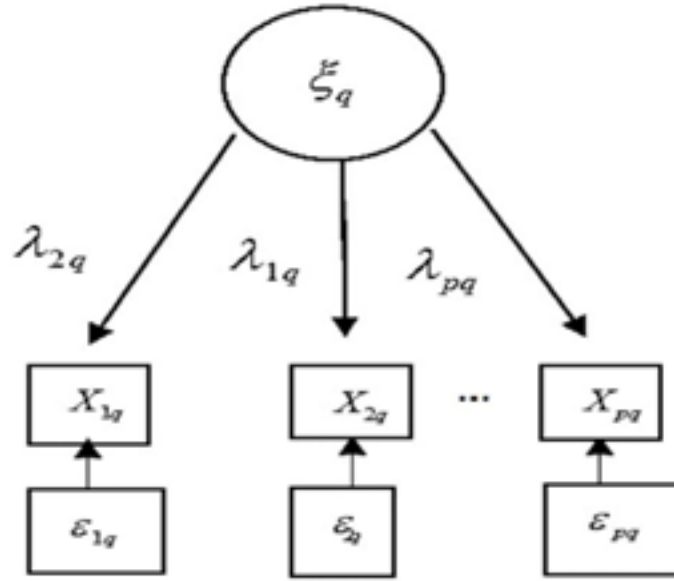
$$E(\zeta_q) = E(\xi_j \zeta_q)$$

Bu eşitlikte ξ_j ($j=1,2,\dots,J$) içsel gizil değişken, β_{qj} içsel gizil değişken ile q . dışsal gizil değişken arasındaki yol katsayısını göstermekle birlikte içsel hata terimi ile ifade edilmektedir (Fornell vd., 1982; Bulut ve Çavuş, 2015).

2. Dışsal model: Gizil değişkenler ve gözlemlenen değişkenler arasındaki ilişkiyi tanımlamaktadır.

5 Literatürde bu kavram “latent değişken” olarak da adlandırılmaktadır.

Şekil 1: Ölçüm Modeli (Kaynak: Yılmaz ve Kınaş, 2021, s. 139)

Şekil 1’de gösterilen ölçüm modelinde yer alan p , değişken sayısını q ise blok sayısı göstermek üzere her bir gösterge x_{pq} ile gizil değişken ξ_q arasındaki ilişki olağan en küçük kareler ile ifade edilir. Bu model denklem 2’de yer almaktadır.

$$x_{pq} = \lambda_{p0} + \lambda_{pq}\xi_q + \varepsilon_{pq} \quad (2)$$

Burada λ_{pq} , q . blokta yer alan p . gözlemlenen değişkene ait yükleri göstermektedir. Bu yükler gözlemlenen değişken ile kendi gizil değişkeni arasındaki korelasyonu ifade etmektedir. ε_{pq} sıfır ortalamaya sahip ve aynı blokta gizil değişkenle arasında ilişki olmayan hata terimini göstermektedir (Vinzi vd., 2010; Yılmaz ve Kınaş, 2021). Bir diğer deyişle; $E(\varepsilon_{pq}\xi_q) = 0$ olmak üzere;

$$E(x_{pq}\xi_q) = \lambda_{p0} + \lambda_{pq}\xi_q \quad (3)$$

şeklinde gösterilmektedir.

PLS-SEM metodunda yapısal model ve araştırma modeli değerlendirmesi olmak üzere iki yöntem önemlidir. Araştırma modelinin değerlendirilmesinde; ölçülen modelin içsel tutarlılığı (internal consistency), yakınsaklık geçerliliği (convergent validity) ve diskriminant geçerliliği (discriminant validity) bakımından

güvenilirlik ve geçerliliği test edilirken; yapısal modelin değerlendirilmesinde modeldeki değişkenler arasındaki ilişkinin derecesi ve anlamlılık düzeyi eşzamanlı olarak test edilmektedir (Chin, 1998; Ifinedo, 2011).

Model ve Hipotezler

Bu çalışma, TR33 Bölgesi’ndeki (Manisa, Kütahya, Uşak ve Afyon) Ar-Ge departmanına sahip firmaların işgücü verimliliğini etkileyen faktörleri ve bu faktörlerin birbirleriyle olan ilişkilerini inceleyerek bölgesel kalkınma politikalarına katkı sağlamaktadır. Çalışmada, yargısal örnekleme yöntemi kullanılarak seçilen 252 firmadan elde edilen veriler, Yönetim, Organizasyon ve İnovasyon (MOI) anketi aracılığıyla toplanmıştır. Anketler, ilgili firmaların yöneticileriyle irtibata geçilerek yüz yüze görüşme yöntemiyle gerçekleştirilmiş ve katılımcılardan işgücü verimliliği ile ilgili faktörlere dair bilgi alınmıştır. Verilerin Yapısal Eşitlik Modeli (PLS-SEM) ile analiz edildiği bu çalışmada Ar-Ge departmanına sahip firmaların işgücü verimliliği (İŞVER), eşitlik 4’te yer alan formül yardımıyla hesaplanmıştır (Kaya, 2008):

$$\text{İşgücü verimliliği} = \frac{(\text{üretim miktarı})}{(\text{işçi} \times \text{saat} \times \text{gün})} \quad (4)$$

Modelde firmaların işgücü verimliliği uluslararası pazarlara ihracat kapasitesi (İHRACAT) tarafından açıklanmaktadır. Buna göre, tanımlanan hipotez aşağıdaki şekildedir.

$H_{1.1}$: Bir firmanın mal ve hizmetleri ihraç etme kapasitesi olarak ölçülen ihracat yoğunluğu ne kadar fazla ise verimlilik o kadar yüksek olur (Crino ve Epifani, 2009; Baldwin ve Gu, 2003; Aw vd., 2007).

Hipotez 1.1, firmaların büyüyen ihracat yoğunluğu ile elde edilebilen kapsam, erişim, ölçek ve bilgi ekonomileri aracılığıyla işçi başına düşen gelirlerini artırma kapasitesiyle ilgilidir. Bununla birlikte modelde, verimliliği doğrudan ve dolaylı yoldan etkileyen faktörler ve bunların birbirleriyle olan ilişkilerini ortaya koyan hipotezler aşağıda yer almaktadır (Arvanitis ve Loukis, 2009; Ceccagnoli vd., 2010; Brynjolfsson ve Hitt, 2003; Torrent ve Diaz-Chao, 2014; Diaz-Chao vd., 2015).

$H_{1.2}$: Bir firmanın çalışanlarının BİT kullanımı arttıkça, firmanın ihracat kapasitesi de artar.

$H_{1.3}$: Beşeri sermaye stoğu fazla olan firmanın ihracat kapasitesi artar.

$H_{1.4}$ Yönetim başarısı artan firmanın beşeri sermaye stoğu artar.

$H_{1.5}$ Yönetim başarısı artan firmada inovasyon faaliyetleri

artar.

$H_{1.6}$: BİT için gerekli sermaye arttıkça inovasyon faaliyetleri artar.

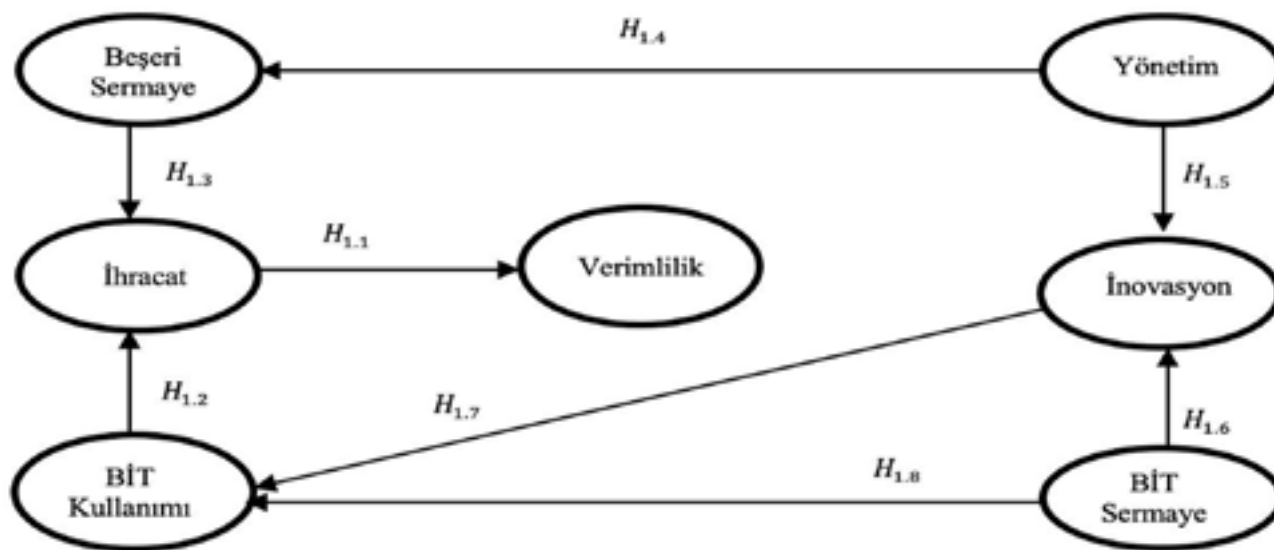
$H_{1.7}$: Firmalarda yürütülen inovasyon çalışmaları artarsa firmaların BİT kullanımı da artar.

$H_{1.8}$: BİT sermaye stoğu arttıkça, BİT kullanımı da artar.

Hipotez 1.2, BİT kullanımının firmanın ihracat yoğunluğunu geliştiren değer yaratma sürecini daha rekabetçi hale getirdiğini ileri sürmektedir. Hipotez 1.8’de yer alan BİT sermaye değişkeni, bir firmanın BİT ile ilgili mal ve hizmetlere yaptığı yatırımları ifade etmektedir. Bu bağlamda, BİT kullanımı ile BİT sermaye donanımı ve firmanın yenilikçi uygulamaları arasında nedensel bir ilişki ele alınmıştır. Kurulan yapısal model, her bir faktörün diğer faktörler üzerindeki doğrudan veya dolaylı etkisini incelemektedir. Modelin görselleştirilmesi ve hipotezler arasındaki bağlantılar Şekil 2’de sunulmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışma kapsamında TR33 Bölgesi’nde faaliyet gösteren ve Ar-Ge departmanına sahip 252 firmanın yöneticilerine uygulanan anket, 18 farklı sektörden firmanın katılımı ile gerçekleştirilmiştir. Veri toplanan firmalara ilişkin demografik özellikler Tablo 1’de yer almaktadır.

Şekil 2. Yapısal Model

Tablo 1. Firmaların Demografik Özellikleri

Firma Bilgileri	Frekans	Yüzdeler
Bulunduğu İl		
Kütahya	58	23.1
Afyonkarahisar	66	26.3
Uşak	59	23.5
Manisa	68	27.1
Yapısı		
Yerli Sermaye	230	91.6
Yabancı Sermaye	3	1.2
Yerli-Yabancı Sermaye	18	7.2
İşçilerin Ortalama Eğitim Seviyesi		
İlköğretim	29	11.6
Ortaöğretim	197	78.5
Üniversite	25	10.0
Yöneticilerin Ortalama Eğitim Seviyesi		
Ortaöğretim	25	10.0
Üniversite	201	80.1
Lisansüstü	25	10.0
Firma Tarafından Eğitim Verilen İşçi Yüzdesi		
%0-%15	7	2.8
%16-%30	1	0.4
%31-%45	7	2.8
%45 ve üzeri	236	94.0
Yurtdışı Satış Yüzdesi		
%0-%15	171	68.1
%16-%30	14	5.6
%31-%45	10	4.0
%45 ve üzeri	56	22.3
Bilgi ve İletişim Teknolojilerine Yapılan Yatırımın Yüzdesi		
%0- %5	5	2.0
%5-%10	6	2.4
%10-%15	6	2.4
%15-%20	3	1.2
%20 üzeri	231	92.0
Yeni Ürün Tanıtımları için Karar Mercii		
Yönetim kurulu	188	74.9
Yönetim Kurulu ve Ar-Ge departmanı	51	20.3
Reklam birimi	3	1.2
Pazarlama Birimi	9	3.6

Tablo 1’de görüldüğü üzere ankete katılan firmalar TR33 Bölgesi’nde yer alan iller arasında yaklaşık olarak eşit dağılım göstermektedir. Buna ek olarak firmaların çoğunluğu (%91.6) yerli sermayeye sahipken; küçük bir kısmı (%22.3) ise yurtdışına %45 ve üzerinde satış yapmaktadır. Firmalarda çalışan işçilerin çoğunluğu (%78.5) ortaöğretim; yöneticilerin çoğunluğu ise (%80.1) üniversite mezunudur. Örneklemde yer alan 231 firma, BİT’e %20 ve üzerinde yatırım yapmıştır. Ayrıca firmaların büyük çoğunluğunda (%74.9) yeni ürün tanıtımları için kararlar yönetim kurulu tarafından verilmektedir.

Bu çalışmada, firmaların işgücü verimlilik seviyeleri, BİT ve inovasyon ile ilişkili faktörleri belirlemek için literatürde daha önceden geliştirilmiş ve kullanılmış olan EBRD-Dünya Bankası Yönetim, Organizasyon ve İnovasyon (EBRD-World Bank Management, Organisation and Innovation-MOI) anketi kullanılmıştır. Türkiye için uyarlanan MOI anketi firmaların yönetim uygulamalarını ölçmek ve karşılaştırmak, yönetim uygulamalarından kaynaklanan özel sektör büyümesi ve kurumsal performansa yönelik kısıtlamaları değerlendirmek, yönetim uygulamaları ve yenilikler hakkında politika önerilerinde bulunmak için geliştirilmiştir (EBRD, 2009).

Şekil 2’de kurulan modeli tahmin etmek ve önerilen hipotezleri test etmek amacıyla PLS-SEM kullanılmıştır. Analiz için SmartPLS-3 paket programından faydalanılmıştır. Bununla birlikte içsel tutarlılık, gözlenen değişkenler arasındaki korelasyon katsayısına dayalı olarak elde edilen Cronbach’s alpha ölçütü ile değerlendirilmiştir. Ancak bu ölçütün değişken sayısına duyarlı olmasından dolayı birleşik güvenilirlik (composite reliability) ölçütü tercih edilmiştir (Hair vd., 2014). Birleşik güvenilirlik ölçütü çok ölçekle oluşturulan değişkenlerin iç tutarlılığını ölçtüğü için tek ölçekle oluşturulmuş değişkenler ihracat ve

verimlilik Tablo 2’de yer almamıştır. Test edilen modelin güvenilirlik sonuçları Tablo 2’de gösterilmiştir. Modeldeki her bir değişken için hesaplanan bileşik güvenilirlik (composite reliability) değeri incelendiğinde, tüm güvenilirlik değerlerinin literatürde genel kabul görmüş değere (0.70) eşit ya da üzerinde çıktığı gözlenmiştir. Bu durum verilerin içsel tutarlılığının sağlanmış olduğunu göstermektedir (Nunnally, 1978; Hair vd., 2009).

Tablo 2. Modelin Güvenilirlik Sonuçları

Değişkenler	Bileşik Güvenilirlik
Beşeri sermaye	0.708
BİT kullanımı	0.863
BİT sermaye	0.757
İnovasyon	0.835
Yönetim	0.920

Tablo 3’te yer alan faktör yükleri, gizil değişkenler ile sahip oldukları göstergeler arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Analiz sonucunda elde edilen faktör yükleri incelendiğinde, göstergelerin ilgili bulunduğu gizil değişkenleri yeterli düzeyde açıkladığı gözlenmektedir. Açıklanan ortalama varyans (Average Variance Extracted) değerlerine bakıldığında, inovasyon değişkeni hariç diğer tüm değişkenlerin tüm AVE değeri Fornell ve Larcker (1981)’in önerdiği 0.50 değerinin üstündedir. Bu AVE değerleri gizil değişkenin gözlenen değişkenlerindeki değişimi ne oranda açıkladığını ifade etmektedir. Bu sonuçlar, modelden elde edilen verilerin geçerli olduğunu göstermektedir. Beşeri sermaye, varyansın 0.565’lik kısmını, BİT kullanımı 0.759’luk kısmını, BİT sermaye 0.610’luk kısmını, ihracat tamamını, inovasyon 0.404’lük kısmını, yönetim ise 0.793’lük kısmını açıklamaktadır. Sonuç olarak, faktör yükleri ve AVE değerleri ile modelin yakınsak geçerliliğe sahip olduğu söylenebilir.

Tablo 3. Modelin Yakınsak Geçerlilik Sonuçları

Gizil Değişkenler	Göstergeler	Faktör Yüğü	Açıklanan Ortalama Varyans (AVE)
Beşeri Sermaye	Beseriserm1	0.538	0.565
	Beseriserm2	0.916	
BİT Kullanımı	Bitkullanım1	0.908	0.759
	Bitkullanım2	0.832	
BİT Sermaye	Bitserm1	0.838	0.610
	Bitserm2	0.720	
İhracat	Ihracat1	1.000	1.000
İnovasyon	Inov10	0.664	0.404
	Inov13	0.288	
	Inov2	0.473	
	Inov3	0.748	
	Inov4	0.692	
	Inov5	0.807	
	Inov6	0.723	
	Inov9	0.522	
Yönetim	Yönetim1	0.904	0.793
	Yönetim2	0.910	
	Yönetim3	0.856	

Her bir göstergenin farklı bir gizil değişkeni ölçtüğünü test etmek için diskriminant geçerliliği (discriminant validity) kullanılmaktadır. Diskriminant geçerliliğinin analizinde ilk yaklaşım, çapraz yüklerin hesaplanmasıdır. Bu yaklaşıma göre, bir göstergeye ait dış yükleme değerinin her gösterge için tüm çapraz yüklerden daha büyük olması diskriminant geçerliliğini göstermektedir (Hair vd., 2016). Tablo 4, her bir gizil değişkene ait göstergeler için hesaplanan çapraz yükleri içermektedir. Örneğin, beşeri sermaye gizil

değişkenine karşılık gelen yükler arasında beseriserm2 göstergesi en büyük değere sahiptir (0.916). Aynı gösterge diğer gizil değişkenler için daha düşük değerler almaktadır (BİT kullanımı için -0.024, BİT sermaye için 0.119, ihracat için 0.356, inovasyon için 0.117, verimlilik için 0.196, yönetim için 0.097). Elde edilen bu sonuçlar, çapraz yüklerin tüm değişkenler için sağlam bir diskriminant geçerliliğine sahip olduğuna işaret etmektedir.

Tablo 4. Modelin Ayırt Edicilik Geçerlilik Sonuçları (Çapraz Yükler)

	Beseri Sermaye	BİT Kullanımı	BİT Sermaye	İhracat	İnovasyon	Verimlilik	Yönetim
Beseriserm1	0.538	0.018	0.011	0.079	0.077	0.038	0.220
Beseriserm2	0.916	-0.024	0.119	0.356	0.117	0.196	0.097
Bitkullanım1	-0.011	0.908	0.241	0.115	0.410	0.020	0.112
Bitkullanım2	-0.012	0.832	0.039	0.099	0.313	0.059	0.312
Bitserm1	0.043	0.201	0.838	-0.005	0.305	-0.091	0.105
Bitserm2	0.135	0.059	0.720	0.088	0.286	0.063	0.274
İhracat1	0.336	0.123	0.046	1.000	0.031	0.331	0.155
İnov10	0.129	0.164	0.174	0.076	0.664	0.086	0.334
İnov13	0.134	0.179	0.151	0.098	0.288	0.063	0.215
İnov2	0.083	0.059	0.359	0.015	0.473	0.030	0.121
İnov3	0.058	0.296	0.241	-0.057	0.748	-0.016	0.190
İnov4	0.117	0.171	0.291	-0.044	0.692	-0.028	0.186
İnov5	0.077	0.485	0.274	0.012	0.807	0.067	0.181
İnov6	0.050	0.383	0.311	0.028	0.723	0.055	0.151
İnov9	0.060	0.194	0.095	0.067	0.522	0.058	0.317
Verimlilik1	0.182	0.042	-0.029	0.331	0.063	1.000	0.082
Yönetim1	0.103	0.184	0.230	0.090	0.357	0.025	0.904
Yönetim2	0.167	0.192	0.191	0.147	0.241	0.105	0.910
Yönetim3	0.199	0.230	0.183	0.185	0.242	0.099	0.856

Diskriminant geçerliliğini test etmek için literatürde kullanılan diğer yaklaşım ise Fornell-Larcker kriteridir. Tablo 5’te köşegen elemanları AVE değerlerinin kareköklerini göstermekle birlikte diğer değerler ise korelasyon katsayılarını ifade etmektedir. Diskriminant geçerliliği için AVE değerlerinin kareköklerinin, gizil değişkenler arasındaki korelasyon değerlerinden büyük olması gerekmektedir. Tablo 5 incelendiğinde sonuçlar, tüm gizil değişkenlerin farklı gözlenen değişkenler tarafından ölçüldüğünü göstermektedir.

Tablo 5. Modelin Ayırt Edicilik Geçerlilik Sonuçları (Fornell-Larcker Kriteri)

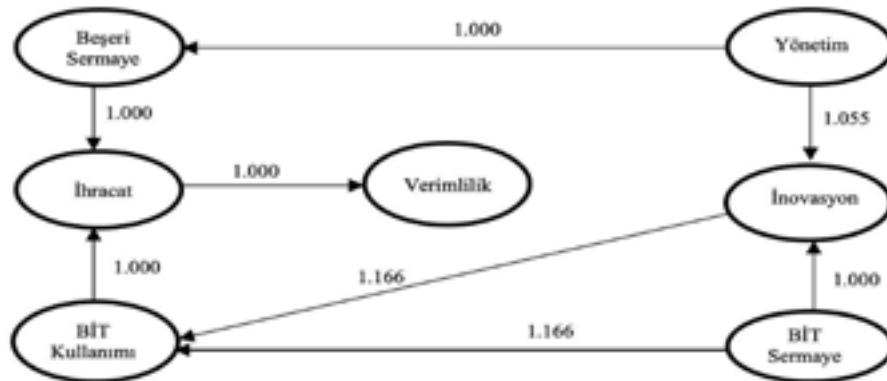
Değişkenler	Beşeri Sermaye	BİT Kullanımı	BİT Sermaye	İhracat	İnovasyon	Verimlilik	Yönetim
Beşeri Sermaye	0.751						
BİT Kullanımı	-0.013	0.871					
BİT Sermaye	0.106	0.176	0.781				
İhracat	0.336	0.123	0.046	1.000			
İnovasyon	0.131	0.421	0.378	0.031	0.636		
Verimlilik	0.182	0.042	-0.029	0.331	0.063	1.000	
Yönetim	0.172	0.226	0.228	0.155	0.321	0.082	0.890

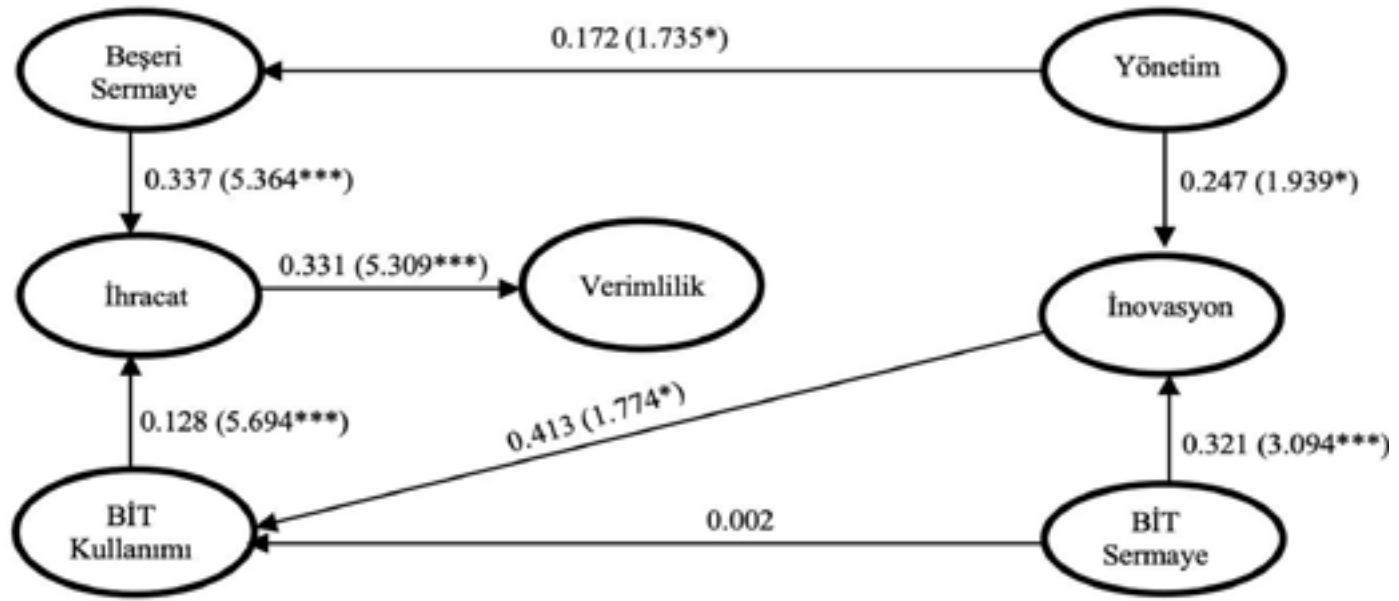
Tablo 6. Modelin Ayırt Edicilik Geçerlilik Sonuçları (HTMT Oranları)

Değişkenler	Beşeri sermaye	BİT kullanımı	BİT sermaye	İhracat	İnovasyon	Verimlilik
Beşeri sermaye	-					
BİT kullanımı	0.065	-				
BİT sermaye	0.410	0.304	-			
İhracat	0.551	0.148	0.098	-		
İnovasyon	0.319	0.524	0.724	0.090	-	
Verimlilik	0.296	0.055	0.163	0.331	0.092	-
Yönetim	0.440	0.315	0.425	0.170	0.408	0.092

Diskriminant geçerliliğinin ortaya konulmasında faydalanılan son yaklaşım ise HTMT (Heterotrait-Monotrait) kriteridir. Hair vd. (2016) HTMT değerlerinin 0.90'dan düşük olması halinde diskriminant geçerliliğini sağlandığını ileri sürmektedir. Tablo 6'da görüldüğü üzere tüm gizil değişkenler için HTMT oranları 0.90'dan düşük olduğundan diskriminant geçerliliği sağlanmıştır.

Modelin güvenilirlik ve geçerliliği değerlendirildikten sonra yapısal modelde çoklu doğrusallık varsayımının sağlanıp sağlanmadığını ölçmek için VIF değerleri hesaplanmıştır. Buna göre Şekil 3'te yer alan tüm değişkenlerin VIF değerlerinin eşik değeri olan 5'ten küçük olduğu gözlenmiştir. Bu nedenle yapısal modelin çoklu doğrusallık problemine sahip olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Şekil 3. Yapısal Modelin VIF Değerleri

***: $p < 0,01$; *: $p < 0,10$

Şekil 4. Yapısal Modelin Yol Katsayıları

Şekil 4’te verilen PLS-SEM’in yol katsayıları modeldeki 7 gizil değişken (Beşeri sermaye, BİT kullanımı, BİT sermaye, İhracat, İnovasyon, Verimlilik, Yönetim) arasındaki ilişkiyi göstermektedir. Standartlaştırılmış yol katsayıları -1 ile +1 arasındadır. -1’e yakın değerler negatif güçlü ilişkiyi, +1’e yakın değerler pozitif güçlü ilişkiyi, değerin 0’a yakın olması ise zayıf ilişkiyi göstermektedir.

Yapısal modelde değişkenler arasında katsayıların t istatistik değerleri 1.33 ve 2.48’den büyük olduğundan %1 ve %10 anlamlılık düzeyinde değişkenler arasındaki ilişki anlamlı bulunmuştur. Yapılan çalışma sonucunda ihracatın verimlilik üzerinde, BİT kullanımının ihracat üzerinde, beşeri sermayenin ihracat üzerinde, yönetim başarısının beşeri sermaye ve inovasyon üzerinde, BİT sermayenin inovasyon üzerinde, inovasyonun BİT kullanımı üzerinde pozitif ve anlamlı ilişkisi olduğu tespit edilmiştir. Modelde BİT sermaye ve BİT kullanımı arasındaki pozitif ilişkinin varlığını öne süren $H_{1,8}$ hipotezi ise reddedilmiştir. Hipotez sonuçları Tablo 7’de yer almaktadır.

Tablo 7: Hipotez Sonuçları

Hipotezler	Sonuç
$H_{1,1}$: İhracat Verimlilik	Kabul
$H_{1,2}$: BİT Kullanımı İhracat	Kabul
$H_{1,3}$: Beşeri Sermaye İhracat	Kabul
$H_{1,4}$: Yönetim Beşeri Sermaye	Kabul
$H_{1,5}$: Yönetim İnovasyon	Kabul
$H_{1,6}$: BİT sermaye İnovasyon	Kabul
$H_{1,7}$: İnovasyon BİT Kullanımı	Kabul
$H_{1,8}$: BİT sermaye BİT Kullanımı	Red

Şekil 4’te PLS-SEM analiz sonuçlarına göre elde edilen yol katsayıları incelendiğinde, 0.331 yol katsayısı ile ihracat ile verimlilik arasında pozitif yönde istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki bulunmuştur. Diğer bir ifadeyle, bir firmanın mal ve hizmetleri ihraç etme kapasitesi olarak ölçülen ihracat yoğunluğu ne kadar fazla ise verimlilik o kadar yüksek olur ($H_{1,1}$: $\beta = 0.331$, $p < 0.01$). Öte yandan

TR33 Bölgesi'nde yer alan firmaların BİT kullanımının artmasının ihracat kapasitesini olumlu yönde etkilediği tespit edilmiştir ($H_{1,2}:\beta=0.128$, $p<0.01$). Analiz sonucunda BİT kullanımındaki 1 birimlik artışın, firmanın ihracat kapasitesini 0.128 birim arttırdığı gözlenmiştir. Yapısal modelde yer alan beşeri sermaye stoğu ile firmaların ihracat kapasitesi arasındaki ilişkiyi test eden $H_{1,3}$ hipotezi için elde edilen bulgular, iki değişken arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir ($H_{1,3}:\beta=0.337$, $p<0.01$). Bu ilişki için hesaplanan yol katsayısı, firmaların 1 birimlik beşeri sermaye artışının, ihracatında 0.337'lik birimlik artışa neden olduğu şeklinde yorumlanmaktadır. Yönetim başarısı ile beşeri sermaye stoğu ve inovasyon faaliyetleri arasındaki ilişkinin sırasıyla $H_{1,4}$ ve $H_{1,5}$ hipotezi ile ifade edildiği çalışmada, yönetim başarısının söz konusu iki değişken üzerinde de pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir etkisi olduğu ortaya çıkmıştır ($H_{1,4}:\beta=0.172$, $p<0.10$; $H_{1,5}:\beta=0.247$, $p<0.10$). Yönetim başarısı gizil değişkenindeki bir birimlik artış, beşeri sermaye stoğunu 0.172 birim artırırken; firmanın inovasyon faaliyetlerini ise 0.247 birim artırmaktadır. Bununla birlikte, BİT'e ayrılan sermaye ile firmaların inovasyon faaliyetleri arasındaki ilişkinin incelendiği hipotezi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur ($H_{1,6}:\beta=0.321$, $p<0.01$). BİT'e ayrılan sermaye ne kadar fazla olursa firmaların inovasyon faaliyetleri de artar. Bu ilişki için elde edilen yol katsayısı firmaların BİT sermayesindeki bir birimlik artışın, inovasyon faaliyetlerini 0.321 birim artıracakını göstermektedir. Diğer taraftan, inovasyon faaliyetleri ile BİT kullanımı arasındaki ilişki değerlendirildiğinde firmalarda yürütülen inovasyon çalışmalarının BİT kullanımını da artırdığı sonucuna ulaşılmıştır ($H_{1,7}:\beta=0.413$, $p<0.10$). Hesaplanan yol katsayısı firmaların inovasyon çalışmalarında meydana gelen bir birimlik artışın BİT kullanımında 0.413 birimlik artışı beraberinde getirdiğini ortaya koymaktadır. Son olarak, $H_{1,8}$ hipotezi ile ifade edilen BİT sermaye ile BİT kullanımı arasındaki ilişki incelendiğinde, BİT'e ayrılan sermayenin artmasının BİT kullanımını çok düşük bir oranda etkilediği gözlenmektedir. Elde edilen bu katsayı BİT sermayesinde meydana gelen bir birimlik artışın BİT kullanımını 0.002 oranında arttırdığı şeklinde yorumlanmaktadır. Ancak bu katsayı istatistiksel olarak

anlamlı bulunamamıştır ($H_{1,8}:\beta=0.002$, $p>0.10$).

PLS-SEM'in genel uyum iyiliğinin değerlendirilmesi endojen yapıları ne kadar iyi tahmin ettiği ile açıklanmaktadır. Yapısal model yol katsayılarının önemi, belirleme katsayısı (R^2), f^2 , etki büyüklüğü, tahminsel ilişki Q^2 ve q^2 etki büyüklüğü gibi istatistiksel ölçülerle değerlendirilmektedir (Hair vd., 2016).

Tablo 8. Yapısal Modelin Değerleri

Değişkenler	R^2
Beşeri sermaye	0.030
BİT kullanımı	0.177
İhracat	0.129
İnovasyon	0.201
Verimlilik	0.110

Endojen gizil değişkenin açıklanan varyansını ona bağlı olan tüm dışsal gizil değişkenler tarafından ortaya koyan ve modelin yordayıcı gücünü veren değerleri Tablo 8'de verilmiştir. Beşeri sermaye gizil değişkeni varyansın %0.3'ünü çok düşük oranda açıklarken, inovasyon varyansın %20'sini açıklamaktadır.

SONUÇ

Çağımız bilgi toplumunun en önemli özelliklerinden biri, firmaların teknolojik gelişmeler karşısında yeniden yapılanması ve BİT'e dayalı faaliyetler göstermesi gerekliliğidir. Nitelikli insan kaynağı, bilgi toplumunun temel yapı taşıdır ve inovasyon ile BİT kullanımını benimseyen firmaların üretim ve verimliliklerini hızla artırmaktadır. Bu sayede, firmalar küresel rekabet ortamında avantaj elde ederek öne çıkmaktadır.

Çalışmada ele alınan BİT, inovasyon, beşeri sermaye, verimlilik, ihracat değişkenleri firmaların büyümesini sağlayan kritik faktörlerdir. İlgili faktörlerin birbirleriyle etkileşim halinde olması, firmaların genel başarısı için büyük öneme sahiptir. Dolayısıyla, firmaların tüm yönetim süreçlerinde, bu etkileşimleri göz önünde bulundurarak stratejik kararlarında dikkate alması gerekmektedir.

Araştırmada, PLS-SEM tahmin tekniğine göre elde edilen bulgular doğrultusunda, ihracat ile verimlilik arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur. Literatüre bakıldığında yabancı pazarda bulunmanın, firmaların verimliliğini

önemli ölçüde etkilediği ve dış piyasalarda faaliyet göstermeyen firmaların verimliliğinin ise bu gelişimden uzak olduğu görülmektedir. İhracat yapmanın önemli bir maliyeti olduğundan bu maliyetle ancak verimliliği yüksek olan firmalar başa çıkabilmektedir. Böylece bu tip firmalar uluslararası pazarlarda aktif hale gelerek ihracatın verimliliğe katkı sağlamasını mümkün kılmaktadır. Ayrıca ihracat aracılığıyla öğrendiği yeni teknikleri, yönetim ve iş süreçlerine uygulayan firmalar verimliliklerini bu yolla artırma fırsatı bulabilmektedir (Clerides vd., 1998; Bağcı, 2010; Minondo, 2014; Alabayır, 2024).

Çalışmada elde edilen BİT kullanımının ihracat kapasitesini artırdığı sonucu literatürde yer alan çalışmalar tarafından da desteklenmektedir. Yapılan çalışmalar BİT'in uluslararası pazarlardaki performansı üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermiş ve firmaların ihracat yapma olasılığı ile BİT arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki olduğunu doğrulamıştır (Kaya ve Gönel, 2024; Ghalandari, 2013). İmalat sanayide faaliyet gösteren KOBİ'lerin BİT kullanımının, ihracat performansını olumlu yönde etkilediği görülmüştür (Makanyeza ve Ndlovu, 2016). Ayrıca önceki çalışmalardan elde edilen bulgular, gelişmekte olan ülkelerde BİT gelişiminin ihracat çeşitlendirmesini önemli ölçüde hızlandırdığını ve ihracat yapılarını küresel standartlarla uyumlu hale getirdiğini göstermektedir. Genel olarak BİT, gelişmekte olan ülkeleri yeni pazarlara girmek, yüksek değerli ürünler geliştirmek ve küresel düzeyde rekabet etmek için gereken becerilerle donatmaktadır. Gelişmekte olan ülke yönetimlerinin ticaret maliyetlerini düşürmek, ihracatı çeşitlendirmek ve sürdürülebilir ekonomik büyümeyi teşvik etmek için BİT altyapısına yatırım yapmaya öncelik vermeleri önem arz etmektedir (Sultanova ve Naser, 2024). BİT kullanan ve özellikle bir web sitesi olan firmalar, ihracat yapma olasılıklarında doğrudan bir artış yaşamakta ve BİT üretkenlik kanalıyla ihracat yoğunluğunu dolaylı olarak artırmaktadır (Añón Higón ve Bonvin, 2022).

Yapısal modelde $H_{1,3}$ hipotezi için elde edilen bulgular, beşeri sermaye stoğu ile firmaların ihracat kapasitesi arasında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Daha önce yapılan çalışmalarda insan sermayesinin tüm firmalar için ihracat üzerinde anlamlı ve olumlu etkileri olduğu sonucuna ulaşılmıştır

(Mubarik vd., 2020). Firmaların insan sermayesinin (firmanın çalışanlarının eğitimi) hem ihracat eğilimini hem de yoğunluğunu pozitif yönde etkilediği görülmüştür (López Rodríguez ve Serrano Orellana, 2020). Elde edilen bulgular, Ar-Ge ve insan sermayesinin (çalışanların eğitimi, boş zaman ve resmi eğitim) firmaların ihracat yapma eğilimiyle pozitif ve anlamlı bir ilişki içinde olduğunu göstermiştir (Amadu ve Danguah, 2019). Ayrıca tahmin sonuçları, genel olarak daha eğitilmiş işgücüne sahip olmanın geçiş ekonomilerindeki firmaların ihracat yoğunluğu üzerinde olumlu bir etki yarattığı sonucunu ortaya koymuştur (Mulligi vd., 2019).

Yönetim başarısı ile beşeri sermaye stoğu arasındaki ilişkinin $H_{1,4}$ hipotezi ile ifade edildiği bu çalışmada, yönetim başarısının beşeri sermaye stoğunu artırdığı tespit edilmiştir. Bu sonuç literatürde elde edilen bulguları destekler niteliktedir. Campbell vd.'nin (2012) çalışmalarında yüksek Ar-Ge yatırımı ve dışa odaklı insan sermayesi yönetimi stratejisi benimseyen firmaların beşeri sermayesinin artırarak yüksek üretkenlik sergilemelerine yol açtığı bulunmuştur. Ayrıca mevcut iş ortamının, kurumların ve insan kaynakları departmanlarının, çalışanları bir araya getirmek için yeni yaklaşımlar üretmesini gerektirdiğinden insan sermayesi yönetiminin herhangi bir kuruluşun temel başarı faktörlerinden biri olduğu vurgulanmıştır (Chadda vd., 2020). Dönüşümsel yani işletmedeki çalışanlarını güçlü bir şekilde etkileyen ve örgütsel amaçların kişisel beklentilerden önce geldiğini savunan liderlerin yönettiği ortamlarda çalışanların, işlerine daha fazla odaklandıkları görülmüştür. Bu durum daha yüksek görev performansı ve yardım etme davranışlarıyla sonuçlanmıştır (Lai vd., 2020).

Elde edilen bulgular, yönetim başarısı ile inovasyon faaliyetleri arasında pozitif yönlü istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu ortaya çıkarmıştır. Çalışmada $H_{1,5}$ hipotezi ile ifade edilen bu ilişki literatürde yer alan bulgularla paralellik göstermektedir. Karaata (2012) yönetim başarısının artmasının, inovasyon faaliyetlerini artırabileceğini ifade etmiştir. İyi bir lider, örgüt içi ve dışı iletişimi etkin bir şekilde yöneterek ekip üyeleri arasında güven ve etkileşimi sağlar. Liderin sosyal ilişkilerinin güçlü olması, ekibi hedefe yönlendirme yeteneği ve inovasyon süreçlerini benimsetme becerisi, inovasyonun

başarıya ulaşmasında kritik bir öneme sahiptir. Bu nedenle firmaların, inovasyon faaliyetlerinin başarısı için iletişim becerileri güçlü, ekip üyelerinin güven ve etkileşimini sağlayabilen liderlere yatırım yapmaları gerekmektedir.

Analiz sonucunda firmalarda BİT'e ayrılan yatırımların inovasyon faaliyetleri üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğunu belirten $H_{1.6}$ hipotezi istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Diaz-Chao vd.'nin (2015) çalışmalarında da istatistiksel olarak doğrulanmış bu ilişki için tutarlı sonuç elde edilmiştir. Alam vd. (2022), yöneticilerin inovasyon ve büyümeyi teşvik etmek için BİT yatırımlarını kolaylaştırmaya yardımcı olan BİT becerilerini, stratejilerini iyileştirmeye odaklanmaları gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca yapay zeka, veri analitiği gibi ileri düzey teknolojilere yapılacak yatırımlar, ürün geliştirme süreçlerini hızlandıracak için yenilikçi ürün ve hizmetlerin tasarımında kritik rol oynar. Bu nedenle güçlü bir dijital altyapı oluşturmak amacıyla BİT yatırımlarına odaklanan firmaların, müşteri ihtiyaçlarına daha hızlı yanıt vererek sektörel işbirlikleriyle yenilikçi fikirlerin yayılmasını sağlayabileceği düşünülmektedir.

Firmaların inovasyon faaliyetleri ile BİT kullanımı arasında pozitif ilişki tespit edilmiş ve $H_{1.7}$ hipotezi ile ifade edilen bu ilişki istatistiksel olarak anlamlı bulunmuştur. Bir diğer deyişle, firmalarda, Ar-Ge ve üretim teknolojileri aracılığıyla inovatif süreçler etkin bir şekilde yürütüldüğünde, BİT kullanımında da belirgin bir artış gözlenmiştir. İnovasyon; iş süreçlerinin dijitalleştirilmesi, veri analizi, otomasyon ve iletişim teknolojileriyle daha etkili işbirliği yapmayı gerektirir; bu noktada ortaya çıkan BİT, yenilikçi süreçlerin yönetilmesi ve uygulanması için kritik bir araçtır. Bu nedenle, firmalarda inovasyon faaliyetlerinin artması, doğal olarak bilgi ve iletişim teknolojilerinin kullanımında da artışı beraberinde getirmektedir. Billon vd. (2017) bölgesel düzeyde firmalarda BİT kullanımının belirleyicileri hakkında ampirik kanıtlar sunan çalışmada bölgesel inovasyon sistemlerinin bir bölgenin BİT benimseme ve kullanımıyla ilişkili bilgi yayma olanaklarını etkilediğini vurgulamaktadır (Cooke ve Morgan, 1994; Rodriguez-Pose ve Crescenzi, 2008). Bu yaklaşım, BİT kullanımının etkili şekilde yaygınlaşmasını ve bölgesel rekabet gücünün artmasını destekleyecektir.

Çalışmada TR33 Bölgesi'nde yer alan firmalar için $H_{1.8}$ hipotezi ile ifade eden BİT sermaye ile BİT kullanımı arasındaki ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmadığı tespit edilmiştir. BİT yatırımlarıyla ilgili sermaye yapılarının bölgedeki firmalar için farklılık gösterebileceği düşüncesi bu ilişkinin TR33 bölgesi firmaları için anlamsız çıkmasının nedeni olarak görülebilir. Bazı firmalar teknolojiye önemli yatırımlar yapmış olsa da, bu yatırımların verimli bir şekilde kullanılamaması veya uygulama sürecindeki eksiklikler nedeniyle bu çalışmada BİT sermayesindeki artış, doğrudan BİT kullanımını etkilememiştir.

Dünyada yaşanan teknolojik ilerlemeler ve yenilikler, firmalar arasındaki rekabet koşullarını kökten değiştirdiği göz önüne alındığında Türkiye'deki firmaların uluslararası ekonomik sistemde sürdürülebilir bir rekabet avantajı elde etmeleri için stratejik yetkinliklerini geliştirmeleri bir zorunluluk haline gelmiştir. TR33 bölgesinde faaliyet gösteren firmaların, inovatif süreçlere entegre olmaları, BİT yatırımlarına öncelik vermeleri ve beşeri sermayeyi güçlendirmeleri son derece önemlidir. Bu süreçte, bölgesel kalkınma ajanslarının sektöre özel Ar-Ge hibeleri sağlaması, dijital dönüşüm projelerini desteklemesi ve firmalar arası iş birliği ağlarını teşvik etmesi önerilmektedir. Ayrıca, enerji verimliliği ve yeşil üretim süreçleri gibi sürdürülebilirlik odaklı yatırımlar da bölgenin ekonomik büyümesine katkı sağlayacaktır. Bu tür girişimler, işgücü verimliliğini artırarak bölgenin rekabet avantajını güçlendirebilir.

KAYNAKLAR

- Aboal, D. & Tacsir, E. (2015). *Innovation and productivity in services and manufacturing: The role of ICT investment*. IDB Working Paper Series. No. IDB-WP-658.
- Alabayır, A. (2024). Ara malı ithalatı ve firma verimliliği ilişkisi, mikro ölçekli ampirik bir analiz. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, 20(2), 321-338. <https://doi.org/10.17130/ijmeh.1421996>
- Alam, K., Ali, MA., Erdiaw-Kwasie, M., Shahiduzzaman, M., Velayutham, E., Murray, PA. & Wiesner, R. (2022). Impact of ICTs on innovation and performance of firms: do start-ups, regional proximity and skills matter?. *Sustainability*, 14(10), 1-18. <https://doi.org/10.3390/su14105801>
- Álvarez, R. (2016). *The Impact of R&D and ICT investment on innovation and productivity in Chilean firms*. Inter-American Development Bank.
- Amadu, A. W. & Danquah, M. (2019). R&D, human capital and export behavior of manufacturing and service firms in Ghana. *Journal of African Business*, 20(3), 283-304. <https://doi.org/10.1080/15228916.2019.1581003>
- Añón Higón, D. & Bonvin, D. (2022). Information and communication technologies and firms' export performance. *Industrial and Corporate Change*, 31(4), 955-979. <https://doi.org/10.1093/icc/dtac017>
- Arvanitis, S. & Loukis, E.N. (2009). Information and communication technologies, human capital, workplace organization and labour productivity: A comparative study based on firm-level data for Greece and Switzerland. *Information Economics & Policy*, 21(1), 43-61. <https://doi.org/10.1016/j.infoecopol.2008.09.002>
- Audretsch, D.B. & Belitski, M. (2023). Evaluating internal and external knowledge sources in firm innovation and productivity: An industry perspective. *R&D Management*, 53(1), 168-192. <https://doi.org/10.1111/radm.12556>
- Aw, B. Y., Roberts, M.J. & Winston, T. (2007). Export market participation, investments in R&D and worker training, and the evolution of firm productivity. *The World Economy*, 30(1), 83-104. <https://doi.org/10.1111/j.1467-9701.2007.00873.x>
- Bagci, K. (2010). Export diversification and productivity growth. *European Trade Study Group, Retrieved*, 5, 2015.
- Baldwin, J.R. & Gu, W. (2003). Export-market participation and productivity performance in Canadian manufacturing. *Canadian Journal of Economics/Revue Canadienne D'économique*, 36(3), 634-657. <https://doi.org/10.1111/1540-5982.t01-2-00006>
- Bartelsman, E.J., Falk, M., Hagsten, E. & Polder, M. (2019). Productivity, technological innovations and broadband connectivity: firm-level evidence for ten European countries. *Eurasian Business Review*, 9(1), 25-48. <https://doi.org/10.1007/s40821-018-0113-0>
- Ben Khalifa, A. (2023). Impact of research and development (R&D) and information, and communication technology (ICT) on innovation and productivity evidence from Tunisian manufacturing firms. *Economics of Transition and Institutional Change*, 31(2), 341-361. <https://doi.org/10.1111/ecot.12340>
- Bhattacharya, P. & Rath, B.N. (2020). Innovation and Firm-level Labour Productivity: A Comparison of Chinese and Indian Manufacturing Based on Enterprise Surveys. *Science, Technology and Society*, 25(3), 465-481. <https://doi.org/10.1177/0971721820912902>
- Billon, M., Marco, R., & Lera-Lopez, F. (2017). Innovation and ICT use in the EU: An analysis of regional drivers. *Empirical Economics*, 53, 1083-1108. <https://doi.org/10.1007/s00181-016-1153-x>
- Borghoff, T. (2011). The role of ICT in the globalization of firms. *Journal of Modern Accounting and Auditing*, 7(10), 1128.
- Brynjolfsson, E. & Hitt, L.M. (2003). Computing productivity: Firm-level evidence. *Review of Economics and Statistics*, 85(4), 793-808. <https://doi.org/10.1162/003465303772815736>
- Bugamelli, M., & Pagano, P. (2004). Barriers to investment in ICT. *Applied Economics*, 36(20), 2275-2286. <https://doi.org/10.1080/0003684042000270031>
- Bulut, E. ve Çavuş, G. (2015). Liderlik, motivasyon ve ödüllendirme ilişkilerinin incelenmesinde kısmi en küçük kareler yol analizinin kullanılması. *Çankırı Karatekin Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 5(2), 591-614.
- Campbell, B.A. & Banerjee, P.M. (2012). Knowledge complementarities: human capital management and R&D investment in high-technology firms. *International Journal of Strategic Change Management*, 4(3-4), 335-355. <https://doi.org/10.1504/IJSCM.2012.051865>
- Ceccagnoli, M., Graham, S.J., Higgins, M.J. & Lee, J. (2010). Productivity and the role of complementary assets in firm-

ms' demand for technology innovations. *Industrial and Corporate Change*, 19(3), 839-869. <http://hdl.handle.net/10.1093/icc/dtq033>

Chadda S., Khalique F. & Parimoo D. (2020). *Human capital management and organisational performance: A literature survey*. A. Tripathi, N. Mathur, D. Narang & A. Varshney (Eds.), *Industry 4.0 Global Transformational Changes in Business and Management* (pp.428-440). Delhi: Bloomsbury.

Chin, W. W. (1998). The partial least squares approach to structural equation modeling. *Modern methods for business research*, 295(2), 295-336.

Clerides, S. K., Lach, S. & Tybout, J. R. (1998). Is learning by exporting important? Micro-dynamic evidence from Colombia, Mexico, and Morocco. *The Quarterly Journal of Economics*, 113(3), 903-947. <https://doi.org/10.1162/003355398555784>

Cooke, P. & Morgan, K. (1994) The creative milieu: a regional perspective on innovation. R. Dodgson (Ed.), *The handbook of industrial innovation*. (pp 25-32). Edward Elgar, Cheltenham.

Crino, R. & Epifani, P. (2009). *Export intensity and productivity*. Development Working Papers, 271.

Değer, S. (2021). Otomasyon teknolojisinin üretim süreçlerinde yarattığı değişim ve bu değişimin işgücü yapısı üzerindeki etkileri. *Artuklu Kaime Uluslararası İktisadi ve İdari Araştırmalar Dergisi*, 4(2), 135-164.

Díaz-Chao, Á., Sainz-González, J. & Torrent-Sellens, J. (2015). ICT, innovation, and firm productivity: New evidence from small local firms. *Journal of Business Research*, 68(7), 1439-1444. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2015.01.030>

Dolfsma, W. & Soete, L. (2006). *Understanding the dynamics of a knowledge economy*. Edward Elgar Publishing.

EBRD. (2009). *Transition Report 2009. Transition in Crisis*: European Bank for Reconstruction and Development.

Elik, T. & Yaşa, A.A. (2021). AR-GE harcamaları ve politikalarında seçili ülkeler ve Türkiye karşılaştırması. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 6(2), 32-62. <https://doi.org/10.53839/aifd.1004858>

Eren, E. (1982). İşletmelerde yenilik politikası: Kuram ve uygulamada yenilik. İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Yayınları. (No. 2884).

Fornell, C. & Bookstein, F.L. (1982). Two structural equation models: LISREL and PLS applied to consumer exit-voice

theory. *Journal of Marketing Research*, 19, 440-452. <https://doi.org/10.2307/3151718>

Fornell, C. & Larcker, D.F. (1981). Structural equation models with unobservable variables and measurement error: Algebra and statistics. *Journal of Marketing Research*, 18(3), 328-388. <http://dx.doi.org/10.2307/3150980>

Ghalandari, K. (2013). The effect of information and communication technology on export performance of Iranian firms. *Research Journal of Applied Sciences, Engineering and Technology*, 5(17), 4367-4372. <http://dx.doi.org/10.19026/rjaset.5.4431>

Gogokhia, T. & Berulava, G. (2021). Business environment reforms, innovation, and firm productivity in transition economies. *Eurasian Business Review*, 11, 221-245. <https://doi.org/10.1007/s40821-020-00167-5>

Grazzi, M. & Jung, J. (2015). ICT, innovation and productivity: evidence from Latin American firms. M. Grazzi & C. Pietrobelli (Eds). *Firm Innovation and Productivity in Latin America and the Caribbean: The Engine of Economic Development*. (pp. 103-135). Inter-American Development Bank.

Gündoğan, N. ve Biçerli, M.K. (2003). Çalışma Ekonomisi. Açıköğretim Fakültesi Yayınları.

Hair, J.F., Black, W.C., Babin, B.J., Anderson, R.E. & Tatham, H.A. (2009). *Multivariate Data Analysis* (7th Edition). Pearson Prentice-Hall, Upper Saddle River.

Hair, J.F., Hult, G.T., Ringle C.M. & Sarstedt, M. (2014). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage.

Hair, J.F., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2011). PLS-SEM: Indeed a silver bullet. *Journal of Marketing Theory and Practice*, 19 (2), 139-151. <https://doi.org/10.2753/MTP1069-6679190202>

Hair JR, J.F., Hult, G.T.M., Ringle, C.M. & Sarstedt, M. (2016). *A primer on partial least squares structural equation modeling (PLS-SEM)*. Sage Publications. Kindle Edition.

Hall, B.H., Lotti, F. & Mairesse, J. (2013). Evidence on the impact of R&D and ICT investments on innovation and productivity in Italian firms. *Economics of Innovation and New Technology*, 22(3), 300-328. <https://doi.org/10.1080/10438599.2012.708134>

Henseler, J., Ringle, C.M. & Sinkovics, R.R. (2009). The use of partial least squares path modeling in international marketing. RR Sinkovics ve PN Ghauri (Eds.), *New challenges to international marketing*. (pp. 277-319). Emerald Group Publishing Limited.

- Higón, D.A. (2012). The impact of ICT on innovation activities: Evidence for UK SMEs. *International Small Business Journal*, 30 (6), 684-699. <https://doi.org/10.1177/0266242610374484>
- Ifinedo, P. (2011). Internet/e-business technologies acceptance in Canada's SMEs: An exploratory investigation. *Internet Research*, 21 (3), 255-281. <https://doi.org/10.1108/10662241111139309>
- Jorgenson, D.W., Ho, M.S. & Stiroh, K.J. (2008). A retrospective look at the US productivity growth resurgence. *Journal of Economics Perspectives*, 22 (1), 3-24.
- Karaata, S. (2012). Yenilik-yenileşim-inovasyon dünyasına bir yolculuk. *İzmir: Ege Genç İşadamları Derneği*. Kaya, B. (2008). İşyerinde verimlilik yönetimi. Erişim adresi: http://kurumsal.data.atilim.edu.tr/pdfs/080425_02pdf.
- Kaya, H. ve Gönel, F. (2024). ICT and export performance: Firm-level evidence from TÜRKİYE. *Journal of Financial Politic & Economic Reviews/Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 61(668). 9-35.
- Kijek, T. & Kijek, A. (2019). Is innovation the key to solving the productivity paradox?. *Journal of Innovation & Knowledge*, 4(4), 219-225. <https://doi.org/10.1016/j.jik.2017.12.010>
- Laddha, Y., Tiwari, A., Kasperowicz, R., Bilan, Y. & Streimikiene, D. (2022). Impact of information communication technology on labor productivity: A panel and cross-sectional analysis. *Technology in Society*, 68, 101878. <https://doi.org/10.1016/j.techsoc.2022.101878>
- Lai, F.Y., Tang, H.C., Lu, S.C., Lee, Y.C. & Lin, C.C. (2020). Transformational leadership and job performance: The mediating role of work engagement. *Sage Open*, 10(1), 1-11. <https://doi.org/10.1177/2158244019899085>
- López Rodríguez, J. & Serrano Orellana, B. (2020). Human capital and export performance in the manufacturing firms. *Baltic Journal of Management*, 15(1), 99-119. <https://doi.org/10.1108BJM-04-2019-0143>
- Makanyeza, C. & Ndlovu, A. (2016). ICT usage and its effect on export performance: Empirical evidence from small and medium enterprises in the manufacturing sector in Zimbabwe. *Botswana Journal of Business*, 9(1), 21-36.
- Marín-García, A., Gil-Saura, I., Ruiz-Molina, M.E. & Berenguer-Contrí, G. (2021). The moderating effect of store format on the relationships between ICT, innovation and sustainability in retailing. *Frontiers in Psychology*, 12: 678991, 1-14.
- Minondo, A. (2014). The relationship between export status and productivity in services: A firm-level analysis for Spain. *Bulletin of Economic Research*, 66(1), 138-146. <https://doi.org/10.1111/boer.12029>
- Mubarik, M. S., Devadason, E. S. & Govindaraju, C. (2020). Human capital and export performance of small and medium enterprises in Pakistan. *International Journal of Social Economics*, 47(5), 643-662. <https://doi.org/10.1108/IJSE-03-2019-0198>
- Mulliqli, A., Adnett, N. & Hisarciklilar, M. (2019). Human capital and exports: A micro-level analysis of transition countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28(7), 775-800. <https://doi.org/10.1080/09638199.2019.1603319>
- Nunnally, J.C. (1978). *Psychometric theory* (2. baskı). NY: McGraw-Hill.
- Peneder, M. (2010). Technological regimes and the variety of innovation behaviour: Creating integrated taxonomies of firms and sectors. *Research Policy*, 39 (3), 323-334. <https://doi.org/10.1016/j.respol.2010.01.010>
- Rodriguez-Pose A. & Crescenzi, R. (2008) Research and development, spillovers, innovation systems, and the genesis of regional growth in Europe. *Regional Studies*, 42(1), 51-67. <https://doi.org/10.1080/00343400701654186>
- Salimova, G., Ableeva, A., Galimova, A., Bakirova, R., Lubova, T., Sharafutdinov, A. & Araslanbaev, I. (2022). Recent trends in labor productivity. *Employee Relations*, 44(4), 785-802. <https://doi.org/10.1108/ER-03-2021-0111>
- Shahnazi, R. (2021). Do information and communications technology spillovers affect labor productivity? *Structural Change and Economic Dynamics*, 59, 342-359. <https://doi.org/10.1016/j.strueco.2021.09.003>
- Skorupinska, A.A. & Torrent Sellens, J. (2014). *ICT, innovation and productivity: Evidence from Eastern European manufacturing firms* (No. DWP14-003). IN3 Working Paper Series.
- Sultanova, G. & Naser, H. (2024). The impact of information and communication technologies on export diversification: Evidence from developing countries. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 1-35. <https://doi.org/10.1080/09638199.2024.2419406>
- Torrent, J. & Díaz-Chao, A. (2014). ICT uses, innovation and SMEsproductivity: Modeling direct and indirect effects in small local firms. IN3 Working Paper Series WP14-

001. Erişim adresi: <http://journals.uoc.edu/index.php/in3-working-paper-series/article/view/n-14-torrent-diaz/n14-torrent-diaz-en>.

Türedi, S. (2013). Bilgi ve iletişim teknolojilerinin ekonomik büyümeye etkisi: Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler için panel veri analizi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, 4 (7), 298-322.

Ünlü, F. (2022). Türkiye’de bilgi ve iletişim teknolojilerinin işgücü verimliliği ve istihdam üzerindeki etkileri: ARDL sınır testi yaklaşımı. *İstanbul İktisat Dergisi*, 72(2), 725–751. <https://doi.org/10.26650/ISTJECON2021-1091191>

Vinzi, V.E., Trinchera, L. & Amato, S. (2010). PLS path modeling: From foundations to recent developments and open issues for model assessment and improvement. VE Vinzi, WW Chin, J. Henseler ve H. Wang (Eds.), *Handbook of partial least squares: Concepts, methods and applications*. (pp. 47-82). Springer.

Yılmaz, A., Çelik, A. ve Ulukapı, H. (2015, 14-16 Mayıs). Çalışanların tinsel değerlere ilişkin algılarının iş stresi üzerindeki etkisinde birey-örgüt uyumunun aracılık rolü: Selçuk üniversitesi örneği. 23. Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi, Muğla.

Yılmaz, V. ve Kınaş, Y. (2021). Kısmi en küçük kareler yapısal eşitlik modellemesiyle mobil bankacılık kullanımının araştırılması. *Gazi İktisat ve İşletme Dergisi*, 7 (2), 133-149. <https://doi.org/10.30855/gieb.2021.7.2.004>

Zhu, F., Li, Q., Yang, S. & Balezentis, T. (2021). How ICT and R&D affect productivity? Firm-level evidence for China. *Economic Research-Ekonomska Istraživanja*, 34(1), 3468–3486. <https://doi.org/10.1080/1331677X.2021.1875861>

Yazar Katkı Oranı

Araştırmacılar bu çalışmaya eşit oranda katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

**CEPTEN YAPILAN SAĞLIK HARCAMALARI
KONUSUNDA YAPILAN AKADEMİK
ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ**

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES
ON OUT-OF-POCKET HEALTH EXPENDITURES

Kadir İNAN

32

CEPTEN YAPILAN SAĞLIK HARCAMALARI KONUSUNDA YAPILAN AKADEMİK ÇALIŞMALARIN BİBLİYOMETRİK ANALİZİ

BIBLIOMETRIC ANALYSIS OF ACADEMIC STUDIES ON OUT-OF-POCKET HEALTH EXPENDITURES

Kadir İNAN ¹

Anahtar Kelimeler:

Cepten Yapılan
Harcamalar,
Hanehalkı,
Sağlık,
VOSviewer.

Keywords:

Out-of-Pocket
Expenditure,
Household,
Health,
VOSviewer.

ÖZ

Cepten yapılan sağlık harcamaları hanehalklarının herhangi bir sağlık hizmeti almak için yaptıkları tüm masrafları içermektedir. Cepten yapılan sağlık harcamaları için hanehalklarına geri ödeme yapılmamaktadır. Bundan dolayı bazı hanehalkları cepten sağlık harcaması yapmaktan kaçınmaktadırlar. Dünya genelinde 150 milyondan fazla insanın cepten yapılan sağlık harcamalarından dolayı yoksulluğa sürüklendiği tahmin edilmektedir. Bu durum cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili yapılan çalışmaları önemli kılmaktadır. Bu çalışmada cepten yapılan sağlık harcamaları konusunda yapılan akademik çalışmaların VOSviewer programı ile detaylı bir bibliyometrik analizinin yapılması amaçlanmıştır. Analiz sonuçlarına göre ilgili konuda en fazla makale türünde eser verildiği, yayın dili olarak en çok İngilizceye başvurulduğu görülmüştür. İlgili konuda en fazla atıf alan ve bağlantı gücü en fazla olan yazarların Mohanty, Sanjay K. ve Srivastava, Akanksha olduğu, etki gücü en yüksek olan ülkenin Hindistan olduğu ve etki gücü en yüksek olan kurumun da International Institute for Population Sciences olduğu saptanmıştır. Çalışma sonuçlarına göre sağlık hizmetlerinin ve sağlık ürünlerinin fiyatlarının kontrol altında tutulması ve sağlık hizmetlerine ulaşımın kolaylaştırılması gerekmektedir.

ABSTRACT

Out-of-pocket health expenditures include all expenditures incurred by households to access healthcare services without reimbursement. For this reason, some households avoid making out-of-pocket health expenditures. It is estimated that more than 150 million people around the world are driven into poverty due to out-of-pocket healthcare expenses, highlighting the importance of studies on this issue. In this study, it was aimed to conduct a detailed bibliometric analysis of academic studies on out-of-pocket health expenditures using VOSviewer program. According to the results of the analysis, it was seen that most of the publications were in the form of journal articles and that English was the most frequently used language. It has been determined that the authors with the most citations and the strongest connection strengths in the relevant field are identified as Mohanty, Sanjay K. and Srivastava, Akanksha, that the country with the highest impact strength is India, and that the institution with the highest impact strength is the International Institute for Population Sciences. According to the results of the study, the prices of healthcare services and products should be kept under control and access to health services should be facilitated.

¹ 100/2000 YÖK Doktora Bursiyeri, Erzurum Teknik Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İktisat Bölümü, kadir.inan93@erzurum.edu.tr, ORCID: 0000-0002-6872-0798

Alıntılanmak için/Cite as: İnan K. (2025) Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları Konusunda Yapılan Akademik Çalışmaların Bibliyometrik Analizi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 559-574.

GİRİŞ

Sağlık harcamaları; sağlık hizmetlerinin sunumu, aile planlaması faaliyetleri, beslenme faaliyetleri ve sağlığa yönelik acil yardımlara ilişkin tüm harcama kalemlerini içermektedir (WHOa, 2024). Ayrıca sağlık harcamaları sağlığı geliştirmek ve korumak için yapılan tüm harcamaları da kapsamaktadır. Birçok ülkede hanehalklarının sağlık harcamalarının büyük bir kısmı kamu tarafından karşılanmaktadır. Ancak kamu kaynaklarının kıt oluşu hanehalklarının sağlık harcamalarının koşulsuz olarak karşılanmasını engellemektedir. Bundan dolayı ülkeler sağlık harcamalarını karşılamak için hanehalklarından bazı koşullar talep etmektedir. Kamu otoritesince belirlenen şartları sağlamayan hanehalkları sağlık harcamalarını cepten yapmak zorundadırlar. Bu harcamalar hanehalklarının maddi gücüne göre belirlenmektedir. Bazı hanehalkları ödeme güçlüğünden dolayı cepten yapılan harcamalardan kaçınınmaktayken bazı hanehalkları da kamunun belirlediği şartları sağlamasına rağmen daha iyi bir sağlık hizmetine ulaşmak için cepten harcama yapabilmektedir (Tokathioğlu, 2018, s. 60; Kenanoğlu & Aydın, 2022, s. 81).

Cepten yapılan sağlık harcamaları genel anlamda hanehalkları tarafından herhangi bir sağlık hizmetini almak için yapılan bütün harcamaları ifade etmektedir. Bu harcamalar hanehalklarının tedavi masrafları, sağlığın korunması veya iyileştirilmesi için ödeme yaptıkları tüm mal ve hizmetleri kapsamaktadır ve bu tür harcamalar için hanehalklarına geri ödeme yapılmamaktadır. Cepten yapılan sağlık harcamaları doğrudan harcamalar, dolaylı harcamalar, resmi harcamalar, gayri resmi harcamalar, tıbbi ya da tıbbi olmayan harcamalar şeklinde sınıflandırılabilir (Erişen & Yılmaz, 2020, s. 342; Samsudin vd., 2022, s. 474).

Cepten yapılan harcamalar sağlık hizmetlerini kullanan haneler için mali bir risk oluşturmakta ve hanehalklarının hayat standartlarını olumsuz yönde etkilemektedir. Cepten harcamaların hanehalklarını büyük oranda tıbbi harcamalarla karşı karşıya bıraktığı, yoksulluğa ve katastrofiye sürüklediği görülmektedir. Zaten yoksul olan hanehalkları yüksek harcamalardan dolayı ya tedaviden

vazgeçmek ya da borçlanma yoluna başvurmaktadırlar (Molla & Chi, 2017, s. 2; Attia-Konan vd., 2019, s. 1). Cepten yapılan sağlık harcamasının oluşturduğu mali yük hanehalklarını ihtiyaç duydukları sağlık ürün ve hizmetlerini daha kalitesiz olanlarla ikame etme yoluna götürmekte ve bu durum hanehalklarının yaşam kalitesinin düşmesine neden olmaktadır (Samsudin vd., 2022, s. 474).

Dünyanın her bölgesinde hanehalkları katastrofik sağlık harcamalarına maruz kalmaktadır. Cepten yapılan sağlık harcamalarından en çok etkilenen hanehalkları düşük gelirli ülkelerde yaşayan hanehalklarıdır (Aregbeshola & Khan, 2018, s. 798). The World Health Report (2010)'a göre sağlık hizmetlerine yapılan cepten harcamalar, hanehalklarının yoksulluğu üzerinde önemli bir etkiye sahiptir. OECD ülkelerinin birçoğunda bile 1000 kişide beşten daha büyük bir oran mevcuttur. Ayrıca, ABD'de tıbbi borç kişisel iflasın temel sebebidir (World Health Report, 2010, s. 9). Dünya genelinde her yıl bir milyardan fazla kişi, katastrofik harcamalara maruz kalmaktadır. Yaklaşık 1.3 milyar kişi katastrofik harcamalar yüzünden yoksulluğa sürüklenirken 300 milyon kişi aşırı yoksulluk içinde yaşamaktadır (WHOb, 2024, s. 1). Cepten sağlık harcaması yapan hanehalklarının sayısı artmaktadır ve bu artışın devam etmesi beklenmektedir. Küresel düzeyde hanehalkı bütçesinin %10'undan daha fazlasını sağlık hizmetleri için harcayan nüfusun oranı 2015 yılında %12 iken 2019 yılında %13.5'e çıkmıştır (Ahid, 2022, s. 170; UN DESA, 2024, s. 12).

Cepten yapılan harcamalar gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde sağlık hizmetlerini finanse etmede yaygın olarak kullanılmaktadır. Özellikle sosyal güvence sistemi olmayan düşük ve orta gelirli ülkelerde cepten yapılan sağlık harcamaları, toplam sağlık harcamalarının yaklaşık olarak üçte ikisini oluşturmaktadır. Ancak sağlık hizmetlerini finanse etmede en eşitsiz ve verimsiz finansman yöntemidir (Başaran & Şahin, 2008, s. 336; Correa-Burrows, 2012, s. 89). Cepten yapılan harcamalar eğer sağlık finansmanının önemli bir kaynağı ise bu harcamalardan kaynaklanan mali risklere karşı koruma sağlanması, daha fazla önem kazanmaktadır (Koch vd., 2017, s. 482). Başta düşük ve orta gelirli ülkelerde olmak üzere politika yapıcılar için düşük gelirli bireylerin sağlık hizmetlerine erişiminin sağlanması temel sağlık hedefleri içerisinde yer almaktadır

(Wang, 2014, s. 86). Cepten yapılan harcamaların yükü hanehalklarının sağlık statüsünü ve sağlık hizmeti kullanımını etkilediğinden, bu harcama türünün alt gruplar itibariyle dağılımının irdelenmesi gerekmektedir. Hanehalklarının cepten yapılan harcamaları sağlıkta eşitlik ve hakkaniyet gibi birçok reform politikasının verimliliğini ölçmede kullanılabilmektedir. Hanehalklarını cepten yapılan harcamalara yönelten sebepler ve hangi sağlık sisteminin bu harcamaları azaltacağına yönelik bilgi düzeyi oldukça yetersizdir. Hanehalklarının sosyoekonomik durumları ve cepten yapılan sağlık harcamaları arasında yakın bir ilişki bulunması da bu konunun irdelenmesini önemli kılmaktadır (Başaran & Şahin, 2008, s. 336). Yapılan çalışmalar sağlıklı bir ulus inşa etmek için cepten yapılan sağlık harcamalarının azaltılmasının önemine işaret etmektedir (Gunarathne, 2022, s. 36). Hanehalklarının cepten yapılan sağlık harcamalarının kontrol edilebilmesi hem kamu için hem de hanehalkları için verimlilik sağlayacaktır. Hanehalklarının bütçelerini ve sağlık sektörünün finansmanını önemli oranda etkileyen cepten yapılan sağlık harcamalarının belirleyicilerinin bulunması hem mikro hem de makro boyutta önem arz etmektedir (Aydın & Hayat, 2022, s. 130).

Bu çalışmada hanehalklarının cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili çalışmaların bibliyometrik bir analizinin yapılması amaçlanmıştır. Literatür yazar, atıf, ülke, kurum, eser ve anahtar sözcükler üzerinden analiz edilerek literatürün nicel bir portresi çıkartılmaya çalışılmıştır. Cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili mevcut literatürün ortaya koyulması ve literatürdeki güncel sorunların tespit edilmesini amaçlayan bu çalışmanın yapılacak olan yeni çalışmalara ve politika yapıcılara yol gösterici olması planlanmaktadır.

YÖNTEM

Bu çalışmada veri tabanı olarak Web of Science Core Collection veri tabanı kullanılmıştır. Web of Science çeşitli amaçlar için kullanıma uygun olan en kapsamlı veri kaynaklarından birisidir. Altı ana alıntı indeksini (SCIE, SSCI, A&HCI, CPCI, BKCI ve ESCI) içermesi ve veri tabanı olarak yeterliliğini kanıtlamış olmasından dolayı Web of Science veri tabanı tercih edilmiştir (Pranckutė, 2021, s. 3). Bibliyometrik analiz için VOSviewer programı

kullanılmıştır. VOSviewer programının tercih edilme sebebi ise bu programın görselleştirme, haritalama ve çok boyutlu analize imkân tanınmasıdır. Ayrıca VOSviewer programı, konuyla ilgili derinlemesine analiz yapılmasına olanak sağlaması, literatürdeki değişim ve yeni kavramların belirlenmesine imkân tanınmasından dolayı tercih edilmektedir (Dirik vd., 2023, s. 173). VOSviewer ile elde edilen ağ görselleştirmeleri bize öğelerin etki dereceleri ve ilişkileri hakkında bilgi sunar. Ağ görselleştirmelerinde her öğe bir daireyle temsil edilir ve bu dairenin üzerinde öğenin ismi bir etiketle gösterilir. Bir öğenin dairesinin ve etiketinin büyüklüğü öğenin ağırlığı tarafından belirlenir. Bir öğenin ağırlığı ne kadar büyük olursa etiketin ve dairenin boyutu da o kadar büyük olur. İki daire arasındaki mesafe de öğeler arasındaki ilişkiyi temsil eder. Mesafe ne kadar yakın olursa öğeler arasındaki ilişki de o kadar güçlü olur. VOSviewer programı ikinci olarak bize katman görselleştirmesi sunar. Katman görselleştirmesi ağ görselleştirmesiyle aynı olmakla birlikte sadece öğelerin renklendirilmesi farklıdır. Görselleştirmenin sağ alt köşesinde bir renk çubuğu bulunmaktadır. Bu renk çubuğu bize öğelerin puanlarını ya da yayın yıllarını göstermektedir. VOSviewer programının bize sunduğu son görsel öğe yoğunluğu görselleştirmesidir. Görseldeki her nokta, o noktadaki öğelerin yoğunluğunu belirten bir renge sahiptir. Bir noktanın yakınındaki öğelerin ağırlığı ne kadar yüksekse ve öğe sayısı ne kadar fazlaysa o noktanın rengi sarıya o kadar yakı olur. Eğer bir noktanın yakınındaki öğelerin sayısı ve ağırlıkları az olursa o noktanın rengi maviye daha yakın olur (Van Eck & Waltman, 2013, s. 9).

Çalışma 04.03.2024 tarihinde tüm alanlar seçilerek “Out-of-Pocket Expenditure” ve “Health” anahtar kelimeleri kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın kapsayıcı olması açısından doküman seçiminde bir kısıtlamaya gidilmemiş ve “Tüm Alanlar” seçeneği seçilmiştir. Araştırmada yayın yılı, yayın dili, belge türü, yazarlar, Web of Science kategori, Web of Science endeks ve ülke/bölge gibi başlıklarda herhangi bir filtreleme yapılmamıştır. Çalışmanın kısıtlılıklarını ise veri tabanı olarak sadece Web of Science veri tabanının kullanılması oluşturmaktadır. Veriler yazar, atıf, ülke, kurum, eser ve anahtar sözcükler üzerinden analiz edilmiş ve görselleştirilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Yapılan analizde 753 makale, 45 derleme makalesi, 5 erken görünüm çalışması, 4 editoryal içerik, 1 kitap bölümü ve 18 tane diğer türde çalışma olmak üzere toplam 826 adet esere ulaşılmıştır. Eserlerin 802 tanesi İngilizce dilinde yazılmıştır. İkinci en fazla kullanılan dil İspanyolca (15)'dir. Çalışmalarda kullanılan diğer diller ise Portekizce (2), Fransızca (2), Türkçe (2), Yunanca (1), Almanca (1), ve İtalyancadır (1). Eserlerin yayınlandığı yıllara göre dağılımı Grafik 1'de gösterilmiştir.

Çalışmada yer alan eserlerin en eskisi 1999 yılına en yenisi 2023 yılına aittir. 2009 yılına kadar yapılan çalışmaların sayısı tek hanede kalırken 2009 yılından sonra yıllık yayın sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. Dünya genelinde 1980'li yıllarda başlayan libereleşme akımı birçok ülkede 2000'li yıllardan sonra sağlık alanında da uygulanmaya başlanmıştır. Ancak birçok ülke bu duruma temkinli yaklaşmış ve diğer ülkelerdeki uygulamaların sonuçlarına göre pozisyon almıştır. Bundan dolayı sağlık alanında yaşanan liberalleşmenin yaygınlaşması ve literatürde kendisine yer bulmasının 2010'lu yıllar itibariyle sağlandığı düşünülmektedir (Aydın, 2008: 1).

Yıllar itibariyle bakıldığında eser sayısında genellikle artan bir eğilimin olduğu görülmektedir. 2014 yılından itibaren ise eser sayısında önemli bir artış meydana gelmiştir. Sırasıyla 110 ve 109 adet yayımla en fazla yayın yapılan yıllar 2021 ve 2022 yıllarıdır. Çalışmalar WoS'ta yer alan araştırma alanlarına göre incelendiğinde, en fazla yayın yapılan alanlar kamu çevre iş sağlığı (285), sağlık politikası hizmetleri (166), sağlık bilimleri hizmetleri (147), dâhili tıp (81) ve ekonomi (56) alanlarıdır. Çoğu alanda tek eser yayınlanmış olmakla birlikte toplam 90 farklı alanda yayın yapılmıştır.

1. Ortak Yazar Analizi

Ortak yazar analizi en az iki yazar tarafından üretilen eserin ilişkilerini analiz eder. Şekil 1 A'da ortak yazar analizi ağ haritasına yer verilmiştir. Ağ haritası oluşturulurken en az 1 yayın kriterine yer verilmiş ve atıf kriterine yer verilmemiştir. Böylece yeni yayınlanan çalışmaların da analize dâhil edilmesi sağlanmıştır. Şekil 1 A'da yazarların toplam bağlantı gücüne yer verilmiştir. Analize göre 2 kümede birleşen 14 isim ve 51 bağlantı bulunmaktadır. Kümedeki en bağlantılı 14 yazarın toplam bağlantı gücü farklı olmakla beraber toplam bağlantı gücü en fazla olan

Grafik 1: Eserlerin Yıllara Göre Dağılımı

Kaynak: Web of Science verileri kullanılarak yazar tarafından oluşturulmuştur.

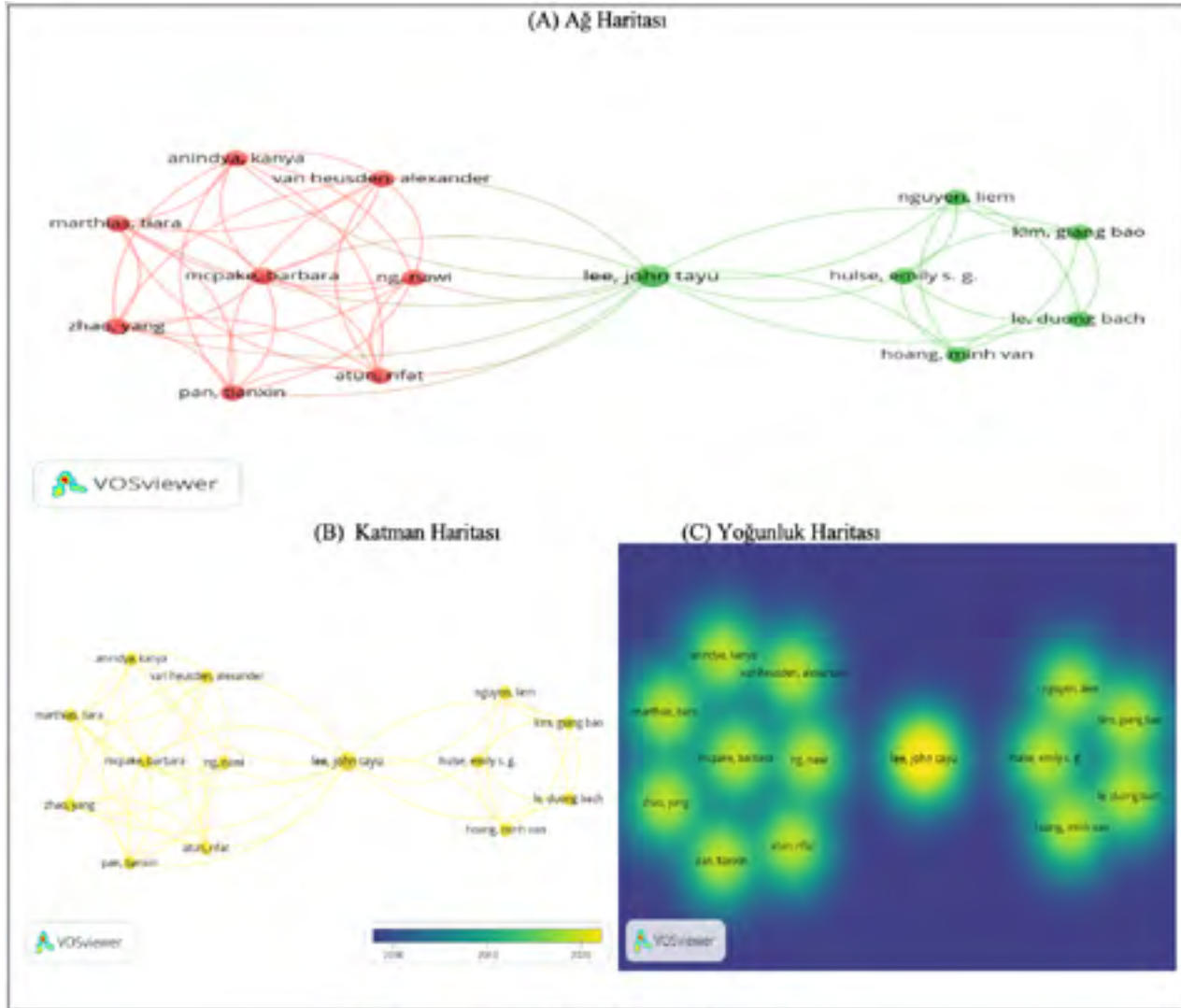

yazar Tayu Lee, John (13) olarak bulunmuştur. Lee, John Tayu'yu sırasıyla Binte, Ali Nazia (10), El Arifeen, Shams (10), Garnet, Sarah (10) ve Hasan, Mohammed Mehedi (10) takip etmektedir. En çok atıf alan yazarların en bağlantılı yazarlar kümesine giremediği görülmektedir. En fazla eser yayınlayan yazarlar sırasıyla; Mohanty, Sanjay K. (4), Srivastava, Akanksha (2), Moradvhaj (2), Lee, John Tayu (2) ve Pati, Sanghamitra (2)'dir. Şekil 1 B'de öğelerin katman haritasına yer verilmiştir. Katman haritası ilgili öğelerin güncelliği hakkında bilgi sunmaktadır. Katman görselleştirmesinde daha açık renk(sarı) ile gösterilen John Tayu Lee, Emily Hulse ve Barbara Mcpake güncel yazarlar olarak karşımıza çıkmaktadır. Şekil 1 C'de öğelerin

yoğunluk haritasına yer verilmiştir. Yoğunluk haritası ilgili öğelere ilişkin genel bir fikir elde etmek ve haritadaki önemli alanlara dikkat çekmek için kullanılır. Yoğunluk haritasında bir öğenin rengi komşu öğelerin sayısına ve önemine bağlıdır. Ağ haritası ve katman haritasına uygun olarak yoğunluk haritasında da sarı renkle gösterilen John Tayu Lee, Emily Hulse ve Barbara Mcpake'nin etki güçlerinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Yoğunluk haritasında etki gücü düşük bir yazar bulunmamaktadır.

2. Yazar Atıf Analizi

Atıf analizi akademik bir çalışmanın kendinden sonraki çalışmaları ne ölçüde etkilediğini göstermektedir (Öztürk

Şekil 1. Ortak Yazar Analizi Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

K.,'in hem en fazla atıf alan yazarlar arasında olması hem de bağlantı gücünün yüksek olması Mohanty, Sanjay K.,'in etki değeri yüksek atıflar aldığını göstermektedir. Şekil 2 B'deki katman haritasına bakıldığında harita renklendirilmesinin benzer olması yakın zamanlarda atıf alan yazarların baskın olduğunu göstermektedir. Haritada daha açık renkle gösterilen Moradvhaj, Gunarathne, Sajaan, Agampodi, Thilini ve Agampodi gibi yazarların yeni eserleri olduğu görülmektedir. Merkezi konumda olan ve etki gücü daha yüksek olan Sanjay Mohanty'nin diğer yazarlara kıyasla temel yazar olduğu söylenebilir. Haritada mavi renklendirmeyle herhangi bir yazarın yer almaması ise temel yazarların analizde kullanılan eşik değerleri karşılayamadıklarını göstermektedir. Şekil 2 C'ye göre Sanjay Mohanty, Monica Agarwal ve Abhishek Gupta'nın yoğunluğu en güçlü yazarlar olduğu görülmektedir.

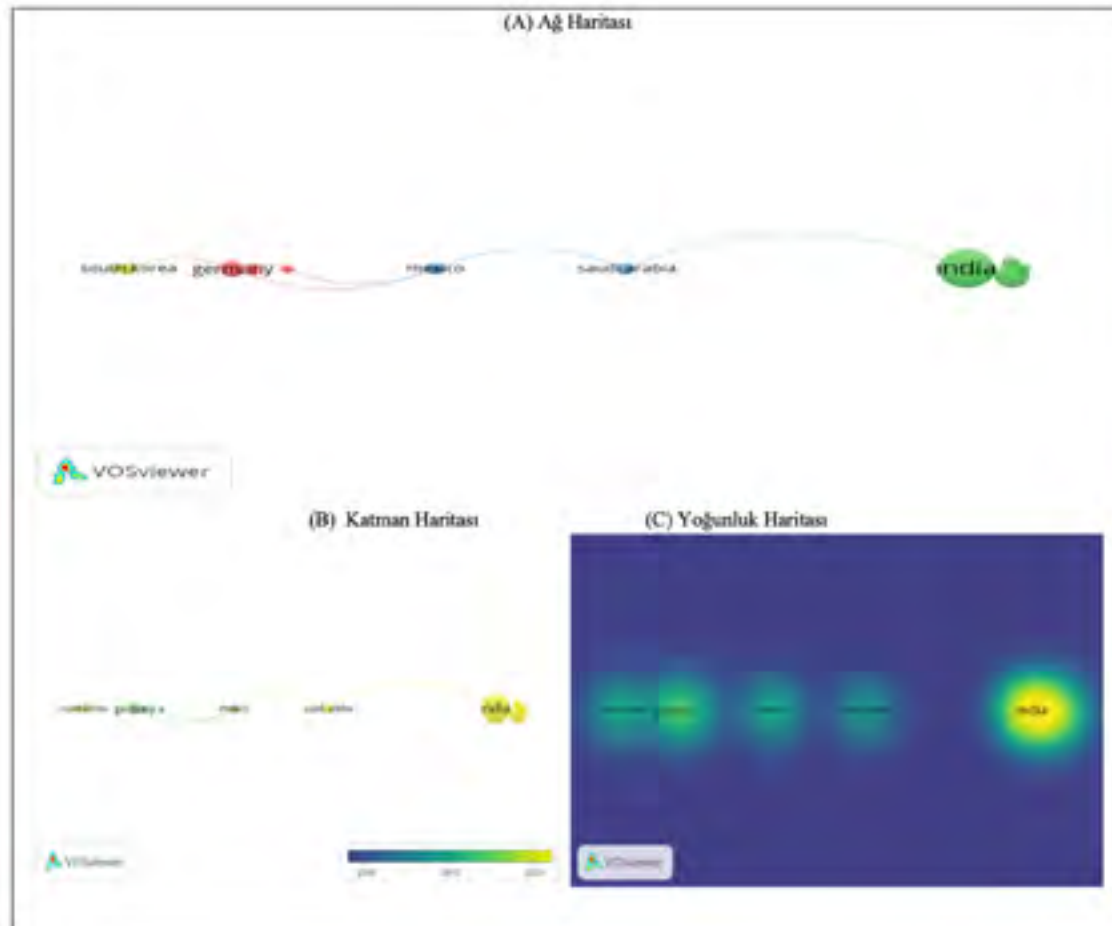

Şekil 2. Yazar Atıf Analizi Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

3. Ülkelerin Atıf Analizi

Şekil 3'te eserlerin yayınlandıkları ülkeye göre almış oldukları atıf sayısını gösteren ülkelerin atıf analizi haritalarına yer verilmiştir. Ağ haritası oluşturulurken en az 1 yayın ve en az 1 atıf almış olmak kriterine yer verilmiştir. Analiz edilen 30 ülkeden 26 tanesi eşik değerleri karşılamıştır. Analizde 13 birim, 4 küme ve 14 bağlantı ile 18 toplam bağlantı gücü bulunmuştur. Ağ haritasına göre Hindistan, Meksika, Almanya ve Güney Kore'de bulunan yayıncılar cepten yapılan sağlık harcamaları konusunda önemli katkılar sunmaktadırlar. En fazla eseri bulunan ülkeler sırasıyla Hindistan (21), Avusturalya (8), Almanya (4), İngiltere (4) ve Amerika Birleşik Devletleri (4)'dir. En fazla atıf alan ülkeler sırasıyla Hindistan (231), Almanya (108), İngiltere (70), Burkina Faso (65) ve Avusturalya (54)'dir. Toplam etki gücü bakımından en güçlü ülke

Hindistan iken ikinci sırada Avusturalya bulunmaktadır. Avusturalya görselde Hindistan'ın yer aldığı yeşil kümede yer almasına rağmen, isim etiketi görünmemektedir. Bunun sebebi ise VOSviewer'da öğelerin etiketlerinin çakışmasının önlenmesi için üst üste gelen etiketlerden daha küçük olanların gösterilmemesidir. Katman haritasına göre Hindistan son yıllarda en fazla atıf alan ve etki gücüne sahip olan ülkedir. Aynı renk grubunda olan Avusturalya ikinci sıradadır. Yine aynı renk grubunda olmasına rağmen Suudi Arabistan'ın cepten yapılan sağlık harcamalarına yönelik çalışmalarda yeni olduğu söylenebilir. Almanya'nın öge büyüklüğü ve renklendirmesi ise bu konuda 2010 yılından itibaren etki gücünün yüksek olduğunu ve atıf sayısının fazla olduğunu göstermektedir. Yoğunluk haritasına bakıldığında en açık renkle temsil edilen Hindistan'ın en fazla atıf alan ülke olduğu görülmektedir.

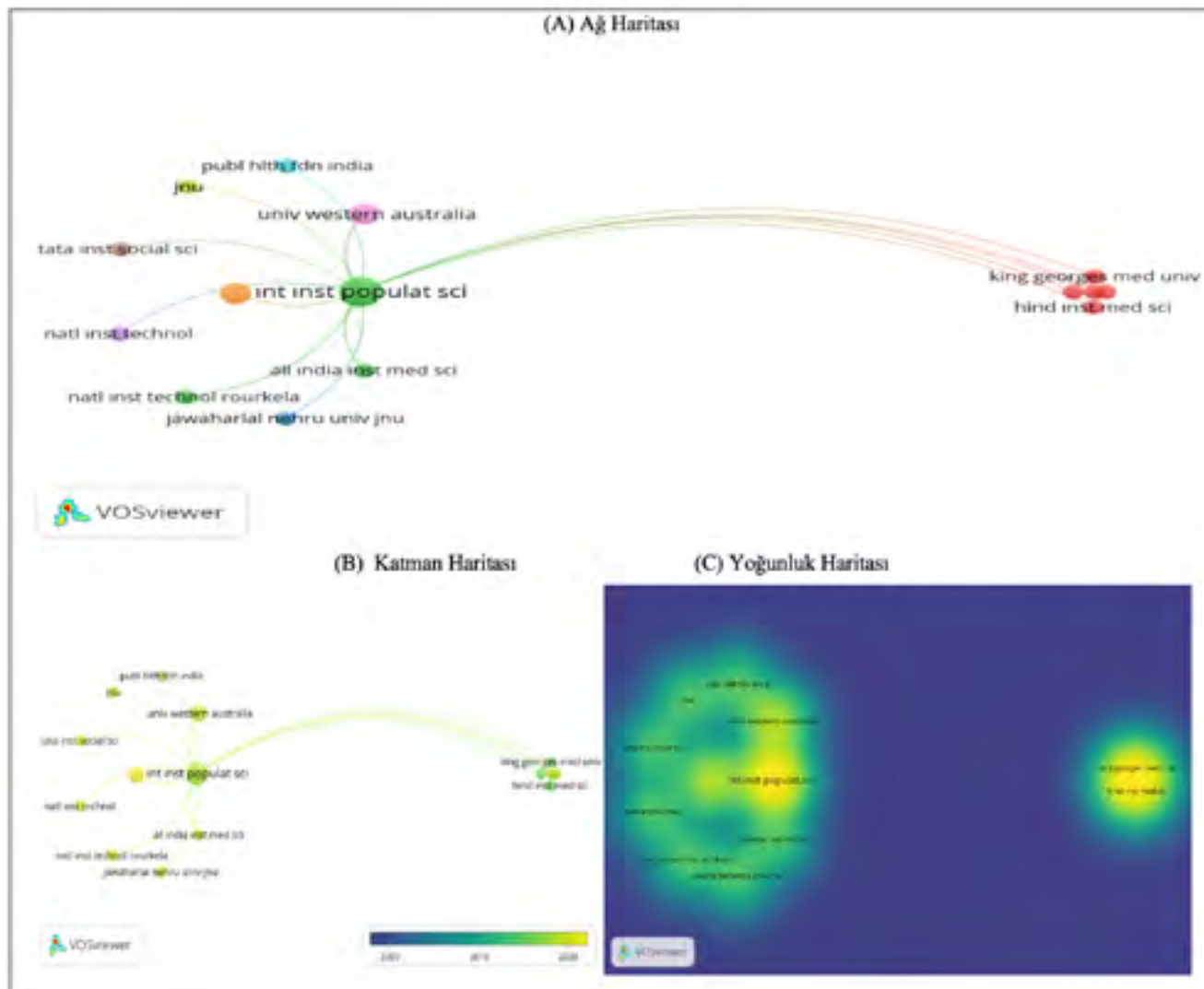

Şekil 3. Ülkelerin Atıf Analizi Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

4. Kurumların Atıf Analizi

Şekil 4 'te kurumlar arası atıf analizi haritalarına yer verilmiştir. Ağ haritası oluşturulurken en az 1 yayın ve en az 1 atıf almış olmak kriterine yer verilmiştir. Analiz kriterlerine göre 86 kurum eşik değerleri karşılamıştır. Analizde 15 birim, 9 küme ve 20 bağlantı ile 27 toplam bağlantı gücü bulunmuştur. Merkezi konumda olan ve en fazla atıf alan kurum olan International Institute for Population Sciences (144) 4 yayına sahipken ikinci en fazla atıfa sahip olan CTR Rech Snate (65) 1 yayına sahiptir. En fazla atıf alan diğer kurumlar ise Heidelberg University (65), The London School of Economics and

Political Science (55), ve National Institute of Public Health (43)'dır. En fazla atıf alan kurumlar içerisinde üniversite ve üniversitelere bağlı kuruluşlar ağırlıklı olarak yer almaktadır. Üniversite dışı kuruluşların ise cepten yapılan sağlık harcamaları konusuna katkısı oldukça azdır. Katman haritasına göre International Institute for Population Sciences, King George's Medical University ve Hind Institute Medical Sciences kurumları temel kurumlardır. Yoğunluk haritasına göre International Institute for Population Sciences, King George's Medical University ve Hind Institute Medical Sciences'ın en fazla atıf yoğunluğuna sahip olan kurumlardır.

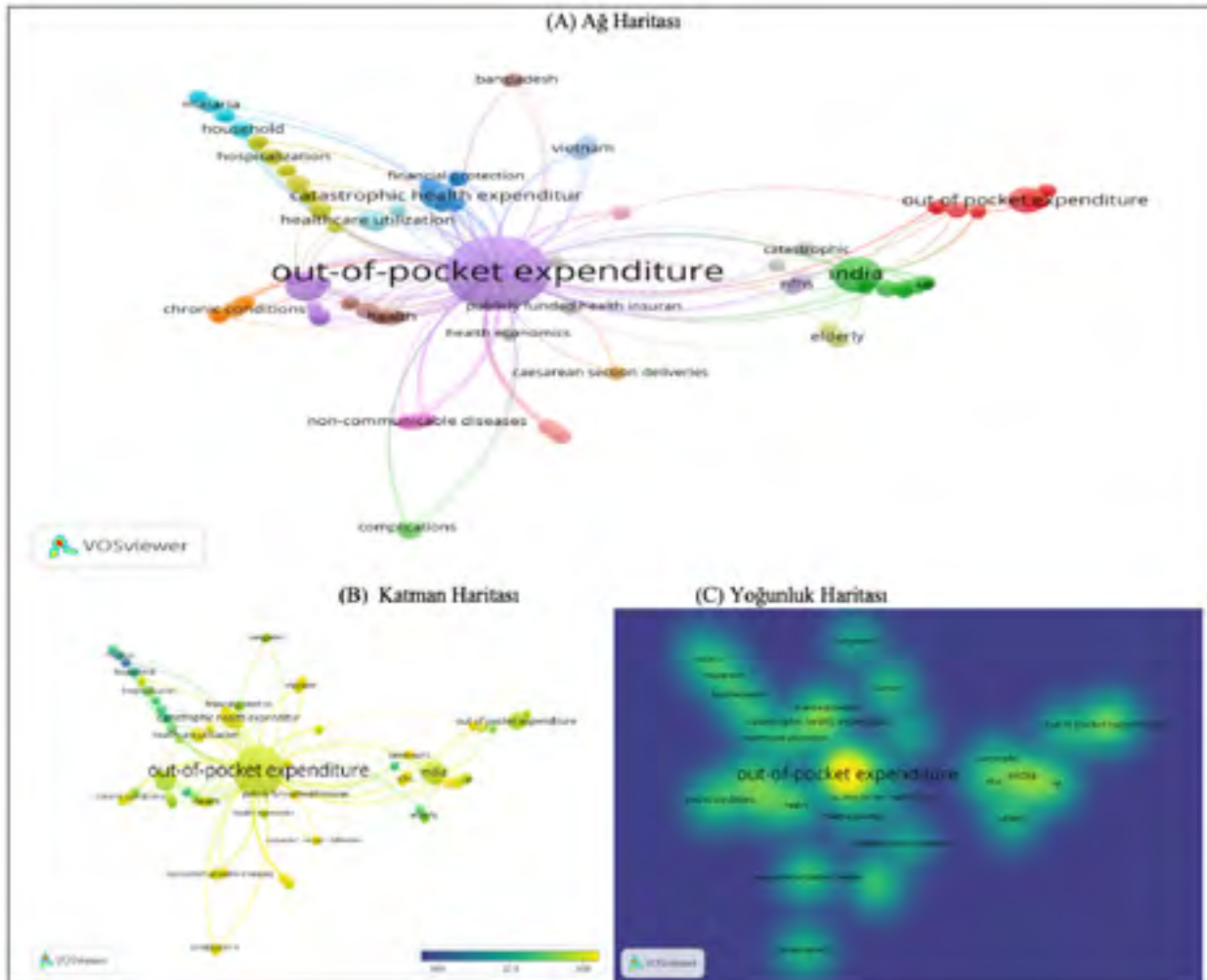

Şekil 4. Kurumların Atıf Analizi Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

5. En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Bağları Analizi

En sık kullanılan anahtar kelime analizinde yayınların anahtar kelimelerinde, başlıklarında ve özetlerinde kullanılan kelimelerin ilişkileri analiz edilmektedir. Şekil 5 'te eserlerin anahtar kelime analizi haritalarına yer verilmiştir. Şekil 5 'te en az 1 kez görülen tüm anahtar kelimelerin dâhil edildiği analizde 149 birim, 23 küme, 411 bağlantı ile 440 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. Ağ haritasına bakıldığında anahtar kelimelerin Out-of-Pocket Expenditure kelimesi çevresinde kümeleniği görülmektedir aynı zamanda bu kelime 39 kez ile en fazla tekrarlanan kelimedir. En fazla tekrarlanan diğer anahtar sözcükler India (9), Health Insurance (6), Catastrophic Health Expenditure (5) ve Out of Pocket Expenditure (5)

şeklinde. Ağ haritasına bakıldığında Out-of-Pocket Expenditure, Catastrophic Health Expenditure ve India kelimelerinin etki gücünün yüksek olduğu görülmektedir. Aynı zamanda bu kelimeler en yüksek bağlantı gücüne sahip kelimeler arasında bulunmaktadır. Katman haritasına bakıldığında Out-of-Pocket Expenditure, Health, Catastrophic Health Expenditure ve India anahtar kelimelerini kullanan eserlerin 2015 yılından sonra yayınlandığı görülmektedir. Hospitalization, Household ve Malaria kelimelerinin renklendirilmelerine ve öge büyüklüklerine bakıldığında bu kelimelerin 2000'li yılların başlarında kullanıldığını ancak günümüzde eskisi kadar popüler olmadıklarını görmekteyiz. Yoğunluk haritasına bakıldığında Out-of-Pocket Expenditure kelimesinin etki gücü yoğunluğu en yüksek kelime olduğu görülmektedir.

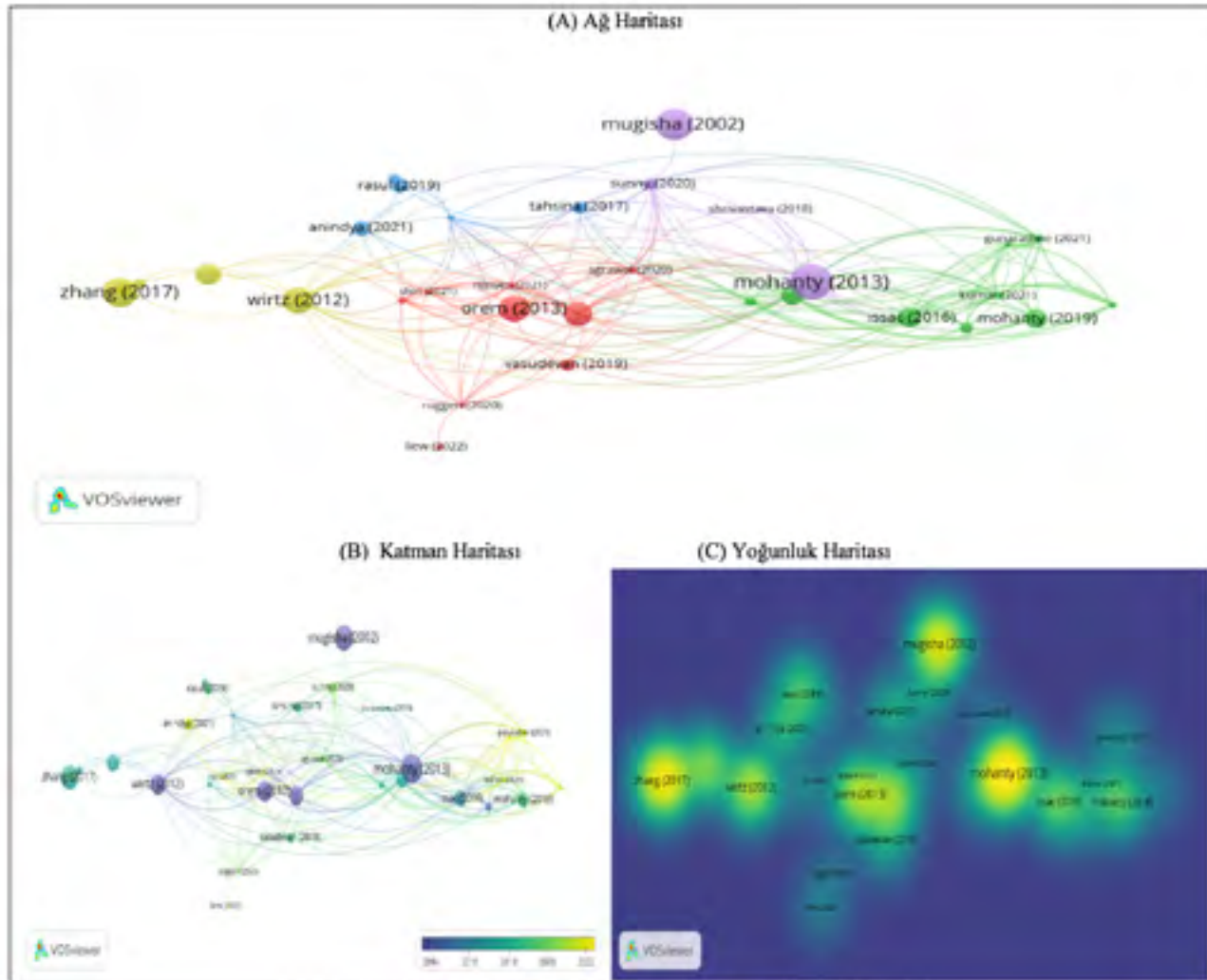
Şekil 5. En Sık Kullanılan Anahtar Kelime Bağları Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

6. Yayınların Bibliyografik Eşleşme Analizi

Bibliyografik eşleşme, birbirinden bağımsız iki kaynak tarafından alıntılanmış ortak bir esere atıf yapılması durumunu ifade eder. Şekil 6 'da yayınların bibliyografik eşleşme analizi haritalarına yer verilmiştir. Analizde en az 1 atıf almış olmak kriterine yer verilmiş ve 50 eserden 38 tanesi eşik değerleri karşılamıştır. Şekil 6 'da 32 birim, 5 küme, 165 bağlantı ile 276 toplam bağlantı gücü tespit edilmiştir. En fazla bibliyografik eşleşme olan eserler 83 alıntı ile Mohanty, Sanjay (2013), 65 alıntı ile Mugisha, Frederick (2002), 55 alıntı ile Zhang, Anwen (2017), 43 alıntı ile Wirtz, Veronika (2012) ve 43 alıntı ile Nabyonga-Orem, Juliet (2013)'dir. En fazla alıntılama

yapılan Mohanty, Sanjay (2013) (Eflatun küme) merkezi konumdadır ve diğer kümelerdeki eserlere önemli düzeyde etki etmiştir. Toplam bağlantı gücü yüksek olan Goli, Srinivas (2018), Kumar, Lalit (2021) ve Gunarathne, Sajaan (2022)'nin ağ haritasında merkezi bir konumda olmadıkları görülmektedir. Katman haritasına göre merkezi konumda olan Mohanty, Sanjay (2013), Nabyonga-Orem, Juliet (2013) ve etki gücü yüksek olan Mugisha, Frederick (2002) temel eserlerdir. Mohanty, Sanjay (2013), Zhang, Anwen (2017) ve Mugisha, Frederick (2002) yoğunluğu en fazla olan eserlerdir. Yoğunluk haritasında daha açık renkle gösterilen bu eserler ilgili konuda etki gücü en yüksek olan eserler olarak bulunmuştur.

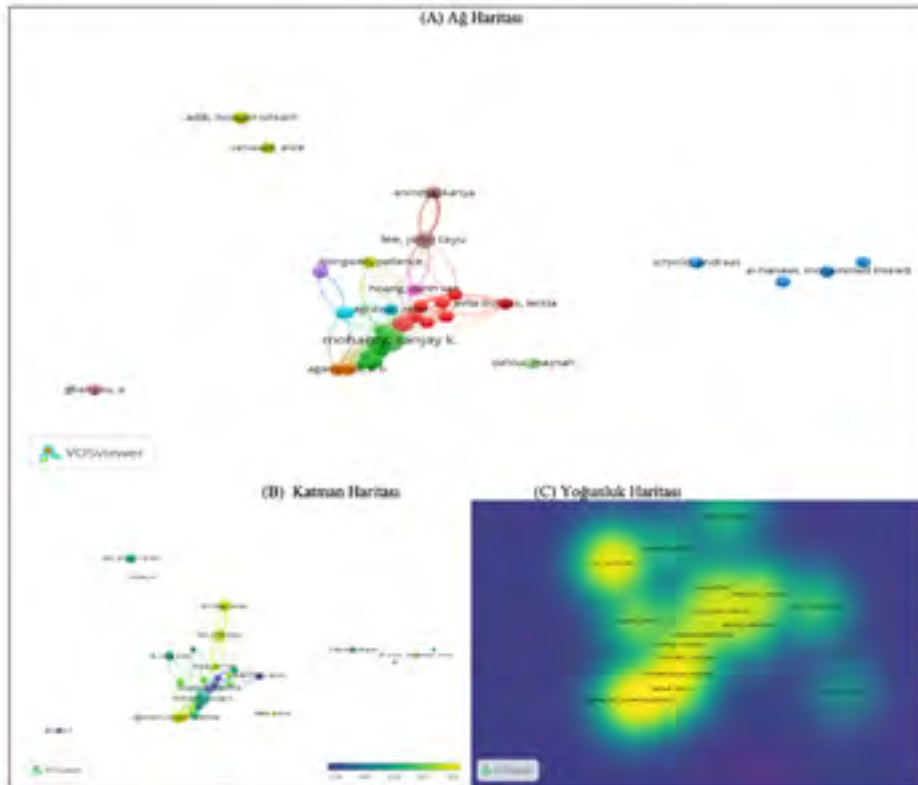

Şekil 6. Yayınların Bibliyografik Eşleşme Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

7. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Analizi

Şekil 7’de yazarların bibliyografik eşleşme analizi haritalarına yer verilmiştir. Yazarların bibliyografik eşleşme analizi iki yazar arasındaki benzerlikler hakkında bilgi vermek için kullanılmaktadır. İki yazarın eserlerinde ortak referansları ne kadar çoksa araştırmaları da o kadar benzerdir. Bu durum, iki belgenin ortak bir araştırma konusunu paylaştığı anlamına gelmektedir (Yang vd., 2016: 133; Mas-Tur, 2021). Analizde yazarlar en az 1 eser yayınlamış olma ve en az 1 atıf almış olma şartı ile analize dâhil edilmişlerdir ve 219 yazardan 161 tanesi eşik değerleri karşılamıştır. Analizde 32 birim 5 küme, 165 bağlantı ve 276 toplam bağlantı gücü elde edilmiştir. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan yazarlar Mohanty, Sanjay (718), Lee, John (656), Agampodi, Thilini (458), Agampodi, Suneth (458) ve Gunarathne, Sajaan (458)’dır. Ağ haritasına bakıldığında Sanjay K. Mohanty, John Lee Tayu, Suneth Agampodi ve Minh Hoang’ın daha fazla yayını olduğunu ve bibliyografik eşleşmeye dayalı olarak birbirleriyle daha güçlü ilişki içinde oldukları

görülmektedir. Bibliyografik eşleşme yoğunluğu en fazla olan yazarlar Sanjay Mohanty, Suneth Agampodi, Ali Nazia Binte ve Saghita Bhattacharyya’dır. Şekil 7’de yazarların 8 farklı kümede eşleştiği görülmektedir. Toplam bağlantı gücü en yüksek olan Sanjay K. Mohanty, Suneth Agampodi, Lee John Tayu ve Ali Nazia Binte aynı zamanda farklı kümeler içinde bağlantı gücü en yüksek olan yazarlardır. Yeşil kümede toplam bağlantı gücü en yüksek olan Sanjay K. Mohanty sağlık ekonomisi alanında çalışmalar yürütmektedir. Turuncu kümede en yüksek bağlantı gücüne sahip olan Suneth Agampodi halk sağlığı, epidemiyoloji, tropikal tıp ve sağlık hizmetleri araştırması alanlarında çalışmalar yapmaktadır. Kahverengi kümede en yüksek bağlantı gücüne sahip olan Lee John Tayu sağlık politikası, küresel sağlık ve ekonomik değerlendirme alanlarında çalışmaktadır. Eflatun kümede toplam bağlantı gücü en yüksek olan Ali Nazia Binte anne-çocuk sağlığı ve beslenmesi ve sağlık sistemleri alanlarında çalışmaktadır. Şekil 7’deki katman haritasına göre kahverengi ve turuncu kümede yer alan yazarlar son yıllarda daha fazla bibliyografik eşleşme elde yazarlardır.

Şekil 7. Yazarların Bibliyografik Eşleşme Ağ, Katman ve Yoğunluk Haritaları

SONUÇ

Cepten yapılan sağlık harcamaları birçok ülkede sağlık alanında önemli bir finansman kaynağıdır. Hanehalkları çeşitli sebeplerden dolayı cepten yapılan harcamalara sıkça başvurmaktadırlar. Bu harcama türü düşük gelirli hanehalklarını yoksulluğa itmekte ve yoksul olan hanehalklarını da ihtiyaç duydukları tedaviden mahrum bırakmaktadır. Bu durum cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili çalışmaların yapılmasını önemli kılmaktadır. Ancak bu konuda çalışmaların yapılması kadar bu çalışmaların nasıl yapılacağı da önem arz etmektedir. Yapılacak olan bilimsel çalışmalarda tekrara düşmemek, konuyla ilgili sorunları belirleyebilmek ve doğru kaynaklardan beslenebilmek için detaylı bir literatür taramasına ihtiyaç duyulmaktadır. Bibliyometrik analizler bizlere ilgili alandaki çalışmaların detaylı bir haritasını sunmaktadır.

Bu çalışmada cepten yapılan sağlık harcamalarının bibliyometrik bir analizinin yapılması amaçlanmıştır. Hanehalklarının cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili yapılan analizde toplam 826 bilimsel esere ulaşılmıştır. Bu eserlerin 753 tanesi makale türündedir. Makale türünde eserlerin yazarların üretkenliğini ölçmede bir çıktı olarak kullanılmasından dolayı tercih edildiği düşünülmektedir. Yıllar içerisinde yayın sayısının artan bir eğilim göstermesi ve özellikle son yıllardaki yayın sayısında önemli bir artış miktarının yakalanmasından dolayı cepten yapılan sağlık harcamalarının önemli bir araştırma konusu haline geldiği ve bu konuda daha fazla çalışma yapılması gerektiği söylenebilir. Araştırma bulguları WoS'ta yer alan araştırma alanlarına göre sınıflandırıldığında kamu çevre iş sağlığı, sağlık politikası hizmetleri, sağlık bilimleri hizmetleri, dâhili tıp ve ekonomi alanları başta olmak üzere toplam 90 farklı alanda eser verilmiştir. Farklı alanlarda cepten yapılan sağlık harcamalarıyla ilgili çalışma yapılmış olması disiplinler arası çalışmaların önemini göstermektedir. Bunun için araştırmacılar literatür taraması yaparken alan kısıtlaması yapmamalı ve yelpazeyi mümkün olduğunca geniş tutmalıdırlar. Çalışmamızda da görüldüğü üzere alan kısıtlaması yapmak ya da sadece çalışmanın yapıldığı alana yönelik literatür taraması yapmak ilgili konuda yazılan önemli çalışmaların dışarıda bırakılmasına yol açacaktır.

Cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili çalışma yapacak olan araştırmacıların, toplam bağlantı gücü yüksek olan ve en fazla atıf alan yazarlar olan Sanjay Mohanty, Akanksha Srivastava, Adjima Gbangou, Bocar Kouyate, Frederick Mugisha, Leticia Avila-Burgos, Yared Santa-Ana-Tellez, ve Edson Servan-Mori gibi yazarları okumaları yararlı olacaktır. Çalışma sonuçlarına göre en fazla yayın yapan ve en fazla atıf alan ülkeler Hindistan, Almanya, İngiltere, Burkina Faso ve Avustralya'dır. İlgili konuda çalışma yapan araştırmacıların bu ülkedeki yazarları ve dergileri takip etmeleri konuyla ilgili güncel gelişmelerden haberdar olmalarını sağlayacaktır. Literatürde en fazla atıf alan kurumlar arasında International Institute for Population Sciences, Heidelberg University, The London School of Economics and Political Science, National Institute of Public Health, International Institute for Population Sciences, King George's Medical University ve Hind Institute Medical Sciences gibi üniversiteler ve üniversitelere bağlı özerk kuruluşların bulunması cepten yapılan sağlık harcamaları konusundaki çalışmalarda üniversitelerin özel kuruluşlara göre daha yoğunlukta olduğunu göstermektedir. Literatürde en fazla kullanılan anahtar kelimeler Out-of-Pocket Expenditure, India, Health Insurance, Catastrophic Health Expenditure ve Household kelimeleridir. WoS'ta araştırma yapacak olan araştırmacılar bu kelimeleri kullanarak doğru kaynaklara ulaşabileceklerdir. Böylece konuyla ilgili en fazla etki gücüne sahip eserlere ve yazarlara ulaşabileceklerdir.

Cepten yapılan sağlık harcamaları ile ilgili en yüksek etki gücüne sahip eserler ve yazarlar incelendiğinde, cepten yapılan harcamaların azaltılması için fiyatlar ve hizmetlere erişim ekseninde politika önerileri sunulduğu görülmektedir. Mugisha vd. (2002) ilaç veya sağlık hizmetleri fiyatlandırma politikasının, sağlık hizmetlerini kullanmaya yönelik bir teşvik yaratmasının sağlanmasını, Nabyonga-Orem vd. (2013) özel sektörün fiyatları düşürmesine olanak sağlayacak sübvansiyonlar ve düzenleyici mekanizmaların oluşturulmasını önermektedirler. Böylece efektif talebi olmayan hanehalklarının sağlık hizmetlerine ulaşması, sağlık ürün ve hizmetlerinin daha kalitesiz olanlarla ikame edilmesinin önlenmesi beklenmektedir. Mohanty ve Srivastava (2013) toplum sağlık merkezlerindeki aşırı kalabalığın azaltılması

amacıyla performansı düşük tesislerin iyileştirilmesini, Wirtz vd. (2012) sağlık hizmetleri ve ilaçlara erişimin kolaylaştırılmasını önermektedirler. Goli vd. (2018) kamu ve özel sağlık tesislerindeki doğum ve bakım hizmetlerinin kalite ve fiyat farkının azaltılmasını ve Zhang vd. (2017) sağlık sigortası sahipliğinin ve kapsamının artırılmasını politika önerisi olarak sunmaktadırlar. Sağlık merkezlerinin kalitesinin artırılmasıyla daha iyi bir sağlık hizmetine ulaşmak için yapılan cepten harcamaların azaltılması, sağlık sigortası kapsamının artırılması ve sağlık merkezlerinin verimliliğinin artırılmasıyla da daha fazla hanehalkının sağlık hizmetlerinden yararlanması beklenmektedir. Genel olarak yapılan çalışmaların politika sonuçlarına bakıldığında, sağlık hizmetlerinin ve sağlık ürünlerinin fiyatlarının kontrol altında tutulması, daha kapsayıcı sağlık sigortalarının oluşturulması ve sağlık hizmetlerine erişimin kolaylaştırılmasının temel çözümler olarak ortaya çıktığı görülmektedir. Araştırma sonuçlarına göre “Out-of-Pocket Expenditure” ve “Health” anahtar kelimelerinin bilimsel çalışmalarda kullanılan güncel anahtar kelimeler olduklarını ve bu anahtar kelimelere olan ilginin giderek arttığı söyleyebiliriz. Sonuç olarak bu anahtar kelimeler ile yapılacak olan çalışmalarda bu konuda baskın role sahip olan ülkeler, etki gücü yüksek olan kurumlar ve bağlantı gücü yüksek olan yazarların eserlerine öncelik verilmesi tavsiye edilmektedir.

KAYNAKLAR

- Ahid, S. (2022). Impact of out-of-pocket costs on catastrophic healthcare expenditures. *Value in Health Regional Issues*, 30, 170-171.
- Aregbeshola, B. S., & Khan, S. M. (2018). Out-of-pocket payments, catastrophic health expenditure and poverty among households in Nigeria 2010. *International journal of health policy and management*, 7(9), 798. <https://doi.org/10.15171/ijhpm.2018.19>
- Attia-Konan, A. R., Oga, A. S. S., Touré, A., & Kouadio, K. L. (2019). Distribution of out of pocket health expenditures in a sub-Saharan Africa country: evidence from the national survey of household standard of living, Côte d'Ivoire. *BMC Research Notes*, 12, 1-8. <https://doi.org/10.1186/s13104-019-4048-z>
- Aydın, N. (2008). Neoliberal Politikalar çerçevesinde Hasta Tedavi Meliyetlerinin değerlendirilmesi: 2000-2007 yılları arasında Kamu eğitim Ve araştırma Hastaneleri üzerine Bir araştırma [Yüksek Lisans Tezi, Marmara Üniversitesi].
- Başaran, B. B., & Şahin, İ. (2008). Türkiye’de Cepten Yapılan Sağlık Harcamalarını Etkileyen Etmenler. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 26(2), 319-340.
- Correa-Burrows, P. (2012). Out-of-pocket health care spending by the chronically ill in Chile. *Procedia Economics and Finance*, 1, 88-97. [https://doi.org/10.1016/S2212-5671\(12\)00012-3](https://doi.org/10.1016/S2212-5671(12)00012-3)
- Dirik, D., Eryılmaz, İ., & Erhan, T. (2023). Post-Truth Kavramı Üzerine Yapılan Çalışmaların VOSviewer ile Bibliyometrik Analizi. *Sosyal Mucit Academic Review*, 4(2), 164-188. <https://doi.org/10.54733/smar.1271369>
- Erişen, M. A., & Yılmaz, F. Ö. (2020). Covid-19 Pandemisi Döneminde Bireylerin Harcamalarının İncelenmesi. *Gaziantep University Journal of Social Sciences*, 19(COVID-19 Special Issue), 340-353. <https://doi.org/10.21547/jss.787849>
- Goli, S., Rammohan, A., & Moradkhaj. (2018). Out-of-pocket expenditure on maternity care for hospital births in Uttar Pradesh, India. *Health economics review*, 8, 1-16.
- Gunarathne, S. P., Wickramasinghe, N. D., Agampodi, T. C., Prasanna, R. P. I. R., & Agampodi, S. B. (2022). Protocol for systematic review and meta-analysis: magnitude, reasons, associated factors, and implications of the out-of-pocket expenditure during pregnancy. *Public Health*, 206, 33-37. <https://doi.org/10.1016/j.puhe.2022.02.018>
- Kenanoğlu, M. E., & Aydın, M. (2022). Cepten Yapılan Sağlık Harcamaları ile Yoksulluk İlişkisi Üzerine Bir Değerlendirme. *Uluslararası Sosyal Siyasal ve Mali Araştırmalar Dergisi*, 2(2), 80-101.
- Koch, K. J., Pedraza, C. C., & Schmid, A. (2017). Out-of-pocket expenditure and financial protection in the Chilean health care system—A systematic review. *Health Policy*, 121(5), 481-494.
- Mas-Tur, A., Roig-Tierno, N., Sarin, S., Haon, C., Sego, T., Belkhouja, M., ... & Merigó, J. M. (2021). Co-citation, bibliographic coupling and leading authors, institutions and countries in the 50 years of Technological Forecasting and Social Change. *Technological Forecasting and Social Change*, 165, 120487
- Mohanty, S. K., & Srivastava, A. (2013). Out-of-pocket expenditure on institutional delivery in India. *Health policy and planning*, 28(3), 247-262. <https://doi.org/10.1093/heapol/czs057>
- Molla, A. A., Chi, C., & Mondaca, A. L. N. (2017). Predictors of high out-of-pocket healthcare expenditure: an analysis using Bangladesh household income and expenditure survey, 2010. *BMC Health Services Research*, 17(1), 1-8.
- Mugisha, F., Kouyate, B., Gbangou, A., & Sauerborn, R. (2002). Examining out-of-pocket expenditure on health care in Nouna, Burkina Faso: implications for health policy. *Tropical Medicine & International Health*, 7(2), 187-196. <https://doi.org/10.1046/j.1365-3156.2002.00835.x>
- Nabyonga Orem, J., Mugisha, F., Okui, A. P., Musango, L., & Kirigia, J. M. (2013). Health care seeking patterns and determinants of out-of-pocket expenditure for malaria for the children under-five in Uganda. *Malaria journal*, 12(1), 1-11.
- Öztürk, N., & Kurutkan, M. N. (2020). Kalite yönetiminin bibliyometrik analiz yöntemi ile incelenmesi. *Journal of Innovative Healthcare Practices*, 1(1), 1-13.
- Pranckutė, R. (2021). Web of Science (WoS) and Scopus: The titans of bibliographic information in today's academic world. *Publications*, 9(1), 12. <https://doi.org/10.3390/publications9010012>
- Samsudin, K., Mahmud, A., & Hamedon, T. R. (2022). Incidence and determinants of catastrophic health expenditure among low-income Malaysian households. *MJM*, 77(4), 474.
- The World Health Report (2010). "The world health report: health systems financing: the path to universal coverage." Book The world health report-Health systems financing:

the path to universal coverage.

- Tokatlıoğlu, Y., & Tokatlıoğlu, İ. (2018). Türkiye'de Katastrofik Sağlık Harcamaları ve Bu Harcamaları Belirleyen Faktörler: 2002-2014 Dönemi. *Sosyoekonomi*, 26.
- UN DESA, (2024). United Nations Department of Economic and Social Affairs. (2024). The sustainable development goals report 2024. UN.
- Wang, C. K. (2014). Out-of-Pocket Payments (OOP) of Poor Households in Health Care Finance. *Wseas Transactions On Business And Economics*, 13.
- WHOa (2024) <https://www.who.int/data/nutrition/nlis/info/health-expenditure#:~:text=Health%20expenditure%20includes%20all%20expenditures,of%20drinking%20water%20and%20sanitation>. tarih: 01.01.2024
- WHOb (2024), Tracking inequalities in financial hardship due to out-of-pocket health spending by age structure of a household: technical brief on measurement, e-ISBN 978-92-4-009783-4
- Wirtz, V. J., Santa-Ana-Tellez, Y., Servan-Mori, E., & Avila-Burgos, L. (2012). Heterogeneous effects of health insurance on out-of-pocket expenditure on medicines in Mexico. *Value in Health*, 15(5), 593-603. <https://doi.org/10.1016/j.jval.2012.01.006>
- Yang, S., Han, R., Wolfram, D., & Zhao, Y. (2016). Visualizing the intellectual structure of information science (2006–2015): Introducing author keyword coupling analysis. *Journal of informetrics*, 10(1), 132-150.
- Zhang, A., Nikoloski, Z., & Mossialos, E. (2017). Does health insurance reduce out-of-pocket expenditure? Heterogeneity among China's middle-aged and elderly. *Social Science & Medicine*, 190, 11-19.

**İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK
ÖLÇEĞİ UYARLAMA ÇALIŞMASI**

ADAPTATION STUDY OF THE WORKPLACE
PSYCHOLOGICAL RESILIENCE SCALE

Hande GÜZEL, Nihal MAMATOĞLU

33

İŞ YERİNDE PSİKOLOJİK DAYANIKLILIK ÖLÇEĞİ UYARLAMA ÇALIŞMASI ¹

ADAPTATION STUDY OF THE WORKPLACE PSYCHOLOGICAL RESILIENCE SCALE

Hande GÜZEL ², Nihal MAMATOĞLU ³

Anahtar Kelimeler:

Psikolojik dayanıklılık,
İş yeri,
Ölçek uyarlama,
Geçerlik,
Güvenirlilik.

Keywords:

Resilience,
Workplace,
Scale adaptation,
Validity,
Reliability.

ÖZ

Bu çalışmanın amacı İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin Türkçe'ye uyarlamasını yapmak, geçerlik ve güvenirliğini incelemektir. Bu kapsamda kamu ve özel sektörde çeşitli alanlarda çalışan % 55'i kadın, % 45'i ise erkek olmak üzere 207 kişi üzerinde uygulama yapılmıştır. Dilsel eşdeğerliği sağlamak için hem psikoloji hem de dil alanında uzman toplam altı akademisyenden görüş alınmıştır. Yapılan çalışmalardan sonra geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Ölçeğin yedi faktörlü yapısını sınamak için doğrulayıcı faktör analizi kullanılmıştır. Bu faktörler, otantik yaşamak, aradığını bulmak, perspektifi korumak, stresle başa çıkmak, işbirliği içinde etkileşim, sağlıklı kalmak ve ağ oluşturmaktır. Analiz sonrası elde edilen uyum indeksleri ölçeğin yedi boyutlu yapısının Türkiye örnekleminde de korunduğunu doğrulamaktadır ($\chi^2 /sd=2,40$, RMSEA=0,08, SRMR=0,08, CFI=0,96, GFI=0,80 ve AGFI=0,72). Ölçeğin güvenirlik çalışması için yapılan analiz sonucunda Cronbach alfa değeri 0,89 olarak bulunmuştur. Araştırma sonucunda İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği'nin, iş yerinde çalışanların psikolojik dayanıklılık düzeyini değerlendirmede geçerli ve güvenilir bir ölçme aracı olduğu belirlenmiştir.

ABSTRACT

This study aims to adapt the Workplace Psychological Resilience Scale into Turkish and to examine its validity and reliability. In this context, the study was conducted with a sample of 207 participants, 55% of whom were women and 45% men, working in various fields in the public and private sectors. To ensure linguistic equivalence, feedback was obtained from six academics specializing in both psychology and language. Validity and reliability analyses were conducted after the adaptation process. Confirmatory factor analysis (CFA) was used to test the scale's seven-factor structure which includes living authentically, finding one's calling, maintaining perspective, managing stress, interacting cooperatively, staying healthy and building networks. The fit indices obtained from the analysis confirm that the seven-factor structure of the scale was preserved in the Turkish sample ($\chi^2 /sd=2,40$, RMSEA=0,08, SRMR=0,08, CFI=0,96, GFI=0,80 and AGFI=0,72). The analysis conducted for the reliability of the scale, the Cronbach's alpha coefficient was calculated as 0,89, indicating high internal consistency. The results demonstrate that the Workplace Psychological Resilience Scale is a valid and reliable measurement tool for assessing psychological resilience levels among employees in the Turkish workplace context.

¹ Bu çalışma " İş yerinde psikososyal riskler, psikolojik dayanıklılık ve iyi oluş arasındaki ilişkiler" başlıklı doktora tezinden türetilmiştir

² Arş. Gör. Dr., Kastamonu Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, hguzel@kastamonu.edu.tr, Orcid No. 0000-0002-9272-2398

³ Prof. Dr., Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, mamatoglunihal@yahoo.com, Orcid No. 0000-0003-1375-6782

GİRİŞ

Bu çalışmanın temel amacı Resilience at Work (RAW) ölçeğine yapılacak uyarlama çalışmaları ile söz konusu ölçeğin psikometrik özelliklerini görgül olarak ortaya koymak, geçerli ve güvenilir bir ölçüm aracı olarak Türkçe alanyazına kazandırmaktır.

Dayanıklılık kelimesi, Latince ‘resilire’ veya "geri sıçramak" fiilinden gelir ve Oxford İngilizce Sözlüğünde "zor koşullara dayanabilme veya bu koşullardan hızla kurtulabilme" olarak tanımlanır (Soanes ve Stevenson, 2006, s. 1498). İnsanlarla ilgili olarak kullanıldığında, psikolojik dayanıklılık alanyazınında çok sayıda dayanıklılık tanımı önerilmiştir. Yapının çeşitli şekillerde işlevselleştirilmesine rağmen, çoğu tanım iki temel kavram etrafında kuruludur; zorluk/güçlük ve olumlu uyum. Luthans (2002) dayanıklılığı "sıkıntı, çatışma ve başarısızlıktan ve hatta olumlu olaylardan, ilerlemeden ve artan sorumluluktan geri dönme veya geri dönme konusunda geliştirilebilir kapasite" olarak tanımlamıştır (s. 12). En geniş anlamıyla psikolojik dayanıklılık, bireyin zorluklara dayanma yeteneği olarak tanımlanabilir (Jackson vd., 2007).

Dayanıklılık kavramı, öncelikle Masten ve Reed (2002) ve Coutu'nun (2002) çığır açıcı çalışması aracılığıyla iş yerine girmiştir. Coutu (2002) dirençli bireyleri, gelişmiş farkındalık sergileyen ve daha esnek olma, doğaçlama yapma ve değişime kolayca uyum sağlama yeteneği gösteren kişiler olarak tanımlamıştır. Psikolojik dayanıklılık, çalışanların iş yerindeki olumsuz durumlardan (belirsizlik, sıkıntı, kaygı, depresyon ve stresli deneyimler) veya olumlu fırsatlardan (terfi ve artan sorumluluk) olumlu bir şekilde gelişme ve hareket etme yeteneğini ifade eder (Connor ve Davidson, 2003; Shin vd., 2012).

Malik ve Garg (2018:79)'a göre çalışan dayanıklılığı, kaynakları kullanarak, işte başarılı bir şekilde uyum sağlayarak ve eğitim yoluyla geliştirilebilen bireysel bir beceridir. Buna ek olarak çalışan dayanıklılığı hem istikrarlı hem de olumsuz koşullarda kendini gösterebilir, yani yapı, bireyin yalnızca olumsuz olaylara uyum sağlama yeteneğini değil, aynı zamanda istikrarlı ortamlarda sürekli büyüme ve gelişme fırsatlarını proaktif olarak takip etme yeteneğini de gösterir. Psikolojik dayanıklılık, çalışanların

iş yerinde karşılaştıkları olumsuzluklarla baş etmelerini sağlayan olumlu duygulardan biridir (Cooke vd., 2019).

Psikolojik dayanıklılığa ilişkin araştırmaları yönlendiren ilgi çekici soru, neden bazı insanların stresli bir dönem veya olaydan (stres etkeni) sonra işlevlerini sürdürürken diğerlerinin bunu yapmadığıdır (Crane, 2017; Fletcher ve Sarkar, 2013). Bu soru, insanların bir stres etkenine maruz kaldıktan sonra iki seçeneğe sahip olduğunu (dirençli olma ya da dirençli olmama) göstermektedir (Van Breda, 2018). Bu ikiliğin sezgisel bir çekiciliği olsa da, günümüzde bilim insanları, psikolojik dayanıklılığın tek, izole bir yapı olarak değil, daha çok insanların stresli olaylara veya maruz kaldıkları koşullara uyum sağladığı dinamik bir süreç olarak ele alınması gerektiği konusunda hemfikirler. (Bonanno vd., 2015; Fisher vd., 2019; IJntema vd., 2019).

Çalışmalar, çoğu insanın psikolojik dayanıklılık yoluyla karşılaştıkları zorluklarla mücadele ederek daha güçlü hale geldiği iyimser bakış açılarına işaret etmektedir (Polizzi ve Lynn, 2020). Örgütsel psikologlar tarafından incelenen iş belirsizliği, aşırı iş yükü ve örgütsel kısıtlamalar (Gilboa vd., 2008) dahil olmak üzere geleneksel iş stresörlerinin birçoğunun, özellikle de bu stresörlerin yüksek yoğunlukta ve/veya uzun süre mevcut olmadığı yargısına varılırsa, önemli bir olumsuzluk teşkil etmediğini öne süren araştırmacılar vardır (Brief ve Atieh, 1987; Britt vd., 2016). Bu, geleneksel iş stres faktörlerinin sağlıklı ilgili sonuçları olmadığı anlamına gelmemektedir, daha ziyade geleneksel iş stres faktörlerine maruz kalmanın, dayanıklılık değerlendirmesi bağlamında sıkıntı oluşturmayaabileceği anlamına gelebilir. Farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse, stresli durumlara verilen tüm olumlu tepkiler dayanıklılığı yansıtmamaktadır (Britt vd., 2016).

Türkçe alanyazında iş yerinde psikolojik dayanıklılığı ölçen spesifik bir ölçek bulunmamakla birlikte yetişkinler için geliştirilen psikolojik dayanıklılık ölçeklerinin araştırmalarda kullanıldığı görülmüştür. Örneğin; Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (Doğan, 2015), Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (Arslan, 2015) ve Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği (Basım ve Çetin, 2011) alanda kullanılan ölçeklerden bazılarıdır.

Yetişkinler için Psikolojik Dayanıklılık ölçeği Friborg vd. (2003) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlaması

ise Basım ve Çetin (2011) tarafından yapılmıştır. Sosyal yeterlilik, aile uyumu, kendilik algısı, yapısal stil, sosyal kaynaklar ve gelecek algısı olmak üzere 6 alt boyut ve 33 maddeden oluşmaktadır. Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği Smith vd. (2008) tarafından geliştirilmiştir. Türkçeye uyarlaması 2015 yılında yapılan ölçek 6 maddeden oluşmaktadır. Ölçekten alınan puanların yüksekliği, psikolojik sağlamlığın yüksek olduğunu göstermektedir. Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği, Çocuk ve Genç Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği (Ungar ve Liebenberg, 2011) temel alınarak Arslan (2015) tarafından yetişkin formu oluşturulmuştur. Ölçek ilişkisel kaynaklar, kültürel ve bağlamsal kaynaklar, bireysel kaynaklar ve ailesel kaynaklar olmak üzere 4 alt boyut ve 21 maddeden oluşmaktadır.

Yukarıda verilen ölçeklerin psikolojik dayanıklılığı daha genel boyutta ölçtükleri görülmektedir. Bu çalışmanın amacı dahilinde alandaki ölçeklerden farklı olarak iş yerindeki psikolojik dayanıklılığı ölçen bir materyalin alana kazandırılmasının daha etkili olacağı düşünülmektedir.

Yabancı alanyazına baktığımızda ise genel psikolojik dayanıklılığı ölçen ölçeklerin yanısıra özellikle iş yerinde psikolojik dayanıklılığı ölçen ölçekler de vardır. Örneğin; Resilience at Work (Winwood, 2013) ve Resilience at Work Scale 24-items (Sweetman vd., 2022) bu ölçeklerden bazılarıdır. Resilience at Work Scale 24-items ölçeği, Sweetman vd. (2022) tarafından geliştirilmiştir. 24 madde ve 2 formdan oluşmaktadır. A formu, iş dayanıklılığının bireysel özellikleriyle ilgilidir ve 18 maddeden oluşur. B formu ise, takım dayanıklılığı ile ilgili olup 6 maddeden oluşur. Formlardan alınan yüksek puan dayanıklılığın yüksek olduğunu göstermektedir.

Ülkemizde de iş yerlerinde psikolojik dayanıklılığın önemi gittikçe daha belirgin hale gelmektedir ve bu nedenle durumu nesnel olarak ortaya koyabilecek bir ölçeğe ihtiyaç duyulmaktadır. Bu bağlamda uluslararası alanyazında iş yerlerine özgü olarak geliştirilmiş olan psikolojik dayanıklılık ölçeklerinden içerik ve kullanım yönünden daha etkili olabileceği düşünülen Resilience at Work (Winwood, 2013) ölçeği uyarlama çalışması ile alana kazandırılmaya çalışılmıştır. Bu ölçeğin orijinali, kişinin iş baskısını yönetme becerisini ölçmek için geliştirilmiştir.

7 alt boyuttan oluşmaktadır ve bunlar; otantik yaşamak, aradığını bulmak, perspektifi korumak, stresle başa çıkmak, işbirliği içinde etkileşim, sağlıklı kalmak ve ağ oluşturmaktır.

Ölçeği alandaki diğer genel psikolojik dayanıklılık ölçekleriyle karşılaştırdığımızda özellikle alt boyutlar nezdinde farklılıklar olduğu görülmektedir. Psikolojik dayanıklılığı ölçen ölçeklerin daha çok bireysel kaynaklar, aile uyumu, gelecek algısı gibi noktalara odaklandıkları görülmektedir. Uyarlaması yapılan ölçekte ise asıl odak noktası iş yerinde yaşanan baskıyı yönetebilmek, kurulan sosyal ağlar ve etkili iletişim ile stresle başa çıkabilmeyi başarmaktır. Böylece kişinin iş yerindeki psikolojik dayanıklılığı daha yüksek olacaktır. Alandaki ölçeklerin örneklem grubunu genel olarak öğrenciler oluşturmaktadır. Bu ölçekte ise örnekleme çalışan kişiler oluşturmaktadır. Ayrıca buna bağlı olarak yaş aralığının da oldukça yüksek olduğu söylenebilir (18-67 yaş arası).

Ölçek, psikologlar, organizasyon geliştirme uygulayıcıları, eğitmenler ve danışmanlar için güçlü bir gelişim aracıdır. Çalışan performansı ve iyi oluşu için yapılan araştırmalar açısından da değerli bir ölçektir. Ölçeğin orijinal formu kurumsal, hükümet ve kar amacı gütmeyen ortamlarda kullanılmaktadır. Pek çok meslek grubu bu ölçekten yararlanabilir, örneğin; yöneticiler, mühendisler, doktorlar, hemşireler, psikologlar, sosyal hizmet uzmanları, akademisyenler, öğretmenler, insan kaynakları uzmanları gibi. Bu da ölçeğin alanda kullanılabilirliğinin oldukça yüksek olduğunu göstermektedir (Working With Resilience, 2023).

Ölçeğin ayrıca pek çok faydası da bulunmaktadır. Öncelikli olarak bu ölçek istatistiksel olarak doğrulanmıştır ve iş yeri için özel olarak geliştirilmiştir. Dayanıklılığın sabit bir özellikten ziyade geliştirilebilecek dinamik bir durum olduğunu düşünür. Kişilik faktörlerinden ziyade değiştirilebilecek günlük iş davranışlarıyla ilgilidir. İnsanların çalıştığı organizasyonel bağlamın etkisini ve mevcut iş zorluklarının yönetimini dikkate alır. Bunlara ek olarak, kolayca pratik eylemlere dönüştürülebilen kapsamlı bir geri bildirim raporu sağlar. İnsanların karşılaştığı stresi ve belirli sorunları daha iyi yönetmenin yanı sıra güçlü yönlerin geliştirilmesine vurgu yapar. Son olarak, bütünsel

bir yaklaşım benimser ve dayanıklılığın tüm yönlerini - fiziksel, bilişsel, duygusal ve ruhsal (amaç ve değerler) dikkate alır (Working With Resilience, 2023).

Yukarıda bahsedilen bütün bu faydalar, ölçeğin amacı ve kullanım alanlarının çokluğu ölçeğin uyarlanması için kritik bir rol oynamıştır. Uyarlanması yapılan ölçeğin ülkemizde de geniş bir kullanım alanı olacağı ve pek çok meslek grubunun bu ölçekten faydalanacağı düşünülmektedir.

Ölçeğin uyarlama çalışması yapılırken ölçüt geçerliği için Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır. Bu ölçek Şahan (2016) tarafından alana kazandırılmıştır ve 20 alt boyuttan oluşup çalışma yaşamında psikososyal riskleri ölçmektedir. Ölçeğin yapısı gereği alt boyutları ayrı ayrı puanlanıp kullanılabilir. Sosyal destek ve iş doyumu alt boyutları da çalışma kapsamında ölçüt geçerliğini belirlemek amacıyla kullanılmıştır.

YÖNTEM

Çalışma kapsamında kullanılmak üzere Winwood vd. (2013) tarafından geliştirilen Resilience at Work (RAW) ölçeği için öncelikle ilgili yazarla e-mail yoluyla iletişime geçilmiş ve kullanım izni alınmıştır. Daha sonra uyarlama çalışmalarına başlanılmıştır. Araştırmanın evreni belirlendikten sonra elde edilen örneklem üzerinde geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır.

Örneklem

Uyarlama çalışması kapsamında yapılan geçerlik ve güvenirlik analizleri için 207 katılımcının verileri kullanılmıştır. Örneklem büyüklüğünün yeterli olup olmadığı konusunda ise farklı araştırmacıların görüşlerinden yararlanılmıştır. Özellikle doğrulayıcı faktör analizi (DFA) için minimum örneklem sayısı araştırmacılara göre farklılık göstermektedir. Gorsuch (1983) ve Kline (1994) bu sayının en az 100 olması gerektiğini, Cattell (1978) toplam madde sayısının en az 3-6 katı olması gerektiğini ve Everitt (1975) ve Nunnally (1978) ise madde başına en az 10 katılımcıya ihtiyaç olduğunu belirtmişlerdir. Buradan yola çıkarak 20 maddeli bir ölçek için 207 katılımcı sayısının analizler için uygun olduğu görülmektedir. Katılımcılar farklı meslek gruplarına

(Örn; garson, mühendis, akademisyen, işçi, öğretmen vs.) mensup çalışan kişilerden oluşmaktadır. Hem kamu hem de özel sektör çalışanları araştırmada yer almıştır. Bu veriler bağlamında örneklemin % 55'i kadın katılımcılar, % 45'i ise erkek katılımcılar tarafından oluşmaktadır. Yaşları 19 ile 67 arasında değişen çalışanların % 16'sı lise, % 58'i üniversite, % 16'sı yüksek lisans ve % 6'sı doktora mezunudur. Katılımcıların % 50'si aktif olarak 10 yıl ve üzeri çalışan kişilerdir ve % 21'i şu anki mevcut iş yerlerinde 10 yıldan fazla süredir çalışmaktadır.

Veri Toplama Araçları

Araştırmada veri toplama araçları olarak Demografik Bilgi Formu, İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği ve Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme Ölçeği kullanılmıştır.

Demografik Bilgi Formu

Araştırmacı tarafından hazırlanan bu formda katılımcıların cinsiyetleri, yaşları, eğitim durumları, meslekleri, çalıştıkları kurumdaki pozisyonları, kurumlarının hangi sektörde faaliyet gösterdiği, kaç yıldır aktif olarak çalıştıkları ve şu anki iş yerinde kaç yıldır çalıştıklarını içeren maddeler bulunmaktadır.

İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeği

Winwood vd. (2013) tarafından geliştirilen bu ölçek 20 maddeden oluşmaktadır. Yedili likert tipinde olan bu ölçek 1 = kesinlikle katılmıyorum, 2 = oldukça katılmıyorum, 3 = biraz katılmıyorum, 4 = kararsızım, 5 = biraz katılıyorum, 6 = oldukça katılıyorum ve 7 = kesinlikle katılıyorum olarak derecelendirilmiştir.

Ölçeğin orijinal İngilizce versiyonunun iç güvenirlik katsayısı 0,84 olarak bulunmuştur. Yapılan faktör analizi sonucunda 7 boyut belirlenmiştir. Bu boyutlar Living authentically (Otantik yaşamak), Finding one's calling (Aradığını bulmak), Maintaining perspective (Perspektifi korumak), Managing stress (Stresle başa çıkmak), Interacting cooperatively (İşbirliği içinde etkileşim), Staying healthy (Sağlıklı kalmak) ve Building networks (Ağ oluşturmak) olarak adlandırılmıştır.

Otantik yaşamak; kişisel değerleri bilmeyi ve bunlara bağlı kalmayı, kişisel güçleri kullanmayı ve iyi düzeyde

duygusal farkındalık ve düzenlemeye sahip olmayı temsil etmektedir. Bu alt boyut 3 maddeden oluşmaktadır. Örnek olarak “İş hayatımda sıkı sıkıya bağlı olduğum önemli temel değerlerim vardır.” maddesi verilebilir. Aradığını bulmak; aidiyet duygusu olan ve temel değer ve inançlara uyan iş aramakla ilişkili olup 4 maddeden oluşmaktadır. Örnek madde olarak “İş yerim ait olduğumu hissettiğim yerdir” verilebilir. Perspektifi korumak; aksaklıkları yeniden çerçevelendirme, çözüm odağını sürdürme ve olumsuzluğu yönetme kapasitesine sahip olmakla ilgilidir. 3 maddeden oluşur. Örnek madde olarak “İş yerinde gerçekten hiçbir şey uzun süre moralimi bozmaz” verilebilir. Stresle başa çıkmak; günlük stres faktörlerini yönetmeye, iş yaşam dengesini korumaya ve rahatlama için zaman sağlamaya yardımcı olan iş ve yaşam rutinlerini kullanmaktan bahseder. 4 maddeden oluşur. Örnek madde olarak “İş yerinde baskı altındayken rahatlamak için bazı güvenilir yollar geliştirdim” verilebilir. İşbirliği içinde etkileşim; başkalarına destek sağlamanın yanı sıra geri bildirim, tavsiye ve destek aramayı içeren bir iş yeri çalışma tarzını ifade eder. 2 maddeden oluşur. Örnek olarak “İş performansımı geliştirebilmek için sık sık geri bildirim isterim” maddesi verilebilir. Sağlıklı kalmak; iyi düzeyde fiziksel zindelik ve sağlıklı beslenmeyi sürdürme modelini tanımlar. 2 maddeden oluşan bu alt boyuta örnek olarak “İyi ve sağlıklı beslenmeye dikkat ederim” maddesi verilebilir. Son olarak Ağ oluşturmak; kişisel destek ağlarını (hem iş yeri içinde hem de dışında olabilir) geliştirme ve sürdürme modeliyle ilgilidir. 2 maddeden oluşan bu alt boyuta örnek olarak “İş yerinde güçlü ve güvenilir destekleyici iş arkadaşı ağım vardır” maddesi verilebilir.

Ölçeğin orijinal makalesinde yedi alt boyutun üç alt boyutuna ilişkin güvenirlik katsayıları paylaşılmıştır. Buna göre; ağ kurma 0,89, işbirliği içinde etkileşim 0,63 ve sağlıklı kalma 0,60 olarak raporlanmıştır. Ölçeği geliştiren araştırmacıların yaptıkları açıklayıcı faktör analizi sonuçlarına göre Keiser–Meyer–Olkin değeri 0,890 ve Bartlett'in küresellik testi ki-kare değeri 5627,6 ($P = 0,000$) olarak raporlanmıştır. Yedi faktöre ilişkin AFA sonuçlarına göre açıklanan toplam varyansı % 67,87 olarak raporlanmıştır.

Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme Ölçeği

Şahan tarafından 2016 yılında Türkçeye uyarlanmıştır ve çalışma yaşamında psikososyal riskleri ölçmektedir. Bilişsel talepler, nicel talepler duygusal talepler, duygusal talepler, duygularını gizleme, işe etki, işte özgürlük derecesi, gelişme olanağı, işe bağlılık, işin anlamı, öngörülebilirlik, rol çatışması, rol açıklığı, liderlik kalitesi, geribildirim, sosyal ilişkiler, sosyal destek, topluluk duygusu, iş doyum ve iş güvencesizliği olarak tanımlanan 20 boyuttan oluşmaktadır. Ölçekte toplam 69 madde bulunmaktadır. Ölçeğin uyum indeks değerleri RMSEA = 0,05, RMR = 0,07, SRMR = 0,07, CFI = 0,93 olarak bulunmuştur. 13 boyutun Cronbach's alpha değerleri 0,70 ve 0,89 arasında bulunurken, beş boyutun Cronbach's alpha değerleri 0,62 ve 0,66 arasında bulunmuştur. Araştırmada kullanılan iki alt boyut sosyal destek ve iş doyumudur. Sosyal destek, çalışanların ihtiyaç duyduklarında üst amirlerinden veya iş arkadaşlarından destek alabilme olanakları hakkında görüşlerini ele almaktadır ve 4 maddeden oluşmaktadır. İş doyum, işin çeşitli yönleri bakımından çalışanların memnun olma durumlarını belirtmektedir ve 4 maddeden oluşmaktadır.

İşlem

Araştırma öncesinde Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 2023/59 karar numarası ile Şubat 2023 tarihinde etik kurul onayı alınmıştır. Ölçeğin uyarlamasının yapılmasında Hambleton ve Patsula (1999) tarafından önerilen uyarlama süreçleri dikkate alınmıştır. Çalışma kapsamında ölçeğin Türkçeye uyarlanabilmesi için ölçekteki 20 madde hem Türkçe hem de İngilizce dil hakimiyeti yüksek olan psikoloji alanından 3 uzman tarafından Türkçeye çevrilmiştir. Daha sonra maddelerin tekrar İngilizceye çevrilmesi için hem psikoloji hem de dil alanından farklı 3 uzmandan destek alınmıştır. Yapılan çeviriler birbirleriyle karşılaştırıldıktan sonra araştırmacı ve danışmanın değerlendirmeleri sonucunda 20 maddelik Türkçe form hazırlanmıştır. Oluşturulan yeni formdaki maddelerin anlaşılabilirliği Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık Anabilim dalında görev yapan üç öğretim üyesi tarafından değerlendirilmiştir.

Ölçeğin orijinal formunda değerlendirmeler 7'li Likert tipi ölçekle sağlanmaktadır. Benzer şekilde uyarlamada da orijinal forma sadık kalınarak değerlendirmeler 1 = Kesinlikle katılmıyorum, 2 = Oldukça katılmıyorum, 3 = Biraz katılmıyorum, 4 = Kararsızım, 5 = Biraz katılıyorum ve 6 = Oldukça katılıyorum, 7 = Kesinlikle katılıyorum 7 aralıklı Likert tipi bir derecelendirme ile yapılmıştır. Ölçek son halini aldıktan sonra demografik bilgi formu ve Googleforms üzerinden oluşturulan soru formu ile geçerlik ve güvenirlik çalışmaları için veriler toplanmıştır. Analizler için toplam 207 katılımcının verisi kullanılmıştır.

Verilerin Analizi

Çalışma sonucunda elde edilen verilerin değerlendirilmesi için Lisrel 8.80 ve SPSS for Windows 21.0 programları kullanılmıştır. İlk aşamada verilerin normal dağılıma uygunluğunu belirlemek için basıklık ve çarpıklık değerlerine bakılmıştır. Değerlerin ± 1.5 arasında olması nedeniyle verilerin normal dağılım gösterdiği sonucuna ulaşılmıştır (Tabachnick ve Fidell, 2003). Ayrıca analizleri olumsuz etkileyebilecek herhangi bir uç değere rastlanmadığı için veri temizliğine gidilmemiştir. İkinci aşamada ölçeğin yapı geçerliğini test etmek için doğrulayıcı faktör analizi yapılmıştır. Ölçüt bağıntılı geçerliğini test etmek için de Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme ölçeği kullanılmış ve Pearson korelasyon değerleri hesaplanmıştır. Ek olarak, birleşik güvenirlik (CR) ve açıklanan ortalama varyans (AVE) değerleri raporlanmıştır. Son aşamada ise ölçeğin güvenirlik çalışması için Cronbach Alfa katsayısı hesaplanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Yapı Geçerliği

A-priori yani amacı önceden belirlenmiş ilişki örüntülerinde verilerin doğrulanıp doğrulanmadığını test etmek amacıyla Doğrulayıcı Faktör Analizi kullanılır. Bu faktör analizi çeşidi, önceden yapısı belirli olan bir ölçme aracının, başka bir kültüre uyarlanması yapı geçerliğini ortaya koyabilmek için güçlü bir yöntem olarak karşımıza çıkmaktadır. Çeşitli araştırmacıların da belirttiği gibi DFA

yapı geçerliğini değerlendirmede daha uygulanabilir bir yöntemdir (Floyd ve Widaman, 1995; Stapleton, 1997; Hair vd., 2010). Bu nedenle ölçeğin 7 boyutlu/faktörlü modelinin bu araştırma kapsamında elde edilen veri ile uyumunu test etmek adına DFA yapılmıştır.

Ölçek çalışmalarında incelenen kavramların veri tarafından doğrulanıp doğrulanmadığını belirleyebilmek için DFA uygulanır (Gürbüz ve Şahin, 2015). Bu nedenle uyarlaması yapılan ölçeğin geçerliğini test etmek hedefiyle öncelikle DFA uygulanmalıdır. Yapılan analiz sonucunda ölçeğin yapısal ve faktöriyel geçerliği doğrulanmadığı takdirde, ölçekteki maddeler ve faktörler arasındaki ilişkiyi keşfedebilmek amacıyla ikinci aşama olarak AFA uygulanmalıdır (Çokluk vd., 2012; Gürbüz ve Şahin, 2015).

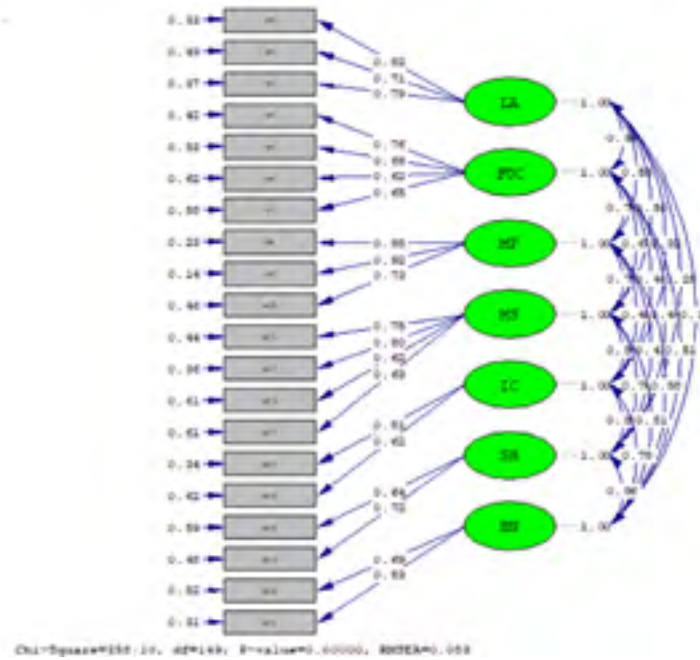
Doğrulayıcı Faktör Analizi Sonuçları

İlk olarak ölçeğin Türkçe formunda ters kodlanması gereken maddelerle (madde 8 ve 10) ilgili değişiklikler yapılmıştır. Ölçeğin orijinal formunda 7 boyutlu bir yapının olduğu bilinmektedir. Buradan yola çıkılarak ölçeğin uyarlanmış halinde aynı yapıları ve uyum değerlerini görebilmek adına Doğrulayıcı Faktör Analizi yapılmıştır. Yedi faktörlü bu yapıya ilişkin analiz sonucunda elde edilen uyum indeksleri şu şekildedir: $\chi^2 /sd = 2,40$, RMSEA = 0,08, SRMR = 0,08, CFI = 0,96, GFI = 0,80 ve AGFI = 0,72'dir.

Bu doğrulayıcı faktör analizinde de Robust maksimum olasılık tekniği kullanılarak birden fazla uyum değeri raporlanmıştır. Alanyazında genellikle birden fazla uyum değerinin raporlanması önerilmektedir (Kaiser, 1958; O'Rourke, Psych ve Hatcher, 2013). Bu bağlamda, bu araştırmada alınan uyum değerleri Tablo 3'e göre yorumlanarak raporlanmıştır (Kline, 2005). GFI değeri 0,9'u aşmasa bile araştırmacılar tarafından önerilen değer 0,8'in üzeri ise kabul edilebilir varsayımını karşılamaktadır (Baumgartner ve Homburg, 1996; Doll vd., 1994). Ayrıca, AGFI indeksi örneklem büyüklüğüne çok duyarlı olduğu için büyük örneklem gruplarında daha uygun değerler verecektir (Çokluk vd., 2012).

Tablo 3: Uyum Değerleri

Uyum kriteri	Mükemmel uyum değerleri	Kabul edilebilir uyum değerleri	Ölçekten elde edilen uyum değeri	Uyum derecesi
Ki-kare/df	$0 \leq \chi^2 / df \leq 2$	$\chi^2 / df \leq 5$	2,40	Kabul edilebilir uyum
RMSEA	$0,00 \leq RMSEA \leq 0,05$	$RMSEA \leq 0,08$	0,08	Kabul edilebilir uyum
SRMR	$0,00 \leq SRMR \leq 0,05$	$SRMR \leq 0,08$	0,08	Kabul edilebilir uyum
GFI	$0,95 \leq GFI \leq 1,00$	$GFI \geq 0,90$	0,80	Kabul edilebilir uyum
AGFI	$0,90 \leq AGFI \leq 1,00$	$AGFI \geq 0,90$	0,72	
CFI	$0,95 \leq CFI \leq 1,00$	$CFI \geq 0,90$	0,96	Mükemmel uyum

Şekil 1: Path Diagramı

Yedi faktörlü bu yapıya ilişkin uyum değerleri, ölçeğin yedi faktörlü yapısının kabul edilebilir olduğunu göstermektedir. Standardize edilmiş path sonuçlara göre elde edilen faktör yükleri 0,62 ile 0,92 arasında değişmektedir. Ölçeğin hata varyansları 0,14 ile 0,62 arasında değişmektedir. Maddeler ile gizil değişken yani yapılar arasındaki ilişkinin anlamlılığını ortaya koyan t değerlerinin hepsi $\alpha > .05$ anlamlılık düzeyine göre anlamlıdır. Doğrulayıcı faktör analizi ile hesaplanan faktöriyel modele ilişkin standardize edilmiş faktör yükleri ve hata varyanslarına ilişkin path diagramı Şekil 1’de gösterilmektedir.

Doğrulayıcı faktör analizi kullanılarak hesaplanan faktör yüklerinden birleşik güvenirlik (CR) değerleri hesaplanmıştır. Ayrıca açıklanan ortalama varyans değerleri (AVE) de çalışma kapsamında incelenmiştir. Bu değerler yakınsama geçerliğinin göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Yakınsama geçerliğinin kabul edilebilmesi için açıklanan varyans değerinin 0,50’den büyük olması gerekir. Ayrıca, ayrışma geçerliğinin sağlanması için de açıklanan ortalama varyans değerinin karekök sonucunun, korelasyon değerlerinden yüksek olması gerekir (Fornell ve Larcker, 1981). Ölçeğe ilişkin CR ve AVE değerleri tablo 4’de verilmiştir.

Tablo 4: Yakınsama ve Ayrışma Geçerliği Değerleri

Faktörler	CR	AVE	Korelasyonlar						
			1	2	3	4	5	6	7
Otantik yaşamak	0,82	0,60	(0,78)						
Aradığını bulmak	0,77	0,50	.534	(0,71)					
Perspektifi korumak	0,88	0,72	.280	.226	(0,85)				
Stresle başa çıkmak	0,80	0,50	.622	.488	.276	(0,71)			
İşbirliği içinde etkileşim	0,70	0,52	.595	.541	.141	.627	(0,72)		
Sağlıklı kalmak	0,63	0,50	.367	.295	.244	.355	.354	(0,71)	
Ağ oluşturmak	0,73	0,58	.333	.439	.191	.325	.424	.343	(0,76)

Tabloda parantez içinde gösterilen değerler ölçeğin alt boyutları için hesaplanan AVE'nin karekök değeridir.

Ölçüt Bağımlı Geçerlik Sonuçları

Ölçüte dayalı geçerlik çalışması için ölçek toplam puanlarıyla Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme Ölçeğindeki sosyal destek ve iş doyumu alt boyutlarının arasındaki korelasyona bakılmıştır. Pearson korelasyon değerinin ($r = .50$, $p < .01$) olduğu görülmüştür.

Ölçüt geçerliği incelemesi için Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme Ölçeği sosyal destek ve iş doyumu puanlarıyla Otantik yaşamak arasındaki korelasyon ($r = .19$, $p < .01$), Aradığını bulmak arasındaki korelasyon ($r = .53$, $p < .01$), Perspektifi korumak arasındaki korelasyon ($r = .18$, $p < .01$), Stresle başa çıkmak arasındaki korelasyon ($r = .30$, $p < .01$), İşbirliği içinde etkileşim arasındaki korelasyon ($r = .39$, $p < .01$), Sağlıklı kalmak arasındaki

korelasyon ($r = .22$, $p < .01$) ve Ağ oluşturmak arasındaki korelasyon ($r = .55$, $p < .01$) olarak bulunmuştur.

Güvenirlilik Analizi Sonuçları

İş yerinde psikolojik dayanıklılık ölçeğinin iç tutarlılık değerleri incelendiğinde, ölçeğe ait Cronbach alfa değerinin 0,89 olduğu görülmüştür. Tablo 4'de ölçeğe ilişkin madde toplam korelasyonları ve madde elendiği takdirde elde edilecek olan Cronbach alfa değerleri verilmiştir. Buna ek olarak her bir alt ölçek için güvenirlik analizi yapılmıştır. Analiz sonuçlarına göre Cronbach alfa değerleri sırasıyla; Otantik yaşamak $\alpha = 0,75$, Aradığını bulmak $\alpha = 0,84$, Perspektifi korumak $\alpha = 0,38$, Stresle başa çıkmak $\alpha = 0,84$, İşbirliği içinde etkileşim $\alpha = 0,60$, Sağlıklı kalmak $\alpha = 0,57$ ve Ağ oluşturmak $\alpha = 0,91$ olarak bulunmuştur.

Tablo 4: Madde-Toplam İstatistikleri

	Madde silinmişse ölçek ortalaması	Madde silinmişse ölçek varyansı	Düzeltilmiş madde- toplam korelasyonu	Çoklu kare korelasyonu	Madde silinmişse Cronbach alfa
v1	89.928	346.475	.496	.437	.884
v2	90.556	337.908	.582	.483	.881
v3	90.077	335.421	.687	.615	.879
v4	91.019	333.534	.629	.649	.880
v5	91.386	337.034	.473	.480	.885
v6	90.749	331.995	.629	.648	.879
v7	90.507	335.931	.634	.561	.880
v8	92.053	364.759	.111	.213	.895
v9	91.604	333.852	.545	.412	.882
v10	92.063	366.642	.059	.223	.899
v11	90.792	343.156	.482	.401	.884
v12	91.082	331.901	.650	.766	.879
v13	90.986	329.898	.696	.780	.877
v14	90.768	334.684	.590	.480	.881
v15	91.179	336.798	.537	.403	.882
v16	89.792	339.641	.636	.532	.880
v18	90.802	340.985	.514	.388	.883
v19	91.329	351.930	.297	.389	.890
v20	90.227	339.254	.554	.765	.882
v21	90.493	341.669	.483	.751	.884

SONUÇ

Bu çalışmada özellikle iş yerlerinde psikolojik dayanıklılığı değerlendirmek amacıyla Winwood vd. (2013) tarafından geliştirilmiş olan Resilience at Work (RAW) ölçeğinin ulusal yazına kazandırılması amaçlanmıştır. Bu çerçevede farklı sektörlerde çalışanların oluşturduğu örneklem üzerinden veri toplanmış ve analiz çalışmaları yürütülmüştür. Ölçeğin Türkçe çevirisi tamamlandıktan sonra geçerlik ve güvenirlik analizleri yapılmıştır. Bu analizler için öncelikle pilot çalışma yapılmış, daha sonra asıl çalışmaya geçilmiştir. Yapılan analizler sonucunda elde edilen veriler İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinin geçerlik ve güvenirliğinin kabul edilebilir düzeyde olduğunu ortaya koymaktadır.

İş Yerinde Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinin güvenirliği

için hem her alt boyut hem de tüm ölçek iç tutarlılığı hesaplanmıştır. Ölçeğin toplam Cronbach alfa değeri ($\alpha = 0,89$) yüksek seviyelerde bulunmuştur. Buna ek olarak, alt boyutlara ait olan Cronbach alfa değerleri de (perspektifi korumak alt boyutu hariç) orta ve yüksek seviyelerdedir. Elde edilen değerler ölçeğin orijinal İngilizce formunun (Toplam $\alpha = 0,84$) değerleriyle de paralellik göstermektedir (Winwood vd., 2013). Psikolojik bir ölçek için hesaplanan güvenirlik katsayısının 0,70 ve üzeri olması, ölçeğin güvenirliği için genel olarak yeterli görülmektedir (Büyükoztürk, 2010). Ayrıca alanyazında kullanılan diğer psikolojik ölçekleriyle karşılaştırıldığında ölçeğin güvenirliğinin oldukça yüksek olduğu görülmektedir. Örneğin; Yetişkinler İçin Psikolojik Dayanıklılık Ölçeğinin Cronbach alfa değeri 0,86, Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeğinin ise 0,81 olarak bulunmuştur. Bu da alana

kazandırılan ölçeğin diğer ölçeklerle kıyaslandığında daha tutarlı olduğunu göstermektedir.

Ölçeğin geçerliliğinin test edilmesi için yapı ve ölçüt geçerliliğine bakılmıştır. Yapı geçerliliği için ölçeğin yedi boyutlu faktör yapısı doğrulayıcı faktör analizi ile test edilmiştir. Ölçeğin yedi faktörü; otantik yaşamak, aradığını bulmak, perspektifi korumak, stresle başa çıkmak, işbirliği içinde etkileşim, sağlıklı kalmak ve ağ oluşturmaktır. Yapılan doğrulayıcı faktör analizi sonucunda yedi faktörlü yapının uyum indekslerinin kabul edilebilir değerlerde çıktığı ve yedi faktörlü yapının doğrulandığı görülmüştür. Ayrıca ölçüt geçerliliği için Kopenhag Psikososyal Risk Değerlendirme Ölçeğindeki sosyal destek ve iş doyumu alt boyutlarını ile toplam korelasyona bakılmıştır. Genel olarak iki ölçek arasında orta düzeyde ilişki bulunduğu söylenebilir. Bu ilişki uyarlanan ölçeğin uygunluğunu ve yeterliğini göstermektedir. Araştırmalar sosyal destek ve psikolojik dayanıklılığın önemli bir bağıntı oluşturdıklarını belirtmektedir (Southwick vd., 2016). Ayrıca çalışanlarla yapılan bir diğer çalışmada iş doyumu ve psikolojik dayanıklılık arasında pozitif yönde bir ilişki bulunmuştur (Brown vd., 2018).

Son zamanlarda yapılan çalışmalara bakıldığında; ölçeğin orijinal formunun Amerika Birleşik Devletleri Washington DC’de Ulusal Başkent Bölgesi’ndeki (NCR) iş yerinde zorbalığa maruz kalan profesyonel kadınların genel iyi oluşları için dayanıklılığın nasıl etkili bir başa çıkma stratejisi olarak hareket edebileceğini araştırmak amacıyla kullanıldığı görülmektedir (Gattis, 2017). Delgado vd. tarafından (2021) yapılan bir çalışmada Avustralya’daki ruh sağlığı hemşirelerinin psikolojik iyilik hali, zihinsel sıkıntı ve iş yeri dayanıklılığının düzeylerini ve bunlar arasındaki ilişkileri değerlendirmek amacıyla ölçeğin kullanıldığı görülmektedir. Benzer şekilde Covid-19 döneminde İsrail’de çalışan sosyal hizmet uzmanları arasında iş yerinde dayanıklılık, tükenmişlik, ikincil travma ve şefkat memnuniyetini değerlendirmenin amaçlandığı bir çalışmada da ölçeğin asıl formuna rastlanmaktadır (Ratzon vd., 2022). Buradan yola çıkarak, uyarlanan bu ölçeğin, uluslararası alanyazında olduğu gibi Türkçe alanyazında da geniş bir kullanım alanına sahip olacağı ve pek çok araştırmacı tarafından kullanılacağı düşünülmektedir.

Sürekli değişen çalışma ortamında iş yeri stresi iş gücünün performansını etkileyebilir ve olumsuz örgütsel sonuçlara yol açabilir. Bu nedenle kuruluşların iş yerinde dayanıklılığın önemini anlamaları zorunlu hale gelmektedir. Yöneticiler, birincil dayanıklılık faktörlerini anlayarak ve RAW ölçeğini kullanarak, dayanıklılığı artırmak için özel müdahaleler tasarlayabilir ve uygulayabilir. RAW ölçeği, zorlu ve rekabetçi bir ortamda çalışanların zorlu iş rollerine ve durumlarına etkili bir şekilde uyum sağlamalarına yardımcı olabilir (Malik ve Garg, 2018). Bütün bunlara bağlı olarak iş yerinde psikolojik dayanıklılığın ölçülebilmesi büyük önem taşımaktadır. Uyarlanan ölçeğin kurum ve kuruluşlar için bu ölçümleri yapabilmek adına yararlı bir kaynak olacağı düşünülmektedir.

İş yerinde dayanıklılığın, çalışanın olumlu sonuçlarını (işte başarılı olmak) artırmak ve olumsuz çalışan sonuçlarını (iş tükenmişliğini) azaltmak için bireysel düzeyde temel bir değişken olarak önemini vurgulanmaktadır (Yun vd., 2022). Mallak ve Yıldız (2016) ayrıca iş yeri dayanıklılığının iyileştirilmesinin, stresin azalması, daha kaliteli karar verme, hastalık izinlerinin azaltılması ve iş tatmininin artması gibi beklenen sonuçlara yol açabileceğini savunmuştur.

Dayanıklılık, sadece zorluklara karşı hayatta kalmak değil, aynı zamanda ilerlemeye yönelik öngörücü bir strateji ve gelecekteki gelişim için hem proaktif hem de reaktif önlemler alma ihtiyacının farkına varmaktır (Menéndez Blanco ve Montes Botella, 2016). RAW ölçeği iş yeri dayanıklılığını etkileyen daha gerçekçi ve pratik bir ölçümdür. Mallak ve Yıldız (2016) çalışanların dayanıklılığını ölçmek için iş yeri ortamında standartlaştırılmış bir aracın geliştirilmesine ciddi bir ihtiyaç olduğunu savunmaktadır. Uyarlanan bu ölçekle, iş yerinde psikolojik dayanıklılığı ölçen standart bir araç eksikliğinin giderildiği düşünülmektedir. Böylece kurum ve kuruluşlarda çalışanların psikolojik dayanıklılıkları hakkında bilgi sahibi olmak istenildiğinde bu ölçek kolaylıkla kullanılabilir.

Yapılan tüm çalışmalar sonucunda elde edilen bulgular ölçeğin geçerli ve güvenilir olduğunu ve ülkemizde iş yerinde psikolojik dayanıklılığı ölçmek amacıyla kullanılabileceğini göstermektedir. İş Yeri Psikolojik

Dayanıklılık Ölçeği, 20 maddeden ve yedi alt boyuttan oluşan 7’li likert tipi bir ölçektir. Ölçekten alınan puan arttıkça genel psikolojik dayanıklılığın arttığı, ölçekten en az 20, en çok 140 puan alınabileceği görülmüştür. Kolay uygulanabilir ve değerlendirilebilir olduğu için alanda çalışan uzmanlar ve araştırmacılar tarafından kullanılacağı düşünülmektedir. Tüm bunların yanı sıra, bu çalışmada elde edilen veriler ve bulgular araştırmanın katılımcıları çerçevesinde sınırlılık göstermektedir.

Sonuç olarak alanyazında bulunan psikolojik dayanıklılık ölçeklerinden farklı olarak spesifik olarak iş yerlerinde çalışanların psikolojik dayanıklılığını belirlemek üzere geçerliği ve güvenirliği sağlanmış bir ölçek Türkçeye uyarlanmıştır. Bu ölçek özellikle iş yerlerinde stres ya da strese bağlı zorluklar yaşayan çalışanlar ve zorlu çalışma ortamlarına başarılı bir şekilde uyum sağlamanın temelini oluşturan dayanıklılığı geliştirmek ve sürdürmek için bir kaynak olarak kullanılabilir (Winwood vd., 2013). Buna ek olarak ölçeğin, çalışanların psikolojik dayanıklılığı bir beceri olarak inşa etmelerine yardımcı olan ve değiştirilmesi/iyileştirilmesi gereken noktalar hakkında da onlara pratik rehberlik sağlayan bir araç olduğu söylenebilir (Winwood vd., 2013).

KAYNAKLAR

- Arslan, G. (2015). Yetişkin Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin (YPSÖ) Psikometrik Özellikleri: Düşük sosyoekonomik örnekleme geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *Ege Eğitim Dergisi*, 16 (2), 344-357.
- Baumgartner, H., ve Homburg, C. (1996). Applications of Structural Equation Modeling in Marketing and Consumer Research: a review. *International Journal of Research in Marketing*, 13(2), 139-161.
- Basım, H. N., & Çetin, F. (2011). Yetişkinler için psikolojik dayanıklılık ölçeği'nin güvenilirlik ve geçerlilik çalışması. *Türk Psikiyatri Dergisi*, 22(2), 104-114.
- Bonanno, G. A., Romero, S. A., & Klein, S. I. (2015). The temporal elements of psychological resilience: An integrative framework for the study of individuals, families, and communities. *Psychological Inquiry*, 26, 139 –169. <http://dx.doi.org/10.1080/1047840X.2015.992677>
- Brief, A. P., & Atieh, J. M. (1987). Studying job stress: Are we making mountains out of molehills? *Journal of Occupational Behaviour*, 8(2), 115–126.
- Britt, T.W., Shen, W., Sinclair, R.R., Grossman, M.R., & Klieger, D.M. (2016). How much do we really know about employee resilience? *Industrial and Organizational Psychology: Perspectives on Science and Practice*, 9, 378–404. doi: 10.1017/ iop.2015.107
- Brown, R., Wey, H., & Foland, K. (2018). The Relationship Among Change Fatigue, Resilience, and Job Satisfaction of Hospital Staff Nurses. *Journal of nursing scholarship:an official publication of Sigma Theta Tau International Honor Society of Nursing*, 50(3), 306–313.
- Büyüköztürk, Ş. (2010). Sosyal Bilimler için Veri Analizi El Kitabı. Ankara: Pegem Akademi Yayınları.
- Cattell, R. (1978). The scientific use of factor analysis. New York: Plenum.
- Connor, K. M., & Davidson, J. R. T. (2003). Development of a new resilience scale: The Connor-Davidson resilience scale (CD-RISC). *Depression and Anxiety*, 18, 76-82. doi: 10.1002/da.10113
- Cooke, F. L., Cooper, B., Bartram, T., Wang, J., ve Mei, H. (2019). "Mapping the relationships between high-performance work systems, employee resilience and engagement: A study of the banking industry in China": Erratum. *The International Journal of Human Resource Management*, 30(8), 1418.
- Coutu, D. L. (2002). How resilience works. *Harvard Business Review*, May, 46–55.
- Crane, M. F. (Ed.). (2017). *Managing for resilience: A practical guide for employee wellbeing and organizational performance*. Routledge/Taylor&Francis Group. <https://doi.org/10.4324/9781315648033>
- Çokluk, Ö., Şekercioglu, G., & Büyüköztürk, Ş. (2010). *Sosyal Bilimler İçin Çok Değişkenli İstatistik: SPSS ve LISREL Uygulamaları*. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık.
- Delgado, C., Roche, M., Fethney, J., & Foster, K. (2021). Mental health nurses' psychological well-being, mental distress, and workplace resilience: A cross-sectional survey. *International journal of mental health nursing*, 30(5), 1234–1247.
- Doğan, T. (2015). Kısa Psikolojik Sağlamlık Ölçeği'nin Türkçe uyarlaması: Geçerlik ve güvenilirlik çalışması. *The Journal of Happiness & Well-Being*, 3(1), 93-102.
- Doll, W.J., Xia, W., Torkzadeh, G. (1994). A confirmatory factor analysis of the end-user computing satisfaction instrument, *MIS Quarterly*, 18(4), 357–369.
- Everitt, B. (1975). Multivariate analysis: The need for data, and other problems. *British Journal of Psychiatry*, 126, 237-240.
- Fisher, D. M., Ragsdale, J. M., & Fisher, E. C. (2019). The importance of definitional and temporal issues in the study of resilience. *Applied Psychology: An International Review*, 68 (4), 583–620. doi: 10.1111/ apps.12162
- Fletcher, D. & Sarkar, M. (2013). Psychological resilience: a review and critique of definitions, concepts, and theory. *European Psychologist*, 18:12-23.
- Floyd, F. J., & Widaman, K. F. (1995). Factor analysis in the development and refinement of clinical assessment instruments. *Psychological Assessment*, 7(3), 286–299. <https://doi.org/10.1037/1040-3590.7.3.286>
- Friborg, O., Hjemdal, O., Rosenvinge, J. H., & Martinussen,

- M. (2003). A new rating scale for adult resilience: what are the central protective resources behind healthy adjustment?. *International journal of methods in psychiatric research*, 12(2), 65–76.
- Fornell, C., & Larcker, D. F. (1981). Evaluating structural equation models with unobservable variables and measurement error. *Journal of Marketing Research*, 18(1), 39–50. <https://doi.org/10.2307/3151312>
- Gattis, V. M. (2017). A case study of workplace bullying, resilience, and professional women (Doctoral dissertation). Phoenix, AZ: Grand Canyon University
- Gilboa, S., Shirom, A., Fried, Y., & Cooper, C. (2008). A meta-analysis of work-demand stressors and job performance: Examining main and moderating effects. *Personnel Psychology*, 61, 227–271.
- Gorsuch, R. L. (1983). Factor analysis (2. Baskı). Hillsdale, NJ: Erlbaum.
- Gürbüz, S. & Şahin, F. (2015). Sosyal bilimlerde araştırma yöntemleri: Felsefe-yöntem-analiz (2.Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Hair, J. F. J., Black, W. C., Babin, B. J., & Anderson, R. E. (2010). Multivariate Data Analysis Seventh Edition Prentice Hall.
- Hambleton, R.K., & Patsula, L.N. (1999). Increasing the Validity of Adapted Tests: Myths to be Avoided and Guidelines for Improving Test Adaptation Practices.
- IJntema, R. C., Burger, Y. D., & Schaufeli, W. B. (2019). Reviewing the labyrinth of psychological resilience: Establishing criteria for resilience-building programs. *Consulting Psychology Journal: Practice and Research*, 71(4), 288–304. <https://doi.org/10.1037/cpb0000147>
- Jackson, D., Firtko, A. ve Edenborough, M. (2007). Personal Resilience as a Strategy for Surviving and Thriving in the Face of Workplace Adversity: A Literature Review. *Journal of Advanced Nursing*, 60, 1-9.
- Jöreskog, K. G., & Sörbom, D. (1993). LISREL 8: Structural Equation Modeling with the SIMPLIS Command Language. Scientific Software International.
- Kaiser, H. F. (1958). The varimax criterion for analytic rotation in factor analysis. *Psychometrika*, 23(3), 187-200.
- Kline, P. (1994). An easy guide to factor analysis. New York: Routledge.
- Kline, R.B. (2005). Principles and practice of structural equation modeling, 2nd ed, New York: Guilford Press
- Luthans F. (2002). The need for and meaning of positive organizational behavior. *Journal of Organizational Behavior*, 23, 695–706.
- Malik, P. & Garg, P. (2018). “Psychometric testing of the resilience at work scale using Indian sample”, *The Journal of Decision Makers*, Vol. 43 No. 2, pp. 77-91.
- Mallak, L. A., & Yildiz, M. (2016). Developing a workplace resilience instrument. *Work: Journal of Prevention, Assessment & Rehabilitation*, 54(2), 241–253.
- Masten, A. S., & Reed, M.-G. J. (2002). Resilience in development. In C. R. Snyder & S. J. Lopez (Eds.), *Handbook of positive psychology* (pp. 74–88). Oxford University Press.
- Menéndez Blanco, J. M., & Montes Botella, J. L. (2016). What contributes to adaptive company resilience? A conceptual and practical approach. *Development and Learning in Organizations: An International Journal*, 30(4), 17–20.
- Nunnally, J. (1978). Psychometric theory (2. Baskı). New York: McGraw-Hill.
- Polizzi, C., Lynn, S.J., & Perry, A. (2020). Stress and Coping in the Time of COVID-19: Pathways to Resilience and Recovery. *Clinical Neuropsychiatry*, 17(2), 59-62.
- Ratzon, A., Farhi, M., Ratzon, N., & Adini, B. (2022). Resilience at Work, Burnout, Secondary Trauma, and Compassion Satisfaction of Social Workers Amidst the COVID-19 Pandemic. *Int. J. Environ. Res. Public Health*, 19, 5500, p.1-14.
- Shin, J., Taylor, M.S., & Seo, M. (2012). ‘Resources for change: the relationships of organizational inducements and psychological resilience to employees’ attitudes and behaviors toward organizational change’, *Academy of Management Journal*, Vol. 55, No.

3, pp.727–748. doi:10.5465/amj.2010.0325

Smith, B. W., Dalen, J., Wiggins, K., Tooley, E., Christopher, P., & Bernard, J. (2008). The brief resilience scale: assessing the ability to bounce back. *International journal of behavioral medicine*, 15(3), 194–200.

Soanes, C., & Stevenson, A. (2006). Oxford dictionary of English (2nd Ed). Oxford, UK: Oxford University Press.

Southwick, S.M., Sippel, L., Krystal, J., Charney, D., Mayes, L., & Pietrzak, R. (2016). Why are some individuals more resilient than others: the role of social support. *World Psychiatry*. ;15(1):77-79.

Stapleton, C. D. (1997). Basic concepts and procedures of confirmatory factor analysis. Educational Research Association, Reports-Evaluative (142), Speeches / Meeting Papers (150)

Sweetman, J., Van Der Feltz-Cornelis, C. M., Elfeddali, I. & de Beurs, E. (2022). Validation of the Work Stress Screener (WOSS-13) and Resilience at Work Scale (ReWoS-24). *Journal of Psychosomatic Research*. (In press)

Ungar, M., & Liebenberg, L. (2011). Assessing resilience across cultures using mixed methods: Construction of the Child and Youth Resilience Measure. *Journal of Mixed Methods Research*, 5(2), 126–149.

Van Breda, A. (2018). A Critical Review of Resilience Theory and Its Relevance For Social Work. *Social Work/Maatskaplike Werk*, 54(1), 1–18. <https://doi.org/10.15270/54-1-611>

Winwood, P.C., Colon, R., & McEwen, K. (2013). A practical measure of workplace resilience: developing the resilience at work scale. *Journal of Occupational and Environmental Medicine* ;55(10):1205-12. doi: 10.1097/JOM.0b013e3182a2a60a

Working With Resilience. (2023). <https://workingwithresilience.com.au/>

Yun, Z., Zhou, P., & Zhang, B. (2022). High-Performance Work Systems, Thriving at Work, and Job Burnout among Nurses in Chinese Public Hospitals: The Role of Resilience at Work. *Healthcare*, 10, 1935.

Yazar Katkı Onayı

Araştırmacılar bu çalışmanın tümüne ortak katkıda bulunmuştur. Araştırmacılar herhangi bir çıkar çatışması bildirmemiştir.

Etik Kurul Onayı

Etik kurul onay belgesi Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimlerde İnsan Araştırmaları Etik Kurulundan 2023/59 karar numarası ile Şubat 2023 tarihinde alınmıştır.

**GEBELİK SÜREÇLERİNDE ANNELERİ
TARAFINDAN İSTENMEYEN
YETİŞKİN EVLATLARIN YAŞAM
DENEYİMLERİNİN ARAŞTIRILMASI**

AN EXPLORATION OF LIFE EXPERIENCES OF
ADULT INDIVIDUALS UNWANTED BY THEIR
MOTHERS DURING THEIR PREGNANCY

Firdevs Çalışkan GÜNGÖR, Gamze ÖZBAYRAK, Ömer Miraç YAMAN

34

GEBELİK SÜREÇLERİNDE ANNELERİ TARAFINDAN İSTENMEYEN YETİŞKİN EVLATLARIN YAŞAM DENEYİMLERİNİN ARAŞTIRILMASI

AN EXPLORATION OF LIFE EXPERIENCES OF ADULT INDIVIDUALS UNWANTED BY THEIR MOTHERS DURING THEIR PREGNANCY

Firdevs ÇALIŞKAN GÜNGÖR ¹, Gamze ÖZBAYRAK ², Ömer Miraç YAMAN ³

Anahtar Kelimeler:

İstenmeyen evlat,
Anne,
Ebeveyn,
Psikoloji

Keywords:

Unwanted child,
Mother,
Parent,

ÖZ

Bu araştırmada istenmeyen gebelik sonucu dünyaya gelen bireylerin; hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerindeki yaşam deneyimlerinin araştırılması, istenmeyen evlat olduğunun hissedilmesinin hem bireysel hem aile içindeki yansımalarının anlaşılması amaçlanmıştır. Araştırmada nitel araştırma yöntemi ve fenomenolojik desen türü kullanılmıştır. Araştırmada, derinlemesine mülakat tekniği kullanılarak veriler toplanmıştır. 16 katılımcıdan yarı yapılandırılmış görüşme formları kullanılarak veriler elde edilmiştir. Görüşmeler katılımcıların kendilerini rahat hissedecekleri yerlerde ve zamanlarda yapılmış ve yalnızca gönüllü olanlardan veriler toplanmıştır. Araştırmada elde edilen veriler, betimsel analiz yöntemi ile analiz edilmiştir. Katılımcılar ile yapılan mülakatların analizleri sonucunda katılımcıların çoğunun çocukluk dönemindeki anneleri ile ilişkilerinde problem yaşadıkları ve bu sorunların arkadaşlık ilişkilerine de etki ettiği, yetişkinlik dönemine gelindiğinde ise çocukluk döneminde anne ile kurulamayan güvenli bağın özellikle eş/partner ile olan ilişkilerinde sağlıklı ilişkiye yol açabildiği gösterdiği, istenmeyen evlat olduklarını öğrendiklerinde ise bazı olumsuz duyguları hissettikleri anlaşılmıştır. Bu araştırma sonucunda istenmeyen evlat olarak doğan ve büyüyen kişilerin hayatları boyunca pek çok duygusal ve psikolojik zorluklarla karşılaştığı ve bu nedenle katılımcıların çoğunun profesyonel psikolojik destek aldıkları ve halen almaya devam ettikleri tespit edilmiştir.

ABSTRACT

This study aims to investigate the life experiences of individuals born as a result of unintended pregnancies during both childhood and adulthood and to understand the individual and familial implications of perceiving oneself as an "unwanted child." Qualitative research method with a phenomenological design type was used in the study. Data were collected through in-depth interviews with 16 participants using semi-structured interview forms. Interviews were conducted at times and places where the participants felt comfortable, and data were collected only from voluntary participants. The data obtained in the study were analyzed using the descriptive analysis method. As a result of the analysis of the interviews conducted with the participants, it was understood that most of the participants had problems in their relationships with their mothers during childhood and that these problems also affected their friendships. In adulthood, the inability to establish a secure attachment with their mothers during childhood was found to contribute to unhealthy relationships, particularly with romantic partners. Additionally, learning that they were an unwanted child led to various negative emotional experiences. As a result of this study, it was determined that people born and raised as unwanted children faced many emotional and psychological challenges throughout their lives, and therefore most of the participants reported receiving professional psychological support and continuing therapy to cope with these difficulties.

¹ Psikolog, Üsküdar Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, firdevs.calisknn@gmail.com, Orcid: 0009-0002-1228-770X

² Doktora Öğrencisi, İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, ozbayrakgamze.tr@gmail.com, Orcid: 0000-0003-0636-0683

³ Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa, Sağlık Bilimleri Fakültesi, omermirac@gmail.com, Orcid: 0000-0001-9989-8575

Alıntılanmak için/Cite as:
Çalışkan Güngör F., Özbayrak G. ve Yaman Ö. M., (2025) Gebelik Süreçlerinde Anneleri Tarafından İstenmeyen Yetişkin Evlatların Yaşam Deneyimlerinin Araştırılması Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 590-613.

GİRİŞ

Toplum içindeki en küçük birlik olarak adlandırılabilir aile, kadın ve erkeğin ebeveyn olma kararı alması ardından şekillenen bir yapıdır ve yeni bir yaşam döngüsünü ifade etmektedir. Ancak ebeveyn olmak her zaman karara bağlı şekilde ilerleyen bir süreç olmamaktadır. Zira gebelikler; planlı (beklenen) ve plansız (beklenmeyen) bir biçimde gelişebilmektedir. Planlı (beklenen) gebelik, istenen ve güvenli bir şekilde sürdürülen gebelik olarak nitelendirilirken; plansız (beklenmeyen) gebelik ise ebeveynin istemesi durumunda güvenli bir biçimde sürdürülen ancak istenmediği durumda ise kürtajla sonuçlanabilen bir gebelik türüdür (Buldur ve Göcen, 2021). Gebeliğin planlı ya da plansız olması çiftlerin gebelik karşısındaki tepkilerini etkilemektedir (Arslan ve Mete, 2005). Plansız gebelik dünya genelinde oldukça yaygındır. Gebeliklerin %40'ı plansızdır (Abajobir ve diğerleri, 2017) ve her yıl yaklaşık 80 milyon kadın plansız gebelik yaşamaktadır (Ersoy, 2015). Plansız ve istenmeyen gebeliklerin önüne geçmek için aile planlaması yöntemi önerilmektedir. Aile planlaması sayesinde aileler kendilerini hazır hissettikleri zamanlarda ebeveyn olmayı planlamaktadırlar (Akar, 2017).

Plansız gebeliklerin nedenleri arasında bireysel nedenler, gebeliğin risklerine yönelik yetersiz bilgiye sahip olunması, doğum kontrol yöntemlerine ulaşmada yetersizlik yaşanması, doğum kontrol yöntemlerini etkili ve doğru kullanmada başarısızlık, doğum kontrol yöntemlerinin hiç kullanılmaması (Ay ve diğerleri, 2013), kadın ve erkek arasındaki sosyal yaptırımlar ve eşitsizlik, kocanın doğum kontrol yöntemlerini onaylamaması, adolesanlarda istenmeyen gebelikler, yetersiz aile planlaması hizmetleri ve düşük sosyoekonomik düzey yer almaktadır (Yazdkhast ve diğerleri, 2016; Şenoğlu ve diğerleri, 2019). Ayrıca, kondom yırtılması ve tecavüz gibi durumlar nedeniyle birçok kadın istemediği bir gebelik yaşamaktadır (Can, 2020). Öte yandan ebeveynlerin halihazırda başka çocuklarının olmasından ve onların sorumluluğunu üstlenmelerinden dolayı yeni doğacak bebeklerine yeterli bakımı veremeyeceklerini düşünmeleri de gebeliğin istenmemesine yol açmaktadır (Foster ve diğerleri, 2019).

Literatürde istenmeyen gebelik olarak tanımlanan gebelik

türü sonucunda; kadınların kürtaja yönelebildiğine, evlatlık verme davranışı sergileyebildiğine, yahut çocuğu yalnız büyütmek durumunda kaldıklarına vurgu yapılmaktadır (Henshaw, 1998). Ayrıca, istenmeyen gebelik kadının psikososyal stres faktörlerine yoğun şekilde maruz kalmasına, depresyona girmesine ve genel yaşam memnuniyetinin düşmesine yol açabilmektedir (Dibaba ve diğerleri, 2013; Bahk ve diğerleri, 2015). Bu durumun anneyi etkileyen sonuçları olduğu gibi çocuk sağlığı üzerinde de uzun vadeli etkileri görülmektedir (Rochebrochard ve Joshi, 2013). Bu konu hakkında yapılan bir çalışmaya göre istenmeyen gebelik emzirmenin erken kesilmesine neden olmakta ve böylece süten erken kesilmiş çocuğun sağlığı da olumsuz yönde etkilenmektedir (Klima, 1998). İstenmeyen gebelik sonucunda dünyaya gelen çocukların yaşadıkları sorunlar arasında; istenen çocuklara kıyasla daha büyük risk faktörlerine maruz kalmaları, psikolojik ve fiziksel sağlık sorunlarını daha yoğun yaşamaları, eğitim hayatından erken ayrılma olasılıklarının daha yüksek olması ve ergenlik döneminde suç davranışı gösterme eğiliminde olmaları yer almaktadır (Rochebrochard ve diğerleri, 2013).

Literatürde istenmeyen gebelik konusunun genellikle tıp anabilim dalının çalışmalarına konu olduğu ve araştırmalarda gebe olan anne adaylarına odaklanıldığı görülmüştür. Diğer taraftan, sosyal bilimlerde istenmeyen gebelik konusunun derinlemesine çalışılmadığı ve istenmeyen gebelik sonucu dünyaya gelen çocukları ele alan araştırmanın yeterli olmadığı tespit edilmiştir. Bu nedenle bu çalışmada istenmeyen gebelik sonucu dünyaya gelen yetişkin evlatların hem çocukluk dönemindeki hem de yetişkinlik dönemindeki ilişkisel, duygusal ve davranışsal deneyimlerini incelemek amaçlanmaktadır.

YÖNTEM

Araştırma Modeli ve Deseni

Bu çalışmada istenmeyen gebelik sonucu dünyaya gelen bireylerin hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemlerindeki yaşam deneyimlerinin araştırılması, istenmeyen evlat olduğunun hissedilmesinin hem bireysel hem aile içindeki yansımalarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Araştırmanın amacına uygun olarak nitel araştırma yönteminin kullanılması uygun görülmüştür.

Nitel araştırmaların temelinde algı ve deneyimlerin açığa çıkarılması yer almaktadır (Tekindal ve Arsu, 2020). Nitel araştırma, araştırmacının ilgilenilen olguyu manipüle etmeye çalışmadığı, gerçek dünya ortamı gibi bağlama özgü şekilde olguları anlamaya çalışan doğalcı bir yaklaşım kullanmaktadır (Patton, 2001).

Araştırmanın amacı ve soruları hangi araştırma deseninin kullanılması gerektiğini belirleyen en önemli faktörlerdendir. Bu nedenle, çalışmanın amacına ve sorularına uygun olan nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik çalışma deseni kullanılmıştır. Fenomenolojik araştırma, günlük hayatta farkında olduğumuz fakat derinlemesine ve ayrıntılı bir anlayışa sahip olmadığımız olgulara odaklanarak (Yıldırım ve Şimşek, 20013) tecrübelerimizi ve kendi dünyamızdaki bu tecrübelerle yüklediğimiz anlamı ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır (Titchen ve Hobson, 2005). Fenomenolojik araştırmalar yorumlayıcı, varoluşçu ve betimleyici olmak üzere üç gruba ayrılmaktadır. Bu çalışmada, Edmund Husserl’in öncülük ettiği betimleyici fenomenolojiyi araştırma metodu olarak geliştirmiş olan A. Giorgi’nin ‘betimleyici fenomenolojik araştırma’ deseni kullanılmıştır (Giorgi, 2009). Bu araştırma deseni insanların deneyimlerinde ve deneyimlerine yükledikleri anlamlarda ortak olan temel özellikler veya deneyimin özleri ve yapısı açığa çıkarılmaya çalışılmaktadır (Denscombe, 2007). Bununla beraber, bilinen fakat derinlemesine ve detaylı bir bakışın olmadığı durumlardaki olgulara odaklanmaktadır (Yıldırım ve Şimşek, 2013). Bu nedenle istenmeyen yetişkin evlatların yaşam deneyimi çalışılırken araştırma, fenomenolojik betimleyici desene uygun yürütülmüştür. Bu araştırma yaklaşımının amacı, incelenmekte olan olgunun temel yapısını ortaya çıkarmak için insan deneyiminin belirli bir yönünün açık ve doğru tanımlarını üretmektir (Ganeson ve Ehrich, 2013). Bu desende çalışma grubunu oluşturan katılımcıların doğrudan deneyimlere sahip olması önem arz etmektedir (Patton, 2014).

Araştırma Grubu

Araştırma grubuna ulaşmak için amaçlı örnekleme ve kartopu örnekleme yöntemleri kullanılmıştır. Amaçlı örnekleme, bir grup farklı olasılığa dayalı olmayan örnekleme tekniklerini temsil eder. Genellikle, örnek alınan

araştırılan, özellikle olasılıklı örnekleme teknikleriyle karşılaştırıldığında oldukça küçüktür (Rai ve Thapa, 2015). Bu yöntem doğrultusunda, psikolog olarak çalışan araştırmacının yakın çevresinde istenmeyen evlat olma hikayelerini dinlediği kişilerle iletişime geçilmiştir. İlgili kişilere araştırmanın amacı ve yöntemi hakkında bilgi verilip ön görüşme gerçekleştirilmiştir. Böylece kişilerin araştırma grubuna dahil olup olmayacağı kararlaştırılmıştır. Öte yandan, kartopu örnekleme tekniği evreni oluşturan birimlere erişmenin zor olduğu veya evren hakkındaki bilgilerin yetersiz olduğu durumlarda kullanılmaktadır (Patton, 2005). Bu teknik, zengin veri elde edebilecek kişi ve kritik durumlara odaklanmakta ve evrene bunları takip ederek ulaşmaktadır (Creswell, 2013). Kartopu örnekleme yöntemine istinaden ilk etapta ulaşılan katılımcıların arkadaş ve akraba çevrelerinde de istenmeyen evlat olma deneyimi yaşayan kimse olup olmadığı sorulmuştur. Söz konusu kişiler, çevrelerinde bu hikayeye sahip olduğunu bildikleri kişilere yönlendirme yapmışlardır. Katılımcıların, yakın çevreleriyle ilgili bu bilgiye; arkadaş ortamında dertleşme, ortak hikaye hakkında fikir alış verişi yapma gibi gerekçelerle sahip oldukları anlaşılmıştır. Bu yöntemlerle toplam 30 kişiye ulaşılmıştır. 30 kişiden 16’si ile yapılan mülakatlar araştırmaya dahil edilmiştir. Geriye kalan 14 kişiden 5’nin aslında istenmeyen gebeliğe bağlı olarak istenmeyen evlat olma deneyimini yaşamadıkları, aileleri tarafından kabul edilmeme deneyimi yaşadıkları anlaşılmış ve bu nedenle araştırmadan dışlanmışlardır. Diğer 9’u ise örnekleme kriterlerine uydukları halde araştırmaya katılmaya gönüllü olmamışlardır.

Araştırma grubu belirlenirken şu hususlar gözetilmiştir: 18 yaş ve üzeri olmak, annenin gebeliği istemediğini bilmek, anne tarafından istenmeyen/kabullenilmeyen evlat olduğunu hissetmek. Araştırma grubu belirlenirken bu 3 ilkenin sağlanmasına dikkat edilmiştir. Katılımcı adayları ile yapılan ön görüşmelerde sosyal hizmet uzmanı ve psikolog olan ruh sağlığı çalışanı araştırmacılar tarafından sorulan sorularla, kişinin istenmeyen evlat olup olmadığı kararlaştırılmıştır. Sorulan sorular arasında katılımcıların annelerinin gebe kalma niyetlerini anlamaya olanak sunan (Finer ve Zolna, 2016) ve katılımcının aile içindeki konumunu ortaya çıkaran (Pratasava, 2022) soru cümleleri yer almaktadır. Bunlardan; “Anneniz size gebe olduğu

zamanlarla ilgili konuşurken sizi istemediğini belirtir mi?“ “Annenizin size gebe kalmayı istemediğini nereden biliyorsunuz?“ “Annenizin size gebe kalmadan önce gebe kalma arzusu var mıydı, bunu biliyor musunuz?“ “Siz doğduktan sonra aile içinde kabullenildiğinizi hissettiniz mi?“ “Çocukken size diğer kardeşlerinizden olumsuz anlamda daha farklı davranıldığını düşünüyor muydunuz?“ gibi sorular örnek gösterilebilir.

Katılımcı grubunun belirlenmesinde kullanılan ve tercih edilen teknik, öz bildirim tekniğidir. Bu teknikte katılımcı

adayının kendisi ile ilgili belirttiği bilgilerin doğru olduğu ve herhangi bir şüphe barındırmadığı varsayılmaktadır. Nitekim bir bireyin yaşadığı deneyimle ilgili bilgi toplamının en geçerli yolu, kişisel bildirim tekniğini kullanmak olarak görülmektedir (McDonald, 2008). Özellikle sosyal bilimlerde kişisel bildirim tekniği, bireyin nasıl davrandığının anlaşılması ve öğrenilmesi açısından önem arz etmektedir (Smith, 2005).

Araştırma grubunun sosyodemografik bilgilerine Tablo 1’de yer verilmiştir.

Tablo 1: Katılımcıların Sosyodemografik Bilgileri

İSİM	YAŞ	CİNSİYET	İKAMETGAH	EĞİTİM DURUMU	MESLEK	MEDENİ DURUM	PSİKOLOJİK RAHATSIZLIK TANISI	PSİKİYATRİK İLAÇ KULLANIMI
K1	53	KADIN	İSTANBUL	LİSE	ÇALIŞMIYOR	BOŞANMA AŞAMASINDA	MAJÖR DEPRESYON	YOK
K2	27	KADIN	İSTANBUL	LİSANS	EV HANIMI	BEKAR	ANKSİYETE	VAR
K3	27	KADIN	ANKARA	LİSE	ÖĞRENCİ	EVLİ	YOK	YOK
K4	32	KADIN	İSTANBUL	YÜKSEK LİSANS	ŞEHİR PLANCISI	BEKAR	YOK	VAR
K5	28	KADIN	İSTANBUL	YÜKSEK LİSANS	DOKTORA ÖĞRENCİSİ	EVLİ	YOK	YOK
K6	26	KADIN	İSTANBUL	LİSANS	ÇALIŞMIYOR	BEKAR	DEPRESYON, ANKSİYETE	YOK
K7	25	KADIN	İSTANBUL	LİSANS	GRAFİK TASARIMCI	BEKAR	YOK	YOK
K8	37	KADIN	İSTANBUL	LİSE	ÇALIŞMIYOR	EVLİ	YOK	YOK
K9	25	KADIN	SAMSUN	YÜKSEK LİSANS	PSİKOLOG	BEKAR	YOK	YOK
K10	35	ERKEK	İSTANBUL	LİSE	SATIŞ ELEMANI	EVLİ	YOK	YOK
K11	28	KADIN	İSTANBUL	LİSANS	BANKACI	BEKAR	YOK	YOK
K12	29	KADIN	İSTANBUL	LİSANS	EV HANIMI	EVLİ	ANKSİYETE	VAR
K13	25	KADIN	İSTANBUL	ÖNLİSANS	EV HANIMI	EVLİ	YOK	YOK
K14	19	KADIN	İSTANBUL	LİSE	ÖĞRENCİ	BEKAR	YOK	YOK
K15	28	KADIN	İSTANBUL	YÜKSEK LİSANS	PSİKOLOG	BEKAR	YOK	YOK
K16	28	KADIN	İSTANBUL	YÜKSEK LİSANS	PSİKOLOG	EVLİ	YOK	YOK

Veri Toplama Teknikleri

Bu araştırmada derinlemesine mülakat tekniği veri toplamak için tercih edilmiştir. Derinlemesine mülakat, araştırmacıların görüşülen kişinin bakış açısı veya durumu hakkında bütüncül bir anlayış elde etmek amacıyla bilgi toplamak için kullandıkları bir görüşme türüdür. Daha fazla araştırma ve ilginç alanları keşfetmek için de kullanılabilir. Bu tür bir görüşme, bilgi verenlere açık uçlu sorular sormayı ve araştırmacı tarafından yararlı olduğu düşünülen verileri elde etmek için gerekli olan her yerde incelemeyi içermektedir (Berry, 1999). Bu bağlamda istenen verilerin toplanmasında demografik bilgilere ilişkin soruların olduğu araştırmacı tarafından hazırlanan Sosyo Demografik Bilgi Formu ve Yarı Yapılandırılmış Görüşme Formu kullanılmıştır. Yarı Yapılandırılmış Soru Formunda; gebelik dönemine ilişkin bilgiler, istenmeyen evlat olmaya dair farkındalık süreci, çocukluk dönemi anıları ve yetişkinlik dönemi olmak üzere toplam 4 bölüm ve 23 soru bulunmaktadır. Araştırmaya katılmayı gönüllü olarak kabul eden kişilerle istedikleri mekanda/zamanda görüşmeler gerçekleştirilmiştir.

Mülakatlar başlamadan önce her katılımcı araştırmanın gizlilik ve gönüllülük ilkeleri hakkında bilgilendirilmiştir. Bununla beraber mülakat boyunca ses kayıtlarının alınacağına dair de bilgi aktarılmış ve bu konuda da katılımcıların onamları alınmıştır. Böylece toplam 234.9 dakika ses kaydı elde edilmiştir.

Veri Analiz Yöntemi

Araştırma sürecinde elde edilen ses kayıtları bilgisayar ortamında yazıya aktarılmış ve toplam 101 sayfa yazılı doküman elde edilmiştir. Bu veriler Maxqda Nitel Veri Analizi 2022 analiz programına yüklenmiş ve kodlamalar burada gerçekleştirilmiştir.

Veri analizi; görüşmelerden, liste alanından ve diğer materyallerden elde edilen verilerin sistematik olarak aranması ve derlenmesi, anlaşılmasını kolaylaştırması ve bulguların başkalarına iletilmesi sürecidir. Veri analizi, verileri düzenleyerek, birimlere çevirerek, sentezleyerek, bir kalıba göre düzenleyerek, neyin önemli olduğunu ve neyin öğrenileceğini seçerek ve başkalarına söylenebilecek çıkarımlarda bulunarak yapılmaktadır (Gumilang, 2016).

Bu çerçevede betimsel analiz yöntemi tercih edilmiştir. Zira betimsel analiz sayesinde yarı yapılandırılmış soru formu perspektifinde ana temalar belirleme imkanı mevcutken ayrıca kodlama sonucunda yeni temalar da oluşturulabilmektedir. Analiz aşaması sürecinde toplam 4 adet ana temaya, 11 adet alt temaya ve 46 adet kod, ulaşılmıştır. Elde edilen bulgular tablolar eşliğinde sunulmuştur. Araştırma bulgularını destekleyecek katılımcı görüşleri de doğrudan aktarılmıştır.

Sınırlılıklar

Araştırma boyunca en çok zorluk yaşanan konu katılımcı bulmak ve ulaşılan katılımcıların araştırma kriterlerini sağlayıp sağlamadığını ölçmek olmuştur. Zira annesinin gebelik döneminde istenmeyen evlat olma olgusu, belirli ölçeklerle tanımlanabilen yahut herhangi bir forma istinaden belirlenebilen bir sürece tekabül etmemektedir. Bu nedenle katılımcı arayışı sırasında “annesinin gebelik sürecinde istenmeyen evlat” olarak duyuruya çıkılmıştır. Bu çağrı sonucunda iletişime geçilen kişilerle ortalama 7-8 dakika süren ön görüşmeler gerçekleştirilmiştir. Görüşmeler sırasında katılımcı adaylarına araştırmanın amacından bahsedilmiş, araştırmaya dahil olma kriterleri ifade edilmiştir. Sonucunda ise yapılandırılmamış sorular sorulan kişinin araştırma kriterini sağlayıp sağlamadığı ölçülmüş ve araştırmaya dahil olması kararlaştırılmıştır. Dolayısıyla güvenilir örneklemin oluşması için katılımcı bulma ve belirleme konusunda zorluk yaşandığı ifade edilebilir.

Süreç içindeki sınırlılıklardan bir diğeri, araştırmada kişisel bildirim (self-reported) tekniği kullanıldığından katılımcıların istenmeyen evlat olup olmadıklarına dair sahip oldukları bilginin doğruluğunun tam anlamıyla bilinemeyeceği gerçeğidir. Kişisel bildirim tekniğinin; katılımcının ifade ettiği deneyim hakkında yeterli bilgi sahibi olmaması (Burkhauser ve diğerleri, 2022), araştırmaların değerlendirilmesindeki bağlamsal unsurların bazı kısıtlamalara tabi olması (Brutus ve diğerleri, 2012) gibi dezavantajları bulunmaktadır.

Etik Uygunluk

Araştırmanın etik ilke ve değerlere uygun yürütülmesi için İstanbul Üniversitesi-Cerrahpaşa Sosyal ve Beşeri Bilimler

Araştırma Kurulu'ndan E-74555795-050.01.04-608230 sayılı ve 31.01.2023 tarihli etik uygunluk raporu alınmıştır.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmalar geçerlik ve güvenirlik açısından belirli süreçlerden geçirildikleri için doğru ve güvenilir bilginin kaynağı olarak kabul edilmektedirler (Demir, Güner, Köksal ve Dolu, 2011). Bu araştırma da geçerlilik ve güvenilirliği sağlamak için belirli süreçlerden geçirilmiştir. Bu araştırmada, araştırma sonunda ulaşılan sonuçların aslında var olan gerçeği ne kadar yansıttığını gösteren (Yıldırım ve Şimşek, 2013) iç geçerliği sağlamak için araştırmanın tüm süreçleri uzman desteğinde sürdürülmüştür. Ayrıca, veriler analiz edilmeden önce verilerin bütünlüğünden emin olmak için dikkatlice okunmuştur. Analizler sırasında kodlar oluşturulurken her bir katılımcının söylemleri bir bütün halinde değerlendirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarının katılımcıların görüşlerini yansıtıp yansıtmadığını ortaya koymak için katılımcı teyidi veya üye kontrolü yapılmıştır (Başkale, 2016).

Araştırmanın sonuçlarının farklı zaman ve durumlara aktarılabilmesiyle ilişkili olan dış geçerliği sağlamak için kullanılan örneklem seçiminin doğru yapılmasına ve örneklemin temsil edici sayıda ve nitelikte olmasına özen gösterilmiştir (Merriam, 2018). Bu bağlamda, örneklem

içerisinde farklı cinsiyetten, yaştan ve mesleki tecrübeden katılımcıların yer almasına özen gösterilmiştir.

Araştırmada güvenilirliğin temini için araştırmanın her aşaması şeffaf ve detaylı bir biçimde anlatılmıştır. Araştırmanın bulgularını görselleştirmek için tablolar kullanılmıştır. Araştırmanın bulguları katılımcıların doğrudan ifadeleri kullanılarak desteklenmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Araştırmanın bulgular kısmı gebelikte istenmeyen yetişkin evlatların deneyimleri; Çocukluk Dönemi Deneyimleri, Yetişkinlik Dönemi Deneyimleri, Travmatik Yaşam Deneyimleri ve İstenmeyen Çocuk Olmalarıyla İlgili Deneyimleri' olmak üzere 4 ana temada toplanmıştır. Bulgular bu ana temalara uygun olarak ayrı başlıklar altında aşağıda sunulmuştur.

Çocukluk Dönemi Deneyimleri

Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların çocukluk dönemlerine ilişkin görüşlerinin 5 alt temada gruplanabileceği anlaşılmıştır. Bu alt temalar şunlardır: Ebeveyn ilişkileri, anne-baba arasındaki ilişkiler, aile içinde kendilerini nasıl hissettikleri, başka bir ailede doğma istekleri ve arkadaş ilişkileri. Bu alt temalar ve alt temalar altında üretilen kodlar ve kodların frekansları aşağıda Tablo 2'de gösterilmiştir.

Tablo 2. Çocukluk Dönemi Deneyimlerine Ait Alt Temalar ve Kodlar

Ana Tema	Alt Temalar	Kodlar	f
Çocukluk Dönemi Deneyimleri	Ebeveyn ilişkileri	Anneyle sıcak ilişki bulunmuyor	4
		Çocukluğunda sevgi eksikliği hissetme	6
		Eksik ve hatalı doğduklarını hissetme	4
		Sevgi eksikliği nedeniyle psikolojik sorunlar yaşama	2
		Babayla ilişkilerin daha pozitif olması	3
	Anne-baba arasındaki ilişkiler	Sağlıksız bir ilişki bulunuyor	7
		Aralarında yeterli iletişim bulunmuyor	5
		Zorla evlendirilme	3
		Çocuk doğurmak istememe	2
		Aşk evliliği	2
	Aile içinde kendilerini nasıl hissettikleri	Görünmüyor gibi hissetme	8
		Sevgi dolu bir anı hatırlamama	4
		Ebeveynden ilgi görmeme	7
		Özgüvensiz olarak yetişme	3
		Kardeşler arasında ayrım yapıldığını hissetme	4
	Başka bir ailede doğma istekleri	Doğduğu evde yaşamak istememe	3
		Doğdukları evlerde maddi zorluklar yaşama	2
	Arkadaş ilişkileri	Sağlıklı arkadaş ilişkisi kuramama	6
		Arkadaşlara karşı agresif olma	4
		Arkadaşları tarafından dışlanma hissetme	3
		Sağlıklı ve nitelikli arkadaşlara sahip olma	5

Tablo 2’de gösterilen 5 alt temaya ait bulgular aşağıda sırasıyla açıklanmış ve bu bulgular katılımcı ifadeleriyle desteklenmişlerdir.

Ebeveyni ile İlişkiler alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcılarla yapılan görüşmelerde, katılımcılardan birinin annesi ile arasında sıcak bir ilişki olmadığı, çocukluğunda şefkat ve sevgi eksikliği hissettiği ve hala bu eksikliğin devam ettiğini belirttiği görülmüştür. Bununla ilgili bir örnekte Katılımcı13 şunları ifade etmiştir:

”Annem ile benim sıcak bir ilişkimiz olmadı hiçbir zaman, şu an görüşüyoruz hani anne kokusu anne sıcaklığı anne şefkati gibi bir şey hissetmiyordum, sıcak bir ilişkimiz olmadı hiç bir zaman”. (K13)

Katılımcıların ifadelerinden annelerinin gözünde kendilerini eksik, hatalı ve doğduğu için suçlu hissettikleri görülmektedir. Annelerinin çocukken yeterli sevgi ve ilgi göstermedikleri, bu yüzden gelişimsel süreçlerini sağlıklı tamamlayamadıkları için yetişkinlik döneminde psikolojik destek gördükleri ve yaşamının ilerleyen sürecinde duygusal olarak zorluklar yaşamaya devam ettikleri anlaşılmıştır. Katılımcı2’nin konuyla ilgili görüşleri şu şekildedir:

“Ben anneme hiçbir zaman birey olduğumu hissettiremedim. Hissettiremediğim için çok üzülürdüm, darılırdım. Çocukken de öyle olurdum. Ne olurdu sanki derdim şurada cam silene kadar benimle iki oyun oynasa, ilgilense. Ama bu çocuk aklımla düşünürdüm. Büyüyünce mesela şu anda da birey olduğumu hissettiremediğim

zaman tedaviden önce çok ağlar, sızlar, ergen gibi ortalığı yıkar, kendimi suçlar, kendime zarar verirdim". (K2)

Aynı konuyla ilgili Katılımcı3'ün görüşleri ise şöyledir:

"Annem suçluluk duygusunu hissettirir. Hala sinirlendiğinde şey yapar yani, doğurmasaydım modunda konuşur yani. Yani küçüklüğümüzden beri... Niye annemi bu duruma soktum hani o suçluluğu anlatabildim mi?" (K3)

Yapılan görüşmelerde katılımcıların babaları ile ilişkilerinin annelerine kıyasla daha iyi, samimi, iletişime açık ve sevgiye dayalı olduğu belirlenmiştir. Çünkü anneleri tarafından istenmediklerini hissetmelerine rağmen babaları tarafından kabullenilen evlat olduklarını hissettikleri anlaşılmıştır. Katılımcıların babalarını daha çok sevdiklerini ve babaları tarafından daha çok sevildiklerini hissettikleri tespit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Katılımcı3, Katılımcı4 ve Katılımcı6 duygularını şu şekilde ifade etmiştir:

"Babam bizi çok severdi. Babamı annemden daha çok severdim Bir şey istediğimizde direkt oraya götürürdü. Hiç bakmazdı hava şartlarıdır, koşullarıdır. Hep temasta bulunan bir adam, seven bir adam. Abimi döverdi, abime kızardı. Hep böyle bizi annemden, işte abimden koruyan, hep gezdiren öyle bir baba hatırlıyorum". (K3)

"Ya babamla böyle 10 yaşına kadar hani çok yakın böyle samimi bir ilişkimiz vardı, sevgisini çok gösteren bir babaydı. Hani böyle her sabah uyandırmaya gelirdi. Ben uyansam da onun yanına giderdim falan. Böyle hani birbirimize karşı sevgi doluyduk". (K4)

"Babamla ilişkim daha iyiydi. Yani hem onunla hem daha çok şey konuşuyordum. Hala yetişkinlikte de öyleydi. Küçükken de öyleydi. Babama karşı hani daha gerçekten çok iyi biri olduğunu düşünüyorum". (K6)

Anne-baba arasındaki ilişkiler alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Yapılan araştırmada katılımcıların anne ve babaları arasındaki ilişkinin sağlıklı olmadığı ve birbirlerine karşı iletişime kapalı oldukları görülmüştür. Bazı katılımcıların annelerinin eşlerini sevmedikleri, eşleri tarafından şiddete maruz kaldıkları ve eşleri ile mutsuz evliliklerinin

olmasından dolayı çocuk doğurmak istemedikleri tespit edilmiştir. Konuyla ilgili olarak Katılımcı5 ve Katılımcı4 görüşlerini şu şekilde iletilmişlerdir:

"Korkunçtu yani, tamamen şiddete dayalı. Babamın ciddi sağlık problemleri ve psikolojik problemleri olan bir adamdı. Babam öyleymiş yani, dolayısıyla annem sadece ondan şiddet gördüğünü anlatıyor... Hamileliği döneminde babamdan şiddet görüyor bu sebeple de kürtaj olmak istiyor". (K5)

"Hep çok çekişmeli çok şey yani, çok kavgalıydı. Çok ciddi böyle şiddet maruz kaldık o tarz şeyler değil ama hep böyle birbirlerine söylendikleri işte annemin böyle babam hakkında söylendiği arkadan başkalarına mesela hep böyle bir şikayetlenme birbirleri ile ilgili şikayetlenmeler". (K4)

Araştırmada bazı katılımcıların ise annelerinin zorla ve istemeden evlilik yaptığı öğrenilmiştir. Bu durumun çocuk doğurmak istememeye etki eden unsurlardan biri olduğu düşünülebilmektedir. Konuyla ilgili görüş bildiren Katılımcı3 ve Katılımcı2'nin görüşleri şöyledir:

"Hiç sevgi ilişkisi üzerinde kurduklarını da düşünmüyorum. Annem, yani babam öldükten sonra zorla evlendirildiğini falan söylüyordu zaten. Hiç beğenmiyordu, kel olduğunu söylerdi". (K3)

"Ben her şeyi hatırlıyorum. Yanımızda konuştuğu için. Her şeyi hatırlıyorum. Ben beğenmedim. İstemeden evlendim. Hiç istemiyordum. Annem zorla verdi gibi cümleleri hep hatırlıyorum". (K2)

Araştırmadaki bazı katılımcıların anne ve babalarının ilişkisinin ise sevgiye dayalı ve aşk birlikteliği olduğu görülmüştür. Bu katılımcılarda ise babanın anneyi çocuklardan kıskandığı ya da çocuğun babasının annesine sevgisini kıskandığı görülmüştür. Katılımcı13 ve Katılımcı17'nin konuya ışık tutan ifadeleri şu şekildedir:

"Yani kavgaya edecek bir şey yoktu aralarında annemle babamın birbirlerini sevdiğini hissediyordum. Bazen babamın anneme olan sevgisini kıskanıyordum. Babam abisinin sözünü önemserdi, dedemi de dinlerdi. Benim okula gitmeme de amcam engel oldu. Babamın annemi sevdiğini hissediyordum. Annemin ailesi katı kuralları olan bir aileydi, başka da ne diyebilirim bilmiyorum". (K13)

“Birbirlerine çok bağlı sevecen bir ilişkileri vardı, Birbirlerine aşık bir çiftti. Birlikte vakit geçirmeyi severlerdi. Genellikle babam annemi bizden kıskanırdı”. (K7)

Aile içinde dışlandıklarını hissetme alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Araştırmada katılımcıların ailelerinde kendilerini görünmez hissettikleri anlaşılmıştır. Bu duygudan dolayı katılımcıların kendi ihtiyaçlarını hep kendilerinin karşıladığı ve aile üyelerinden destek istemedikleri öğrenilmiştir. Bununla beraber geriye dönük baktıklarında ailelerinde sevgi dolu herhangi bir anı hatırlayamadıkları tespit edilmiştir. Konuyla ilgili katılımcıların görüşlerinde örnekler aşağıda sunulmuştur:

“O zamanlar annemden bir şey isterdim veya istemezdim, hep kendi başımın çaresine, yani duygularımı ve isteklerimi ifade edemezdim. Hep böyle kenarda, içimde yaşırdım veya hırçınca yaşırdım veya ifade edemezdim. Hala daha öyleyim. Yani rahat kendimi ifade edemiyorum. isteklerimi, duygularımı... Yani bir kenarda büyüyorsun işte, bir kenarda köşede. Yani ben vardım ama etkim yoktu. Etkim yoktu gibi.” (K8)

“Sevdiğim anlarla ilgili hiç ailemle öyle bir şeyim çok yok yani. Aklıma hiç gelmedi. Bu çok canımı acıttı. Aslında baktığımda diyorum ki ailem beni seviyor aslında sevdiğini biliyorum ama sevdiğin anları yaz dediğinde hiç ailemle ilgili yaşamadım hissedemedim”. (K9)

Katılımcıların anne ve babaları tarafından yeterli ilgi görmedikleri, ailelerinin katılımcıların temel bakımlarına karşı ilgisiz kaldıkları ve eksik bırakıldıkları görülmüştür. Bundan dolayı katılımcıların öğretmenleri ve arkadaşları tarafından zorbalığa uğradıkları ve dışlanmaya maruz kaldıkları görülmüştür. Hissedilen bu duyguların katılımcıların özgüveni düşük yetişkinler olmalarına zemin hazırladığı söylenebilir. Bu bulguyu destekler katılımcı ifadeleri şu şekildedir:

“Yani öğretmen yüzüme karşı zaten bunların aileleri gelmiyor, ilgilenmiyor gibi laflar da kullanılıyordu. Ayrıca, okumuş, çocuklarıyla çok ilgilenen ailelerin çocukları hiç zorbalığa uğramazdı. Çünkü onlarla ilgilenen ve onların arkasında sürekli biri vardı. Ama benim gibi ihmal

edilmiş çocuklar genelde çok zorbalığa uğrayan dışlanan çocuklardı”. (K9)

“Tabi mesela birkaç çocuk vardı ailesi haftada 3-4 defa alırdı. Ben 3,5 sene kaldım, 10 defa ablam aramıştır. Belki 10 defa da annem”. (K10)

“Ailemin benimle çok ilgilenmediklerini düşünüyordum. Kötü anlamda bu var. Ve haklı olduğum çok da konu var böyle düşünmemde”. (K6)

Araştırmada katılımcıların ailelerinin kardeşler arasında da farklı davranış sergiledikleri, katılımcıların diğer kardeşlerine farklı yiyecekler verildiği için katılımcıların duygusal olarak zorluk çektiği görülmüştür. Bu durumun katılımcıların çocukluk dönemi dahil olmak üzere hayatının büyük bölümünde psikolojik bir rahatsızlık olarak ortaya çıktığı ve duygusal açlık yaşadığı için yeme bozukluğu yaşadığı görülmüştür. Katılımcı13’ün konuyla ilgili görüşleri aşağıdadır:

“Kız kardeşimle erkek kardeşime özel yiyecekler veriyorlardı. Bana onlardan vermiyorlardı. Bu beni çok üzüyordu. Daha sonra da hayatımda bir sürü başka şeyler oldu. Bunları ben sonradan fark ettim. Bir yemekle ilgili bir işim olduğu zaman belki de bu yemek bozukluğumla ilgili şeylerin altında da bu vardı. Bir yere gittim, tamam bir şey mesela, istemekte çok zorlanırım. Bir ikram olduğu zaman yemekte çok zorlanırım. İlk başta bunlar buralara dayanıyor olabilir”. (K13)

Bir başka ailede doğma isteği alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Araştırmada yer alan katılımcıların doğdukları evde yaşamaktan dolayı üzgün oldukları ve bu evlerde yaşamak istemedikleri görülmektedir. Katılımcıların maddi zorluklar ve aile içinde yaşanan çatışma nedeniyle sahip oldukları ailede yaşamlarını sürdürmek istemedikleri görülmektedir. Çoğu katılımcının gördüğü terapi sonucunda çatışmalı olan aile ilişkilerini yetişkinlikte daha sağlıklı bir hale getirdiği söylenebilir. Bu bulguyla ilgili katılımcı görüşlerinden örnekler şu şekildedir:

“Hala böyle şeylerin söyleniyor olması yetişkin zihniyle baktığımda çok da güzel değil yani, güzel hissettirmiyor, üzüyor. Zaten benim elimde olmadan pişmanlık yaşadığım bir şey var; neden bu ailede doğduğumla ilgili. Bu aileye

doğmak istemezdim. Çok üzüldüğümü hatırlıyorum düşündükçe". (K5)

"Çocukluğumda böyle başka bir aileye sahip olmak isteğim olurdu. Daha iyi anlaşılan ve maddi durumu görece daha iyi bir ailede olmayı istediğimi hatırlıyorum hep. Yaşadığım sorunların olmadığı bir aile hayal ediyordum". (K4)

Arkadaş ilişkiler alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların çocukluk dönemindeki arkadaş ilişkilerinin kopuk olduğu ve arkadaşlarına karşı agresif bir tutum içinde oldukları tespit edilmiştir. Ayrıca aileleri içerisindeki istenmeme duygusunu, arkadaşları ile olan ilişkilerinde de hissettikleri belirlenmiştir. Bu durum Katılımcı13, Katılımcı9 ve Katılımcı10'un şu ifadeleriyle anlatılmıştır.

"Yani benim çocukluk döneminde tek bir tane arkadaşım vardı. O da annemin arkadaşı olduğu için arkadaşım olmuştu. Yani başka arkadaşım, görüneceğim kimse yok. Çünkü beni dışarı çıkarmıyorlardı, komşuların çocuklarıyla falan." (K13)

"Şu anki arkadaş ilişkilerim çok güzel ama çocuklukta çok kopuktu. Ben sanırım arkadaş olmayı üniversitede arkadaşlarım tarafından öğrendim. Onu ben fark

ediyorum". (K9)

"Yani düşünüyorum biraz agresifim, istenmeyen çocuktum herhalde." (K10)

Yukarıdaki bulguların aksine, araştırmaya katılan bazı katılımcıların ise arkadaş ilişkilerinin iyi bir niteliğe olduğu, arkadaşlarıyla sık sık görüştükleri ve ilişkilerini güzel hatırladıkları tespit edilmiştir:

"Çok fazla arkadaşım vardı. Neşeli bir çocuktum, mahalleden arkadaşlarım vardı, okuldan arkadaşlarım vardı. Hep sosyal biriydim, hep dışa dönük biriydim yani". (K5)

"Her zaman çok arkadaş canlısıydım, çok severdim yani, arkadaşlarım olsun sık sık görüşeyim, hala öyleyim küçükken de öyleydi yani". (K7)

Yetişkinlik Dönemi Deneyimleri

Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların yetişkinlik dönemlerine ilişkin görüşlerinin 3 alt temada gruplanabileceği anlaşılmıştır. Bu alt temalar şunlardır: Ebeveyn ilişkileri, arkadaş ilişkileri ve eş/partner ilişkileri. Bu alt temalar ve alt temalar altında üretilen kodlar ve kodların frekansları aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 3. Yetişkinlik Dönemi Deneyimlerine Ait Alt Temalar ve Kodlar

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar	f
Yetişkinlik Dönemi Deneyimleri	Ebeveyn ilişkileri	Anneye ilişki sevgi ve saygıya dayanıyor	9
		Anneye öfke duyulmuyor	7
		Anneye karşı çocukluktaki olumsuz tutumun değişiminde terapinin etkisi	5
	Arkadaş ilişkileri	Aşırı fedakarlık yapılıyor	6
		Fedakarlık yapılmadığı durumlarda arkadaşlık zedeleniyor	5
		Arkadaşları tarafından terk edilme korkusu	2
	Eş/partner ilişkileri	Eş/partnere karşı aşırı verici olma	8
		Eşten/partnerden gelen sevgiye şaşırma	5
		Eşte/partnerde anne özelliklerini arama	2
	Travmatik yaşam deneyimleri	Alt ıslatma	1
		İstismar edilme	2

Tablo 3’te gösterilen 4 alt temaya ait bulgular aşağıda sırasıyla açıklanmış ve bu bulgular katılımcı ifadeleriyle desteklenmişlerdir.

Ebeveyn ilişkileri alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların çocukluk dönemleri aksine yetişkinlik dönemlerinde anneleri ile ilişkilerinin samimi, sevgiye dayalı ve öfke duyulmayan bir ilişkiye döndüğü görülmüştür. Çoğu bireyin terapi sürecinde olması bu durumu özetlemektedir. Terapi sürecinin desteği ile katılımcıların annelerine hissettikleri öfkeyi duydukları empati ve anlayışla olumlu duyguya çevirdikleri tespit edilmiştir. Katılımcıların yetişkin döneminde ebeveynleriyle ilişkilerini anlatan ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

”Çok seviyorum annemi. Çok çok seviyorum. Hiç suçlamıyorum. Senin yüzünden demiyorum. Canım annem diyorum. Elinden geleni yaptın. Gerisini Allah affetsin diyorum. Çünkü biliyorsunuz hesaba tutulacaklar. Çok seviyorum onu. Allah’ım ne olur onları affet deyip çok dua ediyorum. Seviyorum ya çok seviyorum. Aklımda yaşadıklarına da şükrediyorum. O hale geldim.” (K2)

”Aldığım yardımdan sonra onları normal insan olarak görmeye başlayabildim. Bunun için gerçekten çok seviniyorum. Yıllarca çok karışık duygular yaşadım. Bir türlü istendiğime inanmadım. Onlarla ilgili annem için babam başka bir kadınla evlendi. Ben üvey çocuktum düşünce vardı, o şekildeydi.” (K13)

”Anneme olan empatik duygum daha ağır basıyor.” (K16)

”Şimdi dönüp bunlara baktığımda annemin anlattıklarına aslında bunlar çok manevi şeyden gelen bir şeymiş bize. Nasıl desem, bize sahip çıkma bizi iyi yerlere getirmek onun backgroundun görebildiğim için çok minnet duyuyorum. Yani şu anda şey değilim, öfkeli değilim”. (K4)

Araştırmada katılımcıların babalarıyla ilişkilerinin ise çocuklukta olduğu gibi yetişkinlikte de sevgiye dayalı ve pozitif bir olduğu anlaşılmıştır:

”Babam daha çok espritüel bir insandır. Öyle şeydir yani onunla küs kalmak da çok şey değildir”. (K11)

”Çok güzel şeyler hatırlıyorum. Ölmeden önce bir gün

önce... Gene parkta oynadık. Bize sarıldı öptü. kullandığı cümleyi hala hatırlıyorum. Ölmeden önce akşamki cümleyi. Bana bir şey olursa çocuklarım sana emanet dediğini”. (K2)

”Babama karşı hani daha gerçekten çok iyi biri olduğunu düşünüyorum”. (K6)

Arkadaş ilişkileri alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların yetişkinlik dönemindeki arkadaş ilişkileri incelendiğinde aşırı düzeyde fedakarlık yaptıkları ifade edilmiştir. Ancak katılımcılar, fedakar olmayı bıraktıklarında arkadaşları ile ilişkilerinde kopukluklar yaşadıklarını dile getirmişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların çocukluk dönemlerinde istenmediklerini hissettikleri arkadaş ilişkilerini, yetişkinliklerinde fedakar davranışlarla telafi etmeye çalıştıkları ancak bu davranışı sonlandırdıklarında ilişkilerinin kötüye gittiği anlaşılmıştır. Bu bulguyu destekler nitelikteki katılımcı görüşlerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

”Arkadaşlık ilişkisinde de çok vericiyim, yani hatta bunu arkadaşlarım doğrudan söylüyorlar. Bir anne gibisin, sanki ablamız gibisin diye normalde yaşıtız ama onlar da böyle çok fedakar olduğumu söylüyorlar. Özellikle benim için herkes verici kelimesini çok kullanıyor”. (K5)

”Karşındaki insana istediği beklentiyi göstermediğinde, seninle arkadaşlığını devam etmek istemiyor. Onların arkadaşlık anlamında benden çok beklentileri vardı, ben de onları yerine getirmedim, yani söyledikleri o. O arkadaşlarım da sessiz sakın bir şekilde kestiler ilişkiyi benimle, benim için hiçbir sıkıntı yoktu zaten”. (K11)

”Bazen daha suskun, pasif bir karakter olabiliyorum ama çoğunlukla arkadaş ortamında öne çıkmayı, liderlik yapmayı, fikirleri öne süren taraf olmayı severim. Daha eğlence bazlı, girişken bir yapım var arkadaş çevremde”. (K14)

Öte yandan, katılımcıların arkadaşları tarafından terk edilebileceklerine dair bir ihtimalin varlığını her daim akıllarında tuttıkları ve bu nedenle arkadaşlarına bağlanmaktan kaçındıkları tespit edilmiştir:

”Çok beklentim olduğunu fark ettim, bu beklentinin beni

çok yorduğunu, fark ettim. Onlar (arkadaşlar) olmasa da benim hayatımı devam ettirebileceğimin farkındayım, bu arada ben karşımdaki insana bunu söylüyorum, beni bu kadar çok sevmeye, beni hayatının ortasına koyma, ben her zaman senin yanında olurum evet ama sadece bu, bu benim için değil ailem için, sevdiğim için, bu hayatımdaki herkes için geçerli, her an herkes gidebilir bence". (K11)

Eş/partner ilişkileri alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Çalışmada katılımcıların eşleriyle/partnerleriyle ilişkilerinde sorunlar yaşadıkları, arkadaş ilişkilerinde olduğu gibi eşlerine/partnerlerine karşı da fazla verici oldukları tespit edilmiştir. Öte yandan eşleri/partnerleri tarafından sevidiklerini hissettiklerinde bu duruma şaşırdıkları ve garip karşıladıkları görülmüştür. Bu durum Katılımcı9 ve Katılımcı16'nın ifadelerine şu şekilde yansımıştır:

"Kabul edilmek bana çok üstün bir şey geliyor. Nasıl kabul edildim? Nasıl beni bu kadar sevebiliyor? Yakın çevrem ve nişanım beni çok koruyucudur, bu benim hep hoşuma gider mesela. Belki de öyle insanları kendime çekiyorum." (K9)

"Çok şefkatliyimdir ona karşı, bence olması gerektiğinden daha fazla şefkat gösteriyor olabilirim". (K16)

Bazı katılımcıların ise eşlerinde/partnerlerinde annelerindeki özelliklerin aynısını aradıkları ve anneleri tarafından onaylanma hissetmedikleri için eşlerini/partnerlerini anneleri yerine koyarak onaylanma ihtiyacını karşılamaya çalıştıkları görülmüştür. Katılımcıların bu seçimi ve arayışı bilinçli olarak yapmadıkları anlaşılmıştır. Ancak terapi süreçlerinde bu farkındalığa eriştikleri tespit edilmiştir. Bu durum Katılımcı2'nin ifadelerinde şu şekilde görülmektedir:

"Ben aşık olduğum erkeklerde annemi aramışım. Annemdeki onaylanma ihtiyacını alamadığımı... Son iş yerimde de öyleydi. Bir çocuğa aşıkım ben. O çocuğa sonra kendi kendime yettiğimi görünce... Psikologdan sonra dedim ki... Duygularım da bitti çocuğa. Ben ebeveyn arıyormuşum gibi hissettim. Annemden onaylanma ihtiyacını o çocuktan bekledim. O iş yerindeki yaşadığım mobbinglerde... O adam bana bunu vermek zorunda değil. Bir de dışarıdan arıyordum değeri". (K2)

Travmatik Yaşam Deneyimleri

Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların istenmeyen çocuk olmalarıyla ilişkili olabilecek bazı travmatik olaylar yaşadıkları anlaşılmıştır. Bu ana tema altında bir alt tema belirlenmemiştir. Bu olayların alt ıslatma ve istismar edilme şeklinde görüldüğü saptanmıştır. Bu kodlarla ilgili frekanslar aşağıda Tablo 4'te gösterilmiştir.

Tablo 4. Travmatik Yaşam Deneyimlerine Kodlar

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar	f
Travmatik yaşam deneyimleri	-	Alt ıslatma	1
		İstismar edilme	3

Tablo 4'te gösterilen bulgular aşağıda açıklanmış ve bu bulgular katılımcı ifadeleriyle desteklenmiştir.

Araştırmada katılımcıların çoğunun travmatik yaşam deneyimlerine sahip olduğu belirlenmiştir. Katılımcılardan birinin (Katılımcı13) neredeyse yetişkinlik dönemine kadar alt ıslatma probleminin olduğu ve bu nedenle annesi tarafından küçümseyici söz ve tutumlara maruz kaldığı anlaşılmıştır. Bu katılımcının ifadeleri şu şekildedir:

"Yani küçüklüğümde alt ıslatma problemim vardı. Evlenene kadar neredeyse hemen hemen her gün. O yüzden annem bağırırdı, aşağılardı. İlkokul döneminden beri çamaşırlarımı, yorganlarımı çarşaflarımı kendim yıkardım ve çok zorlanırdım. O benim için çok büyük yaraydı. Annemi sadece öyle hatırlıyordum". (K13)

Yukarıdaki alıntının sahibi olan aynı katılımcının aynı zamanda tacize maruz kaldığı da tespit edilmiştir. Katılımcının taciz olayına karşı koymamasındaki en büyük nedenin doğru sevilmenin nasıl olduğunu bilmemesi olarak tespit edilmiştir. Zira katılımcıya göre anne ve babası tarafından sevilmediği, bu sevgi eksikliğini kendisine taciz eden kişiden gelen ancak yanlış olan sevgi ile gidermeye çalıştığı belirlenmiştir. Katılımcı bu konudaki düşüncelerini şu şekilde dile getirmiştir:

"Aile içinde bir taciz olayı yaşadım ben 10 yaşından daha öncesinde... Amcamın büyük oğlu tarafından. İlk başlarda kenarda, kıyıda, köşede ellenererek, dokunarak falan başlamıştı. 10 yaşından küçüktüm, oradan hatırlıyorum. Belki 8 yaşında falandım. Çocuğum bir, ergenlik falan

da yok. Dokunulmamış, sevilmemiş bir insan olarak ben çok karışık duygular yaşadım. Hem korku, hem haz... Amcamın oğlu babama çok benzerdi. Ben de babamı sevdiğim için amcamın oğlu ile biraz daha büyüdükten sonra, askerden geldikten sonra, zaten aşk adını koydum, işte aşıktım sözde. *O yüzden taciz izni veriyordum, ne diyeyim artık, ne diyeyim. Hatta işte onunla evleneceğimi, o da benimle evleneceğini söylüyordu. Daha sonradan başkasıyla evlendirdiler. Şöyle söyleyeyim, sevdiğimi sadece o tacizlerde hissetmişim ilk olarak. Sevgiyle ilgili şeyi. Bu bende çok yanlış bir sevgi kodu oluşturdu. Çok karışık bir şeydi. Orasını nasıl tarif edeceğimi bilmiyorum*". (K13)

Katılımcının birden çok kez tacize maruz kaldığı, ilkinin yukarıda bahsedildiği üzere babasına benzeyen amcasının oğlu tarafından olduğu, sonrakilerin ise dayısı, komşusu ve iş arkadaşları tarafından olduğu dile getirilmiştir:

"Hatta daha sonrasında, aile içinden, aynı şekilde bir dayımla ilgili bu tür olaylar olmuştu... On dörttü tam hatırlamıyorum o zamanlar baya büyüktüm hatta evlendikten sonrada olabileceğini düşünüyorum ama tam olarak hatırlayamıyorum... Evlendiğimde, daha ilk ayrılmadan önce oturduğumuz evde, Araban'daki bir komşumun eşi de bana bu şekilde tacizde bulunmuştu... Boşandıktan sonra çalıştığım iş yerlerinde de böyle olaylar yaşadım. Yani bunu tabii ki farklı farklı şekilde yaşadığım için hep kendimi suçladım. Yani ben ne yapıyorum da böyle olduğu gibi oldum? Birkaç iş yerinden bu şekilde çıkıp gitmişliğim vardır. Böyle olaylar yaşadığım için. Yani bu şekilde." (K13)

Katılımcının yaşadığı ruhsal sorunlar nedeniyle yetişkinlik döneminde terapi sürecine başladığı ve bu süreçte maruz kaldığı tacizlerin, annesinin gebelik süreci ile ilgili olduğu yönünde bir soru işareti ile karşı karşıya kaldıkları belirlenmiştir. Her ne kadar katılımcının bahsettiği anneden evlada olan enerji aktarımı, doğrudan bir sebep olarak öne sürülemez de annenin gebelik sürecinin önemli bir etken olduğu söylenebilir. Katılımcı ifadeleri aşağıdaki gibidir:

"Bu en son aldığım yardımcı bir seansta, ama annemin karnına kadar gitti olayları da, o şekilde bir şey denenmişti. Burada aslında annemin ben hamileyken tacizle ilgili bir duyum olmuştu. Ben geçenlerde bir şey yazmıştım, bayağı oldu iki ay falan belki de geçti. Bu tacizle ilgili. Annemin bana hamileyken yaşadığı bir olay. Ben de bunu, bu bir enerji oluşturup da annemin duyguları bana geçmiş ve daha sonra o şeylerle ben bunu çekmiş olabilir miyim? (diye düşündük) Yaşadığım sevgisizlik ya da ilgisizlik, bir şekilde bunun nedeni olmuş olabilir mi?" (K13)

Bir diğer katılımcının (Katılımcı2) da tacize maruz kaldığı ve bu durumu annesine anlattığı belirlenmiştir. Ancak annesinin ilk olarak kızının ağlamasına karşı ilgisiz kaldığı, sonrasında ise olayı irdelemediği görülmüştür. Öte yandan katılımcı durumu anlattığında ise annesinin gülererek karşıladığı ve yine ilgisiz bir tavır sergilediği tespit edilmiştir:

"Ben çocukken bir tacizden kurtulmuşum. Böyle ağlıyordum. Sonra annem ne oldu diye bana sordu. Bir şey yok dedim daha sonra hiç anlamadı. Bir daha da sormadı. O şeyde kendim mücadele ettim duygulandım... 5-6 yaşlarındaydım, çok hatırlamıyorum... 2 tane köyde, benden büyüktü... Şu an hatırladım. İlk tacize uğradığımda... (Annesi) o gülmüştü ya. Bu sahne de psikologda geldi aklıma. O da güldüğü için normal karşıladı. Etkilenmedi (annesini). Tecavüz mü diyorlar artık ona çok biraz korktum. O da üzerime sürttü. Artık öyle bir şey yani". (K2)

İstenmeyen Çocuk Olmalarıyla İlgili Deneyimler

Yapılan mülakatlar sonucunda katılımcıların istenmeyen çocuk olma deneyimlerine ilişkin görüşlerinin 2 alt temada gruplanabileceği anlaşılmıştır. Bu alt temalar şunlardır: İstenmeyen çocuk olmalarını öğrenme biçimleri ve istenmeyen çocuk olmalarını öğrendiklerinde hissettikleri. Bu alt temalar ve alt temalar altında üretilen kodlar ve kodların frekansları aşağıda Tablo 3'te gösterilmiştir.

Tablo 5. İstenmeyen Çocuk Olmayla İlgili Deneyimlere Ait Alt Temalar ve Kodlar

Ana Tema	Alt temalar	Kodlar	f
İstenmeyen Çocuk Olmayla İlgili Deneyimleri	İstenmeyen çocuk olmalarını öğrenme biçimleri	Sohbet sırasında	4
		Tartışma sırasında	6
		Lakap takılmasıyla	4
		Başkasına yazılmış mektuplardan	1
		Hamileliğe aşırı tepki verilmesinden	1
	İstenmeyen çocuk olmalarını öğrenmelerine yönelik düşünceleri ve duyguları	Üzüntü hissetme	9
		İstenmediğini düşünme	5
		Yük olduğunu düşünme	4
		Dünyaya geldiğine pişman olma	1
		Şiddet mağduru olduğunu düşünme	1
		Diğer kardeşleri kıskanma	1

Tablo 5’te gösterilen 2 alt temaya ait bulgular aşağıda sırasıyla açıklanmış ve bu bulgular katılımcı ifadeleriyle desteklenmişlerdir.

İstenmeyen çocuk olduklarını öğrenme biçimleri alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların istenmeyen evlat olduklarını öğrenme biçimleri değişiklik göstermektedir. Bazı katılımcıların sıradan bir muhabbet veya tartışma sırasında bu bilgiyi annelerinden edindikleri öğrenilmiştir. Bunun bir örneği aşağıda Katılımcı10’nun ifadelerinde görülmektedir:

“İstemiyordum zaten seni dedi. Bir yerde tartışıyorduk. Hatta beni aldıracakmış, anneannem durdurmuş”. (K10)

Bazı katılımcıların ise kendisine hitap edilen lakabın ne anlama geldiğini anlamadığı, bunun anlamını araştırdığında ise plansız bir gebelik sonucu istenmeyen evlat olarak dünyaya geldiğini öğrendiği tespit edilmiştir. Öte yandan “istenmeyen evlat olmak” bir diğer katılımcı için dalga konusu haline gelmiş ve katılımcı bu vesilelerle haberdar olmuştur. Bu durumun örneği ise Katılımcı11’nin ve Katılımcı6’nın ifadelerinde görülmektedir:

“Bir gün böyle otururken, ya şöyle oldu aslında; benim köyde annemin böyle yakın arkadaşları, köyde uzak akrabalarım da sürekli bana süzme derlerdi, benim de lakabım süzme gibi bir şey oldu. Beni gören süzme diyor küçükken. Allah Allah dedim, anne bana neden süzme diyorlar dedim. Annem çünkü sen süzüp geldin diyor,

‘normalde ben spiral bağlı iken sana hamile kaldım, ben 30 yaşındayken sana hamile kaldım, seni hiç istemiyordum, hiç beklemiyordum, hiç beklediğim bir şey değildi, çok geç hamile kaldığım için, çok utanmıştım, düşünsene kaynanan da hamile kalıyor, gelin de hamile kalıyor, köyde kaynanası gelini ile birlikte hamile kalıyor’ gibi demiştir.” (K11)

“Bununla, doğup büyüdüğüm süreç boyunca hep şakası yapıldı. Dalga geçildi. Özellikle ablam çok yaptı... Çocukken şaka kaldırılabilecek bir düzey vardır. Ama hani bu istenmemek şakası yapılacak bir durum değil aslında yani.” (K6)

Bazı katılımcıların ise annesinin gebelik sürecinde gebeliği istemediği, bununla beraber ikiz çocuklara gebe olduğunu öğrendiğinde baygınlık geçirdiği öğrenilmiştir. Öyle ki bir katılımcının (Katılımcı13) annesinin yoğun isteksizliğinden dolayı dedesinin, ikizlerden bir kardeşi, para karşılığında başka bir aileye vermeyi dahi teklif ettiği dile getirilmiştir:

“İkiz olmamızı duydu, hamilelik esnasında bayıldı, istemiyordu çünkü bizi. İkizlere hamile olduğunu bilmiyormuş. Hamileyken cihaz bizi göstermedi, hastane imkanları yoktu. Adilcevaz’da, Bitlis’te. O yüzden de biz hiçbir zaman istenmedik. Dede ciddi ciddi gelmiş, bu bize espriyle anlatılıyor. Çocukken düşünebiliyor musunuz?”

Dede var, hacı babamın babası. Zengin bir aile bulmuş, bizim eve getiriyor. İkizlerin birini sat bunlara diye. Satılmak bile düşünmüşüz, düşünebiliyor musunuz? Bunu gülererek anlatılıyor aile içinde. Dedemler konuşurken, biz bunların birini satacaktık diye”. (K3)

Katılımcılardan biri (Katılımcı15) de plansız ve istenmeyen gebelik sonucu dünyaya geldiğini, annesinin yazdığı bir mektuptan öğrendiği görülmüştür:

“Annemin, babama yazdığı bir mektuptan öğrendim... İşte ben hamileyim ama işte bunu beklemiyordum, ikimiz de hazır değiliz gibi. Böyle duygularının olduğu bir mektuptan öğrendim”. (K15)

İstenmeyen çocuk olduklarıyla ilgili hissettikleri alt temasına ilişkin bulgular aşağıdaki gibidir.

Katılımcıların istenmeyen evlat olduklarını öğrendiklerinde neler hissettikleri ve nasıl davrandıkları da araştırılmıştır. Bu bağlamda bazı katılımcıların olumsuz duyguları hissettikleri ve üzüldükleri anlaşılmıştır. Bu bulguyla ilgili katılımcı ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Ben annemin hep o beni ilk zamanda işte bu utandığı için istememesine takıyım. Yani hala da yüzüne vururum annemin... Çok üzüliyordum, çünkü o ara beni işte, çöpten aldıklarını abimle ablam bana sürekli söylüyor, ben ağlıyorum, annemin beni istemediğini hissettiğim de çok üzülmüştüm”. (K11)

“İstenmeyen çocuk olmak kötü hissettirebiliyor”. (K14)

Katılımcılardan birinin (Katılımcı5), üzüntünün yanı sıra dünyaya neden geldiğine dair pişmanlık da hissettiği tespit edilmiştir:

“Benim zihnimde sürekli benim annem bunu sürekli anlatır hatta doktorun nereden olduğunu bile anlatır yani... Bu bilgiyi kimse gibi ben de istemezdim tabii ki ama çocukken çok bunun üzerine fikir yürüttüğümü hatırlamıyorum. Yani tabi çocuk zihniyle çok bir yerde oturmada ama mesela hala böyle şeylerin söyleniyor olması. Yetişkin zihniyle baktığımda çok da güzel değil yani, güzel hissettirmiyor, üzüyor. Zaten benim elimde olmadan pişmanlık yaşadığım bir şey var neden bu ailede doğduğumla ilgili bunu perçinliyor aslında”. (K5)

Öte yandan bazı katılımcıların istenmeme hissini

yaşamlarının her aşamasında hissettikleri ve bu nedenle ailelerine karşı aidiyet duygusu geliştirmedikleri anlaşılmıştır. Bu bulguyla ilgili katılımcı ifadelerinden örnekler aşağıda sunulmuştur:

“Kötü hissettirdi. Yani bu benim elimde olan bir şey değildi ama böyle bir noktada istenmiyordum. Babamdan hiç almadım ama annemden taraf çok hissettim”. (K6)

“İstenmeme hissi hep vardı da şöyle şimdi daha çok belli oluyor. O zamanlar şey diyordum, hayat bu oluyorsa oluyor olmuyorsa bu”. (K10)

“Ailemle ilgili çok aitlik hissetmiyorum açıkçası. Hani aitlik hissetmiyorum ya zaten bunu çok ufaklıktan beri hissedemiyordum aitliği”. (K9)

İstenmeme hissi bazı katılımcılarda ailelerine yük olma hissini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda katılımcılardan birinin (Katılımcı12) annesinin yaşadığı olumsuz duygulardan kendisini sorumlu gördüğü ve annesi kürtaj ile gebeliğini sonlandırsaydı nasıl olacağını düşündüğü belirlenmiştir:

“Aldırma olsaydı nasıl olurdu falan, fazla düşüncelere kapılıyorum. Biraz kırılıyor insan, tuhaf tuhaf düşünüyor. Acaba yük mü oldum, annem psikolojik olarak çok mu etkilendi. Öyle düşüncelere kapılıyordum”. (K12)

Bunlarla beraber Katılımcı11 istenmeyen evlat olmanın, kendisine hissettirilmesinden dolayı ailesi tarafından psikolojik şiddete maruz kaldığını düşündüğü görülmüştür. Öte yandan Katılımcı14’ün ise kendisinin istenmeyen evlat olmasından dolayı, abilerini ve ablasını kışkırttığı öğrenilmiştir. Bu katılımcıların konuyla ilgili ifadeleri aşağıdaki gibidir:

“Ben ailem tarafından psikolojik şiddet yediğimi düşünüyorum”. (K11)

“Küçükken garip hissettiriyordu. Bundan bir kaç yıl öncesine kadar kötü hissettirdiğini söyleyebilirim, diğer çocukları kışkırtıyordum. Bir tık ablam ve abimleri”. (K14)

TARTIŞMA

Bu araştırmada annelerinin gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların, çocukluk ve yetişkinlik dönemi deneyimlerinin neler olduğunun anlaşılması amaçlanmıştır.

Bu amaç doğrultusunda, nitel araştırma yöntemlerinden görüşme tekniği kullanılarak katılımcıların çocukluk ve yetişkinlik dönemlerinde ebeveynleri ile ilişkilerine, arkadaş ilişkilerine, travmatik yaşam deneyimlerine, istenmeyen evlat olmanın beraberinde getirdiği duygusal ve davranışsal yaşantı örneklerine ilişkin veriler elde edilmiştir.

Araştırmadan elde edilen bulgular katılımcıların çocukluk dönemlerinde anneleri ile aralarında sağlıklı bir ilişkinin kurulamadığını göstermiştir. Pek çok katılımcı çocukluk dönemlerini düşündüklerinde anneleri ile ilişkilerinin soğuk, çatışmalı ve kopuk olduğunu belirtmişlerdir. Gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların anneleri tarafından fiziksel ve duygusal ihtiyaçlarının karşılanmadığı anlaşılmıştır. Dolayısıyla katılımcıların anneleri ile aralarında güvensiz bağlanma örüntüsünün oluştuğu belirtilebilir. Zira Bowlby'nin bağlanma kuramına göre anneleri tarafından ihtiyaçları düzenli şekilde karşılanmayan çocukların söz konusu bağlanma türü geliştirecekleri bilinmektedir. Buna göre ilgili çocuklar ebeveynlerine karşı mesafeli davranmakta ve kendi kendine yetebilmeye aşırı önem vermektedirler (Belsky ve diğerleri, 1988). Kaçınan bağlanma yaşayan çocuklar reddedileceği, cezalandırılacağı veya incineceğini düşünerek diğer insanlarla ilişkilerini erteleme eğilimindedirler. Ayrıca kendilerini sevgiye layık bulmayan, iletişimden kaçınan ve fırsatlarını iyi değerlendiremeyen çocuklar olarak nitelendirilmektedir. Mutlu ve yaratıcı bir kişilik geliştirmeleri de çok kolay görülmemektedir (Rholes ve diğerleri, 1998).

Araştırmada gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların sorunlu bir çocukluk geçirmelerinin yanında özgüven eksikliği, aidiyet sorunları ve sosyalleşme sorunları yaşadıkları saptanmıştır. Bu bulguyla uyumlu olarak gelişimsel psikolojiye göre anne ve çocuk arasında sağlıklı iletişim ve güvenli bağlanmanın kurulamamasının, çocuğun yetişkinlik dönemine geldiğinde özgüven düşüklüğü, özşefkat eksikliği ve sosyal fobi yaşamasına neden olduğu bilinmektedir. Paralel olarak Bowlby küçük bir çocuğun annesinin sevgisine ve varlığına duyduğu ihtiyacın oldukça büyük olduğunu ve bundan dolayı onun kaçınılmaz yokluğunun güçlü bir kayıp ve kızgınlık duygusu ürettiğini belirtmektedir (Bowlby, 2013).

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların çocukluk dönemlerinde annelerine kıyasla babaları ile daha sağlıklı ilişki kurduklarını göstermişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların babaları tarafından kabullenildikleri ama anneleri tarafından reddedildikleri söylenebilir. Katılımcıların istenmeyen çocuk olmayı anneleri üzerinden deneyimledikleri anlaşılmaktadır. Ebeveyn çocuk bağlanması öncelikli olarak anne üzerinden gerçekleşmektedir. Hamilelik, doğum ve bakım süreçleri göz önüne alındığında anne ile çocuk arasındaki ilişkinin daha yoğun olduğu açıktır. Bağlanmanın doğum öncesinde başladığı belirtilmektedir (Muller, 1996; Grace, 1989). Doğum öncesi bağlanma ile doğum sonrası bağlanma arasında güçlü bir ilişki olduğu farklı çalışmalarla ortaya konmuştur (Muller, 1996; Siddiqui, Hagglof ve Eisemann, 2000; Alhusen, Hayat ve Gross, 2013). Annenin duygusal durumu çocukla arasındaki ilişkileri etkiler ve bu durumun uzun vadeli sonuçları ortaya çıkabilmektedir (Granat ve diğerleri, 2017; Beebe ve diğerleri, 2008). Annenin psikolojik durumu yanında anksiyete, sosyo-ekonomik durum ve annenin kendi ebeveyniyle ilişkileri çocuklara yönelik bakım verme davranışını etkileyebilmektedir (Beebe ve diğerleri, 2011; Cyr ve diğerleri, 2010; Stern ve diğerleri, 2018). Dolayısıyla istenmeyen gebeliklerde annelerin çocuklarıyla sağlıklı bir bağlanma geliştiremeyecekleri anlaşılmaktadır. Bu nedenle katılımcıların istenmeyen çocuk olma süreçlerini anneleri üzerinden tecrübe etmeleri ve bu nedenle annelerini daha çok suçluyor olmaları öngörülebilir. Ayrıca annelerinden uzaklaşmalarının babalarına yakınlaşmalarına zemin hazırladığını belirtmek mümkündür. Katılımcılar suçlu olarak gördükleri annelerini cezalandırmak için, veya oradaki boşluğu doldurabilmek için babalarına yönelmiş olabilirler. Katılımcıların çocukluk dönemlerinde anneleri ile nitelikli ilişki kuramadıkları ancak babaları ile kurdukları düşünüldüğünde temel bağlanma süreçlerinde sağlıklı gelişmelerin olduğunu belirtmek mümkündür (Öngider, 2013).

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların pek çoğunun ebeveynleri arasında ciddi ilişki sorunları olduğunu göstermiştir. Bu evlatların çoğu annelerinin babalarını sevmediklerini ve babalarının annelerine fiziksel şiddet uyguladıklarını ifade etmişlerdir.

Kasuto'ya (2005) göre çocuğun büyüdüğü ortam ebeveynin çocukla olan ilişki biçimi çocuğun davranışlarını ve kişilik gelişimini etkilemektedir. Zaten istenmeyen çocuk olarak hisseden katılımcılar bu olumsuz ortamdan da etkilenmiş olabilirler. Katılımcıların ebeveynleri arasında var olan bu gibi sorunların, annelerinin çocuk doğurmak istememelerine yol açtığı düşünülmüştür. Yılmaz ve diğerlerinin (2010) yaptıkları bir araştırmada da istemli kürtaj olan kadınların, kürtaj kararı alma nedenleri arasında aile içi geçimsizliğin olduğu anlaşılmıştır. Dolayısıyla çocuğun doğurulmasının anne tarafından istenmeme nedenleri arasında aile içi geçimsizlik önemli bir parametre olarak gösterilebilmektedir. Nitekim araştırmamızda da çoğu katılımcı annelerinin kürtaj olmak istediklerini yahut kendilerini başka aileye sahiplendirmek istedikleri belirtilmiştir. Bu gibi durumlar aile içi geçimsizliğin, doğacak çocuk üzerindeki etkilerine örnek olarak verilebilmektedir. Katılımcılar babalarının annelerine şiddet uyguladığını belirtmelerine rağmen kendilerini babalarına daha yakın hissettiklerini de beyan etmişlerdir. Her ne kadar bu bir çelişki gibi görünse dahi yukarıda da değinildiği gibi katılımcılar istenmeyen çocuk olma sorumluluğunu annelerine yüklediklerinden babalarının annelerine şiddet uygulamasını normalleştirmiş olabilirler. Katılımcılar sorumlu gördükleri annelerinin babaları tarafından cezalandırıldığından hoşnut olmuş olabilirler.

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların çocukluk dönemlerindeki aile içi deneyimlerine bakıldığında, çoğunun aile içinde kendilerini ihmal edilmiş hissettikleri belirlenmiştir. Bu noktada ön plana çıkan deneyimlerden biri "aile içinde görünmez evlat olmak" olarak betimlenmiştir. Katılımcılardan bazılarının ifade ettiği bu durum nedeniyle, ihtiyaçlarını tek başlarına karşılamak zorunda kaldıkları ve aile üyelerinin ilgisizliği ile baş etmeye çalıştıkları anlaşılmıştır. Yaşanan bu hislerden dolayı olsa gerek pek çok katılımcı küçüklüklerinde başka bir ailede doğmak istediklerini belirtmişlerdir. Gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların pek çoğu ailelerindeki sorunların diğer ailelerde olmadığını düşündüklerini, bu nedenle farklı bir ailede doğmuş olsalardı kabullenileceklerini hissettiklerini belirtmişlerdir. İstenmeyen evlatlar olan katılımcıların çoğunun ifade ettiği, başka ailede dünyaya

gelmiş olma isteğinin yoğun şekilde ortak bir arzu olduğu tespit edilmiştir. Anne bebek arasındaki bebeklik ve çocukluk dönemindeki ilişki çocuğun sosyal, duygusal ve bilişsel gelişimini etkilediği gibi çocuğun ruh ve fiziksel sağlığını da etkilemektedir (Siddiqui ve Hagglof, 2000; Kim ve diğerleri, 2013; Farrell ve diğerleri, 2017). Çocuğun ebeveyn tarafından kabul veya reddedilmesi çocuğun kendine ve dünyaya yönelik algılarını etkilemektedir (Rohner, 1986). Reddedilen çocukların kendilerini değersiz hissedecekleri ve olumsuz bir benlik algısı geliştirecekleri öngörülmektedir (Yavuzer, 2015). Bu bağlamda, bu araştırmada elde edilen bulgular literatürle uyumludur.

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların bu durumlarının çocukluk dönemlerindeki arkadaş ilişkilerini de etkilediğini göstermiştir. Bazı katılımcılar, çocukluk dönemlerinde arkadaşları ile ilişkilerinde genellikle agresif, gergin ve saldırgan davranan taraf olduklarını ifade etmişlerdir. Bu durumun ortak ifade edilmesi, katılımcıların aile ilişkilerindeki görünmezlik hislerini; arkadaş ilişkilerinde daha baskın ve agresif tutum benimseyerek görünür olma çabasıyla giderdikleri düşünülmektedir. Öyle ki katılımcıların arkadaşları tarafından da istenmediklerini hissettikleri öğrenilmiş, dolayısıyla ailelerinde hissettikleri bazı olumsuz duygulardan bu davranış ve tutum örüntüleri ile kaçabilmeyi hedefledikleri anlaşılmıştır. Birkaç katılımcının ise çocukluk dönemlerinde arkadaş ilişkilerinin gayet sağlıklı olduğu ve herhangi bir problem hatırlamadıkları öğrenilmiştir. Bu bulgularla paralel olarak literatürde çocukluk döneminde ebeveynlerle olan ilişkilerin ergenlik ve yetişkinlik döneminde başkalarıyla kurulacak ilişkileri önemli düzeyde etkilediği belirtilmektedir (Karataş, Gündüz & Karabörk, 2019). Çocukların kendilerine bakım verenlerle ilişkisinin kalitesi çocuğun yaşamında karşılaştığı diğer insanlarla ilgili algılarını doğrudan etkilediği ortaya konmuştur (Bowlby, 1969; Bowlby, 1979). Bağlanma sorunları çocukları duygusal ve davranışsal sorunlara daha yatkın hale getirmektedir (Fearon ve diğerleri, 2010). Ebeveyn-çocuk bağlanma sorunları yaşayan çocukların akranlarıyla ilişkilerinde sorunlar yaşadıkları, sosyalleşme güçlükleri çektikleri, duygu düzenleme becerilerinin yetersiz olduğu

tespit edilmiştir (Dykas, Ziv ve Cassidy, 2008; Goodman, Stroh ve Valdez, 2012; Khan ve diğerleri, 2019). Güvenli bir bağlanmaya sahip çocukların duygu düzenleme becerilerini geliştirerek anne babaları dışındaki kişilerle de sağlıklı ilişkiler geliştirebildikleri, aksine güvensiz, kaygılı ve kayıtsız bağlanmaya sahip çocuklarda iletişim kurma açısından sorunlar yaşandığı vurgulanmaktadır (Brumariu, 2015; Morsünbül ve Çok, 2011). Güvensiz bağlanan çocukların arkadaşlarıyla uyum gösteremedikleri, kendilerine daha az güvendikleri ve daha fazla sosyal problemler yaşadıkları tespit edilmiştir (Kesebir, Özdoğan-Kavzoğlu ve Üstündağ, 2011)

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların yetişkinlik dönemlerinde anneleri ile ilişkilerinin iyileştiğini, çocukluk dönemindeki öfkenin yerini genellikle affetmenin aldığını göstermiştir. Bu aslında beklenmeyen bir bulgudur. Yukarıda çocukluk dönemindeki deneyimlerle ilgili bulgularda belirtildiği gibi yetişkin döneminde de istenmeyen ve reddedilen evlatların yetişkinlik dönemlerinde anneleriyle ilişkilerinin olumsuz olması beklenirdi. Bu beklenmeyen bulgunun nedeninin çoğu katılımcının profesyonel psikolojik destek alması olduğu düşünülmektedir. Katılımcıların anlatılarından terapistleri ile beraber kazandıkları farkındalıklar sayesinde annelerine karşı daha anlayışlı ve merhametli olabildikleri anlaşılmıştır. Bu bulguyla uyumlu olarak yapılan araştırmalar güvensiz bağlanan bireylerin daha fazla psikolojik sorunlar yaşadığını ve daha fazla psikiyatrik tedavi gördüklerini göstermişlerdir (Meng, Darcy ve Adams, 2015). Genç (2023) tarafından yapılan bir araştırmada terapisinin ebeveyn çocuk ilişkilerini geliştirmekte etkili olduğu saptanmıştır. Araştırmada, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların babaları ile ilişkilerinin tıpkı çocukluk dönemlerindeki gibi yine yetişkinlik dönemlerinde de sağlıklı ilişki özelliklerini taşıdığı tespit edilmiştir. Dolayısıyla katılımcıların yetişkinlik dönemlerinde her iki ebeveynleri ile de sağlıklı ve nitelikli ilişki içinde olduklarını ifade etmek mümkündür.

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların çocukluk dönemlerindeki arkadaşlarıyla olan ilişkilerindeki saldırgan ve agresif tutum ve davranışların yetişkinlik döneminde aşırı

fedakar olmaya doğru evrildiğini göstermiştir. Çoğu katılımcı, yetişkinliklerindeki arkadaşlarına karşı fazla verici olduklarını, bu durumdan pek hoşnut olmadıklarını ancak yine de davranışlarını değiştiremediklerini ifade etmişlerdir. Katılımcıların arkadaş ilişkilerinde kendilerini bu şekilde nitelendirmelerinin yanı sıra pek çok kişiden de benzer dönütler aldıkları anlaşılmıştır. Bu davranışın temelinde katılımcıların arkadaşları tarafından terk edilme korkularının olduğu belirlenmiştir. Çocukluğunda ebeveynleri tarafından ilgi ve sevgi görmeyen bireylerin, büyüdüklerinde özgüven eksikliği yaşadıkları ve agresif davranışlar sergiledikleri bilinmektedir (Çetinkaya, 2016; Kopko, 2007). Katılımcıların da bu minvalde arkadaşlık ilişkilerini, ebeveynleri ile ilişkileri doğrultusunda şekillendirdikleri ancak bunu bilinçli yapmadıkları söylenebilir. Çocukluk dönemindeki olumsuz akran ilişkilerinin olumluya evrildiği görülmektedir. Bu olumlu gelişim de yukarıda vurgulandığı gibi katılımcıların terapi görmesiyle açıklanabilir.

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların eşleri/partnerleri ile olan ilişkilerinde de anneleri ile olan ilişkilerinin izlerinin taşındığını göstermiştir. Katılımcılar, kendilerini seven bir kişi ile karşılaştıklarında şaşırıldıklarını ve tıpkı arkadaş ilişkilerinde olduğu gibi partnerlerine karşı da oldukça verici davrandıklarını ifade etmişlerdir. Dolayısıyla katılımcıların anneleri tarafından sevilmediklerini hissetmelerinin, daha özel ve duygusal ilişki kurdukları kişilerle de ilişkilerini şekillendirdiği anlaşılmıştır. Literatür incelendiğinde; güvensiz bağlananların uzun süreli ilişki kurmada ve bu ilişkileri sürdürmede sorunlar yaşadığı, özellikle kadınların ilişki kurmaya meyilli oldukları bununla birlikte tereddütler yaşadıkları saptanmıştır. Özellikle karşı cinsle ilişkide kararsız ve fevri davranışlar gösterdikleri ve ilişkilerinden garanti bekledikleri ortaya konmuştur (Solomon ve George, 2011). Yine güvensiz bağlanan bireylerin aşk ve evlilik ilişkilerini sürdürmekte zorlandıkları ve ilişkilerinde daha fazla olumsuz davranışlar sergiledikleri tespit edilmiştir (Crowell ve diğerleri, 2002). Bu araştırmanın bulguları literatürle kısmen uyumludur. Katılımcıların eş ve partnerleriyle bazı sorunlar yaşasalar dahi ilişkilerini sürdürebildikleri anlaşılmaktadır. Bu olumlu durumun nedeni yukarıda bahsedildiği gibi katılımcıların çoğunun

terapi almış veya alıyor olması olabilir.

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların büyük çoğunluğunun travmatik yaşam deneyimlerinin olduğunu göstermiştir. Bu doğrultuda, evlenene kadar alt ıslatma probleminin yaşanabildiği ve birçok katılımcının tacize maruz kalabildiği öğrenilmiştir. Katılımcıların tacizle ilgili söylemleri incelendiğinde kendilerini seven ve kendilerine ilgi gösteren bir kişinin istek ve arzularına cevap vermek zorunda hissettikleri anlaşılmıştır. Bu noktada katılımcıların, anneleri ile kuramadıkları güvenli bağın yerini taciz faili kişilerle doldurmaya çalıştıkları belirtilebilir. Zira çocukluklarında yeterli sevgi görmeyen, sağlıklı sınır çizemeyen ve doğru temasın ne olduğunu öğrenmeyen çocukların; anneleri ile ilişkilerinde eksik olan unsurları diğer kişilerden sağlama yoluna gittikleri bilinmektedir (Miller, 2022). Ayrıca Bowlby'nin (1979) kuramına göre çocukların ebeveynleriyle yaşadıkları deneyimler, duygusal ilişki kurma becerilerine etki etmektedir. Bununla beraber küçük çocukların anneleri ile bağlanma stilleri de yetişkinlik dönemlerindeki romantik ilişkilerde kendini olumlu veya olumsuz anlamda göstermektedir (Tolmacz ve diğerleri, 2016). Yapılan araştırmalarda güvensiz bağlanma ile çocukluk dönemi cinsel istismarıyla ve yetişkin dönemde cinsel saldırganlık davranışı arasında yüksek oranda ilişki olduğu tespit edilmiştir (Langton, Murad ve Humbert, 2015). Dolayısıyla katılımcıların anneleri ile yaşadıkları olumsuz duygusal deneyimlerin, yetişkinlik dönemindeki romantik ilişkiye dair beklentilerini yanlış inşa etmelerine neden olduğunu belirtmek mümkündür.

Araştırmanın bulguları, gebelik döneminde istenmeyen ve reddedilen evlatların pek çoğunun tesadüfi olarak istenmeyen evlat olduklarını öğrendiklerini göstermiştir. Dolayısıyla katılımcıların bu bilgiyi edinme süreçlerinin beklenmedik ve planlı olmayan bir şekilde geliştiğini söylemek mümkündür. Öte yandan bazı katılımcıların annelerinin ve diğer akrabalarının da istenmeyen evlat oldukları için, katılımcıları başka aileye vermeye hatta para karşılığı “bebek satmaya” niyet ettikleri öğrenilmiştir. Bir şekilde öğrenilen bu durum neticesinde katılımcıların çoğunun olumsuz duyguları deneyimledikleri tespit edilmiştir. Bu duygular arasında üzüntü, dünyaya gelmiş olmaktan dolayı hissedilen pişmanlık, ailelerine yük olma

hissi ve diğer kardeşlerde böyle bir durum olmadığı için duyulan kıskançlık olduğu öğrenilmiştir. Dolayısıyla istenmeyen evlat oldukları için katılımcıların varoluşsal ve ilişkisel sorunlar yaşadıkları anlaşılmıştır. Bu bulgular literatür tarafından desteklenmektedir. Ebeveyn tarafından istenmeyen ve reddedilen çocukların korkulu, kayıtsız ve güvensiz bağlanma biçimlerine sahip oldukları bulunmuştur (Bartholomew, Henderson ve Dutton, 2001; Perris ve Andersson, 2000). Bu bağlanma biçimlerinin farklı yansımaları olabilmektedir. Korkulu bağlanma biçimi geliştirenler kendini değersiz ve sevilmeye layık olmayan biri olarak görürler. Kayıtsız bağlanma biçimine sahip kişiler ise kendilerini olumlu, başkalarını olumsuz değerlendirir.

SONUÇ

Sonuç olarak, bu araştırmada plansız gebelik sonucu dünyaya gelen ve aileleri tarafından istenmeyen yetişkin evlatların hem çocukluk hem de yetişkinlik dönemindeki duygusal ve davranışsal deneyimlerinin neler olduğu ortaya çıkarılmıştır. Katılımcıların çoğunun çocukluk dönemindeki anneleri ile ilişkilerinde problem yaşadıkları, bu sorunların arkadaşlık ilişkilerine de ettiği, yetişkinlik dönemine gelindiğinde çocukluk döneminde anne ile kurulamayan güvenli bağın özellikle eş/partner ile olan ilişkide kendisini olumsuz gösterdiği, istenmeyen evlat olduklarını öğrendiklerinde bazı olumsuz duyguları hissettikleri anlaşılmıştır. Araştırma sonucunda istenmeyen evlat olarak doğan ve büyüyen kişilerin pek çok duygusal zorlukla karşılaştığı ve bu nedenle profesyonel psikolojik destek aldıkları tespit edilmiştir.

KAYNAKLAR

- Abajobir, A. A., Maravilla, J. C., Alati, R. ve Najman, J. M. (2016). A systematic review and meta-analysis of the association between unintended pregnancy and perinatal depression. *Journal of Affective Disorders*, 192(1), 56-63. Doi: 10.1016/j.jad.2015.12.008.
- Akar, N. (2017). *Kars/Digor ilçesinde yaşayan 15-49 yaş evli kadınların aile planlaması hakkında eğitim öncesi ve eğitim sonrası tutumlarının değerlendirilmesi* [Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi]. K.Ü. Sağlık Bilimleri Enstitüsü.
- Alhusen, J.L., Hayat, M.J., Gross, D. (2013). A longitudinal study of maternal attachment and infant developmental outcomes. *Arch Women Ment Health*, 16(6), 521-529.
- Arslan, İ. ve Samiye, M. (2005). Beklenmeyen gebelikler. *Anadolu Hemşirelik ve Sağlık Bilimleri Dergisi*, 8(1), 94-99.
- Ay S, Yanikkerem E, Mutlu S. (2012). İstenmeyen gebelik yaşayan kadınların özellikleri ve kontraseptif yöntemleri bırakma nedenleri: kırsal alan örneği. , 315 - 324.
- Bahk, J., Yun, S.-C., Kim, Y. ve Khang, Y.-H. (2015). Impact of unintended pregnancy on maternal mental health: A causal analysis using follow up data of the Panel Study on Korean Children (PSKC). *BMC Pregnancy and Childbirth*, 15(1). <https://doi.org/10.1186/s12884-015-0505-4>
- Bartholomew, K., Henderson, A. ve Dutton, D. (2001). Insecure Attachment and Abusive Intimate Relationships. C. Clulow (Dü.) içinde, *Adult Attachment and Couple Psychotherapy* (s. 43-61). London: Brunner-Routledge.
- Başkale, H. (2016). Nitel araştırmalarda geçerlik, güvenirlik ve örneklem büyüklüğünün belirlenmesi. *Deuhfed*, 9(1), 23-28.
- Beebe, B., Jaffe, J., Buck, K., Chen, H., Cohen, P., Feldstein, S., ve Andrews, H. (2008). Six - week postpartum maternal depressive symptoms and 4-month mother–infant self- and interactive contingency. *Infant Ment Health J.*, 29(5), 442-71.
- Beebe, B., Steele, M., Jaffe, J., Buck, K.A., Chen, H., Cohen, P. ve Feldstein, S. (2011). Maternal anxiety symptoms and mother – infant self - and interactive contingency. *Infant Ment Health J.*, 32(2), 174-206.
- Bowlby, J. (1969). *Attachment and Loss. Volume I.* Pimlico; New Ed .
- Bowlby, J. (1979). *The Making and Breaking of Affectional Bonds.* Tavistock Publish, London.
- Brumariu, L.E. (2015). Parent-child attachment and emotion regulation. *New Dir Child Adolesc Dev.*, 148:31-45.
- Brutus, S., Aguinis, H. ve Wassmer, U. (2012). Self-reported limitations and future directions in scholarly reports. *Journal of Management*, 39(1), 48-75.
- Buldur, A.H. ve Göcen, G. (2021). Plansız gebelik sürecindeki kadınların dini, manevi ve psikolojik durumlarının incelenmesi. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 19(42), 337-374. <https://doi.org/10.34234/ded.1009333>
- Burkhauser, R. V., Daly, M. C., Houtenville, A. J. ve Nargis, N. (2002). Self-reported work-limitation data: What they can and cannot tell us. *Demography Journal*, 39(3), 541-555.
- Can, E. (2020). *Hukuk, ilahiyat ve sağlık bilimleri fakülteleri öğrencilerinin istemli kürtaajlar hakkındaki görüşlerin değerlendirilmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Çukurova Üniversitesi.
- Crowell, J. A., Treboux, D., Gao, Y., Fyffe, C. ve Pan, H. (2002). Assessing Secure Base Behavior in Adulthood: Development of a Measure, Links to Adult Attachment Representations, and Relations to Couples Communication and Reports of Relationships. *Developmental Psychology*, 38(5),

679-693.

- Cyr, C., Euser, E.M., Bakermans-Kranenburg, M.J., ve Van IJzendoorn, M.H. (2010). Attachment security and disorganization in maltreating and high-risk families: A series of meta-analyses. *Dev Psychopathol*, 22, 87-108.
- David, H. (1992). Born unwanted: Long-term developmental effects of denied abortion. *Journal of Social Issues*, 48(13), 163-181.
- de La Rochebrochard, E. ve Joshi, H. (2013). Children born after unplanned pregnancies and cognitive development at 3 years: Social differentials in the United Kingdom millennium cohort, *American Journal of Epidemiology*, 178(6), 910–920. <https://doi.org/10.1093/aje/kwt063>
- Demir, S., Güner, C., Köksal, T. & Dolu, O. (2009). Kavram Oluşturma ve Ölçüm. (Ed.) Kaan Böke. Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntemleri. İstanbul: Alfa Yayıncılık.
- Denscombe, M. (2007). *The good research guide*. New York: Open University Press & McGraw-Hill Education.
- Dibaba, Y., Fantahun, M. ve Hindin, M. J. (2013). The association of unwanted pregnancy and social support with depressive symptoms in pregnancy: evidence from rural Southwestern Ethiopia. *BMC Pregnancy and Childbirth*, 13(1). Doi:10.1186/1471-2393-13-135).
- Dykas, M.J., Ziv, Y., Cassidy, J. (2008). Attachment and peer relations in adolescence. *AttachHum Dev*, 10(2), 123–41.
- Farrell AK, Simpson JA, Carlson EA, et al. (2017). The impact of stress at different life stages on physical health and the buffering effects of maternal sensitivity. *Health psychol*, 36(1), 35-44.
- Fearon, R.P., Bakermans-Kranenburg, M.J., van IJzendoorn, M.H., Lapsley, A.M. ve Roisman, G.I. (2010). The significance of insecure attachment and disorganization in the development of children's externalizing behavior: A meta-analytic study. *Child Dev*, 81(2), 435–456.
- Finer, L. B. ve Zolna, M. R. (2016). Declines in Unintended Pregnancy in the United States, 2008–2011. *New England Journal of Medicine*, 374(9), 843–852.
- Foster, D. G., Raifman, S. E., Gipson, J. D., Rocca, C. H. ve Biggs, M. A. (2019). Effects of carrying an unwanted pregnancy to term on women's existing children. *The Journal of pediatrics*, 205, 183-189. doi: 10.1016/j.jpeds.2018.09.026.
- Ganeson, K. ve Ehrich, L. C. (2009). Transition into high school: A phenomenological study. *Educational Philosophy and Theory*, 41(1), 60-78.
- Genç, Z. (2023). *Çocuk ebeveyn ilişkisi terapisinin (Filial terapi) ebeveynler ve çocuklar üzerindeki etkisinin incelenmesi* (Master's thesis, İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi).
- Goodman, G., Stroh, M., Valdez, A. (2012). Do attachment representations predict depression and anxiety in psychiatrically hospitalized prepubertal children? *Bull Menninger Clin*, 76(3), 260– 289.
- Grace, J. (1989). Development of maternal-fetal attachment during pregnancy. *Nurs Res*, 38(4), 228-232.
- Granat, A., Gadassi, R., Gilboa-Schechtman, E. ve Feldman, R. (2017). Maternal depression and anxiety, social synchrony, and infant regulation of negative and positive emotions. *Emotion*, 17(1), 11-27.
- Hayatbakhsh, M., Najman, M., Khatun M., Al Mamun A., Bor W. ve Clavarino A. , (2011). a longitudinal study of child mental health and problem behaviours at 14 years of age following unplanned pregnancy. *Psychiatry Res*, 185(1-2): 200–4.

- Herd, P., Higgins, J., Sicinski, K., ve Merkurieva, I. (2016). The implications of unintended pregnancies for mental health in later life. *American Journal of Public Health*, 106(3), 421–429. <https://doi.org/10.2105/ajph.2015.302973>
- Karataş, A., Gündüz, B. ve R. Karabörk. (2019). Ergenlerde ahlaki kayıtsızlığın yordayıcısı olarak arkadaşla bağlanma stilleri ve akran zorbalığının incelenmesi. *EJER Congress*, Ankara.
- Kesebir, Ş., Özdoğan Kavzoğlu, S. ve Üstündağ, M.F. (2011). Bağlanma ve Psikopatoloji. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3(2), 321-342.
- Khan, F., Fraley, R.C., Young, J.F. ve Hankin, B.L. (2019). Developmental trajectories of attachment and depressive symptoms in children and adolescents. *Attach Hum Dev*, 1–17.
- Kim P, Mayes L, Feldman R, et al. (2013). Early postpartum Parental preoccupation and positive parenting thoughts: relationship with parent-infant interaction. *Infant Ment Health J.*, 34(2), 104-116.
- Klima, C. S. (1998). Unintended pregnancy: consequences and solutions for a worldwide problem. *Journal of Nurse-Midwifery*, 43(6), 483-491.
- Langton, C.M., Murad, Z. ve Humbert, B. (2015). Childhood sexual abuse, attachments in childhood and adulthood, and coercive sexual behaviors in community males: main effects and a moderating function for attachment. *Sex Abuse*. doi10.1177/1079063215583853.
- McDonald, J. D. (2008). Measuring personality construct: the advantages and disadvantages of self-reports, informant reports and behavioral assessments. *Enquire Journal*, 1(1), 75-94.
- Meng, X., D'Arcy, C., Adams, G.C. (2015). Associations between adult attachment style and mental health care utilization: findings from a large-scale national survey. *Psychiatry Res.*, 229:454-461.
- Merriam, B. S. (2018). *Nitel araştırma*. (Çev. S.Turan). Ankara: Nobel Akademi Yayıncılık.
- Morsünbül, Ü. ve Çok, F. (2011). Bağlanma ve ilişkili değişkenler. *Psikiyatride Güncel Yaklaşımlar*, 3, 553-570.
- Muller, M.E. (1996). Prenatal and Postnatal Attachment: A Modest Correlation. *J Obstet Gynecol Neonatal Nurs*, 25(2), 161-166.
- Myhrman, A., Rantakallio, P., Isohanni, M., Jones, P. ve Partanen, U. (1996). Unwantedness of a pregnancy and schizophrenia in the child. *British Journal of Psychiatry*, 169(5), 637-640. Doi:10.1192/bjp.169.5.637
- Perris, C. ve Andersson, P. (2000). Experiences of Parental Rearing and Patterns of Attachment in Adulthood. *Clinical Psychology and Psychotherapy*, 7(4), 279–288.
- Pratasava, V. (2022). Unwanted pregnancies: Outcomes for children: Women's Health Education Program Blog. College of Medicine sitesinden alınmıştır: <https://drexel.edu/medicine/academics/womens-health-and-leadership/womens-health-education-program/whpep-blog/unwanted-pregnancies-outcomes-for-children/>
- Rohner, R. P. (1986). *The Warmth Dimension: Foundations of Parental Acceptance Rejection Theory*. Newbury Park, CA: Sage Publications.
- Şenoğlu, A., Çoban, A. ve Karaçam, Z. (2019). İstenmeyen gebelikler ve isteyerek yapılan düşüklerin değerlendirilmesi. *Arşiv Kaynak Tarama Dergisi*, 28(4), 300–305. <https://doi.org/10.17827/aktd.474072>
- Siddiqui A. ve Hagglof B. (2000). Does maternal prenatal attachment predict postnatal motherinfant interaction? *Early Hum Dev.*, 59(1), 13-25.
- Siddiqui, A., Hagglof, B., Eisemann, M. (2000).

Own memories of upbringing as a determinant of prenatal attachment in expectant women. *J Reprod Infant Psyc.*,18(1), 67-74.

Smith, G. T. (2005). On construct validity: Issues of method and measurement. *Psychological Assessment*, 17(4), 396-408.

Solomon, J. ve George, C. (2011). *Disorganized Attachment and Caregiving*. New York: The Guilford Press.

Sonfield A., Kost K., Gold R. B. ve Finer L. B. (2011). İstenmeyen gebeliklerden kaynaklanan doğumların kamu maliyetleri: Ulusal ve eyalet düzeyinde tahminler. *Perspectives on Sexual and Reproductive Health* , 43(2), 94–102.

Stern, J.A., Fraley, R.C., Jones, J.D., Gross, J.T., Shaver, P.R. ve Cassidy, J. (2018). Developmental processes across the first two years of parenthood: Stability and change in adult attachment style. *Dev Psychol*, 54(5), 975-988.

Tekindal, M., ve Şerife, U. (2020). Nitel araştırma yöntemi olarak fenomenolojik yaklaşımın kapsamı ve sürecine yönelik bir derleme. *Ufkun Ötesi Bilim Dergisi*, 20(1), 153-172.

Titchen, A. ve Hobson, D. (2005). Phenomenology. İçinde B.Somekh ve C. Lewin (Edl) *Research Methods in the Social Sciences*, (ss. 121–130). London: Sage Publications.

Yavuzer, H. (2015). *Çocuğu Tanımak ve Anlamak*. İstanbul: Remzi Kitabevi.

Yıldırım, A., ve Şimşek, H. (2013). Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri. Seçkin Yayıncılık.

Yilmaz, S. D., Ege, E., Akın, B. ve Çelik, Ç. (2010). 15-49 Yaş kadınların kürtaj nedenleri ve kontraseptif tercihleri. İ. Ü. F. N. *Hemşirelik Dergisi*, 18(3), 156-163.

Yazar Katkı Oranları

Yazarlar eşit oranda katkı sunmuştur.

SHARPE ORANI VE ALTERNATİFLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

AN APPLICATION ON THE SHARPE
RATIO AND ITS ALTERNATIVES

Musa OVALI, Gencay TEPE, Selim Baha YILDIZ

35

SHARPE ORANI VE ALTERNATİFLERİ ÜZERİNE BİR UYGULAMA

AN APPLICATION ON THE SHARPE RATIO AND ITS ALTERNATIVES

Musa OVALI ¹, Gencay TEPE ², Selim Baha YILDIZ ³

Anahtar Kelimeler:

Portföy Yönetimi,
Performans Ölçümü,
Sharpe Oranı.

Keywords:

Portfolio Management,
Performance Measure,
Sharpe Ratio.

ÖZ

Sharpe oranı, portföy stratejilerinin ve yatırım fonlarının performanslarının değerlendirilmesinde en sık kullanılan, alıntılanan ve riske karşı ayarlanmış performans yöntemlerinin öncüsü olarak karşımıza çıkmaktadır. Zaman içerisinde Sharpe oranından türetilmiş çok sayıda performans değerlendirme yöntemi uygulamalarda yerini almıştır. Bu durum yöntemlerin birbirleriyle karşılaştırılarak portföy performans değerlendirmesinde farklı sıralamalara yol açıp açmadığı sorusunu gündeme getirmiştir. Bu çalışmanın birinci aşamasında Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı, Revize Sharpe oranı, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı yöntemlerinin performans sıralamasında farklı sonuçlar üretilip üretilmediği MSCI Gelişmekte Olan Piyasalar listesinde yer alan ülkeler özelinde incelenmiştir. İkinci aşamada ise Treynor oranı, Jensen oranı ve M2 performans ölçüm yöntemleri ile kıyaslama yapılmaktadır. Elde edilen sonuçlara göre inceleme dönemi için Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı yöntemleri haricinde diğer yöntemlerin neredeyse aynı sonuçlar verdiği, bu iki yöntemden elde edilen bulgu ve sonuçların ise performans sıralamalarında diğer yöntemlere kıyasla elde edilen sonuçlarda farklılığa yol açtığı tespit edilmiştir.

ABSTRACT

The Sharpe ratio is widely recognized as a foundational method for risk-adjusted performance evaluation in assessing portfolio strategies and investment fund performance. Over time, various performance evaluation methods have emerged that are based on the Sharpe ratio. This proliferation of methods raises the question of whether they yield differing rankings in portfolio performance evaluation when compared to one another. In the first stage of this study, it is examined whether the performance rankings of methods such as—Sharpe ratio, Alternative Sharpe ratio, Adjusted Sharpe ratio, Skew-adjusted Sharpe ratio, Revised Sharpe ratio, Alternative Skew-adjusted Sharpe ratio, and Smoothed Sharpe are examined to determine whether they yield different performance rankings across countries listed in the MSCI Emerging Markets Index. In the second stage, a comparison is made using alternative performance measurement methods such as the Treynor ratio, Jensen ratio, and M2 performance measure. The findings indicate that, all methods except the Alternative Skew-adjusted Sharpe ratio and Smoothed Sharpe ratio produce nearly identical results. However, these two methods lead to notable differences in performance rankings compared to the other approaches.

¹ Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, musa.ovalı@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6678-9719

² Arş. Gör., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, gencay.tepe@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-7752-7167

³ Doç. Dr., Manisa Celal Bayar Üniversitesi, İşletme Fakültesi, İşletme Bölümü, baha.yildiz@cbu.edu.tr, ORCID: 0000-0002-0750-0556

GİRİŞ

Markowitz'in (1952) ufuk açan yaklaşımını temel alarak bir yatırımın performansının tek bir sayıyla ve basit bir şekilde anlaşılabilmesi amacıyla başlatılan çalışmalar modern finans alanının şekillenmesinde önemli rol oynamıştır. Bunun doğal sonucu olarak uygulayıcılar ve akademisyenler tarafından farklı yöntemler geliştirilmiştir. Finans teorisinde 'yatırımcılar riskten kaçar' varsayımıyla hareket edildiğinden, herhangi bir yatırımın performansının sadece getiri oranına göre ölçülmesi doğru değildir. Aynı getiriyi sağlamış iki yatırımın farklı risk seviyeleri olabileceğinden, yatırımların performanslarını değerlendirirken riske göre ayarlanmış yöntemleri kullanmak daha doğru olacaktır. Riske göre ayarlanmış performans ölçümü, son kırk yılda büyük ölçüde artış göstermiş olan kurumsal portföy yönetiminde, fon yöneticilerinin seçimi ve fon yöneticilerinin performans değerlendirmelerinde önemli bir kriter görevi üstlenmektedir (Cvitanic ve diğerleri, 2008). W. Sharpe (1966) tarafından geliştirilen tek parametrelilik risk/getiri ölçütlerinden Sharpe oranı, oldukça popüler bir performans sıralama yöntemi olarak karşımıza çıkmaktadır.

İlk kez 1960'larda getiri-değişkenlik (return-to-variability) ismiyle ortaya çıkan yöntem, izleyen dönemde W. Sharpe'a Nobel Ödülü'nü getirmiştir (White ve Haghani, 2017). Yaklaşık otuz yıl sonra getiri-değişkenlik ismi W. Sharpe tarafından değiştirilmiş (Sharpe, 1994), bugün bildiğimiz ve yaygın olarak kullanılan Sharpe oranı adını almıştır. Sharpe oranı formülü aşağıdaki gibidir (Sharpe, 1966):

$$\text{Sharpe Oranı} = \frac{r - r_f}{\sigma}$$

r : Ülkeye ait yıllıklandırılmış getiri
 r_f : Yıllıklandırılmış risksiz faiz oranı getirisi
 σ : Yıllıklandırılmış portföy riski

Performans değerlendirme yöntemleri, kullanıcılarına karar alma aşamasında önemli bilgiler verme, alınacak kararlara doğrudan etki etme potansiyeline sahiptir. Sharpe oranı portföy stratejilerinin ve yatırım fonlarının performanslarının değerlendirmesinde en sık kullanılan ve alıntılanan metrikler arasındadır. Sharpe oranının temel varsayımlarından biri, yatırımın getirilerinin normal

dağılıma sahip olmasıdır. Ancak, finansal piyasalarda getiriler ağırlıklı olarak normal dağılıma uymazlar. Bunun sonucunda, Sharpe oranından türetilmiş üçüncü ve dördüncü moment olan basıklık ve çarpıklığı dikkate alan yöntemler geliştirilmiştir. Bu çalışmada performans ölçümünde Sharpe oranından türetilmiş alternatif yöntemlerin birbirleriyle karşılaştırılarak farklı sıralama sonuçlarına yol açıp açmadığı sorusunun cevaplanması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda ilk aşamada, MSCI Gelişmekte olan ülkeler endekslerinin performans sıralamaları; Sharpe oranına ek olarak Alternatif Sharpe (Alternative Sharpe) oranı, Ayarlanmış Sharpe (Adjusted Sharpe) oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe (Skew Adjusted Sharpe) Revize Sharpe (Revised Sharpe) oranı, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe (Alternative Skew-Adjusted Sharpe) oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe (Smoothing Adjusted Sharpe) oranlarına göre hesaplanmıştır. İkinci aşamada ise Sharpe oranı dışında literatürde sıkça kullanılan Treynor oranı, Jensen oranı ve M2 performans ölçüm yöntemleri de araştırma kapsamında kıyaslanmıştır. Çalışmanın ikinci bölümünde literatür taramasına, üçüncü bölümünde veri seti ve yöntem, dördüncü bölümünde bulgulara ve son bölümünde sonuçlara yer verilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu bölümde çalışmada kullanılan yöntemlerle ilgili literatürde karşılaşılan çalışmalara kısaca yer verilecektir. Sharpe oranının açıkça veya dolaylı biçimde performans ölçüm metriği olarak kullanıldığı piyasaları inceleyen Goetzmann ve ark. (2002), portföy yöneticilerinin yalnızca Sharpe oranı ile performanslarının değerlendirildiği durumlarda yöneticilerin yatırımcıların çıkarlarıyla örtüşmeyecek eylemlerde bulunabileceğini belirtmektedir. Buna göre, yöneticiler kimi zaman maksimum Sharpe oranının getirisini taklit eden bir sermaye yapısını seçme eğilimi gösterebilmektedir. Bu durum, volatilitenin yüksek olduğu koşullarda, portföy yöneticilerinin performans kaygısı sebebiyle alacağı kararları etkileyebilmekte ve yatırımcının daha az kar elde etmesine neden olabilmektedir. Goetzmann ve ark. (2002)'nin tespit etmiş olduğu bu durumlara ve portföy getirilerini manipüle etme yöntemlerine sunduğu çözüm önerisi ise, portföyde türevlerin kullanımına bir kısıtlama getirilmesi

ve kısıtlamanın olmadığı durumlarda ise portföy yöneticilerinin performansa dayalı teşviklerinde birden çok değişkeni bir arada barındıran bir ödüllendirme sistemi oluşturulmasıdır.

Sharpe oranlarını yorumlamak için, getirilerin üretildiği piyasa ortamı hakkında bilgileri içeren daha sofistike bir yaklaşımın olması gerektiğini savunan Lo (2002), Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı ismiyle literatüre yeni bir metrik kazandırmıştır. Lo (2002)'ye göre Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı, performansları ölçmek için uygun istatistiksel dağılımı kullanarak, çok çeşitli yatırım fırsatlarının riskleri ve getirileri hakkında eksiksiz bir anlayış sağlayabilmektedir.

Yatırımcıların tercihlerini dikkate alan portföy optimizasyonu için yeni bir yöntem öneren Ballesterio ve Pla-Santamaria (2005), Revize Sharpe oranını çalışmalarında metrik olarak kullanarak literatüre kazandırmışlardır. Shao ve ark. (2015)'in yaptıkları ise çalışmada Revize Sharpe oranından faydalanılmakta ve bu oranın yatırıma yönelik mevcut risk-getiri durumunu doğru bir şekilde yansıtabileceği ve kovaryans hatalarını etkili bir şekilde önleyebileceği savunulmaktadır.

Ayarlanmış Sharpe oranını literatüre kazandıran Pézier ve White (2006)'ın geleneksel varlıklar üzerinde yaptığı çalışma ve Nagy ve Benedek (2021)'in kripto paralar ve S&P500 endeksi üzerine yaptığı çalışmada Ayarlanmış Sharpe oranının değerlendirme ölçütü olarak başarılı bir metrik olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Mistry ve Shah (2013) ise araştırmalarında Sharpe oranı ile Ayarlanmış Sharpe oranının portföy performans ölçütü olarak karşılaştırılması ve hangi durumlarda daha iyi sonuç verebileceğinin üzerinde durmuşlardır. Çalışmanın sonuçları veriler normal dağılım göstermediğinde, veriler çarpık olduğunda veya aşırı basıklık gösterdiğinde portföylerin veya varlıkların değerlendirilmesinde Sharpe oranının hatalı sonuçlar verebileceğini göstermektedir. Ayrıca çalışmanın bulguları Sharpe oranına dayalı performans ölçümünün tek başına yeterli olmadığını, Ayarlanmış Sharpe oranının yatırım kararları için ek ve önemli bilgiler sağlayabileceğini belirtmektedir.

Eling ve Schuhmacher (2007), araştırmalarında hedge fonların getiri verilerine dayanarak Sharpe oranını; Omega,

Sortino oranı, Kappa 3, Yükselme potansiyeli oranı (Upside potential ratio), Calmar oranı, Sterling oranı, Burke oranı, Riske maruz değerin ek getirisi (Excess return on value at risk), Koşullu Sharpe oranı (Conditional Sharpe ratio), Düzeltilmiş Sharpe oranı (Modified Sharpe ratio), Jensen ölçüsü ve Treynor oranı gibi 12 farklı performans ölçüsüyle kıyaslamaktadır. Çalışmanın bulgularına göre Sharpe oranı ile kıyaslandığında yeni performans ölçüleri hedge fonlarının değerlendirilmesinde önemli bir değişikliğe yol açmamaktadır. Eling ve Schuhmacher (2007)'e göre en iyi bilinen ve en iyi anlaşılan performans ölçüsü olan Sharpe oranı (Lo, 2002), daha pratik olması sebebiyle diğer performans ölçütlerinden üstün sayılabilmektedir.

Geleneksel Sharpe oranının uygulayıcılar ve akademisyenler tarafından çok sık kullanıldığını ancak kullanımını zorlaştıran birtakım sınırlamalar olduğunu savunan Amédée-Manesme ve Barthélémy (2022)'e göre, geleneksel Sharpe oranı normal dışılığı göz ardı etmekte ve yatırımcıların riskli varlıklara uygunsuz yatırım yapmasına neden olabilmektedir. Çalışmada geleneksel Sharpe oranı ve Düzeltilmiş Sharpe oranının farklı piyasa koşullarında kıyaslanması sonucunda benzer sonuçlar gösterdikleri, ancak Düzeltilmiş Sharpe oranının kullanımı zorlaştıracak sınırlamaların üstesinden gelebileceği belirtilmektedir. Son olarak, bahsi geçen çalışmada performans sıralamasını doğru bir şekilde tahmin etmek için dağılımın normalden saptığı durumlarda ve volatilitenin yüksek olduğu koşullarda kullanılması gereken metriğin Düzeltilmiş Sharpe oranı olması gerektiği savunulmaktadır.

Scholz (2006) araştırmasında, Sharpe oranı ve Sharpe oranının iyileştirilmiş ve geliştirilmiş diğer varyasyonlarını karşılaştırmaktadır. Bu karşılaştırma, Sharpe oranının hangi varyasyonunun hem normal hem de ayı piyasası dönemlerinde yatırım fonlarını değerlendirmek için uygun olduğu konusunda devam eden tartışmaya katkıda bulunmaktadır. Çalışmanın sonuçları Sharpe oranının iyileştirilmiş ve geliştirilmiş diğer varyasyonlarının birer cebirsel sanat olduğunu ve bu alternatif oranların fon yönetimi performansının ölçümündeki piyasa iklimi etkisini incelemek için türetilmiş birer çözüm olmadığının vurgusunu yapmaktadır. Yazar, araştırmanın bulguları neticesinde Sharpe'ın farklı varyasyonlarının portföy yöneticileri tarafından ihmal edilmemesi gerektiğini, ancak

normal bir piyasada en iyi sonuçların orijinal Sharpe oranı ile elde edildiğini savunmaktadır.

Zakamouline ve Koekebakker (2009) yaptıkları araştırmada Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranının çarpıklığa bağlı bir formül olması sebebiyle, yalnızca yaklaşım analizinin bir sonucu olduğu ve bu nedenle formülün kesinliğinin oldukça sınırlı olduğu ve Sharpe oranının daha genel bir kullanım alanı olduğunu ileri sürmektedir. Boudt ve ark. (2020) ise araştırmalarında Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranını yalnızca portföyün örneklem dışı etkilerini incelemek için kullandıklarını belirterek Zakamouline ve Koekebakker (2009)'nin görüşünü desteklemektedir.

Bailey ve López de Prado (2012), yaptıkları çalışmada kısa vadeli hedge fonları üzerinde Sharpe oranlarının artış eğiliminde olduğunu ifade etmektedir. Yazarlar, Sharpe oranının getiri dağılımının asimetrisini ve uzun kuyuklarını hesaba katan olasılıksal bir varyasyonunu önermektedir. Portföy yöneticilerinin Sharpe oranlarına göre seçimi ile ilgili olarak ise, yazarlar bir Sharpe oranı kayıtsızlık eğrisi önermişlerdir (Bailey ve diğerleri, 2013). Bu eğri, portföy yöneticilerini düşük ve hatta negatif Sharpe oranlarıyla işe almanın, diğer portföy yöneticileriyle korelasyonları yeterince düşük olduğu sürece verimli olduğunu göstermektedir.

Ornelas ve ark. (2010) araştırmalarında Sharpe oranı ile diğer performans ölçülerini karşılaştırırken Eling ve Schuhmacher (2007)'in test ettiği performans ölçülerine ek olarak Dowd, Genelleştirilmiş Sharpe oranı (Generalized Sharpe ratio), MPMM ve Değerleme oranı (Appraisal ratio) metriklerini de çalışmaya dahil ederek A.B.D. Yatırım Fonları üzerinde bir karşılaştırma yapmaktadır. Ornelas ve ark. (2010)'e göre yatırım fonları ve endekslere yönelik bu tarz çalışmaların daha fazla tekrarlanması gerekmektedir. Bunun sebebini ise yazarlar endeks ve yatırım fonlarının seçimi ile yatırımın vadesi ve zaman dilimleri performans ölçütlerinin karşılaştırılmasında farklı sonuçların ortaya çıkmasına neden olabilme potansiyeline sahip olduğu görüşüne dayandırmışlardır. Yıldız ve ark. (2020) çalışmalarında hisse senedi fonlarının performanslarını geleneksel yöntemlere ek olarak Çok Kriterli Karar Verme (ÇKKV) yöntemlerini de kullanarak değerlendirmişlerdir.

Geleneksel yöntemlerden Sharpe oranı, Bilgi oranı, Treynor oranı, Jensen Alpha, Ayarlanmış Sharpe oranına, ÇKKV yöntemlerinden ise TOPSIS ve MOORA'ya başvurarak yüksek dereceli momentlerin incelendiği çalışmada elde edilen bulgular geleneksel yöntemlerden elde edilen performans ölçüm sonuçlarında kuvvetli ilişkiler olduğu, fakat aynı durumun geleneksel olmayan yöntemler için geçerli olmadığı, bu yöntemlerin geleneksel yöntemlerle ilişkisinin zayıf olduğu tespit edilmiştir.

Auer (2015) ise yaptığı çalışmada emtia vadeli işlem yatırımlarının performans sıralamalarında Sharpe oranı ile diğer performans ölçütlerini kıyaslamaktadır. Çalışmada Eling ve Schuhmacher (2007)'in kullandığı metriklere ek olarak Pain oranı ve Martin oranına yer verilmektedir. Çalışmanın sonuçları her ne kadar Eling ve Schuhmacher (2007) ile benzerlik gösterse de Auer (2015)'e göre Sharpe oranının portföylerdeki 'düşük ve yüksek getiri anomalilerinden müzdarip olması' (Schuster ve Auer, 2012) gerekçesiyle tüm uygulamalar için en ideal performans ölçütü olduğundan söz edilememektedir.

Riske dayalı performans ölçümünde en az Sharpe oranı kadar sık başvurulmuş farklı yöntemlere yer veren çalışmalara da literatürde sıkça rastlanmaktadır. Arslan (2005) 2002-2005 yılları arasında Türkiye sermaye piyasasında işlem gören 45 adet fon performansını incelemiştir. Çalışmasında başvurduğu riske dayalı ölçüm yöntemleri Sharpe, Treynor, Jensen ve M^2 ölçütleri olmuştur. Shah ve ark. (2012) Pakistan hisse senedi piyasasında 35 İslami ve 94 geleneksel fon performansını Sharpe Oranı, Treynor ve Jensen Alfasi yöntemleriyle incelemişlerdir. Gökgöz ve Günel (2012) 2008-2009 dönemi için fon performanslarını değerlendirdikleri çalışmalarında Sharpe, Treynor, Sortino ve Jensen performans ölçüm yöntemlerine başvurarak performans kıyaslaması yapmışlardır. Yücel (2016) çalışmasında 2005-2016 yılları arasında BİST'te işlem gören 30 adet sektör endeksinin 5'er yıllık dönemler itibarıyla performans değerlendirmesini gerçekleştirmiştir. Performans ölçümünde Sharpe, Treynor, Jensen, Sortino, Fama ölçütleri, Değerleme oranı, M^2 ve T^2 yöntemlerine başvurularak risk temelli performans ölçüm yöntemleri arasındaki ilişki incelenmiştir. Aydın ve ark. (2022) çalışmalarında 2017-2021 yıllarında 5 yıllık periyotta

BİST’te işlem gören 7 bankaya ait hisse senedi verilerine başvurarak Sharpe oranı, Treynor oranı, Jensen Alfa, M^2 ve Sortino oranlarıyla performans ölçümünde bulunmuşlardır.

YÖNTEM

Bu çalışmanın temel amacı, ilk adımda riske göre ayarlanmış performans ölçümleri arasında sıkça kullanılan Sharpe oranı ve türevlerinin gelişmekte olan piyasalar bağlamında kıyaslanarak sıralama farklılıklarına yol açıp açmadığını inceleyerek literatüre yeni bir perspektif sunarak katkı sağlamaktır. Bunu yaparken ikinci adımda Sharpe oranı dışında literatürde sıkça kullanılan Treynor oranı, Jensen oranı ve M^2 performans ölçüm yöntemlerini de araştırmanın kapsamına alarak kıyaslama yapılmaktadır.

Çalışmada, MSCI geliştirmekte olan ülke sınıfında bulunan ve ülkelerin orta ve büyük piyasa değerine sahip hisse senetlerinin oluşturduğu endeks verilerine başvurulmuştur. İnceleme döneminde verisi bulunan ülkeler (Brezilya, Şili, Çin, Kolombiya, Çekya, Mısır, Yunanistan, Macaristan, Hindistan, Endonezya, Kore, Kuveyt, Malezya, Meksika, Peru, Filipinler, Polonya, Katar, Güney Afrika, Tayvan, Tayland, Türkiye, Birleşik Arap Emirlikleri) analize dahil edilmiştir. İlgili gruplarda bulunan ülkelere ait aylık

frekansta fiyat kapanış verileri 2013-2023 yılları arasında incelemeye dahil edilmiştir. Aylık frekansta ay sonu fiyat kapanış verileri <https://www.msci.com> adresinden temin edilmiştir. Ayrıca araştırmada risksiz faiz oranı olarak 10 yıllık ABD tahvil verimine başvurulmuş, ilgili oran <https://www.investing.com> adresinden temin edilmiştir. Yöntem olarak ise Sharpe oranına ek olarak Alternatif Sharpe (Alternative Sharpe) oranı, Ayarlanmış Sharpe (Adjusted Sharpe) oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe (Skew Adjusted Sharpe) Revize Sharpe (Revised Sharpe) oranı, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe (Alternative Skew-Adjusted Sharpe) oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe (Smoothing Adjusted Sharpe) oranlarına başvurulmuştur. Araştırmada Sharpe oranı ve türevlerinin performans ölçüm sonuçları ve korelasyon analizleri sonrasında elde edilen bulguları güçlendirmek ve daha kapsamlı bir yaklaşım sergilemek adına ilgili performans ölçüm yöntemlerine ek olarak Treynor oranı, Jensen oranı ve M^2 oranları da incelemeye dahil edilmiş 2020-2023, 2015-2023 dönemleri olmak üzere 3 ve 8 yıllık yeni belirlenen alt periyotlarda performans ölçümü gerçekleştirilmiştir. Çalışmada kullanılan Sharpe oranı yöntemlerine ait metodoloji Tablo 1’de yer almaktadır.

Tablo 1. Araştırmada Kullanılan Sharpe Oranı Yöntemleri

Yöntem Adı	Metodoloji
Sharpe oranı (Sharpe, 1966)	$\frac{r - r_f}{\sigma}$ r: Ülkeye ait yıllıklandırılmış getiri r_f: Yıllıklandırılmış risksiz faiz oranı getirisi σ: Yıllıklandırılmış portföy riski
Alternatif Sharpe oranı (Bacon, 2021)	$\frac{r - r_f}{\sigma - \sigma_f}$ σ_f: Yıllıklandırılmış risksiz faiz oranı riski
Ayarlanmış Sharpe oranı (Pézier ve White, 2006)	$SR[1 + \left(\frac{S}{6}\right)SR - \left(\frac{[K - 3]}{24}\right)SR^2]$ SR: Sharpe oranı S: Çarpıklık K: Basıklık
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı (Bacon, 2021)	$SRx[1 + \left(\frac{S}{6}\right)xSR]$ SR: Sharpe oranı S: Çarpıklık
Revize Sharpe oranı (Sharpe, 1994)	$\frac{r - r_f}{\sigma(r_i - r_f)}$ r_i: Ülkenin i'nci dönemdeki getirisi
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı (Watanabe, 2014)	$S < 0 \text{ ise } \frac{r - r_f}{\sqrt{\sigma + (S - 1)^2 + K^2}}$ $S > 0 \text{ ise } \frac{r - r_f}{\sqrt{\sigma + \left(\frac{1}{1 + S}\right)^2 + K^2}}$ S: Çarpıklık K: Basıklık
Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı (Lo, 2002)	$\frac{r - r_f}{\sigma''}$ Adım 1. Otokovaryans = $\frac{\sum_{i=1}^n (r_i - \bar{r})(r_{i+1} - \bar{r})}{n}$ Otokorelasyon $p_{r,r+1} = \frac{\text{Otokovaryans}}{\sigma}$ Adım 2. $n_{(t)} = \sqrt{\frac{2x p_{r,r+1}}{1 - p_{r,r+1}}} x \left(1 - \frac{1 - p_{r,r+1}^t}{tx(1 - p_{r,r+1})}\right)$ Adım 3. $\sigma'' = n_{(t)} \times \sigma$ σ'': Yıllıklandırılmış uyarlanmış standard sapma $n_{(t)}$: Risk ölçeklendirme faktörü p: Otokorelasyon

Treynor oranı (Treynor, 1965)	$\frac{(r - r_f)}{\beta}$ r: Ülkeye ait yıllıklandırılmış getiri r_f: Yıllıklandırılmış risksiz faiz oranı getirisi
Jensen oranı (Jensen, 1968)	$(r - (r_f + \beta * (r_m - r_f)))$ r: Ülkeye ait yıllıklandırılmış getiri r_f: Yıllıklandırılmış risksiz faiz oranı getirisi β: Sistemik risk
M ² oranı (Modigliani ve Modigliani, 1997)	$(SR * \sigma_m) + r_f$ SR: Sharpe oranı σ_m: Yıllıklandırılmış MSCI World endeksi riski r_f: Yıllıklandırılmış risksiz faiz oranı getirisi

ARAŞTIRMA BULGULARI

Çalışmada incelenen ülkelere ait tanımlayıcı istatistikler, performans hesaplamalarında kullanılan farklı Sharpe yöntemlerinden elde edilen bulgular ve Spearman korelasyon test sonuçları aşağıda yer almaktadır. Yapılan analizler, Microsoft Excel ve Stata paket programları kullanılarak gerçekleştirilmiştir.

Tablo 2’de yer alan tanımlayıcı istatistikler incelendiğinde, 10 yıllık dönemde en yüksek aylık ortalama getiriye sahip ülkenin %0,6 oranıyla Tayvan, en düşük ortalama getiriye sahip ülkenin ise -%1,0 oranıyla Yunanistan olduğu görülmektedir. Standart sapma değerlerine bakıldığında

ise en düşük standart sapmaya sahip ülke %4,46 ile Malezya iken en yüksek standart sapmaya sahip ülkenin %11,28 oranıyla Yunanistan olduğu görülmektedir. J-B test istatistik değerlerine bakıldığında ise ülkelere ait getirilerin neredeyse tamamının normal dağılım göstermediği anlaşılmaktadır. Araştırmada kullanılan Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı, Revize Sharpe oranı, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe oranına ait 5 yıllık periyotta elde edilen performans sıralama sonuçlarına Tablo 3’te yer verilmiştir.

Tablo 2. Ülkelere Göre Hesaplanmış Tanımlayıcı İstatistikler (2013-2023)

	Brezilya	Şili	Çin	Kolombiya	Çekya	Mısır	Yunanistan	Macaristan	Hindistan	Endonezya	Kore	Kuveyt	Malezya	Meksika	Peru	Filipinler	Polonya	Katar	G.Afrika	Tayvan	Tayland	Türkiye	BAE
Ort.	-0.40%	-0.50%	0.00%	-0.90%	0.00%	-0.30%	-1.00%	0.20%	0.50%	-0.10%	0.10%	0.20%	-0.70%	-0.10%	0.10%	-0.30%	-0.40%	-0.10%	-0.20%	0.60%	-0.20%	-0.90%	0.20%
Mak.	26.50%	16.60%	25.90%	21.40%	19.60%	18.90%	26.80%	23.70%	15.00%	14.70%	16.50%	13.20%	11.60%	17.80%	18.40%	12.40%	24.80%	13.80%	17.80%	20.10%	22.20%	21.10%	15.70%
Min.	-48.20%	-21.50%	-18.40%	-53.70%	-32.20%	-40.80%	-43.40%	-30.90%	-29.30%	-34.80%	-20.50%	-27.90%	-16.90%	-34.80%	-25.00%	-25.10%	-22.20%	-24.70%	-28.90%	-17.50%	-19.60%	-34.30%	-31.00%
Std. Sapma	10.30%	7.40%	6.70%	9.90%	6.90%	8.30%	11.30%	8.20%	5.80%	6.60%	6.30%	5.00%	4.50%	6.80%	7.20%	5.80%	8.10%	5.60%	7.20%	5.60%	5.80%	9.90%	7.00%
Çarpıklık	-0.709	-0.083	0.012	-1.459	-0.638	-1.308	-0.972	-0.624	-0.967	-1.392	-0.308	-1.578	-0.414	-1.130	-0.422	-1.001	-0.038	-0.782	-0.563	-0.236	0.060	-0.086	-1.012
Basıklık	5.807	2.867	4.498	9.327	6.313	8.105	4.856	5.683	7.501	8.595	3.989	10.294	4.071	8.068	3.718	5.690	3.387	5.473	4.126	5.101	4.773	3.317	6.861
J-B Testi	49.847	0.2283	11.318	244.747	63.545	165.885	36.416	44.143	121.012	196.928	6.8433	318.396	9.2373	155.240	6.1803	56.699	0.7841	43.159	12.769	23.366	15.930	0.6571	95.820
Stat.	0.000	0.892	0.003	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.000	0.033	0.000	0.010	0.000	0.046	0.000	0.676	0.000	0.002	0.000	0.000	0.720	0.000
Gözlem.	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121	121

Tablo 3. Sharpe Yöntemlerine Göre Performans Sıralaması (2018-2023)

	Brezilya	Şili	Çin	Kolombiya	Çekya	Mısır	Yunanistan	Macaristan	Hindistan	Endonezya	Kore	Kuveyt	Malezya	Meksika	Peru	Filipinler	Polonya	Katar	G.Afrika	Tayvan	Tayland	Türkiye	BAE
Sharpe oranı	9	19	20	21	5	22	10	8	3	6	12	1	23	4	16	14	15	11	17	2	18	13	7
Alternatif Sharpe oranı	9	19	20	21	5	22	10	8	3	6	12	1	23	4	16	14	15	11	17	2	18	13	7
Ayarlanmış Sharpe oranı	9	20	19	22	5	21	10	8	3	6	12	2	23	4	16	14	15	11	17	1	18	13	7
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	9	20	19	22	5	21	10	8	3	6	12	2	23	4	16	14	15	11	17	1	18	13	7
Revize Sharpe oranı	9	19	20	21	5	22	10	8	3	6	12	1	23	4	16	14	15	11	17	2	18	13	7
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	9	22	19	15	4	13	11	8	2	6	14	3	23	5	18	12	21	10	17	1	16	20	7
Düzenleştirilmiş Sharpe oranı	3	17	20	11	5	19	8	4	7	12	15	9	23	1	13	18	10	22	16	2	21	6	14

Tablo 3'te yer alan gelişmekte olan ülkelere ait 5 yıllık periyotta 7 farklı Sharpe yönteminin performans sıralamaları incelendiğinde, sıralamada yöntemler arasında farklılık olduğu göze çarpmaktadır. Kuveyt, Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı yöntemlerinde ilk sıradayken, Ayarlanmış Sharpe oranı ve Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı yöntemlerine göre ikinci Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı yöntemine göre üçüncü Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemine göre ise dokuzuncu sırada yer almıştır. Tayvan, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı yöntemlerine göre ilk sıradayken, Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Revize Sharpe oranı ve Sadeleştirmeye Göre Ayarlanmış Sharpe oranı yöntemlerinde ikinci sırada yer almıştır. Hindistan, Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı yöntemlerinde üçüncü sıradayken, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı yöntemine göre ikinci, Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemine

göre ise yedinci sırada yer almıştır. Meksika, Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı yöntemlerinde dördüncü sırada yer alırken, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı yöntemine göre beşinci Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemine göre ise sıralamada birinci sırada yer almıştır. İncelenen gelişmekte olan ülkeler arasında 5 yıllık periyotta farklı Sharpe yöntemleri içerisinde sıralaması değişmeyen tek ülkenin Malezya olduğu görülmektedir.

Araştırmada kullanılan Sharpe oranı ve türevlerine ait 2018-2023 dönemi için Spearman Korelasyon Testi sonuçlarına Tablo 4'te yer verilmiştir. Buna göre Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı 23 ülkenin sıralaması aynı şekilde vermişlerdir ve aralarında mükemmel pozitif korelasyon bulunmuştur. Bunun sebebi formüllerin birbirinden türemesiyle açıklanabilir. Düzenleştirilmiş Sharpe oranı diğer yöntemlere göre daha farklı sıralamalar üretse de bu farklı sıralamalar istatistiki açıdan test istatistik sonuçlarına göre anlamlı değildir.

Tablo 4. Spearman Korelasyon Testi Sonuçları (2018-2023)

	Sharpe oranı	Alternatif Sharpe oranı	Ayarlanmış Sharpe oranı	Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Revize Sharpe oranı	Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Sadeleştirmeye Göre Ayarlanmış Sharpe oranı
Sharpe oranı	1.0000						
Alternatif Sharpe oranı	1.0000* (0.0000)	1.0000					
Ayarlanmış Sharpe oranı	0.9970* (0.0000)	0.9970* (0.0000)	1.0000				
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.9970* (0.0000)	0.9970* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000			
Revize Sharpe oranı	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	0.9970* (0.0000)	0.9970* (0.0000)	1.0000		
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.8824* (0.0000)	0.8824* (0.0000)	0.8893* (0.0000)	0.8893* (0.0000)	0.8824* (0.0000)	1.0000	
Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı	0.7125* (0.0001)	0.7125* (0.0001)	0.7085* (0.0002)	0.7085* (0.0002)	0.7125* (0.0001)	0.5791* (0.0028)	1.0000
*: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.							

Zaman periyodunu değiştirdiğimizde sonuçların değişip değişmediğini görmek için benzer uygulama 10 yıllık dönem için de yapılmıştır. Elde edilen sonuçlara Tablo 5’te yer verilmiştir.

Tablo 5. Gelişmekte Olan Ükelere Ait Sharpe Oranı Performans Sıralaması (2013-2023)

	Brezilya	Şili	Çin	Kolombiya	Çekya	Mısır	Yunanistan	Macaristan	Hindistan	Endonezya	Kore	Kuveyt	Malezya	Meksika	Peru	Filipinler	Polonya	Katar	G.Afrika	Tayvan	Tayland	Türkiye	BAE
Sharpe oranı	11	20	9	22	8	13	21	6	2	12	5	3	23	10	7	18	17	15	14	1	16	19	4
Alternatif Sharpe oranı	11	20	9	22	8	13	21	6	2	12	5	3	23	10	7	18	17	15	14	1	16	19	4
Ayarlanmış Sharpe oranı	11	20	9	22	8	13	21	6	2	12	5	3	23	10	7	18	17	15	14	1	16	19	4
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	11	20	9	22	8	13	21	6	2	12	5	3	23	10	7	18	17	15	14	1	16	19	4
Revize Sharpe oranı	11	20	9	22	8	13	21	6	2	12	5	3	23	10	7	18	17	15	14	1	16	19	4
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	15	22	11	17	8	12	19	5	2	10	3	4	21	9	7	14	20	13	18	1	16	23	6
Düzenleştirilmiş Sharpe oranı	2	18	14	11	10	8	3	1	5	17	13	19	23	15	7	22	12	21	16	4	20	9	6

Tablo 5’te yer alan gelişmekte olan ülkelere ait 10 yıllık periyotta 7 farklı Sharpe yönteminin performans sıralamaları incelendiğinde 5 yıllık periyotta elde edilen sonuçlara benzer sonuçlar bulunmuştur. Tayvan, Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemi hariç diğer uygulanan yöntem çıktılarına göre ilk sırada yer almakta, Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemine göre ise sıralamada dördüncü olduğu görülmektedir. Benzer bir durum Hindistan içinde geçerli olup Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemine göre sıralamada beşinci olan ülke, diğer yöntemlerden elde edilen çıktılarına göre ikinci sırada yer almaktadır. Kuveyt’i inceleyecek olursak Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı,

Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı yöntem çıktılarına göre üçüncü sırada bulunmaktadır. Fakat Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntem sonuçlarına göre performans sıralamasında sırasıyla dördüncü ve on dokuzuncu olduğu görülmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri ve Kore ülkeleri de benzer bir şekilde Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı yöntemlerinde dördüncü ve beşinci sırada bulunurken Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntem çıktılarına göre bu sıralama 6’ya düşmektedir.

Tablo 6. Gelişmekte Olan Ükelere Ait Spearman Korelasyon Testi Sonuçları (2013-2023)

	Sharpe oranı	Alternatif Sharpe oranı	Ayarlanmış Sharpe oranı	Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Revize Sharpe oranı	Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Düzenleştirilmiş Sharpe oranı
Sharpe oranı	1.0000						
Alternatif Sharpe oranı	1.0000* (0.0000)	1.0000					
Ayarlanmış Sharpe oranı	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000				
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000			
Revize Sharpe oranı	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000* (0.0000)	1.0000		
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.9338* (0.0000)	0.9338* (0.0000)	0.9338* (0.0000)	0.9338* (0.0000)	0.9338* (0.0000)	1.0000	
Düzenleştirilmiş Sharpe oranı	0.4081 (0.0532)	0.4081 (0.0532)	0.4081 (0.0532)	0.4081 (0.0532)	0.4081 (0.0532)	0.3271 (0.1277)	1.0000

*: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 6’da görüldüğü gibi, 2013-2023 inceleme dönemi için, incelenen ülkelerde Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Revize Sharpe oranı yöntemlerine ait performans sıralaması sonuçları aynı iken, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ile oluşturulan sıralamanın çok az farklı çıktığı ve Düzenleştirilmiş Sharpe oranı yöntemi ile elde edilen sıralamanın ise diğer yöntem sıralamalarına göre farklılaştığı ve bu farklılığın istatistiki olarak da anlamlı olduğu bulunmuştur.

Sharpe oranı ve türevlerinin gelişmekte olan piyasalar bağlamında kıyaslanarak sıralama farklılıklarına yol açıp

açmadığını inceleyen bu çalışmada, Riske göre ayarlanmış performans ölçümleri arasında literatürde sıklıkla başvuru alan diğer performans ölçüm yöntemlerinden Treynor oranı, Jensen oranı ve M2 oranı da analize dahil edilerek performans sıralamaları 2020-2023, 2015-2023 olmak üzere 3 ve 8 yıllık periyotlarla incelenmiştir. Buradaki motivasyon elde edilen bulguların sağlamlığını test etmek ve incelenen Sharpe oranı ve türevlerinin diğer performans ölçüm yöntemleriyle birlikte ele alınarak performanslarının ortaya konmasıdır. İnceleme sonuçlarından elde edilen performans sıralama sonuçları ve Spearman korelasyon test sonuçlarına dair bulgulara sırasıyla Tablo 7, Tablo 8, Tablo 9 ve Tablo 10’da yer verilmiştir.

Tablo 7. Sharpe Yöntemleri ve Diğer Performans Ölçüm Yöntemlerine Göre Performans Sıralaması(2020-2023)

	Brezilya	Şili	Çin	Kolombiya	Çekya	Mısır	Yunanistan	Macaristan	Hindistan	Endonezya	Kore	Kuveyt	Malezya	Meksika	Peru	Filipinler	Polonya	Katar	G.Afrika	Tayvan	Tayland	Türkiye	BAE
Sharpe oranı	10	14	12	17	7	22	18	4	3	8	5	2	23	9	6	21	15	20	16	1	11	19	13
Alternatif Sharpe oranı	10	12	13	17	7	22	18	4	3	8	5	2	23	9	6	20	14	21	16	1	11	19	15
Ayarlanmış Sharpe oranı	10	13	12	17	7	22	19	4	3	8	5	2	23	9	6	21	14	20	16	1	11	18	15
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	10	13	12	17	7	22	19	4	3	8	5	2	23	9	6	21	14	20	16	1	11	18	15
Revize Sharpe oranı	10	14	13	17	7	22	18	4	3	8	5	2	23	9	6	21	15	20	16	1	11	19	12
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	11	20	19	12	7	14	16	2	3	8	5	4	21	9	6	15	22	18	17	1	13	23	10
Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı	2	14	17	7	8	16	6	1	9	13	12	15	23	10	5	19	11	21	20	3	18	22	4
Treynor oranı	10	14	17	16	7	23	18	4	3	8	6	1	22	9	5	19	12	20	13	2	11	21	15
Jensen oranı	13	15	14	22	7	21	23	4	3	5	8	2	17	9	6	16	19	12	18	1	11	20	10
M ² oranı	10	14	12	17	7	22	18	4	3	8	5	2	23	9	6	21	15	20	16	1	11	19	13

Tablo 7’de yer alan 2020-2023 yılları arasında yöntemlere ait performans sıralama sonuçları incelendiğinde Tayvan’ın, Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı ve Treynor oranı hariç sıralamada ilk sırada yer alarak en iyi performansı sergilediği görülmektedir. Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı haricinde diğer Sharpe oranı ve türevleriyle Treynor Jensen ve M² oranlarına dair aynı sıralama sonuçları

sergiledikleri Çekya, Macaristan, Hindistan, Meksika, Tayland ülkelerinde görülmektedir. Bahsi geçen ülkeler dışında kalan diğer ülkelerde yöntemler arasında farklılaşan performans sıralama sonuçlarına rastlanmaktadır. 3 yıllık periyotta tüm ülkeler incelendiğinde performans yöntemleri içerisinde performans sıralaması değişmeyen ülkeye rastlanılmamıştır.

Tablo 8. Diğer Performans Ölçüm Yöntemlerinin Spearman Korelasyon Testi Sonuçları (2020-2023)

	Sharpe oranı	Alternatif Sharpe oranı	Ayarlanmış Sharpe oranı	Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Revize Sharpe oranı	Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Düzenleştirilmiş Sharpe oranı	Treynor oranı	Jensen oranı	M ² oranı
Sharpe oranı	1									
Alternatif Sharpe oranı	1* (0.000)	1								
Ayarlanmış Sharpe oranı	1* (0.000)	1* (0.000)	1							
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.9951* (0.000)	0.9951* (0.000)	0.9951 (0.000)	1						
Revize Sharpe oranı	1* (0.000)	1* (0.000)	1* (0.000)	0.9951* (0.000)	1					
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.9891* (0.000)	0.9891* (0.000)	0.9891* (0.000)	0.9921* (0.000)	0.9891* (0.000)	1				
Düzenleştirilmiş Sharpe oranı	0.8192* (0.000)	0.8192* (0.000)	0.8192* (0.000)	0.8419* (0.000)	0.8192* (0.000)	0.8488* (0.000)	1			
Treynor oranı	0.9802* (0.000)	0.9802* (0.000)	0.9802* (0.000)	0.9664* (0.000)	0.9802* (0.000)	0.9674* (0.000)	0.7895* (0.000)	1		
Jensen oranı	0.9229* (0.000)	0.9229* (0.000)	0.9229* (0.000)	0.9239* (0.000)	0.9229* (0.000)	0.9358* (0.000)	0.7223* (0.001)	0.9209* (0.000)	1	
M ² oranı	1* (0.000)	1* (0.000)	1* (0.000)	0.9951* (0.000)	1* (0.000)	0.9891* (0.000)	0.8192* (0.000)	0.9802* (0.000)	0.9229* (0.000)	1

*: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

Tablo 8’de yer alan Spearman korelasyon testi sonuçları incelendiğinde Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Revize Sharpe oranı ve M² oranı arasında mükemmel pozitif korelasyon tespit edilmiştir. Düzenleştirilmiş Sharpe oranı diğer yöntemlere göre daha farklı sıralamalar üretse de bu farklı sıralamalar Tablo 8’de görüldüğü üzere 2020-2023 dönemi için istatistiki olarak anlamlı değildir.

Tablo 9. Sharpe Yöntemleri ve Diğer Performans Ölçüm Yöntemlerine Göre Performans Sıralaması(2015-2023)

	Brezilya	Şili	Çin	Kolombiya	Çekya	Mısır	Yunanistan	Macaristan	Hindistan	Endonezya	Kore	Kuveyt	Malezya	Meksika	Peru	Filipinler	Polonya	Katar	G.Afrika	Tayvan	Tayland	Türkiye	BAE
Sharpe oranı	12	10	22	17	3	21	6	11	1	7	14	4	23	2	9	19	16	18	13	8	20	15	5
Alternatif Sharpe oranı	12	10	22	17	3	21	6	11	1	7	14	4	23	2	9	19	16	18	13	8	20	15	5
Ayarlanmış Sharpe oranı	12	10	22	17	3	21	6	11	1	7	14	4	23	2	9	19	16	18	13	8	20	15	5
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	12	10	22	17	3	21	4	11	2	8	14	5	23	1	9	19	16	18	13	7	20	15	6
Revize Sharpe oranı	12	10	22	17	3	21	6	11	1	7	14	4	23	2	9	19	16	18	13	8	20	15	5
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	11	10	21	18	2	22	5	12	3	8	14	6	23	1	9	20	16	17	13	7	19	15	4
Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı	9	10	20	12	2	21	4	7	5	14	13	16	23	1	8	18	11	22	19	6	17	15	3
Treynor oranı	12	10	23	17	5	22	7	11	2	6	15	3	21	4	9	19	16	18	14	8	20	13	1
Jensen oranı	13	10	23	19	2	21	5	14	3	7	16	6	22	1	12	18	20	11	15	8	17	9	4
M ² oranı	12	10	22	17	3	21	6	11	1	7	14	4	23	2	9	19	16	18	13	8	20	15	5

Tablo 9’da yer alan 2015-2023 yılları arasında performans sıralama sonuçları incelendiğinde, yöntemler arasında farklı sonuçlar olması dolayısıyla en iyi performansı gösteren ülke ünvanını Hindistan, Meksika ve BAE ülkelerinin paylaştığı görülmektedir. Şili hariç diğer tüm ülkelerin performans sıralama sonuçları farklılık göstermektedir. Bu farklılığın Spearman korelasyon test sonuçlarına yansımaya bakıldığında ise 3 yıllık periyoda kıyasla Tablo 10’da yer alan, 8 yıllık periyotta performans ölçüm yöntemleri arasındaki korelasyon değerlerinde düşüş olduğu söylenebilir. Ancak Jensen oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı haricinde yöntemler arasında anlamlı bir farklılıktan söz etmek mümkün görünmemektedir.

Tablo 10. Diğer Perfor mans Ölçüm Yöntemlerinin Spearman Korelasyon Testi Sonuçları (2015-2023)

	Sharpe oranı	Alternatif Sharpe oranı	Ayarlanmış Sharpe oranı	Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Revize Sharpe oranı	Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	Dü z g ü n l e ş t i r i l m i ş Sharpe oranı	Treynor oranı	Jensen oranı	M ² oranı
Sharpe oranı	1									
Alternatif Sharpe oranı	0.9941* (0.000)	1								
Ayarlanmış Sharpe oranı	0.996* (0.000)	0.997* (0.000)	1							
Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.996* (0.000)	0.997* (0.000)	1 (0.000)	1						
Revize Sharpe oranı	0.999* (0.000)	0.9921* (0.000)	0.9931* (0.000)	0.9931* (0.000)	1					
Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı	0.8468* (0.000)	0.8271* (0.000)	0.8182* (0.000)	0.8182* (0.000)	0.8557* (0.000)	1				
Dü z g ü n l e ş t i r i l m i ş Sharpe oranı	0.585* (0.0034)	0.5731* (0.0043)	0.5524* (0.0063)	0.5524* (0.0063)	0.5978* (0.0026)	0.6492* (0.008)	1			
Treynor oranı	0.9694* (0.000)	0.9773* (0.000)	0.9704* (0.000)	0.9704* (0.000)	0.9713* (0.000)	0.8379* (0.000)	0.5721* (0.0043)	1		
Jensen oranı	0.8824* (0.000)	0.8636* (0.000)	0.8715* (0.000)	0.8715* (0.000)	0.8864* (0.000)	0.8251* (0.000)	0.3804 (0.0733)	0.8528* (0.000)	1	
M ² oranı	1* (0.000)	0.9941* (0.000)	0.996* (0.000)	0.996* (0.000)	0.9990* (0.000)	0.8468* (0.000)	0.585* (0.0034)	0.9694* (0.000)	0.8824* (0.000)	1

*: %5 anlamlılık düzeyini ifade etmektedir.

SONUÇ

Yatırım sürecinde portföye ait performans ölçümü oldukça önemlidir. Literatürde portföy performansı ölçümünde kullanılan çokça yöntem mevcuttur. İlgili yöntemlerin başarısına ait çok sayıda çalışma olsa da, kendi içerisinde birbirinden türetilen yöntemlerin üretmiş oldukları sonuçları karşılaştıran çalışmaların göreceli olarak sınırlı kaldığı görülmektedir. Bu yöntemlere çalışmalarda sıklıkla yer verilse de, birbiri yerine kullanılabilir olma durumları belirsizliğini korumaktadır. Bu çalışmada sözü edilen belirsizliğe ışık tutmak amacıyla, kullanılan veri seti için, hem 5 yıllık hem de 10 yıllık periyotlarda Sharpe oranı, Alternatif Sharpe oranı, Ayarlanmış Sharpe oranı, Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı, Revize Sharpe oranı, Alternatif Çarpıklığa Göre Ayarlanmış Sharpe oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı kullanılarak MSCI gelişmekte olan ülke endekslerinin performansları araştırılmıştır. Bir başka deyişle, birbirinden türetilen performans ölçüm yöntemlerinin farklı sonuçlar üretip üretmedikleri incelenmiştir. İncelenen verilerden elde edilen sonuçlar birlikte ele alındığında, riske göre ayarlanmış performans sıralamasında yöntemlerin birbirine aynı veya çok yakın sıralama sonuçları verdiği, sadece Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı ile oluşturmuş sıralamaların farklı olduğu ve bu farklılığın 5 yıllık inceleme periyodunda istatistiki olarak anlamsız, 10 yıllık inceleme periyodunda ise test istatistik sonuçlarına göre anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Araştırmamızda incelenen veri seti özelinde, yöntemler arasında görülen yüksek korelasyon değerleri ve dolayısıyla elde edilen benzer sıralamalar göz önünde bulundurulduğunda, uygulamada farklı yöntemler gibi gözükseler de, Sharpe yöntemlerinin birbirine büyük oranda benzer sonuçlar veren yöntemler olduğunu söylemek mümkündür.

Sharpe oranı ve türevlerinin, gelişmekte olan piyasalar bağlamında kıyaslanarak performans ölçümünde sıralama farklılıklarına yol açıp açmadığını incelediğimiz bu çalışmada, literatürde sıklıkla karşılaşılan Treynor oranı, Jensen oranı ve M2 performans ölçüm yöntemleriyle de kıyaslanmasının çalışmanın kapsamını genişleteceği düşüncesiyle 2020-2023 ve 2015-2023 olmak üzere 3 ve 8 yıllık periyotlar incelenmiştir. Elde edilen bulgular 3 yıllık periyotta yöntemler arasında yüksek korelasyon olduğu,

performans sıralamasında bazı ülkelerde aynı sonuçların elde edildiği görülmüştür. 8 yıllık periyotta ise yöntemler arasındaki korelasyon değerlerinde 3 yıllığa kıyasla düşüş olduğu, Şili hariç diğer tüm ülkelerde performans sıralamalarının yöntemler dahilinde farklılaştığı tespit edilmiştir. Korelasyon test sonuçlarında ise bu farklılığın Jensen oranı ve Düzgünleştirilmiş Sharpe oranı arasında istatistiki olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Çalışmadan elde edilen bulgulardan hareketle, performans ölçümünde uygulayıcı ve akademisyenlerin sıklıkla başvurduğu Sharpe oranı ve türevlerinin birbirleri yerine kullanılmasının mümkün olduğu bu çalışmada kullanılan veri seti için söylenebilir. Bu yaklaşımın benimsenmesinin, yöntemlerin sadeleşmesine ve uygulama kolaylığına katkı sağlayacağı bu çalışmanın önemli sonucudur. İlerleyen çalışmalarda, Sharpe oranının varyasyonlarının kriz dönemlerinde ya da Scholz (2006) yaklaşımına benzer olarak farklı piyasa koşullarında (ayı/boğa) farklılaşıp farklılaşmadığının incelenmesi alana katkıda bulunabilecek araştırma konuları olarak önerilmektedir.

KAYNAKLAR

- Amédée-Manesme, C., & Barthélémy, F. (2022). Proper use of the modified Sharpe ratios in performance measurement: rearranging the Cornish Fisher expansion. *Annals of Operations Research*, 313(2), 691–712. <https://doi.org/10.1007/s10479-020-03858-4>
- Arslan, M. (2005). A tipi yatırım fonlarında yöneticilerin zamanlama kabiliyeti ve performans ilişkisi analizi: 2002-2005 dönemi bir uygulama. *Gazi Üniversitesi Ticaret ve Turizm Eğitim Fakültesi Dergisi*, (2).
- Auer, B. R. (2015). Does the choice of performance measure influence the evaluation of commodity investments?. *International Review of Financial Analysis*, 38, 142–150. <https://doi.org/10.1016/j.irfa.2014.10.003>
- Aydın, M., Şiriner, İ., & Koç, Ş. A. (2022). Measuring Stock Performance in BIST Liquid Bank Index. *Global Agenda in Social Sciences: Global Studies Vol. 9*, 31.
- Bacon, C. R. (2021). Practical risk-adjusted performance measurement. John Wiley & Sons.
- Bailey, D. H., & Lopez de Prado, M. (2012). The Sharpe ratio efficient frontier. *Journal of Risk*, 15(2), 13.
- Bailey, D. H., De Prado, M. L., & Del Pozo, E. (2013). The strategy approval decision: A Sharpe ratio indifference curve approach. *Algorithmic Finance*, 2(1), 99–109. <https://doi.org/10.3233/af-13018>
- Ballesterio, E., & Pla-Santamaria, D. (2005). Grading the performance of market indicators with utility benchmarks selected from Footsie: a 2000 case study. *Applied Economics*, 37(18), 2147–2160. <https://doi.org/10.1080/00036840500278053>
- Boudt, K., Cornilly, D., Van Holle, F., & Willems, J. (2020). Algorithmic portfolio tilting to harvest higher moment gains. *Heliyon*, 6(3), e03516. <https://doi.org/10.1016/j.heliyon.2020.e03516>
- Cvitanić, J., Lazrak, A., & Wang, T. (2008). Implications of the Sharpe ratio as a performance measure in multi-period settings. *Journal of Economic Dynamics & Control*, 32(5), 1622–1649. <https://doi.org/10.1016/j.jedc.2007.06.009>
- Eling, M., & Schuhmacher, F. (2007). Does the choice of performance measure influence the evaluation of hedge funds? *Journal of Banking & Finance*, 31(9), 2632–2647. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2006.09.015>
- Goetzmann, W., Ingersoll, J., Spiegel, M., Welch, I. (2002). Sharpening Sharpe ratios. National Bureau of Economic Research Working Paper No. W9116. <https://doi.org/10.3386/w9116>
- Gökgöz, F., & Günel, M. O. (2012). Türk Yatırım Fonlarının Portföy Performanslarının Analizi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 3(2), 3-25.
- Jensen, M. C. (1968). The Performance of Mutual Funds in the Period of 1945-1964, *Journal of Finance*, 389-419.
- Lo, A. W. (2002). The statistics of sharpe ratios. *Financial Analysts Journal*, 58(4), 36–52. <https://doi.org/10.2469/faj.v58.n4.2453>
- Markowitz, H. (1952). Portfolio selection. *The Journal of Finance*, 7, 77–91.
- Modigliani, F., & Leah, M. (1997). Risk-adjusted performance. *Journal of portfolio management*, 23(2), 45.
- Mistry, J., & Shah, J. (2013). Dealing with the limitations of the Sharpe ratio for portfolio evaluation. *Journal of Commerce and Accounting Research*, 2(3), 10.
- Nagy, B. Z., & Benedek, B. (2021). Higher comoments and adjusted Sharpe ratios for cryptocurrencies. *Finance Research Letters*, 39, 101543. <https://doi.org/10.1016/j.frl.2021.101543>

[frl.2020.101543](https://doi.org/10.1002/ijfe.437)

- Ornelas, J. R. H., Júnior, A. F. S., & Fernandes, J. L. B. (2010). Yes, the choice of performance measure does matter for ranking of us mutual funds. *International Journal of Finance and Economics*, 17(1), 61–72. <https://doi.org/10.1002/ijfe.437>
- Pézier, J., & White, A. (2006). The relative merits of investable hedge fund indices and of funds of hedge funds in optimal passive portfolios (No. icma-dp2006-10). Henley Business School, University of Reading.
- Scholz, H. (2006). Refinements to the Sharpe ratio: Comparing alternatives for bear markets. *Journal of Asset Management*, 7(5), 347–357. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jam.2250040>
- Schuster, M., & Auer, B. R. (2012). A note on empirical Sharpe ratio dynamics. *Economics Letters*, 116(1), 124–128. <https://doi.org/10.1016/j.econlet.2012.02.005>
- Shah, IrfanUllah-Iqbal, Junaid-Malik, MuhammadFaizan (2012), “Comparative Valuation Between Islamic and Conventional Mutual Fund”, *International ResearchJournal of Finance andEconomics*, 96(1), s.28-33.
- Shao, S., Yang, L., Zhang, Y., & Meng, Z. (2015). A modified Markowitz Multi-Period Dynamic Portfolio selection model based on the LDIW-PSO. *International Journal of Economics and Finance*, 8(1), 90. <https://doi.org/10.5539/ijef.v8n1p90>
- Sharpe, W. F. (1966). Mutual Fund Performance. *The Journal of Business*, 39(1), 119–138. <http://www.jstor.org/stable/2351741>
- Sharpe, W. (1994). The sharpe ratio. *The Journal of Portfolio Management*, 21(1), 49–58.
- Treynor, J.L. (1965)., How to Rate Management of Investment Funds. *Harvard Business Review*, 63-75.
- Yıldız, S. B., Ovalı, M., & Berberoğlu, B. (2020). Evaluation the performance of stock funds using multi-criteria decision-making methods. *Journal of Business, Economics and Finance*, 12(1), 70–71. <https://doi.org/10.17261/pressacademia.2020.1351>
- Yücel, Ö. (2016). BİST Endekslerinin Risk Temelli Performans Karşılaştırması. *İşletme ve İktisat Çalışmaları Dergisi*, 4(4), 151-164.
- Zakamouline, V., & Koekebakker, S. (2009). Portfolio performance evaluation with generalized Sharpe ratios: Beyond the mean and variance. *Journal of Banking & Finance*, 33(7), 1242–1254. <https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2009.01.005>
- Watanabe, Y. (2014). New Prospect Ratio: Application to Hedge Funds with Higher Order Moments. *Journal of Performance Measurement*, 19(1).
- White, J., & Haghani, V. (2017). A brief history of sharpe ratio, and beyond. Available online: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=3077552 (Erişim Tarihi: 05/07/2023)
- <https://www.investing.com/> (Erişim Tarihi: 12/03/2024)
- <https://www.msci.com/> (Erişim Tarihi: 12/03/2024)

Yazar Katkı Oranı

Araştırmada yazarlar eşit oranda katkı sağlamıştır.

**İSLAMCI DERGİLERDE CİNSİYET
KİMLİĞİ VE MODERNLEŞME: KADIN
KİMLİĞİ DERGİSİ ÖRNEĞİ**

GENDER IDENTITY AND MODERNIZATION
IN ISLAMIC MAGAZINES: THE CASE
OF KADIN KİMLİĞİ MAGAZINE

Mehmet Ozan AHNAS

36

İSLAMCI DERGİLERDE CİNSİYET KİMLİĞİ VE MODERNLEŞME: KADIN KİMLİĞİ DERGİSİ ÖRNEĞİ ¹

GENDER IDENTITY AND MODERNIZATION IN ISLAMIC MAGAZINES: THE CASE OF KADIN KİMLİĞİ MAGAZINE

Mehmet Ozan AHNAS ²

ÖZ

Kadın kimliği, sosyolojide ve toplumsal cinsiyet çalışmalarında önemli bir tartışma alanına işaret etmektedir. Bu tartışmalar kadının kamusal ve özel alandaki rolüne, modernleşmesine, tüketim ve moda kültürüne, cinsiyet rollerine kadar birçok alanı kapsamaktadır. Araştırmanın amacı Kadın Kimliği dergisindeki İslamcı kadın yazarların modernleşme ve kadın kimliği hakkındaki görüş ve tutumlarının irdelenmesidir. 1995-1999 yılları arasında aylık yayımlanan Kadın Kimliği dergisinin modernleşme tartışmalarına sık sık yer vermesi bu dergiyi araştırma için önemli bir veri kaynağı haline getirmektedir. Dergi içeriklerinden derinlikli bilgi setlerine ulaşmak istendiği için çalışmada nitel araştırma ve doküman analizi yöntemi kullanılmaktadır. Araştırmada derginin dosya konuları incelenmekte, İslamcı düşünce geleneğinde kadına biçilen roller ve dini referanslar üzerinden bir içerik analizi yapılmaktadır. Bu doğrultuda araştırmanın problem ettiği esas mesela, dergide modernleşme eleştirisinin nasıl yapıldığına ve kadın kimliğinin hangi dini referanslarla inşa edildiğine dair örüntülerin açığa çıkarılmasıdır. Dergide modernleşmenin karşısında inşa edilen kadın kimliğine ilişkin bütüncül bir bakışın olmadığı söylenebilir. Eğitilmiş ve çalışan kadınlara hitap eden dergide kadının çalışması desteklense de kamusal alanın tamamen erkeklerle tahsis edildiği görülmektedir. İslamcı dergileri ele alan çalışmalarda kadının çalışma hayatındaki konumu, feminizmle ilişkisi gibi meseleler irdelense de modernleşme karşısında İslamcı kadın kimliğinin nasıl tezahür ettiği konusu bakir bir tartışma olgusu olarak göze çarpmaktadır. Bu da çalışmayı özgün kılmakta, literatürü bu yönüyle katkılar sunması beklenmektedir.

ABSTRACT

Women's identity has been a critical area of discussion in sociology and gender studies, encompassing various topics such as women's roles in the public and private spheres, modernisation, consumption and fashion culture, and gender roles. The aim of the research is to examine the views and attitudes of Islamist women writers in Kadın Kimliği magazine on modernisation and women's identity. Kadın Kimliği, which was published monthly between 1995-1999, frequently engaged in modernisation debates making it an important data source for this research. In order to reach in-depth information sets from the contents of the magazine, qualitative research and document analysis method were used in the study. The study examines the editorial themes, analyzing the roles assigned to women within Islamic thought traditions and the religious references shaping female identity through content analysis. In this direction, the main problem of the research is to reveal the patterns of how the criticism of modernisation is made in the magazine and with which religious references the female identity is constructed. Findings suggest that the magazine does not present a cohesive or unified perspective on Islamic female identity in opposition to modernization. While the magazine—targeting educated and working women—supports women's participation in the workforce, it also reflects a gendered public-private divide, where the public sphere remains predominantly male-dominated. While existing studies on Islamic magazines have explored women's employment, feminism, and gender roles, the ways in which Islamic female identity manifests in opposition to modernization remain underexplored. This study aims to contribute to the literature by addressing this gap, offering new insights into the construction of Islamic women's identity in the context of modernization.

Anahtar Kelimeler:

Din Sosyolojisi
İslamcılık
Kadın Çalışmaları
Kimlik
Modernleşme

Keywords:

Sociology of Religion
Islamism
Women's Studies
Identity
Modernisation

¹ Bu makalenin sadece özet kısmı, Uluslararası Yeditepe Bilimsel Araştırmalar Kongresinde, (7-8 Eylül 2024, İstanbul) özet bildiri olarak sunulmuştur.

² Dr., Millî Eğitim Bakanlığı, Şair Sırrı Hanım Ortaokulu, ozanahnas@gmail.com., ORCID: 0000-0003-2301-9057

Alıntılanmak için/Cite as: Ahnas M. O. (2025) İslamcı Dergilerde Cinsiyet Kimliği Ve Modernleşme: Kadın Kimliği Dergisi Örneği, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 634-650.

GİRİŞ

Gündelik ve sosyal hayatta toplumsal bir gerçeklik olarak varlık bulan dini hareketler, modern ve post modern koşullarda da varlığını ve etkinliğini sürdürmeye devam eden sosyolojik bir olgudur. Dini grupların ve hareketlerin sosyal yaşamlardaki etkisinin sosyolojik olarak araştırılması, toplumsal yapının anlaşılmasında bir barometre işlevi görmektedir. Türkiye'nin dini düşünce mirasında yer edinen önemli toplumsal/dini hareketlerden biri de İslamcılıktır. 19.yüzyılda dine dayandırılan ve siyasi bir yorumlama biçimi olarak tarif edilen İslamcılık, tarihsel ve kültürel bir birikimi günümüze kadar taşımış köklü bir düşünce ekolüdür. İslamcılık geleneğini sürdüren hareketlerin Türkiye özelinde dergi, TV kanalı, haber siteleri vb. iletişim kanalları ile yalnızca dini alanla sınırlı kalmayarak birçok farklı alanda faaliyet yürüttükleri görülmektedir. İslamcılar tarafından kadınları konu edinen yayınlar, ikinci Meşrutiyet ile birlikte o döneminde şartları çerçevesinde sınırlı sayıda çıkarılmaya başlanmıştır. 1980 ve sonrası dönemde ise kadınların annelik ve ev hanımlığı konularıyla yetinmeyip kadının toplumsal hayattaki aktif rolüne atıflar yapılmaktadır. Nitekim modernleşmenin dünya genelinde etkinliğiyle oluşan sosyal koşulların etkisiyle, moda, tesettür, makyaj, güzel görünme kaygısı, özgürleşme gibi kadının öne çıkarıldığı bir dönem yaşanmıştır. 19.yüzyılda modernleşmenin etkisiyle sosyo-kültürel atmosferde yaşanan değişim ve dönüşümler ekseninde kamusal alanda kadınların da erkekler ile aynı statüde yer almasına dair düşünceler birçok İslamcı kadın dergisinde görülmektedir (Kırca, 2007, s. 139).

Toplumların eğitimlerinde önemli işleve sahip olan İslamcı dergiler, kadınların verimli bir din eğitimi almalarını hedefleyen bir işlev yürütmektedir (Gün, 2012, s. 241). Bazı İslamcı dergiler ve yayınlar, kadınların ilgi ve beklentilerine yönelik bir anlayış geliştirmişlerdir. Bu dergiler kadınların hem kültürel hem de dini bilgiler açısından beslenmesine katkılar sunmaktadır. Kadın Kimliği dergisi de bu amaçlar doğrultusunda İslamcılığın dergicilik serüveninde önemli bir yayın organı olarak karşımıza çıkmaktadır. 90'lı yıllara gelince kadın dergilerinde çoğunlukla kararlı ve özgüvenli kadın temaları işlenmektedir. Kadınlarla samimi bir diyalog geliştiren bu dergiler, maddi, psikolojik ve duygusal

sorunların üstesinden gelme noktasında kadınlara çözümler sunmaktadırlar. Dönemin İslamcı kadın dergileri, kadınların kamusal alandaki görünürlüğüne odaklanmaktadır. İslam'ın emirlerini anlatıldığı, modernleşmenin oluşturduğu kadın profiline alternatif bir yaklaşım ile bu dergiler kadınların hayatlarında rehber olma amacı taşımaktadır.

İslamcı kadın dergilerinde işlenen konuların yelpazesi geniş tutulmaktadır. Bu durum kadınların dergilere olan taleplerini ve ilgilerini artırmaktadır. Aile ve toplum içerisinde eşleri, çocukları ve diğer kişilerle yaşanan sıkıntılara çözüm amaçlı bu dergilere yönelen kadınlar, değişik meselelere dair güncel bilgilere erişim sağlamışlardır. Serpil Çakır, cumhuriyet öncesi kadın dergilerinin işlevinden söz etmektedir. Onun yaklaşımlarına göre kadının çekimserliğini gidermede ve söz sahibi olmasında bu dergilerin önemli bir işleve sahip olduğu söylenebilir (Çakır, 2016, s. 59).

1990'lı yıllar ve sonrasında modernleşmeyle birlikte gerek feminizm gerekse başörtüsü mücadelesinde kadınların aktif bir rol üstlenmeleri, dergilerin içeriklerinde de değişimlere sebep olmaktadır (Gürer, 2019, s. 23). 1990'lı yılların başında kadın dergileri önemli bir dönüm noktasından geçmiştir. Özellikle gündelik hayatta toplumsal-kültürel değişim ve dönüşümler kadınları etkilemektedir. Bu da İslamcı kadın dergilerinin dönemin sosyo-kültürel şartlarına uygun yeni söylemler geliştirmelerine neden olmaktadır. Kadın hakları ve kadının özgürlüğünü savunan birçok dergi, kadınları sosyal ve kültürel yönden desteklemeye başlamaktadır. Kadınların sosyal hayat içerisinde var olmasını destekleyen, kadının eğitim kanallarıyla kendini geliştirmesine yönelik oluşan sosyal algı İslamcıları da etkilemektedir. Kadının kimliği ve gündelik yaşam pratikleri çerçevesinde dergiler aracılığıyla İslami emirler gündeme getirilerek kadınlara bir yol haritası çizilmektedir.

Bu araştırmada, 1995-1999 yılları arasında İstanbul merkezli olan, toplamda 44 sayı çıkaran 'Kadın Kimliği' dergisi konu edilmektedir. Çalışmada, kadının kamusal hayattaki konumuna yönelik söylemler geliştiren Kadın Kimliği dergisinin erkek karşısında kadını hangi statüye yerleştirdiği ve bunun dini referanslarının neler olduğu analiz edilmektedir. Yanı sıra Kadın Kimliği dergisinde modernleşme eleştirisi yapılırken hangi faktörler öne

çıkarmaktadır? Dergi yazarları modernleşme meselesindeki yorumlarında kadının kamusal alandaki konumlanışını nasıl değerlendirmektedirler? vb. problemler çerçevesinde bir inceleme yapılmaktadır. Bu meyanda Kadın Kimliği dergisi yazarlarının modernleşme hakkında tutum ve yaklaşımlarının neler olduğu, dergi özelinde İslamcı kadın kimliğinin modernleşme karşısında nasıl tanımlandığı vb. meseleler araştırmanın merakını oluşturmaktadır. Araştırmada, bütüncül bir yaklaşım ile sosyal ve kültürel problemler çerçevesinde kadın meselesine ilişkin değerlendirmeler yapılmaktadır. Kadın kimliği dergisi cinsiyet ve modernleşme konularında bir bakış açısı sunmaktadır.

İslamcı kadın dergisi yazarlarının kadının modernleşmesine karşı nasıl bir yaklaşım sergilediği, diğer bir deyişle İslamcı kadınların modernleşme karşısındaki tutum ve görüşleri, kadın kimliğinin toplumsal hafızalarda bıraktığı izlerin İslamcı düşünce ekolündeki yansımalarının ne şekilde olduğu, Kadın Kimliği dergisinin savunduğu düşüncelerin ‘modernleşme ve kadın’ konusu ile ilişkisinin detaylarının neler olduğu çalışma boyunca analiz edilen belli başlı araştırma problemleridir.

Modernleşme, Kadın Kimliği ve İlgili literatür

Modernleşme ve modernlik söylemi sosyoloji literatüründe önemli bir yere sahiptir. Sosyolojinin doğduğu sosyal ve tarihsel koşullar düşünüldüğünde modernleşme kuramı sosyoloji biliminin kuruluşunda ve temel yaklaşımlarında doğrudan etkili olmuştur. Gelenek-modernlik şeklindeki çift kutuplu analizlerde Avrupa’da meydana gelen köklü değişimler ve ortaya çıkan yeni durumlar modern olarak nitelendirilmektedir. Bunun karşısında olan ve modernleşme öncesi dönemi tarif etmek için kullanılan geleneğin kapsamına din olgusu da dahil edilmiştir (Edward Shils, 2002, s. 150). Bahsi edilen çift kutuplu tartışmalarda dinin modernleşmeyle beraber kurumsal ve bireysel boyutta etkinliğini kaybettiği düşünülmektedir. Bu da sosyolojide sekülerleşme tartışmalarına kapı aralamıştır. Ancak değişen sosyal ve kültürel koşullara rağmen din olgusu beklentilerin aksine içerisinde bulunduğu sosyal, siyasal, kültürel, ekonomik vb. birçok kurumda varlığını sürdürmeye devam etmiştir.

Modernleşme ve modernlik terimleri tanımlanırken

otoritelerin kontrolünden kurtulma, Skolastik Orta çağ düşüncesinin zıddı olan, bilim ve aklın hâkim olduğu bir yönetim tarzı söylemleri öne çıkmaktadır (Cevizci, 2021). Modernlik kavramında ise, dinin yerine akıl ve bilimin geçtiğinin, geleneksel yaşam tarzının terk edilmeye başladığının, sekülerizm ve demokrasi gibi noktaların altının çizildiği görülmektedir (Seyyar, 2007). Kapitalist ve endüstri toplumunun gelişmesiyle toplumsal yapıda ve entelektüel düşüncede yeni bir yaşam biçimi kurgulanmaktadır (Bauman, 2020, ss. 12-13). Modernleşme, Batı dünyasının geleneksel toplumdan rasyonel topluma geçişi, insanın akıl ve bilim merkezli bir yaşam tarzını benimsemesi, dini hayattan seküler hayata geçmesini ifade eden bir süreçtir. Diğer bir ifadeyle modernlik, 17.yüzyılda Avrupa’da başlayan ve küreselleşmeyle birlikte neredeyse bütün kültür ve gelenekleri etkisi altına bir yaşam ve örgütlenme biçimidir (Giddens, 2021, s. 9).

Modernleşmenin toplumsal hayat üzerinde yarattığı etki yeni bir yaşam tarzının önünü açmaktadır. Bu değişim ve dönüşümlerin Müslüman toplumlarını da etkilediği görülmektedir. Muhafazakâr veya dindar toplumlar söz konusu değişim karşısında dirençli bir tutum sergilese de zamanla aklın kutsandığı bir yenileşme süreci etkili olmaya başlamıştır. Modernleşme, kadınların kamusal alanda varlıkları ve sosyal hakları noktasında köklü değişimler yapmayı hedeflemiştir. Modernleşmenin gündelik yaşamda yarattığı bu değişim-dönüşümler, İslamcı hareketin kendi yaklaşımları ve çizdiği sınırlarla yeni bir modern kadın (ev hanımı aynı zamanda eğitilmiş, ilk işi çocuk bakımı olan ancak mahremiyete dikkat etmek şartıyla bir iş sahibi) anlayışını doğurmuştur. Türkiye özelinde geç bir döneme karşılık gelse bile dindar kadınların kamusal alanda görünürlüklerinin artması kadınların söylemlerinde değişimlere neden olmuştur. Son zamanlarda dindar kadınların iş hayatında daha fazla yer edinmesi, modern hayatın gerekleriyle uyumlu ve İslami sembollerin de varlığını sürdürdüğü bir yaşam pratiğini geliştirdiği görülmektedir.

Modernleşmenin ortaya koyduğu toplumsallık, cinsiyet ilişkileri, etik ve estetik değerler İslami kimlik bağlamında hayatın her alanını içine almaya başlamıştır (Göle, 2017). İslamcı bakış bunun farkında olarak modernleşme

karşısında İslam'ın asli unsurlarını koruyarak alternatif bir toplumsallık çabasına girmiştir. Kadının varlığını ve haklarını görmezden gelen ataerkil yaklaşımın aksine kadının belli koşullar altında eğitim, istihdam gibi fırsatlara yaklaşmasına imkân tanıyan İslamcılar, karşılaştıkları değişim ve dönüşüm süreçleriyle bir baş etme arayışına girdiler (İşcan, 2002, s. 45). Yaşanan bu süreçte kadınların İslami algı biçimlerinde de köklü değişimler meydana gelmiştir. Yaşam tarzlarını yeniden anlamlandırmaya çalışan kadınlar, modernlik ile uyumlu ancak İslami unsurları da içinde barındıran gündelik yaşam pratiklerini benimsediler.

Modern ve çağdaş yaşamın görünür yüzü olan kadın, geline bu süreçte geleneksel dini değerlerden uzak, kendini özgün dini değerler üzerinden tanımlayan bir kadın imgesine evrilmiştir. Sosyal, siyasal ve ekonomik düzeyde yaşanan çeşitli değişimlerin biçimlendirdiği bu yeni kadın imgesi, İslamcılığın yaşadığı muhalif ve çatışmacı söylemi belli bir noktaya kadar modernle uyumla hale getirmektedir. Nitekim reformist dini yaklaşımlardaki amaç, dinsel tahayyülü köklü bir değişikliğe uğratmak ve modernlik ile olan uyumunun önünü açmaktır (Yıldırım, 1999, s. 76). Kadınların tesettür, lüks, estetik ve moda ile ilişkisi yeni bir modernliğin ifadesi şeklinde yorumlanmıştır (Haenni, 2011, s. 17). Dindar kadın kimliğinin kamusal alanın doğal bir unsuru olarak görülmesi, kadının İslami değerler ve modern yaşam arasındaki mesafeyi daraltmasına, yeni modern bir muhafazakarlık anlayışının ortaya çıkmasına zemin hazırlamıştır (Elifhan Köse, 2014).

Modern olana karşı itiraz geliştiren İslamcılık düşüncesinde 1990'lı yıllardan itibaren İslami olanın modernleşmesi tutumunun benimsenmeye başladığı görülmektedir (Yıldırım, 1999, s. 99). Nitekim bunda dindar kadınların İslamcılığın kendileri için çizdiği sınırları aşması ve modern yaşamla uyumlu bir gündelik yaşam inşa etme çabasının etkili olduğu söylenebilir. Yeni modernle uyumlu din, moda, lüks, sanat ve tüketim algısı İslamcılıkta daha elit yeni bir İslamlaşma olgusunu geliştirmektedir (Haenni, 2011, s. 130). Dolayısıyla dinin sorunlu gördüğü tüketim, moda ve lüks algısı belli sınırlar dahilinde bireyin ihtiyaçları olarak tanımlanmaya başlanmıştır. Bu sürecin görünürlüğü de en fazla dindar kadınların yaşam biçimleri

üzerinden izlenebilmiştir.

Modern olarak kurgulanan cinsiyet kimlikleri, bireyin özne ve nesne belirsizliklerini ortadan kaldırarak kişilere güvence vermektedir (Özyurt, 2012, s. 194). Modernlik algısında cinsiyet kimliği kişinin tercihiyle gerçekleşmektedir. Bu yönüyle modernlikteki cinsiyet olgusu, kadınlık ve erkeklik rollerinin toplumların sahip oldukları inançlarla desteklenip pekiştirildiği gerçeğini ıskalamaktadır. Nitekim kimliği sosyal süreçler oluşturmaktadır. Kimliğin şekillenmesi sosyal yapılar tarafından biçimlendirilmekte, kimlikler, idame ettirmek ve değiştirmek suretiyle sosyal yapılardan etkilenmektedirler (Berger & Luckmann, 2008, s. 250).

Kimlikler toplumsal dünyanın içerisinde üretilir ve içselleştirilir. Diğer bir ifadeyle kimlikler, gündelik hayat içerisinde üretilmekte, dışsallaştırılmakta, nesnelleşmekte ve içselleştirilmektedir (Metin, 2011, s. 76). Kadın kimliği, bir kız çocuğunun nasıl kadın olacağını öğrenmesi ve bir anne olarak toplum tarafından kendisinden beklenen rolleri içselleştirmesiyle oluşmaktadır. Kadın kimliği, kadınların kendilerini tanımlamalarına; bireysel zevk, arzu ve özlemlerini, dolayısıyla kişisel kimliklerini gerçekleştirme biçimlerine karşılık gelmektedir. Geleneksel ve ataerkil toplumlarda kadın kimliği, sosyal olarak görenekler, töreler, toplumsal baskılar ve kamusal dışlanmalarla yapılandırılmaktadır (Metin, 2011, s. 84). Kadın kimliğinin nasıl üretildiği ve aktarıldığı meselesi, toplumsal cinsiyet çalışmalarında önemli bir tartışma konusudur. Erkek ve kadının farklı eğilimler, yetenekler, duygusal ve bilişsel özellikler taşıması gerektiği anlayışı, kimlikleri zaman ve mekân içinde sosyal bir ürün olarak kodlanmaktadır.

Kadın Kimliği dergisinin, Müslüman kadın kimliği söylemine sahip olduğu söylenebilir. Dergi içeriklerinde kadınların dinsel hayat pratiklerinde yaşadıkları sorunlara odaklanmaktadır. Türkiye özelinde İslami feminist söylemin ve dünya genelinde feminist hareketlerin İslam'ın yücelttiği kadına zarar verdiği düşünülmektedir. Dergi yazarlarının ürettikleri yeni kadın söylemleri, dönemin şartları ekseninde İslami-Feminist hareketin argümanlarının yeniden yorumlanmasında önemli rol oynamaktadır (Çekin, 2019, s. 7). Kadının ekonomi, siyaset ve medya gibi kamusal alanlarda görünürlükleri üzerinden geliştirilen

kadın kimliği söylemi, modernleşmeye birlikte kadının toplumsal, siyasal ve ekonomik alanda bir nesne gibi araçsallaştırıldığını göstermektedir.

Dergi içeriklerine bakıldığında bazı yaklaşımların modern parametrelerle kesiştiği görülmektedir. Nitekim kadının kamusal alanda görünürlüğünün önemine dikkat çekilen yazılarda kadının çalışması belli şartlar çerçevesinde ele alınmaktadır. Bu yönüyle de yeni İslamcı kadın kimliği ekseninde kadınların mahremiyet sınırları içeresinde bir iş sahibi olabileceği vurgulanarak, ilk görevi anne ve eş olan kadının kamusal alandaki varlığının önü açılmaktadır. Modernleşmenin ortaya attığı kadın hakları Müslüman kadın haklarına dönüştürülmekte, böylelikle ataerkil düşünce sistemi eleştirilmektedir. Modernleşmenin iddia ettiği sınırsız bir kadın algısı kabul edilmemekte, İslam dininin kadına verdiği hakları kullanmasında bir sakınca da görülmemektedir. Bütün bunlara dair dergi yazarlarının yaklaşımlarını dini referanslarla açıklamaya çalışması da göze çarpmaktadır. Bir yandan modernleşme eleştirisi yapılmakta diğer yandan modern algıda kadına verilen haklar İslam'ın çizdiği sınırlarla yeniden kurgulanmakta, modernleşmenin kamusallıkla kadını araçsallaştırdığı algısı da reddedilmektedir.

İslamcı dergileri ele alan çalışmalarda kadının çalışma hayatındaki konumu, feminizmle ilişkisi gibi meseleler irdelense de modernleşme karşısında İslamcı kadın kimliğinin nasıl tezahür ettiği konusu bakir bir tartışma alanı olarak göze çarpmaktadır. İslamcı dergileri ele alan birçok kitap, tez ve yayından bahsetmek mümkündür. İslamcı dergilerin konu edinildiği *Bir Başka Hayata Karşı: 1980 Sonrası İslami Dergilerde Meseleler, Kavramlar ve İsimler* (Sunar,2019) adlı editoryal çalışma, bu alanda yapılmış kapsamlı araştırmalardan biridir. Bu çalışma, 2013 yılında İLEM tarafından yürütülen ve 1908'den günümüze İslamcılığın yüz yıllık seyrini incelemeyi hedefleyen "İslamcı Dergiler Projesi"nin sonuçlarına dayandırılmaktadır. Aynur İlyasoğlu'nun *Örtülü Kimlik İslamcı Kadın Kimliğinin Oluşum Ögeleri* (2020) adlı çalışması, kadın kimliği inşasının irdelendiği önemli araştırmalardan biridir. Çalışmada, İslamcı kadınların kimlik inşa sürecinin yorumlanmasında Müslüman/İslamcı kadınların modern tanımlamaları yeniden nasıl biçimlendirdiklerine odaklanılmaktadır. Yazar'a göre

kadın kimliğinin anlaşılmasında zihinlere yerleştirilmiş geleneksel kadın/modern kadın figürlerinin çatışmasını tartışmak gereklidir.

Araştırmanın konu ve kapsamıyla ilişkili önemli çalışmalardan biri de Esma Namlı Çekin'in *Siyasal İslamcılık ve Feminizm Bağlamında Kadın Kimliği'nin Konumu ve İnşası: Kadın Kimliği Dergisi'nin İncelenmesi* (2019) başlıklı yüksek lisans tezidir. Namlı çalışmanın amacını şöyle ortaya koymaktadır: "kadın hareketinin yükselişe geçtiği 1990'lı yıllarda, Kadın Kimliği dergisinin, Türk kadınına biçtiği toplumsal rol ve çizdiği kimlik sınırlarından yola çıkarak kadının kamusal alanda konumlandırılışını incelemektir." (Namlı, 2019, s.4). Niteliksel içerik analizi yönteminin kullanıldığı araştırmada ulaşılan sonuçlardan biri dergide İslamcı tezlerin yoğun bir biçimde işlendiği ve toplumsal cinsiyet rollerinin dinî referanslarla oluşturulmaya çalışıldığıdır. Fadime Yıldırım'ın *1980 Sonrası İslamcı Dergilerde Kadın ve Kadının Çalışma Hayatı: Kadın Kimliği Dergisi Örneği* (2021) adlı çalışmada 1980 sonrası dönemde kadının çalışma hayatı, Kadın Kimliği dergisi örneğinde ele alınmaktadır. Bu meyanda Kadın Kimliği dergisinin 1995-2000 yıllarını kapsayan dönemdeki çalışmaları analiz edilmektedir. Araştırmanın ulaştığı sonuçlardan biri İslamcı olarak tanımlanan Kadın Kimliği dergisinin kadının çalışma hayatına ilişkin yaklaşımlarında muhafazakarlıkla ilişkilendirilebilecek söylemlere sahip olduğudur.

Ebrar Beşinci tarafından tamamlanan *Şule Yüksel Şenler: Türkiye'de Modernleşme ve İslamcı Kadın Kimliğinin İnşası* (2017) başlıklı tez, kadın kimliği dergisinin kurucu yazarlarından biri olarak kabul edilen Şule Yüksel Şenler'in hayatını konu edinmektedir. Çalışmanın amacı Şenler'in ortaya çıktığı toplumsal ve tarihsel zemini incelemek, Türkiye'de modernleşme ve İslamcı kadın kimliğinin inşa sürecini açığa çıkarmaktır. İslamcı kadın dergilerindeki kadın kimliğinin irdelendiği çalışmalardan bir diğeri de Sevgi Pınar Zeydan'ın yaptığı, *Türkiye'de İslamcılık ve Şehirli Dindar Kadın Kimliği: Şadırvan Dergisi Örneği* (2019) adlı tez çalışmasıdır. Yazar kadrosunun tamamen kadınlardan oluştuğu ilk dergi olan Şadırvan'da ortaya konulan İslamcı kadın kimliğini inceleyen Zeydan, bu dergideki toplumsal rol dağılımlarına, ailenin ve toplumun İslami ahlak sistemi içinde nasıl

olması gerektiğine dair içeriklere odaklanmaktadır. Diğer bir ifadeyle Zeydan bu çalışmasında dergi özelinde şehirli dindar kadın kimliği öğelerinin nasıl oluştuğu ve İslami hareketin kadın aktörlerinin kamusal alanda ne kadar görünmesi gerektiğine yönelik tartışmalar yürütmektedir (Zeydan, 2019, s. 4). Zeydan’a göre *Şadırvan* “üretilen İslamcılığın yeniliğe ve çağdaşlaşmaya ters düşmesi sebebiyle içerik üretmede zorluk yaşamış ve tekrara düşmüştür.” (Zeydan, 2019, s.140). Ona göre yazar kadrosunun çoğu eğitilmiş ve çalışan kadınlar olmasına rağmen kadın okuyuculara anne veya eş olma durumundan sonra bir iş sahibi olunabileceğinin belirtilmesi bu durumun bir sonucudur.

Fatma Aytekin’in *Kadın Kimliği ve Pazartesi Dergileri Bağlamında Kadın Meselesi* (2021) başlıklı tezi, Kadın Kimliği dergisinin konu edinildiği önemli çalışmalardan biridir. Aytekin, araştırmasında 1990’larda Türkiye’de gelişen İslami kadın hareketi ekseninde kadın-kamusal alan bütünleşmesi konusunu tartışılmaktadır. Diğer bir ifadeyle çalışmada Kadın Kimliği ve Pazartesi dergileri özelinde kadının kamusalılığı konusunda feminist İslamcı kadınların nasıl bir söylem, politika ve talep geliştirdikleri ortaya koyulmaya çalışılmaktadır. Yazara göre Kadın Kimliği dergisinde kadının iyi anne ve iyi eş olma kimliklerini kuşanması için gayret gösterilmektedir (Aytekin, 2021, s.103). Araştırmada ulaşılan sonuçlarından bazıları; “Kadının eğitimi her iki dergide önemsenen ve öncelenen bir konudur. Kadının çalışma hayatına ve siyasal alana katılımı ise Pazartesi dergisinde desteklenirken, Kadın Kimliği dergisinde bu durumlar bazı şartlara bağlı olarak desteklenmiştir.” şeklinde sıralanmaktadır (Aytekin, 2021, s.103). Aytekin, zaman zaman iki dergiyi karşılaştırmalı analiz ederek, önemli veriler sunmaktadır. Bu da onun çalışmasını şimdiye kadar bahsi edilen araştırmalardan farklılaştırmaktadır.

Kadın Kimliği dergisi özelinde yapılan çalışmaların çoğunlukla kadının çalışma hayatındaki rolüne odaklandığı görülmektedir. Diğer bir deyişle bu dergi genellikle kadının kamusal alandaki konumlandırılışı incelenmektedir. Bu çalışma, kadın kimliğinin dini referanslarla tanımlanıp açıklandığı Kadın Kimliği dergisinin modernleşme meselesindeki bakış açısından yola çıkarak, dergide işlenen toplumsal cinsiyet rollerinin ve kadın söyleminin

zihinsel haritasını çıkarmayı amaçlamaktadır. Kadın Kimliği dergisinin ele alındığı sınırlı sayıdaki tezlerden ve makalelerden faydalanan bu araştırmanın, problem ettiği meseleler ve ulaştığı sonuçlarla kadın kimliği ve modernleşme konusunda İslamcı dergilerin araştırıldığı çalışmalara katkılar sunması beklenmektedir.

YÖNTEM

Kadın Kimliği dergisinin 44 sayısı ve dosya konularını inceleyen bu çalışmada yazılan yazılar üzerinden derinlemesine bir analiz imkânı sağladığı için nitel bir yöntem tercih edilmiştir. 1995-1999 yılları arasında yayın yapan derginin içeriği, doküman analizi ile yorumlanmaya çalışılmıştır. Doküman analizi, yazılı materyallerin incelenmesini kapsamaktadır (Şimşek & Yıldırım, 2016, s. 189). Yazılı belgeleri ve görsel imgeleri gözlemleme sonucunda ortaya çıkan nitel veri, betimsel olarak özetlenir ve yorumlanır (Neuman, 2022, s. 233). Betimsel analizde çalışmanın konusu olan kadın kimliği ve modernleşme belli başlıkları öne çıkarmıştır. Bu temalar ve başlıklar ekseninde İslamcılık söyleminde kadın kimliğinin modernleşme karşısında nasıl kurgulandığı irdelenmiştir.

Bu çalışmada aşağıdaki problemlere cevaplar aranmaktadır:

1. Kadın Kimliği dergisinde modernleşme eleştirisi yapılırken hangi faktörler öne çıkmaktadır?
2. Dergi yazarları modernleşme meselesindeki yorumlarında kadının kamusal alandaki konumlanışını nasıl değerlendirmektedirler?
3. Dergide modernleşme karşısında hangi toplumsal cinsiyet rolleri vurgulanmaktadır?
4. Dergide inşa edilen kadın kimliğinin İslamcılık düşünce ekolüyle ilişkisel bağ söz konusu mudur?
5. Kadın kimliğine dair ortaya atılan söylemlerin dinsel referansları nelerdir?

Temaların belirlenmesi ve yorumlanmasında dergi yazarlarının modernleşme hakkında yazılarına sık sık yer verilmiştir. Dergi yazılarına ulaşmak için İslamcı Dergiler Projesi’nin yayınladığı dergi içeriklerinden faydalanılmıştır. Derginin pdf formatına ulaşmanın mümkün olmaması, dergi yazılarının taranması ve incelenmesi sürecini

zorlaştırmıştır. Ancak ‘İslamcı Dergiler Projesi’ kapsamına alınan Kadın Kimliği dergisinin 37 sayıyla dijital ortama aktarılması bu zorluğa aşmaya yardımcı olmuştur.

Derginin 44 sayısının tamamının taranıp analiz edilmesi çalışmanın kapsamı ve sınırları dahilinde mümkün gözükmemektedir. Bundan ötürü çalışma modernleşme konusu bağlamında yazılan yazılar ile sınırlı tutulmuştur. Böylelikle araştırmacının problem ettiği meseleler çerçevesinde daha derinlikli bilgi setlerine ulaşmak hedeflenmiştir. Modernleşme konusuyla ilintili verileri topladıktan sonra, derginin kadın yazarlarının bakış açılarından çıkarılan sonuçlar belli başlıklar altında yorumlanmaya çalışılmıştır. Modernleşmeye hangi noktalarda itiraz edildiği, modernleşmenin ürettiği kadın kimliği anlayışının nasıl yorumlandığı, İslamcı kadın kimliğinin dergide ne şekilde kurgulandığı vb. araştırma soruları betimsel analize tabi tutularak yorumlanmaktadır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

İslamcı Yayıncılık ve Kadın Kimliği Dergisi

İslamcılık düşüncesi, Türkiye’de 19. yüzyılın sonlarında Mısır, İran ve Pakistan’da yaşanan gelişmelere, Afgânî ve Abduh gibi düşünürlerin bıraktığı geleneğe dayanmaktadır. Yanı sıra Mehmet Âkif, Eşref Edip ve Babanzade Ahmed Naim gibi aydınların çıkardığı Sırât-ı Müstakim/ Sebîlürreşâd dergisi İslamcılığın Türkiye’deki ana mecrası olarak kabul edilmektedir (Kara, 2001, s. 27). İslamcıların dönemin imkanları çerçevesinde kullandığı yayın organları arasında en etkili ve sürdürülebilir olanı dergiler olmuştur. Bu dergiler, belli bir doğrultuda İslamcılık düşüncesinin temel dayanaklarını ve gayesini ortaya koymuş, dönemin ulusal ve uluslararası dinamiklerini yansıtmışlardır (Budak, 2020, s. 122). Osmanlı devletinin 18. yüzyılda matbaayı kurması ve geliştirmesiyle Türkiye’de dergiciliğe başlandığı söylenebilir (Maden & Altunbay, 2016, ss. 1-2). İslamcılar ise II. Meşrutiyet döneminde çıkmaya başlayan dergiler ile birlikte yayın serüvenine dahil olmuşlardır. İslamcılığın Türkiye’deki yayın serüvenine paralel olarak dergilerin yaygınlaşması, bu dergilerde İslamcılık düşüncesiyle sınırlı kalmayarak birçok sosyal ve kültürel meseleye dair yazılar yayınlanmıştır.

Urvetül Vüska dergisi İslamcı düşünce geleneğinin

dünyaya yayılmasında önemli bir rol üstlenmektedir. Türkiye’deki ilk İslamcı dergilerden kabul edilen Sırât-ı Müstakim dergisi, bu ekolden beslenmektedir (Asım Öz, 2016, s. 77). Bu yıllarda yayın hayatına başlayan diğer dergiler de dönemin gündem konularına dair bilgiler sunup, İslamcılık düşüncesinin yol göstericiliğini yapmıştır. Dini ve edebi konuları İslam dini perspektifinden okuyucularına sunan İslamcı dergiler (Subaşı, 2016, s. 52), modernlik düşüncesine alternatif bir yaşam tarzı ortaya koymaktadır. Bu dergiler, gündelik hayata dair birçok sosyal probleme ilişkin sorgulamalar yapmakta, kimi dergiler bazı cemaat/ tarikatların yayın organı şeklinde bir işleyişe sahip olmaktadır kimileri de bağımsız bir biçimde yazarların kendi imkanlarıyla yayınlarını sürdürmekteydiler.

İslamcı düşünce seyrinin gelişiminin önemli kaynaklarından biri olan İslamcı dergiler, dönemin yakın tarihinde gerçekleşen olaylar hakkında bilgiler veren, dini kavramların nasıl şekillendiğine dair bilgiler sunan önemli kaynaklardır. Türkiye’de İslam düşüncesinin kırılma noktalarını anlamada İslamcı dergilerin gelişim serüvenlerini takip etmek gerekli görülmektedir (Özdemir & Hakyemez, 2023, s. 598). Türkiye’nin tarihsel, siyasi ve sosyal koşulları (Modernleşme olgusunu gündelik yaşamdaki etkisi, siyasi belirsizlikler ve kargaşa, Dünya’da İslamcı hareketin yükselişi ve bunun Türkiye’ye yansımaları vb.) İslamcı dergiciliğin gelişim seyrinin belirlenmesinde önemli etkilere sahiptir. Bu yönüyle İslamcı dergiler, Türkiye’nin siyasi tarihine ve dinin toplumsal hayattaki tecrübesine tanıklık etmektedir.

Dini referans olarak kabul eden ve İslam’ı sosyal hayatın güçlü bir parçası kabul eden bu dergiler Türkiye’de dinsel düşüncenin gelişmesine ve canlanmasına önemli katkılar sunmuşlardır. Necip Fazıl Kısakürek’in ‘Büyük Doğu’ dergisi, Nureddin Topçu’nun ‘Hareket’ dergisi, Sezai Karakoç’un ‘Diriliş dergisi’, Nuri Pakdil’in ‘Edebiyat’ dergisi bu süreçte öne çıkan dergilere örnek olarak gösterilebilir (Koroğlu, 2016, s. 16). İslamcı dergileri konu edinen araştırmalar İslamcı yayın sürecini çeşitli açılardan farklı sınıflara tabi tutmuşlardır. Doğrudan İslamcı dergi niteliğinde kabul edilmeyen Milli Türk Talebe Birliği, Akıncılar Derneği, İmam Hatip okulları, Yüksek İslâm Enstitüleri gibi yayın organları da İslamcı dergi kategorisine dahil edilmiştir. İslamcı dergileri 1908-

1925, 1925-1943, 1943-1960, 1960-1980 ve 1980 sonrası olmak üzere beş dönemde inceleyen Köroğlu, “T  rk  l  k, Batıcılık, İ  l  mcılık” gibi fikir akımlarını, dergilerin kendi düşünce dünyalarını yansıtma biçimleri olarak görmektedir (Köroğlu, 2016, s. 18). Sebilürreşad ile ba  slayan İ  l  mcı dergicilik serüveni Beyan’ul Hak (1908-1902), Volkan (1908-1909), İ  l  m Mecmuası (1914-1918), Mahfil (1919-1926), Mihrab (1923-1925) dergileriyle çeşitlenmiştir.

1925 yılında y  r  rl  ge giren Takrir-i S  k  n Kanunu ile dergicilik serüveninde Ali Bulaç’ın ifadesiyle “derin bir uyku dönemi” yaşamış ve 1940’lı yılların başlarına kadar bu süreç devam etmiştir. Dergicilik açısından diğer bir kırılma noktası 1960 askeri darbesi olmuştur. 1960’lı yıllardaki yeni anayasayla birlikte özgürlüklerin geniş tabanlara yayılması önceki dönemlere kıyasla daha farklı özellikler, yenilikler ve canlanmalar getirmiştir. 1980’li dönemde ise radyo ve televizyon sektörünün yaygınlaşması, İran kökenli İ  lam devriminin ürettiği söylemler, dergi içeriklerinde değişimler meydana getirmiştir (  elik, 2019).

1995 yılında “Kadınımız Sosyal Kimliğini Sorguluyor” dosyasıyla yayın hayatına ba  slayan Kadın Kimliği dergisi, herhangi bir dini gruba bağlı olmadan 2000 yılına kadar yayınlar çıkar mı   İ  stanbul merkezli bir dergidir. Hayata Farklı Bakış ve Hayata D    nerek Bakış sloganlarını   ne çıkaran dergide İ  mail Karakoç, Şule Yüksel   enler ve Nurgül Gök gibi önemli isimlerin   ne çıktığı görülmektedir.

Dergide “Batılı kadına eleştirel bakış, toplumsal cinsiyet rollerinin dini referanslarla yeniden üretilmesi, yüceltilen Osmanlı kadını örnekleri” vb. temaların   ne çıktığı görülmektedir. Dergi yazarları, kadınların modern yaşam tarzı ile yozlaşmasını engellemek adına kadının bir kimlik kazanmasını gerektiğini savunarak dergi için “Kadın Kimliği” isimlendirmesini tercih ettiklerini söylemektedirler (Karakoç, 1998, s. 5). Kadın kimliği dergisini diğer İ  sl  mcı yayınlardan ayıran önemli noktalardan biri derginin okuyucu tavsiyelerine verdiği önemdir. Nitekim dergide zaman zaman okuyucularına yönelik anketler düzenlenerek dergiye katkı sağlayacağı d    n  len olumlu veya olumsuz eleştirilere değer vermişlerdir. Tek bir görüş ve d    n  ceye bağlı

kalınmaksızın farklı görüşlere sahip d    n  rleri de dergiye yazmaya davet etmişlerdir.

Derginin ilk sayılarındaki takdim yazılarını kaleme alan   mmet Karakoç, bu yazılarda derginin kuruluşunu, amacını ve önemini anlatmaktadır. Derginin en önemli figürlerinden olan Karakoç, derginin başarılı bir şekilde yayınlar yapmasında ve ilerlemesinde etkin görevler üstlenmiştir. Yazılarıyla sesi en fazla duyulan isimlerden olan Karakoç, dergi okurlarıyla da etkili bir iletişim kurmayı başarmıştır. Derginin yayın yönetmenliği yapmış önemli isimlerden biri de   ule Yüksel   enler’dir. Sanattan siyasete pek çok alanda ve farklı gazete ve dergilerde yazılar yazan   enler’in her yazısının odağında toplumu şekillendirme rolü biçtiği kadın yer almaktadır. Kadınlar arasında yazılarıyla ses getiren   enler’in Kadın Kimliği dergisinde yer alması, derginin daha fazla ilgi görmesinin sebeplerindendir (Tezcan, 2019, s. 84).

Kadın Kimliği dergisinde, modernleşme, Batılılaşma, din, toplumsal cinsiyet, laiklik, sekülerleşme ve   a  da  la  ma kavramlarına dair yazılar   ne çıkmaktadır. Sanayi devrimiyle kadın hakları söyleminin yanı sıra modernleşmeyle birlikte güzellik yarışmaları ve tüketim faaliyetleri ile kadınların cinselliği görünür olmaya ba  lamı  tır. Kadın Kimliği dergisi de yaşanan bu iklimin etkisiyle bazı eleştirel söylemler (modern algıda kadın ara  salla  tırılmakta, inşa edilen modern kadın algısı kadınları dinsel hayat pratiklerinden uzaklaştırmakta, kamusal alanda belli dini sınırlandırılmalara tabi tutulmadan kadına tanınan haklar kadını annelik ve eş gibi asıl görevlerine karşı yabancıla  tırmakta)   retmi  , kadının modernleşme karşısındaki konumuna ve kamusal alandaki g  r  n  rl    ne dair İ  sl  mcı bakış açısıyla fikirler ortaya koymuştur.

1. Dergi Ekseninde Modernleşme ve Kadın Kimliği

1.1 Kadın Kimliği Algısı

Türkiye’nin modernleşme serüveninde özellikle Cumhuriyet’in ilan edilmesinden sonraki süreçte İ  sl  mcı dergilerde kadın kimliği konusu önemli bir yer edinmiştir. Kadına dair meseleleri merkeze alan Kadın Kimliği dergisinde çoğunlukla kadına yönelik yazılar kaleme alınsa da kadının içinde yaşadığın toplumun sorunlarına

dair de görüşler dile getirilmiştir. Siyaset ve güncel meselelere ilişkin yaklaşımlarına sahip olan dergi yazarları, kültürel ve siyasal etkinliklerden uzak kalmamak adına kadının toplumsal bir bütünleşmeye ihtiyaç duyduğunu düşünmektedirler. Diğer bir ifadeyle Kadın Kimliği dergisi yazarlarının genel yaklaşımına göre kadının etkileşimde olduğu ilişki ağları yeniden gözden geçirilmelidir. Toplumsal olarak yaşanan süreçte kadının toplumsal cinsiyet rollerinde değişim ve dönüşümler meydana gelmiş, ayrıca kadının kimliği de yeniden inşa edilmiştir. Böylelikle bütüncül bir bakış açısına sahip olan dergi, kadın kimliğindeki birlik duygusunu pekiştirmek istemiştir.

Dergide, modernleşmeyle birlikte toplumsal yaşamda meydana gelen değişim ve dönüşümler (feminist hareketlerin ortaya çıkması, kadın hakları ve kadın erkek eşitliği söyleminin yaygınlaşması, ataerkil düşünce sistemi karşısında kadın kimliğinin yeniden yorumlanması vb.) ile kadına farklı rol ve statülerin verildiği iddia edilmektedir. Dergi yazarlarından Şenler, İslam terminolojisinde kadının asla sosyal bir sorun olarak değerlendirilmediğini ifade etmiştir. Bu meyanda Kadın Kimliği dergisinde kadın meselesinin İslam terminolojisi içerisinde ele alındığı ve Müslüman kadın kimliğinin İslami unsurlar inşa edilmeye çalışıldığı söylenebilir. Kadın kimliği meselesi dergi içinde ayrıca önem verilmiş bir konudur.

Kadın-erkek eşitliğine atıflar yapılan dergi içeriklerinde dini metinlerin belirleyici olduğu anlaşılmaktadır. İslam'ın kadına verdiği değerin altını çizen Yunus Vehbi Yavuz, kadın erkek eşitliğini şöyle açıklamaktadır: “Ayetin ifadesiyle erkeklerin kadınlar ve kadınların da erkekler üzerinde velayet hakkı bulunmaktadır. Bu açıdan İslam'ın kadının sahip olduğu hakları teslim ettiğini ve erkekler karşısında istismar edilmesini engellediği söylenebilir.” (KK, Ocak 1998, Sayı:30, 12).

Dergide, İslami söylem çerçevesinde Hz. Peygamber dönemindeki kadınların yüceltildiği kadın algısı, kadın kimliğinin genel çerçevesini belirlemektedir. Bu doğrultuda geliştirilen feminizm karşıtı söylem, erkek ve kadının fitraten farklı olduğunun altı çizilerek ifade edilmektedir. Fitrat merkezli inşa edilen kadın kimliği algısının temel unsurları olarak kadının ev içi rolleri öne çıkarılmaktadır. Fitraten edilgen yapıda olan kadın, dış dünyadan

etkilenmeye meyilli hedef kitle konumundadır. Dergi yazarlarından Gülsen Ataseven, cinsiyetin biyolojiye özgü haller olduğunu belirtmekte, kadın kimliğini şöyle tarif etmektedir:

“Ayette ifade edildiği gibi üstünlük ancak takva iledir. Kadın veya erkeğin birbirilerine karşı üstünlükleri söz konusu değildir. Ancak olsa olsa biyolojik veya fitri farklılıklardan bahsedilebilir. Erkek egemen düzende kadının aşağıda görülmesi kabul edilemez. Kadınlar haklarını aramalı ve kullanmalıdırlar.” (KK, Nisan 1995, sayı:2, 5).

Kadını Müslüman kimliğiyle tanımlayan dergi yazarları, İslami metinleri referans alarak kadınların fitrat temelli cinsiyet ayrımı konusunda erkek egemenliğini ve kadının tamamlayıcı rolünü kabul etmemektedirler. Buna karşı kadının Asr-ı Saadet döneminde bilgili ve söz sahibi olduğunu savunmaktadırlar: “O mübarek annelerimizi ve sahabe kadınları yeterince tanımıyor muyuz acaba? Batı kültürünün empoze ettiği Avrupalı kadını değil, Asr-ı Saadet kadını rehber edinmeli ve onun kimliğini taşımalıyız.” (KK, 1995, Sayı: 27).

Derginin kimlik algısında kadının örtülmesi, gizlenmesi ve yönetilmesi gereken bir konumu eleştirilirken erkeğin rolü göz ardı edilmektedir. Erkeğin eş ve baba rollerine değinilmediği görülmekte, kadının çalışma özgürlüğüne atıflar yapılmaktadır. Erkekten bireysel karar verme yetkisi bakımından farklı olan kadının duygusal, hassas ve kırılgan yapısı ifade edilmekte, kendilerinden beklenen tutum ve davranışlar söz konusu olduğunda iradeli bir duruş sergilemesi beklenmektedir. Ancak dergide kadından kendi önceliklerini eşinin istekleri doğrultusunda değiştirmesi de istenmektedir. Nitekim dergide inşa edilen kadın kimliğinin temeli kadının asıl görevinin eş ve annelik olduğudur. Bu durumu Gülhan Cengiz ‘Kadının Kendini Arayış Sürecinde Annelik’ başlıklı yazısında şöyle açıklamaktadır:

“Neslin korunması ve güçlü İslami bir geleceğin olabilmesi için kadın her şeyden annedir. Evin hanımı ve çoğunun annesidir. Geleceğin öncüsü bilgili, eğitilmiş ve şahsiyetli kadınlardır. Güçlü bir gelenek oluşturmak istiyorsak kadınlarımıza ve kızlarımıza değer vermeliyiz.” (KK, Mart 1995, Sayı:1, 18-19.).

Cengiz’in altını çizdiği söylemlerinde dinin otoritesinden

yararlanılarak kadının annelik rolünün İslam düşüncesiyle eşgüdümlü olduğu savunulmaktadır. Bunun karşısında yer alan ataerkil söylemin toplumsal dokuya kültürel kodlar aracılığıyla ve kadının geleneksel rolleri yüceltilerek işlendiğini söylemek mümkündür.

Eğitimde cinsiyet ayrımını olumlu gören dergi içeriklerinde, eğitim sisteminin modernleşmeyle birlikte Batıcılık ile bütünleşmesine neden olduğu iddia edilmektedir. Dergiye göre karma eğitim yerine kızların ve erkeklerin ayrı eğitim görmesi insanın fitratına uygundur. Dergide yapılan bir röportajda Kur'an kurslarında verilen eğitimin kalitesinin artırılması için neler yapılmalıdır sorusuna şöyle bir cevap alındığı görülmektedir: "İlmihal öğretimi dışında kız öğrencilere ayrı bir sanat, erkek öğrencilere ayrı bir el sanatı öğretilir." (KK, Haziran 1996, Sayı: 15, 33). Dergide kız çocuklarının görev ve sorumlulukları doğrudan ifade edilirken, erkeklerin görev ve sorumluluklarına dair dini vurgulara satır aralarında değinildiği görülmektedir. Karma eğitimin sakıncalarından bahsedilirken kız çocuklarının ahlaki ve dini eğitimlerinin önemi öne çıkarılmaktadır. Bu bağlamda kız çocuklarının ev hanımlığına yönelik eğitimlerinin eksikliğine odaklanıldığı görülmektedir. Kız çocukları için çerçevesi çizilen anne ve eş rollerine dair ideal kadın prototipinin karşısında ideal erkek imgesine dair içeriklere rastlanmamaktadır.

Derginin yayımlanma amacı kadın kimliğini oluşturma çabasıdır. İdeal kadın veya erkek tiplemesinde kadınlardan beklenen rollerin sürekli olarak öne çıkarıldığı görülmektedir. Diğer bir ifadeyle ideal erkeğin taşıması gerektiği vasıflar konuşulmamaktadır. Bu tutumdan yola çıkarak ideallik algısında erkek merkezli bir bakış açısının hâkim olduğunu söylemek mümkündür. Bu meyanda dergi yazarlarından Nurgül Karakoç, ideal Müslüman kadının nasıl olması gerektiği sorusuna eleştirilerini şöyle sıralamaktadır: "Genel olarak ve çoğunlukla İslam'da ideal kadın nasıl olmalı sorularına cevaplar aranmaktadır. Ancak ideal bir erkeğin taşıması gereken nitelikler çok az sorulmaktadır. İslam'daki erkek profilinde Müslümanın diyen erkeğin bunu hayatında yaşaması gerektiğine inanmaktayız." (KK, Ağustos 1997, Sayı: 27, 14.)

Kadın Kimliği dergisinin feminizm ve İslami feminizme

karşı olduğu görülse de ancak bazı yazarların metinlerinde yukarıdaki gibi İslami feminizmin söylemleriyle uygun ifadeler görünmektedir. Kadın Kimliği dergisinde kadının modernleşmesi ve erkeklerle aynı ortamları paylaşması bazı yönleriyle eleştirilirken, bir kadının anne olması ve çocuğuna bakması mesleki kariyerine engel teşkil etmediğini sık sık vurgulanmaktadır. Gülay Göktürk hem gazeteciyim hem de anneyim söyleminin altını çizerek Anneliğin kadının ayrılmaz bir parçası olmadığı düşüncesinden ziyade çocuğun bakımı hususunda anneler kadar babaların da rol alması gerektiği düşüncesi işlenmiştir: "Anne veya baba rolü arasında bir fark görmüyorum. Bir çocuk büyütme duygusunu babanın da taşıyabileceğine inanıyorum. Annelik veya babalık doğuştan kazanılan içgüdüsel bir olgu değildir." (KK, Mart 1997, Sayı:23, 16.).

Kadın Kimliği dergisinde inşa edilen kadın algısında Müslüman kadın için rol model olarak Asr-ı Saadet dönemindeki kadınların örnek gösterildiğini söylemek mümkündür. Kadının modernleşmeyle birlikte zaruri durumlarda ve dini öğretilerin sınırları çerçevesinde bir iş sahibi olabileceği vurgulanmaktadır. Ancak kadının asıl rolleri arasında ev hanımlığı, çocuk bakımı ve eğitimine de sık sık atıflar yapılarak modernleşmenin sunduğu sınırsız bir özgürlüğe sahip kadın imajı da eleştirilmektedir. Kadının toplumsal haklarını genişletme hedefine yönelik iyileştirme çabası içerisinde olan dergide, hâkim cinsiyetçi tutumdan farklı bir eşitlik algısına sahip yazarlar vardır. Yanı sıra toplumsal cinsiyete dair kültürel ön kabuller ve kalıp yargıların doğrudan kabul edilmediği görülse de cinsiyet algısı dinlerin, kültürlerin ve geleneklerin bir ürünü olarak tasvir edilmektedir. Nitekim çocuklara cinsiyet rollerinin ebeveynlerin tutum ve söylemleriyle öğretilmesi gerektiğinin altı çizilmektedir. Geleneksel olarak dayatılan cinsiyet ayrımcılığın eğitimle ortadan kaldırılabilirliğini öne süren dergi yazarları, kadının eğitilmiş olmasına sıkça yer vermektedir.

Kadın Kimliği dergisinde modernleşmenin bizlerden götördükleri üzerinde durulmaktadır. Dergiye göre kadının özgür olması, kadın ve erkeğin kamusal alanda aynı şartlarda çalışması, modernliğin sunduğu bir yaşam tarzıdır. Oysa İslam'da kadının asıl görevi ailesinin ve çocuklarının bakımındır. Aynı zamanda kadının, İslam'ın

mahremiyet sınırlarına riayet etmesi koşuluyla bir iş sahibi olmasında sakınca görülmemektedir. Dergi yazarlarına göre modernlikle kadın bedeni teşhir edilerek araçsallaştırılmıştır. Dergide ailedeki huzursuzlukların başat sebebi olarak kadını toplumun beğenisine sunan modern yaşamın etkilerinden bahsedilmektedir. Dergi, toplumsal olarak yaşanan problemlere atıflar yaparak, kadının İslam'daki rolünü öne çıkarmaktadır. Toplumun inşasını kadının İslami terbiyeye göre eğitilmesinde arayan dergi yazarlarına göre kadın, düşünce üretecek ve topluma hizmet edecek bir konumda olmalıdır.

Nihai olarak dergide kadın kimliği algısı şöyle özetlenebilir;

1. Kadının asli görevi ev hanımlığı ve çocuk bakımıdır.
2. Müslüman kadın için ideal kadın tipolojisi Asr-ı Saadet dönemindeki kadın sahabelerdir.
3. Kadının çalışmasında bir sakınca görülmez ancak modernleşmenin kadına sunduğu sınırsız ve özgür yaşam biçimi eleştirilmektedir.
4. Toplumsal cinsiyetin öğretilmesinde geleneksel normlar (çocuklara cinsiyet rollerinin ebeveynler aracılığıyla öğretilmesi, erkek çocuğun mavi, kız çocuğunun pembe kıyafetler seçilmesi vb.) kabul edilmektedir.
5. Cinsiyet ayrımcılığının engellenmesinde eğitilmiş kadın modeline sıkça yer verilmektedir.
6. Kadının kamusal alandaki varlığında ve haklarını kullanmasında bir sakınca görülmemekte ancak modernleşmenin kadını bu haklar üzerinden araçsallaştırmasına da karşı çıkılmaktadır.

1.2 Modernleşme Algısı

Kadın Kimliği dergisinde modernleşme/modernlik tartışmaları önemli bir yer edinmektedir. Dergi içeriklerinde yazarlar modernleşmeye yönelik sık sık atıflar yapmaktadır. Dergideki hâkim anlayışta modernleşmenin kadın için dezavantajlarından bahsedilmektedir.

Kadının kamusal alana ve çalışma ortamlarına dahil edilmesinin zaruri durumlarda kabul edilmesinin yanı sıra modernleşme sürecinde kadınların kullanılmaya devam edeceğinden söz edilmektedir. Kadının sömürü

amacıyla kullanılmasıyla (Laik/Modern zihniyet, çağdaşlaşma ve uygar bir ülke çabasında kadını bir malzeme gibi kullanmaktadır. KK, 1995, Sayı:3, 12-14).) toplumsal sorunların artacağını düşünen dergi yazarları, modernleşmenin olumsuz etkileriyle boşanma oranlarının, toplumda bireyselleşmenin, kadınlara yönelik şiddet ve suç olaylarının arttığını iddia etmektedirler. Aile bağları üzerinde de olumsuz etkilere sahip olan modernliğin, aile kurumunun kutsallığına zarar vereceği düşünülmektedir. Dergi içeriklerinde modernliğin etkilerinin azaltılması için kadının ailedeki rollerine vurgular yapılmakta, kadının aile bağlarının (Neslin korunması ve güçlü İslami bir geleceğin olabilmesi için kadın her şeyden annedir. Evlin hanımı ve çoğunun annesidir. KK, Mart 1995, Sayı:1, 18-19) güçlendirilmesine yönelik yazıların yazıldığı görülmektedir.

Modernizm konusunun işlendiği Kadın ve Çevre konulu sayıda kimlik meselesi, cinsiyet ve kadın bedeni üzerinden değerlendirilmekte, modernliğin kadın bedenini teşhir etmesinden ötürü İslami değerlere zarar verdiği düşünülmektedir. Kadının değerinin modernleşmeyle birlikte silikleştiği, kadının Batı standartlarına uygun bir model içine sokulmaya çalışıldığı ifade edilmektedir. Nitekim Osmanlı devletinin modernleşme çabaları kadına belli bir oranda zarar verdiği iddia edilmektedir. Bunun karşısında modernlikle uyumlu olabilecek bir anlayışla dergide eğitilmiş kadın (Geleceğin öncüsü bilgili, eğitilmiş ve şahsiyetli kadınlardır. Güçlü bir gelenek oluşturmak istiyorsak kadınlarımıza ve kızlarımıza değer vermeliyiz.” (KK, Mart 1995, Sayı:1, 18-19.) modeli övülmektedir. Derginin birinci sayısında modernleşme yolunda kadının Müslüman kimliğini nasıl inşa etmesi gerektiğinden şöyle bahsedilmektedir:

“Müslüman olduğumuzu iddia ediyorsak büyük ve alim müfessirlerin Kur'an'dan anladıklarına göre bir yaşam sürmeliyiz. Müslüman kadın Resulullah'ın zevceleri gibi olmalı. O mübarek annelerimizi ve sahabe kadınları yeterince tanımıyor muyuz acaba?” (KK, 1995, Sayı:1, 27).

Dergi yazarlarından bazılarının göre modern yaşamın idealize ettiği çağdaşlaşma olgusunda kadın bir malzeme unsuru gibi tarif edilmektedir. Nitekim bu yeni çağdaş yaşam kadını dini ve ahlaki değerlerinden soyutlamaktadır:

Laik/Modern zihniyet, çağdaşlaşma ve uygar bir ülke çabasında kadını bir malzeme gibi kullanmaktadır. Kadının bir sermaye olarak lanse edildiği bu algıda batıldan ithal edilen beşerî hükümlerin öne çıkarıldığını ve Allah'ın hükümlerinin yok sayıldığı düşünülebilir. Müslüman kadın, çağdaş olmak adına kendi dini ve ahlaki değerlerinden soyutlanmalı, özgür bir biçimde kamusal alanda erkeklerle haşır neşir olmalıydı. (KK, 1995, Sayı:3, 12-14).

Şule Yüksel Şenler'in yukarıdaki yaklaşımlarından da anlaşılacağı üzere "Modernleşme ve Batılılaşma" adına kadınların çalışma ortamlarına dahil edilmesi, özgür bir kadın algısı ve kadının ekonomik bir sermaye gibi kullanılması eleştirilmektedir. Derginin yayın yaptığı yıllarda Müslüman ülkelerde yaygınlaşan modernleşme ile Batı modernleşmesi arasında kültürel farklılıkların olduğunu düşünen dergi yazarları, bu ülkelerde modernleşme hareketlerinin kadını kendi kültürümüze ve dinimize yabancılaştırdığını beyan etmektedirler. Bu yabancılaşmaya yönelik çözüm önerileri sunan Nurgül Gök, şunları ifade etmektedir: "Modernlik ve Batının ekonomik ve teknolojik hegemonyasının üstesinden gelebilmek ve bu gidişatı değiştirmek için Batı'nın hayatın amacı olarak gösterdiği hedef ve kabulleri sorgulayıp değiştirerek öz değerler dizisini hayata geçirmelidir" (KK, 1995, Sayı:1,9).

Avrupa'nın kadınlara sunduğu yaşam tarzına yönelik eleştirilere neredeyse tüm sayılarda denk gelmek mümkündür. Batılı olmayan toplumlarda oluşturulan ve belli kalıplarla kadınlara dayatılan yaşam tarzının 'Modernite ve Kadın Kimliği' adlı yazısında eleştiren Gök, moderniteyi şöyle tarif etmektedir:

Modernlik kadınların hakları ve hukukları çerçevesinde kadını güzellik yarışmaları ve moda ile tüketim kültürüne empoze etmeye çalışmaktadır. Bunun için de kadının cinselliği kullanıldı. Batılı olmayan toplumların uygarlık ve modern yaşam arzuları onları Batının vahim durumda olduğu maddi ve manevi unsurlara bağımlı hale getirdi. (KK, 1995, Sayı:1, 8).

Gök'e göre modernlik, kadını tüketim kültürüne yöneltmekte, kadın modernleşme sürecinde bir araç olarak kullanılmaktadır. Modernliğin oluşturduğu kadın algısında kendini güzelliğiyle diğer insanlara

beğendirmeye çalışan ve sınırsız özgürlük ile her türlü tutum ve davranışlar sergileyebilen bir kadın prototipi oluşturulmaktadır. Modernleşmeyle birlikte kültürel bir erozyonun gerçekleştiğini düşünen Ümmet Karakoç, bunun İslam'a ve kadına zarar verdiğini ifade etmektedir. Ona göre geleneklerimiz saygın bir kültürün ürünüdür: "Tarihi açıdan bizler geniş tabanlı hatta mozaik bir kültürü paylaşıyoruz. Tarihi geleneklerimiz oldukça eskiye dayanır. Son yarım asırdır gözle görünür bir kültür erozyonuna maruz bırakıldık. Sonuçta kuşak çatışması ortaya çıktı." (KK, 1995, Sayı:3: 1).

Cumhuriyetin modernlik algısında kadın ilerledikçe ve yenilendikçe çağdaş dünyaya ayak uydurulacaktır. Ülkenin Batı'ya yetişmesini kadın-erkek eşitliğinde gören aydınlar, modernliğin bilimsel açıdan ilerlemek olduğunu düşünmektedir. Ancak dergide yapılan modernleşme tariflerinin bu algıdan farklı olduğu görülmektedir. Hicran Göze 'Genç Kızlar Yetişirken' adlı yazısında modernleşmeyi şöyle tanımlamaktadır:

Modernleşme ve çağdaşlaşma gibi bazı şeylerin peşine takılan toplumumuz, genç kızlara ileride mesut olmalarına engel olacak yanlış telkinlerde bulunmaktadır. Kot pantolonla dolaşmak, barlara ve eğlence merkezlerine takılmak, bikini giymek tavsiye edilmektedir. Modernlik ve çağdaşlık, kendi sanat, musiki ve kültürüyle yeni bir yaşam sunmaktadır. (KK,1997, Sayı:26,16).

Dergi ekseninde çoğunlukla Cumhuriyet'in modernleşme algısının karşıtı bir söylem geliştirilmiştir. Cumhuriyet'in ilan edildiği ilk yıllarda sunulan modernleşmeye olumsuz bakan dergi yazarları arasında kadınlara verilen hakların toplumsal huzursuzluklara sebebiyet verdiği görüşü hakimdir. Modernleşme hareketlerinin kötü yönlerine yoğun bir eleştiri geliştiren dergide, modernlik ile birlikte kadının kültürel ve dini bir erozyona (Son yarım asırdır gözle görünür bir kültür erozyonuna maruz bırakıldı. Sonuçta kuşak çatışması ortaya çıktı." (KK, 1995, Sayı:3: 1) uğradığı dile getirilmektedir. Geleneği yok sayan modernleşmenin aksine dergide gelenek İslam'ın emirleriyle örtüştüğü (İslami sınırlar çerçevesinde kadının eğitimi ve bir iş sahibi olabileceğinin altının çizilmesi) sürece kabul edilmektedir. Bu yaklaşıma göre modernliğin tüm dünyaya sunduğu yeni bir gelenek olan modernleşme,

toplumsal dokuya zarar vermektedir.

Yanı sıra yukarıdaki alıntılardan da anlaşıldığı kadarıyla dergi yazarları modernleşmeyle beraber bazı toplumların mevcut sorunlarını ve düşünsel birikimlerini göz ardı ederek, kendi inanç ve geleneklerine yabancılaştıklarını düşünmektedirler. Onlara göre, modernleşmeyle yaşanan bu süreç, kadını dönüştürme (Kot pantolonla dolaşmak, barlara ve eğlence merkezlerine takılmak, bikini giymek) projesi içermektedir. Türkiye toplumunun Batı'ya göre geri kalması dine dayandırılmakta, geriliğin faturası dine kesilerek din toplumsal kurumlardan tasfiye edilmektedir. Kadın Kimliği dergisinde İslamcılık hareketinin bu durumu önlemeye çalıştığı vurgulanmaktadır. Türk modernleşmesinde geleneksel değerlerin ve kültürel dokunun değişmesini engellemeye çalışan İslamcılık, Müslüman kadın kimliğini yeniden tanımlamak için uğraşmaktadır. Bu amaç çerçevesinde İslamcı kadın dergilerinde modernleşme olgusu yoğun bir şekilde tartışılmaktadır. Çünkü modernleşmenin hedef aldığı en önemli kitlenin kadınlar olduğu ileri sürülmektedir. İslami yapının korunması, nesilden nesile aktarılması görevini kadına veren İslamcı yayınlar, kadının dini ve aile eğitimi misyonunu yüceltmektedir.

SONUÇ VE TARTIŞMA

İslamcılık düşüncesi etrafındaki tartışmalar, günümüzde hem Türkiye hem de İslam dünyasında siyasi ve toplumsal gelişmeler çerçevesinde canlılığını korumaya devam etmektedir. Alanda biriken çalışmalarda karşılaşılan önemli eksikliklerden biri tartışılan meselelerin derinlikli bir analizinin yapılmamasıdır. Yanı sıra çoğunlukla genellemeci bir bakış açısıyla verilerin sunulduğu görülmektedir. Bu çalışmada genellemeci yaklaşım sorununu aşmak için İslamcılık hareketi içinde önemli bir kadın dergisi olan Kadın Kimliği dergisi yazarlarının söylemleri ışığında yorumlar yapılmaya özen gösterilmektedir. Nitekim ulaşılan sonuçların tüm İslamcı dergiler için aynı anlamlar taşıdığını söylemek mümkün değildir. İslamcılık düşüncesinin Türkiye'nin düşünsel ve kültürel mirasındaki gelişimini incelemek için sadece belli kaynaklara ve belli dönemlerde yayınlar yapan dergilere bakılarak genel sonuçlar çıkarmak, altından kalkılamayacak bir durumdur. Tüm bu sebeplerden ötürü

elde edilen veriler dönemin sosyo-kültürel koşulları ile sınırlandırılarak yorumlanmaktadır.

İslamcı dergilerin veya Kadın Kimliği dergisinin konu edildiği çalışmalarda kamusal, feminist söylemler, kadının çalışma hayatında yer alması, kadın hareketleri vb. meseleler ele alınmaktadır. İlgili literatür bölümünde bahsi geçen araştırmaların bir kısmında kadın kimliğinin inşası ve bunun modernleşmeyle ilişkisine değinilmektedir. Bu çalışmanın diğer çalışmalardan bu yönüyle farklılaştığı söylenebilir. Nitekim dergide dönemin İslamcılık düşüncesindeki kadın söyleminin zihinsel haritalarına ulaşmak için kadın kimliğinin dini referanslarla nasıl tanımlanıp inşa edildiği ve modernleşme eleştirisinde öne çıkan faktörlerin neler olduğunun analiz edilmesi gerekmektedir. Derginin yayın yaptığı yıllar modernleşme hareketinin Türkiye'de yaygınlaştığı bir sürece tekabül etmektedir. Bu da İslamcılık düşüncesinin kadın kimliği özelinde modern algıya karşı nasıl bir tutum sergilediğinin önemini ortaya koymaktadır. Dolayısıyla İslamcı dergiler irdelenirken bunların göz ardı edilmesi yapılacak olan yeni çalışmalar için bir eksiklik olacaktır.

İslamcı dergicilikte Müslüman kadınlar arasında İslamcılık söyleminin gelişmesinde önemli katkılar sunan Kadın Kimliği dergisinde toplumsal cinsiyet rollerinin dini referanslarla oluşturulmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu meyanda Kadın Kimliği dergisinin araştırma örneklemini olarak seçtiği çalışmalarda benzer sonuçlara ulaşıldığı görülmektedir. Dergi özelinde kadının kamusal alandaki varlığının tartışıldığı diğer bazı araştırmalarda, kadının çalışma hayatında İslam'ın çizdiği mahremiyet sınırlarıyla yer edinebileceği sonucuna ulaşılmaktadır. Ayrıca İslamcı dergilerde kadın kimliğinin nasıl inşa edildiği irdelenen başka bir çalışmada da dergide kadının annelik ve eş rollerinin öne çıkarıldığından bahsedilmektedir. Nihai olarak bu çalışmada da benzer verilere ulaşılmaktadır. Ancak diğer çalışmalarda özellikle dergi yazarlarının modernleşme olgusuna yönelik yaklaşımlarındaki farklılıkların tespitine ilişkin verilere ulaşılmamaktadır.

Kadın Kimliği dergisinde Batı icadı olan modernleşmenin İslamcılık düşünce ile bazı yönleriyle örtüşmediği gerekçesiyle eleştirildiği görülmektedir. Modernleşmenin savunduğu kadın-erkek eşitliği söyleminin İslam'da kadın

ve erkeğin fitraten farklı yaratıldığı şeklinde yorumlanması, Kadın Kimliği dergisini feminist düşüncesinden ayıştırmaktadır. Nitekim kadının zorunluluk halinde çalışma özgürlüğü olduğu ifade edilirken, kadının ailedeki sorumlulukları da göz ardı edilmeden bu özgürlüğün mümkün olacağı görüşü öne çıkmaktadır. Farklı kesimlerden yazarların görüşlerini okuyucuyla paylaşan dergi, İslam'ın emirlerine ters düşmeyen işlerde ve mecburiyet durumlarında kadınların da çalışabileceklerini vurgulamaktadır. Dolayısıyla dergide kadının kamusal hayatta iş sahibi olması, İslam'ın öngördüğü kadın kimliği ve modernliğin sunduğu kadın modeline uygun bir şekilde ele alınmıştır. Dergide modernleşmenin sunduğu sınırsız kamusalığa karşı bir yaklaşım söz konusu olsa da kadının kamusal görünülüğün silikleştiği ataerkil söylemin aksine kadının belli şartlar altında çalışma imkânı olduğu savunulmaktadır.

Eğitimli ve çalışan kadınlara hitap eden dergide kadının çalışması desteklense de kamusal alanın tamamen erkeklerle **tahsis** edildiği görülmektedir. Nitekim kadınların çalışma hayatlarında nasıl bir yol izleyecekleri dinsel bir zemine oturtulamamış, Kur'an ve sünnetten deliller getirilse de kadınların zaruri durumlar haricinde çalışmaması gerektiği belirtilmiştir. Bu noktada dergi içeriklerindeki bilgilerin kadınlara çözüm sunmada yetersiz kaldığı söylenebilir. Ataerkil söylemle paralel olarak yorumlanan Kur'an ayetleri ve hadisler erkek egemen algıyla özdeşleşmektedir.

Modernleşmenin karşısında inşa edilen kadın kimliğine ilişkin bütüncül bir bakışın olmadığı söylenebilir. Kadın ve erkeğin fitrat temelli tanımlanması, kadının erkeğe göre daha duygusal ve güçsüz olduğu kabulü ataerkil söylem ile ilişkilendirilebilir. Dergide, modern söylemin kadına sunduğu sınırsız özgürlük alanının kadınların ailedeki sorumluluklarını (anne rolü, çocuk eğitimi, ev içi işleri) yerine getirmede aksaklıkları beraberinde getirdiği, İslam toplumundaki düzeni bozduğu iddia edilmektedir. Modern kadın algısına karşı Asr-ı Saadet dönemindeki Müslüman kadın imgesi yüceltilerek, kadının annelik, çocuk eğitimi ve ev işleri gibi rolleri pekiştirilmektedir.

Kadın kimliği dergisinde erkek yazarlarla yapılan söyleşilerde kadının erkeğe itaat etmesi İslami öğretiler ekseninde dini bir emir gibi savunulmaktadır. Bu bakış açısı kadını pasifize etmekte, kadının aile içi rollerine vurgular yapılarak annelik ve ev hanımlığı kutsanmaktadır. Derginin okur kitlesinin iş sahibi ve eğitimli kadınlar olduğu dikkate alındığında kadının idealleri ve beklentilerinin yeterli düzeyde karşılanmadığı söylenebilir. Özel alana hapsedilen kadın algısının karşısında bir tavır sergileyen Kadın Kimliği dergisi, makale içeriklerinde kadını moda, yemek tarifi ve el becerisi gibi konularda bilgilendirmeye çalışmaktadır. Erkeğin gözünü sakınması gibi İslami öğretilerden bahsedilirken kadın üzerinde kurulan denetim ve baskının dolaylı olarak kabul edildiği görülmektedir. Kadınların gösteriştan uzak ve inançları gereği örtünmesi gerektiği vb. sınırlar ayet ve hadislerle temellendirilerek dinsel zemine oturtulma çabası güdülmektedir.

Kadın Kimliği dergisinin çerçevesini İslam ve Batılılaşma tartışmaları oluşturmaktadır. Dergide Müslüman kadın kimliklerin modern dünyaya nasıl entegre olduğu sorusu üzerinde odaklanılmaktadır. Bu hususta İslam'ın kadına yüklediği sorumlulukların altı çizilerek, cinsiyete dayalı bir ayırtışmanın farklı bir şekilde tezahür ettiği ifade edilebilir. Diğer bir ifadeyle bir yandan modern karşıtı kimlik söylemi diğer taraftan ataerkil söylemle özdeşleşen kimlik algısı dergide sunulan kadın kimliğinin tam bir homojenlik içermediğini göstermektedir. İslamcılığın toplumsal normlar ile dini öğretileri harmanlayan bakış açısı, modern kadına saygı duymakla birlikte kadının ev işleriyle özdeşleştiren bir zihniyetin varlığına işaret etmektedir. Dergide dini metinlere atıflar yapılarak şekillendirilen cinsiyet rollerinin kültürel kodlardan bağımsız olmadığı görülmektedir. Bu meyanda dergide modern yaşamda bahsi edilen kadın haklarının İslam dinindeki kadın haklarıyla aynı görülmediğinin altı çizilmektedir. Müslüman kadına görece bir esneklik imkânı tanıyan derginin dini metinlerin yeniden yorumladığını söylemek mümkündür.

KAYNAKLAR

- Aytekin, F. (2021). *Kadın Kimliği ve Pazartesi dergileri bağlamında kadın meselesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Ondokuz Mayıs Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü.
- Aytepe, M. (2016). Doğuştan günümüze İslamcılığın Türkiye seyri: bir sınıflandırma denemesi, *Anemon Muş Alparslan Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 4(1), 169-199.
- Bauman, Z. (2020). *Modernlik ve müphemlik* (İ. Türkmen, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Berger, P. L., ve Luckmann, T. (2008). *Gerçekliğin sosyal inşası bir bilgi sosyolojisi incelemesi* (V. S. Ögüt, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Beşinci, E. (2017). *Şule Yüksel Şenler: Türkiye’de modernleşme ve İslamcı kadın kimliğinin inşası* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Budak, H. (2020). İslamcı dergicilik: Vahdetin içinde bir ses “İslam’ın ilk emri oku” dergisi. *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 11(1), 117. <https://doi.org/10.36362/gumus.621995>
- Cevizci, A. (2021). *Felsefe sözlüğü*. Say Yayınları.
- Çakır, S. (2016). *Osmanlı kadın hareketi*. Metis Yayınları.
- Çekin, E. N. (2019). *Siyasal İslamcılık ve feminizm bağlamında kadın kimliğinin konumu ve inşası: Kadın Kimliği Dergisi’nin incelenmesi* [Yüksek Lisans Tezi]. Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Çelik, C. (2019). İslami gruplarda söylem ve hafıza inşa aracı olarak dergiler (1980 sonrası). İçinde Lütfi Sunar (Ed.), *Bir başka hayata karşı 1980 sonrası İslâmci dergilerde meseleler, kavramlar ve isimler Cilt 4: yayıncılık ve dergiler* (ss. 4-29). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Demir, F. (2012). *Millî görüşte İslamcılık söylemi: Millî Görüş’ten Ak Parti’ye* [Yüksek Lisans Tezi]. Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Giddens, A. (2021). *Modernliğin sonuçları* (E. Kuşdil, Çev.). Ayrıntı Yayınları.
- Göle, N. (2017). *İslam’ın yeni kamusal yüzleri*. Metis Yayınları.
- Gün, A. (2012). Yaygın din eğitimi kapsamında kadınların eğitimi. *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 32(32), 237-272. <https://doi.org/10.17120/omuifd.18486>
- Gürer, B. (2019). *Bir din eğitimi problemi olarak kadın ve aile dergisinde kadın konusu* [Yüksek Lisans Tezi]. Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı.
- Haenni, P. (2011). *Piyasa İslam’ı: İslam suretinde neoliberalizm* (L. Ünsaldı, Çev.). Özgür Üniversite.
- İlyasoğlu, A. (2020). *Örtülü kimlik İslamcı kadın kimliğinin oluşum öğeleri*. Metis Yayınları.
- İşcan, M. Z. (2002). *Siyasal İslam dini ve fıkri temelleri*. Ekev Yayınları.
- Kara, İ. (2001). *İslamcılarının siyasi görüşleri: Hilafet ve Meşrutiyet*. Dergâh Yayınları.
- Karakoç, Ü. (1998). Takdim: düşünceyi söylemek ya da yaşamak. *Kadın Kimliği Dergisi*, 32, 5-6.
- Kırca, S. (2007). *Popüler feminizm / Türkiye ve Britanya’da kadın dergileri*. Bağlam Yayıncılık.
- Koroğlu, A. (2016). Türkiye’de İslâmıcılık düşüncesinin seyrini dergiler üzerinden okumak. İçinde Vahdettin Işık, Ahmet Koroğlu ve Yusuf Enes Sezgin (Ed.), *1960-1980 Arası İslâmci dergilerde toparlanma ve çeşitlenme*. Nobel Akademik Yayıncılık.
- Köse, E. (2014). *Sessizliği söylemek*. İletişim Yayınları.

- Maden, S. ve Altunbay, M. (2016). Türk kültür birliğinin sağlanmasında “Türk Amacı” dergisi. *Karadeniz Sosyal Bilimler Dergisi*, 7(04), 1-12.
- Maviş, N. (2017). *Türkiye’de İslamcılığın değişen siyasal dili: 1990’lı yıllarda İslamcı dergiler* [Doktora Tezi]. Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Metin, A. (2011). Kimliğin toplumsal inşası ve geleneksel kadın kimliğinin aktarımı. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(1), 74-92.
- Neuman, W. L. (2022). *Toplumsal araştırma yöntemleri (1-2 Takım)* (E. Akkaş, Ed.; Ö. Akkaya, Çev.). Siyasal Kitabevi.
- Öz, A. (2016). Kenetlenmenin imkansızlığı: 1960-1980 dönemi İslamcı dergiciliğin macerası üzerine bir değerlendirme. İçinde Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu, & Yusuf Enes Sezgin (Ed.), *1960-1980 arası İslamcı dergiler—toparlanma ve çeşitlenme* (ss. 73-160). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Özdemir, E. G., ve Hakyemez, C. (2023). İslâmıcı dergilerde İhvân-ı Müslimîn algısı: Hilâl Dergisi örneği. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi*, 16(2), 598-628. <https://doi.org/10.18403/emakalat.1383937>
- Özyurt, C. (2012). *Küreselleşme sürecinde kimlik ve farklılaşma*. Açılım Kitap.
- Seyyar, A. (2007). *İnsan ve toplum bilimleri terimleri ansiklopedik sosyal bilimler sözlüğü*. Değişim Yayınları Kültür Kitapları.
- Shils, E. (2002). *Gelenek, insan bilimlerine prolegomena* (Hüsamettin Arslan, Çev.). Paradigma Yayınları.
- Subaşı, N. (2016). 1960 Öncesi İslam’ı neşriyat: sin(diril)me, tahayyül ve tefekkür. İçinde Vahdettin Işık, Ahmet Köroğlu ve Yusuf Enes Sezgin (Ed.), *1960-1980 Arası İslamcı dergiler toparlanma ve çeşitlenme* (ss. 43-69). Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sunar, L. (Ed.). (2019). *Bir başka hayata karşı: 1980 sonrası İslami dergilerde meseleler, kavramlar ve isimler*. Optimum Basım.
- Şimşek, H. ve Yıldırım, A. (2016). *Sosyal bilimlerde nitel araştırma yöntemleri*. Seçkin Yayıncılık.
- Tekeli, Ş. (2015). *1980’ler Türkiye’sinde kadın bakış açısından kadınlar*. İletişim Yayınları.
- Tezcan, D. (2019). Şule Yüksel Şenler (1938-). İçinde Lütfi Sunar (Ed.), *Bir başka hayata karşı: 1980 sonrası İslamcı dergilerde meseleler, kavramlar ve isimler* (ss. 83-84). Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları.
- Yıldırım, E. (1999). *Değişen din anlayışının sosyolojisi*. Bilge Yayınları.
- Yıldırım, F. (2021). *1980 sonrası İslamcı dergilerde kadın ve kadının çalışma hayatı: Kadın Kimliği Dergisi örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Zeydan, S. P. (2019). *Türkiye’de İslamcılık ve şehirli dindar kadın kimliği: Şadırvan Dergisi örneği* [Yüksek Lisans Tezi]. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.

**GEÇMİŞİN SESİNİ DİNLEMENİN
YÖNTEMİ: SÖZLÜ TARİH**

THE METHOD OF LISTENING TO THE
VOICE OF THE PAST: ORAL HISTORY

Hikmet Çağrı YARDIMCI, Büşra ÖZTEKİN

37

GEÇMİŞİN SESİNİ DİNLEMENİN YÖNTEMİ: SÖZLÜ TARİH

THE METHOD OF LISTENING TO THE VOICE OF THE PAST: ORAL HISTORY

Anahtar Kelimeler:

Sözlü tarih,
Mülakat,
Tarihsel bilgi.

Keywords:

Article History
Interview,
Historical information

Hikmet Çağrı YARDIMCI ¹, Büşra ÖZTEKİN ²

ÖZ

Bu çalışmanın amacı; sözlü tarihin teorik ve tarihsel arka planı ile yöntemsel boyutunu incelemek, bu ikisinin söz konusu alan içindeki beraberliğini eleştirel boyutlarıyla gösterebilmektir. Bu çalışmada; birincil ve ikincil kaynaklardan yararlanmak suretiyle sözlü tarihin ne olduğuna, bu kapsamda yapılan mülakatların nasıl yapıldığına ve nitel çalışmalarda yürütülen diğer mülakat yöntemlerinden farklarına dair literatür taraması yapılmış, bu doğrultuda nitel araştırma tekniği kullanılmıştır. Makale, sözlü tarihin gelişimi ve yöntemine dair farklılıkları üzerinden sınırlandırılmıştır. Sözlü tarihin birçok farklı düzlemde gizli kalmış anekdot, hikâye ve anlatıları ortaya çıkarma potansiyeli; onu diğer tarih yöntemlerinden ayıran en dikkate değer özelliğidir. Bu özelliği ile birlikte sözlü tarihin teori ve pratiği birleştiren bir yöntem olduğu tespit edilmiş; sadece tarih alanında değil, sosyal bilimlerin diğer disiplinlerine de kaynaklık edebilme imkânı vurgulanmıştır. Bütün aşamalar titizlikle yürütüldüğü müddetçe tarihin salt arşiv veya belgelerden değil, bahse konu olan tarihsel hadiseyi doğrudan yaşayanlardan da öğrenilebileceği sonucuna varılmıştır. Bu çalışmanın alana özgün katkısı, sözlü tarihin yöntemsel boyutunun tarihsel bilginin özellikle güvenilirliği ve geçerliliğinin söz konusu edildiği gelişim evresi içerisinde değerlendirilmesidir.

ABSTRACT

This study aims to investigate the theoretical and historical background, and methodological aspects of oral history, examining the integration of these dimensions within the field. In this study, a literature review was conducted using primary and secondary sources on what oral history is, how interviews are conducted in this context, and its differences from other interview methods carried out in qualitative studies. The qualitative research technique was used in this direction. The article's scope is delimited by emphasizing the development of oral history as a method and distinguishing its methodological particularities. A significant finding of this research highlights the potential of oral history to uncover hidden anecdotes, stories, and narratives on various levels, making it different from other historical methods. Along with this feature, it has been recognized that oral history is a method that combines theory and practice and emphasized its ability to serve as a source not only in the field of history but also in other disciplines within the social sciences. It has been concluded that as long as all stages are carried out meticulously, historical knowledge can be reliably constructed not only through archives or documents but also from those who directly experienced historical events in question. The unique contribution of this study to the field is the evaluation of the methodological dimension of oral history within the context of debates concerning the reliability and validity of historical information during its developmental phases.

¹ Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi; Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi ABD Doktora Öğrencisi, hcagri.yardimci@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0003-1069-6585

² Hasan Kalyoncu Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü Araştırma Görevlisi; Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Çalışmaları ABD Doktora Öğrencisi, busra.oztekin@hku.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6118-9562

Alıntılanmak için/Cite as:
Yardımcı Ç. Y. ve Öztekin B. (2025) Geçmiş Sesini Dinlemenin Yöntemi: Sözlü Tarih, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 651-668.

GİRİŞ

Sözlü tarih, bir pratik, bir araştırma yöntemi; söyleyecekleri ve/veya anlatacakları olan birey ve grupların konuşmalarını kaydetme ve anılarını yorumlama tekniğidir. Başka bir deyişle sözlü tarih, bilinmeyi ortaya çıkarmak veya duyulmayan sesini duyurmak; dolayısıyla başka bir veri yok iken bir aydınlatma ve kanıtlama biçimi olarak tanımlanmaktadır (Bull, 1982, s. 223). Teori ve pratiğin, yani kaydetmenin/konuşmanın yorumlama ile iç içe olması, sözlü tarihin hareket noktasıdır. Bu nedenle, geçmiş hakkında bilgi edinmek amacıyla gerçekleştirilen sözlü tarih görüşmesi, salt ne söylendiği ile ilgili değil, nasıl söylendiği, neden söylendiği ve bu söylenenlerin ne anlama geldiği hakkında “yaşamsal” bir perspektifle yürütülmelidir. En bilinen sözlü tarihçilerden Alessandro Portelli zengin ve karmaşık kaynakların üstesinden “kompozit bir tür olan” sözlü tarihin disiplinler geçirgenliğinden faydalanılarak gelinebileceğini iddia etmektedir (2004, s. 23). Bunun yanında sözlü tarih çalışması, insanların geçmişi hakkında bilgi alırken görüşme, doğal olarak geçmiş aydınlatma amacı taşımaktadır; fakat en az geçmişin ve anıların öğrenilmesi kadar önemli olan husus, özgün bir anlatı yaratma girişimidir. Bu mahiyeti, sözlü tarihi geleneksel tarih disiplininin ötesine taşır. Etnoloji, antropoloji ve sosyoloji gibi çeşitli alanlarda yöntem olarak kullanılmaya müsait olması, sözlü tarihin bu istisnai haline ışık tutar. Nitekim sözlü tarih, “apaçık görünenden” ziyade “görünmeyen”in izinden gider. Geçmişte yaşanan hadiseleri; o dönemde sesi kısılan, belgelerde deneyim, görüş, düşünce ve duygularına yer verilmeyen özne ve öznelerin sesinden dinleyen çeşitli arşivlerin yer aldığı kayıt ve kurumların varlığı bu yargının en mühim göstergesidir³.

Sözlü tarih, teknik ve yöntem bağlamında değerlendirildiğinde ise veri toplama formlarını gerektiren görüşme süreçlerinden farklı bir pozisyonda yer almaktadır. Zira sözlü tarih, farklı teorik perspektiflerle disiplinler sınırların, belge tarihçiliğinin ötesine geçerek yararlanılan kaynakları zenginleştirir. Lynn Abrams’a göre sözlü tarih, hem görüşme yaparak transkripsiyon sürecini

gerçekleştirmek hem de bu çıktıları yorumlamaktır ve yapılan bu işlemleri birbirinden ayırmak pek mümkün değildir (2010, s. 2). Bu bağlamda bir sözlü tarih görüşmesinin; önceden hazırlanan sorular, bu sorularla yapılan görüşmeler ve bu görüşmelerin ses ya da video formatındaki kayıtlarından teşekkül ettiği söylenebilir. Soruların hazırlanması ve görüşmelerin yapılması safhasından sonra görüşme kayıtları deşifre edilir, özetlenir veya indekslenir; ardından bir kütüphaneye veya arşive yerleştirilir. Arşivlenen bu kayıtlar, transkriptler, kataloglar, fotoğraflar ve ilgili belgesel materyalleri, hem araştırmacı hem de katılımcının rızası dâhilinde herkesin ulaşabilmesi için internet ortamında da yayınlanabilir (Ritchie, 2003, s. 19). Ancak sözlü tarih yöntemi kullanılarak yapılan çalışmalarda bu seviyeye gelinceye dek teknolojinin değişimiyle paralel olarak birçok farklı araç ve gereç kullanıldığını hatırlatmak gerekir. Sözlü tarih tekniğinde kullanılan ilk ses kayıt cihazı olan fonograf 1877’de, çelik tele manyetik kayıt cihazı ise 1900’lerden hemen önce icat edilmiştir. 1940’a kadar kullanılan manyetik kayıt cihazından sonra manyetik bant bulunmuş, 1960’larda da çok daha ucuz olan kaset teypler piyasaya sürülmüştür. Kaset teyplerin uzun yıllar kullanılmasından sonra ise daha gelişmiş ses kayıt cihazları üretilmiştir (Thompson, 2000, s. 61). Şimdilerde cep telefonları dahi ses kaydı yapmak için yeterli hafıza ve ses kalitesine sahiptir. Bu teknolojik gelişmeler, günümüzde sözlü tarihin yaygınlaşması ve hızla gelişmesinin temel sebeplerinden de biri olmuştur (Thompson, 2000, s. 61).

Sözlü tarih, tarih disiplininde ekseriyetle bilinen ve üzerinde durulan belgelerle çalışmak yerine anlatılana ve anlatıya odaklanır. Tam da bu sebeple, sözlü tarihin güvenilirliği ve geçerliliği konusunda şüpheler mevcuttur (Dere ve Dinç, 2020). Ancak mevcut çalışmanın göstereceği üzere; çapraz sorgulamalar, döneme ait belgelerle karşılaştırmalar ve titiz bir deşifre tekniğiyle sözlü tarih, tarihi ve hatta şimdiki yeniden düşünme konusunda alternatif bir fırsat sunmaktadır. Bu çalışmada ilk olarak sözlü tarihin tarih disiplini içindeki düşünsel ve eleştirel devinimine bakarak belge tarihçiliğinden sosyal tarihçiliğe kat edilen aşamalara ışık tutulacaktır. Daha

3 Örneğin bkz. “The Whole World Was Watching: An oral history of 1968”: <https://cds.library.brown.edu/projects/1968/>; “Yad Vashem-The World Holocaust Remembrance Center” <https://www.yadvashem.org/>; Jewish Women Archive <https://jwa.org/>; 100 Voices in WW2 <https://www.bbc.com/historyofthebbc/100-voices/ww2>. 09.06.2023.

sonra sözlü tarihin tanım ve eleştirilerine dair açıklamalara yer verilecektir. İlerleyen başlıklarda ise sözlü tarihin tarihsel ve teorik arka planından ziyade yöntemsel ve teknik boyutlarına odaklanılacaktır. Bu doğrultuda sözlü tarih mülakatlarının öncesi, görüşme sırası ve bunların deşifre ve yorumlanmasında birincil ve ikincil kaynaklar yardımıyla nasıl bir yol izlenebileceğine dair tartışmalar yürütülecektir. Son olarak ise yukarıda da kısaca değinilen güvenilirlik ve geçerlilik tartışmalarına geri dönülerek genel bir değerlendirme yapılacaktır; hem yöntem hem de beslendiği epistemolojik kaynaklara yöneltilen eleştirilerin sözlü tarihin tarih disiplini içindeki konumuna etkileri yorumlanacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Tarihin ve Metodolojisinin Dönüşümü İçinden Sözlü Tarihe Bakmak

Sözlü tarihin ilk örnekleri veri toplama ve teknik yöntemleri, iptidai ve arkaik sayılsa bile tarihsel anlatının rivayete ve mitlere dayanmasından mütevellit Thucydides ve Herodot'a kadar uzanır. Zira söz konusu olan "söz ve anlatı" uzunca bir süre tarihçilerin esas ve esin kaynağı olmayı sürdürmüştür. Ancak 19. yüzyıldan itibaren Leopold Ranke'nin bilimsel ve objektif tarih anlayışını rehber edinen klasik historisizm, tarihsel metodolojinin amentüsü haline gelmiştir. Tarihsel dokümanları "o zamanın objektif optiğiyle" eleştirel incelemelere tabi tutan bu yaklaşım, Karl Lamprecht'in *Deutsche Geschichte* (Alman Tarihi)⁴ [1891] eserinin yayımlanması ile bunalıma girmiştir (Iggers, 2000, s. 32). Lamprecht'in hem devletin tarihsel bilgi bağlamında merkezi konumunu sorgulaması hem de Alman Reich'inin siyasal ve toplumsal köklerini sarsması, arşiv tarihçilerince olumlu karşılanmamıştır (Iggers, 2000, s. 34). Dolayısıyla Lamprecht'in bu gayretinin doğrudan sosyal bilimlere yansımalarını görmek için beklemek gerekecektir. Devam eden süreçte Fransa'da *Annales de l'histoire économique et sociale* (Ekonomik ve Sosyal Tarih Yıllıkları)⁵ [1929-1938] dergisi etrafında filizlenen *Annales* Ekolü perspektifi; "büyük liderler", kilise ve

devlet etrafında şekillenen tarih anlayışını yerinden oynatmış, tarihe inter-disipliner bir boyut kazandırarak beklenen işareti vermiştir (Burke, 1990, s. 11; Yardımcı, 2022, s. 40). Sözlü tarih yöntemi tarih disiplinine ait bir yöntem olarak gelişmiş olmasına rağmen siyaset, sosyoloji, antropoloji gibi tarih-dışı disiplinlerle, bu dönüşümlerden mütevellit bir iş birliği içinde ortaya çıkmıştır.

Sözlü tarih 1930, 1940 ve 1950'lerde Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve Birleşik Krallık akademik çevrelerinde kendine yer edinmeye başlamıştır. Örneğin ABD'de 1930'un sonlarında, depresyon yıllarında, işsiz sanatçılara ve yazarlara iş vermek üzere tasarlanmış, sıradan Amerikalıların hayat hikâyelerinden toplanan ve dokümanite edilen New Deal Federal Writer's Project (FWP) (Yeni Düzen Federal Yazarlar Projesi)⁶ isimli bir çalışma yürütülmüştür. Bu proje 6000'den fazla yazar, 10,000'den fazla erkek ve kadın katılımcıyla o tarihe dek yapılan en büyük sözlü tarih çalışmalarından biri olarak tarif edilmiştir (Ritchie, 1987, s. 589). Yine ABD'de aynı program kapsamında eski köleler ile yapılan mülakatlar sayesinde Afro-Amerikan tarihinin anlatılması ve anlaşılması bakımından sözlü tarih ciddi bir uğraş olarak görülmeye başlanmıştır (Tosh, 2015, s. 262-263). Britanya'ya bakıldığında da benzer gelişmelerin görüldüğü söylenebilir. 19. yüzyılın endüstrileşme hızı ve toplumsal dönüşümlerinden etkilenen işçi sınıfının, kadınların ve siyahların tarihi ön plana çıkmıştır (Çaykent, 2019, s. 168). 1960'lardan itibaren Britanya'da ve dünyanın dört bir yanında siyasi olarak kararlı sosyal tarihçiler tarafından geliştirilen "aşağıdan gelen tarih" için temel bir kaynak olmuştur. Bu bağlamda 1950'lerde ve 1960'larda Britanya'da sözlü tarih öncüleri, folklor çalışmalarına öncelik vererek "sıradan" işçilerin deneyimleriyle ilgilenmiştir (Thomson, 2007, s. 51). Örneğin 1950'lerde yaptığı *Ask the Fellows Who Cut the Hay* (Otları Biçenlere Sorun)⁷ çalışmasında George Ewart Evans sıradan çiftçilerle mülakatlar yürüterek 19. yüzyıl geleneklerinin, zanaatlarının, lehçelerinin, araçlarının nasıl değiştiğini ve dönüştüğünü yorumlamaya ve kaydetmeye çalışmıştır.

4 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

5 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

6 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

7 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

(Riley, 2004, s. 45). Böylece Thompson'ın dile getirdiği gibi sözlü tarih, insanlar etrafında inşa edilmiş bir tarih olarak hayatın içine çekilmiş; sadece liderler değil, aynı zamanda duyulmayan çoğunluk da kapsanarak tarihin kaynakları çeşitlendirilmiştir. Daha az ayrıcalıklı olanlara tanınan bu şans ile tarihin toplumun içine ve dışına taşması olanaklı hale gelmiştir. Böylece sözlü tarih, kabul görmüş tarih mitlerine ve tarih geleneğinde bulunan otoriter yargıya meydan okuyarak tarihin toplumsal anlamının radikal bir dönüşümü için bir araç sağlamıştır (Thompson, 2000, s. 23-24).

Thomson (2007), sözlü tarihe dair paradigmatik dönemlendirmelerini takip ederek teori ve pratikte dört esas dönüşümün gerçekleştiğini ifade etmiştir. Bunlardan ilki, “İkinci Dünya Savaşı sonrasındaki “hafıza rönesansına” tekabül eder. Burada hafıza rönesansından kasıt; sözlü tarihin teknolojinin gelişimine paralel olarak kaydetme pratiklerini ilerletmesi ve insan hafızasının/belleğinin tarih yazımı malzemesi haline gelmesidir. İkinci dönemde, 1970'lerin sonlarından itibaren, bellek ve öznelliğe yönelik yaklaşımların gelişimine şahitlik edilir iken 1980'lerin sonlarından başlayan üçüncü dönemde ise sözlü tarihçinin görüşmeci ve analist olarak rolüne ilişkin algılarda farklılık gözlemlenmektedir. Dördüncü ve son dönem olan 1990'ların sonu ile 2000'lerin başında ise bariz bir dijital dönüşüm veya “devrim” söz konusudur. Dahası Thomson'a göre (2007, s. 50) söz konusu paradigmatik dönüşümlerin yol açtığı, sözlü tarihin etkilediği ve sosyal bilimlerin camiasının etkilendiği çift yönlü bir etkileşim mevcuttur. Kişisel tanıklık merkezi bir kaynak olmuş, bu kişisel tanıklıkların siyasi ve yasal kararlardaki önemi artmış, görüşme (*interview*) ve hafızanın daha fazla itibar görmesi suretiyle disiplinler-arası ilgi çoğalmıştır. Bunlara bağlı olarak sözlü tarih, uluslararası çapta önem ve itibar kazanmıştır.

David Dunaway ise sözlü tarihin gelişim sürecini dönemsel olarak üçe ayırarak açıklamıştır. Bu gelişim sürecinin ilk basamağını biyografiler ve otobiyografiler oluşturmaktadır. J. Allan Nevins⁸ ve Louis M. Starr⁹ gibi

öncü şahsiyetlerin önderlik ettiği ilk nesil sözlü tarihçiler, sözlü tarihi önde gelen kişilerin yazılı olmayan hatıralarını araştırmak için bir toplama ve sözlü biyografi aracı olarak kullanmışlardır (Dunaway, 1996, s. 8). Nevins, Amerika Birleşik Devletleri'ndeki erken sözlü tarih faaliyetinin temsilcisi olarak 1948'de Columbia Üniversitesi'nde ülkenin ilk sözlü tarih projesinin (Oral History Research Office) açılışını yapmıştır (Thomson, 2007, s. 51). Louis Starr da 24 yıl boyunca Columbia Üniversitesi'ndeki Sözlü Tarih Araştırma Ofisi'ni yönetmiştir. Starr, bu süre zarfında tarihsel araştırmalarda sözlü kaynakların organizatörlüğünü ve tanıtımını yapmıştır (Dunaway, 1996, s. 39). Bu merkezin projelerinin başarısıyla birlikte 1952'de Teksas Üniversitesi'nde arşivci Winnie Allen da petrol endüstrisinin öncülerinin kayıt hikayelerinden oluşan bir projeyi organize etmiş ve sözlü tarih çalışmalarına başlamıştır. Ardından 1954'te Berkeley'deki Kaliforniya Üniversitesi'nde Bölgesel Sözlü Tarih Ofisi (Regional Oral History Office) kurulmuştur. 1961'de Harry S. Truman Kütüphanesi ve 1964'te John Keneddy Kütüphanesi açılmış; sözlü tarih çalışmaları, 1965'te Hebert Hoover Sözlü Tarih Programı ve 1967'de başlayan Lyndon B. Johnson ve Dwight D. Eisenhower projeleriyle hızla genişleyerek devam etmiştir. Böylece Birleşik Devletler Ulusal Arşivleri, başkanlık kütüphaneleri aracılığıyla resmi sözlü tarih çalışmalarına başlamıştır (Sharpless, 2008, s. 11). Temel arşivlerin oluşturulmasından sonra Dunaway'ın ikinci dönem olarak işaret ettiği 1960'lı yılların ortasında sözlü tarih, tarihçi ve akademisyenler için önemli kişilerin hikâyelerini yakalamanın ötesine geçmiştir (Dunaway, 1996, s. 8). 20. yüzyıl itibarıyla tarih, siyaset merkezinden çıkarak antropoloji ve sosyoloji gibi disiplinlerin etkisiyle toplum merkezli olmaya yönelmiştir (Danacıoğlu, 2001, s. 2) 1950 ve 1960 yıllarda Avrupa'da konuşan özneye/görüşmeciye yer veren etnolojik Avrupa kültürü çalışmaları ve emekçilerin seslerini duyurma gayesindeki tarihsel sosyolojisinin ortaya çıkması, sözlü tarihe farklı bir muhteva kazandırmıştır. Zira ABD'de sözlü tarihin kökeninin arşiv uygulamasında

8 Joseph Allan Nevins (1890-1971), İç Savaş tarihine yaptığı önemli katkılar ve Grover Cleveland, Hamilton Fish, Henry Ford ve John D. Rockefeller gibi önemli şahsiyetlerin biyografileriyle tanınan etkili bir Amerikalı tarihçi ve gazeteciydi. Nevins, sözlü tarih disiplininde öncü isimlerden biri olarak anılmaktadır (Fetner, 2004, s. 1-7).

9 1954'te Columbia Üniversitesi'nden doktora derecesi alan ve Newsmen in Action'ı burada yazdığı doktora tezinden üreten Louis M. Starr (1917-1980), doktora çalışmaları sırasında katıldığı projenin sonunda 1958'de Oral History Research Office'in müdürü oldu ve bu pozisyonu ölümüne kadar sürdürdü (Pogue, 1980).

yattığı, Avrupa'da ise kökeninin sosyal tarihçilerin çalışması olduğu kabul edilmektedir. (Grele, 2007, s.34). İngiltere'deki işçi tarihi de Latin Amerika'da darbeler dönemi araştırmalarıyla başlayan ve yapılan uzun söyleşilerin oluşturduğu sözlü tarih çalışmalarını referans almıştır. Bu bağlamda 1950'lerden sonraki sözlü tarihçilik kendi yöntemini ve kuramını, gelişen bir araştırma süreci olarak şekillendirmiştir (Öztürkmen, 2002, s. 115). Amerika'da sözlü tarih araştırmalarını tetikleyen etken siyasi tarih olurken, İngiltere'deki dinamiğin kaynağı sosyoloji olmuştur (Danacıoğlu, 2001, s. 132) Örneğin Paul Thompson *The Edwardians: The Remaking of British Society* (Edward Dönemi: Britanya Toplumunun Yeniden İnşası)¹⁰ (1975) isimli çalışmasında hem tarih hem de sosyoloji alanı için tasarlayarak genel toplumsal değişimin evriminde sıradan bireyin katkısını ve deneyimini açıklamaya çalışmıştır (Thompson, 1975, s. xiii-xiv). Ayrıca sözlü tarihin bu dönemlerde devlet arşivlerine alternatif olması (BİSAV, 2000, s. 6), özellikle 1960'lardan sonra sivil toplum örgütlenmelerinin hayatın tüm alanlarına yayılması sonrasında insan hakları hareketlerine de alan açmıştır (Danacıoğlu, 2001, s. 5). Sivil haklar hareketleri sayısız sözlü tarih projesine ivme kazandırmıştır. Böylece hem sivil haklar hareketinin yerel kökeni hem de aktivizmin hareket katılımcılarının yaşamları üzerindeki etkisi arşivlerde ve araştırma kurumlarında bulunan sözlü tarih koleksiyonlarında belgelenmiştir (Rogers, 1988 s. 573). Örneğin 1967-1973 yılları arasında Howard Üniversitesi, yürüttüğü Sivil Haklar Belgeleme Projesi (Civil Right Documentation Project) kapsamında yedi yüzden fazla görüşme yaparak arşivlemiştir (Sharpless, 2008, s. 15-16). Bu bağlamda sözlü tarih, özellikle kadınlar gibi ötekileştirilen grupların daha önce göz ardı edilen yaşamlarını, faaliyetlerini ve duygularını geçmiş ve bugüne dâhil etme çabasında temel bir araç olarak görülmüştür (Anderson, Armitage, Jack ve Wittner, 1987, s. 104). Bilhassa savaş sonrası travmaları, Yahudilerin Holokost hafızası ve muhtelif işçi sınıfı anlatıları da bu tarihten itibaren tarih disiplini içine bütün "sıradanlığıyla" sızmıştır. İkinci Dünya Savaşı gibi kitlelerin etkinlendiği ve birçok tanıklığı kapsayan olayların devlet kaynaklarına girmemiş olmasına yönelik başlayan tarih eleştirisi,

sözlü ifadelerin ve görgü tanıklıklarının hukuk gibi resmi alanlarda kullanılmaya başlanmasına yol açmıştır. Devlete dair resmi kaynakların tüm gerçekleri yansıtmadığı ve savaş suçları gibi olayların resmi kayıtlarda yer almadığı ya da alamayacağına inanıldığından sıradan insanların tanıklıkları ve sözlü anlatıları delil olarak kabul görmeye başlamıştır (Çaykent, 2019, s. 165). Bu yüzdendir ki 1960'lı yıllardan itibaren sözlü tarih yöntemi, soykırımdan kurtulanların deneyimlerini dinleyerek bir ses ve görüntü arşivi oluşturmaya, yaşananlara tanıklık etmeye, diğer bir deyişle "iyileştirme sürecine" eşlik etmiştir (Felman ve Laub 1992, s. 61). 1960'larda ve 1970'lerde Nazizm ve faşizm tarihi üzerine yapılan sözlü tarih görüşmelerinin, savaşın üzerinden düşünmeye yer açacak bir süre geçtikten sonra yapılmasının sebebi bu süreçle ilintilidir (Grele, 2007, s. 63). Bu minvalde sözlü tarih, daha demokratik, katılımlı ve devlet dışı "sivil" bir tarihe kapı aralayarak tarihte sözleri duyulmayanların, nam-ı diğer "madunların" kimliklerinin hegemonik olmayan tarzda yeniden inşası için fırsat sunmuştur (Danacıoğlu, 2001, s. 133).

1980'li yıllara denk gelen üçüncü dönemde ise sözlü tarihçilik bağımsız bir tarih disiplini olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemdeki çalışmalar bireyi öncelemeye başlamış ve kişisel hikayeleri toplumsal bir bağlam içinde güçlendirerek tarihsel kayda katkıda bulunmuştur (Dunaway, 1996, s. 8; Janesick, 2007, s. 114). Katılımcıların hikâyelerinin daha eksiksiz anlaşılması için kültürel ve toplumsal bir zemine oturtulmuştur. Örneğin, Holokost'tan kurtulanların erken sözlü tarihleri, savaşın vahşeti ve dünya tarihindeki şiddet tarihi bağlamına yerleştirilmiştir (Janesick, 2007, s. 114). Böylece sözlü tarih, aşağıdan bir tarih önerisine yol açarak insanların konuşmasına olanak tanımıştır (Lynd, 1993, s.1). 20. yüzyılın son yıllarına doğru ise sözlü tarihçiler, Soğuk Savaş sonrası politikaların sonuçlarını ve insan hakları ihlallerini, özellikle Avrupa ve Latin Amerika'da faşizm, Nazizm ve sömürgecilik tarihi olmak üzere siyasi buhranları belgelemekle ilgilenmişlerdir (Grele, 2007, s. 61-62). Dolayısıyla bu dönemlerde sözlü tarihin, tarihsel olarak haklarından mahrum bırakılmışları tanımlamak ve güçlendirmek için tarihsel yöntem olarak işlevselleştirildiğini söylemek mümkündür. Artık

10 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

marjinalize olmuş, geleneksel tarihten dışlanmış eski köleler, LGBTQIA+ bireyler, kadınlar, çocuklar veya azınlık grupların varlığını ve sesini ortaya çıkarmak için taze bir çıkar yol vardır. Özel bir metodolojik aksamı bulunan bu çalışmalar; sözlü tarihin geleneksel tarihten farklı değerlendirilmesi gerektiğini önermiş, daha rastlantısal (contingent) ve daha akıcı bir yöntemin gerçeklik ve yarar ilkesine ters düşmediğini ortaya koymuştur (Thomson, 1999, s. 295). Bu noktadan sonra, sözlü tarihçiler daha fazla sezgisel ve imgesel yorumlama noktasına ulaşmışlardır. Türkiye’de ise ABD ve Avrupa’dan çok daha geç olsa da kayda değer sözlü tarih çalışmalarının varlığı bilinmektedir¹¹. 1980 sonrası toplumsal gelişmeler Türkiye’de yakın geçmişe olan ilgiyi yoğun bir şekilde artırmıştır. Askeri darbeler, siyasal baskı ve küreselleşme, kültürel ve özel kimlik arayışlarını öne çıkarmıştır. Yakın tarihe olan bu ilgi, unutulmuş ya da unutturulmuş travmatik olayların yeniden değerlendirilmesine yol açmıştır. Böylece Türkiye’de bellek alanındaki akademik araştırmalar 1990’larda sözlü tarihle birlikte başlamıştır. Bu konuda çalışan araştırmacıların birçoğunun antropoloji, sosyoloji, toplumsal cinsiyet, kültür çalışmaları gibi tarih dışı alanlardan gelmiş olması sözlü tarihin farklı disiplinlerdeki etkisini de gözler önüne sermektedir (Neyzi, 2011, s. 3-4). Görüldüğü üzere 20. yüzyıl başlarından itibaren sözlü tarih alanında meydana gelen bu dönüşümler, bugünün teorik çerçevesini şekillendirmiştir.

Sözlü Tarih Nedir, Ne Yapar? Girişimler, Eleştiriler ve Yöntemler

Klasik anlamda tarihçilik, yazılı belgelerden ya da diğer somut kaynaklardan yararlanarak geçmiş keşfetme çabasıdayken, sözlü tarihçilik şifahi kaynaklardan geçmiş hakkında bilgi edinme yöntemini benimsemiştir. Bu sözlü kaynaklar, ele alınan olaylarda ya da incelenen dönemlerde aktif olarak yer alan veya tanıklık eden insanların kendi dilleriyle ifade ettikleri anlatılardan oluşur (BİSAV,

2006, s. 5). Bu bakımdan sözlü tarih kimi zaman salt bir yöntem olarak görülmesine rağmen, içerik ve biçimin iç içeliği ve şimdiyi bağlama uğraşındadır. Zira bu yöntem, görüşmecilerin görüşülen kişide anıları aradığı, kaydettiği ve sakladığı aktif bir sürecin tezahürüdür. Dolayısıyla bu süreçteki hazırlık araştırması, sorular ve hatta çelişkili cevaplar bile mülakatın yeniden yorumlanması bağlamında bütünlük arz eder. Esasen sözlü tarihi, röportaj ve diğer soru-cevap temelli araştırmalarından ayıran da bu çeşitliliği, verimliliği ve yeniden üretimi sağlayan yanındır. Sözlü tarihi müstesna kılan başka bir niteliği; veri havuzu, kütüphane, müze ya da arşivlere, yapılan görüşmelerin bir şekilde işlenmesi veya yayınlanmak üzere nispeten kelimesi kelimesine yeniden üretilmesidir (Grele, 1993, s. 508 vurgu bize ait). Dolayısıyla “genel araştırma”, “yeniden yorumlama” ve “doğrulama için kullanılabilirlik” gibi kavramlarla sözlü tarihi tanımlamak gayet yerindedir.

Sözlü tarihin bilimsel yöntemi esas alarak ve tarih disiplinine bağlı olarak ciddi bir söz söylemesi için kayıtların güvenilir ve eksiksiz olması hayatidir. Ancak “sözlü” ve görüşmeye bağlı olması, sözlü tarihin uzunca bir müddet tarih alanında çok da güvenilir olmayan bir yöntem ve kaynak olarak görülmesine yol açmıştır (Lummis, 1998, s. 273). Bu güvensizlik ve eleştiriler bir yandan sözlü tarihçiliğin kendisine, diğer yandan ise objektivite yerine hafıza/bellek ve özneliği önceleyen post-pozitivist epistemolojik duruşa¹² bir tepki niteliğinde sayılabilir (Thomson, 2007, s. 50). İşçilerin, kadınların veyahut çocukların tarihini, belgelerde sesleri duyulmayan öznelerin tarihsel varlığını hesaba katmak, bilginin güvenilirliği konusunda klasik tarihçilerde rahatsızlık uyandırmıştır. Ancak sözlü tarihçilerin peşinden koştuğu bilginin belge tarihçilerden farklı olarak, Ron Grele’nin tanımıyla, tarihi yeniden yapılandırmak (reconstructing history) olduğu düşünüldüğünde, bunların güçlü fakat haksız eleştiriler olduğu ileri sürülebilir (Grele, 1991, s.

¹¹ Türkiye’de sözlü tarih konusunda en fazla proje yürüten kuruluşlardan biri olan Tarih Vakfı’nın projelerine göz atmak için bkz. <https://tarihvakfi.org.tr/proje/sozlu-tarih-calismalari/proje-websiteleri/>. 12.06.2023. Ayrıca Leyla Neyzi’nin görüşmecilerin çoğunun aynı sorunun, “Ben Kimim” sorusunun peşinde olduğunu söylediği eseri de (2013) öncü çalışmalar arasındadır. Bunun dışında yapılmış ve önemli ve öne çıkan çalışmalar şunlardır: Burçe Çelik’in öncülük ettiği “Kadınların Medyası, Kadınların Hafızası” (<https://www.bizimhikayemiz.org/>) isimli çalışma, Funda Şenol Cantek’in ulus-devletin kuruluşunda Ankara’nın rolünü gösterdiği çalışması Yaban’lar ve Yerliler Başkent Olma Sürecinde Ankara (2016) veya İbrahim Dizman’ın Harut Usta’yı konuşturarak yürüttüğü sözlü tarih çalışması olan Adı Başka Acı Başka: Karadeniz’in Son Ermenilerinden Harut Usta (2017).

¹² Post-pozitivist araştırma, sosyal gerçekliğin orada olduğunu ve bilinebilecek kadar istikrar ve örüntüye sahip olduğunu varsayar (Bisel ve Adame, 2017, s. 1). Pozitivist bir araştırmada ise, araştırma ortamında bulunması muhtemel birtakım faktörlerin sürece etkisi minimize edilerek geçerli ve güvenilir veriler üretilmeye çalışılır (Silverman, 2018, s. 33).

63). Zira geçmişe şahit olan kişi ile yürütülen görüşme ve bu görüşmenin yorumlanmasının tarihsel araştırmaya tuttuğu ışık, tam da “objektif” tarihçilikten kaçışa gönderme yapar. (Abrams, 2010, s. 5). Bu bağlamda sözlü tarih görüşmesinin “öznellik” ve belleğe dayanması özellikle 19. yüzyıl Rankeci, yani klasik/belgeci tarih anlayışının kabulü ve uygulanışından beri arşiv tarihçileri tarafından hoşnutsuzlukla karşılanmıştır (Thomson, 1999, s. 292). Ancak arşivdeki belgenin kim tarafından yazıldığı, kime yazıldığı gibi detaylar düşünüldüğünde, arşiv tarihinin de addedilen anlamda tamamen “objektif” olduğu savunulabilir mi? Bu minvalde belgeci tarihin de tıpkı sözlü tarih gibi sınanmadığı sürece güvenilirmez olduğu iddia edilebilir.

Alessandro Portelli’nin İtalya Umbria’da 1949 fabrika direnişlerinde polisle çatışmaları sırasında hayatını kaybeden işçilerden biri olan Luigi Trastulli’nin ölümünü kentin hafızasında aradığı çalışması, yukarıdaki sorgulamalara cevap verir niteliktedir. “Gerçekte ne olduğunu” öğrenmek maksadıyla bu konuda attığı ilk adımın arşivlere ve matbu kayıtlara bakmak olduğunu ifade eden Portelli, yine de esas gerçekliğin hikâyelerde, “yaratıcı” öznel hatalarda ve hafızalarda sonlanmayan bir şekilde devam ettiğini dile getirir (Portelli, 2001, s. 8). Portelli’nin anlamlı çıkarımlarından hareketle gerçeklik ve bilgi (ya da tarihsel bilgi) arasında kurulan bağlantının çok uzun bir müddet varsayılan pozitivist muhtevasını sorgulamak mümkün görünmektedir. Örneğin otobiyografik kaynaklar belge tarihçileri tarafından gayet güvenilir olarak görülür, sözlü tarihe ise şüpheyle yaklaşılrken bu ilişki belirgin biçimde kendini açığa vurur. Zira kimi zaman biyografik veya otobiyografik metinler kişinin ya da hayat hikâyesi yazılan tarihsel karakterlerin bazı sahnelerinin sansürlenmesine sebep olmakta, “objektiflik” değeri bir hayli zayıflamaktadır. Ancak sözlü tarihte bu özneliliğin kişi ve kamu tarihinin içindeki çeşitliliklere kapı aralayacağı imkânlar mevcuttur. Sözlü tarihin sözlü kanıtlarla ortaya konması hasebiyle yeni olanakları da beraberinde getirdiğinden; öne çıkarılmak istenen anlatılar, yazılı, sesli ve hatta görüntülü şekilde insanlara aktarılabilir (Thompson, 2000, s. 265). Zira sözlü tarih interaktif; görüşülen kişinin ve görüşmecinin hayat hikâyesi bugünün tarihsel olaylarına kaynaklık eden bir belge

sayılabilir. Bellek, kişinin ne anımsadığıyla ilgilidir. Bu anımsama, bugüne kadar gelen kültürel kodlarla ve spesifik referanslarla ilişkili mühim bir yol haritası sunar. “Büyük evreni” kırıp sokaklara, mahallelere, evlerin içine bakmak sözlü tarih sayesinde mümkün olabilir (Danacıoğlu, 2007, s. 31). Görüşme yapılan kişilerin belleklerinden anlatılarına yansıyan yanlış ya da yalan beyanları bile değerlidir ve bu anlatılardan anlamlar çıkarılmak suretiyle toplumsal hafıza tartışmalarına önemli katkılar sunulmaktadır (BİSAV, 2006, s. 9). Bu anlamda sözlü tarih, bir mikro-tarih aracı sayılabilir.

Genel olarak bakıldığında ise sözlü tarihe yöneltelen eleştiriler; görüşme, hazırlık için araştırma standartları ve tarihsel metodoloji soruları olmak üzere üç kategoride ele alınabilir. Sözlü tarihçinin, görüşme ve sorgulama teknikleriyle ilgili halihazırda yeterli bir bibliyografya ve literatür olduğundan görüşme ile ilgili bir sıkıntı yaşaması pek mümkün değildir (Grele, 2007, s. 40). Araştırma standartlarına odaklanan ikinci kategorideki sorunlar ise tüm tarihçilerin karşılaştığı sorunlardır ve süreç aynı uygulama kurallarının geçerli olmasıyla çözülür. Kaynakların kontrol edilmesi, belgelerin sağlanması ve kanıtların dikkatlice ele alınması yeterli olacaktır. Dolayısıyla sözlü tarih görüşmelerinin diğer tarihsel araştırma biçimlerinin metodolojisinden büyük bir sapmayı temsil etmediği söylenebilir (Storm-Clark, 1971, s.73). Ancak tarihsel metodoloji sorularında bir kısım farklılıklar bulunmaktadır. Tarihçiler, sözlü tarih görüşmecilerinin istatistiksel olarak nüfusun genelini veya belirli bir kesimini temsil etmediğini iddia etmektedir. Sözlü tarihte ise görüşmeciler, soyut bir istatistiksel norm sundukları için değil, tarihsel süreçleri tipikleştirdikleri için seçilirler. Bu nedenle, sorulacak sorular tarihçinin kendi tarih anlayışı ve yapacağı çalışmaya dahil olan süreçlerin bilgi birikimi ile alakalıdır. Buradan bakıldığında sözlü tarih için gerçek sorunlar istatistiksel değil, tarih yazımıyla ilgilidir (Cutler, 1970, s. 6-7; Lapping, 1972, s. 169). Diğer bir deyişle sözlü tarih, geleneksel tarih anlayışında gizlenmiş hikâyeleri çekip çıkaran, bir anlamıyla “tarihi kurtaran” bir araç niteliğini haizdir. Bu minvalde sözlü tarih, tarihi yeniden yapılandırmanın temel motivasyon olduğu bir alan konumundadır. Ancak sözlü tarihin bu “kurtarıcı” ve “yeniden yapılandırıcı” vazifesi, kanıtlanabilen ve

sayılabilen veriler üretmeyi öncelememiştir. Pozitivist yöntemin egemen olduğu sosyal bilimlerde sözlü tarihi veri elde etmekte kullanan kişiler, bu nedenle, uygulamalarını geçerli kılmak için büyük çaba sarf etmişlerdir. Örneğin Ronald Blythe’in Akenfield isimli (Bir İngiliz köyünün sakinleriyle yapılan görüşmelerden sağlanan verilerle ortaya çıkan bir sözlü tarih çalışması) eseri yukarıda da sayılan eleştirilerden bolca nasibini almıştır (Blythe, 1969). Sosyal tarihçi Howard Newby, Akenfield bağlamında sözlü tarihi, “okuması daha zevkli ve eğlenceli ama kesinlikle tarih değil” diyerek eleştirmiştir (Newby, 1975, s. 80). Oysa sözlü tarihçiler, özellikle Avrupa ve Latin Amerika’da, faşizm, Nazizm ve sömürgecilik tarihi olmak üzere siyasi buhranı belgelemekle ilgilenmişlerdir.

1980’ler özellikle bu bağlamda sözlü tarih için bir milat olmuştur. İtalyan tarihçi Luisa Passerini’nin 1979’da yayımladığı “Work, Ideology and Consensus” (*İş, İdeoloji ve Uzlaşma*)¹³ isimli makalesi, sözlü tarihin yeniden düşünülmesi gerekliliği ve geçerliliği bağlamında önemli işaretler vermiştir. Passerini’ye göre sözlü tarih, iki alanda başarılı olmuştur: Sözlü tarihin güvenilirliğini sorgulayan eleştirilere karşı koymak ve tarihselliğin sınırlarını bugüne kadar göz ardı edilen alanlara ayak basarak genişletmek. Fakat Passerini’ye göre, sözlü tarihin “alternatif getto” haline getirilmemesi¹⁴, riske atılmaması için demagojiye açık olan “göstermelik demokratikleşme” hatasından kaçınılması gerekir. Passeri’nin değindiği önemli noktalardan biri de sözlü tarihin yalnız gerçek olaylar değil, aynı zamanda açık bir şekilde anılar, ideoloji ve bilinçaltında bulunan arzuları da içine alan kültürün açıklanması ve temsilinin de elzem olduğu konusudur (Passerini, 1979, s. 84). Sözlü tarihin sosyal bilimler ve kültürel tarih alanıyla kesişimini sezdirenen Passerini, ayrıca sözlü kaynakların öznellikten türediğini vurgulamıştır. Bu kaynaklar sadece durgun anıların yeniden toplanması değildir; anılar görüşülen kişinin tarihsel deneyimleri ve politik düşünceleri ile yeniden üretilmektedir (Passerini, 1979, s. 84). Schrager, Passerini’ye paralel olarak sözlü tarihin kültürel üretim, iletişim yöntemi ile geçmişi ve geleceği birbirine bağlayan anlamlı bir bütünlük içerdiğini

ifade etmiştir (Schrager, 1998, s. 297). Böylece sözlü tarih, bireylerin yaşam deneyimlerini kendi ağızlarından dinleyerek onların da tarihe dâhil edilebileceğini gözler önüne sermektedir. Ancak tarihten “dışlananların” gün yüzüne çıkarılması, kültürel itibarlarının teslim edilmesi aynı zamanda tarihin içeriği kadar yöntemini de gündeme getirmiş, getirmektedir. Bu doğrultuda görüşmeleri dikkatlice yapmak, bunları yazılı belgelerle çapraz kontrole tabi tutarak doğruları kurgu olandan ayırmak, yöntemsel izleğin yönünü tayin etmiştir.

YÖNTEM

Sözlü Tarih Görüşmeleri: Görüşme Öncesi, Sırası ve Sonrasına Dair

Yazılı kültür ile sözlü kültürün arasındaki farkın önemi ve belirleyiciliği konusu 20. yüzyıl boyunca işlenmiştir. Yazılı kültürün anlam mahfazası nasıl toplumsal olarak kabul edilmiş birtakım simgeler (örneğin harfler) vasıtasıyla kaydedilmiş olan metin ise, sözlü kültürün anlam mahfazası da bireysel ve toplumsal şekilleriyle hafızadır (Schick, 2011, s. 13-14). Yazılı ve sözlü kültürün bir aradalığını sağlayan ender yöntemlerinden biri olan sözlü tarihin de önemi burada ortaya çıkmaktadır. Yöntem konusunda sözlü tarihin diğer yöntemlerden farkı, bir araya getirebileceği üç temel biçim olan hayat hikâyesi anlatısı, hikâye derlemesi ve çapraz analizdir. Bu üç biçim, diğer kanıtlar gibi değerlendirilir, sayılır veya alıntı olarak kullanılabilir. Buna göre hayat hikâyeleri, tek bir biyografi verebilmesinin yanı sıra tüm bir sınıf ya da toplumu da yansıtabilir. Hikâyeler, ortak temalar etrafında daha geniş bir tarihsel yorum yapılmasına olanak sağlayabilir. Çapraz analiz ise tıpkı *Edwardians* adlı çalışmadaki gibi sözlü kanıtlardan bir sav inşa edilmesinin önünü açar. Bu noktada bu kanıtların otantikliği elbette tartışılabilir. Ancak doğrudan kişisel deneyimlerden elde edilen sözlü kanıtların başka hiçbir kaynaktan elde edilemeyecek olmasını ve benzersizliğini unutmamak gerekir (Thompson, 2000, s. 269-273). Sözlü tarihin duruma göre hem yazılı hem de sözlü kaynakları bir arada kullanması ve yorumlaması, yazıya dökülebilmesi ve kaydedilmesi bu biricikliğinin tezahürüdür. Sözlü tarih, yapılan görüşmelerin yazıya

13 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

14 Burada Passerini’nin “alternatif getto” kavramı ile uyardığı durum, bilginin bilimsel izlek ve saiklerinden ayrılarak popülistleşmesi, değersizleşmesidir (Passerini, 1979, s. 84).

aktarılmasını da sağladığından bilgilerin ve anlatıların her türlü korunmasını sağlamaktadır. Bu bağlamda sözlü tarih dört biçimde var olmaktadır: Orijinal sözlü görüşme, görüşmenin kaydedilmiş hali, görüşmenin yazıya aktarılması formu (*transcript*) ve görüşme materyalinin yorumlanması (Abrams, 2010, s. 9).

Görüşme, bir tarihçinin karşılaşılabileceği tarihsel bir kaynaktan farklı olarak sözlü tarih uygulamasının önemli bir adımını oluşturan iletişimsel bağıdır. Eğer görüşülen kişi ile bu bağ sağlanamazsa görüşmenin kaynak oluşturabilme potansiyeli de kaybolabilir. Çünkü görüşmeci ve görüşülen kişiler, iki dünya demektir. Portelli görüşmeyi bu bağlamda “derin değiş-tokuş” olarak tarif etmiştir (Portelli’den akt. Abrams, 2010, s. 10). Başarılı bir görüşme, kişiler arasında paylaşılan değerler, iyi bir uyum, görüşmecinin görüşülen kişiye hikâyeyi şekillendirmesine müsaade etmesi ve gereksiz söylemlerden kaçınmak gibi pratikleri içermelidir. Görüşmenin; kısa cevaplar, empati yapılamaması gibi bir iletişimsizlik haliyle çevrenmesi, görüşmenin planlandığı gibi geçmemesine neden olabilir. Bu nedenle çalışmanın devamında bahsedildiği üzere görüşme öncesi, görüşme evresi ve görüşme sonrasında dikkat edilmesi gereken hususlar önem arz etmektedir.

Sözlü Tarihte Görüşme Öncesi Aşaması: Tasarım ve Ön Hazırlık Evresi

Bu konuyu ele alan araştırmacıların ekserisi yürütülecek her sözlü tarih araştırması veya projesinin ilk adımında seçilen konunun amaç ve kapsamının belirlenmesi lüzumunu ifade eder (Thompson, 2000; Danacıoğlu, 2001, Portelli, 1998; BİSAV, 2006). Elbette bu amaç ve kapsamın saptanması sürecinin önemli bir kısmı, tasarlanan konuyla ilgili genel arka plana ve klasik kaynaklara hâkim olmak, görüşülen kişiye sorulacak sorulara ve onun verdiği cevaplara hazırlıklı olmayı içerir (Thompson, 2000, s. 222). Örneğin işçi tarihi çalışan bir araştırmacının mülakat yapacağı kişi veya kişilerle üzerinde durulan dönemin sendika direnişlerini diyalog halinde tartışabilmesi, dönemin sosyo-ekonomik şartlarını iyice kavramış olması elzemdir. Görüşme yapılan konuya dair kaynak olmaması durumunda ise mülakat yapılacak kişiden alınan bilgiler, araştırmacının kaynağı haline gelecek ve her görüşmede hem sorular hem de kişiler daha da çeşitlendirilerek

arşivlenecek, bu bilgilerin başka araştırmacılara ulaşması kolaylaşacaktır (Danacıoğlu, 2007, s. 137). Öte yandan yukarıda zikredilen “hazırlıklı olmak” meselesinin diğer bir boyutu ise görüşmedeki metodolojik araçlara bağlıdır. Yarı-yapılandırılmış görüşme formu, diğer nitel veri toplama yöntemlerinde mevcut olsa bile sözlü tarihte yarı-yapılandırmış görüşmeyi müstesna kılan, konuşmanın hafıza ile irtibatıdır. Görüşmeciye göre hazırlanan, katı “evet” ya da “hayır” cevapları yerine bellekte yolculuk yapmaya olanak sağlayan esnek bir yarı-yapılandırılmış form, bu bağlamda ideal sayılabilir (Caunce, 2011, s. 149). Ancak dikkat çekmek gerekir ki burada asli öge yarı-yapılandırılmış görüşme formu değil, görüşülecek kişiyle kurulacak iletişimdir. Görüşme hazırlığı, sözlü tarih sürecinin kritik bir parçasıdır. Görüşme içeriğini geliştirmenin ve odaklamanın yanı sıra, görüşme bilgilerinin bağlamını belgelemek için bir yapı sağlar. Zira bu görüşmeler, anlatıcı ve görüşmeci arasındaki bir alışverişin ürünleridir ve sözlü tarih her ikisini de görüşmenin yaratıcıları olarak tanımlar. Böylece yapılan sözlü tarih çalışmasında görüşmeci ve anlatıcının tartıştığı konular dikkatli bir şekilde belgelenerek konuşulan anıların şimdi ve gelecekte kullanımı için bir çerçeve sağlanmış olur (Sommer ve Quinlan, 2009, s. 7).

Görüşmede ele alınacak temaların veya konuların bir listesini yapmak, potansiyel anlatıcıları belirlemek, anlatıcıya özgü araştırma yapmak ve görüşme taslağını geliştirerek görüşmeyi planlamak hazırlık sürecinin en önemli aşamalarındandır (Sommer ve Quinlan, 2009, s. 8). Örneğin Türkiye’de 1970-1980 yılları arasında yaşanan siyasi istikrarsızlık ile ilgili yapılacak olan bir sözlü tarih çalışmasında görüşmeci, bu sürecin öncesi ve sonrasını okumalı, notlar almalı, bu okumalarda hangi temaların öne çıktığını bilmelidir. Bir sonraki adımda bu döneme tanıklık eden, yaşanan olayların mağduru ya da faili olan kişileri belirleyerek yapacağı görüşmeleri tasarlamalı ve planlamayı yapmalıdır. Thompson’a göre de sözlü tarih görüşmesi, önceden belirlenen, üzerinde derin düşünülmüş bir konu ve başlıkla ilişkili bir grupla ya da kişiyle yürütülebilir. Bir kolejden, üniversiteden ya da edebiyat topluluğundan seçilecek genç yaşta insanlar, yaşı oldukça geçkin bir emekli ya da işsiz biri, görüşme potansiyeli olan insanlar veya gruplardır (Thompson, 2000, s. 190).

Mülakat yapılacak kişiyle mülakattan önce kurulan ilişki biçimi, sözlü tarihin görüşme öncesi aşamasını önemli hale getiren başka bir yanıdır. Bu yüzden görüşmeciden randevu alınıp gerekirse ön bir mülakat yapılmalı, araştırılan konu ve dönem hakkında bilgi verilmelidir. Böyle bir ön-mülakat, esas görüşme sırasında hem görüşmeciye hem de araştırmacıyı rahatlatarak, sonuçların daha verimli olmasına yarayacaktır (Çaykent, 2015, s. 173). Bu aşamada görüşmenin rahat yapılabilmesi için mekân ve zamana karar verilmesi, görüşmecinin müsaitlik durumunun belirlenmesine ayrıca dikkat edilmelidir. Görüşme esnasında kullanılacak sesli veya görüntülü (veyahut her ikisi) ekipman/cihazların tedarikleri sağlanmalı, teknik bir arızanın oluşmasına meydan verilmemelidir (Thompson, 2000, s. 212). Zira görüşme sonrası transkripsiyon aşamasında anlatıların net bir şekilde görülmesi veya duyulması, sözlü tarih görüşmeleri sırasında kullanılacak ses ve görüntü kayıt ekipmanının kaliteli olmasıyla sıkı biçimde alakalıdır. Son olarak yazılı bir izin formunun oluşturulması gerekmektedir. Bu izin formunun işlevi, sözlü tarih görüşmesi gerçekleştirilen kişi/kişilerden yazılı onam alınmasıyla görüşmecinin anlattıklarının arşivlenmesine yasal dayanak sağlar (Danacıoğlu, 2001, s. 162).

Görüşme Evresi

Genel bir kural olarak, görüşme evresi kronolojik sırayla ilerlemelidir. Çalışma konusunun odak noktası olan zaman, yer veya olay hakkında anlatıcının düşüncelerini ve analizlerini ortaya çıkaracak şekilde yapılandırılmalıdır. Bir görüşme belirli bir konu veya olaya odaklansa bile çalışmaya kişisel geçmişle ilgili sorularla başlanmalıdır. Bu arka plan sorularından sonra, anlatıcının çalışmanın konusuyla bağlantısının ne zaman, nasıl ve neden olduğuyla başlayarak görüşme sorularına geçilmelidir (Sommer ve Quinlan, 2009, s. 57-58). Burada en önemli hususlardan biri iki taraf arasındaki güven ilişkisinin kurulmasıdır. Ancak Portelli, görüşmede/mülakatta görüşülen kişiyle inşa edilecek güven ilişkisinin, iki taraf da aynı konumdaymış gibi davranılmasıyla değil; yaş, cinsiyet, cinsel yönelim veya etnisite gibi “ayrım çizgilerinin” bilincinde olunmasıyla alakalı olduğunu dile getirir (2011, s. 8). Bu bağlamda sözlü tarih görüşmesi yalnızca istatistiki kayıtlara geçecek olan basit bir tek

tarafli aktarıma dayanmaktan öte iki tarafın da rol aldığı derinlemesine bir ilişki biçimini esas almalıdır. Ritchie’ye göre böylesi bir görüşme biçimi, sözlü tarihte yeknesak bir yöntemle çalışılmayacağının, kimi zaman bilinen yöntemlerin dışına çıkmanın ziyadesiyle yararlı olacağının kanıtı niteliğindedir (2003, s. 16). Dolayısıyla görüşülecek kişiyi salt bir araştırma nesnesi olarak görmek, sözlü tarihin tarihi “sıradan insanlardan” öğrenebileceği bağlamındaki vazifesini, yani özgün ve yorumlanabilir olma halini zedeleyebilir. Bunun yerine samimi bir iletişim vasıtasıyla anlatının ve hafızanın daha da kuvvetlenmesini sağlamaya çabalamak araştırmacının yararına olacaktır.

Bu doğrultuda, karşılıklı güveni tesis etmeyi arzulayan araştırmacı görüşmenin en başında kendini tanıtır, projesine/araştırmasına dair kısa bir bilgilendirme yapar. Görüşme yapılan kişiye -çalışmanın konusu ister siyasi isterse sosyal tarih olsun- yöneltilmesi gereken ilk sorular “Babanız o sırada ne işle meşguldü” veya “Kaç kardeştiniz” gibi demografik içerikte olmalıdır. Bu sorular bir yandan görüşülen kişi hakkında ön bilgiler verirken diğer yandan ise mülakatın bir anket havası yerine sohbet formatında ilerlemesine yardımcı olur (Danacıoğlu, 2001, s. 138). Ritchie’nin “belleğin sözlü tarihin çekirdeği” (Ritchie, 2003, s. 19) olduğu fikrinden hareketle mülakat boyunca sohbet havasının muhafaza edilmesi, görüşme yapılan kişinin hatırlamasına ön ayak olur. Ancak sohbet havasının mülakata hâkim olması, araştırmacıya sorularını kısa ve öz tutması gerekliliğini unutturmamalıdır. Bilakis araştırmacı sorusunu sorduktan sonra cevaplayıcı susuyorsa vakit tanımak, onun zamanına uymak, belleğinde dolaşmasına izin vermek makul bir tutumdur (Morrissey, 1998, s. 109-110). Hatta kişinin bu anıları çağırıp araştırmanın konusu dışına çıkması durumunda bile görüşülen kişinin konuşmasını kesmek uygun düşmeyebilir (Danacıoğlu, 2001, s. 138). Zira araştırmacı bu anılara dair sorular türetebilme potansiyeli taşıırken, aynı zamanda konuya geri döndürecek kilit soru ve yorumları da hazırda bulundurur.

Görüşme esnasındaki diğer bir önemli nokta ise görüşme öncesi hazırlıklarla yakından ilişkilidir. Bunlardan ilki teknik detaylardır. Araştırmacı önceden tedarik ettiği ses ve/veya görüntü cihazlarını deşifre sırasında herhangi bir aksaklığa mahal vermemesi, kaydın dinlenebilir ve

arşivlenebilir olması adına düzgünce ve aynı zamanda katılımcının dikkatini dağıtmayacak şekilde yerleştirmesi gerekir. İkincisi ise görüşme öncesi çalışılan literatür ve görüşme yapılacak kişinin özgeçmişiyle ilgilidir. Katılımcının/görüşme yapılan kişinin anlattığı hikâyeyi unutmaması veya çelişkili bir ifade kullanması gibi bir risk, araştırmacının öncesinde yaptığı literatür çalışması sayesinde kolaylıkla zayıflatılabilir (Morrissey, 1998, s. 112). Örneğin çocukluk veya gençlik yılları Menderes döneminde geçmiş yaşlı bir katılımcıyla yapılabilecek olası bir görüşmeyi ele alalım. Katılımcı, Menderes’in Kayseri’de yaptığı bir miting konuşması olduğunu hatırlıyor; fakat kesin zamanını anımsayamıyorsa araştırmacı katılımcıya yardımcı olarak mitingin yılını söyleyip mülakatı devam ettirebilir ya da Menderes’in miting sırasında yanında yer alan bakanın hakikatte Hasan Polatkan olduğu araştırmacı tarafından biliniyor; ancak katılımcı, Bakanı Fatin Rüştü Zorlu ifade ediyorsa çelişkili bilgi olarak not düşülüp farklı sorular yöneltilebilir. Hatta eski nesne ve fotoğrafların katılımcıya gösterilmesi suretiyle bilhassa yaşlı kişilere “hatırlatma tedavisi” yapılabilir (Counce, 2011, s. 169). Bunlara ek olarak araştırmacıya yöneltilen soruların veya yanıtlarına yapılan yorumların teori yüklü olmasından olabildiğince kaçınılmalıdır (Danacıoğlu, 2007, s. 139). Sorular mümkün olan en net biçiminde sorulmalı, önemli olanın katılımcının yaşamını ve hatıralarını sofistike biçimde değil basit biçimde aktarması lüzumu akılda tutulmalıdır.

Görüşme sırasında ehemmiyeti bulunan başka bir husus ise beden dilidir. İlk olarak görüşmeyi yapan araştırmacının katılımcının anlatımı sırasında göz teması kurması, dikkatle dinlediğini göstermesi gerekir. Dinleme sırasında aynı zamanda küçük notlar alınmalı; beden dili, konuşma tonlaması, duraksamalar, ses titremeleri, anlatımda heves ya da çekinme gibi iletişim özelliklerine dikkat edilmelidir. Bu hareketler, görüntülü kayıt araçlarıyla daha da verimli hale getirilebilir (Counce, 2011, s. 314). Giriş kısmında da değinildiği üzere, katılımcının ne anlattığı kadar nasıl anlattığına da odaklanılması, “tarihin yeniden kurgulanması” iddiasında olan sözlü tarih çalışmasına katkıda bulunur. Son olarak görüşme seanslarının katılımcının dikkatinin dağılmaması adına kısa

tutulmasında fayda olduğunu söylemek gerekir.

Görüşme Sonrası Görüşmenin Deşifresi ve Yorumlanması

Sözlü tarihte en emek-yoğun aşama sayılan görüşme sonrası analiz ve yayımlanma sürecinde araştırmacı, telif hakkı gibi yasal/idari engellere takılmamak adına görüşme sırasında katılımcıdan aldığı yazılı izin formunu mutlaka kayıtlarla beraber arşivlemelidir. Ayrıca araştırmacı şayet ses kaydı ile birlikte görüntü kaydı da aldıysa bunları dikkatlice sınıflandırmalı, deşifre/transkripsiyon sürecine hazırlık yapmalıdır (BİSAV, 2006, s. 16). Bu sınıflandırmalar, kaydın depolandığı yerlere göre farklılaşmaktadır. Örneğin görüşmelerde çok geniş bir katılımcı grubu yoksa görüşmenin kaydedildiği kasetlerin üzerine görüşülen kişi isimleri yazılabilir. Veyahut araştırılan konunun farklı alt kategorilerine dair görüşmeler yapıldıysa başlıkları gösteren etiketleme seçeneklerini de değerlendirmek gerekir. Elbette görüşmeler çoğaldıkça bu görüşmelerin kopyasının alındığı bilgisayarların dosyalarında güncellemeler yapmak mühimdir (Thompson, 2000, s. 247-252). Zira deşifre aşamasına geçildiğinde her kaydın orijinaline, kelimesi kelimesine ve konusu konusuna sadık kalınmalıdır. Zira her ne kadar sözlü tarih projesinin yöntemsel araçlarını görüntü veya ses kaydı oluştursa da temel direği her zaman metinlerdir (Danacıoğlu, 2001, s. 140).

Sözlü tarih yönteminin geliştiği ve yaygınlaştığı ilk zamanlarda, konuşmayı metne dökme sürecinde konuşma dilinin işlenmesi konusunda tartışmalar yaşanmıştır. Raphael Samuel *The Perils of the Transcript* (Transkripsiyonun Tehlikeleri)¹⁵ makalesinde, görüşülen kişinin ağzından çıkan sözlerin ritminin ve eksiklerinin göz ardı edilmesinin, lehçe farklılıklarının kaldırılmasının sözlü tarihçinin olduğu kadar arşive giren tarihçinin de bilgisinin sınırlandırılması anlamına geleceğini ifade etmiştir (Samuel, 1998). Nitekim doğru ve tamamlanmış transkript; görüşmeyi tam olarak değerlendirme imkânı sağlayan konuşmanın ritmi, akıcılığı ya da tutarsızlığı gibi etkenleri de barındırır (Abrams, 2010, s. 11-12) Bu da temel olarak anlatıcının “duyulabilmesini” sağlamaktadır. Bu nedenle, herkese hitap etmesi gerektiği düşünülen sözlü

15 Makale yazarlarının kendi çevirisidir.

tarih çalışmasında yapılmaya çalışılan düzeltmeler veya eklemeler, yararsız gibi görünmektedir. Bu konuşmaların, kaydın sonradan tekrar ve tekrar dinlenmemesi, gereksiz emek ve zaman kaybı olmaması adına genellikle dizinlenmesi önerilmektedir (Counce, 2011, s. 178).

Kişisel sözlü anlatılar, sosyal aktiviteyi ve konuşmayı kapsayan karşılıklı konuşmaya içkin bir doğaya sahiptir. Bu yüzden, ikinci düzey bir anlatı oluştururken birinci düzeyi şekillendiren bir yöntemi vardır; orijinal röportajlardan veya görüşmelerden farklıdır. Abrams, sözlü tarih kullanımının son aşaması olan yorumlama aşamasında üç model önermiştir. Bunlardan birincisi, anı veya topluluk modelidir. Bu modelde uygulayıcı, silik sesleri ortaya çıkarmakta ve tarihsel zemine yerleştirmektedir. Teorik veriler minimal boyuttadır ve ortaya çıkarılmayan bilgileri göz önüne sermeye yönelik bir metottur. Gazeteci Eric Marcus, yasa koyuculardan ve din adamlarından ev hanımlarına ve aktivistlere kadar eşcinsel hakları hareketini şekillendiren yaklaşık elli farklı Amerikalı ile konuşarak bu hareketin “sesini” İkinci Dünya Savaşı’nın bitiş yıllarından 90’lara taşımış, Abrams’ın söz konusu modelini örneklemiştir (1992). Abrams’ın ikinci yorumlama biçimi olarak gösterdiği, kanıtsal/delile dayanan modeldir. Sözlü tarihe veri toplamak, bir argümanı desteklemek için bilgi sağlamak, bu modelin başat amacıdır. Bu modeli somut kılan, bizzat Abrams’ın kendi çalışmalarından biridir. Abrams çalışmasında, bilhassa İskoçya’daki çocuk koruma tarihini analiz ederek, 1840’lardan bu yana yetim, yoksul, ihmal edilmiş ve istismara uğramış çocukların ihtiyaçlarını karşılamada bölge ve yerel otoritelerin, hayırseverlerin ve devletin karşılaştığı zorlukları çocukların kendi anlatımları ile mercek altına almıştır (1998). Bu bağlamda Abrams salt yetim ve istismara uğrayan çocukların sesinin açığa çıkarmamıştır. Aynı zamanda kaynağa dayalı ve kanıt sağlayan bir sözlü tarih çalışmasına da imza atmıştır. Üçüncüsü, iki alt gruba ayrılan teorik modeldir. Salt teorik yaklaşım, sözlü tarihi özel bir analitik modele adapte etmek için kullanılır ve çoğunlukla tarih disiplini dışında yaygındır. Anlatı, kültür ve dilsel antropoloji çalışmaları ve sosyal teoriden yararlanarak İngiltere-Milton Keynes sakinlerinin kendi anlatımlarını deneyim yaratıcı bir inşa sürecine açan Ruth Finnegan’ın sözlü tarih çalışması buna örnek teşkil eder (1998). Diğer yaklaşım

ise tarihçilerin daha çok kullandığı, yorum veya teoriyi delillere dayandıran bir karşılıklı yorumlama aracıdır (Abrams, 2010, s. 15). Daniel James’in Arjantin Berisso’da et kesim ve paketleme işlerinde çalışan Doña María Roldán’ı merkeze koyarak yaptığı çalışma, bu kategoriye girmektedir. Zira James bu çalışmasında, bir yandan tarihsel araştırma için sözlü tarihi metodolojik sorgulamaya tabi tutarken, diğer bir yandan ise Latin Amerika ve işçi sınıfı tarihini derinlikli bir biçimde ele almıştır (2000).

Yukarıda Abrams’ın modellemesi yardımıyla zikredilen yorumlama biçimlerinin farklılığına rağmen sözlü tarih yöntemini kullanan araştırmacılar, her halükarda görüşmelerin tamamen kullanılabilir hale getirilmesi konusunda titiz davranmak zorundadır. Örneğin yine Türkiye’de yapılacak bir işçi tarihi çalışması sırasında sendikacılarla yapılan bir görüşmenin uygunca deşifresi ve kayıt altına alınması (arşivlenmesi), bu konuda daha sonra araştırma yapacak olan sadece sözlü tarihçilerin değil, belge tarihçilerinin de yararlanacağı önemli bir kaynak haline gelecektir. Nitekim Ritchie de sözlü tarihçilerin bilgilerin birincil kullanıcıları olduğundan, kendi standartlarını sözlü tarih projesi veya arşivlerin standartlarına en azından eşit, hatta onları aşacak şekilde belirlemeleri gerektiğini belirtir (Ritchie, 2003, s. 110). Sözlü tarihi klasik tarihçilikten ayıran en önemli nokta, görüşme ve deşifreden sonra gelen yorumlama aşamasıdır. Zira yorumlama ve görüşmelerden çıkan sonuçları aktarmak, aynı zamanda tarihin kılcal damarlarına inmek, dinlenen ve görülen bilgileri yeniden düşünmek anlamına gelir. Ancak her araştırmacı, elde edilen bulguları çalışmasının ana teması ya da temaları üzerinden yorumlayacağından, bunun belirli bir yolu yoktur. Bu bağlamda sözlü tarihçiler, yorumlama safhasından ziyade görüşmelerin evrelerine dikkat etmelidir. Thompson görüşmelerin iç tutarlılık, başka kaynaklarla karşılaştırma ve geniş bir bağlamda değerlendirilmesine dikkat çekmektedir. Bu aşamada sözlü kaynaklardan elde edilen kanıtlarda görünmesi muhtemel eksikler, yazılı belgelerle dengelenebilir (Thompson, 2000).

SONUÇ

Bu çalışma, sözlü tarihi tarihsel arka planını merkeze alarak yöntemi ile birlikte ele almıştır. Yapılan literatür taraması

ile sözlü tarihin ne olduğu, hangi süreçlerden geçtiği, nasıl evrildiği ortaya konmaya çalışılmıştır. Bu bağlamda sözlü tarihin geçmişi ve hatta şimdiyi doğrudan öğrenme imkânı sunan, sadece tarih alanında değil diğer disiplinler için de önemli bir yöntem olduğu tespit edilmiştir. Zira sözlü tarih, antropoloji ya da sosyoloji gibi farklı disiplinler sınırların ötesine geçerek yararlanılan kaynakları zenginleştirmiştir. Bu bağlamda sözlü tarih, yazılı belgelere dayanan klasik tarihe alternatif olarak “sözü” belgeleyen bir araç olmuştur. Böylece, tarih disiplini içinde kabul gören belgelerle çalışmanın yanı sıra anlatılana ve anlatıya odaklanarak hafızalarda gün yüzüne çıkmayı bekleyen hatıraların, olayların ya da fikirlerin kanıt dönüşmesine olanak sağlamıştır. Bu kanıtları elde ederken takip edilmesi gereken adımların belirlenmesi de sözlü tarih için önemli bir yazın meydana getirmiştir. Yapılacak olan çalışmalar; görüşme öncesi, görüşme sırası ve sonrasına dair olmak üzere üç aşamada planlanarak daha sistematik bir hale getirilmiştir. Bu minvalde izlenmesi gereken bu yöntemsel adımların, yapılacak olan sözlü tarih çalışmasında son derece önemli olduğu da metinde belirtilmiştir. Görüşme öncesi yapılacak olan hazırlıkların, görüşme sırasında karşılaşılabilecek güçlükleri önleyebildiği hem anlatıcının hem de görüşmecinin kendini daha rahat hissetmesini sağlamıştır. Görüşme sonrasında yapılan deşifreler de sözlü tarih çalışmasının kayda geçmesine ve arşivlenmesine olanak tanımıştır.

Dunaway (1997) ve Thomson’ın (2007) yukarıdaki başlıklarda belirtilen dönemlendirmeleri dikkate alındığında, sözlü tarihin her ne kadar önceki periyotlarda belirli düzeylerde uygulandığı bilinse de bilhassa II. Dünya Savaşı ardından filizlendiği söylenebilir. Zira totaliter rejimlerin, “objektif” tarih anlayışının ve siyasal-kolektif kimliklerin sorgulanması neticesinde öne çıkan birey ve anlatı ile ilintili kavramlar, sözlü tarihin 60 ve 70’li yıllara taşınmasına vesile olmuştur. İlk olarak ABD ve Birleşik Krallık’ta yürütülen sözlü tarih tartışmaları, daha sonrasında Avrupa’nın çeşitli ülkelerinde hem sosyal tarihçiliğe hem de interdisipliner çalışmalara verimli bir zemin sunmuştur. Diğer yandan böylesi bir gidişat sesini ve düşüncelerini hegemonik güçlerin sultasından kurtaramayan madunlara alan açmış, belgelerde ve arşivlerde yer al(a)mayan öznelere kendilerini anlatma

imkânı sunmuştur. Holokosttan sağ çıkan Yahudiler, sömürgeci devletlerin hâkimiyetinden ayrılan toplumların özneleri veya açıkça siyasal şiddete maruz kalan politik aktivistlerin kendi sesleri ve sözleriyle konuşmaya başlamaları, 1980’lerdeki devlet-merkezli tarih anlayışını sorgulama cüretini kuvvetlendirmiştir. Yalnızca anlatan özneye değil, öznenin içinde bulunduğu tarihsel döneme de ışık tutarak iktidar-özne ilişkisini sarıh biçimde ortaya koyan sözlü tarih, 1980’ler ve 1990’larda çeşitlenerek artan kimliklerin tarihsel deneyimlerini sunarak bu grupların kültürel ve politik varoluşlarını berkitmiştir. Kadınların veya LGBTQIA+ bireylerin deneyimlerinin sosyal bilimlere alışık olunmayan biçimde aktarımı bu dönemdeki serpilmeye bir örnektir. 2000’lerden sonra da sözlü tarih bu paralelde gelişmiş, diğer disiplinlerle iş birliği imkânlarının artmasıyla da yerleşik bir tarih metodolojisi haline gelmiştir. Türkiye’de sözlü tarihin doğuşu ve gelişiminin ise evrensel tasavvura uygun olmakla birlikte bir miktar geç olduğu ifade edilebilir. Ancak bilhassa 1990’lardan sonra yapılan çalışmalar, sözlü tarihin Türkiye’de de ümit verici bir yol kat ettiğini gösteriyor.

Tüm bu süreçlerden geçerken sözlü tarihin yukarıda da tartışıldığı üzere geçerliliği bakımından daima sınındığı ve sorgulandığı görülmektedir. Eleştiriler, metinde de görüleceği üzere güvenilirlik, hafıza/bellek ve objektiflik olmak üzere iç içe geçmiş bu üç başlık üzerinden dile getirilmiştir. Ancak eleştirilerin ekserisi, sözlü kaynakların güvenilir olup olmadığıyla yakından ilgili olmuştur. Sözlü tarih çalışmasında geçmişe ya da yaşanmışlığa şahit olan kişi ile yürütülen görüşme ve bu görüşmenin yorumlanmasının güvenilirliği ile arşivdeki belgelerin güvenilirliği arasında nasıl bir fark olabileceği irdelenmiştir. Zira her iki durumda da tarihi yazanın objektifliğini ölçebilecek bir mekanizma bulunmadığı görülmüştür. Bu nedenle sözlü tarih, katı bir objektivite arayışı yerine hafıza/belleği öncelemiş, böylece açığa çıkmayan, susturulan ya da görmezden gelinen seslerin belgelenmesi mümkün olmuştur. Sözlü tarihçiler, tüm bu eleştirilerin geleneksel tarih yöntemleri için de söz konusu olduğunu, sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği ile ilgili bir problemin bulunmadığını öne sürmüşlerdir. Çünkü tarihçiler önceden var olan kaynakları kullanırken, sözlü tarihçiler görüşme ve belgeleme gibi yöntemlerle kendi

kaynaklarını oluştururlar. Ayrıca sözlü tarih, anlatıcıyı kültürün içinde yorumlamak için diğerk alanlardan teoriler kullanan diyalojik, söylemsel ve yaratıcı bir disiplindir. Geçmiş ve geleceğı bağlayarak kültürü sadece söylenen sözlerden değıl, kullanılan dilden, anlatma şeklinden ve açıklama yapısından yorumlama imkânı vermektedir sözlü tarih. Tarihçiler, kişisel anekdot veya hikayelerle ilgilenmemektedir; fakat kişisel hikayeler, kültür, daha geniş sosyal kuvvetler, kamusal-siyasal dünyada veya söylemsel alanda gömülü/saklı olarak bulunmaktadır. Bu nedenle sözlü tarihçiler diğerk tarihçilerden ayrılmış bir biçimde, sözlü tarihi uygulamak için, “özneler-arasılık”, “anlatı”, “söylem”, “ben ve öteki” gibi kavramları da kullanarak geniş bir kuramsal zenginliğı elde edebilmişlerdir. Dolayısıyla sözlü tarih, teori ve pratiğink birbirine ihtiyaç duyduğı bir alandır. Bu özelliğı de onu geleneksel tarih yöntemlerinden ayıran en önemli noktalardan biridir.

KAYNAKLAR

100 Voices in WW2. <https://www.bbc.com/historyofthebbc/100-voices/ww2>. 09.06.2023.

Abrams, L. (1998). *The orphan country: Children of Scotland's broken homes from 1845 to the present day*. John Donald Publishers.

Abrams, L. (2010). *Oral history theory*. Routledge.

Anderson, K., Armitage, S., Jack, D. ve Wittner J. (1987). Beginning where we are: Feminist methodology in oral history. *The Oral History Review*, 15 (1), 103-127. <https://www.jstor.org/stable/pdf/3674961.pdf>

Bilim ve Sanat Vakfı Türkiye Araştırmalar Merkezi [BİSAV]. (2006). *Sözlü tarih araştırmacıları için pratik el kılavuzu*. Türkiye Araştırmaları Merkezi.

Bisel, R.S. and Adame, E.A. (2017). Post-Positivist/ Functionalist approaches. In C.R. Scott, J.R. Barker, T. Kuhn, J. Keyton, P.K. Turner & L.K. Lewis (Eds.), *The international encyclopedia of organizational communication* (pp. 1-24). John Wiley & Sons.

Blythe, R. (1969). *Akenfield: Portrait of an English village*. Penguin.

Bull, E. (1982). Industrial boy labour in Norway. In P. Thomson & N. Burchardt (Eds.), *Our common history: The transformation of Europe* (p. 223-233). Pluto Press.

Burke, P. (1990). *The French historical revolution: The annales school 1929-89*. Polity.

Cantek, F. Ş. (2016). *Yaban'lar ve yerliler başkent olma sürecinde* Ankara. İletişim Yayınları.

Counce, S. (2011). *Sözlü tarih ve yerel tarihçi*. (B. Can ve A. Yalçinkaya, Çev.), İstanbul: Tarih Vakfı Yurt Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1994).

Cutler, W. W. (1970). Accuracy in oral history

interviewing. *Historical Methods Newsletter*, 3 (3), 1-7. <https://doi.org/10.1080/00182494.1970.10593917>

Çaykent, Ö. (2015). Sözlü tarih. A. Şimşek (Ed.), *Tarih için metodoloji* içinde (s. 163-175). Pegem Akademi.

Danacıoğlu, E. (2001). *Geçmişin izleri: Yanıbaşımızdaki tarih için bir kılavuz*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları.

Dere, İ. ve Dinç, E. (2020). Sözlü tarihin geçerliliği ve güvenilirliği üzerine bir değerlendirme. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 21 (2), 275-289. DOI: 10.17494/ogusbd

Dizman, İ. (2016). *Adı başka acı başka: Karadeniz'in son Ermenilerinden Harut Usta*. İletişim Yayınları.

Dunaway, D. K. (1996). Introduction: The interdisciplinarity of oral history. In D. K. Dunaway & W. K. Baum (Eds.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* (pp. 7-22). Altamira Press.

Evans, G. E. (1956). *Ask the fellows who cut the hay*. Faber & Faber.

Felman, S. ve Laub, D. (1992). *Testimony: crises of witnessing in literature, psychoanalysis, and history*. Routledge.

Finnegan, R. (1998). *Tales of the city: A Study of narrative and urban life*. Cambridge University Press.

Fetner, G. L. (2004). *Immersed in Great Affairs: Allan Nevins and the Heroic Age of American History*. Albany: State University of New York Press.

Grele, R. J. (1991). Directions for oral history in the United States. In D. K. Dunaway & W. K. Baum (Eds.), *Oral history: An interdisciplinary anthology* (s.62-84). Altamira Press.

Grele, R. J. (1993). Why call it 'oral history'? Some

ruminations from the field. *Pennsylvania History*, 60 (4), 506-509. <https://www.jstor.org/stable/27773682>

Grele, R. (2007). Oral history as evidence. In J. T. L. Charlton, L. E. Myers & R. Sharpless (Eds.), *History of oral history: Foundations and methodology* (s. 33-93). AltaMira Press.

Iggers, G. G. (2000). *Bilimsel nesnellikten postmodernizme: Yirminci yüzyılda tarih yazımı*. (G. Ç. Güven Çev.), Tarih Vakfı Yurt Yayınları (Orijinal eserin basım tarihi, 2005).

Janesick, V. J. (2007). Oral History as a social justice project: Issues for qualitative researcher. *The Qualitative Report* 12 (1), 111-121. <https://doi.org/10.46743/2160-3715/2007.1648>

James, D. (2000). *Doña María's story: Life history, memory, and political identity*. Duke University Press.

Jewish Women Archive. <https://jwa.org/>. 09.06.2023.

Lapping, M. B. (1972). Leonard Eaton. Two Chicago architects and their clients: Frank Lloyd Wright and Howard Van Doren Shaw. *Historical Methods Newsletter*, 5 (4), 169-172. <https://doi.org/10.1080/00182494.1972.10593987>

Lummis, T. (1998). Structure and validity in oral evidence. In R. Perks and A. Thomson (Ed.), *Oral history reader* (s. 273-283). Routledge.

Lynd, S. (1993). Oral history from below. *Oral History Review*, 21 (1), 1-8. <https://www.jstor.org/stable/3675042>

Marcus, E. (1992). *Making History: The Struggle for gay and lesbian equal rights: 1945-1990: An oral history*. HarperCollins Publishers.

Morrissey, C. T. (1998). On oral history interviewing. In R. Perks & A. Thomson (Eds.), *The oral history reader* (s. 107-114). Routledge.

Neyzi, L. (2011). Giriş. L. Neyzi (Ed.), *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye'de bellek çalışmaları*

içinde (s. 1-13). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.

Neyzi, L. (2013). *Ben kimim?: Türkiye'de sözlü tarih, kimlik ve öznelilik*. (H. Özkan Çev.). İletişim Yayınları.

Newby, H. (1975). Akenfied revitised. *Oral History*, 3 (1), 76-83. <https://www.jstor.org/stable/40178423>

Öztürkmen, A. (2002). Sözlü tarih: Yeni bir disiplin cazibesi. *Toplum ve Bilim*, 91, 115-121.

Passerini, L. (1979). Work ideology and consensus under Italian fascism. *History Workshop Journal*, (8), 82-108. <https://doi.org/10.1093/hwj/8.1.82>

Pogue, F. (1980). Louis Starr: A remembrance. *The Oral History Review*, (8), 93-97.

Portelli, A. (1998). Oral history as genre. In M. Chamberlain & P. Thompson (Eds.), *Narrative and genre: Contexts and types of vommunnication* (s. 23-45). Routledge.

Portelli, A. (2001). *The death of luigi trastulli and other stories: Form and meaning in oral history*. State University of New York Press.

Portelli, A. (2011). *They say in Harlan County: An oral history*. Oxford.

Riley, M. (2004). Ask the fellows who cut the hay: Farm practices, oral history and nature conversation. *Oral History*, 32 (2), 45-53. <https://www.jstor.org/stable/40179798>

Ritchie, D. A. (1987). Oral history in the federal government. *Journal of American History*, 74 (2), 587-595. <https://doi.org/10.2307/1900141>

Ritchie, D. A. (2003). *Doing oral history* (2. Baskı). Oxford.

Rogers, K. L. (1988). Oral history and history of the civil rights movement. *The Journal of American History*, 75 (2), 567-576. <https://doi.org/10.2307/1887873>

Rosaldo, R., (1980). Doing oral history. *Social Analysis: The International Journal of Anthropology*, (4). 89-99. <https://www.jstor.org/stable/23160313>

Samuel, R. (1998). The perils of the transcript. In R. Perks &

- A. Thomson (Eds.), *The oral history reader* (s. 389-393). Routledge.
- Schrager, S. (1998). What is social in oral history. In R. Perks & A. Thomson (Eds.), *The oral history reader* (s. 284-299). Routledge.
- Schick, İ. C. (2011). Bedensel hafıza, zihinsel hafıza, yazılı kaynak: Hat sanatının günümüze intikalinin bazı boyutları. L. Neyzi (Ed.), *Nasıl hatırlıyoruz? Türkiye’de bellek çalışmaları* içinde (s. 13-39). Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Sharpless, R. (2008). The history of oral history. In T. L. Charlton, L. E. Myers & R. Sharpless (Eds.), *Thinking about oral history: Theories and applications* (s. 7-30). AltaMira Press.
- Silverman, D. (2018). *Nitel verileri yorumlama*. (E. Dinç Çev.). Pegem Akademi. (Orijinal eserin basım tarihi, 2015).
- Sommer, B. W. ve Quinlan, M. K. (2009). *The oral history manuel* (2. Baskı). Altamira Press.
- Storm-Clark, C. (1971). The miners, 1870–1970: A test case for oral history. *Victorian Studies*, 15 (1), 49-74. <https://www.jstor.org/stable/3826600>
- Tarih Vakfı Proje Web Siteleri, <https://tarihvakfi.org.tr/proje/sozlu-tarih-calismalari/proje-websiteleri/>. 12.06.2023.
- Thomson, A. (1999). Making the most of memories: The empirical and subjective value of oral history. *Transactions of the Royal Historical Society*, 9. 291-301. <https://doi.org/10.2307/3679406>
- Thomson, A. (2007). Four paradigm transformations in oral history. *The Oral History Review*, 34 (1). 49-70. <https://doi.org/10.1525/ohr.2007.34.1.49>
- Thompson, P. (1975). *The Edwardians: The remaking of British society*. Indiana University Press.
- Thompson, P. (2000). *The voice of the past: Oral history* (3. Baskı). Oxford.
- Tosh, J. (2015). *The pursuit of history: Aims, methods and new directions in the study of history* (6. Baskı). Routledge.

The whole world was watching: An oral history of 1968. <https://cds.library.brown.edu/projects/1968/>. 09.06.2023.

Yad Vashem-The World Holocaust Remembrance Center. <https://www.yadvashem.org/>. 09.06.2023.

Yardımcı, H. Ç. (2022). *Cumhuriyet ve hissiyat: Falih Rıfkı Atay’da modernlik, ulus ve duygular*. İletişim Yayınları.

Yazar Katkı Oranı

Yazarlar araştırmaya eşit oranda katkı sağlamıştır.

**REFLECTIONS OF LIGHT AND NATURE
IN CINEMATIC SPACE: “KOMOREBI”
IN WIM WENDERS’ PERFECT DAYS**

SİNEMATİK MEKÂDA DOĞA VE IŞIĞIN
YANSIMALARI: WİM WENDERS’İN
MÜKEMMEL GÜNLER FİLMİNDE “KOMOREBİ”

Senem MÜŞTAK SEVİNDİK

38

REFLECTIONS OF LIGHT AND NATURE IN CINEMATIC SPACE: “KOMOREBI” IN WIM WENDERS’ PERFECT DAYS

SİNEMATİK MEKÂDA DOĞA VE IŞIĞIN YANSIMALARI: WİM WENDERS’IN MÜKEMMEL GÜNLER FİLMİNDE “KOMOREBI”

Senem MÜŞTAK SEVİNDİK¹

Keywords:

Nature,
Light,
Cinematic Space,
Wim Wenders,
Komorebi.

Anahtar Kelimeler:

Doğa,
Işık,
Sinematik Mekan,
Wim Wenders,
Komorebi.

ABSTRACT

For centuries, the impact of nature on human life has been a subject of fascination and inquiry for artists and designers. Throughout history, different civilizations have developed many concepts to describe the universal emotions that nature evokes in humans. Komorebi, which has a special meaning in Japanese culture, refers to the sunlight filtering through the leaves of trees, creating a mesmerizing interplay of light and shadow. This term is used to capture the enchanting moment when light gracefully passes through the foliage. This study explores the cinematic representation of Komorebi in Wim Wenders’ film Perfect Days (2023) by analyzing its visual manifestations in cinematic space. A qualitative research approach was utilized in the study. Content analysis and observation techniques were used as data collection methods. Within this scope, the spaces where the visual representations of the concept of Komorebi can be observed have been identified in the sequences of the film. The visual data obtained were evaluated through the semiotic analysis in terms of their interaction with light and nature within the framework of the concept and their strategic roles in the film’s narrative. This multidisciplinary study suggests that discussing the integration of light and nature in spatial design through the spaces of a film can provide new perspectives on the potential of spatial experiences to enrich storytelling and visual aesthetics.

ÖZ

Doğanın insan yaşamı üzerindeki etkisi yüzyıllardır sanatçılar ve tasarımcılar için bir hayranlık ve araştırma konusu olmuştur. Tarih boyunca farklı medeniyetler, doğanın insanlar için ortak olan hislerini tanımlamak için birçok kavram geliştirmiştir. Japon kültüründe özel bir anlamı olan Komorebi, yaprakların arasından süzülen güneş ışığını tanımlar. Bu kavram, belirli bir anda ışığın ağaçların arasından büyüleyici bir şekilde süzülmesini ifade etmek için kullanılır. Bu çalışmada, auteur yönetmen Wim Wenders’in Mükemmel Günler (2023) filmi üzerinden Komorebi kavramının sinematik mekândaki görsel karşılıkları araştırılmıştır. Çalışmada nitel araştırma yaklaşımı kullanılmış, veri toplama yöntemi olarak içerik analizi ve gözlem tekniklerinden yararlanılmıştır. Bu kapsamda filmde Komorebi kavramının görsel karşılıklarının gözlemlenebildiği mekânlar sekanslarda tespit edilmiştir. Elde edilen görsel veriler, kavram çerçevesinde ışık ve doğa ile kurdukları ilişki ve film anlatısındaki stratejik rolleri açısından göstergebilim yöntemi üzerinden değerlendirilmiştir. Bu multidisipliner araştırmada, mekân tasarımında ışık ve doğa ile bir arada var olmanın mekânsal deneyimleri zenginleştirme gücünü bir filmin mekânları üzerinden tartışmanın yeni bakış açıları sağlayabileceği düşünülmektedir.

¹ PhD., Assistant Professor,
Kocaeli University, Faculty
of Architecture and Design,
Department of Architecture,
senem.mustak@kocaeli.edu.
tr, ORCID: 0000-0001-6292-
2500.

Alıntılanmak için/Cite as: Müştak
Sevindik S. (2025) Reflections
Of Light And Nature In
Cinematic Space: “Komorebi”
In Wim Wenders’ Perfect Days,
Çukurova Üniversitesi Sosyal
Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34
(1), 669-690.

INTRODUCTION

The human relationship with nature is becoming more disconnected. Urbanization, fast consumption culture and changes in lifestyles are distancing people from nature every day. However, humans are a part of nature, and it is known that being in a natural environment has a positive effect on human life, physically and spiritually (Bratman et al., 2012; Schultz, 2002; Tam, 2013; Mayer et al., 2008; Kondo et al., 2018). For centuries, artists, writers and architects have been fascinated by the impact of nature on human life (Bawden, 1910; Woodring, 1977; Crawford, 1983; Ulrich, 1993). Throughout history, different civilizations have come up with different concepts to describe the sensations of nature that are common to humans. *Waldeinsamkeit*², in German, describes “the peace of being alone in the woods”, while *Petrichor* is used in English to describe “the pleasant earthy smell after rain”³ (Merriam-Webster Dictionary, 2024). In each culture, these concepts have deep meanings in describing unique moments in everyday life when people experience nature. Similarly, the word *Komorebi* has a special meaning in Japanese culture, describing the sunlight filtering through the leaves of trees. The concept is used to describe the mesmerizing aesthetic beauty of light filtering through trees (Zhang, 2020). This word, dedicated to a unique moment of nature, shows the deep connection of Japanese culture with nature and how they can poetically express the various sensations created by nature.

In Japanese culture, nature and its elements have been at the center of life, art and design throughout history (Edagawa, 2008). Using natural elements as part of spatial design has a long history in Japanese architecture (Sadler, 1963; Takeshi, 2005; Young & Young, 2004; Daniels, 2011). In this context, the *Komorebi* concept is important in Japanese architecture as an aesthetic and functional element. Japanese building culture is based on the principle of being in harmony with nature. Temples and palaces are designed in large gardens, allowing natural light and shadows to penetrate the interior (Edagawa, 2008). Even

during the modernization of architecture, traditional elements and principles are combined with modern design concepts and the *Komorebi* concept continued to be applied in contemporary architectural interpretations. Renowned modern Japanese architects have created designs that emphasize how natural light, a cultural tradition, enriches spatial experiences. In these modern spaces, the dramatic effects of natural light and shadows are used to create a rich experience, peace and serenity.

The *Komorebi* concept has been the subject of studies from many branches of science and art (Minnaert, 2008: 8; Gabriele, 2020; Clements, 2021; Longo & Longo, 2020). Noteworthy research on the concept in the field of architecture is the master’s thesis prepared by Z. Zhang (2020) from the Department of Architecture at the Massachusetts Institute of Technology (MIT). Since scientific studies in the field of environmental psychology and public health have proven that connections with nature have positive effects on people’s happiness and concentration, this study argues that creating a living environment connected to nature and embedding the concept of “*Komorebi*”, the sensory experience of nature, into building systems will provide people with the perception of connectedness to nature in the built environment. The visual impact of *Komorebi* has been analyzed and a daylight filtering system has been developed. This system is envisioned to be a very useful proposal to establish a relationship with nature in built environments where natural connections are limited. M. Ishizaki’s master’s thesis (2012) from the Department of Architecture at the University of British Columbia also relates the concept to shopping/retail spaces. In this research, Ishizaki criticizes the homogenizing cities, chain stores, and hypermarket towers that are becoming similar to one another at an alarming rate day by day, and argues that instead of these, the neighborhood scale consisting of diverse small units, commercial units managed by local people would work best for city dwellers. For the retail incubation center project, she proposes in her thesis for

2 The compound word “*waldeinsamkeit*”, which is a combination of the words *wald* (forest) and *einsamkeit* (loneliness), was first used as a religious motif, then gained widespread use in literature with the novel by Ludwig Tieck, one of the representatives of German Romanticism (Lindinger, 2020; Tieck, 2020).

3 The word “*petrichor*” was first introduced by Australian mineral chemists Isabel Joy and Richard Grenfell Thomas in their 1964 article “Nature of Argillaceous Odor”, which was published in *Nature*. *Petrichor* was proposed in the article for the unique odor, which was considered to be a fine essence derived from the varied nature of the substance. Subsequently, use of the word became widespread.

the preservation of the identity and livability of cities, she states that the filtered light created by the *Komorebi* effect will create warmth and discovery areas in space. She thinks that this unique space, which will host new interactions, will create a “forest of shops” that breaks the daily banality of the city and dissolves the dichotomies of indoor-outdoor and public-private. Although there are some studies on this subject in the field of architecture, the concept still has not been sufficiently researched in all its aspects in the literature.

Architecture, as an art object, is too multifaceted to be reduced to a single discipline and structure. In other words, the value of an architectural object goes beyond its structural features and is also reflected in the semantic connection it establishes with the art world. In this sense, it would be more accurate to define architecture as a hybrid art that interacts intensively with many branches of art rather than an autonomous discipline (Akay, 2023). It would not be wrong to state that architecture has established the most dominant relationship with the art of cinema after its relationship and representation with different branches of art such as sculpture, painting, literature and music. Anthony Vidler has stated “*Of all the arts, it is architecture that has had the most privileged and difficult relationship to film*” (Dear, 1994; Kaçmaz, 1996). Cinema is almost an experimental laboratory for the design or organization of spaces (Aslan, 2013; Hacıömeroğlu, 2023). The director creates an imaginary reality by the narrative of the movie. The created space appeals to the visual perception of the audience through the colors, images, light and shadow relations, and materials in the images presented. Cinema can make the space directly one of the main characters (protagonist) of the story or use it as a background that strengthens the narrative of the story (Güzer, 2023; Yalın, 2023). A common representation is created by adding the concept of dynamic time, which includes continuity, to the static representation forms of architecture (Akçay Kavakoğlu, 2023).

This study examines how the cinematic spaces in German director Wim Wenders' *Perfect Days* (2023) contribute to the storytelling through nature and light-shadow interactions (*Komorebi*) through a semiotic approach. *Komorebi*, which appears frequently in the film, is not only

a visual motif in the spaces where the main character lives his daily life but also becomes a symbolic element that deepens the character's life story and the meaning of the beauty of nature in life.

The research aims to examine the cinematographic reflections of the concept of *Komorebi* in private and public spaces in the dense urban fabric of Tokyo's Shibuya district, showing the strategic role of spatial design in storytelling and how this role is integrated with the inner world of the character, the main theme of the film and the experience of the viewer. Thus, in this interdisciplinary study where the arts of architecture and cinema intersect, the ways in which the use of light and nature together enrich spatial experiences will be revealed, and the multi-layered contributions of *Komorebi* scenes to the narrative will be discussed through the layers of denotative and connotative meaning.

The Origin of *Komorebi* in Japanese Culture

The Chinese called the archipelago in the direction of the rising sun “*Riběn*”, meaning “*source of the sun*”, “*day/sun*” and “*root*” (Güvenç, 1992). In Japanese, this word is translated as “*Nippon*”, with the same meaning. As a country of islands symbolizing the sunrise in the easternmost part of Asia, Japan has a deep history and cultural background (Güvenç, 1992). Being an island country has necessarily subjected it to geographical isolation and made it dependent on the conditions of nature. This has made it unique in many respects. Limited island resources and natural conditions have popularized the idea of coexistence with nature (Edagawa, 2008).

Shinto, Japan's deep-rooted religion, is based on the sanctity of nature. This belief system, in which living together in harmony with nature, purity and respect for ancestors are among the basic principles, has influenced Japanese society socially and culturally since ancient times. According to this belief, nature and natural elements have spirits and are considered sacred (Bocking, 1995). The Shinto faith includes physical and spiritual purification rituals performed with natural elements. In addition, the seasonal cycles are celebrated with festivals and prayers are offered to the spirits in gratitude for this abundance of nature (Rots, 2013). Shinto temples, in which the holy

spirits are believed to reside, are built in harmony with nature near mountains, forests and rivers using natural materials such as wood and stone. All these principles in the Shinto belief system have led to respect for nature and environmental awareness in Japanese culture since ancient times.

Another belief system that forms the religious and philosophical infrastructure of Japanese culture is Buddhism (Güvenç, 1992). This belief, which is known to have been brought to Japan from China, is based on minimalism and simplicity. According to this belief, nature is a teacher, and its cycles and changes are a source of deep understanding (Suzuki, 1964). Nature contains a unique environment for direct experience and momentary realizations in the stilling of the mind. “*Mushin*”, meaning an empty mind, is important in Buddhism and “*interaction with nature*” can bring the mind to this state (Hashi, 2016). Practices such as sitting in a quiet forest, watching the flow of a river and so on encourage oneness with the sounds and sights of nature, providing mental clarity and peace. An important element of this belief system is Zen gardens (Weiss, 2013). These gardens are minimalist and symbolic representations of nature in Buddhism, designed for the practice of meditation and mindfulness. Zen temples, like Shinto temples, are designed in harmony with nature. The natural beauties in which the temples are located are thought to deepen the meditations as part of Zen practices (Weiss, 2013). Zen philosophy’s strong relationship with simplicity and nature has deeply influenced and shaped Japanese culture and art for centuries.

Throughout history, the theme of nature has played a central role in cultural and artistic works in Japan under the influence of belief systems. The sacredness, aesthetics and transience of nature, which are common to Shinto and Buddhism beliefs, have formed the basic elements of Japanese art (Jackson Jarves, 2022). In traditional painting, calligraphy and woodblock printing, themes such as the beauty and spirit of nature, peaceful scenes of daily life and the change of seasons have played important roles. In

literature and poetry, the momentary beauty and simplicity of nature have been used as metaphors for human life and emotions (Anesaki, 2023). The fact that nature has such an important place in Japanese culture is undoubtedly reflected in architecture. Although traditional Japanese architecture has developed under many influences across different periods in terms of its historical roots, the basic principle has always been to respect the nature.

This principle can be seen as indicative of an ancient understanding rooted in antiquity. It recognizes the transient nature of life and encourages making sense of and appreciating this impermanence. The Buddhist philosophy of “*mono no aware*”, which means “*awareness of impermanence*”, is also indicative of this deep connection. This philosophy provides a framework for understanding the inextricable relationship of human beings with nature and life in Japanese culture. Creating awareness of one’s experiences in nature helps with in-depth understanding of emotions (Prusinski, 2012). This approach is not only a physical phenomenon, but also the result of understanding the rhythm of nature and effort to establish a deep human connection with nature (Calović, 2022). This understanding is concretized in the individual’s life through experiences. The *Komorebi* concept can be considered an example of this concretization.

Komorebi, which means “*sunlight filtering through the trees*” and refers to a momentary experience of nature, is a combination of the Japanese words “木” (ko - tree), “漏れ” (more - to seep, to filter) and “日” (bi - sun, daylight) (Figure 1.) (Zhang, 2020). *Komorebi* is one of the many terms used in Japanese culture to describe the instant unique beauty of nature and has been used semantically throughout history in daily life, poetry, literature and art. The concept represents the exquisite and ephemeral beauty in the unique nature of nature. In Japan, which means “source of the sun”, the concept emphasizes the importance of the impressive light–shadow experience created by daylight in nature filtering through tree leaves for people (Güvenç, 1992).

Figure 1. Daylight filtering through the trees – *Komorebi* (Personal Archive of Author, 2024)

Komorebi is in line with the Buddhist principles of living in harmony with nature and experiencing the moment, creating a meditative atmosphere that promotes peace and serenity. As in Shinto, it inspires respect for nature and a deep connection with it. This connection can give people a sense of meaning and fulfilment. Drawing on the rich history of Japanese culture, this concept is not only an aesthetic phenomenon, but also an element with deep cultural roots, philosophical background, and psychological and environmental implications.

***Komorebi* in Architecture**

Throughout history, nature and light have been among the most important elements of architecture in terms of functionality and aesthetics. In ancient buildings, they were used to illuminate and ventilate the interior while creating an aesthetic effect. During the Roman period, the use of natural light became more sophisticated. Thanks to the circular opening (*Oculus*) in the centre of the Pantheon's

great dome, the natural light that enters the interior creates a dramatic effect by falling on different points of the space during the day, creating light plays. Natural light had a symbolic meaning beyond aesthetics. Sunlight, as a divine symbol of the gods, had a spiritual significance, especially in sacred spaces. In temples, sunlight shining on a sacred statue or altar at certain times of the day was an important part of worship rituals. Directing light for various purposes and using it as an important component of space was something that ancient architects performed skilfully. In the Gothic architecture of the Middle Ages, natural light entered the interior through stained glass windows with religious motifs, creating dramatic plays of light and shadow that can be described as an art form (Figure 2.). This was used as an element to strengthen the effect of the mystical and spiritual atmosphere in the interior. As can be seen, the natural light–shadow effect applied in architectural spaces has a common effect on a cross-cultural basis, enriching the user's spatial experiences.

Figure 2. The circular opening in the center of the Pantheon's great dome (Oculus) (Istock, 2016),
The bright beam of light inside Milan Cathedral (Istock, 2013)

The *Komorebi* concept puts natural elements and the play of light and shadow at the centre of architectural spatial design. This can be considered not only as an aesthetic principle but also as a reflection of the philosophy of harmony with nature. In architectural design, it is possible to see various correspondences of this philosophy. These may appear as large windows, open plan arrangements and use of natural materials. For example, Zen gardens can be counted among the important *Komorebi* spaces of Japanese culture that emphasize the transience of nature and the effect of light on spatial experiences (Anesaki, 2023; Güvenç, 1992). Based on simplicity, minimalism and balance, these gardens are designed as tools for mental peace and meditative experience. In sensitively designed Zen gardens, the placement of trees and plants can create light and shadow plays at different times of the day and one

can experience *Komorebi*.

The *Komorebi* concept, which can be handled in many ways as a metaphor from an architectural perspective, has an important place among the basic architectural design principles used in Japanese traditional architecture until today. In tatami rooms, which are an important part of dwellings in traditional Japanese architecture, translucent *Shoji* doors and windows and opaque *Fusuma* panels made of natural materials allow daylight to filter softly into the interior (Takeshi, 2005; Yoshida, 1955). In traditional verandas known as *Engawa*, natural light also filters in, giving the spaces a dynamic aesthetic effect and spiritual atmosphere (Locher, 2010). These architectural components allow the *Komorebi* effect to be felt in the interior.

Figure 3. *Shoji* window and panel (translucent panels) (Takeshi, 2005), *Engawa* (veranda) (Yoshida, 1955)

Although the *Komorebi* concept belongs to Japanese culture, it expresses a cross-cultural human experience, and it is possible to come across architectural spaces that give people the same experience in different geographies. The best known of these is undoubtedly Frank Lloyd Wright's Fallingwater House. As one of the successful examples of the maximum integration of nature and light into a building, it can be said that it offers its visitors the experience of *Komorebi*. The daylight filtering through the surrounding trees is widely incorporated into the interior through the open plan layout with the large windows, which creates a peaceful, serene atmosphere. Another example is Mies van der Rohe's Farnsworth House.

Thanks to its minimalist and modern glass walls, the house is almost integrated with the surrounding nature and landscape elements, and the natural light filtered through the trees can circulate freely in the interior space, allowing visitors to experience *Komorebi*. Another example with similar characteristics to Farnsworth House is Philip Johnson's iconic modernist design Glass House. In Western architecture, especially in the modern period, the principles of letting light into the interior space through large surfaces and open plan schemes pave the way for the creation of the *Komorebi* atmosphere mentioned in many examples (Figure 4).

Figure 4. Fallingwater House (Fisher, 2018), The Glass House (Johnson, 2006)

The *Komorebi* concept is quite old in terms of spatial experiences. Beyond Eastern architecture, it is possible to find clues and traces of spatial formations related to this experience in different periods all over the world. The deep relationship with nature and light at the core of the concept, and the light–shadow plays created date back to the antiquity of architecture. Although the metaphorical relationship of the concept with architecture is dated recently in written sources, its spiritual relationship dates to ancient times.

METHODOLOGY

This study was carried out by focusing on auteur director Wim Wenders' film *Perfect Days* (2023). A qualitative research approach was adopted, employing inductive content analysis and observation as data collection methods (Creswell, 2009; Angrosino & Mays de Perez, 2000). Initially, the research aimed at exploring cinematic spaces in general; however, it shifted toward Wim Wenders' filmography due to its conceptual alignment with *Komorebi*. Within the scope of this study, both short and feature-length films by Wenders were reviewed. Out of the 40 films examined, *Perfect Days* (2023) emerged as the most suitable work, as it is a contemporary production featuring a wide array of cinematic spaces closely related to the *Komorebi* concept in Japanese culture. To examine how *Komorebi* is constructed and represented within the cinematic narrative, this research applied a semiotic lens informed by the approaches of Roland Barthes (1972; 1986; 2008) and Umberto Eco (1976). In other words, the study not only considered the literal representations of nature, light and shadow but also explored their metaphorical and cultural dimensions. This semiotic inquiry aimed to reveal how *Komorebi* interacts with the film's narrative structure, the main character's psychology, and the viewer's reception. Following the identification of *Perfect Days* as the purposeful sample, two criteria were established for selecting cinematic spaces relevant to *Komorebi*:

1. Physical and spiritual relationship between the character and the interplay of natural light and shadows as a significant narrative element within the cinematic space.

2. Physical and spiritual relationship between nature and the character is a significant narrative element within the cinematic space.

Only those locations that met both criteria were selected for detailed analysis. In this context, Hirayama's house, Tokyo public toilets and the urban park (Yoyogi-Hachiman Shrine Forest) were identified as the main locations where the visual manifestations of *Komorebi* were most evident. The process of semiotic analysis was carried out in the following stages:

1. Denotative Analysis: Each scene was first described literally, including architectural features and observable interactions between the character and the environment.
2. Connotative Analysis: Based on the cultural contexts and the narrative framework of the film, the same visual elements were then interpreted symbolically. Consideration was given to what these elements might imply or indicate with the character's inner journey, the broader themes of the film and the emotional tone conveyed to the audience.
3. Contextualization: The information from the denotative and connotative readings was contextualized both within the overall story of the film and within broader architectural or cultural discourses. This step aimed to establish a connection between the *Komorebi* and the character.

This comprehensive interpretation in the semiotic analysis made it possible to identify the *Komorebi* as both a visual motif and a symbolic catalyst that influences the character's psychology and the viewer's cinematic experience. As a result, this study offers insights into how nature, light, and shadow can function as narrative devices in architectural and cinematic contexts, especially in dense urban environments such as the Shibuya district of Tokyo.

The Origins of Wim Wenders' Cinematic Narrative

Ernst Wilhelm (Wim) Wenders, born in Düsseldorf, Germany, during the Second World War, is one of the leading directors of modern cinema, known for his documentary and fiction movies (Arslan et al., 2004; Künzel, 1986). One of the important factors in his career

progression as a successful director was undoubtedly the one-year period he spent in Paris in 1966. During this time, he learned the history and details of cinema and had the opportunity to discover the famous Japanese director Yasujiro Ozu, who was his role model. Ozu had a profound influence on his later work. To make sense of Wenders' close connection with Japanese art and culture, it is useful to look at the artistic approach of Japanese director Ozu, for whom Wenders expressed his admiration (Dawson, 1982).

Geist (1983), in his research on the influence of Japanese director Ozu on Wenders' cinema, provides a conceptual overview of the elements where the cinematographic narratives of the two directors intersect. Ozu emphasizes the importance of the Zen influence in his cinema, especially the concept of "*Mu*" (Geist, 1983; Schrader, 2018). This concept can be expressed as "*emptiness*", which gives a higher meaning to existence, and silence, which elevates the meaning of sound. In Ozu's cinema, the emphasis on stillness stems from the "*Mu*" principle and Ozu is said to direct silence and emptiness (Richie, 1977; Schrader, 2018). Numerous static, undramatic scenes of landscapes, cities, buildings or interiors are used in groups. In Ozu's movies, the importance of ordinary moments is emphasized because all moments that constitute the continuity of human life are equally precious. These similarities in Ozu and Wenders' cinema confirm that Wenders may have been influenced by Ozu. The fact that their cinematographic expressions share a common Zen-based minimalist aesthetic philosophy supports this⁴.

Wenders has been interested in photography since his childhood, and it is possible to see the effects of this interest in his cinematic narrative. He attaches great importance to photographic visuals in his movies. He takes many photographs of spaces that he thinks are suitable for the movie atmospheres he envisions and constructs the basic movie outline based on these photographs. In addition, he often uses characters taking photographs in his movies (Özek Erkan, 2021). In 2014, Wenders made a documentary titled *Salt of the Earth* about the life of the famous Brazilian photographer Sebastio Salgado. The movie begins with the meanings of the words "*photo*" (light) and "*graphy*" (to draw/write), emphasizing that the

photographer draws/writes the world/life with "*light*" and "*shadow*" (Üretmen, 2021).

When we look at Wenders from a broad perspective, we see that he is a "*poly-art*" figure who is interested in many branches of art, such as imaginative cinema, documentary cinema and photography. In his movies, stories set in modern urban spaces are effectively told through characters and their lives from a photographic viewpoint where light and shadow are effective. Narrative motifs such as the movement and dynamism of life, the beauty of routines and simplicity are emphasized. All these elements form the basis of Wenders' cinematography and provide a framework for making sense of his narrative.

Released in 2023, the feature movie *Perfect Days*, Wenders' last work, also contains these narrative elements. The main character of the movie, Hirayama, played by Koji Yakusho, is a middle-aged man who makes his living cleaning public toilets in Tokyo's Shibuya district. He lives a simple and meaningful life, sticking to his daily routines. In the fast-paced and crowded urban life of Tokyo, he lives alone at his own pace. His life is ordinary, serene and peaceful. Hirayama notices the simple beauties in life, takes photographs with his analog camera and archives them monthly. The main theme of Hirayama's photographs is sunlight and nature motifs. In the movie, shot from Wenders' perspective, the effects of nature and light are clearly felt in the spaces where the story takes place, despite the dense urban texture. *Komorebi*, the filtering of light through tree leaves, as a narrative motif is frequently seen in the movie's indoor and outdoor spaces, which creates natural light-shadow plays that affect the main character Hirayama, who frequently encounters them in his daily life. In the movie, this routine cycle conveys Hirayama's small happy moments in his ordinary life and his questioning of life. Within this framework, the movie takes place in spaces in the Shibuya district of Tokyo. In these spaces, the *Komorebi* concept is not only a visual descriptive element, but also a profound symbol that conveys the character's life story. This study examines the relationship between architectural space, nature and natural light through cinematic narrative by analyzing these spaces within the *Komorebi* concept.

⁴ Wenders' interest in the aesthetics of Japanese art is thought to have developed during a year in Paris, where he worked with Johnny Friedlaender on print abstraction paintings that incorporated the principles of two-dimensional space and accidental design, elements of traditional Japanese and Zen art (Geist, 1983).

Figure 5. Hirayama's house (Wenders, 2023)

FINDINGS

Hirayama's House

Hirayama is a middle-aged man living alone in a two-story house in the Shibuya district of Tokyo, a lower-middle income neighbourhood in a dense urban fabric. He makes his living cleaning Tokyo's public toilets. Hirayama's house is a space worth examining, where most of the movie takes place, and where the character's life and outlook on life are imagined (Figure 5.). The entrance courtyard of the building is connected to the hard ground of the street. There is a parking lot and entrances to other residences in the courtyard. A wet room is at the entrance of the building

through the courtyard.

Throughout the movie, Hirayama uses this space for different functions such as brushing his teeth and cooking. However, since he bathes in *Sento* (a traditional Japanese public bath) and this is not shown while all other details of his life are seen, it can be assumed there is no bathroom in this multi-purpose wet space in his house. The stairs from the entrance to the upper floor led to the only large room of the house, which is open plan. This room can be divided by a sliding door with frosted glass in the direction of the balcony on the upper floor (Figure 6.). In this part on the balcony side, Hirayama keeps his plants on a low table and occasionally eats his meals sitting on the floor.

Figure 6. The only wet area of the house used for toilet and kitchen functions (Wenders, 2023), Frosted glass sliding doors in the interior of the house (Wenders, 2023)

Figure 7. Hirayama's bookcase with wooden construction in front of a large, frosted glass sliding window (Wenders, 2023), Hirayama lounges on the *Tatami* mats of his home, enjoying the light filtering through the leaves (*Komorebi*) into the space (Wenders, 2023)

On the upper floor, the house's large window opening and partition panel are designed with frosted glass and can slide, allowing light to filter into the house (Figure 7.). The one room of the house is enough to fulfil all Hirayama's needs. Hirayama sleeps, dresses, eats, reads and waters his plants in this room. The house has architectural elements that incorporate natural materials. On the floor are *Tatami*

mats made of natural materials, a part of the Japanese lifestyle. Wooden materials also stand out in the door and window details. Inside and outside the house, Hirayama has carefully cultivated plants. Sometimes when he wakes up, he watches the light, and tree leaves filtering through the large, frosted glass windows (Figure 8.).

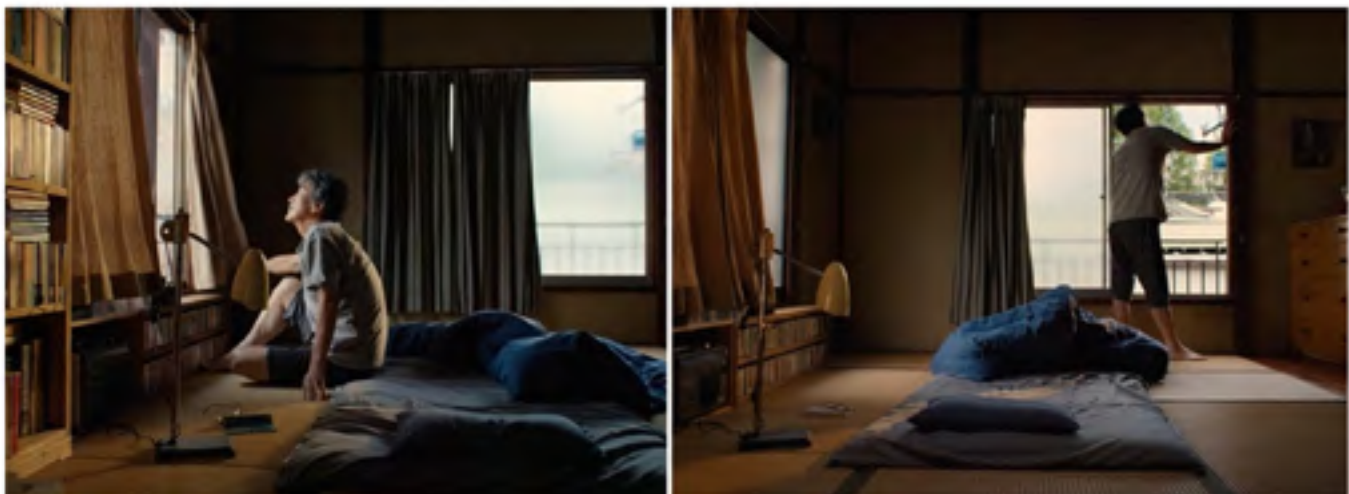

Figure 8. Hirayama sits on *Tatami* mats looking out at the sunlight through a frosted glass window (Wenders, 2023), Hirayama looks out of the frosted glass window into the sunlight and nature (Wenders, 2023)

This open-plan minimalist house, in which only basic needs are met with extremely limited furnishings, can be read as a reflection of the simplicity and serenity in Hirayama's character and mood. Far from ostentatious consumption and not concerned with money and status, Hirayama's main motivation is spiritual fulfilment. A simple yet organized space nourishes the character's inner peace, distracting him from the chaos and confusion of the modern city. This approach is in line with the phenomenon of "*the transience of moments*" in traditional Japanese culture and Zen philosophy. The light seeping in through the frosted glass in the windows of the house makes the passage of time visible in the room. The character sits on the tatami and silently observes the source of the light and the way it filters through the leaves (*Komorebi*). Beyond a simple visual experience, this action can be described as Hirayama opening the doors to a deep inner journey. From a psychological point of view, this ordinary yet peaceful flow shows that he has a state of mind capable of staying in the "*moment*" without anxiety. Through the daily rituals in the house (watering the plants, sitting on the floor and watching the sunlight), which are dominantly conveyed by Wenders in the film, Hirayama experiences moments of spiritual renewal. This order and repetitive daily rituals indicate the character's psychological stability. This routine may be a strategy to avoid feelings of uncertainty and anxiety by creating a sheltered framework for the character. Throughout the film, the character is portrayed as serene and at peace, far from a depressed and anxious expression with a consciously chosen solitude.

Waking up in the morning with the sunlight and gazing at it reveals his search for meaning in the small moments of his daily life. In these moments, Hirayama's gaze and posture are marked by admiration, curiosity and serenity. *Komorebi* becomes a narrative motif that emphasizes the character's embrace of impermanence, his inner peace and desire to unite with nature, rather than just the light entering the space through the leaves. Therefore, the actions that take place in the house are not just domestic activities but become a Zen-like ritual that celebrates the "*awareness of impermanence*" (*mono no aware*) and creates inner

serenity. His monthly archiving of nature and daylight (*Komorebi*) photographs taken with his analog camera in a wooden cabinet in his home shows his desire to "*preserve the transient beauty*" and "*capture the moment*". The need to document these transient, small but meaningful moments of life reflects his sensitive, sensitive and meditative inner world.

The director focuses the viewer on the atmosphere of the scene by using long takes, fixed camera angles, silent sequences and frames that reveal light and shadow effects. In this way, the *Komorebi* is transformed from a simple background detail that offers a visual aesthetic into an element that reflects the character's mood and penetrates the viewer. The play of light and shadow in the fluid and calm rhythm of the film triggers empathy in the viewer as well as in the character, evoking feelings of peace, serenity and capturing the moment. It reinforces the idea of how precious and poetic small moments can be, which may go unnoticed in the stress and hustle and bustle of modern life, or which may be considered "*ordinary*" like a play of light and shadow reflected on the floor at home. It creates an experience that touches the soul by telling the viewer to "*slow down, stop and look*". The idea of accepting and enjoying the transience of moments, as in Japanese culture, is reinforced by these scenes and conveys the idea of "*the beauty hidden in the daily routine*" as a powerful connotation in the viewer's mind. The viewer witnesses the light-shadow-nature triad with a different consciousness and feels that they can adapt it to their lives.

Tokyo Public Toilets

Hirayama, who makes his living cleaning Tokyo public toilets, sets out to clean different toilets in his daily routine. Throughout the movie, Hirayama cleans nine different public toilets. These toilets have one important thing in common: they were designed as part of the Tokyo Toilet Project in the Shibuya district of Tokyo by 16 internationally renowned architects, interior designers, industrial and graphic designers, most of whom are Japanese (The Tokyo Toilet, n.d.) (Figure 9.).

Figure 9. Ebisu East Park Toilet designed by Japanese architect and academic Fumihiko Maki, Hirayama notices the *Komorebi* effect in the Ebisu East Park Toilet (Wenders, 2023)

Figure 10. Nabeshima Shoto Park Toilet designed by renowned Japanese architect Kengo Kuma, Yoyogi-Hachiman Toilet designed by renowned Japanese architect Toyo Ito, Yoyogi Fukamachi Mini Park Toilet designed by renowned Japanese architect Shigeru Ban (Wenders, 2023)

Figure 11. The interior of Nishihara Itchome Park Toilet, designed by renowned architect Tkenosuke Sakakura, allows the *Komorebi* effect created by nature to be felt in the interior thanks to the permeable structure of the facade, (Wenders, 2023)

Initiated by the Nippon Foundation and supported by the Shibuya Municipality, the project aims to improve the comfort, safety and aesthetics of public toilets that are not used because they are dark, dirty and smelly. The goal is to create inclusive, accessible and innovative public spaces for disadvantaged members of society and to make toilets functional and seen as

works of art in the city. The project was announced in 2019 and the first toilet, designed by Pritzker Architecture Prize winner Shigeru Ban, opened for use on August 5, 2020. The 17 public toilets' construction as part of the project was completed in 2021; only 9 of them can be seen in the movie (The Tokyo Toilet, n.d.) (Figures 10.-11.).

In the movie, Hirayama meticulously cleans each of these toilets, and when someone comes to use the toilet, he steps outside, looks up at the sky and watches the light and shadow play of tree leaves reflected on the toilet walls. This cycle, which repeats in many restroom scenes, is thought to be one of the important narrative motifs of the movie (Figures 12.-13.). The light and shadow effect of the surrounding trees on the various components of the structure can be observed in eight of the public toilets in the movie. The only exception is the Ebisu Station West

Exit Restroom, where there is no landscape area around the restroom in a dense urban fabric. However, here too, the light–shadow effect is provided by a permeable façade composed of white aluminium strips spaced horizontally at 2 cm intervals. The only common element in the public toilets in the movie, which have different architectural design decisions and mass formations, is that they treat the light–shadow effect as a component of the design and that it plays a crucial role in the movie narrative (Figure 14.).

Figure 12. Ebisu Park Toilet designed by renowned interior designer Masamichi Katayama, *Komorebi* effect on the concrete walls (Wenders, 2023)

Figure 13. Jingu-Dori Park Toilet designed by renowned Japanese architect Tadao Ando, the *Komorebi* effect can be seen on the permeable surfaces of Jingu-Dori Park Toilet, which creates light and shadow plays together with body silhouettes (Wenders, 2023)

Figure 14. Nanago Dori Park Toilet designed by Disruption Lab Team under the creative direction of renowned designer Kazoo Sato, Ebisu Station West Exit Toilet designed by renowned graphic designer Kashiwa Sato (Wenders, 2023)

One of the most important parts of Hirayama's daily life is the act of cleaning, which he performs with great care and precision. In Japanese culture, cleanliness is seen as an important physical and spiritual value. In the Shinto belief system, “purification” rituals with water express a spiritual renewal and are believed to give the individual a spiritual serenity. Therefore, the fact that the “cleaning” ritual is at the centre of the character's daily life carries a symbolic value. The character's dedication to his work makes the viewer feel that he has experienced both an external (space) and an internal (spiritual purification) transformation and derives inner satisfaction and serenity from it. Emphasizing nature and light in public toilets, among the most neglected spaces in the city where functionality is generally prioritized, reinforces the message that the city and nature can coexist for humans. The play of light and shadow in these spaces, which go beyond mere function, is one of the striking recurring motifs in the narrative. The fact that he goes outside after each cleaning ritual and watches the light-shadow plays, even if for a short time, emphasizes the psychological dimension of the spatial experience. This repetitive action-cleaning, stopping and looking, observation-awareness indicates that even in seemingly ordinary spaces that are part of the daily routine, moments of meditative serenity can be experienced.

In the cycle of actions repeated in public restrooms, ordinary spaces are transformed into an artistic atmosphere in the director's cinematographic expression. Wenders conveys the character's cleaning routine in a particularly slow rhythm with long and fixed angles, minimal dialog and silent moments. In this way, the viewer can observe the movement of light and shadow in the space and the character's reactions to this interaction in depth. In these moments, the viewer's attention is focused on the sounds coming from outside and the movement of light in the

space; the poetic and ethereal effect of light in the space is emphasized. In these scenes, the soft tones of the colour palette and the slow rhythm of the editing support the character's inner journey and the meditative atmosphere of the *Komorebi* scenes. All these narrative elements transform the *Komorebi* experience from a mere visual element into a narrative tool that is intertwined within the character's psychology and the theme of the film.

Urban Park (Yoyogi-Hachiman Shrine Forest)

In the movie, Hirayama stops by the city park (Yoyogi-Hachiman Shrine Forest) to have lunch after completing his morning work. It is a wooded, tree-covered area located in the dense urban fabric of Tokyo, known as one of the sacred sites of the Shinto faith. The *Torii* gate at the entrance of the park symbolizes the passage of visitors from the everyday world into the “*sacred zone*”. The dense tree cover in the park allows daylight coming from different angles during the day to reach the ground from the sky with different plays of light (*Komorebi*). Hirayama stops in front of the *Torii* gate as he enters the forest, pays his respects to the spiritual world and continues walking inside (Figure 15). While taking a short lunch break in the park, he observes the surrounding silence, looks up at the sky and the trees, and carefully watches the movement of the sunlight filtering through the trees. Every day he takes photographs of the sunlight filtered through the leaves (Figure 16). In these scenes, the character's spiritual connection with the world is felt to be more intense and sincere. Because this is a critical experience in which he seeks spiritual meanings beyond his daily routine and wants to stay in the “*moment*”. Although these actions take place during a short break in his daily cleaning routine, they play an important role in the film's narrative.

Figure 15. Hirayama's entrance to Yoyogi-Hachiman Shrine Forest through the *Torii* gate, experience of light and nature in a spiritual atmosphere (Wenders, 2023)

Figure 16. Hirayama's *Komorebi* experience in the urban park (Wenders, 2023)

Torii gates are more than a physical gate; they are a symbol of transition and spiritual transformation, separating the sacred from the profane (Young & Young, 2004). In this urban park, which is an important part of the city, a meditative/spiritual atmosphere is created for the users with the poetic play of light and shadow from the *Torii* gate. The character's process leading to the *Komorebi* experience through the *Torii* gate symbolizes his stepping into a threshold of spiritual transformation and awareness. In the Shinto faith, these gates mark the boundary between the “*profane*” and the “*sacred*”, while in the movie, the character leaves his daily routine and seeks serenity in a spiritual atmosphere. The *Komorebi* experience is not an aesthetic element here, but a metaphor that reinforces

moments of spiritual enlightenment/inner breathing. Photographing these plays of light and shadow reflects Hirayama's desire to capture the beauty of ephemeral moments. The concepts of respect/admiration for the sacredness of nature in the Shinto faith and staying in the “*moment*” in Zen philosophy have come together.

Hirayama's lunch break is a moment of detachment from the outside world and solitude with his own thoughts. In these scenes, the character is in a state of awareness and contemplation, focusing on the simple pleasures of everyday life, such as the sounds of nature and the play of light and shadow. The silence provided by the atmosphere of the forest reinforces the serenity of Hirayama's state of mind. The existence of this sacred forest, which is isolated

from the noise of the city, shows that the bond between nature and man has not been broken. It proves to the viewer that there are poetic moments that can be captured in everyday life.

For these scenes, which are laden with spiritual meanings, the director used wide frame long takes that move in a slow rhythm with little dialog, a technique that is prevalent throughout the film. This technique allows the audience to be simultaneously involved in the character's experience. Thus, he invites the viewer to focus on nature in a simple atmosphere. In these scenes, the sounds of nature such as birdsong and rustling leaves accompany the story. The director presents "*Komorebi*" to the audience as an almost tangible experience on the screen, which is itself an illusion of light. In these scenes, the viewer deeply feels the character's mental serenity in the meditative atmosphere and becomes involved in this journey.

CONCLUSION

Light and nature bring the ever-changing dynamics of life into the space, allowing users to experience the flow of time in a more tangible way. Changing light and shadow movements in the space depending on the position of the sun create a rhythm in harmony with natural cycles, strengthening and deepening the perception of space. This dynamic effect transforms the space from a static entity to one that increases user interaction and creates a sense of belonging. The concept of *Komorebi*, which describes the sunlight filtering through the leaves, essentially refers to the relationship of space with light and nature. As a tool that enriches the physical and spiritual atmosphere of the architectural space, *Komorebi* places the presence and movement of natural light at the centre of the spatial experience, rather than simply being a physical element. In this context, Wim Wenders' cinematographic narrative offers clues as to how the concept of *Komorebi* can be used in cinematic spaces. The space goes beyond a simple background and functions as a character that shapes the story.

This study analyses selected architectural spaces in Wenders' *Perfect Days* (2023) from the perspective of *Komorebi*, a concept specific to traditional Japanese culture. The elements embodying the concept of *Komorebi*

were identified in spaces such as the house, public toilets, and the urban park where the character's daily life occurs. Located in Tokyo's dense and complex urban fabric, these spaces draw attention by creating a calm and meditative atmosphere. The slow pace, which Wenders consciously adopts, transforms the viewer from a mere observer to an experienter of the space. In these scenes, nature and light are the main factors that create the atmosphere, reflecting the character's inner world. From a semiotic perspective, layers of plain meaning and connotative meaning were evaluated together through context. Thus, the daylight and shadow transitions in the movie become an important part of the narrative and offer a sensory experience to the audience.

The ordinary routines and everyday life experiences that we encounter throughout the movie are conveyed in depth through the locations. These cinematic spaces, in which *Komorebi* is used, reinforce the metaphors of life and experience in the film. The movement of light and shadow reflects the passage of time, the transience of life and the inner transformation of the character. Semiotic analysis reveals that space is not only a physical backdrop, but also an important tool that forms and shapes the character story. Accordingly, the concept of *Komorebi* offers a profound and meaningful experience as both an architectural and cinematic narrative element. Using the *Komorebi* effect, Wenders emphasizes the transience of life and time, the subtleties of human experience, and the capacity of space to generate emotional meaning.

The transformation of architectural space into a cinematic space (i.e. *Komorebi*) by the naturalistic light and shadow movements is seen as an important element that enriches the atmosphere of space and individual experiences, both physically and spiritually. *Komorebi* offers a layered experience for the user or viewer in cinematic space (a representation of reality) as it does in real-life physical space. The fact that the concept is new to the architectural literature and there are few studies in the field suggests that *Komorebi* can inspire many original research topics in the future.

It is thought that this study will pioneer and guide future research on the subject by contributing to a more

widespread recognition of the concept of *Komorebi*. As a metaphor, *Komorebi* can be examined in different cinematic examples or the context of environmental psychology. On the other hand, it can also be considered as a design approach and analysed in different architectural examples within the framework of biophilic design principles connected to nature. The research to be conducted within this context is assessed to offer original contributions to the literature and serve as a guiding reference for future studies.

REFERENCES

- Akay, A. (2023). Kurgusal ve fiziksel mekan arasındaki süreklilik ve kopuşlar: kubrick üzerinden okumalar. In C. A. Güzer (Eds.), *Sinema ve mimarlık* (pp. 87-111). Ankara: Fol Yayıncılık.
- Akçay Kavakoğlu, A. (2023). Mimari imgelerin sinemadaki temsili: renaissance filminde şehrin imgesel inşası. In C. A. Güzer (Eds.), *Sinema ve mimarlık* (pp. 124-142). Ankara: Fol Yayıncılık.
- Anesaki, M. (2023). Japon kültürü: Bütün yönleriyle (T. C. Tarımcıoğlu, Trans.). İstanbul: Maya Kitap.
- Angrosino, M. V., & Mays de Perez, K. A. (2000). Rethinking observation: from method to context. In N. K. Denzin, & Y. S. Lincoln (Eds.), *Handbook of qualitative research* (pp. 673-702). California: Sage Publications.
- Arslan, H., Olcay, E., & Şenol, E. (2004). *Bir Wim Wenders kitabı*. İstanbul: Es Yayınları.
- Aslan, E. (2013). Sınırların olmadığı "sınırlı" bir kasaba: Dogville. In A. Allmer (Eds.), *Sinemekan: sinemada mimarlık* (pp. 59-68). İstanbul: Varlık Yayınları.
- Barthes, R. (1972). *Mythologies: The Complete Edition*. Hill & Wang.
- Barthes, R. (1986). *Göstergebilimin İlkeleri*. İstanbul: Sözce Yayınları.
- Barthes, R. (2008). *Göstergebilimsel Serüven*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Bawden, H. H. (1910). Art and nature. *The Journal of Philosophy, Psychology and Scientific Methods*, 7(19), 521–526. <https://doi.org/10.2307/2012392>
- Bocking, B. (1995). *A popular dictionary of Shinto*. Richmond: Curzon Press.
- Bratman, G. N., Hamilton, J. P., & Daily, G. C. (2012). The impacts of nature experience on human cognitive function and mental health. *New York Academy of Sciences*, 1249, 118–136. <https://doi.org/10.1111/j.1749-6632.2011.06400.x>
- Calović, D. (2022). Mono no aware concept in Japanese aesthetics. *Theoria*, 65(3), 121–131. <https://doi.org/10.2298/theo2203121c>
- Clements, M. D. (2021). Komorebi. *Appalachia*, 72(1), 1.
- Crawford, D. (1983). Nature and art: Some dialectical relationships. *The Journal of Aesthetics and Art Criticism*, 42(1), 49–58. <https://doi.org/10.2307/429946>
- Creswell, J. W. (2009). *Research design: qualitative, quantitative, and mixed methods approaches*. Los Angeles: SAGE.
- Daniels, I. (2011). *The Japanese house: Material culture in the modern home*. Oxford: Berg Publishers.
- Dawson, J. (1982). *Wim Wenders*. New York: New York Zoetrope.
- Dear, M. (1994, November-December). Between Architecture and Film. *Architectural Design*, 64(11/12), 8-15.
- Eco, U. (1976). *A Theory of Semiotics*. Indiana University Press.
- Edagawa, Y. (2008). *Japanese identities: Architecture between aesthetics and nature*. Berlin: Jovis Verlag.
- Fisher, J. (2018). *Fallingwater* [Photograph]. Flickr. Retrieved July 10, 2024, from <https://www.flickr.com/photos/jaundicedferret/43043295902/>
- Gabriele, B. (2020). Komorebi. *UCLA Contemporary Music Core Collection*, 10–29.
- Geist, K. (1983). West looks east: The influence of Yasujiro Ozu on Wim Wenders and Peter Handke. *Art Journal*, 43(3), 234–239.
- Güvenç, B. (1992). *Japon kültürü (Nihon Bunka)*. Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- Güzer, C. A. (2023). Sinemanın mimarlık üzerine söyledikleri: bir eleştiri biçimi olarak sinema. In C. A. Güzer (Eds.), *Sinema ve mimarlık* (pp. 27-86). Ankara: Fol Yayıncılık.
- Hacıömeroğlu, T. N. (2023). Gerçekliğin yanılsamaları: sinemada kent ve mekanın yeniden üretimi. In C. A. Güzer (Eds.), *Sinema ve mimarlık* (pp. 112-123). Ankara: Fol Yayıncılık.
- Hashi, H. (2016). The significance of "Mushin": The essential mind of Zen Buddhist philosophy for humans in a contemporary world. *Asian Studies*, 4(1),

- 97–112. <https://doi.org/10.4312/as.2016.4.1.97-112>
- Üretmen, P. (2021). Günün sonunda insanlar toprağın tuzudur (İnsana ve ağaca dair). *Psikesinema*, 37, 98–103.
- Ishizaki, M. (2019). The case for shopping well: Komorebi[hub] a retail incubator (master's thesis). The University of British Columbia.
- Istock. (2013). The bright beam of light inside Milan Cathedral, Italy [Photograph]. Istockphoto. Retrieved July 10, 2024, from <https://www.istockphoto.com/tr/fotoğraf/the-bright-beam-of-light-inside-milan-cathedral-italy-gm178042497-24491800>
- Istock. (2016). Sunbeam from Pantheon dome [Photograph]. Istockphoto. Retrieved July 10, 2024, from <https://www.istockphoto.com/tr/fotoğraf/sunbeam-from-pantheon-dome-gm540836690-96645831?clarity=false>
- Jackson Jarves, J. (2022). Japon sanatı: Tarihsel, kültürel ve mitolojik kökleri (T. C. Tarımcıoğlu, Trans.). İstanbul: Maya Kitap.
- Johnson, E. (2006). Life in Philip Johnson's The Glass House: An icon of modernist architecture. Retrieved July 14, 2024, from <https://www.eirikjohnson.com/assignments/glass-house>
- Kaçmaz, G. (1996). *Architecture and cinema: a relation of representation based on space (master's thesis)*. Middle East Technical University.
- Künzel, U. (1986). Wim Wenders (K. Çalışkan, Trans.). İstanbul: Afa Yayınları.
- Kondo, M. C., Fluehr, J. M., Mckeen, T., & Branas, C. C. (2018). Urban green space and its impact on human health. *International Journal of Environmental Research and Public Health*, 15(445), 1–28. <https://doi.org/10.3390/ijerph15030445>
- Lindinger, S. (2020). "Waldeinsamkeit" in Ludwig Tieck's Novellas Der blonde Eckbert and Waldeinsamkeit as well as in Adalbert Stifter's Der Hochwald. *Dedalus*, 189-206.
- Locher, M. (2010). Japanese architecture: An exploration of elements and forms. Tokyo: Tuttle Publishing.
- Longo, G., & Longo, S. (2020). Among the trees: Iterating geneses of forms, in art and in nature. *Art and Science*, 4(2), 1–6. <https://doi.org/10.21494/ISTE.OP.2020.0473>
- Mayer, F. S., Frantz, C. M., Bruehlman-Senecal, E., & Dolliver, K. (2008). Why is nature beneficial? The role of connectedness to nature. *Environment and Behavior*, 41(5), 607–643. <https://doi.org/10.1177/0013916508319745>
- Merriam-Webster Dictionary. (2024). Petrichor. Retrieved June 20, 2024, from <https://www.merriam-webster.com/wordplay/internets-favorite-words>
- Minnaert, M. G. (2008). Light and color in the outdoors (T. L. Seymour, Trans.). New York: Springer Science & Business Media.
- Özek Erkuran, H. (2021). Wim Wenders'ten bir yol ve kendini bulma masalı: Alice kentlerde. *Psikesinema*, 37, 82–85.
- Prusinski, L. (2012). Wabi-sabi, mono no aware, and ma: Tracing traditional Japanese aesthetics through Japanese history. *Studies on Asia*, 2(1), 25–49.
- Richie, D. (1977). Ozu: His life and films. Berkeley: University of California Press.
- Rots, A. P. (2013). Forest of the gods: Shinto, nature and sacred space in contemporary Japan (Doctoral dissertation). University of Oslo.
- Sadler, A. L. (1963). A short history of Japanese architecture. Tokyo: Charles E. Tuttle Company.
- Schrader, P. (2018). Transcendental style in film: Ozu, Bresson, Dreyer, with a new introduction. Berkeley: University of California Press.
- Schultz, P. W. (2002). Inclusion with nature: The psychology of human-nature relations. In P. Schmuck & P. W. Schultz (Eds.), *Psychology of sustainable development* (pp. 61–78). Boston: Kluwer Academic Publishers.
- Suzuki, D. T. (1964). An introduction to Zen Buddhism. New York: Grove Press.
- Takeshi, N. (2005). The Japanese house. In T. G. Harcourt (Ed.), *Space, memory and language*. Tokyo: International House of Japan.
- Tam, K.-P. (2013). Concepts and measures related to

connection to nature: Similarities and differences.
Journal of Environmental Psychology, 34, 64–78.
<https://doi.org/10.1016/j.jenvp.2013.01.004>

The Tokyo Toilet. (n.d.). The Tokyo Toilet Project.
Retrieved August 12, 2024, from <https://tokyotoilet.jp/en/>

Tieck, L. (2020). Waldeinsamkeit. Göttingen: LIWI
Literatur- und Wissenschaftsverlag.

Ulrich, R. S. (1993). Biophilia, biophobia and natural
landscapes. In S. R. Kellert & E. O. Wilson (Eds.),
The biophilia hypothesis (pp. 73–137). Washington,
DC: Island Press.

Weiss, A. S. (2013). Zen landscapes: Perspectives on
Japanese gardens and ceramics. London: Reaktion
Book Ltd.

Wenders, W. (Director). (2023). Perfect Days [Film].
Japan.

Woodring, C. (1977). Nature and art in the nineteenth
century. PMLA, 92(2), 193–202.

Yalım, Ö. (2023). Sinemada bir protagonist karakter
olarak: tasarım. In C. A. Güzer (Eds), Sinema ve
mimarlık (pp. 287-308). Ankara: Fol Yayıncılık.

Yoshida, T. (1955). The Japanese house and garden. New
York: Frederick A. Praeger Inc.

Young, D., & Young, M. (2004). Introduction to Japanese
architecture. Singapore: Periplus Editions (HK) Ltd.

Zhang, Z. (2020). *Komorebi 木漏れ日: Embedding dappled
sunlight in the built environment* (master's thesis).
Massachusetts Institute of Technology (MIT).

**ABD-RUSYA REKABETİ VE ARKTİK'TE
DEĞİŞEN STRATEJİK DENGELER**

U.S. - RUSSIA RIVALRY AND CHANGING
STRATEGIC BALANCES IN THE ARCTIC

Samet İŞBİLEN

39

ABD-RUSYA REKABETİ VE ARKTİK'TE DEĞİŞEN STRATEJİK DENGELER

U.S. - RUSSIA RIVALRY AND CHANGING STRATEGIC BALANCES IN THE ARCTIC

Samet İŞBİLEN¹

Anahtar Kelimeler:

Arktik Jeopolitiği,
ABD-Rusya
Rekabeti,
KDR,
Enerji Kaynakları,
Askeri Strateji.

Keywords:

Arctic Geopolitics,
US-Russia Rivalry,
Northern Sea Route,
Energy Resources,
Military Strategy.

ÖZ

Bu çalışma, Arktik bölgesindeki hızla değişen jeopolitik dinamikleri, özellikle Amerika ve Rusya arasındaki güç rekabetini incelemektedir. Son yıllarda, bölge, küresel ısınmanın etkisiyle değişen çevresel koşulların tetiklediği stratejik ve ekonomik fırsatlar nedeniyle uluslararası ilişkiler disipliniinde yoğun bir ilgi odağı haline gelmiştir. İklim değişikliği, eriyen buzullar ve yeni deniz ticaret yollarının ortaya çıkışı, bölgeyi enerji kaynakları, ticaret ve askeri strateji açısından küresel güç dengelerinin merkezine taşımaktadır. Çalışmada, ABD ve Rusya'nın Arktik politikaları, resmi belgeler, akademik yayınlar ve uluslararası raporlar temel alınarak karşılaştırmalı bir perspektifle analiz edilmiştir. Bu bağlamda, ABD'nin NATO iş birliğiyle bölgedeki askeri varlığını artırma çabaları ile Rusya'nın KDR üzerindeki hâkimiyet stratejisi karşılaştırılmıştır. Rekabetin yalnızca bölgesel değil, küresel güvenlik, enerji piyasaları ve uluslararası ilişkiler üzerinde derin etkiler yaratabileceği değerlendirilmiştir. Ayrıca, bölgedeki altyapı eksiklikleri ve çevresel riskler gibi zorluklar ele alınmış, bu sorunların stratejik planlama ve uluslararası iş birliği ile çözülebileceği vurgulanmıştır. Çalışma, Arktik'in karmaşık jeopolitik yapısını anlamaya ve bölgenin küresel dengelerdeki önemini ortaya koymaya yönelik bir analiz sunmaktadır.

ABSTRACT

This study examines the rapidly evolving geopolitical dynamics in the Arctic region, with a particular focus on the power rivalry between the United States and Russia. In recent years, the Arctic has become a focal point within the discipline of international relations, due to the strategic and economic opportunities that have been created by changing environmental conditions, as a result of global warming. The effects of climate change, including glacial melting and the emergence of new maritime trade routes, have positioned the region at the centre of global power shifts in terms of energy resources, trade and military strategy. This study employs a comparative approach to examine the Arctic policies of the United States and Russia, drawing upon a range of sources, including official documents, academic publications, and international reports, to provide a comprehensive analysis of these policies. In this context, the United States' efforts to increase its military presence in the region in cooperation with the North Atlantic Treaty Organization (NATO) and Russia's strategy of dominance over the Northern Sea Route are compared. The analysis suggests that the rivalry may have profound effects on regional and global security, energy markets and international relations. Furthermore, the discussion addresses the challenges posed by inadequate infrastructure and environmental risks in the region, emphasising that these issues can be addressed through strategic planning and international collaboration. The study offers a comprehensive analysis aimed at understanding the Arctic's intricate geopolitical landscape, elucidating the significance of the region in global equilibrium.

¹ Öğr. Gör. Dr. Samet İŞBİLEN,
Yozgat Bozok Üniversitesi,
samet.isbilen@yobu.edu.tr,
ORCID: 0000-0002-8892-6662

Alıntılanmak için/Cite as: İşbilen
S. (2025) Abd-Rusya Rekabeti
Ve Arktik'te Değişen Stratejik
Dengeler, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,
34 (1), 691-709.

GİRİŞ

Geniş doğal kaynakların keşfi, dünya toplumunu uluslararası düzeyde uzun süre ihmal edilmiş olan Arktik Okyanusu'na yönelik artan bir ilgi göstermeye yönlendirmiştir. Arktik bölgesi, yalnızca jeoekonomik potansiyeli ile değil, aynı zamanda küresel güvenlik, enerji politikaları ve iklim değişikliği bağlamında da stratejik bir alan olarak ön plana çıkmaktadır. Kuzey Kutbu merkezli Arktik bölgesi; Avrupa, Asya ve Kuzey Amerika'nın kuzey kısımlarını ve Arktik Okyanusu'nu kapsamakla birlikte, sınırlarının belirlenmesi tekil ve mutlak bir ölçüte dayanmamaktadır. Arktik'in tanımlanması, coğrafi koordinat sistemlerinden ekosistem sınırlamalarına, devletlerin egemenlik iddialarından yerli halkların yaşam alanlarına kadar farklı parametrelere bağlı olarak değişiklik göstermektedir. Dolayısıyla, Arktik bölgesinin sınırları, ele alınan disipline ve analitik çerçeveye bağlı olarak farklılaşan bir yapı arz etmektedir. Arktik'in resmi statüsüne sahip ülkeler arasında Rusya Federasyonu, Amerika Birleşik Devletleri (ABD), Kanada, Norveç ve Danimarka yer almaktadır. Bölgenin hukuki çerçevesi ise uluslararası hukuk normları ve Arktik devletlerinin ulusal yasaları doğrultusunda şekillenmektedir. Arktik, sahip olduğu büyük ölçüde keşfedilmemiş doğal kaynak potansiyeli nedeniyle büyük güçlerin ve diğer devletlerin dikkatini giderek daha fazla çekmektedir.

ABD Jeolojik Araştırmalar Kurumu'nun (USGS) 2008 yılında yayımladığı Circum-Arctic Resource Appraisal: Estimates of Undiscovered Oil and Gas North of the Arctic Circle başlıklı raporuna göre, Arktik bölgesi, keşfedilmemiş yaklaşık 90 milyar varil petrol, 1.669 trilyon fit küp (TCF) doğal gaz ve 44 milyar varil doğal gaz sıvısını barındıran önemli bir hidrokarbon rezerv alanı olarak öne çıkmaktadır (United States Geological Survey [USGS], 2008). Bu tahminler, dünya genelindeki keşfedilmemiş doğal gaz rezervlerinin yaklaşık %30'unun ve petrol rezervlerinin yaklaşık %13'ünün Arktik bölgesinde yer aldığını göstermektedir. Söz konusu rezervler, bölgenin jeoekonomik önemini artırmakla birlikte, enerji güvenliği, bölgesel rekabet ve küresel güç dengeleri açısından da stratejik bir unsur olarak değerlendirilmektedir. Bunun yanı sıra bölgede uranyum, bakır, titanyum, gümüş, altın, elmas ve grafit gibi değerli madenler de bulunmaktadır (Sidorov,

2018). Bu kaynaklara erişim arzusu ve bölgenin stratejik konumunu kontrol etme isteği, uluslararası ilişkilerde gerilimleri artırmaktadır. ABD Deniz Harp Okulu Profesörü L. Saunes'a göre, "Arktik, giderek artan askeri yığınak ve varlık ile ABD ve Rusya arasındaki büyük güç rekabetinin bir tezahürü olarak dikkat çekmektedir" (Saunes, 2020). Böylece, 21. yüzyılın yeni türdeki jeopolitik çatışmaları burada oluşmaya başlamakta ve muhtemelen gelecekte daha da artacaktır. Arktik'in geniş kaynak potansiyeli ve küresel taşımacılık için stratejik önemi, yalnızca Arktik ülkelerinin değil, aynı zamanda Avrupa'daki devletlerin ve Çin gibi uzak ülkelerin de bölgeye ilgi duymasına yol açmaktadır.

Arktik bölgesi, iklim değişikliğinin etkisiyle jeopolitik açıdan büyük bir önem kazanmıştır. Buzulların geri çekilmesi sonucu ortaya çıkan yeni ticaret yolları ve bölgenin doğal kaynak zenginliği, Arktik'i ekonomik ve stratejik açıdan değerli hale getirmiştir. Bu gelişmeler, kıyıdaş ülkeler arasında, özellikle ABD ve Rusya arasında rekabeti tetikleyerek yeni bir jeopolitik çekişmeye zemin hazırlamıştır (Østhagen, 2020.). ABD'nin Arktik'e yönelik stratejik ilgisi, tarihsel bir geçmişe dayanmaktadır. Örneğin, 1935 yılında Tuğgeneral Billy Mitchell'in "Alaska dünyadaki en stratejik yerdir" şeklindeki ifadesi, bölgenin Kuzey Yarımküre'nin merkezine olan coğrafi yakınlığına dikkat çekmiştir. Alaska'nın stratejik konumu, ABD'nin güç projeksiyonu açısından da önemli bir dayanak noktası olarak değerlendirilmektedir (RAND, 2023).

Alaska'nın Bering Boğazı ile Asya ve Kuzey Amerika arasındaki Büyük Daire Rotaları üzerindeki stratejik konumu, ulusal güvenlik açısından da önemlidir. Bu rotalar, kıtalararası taşımacılığı kolaylaştırmakta ve ABD'nin balistik füze savunma sistemleri açısından kritik bir bölge oluşturmaktadır (Chater ve Oakley, 2021). Kuzey Denizi Rotası'nın Rusya'nın münhasır ekonomik bölgesinde bulunması ve Avrupa ile Asya arasında büyük ticaret potansiyeli taşıması, bölgedeki deniz taşımacılığı faaliyetlerini artırmıştır. Küresel ısınmanın etkisiyle buz örtüsünün azalması, bu rotayı daha kullanılabilir hale getirmiş, enerji ve zaman tasarrufu sağlaması nedeniyle de cazip bir güzergah olarak öne çıkmıştır (Conley ve Rohloff, 2022). Rusya, bölgedeki buzkıran filosunu genişleterek ticari deniz geçişlerinden ekonomik kazanç

elde etmeyi hedeflemektedir. Ancak bu strateji, yalnızca ekonomik bir girişim olmanın ötesinde, uluslararası ilişkiler ve deniz hukuku bağlamında stratejik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Bu durum, özellikle ABD'nin Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi (BMDHS) çerçevesinde savunduğu, uluslararası sularda askeri ve ticari gemilerin herhangi bir kısıtlama olmaksızın seyrüseferde bulunmasını güvence altına alan 'seyrüsefer serbestisi' (freedom of navigation) ilkesine meydan okuma olarak değerlendirilmektedir. Dolayısıyla, bu gelişme, bölgedeki jeopolitik rekabetin ve güç dengesinin daha da keskinleşmesine katkıda bulunmaktadır. (Huebert, 2019).

Bölgenin zengin doğal kaynakları, Arktik'teki jeoekonomik rekabetin temel nedenlerinden biridir. Arktik bölgesi, dünya doğalgaz rezervlerinin %30'unu ve petrol rezervlerinin %13'ünü barındırması kıyıdaş devletler arasında ekonomik hak iddialarını ve sınır belirleme çabalarını hızlandırmaktadır (Chater ve Oakley, 2021). Rusya, kıyı şeridinde askeri üslerini genişletirken altyapı yatırımlarına öncelik vererek ekonomik gelir elde etmeyi amaçlamaktadır. Bu ise ABD ve NATO ülkeleri tarafından bölgesel güvenlik açısından potansiyel bir tehdit olarak değerlendirilmektedir (Conley ve Rohloff, 2022).

Rusya'nın Arktik bölgesindeki askeri varlığını artırması ve hegemonya kurma çabaları, ABD ve müttefikleri için yeni güvenlik tehditleri ortaya çıkarmaktadır. Bu askeri güç birikimi, Rusya'nın Kuzey Denizi Rotası üzerindeki hâkimiyetini pekiştirmesine ve diğer egemen devletlere karşı baskın bir konuma gelmesine olanak tanımaktadır (Smith ve Johnston, 2020). Özellikle Rusya'nın Ukrayna'daki askeri faaliyetleri, Arktik'teki iddialarını daha agresif bir şekilde sürdürme potansiyelini ortaya koymuştur. Bu gelişmeler, bölgedeki iş birliği anlayışını tehdit ederek, daha çatışmacı bir güvenlik ortamına yol açmaktadır (Huebert, 2019).

Bu çalışma, Arktik bölgesindeki ABD ve Rusya arasında artan rekabeti çok boyutlu bir perspektifle analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bölgenin jeopolitik dinamikleri, büyük güç rekabetinin nasıl şekillendiğini anlamak açısından kritik bir laboratuvar niteliği taşımaktadır. Küresel enerji güvenliği, ticaret ve uluslararası güvenlik açısından sahip olduğu jeopolitik önem, Arktik'i stratejik bir bölge

haline getirmiştir. Bu doğrultuda, çalışma kapsamında şu sorulara yanıt aranmaktadır: (i) ABD ve Rusya'nın Arktik stratejileri hangi güvenlik ve ekonomi-politik parametrelere dayanmaktadır? (ii) Bölgedeki jeopolitik rekabetin uluslararası güvenlik ve ekonomik iş birlikleri üzerindeki etkileri nelerdir? (iii) Arktik üzerindeki büyük güç rekabeti gelecekte nasıl bir seyir izleyebilir?

Bu bağlamda, araştırmada literatür taraması ve içerik analizi yöntemleri kullanılarak, ABD ve Rusya'nın askeri, ekonomik ve çevresel stratejileri karşılaştırılmış ve bu stratejilerin uluslararası düzen üzerindeki etkileri değerlendirilmiştir. Kavramsal çerçevede realizm, jeopolitik teori ve enerji güvenliği perspektiflerinden yararlanılmış; güç dengesi ve enerji-politik stratejiler üzerinden bölgenin küresel sisteme etkisi analiz edilmiştir. Çalışma, büyük güç rekabetinin Arktik üzerindeki yansımalarını kapsamlı bir şekilde inceleyerek, ABD'nin Arktik'e yönelik stratejik planlamalarına ışık tutmayı hedeflemektedir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİ'NİN ARKTİK POLİTİKALARI VE ASKERİ VARLIĞI

Amerika Birleşik Devletleri'nin Arktik politikaları, 1867 yılında Alaska'nın Rus İmparatorluğu'ndan satın alınmasıyla başlayan uzun bir sürece dayanmaktadır. Ancak, ABD'nin Arktik'e yönelik ilgisi uzun yıllar boyunca sınırlı kalmış ve stratejik bir öncelik taşımamıştır (Terebov, 2019). Bölgenin önemi, Soğuk Savaş döneminde ABD ile Sovyetler Birliği arasındaki stratejik rekabetin yoğunlaşmasıyla belirginleşmiştir. Bu dönemde Arktik, kıtalararası balistik füzelerin konuşlandırılması için stratejik bir alan olarak değerlendirilmiş ve askeri operasyonların merkezine yerleşmiştir. Bununla birlikte, Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle ABD, bölgedeki askeri varlığını önemli ölçüde azaltmış, radar istasyonlarını ve üslerini kapatarak bu alandaki ilgisini düşürmüştür (RAND, 2023). Ancak Başkan Clinton döneminde, çevresel ve biyolojik kaynakların korunması, güvenliğin sağlanması ve bölgesel iş birliğinin teşvik edilmesi hedefleri doğrultusunda bu politika yeniden şekillendirilmiştir (Terebov, 2019).

21. yüzyılın başlarında, Rusya'nın bölgedeki askeri

ve enerji altyapısını güçlendirme çabaları, ABD'nin Arktik'e yönelik stratejik ilgisini yeniden artırmıştır (SWP Berlin, 2023). Rusya'nın Kuzey Deniz Rotası (KDR) üzerindeki liman altyapısını geliştirmesi ve askeri varlığını artırması, ABD tarafından bölgesel bir tehdit olarak değerlendirilmiştir (SWP Berlin, 2023). Bu bağlamda, 2007 yılında ABD Deniz Kuvvetleri Kurmay Başkanı Gary Roughead, Arktik deniz yollarının uluslararası bir statüde olması gerektiğini vurgulamış ve bu yaklaşım, ABD'nin bölgedeki haklarını koruma politikasının temel taşlarından biri haline gelmiştir (RAND, 2023). 2021 yılında yayımlanan Mavi Arktik Stratejisi, ABD'nin Arktik bölgesindeki kalıcı deniz varlığını artırma ve Rusya ile Çin'in oluşturduğu bölgesel tehditlere karşı güvenliği sağlama hedefini açık bir şekilde ortaya koymuştur (United States Department of Defense (DoD), 2022).

ABD'nin Arktik politikaları, bölgedeki değişen jeopolitik, ekonomik ve çevresel dinamiklere yanıt vermek amacıyla, 2024 DOD Arktik Stratejisi çerçevesinde yeniden yapılandırılmıştır. Bu strateji, ABD Savunma Bakanlığı'nın 2019 yılından bu yana bölgeye yönelik gerçekleştirdiği ilk kapsamlı politika güncellemesi olarak dikkat çekmektedir (DoD, 2024). ABD Savunma Bakan Yardımcısı Kathleen Hicks, Arktik'in ulusal savunma, egemenliğin korunması ve savunma anlaşması yükümlülükleri açısından kritik bir öneme sahip olduğunu ifade etmiştir (Ferguson, 2022). 2024 DOD Arktik Stratejisi, Arktik bölgesinin güvenli, istikrarlı ve barışçıl bir alan olarak kalmasını hedeflemektedir (DoD, 2022).

Strateji, bölgedeki jeopolitik gerilimlerin yönetilmesi, çevresel sürdürülebilirliğin sağlanması ve ABD'nin ulusal çıkarlarının korunmasına yönelik çok boyutlu bir yaklaşımla şekillendirilmiştir (Johnson ve Carter, 2022). Bu bağlamda, ABD'nin liderliğinde geliştirilen strateji, ulusal güvenlik ve ekonomik kalkınma hedefleri doğrultusunda bölgedeki dinamiklere proaktif çözümler sunmayı amaçlamaktadır (SWP Berlin, 2023). 2024 DOD Arktik Stratejisi, ABD'nin ulusal çıkarlarını koruma ve güvenliğini sağlama hedefleri doğrultusunda 2022 Ulusal Güvenlik Stratejisi ve Ulusal Savunma Stratejisi'nin rehberliğinde şekillenmiştir (DoD, 2024). Strateji, eylem odaklı bir yaklaşımı benimseyerek somut adımları içermekte ve Arktik ile Küresel Dayanıklılık

Bakan Yardımcısı Iris Ferguson'un vurguladığı gibi, kritik yeteneklere yapılan yatırımlar ve doğru ekipman kullanımını temel unsurlar arasında saymaktadır (Ferguson, 2022). Savunma Bakanlığı, bu stratejiyi üç ana hat üzerinden organize ederek ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırmayı amaçlamaktadır.

İlk olarak, alan farkındalığı, iletişim, istihbarat, gözetleme ve keşif yeteneklerinin geliştirilmesine odaklanmaktadır (SWP Berlin, 2023). Bölgenin hızla değişen stratejik ve fiziksel yapısı, bu teknolojik ve operasyonel kapasitelerin artırılmasını zorunlu kılmaktadır. Bu bağlamda, ABD, bölgedeki etkinliğini artırmak için bu yeteneklere öncelik vermektedir (RAND, 2023). Çin Halk Cumhuriyeti'nin Arktik'teki artan etkisi ve Rusya'nın Ukrayna savaşı devam ederken bölgedeki askeri gücünü sürdürme çabaları, ABD ve müttefikleri açısından stratejik bir meydan okuma oluşturmaktadır (SWP Berlin, 2023). Özellikle bu iki rakibin bölgesel iş birliği, Arktik'in jeopolitik dengeleri üzerinde etkili olmakta ve ABD'nin güvenlik politikalarını daha proaktif şekilde düzenlemesini zorunlu hale getirmektedir (Russian Ministry of Defense (RMoD), 2022).

İkinci olarak, NATO müttefikleri ve diğer ortaklarla iş birliğinin derinleştirilmesi ve bölgesel savunma ile caydırıcılık politikalarının güçlendirilmesine yöneliktir. Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılımıyla Arktik devletlerinin büyük bir kısmı NATO çatısı altında birleşmiştir. Bu gelişme, ABD'nin müttefiklerle yürüttüğü ortak askeri operasyonlar ve bilgi paylaşımına dayalı politikaları destekleyerek bölgedeki dayanışmayı ve güvenliği artırmaktadır (DoD, 2022). Bu iş birliği, bölgedeki tehditlerin kolektif savunma mekanizmalarıyla daha etkili bir şekilde karşılanmasını mümkün kılmaktadır.

Üçüncü olarak, düzenli askeri eğitimler ve operasyonların gerçekleştirilmesine odaklanmaktadır. ABD Savunma Bakanlığı, bu düzenli operasyonlarla iç savunma kapasitelerini güçlendirmeyi ve bölgedeki askeri üstünlüğünü pekiştirmeyi hedeflemektedir. Düzenli askeri faaliyetler, sadece ABD'nin bölgedeki çıkarlarını korumasını sağlamakla kalmamakta, aynı zamanda stratejik caydırıcılığı artırarak müttefiklere güven vermektedir (Ferguson, 2022).

2024 DOD Arktik Stratejisi, ABD'nin ulusal çıkarlarını güvence altına alırken, NATO müttefikleriyle iş birliğini derinleştiren, teknolojik üstünlüğü önceleyen ve düzenli askeri varlığı teşvik eden kapsamlı bir çerçeve sunmaktadır. Bu strateji, değişen jeopolitik koşullara uyum sağlama ve Arktik'in barışçıl, istikrarlı bir bölge olarak kalmasını destekleme hedeflerini içermektedir (White House, 2022).

ABD, Arktik bölgesine yönelik stratejik yaklaşımlarını barışçıl, istikrarlı, müreffeh ve iş birliğine dayalı bir vizyon çerçevesinde belirlemiştir. Bu strateji, dört temel stratejik sütun ve beş rehber ilkeye dayanmaktadır ve ABD'nin ulusal ve uluslararası çıkarlarını bütünleştiren bir yapı sunmaktadır (White House, 2022). Söz konusu sütunlar, önümüzdeki on yıl boyunca Arktik politikalarının temelini oluşturacaktır. İlk stratejik sütun, güvenlik konusuna odaklanmaktadır. ABD'nin anavatanını ve müttefiklerini olası tehditlerden koruma çabası, bu yaklaşımın merkezinde yer almaktadır (Smith, 2021). Bu kapsamda, İkinci Filonun yeniden faaliyete geçirilmesi ve düzenli askeri eğitimlerin artırılması gibi somut adımlar atılmıştır. NATO müttefikleri ve diğer ortaklarla derinleştirilen iş birlikleri, yalnızca istem dışı gerginliklerin önlenmesini sağlamakla kalmayıp, aynı zamanda bölgede caydırıcılık politikalarını güçlendirmektedir (Smith, 2021). Bu doğrultuda, Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılımı, bölgedeki dayanışmayı güçlendirmiş ve yeni iş birliği fırsatları yaratmıştır. Özellikle, NATO'nun caydırıcılık ve savunma yapılanmasının güçlendirilmesine dair kararların alınması, Arktik bölgesinde ortak askeri tatbikatların artırılması ve savunma sanayii alanında teknoloji transferi ve ortak üretim projeleri gibi somut adımlar, bu yeni stratejik ortamın yansımaları arasında yer almaktadır.

ABD'nin Arktik stratejisinin temel unsurlarından biri de iklim değişikliği ve çevre koruma konusudur. Güncel araştırmalara göre, Arktik bölgesi küresel ortalamanın dört katı hızla ısınmaktadır. Özellikle 2022 yılında yayımlanan bir çalışma, 1979-2021 dönemine ait uydu verilerini analiz ederek Arktik'in küresel ortalama sıcaklık artış hızından dört kat daha hızlı ısındığını ortaya koymuştur (Rantanen vd., 2022). ABD, bu bağlamda, Alaska'da yaşayan yerli topluluklarla iş birliğini artırarak, bu toplulukların dayanıklılığını güçlendirmeyi ve çevresel riskleri azaltmayı hedeflemektedir (White House, 2022). Ayrıca, karbon

emisyonlarının azaltılması, Arktik ekosistemlerinin korunması ve iklim değişikliği biliminin geliştirilmesi yönündeki uluslararası iş birliklerine katkı sağlamaktadır (Johnson ve Carter, 2022). Bu çabalar, yalnızca çevresel koruma amacı taşımamakta, aynı zamanda bölgenin sürdürülebilir kalkınmasını desteklemek açısından stratejik bir önem arz etmektedir.

Arktik bölgesi, enerji ve maden kaynaklarının sunduğu geniş ekonomik potansiyel ile dikkat çekmektedir. ABD, bu potansiyelden yararlanmak için altyapıya yatırım yapmakta, ticaret yollarını geliştirmekte ve ekonomik faaliyetlerini çevresel sürdürülebilirlik ilkeleriyle uyumlu hale getirmeye çalışmaktadır (Miller, 2019). Buzulların erimesiyle ortaya çıkan yeni deniz ticaret yolları, Arktik'in küresel ticaretteki stratejik önemini artırmıştır. Ancak, bu ekonomik fırsatların değerlendirilmesi sırasında çevresel etkilerin dikkatle yönetilmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Brown, 2020). Bu durum, sürdürülebilir kalkınma hedeflerinin ve çevresel yönetimin bir arada ele alınmasını gerektirmektedir.

ABD, uluslararası iş birliğini ve yönetişimi Arktik stratejisinin merkezine yerleştirmiştir. Arktik Konseyi gibi çok taraflı mekanizmalar aracılığıyla barışçıl bir düzenin sürdürülmesi ve uluslararası hukukun uygulanması hedeflenmektedir (Smith, 2021). Ayrıca, Rusya'nın bölgede artan etkisinin dengelenmesi amacıyla diplomatik girişimlerin yoğunlaştırılması bir gereklilik olarak görülmektedir. NATO müttefikleriyle ortak bir politika geliştirilmesi, bölgedeki istikrarsızlık risklerini azaltmayı ve Arktik'in güvenli bir alan olarak kalmasını sağlamayı amaçlamaktadır (Smith, 2021).

ABD'nin bu kapsamlı stratejik yaklaşımı, yalnızca güvenlik ve ekonomik fırsatları ele almakla kalmamakta, aynı zamanda çevresel koruma ve uluslararası iş birliği çerçevesinde bütüncül bir politika benimsemektedir. Bu politikaların etkili bir şekilde uygulanması, Arktik bölgesinin gelecekteki istikrarı ve kalkınması açısından kritik bir rol oynayacaktır.

2024 DOD Arktik Stratejisi'nin uygulanması, stratejinin etkinliğini artırmayı ve bölgesel hedeflerin gerçekleştirilmesini sağlamayı amaçlayan beş temel rehber ilkeye dayanmaktadır (White House, 2022). Bu ilkeler,

ABD'nin ulusal çıkarlarını gözetirken aynı zamanda bölgedeki barış, istikrar ve iş birliğini desteklemektedir.

İlk ilke, Alaska yerli kabileleri ve toplulukları ile istişare, koordinasyon ve ortak yönetim ilkesidir. Bu yaklaşım, Alaska Yerli topluluklarının, kabilelerinin, şirketlerinin ve diğer yerel kuruluşlarının karar alma süreçlerine etkin katılımını sağlamayı ve bu toplulukların bilgi birikiminden faydalanmayı hedeflemektedir. ABD, bu kapsamda anlamlı ve güçlü bir istişare süreci yürütmeyi taahhüt ederek, yerli halkların yaşam standartlarını iyileştirmeyi ve stratejinin sosyal boyutunu güçlendirmeyi amaçlamaktadır. Bu ilke, yerel toplulukların haklarını gözetken bir çerçeveye sunmakta ve katılımcı yönetim anlayışını güçlendirmektedir.

İkinci ilke, müttefikler ve ortaklarla ilişkileri derinleştirme ilkesidir. Arktik bölgesinin jeopolitik önemi, ABD'nin NATO müttefikleri ve diğer stratejik ortaklarla güçlü ilişkiler kurmasını gerektirmektedir. Kanada, Danimarka Krallığı, Finlandiya, İzlanda, Norveç ve İsveç gibi ülkelerle iş birlikleri, bilgi paylaşımını artırmak ve uyumlu uluslararası politikalar geliştirmek açısından kritik bir öncelik taşımaktadır (White House, 2022). Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılımı, bu iş birliğini daha da pekiştirmiştir. ABD, bu ilişkileri derinleştirerek bölgedeki tehditlere karşı ortak bir savunma hattı oluşturmayı ve NATO müttefikleri ile uyumlu politikalar geliştirmeyi hedeflemektedir.

Üçüncü ilke, uzun vadeli yatırımlar için planlamadır. ABD, Arktik bölgesindeki stratejik avantajlarını sürdürülebilir kılmak ve bölgesel değişimlere uyum sağlamak amacıyla uzun vadeli yatırımlara öncelik vermektedir. Bu bağlamda, buz kırıcı filosunun genişletilmesi, iletişim altyapısının güçlendirilmesi ve deniz taşımacılığına yönelik projelerin hayata geçirilmesi gibi somut adımlar atılmaktadır. Ayrıca, bilimsel araştırmalara ayrılan kaynakların artırılması ve iklim değişikliği etkilerine yönelik bilimsel çalışmaların teşvik edilmesi, bu uzun vadeli planlamanın temel unsurlarını oluşturmaktadır.

Dördüncü ilke, çapraz sektörel koalisyonlar ve yenilikçi fikirler geliştirme ilkesidir. ABD, Arktik bölgesindeki zorlukların yalnızca hükümet çabalarıyla aşılmasının mümkün olmadığını öngörmekte ve bu nedenle özel sektör, akademi, sivil toplum kuruluşları ve yerel yönetimlerle

iş birliğini teşvik etmektedir. Bu koalisyonlar, teknolojik yeniliklerin uygulanması ve ekonomik kalkınmanın sürdürülebilir bir şekilde desteklenmesi için önemli fırsatlar sunmaktadır. Yenilikçi fikirlerin teşvik edilmesi, çevresel sürdürülebilirlik ile bölgesel kalkınma arasında uyum sağlanmasını hedeflemektedir.

Son ilke, bütüncül, kanıta dayalı bir yaklaşıma bağlılıktır. Arktik gibi geniş bir bölgenin yönetimi, federal kurumlar, yerel yönetimler ve Kongre arasında etkin bir koordinasyon gerektirmektedir. ABD, bu bağlamda, federal kurumlar arasında iş birliğini güçlendirmeyi ve karar alma süreçlerini bilimsel verilere dayandırmayı amaçlamaktadır. Ayrıca, Kongre ile yakın iş birliği içinde çalışılması, bölgesel yatırımların ve projelerin sürdürülebilirliğini artırmak açısından kritik bir önem taşımaktadır.

ABD'nin Arktik bölgesine yönelik stratejisi, güvenlik, ekonomi ve çevre alanlarındaki hedeflerini gerçekleştirirken, bölgedeki askeri varlığı bu doğrultuda kritik bir rol üstlenmektedir. Alaska'nın Kuzey Amerika, Asya ve Avrupa'yı birbirine bağlayan eşsiz coğrafi konumu, ABD'ye bölgedeki erişim kapasitesinde belirgin bir avantaj sağlamaktadır (Roberts, 2021). General Billy Mitchell'in Alaska'yı "dünyanın en stratejik yeri" olarak tanımlaması, ABD'nin bu bölgeyi Arktik operasyonlarının merkezi olarak kullanma stratejisini güçlendirmiştir (Mitchell, 1935). Bu stratejik yaklaşım, uzun vadeli savunma planlamasının temel taşlarından biri haline gelmiştir (Dzherelievskii, 2018).

ABD Sahil Güvenlik Teşkilatı (USCG), Arktik'teki operasyonel kapasitesini geliştirmek amacıyla USCGC Polar Star ve USCGC Healy buzkıran gemileri ile faaliyet göstermektedir. Polar Star'ın yakın gelecekte yerini alması planlanan Polar Sentinel sınıfı gemiler, savunma, deniz kaynaklarının korunması ve arama-kurtarma gibi görevlerde daha fazla esneklik sağlayacak şekilde tasarlanmıştır (Office of Naval Intelligence, 2020). Bu yeni nesil gemiler, ABD'nin lojistik kapasitesini artırarak Alaska kıyılarına yakın sularda daha etkin bir varlık göstermesine olanak tanıyacaktır (RAND, 2023).

ABD'nin Arktik'teki hava gücü, ABD Hava Kuvvetleri (USAF) ve Sahil Güvenlik Teşkilatı tarafından desteklenmektedir. Alaska'da konuşlu 54 adet F-22 Raptor

savaş uçağı ve HC-130J gözetim uçakları, bölgedeki caydırıcılık kabiliyetini artırırken, MH-60T ve MH-65C/D helikopterleri, döner kanat operasyonlarında etkin görevler üstlenmektedir. Bu hava unsurları, hızlı müdahale yetenekleri ile birlikte kapsamlı gözetim ve izleme kabiliyetlerini sağlayarak ABD'nin Arktik operasyonlarındaki etkinliğini güçlendirmektedir (Dzherelievskii, 2018).

ABD Ordusu'nun Arktik bölgesindeki kara kuvvetleri, 11.600 askerden oluşan iki tugay muharebe ekibi ve havacılık taburlarını içermektedir. Bu birlikler, bölgenin zorlu coğrafi ve iklimsel koşullarına uyum sağlayacak şekilde donatılmıştır. Özellikle, BAE Systems tarafından geliştirilen Beowulf araçları, ABD'nin Arktik harekât kabiliyetini ve alan farkındalığını artırmak amacıyla kullanılmaktadır (Smith, 2022). Bu donanım, ABD kara kuvvetlerinin bölgedeki hareketliliğini ve operasyonel etkinliğini önemli ölçüde artırmaktadır.

ABD'nin Arktik'teki askeri varlığı, bölgedeki operasyonel etkinliği ve caydırıcılığı desteklemek üzere hava, deniz ve kara unsurlarının entegre şekilde kullanılmasıyla dikkat çekmektedir. Bu kapsamda, ABD'nin Arktik stratejisi, bölgesel güvenliği sağlamanın yanı sıra uluslararası stratejik çıkarlarını koruma amacına hizmet etmektedir. ABD'nin mevcut askeri altyapısı, modern teknolojik donanımlarla desteklenmekte ve bu sayede bölgedeki değişen koşullara uyum sağlama yeteneği güçlendirilmektedir (RAND, 2023).

ABD'nin Arktik bölgesindeki gözetim kapasitesi, askeri operasyonların sürdürülebilirliği açısından kritik bir öneme sahiptir. Bu kapasite, Sahil Güvenlik, Donanma ve diğer askeri birimler tarafından kullanılan çok çeşitli sistemler ve altyapılarla desteklenmektedir. Buzkıran gemiler, yüzey gemileri, hava araçları ve uydu sistemleri, bölgedeki geniş gözetim ağının temel taşlarını oluşturmaktadır. Özellikle Ulusal Buz Merkezi ve NASA'nın deniz buzu hareketleri ve yoğunluğuna ilişkin sağladığı veriler, ABD'nin Arktik operasyonlarının planlanmasında hayati bir rol oynamaktadır. Buna ek olarak, 557. Hava Durumu Kanadı'na bağlı 14. ve 16. Hava Durumu Filoları, bölgenin iklim verilerini analiz ederek, operasyonel planların daha etkin ve optimize edilmesine katkıda bulunmaktadır

(RAND, 2023).

ABD, NATO müttefikleriyle düzenlediği tatbikatlarla Arktik bölgesindeki askeri hazırlığını ve operasyonel uyumunu artırmaktadır. 2022 yılında gerçekleştirilen *Arctic Eagle-Patriot* ve NATO ülkeleriyle ortak düzenlenen *Cold Response* gibi çok uluslu eğitimler, bölgesel güvenlik önlemlerinin geliştirilmesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu tatbikatlar, zorlu Arktik koşullarında ABD ve NATO müttefiklerinin birlikte çalışabilirlik kapasitesini artırarak bölgedeki iş birliğini daha ileri bir seviyeye taşımaktadır (Bertelsen ve Gallucci, 2019).

ABD'nin Arktik'teki varlığı, askeri unsurları olduğu kadar sivil ve lojistik altyapıyı da kapsamaktadır. Bununla birlikte, bölgedeki lojistik altyapının yetersizliği, operasyonel faaliyetlerin sürdürülebilirliğini zorlaştırmaktadır. Derin su limanlarının eksikliği ve ulaşım olanaklarının sınırlılığı, lojistik operasyonlarda ciddi kısıtlamalar yaratmaktadır. Bu zorluklara rağmen, Alaska Denizcilik Değişim Derneği gibi yerel kuruluşlar, çevresel koşullara uygun çözümler geliştirerek nakliye operasyonlarının sürdürülebilirliğine destek sağlamaktadır (RAND, 2023)

ABD'nin Arktik stratejisinde müttefik ülkelerle yapılan iş birliği, bölgedeki askeri varlığın sürdürülebilirliği ve genişletilmesi açısından stratejik bir rol oynamaktadır. NATO müttefikleri, çeşitli unsurlarla ABD'nin denizcilik operasyonlarını desteklemektedir. Örneğin, Danimarka'nın yaklaşık 30 buz kıran gemisi, bölgedeki operasyonel kapasiteyi artırırken; Finlandiya ve İsveç, gelişmiş buz kıran filolarının yanı sıra, NATO müttefiklerine Arktik koşullarında askeri eğitim vererek bölgedeki faaliyetlere destek sağlamaktadır. Özellikle Finlandiya, Fransa, Birleşik Krallık ve ABD gibi ülkelerin askerlerine aşırı soğuk hava koşullarında hayatta kalma, kayak ve buzlu sulardan kurtulma gibi konularda eğitimler sunmaktadır (Verkkouutiset, 2025). Kanada ve Danimarka, genişletilmiş devriye gemileriyle ABD'nin deniz devriyesi kapasitesini güçlendirirken, Birleşik Krallık uçak gemileriyle operasyonlara katkıda bulunmaktadır. Ayrıca, Kanada ve Norveç, uyumlu denizaltı sistemleri aracılığıyla stratejik destek sağlamaktadır (RAND, 2023).

ABD'nin Arktik'teki stratejik yaklaşımı, gözetim ağlarının

genişletilmesi, NATO müttefikleriyle kurulan güçlü iş birliği ve lojistik altyapının iyileştirilmesi gibi çok boyutlu unsurlar üzerine temellendirilmiştir. Bu strateji, ABD'nin bölgedeki etkinliğini artırmayı ve Arktik'in stratejik öneminden azami düzeyde yararlanmayı hedeflemektedir.

Hava gücü açısından NATO müttefikleri, bölgedeki gözetim ve caydırıcılık kapasitelerini artırarak Arktik'te önemli bir rol oynamaktadır. Norveç'te konuşlandırılan F-35 savaş uçakları ve İstihbarat, Gözetim, Keşif (ISR) kapasiteli uçak filosu, bölgedeki stratejik caydırıcılığın temel taşlarından biridir. Ayrıca, Kanada ve Finlandiya'nın F-35 uçaklarını envanterlerine katma planları, NATO'nun ortak hava savunma kapasitesini daha da pekiştirmekte ve ABD'nin bölgedeki hava gücü projeksiyonuna stratejik bir destek sağlamaktadır (RAND, 2023)

Uydu ve iletişim altyapısı alanında NATO müttefikleri, bölgesel ihtiyaçlara uygun teknolojiler geliştirmiştir. Kanada ve Norveç'in yüksek frekans (HF) iletişim sistemlerini modernize etmesi, bölgedeki iletişim, konum belirleme ve alan farkındalığı gereksinimlerini karşılayarak operasyonel sürdürülebilirliğe katkı sunmaktadır. Bu altyapı, ABD ve müttefiklerinin operasyonel hareketlilik ve koordinasyon kabiliyetlerini destekleyerek zorlu Arktik koşullarında etkinliği artırmaktadır (RAND, 2023).

Kara kuvvetleri açısından, Norveç ve Kanada gibi müttefik ülkeler, Arktik'teki zorlu koşullara uyum sağlayabilen birlikler ile bölgedeki askeri varlıklarını güçlendirmiştir. Norveç ve Kanada'nın kuzey bölgelerde konuşlandığı, soğuk hava koşullarında operasyon yapabilme kapasitesine sahip birlikler, Arktik'te etkili bir güç projeksiyonu sağlamaktadır. Ek olarak, Kanada'nın Nanisivik Deniz Tesisinin yeniden açılması ve modernizasyonu, bölgedeki lojistik desteğin artırılmasına olanak tanımakta ve ABD ile ortak operasyonların sürdürülebilirliğini desteklemektedir (RAND, 2023).

Sonuç olarak, ABD'nin Arktik bölgesindeki askeri ve lojistik kapasitesi, NATO müttefiklerinin sağladığı destekle birleşerek, bölgedeki güç dengesini koruma stratejisinin temel unsurlarından birini oluşturmaktadır. ABD'nin denizcilik, hava, kara ve lojistik alanlarındaki kapasitelerinin müttefik iş birliğiyle desteklenmesi, bölgedeki stratejik üstünlüğü pekiştirmekte ve bölgesel

istikrarın sürdürülmesi ve bölgedeki güç dengesinin korunması açısından da kritik bir rol oynamaktadır.

RUSYA FEDERASYONU'NUN ARKTİK POLİTİKALARI VE ASKERİ VARLIĞI

Arktik bölgesi, küresel ısınmanın etkisiyle buzulların erimesi ve doğal kaynaklara erişimin kolaylaşması ile birlikte jeopolitik önemin artması Rusya'nın politikaları yeniden şekillendirmiştir. Rusya, 2035 Arktik Politikası çerçevesinde stratejik hedefler belirlemiştir. Rusya'nın bölgedeki politikaları, enerji kaynaklarına erişim, KDR üzerindeki hakimiyet iddiaları ve askeri gücünü artırmaya yönelik adımlarla uluslararası düzlemde önemli etkiler yaratmaktadır.

Rusya, Arktik'i ulusal çıkarlarının merkezine yerleştirerek 2035 Arktik Politikası kapsamında altı ana hedef belirlemiştir (Meade, 2020).

- Egemenlik ve toprak bütünlüğünü sağlamak.
- Arktik bölgesini stratejik bir kaynak üssü olarak geliştirmek.
- KDR'yi küresel ulaşımında rekabetçi bir hat haline getirmek.
- Yerli halkların ve çevrenin korunmasını sağlamak.
- Bölgesel kalkınmayı hızlandırmak.
- Uluslararası iş birliğini desteklemek.

Rusya'nın seyrek nüfuslu Arktik bölgeleri, ülkenin ekonomik ve stratejik yapısında kritik bir rol oynamaktadır. Bu bölgeler, Rusya'nın gayri safi yurtiçi hasılasının (GSYH) %10'unu ve toplam ihracatının yaklaşık %20'sini karşılamaktadır. İhracatın büyük bir kısmını hidrokarbon kaynakları oluşturmakla birlikte, demir dışı ve değerli metaller, taşlar ve diğer hammadde türleri de bu paya dahildir. Ayrıca, Rusya'daki toplam balıkçılık faaliyetlerinin yaklaşık üçte biri Arktik sularında gerçekleştirilmektedir (Meade, 2020). Bölgedeki iklim değişikliği nedeniyle balık stoklarının kuzeye kayması beklenmekte ve bu durumun 2030 yılına kadar Arktik sularından elde edilen balıkçılık üretiminde artış sağlayacağı öngörülmektedir (Kalhor, 2022).

Arktik bölgesindeki ekonomik hedeflerini

gerçekleştirebilmek için Rusya, ulaşım ve altyapı projelerine büyük önem vermektedir. Yol, demiryolu, havacılık ve deniz taşımacılığı gibi temel ulaşım altyapılarının yanı sıra buz kırıcı filosunun artırılması, limanların modernize edilmesi, hava durumu istasyonlarının geliştirilmesi ve acil müdahale tesislerinin kurulması gerekliliği belirtilmiştir (Conley ve Melino, 2021). Bu altyapı projeleri, Moskova'nın bölgedeki ekonomik hedeflerini desteklemesi açısından stratejik bir öncelik olarak değerlendirilmektedir (Ren, 2023).

2035 Arktik Politikası, KDR'nin geliştirilmesini, Rusya'nın küresel pazarlarda rekabetçi bir ulusal ulaşım hattı olarak konumlandırılmasını amaçlamaktadır (Meade, 2020). KDR, yalnızca Rusya'nın Arktik kara kütlesinin ekonomik potansiyelini hayata geçirmek için değil, aynı zamanda uluslararası deniz ticaretinde stratejik bir güzergâh oluşturmak için kritik bir role sahiptir. Rusya'nın kuzey kıyıları boyunca uzanan bu deniz koridoru, hâlihazırda yaz aylarında buz kırıcı yardımı olmaksızın geçilebilen sınırlı bir rota olarak işlemektedir. Ancak, bölgenin büyük kısmında buz kırıcı yardımı gerekmektedir ve bu rota yoğunlukla Rus gemileri tarafından Arktik kaynaklarının Asya pazarlarına taşınması için kullanılmaktadır (Meade, 2020).

Rusya Devlet Başkanı Vladimir Putin, KDR'nin geliştirilmesine yönelik hedeflerin önemini vurgulamış ve 2018 yılında, 2024 yılına kadar bu rotadaki yıllık deniz taşımacılığı kapasitesinin 80 milyon tona çıkarılmasını öngören bir yönerge yayımlamıştır (Meade, 2020). Ancak bu hedef, deniz taşımacılığı endüstrisi analistlerinin, KDR'nin rekabetçi hale gelmesi için gerekli olduğunu belirttiği rakamların altında kalmaktadır (Conley ve Melino, 2021). 2020 yılında yayımlanan Rusya'nın Arktik stratejisi ise bu rotanın, 2035 yılına kadar Asya ile Avrupa arasında rekabetçi bir uluslararası deniz ticaret koridoruna dönüştürülmesini öngörmektedir (Kalhor, 2022). Bu dönüşüm, Rusya'nın uluslararası ticaretteki rolünü artırmak ve bölgenin ekonomik potansiyelini en üst düzeye çıkarmak amacıyla planlanmıştır.

KDR'nin uluslararası deniz ticaretinde önemli bir güzergâh haline gelebilmesi için özellikle transit trafiğin artırılması gerektiği belirtilmektedir. Günümüzde KDR'nin trafiği üç

ana kategoriye ayrılmaktadır: yerel trafik, kaynak ihracat trafiği ve transit trafik. Transit trafik, uluslararası ticaretin etkinliğini artıracak temel unsur olarak görülmektedir (Meade, 2020). Bununla birlikte, altyapının yetersizliği, transit trafiğin gelişimini sınırlamaktadır. Rusya'nın 2035 Arktik Politikası, KDR altyapısının zamanında tamamlanamamasını, ülkenin Arktik bölgedeki ulusal güvenliği açısından yedi büyük tehditten biri olarak tanımlamaktadır (Conley ve Melino, 2021).

Rusya'nın Arktik bölgesine yönelik politikaları, bölgenin sosyal, ekonomik ve stratejik önemini artırmaya yönelik kapsamlı reformlarla yeniden şekillendirilmiştir. Bu kapsamda, Vladimir Putin'in 5 Mart 2020 tarihli ve 164 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi ile bölgeye yönelik devlet politikalarında önemli değişiklikler yapılmıştır. Bu kararname, 2035 yılına kadar uygulanacak Arktik stratejisinin temelini oluşturan sosyal, ekonomik, çevresel ve teknik hedefleri yeniden tanımlamıştır (The Kremlin, 2023).

Bu bağlamda öne çıkan değişiklikler şu şekildedir (The Kremlin, 2023):

- Arktik bölgesinin kapsamlı sosyal ve ekonomik kalkınmasının yanı sıra altyapısının geliştirilmesi, yeni bir öncelik haline getirilmiştir. Bu adım, bölgedeki yerel kalkınmayı teşvik etmek ve ekonomik potansiyeli artırmak amacıyla geniş bir çerçevede ele alınmaktadır.
- Permafrostun durumu ve bozulmasının değerlendirilmesi, bölgesel kalkınma hedeflerinin bir parçası olarak tanımlanmıştır. İklim değişikliğinin etkilerine yanıt olarak, bu değerlendirmeler, ekosistem dengesinin korunması ve ekonomik faaliyetlerin sürdürülebilir bir şekilde planlanması açısından kritik öneme sahiptir.
- Jeolojik, jeodezik, kartografik ve hidrometeorolojik önlemleri kapsayan bir navigasyon güvenlik kontrol sistemi kurulması planlanmıştır. Bu sistem, Arktik bölgesinde güvenli ve verimli deniz taşımacılığını desteklemek amacıyla tasarlanmıştır.
- "Bilgi ve iletişim" ifadesi "bilgi ve telekomünikasyon" olarak güncellenmiş ve yerli düşük güçlü nükleer santrallerin geliştirilmesi öncelikli alanlardan biri

olarak belirlenmiştir. Bu değişiklik, bölgedeki enerji ihtiyaçlarının karşılanması ve teknolojik bağımsızlığın sağlanması açısından önemli bir adım olarak değerlendirilmektedir.

- Gemi inşa komplekslerinin ithalat bağımsızlığını sağlamaya yönelik düzenlemeler yapılmış, KDR'nda kullanılacak gemilerin inşası ve bakımını kapsayan yeni politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Bu adım, Rusya'nın deniz taşımacılığı sektöründe kendi kendine yeterliliğini artırmayı hedeflemektedir.

Bu kapsamlı reformlar, Rusya'nın Arktik bölgesindeki altyapıyı modernize etme, ekonomik kalkınmayı hızlandırma ve çevresel sorunlara çözüm bulma hedefleriyle doğrudan ilişkilidir. Aynı zamanda, sürdürülebilir kalkınmaya yönelik artan bir odaklanmayı ve Moskova'nın çevresel zorluklara karşı çözüm arayışlarını yansıtmaktadır (Meade, 2020).

Rusya'nın Arktik'teki üç temel askeri çıkarı bulunmaktadır. Birincisi, Kola Yarımadası'nda konuşlanmış balistik füze denizaltı (SSBN) kuvvetlerinin ikinci vuruş kapasitesini güvence altına almaktır. Bu bölge, Rus Donanması'na ait on bir balistik füze denizaltısından yedisini barındırmakta ve NATO ile olası bir çatışma durumunda kritik öneme sahiptir. Rusya'nın anti-erişim/bölge-denial (A2/AD) sistemlerini ve izleme ile gözetleme kabiliyetlerini geliştirme çabaları bu stratejik hedefle uyumludur. Ayrıca, uzun menzilli bombardıman uçaklarının ve denizaltı savunma harbi (ASW) uçaklarının devriyelerinin artırılması, bu operasyonları desteklemek için askeri altyapının modernizasyonu bu kapsamda değerlendirilmektedir.

İkincisi, NATO ile bir çatışma durumunda Kuzey Atlantik ve Avrupa Arktik bölgesinde operasyon yapabilme kapasitesini korumaktır. Rusya'nın diğer filolarından farklı olarak, Kuzey Filosu Barents ve Norveç Denizlerine ve Atlantik Okyanusu'na doğrudan erişime sahiptir. Bu bölgede faaliyet gösterebilme yeteneği, NATO'nun doğu kanadında bir çatışmanın sonucunu belirlemede kritik bir rol oynayabilir.

Üçüncüsü, Rusya'nın Arktik'teki artan ekonomik gelişimini, yatırımlarını ve ticari çıkarlarını askeri

koruma altına almaktır. Bölgenin genişliği, zorlu çevresel koşullar, zayıf iletişim sistemleri ve altyapı eksiklikleri, askeri müdahale kabiliyetlerinin hızlı bir şekilde konuşlandırılmasını gerektirmektedir. Bu durum, Arktik bölgesinde artan sivil faaliyetler, deniz taşımacılığı, nükleer ve çevresel kazalar gibi risklerin etkili bir şekilde yönetilmesini zorunlu kılmaktadır.

Son olarak, Rusya, kuzey kıyısını bir KDR'na dönüştürmeyi hedeflemektedir. Bu rota, Arktik sularında seyir edilebilecek bir deniz taşımacılığı koridoru olarak planlanmaktadır. Şu anda sadece yaz aylarında buz kırıcı yardımı olmaksızın geçilebilir durumda olan bu koridor, ağırlıklı olarak Rus gemileri tarafından Arktik kaynaklarını Asya'daki piyasalara taşımak için kullanılmaktadır. Ancak Rusya'nın 2020 Arktik stratejisi, bu rotayı 2035 yılına kadar rekabetçi bir Asya-Avrupa deniz ticaret koridoruna dönüştürmeyi öngörmektedir.

Bu çerçevede, Rusya'nın Arktik politikaları yalnızca ekonomik ve diplomatik boyutlarla sınırlı kalmamakta, aynı zamanda bölgenin güvenliğini sağlamaya yönelik kapsamlı askeri stratejilerle de desteklenmektedir. Moskova, Arktik'teki çıkarlarını korumak ve bölgedeki hakimiyetini pekiştirmek amacıyla askeri varlığını sistematik olarak güçlendirmekte ve bu doğrultuda modernizasyon projelerine yatırım yapmaktadır. Özellikle askeri altyapının geliştirilmesi, donanma unsurlarının modernizasyonu ve Kuzey Filosu'nun operasyonel kapasitesinin artırılması, Rusya'nın Arktik'teki güvenlik politikalarının temel taşları arasında yer almaktadır.

Rusya Silahlı Kuvvetleri bünyesinde faaliyet gösteren ve Başkanlık Kararnamesi No. 803 ile yetkilendirilen Kuzey Filosu, Batıda Murmansk'tan doğuda Anadyr'e kadar uzanan geniş bir alanda Rusya'nın Arktik'teki güvenlik politikalarının temel dayanağını oluşturmaktadır (RMoD, 2022). Kuzey Filosu, Batı Askeri Bölgesi'nden devredilen 38 yüzey gemisi ve 42 denizaltıdan oluşmaktadır. Bu unsurlar arasında Borei-projesi stratejik füze denizaltıları ve Yasen-projesi çok amaçlı denizaltılar, Rusya'nın deniz hakimiyetini artıran temel güç projeksiyon araçları olarak dikkat çekmektedir. Ayrıca Amiral Kasatonov ve Amiral Golovko gibi modern fırkateynler, bu güce ek stratejik değer katmaktadır (Arctic Institute, 2022).

NOTE: AFB = Air Force base, AS = air station, JBPR = Joint Base Elmendorf-Richardson, NATO = North Atlantic Treaty Organization, SFS = Space Force station. Finland joined NATO in 2023, and Sweden had submitted its NATO letter of application as of 2022.

Şekil 1. Rusya, Amerika ve NATO'nun Arktik 'teki Askeri Varlığı (Kaynak: RAND, 2023, s.29)

2014 yılından itibaren Rusya, Arktik bölgesinde askeri üsler, radar istasyonları ve havaalanları inşa ederek bölgedeki askeri altyapısını önemli ölçüde genişletmiştir (Şekil 1). Alexandra Land, Novaya Zemlya, Severnaya Zemlya, Schmidt Burnu, Wrangel Adası ve Kotel'nyi Adası gibi stratejik konumlarda kurulan bu tesisler, Rusya'nın Arktik'te sürdürülebilir deniz ve hava hakimiyeti sağlamasında kritik bir rol oynamaktadır (RMoD, 2022).

Rusya'nın hava savunma kapasitesi, Arktik'teki askeri varlığını destekleyecek şekilde önemli ölçüde geliştirilmiştir. 45. Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Ordusu bünyesinde konuşlandırılan S-400 ve Pantsir-S1 hava savunma sistemleri, bölgedeki hava güvenliğini sağlamaktadır. Ayrıca, Novaya Zemlya'da bir uçaksavar füze alayı kurulmuş ve hava savunma tümenlerinin kapasitesi artırılmıştır. Bu gelişmeler, Rusya'nın Arktik'teki askeri altyapısını daha da güçlendirmiştir (RMoD, 2022).

Kara kuvvetleri kapsamında Kuzey Filosu'na bağlı 200. ve 80. Ayrı Motorize Tüfek Tugayları, Barents ve Kara denizleri civarında kıyı güvenliği ve savunma sağlamaktadır. Bu tugaylar, Kotel'nyi Adası'nda konuşlu süpersonik Bastion kıyı füze sistemleri ile desteklenerek Rusya'nın kara savunma kapasitesini artırmaktadır (RMoD, 2022).

Rusya, KDR üzerindeki kontrolünü güçlendirmek ve stratejik hedeflerini desteklemek amacıyla dünyanın en geniş buz kırıcı filolarından birine sahiptir. ABD Sahil Güvenlik Teşkilatı'nın raporuna göre bu filo, üç ağır nükleer buz kırıcı, on bir orta boy dizel enerjili buz kırıcı ve dört hafif dizel enerjili buz kırıcından oluşmaktadır. Bu geniş kapasite, Rusya'nın Arktik bölgesindeki lojistik operasyonlarını destekleyerek bölgesel hakimiyetini artırmasına katkıda bulunmaktadır (United States Coast Guard, 2020).

Rusya'nın nükleer denizaltıları, Arktik bölgesindeki caydırıcılık kapasitesinin önemli bir bileşenini oluşturmaktadır. Ancak bu denizaltı filosunun sadece %20'si aktif görevde olup, ABD'nin denizaltı hazırlık oranlarına göre daha düşük bir operasyonel seviyededir. Buna rağmen, bu denizaltılar Arktik'te stratejik caydırıcılık sağlama noktasında etkili bir güç unsuru olmaya devam etmektedir (DoD, 2022).

Rusya'nın hava gücü, arama-kurtarma (SAR) ve denizaltı karşıtı operasyonlarda kullanılan dördüncü nesil savaş uçakları ve stratejik bombardıman uçaklarından oluşan güçlü bir kapasiteye sahiptir. Arktik'te konuşlu 19 askeri hava üssü, Rusya'nın hava hakimiyetini destekleyen önemli unsurlardan biridir. Bu üslerden Aleksandra Adası'ndaki Nagurskoye Hava Üssü, nükleer kapasiteli stratejik bombardıman uçakları için bir merkez işlevi görerek Rusya'nın caydırıcılık ve operasyonel kapasitesine katkı sağlamaktadır (RMoD, 2022).

Kara kuvvetleri açısından, Rusya'nın askeri donanımı ve lojistik altyapısı Arktik koşullarına özel olarak uyarlanmıştır. Kıyı savunma sistemleri, tanklar, komuta kontrol sistemleri ve elektronik harp unsurları, Rusya'nın zorlu çevresel şartlarda etkin bir şekilde operasyonlar yürütebilmesine olanak tanımaktadır. Bu unsurlar, kara harekâtlarında operasyonel esneklik ve dayanıklılık sağlamaktadır (Arctic Council, 2022).

Uzay tabanlı teknolojiler, Rusya'nın Arktik'teki askeri operasyonlarını destekleyen ve bölgedeki alan farkındalığını artıran önemli bir başka güç unsurudur. GPS sistemine kıyasla kutup bölgelerinde daha etkili olan GLONASS sistemi, Rusya'nın Arktik'teki stratejik avantajını güçlendirmektedir. Bunun yanı sıra, Sopka-2 radar sistemleri gibi gelişmiş teknolojiler, denizcilik faaliyetleri ve çevresel hareketlerin izlenmesini sağlayarak operasyonel farkındalığı artırmaktadır (DoD, 2022).

Rusya'nın Arktik bölgesindeki sivil ve lojistik altyapısı, askeri kapasitesini destekleyen stratejik bir unsur olarak öne çıkmaktadır. Murmansk ve Arkhangelsk gibi şehirler, enerji üretimi ve ticaret operasyonları için kritik öneme sahiptir. Bu şehirler, Arktik bölgesindeki lojistik akışın sağlanmasında ve KDR boyunca operasyonların desteklenmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Özellikle Yamal Yarımadası'nda yer alan Sabetta, KDR üzerindeki nakliye operasyonlarını destekleyen ve Rusya'nın bölgedeki ticari faaliyetlerini güçlendiren stratejik bir altyapı olarak dikkat çekmektedir (China National Development and Reform Commission, 2022).

Sonuç olarak, Rusya'nın Arktik bölgesindeki askeri kapasitesi ve sivil altyapısı, ülkenin bölgesel stratejik hedeflerini pekiştirmekte ve Arktik'te kalıcı bir güç

merkezi oluşturmasına olanak tanımaktadır. Özellikle buz kırıcı filosu, nükleer denizaltılar, gelişmiş radar sistemleri ve GLONASS gibi uydu tabanlı teknolojiler, Rusya'nın bölgedeki kontrol kapasitesini artırarak stratejik üstünlüğünü güçlendirmektedir. Bu askeri ve lojistik yetkinlikler, Moskova'nın Arktik'teki çıkarlarını koruma ve genişletme politikasının temel unsurlarından biri haline gelirken, bölgedeki jeopolitik dengeler üzerinde de belirleyici bir rol oynamaktadır (Arctic Institute, 2022).

ABD VE RUSYA'NIN ARKTİK POLİTİKALARI VE ASKERİ VARLIKLARININ KARŞILAŞTIRMALI ANALİZİ

Arktik bölgesi, küresel güvenlik, enerji politikaları ve ticaret dinamikleri açısından büyük güçlerin stratejik hesaplamalarında giderek daha önemli bir konuma yerleşmektedir. ABD ve Rusya, bu bölgede jeopolitik ve askeri çıkarlarını koruma adına rekabet içinde bulunmakta, bu rekabet ise NATO'nun bölgedeki stratejik rolünü şekillendirmektedir. ABD'nin Arktik politikaları, uzun yıllar boyunca ikincil bir öncelik olarak ele alınmış olsa da, özellikle son yıllarda Rusya ve Çin'in bölgedeki artan etkisine karşı yeniden güçlendirilmiştir. 2024 DOD Arktik Stratejisi ve 2022 Ulusal Güvenlik Stratejisi çerçevesinde ABD, bölgeyi güvenli, istikrarlı ve serbest seyrüseferin sürdürülebilir olduğu bir alan olarak muhafaza etmeyi amaçlamaktadır. Buna karşılık, Rusya'nın 2035 Arktik Politikası, bölgenin Moskova'nın egemenliğinde bir ekonomik, askeri ve enerji merkezi olarak inşa edilmesini hedeflemektedir.

ABD'nin bölgeye yönelik stratejik yaklaşımı, ağırlıklı olarak deniz ve hava unsurlarına dayanmakta, NATO müttefikleriyle iş birliği içinde askeri kapasitesini artırmayı amaçlamaktadır. Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılımı, ABD'nin bölgedeki ittifak ağını güçlendirmiş ve ortak tatbikatlarla bölgesel caydırıcılığı artırmasını sağlamıştır. ABD, Arktik'teki askeri varlığını İkinci Filonun yeniden faaliyete geçirilmesi, radar ve gözetleme ağlarının modernizasyonu ve deniz devriyesi kapasitesinin genişletilmesi yoluyla pekiştirmektedir. Bununla birlikte, ABD'nin bölgedeki altyapısı halen sınırlı olup, özellikle buz kırıcı filosunun yetersizliği ve derin su limanlarının eksikliği operasyonel kapasitesini kısıtlamaktadır. ABD Sahil Güvenlik Teşkilatı'nın iki ana buzkırını

bulunurken, Rusya dünyanın en büyük nükleer buz kırıcı filosuna sahiptir ve bu da Moskova'nın Arktik üzerindeki hakimiyetini artırmasına olanak tanımaktadır.

Rusya'nın Arktik politikaları, ekonomik kalkınma ve enerji güvenliği ile doğrudan ilişkilidir. Arktik bölgesi, Rusya'nın GSYH'sinin %10'unu, ihracat gelirlerinin ise %20'sini sağlamaktadır. Rusya, bu ekonomik kapasiteyi korumak ve genişletmek adına, KDR'yi stratejik bir ticaret koridoru olarak şekillendirme politikası gütmektedir. KDR'nin uluslararası ticarete Asya ve Avrupa arasındaki geçişi hızlandırması, Rusya'ya ekonomik avantaj sağlamaktadır. Ancak bu güzergahın tam anlamıyla işlemesi için Moskova'nın buz kırıcı filosuna ve denizcilik altyapısına yaptığı yatırımların tamamlanması gerekmektedir. ABD ve NATO müttefikleri, bu rotanın Rusya'nın kontrolünde olmasını bölgesel güvenlik açısından bir tehdit olarak değerlendirmektedir.

Bölgedeki askeri dinamikler, ABD ve Rusya arasında bir güç dengesinin oluşmasına yol açmıştır. Rusya'nın Arktik'teki askeri varlığı, Soğuk Savaş sonrası dönemde ciddi şekilde genişlemiş, özellikle 2014 sonrası dönemde Ukrayna'daki gelişmelerle birlikte hız kazanmıştır. Rusya, Arktik bölgesinde 19 hava üssü, 45. Hava Kuvvetleri ve Hava Savunma Ordusu'na bağlı S-400 sistemleri, Pantsir-S1 bataryaları ve Bastion kıyı savunma sistemleri konuşlandırarak bölgesel hava ve deniz kontrol kapasitesini artırmıştır. Ayrıca, Kuzey Filosu aracılığıyla bölgede anti-erişim/bölge-denial (A2/AD) stratejisini uygulayarak NATO'nun bölgedeki hareket serbestisini kısıtlamayı hedeflemektedir. Rusya'nın Arktik'teki denizaltı kapasitesi, ABD'ye kıyasla daha geniş olsa da, bu kapasitenin yalnızca %20'si aktif görevde olup operasyonel verimlilik açısından bazı sınırlılıklar içermektedir. ABD ise Arktik bölgesindeki askeri varlığını büyük ölçüde hava gücü ve NATO müttefikleriyle gerçekleştirdiğı ortak operasyonlarla pekiştirmektedir. Norveç'te konuşlandırılan F-35 savaş uçakları, Kanada ve İngiltere'nin gözetim uçakları ve ABD'nin Alaska'daki Hava Kuvvetleri üssü, bölgede Rusya'nın askeri hareketliliğini dengelemeye yönelik bir caydırıcılık sağlamaktadır.

ABD ve Rusya'nın Arktik politikalarındaki temel farklılıklardan biri de müttefik ilişkileri bağlamında ortaya çıkmaktadır. ABD, NATO müttefikleriyle bölgedeki

varlığını güçlendirirken, Rusya bölgede daha izole bir strateji izlemektedir. Çin ile geliştirilen iş birliği, Rusya'nın bölgesel planlarını destekler nitelikte olsa da, Pekin'in Arktik'teki çıkarlarının uzun vadede Moskova ile çelişebileceği değerlendirilmektedir. Çin'in "Arktik İpek Yolu" projesi ve bölgedeki altyapı yatırımları, Çin'in bağımsız bir aktör olarak Arktik'te güç kazanmasına neden olurken, bu durum Rusya'nın bölgesel nüfuzunu sorgulanır hale getirebilir. Buna karşılık, ABD'nin NATO müttefikleriyle olan stratejik koordinasyonu, özellikle Finlandiya ve İsveç'in ittifaka katılımıyla daha da güçlenmiştir. NATO, son yıllarda Arktik bölgesindeki askeri varlığını artırmış, Norveç, Kanada ve Danimarka gibi kıyıdaş ülkelerle ortak tatbikatlar düzenlemiş ve bölgeye yönelik savunma planlamalarını güncellemiştir. Ancak NATO'nun doğrudan Arktik için oluşturulmuş bir operasyonel stratejisinin bulunmaması, ABD ve müttefikleri açısından stratejik bir açmaz olarak değerlendirilmektedir.

ABD ve Rusya'nın Arktik politikaları arasındaki rekabet, bölgesel güvenlik dengesini sürekli olarak etkilemektedir. ABD, bölgedeki varlığını NATO iş birliğiyle güçlendirmeye çalışırken, Rusya bölgede askeri kapasitesini genişleterek stratejik avantaj sağlamaya odaklanmaktadır. Enerji kaynakları, ticaret yolları ve askeri dengeler üzerindeki bu rekabet, NATO'nun bölgedeki politikalarını da şekillendirmekte ve ittifakın Arktik stratejisini daha sistematik bir hale getirmesini zorunlu kılmaktadır. ABD'nin önümüzdeki dönemde bölgedeki askeri varlığını artırmaya devam etmesi ve NATO ile daha güçlü bir entegrasyon sağlaması beklenirken, Rusya'nın ise Ukrayna'daki savaşın getirdiği mali ve askeri yükümlülükler nedeniyle Arktik'e ayırdığı kaynakları dengeleme ihtiyacı ortaya çıkabilir. Bu süreçte, Arktik'in jeopolitik dengeleri, sadece ABD ve Rusya arasındaki rekabetle değil, NATO'nun bölgedeki varlığının nasıl şekilleneceğiyle de doğrudan ilişkilidir.

Bu doğrultuda, Arktik bölgesi, ABD ve Rusya arasındaki jeopolitik rekabetin giderek yoğunlaştığı, askeri stratejilerin, enerji politikalarının ve uluslararası iş birliklerinin yeniden şekillendiği bir alan haline gelmiştir. ABD, NATO müttefikleriyle entegrasyonunu derinleştirerek bölgedeki stratejik varlığını güçlendirmeye

çalışırken, Rusya, Kuzey Deniz Rotası ve enerji altyapı projeleriyle ekonomik ve askeri kapasitesini artırmaya devam etmektedir. Arktik'in geleceği, büyük güçlerin bölgesel stratejileri, NATO'nun bölgedeki angajman düzeyi ve küresel güvenlik dinamikleri ile doğrudan ilişkili olarak şekillenecektir. Bu çerçevede, Arktik'teki jeopolitik dönüşümün, uluslararası hukukun, diplomatik mekanizmaların ve çok taraflı güvenlik politikalarının etkin kullanımıyla yönetilmesi, bölgesel istikrarın korunması açısından kritik bir gereklilik olarak öne çıkmaktadır.

SONUÇ

Arktik bölgesi, küresel jeopolitik rekabetin giderek daha belirleyici bir unsuru haline gelirken, ABD ve Rusya arasındaki stratejik çekişme, bölgenin geleceğini şekillendirmeye devam etmektedir. Ancak bu rekabeti yalnızca iki büyük güç arasında gelişen ikili bir mücadele olarak görmek eksik kalacaktır. Çin'in bölgedeki ekonomik ve stratejik yatırımları, Avrupa Birliği'nin çevresel ve hukuki perspektiften geliştirdiği bölgesel angajmanlar, NATO'nun genişleyen askeri varlığı ve bölge devletlerinin ulusal çıkarlarını koruma yönündeki çabaları, Arktik'teki jeopolitik dengeleri çok daha karmaşık bir hale getirmektedir. Bu bağlamda, bölgenin geleceğini değerlendirmek için büyük güç rekabetinin ötesine geçen daha geniş bir analitik çerçeve benimsemek gerekmektedir.

Rusya'nın Arktik politikaları, küresel izolasyonu aşmaya yönelik stratejik bir araç olarak da değerlendirilebilir. Ukrayna savaşının ardından Batı yaptırımları altında kalan Moskova, Arktik bölgesindeki enerji projelerine ve ulaşım hatlarına öncelik vererek, bu bölgeyi ekonomik bir çıkış noktası olarak konumlandırmaktadır. Kuzey Deniz Rotası'nın geliştirilmesi, Çin ile derinleşen iş birliği ve bölgesel askeri kapasitenin artırılması, bu stratejinin temel bileşenleri arasındadır. Ancak Rusya'nın Ukrayna'daki askeri angajmanının sürmesi, ekonomik kaynakların sınırlanması ve teknolojiye erişim konusundaki zorluklar, Arktik'te Moskova'nın hedeflerine ulaşmasını zorlaştırabilir. Özellikle Avrupa'nın enerji arz güvenliği politikalarındaki dönüşüm ve Batılı şirketlerin Rus Arktik projelerinden çekilmesi, Moskova'nın bölgedeki ekonomik planlarını sekteye uğratabilir.

ABD ve NATO açısından ise Arktik, giderek bir güvenlik

meselesi olarak ele alınmaktadır. Finlandiya ve İsveç'in NATO'ya katılımıyla birlikte, İttifak'ın bölgedeki askeri varlığı daha belirgin hale gelmiş ve Rusya'nın hareket serbestisi sınırlandırılmıştır. ABD'nin 2024 DOD Arktik Stratejisi, bölgeye yönelik uzun vadeli bir angajman geliştirmeyi amaçlarken, NATO'nun ortak tatbikatları ve Arktik devletleriyle artan iş birliği, Batı blokunun bölgesel hakimiyetini pekiştirme çabasının göstergeleridir. Bununla birlikte, NATO'nun bölgeye yönelik tutarlı bir strateji geliştirmekte geç kalması ve ABD'nin buz kırıcı filosu gibi altyapı eksiklikleri, Batılı aktörlerin bölgedeki etkinliğini sınırlandıran unsurlar arasında yer almaktadır.

Çin'in Arktik bölgesine olan ilgisi de giderek artmakta olup, Pekin'in "Yakın Arktik Devleti" söylemi, uzun vadeli ekonomik ve stratejik hedeflerinin bir göstergesi olarak okunabilir. Çin'in enerji yatırımları, lojistik altyapı projeleri ve bilimsel araştırmalar yoluyla bölgedeki varlığını derinleştirme çabası, ABD ve müttefikleri açısından dikkatle takip edilmektedir. Çin'in Arktik Konseyi'ndeki gözlemci statüsü ve Rusya ile olan iş birliği, Pekin'in bölgedeki siyasi ve ekonomik ağırlığını artırmasını sağlarken, uzun vadede Moskova ve Pekin arasında rekabetin doğabileceği de göz ardı edilmemelidir. Rusya, Çin ile iş birliğini sürdürmekte kararlı olsa da, Pekin'in ekonomik gücü ve bağımsız hareket etme kapasitesi, Moskova'nın bölgedeki çıkarlarını potansiyel olarak zayıflatır.

Bölgesel devletler açısından bakıldığında, Kanada, Norveç ve Danimarka gibi aktörlerin, ulusal güvenlik ve ekonomik çıkarları doğrultusunda Arktik politikalarını giderek daha aktif bir şekilde belirledikleri görülmektedir. Kanada, Arktik'teki egemenlik haklarını güçlendirmek için askeri varlığını artırırken, Norveç, NATO'nun bölgedeki operasyonlarında kritik bir rol üstlenmektedir. Danimarka ise Grönland üzerinden bölgesel denkleme dahil olmakta ve Arktik politikalarında transatlantik iş birliğini destekleyen bir çizgi izlemektedir. Bu ülkeler, ABD ve NATO ile iş birliği içinde hareket ederken, aynı zamanda bölgesel istikrarın sağlanması adına Rusya ile de belirli düzeyde diplomatik ilişkilerini sürdürmeye çalışmaktadır.

Gelecek projeksiyonu açısından bakıldığında, Arktik'teki güç mücadelesinin farklı boyutlara evrilme ihtimali

bulunmaktadır. Küresel ısınmanın etkileri devam ettikçe, bölgedeki ulaşım ve enerji olanaklarının genişlemesi, ekonomik rekabeti artıracak ve bu durum, aktörler arasındaki jeopolitik gerilimleri daha da derinleştirebilecektir. Ancak bölgedeki aktörlerin, çevresel sürdürülebilirlik, uluslararası hukuk ve çok taraflı iş birliği mekanizmalarına daha fazla ağırlık vermesi halinde, Arktik'in bir çatışma sahasına dönüşme riski azaltılabilir. Bu noktada, rekabetin yanı sıra işbirliği olasılıklarının da mevcut olduğu göz ardı edilmemelidir. Enerji güvenliği, deniz yollarının sürdürülebilirliği ve çevresel yönetim gibi alanlarda, ABD ve Rusya'nın karşılıklı bağımlılığa dayalı işbirliği girişimlerinde bulunduğu örnekler mevcuttur.

Özellikle enerji projeleri bağlamında, geçmişte ExxonMobil ve Rosneft arasında gerçekleşen işbirliği girişimleri, büyük güçlerin mutlak rekabet yerine pragmatik ekonomik ortaklıklar geliştirebildiğini göstermektedir. Ancak, siyasi gerilimler ve yaptırımlar, bu tür işbirliklerinin sürdürülebilirliğini sınırlamaktadır. ABD ve Rusya'nın Arktik'teki stratejileri çoğunlukla güvenlik merkezli olsa da, bölgesel istikrarın sağlanması adına ortak çevresel düzenlemeler ve denizcilik güvenliği gibi konularda belirli seviyelerde işbirliğinin sürdüğü unutulmamalıdır.

Bununla birlikte, ABD'nin Arktik stratejisinde Donald Trump'ın başkanlığı döneminde öne çıkan bazı politik girişimlerin uzun vadede etkili olabileceği değerlendirilmektedir. Trump'ın Kanada'nın ABD'nin 51. eyaleti olması yönündeki söylemi ve Grönland'ı satın alma girişimi, Washington'un bölgedeki jeopolitik çıkarlarını nasıl algıladığına dair çarpıcı örnekler sunmaktadır. Grönland üzerindeki Amerikan ilgisi, sadece ekonomik ve askeri avantajlar sağlamakla kalmayıp, Arktik üzerindeki kontrol mekanizmalarını genişletmeyi hedefleyen bir stratejinin parçası olarak değerlendirilebilir. Eğer bu tür girişimler gelecekte daha kurumsal bir çerçeveye oturtulursa, Kanada ve Danimarka gibi bölgesel aktörlerin ulusal egemenlik politikalarında önemli dönüşümler yaşanabilir ve NATO'nun Arktik'teki genişleme stratejileri doğrudan etkilenecektir.

Bu bağlamda, Arktik bölgesi yalnızca askeri ve ekonomik çıkarların değil, aynı zamanda çevresel ve küresel yönetim mekanizmalarının da şekilleneceği kritik

bir alan olmaya devam edecektir. ABD, Rusya, Çin ve NATO arasındaki rekabetin nasıl yönlendirileceği, bölgenin geleceğini belirleyecek temel faktörlerden biri olacaktır. Uluslararası sistemde süregelen dönüşümler ve bölgesel aktörlerin stratejik yönelimleri, Arktik'in jeopolitik geleceğini belirleyecek başlıca değişkenlerdir. Bu noktada, rekabetin yanında, işbirliğinin de uluslararası ilişkiler literatüründe sıkça vurgulanan "karma etkileşim" (complex interdependence) perspektifi çerçevesinde değerlendirilmesi gerekmektedir.

Sonuç olarak, Arktik'teki jeopolitik dinamikleri anlamak için yalnızca rekabet merkezli bir yaklaşım yerine, belirli alanlarda kısıtlı da olsa işbirliği ihtimallerini göz önünde bulunduran bir analiz çerçevesi benimsemek gereklidir. Bu durum, bölgesel istikrarın sürdürülebilirliği açısından önemli olduğu gibi, Arktik'in uzun vadeli istikrarı açısından hayati bir gereklilik olarak karşımıza çıkmaktadır.

KAYNAKLAR

- Arctic Council. (2022). *Arctic defense and logistics: Adapting to environmental challenges*. Arctic Defense Studies, 18(4)
- Arctic Institute. (2022). *Military modernization in the Arctic: Russia's growing footprint*. Arctic Security Report, 25(3),
- Bertelsen, R., ve Gallucci, V. (2019). *Arctic military collaboration and NATO operations*. Journal of Arctic Affairs, 12(3)
- Brown, J. (2020). *Arctic trade routes and sustainable development*. Environmental Trade Journal, 15(3)
- Chater, A., ve Oakley, R. (2021). *Arctic geopolitics and the Northern Sea Route: A strategic overview*. Journal of Arctic Affairs, 32(1),
- China National Development and Reform Commission. (2022). *Siberian logistics and Arctic trade routes*. Economic Strategies for Arctic Cooperation, 7(2),
- Choudhry, A. (2019). *The Arctic and NATO's strategic priorities: Security challenges and policy options*. International Defense Review, 21(3),
- Conley, H. A., ve Melino, M. (2016). *Arctic strategies: Navigating geopolitical complexities*. Center for Strategic and International Studies. Retrieved from <https://www.csis.org/arctic-strategies>
- Conley, H. A., ve Melino, M. (2021). *Arctic strategies: Navigating geopolitical complexities*. Center for Strategic and International Studies. Retrieved from <https://www.csis.org/arctic-strategies>
- Conley, H. A., ve Rohloff, C. (2022). *The geopolitics of Arctic shipping and resource extraction*. Arctic Policy Studies, 27.
- DoD (U.S. Department of Defense). (2022). *Blue Arctic Strategy: Ensuring security in a dynamic region*. Retrieved from <https://www.defense.gov/publications>
- Dzherelievskii, A. (2018). *U.S. military and strategic operations in the Arctic region*. Defense Strategies Journal, 14(2).
- Ferguson, I. (2022). *The Arctic's role in U.S. defense and global resilience*. Defense Insights, 8(4),
- Huebert, R. (2019). *The return of the great game in the Arctic: Strategic implications for international relations*. Arctic International, 4(3).
- Johnson, M., ve Carter, R. (2022). *Arctic climate change and U.S. strategic interests*. Polar Research Journal, 14(2),
- Kalhor, M. (2022). *Arctic geopolitics and resource competition*. Polar Affairs Journal, 29(3).
- Kalhor, M. (2022). *Russia's Arctic strategy: Balancing geopolitics and economic ambitions*. Polar Affairs Journal, 29(3),
- Meade, J. R. (2020). *Russia's New Arctic Policy 2035: Implications for Great Power Tension Over the Northern Sea Route*. National Intelligence University. Retrieved from https://www.ni-u.edu/wp-content/uploads/2023/11/NIUShort_07212020_DNI202201735_IceRusha.pdf
- Miller, D. (2019). *Resource extraction and environmental management in the Arctic*. Arctic Economy Review, 19(1),
- Mitchell, B. (1935). *The strategic significance of Alaska in global military planning*. U.S. War Department Archives.
- Office of Naval Intelligence. (2020). *Polar Sentinel: Next-generation icebreaker capabilities*. Retrieved from <https://www.oni.navy.mil/polar-sentinel-report>
- Østhagen, A. (2020). *Arctic geopolitics: Past, present, and future trends*. Polar Affairs Review, 18(2),
- RAND. (2023). *Alaska's strategic significance in Arctic policy: Historical and future perspectives*.
- Rantanen, M., Karpechko, A. Y., Lipponen, A., Nordling, K., Hyvärinen, O., Ruosteenoja, K., ... & Laaksonen, A. (2022). The Arctic has warmed nearly four times faster than the globe since 1979. *Communications Earth & Environment*, 3(1), 1-10. <https://doi.org/10.1038/s43247-022-00498-3>
- Ren, X. (2023). *Economic dynamics and power shifts in the Arctic: The role of China's Arctic Silk Road*. Arctic Economics and Strategy, 21(1),
- Ren, X. (2023). *Infrastructure developments in the Arctic: Economic pathways and geopolitical implications*.

- Arctic Economics and Strategy, 21(1),
- Roberts, J. (2021). *Geopolitical implications of Alaska's strategic location*. Arctic Policy Review, 19(4),
- Russian Ministry of Defense (RMoD). (2022). *Arctic strategy and military capabilities*. Moscow Defense Review, 19(6),
- Russian Ministry of Defense (RMoD). (2022). *Military operations and strategic objectives in the Arctic region*. Moscow Defense Review, 11(2),
- Saunes, L. (2020). *The Arctic: Great power competition and the militarization of the North*. Naval Arctic Studies, 5(1), 12-19.
- Sidorov, A. (2018). *Natural resources in the Arctic: Economic potential and strategic implications*. Siberian Geopolitical Studies, 22(1),
- Smith, J., ve Johnston, P. (2020). *Russian military activities in the Arctic: A challenge to NATO's security architecture*. Security Studies Quarterly, 36(2),
- Smith, R. (2021). *Arctic strategies: Security and cooperation in a changing region*. National Security Review, 10(2),
- Smith, R. (2022). *Technological advancements in Arctic military mobility: The Beowulf vehicle program*. Defense Technology Journal, 23(1),
- Sorensen, C. (2019). *Geopolitical implications of Arctic militarization and resource competition*. Journal of Geopolitical Studies, 34(2),
- SWP Berlin. (2023). *Geopolitical challenges in the Arctic: U.S. and NATO responses*. SWP Research Paper No. 22/2023. Retrieved from <https://www.swp-berlin.org/en/publications>
- Terebov, A. (2019). *Historical dynamics of U.S. Arctic policies*. Journal of Northern Geopolitics, 5(1),
- The Kremlin. (2023). *Об Основах государственной политики Российской Федерации в Арктике на период до 2035 года*. Retrieved from <http://kremlin.ru/acts/news/70570>
- United States Coast Guard. (2020). *Icebreaker capabilities and Arctic logistics: A comparative analysis*. Arctic Operations Report, 12(1),
- United States Department of Defense. (2022). *Arctic military strategy and operational readiness*. Washington, DC: Department of Defense Publications,
- United States Department of Defense. (2024). *2024 DOD Arctic Strategy: Security, stability, and resilience in the Arctic region*. Retrieved from <https://www.defense.gov/Arctic-Strategy-2024>
- United States Geological Survey. (2008). *Circum-Arctic resource appraisal: Estimates of undiscovered oil and gas north of the Arctic Circle* (Fact Sheet 2008–3049). U.S. Department of the Interior. Retrieved from <https://pubs.usgs.gov/fs/2008/3049/>
- Verkkouutiset. (2025, 10 Ocak). *Nato esittelee: Suomen sotilaat opettavat muille talvitaitoja*. Retrieved from <https://www.verkkouutiset.fi/a/nato-esittelee-suomen-sotilaat-opettavat-muille-talvitaitoja/#4a70e5e3>
- White House. (2022). *National Strategy for the Arctic Region*. Retrieved from <https://www.whitehouse.gov/wp-content/uploads/2022/10/National-Strategy-for-the-Arctic-Region.pdf>
- Zandee, D., de Ridder, M., ve Stoetman, A. (2020). *Energy security and the geopolitics of the Arctic*. The Hague Centre for Strategic Studies, Policy Brief No. 45. Retrieved from <https://www.hcss.nl/publications>

**GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI
BİLİM ALANINDAKİ AKADEMİSYEN
PROFİLLERİ: BETİMLEYİCİ BİR ARAŞTIRMA**

ACADEMIC PROFILES IN THE FIELD
OF JOURNALISM AND MEDIA
STUDIES: A DESCRIPTIVE STUDY

Harun DAĞ

40

GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI BİLİM ALANINDAKİ AKADEMİSYEN PROFİLLERİ: BETİMLEYİCİ BİR ARAŞTIRMA

ACADEMIC PROFILES IN THE FIELD OF JOURNALISM AND MEDIA STUDIES: A DESCRIPTIVE STUDY

Harun DAĞ¹

Anahtar Kelimeler:

Gazetecilik,
Medya çalışmaları,
Akademisyen,
Üniversite.

Keywords:

Journalism,
Media studies,
Academics,
University.

ÖZ

Türkiye’de yaklaşık yetmiş beş yıllık bir geçmişe sahip olan gazetecilik eğitiminin yaygınlaşmasıyla birlikte bu alanda çalışan ve araştırmalarını yürüten akademisyen sayısı da artış göstermiştir. Çalışmada, gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanlarındaki akademisyen profillerinin ortaya çıkarılması amaçlanmıştır. Çalışma gazetecilik ve medya çalışmaları alanında hangi tür akademik üretimin ön plana çıktığını ve hangi alt alanların daha çok çalışıldığını göstermesi bakımından, ilgili alana yönelik çalışma yapacaklar için önem arz etmektedir. Araştırma yöntemi olarak içerik analizi yönteminin kullanıldığı çalışmada, 643 öğretim elemanının gazetecilik ve medya çalışmaları alanında yer aldığı saptanmıştır. Örneklemeye dahil edilen 446 akademik personel içerisinde doktor öğretim üyelerinin yoğunlukta olduğu tespit edilmiştir. Profesör unvanlı akademisyenlerin akademik yayın (kitap, kitap bölümü, ulusal makale, uluslararası makale, ulusal bildiri, uluslararası bildiri) ortalaması, diğer öğretim elemanlarına göre daha yüksek olduğu görülmüştür. Akademisyenlerin en çok çalıştığı anahtar kelimeler ise sırasıyla: “gazetecilik”, “medya araştırmaları”, “yeni medya çalışmaları”, “internet yayıncılığı” ve “medya okuryazarlığı” olmuştur.

ABSTRACT

With the expansion of journalism education, which has a history of approximately seventy-five years in Turkey, the number of academics working and researching in the field has also increased. This study aims to examine the academic profiles of scholars in the fields of journalism and media studies. It is significant in that it reveals which types of academic output are most prominent and which subfields receive the most attention, thereby serving as a valuable reference for future researchers in the field. The study, which used content analysis as a research method, found that 643 academic staff were involved in the field of journalism and media studies. Among the 446 academics who were included in the sample, it was found that assistant professor (Dr. Öğr. Üyesi) constitute the majority. Professors were found to have the highest average number of academic publications (book, book chapter, national and international article, conference papers) compared to other academic titles. The most frequently studied keywords by these academics were identified as "journalism," "media studies," "new media studies," "online broadcasting," and "media literacy," respectively.

¹ Doktor Öğretim Üyesi,
Süleyman Demirel Üniversitesi,
İletişim Fakültesi, harundag@
sdu.edu.tr, Orcid: 0000-0003-
1345-9489

GİRİŞ

İnsanlar için çevresinde olup bitenler ile kendi hayatını yakından ilgilendirebilecek gelişmeler tarihin hemen her döneminde merak edilen konular olmuştur. Bu merak ihtiyacının giderilmesinin temeli olan bilginin edinilmesi ve dağıtılması beklentisi de gazetecilik mesleğinin doğuşu ve gelişimini sağlamıştır. Gazetecilik mesleği 18. yüzyılda kapitalizmin etkisiyle Batı Avrupa’da güç sahibi olan burjuvazinin ihtiyaç duyduğu haberleri aktarmak için ortaya çıkmıştır (Alemdar ve Uzun, 2019: 15). Gazeteciliğin bir uygulama alanı olan kitle iletişim araçlarına haber verme, bilgi sağlama, güdüleme, toplumsallaştırma, tartışma ortamı oluşturma, eğitim, eğlendirme, kültürün gelişmesine katkı ve bütünleştirme gibi işlevler yüklenmiştir (Kaya, 1985; 15-16). Bu çerçevede gazeteciliğin temel görevi de topluma doğru bilgi aktarma olarak görülmektedir. Doğru bilgi aktarılmasının önüne geçilmemesi koşulu ile kitle iletişim araçlarına atfedilen diğer işlevler de gazetecilik mesleğinden beklentiler arasında yer almaktadır (Girgin, 2008; 144). Toplumsal işlevleri bulunan gazetecilik mesleğinin icra ediliş biçimi de zamanla değişim ve dönüşüm geçirmiştir. On dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren kapitalist ekonominin de etkisiyle kitle gazeteleri mesleğin önemli bir alanı olmuş, gazetelerin içeriğinde farklılaşmalar yaşanmıştır (Tokgöz, 2022: 29-30). Yirminci yüzyılla birlikte dünyadaki siyasi karışıklıklar ve savaşlar gazetelerin politik olarak konumlanmasına neden olmuştur. İkinci Dünya Savaşı ile de herhangi bir siyasi görüşün doğrudan savunulduğu gazetecilik uygulamaları belirginleşmiştir. 1980’li yıllarla birlikte ise medya ve gazetecilik alanındaki kamusal tekellerin yerini şirketler almış, ekonomik çıkarlar gazetecilik mesleği üzerinde doğrudan etkisini hissettirmeye başlamıştır (Briggs ve Burke, 2004; Kaya, 2010). Türkiye’de de dünya ile benzer bir biçimde 24 Ocak 1980 kararları ile medya ve gazetecilik alanı değişim ve dönüşüm yaşamıştır. Gazetecilik alanında farklı sermaye grupları hakimiyetini kurmaya başlamıştır (Adaklı, 2010: 68). Gazetecilik mesleğinden beklentiler zaman içerisinde değişmeye de kitle iletişim araçlarının içinde bulunduğu durumlara bağlı olarak uygulama biçimleri farklılaşmıştır. Bu farklılaşmalar da çeşitli açılardan bilim insanlarının ilgisini çekmiş ve

gazetecilik konusu bir iletişim alanı olarak araştırılmaya başlanmıştır.

İletişim biliminin diğer disiplinlerden bağımsız olarak ortaya çıkması 20. yüzyılın ikinci yarısına denk gelmektedir. Diğer bilim dallarında olduğu gibi iletişim biliminin gelişmesinde de teknolojik yenilikler etkili olmuştur. İletişim bilimleri kapsamında kitle iletişime yönelik ilk araştırmalar, tarihsel gelişim sürecine de uygun olarak öncelikle gazetelerle ilgili yapılmıştır (Aziz, 2006: 10-12). İletişim bilimleri içerisinde öncü olan gazetecilik bilimi, sosyoloji, hukuk veya iktisat gibi diğer sosyal bilimlerden daha genç bir bilim dalıdır. Gazeteler ilk kez 17. yüzyılda ortaya çıksa da gazete, gazetecilik ve gazeteciliğin çevreyle ilişkisini inceleyen bir bilim dalının oluşturulması 20. yüzyılda gerçekleştirilebilmiştir. Gazete bilgisi kapsamında gazeteler ve gazetecilikle ilgili yapılan çalışmalar gazetecilik biliminin temelini oluşturmaktadır. Gazetecilik bilimde yapılmış ilk ve klasik çalışmalardan biri Kasper Stieler tarafından yazılan “Gazete Keyfi ve Yararları” isimli eserdir. Ayrıca bunun yanı sıra hukuk, tarih ve felsefe bilim alanında çalışan araştırmacılar tarafından gazete ve gazetecilik konusunu ele alan çalışmalar da yapılmıştır (Alver, 2011: 23, 35-37). Gazetecilik biliminin gelişmesinde etkili olan unsurlardan biri olan iletişim eğitimi (Aziz, 2006: 10) ise Avrupa ülkeleri ve Amerika Birleşik Devletleri’nde 1950’li yıllarda başlarken, Türkiye’de 1950’li yıllarda farklı girişimler olsa da 1960’lı yıllarda kurumsallaşma sağlanmıştır (Dağtaş ve Kaymas, 1998: 94). Türkiye’de gazetecilik eğitimi konusunda 1950’de İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi bünyesinde kurulan Gazetecilik Enstitüsü öncü olmuş, sonraki yıllarda Ankara Üniversitesi (1965), Marmara Üniversitesi (1971), Gazi Üniversitesi (1971), Ege Üniversitesi (1971) ve Anadolu Üniversitesi’nde (1977) farklı isimlerle kurulan fakültelerde gazetecilik ve medya eğitimi verilmeye başlanmıştır (İrvan, 2022: 237-238). Özellikle 1990’lı yıllarla birlikte iletişim fakülteleri adı altında gazetecilik ve medya eğitimi birçok üniversitede yer almaya başlamıştır. Günümüzde ise 50 üniversitede (devlet, vakıf) gazetecilik lisans eğitimi verilmektedir. Ayrıca bunların yanı sıra çeşitli fakültelerde yeni medya, yeni medya ve iletişim ile medya ve iletişim bölümlerinde de gazetecilik ve medya eğitimi yapılmaktadır (Yükseköğretim Program Atlası,

2024). Türkiye’de gazetecilik eğitimi başlamadan önce sosyal bilimler alanında yapılan çalışmalar içerisinde gazetecilik konusu da ele alınmıştır. Ancak iletişim eğitimi verilen okulların kurulmasıyla birlikte doğrudan gazetecilik ve medya alanıyla ilgili incelemeler daha yoğun bir şekilde yapılmaya başlanmıştır (Tokgöz, 2000: 14-27). Türkiye’de yaklaşık 75 yıllık bir eğitim geçmişine sahip olan gazetecilik ve medya alanıyla ilgili akademisyenler de çeşitli çalışmalar yürütmüştür. Yükseköğretim Kurulu Başkanlığı Tez Merkezi verilerine göre gazetecilik ve medya alanına yönelik 1968 yılında yapılan ilk tez çalışmasının konusu gazete işletmelerinde muhasebe olmuştur. Bu araştırmanın yanı sıra terör ve kamuoyu, röportaj, gazetelerin kamuoyu oluşturma rolleri ve popüler kültür gibi konular da gazetecilik ve medya çalışmaları alanında çalışılan ilk konular arasında yer almaktadır (YÖK Tez, 2025).

Geçmişten günümüze gazetecilik ve medya alanıyla ilgili profesyonellerin görüşleri, gazetecilik uygulamaları, medya metinlerinin analizi, gazetecilik ve medyaya yönelik tutum ve davranışlar, medyanın etkisi, medya teknolojileri, habercilik pratikleri gibi birçok alt alanla ilgili araştırma ve proje yürütülmüştür. Çalışmada da bu araştırmaları yapan gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademik personelin profillerinin incelenmesi amaçlanmıştır. Araştırma, gazetecilik alanında hangi tür akademik üretimin ön plana çıktığını ve hangi alt alanların daha çok çalışıldığını göstermesi bakımından önem arz etmektedir. Bu çalışma, literatür taraması, metodoloji, bulgular, sonuç ve öneri bölümlerinden oluşmaktadır.

GAZETECİLİK VE MEDYA ÇALIŞMALARI AKADEMİSYENLERİ İLE İLGİLİ ÇALIŞMALAR

Gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanı özelinde akademisyenler üzerine yapılan araştırmalarla ilgili literatür incelemesi yapıldığında, akademik bir çalışmanın olmadığı gözlenmiştir. Ancak iletişim alanında ve farklı alt dallarındaki akademik personellerin özgeçmişi üzerine çeşitli çalışmaların yapıldığı görülmüştür. Bu araştırmalardan biri olan Arık ve Bayram’ın (2011) yaptığı çalışmada; iletişim fakültelerinde çalışan öğretim üyelerinin sayısı, cinsiyet dağılımı, eğitim aldıkları alanlara

yönelik bilgileri incelenip değerlendirmede bulunulmuş, özellikle doktoraasını iletişim eğitimi üzerine tamamlamış öğretim üyesi eksikliği vurgulanmıştır. Akgül ve Akdağ (2018) da yine iletişim fakültelerinde çalışan öğretim üyelerinin profillerini incelemiş, devlet üniversiteleri bünyesinde eğitim öğretime devam eden 38 fakültede çeşitli sosyal bilimler ve fen bilimleri disiplinlerinde eğitimini tamamlamış akademisyenlerin çalıştığını saptamıştır. Akgül ve Akdağ, kamu üniversitelerindeki iletişim fakültelerinde çok çeşitli ve melez bir yapının bulunduğunu tespit etmiştir. Yapıcıoğlu Ayaz (2024) ise reklamcılık alanında çalışan akademik personelin özgeçmişlerini incelemiş, 48 iletişim fakültesi bünyesinde çalışan 175 akademisyenin profilini araştırmış ve reklamcılık alanında devlet üniversitelerinde araştırma görevlilerinin, vakıf üniversitelerinde ise doktor öğretim üyesi kadrosunda bulunanların yoğunlukta olduğunu, bölümlerin bulunduğu fakültelerin kuruluş tarihi ile ilgili alanda çalışan akademisyen sayılarının doğru orantılı olduğunu saptamıştır.

İletişim alanında çalışan akademisyenlerin profili üzerine yapılan sınırlı sayıdaki araştırmanın yanı sıra farklı alanlardaki akademik personelin özgeçmişi üzerine birçok çalışmanın yer aldığı görülmektedir. Bunlar arasında pazarlama alanında çalışan kadın akademisyenlerin incelendiği (Demirtaş, 2022), pazarlama alanında bulunan öğretim üyelerinin araştırıldığı (Vayisoğlu ve Duygun, 2024), turizm eğitimi verenlerin ele alındığı (Temizkan ve Behremen, 2017), coğrafya bölümündeki öğretim üyelerinin değerlendirildiği (Çiçek, 2022) çalışmalar bulunmaktadır. Ayrıca ebelik bölümü akademik personellerine odaklanan (Koçak, vd. 2017), felsefe bilim alanıyla ilişkili öğretim üyelerini irdeleyen (Çiçekdağı, 2021) eğitim programları ve öğretim anabilim dalında görev yapan öğretim elemanlarını araştıran (Erişti, 2013), hemşirelik yüksekokullarındaki araştırma görevlilerini inceleyen (Dönmez ve Özsoy, 2013) çalışmalar da dikkat çekmektedir. Bu çalışma ise gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında hangi tür akademik yayınların ön plana çıktığını ortaya koyması ve hangi alt alanların daha çok çalışıldığını göstermesi bakımından önem arz etmekte ve daha önce yapılan benzer araştırmalardan farklılaşmaktadır.

YÖNTEM

Çalışmada içerik analizi yöntemi kullanılmıştır. İçerik analizi sosyoloji, psikoloji, tarih, gazetecilik ve siyasal bilimler gibi farklı alanlarda farklı amaçlarla kullanılan bir araştırma yöntemidir (Öğülmüş, 1991: 213). İçerik analizine iletilerin açık, anlaşılır, ölçülebilir ve doğrulanabilir bir açıklamasını yapmak için başvurulmaktadır. Anlamlandırmanın düzenlem düzeyini çözümlemektedir. Herhangi bir iletişim sisteminden birimlerin belirlenmesi ve sayılması şeklinde uygulanmaktadır. Sayılacak birimler araştırmacının incelemek istediği her tür içerik olabilmektedir (Fiske, 2017: 248). İçerik analizi, istatistiki verilerden hareketle yorum yapma imkanı vermektedir (Koçak ve Arun, 2006: 24). Sistematikliği ve nesnelliği ön planda tutan içerik analizi ile belgeler yani yazılı olan metinler, görüşmeler, resimler, edebi eserler gibi sosyal bilimler için kaynaklık edebilecek çeşitli materyaller incelenebilmektedir. Özetle yazılı ya da görsel olarak mevcut olan çıktıların çözümlemesinde kullanılmaktadır (Gökçe, 2019: 30-33). Dolayısıyla çalışmada da açık bir şekilde sunulan veriler ele alınacağından içerik analizi yöntemi uygun bulunmuştur. İçerik analizi süreci; araştırma sorularının veya hipotezlerin belirlenmesi, çözümleme birimlerinin tespit edilmesi, örneklem ve araştırma kategorilerinin belirlenmesi, kodlama ve verilerin değerlendirilmesi aşamalarından oluşmaktadır (Yıldırım, 2015: 126). Bu çalışmada da içerik analizi sürecine uygun olarak çalışma birimi belirlenmesi, araştırma sorularının oluşturulması, araştırma kategorilerinin tespiti, kodlama ve verilerin yorumlanmasını kapsayan aşamaları uygulanmıştır.

Veri Toplama Süreci ve Çalışma Birimi

Çalışma birimi olarak gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında görev yapan profesör doktor, doçent doktor, doktor öğretim üyesi ve araştırma görevlileri belirlenmiştir. Araştırma verileri 23 Ekim 2024- 1 Kasım 2024 tarihleri arasında YÖK Akademik veri tabanından elde edilmiştir (YÖK Akademik, 2024). Araştırma verilerine YÖK Akademik veri tabanının “sosyal, beşeri ve idari bilimler” biriminden, “gazetecilik ve medya çalışmaları” bilim alanı seçilerek ulaşılmıştır. Gazetecilik ve medya çalışmaları biriminden öncelikle akademik personelin toplam sayısı

ve dağılımı için “profesör doktor”, “doçent doktor”, “doktor öğretim üyesi” ve “araştırma görevlisi” alanına başvurulmuştur. Sonrasında ise akademik personelin tek tek profillerine giriş yapılarak, akademik yayın sayıları ve türlerine, çalıştıkları fakülte bilgilerine, görev yaptıkları bölümlerin hangileri olduğuna ve proje bilgilerine ulaşılmıştır. Hangi üniversitede gazetecilik ve medya çalışmaları alanında daha fazla akademik personelin çalıştığının tespit edilmesi için ise veri tabanındaki “üniversiteler” kısmı kullanılmıştır.

Araştırma Kategorileri

Akademisyen profilleri üzerine yapılmış çeşitli çalışmalar bulunmaktadır. Bu araştırmalarda unvan, cinsiyet, üniversite türü, yayın sayıları, yayın türleri (Çiçek, 2022; Demirtaş 2022; Çiçekdağı, 2021; Vayisoğlu ve Duygun, 2024) araştırma kategorisi olarak kullanılmıştır. Bu çalışmada ise önceki araştırmalar da dikkate alınarak analiz için araştırma kategorileri unvan, cinsiyet, üniversite türü, fakülte ve bölüm bilgisi, yayın sayıları ve türleri, proje sayıları ve türleri ile anahtar kelimeler şeklinde belirlenmiştir.

Araştırmanın Amacı

Araştırma, gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin profillerini inceleme amacını taşımaktadır. Gazetecilik ve medya çalışmaları alanında üretilen akademik çıktıların (makale, kitap, proje) yoğunluğunun tespit edilmesi ile hangi alt alanların daha çok çalışıldığının belirlenmesi çalışmanın alt amaçlarını oluşturmaktadır.

Evren ve Örneklem

Araştırmanın evrenini Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında yer alan akademisyenler oluşturmaktadır. Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki 643 akademik personelden (Prof. Dr., Doçent Dr., Dr. Öğr. Üyesi, Arş. Gör., Öğr. Gör.) 446’sı analiz için örneklem olarak seçilmiştir. Öğretim görevlileri araştırma kapsamına alınmamıştır. Çünkü öğretim görevlilerinin bir kısmının rektörlük kadroları altında idari görevlerde bulunduğu, bir kısmının üniversitelerin uygulama birimlerinde çalıştığı, bir kısmının ise fakültelerde ders verdiği ve araştırmalarını

yürüttüğü bilinmektedir. Ancak verilerin elde edildiği YÖK Akademik (2024) üzerinden öğretim görevlileri arasındaki bu ayrımın tespit edilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla araştırma verilerinin hatalı oluşmasını engellemek adına öğretim görevlileri örnekleme dahil edilmemiştir.

Araştırmanın Sınırlılıkları

Çalışma belirli sınırlılıklar içermektedir. Bunlardan bir tanesi, Türkiye’deki üniversitelerde görevli olan akademisyenlerin çalışmaya dahil edilmiş olmasıdır. Diğer sınırlılık, ilgili alanda çalışan öğretim üyeleri ve araştırma görevlilerinin incelemeye alınmasıdır. Akademik personelin özellikle yayın ve proje bilgileri bakımından YÖK Akademik veri tabanındaki bilgilerinin güncelliği de bir diğer sınırlılıktır. Bunların yanı sıra akademik yayınlar açısından verilere özet bildirilerin alınmaması, hakemsiz dergilerde yayımlanan makalelerin eklenmemesi ve tez projelerinin analiz birimi olarak kullanılmaması diğer kısıtları oluşturmaktadır.

Araştırma Soruları

Çalışmanın amacı doğrultusunda 8 araştırma sorusu belirlenmiştir.

- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında çalışanlar akademik unvanlara göre sayısal açıdan nasıl farklılaşmaktadır?
- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin cinsiyet açısından dağılımı nasıldır?
- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında çalışanların görev aldıkları üniversite türü nelerdir?
- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında çalışanların unvanları bakımından üniversite türüne göre dağılımında farklılaşma var mıdır?
- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenler hangi anahtar kelimeler üzerine çalışmaktadır?
- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin unvanlara göre yayın sayıları ne düzeydedir?

- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin unvanlara göre ortalama yayın sayıları ve türlerinin (kitap, kitap bölümü, bildiri, makale) dağılımı nasıldır?
- Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin unvanlara göre görev aldıkları proje (AB, TÜBİTAK, BAP, Kamu kurumları, Özel kuruluşlar) türleri hangileridir?

ARAŞTIRMA BULGULARI

Tablo 1. Akademisyenlerin unvanlara göre dağılımı

Unvan	Frekans	(%)
Profesör Doktor	93	20.85
Doçent Doktor	95	21.30
Doktor Öğretim Üyesi (Doçent)	45	10.09
Doktor Öğretim Üyesi	107	23.99
Araştırma Görevlisi	106(1 Unvan Doçent)	23.77
Toplam	446	100

Tablo 1’de gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin unvanlara göre dağılımı yer almaktadır. Araştırmanın örnekleme dahil edilen 446 öğretim elemanı içerisinde % 34,8 ile doktor öğretim üyesi kadrosunda çalışanların çoğunlukta olduğu görülmektedir. Araştırma görevlileri ise % 23,77 ile doktor öğretim üyelerinden sonra ikinci sırada gelmektedir. Bu noktada, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı’ndan (ÜAK) doçent unvanını almış fakat üniversitelerin doçent kadrosuna atanmamış akademisyenler doktor öğretim üyelerinin nicelik anlamında ön plana çıkmasını sağlamıştır. Ayrıca diğer bilim dallarına göre gazetecilik ve medya çalışmaları alanı daha yeni bir çalışma alanı olduğu için akademisyenlik anlamında ilk kadrolar olan araştırma görevlisi ve doktor öğretim üyelerinin yoğunlukta olduğu da söylenebilir.

Tablo 2. Akademisyenlerin Cinsiyete Göre Dağılımı

Cinsiyet	Frekans	(%)
Erkek	229	51.35
Kadın	217	48.65
Toplam	446	100

Tablo 2’de araştırma örneklemeine dahil edilen akademisyenlerin cinsiyet dağılımı yer almaktadır. 446 akademik personel içerisinde kadın erkek sayısı birbirine yakındır. Erkek akademisyenlerin oranı % 51,35 ile kadın akademisyenlere göre yüksek olduğu görülmektedir.

Tablo 3. Akademisyenlerin üniversite türüne göre dağılımı

Üniversite Türü	Sayı	(%)
Devlet	343	76.91
Vakıf	103	23.09
Toplam	446	100

Tablo 3’te öğretim elemanlarının üniversite türüne göre dağılımına yer verilmiştir. Gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin yüksek bir oranda devlet üniversitelerinde görev yaptığı görülmektedir. 446 akademik personelin % 76,91’i devlet üniversitelerinde çalışmaktadır. Gazetecilik ve medya eğitiminin yoğun olarak bulunduğu iletişim fakültelerinin çoğunlukla kamu üniversitelerinde yer alması ile doğru orantılı bir sonuç ortaya çıkmıştır.

Tablo 4. Üniversite türüne göre akademisyenlerin dağılımı

	Devlet		Vakıf	
	Sayı	(%)	Sayı	(%)
Profesör	79	23.03	14	13.59
Doçent	73	21.28	22	21.36
Doktor Öğretim Üyesi (Doçent)	40	11.66	7	6.80
Doktor Öğretim Üyesi	71	20.70	34	33.01
Araştırma Görevlisi	80	23.32	26	25.24
Toplam	343	100	103	100

Tablo 4’te üniversite türüne göre akademik unvanların dağılımı gösterilmiştir. Buna göre hem kamu üniversitelerinde (% 32,33) hem de vakıf üniversitelerinde (% 39,81) doktor öğretim üyesi kadrosunda çalışan akademisyenlerin yoğunlukta olduğu belirlenmiştir. Araştırma görevlilerin sayısı ve oranı da iki üniversite türünde de ikinci sırada gelmektedir. Devlet

üniversitelerinde yoğunluğu profesör doktor (% 23,03) ile doçent doktor (% 21,28) takip etmektedir. Vakıf üniversitelerinde ise doçent doktor oranı (% 21,36) üçüncü sırada yer alırken profesör doktor (% 13,59) unvanına sahip olanlar dördüncü sırada bulunmaktadır.

Tablo 5. Üniversitelere göre akademisyenlerin dağılımı

Üniversite	Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üyesi (Doç.)	Dr. Öğr. Üyesi	Arş. Gör.	Toplam
Anadolu Üniversitesi	12	4	1	3	4	24
İstanbul Üniversitesi	11	2	-	2	4	19
Kocaeli Üniversitesi	3	1	5	2	7	18
Marmara Üniversitesi	7	2	2	2	2	15
Ege Üniversitesi	3	6	3	1	1	14
Erciyes Üniversitesi	2	8	1	1	2 (1 Doç.)	14
Selçuk Üniversitesi	6	5	1	-	1	13
Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi	4	3	1	1	3	12
İstanbul Aydın Üniversitesi	-	7	-	2	3	12
Akdeniz Üniversitesi	3	3	2	1	2	11
İstanbul Gelişim Üniversitesi	-	3	-	6	2	11
Toplam	51	44	16	21	31	163
Diğer² (121)	42	51	29	86	75	283
Genel Toplam	93	95	45	107	106	446

2 Diğer kategorisi tabloda bulunmayan 121 farklı üniversiteyi (kamu ve vakıf) kapsamaktadır.

Tablo 5’te üniversitelere göre gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademisyenlerin dağılımı sunulmaktadır. Anadolu Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademik personelin en çok bulunduğu üniversiteler olarak ön plana çıkmaktadır. Bu üniversiteleri sırasıyla, Marmara Üniversitesi, Ege Üniversitesi, Erciyes Üniversitesi, Selçuk Üniversitesi, Hacı Bayram Veli Üniversitesi, İstanbul Aydın Üniversitesi, Akdeniz

Üniversitesi ve İstanbul Gelişim Üniversitesi takip etmektedir. Gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademisyenlerin en çok bulunduğu ilk beş üniversiteye bakıldığında, dört üniversitenin (Anadolu, İstanbul, Marmara ve Ege) Türkiye’deki iletişim ve gazetecilik eğitimini başlatan okullar olduğu görülmektedir. Bu durum iletişim ve gazetecilik eğitimi tarihi ile ilgili alanda görev yapan akademik personel sayısı arasında doğru orantılı bir sonucu ortaya çıkarmaktadır.

Tablo 6. Fakültelere göre akademisyenlerin dağılımı

Fakülte	Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üyesi (Doçent)	Dr. Öğr. Üyesi	Arş. Gör.	Toplam
İletişim	68	80	39	77	88	352
İletişim Bilimleri	9	3	1	3	4	20
İktisadi ve İdari Bilimler	1	3	-	3	7	14
Uygulamalı Bilimler	1	2	-	6	1	10
Meslek Yüksekokulu	-	1	-	6	-	7
Sosyal ve Beşeri Bilimler	1	1	1	2	-	5
Fen Edebiyat	2	2	-	1	-	5
Sanat ve Tasarım	1	1	-	1	2	5
Güzel Sanatlar	1	1	-	3	-	5
İnsan ve Toplum Bilimleri	2	-	-	1	-	3
Sanat ve Sosyal Bilimler	1	-	-	1	1	3
Teknik bilimler Meslek yüksekokulu	1	-	2	-	-	3
Sanat, Tasarım ve Mimarlık	1	-	-	1	-	2
Güzel Sanatlar ve Mimarlık	1	-	1	-	-	2
İşletme ve Yönetim Bilimleri	2	-	-	-	-	2
Açıköğretim	1	-	-	-	-	1
Sosyal bilimler meslek yüksekokulu	-	-	1	1	-	2
İşletme	-	-	-	-	2	2
Kara Harp Okulu	-	1	-	-	-	1
Kültür ve Sosyal Bilimler	-	-	-	1	-	1
Mimarlık ve Tasarım	-	-	-	-	1	1
Toplam	93	95	45	107	106	446

Tablo 6’da fakültelere göre akademisyenlerin dağılımı bulunmaktadır. Gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademik personelin büyük kısmı (%78,92) iletişim fakültelerinde yer almaktadır. İletişim fakültelerini iletişim bilimleri (%4,48), iktisadi ve

idari bilimler (%3,14) ve uygulamalı bilimler (%2,24) fakülteleri takip etmektedir. Gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademik personelin yüzde 11,21’i ise 17 farklı fakülte ve meslek yüksekokulu bünyesinde görev yapmaktadır.

Tablo 7. Bölümlere göre akademisyenlerin dağılımı

Bölüm	Prof. Dr.	Doç. Dr.	Dr. Öğr. Üyesi (Doçent)	Dr. Öğr. Üyesi	Arş. Gör.	Toplam
Gazetecilik	64	55	26	45	70	260
Radyo Televizyon ve Sinema	8	11	9	15	7	50
Yeni Medya ve İletişim	1	12	1	18	17	49
Yeni Medya	-	1	2	4	3	10
Görsel İletişim Tasarımı	3	1	1	1	3	9
Halkla İlişkiler ve Tanıtım	2	1	-	1	2	6
Halkla İlişkiler ve Reklamcılık	1	3	-	2	-	6
İletişim ve Tasarım/ı	1	-	1	3	1	6
Televizyon Haberciliği ve Programcılığı	-	2	-	3	1	6
Pazarlama ve Reklamcılık	-	-	2	3	-	5
Görsel, İşitsel Teknikler Ve Medya Yapımcılığı	-	1	2	2	-	5
Sinema ve Televizyon	1	1	-	2	-	4
İletişim Bilimleri	3	1	-	-	-	4
Medya ve İletişim	2	2	-	-	-	4
Çizgi Film ve Animasyon	1	-	-	1	1	3
Dijital Oyun Tasarımı	-	-	-	3	-	3
İşletme	2	-	-	-	-	2
Sosyoloji	1	-	-	1	-	2
Gazetecilik ve Habercilik	-	1	-	1	-	2
Uzaktan Eğitim	1	-	-	-	-	1
Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler	1	-	-	-	-	1
Medya	1	-	-	-	-	1
Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi	-	1	-	-	-	1
Sosyal ve Beşeri Bilimler	-	1	-	-	-	1
Mütercim ve Tercümanlık	-	1	-	-	-	1
İletişim Tasarımı ve Yönetimi	-	-	1	-	-	1
Kültür ve İletişim Bilimleri	-	-	-	1	-	1
Ulaştırma Hizmetleri	-	-	-	1	-	1
Grafik	-	-	-	-	1	1
Toplam	93	95	45	107	106	446

Tablo 7’de bölümlere göre akademisyenlerin dağılımı gösterilmektedir. Gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademik personel çoğunlukla (%58,30) gazetecilik bölümlerinde bulunmaktadır. Gazetecilik bölümünü sırasıyla radyo televizyon ve sinema (%11,21), yeni medya ve iletişim (%10,99) ve yeni medya (%2,24) bölümleri takip etmektedir. Bu bölümler dışında toplam 25 farklı bölümde 77 (%17,26) gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademik personel yer almaktadır.

Tablo 8’de yayınların akademik unvanlara göre dağılımları gösterilmiştir. Akademik yayın sayısı unvanlarla doğru

orantılı bir şekilde yer almaktadır. Kitap, kitap bölümü, uluslararası makale, ulusal makale, uluslararası bildiri ve ulusal bildiri konusunda profesör unvanlı akademisyenlerin ilk sırada olduğu görülmektedir. Profesörleri sırasıyla doçent, doktor öğretim üyesi ve araştırma görevlisi takip etmektedir.

Tablo 9’da kitap ve kitap bölümlerinin unvanlara göre dağılımı bulunmaktadır. Profesör unvanlı akademisyenlerin ortalama kitap sayısının (3,62) ön plana çıktığı tespit edilmiştir. Doçent unvanlı öğretim üyelerinin ortalama kitap sayılarının (2,03) da diğer akademik personellerden daha yüksek olduğu görülmektedir. Kitap bölümü yazarlığı konusunda da profesör (11,20) ve doçent (10,11) unvanlı akademisyenler dikkat çekmektedir.

Tablo 8 Yayınların akademik unvanlara göre dağılımı

	Kitap	(%)	Kitap Bölümü	%	Uluslararası Makale	%	Ulusal makale	%	Uluslararası Bildiri	%	Ulusal bildiri	%
Prof.	337	50,60	1042	34,79	825	39,29	687	36,14	729	41,92	161	50,63
Doç.	193	28,98	961	32,09	649	30,90	624	32,82	542	31,17	80	25,16
Dr. Öğr. Üyesi (Doç.)	50	7,51	417	13,92	256	12,19	239	12,57	173	9,95	29	9,12
Dr. Öğr. Üyesi	73	10,96	426	14,22	287	13,67	250	13,15	240	13,80	40	12,58
Arş. Gör.	13	1,95	149	4,97	83	3,95	101	5,31	55	3,16	8	2,52
Top.	666	100	2995	100	2100	100	1901	100	1739	100	318	100

Tablo 9 Kitap ve kitap bölümlerinin unvanlara göre dağılımı

Unvan	Sayı	Kitap	Ortalama kitap sayısı	Kitap bölümü	Ortalama kitap bölümü sayısı
Prof.	93	337	3,62	1042	11,20
Doç.	95	193	2,03	961	10,11
Dr. Öğr. Üyesi (Doç.)	45	50	1,11	417	9,26
Dr. Öğr. Üyesi	107	73	0,68	426	3,98
Arş. Gör.	106(1 Unvan Doçent)	13	0,12	149	1,39
Top.	446	666	-	2995	-

Tablo 10 Makalelerin unvanlara göre dağılımı

Unvan	Sayı	Ulusal makale	Ortalama ulusal makale sayısı	Uluslararası makale	Ortalama uluslararası makale sayısı
Prof.	93	687	7,38	825	8,87
Doç.	95	624	6,56	649	6,83
Dr. Öğr. Üyesi (Doç.)	45	239	5,31	256	5,68
Dr. Öğr. Üyesi	107	250	2,33	287	2,68
Arş. Gör.	106(1 Unvan Doçent)	101	0,95	83	0,82
Top.	446	1901	-	2100	-

Tablo 11 Bildirilerin unvanlara göre dağılımı

Unvan	Sayı	Ulusal bildiri	Ortalama ulusal bildiri sayısı	Uluslararası bildiri sayısı	Ortalama uluslararası bildiri sayısı
Prof.	93	161	1,73	729	7,83
Doç.	95	80	0,84	542	5,70
Dr. Öğr. Üyesi (Doç.)	45	29	0,64	173	3,84
Dr. Öğr. Üyesi	107	40	0,37	240	2,24
Arş. Gör.	106(1 Unvan Doçent)	8	0,075	55	0,51
Top.	446	318	-	1739	-

Tablo 12 Akademisyenlerin anahtar kelimeler bakımından çalıştıkları alanlar

Anahtar Kelime	Sayı	(%)
Gazetecilik	448	30.48
Medya Araştırmaları	395	26.87
Yeni Medya Çalışmaları	140	9.52
İnternet Yayıncılığı	117	7.96
Medya Okuryazarlığı	88	5.99
Diğer	282	19.18
Toplam	1470	100

Tablo 10’de makalelerin unvanlara göre dağılımı sunulmaktadır. Profesör unvanlı akademisyenlerin ortalama ulusal makale sayısı (7,38) ile ortalama uluslararası makale sayısı (8,87) diğer öğretim elemanlarına göre daha yüksektir. Profesör unvanlı öğretim üyelerini sırasıyla doçent, doktor öğretim üyesi ve araştırma görevlileri takip etmektedir.

Tablo 11’de bildirilerin unvanlara göre dağılım bilgisi aktarılmaktadır. Bildiri sayılarında da kitap, kitap bölümü ve makale sayılarında olduğu gibi akademik unvanlarla doğru orantılı sonuç ortaya çıkmıştır. Profesör unvanlı akademisyenler özellikle ortalama ulusal bildiri sayısı (1,73) ile diğer öğretim elemanlarına göre dikkat çekmektedir. Bunu sırasıyla doçent, doktor öğretim üyesi ve araştırma görevlileri takip etmektedir.

Tablo 13 Akademisyenlerin görev aldıkları proje bilgileri

Unvan	TUBİTAK	AB	BAP	Resmi Kurum ve Kuruluşlar	Özel Kuruluşlar	Diğer Ulusal	Diğer Uluslararası
Prof.	24	34	105	39	6	64	7
Doç.	17	25	74	26	2	27	14
Dr. Öğr. Üyesi (Doç.)	7	4	31	2	1	5	2
Dr. Öğr. Üyesi	10	10	31	16	1	8	5
Arş. Gör.	3	4	11	11	4	11	2
Top.	61	77	252	94	14	115	30

Tablo 12’da gazetecilik medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin anahtar kelimeler anlamında en çok çalıştığı alanlar gösterilmektedir. Türkiye’de gazetecilik ve medya çalışmaları alanındaki akademik personelin çalıştığı ilk beş anahtar kelime sırasıyla; gazetecilik, medya araştırmaları, yeni medya çalışmaları, internet yayıncılığı ve medya okuryazarlığı şeklindedir.

Tablo 13’da akademisyenlerin görev aldıkları proje bilgileri sunulmaktadır. Gazetecilik ve medya çalışmaları bilim dalındaki akademik personeller en yoğun olarak BAP (% 39,19) projelerinde yer almaktadır. BAP projelerinin ardından sırasıyla diğer ulusal (17,88) resmi kurum ve kuruluşlar (% 14,62), AB (% 11,98), TUBİTAK (% 9,49), diğer uluslararası (% 4,67) ve özel kuruluşlar (% 2,18) tarafından desteklenen projeler gelmektedir. Tüm projeler içerisinde % 43,39’luk bir orana sahip olan profesör unvanlı akademisyenler TUBİTAK, AB, BAP projeleri bakımından diğer öğretim elemanlarına göre ön plana çıkmaktadır. Bunu sırasıyla doçent (% 28,77), doktor öğretim üyesi (% 20,68) ve araştırma görevlileri (% 7,15) takip etmektedir. Akademisyenler projelerde yürütücü, araştırmacı, uzman, eğitmen, koordinatör ve danışman gibi çeşitli görevler üstlenmektedir.

SONUÇ

Bu çalışmada gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin profillerini ortaya çıkarma hedefiyle 8 araştırma sorusuna yanıt aranmıştır. İlgili alanda araştırmalarına devam eden akademik personellerin bilgileri sayı, cinsiyet, bulunulan üniversite türü, dahil olunan üniversite, fakülte ve bölümler, akademik yayın

sayıları ve yoğunluğu, çalışılan anahtar kelimeler ve görev alınan projeler anlamında içerik analizi yöntemiyle analiz edilmiştir. Türkiye’deki üniversitelerde gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında doktor öğretim üyesi ve araştırma görevlileri yoğunluktadır. Ancak gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanında çalışan akademik personellerin dağılımının aktarıldığı Tablo 1 ve Tablo 4’te de görüldüğü üzere doçent unvanlı olup doktor öğretim üyesi kadrosunda görev yapan birçok akademisyen bulunmaktadır. Doçent unvanlı doktor öğretim üyeleri, doçent kadrolarına atanmaları halinde farklı bir sonuç ortaya çıkacaktır. Gazetecilik ve medya çalışmaları bilim dalında çalışan akademik personel arasında doçent unvanlı akademisyenler ilk sırada yer almaya başlayacaktır. Akademisyenlerin büyük bir kısmı kamu üniversitelerinde görev yapmaktadır. Bu sonuç, özellikle gazetecilik ve medya eğitimi verilen iletişim fakültelerinin yoğunlukla kamuda yer alması ile doğru orantılıdır. Ayrıca Tablo 5’te de gösterildiği gibi Anadolu Üniversitesi, İstanbul Üniversitesi, Marmara Üniversitesi ve Ege Üniversitesi gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademisyenlerin en çok bulunduğu üniversiteler arasında yer almaktadır. Bu durum üniversitelerdeki gazetecilik ve medya eğitimi tarihi ile doğru orantılı bir sonucun ortaya çıktığını göstermektedir. Tablo 6 ve Tablo 7’de bulunan bilgilere göre gazetecilik ve medya alanındaki akademik personelin büyük bir kısmı alanları ile doğrudan ilgili olan fakültelerde (iletişim, iletişim bilimleri) (%83,4) ve bölümlerde (%82,74) (gazetecilik, radyo televizyon ve sinema, yeni medya ve iletişim, yeni medya) görev yapmaktadır.

Gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanındaki akademik personelin akademik yayın üretiminde kitap bölümü toplam üretim içerisinde ön plana çıkmıştır. Tablo 8’de de gösterildiği gibi yayınların büyük bir bölümünü profesörler yapmıştır. Toplam akademik üretimin önemli bir kısmını (%41,92) profesörlerin yapmasında, profesör unvanlı akademisyenlerin bilgi düzeylerinin daha yüksek olması ve farklı akademisyenlerle ortak çalışma yapma imkanlarının fazla olmasından kaynaklandığı ifade edilebilir. Ayrıca Tablo 8’de sunulan bilgilere göre doçent ve unvanı doçent olan akademik personeller toplam kitap bölümü yazarlığının büyük bir kısmını yapmıştır. Bu durumda, Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı’nın (2016) belirlemiş olduğu ve 2024 yılına kadar geçerli olan “Sosyal, Beşeri ve İdari Bilimler Temel Alanı” doçentlik kriterlerinin etkisinin olduğu çıkarımında bulunmak mümkündür. Çünkü belirlenen şartlara göre kitap bölümlerinde alınan puanlarda üst sınır bulunmamaktadır. Kitap bölümü yazarlığının daha çok olmasının farklı nedenleri de vardır. Farklı bir çalışma ile akademik personellerin neden bu yayın türüne daha çok yöneldiği konusunda araştırma yapmak mümkün olabilir. Uluslararası makale ve ulusal makale yazarlığı akademik yayın anlamında kitap bölümünden sonra gelmektedir. Akademik yayın ortalamasına bakıldığında ise beklenileceği gibi profesör unvanlı öğretim üyeleri ilk sırada yer almaktadır. Akademik kariyerin en üst basamağı olan profesör unvanına kadar akademisyenlerden beklentilerin ve tecrübenin bu sonucu ortaya çıkardığı yorumu yapılabilir. Anahtar kelimeler anlamında çalışılan alanlar incelendiğinde “gazetecilik”, “medya araştırmaları”, “yeni medya çalışmaları”, “internet yayıncılığı” ve “medya okuryazarlığı” kavramlarının ilgi gördüğü tespit edilmiştir. İlk iki anahtar kelime gazetecilik ve medyaya yönelik araştırmaların temel konularını kapsayıcı niteliktedir. Veriler şu anda alanın temel konularının daha fazla çalışıldığını göstermektedir. Gelecekteki dönemlerde, gazetecilik alanındaki teknolojik gelişmelerin etkisiyle teknoloji tabanlı anahtar kelimelerin daha çok yer alabileceği öngörüsünde bulunmak da mümkündür. Akademik personellerin yürütücü, araştırmacı, uzman, eğitmen, koordinatör ve danışman olarak görev aldığı proje bilgileri ele alındığında ise BAP projelerinin ön plana

çıktığı gözlenmektedir. BAP projelerini, resmi kurum ve kuruluşlar ile diğer ulusal projeler takip etmiştir. Bu proje türlerinin daha çok yapılmasında TUBİTAK ve AB projelerine göre kabul edilme oranlarının daha yüksek ve sık destek verilmesinden kaynaklı olduğu yorumunu yapmak mümkündür.

- Çalışma ilgili bilim dalına yönelik bu türde yapılan ilk araştırma olması bakımından önemlidir. İletişim alanına yönelik konu özelinde sınırlı sayıda çalışma yapılmıştır. Sonraki araştırmalar için şu önerilerde bulunulabilir:
- Gazetecilik ve medya çalışmalarının yanı sıra iletişim alanındaki diğer bilim alanlarını da içeren bir çalışma yapılarak ilgili dallar karşılaştırmalı bir şekilde araştırılabilir.
- Bu çalışmanın verileri bağlamında akademik personellerin akademik yayın tercihlerinin nedenlerini ve projeler ile ilgili görüşlerini araştıran çalışma yapılabilir.
- Gazetecilik ve medya çalışmaları bilim alanı özelinde fakültelerin web sayfaları incelenerek bu çalışma ile kıyaslama yapılarak araştırma planlanabilir.
- Bu çalışmanın bulguları üniversitelerde doçent unvanlı olmasına rağmen doktor öğretim üyesi kadrolarında çalışan birçok akademisyenin bulunduğunu göstermektedir. Bu durumun nedenleri akademisyenlerle görüşme yapılarak incelenebilir.

KAYNAKLAR

- Adaklı, G. (2010). Neoliberalizm ve medya: Dünya’da ve Türkiye’de medya endüstrisinin dönüşümü. *Mülkiye*, 34(269), 67-84.
- Akgül, M., ve Akdağ, M. (2018). İletişim eğitimi ve disiplinlerarasılık: İletişim fakültelerindeki akademisyen profili üzerine bir değerlendirme. *Türkiye İletişim Araştırmaları Dergisi*, (31), 1-20.
- Alemdar, K. ve Uzun, R. (2019). *Herkes için gazetecilik*. Siyasal Kitapevi.
- Alver, F. (2011). *Gazetecilik bilimi ve kuramları*. Kalkedon Yayınları
- Arık, M. B., ve Bayram, F. (2011). İletişim eğitimi ve iletişim akademisyenleri: Veriler ışığında genel bir değerlendirme. *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (15), 81-98.
- Ayaz, Y. Y. (2024). Reklamcılık alanındaki akademisyen özgeçmişlerinin incelenmesi: bir içerik analiz çalışması. *Beykoz Akademi Dergisi*, 12(1), 120-140.
- Aziz, A. (2006). Dünyada ve Türkiye’de iletişim araştırmaları. *Kültür ve İletişim*, 9(17), 9-32.
- Briggs, A. ve Burke, P. (2004). *Medyanın toplumsal tarihi*. İzdüşüm Yayınları.
- Çakır Koçak, Y., Öztürk Can, H., Yücel, U., Demirelöz Akyüz, M., ve Çeber Turfan, E. (2017). Türkiye’de ebellek bölümlerinin akademik ve fiziki profili. *Sağlık Bilimleri ve Meslekleri Dergisi*, 4(2), 88-97.
- Çiçek, İ. (2022). Coğrafya bölümleri kadrosundaki coğrafya alan dışı eğitilmiş öğretim üyelerinin profilleri. *Türk Coğrafya Dergisi*, 80, 7-20
- Çiçekdağı, C. (2021). İlk bakışta felsefe bölümlerimizin ve “Felsefe Bilim Alanı” ile ilişkili öğretim üyelerimizin profili. *Bursa Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Felsefe Dergisi*, 20(2), 581-627.
- Dağtaş, E., & Kaymas, S. (1998). Türkiye’de iletişim eğitimi üzerine öneriler. *Kültür ve İletişim*, 1(2), 93-110.
- Demirtaş, M. C. (2022). Türkiye’de pazarlama alanında yer alan kadın akademisyenlerin profilleri üzerine bir araştırma. *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi*, 21(84), 1606-1631.
- Dönmez, R. Ö., ve Özsoy, S. A. (2013). Türkiye’de hemşirelik yükseköğretilerinde araştırma görevlisi profili. *Dokuz Eylül Üniversitesi Hemşirelik Fakültesi Elektronik Dergisi*, 6(2), 51-61.
- Erişti, B. (2013). Türk üniversitelerinde eğitim programları ve öğretim anabilim dalında görev yapan öğretim elemanlarının profilleri. *Eğitim ve Bilim*, 38(167), 312-326.
- Fiske, J. (2017). İletişim çalışmalarına giriş. (S. İrvan, Çev.). Pharmakon Yayınevi.
- Girgin, A. (2008). *Gazeteciliğin temel ilkeleri*. Der Yayınları
- Gökçe, O. (2019). *Klasik ve nitel içerik analizi*. Çizgi Kitapevi.
- İrvan, S. (2022). Türkiye’de gazetecilik eğitimi üzerine: akademisyenler ne diyor?. *Etkileşim*, (10), 236-253.
- Kaya, R. A. (1985). *Kitle iletişim sistemleri*. Teori Yayınları.
- Kaya, R. A. (2009). İktidar yumağı. İmge Kitapevi.
- Koçak, A. ve Arun, Ö. (2006). İçerik analizi çalışmalarında örneklem sorunu. *Selçuk İletişim Dergisi*, 4(3), 21-28.
- Öğülmüş, S. (1991). İçerik çözümlemesi. *Ankara University Journal of Faculty of Educational Sciences (JFES)*, 24(1), 213-228.
- Temizkan, R., ve Behremen, C. (2017). Turizm yükseköğretimi veren kurumlarda görevli akademisyenlerin profili. *Journal of Recreation and Tourism Research*, 4(1), 1-12
- Tokgöz, O. (2000). Türkiye’de iletişim araştırması: nereden nereye. *Kültür ve İletişim*, 3(6), 11-30.
- Tokgöz, O. (2022). *Temel gazetecilik*. İmge Kitapevi.
- Üniversitelerarası Kurul Başkanlığı (2016). Doçentlik başvuru şartları, Erişim Adresi: <https://www.uak.gov.tr/Sayfalar/arsiv-docentlik-basvuru-sartlari.aspx>, (1 Kasım 2024).
- Vayisoğlu, N. ve Duygun, A. (2024). Türkiye’de pazarlama bilim alanındaki öğretim üyelerinin profillerinin incelenmesi. *Yükseköğretim Dergisi*, 14(2), 9-22, 10.53478/yuksekogretim.1248854

- Yıldırım, B. (2015). İçerik çözümlemesi yönteminin tarihsel gelişimi uygulama alanları ve aşamaları. (B. Yıldırım Der.). İletişim Araştırmalarında Yöntemler: Uygulama ve Örneklerle, Literatürk Akademia, 105-155.
- YÖK (2018). Yükseköğretim kurulu mevzuatı, Erişim Adresi: <https://www.yok.gov.tr/kurumsal/mevzuat>, (1 Kasım 2024).
- YÖK (2025). Yükseköğretim kurulu başkanlığı tez merkezi, Erişim Adresi: <https://tez.yok.gov.tr/UlusalTezMerkezi/tezSorguSonucYeni.jsp> (7 Ocak 2025).
- YÖK Akademik (2024). Sosyal-Beşeri ve idari bilimler temel alanı/ gazetecilik ve medya çalışmaları, ErişimAdresi: <https://akademik.yok.gov.tr/AkademikArama/view/searchResultviewListAuthorAndScFields.jsp>, (23 Ekim-1 Kasım 2024).
- YÖK Atlas (2024). Gazetecilik programı bulunan üniversiteler, Erişim Adresi: [Gazetecilik Programı Bulunan Tüm Üniversiteler | YÖK Lisans Atlası](#), (1 Kasım 2024).

ANA AKIM VE ALTERNATİF MEDYADA İKLİM HABERLERİNİN TEMSİLİ

REPRESENTATION OF CLIMATE NEWS IN
MAINSTREAM AND ALTERNATIVE MEDIA

Derya ÖZGÜR, Berna ARSLAN

41

Keywords:

İklim Krizi,
İklim Haberciliği,
Yeni Medya,
Alternatif Medya,
Ana Akım Medya.

Anahtar Kelimeler:

Climate Crisis,
Climate Journalism,
New Media,
Alternative Media,
Mainstream Media.

ANA AKIM VE ALTERNATİF MEDYADA İKLİM HABERLERİNİN TEMSİLİ ¹

REPRESENTATION OF CLIMATE NEWS IN MAINSTREAM AND ALTERNATIVE MEDIA

Derya ÖZGÜR ², Berna ARSLAN ³

ÖZ

İklim değişikliğinin beraberinde getireceği sorunlar dünyayı geri dönüşü olmayacak zararlarla karşı karşıya bırakmaktadır. Bilim insanlarının iklim krizi ve yaratacağı etkileri ortaya koyan çalışmalarının kamuoyu ile paylaşılması adına, halkı konu hakkında daha bilinçli yapacak, siyasi alanı da iklim krizine yönelik hedefler konusunda uyuracak aygıt medyadır. Toplumun iklim krizi ve getireceği tehlikeler hakkında doğru ve yeterli düzeyde haber alması ve bu anlamda bilinç kazanması gerekmektedir. Çalışmayla amaçlanan, iklim krizine dair ortak hareket bilincini yükseltmek için medyanın iklim krizi haberlerine yer vermesine, krizin etki ve sonuçlarının okuyucuya doğru terminolojik bilgiyle sunulmasının önemine dikkat çekmektir. Bu amaç doğrultusunda alternatif haber siteleri olarak iklimhaber.org ve yeşilgazete.org; ana akım medya haber siteleri için Hürriyet ve Sabah internet portalında yer alan iklim krizi haberleri içerik analizi yöntemiyle incelenmiştir. Değerlendirmeye alınan alternatif medyada iklim krizi haberlerinin daha çok politik ve ekonomik çerçevede oluşturulduğu, haber kategorilerinin ana akım medyadan farklı olduğu ancak haber içeriklerinin ana akım medyanın iklim haber içeriklerine benzediği sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

The challenges brought by climate change pose irreversible threats to the world. The media serves as a crucial mechanism in order to share the work of scientists on the climate crisis and its potential effects with the public, raise awareness among the public and urge political actors to establish goals related to the climate crisis. The public must be accurately and sufficiently informed about the climate crisis and the dangers it presents, in order to develop an adequate level of awareness. This study aims to highlight the importance of media coverage on the climate crisis, emphasizing the need for delivering the impacts and consequences of the crisis to the public with correct terminological framework, in order to foster a collective awareness toward addressing the crisis. For this purpose, a content analysis was conducted on climate crisis news articles found on alternative media platforms such as iklimhaber.org and yesilgazete.org, as well as on mainstream news websites like Hürriyet and Sabah. The findings suggest that alternative media tends to frame climate crisis news from a political and economic perspective, with distinct news categories compared to mainstream media. However, the content structure of climate news in alternative media was found to resemble that of mainstream media.

¹ Bu araştırma makalesi Mersin Üniversitesi Gazetecilik Anabilim Dalı'nda 18.04.2024 tarihinde kabul edilen ve danışmanlığı Doç. Dr. Berna Arslan tarafından yapılan Derya Özgür'ün "Türkiye'de İklim Haberciliğinin Yeni Medyada Görünümü" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiş olup, 23-24 Mayıs 2024 tarihinde Ankara Üniversitesi, İletişim Araştırmaları ve Uygulama Merkezi (İLAUM) tarafından düzenlenen "Kaos ve Kriz Yüzyılında Sorunlar, Çözümler ve İletişim Yönetimi" sempozyumunda sözlü bildiri olarak sunulmuştur.

² Gazeteci, Mersin İmece Gazetesi, deryadenizozgur@gmail.com, Orcid No. 0000-0002-3396-8363

³ Doç. Dr., Mersin Üniversitesi, İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü, arslanberna@mersin.edu.tr, Orcid No. 0000-0002-9601-4479

Alıntılar için/Cite as: Özgür D. ve Arslan B. (2025) Ana Akım Ve Alternatif Medyada İklim Haberlerinin Temsili, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 725-746.

GİRİŞ

İklim değişikliğinin ekonomik, sosyal ve ekolojik boyutları giderek artan oranda önemli bir soruna dönüşmektedir. Toplumun en büyük endişesi, her yıl ortalama sıcaklıkların rekor kırmasıdır. Bir anda kuraklığın ve sellerin meydana gelmesi, buzulların erimesi, deniz seviyelerinde yaşanan artış ve iklim değişikliğinin bunlara bağlı çok sayıda etkisi, aşırı iklim olayları ve iklim krizi nedeniyle göçlerin artması gibi etkileri sosyo/ekonomik ve siyasi alandaki en önemli sorunlardır (Şahin ve Üzelgün, 2016, s. 13). Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2014 yılındaki beşinci değerlendirme raporuna göre, iklim krizi tüm toplumları gelişmişlik seviyelerine göre eşitsiz bir biçimde etkileyecektir. Dezavantajlı toplumların iklim krizi etkilerini daha şiddetli hissedeceği ancak tüm toplumların karşılaşacağı olumsuzlukları göz önüne alarak bir politika geliştirmeyi savunan iklim adaleti ile bu eşitsizliğin aşılabileceği belirtilmektedir. İklim değişikliğine neden olan faktörün insan faaliyetleri olduğu konusu, Ağustos 2021'de yayımlanan 6. Değerlendirme Raporu Çalışma Grubu I Raporu'nda da tekrar ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, günümüzde yaşanan iklim değişikliği "antropojenik (insan kaynaklı)" iklim değişikliği olarak da belirtilmektedir (IPCC, 2014; 2023). İklim krizinin yaratacağı bu olumsuz etki ve sonuçları topluma bildirmekle sorumlu olan medya, krizin kökeninde bulunan eşitsizlikleri ve adaletsizliği ortaya çıkarmakta, krizin önüne geçmenin yollarını araştırarak uzman kişiler yardımıyla okuyucuyu konu hakkında bilgilendirme görevini üstlenmektedir. Medyanın gücü, yalnızca bireyleri değil, aynı zamanda toplumsal grupları, organizasyonları, toplumsal kurumları ve kısacası tüm toplum ve kültürleri etkiler. Bu yönüyle medya, toplumların gündemine iklim değişikliği gibi karmaşık, belirsiz ve hızlı politik kararlar gerektiren konuları taşır (Şahin ve Üzelgün, 2016, s. 15). İklim değişikliğine neden olan faktörün insan faaliyetleri olduğu konusu, Ağustos 2021'de yayımlanan 6. Değerlendirme Raporu Çalışma Grubu I Raporu'nda da tekrar ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, günümüzde yaşanan iklim değişikliği "antropojenik (insan kaynaklı)" iklim değişikliği olarak da belirtilmektedir (IPCC, 2014; 2023).

İklim kriziyle mücadelede hükümetlerin, sivil toplum kuruluşlarının, geniş halk kitlelerinin ve iş dünyasının kolektif

çalışması gerekmektedir. Bu kolektif çalışmayı gerçeğe dönüştürmek için ise iklim krizine dair bilimsel keşifleri doğru, sorumlu ve kolay anlaşılır biçimde sunmak önemlidir. İklim krizi ile ilgili doğrulanmış ve tarafsız bilgiler, gazetecileri, bilim insanlarını ve aktivistleri bir araya getirerek kamuoyuna iletilmektedir. Böylelikle medya, iklim krizi ile kamusal söylemin sorumlu olarak şekillendirilmesinde hayati bir rol oynayarak insanların kendileri, çocukları ve yaşamın geleceği için istedikleri yeşil ve sürdürülebilir geleceği harekete geçirmelerine olanak tanımaktadır (cdnee.org, 2021). Bunun için, alanda uzmanlaşmış iklim habercilerine ihtiyaç duyulduğu ve medyanın iklim krizi haberlerini kamuoyunun gündemine taşımasının önemli olduğu görülmektedir. Özellikle teknolojik ilerlemelerin hız kazanmasıyla gelişen internet, yeni medya ortamını yaratmış ve daha geniş kitleleri etkileme gücü kazanmıştır.

Yeni medya gibi yeni bir alan olan iklim haberciliği de yeni medyada alternatif habercilik anlayışı olarak internet haber siteleri aracılığıyla iklim krizinin etki ve sonuçlarını ürettiği haberlerle kamuoyuna ulaştırmaktadır. Özellikle çevre ve iklim haberciliği bağlamında tematik yayın yapan alternatif medya organları, kurum ve kuruluşları yeni medyanın sağladığı etkileşim unsurunu iklim krizinin aşılması sürecinde toplumları bir araya getirmede ve siyasi aktörleri harekete geçirmede kullanmak konusunda ana akım medyaya göre daha avantajlı durumdadır.

Bu bağlamda, Cengiz'e (2023), göre iklim haberciliği; iklim krizinin nedenlerini, etkilerini ve gelecek için taşıdığı olası riskleri kamuoyuna, haberler, bilimsel raporlar ve araştırmalar ile ileten ve toplumu bu konuda bilgilendiren uzmanlık alanıdır. İklim haberciliğinin aynı zamanda iklim krizi ile ilgili tüm toplumsal dinamikleri uyarma konusunda da önemli bir rolü vardır. (Cengiz, 2023, s.126). Böylelikle medya konu hakkında bilgilendirme, eyleme geçirme ve farkındalık yaratma gibi işlevleri de yerine getirmiş olacaktır.

Araştırmaya konu olan iklim haberciliğinin ve iklim krizi haberlerinin ana akım ve alternatif medyada nasıl sunulduğu, haberlerin kamuoyunu iklim krizi konusunda nasıl bilgilendirdiği, sunulan haberlerde iklim krizine yönelik çözüm arayışlarına yer verilip verilmediği ve iklim krizi haberlerinin medyanın gündemindeki güncelliğini ortaya koymak, araştırmanın problemini oluşturmaktadır. Bu bağlamda, Türkiye'de yeni medyada alternatif

habercilik yapan “iklimhaber.org” ve “yesilgazete.org” ile ana akım medyada habercilik yapan “Hürriyet” ve “Sabah” gazetelerinin internet sitelerinde iklim krizi ile ilgili yayınlanan haberlere yönelik içerik analizi gerçekleştirilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Günümüzde çevre sorunlarına duyarlı bir habercilik anlayışı ile hareket eden, bu amaç doğrultusunda, çevre sorunları odaklı bilimsel çalışmaların içeriklerinin yayınlanması, sorunların çözümü için insanların bir araya gelerek örgütlenmelerinin teşvik edilmesi ve bu konuda medyanın gücünden faydalanılması giderek artan bir ivme kazanmaktadır. Yapılan araştırmalar iklim değişikliği konusunda kamuoyunu bilgilendiren araçların başında medyanın başat bir rol oynadığını göstermektedir. Bu bölümde yakın tarihli alana yönelik yapılan farklı yöntem ve tekniklere dayalı analizler içeren araştırmalar hakkında bilgi verilmiştir.

Boykoff, M. T., & Yulsman, T. (2013), “Political economy, media, and climate change: sinews of modern life” adlı makalesinde, daha fazla iş yükünden ve uzman bilim gazeteciliğindeki azalmalardan dijital yeniliklere ve yeni medya örgütsel biçimlerine kadar çağdaş siyasi ekonomiyi, iklim değişikliğinin medya tarafından ele alınmasıyla ilişkili olarak incelemiştir. iklim değişikliğinin medya temsillerinin zaman içinde nasıl değiştiğini ve özellikle dijital medyanın yükselişinin iklim kapsamını nasıl yeniden şekillendirdiğini araştırmışlardır. Willig, I., Blach-Ørsten, M., & Burkal, R. tarafından 2024 yılında gerçekleştirilen, Danimarka kamuoyunun temsili bir örneğine iklim haberciliği hakkındaki görüşlerinin sorulduğu “What is ‘Good’ Climate Journalism? Public Perceptions of Climate Journalism in Denmark” adlı çalışmada, iklim değişikliğinin kamuoyunun gündeminde yer aldığını ancak iklim haberciliğinin iyileştirilmesi gerektiği sonucuna ulaşılmıştır. Araştırmaya göre, kamuoyunun iklim gazeteciliğine ilişkin algıları ve beklentileri hakkındaki bilgi oldukça sınırlıdır. Sonuçlar, katılımcıların çoğunun iklim haberciliğini önemli bulduğunu, fakat genel gazetecilikten daha az güvenilir bulduğunu göstermiştir. Danimarka örneği, iklim haberciliğinin günlük yaşamda iklim değişikliğiyle nasıl başa çıkılacağı konusunda

rehberlik ve çözüm sağlayıcı olarak işlev görmesi ve uzmanlara daha fazla alan tanırken siyasi görüşlere daha az odaklanması gerektiğini göstermektedir. Ytterstad ve Bødker tarafından 2022 yılında yapılan “Climate change journalism in Norway—Working with frequency around the “Green Shift” adlı çalışmada ise, yeşil dönüşüm teriminin 2015 yılında gazeteci Anders tarafından Norveç’te tanıtılmasının ardından kültürel, sosyal ve politik açıdan giderek daha fazla ilgi gören bu terimin kökenleri araştırılmaktadır. Araştırmanın örneklemini Harvest (2013-) ve Naturpress (2016-) seçilerek tarihsel söylem analizi yöntemi uygulanmıştır. Çalışmada, editörler ile yapılan röportajlara, gazetecilik çıktılarına ve bağlamsal materyale dayandırarak, yavaş, düzensiz, küresel ve kısmen görünmez iklim değişikliği sürecinin yeşil dönüşüm kavramı aracılığıyla nasıl farklı bir zamansal çerçeveye kavuşturulduğu gösterilmektedir. Schafer ve Painter’ın 2021 yılında gerçekleştirdikleri “Climate journalism in a changing media ecosystem: Assessing the production of climate change-related news around the world” adlı çalışmada da iklim gazeteciliğinin örgütsel yerleşiminin değiştiği, uzman muhabirlerin sayısının azlığı ve daha zorlu koşullar altında çalıştığı, iklim gazeteciliğinde uzmanlaşmış çevrimiçi haber medyası ve niş sitelerin ortaya çıktığı sonuçlarına ulaşılmıştır. Appelgren ve Jönsson tarafından 2021 yılında gerçekleştirilen “Engaging citizens for climate change—challenges for journalism” adlı çalışmada ise İsveç kamu hizmeti veri gazeteciliğinde iklim değişikliği raporlamasının içeriği ve üretimi araştırılmaktadır. Çalışmanın sonuçlarına göre, motivasyonel çerçevelenimin yalnızca iklim değişikliğiyle ilgili kamuoyunun katılımını artırmanın bir yolu olarak bir dereceye kadar kullanıldığı, bilim iletişimi ve veri gazeteciliği uygulamaları arasında da bir birleşme olduğu ortaya konulmuştur. Ayrıca editörlerin kamuoyunu dahil etmekten çok eğitmeye ve farkındalık yaratmaya odaklandıkları ve nesnellik ideali tarafından yönlendirildikleri sonucuna ulaşılmıştır. Ejaz, W., Ittefaq, M., ve Arif, M., (2021) tarafından gerçekleştirilen araştırmada da bilim insanları iklim değişikliğini azaltmada medya ve iletişimin rolü konusuna odaklanmışlardır. Pakistan’da iklim içeriğini şekillendiren farklı etki seviyelerini ortaya koymak adına etki hiyerarşisi modelini kullanmışlardır. Çalışmada

muhabirlerin iklim değişikliğiyle ilgili yanlış bilgilerle başa çıkma deneyimlerini, çalışmalarını etkileme yeteneğini ve buna karşı koymak için gerçek kontrol araçlarını kullanma algılarını açıklanmıştır. İklim gazetecisi olan 21 kişiyle yapılan röportajlara dayanan sonuçlar, bireysel düzeyde uzmanlık ve eğitim eksikliğinin çevre sorunlarıyla ilgili haberlerini etkilediğini göstermektedir. Ayrıca, muhabirler reklam verenlerin ve şirketlerin çevre sorunlarıyla ilgili haberlerini önemli ölçüde etkilediğini vurgulamışlardır. Türkiye’de iklim haberciliği konusunda yapılan çalışmalara bakıldığında, Dağlı N. (2012) Haber Üretim Sürecinde “Bireysel Yarar/Toplumsal Yarar” Çelişkisi: Türkiye’de Çevre Haberi Yazan Gazeteciler Örneği adlı çalışmasında çevre haberi yazan 10 gazeteci ile derinlemesine görüşmeler yaparak bu alanda yaşanan sorunları belirlemiştir. Demircan, M., ve arkadaşları tarafından gerçekleştirilen “Gündem Belirleme Modeline Göre Yazılı Basındaki İklim Değişikliği Haber ve Köşe Yazılarının Analizi” başlıklı çalışmada Temmuz-Aralık 2016 tarihleri arasında yazılı basında çıkan haberler ve köşe yazılarına içerik analizi yapılmıştır. Çalışmanın sonucunda, medyanın iklim değişikliğine yönelik toplum üzerinde olumlu etkileri olduğu vurgulanmakla birlikte gazetecilere yönelik eğitimlerin verilmesi önerilmektedir. Şahin, Ü., ve Üzelgün, M. A. (2016), “İklim Değişikliği ve Medya” çalışmasında medyanın, sonuçları açısından belirsiz ve hızlı politik kararlar almayı gerektiren iklim değişikliği konusunu, kamuoyunun gündemine taşımada önemli rol üstlendiğini belirtmektedir. Türkiye’deki medya kuruluşlarında yöneticilik yapan gazetecilerle mülakatlar yapılarak yola çıkan bu araştırma sonucunda; iklim değişikliğinin okur ve izleyici kitleyi daha az ilgilendirdiği için ticari kaygılar yaratan bir konu olduğu bulgulanmıştır. Ayrıca çalışmada iklim değişikliğinin savaş, terör, diğer siyasi ve toplumsal olayların her zaman daha ön planda tutulduğu tespit edilmiştir. Çelik ve Hepkon’un (2022), “İklim Değişikliği ve Medya: Greta Thunberg’in “Yılın İnsanı” Seçilmesinin Ana Akım Medyada Ele Alınışının Analizi” adlı araştırması, küresel ısınmanın sonucu olarak ortaya çıkan iklim değişikliğinin, ulusal basında nasıl çerçevelendiğini ortaya koymaya çalışmıştır. Araştırmada, iklim değişikliği mücadelesi nedeniyle 2019 yılının Aralık ayında Time dergisi tarafından yılın insanı seçilen

Greta Thunberg’e ilişkin yazılı basında çıkan haberler üzerinden içerik analizi yapılmıştır. Şahin, M. tarafından 2020 yılında gerçekleştirilen “İklim Değişikliği ve Bilim Gazeteciliği: Avustralya Yangınları Haberlerinde Bilim İzi” adlı çalışmada da Türkiye’de en çok ziyaret edilen ana akım gazetelerinin internet portallarında Avustralya Yangınları’nın medyada temsil edilme biçimi araştırılmıştır. Özge Cengiz ise 2023 yılında gerçekleştirdiği “Türkiye’de İklim Haberciliği: Kuraklık Haberleri Üzerine Bir İçerik Analizi” başlıklı çalışmada, Türkiye’de iklim haberciliğinin uygulanma biçimi kuraklık haberleri üzerinden incelenmiştir. k kuraklıkla ilgili haberlerde iklim krizinin ve insan faaliyetlerinin etkisi araştırılmıştır. Emrah Budak ise 2023 yılında yayınladığı “İklim Krizi Çağında Çevre Haberciliği” adlı kitabında, iklim krizinin etkileri ve çevrenin korunması konusunda toplumsal farkındalığın oluşturulması için medyanın üzerine düşen görevi ne ölçüde yerine getirdiğini ortaya koymayı amaçlamıştır. Bu bağlamda, küresel alan ve Türkiye’de çevre haberciliğinin tarihsel gelişimi ile çevre haberciliğinin yaşadığı sorunlar ve çözüm önerileri ele alınmıştır (Budak, 2023). Bu çalışmanın alanyazında örnek olarak verilen diğer çalışmalardan farkı ise iklim krizine yönelik haberlerin ana akım ve alternatif medya özelinde analiz edilmesidir. İklim krizi haberlerinin her iki medya ortamında, sunum biçimi, görsel materyal tercihi, iklim krizinin haberlerde hangi boyutlarda ele alındığı içerik analizi yöntemi ile analiz edilmiştir.

İKLİM DEĞİŞİKLİĞİ ve İKLİM KRİZİ

Dünya üzerinde hissedilir ve gözle görülür düzeye gelen iklimsel değişimler canlı yaşamını ve gezegeni değiştirmektedir. Küresel iklim değişikliği, doğal değişkenler ve özellikle Sanayi Devriminden sonra insan faaliyetlerinin etkisiyle dünya üzerinde meydana gelen hava olaylarının ve doğal canlı yaşamının yanı sıra insanların sosyal, siyasal ve ekonomik etkinliklerini de süreç içinde dönüşüme uğratmaktadır.

Beklenmedik anlarda yağan sağanak yağmurların kentleri sel altında bırakması, kışları beyaz kar örtüsü ile kaplanan kentlerde artık kar yağışlarının görülmemesi ve mevsiminden önce açan bahar çiçeklerinin kış mevsiminde açmaya başlaması gibi hava olaylarında meydana

gelen bu değişimlerin aslında birer olağan hava olayı değil de iklimde yaşanan değişimlerin habercisi olduğu görülebilmektedir.

Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi'ne (2002), göre, “iklim değişikliği, atmosferin yapısını direkt veya farklı nedenlere bağlı olarak tahrip eden insan faaliyetleri ve benzer zaman dilimlerinde meydana gelen doğal iklim değişiklikleridir”. Türkeş'e (2008) göre, İklimsel değişebilirlik, iklim sistemi içerisindeki doğal iç süreçlere ya da doğal kaynaklı dış zorlama etmenlerindeki değişimlere bağlı olarak oluşmaktadır. İklim değişikliğinin iç nedenleri, atmosferin bileşimindeki ve yerkürenin yüzey özelliklerindeki doğal ya da insan kaynaklı önemli değişiklikleri içerir. Örneğin, insan etkinlikleri sonucunda atmosfere salınan sera gazları ve aerosoller ile volkanik püskürmeler başlıca içsel süreç ve etmenlerdir. İklim değişikliğinin potansiyel ‘dış’ nedenleri, temel olarak Yer kabuğundaki levha hareketlerini Güneş etkinliklerindeki ve Yerküre ile Güneş arasındaki astronomik ilişkilerdeki değişiklikleri içerir (Türkeş, 2008, s.26-27).

Sanayi Devriminden Küresel İklim Krizine

Hükümetler arası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) 2014 yılında yayımlanan 5. Değerlendirme Raporu'nda vurgulanan iklim değişikliğine neden olan faktörün insan faaliyetleri olduğu konusu, Ağustos 2021'de yayımlanan 6. Değerlendirme Raporu Çalışma Grubu I Raporu'nda da tekrar ifade edilmiştir. Bu doğrultuda, günümüzde yaşanan iklim değişikliği “antropojenik (insan kaynaklı)” iklim değişikliği olarak da belirtilmektedir (IPCC, 2014; 2023). Küresel düzeyde karbondioksit (CO₂) emisyonlarının yüzde 75'i şehirlerde meydana gelen faaliyetler tarafından üretilmektedir. Bu etkinlikler arasında fosil yakıt kullanan ulaşım, inşaat, sanayi ve diğer sektörler için enerji üretimi ve tüketimi bulunmaktadır (UNEP, 2022). Sera gazları azaltılmazsa, 2050 yılına kadar dünya yaşanmaz hale gelecektir. Fosil yakıtların (petrol, kömür vb.) yakılması, sanayi, ulaşım ve enerji kullanımı vb. sera gazlarının temel kaynağıdır (Bozoğlu, 2019).

Görüldüğü üzere, küresel iklim krizini tetikleyen doğal ve beşerî etkenler vardır. Doğal süreçlerin yanı sıra sanayileşmeyle birlikte artan insan faaliyetleri sera etkisini artırarak küresel ısınmaya sebep olmakta ve iklim krizi sürecini hızlandırmaktadır. İklim değişikliği ve beraberinde getirdiği etkiler, Dünya sisteminin çeşitli bileşenleri arasında ve içinde gerçekleşen karmaşık

süreçlerin bir sonucudur. Aşırı sel baskınlarından zararlı kuraklıklara ve sıcak hava dalgalarına, şiddetli fırtınalardan yükselen deniz seviyelerine kadar sonuçları ağır olabilecek etkenlerdir (Slingo ve Slingo, 2024).

İklim Krizinin Olası Etkileri

Küresel iklim krizinin dünya çapında ve yerel anlamda pek çok potansiyel etkiye sahip olduğu görülebilmektedir. Sıcaklık artışlarında hissedilir derecede yükselmeler, büyük orman yangınları ve kuraklaşan tarım alanları, buzul erimeleriyle deniz seviyelerinde artış, temiz su kaynaklarında azalma ve bunlara bağlı göçler iklim krizinin yarattığı başlıca sorunlardır. Bunların yanında sosyal ve ekonomik alanda da iklim değişikliklerine bağlı etkilerin olması kaçınılmazdır.

Sıcaklık Artışları: Küresel ısınmanın en önemli sebebini oluşturan sera gazı etkisiyle atmosfer ısınmakta ve yeryüzünde sıcaklık artışları yaşanmaktadır. Endüstri öncesi döneme göre birçok bölge çoktan 1,5 °C ısınmış olsa da dünyanın çeşitli bölgeleri çeşitli ölçülerde ısınmıştır. Küresel ısınmanın daha sık ve daha büyük sıcaklık dalgalarına neden olacağı tahmin edilmektedir (Buis, 2019).Türkiye'de de sıcaklıkların artmaya devam ettiği gözlenmiştir. Antropojen kaynaklı sera gazı salımının artışı sonucunda dünyada yaşanan sıcaklık artışı ve iklimde meydana gelen değişimler somut birer gerçektir.

Ormansızlaşma: Ormanlar dünyanın en önemli yaşam varlığıdır. Hem canlılar için oksijen kaynağı, hayvan türleri için yaşam alanıdır hem de sosyal olarak turizm ve ekonomik değeri vardır (Doğan ve Tüzer, 2011, s. 31). Ormanların yok edilmesi ile iklim değişikliği arasındaki uzun vadeli ilişki, ülkedeki ağaçların kesilmesinin zamanla ortalama sıcaklık değişiminde artış veya azalışlara yol açacağı, bunun da yükselen deniz seviyeleri, daha yoğun sıcak hava dalgaları, küçülen buzullar ve bitki ve hayvan yaşam alanlarında değişikliklere yansıtacağı ve sonuçta artan yoksulluk, mahsul kıtlığı, gıda güvensizliği gibi genel ekonomik, sosyal ve çevresel sorunları tetikleyeceği anlamına gelmektedir (Leon vd, 2022, s. 6-7).

Kuraklık, Çölleşme ve Su Kaynaklarında Azalma: Kuraklık, genellikle düşük yağışlar ve yüksek sıcaklıklar nedeniyle ortaya çıkmaktadır. Bunun bir sonucu olarak, ortamdaki su miktarı sürekli olarak azalmaktadır. Bu, hidrolojik, tarımsal ve sosyoekonomik açıdan ekosistemi ve üzerinde yaşayan canlı yaşamı üzerinde çok yönlü olumsuz etkiler yaratmaktadır (İrcan, 2020, s.8). Falkenmark indeksine göre Türkiye hala "su sıkıntısı

olan" bir ülkedir. 2030 yılında nüfus 100 milyona ulaşacağı tahmin edildiğinden, kişi başına yılda 1.120 m3 su gerekeceği tahmin edilmektedir (ekoic.com, 2020).

Buzul Erimleri ve Deniz Seviyelerinde Yükselme: Buzullar ve karla kaplı alanlar, iklim değişikliğinin fark edilmesi için önemli göstergelerdir. Bilim insanlarını en çok endişelendiren husus üç ana buz tabakasına hapsolmuş suyun çok büyük miktarda olmasıdır. Bunlardan ilki, deniz seviyesini yaklaşık 7 metre yükseltebilecek olan Grönland Buz Örtüsüdür. Eğer Grönland Buz Örtüsü tamamen erirse deniz seviyesi 7 metre yükselecektir. Endişenin diğer kaynağı ise deniz seviyesini 5 metre yükseltme potansiyeline sahip olan Batı Antarktika Buz Örtüsüdür. Antarktika Buz Örtüsü aslında çok daha büyük miktarda su içermesine karşın buradaki buz çok daha soğuk olduğundan önümüzdeki yüzyıllar boyunca erime riski bulunmamaktadır (Nordhaus, 2020).

Doğal Çevre ve Canlı Türlerinde Yok Oluşlar: İklim değişikliği, doğal biyolojik çeşitliliğin azalması başta olmak üzere insanlığı tehdit eden çok sayıda ekolojik felaketle karşı karşıyadır. Doğal kaynakları koruma konusunda uzman biyologlar, iklim değişikliği ve diğer insan etkilerinin önümüzdeki yüz yıl içinde çok daha ciddi sorunlara yol açabileceği konusunda uyarılmaktadır (Nordhaus, 2020).

İklim Göçü: İklimin belli bir bölgede önemli ölçüde değişmesi sonucu aşırı sıcaklar, kuraklık, su kaynaklarında kıtlık ve buna bağlı salgın hastalıklar, deniz seviyelerinde artışla beraber kıyı şeritlerinde oluşabilecek kayıplar ve taşkınlar gibi etkenler iklim göçüne sebep olan başlıca faktörlerdir. İklim değişikliği, insanların yaşadıkları bölgelerden ayrılıp göç etmelerine sebep olmaktadır. İsviçre merkezli İç Göç İzleme Merkezi (IDCM) tarafından yayınlanan bir rapora göre, sadece 2018 yılında 144 ülkeden 17,2 milyon insan doğal felaketler nedeniyle göç etmek zorunda kalmıştır. Türkiye'de iklim ve afetler nedeniyle göç oranı daha düşük olsa da bu sebeplerden son 10 yılda 275 bin 313 kişi göç ettiği belirtilmektedir BM Kalkınma Programı ve araştırmalara göre 2050 yılına kadar 250 milyon insan iklim göçmeni olabilir (T24.com.tr).

Ekonomik Etkiler: İklim değişikliği, ekonomiler için kritik olan enerji, turizm ve tarım sektörlerini önemli ölçüde etkilemektedir. Dünya çapında ılıman bir iklim değişikliğinin tarım ve turizm üzerinde başlangıçta olumlu etkileri beklenilse de bazı bölgelerde olumsuz etkileri olacaktır. Bu durum kesinlikle istihdam

seviyesini olumsuz etkileyecektir (Başoğlu, 2014, s. 179). İklim değişikliğinin ekonomik etkilerinin sektörler üzerindeki durumuna bakıldığında ise daha somut biçimde etkilerin hissedildiği bazı sektörler öne çıkmaktadır. Bu sektörlerden başlıca olanları inşaat sektörü, tarım ve gıda sektörü, tekstil ve hazır giyim sektörleri, turizm sektörü ve ısıtma-soğutma sektörleri olarak belirginleşmiştir (Özdemir, 2008, s. 146).

İklim değişikliği tüm dünyada etkisini göstermektedir. Bu konu hakkında bilim insanları ve politikacılar kadar medyaya da önemli bir görev düşmektedir. Çalışmanın kapsamı itibarıyla bu süreçlere dahil görülen medya, iklim değişikliği ve etkilerini kamuoyunun gündemine taşıması açısından en önemli güç konumundadır. Günümüz teknolojik gelişmeleri ile yeni medya olarak dönüşüme uğrayan medyanın, iklim değişikliği konusunu ele alış biçimleri iklim krizinin olası etkilerini oluşturan bu temel faktörler bağlamında sorgulanmıştır. Bu faktörlerin ana akım ve alternatif medya tarafından ele alınış biçimleri ve konularda kamuoyunu bilgilendirme düzeyleri araştırmanın uygulama bölümünde analiz edilerek iklim haberciliğinin Türkiye'deki durumu anlaşılmaya çalışılmıştır.

YENİ MEDYA

Yeni medya, dijital teknolojilerin ve internetin ortaya çıkmasıyla dönüşen medya türlerini ifade eder. İnternet ve diğer dijital iletişim araçlarının kullanımıyla ilgili olanakların getirisiyle içerik üretimi, dağıtımı ve tüketimi süreçlerindeki tüm değişiklikleri kapsar.

Yeni medya düzeni ağ tabanlı, sınırsız, açık ve merkezsizdir. Yeni medya öncelikle farklı ve etkileşimli ortamları bir araya getirir ve yeni medya bazen "çoklu ortam" olarak da bilinir (Dilmen, 2007, s. 115). Geleneksel medyadan farklı olan yeni medya ses, görüntü ve veri içeriklerini bir araya getirerek etkileşim öğelerini içermektedir (Aydoğan ve Kırık, 2012, s. 59).

İletişim alanındaki teknolojik anlamdaki ilerlemeler özellikle 20. yüzyılın sonlarından itibaren kamuoyu üzerinde olduğu gibi medya ve haberlerin üretim süreçlerinde de dönüşümlere neden olmuştur. Bu gelişmelerin öncüsü olarak internetin kullanımı ve hızla yayılması yeni medya alanını ortaya çıkarmıştır. Konvansiyonel medyadan farklı olarak internet tabanlı medya yapılanmalarını tanımlamak için "yeni medya"

terimi kullanılmaktadır. Bu kavram, bilgi ve iletişim teknolojilerini kapsayan, sosyal bağlamları, iletişim becerilerini geliştiren cihazları, bu cihazlar kullanılarak gerçekleştirilen iletişim etkinlikleri ve pratiklerini ve bu cihazlar kullanılarak gerçekleştirilen pratikler üzerine kurulu sosyal düzenlemeler veya örgütlenmeleri kapsamaktadır (Lievrouw ve Livingstone, 2007 akt. Bayraktutan, 2014). Yeni medya, bilinen tüm farklı ortamları bir araya getirme yeteneğine sahiptir. Çoklu ortam veya "multimedya" olarak bilinir. Bu özellik, metin, durağan görüntü, hareketli görüntü ve ses gibi ortamların bir araya gelmesiyle oluşur (Dilmen, 2007, s. 115).

Alternatif Medya Kavramı

Televizyon, gazete ve radyo gibi konvansiyonel medya kuruluşlarının yanı sıra, yaygın medyaya karşıt birçok platform olarak ortaya çıkan alternatif medya, haber ve bilgi akışını ele alırken geleneksel medyadan farklı bir yaklaşım benimsemektedir.

Bailey'e vd, (2007) göre alternatif medya, geleneksel medya kuruluşlarının dışında, farklı bir perspektif sunarak genellikle bağımsız biçimde işleyen medya platformlarıdır. Alternatif medyada, haberler ve bilgiler sunulurken çoğunlukla ana akım medyanın yaygın olarak benimsediği politik, ekonomik veya ideolojik yönelimlerden farklı bir yaklaşım sergilenir. Alternatif medya platformları hem daha çoğulcu hem de daha çeşitli haber akışı sunar. Belirli bir ilgi alanına veya konuya odaklanan alternatif medya çevre sorunları, insan hakları, hayvan hakları, feminizm gibi konularda uzmanlaşmış medya platformlarına sahiptir (Atton, 2002 akt. Bailey; Cammaerts; Carpentier, 2007). Alternatif medyanın en önemli ayırt edici özellikleri arasında eşitlikçi ve katılımcı bir yapıya sahip olmak, toplumsal sosyal sorumluluk bilincinin yayıncılık politikalarına yansımaları, geleneksel medya yapılanması içinde kendine yer bulamayanların sesi olması gibi nitelikleri sayılabilir. "Alternatif olmak", sadece ürünün radikal veya farklı olması değil, aynı zamanda üretim süreçlerinin ve diğer yöntemlerin de farklı olması anlamına gelir. Bu nedenle, hegemonik üretim tarzına ve ana akım medyanın hakimiyetine karşı tehdit unsuru olabilmek ve özgürlükçü bir yaklaşımla mücadele edebilmek önem taşımaktadır (Taylan, 2012, s. 22).

Türkiye'de geleneksel medya organlarında iklim haberciliğini, çevre kategorisi altında işleyen medya

kuruluşları olduğu gibi, bu konuyu haber olarak kategorize eden kuruluşlar da bulunmaktadır. Alternatif yayıncılık yapan dijital haber organları ve kar amacı gütmeyen kuruluşlara bakıldığında ise Açık Radyo, Gezegen24, K2, GAİA Dergi, Tohum Toprak, İklim Haberciliği Ağı, İklim Gazetesi, Yeşilist, Yeşil Gazete, İklim Haber, EKOIQ, Greenpeace Türkiye ve TEMA Vakfı gibi platformlar öne çıkmaktadır (Budak, 2023, s. 94-96).

İKLİM HABERCİLİĞİ

1980'li yıllardan itibaren iklim değişikliğine ilgi artmıştır. Uluslararası politikada iklim değişikliğinin getirdiği tehlikelerin kabul edilmesi, Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) kurulması ve Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi medyanın iklim krizi konusunda daha fazla haber yapmasını sağlamıştır. Böylece, iklim haberciliği alanında uluslararası düzeyde ilerleme hem konferanslar hem de IPCC raporları dahil olmak üzere bilimsel araştırmaların artışı ve bu araştırmaların takip edilmesi ve duyurulması yoluyla gerçekleşmiştir (Brüggemann, 2017b). Yeni bir uzmanlaşma alanı olarak ortaya çıkan iklim haberciliği, iklim değişikliğinin nedenleri, sonuçları ve etkilerini araştırır. Aynı zamanda bilimsel çalışmalar ışığında iklim değişikliklerini raporlaştıran, iklim krizinin yol açtığı/ açabileceği riskleri ve sonuçları kamuoyu ile paylaşan, krizin toplum üzerindeki etkilerini aktaran, aynı zamanda iklim değişikliğini azaltma veya ona uyum sağlama yollarını ortaya koymaya çalışan, böylece iklim krizi ile ilgili kamuoyu tartışmalarına katkıda bulunan bir gazetecilik türüdür.

Küresel iklim değişikliği ve bunun yarattığı sorun insanlığın yüz yüze kaldığı en büyük zorluklardan biri olmasına rağmen birçok insan tarafından öncelikli ilgi alanı olarak görülmemektedir. Toplumun iklim krizi konusundaki bilgi düzeyi ise büyük ölçüde haber medyasından gelmektedir. Schafer ve Painter'a (2020) göre medya bireylerin, kuruluşların ve toplumun iklim değişikliğini nasıl anladıkları ve iklim değişikliğini nasıl değerlendirip buna göre hareket ettikleri konusunda oldukça önemlidir. Medya, iklim değişikliğinin anlamının üretilmesi, yeniden üretilmesi ve dönüştürülmesinde önemli bir aktördür. Bu nedenle medyada iklim değişikliği konusundaki haber

içeriklerinin arkasında bulunan üretim süreci olarak iklim haberciliği, giderek artan ve bilimsel ilgi gören önemli bir nesne haline gelmiştir (Schafer ve Painter, 2020, s. 5). İklim haberciliği, çevresel tahminleri ve bilimsel verileri kapsamanın yanı sıra iklim zirveleri ve sözleşmelerinden raporları da içerir ve böylece iklim kriziyle ilgili kamuoyu tartışmasına katkıda bulunur. Bu nedenle birer kamu gözlemcisi olarak görev yapan iklim habercileri farkındalığı arttırmak, çözümleri savunmak ve iklim krizinin üstesinden gelmenin yollarını bulmak için çevre bilimcileri ve aktivistleri ile güçlerini birleştirmektedir.

Kamusal alanda, kitle iletişim araçları aracılığıyla yapılan iletişimler, bilim-politika etkileşimlerinin resmi alanları ile günlük yaşamlarımız arasında bir köprü sağlamaktadır. Gerçekte, çok az insan gününün bir kısmını en son hakemli araştırmaları inceleyerek geçirmektedir. Bunun yerine, vatandaşlar daha düzenli olarak kitle iletişim araçlarına yönelmektedir. Kitle iletişim araçları, insanların günlük gerçekliklerinde ve deneyimlerinde ve bunların bilim, politika ve kamu aktörleri arasında uzaktan tartışılma biçimlerinde önemli roller oynamaktadır. Sivil toplumdaki insanlar, bilim, yönetim ve toplumla ilgili birçok karmaşıklığı yorumlamak ve anlamlandırmak için medya temsillerine güvenmektedir. Dahası, medya mesajları, günümüzün sorunları, problemleri ve zorlukları hakkındaki kamu söylemine dönüşen şeyin kritik girdilerini oluşturmaktadır (Sklair ve Boykoff, 2019, s. 2).

Brüggemann (2017b), iklim değişikliğinin hem geleneksel hem de dijital medyada yeterince duyurulmadığına dikkat çekmektedir. Bununla birlikte, çevrimiçi medya iklim haberciliğini çeşitlendirmektedir. Yeşil Gazete ve İklim Haber internet gazeteleri de Türkiye’de bu çerçeveye örnektir. Bu bağlamda hem ana akım hem de alternatif medyada iklim haberciliğinin profesyonel bir şekilde gerçekleşmesi sürdürülebilir iklim haberciliğinin benimsenmesinde rol oynamaktadır (Cengiz, 2023, s. 118). Antilla’ya göre (2005) İnternet gazeteciliğinin yaygınlaşması, iklim değişikliği ve iklim krizi ile ilgili kamusal söylem ve politika yapımlarını önemli ölçüde etkilemiştir. İnternet haberciliği, çeşitli ve bağımsız fikirler için bir platform sağlayarak iklim değişikliği hakkında daha fazla insanın farkındalığını artırmaya ve iklim değişikliğinin karmaşık siyasi ve bilimsel yönleri hakkında

kamuoyunun farkındalığını ve katılımını artırmaya yardımcı olmaktadır (Antilla, 2005).

İklim sorununun ve bu bağlamdaki tüm konularının ele alınarak haberleştirilmesi iklim haberciliğinin konusunu oluşturmaktadır. Bu haberler, krizin nedenlerine, olası etkilerine ve sonuçlarına odaklanan bilgi, belge, açıklama ve olayları kapsamaktadır. İklim haberciliği uzmanlık gerektiren bir gazetecilik alanıdır ve bu nedenle, iklim ve çevre ile ilgili konularda uzmanlaşmış bir çevre gazeteciliğinden de bahsedilmektedir. Şahin ve Üzelgün (2017) iklim krizi gibi çevresel sorunlara ilişkin bilimsel bilginin zor kavranır bir yapıda olması uzak ve geleceğe dair bir sorun olacak görülmesinin de sorunların uzman kişilerce haberleştirilmesi gerektiğini vurgulamaktadırlar (Şahin ve Üzelgün, 2017, s.13).

Happer ve Philio (2016), kısa sürede tüm sorunlara yönelik farkındalık oluşturma mümkün olamayacağını ama öncelikli olarak iklim krizinin ivedilikle çözüme ulaştırılmasının, kamuoyunun derhal bu konuda bilinçlendirilmesinin ve çözüm sürecinde aktif rol oynamaları gerektiği konusuna vurgu yapmışlardır (Happer ve Philo, 2016, s. 47). Kitle iletişim araçlarının da toplumsal yaşamdaki önemi göz önünde bulundurulduğunda bu anlamda başat bir rol oynamaktadır.

Bu bağlamda medyanın bilgi vermek, eğitmek, tartışma platformu yaratmak, kamuoyu oluşturmak vb. işlevleri ile iklim krizi konusunda bilgi içerikli haber kategorilerinde özel alan açması, uzman kişilerin açıklamaları ve görüşlerine, bilimsel raporlara sıklıkla haberlerinde yer vermesi, iklim krizi ile mücadele odaklarına daha fazla yer ve zaman ayırması son derece önem arz etmektedir. Medyanın bu işlevleri yerine getirmesi toplumun çevreye karşı daha duyarlı bireylerden oluşmasına önemli ölçüde katkı sağlayacaktır.

Ekosfer Derneği kurucularından Özgür Gürbüz (2021), çözüm odaklı iklim haberciliği çerçevesinde, iklim krizi haberciliğinin felaket haberciliğine dönüştüğünü, ancak iklim krizi hakkında konuşurken bir yandan da çözümün konuşulması ve bu çözümün haberlerde yer alması gerektiğini belirtmektedir. Gürbüz, iklim haberleri yapmadan önce üç önemli noktaya dikkat çekmektedir:

- İklim haberi her şeyden önce bilim temelli olmalıdır
- İklim haberi veriyeye dayalıdır, dayanmalıdır.
- İklim haberciliği ve haberleri çözüm odaklı olmalıdır.

Avrupa Birliği Türkiye Delegasyonu, AB Bilgi Merkezleri ve Bilim Virüsü ortaklığında gerçekleştirilen AB-Türkiye İklim Elçileri Programı kapsamında yer alan İklim Haberciliği Atölyesinde iklim haberciliğinin gelişmesi önündeki engelleri Aslıhan Ardıç Çobaner (2021) şu şekilde sıralamaktadır:

- İklim değişikliği, okuru veya izleyiciyi ya da "sokaktaki insanı" fazla ilgilendirmeyen, tiraj getirmeyen ve çok fazla düşünmeyi gerektiren bir konu olarak görülmektedir.
- Savaşlar, terör ve diğer siyasi ve toplumsal gelişmeler arasında iklim değişikliği önemsiz bir konu olarak görülmektedir.
- Yukarıdaki iki engel nedeniyle, iklim değişikliği uzak çevrede meydana gelen, çok ileri bir gelecekte oluşabilecek ve somut olmayan bir mesele olarak görülmektedir. Bu nedenle de iklim krizinin somut çıktıları ile güncel konularla arasında bağ kurmanın ve okurun ilgisini çekebilecek şekilde haberleştirmenin zorluğunu artırmaktadır.
- Medyada, haberin yayınlanmasından sorumlu eşik bekçileri başta olmak üzere, editoryal masada görev alan gazetecilerin çoğu iklim değişikliğini çevre haberlerinin bir alt başlığı olarak görmektedir.
- İklim değişikliği ile ilgili haberler genel olarak dış kaynaklı haber ajanslarından elde edilir ve bu haberler yerel halk için yetersizdir.
- Çobaner bu engelleri aşağıda sıralanan nedenlere bağlamaktadır.
- Aşırı hava ve iklim olaylarıyla ilgili haberler, iklim değişikliğinin medya gündemine gelmesine neden olan önemli sebepler arasında yer almasına rağmen, olayların iklim değişikliğine nasıl bağlantılı olduğuna dair yeterince bilgi verilmemesi.
- Uluslararası iklim konferanslarının daha ziyade

diplomatik ilişkiler bağlamında gündeme alınması.

- Türkiye'nin iklim politikalarındaki sınırlılıkları nedeniyle kamu kurumlarının medyanın iklim haberlerin önem vermesini sağlayacak gündemler yaratmaması ve teşvik etmemesi (Çobaner, 2021).

İklim krizine ilişkin bilgilerin medya aracılığıyla kamuoyuna aktarılması elbette halkın bu konuda bilinçlendirilmesi adına son derece önem taşımaktadır. İklim değişikliklerinde ve sonucunda iklim krizine evrilen süreçte, insanların yadsınamayacak etkilerinin olduğunun tartışılması bu krizin daha büyük yaşamsal sorunlara yol açmadan önlemlerin alınmasında bireylere, kurumlara düşen sorumlulukların neler olduğunun anlatılması noktasında medya başat rol oynamaktadır. Bu bağlamda iklim krizine yönelik verilen haberlerin hangi içerikler ve sunum biçimleri ile ele alındığının araştırılması bu konuda uzmanlaşmanın ileri boyutlara taşınması adına bir gerekliliktir.

YÖNTEM

Türkiye'de iklim haberlerinin ana akım ve alternatif medyada yer alışı biçimlerine odaklanan bu çalışmada iklim krizi haberlerinin yeni medya ortamında sunumu ve haberlerin güncelliği içerik çözümlemesi yöntemiyle incelenmiştir.

İçerik çözümlemesi iletişim içeriğinin, genellikle önceden belirlenmiş sınıflamalar (kategoriler) çerçevesinde sistematik olarak gerçekleştirilmesini sağlayan bir araştırma tekniğidir. İçerik, gazete haberleri veya yazıları olabileceği gibi televizyon haberleri, filmleri, radyo programları, sinema filmleri kısacası her türlü içerik olabilir (Geray, 2011).

Araştırmada, alternatif medya olarak seçilen iklimhaber.org ve yesilgazete.org "iklim bilimi, iklim politikaları ve iklim ekonomisi, yeşil politika, doğal yaşam, iklim değişikliği" (iklimhaber.org/hakkimizda/, yesilgazete.org/hakkimizda/) gibi konuları odağına alan yayın organları olduğu için tercih edilmiştir. Ana akım medyaya örneklem olarak belirlenen Hürriyet ve Sabah Gazeteleri ise araştırmanın yapıldığı 1 Ocak-31 Ocak 2022 tarihleri arasında en yüksek tiraja sahip olan gazetelerdir⁴.

Bu çalışma, iklim krizinin yeni medyadaki gündemine dikkat çekmek ve iklim krizine dair haberlerin sunum biçimlerini ortaya koymaya çalışmaktadır. İklim krizi haberlerinin medyadaki temsilini araştırmak ve bu temsilde haberlerin sunum biçimlerini, ne tür görsel materyallerin kullanıldığını ve haberlerde yer alan aktörlerin kimler olduğunu belirlemektir. Haberlerde iklim krizinin hangi boyutlarının, etki-sonuç-çözüm bağlamında, ele alındığını araştırmak ve bu yönüyle, kamuoyunu bilgilendirmeye ve bilinçlendirmeye yönelik ana akım ve alternatif medyada yer alan haber içeriklerinin nicel ve nitel çözümlemesinin yapılması amaçlanmaktadır. Bu amaç doğrultusunda; iklim krizi ile ilgili yayınlanan haberlerinin nicel ve nitel analizinin yapılabilmesi için öncelikle kodlama formu oluşturulmuştur. Kodlama formu, alanında uzman akademisyenden alınan geri bildirimler doğrultusunda, bir ön teste tabi tutulmuştur. Formun geçerliliği sınanmış ve güvenli hale getirilmiştir. Örnekleme oluşturan internet sitelerinde “İklim krizi” etiketi ile aranan haberler kodlama formuna bir araştırmacı tarafından kodlanmıştır. Hazırlanan kodlama formu ile gazetelerde yer iklim krizi haberlerinin örneklemedeki dağılımı, haber sunum şekli, haberlerin düzenlenme biçimi, haberleri destekleyen görsel materyaller, haberlerin aktörleri, haberlerin tonu gibi kategorilerle sorgulamalar yapılmıştır. Ayrıca çalışmanın kuramsal bölümünde ele alınan ve IPCC raporlarında vurgulanan iklim krizinin olası etkileri haberlerin ana teması bağlamında sorgulanmış, ana akım ve alternatif medyada hangi alt konu başlıkları ile yer aldıkları ortaya konulmuştur. Yapılan bu araştırma sonucunda elde edilen bulgular hazırlanan tablolar ile yorumlanmıştır. Oluşturulan kodlama formunda iklim krizi haberlerinin medyadaki güncelliğine bakılmış; hava olayları, lider görüşmeleri, iklim zirveleri, iklim aktivizmi, BM raporları, uzman görüşleri olmak üzere hangi faaliyet alanları içinde yer aldığı belirlenmiştir. Faaliyet alanları içinde değerlendirilen haberler iklim değişikliği, küresel ısınma, su ve hava kirlilikleri, doğal afetler, doğal yaşamın korunması, iklim politikaları enerji sistemleri, biyolojik çeşitlilik, tarım faaliyetleri ve sağlık gibi temalar çerçevesinde incelenmiştir. Haberlerin aktörleri de uzmanlar, sivil

toplum kuruluşları, Türk hükümet temsilcileri, yabancı hükümet temsilcileri, resmî kurumlar, özel şirketler ve iklim aktivistleri olarak belirlenmiştir. Haberlerde kullanılan görsel materyaller fotoğraf, bilgi grafikleri, illüstrasyon, karikatür ve afiş olarak kategorilere ayrılıp fotoğraf kategorisi olay fotoğrafı ve temsili fotoğraf olmak üzere iki alt kategoride ele alınmıştır. Bu çalışmada, internet haber portallarında, 1-31 Ocak 2022 tarihinde yayınlanan 442 haber üzerinde içerik analizi yöntemi uygulanmıştır.

Araştırma kapsamında aşağıdaki sorulara yanıt aranmıştır:

- Haber portallarında iklim krizi kapsamında ele alınan temel konular ve farklılıkları nelerdir?
- Haber portallarında yer alan haberlerin haber kaynakları ve aktörleri alanda uzman kişilerden mi oluşmaktadır?
- Haber portalında yer alan haberler hangi temalara odaklanmaktadır? (Örneğin aşırı hava olayları, sıcaklık rekorları vb.)
- Haber portallarında yer alan haberlerde iklim krizinin etkilerine, sonuçlarına ve çözüm yollarına odaklanılmakta mıdır?
- Haber portallarında yer alan iklim krizi haberleri hangi düzenleme biçimi ile okuyucuya aktarılmıştır?

Ayrıca araştırma kapsamında Çevre Haberciliği kitabı yazarı akademisyen Doç.Dr. Emrah Budak ve Dünya Gazetesi Çevre Editörü Başak Nur Gökçam'ın iklim haberciliğinin dünyada ve ülkemizdeki seyri, sorunları ve çözümlerine yönelik görüşlerine başvurulmuştur. Bulgular bölümünde uzmanların görüşlerine yer verilmiştir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Ana akım medyada faaliyet gösteren Hürriyet.com ile Sabah.com ve alternatif medyada faaliyet gösteren iklimhaber.org ile yeşilgazete.org web sitelerinde yer alan haberlerin konu dağılımları araştırma kapsamında elde edilen literatür taraması sonucunda belirlenmiştir.

Tablo 1. İnternet Gazetelerinin Haber Sayıları

	İnternet Gazeteleri	Haber Sayıları
Ana Akım Medya	Hürriyet.com	57
	Sabah.com	104
Alternatif Medya	İklimhaber.org	83
	Yesilgazete.org	198
Toplam		442

Her haber sitesinde yer alan toplam 442 haber içerikleri bakımından, oluşturulan kodlama formu çerçevesinde ayrı ayrı incelenmiştir. Bu doğrultuda öncelikle, araştırmaya alınan dört gazetenin haber sayıları Tablo 1’de gösterilmiştir.

Tablo 2. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberi Destekleyen Görsel Materyallerin Dağılımı

	Ana akım Medyada		Alternatif Medyada	
		%		%
Temsili Fotoğraf	95	59	223	79,4
Olay Fotoğraf	60	37,3	38	13,5
Bilgi Grafikleri	1	0,6	14	5
İllüstrasyon	0	0	2	0,7
Afiş	5	3,1	4	1,4
Karikatür	0	0	0	0
Toplam	161	100	281	100

Alternatif medyanın temsili fotoğrafa daha çok yer verdiği görülmektedir. Ana akım medya gerçeği yansıtan haber fotoğrafı seçimini tercih etmiştir. Üretilen haberlerin anlık gelişmelerini politikacıların ve kurumların açıklamaları oluşturduğu için iklim krizine yönelik haber fotoğraflar yerine aktörlerin fotoğrafları tercih edilmiştir. Haber içeriklerinin kategorilerine bakıldığında ana akım medya daha çok ani gelişen hava olayları üzerinde durmaktadır. Alternatif medya ise konuların içerikleri bakımından daha çok bilgi verici niteliği dolayısıyla temsili fotoğraflardan yararlanmıştır. Bilgi grafiklerinin kullanımı ise alternatif medyada daha fazla tercih edilmiştir.

5 Haberlerin düzenlenme biçiminde yer alan olay haber; haberin oluşmasına olanak veren olay/olayların meydana gelmesidir. Haberlerin içeriğinde sıcak gelişmeler bulunduğu gibi, önceden planlanmış etkinlikler de yer alabilir. Örneğin iklim krizinin yaşandığı durumlar ya da konu ile ilgili düzenlenen etkinlikler bu kategoride değerlendirilmiştir. (“Tayland’daki petrol sızıntısı sonrası bölgede OHAL ilan edildi”, 31 Ocak 2022 Yeşil Gazete). Bilgi haber; haber konusuyla ilgili detaylı bilgileri içeren ve bu konuda uzman kişilerin açıklamalarına yer veren haber türüdür. (“Çevreci üretimde küresel hamle”, 31 Ocak 2022 Hürriyet). Araştırma haberde amaç örtülü bilgilere ulaşmak ve açığa çıkarmaktır. (“Yeni Çalışma: COP26’nın Sonuçları Yetersiz; Isınma Yüzyılın Sonunda 4 Dereceye Ulaşabilir”, 18 Ocak 2022, İklim Haber).

Derleme haber; değişik zamanlarda oluşmuş olayların farklı kaynaklardan elde edilen bilgiler ve belgeler ile bütünleştirilerek okuyucuya aktarılmasıdır. (“Son Yedi Yıl Açık Ara En Sıcak Yedi Yıl Olarak Kayıtlara Geçti”, 11 Ocak 2022, İklim Haber). Tematik haber; konusal bütünlüğü olan haberdur. Benzer konu ve içerikteki haberlerin bir bütünlük içinde değerlendirilmesidir. Örneğin iklim krizine yönelik hükümet yetkililerinin, sivil toplum kuruluşlarının ve uzmanların değerlendirmelerinin bir bütünlük içinde aynı haberde konu edilmesi tematik habere örnek teşkil etmektedir. (“Antalya’da beş antik bitki koruma altına alındı”, 20 Ocak 2022, Yeşil Gazete). Öykü haber; özellikle son yıllarda okuyucu/dinleyici ve izleyiciyi etki alanına almak için haberin dramatize edilerek verme eğilimi güç kazanmıştır. Belirlenen tarih aralığında yayınlanan haberlerde bu kategoride herhangi bir habere rastlanmamıştır.

Tablo 3. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberin Düzenlenme Biçimine⁵ Göre Dağılımı

	Alternatif Medya		Ana akım Medya	
		%		%
Basın Bülteni	96	34,6	60	37,3
Olay Haber	64	22,8	52	32,3
Bilgi Haber	58	20,9	26	16,1
Araştırma Haber	50	17,8	20	12,4
Derleme Haber	11	2,9	3	1,9
Tematik Haber	2	1	0	0
Öykü Haber	0	0	0	0
TOPLAM	281	100	161	100

Tablo 3 incelendiğinde; iklim krizine yönelik alternatif medyada toplam 281, ana akım medyada ise 161 haber yayınlanmıştır. Alternatif medyayı temsilen seçilen iklimhaber.org ve yesiligazete.org siteleri özellikle çevre haberciliği yaptığı için bu fark doğal bir sonuçtur. Haberlerin düzenlenme biçimi ise haber dağılımı ile paralellik göstermektedir. Fakat haberlerin düzenlenme biçimi kendi arasında karşılaştırıldığında öncelikleri bakımından farklılık göstermektedir. Örneğin, basın bültenlerinin her iki medya türünde de yüksek oranda kullanıldığı göze çarpmakta, bu durum bu tür haberlerin genel geçer bilgi ve duyurulara dayandığını göstermektedir. Olay haberlerinin de her iki medya tarafından sıkça kullanılması, iklim krizi konusunun somut olaylar üzerinden işlenmesine dikkat çekmektedir. İklim krizi haberlerinin medyada ele alınış biçimine yönelik görüşlerine başvurulmuş Dünya gazetesi Çevre Editörü Başak Nur Gökçam, medyada yer alan haber içerikleri ile ilgili şu açıklamaları yapmıştır. “Günümüzde hemen her şirket, dernek, kamu kurum ve kuruluşları sürdürülebilirlik, küresel ısınma, iklim değişikliği, iklim krizi gibi konulara yönelik çeşitli reklam kampanyaları düzenleyip, farklı konularda sosyal sorumluluk projelerine imza atıyor ve kendi karbon ayak izini düşürmek ve emisyon azaltımı için yatırıma yöneliyor. İşte tam da bu noktada medyanın rolü devreye giriyor ve aynı rekabet medya kurum ve

kuruluşları arasında da yaşıyor. Fakat yapılan haberler ne kadar açıklayıcı olursa ve durumu ne kadar ciddiyetle gözler önüne sererse, o kadar çok farkındalık sağlanır. Burada kritik olan bence gazete, televizyon ve dergilerin işbirliği halinde konuyu bütüncül bir yaklaşımla ele alarak, toplumu bu konuda bilinçlendirmek” (Gökçam, 2024). Alternatif medya ve ana akım medyada basın bültenlerinin yoğunlukla yer alması Gökçam’ın da vurguladığı üzere şirketlerin, kurum ve kuruluşların konu ile ilgili yaptıkları faaliyetleri duyurum yolu ile medyaya ulaştırmasıdır. Diğer yandan, araştırma ve derleme haberlerinin özellikle ana akım medyada daha az oranda kullanılması, bu tür detaylı ve derinlemesine içeriklerin daha az tercih edildiğini göstermektedir.

Gökçam bu konudaki görüşlerini şu şekilde açıklamıştır, “Dünyada iklim haberciliği kritik bir noktadayken gelişmiş ülkeler bu alanda uzman yetiştirirken, biz kendi sektörümüzde bu alana yönelik birini yetiştirmeye uzağız. Dolayısıyla da sonucunda dünyada çok kapsamlı analizler, haberler yapılırken bizde bu durum derlemelerden, röportajlardan öteye geçemiyor” (Gökçam, 2024). Bu tür bir analiz, medyanın toplum üzerindeki etkisini ve iklim krizi haberlerinin kamuoyunu bilgilendirme ve eğitime kapasitesini anlamak açısından önemlidir.

Tablo 4. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberlerin Kaynak Kullanımına Göre Dağılımı

	Alternatif Medya	%	Ana akım Medya	%
Yurt İçi Haber Kaynakları	155	55,2	130	80,7
Yurtdışı Haber Kaynakları	126	44,8	31	19,3
TOPLAM	281	100	161	100

Yapısı bakımından haber kaynakları, resmi/özel kaynaklar, haber ajansları ve diğer haber organlarıdır. Haber içeriklerinin kaynağını gösteren tablo 4’e göre, ana akım medya ve alternatif medya iklim krizi haberlerini büyük oranda yurt içi kaynaklardan (Muhabir, Haber Merkezi, AA, İHA, resmi kurum ve Türk hükümet temsilcilerinin açıklamaları ile STK ve iklim aktivistlerinin faaliyetlerinden vb.) elde etmektedir. Her iki medyada da yurt içi haber kaynakları daha fazla olmakla birlikte ana akım medyada yüzdelik dilim bazında %80,7 oranında yurt içi haber kaynaklarının ağırlık kazandığı görülmektedir.

Haberlerde kullanılan yurt dışı haber kaynağında ise DW, BFMTV, BBC, yabancı resmi kurum ve özel şirketler ile yabancı hükümet temsilcilerinin açıklamaları yer almaktadır.

Tablo 5. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberlerin Niteliğine Göre Dağılımı

	Ana akım Medyada Haberlerin Niteliği	Alternatif Medyada Haberlerin Niteliği
Sorun Tespiti	26	63
Çözüm Önerisi	22	17
Bilgilendirme	43	57
Duyuru	22	31
Uyarı	5	24
Açıklama	43	89
TOPLAM	161	281

Ana akım medyada, bilgilendirme ve açıklama nitelikli haberlerin oranı yüksek iken, uyarı ve çözüm önerisi içeren haber sayısı alternatif medyaya oranla daha azdır. Doç. Dr. Emrah Budak (2024) bu konunun altını çizerek “İklim krizinin yarattığı etkilerin yanı sıra çözüm önerilerine de haberlerde yer verilmelidir” uyarısında bulunmuştur (Budak, 2024). Bu, ana akım medyanın daha çok bilgi sunmaya ve konuya dair genel bir açıklama yapmaya odaklandığını göstermektedir. Alternatif medyada ise açıklama ve sorun tespiti içeren haberlerin oranı daha yüksektir. Bu da alternatif medyanın, iklim krizi konusunu daha derinlemesine işleyerek, sorunların altını çizme ve konuya dair daha detaylı bilgiler sunma eğiliminde olduğunu ortaya koymaktadır. Bu veriler, her iki medya türünün iklim krizi haberlerini farklı niteliklerle işlediğini göstermektedir. Medyanın bilgilendirme işlevi göz önünde bulundurulduğunda iklim krizine yönelik bu işlevi yerine getirdiği söylenebilir. Ayrıca elde edilen bulgular medyanın iklim krizine yönelik sorunun tespit edilmesi ve çözüm önerilerinin kamuoyuna aktarılması konusuna da yer verdiğini göstermektedir. Ana akım medyanın genel bilgilendirme yaklaşımı ve alternatif medyanın derinlemesine analiz ve eleştirel yaklaşımları, toplumun iklim krizi konusundaki farkındalığını ve eğitimini etkileyebilir. Ayrıca alternatif medyanın uyarı niteliğindeki

haberlerinin (24) ana akım medyadaki haberlere (5) oranla çok daha yüksek olması okuyucularında iklim krizi konusunda farkındalık yaratma amacında olduğu ifade edilebilir⁶. Budak bu noktada haberlerin söyleminde yoğun terminoloji içermesinin toplum tarafından anlaşılamayacağını vurgulamaktadır. Konuya ilişkin ayrıca *“Toplumsal bilimsel konulardaki okuryazarlık oranının düşük olduğu varsayıldığında iklim haberciliğinin iklim bilimini ve krizi en sade şekilde aktarması gerekir ki toplum krizin ciddiyetini anlayabilsin”* (Budak, 2024) ifadeleriyle de haber söyleminde anlaşılabilir bir dilin kullanılması gerektiğinin önemine değinmiştir.

Tablo 6. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberlerin Tonuna Göre Dağılımı

	Ana akım Medya	Alternatif Medya
Olumlu	79	95
Olumsuz	49	173
Nötr	33	13
TOPLAM	161	281

Boydston (2013)’e göre haber tonu pozitif, negatif ve nötr olmak üzere üçe ayrılır. Belirli bir konunun tonu, eğer konuyla ilgili yapı olumluysa olumludur. Yapı olumsuzsa olumsuz, belirsizse nötrdür (Boydston, vd., 2013). İklim krizi ile ilgili haberlerin tonu genel olarak kapsamı bağlamında değerlendirilmiştir. Tablo 6’da yer alan verilere dayanarak, ana akım medyanın, genellikle olumlu ve nötr bir dil kullandığı görülürken, alternatif medya daha

eleştirel bir dil kullanma eğilimindedir. İklim krizinin doğa, çevre, canlı türleri, sağlık, tarım ve gıda sistemleri üzerindeki etkilerinin olumsuz sonuçlar yaratacağına işaret eden haberler “olumsuz” olarak değerlendirilmiştir⁷. Olumlu haberler daha çok politikacıların iklim kriziyle mücadele için attıkları adımları anlatan, yenilenebilir enerji yatırımları ve doğal yaşam alanlarının korunmasını içeren yönetmeliklerin oluşturduğu haberlerdir⁸. Nötr haberler konuyu bilimsel yönden ele alarak bilgilendirici nitelikte olan haberlerdir⁹.

Tablo 7. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberlerin Yazı Türüne Göre Dağılımı

	Ana akım Medya	%	Alternatif Medya	%
Haber	149	92,5	265	94,3
Köşe Yazısı	10	6,2	4	1,4
Söyleşi	0	0,1	2	0,7
Rapor	2	1,2	10	3,6
TOPLAM	161	100	281	100

Tablo 7’de ana akım ve alternatif medyada yer alan haberlerin yazı türlerine bakıldığında, alternatif medyanın rapor türüne daha fazla yer vermesi, daha derinlemesine ve araştırmaya dayalı içeriklere odaklandığını göstermektedir. Buna göre, ana akım medya daha çok geleneksel haber formatını kullanırken, alternatif medya daha çeşitli yazı türlerine yer vermektedir ve bu da farklı içerik türlerine ve bakış açılarına açık olduğunu göstermektedir.

6 Haberler niteliğine göre değerlendirildiğinde incelenen medya ortamlarında yer alan örnek haberler:

Uzmanlar, Covid-19 komplo gruplarının 2022’deki yeni hedeflerinin iklim krizi hakkında yanlış bilgileri yaymak olduğu konusunda uyarıda bulundu. (Uyarı haber, 3 Ocak 2022, Hürriyet.com). Bilim insanlarından ürkütücü uyarı Kimyasal kirlilik insanlık için güvenli sınırı geçti (Sorun Tespiti, 18 Ocak 2022, Hürriyet.com), Bakan Murat Kurum’dan iklim değişikliği mesajı (Açıklama, 28 Ocak 2022, Sabah.com), Organik domates için sekiz ülkeden ortak proje (Duyuru, 12 Ocak 2022, Yeşil Gazete), En Önemli Biyolojik Çeşitlilik Alanlarından Cerrado Savanı Yok Oluyor (Çözüm önerisi, 4 Ocak 2022, İklim Haber), TÜİK’in atık istatistikleri ne söylüyor? Termik santrallerin külleri tehlikesiz mi? (Bilgilendirme, 13 Ocak 2022, Yeşil Gazete).

7 Antarktika’ya gemilerle ulaşan işgalci türler, deniz ekosistemini tehdit ediyor”11 Ocak 2022 Yeşil Gazete

8“Danimarka 2030 yılına kadar iç hat uçuşlarını fosil yakıttan arındırarak” 4 Ocak 2022, İklim Haber
“Bakan Kurum: Türkiye, yeşil kalkınma devriminde başarı hikayesi yazacaktır” 11 Ocak 2022, Hürriyet

9 “TEMA 2021’in çevre olaylarını değerlendirdi” 3 Ocak 2022, İklim Haber

Tablo 8. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haberlerde Yer Alan Aktörlere Göre Dağılımı

	Alternatif Medya	%	Ana akım Medya	%
Uzmanlar	76	27	31	19,3
Sivil Toplum Kuruluşu	26	9,3	10	6,2
Türk Hükümet Temsilcileri	27	9,6	27	16,8
Yabancı Hükümet Temsilcileri	42	14,9	12	7,5
Özel Şirketler	22	7,8	19	11,8
Resmî Kurumlar	73	26	60	37,3
İklim Aktivistleri	15	5,3	2	1,2
TOPLAM	281	100	161	100

Tablo 8'e göre, ana akım ve alternatif medyada iklim krizi haberlerinin aktörleri arasında belirgin farklılıklar olduğu görülmektedir. Bu fark, her iki medya türünün iklim krizi haberlerini sunma biçimini yansıtmaktadır. Ana akım medya, resmi ve otoriteye dayalı bir bakış açısı sunarken, alternatif medya daha çeşitli ve bağımsız sesleri gündeme getirerek iklim krizi konusunda daha geniş bir perspektif sunmaktadır. Alternatif medyada yabancı hükümet temsilcileri haberlerde daha çok yer alırken ana akım medyada Türk hükümet temsilcileri daha çok yer almaktadır.

Tablo 9. Ana Akım Medya ve Alternatif Medyada Haber İçeriklerinde İklim Krizi Etkilerinin Konu Dağılımı¹⁰

	Alternatif Medya	%	Ana akım Medya	%
İklim Politikaları	86	31	87	54
İklim Değişikliği	40	14	28	17
Küresel Isınma	21	7	9	6
Sıcaklık Artışları	11	4	3	2
Aşırı Hava Olayları	6	2	9	6
Kuraklık, Çölleşme ve Su Kaynaklarında Azalma	11	4	12	7
Doğa Tahribatı	63	22	5	3
Biyolojik Çeşitlilik	43	15	8	5
Buzul Erimeleri ve Deniz Seviyelerinde Yükselme	0	0	0	0
TOPLAM	281	100	161	100

10 Birleşmiş Milletler Hükümetlerarası İklim Değişikliği Paneli'nin (IPCC) raporlarında Küresel iklim krizinin etkileri Sıcaklık artışlarında hissedilir derecede yükselmeler, büyük orman yangınları ve kuraklaşan tarım alanları, buzul erimeleriyle deniz seviyelerinde artış, temiz su kaynaklarında azalma ve bunlara bağlı olarak iyileştirilmesi gereken iklim politikaları olarak belirtilmektedir. Medyanın iklim krizine yönelik farkındalık yaratmak ve kamuoyunu bilgilendirmek konusunda bu temalara ne kadar yer verdiği tablo 9'daki bulgularla ortaya konulmuştur.

İklim Krizi etkilerinin konu dağılımı incelendiğinde, İklim politikaları temasının ana akım ve alternatif medyada diğerlerine göre en yüksek oranda haber içeriklerine yansıdığı görülmektedir. **İklim politikaları** bağlamında yayınlanan haber içeriklerinde “yeşil ekonomi, sürdürülebilirlik, tarım faaliyetleri, sağlık politikaları ve düzenlenen etkinliklere odaklandığı gözlenmiştir. Yeşil ekonomi ile ilgili haberlerde özellikle resmi kurum ve özel şirketlerin çevre dostu üretim teknolojileri, atık yönetimi, enerji verimliliği, temiz enerji teknolojilerine yönelik faaliyetleri hakkında bilgiler içermektedir. Sürdürülebilirlik haberlerinin konularını ise yenilenebilir enerji projeleri, atık yönetimi, resmi kurumların ve özel şirketlerin sürdürülebilirlik stratejileri ile uluslararası kuruluşların sürdürülebilirlik politikaları oluşturmaktadır. Tarım faaliyetleri kategorisinde yer alan haberler Tarım ve Orman Bakanlığı'nın iklim değişikliğinin etkilerinden kuraklık ve su kaynaklarının azalması karşısındaki politikaları ve çiftçilere yönelik destek ve teşvikleri konu alan içeriklerdir. Sağlık politikaları kategorisinde yer alan haberlerde ise iklim değişikliği ile oluşabilecek salgın hastalıklar konusu işlenmiştir. Özellikle uluslararası iklim müzakereleri, Çevre Şehircilik ve İklim Değişikliği Bakanlığının katıldığı ve düzenlediği toplantılar da haber içeriklerinin konusunu oluşturmaktadır. Gökçam da bu konu ile ilgili olarak “*Artık habercilikte de en büyük yeşil yatırımın haberini hangi gazetecinin haberleştiği önem taşımış durumda.*” sözleriyle bu bulguları desteklemektedir (Gökçam, 2024). İklim değişikliğini ana konu olarak ele alan haberlerde; iklim değişikliğinin nedenleri, çözüm önerileri, canlı yaşamına doğrudan etkileri üzerinde durulmuştur. **Küresel ısınma** ile ilgili haberler yoğunluklu olarak küresel ısınmanın artmasına yönelik önlemler ve hükümetler ile uluslararası kuruluşların bu konudaki faaliyetlerine odaklanmıştır. Ayrıca küresel sıcaklık ortalamasının 1,5 derecede tutulmasının gezegen için hayati olduğu, aksi durumda sıcaklığın yükselmesi ile krizin etkilerinin daha yoğun hissedileceği haber içeriklerinde okuyucuya aktarılmıştır. **Sıcaklık artışları** da iklim krizinin etkileri arasındadır. Bu kategorideki haberler sıklıkla “En sıcak yıl” başlığı ile oluşturulmuştur. Sıcaklık artışlarının tarım ve ekonomi üzerindeki etkileri haber içeriklerinde yer almıştır. **Aşırı hava olayları** ile ilgili haberlerde ani gelişen sel, fırtına gibi hava olayları ele alınmıştır. Ayrıca

aşırı sıcaklar ve mevsimlerin normal şartlarından uzun sürmesi de haber konuları arasında yer almıştır. **Kuraklık, çölleşme ve su kaynaklarında azalma** ile ilgili haberler tarım faaliyetlerini de etkileyen su kaynaklarındaki azalma ve kuraklık konularını içermektedir. Alternatif medyada yer alan 63 haberde **doğa tahribatı** konusu işlenmiştir. Bu haberler daha çok orman yangınları sebebiyle yok olan orman alanları ile ilgilidir. Doğal yaşam alanlarının yok olması, habitat kaybı ve nesli tükenmekte olan türler özellikle alternatif medyanın odaklandığı konular arasındadır. **Biyolojik çeşitlilik** kategorisinde yer alan haberlerde; iklim değişikliği sebebiyle nesli tükenme tehlikesi altındaki canlı türleri, mevsiminden önce açan bitki türleri ve iklim değişikliği sebebiyle göç yolları değişen hayvanlar, gibi konular işlenmiştir. **Buzul Erimeleri ve Deniz Seviyelerinde Yükselme** kategorisinde, incelenen tarih aralığında her iki medya türünde de bu konuda haber bulunmamıştır. Bu durum, haberlerin ağırlıklı olarak yurt içi kaynaklı olması ve Türkiye'nin coğrafi konumu itibariyle buzulların bulunmamasından kaynaklanmaktadır. Budak (2024) konuya ilişkin görüşlerinde *“Aşırı hava olayları ile birlikte iklim krizine yalnızca kutup buzulları, nesli tükenen hayvanlar, deniz ve okyanus seviyeleri, kuraklık gibi tek bir bakış açısı ile bakıldığına sıkça rastlıyoruz. Halbuki iklim krizi etkileri hemen her canlıyı etkileyen bir kriz ve hepsi birbirine bağlı bir zincirde. Medyanın da krizi bağlamından koparmadan tüm etkenleri ile ele alması gerekmektedir”* ifadesiyle haber içeriklerinin iklim krizi konusunda sınırlandırıldığını ifade etmiştir (Budak, 2024). Ayrıca Çobaner'in (2021) de belirttiği gibi *“İklim değişikliğinin uzaklarda gerçekleşen, geleceğe dair ve soyut bir konu olarak görülmesi bu konunun somut çıktıları ile güncel konular arasında bağ kurmak zorlaşmakta ve okurun ilgisini çekebilecek şekilde haberleştirmek de gazeteciler için soruna neden olmaktadır”* (Çobaner 2021).

Değişen küresel iklim ve ortaya çıkaracağı tehlikeleri konu alan iklim haberciliği; geleneksel ve alternatif medya ortamlarında toplumu bilgilendirme, iklim değişikliği/krizi ile ilgili bilinçlendirme, farkındalık yaratma ve toplumları gerekli önlemlerin alınması konusunda harekete geçirme konusunda başat rol oynamaktadır.

SONUÇ

Yaygın medyada sıklıkla yer bulamayan iklim krizi yeni medyada alternatif yayın kuruluşlarıyla iklim haberciliği alanında gündeme gelebilmektedir. Yeni medyada son zamanlarda yaygınlık gösteren iklim haber portalları, içerikleri itibariyle iklimin hızla değişen koşullarına yakından bakmayı ve iklim krizin durdurulması ya da etkilerinin en aza indirilmesi bağlamında okuyuculara ışık tutmayı, bu sayede küresel olan bu sorunu kolektif hale getirmeyi hedeflemektedir.

Günümüz medyasında, ana akım medyanın uzak kaldığı iklim krizi konusu alternatif medyada iklim haberciliği alanında daha yakından ele alınmaktadır. Şahin internet gazetelerini ve sosyal medyayı, ana akım medyadan daha etkin bir aktör olarak tanımlamaktadır (Şahin, 2014, s.86).

Uzunoglu ve Karaca da “Haber Medyasında İklim Krizi” araştırmalarında görüştükleri gazeteciler yaygın medyanın iklim krizini ciddiye almadığını ifade etmişlerdir. Araştırmada İklim haberciliğinin gelişimi noktasında ise alternatif platformların umut vaat ettiği vurgulanmıştır (Uzunoglu ve Karaca, 2021, s. 32). Hansen ve Cox geleneksel haber medyasının erozyona uğradığını, çevrimiçi ve sosyal medyanın yükselişinin toplumsal dinamikler ve halk için bu durumun alternatif bir fırsat yarattığını vurgulamıştır (Hansen & Cox, 2015b, s. 147). Medya ve İklim Değişikliği Gözlemevi'nin iklim değişikliğiyle ilgili küresel medya 2023 raporuna göre; yayınlanan haberler bir önceki yıla oranla %4 düşmüştür. Araştırmacılar bu düşüşün 2021'den beri devam ettiğini (%14'lük bir düşüş) vurgulamışlardır. Ancak 2023 seviyeleri, 2020 seviyelerine göre %33'lük bir artış göstermiştir. 2004 yılından itibaren gerçekleştirilen 20 yıllık küresel düzeydeki araştırma bulgularına göre 2021 yılı genel olarak iklim değişikliği ve küresel ısınma hakkında en fazla haberin yapıldığı yıldır (Boykoff, M., vd. 2024). İklim haberciliği kapsamında alternatif medya ve ana akım medyanın konuyu ele alış biçimleri karşılaştırıldığında; alternatif medya kamuoyuna gereken doğru bilgiyi ve uzman kaynaklardan edinilen verileri aktarmakta, hemen her alanda etki gösteren krizin çok yakınımızda gerçekleştiğine dikkat çekmektedir. Bu

doğrultuda, alternatif medya olarak internet haberciliği yapan iklimhaber.org ve yesilgazete.org haber portalları veri odaklı habercilik anlayışıyla iklim politikaları, iklim ekonomisi ve iklimin bilimsel boyutlarını ele alan güncel haberlerle iklim krizine yönelik alternatif bir yayın organı konumunda değerlendirilmektedir. Ana akım medya ise iklim değişikliği ile ilgili haberlerinde olayları bazen “kriz” ya da bazen “felaket” söylemleriyle aktarmakta ve bilimsel nitelikten uzaklaşarak haberi sansasyonel ya da dramatik bir biçime dönüştürebilmektedir. Ayrıca medyanın sahiplik yapısından kaynaklı ticaret ve siyasi erk ile olan bağıntıları haber üretim sürecine yansıtabilmekte böylelikle de savunucu ya da akredite kaynaklara bağımlı bir haberciliğin izleri haber söyleminde yer almaktadır.

Araştırma kapsamında yer alan iklim haberlerinin kaynakları her iki medya ortamında yurt içi ve yurt dışı haber kaynaklarından oluşmaktadır. Dağlı’nın (2012) “Türk Basınında Uzmanlaşma ve Çevre Gazeteciliği” adlı doktora tezinde çevre gazetecileri ile yaptığı görüşmelerde gazeteciler kullandıkları haber kaynaklarını; “devlet kurumları, akademik kurumlar/akademisyenler, yerel yönetimler/belediyeler, ulusal/uluslararası haber ajansları, internet kaynakları, kişilerden gelen ihbarlar, sanayi/ticaret şirketleri, halkla ilişkiler şirketleri” olarak belirtmişlerdir. Bunun yanı sıra çevre haberciliği konusunda alanda uzmanlaşmış gazetecilerin sayısının azlığı, gazetenin sahiplik yapısı, ekonomik ve siyasi ilişkileri, yayın politikası, gibi etkenlerin haberler üretim sürecini doğrudan etkilediği vurgulanmıştır. Bu gibi etkenler çevre gazetecilerin karşılaştıkları temel sorunlar olarak belirtilmiştir (Dağlı,2012, s. 150-152). Alternatif medyada üretilen haberlerin yurt içi kaynaklara yakın oranda ağırlıklı olarak yurt dışı kaynaklardan oluşması, iklim krizini daha çok uzak ülkelerde meydana gelen olay ve durumlar olarak görülmesine sebep olan anlayışla paraleldir; bu durum ise iklim haberciliğinin yerel konularla iklim krizini somut gerçekliğe bağlayan anlayışından farklı bulunmaktadır. İklim haberciliği önündeki engellerden biri olan yurt dışı kaynaklı haberler iklim değişikliği haberlerini yerelleştirmede zorluk yaratmakta ve yerel haber üretimini sınırlandırmaktadır. Ana akım medyada internet haberciliği yapan Hürriyet.com ve Sabah.com internet gazetelerinde ise haberlerin daha çok yurt içi kaynaklı olduğu ve yerel

haberlerde iklim değişikliğinin etkilerinin daha somut gösterildiği ortaya çıkmıştır.

İklim haberciliğinde vurgulanan önemli konulardan biri de iklim krizi etkilerinin gerçeklik algısı oluşturmada görsel materyallerin niteliğidir. Gerçek olay fotoğraflarının haberlerde kullanılması okuyucuya iklim krizini somut gerçeklikle bağdaştırması konusunda yardımcı olmaktadır. Ancak hem ana akım medyada hem de alternatif medyada haber içeriklerinin temsili fotoğrafla desteklendiği görülmüştür. Üretilen haberlerin anlık gelişmelerini politikacıların ve kurumların açıklamaları oluşturduğu için iklim krizine dair görseller yerine haberin aktörlerinin fotoğrafları tercih edilmiştir. Politik ve ekonomik çerçevede haber içeriklerinin niteliği açıklama ve sorun tespiti olarak ağırlık kazanmaktadır. İklim haberciliğinin odaklandığı iklim krizi etkilerine karşı uyarıcı, çözüm yolları arayan ve iklim krizine bağlı değişimleri duyuran niteliklerin ise alternatif medyada daha yaygın olduğu ortaya çıkmıştır. İklim kriziyle ilgili içeriklerin düzenlenme biçimine bakıldığında basın bülteni, ana akım medyada hakimdir. Alternatif medyada ise haberler araştırma haber ve bilgi haber kategorilerinde geniş yer bulmaktadır. Kategoride yer alan derleme haber, öykü haber, tematik haber kategorileri ise her iki medyada da diğer kategorilere oranla çok daha az miktarda haber içermektedir. İncelenen haberlerde öykü haber türünde habere ise hiç rastlanmamıştır.

Ana akım medyanın, genellikle daha geniş bir kitleye hitap etme amacı taşıdığını ve bu nedenle iklim krizi haberlerini daha genel ve erişilebilir bir şekilde sunduğu görülmektedir. Ana akım medyanın basın bültenlerine ve olay haberlerine ağırlık vermesi, bu haberlerin genellikle daha az teknik ve daha çok güncel olaylara odaklanan içerikler olduğunu göstermektedir. Diğer yandan, alternatif medyada, basın bültenlerinden ziyade olay haberlerine ve araştırma haberlerine daha fazla ağırlık verilmiştir. Bu da alternatif medyanın, iklim krizi konusunu daha derinlemesine araştırdığını ve daha eleştirel bir bakış açısıyla yaklaştığını göstermektedir. Her iki medya türünün de iklim krizi haberlerini işleme biçimleri, konunun toplum tarafından nasıl algılandığını ve anlaşıldığını etkilemektedir. Ana akım medya geniş bir kitleye ulaşarak genel bilinç ve farkındalık yaratırken, alternatif medya daha derinlemesine analizler ve eleştirel

yaklaşımlar sunarak konuya dair daha kapsamlı bir anlayış sağlamaktadır. Bu durum, iklim krizi gibi karmaşık ve çok boyutlu bir konunun medya tarafından nasıl işlendiği ve sunulduğu üzerine derinlemesine analizler yapılmasını gerektirir. Özellikle iklim değişikliği gibi bir konunun kamuoyunu nasıl etkilediği, politika yapıcılar ve toplum liderleri için önemli bilgiler sağlayabilir. Alternatif medya da iklim krizi haberlerinde yurt içi kaynakları tercih etse de yurt dışı haberlerin oranı ana akım medyaya göre daha yüksektir. Bu, alternatif medyanın küresel perspektifleri ve uluslararası olayları daha fazla önemseyerek, iklim krizi konusunda daha geniş bir bakış açısı sunduğunu göstermektedir. Küresel etkilerin ve uluslararası iş birliklerinin altının çizilmesi, bu konuda daha kapsamlı bir farkındalık yaratabilir. Bu veriler, her iki medya türünün de iklim krizi haberlerini işleme biçimlerinin farklı olduğunu ve bu farklılıkların halkın konuya bakışını ve anlayışını nasıl etkileyebileceğini ortaya koymaktadır. Ana akım medyanın daha yerel odaklı yaklaşımı ve alternatif medyanın küresel konulara verdiği önem, iklim krizi konusunda toplumun bilgilendirilmesi ve eğitilmesi açısından önem taşımaktadır. Ana akım medya, genel bilgilendirme ve açıklama üzerine odaklanırken, alternatif medya sorunları daha detaylı bir şekilde ele almakta ve çözüm önerileri sunmaktadır. Her iki medya türünün yaklaşımı, toplumun iklim krizi konusundaki algı ve bilinç düzeyini etkileyebilir. Ana akım ve alternatif medyada iklim krizi haberlerinde yer alan aktörlerin çeşitliliği ve etkilerine bakıldığında ana akım medya, genellikle resmi ve otorite temelli aktörlere odaklanırken, alternatif medya daha geniş bir yelpazedeki bağımsız ve çeşitli sesleri yansıtmaktadır. Bu durum, ana akım medyanın otorite ve resmi görüşlerin yansıtılmasında, alternatif medyanın ise çeşitli ve bağımsız bakış açılarının iletildiği bir platform olarak işlev gördüğünü göstermektedir.

İklim krizi konusunda her iki medya türünün de kendi yaklaşımlarıyla önemli bir rol oynadığı ve toplumun bu küresel sorun hakkında bilgilendirilmesinde kritik bir görev üstlendiği söylenebilir. Bu farklı medya yaklaşımları, iklim krizi konusundaki geniş çaplı tartışmaları ve mücadele stratejilerini zenginleştirmekte ve farklı bakış açıları sunmaktadır. Ana akım ve alternatif medyada iklim politikaları konusunda yapılan haberlerin analizine dayanarak, ana akım medyanın geniş kapsamlı yaklaşımı

benimsediği, alternatif medyanın ise derinlemesine analizi benimsediği söylenebilir. İklim politikalarının medyadaki önemi konusunda ise her iki medya türünün de iklim politikalarına yer vermesi, bu konunun toplumun geniş kesimleri tarafından anlaşılmasının ve tartışılmasının önemini vurgulamaktadır. Medyanın bu konuları ele alması, kamuoyu bilincinin artmasına ve politika yapıcılarının bu konulara daha fazla odaklanmasına yardımcı olacaktır.

İklim haberlerinin medyadaki temsilde en önemli sorunların başında bu alanda yetişmiş uzman gazetecilerin sayısının azlığıdır. Gerek çevre haberciliği gerekse iklim krizi özelinde yapılan bilimsel araştırmalar ve bu araştırmada görüşlerine başvurulmuş akademisyen Budak ve gazeteci Gökçam, iklim haberciliği konusunda alanında uzman gazetecilerin yok denecek kadar az olmasının önemle altını çizmişlerdir.

Dünya gazetesi Çevre Editörü Başak Nur Gökçam, *“Sektörde bu alanda çalışan çok az kişi olduğumuz için ne yazık ki ötelenerek, iklim aktivisti olarak tanıtılıyor. Gelişmiş ülkeler bu alanda uzman yetiştirirken, biz kendi sektörümüzde dahi bu alana yönelik birini yetiştirmeye uzağız. Dolayısıyla sonucunda dünyada çok kapsamlı analizler, haberler yapılırken bizde bu durum derlemelerden, röportajlardan öteye geçemiyor”* ifadeleriyle konunun önemine değinmiştir (Gökçam, 2024). Budak ise lisans programlarında iklim alanına dönük nitelikli eğitimler verilerek öğrencilikten itibaren bu alana yönelik ilgi ve bilginin artırılmasının şart olduğunu, iklim alanına ilgi duyan gazeteciler ile gazeteciliğe ilgi duyan iklim bilimcilere bu konuda eğitim fırsatı verilmesi gerektiğini belirtmiştir. Ayrıca Budak, *“Tematik çevre haberciliği yürüten medya kuruluşlarının dışında iklim muhabiri istihdam eden medya kuruluşu hiç yok denebilir. Çevre muhabiri istihdam eden medya kuruluşu yok denecek kadar az. Çevre ve iklim alanına verilen değer hiç de yüksek olmadığı bir durum söz konusu. İstihdam anlamında verilen değer azaldıkça iklim haberlerindeki nitelik ve nicelik sorunu da gün yüzüne çıkıyor. Nicelik konusunda iklim krizine medya kuruluşlarının ayırdığı yer son derece sınırlı. Ayrıca iklim uzmanı olmayan muhabirlerin ürettiği haberlerde de nitelik sorunu baş göstermektedir”* (Budak, 2024) şeklindeki sözleriyle akademinin ve medya kuruluşlarının bu konuya ilişkin üzerine düşen görev ve sorumluluklarını vurgulamıştır.

Sonuç olarak bu çalışma ana akım ve alternatif medyada yer alan iklim krizine yönelik haber içeriklerine odaklanmış ve örneklem olarak belirlenen medya ortamlarında yer alan haberler bağlamında konu irdelenmiştir. İklım krizi küresel ve yerel anlamda insanlığı ve tüm canlı ekosistemini derinden etkileyen bir sorundur. Bu konunun medyadaki temsil biçimlerinde içerik ve söylem analizlerinin yapılması, medya içeriklerinin toplum üzerinde bıraktığı etkilerin llmesi ayrıca toplumda bilimsel okuryazarlık seviyesinin arttırılmasında medyanın rolünün farklı araştırmalarla da ortaya konulması önem taşımaktadır.

KAYNAKLAR

- Antilla, L. (2005). Climate of scepticism: US newspaper coverage of the science of climate change. *Global Environmental Change*, 15(2), 180-192.
- Akbaş, A. (2014). Türkiye üzerindeki önemli kurak yıllar, *Coğrafi Bilimler Dergisi*, 12 (2), 101-118
- Aksay, C. S., Ketenoğlu, O., & Kurt, L. (2005). Küresel ısınma ve iklim değişikliği. *Selçuk Üniversitesi Fen Fakültesi Fen Dergisi*, 1(25), 29-42.
- Appelgren, E., & Jönsson, A. M. (2021). Engaging citizens for climate change—challenges for journalism. *Digital Journalism*, 9(6), 755-772.
- Aydoğan, F., Kırık, A., (2012). Alternatif medya olarak yeni medya, *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*.
- Bailey O.G., Cammaerts B., Carpentier N., (2007). *Understanding Alternative Media*, Open University Press, e-book.
- Başoğlu, A., Telatar, O.M. (2013). İklim değişikliğinin etkileri: tarım sektörü üzerine ekonometrik bir uygulama, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (6).7-25. ISSN 2146–3727
- Başoğlu, A. (2014), “Küresel iklim değişikliğinin ekonomik etkileri”, *Karadeniz Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı: (7) 175-196. ISSN 2146–3727
- Bayraktutan, G., Binark, M., Çomu, T., Doğu, B., et al. (2014). siyasal iletişim sürecinde sosyal medya ve Türkiye’de 2011 genel seçimlerinde twitter kullanımı. *Bilig* (68), 59-96.
- birbucukderece.com (2021). 2030 İklim hedefi, 1.5° C raporu, <https://www.birbucukderece.com/bilimsel-kaynaklar/ipcc-1-5-c-raporu>, adresinden 21 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Birleşmiş Milletler İklim Değişikliği Çerçeve Sözleşmesi (2002). <https://iklim.gov.tr/bm-iklim-degisikligi-cerceve-sozlesmesi-i-33>, adresinden 2 Haziran 2022 tarihinde alınmıştır.
- Boydston, A.E., & Gross, J.H. (2013). Identifying Media Frames and Frame Dynamics Within and Across Policy Issues.
- Boykoff, M. T., & Yulsman, T. (2013). Political economy, media, and climate change: sinews of modern life. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 4(5), 359-371.
- Boykoff, M., Fernández-Reyes, R., Katzung, J., Nacu-Schmidt, A. and Pearman, O. (2024). A Review of Media Coverage of Climate Change and Global Warming in 2023, Media and Climate Change Observatory, Cooperative Institute for Research in Environmental Sciences, University of Colorado, http://sciencepolicy.colorado.edu/icecaps/research/media_coverage/summaries/special_issue_2023.html
- Bozoğlu, B. (2019). *21. Yüzyılda İklim Krizi, Paris Anlaşması ve İklim Değişikliğine Uyum*. Dorlion Yayınevi.
- Brüggemann, M. (2017b). Shifting roles of science journalists covering climate change. *Oxford Research Encyclopedia of Climate Science*. doi:10.1093/acrefore/9780190228620.013.354
- Budak, E. (2023), İklim Krizi Çağında Çevre Haberciliği, Konya: Literatürk Academia.
- Buis, A. (2019, June 19). *A degree of concern: why global temperatures matter* NASA's Global Climate Change Website <https://climate.nasa.gov/news/2865/a-degree-of-concern-why-global-temperatures-matter/>
- Cdnee.org, (2021). Why climate journalism matters?, <https://www.cdnee.org/why-climate-journalism-matters>, adresinden 15 Mayıs 2021 tarihinde alınmıştır.
- Cengiz, Ö. (2023). Türkiye’de iklim haberciliği: kuraklık haberleri üzerine bir içerik analizi. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi* (62), 113-132. <https://doi.org/10.47998/ikad.1252254>
- Çelik, P. T., & Hepkon, Z. (2022). İklim değişikliği ve medya: Greta Thunberg’in “Yılın İnsanı” seçilmesinin ana akım medyada ele alınışının analizi. *Etkileşim*, (10), 32-51.
- Çobaner, Ardıç, A. (2021), İklim haber atölyesi, AB-Türkiye geç olmadan iklim elçileri projesi. Mersin

- Dağlı, N. (2012). Haber üretim sürecinde “bireysel yarar/ toplumsal yarar” çelişkisi: Türkiye’de çevre haberi yazan gazeteciler örneği. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, 2012(34), 83-97.
- Dağlı, N. (2012). Türk basınında uzmanlaşma ve çevre gazeteciliği. [Yayınlanmamış Doktora Tezi] Ankara Üniversitesi.
- Demircan, M., Turan, N., Arabacı, H., Coşkun, M., Türkoğlu, N., & Çiçek, İ. (2016). Gündem belirleme modeline göre yazılı basındaki iklim değişikliği haber ve köşe yazılarının analizi. *TÜCAUM Uluslararası Coğrafya Sempozyumu*, 13, 14.
- Demir, A. (2009). Küresel iklim değişikliğinin biyolojik çeşitlilik ve ekosistem kaynakları üzerine etkisi. *Ankara Üniversitesi Çevre Bilimleri Dergisi*, 1(2), 37-54. https://doi.org/10.1501/Csaum_0000000013
- Dilmen, N.E. (2007). Yeni medya kavramı çerçevesinde internet günlükleri-bloglar ve gazeteciliğe yansımaları, *Marmara İletişim Dergisi*, 12(12), 113-122.
- Doğan, S., Tüzer, M. (2011). Küresel iklim değişikliği ve potansiyel etkileri. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 12(1), 21-34.
- ekoik.com (2021, Ocak 21). “Su biterse herkes susar”, <https://www.ekoik.com/su-biterse-herkes-susar/> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.
- Ejaz, W., Ittefaq, M., & Arif, M. (2024). Understanding influences, misinformation, and fact-checking concerning climate-change journalism in Pakistan. In *Journalism and Reporting Synergistic Effects of Climate Change* (pp. 168-188). Routledge.
- gemius.com.tr, (2022, Ocak) Verileriyle haber kategorisine yakın bakış, <https://www.gemius.com.tr/974/id-2022-verileriyle-haber-kategorisine-yakn-baks.html>
- Geray H. (2011). *Toplumsal Araştırmalarda Nicel ve Nitel Yöntemlere Giriş*, Genesis Kitapevi.
- Gürbüz, Ö. (2021). İklim haberciliği nedir? Neden önemlidir? <https://atolyebia.org/wp-content/uploads/2021/05/Iklim-Haberciligi-Egitim-Notu.pdf> adresinden 24 Kasım 2023 tarihinde alınmıştır.
- Hansen, A., & Cox, J. R. (Eds.). (2015). *The Routledge handbook of environment and communication* (pp. 209-220). London: Routledge.
- Happer, C., and Philo G. (2016). “New approaches to understanding the role of the news media in the formation of public attitudes and behaviours on climate change.” *European Journal Of Communication* 31 (2): 136–151. doi:10.1177/0267323115612213.
- iklimhaber.org (2022, Mart 1). Yeni rapor: ormansızlaşma emisyonları daha önce düşünüldenden çok daha yüksek seviyelerde. <https://www.iklimhaber.org/yeni-rapor-ormansizlasma-emisyonlari-daha-once-dusunulenden-cok-daha-yukse-seviyelerde/>.
- IPCC. (2023). Climate change 2014 synthesis report, contribution of working groups I, II and III to the fifth assessment report of the intergovernmental panel on climate change.
- IPCC, (2001). Climate Change 2001: Synthesis report. contribution of working groups I, II, and III to the third assessment report of the intergovernmental panel on climate change, Cambridge University Press
- İrcan M, (2020). Şanlıurfa’nın iklim özellikleri ve kuraklık analizi, [Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi], Karatekin Üniversitesi,
- Kaya G. (2020, Kasım 19). Düşük karbon ekonomisine geçiş ve iklim finansmanı, <https://www.iso.org.tr/>
- Keneş, H. Ç. İklim Krizinin Medyada Ele Alınışı: Akademik Eğilimlerin ve Çalışmaların Bibliyografik Analizi. *Kültür ve İletişim*, 27(54), 221-257.
- Keserci F. (2019). İklim değişikliğine neden olan doğal etmen ve süreçler, [Yayınlanmamış yüksek lisans tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Leon, M.; Cornejo, G.; Calderón, M.; González-Carrión, E.; Florez, H. (2022). Effect of Deforestation on Climate Change: A Co-Integration and Causality Approach with Time Series. *Sustainability*, 14, 11303. <https://doi.org/10.3390/su141811303>, 1-14.
- medyadarar.net (2022, 30 Ocak). tiraj raporu, <https://www.medyadarar.net/tirajlar> adresinden 30 Ocak 2022 tarihinde alınmıştır.
- mgm.gov.tr (2019, Mart 23). <https://www.mgm.gov.tr/>

[FILES/genel/arsiv/23mart/2016/brosur2016.pdf](#).
adresinden 15 Nisan 2023 tarihinde alınmıştır.

NASA, (2018). *Global climate change. vital signals of the planet*. NASA <https://climate.nasa.gov/vital-signs/global-temperature/> adresinden 4 Nisan 2021 tarihinde alınmıştır.

Nordhaus, W. Economics of the disintegration of the Greenland ice sheet, *Proceedings of the National Academy of Sciences of the United States of America*, Vol. 116, No. 25 pp. 12261-12269.

Özdemir, E. (2008), Küresel ısınmanın etkilerine karşı bir önlem: hava türevleri ve pazarlama stratejilerinde yardımcı olarak kullanımı, *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 10 (1), 141-162.

Öztürk, K. (2002). Küresel iklim değişikliği ve Türkiye'ye olası etkileri. *Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 22(1). 47-65.

Samur, H. (2005). Küresel iklim değişimi ve beklenen küresel felaketi önleme stratejileri, [Yayımlanmamış yüksek lisans tezi], Selçuk Üniversitesi.

Schäfer, M. S., & Painter, J. (2021). Climate journalism in a changing media ecosystem: Assessing the production of climate change-related news around the world. *Wiley Interdisciplinary Reviews: Climate Change*, 12(1), e675.

Sklair, L., Boykoff, M., (2019) Mass media representations of anthromes, *Encyclopedia of the World's Biomes* <https://doi.org/10.1016/B978-0-12-409548-9.12121-9>

Slingo, J. M., & Slingo, M. E. (2024). The science of climate change and the effect of anaesthetic gas emissions. *Anaesthesia*, 79(3), 252-260.

Şahin, Ü., Üzelgün, M. A. (2016). İklim değişikliği ve medya. İpm-Merkator Politika Notu. ISBN: 978-605-9178-70-9

Şahin, Ü. (2014). Türkiye'nin iklim politikalarında aktör haritası. İstanbul Politikalar Merkezi, <https://ipc.sabanciuniv.edu/Content/Images/CKeditorImages/20200327-00034519.pdf>

Şahin, M. (2020). İklim değişikliği ve bilim gazeteciliği: Avustralya yangınları haberlerinde bilim izi. *Gümüşhane Üniversitesi İletişim Fakültesi Elektronik Dergisi*, 8(2), 1011-1030.

Taylan, A. (2012). Alternatif medya ve bianet örneği:

Türkiye'de alternatif medyaya dair etnografik çalışma, [Yayımlanmamış Doktora Tezi]. Ankara Üniversitesi.

Türkeş, M. (2008). Küresel iklim değişikliği nedir? Temel kavramlar, nedenleri, gözlenen ve öngörülen değişiklikler. *İklim Değişikliği ve Çevre*, 1(1), 26-37.

Türkeş, M. (2012). Kuraklık çölleşme ve Birleşmiş Milletler çölleşme ile savaşım sözleşmesi'nin ayrıntılı bir çözümlemesi, *Marmara Üniversitesi Avrupa Araştırmaları Enstitüsü Avrupa Araştırmaları Dergisi*, 20(1), 7-55. <https://doi.org/10.29228/mjes.126>

T24.com.tr (2019). <https://t24.com.tr/haber/dogal-afetler-sebebiyle-1-yilda-17-2-milyon-insan-goc-etmek-zorunda-kaldi,830107> adresinden 15 Mayıs 2022 tarihinde alınmıştır.

UNEP. (2022). Cities and Climate Change. 2 Ekim 2024 tarihinde <https://www.unep.org/explore-topics/resource-efficiency/what-we-do/cities-and-climatechange> adresinden alınmıştır.

Uzunoglu, S., & Karaca, H. S. (2021). Haber medyasında iklim krizi. *NewsLab Turkey web sitesinden erişildi: https://www.newslabturkey.org/haber-medyasinda-iklim-krizi*.

Willig, I., Blach-Ørsten, M., & Burkal, R. (2024). What is 'good' climate journalism? Public perceptions of climate journalism in Denmark. In *Journalism and Reporting Synergistic Effects of Climate Change* (pp. 284-303). Routledge.

Ytterstad, A., & Bødker, H. (2022). Climate change journalism in Norway—Working with frequency around the “Green Shift”. *Journalism studies*, 23(11), 1291-1307.

Görüşme Yapılan Uzman Kişiler

Doç.Dr. Emrah Budak Mersin Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü Öğretim Üyesi (Görüşme Tarihi: 2 Ekim 2024)

Dünya Gazetesi Çevre Editörü Başak Nur Gökçan (Görüşme Tarihi: 6 Ekim 2024)

Yazar Katkı Oranı

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %50, ikinci yazar %50 oranda katkı sağlamıştır.

İŞ AİLE ÇATIŞMASININ META ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ

EXAMINING WORK-FAMILY CONFLICT
THROUGH META ANALYSIS

İlksun Didem ÜLBEĞİ

42

İŞ AİLE ÇATIŞMASININ META ANALİZ YÖNTEMİYLE İNCELENMESİ¹

EXAMINING WORK-FAMILY CONFLICT THROUGH META ANALYSIS

İlksun Didem ÜLBEĞİ²

Keywords:

İş Aile Çatışması,
Aile İş Çatışması,
Meta Analiz.

Anahtar Kelimeler:

Work-Family
Conflict,
Family-Work
Conflict,
Meta-Analysis.

ÖZ

İş aile çatışması, bireylerin iş ve aile sorumluluklarını dengelemeye çalıştıkları günümüz toplumunda yaygın bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. İş aile çatışması, bu çatışmayı yaşayan bireyler ve aynı zamanda örgütler açısından birçok olumsuz sonuçlara yol açabilmektedir. Bu meta analiz çalışmasında amaç, Türkiye'de yapılan iş-aile çatışması konulu araştırmaların kapsamını ve genel görünümünü inceleyerek ele almaktır. Psikometrik meta analiz yöntemi kullanılarak, iş aile çatışmasının yaygınlığını ve ilişkili faktörleri belirlemek için Türkiye'de yapılan kapsamlı bir dizi çalışma analiz edilmiştir. Bulgular, iş aile çatışması genel boyutu, iş aile çatışması ile aile iş çatışması alt boyutları ile alan yazında ilişkileri ele alınmış olan bireysel ve örgütsel değişkenler bağlamında ortaya konulmuştur. Elde edilen sonuçlar büyük ölçüde uluslararası ve ulusal alan yazındaki bulgularla örtüşmektedir. Bu kapsamda, iş aile çatışmasının Türk alan yazında önemli bir çalışma konusu olduğunu ve çalışanların genel refahı ve yaşam kalitesi üzerinde kayda değer bir etkisi olduğunu ortaya koyulmaktadır. Çalışmada ayrıca elde edilen bulguların sonuçları tartışılmakta ve gelecekteki çalışmalar için önerilerde bulunmaktadır.

ABSTRACT

Work-family conflict is a prevalent issue in today's society, as individuals strive to balance their work and family responsibilities. Work-family conflict can lead to many negative consequences for individuals experiencing this conflict as well as for organizations. This meta-analysis aims to examine the extent and nature of work-family conflict conducted in Turkey. By using psychometric meta-analysis method, a comprehensive set of studies conducted in Turkey to determine the prevalence and factors associated with work-family conflict was analyzed. The findings are presented in the context of the general dimension of work-family conflict as a whole, as well as its sub-dimensions- work-to-family conflict and family-to-work conflict- alongside individual and organizational variables whose relationships have been identified in the literature. The results obtained mostly coincide with the findings in international and national literature. In this context, the findings revealed that work-family conflict is indeed a significant study topic in Turkey, with substantial implications for employee well-being and overall quality of life. In addition, the implications of the findings are discussed, and suggestions are made for future studies.

¹ Bu çalışma Çukurova Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Birimi tarafından SBA-2019-11262 proje numarasıyla desteklenmiştir.

² Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, İşletme Bölümü, idulbegi@cu.edu.tr, ORCID: 0000-0001-6905-2720.

Alıntılanmak için/Cite as: Ülbeği İ. D. (2025) İş Aile Çatışmasının Meta Analiz Yöntemiyle İncelenmesi, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 747-763.

GİRİŞ

İş aile çatışması günümüz çalışma yaşamında yaygın bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu çatışma, işe ilişkin taleplerin ve sorumlulukların kişinin aile yükümlülüklerini yerine getirmesine engel olduğunda veya aileye ilişkin talep ve sorumlulukların kişinin iş taleplerini yerine getirmesine engel olması durumlarında ortaya çıkmaktadır (Frone, 2000; Greenhaus ve Beutell, 1985). İş aile çatışması, iş yükümlülükleri nedeniyle önemli aile etkinliklerini kaçırmak veya birden fazla sorumluluğu bir arada yürütme nedeniyle bunalmış ve stresli hissetmek gibi çeşitli şekillerde ortaya çıkabilmektedir (Bianchi ve Milkie, 2010; Perry-Jenkins vd., 2000). İş aile çatışması, işgücüne katılan kadın sayısının artması, çift kariyerli ailelerin artması ve hane halkının değişen yapısı gibi günümüz çalışma ortamının bir sonucu olarak birçok çalışan için çok sıklıkla karşılaşılan bir sorun olup, çalışma hayatında iş aile çatışmasını ele almanın artan önemine katkıda bulunmaktadır (Boles vd., 2001). Buna ek olarak, iş ve özel yaşam arasındaki sınırları bulanıklaştıran teknolojik gelişmeler, uzun çalışma saatleri ve ağır iş yükü ve birçok kuruluştaki esnek çalışma düzenlemesinin veya aile dostu politikaların olmaması gibi faktörler iş aile çatışmasının yaygınlığını daha fazla artırmaktadır (Vayre ve Vonthron, 2019). COVID-19 salgını, dünya genelinde bireylerin yaşadığı iş aile ve aile iş çatışmasını önemli ölçüde artırmıştır (Yang, 2023). Uzaktan çalışmaya geçiş, okulların ve çocuk bakım tesislerinin kapanması ile birlikte birçok çalışan, iş sorumlulukları ile aile hayatının artan talepleri arasında denge kurmakta daha fazla zorluk yaşamaktadır (Wakai vd., 2023).

İş aile çatışması, iş ve aile alanlarındaki bazı sorumlulukların uyumlu olmamasını ve işin aileyi, ailenin işi olumsuz yönde etkilediği bir tür roller arası çatışmayı ifade etmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985). Bu çatışmanın çalışanların stres düzeylerini artıran ve iş tatmini düzeylerini ise azaltan olumsuz etkileri bulunmaktadır (Greenhaus ve Beutell, 1985). Ayrıca iş aile çatışması yaşam tatmini üzerinde olumsuz etkilere sahip olup (Rupert vd., 2012) aynı zamanda örgütler açısından olumsuz sonuçlara işaret eden işten ayrılma niyeti (Li vd., 2022) ile işe yabancılaşmanın artması (Fedi vd., 2016), işe adanmışlık (Yang vd., 2021) ve örgütsel bağlılık

(Casper vd., 2002) düzeylerinde azalma ve daha düşük iş performansı (Roth ve David, 2009) da dahil olmak üzere çeşitli olumsuz etkilere sahiptir.

Bu bağlamda, iş aile çatışmasının bireyler ve örgütler üzerindeki etkisini anlamak çeşitli sebeplerle önem taşımaktadır (Shockley vd., 2017). İlk olarak, iş aile çatışmasının çalışanların refahı ve genel iş tatmini üzerinde yaratabileceği potansiyel olumsuz etkileri örgütlerin fark etmelerine olanak sağlamaktadır (Meenakshi, 2013). İş aile çatışmasının etkilerini anlaşılmasıyla örgütlerin, esnek çalışma düzenlemeleri sunmak veya çalışanlar için destek hizmetleri sağlamak gibi bu olumsuz etkileri azaltmaya yönelik stratejiler ve politikalar uygulayabilmesi mümkün olabilmektedir (Moen vd., 2015)

İkinci olarak, iş aile çatışmasının etkisinin anlaşılması, örgütlerin çalışanlarını elde tutma oranlarını artırmalarına ve işten ayrılma oranlarını azaltmalarına yardımcı olabilmektedir (Shockley vd., 2017). Örgütler, iş aile çatışmasını ele alarak ve iş yaşam dengesini destekleyen politikalar uygulayarak, çalışan sadakatini teşvik eden ve çalışanların örgütten ayrılma olasılığını azaltan daha destekleyici ve kapsayıcı bir çalışma ortamı yaratabilmektedir (Beigi vd., 2018; Ryan ve Kossek, 2008).

Ayrıca, iş aile çatışmasının etkisini anlamak, bireylerin iş ve aile sorumluluklarını dengelerken karşılaşılabilecekleri potansiyel zorluklara ilişkin farkındalıklarını artırarak da fayda sağlayabilmektedir (Brough vd., 2007). Bireylerin iş aile çatışmasını yönetmek için stratejiler geliştirmelerine ve iş yükümlülüklerini sürdürülebilir bir şekilde yerine getirirken refahlarına, ilişkilerine ve kişisel yaşamlarına öncelik vermenin yollarını bulmalarına yardımcı olabilmektedir (Perreault ve Power, 2023).

Bunlara ek olarak, iş aile çatışmasının etkisinin anlaşılması, örgütsel sonuçların ve iş performansının artmasını sağlayabilmekte (Kelly vd., 2008; Li vd., 2017) ve örgütlerin daha empatik ve destekleyici bir örgüt kültürü oluşturmaya olanak sağlamaktadır (Ferri vd., 2018). Çalışanlar, örgütün iş ve aile sorumluluklarını dengelemede karşılaştıkları zorlukların farkında olduğunu ve bunlara değer verdiğini hissettiklerinde, bu durum moral, motivasyon ve çalışma ortamlarından genel memnuniyetin artmasına yol açmaktadır (Lockwood, 2003).

İş aile çatışmasının bireyler ve kuruluşlar üzerindeki etkisinin kabul edilmesi, özel eğitim ve gelişim programları için fırsatlar oluşturabilmektedir (Hammer vd., 2011). Bu programlar, çalışanları zamanlarını etkin bir şekilde yönetmek, sınırları belirlemek ve görevlere öncelik vermek için gerekli becerilerle donatabilir ve sonuçta iş aile çatışmasını daha kolay bir şekilde yönetme becerilerini geliştirmektedir (Kelly vd., 2014; Kossek vd., 2014).

Örgütler, iş aile çatışmasını proaktif bir şekilde ele alarak daha dirençli, işine adanmış ve üretken bir işgücünü teşvik etmektedir (Las Heras ve Van Deusen, 2010). İş aile çatışması üzerine yapılan araştırmalar bu alandaki bilgi birikimini artırmakta ve ilişkilerin, neden ve sonuçların ortaya çıkarılmasına imkân vermektedir. Bu da gelecekteki araştırmaların önünü açarak iş aile çatışmasının daha iyi anlaşılmasını sağlayabilecektir.

Uluslararası alan yazında iş aile çatışmasının genel görünümünü sistematik olarak ortaya koyan çeşitli meta analiz çalışmaları bulunmaktadır. Byron (2005) çalışmasında iş aile çatışmasına yol açan işe ve aileye ilişkin faktörlerle bireysel faktörlerin iş aile çatışmasıyla ilişkilerini ele almıştır. Ford vs. (2007) iş aile çatışmasının iş stresi, iş desteği, çalışma saatleri ile aile stresi, aile desteği ve aileyle geçirilen zaman gibi çeşitli öncülleri ile iş ve aile tatmini olan ilişkilerini ortaya koymuştur. Amstad vd. (2011) yaptıkları meta analiz çalışmasında iş aile çatışmasının işe ve aileye ilişkin çeşitli sonuçları ile sağlık sorunları, depresyon, madde kullanımı ve yaşam tatmini ile ilişkisini incelemişlerdir. Michel vd. (2011) ise çalışmalarında kişilik özellikleri ile iş ve aileye ilişkin çeşitli öncül değişkenlerin iş aile çatışmasıyla olan ilişkilerini göstermiştir. French vd. (2018) meta analiz çalışmasında kültürel bağlamı da dikkate alarak sosyal destek ile iş aile çatışması ilişkisini ortaya koymuştur. Allen vd. (2020) benzer olarak kültürel etkiyi de göz önünde bulundurarak iş aile çatışmasının iş tatmini, aile tatmini ve yaşam tatmini olan ilişkilerini göstermiştir. Miller vd. (2022) ise yol analizini de yöntem olarak kullanarak kişilik özellikleri, iş aile çatışması, anksiyete, depresyon ve madde kullanımı arasındaki ilişkileri ele almışlardır. Türkiye’de iş aile çatışmasının yaygın bir araştırma konusu olmasına karşın uluslararası yazında görülen çeşitli meta analiz çalışmalarına rastlanmamaktadır.

Bu bağlamda, bu meta analiz çalışmasının amacı, Türkiye’de iş aile çatışması ve bunun bireysel ve örgütsel sonuçlarla ilişkisine dair mevcut araştırmaların kapsamlı ve sistematik bir incelemesini ortaya koymaktır. Bu çalışma, psikometrik meta analiz yöntemini kullanarak, Türkiye’deki alan yazında incelenen çeşitli değişkenler ile iş aile çatışması, iş aile çatışması boyutu ve aile iş çatışması boyutu arasındaki etki büyüklüklerini belirlemeyi amaçlamaktadır. Bu çalışma, önceki araştırmaların nicel bir sentezini sağlayarak mevcut literatüre katkıda bulunmakta ve genellenebilir sonuçların tespit edilmesine olanak tanımaktadır. Ayrıca, meta analiz çalışması alan yazındaki boşlukların ve tutarsızlıkların ortaya çıkarılmasına yardımcı olarak daha fazla araştırma ve inceleme gerektiren alanların belirlenmesini sağlamaktadır. Uluslararası yazında iş aile çatışmasına ilişkin çalışmaların bulgularını sistematik olarak ele alan yaklaşımlar bulunmaktadır. Bu çalışmada ulusal yazında iş aile çatışması konusundaki çalışmalara ilişkin bulgular sistematik olarak ele alınacaktır.

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

İş aile çatışması, iş ve aile rollerinin talep ve sorumluluklarının uyumsuz olduğu ve her iki alandaki yükümlülüklerin yerine getirilmesinde zorlukların bulunduğu durumlarda bireylerin yaşadığı deneyimi ifade etmektedir (Grzywacz & Carlson, 2007). İş ve aile alanları birbiriyle ilişkili olup birbirini etkilemekte ve bireylerin bir alandaki deneyimleri diğer alana yayılarak çatışmaya yol açmaktadır (Ford vd., 2007; Luk ve Shaffer, 2005). İşin aile yaşamına müdahalesi, iş talepleri ve sorumlulukları bireyin aile yükümlülüklerini yerine getirme becerisini olumsuz etkilediğinde ortaya çıkmakta ve aile yaşamında çatışmalara ve gerginliğe neden olmaktadır. Ayrıca ailenin iş yaşamına müdahalesi ise aile talepleri ve sorumluluklarının, bireyin iş yükümlülüklerini yerine getirmesini engellemesi durumunda, iş performansının olumsuz etkilenmesiyle ortaya çıkmaktadır (Voydanoff, 2004).

İş aile çatışmasına ilişkin bir diğer sınıflandırmaya göre ise iş aile çatışması, zaman temelli, stres temelli ve davranış temelli olmak üzere üç boyutta ele alınmaktadır (Carlson, 1999). Zamana dayalı çatışma, bir rol için gereken zaman ve enerji miktarı diğer rolün sorumluluklarını

yerine getirmeyi zorlaştırdığında ortaya çıkan çatışmaları ifade etmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985; Carlson, 1999; Voydanoff, 2004). Davranış temelli çatışma, bir rolün gerektirdiği belirli davranışlar başka bir rolün gerekliliklerini yerine getirmeyi zorlaştırdığında ortaya çıkan çatışmaları belirtmektedir (Carlson, 1999; Greenhaus ve Beutell, 1985; Voydanoff, 2004). Gerilim temelli çatışma ise bir rolde yaşanan zorlanma veya stresin başka bir rolün sorumluluklarını ve gerekliliklerini yerine getirmeyi zorlaştırması durumunda ortaya çıkan çatışmaları ifade etmektedir (Greenhaus ve Beutell, 1985; Carlson, 1999; Voydanoff, 2004). Ford ve arkadaşları (2007) meta analiz çalışmalarında, uzun çalışma saatleri gibi zamana dayalı iş taleplerinin iş aile çatışması ile pozitif ilişkili olduğunu göstermiştir. Buna göre bireyler işte ne kadar çok zaman geçirirlerse, iş ve aile rolleri arasında çatışma yaşama olasılıkları da o kadar artmaktadır. Ayrıca, araştırmalar aşırı rol yükünün, iş aile çatışmasına yol açabileceğini göstermiştir (Ilies vd., 2007, 2015).

Çeşitli çalışmalar, iş aile çatışmasının hem bireyler hem de kuruluşlar için önemli sonuçları olabileceğini ortaya koymuştur. Yüksek düzeyde iş aile çatışması yaşayan bireylerin daha düşük iş tatmini düzeyleri ortaya çıkmaktadır. Bruck ve arkadaşları (2002) iş aile çatışması ile iş tatmini arasında negatif bir ilişki göstermiştir. Çok uluslu bir çalışmada, Spector ve arkadaşları (2007) bu iki yapı arasında negatif ilişki olduğunu farklı örneklemelerde ortaya koymuştur. Ayrıca, benzer olarak Kinnunen ve arkadaşları (2004) iş aile çatışması ile iş tatmini arasında negatif bir ilişki tespit etmiştir. Bunlara ek olarak, yaptıkları meta analiz çalışmasında, Amstad ve arkadaşları (2011) bu değişkenler arasında negatif bir korelasyon olduğunu göstermiştir. İş aile çatışması ve iş tatmini arasındaki ilişkiye benzer şekilde, yüksek düzeyde iş aile çatışması yaşayan bireylerin yaşam tatmini düzeyleri daha düşük olmaktadır. Psikologlarla yaptıkları araştırmada Rupert ve arkadaşları (2012) iş aile çatışmasının yaşam memnuniyetini azalttığını ortaya koymuştur. Perrewé ve arkadaşları (1999) tarafından yapılan çalışmada iş aile çatışmasının yaşam memnuniyeti ve iş memnuniyetini de olumsuz etkilediği tespit edilmiştir. Ayrıca Adams ve arkadaşları (1996) artan iş aile çatışmasının çalışanların yaşam memnuniyetini ve iş tatminini azalttığını göstermiştir.

Alan yazında yapılan araştırmalar, iş aile çatışması ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Boylamsal çalışmalarında, Nohe ve Sonntag (2014) iş aile çatışması ile işten ayrılma niyeti arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ek olarak, Boyar ve arkadaşları (2003) bu yapılar arasında pozitif bir ilişki olduğunu bulmuştur. Ayrıca, çok uluslu çalışmalarında Spector ve arkadaşları (2007) iş aile çatışması ile çalışanların işten ayrılma niyetleri arasında pozitif bir ilişki olduğunu göstermiştir.

İş aile çatışması ile örgütsel bağlılık arasındaki ilişki konusunda çelişkili araştırma sonuçları bulunmaktadır. Casper ve arkadaşları (2002) iş aile çatışması ile devam bağlılığı arasında pozitif bir ilişki olduğunu, ancak duygusal bağlılık arasında bir ilişki olmadığını ortaya koymuştur. Ayrıca, aile iş çatışması ile bağlılığın iki boyutu arasında da anlamlı bir ilişki olmadığını da göstermişlerdir. Vickovic ve Morrow (2020) infaz koruma memurları ile yaptıkları çalışmada iş aile çatışmasının örgütsel bağlılık üzerinde bir etkisi olmadığını ortaya koymuşlar, ancak zaman ve gerginlik temelli çatışma ile örgütsel bağlılık arasında negatif ilişki bulmuşlardır. Ayrıca, Lambert ve arkadaşları (2006) zaman temelli, gerginlik temelli ve davranış temelli çatışmanın örgütsel bağlılıkla ilişkili olduğunu göstermiştir. Bunlara ek olarak, yaptıkları meta analiz çalışmasında, Amstad ve arkadaşları (2011) iş aile çatışması ve aile iş çatışması ile örgütsel bağlılık arasında negatif ilişkiler tespit etmişlerdir.

Alan yazındaki çalışma sonuçları, yüksek düzeyde iş aile çatışması yaşayan çalışanların işlerine yabancılaşma hissetme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermektedir. Fedi ve arkadaşları (2016) çalışmalarında iş aile çatışmasının işe yabancılaşma ile pozitif ilişkisi olduğunu göstermiştir. Akca (2020) lojistik firması çalışanlarıyla yaptığı araştırmada iş aile çatışması ve işe yabancılaşma arasında güçlü pozitif yönlü sonuçlar bildirmiştir.

Yüksek düzeyde iş aile çatışması yaşayan çalışanların iş performanslarının da düşük düzeyde ortaya çıkması söz konusudur. Gilboa ve arkadaşları (2008) meta analiz çalışmalarında, iş aile çatışması ile genel performans ve kendi kendine değerlendirilen performans arasında negatif ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Amstad ve arkadaşları (2011) iş aile çatışması, aile-iş çatışması ve

iş performansı arasında negatif korelasyonlar olduğunu göstermiştir. Frone ve arkadaşları (1997) da benzer şekilde hem iş aile çatışması hem de aile iş çatışması ile iş performansı arasında negatif korelasyonlar olduğunu tespit etmiştir.

Çeşitli araştırmalar, yüksek düzeyde iş aile çatışması yaşayan bireylerin duygusal tükenme, duyarsızlaşma ve başarı eksikliği de dahil olmak üzere tükenmişlik belirtileri bildirme olasılıklarının daha yüksek olduğunu göstermiştir. Zábrowská ve arkadaşları (2018) öğretim üyeleri arasında yaptıkları çalışmada iş aile çatışması ve tükenmişlik ilişkisini ortaya koymuşlardır. Halbesleben (2009) itfaiyeciler arasında yaptığı çalışmada, iş aile çatışması ile duygusal tükenme arasında pozitif bir ilişki olduğunu ortaya koymuştur. Ayrıca, Amstad ve arkadaşları (2011) meta analiz çalışmalarında da iş aile çatışması, aile-iş çatışması ve tükenmişlik arasında pozitif ilişkiler olduğunu göstermişlerdir.

İş aile çatışması yaşayan çalışanların düşük psikolojik sermaye düzeyine sahip olma olasılığı daha yüksek bulunmaktadır. Karatepe ve Karadaş (2014) otel çalışanlarıyla yaptıkları çalışmada, psikolojik sermayenin alt boyutlarının hem iş aile çatışması hem de aile iş çatışması ile ilişkili olduğunu bulmuşlardır. Wang ve arkadaşları (2012) psikolojik sermaye ile hem iş aile çatışması hem de aile iş çatışması boyutları arasında negatif ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Bir diğer pozitif psikoloji değişkeni olan işe adanmışlık da iş aile çatışması ile negatif ilişkilidir. Yang ve arkadaşları (2021) okul müdürleri arasında yaptıkları çalışmada, iş aile çatışması ile işe adanmışlık arasında negatif bir ilişki olduğunu göstermiştir. Mache ve arkadaşları (2016) benzer olarak hekimlerin iş aile çatışması ile işe adanmışlıkları arasında negatif bir korelasyon bulmuştur.

Aşırı iş yükü, çeşitli çalışmalarda iş aile çatışmasının önemli bir belirleyicisi olmuştur. Spector ve arkadaşları (2007) çok uluslu çalışmalarında, gerginlik ve zamana dayalı iş aile çatışmasının her ikisinin de iş yükü ve çalışma saatleri ile pozitif ilişkili olduğunu ortaya koymuştur. Meta analiz çalışmalarında Michel ve arkadaşları (2011) aşırı iş yükü ile iş aile çatışması arasında pozitif bir korelasyon tespit etmişlerdir.

Algılanan örgütsel destek ve yönetici desteği ile ilgili olarak, çeşitli çalışmalar destek ve iş aile çatışması arasında negatif ilişkiler olduğunu göstermiştir. Michel ve arkadaşları (2011) iş aile çatışması ile hem algılanan örgütsel destek hem de yönetici desteği arasında negatif korelasyonlar bulmuştur. Ayrıca meta analiz çalışmasında Byron (2005) iş desteği ile hem iş aile çatışması hem de aile iş çatışması arasında negatif ilişkiler olduğunu ortaya koymuştur. Bir başka meta analiz çalışmasında da (Kossek vd., 2011) iş aile çatışması ile algılanan örgütsel destek ve yönetici desteği arasında negatif ilişkiler olduğunu tespit edilmiştir.

Birçok çalışma iş stresi ve iş aile çatışması arasındaki ilişkiyi ele almıştır. Byron (2005) meta analiz çalışmasında iş stresi ile hem iş aile çatışması hem de aile iş çatışması arasında pozitif korelasyonlar bulmuştur. Amstad ve arkadaşları (2011) benzer şekilde, iş stresi ile hem iş aile çatışması hem de aile iş çatışması arasında pozitif ilişkiler göstermiştir.

Üniversitede akademisyenler arasında yaptıkları çalışmada Torp ve arkadaşları (2018) işkoliklik ve iş aile çatışması arasında pozitif bir ilişki bulmuştur. Brady ve arkadaşları (2008) iki örneklemlerli çalışmalarında işkoliklik ve iş aile ilişkisine dair benzer bulgular rapor etmişlerdir. Gillet ve arkadaşları (2021) hemşireler arasında yapılan bir çalışmada bu iki değişken arasında güçlü pozitif yönlü bir ilişki olduğunu belirlemiştir.

İş aile çatışması bireyleri ve örgütleri etkileyen önemli bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır. Alan yazın incelendiğinde, bireylerin kişisel, aile ve çalışma yaşamlarını olumsuz yönde etkilediği, aynı zamanda örgütler üzerinde de istenmeyen sonuçlara neden olduğu görülmektedir. Günümüz çalışma yaşamında sıklıkla karşılaşılması ve geniş bir kesimi etkilemesi bağlamında sistematik bir çalışmayla Türkiye’de yapılmış olan çalışmaların genel görünümünü sistematik olarak ele alınması katkı sağlayabilecektir.

YÖNTEM

İş aile çatışması araştırmalarında meta analiz, mevcut alan yazının kapsamlı ve sistematik bir şekilde gözden geçirilmesini sağlayarak çeşitli çalışmalar arasında

bulguların karşılaştırılmasına ve sentezlenmesine olanak tanımaktadır. Bu çalışmada, alan yazında iş aile çatışması ve alt boyutları ile korelasyonları incelenmiş olan değişkenler arasındaki ilişkileri ortaya koymak üzere Hunter ve Schmidt (2004) tarafından geliştirilmiş olan psikometrik meta analiz yöntemi kullanılmıştır. Bu amaçla, ilgili çalışmalar tespit edilmiş, bu çalışmalardan ilgili veriler alınmış, söz konusu değişkenler arasındaki etki büyüklükleri hesaplanmıştır. Çalışmalardan gerekli verinin elde edilmesi amacıyla bir kodlama tablosu kullanılmıştır. Bu tabloda, yazarlar, yayın yılı, örneklem büyüklüğü, korelasyon katsayısı, güvenirlik katsayıları gibi bilgiler yer almaktadır.

İlgili çalışmalara ulaşabilmek için Google Akademik arama motoru, Dergipark Ulusal Akademik Dergiler veri tabanı ve Yüksek Öğretim Kurumu Ulusal Tez Veri tabanı kullanarak kapsamlı bir alan yazın taraması yapılmıştır. Ayrıca iş aile çatışması ile ilgili bildirilere ulaşmak için "Ulusal Yönetim ve Organizasyon Kongresi" (2004-2023), "Örgütsel Davranış Kongresi" (2013-2023) ve "Ulusal- Uluslararası İşletmecilik Kongresi" (2016-2023) bildiri kitapları taranarak konuyla ilgili bildiriler elde edilmiştir. Söz konusu kongrelerin uzun yıllardır istikrarlı olarak düzenlenmesi ve alanda çok sayıda çalışmaya ulaşmaya olanak sağlamaları çalışmaya dahil edilmelerinde önemli ölçütler olmuştur.

Arama terimleri olarak "iş aile çatışması", "iş aile çatışması boyutu" ve "aile iş çatışması boyutu" kullanılmıştır. Anahtar kelimeler, aramayı gerektiği gibi genişletmek veya daraltmak için boolean operatörleri kullanılarak birleştirilmiştir.

Ulaşılan çalışmaların meta analize dahil edilip edilmeyeceğine ilişkin karar vermek amacıyla çeşitli ölçütler dikkate alınmıştır. Buna göre, çalışmaların görgül bir araştırma yöntemi kullanmış olması, çalışmanın Türkiye’den örneklem almış olması ve yine örneklemdeki katılımcıların çalışanlardan oluşması gerekmektedir. Ayrıca, iş aile çatışması değişkeni, iş aile çatışması alt boyutu ile aile iş çatışması alt boyutlarını kullanan çalışmalar araştırma kapsamına alınmıştır. Bunlara ek olarak, etki büyüklüklerini hesaplayabilmek için çalışmaların örneklem büyüklüğünü, güvenirlik katsayılarını ve değişkenler arasındaki korelasyon katsayısını raporlamış olması gerekmektedir. Bu çalışmanın Türkiye’de yapılmış iş aile

çatışmasına yönelik araştırmaları ele alması nedeniyle Türkiye ve çalışan örnekleme olan çalışmalar seçilmiştir. Ayrıca iş aile çatışmasının iki alt boyutunu da analizlere dahil etmek amacıyla bu alt boyutları ortaya koyan çalışmalar analize dahil edilmiştir. Meta analiz kapsamında etki büyüklüğünün hesaplanabilmesi için değişkenler arasındaki korelasyon katsayısını gösteren görgül çalışmalar ele alınmıştır.

Analiz kapsamında kullanılacak istatistiksel işlemler arasında düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayısı, düzeltilmiş korelasyona ait gözlenen standart sapma, düzeltilmiş korelasyona ait tahmini gerçek standart sapma, %80 güvenirlik aralığı alt ve üst limitleri ile %95 güven aralığında korelasyon değerinin alt ve üst limitleri yer almaktadır. Analizlerin yapılmasında Schmidt ve Le (2014) tarafından geliştirilmiş olan “Software for the Hunter-Schmidt meta analysis methods version 2.0” yazılımı ile Microsoft Excel kullanılmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Yapılan alan yazın taramaları kapsamında toplam 354 çalışmaya ulaşılmıştır. Gerekli şartları sağlamayan çalışmalar, yalnızca tek çalışma bulunan değişkeni araştırmış çalışmalar analiz dışında bırakılmıştır. Buna göre 10 bildiri, 13 doktora tezi, 66 yüksek lisans tezi ve 67 makale olmak üzere toplam 156 çalışma ile analizler yapılmıştır. Çalışmaların yıllara göre dağılıma bakıldığında 2006, 2012 ve 2014 yıllarında 1’er çalışma, 2022 yılında 21 çalışma yapıldığı görülmektedir. Genel olarak iş aile çatışmasına ilişkin araştırmaların artış eğiliminde olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 1’de, iş aile çatışması ve ilgili değişkenler için meta analiz sonuçları görülmektedir. Ağırlıklı ortalama korelasyonların çoğunun beklenen yönde ve sonuçların ise çoğunun anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Ancak, duygusal bağlılık ve devamlılık bağlılığı için yapılan analizlerin sonuçları ters yönde ve anlamsız bulunmuştur. Her iki değişken için de örneklemin sadece iki ve üç ile sınırlı olmasının bir etken olabileceği dikkate alınmalıdır. En güçlü ilişki iş aile çatışması ile iş aile çatışması boyutu ($p = 0.93$) ve aile iş çatışması boyutu ($p = 0.94$) arasında bulunmuştur. Doğrudan ilişkili bu yapıların dışında, en yüksek korelasyona sahip değişken duygusal tükenme olmuştur ($p = 0.66$).

İş aile çatışmasına etkisi olan aşırı iş yükü ($\rho = 0.61$), iş stresi ($\rho = 0.56$) ve işkoliklik ($\rho = 0.51$) değişkenlerine ilişkin korelasyon katsayılarının yüksek değerler aldığı görülmekte iken algılanan yönetici desteği ($\rho = -0.34$) ile algılanan örgütsel desteğin ($\rho = -0.28$) ise beklentiler kapsamında negatif sonuçlar aldığı bulunmuştur. İş aile çatışmasının işe yönelik sonuçları kapsamında değerlendirme yapıldığında duyarsızlaşma ($\rho = 0.60$), tükenmişlik ($\rho = 0.57$), işe yabancılaşma ($\rho = 0.53$) ve işten ayrılma niyeti ($\rho = 0.52$) ile yüksek ilişkisi olduğu görülmektedir. Söz konusu bulgular, iş aile çatışması yaşayan bireylerin tükenmiş hissettikleri, tükenmişlik aşamalarından biri olan duyarsızlaştıkları, işlerine karşı yabancılık hissettikleri ve işlerini bırakmayı düşündüklerine işaret etmektedir. Ayrıca, iş aile çatışması ile iş tatmini ($\rho = -0.30$), örgütsel bağlılık ($\rho = -0.27$), iş performansı ($\rho = -0.24$) ve işe adanmışlık ($\rho = -0.21$) düzeyleri arasında negatif yönlü ilişkiler

ortaya konulmuştur. Buna göre çalışanların iş ile aileleri arasındaki çatışmalar, iş tatminlerini, örgütsel bağlılıklarını, iş performanslarını ve işe adanmışlık düzeylerini düşürmektedir. Bunlara ek olarak iş aile çatışmasının duygusal emekle ($\rho = 0.24$) arasında düşük düzeyde pozitif yönlü bir ilişki olduğu bulunurken, yaşam tatmini ($\rho = -0.28$) ve psikolojik sermaye ($\rho = -0.21$) ile düşük düzeyde ancak negatif yönlü ilişkiler ortaya konulmuştur. Bu bulgulara göre, iş aile çatışması yaşayan çalışanlar duygularını yönetebilmek adına çaba göstermekte olup bu durum sarmal şeklinde iş aile çatışmasını daha çok artıracak bir etken de olabilmektedir (Speights vd., 2020). Ayrıca iş aile çatışması çalışanların yaşam tatminlerini ve psikolojik sermayelerini düşürmektedir. Ancak iş aile çatışması gibi olumsuz bir durum karşısında psikolojik sermaye kaynaklarını kullanarak mücadele ettikleri için de bu yönde bir düşüş olasılığı karşımıza çıkmaktadır (Karatepe ve Karadas, 2014).

Tablo 1. İş Aile Çatışması Meta Analiz Sonuçları

İş Aile Çatışması	<i>k</i>	<i>n</i>	ρ	<i>SDo</i>	<i>SDp</i>	%80 GR		%95 GA		Var %
						Alt	Üst	Alt	Üst	
Aile İş Çatışması Boyutu	24	6322	0,94	0,06	0,05	0,87	0,99	0,91	0,96	18,20
İş Aile Çatışması Boyutu	24	6322	0,93	0,15	0,14	0,14	0,75	0,87	0,99	2,22
İşten Ayrılma Niyeti	24	6027	0,52	0,18	0,18	0,30	0,74	0,45	0,59	9,59
İş Stresi	21	5551	0,56	0,23	0,22	0,27	0,84	0,46	0,65	5,75
İş Tatmini	16	3706	-0,30	0,01	0,09	-0,41	-0,18	-0,30	-0,29	38,64
Aşırı İş Yükü	11	3149	0,61	0,18	0,17	0,40	0,83	0,51	0,72	7,35
Tükenmişlik	10	2848	0,57	0,19	0,18	0,34	0,80	0,46	0,69	7,71
İş Performansı	7	2711	-0,24	0,31	0,31	-0,63	0,16	-0,47	-0,01	3,42
Algılanan Yönetici Desteği	7	2696	-0,34	0,17	0,16	-0,54	-0,14	-0,46	-0,22	8,91
Algılanan Örgütsel Destek	6	1868	-0,28	0,32	0,31	-0,68	0,12	-0,53	-0,03	3,63
İşkoliklik	5	1757	0,51	0,13	0,12	0,35	0,66	0,39	0,62	13,90
Yaşam Tatmini	4	1645	-0,28	0,10	0,08	-0,39	-0,18	-0,38	-0,19	29,02
Duygusal Emek	4	800	0,24	0,12	0,09	0,13	0,35	0,13	0,35	45,50
Örgütsel Bağlılık	4	832	-0,27	0,06	0,00	-0,27	-0,27	-0,33	-0,22	161,91
Duygusal Tükenme	4	915	0,66	0,04	0,00	0,66	0,66	0,61	0,70	112,78
Duyarsızlaşma	3	738	0,60	0,03	0,00	0,60	0,60	0,56	0,63	265,43
İşe Adanma	3	615	-0,21	0,06	0,00	-0,21	-0,21	-0,27	-0,14	157,77
İşe Yabancılaşma	3	1013	0,53	0,25	0,25	0,21	0,85	0,24	0,81	3,64
Psikolojik Sermaye	3	849	-0,21	0,01	0,00	-0,21	-0,21	-0,22	-0,20	3513,20
Duygusal Bağlılık	3	730	0,14	0,23	0,21	-0,14	0,41	-0,12	0,39	10,40
Devam Bağlılığı	2	610	0,05	0,28	0,27	-0,30	0,40	-0,34	0,44	5,57

Not. *k* = analize dahil edilen çalışma sayısı, *n* = toplam örneklem büyüklüğü, ρ = düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayısı, *SDo* = düzeltilmiş korelasyona ait gözlenen standart sapma, *SDp* = düzeltilmiş korelasyona ait tahmini gerçek standart sapma, %80 GR = %80 güvenirlilik aralığı alt ve üst limitleri, % 95 GA = % 95 güven aralığında korelasyon değerinin alt ve üst limitleri, Var % = Toplam varyansın düzeltilmiş örneklem ve ölçme hatalarından kaynaklanan yüzdesi

Tablo 2’de, iş aile çatışması boyutuna ilişkin meta analiz sonuçları yer almaktadır. Bulguların iş aile çatışmasına ilişkin sonuçlara benzer olduğu görülmektedir. İş aile çatışması boyutu ile aile iş çatışması boyutunun ($\rho = 0.53$) yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişkili olduğu bulunmuş olup ek olarak aşırı iş yükü ($\rho = 0.65$), duygusal tükenme ($\rho = 0.61$), iş stresi ($\rho = 0.57$) ve işkoliklik ($\rho = 0.52$) ile de yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişkileri gösterilmiştir. Bulgulara göre, iş yükü ve işlerine ilişkin stres düzeyleri fazla olan çalışanların işleri ile ilgili konular aileleri ile ilgili konuları olumsuz yönde etkileyebilecektir. Ayrıca işkolik çalışanların işlerine karşı aşırı tutumları yine iş ve aile konularının çatışmasına yol açabilecektir. İş aile çatışması boyutu ile algılanan yönetici desteği ($\rho = -0.24$) ve algılanan örgütsel destek ($\rho = -0.27$) arasındaki ilişkilerin

yine benzer olarak negatif yönlü olduğu bulunmuştur. Buna göre örgütünden veya yöneticisinden destek gören çalışanların iş aile çatışma düzeylerinde düşüş söz konusu olabilecektir.

İş aile çatışması boyutunun işe yönelik çeşitli sonuçları incelendiğinde, duyarsızlaşma ($\rho = 0.38$), kişisel başarısızlık ($\rho = 0.26$), tükenmişlik ($\rho = 0.44$) ve işten ayrılma niyeti ($\rho = 0.36$) ile aralarında düşük ile orta düzeyde ilişkileri olduğu görülmektedir. Bunlara ek olarak, iş aile çatışması boyutu ile iş tatmini ($\rho = -0.27$), örgütsel bağlılık ($\rho = -0.31$) ve işe adanmışlık ($\rho = -0.34$) düzeyleri arasında negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Ayrıca, iş aile çatışma alt boyutunun yaşam tatmini ($\rho = -0.32$), ve psikolojik sermaye ($\rho = -0.13$) ile aralarında orta ve düşük düzeyde negatif yönlü ilişkileri bulunmuştur.

Tablo 2. İş Aile Çatışması Boyutu Meta Analiz Sonuçları

İş Aile Çatışması Boyutu	<i>k</i>	<i>n</i>	ρ	<i>SDo</i>	<i>SDp</i>	%80 GR		%95 GA		Var %
						Alt	Üst	Alt	Üst	
Aile İş Çatışması Boyutu	83	24175	0,53	0,16	0,15	0,34	0,72	0,50	0,57	10,87
İş Tatmini	24	6620	-0,27	0,25	0,25	-0,58	0,05	-0,37	-0,17	6,60
Yaşam Tatmini	15	4837	-0,32	0,06	0,17	-0,54	-0,11	-0,35	-0,29	11,71
İşten Ayrılma Niyeti	13	3025	0,36	0,22	0,21	0,09	0,63	0,24	0,48	9,94
İş Stresi	13	3405	0,57	0,16	0,15	0,38	0,76	0,49	0,66	11,79
Aşırı İş Yükü	9	3228	0,65	0,16	0,15	0,45	0,84	0,55	0,75	7,56
Algılanan Örgütsel Destek	7	2174	-0,27	0,12	0,10	-0,39	-0,14	-0,35	-0,18	32,53
Algılanan Yönetici Desteği	6	1686	-0,24	0,06	0,00	-0,24	-0,24	-0,29	-0,19	124,54
İşkoliklik	4	648	0,52	0,24	0,23	0,23	0,80	0,28	0,75	8,36
İşe Adanma	3	980	-0,34	0,16	0,15	-0,52	-0,15	-0,51	-0,16	13,33
Duygusal Tükenme	3	893	0,61	0,07	0,05	0,54	0,67	0,53	0,68	45,91
Duyarsızlaşma	3	893	0,38	0,14	0,13	0,21	0,54	0,22	0,54	20,08
Tükenmişlik	2	525	0,44	0,17	0,16	0,23	0,64	0,20	0,68	13,08
Kişisel Başarısızlık	2	612	0,26	0,01	0,08	0,16	0,37	0,25	0,28	37,54
Örgütsel Bağlılık	2	376	-0,31	0,12	0,09	-0,43	-0,20	-0,47	-0,15	40,67
Psikolojik Sermaye	2	559	-0,13	0,01	0,00	-0,13	-0,13	-0,14	-0,12	2891,53

Not. *k* = analize dahil edilen çalışma sayısı, *n* = toplam örneklem büyüklüğü, ρ = düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayısı, *SDo* = düzeltilmiş korelasyona ait gözlenen standart sapma, *SDp* = düzeltilmiş korelasyona ait tahmini gerçek standart sapma, %80 GR = %80 güvenirlilik aralığı alt ve üst limitleri, % 95 GA = % 95 güven aralığında korelasyon değerinin alt ve üst limitleri, Var % = Toplam varyansın düzeltilmiş örneklem ve ölçme hatalarından kaynaklanan yüzdesi

Tablo 3'te, aile iş çatışması boyutuna ilişkin meta analiz sonuçları görülmektedir. Bulguların iş aile çatışması ve iş aile çatışması boyutuna ilişkin sonuçlara benzer olduğu dikkat çekmektedir. Aile iş çatışması boyutu ile aşırı iş yükü ($p = 0.33$, iş stresi ($p = 0.41$) ve işkoliklik ($p = 0.58$) ile de orta ile yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişkileri bulunmuştur. Ayrıca, aile iş çatışması boyutu ile algılanan yönetici desteği ($p = -0.22$) ve algılanan örgütsel destek ($p = -0.19$) arasındaki ilişkilerin yine benzer olarak negatif yönlü olduğu ortaya konmuştur.

Aile iş çatışması boyutunun işe yönelik çeşitli sonuçları ele alındığında, duygusal tükenme ($p = 0.38$), duyarsızlaşma ($p = 0.42$), kişisel başarısızlık ($p = 0.21$), tükenmişlik ($p = 0.38$) ve işten ayrılma niyeti ($p = 0.26$) ile aralarında düşük ile orta düzeyde ilişkileri olduğu görülmektedir. Ayrıca, aile iş çatışması boyutu ile iş tatmini ($p = -0.25$), iş performansı ($p = -0.40$) ve işe adanmışlık ($p = -0.22$) düzeyleri arasında negatif yönlü ilişkiler tespit edilmiştir. Ek olarak, aile iş çatışması alt boyutunun yaşam tatmini ($p = -0.29$) ve psikolojik sermaye ($p = -0.23$) ile aralarında düşük düzeyde negatif yönlü ilişkileri bulunmuştur.

SONUÇ ve DEĞERLENDİRME

İş-aile çatışması, farklı sektörlerde faaliyet gösteren örgütleri ve çalışanlarını olumsuz yönde etkileyen yaygın bir sorundur. Örgütlerin iş aile çatışmasının nedenlerini ve sonuçlarını anlayabilmesi, böylelikle sürece yönelik çeşitli düzenlemeler ve destek sistemleri oluşturabilmeleri açısından büyük önem taşımaktadır. Bu kapsamda, meta analiz yöntemi kullanılarak alan yazında ele alınan çalışmalar bağlamında iş aile çatışması ve ilişkileri ortaya konulan değişkenlerle bu ilişkilerin etki büyüklükleri tespit edilerek iş aile çatışmasının, iş aile çatışması ve aile iş çatışması alt boyutlarının anlaşılmasına katkı sağlanması amaçlanmıştır.

Araştırma kapsamında Türkiye'de alan yazında iş aile çatışmasını ele almış olan toplam 156 çalışma ile analizler gerçekleştirilmiştir. Bu çalışmaların yayın türüne göre dağılımlarına bakıldığında 10'u bildiri, 13'ü doktora tezi, 66'sı yüksek lisans tezi ve 67'si makale olduğu görülmektedir. Yıllara göre dağılımlar incelendiğinde ise 2015 yılından itibaren iş aile çatışması konusunu ele alan çalışmalarda bir artış eğilimi olduğu tespit edilmiştir. Buna göre iş aile çatışması yaygın bir sorun olması nedeniyle ilgi çeken bir araştırma konusu olmaktadır.

Tablo 3. Aile İş Çatışması Boyutu Meta Analiz Sonuçları

Aile İş Çatışması Boyutu	k	n	ρ	SDo	SDp	%80 GR		%95 GA		Var %
						Alt	Üst	Alt	Üst	
İş Tatmini	17	4837	-0,25	0,14	0,09	-0,37	-0,14	-0,32	-0,19	34,12
İşten Ayrılma Niyeti	14	3471	0,26	0,25	0,24	-0,05	0,57	0,12	0,39	8,20
İş Stresi	13	3405	0,41	0,06	0,19	0,18	0,65	0,38	0,45	10,32
Yaşam Tatmini	12	3715	-0,29	0,15	0,14	-0,46	-0,10	-0,37	-0,20	17,16
Aşırı İş Yüğü	7	2589	0,33	0,16	0,15	0,14	0,51	0,21	0,44	13,06
Algılanan Yönetici Desteği	4	1773	-0,22	0,05	0,00	-0,22	-0,22	-0,26	-0,17	112,53
Algılanan Örgütsel Destek	4	1213	-0,19	0,03	0,00	-0,19	-0,19	-0,22	-0,17	591,30
Duygusal Tükenme	3	893	0,38	0,06	0,03	0,34	0,42	0,31	0,44	78,41
Duyarsızlaşma	3	893	0,42	0,07	0,02	0,40	0,44	0,35	0,50	94,96
İşkoliklik	3	435	0,58	0,38	0,38	0,10	1,06	,15	1,01	2,89
Tükenmişlik	2	525	0,38	0,04	0,00	0,38	0,38	0,33	0,43	306,09
Kişisel Başarısızlık	2	649	0,21	0,02	0,00	0,21	0,21	0,18	0,24	1045,65
İşe Adanma	2	622	-0,22	0,05	0,00	-0,22	-0,22	-0,29	-0,15	147,24
Psikolojik Sermaye	2	559	-0,23	0,00	0,00	-0,23	-0,23	-0,23	-0,23	9595,78
İş Performansı	2	432	-0,40	0,17	0,15	-0,58	-0,21	-0,63	-0,17	24,13

Not. k = analize dahil edilen çalışma sayısı, n = toplam örneklem büyüklüğü, ρ = düzeltilmiş ağırlıklı korelasyon katsayısı, SDo = düzeltilmiş korelasyona ait gözlenen standart sapma, SDp = düzeltilmiş korelasyona ait tahmini gerçek standart sapma, %80 GR = %80 güvenirlilik aralığı alt ve üst limitleri, % 95 GA = % 95 güven aralığında korelasyon değerinin alt ve üst limitleri, Var % = Toplam varyansın düzeltilmiş örneklem ve ölçme hatalarından kaynaklanan yüzdesi

İş aile çatışmasına ilişkin meta analiz sonuçları incelendiğinde bulguların alan yazın ile örtüşmekte olduğu dikkat çekmektedir. Ancak iş aile çatışması ile duygusal bağlılık ve devam bağlılığı ilişkilerine yönelik sonuçlar beklentilerin aksine pozitif yönlü olarak elde edilmiştir. Bunun temel nedeni her iki değişken için analizdeki sınırlı örneklem olduğu düşünülmektedir. İş aile çatışması genel boyutu ile iş aile çatışması ve aile iş çatışması arasındaki ilişkiler ile alt boyutların aralarındaki ilişki ise beklentiler doğrultusunda pozitif yönlü ve yüksek düzeylerde tespit edilmiştir.

Bu çalışmadaki meta analiz bulgularının uluslararası alan yazında yapılmış olan çeşitli meta analiz çalışmalarının sonuçları ile örtüşmekte olduğu görülmektedir (Ford vd., 2007; Amstad vd., 2011; Kossek vd., 2011; Michel vd., 2011) and 427 effect sizes were analyzed meta-analytically. Work-family conflict was analyzed bidirectionally in terms of work interference with family (WIF. Bu durum genel itibarıyla küresel ölçekte iş aile çatışmasını öncülleri ve sonuçları bağlamında örgütler ve bireyler açısından benzerlik gösterdiğini ortaya koymaktadır.

İş aile çatışmasına yol açan aşırı iş yükü ile işkoliklik analiz bulgularına göre de iş aile çatışmasıyla yüksek düzeyde pozitif yönlü ilişkiler göstermiştir. Buna göre çalışma yaşamında aşırı iş yüküyle karşı karşıya kalan çalışanlar kaynak ve zamanlarının çoğunu işlerine ayırmak durumunda kalacaklarından aile yaşamıyla çatışma durumunda olacaklardır. İşkolik olarak nitelendirilen çalışanlar ise benzer olarak yoğunlukla iş odaklı bir yaşam sürdürdüklerinden aile yaşamlarını ihmal ederek iş ve aile alanlarının çatışması söz konusu olmaktadır. İş aile çatışmasını söndürebilen algılanan yönetici desteği ile algılanan örgütsel desteğin analiz bulgularına göre bu doğrultuda negatif yönlü ilişkileri ortaya konulmuştur. Buna göre yöneticisi ve örgütünden destek gören çalışanların iş ve aile alanlarını dengeleme imkanları artmaktadır.

İş aile çatışması yaşayan çalışanların tükenmenin aşamalarını adım adım deneyimleyerek önce duygusal olarak tükenmeye, ardından duyarsızlaşmaya, kişisel başarı eksikliğine yol açtığı ve işlerine karşı yabancılaşma hissettikleri gösterilmektedir. Bunların

sonucu ise çoğunlukla çalışanları işten ayrılma niyetine sürüklemektedir. İş aile çatışmasının işe yönelik önemli sonuçları olan çalışanların iş tatmini ile örgütsel bağlılık düzeylerinin negatif yönde ilişkileri ortaya konulmuştur. Benzer olarak çalışanların performansları, işe adanmışlık düzeyleri ile psikolojik sermayeleri ile de negatif yönlü ilişkileri ortaya konulmuştur. Buna göre iş ve aile alanları arasında çatışma yaşayan çalışanların işlerine yönelik tutumları olumsuz yönde ortaya çıkmakta iş tatmini ve örgütsel bağlılık düzeylerini düşürmektedir. Bu çatışmalar çalışanın işine adanmışlık düzeylerini de düşürmekte ve işindeki performansını da azaltan bir etki göstermektedir.

İş aile alanları arasındaki çatışmaların psikolojik sermayelerini de düşüren bir etki gösterdiği tespit edilmiştir. Buna göre çatışmaları düzenlemek, çatışmalarla baş edebilmek amacıyla çalışanlar psikolojik sermayelerini kullanabilmekte (Karatepe ve Karadas, 2014) ve sonuçta bu düzeyler azalmaktadır. Benzer olarak çatışma yaşayan bireyler, iş yaşamında bu çatışmanın olumsuz sonuçlarını işe yansıtılmak adına duygularını kontrol etmekte (Speights vd., 2020) in addition to task goals, individuals seek to accomplish relational goals which influence the feeling and expression of emotions. To capture these experiences, we use an interpretive lens to conduct qualitative content and constant comparative analyses on narratives of WFC events. Our findings highlight the difference in emotional responses (including both negative and positive emotions ve buna göre duygusal emekleri ile çatışma arasında pozitif yönlü ilişkiler ortaya çıkmaktadır. Bunlara ek olarak, iş aile çatışması sonucunda çalışanların yaşamlarına ilişkin de tatmin düzeyleri azalmaktadır.

Çalışmada çeşitli kısıtlar söz konusudur. Buna göre analizler alan yazında yalnızca ulaşılabilen araştırmalar ile sınırlı kalmıştır. Ayrıca ilgili değişkenleri ele almakla birlikte gerekli katsayıları raporlamamış olan çalışmalar da çalışma dışında bırakılmak durumunda kalmıştır. İş aile çatışmasına yönelik araştırmalar artış eğiliminde bulunmakla birlikte halen ilişkilere yönelik çalışma sayıları düzenleyici değişken analizi yapmak için veya etki büyüklüklerinin genellenebilir olması açısından yeterli bulunmamaktadır. Bunlara ek olarak çalışmaların bir kısmı iş aile çatışmasına yönelik olarak iş aile çatışması genel boyutu, iş aile çatışması ile aile iş çatışması alt boyutlarının değişkenlerle

ilişkilerinin tamamını raporlamadığından analizlere dahil edilememiştir.

Gelecekte yapılacak olan çalışmalarda iş aile çatışmasını ele alırken genel boyut ile alt boyutların birlikte ele alınarak değişkenlerle ilişkilerin ayrı ayrı tespit edilerek raporlanması önem taşımaktadır. Ayrıca çalışmalarda korelasyon katsayılarının hesaplanması ve güvenilirlik katsayılarının araştırmalarda ele alınmış olan her değişken ve her boyut için ayrı ayrı tespit edilerek belirtilmesine özen gösterilmesi önerilmektedir. Bunlara ek olarak ileride yapılacak çalışmalarda aile desteği, çalışma arkadaşlarının desteği, aileden kaynaklanan stres ve esnek çalışma uygulamalarının iş aile çatışmasına etkilerinin incelenmesi alan yazına katkı sağlayabilecektir. Ayrıca iş aile çatışmasının aile tatmini, depresyon düzeyleri, yorgunluk, fiziksel ve zihinsel iyi oluş, sağlık sorunları gibi sonuçlarının araştırılması önemli katkılarda bulunabilecektir.

Bu meta analiz çalışması Türkiye’de yapılmış olan çalışmalar kapsamında iş aile çatışmasını ele almayı amaçlamaktadır. Bulgular alan yazındaki mevcut durumu çelişkiler ve benzerlikler çerçevesinde ortaya koymaktadır. Çalışma bu bağlamda alan yazındaki ilişkileri tespit ederek gelecekteki çalışmalar için çeşitli önerilerde bulunmaktadır. Buna göre iş aile çatışmasına ilişkin çalışmaların çeşitlenerek artması ve bu kavramın daha iyi anlaşılması açısından önem taşımaktadır. Bu meta analiz çalışmasının da bu çerçevede katkısı olabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Adams, G. A., King, L. A. ve King, D. W. (1996). Relationships of job and family involvement, family social support, and work-family conflict with job and life satisfaction. *Journal of Applied Psychology*, 81(4), 411–420. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.81.4.411>
- Akca, M. (2020). İş-Aile Çatışması, Yabancılaşma ve Psikolojik Belirtiler: Lojistik İşletmesi Çalışanları Üzerine Bir Araştırma. *Manisa Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 18(2), Article 2. <https://doi.org/10.18026/cbayarsos.641612>
- Allen, T. D., French, K. A., Soner, D. ve Kristen, M. S. (2020). A Cross-National Meta-Analytic Examination of Predictors and Outcomes Associated with Work-Family Conflict. *Journal of Applied Psychology*, 105(6), 539–576. <http://dx.doi.org/10.1037/apl0000442>
- Amstad, F. T., Meier, L. L., Fasel, U., Elfering, A. ve Semmer, N. K. (2011). A meta-analysis of work-family conflict and various outcomes with a special emphasis on cross-domain versus matching-domain relations. *Journal of Occupational Health Psychology*, 16(2), 151–169. <https://doi.org/10.1037/a0022170>
- Beigi, M., Shirmohammadi, M. ve Stewart, J. (2018). Flexible Work Arrangements and Work-Family Conflict: A Metasynthesis of Qualitative Studies Among Academics. *Human Resource Development Review*, 17(3), 314–336. <https://doi.org/10.1177/1534484318787628>
- Bianchi, S. M. ve Milkie, M. A. (2010). Work and Family Research in the First Decade of the 21st Century. *Journal of Marriage and Family*, 72(3), 705–725. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2010.00726.x>
- Boles, J. S., Howard, W. G. ve Donofrio, H. H. (2001). An Investigation Into The Inter-Relationships Of Work-Family Conflict, Family-Work Conflict And Work Satisfaction. *Journal of Managerial Issues*, 13(3), 376–390.
- Boyar, S. L., Maertz, C. P., Pearson, A. W. ve Keough, S. (2003). Work-Family Conflict: A Model Of Linkages Between Work And Family Domain Variables And Turnover Intentions. *Journal of Managerial Issues*, 15(2), 175–190.
- Brady, B. R., Vodanovich, S. J. ve Rotunda, R. (2008). The Impact of Workaholism on Work-Family Conflict, Job Satisfaction, and Perception of Leisure Activities. *The Psychologist-Manager Journal*, 11(2), 241–263. <https://doi.org/10.1080/10887150802371781>
- Brough, P., O’Driscoll, M. P. ve Kalliath, T. J. (2007). Work-family conflict and facilitation: Achieving work-family balance. In *Advances in organisational psychology* (pp. 73–92). Australian Academic Press.
- Bruck, C. S., Allen, T. D. ve Spector, P. E. (2002). The Relation between Work-Family Conflict and Job Satisfaction: A Finer-Grained Analysis. *Journal of Vocational Behavior*, 60(3), 336–353. <https://doi.org/10.1006/jvbe.2001.1836>
- Byron, K. (2005). A meta-analytic review of work-family conflict and its antecedents. *Journal of Vocational Behavior*, 67(2), 169–198. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2004.08.009>
- Carlson, D. S. (1999). Personality and Role Variables as Predictors of Three Forms of Work-Family Conflict. *Journal of Vocational Behavior*, 55(2), 236–253. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1999.1680>
- Casper, W. J., Martin, J. A., Buffardi, L. C. ve Erdwins, C. J. (2002). Work—Family conflict, perceived organizational support, and organizational commitment among employed mothers. *Journal of Occupational Health Psychology*, 7(2), 99–108. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.7.2.99>
- Fedi, A., Pucci, L., Tartaglia, S. ve Rollero, C. (2016). Correlates of work-alienation and positive job attitudes in high- and low-status workers. *Career Development International*, 21(7), 713–725. <https://doi.org/10.1108/CDI-03-2016-0027>
- Ferri, L. M., Pedrini, M. ve Riva, E. (2018). The impact of different supports on work-family conflict. *Employee Relations*, 40(5), 903–920. <https://doi.org/10.1108/ER-09-2017-0211>
- Ford, M. T., Heinen, B. A. ve Langkamer, K. L. (2007).

- Work and family satisfaction and conflict: A meta-analysis of cross-domain relations. *Journal of Applied Psychology*, 92(1), 57–80. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.1.57>
- French, K. A., Dumani, S., Allen, T. D. ve Shockley, K. M. (2018). A meta-analysis of work–family conflict and social support. *Psychological Bulletin*, 144(3), 284–314. <https://doi.org/10.1037/bul0000120>
- Frone, M. R. (2000). Work–family conflict and employee psychiatric disorders: The national comorbidity survey. *Journal of Applied Psychology*, 85(6), 888–895. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.85.6.888>
- Frone, M. R., Yardley, J. K. ve Markel, K. S. (1997). Developing and Testing an Integrative Model of the Work–Family Interface. *Journal of Vocational Behavior*, 50(2), 145–167. <https://doi.org/10.1006/jvbe.1996.1577>
- Gilboa, S., Shirom, A., Fried, Y. ve Cooper, C. (2008). A meta-analysis of work demand stressors and job performance: Examining main and moderating effects. *Personnel Psychology*, 61(2), 227–271. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2008.00113.x>
- Gillet, N., Austin, S., Fernet, C., Sandrin, E., Lorho, F., Brault, S., Becker, M. ve Aubouin Bonnaventure, J. (2021). Workaholism, presenteeism, work–family conflicts and personal and work outcomes: Testing a moderated mediation model. *Journal of Clinical Nursing*, 30(19–20), 2842–2853. <https://doi.org/10.1111/jocn.15791>
- Greenhaus, J. H. ve Beutell, N. J. (1985). Sources of Conflict Between Work and Family Roles. *Academy of Management Review*, 10(1), 76–88. <https://doi.org/10.5465/amr.1985.4277352>
- Grzywacz, J. G. ve Carlson, D. S. (2007). Conceptualizing Work–Family Balance: Implications for Practice and Research. *Advances in Developing Human Resources*, 9(4), 455–471. <https://doi.org/10.1177/1523422307305487>
- Halbesleben, J. R. B. (2009). The influence of shift work on emotional exhaustion in firefighters: The role of work-family conflict and social support. *International Journal of Workplace Health Management*, 2(2), 115–130. <https://doi.org/10.1108/17538350910970200>
- Hammer, L. B., Kossek, E. E., Anger, W. K., Bodner, T. ve Zimmerman, K. L. (2011). Clarifying work–family intervention processes: The roles of work–family conflict and family-supportive supervisor behaviors. *Journal of Applied Psychology*, 96(1), 134–150. <https://doi.org/10.1037/a0020927>
- Hunter, J. E. ve Schmidt, F. L. (2004). *Methods of Meta-Analysis: Correcting Error and Bias in Research Findings*. SAGE.
- Ilies, R., Huth, M., Ryan, A. M. ve Dimotakis, N. (2015). Explaining the links between workload, distress, and work–family conflict among school employees: Physical, cognitive, and emotional fatigue. *Journal of Educational Psychology*, 107(4), 1136–1149. <https://doi.org/10.1037/edu0000029>
- Ilies, R., Schwind, K. M., Wagner, D. T., Johnson, M. D., DeRue, D. S. ve Ilgen, D. R. (2007). When can employees have a family life? The effects of daily workload and affect on work-family conflict and social behaviors at home. *Journal of Applied Psychology*, 92(5), 1368–1379. <https://doi.org/10.1037/0021-9010.92.5.1368>
- Karatepe, O. M. ve Karadas, G. (2014). The effect of psychological capital on conflicts in the work–family interface, turnover and absence intentions. *International Journal of Hospitality Management*, 43, 132–143. <https://doi.org/10.1016/j.ijhm.2014.09.005>
- Kelly, E. L., Kossek, E. E., Hammer, L. B., Durham, M., Bray, J., Chermack, K., Murphy, L. A. ve Kaskubar, D. (2008). 7 Getting There from Here: Research on the Effects of Work–Family Initiatives on Work–Family Conflict and Business Outcomes. *The Academy of Management Annals*, 2(1), 305–349. <https://doi.org/10.1080/19416520802211610>
- Kelly, E. L., Moen, P., Oakes, J. M., Fan, W., Okechukwu, C., Davis, K. D., Hammer, L. B., Kossek, E. E., King, R. B., Hanson, G. C., Mierzwa, F. ve Casper, L. M. (2014). Changing Work and Work-Family Conflict: Evidence from the Work, Family, and Health Network. *American Sociological Review*, 79(3), 485–516. <https://doi.org/10.1108/17538350910970200>

org/10.1177/0003122414531435

Kinnunen, U., Geurts, S. ve Mauno, S. (2004).

Work-to-family conflict and its relationship with satisfaction and well-being: A one-year longitudinal study on gender differences. *Work & Stress*, 18(1), 1–22. <https://doi.org/10.1080/02678370410001682005>

Kossek, E. E., Hammer, L. B., Kelly, E. L. ve Moen, P. (2014). Designing Work, Family & Health Organizational Change Initiatives. *Organizational Dynamics*, 43(1), 53–63. <https://doi.org/10.1016/j.orgdyn.2013.10.007>

Kossek, E. E., Pichler, S., Bodner, T. ve Hammer, L. B. (2011). Workplace Social Support and Work–Family Conflict: A Meta-Analysis Clarifying the Influence of General and Work–Family-Specific Supervisor and Organizational Support. *Personnel Psychology*, 64(2), 289–313. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2011.01211.x>

Lambert, E. G., Hogan, N. L., Camp, S. D. ve Ventura, L. A. (2006). The impact of work–family conflict on correctional staff: A preliminary study. *Criminology & Criminal Justice*, 6(4), 371–387. <https://doi.org/10.1177/1748895806068572>

Las Heras, M. ve Van Deusen, F. (2010). Family-Responsible Businesses in the US—Why, How, and with What Results? *Balancing Work and Family. A Practical Guide to Help Organizations Meet the Global Workforce Challenge*, Amherst, Massachusetts: HRD Press, Inc., Capítulo, 3, 37–57.

Li, A., Bagger, J. ve Cropanzano, R. (2017). The impact of stereotypes and supervisor perceptions of employee work–family conflict on job performance ratings. *Human Relations*, 70(1), 119–145. <https://doi.org/10.1177/0018726716645660>

Li, J. C. M., Cheung, C., Sun, I. Y., Cheung, Y. ve Zhu, S. (2022). Work–Family Conflicts, Stress, and Turnover Intention Among Hong Kong Police Officers Amid the COVID-19 Pandemic. *Police Quarterly*, 25(3), 281–309. <https://doi.org/10.1177/10986111211034777>

Lockwood, N. (2003). *Work/life balance: Challenges and solutions*. Society for Human Resource Manage-

ment.

Luk, D. M. ve Shaffer, M. A. (2005). Work and family domain stressors and support: Within- and cross-domain influences on work-family conflict. *Journal of Occupational and Organizational Psychology*, 78(4), 489–508. <https://doi.org/10.1348/096317905X26741>

Mache, S., Bernburg, M., Groneberg, D. A., Klapp, B. F. ve Danzer, G. (2016). Work family conflict in its relations to perceived working situation and work engagement. *Work*, 53(4), 859–869. <https://doi.org/10.3233/WOR-162257>

Meenakshi, S. P. (2013). “The Importance of Work-Life-Balance.” *IOSR Journal of Business and Management*, 14(3), 31–35. <https://doi.org/10.9790/487X-1433135>

Michel, J. S., Kotrba, L. M., Mitchelson, J. K., Clark, M. A. ve Baltes, B. B. (2011). Antecedents of work–family conflict: A meta-analytic review. *Journal of Organizational Behavior*, 32(5), 689–725. <https://doi.org/10.1002/job.695>

Microsoft Corporation. (2018). Microsoft Excel. <https://office.microsoft.com/excel>

Miller, B. K., Wan, M., Carlson, D., Kacmar, K. M., & Thompson, M. (2022). Antecedents and outcomes of work-family conflict: A mega-meta path analysis. *PLoS ONE*, 17(2), Article e0263631. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0263631>

Moen, P., Kaduk, A., Kossek, E. E., Hammer, L., Buxton, O. M., O'Donnell, E., Almeida, D., Fox, K., Tranby, E., Oakes, J. M. ve Casper, L. (2015). Is Work-family Conflict a Multilevel Stressor Linking Job Conditions to Mental Health? Evidence from the Work, Family and Health Network. In *Work and Family in the New Economy* (Vol. 26, pp. 177–217). Emerald Group Publishing Limited. <https://doi.org/10.1108/S0277-283320150000026014>

Nohe, C. ve Sonntag, K. (2014). Work–family conflict, social support, and turnover intentions: A longitudinal study. *Journal of Vocational Behavior*, 85(1), 1–12. <https://doi.org/10.1016/j.jvb.2014.03.007>

Perreault, M. ve Power, N. (2023). Work-life balance as a

- personal responsibility: The impact on strategies for coping with interrole conflict. *Journal of Occupational Science*, 30(2), 160–174. <https://doi.org/10.1080/14427591.2021.1894596>
- Perrewé, P. L., Hochwarter, W. A. ve Kiewitz, C. (1999). Value attainment: An explanation for the negative effects of work–family conflict on job and life satisfaction. *Journal of Occupational Health Psychology*, 4(4), 318–326. <https://doi.org/10.1037/1076-8998.4.4.318>
- Perry-Jenkins, M., Repetti, R. L. ve Crouter, A. C. (2000). Work and Family in the 1990s. *Journal of Marriage and Family*, 62(4), 981–998. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2000.00981.x>
- Roth, L. ve David, E. M. (2009). Work-Family Conflicts and Work Performance. *Psychological Reports*, 105(1), 80–86. <https://doi.org/10.2466/PRO.105.1.80-86>
- Rupert, P. A., Stevanovic, P., Hartman, E. R. T., Bryant, F. B. ve Miller, A. (2012). Predicting work–family conflict and life satisfaction among professional psychologists. *Professional Psychology: Research and Practice*, 43(4), 341–348. <https://doi.org/10.1037/a0026675>
- Ryan, A. M. ve Kossek, E. E. (2008). Work-life policy implementation: Breaking down or creating barriers to inclusiveness? *Human Resource Management*, 47(2), 295–310. <https://doi.org/10.1002/hrm.20213>
- Schmidt, F. L. ve Le, H. (2014). Software for the Hunter-Schmidt metaanalysis methods, version 2.0. *University of Iowa, Department of Management & Organizations, Iowa City, IA*, 52242.
- Shockley, K. M., Smith, C. R. ve Knudsen, E. A. (2017). The Impact of Work–Life Balance on Employee Retention. In *The Wiley Blackwell Handbook of the Psychology of Recruitment, Selection and Employee Retention* (pp. 513–543). John Wiley & Sons, Ltd. <https://doi.org/10.1002/9781118972472.ch24>
- Spector, P. E., Allen, T. D., Poelmans, S. a. Y., Lapierre, L. M., Cooper, C. L., Michael, O., Sanchez, J. I., Abarca, N., Alexandrova, M., Beham, B., Brough, P., Ferreira, P., Fraile, G., Lu, C.-Q., Lu, L., Moreno-Velázquez, I., Pagon, M., Pitariu, H., Salamatov, V., ... Widerszal-Bazyl, M. (2007). Cross-National Differences in Relationships of Work Demands, Job Satisfaction, and Turnover Intentions with Work–Family Conflict. *Personnel Psychology*, 60(4), 805–835. <https://doi.org/10.1111/j.1744-6570.2007.00092.x>
- Speights, S. L., Bochantin, J. E. ve Cowan, R. L. (2020). Feeling, Expressing, and Managing Emotions in Work-Family Conflict. *Journal of Business and Psychology*, 35(3), 363–380. <https://doi.org/10.1007/s10869-019-09626-x>
- Torp, S., Lysfjord, L. ve Midje, H. H. (2018). Workaholism and work–family conflict among university academics. *Higher Education*, 76(6), 1071–1090. <https://doi.org/10.1007/s10734-018-0247-0>
- Vayre, E. ve Vonthron, A.-M. (2019). Identifying Work-Related Internet’s Uses—At Work and Outside Usual Workplaces and Hours—And Their Relationships With Work–Home Interface, Work Engagement, and Problematic Internet Behavior. *Frontiers in Psychology*, 10. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2019.02118>
- Vickovic, S. G. ve Morrow, W. J. (2020). Examining the Influence of Work–Family Conflict on Job Stress, Job Satisfaction, and Organizational Commitment Among Correctional Officers. *Criminal Justice Review*, 45(1), 5–25. <https://doi.org/10.1177/0734016819863099>
- Voydanoff, P. (2004). The Effects of Work Demands and Resources on Work-to-Family Conflict and Facilitation. *Journal of Marriage and Family*, 66(2), 398–412. <https://doi.org/10.1111/j.1741-3737.2004.00028.x>
- Wakai, H., Nawa, N., Yamaoka, Y. ve Fujiwara, T. (2023). Stressors and coping strategies among single mothers during the COVID-19 pandemic. *PLOS ONE*, 18(3), e0282387. <https://doi.org/10.1371/journal.pone.0282387>
- Wang, Y., Chang, Y., Fu, J. ve Wang, L. (2012). Work-family conflict and burnout among Chinese female nurses: The mediating effect of psychological capital. *BMC Public Health*, 12(1), 915. <https://doi.org/10.1186/1471-2458-12-915>

- Yang, F. (2023). Mental Health under the COVID-19 Pandemic Remote Work Condition: A Study of the Effects of Work-Family Conflicts on Emotional Exhaustion. *Lecture Notes in Education Psychology and Public Media*, 3, 1104–1112. <https://doi.org/10.54254/2753-7048/3/2022637>
- Yang, Z., Qi, S., Zeng, L., Han, X. ve Pan, Y. (2021). Work-Family Conflict and Primary and Secondary School Principals' Work Engagement: A Moderated Mediation Model. *Frontiers in Psychology*, 11. <https://www.frontiersin.org/journals/psychology/articles/10.3389/fpsyg.2020.596385>
- Zábrodská, K., Mudrák, J., Šolcová, I., Květon, P., Blatný, M. ve Machovcová, K. (2018). Burnout among university faculty: The central role of work – family conflict. *Educational Psychology*, 38(6), 800–819. <https://doi.org/10.1080/01443410.2017.1340590>

**ENDÜSTRİYEL AHŞAP MALZEMELERİN İÇ
MEKAN KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

A STUDY ON THE USE OF INDUSTRIAL
WOOD MATERIALS IN INTERIOR SPACES

Damla YÜKSEK, Osman ÇAMLİBEL

43

ENDÜSTRİYEL AHŞAP MALZEMELERİN İÇ MEKAN KULLANIMI ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA

A STUDY ON THE USE OF INDUSTRIAL WOOD MATERIALS IN INTERIOR SPACES

Damla YÜKSEK ¹, Osman ÇAMLİBEL ²

Anahtar Kelimeler:

Endüstriyel Ahşap,
Ahşap Yapı Sistemleri,
Endüstriyel Ahşap Yapılar,
Ahşabın İç Mekan
Kullanımı.

Keywords:

Industrial Wood,
Wooden Building
Systems,
Industrial Wooden
Structures.
Interior Use of Wood.

ÖZ

Ahşap yapı malzemesi olarak her dönem tercih edilmiş ve edilmekte olan temel malzemedir. Ahşabın doğal bir malzeme olması ve doğadan temin edilmesi tercih edilmesindeki en önemli sebeplerdendir. Ahşabın endüstri ve mühendislikle birleşmesiyle yapı malzemesinde yeni bir dönem başlamıştır. Mekanik ve fiziksel özelliklerinin güçlendirilmesi yapı sistemlerinin hemen her yerinde kullanılmasına olanak sağlamıştır. Çok katlı devasa yapıların ve büyük açıklıkların endüstriyel ahşap malzemeler ile yapılmaya başlanması ahşap sistemlerin dönüm noktası olmuştur. Endüstriyel ahşabın deprem ve yangına karşı gösterdiği direnç devletlerin ilgisini çekmiş ve yapı yönetmeliklerinde değişikliğe gidilmesine neden olmuştur. Özellikle deprem kuşağında yer alan ülkelerin ahşap yapı sistemlerini benimsediği görülmüştür. Endüstriyel ahşap malzemeler ilk olarak yapı strüktüründe kullanılmaya başlansa da daha sonra iç mekan tasarımlarında mekana özgün değer ve kimlik oluşturmak için kullanılmıştır. Çalışma kapsamında endüstriyel ahşap malzemelerden olan Glulam, CLT, LVL ve NLT malzemelerin kullanım alanları incelenmiş ve örneklendirilmiştir. Bahsi geçen malzemelerin geliştirilmiş üstün mekanik ve fiziksel özelliklerinin yanı sıra sürdürülebilir ve yenilenebilir olması tercih edilmelerini etkilemektedir.

ABSTRACT

Wood is the basic material that has been preferred and not applied in every period as a construction material. The fact that wood is a natural material and that it is obtained from nature is the most important reason for its preference. A new era has begun in construction material with the connection of wood to industry and electricity. The structural results of mechanical and physical changes have enabled it to be found in its place immediately. The beginning of the construction of multi-storeyed giant structures and large portables with industrial wood features has been a turning point in wood systems. The interest in the resistance of industrial wood against earthquakes and explosions has attracted attention and caused it to be differentiated in the construction scheme. It has been observed that countries located in earthquake zones in particular have adopted wood construction systems. The first use of industrial wood features in the construction structure has later been used to create a unique value and identity for the space in interior designs. The areas of use of industrial wood parts within the scope of the study, Glulam, CLT, LVL and NLT materials, have been examined and exemplified. The superior mechanical and physical storage of the mentioned materials as well as their sustainability and changeability ensure that they are preferred.

¹ Kırıkkale Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 224494012@kku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-2973-1910

² Doç.Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Kırıkkale Meslek Yüksekokulu, osmancamlibel@kku.edu.tr, Orcid: 0000-0002-8766-1316

Alıntılanmak için/Cite as: Yüksek D. ve Çamlıbel O. (2025) Endüstriyel Ahşap Malzemelerin İç Mekan Kullanımı Üzerine Bir Araştırma, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 764-780.

GİRİŞ

Ahşap adı; Arapça bir kelime olan ve “odundan yapılan eşya” anlamındaki “Haşep” sözcüğünden gelmektedir. Ahşabın canlı bir organizma ürünü olması; onu sade, sıcak, yaşayan bir yapı malzemesi haline getirmektedir (Perker, 2004).

İnsanlık tarihi boyunca ahşap; barınma, alet yapımı, gemi yapımı vs. birçok alanda sıkça kullanılmıştır. İnsan toplulukları ahşabın çok fonksiyonlu, güçlü, kullanımı kolay, estetik, sürdürülebilir ve yenilenebilir avantajlarından yıllardır faydalanmaktadır ve ahşap yüzyıllardır yapı malzemesi olarak kullanılmaktadır (Rowell, 2012). Ahşap, geleneksel olarak konut mimarisinde kullanılırken ahşap teknolojinin gelişmesi ve yeni endüstri malzemelerinin ortaya çıkmasıyla birlikte çok katlı konutların, ofislerin, spor tesislerinin, gösteri mekanlarının ve kent mimarisinin vazgeçilmez yapı malzemesi haline gelmiştir. Ahşabın yapının birçok alanında kullanılmasının nedeninin fiziksel ve görsel yapısı, mekanik özellikleri, kimyasal yapısı, doğal bir malzeme olması, çeşitli desen-renk-tekstür gibi özelliklerinin olması olarak açıklanabilir.

Endüstriyel ahşap elemanların dünyadaki üretim ve pazar payı gün geçtikçe artmaktadır. Doğal ahşabın endüstriyel müdahaleyle fiziksel ve mekanik özelliklerinin güçlendirilmesi, olumsuz özelliklerinin ortadan kaldırılması kullanım alanının çeşitlenmesine neden olmuştur. Endüstri ve mühendisliğin bir araya gelmesiyle birlikte ahşap artık günümüz yapı sistemleriyle yarışır hale gelmiştir.

Ahşabın ekolojik ve sürdürülebilir olması; hafif, sağlam ve depreme dayanıklı olması; ısı ve ses yalıtımının yüksek olması gibi tasarım avantajlarına sahip olması yapı üretiminde kullanılmasını kaçınılmaz kılmaktadır.

Çalışma kapsamında çok katlı yapıların inşa edilmesine imkan veren endüstriyel ahşap malzemelerden; Yapıştırılmış Lamine Ahşap (Glued Laminated Timber / GLULAM), Çapraz Lamine Ahşap (Cross Laminated Timber / CLT), Lamine Kaplama Ahşap (Laminated Veneer

Lumber / LVL) ve Çivili Lamine Ahşap (Nailed Laminated Timber / NLT) incelenmiştir.

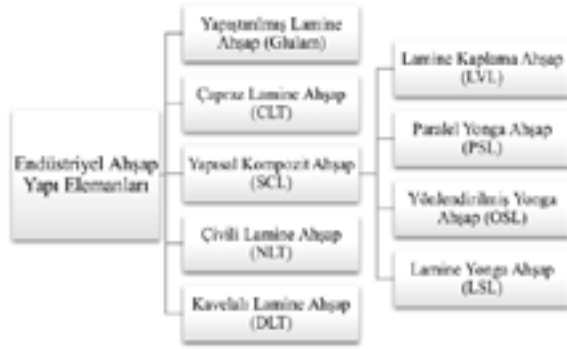
ENDÜSTRİYEL AHŞAP MALZEMELER

Dünya genelinde ormanların ve yeşil alanların azalmasıyla birlikte ağaç kesimine getirilen kısıtlamalarla ahşap malzemeler oldukça değer kazanmıştır. Bu nedenle kerestenin edinilmesi zor hale gelerek fiyat artışı kaçınılmaz olmuştur. Tedarik ve fiyat artışıındaki zorluklar yeni ve alternatif malzemelerin üretilmesine yol açmıştır. Bu sistem mühendislik ürünü ahşap malzemelerin yapı sektörüne katılmasına olanak sağlamıştır.

Yapı malzemesi olan ahşabın; sürdürülebilir, işlenebilir, dayanıklı, paslanmaz, hafif, estetik görüntüye sahip gibi birçok avantajının yanı sıra yanma, çürüme, biyolojik etkiler (termit-böcek), nem ve rutubet gibi dezavantajları da bulunmaktadır.

Endüstriyel ahşap malzeme, masif ahşap malzemeye göre mekanik ve teknolojik özellikleri açısından geliştirilmiştir. Böylece masif ahşaptaki dezavantajlar yeni üretilen malzeme ile avantajlı hale getirilmiştir (Güzel ve Yesügey, 2015).

Depreme dayanım, sürdürülebilirlik, doğal yalıtım gibi konularda mühendislik ürünü ahşap yapı malzemelerinin oldukça başarılı performans gösterdiği söylenebilmektedir (Ceylan ve Girgin, 2014). Ahşap yapılarda radon gazı ölçümü, betonarme yapılara göre 25 ile 100 kat arasında daha az çıkmaktadır (Duru ve Koç, 2022). Sera gazının artış göstermesi, yenilenebilir enerji kaynaklarının azalması, küresel ısınmanın ortaya çıkması gibi dünyayı etkileyen çevresel sorunların baş göstermesi yapı sistemlerini de etkilemiştir. Deprem, sel, fırtına gibi doğal afetlerin yaşanması özellikle deprem kuşağında yer alan ülkelerin yapı yönetmeliklerini kökten değiştirmiştir. Özellikle Amerika, Kanada, Tayland, Japonya gibi ülkeler yapı yönetmeliklerinde ahşap yapı sistemlerine öncelik tanımıştır. Bu bağlamda yapının tasarımı sırasında alınacak önlemler, üretimde kullanılan malzemeyle doğrudan bağlantılıdır.

Görsel 1. Endüstriyel Ahşap Yapı Elemanlarının Sınıflandırılması (Çaştur, 2021)

Yapıştırılmış Lamine Ahşap / GLULAM

Glulam, uygun biçimde seçilip hazırlanmış olan hammaddenin düz veya kavisli kesitin boyuna eksenine paralel çalışan tabakaların basınç altında yapıştırılarak hazırlanan malzemedir (Görsel 2). Standartlara göre izin verilen laminasyon kalınlığı 25-50 mm uzunluğu 1,5-5 metre olmalıdır. Kerestelerin uç uca eklenmesiyle istenilen boyutlarda üretilebilir olduğundan geniş açıklıklara olanak sağlamaktadır. Özellikle köprü kemerleri ve uzun açıklıklı ahşap yapıların strüktüründe kullanılmaktadır.

Glulamın en önemli avantajlarından biri, kirişlerin daha stresli bölge olan dış bölümlerinde yüksek dayanım sınıfında kerestelerle, iç bölümlerde ise düşük dayanım sınıfında kerestelerle üretilebilmesidir. Tabakaların bu şekilde düzenlenmesi, kaynağın daha verimli kullanılmasına olanak sağlamaktadır (Porteous ve Kermani, 2013).

Glulam ilk olarak, 1835-1855 yılları arasında İngiltere ve İskoçya'daki demiryolu köprülerindeki 18,00 m ve 36,00 m açıklık geçen taşıyıcı kemerlerin yapımında kullanılmıştır (Riberholt, 2007). Bu ürün için ilk patent 1906 yılında Otto Hetzer tarafından alınmıştır (Ong, 2015). Yapıda kullanımı ilk olarak İngiltere'nin güney kıyısındaki Southampton Nikah Dairesi ve İngiltere'nin en büyük okullarından biri olan King Edward Koleji'nin toplantı salonu ile başlamıştır.

Glulam, masif ahşaptan daha yüksek değerde mekanik özelliği olan bir üründür (Kitek Kuzman, 2010).

Nem, sıcaklık ve biyolojik etkilere karşı dayanıklı bir malzemedir. İstenilen form ve uzunlukta üretilebildiğinden

diğer yapı elemanlarıyla yapılması olanaksız veya zor olan yapıları tasarlamak mümkündür. Yapı formunda kolon, kiriş gibi taşıyıcı sistemlerde kullanılabilir. Boyut olanağında derinliği 2 metreyi, uzunluğu 40 metreyi aşan örnekler vardır.

Glulam malzemenin üretimi; hammaddenin lamine kalınlığında kesilmesi, kurutma, sınıflandırma, tabakaların eklemi, yüzeylerin planlanması, tutkalın uygulanması, basınçla preslenmesi, paketlenme ve etiketlendirme işlemlerinden oluşmaktadır (Görsel 3). Bu ürünlerin üretimi gerekli alet, cihaz ve ürünlerin bulunduğu ısı ve nemi kontrol edilen kapalı atölyelerde yapılmaktadır.

Görsel 2-3. Glulam Malzemenin Çizimi (URL1), Üretim Aşaması (URL2)

Çapraz Lamine Ahşap / CLT

CLT, ahşap tabakaların lif yönlerinin birbirine zıt gelecek biçimde yerleştirilip basınç altında yapıştırılarak hazırlanan

çok katmanlı panel elemanlardır. Lif yönleri birbirine zıt yerleştirildiği için kuvvet tek yönde değil her iki yönde dağılım sağlamaktadır (Görsel 4). Tabaka genişliği 6-24 cm, kalınlığı 1,6-5,1 cm, uzunluğu ise 0,6-5 m arasında değişiklik göstermektedir. Bazı durumlarda panel kalınlığı 50 cm ve panel uzunluğu 8-20 m kadar çıkabilmektedir.

CLT, 1990'ların başında Avusturya ve Almanya'da kullanılmaya başlanan yapısal ahşap üründür (Mohammad ve diğerleri, 2012). 2000'li yıllara gelindiğinde çok katlı yüksek yapıların inşa edilmesine olanak sağlamaya başlamıştır. ABD ve Kanada'da kullanılmaya başlanmasıyla birlikte panellerle ilgili standartlar hazırlanmıştır.

CLT'nin en önemli özelliği hafif olmasıdır. Isı ve ses yalıtımında, yangın direncinde oldukça başarılı bir malzemedir. Duvar, döşeme, çatı, merdiven gibi taşıyıcı yapıyı oluşturan iskelet sisteminin yanı sıra kapı, pencere ve yüzey kaplamaları gibi kullanım alanları mevcuttur. CLT malzemeden üretilen bir duvar paneli sismik yüklere karşı başarılı statik sonuçlar verebilmektedir.

Japonya'da, yedi katlı bir CLT binası dünyanın en büyük sarsma tablasında test edilmiştir. Arka arkaya gerçekleştirilen 14 sismik testte neredeyse hiç hasar olmamıştır. CLT ayrıca iyi bir sünek davranış ve enerji dağılımı sağlamaktadır (Wood Products Council, 2012). Bir yangında CLT'nin yüzeyinde oluşan odun kömürü tabakası iç bölümleri korumaktadır (Gustafsson, 2019).

CLT Malzemenin üretimi; hammaddenin panel kalınlığında kesilmesi, tabakaların kurutulması, sınıflandırılması, birleştirmenin yapılması, yüzeylerin planyalanması, tutkallanma ve preslenmesi, boyutlandırılması, paketleme ve etiketlenilmesinin ardından uygulamaya hazır hale gelmesinden oluşur (Görsel 5).

Görsel 4-5. CLT Malzemenin Çizimi (URL3), Üretim Aşaması (The CLT Handbook, 2019)

Lamine Kaplama Ahşap / LVL

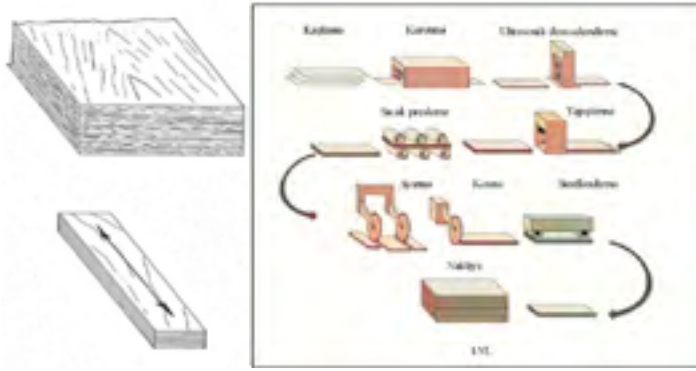
LVL, yapısal kompozit kerestenin en yaygın kullanılan ürün çeşididir. İnce kaplamaların ısı ve basınç altında katmanlar halinde preslenmesiyle meydana gelmektedir. Kaplamaların lif yönü bitmiş ürünün uzunluğuna paraleldir. Bazı durumlarda boyutsal stabilizeyi sağlamak amacıyla lif yönleri çapraz olarak uygulanır (Görsel 6).

LVL kaplamaların en kalını 6mm olmaktadır. Kaplamanın boyutu hammaddenin boyutuyla bağlantılı değildir. İstenilen boyut ve formda üretim yapılabilir. Büyük açıklıklı ve çok katlı yapıların kolon, kiriş, döşeme, çerçeve, lento, aşık gibi çeşitli strüktürel elemanı olarak kullanımının yanı sıra kapı ve pencere doğramalarında da kullanılmaktadır.

LVL ilk olarak II. Dünya Savaşı sırasında uçak pervaneleri ve diğer yüksek güçlü uçak parçaları yapımında kullanılmıştır. Mobilya endüstrisi tarafından uzun yıllar, kavisli mobilya parçaları üretilmiştir. 1975 yılında, Finlandiyalı şirket Metsä Wood, Avrupa'daki ilk ticari LVL üretim hattını geliştirmiştir (Porteous ve Kermani, 2013).

LVL malzemenin üretimi; hammaddenin kalınlığı 1-3mm olacak biçimde soyulması-dilimlenmesi, tabakaların kurutulması, tutkallanması, sıcak presten geçirilmesi, kesme ve ayırma işleminin yapılması, sınıflandırılması, paketleme ve etiketlendirme gibi aşamalardan oluşmaktadır (Görsel 7).

Görsel 6-7. LVL Malzemenin Çizimi (URL4), Üretim Aşaması (APA Engineered Wood Handbook, 2001)

Çivili Lamine Ahşap / NLT

NLT, küçük boyutlu kerestelerden geniş yüzeyler elde edilebilmesini sağlayan tabakaların çivilerle birleştirildiği endüstriyel yapı malzemesidir (Görsel 8). Aynı yönde dizilmiş kalınlığı 5-7,5-10 cm genişliği 10-30 cm arasında değişkenlik gösteren tabakaların çivilenmesiyle meydana gelmektedir. 10 cm genişlikle 3,65 m açıklık sağlanırken 30 cm genişlikle yaklaşık 8 m açıklık geçilebilmektedir.

NLT herhangi bir ağaç türünden üretilebilmektedir. Ağaç türünün çeşitliliği malzemeye farklı renk ve doku imkanı sunmaktadır. Örneğin köknarın daha sarı ve beyaz bir görüntüsü varken, çamın daha kırmızı ve turuncu bir görüntüsü olur (Görsel 9).

NLT malzeme; Glulam, CLT ve LVL malzemenin aksine karmaşık makineler ve büyük bir tesise ihtiyaç duyulmadan üretilebildiği için diğer malzemelere göre maliyet avantajı sağlamaktadır. Ancak panellerin çivilerle bağlanması CNC gibi makinelerle işlenemiyor olmasına neden olduğundan süreç olarak dezavantaj oluşturmaktadır.

Julius Natterer, 1970'lerde çivili tabakalı ahşabın üretimine öncülük etmiş ve 1990'larda ürün birçok yönden geliştirilmiştir (Structurecraft, 2019). Kuzey Amerika'da, 1920'lerden 1960'ların ortalarına kadar inşa edilen kırsal köprülerin birçoğu NLT'den yapılmıştır (Hong, 2017). Büyük ve yük taşıma kapasitesi büyük olan yapıların üretiminde kullanılmaktadır.

Görsel 8-9. NLT Malzemenin Çizimi (URL5), Farklı renk seçenekleri (Perkins ve Will, 2014)

Tablo 1'de endüstriyel ahşap malzemelerden olan GLULAM, CLT, LVL ve NLT ahşap malzemenin fiziksel, mekanik, kimyasal ve ısı-ses yalıtım özelliklerinin yanı sıra renk-doku-tekstür, sürdürülebilirler ve genel kullanım alanlarına yönelik bilgiler mevcuttur.

Tablo 1. Endüstriyel Ahşap Malzemenin Özellikleri

End. Ahşap Malzeme	GLULAM:	CLT:	LVL:	NLT:	Değerlendirme:
Kullanım Alanları	Yapıştırılmış Lamine Ahşap	Çapraz Lamine Ahşap	Lamine Kaplama Ahşap	Çivili Lamine Ahşap	
Fiziksel Özellikler	Boyutsal kararlılığa sahip, sert ve güçlüdür.	Hafif, güçlü ve stabildir.	Mukavemeti yüksek ve serttir.	Çivi sayısı arttıkça malzemenin bükülme sertliği ve yük taşıma kapasitesi artar	Üretim boyutlarında bir sınırlama yoktur. İstenilen ebatlarda üretilbilirler.
Mekanik Özellikler	Daha iyi dayanım ve rijitlik göstermektedir. Eğilme ,çatlama ve gerilmelere direnç gösteren bu malzemenin beton ve çelik malzemesine göre elastikiyet modülü düşüktür.	Rijit malzeme olduğu için deprem sırasında binanın dayanımını artırır. Yük taşıma kapasitesi açısından oldukça avantajlıdır.	Homojen şekilde üretildiği için yüksek mukavemet ve rijitlik gösterir.	Mukavemet ve sertlik açısından daha az değişkendir çünkü laminasyonları çivilerin bağlantısı yoluyla yükü birlikte karşılar	Mühendislik ürünü olduklarından ahşabın tüm kusurlarından arındırılmış, üstün nitelikli malzemelerdir
Kimyasal Özellikler	Mikroorganizmalardan etkilenmez, rutubet nedeniyle deforme olmaz ve kimyasal saldırganlığa karşı dirençlidir.	Mikroorganizmalardan etkilenmez, rutubet nedeniyle deforme olmaz ve kimyasal saldırganlığa karşı dirençlidir.	Mikroorganizmalardan etkilenmez, rutubet nedeniyle deforme olmaz ve kimyasal saldırganlığa karşı dirençlidir.	Mikroorganizmalardan etkilenmez, rutubet nedeniyle deforme olmaz ve kimyasal saldırganlığa karşı dirençlidir.	
Renk, Doku, Tekstür					Tabakaların yerleştirilme ve tutkallanma biçimleri birbirinden farklı olduğu için renk, doku ve tekstür farklılıkları vardır.
Isı ve Ses Yalıtım Özellikleri	Mükemmel yangın performansına sahiptir. Glulam'ın çekirdeği etrafında karbonlaşmış bir tabakanın oluşması, oksijen tüketimini azaltması ve yanmayı geciktirmesidir.	Isı korunumu sağlayan doğal bir yapıya sahiptir ve yangın esnasında kömürleşme katmanı oluşturmaktadır.	LVL, diğer kütle ahşap ürünlerine benzer şekilde, kömürleşim nedeniyle yangına karşı doğal bir dirence sahiptir.	Tutarlı bir kesite sahip NLT, ses dalgalarının diğer sert yüzey sistemlerine benzer şekilde yansımaları sağlıyor.	Ahşap performans olarak güçlendirilmiş olduğu için yalıtım özellikleri de gelişmiştir.
Sürdürülebilirlik	Yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir	Yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir	Yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir	Yenilenebilir ve geri dönüştürülebilir	Genellikle sürdürülebilir ormanlardan elde edilir.
Genel Kullanım Alanları	Döşeme ve çatı kirişleri, kolon, kemer, aşık gibi yapı strüktüründe	Cephe ve iç mekanlarda, çatı, duvar ve zeminlerde	Kiriş lentolarında, kapı, pencere yapımında	Duvar, döşeme ve çatı elemanları yanı sıra, asansör ve merdiven boşluklarında	Hem taşıyıcı hem de taşıyıcı olmayan yapı elemanları olarak kullanılırlar.

Tablo 1’de yer alan bilgilere göre; endüstriyel ahşap malzemelerin fiziksel özellikleri incelendiğinde boyutsal kararlılığa sahip, mukavemeti yüksek, güçlü ve stabildir. Mekanik ve kimyasal özellikleri incelendiğinde mühendislik ürünleri oldukları için kusurlarından arındırılmış ve nitelikleri güçlendirilmiştir. Bu bakımdan ahşabın istenmeyen kusurlu nitelikleri güçlendirilerek en mükemmel hale getirildiği söylenebilir. Renk-doku-tekstür bakımından farklılık göstermektedir. Bunun nedeni malzemelerin imal edilme şeklidir. Farklı yönlerde yerleştirilme ve farklı birleştirme yöntemlerine sahip oldukları için tekstür farklılıkları olmaktadır. Aynı zamanda kullanılan ağaç cinslerinin farklılığıyla birlikte renk ve doku farklılıkları da oluşmaktadır. Isı ve ses yalıtım özellikleri incelendiğinde bu alanlarında güçlendirildiği görülmektedir. Doğal ahşap belli bir ısı-ses yalıtımına sahiptir. Ancak yapı kullanımına tek başına uygun bir malzeme değildir. Ahşabın endüstriyel olarak dönüştürülmesiyle birlikte yalıtım özellikleri geliştirilmiştir. Yangın ve akustik performansları oldukça başarılıdır. Bu bakımdan yapı yönetmeliklerine uygun, tekil veya hibrit kullanılabilecek niteliklere sahiptir. Genel kullanım alanlarına bakıldığında yapının her alanında kullanılmaya uygun olduğu görülmektedir. Yapının taşıyıcı ve taşıyıcı olmayan yapı elemanlarında hem iç hem de dış mekanda kaplama malzemesi olarak kullanılmaktadır. Bu özellikleri göz önüne alındığında başka hiçbir yapı malzemesine ihtiyaç duyulmadan yapının tamamı için imal edilebilen, kullanıma uygun malzemeler olduğu söylenebilir.

AHŞABIN İÇ MEKAN KULLANIM ALANLARI

Ahşap malzemenin iç mekan kullanımı oldukça geniş bir yelpazededir. Yapının hemen her yerinde kullanılabilen bir yapı malzemesi olması kullanım alanını genişletmiştir.

Çalışma kapsamında döşemelerde, tavan ve duvar kaplamalarında, taşıyıcı sistemlerde, merdiven ve doğramalarda, donatı elemanı olarak kullanımı incelenmiştir.

Döşeme Olarak Kullanımı

Döşemeler yükleri kiriş ve kolonlara aktaran yatay elemanlardır. Döşemeler yapının boyutu ve yüksekliğine

göre değişkenlik göstermektedir.

T3 (Timber, Technology, Transit anlamında) ofis binası 2016 yılında inşa edilmiş ve yapıldığı süreçte ABD’nin en büyük masif ahşap binası unvanına sahip yapısıdır. Bina 21.000 metrekare alanda 7 katlı inşa edilmiştir. Yapının kolon, kiriş ve döşemeleri NLT malzemeden üretilmiştir. Yapının ağırlığı betonarmeye göre %60 çeliğe göre ise %30 daha hafiftir. Her kat 9 günde inşa edilerek yapının tamamı 2,5 ay gibi bir sürede tamamlanmıştır. Bu bağlamda endüstriyel ahşap yapılar; çelik ve betonarme yapılara göre hem daha hafif hem de inşa süresi daha kısadır.

Görsel 10. Döşeme Detayları (URL6)

Döşemeler ahşabın sıcaklığını ve güzelliğini iç mekana taşımak için açıkta bırakılmıştır. Ayrıca yangın esnasında kütleli kerestenin kömürleşerek kendini korumak için doğal bir tabaka oluşturması, kaplama ihtiyacını ortadan kaldırmıştır. Bu nedenle NLT paneller herhangi bir kaplama ya da boya malzemesi gerektirmeden olduğu gibi bırakılmıştır.

Yapıda yaklaşık olarak 3,600 m³ ahşap kullanılmış ve bu ahşapların yaklaşık 3,200 ton karbonu hapsedeceği hesaplanmıştır. Yapının tamamında 1100 adet 8x20' panel kullanılmıştır. Kullanılan NLT malzemelerin alanı 9 adet hokey pisti büyüklüğünde bir yapıya denk gelmektedir.

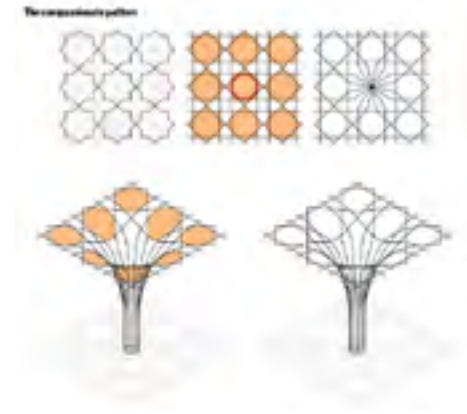
Görsel 11. Katlararası Döşeme Kesiti ve İç Mekanı (URL7)
Tavan ve Duvar Kaplaması Olarak Kullanımı

Yapıyı mekanlara ayıran düşey elemanlara duvar denilmektedir. Tek yüzeyi ya da her iki yüzeyi de mekanın işlevine bağlı olarak kaplama malzemesiyle tasarlanabilmektedir. İç duvar kaplamasının özellikle ıslak mekanlarda su ve neme dayanıklı malzemeden yapılması bozulma, küflenme, çürüme gibi istenmeyen durumların oluşmasını önlemek için önemlidir. Bir diğer önemli konu ise kaplamanın çarpma ve darbeye karşı dayanıklı olması gerektiğidir.

Tüm bunlara bağlı olarak; kaplamanın gerektiği durumlarda yenilenebilir, bakımı kolay ve temizlenebilir olması önem taşımaktadır (Toydemir ve ark. 2011). Kullanıcıların fiziksel ve ruhsal sağlığına pozitif yönde etki edecek uygulamalar yapılmalıdır. Görsel konfor mekana estetik değer kazandırılması bakımından önemli bir konudur. Renk, doku ve görünüş kullanıcının ruhsal sağlığını doğrudan etkilemektedir. Kullanıcı konforunu etkileyen konulardan birisi de mekanlar arası işitsel durumlardır. Mekanın işlevine bağlı olarak ses ve gürültü kontrolü sağlayacak kaplamalar tercih edilmelidir.

Cambridge Cami 2019 yılında inşa edilen yapı, Avrupa'nın ilk sürdürülebilir camisi unvanını taşımaktadır. Hem İslami hem de İngiliz dini mimari stilinden ilham alınarak ortak üslupla tasarlanmıştır. Caminin en dikkat çekici kısmı ladinden yapılmış lamine ahşap keresteleridir. İç mekanı ağaçlarla çevrili bir koruluk, sakin bir vaha görünümündedir. Cami yalnızca Müslümanlara değil tüm insanlığa manevi ve kültürel bir miras oluşturmak amacı taşımaktadır.

Caminin ağaç formundaki kolonları zeminden tavana kadar devam etmektedir. Glulam kolonlar zeminden tavanı kaplayan ağaç dalları formunda stilize edilmiştir. Toplamda 16 adet kolon kullanılmıştır. Duvarlar ise CLT karolar ile çevrelenmiştir.

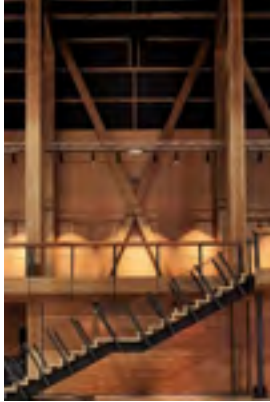
Görsel 12. Glulam Sütunların Desenleri ve Tavan Kaplaması (URL8)

Taşıyıcı Sistem Olarak Kullanımı

Yapı elemanları binanın yükünü taşıyan malzemelerdir (Türkçü, 1990). Motat Havacılık Sergi Salonu, Yeni Zelenda da bulunan ve yapının neredeyse tamamının

LVL malzemeden inşa edildiği içerisinde ender uçak koleksiyonlarının sergilendiği müze yapısıdır. Yapı 3300 metrekarelik bir alanı kapsamaktadır. 2011 yılında tamamlanan yapı mimarlık, mühendislik ve sürdürülebilirlik dalında 7 ödüle layık görülmüştür. Yapının yüksekliği 15 metre, açıklığı 42 metre, zemin ve asma kat planlı tasarımıyla dikkat çekmektedir. Yapının döşemesi betonarme, zemin kazıkları çelikten yapılmıştır. Yapının kalan diğer kısımlarının tamamı LVL malzemeden yapılmıştır.

Görsel 13. Kolon, Kiriş ve Çatı Örtüsü (URL9-10)

Yapının ana taşıyıcısı doğu-batı yönünde yer alan 6,15 metre aralıklarla yerleştirilen LVL kolonlardır. Kolonlar arasında bulunan çapraz LVL paneller yanal yükleri taşıyıcılara aktarmaktadır. Strüktürü oluşturan kolon ve kirişler fabrikada üretilip montajı yapılmıştır. Kuzey cephesi saydam dış kabuk ve ahşap iç kabuk olmak üzere

çift cephe olarak tasarlanmıştır. Güneydeki asma katın ana taşıyıcısı iki LVL kolondur. 50 metre uzunluğundaki beşik çatı örtüsü her iki yönde ikişer kolonlarla desteklenen LVL kutu kirişlerinden oluşmaktadır. Kirişlerin açıklığı 42 metreyi geçmektedir.

Görsel 14: Kuzey Cephe Görünüşü ve Çepraz Bağlantı Elemanları (URL10)

Doğramalarda (Kapı, Pencere) ve Merdivenlerde Kullanımı

Ahşabın doğramalarda kullanımında; kapı ve pencere doğramaları en önemli yapı elemanları arasındadır (Şenkal 1996). Bu yapı elemanları mekanlar arasındaki bağlantıyı sağladığı için iç ve dış mekana girecek olan ışık, ses ve ısıyı doğrudan etkilemektedir. Aynı zamanda mekanlar arası görsel iletişim söz konusudur bu nedende doğramaların estetik tasarımı da oldukça önemlidir.

Görsel15. CLT Kapı Tasarımı / Londra'da Müstakil Ev (URL11)

CLT malzemeden yapılan merdivenler 4 metreden daha büyük açıklık imkanı sağlamaktadır. Taşıyıcı alanın panel katman sayısı tasarım amacına bağlı olarak değişmektedir. Panel katman sayısı 3-5 adet olmak üzere katman kalınlığı 2-3-4 cm arasındadır. Merdivenin taşıyıcı iskeleti ve basamakların birleşimi üç farklı şekilde gerçekleşir (Görsel 16).

Görsel 16-17. CLT Merdiven Bağlantı Biçimleri (Şanlı, 2020), Albina Yard/ABD CLT Merdivenleri (URL12)

Donatı Elemanı Olarak Kullanımı

Mekana anlam veren ve kimlik kazandıran unsur donatı elemanlarıdır. Mekan oluşturmada duvar, kapı, pencere, kolon gibi yapı elemanları kadar mobilya, aksesuar gibi mekânsal donatı elemanları da etkilidir. İç mekânı tanımlayan unsur tasarımı tamamlayan mobilyalardır. Mobilya mekânın yapısına ve kullanım amacına uygun seçilmelidir.

Mekan düzenlemesini belirleyen etken insanın gereksinimleridir. Mekan tasarımı insanın fiziksel, ruhsal, psikolojik ve sosyolojik gereksinimlerini karşılamaya yönelik yapılmalıdır. Farklı kültür ve toplumların kullanım alışkanlıkları mekân düzenlemesinde etkisini göstermektedir. Bu nedenle kullanıcı gereksinimi, alışkanlıkları, konforu, estetik değerleri gibi unsurlar tasarımcının oluşturmayı hedeflediği mekânın niteliğini belirleyen yapı taşlarıdır.

Görsel 18-19. Konutta CLT Donatı Elemanları (URL13), Our-Shelves-Houses CLT Donatı Elemanları (URL14)

İnsan çevresiyle etkileşim halindedir. Mekan içinde bulunan mobilya, aksesuar, renk, doku, ışık gibi her türlü fiziksel eylemle iletişim halindedir. Çevresiyle duyuşal iletişim kurduğunda mekanı yaşanır kılan davranışlarda bulunacaktır. Donatı malzemesinin strüktürel, fiziksel ve kimyasal özellikleri mekan kurgusunu doğrudan etkiler. Mekanın strüktürüne göre seçilen donatı malzemesi kullanıcı gereksinimlerini ve kültürlerini yansıtır.

Görsel 20-21. Londra Halk Kütüphanesi LVL Donatı Elemanları(URL15), Glulam Donatı Elemanları (URL16).

Donatı elemanlarının kullanım amaçları yemek, oturmak, uyumak, çalışmak, depolamak gibi eylemleri gerçekleştirmek ve günlük yaşamı kolaylaştırmaktır. Donatı elemanlarının tarihsel süreç içinde strüktür, biçim ve işlevleri gelişim ve değişim göstermiştir.

Tablo 2’de endüstriyel ahşap malzemelerin kullanım alanlarına yönelik bilgiler verilmiştir.

Tablo 2. Endüstriyel Ahşap Malzemenin Kullanım Alanları

End. Ahşap Malzeme	GLULAM: Yapıştırılmış Lamine Ahşap	CLT: Çapraz Lamine Ahşap	LVL: Lamine Kaplama Ahşap	NLT: Çivili Lamine Ahşap
Döşeme Olarak Kullanımı	Hem yatay hem de düşey doğrultuda kullanıldığından döşeme olarak kullanılabilir.	Döşeme olarak üretildiğinde duvar panelinin aksine dış katman uzunlamasına paralel olacak şekilde düzenlenmektedir.	Stabilitesi ve dayanıklılığı ile zemin uygulamalarında kullanılır.	En çok döşeme ve çatı sistemlerinde kullanılmaktadır.
Tavan ve Duvar Kaplaması Olarak Kullanımı	İstenilen boyutlarda ve formlarda üretilebildiği için tavan ve duvar strüktüründe ya da kaplama olarak kullanılabilir.	Duvar paneli olarak üretildiğinde düşey yük kapasitesini en üst seviyeye çıkarmak için dış katman enine paralel olacak şekilde üretilir.	Yapıların taşıyıcı duvar sistemlerinde yaygın olarak kullanılır.	Bitişik paneller bir yönde döşenir ve kirişlerden veya diğer yapısal elemanlardan destek gerekir. Duvarlar ve asansör boşlukları için kullanılabilir.
Taşıyıcı Sistem Olarak Kullanımı	Çok katlı ve büyük açıklıklı yapıların kolon, kiriş, makas, kemer gibi yapısal elemanlarında kullanılmaktadır.	CLT, düşeyde ve yatayda olmak üzere iki doğrultuda yükleri ilettiği için kolon olarak kullanılmamaktadır.	Yapısı sayesinde kirişler, kolonlar ve diğer yapısal elemanlar için ideal bir seçenektir.	Kolon, kiriş gibi yapı elemanlarının kullanımına uygun değildir.
Kapı, Pencere Doğramalarında kullanımı	Genellikle yapısal eleman olarak üretilir. Bu bakımdan doğramalarda kullanılmamaktadır.	İç ve dış katman enine, orta katman boyuna paralel olacak şekilde üretilir.	İşlenebilir olması ve dayanıklılığıyla kapı ve pencere yapımında kullanılmaktadır.	NLT yapısal eleman olarak üretildiğinden kapı ve pencere doğramalarına uygun değildir.
Merdivenlerde Kullanımı	Hem yatay hem de düşey doğrultuda kullanıldığından merdiven olarak kullanıma uygundur.	Merdiven olarak hazır olarak ve taşıyıcı ve basamak birleşimine göre farklı biçimlerde üretilmektedir.	Esnek tasarım olanağı sağlaması bakımından özellikle sanatsal merdivenlerde kullanılmaktadır.	Merdivenlerde kullanımı uygun değildir.
Donatı Elemanları Olarak Kullanımı	Glulam birçok mevcut ağaç türüyle üretilebilmektedir. Bu bakımdan oldukça zengin bir görünüm elde edilir. Bu bakımında donatı elemanlarında estetik olarak da zengindir.	Yapısal özellikleri nedeniyle özellikle masa ve dolap gibi günlük kullanıma uygun donatı elemanlarında tercih edilmektedir.	LVL'nin işlenebilirliği, mobilya tasarımlarında esneklik sağlar. Dolap, masa, raf sistemleri gibi mobilya sistemlerinde kullanılır.	NLT yapısal eleman olarak üretildiğinden donatı elemanı olarak kullanıma uygun değildir.

Tablo 2’de yer alan bilgilere göre; bütün malzemelerin döşeme, tavan ve duvar kaplaması olarak kullanılabileceği görülmektedir. Glulam ve LVL malzemelerin yapının taşıyıcı sisteminde kullanımının diğerine göre daha uygun olduğu söylenebilir. CLT ve NLT malzemeler yapısı gereği kolon-kiriş gibi yapısal eleman kullanımına uygun değildir. Kapı ve pencere doğramaları incelendiğinde en uygun malzemelerin CLT ve LVL olduğu söylenebilir. Glulam büyük boyutlarda üretildiği için, NLT malzemesi ise çivili olması nedeniyle genel olarak yapı strüktüründe kullanılmaktadır. Merdiven ve donatı elemanı olarak kullanımına bakıldığında NLT hariç hepsinin bu alanda kullanıma uygun olduğu söylenebilir.

SONUÇ

Endüstriyel ahşap malzemeler ahşabın sahip olduğu ancak yapıda istenmeyen özelliklerin geliştirilmesiyle oluşturulan ürünlerdir. Endüstriyel ahşap diğer yapı malzemelerine göre (betonarme-çelik-alüminyum) daha az enerji ile üretilebilmektedir. Yapı ağırlığı olarak diğer sistemlerden (1m3 ahşap betondan 5 kat, çelikten 13 kat) daha hafiftir. Dolayısıyla ahşabın tercih edilmesiyle hem üretim süresi ve işçilik azalmakta hem de yapı ağırlığının azalmasıyla maliyet düşmektedir.

Yapılan araştırmalara göre endüstriyel ahşabın üretim faaliyetleri sırasında atmosfere salınmayarak bünyesinde tutulan karbon miktarı beton ve çeliğe göre sifıra yakındır. Diğer sistemlere göre (karbon miktarı 1 birim kabul edildiğinde) 2500 kat daha fazla karbon depolayarak salınım yapmamaktadır. Örneğin 150 metrekairelik bir konut inşası sırasında ortaya çıkan karbon miktarı ahşap malzemeye göre betonarmede 1700 kat, çelik sistemde 3500 kat daha fazladır.

Ahşap malzeme sürdürülebilir, yenilenebilir, dönüştürülebilir özelliklerinden ötürü neredeyse sifıra yakın atık veren bir yapı malzemesidir. Dünyanın pek çok ülkesinde endüstriyel ahşap malzemelerin kullanım oranı gün geçtikçe artış göstermektedir. Ahşabın tüm bu olumlu özellikleri iç mekan tasarımındaki görsel performansla birleştiğinde kullanım oranının artış göstermesi tesadüfi olmamaktadır. Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere endüstriyel ahşap malzemelerin oldukça fazla kullanım alanı bulunmaktadır. Hem yapının temel strüktüründe

hem de iç mekanı oluşturan bileşenlerde kullanıldığı görülmüştür. Diğer yapı sistemlerine göre üstün özellikleri mevcuttur. Sistemin tercih edilmesinin en büyük nedeni malzemenin doğal oluşudur. Endüstriyel ahşap;

- Yangın dayanımı, mukavemet ve sertlik düzeyi yüksek
- Eğilme, bükülme ve darbelere karşı dayanıklı
- Bağlantı elemanlarına (çivi, vida gibi) izin veren
- Kesme, delme, sökme, yapıştırma gibi işlemlere uygun
- Isı, ses, gürültü kontrolü yapılabilen
- Hızlı montaj ve işgücü kolaylığı sağlayan
- İstenilen boyutlarda üretilebilen malzemelerdir.

Endüstriyel ahşap yukarıda sıralanan özellikleri nedeniyle Kanada, Norveç, Avustralya, Amerika ve Avrupa ülkelerinde tercih edilen yapı malzemesi olmuştur. İnşa edilen çok katlı yapıların çoğu ödül ve sertifika almaya hak kazanmıştır. Yapı elemanlarının mimari tasarımlardaki beklentiyi karşılıyor olması inşa sürecinde büyük avantaj sağlamaktadır. Ahşap ve hibrit yapıların dünyadaki kullanım oranları; Kaliforniya %99, Amerika %90, Fransa %83, Almanya %77, Türkiye %5 gibidir.

Ahşap her kültürün karakteristik yapısını gösteren geleneksel bir malzemedir. Bu nedenle doğudan batıya toplumlar tarafından tercih edilen yapı malzemesi olmuştur. Ünlü mimar Alex De Ruke, ahşabın geleceğine ve nereye gittiğine dair ‘Eğer 19. yüzyıl çelik, 20. yüzyıl beton yüzyılı idiye, 21. yüzyıl da ahşap yüzyılı olacak’ ifadelerini kullanmıştır. Bu bağlamda ahşap yapıların gün geçtikçe daha yaygın bir kullanım alanı bulacağı öngörülmektedir.

Endüstriyel ahşap malzemelerin; masif ahşap da bulunan kusurların kontrol altına alınmasıyla ahşabın fiziksel özellikleri iyileştirilmiş ve böylelikle kaynakların etkin kullanımı, atıl malzemelerin değerlendirilmesini sağlamıştır. Ahşabın doğal boyutlarından çıkılarak artık daha büyük boyutlarda ve esnek formlarda üretilmesiyle tasarımcı özgür kılınmıştır. Bu bağlamda endüstriyel ahşap malzemelerin mimari tasarımda istenilen performans ve estetik gereksinimleri karşıladığı söylenebilir.

Yeni ahşap yapım sistemlerin-bağlantıların-koruma

yöntemlerinin geliştirilmesiyle yapı elemanlarının üretilmesi, büyük açıklıkların geçilmesine ve yapı yüksekliklerinin artmasına neden olmuştur. Böylelikle ahşap yalnızca konut yapılarında değil ofis, otel, yurt vb. gibi ticari yapılarda da kullanım alanı bulmuştur.

Yüzyıllardır yapı sektöründe kullanılan ahşap malzemelerin endüstriyel olarak güçlendirilmesi ve gereksinimlere yanıt verecek biçimde üretilmesiyle birlikte, ahşap malzemenin yapı sektöründeki öneminde oldukça büyük bir artış görülmüştür. Tablo 1 ve 2’de yer alan bilgilere göre endüstriyel ahşap malzemelerin çok yönlü kullanımı, ürün çeşitliliği, estetik zenginliği, sürdürülebilir özellikleri gibi birçok avantajı ile yapı sektöründeki yerini sağlamlaştırdığı söylenebilir. 20. Yüzyılın sonları ve 21. Yüzyılın ilk çeyreğinde inşa edilen ahşap yapılarda yapısal malzeme kullanımı olarak, endüstriyel ahşap malzemelerin büyük açıklıklı ve yüksek yapılardaki başarısını kanıtlamıştır. Ayrıca ahşap ve ahşap hibrit yapılarda mevcudun ötesinde çok daha fazla açıklıklara sahip yüksek yapılara ulaşılmasını sağlayacak yapı sistemlerinin gelişmesine neden olacak potansiyelde olduğu söylenebilir.

KAYNAKÇA

- Ceylan, A. ve Girgin, Z., C. (2014). Earthquake Resistant Design And Sustainability Through Wooden Composites in Multi-Storey Structures, Second European Conference on Earthquake Engineering and Seismology, İstanbul, 25-29.
- Çaştur, Ş. N. (2021). Günümüz Mimarisinde Kullanılan Endüstriyel Ahşap Yapı Elemanları ve Yapı Örneklerinin İncelenmesi. Yüksek lisans tezi. Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi.
- Duru, M. O., Koç, İ. (2022). Ekolojik Bir Malzeme Olarak Ahşabın Konut Üretiminde Kullanımının Önemi Üzerine Bir Araştırma, Mimarlık Planlama ve Tasarımda Güncel Araştırmalar, s 206-257, Editörler Do.Dr. Murat Dal, Doç.Dr. Gülten Sandal Erzurumlu
- Gustafsson, A. (2019), The CLT Handbook: CLT Structures - Facts and Planning, Skogsindustrierna, Stockholm, Sweden.
- Güzel, N. ve Yesüğe, S. C. (2015). Yapı Teknolojisi Ve Malzeme Çapraz Lamine Ahşap (CLT) Malzeme İle Çok Katlı Ahşap Yapılar. Mimarlık, 382.
- Hong, K.E.M. (2017), Structural Performance of Nail-Laminated Timber Concrete Composite Floors, Master of Applied Science in The Faculty of Graduate And Postdoctoral Studies (Civil Engineering), The University of British Columbia, Vancouver, Canada.
- Kitek Kuzman, M., Oblak, L. ve Vratuša, S., (2010). Mimaride Yapıştırılmış Lamine Ahşap, Drvna Industrija, cilt:61, sayı:3 ss. 197-204.
- Mohammad, M., Gagnon, S., Douglas, B.K. and Podesto, L. (2012), Introduction to Cross Laminated Timber, Wood Design Focus, 22(2), 3-12.
- Ong, C.B. (2015), Glue-Laminated Timber (Glulam). M. P. Ansell (Ed.), Wood Composites, Woodhead Publishing, Part Two: Wood composites and their applications, Book Chapter 7, 123-140.
- Perker, Z. S. 2004. Geleneksel ahşap yapılarımızda kullanım sürecinde oluşan yapı elemanı bozulmalarının Cumalıkızık örneğinde incelenmesi. Yüksek Lisans Tezi, UÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Bursa.
- Perkins + Will, (2014). Summary Report: Survey of International Tall Wood Buildings, Forestry Innovation Investment, Binational Softwood Lumber Council, 2014.
- Porteous, J. ve Kermani, A. (2013) Eurocode 5'e Göre Yapısal Kereste Tasarımı. Wiley, Oxford.
- Riberholt, H. (2007), Performance of old glulam structures in Europe. Rapport, BYG.DTU R-177, Danmarks Tekniske Universitet.
- Rowell, R. M. (2012). Ahşap Kimyası ve Ahşap Kompozitleri El Kitabı, Boca Raton Yayınları ABD.
- Şenkal, F. (1996). Konutlarda dünden bugüne ahşap kullanımı üzerine bir araştırma. Yüksek Lisans Tezi, TÜ Fen Bilimleri Enstitüsü, Mimarlık Anabilim Dalı, Edirne.
- Şanlı, E. (2020). Çapraz lamine ahşabın strüktürel kullanımının ve performans özelliklerinin incelenmesi. (Yüksek Lisans Tezi). Karadeniz Teknik Üniversitesi, Trabzon.
- Toydemir, N., Gürdal, E., Tanaçan, L. (2011). Yapı Elemanı Tasarımında Malzeme. Literatür Yayınları, İstanbul, Türkiye, 394 s.
- Türkçü, Ç., (1990). Çağdaş Yapım ve Strüktür Sistemleri 1, Dokuz Eylül Üniversitesi Mühendislik-Mimarlık Fakültesi Basımevi, İzmir.
- Wood Products Council (2012), CLT - Solid Advantages, Wood Works Information Sheet WW-012, USA.
- URL1: <https://www.arkitera.com/haber/lamine-ahsap-rehberi-02-glt-tutkalli-lamine-ahsap/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL2: [Glulam and the environment - Swedish Wood](#) Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL3: <https://www.arkitera.com/haber/lamine-ahsap-rehberi-01-capraz-lamine-ahsap-clt/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL4: https://freepauar.shop/product_details/5787180.html Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL5: <https://www.arkitera.com/haber/lamine-ahsap-rehberi-03-nlt-civilenmis-lamine-ahsap/> Erişim Tarihi: 24.07.2024

- URL6: [T3 / Michael Green Architecture + DLR Group | ArchDaily](#) Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL7: <https://www.arkitera.com/proje/t3-minneapolis/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL8: <https://www.gzt.com/arkitekt/21-yuzyil-ingiliz-tasarimi-cambridge-camii-3597347> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL9: <https://www.studiopacific.co.nz/projects/2011/motat-aviation-display-hall/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL10: <https://www.archdaily.com/230234/motat-aviation-display-hall-studio-pacific-architecture> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL11: <https://www.arkitera.com/haber/unknown-works-dogu-londradaki-yari-mustakil-bir-evi-genisletti/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL12: <https://www.thinkwood.com/construction-projects/albina-yard> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL13: <https://www.savokusic.com/tr/blog/zgrade-i-kuce-od-viseslojno-lepljenih-drvenih-panela-clt> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL14: <https://www.arkitera.com/haber/yatay-duzlemlere-sahip-cephe-our-shelves-houses/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL15: <https://www.arkitera.com/haber/londrada-masif-ahsap-bir-kutuphane/> Erişim Tarihi: 24.07.2024
- URL16: <https://dendro.com.tr/blog/gelenekten-gelecege-ahsabi-donusturen-teknolojik-uygulamalar> Erişim Tarihi: 24.07.2024

Yazar Katkı Oranı

Bu araştırmanın hazırlanmasında birinci yazar %70, ikinci yazar %30 oranda katkı sağlamıştır.

**PEER ACCEPTANCE AND REJECTION AMONG
PRE-SCHOOL CHILDREN IN THE CONTEXT
OF CLASSROOM AND PEER CULTURE**

SINIF VE AKRAN KÜLTÜRÜ
BAĞLAMINDA OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLAR
ARASINDA KABUL VE RET

Mustafa YAŞAR, Tuba ÇAY SAĞLAM

44

PEER ACCEPTANCE AND REJECTION AMONG PRE-SCHOOL CHILDREN IN THE CONTEXT OF CLASSROOM AND PEER CULTURE ¹

SINIF VE AKRAN KÜLTÜRÜ BAĞLAMINDA OKUL ÖNCESİ ÇOCUKLAR ARASINDA KABUL VE RET

Keywords:

Peer acceptance;
Peer rejection;
Peer culture;
The General Systems Theory;
Preschool education

Anahtar Kelimeler:

Akran kabulü;
Akran reddi;
Akran kültürü;
Genel Sistemler Kuramı;
Okul öncesi eğitim.

Mustafa YAŞAR ², Tuba ÇAY SAĞLAM ³

ABSTRACT

This study aimed to trace peer acceptance and rejection behaviors among preschool children in two intertwined contexts of classroom and peer culture in Turkey. Participants consisted of 23 children (13 boys and 10 girls, aged 5-6) attending in the classroom of one of the researchers who worked as a preschool teacher. In addition to these children, the research group included three other kids who came to class at various times. Participant observation, interviews, researcher diaries, and document analysis were all used as data collection techniques. In this study, the data were analyzed through the Theoretical Matrix Method (Groenland, 2016), which involves using some theoretical concepts as a base in the process of uncovering categorical structures and underlying meanings. The results revealed that the exclusion behaviors in this classroom were mostly contextual and influenced by friendships dynamics. From the perspective of peer culture, pretend play was at the centre of children's interaction. Leadership among children was fluid, and certain shared values acquired among children regulated their peer interactions in the classroom, despite the presence of specific peer groups in the classroom. The classroom had functional rules and hierarchical structure, while semi-permeable interpersonal boundaries contributed to an atmosphere focused on social inclusion.

ÖZ

Bu çalışma, Türkiye’de sınıf ve akran kültürünün iç içe geçtiği iki bağlamda okul öncesi çocuklar arasında kabul ve ret davranışlarını izlemeyi amaçlamıştır. Katılımcılar, araştırmacılardan birinin okul öncesi öğretmeni olarak görev yaptığı sınıfa devam eden 23 çocuktan (13 erkek ve 10 kız, 5-6 yaş) oluşmuştur. Bu çocuklara ek olarak, araştırma grubuna çeşitli zamanlarda sınıfa gelen üç çocuk daha dahil edilmiştir. Çalışmada veri toplama teknikleri olarak katılımcı gözlem, mülakatlar, araştırmacı günlükleri ve doküman analizi kullanılmıştır. Veriler, kategorik yapıları ve altta yatan anlamları ortaya çıkarmada bazı teorik kavramları temel alan Teorik Matris Yöntemi (Groenland, 2016) ile analiz edilmiştir. Sonuçlar, bu sınıfta dışlama davranışlarının büyük ölçüde bağlamsal olduğunu ve arkadaşlık ilişkilerinden etkilendiğini ortaya koymuştur. Akran kültürü açısından bakıldığında, çocukların etkileşiminde hayali oyunların merkezde olduğu görülmüştür. Çocuklar arasındaki liderlik geçişken bir yapı sergilemiş ve sınıfta belirli akran grupları bulunmasına rağmen, çocuklar arasında edinilen bazı değerler akran etkileşimlerini düzenlemiştir. Sınıfta işlevsel kurallar ve bir hiyerarşi mevcut olup, yarı geçirgen kişilerarası sınırlar sınıfın kabul odaklı atmosferine katkı sağlamıştır.

¹ Sözlü bildiri olarak sunulmuştur. 6th International Early Childhood Education Congress (2-5 October 2019, Kars, Türkiye).

² Doç.Dr., Çukurova Üniversitesi, Eğitim Fakültesi, myasar@cu.edu.tr , 0000-0002-8421-4406.

³ Öğretmen, MEB, Atatürk İlkokulu, Adana, t.cay@outlook.com, 0009-0002-8035-355

Alıntılanmak için/Cite as:
Yaşar M. ve Çay Sağlam T. (2025) Peer Acceptance And Rejection Among Pre-School Children In The Context Of Classroom And Peer Culture, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 781-796

INTRODUCTION

Peer acceptance plays a critical role in children's social and academic development, beginning in early childhood and continuing through the school years. Peer acceptance has been shown to foster positive emotions in children, particularly toward school and friendships, and to enhance school adjustment (Johnson, et al, 2000). Children with strong social skills and broader friendship networks experience smoother transitions from preschool to kindergarten, and their social behaviors and peer relationships in early educational settings further influence their adjustment to primary school (Johnson et al., 2000, Yanık Özger & Yaşar, 20023). Similarly, Gülay and Erten (2011) found that preschool children who were accepted by their peers developed positive attitudes toward school, cooperative participation, and self-regulation skills.

Beyond early childhood, consistent peer acceptance continues to serve as a protective factor against academic difficulties. Peer acceptance has been widely recognized as a key factor in children's development, significantly impacting their social adjustment, self-esteem, academic achievement, and mental well-being (e.g., Asher & Coie, 1990; Wentzel & Caldwell, 1997). Popular children—those accepted by their peers—are more likely to participate in group play and maintain extended social interactions (Walker, 2009). Liem and Fredericks (2025) found that perceived peer acceptance early in the school year played a crucial role in the changes in academic and non-academic outcomes later in the school year, through achievement goals at both time points.

Rejection by peers can be a socially, emotionally, and academically challenging experience for children (DeRosier et al., 1994; Ladd, 1990; Parker & Asher, 1987). Rejected children tend to exhibit higher levels of aggression and spend less time engaging in positive peer interactions (Johnson et al., 2000). One of the key predictors of behavioral issues and social maladjustment in adolescence and adulthood is the inability to form healthy peer relationships and interactions during childhood (Parker & Asher, 1987). Studies show that children who are exposed to long-term exclusion experience many social and emotional stresses, such as loneliness, depression,

low motivation, and withdrawal (Asher & Wheeler, 1985; Sanderson & Siegal, 1995). Moreover, rejected children often have more difficulties adapting to schools (Johnson et al., 2000), more discipline problems, and a higher dropout rate than their accepted peers (Parker & Asher, 1987). Children who are rejected by their peers are academically at a higher risk (DeRosier et al., 1994; Ladd, 1990), develop a negative view of school, and perform poorly throughout the school year (Ladd, 1990). Longitudinal studies have revealed that peer rejection also has long-term negative consequences, such as mental health impairment and child delinquency (Harrist & Bradley, 2003).

Since the foundations of personality are laid in early childhood, peer exclusion during this period can damage both children's development and their relationships in the following years. Although peer rejection has deleterious consequences on early development (Ladd, 1990), research has mainly concentrated on elementary school and beyond (Martín-Antón et al, 2024; O'Neil et al., 1997). When the literature is examined, studies on peer relations and peer violence in Turkey are limited (Salı, 2014). However, children experience social life outside the family for the first time in pre-school, where they are exposed to rules that are distinct from those at home (Yanık Özger& Yaşar, 2022). In this process, children first meet the school and classroom cultures. School culture refers to a shared collection of activities, routines, values, concerns, and attitudes that teachers and students created together within a specific school environment. From a systemic point of view, classroom has always hierarchy and boundaries among its members, and everything in a classroom is organized through overt or covert rules (Yaşar, 2017). As children adapt to the preschool environment, they need to build and understand their student role that comprises a complex mix of appropriate expectations, knowledge, and actions that are essential for their active and successful involvement in classroom life (Fernie et al. 1988). Therefore, classroom structure shapes the relationships among children and their behaviors. On the other hand, children also create interactional patterns and relationship structures with their peers, which Corsaro (2014) describes as peer culture. Contrary to classroom culture, children construct peer culture distinct from the world of adults

(Fernie et al. 1988). For Corsaro (2014), children are not passive recipients of adult culture. Through play and other forms of interaction children internalize adult culture but at the same time challenge it by creating their own unique culture. It is at the intersection of these two cultures that the classroom atmosphere is shaped, resulting in either acceptance or rejection.

Intervention programs to eliminate peer rejection and reduce the social exclusion in schools and classrooms often rely on the claim that there is a deficiency in rejected children and their families. These programs are often implemented in the form of social skills training, socio-cognitive education, and peer-mediated interventions. Although they produce positive outcomes, their effects often disappear once the intervention is completed (Harrist & Bradley, 2003). Although these interventions targeting children's social skills, competence and resilience improve the developmental outcomes of rejected children, they often fail to change the context of exclusion (Cooley et al., 2016). Social skills training programs to decrease interpersonal victimization and prevent the cycle of abuse are often focused on either the individual traits of a victim or bully (Killen & Malti, 2015), and mostly ignore the role of peers and the social context of exclusion (Harrist & Bradley, 2003).

Peer rejection is, by definition, a relational situation between an individual child and their peers (Coie & Cillessen, 1993). However, early studies approached peer rejection and social issues as separate lines of inquiry and focused on the features of rejected children (Beazidou & Botsoglou, 2016). Salı (2014), for instance, found that the sex, age, and way of education of children accounted for a statistically significant difference in peer rejection and violence. In a related study, Demirtaş-Zorbaz et al. (2022) explored how preschool children's prosocial and aggressive behaviors, as well as their relationships with teachers in the Turkish preschool setting, predicted their likelihood of being rejected by their peers. In another study, Gülay (2009) found that there was a significant negative relationship between children's social position and hyperactivity and exposure to peer violence. Similarly, Yıldırım Hacıbrahimoglu and Ustaoglu (2020) focused their investigation on the acceptance of Turkish

kindergarten children toward children with disabilities.

Because children form friendships voluntarily through cooperation and trust, acceptance and rejection mostly reflect the perspective of their peer group (Gifford-Smith & Brownell, 2003). Beazidou and Botsoglou (2023) found that higher scores in 'cooperation', 'social collaborative game' and 'social skills for sustaining friends' are positively associated with peer acceptance and friendship. Paley (1992) defined social exclusion as a group phenomenon and argued that teachers allow peer rejection despite the inhibition of the learning environment in their classrooms. Therefore, it is important to consider both the group dynamics and the personal traits of rejected children while understanding the phenomena of exclusion (Coie & Cillessen, 1993).

The literature on assessing peer rejection has mostly focused on sociometric methods and is carried out through behavior rating scales filled by teachers and parents (Gifford-Smith & Brownell, 2003; Gülay & Erten, 2011; Leung & Silberling, 2006; Walker, 2009). The direct observation of exclusion behaviors has been partially neglected (Arnold et al., 1999). Sociometric peer rejection, which focuses on the level of dislike of children by their peers, does not provide sufficient information about how rejection occurs among children (Arnold et al., 1999). Vygotsky (1978) states that the way to understand a behavior is to examine it in its sociocultural context and through its formation process. Brown et al. (1996) argue that observational evaluation of acceptance and rejection interpersonal behaviors will reveal new insights.

Purpose of the Study

The aim of this study was to examine acceptance and rejection behaviors among preschool children in the context of classroom and peer culture in Turkey. In this study, instead of labeling some children as "rejected," acceptance and rejection were assumed to be contextually emerging communicative behaviors. Therefore, this study aimed to trace rejection behaviors in these two intertwined cultural contexts.

For this purpose, answers the following questions were sought.

(1) How do classroom culture elements (classroom rules, interpersonal boundaries, and hierarchy) affect acceptance and rejection behaviors among preschool children?

(2) How does a peer culture element (children's play, toys and other materials, products created together, and shared beliefs and values) affect acceptance and rejection behaviors among preschool children?

METHODOLOGY

Participants

The district of the school was relatively far from the city center of Adana, Turkey. This was a multicultural district with families from different sects (Shafi, Alevi, and Sunni), ethnic groups (Turk, Kurd), and socioeconomic levels. The classroom structure reflected the characteristics of the district and incorporated cultural diversity. Because inquiring about ethnic and religious backgrounds is considered inappropriate in Turkey, the study did not provide data on families' sectarian and ethnic backgrounds.

In this qualitative case study, participants were chosen through purposeful sampling. The teacher researcher was also a natural participant in this study. The researcher/preschool teacher had 10 years of experience in teaching preschoolers, and it was her 7th year at the school where the research was conducted. In her class, there were a total of 23 children, consisting of 13 boys and 10 girls. The children's ages ranged between five and six years old. In addition, three other children who were in the classroom at different times were included in the research process. One of these children was the classroom teacher/researcher's son (Ekrem). Although Ekrem attended another class, he participated in free-play activities with other children, especially at the end of the day. The second child was the assistant teacher's son, Emir, who came to the school with his mother every day and spent time with other children. These two children were not initially planned as participants, but the study progressed they became a natural part of classroom environments. Another child was an inclusion student (Sude Naz) diagnosed with autism spectrum disorder, who attended the class at regular intervals. The children were given pseudonyms to preserve their qualitative texture and to ensure confidentiality.

Data collection process

The data collection process began in early March and lasted until the end of May 2017. All parents were informed about the study and a written agreement was obtained along with a university ethics committee decision (E-19337145-929-91094). Data were collected through participant observation, semi-structured and unstructured interviews, researcher diaries, and document analysis. The fact that the researcher was also teaching in the classroom while conducting the study provided a more intimate ethnographic view and a deeper understanding of the lives of the participants. Thus, as Glesne (2014) stated, the researcher increased her awareness of the interactions that took place around her, and as her participation increased, she began to experience what others saw, thought, and felt, thus closing her distance from the participants.

The researcher spent 15 days observing how children interacted through various activities and in various locations within the school and classroom. The observation started when the children arrived in the morning and finished as they left around lunchtime. The observation process was organized around free play, scheduled activity, mealtime, and personal cleaning time. The goal of these observations was to identify the aspects of peer relationships and classroom culture that might impact the development and persistence of rejection and acceptance behaviors in children's everyday contexts.

The researcher conducted a series of semi-structured interviews with all children individually, while the rest of the class was busy with a task or play to reveal how the children accepted or excluded other children. Children's original artwork, unique games, materials they developed, toys they brought from home, and photos of them participating in educational activities were collected to examine peer culture. From the beginning of the study, the researcher kept a diary by taking notes in and out of the classroom (such as the cafeteria and playground), where the children interacted. In this researcher diary, she not only documented the interpersonal exchanges that occurred in the classroom but also her thoughts and unstructured observations.

Data analysis

In this study, data were analyzed through the theoretical Matrix Method (Groenland, 2016). The researchers used theoretical definitions of key concepts to guide the categorization of empirical data and to uncover underlying categorical structures and meanings. The theoretical foundations and base categories employed in the study were drawn from two primary sources: General Systems Theory (Yaşar, 2017) and Corsaro’s conceptualization of peer culture (Corsaro, 2014). General Systems Theory was used as a framework to analyze the structural and contextual dimensions of classroom culture. Within this framework, classroom rules, interpersonal boundaries, and hierarchical relationships were identified as pre-defined categories. In parallel, Corsaro’s (2014) definition of peer culture—as “a stable set of activities or routines, artifacts, values, and concerns that children produce and share in interaction with peers” (p. 19)—provided a basis for understanding how children construct shared meanings and norms through their interactions. The table below presents a summary of the theoretical sources, key concepts, pre-categories, and their specific roles within the study:

Table 1: Theoretical Matrix Table			
Theoretical Sources	Key Concepts	Pre-Categories	Function in Study
General Systems Theory (Yaşar, 2017)	Classroom Culture	Classroom rules Interpersonal Boundaries Hierarchy	Framework for analyzing classroom context
Peer Culture (Corsaro, 2014)	Peer Culture	Activities Routines Artifacts Values Concerns	Definitions of shared peer interactions and norms

As Table 1 provides, this matrix helped operationalize the theoretical concepts and served as a tool for researchers to explore whether participants’ responses aligned with the defined categories. Where alignment occurred, the empirical data supported the theoretical framework. In cases where alignment was absent, new categories were formulated, allowing the theory to evolve in response to the data.

Two researchers worked independently to test each of the category structures as specified earlier to place the responses of the respondents in these category structures. If the researchers succeeded, the empirical data provided support for the theory, and theoretical notions, as put forward in the study. However, if certain data segments did not align with the designated theoretical categories, the researchers had to formulate new category structures and amend the theory accordingly. Both options were considered in the discussion section of the report. The refinement and crystallization of themes and categories occurred through continuous negotiation between the two researchers during the iterative process of writing and rewriting the report.

RESEARCH FINDINGS

This study revealed that exclusion behaviors among children occur contextually, and friendship and classroom culture play a major role in shaping acceptance and rejection behaviors. Children occasionally engaged in exclusionary behaviors that varied depending on the activity in the classroom, their play, and their social interactions. Children excluded their peers from their peer groups or their activities by using negative verbal and physical responses or by simply ignoring them. Negative verbal reactions manifested as insulting, ridiculing, humiliating, mocking, name calling, angering, accusing them of incompetence, and condescending expressions. Some examples would include, "You wouldn't understand this," "You are playing like dummy," "Silly". Negative physical responses included aggressive responses such as pushing, hitting, and pulling. They also ignored other children by refusing to play with them, turning their backs on them, or walking away from them.

Children exposed to rejection from their peers appeared to possess certain social and personality features. These children demonstrated a lack of social skills, tended to isolate themselves, and displayed either aggressive or excessively shy behavior. Some children were also more susceptible to exclusion due to their own circumstances, such as inclusion or joining the class later. Children primarily engage in play both in the classroom and playground; therefore, the play process is often linked to

issues of acceptance and rejection. Children who did not comply with the rules of play were often excluded from the group during playtime. Children expected their peers to improve the play scenarios and advance the conversations; hence, those who were too silent or passive were also excluded.

Peer Acceptance and Rejection Behaviors within the Classroom Culture

The analysis revealed that children exhibited accepting behaviors toward one another and that there was a general acceptance environment in the classroom. Children in the classroom freely communicated with one another, enjoyed doing activities and spending time together, freely expressed their ideas and suggestions, and participated in planning the day. Data analysis showed that rules, rituals, functional hierarchy, and positive values in the classroom contributed to the nurturing and acceptance environment in the classroom.

The classroom rules created at the beginning of the term were kept simple within the framework of the two basic rules. These two basic rules were that children must ask permission to leave the classroom and that they should not hit other children. The children mostly obeyed these rules. Children asked permission from the teacher for almost everything, although the teacher often reminded them that there was no need to ask permission for basic needs such as drinking water. Except for the occasional display of physical aggression, the children followed the rule of not hitting.

Some rituals played a significant role in shaping the observed acceptance culture in the classroom. These rituals included greeting children, using music to organize the classroom, and engaging in pre-event and end-of-day conversations. The teacher greeted all the children at the beginning of the day and bid farewell at the end of the day with a smile, but she did not force them to do the same. Children were used to this situation and if the teacher forgot to say “good morning”, they would remind her by saying “Teacher, you did not say good morning to me today.”

The teacher played slow-rhythm music in the classroom to

use the calming effect of music on the children. Musical and rhythmic activities such as dance and singing play an important role in the classroom. Music was also used to organize the classroom structure. With the sound of music, children realize that the free play time is over, and the toys must be collected.

Children accepted the teacher as an authority figure in the classroom, but they were able to express their wishes without fear or hesitation. The teacher did the majority of the planning by herself but offered different choices to the children. The teacher allowed the students to create authentic products and encouraged them to display their work. In this classroom, the children were actively involved in decision making. They took an active role in the organization of planned activities, suggested new activities and games, and evaluated their own processes and the value of their products.

In addition to classroom rules and rituals, some teacher characteristics and classroom values emerged as elements that play a role in the regulation of acceptance and rejection relations in the classroom. While talking to the children, the teacher used courtesy words such as “please”, “thank you”, did not engage in one-on-one arguments with the children, and never raised her voice, except in safety-related situations. Values such as trust, cooperation, communication, awareness, and respect for differences emerged in the formation of an acceptance-oriented classroom culture. The teacher stated that it was very important for her that everyone trusted each other in the classroom. The teacher intentionally selects stories that emphasize themes such as accepting differences, not judging others based on appearances, and avoiding prejudice. The teacher facilitates teacher-led discussions around these topics, encouraging children to reflect and share their thoughts. Furthermore, the teacher creates opportunities and environments that support children of different backgrounds or abilities in playing and interacting together. Although many competitive games and activities were organized throughout the school, the teacher preferred noncompetitive classroom activities. In the classroom, the children were able to ask for help from each other, from the teacher, and from the intern.

In addition to trust and cooperation, the atmosphere of conversation is another striking element of the classroom. The children often chatted among themselves, and the teacher often joined and sometimes initiated these conversations. These conversations were particularly intense at the beginning and end of the day. When the children were not busy with any activity, the teacher showed the clock on the wall and said, "Can you chat with your friends about what you did at home last night?" Furthermore, the teacher had a clear attitude toward listening, especially during large group activities. Instead of forming a single line, the children went out of the classroom (such as the cafeteria or garden) chatting and socializing among themselves.

Awareness was an important value in this classroom. Discovery of something previously unnoticed sparked curiosity and excitement in the entire class. When the children saw something different that caught their attention, it generated enthusiasm that seemed to grow in waves the entire classroom. For example, when a bird entered the classroom, Ismail noticed this and informed all the children. The children were all enthralled and stopped doing what they were doing to watch the bird. Ismail brought Sude Naz, the inclusion student, by holding her arm to the area where the bird was. This event created great excitement among the children, and the teacher devoted the rest of the day to the incident.

The children also noticed changes in the personal belongings and attire of the teacher and their classmates. For example, when the teacher came to school with a different bag, the children noticed it immediately and asked the teacher about it. Sometimes the children warned the teacher when she did not notice anything. For example, some children once warned the teacher who did not notice Ismail's new haircut.

Accepting differences was one of the most important values that the teacher consciously promoted in the classroom. The teacher preferred stories about accepting differences and facilitated discussions to encourage the students to discuss and think about these issues. Furthermore, activities such as visiting a retirement home and inviting visually impaired students appeared to play an important role in the

development of an acceptance culture in the classroom. The relationship of trust and cooperation based on solidarity in the classroom seemed to reduce marginalization among children. Boys and girls played together in the classroom, and there was permeability between friendship groups. Nondiscriminatory attitudes were observed even for children who joined the class later or were not permanent members of the class.

The situation of Sude Naz, an inclusion student, sheds light on the formation process of acceptance culture in the classroom. Sude Naz entered the room each day with a cheerful smile, eagerly greeted everyone, and consistently made an effort to engage in conversation with her peers. The teacher also demonstrated accepting behaviors toward the inclusion student within the classroom. On days when Sude Naz was absent, the teacher talked to the children about accepting those who were different and asked them to share their feelings and opinions about Sude Naz. The teacher prepared an environment in which different children could play together so that Sude Naz could also be part of the classroom community. The teacher consistently displayed a warm and friendly attitude, greeting and sending off the student with the same kindness. Additionally, the teacher was noted to use encouraging language and provide support during classroom activities, fostering the student's participation and confidence.

Peer Acceptance and Rejection Behaviors within the Peer Culture

In this study, children's peer culture contributed to their interactions in the classroom through play activities, toys, and shared values. Children formed close-knit friendship networks among themselves. Although children generally played in their own groups, they occasionally combined to create collaborative play activities. Even though some children were not members of a fixed group, they did not have difficulty joining other children. It was also acceptable for children to play alone in the classroom. For example, Emir, the son of the assistant teacher, was not yet a permanent part of any group, but he played with many groups. Similarly, Ekrem, the son of the classroom teacher (who was also a researcher), preferred spending time with girls in the dramatic play center.

The children spent their time playing from the moment they arrived at school until it was time to clean the classroom. They engaged in different play activities, from traditional games such as hide and seek to occupational games such as doctor and police, from dramatic play (housekeeping) to sports games, and independent creative games with puppets. The teacher also introduced some traditional games such as hide-and-seek, hopscotch, and tag-of-war to the children. The teacher described these games as "things from my childhood." These traditional games became popular among children.

Children used the objects in the classroom and playground to play in different ways. In the classroom, there were different learning centers, and children often used materials in these centers to create dramatic pretend play. The dramatic play center was mostly used for housekeeping play and children used puppets to try out different roles. Children used the materials in the lego center to create their own toys and play with them. For example, one girl had fun skateboarding with a long piece of block in the classroom, while the boys made a soccer ball from a small piece of lego and continued the game with their Lego ball even though the teacher brought a ball to the classroom. Some boys played housekeeping with girls, and some girls participated in some games that were attributed to boys such as football. Girls and boys often played together themed games such as thieves and police. In the playground, the children spent their time with the sliding, swings, and other equipment in the hopscotch area or sandbox.

In addition to traditional games, children often used some traditional nursery rhymes in their classroom. Rhymes such as "O piti piti butterscotch basket," "cracked cracked round round" served as a rule for the children to enter the play. Children who did not comply with this ritual were typically either excluded from the play or given minor roles. Although children often willingly participated in their peers' play activities, some children were excluded from the peer group and from play activities when they had difficulty complying with the rules of the play, trying to enter the game by force, or failing to improve the play structure or scenario. Children sometimes acted rudely to one another while playing particular games, such as

thief-police, and there were brief disputes on occasion. In such cases, some children would get offended and stop interacting with the offending child for a certain period of time.

In this classroom, it was common for children to bring something from home. With the teacher's permission, children could bring a toy, homemade food, or an outfit featuring a superhero or princess. While girls mostly brought dolls, toy hair, and makeup materials, boys preferred toys such as dinosaurs, fidget spinners, and cars. Girls brought toys to school almost every day, whereas there were some children like Arif and Oktay who did not bring any toys to school. Girls usually removed their toys after playtime, but carried them to the playground. On the other hand, boys preferred to hold their toys in their hands all day, but they preferred to leave their toys in the classroom.

Children used the toys and other materials from home to start a play, invite their peers to play, or start a conversation. For example, a doll brought from home could become the child's daughter or sibling in the game at the dramatic play center. These toys were also used as tools by children to invite their friends to play. In addition, new clothes, new shoes, or any change, such as a hair cut, served as a conversation initiator.

Children gave some toys a symbolic meaning to invite others to play, start a game, start a conversation, and demonstrate strength. For example, a green bell pepper toy in the dramatic play center became an important playmaker for children. Almost every day, the children were trying to find this toy before the others did. When they found it, they hugged each other with laughter and cries of joy. They were saying to other children things like, "We have the bell pepper, don't look for it in vain."

Being a best friend (kanka), cooperation among friends, competition with others, leadership, and superiority were some of the values shared by children in the context of peer culture. Those children who were part of a group or, as children say "kanka," could naturally participate in their play without making any effort. Kankas did not separate much from each other and often went to the bathroom together. Close friends greeted each other differently and

enthusiastically shared their passions and interests. They shared their joy with their kankas and tried to convince them of what they believed to be right. Close friends tried to sit side by side in the classroom and during activities or meals. Bilge and Batuhan's declaration, "Teacher, we're best friends now," along with their frequent use of the term kanka to refer to each other, serves as a clear example of peer bonding. Similarly, other children's use of expressions such as "my brother" or "my big brother" to address one another further illustrates how affectionate and familial language is employed to reinforce social connections among peers.

In this peer culture, cooperation and solidarity were two main values shared by the children. Cooperation and solidarity included trying to console a friend who was low in morale and helping each other during a task. When children realized that one of their peers was sad, they invited him or her to join them in their play, and they were more accommodating to him or her during their play activity. Children's cooperation and solidarity can be seen in Dilek's protection of Ekrem, Masal's verbal response to Mehmet Ali's dismissive attitude toward his friend, and their protection of Doruk, who is thought to be oppressed. In such cases, children who showed negative behaviors started to back off and displayed harmonious behaviors. For example, after he saw the reaction from the others, Mehmet Ali, who belittled his friend, tried to alleviate the situation by saying that he was just joking.

Contrary to the cooperation and solidarity they displayed in the classroom, children ignored other children outside their classroom and avoided openly communicating with them. When children were together with children from other classes in collective events such as the "Nutrition-Friendly School Project" and the celebrations of April 23 National Sovereignty and Children's Day, they tried to stay close with their classmates and socialized mostly among themselves. When children spent time with the Daisies class, one of the younger age groups, in the playground, they ignored the Daisies almost completely. However, children were more open to communication with other classes at similar age levels. For example, the children in the research group sometimes joked and talked with the children from the Dombili Owls class at opposite tables during lunchtime.

Although there was some competition occasionally between the groups in the classroom, the children did not like the competitive situations that occurred outside of their own play processes. Children cared much more about competition with another class and took the win-lose situation much more seriously. For example, in the game of empty chair, Mehmet Ali advanced to the finals but was eliminated at the end. When he returned to his classmates, they blamed Mehmet Ali for their defeat and began to push him around half jokingly. As a result, Mehmet Ali began to cry.

Leadership dynamics among children were observed to arise depending on the nature of the activity. Children used several sources of power in their quest for superiority and leadership over their peers. Demonstrating maturity, possessing expertise in specific subjects, and serving as a proficient playmaker were recognized as potential power sources in this context.

The children tried to increase their interactional power in peer relationships and competed for leadership by demonstrating maturity. For example, Dilek came to the class wearing sunglasses one day and started acting like an adult instead of a child throughout the day. Batuhan was also using adult expressions by constantly saying "come on guys" to his friends while they played. In addition to adult accessories and expressions, children undergo physical changes as a sign of growth. For example, Ismail came to the classroom one day with enthusiasm and told everyone "I have a new tooth; I am growing". Children became "specialized" in certain areas and turned into leaders in those activities and areas. For example, the class asked Ismail's opinion in artistic works and considered him as the leader in such activities.

Being a playmaker was an important source of power for children to impact others. Starting a game, making in-game arrangements, distributing toys and materials, and asking for ideas were all effective in being leaders. For example, Kuzey, who was successful in football, usually distributed roles for other children before a football game. Mehmet Ali and Dilek were usually responsible for setting up a play, and they decided who would play with them and what the rules were.

RESULTS/CONCLUSION

In this study, children occasionally showed negative verbal and physical reactions and excluded some children from their own groups and activities. This result is consistent with the findings of Fanger et al. (2012). They found that children used various techniques (unmitigated, mitigated, ignoring, and planning exclusion) to exclude their peers. However, in this study, acceptance situations that emerged at other times prevented children from being completely excluded and turned into scapegoats. Labeling children as excluded in many respects may lead to ignoring the differentiation in power relations among children and the social dynamics created by peers and classroom culture. If this study had started with such a classification, the findings and discussion would certainly have been shaped accordingly and some conflict situations would have had a more negative focus.

The personal characteristics of the children who were exposed to exclusion or rejection in this study had many features similar to those presented in the literature. Research shows that excluded children have weak social skills (Volling et al., 1993), often display aggression (Arnold et al., 1999), hyperactivity, intrusiveness, and patronizing and anxious/introverted behaviors (Buhs, 2005; Buhs, Ladd, & Herald, 2006; Coie & Cillessen, 1993; Harrist & Bradley, 2003; McDougall et al., 2001). In addition to these personal features, other individual differences such as ethnicity, religion, language, or disability may cause these children to be excluded from the group (Cooley et al., 2016; Harrist & Bradley, 2003). Furthermore, classroom environment and peer relationships were identified as important factors in peer rejection. School, classroom, and peer cultures are parts of a dynamic whole in which children socialize and create their own identities (Yanık Özger & Yaşar, 2018).

In this study, it was observed that exclusion behaviors among children occurred depending on the dynamics of the children's play, emotional relationships, and friendship levels. Studies investigating children's classroom experiences reveal that children's friendship relationships (dyadic relationships) and their social status in the group (group relationships) express two different phenomena,

and both serve overlapping but separate purposes in children's development and socialization (Ladd, 2005). Research shows that children form a group identity that includes and excludes their peers. These group identities may include peer-created norms, such as having specific possessions or stereotypes, such as gender roles (Cooley et al. 2016). Yanık Özger & Yaşar (2018) found that among preschoolers, anything can be used as a means to control who is in and out of their peer groups. For example, in one incident, the children used a water bottle to keep the researcher out of their group. In this study, the most obvious intergroup social exclusion was observed at the classroom level. Children were cautious and sometimes defensive against children from other classes. Another level of intergroup social exclusion observed in this study was against children who were not usual part of the classroom such as the children of the teachers and the child with special needs.

The ability for children to move in and out of small groups, as well as for groups to merge and separate, appeared to help children and their teacher to create a more accepting classroom environment. This permeability of peer group borders allowed children who would have been excluded in another context to remain a part of the classroom community. Studies show that once a child is excluded by the group, prejudice against the excluded child causes peers to interpret the behavior of that child negatively, thus ensuring the continuation of the situation of exclusion (Coie & Cillessen, 1993). Even if the excluded child changes his/her behavior, he/she is faced with a difficult process until he/she is accepted again in the peer group (Coie & Cillessen, 1993). Therefore, creating a classroom culture in which children form flexible peer groups seems to prevent them from being completely rejected from peer groups.

In this study, the teacher/researcher consciously supported dialog among children and tried to create an accepting classroom culture. In addition, she was attentive to peer culture dynamics and intergroup interactions. Literature indicates that teachers are often overlooked in cases of peer rejection and peer victimization (Troop-Gordon, 2015). However, teachers are in a unique position not only to prevent social exclusion among children but also to create

an environment and a classroom atmosphere that fosters harmonious, supportive, and inclusive peer relationships. Teachers transmit both covert and explicit messages about the importance of inclusion in various ways (Cooley et al. 2016). Teachers do this through modeling, their interactions and relationships with children (Troop-Gordon, 2015), and organizing classroom structure and activities (Cooley et al. 2016).

The intersection between classroom culture and peer culture has critical instructional implications, particularly in the context of early childhood education. As the findings of this study suggest, classroom culture—shaped by teacher-established elements such as functional rules, semi-permeable interpersonal boundaries, and prosocial values like trust, respect, and cooperation—provides a structured foundation for social interaction. Simultaneously, peer culture is co-constructed by children through pretend play, shared symbols and materials, emergent group identities, and leadership dynamics (Corsaro, 2014; Yaşar, 2017). These two cultural spheres are not isolated; rather, they continuously interact, sometimes in harmony and other times in conflict, influencing the ways in which children experience inclusion or exclusion in the classroom setting.

This dynamic intersection necessitates intentional instructional strategies. Teachers can play a pivotal role in fostering an inclusive classroom culture by designing activities that encourage flexible group membership, monitoring peer interactions for signs of exclusion, and actively modeling inclusive behaviors. When teachers are attuned to the social norms and power dynamics that emerge within peer groups, they are better equipped to create classroom environments that promote belonging and prevent marginalization. As the data from this study indicate, such practices not only support the reintegration of previously excluded children but also enhance the overall acceptance climate within the classroom. Thus, in addition to addressing individual developmental needs, educators must also engage with the broader peer group dynamics and cultural constructions that shape children's everyday social experiences.

This study explored acceptance and rejection in the context of classroom and peer cultures. How a child becomes a

part of a classroom involves ethical and political values, ideologies, and power relations (Eidsvag & Rosell, 2021). Children use their power resources and leadership skills in various ways to influence each other in social environments (Çelik Yakar, 2019; Gündoğdu & Yaşar, 2021). Hence, understanding who will participate in which activities and to what extent is only possible in the cultural context. In this cultural context, while some individuals can access and use power sources to become privileged, some others may remain outsiders and even become the other (Çay Sağlam & Yaşar, 2017). Therefore, further research should explore the functions of rejection behavior in the context of peer relationships and the power dynamics that are present in the negotiations of children on who will be included and who will be excluded. Besides, instead of approaching conflict as a potentially harmful situation, further research should investigate conflict situations among children from a developmental perspective. Further in-depth studies is needed to explore how group identities are formed among children and the ways in which these identities may reinforce exclusionary behaviors.

Moreover, to promote more flexible social interactions among children within the group, classroom environments should allow for periodic restructuring of peer groups. This approach can facilitate the reintegration of previously excluded children and support their participation in group dynamics. Teachers should model more inclusive behaviors, focus on shaping positive social norms within the classroom and organizing the classroom structure to promote belonging and cooperation. Finally, not only for children who tend to exclude others but for all children, specific instructional techniques targeting social skills should be implemented, and opportunities should be created to help each child build and strengthen relationships within the group.

REFERENCES

- Arnold, D. H., Homrok, S., Ortiz, C., & Stowe, R. M. (1999). Direct observation of peer rejection acts and their temporal relation with aggressive acts. *Early Childhood Research Quarterly*, 14(2), 183–196. [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(99\)00009-5](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(99)00009-5)
- Asher, S. R., & Coie, J. D. (Eds.). (1990). *Peer rejection in childhood*. Cambridge University Press.
- Asher, S. R. & Wheeler, V. A. (1985). Children's loneliness: A comparison of rejected and neglected peer status. *Journal of Consulting and Clinical Psychology* 53(4), 500–505. <https://doi.org/10.1037/0022-006X.53.4.500>
- Beazidou, E. & Botsoglou, K. (2023) Fostering positive relationships among classmates: useful models for social pedagogical actions, *International Journal of Early Years Education*, 32(2), 469-483, 10.1080/09669760.2023.2221686
- Beazidou, E. & Botsoglou, K. (2016). Peer acceptance and friendship in early childhood: the conceptual distinctions between them. *Early Child Development and Care*, 186(10), 1615-1631. <https://doi.org/10.1080/03004430.2015.1117077>
- Brown, W. H., Odom, S. L., & Holcombe, A. (1996). Observational assessment of young children's social behavior with peers. *Early Childhood Research Quarterly*, 11(1), 19–40. [https://doi.org/10.1016/S0885-2006\(96\)90027-7](https://doi.org/10.1016/S0885-2006(96)90027-7)
- Buhs, E. S. (2005). Peer rejection, negative peer treatment, and school adjustment: Self-concept and classroom engagement as mediating processes. *Journal of School Psychology*, 43, 407–424. <https://doi.org/10.1016/j.jsp.2005.09.001>
- Buhs, E. S., Ladd, G. W. & Herald, S. L. (2006). Peer exclusion and victimization: Processes that mediate the relation between peer group rejection and children's classroom engagement and achievement? *Journal of Educational Psychology*, 98(1), 1–13. <https://doi.org/10.1037/0022-0663.98.1.1>
- Coie, J. D., & Cillessen, A. H. (1993). Peer rejection: Origins and effects on children's development. *Current Directions in Psychological Science*, 2(3), 89–92. <https://doi.org/10.1111/1467-8721.ep10770946>
- Cooley, S., Elenbaas, L., & Killen, M. (2016). Social exclusion based on group membership is a form of prejudice. In S.S. Horn, M.D. Ruck & L.S. Liben, (Eds), *Equity and Justice in Developmental Science: Implications for Young People, Families, and Communities. Advances in Child Development and Behavior* (J.B. Benson, Series Ed.), Vol. 51: Elsevier Inc.
- Corsaro, W. A. (2014). *The sociology of childhood*. 4. Edition. Thousand Oaks, CA: Sage Publications.
- Çay Sağlam, T. & Yaşar, M. (2017). Teoride, pratikte ve araştırmalarda öteki ve ötekileştirme/ the other and othering in theory, practice and research, *Turkish Studies International Periodical for the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 12(3), 135-154
- Çelik Yakar, T. (2019). *Okul öncesi dönem çocuklarının kullandıkları liderlik stratejilerinin oyun bağlamında incelenmesi / Investigation of the leadership strategies of preschool children in the context of play*. Çukurova University. Unpublished Masters Thesis.
- Demirtaş-Zorbaz, S., Arıkan, I. & Gül, S. (2022). Predictors of peer rejection among preschool childrens. *Trakya Journal of Education*, 12(1), 193-202. Doi: 10.24315/tred.884775
- DeRosier, M. E., Kupersmidt JB, Patterson CJ. (1994). Children's academic and behavioral adjustment as a function of the chronicity and proximity of peer rejection. *Child Development*, 65(6), 1799-813. Doi: 10.1111/j.1467-8624.1994.tb00850.x

- Eidsvag, G. M. & Rosell, Y. (2021). The power of belonging: Interactions and values in children's group play in early childhood programs. *International Journal of Early Childhood*, 53, 83–99. <https://doi.org/10.1007/s13158-021-00284-w>
- Fanger, S. M., Frankel, L. A., & Hazen, N. (2012). Peer exclusion in preschool children's play: Naturalistic observations in a playground setting. *Merrill-Palmer Quarterly*, 58(2), 224–254. <https://doi.org/10.1353/mpq.2012.0007>
- Fernie, D. E., Kantor, R., Klein, E. L., Meyer, C. & Elgas, P. M. (1988). Becoming students and becoming ethnographers in a preschool, *Journal of Research in Childhood Education*, 3(2), 132-141, DOI: 10.1080/02568548809594935
- Gifford-Smith, M. E. & Brownell, C. A. (2003). Childhood peer relationships: social acceptance, friendships, and peer networks. *Journal of School Psychology*, 41, 235–284.
- Glesne, C. (2016). *Becoming Qualitative Researchers: An Introduction* (5th Edition). Pearson.
- Groenland, E. A. G. (2014). *Employing the Matrix Method as a tool for the analysis of qualitative research data in the business domain*. Retrieved from: <http://ssrn.com/abstract=2495330>
- Gülay, H. (2009). 5-6 yaş çocuklarının sosyal konumlarını etkileyen çeşitli değişkenler. *Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi*, 6(I), 104-121. <http://efdergi.yyu.edu.tr>
- Gülay, H. & Erten, H. (2011). Okul öncesi dönem çocuklarının akran kabullerinin okula uyum değişkenleri üzerindeki yordayıcı etkisi. *E-International Journal of Educational Research*, 2(1), 81-92. <http://www.e-ijer.com/tr/pub/issue/8013/105256>
- Gündoğdu, S. & Yaşar, M. (2021). Okul öncesi dönemde çocuklar arasındaki sınıf içi güç ilişkilerinin incelenmesi, *Ondokuz Mayıs University Journal of Education Faculty*, 40(1), 122–141. <https://dergipark.org.tr/tr/pub/omuefd/issue/62535/790496>
- Harrist, A. W., & Bradley, K. D. (2003). “You can’t say you can’t play”: intervening in the process of social exclusion in the kindergarten classroom. *Early Childhood Research Quarterly*, 18(2), 185-205. DOI: 10.1016/S0885-2006(03)00024-3
- Johnson, C., Ironsmith, M., Snow, C. W., & Poteat, G. M. (2000). Peer acceptance and social adjustment in preschool and kindergarten. *Early Childhood Education Journal*, 27(4), 207-212. <https://doi.org/10.1023/B:ECEJ.0000003356.30481.7a>
- Killen, M. & Malti, T. (2015). Chapter eight: Moral judgments and emotions in contexts of peer exclusion and victimization. In, Janette B. Benson (Ed.) *Advances in Child Development and Behavior*, Volume 48, (pp. 249-276). <http://dx.doi.org/10.1016/bs.acdb.2014.11.007>
- Ladd, G. W. (1990). Having friends, keeping friends, making friends, and being liked by peers in the classroom: Predictors of children's early school adjustment? *Child development*, 61(4), 1081-1100. <https://doi.org/10.2307/1130877>
- Ladd, G. W. (2005). *Children's peer relations and social competence: A century of progress*. New Haven, Connecticut: Yale University Press.
- Leung, B. P. & Silberling, J. (2006). Using sociograms to identify social status in the classroom. *Contemp School Psychology*, 11, 57–61. <https://doi.org/10.1007/BF03341115>
- Liem, G. A. D., & Fredricks, J. A. (2025). Groups, goals, and growth: How peer acceptance shapes student development in co-curricular activities. *British Journal of Educational Psychology*, 00, 1–21. <https://doi.org/10.1111/bjep.12753>

- Martín-Antón, L. J., Molinero-González, P., Carbonero, M. Á., & Arteaga-Cedeño, W. L. (2024). Sociometric distribution in Early Childhood Education: reasons for peer acceptance and peer rejection. *Educación XXI*, 27(1), 323-352. <https://doi.org/10.5944/educxx1.36780>
- McDougall, P., Hymel, S., Vaillancourt, T., & Mercer, L. (2001). The consequences of childhood peer rejection.
- In M. R. Leary (Ed.), *Interpersonal rejection* (pp. 213–247). Oxford University Press.
- O'Neil, R., Welsh, M., Parke, R. D., Wang, S. & Strand C. (1997). A longitudinal assessment of the academic correlates of early peer acceptance and rejection, *Journal of Clinical Child Psychology*, 26(3), 290-303, DOI: 10.1207/s15374424jccp2603_8
- Paley, V. G. (1992). *You can't say you can't play*. Harvard University Press.
- Parker, J. G. & Asher, S. R. (1987). Peer relations and later personal adjustment: Are low-accepted children at risk? *Psychological Bulletin* 102(3), 357-89. DOI: 10.1037/0033-2909.102.3.357
- Salı, G. (2014). An examination of peer relationships and exposure to peer violence among pre-school children in terms of different variables. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 43(2), 195-216. DOI: 10.14812/cufej.2014.020
- Sanderson, J. A., & Siegal, M. (1995). Loneliness and stable friendship in rejected and nonrejected preschoolers. *Journal of Applied Developmental Psychology*, 16(4), 555-567. [https://doi.org/10.1016/0193-3973\(95\)90004-7](https://doi.org/10.1016/0193-3973(95)90004-7)
- Troop-Gordon, W. (2015). The role of the classroom teacher in the lives of children victimized by peers, *Child Development Perspectives*, 9(1), 55–60. <https://doi.org/10.1111/cdep.12106>
- Volling, B. L., MacKinnon-Lewis, C., Rabiner, D., & Baradaran, L. P. (1993). Children's social competence and sociometric status: Further exploration of aggression, social withdrawal, and peer rejection. *Development and Psychopathology*, 5(3), 459–483. <https://doi.org/10.1017/S0954579400004521>
- Vygotsky, (1978). *Mind in society*. Harvard University Press.
- Walker, S. (2009). Sociometric stability and the behavioral correlates of peer acceptance in early childhood. *J Genet Psychol.* 170(4):339-58. doi: 10.1080/00221320903218364
- Wentzel, K. R., & Caldwell, K. (1997). Friendships, peer acceptance, and group membership: Relations to academic achievement in middle school. *Child Development*, 68(6), 1198–1209. <https://doi.org/10.2307/1132301>
- Yaşar, M. (2017). Adaptation of general system theory and structural family therapy approach to classroom management in early childhood education. *Çukurova Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi* 46, 665–696. DOI: 10.14812/cuefd.300993
- Yanık Özger, B., & Yasar, M. (2018). An ethnographic approach to peer culture in a Turkish preschool classroom. *International Electronic Journal of Elementary Education*, 10(4), 489-496. <https://www.iejee.com/index.php/IEJEE/article/view/406>
- Yanık, Özger B. & Yaşar, M. (2022). An ethnographic study on the role of village culture and family relations in the transition from home to preschool education, *Early Years*, 43(4-5), DOI: 10.1080/09575146.2022.2031118
- Yıldırım Hacııbrahimoğlu, B. & Ustaoglu, A. (2020). The acceptance of Turkish kindergarten children toward children with disabilities, *European Early Childhood Education Research Journal*, 28(3), 391-412, DOI: 10.1080/1350293X.2020.1755497

Author Contributions:

The contribution of the first author is 50 %, the second author's contribution is 50%. One of the researchers worked as a preschool teacher, and her classroom was chosen as the study field and her students as participants. The other researcher served as academic advisors. He was involved in the conceptualization of the study, planning, data analysis, and writing the report.

Compliance with Ethical Standards

Conflict of Interest The authors declares that there is no conflicts of interest

Informed Consent All parents were informed about the study and a written agreement was obtained along with a university ethics committee decision (E-19337145-929-91094).

**INSTAGRAM KULLANIMI VE YALNIZLIK
ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ**

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON
INSTAGRAM USE AND LONELINESS

Fatma ÖZTAT

45

INSTAGRAM KULLANIMI VE YALNIZLIK ÜZERİNE BİBLİYOMETRİK BİR ANALİZ

A BIBLIOMETRIC ANALYSIS ON INSTAGRAM USE AND LONELINESS

Fatma ÖZTAT¹

Anahtar Kelimeler:

Sosyal Medya
Instagram,
Yalnızlık
Bibliyometrik Analiz.

Keywords:

Social Media
Instagram
Loneliness,
Bibliometric Analysis

ÖZ

Sosyal medya kullanımı, toplumsal pek çok göstere ile ilişkilendirilmektedir. Instagram'ın görüntü merkezli kullanımının diğer sosyal platformlara göre psiko-sosyal göstergeler açısından farklı sonuçlara zemin hazırlayabileceği öne sürülmektedir. Yalnızlık son dönem sosyal medya çalışmalarında öne çıkan bir olgudur. Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına son dönemde yapılmış bilimsel çalışmalar açısından sistemli bir bakış açısı getirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Bu problemten hareketle bu çalışmada 2013-2023 yılları arasında Scopus veri tabanında yer alan tüm disiplinlerdeki bilimsel çalışmalar, "Instagram kullanımı" ve "yalnızlık" anahtar kelimeleriyle sınırlandırılarak incelenmiştir. Veriler önce tablolaştırılmış sonra VOSviewer programıyla görselleştirilmiştir. Bulgulara göre Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramları son on yılda artan bir yayın sayısına sahiptir, kavramlar en çok sosyal bilimler disiplininde yer almaktadır. Instagram kullanımı ve yalnızlık üzerine en çok yayın yapan ülke ABD, İngiltere ve Güney Kore'dir. Üniversite bazında yayın sayısı incelendiğinde ABD'deki kurumların öne çıktığı tespit edilmiştir. Türkiye Instagram kullanımı ve yalnızlık üzerine yapılan bilimsel çalışma sayısında dünya genelinde 8. sıradadır. Bu çalışma, ilgili kavramlara yönelik küresel eğilimleri vurgulayan, sosyal medya ile psikososyal refah arasındaki etkileşime yönelik gelişen akademik ilgiye ilişkin içgörülere sahip güncel bibliyometrik bir bakış sunmaktadır.

ABSTRACT

The use of social media is associated with many societal indicators. It is suggested that the image-centered nature of Instagram distinguishes it from other platforms in terms of its potential psychosocial effects. Loneliness has emerged as a prominent phenomenon in recent social media studies, necessitating. A systematic review of the relationship between Instagram use and loneliness in recent scientific literature. In response to this need, in this study, scientific studies in all disciplines indexed in the Scopus database between 2013-2023 were examined by limiting them to the keywords "Instagram use" and "loneliness." The data were first tabulated and then visualized with the VOSviewer program. According to the findings, the concepts of Instagram use and loneliness have an increasing number of publications in the last decade, within the discipline of social sciences. The countries with the highest number of publications on Instagram use and loneliness are the USA, the UK and South Korea. When the number of publications on a university basis is analyzed, it is determined that institutions in the USA stand out. Notably, Turkey ranks 8th globally in the number of scientific studies on Instagram use and loneliness. This study provides an up-to-date bibliometric overview that highlights global trends and offers insights into the evolving academic interest in the interplay between social media and psychosocial well-being.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Selçuk Üniversitesi İletişim Fakültesi İletişim Bilimleri Bölümü, fatma.oztat@selcuk.edu.tr, Orcid: 0000-0002-6988-7389

Alıntılanmak için/Cite as:
Öztat F. (2025) Instagram Kullanımı Ve Yalnızlık Üzerine Bibliyometrik Bir Analiz, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 797-811.

GİRİŞ

İnternet teknolojisindeki önemli gelişmeler, sosyal medyanın toplumsal hayattaki önemini artırmıştır. Sosyal medya, arkadaş edinme, iletişim kurma, hizmet sağlama ve alma, reklam verme, mal alıp satma, haber arama ve alma ve siyasi faaliyetlere katılma gibi günlük faaliyetlerimize destek olmaktadır (Rejeb vd., 2022). Sosyal medya, kendini tanıtmaya ve sosyal etkileşim için uygun olduğundan, sosyal ilişkiler için çeşitli yeni fırsatlar sağlamaktadır (Gonzales, 2017). Diğer yandan problemli sosyal medya kullanımı, gündelik hayattaki süreçleri aksatabilmektedir (Huang, 2022).

Sosyal medyayı, günlük hayatta kaygılı olan, yüz yüze iletişim sorunları olan insanların kullanmaya eğilimli olduğu bilinmektedir (O'Day & Heimberg, 2021). Bu nedenle sosyal medya, hayattaki problemleri telafi edici bir mekanizmaya dönüşebilmektedir (Kardefelt-Winther, 2014). Bu nedenle sosyal medya kullanımı ve psikolojik iyi oluş konusunda, sosyal medyanın telafi edici yönünün göz önüne alınması gerekmektedir. Sosyal medya kullanımının tek başına sosyal sorunları oluşturduğu kanısından uzak durulmalı, çok boyutlu bir yaklaşım benimsenmelidir (Öztat, 2023).

Sosyal platformların toplumsal etkilerini belirlemek için çeşitli ara değişkenlerin göz önüne alınması gerektiği öne sürülmektedir (Keles vd., 2020). Yalnızlık kavramı, bu değişkenler içinde son dönem sosyal çalışmalarda öne çıkan bir kavramdır. Yalnızlığın sıklıkla kişinin başkalarına olan bağlılığı açısından veya daha spesifik olarak "bir kişinin sosyal ilişkiler ağının önemli bir şekilde eksik olması durumunda oluşan hoş olmayan deneyim" olarak tanımlanmaktadır (Perlman & Peplau, 1981). Sosyal medya kullanımının mı yalnızlığa neden olduğu yoksa yalnız hissedenlerin mi sosyal medyaya yöneldiği konusu alanda tartışılmaktadır (Hancock vd., 2022).

Sunmuş olduğu görsel zemin nedeniyle diğer platformlar arasında farklı bir yere sahip olan Instagram'ın kullanımının artması, araştırmacıları Instagram'ın psikolojik iyi oluş üzerine etkilerini incelemeye yöneltmektedir (Faelens vd., 2021). Instagram'ın, anında fotoğraf çekmeyi ve paylaşmayı mümkün kılan yönü, Twitter gibi yazı odaklı platformların aksine Instagram

kullanıcılarını görseli incelemeye itmektedir (McCrow-Young, 2020). Kullanıcıların paylaştığı görselliğin beğenilmesi, görsellere gelen yorum ya da eleştiriler, Instagram kullanıcılarını farklı bir iletişim dinamiğine yöneltmektedir. Bu nedenle Instagram'a yönelik araştırmalarda, yoğunlukla Instagram'ın görsel boyutu öne çıkmaktadır. Görsel tabanlı olduğu için Instagram'ın diğer sosyal platformların aksine, artan sosyal varlık nedeniyle yalnızlığı azaltabileceği öne sürülmektedir (Pittman & Reich, 2016).

Yalnızlık olgusunun disiplinler arası çalışmalara konu olması, Instagram'ın görsel kullanıma ağırlık veren boyutuyla diğer sosyal platformlardan ayrılması nedeniyle Instagram ve yalnızlık kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmaların dinamikleri merak konusudur. Çalışmaların sayısı, yıllara göre değişimi, alanda öne çıkan makalelerin daha sistemli yorumlanabilmesi adına bibliyometrik analiz yöntemi öne çıkmaktadır. Bu çalışmada ilgili problemten hareketle önce Instagram ve yalnızlık kavramlarına yönelik bir literatür taraması yapılacaktır. Çalışmanın yöntemine yer verilecek, elde edilen bulgular detaylandırılacaktır. Çalışmanın son bölümünde sonuçlar alandaki benzer araştırmalar ışığında tartışılacak, olası öneriler gelecek çalışmalar için sunulacaktır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bu başlık altında çalışmanın konusunu oluşturan temel kavramlara yönelik bir bakış geliştirilmeye çalışılmıştır. Öncelikle yalnızlık kavramı açıklanmış, kavramla ilgili bir çerçeve oluşturulmaya çalışılmış ve Instagram kullanımı ile yalnızlık ilişkisine dair bir yaklaşım sunulmuştur. İlgili literatür incelemesi ışığında oluşturulan araştırma sorularına yer verilmiştir.

Yalnızlık

Bireyler doğaları gereği sosyaldır (Heinrich & Gullone, 2006) ve asgari miktarda kalıcı, olumlu kişiler arası ilişki kurma ihtiyacına sahiptir (Baumeister & Leary, 1995). Bireylerin sosyal hayattan bekledikleri ilişkiler ile şu anda sahip olduğunu algıladığı ilişkiler arasında bir tutarsızlık olduğunda deneyimlenen negatif durum, yalnızlık olarak tanımlanmıştır (Peplau & Perlman, 1982). Bu açıdan yalnızlık, bir çeşit ilişkisel eksiklik (Weiss, 1973), sosyal eksiklik (Paula, 2011) ya da bu eksikliğe dair ortaya çıkan

sosyal acı (Cacioppo & Patrick, 2008) durumudur.

Yalnızlık, duygusal ve bilişsel bir algı sürecidir. Kişinin, sosyal ilişkilerindeki beklentilerinin karşılanmadığı algısı, yalnızlık açısından öne çıkmaktadır (Heinrich & Gullone, 2006). Bireylerin sosyal ilişkilerindeki algı boyutu öznel ve doğrudan arkadaş sayısı, sosyal temas sıklığı gibi göstergelerle ilişkili olmadığı öne sürülmektedir (Jones, 1981; Gierveld, 1998; Öztat & Gülnar, 2024). İçsel bir durum olan yalnızlık, sosyal ilişkilerin niceliksel özelliklerindense, ilişkilerden duyulan memnuniyet ve algılanan sosyal kabule dair öznel değerlendirmelerle şekillenmektedir (Asher & Paquette, 2003).

Dewey (2024), sosyal kabul açısından da tartışılabilir farklı toplumsal sorunların yalnızlığa zemin hazırladığını öne sürmektedir. Bu sorunlar; düşük ekonomik statü, istihdam edilebilir becerilere sahip olmamak veya yakın zamanda işini kaybetmek, fiziksel olarak farklı hissetmek, zorlu tedavi süreçlerinden geçmek, kronik hastalığı olmak, eğitimsiz olmak, büyük şehirde yaşamak, engelli olmak, dindar olmamak, emekli olmak, dul olmak, kadın olmak, ileri yaşta olmak (75 yaş ve üzeri) ve heteroseksüel olmamak olarak sıralanmıştır (Dewey, 2024).

Yalnızlık duygusunun, duygusal yalnızlık ve sosyal yalnızlık olarak ifade edilen farklı boyutları bulunmaktadır. Başka bir kişiye yakın ve samimi bağlanma eksikliğinden kaynaklanan durum; duygusal yalnızlık olarak ifade edilirken, kişinin ortak ilgi ve faaliyetlerini paylaştığı sosyal ilişkiler ağının eksikliği ise sosyal yalnızlık olarak açıklanmaktadır (Weiss, 1973). Buna paralel olarak Hawkley ve Cacioppo (2010) yalnızlığın, nesnel sosyal izolasyon ile değil, algılanan sosyal izolasyon ile eş anlamlı olduğunu öne sürmektedir. Bireyin tek başına olması, fiziksel bir yalnızlık, varoluşsal bir konu olarak olarak değerlendirilirken, bireyin çevresinde insanlar olmasına rağmen yalnız hissetmesi ise ruh hali ile ilgili bir durumdur (Fenger, 2018).

Cacioppo ve Cacioppo'nun (2018) çalışmasında; yalnızlık durumunun, nesnel sosyal izolasyon, depresyon, içe dönüklük veya zayıf sosyal beceriler gibi çeşitli göstergelerle ilişkilendirilmesinin hatalı olabileceği öne sürülmektedir. Yalnızlığın, bir bireyin, diğer insanların arasında bile olsa kendini sosyal olarak izole edilmiş olarak

algılayabilmesi durumu açısından benzersiz olduğu ifade edilmektedir (Cacioppo & Cacioppo, 2018).

Yalnızlık, araştırmalarda farklı toplumsal göstergelerle ilişkilendirilmektedir. Yalnızlık; yaşam doyumu, öznel refah ve sosyal medya kullanımı (Marttila vd., 2021), sosyal kaygı (O'Day & Heimberg, 2021), olumsuz deneyim ve bağlanma güvensizliği (Kascakova vd., 2025), aidiyet duygusu ve depresyon (Samadieh & Rezaei, 2024), duygusal semptomlar ve aşırı yeme (Mason, 2024), sosyal medya bağımlılığı (Çiftci vd., 2023), aşırı sosyal medya kullanımı ve öznel refah (Marttila vd., 2021) gibi konularla ilişkilendirilmiştir.

Instagram Kullanımı ve Yalnızlık İlişkisi

İnternet ve sosyal medya kullanımının yaygınlaşması, farklı pek çok sosyal platform ya da uygulamanın hayatımıza girmesine neden olmuştur. Bu sosyal platformlardan biri olan Instagram, Ekim 2010'da kullanıcılarla buluşmuş, aylık 2 milyar aktif kullanıcıya sahip olarak hızla büyük bir sosyal medya platformu haline gelmiştir (Walsh, 2024). Twitter'da olduğu gibi farklı kullanım bilgisine ihtiyaç duyulan Instagram platformu, geç girdiği sosyal medya dünyasında kısa sürede yaygınlaşmıştır (Öztat, 2019). Instagram 2024 yılı itibarıyla dünyada en çok kullanılan 4. Platformdur (datareportal.com, 2024). Uygulama, temelde görüntü paylaşımına dayanmaktadır. Standart gönderilere ek olarak, kısa süreli hikaye ve daha uzun gönderilerin paylaşıldığı bir alt yapıya sahip olan Instagram, kullanıcıların yaratıcı bir etkileşime girmesine olanak tanımaktadır (Drivas & Vraimaki, 2024).

Instagram kullanımının görsel odaklı zemini, kullanıcıların sadece yazıya ya da sese dönük sosyal platformlardan oldukça farklı deneyimler yaşamasına neden olmaktadır. Instagram'da fotoğraf paylaşımının sosyal bağlılık, yalnızlık ve refah arasındaki ilişkileri önemli ölçüde düzenlediğini ifade edilmektedir. Bu açıdan Instagram'daki görünürlüğün, sosyal hayatın ikamesi olabilecek bir ağı oluşturup oluşturmadığı merak konusudur. Maclean vd. (2022), Instagram'da fotoğraf paylaşımının; sosyal bağlılık, yalnızlık ve esenlik arasındaki ilişkileri önemli ölçüde ılımlı hale getirdiği öne sürülmektedir. Fakat sosyal bağlılık ve fotoğraf paylaşımı arttıkça iyi oluş düzeylerinin azaldığı, fotoğraf paylaşımının en çok geçici yalnızlık için düşük

sosyal bağıllık seviyelerinde faydalı olduğu ifade edilmiştir (Maclean vd., 2022).

Kullanıcılar açısından, fotoğraf ve görünürlüğün öne çıkan boyutu beğenilmedir. Instagram’da istenenden daha fazla beğeni almanın yalnızlığı azalttığı, ancak olumsuz etkiyi artırdığı ve bu sonucun beğenilerin görünürlüğüyle daha da kötüleştiği öne sürülmektedir. Ancak beğeniler düşük olduğunda, bu beğenilerin görünür olup olmaması olumsuz etki üzerinde bir fark yaratmamaktadır (Wallace & Buil, 2021). Instagram platformu, insanların yaptığı etkinlikleri yansıtan bir görseller denizidir ancak sürekli olarak diğer insanların hayatlarını izlemek, kişinin kendi hayatından memnuniyetsizlik duygusu yaratabilir (Rajan vd., 2022). Kullanıcıların, diğer kullanıcıların sosyal faaliyetlerini kendi hayatlarıyla kıyasladıkları bilinmektedir (Verduyn vd., 2020). Bu durum, kullanıcıların diğer kullanıcıları takip ettiği ve kendi profilini de izlediği profiller açısından dönüştürmeye çalıştığı bir çeşit kısır döngüye neden olabilmektedir. Yalnızlık bu süreçte kullanıcıların paylaşım nedenlerinden biri olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnız hisseden Instagram kullanıcıları, sosyal bağıllık ve yalnızlık seviyelerini iyileştirmek için fotoğraf paylaşımına yönelebilmektedirler (Scott vd., 2018).

Instagram’ın problemlili kullanımı ve Instagram’a sürekli erişim; kullanıcılar üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olabilir. Yalnızlık ve düşük öz kontrol yaşayan bireylerin Instagram’ı problemlili kullanmaya eğilimli olduğu ifade edilmektedir (Hasanah & Halimah, 2023). Instagram’a erişim sıklığının, Instagram kullanımını açıklamak adına öne çıktığı, erişim sıklığı arttıkça, depresyon ve yalnızlık düzeylerinin de arttığı ifade edilmektedir (Türkmen vd., 2022). Bu nedenle Instagram’da daha fazla vakit geçirmek, insanların önemli ölçüde daha yüksek düzeyde gelişmeleri kaçırma korkusuna kapılmasına ve yalnızlık yaşamasına neden olmaktadır (Rajan vd., 2022). Instagram’da daha fazla zaman geçiren Instagram yayıncıları, Instagram’da sadece gezinen kullanıcılara göre daha yüksek yalnızlık seviyesi bildirmişlerdir (Yang, 2016). Sosyal medya kullanımının artmasıyla katılımcıların kendilerini yalnız hissetme derecesinin de arttığı (Karakuş & Tarhan, 2023) daha yaygın bir sonuç olarak karşımıza çıkmaktadır. Yalnızlık, ilişkilerde nitelik ve anlam eksikliğinden kaynaklandığı için, bir bireyin çok sayıda sosyal medya

bağlantısına sahip olmasına rağmen yine de yalnız hissetmesi olasıdır (Masi C. vd., 2011).

Sosyal medya kullanımı ile yalnızlık arasındaki ilişkiler üzerine yapılan araştırmalarda, bireylerin sosyal medyayı farklı şekillerde kullanmaları nedeniyle, karışık bulgular ortaya çıktığı göz önünde tutulmalıdır (Schoenfeld & Fiori, 2021). Bu nedenle Instagram kullanım türü, kullanım amacı, kullanım sıklığı gibi farklılıkların yalnızlık ve psikolojik iyi oluş düzeylerinde değişiklikler oluşturabileceği öngörülmektedir. Instagram kullanımının yalnızlık veya refah üzerinde bir etkisi olmadığını öne süren Ye vd.’nin (2021) aksine; uygulamayı kullanan katılımcıların, hesabı olmayan katılımcılara göre daha düşük düzeyde kaygı, depresyon ve yalnızlık, daha yüksek düzeyde öz saygı bildirdiğini öne süren çalışmalar bulunmaktadır (Mackson vd., 2019).

Araştırmalara konu olan örneklem gruplarının veya dezavantajlı grupların, sosyal medya ve özellikle Instagram kullanımına yönelik farklı bildirimler sunduğu görülmektedir. Özellikle öğrencilerin, Instagram’a olan yakınlığı arttıkça, kendi bildirdikleri yalnızlık azalmıştır. Benzer şekilde, Instagram’da ne kadar çok içerik oluşturlarsa ve tüketirlerse, bildirilen yalnızlık o kadar azalmıştır. Facebook kullanımı için tutumlar, davranışlar ve yalnızlık arasında önemli bir korelasyon bulunamamıştır (Pittman, 2015). Yalnızlık, ilişkilerde nitelik ve anlam eksikliğinden kaynaklandığı için, bireylerin çok sayıda sosyal medya bağlantısına sahip olmasına rağmen yine de yalnız hissetmesi olasıdır (Masi vd., 2011).

Alandaki çalışmalar değerlendirildiğinde, Instagram kullanımının diğer sosyal platformlardan görüntü kullanımı zeminiyle ayrışabileceği görülmüştür. Bu nedenle sosyal medya çalışmalarında öne çıkan yalnızlık kavramının Instagram kullanımı açısından değerlendirilmesi ihtiyacı doğmuştur. Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarının ele alındığı çalışmaları sistematik olarak inceleyen yayın sayısı oldukça azdır. Bu problemten hareketle bu çalışmada aşağıdaki araştırma soruları yer verilmiştir.

Araştırma Sorusu 1: 2013-2023 yılları arasında Scopus veri tabanında Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını içeren uluslararası bilimsel çalışmaların dağılımı nedir?

Araştırma Sorusu 2: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına yönelik uluslararası bilimsel çalışmaların akademik disiplinlere göre dağılımı nedir?

Araştırma Sorusu 3: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını içeren çalışmalarda en fazla atıfı hangi yazarlar almıştır?

Araştırma Sorusu 4: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına yönelik bilimsel çalışmalarda en fazla atıf alan eserler hangileridir?

Araştırma Sorusu 5: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına yönelik en çok yayın yapan uluslararası bilimsel dergiler hangileridir?

Araştırma Sorusu 6: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına yönelik en çok yayın yapan üniversiteler hangileridir?

Araştırma Sorusu 7: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına yönelik en çok bilimsel yayın yapan ülkeler hangileridir?

Araştırma Sorusu 8: Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını içeren uluslararası bilimsel yayınlarda hangi anahtar kelimeler daha sık kullanılmaktadır?

YÖNTEM

Bu başlık altında bu çalışmada benimsenen yöntem, veri toplama süreci ve kullanılan analizlere ilişkin bilgiler detaylandırılmıştır.

Araştırma tasarımı

Nicel yöntemin benimsendiği bu çalışmada Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını birlikte ele alan çalışmaların hangi disiplinlerde, hangi yıllarda ve hangi çalışmalarda öne çıktığını sistemli bir şekilde değerlendirebilmek adına bibliyometrik analiz yöntemi tercih edilmiştir. Büyük hacimli bilimsel verileri keşfetmek ve analiz etmek için yaygın bir yöntem olan bibliyometrik analiz, belirli bir alanda sistemli bilgiler sunarken, ilgili alana dair yeni çalışma alanlarına ışık tutar (Donthu vd., 2021). Bibliyometrik analiz, araştırmacıların konuyla ilgili katkılarını sayısallaştırmaktadır (Gupta vd., 2023). Son dönemde dünya çapında öne çıkan Scopus veya WoS veri tabanları üzerinden, akademik yayınların çıktıkları üzerinde belirli bir alandaki küresel araştırma eğilimlerini

anlamak, analiz etmek için bibliyometrik analiz yöntemi kullanılmaktadır (Alsharif vd., 2020).

Bu çalışmada, Passas'ın (2024) çerçevesini çizdiği bibliyometrik analiz aşamaları uygulanmıştır. Bu doğrultuda; araştırma soruları belirlenmiş, veri tabanına (Scopus) karar verilmiş, veriler tasniflenmiş, analiz basamakları netleştirilmiş (yıllara göre yayın sayısı, disiplinlere göre yayın sayısı oranı, en çok atıf alan yazar, yayın, ülke, dergi, üniversite ve en fazla kullanılan anahtar kelimeler), verilerin işlenmesi için uygun teknik ve yazılım belirlenmiş (VOSviewer), veriler çalıştırılmış ve görselleştirilmiştir.

Veri Toplama

Bu çalışmada bibliyometrik analiz için kapsamlı bir veri sunması nedeniyle (Haq, 2020; Passas, 2024), veriler Scopus'tan çekilmiştir. Veriler “instagram kullanımı (instagram use)” ve ikincil olarak “yalnızlık (loneliness)” anahtar kelimeleriyle 05.09.2024 tarihinde Scopus veri tabanından indirilmiştir. Veriler; 2013-2023 yılları arasındaki; sosyal bilimler, psikoloji ve multidisipliner alanlardaki toplam 69 yayın; makale (n=55), konferans bildirisi (n=8), kitap bölümü (n=3), gözden geçirme (n=2) ve konferans incelemesi (n=1) ile sınırlandırılmıştır.

Kullanılan Analizler

Çalışmadaki analizler için VOSviewer programı kullanılmıştır. VOSviewer, bibliyometrik ağ verilerini görselleştirmek için haritalar oluşturmak adına kullanılmaktadır, programın adı, benzerlik görselleştirmesinden gelmektedir. VOSviewer, belirli bir zaman diliminde, yayın sayısı, anahtar kelime, atıf yoğunluğu vb. haritalarda metin madenciliği özelliğini kullanarak yüksek etkiye sahip konuları görmek için kullanılmaktadır (Wong, 2018). Bu çalışmada ilgili veri kümesinden yola çıkarak; Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramları ile ilgili; en çok atıf alan yazarlar, en çok atıf alan yayımlar, en çok yayın yapan dergiler, en çok yayın yapan üniversiteler, en fazla yayın yapan ülkeler ve en sık kullanılan anahtar kelimeleri belirlemeye yönelik bibliyometrik analiz yapılmıştır. İlgili parametreler tablolaştırılmış sonrasında VOSviewer yardımıyla analizler görselleştirilmiştir ve yorumlanmıştır.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Instagram kullanımı ve yalnızlık anahtar kelimeleri ile ilgili yıllara göre yayın sayısı açısından aşağıdaki grafiğe ulaşılmıştır. Tablo 1’de görülebileceği üzere ilgili kavramlara yönelik son üç yılda yayın sayısı önemli bir artış göstermiştir. 2017 ve 2019 yıllarındaki yayın sayısındaki küçük farklılıklar göz ardı edilecek olursa, Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmaların giderek arttığı 2023 yılında en yüksek sayıya (n=19) ulaştığı görülmektedir.

Tablo 1: Yıllara Göre Yayın Sayısı

Yıl	Belge Sayısı
2023	19
2022	14
2021	13
2020	7
2019	9
2018	3
2017	1
2016	2
2015	1

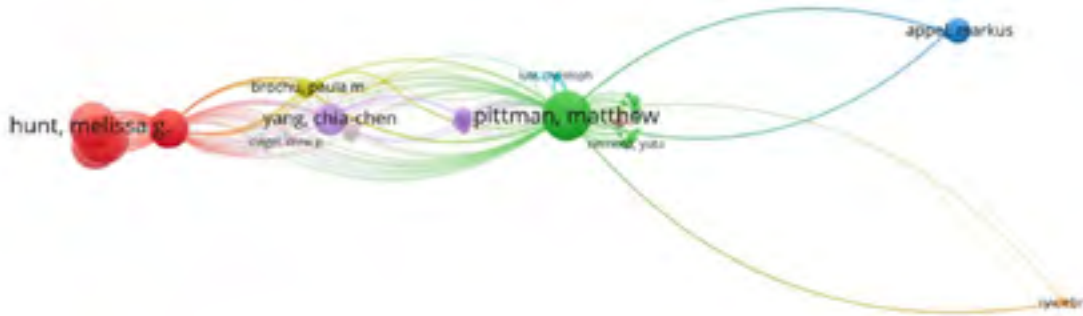
Anahtar kelimelerin disiplinlere göre nasıl dağıldığına bakılmıştır. Sonuçlar Tablo 2’de paylaşılmıştır. Buna göre Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramları en çok sosyal bilimler disiplininde (%22.8) ele alınmaktadır. Sosyal bilimleri, psikoloji (%19.5) ve bilgisayar bilimleri (%16.3) takip etmektedir.

Tablo 2: Disiplinlere Göre Yayın Sayısı Oranı

Disiplin	Belge Sayısı Oranı
Sosyal Bilimler	22.8
Psikoloji	19.5
Bilgisayar Bilimleri	16.3
Tıp	11.4
Sanat ve Beşerî Bilimler	7.3
Mühendislik	7.3
Matematik	3.3
Karar Bilimleri	2.4
Çevre Bilimi	2.4
İşletme Yönetimi Muhasebesi	1.6
Diğer	5.7

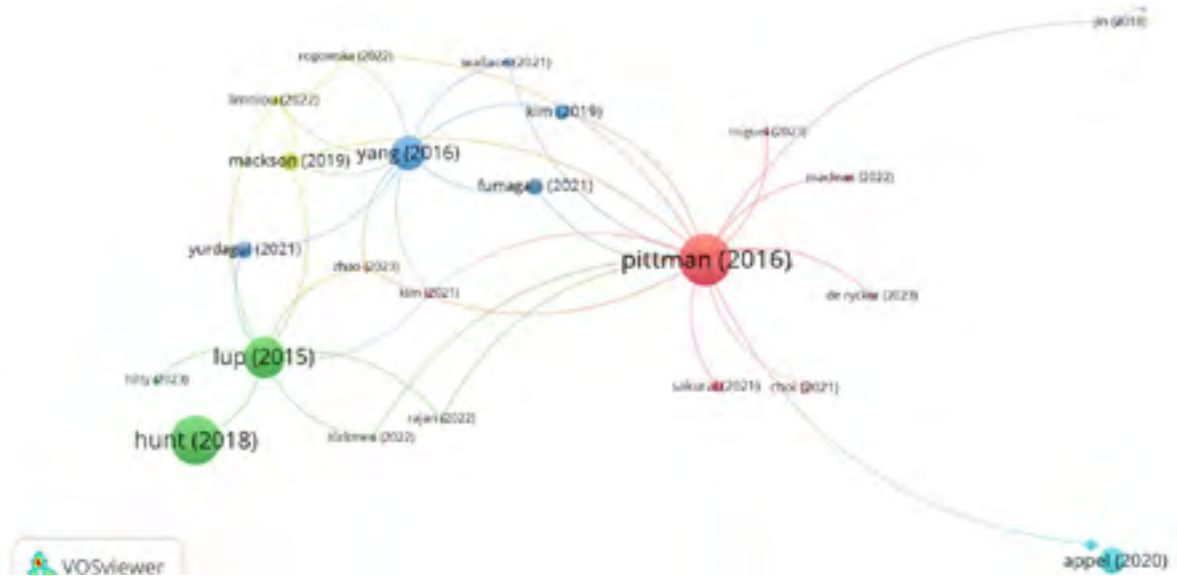
Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramını ele alan çalışmalar, en çok atıf alan yazarlar açısından ele alınmış, en az bir yayın ve en az bir atıfla sınırlandırılarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlar Görsel 1’de paylaşılmıştır. Buna göre ilgili kavramları ele alan, en çok atıf alan yazarlar; 541 atıfla Matthew Pittman ve Brandon Reich olmuştur. Pittman ve Reich’i Melissa Hunt (n=486) takip etmektedir. Instagram kullanımı ve yalnızlık üzerine en çok atıf alan üçüncü yazar ise Katherine Lup’dur (n=331).

Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını ele alan çalışmalar içerisinde en çok atıf alan yayın, en az iki atıfla sınırlandırılarak incelenmiştir. Buna göre en çok atıf alan yayın, Matthew Pittman ve Brandon Reich (2016)

Görsel 1: İncelenen Çalışmalar İçerisinde En Çok Atıf Alan Yazarlar

tarafından yayınlanan “Social media and loneliness: Why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words” adlı çalışmadır (n=541). Çalışmada (Pittman & Reich, 2016); sosyal medya kullanımı arttıkça yalnızlığın yükseldiğini fakat Instagram’ın görsel tabanlı oluşunun artan sosyal varlık nedeniyle yalnızlığı azaltabileceği ifade edilmektedir. En çok atıf alan ikinci yayın Melissa G. Hunt’ın vd.’e (2018) ait “No More FOMO: Limiting social media decreases loneliness and depression” isimli çalışmadır (n=486). Çalışmada, sınırlı sosyal medya kullanan grupta, yalnızlık ve depresyon seviyelerinin düştüğü ifade edilmiştir. Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını birlikte ele alan, en çok atıf alan üçüncü çalışma ise Lup vd.’ne (2015) ait “Instagram #instasad?: Exploring associations among instagram use, depressive symptoms, negative social comparison, and strangers followed” başlıklı çalışmadır (n=331). Çalışmada

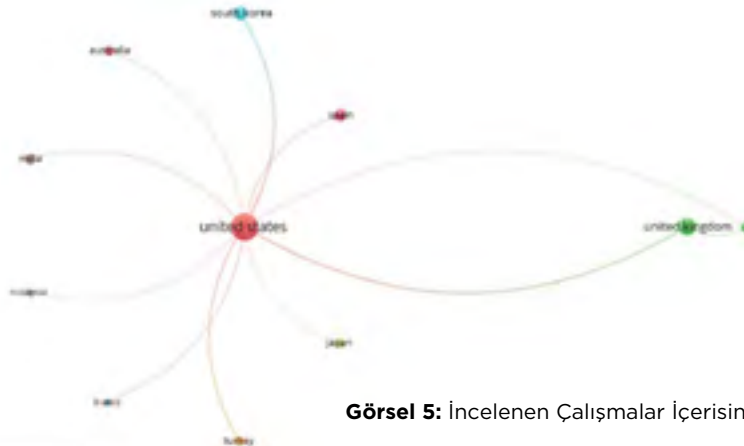
Görsel 4: İncelenen Çalışmalar İçerisinde En Çok Yayın Yapan Üniversiteler

Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarına yönelik çalışmalar üniversiteler bazında değerlendirilmiştir. En az iki yayın ve en az iki atıfla sınırlandırılan incelemenin sonuçları Görsel 4’te paylaşılmıştır. Buna göre ABD’de yer alan Oregon Üniversitesi’ne bağlı Lundquist College of Business ve yine Oregon Üniversitesi’ne bağlı School of Journalism and Communication; 1 yayın, 541 atıf ve 39 total bağlantı gücüyle ilk sırada yer almaktadır. ABD’de yer alan Pace Üniversitesi’ne bağlı Psychology Department; 1 yayın, 331 atıf ve 29 total bağlantı gücü ile ikinci sırada bulunmaktadır. Üçüncü sırada ise; 1 yayın, 233 atıf ve 20 total bağlantı gücüyle, ABD’de yer alan Memphis Üniversitesi’nin Department of Counseling Educational Psychology and Research birimi gelmektedir. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi ise 1 yayın, 2 atıf ve 3 total bağlantı gücüyle dünya sıralamasında 21. sırada görülmektedir.

Instagram kullanımı ve yalnızlık üzerine en çok yayın yapan ülkeler en az 2 yayın ve en az 2 atıfla sınırlandırılarak incelenmiştir. Sonuçlar Görsel 5’te

paylaşılmıştır. Buna göre ABD, 26 yayın, 2206 atıf ve 32 total bağlantı gücüyle ilk sırada yer almaktadır. İkinci sırada ise 11 yayın, 251 atıf ve 10 total bağlantı gücüyle İngiltere bulunmaktadır. Güney Kore, 7 yayın, 170 atıf ve 9 total bağlantı gücüyle üçüncü sırada görülmektedir. Türkiye ise 3 yayın, bu yayınlara gelen 62 atıf ve 5 total bağlantı gücüyle 8. sırada yer almaktadır.

Instagram kullanımı ve yalnızlık konusuyla ilgili son olarak çalışmalarda kullanılan anahtar kelimeler en az 2 birlikte kullanımla sınırlandırılarak incelenmiştir. Sonuçlar Görsel 6’da paylaşılmıştır. Buna göre Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını ele alan çalışmalarda en çok “loneliness” anahtar kelimesi kullanılmıştır (n=32). İkinci sırada kullanılan anahtar kelime ise “social media” olmuştur (n=26). Instagram ve yalnızlık üzerine en çok kullanılan üçüncü anahtar kelime ise “Instagram” olarak görülmektedir (n=21). Instagram ve yalnızlık konularında en az kullanılan anahtar kelimeler ise “Covid-19” (n=2), “social support” (n=2) ve “pandemic” (n=2) olmuştur.

Görsel 5: İncelenen Çalışmalar İçerisinde En Çok Yayın Yapan Ülkeler

Sosyal medya kullanımı ve psiko-sosyal göstergeler üzerine çalışmalar son dönemde hız kazanmıştır. Instagram platformu, diğer sosyal uygulamalardan, görsel tabanlı kullanım pratikleri ile ayrılmaktadır. Instagram kullanımının özellikle görsel paylaşım zemininin, psiko-sosyal göstergeler açısından nasıl konumlandırıldığı merak konusudur. Yalnızlık son dönem çalışmalarda sıklıkla sosyal medya kullanımı açısından ele alındığı için Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarının birlikte ele alındığı çalışmaları sistemli bir şekilde inceleme ihtiyacı doğmuştur.

Buna göre Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını birlikte ele alan çalışmaların sayısı; 2017 ve 2020 yıllarındaki düşüş göz ardı edilecek olursa, son on yılda giderek artmış ve 2023 yılında en yüksek sayıya (n=19) ulaşmıştır. Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramları en çok en çok; sosyal bilimler disiplininde (%22.8) ele alınmaktadır. Sosyal bilimleri, psikoloji (%19.5) ve bilgisayar bilimleri (%16.3) takip etmektedir. Kavramlar en az Çevre Bilimi (%2.4), İşletme Yönetimi Muhasebesi (%1.6) ve diğer disiplinlerde (%5.7) ele alınmıştır.

Instagram kullanımı ve yalnızlık konusunda en çok atıf alan yazarlar; Matthew Pittman ve Brandon Reich (n=541) olmuştur. Pittman ve Reich'i, Melissa Hunt (n=486) takip etmektedir. Instagram kullanımı ve yalnızlık üzerine en çok atıf alan üçüncü yazar ise Katherine Lup'dur (n=331). En çok atıf alan yayın ise Matthew Pittman ve Brandon Reich (2016) tarafından yayınlanan "Social media and loneliness: Why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words" adlı eserdir (n=541). Pittman ve Reich (2016) çalışmalarında; sosyal medya kullanımı arttıkça yalnızlığın yükseldiğini fakat Instagram'ın görsel tabanlı oluşunun artan sosyal varlık nedeniyle yalnızlığı azaltabileceği öne sürmüştür. En çok atıf alan ikinci yayın

Melissa G. Hunt'ın vd.'e (2018) ait "No more FOMO: Limiting social media decreases loneliness and depression" isimli çalışmadır (n=486). Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını birlikte ele alan en çok atıf alan üçüncü çalışma ise Lup vd.'ne (2015) ait "Instagram #instasad?: Exploring associations among instagram use, depressive symptoms, negative social comparison, and strangers followed" başlıklı yayın olmuştur (n=331).

Instagram kullanımı ve yalnızlık konulu çalışmalar, en fazla yayın yapan dergi açısından incelendiğinde birinci sırada; 3 yayın ve bu yayınlara gelen 775 atıf ile Computers in Human Behavior dergisi bulunmaktadır. İkinci sırada 2 yayın ve 564 atıf ile Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking dergisi yer almaktadır. En çok yayın yapan üçüncü dergi ise 2 yayın ve 497 atıf ile Journal of Social and Clinical Psychology'dir.

İlgili kavramlara yönelik en fazla yayın yapan üniversitelerde ABD'de yer alan Oregon Üniversitesi öne çıkmaktadır. Oregon Üniversitesi'ne bağlı Lundquist College of Business ve School of Journalism and Communication; 1 yayın, 541 atıf ve 39 total bağlantı gücüyle ilk sırada yer almaktadır. Aynı sıralamada, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi ise 1 yayın, 2 atıf ve 3 total bağlantı gücüyle 21. sırada yer almaktadır.

Instagram kullanımı ve yalnızlığı konu edinen çalışma sayısında da öne çıkan ülke ABD olmuştur. ABD, 26 yayın, 2206 atıf ve 32 total bağlantı gücüyle ilk sırada yer almaktadır. ABD'yi İngiltere (n=11) ve Güney Kore (n=7) takip etmektedir. Türkiye ise bu sıralamada 3 yayın, 62 atıf ve 5 total bağlantı gücüyle 8. sırada bulunmaktadır. Anahtar kelimelere bakıldığında; çalışmalarda en çok "loneliness" anahtar kelimesinin kullanıldığı görülmektedir (n=32). İkinci sırada kullanılan anahtar kelime ise "social media" (n=26) üçüncü sırada ise "Instagram" (n=21) kelimesi gelmektedir. Instagram ve yalnızlık konularında en az kullanılan anahtar kelimeler ise "Covid-19" (n=2), "social support" (n=2) ve "pandemic" (n=2) olmuştur.

Instagram kullanımı ve yalnızlık kavramlarını ele alan çalışmalar son on yıl içinde artan bir eğriye sahiptir. Instagram kullanımı ve yalnızlık her ne kadar sosyal bilimler alanında öne çıksa da kavramların disiplinler arası

çalışmalara konu olduğu görülmektedir. Alanda öne çıkan yayınlarda Instagram kullanımının görsellik nedeniyle yalnızlık açısından farklı sonuçlar verebileceği ifade edilmektedir (Pittman & Reich, 2016). Bu durum temelde sosyal medyanın insanları birbiriyle bağlama amacını hatırlatmakta ve günümüz şartlarında yalnızlığı azaltma potansiyeli olduğuna da dikkat çekmektedir (Pittman, 2015). Çalışmalarda sadece kullanım ve etkileri değil, platformun ne sıklıkta ve hangi amaçlarla kullanıldığı da yalnızlık açısından incelenmiştir (Wallace & Buil, 2021). Fakat Instagram ve yalnızlığa dair sonuçlar, diğer sosyal platformlardan görüntü paylaşımı ve etkileri açısından farklılaşsa da çalışmalarda genel olarak sosyal medya ve yalnızlık ilişkisine dair pozitif korelasyondan söz edilmektedir (Karakuş & Tarhan, 2023; Sarman & Tuncay, 2023). Bu durum farklı örneklemelerde ve sosyal platformların değişen özelliklerine yönelik yalnızlık ve diğer psikolojik göstergeler üzerinden yeni çalışmalar yapılması ihtiyacını doğurmaktadır. Türkiye'nin Instagram kullanımı ve yalnızlık konulu çalışmalarda dünya çapında 8. sırada yer aldığı görülmektedir. Sosyal medya kullanımında üst sıralarda yer aldığı bilinen Türkiye'de (weraresocial.com, 2023), sosyal medya ve toplumsal etkileri konulu çalışmaların desteklenmesi gerekmektedir.

KAYNAKLAR

- Alsharif, A. H., Salleh, N. Z., & Baharun, R. (2020). Research trends of neuromarketing: A bibliometric analysis. *Journal of Theoretical and Applied Information Technology*, 98(15), 2948-2962.
- Asher, S., & Paquette, J. (2003). Loneliness and peer relations in childhood. *Current Directions in Psychological Science*, 12, 75-78.
- Baumeister, R., & Leary, M. (1995). The need to belong: Desire for interpersonal attachments as a fundamental human motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Cacioppo, J., & Cacioppo, S. (2018). The growing problem of loneliness. *The Lancet*, 391.
- Cacioppo, J., & Patrick, W. (2008). *Loneliness: Human nature and the need for social connection*. WW Norton & Company.
- Çiftci, N., Yıldız, M., & Çiftci, K. (2023). The mediating role of social ostracism in the effect of social media addiction on loneliness in adolescents. *Journal of Pediatric Nursing*, 177-183. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2023.09.005>.
- datareportal.com. (2024, Ekim 22). *Global social media statistics*. datareportal.com: <https://datareportal.com/social-media-users> adresinden alındı
- Dewey, J. (2024). Loneliness (psychology). *Salem Press Encyclopedia, Research Starters*.
- Donthu, N., Kumar, S., Mukherjee, D., Pandey, N., & Lim, W. (2021). How to conduct a bibliometric analysis: An overview and guidelines. *Journal of Business Research*, 133, 285-296. <https://doi.org/10.1016/j.jbusres.2021.04.070>
- Drivas, I., & Vraimaki, E. (2024). Unveiling the feed: Academic libraries' instagram unpacked. *The Journal of Academic Librarianship*, 50(5). <https://doi.org/10.1016/j.acalib.2024.102924>
- Faelens, L., Hoorelbeke, K., Cambier, R., Put, J., Putte, E., Raedt, R., & Koster, E. (2021). The relationship between Instagram use and indicators of mental health: A systematic review. *Computers in Human Behavior Reports*, 4(100121). <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100121>.
- Fenger, A. (2018). Alone vs. loneliness. *Addiction Medicine ve Therapy*, 5(3), 127. <https://doi.org/10.15406/mojamt.2018.05.00105>
- Gierveld, J. (1998). A review of loneliness: concept and definitions, determinants and consequences. *Review in Clinical Geontology*, 8, 73-80.
- Gonzales, A. (2017). Disadvantaged minorities' use of the Internet to expand their social networks. *Communication Research*, 44(4), 467-486. <https://doi.org/10.1177/0093650214565925>
- Gupta, K., Kumar, C., Deshpande, A., Mittal, A., Chopade, P., & Raut, R. (2023). Internet gaming addiction a bibliometric review. *Emerald Insight*, 52(1), 62-72. <https://doi.org/10.1108/IDD-10-2022-0101>
- Hancock, J., Sunny Xun, L., Luo, M., & Mieczkowski, H. (2022, Mart 9). *Psychological well-being and social media use: A meta-analysis of associations between social media use and depression, anxiety, loneliness, eudaimonic, hedonic and social well-being*. papers.ssrn.com: https://papers.ssrn.com/sol3/papers.cfm?abstract_id=4053961 adresinden alındı
- Haq, I. (2020). Social sciences research in Pakistan; Bibliometric analysis. *Library Philosophy and Practice (e-journal)*(4499), 1-12.
- Hasanah, P., & Halimah, L. (2023). Pengaruh lonelinessdan self-controlterhadap Instagram social media disorderpada emerging adulthood. *Bandung Conference Series: Psychology Science*. Bandung: Universitas Islam Bandung. <https://doi.org/10.29313/bcps.v3i1.5524>
- Hawkley, L., & Cacioppo, J. (2010). Loneliness matters: A theoretical and empirical review of consequences and mechanisms. *Annals of Behavioral Medicine*, 40, 218-227. <https://doi.org/10.1007/s12160-010-9210-8>
- Heinrich, L., & Gullone, E. (2006). The clinical significance of loneliness: A literature review. *Clinical Psychology Review*, 26(6), 695-718. <https://doi.org/10.1016/j.cpr.2006.04.002>.
- Huang, C. (2022). A meta-analysis of the problematic social media use and mental health. *International Journal of Social Psychiatry*, 68(1), 12-33. <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100121>.

doi.org/10.1177/0020764020978434

- Hunt, M., Marx, R., Lipson, C., & Young, J. (2018). No more FOMO: Limiting social media decreases loneliness and depression. *Journal of Social & Clinical Psychology, 37*(10). <https://doi.org/10.1521/jscp.2018.37.10.751>
- Jones, W. (1981). Loneliness and social contact. *Journal of Social Psychology, 113*, 295–296.
- Karakuş, M., & Tarhan, A. (2023). Yükseköğretim öğrencilerinin sosyal medya kullanımları ve yalnızlık düzeyleri arasındaki ilişki. *İletişim ve Toplum Araştırmaları Dergisi, 3*(2), 209-232. <https://doi.org/10.59534/jcss.1300658>
- Kardefelt-Winther, D. (2014). A conceptual and methodological critique of internet addiction research: Towards a model of compensatory internet use. *Computers in Human Behavior, 31*, 351-354. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2013.10.059>
- Kascakova, N., Furstova, J., Hasto, J., & Tavel, P. (2025). Associations of multiple adverse childhood experiences, attachment insecurity and loneliness with physical and mental health difficulties in a representative Slovak sample. *Preventive Medicine Reports*(102982). <https://doi.org/10.1016/j.pmedr.2025.102982>.
- Katz, E., Blumler, J., & Gurevitch, M. (1973). Uses and gratifications research. *The Public Opinion Quarterly, 37*(4), 509-523.
- Keles, B., McCrae, A., & Grealish, A. (2020). A systematic review: The influence of social media on depression, anxiety and psychological distress in adolescents. *International Journal of Adolescence and Youth, 25*(1), 79-93,. <https://doi.org/10.1080/02673843.2019.1590851>
- Lup, K., Trub, L., & Rosenthal, L. (2015). Instagram #instasad?: exploring associations among instagram use, depressive symptoms, negative social comparison, and strangers followed. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking, 18*(5), 247-252. <https://doi.org/10.1089/cyber.2014.0560>
- Mackson, S., Brochu, P., & Schneider, B. (2019). Instagram: Friend or foe? The application's association with psychological well-being. *New Media & Society, 21*(10), 2160-2182. <https://doi.org/10.1177%2F1461444819840021>
- Maclean, J., Al-Saggaf, Y., & Hogg, R. (2022). Instagram photo sharing and its relationships with social connectedness, loneliness, and well-Being. *Social Media + Society, 8*(2). <https://doi.org/10.1177/20563051221107650>
- Marttila, E., Koivula, A., & Räsänen, P. (2021). Does excessive social media use decrease subjective well-being? A longitudinal analysis of the relationship between problematic use, loneliness and life satisfaction. *Telematics and Informatics, 59*(101556). <https://doi.org/10.1016/j.tele.2020.101556>.
- Masi, C., Chen, H., Hawkey, L., & Cacioppo, J. (2011). A meta-analysis of interventions to reduce loneliness. *Personality and Social Psychology Review, 15*, 219-266. <https://doi.org/10.1177/1088868310377394>
- Mason, T. (2024). Loneliness as a moderator of the association of affective symptoms and binge eating among college women. *Eating Behaviors, 54*(101903). <https://doi.org/doi.org/10.1016/j.eatbeh.2024.101903>.
- McCrow-Young, A. (2020). Approaching Instagram data: reflections on accessing, archiving and anonymising visual social media. *Communication Research and Practice, 7*(1), 21–34. <https://doi.org/10.1080/22041451.2020.1847820>
- O'Day, E., & Heimberg, R. (2021). Social media use, social anxiety, and loneliness: A systematic review. *Computers in Human Behavior Reports, 3*(100070). <https://doi.org/10.1016/j.chbr.2021.100070>
- Öztat, F. (2019). Aile içi iletişim doyumu ve sosyal medya kullanım ilişkisi. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi*.
- Öztat, F. (2023). *Sanal Dünya Gerçek Hayat Sosyal Sermayenin İnternete Yansımaları*. Literatürk.
- Öztat, F., & Gülnar, B. (2024). Yalnızlık, olumlu ve olumsuz deneyim düzeyleri ile sosyal medya kullanım ilişkisi. *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34*, 801-827. <https://doi.org/10.1177/0020764020978434>

org/10.56597/kausbed.1495136

Passas, I. (2024). Bibliometric analysis: The main steps. *Encyclopedia*, 4(2), 1014-1025. <https://doi.org/10.3390/encyclopedia4020065>

Paula, K. (2011). Yalnızlık Hissi: Teorik Yaklaşımlar (Çev. S. Zengin&M.Kızılgeçit). *Dinbilimleri Akademik Araştırma Dergisi*, 11(3), 217-229.

Peplau, L., & Perlman, D. (1982). Perspectives on loneliness. P. L. A., & P. D. içinde, *Loneliness: A sourcebook of current theory, research and therapy* (s. 1-18). Wiley.

Perlman, D., & Peplau, L. (1981). Toward a social psychology of loneliness. *Personal Relationships*, 3, 31-56.

Pittman, M. (2015). Creating, consuming, and connecting: Examining the relationship between social media engagement and loneliness. *The Journal of Social Media in Society*, 4(1).

Pittman, M., & Reich, B. (2016). Social media and loneliness: Why an Instagram picture may be worth more than a thousand Twitter words. *Computers in Human Behavior*, 62, 155-167. <https://doi.org/10.1016/j.chb.2016.03.084>

Rajan, B., Jose, L., & Sundar, T. (2022). Are You Hooked to the 'Gram'? Exploring the Correlation between Loneliness, the fear of missing out, and Instagram usage among young Indians. *Palabra Clave*. <https://doi.org/10.5294/pacla.2022.25.2.5>

Rejeb, R., Rejeb, K., & Abdollahi, A. (2022). The big picture on Instagram research: Insights from a bibliometric analysis. *Telematics and Informatics*, 73(101876). <https://doi.org/10.1016/j.tele.2022.101876>

Rokach, A. (1989). Antecedents of loneliness: A factorial analysis. *Journal of Psychology*, 123, 369-384.

Russell, D., Cutrona, C., Rose, J., & Yurko, K. (1984). Social and emotional loneliness: An examination of Weiss's typology of loneliness. *Journal of Personality and Social Psychology*, 46, 1313-1321.

Samadieh, H., & Rezaei, M. (2024). A serial mediation model of sense of belonging to university and

life satisfaction: The role of social loneliness and depression. *Acta Psychologica*(102982). <https://doi.org/10.1016/j.actpsy.2024.104562>.

Sarman, A., & Tuncay, S. (2023). The relationship of Facebook, Instagram, Twitter, TikTok and WhatsApp/Telegram with loneliness and anger of adolescents living in Turkey: A structural equality model. *Journal of Pediatric Nursing*, 72, 16-25. <https://doi.org/10.1016/j.pedn.2023.03.017>

Schoenfeld, R., & Fiori, K. (2021). All social media are not created equal: Instagram, Finsta, and loneliness. *Journal of Social, Behavioral, and Health Sciences*, 15(1), 258-277. <https://doi.org/10.5590/JSBHS.2021.15.1.18>

Scott, G., Boyle, E., Czerniawska, K., & Courtney, A. (2018). Posting photos on Facebook: The impact of narcissism, social anxiety, loneliness, and shyness, personality and individual differences. *Personality and Individual Differences*, 133, 67-72. <https://doi.org/10.1016/j.paid.2016.12.039>

Türkmen, O., Kavaklı, M., & Ak, M. (2022). The multiple mediating roles of self-esteem and happiness in the relationship between loneliness and depression in Facebook and Instagram users (eng). *Turkish J Clin Psy*, 25(1), 23-30. <https://doi.org/10.5505/kpd.2022.79663>

Verduyn, P., Gugushvili, N., & Massar, K. (2020). Social comparison on social networking sites. *Current Opinion in Psychology*, 32-37. <https://doi.org/10.1016/j.copsyc.2020.04.002>

Wallace, E., & Buil, I. (2021). Hiding Instagram likes: Effects on negative affect and loneliness. *Personality and Individual Differences*, 170(110509). <https://doi.org/10.1016/j.paid.2020.110509>

Walsh, S. (2024, Ekim 2). *Instagram statistics and fact facts for 2024*. searchenginejournal.com: <https://www.searchenginejournal.com/instagram-facts/314439/> adresinden alındı

Weiss, R. (1973). *Loneliness: The experience of emotional and social isolation*. The MIT Press.

wearesocial.com. (2023, Mart). *Digital 2020 global overview report*. wearesocial.com: <https://>

wearesocial.com/wp-content/uploads/2023/03/
Digital-2023-Global-Overview-Report.pdf
adresinden alındı

- Wong, D. (2018). VOSviewer. *Technical Services Quarterly*, 35(2), 219–220. <https://doi.org/10.1080/07317131.2018.1425352>
- Yang, C. (2016). Instagram use, loneliness, and social comparison orientation: Interact and browse on social media, but don't compare. *Cyberpsychology, Behavior, and Social Networking*, 19(2). <https://doi.org/10.1089/cyber.2016.0201>
- Ye, S., Ho, K., & Zerbe, A. (2021). The effects of social media usage on loneliness and well-being: analysing friendship connections of Facebook, Twitter and Instagram. *Information Discovery and Delivery*, 49(2), 136-150. <https://doi.org/10.1108/IDD-08-2020-0091>

**NEF'Î'NİN POETİKASINDA FELSEFİ
BİR KAVRAM OLARAK CEVHER**

THE CONCEPT OF JAWHAR (SUBSTANCE) AS
A PHILOSOPHICAL TERM IN NEF'Î'S POETICS

Hilal Yiğit

46

NEF'Î'NİN POETİKASINDA FELSEFİ BİR KAVRAM OLARAK CEVHER

THE CONCEPT OF JAWHAR (SUBSTANCE) AS A PHILOSOPHICAL TERM IN NEF'Î'S POETICS

Hilal YİĞİT¹

Anahtar Kelimeler:

Nef'î,
Cevher,
İstidat,
Mana,
Şiir ve Şair

Keywords:

Nef'î,
Substance,
Capability,
Meaning,
Poetry and Poet

ÖZ

Antik Yunan'dan beri felsefenin konusu olan cevher, filozofların varlık ve tabiat görüşleriyle bağlantılı olarak çeşitli yaklaşımlarla tartışılmıştır. Antik Yunan'dan İslam düşüncesine intikal eden cevher kavramı İslam düşüncesinde İslam akidesiyle ilişkili olarak farklı şekillerde ele alınmıştır. Bu makalede Nef'î'nin (ö. 1044/1635) poetik bir söylem olarak cevher kavramına yaklaşımı Türkçe Divan'ı üzerinden tetkik edilecektir. Nef'î, fahriyelerinde ve şairlik kabiliyetinden söz ettiği birçok beytinde cevher kavramına değinerek poetikasını cevherle ilişkilendirmiştir. Şair, felsefî bir kavram olan cevheri, şiirlerinde çeşitli mecaz örgüleri içinde özgün bir kullanımla okuyucuya sunmuştur. İlgili beyitlerde Nef'î, cevheri şairlik istidadı olarak ele almış, şiire olan vukufiyet ve kabiliyetini sahip olduğu cevherle açıklamıştır. Cevher kavramı dolayısıyla cevher-i ferd, araz ve heyulâ kavramlarına da değinen şair, şiirde mana ve düşünceyi de cevherle ilişkilendirir. Zaman zaman şiire ontolojik ve epistomojik açılımlar getiren Nef'î'ye göre yetkin bir şiir heyulâya varlık elbisesinin giydirilmesi gibidir. Muciz ve muhkem bir ifadeyle surete büründürülmelidir. Cevherle birlikte kimi zaman inci ve mücevher anlamında gevheri de kullanan Nef'î için cevheri tabiatla söylenmiş veya cevher mesabesindeki bir şiir fikir çilesiyle elde edilir, inci ve mücevher gibi değerli ve muntazamdır.

ABSTRACT

The concept of substance (jawhar), a philosophical term dating back to Ancient Greece, has been debated through various approaches in connection with philosophers' views on existence and nature. Transmitted from ancient Greek thought to Islamic philosophy, the concept of substance has been addressed in diverse ways within Islamic thought, particularly in relation to Islamic theology. This article examines Nef'î's (d. 1044/1635) approach to the concept of jawhar (substance) as a poetic discourse through an analysis of his Turkish Dîvân. In numerous fakhriyya (self-praise) poems and verses in which he boasts of his poetic genius, Nef'î invokes the concept of substance as an essential element of his poetics. The poet presents the philosophical notion of substance to the reader with an original use, embedded within various metaphorical structures in his poetry. In the relevant couplets, Nef'î equates substance with poetic aptitude, explaining his mastery and talent in poetry through the innate jawhar he possesses. By referencing related concepts such as jawhar al-fard (the smallest structure of matter), 'araç (accident), and hayulâ (prime matter), he also associates meaning and thought in poetry with substance. According to Nef'î, who at times brings ontological and epistemological dimensions to poetry, a perfect poem is akin to clothing prime matter (hayulâ) with the garment of existence. In addition to jawhar, he occasionally employs the word gevher (jewel or gem), using it as a metaphor for poetic essence. For Nef'î, a poem composed with substantial nature or regarded as substance is attained through the labor of intellectual reflection and is, like a pearl or gemstone, both valuable and refined.

¹ Arş. Gör. Dr., Tarsus Üniversitesi İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü hilalyigit@tarsus.edu.tr ORCID 0000-0002-3516-1360

Alıntılanmak için/Cite as: Yiğit H. (2025) Nef'î'nin Poetikasında Felsefî Bir Kavram Olarak Cevher, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 812-824.

GİRİŞ

Sözlükte cevher, vücûd-ı mutlak manasına gelir ki şartsız var olan şeydir. Filozoflar cevheri kendi kendisine kaim ve var olmak için başka bir şeye ihtiyaç duymayan, Kelamcılar ise bizzat yer kaplayan olarak tanımlarlar. Aslında tabiat ve madde manasına gelir. Elmas, yakut, zümrüt gibi değerli taşlara da cevher denir. Cevher mecâzen arif ve sanatkâr kimseleri ifâde etmek için de kullanılır (Mütercim Âsım, 2009 s, 119). Cevher Aristo (m.ö. 384-322) felsefesinde ousia kavramıyla ifade edilir. Ousia teriminin karşılığı olarak tercüme faaliyetleri döneminde ayn terimi daha sonra ise cevher kavramı kullanılmıştır. Cevher arazların aksine kendi başına var olabilen taşıyıcı varlıktır. Arazlar var olabilmek için cevhere muhtaçtırlar ancak cevher var olabilmek için kendisinden başka bir şeye ihtiyaç duymaz. Aristo'ya göre cevher mantık kategorisi ve aynı zamanda da metafizik bir kavramdır. Bir mevzuda bulunmayan cevherin bütün arazların kendisine yüklendiği temel kategori olarak en ayırıcı vasfı birbirine zıt arazları kabul etmesine rağmen herhangi bir değişime uğramamasıdır (Kutluer, 1993, s. 450). Bazı kelâm âlimlerine göre cevherler arazların birleşmesiyle meydana geldiklerinden cevher de yaratıldığı ilk andan sonra yok olmakta ve tekrar yaratılmaktadır. Cevherlerin varlığı muhakkak son bulduğundan cevherler de arazlar gibi her an yenilenmek suretiyle (teceddüd-i emsâl) yaratılmaktadır (Karadaş, 2011, s. 240). Cevherin zıddı olarak kullanılan araz ise cevherin gelip geçici nitelikleridir. Cevherin aksine arazın varlığı kendi tabiatından değildir. Eş'arî ve Mâtürîdîler otuz çeşit arazdan bahsederler. Eş'arîlerden Abdülkâhîr el-Bağdâdî (ö. 429/1037-38) arazı birinci (evvelî) ve ikinci (sânevî) dereceye ayırır. Bağdâdî'ye göre arazların ilk kategorisinde oluş (hareket, sükûn, terkip, vaz'), ikinci kategorisinde ise renk, ses, sıcaklık, soğukluk vb. nitelikler yer alır (Yavuz, 1991, s. 337-340).

17. yüzyıl şairi Nef'î'nin, en önemli özelliği ahenge önem vererek şiirlerinde müzikaliteyi yaklamasıdır. Özellikle kasidelerinde tasvir ettiği muhtevayı özgün bir ses tonu ve ihtişamlı bir ahenkle okuyucuya sunan şairin bu başarısında kelime seçimlerinde oldukça titiz olması önemli bir unsurdur. Nef'î ince ve narin bir ahenkten ziyade mutantan, tok ve inişli çıkışlı bir ahenke sahiptir. Nef'î'nin şiirinde dikkat çeken bir diğer önemli unsur da

apaçık ve kusursuz üslubudur (Şentürk&Kartal, 2009, s. 429; İpekten, 2010, s. 92). Kaside şairi olarak tanınan Nef'î kasidedeki üstünlüğünü geniş muhayyile gücüyle birlikte mübalağalı ifadelerindeki ahenk ve şiirlerindeki mana bütünlüğüyle elde etmiştir (Ocak, 2002, s. 68). Nef'î şiirde ahenk ve üslubu önemsemektedir. Fakat bununla birlikte şair mana ve fikri ön planda tutar ve geniş bir muhayyileyle birlikte muhayyileye dayalı mübalağa sanatına sıklıkla başvurur (Balalan, 2012, s. 455). Cevher, klasik Türk edebiyatında zengin bir anlam örgüsü etrafında kullanılır. Türk edebiyatının en büyük kaside şairi Nef'î de cevhere Türkçe Divan'ında çoğunlukla kasidelerinde sıklıkla temas etmiş, felsefi anlamda cevheri siyasetin ve poetikanın konusu hâline getirmiştir. Şair aynı zamanda gevher kavramıyla birlikte memduha ve kendi şiirine yönelik estetik nitelendirmelerde de bulunmuştur. Nef'î'nin cevheri “siyaset düşüncesi ve meduhun istidadı olarak” ve değerli taş, inci ve mücevher anlamında “estetik unsur olarak” kullanımı tarafımızdan farklı çalışmalarda ele alınmıştır. Bu çalışmada cevherin, felsefî arka planıyla birlikte değerli taş ve mücevher anlamı da göz önünde bulundurularak Nef'î'nin kasidelerinde poetik bir kavram olarak işleniş Türkçe Divan'ı üzerinden ele alınacaktır. Nef'î cevher kavramını gevherle birlikte çok geniş bir yelpazede kullanmaktadır. Bu çalışmada cevherin özellikle felsefî anlamıyla kullanımı ve şairin poetikasına yönelik cevherle ilgili nitelendirmeleri tetkik edilecektir.

POETİK SÖYLEM OLARAK CEVHER: ŞAİRLİK İSTİDADI VE MANA

Basit cevher ya hâl (zuhur) ya da mahaldır (zuhur yeri). Hâl olan cevher suret, mahal (mazhar) olan cevher ise heyûlâdır (Cürcânî, 1997, s. 78). İbn Arabî'de (ö. 638/1240) heyûlâ a'yana tekâbül eder. A'yan, eşyada bir heyûlâ ve ruh gibidir. Varlık ise bu heyûlânî hakikatlerin zuhur etmesidir (İbn Arabî, 2022, c.6, s. 157). Heyûlâ ile aynı anlama gelen bir diğer kavram da karanlık cevher manasındaki hebâdır. Hebâ hakikatler hakikati içindeki bir suret ve âlemin suretlerinin içinde açıldığı şeydir (İbn Arabî, 2024, c.1, s. 207). Cevher-i ferd ise şekil ve duruma sahip hem harice hem de vehme göre asla bölünme kabul etmeyen maddenin en küçük bölümüdür (Cürcânî, 1997, s. 75). Cevher-i ferd birbirinin aynı olup aldıkları arazlarla farklılık kazanan atomlardır. Atomlarda meydana gelen bu

farklılık onların özünden değil kendilerinde zuhur eden arazlardan kaynaklanır (Karadaş 2004, s. 70). Nef'î cevher kavramını poetikasına işâret ettiği beyitlerde zaman zaman kullanmış, şairlik isdidadını ve şiirdeki manayı cevherle çeşitli şekillerde ilişkilendirmiştir. Nef'î'nin aşağıdaki beytinde madde ve mahal olmak üzere iki tür cevherden söz edilir.

Cevher-i ferdim heyûlâyı tasavvurdan beri
Şeş cihât-ı marifet kevn ü mekânımdır benim (K. 12/13)
[Heyûlâyı tasavvurdan (idrak ettiğimden) beri
cevher-i ferdim. Marifetin beş ciheti benim varlık ve
mekânımdır.]

Maddenin bölünemeyen en küçük parçası olan cevher cevher-i ferd, mahal olan cevher ise heyûlâdır. Kelam tarihinde ilk defa Mu'tezile âlimlerinden Ebü'l-Huzeyl el-Allâf (ö. 235/849-50 [?]) tarafından ortaya atılan cevher-i ferd veya cüz-i la yetecezza anlayışında boyutları meydana getiren cüzler cisim olmayan mahiyetlerdir. Allâf'a göre cüz-cisim ayırımından hareketle bizzat atomlara araz ilişmez. Eş'ârî de (ö. 324/935-36) atomları arazsız ve boyutsuz olarak telakki eder (Kutluer, 1993, s. 452). Şair sabit hakikatinin tasavvurundan beri cevher-i ferd olduğunu ifade eder. Heyûlânın tasavvur edilmesi varlığın hakikatinin idrak edilmesi demektir. Marifetin beş ciheti de Mevlânâ'ya (ö. 672/1273) göre gayb âleminin kırmızı altın mesabesindeki beş duyusuna sahip olmaktır (Mevlânâ 2015, s. 180). Bu beş duyuya sahip insan misal âleminin suretlerini temâşâ eder. Nef'î sahip olduğu marifet itibariyle kendisini cevher-i ferd olarak tanımlar. Burada cevher-i ferd ezeli madde anlamında bütün varlığa yayılmış hakikatin (heyûlâ) suretini kabul edicidir. Buna göre Nef'î'nin kendisini cevher-i ferd olarak nitelemesi varlığına arazların ilişmediği anlamına gelir. Cevher-i ferd şairin değişmez özünü, ezeli hakikatini, kendisiyle kaim olmayan arazlar ise masivayı temsil eder. Şair kendisinin nefsanî düşünceden kurtulup masivanın varlığından ayrıldığını ve bu haliyle varlığa yayılan külli hakikatin suretinin taşıyıcısı olduğunu ifade eder. Fârâbî'ye göre bir şeyin iki varlığından biri olan suret onun en mükemmel hâlidir. Heyûlâ suret için vaz edilmiştir (Fârâbî, 2001, s. 35-36). Nef'î var oluş istidadını gerçekleştirerek masivanın ilişmediği öz benliği ile en yetkin sureti temsil

etmektedir. Nef'î'nin tabiatı bütünüyle manadan ibarettir bir başka deyişle katre denize karışmıştır. Mevlânâ'ya göre “Anamlarda bölünme ve sayılar yoktur; anamlarda cüzlere ayrılma ve bireyler yoktur” (Mevlânâ, 2015, s. 57). Bu nedenle Nef'î'nin tabiatı bölünme, birleşme ve ayrılmanın olmadığı bir mana kendisi ise bu mananın en yetkin suretini taşıyan cevher-i ferddir. O hâlde Nef'î'nin düşüncesine göre cevher-i ferd, hakikati idrak eden insanın cevheridir ki masiva ile değişime uğramamış mana olarak külli bir cevherdir.

Âlemin cevheri bakımından değerli olduğunu ve cevher bakımından bir derecelenme olmadığını ileri süren İbn Arabî, sinekle ilk aklın cevherlerin üstünlüğü bakımından bir olduğu fakat derecelenmenin surette ortaya çıktığı görüşündedir (İbn Arabî, 2022, c.13, s. 395). Nef'î bu derecelenmede üstün bir sureti haiz olarak yektadır. Cevher-i ferd mekânlı bir cevherdir fakat âlem-i sagîr/ kevn-i câmi olan Nef'î'nin mekânı oluş ve bozuluş âlemi değil marifet âlemdir. Dolayısıyla Nef'î cevher-i ferde farklı bir açılım getiririr. O kevn ü fesadın/suretin fânî olan cevher-i ferdi değil marifet âleminin bâkî olan cevher-i ferdidir. Şair hakikati (heyûlâyı) idrak ettiğinden beri ayrık cevher olarak mahza akıldır. Cevher-i ferd aynı zamanda cevher-i yekta/yegâne cevher anlamında fahriye aracı olarak kullanılır.

Endişem o sûretger-i icâz-nümâdır

Ki cevher-i ferd üstüne tarh-ı suver eyler (K. 10/44)

[Düşüncem mucize gösteren bir suret vericidir ki
cevher-i ferd üstüne (dahi) suretler inşa eder.]

Nef'î'nin kendisinin faal akıl olarak tasavvuru yukarıdaki beyitte açık bir şekilde görülmektedir. Şairin endişesi mucizevî bir suret verendir. Nef'î'nin endişesi cevher-i ferdin dahi üstüne suretler inşa eder. Nef'î şiirle manaya suret vermektedir. Burada Nef'î, şiirinin ontolojik ve epistemolojik olarak varlığın hakikatinden beslendiğini ifade eder. Nef'î gönlüne gelen manayı lafza dökerken veya kendi ifadesiyle endişesine suret verirken rakiplerini aciz bırakacak düzeyde söyleyiş güzelliğine ulaşır. Onun bu başarısı heyûlânî hakikatinden veya ışığı almada gösterdiği istidat ve kabul derecesinden gelmektedir. Kendisinin bu manaya ulaşma kabiliyetiyle şair cevher-i

ferde de endişesiyle suret verir. Şairin endişesinin sureti kabul edici olan cevher-i ferd üzerine suretler inşâ etmesi kendisini vahibü's-suver olan faal akıl olarak tanımlaması demektir. Nef'î'nin kendisini ayrık bir cevher olan faal akıl gibi düşünmesi endişesinin sınırlarını göstermektedir. Cevher-i ferdin burada şiiri temsil ettiği düşünülürse şair faal aklın cevher-i ferde suret vermesi gibi şiirine suret veren bir vahibü's-suver konumundadır. Dolayısıyla şair şiiri ve şiirdeki manayı cevher-i ferd olarak telakki etmektedir. Cevher-i ferd maddenin bölünemeyen en küçük parçası anlamına geldiğine göre Nef'î, şiiri veya manayı ayrılma ve bölünmenin gerçekleşmediği bir öz, hakikat veya cevher olarak düşünmektedir. O hâlde Nef'î'ye göre faal aklın varlığın ontolojisinde muhkem işler yapması gibi şair de şiirini muciz ve muhkem bir ifadeyle surete büründürmelidir. Bir şeyin varlık sahnesine çıkabilmesi için cevher ve suretin ikisine de sahip olması gerekir ki şiirin var olabilmesi için de mana (cevher) ve lafzın (suret) mükemmel bir ahenk içinde bir araya gelmesi gerekir. Şiirdeki ahengi oluşturan bu iki unsur iç ve dış müzik olarak ele alan Soykan'a göre şiirde müzik sözün sesle dans etmesi demektir. Şiir, sesli olarak okunduğunda ilkin algılanan onun dış müziğidir, iç müzik ise mana ile ilgilidir (Soykan, 2015, s. 296). Nef'î'nin şiirine baktığımızda ise söz konusu iç ve dış müziğin mükemmel bir uyum yakaladığını görürüz. Nef'î'nin yakaladığı bu ahenk hakikatten beslenen endişesi ve tıpkı faal akıl gibi cevhere tarh-ı suver eylemesi ile meydana gelir. Şiir kâmil suretini Nef'î ile bulmuştur.

Benim bu demde husûsâ o cevherî-i sühen

Ki silk-i nazmıma dilbestedir dūr-i meknûn (K. 58/43)

[Bu zamanda sözün özü/kaynağı benim ki şiirimin ipine, gizlenmiş inci gönül bağlamıştır.]

Şairlik istidadı itibariyle devrinde söz sahipleri arasında bizatihi cevherî olan ancak Nef'î'dir. Nef'î'nin şiirine ise söz incisi gönül bağlamıştır. Cevherî lafzı burada sözün özü ve şiirin yegâne hâmile anlamında klasik şiirin yegâne taşıyıcısının Nef'î olması anlamına gelmektedir. Nef'î'nin bu şairlik kudreti sayesinde gizlenmiş olan mana incisi şairin söz ipine dizilmiş bir başka ifadeyle söz cevheri heyula iken suret bularak varlık kazanmıştır. Mana incisinin Nef'î'nin şiirine gönül bağlaması şiir

ve şair arasındaki karşılıklı bir ilişkiyi ifâde etmektedir. Mevlânâ'nın "Susuzlar nasıl dünyada su arıyorlarsa, su da dünyada susuzları arar." (Mevlânâ, 2015, s. 95) beyti Nef'î'nin şair ve şiir arasındaki bize anlatmak istediği bağı aşikâr etmektedir. Buna göre Nef'î devrinde inci toplayıcısı ve mana avcısı olduğu gibi mana da gönlünü Nef'î'ye bağlamış ve Nef'î'yi aramaktadır. Mana incisi düşeceği bir gönül arzulamaktadır, bu inciye layık olan da ancak Nef'î'nin gönlüdür. Şairin burada şiiri istidatla söylenmiş ve istidat kabilinden olmayan şekilde ikiye ayırdığı söylenebilir. İstidatla söylenen şiir bir önceki beyitte olduğu gibi cevher-i ferde suret verir, bir başka ifadeyle ontolojik hakikatin kanunlarına uygun olarak vücuda gelir. Buradan hareketle Nef'î'ye göre söz incisini boynuna takmak için şair, şiirin teknik boyutunu meydana getirmekle iktifa etmemeli, marifetin beş cihetinden beslenerek okuyucuya hakikati duyurmalıdır. Böyle bir kabiliyete sahip şair bir anlamda manaya müstağrak olmuş ve aynı zamanda mananın da kendisini talep ettiği bir mucize-gûy olacaktır.

Nûr-ı feyz âteş-i Mûsâ gibi dilde rûşen

Sırr-ı Hak cevher-i cân gibi sözümde müdâm (K. 40/45)

[Feyzin nuru Mûsâ'nın âteşi gibi gönülde aydınlıktır, Hakk'ın sırrı cânın cevheri gibi sözümde dâimdir.]

Ol Hızır u Mesîhâ dem-i nazmım ki sözümde

Feyz-i ezeli cevher-i cân gibi nihândır (K. 9/62)

[Ben şiirin Hızır'ı ve İsa nefeslisiyim ki sözümde ezeli feyz cânın cevheri gibi gizlidir.]

Nef'î'nin elde ettiği feyzin nuru Mûsâ'nın ateşi gibi gönülde rûşendir. Klasik edebiyatta çeşitli şekillerde kullanılan "bir ateşe yakınlaştım" anlamındaki "Anestu nârâ" Hz. Mûsâ'nın Tûr dağında karşılaştığı ve ateş sandığı ilâhî tecellinin nurunu anlatır (Pala, 2010, s. 24). Nef'î bu hadiseye ve Hz. Mûsâ'nın tecelliyi ateş zannetmesine telmihte bulunarak kendisine gelen tecelli nurunun kuvvetini ve bu nurun gönlünü aydınlattığını ifade eder. Tecelli ile gelen Hakk'ın sırrı ve ezeli feyz cânın cevheri gibi Nef'î'nin sözünde saklıdır. Cevher burada mahal olarak heyûlâ anlamında kullanılır. Eşyanın varlığı a'yan-ı sabitenin varlığına ve bu heyûlanî hakikatlerin Hakk'ın isim ve sıfatlarının tecellisi sonucu varlık elbisesini

giymesine bağlıdır. Nefî şiiri, varlığın şahadet âlemine çıkması sürecindeki ontolojik gerçeklikten hareketle açıklar. Öyle ki eşyanın bir surete bürünmesi onun heyûlânî hakikatının varlığına ve bu hakikatin istidat ve kabulü şartına bağlı olduğu gibi şiir de şairin hakikati alma ve izhar etme kabiliyetine bağlıdır. Suretin özünde sabit hakikati veya *cevher-i câmî* barındırması gibi Nefî'nin şiiri de Hakk'ın sırlarını ve ezeli feyzi barındırır. Nefî'nin şiirini besleyen bu feyz ve esrar ise daimidir. İnsanın ruhu ve canı gibi gizlidir. Şair, ruhunun daima bedeninde bulunması gibi mütemadiyen Hakk'ın sırlarının tesiri altındadır. Nefî'nin şiirlerindeki ilahî sırlar nihan olmasına ve marifete binaen doğrudan akılla bilinmez, kalp ile sezilir. Buradan hareketle Nefî'ye göre cânın cevheri mesabesindeki Hakk'ın sırları, tecelli ateşi, ezeli feyz ve nur şiirdeki mananın kurucu unsurlarıdır ve bu nedenle şairin gönlü tecelligâh mertebesinde olmalıdır. *Can, Mesih* ve *nefes* lafızlarından hareketle Nefî şiiri canlı bir varlık olarak düşünülmektedir. Bu ise vahyin ve vahyin süt kardeşi diyebileceğimiz ilhamın tabiatı ile ilgilidir. Yaratılmış bir söz değil Allah'ta bulunan tek bir mana olan vahiy gibi ilham da yaratılmış bir mahluk değil şairin gönlüne gelen tek bir manadır. Hay olan Allah'ın şairin gönlüne aracısız olarak nüzul ettirdiği bir hakikat ve marifet olan ilham, Nefî'nin kaleminden şiir suretine büründüğünde de bu hüviyetini devam ettirmektedir. Sözlerinde canın cevheri gibi olan ezeli feyzi ve Mesih'in nefesini barından şiir doğal olarak okuyucuya Hz. İsa ve Hızır gibi can ve tazelik bahşetmektedir. Şiirin canlı bir varlık olarak tasavvuru aşağıdaki beyitte daha açık bir şekilde dile getirilmiştir.

Her mana-i latîf ki cânıdan nişân verir

Tabîr edince tabîm anı nazma cân verir (K. 4/1)

[Her güzel ve ince mana candan bir işaret verir. Tabiatım onu tabir edince (söze getirince) ise şiire can verir.]

Nefî kendisini bir anlamda İsa-nefes olarak tasavvur edip güzel manaları telaffuz ettiğinde şiire can verdiğini söylemektedir. Nefî'nin tabiatı sayesinde şiire can vermesi candan işaretler veren latîf manaları zikretmesindendir. Nefî şairin harf ve kelimelere ruh bahşedici özellikte olması gerektiğine değinerek kendi şairliği etrafında mübalağalı benzetmeler yapar. Kendisindeki söze, ruh ve can bahşetme özelliği ise Allah'ın sâni sıfatının bir

tecellisidir (Doğan, 2006, s. 418). Dolayısıyla şair, şiirdeki manayı (cevher) bir ruh olarak düşünmekte ses, harf ve kelimeleri ise bu ruhun cesedi (heyula) gibi tasavvur etmektedir. Ancak ruh mesabesindeki bu mana herhangi bir anlam yığını değil vahiy ve ilhamdan beslenen hikmettir.

Bî-araz bir cevher-i sâfidir ammâ muttasıl

Ehl-i tabîn zîver-i tîg u sinânıdır sözüm (K. 1/5)

[Arazsız sâfi bir cevherdir fakat bitişik, sözüm kabiliyet ehlinin mızrağı ve kılıcının süsüdür.]

Araz renk, koku, tat ve dokunma gibi cevherde hâsıl olan ve varlığı cevher gibi kendinden olmayıp cevherin varlığından sonra kalması imkânsız şeydir (Cürcânî, 1979, s. 152). Cevherin zıddı olarak kullanılan araz Aristo'ya göre tamamen tesadüfi veya belirsiz sebeplerle var olur, cevherin aksine hiçbir arazın varlığı kendi tabiatından değildir. Araz cevherin gelip geçici niteliği demektir. Varlığı kendi tabiatından kaynaklanmadığı için kevn ü fesad kanunlarına da tabi değildir (Yavuz, 1991, s. 337). Yukarıdaki beyitte Nefî sözünü arazsız fakat muttasıl bir cevher-i sâfi olarak tanımlar. Cevherin arazsız olması maddeden ayrık olması demektir. Âlemdeki her suret cevherde meydana gelen bir arazdır. Bölünme ve değişiklik cevherde değil surettedir (İbn Arabî, 2024, c. 1, s. 109). Dolayısıyla Nefî'nin sözünü bî-araz bir cevher olarak nitelemesi sözün surete bürünmemesi veya cisimleşmemesi demektir. Fakat öte yandan şair bu cevherin muttasıl olduğunu kaydeder. Cevher bir mahalde değilse ya madde ve suretten meydana gelen ve mahale tekabül eden bileşik cevherdir veya hiçbir şekilde mahalde bulunmayan müfârik bir surettir. Müfârik suretin hareket ettirme açısından maddeyle ilişkisi varsa nefis, eğer maddeyle ilişkisi yoksa akıl adını alır (İbn Sînâ, 2013, s. 181). Buna göre müfârik cevher cisimleşmemiş cevher demektir. İbn Sina madde ve suret sebebinin mukârin, fail ve gaye sebebinin de müfârik olarak belirler (Üçer, 2017, s. 310). Arazsız cevher cisimleşmemiş cevher olduğu gibi şairin bî-araz bir cevher lafzından sonra “amma muttasıl” lafzını kullanması sözünün maddeyle ilişkili olduğu veya cevherin surete büründüğü anlamına gelir. Manadaki bu tenakuz şu şekilde çözülebilir:

Muttasıl lafzı vahdet-i vücud görüşü ekseninde ele alınacak

olursa a'yan-ı sabitenin varlık elbisesi giymeden evvel varlığın Tanrı'ya ilişmiş/muttasıl bir hâlde bulunuşunu ve henüz şehadet âleminde cisimleşmediğinden bî-araz bir cevher oluşunu ifade eder. Hakikatte cevher Tanrı'dır, varlık ise arazlardan ibarettir. Mevlânâ'ya göre bütün âlem arazdır: "Bütün âlem zaten arazdı ve sonundan bu hususta 'geçmedi mi?' hitabı geldi" (Mevlânâ, 2015, s. 211). İbn Arabî'ye göre de âlemin cevheri âlemi meydana getirenin zâtına aittir (İbn Arabî, 2022, c. 9, s. 80). Varlığın şehadet âleminde varlık bulmadan evvel yüceler yücesine ilişmiş bir hâlde olması araza bulaşmamış sâfî bir cevher olması demektir. Buna göre Nef'î'nin şiiri bî-araz bir cevher olarak Tanrı'ya ilişmiş bir hâlde masiva kokusunu duymamış ve sözün kaynağı ve mutlak cevher olan Hakk'ın ilminden ayrılmamıştır. Nef'î'nin şiiri bî-araz ve muttasıl bir cevher olarak sâfî mana ve Hakk'ın sırlarıdır. Bu cevher söz ile vücut bulmasından dolayı da muttasıldır. Böyle bir şiir tabiat ehline hediye edilmiş bir mızrak ve kılıçları süsleyen bir mücevherdir. Cevher, Hint, Horasan ve Şam'da yapılan kılıçlar için de kullanılır, bu kılıçlar keskinlik ve dayanıklılıklarıyla meşhurdur. (Şentürk, 2017, c.2, s. 403). Nef'î şiirinde bu özelliklere, dolayısıyla sözünün keskinliğine (tesirliliğine) ve sağlamlığına da işaret etmektedir.

Berk urduğu dem cevher-i endîşe ucundan

Gûyâ ki kefi Rüstem-i tabımda sinândır (K. 9/58)

[Düşünce cevheri, yüzünde şimşek çaktığı zaman (akıl cevherimde bir düşünce meydana geldiğinde) sanki Rüstem'e benzeyen tabiatımın elinde bir mızrak olur.]

Hakk'ın sırlarından ve tecelliden beslendiği için mana cevheri şairin gönlüne bir şimşek mesabesinde gelir. Mana iklimlerinin öncüsü Nef'î'nin hayalidir ve şairin gönlü tecelli-i berkî sayesinde ilahî sırların hazinesiyle doludur. Cevher paha biçilemez derecede kıymetli mana incisi ve sırlar hazinesidir. *Cevher-i endîşe* terkinde cevher felsefî anlamı ile anlaşılacak olursa mahiyet, öz ve tüm varlığa yayılmış ezeli madde anlamında düşüncenin temel ilkesi, özü ve sabit hakikati gibi manalara gelir. Cevher-i endîşe lafzı bu açıdan oluş ve bozuluş âleminin ötesinde tüm varlığa yayılan sabit hakikati ifade eder. Nef'î bölünme ve ayrılma kabul etmeyen ve nokta olan manaya vakıf olmuştur. Cevher varlığın oluşumunda temel unsur olduğu

gibi cevher-i endîşe/sabit hakikat de Nef'î'nin şiirinin vücûda gelmesinde temel unsurdur. Bir başka ifâdeyle bir söz ve düşüncenin şiire dönüşebilmesi için onun cevher mesâbesinde olması gerekir. Şehname kahramanlarından olan Rüstem klasik edebiyatta kahramanlık, yenilmezlik, güç ve kuvvet sembolü olarak kullanılır (Pala, 2010, s. 382). Nef'î'nin şiiri cevher-i endîşe ile beslendiğinde veya hakikat, tecelli-i berkî gibi idrâkinde şimşekler vurduğu zaman söz ve düşünce, şairin elinde bir mızrak gibidir. Nef'î Rüstem-i tabım tamlamasıyla şiir sanatında Rüstem'in güç ve kuvvetine sahip olduğunu aslında bu sanatta yegâne olduğunu ifade eder. Vâridâtın ağırlığı ve Nef'î'nin dürüst tabiatı nedeniyle söz (hakikat) Nef'î'nin elinde bir mızrak gibi dosdoğrudur. Şairin akıl/düşünce cevherini Rüstem'in şimşek çakan mızrağına benzetmesi sözün etkili, keskin ve sağlam olması anlamına da gelmektedir.

Hayâlim kârbân-sâlâr-ı iklim-i maânîdir

Dilim gencîne-i pür gevher-i esrâr-ı rûhânî (K. 11/39)

[Hayalim manalar ülkesine götüren kervancıbaşı, gönlüm (lisanım) bütününü ruhani sır incileriyle dolu bir hazinedir.]

Kim cem ederse gevher-i mazmûn-ı hâssını

Cemiyyet-i cevâhir ile kâmrân olur (K. 28/63)

[Kim mazmun incilerinin hasını/safını toplarsa cevherlerin toplamıyla muradına erişmiş olur.]

Oldum güher-i feyz ile deryâ-yı maânî

Îrâb u hurûf-ı sühenim hâr u hasımdır (G. 45/3)

[Feyz incileriyle mana deryası oldum. Sözümün harfleri ve irab, diken ve çöpümdür benim.]

Yukarıdaki beyitte şairin, hayalini mana ikliminin kervancıbaşı olarak nitelemesi mana üzerindeki tasarruf kabiliyetine işaret etmektedir. Nef'î şiiri yolculukla meşgul bir kervan olarak nitelemekte ve manayı kervancıbaşı olan hayalle yönetmektedir. Şair manayı hayalle ilişkilendirerek manayı elde etme ve şiir kalıbına dökmede temel unsur olarak hayal gücünü görmektedir. Fakat şair sadece düşünceden beslenmez ve şiirini yalnızca muhayyile kuvvetiyle meydana getirmez. Nef'î'nin şiiri için bir diğer

önemli kaynak ruhânî sırlardır. Nef'î'nin gönlü ruhânî sırların incileriyle dolu bir hazinedir. Şairin gönlünden de şiir ipine ancak bu sır incileri dizilir. Dolayısıyla Nef'î için şiirde iki önemli kaynak akıl ve gönüldür. Her ikisini cem eden mana incisinin sahibidir. Bu iki yetisini kendisinde cem eden şair, ikinci beyitte görüleceği üzere mana âlemine saçılmış hâlde bulunan mazmun incileri toplar. Bu cevherlerin toplamı sayesinde de muradına erişmiş bir kimse olur. Nef'î'ye göre mazmun ve mana inci gibidir ve şiirin kurucu unsurudur. Bu inci gibi kıymetli mana, şiirin bütünü göz önünde bulundurulduğunda cevher mesabesindedir. Yukarıda üçüncü beyti verilen gazelinde ise Nef'î kendisini Hüda'nın aşk meyhanesinin şarabının mestli olarak tanımlar. Bu feyzin incileriyle şair, mana deryası gibi olmuştur. Mananın verdiği mestlik içinde Nef'î şiirin harf ve ses gibi maddi unsurlarını diken ve çer çöp olarak görmektedir. Dolayısıyla Nef'î'ye göre şiirde mana cevher; ses, harf ve kelime ise araz konumundadır. Araz cevhere muhtaç olduğu gibi şiir de manaya muhtaçtır. Bir şairin şiirdeki maksadına ulaşabilmesi veya bir başka ifadeyle bir kimseye “şair” denilebilmesi için o kimsenin inci gibi olan mana cevherlerini toplaması gerekir. Mana incileri ise aşağıdaki beyitte görüleceği üzere şairin gönlünde ve lisanında belirli çile ve merhalelerden sonra meydana gelir.

Şikest ettim kilidin darb-ı muşt-ı dest-i fikrimle

Bulup derbeste genc-i gevher-i mazmûn u manayı (K. 27/45)

[Mana ve mazmun incilerinin hazinesini kapalı bulup fikir elimin yumruğunun darbeleriyle kırdım.]

Gevher-i mazmûn halâs olmaz elimden ger yeri

Cevher-i hançer gibi olsa hisâr-ı âhenîn (K. 56/36)

[Mazmun cevheri, hançerdeki cevher gibi yeri demirden hisar/demirhisar (dahi) olsa elimden kurtulamaz]

Tîşe-i fikr ile bir kân-ı güher buldum ben

Ki değer her güheri nice cihân mâl ü menâl (K. 35/47)

[Fikir baltası ile mücevher ocağı buldum ki tek bir incisi cihanın bütün mal ve mülküne değer.]

Mazmunu bir cevher olarak telakki eden Nef'î için

mazmun, şiirde kurucu unsur olarak mana, Hakk'ın sırları ve marifetullah anlamına gelmektedir. Ancak bu hakikatten beslenmek kolay bir iş değildir. Nef'î mana ve mazmun incilerinin hazinelerini kapalı bulmuş ve bu kapının kilidini fikir elinin yumruğunun darbeleriyle (teemmül) kırmıştır. Mana incilerinin kapılarının kapalı olması şairin şiiri vücuda getirirken maruz kaldığı ilhamın ancak belirli bir çabanın ürünü olması demektir. Nef'î şiir sanatını ve klasik edebiyatta şiirin vazgeçilmez unsurlarından olan mazmunu demir gibi sağlam bir hisar içinde telakki etmektedir. Buradan anlaşılacağı üzere şiir, Nef'î için çileli bir yoldur ve mazmun incisini ele geçirmek müşküldür. Nef'î'ye göre şair bu fikir çilesini çekmeli ve gevher-i mazmuna sahip olmalıdır. Nef'î'nin şiirdeki kuvveti, fethedilmesi müşkül sağlam bir hisar içinde olan manayı ele geçirmesinden kaynaklanmaktadır. Üçüncü beyitte görüleceği üzere şair, gayretinin sonunda fikir baltasıyla bir mücevher ocağı bulur. Şiir sanatı yolunda bulduğu mücevher ocağının tek bir incisini ise bütün dünya ve içindekilerden üstün tutar. Nef'î *darb-ı muşt-ı dest-i fikr, tîşe-i fikr ve hisâr-ı âhenîn* gibi lafızlarla şiir sanatının ve şairin yaşadığı fikir çilesinin zorluğuna okuyucunun dikkatini çeker. Beyitlere genel olarak bakıldığında Nef'î'ye göre şiir hakikatten ve ilmin kanunlarından beslenmelidir. Şairin kaleminden çıkacak cevher mesabesindeki söz, düşünceyle tenkit edilerek billurlaşmalıdır.

Gâh olur nakkâb-ı çâpûk dest-i fikri tabımın

Genc-i pür gevher ararken bir dükenmez kân bulur (K. 8/38)

[Tabiatımın fikir eli kimi zaman çabuk/usta bir nakkâb (delik açıcı) olur. Kimi zaman ise inci hazinesi ararken tükenmez bir mücevher ocağı bulur.]

Nef'î gayretinin sonucunda kimi zaman umduğundan çok daha büyük hazinelerle karşılaşır. Şair yukarıdaki beytinde hayalini ve tefekkür gücünü maden ocaklarına balta vuran bir madenci gibi düşünmektedir. Nef'î'nin tabiatı incinin kıymetini takdir eden bir mücevherci gibidir. Şair şiirlerinde dile getireceği manayı ararken aslında viran bir hane gibi gönlünü boş ve hâli bulur. Ancak özgün manalara ulaşmak için gayreti elden bırakmaz. Nef'î, şiir ipine nükteli, şuh ve hüsn-i beyânla kurulmuş inci dolu bir hazine ararken inci ve mücevherlerin kaynağını

bulur. Şairin inci ararken mücevher ocağını bulması mananın kaynağından beslenmesi demektir. Bu cevherleri bulmasında en büyük yardımcısı hayaldir. Bu beyitte bir hayret hâli sezilmektedir. Nefî mana yolunda umdukları ve buldukları arasında hayrettedir. Öyle ki Nefî şiir sanatında ilerledikçe tabiat ve kabiliyetini keşfetmekte ve gayretinin sonuçlarını müşahade etmektedir. Müşahade ettikleri karşısında ise hayrete düşmektedir. Hayretinin bir sebebi kendi kabiliyetine yönelik keşfi olmakla birlikte diğer bir yönü ise ulaştığı mana ve aşağıda görüleceği üzere incilerin kaynağının gayb âlemi olmasıdır.

Husrev-i gencîne-perdâzım dükenmez gevherim
Vâridât-ı gayb genc-i şâyegânımdır benim (K. 12/5)
[İnciler saçan bir Hüsrev'im ki hazinem tükenmez,
gayb âleminde gelen varidat (mana) benim zengin bir
hazinemdir.]

Nefî kendisini inci saçan bir Hüsrev olarak telakki etmektedir. İran şahlarından Nuşirevan'ın torunu olan Hüsrev Ermeni Prenseslerinden Şirin'e olan aşkıyla bilinir. Genc-i Şâyegân ve genc-i Bâdâver gibi isimlerle anılan hazineleri vardır (Pala, 2010, s. 2020). Buna göre şair şiir ülkesinin hükümdarı konumundadır ve bu ülkenin hazinesi olan şiirdeki mana da Hüsrev'in hazinesi olan genc-i şâyegân gibi Nefî'nin hükümdarlık alâmetlerindendir. Ancak Nefî'nin hazinelerinin kaynağı bu dünyanın mücevherleri değil gayb âleminin incileriyle doludur. Şair yukarıdaki beyitte şimşek mesabesinde gönlüne gelen manayı söz konusu etmiştir. Gönlündeki hazinenin sonsuz olması ise beslendiği kaynak olan varidat-ı gaybdan kaynaklanır. Varid; havatır, ilham ve feyzin kulun kastı olmaksızın kalbe gelmesidir (Kuşeyri, 2019, s. 179). Sûfiler için vâridât uzaktakini haber vermek için gelen ilahî mertebeden bir elçidir. Melekî ve şeytanî olmak üzere iki çeşit olan bu elçi eğer ruhaniyetten ise varidin ardından bir soğukluk ve lezzet gelir. Melekî varid, kişiyi elem vererek terketmez, sureti değişmez ve sâlikin kalbinde ilim bırakır (Ceyhan, 2012, s. 519). Nefî'nin gönlü de bu melekî varidat olan gayb elçilerinin getirdiği inci ve mücevherlerden beslenir. Gayb âleminde beslenmesi nedeniyle de tükenmez bir hazinedir. Dolayısıyla burada cevher, gayb elçisinden gelen mana ve ilimdir.

Akd-i gevher gibi manzûm ola tab'a vârid

Çekmeye nâzım olan zahmet-i kayd-ı tanzîm (K. 7/3)

[Şiir, inci düğümü gibi yaratılışa (ruha) nâzil olmalı ki şair tanzim kaydının zahmetini çekmemelidir.]

Silk-i tesbîh-i dil-i ârif-i billâh gibi

Ola pür gevher-i esrâr-ı Hudâvend-i Alîm (K. 7/4)

[Arif-i billah gönlün tesbihi gibi Alîm olan Allah'ın sırlarının incileriyle dolu ola.]

Nefî'ye göre şiirin kaynağı ilahî sırlar hazinesi, Hakk'ın feyzi ve nuru olunca mana, incinin muntazam bir şekilde bağlanıp dizildiği gibi gönle yerleşmelidir. Manzumun şairin tabiatına varid olması şairin manaya gark olarak bir anlamda mana tarafından ele geçirilmesi demektir. Bir başka açıdan ise kişinin şair tabiatında özel bir cevherde yaratılması anlamına gelir. Bu tabiattaki bir şairin gönlü gayb incilerinin dizildiği bir ip veya bir gerdanlık olursa şair söz mücevherini lafız kalıbına dökme ve şiiri tanzim etme zahmetine ihtiyaç duymayacaktır. Nefî, üslubunu “pâkize-edâ, pâkize-kelâm, pâkize-güftâr, pâkize-gûy, pâkize-gazel ve pâkize-sühan ile ifâde etmiştir.” (Erkal, 2018, s. 178). Şairin üslubu temiz ve pak bir su gibi akıp gitmektedir. Üslûbun pâkize-edâ olması ise şairin gönlünün Allah'ın sırlar hazinesiyle dolmasına bağlıdır. Hakk'ın sırlarıyla dolan gönül tertemiz su gibi berrak ve akıcı olduğu gibi böyle bir gönlüden akseden şiir de doğal olarak pâkize-edâ ile ve tanzim zahmeti olmadan vücûda gelir. Nefî şiirde öncelikle hikmetle beslenmiş manayı ararken aynı zamanda bu mananın güzel ve akıcı şekilde dile getirilmesini arzu etmektedir. Nefî'ye göre şiirin en temel unsuru manadır ve derin sırlar barındıran bu manalar da mucizevi bir üslupla dile getirilmelidir. Dolayısıyla şair, mana ve üslup arasında denge gözetmekte, güzel ve estetik söylenmemiş manayı eksik bulurken hikmetsiz bir güzel söyleyişi de şiir olarak kabul etmemektedir. O hâlde Nefî'ye göre kişi özel bir istidata sahip olmadığı sürece gayret ve çaba ile ancak şiirin teknik boyutunu başarabilir ve teknik başarı, şiir için yeterli değildir.

Dizildi katre-i şebnem serâpâ berk-i sûsende

Katâr-ı cevher-i mana gibi tîg-ı zebân üzre (K. 5/12)

[Lisan kılıcının üzerine mana cevherinin kervanı gibi zambak yapraklarında baştan ayağa çiğ taneleri dizildi.]

Mana cevherinin kervanı, Nef'î'nin söz kılıcının üzerinde zambak yapraklarında şebnem katresinin dizilmesi gibi dizilmiştir. Çiy damlası zambak yaprakları üzerine gelişigüzel dizildiği hâlde ahenkli ve güzel görünümüyle izleyene estetik bir haz yaşatır. Şebneme tekabül eden ilahî sırlar da şairin söz kılıcında doğal bir üslupta dizilerek ahenk ve estetik içindedir. Bu nedenle vasıtasız olarak varidattan beslenen ve ilahî sırlar hazinesi olan şiir, Nef'î'ye göre temiz bir üslup ve doğal bir akışta olmalıdır. Peygamberin vahyi zorlanmadan ve doğrudan ifade etmesi gibi şair de gönlüne gelen mana, ilham ve ilmi zahmet çekmeden pâkize bir edâ ile söze dökmelidir. Buradan hareketle Nef'î'ye göre bir şairin üslubu onun beslendiği kaynakları ve gönlünün arınmışlık düzeyini ele verir. Şairin tanzim kaydı çekmeden ve zambak yapraklarında şebnemin dizilmesi gibi şiirini tanzim etmesi gönlüne nazil olan ilhamı kuyumcu hassasiyetiyle işlemesindendir. Nef'î şairane düşüncü gerçekleştirildiğinde gayb armağanı manaların kelimelerini söz hazinesinden özenle seçerek şiirin maddi unsurlarını zihninde belirli bir düzen ve sıra ile bağlantılandırmaktadır (Doğan, 2007, s. 419). Dolayısıyla şiir evvelâ Nef'î'nin gönlünde ve zihninde gerçekleşir ve cevher mesabesinde olduğunda ise zahmetsizce dile gelir.

Duâ ile sözü hatm edelim zîrâ hakîkatte

Sözün gevher olursa yeğdir itnâbından îcâzı (K. 22/39)

[Sözü dua ile nihayete erdirelim zira hakikatte şiir inci ise sözün kısa tutulması uzatılmasından yeğdir.]

Arınmış bir gönle sahip şair, pâkize-edâ ile şiirini söylemişse lüzumundan fazla söyleyerek sözü uzatmamalıdır. Söz cevher mesabesinde olduğunda onun mana bulutlarıyla yüklü ve muhtasar olması uzun olmasından daha değerlidir. Ayrıca Nef'î'nin irfani beyitlerinde üslup, hasretle vuslat arasında bir karakterdedir. Şair söz konusu üslubuyla içtiği kadehleri bir kenara bırakarak hasreti tercih eder ki içmediği kadehlerin peşindedir (Avşar, 2021, s. 38). Bu nedenle sözü uzatmak bir anlamda şairin yolda oyalanması demektir. Oysa Nef'î'nin daldığı ve dalgıçlık yaparak incilerini topladığı mana denizi uçsuz bucaksızdır. Nef'î'nin sanat erbabına sunacağı daha çok inci ve mücevherleri vardır. Tek bir incinin tafsilatıyla anlatılması şairin diğer incileri kaçırması bir başka deyişle cemiyet-i cevâhir etmeyerek kâmrân

olamaması demektir.

Bir benim gibi cigerdâr ehl-i tab olmaz dahi

Cevher-i tîg-ı kazâ-yı nâgehânîdir sözüm (K. 1/7)

[Benim gibi cesur bir tabiat ehli olmaz, sözüm ansızın gelen kaza kılıcının cevheridir.]

Olalı gavvâs-ı deryâ-yı hayâl-i midhati

Cevherî-i tabımın zîb-i dükânıdır sözüm (K. 1/34)

[Medhiyenin hayal deryasında (inci toplayan) bir dalgıç olduğumdan beri sözüm cevherî yaratılışımın inci dükânıdır.]

Nef'î zengin ve tükenmez bir kaynaktan beslenince şuaranın içinde cesur ve yürekli bir şair olarak yektedir. Tabiatının izharı olarak Nef'î'nin şiiri ansızın gelen kaza kılıcının cevheridir. *Cevher-i tîg* kılıç üzerindeki hareli dalga ve beneviş izlerini ifade etmektedir. Cevher denilen bu izler kılıcın kalitesini gösterir (Şentürk, 2017, c.2, s. 403). Şair kılıç üzerindeki cevherin kılıcın kıymet ve kalitesinden nişan vermesine telmihte bulunarak sözünün nitelik ve kıymetine işaret etmektedir. Şairin sözünü ansızın gelen kaza kılıcına benzetmesi mananın ve tecellinin ansızın gelmesi ve bu mananın pakize bir edâ ile şairin gönlünden şiir kalıbına *kayd-ı tanzim* zahmeti çekilmeksizin dökülmesindendir. Bir başka açıdan ise şairin sözü dosdoğru ve çekinmeden söyleyerek işitenler üzerinde ansızın gelen bir kılıç darbesi etkisini yaratması demektir. “Sözüm” kasîdesinin ilgili beyitlerinde Nef'î, sözüm redifini varlığın yaratılışının ezeli manada ilk safhalarını gösteren kelime ve kavramlarla eş düşünerek söz ile cevheri birleştirmektedir (Dağlar, 2017, s. 56). Nef'î'nin söz ile cevheri birleştirmesi varlığın “kün” emri ile meydana gelmesindendir. Allah ve âlem arasındaki münasebeti ontolojik zıtlıkla açıklayan kelimacılar kün emrini bu münasebetin doğrudan faktörü sayarak tabi sebeblilik ve zorunluluk fikrini reddetmişlerdir. Buna göre âlemin en küçük birimi olan atomlar da kün emriyle her an yaratılmakta ve yok edilmektedir (Kutluer, 1993, s. 453). İslam düşüncesinin bu ontolojik kabulü ve teceddüd-i emsal görüşü neticesinde ilahî hakikatten beslenen şairin şiiri de cevher mesabesindedir. Fakat bu cevher sürekli var olup yok olan bir cüz değil, bu cüze varlık ve suret veren “kün”den beslenen bir küldür. Nef'î diğer bir

beyitte tabiatını cevherle ilişkilendirerek şairlik kabiliyetini anlatmak ister. *Cevherî-i tab* Nef'î'nin şiire olan istidadı anlamına gelmektedir. Öte yandan hayal deryasının gavvası (inci toplayan) olarak şair mücevher gibi bir tabiata sahiptir ve bu tabiatı sayesinde şiirleri de mücevher dükkânı gibidir. Bu hayal deryası ise Hazret-i Peygamber'in medhine aittir. Hazret-i Peygamber'i medh etmek suretiyle şair mana incisini arayan bir gavvastır. Sudur nazariyesinde ilk akıl, İbn Arabî'nin terminolojisinde hakikat-i Muhammediyye'ye tekabül eder ve Nef'î Tanrı'dan taşan bu ilk akıllı zikretmek suretiyle mana incilerini ele geçirir. Bu beyitlerde ilahi hakikat, mana ve hayal, kenzü'l-esrar olarak mücevher anlamıyla birlikte cevher olarak kullanılmıştır.

Felek tabım gibi gevher getirmez her zaman dehre
Nice yılda eder hâsıl sadef bir dürr-i yektâyı (K. 27/49)

[Felek âleme her zaman yaratılışım gibi bir cevher
getirmez, sadef inci tanesini nice yılda hâsıl eder.]

Bulmaz bir öyle cevheri encümle olsa Müşterî

Tâ devr-i Âdem'den berî nakdin felek sarf etse heb
(62/20)

[Tâ Âdem'den beri felek bütün varlığını sarfetse bile
Müşterî, bütün yıldızlarla (bir olup) öyle bir cevheri
bulamaz.]

Nef'î'nin şiirinin kıymeti onun tabiatından, şairlik istidadından ve beslendiği kaynağından ileri gelmektedir. Sedef nasıl tek bir inciye uzun yıllar geçtikten sonra hâsıl ederse zaman da Nef'î'nin istidatlı yaratılışı gibi kıymetli bir hazineyi sahneye nadiren çıkartır. Felek Adem'den bu yana bütün nakdini sarf etse bile Müşterî, Nef'î'nin tabiatı gibi bir cevheri bulmaya kâdir değildir. Müşterî sudur nazariyesinde dördüncü akıldan taşan maddesidir. Klasik edebiyatta feleğin kadısı ve hâtibi olarak ve sa'd-ı ekber yani büyük kutluluk olarak kabul edilmiştir (Pala, 2010, s. 344). Feleğin kadısı ve hâtibi olması hasebiyle şair semâvî akıl olan Müşterî yıldızını şiirdeki yetkinliğini takdir edebilecek bir merci olarak telakkî eder ve bir mübalağa ile Müşterî'nin Âdem'den bu yana kendisi gibi bir cevheri bulamayacağını ifade eder. Burada Nef'î şiir sanatındaki yetkinliğini heyûlânî hakikatinden ve Tanrı'nın kendisine bahsettiği tabiatından hareketle açıklar.

Sâmia gevher-i mazmûnum ile nâzende

Nâtika lezzet-i güftârım ile şîrîn kâm (K. 50/58)

[İşitenler şiirimin gevheri ile nazlı ve işveli, konuşanlar
(şiirimi telaffuz edenler) sözlerimin lezzeti ile tatlı
yiyenlerdir.]

Nef'î tabiatını “tab’-ı şûh” ve şiirdeki tarzını “tarz-ı şûh” olarak nitelendirmektedir. “Ben öğretdim cihâna tarz-ı şûh u şî’r-i hemvârı” (K. 14/43) diyen şair devrinin nüktedan kimselerine şuh tarzı ve düzgün şiir söylemeyi kendisinin öğrettiğini söyler ve bununla iftihar eder (İpek, 2021, s. 195). Şairin tabiatının şuhluk olarak nitelmesi dikkate alındığında Nef'î'nin cevheri bir anlamda şuhâne tarz ve şuhluktur. Şair, birçok beytinde bîkr-i fîkr ile şûh veya tab-ı şûh tabirlerinin birlikte kullanır. Bu açıdan tarz-ı şûh tabiriyle Nef'î'nin asıl anlatmak istediği özgün mana ve mazmunları bulmadaki maharetidir (İpek, 2021, s. 196-197). Nef'î cevherini şuhluk olarak tanımlayınca yukarıdaki beyitte görüleceği üzere, onun şiirini işitenler nazlı ve işveli olur, şiirlerini söyleyenler de sanki şeker yemiştir. Nef'î'nin şiirleri, söyleyenlerin dimağında lezzetli bir tat bırakır.

SONUÇ

Bu makalede Nef'î'nin cevheri felsefi anlamıyla ve zaman zaman da inci ve mücevher manasında kullanarak poetikasına yönelik nitelendirmeleri Türkçe *Divan*'ı üzerinden tetkik edilmiştir. Nef'î hem felsefi anlamıyla hem de inci ve mücevher manasıyla cevher kavramına özellikle kasidelerinde geniş yer vermiştir. Poetikasını cevher kavramıyla ilişkilendiren Nef'î şiire olan kabiliyetini ve şiirlerindeki manayı *cevher*, *cevher-i ferd*, *heyûlâ*, *cevher-i endîşe*, *cevher-i cân* ve *araz* gibi kavramlar üzerinden izah etmiştir. Felsefi mahiyetinin ötesinde şiirin sağladığı imkânlarla cevhere özgün yorumlar getiren Nef'î, yaratılış ve kabiliyetin ayrıca hakikate olan vukufiyetin şiir ve şairlik üzerindeki etkisini cevher kavramı üzerinden şiirlerinde işlemiştir. Nef'î, bir şairin şiir üzerindeki tasarruf imkânına, istidatla söylenmiş bir şiirin mahiyetine ve teknik hususiyetlerine de değinmiştir. Bununla birlikte Nef'î istidatı ya da şairde bulunması gereken özel bir tabiatı yetkin bir şiiri vücuda getirmede yeterli bir şart olarak görmemektedir. İstidat şairliğin ön şartı olmakla birlikte ilmi birikim, fikri çaba ve şiirin teknik yönleri hakkındaki hakimiyet Nef'î'ye göre şairde bulunması gereken temel özelliklerdir.

Nef'î istidatla söylenmiş bir şiirde manayı vurgulayarak şairin hakikatten beslenerek gönlünü arındırması gerektiği düşüncesindedir. Çileli yolları yürümemiş kimseleri Nef'î, şair olarak kabul etmemektedir. Nef'î'ye göre bir şair, özel yaratılışa sahip, mana incilerini kendisinde toplayan ve onu *hüsn-i beyân* ile ifâde edebilendir.

Kendi şairlik istidadını heyûlânî (a'yân-ı sâbite) hakikatının tecelliyi kabul düzeyinden hareketle açıklayan Nef'î şiir sanatında özel bir cevhere ve yetkinliğe sahiptir. Onun bu yetkinliğinin en temel kaynağı şiirini besleyen *vâridât-ı gayb*, *sırr-ı Hak*, *esrâr-ı ruhânî*, *feyz-i ezeli* ve düşüncenin dayandığı sabit ve ezeli hakikat anlamında *cevher-i endîşedir*. Şiirdeki tarzını “tarz-ı şuh” ve tabiatını da “tab’-ı şuh” olarak niteleyen şair, cevherini özgün manalara ulaşabilen bir şuh olarak da tanımlamaktadır. Nef'î, manayı cevher, manayı vücûda getiren harf ve kelime gibi fiziki unsurları ise araz olarak görmektedir. Bu açıdan Nef'î şiiri ontolojik ve epistemolojik bir kavram olarak ele almaktadır. Eşyanın varlığı muciz ve muhkem olduğu gibi şiir de okuyucuya hakikati duyurmalı, özgün kâmil ve mucizevi bir üslupla dile gelmelidir. Aynı zamanda Nef'î beslendiği kaynaklar itibariyle şiiri kevn ü fesad kanunlarına tabi olmayan canlı bir âlem olarak düşünmektedir. Nef'î'ye göre *cevher-i cân* mesabesindeki böyle bir şiir mücevher gibi kıymetlidir.

KAYNAKLAR

- Akkuş, M. (2018). *Nef'î Divanı*. T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı.
- Avşar, Z. (2021). Bir özge üslûp: Nef'î yâne edâ. E. Harmancı, M. Kuzubaş, M. Özdemir ve G. Tanrıbuyurdu (Ed.) *Divan toplantıları III Edebiyat üslûp meselesi* (s. 31-39). İksad Global Yayıncılık.
- Balalan, A. (2012). Nef'î 'nin kasidelerinde mübalağa sanatındaki ayrıntılar, *Turkish Studies-International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, 7(3): 453-468.
- Ceyhan, S. (2012). Vârid. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) <https://islamansiklopedisi.org.tr/varid>
- Cürcânî, S. Ş. (1997). *Ta'rifat Arapça Türkçe Terimler Sözlüğü*. Bahar Yayınları.
- Dağlar, A. (2017). Sözü tözü şiirin cevheri: Mazmûn. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (6): 49-68.
- Doğan, M. N. (2007). Nef'î 'nin şiirinde poetika ve sanat ontolojisi. *Atatürk Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Türk-İslam Düşünce Tarihinde Erzurum Sempozyumu*, 26-28 Haziran 2006. Atatürk Üniversitesi Yayınları, 411-424.
- Erkal, A. (2018). *Divan Şiiri Poetikası (17. Yüzyıl)*. Altınordu Yayınları.
- Fârâbî, (2018). *el-Medînetü'l-Fâzıla*. N. Danışman (Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2024). *Fütûhât-ı Mekkiyye I*, E. Demirli (Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2022). *Fütûhât-ı Mekkiyye VI*, E. Demirli (Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2022). *Fütûhât-ı Mekkiyye IX*, E. Demirli (Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbn Arabî, M. (2022). *Fütûhât-ı Mekkiyye XIII*, E. Demirli (Çev.). Litera Yayıncılık.
- İbn Sînâ, (2013). *En-Necat Felsefenin Temel Konuları*. K. Şenel (Çev.). Kabcacı Yayınları.
- İpek, A. (2021). *Nef'î ve Nedîm'in şiirlerinde şühuk*. *Hikmet-Akademik Edebiyat Dergisi*, (14): 193-202. <https://doi.org/10.28981/hikmet.926549>
- İpekten, H. (2010). *Nef'î , Hayatı, Sanatı, Eserleri*. Akçağ Yayınları.
- Karadaş, C. (2011). Teceddüd-i Emsâl. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) <https://islamansiklopedisi.org.tr/teceddud-i-emsal>
- Kuşeyri, A. (2019). *Tasavvuf İlmine Dair Kuşeyrî Risalesi*. S. Uludağ (Çev.). Dergâh Yayınları.
- Kutluer, İ. (1993). Cevher. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) <https://islamansiklopedisi.org.tr/cevher>
- Kutluer, İ. (2001). İttisâl. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) <https://islamansiklopedisi.org.tr/ittisal--felsefe>
- Mevlânâ, C. R. (2015). *Mesnevî-i Ma'nevî*. D. Örs ve H. Kırılancı (Çev.). Türkiye Yazma Eser Kurumu Başkanlığı Yayınları.
- Mütercim Âsım (2009). *Burhân-ı Katı*. Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ocak, T. (2002). "XVII. yüzyıl şâiri Nef'î ve kaside". *Türk-bilgi*, (3): 63-82.
- Pala, İ. (2010). *Ansiklopedik Divan Şiiri Sözlüğü*. Kapı Yayınları.
- Soykan, Ö. N. (2015). *Estetik ve Sanat Felsefesi*. Pinhan Yayıncılık.
- Şentürk, A. A. & Kartal, A. (2009). *Eski Türk Edebiyatı Tarihi*. Dergâh Yayınları.
- Şentürk, A. A. (2017). *Osmanlı Şiir Kılavuzu II*. Osedam Yayınları.
- Üçer, H. İ. (2017). *İbn Sina Felsefesinde Suret Cevher ve Varlık*. Klasik Yayınları.
- Yavuz, Y. Ş. (1991) Araz. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi (DİA) <https://islamansiklopedisi.org.tr/araz>

**BEDELLİ SERMAYE ARTIŞI DUYURULARININ
PAY GETİRİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN
İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ**

INVESTIGATING THE IMPACT OF RIGHTS
ISSUE ANNOUNCEMENTS ON STOCK
RETURNS: THE CASE OF BORSA ISTANBUL

Halil Ökkeş KÜDÜK, Serkan Yılmaz KANDIR

47

BEDELLİ SERMAYE ARTIŞI DUYURULARININ PAY GETİRİLERİ ÜZERİNDEKİ ETKİSİNİN İNCELENMESİ: BORSA İSTANBUL ÖRNEĞİ ¹

INVESTIGATING THE IMPACT OF RIGHTS ISSUE ANNOUNCEMENTS ON STOCK RETURNS: THE CASE OF BORSA ISTANBUL

Anahtar Kelimeler:

Pay getirileri,
Bedelli sermaye artışı
duyuruları,
Olay çalışması yöntemi.

Keywords:

Stock returns,
Rights issue
announcements,
Event study method,.

¹ Bu yayın Halil Ökkeş KÜDÜK isimli öğrencinin Çukurova Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İşletme Tezli Yüksek Lisans programındaki "Sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkisinin incelenmesi: Borsa İstanbul örneği" konulu yüksek lisans tezinden üretilmiştir.

² Arş. Gör. Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, hkuduk@cu.edu.tr , ORCID: 0000-0001-8051-2679.

³ Prof. Dr. Çukurova Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, skandir@cu.edu.tr , ORCID: 0000-0002-7686-1099.

Alıntılanmak için/Cite as:
Küçük H. O. ve Kandir S.
Y., (2025) Bedelli Sermaye
Artışı Duyurularının Pay
Getirileri Üzerindeki Etkisinin
İncelenmesi: Borsa İstanbul
Örneği, Çukurova Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Dergisi, 34 (1), 825-840.

Halil Ökkeş KÜDÜK ², Serkan Yılmaz KANDIR ³

ÖZ

Pay getirileri, finans literatüründe sıklıkla incelenen konular arasında yer almaktadır. Şirketlerin tüm paydaşları için, pay getirilerini etkileyen faktörlerin belirlenmesi önem taşımaktadır. Bu faktörler arasında sermaye artışı duyuruları da bulunmaktadır. Bu çalışmanın amacı, bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkisini incelemektir. Çalışmada araştırma yöntemi olarak olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Bu çerçevede, Borsa İstanbul'da işlem gören şirketler, BİST-100 endeksi içerisinde yer alan ve BİST-100 endeksi dışında kalanlar olmak üzere ayrılarak 2017-2022 yılları arasında yaptıkları bedelli sermaye artışı duyuruları 5 ve 10 günlük olmak üzere iki farklı olay penceresinde analiz edilmiştir. Bu doğrultuda yapılan analiz ile şirket büyüklüğünün veya olay penceresinin uzunluğunun farklılaşmasıyla, bulgulardaki olası farklılığın da belirlenmesi hedeflenmiştir. Bulgular, sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Bedelli sermaye artışı duyurularının negatif kümülatif ortalama anormal getiriye neden olduğu saptanmıştır. BİST-100 endeksine dahil olan şirketler tarafından yapılan duyuruların neden olduğu kümülatif ortalama anormal getirilerin, BİST-100 endeksine dahil olmayan şirketlere göre daha fazla negatif değerler aldığı belirlenmiştir. Bu durumda bedelli sermaye artışı duyurularına yatırımcıların verdiği tepkiyi belirleyen faktörlerden birisinin de şirket büyüklüğü olduğu saptanmıştır. Ayrıca elde edilen bulgular Borsa İstanbul'un yarı güçlü formda etkin olmadığını ortaya koymaktadır.

ABSTRACT

Stock returns are one of the most frequently analyzed issues in the finance literature. For all stakeholders of companies, it is important to identify the factors that affect share returns. Capital increase announcements are among these factors. The aim of this study is to examine the effect of rights issue (paid-in capital increase) announcements on share returns. Event study methodology is employed as the research method in the study. In this framework, the companies listed on Borsa Istanbul are classified into two groups: Those included in the BIST-100 index and those outside the BIST-100 index. Rights issue announcements made during the period 2017-2022 are analyzed within two different event windows: 5-day and 10-day periods. The analysis aims to identify whether differences in company size or the length of the event window led to variations in the findings. Findings reveal that capital increase announcements have a significant impact on stock returns. Rights issue announcements were found to result in negative cumulative average abnormal returns. Moreover, cumulative average abnormal returns initiated by the announcements of BIST-100 index firms generated more negative abnormal returns compared to those by companies not included in the BIST-100 index. Thus, company size appears to be a significant factor that impacts the reaction of investors to rights issue announcements. In addition, findings reveal that Borsa Istanbul does not seem to be efficient in the semi-strong form.

GİRİŞ

Firmalar, finansman ihtiyaçlarını giderebilmek amacıyla çeşitli yöntemlere başvurabilmektedir. Bu yöntemlerden biri de sermaye artışı kararlarıdır. Sermaye artışı yoluyla firmalar, artışın türüne bağlı olarak iç veya dış kaynaklardan fon sağlayabilmektedir (Kaderli ve Başkaya, 2017). Firmaların kar yedekleri veya sermaye yedekleri gibi iç kaynaklarını kullanarak gerçekleştirdikleri sermaye artışı türü bedelsiz sermaye artışı olarak adlandırılmaktadır (Arslan, 2015, s. 70). Bedelli sermaye artışı ise şirketler tarafından dış kaynaklar aracılığıyla temin edilen yeni fonlar ile mevcut sermayenin artırılması ve bu artışa karşılık yeni payların ihraç edilmesi işlemi olarak tanımlanmaktadır. Bu süreçte, mevcut ortaklara yeni payları belli bir oranda satın alma hakkı tanınmakta olup, bu hakka rüçhan hakkı denilmektedir (Topçu ve Demirkol, 2015). Rüçhan hakkı, pay sahibine tanınan bir seçenek olup, kullanımı zorunlu değildir. Sermaye artışı kararının ardından, hak sahibi rüçhan hakkını kullanarak yeni payları satın alma veya bu hakkını üçüncü bir kişiye devretme özgürlüğüne sahiptir (Aydın, 2020). Mevcut ortakların bedelli sermaye artışına katılım kararları, şirketin amaçları, büyüme potansiyeli ve finansal yapısı gibi faktörlerden etkilenmektedir. Ayrıca, ortakların sermaye artışı süreci boyunca nakit kaynaklara erişim kolaylığı da bu kararı belirleyen önemli bir değişken olarak öne çıkmaktadır (Işiker ve Taş, 2021).

Şirketlerin bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkilerinin incelenmesi, piyasa etkinliği kavramı bağlamında önemli bir araştırma konusudur. Etkin Piyasalar Hipotezi kapsamında, menkul kıymet fiyatlarının mevcut tüm bilgileri yansıttığı kabul edilir. Bu hipotez, piyasaların etkin bir şekilde işlediği ve yatırımcılar arasında bilgi paylaşımının yaygın olduğu varsayımına dayanır. Bu nedenle, yatırımcıların sahip olduğu bilgiler pay fiyatlarını doğrudan etkileyerek, piyasada herhangi bir yatırımcının uzun vadede sürekli olarak ortalamadan daha yüksek bir getiri elde etmesini engellemektedir (Bayraktar, 2012). Fama, etkin piyasaları, bilginin pay fiyatlarına yansıma düzeyine göre zayıf form, yarı güçlü form ve güçlü form olmak üzere üç kategoride sınıflandırmıştır. Zayıf formda etkin piyasalarda, pay fiyatları geçmiş fiyat hareketleri ile ilgili tüm bilgileri yansıtmaktadır. Yarı güçlü formda etkin

piyasalarda ise fiyatların halka açıklanmış tüm bilgileri yansıttığı durumdur. Güçlü formda etkin piyasalarda ise fiyatların piyasada mevcut tüm bilgileri yansıttığı varsayılmaktadır (Fama, 1970).

Etkin Piyasalar Hipotezi'nin test edilebilmesi için kullanılan yöntemlerden birisi olay çalışması yöntemidir. Olay çalışması yöntemi, bir şirket özelinde yaşanan belirli bir olayın, şirketin pay getirileri üzerindeki etkilerinin ekonometrik yöntemler kullanılarak incelenmesini sağlayan bir araştırma yöntemidir (Brown ve Warner, 1985). Bu çalışmada olay çalışması yöntemi kullanılarak şirketlerin bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkileri incelenmiştir. Etkin piyasalar hipotezine göre, piyasalar tüm mevcut bilgiyi hızlı ve doğru bir şekilde fiyatlara yansıtmakta ve dolayısıyla bu tür duyuruların pay getirileri üzerinde anlamlı bir etkisinin bulunmaması beklenmemektedir. Ancak, özellikle gelişmekte olan piyasaların etkinlik düzeyine ilişkin tartışmalar göz önüne alındığında, bedelli sermaye artışı duyurularının anormal getirilere yol açıp açmadığının test edilmesi, gerek teorik gerekse pratik açıdan önem taşımaktadır.

Çalışmanın birincil amacı, Etkin piyasalar hipotezi çerçevesinde bedelli sermaye artışı duyurularının Borsa İstanbul'daki şirketlerin pay getirilerindeki etkisini incelemektir. Bu amaç doğrultusunda, bedelli sermaye artışı duyurularının farklı olay pencerelerinde (5 günlük ve 10 günlük) pay getirileri üzerindeki etkileri analiz edilmiştir. Böylece piyasaların etkinlik düzeyini belirlemeye yönelik bulgular elde edilmiştir.

İkincil olarak, bedelli sermaye artışı duyurularının etkisinin şirket büyüklüğüne göre farklılaşıp farklılaşmadığı araştırılmıştır. Şirket büyüklüğü, piyasa tepkilerindeki farklılıkları ve bu farklılıkların temel dinamiklerini anlamada önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir. Bu doğrultuda, BİST-100 kapsamında yer alan şirketler ve BİST-100 dışında kalan şirketler ayrı ayrı ele alınmış ve bulgular karşılaştırılmıştır.

Bu çalışma, teorik açıdan piyasaların etkinlik düzeyine ilişkin literatüre katkı sağlamayı, pratik açıdan ise yatırımcılar ve piyasa düzenleyicileri için yol gösterici olmayı hedeflemektedir. Özellikle, sermaye artışı gibi önemli finansal kararların, piyasa katılımcılarının beklenti

ve tepkileri üzerindeki etkisinin anlaşılması, hem finans literatürüne hem de uygulamaya katkı sunacaktır.

Çalışma beş bölümden oluşmaktadır. Giriş bölümünün ardından, ikinci bölümde literatür incelemesi yapılmıştır. Üçüncü bölümde ise araştırmada kullanılan veriler ve araştırma yöntemi açıklanmıştır. Dördüncü bölümde araştırmanın bulguları açıklanmıştır. Beşinci bölümde ise bulguların değerlendirildiği sonuç kısmı yer almaktadır.

LİTERATÜR TARAMASI

Bedelli sermaye artışı, şirketlerin sermaye yapısını güçlendirmek için başvurdukları önemli finansal araçlardan biridir. Bu aracın etkileri ve uygulama şekilleri hem uluslararası literatürde hem de Türkiye özelinde birçok araştırmacının konusu olmuştur. Bu literatür taraması, bedelli sermaye artışının çeşitli çalışmalarda ele alınış biçimlerini ve elde edilen sonuçları inceleyerek, konu hakkındaki bilgileri bir araya getirmeyi hedeflemektedir.

Uluslararası literatürde, sermaye artışı kararlarının hisse senedi getirileri üzerindeki etkileri sıklıkla incelenmiştir. Tsangarakis (1993) Yunanistan pay piyasasında 1981-1990 döneminde gerçekleştirilen 34 bedelli sermaye artışı duyurusunun pay getirileri üzerindeki etkilerini olay çalışması yöntemiyle incelemiştir. Araştırmada duyuruların ardından anormal getirilerin gözlenmediği belirtilerek, söz konusu dönemde Yunanistan pay piyasasının yarı güçlü formda etkin olduğu saptanmıştır. Bohren, Eckbo ve Michalsen (1997), Oslo Menkul Kıymetler Borsası'nda 1980-1993 yılları arasındaki payları işlem gören şirketler tarafından yapılan 200 bedelli sermaye artışını olay çalışması yöntemiyle incelemişlerdir. Çalışmalarında, bedelli sermaye artışı duyurularının %2 oranında pozitif anormal getiri sağladığını tespit etmişlerdir. Marsden (2000), Yeni Zelanda'da 1976-1994 yılları arasında gerçekleştirilen bedelli sermaye artışı duyurularını incelemek için olay çalışması yöntemini kullanmıştır. Araştırma, bu duyuruların ardından negatif anormal getirilerin ortaya çıkabileceğini göstermiştir. Slovin, Sushka ve Lai (2000) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İngiltere örneği incelenmiştir. Araştırma kapsamında, 1986-1994 yılları arasında gerçekleşen 220 bedelli sermaye artışı duyurusu, olay çalışması yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Çalışmanın bulguları, bedelli sermaye artışı

duyurularının istatistiksel olarak anlamlı negatif anormal getirilere yol açtığını göstermiştir. Gajewski ve Ginglinger (2002), 1986-1996 döneminde Fransa'daki şirketlerin gerçekleştirdikleri bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirilerine etkisini incelemişlerdir. Bu dönemde, 197 bedelli sermaye artışı duyurusu olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma sonuçları, bedelli sermaye artışı duyurularının negatif anormal getirilerle sonuçlandığını ortaya koymuştur. Riano, Ruiz ve Santamaria (2005) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İspanya örneği incelenmiştir. Araştırma, 1992-1998 yılları arasında İspanya'da işlem gören şirketlerin gerçekleştirdiği bedelli sermaye artışı duyurularını kapsamaktadır. Analizler, olay çalışması yöntemi kullanılarak yapılmıştır. Çalışmanın bulguları, bedelli sermaye artışı kararlarının mevcut likiditeyi ve alım-satım faaliyetlerini artırmasına rağmen payların anormal değer kazanması üzerinde önemli bir etki yaratmadığını göstermiştir. Cronqvist ve Nilsson (2005) tarafından yapılan araştırmada, İsveç örneği incelenmiştir. Çalışma, 1986-1999 döneminde Stockholm Menkul Kıymetler Borsası'ndaki şirketlerin gerçekleştirdiği 160 bedelli sermaye artışı ve 136 tahsisli sermaye artışı duyurusunu olay çalışması yöntemini kullanarak analiz etmiştir. Araştırmanın sonuçları, bedelli sermaye artışı duyurularının istatistiksel olarak anlamlı bir etkisinin bulunmadığını, ancak tahsisli sermaye artışı duyurularının istatistiksel olarak anlamlı %7,3 pozitif anormal getirilere yol açtığını göstermiştir. Owen ve Suchard (2008), Avustralya Menkul Kıymetler Borsası'ndaki şirketlerin 1993-2001 döneminde gerçekleştirdikleri 207 bedelli sermaye artışı duyurusunu incelemişlerdir. Bu çalışma, olay çalışması yöntemi kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Araştırmanın sonuçlarına göre, bedelli sermaye artışı duyurularının negatif anormal getirilerle sonuçlandığı tespit edilmiştir. Fung, Leung ve Zhu (2008) tarafından yapılan çalışmada, Çin örneği incelenmiştir. Araştırma, 1993-2000 yılları arasında gerçekleşen 447 bedelli sermaye artışını olay çalışması yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Çalışmanın bulguları, bedelli sermaye artışı kararının açıklanacağı yönetim kurulu toplantısı öncesinde yüksek pozitif anormal getirilerin elde edildiğini ortaya koymuştur. Ancak, bedelli sermaye artış onayı alındığında pozitif tepki, yönetim kurulu toplantısı öncesindeki

kadar yüksek olmamaktadır. Ayrıca, ihraç bedeli arttıkça pozitif anormal getiri miktarının da arttığı, ancak büyük şirketlerin gerçekleştirdiği ihraçlarda pozitif anormal getirinin azaldığı gözlemlenmiştir. Bolognesi ve Gallo (2013) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İtalya örneği incelenmiştir. Araştırma, 2007-2011 yılları arasında 63 şirketin yaptığı 70 bedelli sermaye artışı duyurusunu olay çalışması yöntemiyle analiz etmiştir. Çalışmanın sonuçları, bedelli sermaye artışı duyurularının istatistiksel olarak anlamlı pozitif anormal getiriler sağladığını göstermiştir. Krakstad ve Molnar (2015) tarafından yapılan çalışmada, Norveç örneği incelenmiştir. Araştırmada, 1992-2010 döneminde Oslo Menkul Kıymetler Borsası'ndaki şirketlerin gerçekleştirdiği 320 bedelli sermaye artışı duyurusu olay çalışması yöntemi kullanılarak analiz edilmiştir. Bulgular, bedelli sermaye artışı duyurularının yaklaşık %7 ile %10 arasında negatif anormal getirilerle sonuçlandığını göstermiştir. Holderness ve Pontiff (2016) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, ABD örneklemini incelenmiştir. Araştırma, 1983-2009 döneminde New York Menkul Kıymetler Borsası'nda gerçekleştirilen 164 bedelli sermaye artışı duyurusu olay çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir. Çalışmanın sonuçları, bedelli sermaye artışı duyurularının negatif anormal getirilerle sonuçlandığını ortaya koymuştur. Martino ve Busatto (2018) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, İtalya örneği incelenmiştir. 2007-2016 yılları arasında yapılan 156 bedelli sermaye artışı duyurusu olay çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir. Bedelli sermaye artışının duyurulduğu gün ile artışın gerçekleştiği gün piyasa tepkileri ayrı ayrı değerlendirilmiştir. Çalışma bulguları, bedelli sermaye artışının gerçekleştiği tarihte piyasanın verdiği tepkinin, duyurunun yapıldığı güne kıyasla daha olumsuz olduğunu ortaya koymuştur. Dewi ve Candraningrat (2019), Endonezya örneğini incelemişlerdir. Çalışma kapsamında, 2014-2018 yılları arasında yapılan 27 bedelli sermaye artışı duyurusu, olay çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir. Araştırma bulguları, bu dönemde bedelli sermaye artışı duyurularının anormal getirilere yol açmadığını göstermiştir. Bu sonuçlar, Endonezya hisse senedi pazarının ilgili dönemde yarı güçlü formda etkin olduğunu ortaya koymaktadır. Pathak (2019) tarafından yapılan çalışmada, Nepal örneklemini incelenmiştir. Araştırma, 2007-2017

yılları arasında Nepal'de faaliyet gösteren 5 bankanın bedelli sermaye artışı duyurularını, olay çalışması yöntemi kullanarak analiz etmiştir. Duyuru tarihinden 90 gün öncesi ve 10 gün sonrası olay penceresi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın sonuçları, kümülatif anormal getirilerin elde edilebileceğini göstermiş olsa da bulguların istatistiksel olarak anlamlı olmadığı belirlenmiştir. Widyatmoko, Suja'I ve Salim (2022) tarafından yapılan çalışmada, Endonezya örneği incelenmiştir. Araştırmada, 2017-2020 döneminde Endonezya Menkul Kıymetler Borsası'ndaki şirketlerin gerçekleştirdiği bedelli sermaye artışları olay çalışması yöntemiyle analiz edilmiştir. Olay gününden 5 gün öncesi ve 5 gün sonrası olay penceresi olarak belirlenmiştir. Çalışmanın bulguları, bedelli sermaye artışlarının anlamlı bir anormal getiriye yol açmadığını, ancak işlem hacmini artırdığını ortaya koymuştur. Vuuren, Ward ve Muller (2023) tarafından gerçekleştirilen çalışmada, Johannesburg Menkul Kıymetler Borsası'nda 2005-2022 yılları arasında gerçekleştirilen 229 bedelli sermaye artışı duyurusunun pay getirilerindeki etkileri olay çalışması yöntemi aracılığıyla analiz edilmiştir. Araştırma bulguları duyuruların negatif kümülatif ortalama anormal getiriye sebep olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de bedelli sermaye artışı kararlarının pay getirileri üzerindeki etkilerini inceleyen çeşitli çalışmalardan elde edilen bulgular aşağıda özetlenmiştir. Muradoğlu ve Aydoğan (1999) çalışmalarında İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda (İMKB) 1988-1994 döneminde payları işlem gören şirketlerin temettü ve bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkilerini incelemiştir. Bu analiz için, 169 şirketin yapmış olduğu toplam 513 duyuru araştırma kapsamına alınmıştır. Olay çalışması yöntemi benimsenen çalışmada olaydan önceki ve sonraki 30 iş günü olay penceresi olarak tercih edilmiştir. Araştırma sonucunda, duyuruların pozitif anormal getirilerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Cun (2010), İMKB'de işlem gören şirketlerin bedelli sermaye artış kararlarının pay getirilerine olan etkilerini 1986-2007 yılları arasında gerçekleşen 884 bedelli sermaye artışı duyurusu üzerinde BHR ve BHAR yöntemleriyle incelemiştir. Çalışma sonuçları, uzun vadede bedelli sermaye artışlarının şirketlerin pay performanslarını olumsuz etkilediğini göstermiştir. Tepe (2012)

çalışmasında, 1994-2010 döneminde İMKB'de yapılan 762 bedelli sermaye artışı duyurusunun pay getirilerine olan etkilerini belirleyebilmek için olay çalışması yöntemini kullanmıştır. Araştırmada, bu etkilerin karşılaştırılabilir olması amacıyla 2001 ekonomik krizi öncesi ve sonrası olarak ayrı ayrı incelenmiştir. Bulgular, 2001 krizinden önceki dönemde bedelli sermaye artışı duyurularının %0,87 oranında negatif anormal getirilere yol açtığını; kriz sonrası dönemde ise bu oranın %2,2'ye yükseldiğini göstermiştir. Küçüksille ve Mizrahi (2015), 2010-2014 döneminde Borsa İstanbul şirketlerinin gerçekleştirdiği bedelli sermaye artışı duyurularının anormal getirilere neden olup olmadığını incelemişlerdir. Çalışmada, Borsa İstanbul'un bu dönemde yarı-güçlü formda etkin olup olmadığını değerlendirmeyi hedeflemiştir. Araştırmada, bedelli sermaye artışı duyurularının pay performansı üzerindeki etkilerini anlamak için olay çalışması yöntemi kullanılmıştır. Araştırma sonuçları, duyuru tarihinden sonraki birinci, dördüncü ve dokuzuncu gün istatistiki açıdan anlamlı negatif anormal getirilerin sağlanabildiğini ortaya koymuştur. Bu bulgular, Borsa İstanbul'un ilgili dönemde yarı-güçlü formda etkin olmadığını göstermiştir. Yolcu ve Öztürk (2021), payları BIST-100 endeksinde yer alan şirketlerin 2007-2016 yılları arasında bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkilerini olay çalışması yöntemini kullanarak araştırmışlardır. Bulgular, bedelli sermaye artışı duyuruları öncesindeki dönemlerde negatif; duyuru sonrası dönemlerde ise pozitif anormal getirilerin ortaya çıktığını göstermiştir. Işiker ve Taş (2021), Borsa İstanbul'da işlem gören şirketlerin bedelli sermaye artışlarına ilişkin yatırımcı tepkilerini değerlendirmeyi ve bu tepkilerin nedenlerini araştırmayı hedeflemişlerdir. 2010-2019 yılları arasında bedelli sermaye artışı duyurusu yapan şirketlerin pay fiyatlarındaki değişimler, olay çalışması yöntemiyle incelenmiştir. Araştırma bulguları, bedelli sermaye artışlarının negatif kümülatif anormal getiriler yaratarak yatırımcılar üzerinde olumsuz bir etki bıraktığını ortaya koymuştur. Ayrıca, bedelsiz ve bedelli sermaye artışlarının eş zamanlı olarak yapılmasının yatırımcı tepkilerini pozitif yönde etkilediği bulunmuştur.

Literatür taramasının özeti aşağıda verilen 1 numaralı tablo ile gösterilmektedir.

Tablo 1. Literatür Taraması Özeti

Yazar(lar)	İncelenen Ülke	İncelenen Dönem	Sonuç
Tsangarakis	Yunanistan	1981-1990	Etki yok
Bohren, Eckbo ve Michalsen	Norveç	1980-1993	Pozitif etki
Marsden	Yeni Zelanda	1976-1994	Negatif etki
Slovin, Sushka ve Lai	İngiltere	1986-1994	Negatif etki
Gajewski ve Ginglinger	Fransa	1986-1996	Negatif etki
Riano, Ruiz ve Santamaria	İspanya	1992-1998	Etki yok
Cronqvist ve Nilsson	İsveç	1986-1999	Etki yok
Owen ve Suchard	Avustralya	1993-2001	Negatif etki
Fung, Leung ve Zhu	Çin	1993-2000	Pozitif etki
Bolognesi ve Gallo	İtalya	2007-2011	Pozitif etki
Krakstad ve Molnar	Norveç	1992-2010	Negatif etki
Holderness ve Pontiff	ABD	1983-2009	Negatif etki
Martino ve Busatto	İtalya	2007-2016	Negatif etki
Dewi ve Candraningrat	Endonezya	2014-2018	Etki yok
Pathak	Nepal	2007-2017	Etki yok
Widyatmoko, Suja'i ve Salim	Endonezya	2017-2020	Etki yok
Vuuren, Ward ve Muller	Güney Afrika	2005-2022	Negatif etki
Muradoğlu ve Aydoğan	Türkiye	1988-1994	Pozitif etki
Cun	Türkiye	1986-2007	Negatif etki
Tepe	Türkiye	1994-2010	Negatif etki
Küçüksille ve Mizrahi	Türkiye	2010-2014	Negatif etki
Yolcu ve Öztürk	Türkiye	2007-2016	Pozitif etki
Işiker ve Taş	Türkiye	2010-2019	Negatif etki

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ VE VERİLER

Olay çalışması yöntemiyle yürütülen bu araştırmada, gerekli veriler Kamuyu Aydınlatma Platformu ve Finnet üzerinden elde edilmiştir. Bu çalışma kapsamında, 2017-2022 döneminde Borsa İstanbul'da faaliyet gösteren tüm şirketlerin gerçekleştirdiği bedelli sermaye artışı duyuruları incelenmiştir. Şirketler, BIST-100 endeksinde yer alıp almamalarına göre iki farklı grupta değerlendirilmiştir. İlgili dönemde, BIST-100 endeksindeki 15 şirketin 20 duyurusu ile endeks dışındaki 98 şirketin 128 duyurusu olmak üzere toplam 148 şirket duyurusu incelenmiştir. Mackinlay (1997) çalışmasında olay çalışması yönteminde günlük veri kullanımı ile yapılan analizlerin, gerçek etkileri tespit etme yeteneğinin haftalık ve aylık veri kullanımıyla yapılanlara kıyasla daha yüksek olduğunu ifade etmiştir. Benzer şekilde, Fama, Fisher, Jensen ve Roll (1969) duyuru sonrasında bilginin pay fiyatlarına hızlı biçimde yansıdığını belirtmektedir. Bu sebeple duyurunun kısa dönemdeki etkisini ölçmek ve elde edilen bulguların karşılaştırılabilir olması amacıyla duyurunun gerçekleşmesinin 5 gün öncesi ve 5 gün sonrasını gösteren (-5,+5) birinci olay penceresi ve 10 gün öncesi ve 10 gün sonrasını gösteren (-10,+10) ikinci olay penceresi olmak üzere iki farklı olay penceresi kullanılmıştır.

Brown ve Wagner (1985) ile Mackinlay (1997) çalışmalarında olay çalışması yönteminde parametre tahmini için bir yıllık dönemin uygun bir seçim olduğu belirtilmektedir. Literatürde de sıklıkla bu zaman dilimi dikkate alınarak analiz yapılmaktadır. Bu sebeplerden dolayı gerçekleştirilen analizlerde 5 günlük ve 10 günlük olmak üzere iki olay penceresi kullanılmıştır. Olay pencereleri kullanılırken 5 günlük olay penceresi için duyuru tarihinin beş gün öncesi ve beş gün sonrasını kapsayacak bir zaman penceresi (-5,+5) oluşturulmuştur. Olay öncesi dönem 244 gün olarak belirlenirken; tahmin dönemi 239 gün olarak hesaplanmıştır. (-10,+10) olay aralığı için ise duyuru tarihinin on gün öncesi ve on günü sonrasını kapsayacak şekilde daha geniş bir zaman penceresi oluşturulmuştur. Bu pencerede, olay öncesi dönem yine 244 gün olarak belirlenirken; tahmin dönemi 234 güne düşmüştür. Her iki durumda da olay günü ve belirlenen gün sayısı kadar önceki ve sonraki günler olay

penceresine dahil edilerek, sırasıyla 250 gün ve 255 gün uzunluğunda inceleme dönemleri oluşturulmuştur.

Şirketlerin bedelli sermaye artışı duyurularına piyasanın nasıl tepki verdiğini ölçmek amacıyla anormal getiriler hesaplanmıştır. Hesaplama piyasa modeli kullanılmış olup piyasa getirisi olarak BIST-100 endeksi verilerinden faydalanılmıştır. Böylece, şirketlerin pay getirilerinden piyasa genelindeki getirilerin etkisi arındırılarak, duyuruların özel etkisi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Olay çalışması yöntemi, bir şirketi ilgilendiren önemli bir olayın ilgili şirketin pay getirilerindeki etkisini ölçmek için kullanılan ekonometrik bir yaklaşımdır (Brown ve Warner, 1985). Olay çalışması yöntemi, piyasaya ulaşan bilgilere dair pay getirileri üzerindeki etkileri doğru ve tutarlı şekilde ortaya koyması nedeniyle piyasa etkinliğinin ölçülmesinde ve etkin piyasalar hipotezinin test edilmesinde yaygın olarak kullanılmaktadır (Sarıgül, 2015; Büyükaslan ve Günay, 2022). Olay çalışması yönteminde ilk adım, olay penceresinin tanımlanmasıdır. Olay penceresi, olay tarihinden önceki ve sonraki belirli bir süreyi kapsayacak şekilde belirlenir. Bu süreçte, ilgili şirketin olay penceresi içindeki gerçekleşen pay getirileri hesaplanır ve bu tarihler için beklenen getiriler tahmin edilir. Anormal getiriler gerçekleşen getiriler ile beklenen getiriler arasındaki farktan oluşmaktadır. Anormal getirilerin toplamı kümülatif anormal getirileri oluşturur. Anormal ve kümülatif anormal getirilerin istatistiki açıdan anlamlılığı ise t testi ile değerlendirilir (Karakuş, Zor, vd., 2017).

Olay çalışmalarında hesaplanan pay getirileri hem kâr paylarını hem de fiyat değişimlerini içermekte olup, 1 nolu formül ile ifade edilmektedir (Henderson, 1990):

$$R_{it} = \ln \left[\frac{\text{Fiyat}_{i,t} + \text{Kâr payı}_{i,t}}{\text{Fiyat}_{i,t-1}} \right] \quad (1)$$

$$R_{it} = \ln \left[\frac{P_{i,t} + D_{i,t}}{P_{i,t-1}} \right]$$

$R_{i,t}$: i payının t dönemdeki getirisi,
 $P_{i,t}$: i payının t dönemdeki fiyatı (Price),
 $P_{i,t-1}$: i payının t-1 dönemdeki fiyatı,
 $D_{i,t}$: i payının sahiplerine t döneminde ödenen kâr payıdır (Dividend).

Anormal getiri, bir finansal varlığın beklenen getirisinden sapma gösteren getiriyi ifade eder ve genellikle piyasaya duyurulan bilgilerin ötesinde bir performans sergilenmesi durumunda ortaya çıkar. Anormal getiri, olay tarihindeki genel pazar endeksi veya benzeri bir referans noktasıyla karşılaştırılarak hesaplanır. Yatırım veya varlık, bu referans noktasına göre daha yüksek bir getiri sağladığında pozitif, daha düşük bir getiri sağladığında ise negatif anormal getiri olduğu sonucuna varılır (Rao, 1995; Cowan, 1992).

Olay penceresinde gerçekleşen getirilerle aynı dönemdeki beklenen getiriler arasındaki fark hesaplanarak anormal getiriler hesaplanabilmektedir (Brown ve Warner, 1980). Beklenen getiri hesaplamalarında piyasa modeli yöntemi kullanılmakta olup bu süreçte önce piyasa modeli ile parametre tahminleri yapılmakta, ardından bu parametreler kullanılarak anormal getiriler hesaplanmaktadır (Binder, 1998). Piyasa modeli tahminini hesaplamak için 2. nolu formül kullanılmaktadır (Sharpe, 1963):

$$R_{i,t} = a_i + \beta_i R_{mt} + e_{it} \quad (2)$$

$R_{i,t}$: i payının t dönemindeki getirisi,
 R_{mt} : pazar portföyünün t dönemindeki getirisi,
 a_i : sabit terim,
 β_i : i payının sistematik riski,
 e_{it} : hata terimidir.

Bir olayın gerçekleşmesi veya duyurulması sonrasında, normal şartlarda beklenen getirilerden önemli ölçüde farklılık gösteren getiriye anormal getiri denir. Anormal getiriler, genellikle piyasa endeksinin getirileri ile karşılaştırılarak yorumlanır (Eyüboğlu ve Bulut, 2016). Anormal getirinin hesaplanmasında 3 nolu formül kullanılmaktadır (Bowman, 1983; Cowan, 1992):

$$AR_{it} = R_{it} - a_i - b_i R_{mt} \quad (3)$$

$$AR_{it} = R_{it} - (a_i + b_i R_{mt})$$

AR_{it} : i payı için t günündeki anormal getiri,
 R_{it} : i payının t günündeki gerçekleşen getirisi,
 R_{mt} : Pazar portföyünün t dönemindeki getirisi,
 a_i : Regresyon sabiti (Kesişim),
 b_i : Finansal varlık getirisinin piyasa getirisine olan hassasiyeti (Beta).

Formül içerisinde bulunan ve parametreleri pazar modelinin kullanılması ile olay öncesi penceresinde tahmin edilen parametrelerdir (Kandır, 2013). Ortalama Anormal

Getiri (AAR), bir örneklemdaki tüm şirketlerin anormal getirilerinin aritmetik ortalamasıdır. 4 nolu formül ile gösterilmektedir (Brown ve Warner, 1985; Binder, 1998):

$$AAR_{it} = \frac{1}{N} \sum_{i=1}^N AR_{it} \quad (4)$$

AAR_{it} : i payı için t günündeki

ortalama anormal getiri,

AR_{it} : i payı için t günündeki anormal getiri,

N : t tarihinde örneklemdaki pay sayısıdır.

Anormal getirilerin ardışık olarak toplanması sonucunda Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler (CAAR) hesaplanmakta olup 5 nolu formül ile gösterilmektedir (Dodd ve Warner, 1983):

$$CAAR_{it} = \sum_i^N AAR_{it} \quad (5)$$

$CAAR_{it}$: i payı için t günündeki ortalama anormal getirilerin toplamı,

AAR_{it} : i payı için t günündeki ortalama anormal getiridir.

Olay penceresindeki olay günü ve diğer günlerin istatistiksel olarak anlamlılığını ölçmek için t istatistiği 6 nolu formül kullanılarak hesaplanmaktadır (Brown ve Warner, 1985):

$$t = \frac{AAR}{S(AAR_t)} \quad (6)$$

t : t istatistiği

AAR : Ortalama anormal getiri

$S(AAR_t)$: t günündeki anormal getirinin standart sapması

Anormal getirinin t günündeki standart sapması aşağıdaki 7 nolu formül ile hesaplanabilmektedir (Eryiğit, 2007):

$$S(AAR_t) = \sqrt{\sum_{i=1}^N \frac{(AR_i - AAR)^2}{N}} \quad (7)$$

$S(AAR_t)$: t günündeki anormal getirinin standart sapması

AAR_t : t günündeki ortalama anormal getiri

AR_i : i payı için anormal getiri

AAR : Ortalama anormal getiri

N : t tarihinde örneklemdaki pay sayısı

BULGULAR

BİST-100 endeksine dahil olan ve olmayan şirketler, çalışma kapsamında ayrı ayrı değerlendirilmiştir.

BİST-100 Endeksinde Yer Alan Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularına Ait Bulguların İncelenmesi

BİST-100 endeksinde yer alan şirketlere ilişkin bulgular Tablo 2’de 5 günlük olay penceresinde sunulmuştur.

Tablo 2. BİST-100 Endeksindeki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 5 Gün Öncesi ve 5 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Ortalama Anormal Getiriler, t Değerleri ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Olay Günleri	AAR	t istatistiği	CAAR
-5	-0,009	-1,464	-0,009
-4	0,002	0,307	-0,007
-3	0,006	1,039	-0,001
-2	0,002	0,354	0,001
-1	0,003	0,547	0,005
0	-0,002	-0,246	0,003
1	-0,030	-4,965	-0,027
2	-0,003	-0,480	-0,030
3	-0,018	-3,008	-0,048
4	-0,011	-1,779	-0,059
5	-0,004	-0,713	-0,064

Tablo 2’de, 2017-2022 döneminde BİST-100 endeksi kapsamındaki şirketlerin gerçekleştirdiği bedelli sermaye artışı duyurularına ait, duyuru tarihi olay tarihi olarak kabul edilerek hesaplanmış olan ortalama anormal getiriler, t istatistikleri ve kümülatif ortalama anormal getiriler yer almaktadır. Tablo 2’deki bulgular incelendiğinde, olay tarihinden sonraki 1. ve 3. günlerdeki ortalama anormal getirilerin istatistiksel olarak anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Kümülatif ortalama anormal getiriler değerlendirildiğinde ise olay gününe kadar bir artış olduğu, ancak olay günü ve sonrasında kümülatif ortalama anormal getirilerin düşüşe geçtiği gözlemlenmektedir. Kümülatif ortalama anormal getirilerin sıfırdan farklı olması sebebiyle, ilgili dönemde bedelli sermaye artışı

duyurularının pay getirilerini etkilediği belirlenmiştir. Elde edilen bulgu Adaoğlu (2006), Cun (2010), Tepe (2012), Küçüksille ve Mizrahi (2015), Işıker (2021) tarafından yapılan çalışmaların bulguları ile benzerlik göstermektedir.

Tablo 3. BİST-100 Endeksindeki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 5 Gün Öncesi ve 5 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Dönem	CAAR
CAAR(-5,5)	-0,064
CAAR(-5,-1)	0,005
CAAR(1,5)	-0,067

Üç farklı dönem için kümülatif ortalama anormal getiri hesaplaması yapılmış ve bulgular Tablo 3’te sunulmuştur. CAAR(-5,5) tüm olay dönemini, CAAR(-5,-1) olay öncesi dönemi ve CAAR(1,5) ise olay sonrası dönemi temsil etmektedir. Olay gününe kadar artış gösteren ve pozitif seyreden kümülatif ortalama anormal getirilerin, olay günü ve sonrasında negatif değerlere dönüştüğü gözlemlenmiştir.

BİST-100 endeksinde yer alan şirketlere ilişkin bulgular Tablo 4’te 10 günlük olay penceresinde sunulmuştur.

Tablo 4. BİST-100 Endeksindeki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 10 Gün Öncesi ve 10 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Ortalama Anormal Getiriler, t Değerleri ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Olay Günleri	AAR	t istatistiği	CAAR
-10	0,000	0,017	0,000
-9	0,001	0,229	0,001
-8	-0,012	-1,926	-0,010
-7	-0,006	-0,985	-0,016
-6	0,010	1,729	-0,006
-5	-0,009	-1,478	-0,015
-4	0,002	0,313	-0,013
-3	0,006	1,049	-0,006
-2	0,002	0,362	-0,004
-1	0,003	0,549	-0,001
0	-0,001	-0,233	-0,002
1	-0,030	-4,993	-0,033

2	-0,003	-0,478	-0,036
3	-0,018	-3,038	-0,054
4	-0,011	-1,783	-0,065
5	-0,004	-0,717	-0,069
6	0,001	0,215	-0,068
7	-0,007	-1,180	-0,075
8	-0,003	-0,542	-0,078
9	-0,002	-0,334	-0,080
10	-0,007	-1,179	-0,087

Tablo 4'teki bulgular, 5 günlük pencerede olduğu gibi, olay sonrasındaki 1. ve 3. günlerde elde edilen ortalama anormal getirilerin istatistiki açıdan anlamlı olduğunu ortaya koymaktadır. Kümülatif ortalama anormal getiri ise olay öncesi dönemde dalgalı seyir izlerken, olay sonrası dönemde genel olarak düşüş eğilimi göstermiştir. Yalnızca 6. günde sınırlı bir artış gözlemlenmiştir.

Tablo 5. BİST-100 Endeksindeki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 10 Gün Öncesi ve 10 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Dönem	CAAR
CAAR(-10,10)	-0,087
CAAR(-10,-1)	-0,001
CAAR(1,10)	-0,085

Tablo 5'teki bulgular, kümülatif ortalama anormal getirinin olay öncesi dönemde %0,1 düzeyinde kaldığını, olay sonrası dönemde ise %8,5 oranında negatif bir değer aldığını göstermektedir. Bu sonuç, olay sonrası dönemde hisselerin değerinde belirgin bir düşüş yaşandığını ortaya koymaktadır.

BİST-100 Endeksinde Yer Almayan Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularına Ait Bulguların İncelenmesi

BİST-100 endeksinde yer almayan şirketlere ilişkin bulgular Tablo 6'da 5 günlük olay penceresinde sunulmuştur.

Tablo 6. BİST-100 Endeksi Dışındaki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 5 Gün Öncesi ve 5 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Ortalama Anormal Getiriler, t Değerleri ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Olay Günleri	AAR	t istatistiği	CAAR
-5	0,002	0,716	0,002
-4	-0,002	-0,535	0,001
-3	0,005	1,362	0,005
-2	0,004	1,138	0,009
-1	0,006	1,826	0,015
0	-0,002	-0,510	0,013
1	-0,015	-4,527	-0,002
2	-0,009	-2,769	-0,011
3	-0,002	-0,740	-0,013
4	-0,001	-0,248	-0,014
5	-0,002	-0,503	-0,016

Tablo 6'daki bulgular, bedelli sermaye artışı duyurularının ardından elde edilen pozitif anormal getirilerin ilk iki günde istatistiksel açıdan anlamlı olduğunu göstermektedir. Ayrıca hem BİST-100 endeksine dahil olan hem de dahil olmayan şirketler için olay öncesi dönemde istatistiksel olarak anlamlı bir ortalama anormal getiriye ulaşmanın mümkün olmadığı ortaya koyulmaktadır. Kümülatif ortalama anormal getiriye bakıldığında ise, olay günü ve sonrasında genel bir düşüş trendi gözlenmektedir.

BİST-100 endeksi dışındaki şirketlere ilişkin elde edilen bulgular, BİST-100 şirketlerine ilişkin bulgularla paralellik göstermektedir. Böylelikle Adaoğlu (2006), Cun (2010), Tepe (2012), Küçüksille ve Mizrahi (2015) ile Işıker (2021) çalışmalarında elde edilen bulgular ile uyumlu olduğu görülmektedir.

Tablo 7. BİST-100 Endeksi Dışındaki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 5 Gün Öncesi ve 5 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Dönem	CAAR
CAAR(-5,5)	-0,016
CAAR(-5,-1)	0,015
CAAR(1,5)	-0,029

Tablo 7'deki bulgular, olay öncesi dönemde %1,5 oranında pozitif bir kümülatif ortalama anormal getiri elde edilirken, olay sonrası dönemde bu durumun %2,9 oranında negatif bir kümülatif ortalama anormal getiriye dönüştüğünü göstermektedir.

BİST-100 endeksinde yer almayan şirketlere ilişkin bulgular Tablo 8'de 10 günlük olay penceresinde sunulmuştur.

Tablo 8. BİST-100 Endeksi Dışındaki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 10 Gün Öncesi ve 10 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Ortalama Anormal Getiriler, t Değerleri ve Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Olay Günleri	AAR	t istatistiği	CAAR
-10	-0,002	-0,510	-0,002
-9	-0,006	-1,909	-0,008
-8	0,000	0,151	-0,008
-7	-0,004	-1,064	-0,011
-6	-0,003	-0,898	-0,014
-5	0,002	0,697	-0,012
-4	-0,002	-0,558	-0,014
-3	0,004	1,346	-0,009
-2	0,004	1,111	-0,005
-1	0,006	1,812	0,001
0	-0,002	-0,521	-0,001
1	-0,015	-4,549	-0,016
2	-0,009	-2,802	-0,026
3	-0,003	-0,765	-0,028
4	-0,001	-0,254	-0,029
5	-0,002	-0,508	-0,031
6	-0,006	-1,856	-0,037
7	-0,001	-0,310	-0,038
8	-0,003	-0,970	-0,041
9	-0,002	-0,688	-0,043
10	-0,002	-0,641	-0,045

Tablo 8'deki bulgular, 5 günlük pencerede elde edilen sonuçlarla benzerlik göstererek, olay sonrasındaki ilk iki günde istatistiksel açıdan anlamlı pozitif anormal getirilerin olduğunu göstermektedir. Kümülatif ortalama anormal

getiriler incelendiğinde, olay öncesi dönemde dalgalı seyir izlenirken; olay sonrası dönemde sürekli bir düşüş eğilimi olduğu görülmektedir.

Tablo 9. BİST-100 Endeksi Dışındaki Şirketlerin Bedelli Sermaye Artışı Duyurularından 10 Gün Öncesi ve 10 Gün Sonrası İçin Hesaplanan Kümülatif Ortalama Anormal Getiriler

Dönem	CAAR
CAAR(-10,10)	-0,045
CAAR(-10,-1)	0,001
CAAR(1,10)	-0,044

Tablo 9'daki bulgular, olay öncesi dönemde kümülatif ortalama anormal getirinin %0,1 düzeyinde gerçekleştiğini, olay sonrası dönemde ise %4,4 oranında negatif bir değer aldığını göstermektedir.

SONUÇ VE ÖNERİLER

Firmaların yeni yatırımlar yapma, enflasyon nedeniyle reel değeri azalmış sermayeyi güçlendirme ve reel büyüme ile ortaya çıkan fon ihtiyacını karşılayabilme gibi çeşitli amaçlarla finansman ihtiyacı doğmaktadır. Bu finansman ihtiyacını karşılamak için firmalar, farklı finansman yöntemlerine başvurmaktadır. Bu yöntemlerden biri bedelli sermaye artışıdır. Bedelli sermaye artışı, gerekli fonların, rüçhan hakkının mevcut ortaklar tarafından kullanılması durumunda mevcut ortaklardan; rüçhan hakkının devredilmesi durumunda ise yeni ortaklardan sağlanmasıyla gerçekleştirilir.

Yatırımcılar, pay senetlerine yaptıkları yatırımlar sonucunda getiri beklentisi içindedirler. Pay getirilerini etkileyen birçok faktör bulunmakta olup, bu faktörler finans literatüründe sıklıkla araştırılmaktadır. Bu çalışmada ise bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkileri incelenmektedir. Daha önce Borsa İstanbul üzerine yapılan çalışmalar incelendiğinde, genellikle BİST-100 endeksine dâhil şirketlerin incelendiği ve olay penceresi olarak 5 veya 10 günlük zaman dilimlerinin tercih edildiği gözlemlenmiştir. Bu bulgular ışığında çalışmanın konusu ve örnekleme belirlenmiştir. Çalışmanın örnekleme, BİST-100 endeksine dâhil olan 15 firmanın yaptığı 20 bedelli sermaye artışı duyurusu ile BİST-100 endeksi dışındaki 98 firmanın yaptığı 128 duyurudan oluşmaktadır. 2017-2022 döneminde Borsa

İstanbul'da payları işlem gören şirketlerin bedelli sermaye artışı duyurularının pay getirileri üzerindeki etkileri, olay çalışması yöntemi kullanılarak incelenmiştir. Bu analizde 5 günlük ve 10 günlük olay pencereleri kullanılmıştır. Sermaye artışı duyuru tarihleri etrafındaki günlerde piyasa tepkisini saptayabilmek amacıyla anormal getirilerin ve kümülatif anormal getirilerin hesaplamaları yapılmıştır. Sermaye artışı duyurularının etkileri, BİST-100 endeksinde bulunan şirketler ve BİST-100 endeksi dışındaki şirketler için ayrı ayrı değerlendirilmiş; bu iki grup arasındaki benzerlikler ve farklılıklar belirlenmeye çalışılmıştır.

Çalışmada, bedelli sermaye artışlarının duyurulmasının hem BİST-100 endeksine dahil olan hem de olmayan şirketlerin pay getirileri üzerinde negatif bir etki yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. Özellikle olay duyurusunu takip eden dönemde gözlemlenen bu negatif getiriler, piyasanın bedelli sermaye artışlarını genellikle olumsuz karşıladığını göstermektedir.

Hem BİST-100 endeksi içerisinde yer alan hem de BİST-100 endeksinde yer almayan şirketler için yapılan analizler, olay öncesi dönemde belirgin bir anormal getirinin olmadığını, ancak olay sonrası dönemde negatif bir anormal getirinin ortaya çıktığını göstermektedir. Diğer yandan bulgular, BİST-100 endeksine dâhil olan şirketlerin bedelli sermaye artışı duyurularının, BİST-100 endeksi dışında yer alan şirketlere kıyasla daha olumsuz piyasa tepkilerine yol açtığını göstermektedir. BİST-100 şirketlerinin bedelli sermaye artırımını sonrasında daha yüksek negatif kümülatif anormal getiri elde etmeleri, bu şirketlerin piyasa tarafından daha fazla takip edilmesi ve yatırımcıların bu duyuruları daha yakından izlemelerinden kaynaklanabilir. BİST-100 şirketlerinin yatırımcı kitlesinin daha geniş olması nedeniyle, sermaye artışına ilişkin duyarlılık ve tepkilerin daha belirgin hale geldiği düşünülmektedir.

Ayrıca, BİST-100 endeksine dâhil olan şirketlerin finansal yapıları, büyüklükleri ve piyasa beklentileri, sermaye artışı gibi finansal kararların bu şirketlerin pay fiyatları üzerinde daha büyük bir etkiye sahip olmasına sebep olduğu düşünülmektedir. Yatırımcılar, bu tür büyük şirketlerin bedelli sermaye artışını, finansal zorluk veya likidite ihtiyaçlarının bir göstergesi olarak algılayabilmektedir. Bu

algı, yatırımcıların şirketlerin gelecekteki performansına ilişkin olumsuz beklentilere kapılmasına neden olmakta ve olay sonrası günlerde negatif anormal pay getirilerine yol açabilmektedir.

Elde edilen bulgular, önceki çalışmalar (Adaoğlu, 2006; Cun, 2010; Tepe, 2012; Işıker, 2021; Ünal, 2022) ile uyumlu olup, bedelli sermaye artışlarının pay getirileri üzerindeki olumsuz etkisine dair mevcut literatürü desteklemektedir. Farklı zaman pencerelerinde yapılan analizler, bu sonucun genel olarak geçerli olduğunu ve olay duyurusunu takip eden dönemdeki negatif getirilerin daha belirgin olduğunu ortaya koymuştur.

Çalışmanın bulguları, bedelli sermaye artışı duyurularının piyasa tarafından olumsuz bir şekilde karşılandığını ve negatif kümülatif ortalama anormal getirilere neden olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durumun altında yatan çeşitli nedenler olabilmektedir. Eriş'in (2009) çalışmasında belirtildiği üzere, yöneticiler ile yatırımcılar arasındaki bilgi asimetrisi nedeniyle yatırımcılar, sermaye artışıyla sağlanacak fonların kullanım amaçlarına ilişkin kaygılanabilmekte ve bu sebeple pay getirileri üzerindeki etkisi olumsuz olabilmektedir. Ayrıca, bedelli sermaye artışı duyuruları, yatırımcılar nezdinde firmanın yeterli kârlılığa ulaşamadığı veya nakit sıkıntısı içinde olduğu algısını oluşturabilmekte ve bu durum firmanın finansal durumuna yönelik olumsuz bir piyasa tepkisine yol açabilmektedir. Bunun yanı sıra, firmanın borçlanma yerine bedelli sermaye artışı yolunu seçmesi, firmanın piyasa koşullarında borçlanma zorluğu çektiği veya gelecekteki nakit akışlarında sorun yaşayabileceği şeklinde yorumlanabilmekte ve bu durum yatırımcıların olumsuz bir tutum geliştirmesine neden olabilmektedir.

İlave olarak, istatistiksel olarak anlamlı ortalama anormal getirilerin büyük ölçüde olay sonrasında gerçekleştiği görülmektedir. Karasioğlu'nun (1998) çalışmasında içeriden öğrenenlerin ticareti, şirketle ilgili önemli bilgilerin kamuoyuna açıklanmadan önce belirli kişiler tarafından edinilmesi olarak tanımlanmaktadır. Olay öncesi dönemde sınırlı sayıda anlamlı ortalama anormal getiri gözlemlenmiş olması, içeriden öğrenenlerin ticaretinin bu dönemde ya sınırlı kaldığını ya da gerçekleşmediğini düşündürmektedir.

Öte yandan Stiglitz (2000) bilgi asimetrisi kavramını,

bazı yatırımcıların olay hakkında diğerlerinden daha fazla bilgiye sahip olabileceği ve bu bilgiyi kullanarak anormal getiriler elde edebileceği şeklinde açıklamaktadır. Bilgi asimetrisi, piyasa katılımcıları arasında dengesiz bilgi dağılımına yol açabilir ve bu da olay sonrası dönemde anormal getirilerin oluşmasına katkıda bulunabilmektedir.

Bedelli sermaye artışı duyurularının negatif kümülatif ortalama anormal getirilerle sonuçlandığı tespit edilmiş olup, bu bulgu, bu tür duyuruların pay getirileri üzerinde etkili olduğunu göstermektedir. Yarı güçlü formda etkin piyasalar; tüm kamuya açık bilgileri pay fiyatlarına anında yansıttığı varsayıldığından bulgular, Borsa İstanbul'da incelenen dönem için yarı güçlü formda piyasa etkinliğinin geçerli olmadığına ilişkin bir kanıt olarak değerlendirilmektedir.

Çalışma kapsamında yapılan bedelli sermaye artışı duyuruları iki farklı olay penceresinde incelenmiştir. Böylece olay penceresinin uzunluğunun anormal getiriler üzerindeki etkisinin incelenmesi mümkün olmuştur. Ayrıca BİST-100 endeksindeki ve endeks dışındaki şirketler karşılaştırılarak, şirket büyüklüğünün bedelli sermaye artışı duyurularına verilen tepkiler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Bu şekilde, literatürde daha önceki çalışmalarda yeterince incelenmemiş bir konuya ışık tutulmaktadır. Çalışmanın bu açılardan literatüre özgün bir katkı sunduğu düşünülmektedir. Çalışma bulguları, piyasa etkinliği konusunda önemli bilgiler sağlamaktadır. Bedelli sermaye artışı duyurusunun ardından elde edilen anormal getirilerin büyük ölçüde duyuru sonrasında gerçekleştiği gözlemlenmektedir. Bu durum, yatırımcılar açısından, bedelli sermaye artışı duyurusu yapan bir şirkete yatırım yaparken dikkate alınması gereken önemli bir faktör olarak değerlendirilmektedir.

Gelecekte yapılacak araştırmaların, bedelli sermaye artışı duyurularını; sermaye artışı oranı (ihraç edilen yeni payların mevcut paylara oranı) veya sermaye artışını yapan şirketler arasındaki sektörel farklılıklar dikkate alınarak incelenmesinin literatüre katkı sunabileceği düşünülmektedir.

KAYNAKLAR

- Adaoğlu, C. (2008). Dividend Policy of the ISE Industrial Corporations: The Evidence Revisited (1986-2007). *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 2(2), 113-136.
- Arslan, R. (2015). Bedelsiz Ortaklık Paylarının Değerlemesi ve Muhasebeleştirilmesi. *Vergi Raporu*(195), 69-76.
- Aydın, N. D. (2020). Anonim Şirketlerde Rüçhan Hakkı. Doktora Tezi. *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Bayraktar, A. (2012). Etkin Piyasalar Hipotezi. *Aksaray Üniversitesi İİBF Dergisi*, 4(1), 37-47.
- Binder, J. (1998). The Event Study Methodology Since 1969. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 11, 111-137. <https://doi.org/10.1023/A:1008295500105>
- Bohren, O., Eckbo, E., & Michalsen, D. (1997). Why Underwrite Rights Offerings? Some New Evidence. *Journal of Financial Economics*, 46(2), 223-261. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(97\)00030-5](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(97)00030-5)
- Bolognesi, E., & Gallo, A. (2013). The Ex-Date Effect of Rights Issues: Evidence from the Italian Stock Market. *Applied Financial Economics*, 23(2), 149-164. <https://doi.org/10.1080/09603107.2012.711936>
- Bowman, R. (1983). Understanding and Conducting Event Studies. *Journal of Business Finance & Accounting*, 10(4), 561-584. <https://doi.org/10.1111/j.1468-5957.1983.tb00453.x>
- Böyükaslan, A., & Günay, F. (2022). COVID-19 Salgınının Borsa İstanbul Alt Sektör Endeks Getirilerine Etkilerinin Olay Çalışması Yöntemiyle İncelenmesi. *Finans Politik & Ekonomik Yorumlar*, 59(659), 161-204.
- Brown, S., & Warner, J. (1980). Measuring Security Price Performance. *Journal of Financial Economics*, 8(3), 205-258. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(80\)90002-1](https://doi.org/10.1016/0304-405X(80)90002-1)
- Brown, S., & Warner, J. (1985). Using Daily Stock Returns: The Case of Event Studies. *Journal of Financial Economics*, 14(1), 3-31. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(85\)90042-X](https://doi.org/10.1016/0304-405X(85)90042-X)
- Cowan, A. (1992). Nonparametric Event Study Tests. *Review of Quantitative Finance and Accounting*, 2, 343-358. <https://doi.org/10.1007/BF00939016>
- Cronqvist, H., & Nilsson, M. (2005). The Choice Between Rights Offerings and Private Equity Placements. *Journal of Financial Economics*, 78(2), 375-407. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2004.12.002>
- Cun, E. (2010). Stock Price Reactions To Rights Issues: Evidence From The Istanbul. Yüksek Lisans Tezi. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Dewi, N. P., & Candraningrat, I. R. (2019). Market Reaction to the Rights Issue Announcement on the Indonesia Stock Exchange. *International Research Journal of Management*, 6(6), 264-269. <https://doi.org/10.21744/irjmis.v6n6.805>
- Dodd, P., & Warner, J. (1983). On Corporate Governance a Study of Proxy Contests. *Journal of Financial Economics*, 11(1-4), 401-438. [https://doi.org/10.1016/0304-405X\(83\)90018-1](https://doi.org/10.1016/0304-405X(83)90018-1)
- Eriş, N. (2009). Bedelli ve Bedelsiz Sermaye Artırımlarının Yatırımcı Davranışları Üzerindeki Etkisi: İMKB Şirketleri Üzerinde Ampirik Bir Çalışma. Yüksek Lisans Tezi. *Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü*.
- Eryiğit, M. (2007). Stock Market Reaction to Developments in Turkish-European Union Relations. *Ekonomik Yaklaşım*, 18(63), 55-68. <https://doi.org/10.5455/ey.10631>
- Eyüboğlu, K., & Bulut, H. İ. (2016). Şirketlere Özgü Haberlerin Hisse Performansına Etkisi: BİST-30 Şirketleri Örneği. *Uluslararası İktisadi ve İdari İncelemeler Dergisi*(16), 113-138.
- Fama, E. F., Fisher, L., Jensen, M. C., & Roll, R. (1969). The Adjustment of Stock Prices to New Information. *International Economic Review*, 10(1), 1-21. <https://doi.org/10.2307/2525569>
- Fama, E. (1970). Efficient Capital Markets: A Review of Theory and Empirical Work. *The Journal of Finance*, 25(2), 383-417. <https://doi.org/10.2307/2325486>

- Fung, H.-G., Leung, W., & Zhu, J. (2008). Rights Issues in the Chinese Stock Market: Evidence of Earnings Management. *Journal of International Financial Management and Accounting*, 19(2), 133-160. <https://doi.org/10.1111/j.1467-646X.2008.01019.x>
- Gajewski, J. F., & Ginglinger, E. (2002). Seasoned Equity Issues in a Closely Held Market: Evidence from France. *European Finance Review*, 6(3), 291-319. <https://doi.org/10.1023/A:1022024925877>
- Henderson, G. (1990). Problems and Solutions in Conducting Event Studies. *The Journal of Risk and Insurance*, 57(2), 282-306. <https://doi.org/10.2307/253304>
- Holderness, C., & Pontiff, J. (2016). Shareholder Nonparticipation in Valuable Rights Offerings: New Findings for an Old Puzzle. *Journal of Financial Economics*, 120(2), 252-268. <https://doi.org/10.1016/j.jfineco.2016.01.011>
- Işiker, M. (2021). Embedded Information Content in Bonus and Rights Issue Announcements for Selected Stock Exchange Markets. Doktora Tezi. *İstanbul Teknik Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*.
- Işiker, M., & Taş, O. (2021). Borsa İstanbul'daki Bedelli Sermaye Artırımı Haberlerinin Etkileri Üzerine Bir Çalışma. *Bilgi Ekonomisi ve Yönetimi Dergisi*, 16(1), 1-21.
- Kaderli, Y., & Başkaya, H. (2017). Halka Açık Firmalarda Sermaye Artırımı Duyurularının Hisse Senedi Üzerindeki Etkisinin Ölçülmesi: Borsa İstanbul'da Bir Uygulama. *Aydın İktisat Fakültesi Dergisi*, 2(1), 28-42.
- Kandır, S. Y. (2013). Kurumsal Yönetim Derecelendirme Notu Açıklamalarının Hisse Senedi Getirileri Üzerindeki Etkisinin İncelenmesi. *Bankacılar Dergisi*, 24(85), 21-30.
- Karakuş, R., Zor, İ., & Küçük, Ş. Y. (2017). Pay Geri Alım İlanlarının Hisse Getirisine Etkisi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(75), 55-70. <https://doi.org/10.25095/mufad.399279>
- Karasioğlu, F. (1998). İçeriden Öğrenenler Ticareti (Insider Trading) ve Türkiye'de Muhasebenin Yatırımcılara Bilgi Sağlama Sorumluluğu. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 3(3), 113-122.
- Krakstad, S. O., & Molnar, P. (2015). Characteristics of Norwegian Rights Issues. *Economics Bulletin*, 35(1), 764-773. <https://doi.org/10.2139/ssrn.2691517>
- Küçüksille, E., & Mizrahi, R. (2015). Bedelli Sermaye Artırımı Duyurularının Halka Açık İşletmelerin Hisse Senedi Performanslarına Etkisi: Borsa İstanbul'da Bir Araştırma. *Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi*(29), 63-69.
- MacKinlay, A. C. (1997). Event Studies in Economics and Finance. *Journal of Economic Literature*, 35(1), 13-39.
- Marsden, A. (2000). Shareholder Wealth Effects of Rights Issues: Evidence from the New Zealand Capital Market. *Pacific-Basin Finance Journal*, 8(3-4), 419-442. [https://doi.org/10.1016/S0927-538X\(00\)00020-2](https://doi.org/10.1016/S0927-538X(00)00020-2)
- Martino, G. D., & Busatto, F. (2018). Equity Rights Issue and Dilutive Effect: Evidence from Italian Listed Companies. *International Business Research*, 11(10), 94-110. <https://doi.org/10.5539/ibr.v11n10p94>
- Muradoğlu, G., & Aydoğan, K. (1999). Are There Trends in Market Reactions? Stock Dividends and Rights Offerings at Istanbul Stock Exchange. *Accounting and Finance Group Work*. United Kingdom: Warwick Business School.
- Owen, S., & Suchard, J.-A. (2008). The Pricing and Impact of Rights Issues of Equity in Australia. *Applied Financial Economics*, 18(14), 1147-1160. <https://doi.org/10.1080/09603100701537706>
- Pathak, H. P. (2019). Evidence on Changes in Stock Returns Around Rights Issue Announcement: Banking Sector Analysis. *American International Journal of Business Management*, 2(3), 16-25.
- Rao, R. (1995). Financial Management: Concept and Application (3.b.). *Southwestern College Publishing*.
- Riano, C., Ruiz, F.-J., & Santamaria, R. (2005). Rights Offerings in Spain: Effects on Ex-Rights Stocks Du-

- ring the Subscription Period. *Journal of Asset Management*, 7(3), 255-272. <https://doi.org/10.1057/palgrave.jam.2240217>
- Sarıgül, H. (2015). Sendikasyon Kredisi Kullanım Duyurularının Bankaların Hisse Senedi Getirilerine Etkisi. *Finansal Araştırmalar ve Çalışmalar Dergisi*, 7(12), 113-129.
- Sharpe, W. (1963). A Simplified Model for Portfolio Analysis. *Management Science*, 9(2), 277-293. <https://doi.org/10.1287/mnsc.9.2.277>
- Slovin, M., Sushka, M., & Lai, K. (2000). Alternative Floation Methods, Adverse Selection, and Ownership Structure: Evidence from Seasoned Equity Issuance in the UK. *Journal of Financial Economics*, 57(2), 157-190. [https://doi.org/10.1016/S0304-405X\(00\)00054-4](https://doi.org/10.1016/S0304-405X(00)00054-4)
- Stiglitz, J. E. (2000). The Contributions of the Economics of Information to Twentieth Century Economics. *The Quarterly Journal of Economics*, 115(4), 1441-1478. <https://doi.org/10.1162/003355300555015>
- Tepe, M. (2012). Market Reaction to Rights Offering Announcements in the Turkish Stock Market. Yüksek Lisans Tezi. *Orta Doğu Teknik Üniversitesi Uygulamalı Matematik Enstitüsü*.
- Topçu, N., & Demirkol, V. (2015). Sermaye Şirketlerinde Sermaye Artırım İşlemleri ve Muhasebeleştirilmesi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*(65), 137-146. <https://doi.org/10.25095/mufad.396521>
- Tsangarakis, N. (1993). Seasoned Equity Issues in the Greek Stock Market- Stock Price Reaction on the Ex-Rights Day: A Test of Semi-Strong Form Market Efficiency. *SPOUDAI-Journal of Economics and Business*, 43(2), 128-138.
- Ünal, C. (2022). The Effects of New Equity Announcements on Returns: An Examination in BIST. Yüksek Lisans Tezi. *Adana Alparslan Türkeş Bilim Ve Teknoloji Üniversitesi Lisansüstü Eğitim Enstitüsü*.
- Vuuren, V., Ward, M., & Muller, C. (2023). Equity Issuance and Share Price Performance on the Johannesburg Stock Exchange. *Investment Analysts Journal*, 52(3), 202-219. <https://doi.org/10.1080/10293523.2023.2240560>
- Widyatmoko, K., Suja'i, Y. I., & Salim, A. (2022). Effect of Right Issue Announcement on Abnormal Return and Stock Trading Volume (Case Study on Companies Listed on the Indonesia Stock Exchange). *Budapest International Research and Critics Institute*, 5(2), 12306-12317.
- Yolcu, M., & Öztürk, F. (2021). Bedelli Sermaye Artırımı Haberlerinin Hisse Senedi Fiyatlarına Etkisi: Borsa İstanbul Üzerine Bir Uygulama. *Atlas Journal*, 7(37), 1231-1238. <https://doi.org/10.31568/atlas.597>
- Yazar Katkı Oranı:** Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

**OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SOSYAL
VE DUYGUSAL ÖĞRENMEYE İLİŞKİN
GÖRÜŞLERİ VE SINIF İÇİ UYGULAMALARI**

PRESCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES
ON SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING
AND THEIR CLASSROOM PRACTICES

Yeliz ERDOĞAN, Durmuş ASLAN

48

OKUL ÖNCESİ ÖĞRETMENLERİNİN SOSYAL VE DUYGUSAL ÖĞRENMEYE İLİŞKİN GÖRÜŞLERİ VE SINIF İÇİ UYGULAMALARI

PRESCHOOL TEACHERS' PERSPECTIVES ON SOCIAL AND EMOTIONAL LEARNING AND THEIR CLASSROOM PRACTICES

Yeliz ERDOĞAN ¹, Durmuş ASLAN ²

Anahtar Kelimeler:

Okul Öncesi Öğretmenleri
Sınıf İçi Uygulamalar
Sosyal ve Duygusal
Öğrenme

Keywords:

Preschool teacher
In-class applications
Social and emotional
learning

ÖZ

Bu çalışma okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşlerinin ve sınıf içi uygulamalarının incelenmesi amacıyla yapılmış nitel bir çalışmadır. Araştırmanın katılımcıları 2021-2022 eğitim öğretim yılında Gaziantep şehrinin Şehitkamil ve Şahinbey ilçelerinde çalışmakta olan 10 okul öncesi öğretmeninden oluşmaktadır. Araştırma grubu amaçlı örnekleme yöntemi ile belirlenmiştir. Çalışma nitel araştırma desenlerinden fenomenolojik (olgu bilim) desende gerçekleştirilmiştir. Araştırmada veri toplama yöntemi olarak okul öncesi öğretmenlerinin görüşlerini derinlemesine incelemeyi amaçlayan yarı yapılandırılmış görüşme tekniğine yer verilmiştir. Görüşme neticesinde edinilen verilerin analizi, içerik analizi tekniği kullanılarak gerçekleştirilmiştir. Bulgulara göre; okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmenin ne olduğu, sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin önemi ve bu becerilerin çocuklara kazandırılabilirliğine ilişkin bilgi eksikliklerinin olduğu ve aynı zamanda konu hakkında bilgi edinmeye ihtiyaçları olduğu görülmektedir. Eğitimcilerin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin becerilere sınıf içi uygulamalarında yer verdikleri fakat bu uygulamaların daha fazla dikkat edilmesi gerektiğine işaret eden sınırlı uygulamalardan oluştuğu saptanmıştır.

ABSTRACT

This study is a qualitative study to examine preschool teachers' views on social and emotional learning (SEL) and their classroom practices. The participants of the study consists of 10 preschool teachers working in Şehitkamil and Şahinbey districts of Gaziantep during the 2021-2022 academic year. The research group was determined by purposive sampling method. The study was conducted using a phenomenological design, one of the qualitative research methods. In the study, semi-structured interview technique was used as a data collection method aiming to examine the views of preschool teachers in depth. The data obtained from of the interviews were analyzed using the content analysis. According to the findings, it was revealed that preschool teachers have limited knowledge about what social and emotional learning is, the importance of social and emotional learning skills, and the feasibility of fostering such skills in children, and that they need to learn more information on the subject. It was also found that educators include social and emotional learning skills in their classroom practices, but these practices are limited in scope that indicate the need for more deliberate and structured implementation..

¹ Doktora öğrencisi,
yyondemer@hotmail.com, Orcid:
0000-0003-0061-9746

² Prof. Dr., durmaslan@gmail.
com, Orcid: 0000-0001-5204-
7749

Alıntılanmak için/Cite as:
Erdoğan Y. ve Aslan D. (2025)
Okul Öncesi Öğretmenlerinin
Sosyal Ve Duygusal Öğrenmeye
İlişkin Görüşleri Ve Sınıf İçi
Uygulamaları, Çukurova
Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 841-857.

GİRİŞ

21. yüzyıl toplumlarında çocuklara erken yaşlardan itibaren olumlu sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin öğretilmesi kaçınılmaz bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır. Erken çocukluk döneminde sosyal ve duygusal becerilerin yeterli seviyede olması, çocuğun olumlu arkadaş ilişkileri geçirmesi, kendini tanıması, bir toplulukla birlikte hareket edebilmesi ve benlik algısının gelişmesi bakımından önemlidir. Öte yandan yüksek sosyal ve duygusal becerilere sahip çocuklar uzun vadede okul ortamına daha pozitif uyum sağlamakta, akranları tarafından kabul edilmekte ve öz düzenleme becerileri geliştirmektedirler. Araştırmalar, bu becerilere sahip çocukların akademik başarılarının arttığını ve problem davranışlarda bulunma risklerinin azaldığını göstermektedir (Jones, McGarrah ve Kahn, 2021; Yang, Liao ve Chen, 2022). Bu nedenle sosyal ve duygusal öğrenme çocukların eğitim sürecinin ayrılmaz bir parçası olarak kabul edilmekte ve erken yaşlardan itibaren desteklenmesi gerektiği vurgulanmaktadır (Durlak, Domitrovich ve Weissberg, 2021).

Sosyal ve duygusal öğrenme (SDÖ), duygusal zekâ ve çoklu zekâ kuramlarıyla bağlantılı olarak gelişmiş olup, Akademik, Sosyal ve Duygusal Öğrenme İş Birliği (CASEL) çalışmalarıyla daha sistematik bir yapı kazanmıştır. Güncel araştırmalar, sosyal beceriler, öz düzenleme ve empati gibi unsurların SDÖ kapsamında bütünlük bir yaklaşımla ele alındığını göstermektedir (Mahoney, Weissberg ve Greenberg, 2020). CASEL tarafından geliştirilen çerçeve, bireylerin duygularını yönetmelerine, sağlıklı sosyal ilişkiler kurmalarına, bilinçli kararlar almalarına ve akademik başarılarını destekleyen sosyal-duygusal beceriler edinmelerine yardımcı olmayı amaçlamaktadır (CASEL, 2021). Bu çerçevede sosyal ve duygusal öğrenme, hem çocukluk hem de yetişkinlikte bireylerin gelişimini destekleyen önemli bir unsur olarak kabul edilmektedir (Taylor, Oberle, Durlak ve Weissberg, 2021). CASEL (2021), sosyal ve duygusal öğrenmeyi (SDÖ) beş temel bileşen çerçevesinde tanımlarken bu bileşenleri öz yönetim, öz farkındalık, sosyal farkındalık, ilişki kurma becerileri ve sorumlu karar alma olarak ele almaktadır. Bu beceriler, bireylerin problem çözme, öz disiplin geliştirme, dürtü kontrolü ve duygularını yönetme

gibi esas yeterlilikleri kazanmasına katkıda bulunmaktadır (Weissberg, Durlak, Domitrovich ve Gullotta, 2021). Çalışmalar, sosyal ve duygusal becerilerin çocukların stresle etkili bir şekilde başa çıkmalarını, akran ilişkilerini güçlendirmelerini, çatışmalara yapıcı çözümler üretmelerini ve etik kararlar almalarını desteklediğini göstermektedir (Jagers, Rivas-Drake ve Borowski, 2022). Ayrıca, duyguları tanıma ve düzenleme becerisi, çocukların duygusal iyilik hallerini artırmasının yanı sıra akademik ve sosyal gelişimlerine de olumlu katkıda bulunmaktadır (Osher, Cantor, Berg, Steyer ve Rose, 2020).

Erken yaşlarda edinilen sosyal ve duygusal becerilerin, çocukların akranlarıyla sağlıklı ilişkiler kurmalarını ve sosyal çevreleriyle daha etkili iletişim geliştirmelerini sağladığı belirlenmiştir (Jagers vd., 2022). Araştırmalar, okul öncesi eğitim programlarına sosyal ve duygusal öğrenmenin entegre edilmesinin çocukların okula karşı tutumlarını olumlu yönde etkilediğini ve akademik başarılarını desteklediğini göstermektedir (Jones vd., 2021; Mahoney vd., 2020). Sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin desteklenmesi, çocukların olumlu sosyal davranışlarının artmasına, sorunlu davranışlarının azalmasına, stres ve kaygı düzeylerinin düşmesine ve akademik performanslarının artmasına katkıda bulunmaktadır (Osher vd., 2020). Bu süreçte öğretmenlerin ve eğitim uzmanlarının çocuklara rehberlik etmesi, onların sosyal ve duygusal sorunlarla baş etmelerini kolaylaştırmakta ve öğrenme ortamlarında daha pozitif ilişkiler kurmalarına yardımcı olmaktadır (Jennings, Snowberg, Coccia ve Greenberg, 2021). Bu nedenle öğretmenlerin bu alana ilişkin bilgi, inanç ve değerleri onların öğrenme basamaklarını oluşturmaları bakımından etkilidir (Weissberg vd., 2021). Ancak öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin ihtiyaçlarının yer aldığı, bu ihtiyaçların sosyal duygusal öğrenme bilgisinin eksik olmasından kaynaklandığı, bu alanda desteğe ihtiyaç duydukları ve bu alana ilişkin eğitimlerin yetersiz olması şeklinde sıralandığı araştırmalarda belirtilmektedir (Holmes, 2017; Sarısoy, Alıcı ve Erişen, Y., 2021; Kesici, 2021) Ayrıca Göl-Güven (2016) “in öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenme ile ilgili görüşlerini ele aldığı araştırmasında, SDÖ ile ilgili uygulama ve programlara olumlu baktıkları fakat programların gelişimsel taraflarını

çok bilmemekle birlikte daha çok anlık ihtiyaçlara göre etkinlikler uygulamaya çalıştıkları görülmektedir.

Son yıllarda sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik yapılan çalışmalar artış göstermektedir. Uluslararası alan yazın incelendiğinde çalışmaların ağırlıklı olarak çocuk ve gençlerin sosyal ve duygusal yeterliliklerinin desteklenmesi ve bu tür uygulamaların akademik başarı ve yetişkin yaşamını şekillendirmesi üzerine yapıldığı yer almaktadır (UNESCO, 2020; OECD, 2021). Eğitimcilerle yapılan sınırlı araştırmalarda ise öğretmenlerin sosyal ve duygusal becerilerine yön veren en önemli faktörlerden birinin önceki sosyal ve kültürel deneyimleri olduğu belirtilirken, bu becerileri nasıl anladıkları ve kavramsallaştırdıkları, doğrudan kişisel deneyimleri ve sosyo-kültürel bağlamlarıyla ilgili olduğu görülmektedir (Schonert-Reichl, 2017; Jennings vd., 2021; Yang vd., 2022). Son yıllarda yapılan araştırmalar, öğretmenlerin sosyal ve duygusal farkındalık düzeylerinin öğrencilerinin bu becerileri edinmesinde önemli bir rol oynadığını desteklemektedir. Öğrencilerin akademik performanslarını ve sosyal uyumlarını öğretmenlerin etkili sınıf yönetiminin, öğrencilerle etkileşiminin ve pedagojik uygulamalardaki sosyal-duygusal yeterliliklerinin olumlu yönde etkilediği belirtilmektedir (Collie, 2021). Ayrıca, öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik algıları ve mesleki yeterlilikleri, öğretim sürecine bu becerilerin entegre edilmesini doğrudan biçimlendirmektedir (Cipriano ve Rappolt-Schlichtmann, 2022). Eğitimcilerin sosyal-duygusal yeterliliklerini artırmak için hizmet içi eğitim programları düzenlenmesi gerektiği vurgulanmakta, bu tür programların öğretmenlerin duygusal dayanıklılığını güçlendirdiği ve öğrenci merkezli öğrenme ortamlarının oluşturulmasına katkıda bulunduğu belirtilmektedir (Jenning, Doyle, Oh, Rasheed, Frank, Brown ve Greenberg, 2020).

Sosyal-duygusal öğrenme hakkında ulusal araştırmalar ele alındığında ise, bu çalışmaların erken çocukluk eğitimi (Özdemir Beceren, 2012; Samur, 2011; Durmuşoğlu Saltalı ve Deniz, 2010) ilkokul (Diken, Cavkaytar, Batu, Bozkurt ve Kurtulmaz, 2011; Baydan, 2010) ve ortaokul (Kabakçı ve Korkut, 2010; Totan, 2011; Merter, 2013) seviyesinde öğrencilerle yapıldığı, öğretmenlerle yapılan araştırmaların ise (Beceren, 2012; Aygün ve Taşkın, 2016; Göl-Güven, 2016; Sarısoy vd., 2021; Kesici, 2021) sınırlı

olduğu görülmektedir. Öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenmedeki örgün eğitimi ve öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin inançlarının sınıflarında sosyal ve duygusal öğrenmenin ortaya konmasını nasıl etkilediği hakkında çok az şey bilinmektedir. Ayrıca, ülkemizde eğitim aşamalarının temel basamağında yer alan okul öncesi öğretmenlerinin sosyal-duygusal öğrenme hakkındaki fikirlerini inceleyen araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu sebeple, bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin sosyal-duygusal öğrenme çerçevesindeki fikirlerine odaklanılmıştır. Böylelikle, bu araştırma sosyal-duygusal öğrenme ile ilgili öğretmenlerin bilgileri, uygulamalar noktasında neler yaptıkları ve sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin bu kademedeki eksiklikleri belirleme ve sınıf uygulamalarına nasıl entegre edilebildikleri konusunda bizlere ışık tutacaktır. Okul öncesi öğretmenlerinin bu konuda bilgilendirilmesine destek olarak sosyal ve duygusal bakımdan kendi farkındalıklarını keşfeden, sağlıklı bireyler olarak yer almalarına katkıda bulunacaktır. Öte yandan içinde bulunacakları okulun refah düzeyinin artmasına ve özellikle ileriki dönemlere sağlıklı çocuklar yetiştirebilmelerine destek olacaktır. Bu nedenle okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüş ve uygulamalarının ortaya konması önemli bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmaktadır.

Bu çalışma, okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşlerini ve sınıf içi uygulamalarında nelere yer verdiklerini incelemek amacıyla yapılmıştır. Bu amaç çerçevesinde şu sorulara cevap aranmıştır:

1. Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik görüşleri nelerdir?
2. Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin sınıf içi uygulamaları nasıldır?

YÖNTEM

Araştırmanın Modeli

Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşlerini ve sınıf içi uygulamalarını ortaya koymayı hedefleyen bu araştırma nitel araştırma yöntemlerinden fenomenolojik desende (olgu bilim) bir araştırmadır. Nitel araştırma, bireylerin ortaya çıkardığı

anlamları kavramaya çalışan, araştırmayı yapan kişinin bir araç olduğu, tümevarımsal bir sürecin ve güçlü betimlemelerin yer aldığı bir çalışmadır (Merriam, 2013). Fenomoloji ise günlük tecrübelerimizin anlamı ve doğasına yönelik ayrıntılı bir anlayışın kazanılmasını sağlar (Patton, 2014). Bu çalışmada okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik görüşleri ve bu konuda sınıf içi uygulamalarında nelere yer verdikleri ortaya konmak istendiğinden fenomenolojik desene yer verilmiştir.

Çalışma Grubu

Bu çalışmada, çalışma grubunun belirlenmesinde kolay ulaşılabilir örneklem ve ölçüt örnekleme yöntemi kullanılmıştır. Çalışma grubunu kolay ulaşılabilir örneklem çerçevesinde Gaziantep il merkezinin Şahinbey/ Şehitkâmil ilçelerinde ve Millî Eğitim Bakanlığı'na bağlı okul öncesi eğitim kurumunda görev yapmakta olan 7 kadın ve 3 erkek olmak üzere toplam 10 okul öncesi öğretmeni oluşturmaktadır. Araştırmada farklı fikirlere ulaşmak için farklı 10 okulda görev yapmakta olan ve çeşitli kıdem yıllarında bulunan 10 okul öncesi öğretmeniyle çalışma gerçekleştirilmiştir. Ayrıca araştırmanın katılımcıları amaçlı örnekleme yöntemlerinden ölçüt örnekleme yöntemine göre tespit edilmiştir (Patton, 2014). Ölçüt olarak okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüş ve uygulamalarını yeterli bir şekilde aktarması bakımından okul öncesi eğitim kurumlarında en az 5 yıl öğretmenlik geçmişine sahip olmasına ve en az lisans mezunu olmasına dikkat edilmiştir.

Katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenme konusunda herhangi bir hizmet içi eğitime ya da programa katılmamış olup konu hakkında eğitimleri ve bilgileri yalnız lisans düzeyinde aldıkları ders içerikleriyle sınırlıdır. Katılımcılardan kadın öğretmenlerin öğretmenlik deneyimleri 5-15 yıl arasında, erkek öğretmenlerin ise 5-10 yıl arasında bulunmaktadır. Okul öncesi öğretmenleri araştırmaya gönüllülük ilkesine uygun olarak dâhil edilmiştir.

Veri Toplama Aracı ve Verilerin Toplanma Süreci

Araştırmada veriler araştırmacılar tarafından hazırlanan yarı yapılandırılmış görüşme formu aracılığıyla toplanmıştır. Yarı yapılandırılmış görüşme nitel veri

elde etmeyi sağlayan bir araç olarak açık uçlu soruların bulunduğu tekniklerden biridir (Johnson ve Christensen, 2008). Nitel araştırma yöntemlerinden yarı yapılandırılmış görüşme tekniği ise çalışmada araştırma sorularına derinlemesine yanıt bulmak amacıyla kullanılmıştır. Görüşme formunda okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin tanımları, düşünceleri, bilgilerinin yanı sıra sınıf içi uygulamalarında bu öğrenmeye yönelik neler düşündükleri, nasıl uygulamalara yer verebildikleri ve karşılaştıkları sorunlara ilişkin düşüncelerini belirtecekleri dokuz adet soru hazırlanarak form tamamlanmıştır. Hazırlanan form görüşlerini almak üzere erken çocuklukta sosyal beceri eğitimi ve sosyal ve duygusal öğrenme alanlarında araştırmaları bulunan iki öğretim üyesi ve okul öncesi eğitimi alanında uzman bir öğretim üyesine sunularak verilen öneriler çerçevesinde yeniden düzenlenmiştir. Dokuz sorudan oluşan revize edilmiş görüşme formu iki okul öncesi öğretmenine pilot uygulama yapılarak formun dil, anlatım ve anlaşılabilirliğine yönelik uygunluğu değerlendirilmiş ve formun son hali verilmiştir.

Araştırmanın uygulanması için Çukurova Üniversitesi Sosyal ve Beşeri Bilimler Araştırma ve Yayın Etiği Kurulu'ndan 08/04/2022 tarih ve 369034 sayılı etik kurul izni alınmıştır. Katılımcılara araştırma etiği kapsamında ses kaydı alınacağı ve bu bilgilerin sadece araştırma amacıyla kullanılacağı bilgisi görüşme öncesinde verilmiş ve izinler alınmıştır. Gönüllülük ilkesine göre belirlenen öğretmenlerle görüşmeler Covid-19 pandemi şartları nedeniyle görüntünün ve ses kaydının yer aldığı dijital ortamda gerçekleştirilmiştir. Görüşmenin ardından kısa bir özet yapılarak katılımcılardan yanıtlarına yönelik teyitleri alınmıştır. Görüşmeler ortalama 15-20 dk sürmüştür.

Verilerin Analizi

Araştırmada elde edilen verilerin analizinde içerik analizi kullanılmıştır. Ses kayıt cihazından sağlanan verilerin transkripte dönüştürülmesiyle 34 sayfadan oluşan ham veri elde edilmiştir. Toplanan görüşme kayıtları içerik analizi çerçevesinde analiz edilmiştir. Okul öncesi öğretmenlerinin görüşleri öncelikle tek tek kelime, cümle, paragraf olarak kodlanmıştır. Kod defterinde oluşturulan kodlar, birbirine benzer veriler, kavram ve kategoriler çerçevesinde bir

araya getirilerek düzenlenmiştir. Azaltılarak oluşturulan bu kategorilerin bir araya getirilmesiyle temalar oluşturulmuştur. Elde edilen verilerin analizi sonucunda bulguların yorumlanmasında doğrudan alıntılara yer verilmiş ve bulguların kendi içerisinde tutarlı ve anlamlı olup olmadığı incelenmiştir. Katılımcılar Ö1-Ö10 şeklinde kodlamalarla parantez içinde belirtilmiştir.

Geçerlik ve Güvenirlik

Bilimsel araştırmaların en önemli ölçütleri sonucun inandırıcılığıdır. İnandırıcılığı sağlamada araştırmalarda en çok kullanılan ölçütlerden biri güvenirlilik diğeri ise geçerliliğidir (Yıldırım ve Şimşek, 2008). Araştırmanın güvenirliliği bakımından çalışmada tek bir araştırmacı kullanılmasından kaynaklanabilecek hataları ortadan kaldırmak için iki araştırmacı çalışmaya dâhil olmuştur. Araştırmada okul öncesi eğitim kurumunda 15 yılı aşkın süre öğretmen olarak görev yapan ve okul öncesi eğitim alanında öğretim üyesi olarak çalışan iki araştırmacının yer alması araştırma süresince farklı boyutlardan işbirliği yapmalarına ve iletişim kurmalarına imkân sağlamıştır. Araştırmanın güvenirliliğinin ve inandırıcılığının artırılması bakımından araştırmanın tüm bölümleri iki araştırmacı tarafından ayrı ayrı ele alınarak karşılaştırılmış ve gerekli tüm düzenlemeler birlikte yapılmıştır. Çalışmanın geçerlik ve güvenirliliğinin bir diğer basamağı ise araştırmanın denetlenebilir olmasıdır. Çalışmanın kısa zamanda denetlenebilirliğini sağlamak için araştırma sürecinin anlaşılabilir ve açık şekilde sunulması gerekmektedir

(Yıldırım, 2010). Bu nedenle araştırmanın süreci açık ve ayrıntılı bir şekilde aktarılmıştır. Ayrıca çalışmanın geçerliliğini arttırmak amacıyla bulgularda doğrudan alıntılar yapılarak sürecin detaylarına yer verilmiştir. Araştırmanın süreci açık şekilde tanımlanarak ve gerekli bölümlerde süreç tablolarla desteklenerek anlatılmıştır. Ayrıca araştırmanın geçerliliğini arttırmak için bulgularda doğrudan alıntılardan yararlanılarak sürecin ayrıntıları ortaya konmuştur.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Bu araştırmanın amacı, okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşlerini ve sınıf içi uygulamalarında nelere yer verdiklerini ortaya koymaktır. Bu görüş ve uygulamalara ilişkin elde edilen araştırma bulguları, araştırma soruları çerçevesinde sunulmuştur.

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sosyal ve Duygusal Öğrenmeye İlişkin Görüşleri

Araştırmanın ilk sorusu okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşlerinin neler olduğu yönündedir. Araştırmanın bulgularına göre araştırma grubundaki okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşleri iki temadan oluşmaktadır. Bunlar okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik bilgi durumları ile sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde karşılaşılan sorunlar ve bu sorunların nedenleridir. Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik bilgi durumlarına ait bulgular Tablo 1’de verilmiştir.

Tablo 1. Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sosyal ve Duygusal Öğrenmeye Yönelik Bilgi Durumları

Tema	Kategoriler	Kodlar	Öğretmenler
Sosyal ve Duygusal Öğrenmenin Tanımı	Sosyal Öğrenme Kuramı	Çocuğun Yetişkini Gözlemlemesi	Ö1, Ö2, Ö8, Ö9
		Çocuğun Akranlarını Gözlemlemesi	Ö3, Ö5, Ö7
	Sosyal ve Duygusal Beceriler	Empati Kurma	Ö1, Ö6, Ö10
		Öz düzenleme	Ö2, Ö4
		Sosyalleşme	Ö5, Ö7
		Duygularını Tanıma	Ö7, Ö10
Sosyal ve Duygusal Öğrenme Becerilerindeki Roller	Doğrudan Etkileyen Roller	Aile	Ö3, Ö6, Ö8
		Öğretmenler	Ö5, Ö6
	Dolaylı Olarak Etkileyen Roller	Toplum	Ö2, Ö7
		Medya	Ö4, Ö5, Ö9

Tablo 1'e göre okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik bilgi durumları sosyal ve duygusal öğrenmenin tanımı ve sosyal ve duygusal öğrenme sürecindeki roller olmak üzere iki alt tema altında yer almaktadır. Okul öncesi öğretmenleri ilk tema olan, sosyal ve duygusal öğrenmenin tanımını sosyal öğrenme kuramı ve sosyal ve duygusal beceriler çerçevesinde ifade etmektedirler. Katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenmeyi sosyal öğrenme kuramı ile bağlantı kurarak çocuğun çevresinde bulunan akranlarının, öğretmenlerinin, ebeveynlerinin ya da yetişkin bireylerin davranışlarını gözlemleyerek gerçekleştirdiğini ifade etmektedir. Özellikle yetişkinlerin çocuklara yönelik davranışlarının önemine değinen katılımcılar yetişkin tutumlarının çocukların davranışları üzerinde kalıcı etkiye sahip olduğunu belirtmektedir.

Bir çocuğun başka birini gözlemleyerek öğrenmesidir, mesela yetişkinin teşekkür ettiğini gören çocuğun teşekkür etmeye başlaması gibi (Ö2).

Çevreden öğrenmedir. Çocuğun bulunduğu ortamı gözlemleyerek çevreden öğrenmesidir. Çocuk anneyi babayı öğretmeni model alıyor. (Ö9).

Çocuğun çevresindeki bireylerin sosyal duygusal davranışlarını gözlemleyerek öğrenmesidir aslında. Siz sürekli küfür ederseniz oda bir zaman sonra küfür etmeye başlar, ya da yanında sürekli ağlayan bir anneyseniz oda zamanla her şeye ağlamaya başlar. Bu yüzden yetişkinlerin davranışları çok önemli, dikkatli olmak gerekir (Ö1).

Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmenin tanımını yansıtan bir diğer kategori ise sosyal ve duygusal becerilerdir. Katılımcılar çocuğun duygularını ifade edebileceği ve anlamlandırabileceği bir ortamın söz konusu olması sonucunda sosyal ve duygusal becerilerinin geliştiğinin altını çizerek sosyal ve duygusal öğrenme kavramını “temel beceriler” çerçevesinde anlamlandırmaktadır. Çocuğun sosyal ve duygusal öğrenmenin temelinde kazanması gerektiğinin önemine değinen katılımcılar, bu becerileri ise empati kurma, öz düzenleme becerisine sahip olma, sosyalleşme ve duygularını tanıma şeklinde yorumlamaktadırlar.

Mesela çocuğun akranlarıyla bir arada sosyalleşerek

öğrenmesidir. Özellikle duygularını aktarabildiği bir ortamın olması, sosyal ilişkilerin yer aldığı bir ortamın olması çocuğun sosyal ve duygusal becerilerinin gelişmesini sağlar (Ö5).

Öğrencilerin kendini tanıma, karşısındaki insanlara saygı gösterme, sorumluluk alma ve empati kurma gibi temel becerilerinin gelişmesine olanak sağlayan öğrenmedir(Ö10).

Sosyal ve duygusal öğrenmede temel olan bazı becerilerin oluşması önemlidir. Öğrencilerin kendilerinin ve başkalarının duygularını tanımalarını ve anlamalarını sağlama, kurdukları sosyal etkileşimlerde neden sonuç ilişkisi kurma, uyum becerisi geliştirme olduğuna inanıyorum (Ö7).

Öte yandan okul öncesi öğretmenleri sosyal ve duygusal öğrenmenin bir arada olduğu bir kavrama daha önce hiç rastlamadıklarını ve bununla ilgili bilgilerinin sınırlı olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca okul öncesi öğretmenlerinin bu kavramı tanımlamakta güçlük yaşadıkları, sosyal ve duygusal öğrenmeyi sınırlı bir çerçevede yorumlamaya çalıştıkları görülmektedir.

İlk kez duyduğum bir kavram desem, hani sosyal-duygusal becerileri, ilişkileri, sosyal öğrenmeyi biliyorum ama bununla ilk kez karşılaşıyorum (Ö4).

Sanırım çocukların öncelikle empati becerilerinin gelişmiş olmasıdır. O zaman sosyal ve duygusal ilişkilerinde güçlü olarak öğrenmeyi gerçekleştirebilir (Ö6).

İletişim becerileri güçlü, özgüveni yüksek olan çocuklar daha rahat sosyalleşebiliyor, duygularını daha iyi ifade edebiliyor. Sosyal ve duygusal öğrenme iletişim ve özgüvendir (Ö3).

Araştırma grubunda yer alan okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye yönelik bilgi durumlarında yer alan bir diğer tema ise sosyal ve duygusal öğrenme sürecindeki rollerdir. Okul öncesi öğretmenleri sosyal ve duygusal öğrenme sürecindeki rolleri çocuğu doğrudan etkileyen ve dolaylı olarak etkileyen roller olmak üzere iki kategoride yorumlamaktadırlar. Okul öncesi öğretmenleri sosyal ve duygusal öğrenmenin gerçekleşmesinde ve çocukların problemlerinin çözülmesinde çocuğun çevresindeki bireylere düşen sorumlulukların öneminden

bahsederken, çocuğu doğrudan etkileyen aile ve öğretmen olgularının özellikle altını çizmektedir. Katılımcılar sosyal ve duygusal gelişimin sağlıklı temellerinin atılmasının öncelikle ailede başladığını belirtmektedir. Ailenin çocukların gelişimleri üzerindeki etkilerinin önemini vurgulayan öğretmenler, ebeveynlerin bu bilinçle hareket etmesi sonucunda çocuklarının da sağlıklı bireyler olarak yetişeceğini ifade etmektedir. Ayrıca okul öncesi öğretmenleri, aileden sonra çocukların sosyal ve duygusal gelişimi üzerindeki en önemli rolün öğretmende olduğunu ifade etmektedir. Özellikle okul ortamında öğretmenin bu konuda çocuğun takibini yapması ve zamanında müdahalelerde bulunarak ilerlemesinin çocuğun problemlerinin hızlı çözülmesi noktasında önem teşkil ettiğini belirtmektedir. Katılımcılar çocukların sosyal ve duygusal açıdan gelişimlerinin nitelikli bir şekilde sağlanması için okulun yanı sıra evde de desteklenmesinin ve bu doğrultuda eğitimcilerin ailelerle iletişim ve işbirliği halinde olmalarının gerekliliğini vurgulamıştır.

Gelişimin ilk basamağını aile oluşturuyor. Eğer aile sağlam bir temelatabiliyorsa çocuğun duygu ve düşüncelerini dikkate alarak hareket ediyorsa çocuk mutlu, kendinin farkında olan bir birey haline gelir (Ö8).

Öncelikle ailenin bu konuda desteği çok önemli, çocuğun ilk eğitim ortamı aslında ailedir. Çocuğun sosyal-duygusal becerilerini nasıl geliştireceğini bilerek hareket etmesi gerekir ki o zaman gelecek nesiller sağlıklı yetişebilsin (Ö3).

Bu kazanım ailede başlar sonra çocuk okula başladığında okul-aile işbirliği içerisinde desteklenerek yürütülür. Öğretmenin yeri geldiğinde iyi bir gözlemci ve müdahale edici olması gerekmesi ki çocuğun problemleri anında çözülebilsin. Okul öncesi dönemde ilk nokta ailedir fakat ailede başlayarak eğitimcilerle çocuğun desteklenmesi gerekir (Ö6).

Öğretmeninde bu süreçte görevi çok önemli. Çocuğu iyi tanımalı ve gelişim alanını desteklemeli, aynı zamanda yeri geldiğinde aileyi de yönlendirmeli ve çocuğun gelişimi birlikte takip edilmeli (Ö5).

Okul öncesi öğretmenlerinin çocuğu sosyal ve duygusal

öğrenme becerilerinde etkileyen rollerine ilişkin bir diğer kategori ise dolaylı olarak etkileyen rollerdir. Katılımcılar çocuğun sosyal ve duygusal gelişiminde toplum yapısının ve medyanın önemli rol oynadığını vurgulamaktadır. Toplum içerisinde benimsenen normların ve değerlerin çocuğun doğru ve yanlış algılarını şekillendirdiğini vurgulayan katılımcılar, çocuğun bu çerçevede sosyal ve duygusal öğrenme süreçlerini de olumlu ya da olumsuz şekilde etkileyebildiğini ifade etmektedir. Öte yandan içinde bulunulan dijital çağda medya ve teknolojik araçlara da dikkat çeken öğretmenler, bu araçların çocuklara doğru içeriklerle sunulması neticesinde sosyal ve duygusal becerilerine pozitif katkı sağlayabileceğini, çocukların olumsuz içeriklere maruz kalması neticesinde ise negatif sonuçlara neden olabileceğini ifade etmiştir.

Çocuğun aile bireyleri dışındaki çevresel faktörlerde çocuğun öğrenme sürecini etkiliyor. Çocuğun çevresi önemli bir faktör. Örneğin ataerkil bir toplumun bakış açısıyla daha demokratik yaklaşan toplumun çocuk üzerindeki etkisinde farklılıklar bulunur. Buda çocuğun sosyal ve duygusal gelişimini etkiler (Ö7).

Aslında geniş çerçeveden bakarsak başta toplumsal yapının çocukların sosyal ve duygusal öğrenmeleri üzerinde çok fazla önemi var. Çünkü toplumsal değerleriniz nasılsa öyle büyüyüp şekil alabiliyorsunuz. Eğer bulunduğunuz toplumda yardımlaşma, saygı, dürüstlük gibi değerler ön planda ise diğer paydaşlarda buna göre şekil alıp size yansıtıyor. Bu da çocuğun üzerinde önemli bir etki yaratıyor (Ö2).

Son yıllarda teknolojinin çok fazla ön plana çıkması çocukların sosyal becerileri üzerinde etkili bir rol. Bireysellik ön planda, içerikler sürekli çocukların ahlaki ve duygusal yapısına farkında olmadan zarar veriyor, evet faydalı içeriklerde mevcut fakat bunu çocukla buluşturmakta çok önemli (Ö5).

Öte yandan okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde okul ve sınıf ortamında karşılaştıkları sorunlar belirlenmeye çalışılmıştır. Öğretmenlerin yanıtlarından elde edilen bulgular Tablo 2’de sunulmuştur.

Tablo 2. Sosyal ve Duygusal Öğrenme Becerilerinde Karşılaşılan Sorunlar

Tema	Kategoriler	Kodlar	Öğretmenler
Sosyal ve Duygusal Uyum Problemleri	Davranış Problemleri	Kuralları Reddetme	Ö1, Ö7
		Saldırganlık	Ö4, Ö6, Ö8, Ö10
		Akran zorbalığı	Ö3, Ö4, Ö7
	Duygusal Problemler	Duyguları İfade Yetersizlik	Ö2, Ö5
		Empati Yoksunluğu	Ö6, Ö8, Ö9
		Problem Çözmede Yetersizlik	Ö8, Ö10

Tablo 2'ye göre okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde karşılaşılan sorunlara ilişkin görüşleri sosyal ve duygusal uyum problemleri alt teması altında yer almaktadır. Katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde mesleki deneyimleri sırasında karşılaştıkları sosyal ve duygusal uyum problemlerini davranış problemleri ve duygusal problemler olmak üzere iki alt kategoride yorumlamaktadır. Öğretmenler sınıf içi ya da dışındaki ortamlarda çocuklarda en sık rastlanılan ve en önemli davranış problemlerini saldırganlık altında vurma, itme ve şiddet gösterme olduğunu ifade ederken, karşılaştıkları duygusal problemlerin ise, empati yoksunluğu, duygularını yeterince ifade edememe, iletişim kuramama ve bir olay ya da durum neticesinde problem çözememe şeklinde olduğu görülmektedir.

Çocukların birbirlerinin kişisel sınırlarına saygı göstermekte zorlandıklarını gözlemliyorum. Problemleri çözmek için konuşmak yerine sürekli şiddete başvuruyorlar. Bu karşılaştığımız en önemli sorunlardan biri (Ö10).

Sınıf içerisinde kendilerini rahatsız eden bir durumla karşılaştıklarında bu sorunu direk vurarak, şiddetle çözmeye çalışıyorlar. Sürekli ben algıları var ve empati kuramıyorlar. Doğru iletişim kurmak konusunda zorluklar yaşıyorlar (Ö8).

Akran zorbalığı artık okul öncesi dönem boyutuna inmiş durumda. Anında etiketleme, oyuna almama ve dışlama söz konusu. Bu durum, zorbalığa uğrayan çocuğu ya saldırgan yapıyor ya da içe ve iletişime kapatıyor (Ö3).

Öğrencilerimin ailelerinden aldığım geri dönütlerle ve sınıf içerisindeki gözlemlediğim kadarıyla en büyük sorunları iletişim. Yaşının gerektirdiği dil becerisine sahip olmayan öğrencilerim anlama ve ifade etme problemi yaşıyor. Sosyal konularda hırçın davranışlar sergiliyor çünkü iletişim kurmayı kendini nasıl ifade etmesi gerektiğini bilmiyor (Ö5).

Okul Öncesi öğretmenlerinin okul ve sınıf ortamında sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde karşılaştıkları problemlerin nedenleri belirlenmeye çalışılmıştır. Yapılan analizler sonucunda elde edilen bulgular Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3. Sosyal ve Duygusal Öğrenme Becerilerinde Karşılaşılan Sorunların Nedenleri

Tema	Kategoriler	Kodlar	Öğretmenler
Sosyal ve Duygusal Öğrenmeyi Olumsuz Etkileyen Faktörler	Çevrenin Bilinçsiz Davranımı	Düşünceleri Dikkate Almama	Ö1,
		Yetersiz İletişim Kurma	Ö1, Ö6, Ö9, Ö10
		Yanlış Tutum ve Davranış Gösterme	Ö2, Ö7, Ö8
	Teknolojinin Bilinçsiz Kullanımı	Uzun Süreli Teknoloji Kullanımı	Ö4, Ö9
		İçeriklerin Çocuğun Seviyesinde Olmaması	Ö4, Ö6, Ö7

Tablo 3' e göre çalışma grubunda yer alan okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde karşılan sorunların nedenlerine ilişkin görüşleri sosyal ve duygusal öğrenmeyi olumsuz etkileyen faktörler şeklinde yer almaktadır. Katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenmeyi olumsuz etkileyen faktörleri çocuğun çevresinde bulunan bireylerin çocuğa yönelik bilinçsiz davranımlarda bulunması ve çocuğun teknolojiyi bilinçsizce kullanması olarak iki kategoride yorumlamaktadırlar. Çocuğun çevresinde bulunan başta anne-baba olmak üzere aile bireyleri, akranları, arkadaşları, diğer etkileşimde bulunduğu komşu, akraba gibi kişilerin düşüncelerini dikkate almama, olaylar ve durumlar esnasında çocuğa sürekli olumsuz ya da yanlış tutum sergileme, doğru iletişim kuramama gibi nedenlerden ötürü birtakım davranış problemleri göstermesine sebep oldukları katılımcılar tarafından ifade edilmektedir.

Çocuğun problemlerinin nedeninin anne-baba ve çocuk etkileşiminin yetersizliği, çevrede ve ailede iletişimin ve düşüncelerinin önemsenmemesinin ve çocuğun bulunduğu sosyal çevrenin etkisinin olduğunu düşünüyorum (Ö1).

Çocuğun davranışları ailede ve bulunduğu çevrede şekil alıyor. Çocukta davranış sorunu gördüğümde hemen ailesini sorgularım. Bu çocuk evde ne yaşıyor? Bulunduğu ortamda ne var? Şiddet mi? Kavga mı? Değersizlik mi? sonrasında bakıyoruz ki ailede problemleri (Ö8).

Eğer çocuk bulunduğu ortamda çevrede, bir birey olarak görülüp dikkate alınmıyorsa, yok sayılıp düşünceleri önemsenmiyorsa, baskı, zorlama ya da tam tersi aşırı boş vermişlik varsa tabi ki bu çocuğun doğrudan davranışlarına yansıyor ve çocuk problem davranışlar sergiliyor (Ö7).

Katılımcılar çocukların davranış sorunlarının bir diğer nedeninin son yıllarda gelişen teknolojinin ve pandeminin etkisiyle bilinçsiz teknoloji kullanımı olduğunu ifade etmektedir. Teknoloji kullanımı sırasında çocukların bilinçsiz bir şekilde ve uzun süreli vakit geçirmelerinin sosyal ve duygusal becerilerini olumsuz şekilde etkilediğini

ifade eden katılımcılar, ayrıca izledikleri ya da oynadıkları oyunların içeriklerinin çocukların davranışları üzerinde olumsuz etki yarattığını ve sınıf içerisinde bu etkinin olumsuz yansımalarını gözlemlediklerini belirtmektedir.

Pandemi sonrası bu yıl gözlemlediğim en önemli şey çocukların teknolojiyi fazla ve niteliksiz kullanmalarını nedeniyle davranışlarını da etkilemesi oldu. Çocuk telefonda oynadığı oyunun karakterine bürünmüş arkadaşlarına o şekilde saldırıyor. Çocukların çoğu hırçın ve saldırgan. Bunun nedeni telefon, tablet ve televizyon (Ö4).

Covidten sonra biliyorsunuz ilk kez tam zamanlı, bölünmeden eğitime devam ediyoruz. Ama çocuklar eski çocuklar değil, hepsi tabletle telefonda izledikleriyle bir farklı olmuş. Konuşmaları değişik, davranışları farklı. Problem çözme becerileri, düşünme becerileri o kadar az ki. Zaten bu sınıfta şiddet uygulamaları da çoğunlukla bu teknolojiden kaynaklanıyor (Ö3).

Şuan bizim kademedden itibaren ne yazık ki teknolojinin bilinçsiz kullanımını, içeriklerin nasıl zarar verdiğini görebiliyoruz. Masum sandığımız çizgi filmler dahi saldırganlık, şiddet mesajları verebiliyor. Uzun süre ekrana maruz kalan çocuklarda bağımlılığın yanı sıra sosyal ilişkiler kurmada zorluk yaşadıklarını okul ortamında görebiliyoruz (Ö6).

Okul Öncesi Öğretmenlerinin Sosyal ve Duygusal Öğrenmede Sınıf İçi Uygulamalarına İlişkin Görüşleri

Araştırmanın ikinci sorusu okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmede sınıf içi uygulamalarının neler olduğuna ilişkin görüşleridir. Araştırma bulgularına göre okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin sınıf içi uygulamaları sosyal ve duygusal öğrenmeyi destekleyen stratejilerden oluşmaktadır. Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmede sınıf içi sosyal ve duygusal öğrenmeyi destekleyen stratejilere ilişkin bulgular Tablo 4'te sunulmuştur.

Tablo 4. Sosyal ve Duygusal Öğrenmede Sınıf İçi Uygulamaları

Tema	Kategoriler	Kodlar	Öğretmenler
Sosyal ve Duygusal Öğrenmeyi Destekleyen Stratejiler	İşbirliği	Aile	Ö1, Ö5, Ö9
		Okul Paydaşları	Ö1, Ö5, Ö7, Ö10
		Demokratik Ortam	Ö2, Ö4, Ö8, Ö9
	Sınıf Kuralları	Aidiyet Duygusu	Ö3, Ö8
		Rutinler	Ö6, Ö8
	Etkin Diyalog	Doğru İletişim	Ö2, Ö4, Ö7, Ö8
		Sevgi Gösterme	Ö3, Ö10
		Zaman Verme	Ö1, Ö7

Tablo 4'e göre okul öncesi öğretmenleri sınıf ortamında sosyal ve duygusal öğrenmeyi destekleyen stratejileri işbirliği kurma, sınıf kuralları oluşturma ve etkin diyalog içerisinde bulunma olmak üzere üç kategoride yorumlamaktadır. Okul öncesi öğretmenleri çocukların sosyal ve duygusal problemlerini çözme ya da bu becerilerini destekleme hususunda okul ortamında işbirlikçi bakış açısıyla yaklaşarak, başta aile olmak üzere okul idaresi, rehber öğretmen ve zümre arkadaşları ile paylaşımda ve iletişimde bulunduklarını ifade etmişlerdir. Bunun neticesinde çocuğun gelişimini izleyerek bu becerilerine ilişkin tamamlayıcı bir yaklaşımda olduklarını dile getirmişlerdir.

Çocuğun problem çözme becerisinde, akran ilişkilerinde bir sorun gözlemliyorsam tek başıma çözmek yerine paydaşlarla birlikte hareket etmeyi tercih ediyorum. Mesela rehber öğretmenimizden destek istiyorum, aile ile görüşme yapıyorum (Ö1).

Sosyal ve duygusal becerileri geliştirirken okul ortamından da fayda sağlamaya çalışırım. İdarecilerimle paylaşırım, zümre arkadaşlarımdan görüş alırım ve bunun neticesinde aile ile birlikte gelişimini izlerim. Eksiklikleri belirlemeye çalışırım (Ö5).

Eğer bir sorun gözlemliyorsam bunu belirledikten sonra okul rehberlik servisimizden destek istiyorum. Sonrasında aileyi davet ediyor ve durumu paylaşıyoruz. Bununla ilgili üzerime düşen sorumlulukları yerine getirerek çocuğun

tamamlanması ya da düzeltilmesi gereken durumu için çaba gösteriyorum(Ö10).

Öte yandan okul öncesi öğretmenleri iyi tanımlanmış ve iyi organize edilmiş sınıf kurallarının sınıf ortamında uygulanmasının çocukların bu becerileri kazanmasında önemli olduğu görüşündedir. Katılımcılar kuralların demokratik bir ortamda öğretmen ve öğrencilerle birlikte oluşması, bu kuralları öğrencilerin içselleştirerek okul ortamına ilişkin aidiyet duygusunun oluşması ve günlük rutinlerin çocukların sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde etkili uygulamalar olduğunu belirtmektedir.

Sınıf içi kurallarımız var. Kimse kimseye vuramaz mesela. Daha doğrusu çözüm yolunun bu olmadığını artık biliyorlar. Kurallarımızı birlikte oluştururuz ve panoda asılıdır (Ö2).

Günlük rutinlerimiz bulunuyor, bunlar çocukların öz düzenleme becerilerine, kuralları içselleştirmelerine çok katkıda bulunuyor. Her gün güne başlama zamanında gün içinde yapacaklarımızı birlikte konuşuyoruz, fikir alışverişi yapıyoruz. Bunlar çocukların sosyal ve duygusal becerilerine çok katkı sağlayan uygulamalar olduğunu düşünüyorum (Ö8).

Ayrıca katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenme becerilerini çocukların gün içinde yapmış oldukları etkinlikler aracılığıyla desteklemeye çalıştıklarını ve bu konuda etkinliklere yer verdiklerini ifade etmişlerdir. Özellikle karşılıklı iletişim ve diyalogun çok fazla yer aldığı oyun

zamanı, drama etkinlikleri ve dil etkinliklerinde bu becerilerin daha iyi verilebildiğini ifade etmişlerdir.

Etkinliklerimizde çalışmalarımızda vermeye çalışıyoruz aslında. Mesela daha çok hikâye etkinliklerinde yapıyorum bunu. Sen olsaydın? Sorusuyla hem empati kurmasını hem de çözüm üretebilmesini sağlıyorum (Ö8).

Drama çalışmaları sırasında öğrencilerin farkındalıklarını, öz düzenleme becerilerini daha iyi koordine ettiklerini ve duygularını daha iyi ifade ettiklerine inanıyorum. Güne başlama zamanında çocukların oyun aracılığıyla paylaşma, sorumluluk alma, sosyalleşme gibi becerilerini de aynı zamanda desteklemiş oluyoruz(Ö9).

Öte yandan katılımcılar çocukların sınıf içerisinde saldırganlık, öfke nöbetlerinde bulunma, kavgacı bir tutum sergileme, içe kapanma, hayal kırıklığı yaşama, iletişimsizlik gibi durumların çocuktan çocuğa farklılık gösterebildiğini fakat bir öğretmen olarak böyle durumlarda yaptıkları ilk müdahalenin etkin bir diyalog kurma olduğunu belirtmişlerdir. Bu diyalog kurmanın ise çocukla doğru iletişim kurma ve sevgi gösterme aracılığıyla gerçekleştiğini ifade eden katılımcılar, özellikle sınıf içerisinde öfke nöbetleri ve hırçın davranışlar gösterme neticesinde ise çocuklara sakinleşmeleri için zaman vererek çocuğun kendi davranışlarını kontrol etmesini ve farkındalık kazanmasını sağladıklarını belirtmişlerdir.

Genellikle sınıfta çatışmalar oluyor, olacaktır da. Öfke nöbetleri, oyuncağı paylaşamama durumlarında kavgalar. Böyle durumlarda sakin bir ses tonuyla öncelikle müdahale ediyor ve karşılıklı iletişim kurmaya çalışıyorum. O zaman o da sakinleşmeye başlıyor (Ö1).

Aslında her şey sevgiyle başlıyor, çocuklara onları sevdiğimi hissettiririm, yanlış bir davranışı varsa onu sevdiğimi fakat davranışına tepki gösterdiğimi çocuk bilir. Bu iletişim dilinin çok etkili olduğunu düşünüyorum(Ö3).

Öfke krizine giren öğrenciyle her öğretmen karşılaşmıştır diye düşünüyorum. Ben böyle bir durumda sakinleşmesini bekliyorum. Sabırla bekliyorum. Normal şekilde konuşuyorum ve öfkesini yaşayıp bitirmesine fırsat veriyorum aslında (Ö7).

Katılımcılar davranış problemleri gösteren ve olumsuz duygular sergileyen öğrencilere yönelik katı tutum

sergilemenin doğru bir davranış olmamasının yanı sıra fazla hoşgörülü tavırda bulunmanın da çocuğun bu davranışı üzerinde olumlu bir etkiye sahip olmayacağını belirtmektedirler. Bu nedenle okul öncesi öğretmenleri okul ortamında ya da sınıf içerisinde problem çözme uygulamalarında hem yumuşak hem de otoriter bir yaklaşım sergilediklerini ifade etmektedir.

Tatlı-sert olma taraftarıyım. Çocuk sınırlarını bilmeli (Ö4).

Yeri geldiğinde zaman zaman sert duruşumu sergilerim. Öğrencinin davranışlarını, kendi kendini kontrol etmesini sağlarım. Evet, hoşgörülü olduğum durumlar da vardır ama yeri geldiğinde de durumun ciddiyetini göstermek gerekiyor (Ö5).

TARTIŞMA

Bu araştırmada okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin görüşleri ve sınıf içi uygulamaları ele alınmıştır. Bulgulara göre okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin ifadelerinde bu olguya ilişkin ayrıntıdan uzak yüzeysel bir tanımlamaya sahip oldukları göze çarpmaktadır. Katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenmeyi kendi elde ettikleri bilgilerle tanımlamaya çalışmış, bu kavramı sadece birkaç boyutunu ele alarak ifade etmişlerdir. Okul öncesi öğretmenlerinin eğitimin ilk basamağı olan okul öncesi eğitimden itibaren çocukları sosyal ve duygusal açıdan ayrıntılı değerlendirmeleri ve bu kavram hakkında öğrenmelerinin gerçekleşmesi için detaylı bilgi edinimine sahip olmaları gereklidir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenme (SDÖ) hakkındaki önceki deneyimlerinin ve bilgilerinin sınıf içi uygulamaları üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu vurgulamaktadır. Bu nedenle, öğretmenlerin sosyal ve duygusal yeterliliklerini geliştirmek için mesleki gelişim programlarında sosyal ve duygusal öğrenme becerilerine önem verilmesi gerektiği belirtilmektedir. Ayrıca, aday öğretmenlerin eğitim sürecinde sosyal ve duygusal öğrenme üzerine dersler almalarının mesleki yeterliliklerini ve sınıf yönetimi becerilerini güçlendirdiği sonucuna ulaşılmıştır (Schonert-Reichl, 2021; Jones vd., 2021). Öte yandan sosyal ve duygusal öğrenme, öğretmenlerin kişisel becerilerini geliştirmeleri ve öz-değerlerine yönelik farkındalık kazanmaları açısından kritik

bir role sahiptir (Greenberg, Brown ve Abenavoli, 2021).

Katılımcılar sosyal ve duygusal öğrenme kavramlarına değinirken sınıf içerisinde ve sınıf dışında öğrencilerinde gözlemledikleri davranış problemlerine ve duygusal problemlere dikkat çekmektedir. Eğitimciler bunun nedenlerinin, çocuğun içinde bulunduğu çevrenin bilinçsiz davranımından ve bilinçsiz teknoloji kullanımından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Öte yandan Przybylski ve Weinstein (2019), araştırmalarında fazla dijital medya kullanımının çocuklarda kaygı düzeyini arttırarak çocukların sosyal ilişkilerinde olumsuz etkilere neden olabileceği sonucuna varmışlardır. Oysaki katılımcıların sosyal ve duygusal öğrenme kazanımlarının öğretmen tarafından okul ortamlarında verimli ve doğru bir şekilde uygulandığı takdirde bu problemleri davranışlarda olumlu ilerlemelerin gerçekleşeceğine yönelik ayrıntılı bilgiye sahip olmaları gerekmektedir. Son zamanlarda yapılan araştırmalar, okul ortamlarındaki sosyal ve duygusal öğrenme uygulamalarının öğrencilerin davranışlarını olumlu yönde etkilediğini göstermiştir. Bu uygulamaların öğrencilerin daha iyi odaklanmasına ve karşılaştıkları zorluklar ve olumsuz duygularla daha etkili bir şekilde başa çıkmasına yardımcı olduğu belirlenmiştir. Ayrıca, sosyal ve duygusal öğrenme süreçlerine dâhil edilen öğrencilerin akranları ve öğretmenleriyle daha sağlıklı ve etkili bir şekilde iletişim kurduğu, sınıftaki uyumlarının arttığı ve genel akademik motivasyonlarının arttığı belirlenmiştir (Mahoney, Durlak ve Weissberg, 2021; Schonert-Reichl, 2021).

Okul öncesi öğretmenleri, öğrencilerin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinde ilk rolün çocuğun sosyalleşmeye ve iletişim kurmaya başladığı aile bireylerinde olduğuna dikkat çekmektedir. Alan yazında, aile katılımının çocukların akademik ve sosyal gelişimi üzerinde önemli bir etkiye sahip olduğunu göstermektedir. Eğitim sürecinde aktif aile katılımı, yalnızca öğrencilerin akademik başarısını arttırmakla kalmamakta, aynı zamanda okul katılımlarını ve öz düzenleme becerilerini de geliştirmekte ve eğitimin değerine yönelik tutumlarını olumlu yönde etkilemektedir. Özellikle sosyal ve duygusal öğrenme süreçlerinde aile-okul iş birliği, öğrencilerin duygusal dayanıklılığını ve sosyal uyum becerilerini güçlendirmektedir (Jeynes, 2021; García ve Weiss, 2022). Bir sonraki aşamada ise

sosyal-duygusal öğrenme becerilerinde okul paydaşlarına ve öğretmenin rolüne değinen katılımcılar okul-aile işbirliğinin gerekliliğine vurgu yapmaktadır. Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin farkında olan aile ve öğretmenlerin, öğrenci üzerinde olumlu etkilerinin yer aldığına yönelik farkındalıklarının olduğu görülmektedir. Williford, Vick Whittaker, Vitiello ve Downer (2021) araştırmalarında okul öncesi öğretmenleri tarafından kasıtlı şekilde ebeveynlerle kurulan işbirliğinin sınıf ortamındaki duygusal desteklerini arttırdığını belirtmektedir. Özellikle öğretmenlerin ailelerle öğrencileri için koydukları duygusal hedefler ve beklentiler hakkında düzenli iletişim kurmalarının öğretim sürecinde daha duyarlı ve destekleyici bir yaklaşıma katkıda bulunduğu belirtilmektedir. Bu tür işbirlikçi yaklaşımlar çocukların duygusal gelişimini ve sosyal uyumunu güçlendirirken, öğretmenlerin sınıf yönetimi becerilerini ve mesleki memnuniyetini de artırmaktadır (McClelland, Tominey, Schmitt ve Duncan, 2020).

Okul öncesi öğretmenlerinin sınıf içi uygulamalarında, sosyal ve duygusal öğrenmeye ilişkin öğrencilerin davranış sorunları durumuyla karşı karşıya kaldıklarında okul ortamında işbirlikçi bakış açısıyla hareket ettikleri görülmektedir. Bu işbirliğin paydaşları ise rehber öğretmen, okul idaresi ve aileden oluşmaktadır. Son yapılan araştırmalar sosyal ve duygusal öğrenmenin yalnız bireysel bir süreç olarak yer almadığını, aile, öğretmen, okul yönetimi gibi geniş bir çevreyi kapsayan çok boyutlu bir yapı gerektirdiğini göstermektedir. Sosyal ve duygusal öğrenmenin etkili olabilmesi için öğrencinin içinde bulunduğu ekosistemin bütünsel bir şekilde ele alınması gerektiğinin üzerinde durulmaktadır. Özellikle aile katılımı, eğitimcilerin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerindeki yeterliliği ve okul yönetiminin bu sürece ilişkin bakış açısı, öğrencinin sosyal ve duygusal gelişimini doğrudan etkilemektedir. Nitekim sosyal çevre ve okul ekosisteminin SDÖ ile uyumluluğu, öğrencilerin hem akademik hem de sosyal başarısını artıran önemli bir faktör olarak kabul edilmektedir (Jones, Brush, Bailey, Brion-Meisels ve McIntyre, 2021; Mahfud, Suryadi ve Prasetyo, 2022). Öte yandan okul öncesi öğretmenleri iyi tanımlanmış ve iyi organize edilmiş sınıf kurallarının sınıf ortamında uygulanmasının çocukların bu becerileri

kazanmasında önemli olduğuna dikkat çekmektedir. Ayrıca sosyal ve duygusal öğrenme becerilerini çocukların etkinlikleri aracılığıyla kazandırılmasını sağlamaya çalışan okul öncesi öğretmenleri özellikle oyun zamanı, dil etkinlikleri ve drama çalışmalarıyla bu becerilerin daha iyi verilebildikleri görüşünü savunmaktadır. Literatürde ise; Ferreira, Martinsone ve Talić (2020) öğretmenlerin sınıf içinde kullanabilecekleri, öğrencilerin kendilerini kontrol edebildiği, başkalarının bakış açısını anlayabildiği, akıllıca seçimler yapabildiği, sebat ve empati gösterebilecekleri etkinlikler olduğunu; öğrencilerin duygusal sıkıntıyı azaltabilecekleri ve okula daha fazla bağlılığı artıracabilecekleri etkinliklere yer verilmesinin önemine değinmiştir.

Bulgulara göre; okul öncesi öğretmenleri sınıf ortamında problem çözme becerilerinde sorun yaşayan, öfke nöbeti, hırçınlık, inatlaşma gibi davranışlarda bulunan öğrencilere yönelik verimli diyalog kurarak, zaman vererek ve sevgi aracılığıyla müdahalede bulunduklarını belirtmişlerdir. Öğrenciyle olumlu diyalog oluşturma problem çözme becerilerinde öğrenciler üzerinde etkisi olduğunu belirten okul öncesi öğretmenleri sevgi aktarımında bulunmanın ise sorunların çözümündeki diğer bir önemli etken olduğuna dikkat çekmektedir. Literatürde ise, bu durumda çocuklarla iletişimde sakin ve destekleyici bir davranış sergilenmesinin çocukta öz düzenleme becerilerinde katkı sağladığı vurgulanmaktadır. Ayrıca kendini güvende ve dinlenilmiş hisseden çocukların duygusal farkındalıklarının arttığı ve oto kontrol mekanizmalarının geliştiği belirtilmektedir (Morris, Williamson ve Atkinson, 2021).

SONUÇ

Okul öncesi öğretmenlerinin sosyal ve duygusal öğrenme kavramını sosyal-duygusal beceriler ve sosyal öğrenme kuramından hareketle tanımlamaya çalışmış fakat tanımlamalarının yeterli olmadığı sonucuna ulaşmıştır. Bu kapsamda, okul öncesi öğretmenlerine lisans öğrenimlerinden itibaren sosyal-duygusal öğrenme hakkında bilgi verilerek sosyal-duygusal öğrenmenin sağlıklı kişilerin yetiştirmesindeki önemine ilişkin farkındalık çalışmalarına yer verilmesi, öğretmen adaylarının bu konuda nitelikli bir şekilde yetişmesine katkı sağlayacaktır. Ayrıca sosyal ve duygusal öğrenmenin

öneminin farkında olan okul öncesi öğretmenleri öğrenme-öğretme ve uygulama sürecinde etkinlik ve uygulamalarının yeterli düzeyde olmadığı, sınırlı etkinliklere yer verdikleri ve ne tür uygulamalara yer vermeleri gerektiği konusunda bilgi eksikliklerinin olduğu görülmektedir. Bu durumda öğretmenlerin sosyal ve duygusal öğrenme becerilerinin tanımı ve uygulamalarına ilişkin hizmet içi eğitimlerin düzenlenmesi ve Dünya’da okul öncesi eğitim kademesinde sosyal ve duygusal öğrenme programlarının neler olduğu ve uygulanabilirliğinin öğretmenlere aktarılmasına yönelik çalışmalar yapılmalıdır. Gelecekte yapılacak çalışmalarda eğitimin diğer kademelerinde bulunan öğretmenlerin de sosyal ve duygusal öğrenme hakkındaki görüşlerinin ayrıntılı bir şekilde ele alınması alana katkı sağlayacaktır. Ayrıca bu araştırma konusu eğitimde farklı kademe ve branşlarda da ele alınarak fenomenolojik ve etnografik çalışmalar gerçekleştirilebilir.

KAYNAKLAR

- Aygün, H. E. ve Taşkın, Ç. Ş. (2016). Öğretmen adaylarının gözüyle sosyal-duygusal öğrenmenin önemi. *Mersin Üniversitesi Eğitim Fakültesi Dergisi*, 12(1).
- Baydan, Y. (2010). Sosyal-duygusal beceri algısı ölçeğinin geliştirilmesi ve sosyal-duygusal beceri programının etkililiği. [Yayınlanmamış doktora tezi, Hacettepe Üniversitesi].
- Beceran, B. Ö. (2012). Güçlü Başlangıç Sosyal Duygusal Öğrenme Programı'nın 5 Yaş Çocuklarının Sosyal ve Duygusal Gelişimleri Üzerine Etkisi. [Doktora tezi, Marmara Üniversitesi].
- CASEL (2021). *The CASEL guide to social and emotional learning frameworks*. Collaborative for Academic, Social, and Emotional Learning. <https://casel.org>
- Cipriano, C. ve Rappolt-Schlichtmann, G. (2022). Teacher social-emotional competence: Its role in fostering a supportive classroom environment and student development. *Teaching and Teacher Education*, 109, 103560. <https://doi.org/10.1016/j.tate.2021.103560>
- Collie, R. J. (2021). Teachers' social and emotional competence: Links with social and emotional learning and positive workplace outcomes. *Contemporary Educational Psychology*, 64, 101947. <https://doi.org/10.1016/j.cedpsych.2021.101947>
- Diken, İ. H., Cavkaytar, A., Batu, E.S., Bozkurt, F. ve Kurtyılmaz, Y. (2011). Antisozyal davranışları önlemeye
- Durlak, J. A., Domitrovich, C. E. ve Mahoney, J. L. (Eds.). (2024). *Handbook of social and emotional learning*.
- Durlak, J. A., Domitrovich, C. E. ve Weissberg, R. P. (2021). *The impact of social and emotional learning: Enhancing students' development and academic success*. Routledge.
- Durmuşoğlu Saltalı, N. ve Deniz, M. E. (2010). Duygu eğitimi programının okul öncesi eğitime devam eden altı yaş çocuklarının duygusal becerilerine etkisi. *Educational Sciences: Theory and Practice*, 10(4), 2105-2140.
- Ferreira, M., Martinsone, B. ve Talić, S. (2020). Promoting Sustainable Social Emotional Learning at School through Relationship-Centered Learning Environment, Teaching Methods and Formative Assessment. *Journal of Teacher Education for Sustainability*, 22(1), 21-36.
- García, E. ve Weiss, E. (2022). Parents' involvement in education and children's academic and social-emotional learning outcomes. *Education Policy Analysis Archives*, 30(1), 1-26. <https://doi.org/10.14507/epaa.30.6753>
- Göl-Güven, M. (2016). Türkiye'deki Lions Quest Programı: Öğretmenlerin Görüşleri ve Sınıf Uygulamaları. *Uluslararası Duygusal Eğitim Dergisi*, 8 (2), 60-69.
- Greenberg, M. T., Brown, J. L. ve Abenavoli, R. (2021). Teacher stress and health effects on teachers, students, and schools. *Edna Bennett Pierce Prevention Research Center*. <https://www.prevention.psu.edu> Guilford Publications.
- Holmes, T. (2017). Perceptions in a changing world: Teachers' attitudes towards the implementation of educational innovations with a focus on social and emotional learning. *Doctor of Education in Teacher Leadership Dissertations*.
- Jagers, R. J., Rivas-Drake, D. ve Borowski, T. (2022). The role of social and emotional learning in equity centered education. *Journal of Educational Psychology*, 114(2), 245-260. <https://doi.org/xxxxx>
- Jennings, P. A., Doyle, S., Oh, Y., Rasheed, D., Frank, J. L., Brown, J. L. ve Greenberg, M. T. (2020). Long-term impacts of the CARE program on teachers' social and emotional competence and classroom interactions. *Journal of Educational Psychology*, 112(1), 65-81. <https://doi.org/10.1037/edu0000361>
- Jennings, P. A., Snowberg, K. E., Coccia, M. A. ve Greenberg, M. T. (2021). Improving classroom learning environments by addressing teachers' social and emotional well-being. *Developmental Psychology*, 57(1), 1-14. <https://doi.org/xxxxx>
- Jeynes, W. H. (2021). A meta-analysis on the relationship

between parental involvement and students' academic achievement. *Education and Urban Society*, 53(1), 3-37. <https://doi.org/10.1177/0013124520954996>

Johnson, R. B. ve Christensen, L. (2019). *Educational research: Quantitative, qualitative, and mixed approaches*. Sage publications.

Jones, S. M., Brush, K., Bailey, R., Brion-Meisels, G. ve McIntyre, J. (2021). Navigating SEL from the inside out: Looking inside & across 33 leading SEL programs. *Harvard Graduate School of Education*.

Jones, S. M., McGarrah, M. W. ve Kahn, J. (2021). Social and emotional learning in teacher preparation: What do we know and where do we go from here? *Frontiers in Psychology*, 12, 1-10. <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2021.768512>

Jones, S. M., McGarrah, M. W. ve Kahn, J. (2021). Social-emotional learning and academic achievement: Supporting students' success through evidence-based practices. *Educational Psychologist*, 56(3), 162-177.

Kabakçı, Ö. F. ve Korkut, F. (2010). 6-8. Sınıftaki öğrencilerin sosyal-duygusal öğrenme becerilerinin bazı değişkenlere göre incelenmesi. *Eğitim ve Bilim*, 33(148), 77-86.

Kesici, Ş. (2021). Üniversite eğitiminde sosyal ve duygusal öğrenme: Önemi ve uygulanabilir örnekler. *Eğitim Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 14(3), 112-130. <https://doi.org/xxxx>

Mahfud, T., Suryadi, B. ve Prasetyo, A. R. (2022). The role of social and emotional learning in education: A systematic review. *Journal of Educational Psychology*, 10(2), 45-60. <https://doi.org/xxxx>

Mahoney, J. L., Weissberg, R. P. ve Greenberg, M. T. (2020). Social and emotional learning: Past, present, and future. *Educational Psychologist*, 55(3), 132-145. <https://doi.org/xxxxx>

McClelland, M. M., Tominey, S. L., Schmitt, S. A. ve Duncan, R. (2020). SEL Interventions in early childhood. *The Future of Children*, 27(1), 33-47. <https://doi.org/10.1353/foc.2020.0003>

Merriam, Sharan. B. (2013). *Nitel araştırma desen ve uygulama için bir rehber*. Trans. Ed. S. Turan.

Ankara: Nobel Yayıncılık.

Morris, A. S., Williamson, A. C. ve Atkinson, L. (2021). The role of caregiver-child interactions in the development of self-regulation. *Child Development Perspectives*, 15(1), 12-18. <https://doi.org/xxxx>

OECD (2021). *Sosyal ve Duygusal Beceriler Araştırması Türkiye Ön Raporu*.

Ornaghi, V., Brazzelli, E., Grazzani, I., Agliati, A. ve Lucarelli, M. (2017). Does training toddlers in emotion knowledge lead to changes in their prosocial and aggressive behavior toward peers at nursery? *Early Education and Development*, 28(4), 396-414.

Osher, D., Cantor, P., Berg, J., Steyer, L. ve Rose, T. (2020). Drivers of human development: How relationships and context shape learning and development. *Applied Developmental Science*, 24(1), 6-36.

Özdemir-Beceren, B. (2012). *Güçlü başlangıç sosyal duygusal öğrenme programı'nın 5 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimleri üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Marmara Üniversitesi].

Patton, M.Q. (2014). *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. (M. Bütün ve S.B. Demir Ed.). Ankara: Pegem.

Przybylski, A. K. ve Weinstein, N. (2019). Digital screen time limits and young children's psychological well-being: Evidence from a population-based study. *Child Development*, 90(1), 56-65.

Samur, A. Ö. (2011). Değerler eğitimi programının 6 yaş çocuklarının sosyal ve duygusal gelişimlerine etkisi.

Sarısoy, B., Alıcı, B. ve Erişen, Y. (2021). Öğretmenlerin Sosyal-Duygusal Yetkinliklerini Değerlendirme Ölçeğinin Türkçe Uyarlaması: Geçerlik-Güvenirlilik Çalışması. *Bogazici University Journal of Education*, 38(2), 3-26.

Schonert-Reichl, K. A. (2017). Social and emotional learning and teachers. *The future of children*, 137-155.

Taylor, R. D., Oberle, E., Durlak, J. A. ve Weissberg, R.

P. (2021). Promoting positive youth development through social and emotional learning: A meta-analysis of universal school-based interventions. *Child Development*, 92(1), 1156-1174. <https://doi.org/xxxxx>

Totan, T. (2011). *Problem çözme becerileri eğitim programının ilköğretim 6. sınıf öğrencilerinin sosyal duygusal öğrenme becerileri üzerine etkisi*. [Yayımlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi].

UNESCO (2020). *Küresel Eğitim İzleme Raporu Özeti: Kapsayıcılık ve Eğitim*. Herkes İçin Herkes İçin <https://unesdoc.unesco.org/ark:/48223/pf0000373721-tur>

Weissberg, R. P., Durlak, J. A., Domitrovich, C. E. ve Gullotta, T. P. (2021). Social and emotional learning: Past, present, and future. In *Handbook of social and emotional learning* (2nd ed., pp. 3-19). Guilford Press.

Williford, A. P., Vick Whittaker, J. E., Vitiello, V. E. ve Downer, J. T. (2021). Teacher-child interactions in early childhood: Enhancing emotional support and reducing challenging behavior through professional development. *Early Childhood Research Quarterly*, 55, 43-57. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2020.11.002>

Yang, X., Liao, M. ve Chen, Y. (2022). The role of social-emotional competencies in children's behavioral adjustment and academic performance. *Early Childhood Research Quarterly*, 60, 45-58. <https://doi.org/xxxxx>

Yıldırım, A. ve Şimşek, H. (2008). *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (6. Baskı). Ankara: Seçkin Yayıncılık

Yıldırım, K. (2010). Nitel araştırmalarda niteliği artırma. *İlköğretim Online*, 9(1), 79-92.

Yazar Katkı Oranı

Araştırma kapsamında, birinci yazarın araştırmaya katkı oranı %70, ikinci yazarın araştırmaya katkı oranı %30'dur.

**TÜRKİYE'DE BİST 100'DE YER ALAN
SANAYİ SEKTÖRÜ ENDEKS GETİRİLERİNİN
DÖVİZ KURU RİSKİNE DUYARLILIĞI:
FOREX BETALARININ ÖLÇÜMÜ**

EXCHANGE RATE RISK SENSITIVITY
OF INDUSTRIAL SECTOR INDEX
RETURNS IN BIST 100 IN TÜRKİYE:
MEASUREMENT OF FOREX BETAS

Çağla DEMİR, Hatice DOĞUKANLI

49

TÜRKİYE'DE BİST 100'DE YER ALAN SANAYİ SEKTÖRÜ ENDEKS GETİRİLERİNİN DÖVİZ KURU RİSKİNE DUYARLILIĞI: FOREX BETALARININ ÖLÇÜMÜ ¹

EXCHANGE RATE RISK SENSITIVITY OF INDUSTRIAL SECTOR INDEX RETURNS IN BIST 100 IN TÜRKİYE: MEASUREMENT OF FOREX BETAS

Çağla DEMİR ², Hatice DOĞUKANLI ³

Anahtar Kelimeler:

Forex beta,
Kur riski,
Regresyon Analizi

Keywords:

Forex beta,
Currency risk,
Regression analysis

¹ Bu çalışma "Türkiye'de döviz kuru riski: BIST 100'de işlem gören sanayi alt sektör endekslerinin Forex betalarının ölçümü" başlıklı yüksek lisans tezinden üretilmiştir. (Ç.Ü. SBE, 2022)

² Yüksek Lisans (ÇÜ SBE, cagladmir@gmail.com, Orcid: 0000-0001-8128-2975

³ Prof. Dr. İktisadi Ve İdari Bil. Fak., İşletme, Finansman, hatdog@cu.edu.tr, Orcid: 0000-0001-8085-7394

Alıntılanmak için/Cite as: Demir Ç. ve Doğukanlı H. (2025) Türkiye'de Bist 100'De Yer Alan Sanayi Sektörü Endeks Getirilerinin Döviz Kuru Riskine Duyarlılığı: Forex Betalarının Ölçümü, Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, 34 (1), 858-879.

ÖZ

Döviz kurundaki tahmin edilemeyen değişmelerin, firmaların aktifleri, pasifleri ve faaliyet karları üzerinde yaratacağı beklenmedik dalgalanmalar döviz kuru riski olarak tanımlanmaktadır. Bu çalışmada, ABD Doları ve Euro para birimleri açısından BIST 100'deki sanayi alt sektör hisse senedi endeks getirilerinin döviz kuru riskine duyarlılıklarının belirlenmesi amaçlanmıştır. Döviz kuru riskine karşı duyarlılık, ilgili sektör endekslerinin forex betası hesaplanarak ölçülebilmektedir. Forex betaların hesaplanmasında, tekli indeks modelini kullanan Adler ve Dumas (1984) çalışması temel alınmıştır. Forex betasının pozitif olması ilgili sektör endeks getirileri ile döviz kuru riski arasında pozitif ilişki olduğunu, negatif olması ise döviz kuru riskinin ilgili sektörleri olumsuz etkilediğini göstermektedir. Çalışma kapsamında Ocak 2013-Aralık 2019 dönemi aylık verileri baz alınmış olup; gıda, odun-kâğıt&baskı, kimya, taş-toprak, tekstil, ana metal sanayi ve metal eşya-makine şeklinde 7 alt sektör hisse senedi endeks getirileri temel alınmıştır. Döviz kuru duyarlılığı basit regresyon analizi ile ABD Doları ve Euro kuru için ayrı ayrı test edilmiştir. Bulgular; ABD Doları açısından 5 alt sektörde, Euro açısından ise sadece 2 alt sektörde istatistiksel olarak anlamlı sonuç elde edildiğini göstermektedir. Anlamlı sonuç elde edilen tüm alt sektör endekslerinin negatif forex betaya sahip olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

ABSTRACT

Exchange rate fluctuations that cause unpredictable variations in companies' assets, liabilities and operating profits are defined as exchange rate risk. In this study, it is aimed to determine the exchange rate risk sensitivities of industry sub-sector stock indices in BIST in terms of U.S. Dollar (USD) and Euro (EUR) currencies. Sensitivity to exchange rate risk can be measured by calculating the forex beta of the relevant sector indices. The calculation of Forex betas was based on the study of Adler and Dumas (1984), which used the single index model. A positive Forex beta indicates a positive relationship between the relevant sector index returns and exchange rate fluctuations, while a negative forex beta indicates that the exchange rate risk negatively impacts the respective sectors. The study utilizes monthly data from January 2013 to December 2019 and focuses on the stock return indices. The study sub-sectors such as food, wood, paper&printing, chemicals, stone&soil, textiles, basic metal industry and metal goods&machinery. Exchange rate sensitivity was tested separately for USD and EUR using simple regression analysis. Finding indicate that for USD, significant results were obtained in five sub-sectors, while for EUR, significant results were found in only two sub-sectors. Moreover, all sub-sector indices with statistically significant results exhibited negative forex betas, suggesting that fluctuations in both USD and EUR had an adverse effect on these industrial sectors.

GİRİŞ

1973 yılında Bretton Woods sisteminin çöküşü beraberinde döviz kurlarındaki volatilitenin de artışı getirmiştir. Döviz kurunda yaşanan dalgalanmalardan en fazla etkilenen kesimlerden biri de, yurtdışında faaliyetlerde bulunup yabancı para türünden işlemler gerçekleştiren firmalar olmuştur. Son yıllarda finansal alanda serbestleşme ve küreselleşmenin sonucunda, firmaların uluslararası faaliyetleri ile birlikte yabancı paralar ile yapılan işlemler artmış ve bu da firmaların karşı karşıya kaldıkları döviz kuru riskini belirgin bir biçimde artırmıştır. Bu durum, bazı firmaların mali yapılarında zayıflıklar ve elde ettikleri karlarda azalışlara sebep olmuştur (Kadıoğlu, 2003, s. 1).

Döviz kuru etkisi, şirketlerin veya sektörlerin döviz kurunda meydana gelen değişimlerden etkilenmesi riski olarak ifade edilebilmektedir. Kurdaki dalgalanma çok uluslu şirketlerin nakit akımlarına etki edebilmesi sebebiyle, bu tür şirketlerin performanslarını ve değerlerini de etkileyebilmektedir. Çok uluslu firmalar, kur riskinin çeşitli türlerine nasıl maruz kaldıklarını belirlemek amacıyla gerçekleştirdikleri faaliyetlerini dikkatle izlemektedirler. Finans yöneticileri tarafından, şirketlerinin değerinin döviz kuruna duyarlılığını azaltabilmek için maruz kalınan kur etkisinin nasıl ölçüldüğünün bilinmesi önem arz etmektedir (Madura, 2012, s. 303). Şirketlerin, döviz kurunda yaşanan dalgalanmalar sonucuyla oluşabilecek zararlara karşı önlem alabilmesi ve bu zararları en aza indirebilmesi açısından kur riski çeşitlerini bilmeleri gerekmektedir (Arslan, 2005, s. 1). İşlem riski (transaction exposure), döviz kurunda oluşan beklenmeyen değişimlerin yabancı para türünden alacak ve borçlar üzerindeki etkisidir. Muhasebe riski (accounting exposure), çok uluslu şirketlerde, finansal tabloların konsolidasyonu için bağlı şirketlerin finansal tablolarının ana şirketin para birimine dönüştürülmesi sırasında ortaya çıkan etkidir. Ekonomik risk (economic exposure) ise, döviz kurlarında oluşan beklenmeyen değişimlerin nakit akışları ve firma değeri üzerine olan etkisidir (Doğukanlı, 2020, s. 156).

İşletme ve sektörlerinin kur riskine açık olmaları, varlıklarının veya net satış karlarının reel yerel para birimi değerlerindeki oynaklığın beklenmeyen kur değişimlerine olan duyarlılıkları anlamına gelmektedir. İşletme ve sektörlerinin kur riskine duyarlılıkları hesaplanabilmekte ve 'Forex Beta' olarak ifade edilmektedir. İşletme ve sektörlerin pazara karşı duyarlılıkları ise, pazar betası ile ölçülmektedir. Pazar betası, kur riski duyarlılığını içermesine karşın, forex beta bu etkiyi daha açık ortaya koymaktadır. Negatif forex beta, yabancı paranın değer kazanması halinde hisse senedi fiyatının düşeceğini ifade ederken pozitif forex beta ise, yabancı paradaki değer kazancı ile hisse senedi getirilerinin de artacağını ifade etmektedir (Doğukanlı, 2020, s. 152).

Bu çalışmada, döviz kuru riski ve BIST'te bulunan sanayi alt sektörlerinin döviz kuru riskine olan duyarlılıklarının incelenmesi amaçlanmaktadır. Daha önce yapılan çalışmalardan farklı olarak sanayi alt sektör endekslerinin getirilerinin döviz kuruna duyarlılığı forex beta ile belirlenmektedir. Sistematik riskin kaynaklarından birisi olan döviz kuru riskinin sektörler üzerindeki etkisini tekli indeks modeli yardımı ile ölçülmesi amaçlanmaktadır. Forex betanın hem ölçümünün hem de yorumlanmasının görece olarak kolay olduğu ve teorik alt yapısını Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli'nden (SVFM) almış olduğu düşünüldüğünde elde edilen sonuçların ilgili sektördeki firmalara katkı yapacağı düşünülmektedir.

Çalışmada; Türkiye'de döviz kurlarının 2013 yılından itibaren dalgalanma hızının artmasından dolayı 2013-2019 döneminin seçilmesi uygun bulunmuştur. Çalışma dönemi 2019 yılında sonlandırılarak Covid-19 pandemisinin etkileri hariç tutulmak istenmiştir. Kurdaki dalgalanmanın artış gösterdiği bu dönemlerde, sanayi sektöründe meydana gelen üretimdeki daralma ve konkordato ilanlarındaki artış gibi durumlar dahilinde, kur riskinden daha fazla etkilendiği göz önünde bulundurularak çalışmaya sanayi sektörü dahil edilmiştir.

LİTERATÜR TARAMASI

Tablo 1. Literatürde Kur Riskini İnceleyen Çalışmalar

Çalışmayı Gerçekleştiren Kişi/ Kişiler	Çalışmada Ele Alınan Veri Dönemi	Çalışmada Kullanılan Yöntem	Çalışmaya Dahil Edilen Değişkenler	Çalışmanın Sonucu
Yücel ve Kurt	Ocak 2000-Ekim 2002	Regresyon Analizi	Reel efektif döviz kuru, 152 Türk şirketi, piyasa getirisi	İlk modelde, ihracatçı şirketlerin 16'sının, ihracatçı olmayan şirketlerin 2'sinin kur riskine maruz kaldığı ve pozitif ilişkide olduğu görülmektedir. İkinci modelde, maruz kalan şirket sayısında önemli bir değişiklik bulunmamaktadır.
Vuran ve Akkum	1999-2002	Arbitraj Fiyatlama Modeli	Makroekonomik değişkenler, İMKB 30'daki 20 şirketin hisse senedi getirisi, mali, sinai ve hizmet alt sektörleri	Mali sektör ve döviz kuru sepeti arasında negatif ve zayıf ilişki bulunmuştur.
Ayvaz	Ocak 1997-Aralık 2004 Ocak 1991-Aralık 2004	Johansen eşbütünleşme testi, Granger Nedensellik Testi	ABD Doları/TL, İMKB 100, mali, sanayi ve hizmet sektörleri	Döviz kuru ile; İMKB 100 endeksi, sanayi sektörü ve mali sektör arasında iki yönlü nedensellik olduğu görülmüştür.
Doğukanlı, Özmen ve Yücel	Ocak 1999-Haziran 2009	Johansen Eşbütünleşme Testi	ABD Doları/TL, Euro/TL, Mali-sinai- hizmetler ana sektörleri ve alt sektörleri	ABD Doları açısından; hizmetler sektörü negatif, mali ve sinai sektörleri pozitif forex betaya sahiptir. Euro açısından; mali ve hizmetler sektörü negatif, sinai sektörü pozitif forex betaya sahiptir.
Şahin ve Sekmen	Mayıs 1986-Şubat 2012	Engle-Granger eşbütünleşme testi	ABD Doları, İMKB'deki 5 şirket hisse senedi getirisi	Değişkenler arasında eşbütünleşimin olduğu ve kur belirsizliğinin şirketlerin getirisi üzerinde önemli bir etkisi olduğu görülmüştür.
Mutluay ve Turaboğlu	1999-2007	Regresyon Analizi	1. model: Reel efektif döviz kuru, İMKB'deki 55 şirket performansı 2. model: ihracat, büyüklük ve yaş değişkenleri dahil edilmiş	İlk modelde 55 şirketten 22'sinin döviz kurundan gecikme ile anlamlı etkilendiği görülmüştür. İkinci modelde yalnızca, şirketlerin ihracatçı olmaları ile kur etkisine açık olmaları arasında anlamlı ilişki görülmüştür.

Ünal ve Altın	2004-2008	Pearson Korelasyon Analizi Panel Veri Yöntemi	Otomotiv sektörüne dahil 6 şirketin piyasa değeri, net döviz pozisyonu	Değişkenler arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.
Belen ve Karamelikli	Ocak 2006-Aralık 2014	ARDL eşbütünleşme analizi	Hisse senedi getirileri, ABD Dolar Kuru	BİST100 endeksi ile ABD Dolar kuru arasında uzun dönemli ve negatif ilişki bulunmuştur.
Pekmezci ve Bozkurt	Ocak 2005-Haziran 2015	Johansen Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Analizi	ABD Doları, Euro, turizm gelirleri	ABD Doları il turizm gelirleri arasında ilişki tespit edilememiştir. Euro açısından, turizm gelirlerinden Euro kuruna tek yönlü nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür.
Ersoy ve Koy	Ocak 2011-Aralık 2014	Vektör otoregresif modeli	ABD Doları/TL, Euro/TL, BİST Banka, BİST Sınai	Sektörlerin döviz kurundan negatif etkilendiği görülmüştür.
Boyacıoğlu ve Çürük	2006-2014	Panel Veri Analizi	BİST100'deki imalat ve ticaret sektörlerinde yer alan 42 şirket, reel döviz kuru endeksi	Kurdaki değişimlerin hisse senedi üzerinde pozitif etkisi olduğu görülmüştür.
S. Eyüboğlu ve K. Eyüboğlu	Ocak 2011-Mayıs 2016	ARDL Modeli	ABD Doları/TL, Euro/TL, BİST100 endeksi, 23 sektör hisse senedi endeksleri	Tekstil sektörü ile Euro kuru arasında, ABD doları ile tekstil, ticaret ve teknoloji sektörleri arasında uzun dönemli ilişki görülmüştür.
Aggarwall	1974-1978	Korelasyon Analizi	ABD Doları efektif döviz kuru, ABD hisse senetleri	ABD Doları ile hisse senetleri arasında pozitif ilişki olduğu tespit edilmiştir.
Jorion	Ocak 1971-Aralık 1987	Regresyon Analizi	ABD Doları efektif döviz kuru, ABD'deki 287 çokuluslu şirketin hisse senedi getirileri	Değişkenler arasında pozitif ilişki olduğu görülmüştür.
Bahmani-Oskooee ve Sohrabian	Temmuz 1973-Aralık 1988	Granger nedensellik ve eşbütünleşme testi	ABD Doları efektif döviz kuru, ABD borsa fiyatları	S&P 500 endeksi ile döviz kuru arasında uzun vadeli ilişki bulunamamıştır. Kısa vadede çift yönlü ilişki tespit edilmiştir
Amihud	1979-1988	Regresyon Analizi	32 ABD ihracat şirketi hisse senedi fiyatları, ABD Dolar endeksi	Değişkenler arasında belirgin bir ilişki bulunamamıştır. Döviz kurundaki değişimlerin hisse senedi getirilerinin açıklanmasında zayıf güce sahip olduğu tespit edilmiştir.

Choi ve Prasad	1978-1989	İki Faktörlü Model	409 ABD’li çokuluslu firma, ABD Dolar endeksi	Firmaların %15’inde istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif yönlü ilişki görülmüştür. Sektörel açıdan yapılan analiz sonucunda, madencilik ve diğer perakende sektörlerinin pozitif yönlü kur riskine maruz kaldığı görülmüştür.
Allayannis	1976-1990	Regresyon Analizi	ABD Dolar endeksi, ABD şirketlerinin getirileri	Kısa vadede kur riskinin önemsizliği, uzun vadede kur riskinin istatistiksel ve ekonomik açıdan önemli olduğu tespit edilmiştir.
Abdalla ve Murinde	Ocak 1985- Temmuz 1994	Granger nedensellik testi	Hindistan, Kore, Pakistan ve Filipinler hisse senedi fiyatları, reel efektif döviz kuru	Hindistan, Kore ve Pakistan için döviz kurlarından hisse senedi fiyatlarına, Filipinler için ise hisse senedi fiyatlarından döviz kurlarına tek yönlü nedensellik olduğu görülmüştür.
Krishnamoorthy	1995-1997	Regresyon Analizi	20 sektör getirisi, ABD Dolar endeksi	Rekabetçi olarak sınıflandırılan sektörlerin ve tüketim bazlı sektörlerin döviz kuruna maruz kaldığı söylenebilmektedir.
Muhammad, Rasheed ve Husain	Ocak 1994- Aralık 2000	Eşbütünleşme Testi Granger Nedensellik Testi	Pakistan, Hindistan, Bangladeş ve Sri Lanka hisse senedi fiyatları, bu ülkelerin para birimleri ile ABD Doları döviz kurları	Değişkenler arasında 4 ülke açısından da kısa vadeli ilişki bulunamamıştır. Bangladeş ve Sri Lanka açısından uzun vadede çift yönlü ilişki olduğu saptanmıştır.
Pritamani, Shome ve Signal	1975-1997	Regresyon Analizi	S&P 500’de yer alan 186 ABD şirketi, ABD Dolar endeksi, piyasa endeksi	İhracatçı şirketler açısından anlamsız ilişki, ithalatçı şirketler açısından anlamlı ve pozitif ilişki tespit edilmiştir. Analize piyasa endeksinin dahil edilmesiyle; ihracatçı şirketler açısından anlamlı ve negatif ilişki, ithalatçı şirketler açısından anlamlı ve pozitif ilişki görülmüştür.

Rutledge, Karim ve Li	20 Temmuz 2001- 21 Temmuz 2011	Eşbütünleşme ve Nedensellik Testi	Çin Renminbi/ABD Dolar kuru, Çin hisse senedi fiyatları, 10 sektöre özgü hisse senedi getirileri	Sektör endekslerinin 9’unda uzun vadeli eşbütünleşme ilişkisi olduğu görülmüştür. 4 sektör açısından çift yönlü nedensellik ilişkisi tespit edilmiştir.
Suriani vd.	Ocak 2004- Aralık 2009	Granger Nedensellik Testi & Regresyon Analizi	Pakistan Rupisi/ABD Dolar kuru, hisse senedi piyasası	Her iki analiz sonucunda da değişkenler arasında ilişki bulunamamıştır.
Mitra	1979-2014	Johansen Eşbütünleşme Analizi	Güney Afrika efektif döviz kuru, Güney Afrika’da işlem gören hisse senedi getirileri	Değişkenler arasında uzun dönemli pozitif ilişki olduğu saptanmıştır.
Delgado vd.	Ocak 1992- Haziran 2017	Vektör Otoregresif Modeli	Petrol fiyatları, Meksika Pesosu/ABD Doları, hisse senedi endeksi	Döviz kurunun hisse senedi endeksi üzerinde istatistiksel olarak anlamlı ve negatif ilişkisi olduğu görülmüştür.
Effiong ve Bassey	Ocak 2000- Aralık 2016	NARDL Modeli	Nijerya efektif döviz kuru, Nijerya hisse senedi endeksi	Döviz kurundaki değişimin hisse senedi fiyatları üzerindeki etkilerinin kısa ve uzun dönemde asimetrik olduğu görülmüştür.
Adeniyi ve Kumeka	12 Aralık 2001- 8 Aralık 2017	ARDL Modeli NARDL Modeli	Nijerya Nairası/ABD Doları, Nijerya borsasındaki 54 şirketin hisse senedi fiyatları	ARDL sonucunda, şirketlerin çoğunun döviz kuru ile ilişkilerinin istatistiksel olarak anlamsız olduğu tespit edilmiştir. NARDL sonucunda ise, döviz kuru değişiminin hemen hemen tüm şirketler üzerinde asimetrik bir ilişkisi olmadığı görülmüştür.

ARAŞTIRMA YÖNTEMİ

Bu çalışmada; sanayi sektörünün döviz kuruna duyarlılığını belirlemek amacıyla, BİST’e kayıtlı olan firmaların oluşturduğu sanayi sektörünün 7 alt sektör endeksleri kullanılmıştır.

Analizlerde Ocak 2013-Aralık 2019 dönemlerine ait aylık veriler kullanılmıştır. Döviz kuru duyarlılığı; gıda (XGIDA), odun-kâğıt&baskı (XKAGT), kimya (XKMYA), taş toprak (XTAST), tekstil (XTEKS), ana metal sanayi (XMANA) ve metal eşya makine (XMESY) alt sektörleri açısından incelenmiştir. Döviz kuru olarak, ABD Doları/

TL ve Euro/TL kurları dikkate alınarak, aylık frekansta 84 gözlemden oluşan zaman serileri kullanılmıştır. Sektörel hisse senedi endekslerinin aylık verileri, Finnet Elektronik Yayıncılık Data İletişim Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti. tarafından sağlanan veri tabanından günlük kapanış değerlerinin ortalaması alınarak elde edilmiştir. ABD Doları ve Euro kuruna dair aylık veriler, Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası tarafından sağlanan veri tabanından gün sonu satış değerlerinin ortalamasının alınması ile elde edilmiştir. Sektör endeksi getirileri ve döviz kuru değişim yüzdesi aşağıdaki formül yardımıyla elde edilmiştir (Canbaş ve G. Vural, 2016, s. 149);

$$R_i = \frac{P_t - P_{t-1}}{P_{t-1}} \quad (1.1)$$

Eşitlikte; R_i i gününe ait getiri veya değişim yüzdesini, P_t i gününe ait kapanış fiyatını, P_{t-1} i gününden bir önceki güne ait kapanış fiyatını ifade etmektedir.

Sanayi sektörünün alt sektör getirileri ile döviz kuru değişim yüzdesi arasındaki ilişki basit regresyon analizi ile belirlenmeye çalışılmıştır. Değişkenler; korelasyon analizi, Phillips Perron birim kök testi, otokorelasyon sınaması için Breusch-Godfrey Testi ve değişen varyans sorununu tespit etmek amacıyla ise White Testi ile test edilmiştir. Analizler EViews10 programı kullanılarak yapılmıştır.

Analizde kullanılan değişkenlere ilişkin değerler; bağımlı değişken olarak sektör endeksleri getirileri, bağımsız değişkenler olarak ise ABD Doları değişim yüzdesi ve ayrıca Euro değişim yüzdesi ile ifade edilmiştir.

Tekli Endeks Modeli

Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli (SVFM), risk ve getiriyi ilişkilendiren modern finansal ekonominin yapı taşlarından biridir. Model; 1960'lı yıllarda Markowitz'in modern portföy teorisine dayanarak, 1964 yılında Sharpe'in, 1965 yılında Lintner'in ve 1966 yılında Mossin'in birbirlerinden bağımsız olarak çalıştıkları makaleleri ile geliştirilmiştir (Kristoufek ve Ferreira, 2018, s. 175). 1990 yılında Sharpe için Nobel Ödülü ile sonuçlanan bu model, riskin nasıl ölçüleceği ve beklenen getiri ile risk arasındaki ilişki hakkında güçlü tahminler sunmaktadır (Fama ve French, 2004, s. 25).

Etkin piyasa varsayımına dayanan Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli'ne göre, bir menkul kıymetin beklenen getirisi ile risk arasında doğrusal bir ilişki olduğu ve fiyatların her zaman pazarla ilgili tüm bilgiyi yansıttığı bilinmektedir. Sermaye Varlıkları Fiyatlama Modeli, riskli menkul kıymetler için genel bir değerlendirme sunan bir modeldir. Bu model, sistematik riskin toplam riske göre daha doğru bir risk ölçütü olduğunu belirterek riski yeniden tanımlamıştır. SVFM ile menkul kıymetlerin getirileri ve pazar portföyünün getirileri arasındaki ilişkiyi açıklayan beta katsayısından yararlanılarak sistematik risk ölçülmektedir (Karan ve Karadağlı, 2001, s. 168-169).

Sistematik risk; tüm firmaları etkileyen ve savaş, enflasyon, ekonomik durgunluk, yüksek faiz gibi dışsal unsurlardan kaynaklanan risk bileşenidir. Firmaların bu unsurlardan birebir etkilenmesi ve firma yöneticilerinin bu unsurlar üzerinde kontrol gücü olmaması sebebiyle yatırımcıların ve firmaların aynı ekonomi içerisinde yapacakları çeşitlendirme ile bu tür riskleri yok etmesi mümkün değildir. Çeşitlendirme ile azaltılamayan sistematik riskin kaynaklarını, satın alma gücü riski, faiz oranı riski, politik risk ve döviz kuru riski oluşturmaktadır ve bu kaynaklar yatırımcılar için göz önünde bulundurulması gereken önemli unsurlardır (Karadeniz, Kandır ve İskenderoğlu, 2015, s. 191).

Bir hisse senedinin sistematik riski pazar portföyünün getirisindeki dalgalanmalara duyarlılığı ile ölçülmektedir. Sistematik riskin ölçütü beta katsayısıdır. Beta katsayısı, riskli bir varlığın getirisi ile piyasa portföyünün getirisi arasındaki birlikte değişimin ölçütü şeklinde açıklanabilmektedir. Daha basit bir ifade ile, karakteristik doğrusunun eğimi olan beta, hisse senedi getirisinin piyasa getirisine duyarlılığını göstermektedir. Bir hisse senedinin beta katsayısı ne kadar yüksek ise piyasaya duyarlılığı yani sistematik riski o kadar yüksektir. Bir hisse senedinin beta katsayısının 1'den yüksek olması sistematik riskinin piyasa portföyünden daha fazla olduğunu gösterirken, 1'den düşük olması sistematik riskinin piyasa portföyünden daha az olduğu anlamına gelmektedir. Beta katsayısı 1 olan hisse senedinin sistematik riski ise pazar ile aynıdır (Canbaş ve G. Vural, 2016, s. 164-165). Döviz kuru riski, sistematik riskin kaynaklarından bir tanesidir. Bu bağlamda; döviz kuru riski, sistematik riskin göstergesi olan pazar betası tarafından diğer risklerle birlikte yansıtılmaktadır.

Aralarında sebep-sonuç ilişkisi bulunan iki ya da daha fazla değişken arasındaki ilişkiyi, o konu ile ilgili tahminler veya kestirimler yapabilmek amacıyla regresyon modeli olarak adlandırılan matematiksel bir model ile karakterize eden analiz tekniği regresyon analizi olarak ifade edilmektedir (Şahinler, 2000, s. 57).

Doğrusal regresyon analizi, basit doğrusal regresyon ve çoklu doğrusal regresyon olarak iki şekilde incelenmektedir. Yanıt değişkeni ile tek bir açıklayıcı değişken arasındaki doğrusal ilişki basit regresyon analizi

ile açıklanmaktadır. Diğer yandan tek bir yanıt değişkeni ve birden fazla açıklayıcı değişken arasındaki doğrusal ya da eğrisel bir ilişki tanımlanmak istenirse, ilişki çoklu doğrusal regresyon analizi ile incelenmektedir (Arı ve Önder, 2013, s. 168).

Pazara dayalı fiyatlama modelleri, hisse senedi getirisi ile pazar getirisi arasında doğrusal bir ilişki öngörmektedir. Bir bağımlı değişken ve bunu açıklamada kullanılabilecek bir bağımsız değişken ile oluşturulan tekli endeks modelinden elde edilen beta katsayısı ile hisse senedi getirisinin piyasa getirisine ne kadar duyarlı olduğunun ölçüldüğü belirtilmektedir (Elton, Brown, Goetzmann ve Gruber, 2014, s. 128-129).

Şirketlerin döviz kurundaki volatilité sebebiyle döviz kuru riskine maruz kalacağını ve bunun da hisse senedi fiyatlarını etkileyeceğini belirten Adler ve Dumas (1984), çalışmalarında bu ekonomik etkinin tekli endeks modeline dayanan doğrusal regresyon teknikleriyle ölçülebileceğini ve bunun regresyondan elde edilen eğim katsayısı aracılığıyla mümkün olacağını belirtmektedirler. Aynı şekilde Doğukanlı, Özmen ve Yücel (2010), firma ve sanayi alt sektörlerinin döviz kuru riskine açık olmaları durumunu, varlıklarının yerel para birimi değerindeki değişime olan duyarlılıkları olarak açıklamaktadır. Bu duyarlılığın hesaplanabileceğini belirterek bunu Forex Beta olarak ifade etmektedir.

Modelin regresyon eşitliği aşağıdaki gibidir;

$$R_{it} = \alpha_i + \beta_i EX_t + \varepsilon_{it} \quad (1.2)$$

R_{it} : i firmasının hisse senedinin getirisi

α_i : sabit terim

EX_t : döviz kurundaki değişiklikli

ε_{it} : stokastik hata terimi

Model tek bir varlığa uygulanmasının yanı sıra sektör endeksleri için de uygulanabilmektedir. Buna göre sektör için döviz kuru duyarlılığının belirlenmesi aşamasında kullanılan modeller aşağıdaki gibi olacaktır;

$$SECTR_{it} = \alpha_i + \beta_i USD_t + \varepsilon_{it} \quad (1.3)$$

$$SECTR_{it} = \alpha_i + \beta_i EURO_t + \varepsilon_{it} \quad (1.4)$$

Modellerden hareketle; sektör), BİST’te bulunan bu 7 alt

sektörün hisse senedi endeks getirilerini ifade etmektedir. ve sırasıyla ABD Doları değişim yüzdesi ve Euro kuru değişim yüzdesini ifade etmektedir.

ARAŞTIRMA BULGULARI

Korelasyon Analizi

Korelasyon analizi, değişkenler arasında ilişki olup olmadığını ve bir ilişki varsa bu ilişkinin yönünü ve düzeyini ortaya koyan istatistiksel bir analizdir. Korelasyon katsayısının aldığı değerler -1 ile +1 arasındadır.

Korelasyon katsayısının -1’e yakın değerler alması değişkenler arasında negatif ilişki olduğunu (ters yönlü ilişki olduğunu), +1’e yakın değerler alması değişkenler arasında pozitif bir ilişki olduğunu (doğrusal bir ilişki olduğunu) ve 0’a yakın değerler alması ise değişkenler arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu göstermektedir (Taş ve Özer, 2019, s. 133).

Analizlerde kullanılan değişkenler arasındaki korelasyon analizi sonuçları Tablo 2’de yer almaktadır.

Tablo 2. Korelasyon Analizi

Değişkenler	ABD Doları ile Korel. Kts.	Euro ile Korel. Kts.
XGIDA	-0.281814	-0.168440
XKAGT	-0.239598	-0.180534
XKMYA	-0.033867	-0.026726
XTAST	-0.211437	-0.158887
XMANA	-0.035116	0.039241
XMESY	-0.216607	-0.189517
XTEKS	-0.284491	-0.239150

Tablo 2’de; analize dahil edilen tüm sektörlerin ABD Doları ile negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Dolayısıyla ABD Dolar kuru artarken (azalırken) değişkenlerin azaldığı (arttığı) şeklinde ters yönlü bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. ABD Doları açısından en düşük korelasyon tekstil sektöründe görülmüş olup en yüksek korelasyon kimya sektörüne ait bulunmuştur.

Ana metal sanayi sektörünün Euro ile pozitif korelasyona sahip olduğu yani aynı yönde artıp azaldıkları, diğer tüm sektörlerin ise Euro ile negatif korelasyona sahip olduğu görülmektedir. Euro ile aralarındaki en yüksek ilişki

ana metal sanayi sektöründe, en düşük ilişki ise tekstil sektöründe bulunmuştur. Korelasyon analizi sonucunda bulunan tüm değerlerin 0'a yakın olması değişkenler arasındaki ilişkinin zayıf olduğunu göstermektedir.

Birim Kök Testi

Zaman serisi çalışmalarında ekonometrik analizin ilk aşamasını serilerin birim kök sürecinde olup olmadığının kontrolü oluşturmaktadır. Çünkü; bir serinin durağan olup olmaması, diğer bir deyişle birim kök içerip içermemesi analizin işleyişini etkilemektedir. Örneğin; durağan serilerde VAR veya regresyon analizi kullanılırken, durağan olmayan serilerde ise eşbütünleşme ve nedensellik gibi analizler kullanılmaktadır (Mert ve Çağlar, 2019, s. 97).

Ekonometrik teoriye göre; bir serinin, uzun dönemde maruz kaldığı şoklar karşısında dirençli olması veya şokların etkisinin geçici olması durağan olduğu yani birim kök içermediği anlamına gelmektedir. Öte yandan, bu şokların etkisinin kalıcı olması ya da seriye herhangi bir şok geldiğinde uzun dönemde serinin ortalamasında ve varyansında bir değişim meydana gelmesi serinin durağan olmadığı (birim kök içerdiği) anlamına gelmektedir (Mert ve Çağlar, 2019, s. 97-98).

Phillips ve Perron (1988) yaklaşımı, serisel korelasyonun bilinmeyen şekillerin varlığını ve hata terimlerindeki şartlı heteroskedastiye (değişen varyansı) dikkate almaktadır. Bunun neticesinde, bu yaklaşım ile serisel ilişki için nonparametrik bir düzeltme kullanılır ve test istatistiklerinin asimptotik dağılımı üzerine serisel ilişkinin etkilerini kaldırmak için istatistikler dönüştürülmektedir (Mucuk ve Alptekin, 2008, s. 164).

Phillips-Perron birim kök testinde : $\delta = 0$ (seri birim köke sahiptir ve durağan değildir) yokluk hipotezi, : $\delta < 0$ (seri birim köke sahip değildir ve durağandır) alternatif hipotezine karşı test edilmektedir. Test istatistiğinin asimptotik dağılımı ADF testi ile aynı olduğundan MacKinnon kritik değerleri kullanılmaktadır (Çağlayan ve Saçaklı, 2010, s. 124). Hesaplanan Phillips-Perron (PP) test istatistiğinin ilgili kritik değerden küçük olduğu durumlarda yokluk hipotezi reddedilmektedir (Mert ve Çağlar, 2019, s. 101).

Analiz kapsamında bulunan değişkenlerin zaman serilerinin durağanlık durumunu belirlemek amacıyla stokastik özellikleri incelenmiştir. Zaman serisi değişkenlerine ait birim kök testleri Phillips Perron (PP) ile test edilmiştir. Test sonuçları Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te yer almaktadır.

Tablo 3. Sabitli Model Birim Kök Test Sonuçları

PP Testi

DEĞİŞKENLER	KRİTİK DEĞERLER	TEST İSTATİSTİĞİ	OLASILIK
ABD DOLARI	-3.511262*** -2.896779** -2.585626*	-8.734324 (7)	0.0000
EURO	-3.511262*** -2.896779** -2.585626*	-9.228625 (11)	0.0000
XGIDA	-3.511262*** -2.896779** -2.585626*	-10.30531 (7)	0.0000
XKAGT	-3.511262*** -2.896779** -2.585626*	-8.440798 (1)	0.0000

XTEKS	-3.511262***	-9.424947 (4)	0.0000
	-2.896779**		
	-2.585626*		
XKMYA	-3.511262***	-9.342212 (5)	0.0000
	-2.896779**		
	-2.585626*		
XTAST	-3.511262***	-7.121795 (4)	0.0000
	-2.896779		
	-2.585626*		
XMANA	-3.511262***	-7.726830 (5)	0.0000
	-2.896779**		
	-2.585626*		
XMESY	-3.511262***	-8.840682 (9)	0.0000
	-2.896779**		
	-2.585626*		

-Parantez içerisindeki değerler; PP test için parantez içerisindeki değerler otomatik olarak belirlenen bant genişliğini (bandwidth) göstermektedir.

-* ile belirtilen kritik değerler %10, ** ile belirtilen kritik değerler %5 ve *** ile belirtilen kritik değerler %1 yanılma düzeylerini göstermektedir.

Tablo 4. Sabitli ve Trendli Model Birim Kök Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	KRİTİK DEĞERLER	PP Testi	
		TEST İSTATİSTİĞİ	OLASILIK
ABD DOLARI	-4.072415***	-8.682591 (7)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
EURO	-4.072415***	-9.300091 (11)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
XGIDA	-4.072415***	-10.25595 (7)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
XKAGT	-4.072415***	-8.807367 (0)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
XTEKS	-4.072415***	-9.602182 (3)	0.0000

	-3.464865**		
	-3.158974*		
XKMYA	-4.072415***	-9.280472 (5)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
XTAST	-4.072415***	-7.077401 (4)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
XMANA	-4.072415***	-7.666111 (5)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		
XMESY	-4.072415***	-8.790042 (9)	0.0000
	-3.464865**		
	-3.158974*		

-Parantez içerisindeki değerler; PP test için parantez içerisindeki değerler otomatik olarak belirlenen bant genişliğini (bandwidth) göstermektedir.
 -* ile belirtilen kritik değerler %10, ** ile belirtilen kritik değerler %5 ve *** ile belirtilen kritik değerler %1 yanılma düzeylerini göstermektedir.

Tablo 5. Sabitsiz ve Trendsiz Model Birim Kök Testi Sonuçları			
	PP Testi		
DEĞİŞKENLER	KRİTİK DEĞERLER	TEST İSTATİSTİĞİ	OLASILIK
ABD DOLARI	-2.593121***	-7.940277 (2)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
EURO	-2.593121***	-8.417101 (5)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
XGIDA	-2.593121***	-10.28927 (7)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
XKAGT	-2.593121***	-8.389134 (2)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
XTEKS	-2.593121***	-9.052957 (4)	0.0000
	-1.944762**		

	-1.614204*		
XKMYA	-2.593121***	-8.901510 (2)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
XTAST	-2.593121***	-7.123734 (4)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
XMANA	-2.593121***	-7.500408 (3)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		
XMESY	-2.593121***	-8.344433 (5)	0.0000
	-1.944762**		
	-1.614204*		

-Parantez içerisindeki değerler; PP test için parantez içerisindeki değerler otomatik olarak belirlenen bant genişliğini (bandwidth) göstermektedir.

-* ile belirtilen kritik değerler %10, ** ile belirtilen kritik değerler %5 ve *** ile belirtilen kritik değerler %1 yanılma düzeylerini göstermektedir.

Olasılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu veya test istatistiğinin kritik değerlerden büyük sonuçlarda serinin birim kök içerdiği dolayısıyla durağan olmadığı, küçük olduğu durumlarda da serinin birim köke sahip olmadığı yani durağan olduğu anlamına gelmektedir. Tablo 3, Tablo 4 ve Tablo 5'te değişkenler için uygulanan PP testi sonuçlarından elde edilen olasılık değerleri tüm değişkenlerin tüm modellerde durağan olduğunu göstermektedir. PP test istatistiği, 0.01, 0.05 ve 0.10 yanılma düzeyleri için kritik değerlerden küçük olması sebebiyle yokluk hipotezi reddedilmektedir. Bu sonuçlar itibarıyla serilerin durağan seriler olup tüm yanılma düzeylerine göre birim kök içermediği görülmektedir. Bu sebeple tüm serilerin entegre dereceleri I (0)'dır.

Otokorelasyon Sınaması

Otokorelasyon sorunu, zaman serisi verilerinin regresyon analizinde yaygın bir sorundur. Doğrusal regresyon modelinin varsayımlarından biri, u_t hata terimlerinin korelasyonlu olmamasıdır. Yani t dönemindeki hata teriminin bir önceki dönemindeki ($t - 1$) hata terimiyle veya geçmişteki herhangi bir hata terimiyle korelasyonlu olmaması beklenmektedir. Hata terimlerinin korelasyonlu olması durumunda ise bunu aşağıdaki sonuçlar takip etmektedir (Gujarati, 2016, s. 167):

- OLS (ortamlı en küçük kareler) tahmincileri hala yansız ve tutarlıdır.
- Büyük örneklemeler üzerinde tahminciler hala normal dağılımlıdır.
- Fakat tahminciler artık etkin değildir. Yani tahminciler artık BLUE (en iyi doğrusal yansız tahminci) olamamaktadır. OLS standart hataları düşük tahmin edilmektedir ve bu durum tahmin edilen t değerlerinin şişirildiği anlamına gelmektedir. Bu da bir katsayının aslında olması gerekenden daha anlamlı olduğu görüntüsünü vermektedir.

Otokorelasyon sorununun olup olmadığı Breusch-Godfrey Seri Korelasyon LM Testi ile incelenmiştir. Testin hipotezleri aşağıdaki gibidir:

H_0 = Değişkenler arasında serisel korelasyon yoktur.

H_1 = Değişkenler arasında serisel korelasyon vardır.

Otokorelasyonun varlığı 0.05 anlamlılık düzeyinde incelenmiştir. Olasılık değerleri 0.05'ten büyük ise sıfır hipotezi kabul edilecektir, küçük ise sıfır hipotezi reddedilecektir.

Tablo 6'da Otokorelasyon sorununu test etmek için yapılan Breusch-Godfrey Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 6. Breusch Godfrey Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ABD DOLARI	EURO
	<i>Prob. Chi-square (1)</i>	<i>Prob. Chi-square (1)</i>
XGIDA	0.0881	0.1516
XKMYA	0.7543	0.7769
XKAGT	0.6918	0.6558
XTEKS	0.1963	0.3198
XTAST	0.0804	0.0986
XMANA	0.2304	0.2659
XMESY	0.7847	0.8801

Analiz sonuçları, tüm değişkenlerin Bresuch-Godfrey Testi olasılık değerlerinin 0.05'ten büyük olduğunu yani değişkenler arasında otokorelasyon sorunu olmadığını ortaya koymaktadır. Bu sebeple sıfır hipotezi kabul edilmektedir.

Değişen Varyans (Heteroscedasticity) Sorunu

Klasik doğrusal regresyon modeli; regresyon modelinde yer alan hata teriminin gözlemler boyunca sabit varyanslı olduğunu varsaymaktadır ve bu varyans σ^2 ile ifade edilmektedir. Sabit varyans varsayımının sağlanmadığı durumlarda ise değişen varyans sorunu ile karşılaşmaktadır ve bu varyans σ_i^2 şeklinde ifade edilmektedir. Değişen varyansın var olması; klasik doğrusal regresyon modelinin standart varsayımlarına dayanan ve testlerinin güvenilirliğini kaybetmesi ile tahmini yapılan regresyon katsayılarının istatistiksel olarak anlamlılığına ilişkin hatalı sonuçlara sebep olabilmesi gibi sonuçlar doğurmaktadır (Gujarati, 2016, s. 147).

Değişen varyans sorununun olup olmadığı White'ın Değişen Varyans Testi ile incelenmiştir. Testin hipotezleri aşağıdaki şekildedir:

H_0 = Sabit varyans varsayımı geçerlidir yani değişen varyans yoktur.

H_1 = Sabit varyans varsayımı geçerli değildir yani değişen varyans vardır.

Olasılık değerinin 0.05'ten büyük olduğu modellerde sıfır hipotezi kabul edilecektir, küçük olduğu modellerde ise sıfır hipotezi reddedilecektir.

Tablo 7'de Değişen varyans sorununun olup olmadığını tespit etmek amacıyla yapılan White Değişen Varyans Testi sonuçları yer almaktadır.

Tablo 7. White Değişen Varyans Testi Sonuçları

DEĞİŞKENLER	ABD DOLARI	EURO
	<i>Prob. Chi-square (2)</i>	<i>Prob. Chi-square (2)</i>
XGIDA	0.5342	0.6579
XKMYA	0.0027	0.0022
XKAGT	0.9499	0.9970
XTEKS	0.8308	0.8735
XTAST	0.3615	0.1364
XMANA	0.0189	0.0578
XMESY	0.2274	0.3547

White Değişen Varyans Testi'nde, olasılık değerinin 0.05'ten küçük olduğu durumlarda değişkenler arasında değişen varyans sorunu söz konusudur. Analize dahil edilen değişkenler dikkate alındığında; ABD Doları değişim yüzdesi ile kimya sektörü endeks getirisi arasındaki olasılık değerinin 0.0027 olması, ana metal sanayi sektörü endeks getirisi ile ABD Doları değişim yüzdesi arasındaki olasılık değerinin 0.0189 ve Euro değişim yüzdesi ile kimya sektörü endeks getirisi arasındaki olasılık değerinin 0.0022 olması sebebiyle değişen varyans sorunu olduğu sonucuna ulaşılmaktadır. Bu değişkenler için sıfır hipotezi reddedilmektedir. Diğer tüm sektörlerde olasılık değerinin 0.05'ten büyük olması değişen varyans sorunu olmadığını göstermektedir ve sıfır hipotezi kabul edilmektedir.

White, değişen varyansı düzeltilmiş standart hataları bulmak amacıyla bir yöntem önermiştir. Bu yöntem literatürde, White-Huber standart hataları ya da dirençli standart hatalar olarak bilinmektedir. White'ın yöntemi, değişen varyansı hesaba katmak amacıyla standart hataları düzeltmektedir (Gujarati, 2016, s. 158). Değişen varyans sorununa rastlanılan XMANA ile ABD Doları, XKMYA ile ABD Doları ve XKMYA ile Euro regresyon analizlerinde bu sorunu çözmek amacıyla çoklu varyansla tutarlı White varyansları ve standart hataları kullanılacaktır.

Regresyon Analizi Sonuçları

Tablo 8 ve Tablo 9'da tekli endeks modeline dayanan basit regresyon sonuçları verilecektir. Bu sonuçlar doğrultusunda modelin anlamlılığı test edilecek ve elde edilen verilerle forex beta bulunacaktır. XMANA ile ABD Doları, XKMYA ile ABD Doları ve XKMYA ile Euro

analizlerinde çoklu varyansla tutarlı White varyansları ve standart hataları kullanılacaktır.

Bağımlı değişken olan sektör hisse senedi endeks getirilerinin bağımsız değişken olan ABD Doları değişim yüzdesi ile ilişkisi basit regresyon analizi ile ölçülmüştür. Tablo 8'de bu ölçümden elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

R_2 değeri, bağımlı değişkendeki değişimin bağımsız değişken tarafından açıklanma yüzdesini göstermektedir. F istatistiği, modelin istatistiksel olarak anlamlılığını göstermektedir. F değeri ise, F istatistiğinin olasılık değerini ifade etmektedir. T istatistiği, bağımsız değişkenin katsayısının anlamlılığını ölçen değeri göstermektedir. P değeri ise, t istatistiğinin olasılık değerini, diğer bir ifade ile t istatistiğinin kesin anlamlılık düzeyini ifade eden değerdir. Modellerde; 0.01, 0.05 ve 0.10 anlamlılık düzeyleri esas alınmaktadır.

Tablo 8. ABD Doları ile Regresyon Sonuçları

DEĞİŞKENLER				ABD DOLARI			
			<i>t- istatistiği</i>	<i>P-değeri</i>	<i>F-istatistiği</i>	<i>F-Değeri</i>	<i>Değeri</i>
XGIDA	0.000502	-0.351391	-2.659741	0.0094***	7.074222	0.009403***	0.079419
XKMYA	0.000658	-0.039150	-0.185290	0.8535	0.759732	0.853459	0.001147
XTAST	0.000433	-0.245413	-1.958929	0.0535*	3.837402	0.053520*	0.044705
XKAGT	0.000602	-0.317941	-2.234743	0.0282**	4.994074	0.028155**	0.057407
XTEKS	0.001052	-0.387245	-2.687210	0.0087***	7.221097	0.008722***	0.08935
XMANA	0.000960	-0.058475	-0.322328	0.7480	0.751156	0.748025	0.001233
XMESY	0.000865	-0.250853	-2.009161	0.0478**	4.036726	0.047810**	0.046919

*p < .10. **p < .05. ***p < .01.

Elde edilen sonuçlar neticesinde; gıda ve tekstil sektörleri endeks getirilerinin ABD Doları değişim yüzdesi ile analizleri sonucunda, modellerdeki beta katsayısının 0.01 anlamlılık düzeyinde ($p < 0.01$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmüştür. Kâğıt ve metal eşya makine sektörleri endeks getirilerinin ABD Doları değişim yüzdesi ile regresyon analizinde, modellerdeki beta katsayılarının 0.05 anlamlılık düzeyinde ($p < 0.05$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Taş toprak sektör endeks getirisinin ABD Doları değişim yüzdesi ile analizinde, beta katsayısının 0.10 anlamlılık düzeyinde ($p < 0.10$) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Kimya ve ana metal sanayi sektör endeks getirilerinin ABD Doları değişim yüzdesi ile analiz sonuçlarında ise; F testlerine göre, bu modelin kimya ve ana metal sanayi sektörleri için uygun olmadığı sonucuna ulaşılmıştır.

Tüm modellerdeki R^2 değerlerinin düşük olması bağımlı değişkenlerindeki değişimin bağımsız değişken tarafından açıklanma oranının düşük olduğunu göstermektedir. Çalışmanın amacına uygun olarak, Adler ve Dumas (1984) tekli endeks modeli doğrultusunda yalnızca döviz kuru verileri kullanılmıştır. Öte yandan, sektör getirilerini açıklayan oldukça önemli sistematik risk kaynaklarından; faiz oranı, enflasyon oranı, GSMH değişim oranı gibi faktörlerin modele eklenmemiş olmasından dolayı hesaplanan R^2 değerlerinin düşük çıkması beklenen bir durumdur.

Sonuçlar itibarıyla denklem 1.3 baz alınarak oluşacak denklemler aşağıdaki gibidir:

$$\Delta XGIDA = 0.000502 - 0.351391 \Delta DOLAR + \varepsilon_i$$

$$\Delta XTAST = 0.000433 - 0.245413 \Delta DOLAR + \varepsilon_i$$

$$\Delta XKAGT = 0.000602 - 0.317941 \Delta DOLAR + \varepsilon_i$$

$$\Delta XTEKS = 0.001052 - 0.387245 \Delta DOLAR + \varepsilon_i$$

$$\Delta XMESY = 0.000865 - 0.250853 \Delta DOLAR + \varepsilon_i$$

Döviz kuru duyarlılık katsayıları dikkate alındığında, tüm sektör endeks getirileri ABD Doları değişim yüzdesi açısından negatif forex betaya sahiptir. Denklemlerden hareketle;

ABD Doları değişim yüzdesinde meydana gelecek %1’lik bir artışın; gıda sektörü endeks getirisinde %0.351’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen R^2 değerinin 0.079419 olduğu görülmüştür.

ABD Doları değişim yüzdesinde meydana gelecek %1’lik bir artışın; kâğıt sektörü endeks getirisinde %0.318’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen R^2 değerinin 0.057407 olduğu görülmüştür.

ABD Doları değişim yüzdesinde meydana gelecek %1’lik bir artışın; tekstil sektörü endeks getirisinde %0.387’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen R^2 değerinin 0.08935 olduğu görülmüştür.

ABD Doları değişim yüzdesinde meydana gelecek %1’lik bir artışın; metal eşya makine sektörü endeks getirisinde %0.251’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen R^2 değerinin 0.046919 olduğu görülmüştür.

ABD Doları değişim yüzdesinde meydana gelecek %1’lik bir artışın; taş toprak sektörü endeks getirisinde %0.245’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen R^2 değerinin 0.044705 olduğu görülmüştür.

Tablo 9. Euro ile Regresyon Sonuçları

DEĞİŞKENLER			EURO				
			<i>t-istatistiği</i>	<i>P-değeri</i>	<i>F-istatistiği</i>	<i>F-değeri</i>	<i>Değeri</i>
XGIDA	0.000376	-0.208065	-1.547396	0.1256	2.394435	0.125619	0.028372
XKMYA	0.000649	-0.030607	-0.149157	0.8818	0.809308	0.881796	0.000714
XTAST	0.000369	-0.182697	-1.457293	0.1489	2.123702	0.148855	0.025245
XKAGT	0.000519	-0.237329	-1.662115	0.1003	2.762628	0.100308	0.032593
XTEKS	0.000974	-0.322490	-2.230311	0.0285**	4.974288	0.028459**	0.057193
XMANA	0.001233	0.064734	0.355613	0.7230	0.126461	0.723043	0.001540
XMESY	0.000819	-0.217432	-1.747828	0.0842*	3.054903	0.084237*	0.035917

*p < .10. **p < .05.

Bağımlı değişken olan sektör hisse senedi endeks getirilerinin bağımsız değişken olan Euro değişim yüzdesi ile ilişkisi basit regresyon analizi ile ölçülmüştür. Tablo 9’da bu ölçümden elde edilen sonuçlar gösterilmektedir.

Elde edilen sonuçlar neticesinde; tekstil sektörü endeks getirisinin Euro değişim yüzdesi ile regresyon analizinde, modelde yer alan beta katsayısının 0.05 anlamlılık düzeyinde (p<0.05) istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Metal eşya makine sektörü endeks getirisi ile euro değişim yüzdesinin analizinde ise, beta katsayısının 0.10 anlamlılık düzeyinde (p<0.10) istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Euro değişim yüzdesinin; gıda, kimya, taş toprak, kâğıt ve ana metal sanayi sektörleri endeks getirileri ile olan regresyon analizinde; *F* testleri doğrultusunda, modelin bu sektörlere uygun olmadığı sonucuna varılmıştır.

Modellerdeki *R*² değerlerinin düşük olması bağımlı değişkenlerindeki değişimin bağımsız değişken tarafından

açıklanma oranının düşük olduğunu göstermektedir.

Sonuçlar itibarıyla denklem 1.4 baz alınarak oluşturulacak denklemler aşağıdaki gibidir:

$$\Delta XTEKS = 0.000974 - 0.322490 \Delta EURO + \varepsilon_i$$

$$\Delta XMESY = 0.000819 - 0.217432 \Delta EURO + \varepsilon_i$$

Döviz kuru duyarlılık katsayıları dikkate alındığında, tüm sektör endeks getirileri Euro değişim yüzdesi açısından negatif forex betaya sahiptir. Denklemlerden hareketle;

Euro kurunda meydana gelecek %1’lik artışın; tekstil sektöründe %0.322’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen *R*² değerinin 0.057193 olduğu görülmüştür.

Euro kurunda meydana gelecek %1’lik artışın; metal eşya makine sektöründe ise %0.217’lik azalışa sebep olduğu ve istatistiksel olarak anlamlı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Modelden elde edilen *R*² değerinin 0.035917 olduğu görülmüştür.

Tablo 10. Sektör Endeks Getirilerinin Forex Beta Değerleri (TL/\$, TL/€)

Gıda Forex Betası^a	-0.351391***
Kağıt Forex Betası^a	-0.317941**
Taş Toprak Forex Betası^a	-0.245413*
Tekstil Forex Betası^a	-0.387245***
Tekstil Forex Betası^b	-0.322490**
Metal Eşya Forex Betası^a	-0.250853**
Metal Eşya Forex Betası^b	-0.217432*

-Tabloda yalnızca anlamlı çıkan beta katsayılarına yer verilmiştir.

-* ile belirtilen beta katsayıları %10 anlamlılık düzeyinde, ** ile belirtilen beta katsayıları %5 anlamlılık düzeyinde, *** ile belirtilen beta katsayıları ise %1 anlamlılık düzeyinde istatistiksel olarak anlamlıdır.

- ile belirtilen sektörler ABD Doları açısından Forex Beta değerlerini, ile belirtilen sektörler Euro açısından Forex Beta değerlerini ifade etmektedir.

Elde edilen sonuçlar doğrultusunda, sanayi sektörünün alt sektör endeks getirilerinin ABD Doları (TL/\$) ve Euro (TL/€) açısından istatistiksel olarak anlamlı bulunan forex beta değerleri Tablo 10'da gösterilmiştir.

Tablo 10'da belirtilen bulgular değerlendirildiğinde, ABD Doları açısından daha fazla sektörde anlamlı ilişki bulunduğu görülmektedir.

2013-2019 yılları arası TÜİK (Türkiye İstatistik Kurumu) verileri kapsamında, ISIC Rev4 sınıflaması dış ticaret istatistiklerine göre; sanayi sektörünün dış ticaret işlemleri içerisinde ABD Doları'nın Euro'ya kıyasla daha fazla payı olduğu görülmektedir. Sanayi sektöründe ithalat ihracat işlemlerinin ABD Doları açısından daha fazla yapılması, analizlerden elde edilen sanayi alt sektörlerinin ABD Doları'na daha fazla duyarlı olduğu sonucunu açıklar niteliktedir.

SONUÇ

Döviz kuru riski, çok uluslu şirketlerin bağlı kuruluşlarının nakit akışları ve firma değeri üzerinde önemli etkiye sahiptir ve bu etki ekonomik etki olarak bilinmektedir. Öte yandan döviz cinsinden borcu ve alacağı bulunan tüm

firmalar döviz kuru riskinin olumsuz etkilerine maruz kalmaktadırlar ve bu etki de işlem etkisidir. Döviz kuru riskinin yönetimi hem çok uluslu şirketler için hem de ulusal şirketler için önemli bir konu haline gelmektedir.

İşlem etkisinin yönetiminde ise firmaların kullanabileceği birçok strateji mevcuttur. Öncelikle firmaların döviz kuru riskine olan duyarlılıklarının ölçümü gerekmektedir. Adler ve Dumas (1984), çalışmasında firmaların döviz kuru riskine duyarlılığını ölçmüş ve kullandığı göstergeye forex beta adını vermiştir. Forex betanın aldığı değere göre firmanın kur riskinden nasıl ve ne kadar etkilendiği sonucuna ulaşabilmiştir.

Bu çalışmada, döviz kuru riskine duyarlılık firma bazında değil sektör bazında hesaplanmıştır. Sektörlerin döviz kuru riskinden nasıl etkilendiğini ölçmek için BİST sektör endeks verileri kullanılmıştır. İlgili sektörde yer alan firmaların hisse senedi fiyatları temel alınarak hesaplanan endeks getirilerinin, TL/ABD Doları ve TL/Euro kurlarındaki beklenmeyen değişimlerden nasıl etkilendikleri, sektör endeksi getirisinin kur riskine duyarlılığını gösteren forex betası hesaplanarak gösterilmiştir. BİST 100'de yer alan sanayi alt sektörlerinin döviz kuru duyarlılığının belirlenmesi açısından tekli endeks modeline dayanan basit regresyon analizi kullanılmış, ABD Doları ve Euro kurları için ayrı ayrı modeller oluşturulmuştur. Sektörlerin ABD Doları ve Euro kuru açısından döviz kuru duyarlılıkları, alt sektörler baz alınarak incelenmiştir. Çalışmada, 2013- 2019 dönemini kapsayan aylık veriler ile, değişkenler arasında anlamlı bir ilişki olup olmadığı regresyon analizi ile test edilerek, ilişki bulunan sonuçlar forex beta dahilinde yorumlanmıştır.

Çalışmadan elde edilen bulgular; ABD Doları değişim yüzdesi açısından, analize dahil edilen 7 sektör endeksi getirisinden gıda, kâğıt, tekstil, metal eşya makine ve taş toprak sektörlerinin anlamlı ilişkisi olduğunu göstermektedir. Anlamlı bulunan bu sektörlerin döviz kuru duyarlılık katsayıları dikkate alındığında negatif forex betaya sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Bu sonuç, bu sektörlerde yer alan firmaların hisse senedi getirilerinin kur riskinden olumsuz yönde etkilendiğini göstermektedir. Euro değişim yüzdesi açısından değerlendirildiğinde ise, yalnızca tekstil ve metal eşya makine sektörlerinin anlamlı

ilişkiye sahip oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Sonuçlar, tekstil ve metal eşya makine sektörlerinin Euro kuru için negatif forex betaya sahip olduklarını göstermektedir. Her iki kur açısından R^2 değerlerine bakıldığında, bulunan ilişkinin zayıf olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Çalışmanın amacına uygun olarak, Adler ve Dumas (1984) tekli endeks modeli doğrultusunda yalnızca döviz kuru verileri kullanılmıştır. Öte yandan, sektör getirilerini açıklayan oldukça önemli sistematik risk kaynaklarından; faiz oranı, enflasyon oranı, GSMH değişim oranı gibi faktörlerin modele eklenmemiş olmasından dolayı hesaplanan R^2 değerlerinin düşük çıkması beklenen bir durumdur.

Türkiye’de yapılan diğer çalışmalar genellikle firma bazında kur riski etkilerini incelemişlerdir. Çalışmaların bazılarında hizmet sektörü temel alınmıştır. Sanayi alt sektörlerini temel alan çalışma sayısı ise diğer sektörlerle kıyasla daha azdır. Elde edilen sonuçlar, döviz kurunun sektörlerle etkisinin negatif bulunması açısından literatürde yer alan; Akkum ve Vuran (2005), Doğukanlı, Özmen ve Yücel (2010), Ersoy ve Koy (2016), S. Eyüboğlu ve K. Eyüboğlu (2018) çalışmaları ile tutarlılık göstermektedir.

Bundan sonra yapılacak çalışmalarda, tüm sektör endekslerinin baz alınmasının ya da hizmet ve sanayi sektörlerinin araştırılıp, döviz kurunun bu iki sektöre etkisi açısından fark olup olmadığının incelenmesinin finans literatürüne katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

- Abdalla, I. S., & Murinde, V. (1997). Exchange rate and stock price interactions in emerging financial markets: evidence on India, Korea, Pakistan and the Philippines. *Applied financial economics*, 7(1), 25-35. Doi: 10.1080/096031097333826
- Adeniyi, O., & Kumeka, T. (2020). Exchange rate and stock prices in Nigeria: Firm-level evidence. *Journal of African Business*, 21(2), 235-263. Doi: [10.1080/15228916.2019.1607144](https://doi.org/10.1080/15228916.2019.1607144)
- Adler, M., & Dumas, B. (1984). Exposure to currency risk: definition and measurement. *Financial Management*, 13(2), 41-50. Doi: [10.2307/3665446](https://doi.org/10.2307/3665446)
- Aggarwal, R. (1981). Exchange rates and stock prices: A study of the US capital markets under floating exchange rates. *Akron Business and Economic Review*, 12, 7-12.
- Allayannis, G. (1996). "Exchange rate exposure revisited", Working paper, Darden Graduate School of Business, The University of Virginia, 1-39.
- Amihud, Y. (1994) "Evidence on exchange rates and valuation of equity shares," in Y. Amihud and R.M. Levich (eds.): *Exchange Rates and Corporate Performance* (Irwin Professional Publishing, New York).
- Arı, A. ve Önder, H. (2013). Farklı veri yapılarında kullanılabilir regresyon yöntemleri. *Anadolu Tarım Bilimleri Dergisi*, 28 (3), 168-174. <https://doi.org/10.7161/anajas.2013.28.3.168>
- Arslan, C. (2005). Döviz kuru riski ve yönetimi. Yüksek lisans tezi, Ankara Üniversitesi, Ankara.
- Ayvaz, Ö. (2006). Döviz kuru ve hisse senetleri fiyatları arasındaki nedensellik ilişkisi. *Gazi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 8(2), 1-14.
- Bahmani-Oskooee M., & Sohrabian, A. (1992): Stock prices and the effective exchange rate of the dollar, *Applied Economics*, 24:4, 459-464. <https://doi.org/10.1080/00036849200000020>
- Belen, M. ve Karamelikli, H. (2016). Türkiye’de hisse senedi getirileri ile döviz kuru arasındaki ilişkinin incelenmesi: ARDL yaklaşımı. *İstanbul Üniversitesi İşletme Fakültesi Dergisi*, 45(1), 34-42.
- Boyacıoğlu, M. A. ve Çürük, D. (2016). Döviz kuru değişimlerinin hisse senedi getirisine etkisi: Borsa İstanbul 100 endeksi üzerine bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 4(70), 143-156. <https://doi.org/10.25095/mufad.396686>
- Choi, J., & Prasad, A. (1995). Exchange risk sensitivity and its determinants: a firm and industry analysis of U.S. multinationals. *Financial Management*, 24(3), 77-88.
- Çağlayan, E. ve Saçaklı, İ. (2010). Satın alma gücü paritesinin geçerliliğinin sıfır frekansta spektrum tahmincisi dayanan birim kök testleri ile incelenmesi. *Atatürk Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 20(1), 121-137.
- Delgado, N. A. B., Delgado, E. B., & Saucedo, E. (2018). The relationship between oil prices, the stock market and the exchange rate: evidence from Mexico. *The North American Journal of Economics and Finance*, 45, 266-275. DOI:[10.1016/j.najef.2018.03.006](https://doi.org/10.1016/j.najef.2018.03.006)
- Doğukanlı, H., (2020), *Uluslararası Finans*, (6. Baskı).
- Doğukanlı, H., Özmen, Y. ve Yücel, E. (2010). İMKB’de sektörel açıdan döviz kuru duyarlılığının incelenmesi. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 19 (3), 63-86.
- Econometric Views (t.y.). http://www.eviews.com/download/downloadfull_10.shtml
- Effiong, E. L., & Bassey, G. E. (2019). Stock prices and exchange rate dynamics in Nigeria: An asymmetric perspective. *The Journal of International Trade & Economic Development*, 28(3), 299-316. DOI: [10.1080/09638199.2018.1531436](https://doi.org/10.1080/09638199.2018.1531436)
- Elton, E. J., Brown, S. J., Goetzmann, W. N., & Gruber, M. J. (2014). *Modern portfolio theory and investment analysis* (Ninth edition). United States of America: Wiley.
- Ersoy, H. ve Koy, A. (2016). Euro ve ABD doları kurları ile pay senedi endeksleri arasındaki ilişkinin incelenmesi: Borsa İstanbul verileri üzerine ampirik bir çalışma. *Finans ve Bankacılık Çalışmaları Dergisi*, 5(2), 21-36. Doi:10.20525/ijfbs.v5i2.269.
- Eyüboğlu, S. ve Eyüboğlu, K. (2018). Borsa İstanbul sektör endeksleri ile döviz kurları arasındaki ilişkilerin

- incelenmesi: ARDL modeli. Ömer Halisdemir Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 11(1), 8-28. DOI: 10.25287/ohuiibf.332352.
- Fama, E. F., & French, K. R. (2004). The capital asset pricing model: Theory and evidence. *Journal of economic perspectives*, 18(3), 25-46. DOI: 10.1257/0895330042162430
- Finnet Elektronik Yayıncılık Data İletişim Ticaret ve Sanayi Ltd. Şti (t.y.). <https://www.finnet2000.com/F2000Plus>. Erişim tarihi: 24.04.2020
- Gujarati, D. (2016). *Örneklerle Ekonometri* (N. Bolatoğlu, Çev.).
- Jorion, P. (1990). The exchange rate exposure of U.S. multinational. *Journal of Business*, Vol. 63 No: 3, 331-345. <http://dx.doi.org/10.1086/296510>
- Kadioğlu, E. (2003). Şirketlerin karşılaştıkları kur riski ve kur riskinin yönetilmesi. *Sermaye Piyasası Kurulu Yeterlik Etüdü*, Ankara.
- Karadeniz, E., Kandır, S. Y. ve İskenderoğlu, Ö. (2015). Sistemik riskin belirleyicileri: Borsa İstanbul turizm şirketleri üzerinde bir araştırma. *Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 24(1), 189-202.
- Karan, M. B. ve Karadağlı, E. C. (2001). İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'nda risk, getiri ve pazar dengesi: Sermaye Varlıklarını Fiyatlama Modeli'nin test edilmesi. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(1), 167-179.
- Krishnamoorthy, A. (2001). The impact of industrial structure and the exchange-rate exposure of industry portfolio returns. *Global Finance Journal*, 12(2), 285-297. [https://doi.org/10.1016/S1044-0283\(01\)00033-3](https://doi.org/10.1016/S1044-0283(01)00033-3)
- Kristoufek, L., & Ferreira, P. (2018). Capital asset pricing model in Portugal: Evidence from fractal regressions. *Portuguese Economic Journal*, 17(3), 173-183. DOI: 10.1007/s10258-018-0145-5
- Madura, J. (2012). *Uluslararası Finansal Yönetim-I* (H. Doğukanlı, Çev.).
- Mert, M. ve Çağlar A.E. (2019). *Eviews ve Gauss Uygulamalı Zaman Serileri Analizi*.
- Mitra, R. (2017). Stock market and foreign exchange market integration in South Africa. *World Development Perspectives*, 6, 32-34. <https://doi.org/10.1016/j.wdp.2017.05.001>
- Mucuk, M. ve Alptekin, V. (2008). "Türkiye'de vergi ve ekonomik büyüme ilişkisi: VAR analizi (1975-2006)", *Maliye Dergisi*, 155, 159-174. <https://doi.org/10.29023/alanyaakademik.595576>
- Muhammad, N., Rasheed, A., & Husain, F. (2002). Stock prices and exchange rates: Are they related? Evidence from South Asian countries [with Comments]. *The Pakistan Development Review*, 41(4), 535-550. DOI: [10.30541/v41i4Ipp.535-550](https://doi.org/10.30541/v41i4Ipp.535-550)
- Mutluay, A. ve Turaboğlu, T. (2013). Döviz kuru değişimlerinin firma performansına etkileri: Türkiye örneği. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 7 (1), 59-78.
- Pekmezci, A. ve Bozkurt, K. (2016). Döviz kuru ve ekonomik büyüme: Türk turizm sektörü için bir analiz. *Süleyman Demirel Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 2(24), 97-110.
- Pritamani, M. D., Shome, D. K., & Singal, V. (2004). Foreign exchange exposure of exporting and importing firms. *Journal of Banking & Finance*, 28(7), 1697-1710. DOI: [10.1016/j.jbankfin.2003.06.002](https://doi.org/10.1016/j.jbankfin.2003.06.002)
- Rutledge, R. W., Karim, K. E., & Li, C. (2014). A study of the relationship between renminbi exchange rates and Chinese stock prices. *International Economic Journal*, 28(3), 381-403. DOI: [10.1080/10168737.2014.913652](https://doi.org/10.1080/10168737.2014.913652)
- Suriani, S., Kumar, M., Jamil, F., & Muneer, S. (2015). Impact of exchange rate on stock market. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 5 (1S), 385-388.
- Şahin, İ. ve Sekmen, F. (2013). Türkiye'de döviz kuru belirsizliğinin hisse senedi getirilerine etkisi. *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (36), 149-156.
- Şahinler, S. (2000). En küçük kareler yöntemi ile doğrusal regresyon modeli oluşturma'nın temel prensipleri. *Mustafa Kemal Üniversitesi Ziraat Fakültesi Dergisi*, 5(1-2), 57-73.
- Taş, M. ve Özer, M. H. (2019). 2000-2018 Yıllarında Tür-

kiye ekonomisi ve Diyarbakır ekonomisinin ekonomik gelişmişlik verileri üzerine ekonometrik analiz. Journal of Current Debates in Social Sciences, 2(2), 129-143. DOI:10.37154/ijope.2019.0

Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası (t.y.). https://evds2.tcmb.gov.tr/index.php?/evds/serieMarket/collapse_2/5863/DataGroup/turkish/bie_dkdovyt/ Erişim tarihi: 26.04.2020.

Türkiye İstatistik Kurumu (t.y.). ISIC Rev4 (1 Digit) Dış Ticaret İstatistikleri. <https://iz.tuik.gov.tr/#/showcase/SC-2851FY777F34D2R/dbf8ufwes-d023eb3e?filters=18792%3D2013%2618792%-3D2014%2618792%3D2015%2618792%-3D2016%2618792%3D2017%2618792%-3D2018%2618792%3D2019%2619286%-3DC%20-%20IMALAT&token=8d79727fff862a-891ce574d27220bfebbf66fec> . Erişim Tarihi: 18.02.2022.

Ünal, O. ve Altın, H. (2010). Döviz kur riski ile şirket değeri arasındaki ilişkinin İMKB otomotiv sektöründe analizi. Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi, 1(26), 277-287.

Vural, G. ve Canbaş, S. (2016). *Finansal Yönetim*.

Vuran, B. ve Akkum, T. (2005). Türk sermaye piyasasındaki hisse senedi getirilerini etkileyen makroekonomik faktörlerin Arbitraj Fiyatlama Modeli ile analizi. İktisat İşletme ve Finans, 20(233), 28-45. (DOI): 10.3848/iif.2005.233ek.3256

Yücel, T. ve Kurt, G. (2003). Foreign exchange rate sensitivity and stock price: estimating economic exposure of Turkish companies. European Trade Study Group, Madrid: www.etsg.Org, 1-11.

Yazar Katkı Oranı

Çalışmada uygun yöntemin seçilmesi başta olmak üzere 2. yazarın araştırmaya katkısı %40'tır. Çalışmanın diğer süreçleri için birinci yazarın katkı oranı %60'tır.

**DEĞER TABANLI PERFORMANS
ÖLÇÜTLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KATMA
DEĞER KARŞILAŞTIRMASI: OTOMOTİV
SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA**

A COMPARATIVE ANALYSIS OF VALUE-
BASED PERFORMANCE METRICS AND
SUSTAINABLE VALUE ADDED: AN
APPLICATION IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY

Meltem ECE ÇOKMUTLU, Şahay OK

50

DEĞER TABANLI PERFORMANS ÖLÇÜTLERİ VE SÜRDÜRÜLEBİLİR KATMA DEĞER KARŞILAŞTIRMASI: OTOMOTİV SEKTÖRÜNDE BİR UYGULAMA

A COMPARATIVE ANALYSIS OF VALUE- BASED PERFORMANCE METRICS AND SUSTAINABLE VALUE ADDED: AN APPLICATION IN THE AUTOMOTIVE INDUSTRY

Meltem Ece ÇOKMUTLU¹, Şahay OK²

Anahtar Kelimeler:

Ekonomik Katma
Değer (EVA)
Piyasa Katma Değeri
(MVA),
Sürdürülebilir Katma
Değer (SVA),
Borsa İstanbul
Otomotiv Sektörü.

Keywords:

Economic Value
Added (EVA),
Market Value Added
(MVA),
Sustainable Value
Added (SVA),
Borsa İstanbul,
Automotive Industry

ÖZ

Firmaların performans ölçümünde günümüze değin çok çeşitli değerlendirme ölçütleri geliştirilmiştir. Firmalar tarafından yaratılan katma değer belirlenmesi de firma performansının değerlendirilmesinde tercih edilen temel ölçütlerdendir. Firmaların varlıklarını kullanarak ne düzeyde değer yarattığını tespit etmek önem arz etmektedir. Katma değer ile performans ölçümünde ekonomik katma değer (EVA) piyasa katma değeri (MVA) sıklıkla kullanılan ölçütler olarak karşımıza çıkmaktadır. Firmaların sürdürülebilirlik faaliyetlerinin gelişimi ve bu faaliyetlerin firmanın performansına olan etkisi nedeniyle sürdürülebilir katma değer de ölçülmesi ve firmanın performans değerlendirmesinde kullanılması daha bütüncül bir değerlendirme imkanı sağlayacaktır. Bu çalışmanın amacı otomotiv sektörü firmalarının EVA, MVA ve sürdürülebilir katma değer (SVA) ölçütlerini hesaplamak ve yaratılan katma değer üzerinden firmaları karşılaştırmaktır. Çalışmada 2020-2022 dönemleri itibarıyla performans karşılaştırması yapılmıştır. Çalışmada firma verilerine erişim için Refinitiv Eikon Datastream platformu ve firmaların yayımladığı sürdürülebilirlik raporları kullanılmıştır. Araştırma sonucunda firmaların benzer EVA ve MVA performans sıralamalarına sahip olduğu SVA sıralamalarının ise farklılaştığı belirlenmiştir.

ABSTRACT

Over time, numerous valuation metrics have been developed to measure firm performance. One of the fundamental metrics preferred for evaluating firm performance is the determination of the value added generated by firms. Identifying the extent to which firms generate value using their assets is of significant importance. Economic Value Added (EVA) and Market Value Added (MVA) are among the commonly used metrics for assessing value creation and firm performance. Given the growing emphasis on firms' sustainability activities and their impact on performance, incorporating Sustainable Value Added (SVA) into performance evaluations provides a more comprehensive perspective. This study aims to calculate the EVA, MVA, and SVA indicators of firms in the automotive sector and to compare their performance based on the value created. A performance comparison was conducted for the period between 2020 and 2022. The Refinitiv Eikon Datastream platform and the sustainability reports published by the firms were used to obtain firm data in this study. The findings revealed that while firms exhibited similar rankings in terms of EVA and MVA performance, their SVA rankings differed significantly.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, meltemece@karabuk.edu.tr, 0000-0002-5260-3925.

² Dr. Öğr. Üyesi, Karabük Üniversitesi, İşletme Fakültesi, sahayok@karabuk.edu.tr, 0000-0003-1420-148X.

GİRİŞ

Firmaların küreselleşme ve rekabet koşullarında yaşanan değişimler nedeniyle finansal faaliyetlerine ilişkin alacakları kararlarda kullanılacak etkin bir performans ölçüm sistemine olan ihtiyaç artmaktadır. Firma değerini maksimize edebilmek, sürdürülebilirliği sağlamak için firmalar tarafından kullanılan performans ölçüm yöntemlerinde öncelikle değer yaratma amacı ön plana çıkmış durumdadır (Bayrakdaroğlu ve Ünlü, 2009: 290). Firmalarda değer kavramının ön plana çıkması kar odaklı anlayıştan değer odaklı anlayışa yönelimin de bir sonucudur. Değer, bir varlık tarafından sağlanan toplam fayda, kullanım değeri, varlığın karşılığında elde edilecek bedel olarak ifade edilir Değerleme kavramı ise iktisadi varlıkların değerinin para birimi cinsinden ifadesidir. Bir firma açısından değerlendirme kavramı ise, firmanın varlık ve kaynakların belirli bir tarihteki cari değerlerinin para birimi cinsinden ifadesidir (Başaran, 2018, s.3).

Firmaların ne ölçüde değer yaratabildiğinin tespitine yönelik günümüze değin birçok ölçüt geliştirilmiştir. Ekonomik katma değer, piyasa katma değeri, indirgenmiş nakit akımları en çok bilinen ölçütlerdendir. Artık kar temelinde geliştirilen ekonomik katma değer (EVA), firmanın ekonomik kârının temsildir ve genellikle yatırılan sermaye getirisi ile ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti arasındaki fark olarak ölçülür; bu fark, firmanın yatırılan sermayesi (IC) ile çarpıldığında değeri artırılır (Stewart, 2009, s. 76). Bir diğer ölçüt MVA ise, bir firmanın bütün olarak piyasadaki net şimdiki değerini yansıtan bir ölçüttür (Şamiloğlu, 2005, s. 81). EVA ile firma tarafından elde edilen karın sermaye maliyetini karşılama düzeyi ölçülür iken MVA ile elde edilen katma değer firmanın piyasa değerine ne ölçüde yansıdığı bilgisine ulaşılır. MVA, EVA ölçütünün tamamlayıcısı olarak bilinir (İrmak ve Şahin, 2024, s. 84). Bu ölçütlere eklenebilecek yeni bir değerlendirme ölçütünün de sürdürülebilir katma değer olduğunu söylemek mümkündür. Sürdürülebilir Katma Değer (SVA), firmaların kullandıkları kaynakların etkinliğini ve bunlara bağlı fırsat maliyetini esas alan bir değerlendirme yöntemidir. SVA firmalar tarafından çevresel ve sosyal açıdan yaratılan ilave değer parasal karşılığını ifade eder. SVA değerinin hesaplanması, firmaların sürdürülebilirlik faaliyetleri ve yatırımlarının performansını

değerlendirmeye imkan tanırken, aynı kaynakların alternatif kullanımlarıyla karşılaştırılması, firmalar tarafından yaratılan sürdürülebilir değeri belirlemektedir (Aracı ve Yüksel, 2016, s. 789).

Literatürde değerlemeye ilişkin olarak muhasebe temelli ve değer temelli değer ölçütlerinin karşılaştırıldığı, piyasa temelli ölçütler arasında karşılaştırmaların yapıldığı, hangi ölçüm aracının etkinliğini yüksek olduğunu belirlemeye yönelik çok sayıda araştırma yapılmaktadır (Şamiloğlu, 2004; Topal, 2008; Akyüz, 2013, Erem ve Akyüz, 2014, Madhavi ve Prasad, 2015). Yapılan literatür analizi çerçevesinde sürdürülebilir katma değer ve değer temelli ölçütler arasında bir araştırmaya rastlanılmamıştır. Bu çalışmada firmaların ekonomik katma değer ve piyasa katma değeri artar iken sürdürülebilir katma değeri benzer paralellik göstermekte midir? araştırma sorusu temel alınarak değer temelli ölçütler olan EVA, MVA ve SVA ölçütleri ile otomotiv sektörünü temsil kabiliyeti yüksek firmaların nasıl değer yarattıklarını belirlemek ve firmaları karşılaştırmak amaçlanmaktadır. Bu amaçla çalışmada firmaların EVA, MVA ve SVA hesaplamaları yapılmış ve yıllar itibarıyla firma performansları karşılaştırılmıştır. Böylece araştırmada hem finansal hem finansal olmayan performans ölçümü gerçekleştirilmekte ve firmalar bütüncül bir bakış açısıyla değerlendirilmektedir.

DEĞER TEMELLİ ÖLÇÜTLERE İLİŞKİN KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Çalışmada sırasıyla sürdürülebilir katma değer, ekonomik katma değer ve piyasa katma değeri ölçütleri açıklanmıştır.

Sürdürülebilir Katma Değer (SVA)

“Sürdürülebilirlik endişesi neredeyse kasvetli bilimin kendisi kadar eski ve kalıcıdır, ancak kelimenin kendisi yalnızca son on yılda moda olmuştur” (Pezzey ve Toman, 2002b, s. 1). Kavramın son yıllarda popüler olmasında en önemli unsur ise, Dünya Çevre ve Kalkınma Komisyonu tarafından Brundtland Raporuyla tanımlanmasıdır. Raporda sürdürülebilirlik, “gelecek kuşakların gereksinimlerine zarar vermeden günümüzün ihtiyaçlarını karşılayabilme kapasitesi” olarak tanımlanmıştır. (Brundtland Report WCED, 1987, s. 43). Costanza vd. (1991) ise sürdürülebilirliği doğal, fiziksel, beşerî ve entelektüel sermaye de dahil olmak üzere sermaye stoklarına zarar

vermeden süresiz olarak varlığını devam ettiren tüketim olarak tanımlamışlardır (Kuosmanen ve Kuosmanen, 2009, s. 235). Sürdürülebilirlik, genellikle çevrenin korunmasıyla ilişkilendirilse de yukarıdaki tanımlardan da anlaşılacağı üzere aslında ekolojik, ekonomik ve toplumsal unsurları bünyesinde barındıran bütünsel bir yaklaşımı ifade etmektedir (Ok, 2022, s. 25). Buradan yola çıkarsak sürdürülebilirlik anlayışının temelinde ekonomik, sosyal ve çevresel kaynakların kullanımında mevcut ve gelecek nesiller arasında adaletin sağlanması yer almaktadır. (McKeown, vd., 2002, s. 6).

Sürdürülebilirliğin tanımı ve boyutları son dönemlerde akademik çalışmalarda kendine yer bulsa da pratikte uygulanması oldukça zor bir kavramdır. Dahası sürdürülebilirliğin ölçülmesi zorluklarla dolu bir süreçtir (Van Passel vd, 2007, s. 150; Pezzey ve Toman, 2002a, s. 391). Bu zorluklarla beraber sürdürülebilirliğin ölçülmesine ilişkin prosedürlere duyulan ihtiyaç da gün geçtikçe artmıştır (Tyteca, 1998, s. 62). Bu ihtiyacın ortaya çıkmasındaki en önemli unsur, karar vericilerin, doğal sistemle daha uyumlu bir ekonomik büyümeyi sağlamak için ekonomik, çevresel ve sosyal hedefler arasındaki ilişkiyi gösteren finansal olmayan göstergelere ihtiyaç duymalarıdır. (Farrell ve Hart, 1998, s. 8)

Figge ve Hahn, (2004, 2005) tarafından geliştirilen sürdürülebilir katma değer yöntemi, sürdürülebilirliğin ölçülmesine ilişkin prosedürlerin ortaya koyulması açısından umut verici bir yaklaşım olarak geniş çapta kabul görmüştür (Kuosmanen ve Kuosmanen, 2009, s. 235). Sürdürülebilir katma değer, yalnızca finansal veriler üzerinden değil, karar vericilerinde taleplerini karşılayacak şekilde finansal olmayan verileri de hesaplama dahil ederek firmaların ne kadar değer veya zarar yarattığını hesaplamaktadır (Kassem, vd, 2016, s. 180). Bu bağlamda sürdürülebilir katma değeri; çevresel ve sosyal etkilerin sabit kaldığı bir durumda, kaynak kullanımına değer vererek fırsat maliyeti odaklı sürdürülebilirliği ölçen ve firmaların yaratmış olduğu ekstra değeri/zararı ifade eden bir kavram olarak tanımlayabiliriz (Figge ve Hahn, 2004, s. 173; Kuosmanen ve Kuosmanen, 2009, s. 236). Firmaların yarattığı değer veya neden olduğu zararın hesaplanmasının temelinde ise kıyaslama yatmaktadır. Figge ve Hahn (2004) ve Strakova (2012), bir firmanın,

ekonomik, sosyal ve çevresel kaynaklarını aynı sektörde faaliyet gösteren diğer firmalara veya faaliyet gösterdiği ülkenin makro değerlerine göre daha verimli kullanmasını, o firmanın sürdürülebilir bir değer yaratacağını ifade ederken, bunun aksine, kaynaklarını diğer firmalara kıyasla ya da ülkenin makro değerlerine oranla daha az verimli kullanması durumunda ise firmanın negatif bir değer yaratacağını ifade etmişlerdir. (Aracı ve Yüksel, 2016, s. 789).

Ekonomik Katma Değer (EVA)

EVA, ağırlıklı ortalama sermaye maliyeti (WACC) ile yatırılan sermayenin getirisi (ROIC) arasındaki farkın yatırılan sermaye (IC) ile çarpılması sonucu bulunan değeridir (Önal ve Karadeniz, 2004, s. 145-146). EVA sonucunun negatif olması firmaya yatırılan sermaye maliyetinin düştüğünü, pozitif olması ise firmanın hissedarlarına pozitif bir değer yaratabildiğini göstermektedir (Akyüz, 2013, s. 343). EVA firmanın finansal kaynaklarının maliyetini, paranın zaman değerini dikkate alan, firmada alınan tüm kararlardan etkilenen, yöneticilerin başarı düzeylerini gösteren önemli bir değer temelli ölçüttür. EVA ölçütünün en önemli dezavantajları tarihsel maliyetlerle hesaplanması, ortalama sermaye maliyetine ulaşmadaki güçlükler olarak ifade edilebilir (Erem ve Akyüz, 2014, s. 378).

EVA hesaplamasında kullanılan ROIC kavramı firma yöneticilerinin etkinliğinin ölçümü için kullanılan bir göstergedir. ROIC ile firmanın ya da firmanın herhangi bir bölümünün başarısı, faaliyet karı ile yatırılan sermaye karşılaştırılarak değerlendirilir (Bardakoğlu ve Ünlü, 2009, s. 292).

Piyasa Katma Değeri (MVA)

MVA, firmanın kaynaklarının ne ölçüde etkin kullandığını gösteren bir ölçüttür (Topal, 2008, s. 254). MVA, sermayenin ne derece etkin kullanıldığını değerlendiren, mevcut sermayeye bir ilave prim eklenip eklenmediğini ölçen bir araçtır (Stewart, 1991, s. 184). Yatırılan sermayeyi aşan ve yönetim tarafından yaratılan değer kümülatif bir göstergesidir. MVA hesaplanırken enflasyonist bozulmalara rağmen sermayeye ilişkin katma değer ölçümünü sağlamaktadır (Kramer ve Peters, 2001, s. 42).

MVA, EVA'nın bir tamamlayıcısı olarak Stern&Stewart Co. tarafından geliştirilmiş uzun vadeli bir performans ölçütüdür. EVA firma performansını dönemlik ölçer iken MVA, EVA'dan daha ileriye dönük ve geleceği dikkate alan bir performans ölçütüdür. MVA ölçütü piyasa ile hareket ettiğinden piyasa oynaklığından etkilenecek durumdadır (Başaran, 2018, s. 56).

LİTERATÜR TARAMASI

Değer tabanlı değerlendirme ölçütlerinden EVA ve MVA üzerine yapılan literatür çalışmaları incelendiğinde bu ölçütlerin arasındaki ilişki ve firmalarda değer oluşturma üzerindeki etkileri (Şamiloğlu, 2004; Topal, 2008; Akyüz, 2013), aktif karlılığı, özkaynak karlılığı, net kar vb. muhasebe temelli performans ölçütleri (Nakhaei, H., ve Hamid, 2013; Erem ve Akyüz, 2014; Madhavi ve Prasad, 2015) ile ilişkileri, sektörel karşılaştırmalar (Irmak ve Şahin, 2024), inovasyon, ar-ge harcamaları, sermaye yapısı (Niresh ve Alfred, 2014), farklı ülke piyasaları karşılaştırmaları (Bayrakdaroglu ve Ünlü, 2009) konularında sıklıkla araştırmalar yapıldığı görülmektedir. Taramalarda SVA ve EVA, MVA ilişkisine yer verilen bir araştırmaya ise rastlanılmamıştır. Bu nedenle çalışmada literatür örnekleri sunulurken ilk olarak yalnız EVA ve MVA ölçütleri arasındaki ilişkiyi inceleyen çalışmalara sonrasında da SVA konulu çalışmalar örneklendirilmiştir. Bu örnek çalışmalarda EVA ve MVA arasındaki ilişkiye yönelik ulaşılan sonuçlar birtakım farklılıklar göstermektedir.

Stewart (1991) tarafından yapılan çalışmada ABD'nin en iyi 613 firması EVA ve MVA ölçütlerine göre sıralanmıştır. Araştırmada EVA değeri pozitif olan firmaların EVA ve MVA ölçütleri arasında yüksek bir ilişki bulunmuştur. EVA değeri negatif olan firmaların ise EVA ve MVA ölçütleri arasında anlamlı bir ilişki bulunamamıştır.

Şamiloğlu (2004) tarafından yapılan çalışmada 1995-2002 dönemlerine ilişkin 184 İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) firmasının EVA-MVA ilişkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda 1995, 96, 98, 99 ve 2000 yıllarında MVA varyansı EVA değişkeni ile açıklanırken diğer yıllarda anlamlı bir ilişki bulunmamıştır.

Yılğör (2005) tarafından 1997-2022 dönemine ilişkin

üzerinde yapılan çalışmada İMKB 100 firmalarının EVA ve MVA yaratma gücü incelenmiştir. Araştırma sonucunda inceleme döneminin bütününde hiçbir firmanın pozitif EVA yaratamadığı görülmüştür. Pozitif EVA yaratılabilen yıllarda negatif MVA yaratıldığı durumlar tespit edilmiş ve EVA ve MVA arasındaki benzerlik bu çalışmada tespit edilememiştir.

Topal (2008) tarafından yapılan EVA'nın MVA'yı açıklama gücünü belirlemeyi amaçlayan çalışmada İMKB'de işlem gören imalat firmalarının EVA ile MVA değerleri hesaplanmış altı dönemlik EVA ve MVA değerleri arasında %44,4 oranında istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki bulunmuştur.

Bayrakdaroglu ve Ünlü (2009) tarafından EVA ve MVA performans ölçütlerinin İMKB ve New York Stock Exchange (NYSE) borsaları düzeyinde karşılaştırıldığı çalışmada; İMKB EVA ve MVA ölçütleri açısından olumsuz bir performans sergilemiştir. İMKB'de katma değer yaratılamadığı görülmüştür. NYSE ise ölçütler açısından olumlu bir performans söz konusudur. Menfaat sahipleri için katma değer yaratıldığı görülmektedir.

Pinto ve Santos (2011) tarafından 2005-2009 dönemlerini kapsayan EVA ve MVA arasındaki ilişkiyi test eden çalışmada bu ölçütler arasında anlamlı bir ilişkiye ulaşılmıştır. Araştırmada firmaların asıl hedefinin MVA ölçütünü değil piyasa değerini maksimize etmeleri vurgulanmaktadır. EVA ve MVA arasında istatistiksel olarak anlamlı bir ilişki olduğunu göstermektedir.

Küçükkapılı (2011) tarafından yapılan İMKB 100 firmalarının EVA ve MVA ölçütlerinin hesaplandığı çalışmada EVA ve MVA ölçütleri arasında orta düzey istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif bir ilişki saptanmıştır.

Akyüz (2013) tarafından İMKB 100'de yer alan seramik firmalarının 2005-2010 dönemlerine ilişkin EVA ve MVA ölçütlerinin hesaplandığı çalışmada; firmaların hiçbirinin tüm analiz dönemlerinde EVA ve MVA yaratamadığı görülmüştür.

Başaran (2018) tarafından EVA'nın MVA üzerindeki etkilerinin tespitinin amaçlandığı çalışmada 1996: Q1-2016: Q4 döneminde borsaya kote çimento sektörü firmaları örneklem olarak belirlenmiş ve araştırma

sonucunda EVA'nın hem kısa dönem hem de uzun dönemde MVA üzerinde negatif etkili olduğu belirlenmiştir.

Sürdürülebilir katma değer üzerine yapılan çalışmalara ilişkin literatür taraması aşağıda ayrıntılı bir biçimde sunulmuştur.

Figge ve Hahn (2004) tarafından yapılan çalışmada sürdürülebilirlik performansını ölçmek amacıyla sürdürülebilir katma değer adı verilen yeni bir yaklaşım önerilmiştir. Bu yaklaşım sürdürülebilirliğin üç bileşenini de verimlilik ve etkinlik açısından değerlendirmektedir.

Figge ve Hahn (2005) tarafından yapılan çalışmada sürdürülebilirlik sermayesinin maliyetini hesaplamak ve sonuç olarak firmaların sürdürülebilir değer yaratımını ölçmek için bir değerlendirme yöntemi geliştirilmiştir. Ayrıca yöntemin uygulanabilirliğini gösterebilmek için British Petroleum (BP)'un sürdürülebilirlik performansı incelenmiştir.

Kuosmanen ve Kuosmanen (2009) tarafından yapılan çalışmada Figge ve Hahn'ın fırsat maliyeti tahmincisi eleştirel bir bakış açısıyla incelemiş ve önerilen yöntemin bazı güçlü ve gerçekçi olmayan varsayımlara dayandığını ortaya koyulmuştur.

Figge ve Hahn (2009) tarafından yapılan çalışmada Kuosmanen ve Kuosmanen'in 2009 yılında yayınlamış oldukları çalışmaya cevap vermek amaçlanmıştır. Kuosmanen ve Kuosmanen (2009) tarafından önerilen yöntemin, kısıtlayıcı ve gerçekçi olmayan varsayımlara dayanan geçersiz bir basitleştirmeyi temsil ettiği savunulmuştur.

Demircioğlu Sarı (2014) tarafından yapılan çalışma, sürdürülebilirliği katma değer modeli ile ölçülmesi üzerine teorik bir araştırmadır. Çalışmasında Figge ve Hahn (2005) modeli yöntem olarak kullanılmıştır. İşletmelerin ekonomik, sosyal ve çevresel stratejileri arasındaki dengeyi nasıl sağladıklarını, ölçüm ve kontrolden kaynaklı farklılıklara karşı nasıl önlem almaya çalıştıkları araştırılmıştır ve Türkiye'de sürdürülebilir katma değer ölçülmesinde kullanılabilecek göstergelerin yetersizliğinden kaynaklı uygulama çalışmalarının eksikliğinden bahsedilmiştir.

Strakova (2015) tarafından yapılan çalışmada çeşitli

değer yaratımlarını ayırt etmenin en iyi yolunun çevresel kaynakları çevre üzerindeki etkilerine göre ağırlıklandırmak olduğu savunularak orijinal bir sürdürülebilir katma değer yönteminin geliştirilmesi önerilmiştir.

Aracı ve Yüksel (2016), tarafından yapılan çalışmada 2012 yılı için BIST'te işlem göre 16 firmanın sürdürülebilir katma değeri ölçülmüş, çalışmada Figge vd. (2006) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır. Çalışmada firmaların etkinliği ülkenin milli gelirleri ile karşılaştırarak hesaplanmıştır.

Özevin (2021) tarafından yapılan çalışmada BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde yer alan 10 imalat firmasının su, enerji ve CO2 olmak üzere yalnızca üç çevresel kaynak tüketerek yaratmış oldukları sürdürülebilir katma değeri, Figge vd. (2006) modeline dayanarak ölçülmüştür. Çalışma sonucunda bazı firmaların çevresel kaynakları emsallerine göre 20 kat daha verimli kullandığını diğerlerinin ise ortalamadan % 80'e kadar daha az verimli kullandıkları sonucuna ulaşılmıştır.

Öztürk vd. (2022) tarafından yapılan çalışmada sürdürülebilirlik performansını ölçmek için Figge ve Hahn (2006) tarafından geliştirilen fırsat maliyete dayalı sürdürülebilir katma değer yaklaşımı kullanılmış, 2020 yılı IATA raporunda ilk on sırada yer alan havayolu şirketinin sürdürülebilir katma değeri hesaplanmıştır. Çalışma sonucunda sürdürülebilir katma değer yöntemiyle havayollarının sürdürülebilirlik performanslarının analiz edilmesinde kullanılabileceği ortaya koyulmuştur.

Türk (2023) tarafından yapılan çalışmada BIST Sürdürülebilirlik Endeksinde işlem gören ÇİMSA ve AKÇANSA'nın Covid 19 pandemi dönemindeki sürdürülebilirlik performanslarını Figge ve Hahn (2004) tarafından geliştirilen sürdürülebilir katma değer yöntemiyle ölçülmüştür. Çalışmada ÇİMSA tarafından yaratılan sürdürülebilir değer, AKÇANSA'ya göre yüksek olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yapılan literatür incelemesi, sürdürülebilir katma değer hem firma performansını hem de toplumsal ve çevresel faydaları optimize etme amacı taşıdığını göstermektedir. Bu yöntem, firmaların sürdürülebilirlik performansını

kapsamlı bir şekilde değerlendirmek için etkili bir araç olarak öne çıkmaktadır. Ayrıca, sürdürülebilir katma değer ölçülmesinde Figge ve Hahn'ın 2004, 2005 ve 2006 yıllarında geliştirdikleri yöntemlerin kullanımının oldukça yaygın olduğu sonucuna ulaşılmıştır (Demircioğlu Sarı 2014; Aracı ve Yüksel, 2016; Kassem, vd. 2016; Özevin 2021). Bu çalışmada da sürdürülebilir katma değer hesaplanmasında Figge ve Hahn (2006) tarafından geliştirilen yöntem kullanılmıştır.

ARAŞTIRMANIN METODOLOJİSİ

Araştırmanın Amacı ve Kapsamı

Bu çalışmanın amacı otomotiv sektörü firmalarının EVA, MVA ve SVA ölçütlerini hesaplamak ve yaratılan katma değer üzerinden firmaları karşılaştırmaktır. Bu amaçla çalışmada BIST otomotiv sektöründe faaliyet gösteren ve tüm katma değer hesaplamaları için kullanılabilir verilerine ulaşılabilen 7 firmanın (TTRAK, TOASO, FROTO, DOAS, KARSN, OTKAR, ASUZU) 2020-2022 yıllarına ilişkin sürdürülebilir katma değer, ekonomik katma değer ve piyasa katma değeri hesaplamaları yapılmıştır.

2020 öncesi ile 2023 ve 2024 yılı verilerinin kullanılmaması, enflasyon kaynaklı bozulmalar ve sürdürülebilirlik verilerine erişimde yaşanan zorluklardan kaynaklanmaktadır. Verilere ulaşmak için Refinitiv Eikon Datastream platformu ve sürdürülebilirlik raporları kullanılmış olmakla birlikte, veri eksiklikleri nedeniyle hem 2020 öncesi hem de 2023 ve 2024 yıllarına ait verilerin dahil edilmesi halinde bazı firmaların analize dahil edilememesi, 2020-2022 döneminin seçilmesinde belirleyici olmuştur. Bu durum, araştırmanın kapsamını belirli bir zaman dilimiyle sınırlandırmayı zorunlu kılmıştır. Ancak, mevcut veriler üzerinden gerçekleştirilen analizlerin anlamlı sonuçlar üretmesi ve ilgili döneme ilişkin firma performansının değerlendirilebilmesi mümkün olduğundan, çalışma bu analiz dönemi dahilinde şekillendirilmiştir.

Sürdürülebilir Katma Değerin Hesaplanması

Firmalar tarafından kullanılan ekonomik sermaye genellikle parasal olarak ifade edilirken, çevresel ve sosyal sermayenin aynı şekilde ifade edilme durumu oldukça güçtür. Sürdürülebilir katma değerden söz edebilmek için

öncelikle firmaların tüketmiş olduğu tüm kaynaklar parasal bir değere dönüştürülmelidir. Ardından bu kaynakların kullanımıyla ilişkilendirilen maliyetler tespit edilmeli ve ilgili maliyetler, kaynak kullanımına bağlı olarak ortaya çıkan gelirden düşülmelidir. Bu hesaplama işlemi, firmanın sürdürülebilir katma değerini ortaya çıkarır. Ortaya çıkan pozitif veya negatif değer, firmanın sürdürülebilirlik çabalarının net etkisini temsil etmektedir (Barkemeyer, vd., 2009, s. 291; Demircioğlu Sarı, 2015, s. 45). Bu yaklaşım, firmaların sadece finansal performanslarını değil, aynı zamanda çevresel ve sosyal etkilerini de dikkate alarak gerçek değerini anlamalarına yardımcı olur. Böylece firmalar, sürdürülebilirlik stratejilerini geliştirirken hem çevresel ve sosyal sorumluluklarını yerine getirebilirler hem de finansal sürdürülebilirliklerini sağlamlaştırabilirler. Bu doğrultuda sürdürülebilir katma değer hesaplanmasında aşağıda belirtilen soruların yanıtlanmasına dayalı bir yol izlenebilir. Figge vd. (2006);

1. Firma tarafından tüketilen kaynak miktarı ne kadardır?
2. Bu kaynakların kullanılması sonucunda firmada ne kadarlık bir değer yaratılıyor?
3. Emsal firmada aynı kaynaklarla ne kadarlık bir değer yaratmaktadır?
4. Firmanın değer yaratan ve yaratmayan kaynakları nelerdir?
5. Firma kadarlık bir sürdürülebilir değer yaratmıştır?
6. Bu sorulara verilen cevaplar bize bir işletmenin yaratmış olduğu sürdürülebilir katma değeri vermektedir.

Bu çalışmada da Figge ve Hahn (2006) tarafından geliştirilen ve çalışmaya konu olan şirketlerin çevresel performansları kapsamında kaynak kullanımının yaratmış olduğu sürdürülebilir katma değer hesaplanmasında kullanılan yöntem kullanılmıştır.

Figge ve Hahn (2006) tarafından geliştirilen yöntemin çalışmamıza uyarlanmış hali aşağıdaki gibi özetlenebilir;

1. Adım: Bu aşamada firmanın ekonomik ve çevresel kaynak tüketim miktarları tespit edilmiştir. Firmaların kaynak kullanım miktarı; karbon emisyonları, su tüketimi, geri kazanılan su miktarı, atık miktarı, çalışan sayısı ve iş

kazası sayısı için Refinitiv Eikon Datastream platformu; elektrik ve doğalgaz tüketimi için Sürdürülebilirlik Rapor verileri kullanılmıştır.

2. Adım: Bu adımda öncelikle BKD (Brüt Katma Değer) verileri Refinitiv Eikon Datastream platformundan elde edilmiştir. BKD, firmaların GSMH'ye (Gayri Safi Milli Hasıla) katkısını ifade eden bir değerdir (Figge vd. 2006: 35; Özevin 2021:721). BKD'e ihtiyaç duyulmasının nedeni birinci adımda belirlenen kaynakların hesaplamaya dahil edilebilmesi için etkilerinin parasal birimle ifade edilmesi ve firmanın elde ettiği gelirle ilişkilendirilerek verimliliklerinin hesaplanması gerekliliğidir. Kaynağın kullanımı, firmanın ana faaliyetiyle doğrudan ilgili olduğundan, bu kullanımın olağan faaliyetlerden elde edilen kârla ilişkilendirilmesi olağandır. Bu nedenle BKD olarak çalışmamızda FVÖK (Faiz ve Vergi Öncesi Kâr) kullanılmıştır (Barkemeyer vd., 2009, s. 13-14).

3. Adım: Bu aşamada, firmaların birim başına kaynak tüketim verimliliği hesaplanmıştır. Bu hesaplama aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

$$\text{Birim başına kaynak tüketim verimliliği} = \text{FVÖK} / \text{Kaynak Kullanım Miktarı}$$

4. Adım: Bu aşamada, öncelikle kıyaslama yapılacak emsal belirlenmiştir. Çalışmamızda emsal olarak Türkiye Cumhuriyeti seçilmiştir. Emsalin seçilmesinin ardından, firma için belirlenen kaynaklar doğrultusunda emsalin kaynakları ve bu kaynakların kullanım miktarları belirlenmiştir. Emsalin kaynak kullanım miktarı; karbon emisyonları, su tüketimi, geri kazanılan su miktarı, atık miktarı ve çalışan sayısı için TUIK; elektrik tüketimi için TEİAŞ, doğalgaz tüketimi için EPDK; iş kazası sayısı için SGK verileri kullanılmıştır.

5. Adım: Bu aşamada emsalin birim başına kaynak tüketim verimliliği hesaplanmıştır. Bu hesaplama aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

$$\text{Birim başına kaynak tüketim verimliliği} = \text{GSMH} / \text{Kaynak Kullanım Miktarı}$$

6. Adım: Bu aşamada firmaların değer katkısı firmaların birim başına kaynak tüketim verimliliği ile emsalin birim başına kaynak tüketim etkinliğinin karşılaştırılması yoluyla hesaplanmıştır. Buradaki karşılaştırma fırsat maliyeti

üzerinden yapılmıştır. Hesaplama için öncelikle fırsat maliyetin hesaplanması gerekmektedir. Hesaplama ise aşağıdaki şekilde yapılmıştır:

$$\text{Fırsat Maliyeti} = \text{Emsalin kaynak kullanım etkinliği} \times \text{Fırmanın kaynak kullanım miktarı}$$

Akabinde firmanın sürdürülebilir değer katkısı aşağıdaki şekilde hesaplanmıştır:

$$\text{Fırmanın sürdürülebilir değer katkısı} = \text{Fırmanın getirisi} \times \text{Fırsat maliyeti.}$$

7. Adım: Firma tarafından kullanılan her bir kaynak için, firmanın sürdürülebilir değer katkısı hesaplanmıştır. Bu hesaplama, her bir kaynağın fırsat maliyetlerinin toplamının, her bir kaynağın sürdürülebilir değer katkılarının toplamına bölünmesiyle gerçekleştirilmiştir. Elde edilen sonuçlar, kullanılan kaynak sayısına bölünerek firmanın toplam sürdürülebilir değeri tespit edilmiştir. Getiri maliyet oranı aşağıdaki gibi hesaplanmıştır:

$$\text{Getiri maliyet oranı} = \text{Getiri Toplamı} / \text{Fırsat Maliyeti}$$

Çevresel kaynak tüketimi ile yaratılan değerın fırsat maliyetine bölünmesiyle hesaplanan getiri-maliyet oranı, firmanın sürdürülebilir katma değer skorunu göstermektedir. Eğer firmanın elde ettiği getiri, fırsat maliyetini aşıyorsa, bu durum firmanın sürdürülebilirliğe olumlu bir katkı sağladığını ifade eder. Ancak, aksi durumda, firma faaliyetleri sürdürülebilir bir değer yaratmamış olur.

İncelenen verilere göre, DOAS firmasının yıllar itibarıyla sürdürülebilir katma değer skorlarında istikrarlı bir artış gözlenirken, KARSN firması olumsuz bir eğilim sergilemiştir. Diğer firmalar ise bu dönemde dalgalı bir seyir izlemişlerdir, bu da sürdürülebilir katma değer skorlarında belirgin bir istikrarın sağlanmadığını göstermektedir

Ekonomik Katma Değer (EVA) ve Piyasa Katma Değeri (MVA) Hesaplaması

Bu çalışmada EVA, Bayrakdaroğlu ve Ünlü, (2009); Gülcemal ve Çıtak, (2014); Altan ve Karahan, (2016); Gonçalves, Louro ve Barros, (2023); Irmak ve Şahin, (2024) çalışmalarında olduğu gibi Formül (1) yardımı ile hesaplanmıştır. Hesaplama kullanılan değişkenler

için ihtiyaç duyulan veriler Refinitiv Eikon Datastream platformundan elde edilmiştir. Araştırmada kullanılan Ağırlıklı Ortalama Sermaye Maliyeti (WACC) verileri, StarMine modelini ile Nabiyev, (2022) Wong, Nguyen ve Kwansa (2024) çalışmalarında da belirtildiği gibi hesaplanmıştır. WACC bir firmanın varlık finansmanında borç, özsermaye ve imtiyazlı hisse senedi sahiplerine ödemesi beklenen ortalama oran olarak hesaplanmaktadır. ROIC ise yüzde olarak ifade edilen bir birim yatırılan sermayeye karşılık gelen düzeltilmiş vergiden sonraki net faaliyet karıdır (Bardakoğlu ve Ünlü, 2009).

$$EVA = (ROIC - WACC) * Yatırılan Sermaye (1)$$

Tablo 1. EVA Hesaplamasında Kullanılan Değişkenler

Değişken	Formül
ROIC	NOPAT (Faiz Vergi Öncesi Kar x(1- Vergi oranı) /Yatırılan Sermaye
WACC	$WACC = (k_e \cdot w_e + k_d \cdot w_d + k_p \cdot w_p)^*$
IC	Toplam Varlık- Kısa Vadeli Borçlar

*: kd, firmanın vergi sonrası ağırlıklı ortalama borç maliyetidir, td, firmanın toplam borcudur, kp, tercih edilen temettülerde ödenen tutarın firmanın tercih edilen öz sermayesine bölünmesiyle hesaplanan tercih edilen öz sermayenin maliyetidir, p, firmanın tercih edilen öz sermayesidir, ke, sermaye varlık fiyatlandırma modeli (capm) kullanılarak elde edilen öz sermayenin maliyetidir. w ise her bir kaynağın sermaye içindeki ağırlığını göstermektedir (StarMine Refinitiv Eikon).

ARAŞTIRMA BULGULARI

MVA ise Şamiloğlu (2004), Bardakoğlu ve Ünlü (2009), Irmak ve Şahin (2024) çalışmalarında da belirtildiği gibi Formül (2) ile hesaplanmıştır.

$$MVA = \text{Borçların ve Özkaynakların Piyasa Değeri} - \text{Defter Değeri (2)}$$

Tablo 2. Firmaların Sürdürülebilir Katma Değer Skorları

	2020	2021	2022
ASUZU	1,06	3,28	3,18
DOAS	5,06	10,13	19,04
FROTO	2,94	3,42	2,54
KARSN	3,23	2,61	1,1
OTKAR	2,85	3,58	2,46
TOASO	2,07	3,46	3,46
TTRAK	2,81	2,92	3,07

Tablo 2'ye göre en yüksek skora sahip firma büyük bir farkla DOAS olmuştur. DOAS son iki yılda kaynakları ortalamadan yaklaşık 3 kat daha verimli kullanmaktadır. Çalışmaya konu olan diğer şirketlerin skorlarının ise birbirlerine yakın olduğu söylenebilir. Tablo 2'de skor değeri 1'in altında olan şirketlerin negatif etkinlik sergilediği anlamına gelmektedir (Özevin, 2021). Diğer bir deyişle, fırsat maliyeti 1 ise, oranı 1'den küçük olan firmalar eşdeğerine kıyasla negatif çevresel performansa sahiptir. Çalışmamız kapsamında incelenen firmalar arasında, hiçbir dönemde skoru 1'den küçük olduğu bir döneme rastlanmamıştır. Bu durum, analiz edilen firmaların tamamının, her dönemde en azından fırsat maliyetlerini karşılayacak düzeyde bir getiri sağladığını ve dolayısıyla sürdürülebilirliğe negatif bir katkı yapmadığını göstermektedir. Bu sonuç, firmaların sürdürülebilirlik açısından pozitif bir performans sergilediklerini ve kaynak kullanımında verimliliği sağladıklarını ortaya koymaktadır.

EVA hesaplamalarına ilişkin 2022 yılı örnek olarak belirlenmiş ve yıla ilişkin hesaplamalar Tablo 3'te sunulmuştur.

Tablo 3: 2022 Yılı EVA Sonuçları

2022	ROIC	VACC	IC	EVA (milyon TL)
ASUZU	20,10%	19,23%	4.089,30	35,40
DOAS	54,00%	22,72%	12.319,00	3.853,88
FROTO	46,20%	15,17%	49.846,00	15.465,67
KARSN	7,10%	17,61%	2.690,60	(282,71)
OTKAR	30,50%	16,97%	2.103,00	284,51
TOASO	46,30%	19,24%	11.314,00	3.061,29
TTRAK	63,60%	22,41%	3.638,00	1.498,41

2022 yılına ilişkin EVA hesaplamaları Formül (1) yardımıyla gerçekleştirilmiş ve ulaşılan sonuçlar Tablo 3'te sunulmuştur. Tablo 3 incelendiğinde, 2022 yılında yalnızca KARSN firmasının negatif EVA yarattığı görülmektedir. Diğer altı otomotiv firması ise 2022 yılında pozitif EVA yaratmıştır. Firmalar arasında en yüksek EVA, FROTO firmasına aittir. Firmanın bu analiz yılında diğer firmalara göre en düşük WACC değerine ve en yüksek ROIC ve IC değerine sahip olduğu görülmektedir. Bu firmayı ikinci sırada DOAS ve üçüncü sırada ise TOASO izlemiştir. TTRAK firması dördüncü sırada yer alırken OTKAR

beşinci sırada, ASUZU ise altıncı sırada yer almaktadır. Firmaların sermayelerini ne düzeyde etkin kullandıklarını gösteren ROIC incelendiğinde, en yüksek ROIC getirileri sırasıyla 63,60% ile TTRAK, %54,00 ile DOAS ve 46,30% ile TOASO firmalarına aittir. Bu firmaların yatırımlardan yüksek düzeyde getiri elde ettiğini söylemek mümkündür. En düşük ROIC 7,10% ile KARSN olmuştur. Firmaların WACC değerlerinin ROIC değerlerinden düşük olması değer yaratabildiklerini göstermektedir. KARSN firması hariç diğer tüm firmalarda ROIC değerleri WACC değerlerinden büyüktür. KARSN firmasının yatırımlarından yeterli düzeyde getiri sağlayamadığını, sermaye maliyetini karşılayamadığını söylemek mümkündür. 2022 yılında TTRAK, DOASO ve FROTO firmalarının sermayelerini oldukça etkin kullandıklarını söylemek mümkündür.

Tablo 4. Firmaların 2020-2022 Dönemi EVA Sonuçları

	2020 (milyon TL)	2021 (milyon TL)	2022 (milyon TL)
ASUZU	(131,19)	(62,09)	35,40
DOAS	825,89	82,64	3.853,88
FROTO	3.369,60	8.105,97	15.465,67
KARSN	(172,25)	(95,42)	(282,71)
OTKAR	182,47	367,20	284,51
TOASO	275,15	1.079,31	3.061,29
TTRAK	248,91	614,16	1.498,41

Analiz kapsamı olan 2020-2022 dönemine ilişkin EVA hesaplamaları Tablo 4’te sunulmuştur. Tablo 4 firmalar bazında incelendiğinde; ASUZU firmasının 2020 ve 2021 dönemlerinde negatif EVA yarattığı 2023 döneminde ise 35 milyon 400 bin TL pozitif ekonomik katma değer yarattığı görülmektedir. Firma 2022 yılında bir önceki yıla göre %157,01’lik iyileşme sağlamıştır. 2022 yılının firmada ekonomik bir toparlanma süreci olduğu görülmektedir. DOAS firmasının 2021 yılı en düşük EVA yarattığı mali dönemi olmuştur. Bu dönemde yaklaşık %90 oranında bir katma değer kaybı söz konusudur. 2022 yılında ise yeniden bir ekonomik toparlanma görülmekte ve katma değer bir önceki yıla göre yaklaşık %4563 oranında artış göstermektedir. Firmanın sektörel talebi değerlendirme

becerisinin yüksek olduğunu söylemek mümkündür. FROTO firmasının analiz dönemi boyunca EVA değerinin arttığı görülmektedir. 2021 döneminde 3.369,60 TL olan değer, 2021 yılında yaklaşık %141 oranında artışla, 8.105,97 TL ve 2022 yılında bir önceki yıla göre yaklaşık %91 artışla 15.465,67 TL olmuştur. Firmanın güçlü bir büyüme trendine sahip olduğu görülmektedir. KARSN firması ise analiz dönemi kapsamında pozitif EVA yaratamayan tek firmadır. Firmanın ekonomik kaybı 2021 yılında azalırken, 2022 yılında tekrar kötüleşme görülmektedir. OTKAR firmasının EVA sonuçları incelendiğinde, 2021 yılında 2020 yılına göre yaklaşık %101 oranından bir performans iyileşmesi görülmektedir. 2022 yılı 2021 yılı ile kıyaslandığında ise pozitif bir EVA olmasına rağmen yaklaşık %23’lük bir düşüş görülmektedir. TOASO firması EVA ölçütü yıllar itibarı ile önemli artışlar göstermiştir. 2021 yılı 2020 performansı ile kıyaslandığında yaklaşık % 292’lik bir artış söz konusudur. 2022 yılında da bir önceki yıl göre yaklaşık %184’lük bir katma değer artışı söz konusudur. Firmanın büyümeyi sürdürdüğünü söylemek mümkündür. Son olarak TTRAK firmasının EVA sonuçları ise 2021 yılı 2020 performansı ile kıyaslandığında yaklaşık %147’lik bir artış söz konusudur. 2022 yılında bir önceki yıla kıyasla EVA %143,99 artmıştır ve büyüme trendi devam etmiştir.

Yıllar kapsamında bulgular incelendiğinde; tüm yıllarda en yüksek EVA değerine sahip firma FROTO olmuştur. 2020 yılında en yüksek ekonomik katma değer yaratan ikinci firma DOAS, üçüncü firma ise TOASO olmuştur. TTRAK dördüncü sırada OTKAR ise beşinci sırada yer almaktadır. 2020 yılında negatif EVA değerine sahip olan iki firma ise ASUZU ve KARSN olmuştur. 2021 yılında en yüksek ekonomik katma değere sahip ikinci firma TOASO, üçüncü firma ise TTRAK olmuştur. Dördüncü sırada OTKAR beşinci sırada ise DOAS yer almaktadır. ASUZU ve KARSN 2021 yılında da negatif EVA ya sahip şirketler olmuşlardır. 2022 yılında ise DOAS ikinci, TOASO üçüncü ve TTRAK dördüncü sırada yer almıştır. OTKAR yarattığı ekonomik katma değer açısından beşinci, ASUZU ise altıncı sırada yer almıştır. 2022 yılında yalnızca KARSN negatif ekonomik katma değere sahip firma olmuştur.

Tablo 5. 2022 Yılı MVA Sonuçları

	PD (milyon TL)	DD	MVA
ASUZU	19.116,39	3.390,2	15.726,19
DOAS	34.248,46	11.669	22.579,46
FROTO	173.485,52	21.402	152.083,52
KARSN	11.241,00	1.768,8	9.472,20
OTKAR	51.060,00	2.103	48.957,00
TOASO	105.000,00	11.314	93.686,00
TTRAK	71.247,62	3.638	67.609,62

2022 yılı itibariyle MVA sonuçları Tablo 5’te sunulmuştur. MVA, bir firmanın piyasa değerinden, defter değerinin düşülmesinden sonra kalan net değeridir. Bu katma değer, yatırımcılara bir firmanın varlıklarının değer yaratıp yaratmadığı konusunda bilgi sunmaktadır. 2022 yılında FROTO en yüksek MVA değerine sahip firma olmuştur. Bu durum firmanın borç yönetiminde de başarılı olduğunun bir göstergesidir. En yüksek ikinci MVA, TOASO firmasına aittir. TTRAK ve OTOKAR sırasıyla üçüncü ve dördüncü sırada yer almaktadır. Bu firmaların piyasa değerlerine göre oldukça düşük defter değerine sahip oldukları görülmektedir. DOAS firması ve KARSN firması ise 2022 yılında en düşük MVA’ya sahip otomotiv firmaları olmuştur. Bu firmaların piyasa değerlerinin düşük olması, defter değerleri makul olsa bile MVA sonuçlarının diğer firmalara göre daha düşük çıkmasına neden olmuştur. Bu firmaların piyasa taleplerinin diğer firmalara oranla düşük olduğu söylenebilir. MVA firmaların geleceğine ilişkin önemli ipuçları sunan bir değer ölçütüdür. Büyüme, karlılık, borç ödeme gücü konularında yatırımcılara bilgi vermektedir. 2022 yılı itibari ile FROTO ve TOASO firmaları yüksek yatırımcı güvenine sahip, sektörde önde gelen firmalar olarak görülmektedir.

2020-2022 yıllarına ilişkin MVA sonuçları Tablo 6’da sunulmuştur. Firma bazında MVA değişimleri incelendiğinde ASUZU firmasının MVA sonuçları 2021 yılında 2020 ile kıyaslandığında %59,91 artış göstermiştir. 2022 yılında ise dramatik bir artış olmuş

Tablo 6. Firmaların 2020-2022 Dönemi MVA Sonuçları

	2020	2021	2022
ASUZU	906,92	1.449,88	15.726,19
DOAS	2.104,04	3.069,00	22.579,46
FROTO	30.555,18	64.393,82	152.083,52
KARSN	2.191,60	2.106,30	9.472,20
OTKAR	39.630,37	23.415,00	48.957,00
TOASO	29.227,66	74.390,60	93.686,00
TTRAK	8.820,41	30.919,05	67.609,62

ve %984,71’e ulaşmıştır. Sektöre ilişkin talep artışları bu yükselişin önemli bir sebebi olarak görülmektedir. DOAS firması 2020 yılına kıyasla 2021 yılında %45,88 ve 2022 yılında ise %635,58 artış gösteren bir MVA’ya sahiptir. FROTO firmasındaki değişim incelendiğinde 2021 yılında %110,75 ve 2022 yılında %136,21 bir artış söz konusudur. KARSN firmasının MVA değişimine bakıldığında 2021 yılında-%3,89 oranında bir azalış söz konusu olmuştur. 2022 yılında ise %349,70 oranında artış söz konusudur. Firmaların sürdürülebilir bir büyüme için istikrar sağlanması oldukça önemlidir. KARSN firması da 2021 yılındaki duraklamanın firma içi ya da sektörel hangi trendler nedeniyle gerçekleştiği hususunu dikkate almalıdır. OTKAR firmasında ise MVA değişimi 2021 yılında-%40,92 düşüş ve 2022 yılında %109,05 artış olarak gerçekleşmiştir. Firmanın MVA’sında bu üç yıllık sürece ilişkin bir dalgalanma görülmektedir. Yatırımcı algısında ve operasyonel faaliyetlerde değişiklikler söz konusu olabilir. 2022 yılında katma değerde artış olması ise toparlanma olarak yorumlanabilir. TOASO firmasının ise 2021 yılına ilişkin %154,57 ve 2022 yılına ilişkin %25,92 artışı söz konusudur. 2022 yılına ilişkin katma değer artışı miktarında bir yavaşlama olmasına rağmen firmanın büyümeye devam ettiği görülmektedir. Son olarak TTRAK firması 2021 yılında %250,54 ve 2022 yılında %118,58 MVA artışı sergilemiştir. Bu performans yatırımcı güveni ve büyüme beklentilerinin olumlu yönde devam ettiğini göstermektedir.

Tablo 7. Otomotiv Firmalarının Yıllar İtibariyle Katma Değer Performans Sıralaması

2022 SİRALAMA						
FİRMALAR/YILLAR	SVA	SIRA	EVA	SIRA	MVA	SIRA
ASUZU	3,18	2	35,40	6	15.726,19	6
DOAS	19,04	1	3.853,88	2	22.579,46	5
FROTO	2,54	5	15.465,67	1	152.083,52	1
KARSN	1,1	7	(282,71)	7	9.472,20	7
OTKAR	2,46	6	284,51	5	48.957,00	4
TOASO	3,46	3	3.061,29	3	93.686,00	2
TTRAK	3,07	4	1.498,41	4	67.609,62	3
2021 SİRALAMA						
	SVA	SIRA	EVA	SIRA	MVA	SIRA
ASUZU	3,28	4	(62,09)	6	1.449,88	7
DOAS	10,13	1	82,64	4	3.069,00	5
FROTO	3,42	5	8.105,97	1	64.393,82	2
KARSN	2,61	7	(95,42)	7	2.106,30	6
OTKAR	3,58	2	367,20	5	23.415,00	4
TOASO	3,46	3	1.079,31	2	74.390,60	1
TTRAK	2,92	6	614,16	3	30.919,05	3
2020 SİRALAMA						
	SVA	SIRA	EVA	SIRA	MVA	SIRA
ASUZU	1,06	7	(131,19)	6	906,92	7
DOAS	5,06	1	825,89	2	2.104,04	6
FROTO	2,94	4	3.369,60	1	30.555,18	2
KARSN	3,13	2	(172,25)	7	2.191,60	5
OTKAR	2,85	3	182,47	5	39.630,37	1
TOASO	2,07	6	275,15	3	29.227,66	3
TTRAK	2,81	5	248,91	4	8.820,41	4

2020-2022 analiz dönemi kapsamında SVA, EVA ve MVA sıralamaları Tablo 7’de sunulmuştur. Bu analiz döneminde DOAS ve TOASO firmaları yüksek SVA sıralamalarına sahip firmalar olurken KARSN ise her yıl son sırada yer almış ve zayıf bir sürdürülebilirlik performansı çizmiştir. Yine FROTO firması ise SVA sıralamalarında benzer bir istikrara sahiptir. TOASO sıralaması açısından bir artış ve TTRAK açısından bir dalgalanma olduğu gözlenmektedir.

EVA sıralamaları analiz dönemi kapsamında değerlendirildiğinde; FROTO sermaye maliyetini aşan, ekonomik bir kazanç yaratan, her dönemin EVA lideri pozisyonundadır. KARSN firmasının ise tüm yıllarda

sermaye maliyetini karşılayamadığı ve son sırada bir performans sergilediği görülmektedir.

Piyasa değeri ve yatırımcı güveni için önemli bir gösterge olan MVA sıralamaları 2020-2022 analiz dönemi için değerlendirildiğinde; FROTO, yükselen bir sıralamaya sahiptir. Firma, yatırımcısı için değerli görülmektedir. TOASO firması 2021 ve 2022 yıllarında yüksek MVA değerleriyle büyüme potansiyeli olan bir firma olarak konumlanmaktadır. KARSN firması ise MVA sıralamalarında da son sırada yer almaktadır.

FROTO, TOASO ve DOAS, üç katma değer ölçütü için de yüksek performansa sahip firmalar olarak görülmekte

ve sektör liderleri olarak öne çıkmaktadır. KARSN firması tüm katma değer ölçütlerinde düşük bir performansa sahip firma konumundadır. 2020 yılından 2022 yılına uzanan süreçte MVA ve SVA ölçütlerinde genel bir yükseliş olduğu görülmektedir. Sektöre ilişkin bir yatırımcı güveninin olduğunu söylemek mümkündür.

Tablo 7’de sunulan sıralamaların herhangi bir anlam düzeyinde anlamlı olup olmadığını tespit etmek için Spearman sıra korelasyon analizi yapılmıştır. SVA-EVA performans sıralamaları arasında zayıf bir pozitif ilişki bulunmuş ve istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu sonuç, firmaların SVA performansının EVA performansından farklılaştığını göstermektedir. Firmaların yüksek EVA performansı varken SVA performansı açısından benzer performansı gösteremediklerini söylemek mümkündür. SVA-MVA performans sıralamaları arasında da çok zayıf bir ilişki bulunmuş istatistiki olarak anlamlı olmadığı görülmüştür. Bu sonuç firmaların SVA performansının MVA performansından farklılaştığını göstermektedir. Firmaların yüksek MVA performansı varken SVA performansı açısından benzer performansı gösteremediklerini söylemek mümkündür. EVA-MVA performans sıralamaları arasında hesaplanan Spearman rho korelasyon katsayısı ise 0.721 olarak bulunmuş ve bu korelasyon katsayısının %1 önem düzeyinde istatistiki olarak anlamlı pozitif yüksek düzeyde bir ilişki olduğu tespit edilmiştir ($p=0.000$; $n=21$). Bu sonuç, firmaların EVA performansının MVA performansı ile benzerlik taşıdığını göstermektedir. Ekonomik katma değer piyasa algısına katkı sağladığını söylemek mümkündür. SVA ile EVA ve MVA arasındaki zayıf ve anlamlı olmayan korelasyon, sürdürülebilir katma değer yaratmanın piyasa veya ekonomik katma değer performansı ile her zaman uyumlu olmadığını ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Firma değerinin belirlenmesinde değer temelli anlayışla hesaplanan EVA ve MVA tüm paydaşlar tarafından son yıllarda oldukça yoğun ilgi gören ölçütlerdendir. EVA ölçütünün tüm finansal kaynakların maliyetini dikkate alarak hesaplanması, firmada alınan tüm kararları kapsamaması, paranın zaman değerini dikkate alması, yönetimin performansını yansıtmaması avantajları ile sıklıkla

tercih edilmektedir. MVA ise, hissedarlar tarafından getirilen sermayeye eklenen katma değeri ölçmekte ve bu sayede yönetimin performans başarısını göstermektedir. SVA ise, işletmelerin çevresel ve sosyal etkilerini parasal olarak ifade eden bir yaklaşımdır. Kullanılan kaynakların etkinliği ve fırsat maliyeti dikkate alınarak hesaplanmakta olup, işletmelerin sürdürülebilirlik faaliyetlerinin performansını değerlendirmede tercih edilen bir yöntemdir. Firmalarda kurumsal sürdürülebilirlik anlayışının da önem kazanması ile, SVA ölçütünün de hesaplanması ve firma performansını değerlendirmede kullanılması firmaların bütüncül performans değerlendirilmesinde önem arz etmektedir.

Bu çalışmada, Türkiye otomotiv sektöründe faaliyet gösteren yedi firmanın 2020-2022 yılları arasındaki EVA, MVA ve SVA performansları değerlendirilmiştir. Bulgular, sektördeki değer yaratma kapasitesi, piyasa beklentisi ve sürdürülebilirlik stratejileri arasındaki ilişkilere dair önemli bilgiler sunmaktadır. Araştırma bulguları değerlendirildiğinde EVA ölçütü açısından FROTO tüm analiz yıllarında lider konumundadır. FROTO firmasının yatırımlarından yüksek getiri sağlamak ve etkin yönetilmekte olduğunu söylemek mümkündür. Firma MVA ölçütünde de analiz dönemlerinde en üst sıralarda yer almaktadır. SVA ölçütüne ilişkin bulgular değerlendirildiğinde, DOAS tüm analiz yıllarında en yüksek SVA performansına sahip firma konumundadır. KARSN firması SVA ölçütü açısından da 2020 yılı hariç en düşük performansa sahip firma olmuştur. Araştırmada özellikle FROTO, DOAS ve TOASO değer yaratma ve sürdürülebilir büyüme açısından sektör liderleridir. Ancak, KARSN için performanslarını artıracak stratejilere ihtiyaç olduğu görülmektedir. Bu çalışma otomotiv sektöründe yatırımcıların karar süreçlerine yön vermek ve sektör içindeki rekabeti anlamak açısından önemli bir çerçeve sunmaktadır. Ayrıca çalışmada sıralamaların anlamlı olup olmadığını belirlemek için Spearman sıra korelasyonu analizi yapılmıştır. Analiz sonucunda EVA ve MVA ölçütlerinin istatistiksel açıdan yüksek düzeyde anlamlı pozitif ilişkiye sahip olduğu görülmüştür ($\rho=0.721$; $p=0.000$; $n=21$). Bu sonuç EVA ve MVA arasında pozitif ve anlamlı ilişki bulan Şamiloğlu (2004), Topal (2008), Pinto ve Santos (2011), Küçükkapılı (2011),

Başaran (2018) çalışmaları ile tutarlılık göstermektedir. SVA ile EVA ve MVA sıralamaları arasında ilişkinin istatistiksel olarak anlamlı olmaması, firmaların sürdürülebilirlik stratejileriyle, finansal performansı ve piyasa beklentilerinin farklılık gösterdiğini işaret etmektedir. Firmaların yüksek EVA ve MVA değerlerine sahip olmalarının yanı sıra sürdürülebilirlik faaliyetlerine de önem vermesi, stratejiler geliştirmesi gerekmektedir. Bu sayede uzun dönemde rekabet avantajı ve süreklilik sağlamak mümkün olacaktır.

Türkiye piyasasının gelişmişlik düzeyinin sınırlı olması, volatilitenin yüksek olması gibi nedenlerle firmaların piyasa değerlerinde değişiklikler söz konusu olmaktadır. Bu durumda firma değerlerinin tespitini zorlaştırmaktadır. Karar vericiler için önemli bir gösterge olan firma değerinin yakın takip edilmesi önem arz etmektedir. Borsa İstanbul'un 2022 yılında dolar bazlı en fazla getiri sağlayan, piyasa değerini önceki yıllara göre önemli ölçüde yükselten borsa olması (Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği, 2023), araştırma kapsamındaki borsaya kote otomotiv firmalarının 2022 yılı piyasa katma değerlerinin, 2020 ve 2021 yılına kıyasla önemli ölçüde artışını açıklamaktadır.

Araştırmanın en önemli kısıtı katma değer hesaplamalarında ihtiyaç duyulan verilere daha uzun dönemler itibariyle ulaşılamamasıdır. Bu nedenle daha kısıtlı bir analiz dönemi tercih edilmiştir. Altan ve Karahan (2016) Irmak ve Şahin (2024) çalışmalarında belirtildiği gibi, BİST'te tüm sektörler için farklı değerlendirme yöntemlerinin kullanılması gerekmektedir. Bu gereklilikle sonraki çalışmalarda farklı sektörlerde yer alan firmaların katma değer hesaplamaları ve performans karşılaştırmaları yapılabilir, nakit katma değer, hissedar katma değeri gibi diğer katma değer ölçütleri de analize dahil edilebilir. Sürdürülebilir katma değer hesaplamalarında kullanılan çevresel ve sosyal göstergeler artırılarak daha kapsamlı bir SVA hesaplaması sağlanabilir.

KAYNAKLAR

- Akyüz, Y. (2013). Ekonomik katma değer (EVA) ve pazar katma değer (MVA) analizi: İMKB’de işlem gören seramik işletmelerinde bir uygulama. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 18(2), 339–356. <https://dergipark.org.tr/en/pub/sduiibfd/issue/20818/222774>
- Altan, M., & Karahan, N. S. (2016). Firmaya serbest nakit akımları, özsermayeye serbest nakit akımları ve ekonomik katma değer yöntemleri ile firma değerlemesi: Borsa İstanbul’da karşılaştırmalı bir uygulama. *Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (35), 11–23. <https://dergipark.org.tr/en/pub/susbed/issue/61815/924801>
- Aracı, H., & Yüksel, F. (2016). Sürdürülebilirlik performansının ölçülmesi: BIST Sürdürülebilirlik Endeksindeki işletmelerin sürdürülebilir katma değerinin hesaplanması. *Uluslararası Yönetim İktisat ve İşletme Dergisi*, ICAFR 16 Özel Sayısı.
- Barkemeyer, R., Figge, F., Hahn, T., Liesen, A., Schuler, V., & Wald, E. (2009). Zielorientiertes nachhaltigkeitsmanagement mit dem Sustainable Value Ansatz am Beispiel der Automobilindustrie und BMW Group. In F. Wall & W. R. Schröder (Eds.), *Controlling zwischen Shareholder Value und Stakeholder Value* (pp. 290–306). Oldenbourg Verlag.
- Başaran, N. (2018). *Ekonomik Katma Değer–Pazar Katma Değeri İlişkisi: BIST Çimento Sektöründe Bir Uygulama* (Doktora tezi). Niğde Ömer Halisdemir Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Bayrakdaroglu, A., & Ünlü, U. (2009). Performans değerlemede EVA ve MVA ölçütleri: Bu ölçütler açısından İMKB ve NYSE’nin karşılaştırmalı analizi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 14, 287–312.
- Costanza, R., Daly, H. E., & Bartholomew, J. A. (1991). Goals, agenda, and policy recommendations for ecological economics. In R. Costanza (Ed.), *Ecological Economics: The Science and Management of Sustainability* (pp. 1–20). Columbia University Press.
- Demircioğlu Sarı, A. (2014). Sürdürülebilir katma değer yaklaşımı ile sürdürülebilirlik ölçümü. *Uluslararası Akademik Yönetim Bilimleri Dergisi*, 1(1), 38–51.
- Erem, İ., & Akyüz, Y. (2014). Piyasa katma değerini açıklamada ekonomik katma değer geleneksel performans ölçütleri karşısındaki durumunun incelenmesi. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 19(3), 371–385.
- Farrell, A., & Hart, M. (1998). What does sustainability really mean?: The search for useful indicators. *Environment: Science and Policy for Sustainable Development*, 40(9), 4–31. <https://doi.org/10.1080/00139159809605096>
- Figge, F., Barkemeyer, R., Hahn, T., Hansberg, B., Daverio, C., Savia, R., Persson, M., König, J., Brunezel, B., Wilhelm, A., & Mauritz, C. (2006). *Sustainable value of European industry: A value-based analysis of the environmental performance of European manufacturing companies*. The Advanced Project.
- Figge, F., & Hahn, T. (2004). Sustainable value added: Measuring corporate contributions to sustainability beyond eco-efficiency. *Ecological Economics*, 48(2), 173–187. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2003.08.005>
- Figge, F., & Hahn, T. (2005). The cost of sustainability capital and the creation of sustainable value by companies. *Journal of Industrial Ecology*, 9(4), 47–58. <https://doi.org/10.1162/108819805775247936>
- Figge, F., & Hahn, T. (2009). Not measuring sustainable value at all: A response to Kuosmanen and Kuosmanen. *Ecological Economics*, 244–249. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.08.003>
- Gonçalves, T., Cruz, D., Louro, D., & Barros, V. (2023). Can corporate sustainability drive economic value added? Evidence from larger European firms. *Journal of Risk and Financial Management*, 16(4), 215. <https://doi.org/10.3390/jrfm16040215>
- Gülcemal, T., & Çıtak, L. (2017). Entelektüel katma değer katsayısı yöntemi ile ölçülen entelektüel sermayenin firma performansı üzerindeki etkisi. *Cumhuriyet Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Dergisi*, 18(1), 35–55. <http://esjournal.cumhuriyet.edu.tr/tr/download/article-file/370499>
- Irmak, F., & Şahin, E. (2024). Firma değerinin belirlenme-

sinde teknik ve sektörel farklılaşma: Borsa İstanbul üzerine bir uygulama. *Hitit Sosyal Bilimler Dergisi*, 17(ICAFR Özel Sayısı), 76–92.

Kassem, E., Trenz, O., Hrebicek, J., & Faldik, O. (2016). Sustainability assessment using sustainable value added. *Procedia - Social and Behavioral Sciences*, 220, 177–183. <https://doi.org/10.1016/j.sbspro.2016.05.482>

Kuosmanen, T., & Kuosmanen, N. (2009). How not to measure sustainable value (and how one might). *Ecological Economics*, 69(2), 235–243. <https://doi.org/10.1016/j.ecolecon.2009.08.008>

Küçükkapılı, N. (2011). *İşletme performansının belirlenmesinde ekonomik katma değer (EVA) ve pazar katma değer (MVA) yöntemleri ve aralarındaki ilişki: İMKB 100 örneği* (Yayımlanmamış yüksek lisans tezi). Yıldız Teknik Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.

Kramer, J. K., & Peters, J. R. (2001). An interindustry analysis of economic value added as a proxy for market value added. *Journal of Applied Finance*, 11(1), 41–49.

Madhavi, E., & Prasad, M. S. V. (2015). An empirical study on economic value-added and market value-added of selected Indian FMCG companies. *IUP Journal of Accounting Research & Audit Practices*, 14(3).

McKeown, R., Hopkins, C., Rizzi, R., & Chrystalbride, M. (2002). *Education for sustainable development toolkit* (2nd ed.). University of Tennessee, Energy, Environment and Resources Center.

Nabiyev, E. (2022). *Impact of ESG score on the cost of capital: A case study of Nordic companies* (Bachelor's thesis). Tallinn University of Technology.

Nakhaei, H., & Hamid, N. I. N. B. (2013). The relationship between economic value added, return on assets, and return on equity with market value added in Tehran Stock Exchange (TSE). *Proceedings of Global Business and Finance Research Conference*, 16(11), 1–9.

Niresh, A. J., & Alfred, M. (2014). The association between economic value added, market value added and leverage. *International Journal of Business and Ma-*

nagement, 9(10), 126–136.

Ok, Ş. (2022). *Karbon muhasebesi temelinde faaliyet tabanlı maliyetleme ve bütçeleme: Bir üretim işletmesinde uygulama* (Yayımlanmamış doktora tezi). Karabük Üniversitesi.

Önal, Y. B., & Karadeniz, E. (2004). Firma değerinin ekonomik katma değer (EVA) yöntemiyle tespit edilmesi: İMKB'ye kote bir turizm işletmesi üzerine uygulama. *Anatolia: Turizm Araştırmaları Dergisi*, 15(2), 139–157.

Özevin, O. (2021). Measuring sustainable value added in the scope of environmental performance: An application on BIST sustainability index companies. *Muhasebe Bilim Dünyası Dergisi*, 23(4), 711–732. <https://doi.org/10.31460/mbdd.871485>

Öztürk, G., Tetik, A. E., & Demirci, E. (2022). Measuring sustainable added value: A study on airline companies. *Journal of Sustainable Development of Transport and Logistics*, 7(1), 23–35. <https://doi.org/10.14254/jsdtl.2022.7-1.2>

Pezzey, J. C., & Toman, M. A. (2002a). *The economics of sustainability*. Ashgate Dartmouth.

Pezzey, J. C., & Toman, M. A. (2002b). The economics of sustainability: A review of journal articles. *RFF Working Paper Series*, 1–33.

Stewart, G. B. (1991). *The quest for value: The EVA management guide*. Harper Business.

Stewart, B. (2009). EVA momentum: The one ratio that tells the whole story. *Journal of Applied Corporate Finance*, 21, 74–86.

Straková, J. (2012). Are manufacturing companies improving their sustainable value added? *ER-CEREI*, 15, 225–236. <https://doi.org/10.7327/cerei.2012.12.03>

Pinto, T. C., & Machado-Santo, C. (2011). An analysis of the correlation between EVA® and MVA®: The case of a NYSE Euronext Lisbon listed company. *Global Journal of International Business Research*, 4(4), 69–79.

Şamiloğlu, F. (2004). Performans ölçümünde EVA ve MVA: İstanbul Menkul Kıymetler Borsası'ndaki şirketlerde ampirik bir uygulama. *Hacettepe Üni-*

versitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi, 22(2), 163–174.

Şamiloğlu, F. (2005). Piyasa katma değeri ve hisse getirileri: İMKB'deki imalat sanayi şirketlerinde ampirik bir uygulama. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, (25), 79–88.

Topal, Y. (2008). Ekonomik katma değer (EVA) ve pazar katma değer (MVA) arasındaki ilişki: İMKB imalat işletmelerinden örnek. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 13(2), 249–261.

Türk, M. (2023). Covid-19 pandemisi sürecinde işletmelerin sürdürülebilirlik performansı: BIST sürdürülebilirlik endeksindeki çimento üretim işletmelerinin sürdürülebilir katma değer analizi. *İşletme Araştırmaları Dergisi*, 15(1), 659–670. <https://doi.org/10.20491/isarder.2023.1610>

Türkiye Sermaye Piyasaları Birliği (TSPB). (2023). Borsa İstanbul 2022'de dünyada en fazla kazandıran borsa oldu. <https://www.aa.com.tr/tr/ekonomi/borsa-istanbul-2022de-dunyada-en-fazla-kazandiran-borsa-oldu/2918310>

Tyteca, D. (1998). Sustainability indicators at the firm level: Pollution and resource efficiency as a necessary condition toward sustainability. *Journal of Industrial Ecology*, 2(4), 61–77. <https://doi.org/10.1162/jiec.1998.2.4.61>

Van Passel, S., Nevens, F., Mathijs, E., & van Huylenbroeck, G. (2007). Measuring farm sustainability and explaining differences in sustainable efficiency. *Ecological Economics*, 62(1), 149–161.

WCED (World Commission on Environment and Development). (1987). *Our common future*. Oxford University Press.

Wong, R., Nguyen, H. T. M., & Kwansa, N. A. (2024). ESG performance and cost of capital: What do we know? Evidence from the US. *International Journal of Monetary Economics and Finance*, 74–96.

Yılğör, A. G. (2005). İşletme performansının değerlendirilmesinde ekonomik katma değer (EVA) ve piyasa katma değeri (MVA) yöntemleri ve bu yöntemlerin hisse senedi getirilerini açıklama gücünün incelen-

mesi: İMKB 100 örneği. *Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 60(1), 225–248.

Yazar Katkı Oranı: Yazarlar makaleye eşit oranda katkı sağlamışlardır.

EK-1: 2022 Yılı Otomotiv Sektörü Firmalarının Sürdürülebilir Katma Değer Hesaplaması

		2022						
		ASUZU	DOAS	FROTO	KARSAN	OTOKAR	TTKRAK	TOASA
CO2 Salınımı	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	113833,01	2179481,18	55010,24	48933,31	80400,98	92492,91	113403,99
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	34443,63	34443,63	34443,63	34443,63	34443,63	34443,63	34443,63
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	280643272,76	117799978,44	11102560480,99	305980697,66	688907092,45	1081426727,75	2940969555,96
Su Tüketimi	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	16989,36	78002,53	11732,25	3960,28	9013,96	111500,00	12185,88
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	130,73	130,73	130,73	130,73	130,73	130,73	130,73
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	7137211,05	12493158,93	197591438,68	14350117,62	23323239,04	14576942,69	103883006,97
Elektrik Tüketimi	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	61,47	537,07	18254,28	35,20	132,98	70,98	92,17
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05	0,05
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	689545,68	634261,25	44391,41	564432,23	552626,69	1869679,25	4800847,51
Doğalgaz Tüketimi	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	792,74	695,51	234860,93	322,00	1710,74	1063,35	~~8373,69~~ <u>8373,69</u>
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	295,78	295,78	295,78	295,78	295,78	295,78	295,78
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	346062070,66	10717326,94	22331355,84	399302389,23	278032774,72	807769507,74	3608510480,43
Toplam Çalışan Sayısı	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	956185,57	3501174,26	847974,75	321048,74	546600,95	1007983,34	1610612,11
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	1014490,45	1014490,45	1014490,45	1014490,45	1014490,45	1014490,45	1014490,45
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	984055733,86	2159850162,26	21214009743,09	1373620065,62	2984630895,90	2922746978,62	6099116569,05
İş Kazası Sayısı	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	0,00	0,00	132328358,21	13172727,27	268016666,67	100137931,03	537944444,44
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	0,00	25485713,02	25485713,02	25485713,02	25485713,02	25485713,02	25485713,02
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	0,00	0,00	3415085545,23	841028529,80	152914278,14	739085677,70	458742834,43
Geri Kazanılan su	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	29658,17	0,00	169326,11	9663,01	10685,05	116589,05	22109,98
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	915,04	915,04	915,04	915,04	915,04	915,04	915,04
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	28615889,56	0,00	95823380,24	41163764,51	137712767,50	22791691,78	400736833,15
Atık toplamı	İşletmenin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	321490,47	2332545,80	123465,56	312046,86	227229,05	200663,35	151339,44
	Ülkemizin Birim başına kaynak kullanım etkinliği	137376,00	137376,00	137376,00	137376,00	137376,00	137376,00	137376,00
	İşletmenin Fırsat Maliyeti	396329760,44	439005614,89	19729803766,05	191373010,77	972209953,09	1988105474,22	8789591241,82

ASUZU 2022						
Kullanılan Kaynak	İşletme tarafından kullanılan kaynak miktarı	İşletmenin Finansman gelir/gideri öncesi faaliyet karı	-	Fırsat maliyeti	=	Değer Katkısı
CO2 Salınımı	8.148	927.500.000		280.643.273	=	646.856.727
Su Tüketimi	31.273	927.500.000		7.137.211	=	920.362.789
Elektrik Tüketimi	15.088.889	927.500.000		689.546	=	926.810.454
Doğalgaz Tüketimi	1.170.000	927.500.000		346.062.071	=	581.437.929
Toplam Çalışan Sayısı	970	927.500.000		984.055.734	=	-56.555.734
İş Kazası Sayısı	0	0		0	=	0
Geri Kazanılan Su	31.273	927.500.000		28.615.890		898.884.110
Atık Toplama	2.885	927.500.000		396.329.760		531.170.240
TOPLAM				2043533484/7	=	4.466.976.572
SÜRDÜRÜLEBİLİR DEĞER		927.500.000	-	291933354,9	=	635.566.645
GETİRİ MALİYET ORANI		927.500.000	/	291933354,9	=	3,18

FROTO 2022						
Kullanılan Kaynak	İşletme tarafından kullanılan kaynak miktarı	İşletmenin Finansman gelir/gideri öncesi faaliyet karı	-	Fırsat maliyeti	=	Değer Katkısı
CO2 Salınımı	322.340	17.732.000.000		11.102.560.481	=	6.629.439.519
Su Tüketimi	1.511.390	17.732.000.000		197.591.439	=	17.534.408.561
Elektrik Tüketimi	971.389	17.732.000.000		44.391	=	17.731.955.609
Doğalgaz Tüketimi	75.500	17.732.000.000		22.331.356	=	17.709.668.644
Toplam Çalışan Sayısı	20.911	17.732.000.000		21.214.009.743	=	-3.482.009.743
İş Kazası Sayısı	134	17.732.000.000		3.415.085.545	=	14.316.914.455
Geri Kazanılan Su	104.721	17.732.000.000		95.823.380		17.636.176.620
Atık Toplama	143.619	17.732.000.000		19.729.803.766		-1.997.803.766
TOPLAM		17.732.000.000		55777250102/8	=	86.078.749.898
SÜRDÜRÜLEBİLİR DEĞER		17.732.000.000	-	6.972.156.263	=	10.759.843.737
GETİRİ MALİYET ORANI		17.732.000.000	/	6.972.156.263	=	2,54

KARSN 2022						
Kullanılan Kaynak	İşletme tarafından kullanılan kaynak miktarı	İşletmenin Finansman gelir/gideri öncesi faaliyet karı	-	Fırsat maliyeti	=	Değer Katkısı
CO2 Salınımı	8.884	434.700.000		305.980.698	=	128.719.302
Su Tüketimi	109.765	434.700.000		14.350.118	=	420.349.882
Elektrik Tüketimi	12.351.111	434.700.000		564.432	=	434.135.568
Doğalgaz Tüketimi	1.350.000	434.700.000		399.302.389	=	35.397.611
Toplam Çalışan Sayısı	1.354	434.700.000		1.373.620.066	=	-938.920.066
İş Kazası Sayısı	33	434.700.000		841.028.530	=	-406.328.530
Geri Kazanılan Su	44.986	434.700.000		41.163.765		393.536.235
Atık Toplamı	1.393	434.700.000		191.373.011		243.326.989
TOPLAM		434.700.000		3167383007/8	=	310.216.993
SÜRDÜRÜLEBİLİR DEĞER		434.700.000	-	395.922.876	=	38.777.124
GETİRİ MALİYET ORANI		434.700.000	/	395.922.876	=	1,10

TOASO 2022						
Kullanılan Kaynak	İşletme tarafından kullanılan kaynak miktarı	İşletmenin Finansman gelir/gideri öncesi faaliyet karı	-	Fırsat maliyeti	=	Değer Katkısı
CO2 Salınımı	85.385	9.683.000.000		2.940.969.556	=	6.742.030.444
Su Tüketimi	749.608	9.683.000.000		103.883.007	=	9.579.116.993
Elektrik Tüketimi	105.053.888	9.683.000.000		4.800.848	=	9.678.199.152
Doğalgaz Tüketimi	12.200.000	9.683.000.000		3.608.510.480	=	6.074.489.520
Toplam Çalışan Sayısı	6.012	9.683.000.000		6.099.116.569	=	3.583.883.431
İş Kazası Sayısı	18	9.683.000.000		458.742.834	=	9.224.257.166
Geri Kazanılan Su	60.637.820	9.683.000.000		400.736.833		9.282.263.167
Atık Toplamı	63.982	9.683.000.000		8.789.591.242		893.408.758
TOPLAM		9.683.000.000		22406351369/8	=	55.057.648.631
SÜRDÜRÜLEBİLİR DEĞER		9.683.000.000	-	2.800.793.921	=	6.882.206.079
GETİRİ MALİYET ORANI		9.683.000.000	/	2.800.793.921	=	3,46

OTKAR 2022						
Kullanılan Kaynak	İşletme tarafından kullanılan kaynak miktarı	İşletmenin Finansman gelir/gideri öncesi faaliyet karı	-	Fırsat maliyeti	=	Değer Katkısı
CO2 Salınımı	20.001	1.608.100.000		688.907.092	=	919.192.908
Su Tüketimi	178.401	1.608.100.000		23.323.239	=	1.584.776.761
Elektrik Tüketimi	12.092.778	1.608.100.000		552.627	=	1.607.547.373
Doğalgaz Tüketimi	940.000	1.608.100.000		278.032.775	=	1.330.067.225
Toplam Çalışan Sayısı	2.942	1.608.100.000		2.984.630.896	=	-1.376.530.896
İş Kazası Sayısı	6	1.608.100.000		152.914.278	=	1.455.185.722
Geri Kazanılan Su	150.500	1.608.100.000		137.712.768		1.470.387.233
Atık Toplamı	7.077	1.608.100.000		972.209.953		635.890.047
TOPLAM		1.608.100.000		5238283628/8	=	23.583.598.621
SÜRDÜRÜLEBİLİR DEĞER		1.608.100.000	-	654.785.454	=	953.314.547
GETİRİ MALİYET ORANI		1.608.100.000	/	654.785.454	=	2,46

TTRAK 2022						
Kullanılan Kaynak	İşletme tarafından kullanılan kaynak miktarı	İşletmenin Finansman gelir/gideri öncesi faaliyet karı	-	Fırsat maliyeti	=	Değer Katkısı
CO2 Salınımı	31.397	2.904.000.000		1.081.426.728	=	1.822.573.272
Su Tüketimi	111.500	2.904.000.000		14.576.943	=	2.889.423.057
Elektrik Tüketimi	40.913.000	2.904.000.000		1.869.679	=	2.902.130.321
Doğalgaz Tüketimi	2.730.985	2.904.000.000		807.769.508	=	2.096.230.492
Toplam Çalışan Sayısı	2.881	2.904.000.000		2.922.746.979	=	-18.746.979
İş Kazası Sayısı	29	2.904.000.000		739.085.678	=	2.164.914.322
Geri Kazanılan Su	24.908	2.904.000.000		22.791.692		2.881.208.308
Atık Toplamı	14.472	2.904.000.000		1.988.105.474		915.894.526
TOPLAM		2.904.000.000		7578372680/8	=	15.653.627.320
SÜRDÜRÜLEBİLİR DEĞER		2.904.000.000	-	947.296.585	=	1.956.703.415
GETİRİ MALİYET ORANI		2.904.000.000	/	947.296.585	=	3,07

Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
Cukurova University Institute of Social Sciences

sosyalbilimler.cukurova.edu.tr